This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

VJ·2·4 1890

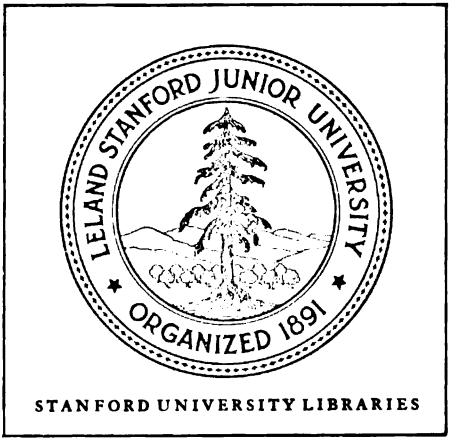

Digitized by Google

Ilm 6 ~~659~~ 156 34

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

MF 178

ТРУДЪ,

ЛИТЕРАТУРНО-НАУЧНО СПИСАНИЕ,

излѣзва веднъжъ въ мѣсеца.

ЛИТЕРАТУРНО НАУЧНО СПИСАНИЕ ТРУДЪ АПРИЛИЙ 1888 В. ТЪРНОВО

Година II. *В. ТЪРНОВО.* Книга 1.

„Знанието е сила,
а труда—богатство.“

БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВНА ВОЕННА

Редактори-издатели:

Ц. Гинчевъ.
А. Тодорановъ.
Т. Джамджиевъ.
И. Джамджиевъ.
Г. Цаневъ.

В. ТЪРНОВО.
Скоро-Печатница на П. Х. Панаиотовъ.
1888.

БИБЛ... ВТОРО СРЕДНО ... ВАРНА

Digitized by Google

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
STACKS
JAN - 6 1967
AP58
B37
v. 2

Digitized by Google

ТРУДЪ,

литературно-научно списание

ГОДИНА II. *Априлий 1888* КНИГА I.

ДЖБЪ.

Силенъ вѣтъръ желадъ тласна
Въвъ поле широко
И могѫщъ джбъ тамъ израсна
Гордо и високо.

Пѫтникъ ли е—ще почине
Подъ хладна му сѣнка,
Птица ли е—ще прѣмине
Нощь в' приятна дрѣмка.

Но когато буря силна
Полето развѣе,
И джба—сирака страшно
С' ярость залюлѣе,

Джба мѣсто не намира,
Гдѣ да са укрие,
И е длъженъ самъ-самичъкъ
С' буря да са бие.

г. Стара-Загора.

В. Налбуровъ.

Digitized by Google

ПѢТНИ БѢЛѢЖКИ[1])

отъ

В. Т. Балджиевъ.

Попъ Грую.

— „Хѫ, уцапахми ѭ? Синьо пладне — и ти още спишъ!“ Азъ са подигнахъ и видѣхъ бая Лала гайдаржията надъ главата си. Слънцето токо що бѣше изгрѣло, а бай Лало синьопладне ми пѣяше надъ главата. Азъ пакъ са запрѣтнахъ да си отспѫ.

— „Стани, да земешъ отъ чистия воздухъ. Човѣкъ всѐ по-вече ще научи, като става рано, а по нѣкога и ще спечели...“

— „Ти до сега що спечели, бае Лале, като ставашъ рано?“ срѣзахъ го и са сгушихъ пакъ.

— „Хѫ, вие ученитѣ все по-вече знаете: звѣздитѣ отъ небето сваляте; само че и вие сте като бая си Лала звѣздобройци. Въ джеба си съ стълби слизате.“

И бай Лало продължаваше да бъбри. Съня ми са развали и азъ оставихъ лѣглото. А художника дърдоряше, расправяше, че веднѫжъ Край-Бѣбрека, да не билъ станалъ рано, сеймени щѣли да го съсѣчѫтъ на мѣстото; че Станьовица *Гѫбата* била са въвоняла да спи до синьо-пладне и че всѣки, който заминувалъ покрай нея, затикалъ си носа и странилъ на 20 „метро“ на далечъ. А пъкъ Ганчо Офифляка, бакалина, синъ на Пенча Кърмàта, всѣка зарань продавалъ по три чифта биволски цървули; а пъкъ самъ бай Лало отъ пролѣтъ до есень, догдѣ другитѣ са истѣгѫтъ, той ще си набере коприва, или баба-марта за салата, а зимѣ щѳ си надѣне царвулитѣ и ще намаже гайдата си.

Азъ слѣзохъ въ долината и са опѫтихъ къмъ банитѣ.

— „Да та пази Господь“, обади са задъ мене даскалъ Иванчо — „пълно е съ женории; вонѣе, та са не стои; довечера ще са окѫпемъ на тинха.“

Панагюрскитѣ, или, по-право, Банскитѣ бани, разположени въ дола, недоградени и неуредени, наоколо уплѣскано, прѣобразуваха една живописна долинка на една дупка, която задушаваше човѣка отъ воня. Оставили наоколо за болнитѣ дупки, неочистени, заталачени, пълни съ вони, въ които ще види-

[1]) Глѣдай книжка XIV и XV отъ първ. година.

Digitized by Google

те да кисне нѣкой боленъ по цѣлъ день.—Особенно пролѣть тука е нетърпимо. Сутринь долинката е пълна съ хора, расшавали са, като мравье. Едни утиватъ въ банитѣ, други са връщатъ съ пещемали обвити, зачервили са, причервили са; трети са перятъ. А има и такива, дѣто са свиратъ нагорѣ-надолу изъ женурята. А слънцето пече и вонята отъ сутринь до вечерь са увеличава. На пладнѣ не са вече търпи отъ смрадъ. Болнитѣ търпеливо прѣносятъ всичко и киснатъ въ талозитѣ. При това, на тѣзи бани са стичатъ отъ цѣло Панагюрско, Златишко, че даже и отъ Софийско. Има и една хубава пригода: то е рѣката въ дола, пълна съ змии и съ риба. Насрѣща е гора, *около*—гора. Стига само да излѣзешъ на вънъ отъ дола и нѣтъра ще та подухне и расхлади... А вечерь, когато е ясно, да излѣзешъ отгорѣ на муравата и да са порасходишъ изъ купчинитѣ хора: тукъ бръщолевятъ, тамъ ѣдятъ, татъкъ пиятъ и нѣкои полѣгнали; тамъ отсрѣща наклали огънь и наоколо талигаритѣ запушили чубучкитѣ си и лъжатъ са единъ другиго; а задъ тѣхъ коньетѣ, вързани за талигитѣ, пръхтятъ, хрупатъ ячемикъ и сѣно. Срѣдня-Гора та обикаля. Татъкъ нѣйдѣ е Оборище, отвъдъ онзи върхъ—Панагюрище, а прѣдъ тебе—село *то Баня*.

Тъзи сутрина бѣше много хубава. Долчинката бѣше натъпкана отъ хора. Вонята едвамъ захващаше да са издига.

Въ една отъ казанитѣ локви киснѣше единъ момъкъ на 23—24 години. Надъ главата му, до самия него, единъ старецъ му служаше—той бѣ баща му; една жена са навърташе наоколо—тя бѣ майка му. Около тѣзи три лица имаше още единъ купъ бездѣлници, които бѣха дошле само да глѣдатъ болния въ тинята. А по-нататъкъ една върволица: мажье, жени, дѣца са движаха. Една неразбрана гълчава са издигаше отъ тъзи тълпа. Едни въ банята киснатъ, други ѣдятъ, трети перятъ въ рѣката, четвърти простиратъ измокренитѣ си ризи, гащи и пещемали. Всичкитѣ тѣзи хора бъбряха, гълчаха, прѣпираха са, караха са; имаше и такива, които пѣяха. Дола приличаше на едно гърло, което само бучи. Животъ бѣше това!... Отъ далече новия гостенинъ вече знаяше, че има свѣтъ на банята и че хана е натъпканъ съ хора и бълхи... И при всичкитѣ нездогодности, стичаше са свѣтъ, кола прихождаха съ здрави, болни, куци, изсъхнали, разслабенни, за да са топнатъ въ локитѣ само, и да оздравятъ.

Digitized by Google

Най-голѣма гълчава вдигаха женитѣ. Тука са прѣдумваха чудни и прѣчудни истории: коя какъ и кой какъ, коя какво и кой какво . . . По нѣкога изъ аленитѣ женски устници са чуваха такива работи, щото тука не могѫтъ са каза... Тука бѣше военното поле, дѣто са срѣщаха пазарджиклийки, панагюрки, пирдопчанки, златишчанки. Сблъсканията по нѣкога дохаждаха до тамъ, щото мокритѣ ризи зимаха мѣстото на мечове, а устницитѣ образуваха топовнитѣ гърмежи.

Слѣдъ като послушахме съ учитель Иванча тъзи рѣдка симфония, той ма дръпна за рѫката и ми посочи насрѣща гората. Той имаше поетическа душа—обичаше много горитѣ.

— „Остави тѣзи бъбрици!“ казваше Иванчо. „То е цѣла пропасть да са объркашъ въ женски работи и расправии... Пази Боже, да са паднешъ въ устата на тѣзи женории, да та раздрънкѫтъ! Много немилостиво критикувѫтъ: цѣлъ день ще бъбрѫтъ и устата имъ не спирѫтъ. Отъ дѣ намирѫтъ, наистина, толкозъ материалъ! Видишъ ли насрѣща брѣга? . . . Да минемъ рѣката, па да идимъ да подишаме малко чистъ воздухъ, защото тука човѣкъ са задушава. Не знамъ, но дѣка стѫпи женски кракъ, да та пази Господь: мръсотия до онзи край—нечисти създания сѫ това женитѣ!... Хе-е, насрѣща-е, ще са искачимъ горѣ, има и капини, и ягоди, и сѣнки, ще поглѣдаме наоколо природнитѣ прѣлести. Ехъ що за хубости има въ гората! Напримѣръ, защо всѣкога въ пѣснитѣ има „вода студена и сѣнка дебела?“ То са види, че има хубости и прѣлести . . . Тамо горѣ има и студенъ кладенецъ . . . Върви слѣдъ мене, омръзна ми да слушамъ тѣзи лигавщини тука . . . Разлигавили са, като лойова свѣщь, кога са топи!“ . . .

Слѣдъ като каза това, учитель Иванчо ма поведи изъ дола, спуснахме са до рѣката, дѣто перяха цѣлъ роякъ жени, прѣскочихме рѣката и опънахме нагорѣ. Иванчо са провираше изъ храсталака, подплъзгаше са; а азъ слѣдъ него, като са опирахъ и крѣпяхъ за храстието, слѣдвахъ го запъхтѣнъ. Така ний излѣзохме на една полянка, дѣто пасѣха два едри, черни бивола, а насрѣща на рѫтлинката единъ старъ човѣчецъ, замисленъ, бѣше са подпрѣлъ на остена си. Ний познахме бѣдния баща на сдървения момъкъ, който лѣжеше въ локвата.

— „Страшно е суеверенъ този човѣчецъ! Да го чуешъ, ще умрѣшъ да са смѣешъ. Пълнихъ му единъ день главата, но тиква дебела, не зима . . . Умрѣхъ да са смѣя. Ще са пукнешъ

Digitized by Google

отъ смѣхъ, Бога ми!“ каза учитель Иванчо и прибави: „искашъ ли да са позабавляваме съ него? т. е. ако са интересувашъ ти? Азъ съмъ ги срѣщалъ такива, че ми е пълна главата!“

Единъ биволъ навири глава къмъ насъ и фукна да бѣга на страна отъ страхъ.

— „Хей кой е тамъ? Не плашете ми биволитѣ, че...“

— „Познавамъ ся, че не ся отъ добро происхождение,“ прѣсѣче го Иванчо. Стареца не доискара фразата си, и попита: „кадѣ нагорѣ, учителю?“

— „Татъкъ кадѣ кладенеца“, каза учителя и сѣднахме на полянката. Стареца са приближи, подпрѣ са на остена си и сѣдна на муравата.

— „Пращямъ ти кокалитѣ, позната са, че остена не е вече за твойтѣ рѫцѣ, дѣдо.“

— „Охъ, Господъ Саваотъ, Свята Богородица и свети мученици ся въ сила, дѣдовото . . . А ние сме Богу въ рѫцѣтѣ. Богъ ми даде синъ, но не му даде здравье. Божа работа.“

— „Ти отъ дѣка си, дѣдо?“

— „Я, я съмъ отъ Буново“.

— „Отъ колко дена си на банята?“

— „Че една недѣля става май . . . Видѣхте ли оня момъкъ, що лѣжи вънка весь день въ локвата? Младъ и зеленъ, па не може да са помръдне.

Ехъ, то е мое момче . . . . зеръ . . . но защо е? Здраво тѣло, но на-ли сѣди като мъртво: обърни го насамъ, обърни го нататъкъ . . . Какъ го туришъ, така стои — не са мърда. Това надолу отъ корема е мъртво. Отъ една година насамъ ни сполѣтя тъзи невидѣлица! Че не стига, дѣто е той на този редъ, че неможе нищо да похване, но и ние покрай него: и сестра му, и майка му, и азъ все около него са губимъ. Ходихме по врачки, раскарвахме го на кой-не бани! Сега тука една недѣля сѣднемъ, па тъзи . . . та тъзи . . . нѣма облага. Мисля да го карамъ още на София, че да видимъ . . .

Ля-а, дѣ пущината!... Утива въ черковната ограда... стой бре, ля-а!... И той скокна като младъ, повърна бивола и пакъ сѣдна при насъ.

— „Че какъ така, дѣдо, снамѣри тъзи неволия вашето момче?“

— „Охъ, какъ! Че и азъ нема зная какъ? Прѣди три

Digitized by Google

години то бѣше здраво и чевръсто—въ силата си бѣше. Работяше съ биволитѣ: въ гората, на орань, хъ тукъ—хъ тамъ... А и биволитѣ бѣха му на угодата, работата по медъ вървеше и азъ бѣхъ са поразслободилъ . . . Аде зеха го солдатинъ, ходи двѣ години съ войската; игра съ пушката, кой знае що чинѝ и к'во правѝ тамъ? Добрѣ ли бѣ му, злѣ ли бѣ му? Не зная ки—не казва! Само еднъжъ бѣше казвалъ на вуйча си: „Вие не знаете какъ безмилостно шибѫтъ, говедата не бъхтѫтъ така!“ И по-вече отъ устата му не е *кабилъ* да истръгнешъ дума . . . Аде распуснаха го отъ войската, дойде си здравъ и читавъ, заработи си пакъ съ биволитѣ; нагорѣ-надолу . . . като младъ, спорѣше му. Работи единъ мѣсецъ и половина, па една вечерь, онъзи есень, да стане, че на сѣдянка у Анна Кѫсиджонгова да утиде . . . Да му опустѣе и сѣдянката му и намѣрата му! Тъзи сѣдянка *орадиса* момчето ми. Кой знае каква би урисница, какъвъ би дяволъ . . . утиде ми момчето!...“

И стареца спрѣ, въздѫхна и подруса глава.

А учитель Иванчо са усмихна подъ мустакъ и ми намигна: „че какъ така, дѣдо Нене? Да не му е направила Анна Кѫсиджонгова магия?“ И Иванчо повторно са подсмихна, като каза това. Стареца потърси глава и пакъ захвана: — „Охъ, вие ученитѣ са смѣете на тъзи работа, но нѣмате право! Ива́ница Кьоркадийска, тя отъ мачия услѣпѣ, но мойто момче го сполѣтя тъзи неволия отъ самодивското дърво, дѣто е при голѣмия мостъ въ наше село. Азъ колко пѫти съмъ казвалъ на нашъ Цоне: това мѣсто е самодивско, нечисто, прѣкрьсти са, кога минувашъ вечеръ; а той вироглавъ, като васъ, казва ми: „азъ, не ма е страхъ, това е лъжа, тате, не вѣрвай го!“ И така съ този умъ искокне отъ Анна Кѫсиджонгова по нѝ-въ-ѳдно врѣме, още пѣтли не попѣли, мѣтне си минтана на рамо и хайде прѣзъ този опалийски мостъ . . . Слѣдъ два дни заохка, запъшка и ето до дѣ стигна работата!... А послѣ казва ни, че като минувалъ моста, отъ върха на върбата паднало нѣщо бѣло, като риза, прѣдъ него и са изгубило завчасъ. И го побили студени трьпки отъ краката нагорѣ. То са види, че това бѣлото е било самодивска риза . . . Ехъ, ехъ, ехъ, утиде ми хубавото момче! Каква би тъзи урисница, какво би туй чудо!... Ахъ, само той ми бѣше, нѣмамъ си други синъ! Сестра му остави мѫжа си, брата си да наглѣдва. Ние сме стари вече съ майка му, не можемъ вече; мойтѣ рѫцѣ трѣперѫтъ, колѣнѣтѣ

Digitized by Google

ми са вгъвкътъ. Той бѣше тъкмо на възрасть, въ силата си бѣше, момче за работа,—и мислѣхме да го задомимъ, че азъ съмъ вече старъ, момчета. А Цоне, момчето ми,—той работяше, като левенъ, и бѣше хубавецъ, като момиче. Вие го видѣхте, на-ли? Дѣто лѣжи тамъ цѣлъ день въ локвата, то е момчето ми... Ахъ, какъвъ бѣше ми той достъ, и послушенъ, и срамежливъ, и юнакъ!... Само той бѣше ми, мой Цоне, и майка му казваше да го задомимъ... Охъ, охъ, Боже, какво ти съгрѣшихъ?“ И стареца заплака и застена, като дѣте.

А Иванчо ми са усмихна подъ мустакъ. Стареца, като истри бързо сълзитѣ си отъ набръчканитѣ си бузи, извика *жестоко*:

— „Нѣма друго, освенъ мренье тука! И той ще са отърве и ние!“

Тѣзи ужасни, отчаяни думи на стареца, да иска смъртьта на кръвното си чедо, ни стрѣснаха. Ний захванахме да го утѣшаваме, да го мъримъ, да не казва такова нѣщо, че е грѣхота, а той като бѣсенъ скокна, издигна остена нагорѣ, заби го въ земята и извика разяренъ:

— „Жхъ! Знаете ли вие що е баща? Така ли е лесно да глѣдашъ дѣтето си половина мьртавъ, половина здравъ и да знаешъ, че така ще си иде и до гробъ! Ахъ, по-добрѣ ножъ ми забоди въ сьрдцето!“ И сълзи са пороиха, като градъ, отъ пламналитѣ му очи, зарѣва съ гласъ, захълца и дръпна остена, та са отдалечи кѫдѣ биволитѣ си. Ний го изглѣдахме подирѣ му, но Иванчо не каза нищо.

Когато са затулихме въ храстьето, нагорѣ, кѫдѣ кладенеца, Иванчо каза мефистофелски:

„Такъвъ видъ хора ги има много въ вселенната!“

Вьршинитѣ пакъ запращѣха и камьнитѣ са потъркаляха надолу слѣдъ насъ. Пакъ запъшкахме нагорѣ и замечтахме за прѣлестното мѣсто. Азъ, прѣмалялъ, само питахъ: „още има ли?“ Иванчо отговаряше: „още мъничко, още мъцинко, ето го!“ А ний все пъшкахме нагорѣ и чудоватия кладенецъ не са явяваше. На послѣдъкъ Иванчо изрѣва грозно: „Тю! Поврага му! Да му опустѣе!... Кладенеца запустѣлъ, прѣсъхналъ, капка нѣма, а лани извираше пущината пущинска!“

И тъй ний бѣхме вече на точката, за дѣто толкова са попотихме; само че опалийския му кладенецъ прѣсъхналъ, нѣма капка да си расхладимъ устата. А ний пъкъ бѣхме толкова

Digitized by Google

жедни! Иванчо отъ ядъ не сѣдна тутакси, той обиколи наоколо, търси да не е протекалъ кладенеца отъ друго мѣсто; но той дойде отчаянъ, истърси една попръжня и друга, и са тръсна на трѣвата. Но чудний видъ прѣдъ насъ уталожи Иванча. Той са въсхити, въодушеви са, захвана да ми расправя съ жаръ, колко той обожава гѫститѣ гори, долинитѣ, дебелитѣ сѣнки, студенитѣ кладенци . . . И нечаянно, изведнъжъ той изгърмѣ съ ясния си гласъ прочутата пѣсень:

Трѣви, цвѣтя зелени,
Низъ райски красоти,
Край кладенци студени
Златни за мень мечти

. . . . . .

Учитель Иванчо тъзи пѣсень прѣдпочиталъ отъ всичкитѣ български пѣсни. Тя е едничката, която му е на сърдце. Когато си пѣе тъзи пѣсень, той усѣща, че тя пада и са забива право въ сърдцето му. Много пѫти той са е прѣпиралъ за тъзи пѣсень и никой не може да то убори. Рѣдко са намирали хора, които да разберѫтъ, колко е хубава тъзи пѣсень, понеже нѣмали вкусъ! . . .

Тъй расправяше Иванчо за своята любима пѣсень, когато на срѣщния брѣгъ, въ нивата единъ селянинъ изрѣва на насъ:

— „Хей магарци! Я слизайте отъ тамо, да не зема нѣкой кривакъ! Излизайте изъ нивата ми, че капелини сега ще са посѣкътъ изъ върхиняка е! Хѫ, чувате ли? За васъ не сьмъ садилъ бобъ!“

Като искрѣска тѣзи страшни думи, той подигна едно топорище и ни го посочи. Иванчо спрѣ тутакси разсѫжденията за пѣсеньта. И двама намѣрихме за добрѣ да оставимъ кладенеца и да са совнемъ татъкъ изъ ягодитѣ. Ний не бѣхме въ нивата и не берѣхме бобъ, но при все това трѣбва да са махаме отъ тука, толкозъ по-вече, че този зълъ селянинъ беше или банченинъ, или панагюрецъ. Тѣзи хора са страшни, много много не размишлявѫтъ. Колко му струва нему да натупа нѣкого. Каприцията така си играе: че тъзи рѫка, която е носила пушка и сабя за велики подвиги, може да носи и кривакъ за малки подвиги, и така да тури едно пятно на славата си.

Ний са спуснахме надолу и са завърѣхме изъ шубуркитѣ, да са търсимъ ягоди. А насрѣща са подигна едно кико-

Digitized by Google

тение. То са види, че на насъ са смѣяха. Че това е нетърпимо: да ни зимать на смѣхъ! И ядосанъ, Иванчо остави ягодитѣ и потѣгли нагорѣ.

— „Ще ни пухнатъ, човѣкъ, стой тука! Да са спуснемъ въ рѣката! Ако та тупнатъ, що ще чинишъ?“ казахъ на Иванча.

— „Да ма тупнатъ ли!? Нека само!... Правосждие съществува слава-Богу... Ще го опъна на съда!“

— „Но ти ще изѣдешъ боя и това ще ти доде, като даръ... А послѣ, ако щешъ, ходи да го тѣглишъ!“

Дръзкия Иванчо не слушаше моитѣ доводи. Той са въскачваше. Проклѣтия му селянинъ искрѣщѣ пакъ:

— „Жхъ! сине-проклѣти! Чакай да познаешъ чича си!“ И съ топора въ ржка той припна изъ нивата. А Иванчо, като видѣ, че правдината ще са потъпче, ако са доближи топора къдѣ насъ, изгуби куража и фукна да бѣга надолу... Безъ да разсждаваме, намѣрихме са въ рѣката, малко ядосани, онеправдани, но какво да чинишъ?

II.

Уморени отъ мжчната и горчива расходка, ний тутакси прѣскочихме рѣкичката и са намѣрихме при банитѣ. Бай Лало бѣше присѣдналъ на една дъска, токо-рѣчи подъ зурлата на магаренцето си и допиваше едно педесетниче ракийка полегичка и безгрижливо. Съ своя веселъ и безалобенъ изглѣдъ би рѣкалъ човѣкъ, че нищо земно не го смущаваше. По нѣкога само подбутваше по хватка сѣнце на добичето си и прибавяше: „на, гълтай, нагълтай са, мое мило!“ Когато той ни съглѣда съ учителя, извика:

— „Защо не побързахте? Попъ Грую бѣше сега тука. Той ми зарча шуленце и ми каза, че у стояновата кръчма е неговия прѣстолъ...

Подиръ пладня, на жегата, ний тръгнахме съ Иванча да са срѣщнемъ съ дръзкия попъ въ 76-та година. Интересно бѣше да видимъ нераздѣлния другарь на Бенковски, подиръ славната роля.—Ний влѣзохме въ селото Баня и попитахме на първата кръчма за него.

Отговориха ни:

Digitized by Google

— „Попъ Грую ли—живото срѣбро? Той бѣше сеганка тука и искокна. У дома му не ще го намѣрите сега: по това врѣме той щѫка изъ селото. Търсете го по кръчмитѣ!“

И ний продължихме нататъкъ. На втората кръчма ни казаха:

— „Сега излѣзе отъ тука.“

На третята:

— „Сегичка токо-що излѣзе.“

А на прочутата Стоянова кръчма—неговия прѣстолъ:

— „Че той бѣше сега тука. Трѣбва да е у дома си утишелъ.“

И ний тръгнахме кѫдѣ дома му . . . „Вървете все край рѣката, покрай плѣта; като мините онези върби, вървете изъ копривака, тамо има една пѫтечка; като видите една малка вратичка на плѣта, влѣзте вътрѣ.“ Така ни насочиха отъ кръчмата. И ний намѣрихме по този начинъ една вратичка, но то не приличаше на врата, отъ дѣто влизѫтъ и излизѫтъ хора, —то бѣше една четвъртита вратчка, мъничка като прозорецъ, каквито сѫ обикновенно голѣми прозорцитѣ на една селска сиромашка кѫщица. Никога не можаше да си помисли човѣкъ, че това е вратника на попъ Груя, отъ дѣто той влиза и излиза всѣки-дневно и отъ дѣто приема гоститѣ си . . . Една вратичка на котура е, дѣто вкарвѫтъ кози . . . Колебахме са доста съ Иванча, търсихме друга врата наоколо, но най-послѣ повѣрвахме, че това трѣбва да е негова врата. Слѣдъ това потропахме. Една жена отъ вътрѣ ни каза: „Не са е прибралъ на обѣдъ.“

Ний тръгнахме назадъ. Сѫщо е „живо срѣбро!“ И тукъ, и тамъ, на всѣкѫдѣ, и никѫдѣ! . . . Трѣбваше вечерьта кѫсно да го намѣриме у дома му, или пъкъ сутриньта да го сваримъ въ лѣглото.

Но токо-що заминахме послѣднята кръчма край селото, дѣто първи пѫть попитахме, кръчмаря извика отдирѣ ни: „Хей, момчета, ето ви попъ Груя!“

И ний видѣхме на прага единъ срѣденъ човѣчецъ, съ орловъ носъ, възсивуляви очи, белизнява брада, съ малко калпаче на главата, съ чакшири, съ покѫсани обуща на боси крака, съ засукани рѫкави до лакътя, съ луличка въ устата, съ тояжка въ рѫката, съ простодушенъ и веселъ поглѣдъ — този

Digitized by Google

човѣчецъ бѣше попъ Грую. Той ни протѣгна ржка и извика тутакси: „Що ще пиете, момчета?“

Като разбрахме, че това е въ обичаитѣ му, ний са съгласихме и попъ Грую заржча пастарма и вино. Бѣха петровн пости, затова попъ Грую прибърза да обясни работата, защо е така, а не инакъ:

— „Попъ Грую не блажи: защото е попъ; но Грую блажи: защото е човѣкъ; а азъ съмъ човѣкъ, на-ли?“

И съ тъзи си логика той свали грѣха.

Кръчмаря са усмихна на тъзи философия, а попъ Грую прибави:

— „Па нема́ святи Петъръ е само страдалъ? И азъ съмъ страдалъ: Въ зандани влажни съмъ лѣжалъ, мжки адски съмъ търпѣлъ, бой съ кантаръ съмъ ялъ за отечеството, момчета! Едно врѣме страдалцитѣ ги припознавали за святии, а сега—за пцета. Ѣжте, момчета, Господъ прощава...“

Иванчо намѣри случай да напомни и за своитѣ славни минали подвиги:

—„Да, имате право, дѣдо попе. Въ 76-та година много хора заслужиха на милото отечество, а сега кой ги бръсне! Примѣра е прѣдъ васъ: никой нищо не иска да знае сега за мене, а въ онези опасни врѣмена всѣки викаше:„ хж, учителю, ваша е тъзи работа!“

—„Пардонъ, отечеството почита страдалцитѣ си и́ не ще ги забрави...“

Но попъ Грую ма прѣсѣче:

— „Глѣдайте си работата! То не е така, дѣдовото; азъ съмъ по́-старъ... „*Сей свѣтъ магарешки іесть!* “Да пиемъ, мажнете ги тѣзи! „*Вино веселитъ сердце человѣка.*“

Е, че такъвъ свѣтъ е настаналъ днесъ, че всѣкий себѣ си́ обича по́-вече отъ другитѣ... Всѣка коза за крака си виси, момчета! И азъ съмъ тъзи стока: нещж да зная за никого, кой що прави и кой що чини... Кой каквото ра́боти, за главата си ра́боти и отъ главата си ра́боти. Ние каквото чинихме въ онези врѣмена за назе си е, платихме си данъка на отечеството, и по́-вече нищо не ни трѣбва... Не сме Св. Георги и Св. Петъръ, и Св. Павелъ, та да ни правжтъ праздници и да постжтъ за насъ? Ха, ха, ха!... Мойта тиква така сѣче, момчета! Хайде на здравье, да живѣе!“

И ние пихме на прага. Подиръ виното главитѣ са обърнаха.

Digitized by Google

Присъединиха са още нѣколцина при нашето колело. Стана едно весело събрание на пѫтя. Попъ Грую съ своя веселъ тонъ запокара смѣхории, на които бѣше майсторъ. Потекоха стари нескончаеми истории. Така мина пладнето. Когато мрака удари въ очитѣ ни, компанията прорѣдѣ. Попъ Грую ни покани да го намѣримъ у дома му раншко утрѣ, ако искаме да го намѣримъ, и са прѣкрати разговора.

Попъ Грую защрапа леко, като пѣро, прасна едно куче прѣзъ задника съ тояжката си и са затули татъкъ изъ уличкитѣ. Ний съ Иванча тръгнахме къмъ банитѣ.

На сутриньта, когато вече блѣсна слънцето въ вонещата долина, и женитѣ простираха мокри кърпи по брѣга, а бай Лало гайдарджията пияше едно шуленце ракийца, ний съ Иванча тръгнахме да идемъ у попъ Груя. Минахме покрай четиритѣ кръчми, тръгнахме покрай рѣката, прѣгазихме копривака и намѣрихме са прѣдъ врачката.—Иванчо потропа.

— „Вмъквайте са, пцета нѣмаме!“ обади са попъ Грую на двора.

Ний си вмъкнахме по-напрѣдъ краката, че послѣ главата. Капелата на Иванча са закачи у горния прагъ и са търколи.

— „Що купувате капели? Купете си шапки—подъ капелитѣ по-вече воздухъ има!“ каза попъ Грую и са засмѣ.

Прѣдъ насъ бѣше една нова двоекатна кѫща, неизмазана съ варъ, която попъ Грую въздигналъ на развалинитѣ на изгорѣлата си кѫща. То са знае, че попъ Грую не бѣше викалъ никакви инжинери за новата си кѫща, както и за старата. Огносително стила не са съглѣждаха подражания нито на классическия, нито на готския (освенъ, може би, дупката на зимника, дѣто имаше единъ дрипелъ повисналъ). Попа бѣше казалъ просто на майстора да ѫ издби по-старому. И мастора ѫ издблилъ по стария стилъ.

Попа ни въведе на втория катъ.

— „Ще опростите, момчета,—християнски са водя азъ: нѣма богатства изобилни въ мойта кѫща, нито пъкъ покѫщнината е по модата—всичко по нашенски . . . И попъ Грую ни покани да сѣднемъ на възглавници. Той сѣдна турски на плъстьта. Стаята, дѣто ни въведе, бѣше за гости съ огнище, постлана съ плъсть, имаше въ нея единъ дѫбовъ столъ, грубо издѣланъ, нѣколко възглавници, единъ ковчегъ въ кѫта, една рак-

Digitized by Google

ла; а стѣнитѣ бѣха накитени съ пищови, пушки, ятагани отъ разни сортови—цѣлъ арсеналъ.

— „Това всичко ми е ангелъ-пазитель," каза попа, като посочи на оржжията. „А онъзи кривата, ще е като сърпъ, ми е за спомѣнъ отъ въстанието." Той скокна, та откачи сабята, за да ни я покаже. Тя бѣше ръждясала. Откачи единъ вѣтхъ пищовъ, насочи го къмъ прозореца, нишейки, и пакъ ги закачи на мѣстата имъ.

— „Съ това щѣхме да съборимъ турското царство," прибави той и пакъ са засмѣ.

Подиръ това той не забрави обичая си: отвори раклата, извади единъ бъкелъ, наточи изъ него ракия и подложи прѣдъ всѣкого дѣла му. А работата потече. Както обикновенно разговора са зачева отъ боба и са свършва съ Бисмарка, така и отъ качеството на ракията минахме въ 76-та година.

— „Намъ ни мина реда, сега да видимъ васъ, момчета. Да видимъ вие що ще измждрите. Ние въставахме, бихме са, противостояхме, биха ни, затворяха ни, бѣсиха ни, клаха ни, безчестиха ни, обраха ни, събориха ни, съсипаха ни, но не ни сгнѣтоха! Глѣдайте само да ви не сгнѣтжтъ и стъпчжтъ, като червякъ, другото са прѣгълтва и са забравя. Тѣжко е малко на този, който го прѣгълне, но да знае поне, че ще даде нѣщо на потомцитѣ. А пъкъ тѣ, ако сж говеда, нека укалжтъ мжченицитѣ!" Като каза това, попа замълча.

— „На здравье, момчета! Богъ да прости страдалцитѣ!" провикна са попъ Грую. Сей свѣтъ магарешки есть! Азъ го казахъ и вчера. Проклѣтъ е человѣческия родъ, но какво ще чинимъ? Добрѣ стори Бенковски, че са уби,—инакъ колко пари щѣше да му чини шапката днесъ?"

Попа подърпа луличката си и прибави:

— „То есть: новъ свѣтъ излѣзе вече, момчета, нови хора дойдоха, старитѣ извѣтрѣха! Прѣобрази са земята! Божа работа е това! На насъ старитѣ е малко криво, че фиданкитѣ ни зашумявжтъ, но Богъ надъ тѣхъ! Нека растжтъ, нека учжтъ, нека ставжтъ умни и разумни, нека въртжтъ земята, нека управлявжтъ, като знажтъ и можжтъ. Но има едно дяволче, момчета, има трѣски за дѣланье!" . . .

— „Като хора само, дѣдо Попе. Богъ е безгрѣшенъ," *мерѣщна* го учитель Иванчо.

Digitized by Google

Попа са засмѣ. Особенна хладность обличаше този смѣхъ. Той продължи:

— „Има едно дяволче, дѣто бърка главитѣ. Момчета, пазете са отъ това дяволче: завожда ви на върха на скалата и ще ви бухне въ пропастьта, безъ да са усѣтите! Особенно младитѣ са излъстявѫтъ много лесно, сирѣчь намирѫтъ са и бѣлобрадати твърдѣ често; но докачи ли та единъ пѫтъ това дяволче за носа, това си е вече,—така та и кукавица закука, така ще та и откука!“

Една жена влѣзе и внесе кафе и разговора са прѣкѫсна. Една минута мълчание и попа подигна глава:

— „Знаете ли момчета? азъ до колкото съмъ чулъ и разбралъ, тѣзи работи на земята са тласкѫтъ съ три трьна: едни работѫтъ, блъскѫтъ са, излагѫтъ са само за слава; други —защото са считѫтъ за длъжни прѣдъ Бога и хората; а трети—само за въ джеба! И както ми са чини, третия трьнъ тласка по-вече работитѣ! Това на-ли сѫ дяволски работи? Ето дѣ е работата. Азъ какво да ви кажа? Диванета сѫ онези, що си не турѫтъ джебъ на дрѣхата . . . Едно врѣме и Бенковски бѣ извѣянъ, и Ванковъ бѣ гламавъ и азъ бѣхъ диване! Неразбирахме дѣ е живота“. Като каза това, той са засмѣ, а Иванчо са усмихна и не каза нищо.

Жената пакъ влѣзе, прѣдръсна покрай насъ и излѣзе.

— „Затова всичкия свѣтъ са хвана и повлѣче по Бенковски и бѣше готовъ да мре: защото у него бѣше чиста съвѣстьта!“ заговори попа. „Хе, камо ги такива хора! Дерзостенъ човѣкъ бѣше той. И азъ бѣхъ дерзостенъ на онова врѣме, но той бѣше по-дерзостенъ. Дѣка е неговия огънь! И то защо бѣше? За слава, за праздно име! Това му и остана: да го знае и малко, и голѣмо, дѣто му е кракъ стѫпалъ. Заслужи си тъзи слава той.“

— „Мене ми е чудно: какъ е можалъ испьрвомъ да ви сграби така, като непозатъ и странникъ?“ попита Иванчо.

— „Какъ-ли? Двѣ думи, кога са кажѫтъ отъ искренно сърдце и отъ масторски уста, поразия направѫтъ. Прѣзъ януари една вечерь ма извикаха у Стоянови. „Ела че гостенинъ е дошелъ!“ И тамъ са събрахме — имаше десетина души . . . „Братия, азъ калесвамъ за свадба,—каза Бенковски,—ще женимъ стара баба. Свадбата е кървава; който ще дойде, да земе пушка, ножъ, барутъ и крушуми.“ И ето-ти, че са записахме.

Digitized by Google

Той знаяше дѣ да зачопли и мушне. Ако бѣше Ванковъ, той не можаше го направи. Ванковъ бѣше по-ученъ отъ Бенковски, но учението му не стори пари . . .

Той са поспрѣ и пакъ подхвана унило:

— „Често вечеръ, зимно врѣме си мисля за този човѣкъ . . . Не може човѣкъ го забрави! Сѣкашъ, че бѣше вчера, а деветь години са минаха вече. На писмата ми пишаше: „До Негово Преосвѣщенство.“ Ха, ха . . . Правихме, струвахме, на команда са учихме, пушки, ножови, крушуми, барути, клѣтви, закони, събрания—все на вѣтъра отиде! Кога доде врѣме да са видимъ, пръснаха ни, като врабци. Дѣка брате! Ние лапахме мухитѣ, така са царство прѣвзимало! Съ ръждясали пушки и ножови ще земаме царство! Па и сговоръ и съгласие дѣто липсва, и Юди дѣто има, какво може да стане? Ехъ, какъ Бенковски са възнесе отъ радость, като видѣ, че народа пламна.

„Това искахъ азъ, сега Господъ да е на помощь!“ извика той. „Ще ръгнемъ Султана съ ръждясалъ ножъ!“ И така стана я! Ние го ръгнахме съ ръждясалъ, а той съ остъръ ни ръгна!“

— „А ти, дѣдо попе, дева заклѣваше стадото прѣдъ *олтаря*?“ подмѣтна даскала.

Попа са усмихна въ недоумѣние.

— „Искатъ да кажатъ,—прибави Иванчо,—че когато си причастявалъ нѣкого, питалъ си го: имашъ ли пушка, ножъ, барутъ, крушуми и цървули? Ако му липсва нѣщо не му давашъ комка.“

— „Не, азъ не помня да съмъ чинилъ това; но единъ патъ събрахъ Мечене въ черкова и ги заклѣхъ. Само единъ отъ тѣхъ нѣмаше. На другия день и нему показахъ „путь спасения.“ А Бенковски пъкъ са усмихваше отъ радость задъ мене.

— „Ами защо става съзаклятие срѣщу Бенковски? Иде ли ти на умъ това?“

— „Азъ испозабравихъ: слѣдъ толкова страдания паметьта ми не държи . . . Имаше нѣщо такова, но не помня харно причината. Зная, че когато чакахме въ Оборище Бенковски, донесоха ми писмо отъ него, за да са върна и да го доведа. А истина имаше бунтъ по между имъ, и да бѣше дошълъ въ туй врѣме щѣха да го ступатъ . . . Нѣйдѣ изъ гората го варяха. Чини ми са, че ги бѣше страхъ да не стане царь! Ха,

Digitized by Google

ха . . . Не са помни, момчета! Но помня хубаво, че когато стана въстанието, азъ идяхъ отъ Мечка съ 35 души юнаци. Като са спущахме изъ гората, чухме гърмежъ — пукатъ пушки . . . Турци сж дошле, момчета, да бързаме! казвамъ азъ, сега да са видимъ! Но когато поглѣднахъ задъ мене си: само двама остали, другитѣ офейкали!“

— „А Ненка помнишъ ли?“

— „Ненко издателя! Какъ да го не помня? юдата . . . такъвъ човѣкъ забравя ли са? Когато зеха да са подписвжтъ, той утиде да отвързва коня си . . . „Ненко, на кждѣ?“ — „Да си прѣмѣстя коня да пасе!“ отговори Юдата. И не го видѣхме вече. Хе, да го знаяхме, жьртва щѣше да стане още въ Оборище! И той добро не видѣ: турчи са, по дявола ходи и чини ми са, че го ступаха Турцитѣ. То са знае: ако съвѣстьта не убие такива хора, то другъ ще му извади душата. Каинъ уби брата си, Каина убиха ловджии“.

Така приказваше попъ Грую за великитѣ врѣмена. До пладнѣ разговора ни са въртеше около 76-та година.

Нему бѣше приятно да расправя за тѣзи минали врѣмена. Той въскресяваше прѣдъ насъ Бенковски съ руситѣ мустаци, възсѣдналъ на конь, да тича нощемъ прѣзъ долища, гори . . . и попъ Грую съ него, съ расото, калимавката и пищовитѣ на пояса. Много спомѣни изъ бурното врѣме ни наказа. На послѣдъкъ той стана, отвори ковчега и извади една срѣбърна плочка; на нея имаше изрѣзанъ, искованъ коронованъ львъ, скокналъ, вирналъ опашка и около него издълбани букви: л: б: св: ил: см: сн: бг: на; което значало по редъ: львъ български, свобода или смьртъ; съ нами Богъ; напрѣдъ.

— „Вий ще направите добрѣ, ако подарите това въ музея. Такива работи имжтъ за тамъ голѣма цѣна.“

— „Че и за мене имжтъ цѣна“, отговори попа. „Защо дьржж тамъ ножа и пушката? Това ми е за спомѣнъ отъ онези врѣмена. Нека потомцитѣ ми да виджтъ, що е чинилъ баща имъ и да зимжтъ примѣръ! Ние имаме въ черкова и едно знаме отъ въстанието останало и го пазимъ, като свѣтиня, на прѣстола. И ние проститѣ знаемъ да цѣнимъ тѣзи нѣща — не само ученитѣ!“

И като уморихме поборника съ нашитѣ запитвания, ний свършихме разговора по пладнѣ, стиснахме си ржка и са провръхме изъ вратичката. Той ни посочи насрѣща да видимъ

Digitized by Google

портрета на Бенковски, но нѣмаше никой—къщата бѣ затворена. Видѣхме само на друго мѣсто попъ-Груювия портретъ: попа съ расото и калимавката, съ пищови и ножъ, затикнати на пояса, сабя въ дѣсната ржка и кръстъ въ лѣвата.

Слѣдъ два дни азъ оставихъ този гористъ край, дѣто на всѣка стжпка ще чуешъ „Бенковски и попъ Грую“.

Парижъ, 11 Май, 1886 г.

ПЛАНИНИТѢ.

Мълчжтъ планинитѣ в' мжглата овити;
Чела имъ *навъсени* в' облаци скрити.
Гиганти втвърдени, безъ сила, безъ рѣвъ,
Какво ви порази срѣдъ мощний ви гнѣвъ,
Та рѣчь гръмоносна замрѣ ви в' устата,
И удара страшенъ истина в' снагата,
Та лика ви гордий застана смутенъ
И вѣчно намръщенъ, гнѣвливъ и студенъ?
Емусъ величавий, Доспатъ посраменний,
К' ва мисъль смущава духа ви смълчаний?
Ил' старость ви стигна и клюмнахте вий?
Ил' духъ угнѣтяжщъ надъ вази са вий?
Ил' спомняте скръбно за старото врѣме?
Ил' ви угорчава сегашното плѣме?...
Да, спомняте вий за могжщий Каранъ—
Фортуна опасна, рѣвящъ ураганъ,
За храбрий Самуйла, за славний Асеня—
Слънца погаснѣли, джбье потрошени,
Гиганти, кат' вази на вѣкъ вкаменени.
И само въвъ буря загласжший усой
Повтаря рѣва имъ с' ужасний си вой,
И вий си шептите с' дървета вѣковни
За тѣз' имена, за дѣла баснословни,
И слуша небето и облака чуй,
И звѣра оплашенъ въвъ дупката вуй.
Да, спомняте вий за миналото врѣме
И глѣдате скръбно сегашното плѣме—
Дѣте бъбреливо, що знай да крѣщи
И всѣга въвъ жара, що му са лъщи...
Да, жалъкъ е, жалъкъ сегашний човѣкъ!
Гиганти, мина са могжщия вѣкъ!...
Минаха столѣтья и стрѣсна са роба,
И тръсна вериги, и скочи отъ гроба,

Digitized by Google

И Рила засмѣ са, Емусъ заечà,
Нъ пакъ са навьси и пакъ са смълчà . . .
И мина са врѣме и грѣмна войната,
И льва потърси ужасно главата.
Емусъ разгърмѣ са, Доспата смутенъ
Поглѣдна надъ Витошъ, очуденъ, засмѣнъ,
И с' радость, с' надѣжда поглѣдна небото,
Нъ вопъль задъ себѣ чу, и посраменъ,
Той клюмна нажаленъ, наведе челото . . .
И спрѣ са войната и пакъ е студенъ
Лика ви, гиганти, намръщенъ, смутенъ . . .
Да, жалко е, жалко сегашното плѣме!
Гиганти, не връща са старото врѣме! . . .

13 Февруарий 1887 год.
г. Харманлии.

Хр. Карашетковъ.

РАЗБИТА НАДѢЖДА.

Замислена, блѣдна, на брѣга стоеше
С' дѣтенце невинно на слаби гжрди;
Жара на сърдце ѝ надѣждно горѣше
И искрата блѣсна в' нейнитѣ очи.

Петъ годинъ минувжтъ,—горчиви, ужасни,
А тя сѐ ожида мжжа си любимъ.
Мьртъвъ ли е, живъ ли—не знае нещастна,—
Знае, че исчезна изъ морския димъ.

Тя, гладна, разбита, в' самотия страшна,
Дълго е чакàла сѐ покрай брѣгътъ;
И сѐ нажалена, и с' тжга всегдашна
Пакъ са е връщала сама в' своя кжтъ.

Тя види сждбата, какъ безъ жаль са смѣе,
Тя сѣща тѣглото, че е смьртенъ ядъ,
Тя види, че малко зарята ѭ грѣе,
Че тоз' свѣтъ лъжовенъ е за нея адъ.

Но още надѣжди в' себѣ тя питае:
Безмощно въздиша, стои на брѣгътъ;
В' огънь неисказанъ нейната душа е,
И в' бурята морска е нейния пжтъ.

Digitized by Google

Мрачно тя изглѣда простора мъглави,
Морето безкрайно, бурнитѣ вълни;
И като набърчи чело си блѣдняво,
Тя проклѣ своитѣ тѣжки сѣтнини.

„Творецо, не чу ли гласа ми отчаянъ!“
Най-подирь тя викна и дигна ржцѣ,
„И стона сърдеченъ, плача непрѣстаенъ!
„Творецо, смили са за това сърдце!

„То страдае, тжжи, плаче и прѣмира,
„Защото не може самичко живѣ.
„Творецо, повѣрвай, че то са раздира
„И в' тоз' свѣтъ безъ врѣме в' мжки ще умре.“

Но бурята страшно зловѣщо върлува,
И дигжтъ вълнитѣ ужасна борба;
А нейнитѣ думи никой и не чува,
И никой не знае нейната сждба.

И слѣдъ тия мжки, тѣжки на сърдцето,
Слѣдъ тоякоз' надѣжди и крайна тжга,
Тя помисли клѣта да-ли по морето
Вѣчно да са пустне, или пакъ домà . . .

София, Януарий, 1888 г.

Алек. А. Узуновъ.

СКИТНИКЪ.

(Отъ сибирскитѣ въспоминания).

Расказъ отъ А. Я. Максимова. Прѣвелъ Б. Каракашевъ.

I.

Мнозина отъ другаритѣ ми, които бѣха заедно съ мене въ южнитѣ части на Източний Сибиръ, вѣроятно, помнжтъ тайнственния, блѣдния, изнурения, замисления онзи четиридесеть-годишенъ човѣкъ, който никждѣ не е можалъ да стопли мѣстото си и безцѣлно са е скиталъ по пространния Сибиръ: ту въ село е живѣлъ, ту въ градъ, ту са е скиталъ всрѣдъ безлюднитѣ Са-

Digitized by Google

янски стени, или по тайственнитѣ тайги на Уссурийския край; него сѫ срѣщали въ студенитѣ Турухански пустини, по мѣстата, гдѣто дирѫтъ злато край рѣката Зея, най-сѣтнѣ на китайската граница, хиляда километра далечъ отъ отечественния му градъ. Крьстосвалъ е по Сибиръ, като Вѣчния Евреинъ, търсящецъ душевенъ покой, нъ не го е намѣрвалъ; искалъ е да свали отъ сърдцето си нѣкаква-си тайственна гнѣтѫща го тѣжесть, нъ не е можалъ. Никѫдѣ не е можалъ да живѣе по-вече отъ една недѣля. Нѣкакъвъ-си невидимъ призракъ го е прѣслѣдвалъ и гонилъ безпощадно отъ мѣсто на мѣсто, отъ единия до другия край на обширния Сибиръ. Той имаше тихъ и ласкавъ характеръ, смѣсенъ съ нѣкаква тайственность и скритность, и отъ това не можаше да добие симпатията на окрѫжающитѣ го. Хората, като не можаха да знаѫтъ причината за това му душевно състояние, съчинѣваха различни догадвания, които въ по-вечето случаи не бѣха за въ негова полза. Колкото са отнася до мене, то азъ избѣгвахъ клюкарствата, като отъ сърдце съчувствувахъ на скръбьта на вѣчния скитникъ.

Алексѣй Кузмичъ Старцевъ (тъй бѣше името на скитника) бѣше единственъ синъ на единъ богатъ иркутски търговецъ. Слѣдъ смъртьта на баща си и жената си, той прѣкратилъ добрата си търговия, захвърлилъ работата си на страна и тръгналъ да пѫтешествува. Старцевъ обиколилъ: Франция, Германия, Италия, Алжиръ и Тунисъ. Желающецъ въ разнообразнитѣ си странствувания да позабрави миналото си и да са избави отъ гнѣтѫщата го мѫка, той ходилъ даже въ централна Африка; нъ зловѣщия призракъ на миналото му неотстѫпно го слѣдвалъ, като го беспокоялъ и мѫчалъ съ настойчива безпощадность. Старцевъ са върналъ у дома си още по-разочарованъ, по-наскърбенъ, отколкото е билъ. Като са намѣрилъ пакъ въ родния си Сибиръ, почналъ да крьстосва по неизмѣримитѣ сѣверни тундри, вдѫлбочавалъ са въ тайственнитѣ тайги, ходилъ по брѣговетѣ на Лѣдовития океанъ, нъ, най-сѣтнѣ, и всичко това му дотѣгнало, станало му противно. Като дошелъ въ Таштимъ на монголската граница, рѣшилъ да си почине за малко врѣме въ този градъ. Въ Таштимъ ний са и запознахме. Отъ начало Старцевъ бѣше таенъ, подозрителенъ, мълчеливъ, нъ като са минаха нѣколко дни, стапа по-вечко съобщителенъ. Той вече не странѣше отъ мене и даже, ако и твърдѣ нарѣдко, биваше живъ въ разговора си. За всичко приказваше много, нъ

Digitized by Google

не само за себѣ си; припомняше си това, което е видѣлъ прѣзъ дългитѣ си странствувания, говоряше по политиката, търговията, промишленностьта, като при това показваше голѣма начитанность и солидно развитие. При всичката живость, която имаше Старцевъ, като са разговаряше съ мене, на блѣднитѣ му и сухи устни не са показа усмивка. Погрознѣлото му, страдалческо лице всѣкога бѣше помрачено отъ нѣкаква скрита скърбь. Нѣкои отъ другаритѣ ми, които бѣха видѣли Алексѣя Кузмича у дома, дошле до заключение, че причината на постоянната му скърбь и на тѣжкото му душевно състояние са крие въ смьртьта на баща му и на обичната му жена. Азъ, който имахъ възможностьта за кѫсо врѣме да са запозная съ Старцева, не могѫ да са съгласѭ съ прѣдположенията на другаритѣ си. Отъ нѣколкото незначителни думи, неопрѣдѣленни изражения, общи заключения, азъ можахъ да заключа, че починалата му жена, памятьта на която Старцевъ почиташе и уважаваше, не е могла да възбуди въ неговото сьрдце сладкото чувство на пълната любовъ. Извѣстно е, че най-тѣжката скърбь, прѣдизвикана отъ загубванието скѫпи до сърдцето ни лица, постьпенно съ течението на врѣмето, са затрива, като остава слѣдъ себѣ си само печалнитѣ, нъ не лишени отъ вѣра за бѫдѫщностьта, въспоминания. Въ душата на Старцевъ всичкитѣ надѣжди за добъръ животъ бѣха унищожени и разбити; останали бѣха само печално разочарование, пълна апатия къмъ всичко, което го укрѫжава, и неотразимо отчаяние. Такова състояние на душата, по моето мнѣние, настава или отъ нещастна любовъ, или отъ укоритѣ на съвѣстьта. Да-ли моитѣ прѣдположения ще са съгласѭтъ съ самата истина, ще покаже продължението на расказа ми.

II.

На тогози, който е видѣлъ Старцева, не би трѣбвала особенна проницателность, за да може да забѣлѣжи, че този съ изопаченъ животъ человѣкъ носи въ себѣ си зародиша на неизцѣлима болѣсть. Той полегичка, нъ постоянно угасваше въ нашитѣ очи; отъ день на день вътрѣшната му болѣсть са усилваше. Веднъжъ, когато прѣдпазливо му забѣлѣзахъ за необходимостьта да обърне внимание на здравието си, той само печално са усмихна и подигна очи къмъ небето.

Този поглѣдъ и усмивка показваха ясно, че, разбираю-

Digitized by Google

щецъ добрѣ състоянието си, той са радва, че бързѣ са приближава къмъ края на страданията си.

Безъ да глѣдамъ на това му равнодушие къмъ живота, азъ счетохъ себѣ си длъженъ да поискамъ помощь и съвѣтъ отъ Манусинския окржженъ докторъ, който за малко врѣме бѣше дошелъ въ Таштимъ; като видѣ моята грижливость, Старцевъ ми поблагодари, като стисна ржката ми, и печално продума:

— Всичко това е напраздно!... Днитѣ ми са четжтъ на прьсти и часа на освобождението ми приближава...

Докторъ Малининъ, когото повикахъ при Алексѣя Кузмича, като го прѣглѣда и прѣдписа нѣкакво нищожно лѣкарство, излѣзе заедно съ мене отъ стаята и приятелски ми каза, че Старцевъ е безнадѣженъ и неизлѣчимъ.

— Алексѣй Кузмичъ страдае не тѣлесно, нъ душевно, а на такива болѣсти медицината не може да помогне, ми каза Малининъ, като са прощаваше съ мене.

Прѣдъ видъ на подобно положително заключение, не оставаше нищо друго, освенъ да са употрѣбятъ всички старания, за да би могли да са облекчжтъ послѣднитѣ минути на бързо угасващия му животъ: азъ така и направихъ. Старцевъ, като виждаше моитѣ старания, искренно ми бѣше благодаренъ. Нѣколко пжти забѣлѣзахъ, че той иска нѣщо да ми каже, нъ тайственния му характеръ и застарѣлото му недовѣрие къмъ хората го въспираха отъ прилива на внезапната му откровенность. Съ една дума, исжаше му са да запознае нѣкого съ источника на душевнитѣ си страдания и въ сжщото врѣме имаше голѣма жьдность да раздѣли съ нѣкого тѣжкитѣ си, неотразими скърби. Най-сѣтнѣ тъзи нерѣшителность биде побѣдена отъ внимателността ми и сърдечното ми расположение. Веднъжъ, чуствующецъ себѣ си по-добрѣ, Старцевъ ми каза:

— Може би, ти са удивлявашъ, драгий ми опекуне и друже, за гдѣто до сега, безъ да глѣдамъ на безграничното ти къмъ мене съчувствие, не можахъ да ти отблагодаря съ довѣрието си... Не са удивлявай и заедно съ това не са оскърбявай отъ тайственността ми.

Тебе, вѣроятно ти е извѣстно, че тѣзи, които много сж страдали прѣзъ живота си, крижтъ мжченията си въ найскрититѣ кюшенца на сърдцето си, безъ да смѣжтъ да ги искажжтъ прѣдь равнодушната тълпа. Ти си първия къмъ когото, слѣдъ като испитахъ удара на сждбата, почувствувахъ истинска

Digitized by Google

дружба и привързаность. Ти са отнесе къмъ мене съ такава безгранична симпатичность, щото азъ са рѣшавамъ да та запозная съ моитѣ страдания . . . Може би това ще ма облекчи. Съзнавамъ са, че фактитѣ на печалния ми животъ не изобилствуватъ съ необикновени случаи и происшедствия; тѣ сж твърдѣ прости, естественни, даже прозаични; нъ въ тѣхъ са таи страшна житейска драма. Страданията, конто ма убиватъ, происходятъ отъ безнадѣждна любовь и отъ неотразимитѣ мъчения на съвѣстьта ми.

Баща ми бѣше най-богатия иркутски търговецъ; имаше огромни складове въ различнитѣ сибирски градове, въртѣше транзитна търговия съ чай, имаше свои агенти по цѣла Руссия. Неговото въспитание са ограничаваше само въ свършването на основното училище, нъ не малко той знаяше да цѣни въспитанието въ другитѣ и затова ма даде въ гимназията, слѣдъ свършването на която ма прати въ С.-Петербургския университетъ. Доста младъ бѣхъ, когато са върнахъ у дома си съ стьпеньта кандидатъ. Баща ми, споредъ търговския обичай, бѣше са вече погрижилъ да ми намѣри другарь за прѣзъ живота, като не счелъ за нуждно да земе и моето мнѣние. Подобни бракове до толкова сж обикновенни по нашитѣ страни, щото азъ, както и мнозина други, пристжпихъ подъ вѣнчилото равнодушно, не безъ желание, нъ и безъ радость, като отстжпвахъ на условията на *нашия* общественъ животъ. Жена ми, дъщеря на единъ богатъ олтарь, бѣше младичка, гиздава и хубавица, нъ нѣмаше нищо въспитание и образование. Какъвъ й бѣше характера и обичаше ли ма, азъ не можахъ да разберж, защото два мѣсеца слѣдъ вѣнчанието ни баща ми, като са боѣше да не загуби съвършенно заплѣтенитѣ си дѣла, които единъ петербургски банкеринъ бѣше побъркалъ, прати ма да замина за столицата, за да изслѣдвамъ сжщностьта на работата и да чакамъ да видя края й. Колкото и да ми бѣше жално да са раздѣлж съ младата си и хубава женица, трѣбваше да испълня волята на баща си. Като получихъ прѣпоржчителното писмо до нашия съдружникъ, пригърнахъ потъналата си въ сълзи Олга и тръгнахъ на дългъ пжть.

III.

Мнозина отъ васъ знаятъ дългия, уморителния, еднообразния пжть отъ Иркутскъ до Петербургъ,—продължи Стар-

Digitized by Google

цевъ своя расказъ, слѣдъ кратко мълчание.—Една безконечна линия, прорѣзва степитѣ, гъститѣ тайги, гориститѣ туфи и далечъ, далечъ са губи отъ очитѣ на пѫтешественника. Тройката (кола съ три коня) ви мъкне отъ станция на станция; звънцитѣ звънѣтъ нѣкакъ унилно; талигаритѣ, като поповиквѫтъ сегисъ-тогисъ, ободрявѫтъ бѣгающитѣ конье, а пѫтешественика, изнуренъ, полумъртъвъ пада въ такова странно състояние, което обладава всичкитѣ признаци на съвършенно безсилие.

Въ пьрвитѣ дни на пѫтешествието си азъ скърбѣхъ, мечтаяхъ за аленитѣ странички на младата си жена, прѣдставяхъ си просълзенитѣ ѝ очи, четяхъ въздишкитѣ ѝ, кълняхъ въ душата си обстоятелствата, които ма принудиха да оставя младата си, гиздавата си жена и да тръгна по истрития сибирски пѫть. Нъ постъпенно, незабѣлѣзано тѣзи впечатления почнаха да отслабвѫтъ, да са губѣтъ и пропадѫтъ. Дѣйствително, мѫчно е да са мечтае, когато 40-градусний студъ сковава мозъка, постоянното зънкание на звънцитѣ растройва нервитѣ и умореванието затваря натѣгналитѣ клѣпачи.

Нѣ бѣхъ стигналъ още до Томскъ, когато апатичното ми състояние обезсили всичкитѣ пориви на сърдцето ми. По нѣкога са мѣркаше изъ въображението ми очарователния образъ на жена ми, нъ замъгленъ отъ падающия снѣгъ, скоро исчезваше. Въ Тоболскъ всички тѣзи видения ма оставиха; пó-нататъкъ, въ Пермъ, вече нищо не чувствувахъ. Съвсѣмъ прѣстанахъ да мисля, да мечтая; станахъ едно спящо, апатично, лишено отъ воля сѫщество . . . Даже не помня, какъ сьмъ пристигналъ въ Петербургъ, какъ са намѣрихъ въ едно удобно помѣщение въ една отъ най-добритѣ гостилници на Невский проспектъ, което помѣщение бѣше наелъ моя Иванъ. Когато благодатната топлина стопли коченясалитѣ ми отъ студъ членове, когато столичното движение ма хвана въ водовьртежа на обществения си животъ, чакъ тогава са събудихъ отъ литаргическия сънь, тогава почувствувахъ, че въ тѣлото ми кръвьта тече. Пакъ станахъ добъръ, веселъ; подъ влиянието на новитѣ впечетления, въспоминанието за русооката ми Олга съвсѣмъ исчезна: раздробено на прахъ то са пръсна по дългата снѣжна линия, която са казва иркутски трактъ.

Въ пьрвитѣ дни, отъ какъ дойдохъ въ Петербургъ, като дѣте, са ползувахъ отъ всичкитѣ развлечения. Спомнихъ си сѫщия студенчески животъ, който очаровава всѣкого, който е

Digitized by Google

напустналъ студенческитѣ скамейки. Ревностно посѣщавахъ театритѣ, изложенията, публичнитѣ расходки, народнитѣ увеселения, и всичко това за мене бѣше источникъ на неописуемо наслаждение и умственно очарование. Иркутскъ до толкова са различава отъ Петербургъ, щото е невъзможно човѣкъ да са удивява на това, което испитвахъ въ Петербургъ . . . Въ Петербургъ кипи живость, движение, шумъ, животъ, а въ Иркутскъ— постоянна тишина и покой. Тамъ хората чувствуватъ, мислятъ, работятъ, роятъ са съ хиляди хиляди, а тука пропадатъ като атомитѣ вѣрѣдъ безграничнитѣ и безкрайни пространства.

Слѣдъ като са изминаха двѣ недѣли, които прѣкарахъ въ трѣскава живость и развлечения, настжпи момента на размишленията. Ако и съ срамъ, нъ трѣбва да си призная, че това ми повръщение на мислитѣ въ практическия пжть биде прѣдизвикано отъ писмото, което получихъ отъ баща си, когото доста интересуваше вървежа на работата му и това, което съмъ сторилъ за нейното поправяние и останалото, което има да извършвамъ за тъзи цѣль. Олга не ми бѣше написала нито единъ редъ: бѣдната, тя не знаяше да пише!

Рѣшенъ да възнаградж загубеното врѣме, тутакси тръгнахъ къмъ кжщата на Григория Варламова, съдружника на баща ми, съ цѣль да му прѣдамъ прѣпоржчителното писмо.

Варламовъ бѣше единъ отъ най-богатитѣ търговци въ града; той живѣяше въ раскошната си собственна кжща, на *Большой Морской*. Слѣдъ като прѣминахъ прѣзъ различни контори, введоха ма въ кабинета на търговеца. Послѣдния стоеше до масата, пиящецъ полека чая си и правяше нѣкакви распореждания прѣдъ своитѣ агенти, които стояха въ почетното отдѣление. Мжлчеливо му са поклонихъ и му дадохъ бащиното си писмо. Като поглѣдна на подписа, търговеца скочи, подаде ми ржката си и почна да ма прѣгръща къмъ здравитѣ си гжрди.

— Ти у дома ще бждешъ като синъ, а не като гостъ, каза най-сѣтнѣ Варламовъ, като ма цѣлуваше по двѣтѣ страни. Единственния наслѣдникъ на моя благодѣтель Кузма, комуто дължж състоянието си, не трѣбва да бжде чуждъ въ кжщата ми. Гдѣ си спрѣлъ?

Азъ му обадихъ.

— Защо спирашъ на гостилница? . . . Това възможно ли е!? . . . развика са почтенния търговецъ . . . Е, приятелю А-

Digitized by Google

леша, това не отчаквахъ отъ тебе. Ей, Осипе, Иване, скоро илете и земете дрѣхитѣ на този младъ господинъ отъ гостилницата и ги занесете у дома! — заповѣда той, безъ да ма попита даже искамъ ли да остана въ кѫщата му.

Послѣ, като са обърна къмъ мене, прибави:

— Ще са прѣселишъ у дома, приятелю . . . Сега ще обѣдваме . . .

— Не смѣя да злоупотрѣбя . . . . мисляхъ да настоя за самостоялностьта си.

— Какво!? — прѣкѫсна думата ми добродушния Варламовъ. Мене ми са не харесвѫтъ твоитѣ нѣмски церемонии... Ний не сми нѣмци, а русси: каквото ни е на сърдцето, това и на устата. Ѣжъ, пий, приказвай, располагай са като у дома си. Нѣма какво да разсѫждавашъ . . . работата е свършена. До като свърша съ тѣзи господа, ти ще са запознаешъ съ дъщеря ми... Охооо . . . . ще я видишъ ти, каква е тя умничка . . . . . Сашо, а, Сашо, ела при баща си!

Едвамъ успѣ да доискара, и на кабинетнитѣ врата са показа една прѣлестна мома, на около 17-годишна възрасть, тънка и висока, гиздава като букъ вервдъ гора, съ ангелска усмивка на трьндафиловитѣ ѝ устници.

— Повика ли ма тате? попита го тя съ мекъ, като звънецъ гласъ.

— Да, миличка! . . . Давамъ та подъ грижата на сина на моя най-добъръ приятелъ и благодѣтель . . . Постарай са, щото да му не домѫчнѣе, глѣдай да му угодишъ . . . Нъ защо ли пъкъ ти напомнямъ, гълѫбче!? . . .

Младото момиче ма поглѣдна и лека червенинка са показа на странитѣ му. То имаше поразителна хубость! Останахъ вцѣпенъ, очарованъ, ослѣпенъ! Голѣмитѣ ѝ черни очи, заобиколени съ тъмни, дълги мигачи, блѣщукаха съ магнетически огънь. Вълшебната сила на божественния ѝ поглѣдъ ми направи неотразимо впечатление . . . Чувствувахъ нѣщо непонятно, странно . . . Нѣкаква непрѣодолима сила ма привличаше къмъ тъзи мома. Замъглевялитѣ ми очи останаха надъ възхитителната ѝ глава, върху която тѣжаха гѫсти вълни отъ черната ѝ коса... О, това бѣше ангелъ, който мигновенно завладѣ сърдцето ми, душата ми, волята ми и разума ми . . . Боже, Боже мой, каква поразителна хубость имаше тя! . . .

Алексѣй Кузмичъ млъкна; като закри съ рѫцѣ лицето си,

Digitized by Google

предаде са на тѣжки въспоминания. Азъ не смѣяхъ да го обеспокоя и мълчахъ, като съ търпеливость чакахъ продължението на трогателната исповѣдь.

IV.

Не помня, колко врѣме съ въсторгъ сѣмъ глѣдалъ на момичето, безъ да намѣря думи, съ които да ѫ привѣтствувамъ, продължи Старцевъ, слѣдъ едно дълго размишление. Смутенъ, като гръмнатъ, азъ самъ не можахъ да си дамъ смѣтка за сичко това, което ставаше на около ми. Дъщерята на Варламова, за да ма избави отъ това ми положение, приближи са къмъ мене, улови ма за ржката, и ми каза само толкосъ:

— Да отидемъ въ стаята за ѣденне . . . Татко скоро ще дойде.

Тъзи искренна, съ нищо несравнима естественость на дѣвицата, нейната дѣтинска наивность, ми произведоха такова впечатление, щото азъ останахъ като замаянъ, като вкаменѣнъ. Азъ са видѣхъ въ положението на пътникъ, който, като са е скиталъ всрѣдъ горѣщитѣ пѣсъчни пустини, случайно са намѣри на нѣкой раскошенъ оазисъ. Не ми трѣбваха дълги наблюдения, за да забѣлѣжа, че Саша има доста старателно образование, което заедно съ наивната простота на една дѣвица ми произведе силно впечатление . . .

Единъ часъ са мина, като една минута. Увлеченъ въ разговоръ съ нея, не забѣлѣзахъ Варламова, който са бѣше исправилъ отзади насъ.

—Тълкувайте, тълкувайте, продума стареца, гладящецъ сивата си брада, а супата истива, пражолитѣ прѣгарѫтъ . . . Да сѣднемъ на трапезата мои дѣца.

Не зная защо, нъ послѣднята дума много приятно позвуча на ушитѣ ми.

— Така говоря, продължи Варламовъ, като ми показваше мѣсто при дъщеря си и като си наливаше доста голѣмичка чашка съ анисовка,—защото считамъ сина на моя уважаемъ приятель Старцева за свой синъ . . . Ти, Саша, помни това: той е твой побратимъ и, за да запечатате братското си приятелство, цълунете са.

Една лека червенина пакъ са показа на лицето на съсѣдката ми. Навикнала безприкословно да са покорява на бащи си, тя наведе главата си къмъ мене, и азъ трѣперящъ отъ

Digitized by Google

вълнение, отпечатахъ на бѣлото ѝ, като снѣгъ, чело горѣща цѣлувка. Азъ чувствувахъ, че тъзи случайна, неочаквана цѣлувка не бѣше залогъ на чиста, спокойна, братска привързаность, а заря отъ неотразимото чувство на първата любовь . . .

Какво мога да Ви кажа по-вече? Деня не бѣше са още свършилъ и мене ми са струваше, че азъ съставлявамъ частица отъ семейството, което така сърдечно ма прие. Чувствувахъ са като у дома; добрѣ и спокоенъ бѣхъ.

Варламовъ на другия день са завзе съ работитѣ на баща ми, нъ тѣ бѣха тъй заплѣтени, щото трѣбваше специална работа и много врѣме за тѣхното управяние.

— Знаешъ ли какво, каза ми Варламовъ, като са върна отъ адвокатина, при когото бѣше ходилъ, — тъзи работа не е за тебе. Ти си изнѣженъ господинъ и имашъ умъ за книжевни мѫдрувания. Азъ съмъ мужикъ и имамъ мужишка хитрость и търпеливость, които сѫ необходими за такива сложни и заплѣтени смѣтки. Тѣзи шарлатани биха та изѣли . . . Стария Варламовъ нѣма да го изѣдѫтъ — за това ти са обзалагамъ . . . И тъй, ти си стой тука, развличай врѣмето си, бѫди другарь на моята гълѫбица Саша, а азъ вмѣсто тебя ще работя.

— Нъ толкова жьртви . . . Азъ мисляхъ да не приема любезнитѣ услуги на стареца,

— Какъ? Какво? Пакъ дойдоха въ главата ти жьртви? Нищо не жьртвувамъ, нито врѣме даже, защото въ този адвокатинъ азъ имамъ мои дѣла.

— При всичко това . . .

— Никакви „при всичко това“. Варламовъ, което е казалъ, че ще го стори, ще го стори, а ти си стой миренъ, ако не искашъ да ма разсърдишъ.

По-нагатъкъ да са съпротивя бѣше невъзможно. Стареца, благодарение на упоритостьта си, всѣкога знаяше да устои на своето. Да си са призная откровенно, въ душата си азъ са радвахъ за услугитѣ на стареца . . . Мина са една недѣля и уважаемия ми опекунъ ми съобщи, че дѣлата тръгнали добрѣ, нъ при това прибави, че нетърпеливостьта може всичко да повредѝ, и затова ма съвѣтваше да бѫда търпеливъ. Отъ послѣдния съвѣтъ, да са призная, нѣмахъ нужда.

Отъ день на день все по-вече и по-вече са привързвахъ къмъ новия животъ, който бѣше тихъ, еднообразенъ, нъ прѣпълненъ съ неописуемо очарование и дълбока прѣлесть.

Digitized by Google

Струваше ми са, че до това врѣме сѫществуването ми бѣше лишено отъ сърдечна искренность; прьвъ пѫть въ живота си почувствувахъ юношеския жаръ, въсхищение отъ хубостьта, влечение къмъ свѣта и хората. За прьвъ пѫть са видѣхъ избавенъ отъ студената апатия, която до сега бѣше единственния признакъ на моя характеръ . . . Ни за една минута не са отдѣлихъ отъ Саша. Незабѣлѣзано прѣкарвахме врѣмето въ безконечни разговори.

Тя обичаше да слуша расказитѣ ми за непроходимитѣ тайги, за безграничнитѣ степи, за чудното сѣверно сияние. Често пѫти, като ѝ описвахъ патриархалний животъ на синоветѣ на пустинята, тя пошушнуваше: „О, азъ чувствувамъ, че тамъ е по-добрѣ, отъ колкото у насъ!“ . . . Впечатливостьта ѝ бѣше много силна. Тя са увличаше отъ расказитѣ ми, като дѣте, и съ това ма довеждаше до въсторгъ.

Прѣстояването ми въ кѫщата на Варламова ми са струваше като да бѣше единъ дълъгъ, приятенъ сънь.

За пробуждание отъ него не искахъ и да мисля, като да прѣдчувствувахъ и скрьбьта, и страданията. Всѣко извѣстие за продължение на срока, въ растояние на когото щѣха да са свьршѫтъ бащинитѣ ми дѣла, напълняше сьрдцето ми съ радость, ако и за това да не смѣяхъ да са съзная. Въ разговоритѣ си съ Саша ний са коснувахме до всички прѣдмѣти, съ исключение до единъ . . . Не можаше да са допустне, че Саша не знаяше, че азъ съмъ жененъ, тъй като това обстоятелство не бѣше тайна за никого. При това, тя даже избѣгваше да ма подсѣти за това . . . А азъ . . . Мѫчаха ма съпружескитѣ вериги, които свьрзваха волята ми.

Когато, на рѣдко, си спомняхъ за жена си, която чака завръщанието ми, азъ са стараяхъ да отстраня това въспоминание, като разрушающе хармонията на чудеснитѣ ми видения.

Веднъжъ стояхме въ оранжерията[1]) посрѣдъ магнолиитѣ[2]) и карамфилитѣ. И двама мълчахме. Саша държеше въ рѫцѣтѣ си нѣколко, туко-що откѫснати, каранфили и ги кичаше на китка. Глѣдающецъ на нейното съ ангелска хубость лице, не смѣяхъ да нарушѫ тишината.

---

[1]) Здание за отглѣждание на южнитѣ растение. (Бѣл. отъ прѣв.)

[2]) Така са нарича едно сѣверно-американско растение съ тъмнозелени кожасти листья и съ бѣли цвѣтове, които издавѫтъ приятна миризма и на които корончнитѣ листенца сѫ бѣли и мѣсясти. (Бѣл. отъ прѣв.).

Digitized by Google

— Защо мълчишъ? попита ма изведнъжъ Саша, безъ да подигне очитѣ си отъ китката.

Отъ първия день на нашето запознанство, испълняющъ волята на баща ѝ, ний са обръщахме единъ къмъ другъ съ „ти“, като братъ и сестра.

— Размишлявамъ за нетрайностьта на человѣческото щастие, отговорихъ азъ, и мисля за бѫдѫщето.

— Твърдѣ философско настроение, защо да надничаме въ бѫдѫщето, когато веднъжъ сѫществува настояще.

— Нъ настоящето, виждашъ, е само моментъ . . .

— Ти си правъ, пришепна Саша, като клюмна глава. По ясното ѝ лице са мѣрна облаченце отъ печаль. Не е ли възможно да са продължѫтъ желаемитѣ моменти, безъ да настѫпва несносното това *утрѣ?* продума тя слѣдъ едно кратко мълчание.

— Да са продължѫтъ е възможно, нъ рано или късно ще имъ дойде края.

Едвамъ изговорихъ тѣзи думи и на мигачитѣ ѝ са показаха сълзи; тихо са прѣтърколиха по странитѣ ѝ и са загубиха въ бръчкитѣ на дрѣхата ѝ.

— Азъ съмъ отвратителна егоистка, шушняше тя, мисля само за себѣ си, при всичко, че добрѣ зная, че далечъ, нататъкъ, лѣтятъ твоитѣ мисли. Къмъ Иркутскъ тебе та тѣгли чувството, което е много по-горѣщо, отъ колкото това на моето приятелство . . .

— Тамъ е баща ми . . .

— И нѣкой други още . . .

Прьвъ пѫть, слѣдъ нашето запознавание, Саша ми напомни за жена ми. Страданието, което са отрази на нейното лице, ясно ми подсказа, че сестринската ѝ привързанность, съ която искаше да прикрие чувствата си, е била само игра на думитѣ. Отдавна азъ разбрахъ, какво са върши въ моята душа, нъ мълчахъ, като са бояхъ, да не би да извадя на явѣ прѣстѫпната си любовь. . . . Сега . . . чувствувахъ взаимность, и това страстно желание за взаимность тутакъ-си ма хвърли въ едно скрьбно недоразумѣние. Въсторга отъ взаимната любовь биде погълнатъ отъ тѣжкото съзнание, че щастието ми трѣбваше да са разбие въ самия си зародишъ. Въ първия моментъ азъ искахъ да са хвърля при краката на горѣщо-обикнатата отъ мене дѣвица, нъ разсѫдъка ма спрѣ. Имахъ ли азъ право,

Digitized by Google

вѣнчанъ съ друга, робъ на дадената си клѣтва, да са призная въ прѣстжпната си страсть?! . . . Трѣбваше ли да отплатя за гостоприемството съ подобна ниска, коварна постжпка!

Положението ми бѣше ужасно . . . Слѣдъ кратка душевна борба, покоряющецъ са на логиката на влюбенитѣ, рѣшихъ са да успокоя момичето, безъ да напущамъ ролята на другарь и братъ.

— Ти са лъжешъ, скжпа ми Сашо, казахъ й азъ, като са мжчахъ да придамъ на гласа си нуждната твърдость. Лъжешъ са, че нѣкакво друго чувство, освенъ привързанностьта къмъ осиромашелий ми баща, ще може да ма накара да са върна въ отечеството си.

Нъ, тя не ми възрази смѣло. — Тамъ имашъ още и другиго, който, въ всѣкой случай, та интересува.

— Жена ми! извикахъ азъ, като събрахъ всичкитѣ си сили, за да мога да произнесж тъзи дума. Мила, ако така сждишъ, то ти не знаешъ печалния ми животъ . . . Право, азъ мисля за жена си, нъ само като за единъ тѣжъкъ камъкъ, когото рѫката на провидението е привързала къмъ сжществуванието ми.

Саша ма поглѣдна и въ потъналитѣ й въ сълзи очи блѣсна удоволствие и радость.

— Ти не ѭ ли обичашъ? попита ма тя съ трѣперящъ отъ вълнение гласъ.

— Да ѭ обичамъ!? проговорихъ азъ нисичко. И ти още ма питашъ за това? . . .

Азъ не можахъ да доискарамъ, нъ очитѣ ми доисказаха това, което азъ не можахъ да доискажа.

Самата тъзи минута, ако и толкова кратка, биде достатъчна, за да ни покаже пропастьта, на края на която са намѣрвахме. Да си искажемъ всичко, което са таеше въ сърдцата ни, това значаше, че ний сторихме първатa стжпка, която ни води къмъ гибельта. Саша по-вече прѣдпазлива и прѣдвидлива, побърза да промѣни разговора, безъ да са отдѣли отъ прѣдишната тема.

— Ако са чувствувашъ за нещастенъ, то раздѣли съ мене нещастията си: тогава ще ти поотлекне.

— Ти искашъ ли това?

Digitized by Google

— Да, ако това би успокоило нараненото ти сърдце. Помни, че участието на приятеля всѣкога дѣйствува благотворно.

— Ти си права, казахъ азъ, трѣбва прѣди всичко да ти кажа, раздѣлената скърбь е полвинъ скръбъ . . . Когато ти станѫтъ извѣстни всичкитѣ факти отъ моя животъ, ти не ще са очудишъ нито на равнодушието ми къмъ тъзи, съ която ма съедени непрѣклонната воля на баща ми, нито трьпкитѣ, които ма побиваѫтъ, щомъ като си помисля, че трѣбва скоро да са върна въ Иркутскъ.

Почнахъ да ѝ расказвамъ печалната си история. Въ общи чърти тя бѣше вѣрна, нъ подъ влиянието на чувствата, които бѣха обладали сърдцето ми, азъ са стараяхъ да са прѣдставя по-нещастенъ, отъ колкото бѣхъ въ дѣйствителность. Апатичното равнодушие, съ което испълнихъ бащината си воля, като са венчахъ за една мома, безъ да ѭ познавамъ, порастна до хероизмъ; а обикновенната синовна покорность стана изведнъжъ въ устата ми безмѣрна жьртва.

Нѣщо по-вече да ти кажа: Даже това, което съставляваше хубостьта въ брака ми, естественното влечение къмъ една млада и хубавица жена, каквото азъ испитвахъ къмъ жена си, скрихъ го отъ Саша съ егоистическа цѣль, за да са ужъ покажа най-нещастния человѣкъ въ свѣта.

Саша мълчеливо ма слушаше; на хубавото ѝ лице ясно можаше да са чете съчувствието ѝ къмъ нещастието на другаря ѝ. Когато свьршихъ, тя улови рѫката ми и ѭ стистна силно.

—Нещастний друже! проговори та съ трѣперящъ отъ вълнение гласъ, и отпусна главата си на рамото ми. Като са допрѣ до мене, азъ са растрѣперахъ, огънь ма облѣ и, безъ да зная какво правя, страстно ѭ цалунахъ въ полурастворенитѣ ѝ устни.

Единъ отъ каранфилитѣ, които тя дьржеше въ рѫцѣтѣ си, падна на колѣнитѣ ми. Взехъ този цвѣтъ, притиснахъ го до сърдцето си и извикахъ:

— Нека този цвѣтъ бѫде залогъ на нашата . . . Не смѣяхъ да доискажа . . . Слѣдъ кратковрѣменна душевна борба, чувството на дълга надви надъ чувството на страстьта и азъ шепнещецъ доискарахъ:

— Дружба.

— Да вѣчна дружба, неразривна! извика тя. Азъ та обичамъ . . . Като братъ . . . Може би и по-вече, притури тя

Digitized by Google

толкова нисичко, щото едвамъ можаше да са чуе. Състоянието, въ което са намѣрвахме, бѣше едно отъ тѣзи прѣдѣли, задъ които са разиграва драмата на живота. Сърдцата ни силно тупаха, нейната ржка трѣперяше въ моята, азъ са наслаждавахъ отъ очарованието, което бѣше завладяло цѣлото ми сжщество... Изъ веднъжъ са чу гласа на Сашината горнична—Прасковия.

— Алексѣй Кузмичъ, Александра Егорова, заповѣдайте на ѣдение: супата е сипана—баща ви чака.

Ний са събудихме отъ приятния полусънь и са върнахме въ студената дѣйствителность. Отдалечающецъ са, неволно погледнахме назадъ. Този разговоръ, всрѣдъ магнолиитѣ, бѣше за насъ най-скжпото въспоминание: въ оранжерията ний разбрахме всичката сила на нашата привързанность. Мжчно ми стана, като тръгнахме; искаше ми са никога да не са наруши нашия разговоръ. Въ такова положение да умрж.

— Ехъ, дѣца, дѣца! добродушно ни посрѣщна Варламовъ, който вече бѣше сѣдналъ на трапезата. Приказвайте, ами и мислете, че като мене отпадналъ старецъ иска му са да ѣде... Да, доста уморенъ и при всичко това пакъ тича подиръ работата на почтенния си другарь Кузма. Е, Алексѣй, такъвъ сьмъ азъ, брате; работата ти можемъ да ж имаме почти за свьршена.

При послѣднитѣ думи на Варламова, азъ истрьпнахъ. Погледнахъ Саша и забѣлѣзахъ, че тя бѣ поблѣдняла, като смьртникъ.

Стареца, безъ да забѣлѣжи смущението ни продължаваше:

— При всичко това, има още много до като са довьржатъ дѣлата и Алексѣй ще има да поживѣе още двѣ недѣли въ Петербургъ.

Това ни поуспокои. Напрѣдъ ни чакаха още двѣ недѣли, още 15 дни, дни за щастие, упоителни дни, а послѣ... Нъ по-добрѣ е да не говоримъ за бждащето!...

Упоени отъ взаимна любовь, врѣмето минуваше бържѣ, незабѣлѣзанно. Ний са любяхме, нъ безъ страстни пориви, безъ сърдечни обяснения—безъ да са искажемъ единъ другиму; нашата любовь са съдържаше въ рамкитѣ на съзнателенъ дългъ, когото никой не са наемаше да наруши.

Писмата, които получавахъ отъ баща си, ма принуждаваха да побързамъ съ връщанието си въ Иркутскъ. Въ всѣко

Digitized by Google

едно писмо, баща ми ма питаше, да-ли скоро ще са свърши работата, като при това не скриваше и неудоволствието си, за гдѣто са бавяхъ. За жена ми пишаше ми, нъ нѣкакъ загадъчно, тъй щото азъ не можахъ да разберѫ всичко, нъ пъкъ и не искахъ. Освенъ туй въ писмата му са мѣркаше нѣкаква скрита скърбь, която за мене бѣше странна, непонятна. Азъ знаяхъ баща си за човѣкъ прѣданъ на търговията си,—за човѣкъ, който не са поддава на никакви други впечатления. Между това, както са виждаше, него го мѫчаше нѣкаква мисъль, която нѣмаше нищо общо съ неговото занятие. Прикованъ къмъ Петербургъ съ силата на любовьта, както Прометей на скалата, не бързахъ да си отида у дома и не искахъ да са вдавамъ въ отгатването загадъчнитѣ забѣлѣжки на баща си. Даже и не убаждахъ на Саша, кога получавахъ писма отъ баща си, за да ѝ не напомнямъ за наближающата раздѣла.

(Слѣдва).

ДВА БРАТА.

(Народна пѣсенъ.)

Дѣ гиди вино червено,
Дѣ гиди добро никакво —
Никоги добро не стори,
Не стори и не направи,
Ни снощи, ни онзи вечеръ!
Напили сѫ са два брата:
Сбиха са и скараха са, —
Отъ баща *миразъ* да дѣлятъ.
Сичкото право дѣлили,
Дѣлили и раздѣлили,
Нивята с' дълги копрали,
Ливади с' тънки конопци,
Жълтици дѣлятъ с' кринитѣ,
Бѣлитѣ пари с' кантари.
Останали сѫ два копя,
Два коня и два сокола,
Мило имъ да ги раздѣлятъ,
Пò-свидно да ги раздружатъ,
Че коня цвили за коня
И соколъ пищи за соколь.
Стоянъ Николу думаше:
„Дай ги, Никола, на меня.“
Никола дума батю си:
„Дай ги ти, бате, на меня,
Че азъ съмъ, бате, младъ иргень,
Съсъ тѣхъ щѫ на ловъ да ходя.“
Стоянъ са върло ядоса,
Че на Петкана думаши:
„Петкано, добра ступанке,
Ази щѫ на ловъ да идѫ
С' два коня и с' два сокола,—
Нѣщо щѫ да ти обадя,
А пъкъ ти да ма послушашъ:
Да мѣсишъ и да наготвишъ,
И да повикашъ Никола,
Чи ѣжте с' него и пийте,
И да го, Петкано, утровишъ,
Чи да ни останѫтъ два коня,
Два коня, и два сокола.“
И Петкана го послуша:
Мѣсила и наготвила,
И повикала Никола:
„Драгинко, драгѝ, Никола!
Ела, драгинко, да ѣдешъ,

Digitized by Google

Да ѣдемъ и още да пиемъ,
Че сега нѣма батя ти:
Батю ти на ловъ отиде.“
И Никола бѣ утишелъ.
Пили сѫ, още ѣли сѫ,
Буля драгинку думаши:
„Драгинко, драги, Никола,
Нѣщо щѫ да ти убадѫ —
Заржчалъ ми е батю ти,
Когато ѣдемъ, и пиемъ,
Драгинко, да та утровѫ,
Че да му останѫтъ два коня,
Два коня, и два сокола.
Ани са стори живъ, умрѣлъ,
Азъ щѫ та простржѫ на одъръ
И с' платно щѫ та покрия
С' цвѣтье щѫ та накича.“
И той са стори живъ, умрѣлъ,
Та го на одъръ прострѣла
Съсъ платно го е покрила
И с' цвѣтье го й накичила.
Стоянъ бѣ на ловъ отишелъ;
И пуснѫ, Стоянъ, два коня,
Два коня, и два сокола.
По небо хвъркѫтъ орленца
И соколи ги уловиха,
Съ нехте имъ кожи дираха,
Съсъ клъвки мѣсо кѫсаха.
Орленце пищи и хвърчи,
И люто кълне майка си:
„Проклета да си, майно-ле,
Въ тия шесть-тѣхъ мѣсеци,
Три пати да си мѫтила,
Братецъ да си ми измѫтила,
Че сега да ма отърве,
Отъ тия сиви соколи!“
Стоянъ, катъ дочу орленце,
Узе си Стоянъ два коня,
Два коня, и два сокола,
А че си у тѣхъ отиде.
Като портитѣ отвори,
Стоянъ Петкани думаше;
„Петкано добра ступанке,
Свърши ли, що ти заржчахъ?“
А Петкана му думаше:
„Свършихъ го либе, Стоене,
Ей го на одъръ дѣ лѣжи.“
Стоянъ си викна, заплака:
„Какво си сторихъ, напрявихъ,
Че си безъ братецъ останахъ!“
И той си жално плачаше,
И на Бога са моляше:
„Съживи, Боже, Никола,
Безъ братецъ да не оставамъ!“
Като го дочу Никола,
Той на брата си продума:
„Защо ми плачишь, батю-ле?
Кажи ми батю, убади,
Какъвъ е кахѫръ на тебя?
Ако е, батю съсъ пари,
Съсъ пари щѫ та откупѫ.
Ако е, батю, съсъ сила,
Съсъ сила щѫ ти помогнѫ,
Ако е глава за глава,
Ази моята щѫ си дамъ.“

(Записала отъ майка си Стефана Ковачева, ученичка отъ II кл. А. *В Търново* 1888 г.).

БОГДАНЪ И ЕВРЕИ.

(Народна пѣсень).

Рано е ранилъ младъ Богданъ,
Изъ Никополска чаршия,
Сто драмъ ракия да пие,
Махмурлукъ да си развали.
А той са упи и напи,
Че са в' пиянство похвали,
Че има конче хранено,
За день му ходи в' Цари-градъ
За день му ходи, и иде.
Че го дочуха Евреи,

Digitized by Google

Евреи, мръсни чафути,
И на Богдана думаха:
„Богдане младъ харамию!
Хайде са *на басъ* хваниме:
Ако ти иде кончето,
Ако ти иде въ Цари-градъ,
Ако ти иде и дойде, —
Ще ти дадеми, Богдане,
Деветь дюгени с' имани,
Десетий—с' безцѣнъ маргаритъ.
Ако отиде й не доде,
Ще ти уземимъ, Богдане,
Кѫщата с' покѫщнината,
С' първото либе Петкана,
С' мѫжското дѣте Аврама!"
Богданъ са на басъ юлови,
Дѣто са на басъ юлови,
И тамъ си Богданъ иставрѣзи,
Иставрѣзи и *юпишмани*:
„Какво си сторихъ, направихъ,
Като си дадохъ кѫщата,
Кѫщата с' цокѫщнината,
Защо си додохъ жената,
Жената още дѣтето!?"
Богданъ си у тѣхъ отиди,
Като портитѣ отвори,
Петкана стои на чардакъ,
А дѣтенце са завтече
Богдана да си посрѣщне.
Богданъ дѣтето не глѣда,
Ами го съсъ кракъ подритна,
А Петкана му думаши:
„Що го не земешъ, Богдане,
Ами го съсъ кракъ подритвашъ,
Какво си толкосъ *кахжренъ*?"
Богданъ Петкани думаше:
„Я слѣзни долу, Петкано,
Нѣщо щѫ да ти обадя:
Ази са запихъ и напихъ,
Че са в' пиянство похвалихъ,
Съсъ мойто конче хранено,
Че за день ходи въ Цари-градъ,
Че за день ходи и иде;
Че сме са на басъ хванали
Съсъ тѣзи мръсни чафути:
Ако ми иде кончето,
Ако ми иде и доде,
Ще да ми дадѫтъ Евреи
Деветь дюгени с' имани,
Десетий с' безцѣнъ маргаритъ.
Ако отиде и не доде,
Ще ми уземѫтъ кѫщата,
Кѫщата с' покѫщнината,
Първото либе Петкана
С' мѫжкото дѣте Аврама..."
Петкана сълзи порони
И на Богдана думаши:
„Богдане младъ харамию,
Като си дàде кѫщата,
Кѫщата с' покѫщнината,
Защо си даде жената,
Жената още дѣтето?"
Че влѣзе въ нови *яжри*,
Изведе конче хранено,
Съсъ бѣлъ го орись назоби,
С' червено вино напои.
Петкана конче прѣгръща
И дрѣбни сълзи роняше,
И на кончето думаше:
„Какино конче хранено!
Ако ми баса извършишь —
Да идешъ и да си додешъ,
Жълтици ще си разнижа,
Гривата ще ти обнижа,
Гривнитѣ ще си развалѫ,
Злати петала направя,
Злати прьстени развалѫ,
Гоздѣи да ти направя,
Краката да ти потковѫ . . ."
Богданъ са на конь намѣтна.
Чафути писмо дадохѫ,
Че Богданъ да го занесе
Въ Цари-градъ на чафутитѣ.
А в' писмото му писано:
Като прѣстигне младъ Богданъ,
Като прѣстигне в' Цари-градъ,
Кончето да му отровѫтъ.
Чафути писмо прочели
И, що имъ пише, довели.
Тѣ си Богдану думаха:
„Богдане младъ харамию,
Я си назоби кончето,
Назоби, още напои,
Дордѣ ти писмо направимъ
И назадъ да го занесешъ."
Тѣ въвъ писмото писали,

Digitized by Google

Че сѫ кончето утровили.
Богданъ са напи й наѣди
И кончето си назоби,
Че тръгна да си отиди.
До срѣдъ пѫть вървѣ младъ Богданъ,
Конче са тръгна и умрѣ,
Богданъ са чуди и мае...
Нарани сѣдло на рамо,
Порони сълзи до земя,
Изъ пѫтя върви и плаче...
Като го срѣщна чичо му,
И на Богдана думаше:
„Богдане момче чичово,
Що носишъ сѣдло на рамо,
Що носишъ сѣдло и плачишъ?“
Богданъ чичу си приказа:
„Какъ са е на басъ юловилъ
Съсъ тия пръсни чафути.
Чичо Богдану думаше:
„Я недѣй плака, Богдане,
Азъ имамъ конче хранено,
С' баща ти сме ги дѣлили,
И то е като твоето.“
И Богданъ тръгна отиде,
Отиде у чичови си.
Стѣпнали конче хранено,
Че са на конче намѣтна...
Слънцето трѣпти залѣзва,
Евреитѣ са сбираха
На Богданови дворови
И на Петкана думаха:
„Стѣпай са, мари Петкано,
Слънцето трѣпти залѣзва,
Богдана нѣма да дойде:
Млада еврейка ще станешъ,
Еврейка, млада чафутка.“
Петкана ходи по чардакъ,
Дребни си сълзи роняше
И коситѣ си търгаше,
И пръститѣ си чупяше,
И са на Бога моляше:
„Боже, помогни Богдану,
На това конче хранено
Да-скоро Богданъ да дойде
И сега да на отърве.
Отъ тѣзи пръсни чафути.“

Тя изъ пѫтя си глѣдаше,
Отъ гдѣ е Богданъ заминалъ,
Да-ли ще отъ тамъ да дойде.
Дордѣ Петкана издума,
Тъмни са мъгли задали
И Петкана си думаше,
Като мъглитѣ глѣдаше:
„Да-ли е селска черида,
Или е стадо беглишко,
Или е сами младъ Богданъ?“
Дордѣ Петкана издума,
Богданъ не вика, не хлопа,
Ами портитѣ прѣскочи,
Че са на двора намѣри.
Кат' го евреи видѣха,
Всичкитѣ ниско глѣдаха.
И много жълти станаха,
И на Богдана думаха:
„Добрѣ си дошълъ Богдане!“
Богданъ имъ писмо подаде
Отъ Цариградски чафути.
Тѣ си писмото четяха
И на Богдана думаха:
„Туй конче не е твоето!“
А Богданъ си имъ думаше:
„Хубаво вие глѣдайте,
Че това й конче моето!
Погледнете са и вие,
Какви сте сега станали?
Кога заминахъ въ Цари-градъ
Вие не бѣхте шерени,
Шерени още писани,
Сега какви сте станали?“
Петкана конче поемна,
Че си жълтици разниза
Та му гривата обниза;
И си гривнитѣ развали,
Че му петала направи;
И си прьстени развали,
Че му гоздѣи направи,
И му краката потковà.
Че сѫ му дали Еврен
Деветь дюгени съ имàни,
Десетий с' безцѣнъ маргаритъ,
Че ги съ чича си дѣлили,
Дѣлили и раздѣлили.

(Записала отъ майка си Стефана Ковачева, ученица отъ II кл. А. В. Търново 1888 г.)

Digitized by Google

ПИСМА

за

Издирването на корѣнитѣ и законитѣ на Българский язикъ.

ПИСМО I.

Въ послѣднята книжка отъ истекшата година на „Трудъ“, азъ ти са врѣкохъ, че ще ти пишѫ пакъ, и ще пишѫ за правописанието, нъ ти казахъ, че ще продължѫ и за *ирѣдлозитѣ*, за които въ послѣднята книжка твърдѣ на кѫсо ти казахъ.

Както видишь, ний малко поукѫснѣхми съ „Трудъ“. Това укѫснѣване го направихми нарочно, за да си прѣведемъ въ редъ смѣткитѣ и да положимъ по-добра основа на списанието, която, здрава основа, трѣбаше, както за самата редакция, тъй и за самитѣ абонати; защото, когато е усигурена и уздравена редакцията, усигурени сѫ и спомоществователитѣ.

При сичко, че са намѣрвѫтъ още нѣкои отъ нашитѣ почитаеми абонати, които още не сѫ ни доплатили, нъ ний, като са надѣвами, че сѣкий ще испълни своя дългъ честно, както и редакцията го испълни при сичкитѣ си скромни срѣдства и приятствия, захванахми пакъ трудното дѣло и, съ Божа воля, ще са мѫчимъ да карами и доискарами до край.

И тъй, азъ ще захвана отъ тамъ, отъ дѣто са спрѣхъ, а именно за онова, за което ти са обѣщахъ — за *ирѣдлозитѣ*.

Самата дума *ирѣдлогъ* ще рѣче нѣщо, което *са ирѣдлага* прѣдъ друго нѣкое нѣщо. И наистина *ирѣдлозитѣ* сѫ такива *думи*, или *слогови*, които са прѣдлагѫтъ прѣдъ имената и прѣдъ глаголитѣ. Нъ, освенъ това, тѣ са прѣдлагѫтъ и прѣдъ прѣдлози, то есть, прѣдлогъ—прѣдъ прѣдлогъ.

Самата дума прѣдлогъ, казахми, че са прѣдлага, отъ което прѣдлагание си е получила и името, нъ какво нѣщо е прѣдлога, до сега у насъ не е опрѣдѣлено. Казвѫтъ, че прѣдлозитѣ показвали *отношение*—какъ са относя единъ прѣдмѣтъ къмъ другий и, когато са туряли прѣдъ глаголитѣ, измѣнували имъ дѣйствието, нъ това опрѣдѣление, мене ми са чини, не е нълно,—не само, че не е пълно, нъ и нищо не значи.

Освенъ това, казвѫтъ, че *ирѣдлозитѣ изискѫтъ падежи*, а, защо изискѫтъ тия падежи, пакъ не са обяснява. Падежи изискѫтъ ония имена, на които трѣба опрѣдѣление, напримѣръ: *сина на Ивана, на ученика книгата* и т. н.

Digitized by Google

Нъ тъй, като изискватъ и прѣдлозитѣ падежи за опрѣдѣление, то и тѣ трѣба да сж нѣкои имена, или нѣщо подобно на имената.

За да са увѣримъ въ това, що казахъ горѣ, да земнимъ примѣри, които най-наглѣдно ще ни покажатъ казаното, безъ да са мжчимъ много и да си напрѣгами много ума.

Книгата стои *подъ* стола, или *подъ* стола стои книгата. Тука, спорѣдъ днешната грамматика, *подъ е прѣдлогъ*. Нъ ако попитами, какво показва този прѣдлогъ, ще ни отговорятъ се съ старата пѣсень, която сми чували безъ-четъ пжти: „подъ показва, какъ са относя книгата къмъ стола, или—стола къмъ книгата“ и нищо по-вече!... А, ако попитами: какво нѣщо е „отношение?“ ще ни кажатъ: „отношение“, или *дим* напрѣгнато, може нѣкой да ни каже, че показва мѣсто. Нъ както едното, тъй и другото, по моето мнѣние, не показватъ нищо, или, по-добрѣ да кажж не ни даватъ нѣкое по-ясно понятие, отъ колкото повече да ни заблудятъ.

Прѣдлога *подъ* не показва *ни отношение, ни мъсто*, а показва *сжществително име*, въ иминителенъ падежъ, при което, сжществително име, са додава второто сжществително *стола* за опрѣдѣление и е въ родителенъ падежъ, което по днешното понятие ще рѣче: „книгата стои *подъ* [подница, подложка, потонъ, полъ (русски)] *на стола*. И тука тоя родителенъ падежъ е стария падежъ безъ *на*, а по днешному трѣбаше да бжде: книгата стои *подъ*—(подложка) на стола.

И тъй днешния неопрѣдѣленъ прѣдлогъ *подъ* е сжществително, на което името са е завардило врѣдъ у насъ въ воденицитѣ, което показва мѣстото, що е послано съ дъски, обградено на-около пакъ съ дъски и въ което пада брашното[1]).

„Когато единъ прѣдлогъ е сжществително въ иминителний падежъ, то и другитѣ прѣдлози трѣба да сж сжществителни“, ще рѣчешъ ти. „Сичкитѣ прѣдлози, ще ти отговорж азъ, не сж се сжществителни, нъ сж и мѣстоимения, които замѣстятъ сжществителнитѣ и сж сѐ въ иминителенъ падежъ.

За да са увѣримъ и въ това, азъ тука ще ти наредж прѣдлозитѣ и при сѣкий ще турж и по единъ-два примѣра за по-наглѣдно, което, въ послѣднята книжка на „Трудъ“, за прѣдлозитѣ не успѣхъ да извършж.

---

[1]) Въ Габрово на пода на покрива, т. е. на *тавана*, са казва *подере*, или подре=падле, подъ+лѣ, подъ лѣжаще.

Digitized by Google

Безъ. Ти дойде *безъ* него. Тука безъ е сѫществително, което е видоизмѣнено отъ бѣгъ, неговъ *бѣгъ*, и което, по днешному, ще рѣче: бѣгъ него, ти дойде, а той побѣгнѫ, ти дойде, а него го нѣма.

Бѣга него, бѣга неговъ=ти дойде безъ него, ти дойде бѣгъ него. Той стои безъ брата=той стои бѣгъ брата: той стои, а братъ му е побѣгналъ, нѣма брата му при него—бѣгъ брата.

Въ това можемъ да са увѣримъ още и отъ притѣжателнитѣ прилагателни, които сѫ станали отъ сѫществителнитѣ въ родителенъ падежъ, като: той е безъ ума=безъ-уменъ, безъ сили=безъ-силенъ, безъ вреди=безъ вреденъ, безъ глави=безъглавенъ, безъ устъ=безъ-устенъ и т. н. Тука тия имена сѫ станали отъ родителний падежъ и тѣ трѣба да са пишѫтъ: *бѣзуманъ*, *бѣзсилинъ*, *бѣзвреденъ*, *бѣзглавинъ*, безустнъ, както нѣгдѣ си ги и говоримъ, а не ги пишемъ, защото сми са повели по русското правописание, което безъ да знае тия нѣща, вече си е усвоило правило и са води по него, когато тия думи сѫ въ родителенъ падежъ, при който са додава *нъ*=онъ. Бѣзсиленъ е=бѣзъ+сили+нъ (онъ), безъ сили онъ, безъ+ума+нъ (онъ), безъ+вреди+нъ (онъ), безъ+глави+нъ (онъ) и т. н.

Нъ ний, като сми изоставили нѣгдѣ род. пад., днесъ употрѣбявами винителний падежъ вмѣсто родителний, когато при този прѣдлогъ трѣбаше врѣдъ ди са употрѣбява родителенъ падежъ, като: той ходи безъ другаря, а не, той ходи безъ другарь; тя остана бѣзъ сили, а не—безъ сила. Орача отива бѣзъ хлѣба, а не—бѣзъ хлѣбъ; дѣтето остана бѣзъ майки, а не—безъ майка и т. н.

Въ, во. Братъ ми влѣзе *въ* кѫщи. *Въ* двора му има кладенецъ. Тука този прѣдлогъ е показателно мѣстоимение отъ мѣстоимението: *въ, ва, во, въ*=овъ, ова, ово, овѣ, което ще рѣче: *този, тая, това, тъзи*, или: *тъ, та, то, тѣ*. Тъй щото по днешному, ще рѣче: той влѣзе въ това мѣсто, което принадлѣжи на кѫщата=*въ кѫщи*, или той влѣзе *въ* (овъ), което принадлѣжи на кѫщата=въ кѫщи, въ това (въ) на кѫщата.

Както видишь, ний имами два прѣдлога: една *въ*, а другия *во* и, който не е свѣдущъ въ тия нѣща, твърдѣ лесно ще си помисли, че прѣдлога *во* не е чистъ нашъ, както и за много нѣща отъ языка мислѫтъ, че сѫ чужди.

Нъ тука не е било само *въ* и *во*, а е имало и *ва* и

Digitized by Google

въ или *ви*, както си ги има и до днесъ като мѣстоимения и за тритѣ рода, и *въ* са е употрѣбявало въ дълбока древность и трѣба и днесъ да са употрѣбява само при сѫществителни, прилагателни и т. н., кога сѫ въ мѫжкий родъ; *во* трѣба да са употрѣбява, кога сѫ въ срѣдний родъ, а *ва*—кога сѫ въ женский родъ; а пъкъ *въ*, или *ви*,—кога сѫ въ множественното число. Тъй на примѣръ: Азъ влѣзохъ *въ двора*, ти влѣзе *ва кѫщи*, той влѣзе *во село*, а ний влѣзохми *въ*, или *ви села*. Тъй би трѣбало да са пише.

Нъ прѣдлога *въ*, освенъ при имената, са употрѣбява и при глаголитѣ, като *влѣзвамъ*=въ+лѣзвамъ; и тука *прѣдлога въ* е пакъ сѫщия и показва пакъ прѣдмѣта, за който са говори, напримѣръ: въ двора влѣзохъ=въ+лѣзохъ, което ще рѣче: това (въ), което принадлѣжи на двора (двора) ето (въ, овъ) лѣзохъ. И тука би трѣбало да са каже: *въ* двора в'лѣзохъ, *ва кѫщи* валѣзохъ, *во* село волѣзохъ, ви, или вѣ села (хъ) вилѣзохъ, или вѣлѣзохъ. Тъй трѣба нѣкога да са е говорило, нъ понеже прѣдъ *в* ера (ъ) и гласнитѣ често сѫ гълтѫтъ, ний не ги изговарями и сега не ги и пишемъ, а пишемъ в'лѣзохъ.

До. Прѣдлога *до* е видоизмѣненъ отъ *то*. Той сѣди до меня, ще рѣче: той сѣди *то* меня=той сѣди до това, което *принадлѣжи* на меня, (меня) което е мое, т. е. меня, на меня. Било е врѣме, когато е имало прѣдлози: *дъ*, *да*, *до*, *ди*, *дѣ*=*тъ*, *та*, *то*, *ти*, *тѣ*, които сѫ са завардили при глаголитѣ: дърпамъ=дь+рьпамъ=търпамъ=ть+рьпамъ, търгамъ=дьргамъ (русски дергаю)=ть+рьгамъ=ть+рьгъ=ть+рь+гъ.

Това *до* е корѣна на глагола *додѫ*=до+дь+мъ=дольмъ. И, като са земне въ такава смисьль, то есть, като корѣнъ отъ глагола, който са е завардилъ въ бѫдѫщето неопрѣдѣленно врѣме: азъ щѫ *до*, *до* щѫ, тогава по-явно може да са разбере, какво показва тоя прѣдлогъ *до*.

Той *до* брата си сѣдна, той дойде (до) брата си сѣдна, той дойде до тогова, който принадлѣжи на брата му (брата) и сѣдна.

Когато са тури при глаголитѣ, пакъ сѫщото показва, като: дописва=дойде до онова нѣщо, което не е дописано, което не е довършено и писва; додава—дойде (до) и дава и т. н.

За. Прѣдлога *за* е видоизмѣнено *са*, което може да са *ѫщи при* днешнитѣ лични мѣстоимения: азъ=асъ, и ази, тозъ=*тосъ и този*; он'зи=он'си=онъ+си. Книга *за* меня, което ще

рѣче: книга *са* (за) меня, книга са (са, за) меня=моя= са меня.

Нъ ний, когато изговарями прѣдлога *за*, като не падне ударението на *а*-та, чува са не *за*, а—*зъ*, и тъй трѣба да е било, както това ни показва показателното мѣстоимение, което има три рода: *съ, са, со, се*, и множествено *си;* тъй, щото, трѣба да е било *зъ* за мѫжкия родъ, *за* за женския, *зо* или *зе* за срѣдний и *зи* за множественното число, напримѣръ: *зъ* стола, *за* книга, *зо* перо, *зи* книги=*съ* стола, *са* книга, *со* перо, *си* книги, нъ послѣ останало само зъ и *за*, които са чувѫтъ и до днесъ въ устата на народа, а най-вече са чува *зъ;* а пъкъ *за* са чува, кога падне силно ударението на *зъ*, като: зáгърби, зáутра, зáзорки, зáдница, зáвуй, зáколъ или зáкълъ и др.

Нъ този прѣдлогъ са срѣща въ старитѣ книги и съ творителний падежъ: за градъмъ, за домъмъ, за мъномь, за тобомь, отъ което може още по-явно да са види, като са земе творителния падежъ за глаголъ, за което знаешъ отъ напрѣдъ. За градъмъ ще рѣче: съ (ето) градѫ съ (градьмъ), за домъмъ— съ (ето) домѫ (съ домъмъ), за мъномь—съ (ето) мънъѭ (съ мънъйьмъ), за тобомь—съ (ето) тобоѭ (съ тобойъмъ) и т. н.

Когато са тури при днешнитѣ глаголи, той пакъ сѫщото означава: за ровъмъ=са ровъмъ=за ровомъ, за ловъмъ= са ловъмъ=за ловомъ, за гробъмъ=за гробомъ=са гробомъ, за бранъмъ=за браномъ=са бранъмъ=ето ровъмъ (ровѫ), ето ловъмъ (ловѫ), ето гробъмъ (гробѫ), ето бранъмъ (бранѫ) и т. н.

Задь. Прѣдлога *задь* е съществително *задь*=задня= задь+ня=задница, напримѣръ: той стои *задь* стола=той стои задница на стола (стола). Този прѣдлогъ са употрѣбява и като нарѣчие и показва мѣсто, както и тука, като прѣдлогъ, пакъ показва мѣсто, нъ освенъ мѣстото, той показва и задь. Че задь е сѫществително, азъ мислѭ, не трѣба да са съмнявашь, защото го има и са употрѣбява, като днешно нарѣчие въ родителний падежъ съ прѣдлога отъ: отъ-*зади*, напримѣръ: той стои отъ-зади, или той остана на-задѣ, прѣдложенъ падежъ, а множественното му число е *зади*, на примѣръ: тѣ сѫ зади него, т. е. тѣ сѫ задници на него (зади), или: тѣ сѫ зади тѣхъ= задници (зади) на тѣхъ.

Отъ този прѣдлогъ е глагола *задьнѫ*, отъ страдателното причастие на който е станало *задьнѫ*=заденъ, а отъ заденъ

Digitized by Google

задьнѭ, зад'нѭ, зад'нийьмъ, а отъ зад'нѭ—задненъ, а пъкъ отъ задненъ—зад'ненѭ, и отъ него—задненен и т. н.

Къ, ко. Прѣдлога *къ, ко* е видоизменено *съ, со* и това видоизмѣнено мѣстоимение показва приближение на единъ прѣдмѣтъ до другий, отъ което приближение са чува и гласа *къ* отъ удара на прѣдмѣта, за което при буквата *к* е казано пространно.

Този прѣдлогъ, както видишь, го има въ два вида: *къ* и *ко*, а това показва, че трѣба да е имало: *къ, ка, ко* и *ки* или *къі*, като: къ нему, *ка* ние, *ко* нему, ки нимъ, или къі нимъ (къй нимъ).

Къмъ. Прѣдлога *къмъ* е сложенъ отъ къ+мъ (къ меня) и трѣба да са е употрѣбявалъ и при другитѣ лица, като: къмъ, къть, кънъ=къ+мъ, къ+тъ, къ+нъ. *Къмъ* и *кънъ* сѫ са завардили въ говора, а *кътъ* е заварденъ като съѭзъ, който погрѣшно са зъве съѭзъ и не му е мѣстото при съѭзитѣ. Той дойде кътъ человѣкъ, ще рѣче: той дойде *къ тоя* человѣкъ, кътъ=къ+тъ. За да са увѣримъ по-добрѣ, ний тоя съѭзъ можемъ да го намѣримъ въ Срьбския языкъ, който са употрѣбява въ смисъльта на нашия прѣдлогъ *при:* „Онъ е доша'о кодъ (котъ, кътъ) брата"—той е дошелъ при брата.

Македонскитѣ Българи говорѭтъ и *къй*=къ+и=къ+они (*и*). Тъй щото, *къ*, когато са е употрѣбявалъ правилно, говорило са е: *къмъ меня, кътъ тебя, кънъ него*, къти или *къй тѣхъ*. Тъй ни учи закона на языка и говора въ разни мѣста ни увѣрява въ това очевидно.

На. Прѣдлога *на* си е показателно мѣстоимение, което са е завардило, както въ македонскитѣ Българи, така и вредъ, като: женана=жена+на, зарана=зара+на. Стояна=Стоя+на, Гергана=Герга+на, утрина=утри+на, пладнина=пладни+на, прѣснина=прѣсни+на, градина=гради+на, зимнина=зимни+на, сестрина=сестри+на, бащина=бащи+на и т. н.

И тоя прѣдлогъ, като показателно мѣстоимение, трѣба да са е употрѣбявалъ и въ тритѣ си рода и двѣтѣ числа, като: *нъ* стола, *на* земята, *но* небето, нъі=нъ+и камьнитѣ и т. н. *Нъ* и *на* са чувѫтъ въ говора и сега. *На* са чува, когато падне ударението на *а*-та, а *нъ*—когато ударението не пада на него, като: на́-врага му доброто, като не е честенъ человѣкъ; той носи на́рѫчь дьрва; кладата поднала на пѫтя на́прѣки; на́-

Digitized by Google

бой (бъчварско орѫдие, съ което набиватъ обрѫчи, като удрятъ отгорѣ му съ копана).

О. Прѣдлога *о* е показателно мѣстоимение, съ което, при звателний падежъ, показвами себя си, да привлѣчемъ вниманието на оногова, къмъ когото виками и, като ни чуе, тогава му казвами, каквото ще му кажимъ, като: о, брате! О, Боже!

И той са слага съ другитѣ мѣстоимения, като: онъ=о+нъ, она=о+на, оно=о+но, они=о+ни, (о+нъі=о+нъ+и); овъ=о+въ, ова=о+ва, ово=о+во, ови=о+ви (о+въі=о+въ+и); осъ=о+съ, и т. н. При глаголитѣ, кога не падне ударението на него, той са изговаря *у*: убирьмъ, убиръ, устрило, устьръ; уг'нило, угьнь. За това той са измѣнува на *у*=оѵ=*овъ*, защото и двѣтѣ сж показателни мѣстоимения: едното *у*=оѵ=овъ е сложено отъ о+въ, а другото само *о* безъ второто *въ*, и спорѣдъ това, не е погрѣшка, ако са пише *у* вмѣсто *о*, когато не пада ударението на него и не са чува *о*, а—*у*.

Объ. Този прѣдлогъ е числително име *объ, оба,* и означава отъ двѣтѣ страни: *объ, оба,* двойно, около: объ грѫщьмъ, объ-хващьмъ, объ-близвьмъ, объ-хождьмъ, объ-вьрзвьмъ и т. н., или множественно число *оби*: обихождами, обикалями и т. н.

Отъ. Този прѣдлогъ е сложенъ отъ двѣ показателни мѣстоимения: о+тъ. Отъ двора излѣзъхъ, ще рѣче: ето двора излѣзъхъ; той зе отъ него книга=той зе ето него книга. Когато са сложи при глагола, пакъ сжщото показва: отъ биръмъ, отъ носьмъ, отъ грибъмъ, отъ казвъмъ=ето+биръмъ, ето+носьмъ, ето+грибъмъ, ето+казвъмъ и т. н.

И тоя прѣдлогъ трѣба нѣкога да е ималъ и тритѣ си рода: *отъ, ота, ото, отъі,* като мжжа отъ-врьща, жената ота-врьща, дѣтето ото-врьща, человѣцитѣ отъі-врьщжтъ. Това са види отъ русский язикъ, дѣто са е завардило *ото,* като: „день *ото* дня, отовсюду; на томъ свѣтѣ отовсюду одна дорога.“ Малорусситѣ вмѣсто отъ, говорѫтъ *видъ*: „я купивъ *видъ* брата“, азъ съмъ купилъ отъ брата. Това *видъ,* тъй сжщо е сложено отъ двѣ показателни мѣстоимения: ви+дъ=ви+тъ. А въ западна Руссия говорѫтъ *адъ* вмѣсто отъ, или *одъ* и това ни кара да вѣрваме, че е било нѣкога-си врѣме, когато са е говорило *этъ, ата, ото, итъі*[1]). Този прѣдлогъ изисква родите-

[1]) Отъ френски de (те), нѣмски von (фонъ, вонъ) во+нъ.

Digitized by Google

ленъ падежъ, а не винителенъ, както нѣкои казвѫтъ, което може да са види най-явно отъ сѫществителнитѣ на женский родъ, като: той стана отъ тьмни зори; той отъ болѣсти не мигна цѣла нощь; отъ радости не знае кѫдѣ да са дѣне; нему му иде от'рѫки и м. д.

По. Този прѣдлогъ е корѣнъ *по*, който показва, че са дѣйствува върху нѣщо, като: ходи по двору, по пѫтю, по суху по мокру, по пладнѣ, по брѣгу и т. н. Той изисква и Д. и В. падежъ: по двору, по пѫтю, по суху, по мокру, по брѣгу и т. н. дѣто ги говори народа, е най-правилно и то е дателенъ падежъ и тъй трѣба да са и пише.

А: тѣ вървѣтъ по два, по два: заминахѫ по вода (по водѫ), по суша (по сушѫ): да са носи (дрѣхата) по дъждъ и по калъ; по жетвѫ, по косидбѫ, по вършидбѫ, по Илинъ-день, по Гергьовъ-день, по Коледѫ, по Лазаръ, по Великъ-день, по сльнце, по вѣтъръ, по нива, по лозье и т. н. сѫ винителенъ падежъ.

Подъ (по+дъ, по+тъ). Този прѣдлогъ си е сѫществително *подъ*: (постилка, дюшеме), подъ стола стои книга; подъ пѫтя тече рѣка; родило са подъ пѫть и надъ пѫть (изобилие). Това ми е подъ рѫкѫ; подъ камькъ да са помѣне (нѣкоя болѣсть). Подъ е сложенъ отъ по+дь=по+тъ, което ще рѣче: отгорѣ на това=по+тъ, нъ подъ друго нѣщо положено това, що е отгорѣ на нѣщо: той носи подъ мисца, ще рѣче той носи отгорѣ на това (подъ), по+тъ мисца.

Подъ показва, че върху него (по+тъ), отгорѣ на него, по него, стои друго нѣщо, напримѣръ: подъ стола книга=отгори на това стои стола, а подъ на стола стои книга. Азъ турихъ подъ стола книга=азъ турихъ на това отгорѣ столъ, а подъ (потъ) него стои книга. Той има днесъ подъ рѫката си пари=той има днесъ по това (тъ) отгорѣ (подъ) своя рѫкѫ и пари. Ний си почивами подъ сѣнкѫ=ний си почивами по това (по+тъ) отгори и по сѣнката. Подъ планината текѫтъ извори=това (тъ) отгорѣ (потъ) стои планината, а отдолу планината (подъ) текѫтъ извори.

Тъй щото, подъ=по+тъ показва не отдолу, а отгори, по+тъ=отгорѣ на това.

Червѣя подгризва растението=червѣя отгори на това гризва растението, или растението, което е отгорѣ на това (по+дъ) гризва го червѣя.

Digitized by Google

При, ира. Този прѣдлогъ е сѫществително име, което покачва *чифтъ*, пара=при, пьри, пьра, пара.

При е множественно число отъ пра=пара, пари=при, а *ира*=пара е единственно число.

И ако исками правилно да говоримъ и да пишемъ, *ира* трѣба да са употрѣбява за единственното число, а *иры* за множественното, като: той е пра меня, т. е. пара меня, пара на меня, *чифтъ* на меня, и тѣ сѫ при насъ—пáри насъ, пари на насъ, чифтови на насъ. А тъй сѫщо и при глаголитѣ: той *ирасѣдна* пра меня и тѣ присѣднахѫ при насъ. Азъ прабрьщьмъ и ний прибрьщами, което ще рѣче: той сѣдна и стана пара, чифтъ, на меня; тѣ сѣднахѫ и станахѫ пари на насъ, чифтови на насъ, и т. н.

Отъ това сѫществително е и прѣ, което е прѣдложенъ падежъ отъ *иара*: той прѣскочи дола=той дойде на мѣстото, на парата—*иарѣ* и скочи. Ето за това са чува въ устата на народа: пра, при, прѣ=парѣ, прѫ, парѫ, прѫ=парѫ=парьмъ, прѣ=парѣ, защото пара е иминителенъ, пари родителенъ, парѫ винителенъ, парѫ творителенъ и парѣ прѣдложенъ падежъ ед. ч., а пари, или паръі множествено число, а парами творителенъ падежъ отъ множественното число. Отъ тѣхъ; пра, при, прѣ и пръі са употрѣбявѫтъ вмѣсто днешнитѣ прѣдлози, а прѫ=парѫ прьмъ, парьмъ и прьми, или парьми—като глаголи, напримѣръ: азъ прѫ, парьѫ=прьіьмъ, парйьмъ изъ планината=изпирьмъ изъ планината, ний преми=парьми изъ планината. Тъй щото глагола прѫ=парѫ=парьмъ е станалъ отъ сѫществителното пара, чифтъ, което въ сѫщото врѣме е и творителенъ падежъ, а прами=парами прами, прѣми е множествено число отъ сѫщия глаголъ. Прьбрьщьмъ трѣба да са употрѣбява за единственното число и прибрьщьми за множественното. Отъ тука е станала и думата пра-баба, пра-дѣдъ=пара баба, пара дѣдъ=чифтъ на баба, чифтъ на дѣда; пра-родители, пра-отци, правуйки и т. н.

Прѣдь. Това е пакъ сѫществително: прѣдь, прѣднина, прѣдница, и са употрѣбява като днешенъ прѣдлогъ въ нѣколко падежи: въ иминителний—прѣдь, въ р. преди, въ д. и прѣдложний прѣдѣ, като: на-прѣдѣ му; въ винителний прѣдѫ или прѣду, въ твор. прѣдѫ (прѣдйьмъ): щѫ та прѣдопрѣдѫ=прѣдопрѣдйьмъ; напрѣдвьмъ=на+прѣдвьмъ и множественното число и. п. прѣди, творителний прѣдъми, прѣдими, прѣдимъ—глаголъ

Digitized by Google

И тоя прѣдлогъ са чува: прѣдь, прѣди, прѣдѣ и м. прѣди; тъй щото, кога исками правилно да пишемъ, трѣба да употрѣбявами прѣдь за единственното число, а прѣди за множественното: той върви прѣдь меня, тя сѣди на-прѣдѣ ми и тѣ бързатъ прѣди насъ, което ще рѣче: той върви прѣдница на меня (прѣдь), тѣ бързатъ прѣдници (прѣди) на насъ и т. н.

Прѣдь е сложенъ отъ прѣ=парѣ+дь=парѣ+ть, което е дателенъ падежъ парѣ+ть, т. е. това принадлѣжи парѣ=парѣ+ть, парѣ принадлѣжи това (ть, дь).

Прѣзъ. Този прѣдлогъ е сѫщия горния и е сложенъ тъй сѫщо отъ пара, прѣ, въ дателний падежъ, и *зъ*=съ, парѣзъ=паресъ=паре=съ, което ще рѣче: парѣ принадлѣжи *зъ*=съ=порѣ+съ=п'рѣсъ=п'рѣзъ.

Ний тука виждами при *иарѣ*, или п'рѣ да са додава дь=ть, и зъ=съ. Когато са додава *ть* и съ, то трѣба да са додавать и другитѣ показателни мѣстоимения *въ* и *нъ*, т. е. трѣба да има и п'рѣвъ=*иарѣвъ* и *и'рѣнъ*=парѣнъ. Парѣвъ го има като прилагателно притежателно парѣвъ (чифтовъ), както и парѣнъ, въ русския язикъ *иаренъ*, което ще рѣче момъкъ за женение — *иара*, парень, пáрѣ+нь—парѣ принадлѣжи онъ (нь), както и празъ=парасъ=пара+съ (овенъ неподвитъ), за което са каза и по-прѣди, и парѣтъ (п'рѣдь)=баратъ, б'ратъ пара+ть е се отъ сѫщото пара+ть.

Разъ. Този прѣдлогъ са употрѣбява и сложенъ съ сѫществителни: раз'бой, раз'градъ и д. и при глаголитѣ, като раз'бива, раз'пръсва, раз'носва и т. н., нъ въ говора той са чува не разъ, както го пишемъ, а не го изговарями, а—*рѣзъ*, или *рѣсъ* и трѣба да го пишемъ *рѣзъ*, а не разъ. И това ръзъ не е друго нищо освенъ розъ, росъ, рошъ, ръшъ, което е сѫществително ръшъ, рошъ, и отъ което е станало и прилагателното: ръшъ, ръша, ръшо, ръши, или *рошъ*, *роша*, рошо, рошъ и ръшъвъ, ръшава, ръшаво, ръшави, или рошъвъ, рошъва, рошаво, рошави; ръшъвъ=ръшъ+въ, ръшъ+ва, ръшъ+во, ръшъ—ви, или рошъ+въ, рошъ+ва, рошъ+во, рошъ+ви, и сѫществителното ръса=роса и ръшето, ръшьто=ръшъ+то, ръсе+то и *реса*, а отъ него—глагола *рѣсѫ* и ресна, *ресни* и рѣсница=ресни+ца=ресни+са, отъ страдателното му причастие ресенъ, *ресена, ресено,* ресени=рес'ни=рес'на=ресь+но, ресь+ни. Тъй щото разъ, ръзъ, ръсъ си е сѫществително, което показва

Digitized by Google

разрушение, раз'пръсквание, раз'дѣление, раз'единение, което ни показвѫтъ глаголитѣ: ръсѭ, росѭ, и ръзѭ: той поразилъ неприятелитѣ, ще рѣче, той поръсилъ, п'ръсилъ, п'ръснълъ, поръснълъ=по+ръснълъ=по+ръсъ+нъ+лъ неприятелитѣ, Да го поръзи Господь, ще рѣче да го поръз'жи=поръзъ+жи =да го удари отъ-гори (по), да го разпръсне (ръзъ) и да го жиже (жи), или да го блъсне отъ горѣ, да го пръсне и да го изгори.

Ръзграждамъ, ще рѣче граденото ръзвалямъ, ръзпръсвьмъ; ръзпрьсвамъ=ръзъ+прьсвамъ=ръшѫ и прьскамъ и м. д.

Освенъ горѣизложеното и русската дума *разъ*, два, или одинъ *разъ*, два *раза* ни показва най-ясно, че *разъ* (иѫть) е сѫществително, употрѣбява са вмѣсто нашето *иѫть* и са склания като сѫществително: разъ, раза, разу, разомъ и т. н.

Съ, со. За този прѣдлогъ нѣма да та увѣрявамъ, че е отъ показателното мѣстоимение *съ, са, со, си, сѣ*, защото самъ го видишь и сьмъ ти говорилъ много пѫти миналата година, само това ще ти кажа въ кѫсо, че той са чува въ говоримия язикъ и въ тритѣ рода *съ, са, со* и, дѣто ни са види ужъ неправилно, кога чуйми да са говори *са*, ний сми излъгани, защото мислимъ, че правилния прѣдлогъ е само *съ* и вѣрвами, че прѣдлозитѣ сѫ отдѣлни самостоятелни грамматически части. Тъй щото, ако исками да говоримъ и да пишемъ правилно, трѣба да пишемъ *съ* при имената отъ мѫжкий родъ, *са* при имената отъ женский и *со* при имената отъ срѣдний родъ, като: съ брата си дойде, *са* сестра си от'иде, а *со* дѣтето са върна и т. н.

Когато има за тритѣ рода въ единственното число прѣдлози, то трѣба да е имало и за множественното, нъ днесъ не са употрѣбявѫтъ, или по-добрѣ да кажѫ, трѣба нѣгдѣ да са говори и *си* или *сѣ*, нъ азъ не сьмъ го чулъ. Думата сирѣчь +си+рѣчь или си+рѣчи ни напомня до нѣгдѣ на прѣдлога *си*. Прѣдлога съ са употрѣбява и при творителний падежъ, като: съ Богомъ=съ Богъмъ, съ гърбомъ=съ горбъмъ, които, както са е казвало много пѫти, сѫ глаголи и ще рѣче ето (съ) богъмъ, божъмъ, ето (съ) гърбъмъ=гърбѫ, гърбѭ и т. н.

У =оу. Прѣдлога *у*, оу често са замѣнува съ прѣдлога *въ*, и повечето са чува като *увъ*, или *овъ*. Това ни напомня, както са е казвало много пѫти въ миналогодишнитѣ писма, че *у*=оу въ старо врѣме са е изговаряло както *овъ*, т. е.

Digitized by Google

о+въ и за това са замѣнува сега съ *вз*, което е сѫщото оу, но безъ *о*, т. е. *о*+*вз* безъ *о*=въ. А, пъкъ, че *вз* е показателно мѣстоимение, както и *овз*, затова не трѣба да ти говорѫ, защото много пѫти съмъ ти казвалъ въ прѣдишнитѣ си писма отъ лани, както казахъ и горѣ.

Въ говора често са чува и прѣдлога *фъ*, което не е друго нищо освенъ видоизмѣненъ въ, дѣто *вз*, като са изговори прѣдъ нѣкоя съгласна, прѣдъ която ера (ъ) не са изговаря ясно, *вз* са умекчава и са чува като фь. (Слѣдва).

НѢКОЛКО ДУМИ ЗА САМОДИВИТѢ.

Самодивитѣ имѫтъ, въ Българския народъ, нѣколко различни имена: Само-диви, Диви, Само-вили, Вили, Русалки и Само-юди и Юди.

Да разглѣдами най-напрѣдъ, дѣ живѣѫтъ, спорѣдъ народното вѣрвание, тѣзи духови и какви дѣйствия имъ приписва народното въображение. За Русалкитѣ вѣрвѫтъ, че живѣяли въ водитѣ и само на Русалската недѣля излѣзвѫтъ по полетата и лѫговитѣ, дѣто пма *росѧнъ* и му обирѫтъ върховитѣ на цвѣта.

Самодивитѣ живѣѫтъ въ влажнитѣ мѣста: въ горитѣ, край дощата, край рѣкитѣ, около воденицитѣ, по голѣмитѣ стари дървета, въ запустѣлитѣ здания и други тъмни и страшни мѣста и пѣщери. Отъ тия си обични мѣста тѣ често излѣзвѫтъ по полѣнитѣ на полето, или по равнитѣ бърда на върха на планинитѣ, и играѫтъ огненно самодивско хоро по самодивскитѣ хорища, дѣто въ полетата хорищата имъ са познавѫтъ и днесъ по зелената дребна трѣвица, която расте пролѣть на-крѫгъ на онія мѣста, дѣто сѫ вили огненното си хоро прѣди пѣтляно врѣме. Тѣ сѫ нѣколко сестри и най-старата отъ тѣхъ е *царица*, която возѫтъ другитѣ сестри по въздуха нощѣ, догдѣ не сѫ попѣли първи пѣтли, на кола; тъзи кола е направена отъ человѣчески кости, които земѫтъ отъ живитѣ хора и, на когото изсъхне или са вване нѣкой членъ отъ тѣлото, казвѫтъ: сладки и медени му зели, или ѣли крака, рѫката и т. н. Отъ тука е останала и думата, „уѣтъ, уѣта, уѣто, уѣти“, което ще рѣче узетъ, сухъ и проч.; съ една рѣчь человѣкъ, който е билъ здравъ и послѣ му изсъхналъ нѣкой членъ отъ тѣлото, са казва „уѣтъ“ и са вѣрва, че Само-дивитѣ му уѣли, зели тая тна часть.

Само-дивитѣ са сърдѫтъ, когато имъ спѫтъ на игрищата, подъ вретата имъ; когато имъ прѣгазѫтъ прѣзъ трипезата; когато имъ отсѣкѫтъ дървото; когато имъ прѣобърнѫтъ извора на чешма; когато ходѫтъ нощемъ, до гдѣто не сѫ пропѣли пѣтлитѣ, на извора имъ да гримѫтъ вода и да ги беспокоѫтъ, кога са кѫпѫтъ въ него и, който

направи това, за което са сърдѫтъ, тѣ го сбѫтвѫтъ, или го уѣмѫтъ. Сбѫтания болѣе, а уѣтия *усажатява*. Когато имъ спомѣнувѫтъ името, тѣ са сърдѫтъ и уѣмвѫтъ, за това простия народъ всѣкога, когато ще имъ спомѣне името, казва: „Сладки и медени“, или „да си ходѫтъ живи и здрави“.

Отъ силното увѣрение, че Само-дивитѣ земѫтъ членоветѣ на человѣцитѣ е произлѣзло и това, че тѣ не само, че си правѫтъ отъ человѣчески кости *кѫляска* за царицата, нъ и още градѫтъ цѣли градове отъ хора. Пѣсенѫта: „Градъ градила Само-вила, ни на небо, ни на земя, туку така на облаци . . .“, ни показва явно горѣ-рѣченото. Въ тъзи пѣсень са казва, че отъ момцитѣ направила коли, отъ момитѣ пърти, отъ старцитѣ подпорки, отъ кметовитѣ стълбови, отъ кметицитѣ врата, а отъ малкитѣ дѣца трѣни за пѫкривъ на изградения градски плетъ, и най-послѣ, като нѣмало отъ кого да направи ключъ за вратата, зела еднородното дѣтенце на една майка и направила отъ него и ключъ.

Че не сѫществувѫтъ въ свѣта горѣпомѣнатитѣ въображаеми духови, въ днешно врѣме не трѣба да доказвами и да увѣрявами никого свѣстнаго человѣка, нъ да разглѣдами, въ кратко, отъ кои природни явления сѫ зели нашитѣ пра-дѣди, въ младенческия си животъ, тѣзи понятия, отъ които сѫ скроили цѣлъ самодивски култъ, който и до сега въ простия невиненъ народъ има още много поклонници, които, поклонници, ще може да разувѣри само истинското общенародно образование.

Самодивитѣ, когато играѫтъ самодивското си огненно хоро на самодивскитѣ полѣни прѣди пѣтляно врѣме, ако мине нѣкой прѣзъ него, тѣ го сбѫтвѫтъ. Самодивскитѣ хорища сѫ обикновенно по-край водитѣ на равни полѣни. Да видимъ сега, какво нѣщо сѫ тия хорища и отъ дѣ са зема тая свѣтлина и тоя огънь, дѣто гори по тѣхъ.

Че дѣйствително има самодивски хорища, не трѣба да са съмнѣва никой, защото ги има и до день-днешенъ, и че отъ тѣзи хорища трѣба да са явява свѣтлина и това трѣба да е вѣрно.

Който иска да види какво нѣщо е само-дивско хорище, може да запита простия народъ въ селата и той най-добрѣ ще му покаже: дѣ сѫ, какви сѫ и какво е виждалъ по тѣхъ, и ще му разкаже много приказки и легенди за тия хорища и за пострадалитѣ отъ тѣхъ человѣци. Нъ най-добрѣ може да са увѣри за това отъ Лѣсковчани и Долньо-Орѣховчани, въ Търновско, стига да дойде на равната цѣлина на лѣсковското пасище подъ Церова могила и, когото селянина да попита, сѣкий ще му покаже съ прьстъ и ще му рѣче: „ето тамъ си играѫтъ *сладки и медени*“. На тѣзи хорища и азъ, като бѣхъ малъкъ, сьмъ ходилъ и сьмъ бралъ червенки гѫби, пролѣть и есень, които подиръ дъждовно и топло врѣме, растѫтъ въ изобилие по окрѫжноститѣ на само-дивскитѣ хорища, които окрѫжности сѫ широки до единъ раскрачъ и сѫ като правилни крѫгови. По голѣмината си хорищата сѫ различни: отъ 10, 15 до 20 и по-вече раскрачи прѣко (въ диаметра).

Споредъ увѣрението на простото население тука, пролѣтно врѣме, са виждѫтъ крѫгли огньови, като хорища, които, огньови, ту

Digitized by Google

планинѫтъ, ту са изгубѭтъ на прѣсѣкулки и, когато са покаже това явление, никой не сѫѣе да са приближи, или да мине отъ тамъ, защото, щомъ са приближи, или мине отъ тамъ, ще го сѫъхтѫтъ „сладки и ведени“.

Тѣзи огньови, за които много разказвѭтъ, че сѫ ги виждали, меня не ми са е случило да ги видѫ, ако и да съмъ бралъ, както казахъ, по хорищата гѫби, нъ денемъ. Такива сѫщи само-дивски хорища азъ съмъ виждалъ въ Врачанско въ равни ниски крайводни мѣста, на които, тъй сѫщо, растѫтъ червенки гѫби и тѣзи хорища, тъй сѫщо, ги зъвѭтъ *само-дивски хорища.*

Да видимъ сега, какво е происхождението на тия хорища и коя е причината, дѣто растѫтъ именно по тѣхъ гѫбитѣ.

Ботаниката ни учи, че гѫбитѣ растѫтъ само на онія мѣста, дѣто има да гниѭтъ нѣкои органически вещества—растителни, или животни, и това мѣсто да бѫде влажничко. Но понеже на тия хорища растѫтъ гѫбитѣ, то и тука, непрѣменно, трѣба да има нѣкакви органически нѣща да гниѭтъ и тѣзи нѣща трѣба да сѫ въ доста дебелъ пластъ подъ земята, защото гѫбитѣ растѫтъ всѣка година въ влажно и топло врѣме. Освенъ това, щомъ залови суша, дребната синя, иглолиста трѣвица, която расте по цѣлата окржжность на кржга на игрището, изсъхва и окржжността на хорището става, като опърлена, като че дѣйствително е играло по нея хоро и земята почне да побѣлява отъ едно бѣло вѣщество, като соль. Тъзи соль не е друго нищо освенъ салитра (гювердживе), а това сичкото ни увѣрява, че тамъ има да гниѭтъ остатъци отъ животни и растения.

Да видимъ сега отъ дѣ сѫ са зели тѣзи животни и растения подъ земята въ тия само-дивски кржгови.

Понеже само-дивскитѣ хорища са намѣрвѭтъ се край водитѣ, а тѣзи, които са намѣрвѭтъ край Янтра, която е тука близо, то тия мѣста трѣба да сѫ биле блатни бари, въ които, въ незапамятни врѣмена, когато равнината е била обраснала съ дѣвственни гори отъ дѫбъ и брѣстъ, отъ която е уцѣлѣлъ живъ свидѣтель Честово (често бранище), което са е завардило отъ орѣховчани и до днесъ съ своитѣ вѣковни огромни брѣстове, то и около тѣзи хорища сѫ сѫществували такива гори, отъ които надъ хорищата стои гигантския тисящолѣтенъ церъ[1]), отъ който си е получила и околността името *Церова могила.* На втората тераса (скокъ) подъ тая равнина е лѣсковското блато и надъ него, подъ каменния конгломератовъ пластъ, извирѭтъ много извори и чучури; надъ този пластъ е разпростѣна горнята равнина съ само-дивскитѣ хорища. Види са, че тѣзи извори, догдѣ не е било издълбано янтрното корито толкова, сѫ извирали подъ горнята тераса на Церова могила, отъ които и до сега, подъ лозьята въ малката долина, подъ Давуджиевото лозье, има още малки извори и една чешма.

Като са разглѣда сичката околна мѣстность отъ геологическа гледка на *зрѣнието,* самото мѣстоположение ни увѣрява, че тая равнина, отъ *дѣсния брѣгъ* на р. Янтра, нѣкое-си врѣме е била равното дъно на

---

1) *Церъ—дѫбъ*, quercus niger.

Digitized by Google

нѣкое-си голѣмо езеро, отъ което са е образувало това равно коритище, каквото е Орханийското, Казанлъшкото, Врачанското и Софийското. Било е врѣме, на което мѣстоположението е свидѣтель, когато рѣката Янтра е била заприщена при днешното село Влашица въ тѣснеца, дѣто са сливѫтъ и други рѣки: Капиновската, Златаришката, и д. и тая котловина, която днесъ е обкичена съ села наоколо и която дава най-хубавитѣ земледѣлчески произведения и най-хубаво може да са обзре отъ Петро-павловския мънастирь, е била дъното на тоя виръ, или езеро, което са е простирало и е лъщяло чакъ до свършването на Търновския дербентъ, при днешното село Само-водени.

Нъ, когато водата съ своя постояненъ напоръ и вѣчно течение продрала прàга при Влашица и са истекла кѫдѣ Бѣла за въ тихия Дунавъ, тогава останала срѣбърната ивица на рѣката Янтра, извила са като змия, както са вие и до сега и са лъщи като живакъ, ископала си днешното корито и тече въ него и до днесъ, като излѣзва по нѣкога отъ брѣговетѣ си, кога прѣдоди, и сърдито руши и залива равнитѣ лѫки, които ѭ обгръщѫтъ отъ двѣтѣ ѝ страни съ роснитѣ си ливади и плодородни лѫговити нивья, които даваѫтъ по двѣ жетви прѣзъ лѣтото—ичумяна и просяна—се отъ една нива.

Като са е дръпнала и истекла водата отъ голѣмия тихъ виръ, дъното му са уцѣдило, нъ по дълбокитѣ ниски мѣста останали бари, които сѫ са хранили сега само отъ дъждовната вода, която са е стичала отъ кѫдѣ Церова могила и отъ орѣховския долъ,—Орѣхчица, когато е прѣиждалъ буенъ. Въ тѣзи бари сѫ останали много риби, жаби и други водни животни и гниѫщи растения, както това може и днесъ да са види въ езерата и баритѣ[1]).

Колко години сѫ просѫществували тѣзи малки езера и бари, не може да са опрѣдѣли, нъ догдѣ сѫ сѫществували дѣвственнитѣ непроходими гори около имъ и тѣ трѣба да сѫ сѫществували. Нъ послѣ когато са населило, когато са изсѣкли горитѣ, когато зели да разработѫтъ земята, дъждовнитѣ мѫтни порои наринали тия бари, както и до днесъ въ дъждовно врѣме наривѫтъ това ниско мѣсто, по сичкото му пространство, чакъ до Влашица и отъ двѣтѣ страни на рѣка Янтра. Когато вече баритѣ биле стѣснени и наринати, воднитѣ животни, а най-вече рибитѣ, като сѫ останали въ малкото вода, сѫ измрѣли и *талазитъ* на округлените бари ги изхвърлили по краищата си, дѣто послѣ сѫ са заровили съ тиня пакъ отъ пороитѣ и, като останали подъ земята, образували кръгъ, както е билъ кръгълъ брѣга на барата, и тъй почнали да гниѫтъ.

Отъ гниението на тия животни и растения са явява бѣлата соль по хорищата, кога е суша и отъ това сѫщото гниение сѫ явявѫтъ и Самодивитѣ да играѫтъ огненни хора и да свѣтѫтъ на прѣсѣкулки пролѣтно врѣме, когато са стопли добрѣ и земята е още влажна. Тѣзи огньови, тѣзи огненни хора не сѫ друго нищо освенъ *фосфоренъ*

---

[1]) Въ Орханийското коритище, при селото Скравена въ рѣката са намѣрвѫтъ цѣли купища джбови дебели клади заринати, когато и това мѣсто е било езеро и сега ги измива водата отъ брѣговитѣ, черни като смола—абаносъ.

Digitized by Google

водородъ, който излѣзва отъ гниящитѣ, фосфоръ съдържащи тѣла, и, като са смѣси съ въздуха, пламнува отъ само-себѣ си, изгаря и послѣ, като излѣзе другъ, пламнува вторий пжть, третия—третий пжть пламнува и т. н., до гдѣто не излѣзе и не изгори сичкия газъ, колкото са е набралъ въ онова врѣме.

Съ фосфорния водородъ най-добрѣ може да са обясни това народно суевѣрие, отъ дѣ са е зело и що е то въ дѣйствителность.

Народа, като вижда това необикновенно за неговитѣ понятия явление, не може да не вѣрва, че не е видѣлъ огънь, а че нѣма тамъ *духови*, които игражтъ на хоро и свѣтижтъ, защото той види огъня, че са върти около и свѣти. А, пъкъ кога са е случавало да пламне това огненно само-дивско хоро, когато человѣкъ случайно са намѣрва въ него, или около него, то простия человѣкъ, който малко разбира да си тълкува естественнитѣ явления, непрѣмѣнно ще са уплаши и прѣтръгне и отъ страхъ може и да са разболи и твърдѣ лесно може и да умре отъ страха. Той, ако не е страхливъ, може и да не умре отъ страхъ, нъ тукъ има друго едно нѣщо, което може да го утрови и да го умори.

А това нѣщо, тая причина, която може да му причини смьрть, не е друго нищо освенъ *фосфорния водородъ*, фосфорния духъ[1]), или газъ, който, като са вджхне, утравя, даже кога е въ малко количество, а тамъ, дѣто са явява и гори като цѣло хорище, той може твърдѣ лесно и скоро да утрови человѣка и да го умори.

Прѣдставете си, че человѣкъ, който е билъ обиколенъ съ тоя самогорящъ духъ, като са върне у дома си, като раскаже на своитѣ домашни, роднини и съсѣди, какво му са е случило и подирь това са разболи и умре, прѣдставете си какво ще мислжтъ тия человѣци, на които е разказвалъ самъ-си очевидеца и патосника. И подирь това, въобразете си, какъ ще глѣджтъ на онова мѣсто, дѣто сж сбъхтали Само-дивитѣ покойника, и ще са бояжтъ ли отъ Само-дивитѣ, или не и ще вѣрвжтъ ли въ тѣхното сжществуване?

Подирь такъвъ случай, кой ще са рѣши да мине нощно врѣме прѣзъ само-дивски хорища, а най-вече догдѣ не сж пѣли първи пѣтли, или, както казвжтъ, догдѣ не са е прѣполовила нощьта.

Простия народъ вѣрва, че като пропѣжтъ пѣтлитѣ, злинитѣ —алитѣ духови, са скривжтъ—изгубвжтъ са, а това не трѣба да са причисва за суевѣрие, измислено токо-тъй; на-противъ, то е цѣла истина, основана на дѣйствителностьта и трѣба да са растълкува съ естественнитѣ закони на природата.

До гдѣто са прѣполови нощьта, на което прѣполовение мѣркат сж първитѣ пѣтли, които обикновенно пропѣвжтъ по 12, или по една часъ по европейски, прѣзъ нощьта, тия духови, или газови са изпарявжтъ до една степень и като са размѣсжтъ съ въздуха и ста-

---

[1]) Духъ латински spiritus, отъ дѣто е останало и името на спирта (ракия); нѣмски geist, гайстъ, отъ дѣто останало *гасъ*, турски джинъ—духъ, отъ дѣто е джанъ—душа, и Само-диви, или други невидими духови.

Digitized by Google

нѫтъ по-рѣдки, не сѫ тъй врѣдителни, или пъкъ изгарѫтъ въ въздухъ, както напримѣръ фосфорния водородъ,

Сичкитѣ народни вѣрвания, които наричами суевѣрия, си имѫтъ своята основа въ природнитѣ явления.

Такива сѫ само-дивскитѣ хорища врѣдъ и, дѣто са намѣрвѫтъ, се сѫ биле бари, или езера, които сѫ пръсъхнали и въ тѣхъ сѫ измрѣли животни, които гниѫтъ и испущѫтъ отъ себѣ си фосфора смѣсенъ съ водородъ, който, като излѣти въ въздуха, запаля са отъ само-себѣ-си, като са съединява при горѣнието съ кислорода отъ въздуха.

Сега да видимъ, какво показва самото име *Само-диви*. Ако приѣмнимъ, че това име е сложено отъ *само* и *диви*, което ще рѣче сами богини, тогава Само-диви ще значи усамотени богини, божества, които живѣѫтъ въ усамотенитѣ мѣста. Нъ понеже самото име Дии са е извардило у Властитѣ подъ името *зевъ* или *зеу*, *зъу*, отъ латинското *Зевсъ*, Зеусъ (Юпитеръ) и славянската богиня Сйва, индийското Шива, или Сива (третьото лице отъ индийската троица), много приличѫтъ на нашето *дива*, то и дива ще рѣче богиня. Нъ първоначално сичкитѣ тия понятия трѣба да сѫ означавали огънь, ожънь, на което корѣна е *жъ*, та затова и сичкитѣ тия понятия сѫ показвали улицетворения на свѣтлина и послѣ вече сѫ приѣти за божества, както и огъня на гниѫщитѣ фосфорни тѣла е улицетворенъ въ Дии и Само-диви. Отъ тука са види че Само-дива ще рѣче Само-жива, само+жи+ва=сама гори (жи) тия (ва), или самогорѫща, което ни навожда пакъ на огъня, който гори отъ само-себѣ-си на самодивскитѣ хорища.

Отъ тука са види, че името Само-дива са е давало само на ония духови (гасови), които сѫ са явявали въ огънь—въ огненни хора, отъ който огънь сѫ си получили и името първоначално.

Нъ освенъ Само-диви, има още и Само-вили и ний трѣба тия двѣ имена да ги разбирами, че сѣко означава особенно божество, което е станало отъ особенно естественно явления. За Само-дивитѣ видѣхми, че означавѫтъ огънь, а за да разберемъ, какво означава *Само-вила* или *Вила*, не ни трѣба много да са трудимъ, стига ни да видимъ отъ какви думи е съставено това име и какво показва сѣка отъ тѣхъ. Какво паказва *Само* сѣкий го знае, че е опрѣдѣлително мѣстоимение: самъ, сама, *само*, сами. А колкото за второто—вила, то не е друго нищо освенъ дѣйствително причастие отъ глагола вити, *виѭ*—вилъ, *вила*, вило, вили. А това ще рѣче, че тия духови виѫтъ, увивѫтъ, вѣѫтъ, а какво виѫтъ, ако не дърветa и гори. Отъ тука са види, че *Вили* и *Само-вили* сѫ силни вѣтрове, които виѫтъ горитѣ, които свалѫтъ едритѣ дърветa, които повалѫтъ и ломѫтъ букака и боровитѣ по планинитѣ. Тѣ са зъвѫтъ и *Гороломи*, които и днесъ, въ Западна България, ги зъвѫтъ съ латинското име *хали*, а подъ това име са разбира: *духови*, змѣеви, силенъ вѣтъръ, гороломи.

Понеже Само-вилитѣ правѫтъ най-голѣмо опустошение въ гориститѣ планини и по морьетата, то народа ги дѣли отъ другитѣ имъ сестри на Горки Вили и Морски Вили или Горски Само-вили и Морски Само-вили, съ които опрѣдѣления са различавѫтъ отъ полскитѣ си сестри, които вързлувѫтъ въ равнитѣ полета и са зъвѫтъ Вихри и

Digitized by Google

Вихрушки. Вихра, или Вихъръ и Вихрушка произлѣзва отъ глагола вихрѭ, гоня силно и прислѣдувамъ врѣдъ.

Когато дошла Само-дивата при Данъ Въйвода да го пита наистина ли владѣе „по се поле чести села и покрай Дунавъ си паланки“, той, като не е знаялъ отъ кои сестри е, казва ѝ: „Имамъ си, ги, хвалѭ си са. И тебѣ сьмъ дѣлъ оставилъ: на польето равниньето на водьето дълбиньето, на горьето висиньето“. Отъ тая коладна пѣсень са види, дѣ живѣѭтъ Само-дивитѣ—по равнитѣ полета, по морскитѣ дълбини и по върховитѣ па планинитѣ. Тъй, щото полскитѣ сѫ Само-дивитѣ и Вихрушкитѣ, а горскитѣ или планинскитѣ—Вилитѣ, или Само-вилитѣ и морскитѣ—морскитѣ Вили, или Само-вили.

Полскитѣ сѫ два вида, двѣ дружини сестри: Само-диви нощни, които играѭтъ, до гдѣ попѣѭтъ пѣтлитѣ, на самодивскитѣ хорища отненно хоро, и Вихри и Вихрушки, които ходѭтъ денемъ. Горскитѣ и морскитѣ ходѭтъ и денемъ и нощемъ. Първитѣ живѣѭтъ по високитѣ планини, а вторитѣ—въ морскитѣ дълбини.

Сега да дойдемъ до третитѣ „сестри“ Само-диви, които са наричѫтъ *Русалки*. За Русалкитѣ народа вѣрва, че ходѭтъ по росистѣ ливади, а живѣѭтъ въ водата: въ рѣки, езера, долища и вирища. Въ Русалката недѣля, която е посвятена на тия Самодиви, не си кърпѫтъ лозьята, да не изрѣсява цвѣта имъ; не са кѫпѭтъ, защото, който са кѫпи въ Русаля, Русалкитѣ го завличѫтъ въ дълбокото и го удавѭтъ; вардѭтъ са да не спѭтъ денемъ, защото Русалкитѣ на-сънѣ имъ земѫтъ нѣкой членъ, а най-вече имъ са искривявѫтъ устата, или ги ударя *дамла*. Освенъ това още не перѫтъ и въобще не работѭтъ тѣжка работа. Прѣзъ Русаля, съвѣтувѫтъ, сѣкий да носи въ пазва си *аелинъ*. Прѣзъ Русаля, а именно на първата нощь отъ първия день, Русалкитѣ излѣзвѫтъ отъ водитѣ и обирѫтъ върховитѣ на росяновитѣ цвѣтове. Росяна[1]) са счита русалковъ цвѣтъ, та за това не го ѣдялъ никой добитъкъ. Нѣкои вѣрвѫтъ че русалкитѣ сѫ тия хубави руси пеперуди, които излѣзвѫтъ изъ водата и траѭтъ само единъ день. Въ Габрово и другадѣ, тѣзи едно-дневни пеперуди ги зъвѫтъ Русалки[2]).

Освенъ тѣзи вѣрвания, за Русалкитѣ има още едно силно повѣрие, че тѣ връщали „уѣтитѣ“ членове на сухитѣ и сакатитѣ и за това ходѭтъ при любимото имъ цвѣтье—росяна, и спѭтъ на росяновитѣ полѣни, дѣто расте това растение въ изобилие.

На много мѣста изъ България има росянови полѣни, на които на Русалската недѣля ходѭтъ да спѭтъ подъ росяна; нъ най-прочути сѫ ресенскитѣ, при селото Ресенъ, което, както казвѫтъ, си е получило името отъ росяна. „Ходили на росянъ, ще идѫтъ на росянъ“ е обикновенина дума въ околнитѣ Търновски села.

На това магическо мѣсто са извършва слѣдуѭщето; на първия день на Русалската недѣля, вечерьта, сичкитѣ болни, които ще спѭтъ подъ росяна, са събирѫтъ на това ресенско поле и, до гдѣ не е

---

1) Росянъ, Dictamus albus.
2) Русалки, Ephemera vulgàta.

Digitized by Google

засѣднало слънце, за сѣкий боленъ избирѫтъ, или болния, ако може да ходи, си избира единъ стъркъ, или туферъ росянъ, дѣто му постилѫтъ една бѣла, чиста кърпа. Подиръ това са навечервѫтъ и, като земне да са мръква, сѣкий болѣнъ си лѣга на постилката и са покрива прѣзглави. Здравитѣ и тѣ си лѣгѫтъ по отъ-страна отъ болнитѣ и са въцарява чудно мълчание. Това мълчание са продължава цѣлата нощь и сѣкий съ голѣма надѣжда чака да додѫтъ Русалкитѣ надъ него и да му върнѫтъ *уѣтия* членъ отъ тѣлото. Комуто ще върнѫтъ уѣтата часть, Русалкитѣ му пущѫтъ на постланата кърпа цѣра. Като хване да са разсъмнува и като станѫтъ, сѣкий гледа на кърпата си, да види какъвъ цѣръ сѫ му оставили Русалкитѣ. Каквото намѣри на посланата кърпа, това му е дадения цѣръ, който трѣба да испие съ вода; на ония, на които нещѫтъ да дадѫтъ Русалкитѣ цѣръ, не имъ пущѫтъ нищо, а, които ще умрѫтъ съ болѣстьта си, пущѫтъ на кърпата имъ прьсть.

Казвѫтъ, че Русалкитѣ, дохождали надъ росяновото полье по въздуха и возяли на костената кола своята царица; въ въздуха са чували пѣсни, свирни, смѣхове и понѣкога са исчувало: „върнете на еди-кого си рѫката, дайте еди кому си крака, харижете еди коей си прьститѣ“ и т. н. Който си чуялъ името, на сутрината уздравялъ, или подиръ нѣколко врѣме му са съживѣвалъ сухия кракъ, рѫка и т. н. Когато станѫтъ и си тръгнѫтъ, сѣкий болѣнъ оставя на кърпата по една прѣсна пита хлѣбъ и кърпата и си заминува. Този хлѣбъ са остава за Русалкитѣ, разумѣва са, нъ, подиръ заминуването имъ, дохождѫтъ овчерчета и пастиритѣ и го обирѫтъ.

Народа вѣрва, че, въ тая нощь, когато спѫтъ болнитѣ подъ росяна, Русалкитѣ слѣзвали на земята и, като изкършвали върховатѣ на росяновитѣ цвѣтове, обирали ги и ги земали съ себя си.

Никола Цоневъ Шетилата, отъ Лѣсковецъ, ми разказваше, въ 1847 година, че когато водилъ баща си, Дѣда Цоня Шетилата, който бѣше дамлалия, на росенското полье на росяна, вечерьта на сичкия росянъ върховитѣ на цвѣтоветѣ биле цѣли, а на сутриньта на никой цвѣтъ нѣмало върхъ—сичкитѣ биле се прѣкършени; като че биле прѣстрижени съ ножици; нъ на баща му не му върнали крака и рѫката, които бѣхѫ, както са каза, дамлалии—той бѣше падналъ отъ една черпица, когато береше листъ за бубитѣ и тамъ му са хвана крака и рѫката и така си и умрѣ подиръ много-годишно страдание.

Въздушния пѫть на Русалкитѣ, казвѫтъ, отивалъ на Истокъ отъ Ресенъ, минувалъ прѣзъ Горня-Орѣховица, прѣзъ долния ѝ край, прѣзъ долния край на Лѣсковецъ, а именно прѣзъ Мѫнговата махала и стигалъ до Елена. Елена било ужъ Русалско село и тамъ не вързлувала чума, за това, въ чумавитѣ години, отъ Търново и отъ околнитѣ голѣми села бѣгали въ Елена, за да са запазѫтъ отъ чумата, която не смѣяла да мори въ ония села, които биле русалски—Русалкитѣ ги вардяли.

Догдѣто не са мине Русалската недѣля, никой отъ билеритѣ и билеркитѣ не смѣе да бере росянъ.

Въ 1872 г., когато бѣхъ въ Габрово учитель, бѣхѫ дошле двѣ

Digitized by Google

баби отъ Трѣвнянски колиби, отъ върха на Балкана, и бѣхѫ донесли на Габровския пазарь за продань два чуваля различни сушени билки за цѣръ.

Като са интересувахъ да узная имената на нѣкои билки, какъ ги зъвкатъ въ Трѣвненско, азъ отидохъ при тѣхъ и ги питахъ за много билки за имената и си ги записахъ, като ми убадихѫ, и коя билка за къкъвъ цѣръ са употрѣбява. Като ги попитахъ, имѫтъ ли *старо биле*, едната баба ми показа два стърка и единъ корѣнъ, нъ безъ листа. Като ги попитахъ, какво вѣрвѫтъ за това старо биле, тѣ ми казахѫ, че то е два рода—мѫжко и женско, и сѣкой не смѣе да го дава за цѣръ, защото е грѣхота: ако даде отъ мѫжкото, който го ще, остава бездѣтенъ. Подиръ много распитвания, най-послѣ ги запитахъ и за росяна—имѫтъ ли и росянъ.

„Нѣмами, синко, росянъ, ми каза едната, боимъ са да го беремъ; той трѣба да се бере, догдѣ не е прѣцьвтялъ—прѣдъ Русаля—, нъ насъ ни е страхъ да го беремъ, защото прѣзъ Русалската недѣля ще додѫтъ Русалкитѣ да си го земѫтъ. Тѣ, догдѣ не му оберѫтъ върховитѣ, не давѫтъ никому, да го бере; да го донесешь у дома си, прѣзъ коминя ще влѣзѫтъ и пакъ ще му земѫтъ върха—росянъ лесно не са бере, бабинъ.“

Ето какво понятие имѫтъ хората и на върха на Балкана за тая посвятена на Русалситѣ русалска билка.

Тъзи билка са споменува въ старитѣ народни пѣсни:

„Тръгнала е Янка
В' гора Росянова,
В' гора Росянова,
Росянъ да набере,
Росянъ да набере,
Росянъ риганипа.
Не намѣри Янка
Росянъ да набере,
Росянъ да набере,
Росянъ риганина,
Най намѣри Янка
Бача Радославя,
Бачо Радослави
Подъ пилиня лѣжи,
Подъ пилиня лѣжи,
Отъ пилиня кърши,
Отъ пилиня кърши,
Главата си вързи . . . .“

Отъ казаното до тука за Русалкитѣ, спорѣдъ народното вѣрование, са види, че тѣ са явявѫтъ прѣзъ Русалската недѣля; обирѫтъ върховитѣ на росяновитѣ цвѣтове; връщѫтъ зетитѣ членове, по волята си, на онія, отъ които сѫ ги зели за части на царицината си коло и чакъ до идущата година—пакъ до Русаля—не са явявѫтъ никому на земята.

Digitized by Google

Понеже празднициτѣ на Русалкиτѣ са празднувѫτъ по онова врѣме, когаτо са явявѫτъ изъ водаτа едно-дневниτѣ насѣкоми—русалкиτѣ и понеже τогава са изгубва, или изрѣсява върха на росяновиτѣ цвѣτове въ една нощь, то τвърдѣ е вѣрояτно, че първоначално τия еднодневни пеперуди сѫ дали поводъ на първобиτния человѣкъ въ младенческоτо му състояние и дѣτинско въображение да си състави понящие за τия божесτва. Самоτо име на Русалкиτѣ е множесτвенно число и ни напомня множесτвоτо на Самодивиτѣ—Русалкиτѣ.

Освенъ τова, сѫщоτо име Русалки, Русални ни показва, че е произведено оτъ русло (усτие на р.) ручло, ручало, ручай, рѣчай=Русалки, Ручалки, Рѣчѫлки. А τова ще каже, че τия божесτва живѣѭτъ въ русламаτа, въ ручаиτѣ, въ рѣкиτѣ—съ една рѣчь въ водиτѣ и са появявѫτъ само веднѫжь въ годиноаτа, а именно въ Русалскаτа недѣля, на Русаля и изведнѫжь са изгубвѫτъ.

Прѣдсτавеτе си человѣка въ младенческия му живоτъ съ дѣτинскаτа му фанτазия, кояτо е улицеτворявала сичкаτа обкрѫжаѫща го природа, прѣдсτавеτе си го, че τой посτоянно са намѣрва около водиτѣ, около рѣкиτѣ, езераτа, ручаиτѣ, и τ. н. дѣτо и днешния най-много са заселява, прѣдсτвеτе си го, че τой цѣла година ходи и наблюдава, сичко, и изведнѫжь вижда, че изъ водаτа, при кояτо е билъ сѣкий день и вчера, излѣτявѫτъ безчеτъ хубави, бѣли съ прѣкрасни крилѣ, дълги опашки и лъскави очици пеперуди, а τой не знай оτъ дѣ сѫ са зели τия хубави живоτинки, коиτо, догдѣ свари да разглѣда, са изгубвѫτъ. Прѣсτавеτе си, че τой вчера е глѣдалъ върха на росяновия цвѣτъ папѫпилъ, нъ още не цьвналъ, и днесъ види, че сичкиτѣ му върхови ги нѣма, каτо че ги е пристригалъ нѣкой съ остри ножици.

Каτо е глѣдалъ τия есτесτвени нѣща, коиτо сѫ са явявали прѣдъ очиτѣ му промѣнени: изъ τихаτа вода налѣзвѫτъ живоτни и, до гдѣ ги разглѣда, са изгубвѫτъ и росяна прѣсτриженъ, не ще ли да си въобрази, че τѣзи пеперуди сѫ духове и може би на неговиτѣ прадѣди[1]), коиτо са явявѫτъ да видѭτъ своиτѣποτомци, да си набервѫτъ росянови цвѣτове и пакъ да са изгубѭτъ. И дѣ оτивѫτъ? Разбира са пакъ въ водаτа, спорѣдъ неговоτо понящие, дѣτо живѣѭτъ посτоянно и пакъ прѣзъ Русаля ще налѣзѫτъ да видѭτъ хубавоτо слънце, обкиченаτа съ расτения земя и своиτѣ ποτомци и да дадѫτъ цѣръ на сτражджщиτѣ. И ето τи, че τой вече вѣрва и имъ прави праздникъ, койτо празднува съ сτрахοποчиτание и благоговѣние прѣдъ духовиτѣ на своиτѣ прадѣди.

Сега да дойдемъ при ония Само-диви, коиτо са събирѫτъ нощемъ по голѣмиτѣ самодивски дървеτа покрай водиτѣ и подъ вреτенкиτѣ воденици, дѣτо са кѫпѭτъ въ водаτа при вреτенаτа.

Въ различни мѣсτа изъ нашеτо оτечесτво има голѣми вѣковни дървеτа, коиτо са почиτѫτъ оτъ народа каτо священии и ги зъвѫτъ самодивски дървеτа. Τакива дървеτа сѫ най-вечеτо ония дѫбови, подъ коиτо налѣзвѫτъ да са молѭτъ за дъждъ, или за друга нѣкоя злочес-

[1]) Просτия народъ и до днесъ вѣрва, че τѣзи пеперуди сѫ душиτѣ на измѣрилиτѣ оτъ памτи-вѣка человѣци.

Digitized by Google

тина; подъ които си ѣдѫтъ курбанитѣ и оброцитѣ и онія голѣми дървета край водитѣ и долищата, които сѫ по-вечето вѣковни брѣстови, върби, тополи, чърници, орѣхи и др.

Подъ тия дървета не ходѫтъ нощно врѣме, а най-вече догдѣ не сѫ пропѣли първи пѣтли и, който случайно, или по незнаяние, спи подъ такива дървета, той, спорѣдъ народното повѣрие, са разболѣва, всъхва му нѣкоя часть отъ тѣлото, или му са искривявѫтъ устата, или пъкъ го ударя дѫмла.

Само отъ себя си са разбира, че който спи подъ такива голѣми дървета, дѣто отъ сѣнката земята постоянно е влажна и дѣто подъ дървото има почти всѣкога въздушно течение, а най-вече нощемъ, твърдѣ е лесно да истине спящия и да са разболи, или да му са схване нѣкой часть отъ тѣлото и да тѣгли послѣ болѣсти, или даже да умре.

Тѣзи Само-диви не сѫ видими, както онія, що играѫтъ огненно хоро, както Само-вилитѣ, що ломѫтъ гората и Вихрушкитѣ, що са виѫтъ по полетата, тѣ не сѫ познавѫтъ по нищо друго освенъ по шумуленето и трептенето на листата на голѣмото дърво и дѣто сбъхтѫтъ заспалитѣ подъ тѣхъ на съня имъ.

За тѣзи Само-диви е дало поводъ истиването и тѣ не сѫ друго нищо освенъ влага, роса и въздушно течение, улицетворени въ въображението на простодушния невиненъ человѣкъ, които ги е убоязнъ отъ страхъ.

А Само-дивитѣ, които са събирѫтъ подъ вретенкитѣ воденици, да са кѫпѫтъ нощемъ, са познавѫтъ по това, че често са случава, като си играѫтъ, да въспирѫтъ нощемъ нѣкой камъкъ; това са случава най-вече, когато е малко водата, въ сухо врѣме, или на воденицитѣ по долищата—на баришницитѣ. Воденицата тръгва, щомъ са намѣри нѣкой млѣкарь по-безстрашенъ и ритне камъка, да му даде замахъ, или пъкъ старъ воденчарь стане, земне лоста, удари нѣколко пѫти по вода, направи сътрьсване, и каже: „като че не видите, че тука има сладки хора, да чакѫтъ за брашно, та сти зели да си играйте . . .“ и пакъ отиде при огъня да си пуши лулата, или са завие съ ямурлука и край огнището да спи. Ако са запре и вторий пѫть, сѫщото са повтаря съ още нѣкои натѣквания на Само-дивитѣ.

Такива воденици, дѣто ги запирѫтъ сладки и медени сѫ цѣпѫтъ съ клини отъ черъ глогъ (crataegus), съ които заклинѫтъ махала въ гърлото на долния камъкъ и това, като са направи, сладки и медени не смѣѫтъ да въспирѫтъ камъка вече.

Че има такива воденици, които нощно врѣме са запирѫтъ сами, е цѣла истина, нъ въ сѫщность тѣхъ не ги запирѫтъ никакви Само-диви, а другий духъ—друга сила, която дѣйствително са отнахва съ тѣзи клини.

Ето каква е работата въ сѫщность: махала, или вретеното е прибрано прѣзъ гърлото на долния камъкъ, което гърло е цифунь отъ тво върбово, или липово дърво и около вретеното са заклиня пакъ съ такива сухи клини, за да прилѣга добрѣ до вретеното и да не са клатавя, а въ сѫщото врѣме и да не го пристисква силно. Нъ су-

Digitized by Google

хата вьрба, или липа на гърлото, нощно врѣме, когато водната пара стане по-вече и по-гѫста и, като са издига нагорѣ по-вече, отъ колкото денемъ, прониква и въ липовото гърло около мах҃ла, гърлото и клинитѣ са напоѭтъ съ пара, надуѭтъ са, стисна҃тъ по-вече вретеното и въртението са спира, а заедно съ него и камька.

Прѣдставете си, че воденчарина и млѣваритѣ, които са случ҃ѭтъ прѣзъ тая нощь, сѫ прости хора, напоени съ различни раскази за злитѣ духови и, увѣрени отъ общото повѣрие, че подъ воденицитѣ са събира҃тъ Само-дивитѣ да са кѫпѭтъ,—какъ ще си истълкува҃тъ това запирание на камька, когато водата е сѣ сѫщата и съ сѫщата сила бие лъжицитѣ на вретеното? . . .

Ако е воденчаря, както са каза, безстрашливъ, ако му са е случавало такова нѣщо и другий пѫть, той ще стане и съ ритание, или силно удрѧние около камька, ще подкара пакъ камька и ще каже на шега: „добрѣ са кѫпите, ами защо ми спирате воденицата?“ Нъ ако е воденчарина нѣкой неопитенъ и страхливъ, той ще са уплаши по-вече отъ млѣваритѣ, ще са завие съ покривката си и ще каже: „не го бутайте, кога имъ дойде кефа, тѣ ще го пустна҃тъ . . .“

Прѣдставете си, сега въ какво положение ще са намѣри҃тъ суевѣрнитѣ млѣвари и какъ ще заспа҃тъ? Само отъ себя си са разбира, че щомъ съмне и, щомъ изгрѣе слънце, воденицата ще тръгне пакъ, защото парата ще намалѣе или, като съмне, ще са намѣри нѣкой посърдченъ да блъсне камька и да му даде за҃махъ, нъ какъ са прѣнощува въ такава воденица, дѣто Само-дивитѣ са кѫпѭтъ, при чарковитѣ, подъ главитѣ на сичкитѣ млѣвари!

Който е суевѣрецъ, не му трѣба по-лошаво наказание отъ това прѣнощувание въ само-дивската воденица, дѣто нощьта ще му са види година. Такива воденици си губя҃тъ млѣваритѣ и, като са разчуе на около, ставя҃тъ страшилище за населението, тъй щото, не само, че не отива҃тъ на тѣхъ да мѣля҃тъ, нъ нощно врѣме са боя҃тъ и да мина҃тъ по-край тѣхъ и воденицата упостява.

Само отъ себѣ си са разумѣва, че такова нѣщо не е угодно ни на стопанина на воденицата, ни на воденчаря и на туй зло трѣба да му са търси цѣра. И почва҃тъ да пита҃тъ, кой знае да цѣри воденици отъ Само-диви, и най-послѣ ще намѣря҃тъ нѣкой старъ воденчарь, който ще са наѣмне да исцѣри камька, за да са не запира. Вика҃тъ го и той, като дойде, свали горния камъкъ, и заклини около вретеното гърлото съ сухи клини отъ черъ глогъ натъкми камька добрѣ, пусне го да върви и воденицата вече не ѭ запира҃тъ „сладки и медени“ догдѣ не са истриха҃тъ клинитѣ.

Стопанина ще нагости лѣкаря на воденицата, ще го възблагодари съ нѣщо и ще го помоли да му каже съ какво цѣри камька, и лѣкаря, ако ще, ще му каже, че го е заклинилъ съ сухи клини отъ черъ глогъ, отъ който са боя҃тъ Само-дивитѣ да запира҃тъ камька. Подиръ това, като са разчуе на-около, че воденицата е вече изцѣрена и вече не са запира, почва҃тъ пакъ да дохождя҃тъ на нея да мѣля҃тъ.

Може нѣкой да си помисли, че това е глупость, нъ въ сѫщность тука нѣма никаква глупость, а има естественъ законъ, който са

Digitized by Google

явява при всѣко триение. Когато са заклини желѣзното вретено (махдъла) съ глогови клини, когато глога е твърдъ и плътенъ, като чимширъ, той са изглажда добрѣ отъ триението, не са ѣде скоро като липата, или като върбата, и отъ водната пара не са напоява и не са надува, а отъ това излѣзва, че и воденичния камъкъ нещe да са въспира вече отъ Само-дивитѣ.

Отъ разказаното до тука са види, че *Само-дивитъ* сж улицетворенитѣ пламъци отъ *фосфорния водородъ* въ невидими духови. *Само-вилитъ* сж улицетворение на *силнитъ вътрове* (хали), които увиватъ и повалятъ гората и търгатъ голѣмитѣ дървета, и, освенъ това, потопяватъ корабитѣ на моретата. Вихрушкитѣ сж улицетворение на *вихритъ—вртвнието на въздуха* и *ураганитъ*. *Русалкитъ* сж улицетворение на еднодневнитѣ пеперуди—русалки[1]), които излѣзватъ изъ водата, веднъжъ въ годината,—по Русалската недѣля и послѣ са изгубватъ.

Само-дивитъ горски, които сбъхтватъ подъ дърветата сж улицетворение на: росата, влагата, влажната студена земя подъ голѣмитѣ дървета и теченнето на студения вѣтъръ нощѣ подъ дърветата. *Воденичнитъ* Само-диви сж олицетворение на *парата*, която надува гърлото на долния камъкъ и го спира.

Его тѣзи естественни явления, на които днесъ сѣкий, малко-много, образованъ человѣкъ имъ знае причината, сж дали поводъ на първобитния человѣкъ, като не е можалъ да си ги истълкува, да са бои отъ тѣхъ и, като ги улицетворилъ въ въображеннето си, да имъ са клани и да раздава за тѣхъ ѣстне и питне, за да ги умилостиви, да не му правятъ зло.

Нито Само-диви има, нито Само-вили, нито Русалки, нъ има естественни явления, основани на естественнитѣ закони, които закони сж дѣйствували, дѣйствувжтъ и ще дѣйствувжтъ догдѣ свѣтъ побжде, и человѣкъ, като изучи тия естественни закони, ще може да са запази отъ врѣднитѣ влияния на сичкитѣ естественни явления и нѣма да са бои и да вѣрва въ нѣща, които сж намѣрвжтъ само въ въображението на суевѣрнитѣ, наплашени и напоени съ измислени образи, глави.

Тѣзи въображаеми страшила ще може най-лесно да ги искорѣни отъ народа истинската наука, а най-лесно и най-скоро—естественитѣ науки.

Когато человѣкъ знае, че фосфорния водородъ, който излѣзва като газъ отъ гниящитѣ, фосфоръ съдържащи, тѣла, и като излѣти въ въздуха, съединява са съ кислорода му и са запаля самъ, той нѣма да вѣрва, че това сж самодивски огненни хора, а, като знае, че този самъ е утровенъ, той ще са заварди отъ него и нѣма де си въобрази, че това сж моми—Само-диви.

Който знае законитѣ, по които са образувжтъ вѣтроветѣ, бу-

---

[1]) Тѣзи пеперуди нѣкои ги зовжтъ *Денъ до пладня*, а нѣгдѣ ги зовжтъ *Дѣтва на водата*.

Digitized by Google

ритѣ, вихрушкитѣ и ураганитѣ, нѣма да са бои отъ никакви Само-вили и Хали.

Който знае, че хубавитѣ пеперуди русалки, прѣди да умрѫтъ, си снасѫтъ яйчицата въ водата, дѣто са излупвѫтъ тѣхнитѣ бубулечки—червѣи, които живѣѫтъ и са хранѫтъ въ водата, догдѣ станѫтъ на бабушки (куклици), отъ които бабушки излѣтявѫтъ русалкитѣ изъ водата, както излѣтявѫтъ и копринянитѣ пеперуди изъ своитѣ бабушки и, като си снесѫтъ яйцата (семето), умирѫтъ на скоро,—като знае това, той нѣма да мисли, че това сѫ душитѣ на неговитѣ праотци, или —че това сѫ Само-диви—моми, Русалки.

Който знае, че като спи на влажната земя подъ сѣнчаститѣ дървета, дѣто нощѣ тече въздуха подъ тѣхъ, той нѣма да спи подъ такива дървета, или, ако спи и са разболи, той ще знае, че е истиналъ, и че не сѫ го сбѫхтали Само-дивитѣ.

Който знае, че воденичния камъкъ са запира, кога отвлѣгне сухото липово гърло и стисне махѫла, той нѣма да вѣрва и да са бои, че Само-дивитѣ са кѫпѫтъ подъ воденицата и по кефа си запирѫтъ камъка, за да си поиграѫтъ, като малки дѣца.—Съ една рѣчь, който изучи естеството съ неговитѣ закони и явления, той ще са отърве отъ тая мозъчна болѣсть—отъ страха и суевѣрието. Нъ догдѣ успѣе да изучи тия закони, въ младенческата му възрасть неговитѣ родители, а най-вече суевѣрнитѣ стари баби и другаритѣ му, ще му напълнѫтъ главата и ще му запалѫтъ въображението съ хиляди суевѣрни приказки и раскази, единъ отъ другий по-фантастични и по-страшни, и въображението му тъй ще ги улицетвори, щото и послѣ, когато узнае, че това сичкото е лъжи и измислици, пакъ въ нѣкои минути тия въображения ще са испрѣчвѫтъ на прѣдѣ му. Ето защо трѣба да са пазимъ и да пазимъ дѣцата, догдѣ сѫ още малки и догдѣ въображението имъ е силно и фантазията хвърковата и огненна, да са не говори и приказва прѣдъ тѣхъ за никакви суевѣрни духове, вампири и върколаци, защото ще убийми въ тѣхъ истинския мѫжественъ, человѣчески бодъръ духъ.

Цѣлта ми, дѣто казахъ тука нѣколко думи за тия въображаеми духове, е тая: да покажѫ, че такова нѣщо нѣма, а има естественни явления, основани на божественнитѣ естественни вѣчни закони, които не сѫ направени за зло на человѣка, а за негово добро, стига само да ги изучи, да ги разбере и да са ползува отъ тѣхъ, а не да са плаши и да ги почита за божества.

Ц. Гинчевъ.

ФТИЗИЧНИТѢ (ОХТИЧАВИТѢ) МОГѪТЪ ЛИ ДА СА ЖЕНѪТЪ?

Ето единъ отъ най-деликатнитѣ въпроси за съврѣменната медицина, когото още никой не е разрѣшилъ въ една окончателна форма.

Digitized by Google

Нѣмамъ претенции азъ да го разрѣшѫ, но желалъ бихъ да видя неговото разрѣшение и за това го повдигамъ. Отварямъ полето на моитѣ уважаеми събратия доктори, отъ които мнозина, като членове на разни медицински и хигиенически дружества, като съучастници въ разни международни конгресси и пр., като лични познайници на голѣми знаменитости, авторитети, профессори и др. и най-сѣтнѣ като вѣщи хора, на които практиката е доставила възможностьта да изучѫтъ всестранно въпроса, да си съставѫтъ едно мнѣние по него и за конто разнитѣ канали за размѣнение на възглѣдитѣ сѫ достѫпни, могли биха даже да му дадѫтъ единъ международенъ характеръ, така както и въ дѣйствителность би трѣбвало да бѫде, като чисто научень въпросъ, и по този начинъ да положимъ основата за встѫпване на българското медицинско тѣло въ връска съ подобнитѣ тѣла отъ другитѣ държави.

Понеже у насъ нѣмаме други по-распространени органи, то моля почитаемитѣ Редакции на „Медицинско списание“ и на „Трудъ“ да благоволѫтъ и дадѫтъ гостоприемство на тия ми рѣдовце.

Мнозина гинеколози считѫтъ за опасно женението на фтизичнитѣ, защото, споредъ тѣхъ, сладострастието са злоупотрѣбявало много по-вече между жененитѣ, отъ колкото между неженитѣ.

Има дѣйствителнно случаи, които управдавѫтъ това мнѣние, и, азъ сьмъ виждалъ такива екземпляри, отъ които единъ ми направи даже силно впечатление: това бѣше въ с. Гагаля, Руссенска околия, съ едно 17-годишно момче, оженено за едно 25-годишно момиче; три мѣсеци слѣдъ задомяването имъ, младоженика са намираше въ такъвъ отпадъкъ, щото мязаше на единъ окаянъ меланхоликъ. Да оставимъ на страна, че този случай може да са припише повече на прѣждеврѣменното оженване на момъка; да оставимъ, че възмѫжалостьта (puberté) не е друго освенъ знакъ на една нова фаза, въ която влиза организма; че пълнотата на фразата, т. е. съвършенното развитие на всичкитѣ органи, които участвувѫтъ въ физическитѣ и моралнитѣ явления на съвършението, са постига много по-кѫсно отъ тоя инициаленъ знакъ. Но, споредъ моето скромно мнѣние, подобни случаи не могѫтъ да са вземѫтъ за правило, защото всичкитѣ хигиенисти сѫ съгласни, че женението е едно училище, въ което са усъвършенствува морала; човѣкъ става по-умѣренъ, по-разсѫдливъ и му са продължава живота; то е прѣдохранитель и поправителя на страститѣ, които разрушавѫтъ здравието, запазвѫтъ съвѣстьта, размѫтвѫтъ ума и прѣдвождѫтъ къмъ всичкитѣ физически и морални повреждания.

Ако приемнемъ, за чиста монета, горньото мнѣние, т. е. злоупотрѣблението между жененитѣ, тогава трѣбва да признаемъ, че то е опасно не само за фтизичнитѣ, но и за всичкитѣ смьртни и трѣбвало ли безразлично да съвѣтваме человѣцитѣ да го избѣгвѫтъ.

Hufeland казва, че женението утвьрдява живота и го продължава, Oller статистически доказва, че жененитѣ жени живѣѫтъ по-дълго отъ неженнитѣ; а пъкъ Casper дава тия числа:

Digitized by Google

Възрасть	Мьртви на 100-тѣхъ			
	мжжье		жени.	
	Неженени	женени	нежен.	женени
Отъ 20—30 години	31·3	2·8	28.0	7·7
„ 30—45 „	27·4	18·9	19·3	20·3

Отъ тия мнѣния и статистики, така както и отъ вѣдомоститѣ на Legoyt излиза даже, че, безъ да са държи смѣтка за възрастьта, числото на умрѣлитѣ неженени прѣвишава числото на женените.

А пъкъ отъ числата на Casper-овата таблица са вижда, че отъ 30—45 години, т. е. възрастьта, прѣзъ която би трѣбвало да ставжтъ най-голѣмитѣ злоупотрѣбления и прѣзъ която обикновенно са появявжтъ наслѣдственнитѣ болѣсти (на пьраво мѣсто охтиката, чехотката) смьртностьта между неженените е двойно по-голѣма отъ смьртностьта на женените.

Но, и отъ друга страна, ако приемнимъ мнѣнието за злоупотрѣблението, то сме принудени да го подраздѣлиме; защото жената и при най-голѣмитѣ злоупотрѣбления не губи нищо материално, тѣ ще са отразятъ врьхъ здравието ѝ само тогава, ако ѝ са повредѝ утера (матката), или, ако често става непразна и бжде принудена да кърми; иначе, сладострастието за нея би било по-прѣдпочтително, отъ колкото увѣхването на прѣстарѣлитѣ моми, находящи са вънъ отъ естественнитѣ закони, които управлявжтъ сжществата и вънъ отъ социалния законъ, който са налага на человѣцитѣ.

Главното е за мжжа, за дѣйствителния производитель, размножитель и подобритель на специята.

Натурата, общия двигатель, не спи; тя не търпи празднота; друго-яче, равновѣсието, което държи и води свѣта, би са покатнало; тя постоянно е въ движение: храненето, секрециитѣ, комбустиитѣ, движенията сж веригата, която свързва явленията, чрѣзъ които са поддържа нашия организмъ и ний живѣйме. Тия операции сж именно тѣзи които ставяжтъ нашия животъ, и тѣхнитѣ количества сж съразмѣрни съ качествата имъ: друга сила има единъ зрѣлъ мускулъ (на възрастенъ и здравъ човѣкъ), а друга сила на едно дѣте, или на единъ болѣнъ човѣкъ. А, като сравнимъ нашето тѣло съ една парна машина, ще видимъ, че колкото по-вече огънь и вода има тая машина, толкова по-вече пара са произвежда, толкова по-силна става машината. Ако обаче нейния казанъ или тржбитѣ ѝ сж слаби, тѣ не могжтъ да противостоjжтъ на силата на парата; за това всѣкий машинистъ подкарва и дава такава сила на машината си, която да не надминава силата на съставнитѣ ѝ части и да произвежда работа съотвѣтствующа на тая сила.

Съ други думи: изисква са хармония и съразмѣрность. Хранение, безъ секреции; секреции, безъ испразнения сж нѣща несъвмѣстими; слѣдователно, ако на основание на мнѣнието, че „женението е опасно за фтизичнитѣ“, ний докторитѣ имъ запрѣтимъ тоя социаленъ актъ, значи да скжсаме веригата, която поддържа организма ни; да унищожимъ хармонията, която е необходима за живота ни; или, пъкъ въ краенъ случай, трѣбва да отвориме на тия злощастници пжтя на конку-

Digitized by Google

бинапса—на копойлука, т. е. на тоя пжть, който прѣдвожда и най-здравитѣ организми къмъ пропасть, или, ако щете, и къмъ вѣчно спокойствие.

Кой хигиенистъ, кой докторъ би прѣпоржчалъ на своя клиентъ конкобинапса вмѣсто женението, съдържанка вмѣсто жена? Да-ли тая, която, продава тѣлото си за пари, ще бжде по-съвѣстна пазачка на здравието и живота на съдържателя си, или жената, съпругата, която си е уединила всичко мило и драго съ тогова, на когото името ѝ вече носи?

Коя отъ двѣтѣ ще избѣгва по-вече прѣдизвикването на сладострастието? Тая ли, на която то е именно насжщия хлѣбъ, или оная, на която щастието зависи отъ дългоденствието на мжжа ѝ?

Послѣднитѣ теории—Бактериологията, разбърка цѣлата медицина и, като изоставимъ всичката досегашна фтизична казуистика, и приемнемъ, че туберколозний бацилъ е самия источникъ на охтиката, като приемнемъ, че той сжществува въ организма подъ една тайна (latent) форма, или подъ условие на едно по-мудно размножавание,—пакъ ще си обясниме, че само чрѣзъ женението, чрѣзъ съпружеския животъ ще измѣнимъ неговитѣ условия на сжществуване, ще го положиме въ една срѣда, по-сгодна за неговото развъждание?

Туберкулозата върлува въ всѣка възрасть. Laënnec, Andval, Billard, Bouchardat и др. сж ѝ конститирали въ зародиша (foetus); Trousseau казва, че тя най-много върлува въ първитѣ години на живота;—а, споредъ Hanot—отъ 5 години на горѣ.—Но, както и да е, всички сж съгласни, че тя царува между 18—30 год. възрасть. Mameret даже увѣрява, че $^3/_5$ отъ фтизичнитѣ умирѫтъ между 20—35 год., а $^2/_5$ между 35—50. Всички сжщо признаваѫтъ, че тия, които имѫтъ наслѣдственна охтика, рѣдко прѣминаваѫтъ 30-годишна възрасть.

Въ Casper-овата статистика фтизичнитѣ не сж исключени, а при това виждаме тая огромна разлика, т. е. неженените мрѫтъ до 30 год. възрасть 31·3, а женени—само 2·8.

Като са вземе прѣдъ видъ, че всѣкий са жени, за да си има единъ другарь, съ когото да дѣли своята зла или добра сждба; че чрѣзъ женението, човѣкъ са отстранява отъ расточителния публиченъ животъ; че, като му запуши куминъ, той са прибира по-рано въ кжщи, ѣде въ по-редовно врѣме; че единъ вѣренъ другарь са интересува за здравието му, съ трайностьта на което е свързано и неговото щастие; че една любезна усмивка, единъ нѣженъ поглѣдъ го отвличѫтъ отъ свѣтскитѣ беспокайствия и тревоги, на конто го излагатъ занятието му, търговията му,—всѣкой вѣрвамъ ще са съгласи, че женението трѣба изрично да бжде прѣпоржчано именно на слабитѣ, на болнитѣ, като срѣдство за подкрѣпление на здравието имъ, за продължение на живота имъ.

Това е моето мнѣние, що са отнася лично до фтизичнитѣ.—Има обаче друго нѣщо: човѣкъ живѣе за себѣ си, до гдѣто е самъ и, кога стане семейственъ, той живѣе за хората; за това Държавата, нацията и като тѣхенъ съвѣтникъ—Хигиената, трѣбва да са гри-

Digitized by Google

жѫть, щото тоя, който са жени, да притѣжава качествата за производителность, да бѫде здравъ и способенъ да създаде на себѣ си подобни, които да сѫ здрави и снабдени съ силата да утрайѫть на дългодействието. Тѣ трѣбва да бдѫть, щото прѣдписанието на Библията: „растете и са умножавайте“ точно да са испълни.

Отъ тая глѣдна точка, фтизичния, като слабъ, не може да произведе други освѣнъ слаби сѫщества, които исчезнувѫть или още въ дѣтинството си, или прѣди да довършѫть 30 години. Естественитѣ или божественитѣ закони, които управлявѫть земята и нейнитѣ жители, налагѫть това правило, и съ хората са случва това сѫщото, каквото става съ растенията, които умирѫть, прѣди да сѫ цьвнали, или завьрзали своя плодъ, а земята остава наслѣдство на силнитѣ.

Социалиститѣ, може би, ще протестирѫть противъ тая истина, но не мога имъ помогна, както вѣрвамъ, че и тѣ не могѫть поправи или насили прѣражданието на рода (Race). Каквито сѫ родителитѣ, такива сѫ и дѣцата, а каквото е сѣмето, такъвъ е и плода.

Нѣщо по-вече още: прието е днесь, че охтиката е заразителна, прилѣпчива; значи, охтичавия е не само неспособенъ за прокреация, въ пълната смисъль на думата, но той е още опасенъ за обществото, на което може да съобщи туберкулозний си бацилъ. Ветеринаритѣ въ такива случаи постѫпвѫть доста практично съ животнитѣ: *забраковѫть ги, или ги застрѣлявѫть*. Имаме ли право и ний да постѫпваме по сѫщия начинъ съ хората? Историята ни показва множество примѣри, гдѣто за кефа на единъ капризиозенъ монархъ сѫ са истрѣбвали хиляди и хиляди хора, загинвали сѫ цѣли царства; но въ аналитѣ на науката обаче не са срѣща примѣръ отъ пожьртвуване поне десетки хора за подобрението на человѣческия родъ, като са исключава самопожьртвуванието на експериментаторитѣ.

Войната за властолюбие са управдава отъ законитѣ, които управлявѫть дьржавитѣ; жьртвитѣ обаче за прѣдпазване народитѣ отъ единъ бичь, като охтиката, би са смятряли за прѣстѫпление! Тоя, който си би позволилъ едно подобно прѣдложение, ще са счита, съ пълно право, за лудъ!?...

Само наслѣдственна ли охтика има у хората за да са иска истрѣблението, или забракованието на заразенитѣ фамилии? На първо мѣсто стои наслѣдството, но има и спечелени охтики. Спорѣдъ старитѣ, казуистиката на тъзи болѣсть е обширна, а спорѣдъ Бактериологията, туберкулозния бацилъ можемъ да добийме отъ храната и отъ питието си; слѣдователно санитарнитѣ полицейски мѣрки въ горѣизложенната смисъль не биха биле друго освѣнъ пълно безчеловѣчие!

Цѣлта за запазване хората отъ охтиката е почти непостижима и строгостьта на хигиениститѣ къмъ бракосъчитанието на фтизичнитѣ, азъ поне си ѭ обѣснявамъ, е съ единственната цѣль да не създавѫть немощни твари, осѫдени на прѣждеврѣменна смьрть.

Тука обаче са поражда единъ философски въпросъ: много голѣмо ли бѣдствие (calamité) е, ако живота бѫде кратъкъ? Думитѣ на бащата на медицината: „Vita brevis, ars longa“, сѫ въобще приети, като цѣла истинна; но, питамъ, първата имъ часть истинна ли е? Кѫсъ

Digitized by Google

ли е человѣческия животъ, когато той са продължи срѣдньо число до 50 години? Азъ дѣйствително са двоумѭ да ѭ приемнѫ за истинна. 50 годинки! колко приключения прѣтоварвѫтъ човѣшката память! Колко събития са сблъсквѫтъ въ неговата глава! Колко зими и лѣта прѣкарва той! Колко жетви опустошава! Но, за Бога! Колко отъ домашнитѣ ни животни и часть отъ домашнитѣ ни растения проживявѫтъ половинъ вѣкъ? Даже едно охтичаво дѣте, което умира въ 8—10 година възрасть, проживѣло е вече живота на едно домашно животно: дѣтинство, младость, зрѣлость и старость. Дѣтето е прѣкарало най-щастливитѣ, най-радостнитѣ си дни: безъ грижа, трудъ, беспокойствия. А ония, на които това дѣте е дало възможность да вкусѭтъ родителското обаяние, могѫтъ ли да са каѭтъ, че сѫ го имали?

За това, ако фтизичнитѣ слѣдвѫтъ да си са женѭтъ, както до сега, и не слушѫтъ съвѣтитѣ на хигиениститѣ въ това отношение, като не щѫтъ Propter Vitam perdere causas vivendi, нѣма нищо извънредно и човѣшкия родъ съ това нѣма да са измѣни.

Свищовъ.
1888 г., Мартъ.

Д-ръ Черневъ.

ВАВИЛОНСКО-АССИРИЙСКИТѢ ДРЕВНОСТИ

СПОРѢДЪ НАЙ-НОВИТѢ ОТКРИТИЯ.

(Три публични лекции).

Отъ Н. Астафиевъ. Прѣвелъ Г. Цаневъ.

Отъ прѣводача.

Науката за древоститѣ (старинитѣ)—Археологията, до настояще врѣме толкова много е напрѣднала, щото Историята безъ нея, зето съвсѣмъ абсолютно, не може да бѫде, до колкото е възможно, пълна. Археологията вече допълня това въ Историята на человѣчеството, което не е било записано, или пъкъ, ако и записано, са е изгубило. Тя ни посочва открити цѣли древни цивилизации, за които Историята ни учи твьрдѣ малко, и то само толкова, колкото е написано въ Библията и отъ древнитѣ грьцки историци.

За да разберемъ настоящето умственно състояние и цивилизация на человѣчеството, необходимо нуждно е да изучимъ миналото му. (Това, което имаме сега—настоящето, е продължение отъ миналото, а бѫдѫщето, разбира са, ще бѫде продължение отъ настоящето). Само съ това изучвание ще видимъ многовѣчното движение на развиваѭщето са человѣчество въ безкрайностьта на прогресса. Задъ насъ е изминалъ цѣлъ редъ отъ вѣкове, въ течението на които человѣчеството, като са е развивало, прѣминало е прѣзъ разни стадии на развитието и циви-

Digitized by Google

лизацията си; а за въ бждащето пъкъ идатъ цѣлъ редъ вѣкове, въ които человѣчеството ще са развива още по-нататъкъ. Миналото и бждащето за человѣка не могатъ да бждатъ нищо друго освенъ двѣ безкрайности; а настоящето безъ тѣхъ нѣма никакъвъ смисъль, защото е много малъкъ моментъ, който са намѣрва между тѣзи двѣ безкрайни врѣмена. Человѣкъ, колкото по-вече са взира въ бждащето, толкова по-вече са стрѣми да изучава миналото. Този пъкъ, който са интересува само отъ утрѣшния день, въ интереса си за миналото не отива по-нататъкъ отъ вчерашния день.

Великитѣ открития на Истокъ може да са каже, не сж още свършени. Тѣзи открития сж свързани нераздѣлно съ имената на Шамполиона, Мариетта, Ботта, Лайярда, Раулинсона, Анкетиля и Бюрнуфа, Гротефенда, Лассена и Опперта и ин. други. Тѣзи человѣци сж откопали цѣли цивилизации, заровени въ земята; открили сж огромни епохи, паднали въ забвение; прочели са цѣли литератури, писани съ неизвѣстни букви на неизвѣстни язици; тѣ сж попскали, щото скалитѣ и стѣнитѣ, тухленитѣ плочки и папируситѣ, испъстрени съ чудни знакове, да открыятъ на человѣчеството тайнитѣ си, и—тѣзи знакове — фигурки на птици, человѣци и разни прѣдмѣти, клинове, криви и чупени чърти, сж заговорили по-древньо-египетски, по древньо-персийски, по ассирийски, по финикийски и даже по фински. Прѣдѣлитѣ на достовѣрната История сж са прѣмѣстили въ далечината на древността на цѣли хиляди години. Но най-великото отъ откритията на Истокъ е дешифрированието (расчитанието) на египетскитѣ иероглифи, което е плодъ на гения на французина Шамполиона Младий, който са е завзелъ за това велико дѣло въ начало на юношеството си и го е свършилъ съ блѣскавъ успѣхъ.

Понеже въ нашата литература има много малко съобщено за тѣзи открития (помествани сж статийки, придружени съ нѣкои изображения, въ в. Зорница", прѣди 11 г. и по-сѣтнѣ), за това прѣдлагамъ на вниманието на читателя тѣзи три публични лекции, отъ които, вѣрвамъ, той ще си състави едно опрѣдѣленно понятие за цивилизацията и умственното състояние на Вавилоно-Ассиряните.

I.

Откривание развалинитѣ на Ниневия.—Палатитѣ на Ассирийскитѣ царье.—Клинообразнитѣ букви и историята на четението имъ.—Ассириологията.

Между забѣлѣжителнитѣ открития въ нашето врѣме лично мѣсто завзема откриванието развалинитѣ на *Ниневия* съ барелефитѣ [1]) и надписитѣ си; то е съставило епоха за изучванието на най-древнята история на прѣдния Азия и наедно съ това прѣдставя високъ съврѣменен интересъ, като хвърлы неотчаквано свѣтлина на библейскитѣ раскази за първитѣ врѣмена на человѣчеството.

„Великата" Ниневия, нѣкога страшило за цѣлата прѣдния Азия, която тя е държала подъ желѣзното си иго, сама, отъ своя страна, е била разрушена отъ въстаналитѣ противъ нея народи, прѣди шесть вѣка до Р. Х.

[1]) Испъкнали изображения (Б. прѣв.)

Digitized by Google

Така са е испълнило надъ Ниневия пророческото слово на Софония (II, 13—15): „и ще простре той (Господъ) Своята ржка на сѣверъ и ще унищожи Ассура (т. е. Ассирянитѣ) и ще обърне Ниневия на развалини, на мѣсто сухо, като пустиня. И ще стоятъ спокойно всрѣдъ нея стада и всѣкакъвъ родъ животни . . . Ето какво ще бѫде града тържествуващъ, живущъ безгрижно, говорящъ въ сърдцето си: азъ съмъ и нѣма другий освенъ мене! Какъ е той станалъ развалина и лѣговище за дивитѣ звѣрове!“

Скоро и самитѣ развалини на Ниневия, затрупани съ прьсть, сж са скрили за погледа. Мѣстото, дѣто е билъ „великия градъ“, станало е хълмисто поле, обрастнато съ трѣви и шубралакъ. Двѣстя години слѣдъ разоряването на Ниневия, Ксенофонтъ, който е прѣдвождалъ грьцката войска, подиръ битката при Кунаксъ, на длъжъ по Тигръ, покрай лѣвия му брѣгъ, и съ голѣма грижа е забѣлѣзвалъ всички градове, покрай които е минавалъ, даже тѣзи, които сж биле вече развалини, не споменува за Ниневия[1]), ако и да са разбира, че е прѣминалъ прѣзъ мѣстностьта, която нѣкога е била завзета отъ нея; —така е исчезнала и самата ѝ слѣда. Забравили сж даже мѣстото, дѣто тя е била. Лукианъ, писатель отъ втория вѣкъ подиръ Р. Х., въ единъ отъ диалозитѣ си, въ отговоръ на молбата на Харона да му покаже най-славнитѣ градове, като Ниневия, Вавилонъ, и др., туря въ устата на Меркурия слѣдующитѣ думи; „Ниневия, о коричній, вече е разрушена; отъ нея не е останала сега ни слѣда; пъкъ и не могж да ти кажа, дѣ е била тя нѣкогa!“

Честьта за откриването на Ниневия принадлѣжи на бившия французски консулъ въ г. Мосулъ, на Емиля Ботта. Тамкашнитѣ прѣдания отдавна вече сж посочвали на околноститѣ на Мосулъ, като на мѣстность, дѣто трѣбвало да са търсятъ остатъцитѣ на древнята Ниневия. Тъй, въ 1766 г. жителитѣ на Мосулъ, като показвали на пѫтешественника Карстена Нибура редове отъ хълмове, които са издигатъ на срѣщуположния (лѣвия) брѣгъ на Тигръ, наричали ги „Ниневийски стѣни“. Единъ отъ тѣзи хълмове завзема селото съ забѣлѣжително име „Нунна“ или „Нинуа“ и съ джамия Нави-Иунесъ, въ която била, спорѣдъ прѣданието, гробницата на пророка Иона, който нѣкога е ходилъ по стьгнитѣ (улицитѣ) на Ниневия, „градъ великъ“, като е извѣстявалъ за ближньото Божие наказание за злодѣянията му.

„Когато азъ утивахъ къмъ мѣстото на назначението си (въ Мосулъ) въ началото на 1842 г.,—говори Ботта,—г. Моль, ученъ прѣводачъ на Фирдуси, обърна вниманието ми върху археологическия интересъ на тъзи мѣстность и ма убѣждаваше да раскопавамъ въ околноститѣ на бѫдщата си резиденция“.

Наскоро подиръ дохожданието си на това мѣсто, Ботта са заловилъ за работа. Прѣди всичко, той твьрдѣ естественно обърналъ вниманието си върху хълма, който е населенъ отъ селото Нинуа, което

[1]) Това е дало поводъ на покойния ориенталистъ Сенковский да са мами даже и за съществуването ѝ.

Digitized by Google

съ самото си име припомня древнята Ниневия; но голѣмината на селото и кжщитѣ му не сж позволявали да са правятъ раскопавания. Ботта е избралъ тогава мѣсто за първитѣ си издирвания съсѣдния хълмъ *Куюнджикъ*, който лѣжи на сѣверъ отъ селото Нииуа, съ което той са е съединявалъ съ остатъци отъ древня тухлена стѣна, и започналъ раскопаването въ Декемврий 1842 г. Той е продължавалъ раскопаването три мѣсеци безъ особенни резултати. Между това врѣме работата му привлѣкла върху си вниманието на мѣстнитѣ жители. Веднъжъ (въ Декемврий 1842 г.) дохажда при Ботта единъ житель отъ съсѣдното село Хорсабадъ, което е далечъ на сѣверъ отъ Мосулъ 15 километра, показва му двѣ голѣми тухли съ клинообразни надписи и му прѣдлага да му донесе такива, колкото иска; той вадялъ тѣзи тухли отъ хълма, на когото са намѣрвало неговото село, като ги употрѣбявалъ да си прави пѣщи. Занятъ съ раскопаването на Куюнджика, Ботта отъ начало не обърналъ внимание на това показване; но послѣ, като имали раскопаванията му въ Куюнджикъ малъкъ успѣхъ, той си спомнилъ за хорсабадскитѣ тухли и пратилъ нѣколко души работници да испитатъ тъзи мѣстность. Това е било въ края на Марта въ 1843 г.

„По такъвъ начинъ,—говори Ботта,—азъ бѣхъ доведенъ до откритието, което надмина отчакванията ми и напълно оправда догажданията па г. Моля, истинния виновникъ на издирванията ми". Първитѣ раскопавания на хорсабадския хълмъ сж показали значителностьта на развалинитѣ, които сж са скривали въ него: ископани биле стѣни, покрити съ барелефи и надписи. Когато извѣстието за това откритие достигнало до Парижъ, французского правителство отпуснало извѣстна сумма за продължаване на раскопаванията и пратило на помощь на Ботта опитния и искусния рисувачь Е. Фландена, за да снѣма плановитѣ и изгледа на развалинитѣ, които са откривятъ. Самъ Ботта, между това врѣме, е старателно копиралъ многобройнитѣ клинообразни надписи, съ които сж биле покрити стѣнитѣ на откопаното здание. Така сж биле намѣрени, както са е видѣло, развалинитѣ на *Дурсаркина*—палата на ассирийския царь Саркина или Саргона, Сеннахиримовия баща, който е живѣлъ въ VIII вѣкъ до Р. Х.[1]).

Наскоро слѣдъ това на мѣстото, дѣто е ставало раскопаването, са е явилъ человѣкъ, на трудоветѣ на когото ний длъжимъ за най-многобройни и най-интересни открития. Той е билъ Хенри Лайярдъ[2]). Като пристигналъ въ Мосулъ, въ Октомврий 1845г., той започналъ раскопаванията си на хълма, който е близо до селото *Нимрудъ*, на 60 километра по-наюгъ отъ Хорсабадъ по лѣвия брѣгъ на Тигръ. Издирванията су сж са увѣнчали съ прѣвъсходенъ успѣхъ. Той открилъ развалинитѣ на два палата на библейския градъ *Калахъ*, прѣдишна столица на ассирийскитѣ царье, както са е узнало послѣ. Стѣнитѣ

[1]) Издирванията на Ботта и Фландена сж описани въ изданието: Monument de Ninive, découvert et décrit par Botta, mesuré et dessiné par Flandrin. Paris, 1846—50.

[2]) Толкова извѣстенъ послѣ англииски посланикъ въ Цариградъ въ послѣднята руско-турска война.

Digitized by Google

на палатитѣ тъй сжщо сж биле покрити съ надписи и барелефи, които изображавжтъ военни сцени, ловъ, процесии[1]) . . . на нѣкои мѣста лесно е да са распознае боята на коситѣ, очитѣ, сандалитѣ. Слѣдитѣ на огъня сж биле твърдѣ явни. Посрѣдъ развалинитѣ сж биле намѣрени много интересни прѣдмѣти: остатъци отъ брони и оржжие, шлемове съ различна форма, жьртвенници, саркофаги[2]) съ скелети, които сж са разсипали на прахъ отъ допиранието си съ прѣсния въздухъ; глинени и алебастрови ссждове, лампи, малки мѣдни огледала, гирдани, гривни, украшения отъ слонова кость, на които още сж можле да са съгледжтъ слѣди отъ живописство и позлата и др. т. Намѣрени сж биле тъй сжщо колоссални изваяния на крилати бикове и львове съ человѣчески глави и статуи на человѣци.

Къмъ сжщо такива забѣлѣжителнитѣ резултати сж дошле изслѣдванията на хълма Куюнджикъ (срѣщу Мосулъ). Безъ да са мѣси на работата, която е тука почната отъ Ботта, Лайярдъ захваналъ раскопаванията си на друга посока, и открилъ, както са е видѣло послѣ, развалинитѣ *на палата на Сеннахирима*, който е билъ свьршенъ отъ внука му *Сарданапала*, въ VII вѣкъ прѣди Р. Х. Раскопани сж биле тъй сжщо и другитѣ хълмове въ околностьта на Мосулъ, дѣто сж биле намѣрени, между Калахъ и Ниневия, развалини на още единъ древенъ градъ, вѣроятно на библейския *Ресенъ*, за когото е казано въ книгата Бития (X, 12): „Ресенъ е между Ниневия и Калахъ; той е голѣмъ градъ“[3]).

Откритията на Ботта и Лайярда сж възбудили въ учения миръ най-живъ интересъ; но тѣхнитѣ слѣди други, като Оппертъ, Пласъ, Ролинсонъ, Смитъ, сж продължавали издирванията на почвата на древния Ассирия, като сж убогатили науката съ нови открития; така сж биле намѣрени развалинитѣ на Елассуръ, библейския *Елласаръ*, найдревната столица на ассирийскитѣ царье.

Открити сж развалинитѣ собственно на *палатитъ* на ассирийскитѣ царье. Както въ самата Ниневия, тъй и въ другитѣ имъ съсѣдни резиденции[4]) покрай брѣговетѣ на Тигръ,—а именно, въ Калахъ и Дурсаркинъ; на нѣкои мѣста сж са запазили тъй сжщо слѣди отъ градскитѣ стѣни. Съ царски палати е „била покрита“ територията на Ассирия, спорѣдъ свидѣтелството на единъ отъ най-древнитѣ й царе (Тукултапаласаръ древний).

Спорѣдъ намѣренитѣ развалини на ассирийскитѣ палати, може да са състави понятие за тѣзи своеобразни сгради. Палатитѣ сж са градили на високи искуственни терраси, заобиколени съ стѣна. Изкопаването на една подобна терраса е изисквало, разбира са, хиляди рацѣ и нѣколко години работа. Защото не сж искали да са отдалечавать отъ Тигръ, тѣзи насипи сж издигали палатитѣ по-високо отъ

---

1) Шествия (Бѣл. прѣв.).

2) Издѣлани отъ цѣлъ камькъ гробове. (Бѣл. отъ прѣв.).

3) Описанието на направенитѣ си открития Лайярдъ е издалъ подъ заглавие: Nineveh and ist remains; първо издание 1848.

4) Столици, прѣстолни градове, мѣстоприбивания. (Бѣл. отъ прѣв.)

Digitized by Google

наводнението и блатнитѣ испарения, които сѫ пораждали трѣски и комари, които хвъркѫть на рояци по брѣговетѣ на рѣката. За искачване на терасата сѫ имали широки стѫпала; при входа, като колоссални стражари, сѫ са виждали фигуритѣ на лъвове и бикове съ человѣчески глави и много рогове—символъ за сила у симитическитѣ народи. Съградения на такъвъ искуственъ хълмъ палатъ, съ грѫмадностьта и формата си е прѣдставлявалъ прилика на новъ хълмъ, въ пазвата на когото сѫ биле ископани зали и перистили. Подобенъ начинъ за съградяване е зависялъ главно, както са вижда, отъ необходимость да са има прохладно жилище въ толкова горѣщъ климатъ, а тъй сѫщо и отъ качеството на самото градиво. Стѣнитѣ и сводовитѣ на ассирийскитѣ здания сѫ са зидали отъ кирпичи съ особенъ съставъ, тъй щото здраво сѫ прилѣгали единъ до другий, като сѫ образували цѣла масса. Камънитѣ, въ видъ на голѣми плочи, които сѫ покрити съ барелефи, сѫ са употрѣбявали само за украшение на вътрѣшнитѣ стѣни на зданието или на вънкашната страна на стѣната, която заобикаля терасата.

Ассирянитѣ, като сѫ градили само отъ сурови кирпичи, по необходимость, трѣбвало е да правѧтъ зданията си еднокатни и извънмѣрно дебели и сравнително съ ниски стѣни и тѣсни сводове, което е давало форма и на самитѣ зали—дълги и тѣсни, подобно на галлереитѣ. Тавана са е покривалъ тъй сѫщо съ дебелъ пластъ прьсть за защита както отъ дъжда, тъй и отъ горѣщитѣ слънчеви лѫчи. Ассирийскитѣ палати сѫ построени по единъ и сѫщи планъ. Тѣ сѫ единъ редъ отъ много голѣми квадратни дворове, а около тѣхъ на нѣколко реда анфилади на дълги зали, по прилика на галлереитѣ (30·48—54·86 метра дължина, при 9·14—18·28 м. широчина). Палата са е състоялъ отъ три отдѣлни, ако и съединени между себѣ си, части, които съотвѣтствувѧтъ на тритѣ отдѣления, които и сега още има всѣка богата кѫща въ Багдатъ или Бассоръ: *сарай* или собственно дворецъ, въ който стоѧтъ мѫжьетѣ, дѣто сѫ и праздничнитѣ за гости стаи; по-нататъкъ е женското отдѣление—*харема*, и *хана*, т. е., отдѣлението за домашна служба. Стѣнитѣ на параднитѣ зали, които сѫ са назначавали за голѣми събрания, сѫ биле покрити до извѣстна височина съ каменни плочи, които имѧтъ барелефи, а по-нагорѣ—орнаменти. Другитѣ стаи, не толкова парадни, сѫ биле покрити само съ орнаменти или съ цвѣтна мазилка, по нѣкога украсени съ фресково живописство. При това нѣкои стаи сѫ имали квадратна форма съ сводъ; на други тавана е билъ искривенъ като сводъ, или е билъ равенъ, направенъ отъ яки грѣди, които поддържѧтъ насипа отъ прьстьта, както свидѣтелствувѧтъ надписитѣ. Краищата на грѣдитѣ, които сѫ издавѧтъ навънъ сѫ биле обковани съ бронзово тенеке, вѣроятно тъй сѫщо за украшение. Отъ надписитѣ тъй сѫщо са научаваме, че нѣкои стаи сѫ биле обковани на всѣкѫдѣ съ драгоцѣнно дърво—кипарисъ, кедръ, морска елха, съ черно, сандалово или фисташково (фастѫково) дърво. Слѣдитѣ на тъзи вѫтрѣшна направа, разбира са, не сѫ можле да са запазѧтъ, защото всички открити до сега палати, явно е, биле сѫ опустошени отъ огънь въ врѣме на послѣднитѣ катастрофи, които сѫ турили край на ассирийската монархия. За по-голѣми събрания, за

Digitized by Google

които голѣмитѣ зали сѫ биле недостатъчни, сѫ служили вѫтрѣшнитѣ дворове—първообрази на римскитѣ атриуми. По странитѣ си тѣ сѫ биле украсени съ барелефни изображения, а отъ слънчевитѣ лѫчи, вѣроятно, сѫ биле защитени съ распънати отгорѣ имъ платна (както римския velum). Тънки колонни, каменни, а още по-често дървени, обковани съ металлъ, сѫ образували около тѣзи вѫтрѣшни дворове портици, боядисани съ ясни бои. Колоннитѣ сѫ биле подобие на палми или други дървета, отъ всичко друго сѫ са свършвали най-вече съ капитель, на когото краищата сѫ завити—прототипъ[1]) на ионическия орденъ; по нѣкога на върха си колоннитѣ сѫ са украсявали съ металлическа фигура на нѣкакво дѣйствително или фантастическо животно. При всички главни входове на палата, както вънкашни, тъй и вѫтрѣшни, като че ги пазѣтъ, сѫ стояли колоссални фигури на крилати бикове и лъвове, съ человѣчески глави—първообрази на грьцкитѣ сфинксове.

Нѣкога тѣзи символически сѫщества сѫ са замѣнявали просто съ колоссални лъвски фигури въ положение на бдителни и страшни стражари. Плоскитѣ покриви сѫ биле заобиколени съ зѫбци, и сѫ имали обърнати навѫтрѣ стѫпала, което е било послѣ прието и отъ арабската архитектура за украшение на вънкашнитѣ стѣни на зданието, както и сега може да са види това на каирскитѣ джамии. Стаитѣ сѫ са освѣтявали отгорѣ прѣзъ отвори, които сѫ биле направени на тавана и сѫ замѣнявали нашитѣ прозорци; и до сега още кѫщитѣ въ Армения получаватъ свѣтлина прѣзъ такива прозорци. Отъ дъжда и палящитѣ слънчеви лѫчи тѣзи отвори сѫ са затуляли съ листове отъ китова кожа, изработена като пергаментъ, както и сега данскитѣ колонисти въ Гренландия, наместо стъкла на прозорцитѣ, употрѣбявѫтъ кожата на единъ видъ китъ. Пода, както въ залитѣ, тъй сѫщо и въ дворовитѣ, е постланъ съ голѣми тухли. Вѫтрѣшнитѣ страни на палатитѣ, особенно въ голѣмитѣ зали, сѫ украсени съ барелефи на алебастръ[2]), съ който сѫ обзидани долнитѣ страни на стѣната въ видъ на голѣми плочи, съ височина до 2·133 метра. Барелефитѣ сѫ биле боядисани съ ясни-бои, слѣдитѣ на които са виждѫтъ и до сега. Надъ барелефитѣ стѣната е била исписана съ фрески, които на нѣкои мѣста сѫ са още запазили; клинообразни надписи покривѫтъ растоянията между барелефитѣ, а нѣкога и самия подъ. Тѣзи вглѫбнати клинообразни знакове, въ видъ на украшения, на мѣста сѫ испълнени съ мѣдь. Барелефитѣ, живописьта, надписитѣ сѫ прославлявали подвигитѣ на царствующия господарь—това е било тѣхното назначение. Съграден отъ ржцѣтѣ на плѣнницитѣ, палатитѣ сѫ биле като нѣкакви памятници за побѣдитѣ. Почти всѣкий единъ царь си е съграждалъ новъ палатъ, или е разширочавалъ палата на прѣдшественника си, за да го украси съ изображенията на собственнитѣ си подвиги. Въ богато облѣкло, съ тиара на глава, съ дълги, грижливо накѫдрени коси и такава брада, са съглѣжда на всѣкѫдѣ величественната фигура на царя, която са издига надъ окржжающата го свита; може още да са

[1]) Първообразъ (Бѣл. отъ прѣв.).
[2]) Единъ видъ чистъ камыкъ. (Бѣл. отъ прѣвод.).

Digitized by Google

различѫтъ шаркитѣ на богатата тъкань, която покрива рамѣнѣтѣ му, боята на коситѣ и очитѣ му. Евнухитѣ, които го придружавѫтъ, държѫтъ надъ главата му сѣнникъ (омбрела, чадѫръ)—отличие на царя. Освенъ евнухитѣ, при царя има още само единъ чиновникъ, който са отличава отъ другитѣ, по облѣклото си; той, както са вижда, е единственъ посрѣдникъ между царя и народа: той прѣдава заповѣдитѣ на царя. Всички украшения—дръжкитѣ на мечовитѣ, конския нарѣдъ, покѫщнината—сѫ направени съ такъвъ вкусъ, щото и сега биха можле да служѫтъ за образецъ. Военнитѣ сцѣни съставлявѫтъ главенъ прѣдмѣтъ на изображенията: бойоветѣ, обсажданието на крѣпоститѣ, наказанията на въстаналитѣ, приемането на заграбеното и плѣнницитѣ. Тука ассирийскитѣ воини, набити, мускулясти фигури—съ островърхи шапки, съ брони върху тънки туники, съ кѫсъ мечъ въ една рѫка и окрѫгълъ щитъ въ друга, настѫпвѫтъ на една крѣпость; но исправенитѣ стълби тѣ са качѫтъ на стѣната; обсаденитѣ хвърлѫтъ върху тѣхъ стрѣли и камьни, или са мѫчѫтъ да подпалѫтъ приближената къмъ стѣната стѣнобийна машина—прототипъ на грьцката хелепола; освенъ това, пъкъ отдалечъ, на покрива на портика, вижда са фигура на жена съ прострѣна напрѣдъ рѫка, като че моли за пощада. Тамъ евнухитѣ, като стоѫтъ при вратата на прѣвзетия градъ, броѫтъ заграбеното, което са прѣкарва покрай тѣхъ—овце, волови и други животни, и записвѫтъ на свитъци количеството имъ, или броѫтъ отсѣченитѣ глави на враговетѣ, които лѣжѫтъ на купища при тѣхъ. Ето царя, заобиколенъ отъ войници, захваща бой подъ стѣнитѣ на укрѣпения градъ. Като стои на колесница, впрѣгната съ три богато накитени конье, той хвърля стрѣла върху неприятеля; служителя, който стои до него, запазва го съ щитъ, когато въ това врѣме водача кара коньетѣ. На двѣ съсѣдни плочи е прѣдставено връщание слѣдъ побѣда. Отпрѣдъ процессията войници носѫтъ отсѣченитѣ глави на побѣденитѣ. Слѣдъ тѣхъ вървѫтъ музиканти съ струнни инструменти; слѣдъ тѣхъ носѫтъ знамената, а подиръ тѣхъ иде и самъ царя, като държи въ рѫцѣ лѫкъ и стрѣли; надъ главата му има сѣнникъ, който са държи отъ единъ евнухъ, а задъ него е бойната му колесница. *Войската*, очевидно, е била главенъ прѣдмѣтъ за грижитѣ на царя.

Както са вижда по барелефитѣ отъ разни епохи, тя непрѣстанно са реформира: всѣкий воинственъ царь й измисля ново облѣкло и оржжие. По барелефитѣ може да са прослѣди постьпенното развитие на военното искуство у Ассирянитѣ. Отъ начало главната сила на войската сѫ биле военнитѣ колесници. На колесницата са е намѣрвалъ стрѣлецъ, возачъ и нѣкога още и щитоносецъ, които запазва стрѣлеца съ щитъ; но въ войнитѣ съ планинскитѣ народи, които най-често сѫ са случвали, колесницата е ставала почти безполезна; нея са старѫтъ да замѣнѫтъ съ конницата, която въ начало са явява въ жаленъ видъ: на голия гръбъ на коня сѣди стрѣлецъ, който е издигналъ високо голитѣ си колѣнѣ, съ които са придържа за врата на коня; той има прислужникъ, тъй сѫщо конникъ, който държи коня му, до когато стрѣля. Съ течение на врѣмето ѣздянието са усъвършенствува: на гърба на коня са явява намѣтка, на краката на конника високи ботуши и кожа-

Digitized by Google

ни гащи; прислужника му исчезва; стрѣмена (дзингии) не е имало. Колкото по-вече са е усъвършенствувала конницата, военната колесница е излѣзвала отъ употрѣбѣние; съ нея са ползувѫтъ само прѣдводителитѣ, а най-сѣтнѣ—самия царь. Пѣшата войска са явява въоржжена съ всѣкакви оржжия, които често са мѣнявѫтъ: съ лѫкъ и стрѣли, мечъ, копие, прашова, боздуганъ, или сѣкира (брадва); отбранително въоржжение сѫ биле шлемовитѣ съ различни форми, панцири, щитове и др. такива. Прѣзъ рѣкитѣ сѫ прѣминавали съ помощьта на ладии, плавѣи (плути) или надути мѣхове, което и да сега е въ употрѣбление въ тъзи страна. Обсадното искуство са е развило рано у Ассирянитѣ. Обсадената крѣпость сѫ заграждали съ окопъ, направяли сѫ подвижни кули на колелета, съ тарани, съ които сѫ разбивали стѣната, когато въ сѫщото врѣме отгорѣ отъ кулата стрѣлцитѣ, запазени отъ щитове, сѫ хвърляли стрѣли въ обсаденитѣ; самитѣ кули сѫ биле запазени отъ огъня съ дебели кожи; грижали сѫ са да отбиѫтъ на обсаденитѣ водата, да подкопаѫтъ стѣната на крѣпостьта.—Подиръ военнитѣ сцени, по-голѣмо мѣсто отъ всичко друго завземѫтъ изображенията *на лова*, обично, както са вижда, развлечение на ассирийскитѣ царье. Стѣнитѣ на Сарданапаловия палатъ сѫ покрити съ изображения на различни епизоди отъ ловитбитѣ му съ обяснителни надписи. Тъй, на барелефа, който са съхранява въ Лувръ, чете са: „Въ една отъ моитѣ ловитви единъ львъ са приближи до мене, азъ го уловихъ за гривата, надъ ушитѣ, и като повикахъ на помощь Ассура и Истара, распорѣдителката на бойветѣ, прободохъ го съ копието си.“

На барелефа въ Британския музей е начьртано: „Въ една отъ ловитвитѣ на мое величество, азъ уловихъ единъ львъ за упашката; като повикахъ боговетѣ Адара и Нергала на помощь, раздробихъ черепа му съ боздугана си“[1]).

Други барелефи изображавѫтъ царя на походь въ богато облѣкло на чело на войската си, или на пиршество съ чаша вино: множество слуги носѫтъ ѣстья и пития,—яребици, зайци, скакалци, нанизани на дълги прьчки.

Ассирийскитѣ царье сѫ обичали съ страшни сцени на наказания да украсявѫтъ стѣнитѣ на палатитѣ си. Съ ужасна точность е прѣдставено тамъ, какъ набивѫтъ на колъ, удирѫтъ кожата, отрѣзвѫтъ членовитѣ на въстаналитѣ; царя съ собствената си рѫка ги услѣпява. Въ други стаи, които вѣроятно сѫ принадлѣжали на харема, царя е прѣдставенъ, че са расхожда въ градина, межу дърветата на която са расподѣлѣни опитомени львове; или въ сѣнката на *кьошкъ* отъ лози той лѣжи простѣрнъ на лѣгло, съ пълна чаша вино въ рѫката си; а до него сѣди царицата, на високъ столъ, въ богати дрѣхи, съ закрито лице и тя сѫщо съ пълна чаша въ рѫка, която пие, както са вижда, за здравието на царя; евнухитѣ съ упашки пѫдѫтъ мухитѣ, а въ сѫщото врѣме на нѣкакво отдалечение свири многочисленъ оркестръ. По нѣкога барелефитѣ прѣдставлявѫтъ съграждането на самия палатъ; направата на тухленитѣ терраси подъ палата, прѣвозването на грамадни-

1) Annales des rois d'Assyrie, trad. Par menant, 1874, p. 290.

Digitized by Google

тѣ колосси, които трѣба да украсавѫтъ входа му. Цѣлата тъзи работа са е извършвала отъ плѣницитѣ, една часть отъ тѣхъ въ окови,—при тѣхъ всѣкога надглѣдатель съ издигната въ ржка тояга. Всички прѣносвания на разни тѣжки нѣща са извършвѫтъ отъ самитѣ работници; царя глѣда на работението отъ колесница, която са тѣгли тъй сѫщо отъ человѣци.

Така сѫ разнообразни и оригинални тѣзи неотчаквани ископани отъ земята барелефи, които наглѣдно ни запознавѫтъ съ културата, бита и нравитѣ на древнитѣ Ассиряни, които сѫ биле до сега неизвѣстни на насъ. Но още по-изобиленъ и много пò-важенъ исторически материалъ ни давѫтъ надписитѣ, както на самитѣ барелефи и на стѣнитѣ на палатитѣ, тъй сѫщо и на отдѣленитѣ плочки, глинияни призми, цилиндри, тухли, които са намѣрвѫтъ съ множество въ струпанитѣ остатъци на развалинитѣ на ассирийскитѣ палати. Тѣзи надписи са състоѫтъ отъ знакове съ клиновидна форма, наредени успоредно, отвѣсно или наклонно. *Клинописанието*, подобно на иероглифитѣ, е образно (фигурно) писмо, но още пò-вече съкратено, тъй щото нарѣдко може да са съглѣда въ клиновидния знакъ изображаемия прѣдмѣтъ.

Историята за четението на клинообразното писмо има високъ научень интересъ,—спорѣдъ необичайнитѣ мѫчнотии, които въ това отношение са е случило да са прѣодолѣвѫтъ.

Извѣстно е, че персийскитѣ царье, за да увѣковѣчѫтъ паметьта на подвигитѣ си, имали сѫ обичай да начьртавѫтъ повѣствуване за тѣхъ на каменни стълбове, даже на тухли, и при това на главнитѣ язици на подвластнитѣ имъ народи. Така, между друго, Херодотъ[1]) говори че Дарий Истаспъ, като тръгналъ на походъ противъ Скититѣ, издигналъ на брѣга на Босфора двѣ колонни отъ бѣлъ мраморъ и заповѣдалъ да начьртаѫтъ на едната отъ тѣхъ по ассирийски, а на другата по гръцки, имената на народитѣ, които съставлявали войската му. Херодотъ самъ видѣлъ още отломъци на една отъ тѣхъ, „цѣла покрита съ ассирийски писмена“. Ако да биха са запазили тѣзи колонни съ надписитѣ, по-биха направили за четението на клиновидното писмо тъзи сѫщата услуга, както и знаменития розеттски камькъ за четението на иероглифитѣ: спорѣдъ собственитѣ имена на тѣзи надписи, съ помощьта на грьцкия текстъ, можали биха да са намѣрѫтъ буквитѣ на клиновидната азбука.

Ключа за четението на вавилоно-ассирийскитѣ букви е билъ намѣренъ по други пѫть, пò-вече мѫченъ, но, затова пъкъ, той е далъ случай на человѣческия умъ да издържи една отъ най-великитѣ си побѣди.

Много врѣме прѣди откриването, въ такова изобилие на ассирийскитѣ надписи, подобни клиновидни надписи сѫ видѣли европейскитѣ пѫтешественници въ разни мѣста на древнята персийска монархия: на развалинитѣ на палатитѣ на Персеполя и Суза, на Бегистанската скала (близо до г. Керманшахъ), въ тѣсninата Елвендъ (близо до Хамаданъ,—древняя Екватана), на Ванскитѣ скали. *Персеполскитѣ надписи* първи сѫ обърнали на себѣ си вниманието на ученитѣ пѫтешест-

[1]) Кн. IV, 87.

Digitized by Google

веници, като сѫ ги смаяли съ чудната си форма, която не прилича на всички до сега извѣстни писмена.

Още въ началото на XVII вѣкъ италиянеца Пиетро-делла-Валле, като е посѣтилъ персеполскитѣ развалини, показалъ е тѣзи надписи, зелъ копие, за образецъ, отъ петь отъ тѣзи незнайни писменни знакове, и исказалъ при това прѣдположение, което послѣ са е подтвърдило, че клиновидното писмо са е писало отъ лѣво на дѣсно. „Но никой не може да каже,—забѣлѣзва той,—какви сѫ тѣзи писменни знакове и на какъвъ языкъ сѫ писани“. Извѣстния тогавашенъ ориенталистъ Хайдъ (Hyde) не ги е призналъ даже за надписи, но ги е помислилъ просто за скулптурни украшения.

Въ 1765 г. развалинитѣ на Персеполя е посѣтилъ данския пѫтешественникъ Карстенъ Нибуръ, баща на знаменития историкъ, и съ най-голѣма грижа е копиралъ клиновиднитѣ знакове, издълбани на три плочи, вклѣщени въ ѫглитѣ на вратата на едно отъ разрушенитѣ здания. Сега не е можало да има съмнѣние, че тѣ сѫ *надписи*, а не скулптурни украшения. Нибуръ е можалъ даже да забѣлѣжи, че тука собственно сѫ три надписи, написани на три различни клиновидни шрифтове; при това лесно е било да са види, че текста на първата плоча е билъ написанъ съ по̀-проста система знакове, на втората по̀-сложна, и най-сложна на третята плоча. Като обърналъ вниманието си върху първата, Нибуръ са опитвалъ да опрѣдѣли отдѣлнитѣ клиновидни знакове, които би можле да бѫдѫтъ букви на азбуката на незнаенъ до сега языкъ. Подобни тройни надписи сѫ биле намѣрени отъ Нибура и въ други мѣста на персеполскитѣ развалини.

Въ 1798 г. учения ориенталистъ Тихсенъ е направилъ важно допълнение къмъ забѣлѣжкитѣ на Нибура. Той е разбралъ, че диагоналния клинъ, който са срѣща въ текста на първата система на надписитѣ, е можалъ да служи за отдѣляние на думитѣ, защото числото на знаковетѣ между два такива клина никога не е надминавало десеть; по този начинъ тѣзи групи на знаковитѣ сѫ можле да означавѫтъ *думи*, а самитѣ знакове сѫ можле да прѣставлявѫтъ *букви*.

Слѣдъ двѣ години, данеца Мюнтеръ е подтвърдилъ това прѣдположение, като е присъединилъ при него и забѣлѣжката, че между диагоналнитѣ клинове не само са повтарѭтъ по нѣкога едни и сѫщи групи на знакове, но че тѣ прѣдставлявѫтъ и нѣкои вариаци и въ окончанията, което показва, както са вижда, грамматическитѣ флексии, при което, като са прѣдполага, че языка на надписитѣ е древньо-персийски, той съ помощьта на флексиитѣ отъ родственитѣ языци на Зенда и Пехлви[1]), са е опитвалъ да опрѣдѣли произношението на нѣкои букви отъ клиновидното писмо, ако и съ малъкъ успѣхъ: отъ двадесетъ тѣхъ му букви само двѣ (А и В) сѫ са показали правилно опрѣдѣлени.

Първата рѣшителна и вѣрна крачка четението на клинописството е направило въ 1802 г., благодарение на гениалното, по остроумието и смѣлостьта си, догадвание на нѣмския филологъ Гротефенда. За което прѣдшественицитѣ му сѫ са стрѣмяли грижливо, като неуморимо

---

[1]) Литеретурния языкъ на Сассанидитѣ.

Digitized by Google

сѫ изучавали въ половинъ столѣтие отдѣлнитѣ знакове на първата система клиновидни надписи, а именно—*да намѣрѧтъ азбуката на язика на тѣзи надписи*, Гротефендъ го е намѣрилъ изведнѫжъ, като е направо пристѫпилъ къмъ четение, или пò-точно, къмъ прѣводъ на цѣла фраза. Да са прѣвѣжда отъ съвсѣмъ неизвѣстенъ языкъ съ помощьта само на археологически и исторически съображения, можло би да са покаже сѫлудничево опитване, ако сѣтнинитѣ да не сѫ оправдавали геніалната хипотеза на Гротефенда. Той е прѣдложилъ, найнапрѣдъ, че тройнитѣ персеполски надписи, копирани отъ Нибура, сѫдьржѫтъ въ себѣ си единъ и сѫщъ текстъ, но на три различни язици, а именно на древньо-персийски, мидийски и ассирийски; той прѣдположилъ пò-нататъкъ заедно съ Тихсена и Мюнтера, че групната отъ седемъ знакове, която са често повтаря, сѫдьржа въ себѣ си *царски титулъ*, а именно твърдѣ обикновения ирански титулъ, който са употрѣбява и до сега: шахеншахъ—„царь на царьетѣ“; и като е признавалъ твърдѣ вѣроятно присѫтствието въ клиновиднитѣ древньо-персийски надписи и други подобни формули, срѣщани въ най-подирнитѣ персийски надписи, а именно въ сассанидскитѣ (III и IV вѣкъ слѣдъ Р. Х.), както, напримѣръ: „такъвъ царь на царьетѣ, *синъ* на такъвъ *царь*“, Гротефендъ е започеналъ да сличава началата на два нибуровски надписи отъ първата система и, като е обозначилъ неизвѣстнитѣ групи на знаковетѣ (нрѣдполагаемитѣ думи) съ буквитѣ *A*, *B*, *C*, той прочелъ началнитѣ думи на тѣзи два надписа така:

A, царь на царьетѣ, синъ на царя *B*. *B*, царь на царьетѣ, синъ на C.

Неминуемо е било, по този начинъ, да са прѣдположи, че группитѣ отъ клиновидни знакове, означени съ буквитѣ A, B, C исказвѫтъ *имена на царьетѣ*, разбира са, *иерсийски*, защото отъ издирванията на прѣдшествующитѣ учени вече е било доказано, че персеполскитѣ сгради, които сѫ сега развалини, трѣба да са отнесѫтъ къмъ врѣмето на царьетѣ отъ Ахеменидитѣ. Оставало е да са намѣри имената на кои именно царье сѫ съотвѣтствували на даннитѣ на проблемата. Защото слѣдъ името C на втория надписъ нѣма думата „царь“, което стои задъ думата B на първия надписъ, слѣдователно C е име на *не* царствующе лице[1]). Между Ахеменидитѣ ний срѣщаме двама основатели на династии—Кира и Дария. Името на Кира за группата, означена съ буквата B, очевидно е, не е отговаряла: тъзи группа знаве са е виждала твърдѣ дълга за исказване такова кратко име; а отъ друга страна е извѣстно, че бащата и сина на Кира сѫ имали едно и сѫщо име—Камбизъ, и по този начинъ группитѣ *A* и *C* трѣба да бѫдѫтъ еднакви, а тѣ са състояли отъ различни знакове. Оставало е сега само да са прѣдположи, че группата *B* и показвала името на *Дария*.

По този начинъ, почти по пѫтя на математически точно из-

---

[1] Клисура.(Бѣл. отъ прѣв.).

[1]) И така B, синъ на C, е *основатель на династия*.

Digitized by Google

сѣдване, Гротефендъ е дошелъ до убѣждение, че началото на първия надписъ трѣба да са чете така:

Ксеркъ, царь на царьетѣ, синъ на царя *Дария*.

А началото на втория:

Дарий, царь на царьетѣ, синъ на *Хистасиа*.

Но съ това не е било още всичко свършено. За да са опрѣдѣлятъ, по намѣренитѣ имена, нѣколко букви отъ клиновидното древно-персийско писмо, необходимо е било да са знае, какъ сж са изговаряли тѣзи имена отъ древнитѣ Перси.

За опрѣдѣление въ имената „Ксеркъ“, „Дарий“ и „Хистаспъ“ буквитѣ на древньо-персийския языкъ, Гротефендъ са е обърналъ къмъ сродственния му зендски языкъ, и съ помощьта на книгитѣ на Зендавеста, не много прѣди това врѣме намѣрени и издадени (1771 г.), съ цѣлъ редъ остроумни съображения е дошелъ до заключение, че тѣзи имена по древньо-персийски сж са произнасяли така: *Хшарша*, *Дарейош*, *Хоштасиъ*. Подирнитѣ изслѣдвания, само съ незначителни поправки[1]), сж подтвърдили правилностьта на прѣдложеното отъ Гротефенда четение на горѣспомѣнатитѣ три имена.

По този начинъ, благодарение на остроумнитѣ съображения на Гротефенда, намѣрени сж биле 12 букви отъ клиновидното писмо на първата система. Първата, най-трудната крачка е била вече направена; послѣ съ помощьта на тѣзи 12 букви, постъпенно сж биле намѣрени всичкитѣ 34 букви на азбуката отъ първата система на клинописството, т. е. на древньо-персийския языкъ. Приспособлението на намѣрената азбука къмъ другитѣ клинообразни надписи отъ първата система е доказало правилностьта ѝ, която са е подтвърдила, твърдѣ убѣдително, тъй сжщо съ името на „Ксеркса“ въ четири-язичния надписъ на една египетска ваза (която принадлѣжи на графа Келюса), тако наедно съ извѣстнитѣ ни триязични клиновидни надписи, които съдържатъ въ себѣ си името на този царь, стои съ сжщото съдържание йероглифически надисъ: въ него името на Ксеркса е прочетено *Хшарша*, което е твърдѣ близо до прочетеното въ клинописа *Кхшарша*.

Въ сжщото врѣме, когато въ Европа сж ставали тѣзи изслѣдования на нибуровскитѣ надписи, английския пѫтешественникъ Хенри Роулисонъ е изучавалъ на мѣстото клиновидното писмо. Като са е приближилъ у начина на Гротефенда, за когото само е чулъ, той самъ е прочелъ въ копиранитѣ си триязични надписи (хамаданski) имената на царя, Ксеркса, Хистаспа, а послѣ въ другитѣ надписи (бегистански) и много нови имена, тъй щото е можалъ самостоятелно да опрѣдѣли буквитѣ отъ азбуката на първата система на клинописството.

Сега напълно сж са убѣдили, че языка на първата система на клинописа е *арийски*, именно *древньо-персийски*,—нарѣчие, което

[1]) *Виштаспъ* намѣсто Хоштаспъ, *Кхшарша* намѣсто Хшарша и *Дарийош* намѣсто Дархейшъ.

Digitized by Google

е родственно на Зенда, Санскрита, и първо-образъ на сегашния персийски языкъ.

Наскоро слѣдъ като е билъ прочетенъ древньо-персийския текстъ, станалъ е за другитѣ двѣ системи на триязичнитѣ надписи сѫщото, каквото е билъ грьцкия текстъ на извѣстния розеттски камъкъ за четение иероглифитѣ. Не е било трудно да са намѣри въ втория и третия стълбецъ на тѣзи надписи группата знакове, които отговарятъ на собственнитѣ имена на арийския текстъ,—толкова по-вече, че тѣ сѫ са означавали съ перпендикулярни клинове.

Прѣдстояло е да са опрѣдѣли произношението на тѣзи знакове и языка на самитѣ надписи. Започнали сѫ отъ начало съ втората система, като по-малосложна. Отъ изслѣдванията на цѣлъ редъ специалисти са е намѣрило, че: 1) знаковетѣ на тъзи система прѣдставлявятъ не букви, но слогове, и по нѣкога и цѣли понятия (идеограмми) и 2) языка на тѣзи надписи принадлѣжи къмъ семейството на *татарофинскитѣ* нарѣчия, на които сѫ говорили народитѣ, извѣстни въ древньо врѣме подъ общото название Туранци или Скити.

Четението на първата и втората система на триязичнитѣ надписи е било само неминуемо приготовление къмъ четението на третята система, която е много по-важна за историческата наука, защото триязични клиновидни надписи сѫ намѣрени твърдѣ малко, когато пъкъ съ писмото на третята система сѫ написани всички надписи, които са намѣрятъ въ такова изобилие въ развалинитѣ на Вавилонъ, Ниневия и други ассирийски градове. Прѣди всичко, трѣбало е било да са намѣрятъ елементитѣ на вавилоно-ассирийското писмо. Персийския текстъ на триязичнитѣ надписи и тука е направилъ сѫществена услуга: съ помощьта му лесно сѫ биле намѣрени въ ассирийския текстъ группитѣ знакове, които отговарятъ на имената на Ксиарша, Дариейша и др., освенъ това, че и тука, както и въ туранското писмо, началото на собственнитѣ имена е означено съ перпендикуляренъ клинъ; по-послѣ сѫ биле намѣрени группи знакове, които отговарятъ на персийскитѣ титули: „царь“, „царь на царьетѣ“, „великий“ и др.

Когато сѫ биле опрѣдѣлени группитѣ, които отговарятъ на имената и титулитѣ, послѣ можле сѫ да бѫдатъ опрѣдѣлени и останалитѣ группи отъ знакове, които отговарятъ на думитѣ, които са намѣрятъ по между въ персийския текстъ; най-сѣтнѣ, съ сличаването на всички извѣстни триязични надписи тъждественитѣ имена и думи на ассирийскитѣ текстове сѫ са провѣрявали взаимно.

Такъвъ е билъ простия и истинския *методъ*, който е приетъ за разборъ на ассирийския текстъ отъ триязичнитѣ надписи.

Особенно важна услуга въ това отношение е направилъ голѣмия бегистански триязиченъ надписъ[1]), който съдържа въ себѣ си по-много отъ сто собственни имена—лица, страни, градове, крѣпости. Съ помощьта на извѣстния вече персийски текстъ сѫ биле намѣрени въ ассирийския текстъ группи знакове, които съотвѣтствуватъ на собственнитѣ имена на персийския текстъ; като сѫ продължавали дѣлото си

[1]) Близо до г. Керманшахъ, въ персийския Кюрдистанъ.

Digitized by Google

спорѣдъ извѣстния вече методъ, открили сж, най-подиръ, елементитѣ на ассирийското писмо.

Отъ всички системи на клинописството, ассирийската са е показала най-сложна и трудна. Слѣдъ дълги издирвания и колебания, знае са, че ассирийското писмо е силлабическо[1]), че звуковитѣ му сж прѣдставлявжтъ не съ букви, а съ слогове, напримѣръ, думата „царь“ по ассирийски са пише:

са—ар—ру

а са произнася: сар.

Четението на писмото са затруднява още съ това, че други нѣкои думи често сж написани *идеографически*, т. е. имжтъ условно значение, а не такова, което е исказано съ писменнитѣ знакове—очевидни слѣди отъ иероглифическо произхождение на клиновидното писмо. Освенъ това е билъ забѣлѣзанъ *полифонизмъ* на нѣкои знакове, т. е., че единъ и сжщъ знакъ трѣбвало е да са произнася нѣкога така, а нѣкога инакъ. Тѣзи обстоятелства, до като не сж са обяснили, често са туряли въ недоумение изслѣдователитѣ на клинописството, като сж възбуждали още въ учения миръ недовѣрие къмъ искуството имъ.

Не по-малко имчнотии е ималъ неизвѣстния языкъ на тѣзи надписи. Мнѣнията на ассириолозитѣ за този прѣдмѣтъ дълго врѣме сж са раздѣляли, до като, най-послѣ, не сж са убѣдили, че по-голѣмата часть отъ вавилоно-ассирийскитѣ надписи е на семитско нарѣчие, нѣкои пъкъ (най-древнитѣ) сж на халдейский языкъ, които принадлѣжжтъ къмъ группата на туранскитѣ, т. е. финскитѣ нарѣчия. По този начинъ съ помощьта на родственнитѣ нарѣчия (семитическитѣ, като арабския) и финскитѣ са е намѣрила възможность да са разбира самия смисълъ на вавилоно-ассирийскитѣ клинообразни надписи. Пьрвитѣ опитвания въ това отношение, при извънмѣрни имчнотии, каквито е причинявало самото четение на надписитѣ, сж биле непостоянни, по нѣкога гадателни: единъ и сжщъ надписъ единъ го е обяснявалъ тъй, а другий инакъ. Другий, подиръ по-грижливо изучване на текста, самъ са е отказвалъ отъ собственното си пьрвоначално тълкуванне.

Такива противорѣчия и непостоянность на прѣводитѣ естествено сж внушавали къмъ тѣхъ недовѣрие, което е започнало да са разпространява и на цѣлата наука на ассириолозитѣ; но послѣднитѣ я продължавали работата си съ неотслабвающа ревность, подбуждани отъ високи интереси на задачата си,—и истълкуването на клиновидните надписи, крачка по крачка, захванало е да прави дѣйствителни успѣхи, както е това било блистателно показано съ два направени опити.

Въ Мартъ 1857 година, Фоксъ Талботъ, като са е занимавалъ съ разбора на клиновидните надписи, получилъ е отъ Британския музей литографически снимъкъ на единъ дълъгъ надписъ отъ единъ отъ ниневийскитѣ цилиндри, които са съхранявжтъ въ музея; като прѣвежда този надписъ, той е пратилъ прѣвода си въ запечатанъ конвертъ на Лондонското Кралевско Азиятско Общество съ прѣдложение

---

1) На слогове. (Бѣл. отъ прѣв.).

Digitized by Google

да са явѣтъ други самостоятелни прѣводи на този надписъ, щото послѣ, чрѣзъ сличавание, независимо единъ отъ другиго направени прѣводи, да са опрѣдѣли състоянието на новата наука—ассириологията. Обществото на драго сърдце е приело това прѣдложение и е распратило литографически копия отъ надписа, който са е намѣрвалъ тогава въ Лондонъ, на ассириолозитѣ Хенри Ролинсонъ, Гиксъ и Оппертъ, които изявили готовность да земѣтъ участие въ този интересенъ конкурсъ. Слѣдъ мѣсецъ прѣводитѣ имъ биле свършени и, съгласно съ условието, въ запечатани конверти пратени на обществото. На 25 Май конвертитѣ били растворени и прѣводитѣ сличени: въ цѣлото и сѫществениото си тѣ сѫ са показали прилични, много мѣста на всичкитѣ четири прѣводачи сѫ прѣведени еднакво,—разликата са е състояла, само на мѣста, въ тънкоститѣ на фразитѣ и въ прѣвода на нѣкои отдѣлни думи. Расчетения надписъ са е показалъ лѣтопись на пьрвитѣ години отъ царуванието на асирийския царь Туклатпаласаръ I[1]), който е царувалъ въ половината на XII столѣтие.

Втория опитъ е билъ още по-убѣдителенъ, въ анналитѣ на Сарданапла (VII ст.) Ролинсонъ е расчелъ, че на Истокъ отъ източния Тигръ Сарданаплъ заповѣдалъ да издълбаѣтъ на една скала изображението му, наредъ съ бившето вече тамъ изображение на древния царь Туклатпаласара. Случило са, че въ това мѣсто (въ Арменя) са намѣрвалъ тогава английския пѫтешественникъ Джонъ Телоръ; Ролинсонъ го е помолилъ да намѣри помѣнатитѣ изображения,—и наистина, въ една пѣщера, изъ която истича източния Тигръ, Телоръ е намѣрилъ изображението на царя Туклатпаласара, както удостовѣрявалъ за това надписа отъ страна, а нарѣдъ съ него изображението на Сарданапла[2]).

При това нека забѣлѣжимъ, че въ началото на 1876 година извѣстния авторъ на историята на Египетъ споредъ иероглифическитѣ надписи, Хенрихъ Бругшъ, който дълго врѣме не са е увѣрявалъ за успѣхитѣ на ассириологията, отдалъ имъ е най-сѣтнѣ справедливость: „Откровенно, ако и не съ при-сърдце, са съзнавамъ,—казва той,—че дълго врѣме запазвахъ тайно недовѣрие къмъ изслѣдванията въ областьта на ассирийскитѣ клиновидни писмена. Мене се ми са чинѣше, че е потрѣбно още продължително изучване на този прѣдмѣтъ, прѣди да бѫде възможно, да са прѣдставѣтъ напълно достовѣрни прѣводи на надписитѣ,—когато съглѣдахъ статията на извѣстния ассириологъ Данила Хе (Haigh), напечатана въ единъ отъ номеритѣ на „Журнала за ассириологията“ за 1871 година, гдѣто са разглѣдваше единъ откѫслякъ отъ Ассурбанипаловата (Сарданапаловата) лѣтопись: говоряше са за походитѣ на този ассирийски царь въ Египетъ, при което са споменуваха названията на египетскитѣ вассални царье и градове. Г. Хе са е опитвалъ да сравни тѣзи имена съ съотвѣтственнитѣ египетски имена. Това възбуди любопитството ми, и като провѣрявахъ и продължавахъ сравнението, азъ, за голѣмо мое очудване, намѣрихъ

[1]) Menant, 2-e éd., 240—43.

[2]) Wattenbach, Ninivie u. Babylon. Zwei Vorträge. 1868, p. 10—11.

Digitized by Google

почти всичкитѣ египетски имена (37 отъ 45) на ассирийския текстъ въ съотвѣтствующата имъ египетска форма и въ сжщата историческа свръзка". Такова очевидно съгласие въ четението на 37 имена въ иероглифическитѣ и клиновиднитѣ надписи, заключава Бругшъ, „напълно ме убѣди за вѣрностьта на приетия методъ за разборъ на послѣднитѣ"[1]).

Така са е породила новата наука—*ассириологията*, която раскрива прѣдъ насъ новъ миръ, вавилоно-ассирийската цивилизация, прѣдшественница на еллинската цивилизация, за което ний до сега не сме имали ни най-малко понятие.

„Науката за Ассирия", безъ да са глѣда младостьта ѝ, има вече богата литература,—като доказателство на важностьта ѝ. Наистина, тя прѣмѣства далеко назадъ прѣдѣлитѣ на древния исторически миръ, тя ни приближава до самата люлка на человѣчеството, волноневолно подтвърждава достовѣрностьта на Библията, въ тъзи именно нейна часть, която до сега е подлагана на най-голѣми нападания на критиката,—явление многознаменателно въ нашия невѣрующъ вѣкъ.

(Слѣдва).

МАТЕРИАЛИ ПО БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ.

Съобщава Д. Николовъ.

Като имамъ прѣдъ видъ да напечатамъ нѣкои материали по българската история, азъ считамъ за нуждно да кажа нѣколко думи за състоянието на нашата историческа наука и за метода, по който ще може да са възстанови нашата история.

Само въ началото на XIX вѣкъ западнитѣ учени почнахѫ да са интересувѫтъ за насъ и да изучвѫтъ българската история; до края на XVIII в. Българитѣ нѣмахѫ история, Европа не знаяше за тѣхъ нищо. Нашия вѣкъ въ това отношение са оказа по-благоприятенъ за насъ, отъ колкото миналитѣ вѣкове. Това явление са обяснява съ състоянието на западната историческа наука. Пълно развитие тя добива въ края на XVIII и началото на XIX вѣкъ.

Историята на западнитѣ държави, благодарение на множество останали документи, са отличава съ чисто научень характеръ: всѣки фактъ, всѣко явление въ живота на западнитѣ народи е истълкувано, изслѣдвано. Въ царуването на Карла Великий германската империя са допрѣ до владенията на Сла-

---

[1]) Глѣдай библиографическата му статия по поводъ на 2-то издание на неговата История на Египетъ въ Göttingische gelehrte Anzeigen, 5 Ianuar 1876, стр. 19—22.

Digitized by Google

вянитѣ. Югозападнитѣ Славяни Карлъ Великий покори и учрѣди въ Залцбургъ архиепископия—бѫдѫщий разсадникъ на католическото влияние между славянскитѣ плѣмена. При такива условия, естественно, западнитѣ лѣтописци по нѣкой пѫть внасѧтъ въ своитѣ аннали сѫбития и изъ славянската история, преимущественно хърват-далматинската. Слѣдователно, историкъ, който изучва западната история, напр. епохата на Карла Великий, трѣбва непрѣмѣнно да са обръща и къмъ югозападнитѣ славяни; и дѣйствително, въ нѣмската историческа наука има нѣколко списания, които са занимавѫтъ исключително съ източнитѣ прѣдѣли на германската империя, напр. Zeuss „Die Deutschen und die Nachbarstämme“.

Понеже ний Българитѣ не притежаваме свои памятници за нашата стара история, то необходимо е да са обрѣщаме къмъ памятницитѣ на други народи, които сѫ имали стълкновения съ Българитѣ.

Слѣдъ покрѫщаването на южнитѣ Славяни и слѣдъ растурянието на Карловата империя, политическия центръ са принася въ Италия и въ Цариградъ. Въ архивитѣ италиянски и въ византийската история трѣбва да търсимъ ний разрѣшение на всички неясни въпроси въ нашата история. Веднага слѣдъ кръщението Борисъ праща легати въ Римъ и иска да са присъедини къмъ римската църква. Иванъ Калоянъ получва императорска титла и корона отъ западното духовенство; съ една дума, сношение между южнитѣ славяни и Италия е имало постоянно. Ето защо, за да можемъ да изучимъ добрѣ историята на южното славянство, трѣбва по-напрѣдъ да съберемъ ония извѣстия за южнитѣ славяни, които са намирѫтъ у западнитѣ лѣтописци; трѣбва да са прѣглѣдѫтъ италиянскитѣ архиви и всичко, което право или косвенно обяснява извѣстни фактове и явления отъ българската история и да са издадѫтъ, придружени съ български прѣводъ.

На най-главния материалъ, по който може да са възстанови политическата история на южнитѣ Славяни, и частно на Българитѣ, и историята на тѣхната култура,—най-главния материалъ трѣбва да търсимъ въ византийскитѣ източници.

За епохата до образуването на господарственния организмъ между Българитѣ и за самото образуване на тоя организмъ ний нѣмаме национални памятници, за това единственний материалъ, съ който ний располагаме при изучването на тия

Digitized by Google

периоди дават западнитѣ, а особенно византийскитѣ списатели. Но случайнитѣ бѣлѣжки на западнитѣ и византийскитѣ историци не ни дават възможность да нарисуваме пълна картина за живота на нашия народъ до сформирувањето му въ единъ правиленъ организмъ. Подобна задача въ настоящe врѣме е още невъзможна. Да оставимъ на страна тоя толкова тъменъ и въ сжщото врѣме важенъ и интересенъ периодъ отъ българската история. Но отъ IX до XIV вѣкъ българската история прѣдставлява много интересни страници. Постъпенното расширочаване на българскитѣ прѣдѣли, явнитѣ стрѣмления на българскитѣ царье къмъ Цариградъ, блѣскавата епоха на Симеона, Калояна служатъ за гордость на българския народъ. Нашата срѣдневѣковна история показва, че българския народъ е живѣлъ политически, че много пати Византия едва е била въ състояние да удържи напора на българскитѣ войски. Симеонъ навѣрно щѣше да довърши своето дѣло съ прѣвзиманието на Цариградъ; при всичко че той получилъ образование въ Цариградъ и, споредъ думитѣ на Луитпрандта, билъ половинъ-грькъ, аспаруховия воинственъ пламькъ не бѣше още угасналъ и той (Симеонъ) прѣзъ цѣлия си животъ е прѣслѣдвалъ чиста национална задача. Както Германцитѣ си поставихж за цѣль разрушението на Римската империя и сполучихж да ѭ съсипжтъ, тъй сжщо и южнитѣ Славяни, прѣимущественно Българитѣ, са стрѣмжтъ къмъ Цариградъ. Тая историческа задача, тъй ясно начьртана още отъ пьрвитѣ български царье и тъй систематично прѣслѣдвана отъ Симеона и Калояна,—тая задача още до сега стои висяща и неразрѣшена.

Въ началото на X вѣкъ Славянитѣ са раздѣлихж на ѭѣ части. Маджаритѣ заехж лѣвия брѣгъ на Дунава. Благодареше на борбата между Българитѣ и Византия отъ една страна, отъ друга страна на сепаративното стрѣмление на карпатскитѣ Славяни, Маджаритѣ можахж да разширочжтъ своитѣ владения—пьрвоначалния Ателкузъ са обърна много строго въ цѣла маджарска дьржава съ славянско население. При движението на Маджаритѣ на западъ Симеонъ са ограничи само съ това: той отби тѣхнитѣ нападения на дѣсний дунавский брѣгъ; той не рачи даже да защити подвласнитѣ нему области отвъдъ Дунава, а ги остави на Маджаритѣ. Тия послѣднитѣ отдѣлихж българския народъ отъ сѣвернитѣ и западнитѣ Славяни и въ

Digitized by Google

сѫщото врѣме прѣкѫснахѫ сношенията между прѣславския и западнитѣ дворове.

Слѣдователно, епохата отъ IX до XIV в. може и трѣба да са изучава по византийски источници. Азъ заедно съ Дринова вѣрвамъ, че Гърцитѣ и Турцитѣ не сѫ могли да унищожѫтъ всичкитѣ български памятници; обичамъ да вѣрвамъ, че слѣдъ врѣме много документи ще са изнамѣрѫтъ; нъ сега за сега такива липсувѫтъ, и при изучването на нашата политическа история ний сме принудени да са ползуваме отъ чужди историци.

Епохата на крьстоноснитѣ походи дава богатъ материалъ и за българската история. Особенно французскитѣ учени прилагѫтъ голѣмо старание на изучването на IV походъ—прѣвземането на Цариградъ и сформирването на Никейската Империя. За насъ послѣ Симеоновата епоха тоя периодъ има най-голѣмо значение. Както при Симеона, тъй сѫщо и при Калояна враждата между Българитѣ и Гърцитѣ не са прѣкѫсва, напротивъ отъ година на година се по-вече расте. Само при Калояна, когато крьстоносцитѣ завладѣхѫ Цариградъ и Византийската империя падна, тогава Гърцитѣ при всичката си умраза къмъ Българитѣ присъединихѫ са къмъ българската войска и заедно съ тѣхъ участвувахѫ въ биткитѣ противъ крьстоносцитѣ. Като искусни политици, тѣ работяхѫ добрѣ, че за тѣхъ по-добрѣ е българско господарство, отколкото западно, понеже тѣмъ е било добрѣ извѣстно, че българския народъ рано или кѫсно ще са подчини на грьцката култура, политическата же завистъ лесно са прѣкрьщава при културно нравственно прѣвъсходство. Българитѣ искѫтъ да прѣвземѫтъ Цариградъ,—трѣбва да унищожѫтъ войската на крьстоносцитѣ; Гърцитѣ искѫтъ възстановлението на Византийската империя—трѣбва да са съсипе могѫществото на крьстоносцитѣ; съ една дума интереситѣ на Българитѣ и Гърцитѣ са срѣщѫтъ и тѣ са рѣшавѫтъ да дѣйствувѫтъ заедно, при всичко че прѣслѣдвѫтъ противоположни цѣли.

Извѣстно е, че Гърцитѣ изиграхѫ Българитѣ. Дѣйствително Калоянъ съсипа крьстоносцитѣ и съ това даде възможность на Гърцитѣ да живѣѭтъ, да образувѫтъ Никейска Империя и слѣдъ малко врѣме отново да земѫтъ Цариградъ. Тогава Калоянъ, като видѣ, че Гърцитѣ захванахѫ да прѣминувѫтъ къмъ своя императоръ, тогава той са рѣши да прѣдстави въ

Digitized by Google

своето лице оная национална вражда, която съществуваше между двѣтѣ нации—хиляди гърци той е убивалъ безпощадно.

Тоя примѣръ доста добрѣ показва, какви съ били сношенията между Българитѣ и Гърцитѣ, какъ съ били сплѣтени тѣхнитѣ интереси. Византийската и българската история съставлявътъ едно цѣло—Българитѣ и Гърцитѣ дѣйствувътъ заедно; Българитѣ възстановявътъ византийското могъщество, разбира са, безъ да желаятъ това нѣщо.

Отъ тука са вижда ясно, че за нашата история най-голѣмо значение имътъ византийскитѣ източници.

Всичкитѣ извѣстия, които са отнасятъ до българската история, трѣбва да са съберътъ, прѣведътъ и издирятъ. Тая задача лѣжи върху „Дружеството“ въ София: то е длъжно да са залови за тая работа. Отъ Българитѣ, разбира са, никой не може да иска такова образцово издание, каквото е *Monumenta Germaniae* или *Patrologia Migne'я*; у насъ нѣма Шлоссеръ, Ранке, Вайтъ, Ротъ, Кепке, но ний трѣбва да вѣрваме, да са надѣваме, че съ врѣме и у насъ ще са появятъ историци, които ще поставятъ нашата история на научна почва. Сега за сега ний трѣбва, споредъ силитѣ си, да са стараемъ да улеснимъ бъдащитѣ наши дѣятели на научното поприще, да не би тѣ да бъдатъ принудени, както русския историкъ Соловьевъ, въ едно и сѫщо врѣме да събиратъ исторический материалъ, да го класифицирятъ и да пишатъ история. Въ настояще врѣме това издание може да остане и безъ критически коментарии, стига въ него да съ събрани и прѣведени колкото е възможно по-вече извѣстия за Българитѣ.

Прѣди да пристѫпя къмъ своята специална задача, азъ считамъ за нуждно да кажа нѣколко думи за метода, по който може и трѣбва да са изучава българската история отъ III до XIV в. Политическия животъ на южнитѣ Славяни може да са разясни съ помощьта на западно-европейскитѣ и византийскитѣ паметници; за вътрѣшния животъ, особенно за доисторическата епоха ний нѣмаме почти никакви извѣстия. Разбира са, сравнително-историческия методъ може и ще даде навѣрно много любопитни резултати.

Извѣстно е, че Славянитѣ съ живѣли общинно-родовъ животъ. Общината е дала и съсловията, и жупанитѣ, и князьетѣ, и царьетѣ; общината е економическото, землевладѣлческото, съдебното и воинното устройство на старитѣ Славяни,—съ една

Digitized by Google

дума, ако са изразимъ суммарно,—общината е ессенцията на славянската история. Да можемъ да разяснимъ въпроса за славянската община, ще каже—цѣлата славянска история е разяснена на половина. Ето защо най-напрѣдъ трѣбва да разглѣдаме, по кой методъ най-лесно можемъ доби най-сполучливи резултати. Английский ученъ Сибомъ въ своето съчинение „Английската селска община“ постжпва ето какъ: той изслѣдва английската община въ началото на XIX вѣкъ (понеже отъ него врѣме сж останали най-много документи за селската община) и ѭ описва постъпенно чакъ до V вѣкъ. Тоя оригиналенъ (собственно дедуктивенъ) методъ напълно може да са приложи и при изучванието на славянската община, особно на югославянската, защото у южнитѣ Славяни общината са е съхранила и до сега, ако не въ своя първоначаленъ видъ, то поне до толкова, щото твърдѣ лесно можемъ прослѣди въ сегашната община сжществennитѣ елементи на първоначалната обще-славянска община. За поясненіе на горнитѣ думи азъ ще приведж единъ примѣръ. Въ новеллитѣ на византийскитѣ императори отъ X и XI вѣкъ са срѣщжтъ закони за прѣдпочитанието (προτίμησις). Ако въ една община са продава нѣкоя земя (нива, ливада и др. такива) слѣдующитѣ 5 категории имать право да ѭ купжтъ:

1) οἱ ἀνάμιε συγκίμενοι συγγενεῖς
2) οἱ οὕτως συμπεπλεγμένοι κοινωνοί
3) οἱ μόνοι ἀναμεμιγμένοι
4) οἱ συμπαρακείμενοι ὁμοτελεῖς
5) οἱ ἁπλῶς πλησιάζοντες.

Василевский тълкува тия категория тъй: 1) родичи, 2) съучастники, 3) сосѣди, 4) однотяглые, 5) простые сосѣди.

И до сега по нѣкои мѣста изъ България, когато има да са продава нѣкоя нива, практикува са слѣдующата мѣрка: найнапрѣдъ прѣдлага са на *роднинитъ* да ѭ купжтъ, ако тѣ са откажжтъ, тогава това право са дава на цѣлата *община*. Извѣстно е, че както въ старо врѣме, тъй сжщо и сега, общината има една доста голѣма часть общинска земя, и ако продаваемото мѣсто са намира около общинското и общината намѣри за нуждно да го купи, тогава тя има прѣимущество прѣдъ другитѣ куповачи. Ако и общината са отказва, тогава имжтъ право да купжтъ нивата *проститъ роднини*. Четвъртата категория съставлявжтъ *съсѣдитъ* (комшии), петата—*прости съсѣди*, или съ други думи едноселчане. И тъй петьтѣхъ категории, по мое

Digitized by Google

мнѣние, трѣбва да са приведатъ по слѣдующий начинъ: 1) близки роднини, 2) община, 3) прости роднини, 4) съсѣди, 5) прости съсѣди.

Въ настоящe врѣме на много мѣста изъ България са практикува още и слѣдующата мѣрка: въ случай, ако би и петьтѣхъ категории са откажатъ да купятъ продаваемата земя, тогава, за да не би тая земя да прѣмине въ друга община, църквата има право да я купи.

Азъ мисля, че тоя методъ има особно значение при изучването на нашата история.

Казахъ по-горѣ, че нашата история трѣбва да бѫде изработена строго научно. Ний до сега нѣмаме свѣстенъ учебникъ по отечественната ни история, камо ли подробна история на нашитѣ политически и граждански наредби. Единственната книга по българската история „Българска История отъ Иречекъ“ има много недостатъци, тя и сега може да са допълни съ много нови факти и дати. За да можемъ ний Българитѣ да са сдобиемъ съ една научна история на българския народъ, трѣбва най-напрѣдъ да издиримъ и съберемъ на едно всички извѣстия, които имать прямо или косвенно отношение до българската история, да ги издадемъ и прѣведемъ. Извѣстно е, какво значение имать сборницитѣ на Гаркави „Извѣстія арабскихъ писателей о Славянахъ“ или монументалното берлинско издание „Monumenta Germaniae“.

Азъ, до колкото ми позволявать силитѣ, ще са постарая да внеса своята лепта въ това бѫдѫще издание. Азъ избрахъ источникъ по Симеоновата епоха. Такъвъ блѣскавъ периодъ, като Симеоновото царувание, не е можалъ да не остави нѣкои исторически документи. Азъ имамъ намѣрение да запозная българската публика съ писмата на цариградския патриархъ Николай, писани до български царь Симеона, и съ това да дамъ възможность на нашитѣ бѫдѫщи историци да са възползуватъ отъ тия писма.

Отъ патриарха Николая сж останали 163 писма. Между тѣхъ има 27 до Симеона, 2 до българския архиепископъ и едно до първия Симеоновъ человѣкъ (τῷ πρώτῳ ἀνθράπῳ). Тия писма съдържатъ богатъ материалъ било по характеристиката на Симеона, било по отношенията между България и Византия въ първата четвьртъ на X вѣкъ. Обнародвалъ е тия писма за прьвъ пать Ангелло Май въ „Specilogium Romanum“, Roma 1844 г. X,

Digitized by Google

вторий пѫть ги е прѣпечаталъ въ обширното си издание Минь (Migne) „Patrologiae cursus completus“, Paris 1863 г. т. CXI. Но много писма има още неизнамѣрени. Особенъ интересъ имѫтъ за насъ писмата на Симеона до патриарха, но тѣзи писма сега за сега за насъ не сѫществувѫтъ. Атинския журналъ по историята и етнологията „Δέλτιον“ е напечаталъ нѣколко писма до Симеона отъ Романа Лакапина. Писмата на императора Романа даватъ ни възможность точно и вѣрно хронологически да опрѣдѣлимъ, кога Симеонъ са рѣши да приеме титлата βασιλεὺς Βουλγάρων καὶ Ρωμαίων и накара своитѣ войници да са обръщѫтъ къмъ него ῥωμαικῇ φωνῇ.

Но прѣди да са експлоатирѫтъ тѣзи толкова важни за българската история писма, трѣбва по-напрѣдъ да са опрѣдѣли хронологията имъ. При прѣвода е приложена и хронологията на 20 писма; по независящи отъ мене причини не можахѫ да бѫдѫтъ хронологизирани всичкитѣ писма.

Подиръ това азъ могѫ да прѣмина право къмъ прѣвода на грѣцкия текстъ. Но считамъ за нуждно да кажа двѣ-три думи за начина, по който сѫ били експлоатирани писмата на патриарха Николая отъ онези историци, които сѫ изучвали отношенията между България и Византия въ епохата на Симеона.

Дриновъ въ началото на своята статия „Византія и Славяне въ началѣ X вѣка“[1]) казва слѣдующето: въ пьрвата четвьрть на X вѣкъ България е прѣживѣла една отъ най-блѣскавитѣ епохи на своя исторический животъ. Въ това именно врѣме Симеонъ е управлялалъ България, най-великия между царьетѣ на пьрвото българско царство. Епохата на Симеона е била прѣдмѣтъ на много издирвания, даже на една монография[2]), но при всичко това както личностьта и стремленията на Симеона, тъй сѫщо ролята, която е играла въ него врѣме България, оставѫтъ недостатъчно разяснени. Най-напрѣдъ криво е тука малобройното количество източници, но справедливо трѣбва да забѣлѣжимъ, че и тѣзи източници, които сѫществувѫтъ, не сѫ напълно исчерпани. Тъй, пьрво мѣсто между тѣхъ по своето значение трѣбва да заемѫтъ писмата на цариградския патриархъ Николай Мистикъ, който е познавалъ лично Симеона, земалъ е дѣятелно участие въ сношенията между Византия и България. Сѫществувѫтъ около 30 писма исключително по български-

[1]) Чтенія въ Москов. Ощ. Исторіи 73 г. кн. 3.
[2]) Палаузовъ. Вѣкъ болгарскаго царя Симеона. 1852 Спб.

Digitized by Google

тѣ работи и писани прѣимущественно до Симеона; въ тия писма са заключава богатъ материалъ, който доста усвѣтлява тогавашнитѣ отношения между Цариградското и Прѣславското правителство. Но за жалость тоя материалъ остава и до сега непокѫтнатъ почти отъ всичкитѣ славянски учени. Той е билъ съвсѣмъ неизвѣстенъ даже на Шафарика, не го е знаялъ и Палаузовъ, съставителя на горѣпоменатата монография. До колкото е извѣстно, отъ славиститѣ пьрвъ е обърналъ внимание на тоя источникъ профессоръ В. П. Григоровичъ[1]). Но неговото издирване носи културно-исторически характеръ, и по тъзи причина списателя не е обърналъ внимание на политическитѣ данни, които съдьржѫтъ писмата на Николая. Съ тѣзи данни са е въсползувалъ Гилфердингъ[2]), но той не са е въсползувалъ отъ другитѣ 26 писма (ималъ е въ рѫцѣтѣ си само 4 писма, приложени при рѣчьта на Григоровича), за това е направилъ нѣколко явно невѣрни изводи. Но и самъ Дриновъ въ своята статия не е експлоатиралъ всичкитѣ писма на патриарха; той, по всѣка вѣроятность, и не са е мѫчилъ да ги прочете, и, естественно е, защото за неговата статия достатъчни сѫ били онези цитати отъ писмата, които са намирѫтъ въ биографията на патриарха Николая[3]).

Писмата на Николая патриарха Константинополски.

Благородному и славному сину Симеону правителю[4]) *Българии.*

III[5]).

Може би, сине мой, ще ти са покаже излишно, че ний желаемъ да ти съобщимъ това, което сѫществува въ твоята бла-

---

[1]) Какъ выражались отношенія Константинопольской церкви къ окрѣстнымъ народамъ и преимущественно къ Болгарамъ въ началѣ X вѣка. Отчетъ Новороссійскаго университета за 1865 годъ.

[2]) Исторія Сербовъ и Болгаръ. Ново издание.

[3]) Творенія Св. Отцовъ. Прибавленіе 20. Москва.

[4]) Византийцитѣ сѫ наричали западнитѣ кралье и въобще пьрвостьпенитѣ чужди господари съ латинската дума ῥήξ, ῥῆγες, славянскитѣ княжене — ἄρχων и т. н. Титула βασιλεύς тъй сѫ скѫпили за своя императоръ, [illegible] даже сѫ избѣгвали да го давѫтъ на западния императоръ. Гилфердингъ, собраніе сочиненій т. I, стр. 101, пр. 2.

[5]) Писмата на патриарха Николая до Симеона са почнувѫтъ отъ третьта. Азъ оставихъ сѫщата нумерация, както е у Миня — Patrologia cursus completus.

Digitized by Google

гочестива душа. На ли всѣкий человѣкъ е длъженъ да са отнася снисходително къмъ длъжника си, а прѣимущественно този, който е достигналъ висша власть, особенно ако е получилъ власть отъ Бога, не за нѣщо друго, а само да му подражава. Като человѣкъ разуменъ и равсѫдливъ, ти знаешъ любовьта, щедростьта и милостьта на Бога, който са грижи толкова да отстрани отъ насъ нашитѣ грѣхове, колкото отстои Истокъ отъ Западъ. И това добрѣ знаешъ, че тѣзи, които дѣйствително заслужѫтъ даваната отъ Бога власть, при сѫществуването на много случаи, гдѣто трѣбва да са покаже тѣхното служение Богу, служѫтъ му не толкова въ назначеното богослужение, колкото съ человѣколюбието, великодушието, кротостьта и съчувствието си къмъ подчиненитѣ си. Защото не за това сѫ поставени по-високо отъ другитѣ, за да са ползувѫтъ произволно отъ властьта си и да врѣдѫтъ на человѣцитѣ, но съ отеческо състрадание да издирѫтъ прѣстѫплението, даже ако прѣстѫпника да е често извършвалъ прѣстѫпления. Но достатъчно е това прѣдисловие, ще изложѫ самата причина, защо азъ са обръщамъ съ просба къмъ тебѣ.

Неизвѣстенъ человѣкъ[1]),—не знаѫ, заслужва ли наказание, въ какви прѣгрѣшения е падналъ,—като са е страхувалъ отъ твоя произволъ, прибѣгналъ е въ единъ храмъ, който са счита отъ всички християни око на вселенната и въ когото ний, може би и безполезно, денемъ и нощемъ принасяме служба. Когато той бѣше неумолимо извлеченъ изъ цьрквата, започна да са обръща къмъ священното святилище, къмъ святостьта на всички християнски храмове, къмъ неприкосновенностьта на прибѣгвающитѣ въ храма и ни трогна. И наистина, какво е длъженъ да направи единъ служитель на олтаря, ако би и да е недостоенъ, какъ да не отстѫпи на тѣзи, които сѫ искали да го изведѫтъ изъ храма и да не са отнесе съ прѣзрѣние къмъ тѣзи, които сѫ извършили това. Ако и ний да бѣхме въ затруднение и да ни говоряха твърдѣ грубо поради васъ, но понеже ни обявиха и съ всички начини са стараяха да ни увѣрѫтъ, че той нѣма да прѣтърпи отъ тебе нѣщо лошо, а ще

---

[1]) Неизвѣстния человѣкъ, за когото са говори въ това писмо, е билъ вѣроятно шпионинъ. Нѣма никаква възможность да са опрѣдѣли хронологията на това писмо. Може съ извѣстно усилие да са отнесе това писмо къмъ епохата на управлението на императора Романа, именно къмъ *921 година*, когато сѫ ставали дѣятелни приготовления отъ страна на Симеона за завладѣването на Цари-градъ.

Digitized by Google

получи прошка за прѣстѫплението си, ний го изведохме изъ цьрквата и го пратихме назадъ, като са заклѣхме въ Бога и неговия священъ домъ, че той нѣма да остане неотмьщенъ тука или на другия свѣтъ, ако му бѫде причинено нѣкакво зло. Не мисли, че той е доведенъ отъ тѣзи, които присѫтствувѫтъ сега при тебе, но мисли, че азъ самъ присѫтствувамъ, азъ който го изведохъ изъ храма и го прѣдадохъ въ твоитѣ рѫцѣ. Обърни внимание на това, че ти съ това ще почетешъ храма на Бога, съ това ще го прославишъ, а за себѣ си ще измолишъ висша благодать и нашето расположение; за снисхождението си къмъ този человѣкъ ще спечелишъ такъвъ человѣкъ, който ти желае здравие и всички блага, а не недоволенъ за несправедливостьта, сторена на храма, което би са случило, ако —не дай Боже—този человѣкъ получи наказание.

Освенъ това азъ сьмъ длъженъ, сине мой, да ти припомня, че и ти за прѣгрѣшенията си са нуждаешъ отъ милость и благость Божия, което не може да са получи, ако не са отпущѫтъ дълговетѣ на длъжницитѣ . . . Запретявамъ ти да налагашъ нѣкакво наказание или глоба на тогова, когото ний извлѣкохме изъ храма, или да го подложишъ на мѫки; ти си длъженъ да са отнесешъ къмъ него милостиво и съ расположение.

IV. Боголюбимому сину нашему архиепископу Българии[1]).

[2]) . . . . . Слѣдъ това ще кажемъ, какво ни е накарало да напишемъ това писмо. Нѣкакъвъ-си человѣкъ е прибѣгналъ въ нашата цьрква, който, както той говори, не е отъ български родъ и не е български рабъ (подданикъ), но, послѣ научихми са, че той е отъ побѣгналитѣ роби. (По-нататъкъ слѣдва почти сѫщото, както и въ прѣдидѫщето писмо: молба, за да не са отнесѫтъ съ този робъ жестоко). Да даде Богъ, да не са случи нищо противно на моето увѣщание и надѣжда, щото моя духовенъ синъ, а тъй сѫщо и участницитѣ на съвѣта и сѫдиитѣ да заслужѫтъ вѣчно наказание.

---

[1]) Това писмо е писано въ едно врѣме съ прѣдидѫщето (III), т. е. около 921 година.

[2]) Въ началото на писмото той говори, че неотлагателството на дѣлото го кара да пише това писмо. По-нататъкъ говори за назначението на священнослужителитѣ да бѫдѫтъ посрѣдници между Бога и да търсьѫтъ отъ влиятелнитѣ застѫпничество за съгрѣшившитѣ.

Digitized by Google

V. Симеону правителю Българии[3]).

Знай, че това писмо не е писано съ мастило, а съ сълзи. Ний получихме извѣстие, че ти разумния, прѣмждрия, християнѣйшия, който не отъ давна си оплаквалъ онзи прѣстжпенъ походъ противъ християнитѣ, сега имашъ намѣрение да прѣдприемешъ походъ по-лошъ отъ напрѣжния и по-ненавистенъ Богу, че ти желаешъ да навлѣзишъ и нападнешъ на наслѣдника, който не та е съ нищо оскърбилъ, на не причинившия тебѣ никаква печаль сиракъ, на дѣтето-царя, безъ да вземешъ въ внимание, че тиранията и отъ Бога и человѣцитѣ са счита прѣстжпно дѣло. Кой не знае, че въ всички врѣмена и Богъ е ненавиждалъ тиранитѣ и человѣцитѣ сж ги считали виновници на всеобщитѣ нещастия? Но ти нито това не си взелъ въ внимание, нито си си спомнилъ за Отеца на бѣднитѣ, който е ненавидѣлъ тѣзи, които сж постжпвали несправедливо съ какъвто-и-да-е бѣденъ и не е оставялъ прѣстжпленията имъ ненаказани. А толкова по-вече, ако несправедливостьта са отнася къмъ царя, когото той е назначилъ наслѣдникъ на своя скиптръ и държава. Нѣма да говоря тука за това общо съгласие слѣдъ сключването на мира между Римлянитѣ и Българитѣ слѣдъ приеманието на християнството отъ послѣднитѣ, тъй сжщо нѣма да

---

[3]) Левъ VI (1 Септемвр. 886—11 Май 912 г.) е заключилъ миръ съ Симеона въ 893 година. Александръ е управлявалъ отъ 11 Май 912 до 6 Юний 913. (Главнитѣ дати сж заимствувани отъ *Muralt*—chronographie byzantine, и Krug—Chronologie). Пратеницитѣ на Симеона сж дошле въ Цари-градъ да получжтъ данъка, който е плащалъ Левъ VI, въ началото на Александровото управлявание. Отказването на Александра да плати слѣдуемия са данъкъ е причинило война между Българитѣ и Ромеитѣ. Войната на Симеона не заварила живъ Александра. Патриарха е ималъ пълно право да каже: κινῆσαι βουλόμενος καὶ τυραννικῶς ἐπελθεῖν κατὰ τοῦ μηδὲν ἀδικήσαντος νηπίου καὶ ὀρφάνου καὶ παιδὸς βασιλέως. Константинъ VII. е стжпилъ на прѣстола слѣдъ смъртьта на чича си Александра, 7-й Юний 913 год. Въ Августъ Симеонъ е билъ вече подъ Цари-градъ, слѣдователно писмото на патриарха е написано въ това растояние на врѣмето—отъ 7 Юний до Августъ 913 год. За да са опрѣдѣли още по-точно врѣмето на написването на това писмо, да вземемъ въ внимание думитѣ на патриарха: τίς οὕτως φιλόνεικος καὶ ὑπὸ τῆς οἰκείας ἐπιθυμίας ἐξαγόμενος καὶ πρὸς τάλμος ἕτοιμος, ὃν οὐ θηθάσκει ὁ χθὲς καὶ προ τῆς ἐχθὲς ἐπιστὰς αὐτοῖς βασιλεῖοις τύραννος, καὶ σὺν καρδίας ἐπαξίαν καὶ τοῦ θράσους καὶ τοῦ τολμήματος. Това събитие е станало послѣ поеманието на дѣлата отъ Константина VII, т. е. въ Юний мѣсецъ на 913 година. Освенъ на всичко, горѣспомѣнато, трѣба да са обърне внимание на думитѣ на патриарха: ἀπήγγειλαν ἡμῖν. Слѣдов. патриарха, като е чулъ за приготовленията на Симеона, пише му настоящето писмо. Така, на основание на горѣизложеннитѣ данни, това писмо е написано *въ Юлий мѣсецъ 913 год.*

Digitized by Google

говоря и за послѣдующия миръ, укрѣпенъ съ священни клѣтви, който изново е сключенъ отъ тебе слѣдъ нарушаванието на по-напрѣжния.

Какво е това, сине мой? Гдѣ е сега моята похвала за тебѣ? Гдѣ е всичко това добро, което щастливата мълва е донесла до нашия слухъ, че ти, отъ Бога поставенъ правитель, си добъръ, набоженъ, справедливъ, ненавиждашъ злото, обичашъ правдата, боришъ са съ лъжата? Затова азъ не мога да искажа, колко ма зарадва тъзи мълва, колко ма приведе въ въсхищение и накара да славя и да благодарямъ Бога, че е далъ на Българския народъ такъвъ глава и правитель. Гдѣ е всичко това, заради което азъ, испълненъ съ радость, сьмъ възнасилъ молитви къмъ Бога, може би азъ смиренъ и недостоенъ служитель на олтаря, щото твоя родъ да не прѣстава да царува въ България, щото твоитѣ наслѣдници да бѫдѫтъ наслѣдници на твоитѣ доблести. Гдѣ сѫ тѣзи прѣкрасни и достойни за очудвание думи? Отъ гдѣ е това противоположното и печалното, ненавистното Богу и на человѣцитѣ, което ма кара да са червѭ и да прѣвръщамъ хлѣба си на сълзи? Кой слѣдъ това, да не кажа, който са въсхищава отъ твоята добродѣтель подобно на мене, но който са стрѣми къмъ справедливость, като чуе за тебе такива нѣща, нѣма да дойде въ трепетъ, нѣма да са испълни съ печаль, нѣма да са облѣе съ сълзи? Има ли за человѣцитѣ нѣщо по-печално, отъ колкото единъ человѣкъ добродѣтеленъ, който са ползува съ безупречно име и служи за примѣръ както на съврѣменницитѣ, тъй и на потомцитѣ, изведнъжъ въ всѣмъ да са промѣни на лошъ? О нещастие! О печаль! О сѫ неизброими прѣгрѣшения! О несправедливость на дявола отъ начало человѣкоубийца, враждебенъ на всичко добро и готовъ за всичко, само да упѫти человѣка къмъ пѫтя на злото!

Когато азъ, сине мой, ежедневно слушахъ за твоитѣ великодушни чувства, и че грижитѣ ти исключително сѫ съсрѣдоточени да служишъ достойно и безукоризненно на своя народъ, азъ ако и по-напрѣдъ да чувахъ отъ мнозина за сегашнитѣ ... не обръщахъ внимание на тѣхното бръщолевяние, което желае да та покаже отъ тъзи страна, която заслужва почитание, възражавахъ имъ и на мнозина сьмъ говорилъ, че не заслужва обвинявание такъвъ отъ Бога поставенъ правитель. Азъ говорѧхъ, че този человѣкъ, почитаѭщий благочестието, любя-

Digitized by Google

щий истинната, поклонникъ на справедливость и желаящъ да са ползува съ добро име, не може да са стрѣми къмъ тирания. Понеже у человѣка само тогава са явява страсть къмъ тирания, когато той черпе желанията си съвсѣмъ отъ други источникъ. Разбира са, всѣкий тиранинъ е вѣроломенъ, постѫпва противозаконно, несправедливъ е и, което е най-главно, не признава провидението на Божеството и не мисли, че всички человѣчески дѣла исхождѫтъ отъ него, че властьта и силата са даваѫтъ отъ небесния царь, но са довѣрява на собственното си безумие, безбожие и безразсѫдство. Азъ говоряхъ на тѣзи, които та злословяха, че ужъ ти са стрѣмишъ къмъ тирания, слѣдующето: о, ако да бѣха вѣроломни вашитѣ уста, които бръщолевьтъ безумни и несправедливи думи противъ моя най-набожния синъ, възлюбленния отъ Бога, противъ най-вѣрния и най-справодливия. При това още добавихъ: „зълъ человѣкъ изъ зло съкровище изнася зло, а добъръ человѣкъ изъ добро съкровище изнася доброто“ (Мат. 12, 35), че моя синъ са довѣрява на добротата си, понеже люби истинната и съ всички сили прѣслѣдва и изгонва лъжата изъ своя народъ, че той е твърдѣ набоженъ, защото слушамъ на всѣка крачка за вѣрата на народа му, че той е твърдѣ справедливъ, понеже за това на всѣкѫдѣ говорьтъ; никога ни единъ несправедливъ человѣкъ не може да са похвали, че е хулилъ справедливостьта му,—затова по какъвъ начинъ може да са страхуваме, че человѣка толкова любьщъ истината, толкова справедливъ, набоженъ, учащъ и другитѣ да бѫдѫтъ такива, както съ слово тъй и съ дѣло, че този человѣкъ ще са измѣни на лъжецъ, невѣруьщъ, несправедливъ? Нема той не ще са засрами, че, като учи другитѣ на добродѣтели, самъ по милостьта Божия тѣхенъ правитель, е падналъ въ зло и въ най-голѣма лошавина, защото, какво може да бѫде по-лошо отъ тиранията? Така азъ отговаряхъ. Да не би да са случи нѣщо подобно, защото то,—като са говори строго,—ще бѫде по-лошо, отъ колкото ако би затьмняло слънцето за тѣзи, които то съгрѣва.

Това сѫщото азъ говорихъ на царя и на другитѣ, когато дохаждаше рѣчь за стрѣмлението ти къмъ тирания и за тиранията въобще. Сега какво ще кажа? Всичко това, което по-прѣди говорихъ за тебе, хваляхъ въ тебе, за да покажа твоята добродѣтель—всичко са вижда съ противо-положенъ характеръ, кара ма да са червьѫ и не ми позволява да глѣдамъ въ

Digitized by Google

очитѣ тѣзи, съ които по-напрѣдъ азъ са прѣпирахъ за твоята добродѣтель. (Слѣдва).

БУДДАЙСКИЯ КАТИХИЗИСЪ.

Отъ ж. „Русская Мысль“ прѣвелъ А. Тодорановъ.

1. П.—На коя вѣра принадлѣжите?
О.—На буддайската.
2. П.—Какво е това Буддистъ?
О.—Този, който исповѣдва себѣ си за послѣдователь на нашия господь Будда и—приема неговото учение.
3. П.—Будда бивалъ ли е Богъ?
О.—Не.
4. П.—Человѣкъ бивалъ ли е?
О.—По външностьта си е билъ человѣкъ, но по същество той не е приличалъ на другитѣ человѣци.
5. П.—Думата Будда означава ли неговото име?
О.—Не, съ това име са означава настроението или състоянието на духа.
6. П.—Какво означава това име?
О.—Просвѣтенъ, т. е. такъвъ, който владѣе истинни познания.
7. П.—Ами въ такъвъ случай, какво е било сѫщото име на Будда?
О.—Сиддарта Готамъ, царски синъ на града Капилаваста.
8. П.—Кои сѫ биле негови баща и майка?
О.—Царь Суддгодана и царица Майа.
9. П.—Кой народъ е управлявалъ този царь?
О.—Арийското плѣме Сакийци.
10. П.—Кѫдѣ са намира града Капилаваста?
О.—Въ Индия, 100 мили къмъ сѣвероистокъ отъ града Бенаресъ и 40 мили приблизително отъ Хималайскитѣ планини.
11. П.—При коя рѣка?
О.—При рѣката Рогини, която сега е извѣстна подъ името Бапти.
12. П.—Кога са е родило царчето Сиддарта?
О.—Въ 632 година до християнската ера.
13. П.—Царчето живѣло ли е раскошно покрай богатствата, както другитѣ царски синове?
О.—Сѫщо тъй. Царя, баща му, направилъ му три великолѣпни палати за тритѣ годишни врѣмена, единия на деветь, другия на седемь, а третия на три етажа. Всичкитѣ три палати богато биле урѣдени и около всѣкой отъ тѣхъ са хубавѣяли градини, напълнени отъ най-хубавитѣ цвѣтья съ блѣскавина и благоухание; въ градинитѣ имало водоскоци (шадравани), много птици пѣяли по дървесата и павуни са разхождали по земята изъ тѣхъ.

Digitized by Google

14. П.—Самъ ли е живѣлъ той?

О.—Не. На шестнадесетата си годишна възрасть, той са оженилъ за царицата Ясодгара, дъщеря на Супрабудда. Освень това, него постоянно сѫ го окрѫжавали красиви момичета, които сѫ го развличали (забавлявали) съ играяние и музика.

15. П.—По какъвъ начинъ посрѣдъ всичка тъзи раскошь царския синъ е можалъ да стане всевѣдущъ?

О.—Той ималъ толкова природна мѫдрость, щото, като билъ още дѣте, той разбиралъ всички науки и искуства, почти безъ да ги е изучавалъ. Той е ималъ добри прѣподаватели, но тѣ не сѫ можали да го научѫтъ на нѣщо, което да не му е било веднага съвсѣмъ понятно.

16. П.—Станалъ ли е той Будда, когато е живѣлъ въ своитѣ палати?

О.—Не, той оставилъ всичко и са отдалечилъ, усамотилъ, въ гѫститѣ лѣсове.

17. П.—Защо той тъй е постѫпилъ?

О.—За да намѣри причината на нашитѣ страдания и пѫтя за избавлението ни отъ тѣхъ.

18. П.—Самолюбието да не го е подбудило тъй да постѫпи?

О.—Не, безкрайната любовь къмъ всичко живо го е подбудила да пожьртвува себѣ си заради всеобщото добро.

19. П.—А какво е той пожьртвувалъ?

О.—Своитѣ хубави палати, своитѣ богатства, раскошьта, удоволствията, мекитѣ лѣгла, богатитѣ дрѣхи, добра храна, най-послѣ, своето царство; той даже оставилъ възлюбленната си жена и едничкия си синъ.

20. П.—Какъ са е наричалъ синъ му?

О.—Царь Рагула.

21. П.—Принасялъ ли е нѣкога другъ человѣкъ такива жьртви заради насъ?

О.—Никога: ето защо буддиститѣ тъй го любѫтъ и ето защо истинните буддисти са стараѫтъ да му подражавѫтъ.

22. П.—Колко годишенъ е билъ той, когато са отдалечилъ въ гората?

О.—Той са отдалечилъ на 29-годишната си възрасть.

23. П.—Какво съвършенно го е подбудило да са раздѣли отъ всичко, което бива тъй скѫпо за хората, да отиде въ гората?

О.—Четирекратното явяване на „дева (божество) въ четири поразителни видове, когато са е разхождалъ извънъ града.

24 П.—Въ какво сѫ са закючавали тѣзи видове бежества?

О.—Пьрвий пѫть божеството са е явило подъ видъ на старецъ, изнѣмощелъ отъ старини, вторий пѫть—подъ видъ на болѣнъ, третий—разпадающъ трупъ, и, най-послѣ,, подъ видъ на почтенъ пущинякъ.

25. П.—Той самъ ли е видѣлъ тѣзи образи?

О.—Не, сѫщо и слугата му Чанна ги видѣлъ.

26. П.—Защо вида на тѣзи образи, толкова извѣстни всѣкому, го е подбудилъ да са отдалечи въ гѫстината на гората?

Digitized by Google

О.—Ний често виждаме такива явления, а той още не ги е видѣлъ и направили дълбоко впечатление на цѣлото му същество.

27. П.—А защо той по-напрѣдъ не ги е виждалъ?

О.—Астролозитѣ[1]) прѣдсказали при неговото рождение, че той ще остави царството си и ще стане Будда. Царя, баща му, като не желаялъ да изгубва сина си, грижливо е отстранявалъ отъ него възможностьта да са срѣща съ такива явления на живота, които би могли да му напомнятъ за человѣческото страдание и смьртъ. Никому не било позволено да говори съ царския синъ за такива прѣдмѣти. Той живѣялъ почти робски въ своитѣ обаятелни палати и хубави градини. Тѣхъ ги ограждали високи стѣни, а извътрѣ било тъй устроено, щото въ него и не можало да са роди желание да са трогне и глѣда на скърбитѣ и страданията, които пълнятъ свѣта.

28. П.—Наистина, билъ ли е той до толкова добъръ, щото баща му да е можалъ да са страхува, че той ще са пожьртвува за спасението на свѣта?

О.—Наистина, именно такава любовь и такова състояние той чувствувалъ къмъ цѣлото человѣчество.

29. П.—По какъвъ начинъ са е надѣвалъ той да узнае въ гората причината на человѣческитѣ скърби?

О.—Съвършенното отдалечение отъ всичко, което е можало да му попъчи дълбоко да са вдаде въ человѣческата природа и въ причината на скърбитѣ?

30. П.—Какъ е избѣгналъ той отъ палата си?

О.—Веднъжъ нощѣ, когато още всички спѣли, той станалъ, хвърлилъ послѣденъ поглѣдъ на спящата си жена и малолѣтенъ синъ, повикалъ Чанна, сѣдналъ на любимия си бѣлъ конь Кантакъ и излѣзалъ изъ вратата на палата. Дивитѣ (богове) испратили дълбокъ сънь на дверницитѣ на баща му, тъй щото тѣ и не чули трополението на конскитѣ стжпки.

31. П.—Но вратата на-ли биле заключени?

О.—Наистина заключени, но Дивитѣ отключили вратата безъ никакъвъ шумъ: той излѣзалъ свободно и са изгубилъ въ тъмнината.

32. П.—Къмъ кадѣ е тръгналъ той?

О.—Къмъ рѣката Анома, не далечъ отъ Капилаваста.

33. П.—Какъ е постжпилъ той, когато е пристигналъ тука?

О.—Той слѣзалъ отъ коня си, отрѣзалъ си хубавитѣ си коси съ меча си и, като прѣдалъ украшенията и коня въ ржцѣтѣ на Чанна, заповѣдалъ му да ги занесе на баща му.

34. П.—Какво е станало послѣ?

О.—Той пѣшкомъ отишелъ въ Раджагриха, въ столицата Магади.

34. П.—Защо именно тука?

О.—Въ горитѣ на Урувела сж заселени пущиняци—хора висшидри; по-послѣ той имъ станалъ ученикъ, като са надѣвалъ да научи пжтя за Нирванъ.

---

[1]) Тъй са наричжтъ гадатели по звѣзди. (Б. Прѣв.).

Digitized by Google

36. П.—Каква вѣра сѫ исповѣдвали тѣ?

О.—Индусската; тѣ биле брамини.

37. П.—Въ какво са е състояло тѣхното учение?

О.—Тѣ увѣрявали, че съ самоистязание и умъртвяване на плътьта человѣкъ може да достигне истинно познание.

38. П.—Можалъ ли е царския синъ да са увѣри въ истинната на това учение?

О. Не, той изучилъ всичката имъ мѫдрость и испълнилъ всичкитѣ отъ тѣхъ прѣдписани испитания, но по този начинъ не е можалъ да постигне причинитѣ на человѣческата скърбь.

39. П.—Подиръ това той какво е прѣдприелъ?

О.—Той са отдалечилъ по-навътрѣ въ гората, около мѣстото, извѣстно подъ името Будда-Гайя, и прѣкаралъ нѣколко години въ постъ и дълбоко съзърцание.

40. П.—Самъ ли е билъ?

О.—Не, съ него имало петмина сподвижници.

41. П.—Какъ сѫ ги наричали?

О.—Кондания, Баддаджа, Ваппа, Магонава и Ассаджи.

42. П.—Какви испитания си е избралъ той, за да приготви ума си за възприемание всичкитѣ истинни?

О.—Той стоялъ, потопенъ въ размисляние, като са стрѣмялъ да освободи зрѣнието и слуха си отъ всичко, което е можало да прѣкѫсне теченията на вѫтрѣшнитѣ му прѣдставления.

43. П.—Той постилъ ли е?

О.—Наистина, той постилъ прѣзъ всичко врѣме, отъ день на день все по-малко храна е земалъ; както расказвѫтъ, той свършилъ съ това, че ѣдялъ не по-вече отъ едно зърно оризъ и едно сѣме отъ кунжутъ[1]) на денонощие.

44. П.—Придобилъ ли е той по този начинъ желаемото познание?

О.—Не, той всѣкой день все по-вече погрознѣвалъ и физически отслабвалъ до като веднъждъ въ това врѣме, когато той са разхождалъ напрѣдъ назадъ и размислялъ, той са лишилъ отъ чувства и падналъ на земята.

45. П.—Това какво впечетление е направило на неговитѣ ученици?

О.—Тѣмь са видѣло, че той е умрѣлъ, но подиръ нѣкое врѣме той дошелъ въ себѣ си.

46. П.—А подиръ това какво?

О.—Той разбалъ, че истинното знание не може да са достигне само съ постъ или физическо истязание, а е нуждно за това да са дѣйствува на ума. Той са изнурилъ съ гладъ и едвамъ са спасилъ отъ смьрть, а истинното познание той, все, не достигналъ; за това той са рѣшилъ изново да ѣде, щото поне, да доживѣе до постигвание на цѣльта си. Той зелъ храна отъ ржката на дъщерята на сановника Фиго, която го видѣла, че той лѣжи подъ едно смокинено дърво, подиръ което силитѣ му пакъ сѫ върнали. Той станалъ, зелъ си сиромашката чанта,

[1]) Баннанино.

Digitized by Google

окжпалъ са въ рѣката Нараджаръ, изѣлъ останалата въ него храна и са изгубилъ въ гората.

47. П.—Какво е направилъ въ гората?

О.—Като приелъ опрѣдѣленно рѣшение, подиръ всички тѣзи размисляния, той при-вечерь тръгналъ къмъ дьрвото Аржапала.

48. П.—А послѣ?

О.—Той са рѣшилъ да не остава това мѣсто, до като не достигне състоянието Будда.

49. П.—Отъ коя страна до дьрвото той е сѣдналъ?

О.—На источната страна.

50. П.—Какво е постигналъ въ тъзи нощь?

О.—Той постигналъ явлението на прѣдшествующитѣ рождения, причинитѣ на възражданието и узналъ, по какъвъ начинъ може да унищожи въ себѣ си всички силни желания прѣдъ самото съзорявание; на слѣдующия день, ума му са отворилъ, както разцьвтѣлъ лотосъ и той са проникналъ отъ свѣтлината на висшето познание или тъй нарѣченитѣ *четири истини*. Той станалъ Будда, просвѣтенъ, всевѣдущъ.

51. П.—Най-послѣ, открилъ ли е источника на человѣческитѣ бѣдствия?

О.—Наистина, най-послѣ, той го е открилъ. Както прѣдъ свѣтлината на утринното слънце бѣга тьмнината на нощьта и прѣдъ очитѣ са появявжтъ дьрвеса, полета, стръмнини, морета и рѣки, животни, хора и всичко сътворено, тъй са просвѣтилъ и неговия умъ съ свѣтлината на познанията и той мигновенно постигналъ и причинитѣ на человѣческитѣ страдания, и пжтя, по който тѣ могжтъ са избѣгна.

52. П.—Прѣди да достигне това всевѣдение, миналъ ли е прѣзъ силна вътрѣшна борба?

О.—Наистина, той прѣкаралъ силна и срашна борба. Случило му са да унищожи у себѣ си всички тѣзи естественни недостатъци и силни желания на плътьта, които не давжтъ на человѣка да познае истината и да побѣди всѣко лошо влияние на окржжающия го грѣшенъ свѣтъ. Той са борилъ както войникъ, не съ животъ, а съ смьрть, като сражавалъ съ масса врагове, и достигналъ цѣльта си, като герой-побѣдитель, и открилъ тайната, скрита въ страданията на человѣчеството.

53. П.—Тъзи тайна може ли да са изрѣче съ една дума?

О.—Незнание.

54. П.—Въ какво са състои спасението, нѣма ли да го кажите?

О.—Трѣба да са распръсне незнанието и да са яви познанието.

55. П.—Защо незнанието е причина на страданията?

О.—Защото само съ незнанието са научаваме да цѣнимъ това, то нѣма никаква цѣна, да скърбимъ за това, което не би трѣбало да възбужда въ насъ скърбь, да считаме за дѣйствителна иллюзия и пожарваме живота, като прѣслѣдвами цѣли, които нищо не струвжтъ и прѣнебрегваме това, което въ дѣйствителность най-много е цѣнно.

56. П.—Въ какво са състои тъзи свѣтлина, съ която можемъ распръсна нашето незнание и да унищожимъ нашитѣ страдания?

О.—Въ разумѣвание *четиритѣ висши истини*, както ги е нарѣкалъ Будда.

Digitized by Google

57. П.—Какви сѫ тѣзи *четири висши истини?*

О.—Първата е въ каквото са състоятъ бѣдствията на живота; втората е разбиране причината на тѣзи бѣдствения, която не е друго нѣщо, освенъ постоянно възобновявано стрѣмление къмъ самоудовлетворение, безъ възможность нѣкога напълно да са достигне тъзи цѣль; третята е унищожение на това стрѣмление или отказване отъ него своето *азъ;* четвъртата е пѫтя или стрѣдството, съ което може да са достигне унищожението на това стрѣмление.

59. П.—Нарѣчете ми нѣкои отъ тѣзи нѣща, които причинявѫтъ страдания?

О.—Раждането, растението, размножаването, болѣстьта, смьртьта; раздѣляние отъ това, което обичаме, ненависть къмъ това, което е неизбѣжно и стрѣмление къмъ недосягаемото.

59. П.—Съ тѣхъ не са ли изражавѫтъ личнитѣ особенности на человѣка?

О.—Наистина, тѣзи особенности бивѫтъ различни у всѣкой человѣкъ, но по извѣстна часть ги има въ всички человѣци и имъ причинявѫтъ страдания.

60. П.—Съ какво можемъ да са избавимъ отъ страданията, които са явявѫтъ резултатъ на неудовлетворени желания и стрѣмления, които са пораждѫтъ отъ незнанието?

О.—Съ унищожение въ себѣ си и пълна побѣда надъ тъзи страшна жьдность къмъ живота и нейното наслаждение, която е источникъ на страданията.

61. П.—По какъвъ начинъ може да си спечелимъ тъзи побѣда?

О.—Като слѣдваме по високия осмостьпененъ пѫтъ, изнамѣренъ и показанъ отъ Будда.

62. П.—Какво означава това название и въ какво са състои този осмостьпененъ пѫтъ.

О.—Осемьтѣ стьпени на този пѫтъ са наричѫтъ Ангасъ; тѣ сѫ: 1) истинната вѣра, 2) истинната мисъль, 3) истинната дума, 4) истинното учение, 5) истинния источникъ на познанията, 6) истинното стрѣмление, 7) истинната память, 8) истинното съзерцание. Този, който помни тѣзи Ангаси и слѣдва по тѣхъ, ще избѣгне всѣко страдание и може да са спаси.

63. П.—Отъ какво да са спаси?

О.—Отъ дѣйствията на живота и възражданията, които всички произлизѫтъ отъ незнанието и нечиститѣ силни желания и стрѣмления.

64. П.—Съ това спасение какво достигаме?

О.—Нирванъ.

65. П.—Какво е това Нирванъ?

О.—Състояние на пълно прѣкратявание всѣкакви измѣнения, пълно спокойствие, отсѫтствие на всѣкакво желание, иллюзии и страдания и съвършенното унищожение на всичко, което служи за образованието на физическия человѣкъ. До достигането Нирванъ человѣкъ постоянно прѣминува прѣзъ възраждания, а като достигне Нирванъ той по-нататъкъ вече не са възражда?

66. П.—Въ какво са заключава причината на възраждането?

Digitized by Google

О.—Въ неудовлетворение стрѣмлението за завладѣване тѣзи прѣдмѣти, които съставятъ принадлѣжность на личното сѫществуване въ материалния свѣтъ.

67. П.—Свойството на нашитѣ неудовлетворени желания причинява ли нѣкакво влияние на нашето възраждане?

О.—Наистина, влияние имятъ сѫщо и нашитѣ лични добри и лоши дѣла.

68. П.—Нашитѣ добри и лоши постѫпки могятъ ли да имятъ непосрѣдственно влияние на състоянието, положението или вида на живѣнието, които ни отчакватъ при нашето възраждане?

О.—Безъ съмнѣние могятъ. Въ общи чърти това влияние се изразява въ слѣдующето: ако въ насъ има излишъкъ отъ добро, то въ слѣдующия пятъ ще са родимъ добрѣ и щастливо; ако ли пъкъ въ насъ има излишъкъ отъ лошо, нашето възраждане ще бѫде нещастно и многострадално.

69. П.—Ученията на съврѣмената наука потвърдяватъ ли това Буддайско учение, или му противорѣчятъ?

О.—Истинната наука напълно подтвърдява това учение на причинитѣ. Науката ни учи, че человѣкъ е разултатъ отъ извѣстенъ законъ на развитие, който показва на прѣхода отъ несъвършенното и по-ниско състояние къмъ по-високото и по-съвършенното.

70. О.—Какъ са нарича тъзи научна доктрина?

О.—Еволюция.

71. П.—Можите ли показа нѣкое потвърдявание на Буддизма съ науката?

О.—Отъ учението на Будда ще разберемъ, че у человѣческия родъ не е билъ единъ прародитель, а тъй сѫщо, че, ний, хората имятъ по-вече отъ други способность бързѣ да достигятъ всевѣдението и Нирванъ, или при рода Бодгисати.

72. П.—Почакайте: какво е Бодгисатъ?

О.—Сѫщество, на което назначението е това, че ще са яви на земята въ едно отъ по-кѫснитѣ си рождения въ видъ на Будда.

73. П.—Продължавайте, какъ са наричятъ тѣзи три различни родове на Бодгисата?

О.—Паниадика или Улхатитагния—„бързѣ достигающий", Саддадгика или Винагитагния—„бавно достигающий„ и Вирнадчикъ или Гнейя—отъ всички най-малко достигающий".

74. П.—Какво по-нататъкъ?

О.—Сѫщо тъй науката ни учи, че отъ миллиони сѫщества, които сѫ са явили на земята, едни по-скоро достигнятъ съвършенство, други—по-бавно, а други, най-послѣ,—още по-бавно. Буддиститѣ казватъ, че характера на възражданието са намѣрва въ права зависимость отъ Карма—прѣобладание на добритѣ или лоши постѫпки, който прѣдшествува сѫществуванието. Ученитѣ казватъ, че новото лице се явява резултатъ отъ влиянията, които окрѫжаватъ прѣдшествувавшето поколѣние. По такъвъ начинъ, има съвпадание въ основната мисъль между Буддизма и науката.

Digitized by Google

75. П.—Освенъ това, Буддизма и науката не потвърдяватъ ли, че всичкитѣ сѫщества еднакво сѫ подчинени на природния порядъкъ?

О.—Наистина, тѣ това и двѣтѣ го потвърдяватъ.

76. П.—И тъй всичкитѣ хора могатъ ли да станатъ Будди?

О.—Не, не е свойственно всѣкому да стане Будда: Будда са явява само прѣзъ дълги периоди врѣме, и то само тогава, когато състоянието на человѣчеството настоятелно изиска появяването на такъвъ наставникъ, който би можалъ да му покаже забравения пѫть къмъ Нирванъ.

77. П.—Споредъ ученията на Буддизма, само на земята ли са възражда человѣкъ?

О.—Не; Буддизма казва, че числото на обитаемитѣ свѣтове нѣма край, а на който отъ тѣхъ на нѣкого человѣкъ е орисано да живѣе при прѣдстоящето му раждание, това, сѫщо тъй, както и самия характеръ на възражданието, са опрѣдѣля отъ прѣобладанието на добритѣ или лоши качества въ даденото лице,—съ други думи, това зависи отъ личнитѣ му симпатии, както би казала самата наука.

78. П.—Между тѣзи свѣтове нѣма ли такива, които да сѫ посъвършенни и развити, а други по-малко, отъ колкото нашата земя.?

О.—Буддизма наистина учи и това, както и за това, че обитателитѣ на всѣкой отъ тѣзи свѣтове споредъ развитието си отговарятъ на своя свѣтъ.

79. П.—Не е ли изразилъ Будда своята религия въ една „сутта“ или четиристишие?

О.—Наистина я е изразилъ.

80. П.—Повторете го.

Sabbapàpassa akaranam
Kusalassa uposampaolà
Sa chitta pariyo dapanam—
Etam Buddhami Sasanam[1]).
„Отказване отъ грѣха,
Достигание на добродѣтелта,
Очистяние на собствената душа—
Такава е религията на Будда“.

81. П.—Може ли съ помощьта на тѣзи правила да са опрѣдѣли Буддизма къмъ активнитѣ ли или къмъ пассивнитѣ религии принадлѣжи?

О.—„Да са откажешъ отъ грѣха“ може съ пассивното свойство на душата, но „да са достигне добродѣтелта“ и „да са очисти душата“ може само съ напълно активни качества. Будда ни е училъ не само на отрицателното, но и на положителното добро.

82. П.—Съ какво буддиста опрѣдѣля истинното достойнство на человѣка?

---

[1]) Значението на това знаменито четиристишие прѣдставлява по-голѣмъ интересъ за изслѣдователя на буддайската философия. Първия стихъ изражава всичката сѫщность на Винайа (Vinaya), втория—Суттата (Sutta), третия—Абидхамата (Abidhamma); по този начинъ, въ тритѣ стихове, които съдържатъ всичко осемъ палийски думи, е изразена всичката сѫщность на Св. Писание. Съгласно съ мнѣнието на Ризъ Давидсъ (Rhys Davids), въ всичкитѣ три Питака нѣма по-вече отъ 1,752,000 думи.

Digitized by Google

О.—Въ каквато и да е вънкашна постѫпка той не вижда голѣма заслуга; спасението зависи отъ този вътрѣшенъ мотивъ, съ който е извикана постѫпката.

83. П.—Прѣдставете примѣръ.

О.—Богаташа може да похарчи цѣли планини рупии[1]), като въздигне много „дагоби“ (нагробни паметници) или „вигàра“ (жилища за сиромаситѣ иноци, калугери), като въздигне статуи на Будда, като устрои религиозни праздници и процесси, като плаща на духовенството и подарява на сиромаситѣ, или съ това, щото да ископава кладенци или прави при пѫтищата кѫщи (приюти) за пѫтешественицитѣ— и въ сѫщото врѣме, той не може да има никаква заслуга въ всичко това, ако всичко това го извършва само за показъ и за това, щото само да го хвалѫтъ хората, или пъкъ по друга нѣкоя политическа причина. Но този бѣденъ или богатъ человѣкъ, който извършва най-малката часть отъ тѣзи постѫпки по добъръ поводъ или отъ горѣща любовь къмъ своитѣ ближни, съ това придобива голѣма заслуга. Доброто дѣло, направено подъ влиянието на лошъ поводъ, принася полза на други, но не на тогова, който го е извършилъ.

84. П.—Въ кои книги е изложена всичката висока мѫдрость на Будиното учение?

О.—Въ три събрания книги, нарѣчени *Трипитака*.

85. П.—Какъ са наричѫтъ всичкитѣ три Питака или събрание книги?

О.—Винайя Питака, Сутта Питака и Аббидхама Питака.

86. П.—Всѣко отъ тѣхъ на какво учи?

О.—Първото събрание съдържа дисциплинарнитѣ правила, които сѫ нуждни за управление на духовенството, второто—поучителнитѣ изрѣчения за свѣтскитѣ хора, третьото обяснява метафизиката на Будизма.

87. П.—Буддиститѣ считѫтъ ли тѣзи книги за плодъ отъ вдъхновения въ такъвъ смисъль, както християнитѣ считѫтъ Библията?

О.—Не, но тѣ ги почитѫтъ, като сѫ увѣрени. че въ тѣхъ се заключавѫтъ всичкитѣ стъпени на този съвършенъ законъ, на който познанието и води человѣка къмъ спасение.

88. П.—Може ли Будда, по мнѣнието на буддиститѣ, споредъ това, че той е Будда, да ни спаси отъ послѣдствията на грѣховетѣ, които съставѫтъ наше лично достояние?

О.—Въ никой случай. Никой не може да бѫде спасенъ отъ другиго человѣка, всѣкой е длъженъ самъ себѣ си да спаси.

89. П.—Като какво нѣщо са показва Будда за насъ и за всичкитѣ други сѫщества?

О.—Всѣвидящъ и всевѣдущъ наставникъ, който е открилъ пѫть за спасение и го е показалъ; той ни е раскрилъ причината на страданието въ человѣка и това е срѣдството, което само може да на освободи отъ него. Като ни посочва пѫтя и ни учи, какъ да избѣгваме отъ

---

[1]) Индийска монета: срѣбърна: около 1·4 лева, златна: 3·3 лева. (Б. Прѣв.).

Digitized by Google

опасноститѣ, той е станалъ нашъ пѫтеводитель и подобно на това, като человѣкъ, който води слѣпеца по тѣсенъ мостъ прѣзъ бързъ и дълбокъ потокъ, спасява живота на слѣпия, тъй и Будда, като ни показва, слѣпци по незнание, пѫтя къмъ спасението, напълно заслужено може да са нарѣче нашъ „спаситель“.

90. П.—Като са стараете да опрѣдѣлите самата сѫщность съ Буддайското учение съ една дума, каква дума вий бихте избрали?

О.—Справедливостьта.

91. П.—Защо?

О.—Защото ний отъ това учение ще са научимъ, че всѣкой человѣкъ, като са намѣрва подъ дѣйствието на всемирния законъ, получава тъзи именно награда или това наказание, което той заслужва, —нито по-вече, нито по-малко. Нѣма такова добро или лошо дѣло, колкото и да бѫде то нищожно и колкото тайно и да са е свършило, което да може да избѣгне до точното уравновѣсване на вѣзновитѣ блюда на Карма.

92. П.—Всички тѣзи статии, които изложихме за Буддайското учение, не ги ли е обмислялъ Будда, като са е намѣрвалъ близо до священното дърво Бо (дърво за познавание)?

О.—Наистина, и тѣзи и много други, които сѫ изложени въ Буддайското священно писание, е обмислялъ. Ученията на Буддизма въ всичката си цѣлость е възникнало въ неговия умъ въ врѣме на великото съзерцание.

93. П.—Колко врѣме Будда е прѣкаралъ подъ священното дърво Бо?

О.—Четиридесеть и деветь дена.

94. П.—Подиръ това какво е прѣдприелъ той?

О.—Той отишелъ при дървото Аджапала, и тамъ, като са прѣдалъ на размисляние, рѣшилъ са да проповѣдва ученията си на всички, безъ разлика на полъ, каста и плѣме.

95. П.—Върху какво е била неговата първа проповѣдь?

О.—За тѣзи петмина сподвижници или ученици, които го оставили, когато той са отказалъ отъ строгия си постъ.

96. П.—Той гдѣ ги е намѣрилъ?

О.—Въ Ипатанъ, близо до Бенаресъ.

97. П.—Съ охота ли сѫ го слушали неговитѣ ученици?

О. —Тѣ твърдѣ не искали да го слушѫтъ, но красотата на вънкашностьта му и силата на влиянието му биле такива, щото вниманието на всички било заковано въ проповѣдитѣ му.

98. П.—Подъ какво име е извѣстна тъзи първа проповѣдъ на Будда?

О.—Dhammacakka-ppavattana Sutta, т. е. Сутра за опрѣдѣление правилата на ученията.

99. П.—Какво дѣйствие е произвела проповѣдьта на петминатa сподвижници?

О.—Стареца Кондания първий тръгналъ въ пѫтя, който води къмъ състоянието на „арасата“ (arachat—святость) подиръ него и другитѣ четирма.

100. П.—Подиръ тѣхъ, кои сѫ биле слѣдующитѣ новообърнати?

О.—Младия богаташъ Ясса (Yassa) и неговия баща. Подиръ

Digitized by Google

петь мѣсеца вече са наброявали шестдесеть души послѣдователи.

101. П.—Тогава какво е направилъ Будда?

О.—Събралъ ученицитѣ си и ги проводилъ да проповѣдвѫтъ въ най-различни мѣста, които сѫ лѣжали срѣщу тѣхната страна. А той самъ отишелъ въ града Сенани, който са намѣрва близо до Урувиела.

102. П.—Въ сегашно врѣме има ли много Буддисти на всичкия свѣтъ?

О.—Буддиститѣ сѫ по-много отъ колкото послѣдователитѣ на коя-да-е друга религия.

103. П.—Колко человѣка, прѣдполагѫтъ, има да живѣѫтъ на нашата земя?

О.—Около 1,300 миллиона.

104. П.—Отъ тѣхъ колко сѫ Буддиститѣ?

О.—Около 500 миллиони, т. е. почти половината.

105. П.—Вий пъкъ казвахте, че подиръ петимѣсечната си проповѣдь Будда ималъ само шестдесеть послѣдователи?

О.—Наистина, нѣмаше по-вече.

106. П.—Като станалъ Будда, колко години е проповѣдвалъ той своето учение на земята?

О. Четиридесеть и петь години, и въ това врѣме той е успѣлъ да обърне голѣмо количество хора отъ всичкитѣ классове: отъ раджитѣ и кулитѣ, отъ богатитѣ и бѣднитѣ, голѣмцитѣ и малкитѣ.

107. П.—Каква участь е постигнала неговата бивша жена и сина му Рагула?

О.—Пьрвий Рагула, а подиръ него и Ясодгара, оставили свѣта и станали послѣдователи на неговото учение.

108. П.—Ами царя, баща му?

О,—Той сѫщо приелъ ученията на истината.

109. П.—До като е училъ, Будда ималъ ли е обичай да ходи прѣдъ по тъзи страна?

О.—Осемъ мѣсеци прѣзъ годината той е ходилъ отъ градъ въ градъ, изъ една провинция въ друга, като е училъ народа и му е проповѣдвалъ; а въ продължение на четиритѣ дъждовни мѣсеци той обикновенно си оставалъ на едно мѣсто, като давалъ особенни наставления на своитѣ най-блиски послѣдователи.

110, П.—Буддайскитѣ священници подражавѫтъ ли на този обичай и сега още?

О,—Подражавѫтъ много отъ тѣхъ.

111. П.—Кои отъ блискитѣ ученици на Будда сѫ били негови любими.

О.—Сарипутра и Жагонана.

112. П.—Съ какво са различава Буддайското духовенство отъ духовенството на другитѣ религии?

О.—Въ другитѣ религии духовенството има притязание на прѣдничество между хората и Бога, съ силата на което то помага на хората да получѫтъ прощение на грѣховетѣ си; а пакъ Буддайскитѣ священници не признавѫтъ божественна сила и не очакваѫтъ нищо

Digitized by Google

отъ нея; тѣ сж длъжни само да живѣятъ по учението на Будда и да научатъ другитѣ да ходятъ по стжпкитѣ на правдата. Буддиститѣ считатъ, че личенъ Богъ не е друго нѣщо освенъ неизмерима сѣнка на пустотата на пространството, хвърлена отъ въображението на неучените, невѣдущи, хора.

113. П.—Признавжтъ ли тѣ, че всичко е било създадено отъ нищо по волята на Твореца?

О.—Будда е училъ че „*Акаса*“ и „Нирванъ“ сж вѣчни: всичко е произлѣзло отъ Акàса по силата на закона и всичко прѣминува подиръ кжсо сжществуване. Ний не вѣрваме въ чудо, за това ний и отричаме творението и не можимъ да си прѣдставимъ Твореца.

114. П.—Придържалъ ли са е Будда у идолопоклонството?

О.—Не.

115. П.—Нема Буддиститѣ не принасятъ цвѣтья, нема не са поклатъ на образи на Будда, на неговитѣ останки и паметници, въ които са спазватъ останкитѣ му?

О.—Тѣ правятъ това, но не съ такова чувство, каквото е у идолопоклонницитѣ?

116. —Въ какво са състои разликата?

О.—Нашия братъ язичникъ не само приема своитѣ икони за видими образи на неговия невидимъ Богъ или богове, но сжщинския идолопоклоникъ вѣрва, че въ състава на иконата има една частица отъ всеобемлющето Божество. А буддиста почита статуята на Будда и всички останали прѣдмѣти, които ви изброихъ, като въспоминание само за най-великъ и най-мждъръ человѣкъ, на когото благостьта и милосърдието никой не е надминалъ до сега. Всички плѣмена, всички народи запазватъ, пазятъ и цѣнятъ останкитѣ и въспоминанията за тѣзи мжже и жени, които почитатъ за велики въ нѣщо, а Будда, по нашето мнѣние, по-много отъ всѣкого другиго въ историята на человѣчеството е достоенъ за почитание и любовъ отъ всѣкиго, който е можилъ да познае скърбьта.

117. П.—Буддизма не съдържа ли въ този видъ, въ какъвто са той прѣподава на народа, нѣщо противно на истината и несъгласно съ науката?

О.—Въ Буддизма, както и въ всѣка религия, който е сжществувалъ вече много столѣтия, ще са намѣри, безъ съмнѣние, и часть отъ неправда, размѣсена въ правдата: даже златото са добива съ смѣсь отъ други вещества Поетическата фантазия, ревностьта на послѣдователитѣ, остатъцитѣ на суевѣрията отъ набожнитѣ буддисти въ разни епохи,—всичко това до извѣстна стьпень е повлияло на високото нравственно учение на Будда и, къмъ него, по всичка вѣроятность, сж са смѣсили такива страни, отъ отнахването на които Буддизма може само да спечели.

118. П.—Буддизма противи ли са на изучване науката и въспитанието?

О.—Съвсѣмъ напротивъ: въ една проповѣдь, казана отъ Будда въ бамбуковата горичка, близо до Раджагрихъ, той е показвалъ, като

Digitized by Google

една отъ длъжноститѣ на проповѣдникъ, въ съобщение на ученицитѣ си „всѣко знание и ученность.“

119. П.—Може ли да са поощрява лицѣмерното съ Буддизма?

О.—Въ *Дхама-пода* четемъ: „Подобно на прѣкрасния цвѣтъ, който съ блѣсъка на боята са поразява, но който нѣма благоухание, хубавитѣ думи на человѣка, който не постжпва съгласно съ тѣхъ, неприносятъ плодъ“.

120. П.—Учи ли ни Буддизма да плащаме зло за зло?

О.—Въ сжщата *Дхамма-пода* Будда говори: Человѣка, който неразумно ма поврѣжда, го турямъ подъ защитата на моята незаломпятна любовь, и колкото по-вече той зло ми прави, толкова по-вече добро ще му направя“. Такъвъ е пжтя на Арагатитѣ[1]). Да са плаща съ зло за зло положително е запрѣтено отъ Буддизма.

121. П.—Трѣба ли да считаме Буддизма за събрание отъ научни закони или кодексъ отъ морали?

О.—Буддизма е чиста философия на морала. Тя признава всеобщото дѣйствие на закона за движението и промѣнитѣ, съ които се управлява всичко сжществующе, всичкитѣ мирове и всичко, което има както одушевленна тъй и неодушавленна форма. Всѣко умозрѣние, което са опитва да достигне причината на нѣщата, е само едно безполезно губение на врѣме. Ний ще узнаемъ отъ Суттата, че Будда нищо не е възразилъ, когато го питали да обясни происхождението на нѣщата, защото той е смѣталъ, че такъвзи родъ наслѣдвание нѣма да доведе до нищо. Буддизма разглѣдва нѣщата въ този видъ, въ какъвто си сж тѣ, и показва само, колкото е възможно да са прѣудолѣе на сжществующето зло и страдание.

122. П.—Буддизма признава ли безсмьртието на душата?

О.—За Буддизма „душа“ е дума, която са употрѣбява отъ невѣжитѣ хора, за да изразятъ невѣрна идея. Ако всичко е подложено на измѣнение, то и человѣкъ е подложенъ на него, както и всичко останало, и всичко материално въ него трѣба да са измѣни. Всичко, което е подложено на измѣнение, не може да бжде вѣчно и, по този начинъ, не може да остане безсмьртно подиръ каквото-и-да-е измѣнение.

123. П.—Ако са откажемъ отъ человѣческата „душа“, какво пъкъ има въ человѣка, което го увѣрява въ безсмьртието на неговата личность?

О.—*Танхата* или неудовлетвореното стрѣмление къмъ живот. Всѣко сжщество, що е направило това, което трѣба да му докара въ бжджще награда или наказание и което има *Танха*, ще прѣмине чрѣзъ възражданието подъ влиянието на Карма.

124. П.—Какво именно са възражда?

О.—Новото съединение на Скандхитѣ или таквази индивидуалность, която са е образувала подъ влиянието на послѣднитѣ стрѣмления на умиращия.

125. П.—Колко Скандхи има?

---

[1]) Арагатъ наричжтъ Буддайски аскетъ, който съ цѣлъ редъ прѣдписани дѣйствия достига висша стьпень на нравственно и умственно развитие.

Digitized by Google

О.—Петь.

126. П.—Кажете имъ имената на всички.

О.—Rùpa, Vedanà, Sanna, Sankhara и Vinnana.

127. П.—Обяснете изкъсо, въ какво тѣ са състоятъ?

О.—Рупа прѣдставя качества материали, Ведана—осѣщание, Санкхара—посоката на ума, Виннана—умственнитѣ способности. Ний всинца сме съставени отъ тѣзи Скандхи, съ помощьта на които ний получаваме сжществуване и са съобщаваме съ вънкашния свѣтъ.

128. П.—На коя причина трѣба да припишемъ различията въ комбинациитѣ на петьтѣ Скандхи, които и съставятъ отличие на една личность отъ друга?

О.—На Карма на това лице, на което ражданието е било понапрѣдъ.

(Слѣдва).

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ БѢЛѢЖКИ ЗА ПЕДАГОГИЧЕСКАТА ПРАКТИКА ВЪ УЧИЛИЩЕТО.

Голѣмото значение и важность на психологията за педагогията, както за теорията, тъй и за практиката ѝ, е отъ колѣ призната отъ всичкитѣ учители и реформатори на послѣдната, ако и до днесъ да не е хванало корень туй съзнание и да не е проникнало въ учителския свѣтъ, въ обходата имъ съ ученицитѣ и цѣнението на тѣхнитѣ способности. Най-паче у насъ, дѣто по-голѣмата часть отъ учителитѣ и на умъ си не докарвжтъ святостьта и тѣжката отговорность на призванието, дѣто каприциитѣ още тъй волно и бесконтролно върлувжтъ изъ училищата, дѣто на-да-ли 20% отъ учителитѣ прѣслѣдвжтъ високи и идеални цѣли, а другитѣ смѣтжтъ дълга си за свършенъ, щомъ свършжтъ машиналното прѣдаванье, или рѣкжтъ „земете, отъ тукъ до тукъ“ и напишжтъ „бѣлѣжки“—у насъ казвамъ, ще е на врѣме, да обърнемъ по-вече внимание и трудъ на занемареното въспитание. Слѣднитѣ рѣдове нѣмжтъ кой-знае какви голѣми претенции, но писача имъ са ласкае, че тѣхното четение, а още по-вече, обмисляние не ще е бесполезно за учителя, комуто лѣжи на сърдце призванието.

Сички съзнавжтъ, че нашитѣ гимназисти излизжтъ тъй незрѣли изъ училището, щото не сж въ състояние да напишжтъ 10 реда по зададена тема—съ логическа свързка и за прѣдъ хора. Или ще натуржтъ високи и духовити фрази, що нѣмжтъ

Digitized by Google

нищо общо съ прѣдмѣта, или пъкъ ще мислятъ и ще си бъхтятъ главата дълго врѣме надъ ужасно-бѣлата книга, що трѣбва да са начерни, догдѣ напоконъ отчаение намѣри нѣкое историческо въспоминание, или пъкъ латинска пословица изъ ума, то покрай тѣхъ са отчупятъ и нѣкои други думи и падне тѣжкото брѣме. Вината на туй е: едно, че рѣдко са дава на ученика въ гимназията да изработи една разбрана и освѣтлена отъ всѣка страна тема и друго, че и когато са подкани учителя да зададе писменна работа, не упятва както трѣбва, не анализира материала за нея, не посочва пятя и вървежа на мислитѣ, а зададе нѣкоя абстрактна тема, като „за музиката, за романтизма“, отъ които често той самъ малко отбира и ученика остане прѣдъ зададената тема, като прѣдъ една сграда, заключена съ 9 куфаря . . . И когато доде врѣме да са поправятъ—моливо въ ръка и „туй невѣрно, туй безсмисленно“, по нѣколко пяти на една страница,—и работата е свършена, ученицитѣ сж напрѣднали вече толкова, щото утрѣ пакъ написватъ теми, отъ които земния гений не може позна, че искятъ да кажатъ едно и сящо нѣщо . . . Единъ учитель съ психологически взоръ и образование не ще постяпи тъй; той ще намѣрва наслада въ умителната за други „поправки“ и ще са труди да схване индивидуалностьта, особитоститѣ на всѣкий ученикъ, и спорѣдъ нея ще упяти и посочи на ученика онова, що му липсува. Има ученици, въ които ассоциациитѣ владѣятъ почти безгранично душезния животъ; тѣхнитѣ уводи къмъ темитѣ сж нѣколко пяти по-обширни отъ самитѣ теми, защото една мисъль репродуцира, събужда въ ума му втора и третя и той пише всичко, защото неможе да владѣе и да управлява мислитѣ си тъй, както единъ зрѣлъ мяжь, не може да избира само туй, що му трѣбва прѣимущественно за прѣдзетата, поставената цѣль, а всичко друго да остава на страна; но има и ученици, що страдаятъ отъ противната болѣсть: на едни главата имъ не ражда, а други пятъ манията да обаждятъ на всѣка мисъль причината (Grund, raison), на причината пакъ причината и т. н., догдѣ развалятъ съсѣмъ единството и главния вървежъ на мислитѣ. Или пъкъ ученика прѣживява прѣкрасното врѣме на прѣхода въ юношеска възрасть, когато синца сме гениални и сърдцето безспирно тлка и душата за нѣщо неземно, идеално,—ламти и търси само случай да са излѣе и искаже непонятнитѣ ѝ за него прѣд-

Digitized by Google

чувствия и мисли—дѣто трѣбва и дѣто не трѣбва.—Всички тѣзи състояния въ ученическата душа са отражавѫтъ въ писменнитѣ имъ работи, много по́-вече, отъ колкото въ устнитѣ, и учителя само съ най-голѣмъ тактъ и внимателность може испълни въ такива случаи дълга си: да покаже не само злинитѣ, но и срѣдствата, какъ да са искоренѭтъ и да не нарѣче единого „бесконеченъ пустословъ“, другиго „резонеръ“, а третия „донъ кихотъ“. . . .

Да земемъ още единъ примѣръ по писменнитѣ упражнения. Въ долнитѣ классове са задавѫтъ най-вече *описания*, като писменни работи, вѣроятно, защото учителитѣ ги мислѭтъ за най-добри и най-лесни за 14—15 годишни дѣца. И туй го мислѭтъ, не защото наистина сѫ сравнявали съ други, опитвали и сѫ са убѣдили, не, тъй apriori, че можеби и съ дедукция . . . Обаче най-простата индукция ще събори туй. Стигѫтъ три четири расходки съ дѣца, за да убѣдѭтъ не само учителя, но и всѣкиго, че дѣцата никога не наблюдавѫтъ вситѣ страни на едно нѣщо, че тѣ имѫтъ око само за отдѣлни нѣща, за нѣкои подробности и тѣхъ дѣйствително тъй внимателно и заинтересувано глѣдѫтъ и имъ са радвѫтъ, като че не мислѭтъ никога да са отдѣлѭтъ отъ тѣхъ; но слѣдъ двѣ минути окото имъ лѣти къмъ други, нови прѣдмѣти и за прѣдишния не щѫтъ и да знаѭтъ. Тъзи особенность на дѣтинската душа ги прави неспособни, да описвѫтъ цѣли, сложни нѣща, „расходка“, или „тържество“. Като има учителя туй на умъ, той не ще иска да му опише всѣкий цѣлата „расходка“ съ него, напримѣръ, а ще глѣда прѣзъ врѣме на самата расходка, отъ глѣдание или заприкавание да забѣлѣжи, коя часть или кой епизодъ отъ расходкаа най-вече е привличало и занимавало дѣтинската душа и като раздава писменнитѣ упражнения сѣкиму ще са падне да напише онова, което му е направило най-силно впечатление, което наистина е видѣлъ и научилъ[1])

Колцина учители мислѭтъ, било отъ кѫсоглѣдъ и слѣпъ егоизмъ, било върху основа на схоластичнитѣ си възгледи за душевнитѣ способности, че само онѣзи ученици сѫ „надѣждитѣ“ и талантливитѣ, които напрѣдвѫтъ именно въ тѣхния прѣдмѣтъ. Рѣдкость ли е у насъ, и едностранчиви филолози смѣ-

[1]) Прѣди да оставя този въпросъ, ще спомѣна, че единичкото пособие за писменни упражнения сѫ книжкитѣ отъ *Костова*, комуто колегитѣ обаче едвамъ ли сѫ доказали благодарностьта си поне съ ползуване отъ труда му.

Digitized by Google

ать за бездарна глава всѣкиго, който показва отъ малко мал-
ко математически талантъ; рѣдкость ли е, че още по-едностран-
чиви математици смѣятъ за признатъ глупецъ оногова, комуто
не спори твърдѣ въ разбиранието на алгебраическитѣ субтили-
тети. Не искамъ съ туй да откажа, че злорадство и не любовь
често ржководятъ ученика въ занятията му и го оставятъ не-
вѣждъ въ единъ прѣдмѣтъ, не толкова, защото е неспособенъ,
а защото не ще, но и не искамъ да скрия, че много пати лич-
ността и обноската на учителя е събудилъ антипатията и пакъ
той трѣба да ѭ примахне, като употрѣби по-вече врѣме и кро-
ость къмъ неспособния, иаобщо незнающия въ прѣдмѣта му.

Въ училищната *дисциплина* има още по-широко поле
за онзи учитель, който притѣжава необходимитѣ научни психо-
логически познания и са труди да цѣри всѣко зло, не както
старитѣ доктори болѣститѣ съ пускание кръвь, а съ срѣдства,
що отговарятъ на природата и сѫщността на злинитѣ.—Всѣ-
кий учитель знае отъ опитъ, че има часове, когато въспитан-
ницитѣ му сѫ готови да мислятъ и да работятъ, радостни и
послушни, но и такива, въ които царува неохота, нерасположе-
ие, па и лѣность. На такива явления не помагатъ каранията,
ърдни и писание долни бѣлѣжки; тѣхнитѣ причини сѫ физи-
ески: или уморителнитѣ занятия въ прѣдидущитѣ часове, или
нитѣ (понедѣлникъ и сѫббота сѫ обикновенно лѣниви), горѣ-
ото или дъждовното врѣме и др., а не *демонстрации*. Кой-
то си даде трудъ и навикне врѣдъ да търси причинитѣ, а не
а посрѣща всичко съ зетия еднѣжъ шаблонъ, той наистина не
е извлече кой-знае каква голѣма полза отъ откритията си, ос-
ѣтъ—едничката по-безцѣнната полза, дѣто винаги придружава
азванието причинитѣ на едно зло—именно голѣмо търпение!
е по-тѣжка му е задачата въ такива случаи, ако дневната
абота е уморила и него; съзнателното самообладание и добра-
а воля може да стори много, но още по-много, ако съ неѭ сѫ
ъединени нужднитѣ познания... Физически причини има тука: тѣ-
ло е повлияло на душата и е дало умората си на неѭ; но не само
ялото влияе върху душата, а и обратно: и душата управлява
ялото. И както единъ воененъ маршъ направя войницитѣ да
абравятъ умората отъ дългия пѫть и ободрений отъ музиката
ѫ събужда физическитѣ имъ сили за нови борби, тъй и у-
ителя трѣба да употрѣби мелодията на мислитѣ си, съ тѣхна-

Digitized by Google

та новизна и интересность да събуди заспалия имъ духъ и той не ще са забави да освѣжи и усили тѣлото.

Липиска.

К. К. Кръстевъ.
(Cand. philos).

ЦАРСТВОТО НА УЧЕНИТѢ.

КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ ОЧЕРКЪ ОТЪ Т. ВИНКЛЕРА.

Прѣвелъ Д. П. Консуловъ.

Въ Парижъ, срѣщу Лувръ, на лѣвия брѣгъ—на Сена, при долния край на моста на искуствата (Pont des arts) са възвишава едно грамадно здание, на което крилата излизатъ до крайбрѣжието, и са свършва съ павилиони, а срѣдата са състои отъ високо сводообразно здание. Широка отворена стълба води къмъ входа, който е украсенъ съ два лева. Това здание е било въздигнато въ втората половина на XVII столѣтие на туй мѣсто, гдѣто по-прѣди е била знаменитата кула де-Неслъ. Това здание, първо възпитателно заведение, а по-подиръ тюрма, въ 1795 година било дадено въ распорѣждание на французската академия, която и до днесъ са помѣщава тамъ.

Французската академия, знаменитото събрание на ученитѣ, поетитѣ и писателитѣ, които съставлявятъ вѣнеца на общия умственъ животъ въ Франция, длъжи за своето възникнуване на кардинала Ришелье. Въ Парижъ прѣзъ 1625 г. въ къщата на нѣкой-си Валентинъ Конраръ ставали всѣки-недѣлни събрания на нѣкои писатели, които обсѫждали собственитѣ си произведения и литературнитѣ и ученитѣ работи на другитѣ, при което крайната цѣль на тѣхнитѣ стрѣмления е било усъвършенствуването на французския языкъ. Кардиналъ Ришелье, въ това врѣме могѫщественъ—французски министръ, съзналъ значението на подобни събрания и съ декретъ на 25 Януарий 1635 г. обърналъ това общество въ народна академия, на която самъ станалъ глава. Подиръ него това звание носили и французскитѣ царье. Французската академия, на която числото на членоветѣ испърво било опрѣдѣлено четиридесеть души, захванала своитѣ засѣдания на 10 Юлий 1637 г. Съставена отъ человѣци познати на всичкитѣ поприща на умственния животъ, академията трѣбвало да съдѣйствува на развитието на наукитѣ, да очисти и опрѣдѣли языка, да обясни трудноститѣ му, и да положи характера и основата му. Трудоветѣ на академията са състояли отъ прения по въпроси по граматиката, риторката, пиитиката, но нататъкъ въ обсѫждание на достоинствата и недостатъцитѣ на французскитѣ писатели, въ прѣдварителни работи за образцово издание на французскитѣ классици, и особенно въ съставяние на лексиконъ, който да би разрѣшавалъ всички спорове за языка.

Digitized by Google

Минаха са почти два и половина вѣка отъ основанието на това учреждение, но то и до днесъ запазило своя прѣдишенъ уставъ; числото на членоветѣ му и сега са ограничава съ цифрата четиридесеть, и приемането въ академията и до днесъ съставлява най-голѣмата честолюбива цѣль на французкитѣ учени и писатели. Послѣдното става явно всѣкий пжть, когато, слѣдъ смъртьта на нѣкой членъ отъ академията, остане праздно мѣстото му и са приступи къмъ новъ изборъ. Въ това врѣме цѣлия образованъ Парижъ захваща да са вълнува; въ прессата са породява борба заради кандидатитѣ, и таквази жестока, каквато не са повдига даже и отъ политически събития. Ученото общество (Les quarante) не може да избира членъ по свое усмотрение, но трѣбва да направи изборъ изъ числото на лицата които сж заявили доброволно желанне да влѣзжтъ въ академията. Въ устава на академията е ясно казано, че *умрѣлия трѣбва да бжде замѣненъ, колкото е възможно, отъ по-добъръ или по-близъкъ до достоинствата на умрѣлия;* това породява масса затруднения. Колкото пò-значителенъ и знаменитъ е билъ умрѣлия, толкова пó-жчно е да са замѣни и толкова пò-силно са подпалва борбата за наслѣдникъ. Хора, които обикновенно са гордеяктъ съ заслугитѣ си, често ходжтъ отъ единъ академикъ при други и покорно молжтъ за протекция, като често рискуватъ да прѣтърпжтъ пълна несполука. Подбудителната причина за туй е честолюбието, защото материалната полза е почти никаква. Годишната заплата на академика е 1500 франка, но за туй пъкъ, по старитѣ традиции, всѣки членъ отъ академията влиза въ числото на тъй нарѣченитѣ *„безсмъртни."*

Слѣдъ като са рѣши изборa за кандидатъ, захваща са деня на тържественното му приемане, като, освенъ самия щастливецъ, явяжтъ са тъй сжщо и нѣкои членове въ академически парадни дрѣхи, съ шапки зелени палмови листья по вратоветѣ, а именно трима прѣдставители, постоянния секретарь и двама възприемника на отново-постжпващия. Въ присжтствие на събранието и поканената публика, встжпващия, съгласно съ стария обичай, казва похвална рѣчь за прѣдшественика си, слѣдъ което единъ отъ възприемницитѣ му, критикува произнесената рѣчь, и обявява титулитѣ на наслѣдника. Но често са случва, че изборa не съставлява резултатъ отъ признати заслуги на постжпващитѣ; въ послѣдньо врѣме не веднъжъ литературнитѣ и научнитѣ имена не подпадаха въ академията единственно отъ интригитѣ на кандидатитѣ отъ съмнително значение. Дюма-баща, при всичко че е билъ извѣстенъ по цѣлий свѣтъ, напраздно са е мжчилъ да влѣзе въ академията; Викторъ Хюго три пжти е изявявалъ желание да влѣзе въ числото на четиридесетѣхъ, до като най-сѣтнѣ, и то въ дълбока старость, желанието му е било испълнено. Тъй сжщо е билъ отхвърленъ и единъ отъ най-даровититѣ романисти, Густавъ Флоберъ, и други писатели отъ наше врѣме; сжщата участь е постигнала пò-прѣди и Декарта, Паскала, Лесажа, Бомарше, Руссо Ля-Рошфуко, Молиера, Беранже, Балзака и др. За това не е чудно, че при всичкото уважение, съ което се ползува академията, дѣйствията на „четиридесетѣхъ" навличжтъ и много. Когато Волтеръ още не е билъ приетъ въ академията, оплак-

Digitized by Google

валъ са отъ дѣйствията ѝ. Много остро са е изразилъ Гизо, този умѣнъ господарственъ мжжъ: „Азъ подавамъ гласъ за единъ господинъ, нека говорѫтъ, каквото щѫтъ, но той е твърдѣ вѣжливъ, кавалеръ на много ордени, има приличенъ видъ и никакви политически мнѣния. Азъ зная, че неговитѣ съчинения му врѣдѫтъ много, но не можемъ да бѫдемъ съвършенство“

Както казахме, академията често е распредѣляла мѣстото пристрастно. По такъвъ начинъ са е случило, че Херцогъ де-Менъ, който едвамъ що достигналъ четиринадесеть години, поискалъ да замѣни Петра Корнеля, създателя на французската трагедия, и даже знаменития Расинъ поддържалъ Херцога. Искането на Херцога нѣмало успѣхъ, благодарение на намѣсването на краля, който намѣрилъ това за неприлично. Други лица, противъ желанието имъ, са назначавали за кандидати, като напр. Маршалъ Морицъ Саксонский, който въ живота си отъ нищо не страняѣлъ по́-вече, колкото отъ ученето. Той са отказалъ писменно отъ почетното прѣдложение.

Но тѣзи недостатъци на старото учреждение не затъмнявѫтъ важнитѣ му прѣимущества и заслуги. Запримѣръ, да покажемъ на колосалната работа—лексикона на французский язикъ, захванатъ въ 1638 година, и който въ 1878 год. са появи въ седмо издание. Тъй сѫщо въ критически минути, гласа на французската академия е билъ гласъ рѣшающъ, като напр. въ 1827 г. въ дѣлото за ограничение на печата и пр.

Особенно сѫ чести случаитѣ, когато царството на ученитѣ е показвало своето достоинство и независимость, оказвало е голѣмо влияние и въ сѫщото врѣме покровителствувало е своитѣ съчленове и ги е защищавало. Поета и историка Ламартинъ, който е билъ назначенъ въ распубликанскитѣ врѣмена министръ на вънкашнитѣ дѣла и послѣ, вслѣдствие господарственния прѣвратъ на 2 Декемврий 1851 г., уволненъ отъ длъжность, забравенъ и почти прѣзираемъ, запазилъ пълното уважение на академията, отъ която билъ членъ. По́-послѣ Гизо, слѣдъ изгубване на министерското си мѣсто и генераленъ секретарь на Юстицията, билъ е принуденъ въ 1848 г. да избѣгне отъ Паризъ; слѣдъ завръщанието му въ 1854 г., академията тържественно го назначила за свой прѣдсѣдатель, и на тъзи длъжность той е билъ вече неприкосновенъ. Още по́-надирѣ, при назначението на най-голѣмата награда, съ която располагала академията, тя, безъ да са колебае, ѭ присѫдила на извѣстния господарственъ мжжъ и историкъ Тиеръ, ако и той да билъ отъ противницитѣ на Наполеона.

Когато сега са говори за *катедритѣ* на академицитѣ, то не трѣбва да разбираме това въ сѫщинското значение на думата. Сега членоветѣ сѣдѫтъ на обикновенни столове; катедритѣ сѫ сѫществували по́-прѣди. Раскàзвѫтъ, че въ врѣмето на Людовика XIV, кардиналъ д'Естре обичалъ да присѫтствува въ всѣко засѣдание на академията. Той, като билъ много старъ, поискалъ разрѣшение да му поставѫтъ по́-удобенъ столъ. До тогава на катедра стоялъ само президента. Но традициитѣ биле тъй силни, щото краля отъ страхъ да не възбуди укори за прѣимуществото, направено на кардинала, заповѣдалъ да ту-

Digitized by Google

рыть въ залата четиридесеть еднакви катедри. По-сѣтнѣ катедритѣ исчезнали—неизвѣстно по каква причина. Въобще залата на засѣданието са отличава съ крайна простота, която граничи съ бѣдностьта, и когато са избиратъ нови членове, става тѣсна отъ стеченията на публиката. Както са види, тъзи простота са поддържа прѣднамѣренно; тъй сжщо всичкитѣ опитвания, да са увеличи цифрата четиридесеть, са указватъ недѣйствителни.

Врѣмето не повлия на сжществуванието и значението на академията. При всичко, че въ врѣме на революцията това учреждение е било унищожено съ едиктъ отъ Конвента на 8 Августь 1793 г., но наскоро е било отново въстановено въ пълна сила. Чакъ на 25 Октомврий 1795 г. дирекцията постановила да са учреди едно национално събрание отъ учени, задачата на които да би са състояла въ развитието на науките и искуствата. Това учреждение са нарѣкло *Националенъ институтъ* и било раздѣлено на три класса: единъ за математиката и естественитѣ науки, други за политиката и най-сѣтнѣ трети за литературата и искуствата. Бонопартъ, който е принадлѣжалъ самъ къмъ тѣхното число и който е твърдѣ цѣнилъ това, въ 1802 г. съставилъ комиссия, по рѣшението на която националния институтъ билъ още веднъжъ прѣобразуванъ и на 21 Мартъ 1816 г. билъ нарѣченъ *Институтъ на Франция*, и раздѣленъ на слѣдующитѣ петь класса: 1) *Французска академия*, на която главната задача са състои въ наблюдавание языка и опрѣдѣление на правилностьта му, и сжщо въ издавание на академически словарь. 2) *Академия на надписитъ и изящната словесность*. Цѣлта на послѣднята съставлявать старитѣ языци, надписитѣ и прѣводитѣ отъ Гръцки и Латински, и устройството за събиранне старини. 3) *Академия на положителнитъ науки, математиката и естественитъ*. 4) *Академия на искуствата*, слѣдяща за всичко което са отнася до искуството (живопись, ваяние, музика, зодчество). 5) *Академия на нравственитъ и политическитъ науки*,—за философията, правовѣдението и историята, а тъй сжщо и за политиката, управлението и финанситѣ. Всѣкий единъ отъ классоветѣ отъ своя страна са распада на различни клонове и си има многочисленни задгранични корреспонденти. Освенъ всѣки-дневнитѣ засѣдания, всѣко отдѣление свиква веднъжъ въ годината голѣмо събранне, и тъй сжщо веднъжъ въ годината всичкитѣ академици назначавать общо събранне. Първоначалната французска академия е не само първата отъ наименуванитѣ петь класса, но и най-значителната и до извѣстна стьпень може да са счита за главна прѣдставителка на французския институтъ. По нейния образецъ и въ другитѣ европейски държави сж устроени подобни учреждения, отъ които нѣкои сж са развили въ националнитѣ централни пунктове, като напр. Петерсбургската академия, Мадритската, Лиссабонската и Стокхолмската. Съвсѣмъ иначе организовано общество, но по своето значение стоящe на равно съ французската академия, а по своитѣ литературни работи, може би, и по-горѣ,—е кралското общество въ Лондонъ, което сжществува отъ 1663 година.

Digitized by Google

МЪЧЕНИЦА НА НАУКАТА.

Откритие системата на свѣта.

> Не повелението на Римъ, относително движението на земята, ще докаже, че тя си остава въ покой; и ако да съществуваха несъмнѣнни наблюдения, които доказватъ нейното вьртение, всичкитѣ хора, на едно ввети, не би му побъркали сѫщо тъй, както не би могли да са удържатъ отъ вьртението имъ заедно съ нея.
>
> *Паскалъ.*

Астрономията отъ всички науки е най-стара; тя са е родила заедно съ цивилизацията. Но прѣдставлението, което хората отъ начало сѫ можали да имѫтъ за системата на свѣта, прилича на това, каквото пьрвия неукъ си съставя,като глѣда на небесния сводъ.

До XVI вѣкъ хората не сѫ знаяли идеята за безконечностьтьта, не сѫ имали никакво точно понятие за устройството на вселената. Тѣ сѫ мисляли, че земята е неподвижна въ центра на свѣта, че слънцето, луната и звѣздитѣ са вьртѫтъ около земното кълбо, както свѣщници, прикрѣпени къмъ веществень кржгъ. Въображавали сѫ си, че небесния сводъ е твьрдо тѣло.

За изслѣдване космическитѣ тайни, изъ-най-напрѣдъ е трѣбало да са разясни фактъ отъ голѣмо значение, който съвсѣмъ противорѣчи на това, което видимъ при помощьта на измамата на нашето глѣдание; трѣбало е да са докаже денонощното вьртение на земята и годишното ѝ движение около слънцето. Славата на това велико откритие принадлѣжи на Коперника.

Историята ни показва, че хората често не приемѫтъ новитѣ истинни и че, напротивъ, тѣ толкова по-упорито ги отхвьрлѫтъ, колкото по-вече тѣзи истинни излизѫтъ задъ прѣдѣлитѣ на срѣдата на чувствата. Разбира са, че и тъзи истина не са е утвьрдила безъ усилия и безъ съпротивление не си е завоювала мѣсто—тъй е силно старото заблуждение, както и самия свѣтъ. Теорията за движението на земята, главната основа на най-новата астрономия сега нѣма противници; вращателното движение на земята е несъмнѣнна истина, която лесно са разбира, но тя е въстьржествувала само съ многоцѣнна мѫчителна борба.

Коперникъ, обаче, е избѣгвалъ нещастията; той е живѣлъ скромно, затворено, обичалъ уединението; той е прѣкаралъ живота си мирно, раздѣленъ между астрономията и невъзнаграждената лѣкарска профессия. Съзьрцанието на истината и добритѣ дѣла напълно удовлетворили неговото честолюбие. Той билъ срамежливъ, малко страхливъ и са страхувалъ отъ послѣдствията на твьрдѣ бързото посвятяване въ своята тайна. Великия астрономъ, ако и да не е замълчавалъ за истината, той е проповѣдвалъ мирно и са страхувалъ това да прави публично. Той е увѣрявалъ себе си, че научнитѣ истини могѫтъ да са минѫтъ (прѣкарѫтъ) и безъ мѫченичество. Раздоритѣ и черковнитѣ распри го плашали; той са е страхувалъ отъ буря и е стоялъ на стра-

Digitized by Google

ия отъ нея. Прѣдпазването му го запазвало отъ прѣслѣдване.

Галилей са рѣшилъ да са бори. Той прѣдизвикалъ прѣслѣдване, сразилъ са и пострадалъ.

Този великъ Италианецъ, подиръ Коперника е, билъ единъ отъ първитѣ разрушители на тъзи вавилонска кула заблуждения, която са е издигала въ продължение на вѣкове. Ако изслѣдователитѣ на земята сж описали формата на земното кълбо, повърхнината на отдѣлнитѣ по него материци и пространството на моретата, които го покриватъ, то великия астрономъ е сжсалъ завѣсата, която е скривала истинското положение на нашата планета въ пространството. Той е открилъ за очитѣ на человѣчеството всичкото величие на небеснитѣ мирове. Той е билъ Христофоръ Колумбъ въ областьта на безконечното.

Послѣдователнитѣ му открития го направили безсмьртенъ и нещастенъ. Галилей е единъ отъ великитѣ мжченици на истината. Той са е родилъ въ Пиза, въ великото Тосканско херцогство, на 15 Февруарий 1564 г., и отъ самото си дѣтинство е показвалъ твърдѣ чувствителни доказателства отъ забѣлѣжителио развитие. Прѣзъ възраста, въ която са забавлявжтъ съ праздни игри, той е измислилъ машини и самъ ги е правилъ. Той е смайвалъ учителитѣ си съ свободата на критическия си поглѣдъ, съ живостьта на постоянно бодрия си умъ, съ грижата си за самообразование. Неговата способность къмъ всичко, което възвишава духа, е била удивителна; той е обичалъ музиката и живописьта, занимавалъ са е съ литературата и съ поезията. Въ него са виждалъ здрѣлъ зародишъ на гений.

Баща му ималъ многобройно семейство и скромно състояние, искалъ, щото младия Галилей да са посвяти на *сгоденъ* занаятъ. Той го проводилъ въ Пиза да изучава медицината и философията.

Но лекцитѣ на схоластицитѣ неможли да удовлетворжтъ силния му и жъденъ за нови нѣща умъ. Галилей, като не са боялъ да възразява противъ прѣподаванитѣ му учения, отличавалъ са е съ духъ на независимость и противорѣчие. Неговото призвание само случай е чакало да са яви. Такъвъ случай скоро са прѣдставилъ.

На бждящия астрономъ, токо-що прѣскокналъ деветнадесетата година, еднажды въ Пизанската съборна цьрква, вниманието му било привлечено отъ висящия свѣщникъ (люстра) който билъ докаранъ въ движение. Той забѣлѣзалъ, че този свѣщникъ, като са мантахара, извършвалъ своитѣ клатучкания въ еднакви врѣмена, колкото и да сж биле дълги описванитѣ джги, че той са клатучкалъ подъ тактъ. Младия наблюдатель, като продължавалъ да изслѣдва това явление, къмъ което до неговото врѣме много други хора сж са отнасяли толкова небрѣжно, очудвалъ са на такова неотклонимо еднообразие и веднага прѣдвидѣлъ неговитѣ благотворни слѣдствия. Дошло му на ума, че може да са измѣри вишината на зданието, като са измѣри врѣмето, въ което вървата са клатучка, вързана на върха му,—и той по този начинъ открилъ законитѣ на махалото, които сж дали на науката толкова драгоцѣнно срѣдство за точното измѣрване на врѣмето.

Галилей, който отъ това врѣме страстно са придалъ на науката, съ жьдость прочелъ съчиненията на древнитѣ математици; изуч-

Digitized by Google

ването Архимедова трактать *за тѣлата, които плуватъ въ капливитѣ*, му позволило скоро да направи нови хидростатически вѣзи. Тѣзи първи негови трудове, вече твърдѣ важни, толкова оригинални, незакъснѣли да обърнатъ върху него общо внимание; въ 1589 г. великия Херцогъ Фердинандъ го назначилъ професоръ на математиката въ Пиза. Галилей наченалъ цѣлъ рѣдъ съвсѣмъ нови опити, относително движението на тѣлата, като ги правилъ отъ височината на „наведената кула“ въ Пиза. Ржководенъ отъ здравата логика на фактоветѣ, той съзналъ всичката нищожность на мнимитѣ закони на движението, признавани отъ университетитѣ. Неговия умъ по този начинъ здрѣялъ въ благотворния трудъ на свободното изслѣдване на фактоветѣ; изучването на движението на тѣлата го принудило да обърне внимание върху движението на небеснитѣ тѣла и да посочи погледа си на небето. Той са заловилъ на работа съ непоколебима твърдость. Това е била първата му стѫпка къмъ славата; но въ сѫщото врѣме и първата стѫпка къмъ нещастие.

Галилей съ напрѣгнато внимание изучилъ двѣтѣ враждующи системи на астрономията: системата на Птоломея, съ разбъркванитѣ и ексцентрически орбити и кржгове, и системата на Коперника, която явно печеляла е съ простотата си и своето величие привърженици между най-сериознитѣ изслѣдователи.

Галилей, на когото отъ скоро захванали да глѣдатъ въ Пизанския университетъ, като на безспокоенъ умъ, който възстава противъ Библията, твърдѣ не са е чувствувалъ тамъ добрѣ и за това съ драгость приелъ прѣдложението на венецианския сенатъ да заеме за шесть години катедрата по математиката въ университета въ Падуа. Той изново са заловилъ на работа съ несъкржшима енергия, безъ да си отпочива. Слѣдъ изнамѣрването на термометра, въ 1604 г., дарилъ е человѣчеството съ телескопъ, този чуденъ урѣдъ, който Мишле е нарѣкълъ микроскопъ на безконечностьта. Като са научилъ, че единъ Холандецъ, при съответственно комбинирание на стъкла, достигналъ възможностьта да са различаватъ прѣдмѣти на далечно разстояние, той веднага са рѣшилъ да провѣри този фактъ. Да са търси—за него значало да намѣри. Наскоро той настанилъ първи астрономически телескопъ на камбанърнята на църквата Св. Марко при ржкоплѣсканията на народа. Но честолюбието му не са задоволило да глѣда отъ далечь корабитѣ, които сѫ плували близо до заливитѣ: небето е било единичкото поприще, достойно, за неговитѣ изслѣдвания[1]).

Галилей побързалъ да посочи своя драгоцѣненъ урѣдъ на небесното пространство,—и прѣдъ него са прѣдставили несмѣтни мирове. Астронома посочилъ телескопа на луната и веднага разбралъ, до колко погрѣшно е било закоренѣлото са прѣдставление за съвършенната шарообразность на небеснитѣ тѣла и за мнимото свойство, което имъ са е приписвало, че тѣ свѣтятъ съ своя собственна свѣтлина. Той видѣлъ, че повърхнината на нашия спѫтникъ (луната) е неправилна и грапава, има планини, между които сѫ расположени дълбоки долини.

1) „Galileo Galilée par Philarète Chasles, 1 Vol. in—18. Paris, 1862“.

Digitized by Google

Той разглѣдалъ мьгливитѣ пятна и млѣчния пѫтъ, и забѣлѣзалъ, че тѣ състоѭтъ отъ тисящи (мириади) слънца, „прашинки звѣзди“, спорѣдъ прѣкрасното изражение на неговия съврѣменникъ, поета Милтонъ. Той е открилъ планетата Юпитеръ и открилъ четири други (планети, звѣзди), които съставѭтъ тъзи система. Неговия гений му е далъ възможность веднага да разбере, че тѣзи планети за Юпитера е сѫщото нѣщо, каквато е луната за земята, т. е. негови спѫтници. Той е наблюдавалъ слънцето и пьрвий той е забѣлѣзалъ на него пятна, страшния доводъ противъ признавалата са нелѣпость на небеснитѣ тѣла. Всѣко отъ тѣзи велики открития все по-вече е сближавало Галилея съ системата на Коперника; всѣко отъ тѣхъ е пробивало пѫть въ зданието на заблужденията, въ центра на което са е крияла науката на неговото врѣме; но всѣко откритие отъ тѣхъ, заедно съ това, пораждало е около него зависть и злоба.

Изслѣдователя на небето, увлеченъ съ своитѣ открития и погълнатъ отъ трудове, не е слушалъ нито възраженията на своитѣ противници, нито заявленията на тѣзи, които сѫ противопоставяли на неговитѣ открития текстове отъ Аристотеля, Библията и Св. Отци. Като истиненъ Христианинъ, великия астрономъ са рѣшилъ да са покори на католицизма съ влечението на своя гений. Напраздно го съвѣтвали да са дьржи непоколебимо, напраздно му показвали на усилвалия са около него лагеръ отъ врагове. Философа никого не е искалъ да слуша.

Галилей е живѣлъ въ епохата, когато простото съмнѣние въ дѣлата на вѣрата е погубвало человѣка; една само дума е можала да му докара смьрть. Тъзи дума е *еретикъ*. Завистницитѣ му изрѣкли тъзи дума.

До като Галилей си оставалъ на территорията на Венеция, злобата на неговитѣ противници е била безсилна; но въ 1610 г. той оставилъ Падуа и са върналъ въ Тоскана, а въ 1611 пьрвий пѫть отишелъ въ Римъ, за да отклони отъ себе си подозрѣнията, защото инквизицията захванала да са наѣжва противъ него. Единъ Доминикански калугеръ, Доминикъ Бацини (Baccini), отъ катедрата нападналъ послѣдователитѣ на Коперника и, особенно, Галилея. На 5-й Мартъ 1616 г. Священния цензуренъ комитетъ на Римъ запрѣтилъ книгитѣ на Коперника и Фоскарини (Foscarini), въ които са заключавало „това лъжливо учение за движението на земята и неподвижность на слънцето, съвсѣмъ противорѣчиво на Священото Писание.“ Галилей небилъ записанъ въ този указъ, но тайно получилъ строга забѣлѣжка; по такъвъ начинъ, въ продължение на много врѣме, той билъ принуденъ — мълчи.

Появяванието на три комети на небето, въ 1618 г., изново го подбудило да са залови о астрономията и скоро пакъ изслѣдванията му го довели до системата на Коперника и движението на земята. Въ 1630 г. той написалъ своя знаменитъ „Диалогъ“ (Dialogue), въ който, при помощьта на тънка хитрость, разсѫждава за запрѣтения предмѣтъ. Той искарва да говорѭтъ тритѣ лица: Салвиати и Сагреди, привьрженници на Каперника, и Симплицио, защитника на старото учение на Птоломея. Този Симплицио е человѣкъ на миналото, олице-

Digitized by Google

творение на доброволното застояване. Галилей го изобразилъ смѣшенъ и нещастенъ.

— „Ще изучаваме природата“, казва му единъ отъ събесѣдницитѣ — Салвиати.

— „Защо?“ отговаря Симплицио; да са утрудваме то е съвсѣмъ безполезно. Азъ нѣма какво да правя съ природата. Азъ са придържамъ у това, което ни е казано отъ нашитѣ отци; азъ четѫ ученитѣ, говоря за тѣхъ и си спѫ спокойно.“

По-на-сѣтнѣ Галилей заставя Симплицио да каже: „Достатъчно е да си добъръ християнинъ. Блаженното незнание замѣнява всичко. Да са разясняватъ всичкитѣ тайни съвсѣмъ не е желателно.

„Диалога“ на Галилея блѣщи съ толкова тънко остроумие, утрова, сатирически подсѣщания, колкото и съ дълбоко знание. Тъзи прѣкрасна, ако и забравена, книга прѣдставлява не само забѣлѣжителенъ трактатъ, който доказва движението на земята, но и пламенна защитителна рѣчь въ полза за свободното изслѣдване на явленията, произведение, достойно на Сократа, подвигъ, на който въ всички врѣмена трѣба да са очудватъ тѣзи, на които е скѫпа независимостьта на мислението и успѣха на мислитѣ. „Това е побѣда, съ разумъ одържана надъ враговетѣ на человѣческото съзнание[1]).

Урбанъ VIII видѣлъ себѣ си въ лицето на Симплицио и разбралъ, че той е изобразенъ въ този типъ, който Галилей е извадилъ за да улицетвори своитѣ противници,—въ типъ на смѣшенъ простакъ, който сѣкога са покланя на това, което го отчаква проклятие и борба съ всѣка нова прогрессивна мисъль.

Папата, раздразненъ противъ учения, го прѣдалъ въ рѫцѣтѣ на инквизицията.

Галилѣй, безъ да глѣда на старинитѣ си, трѣбало да иде въ въ Римъ, гдѣто са е почналъ достопамятния процессъ. Прѣди всичко, учения, по заповѣдьта на инквизицията, билъ туренъ подъ арестъ въ кѫщата на Тосканския посланникъ.

„Отецъ-комиссарь Ланцио, казва Галилей въ едно писмо, адрессирано за Рениери, на другия день дойде при мене и ма зе съ себѣ си въ каруцата си. По пѫтя той ми прѣдлага разни запитвания и исказа силно желание, щото азъ да изгладя скандала, който съмъ направилъ въ цѣла Итѫлия съ защитата си на мнѣнието за движението на земята. На всичкитѣ ми основни доводи и математически доказателства, които му привождахъ, той ми отговаряше само: „Terra autem in aeternum stabit, quia terra auten in aeternum stat“ („земята отъ вѣка е неподвижна, защото тя отъ вѣка е била неподвижна“), както е казано въ Св. Писание. Като разсѫждахме по този начинъ, ний стигнахме въ крѣпостьта на инквизиционното сѫдилище. Отецъ-комиссарь веднага ма прѣдстави на негово високопрѣосвященство, на ассесора Витричи, когото заварихъ съ двама доминикански калугери. Тѣ вѣжливо ми съобщиха приказа да си прѣдставя доводитѣ въ събранието на всичката конгрегация, като ма прѣдупрѣдяваха, че ако бѫда

[1]) Philarète chasles „Galileo Galilée“.

Digitized by Google

признать за виновенъ, ще ми дозволятъ да са защищавамъ".

Подиръ много запитвания, Галилей билъ арестуванъ въ продължение на около 20 дена. Въ понедѣлникъ, на 20 Юний 1632 г., пакъ го повикали въ Инквизиционното Сѫдилище, а въ слѣдующата сряда го завели въ храма на Минерва, гдѣто сѫ събрали кардиналитѣ и прелатитѣ на конгрегацията, за да му съобщятъ присѫдата. Съ тази присѫда сѫ запрѣтявали неговата книга, а самъ той билъ осѫденъ на затворъ въ тюрмата на инквизицията за врѣме, което щѣло да са опрѣдѣли по усмотрението на Негово Святѣйшество. Галилей било длъженъ, освенъ това, да произнесе коленишкомъ слѣдующето диктувано му отричание[1]).

„Азъ, Галилео Галилей, седемдесетъ-годишенъ, на колѣнѣ прѣдъ Ваше Високопрѣосвященство и святото Евангелие, у което са опирамъ съ ржката си сѫденъ по подозрѣние въ ересь за увѣряването, че слънцето е центръ на свѣта и неподвижно, а земята не е центръ и са движи,—сега са отричамъ отъ помѣнатото заблуждение, проклѣвамъ го и го прѣзирамъ".

Увѣрявятъ, че когато Галилей станалъ, тропналъ съ кракъ и казалъ: „È pur si muové". („Но все пакъ са движи"). Нѣ-да-ли е истина, щото той да са осмѣли и да покаже такова незачитание на сѫдитѣ си, но ако тъзи достопамятна фраза и да не е излѣзла изъ устата му, тя несъмнѣнно е била запечатана въ неговото сърдце. Мнозина биографи сѫ увѣрявали, че строгото испитване на инквизицията са постига съ тѣлесно мѫчение. Нравственнитѣ мѫчения сѫ биле единкитѣ, които сѫ спомогнали да пострада великия философъ.

Галилей вече не е виждалъ свобода. Папата му разрѣшилъ да отиде въ Сиенна при архиепископа Пикколомини, подиръ това въ неговата вилла Арцетри, близо до Флоренция, гдѣто той си останалъ затворенъ до самата смьрть. Знаменития старецъ е прѣтърпявалъ най-жестоки испитвания; въ Априлий 1634 г. той са лишилъ отъ едната си дъщеря, а подиръ двѣ години ослѣпѣлъ. По нѣкога той са разхождалъ въ градината на Арцетра, като си е търсялъ пѫтя съ пипнатие между дървесата, които той нѣкога ги е насадилъ; той е ходялъ съ палица (тояга) въ ржка, като са облѣгалъ на рамото на едничката му останала дъщеря, която са покалугерила; когато са връщалъ въ кѫщи, той са научвалъ за нѣкои нови искания отъ страна на неговитѣ прѣследователи. Правяли безбройни прѣгради за издаването на неговитѣ съчинения, прѣпятствували на сношенията му и, най-послѣ, на едного отъ агентитѣ на инквизицията било заповѣдано отъ врѣме на врѣме да наблюдава, съвсѣмъ *смирилъ ли се* Галилей и въ достатъчна ли мѣрка той тѫжи. Стареца отпадналъ душевно, той видѣлъ, че всичкитѣ му надѣжди сѫ разбити и съвсѣмъ изгубилъ бодрость на духа. На 8 Януарий 1642 г., седесето-осмогодишенъ, той е умрѣлъ.

---

[1]) „Le fondateurs de l'asronomie" 1 vol in—18.

Digitized by Google

Между-народната търговия на Франция прѣзъ 1887 г.

Главното управление на митницитѣ, въ Франция, напечата напослѣдъкъ своя отчетъ, относително търговскитѣ международни сношения на Франция съ другитѣ държави прѣзъ 1887 г.

Споредъ този отчетъ, внесени стоки е имало, отъ 1-й Януарий до 31 Декемврий 1887 г., за 4,270,772,000 лева, а изнесени—за 3,319,774,000 лева. Отъ гдѣто произлиза една разлика отъ 950.998.000 лева въ полза на внесенитѣ стоки.—Тъзи разлика не трѣбва да ни очудва или туря да мислимъ, че въ Франция мѣстнитѣ индустрии сѫ въ отпадъкъ и че външнитѣ произведения, които сѫ плодъ на чужди индустрии, имъ конкорирѫтъ. Не, обяснението трѣбва да търсимъ въ грѣшкитѣ, които правѫтъ не само французскитѣ митници, но почти всичкитѣ въ свѣта, които даватъ сравнение на стойности, съставени не отъ еднакви елементи. Да вземеме единъ примѣръ. Да прѣдположимъ, че азъ купувамъ различни американски произведения за 100,000 лева. До като ги донесѫ въ Франция (Марсилия напр.) тѣ ми стѫпятъ за 105,000 л. Когато са прѣдставя на митницата съ тѣзи си произведения, тя ги записва въ книжата си за 105,000, тъй като за толкова ми сѫ стѫпали до Марсилия.

Ако сега прѣдположимъ, че азъ са намирамъ въ Америка и купѭ отъ Франция за 100,000 лева французски произведения, то при изнасянието имъ ще ги запишѫтъ за стойността, която ми струвѫтъ, а пъкъ тъзи стойность, казахъ пò-горѣ, че е 100,000 лева.—Какво излиза отъ всичко това? То е, че имаме отъ една страна, въ колоната на вносните стоки, стойности, които прѣдставлявѫтъ и сторенитѣ разноски за прѣнасянието на разнитѣ стоки, а отъ друга,—които не ги прѣдставлявѫтъ, понеже тѣ не сѫ сторени още.—Явно е, че при такива неправилности въ държание книжата за стойность на внесенитѣ и изнесенитѣ стоки, стойността на внесенитѣ стоки всѣкога ще надминува стойността на изнесенитѣ.

Съ това само не са обяснява тъзи разлика, ако и да можемъ да ѭ считаме като доста значителна. Извѣстно е, че единъ търговецъ изписа произведенията си, само когато той намѣри смѣтка, ако ми е позволено да употрѣбѭ самото търговско изражение, т. е. когато той намѣри да продаде съ пò-горня или равна цѣна на онъзи, която той добива на мѣсто. При това, трѣбва да имаме прѣдъ видъ, че всѣки пѫть търговеца има прѣдъ видъ и покупкитѣ, които може да извърши въ чюждата пияца за да извади и отъ тамъ нѣщо. Чрѣзъ едни подобни комбинации излиза, че ако той изнесе отъ Франция произведения за 50,000 лева, при прибиранието паритѣ си, слѣдъ едно извѣстно врѣме, тѣ сѫ станали може би 60.000 лева. Споредъ числата, които ни дава митницата трѣбвало би да кажемъ, че Франция плаща 60,000 лева когато въ сѫщность тѣ не сѫ освенъ 50.000, а 10,000 сѫ чиста печалба за нейний търговецъ, слѣдователно и за нея.

Тѣзи сѫ двѣтѣ главни причини, споредъ мене, които обясня-

Digitized by Google

вѣтъ защо стойностьта на вносните стоки надминува онъзи на износните и то не само въ Франция, но и на всѣдѣ.

Какъ са распрѣдѣлятъ горните суми между различните видове стоки, това ясно са вижда отъ слѣдующето:

Внесени	1887	1886[1])
Хранителни произведения	1,600,387,000.	1,523,456,000.
Произведения нуждни за индустрията	1,998,836,000.	2,023,484,000.
Обработени произведения	552,091,000.	546,175,000.
Различни други произведения	119,458,000.	115,027,000.
	4,270,772,000.	4,208,142,000.
Изнесени		
Хранителни произведения	721,175,000.	716,895,000.
Произведения нуждни за индустрията	717,387,000.	675,564,000.
Обработени преизведения	1,693,567,000.	1,686,204,000.
Различни други произведения	187,645,000.	170,132,000.
	3,319,774,000.	3,248,795,000.

За Франция знаемъ. Но ний, кога ще са видимъ вече влѣзли въ пѫтя, по който вървятъ толкова стотинъ миллиони народъ, отъ началото на този вѣкъ?—Това наше запитване не си би имало мѣстото, ако вчера бихме са отървали отъ турското иго. А, слава Богу, имаме вече ясенъ годишенъ политически животъ и ужъ все са организуваме та—и досега—още нѣща, върху които най-много би трѣбвало да обърнемъ внимание, ний сме ги прѣнебрѣгнали!

Искаме да строимъ желѣзници, да сключваме търговски трактати, да подобряваме пристанищата и пр. и пр.; но моля, какъ ще можемъ да постигнемъ, да оцѣнимъ тѣхната полза, да защищаваме своитѣ индустрии, своята търговия, ако тѣзи свѣдения ни липсувѫтъ? Не отказвамъ, че може и да ги има, защото имаме статистическо бюро, отдѣление специално за митницитѣ при финансовото М-во, но ползата малко е отъ тѣхъ, тъй като онзи, който са интересува да ги знае нѣма възможность да са снабди съ тѣхъ—даже ако са отнесе и на надлежнитѣ мѣста да ги иска.—

Прѣдъ видъ на голѣмата цѣнность, която прѣдставлявѫтъ тѣзи свѣдения, ний обръщаме вниманието на надлѣжний Министръ, да вземе мѣрки за урѣждането на въпроса.

Пловдивъ, 7 Февр. 1888 г.

Г. Теодоровъ.

СМѢСЬ.

Знаменититѣ зими въ Европа. Прѣзъ 1887-8 година въ нѣкои мѣсеци на врѣдъ въ Евжопа и Америка са оплаковахѫ отъ

---

1) Тѣзи свѣдения ги даваме за да може читателя при едно сравнение съ онъзи за 1887 г. да си състави една пълна идея за сторения успѣхъ.

Digitized by Google

студъ. Това е дало поводъ на чуждитѣ печати да припомнятъ за зимитѣ, които сж са прославили съ голѣмъ студъ. Много по-напрѣдъ до изнамѣрването на термометра (1604 год.), лѣтописцитѣ сж запазили за насъ въспоминания за такива зими. Въ 396 пр. Р. Хр. въ Римъ 40 дена е валѣло снѣгъ. Въ 299 г. под. Р. Хр. замрьзнало Черното море. Сжщото станало въ 359 г. и съ Тракийския босфоръ (сега Цариград. протокъ). Въ 462 г. въ Унгария войската минала Дунава съ багажа си. Въ 558 год. Черното море замрьзнало за 20 дена. Въ 608 г. много лоза на Франция били измрьзнали отъ студъ. Въ 703 г. имало тежка зима на Истокъ, Черното море замрьзнало на 15 метра дълбочина (30 лакти). Въ 829 г. замрьзнала рѣката Нилъ. Въ 860 г. снѣга и студя непрѣкъснато сж продължили половинъ година и замрьзнало Адриатическото море. Въ 970 г. Босфора минали по лѣдъ, а въ Франция населението гинѣло отъ гладъ и студъ. Въ 1124 г. въ Франция женитѣ и дѣцата умирали отъ мразъ. Въ 1305 г. Сѣв. море замрьзнало 3 мили навжтрѣ отъ брѣговетѣ. Въ 1364 г. р. Рона замрьзнала 4 метра на дълбоко и плодноитѣ дървеса погинали. Въ 1323 г. огромни лѣдени части плавали въ Ср. море. Въ 1408 г. Парижъ страдалъ отъ мразъ. Въ 1430 г. поради многото умрѣли отъ студя: вълцитѣ испоѣли труповетѣ при вратитѣ на Парижъ. Въ 1434 г. даже прѣзъ Апр. имало мразъ въ Франция. Въ 1458 г. 40000 человѣка сж разположили на лагеръ на Дунава. Въ 1507 г. Марсилското пристанище замрьзнало. Хората и животнитѣ погинали отъ студъ. Въ XVI ст. е измисленъ тертометра, и отъ това вече можели да узнаятъ силата на студя. Въ 1665 г. въ Парижъ темпер. била—22·5°. Въ 1769 г. зимата била най-ужасна: Ламаншъ и Срѣд. море замрьзнали, въ Парижъ имало студь —23°, камбанитѣ сж пукали. Въ 1783 г. въ Франция студя са продължилъ 69 дена, и р. Сена замрьзнала въ 2 мѣсеца. Въ 1788 г. по Ламаншъ плавали лѣдове. Подиръ това особенни студове е имало прѣзъ 1795, 1830, 1840 и 1846 г. г. Въ 1853 г. всичкитѣ рѣки въ Европа замрьзнали.

Всичкитъ коне по земното кълбо. са наброявжтъ 58,000000. въ това число невлизжтъ конетѣ на Китай и Япония. На Авст. Венгрия са падятъ 3,400000; на Франция—3,000,000; на Россия 21,570000; на Германия—3,352,000; на Англия—2,255,000, на Турция—1,100,-000; на Съединенитѣ Штати—9,504,000: на Аржентинската республика—4,000,000; на Канада—3624000, а на Урагвай—1600000.

Лѣкаритъ въ Америка и Россия. Въ Съединенитѣ Штати до началото на пролѣтьта въ 1886 г. е имало 85,671 лѣкарь, отъ тѣхъ 2,432 сж жени. За всичкото народонаселене 1 лѣкарь са пада на 650 человѣка. Въ Россия пъкъ (1887) лѣкаритѣ мжже сж 17,459 и жени 550. На 90 мил. народонаселене 1 лѣкарь са пада на 5000 человѣка.

Женитъ въ швейцарскитъ университети. Въ зимния семестръ на 1886—1887 г. г. имало: въ Бернъ 42 жени (отъ тѣхъ само 1 швейцарка), въ Женева 4 жени (всички иностранки), въ Лозанна 4 жени (иностранки) и въ Цюрихъ 36 жени (27 иностр.). Сравнително съ по-миналата година числото са увеличило.

(А. Т,)

Digitized by Google

ТРУДЪ,

литературно-научно списание

ГОДИНА II. *Май 1888* КНИГА II.

ОБЛАЦИ.

Облаци идѫтъ
Откъмъ Балкана;
Пакъ да тъмнѣе
Небето хвана.

Есеньта скоро
Дò тъз' година;
Азъ не познахъ какъ
Лѣтото мина. . .

Сякашъ бѣ вчера
Жътвата свята,
Сякашъ вършѣхме
Вчера житата!

А днесъ . . . Я, вижте,
Какво е врѣме!

Дъждове падѫтъ
Силни, голѣми!

Листата капѫтъ,
Съхне трѣвата;
Наврѣдъ сѫ вече
Голи полята!

Слънце, кждѣ си?
Защо не грѣешъ?
Защо отново
Не уживѣешъ?

Облаци! слънце,
Ако бѣхъази:
Разсѣялъ бихъ ви,
Пръсналъ бихъ вази!

1887 г.

П. Н. Даскаловъ.

Digitized by Google

СКИТНИКЪ.

(Отъ сибирскитѣ възпоминания).

(Продължение отъ I книга).

VI.

Двѣтѣ недѣли са изминаха като единъ день! Една сутрина, когато бѣхме въ оранжерната стая, всрѣдъ тропическитѣ растения, дойде при насъ Варламовъ, сияящъ, радостенъ.

— Ура! извика той, като търкаше ржцѣтѣ си. Побѣдата е наша—дѣлото е спечелено и свършено. Хайде, юначе, да отидемъ и да му хвърлимъ по една чашка, за да са расхладимъ! Дѣйствително, заслужва да му полѣемъ—за толкова щастливото обръщание на работитѣ . . .

Ако уважаемия ступанинъ бѣше малко по-малко занятъ съ тъзи новина, непрѣменно щѣше да забѣлѣжи, до колко тя ни порази. Нъ той не обърна внимание на смущението ни и продължи:—Нъ това щастливо обстоятелство не трѣбва, при това, да повлияе на скорошното ти тръгвание. У васъ нищо извънредно не са е случило, тѣ ще почакжтъ, а и намъ ще ни бжде мжчно, ако са раздѣлимъ тъй скоро.

Азъ са уловихъ за тѣзи думи, като удавникъ за сламка.

— Да, толкова по-вече, че азъ трѣбва да испълня още нѣколко поржчки и да свърша малката си работа, побързахъ да отговоря.

— Съвсѣмъ вѣрно, съгласи са добродушния старецъ, остани ни на гости още малко, а тогава съ Богомъ въ Иркутскъ. А сега да отидемъ да полѣемъ края на юридическата гюрултия.

Трѣбва ли да ви обаждамъ, че, слѣдъ като рѣшихъ да остана, азъ и не смѣтахъ врѣмето. Днитѣ, недѣлитѣ заминаваха всѣкой за реда си, а азъ, като забравихъ длъжностьта си, като синъ и мжжъ, живѣяхъ само за настоящето си.

Най-сѣтнѣ, това безумство трѣбваше да има край. Развръзката настжпи скоро и неочакванс. Това бѣше сутрина. Прасковия влѣзе въ стаята ми, като държеше писмо въ ржката си.

— Отъ кого!? попитахъ ж бързо и трѣбожно, като да прѣдчувствувахъ, че това писмо ми носи скръбни вѣсти.

— Донесе го пощалиона, а защото никого отъ служащитѣ нѣмаше долу . . .

Безъ да слушамъ какво мърмори Прасковия, дръпнахъ

Digitized by Google

писмото отъ рѫцѣтѣ на момичето, което са чудяше на ненадѣйната ми раздразнителность. На плика бѣше иркутския штемпель. Писмото бѣше отъ баща ми; имаше слѣдующето съдържание.

„Алексѣй Кузмичъ! Отъ вѣстницитѣ са научихъ, че дѣлото ми са е свършило. Като прѣдполагахъ, че тутакси слѣдъ свършванието му ще са върнишъ, азъ не ти писахъ. Нъ, като видѣхъ, че ти си забравилъ всичкитѣ си длъжности, азъ ти заповѣдвамъ, подъ страхъ на родителско проклятие, подиръ 24 часа, отъ получванието настоящето ми, да тръгнешъ".

Като прочетохъ писмото, като лудъ са затекохъ долу. Намѣрихъ Саша съ баща си въ стаята за ѣдение.

— Какво има? За Бога, кажи по-скоро! я глѣдай, какъ му са е измѣнило лицето! извика стареца, като ма видѣ.

Саша стана отъ мѣстото си и съ ужасъ глѣдаше на измѣнилитѣ са чърти на лицето ми. Машинално подадохъ на Варламова писмото, което бѣхъ получилъ отъ баща си.

— Да! родителско благословение—свято нѣщо! грозно нѣкакъ издума стареца, като бѣжешкомъ прѣкара съ очитѣ си редоветѣ на писмото. Не трѣбва да са бавишъ, трѣбва да върнишъ!

— Да върви ли!? . . . Кѫдѣ? . . . продума момичето.

— Въ Иркутскъ . . . Баща му това иска, заповѣдва!

— Боже мой, Боже! извика отчаянно Саша, като прилѣдѣ, като платно. Тутакъ-си са разлюлѣ на краката си и падна замаяна на пата. Притекохъ са къмъ нея, за да ѝ помогна.

— Нѣма нужда, каза спокойно Варламовъ, като ма задържаше, азъ зная какво трѣбва да правя. И, като грабна дъщеря си на рѫцѣ, изнесе ѭ отъ стаята. Подиръ минута той са върна.

Дадохъ Саша на Прасковия да са грижи за нея: въ такъвъ случай женитѣ сѫ незамѣними. Колкото са отнася до мене, Алексѣй Кузмичъ, ще ти кажа само толкова: не си ти виновенъ, нъ самъ азъ! Азъ съмъ старъ, занятъ съ работа и не помислихъ даже, какво може да излѣзе отъ вашето познанство. Вий и двама сте честни и благородни, нъ сте млади, а младостьта не обича да разсѫждава. Азъ та обикнахъ отъ първий пътъ на запознаванието ни и до сега сърдечно та обичамъ, и ти незабавно трѣбва да си тръгнешъ.

Digitized by Google

Трогнатъ отъ тъзи необикновенна добрина на стареца, азъ цълунахъ ржката му.

— Да си тръгна, пришепнахъ си тихичко.

— Необходимо и незабавно!...

— Да си тръгна!... повторихъ азъ... Да са отдѣлж отъ тука за дълго... Може би и вѣчно... Позволи ми да са простж съ нея!

— Не може, продума рѣшително Варламовъ. Ще си тръгнешъ безъ да са простишъ!...

Да не видя момичето, което обожавамъ, да не са простж съ тъзи, която може би вѣчно нѣмаше да видя; това прѣвиши силитѣ ми, нъ при това, трѣбва да призная, че рѣшението на стареца бѣше справедливо. Не можахъ да са въздържж и заплакахъ, като дѣте. Истинната ми скърбь, развълнува стареца.

— По-вечко мжжество! продума той, като стисна ржката ми и отри сълзитѣ си, които неволно са прѣтърколиха отъ очитѣ му; той ми съчувствуваше.

Какъ е прѣминала останалата часть отъ деня, не помня... Надвечерь сичко ми бѣше готово за пжть. Варламовъ ма благослови и прѣгърна силно. Въ послѣднята минута на тръгването ми бѣха ма заобиколили хората отъ контората му, служителитѣ, добрата Прасковия: всичкитѣ бѣха печални, всичкитѣ искаха да са простжтъ съ мене... Даже Нептунъ, обичното куче на Саша, като усѣщаше инстинктивно тръгването ми, ми са подмилкваше и ми ближаше ржката. Нѣмаше само тая, която внимателно диряха просълзенитѣ ми очи! Найсѣтнѣ сѣднахъ въ шайната. Коньетѣ са мръднаха и са опжтиха къмъ Николаевския вокзалъ. На прощавание, погледнахъ на прозореца, на Сашината стая, да-но видя любимия си прѣдмѣтъ—Саша. Дѣйствително тя бѣше на прозореца и съ жестове са прощаваше съ мене; едната ѝ ржка бѣше на сърдцето, а съ другата показваше на небето!...

Нѣмамъ думи, съ които да опиша състоянието на душата си, въ което са намирахъ въ врѣме на дългия пжть до Иркутскъ. Всичкитѣ други впечатления са избърсваха, исчезваха отъ главата ми, а въ огненния ми мозъкъ здраво стоеше тѣжката, неотемлима мисъль: да-ли ще ж видя пакъ? Както осждения на смърть чете часоветѣ и минутитѣ, които му оставжтъ, до като са пригърне съ вѣчностьта, тъй и азъ четяхъ версти-

Digitized by Google

тѣ и станциитѣ, които ма отдѣляха отъ тъзи, която пламенно любяхъ.

Мжчно е да са опишатъ неизразимитѣ ми страдания. Азъ, като лудъ, ту искахъ коньетѣ да тичатъ по́-полека, ту са подигахъ отъ мѣстото си, за да кажа на каруцарина да са върне. Нъ необходимостьта, въ която сждбата бѣ ма втикнала да вървя напрѣдъ, са исправяше прѣдъ очитѣ ми, като неразрушима стѣна, и азъ безсиленъ падахъ въ дълбочината на колата.

VII.

Най-сѣтнѣ колата са спрѣха прѣдъ вратата на бащината ми кжща въ Иркутскъ. Олга са затече по стълбата и плачещъ са хвърли въ обятията ми. Машинално пригърнахъ жена си, даже и не ѫ изглѣдахъ тъй, както го изискваше дългата ни раздѣла. Баща ми ма прие хладнокръвно, студено, съ бѣгѣзи отъ неприязненность.

— Трѣбваше да са върнешъ по́-рано и да не чакашъ да ти заповѣдвамъ за това, строго ми продума той. Сега са погрижи да поправишъ грѣшката си, да възнаградишъ Олга за дългото си отсжтствие. Помни, азъ ѫ обичамъ като дъщеря. Жена ти е съкровище, което ти малко си достоенъ да владѣешъ.

Едвамъ тогава поглѣднахъ на жена си. Тя, както и отъ напрѣдъ, бѣше си хубавица; нъ мене ми са струваше, че червенината отъ лицето ѝ като да бѣ исчезнала и че бѣ са замѣнила съ блѣднина. Въ всѣкий случай, азъ не обърнахъ особенно внимание на това обстоятелство, и си обяснихъ причината за блѣдностьта на жена си съ душевното вълнение, причинено отъ пристиганието ми . . .

Настанаха дълги и еднообразни дни. Олга бѣше за мене добра, като ангелъ, жена, угаждаше всѣко мое желание, бързаше да прѣдвари всѣка моя прищѣвка. Отъ своя страна азъ са стараяхъ да ѝ отплатѫ за безграничната ѝ привързанность съ лъжливото чувство на любовьта. Често пжти ѝ отплащахъ съ насилственна усмивка, нъ по́-често, униленъ и печаленъ, азъ падахъ въ такава замисленность, щото не ѫ чувахъ и какво ми говори. Разбираше ли тя, какво става въ сърдцето ѫ—не зная, нъ, въ всѣкий случай, нито съ думи, нито съ поглѣдъ не даваше да са разбере, че е узнала тайната, която руши сърдцето ми. Тя са отнасяше къмъ мене съ такава грижливость, както нѣжнолюбящата сестра къмъ брата си; съ такава

Digitized by Google

тактичность избѣгваше всѣко изявление за чувствително докачение, което е рѣдкость. Нъ азъ това не разбирахъ и живѣяхъ само съ въспоминание за загубеното си щастие. Днитѣ са нижаха единъ по единъ, дни мѫчителни и трѣвожни. Азъ продължавахъ да са топѫ отъ прѣстѫпната си страсть, която бѣ завладѣла цѣлото ми сѫщество. Азъ не живѣяхъ, нъ постоянно са носяхъ въ мира на въспоминанията. Азъ са наслаждавахъ отъ тѣзи въспоминания, а заедно съ това тѣ ма раздираха. Сърдцето ми говоряше, че миналото е невъзможно да са повърне. Постьпенно неволно азъ почнахъ да обръщамъ внимание на настоящето и изведнъжъ прѣдъ нравственното ми око са раскри ужасната картина на каменния ми егоизмъ. Съвѣстьта ми почна безпощадно да ма мѫчи за недостойното ми отношение къмъ Олга, тъзи най-добра отъ най-добритѣ жени, която беззавѣтно знаяше да люби, безропотно, горѣщо и покорно да носи тѣжкия крьстъ на беззавѣтната любовь. Въ измѫченото ми сьрдце почна да са зачева нѣщо прилично на любовь. Това чувство почна да са разгаря все пò-силно и пó-силно и, самъ безъ да зная какъ, въ мене са роди надѣжда, че е възможно да настанѫтъ за мене пакъ щастливи семейни дни, които, какго са виждаше, бѣха безвъзвратно изгубени . . . О, Боже, Боже мой, колко ми тѣжѫтъ тѣзи въспоминания! . . . Азъ са измѣнихъ, нъ бѣше вече кѫсно . . . Олга угасваше, топеше са; тя имаше вече най-лошата охтика. Азъ и не подозрявахъ въ нея тъзи най-лоша болѣсть, която бѣше си придобила отъ скрити душевни страдания. Ужасъ ма обвзе, когато баща ми, който бѣше забѣлѣзалъ, че азъ бѣхъ зелъ да са прилѣпявамъ къмъ жена си, ми продума тихо и скрьбно:

— Кѫсно е!

Тъзи дума ма порази, като гръмъ. „Нема̀ е кѫсно?! Нема̀ азъ станахъ неволенъ убийца на тъзи, която ми дари всичката си любовь и вѣрность, отдаде ги безкористно и, може би, безъ надѣжда за взаимность? О, азъ трѣбва да ѫ възнаградѫ за всичкитѣ страдания, за всичкитѣ злини, които азъ ѝ причинихъ“. Такива ужасни мисли кѫсаха душата ми.

И азъ струвахъ всичко, което човѣкъ бѣше въ състояние да стори, за да облекчи душевнитѣ и физически страдания на нещастната Олга . . . Повикахъ най-добритѣ доктори . . . Всичкото напраздно! Докторитѣ ѫ съвѣтваха да избѣгва каквото и да бипло очарование, при това да са ползува отъ пълно

Digitized by Google

спокойствие и развлѣчение . . . Да са развлича . . . Каква присмивка! Да са развлича тъзи, която съ годѣмъ трудъ, и то като са наблѣгнеше на раменѣтѣ ми, можаше да прѣмине отъ единия край на стаята до другия!

Силитѣ на Олга видимо угасваха. Отъ день на день тя ставаше по-алѣ. Блѣдностьта отстжпваше мѣсто на нѣкаква алебастрена прозрачность. Тя погрознѣ, изсъхна; слаба, нъ постоянна кашлица ѭ мжчаше непрѣстанно. Почна да говори тъй глухо, щото думитѣ ѝ заприличаха на едно отдалечено шушнение . . . Само въ очитѣ ѝ блѣстеше още искрата на угасващия ѝ животъ. Тѣзи очи бѣха постоянно устрѣмени къмъ мене съ едно необяснимо, божественно изражение. Изглѣждаше, че поглѣда ѝ искаше да проникне въ дълбочината на сърдцето ми, да освѣтли съ лжчитѣ си най-скрититѣ кюшенца на сърдцето ми. Този поглѣдъ ма побѣди. Падахъ въ краката на жена си, скривахъ въ изсъхналитѣ ѝ колѣнѣ лицето си и плачахъ, плачахъ, като едно дѣте. Олга никога не ми прѣчаше, тя ма оставаше да са наплача: тя съзнаваше, че тѣзи сълзи очистжтъ сърдцето ми. Тя не ма утѣшаваше съ думи, а само полегичка, като дѣтенце, ма гладяше съ изсъхналата си ржка по главата. Тъй нѣжна ласкателность ми произвеждаше необяснимо впечатление. Азъ са успокоявахъ и глѣдахъ на живота съ малко по-голѣма бодрость . . . Азъ не са раздѣляхъ отъ нея, като са мжчахъ да ѭ възнаградѭ за всичкитѣ душевни мжки, които тя испитваше. По нейното желание, азъ обкичихъ пата ѝ съ най-хубавитѣ видове тропически растения. Тя постоянно кичаше отъ тѣхъ китки, въсхищаваше са отъ тѣхната миризма и хубость — а биваха и такива моменти, въ които, занята съ тъзи работа, тя, струваше ми са, забравяше страданията си . . . Веднъжъ забѣлѣзахме въ Олга едно неотчакванно и остро промѣнение. Странитѣ ѝ, които постоянно блѣднѣяха, станаха по-хлѣви, позачервиха са, въ огасващитѣ ѝ очи са яви единъ пламененъ, живъ поглѣдъ; слабия и гласъ са промѣни и тя зе да говори, като всѣкий здравъ човѣкъ . . . Уви! . . . за послѣденъ пжть ѭ видѣхме малко по-съживена! . . . Държащецъ въ ржцѣтѣ си една китка цвѣтье отъ прѣсни цвѣтья, тя почна да говори съ единъ пророчески тонъ:

— Колко ми е добрѣ и весело! . . . Какво неописано блаженство ма обзема! . . . Нема това е началото на смьртьта?

Digitized by Google

О, ако е тъй—благодарѫ ти, Боже, за тъзи минута! . . . Подиръ това улови рѫката на баща ми и продължи:

— Ти ма обичаше и ма обичашъ, както родна дъщеря. Въ името на тъзи обичъ азъ ти са моля, прости Алексѣя за заблуждението му и почни пакъ да го обичашъ, както отпрѣди . . .

Баща ми мълчеливо ми подаде другата си свободна рѫка. Азъ ѫ уловихъ и паднахъ на колѣнѣ. Тогава той ма цѣлуна по главата. Азъ усѣтихъ, че една горѣща сълза падна отъ очитѣ му на страната ми.

Олга са неведе къмъ мене.

— Всичкото зная, ми пришепна тя, като обви рѫцѣтѣ си около врата ми, и всичкото ти прощавамъ . . . Много страдахъ . . . Сега ми е по-леко . . . Бѫди щастливъ и поне сегисъ-тогисъ си спомняй твоята Олга, която та обичаше и та обича по-вече отъ живота си.

Като извади едно каранфилче отъ китката, даде ми го и каза:

— Нека това цвѣтенце ти напомня заради меня . . . Запази го, като послѣденъ спомѣнъ отъ умирающата . . .

Едвамъ свърши това, подбѣли очи, отпусна главата си на възглавницата . . . чу са силно издѫхване . . . Олга ѫ нѣмаше вече!

Ако бихъ поискалъ да опиша страданията, въ които ма хвърли смъртьта на жена ми, азъ бихъ билъ принуденъ да извадя отъ дълбочината на ада единъ, който е осѫденъ на най-голѣмитѣ мѫки, комуто тѣжи и най-голѣмото Божие проклятие . . . Баща ми, виждаше са, че, като помняше послѣднитѣ думи на Олга, не само не ма упрѣкаваше за миналото, нъ даже са мѫчаше да ми вдѫхне обичъ къмъ живота, къмъ работата, да вдѫхне въ измѫчената ми душа вѣра въ бѫдѫщностьта. Всичко бѣше напраздно. Азъ са чувствувахъ недостоенъ за това състрадание; съвѣстьта ми стана противъ мене съ всичкитѣ си орѫжия . . .

Потъналъ съ скрьбь, азъ не обръщахъ внимание на промѣнението, което ставаше въ баща ми, слѣдъ смъртьта на Олга, която той обичаше отъ всичкото си сърдце. Както въ мене той виждаше допълнение къмъ живота си, тъй и въ нея—продължение на този животъ. Като загуби Олга, той всичко загуби, загуби и надѣждата за въ бѫдѫще . . .

Баща ми, съсипанъ отъ скѫпата загуба, тихо и неза-

Digitized by Google

бѣгъзано повѣхваше, и азъ, потъналъ въ скрѣбь, не прѣдвиждахъ новата, грозящата ма опасность. Азъ не забѣлѣзахъ, какъ баща ми, такъвъ дѣятеленъ и енергиченъ отъ напрѣдъ, стана изведнъжъ равнодушенъ и посърналъ. Гласа му отслабна. Пълното му и румяно лице погрознѣ и повѣхна, а ясния му погледъ загуби живостьта си . . . Изведнъжъ този старецъ лѣгна и не стана вече. Тъзи неотчаквана, почти скоро пристигнала смьрть биде като допълнение на страданията ми, които не намирамъ думи да опиша.

VIII.

Слѣдъ погрѣбението на баща си азъ напуснахъ Иркутскъ; азъ побѣгнахъ отъ този градъ и тръгнахъ да пътешествувамъ по бѣлия свѣтъ, та дано въ пътешествието да намѣря развлечение. Азъ посѣтихъ всичкитѣ европейски страни, обходихъ малко или много извѣстнитѣ азиятски и африкански кжтове, нъ кждѣто и да отидяхъ, всѣкждѣ подирѣ ми вървяха скрѣбьта и гризението на съвѣстьта . . . Ако и по нѣкога да са мѣрнуваше въ памятьта ми образа на тъзи, която пьрва ми даде да изберж всичкитѣ прѣлести на любовьта, азъ са мжчахъ да отклечж това въспоминание, като такова, което оскърбява свята память на починалата. Мене ми са стори, че скорошнитѣ два гроба туриха между меня и Саша непроходима прѣграда.

Между това, азъ продължавахъ да ж любя, ако и съвѣстьта ми да протестираше противъ тъзи любовь.

Едно спомнюване само за това обаятелно сжщество твърдѣ често ма караше да забравямъ жена си и баща си . . . Азъ исхъ да усѣщамъ, че ще дойде минута, въ която скрѣбното ми минало ще почне да са бори съ примамливото бждще. Азъ са мжчахъ да намѣря оправдание въ постъпенното забравяне на миналото, и най-сѣтнѣ го намѣрихъ. Азъ разсжждавахъ тъй: „Имамъ ли право, като младъ человѣкъ, пъленъ съ сила и здравие, да живѣя постоянно, като нѣкой кьохналъ старецъ, само съ едни въспоминания за умрѣлитѣ? Трѣбва ли да жертвувамъ любимото си сжщество за миналото, което потъна безвъзвратно въ вѣчностьта. Най-сѣтнѣ сама Олга, тъзи добра ангелска душа, като умираше, ми каза: „бжди щастливъ“ . . . Защо да бѣгамъ отъ възможното щастие, когато ми е разрѣшено да са наслаждавамъ отъ него“ . . .

Тъзи логика рѣши исхода на борбата ми въ полза на

Digitized by Google

примамливото ми бѫдѫще. Това, което прѣди два дена считахъ за прѣстѫпление, това сега ми са струваше не само справедливо, нъ даже задължително. Азъ рѣшихъ, че всѣка изгубена минута лѣпва на съвѣстьта ми ново черно пятно; необходимо е, безъ да са бавя, да тръгна за Петербургъ и да отрия сълзитѣ отъ очитѣ на момата, която любяхъ и съ прочувственни ласкания да ѭ накарамъ да забрави скръбьта, въ която ѭ хвърли неволната ни раздѣла . . . Едвамъ ла са мина единъ часъ слѣдъ горнитѣ разсѫждения и азъ бѣхъ въ вагона, който хвърчеше по желѣзния пѫть за Петербургъ. Силата на парата, която ма носяше, ми са струваше слаба, спиранията по станциитѣ — твърдѣ продължителни . . . Мене ми са искаше да прѣхвръкна пространството, което ма дѣлеше отъ Петербургъ, съ бързината на електрическия токъ. Най-сѣтнѣ слѣдъ три дни и три нощи, азъ пристигнахъ въ столицата. Щомъ като излѣзохъ изъ вагона, сѣднахъ въ пьрвия екипажъ, който очитѣ ми видѣха и викнахъ на каруцарина:

— На Большую Морскую . . . Карай . . . Отъ меня една рубла да са почерпишъ . . . Като стрѣла прѣхвърча шайната. Слѣдъ нѣколко минути тя са спрѣ прѣдъ вратата на познатата ми кѫща. Пьрвата личность, която срѣщнахъ, като са искачихъ въ антрето, бѣше Прасковия.

— Гдѣ я тя, гдѣ е? . . . Казвай, за Бога, измърморахъ съ развълнуванъ гласъ.

— Въ оранжерната стая, продума тя, малко очудена отъ ненадѣйното ми идване, вѣроятно отъ безумния ми изглѣдъ.

Подиръ една минута азъ бѣхъ на прага на оранжерната стая, на това очаквателно кюшенце, гдѣто прѣди три години прѣкарахъ толкова блаженни, щастливи часове . . . Саша стоеше подъ магнолиитѣ и, безъ да ма забѣлѣжи, киташе си една раскошна китка. О, колко бѣше хубава тя! Като очарованъ, глѣдахъ на нея. Въ разстояние на три години тя бѣше са много промѣнила и при това разхубавяла: отъ гиздава мома, тя бѣ станала най-раскошна, най-възхитителна жена . . . Спуснахъ са къмъ нея, готовъ да ѭ пристисна въ страстнитѣ си обятия.

Изненадана отъ явяването ми, тя искрѣщѣ отъ страхъ. Като ма позна, поуправи са, стана отъ стола и ми протѣгна рѫката си . . . Азъ не отчаквахъ такава срѣща. Азъ мисляхъ, че тя съ възторгъ ще са хвърли въ обятията ми.

Digitized by Google

— Колко си добръ, ти не забравяшъ старитѣ си познайници, продума тя съ единъ звученъ гласъ, като при това ма изглѣждаше спокойно.

Очуденъ, поразенъ отъ тъзи хладна благосклонность, азъ мълчахъ.

— Азъ често си припомняхъ за тебе, продължи Саша съ сжщия гласъ. Често пжти сме си приказвали съ татя за тебя. Знаешъ, той искренно та обичаше. Даже нѣколко дена прѣди смьртьта си той си припомни за тебя.

— Нема той умрѣ? извикахъ азъ, поразенъ отъ неочакваното извѣстие за смьртьта на симпатичния Варламова.

— Какъ! Нема ти не бѣ са научилъ за това нещастие, което ма сполѣтя прѣди една година и половина? . . . Много скърбяхъ, нъ врѣмето изглажда всичко . . . Въ всѣкий случай, не са съмнявамъ, че ти си спазилъ расположението си къмъ мене . . .

— Азъ! Ахъ, Сашо, смѣешъ ли още да попиташъ за това!? . . . извикахъ азъ съ трѣперящъ отъ вълнение гласъ, като притискахъ силно ржката ѝ къмъ устнитѣ си.

Тя са засмѣ:

— Както виждамъ, ти ни най-малко не си са измѣнилъ, добрий ми Алексѣй; все такъвъ си въсхитителенъ и палавъ.

— Азъ никога не са промѣнявамъ, продължихъ азъ, като продължавахъ да цълувамъ ржката ѝ.

— Това е лошо! Годинитѣ сж длъжни да давжтъ солидность и разсждителность. Колкото са отнася до мене, то азъ вече отдавна захвърлихъ екзалтацията. Сега съзнавамъ, че това е по-добро . . .

— Нема ти си щастлива! съ трѣпетъ ѝ попитахъ.

Да, въ пълното значение на тъзи дума. Ако баща ми, както толкова ма обичаше, не бѣ умрѣлъ, ако ти би билъ при мене, а ти знаешъ, че азъ всѣкога съмъ та имала за единъ най-добъръ приятель, днитѣ ми биха текли ясно и радостно.

Азъ рѣшително нищо не разбирахъ и вцѣпенъ стояхъ прѣдъ Саша, като са мжчахъ да съберж мислитѣ си.

Тя не забѣлѣзваше вълнението ми и, занята съ чувствата си, продължаваше съ радостна и щастлива усмивка:

— Не го знаешъ, скжпий ми Алексѣй, не знаешъ, колко е добъръ, колко ма той обича!

Digitized by Google

— Кой е този „той“!? . . . измърморахъ полусъзнателно. Сърдцето ми са свиваше, силно и болѣзненно тупкаше.

— Страненъ въпросъ, удивително проговори Саша. „Той“ —мжжъ ми. Нема ти не получи писмото, съ което ти са извѣстяваше за моя бракъ? . . . Сега той е на борсата. Той твърдѣ усърдно са занимава съ работата си, нъ прѣдупрѣдявамъ та, нищо не прѣдприема, прѣди да са посъвѣтва съ меня; затова азъ добрѣ зная за движението на капиталитѣ, на процентитѣ, отбирамъ отъ подиганието и спаданието на разнитѣ банкноти, съ една дума, отъ вѣтърничава мома азъ станахъ практична жена.

Дълго врѣме расправяше тя за новия си животъ, безъ да забѣлѣжи блѣдностьта и вълнението ми. Като отъ нѣкакъвъ облакъ са прѣтъмня на очитѣ ми. Мене ми са стори, че всичко наоколо ми са върти. Едвамъ са държахъ на краката си, като са придържахъ у стола.

— Извини, продължаваше Саша; азъ са захласнахъ да ти расправямъ за себѣ си, за щастието си, за работитѣ си, а пъкъ никакъ не са смислямъ, че ти, вѣроятно, си измжченъ отъ дългия пжть, а може би си и гладенъ. Ужасенъ апетитъ имамъ сега, не такъвъ, както отнапрѣдъ . . . Осипе! извика тя. Дай да обѣдвами, нъ само скоро! . . . Ще ти покажа дѣтенцето си . . . Истинското съкровище! . . .

Като издума бързѣ тѣзи думи, затече съ въ залата. Азъ отрихъ съ кжрпата си студения потъ, който бѣ са показалъ на лицето ми. Подиръ малко Саша са показа на прага, държащецъ за ржка мъничката си дъщеря.

— Харесвашъ ли ю? . . . Защо мълчишъ!? каза ми тя. Хайде, похвали ю, пригърни ю, цълуни ю . . . Боже мой, какъ врѣмето измѣнява хората! . . . Ти си станалъ нѣкакъ страненъ: едвамъ що са въсхищаваше отъ меня, а сега стоишъ мълчеливъ и замисленъ, като че ти си равнодушенъ къмъ щастието ми. Какво е това!? . . . И безъ да чака да ѝ отговоря, тя притури!

— Сега ще дойде Николай—той ще та поразвесели . . . И мжжъ ми е веселъ, когато азъ поискамъ това.

Боже мой, тя ма мисляше за непотрѣбенъ дивъ звѣръ. Струваше ми са невъзможно да забрави тя всичко минало.

— Чувай, помнишъ ли онова врѣме, когато двама стояхме тукъ, на този столъ? на сила проговорихъ азъ, като чувствувахъ гжрдитѣ ми да са свижтъ подъ тѣжестьта на мжкитѣ, съ коитѣ бѣха прѣпълнени.

Digitized by Google

— Какъ да не помня, спокойно отговори Саша. Тогава завързахме ний нашето приятелство.

— Приятелство! извикахъ азъ, като при това почувствувахъ, каква зла усмивка са показа на устнитѣ ми. А, това помнишъ ли!? И извадихъ отъ джоба си останкитѣ отъ изсъхналия карамфилъ. Като тури лорнета на очитѣ си, тя почна съ любопитство да са вглѣдва въ залога на взаимната ни привързанность, и то тъй, като че тѣзи изсъхнали листа съставляваха за нея нѣкой загадъченъ прѣдмѣтъ.

— Какво е това? попита ма тя.

— Карамфиля, когото ми даде и когото азъ съ благоговѣние съхранявамъ, като скѫпъ спомѣнъ.

— Какво дѣтинство! извика Саша, като са засмѣ . . . Трѣбва човѣкъ да е поетъ и фантазьоръ, за да носи толкова врѣме тъзи шепица сухи листенца.

Уловихъ ржката ѝ и безъ да искамъ, стиснахъ ѫ силно. Струваше ми са, че почнахъ да подлудявамъ, че нѣкой ма мѫчи, души . . . Саша извика отъ болѣсти:

— Бѫди прѣдпазливъ, когато исказвашъ приятелството си. Вѣрвамъ, че ма обичашъ, нъ защо стискашъ тъй силно ржката ми, виждашъ, боли ма . . .

Възвръщающецъ са къмъ нѣкогашнитѣ въспоминания, продължи съ единъ сериозенъ тонъ:

— Въспоминанията, които непокѫтнати пазишъ въ сърдцето си, че забравяшъ даже положението ми, като умѫжена жена, бѣха буйности на младостьта: малки грѣшки, които почти всѣкий човѣкъ има въ съвѣстьта си. Съвѣтвамъ та, като истененъ приятель, да не спомняшъ за тѣхъ прѣдъ мѫжа ми, защото Николай, ако и да е добъръ и прѣданъ на приятитѣ ми, нъ, знай, прѣди всичко, че той е търговецъ и не цѣни поезията . . .

Всѣка Сашина дума падаше на сърдцето ми, като камъкъ. Тя безжалостно разбиваше кумира ми, въ кълта натикаше въспоминанията, първата ми любовь . . . О, какъ страдахъ! Бивахъ минути, когато человѣкъ, поразенъ отъ ужасни душевни удари, не е въ състояние да мисли, да издаде поне звукъ и да билъ звукъ, да искаже болката си, която тѣжи на сърдцето му. Такава минута настѫпи и за мене. Лишенъ отъ воля, отъ сила, азъ само едно чувствувахъ, че съмъ длъженъ незабавно да напустна кѫщата, въ която са роди и раз-

Digitized by Google

горѣ първата ми любовь, въ която къщѧ станахъ прѣстѫпникъ, безъ да искамъ . . . Съ автоматическо спокойствие тръгнахъ къмъ вратата. Саша, занята съ приготовленията за обѣда, не забѣлѣза това. Съ равни, еднакви крачки влѣзохъ въ антрето.

— Ахъ, колко сте поблѣдняли! извика Прасковия, която носяше една чания.

Продължавахъ си пѫтя, безъ да и отговоря . . . Обичното куче на Саша—„Нептунъ“, затече са къмъ меня, умилкваше са наокодо ми—азъ го ритнахъ съ крака си. Бѣдното животно взе да вие жално . . . Проклинахъ минутата, въ която ми хрумна на ума да отида при тая жена. Ако останяхъ съ страданията си, се пакъ бихъ живѣлъ съ скѫпитѣ въспоминания за първата си взаимна любовь . . . Сега, прочее, тѣзи въспоминания са разбиха, едвамъ сега узнахъ, че нѣмаше взаимность, а всичко това е било една жестока и безпощадна палавость. Далечъ отъ нея, ако и да бихъ узналъ даже, че тя са е умѫжила, азъ пакъ бихъ билъ нещастенъ, нъ не щѣхъ да испитамъ тѣзи безгранични мѫки, които тука испитахъ. Да, да бѫдешъ около една жена, която любишъ, и да чувашъ, че тя гнусно са шегува съ миналитѣ, божественно-въсхитителни моменти отъ първата ти любовь,—това е страшно, адска мѫка, която може да разбере само този, който самъ е испиталъ нѣщо подобно. Нейното равнодушие бѣше за меня нѣщо по-вече отъ ненависть. Минало за нея не сѫществуваше . . . А азъ!? Азъ за нея толкова пострадахъ! . . . Тя бѣше виновницата за страданията на моята Олга.

Какво са случи послѣ съ меня, ти знаешъ. Върнахъ са въ отечеството си, въ Иркутскъ. Нъ този градъ се тъй ми напомняше жена ми и баща ми, по причина на което са принудихъ да ги напустна за всегда . . . Всрѣдъ безлюднитѣ степи, по непроходимитѣ лѣсове, въ сѣвернитѣ тундри тръгнахъ да диря, ако не забравяние, поне облекчение на душевнитѣ си страдания. Нъ никѫдѣ не могѫ да го намѣря. Азъ странствувахъ по бѣлия свѣтъ като Вѣчния Евреинъ, и както него не могѫ да намѣря спокойствие и прошка . . . Отъ миналото ми останаха само тѣзи два извѣхнали цвѣта: една ми спомня недостойната ми любовь, а другия—за възможното щастие, което самъ сгазихъ съ краката си . . . Като говоряше послѣднитѣ думи, Старцевъ ми показа два извѣхнали каранфиля и нѣколко пожелтѣли листовци . . . Жалостно изглѣдахъ нещастния скитникъ.

Digitized by Google

По изсъхналитѣ му страни полека са търкаляха двѣ сълзи. Отпусналъ главата на гѫрдитѣ си, той изглѣждаше, че са намѣрва подъ натиска на тѣжкитѣ си въспоминания и биянието на съвѣстьта.

Подиръ нѣколко недѣли нѣмаше вече скитника на бѣлия свѣтъ: той умрѣ почти на рѫцѣтѣ ми отъ най-лошата охтика, като ма моляше да туря въ гроба му листенцата отъ извѣхналитѣ каранфили.

ДРАГАНА И ВОЙКА

(Идиллия)

отъ С. Казанджиевъ.

Между два голѣми дѣла
Въ Дана, прѣлестна долина,
Като птица е кацнала
Проста кѫща на чуклина.
Спорѣдъ старата направа
Тя е ниско, на земята,
В' срѣдъ зелената морава
Оградена с' два-три плѣта.
Полѣпена за Великъ-день,
Става много пьстролика:
Видъ добива чудовиденъ,
Като тьнка трепетлика.
Плѣвня вѣтха, кошовита,
Посрѣдъ сѣнчасти два бора,
С' тьнки плочици покрита
Има тя на край на двора.
Край борове, на поляна,
Пастра вода с' шумъ са лѣе
И на близо прѣрастлана
Гора страшно са синѣе.
В' тъзи кѫща проста, мила,
Живѣй хубава дѣвойка,
Що на „Сурва“ са й родила,
Та зъве са Бѣла Войка.
Сестра има тя Драгана—
Дѣволика, суха, мала.
На лѣтѣ въвъ Балкана
Ходи шиндри да си дѣла.
Бѣдна, леле, е вдовица!
Клѣта, сама-самниничка
Тя съсъ хлѣбецъ и водица
Си са храни, като птичка.
Върху трѣвниста рѫтлина
Хижа има много проста:
Полѣпена с' мазна глина
И подпрѣна с' два-три лоста.
Весъ день шиндри она дѣла,
А при-вечерь край камина
С' хурка проста, угорѣла
Прѣде вълна, ту коприна.
Има добра залъгалка—
Малко дѣте, пеленаче,
Кое бави съсъ дрънкалка,
Ако често си то плаче.
Кога млѣко тя му дава,
И слѣдъ туй да го прѣспи,
Тъзи пѣсень му запѣва
И надъ него мило бди:
„Милий сине, мое дѣте,
Насучи са с' млѣко ти.
Разцьвни са като цвѣте́,
Па си сладко позаспи.
В' твойта люлка влаковата
И в' тъз' проста пелена
На сънь прѣдай си душата
Отъ гласеца нàни-нà.

Digitized by Google

На далече по горица
Въвъ съня си ти иди.
Теб', пази божа рѫчица
И надъ тебе ангелъ бди.
Нàни-нàни; съни-съни!
Кога слънцето изгрѣй,
Тогаз' Данчо да ми стане
И кат' агънце заблѣй.
Дано-Данчо, насучи са,
Работа ма чака мен',
И за сега нà ти цица.
Спи, порастни младъ ергень."
Данчо в' люлката заспива,
А тя сѣди да „петляно".
Послѣ просто са посвива
На одърче непостлано.
И заспива... Чудно хърка,
Ту са мѣсти, ту бълнува...
Отъ шумъ, сѣкашъ, роякъ хвърка,
Ил' че море са вълнува.
'Га зората са явява
С' много хубава усмивка,
Данчо въ люлката запѣва
И подига си завивка;
А Драгана са подига
И ослушева си Дана.
Гуреливи очи мига
И поглѣдва къмъ Балкана.
Послѣ става... Блага цица
Дану да посучи дава,
Па отива въвъ горица
Край зелената морава,
Дѣто шиндри ще си дѣла.
Сѐ тъй върши тъз' вдовица,
До днесъ така доживѣла
Въ едно с' мила си душица.

Веч' обличамъ друга гуна, [2])
Промѣнявамъ това пѣро,
Земамъ първата си дума
И захващамъ с' потно чело.
Край войкината чуклина,
Подъ рѫтлина, на поляна,
Срѣщу новата година
Шумно хоро са подхвана;
А пъкъ Войка прѣдъ Драгана
До пушливата камина
Жалъкъ разговоръ захвана
(Снѣгъ скрибучи по пъртина):
—„Бѣдна, како, си вдовица
Съсъ невинно малко дѣте;
Но азъ кутра [3]) и дѣвица
Вѣхна като полско цвѣте.
Ти моминство си видѣла,
Отъ „живота" си вкусила,
На хорото си играла,
'Га си малка мома била:
А азъ клѣта, кат' робиня,
Само мжки съмъ пащала.
В' това мѣсто-ала пустиня,
Станахъ мома вече стара.
Ако й толкоз' хубавица,
Никой в' мене са не взира.
Ахъ, злочеста съмъ дѣвица,
Нѣмамъ баща,—майка мила!"
—„Сестро Войке, сестро мила,
Наранявашъ ми сърдцето.
Косата ми са е свила
И блѣднѣе ми лицето!
Да са гнѣвишъ ли на Бога,
Че така си са родила?
Това, сестро, азъ не мога
Да направя: нѣмамъ сила!"...
—„Право, како, то не бива.
(Войка в' часа отговори,
Па 'зѣ вода да налива
И прозореца отвори).
Слушай како-ле Драгано,
Да ти кажѫ, вече смѣю.
Утрѣ в' зори, много рано,
Изъ митоха щѫ са рѣю".
И пригърна милий Дана,
Па си сълзи тя порони.
Жално поглѣдна Драгана
И пакъ почна да ромони [4]):
—„Нещѫ вече да живѣю

---

[1]) Въ слѣдующитѣ 6 куплета има волность.
[2]) Дрѣха.
[3]) Клѣта.
[4]) Говори.

Digitized by Google

На тъя' чуклина планинска,
Дѣ отъ всичко най-милѣя
Приликата си момински!“
—„Много, сестро, си търпѣла,
Стой, почакай още малко!
Баба Яна е казала,
Че та иска остà Райко.“
Тогаз' Войка къмто скита[5])
Тръгна сама мощнѣ[6]) ядна,
Но отъ мжка жаловита
На край прага ѝ припадна.
Драгна с' поглѣдъ къмъ небето
Горко сълзи 'зе да рони;
Бързо пови си дѣтето
И захвана да ромони:
„О, вий ангели крилати,
Силни горѣ в' небесата,
Мене на помощь елате!
В' тъзи кжща проста, свята
Утѣшете мене бѣдна
И свѣстете ми сестрата!“...
Войка в' очи ѫ поглѣдна,
Леко дигна си главата
И продума: „не тжжи,
Сждбата е тъй рѣшила!“. . .
. . . . . .
. . . . . .
Драгна ведно с' милий Дана
Си отиде въвъ селото—
Тамъ при стара баба Яна,
Коймъ каза си тѣглото.
Тогаз' Войка са събуди,
Врѣдъ разглѣда изъ обора.
Нѣщо в' пазвата си гуди
И прѣскочи прѣзъ стобора.
Плаховито тя прѣмина
Гори, рѣки и ливади,
Та отиде посрѣдъ зима
При калугеркитѣ млади . . . .
. . . . . .

Троянъ.

ПОЕЗИЯ.

Възбуденъ, приготвенъ, съсъ духъ ожаднѣлъ
За пѣсни чаровни, за тайни вълненья,
Примисляхъ си още, за що не сьмъ пѣлъ,
И диряхъ прѣдмѣти зарадъ вдъхновенье.

Погледнахъ човѣка, завзетъ съ интересъ,
Люлѣй са и пъпли срѣдъ мирското море;
Опитенъ стрѣми са за злато и честь
И с' якитѣ скали отчайно са бори.

И видѣхъ го празенъ, нищоженъ, студенъ,
И жадний си поглѣдъ отъ него отвърнахъ,
И видѣхъ небето съсъ трѣпетъ священъ,
И къмто земята очитѣ обърнахъ.

Нъ бѣше небето еднакво наврѣдъ,
Еднакво бѣ синьо и пусто и гладко.

---

[5]) Хамбарь, изба.
[6]) Твърдѣ.

Digitized by Google

И бѣше навьсенъ заспалия свѣтъ,
И нищо не видѣхъ приятно и сладко.

И рѣкохъ, че всичко са вече въспѣ—
Небето, земята и шумното мо̀ре;
Исчерпа са всичко, що хубаво бѣ,
И нѣма поезия ни долу, ни горѣ. . .

Нъ зърнахъ прѣдъ себѣ умиленъ, смутенъ,
Овиснала капка на листо зелено,
И алено цвѣте в' буряна сгѫстенъ
Показваше нѣжно лицето засѣно.

И грѣяха в' нея небесни лѫчи,
И трѣпкаше тихо и чудно лъщѣше:
Сравнихъ ѭ с' бисеръ и с' сълза в' очи,
Нъ лъжно, безсилно сравненьето бѣше!

Прѣкрасно, румяно изъ дивий бурянъ
Показваше си то образа засѣнний:
Сравнихъ го с' младенецъ невиненъ, румянъ
И с' всичко. . . нъ бѣ туй безсилно сравненье!

И казахъ: нищожни, безсилни сме ний,
Че само въвъ капката свѣтла, трѣплива
И в' цвѣтето, що са поезия крий,
Е много за наш'та фантазья игрива. . .

Ст. София.
16 Декемврий, 1887 г.

Хр. Карашетковъ.

У Т Ѣ Х А.

Ехъ, съсѣди оставете
Мирно да си пия.
Вмѣсто с' думи почерпете
С' вино и ракия.
Милоливо поглѣднете
Мойта голотия,
Пъкъ ми правото кажете:
Могѫ л' да не пия?
Останалъ съмъ отъ години
Сиракъ безъ покривка,

Digitized by Google

Минахъ своитѣ младини
Тѣжко, безъ почивка.
Винцето ми бѣ другаря
И нощѣ и дéнѣ.
Ехъ, не можатъ са прѣкара
Мжки безъ пиенье!

Ехъ, порастнахъ и набрахъ си
Спорѣдъ мене булка.
Богъ убилъ ѫ! зла наврѣхъ си
На глава качулка!
Виждъ ти щастье! Тя излѣзе
Люта поразия.
Като юда ми са плѣзи,
Нѣвга ма и бие.

Тѣгли ли са, я кажете,
Дор' му са не хвърли?
Дайте вино, па 'ко щете,
Въ огънь да са пърля...
Уморенъ са вечеръ върна,
Идѫ на почивка—
Какво въ кѫщата да зърна?
Рѣдъ ли ил' усмивка?

Кат' хайдутинъ распиляла
Всичкото жената,
Разлютена, подивяла
Криви си устата.
Е, кажете!... Кат' опаренъ
Бѣгамъ в' механата,
Дордѣ не сѫмъ натоваренъ
С' главнята, с' машата...

Ехъ, нахвърлямъ са наздраво,—
Нѣма страхъ, боленье!
Нека са сберѫтъ тогава
Триста луди жени!...
Ехъ, съсѣди, оставете
Винце да си пия.
Вмѣсто с' думи почерпете
С' вино и ракия.

Ст. София.
10 Декемврий, 1887 г.

Хр. Карапетковъ.

Digitized by Google

Добъръ Юнакъ са надварва съ Ясното Слънце.

(Народна пѣсень).

Похвалилъ са й Добъръ Юнакъ
Снощи-вечеръ на сѣдѣнки,
Узарàна на кладѣнци,
Че си има добра коня,
Та надбързва Ясно Слънце.
Отъ дѣ го зачу Ясна звѣзда,—
Ясна звѣзда Вечерница,
Вечерница и Зорница,—
Слънчовата мила сестра,
Мила сестра хубавица,
Че си утиди тамо горѣ,
Тамо горѣ на Истока,
Дѣто Слънце ще изгрѣе;
Почака го дуръ изгрѣе,
Дуръ изгрѣе, дуръ угрѣе.
Говори му ясна звѣзда,—
Ясна звѣзда Вечерница,
Вечерница и Зорница,—
Слънчовата мила сестра,
Мила сестра хубавица:
„Ой та тебя, Слънце братецъ,
Като грѣешъ отъ високо,
Като глѣдашъ на широко,
Видѣлъ ли си въ Долня Земя,
Видѣлъ ли си Добъръ Юнакъ,
Добъръ Юнакъ, с' добра коня
Да надбързва Ясно Слънце?“
Отговаря Ясно Слънце:
„Ой та тебя, мила сестро,
Не съмъ видѣлъ Добъръ Юнакъ,
Добъръ Юнакъ, с' добра Коня
Да надбързва Ясно Слънце.“
Проговаря Слънцу сестра,
Слънцу сестра хубавица:
„Похвалилъ са й снощи-вечеръ,
Снощи-вечеръ на сѣдѣнки
И узарàна на кладѣнци
Прѣдъ момитѣ, прѣдъ момцитѣ,
Чи си има добра коня,
Та надбързва Ясно Слънце!“ ...
Говори й Ясно Слънце:
„Ой та тебя мила сестро,
Мила сестро Вечернице,
Вечернице и Зорнице,
Я да идишъ да му кажишъ:
Да си дойде утрѣ зарань,
Утрѣ зарань, на Истока,
Да са двама надбързвами.
Ако ли ма той надбърза,
Да ми земни мила сестра,
Мила сестра хубавица,
Вечерница и Зорница;
Ако ли го язъ надбързамъ,
Да му земна добра коня“.
Отидé си Слънцу' сестра,
Слънцу' сестра хубавица,
Вечерница и Зорница,
Че отиде снощи-вечеръ,
Снощи-вечеръ на сѣдѣнки
И зараньта на кладѣнци,
Тамъ завàри Добъръ Юнакъ
При момитѣ, при момцитѣ.
Проговаря Слънцу' сестра.
Слънцу' сестра хубавица:
„Ой та тебя, Добъръ Юнакъ,
Чуло та е Ясно Слънце,
Че са фалишъ прѣдъ момитѣ,
Прѣдъ момитѣ, прѣдъ момцитѣ,
Чи си имашъ добра коня,
Та надбързва Ясно Слънце.
Проводи ма Ясно Слънце,
Проводи ма, да ти кажа:
Да си идишъ сутрѣ рано
Тамо горѣ на Истока,
Да са двама надбързвати.
Ако ли го ти надбързашъ,
Да му земнишъ мила сестра,—
Мила сестра хубавица,—
Вечерница и Зорница.
Ако ли та то надбърза,
Да ти земне добра коня,
Що надбързва Ясно Слънце.“
Съгласи са Добъръ Юнакъ,
Добъръ Юнакъ, с' добра коня.
Проговаря Добъръ Юнакъ:
„Ой та тебя, Слънцу' сестра,
Слънцу' сестра, хубавица,
Иди кажи твойму брату,

Digitized by Google

Чи сутрѣ сънъ на Истока,
Ще го чакамъ сутрѣ рано,
Да са двама надбѣрзвами.
Ако ли ма той надбѣрза,
Да ми земни добра коня".
Отиде си Добъръ Юнакъ,
Обсѣдна си добра коня,
Обсѣдна го, обюзда го,
Обсѣдна го с' синьо сѣдло,
Обюзда го с' алатна юзда,
Подпаса го с' три колани,
С' три колани, пъстри смоци,
Та утиди тамо горѣ,
Тамо горѣ, на Истока,
Дѣто Слънце ще изгрѣва.
Подади са Ясно Слънце,
Обади са Добъръ Юнакъ:
„Ой та тебя, Ясно Слънце,
Щемъ ли да са надбѣрзвами?"
Отговаря Ясно Слънце:
„Щемъ, Юначе, хайде пущай!
Ако ли ма ти надбѣрзашъ,
Ще ми замнешъ мила сестра,—
Мила сестра хубавица,
Ясна звѣзда Вечерница,—
Вечерница и Зорница;
Ако ли та азъ надбѣрзамъ,
Ще ти земна добра коня".
Обзаложи са Добъръ Юнакъ.
Пусна коня вихрогоня,
Пустна коня на захòда...
Вървѣли сж, варили са:
Ясно Слънце на обѣда,
Добъръ Юнакъ на пладнина...
Умори са добра коня,
Добра коня, вихрогоня,
И на коня Добъръ Юнакъ!
Слѣзи Юнакъ да почини,
Добра коня да нахрани;
Пустна коня да си пастни,
Добъръ Юнакъ да си дрѣмни.
Дрѣмалъ Юнакъ, повадрѣмалъ,
Ясно Слънце не го чака:
Слънцето са навалява,
Навалява, ще засѣда.
Юнака са не събужда...
Надъ глава му добра коня,
Добра коня, вихрогоня,
Съсъ крака си земя копай
И Юнаку проговаря:
„Събудй са, Добъръ Юнакъ,
Събуди са, не наспалъ са!...
Отидé ти добра Коня,
Добра коня, вихрогоня!"...
Събуди са Добъръ Юнакъ,
Поглѣда си Ясно Слънце,
А Слънцето на захòда...
Нажали са Добъръ Юнакъ,
Пайвантъ сбира, сълзи рони,
Юзда юзди, жално плачи...
Проговаря добра коня,
Добра коня, вихрогоня:
„Недѣй плака, Добъръ Юнакъ,
Ще догонимъ Ясно Слънце.
Припаши си тънка снага,
Да ти снага не растърся,
Прѣвьржи си бѣло лице,
Да го гора не убрули".
Припаса са Добъръ Юнакъ,
Припаса са, подпаса са,
Да го конче не растърси;
Привьрза си бѣло лице,
Да го гора не убрули;
Яхна Юнакъ добра коня
Добра коня, вихрогоня.
Вихрушки са завьртяха,
Облаци са затъмняха...
Ясно Слънце на портитѣ.
Добъръ Юнакъ въвъ портитѣ.
Надбърза си Добъръ Юнакъ,
Надбърза си Ясно Слънце
И му юзе мила сестра,
Мила сестра хубавица,
Ясна звѣзда Вечерница
Вечерница и Зорница.

Записалъ *Д. Гинчевъ* въ 1865 г. въ Колония Карагачъ (Бессарабия).

Digitized by Google

ПОСТЬПЕННО УБОГАТЯВАНИЕ.

(Народна пѣсень).

Азъ отидохъ на пазарь;
Купихъ пѣтелъ за динарь;
Пѣтела ми рано пѣй:
Пѣй, пѣтльо, ти си мой,
Пѣй, пѣтльо, азъ сьмъ твой:
Точи вино, та ма пой,
Та ма пой, та ма пой!

Азъ отидохъ на пазарь;
Зехъ кокошка за динарь;
Кокошка ми яйца носи;
Пѣтела ми рано пѣй:
Пѣй, пѣтльо, ти си мой,
Пѣй, пѣтльо, азъ сьмъ твой:
Точи вино, та ма пой,
Та ма пой, та ма пой.

Азъ отидохъ на пазарь:
Купихъ овца за динарь;
Овцата ми ягни са;
Кокошка ми яйца носи;
Пѣтела ми рано пѣй:
Пѣй, пѣтльо, ти си мой,
Пѣй, пѣтльо, азъ сьмъ твой:
Точи вино, та ма пой,
Та ма пой, та ма пой.

Азъ отидохъ на пазарь;
Купихъ коза за динарь;
Козата ми яри са;
Овцата ми ягни са;
Кокошка ми яйца носи;
Пѣтела ми рано пѣй:
Пѣй, пѣтльо, ти си мой,
Пѣй, пѣтльо, азъ сьмъ твой:
Точи вино, та ма пой,
Та ма пой, та ма пой!

Азъ отидохъ на пазарь;
Купихъ крава за динарь;
Кравата ми тели са;
Козата ми яри са;
Овцата ми ягни са;
Кокошка ми яйца носи;
Пѣтела ми рано пѣй:
Пѣй, пѣтльо, ти си мой,
Пѣй, пѣтльо, азъ сьмъ твой:
Точи вино, та ма пой,
Та ма пой, та ма пой!

Азъ отидохъ на пазарь;
Зехъ кобила за динаръ;
Кобилата кончи са;
Кравата ми тели са;
Козата ми яри са;
Овцата ми ягни са;
Кокошка ми яйца носи;
Пѣтела ми рано пѣй:
Пѣй, пѣтльо, ти си мой,
Пѣй, пѣтльо, азъ сьмъ твой:
Точи вино, та ма пой,
Та ма пой, та ма пой!

Азъ отидохъ на пазарь;
Зехъ бивол'ца за динарь;
Бивол'цата *турми* са;
Кобилата кони са;
Кравата ми тели са;
Козата ми яри са;
Овцата ми ягни са;
Кокошка ми яйца носи;
Пѣтела ми рано пѣй:
Пѣй, пѣтльо, ти си мой,
Пѣй, пѣтльо, азъ сьмъ твой:
Точи вино, та ма пой,
Та ма пой, та ма пой!

Азъ отидохъ на пазарь;
Купихъ кошарь за динарь;
Кошара ми рои са;
Бивол'ца ми турми са;
Кобила ми кони са;
Кравата ми тели са;
Козата ми яри са;
Овцата ми ягни са;
Кокошка ми яйца носи;

Digitized by Google

Пѣтела ми рано пѣй:
Пѣй, пѣтльо, ти си мой,
Пѣй, пѣтльо, азъ съмъ твой:
Точи вино, та ма пой,
Та ма пой, та ма пой.

(Записалъ *Д. Гинчевъ* въ 1870 г. въ г. Руссе).

ПИСМА

за

Издирването на корѣнитѣ и законитѣ на Българский язикъ.

ПИСМО II.

Въ прѣдидѫщата книга азъ свършихъ съ прѣдлозитѣ и съ тѣхъ са завършватъ сичкитѣ, тъй нарѣчени днесъ, граматически части и сега вече ще прѣминемъ къмъ правописанието; но прѣди да са впусна въ него, което доста ще са продължи, азъ съмъ намислилъ да ти изложѫ въ общи чърти сичкото си учение за язика, което прѣминахми миналата година въ XII книга. За тая работа, азъ мисльѫ така:

Человѣкъ, надаренъ отъ Бога съ гласъ, той този гласъ най-нарѣдь го е издавалъ само съ днешнитѣ гласни звукови *ъ, а, е, и*. За да не ти са види това, дѣто ти говоря, че е само мое прѣдположение, азъ ти прѣпорѫчвамъ да почнешъ да правишъ точно наблюдение надъ нѣкое малко дѣте, отъ началото на онзи периодъ, когато почне да са съзнава и да съзнава прѣдмѣтитѣ, които са намѣрватъ около му. До това врѣмето, то издава само *ръвъ*, нъ отъ сега на татъкъ, кото почна да са съзнава колко-годѣ и да познава нѣщата, то почва да показва на прѣдмѣтитѣ съ усни—най-напрѣдь—и по-послѣ и съ рѫка или съ прьстъ. На примеръ, когато иска вода, или друго нѣкое нѣщо, то сочи, или съ устнитѣ си къмъ стомната, или съ цѣлото си лице са стрѣми къмъ водата, или пакъ, ако е знанието по-узрѣло въ него, то сочи и съ рѫчица, или прьстецъ и издава нѣкои отъ горѣ изложенитѣ гласове. Забѣлѣжва са, че най-напрѣдъ издава гласа *ъ*, а, когато не му забиратъ, или не обрѫщатъ внимание на искането му, то усилва гласа си и произнося гласа на буквата *а*. Ако и съ това не успѣе да обърне вниманието на обкрѫжѫщитѣ го блиски, да му дадатъ вода, то усилва гласа на *а*-та и го прѣвръща на *е*, единъ подиръ другий: *е—е—е!* и, подиръ това,

Digitized by Google

плача̀ ѐ готовъ. Като почне да плаче, то есть, да протака *е*-то, тогава ще обърнѫтъ вниманіе ближнитѣ му и ще разберѫтъ какво ище, т. е. ще земнѫтъ да го питѫтъ и то ще посочи на искания прѣдмѣтъ и ще изговори; *ъ*, или *а*, или пъкъ, ако е още сърдито, което често са случва, то ще имъ покаже на желаемото си нѣщо съ *е* или съ *е—е*!

Когато дѣтето дойде на по-голѣма стѣпень на съзнанието, то почва да показва на прѣдмѣтитѣ и съ гласа *о*, а подирь това — и съ *и*.

Ето туй сѫ тѣ гласоветѣ, съ които показва человѣкъ въ своето младенчество първоначално прѣдмѣтитѣ; туй сѫ тѣ показателнитѣ мѣстоимения, за които ти говорихъ още отъ началото на писмата си; туй сѫ тѣ, съ които и първобитния нашъ пра-отецъ въ дѣтинското си състояние е показвалъ, както и днесъ сѣкий отъ насъ въ дѣтинството си ги е употрѣбявалъ; туй сѫ тѣ, които сѫ са завардили и до днесъ въ языка ни и ги употрѣбявами и въ най-високата стѣпень на нашето развитие; туй сѫ тѣ, които сѫ положили основата на нашия языкъ и ще са употрѣбявѫтъ до тогава, до когато сѫществува языка въ устата на Българския народъ.

Както дѣтето и до днесъ показва съ уста, лице, рѫка, или съ прьстъ на прѣдмѣта и издава гласоветѣ: *ъ*, *а*, *е*, *о*, *и*, да привлѣче вниманието на обкрѫжаѭщитѣ го, да му помогнѫтъ, т. е. да му дадѫтъ онова, що иска, на което сочи съ нѣкоя часть отъ тѣлото си, тъй сѫщо и първобитния человѣкъ е издавалъ сѫщитѣ гласове, съ които е искалъ да привлѣче вниманието на ближнитѣ си и тогава е показвалъ съ тѣлодвижение (мимика) на прѣдмѣта, което правимъ и до сега, като не щемъ да говоримъ, а показвами само съ прьстъ, или съ нѣкой другъ членъ и издавали гласа: *ъ! а! е! о! и!*

Въ сѫщинската смисъль, гласоветѣ: *ъ*, *а*, *е*, *о*, *и*, не показвѫтъ прѣдмѣта; прѣдмѣта го показвами съ прьстъ — т. е. съ тѣлодвижение (мимика), а съ тѣхъ показвами себѣ си, т. е. издавами гласъ, да ни чуѫтъ, да поглѣднѫтъ на насъ и да видѫтъ, кой прѣдмѣтъ показвами.

Нъ понеже дѣтето сравнява себѣ си съ обкрѫжаѭщитѣ го прѣдмѣти, като ги мисли, чи сѫ и тѣ живи, както и человѣка въ въ първото си дѣтинско врѣме ги е мислилъ за живи и нуем подобни, то, както дѣтето, тъй и той е показвалъ съ *ъ*, *а*, *е*, *о*, *и* и себѣ си и прѣдмѣтитѣ, т. е. нѣмалъ е, както

Digitized by Google

и до днесъ нѣма, особни показателни мѣстоимения за себѣ си и особни за прѣдмѣтитѣ, както можемъ да са увѣримъ отъ това, че и до днесъ показателнитѣ мѣстоимения: *тъ, та, то, тѫ;* той, тя, то, тѣ; азъ, ти, той, тя, то, тѣ; ний, вий, тѣ; тоя, тая, това, тия; *въ, ва, во, вѫ;* *овъ, ова, ово, овѫ;* *нъ, на, но, нѫ;* *онъ, она, оно, онѫ;* *съ, са, со, сѫ, соа, саа, соо* (сова); си (сеа), са додавѫтъ, кога показвами и себѣ си и другитѣ лица (человѣцитѣ) и другитѣ прѣдмѣти, както живитѣ, така и бездушнитѣ[1]).

Нъ освенъ тѣзи гласове, съ които, както дѣтето днесъ, тъй и пърдия человѣкъ, е показвалъ себѣ си и обкржжащитѣ го нѣща, отъ природата, сѫ са доносвали и са доносвѫтъ до ушитѣ му други гласове, които издава не той, а нѣкой другъ человѣкъ, животно или естественнитѣ стихии и той, като ги чуе и иска да ги покаже на другитѣ, повтаря имъ гласа, напримѣръ, дѣтето като чуе, че вѣтъра, кога духа силно, *хучи* на куминя, или пороя ручи, то са услушва и, като му усвои добрѣ гласа, повтаря го съ своя гласъ, до колкото може, и показва съ прьстъ на мѣстото, отъ дѣто са чува гласа. Дѣто ще каже, при неговитѣ собственни пьрвоначални гласни гласове: *ъ, а, е, о, и,* са присъединявѫтъ и заетитѣ отъ вънкашнитѣ стихии гласове.

Едно отъ моитѣ мѫжки дѣца, което е сега на 7 години, като бѣше малко на 18 мѣсеца, изговаряше почти всичкитѣ гласни и съгласни букви, нъ гласа на буквата *р* не можаше още да изговаря, както и по-вечето дѣца не могѫтъ отъ рано да го изговарѫтъ, а го замѣнявѫтъ съ *л*, или даже съ *и*: вмѣсто *пари*, казвѫтъ *пали*, или даже—*паи*.

Единъ праздниченъ день, казахъ на моя помакъ кочиящъ, Мехмедя, да впрѣгне шайната (това бѣше зимѣ) и да повози дѣцата по Рахово,дѣто живѣяхъ тогава. Когато бѣше сичко готово и дѣцата бѣха на шайната, помака, като излѣзе изъ портитѣ, възви шайната кѫдѣ края на града. Нъ прѣдъ портитѣ имаше дебелъ ледъ, и като са възвивахѫ подкованитѣ съ шина шайна, издадохѫ силенъ гласъ: търъ-ръ! Мой Александъръ, като чу това силно хърхоранне на шайната, на които бѣше и, слѣдователно, ставаше подъ него, той, на часа изговори търъръ, и сочаше съ прьстъ на леда, и отъ тогава вече зѐ да из-

[1]) Азъ=асъ=а+съ=я+съ сложено отъ а+въ=съ, а *я* и *а* са употрѣбявѫтъ отдѣлно, като: *я*, какво е това? *а* що е това?

Digitized by Google

говаря р-то въ сѣка дума, дѣто са срѣщаше. Ето какъ самата природа учи человѣка да изговаря съгласнитѣ букви. Тъй го учи тя днесъ, тъй го е учила и отъ начало и тъй ще го учи до край, ако и внимава.

И тъй гласнитѣ звукови сж показателни мѣстоимения, съ които человѣкъ, както са каза нѣколко пжти, показва себѣ си и прѣдмѣтитѣ, а съгласнитѣ ги е заелъ отъ вънкашната природа и, като е при-съединилъ и *своитѣ гласни при тѣхъ, е съставилъ слогови отъ гласни и съгласни*; тъй щото съгласнитѣ показвжтъ гласъ, който са произвожда по-вечето отъ движение и сътрѣсение, когато единъ твърдъ прѣдмѣтъ са ударя у другий и отъ удара на двата произвожда са движение, или сътрѣсение, а това движение и сътрѣсение доносва до ухото му гласа отъ трѣптящето тѣло по потрьсения въздухъ, и человѣка, като го чуе, подражава му.

На пьрвоначалния человѣкъ учителката е била самата природа, както на много мѣста въ писмата си, отъ миналата година, ти говорихъ, и человѣка е съставилъ языка си бавно и отъ поколѣние въ поколѣние го е убогатявалъ, като е изучавалъ сѣкий гласъ на майката си учителка и го е присъединявалъ при своитѣ гласни: ъ, а, о, е, и. Това сжщото става и днесъ, нъ разликата е само тая, че ний днесъ въ дѣтинството си по-вечето изучавами языка отъ ближнитѣ си, които говоржтъ постоянно при насъ и ний ги чувами и имъ подражавами, а освенъ това, тѣ и сами ни учжтъ да говоримъ.

Ето затуй ний днесъ на много думи не знайми сжщото значение, какво показвжтъ и отъ гдѣ сж заѣти отъ природата тѣхнитѣ гласове, отъ които сж съставени, и що означава и какво показва всѣкий гласъ въ рѣчьта; а пъкъ пьрвобитния съставителъ на языка самъ-си ги е слушалъ отъ природата и отъ тѣхъ си е съставялъ рѣчитѣ, които рѣчи сж показвали сжщността на работата, както си е въ самата природа.

Не ще никакво съмнѣние, че пьрво-начално думитѣ сж биле много кратки, т. е, само отъ една гласна — отъ единъ гласъ, и послѣ отъ единъ слогъ (съгласна и гласна отъ дѣсно), отъ които сж останали и до днесъ още много, като мѣстоименията, нѣкои отъ днешнитѣ прѣдлози, съюзитѣ, междумѣтия и корѣнитѣ на думитѣ по моята система. Нъ послѣ, постьпенно, колкото по-вече бѣлѣзи е забѣлѣзвалъ человѣка на прѣдмѣтитѣ; колкото по-вече са е взиралъ и вдълбявалъ и е размислювалъ за тия бѣ-

Digitized by Google

лѣзи, толкова по-вече такива малки първообразни рѣчици е съединявалъ и слагалъ една до друга и е съставилъ рѣчи съ по-вече слогови, или, както са казва днесъ, съставилъ многосложни рѣчи.

До когато человѣка е живѣлъ въ назвата на природата, до когато е наблюдавалъ и изучвалъ сѣкий неинъ гласъ, и го е изговарялъ тъй, както го е учила тя сама, а не человѣкъ, както това става съ насъ сега, до тогава сичкитѣ рѣчи, безъ исключение, сж са състояли отъ слогови, нъ отъ такива слогови, въ които е влѣзвала само една съгласна и една гласна отъ-дѣсно и тогава, както са каза испърво, думитѣ сж са произносяли като на пѣяние. Нъ послѣ, когато человѣка влѣзалъ въ по-голѣмо общество, когото станалъ, тъй да кажемъ, гражданинъ, когато са отдѣлилъ малко-много отъ учителката си — природата, когато му е станалъ учитель человѣка — родителитѣ му, тогава сжщото значение на думитѣ е зело, отъ-година на-година, отъ поколѣние въ поколѣние, да са забравя, като зели и по бържѣ да говорѧтъ и отъ тогава сж зели да са *щърбѧтъ* думитѣ, т. е. зели да не са изговарѧтъ ясно еровитѣ (ъ) и нѣкои гласни, които сж биле подиръ съгласнитѣ; тъй щото, зели сж да са образувѧтъ, или по-добрѣ да кажемъ, да са съставѧтъ отъ два ущърбени слога единъ слогъ, както отъ старитѣ думи: *гърмъ*, останало *грмъ*, отъ *иаръвъ* — прьвь, отъ гърѣбъ — гръбъ, отъ кърва — крава, отъ баратъ — братъ и. т. н. И колкото по-вече са отдалечавами отъ природата, колкото по-вече не обръщами внимание на значението на думитѣ, какво сж показвали и какво показѧтъ, а ги говоримъ почти автоматически, толкова по-вече и по-вече думитѣ са щърбѧтъ; защото, като не имъ знайми естественното значение, ний не можемъ и никога правилно да ги изговоримъ и напишемъ. Ако бихме знаяли първобитното имъ значение, ний не бихми срѣщали никакво затруднение и никаква трѣчка въ провописанието имъ и нѣмаше да са яви тая *дива* дума *фонетика*, задъ която най-лесно може да са скрие всѣки нѣжа писàка. Ами, че ако има на свѣта фонетика, то тя е менно въ това: да знайми отъ какви слогове е била съставена ѣка дума и тъй да ѭ и напишемъ, съ ония слогови, които сж здѣлили, а не да чувами щърбитѣ ѝ произношения и, кое чули, кое не дочули, да ѭ пишемъ още по щърба!

Врѣмето, щото е отнесло съ себѣ си, не са връща лесно и ний днесъ не можемъ да корими хората да пишѧтъ *съкржение*, *гръмъ* и проч. и да ги изговарѧтъ тъй, нъ кога напи-

Digitized by Google

шемъ съкрѫшение, *гръмъ* или *гърмъ*, ний трѣба да знайме, че са е говорило въ старо врѣме *гърмъ*, съкърѫшение и, когато напишемъ *гръмъ*, трѣба да знайме, че една ер (ъ), който е билъ между *г* и *р*, го изоставями, защото са чува слабо, а, когато напишемъ *гърмъ*, трѣба пъкъ да знайме, че изоставения въ първата дума ер (ъ) го възобновлявами, а пъкъ, писания между *р* и *м*, сега изоставями, и т. н. И сикчата безсмислица, която на мнозина са върти изъ главата и ги води въ недоумѣние, да са чудѫтъ отъ гдѣ са земѫтъ тия ерови, ту напрѣдъ, ту послѣ *р*, са йзяснява и никой нѣма да са чуди и да са мае, като знае, че е било въ старо врѣме *гърмъ*, а пъкъ сега са щърби една ер (ъ)—нѣкой пѫть първия при г'ръмъ, а нѣкой пѫть втория при гър'мъ. А пъкъ, за да са успокои съвѣстьта на сѣкиго, то нѣма да са свърши мастилото, кога са пише, да са тури една кукичка на мѣстото, дѣто е изщърбенъ ера, така: *г'ръмъ* и *гър'мъ*. Пъкъ, кога са печата, и печатницата, слава Богу, има не само такива кукички, а и още много други различни, а която пъкь нѣма, като види, че трѣбѫтъ, тя ще си ги намѣри, и да са печатѫтъ съ знакови надъ изхвърленетѣ ерови, или гласни, което много ще улесни знанието на язика ни и филолозитѣ ни. Пословицата казва: „питай мъраяла, да та умъ научи“. И тука фонетико-лизцитѣ пакъ ще писнѫтъ, че ще са загрозѫтъ рѣчитѣ съ знакови. . . Рѣчитѣ, ний вѣрвами, нѣма да са загрозѫтъ (защото други язици имѫтъ много по-вече кукички и гагички и тия кукички не изваждѫтъ очитѣ никому), нъ работата е, че тука трѣба да са *изучи* това нѣщо добрѣ, а пъкъ фонетиката—тоя хамелеонъ, позволява една дума да ѫ напише писàката на десеть видове и сѐ пакъ той да бѫде правъ, защото *тъй ѫ билъ чулъ*, или *той тъй си ѫ* говори!... Е, не е ли „питай мързелъ, да та умъ научи?“

Отъ гдѣ първобитния нашъ пра-отецъ е заѣлъ гласа на съгласнитѣ днешни букви и какво показва сѣкий отъ тѣхъ и днесъ, въ минало-годишнитѣ си писма азъ при сѣка съгласна буква ти обяснихъ, за това тука нѣма нужда да ти повтарямъ: прочети ги, ако обичашь пакъ, съ нужното внимание и сѫщинско вдълбявание въ своето дълбоко разсѫждение и ще са увѣришъ съзнателно, ако желаешь да узнашь естественния законъ на язика ни, който законъ е много простъ и достѫпенъ всѣкому, който иска да го разбере тъй, както си е даденъ отъ Бога на человѣка; а който не иска да са отдѣли отъ тинята и не ще да

Digitized by Google

си умие очитѣ съ чистата природна вода отъ старитѣ гурѣли, той постоянно ще ги трие и жули и нищо нѣма да види отъ истинната свѣтлина на Бога.

Ще са намѣрятъ мнозина, както между нашитѣ така и между чуждитѣ, които може би не ще бждятъ съгласни съ моето възрѣние за языка, или, по-добрѣ да кажа, съ това, което си е дѣйствителна явна и очевидна истина и ще намѣрятъ много причини за укоряване на моя възглѣдъ, едни по невдълбочаване и основателно изучване на това, що говорихъ, други пъкъ за това, че не сж го казали тѣ (има и такива). Нъ азъ зная, че тѣзи господа не ще бждятъ други освенъ кописти на онова, що сж чули отъ своитѣ стари учители, а много не сж са потрудили да създадятъ сами нѣщо самостоятелно и да излѣзятъ надъ тѣхния уровенъ. Нъ въ природата има тъкъвъ законъ, че всѣко нѣщо, като устарѣе, умира и отъ неговитѣ останки са възродява друго ново съ по-прѣсни сили, съобразно съ мѣстото и обстоятелствата. Старата теория не основана на природнитѣ закони на языка, трѣба да умре, ако не днесъ, то утрѣ и *старитѣ корѣни*, които са проповѣдвятъ днесъ, трѣба да са распадятъ и да са разложятъ на съставнитѣ си части и отъ тия части да възникнятъ други нови, а именно трѣба да възникнятъ естественитѣ корѣни, които имятъ естествена сила за животъ. Корѣнъ въ языка нѣма и, споредъ естествения законъ, не може да бжде по-вече отъ единъ или два гласа, т. е. корѣни сж гласнитѣ *з*, *а*, *о*, *е*, *и*, и слоговитѣ, които сж съставени отъ тѣхъ съ една съгласна отъ лѣво, както ти говорихъ и въ прѣдидящитѣ писма. А тѣзи корѣни не сж друго нищо, освенъ показателни мѣстоимения, съ които показвами лицата, прѣдмѣтитѣ и движенията въ природата, дѣто и да сж тѣзи слогови и гласни —отъ началато биле, въ срѣдата или на края на думата. Съ всѣкий гласъ, или слогъ—цѣлъ билъ той, или, както ги има днесъ—ущърбенъ, ний показвами или себѣ си, или обкржжащитѣ ни прѣдмѣти, или гласа въ природата: така е било, така е и така ще си остане; защото това е законъ, отреденъ отъ природата, по който человѣка са е повелъ, води са и ще са води. Ний не можемъ да прѣправимъ законитѣ на природата, които сж отредени отъ Създателя й, ний можемъ да ги узнайми и да ги изучавами и да са чудимъ на тѣхната простота и въ сжщото врѣме на величието имъ, което, при такава простата, е тъй високо, величественно и дълготрайно!

Digitized by Google

Съ една проста *клетка*, съставена отъ разнородни атоми, природнитѣ закони творѧтъ, растѧтъ, разрушавѧтъ, пакъ създавѧтъ сичката органическа природа.

Тъй са види да е съставенъ и языка: рѣчитѣ му могѧтъ да са сравнѧтъ съ клетката на органическата природа. Както отъ многото клѣтки, сложени една до друга, е съставено цѣлото органическо тѣло, така и отъ многото рѣчи е съставенъ цѣлия языкъ. Както клетката е съставена отъ атоми, така и рѣчьта е съставена отъ прости гласове; както отъ атоми е съставена сѣка чистичка, така и отъ гласове е съставенъ сѣкий слогъ; както частичкитѣ си имѧтъ опрѣдѣленъ законъ отъ природата, да не приемвѧтъ по-вече атоми, отъ колкото имъ е отредилъ всемирния законъ, тъй и слоговитѣ или корѣнитѣ не могѧтъ да приемнѧтъ двѣ съгласни, за да образуватъ корѣнъ; защото двѣтѣ съгласни ще образувѧтъ два корѣна — двѣ частици, понеже никоя съгласна не може да сѫществува безъ гласна отъ дѣсната си страна и тогава съгласнитѣ ще образувѧтъ сѣка за себѣ си отдѣленъ корѣнъ — отдѣлна частица. Както частицитѣ прѣдставлявѧтъ въ природата нѣщо отдѣлно, само за себѣ си, така и сѣкий гласенъ гласъ, или слогъ, съ съгласна и отъ дѣсната му страна гласна, прѣдставлява и показва самостоятелно отдѣлно нѣщо — лице, прѣдмѣтъ или движение въ природата, то есть, прѣдставлява корѣнъ. И тъй съгласнитѣ букви, които не могѧтъ да са изговарѧтъ безъ глсни букви, не могѧтъ да бѫдѧтъ и никога корѣнъ; а отъ това излѣзва, че корѣнитѣ сѫ или гласни изговорени сами за себѣ си, или съгласна съ нѣкоя гласна отъ дѣсната ѝ страна. Ний, щомъ издадемъ съзнателно гласъ, съ тоя гласъ показвами или себѣ си или обкрѫжѫщитѣ ни лица, тѣла, движения; а то ще рѣче, че сѣкой издаденъ гласъ, не може да бѫде друго, освенъ показателно мѣстоимение. Нъ тъй като съгласитѣ не могѧтъ да са изговарѧтъ безъ каква да е гласна, колкото и да ѝ е слабъ гласа, то никоя съгласна не може да бѫде ни корѣнъ, ни показателно мѣстоимение, защото е немислима безъ гласната. Его отъ тука излѣзва, че сѣкий корѣнъ е или отдѣлна гласна, или съгласна съ гласъ, т. е. слогъ.

Отъ тука излѣзва и такова правило, че сѣка гласна сама за себѣ си и сѣка съгласна съ гласна отъ дѣсно съставлявѧтъ корѣни, които корѣни сѫ показателни мѣстоимения, а отъ тѣзи показателни мѣстоимения сѫ съставени сичкитѣ рѣчи въ язи-

Digitized by Google

ка[1]). Закона е естественъ, простъ и достжпенъ за сѣкиго. Той е основанъ на естественнитѣ неизмѣняеми правила и слѣдователно е неизмѣнимъ. Ето тъй мисля азъ, любезний ми другарю, че право ли е, криво ли е—не знаж, нъ азъ съмъ увѣренъ, че е право, а ти, ако видишъ че кривж, бжди такъвъ искренъ и ми покажи погрѣшкитѣ, за да ги исправя и азъ, като сж увѣржж, че дѣйствително съмъ збъркалъ. Азъ за това ще ти благодаржж, стига да са достигне до истинната, която истина е обща за синца ни.

(Слѣдва).

МАТЕРИАЛИ ПО БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ.

Писмата на Николая патриарха Константинополски.

(Продължение отъ I книга).

Какво е това, сине мой? Какъвъ зълъ духъ, като завиждя на славата ти, опжтилъ та е къмъ този пжть, за да са полвашъ съ името на тиранинъ? Колко е по-добрѣ да са наричашъ избранникъ на Бога, отъ колкото тиранинъ? Каква змия е припълзяла подъ ухото не моя синъ? Нема ти не трѣперишъ прѣдъ справедливостьта Божия? Нема не са страхувашъ да извършишъ убийство, като знаешъ каква власть е възвеличилъ Христосъ на земята? Видишъ ли, сине мой, кждѣ насочваме нашата рѣчь? кждѣ желаемъ да са устрѣмимъ? Богъ не обича надменостьта; който са прѣвъзнося, тогова той сваля, и ако и да му позволява за нѣкакво врѣме да занеме извѣстно положение, послѣ го разрушава; самъ по себѣ си человѣкъ не може нищо да прѣдприеме.

Като человѣкъ благоразуменъ, ти знаешъ и безъ думи мои, че мнозина, като приемжтъ нѣкакво безумно намѣрение, сторшвали сж го лошо, послѣ сж са раскайвали и сж заслужва-

---

[1]) Дѣто са намѣржатъ днесъ въ языка ни двѣ съгласни и между тѣхъ нѣкакъ да е гласна или ерови (ъ, ь), които, като са чувжтъ слабо, не се пишжтъ, както съмъ ти споменувалъ доста пжти. Отъ тука е произлѣзало това несъстоятелно правило да приемжатъ съгласнитѣ букви за корѣни, нъ то е погрѣшка и излъгалка на ухото: съгласна буква, безъ каква да било гласна, не са е изговаряла и не може да са изговори. И самата природа съ съгласнитѣ наедно издава и гласни.

Digitized by Google

ли прѣврѣние за безразсѫдството си. Най-послѣ, кой е толкова честолюбивъ, щото, подбужданъ отъ страстьта си и готовъ да извърши намѣрението си, да не вземе въ внимание тогова тирания[1]), който вчера въстана противъ прѣстола, а днесъ получи наказание за своето нечестие, жестокость и дързость; нищо не може да са получи, ако не е дадено свише. По-нататъкъ, нема ний нѣма да са червимъ, ако наказваме лъжцитѣ, а сами постѫпваме несправедливо и противозаконно? Какъ ще нарѣчемъ насилието надъ страшнитѣ клѣтви? нема съ отричанието отъ вѣрата? съ недостатъкъ на благочестието? Какъ може да са нарича християнинъ този, който са подиграва съ християнскитѣ клѣтви?

Да продължѫ писмото си, принуждава ма силната душевна скърбь и любовь къмъ тебе, която запазвамъ къмъ тебе отдавна и която и до сега пламти въ сърдцето ми. Но пъкъ този немислимъ случай и злословие на жестокия демонъ, който желае да отслаби твоето величие, не ми позволява да говоря, смаянъ отъ това невѣроятно твое намѣрение. Но не могѫ да замълчѫ за слѣдующия фактъ отъ старата история. Извѣстни ти сѫ силата и богатството на персийската империя; тъй сѫщо добрѣ ти е извѣстно и това, че Перситѣ отдавна не прѣставѫтъ да воюватъ съ Римлянитѣ; но тѣзи, които непрѣкѫснато сѫ водили съ Римлянитѣ несправедлива и жестока война, слѣдъ като Аркадий е оставилъ прѣстола на три-годишния свой синъ Теодосия, вслѣдствие малолѣтството на наслѣдника, не само сѫ прѣкратили войната, която сѫ водили съ Аркадия, но даже сѫ пратили до сената пратеници. Царь на Перситѣ въ това врѣме е билъ Хозрой, человѣкъ твърдѣ жестокъ. Той пратилъ да кажѫтъ на сената, че прѣкѫсва войната, че ще излѣзе противъ тогова, който дръзне да подигне оржжие противъ царя, съ всички сили ще са грижи да отмьстява и съ войската си ще тръгне противъ този градъ, и ще употрѣби всички усилия, като го срине до основание и го хвърли въ морето.

Видишъ ли великодушието на варварина и безбожника? Видишъ ли ти, какво разумно и справедливо рѣшение? Който напада на имотитѣ на наслѣдника, не само постѫпва незаконно, но е подобенъ и на крадецъ и на грабитель, тъй сѫщо и онзи, който намисля тирания надъ наслѣдника на царя, не само постѫпва като тиранинъ, но и като крадецъ, грабитель и като

[1]) Замислитѣ и паданието на Константина Дука. Това възмѫщение е станало въ Юний 913 година.

Digitized by Google

най-лошъ человѣкъ. Като е знаялъ това, онзи варваринъ царь, ако и да не е знаялъ Христа и нашия Богъ, срамувалъ са е да получи името на крадецъ и грабитель намѣсто царски почести, и на онези, които сѫ го подбуждали къмъ това (защото и тогава е имало прѣстѫпни и разбойници человѣци, както и сега има такива, които смѫщавѫтъ твоя духъ) е говорилъ, че тѣ го съвѣтвѫтъ бесполезно и незаконно: защото богатство и власть могѫтъ да имѫтъ и лошитѣ человѣци, а славно име да спечелѫтъ, или спечеленото да съхранѫтъ незапятнено, могѫтъ само разумни человѣци, които почитѫтъ добродѣтелта и които са грижѫтъ да оставѫтъ слѣдъ себѣ си добра слава. Какво ще кажешъ? Тебѣ, на прѣкрасния мой синъ, заради стрѣмление къмъ тирания, ще ти стане ли по-злѣ, когато си христианинъ и са грижишъ за слава на христианитѣ, по-злѣ отъ варварина, безбожника, който са покланя на огъня, слънцето и луната? Нима не е по-добрѣ да свършишъ живота си при такива намѣрения, отъ колкото да глѣдашъ на слънцето? Азъ, сине мой, та обичахъ, както по-горѣ казахъ, съ все сърдце, съ священната духовна любовь, като най-голѣмъ христианинъ, най-справедливъ, най-мѫдръ, най-ревностенъ служитель на Бога, особенно както чувахъ за постояннитѣ ти молитви къмъ Бога, възнасяни день и нощь, за това че съ бодърствуване (vigiliis), съ сълзи и съ съкрушение на сърдцето си ти искашъ да са очистишъ за напрѣжньото нападание на христианитѣ. Като зная тъзи твоя добра воля и другитѣ твои добри качества, които по-горѣ изброихъ, обичахъ та; а сега, като съхранявамъ напрѣжнята любовь къмъ тебѣ, слѣдъ получаването на това враждебно и зло извѣстие, азъ не могѫ да мълчѫ, но, като стенямъ и са облиявамъ съ сълзи, написахъ ти слѣдующето: прѣди всичко, да са досне Богъ до сърдцето ти, да го отвърне отъ злитѣ намѣрения и да го опѫти на истиненъ и полезенъ пѫть, за да не ти позволи да станешъ достоенъ за порицание и прѣзрѣние. Послѣ, да ти даде миръ отъ външни вълнения и смутове, да би та успѣлъ да изслушашъ думитѣ ми и да бѫдешъ такъвъ, какъвто ни са надѣваме да та видимъ, като слушашъ по-вече насъ, отъ колкото тѣзи зли человѣци, които ни опечалявѫтъ и нанасѫтъ ущърбъ на твоята добра слава; да би та убѣдилъ да не безчестявашъ добродѣтелта си, да не заслужишъ ни сега, ни въ бѫдѫщето врѣме вѣчно безславие и безчестие и неутѣшно

Digitized by Google

наказание, което са пада на тогова, който са отнася съ прѣзрѣние къмъ великото име на Христа и на Бога. Ти нѣма да отрѣчешъ това, че прѣнебрежението на съгласието и договора и намѣрението ти да похитишъ царството, което нѣма никакво отношение къмъ твоя родъ, е прѣнебрежение на Христа. Отъ всичко казано азъ, толкова и духовенъ баща, служитель на святия олтарь, и имаѫщъ власть да отпущамъ грѣховетѣ, азъ та заклѣвамъ, щото ти, ако си намислилъ, както прѣдава мълвата, да станешъ тиранинъ на града, да потрѣперишъ отъ прѣдприятието си, щото ти да бѫдешъ доволенъ отъ властьта си, да съблюдавашъ стария миръ и да не са рѣшавашъ на нѣщо ново; знай, че ако прѣдприемнишъ нѣщо, ще бѫдешъ свързанъ съ духовнитѣ вериги и отлѫченъ отъ църквата. Ще прѣстана наедно съ тебѣ прѣдъ вѣчния прѣстолъ и ще кажа, че не съмъ мълчалъ, че съмъ са грижилъ, за да не паднешъ въ такова безумие, че съмъ са грижилъ за спасението ти, но че напрасни сѫ биле опитванията ми да та отвърна отъ похода, да та избавя отъ узитѣ и неумолимото наказание. Азъ и до сега не прѣставамъ да въздигамъ недостойнитѣ си рѫцѣ къмъ небесата и да възнасямъ молитви къмъ Бога, за да стане сѫдия, до като сѫществува правосѫдие, между твоята несправедливость и несправедливо оскърбения.

VI[1]).

Прѣжньото мое писмо, сине мой, бѣше написано заради общата полза на Римлянитѣ и Българитѣ; настоящето писмо има сѫщата цѣль. Добрѣ ми е извѣстно, че и на правителствата и поданницитѣ еднакво е врѣдна взаимната вражда и война; и това смѫщава моя духъ, не само, защото азъ съмъ служитель на олтаря, но и за това, защото дълговрѣменния ми опитъ въ живота далъ ми е възможность да науча, както изъ древнята

---

[1]) Това писмо е писано наскоро слѣдъ прѣдидьщето (V). Петото (V) писмо вѣроятно патриарха е писалъ отъ себѣ си лично като глава на църквата, като приятель на Симеона, като опекунъ на Константина VII, който са грижи за безопасността на повѣренното на грижитѣ му господарство. Второта писмо (VI), както са вижда отъ думитѣ ε ἃ εἰς βούλην προηχθη . . . ἐπανελθεῖν εἰς προτέραν τάξιν, ἔνορκον ἀσφάλειαν γενέσθαι, τοῦμὴ τοὺς βουλγάρων ἀσύμφορόν τι πράττειν καί τελεῖσθαι μέν καθώς ἐξ ἀρχῆς καί τό λεγόμενον κόμβεντον, στέλλεσθαι δέ καί τὰ ἐκ τῆς Ρωμαικῆς βασιλείας ὡς ἔθος πρὸς σε στελλομένα μέχρι τῆς Δεβέλτον, е писано съ съгласие на върховния съвѣтъ. Слѣдователно това писмо е писано въ Юлий или въ началото на Августъ 913 година.

Digitized by Google

история, тъй сѫщо и на основание на съврѣменнитѣ събития, колко нещастия поражда раздора; като зная, колко много безславия и позори (ἐπώδυνα) происхождѫтъ за человѣческия родъ отъ несъгласия и раздори, пиша ти това писмо. Жестоко е да са захващѫтъ сваждания, ако сважданието не са прѣкрати съ примирие, то единъ отъ враждуѭщитѣ търпи страшно наказание; толкова пò-вече е несправедливо да враждувѫтъ два града или двѣ господарства. Ако са поражда вражда между двѣ племена и прѣпирнята не са прѣкратява съ миръ, то не е моя работа да ти посочвамъ, какви гибелни слѣдствия бивѫтъ отъ това. Пò-вече отъ това да говоря не трѣбва, защото прѣди́ вече казахъ, сега е достатъчно, ако кажѫ, че ти учишъ другитѣ, че мира е полезенъ, а самъ не съблюдавашъ това. Пратеницитѣ, които ще ти прѣдадѫтъ това писмо, ще ти раскажѫтъ, що е било прѣдприето отъ сената и съ каква цѣль тѣ сѫ пратени до тебѣ. Ако не може да са измѣни намѣрението ти и не желаешъ да са повърнешъ къмъ напрѣжнитѣ отношения, т. е. да са закълнешъ, че Българитѣ нѣма да прѣдприемѫтъ нищо противъ империята, че ти ще позволишъ изново да са сключи миръ, щото Римската империя ὡς ἔθορ да праща данъкъ въ Дебелъ, отъ гдѣто твоитѣ человѣци ще ти донасѫтъ този данъкъ до тое величество, то ний ти пишимъ, като та уговаряме и убѣждаваме да отстранишъ бѣдствията, които ще постигнѫтъ и Римлянитѣ и Българитѣ, ако — не дай Боже! — не стане миръ, да пожадишъ славата си, да не давашъ да са укорява твоето незамятнено име, поради нещастията, които ще постигнѫтъ двата народа, да не са излагашъ на порицанието и злословието на тѣзи, които ще ги постигнѫтъ тѣзи бѣдствия. Убѣждавамъ и увѣщавамъ та затова, като баща сина си и като служитель на Бога, тебе прославенъ и отъ Бога длъженъ да му дадешъ смѣтка, ако извършишъ нѣщо недостойно и противно на святата му воля.

Подиръ това, когато онези, които бѣха пратени до тебѣ пò-прѣди съ писмото, въ което говорихме, че цѣльта ти не може да бѫде достигната безъ кръвопролитие, върнаха са съ отговоръ, въ когото ти пишешъ, че съ проливание на кръвь може много да са достигне, азъ силно бѣхъ смаянъ и опечаленъ отъ тѣзи думи и питахъ самъ себѣ си, истина ли говорятъ или всичко това е лъжа и измислица на расказвачитѣ? Какъ можешъ ти да кажешъ тѣзи думи? Като земамъ въ вни-

Digitized by Google

мание нещастията, които постигатъ сражающитѣ са и враждующитѣ, ний дѣйствително говорихме, че ще бѫде невъзможно да са прѣмине безъ кръвопролитие, ако ти навлѣзешъ и са захване войната; а тѣ, не зная по какъвъ начинъ, или отъ писмото, или сѫ чули отъ тебѣ, казаха думи, които не само старецъ и презвитеръ, но даже и момче не би желало да изговори: защото кой не знае, че ако сѫществува между нѣкого-си вражда, то послѣдствие на враждата са явявятъ рани и убийства? Не всѣкога е нуждно да са измисля причина за кръвопролитие. Нема ти не видишъ, че всѣкидневно са водятъ войни? Но тѣ, поне, излѣзватъ противъ войската на неприятеля, като желаятъ да завладѣятъ имуществото му; тамъ и двата врага излѣзватъ съ еднаква страсть да завладѣятъ имуществото на врага, а нещастията, които влече слѣдъ себѣ си войната, падятъ на главата на двамата; не на двата врагове са пада имуществото; съгласно съ надѣждитѣ имъ, еднитѣ, излъгани, губятъ надѣжда, а на другитѣ са пада смърть и изгнание.

Не са обиждай ни ти, сине мой, отъ тѣзи думи; никой другий, като ги изопачава съобразно съ желанието си, да не помисли, че ний говоримъ това, което не знаемъ, което не би казалъ даже человѣкъ съ най-лоши намѣрения. Както горѣ казахме, ний бѣхме силно опечалени отъ пустословието на пратеницитѣ, но ако би това дѣло да са свършаше съ пустословие, а не би падала въ бѫдѫще отговорность на насъ! Ако свободната дума прѣдъ прѣстола на Бога е била изложена на порицание, то толкова по-вече е злословие. Ако тѣ сѫ казали това отъ себѣ си, това още не така ма опечелява, ако все пакъ и да е неприятно, защото мисъльта е исказана необмисленно; ако ли пъкъ това е твое произведение, да ни пази Богъ отъ бѣдствията, а къмъ тебѣ да бѫде милостивъ сега и за напрѣдъ, да ти дава възможность да обмислишъ и извършишъ това, което са намѣрва извънъ человѣческото порицание и въ бѫдѫще нѣма да заслужи наказание.

VII[1]).

Поразени, сине мой, отъ това страшно извѣстие, драго

[1]) Въ Августъ мѣсецъ 913 година Симеонъ е обсадилъ Цари-градъ отъ Влахерна до Златнитѣ врата. Зоя е била повърната въ палата въ края на Септемврий или въ началото на Октомврий. Слѣдователно писмото на Симеона до Императора и *писмото на Патриарха до Симеона спадятъ въ края на Августъ или въ началото на Септемврий 913 година.*

Digitized by Google

ни е за славата ти и благото ни, пишемъ ти слѣдующето пис-
мо, подбуждани къмъ това отъ отеческа любовь, ту като та у-
вѣщавахме, ту като та укорявахме, както правятъ това роди-
телитѣ къмъ своитѣ дѣца. Ако ти си челъ нашето напрѣжньо
писмо, знаешъ нашата къмъ тебѣ любовь, знаешъ, какъ сме са
грижили за славата ти тука на земята и за небесното ти спа-
сение; това за прѣдишнитѣ писма, сега вече като са научих-
ме за прѣдложенията ти отъ твоето писмо до възлюбленния ни отъ
Бога царь, успокоихме са отъ печаль и сега ти пишимъ, сине
мой, че, ако ти прѣди си билъ оскърбенъ отъ отеческото наше
укоряване, да прѣстанешъ да са опечаляваш, защото ти си
длженъ да знаешъ, че това укоряване не е слѣдствие на враж-
да, а на истинска отеческа любовь. Ако бихъ азъ самъ при-
сѣствувалъ, инакъ бихъ та задържалъ отъ походъ; по какъвъ
начинъ? като та уловихъ за рѫцѣтѣ, като ти пригърна главата,
а ако това не помогне, като ти пригърна нозѣтѣ. Но защото
лично не могъ да та задържѫ, показа са необходимо отдалечъ
да са опитамъ да та задържѫ отъ походъ, случи са да са ползу-
вамъ съ укори, както това подобава на единъ баща, и на такъвъ
баща, който може да са рѣши да укорява, не само затова, че
ти мой синъ, но и затова, че ти ма любишъ; тѣзи, които
ни любятъ, на драго сърдце прѣтърпявятъ укоритѣ на при-
телитѣ си, особенно укоряването на сина отъ родителя, и при
това укоряване заради слава, честь и спасение за укоряемия;
затуй отъ природата человѣци на радо-сърдце прѣтърпявятъ
укоритѣ на приятелитѣ си — защо? защото ни единъ врагъ нѣ-
ма да укорява злѣ постѫпваящия, а напротивъ, ако може и да
се ползува отъ него съ довѣрие, самъ ще го насочи къмъ още
по-злощо, — остава само приятелитѣ му да го задържатъ. И зато-
ва ний както казахме, радвятъ са, а не са оскърбявятъ, ко-
гато ги задържатъ приятелитѣ имъ. Затова ти отъ приятель ли
самъ отъ баща получавашъ увѣщания, длъженъ си да бѫдешъ
послушенъ; ний сме убѣдени, че писмата ни нѣма да ти повре-
дятъ, но ще ти принесатъ полза, ако, разбира са, желаешъ да
се ползувашъ съ щастие тука на земята; тѣ ще ти доставятъ
и небесна слава, ако искашъ да ѭ притѣжавашъ, защото безъ
тѣхъ това, което са вика тука добро, като слава, власть и мо-
гущество, много намалявятъ небесното щастие; не са лишавай
отъ тази слава, която ти е далъ Христосъ Богъ чрѣзъ нашитѣ

моления къмъ Прѣсвятата и непорочна Божия Матерь, която е надѣжда и спасение на всички християни.

VIII[1]).

За което твърдѣ чѣсто сме ти писали, сине мой, съ съкрушение на сърдцето си и съ сълзи, за това ти пиша изново съ стенание и плачъ. Защото, какъ да не са опечалявамъ? Какъ да не плача, да не са мѫча, азъ слабия, избранния служитель на олтаря, когато всѣкий другий, не само който живѣе въ града, но даже, ако са е отдалечилъ отъ обществото на человѣцитѣ и живѣе въ планина или пустиня, не би можалъ безъ сълзи да изслуша това извѣстие? Какъ да не плача, когато извършващитѣ са събития опечалявѫтъ Бога, виновника на всички добрини на земята, и радвѫтъ дявола, родоначалника на злото, твореца на всичкитѣ бѣдствия? Кажи, моля ти са, кое е по-лошо отъ раздора (σκάνδαλον) на произлѣзлата между Българитѣ вражда и ненависть! Било е наистина врѣме, когато Римлянитѣ и Българитѣ сѫ били чужди единъ другиму и сѫ са срѣщали само съ оржжие въ ржцѣ, защото ги е отдѣляла стѣната на враждата, която е усилило вашето безбожие, отъ което вий сте биле

[1]) Врѣмето, въ което е било написано това писмо, доста леко са опрѣдѣля. Въ това писмо има двѣ мѣста, които опрѣдѣлѫтъ врѣмето на написването му. Патриарха говори: припомни си, какво ми си говорилъ „миналата година“ въ врѣмето на нашето свиждание; на друго мѣсто говори: прѣстѫпно е да са нарушавѫтъ клѣтвитѣ, дадени отъ твоитѣ прѣдци, и подтвърдени отъ тебѣ „не отдавна“ (χθὲς καὶ πρώην). Послѣ, ако Симеонъ е вече завладѣлъ Одринъ въ Септемврий, трѣба да са прѣдполага, че той е тръгналъ на походъ не по-рано отъ началото на Августъ. А като са вземѫтъ въ внимание продължителнитѣ приготовления на Симеона за тъви война, трѣбва да са допустне, че патриарха, като е желаялъ да отстрани тъви война, *писалъ е това писмо въ края на Юний или въ Юлий 914 година.* Че това писмо е писано до началото на войната, азъ заключавамъ отъ характера на самото писмо и отъ голѣминато му. Като сравняваме VIII-то писмо съ слѣдуѫщето IX-то, изведнѫжъ ще забѣлѣжимъ голѣмата имъ разлика. Въ настоящето писмо нѣма тѣзи горчиви сълзи, каквито патриарха пролива въ слѣдуѫщето; тука нѣма тъзи патетическа рѣчь, каквато прѣобладава въ слѣдуѫщето; най-сѣтнѣ, това писмо по обема си далеко отстѫпва на слѣдуѫщето. Когата българскитѣ войски сѫ биле готови да тръгнѫтъ прѣзъ Стара-планина и да са заловѫтъ да обсаждѫтъ тритѣ най-главни пунктове—Драчъ, Солунъ и Одринъ, щото отъ тука, както е било до това врѣме, да насочѫтъ пѫтя си къмъ самата столица,—тогава патриарха счита за нуждно съвсѣмъ инакъ да пише, други убѣждения да привожда за въ полза на мира, други примѣри да търси. Така е и въ дадения случай. Когато Симеонъ е билъ вече готовъ да започне военнитѣ дѣйствия, патриарха му пише дълго (IX) патетическо писмо. Деветото писмо ясно показва това, че осмото писмо е било написано не дълго врѣме прѣди войната. Въ това отношение особенно значение имѫтъ слѣдуѫщитѣ думи: ταῦτα τῆς ἐμῆν ἀνέστειλε γνώμην τοῦ πρὸς σε τέκνον ἐμόν γράφειν πρὸ τῆς πολυωδύνου τοῦ πολέμου συμβάσεως.

Digitized by Google

въ това врѣме завладѣни; а слѣдъ това, когато Богъ е възлюбилъ мира и си го е възвърналъ чрѣзъ кръстната смърть на собственния си синъ, и е просвѣтилъ васъ съ свѣтлината на познаването му, като е унищожилъ стѣната на враждата, призовалъ ви е къмъ свѣтлината на славата си и ви е съединилъ съ Римлянитѣ както съ вѣрата, тъй и съ любовьта, — отъ това врѣме е исчезнала враждата, прѣкратило са е дрънкането на оружието и слѣдъ несъгласието е послѣдвала любовь и обоюдно съгласие. А сега що е? О зли козни на дявола! Слѣдъ толкова дълго врѣме, въ продължение на което вий заслужихте такава милость и расположение, слѣдъ толкова продължителна любовь, слѣдъ отдавнашно приятелство, прѣстжпния демонъ намѣри случай изново да хвърли сѣмето на раздора и враждата, който да са страхува, — до колкото, разбира са, може отъ него и да са отчаква това, — че това прѣстжпно дѣло изново ще унищожи единството на Римлянитѣ съ Българитѣ. Той не са е побоялъ отъ продължителностьта на единството на двата народа, а е пожеланъ и желае, щото дѣлото да са свърши съ нищо, още да го доведе до жестокость, която му са нрави, на която той е родоначалникъ, желае да унищожи връзката между Българитѣ и Римлянитѣ и продължителната имъ дружба. Всичко това, сине мой, ми причинява печаль; то дава храна на сълзи ми. Затова още напрѣдъ та увѣщавахъ, укорявахъ и съвѣтвахъ да са въздържашъ отъ общитѣ нещастия, които непрѣмѣнно ще паднжтъ на главата на Римлянитѣ и Българитѣ, като съществувжтъ вражда и несъгласия. И сега това сжщото та съвѣтувамъ, припомни си думитѣ на Бога: който оскверни едно отъ малкитѣ, нему би било по-добрѣ, ако биха му обвѣсили на врата воденичень камькъ и го потопяха въ морската дълбочина[1]). Обърни внимание: ако са откверни единъ отъ малкитѣ, Той трѣбва така да постжпи; какво да са каже за такова осквернение, което са отнася не до едного, не до петмина, не до дестима, не до сто человѣци, а до огромно множество? Ръка работата е не за едного, а за царството, което е по-горѣ отъ всички земни царства и което е едно отъ всички установено отъ Бога. Помисли, сине мой, какви сж тѣзи думи! Това е казалъ не нѣкой ангелъ, или пророкъ, или апостолъ, а Онзи, който въ деня на сжда ще повика на сждъ всички тва-

[1]) Мат. 18.6.

ри. Припомни си за този часъ, когато той, като посочи върху тѣзи думи, ще сѫди това прѣстѫпление на вѣчния сѫдъ. Какво ще кажемъ тогава, какъ ще са защищаваме? Какво оправдание ще покажемъ за земнитѣ си помишления? Освенъ това, ако той покаже на слѣдующето: каква е ползата за человѣка, ако той придобие цѣлия миръ, а погуби душата си[1]). Какво да правимъ? Каква ще е нашата сѫдба? Какво умилостивение ний можимъ намѣри? Азъ, сине мой, като изговарямъ тѣзи думи, испълвамъ са съ ужасъ, трѣпера отъ страхъ. Не зная, какъ ти не са страхувшъ и не трѣперишъ, като си человѣкъ разуменъ и разсѫдливъ. Ако са стрѣмишъ къмъ земна слава, която днесъ цьвти, а утрѣ ще увѣхне, то толкова по-вече си длъженъ да са стрѣмишъ къмъ небесна и вѣчна слава. Мѫчащата ма печаль и расположението ми къмъ тебѣ принуждава ма да продължѫ писмото. Изслушай съ радо-сърдце: на всѣкий народъ Богъ е положилъ прѣдѣли, почести и длъжности; който е доволенъ отъ даденитѣ му отъ Бога почести, той е силенъ; а който са отнася съ прѣзрѣние къмъ даденитѣ му дарове и почести отъ Бога, завладѣнъ отъ страстьта за придобивание много, ако и по нѣкога да изглѣжда, че е увеличилъ благата си, обаче слѣдъ малко врѣме ще загуби всичко. Ако е угодно, да разглѣдаме това на основание на собственнитѣ си дѣла; обърни внимание на думитѣ му: ако нѣкой отъ нашитѣ поданици, удостоенъ отъ насъ съ нѣкакви почести, не бѫде доволенъ съ това, но поиска още по-много, нема ний нѣма да възнегодуваме, нема нѣма да са отнесемъ съ ненависть, съ гнѣвъ къмъ такъвъ единъ человѣкъ? Даже ний, человѣци смьртни и грѣшни, ако направимъ почесть нѣкому, разбира са на равенъ намъ по прихождение, и ако той са отнесе не съ благодарность къмъ нашия даръ, ний негодуваме и са сърдимъ, защото той е искалъ съ чувството си да са възвеличи по-вече, отъ колкото нашия даръ. Нема ний не трѣбва да прѣдполагаме, че и Бога оскърбявѫтъ, когато нѣкой прѣстѫпва границитѣ на славата и почеститѣ, които е установилъ Богъ? Не мисли, че това е наша софистика, защото азъ не съмъ софистъ, не съмъ искусенъ съчинитель на убѣдителни рѣчи, а само съмъ служитель на священия олтарь и умилостивитель на всѣкого. Мисля, че мнѣнието ми е справедливо, че Богу сѫ приятни подобни прѣдприятия.

[1]) Мат. 16. 26.

Digitized by Google

Освенъ това ти си длъженъ да обърнешъ внимание и върху това, че, когато миналата година са срѣщнахме, ти ми говоряше само за миръ и дружба, обѣщаваше да прѣкратишъ най-подиръ всички несъгласия, говоряше, че ще бѫдатъ отстранени причинитѣ на взаимнитѣ сблъсквания, че ще спрешъ съвсѣмъ разногласието, че ще бѫде съ клѣтва утвърденъ миръ между Българитѣ и Римлянитѣ, миръ какъвто до сега не е сѫществувалъ и какъвто не сѫ знаяли нашитѣ прадѣди. Гдѣ е сега, сине мой, онова прѣдположение? Гдѣ е обѣщанието за миръ? Гдѣ сѫ онези думи, на които са е радвалъ Богъ и человѣцитѣ, които сѫ ги чули? Какво стана съ надѣждата, благодарение на която, както ний мислѣхме, прѣстѫпния демонъ нѣма вече да възбужда сблъсквания между Римлянитѣ и Българитѣ и нѣма да смущава взаимната имъ любовь? Обърни внимание, като разуменъ человѣкъ и способенъ да отличишъ доброто отъ злото, на козитѣ на дявола, защото той е хитъръ и съ безбройни начини са бори противъ спасението на божескитѣ творения; на всѣкий человѣкъ той завижда, а най-много на тѣзи, които са получили съ най-голѣмата Божия любовь; на-ли той знае, че ти, сине мой, си задържанъ отъ Бога съ разума си, добрината, кротостьта и много други славни добрини и затова съ толкова по-голѣма ненависть гори къмъ тебѣ и иска да удовлетвори ненавистьта си съ всѣкакви начини, и затова сѫ насочени противъ тебѣ неговитѣ козни; и колкото по-голѣми добрини обладаваш, толкова по-малко си въ състояние да избѣгнешъ кознитѣ му; на тебѣ сѫ дадени отъ Бога на тъзи земя почести и слава — погрижи са да достигнешъ небесната слава, спечели и нея, като са унижишъ, като не са гордѣешъ, като избѣгвашъ подбужденията на сърдцето си, като не са възнасяшъ, като не насилвашъ съюза и клѣтвата, които сѫ сключили отцитѣ ти въ древнитѣ врѣмена и които ти самъ подтвърди неотдавна. Ако нѣкой са закълне въ името си и послѣ са рѣши да наруши клѣтвата си, а наказание му служи смьртьта. Не заслужва ли хиляди (μυρίων θανάτων) смьрти този, който са е заклѣлъ въ името на Бога и послѣ е нарушилъ клѣтвата си? Но що? Заради това, защото, по безкрайното великодушие и милость на Бога, наказанието не дохожда незабавно слѣдъ прѣстѫплението, трѣбва ли ний да са отнесемъ къмъ него съ прѣзрѣние? Споредъ мнѣнието ми, наказание непрѣменно ще послѣдва за насъ и колкото по-много е отдалечено отъ насъ врѣмето на наказанието, толкова ще бѫде по-строго.

Digitized by Google

Може би твърдѣ да съмъ продължилъ писмото си. Слѣдъ това азъ ще замълча, като кажа още: азъ не съмъ пророкъ, не съмъ такъвъ, комуто е дадено сила да прѣдвѣщава бѫдѫщето, но като служитель на божествения олтарь и като баща, който са грижи за спасението на сина, прѣдсказвамъ: отстрани причината за сблъсквание, напустни прѣдприятието си, съ което ще бѫде унищоженъ порядъка, установенъ отъ Св. Духъ, т. е. мира и любовьта между Римлянитѣ и Българитѣ, която са е продължавала толкова дълго врѣме. Повърни са къмъ прѣдишнитѣ си рѣчи, когато по милостьта на Бога двата народа сѫ са ползували отъ щастие безъ сълзи, безъ бѣдствия. Ако азъ могѫ да прѣдвидя възмѫщението на Бога, той готви отмъщение и никой тогава нѣма да има сили да та истръгне отъ рѫцѣтѣ му.

IX[1]).

Гдѣ ще намѣря источника на сълзитѣ си? Гдѣ ще намѣря въздишанията за своята печаль? Защото моитѣ печали сѫ толкова, колкото сѫ въ моя народъ, който е наслѣдие на Христа Бога, за което той е приелъ смьртьта на крьста. Какъ могѫ азъ да ги оплача? Или какво утѣшение ще намѣря за моята печаль и съкрушение на сьрдцето си? О злокозние на прѣстѫпния демонъ, изъ начало человѣкоубийца, който праща страшна ненависть къмъ творенията на рѫцѣтѣ божии, непрѣстанно блъска человѣцитѣ къмъ разрушение и гибель. Като свирѣпствува противъ человѣческия родъ, прѣстѫпния демонъ отъ начало до сегашния день нѣма да прѣстане да ги прѣслѣдва и да ги възбужда единъ противъ другиго, тъй щото, когато не може да ни врѣди явно, той ни възбужда насъ самитѣ да врѣдимъ на себѣ си. Подбуждаеми отъ това безумство, братия повдигѫтъ орѫ-

[1]) На 29 Августъ 917 година е станала битвата при Ахило. Грьцката войска е унищожена. Пѫтя къмъ Цари-градъ е свободенъ. Никой не са е съмнѣвалъ, че слѣдъ побѣдата Симеонъ незабавно ще тръгне съ войската си къмъ столицата. И патриарха е прѣдвидѣлъ това. Незабавно слѣдъ туй, отъ-какъ е било получено въ Цари-градъ извѣстие за това, че на Ахило сѫ разбити Гърцитѣ, Николай пише писмо до Симеона (IX писмо). *Деветото писмо е написано въ края на Августъ 917 год.* Ето мѣста отъ неговото писмо, които подтвърждавѫтъ тъзи мисъль: кого да оплаквамъ? τούς κατ' ἀλλήλων σιγχινηθέντας καὶ τῷ οἰκτείῳ φόνῳ καὶ ταῖς σφαγαῖς μολύναντας τήν γήν? На друго мѣсто (стр. 37) патриарха говори: заклѣвамъ та да не излѣзвашъ изъ страната си, да не нападашъ на тъзи провинции, които са намѣрѫтъ въ рѫцѣтѣ на нашитѣ правители. Самото начало на писмото показва, че е писано слѣдъ важното и гибелното за Византия събитие: гдѣ ще намѣря источника на сълзитѣ си? Моитѣ скърби сѫ толкова, колкото сѫ и въ народа ми. . .

Digitized by Google

жие противъ своитѣ еднокръвни, родители убиватъ дѣцата си, за които сѫ биле готови да положатъ и живота си, приятели отхвърлятъ приятелитѣ си. Уви на мене! Отъ тогова мьститель демонъ излѣзватъ моитѣ печали, стенание и плачъ; отъ неговото вѣроломно искуство е скѫсана свръзката на любовьта между двама синове на Христа и Бога, т. е. между римското и българското могѫщество.

На-ли отъ желание да утвърди въ свѣта миръ чрѣзъ смьртьта си, по бащина заповѣдь той е присъединилъ къмъ своя домъ Българитѣ и ги е свързалъ съ римския народъ съ дружба и, като имъ е далъ името християни, той и еднитѣ и другитѣ е еднакво прославилъ; подобно благодѣяние, сторено на насъ отъ Бога, е нетърпимо за тогова, който всѣкога завижда на благото, постоянно са опитва,—до колкото е въ сили,—да опечали Христа и Бога, нашия благодѣтель, да лиши Българитѣ отъ благодѣяние, и най-сѣтнѣ, както са вижда, намѣрилъ е изходъ за козинитѣ си, и като е намѣрилъ, както говори апостола, гибелния си ссѫдъ, прѣдизвикалъ е въ вашия и нашия народъ тѣзи толкова неприятни и печални отношения, събралъ е тѣлкова убити и ранени отъ рѫцѣтѣ не на нечестиви и готови никога да служатъ на нечестието, но освятени отъ святото кръщение и не недостойни да прѣстанатъ прѣдъ прѣстола на Отца, украшени съ знака на кръста противъ козинитѣ на дявола? Какъ да правя? Кого да оплаквамъ? Тѣзи, които, като сѫ излѣзли единъ противъ другиго съ сражения и убийства, сѫ осквернили земята и въздуха и сѫ опечалили не само живущитѣ на земята християни, но и ангелитѣ на небето, защото тѣ тъй сѫщо са опечалявatъ, и, ако биха могли да проливатъ сълзи, плакали биха, защото са опечалява и самъ Богъ. Ти можешъ да направишъ заключение, каква е скръбьта на тогова, който не желае смьрть даже на грѣшния, но желае, щото смьртьта да са отърне отъ него и да живѣе, каква е скръбьта му за толкова убийства, причина на които не е никой другий, освенъ дяволъ, родоначалника на грѣха и на любящитѣ грѣха.

Но до кога азъ ще оплаквамъ тѣзи събития и ще са печалявамъ за тѣхъ? Миналото трѣбва да са остави въ покой, толкова по-вече, защото да са въскрьсятъ мьртвитѣ е невъзможно, а нуждно е да са поговори за сегашнитѣ събития, сине мой, пать моя; ако ти и да си опечалилъ сьрдцето ми и да ми го напълнилъ съ съболѣзнование за извършенитѣ отъ тебѣ

постѫпки, но отеческото ми сърдце ма влѣче къмъ тебѣ; ти си доволенъ отъ случившето са, нека на него да са спре стрѣмлението на прѣстѫпния демонъ къмъ взаимното истрѣбление на человѣцитѣ; нека той не отиде по-нататъкъ и да не са радва на всеобщото нещастие и нека не дързае да опечалява нашия Богъ и Христа, ни ангелитѣ, любящи человѣческия родъ, ни въобще всѣкиго, който е надаренъ съ благочестие; добрѣ е да не са започва лошо дѣло и да не са отвръщѫтъ человѣцитѣ отъ пѫтя на истината; но ако нѣщо подобно са случи и ако е необходимо да са случи въ този испълненъ съ прѣгрѣшения и заблуждения животъ, ний трѣбва, като духовно свързани съ Бога, да искупимъ прѣгрѣшението си съ исправление. Между Римлянитѣ и Българитѣ е произлѣзло несъгласие, което заслужва съжаление и оплаквание; нема вѣковетѣ ще прѣдадѫтъ тѣзи събития на забвение и не за всѣкога ще остане това пятно, при споминянието за насъ, когато ний двама са покажемъ виновни. Но вий знаете твърдѣ добрѣ погрѣшката си и безъ моитѣ рѣчи, защото като человѣкъ разуменъ и сѫдия на съвѣстьта си вий съзнавате добрѣ вината си.

Вината на нашия народъ (о злополучна власть на лоши человѣци!) азъ не съмъ въ състояние строго да посоча, защото нѣмамъ точни свѣдения за прѣдприятията[1]). Щото е било рѣшено и направено (обаче пада са на порицаѫщитѣ справедливо да ни порицавѫтъ, а именно като са захване отъ правителствата) азъ не знаяхъ, и не ми бѣше извѣстно какъ такава войска е била прѣмѣстена; слѣдъ това вече, когато стана извѣстно тукъ, отъ мене не можаше да са скрие, при такъвъ сборъ отъ войска, ако и не отъ военачалницитѣ, но отъ частни лица, азъ са научихъ, че е намисленъ походъ противъ Българитѣ; тогава азъ отидохъ въ царския палатъ за разрѣшавание въпроса; посрѣщнаха ни полководцитѣ; ний пожелахме изъ устата имъ да чуемъ за пѫтя, по когото ще тръгнѫтъ войскитѣ, гълчахме и порицавахме ги за това, че тѣ, като епископъ на града, не сѫ ни повикали въ общото събрание. Тѣхнитѣ отговори бѣха различни, главно клоняха къмъ това, за да защитѫтъ себѣ си и да унищожѫтъ причината за порицание. Тѣ казаха, че войската са праща срѣщу васъ, но не заради война, убийства и кръвопролития,—но това, което ми съобщиха, азъ ще ти го напиша.

[1]) На нашето правителство. Н.

Digitized by Google

„Ти знаешъ, отче и господарю, Македонския и Тракийския стратеги; тѣ говоряха и всѣкой день писменно и устно ни увѣряваха (при това утвърждаваха, че казватъ истината и че не трѣба да са съмнѣваме въ думитѣ имъ), че тълпи Българи желаятъ да ограбятъ съвсѣмъ нашата страна; увѣряваха ни, че не лъжатъ, а че Българитѣ дѣйствително нарушавятъ договора, защото не искатъ да са придържатъ у прѣдишнитѣ условия; освенъ това добавяха: извѣстенъ ти е Вагасъ, правителя на Херсонъ; той са старае всѣкиго да увѣри, че ужъ Българитѣ само за това са и грижатъ, щото Печенѣгитѣ и всички племена, които живѣятъ въ тѣзи мѣста, да ги извикатъ на въстание противъ Римлянитѣ; и тъй всѣкидневно писмено и устно смущава нашитѣ сърдца съ тѣзи разговори. Освенъ това говоряха, че 16 апокризиарии (пратеници) на Печенѣгитѣ сж дошле съ сжщото извѣстие, че апокризиариитѣ, които сж пращани до тѣхъ отъ Българитѣ не веднъжъ, не дважъ, а нѣколко пати, за да ги склонятъ за съюзъ, и Българитѣ за това дѣло така са грижатъ, щото сж започнали да скрѣпявятъ приятелството си, като даватъ дѣцата си за Печенѣги. Смущенни отъ тѣзи рѣчи, ний са опитвахме съ писменни обяснения и извѣстявания да възстановимъ миръ, но защото това не са сполучи, бѣхме принудени да са готвимъ за походъ, за да задържимъ натиска на враговетѣ, ако сполучимъ (πειραθῆναι), а не пращаме народа въ боеве и сражения, ако Богъ даде да са сключи по този начинъ миръ и съюзъ.

Ето нашето оправдание, отче, не са сърди и недѣй негодува". Азъ не можахъ да не повѣрвамъ, обаче укорявахъ ги, мъчахъ ги, обвинявахъ ги и говоряхъ, че това трѣба изново да са разясни писменно, и тѣ ма моляха да ти пиша; а азъ, глупавъ человѣкъ, защото трѣба да са съзная въ грѣховетѣ си, и да са обвинявамъ за нещастията си, не зная какъ, получихъ кжсно това поржчение, вѣроятно вслѣдствие на тѣжкитѣ си прѣгрѣшения и за това още, защото прѣдполагахъ, че това движение на народа е насочено не за истинска война, а само да са покаже видъ на сражение, както тѣ говоряха, че похода нѣма да са свърши съ убийства и кръвопролитие, а затова и азъ не можахъ да видя добри послѣдствия отъ писмата си. Ето какво ма накара, сине мой, да ти пиша до началото на тъзи печална война. Но кажи ми, моля ти са, безъ гнѣвъ и съ сърдечно расположение, като обмислишъ добрѣ дѣлото,

Digitized by Google

разсѫди: когато стратегитѣ на Македония и Тракия, отъ друга страна Вагасъ и апокризиариитѣ на Печенѣгитѣ нѣколко пѫти сѫ утвърждавали и съ думитѣ си сѫ докарали въ смѫщение сърдцата имъ, какво да правѫтъ тѣ смѫщеннитѣ отъ тѣзи прѣдателски извѣстия? Зная, че ти като человѣкъ разуменъ правилно ще разсѫдишъ и ще са съгласишъ, че тѣ сѫ биле длъжни да са погрижѫтъ за спасението си и да дѣйствувѫтъ въ това направление.

И така, спорѣдъ убѣждението ми, отъ това, което непрѣстанно утвърждаваха, е произлѣзло това събирание и движение на войската и пратеницитѣ до Печенѣгитѣ, но не за война, не за истрѣбление на твоя народъ, а отъ грижа за безопасностьта си, само да задържѫтъ нападението ти, както казвѫтъ, и да ти побърнѫтъ, за да не навлѣзешъ въ римскитѣ земи, както съобщаваха тѣзи нещастни человѣци, Вагасъ и легатитѣ[1]) на Печенѣгитѣ, на които повѣрваха, а тъй сѫщо и на думитѣ на другитѣ пълководци. Тѣ ни казаха, че за това са събирѫтъ войскитѣ и сѫ проводени пратенци до Печенѣгитѣ. Азъ повѣрвахъ на това, като размисляхъ за него, че така тѣ трѣба да мислѫтъ, както и ти, сине мой, самъ добрѣ разбирашъ. Защото, когато дѣцата възстанѫтъ и са устрѣмявѫтъ срѣщу родителитѣ си и бащитѣ имъ не могѫтъ съ собственни сили да отразѫтъ нападението имъ, тогава тѣ са грижѫтъ да повикѫтъ нѣкого чуждъ на помощь, при съдѣйствието на когото да могѫтъ да отстранѫтъ дѣцата си и да ги повърнѫтъ при себѣ си даже противъ волята имъ. Азъ мисля, че и вий сте на такова мнѣние за това дѣло. Защото, благодареніе на прѣсѫпния демонъ, са е породилъ раздоръ между Римлянитѣ и Българитѣ, и понеже не можаха да ви повърнѫтъ при себѣ си съ собственнитѣ си сили, затова тѣ намѣриха за нуждно да покажѫтъ видъ, че са готвѫтъ за война, като желаѫтъ, както тѣ говоряха, да ви привлекѫтъ къмъ себѣ си и да ви приемѫтъ въ обятията си, а не да водѫтъ истинска война и не да докарвѫтъ дѣлото до убийства и кръвопролития; но тѣ не помислиха, че давѫтъ възможность на прѣсѫпния демонъ да причини толкова злини, толкова скърби на всички христиани; когато той, твърдѣ често безъ всѣкакъвъ поводъ отъ страна на человѣцитѣ, самъ по себѣ си причинява много злини, а тъй сѫщо често, като са ползува и отъ най-малкия сгоденъ случай,

[1]) Пратеницитѣ.

Digitized by Google

по злобата си, причинява на человѣцитѣ злини, вслѣдствие на което е и произлѣзло това голѣмо нещастие за Римлянитѣ и Българитѣ, — о мои прѣгрѣшения! — въ което той намѣри сгодна почва за извършването имъ.

Азъ зная, че ти ще кажешъ и имашъ право да кажешъ: ако тѣ показваха само видъ за война и войскитѣ са събираха не за друга цѣль, тогава какъ сж можле да навлѣзжтъ войскитѣ имъ въ земята на Българитѣ, спорѣдъ варварския обичай, до началото на войната? Азъ това самъ, сине мой, имъ говорихъ, като прѣдвиждахъ възражението ти, гълчахъ ги и ги укорявахъ, но и на това тѣ отговориха за своя защита — истина ли е това, ти ще видишъ, — тѣ говорѣтъ, че Българитѣ спорѣдъ обичая на враговетѣ сж навлѣзли въ Диррахиумъ и въ областьта Тесалоникъ и съ това сж дали поводъ на Римлянитѣ да навлѣзжтъ въ земитѣ имъ, но че тѣзи нахълтвания тѣ сж направили не така, както обикновенно ставжтъ въ врѣме на война; така ли е това било, азъ не зная; тѣ утвърждаваха, а твоя работа е да знаешъ това, и твоята разумна съвѣсть трѣбва да признае този фактъ. Но каквито и да сж тѣхнитѣ възражения, азъ не ги удобрихъ и ги упрѣкавахъ, гълчахъ, порицавахъ и сега продължавамъ да правя сжщото. Сега азъ ще ти припомня, какво съмъ говорилъ въ присжтствието ти, като двигърнахъ главата ти: нека до тука да са спрѣтъ бѣдствията, да познаемъ сами себѣ си, да помислимъ, че ний сме наслѣдници на Христа, ако и да сме отъ различни народности, но по вѣрата ний съставяме едно тѣло, за една глава имаме Христа, съставляваме едни членове, а членоветѣ не трѣбва да си възмжщавжтъ единъ противъ другиго, защото, спорѣдъ думитѣ на апостола, ако страдае единъ членъ, страдаѣтъ и всички други членове[1]). Ний сме християни, нека не бѫдемъ лъжци прѣдъ това име. О неизносими бѣдствия! Тѣзи, които сж длъжни да пазятъ миръ, дявола ги е възбудилъ единъ противъ другиго, за да водятъ война; които сж длъжни да бѫдатъ мекосърдечни къмъ всички, тѣхъ е накаралъ родоначалника на безчинието да свирѣпствуватъ единъ надъ другий. Нѣкога, като сж познали Христа, като сж са наричали съ неговото име, съ вѣрата си сж освятявали земята, напълняли сж въздуха съ благоухания, принуждавали сж дявола да са срамува съ ангелитѣ

[1]) 1 Кор. 12.26.

си, а на ангелитѣ сѫ давали възможность да ликувѫтъ и да са радвѫтъ, съ смьртьта си сѫ прославяли Бога. А сега що е? Християнитѣ обливѫтъ земята съ кръвьта на ближнитѣ си, осквернихa въздуха съ зловония, дадоха възможность на дявола да са радва, опечалиха ангелитѣ, и Богу причиниха горчевина по-голѣма отъ тъзи, каквато сѫ му причинили тѣзи, които го приковаха на крьста. А че азъ говоря истина, самъ съзнавашъ и разбирашъ. Защото, ако той е пострадалъ отъ бичуване, радвалъ са е за щастието на тѣзи, заради които е билъ бичуванъ; нема несправедливо рѣчьта ми е търсила още отъ начало източницитѣ на сълзитѣ ми, когато живота ми са вьрти въ такива нещастия? По-добрѣ би било да погина и да не бѫде испълненъ живота ми съ такава скърбь! Но ако ти, сине мой, са грижишъ за това, за да не опечалявашъ Христа и Бога, който заради насъ е умрѣлъ, който толкова е прѣстрадалъ, за да ни избави отъ печали; ако ти са беспокоишъ, че си причинилъ печаль на ангелитѣ и си далъ възможность на человѣкоубийцата дявола да са радва и ликува, ще прибавя и относително себѣ си — ако ти прiемнешъ въ внимание нижайшата ми просба, не мисли вече за това, какъ да нанесешъ врѣда и да започнешъ война противъ твоя духовенъ баща и противъ нашия императоръ, отъ Бога коронясанъ. Ако ти не си испиталъ приятелството му поради младостьта му и поради случкитѣ, които са извьршиха по-прѣди, все пакъ ще го научишъ, когато съ помощьта на Бога са сключи миръ и съ своя опитъ ще познашъ въ него наслѣдникъ на бащиния му скиптръ и тъй сѫщо наслѣдникъ на бащинското му расположение и любовь къмъ тебѣ,

Глѣдай, сине мой, да не са отнесешъ съ прѣзрѣние къмъ това, за което та увѣщавамъ, защото думитѣ на Христа Бога гласѫтъ: който ви прѣзира, меня прѣзира; а азъ, може би и грѣшникъ, служитель на олтаря, съмъ получилъ власть да свьрзвамъ и отвьрзвамъ на земята. И така глѣдай, повтарямъ ти, не са отнасяй съ прѣзрѣние къмъ думитѣ ни. Ний та свьрзвами съ неразвьрзими врьзки, щото нито ти, нито твоя народъ да не излѣзѫтъ изъ своето царство, щото ти да не нанасяшъ ни врѣда, ни разрушение, ни плѣнение на тѣзи области и народи, властьта надъ които отдавна са намѣрва въ рѫцѣтѣ на християнски правители, отъ това врѣме, отъ когато Българитѣ сѫ приели крьщението, познали сѫ всеобщия Богъ и, като сѫ

Digitized by Google

сключили договоръ съ Римлянитѣ, опрѣдѣлили сѫ прѣдѣлитѣ на двѣтѣ господарства. Ний сме пратили, сине мой, не за даръ, а за посрѣдници и да та расположѫтъ къмъ насъ думитѣ на божественния Христа[1]), до твоето разумно и, както мисля, кротко сърдце, ако и ожесточено отъ кознитѣ на дявола; затова, като имашъ прѣдъ очи спасителнитѣ му страдания заради человѣцитѣ и пролѣтата отъ него кръвь за спасението на мира, нѣма да обезчестишъ думитѣ ми, но ще приемешъ увѣщанието ми, като синъ, който почита баща си, и ще оставишъ примѣръ на бѫдѫщитѣ вѣкове за слава на Бога и нашия Спаситель, за похвала на тебѣ и, ако искашъ, за меня и за прославление на моя плодъ, защото сьмъ ималъ послушенъ синъ, който почита старостьта ми, който, слѣдъ това, когато сѫ биле извикани отъ прѣстѫпния демонъ печалнитѣ събития и е пламналъ неугасимъ пожаръ, не е позволилъ на огъня, подпаленъ отъ него, да са распространи далечъ, а, като е отстѫпилъ на плачоветѣ и сълзитѣ на стареца, започналъ е да одържа побѣда надъ пламнѣлата душа на слабия и кроткия, и като е погасилъ въ сърдцето си огъня, нещастията на войнитѣ и битвитѣ е замѣнилъ съ любовь, расположение и миръ. Ако до сега не си позволилъ, щото мира да не остане ненарушенъ, нека да направишъ, щото отъ това врѣме да остане мира неврѣдимъ, безъ разногласие, но подкрѣпенъ съ този миръ, който е оставилъ Христосъ на тогова, който го признава за Отецъ, стрѣми са къмъ славата му и иска да бѫде неговъ наслѣдникъ.

Бѫди милостивъ къмъ тогова, който ще ти донесе това писмо, и то заради добродѣтелитѣ му; той е единъ отъ Олимпийскитѣ аскети[2]), който, по благодатьта на Св. Духа, е положилъ началото на вѣрата у Алланитѣ и е получилъ отъ Бога служението не по-малко отъ апостолското; това е достатъчно, за да можешъ той да са прѣдстави прѣдъ твое величество и да бѫде приет отъ тебѣ. И ако имашъ нѣщо да ми кажишъ, а че имашъ, не са съмнѣвамъ, той и за това е достоенъ за расположението ти, нека по-скоро да са завърне при насъ. Прѣбѫди въ тѣлесно здравие по милостьта на Христа, нека той ти даде да чуешъ и извършишъ това, което въ бѫдѫще ще та направи наслѣдникъ на славата, на тъзи слава, която ще даде Богъ,

[1]) Евангелието.
[2]) Отшелници.

Digitized by Google

когато са яви посрѣдъ тѣзи, къмъ които е расположенъ, и на които ще назначи вѣчно общение съ себѣ си.

X[1]).

Тѣзи думи, които ти си турилъ въ началото на знаменитото и умното си писмо, азъ тъй сѫщо ще ги туря въ началото, сине мой, ако само можешъ да са нарѣчешъ мой синъ, защото ти си постѫпилъ съ меня несправедливо; обаче азъ сьмъ ти баща, щешъ-не-щешъ, епископъ, ако и най-малъкъ, който признава благочестие относително Бога. Ако и да грѣшѫтъ, епископитѣ не могѫтъ да ви имѫтъ за свои сѫдии, напротивъ, епископитѣ сѫ ваши сѫдии, ако само вий принадлѣжите къмъ стадото на Христа, ако не сте са отдалечили отъ пастиря; но *ний сме изглупѣли*, както ти прѣмѫдрий казвашъ: възнасяме благодарность Богу, който за нашитѣ грѣхове е допустналъ да са постѫпи съ насъ крайно несправедливо. Но кажи ми ти, умний и прѣмѫдрий, ако азъ стареца сьмъ изглупѣлъ за това, защото юношата синъ сьмъ умолявалъ за миръ, за съгласие, за прѣкратяване на кръвопролитията между християнитѣ, то какъвъ е въ такъвъ случай сина, който нарича такъвъ баща глупавъ? Обърни внимание на това, което мислишъ, което говоришъ и пишишъ. „*Видѣхъ*—говори пророка—*превозносящася и възсящася* (което е испустнато отъ насъ, испустнато отъ уважение къмъ тебѣ, а то ти е добрѣ извѣстно) *и мимо идохъ и се не бѣ, и взысках его и не обрѣтеся мѣсто его*[2]). Но да свършимъ съ това тъзи часть отъ писмото. Слушай, що е по-нататъкъ. Не мисли, че поражението, което са случи, е станало благодарение на твоитѣ планове; това не прѣдполагай, а ако прѣдполагашъ, остави тѣзи глупости. Народа, който са е сражавалъ съ тебѣ, е побѣденъ, първо, по неизрѣченната сѫдба на тогова, който по желание изважда отъ тайния съсѫдъ сѫжденията си; второ, до кол-

[1]) Това писмо е писано, вѣроятно, наскоро слѣдъ прѣдиджщето (IX). Като е получилъ оправдателното писмо на патриарха, въ което този послѣдния са старае да оправдае похода на Римлянитѣ противъ Българитѣ, Симеонъ вѣроятно въ гнѣва си е отговорилъ незабавно на патриарха. Писмото на Симеона е било, трѣба да са прѣдполага, твърдѣ остро,—това може да са заключи отъ X-то писмо. При всчката си прѣпазливость патриарха не може да не употрѣби ирониче ска форма. Отъ тука може да са заключи, че както писмото на Симеона до патриарха, тъй и X-то писмо сѫ слѣдвали бързо едно слѣдъ друго. Като са приеме, че IX-то писмо е писано въ края на Августъ, ний трѣба да допустнимъ, че X-то писмо е писано въ Септемврий или Октомврий 91 година.

[2]) Псал. 35. 36. 35.

Digitized by Google

ото е възможно да го знаѭтъ человѣцитѣ, поради собственни-
тѣ си погрѣшки; заблуждавашъ са и мислишъ неправилно, ка-
то приписвашъ побѣдата исключително на желанието си да по-
бѣдишъ и като мислишъ, че Римския народъ до толкова е по-
бѣденъ, щото ти ще можешъ да завладѣешъ империята му; ти си
зърдѣ младъ и ако не си чулъ, научи са, ако си забравилъ
слушаното, припомни си. Персийската войска нѣкога-си е из-
вършила това, съ което заплашвашъ, като е изгаряла и събаряла
жѫщитѣ; но тя е погинала и не е оставила слѣдъ себѣ си да-
же и память; а римското пъкъ могѫщество стои на здрави ос-
нования. Но, още по́-рано отъ Перситѣ, Аваритѣ, отъ които
вий сте са отдѣлили (не са обиждай отъ думитѣ ми), тъй що-
то вий сте тѣхни бѣженци раби, сѫ дошле противъ този градъ,
който са намѣрва подъ покровителството на владичицата и ца-
рицата на всички, въ голѣмо число и сѫ са приближили къмто
самитѣ стѣни, но и тѣ сѫ погинали и не сѫ оставили память
за плѣмето си, този градъ блѣщи съ слава и могѫщество, да-
ни нему отъ начало. Искашъ ли, щото азъ да ти приведѫ о-
ще примѣри за тиранско и недостойно нападение, което не мо-
же даже да са сравни съ твоето нападение. Сарацинитѣ на
бойни кораби, съ огромна конница и пѣшаци, седемь години
обсаждали този великъ и наистина божественъ градъ; и
всички сѫ погинали, а само незначителна часть отъ тѣхъ са
завърнала на отечеството си. Този градъ стои и са запазва
отъ милостивата стража на древньото благоговѣние къмъ него отъ
самаго Бога. Азъ та обичахъ и та обичамъ, сине мой, глупавъ,
както говоришъ, баща и тебѣ съвѣтвамъ глупаво, както ти ми-
слишъ, а на дѣло съвсѣмъ не е глупаво. Остави внушенията на тѣ-
зи, които та въвеждѫтъ въ заблуждение, остави пуститѣ надѣжди,
бѫди доволенъ отъ тъзи власть, каквато си ти получилъ отъ
бѣдцитѣ си. Не са стрѣми да покоришъ тѣзи, които сѫ ти спо-
магали да познаешъ Бога; никакъвъ слуга, пустнатъ на свобода,
не има здравъ разсѫдъкъ, нѣма да поиска да властвува надъ
слова, отъ когото е билъ пустнатъ на свобода. Обърни внимание
и сѫщо и ти, че вий сте биле раби на демона и сте биле
избавени отъ робството му отъ тѣзи, които по милостьта Божия
управлявали Римската империя. Не намисляйте да станите го-
лѣмари на тѣзи, отъ които сте биле освободени. Не бѫдете тол-
ва неблагодарни да оставите слѣдъ себѣ си память, че е и-
мало нѣкога си правитель на България, който е поискалъ да по-

Digitized by Google

роби тѣзи, които сѫ ги освободили отъ робството на дявола, и да станешъ господарь на освободителитѣ си. Това съмъ писалъ азъ безумния, споредъ мнѣнието ти, къмъ тебѣ умния; но ти знаешъ, като мждръ, слѣдующето мждро изрѣчение: дай на прѣмждрия вино и най-прѣмждръ ще бѫде[1]).

(Слѣдва).

БЪЛГАРСКИ СТАРИ ВОЕННИ, ГИМНАСТИЧЕСКИ ИГРИ.

Нашитѣ прадѣди като сѫ имали царство, като сѫ имали войска и като сѫ са били толкова години съ Византийцитѣ и съ други народи, които сѫ имали прѣвъсходна тактика, съобразно съ тогавашното оржжие и понятие за стратегиката, не сѫ можали да са бижтъ токо-тъй слѣпата съ тактическия неприятель и да го надвиважтъ, а отъ това става явно, че и нашитѣ праотци сѫ знаяли военна тактика и военна дисциплина. Каква е била тая военна тактика, ний днесъ нѣмами нѣщо отъ нейното описание и нейнитѣ военни устави, които непрѣмѣнно трѣба да сѫ сѫществували, макаръ у най-главнитѣ пълководци, нъ сѐ сѫ сѫществували, инъкъ е немислимо да са е управлявала и изучавала такава голѣма армия, отъ която е трѣпералъ толкова години Цари-градъ.

Твърдѣ е вѣрно, че отъ тъзи военна наука трѣба да са е завардило нѣщо въ Турцитѣ, а най-много въ яничерскитѣ корпуси--въ тѣзи потурчени християни, въ конюшницата, защото изнамѣрванието на барутя и употрѣбеното въ боя огнестрѣлно оржжие е измѣнило пѣшата войска съвършенно. Нъ и отъ яничерската конна тактика, ний сега твърдѣ малко знайми[2]), защото подиръ избиванието на яничеритѣ отъ Султана Махмуда и тактиката имъ са забрави, както са забрави и тѣхната военна доблесть и юнащина.

За да можемъ да си съставимъ какво-годѣ понятие за нѣкои отъ старитѣ военни български игри, ний трѣба да са

[1]) Притч. 9. 9.

[2]) Въ Цари-градъ на Атъ-мегданъ сѫ са учали съ коньетѣ си, дѣто сѫ си испитвали сабитѣ въ мокра плъсть, която е била навита на едно желѣзо на нѣколко ката.

Digitized by Google

обърнемъ къмъ нѣкои народни игри и тамъ, въ тѣхъ, да търсимъ остатъци отъ миналото, както архиолога раскопава, търси, събира, съображава и заключава по намѣреннитѣ остатъци за славата и величието на онова, което всеразрушающето врѣме е разрушило и отнесло съ себѣ си въ своята вѣчна пазва.

Когато сѫ ни завоювали, за нашитѣ грѣхове, т. е. за нашитѣ еждби, несъгласия и непокорство на царьетѣ и на велможитѣ, пó-слабитѣ, нъ много пò-съгласнитѣ отъ насъ, Турцитѣ сѫ ни отнѣли всичко и, като сѫ ни подложили подъ тѣжкото черно робство, забранили сѫ ни не само военнитѣ игри и упражнения, нъ не сѫ ни оставяли даже да подновимъ нѣкои отъ разрушенитѣ си храмове, за да има, дѣ да са съберемъ, да са помолимъ Богу[1]). Сичко е паднало и сичко пропадало, нъ само духа, божия духъ, въ насъ Българина не сѫ можали да убиѭтъ, защото той са е криялъ въ българското сърдце и умъ и всѣкога го е поддържалъ, крѣпилъ и обнадѣждялъ, че ще дойде врѣме, когато ще са исплатѭтъ прадѣдскитѣ грѣхове чрѣзъ дълги испитания и страдания и пакъ тоя духъ ще ги поведе, да ги научи, какъ да расковѫтъ наложенитѣ на рѫцѣтѣ и врата имъ робски окови.

Завоевателя забранилъ, застрашилъ съ бѣсилка, съ набиване на колъ, съ обезглавяване, съ *скенжи*[2]) и мѫки, нъ мучилъ тѣлото, а духа останалъ почти неврѣдимъ: не е знаялъ той гдѣ е скритъ този духъ, дѣ живѣе и съ какво са храни, за да му унищожи храната и да го задуши въ съкровенната му.

Подчинилъ са е Българина тѣлесно, захваналъ да работи, за да прѣхраня милата си челядь и съ тѣжката ангария да угоява завоевателя тунѣядецъ; захваналъ да плаща постидния *харачъ* и завоевателя, прѣситенъ, са излѣгналъ на *дивана* и да си прави *кефа*.

И ето ти пастиритѣ и воловаритѣ—млади момци, снемѫтъ стадата си отъ зеленитѣ гори и отъ тлъститѣ пасища на славата българска земя, край рѣката въ извититѣ равни лѫки,

---

[1]) „Не давѫтъ Турци“ е поговорка, която и днесъ ся говори, когато и найде мѣстото.

[2]) Скенжа е било двѣ дебели дъски, между които са турва мѫченика тѣлъ и отгорѣ са притиска съ камьни, догдѣ му излѣзѫтъ чьрвата. До скоро наше живи българи удряни на скенжа, нъ по-вечето сѫ умирали. Въ тъмницитѣ скенжитѣ и тумруцитѣ стояхѫ до Меджидовото въцарявание: удряли го на скенжа, или ще го удрьѫтъ на скенжа бѣше обикновената дума. Дѣдъ-Бекирь, казвѫтъ, и до сега стоѭтъ плочитѣ, съ които сѫ смазвали зеленитѣ на тайна смьрть.

Digitized by Google

на водопоя; напоявѫтъ ги; запладнявѫтъ ги подъ сѣнчаститѣ дървета; засвирвѫтъ жалнитѣ пѣсни отъ българската дълга и разнообразна елегия за падналитѣ герои-въйводи, и подиръ свирнята и тѣжката въздишка, която ѭ испроважда и до днесь подиръ всѣка жална пѣсень, която не е друго нищо освенъ надгробенъ плачъ, излѣзва изъ растѫжената отъ кавалитѣ дружина единъ момъкъ и казва: „хайде, братья, да играйми военната игра—*дълга кобила!* Ний нѣмами вече островьрхи стоманени копия: когато му дойде врѣмето, ний твьрдѣ лесно можемъ да забийми на вьрха имъ желѣзното острило, стига само да знайми, какъ трѣба да са млузгѫтъ (стрѣлкътъ) тѣзи дрьжки на копията“. И всичкитѣ млади пастири са съгласявѫтъ. Събирѫтъ си дългитѣ дрѣнови тояги, давѫтъ ги едному и той, като ги направи на снопъ, прѣхвърля ги прѣзъ глава си; тоягитѣ падѫтъ задъ него размѣтешени и една отъ тѣхъ пада надъ всичкитѣ отгорѣ.

—„Чия е тая тояга?“ извиква единъ отъ дружината.

—„Милкова“, извикѫтъ сички, „Милко е заложникъ“.

Милко си зема тоягата и става заложникъ, съгласно съ общото жребие[1]).

Избирѫтъ най-равната поляна, Милко си зема тоягата, а тъй сѫщо и другитѣ, и отивѫтъ на равнището. Избирѫтъ и отбѣлѣзвѫтъ мѣстото, отъ дѣто ще млузгѫтъ; Милко са отдалечава на 20—30 раскрача; залѫга си тоягата на равната полѣна нàпрѣки, отстранява са на 10 раскрача отъ нея и чака. Единъ отъ стрѣлцитѣ са отдалечава на 10—12 крачки назадъ отъ опрѣдѣленното непрѣстѫпно мѣсто—бѣлѣга, затирва са тичишкомъ, спира са съ лѣвия си кракъ до опрѣдѣленния непрѣстѫпенъ бѣлѣгъ; дѣсния му кракъ остава по-назадъ и съ замахната си дѣсна рѫка, въ която дьржи тоягата въ центра на тѣжестьта, млузгва ѭ като стрѣла право вьрху заложената тояга. И млузнатата съ юнашка сила тояга са ударя, падайки у равната морава; повлича са като лѣтяща змия прѣзъ заложената Милкова тояга и отива напрѣдъ като стрѣла, влѣчаща са по равната равнина, и, като си изгуби замахнатата сила, спира са. Милко прѣнася заложената си тояга до прѣдния край на млузнатата тояга и, като ѭ заложи, пакъ, както си бѣше напрѣки, млузва и той назадъ проведената му тояга на стопа-

[1]) Вмѣсто да тѣглькътъ жребие, или да са надхващѫтъ на тояга, прѣхвърлянието на тоягитѣ имъ служи вмѣсто жребие.

Digitized by Google

на ѝ. Подиръ първия мѣтачъ на тоягата, по сѫщия редъ млузга другий, ударя и той и Милко пакъ мѣсти тоягата си напрѣдъ. Подиръ това мѣта третий, четвъртий, се по сѫщий редъ, до гдѣ са изреджтъ и дойде реда пакъ на първия мѣтачъ.

Който отъ копие-мѣтачитѣ не достигне, не случи, или надмлузгне и не удари заложената Милкова тояга, Милко му зема тоягата и ѭ туря на страна, и млузгача нѣма вече право да млузга. Стрѣлянието са повтаря до тогава, до гдѣто всичкитѣ стрѣлци не сполучѫтъ, или не могѫтъ да достигѫтъ вече *здлога*.

Сега Милко събира всичкитѣ тояги на снопъ, дохожда до отреденото мѣсто, отъ дѣто са млузга, прѣхвърля пакъ сичкитѣ тояги прѣзъ главата си, както когато са захвана играта, и, която тояга падне най-отгорѣ, нея зема и захваща да са *откупува*, т. е. млузва ѭ, като глѣда да достигне и удари съ нея заложената си загонена тояга. Ако достигне и удари съ първата тояга, стопанина ѝ става *заложникъ* и съ другитѣ останали тояги не млузга вече; а ако не достигне и не удари съ първата, зема втората, която е била въ падналия купъ най-отгорѣ надъ другитѣ останали тояги. Съ която тояга удари, нейния стопанъ става заложникъ, а, ако не сполучи да удари съ никоя, той си остава и за втората игра пакъ заложникъ и играта са захваща изново пакъ по сѫщия редъ и са продължава до тогава, до когато са уморѭтъ отъ силното стрѣлкание на войнишката юнашка игра.

Турчина си глѣда кефа, не му иде на ума, че войнишкия скритъ духъ са пробужда въ пастиритѣ и са подновява войнишкото копие-мѣтание въ играта, която сега вмѣсто да са извършва прѣдъ въйводи, царье и пълководци, съживява са, въ отдалечената отъ населението равна лѫка, тихо, невинно и мълчишкомъ. Видѣхѫ, че не са яви нѣкой субашъ, пѫдарь, или спахия турчинъ да ги разгони и да имъ запрети юнашката игра. На другия день пастиритѣ, по сѫщото врѣме сѫ пакъ на пладнището, любимата имъ игра са повтаря и днесъ. Пастиритѣ отъ отсрѣщнитѣ пладнища виждѫтъ на каква игра играѭтъ прѣзрѣчнитѣ имъ съсѣди; прѣгазва единъ бѣлия бродъ на рѣката, дохожда при играчитѣ и разбира каква е работата — повтарѭтъ са отеческитѣ военни игри; връща са при другаритѣ си и имъ расказва всичко. „Да играйми и ний!“ извикѫтъ другаритѣ му едногласно, тука нѣма кой да ни види отъ „*зелени-*

тъ“ (Турцитѣ), и захващѫтъ и тѣ да играѫтъ на дълга-кобила. И тѣ, както и пьрвитѣ, залагѫтъ, вмѣсто *кобила*, тояга[1]).

Военния духъ са пробужда чрѣзъ играта, прѣданията за бо̀евететѣ, за побѣдитѣ, за славнитѣ юнаци и копие-мѣтачи, до колкото сѫ са завардили, са подновявѫтъ; фантазията ги уживява и въскрьсява прѣдъ очитѣ имъ; тѣжкото иго имъ напомня за свободнитѣ и славни врѣмена; свирнитѣ и пѣснитѣ — за миналото величие — имъ говорѫтъ съ живи думи; духа са събужда, убодрява и прѣданието са украсява съ помощьта на фантазията се по̀-вече и по̀-вече — отмъщението са готви.

Охолния и неограничения спахия отвлѣче хубава Стана, милата сестра на най-добрия мѣтачъ на тоягата и са готви да ѫ потурчи, за да си умножи затворения харемъ съ още една българка — хубавица. . .

Братъ ѝ събира другаритѣ си, расказва имъ жалостьта си, развълнува са потаения воененъ духъ, заклѣвѫтъ са прѣдъ ясната мѣсечина на поляната, въ честата гора край кошаритѣ си; давѫтъ си вѣра и клѣтва, че, ако са рани, или разболи нѣкой, на рѫцѣ да го носѫтъ и, ако умре, да ископаѫтъ съ ножовитѣ си гробъ и тѣ да го заровѫтъ съ рѫцѣтѣ си; прѣкрьстятъ са; викѫтъ Бога на помощь за отмъщение, за защита на православната дѣвойка, да имъ даде сила и мощь, да ѫ избавѫтъ отъ поганскитѣ рѫцѣ и отъ мръсния харемъ на анадолеца. Грабвѫтъ си шишинетата, стѣгѫтъ имъ кремьнитѣ и на цьрвулитѣ си ремьцитѣ, наточѫтъ си ножовитѣ, забождѫтъ си пищовитѣ, запасвѫтъ *чантитѣ* и са спущѫтъ изъ стрьмната урва къмъ селото, дѣто е затворена бѣла Станка — сестрата на водача имъ. . . По срѣдъ нощь плавва кѫщата на спахията, пушкитѣ запукѫтъ и спахията са валя въ кръвьта си . . . а двама момци износвѫтъ на рѫцѣ приблѣднялата и припаднала хубавица. Гората приемва своитѣ познати момци и четата съ Велча въйвода и съ сестра му Стана-байрактарь вече е готова да са бори за животъ до смьрть. . . До гдѣ са чуе и расчуе въ града, Велчо ударилъ и царската *хазна:* назела са дружината му съ „тѣжко иманье, кой колкото може да носи“ и лѣ-

[1]) Прѣданието за тая игра казва, че вмѣсто днешната залагаема тояга, въ старо врѣме сѫ залагали дървенъ конь, или конско чучело, въ което сѫ стрѣляли и сѫ го мѣстяли, както са мѣсти днесъ тоягата; а дѣто играта са въве *дълга-кобила*, казвѫтъ, че българската конница била по-вече отъ кобили, които не трѣбало да са развождѫтъ, кога сѫ уморени, да пикаѫтъ, а пиканли и кога вървѫтъ и бѣгѫтъ.

Digitized by Google

тува въ планината, като бие и убива сѣкий турчинъ, който и падне въ рѫцѣтѣ. . .

Минува са топлото лѣто, настава хладната есень, пожелтявѫтъ листата на дърветата, лютата слана усланява листьето на гората — закрилата на юнацитѣ. . . Хладния вѣтъръ хвана да сваля горската шума и да пълни съ нея долищата и клисуритѣ, а вѣрната дружина, прѣтоварена съ тѣжко иманье, посрѣдъ нощь са носи на една рибарска ладия прѣзъ тиха-бѣла Дунава „въ Влашката земя и Богданската“. Прѣминува са студената зима въ Влашко въ затънтенитѣ краища на Ящъ и подиръ Гергевъ-день сѫщата ладия съ стария рибарь на кърмата пакъ прѣносва нечаканитѣ гости на дѣсния брѣгъ на Дунава и влѣзва въ устието на Искъра или Огоста . . . Хазната, подиръ нѣколко дена, пакъ са обира и султана Ахмедъ, Карнабашкия владѣтель, са намѣрва единъ день прострѣнъ въ одаята си: крушума отъ седмо-рѫбястото велчово шишине прѣлѣтялъ прѣзъ прозореца му и, като му пронизалъ главата, забилъ са въ срѣщната стѣна на стаята. Потирата обикаля Сливненскитѣ планини, а Велчо-въйвода съ вѣрната си дружина яде печени ягънца въ Севлиево на Вѫтрополе, опечени отъ шипченскитѣ султанини кихаи и овчери. . .

Велчовия примѣръ подражавѫтъ и други оскърбени, и четитѣ са умножавѫтъ отъ година на година, до гдѣто земѫтъ да минувѫтъ на стотини учени, дисциплинирани и послѣднята дума, подбудена отъ пьрвия скритъ духъ, който учаше най-напрѣдъ да млузгѫтъ съ тояги на лѫката и да удрѫтъ въ заложената тояга, са изригна изъ гѫрдитѣ на борцитѣ: „свобода, или смьрть!“ и тѫзи дума донесе свободата!

Ето тъзи игра — *дълга кобила*, е останала отъ старата българска военна наука, съ която сѫ са упражнявали нашитѣ прадѣди да мѣтѫтъ копие върху коня и коняника, нъ послѣ, когато паднало царството, когато нѣмало дѣ да са упражнявѫтъ войницитѣ, защото нѣмало вече войници, пастиритѣ по равнитѣ поляни съ своитѣ дълги и прави, нарочно за това приготвени, дрѣнови тояги сѫ подражавали военната игра, както и до днесъ ѭ подражавѫтъ въ видъ на невинна пастирска игра, която може да са сравни съ днешното мѣряние въ *цѣлъ* (нишанъ); и, ако би да сѫществуваше мѣтанието на копие и до днесъ, сѣкий селянинъ, който знае да играе тая игра, като влѣзяше въ войската, щѣше да бѫде приготвенъ да мѣта копие отлич-

Digitized by Google

но, както днесъ, които войници знаѫтъ да играѫтъ отъ дома си добрѣ хороводнитѣ игри, лесно са научваѫтъ да маршируѫтъ по-скоро и по-правилно отъ ония, които не знаѫтъ да играѫтъ.

Всѣкий трѣба да е забѣлѣжилъ, че солдатинъ, който отъ малъкъ е ималъ случай да упражнява оръжие, да е ходилъ на ловъ и да е билъ въ нишанъ, като влѣзе въ войската, твърдѣ лесно ще са научи да бие въ нишана, защото, той е подготвенъ отъ дома си.

Ето за това покойния италиянски герой и патриотъ Гарибалди, едно врѣме, до гдѣ не бѣше още съединена Италия въ едно цѣло, е казвалъ на народа си, че ако искаѫтъ да видѫтъ общото си раскѫсано отечество съединено въ едно цѣло, трѣба сѣкий италиянецъ да са научи да бие право въ нишана[1]). Тъй и нашитѣ невинни игри сѫ поддържали войнишкия духъ, защото тѣ сѫ остатъкъ и подражание на военното обучение.

Сега да прѣминемъ и да дойдемъ на старата игра, която и до днесъ са е завардила и са употрѣбява въ военното обучение, а тя е дървения конь, върху когото войницитѣ са упражнявѫтъ да го възсѣдѫтъ и да го прѣскачѫтъ, когато са учѫтъ на гимнастика. Това военно упражнение въ народнитѣ игри са зъве *иръскочи кобила*. Тъзи гимнастическа игра е всѣкий виждалъ, а много има, които сѫ ѭ играли и още и до днесъ ѭ играѫтъ момчетата. Тя са играе така: вмѣсто да приготвѫтъ дървенъ конь, който не може да са прави лесно, момчетата правѫтъ живъ конь отъ себѣ си.

Като са съберѫтъ нѣколко души и са съгласѫтъ да играѫтъ на прѣскочи-кобила, първия са отдѣли отъ дружината, подпре си рѫцѣтѣ у колѣнѣтѣ си, наклони си главата, раскрачи си краката, за да са поддържа добрѣ и така, заложенъ намѣсто конь, чака. Единъ отъ дружината са завтече, подпре са съ рѫцѣ на гърба му, раскрачи си краката, подѣме са на рѫцѣтѣ си и го прѣскочи. Като го прѣскочи, отдалечи са на 10—12 раскрача отъ първия и са заложи и той въ такова положение, както и първия, и чака. Третия са истири, прѣскочи първия, прѣскочи втория и, като са отдалечи и той на такова разстояние, залага са и той тъй сѫщо, както и двамата

[1]) Въ турско врѣме у насъ имаше много нишанджии и ловци, нъ това хубаво и юнашко искуство сега въ народа вве да отпада, а най-вече, като зехѫ да искаѫтъ на ловцитѣ патентъ по 10—12 лева, които сѣкий нѣма да даде.

Digitized by Google

му прѣдшественници. Тъй са изреждатъ и са залагатъ, до гдѣ са заложатъ и всички.

Щомъ са заложатъ и всичкитѣ, най-пърдия остава най отъ началото; сега пъкъ и той са исправя и захваща да прѣскача сичкитѣ прѣдъ него заложени кобили, до гдѣ дойде и прѣскочи и най-послѣдния и тогава вторий пътъ са заложи. Подиръ него прѣскача всичкитѣ слѣдующия, който е останалъ най-отъ начало и т. н. Това прѣскачание, на дълга кобила, тъй бързѣ върви и той скоро са движи, щото подиръ нѣколко минути, цѣлата върволица отъ тия живи конье, които ставатъ, ту конье, ту конярици, са отдалечава на доста голѣмо разстояние отъ първото мѣсто, отъ дѣто са е почнала играта.

По нѣкога, воловарчетата, прѣскачащи са така, подиръ воловитѣ си, кога са завръщатъ вечеръ, безъ да забѣлѣжатъ, достигватъ чакъ до края на селото си. Тъзи гимнаст. игра е останала отъ обучението на българската стара конница, когато сж са учали да прѣскачатъ цѣли конье, или да са хвърлятъ отъ земята право на голия гърбъ на коня, когато сж употрѣбявали коньетѣ безъ сѣдла, а послѣ това упражнение имъ е служило да могатъ лесно и бързѣ да възсѣдатъ на сѣдлото върху коня. Тъзи игри сж великолѣпна гимнастика, въ която зематъ участие и всичкитѣ членове на тѣлото и мускулитѣ заяквятъ. Тѣ и днесъ могатъ да са играятъ съ полза и не е злѣ да са уведатъ въ училищата при другитѣ гимнастически упражнения на момчетата. Като народно нѣщо, като народна гимнастика, сѣкий има понятие отъ нея и ще ѭ играе на драго сърдце, безъ да забѣлѣжи, че съ играта той прави едно отъ най-полезнитѣ гимнастически упражнения на тѣлото си. Гимнастиката въ старо врѣме са е извършвала подъ видъ на игра и сѣкиму е било драго да играе, а съ това е била достигвана двойна цѣль: и веселие на духа, и развитие на тѣлото.

Третята военна игра е *куцанъ-граждъ*. Нея момчетата ѭ играятъ така: раздѣля са цѣлата дружина на два равни дѣла, направятъ единъ граждъ, ограниченъ наоколо съ бѣлези отъ камьни, слама или прѣкарани чърти. Гражда бива обикновенно четвъртитъ и на голѣмина съразмѣренъ съ числото на играчитѣ. Като бъде гражда готовъ, зематъ една гладка плочица, която са зъве *слюдка*, плюятъ отъ едната ѝ страна, а другата остава суха. Наплютата страна са зъве *мокро*, а ненаплютата — *сухо*. Тъзи слюдка, която не е друго нищо освенъ

Digitized by Google

едно общо *жребие*, са дава на едного, който може добрѣ да хвърля нагорѣ. Като му ѫ дадѫтъ, питѫтъ са: „вий отъ дѣ сти?“ Едната страна отговаря:

„Ний сми отъ сухото“. Като са съгласѫтъ, коя половина отъ играчитѣ ще бѫде отъ сухото, а коя отъ мокрото, тогава, онзи, на когото е повѣрена слюдката, хвърля ѫ на горѣ въ въздуха, до колкото може, и всичкитѣ чакѫтъ съ нетърпение да си видѫтъ щастието. Като падне слюдката, сички са струпвѫтъ, да видѫтъ, коя страна е останала отъ-горѣ. Ако са случи да падне слюдката *ребрем* и да са забие въ влажната земя, което по нѣкой пѫтъ са случва, то, като не може да са опрѣдѣли, коя страна е отгорѣ, а коя отдолѣ, хвърлянието са повтаря и вторий пѫтъ.

Като падне и са обърне слюдката плоскомъ, която страна бѫде отъ-горѣ, тъзи страна отъ дружината ще бѫде отъвънъ гражда, а другата половина ще бѫде въ гражда.

Отъ вънкашната дружина влѣзе въ гражда единъ куцишкомъ и на единъ кракъ гони всичкитѣ изъ гражда, като са мѫчи да ритне нѣкого съ дигнатия си кракъ; нъ тѣ са вардѫтъ и бѣгѫтъ ту насамъ, ту нататъкъ изъ заграденото пространство, нъ никой не смѣе да излѣзе изъ гражда. Когото ритне куцащия, той са испѫжда изъ гражда вънъ, зъве са *ритнатъ* и нѣма право да влѣзва при другаритѣ си. Подиръ това гони и рита и другитѣ до-като са умори и стѫпи съ дигнатия си кракъ. Щомъ стѫпи, и той нѣма вече право да куца и да гони. Подиръ него влѣзва вторий и той куца, гони и рита, до гдѣ стѫпи; тъй влѣзва и третий, четвъртий и т. н., до гдѣ са изредѫтъ всички. Нъ ако двама, или трима изритѫтъ всичкитѣ отъ гражда и ги испѫдѫтъ, то и гражда са повтаря пакъ и сѫщитѣ оставѫтъ въ гражда, а, ако не могѫтъ да ги изритѫтъ и остане единъ, тогава, вънкашнитѣ влѣзвѫтъ въ гражда, а вѫтрѣшнитѣ куцѫтъ и ги гонѫтъ. Ето тъзи гимнастическа игра са зъве *куцанъ-граждъ*. Прѣданието за тая игра казва, че сѫ ѫ учили войницитѣ, за това, че, кога са рани отъ неприятеля нѣкой, да може да избѣгва и на единъ кракъ, до гдѣ дойде до своитѣ, да го земнѫтъ, за да не падне робъ въ неприятелскитѣ рѫцѣ.

Четвъртата войнишка игра е *игра на кленза*. Кога ще играѫтъ на кленза, пакъ тъй сѫщо са раздѣлѫтъ на два дѣла и тъй сѫщо хвърлѫтъ слюдка. На които страната на слюдката

Digitized by Google

остане отъ-горѣ, тѣ оставѫтъ при *бабата*. За бабата са исправя една плоча, дъска или нѣкой стълбъ, отъ дѣто биѫтъ кленза̀та. Единъ отъ горнята страна зема въ ржка *клинзаря*[1]), който е до $1^1/_2$ лакъть дълга тояга, къмъ вънкашния си край по-дебела, и кленза̀та, която е до една педя дълга и дебела колкото палецъ клечка. Тъзи клечка са зема отъ пьрвия, който ще бие, въ лѣва ржка, а клинзаря въ дѣсна; ако не е лѣвичерь, стисне клинзаря за долния край, исправи го и тури надъ голѣмия си пръстъ до клинзаря кленза̀та, подхвърли ѭ нагорѣ и, като пада надолу, ударя ѭ съ кленза̀ря и ѭ кара кждѣ долнята страна, дѣто другата половина отъ играѫщата дружина варди, за да ѭ улови, като лѣти. Ако ѭ улови нѣкой, тоя, който ѭ е билъ, нѣма право вече да бий, а на неговото мѣсто дохожда другий, който продължава играта. Ако не може никой да улови кленза̀та, тогава, като падне, на земята, зема ѭ нѣкой и хвърля да удари бабата, нъ биѫщия, нѣда да ѭ посрѣщне на лѣта ѝ и, като ѭ удари, отбива ѭ на страна и мѣри колко клинзаря ѭ е отбилъ отъ бабата, а, ако не сполучи да ѭ отбий и тя удари въ бабата, тогава той нѣма право вече да бие и са казва *изгорѣнъ*. Ако не могѫтъ клинтѣ да *изгорѣѫтъ* горнитѣ и сѣкий отъ горнитѣ направи опрѣдѣленното число удари и опрѣдѣленното число клинзари отбе клинзаря отъ бабата, сичкитѣ горни членове отиваѫтъ при долнитѣ, възсѣдѫтъ ги и долнитѣ ги заносваѫтъ на гърба си чакъ до бабата; но носението става отъ онова мѣсто, до дѣто е паднала кленза̀та при послѣдния ударъ.

Ако долнитѣ ги изгорѣѫтъ, тогава са промѣнуваѫтъ: биящитѣ отиваѫтъ на долнята страна, а ловящитѣ отиваѫтъ на горнята и стабѫтъ бойци.

Тъзи игра сѫ учили въ старо врѣме войницитѣ и е съ клинзарь, съ *клинъ* (боздуганъ, топузъ) и сѫ са упражнявали съ своя клинъ да отбиваѫтъ хвърления отъ неприятеля клинъ; тъй сѫщо долнята страна всѣкога е прѣдставлявала непрятеля нападаѫщъ, а горнята отбранителна и въ старо врѣме сѫ хвърляли и долнитѣ съ боздугани, да ударѫтъ бабата, която е прѣставлявалъ человѣкъ—чучело напълнено съ слама, отъ дѣто му е останало името и до днесъ *баба*. А самото име клинзарь и играта кленза е останало отъ *клина*—боздугана, както и по-

[1]) Помацитѣ въ Раховско, които сѫ прѣселенци отъ Ловченско, въвѫтъ клинзаря *палиця*.

Digitized by Google

машкото име *калпица* означава пакъ клинзарь, т. е. кѫса тояга съ топузъ на края.

Въ идѫщата книга ще спомѣнемъ още за нѣкои игри, които сѫ са завардили и които знаймы; нъ тѣ не сѫ само толкова, колкото ги знаймы. Има още много остатъци отъ старитѣ наши прадѣдски военни игри, които да не пропаднѫтъ, ний молимъ любителитѣ на нашето минало славно врѣме, да са заловѭтъ, да ги опишѫтъ и съберѫтъ и ако има нѣщо въ нашитѣ, горѣ-изложени въ кратцѣ, да ги допълнѭтъ и да опишѫтъ названията имъ, ако имѫтъ и други имена, както на игритѣ тъй и на орѫдията, съ които са играѫтъ. Ний, ако ни ги испроводѭтъ добрѣ и точно описани, на драго сърдце ще ги помѣстимъ въ „Трудъ“.

Сѣкий трѣба да има и това прѣдъ видъ, че никоя отъ мѫжкитѣ юнашки игри не е измислена само токо-тъй безъ никаква цѣль. Тѣ въ войницитѣ сѫ биле много по-пълни и по-сериозни, нъ послѣ, както са каза и по-горѣ, като подпадналъ народа подъ иго, останали да ги играѫтъ само момчетата не съ орѫжие, а съ прости орѫдия, за които завоевателя не са е усѣщалъ, че лесно могѫтъ да са обърнѫтъ и на орѫжия. Имало е и още много други военни игри, нъ сѫ са изгубили, защото сѫ биле запрѣтени, както борбитѣ, като особенно занятие, сѫ са завардили само у Помацитѣ — пехливани, които, като мохамедани по вѣра, сѫ можали да си ги запазѭтъ и до днесъ. За тия нѣща ще поговоримъ и другий пѫтъ.

Ц. Гинчевъ.

НѢКОЛКО ДУМИ ЗА БОИТѢ (МАСТИТѢ [1]).

Боитѣ, или цвѣтоветѣ, сѫ привлѣкали человѣческото око още отъ най-първобитнитѣ врѣмена, още отъ дивото състояние на человѣка. И до днесъ онния щастливи плѣмена, които живѣѭтъ въ първобитното състояние на человѣческото развитие и които не сѫ вкусили отъ горчивитѣ корѣни на криво-разбраната цивилизация, обичѫтъ яснитѣ бои

[1]) Боя е турска дума, на български боята са зъве *мастъ*. И до сега въ Кюстендилско и околностьта му, вмѣсто боядисвамъ, казвѫтъ *мастѫкъ*. Отъ тука е и името *мастило*, т. е. боя, и руското: *черной масти*, казвѫтъ на чернитѣ конье, които ний наричами врани, което е се сѫщатата дума.

Digitized by Google

съ сичкитѣ имъ хубости. Тѣ, като не могѫтъ да си направѫтъ искуствени бои, ползувѫтъ са отъ боитѣ на цвѣтоветѣ, съ които си боядисвѫтъ нѣкои нѣща за облѣкла, или си изпъстрѫтъ и боядисвѫтъ тѣлото на различни мѣста; а, които не могѫтъ да направѫтъ това, тѣ си обкичвѫтъ тѣлото и главата съ цвѣтове, или съ разно-боядисани птичьи пера.

И образованитѣ народи, които са считѫтъ за цивилизовани, при сичката си цивилизация и истънченъ вкусъ, пакъ не са отричѫтъ отъ хубавитѣ привлѣкателни бои. За да са увѣримъ въ това, не трѣба да ходимъ надалечъ, а да обърнемъ внимание на днешнитѣ и миналитѣ моди и труфила—на капелинитѣ и на тѣхнитѣ пера, цвѣтья и птичьи крила, или даже на цѣли сухи птици, забодени на тия капелини за украшение.

Человѣкъ, колкото и да са цивилизува, нъ-ли окото му е направено да приѣмва отражението на отражаѭщитѣ тѣла, което свѣтлината данося до него, а пъкъ свѣтлината най-добрѣ са отражава отъ ясно-боядисанитѣ прѣдмѣти, той, волемъ и неволемъ, ще бѫде прѣнуденъ да обръща своето врѣние на боитѣ, и така, колкото боята бѫде по-ясна, толкова по-вече ще приимава неговия поглѣдъ.

Това привличание на человѣческото око къмъ яснитѣ бои е накарало человѣка да изисли различни бои, съ които бои да подражава природата и да си боядисва платовитѣ за облѣкло и когато са е малко-много цивилизувалъ, а пъкъ това боядисвание е породило, както частни бояджии, тъй и цѣли бояджийски *еснафи* и въ много нѣща е помогнало за нѣкои открития и усъвършенствувания на практическото приложение на Химията.

До гдѣто Химията не е сѫществувала, като отдѣлна наука, тя въ бояджийството са е прилагала, като практическа наука, на която тайнитѣ сѫ са прѣдавали отъ баща на сина, отъ сина на внука и отъ майстора на испитанъ и таенъ *калфа* и т. н.

И до днесъ има много майстори, бояджии, а още по-много фабриканти, които вардѫтъ много тайно състава на боитѣ, които тѣ употрѣбявѫтъ и които (бои) другитѣ бояджии, или фабриканти, не ги знаѫтъ, и ги прѣдавѫтъ само на онния свои ближни, или калфи, които нѣма да издадѫтъ тайната никому другому.

Въ нѣкои мѣста, даже, бояджиитѣ, като ще влѣзвѫтъ въ нѣкоя фабрика, давѫтъ вѣра и клѣтва, че нѣма да издадѫтъ нищо отъ фабриката, което тя варди, като своя тайна; и тогава ги приѣмвѫтъ да работѫтъ въ фабриката.

Бояджилѫка въ старо врѣме е билъ развитъ и распространенъ нѫсъ въ доста голѣмъ размѣръ, а най-вече въ онова врѣме, когато сѫ носили шити ризи, испъстрени съ различни шерки (шивье): алени, сини, чьрвени, зелени, морави, турунжиняни, жълти, красничави, брождани, гълѫбови, пепелѣни, черни, тимянужени, кестенияни и д.

Нѣма съмнѣние, че първобитното боядисвание на нашитѣ прадѣди е много старо нѣщо и тѣ сѫ си го прѣнесли още отъ старата своя люлка—Азия, заедно съ прѣселението си въ Европа, нъ послѣднето по-усъвършенствувано боядисвание трѣба да е прѣминало отъ Азия още въ дълбока древность.

Digitized by Google

За да са увѣримъ, че нашитѣ прадѣди сѫ знаяли отъ незапамятни врѣмена да боядисвѫтъ, да видимъ какви бои сѫ са завардили и до днесъ въ простия нашъ народъ, въ най-отдалеченитѣ отъ градоветѣ села—въ затънтенитѣ планински Българи, които си употрѣбявѫтъ най-прости първобитни домашни средства за боя отъ тукашни корѣни, кори, трѣви и цвѣтове и т. н.

1. *Черна боя* или *чернилка*. По селата и колибитѣ и до днесъ си боядисвѫтъ—чернѫтъ платове, прѣжда, вълна и кожи съ слѣдующитѣ прости срѣдства:

1) Надирѫтъ осѣнови кори[1]), натрошавѫтъ ги, кога изсъхнѫтъ, сварявѫтъ ги въ единъ казанъ, турвѫтъ въ чорбата имъ, въ която е и сварената кора, счукана на дребни кѫсове згория, която изхвърлѫтъ ковачитѣ отъ ковачниицтѣ си, или калъ отъ коритото на ковачитѣ, надъ което са върти точилото, въ който калъ има дребни, истрити отъ точилото, желѣзни частички, и, като са смѣси *танина* отъ осѣновата кора съ желѣзото, са образува чернилка—черна боя. Въ тъзи чернилка си натопявѫтъ платоветѣ, прѣждата и д. нѣща, които ще чернѫтъ, въ която боя киснѫтъ нѣколко дена. Подиръ 3—4 дена ги изваждѫтъ, простирѫтъ ги на слънце да изсъхнѫтъ, което по химическия язикъ ще рѣче да са укисли повече желѣзото и да почернѣе по-вече плата и, послѣ пакъ го потопявѫтъ въ чернилката и т. н. Това вадение, сушение и потопявание въ чернилката са продължава, до гдѣ са почерни добрѣ плата, прѣждата и проч. Но прѣди да ги потопѫтъ въ чернилката, тѣ ги корѣнясвѫтъ, т. е. накопавѫтъ корѣни отъ щавлякъ (лападь, лопошъ), измивѫтъ ги добрѣ, сварявѫтъ ги, до гдѣ са разминѫтъ и въ расола имъ потопявѫтъ: плата, прѣждата, кожата и д., да са натопѫтъ и напоѫтъ добрѣ въ чорбата и послѣ, като ги извадѫтъ отъ корѣнилката, изсушѫтъ ги добрѣ и чакъ тогава ги потопявѫтъ въ чернилната отъ осѣнови кори и згория чорба. Платоветѣ отъ корѣнилката ставѫтъ желтовати и на вкусъ стипсави.

Въ щавляковитѣ корѣни има вяжѫще-стипсаво вещество, което служи вмѣсто днешната стипса. Днесъ, които употрѣбявѫтъ стипса, не корѣнѫтъ платоветѣ, а които ги корѣнѫтъ, не употрѣбявѫтъ стипсата. Отъ тука може да са види явно, че още въ дълбоката древность, когато хората не сѫ знаяли да си правѫтъ стипса, която е по-ново нѣщо отъ корѣнитѣ, употрѣбявали сѫ щавляковитѣ корѣни вмѣсто нея[2]).

Освенъ осѣнова кора употрѣбявѫтъ още и много други кори, растения и дѫбови шикалки се по сѫщия начинъ. Употрѣбявѫтъ, напримѣръ, дѫбови кори, дѫбови листа, дѫбови шикалки, смрадликови листа, бобулъ, а най-вече сърпецъ, когото и до днесъ берѫтъ и бояджиитѣ за сѫщата цѣль. Овенъ това, орѣховитѣ зелени люспи са употрѣбявѫтъ за сѫщата чернилка и въобщѣ—сѣка кора и билка, които посипявѫтъ, когато са допрѣ до сока имъ желѣзо. Тъзи чернилка е много старо бо-

[1]) Осѣнъ, Traxinus.

[1]) Щавляковитѣ корѣни са употрѣбявѫтъ още и да аргасвѫтъ кожи за *гьонови* и цървули, отъ дѣто е останало *щевена кожа* и глагола *щавѫ* и сѫществителното щáва (аргасъ).

Digitized by Google

яджийско искуство и нашитѣ праотци сѫ ѭ употрѣбявали отъ незапамятни врѣмена.

II. *Брождяна боя.* Брождяната боя са прави отъ корѣнитѣ на едно растение, което са зъве *брождъ* или брошъ (Rubia tinctorum). Това растение сѫ си го въдили Българитѣ, а и сега още го въдѭтъ, въ градинитѣ си. Корѣнитѣ отъ това растение са накопавѫтъ, измивѫтъ, сварявѫтъ са и въ чорбата имъ са натопява корѣнения, или стипцосания платъ или прѣжда и, като му са тури и малко тригия отъ вино, плата са боядисва съ червено-желта (турунджияна) боя, която никъкъ не избѣлява. Сега бояджиитѣ употрѣбявѫтъ най-вече за боядисване азиятския брождъ (Rubia tinctorum), който е по̀ силенъ отъ нашенския[1]).

III. *Жълта боя отъ дюлюви листи.* Когато пожелтѣѭтъ, есенно врѣме, дюлювитѣ листа добрѣ, обирѫтъ ги, сварявѫтъ ги добрѣ, корѣнѭтъ, или стипцосвѫтъ плата или прѣждата, и като ѭ натопѭтъ, варѭтъ нѣколко часа плата, който са боядисва съ жълта (бозава) боя.

IV. *Жълта боя отъ жълтъ млѣчоковъ цвѣтъ.* Когато цьвне добрѣ кичастия млѣчокъ (Euphorbia) обирѫтъ му цвѣтоветѣ, изсушавѫтъ ги и, като имъ трѣба, като ги сварѭтъ, варѭтъ въ чорбата имъ корѣненъ, или стипцосанъ платъ или прѣжда, които са боядисвѫтъ жълто.

V. *Жълта боя отъ смрадликово жълто дърво.* Насичѫтъ дебели стари отъ смрадлика (Rhus cotinus) пъртове, обѣлѭтъ имъ кората и бѣлтъка, надробявѫтъ имъ желтата сърдцевина, сварявѫтъ ѭ добрѣ и въ чорбата ѝ варѭтъ стипцосани платове, прѣжда и д., които са боядисвѫтъ желто.

VI. *Орѣхово-кестенияна боя.* Когато узрѣѭтъ добрѣ орѣхитѣ (Juglans regia) и имъ оберѫтъ плода—орѣха, събирѫтъ имъ зеленитѣ шушлупки, оставѭтъ ги да поизгниѭтъ малко и послѣ, като ги сварѭтъ, киснѫтъ въ чорбата имъ плата или прѣждата, която са боядисва черно-кестенияно и не избѣлява никоги. Отъ тия шушлупки боядисвѫтъ и черна боя, както са каза и горѣ.

Ето тия бои могѫтъ да са нарѣкѫтъ стари народни бои, съ които народа си е боядисвалъ още отъ незапамятни врѣмена, а и до днесъ още ги употрѣбява въ домашното си боядисване. Нъ по-послѣ, когато са явили и други по-искуственни бои, като: синилото, вьрзията, карнѫза и спомагателнитѣ срѣдства, като: стипсата, зеления камькъ[1]), съчи-кѫбруса, синия камькъ и други, които упорѣбявѫтъ бояджиитѣ, тогава народа зелъ да са ползува и съ тия срѣдства. Съ синилото, народа, като не знае да употрѣбява сѣрната киселина[2]), за да го растопи, боядисва по слѣдуѭщий начинъ: Земѫтъ сѣрява вълна, упирѫтъ ѫ съ горѣща вода и събирѫтъ водата, която са зъве *сѣряй*, или—сѣрна вода. Въ този сѣряй, до гдѣ е още топълъ, турвѫтъ счуканото синило, до колкото трѣба, и го бъркѫтъ, до гдѣ са растопи и го оставѭтъ да *втаса*. И подиръ това турвѫтъ плата, или прѣждата въ едно ко-

---

1) Зеления камькъ са зъве още и *галица*.

2) Сѣрната киселина са зъве: *ветриолъ*, *зачь-яа* и *кибрить сую* и синилото са растопява само въ нея и въ сѣряя, а въ чиста вода не са топи.

Digitized by Google

рито, или другий съсѫдъ край огьня ѝ, като са постопли сѣряя, налѣгѫтъ плата, бъркѫтъ и го притискѫтъ да са напои всѣка негова часть съ синята вода, и прѣждата, или плата, като хване да са боядисва, хваща да привлича синилото въ себѣ си, което на простонародния языкъ са казва: *влага*, или *ирьждата зе́ да тъли*. Като почне да тѣгли и да попива, тѣ тихо го тѣглѫтъ и привличѫтъ въ водата, до гдѣ истѣгли—попие сичкото синило, до колкото искѫтъ да направѫтъ плата синь. Ако видѫтъ, че е дошло до оная степень, до колкото имъ трѣба, додавѫтъ и още синило на сѣрѣя, растопявѫтъ го и усилвѫтъ още синята боя. Това са прави, до гдѣ са докара на плата изискуемата синя боя. Плата или прѣждата, само отъ себѣ си са разбира, трѣба отъ-напрѣдъ да бѫдѫтъ корѣнени, или стипсосани. Който иска пъкъ, синия платъ да го направи черъ, той го потопява и въ чернилката, отъ което става така черъ, щото не избѣлява вече никога.

Ето тѣзи сѫ боитѣ, съ които народа си боядисва самъ, нъ има още много бои, които сѫ тайни за него и за тѣхъ той си дава платоветѣ или прѣждата на бояджиитѣ.

Прѣди 50—60 години, когато цьвтѣхѫ у насъ сичкитѣ занаяти, на много мѣста въ нашето отечество имаше *басмаджии*[1]), които *щампосваѫ* за женския полъ *басми* съ различни бои, на цвѣтья и пера; имаше *казаси*, които си боядисвахѫ вълняна, копринява и памучна прѣжда и плѣтѣха различни плѣтени нѣща за украшение на дрѣхитѣ, като различни петелки, *чипрази*, пюскюли за украшение на юздитѣ, *гююслюцитъ*, сѣдлата, коланитѣ и проч; имаше коланджийки жени, които тъчаха различни колани за пояси, за подвързки подъ колѣнѣтѣ (колѣници); имаше *килимджийки*, които тъчаха различни *кисии*, губери и д.

Дѣто сѫ биле развити тия занаяти, тамъ е било развито и бояджийството, както, напримѣръ въ Трѣвна, Габрово, Елена, Чипровци, Котелъ, Сливенъ и др. Майсторитѣ, като сѫ работяли и боядисвали у дома си, сичкитѣ кѫщни сѫ имъ помагали въ работата, а най-вече женитѣ, отъ дѣто сѫ са научили и тѣ да боядисвѫтъ. Въ Трѣвна, напримѣръ, дѣто е имало най-прочути казаси, отъ които нѣкои сѫ правили цѣлъ конски накитъ (такъмъ) и за султана за коня, и до днесъ има още много жени, които тъкѫтъ колани, губери и други платове и знаѫтъ да боядисвѫтъ сичкитѣ бои по-трайно и по-ясно и отъ бояджиитѣ. Тъй сѫщо и въ Габрово, и до днесъ, женитѣ си боядисвѫтъ прѣжда и платове, които имъ сѫ нуждни за работата.

За да запознайми читателитѣ си, какъ си боядисвѫтъ работнитѣ стопанки прѣждата и платовитѣ въ Трѣвна, ний тука ще помѣстимъ петь рецепти за петь вида различни бои отъ най-употрѣбителнитѣ, както ни ги даде Госпожица М. Икономова, учителка при Търновската Д. Дѣвическа Гимназия, които рецепти е записала отъ баба си.

I. *Аляна боя.*

Когато ще са боядисва аляна прѣжда или платъ, най-напрѣдъ,

[1]) Най-голѣмъ басмаджийски еснафъ е имало въ Сопотъ, послѣ въ Карлово, Калоферъ, Казанлѫкъ, Габрово, Търново и проч. Отъ тѣхъ има и до сега много прозвания *Басмаджиеви*.

Digitized by Google

прѣждата или плата са прѣтѣгля вѣрно и, колкото оки излѣзе, на сѣка ока са турва по 150 драми стипса, което, като са растопи добрѣ въ вода, натопява са въ стипсовата вода плата или прѣждата и са оставя да са напои добрѣ.

Като са стипцоса добрѣ, плата са изважда отъ водата, испира са хубавѣ и са исцѣжда. Подиръ това прѣтѣгля са по 40 драми кармѫзъ[1]) за сѣка ока; счуква са добрѣ въ чутура или *хаванъ*; пресѣва са съ често сито, послѣ са турва да ври въ вода, и ври, до като се скрие пѣната на водата му. Прѣди да са приготви тъзи вода, трѣбва да са на сѣка ока прѣжда, или платъ, *по 6 драми калай*, растопява са въ нѣкой сеждъ и са капи капка по капка на нѣкоя тава, който капва на студената тава, сѣка негова капка са растила и испада на тънка плочица като листъ. Като са искапи така сичкия калай и като са прѣобърне на листовци, листовцитѣ са надробяватъ на парчици, събиратъ са и са измиватъ въ чиста вода. Слѣдъ туй сичкия калай са турва въ едно стъкло; налива са отгорѣ му 80 драми оцетъ кезапъ, т. е. 40 др. чистъ кезапъ и 40 др. вода, и калая са разяда въ кезапа. Най-напрѣдъ смѣсьта става *черна*, нъ като ѫ оставятъ да прѣнощува една нощь, тя са убистря и става *желтеникава*. (Тъзи смѣсь обикновенно са приготвя единъ, или два дена по-напрѣдъ отъ боядисванието). Въ водата, дѣто е растопенъ кармѫза, са турятъ по 15 драми, на сѣка ока, чукана *тригия* и послѣ са налива сѫщата жидкость, въ която е растопенъ калая и сичко са разбърква добрѣ. Въ тъзи смѣсь, която е вече аляна, са турва прѣждата, плата и са вари на огъня до четвьрть отъ часа ($^1/_4$). Въ това врѣме прѣждата, или плата, попива сичката аляна боя отъ водата, боядиса се и най-послѣ са изважда, испира са добрѣ въ студена вода и се насушава на слънце, ако е лѣтѣ, а, ако е зимѣ, на топло мѣсто.

II. *Гивезена или кармѫзена (морава) боя.*

На една ока прѣжда, или платъ, са зема 8 драми кармѫзъ. Водата са стипцосва, както и при аляното, и въ сѫщата вода, която съ стипсата, са туря кармѫза, счуканъ и прѣсѣянъ, и са остават да ври четвьрть отъ часа ($^1/_4$). Подиръ това са турва и до 10 драми гивя, добрѣ счукана на дребно. И, като са разбърка добрѣ, туря и прѣждата или плата, въ която ври. Послѣ са изважда прѣждата и капватъ до 30 капки ветрионъ (кибрить-сую) и подиръ това изваждатъ прѣжда пакъ са турва до поври малко. Като поври и втори пѫть, изваждатъ ѫ, испиратъ ѫ добрѣ въ студена вода и ѫ сушатъ.

III. *Черна боя (бакамяна).*

На една ока прѣжда, или платъ, са зема 50 драми бакамяна

[1]) Кармѫза е малки бубулечици, които са въдѣлъ най-много въ Мексико върху по едно растение (кактуса, жебитѣ), отъ дѣто ги берѫтъ, сушѫтъ и ги пращатъ подъ името кармѫзъ! И по насъ има единъ видъ кармѫзъ, алени бубулечици, като паячета, които са намѣрвѫтъ често подъ сухитѣ кори на дърветата, но неговата боя е по-слаба отъ боята на американския кармѫзъ.

Digitized by Google

боя, която е като черна смола, счуква са добрѣ на дребно и са турва да ври въ единъ ссѫдъ съ вода, до гдѣ са стопи добрѣ. Подиръ това са зема отъ 40—50 драми синь камькъ и, като са счука добрѣ на дребно, турва са да ври въ другъ ссѫдъ съ вода. Най-напрѣдъ потопявѫтъ прѣждата, или плата, въ тая вода, въ която е растопенъ синия камькъ, възварявѫтъ ѭ малко и послѣ ѭ изваждѫтъ. Тогава въ смѣсьта отъ синия камькъ, въ която е била прѣждата, наливѫтъ и водата, въ която е билъ растопенъ бакама и, като разбъркѫтъ добрѣ смѣсьта, натопявѫтъ въ нея прѣждата и ѭ варькѫтъ до четвьртъ ($^1/_4$) часа, като ѭ бъркѫтъ добрѣ. Най-послѣ ѭ изваждѫтъ, испирѫтъ ѭ и ѭ изсушавѫтъ.

IV. *Морава боя (отъ новата [1]).*

Новата боя са турва въ единъ ссѫдъ, налива са отгорѣ и толкова спиртъ, или върла ракия, колкото да ѭ покрие и, като са растопи въ ракията, или спирта, налива са въ хладка (хмарна) вода, дѣто са пуща и малко чукана тригия. Въ тъзи смѣсь потопявѫтъ прѣждата и ѭ възварявѫтъ, до гдѣ попие боята. Подирь това ѭ изваждѫтъ и ѭ изсушавѫтъ.

V. *Жълта боя.*

На една ока прѣжда, или платъ, стопявѫтъ 150 драми стипса и въ водата са натопява и стипцосва прѣждата, както са стипцосва и при аляното. Въ тъзи вода са нарежда единъ редъ желтъ млѣчоковъ цвѣтъ, или желтъ цвѣтъ отъ главочъ и единъ редъ прѣжда, или единъ кать платъ, ако са боядисва платъ, послѣ—пакъ единъ редъ платъ, или прѣжда и единъ редъ цвѣтъ и т. н., до гдѣто са нареди сичката прѣжда, или платъ, и най-отгорѣ са нарежда единъ кать цвѣтъ. Подирь това са турва ссѫда съ прѣждата или плата на огъня и ври 1 часъ. Подиръ това врение, са изважда и са оставя да истива 4—5 часа. Послѣ пакъ са турва да са стопли и, като са извади, турва са въ едно корито, насѣва са отгорѣ съ пепелъ и са залива съ водата, въ която е врѣла прѣждата, или плата. Като постои и въ тъзи смѣсь, плата, или прѣждата са изважда, испира са добрѣ въ студена вода и са изсушава.

Както различни бояджии боядисвѫтъ една и сѫщата боя различно, т. е., едни ѭ боядисвѫтъ по-ясна, други по-тъмна, едни по-трайна, други—по-нетрайна, и т. н., така сѫщо и женитѣ боядисвѫтъ различно. А това зависи, както отъ количеството на материала, така и отъ начина на употрѣбяването му и отъ врѣмето на държанието му въ боята и т. н. Затова ний ще покажемъ тука, какъ боядисвѫтъ женитѣ и въ Габрово тия бои, дѣто има малка разлика отъ горѣ-изложеното боядисване въ Трѣвна. Тѣзи бои ми каза баба Венковица габровчанката, която сама ги прави, както за себѣ си, тъй и показва на приятелкитѣ си, които желаѭтъ да са научѫтъ на това, колкото лесно, толкова и потрѣбно на всѣка трудолюбива стопанка, бодисване.

[1]) Нова боя наричѫтъ тая, която са продава на прахъ (анелиновитѣ бои).

Digitized by Google

I. *Алено.*

Най-напрѣдъ са зема по 6 драми калай за всѣка ока, 50 драми ...ань и 50 драми вода, съ която са угася кезапа и сичката смѣсь ...ава 100 драми. Калая са топи и са капи на тава и послѣ са рѣже, ...и и пуща въ кезапа, дѣто са стопява. Послѣ прѣждата, или плата, ...а стипцосва въ вода, въ която са растопява по 25 драми стипса на ...ѣка ока прѣжда, или плать. Зема са на сѣка ока прѣжда или плать ...30 драми карижъ. Карижа са счуква, прѣсѣва са и са туря да ври ...въ вода. Водата трѣба да бѫде толкова, колкото да са покрие прѣжда-...та, като са натисне; ако тя е по-много, не му врѣди, защото водата си ...тава, а боята са впива въ влакната на вълната. Когато ще турвѫть ...ижа въ водата да ври, водата трѣба да са стопли, до гдѣ стане хмар-...ь (хладна) и тогава да са тури карижа да ври; трѣба той да ври до-...ѣ му са скрие пѣната[1]). Като са скрие пѣната въ водата, турва са по ...драми чукана тригия на сѣка ока прѣжда или плать; налива са ...ения въ кезапа калай въ сичката жидкость съ карижа и като ...разбърка добрѣ, турва са въ котела прѣждата и са вари до гдѣ по-...сичката алена боя и водата стане бистра. Въобще, колкото по-ве-...ри, толкова по-хубаво и по-трайно са боядисва прѣждата. Най-пос-...ѣ са изважда, упира са съ студена вода и са изсушава.

II. *Гивезяно (що тъмно аляно).*

Кога ще са боядисва гивезяно, прѣждата са стипцосва съ по ...драми стипса на сѣка ока прѣжда или плать; въ водата, въ коя-...то са боядисва, турва са по 40 драми карижъ и по 40 драми тригия ...сѣка ока прѣжда. Карижа и тригията са варѫть; потопява са въ ...ъ прѣждата или плата и са варди, до гдѣ са боядиса. Водата трѣ-...ба бѫде толкова, колкото да покрива прѣждата, като са потопи въ нея.

III. *Зелена боя.*

На всѣка ока прѣжда или плать земѫть по 4 драми синило и ...12 драми ветрионъ. Синилото са счуква на прахъ и са сипва въ ве-...ина. Като са разбърка добрѣ, догдѣ са стопи, оставя са да стои е-...ъ день или два дни.

Най-напрѣдъ приготвѫть желтилка отъ млѣчоковъ жълтъ цвѣтъ ...ло са почита за най-хубава), или отъ *реживеръ*[2]), отъ който, на 1 ...а прѣжда, турвѫть по 100 драми счуканъ и непрѣсѣванъ и са сва-...ва въ вода, до гдѣ стане водата желта.

Когато искѫть да бѫде зеленото по-тъмно, водата са стопля, ...до гдѣ стане хмарна (хладка), турва са въ нея синилото съ ветриона ...прѣждата са бърка добрѣ, до гдѣ заври и като възври, изважда са ...тоя котелъ и са потопява въ желтилката, въ която трѣба да ври

---

[1]) За да стане аленото ясно (ачикъ), нѣкои турвѫть до 5—6 драми чу-...ъ *гердичавъ* корѣни, които са продавѫть по дюкенитѣ, а най-вече по ахтар-...ти.

[2]) Реживера сѫ дребни желти зрънца, които са продавѫть по дюкенитѣ.

Digitized by Google

нѣколко часа, до гдѣ стане прѣждата добрѣ зелена. Послѣ това снемѫтъ котела отъ огъня и го оставѫтъ на страна, за да поистине. Най-послѣ изваждѫтъ прѣждата, изцѣдявѫтъ ѭ и, като ѭ испѣрѫтъ въ студена вода добрѣ, изсушавѫтъ ѭ.

А когато искѫтъ да бѫде зеленото ясно-зелено (турско зелено), тогава най-напрѣдъ потопявѫтъ прѣждата въ жълтилката, че тогава въ зеленатa боя ѭ варѫтъ.

IV. *Ясно-синя боя (ветрионяна).*

И ясно-синкавото са боядисва тъй сѫщо, както и зеленото, нъ само турвѫтъ по 6 драми синило и по 18 драми ветрионъ, въ който са стопява синилото, както са каза и при зеленатa боя.

V. *Чѫрвена коприняна (свиляна) боя.*

Растопява са 100 драми стипса на една ока коприна и въ стипсовата вода са потопява копринатa, дѣто трѣба да стои една нощь; послѣ са изважда и са испира добрѣ. Подиръ това са зема 80 драми на оката кармѫзъ и по 8 драми паламутъ[1]) и са счукватъ сѣко отдѣлно. Кармѫза са вари въ водата, до гдѣ му са скрие пѣната и послѣ му са турва паламута и подиръ туй са потопява копринатa и ври, до гдѣ са боядиса и най-послѣ са изважда, изцѣдява са, испира са и са изсушава.

Които искѫтъ да бѫде боядисаното по-ясно (ачикъ), изваждѫтъ прѣждата, пущѫтъ въ боята, кога ври, съ три прьста чукана тригия и, като са стопи тригията, потопявѫтъ пакъ прѣждата, до гдѣ възври веднъждъ, и изваждѫтъ ѭ, испирѫтъ и изсушавѫтъ.

VI. *Морава боя.*

Моравата боя е като морава прьсть, растопява са и са възварява въ вода и като са извади, потопява са прѣждата или плата въ нея и стои топла 2—3 часа. А когато искѫтъ да бѫде прѣждата по-тъмна, изваждѫтъ ѭ и пущѫтъ малко сачикъбрусъ и послѣ пакъ потопявѫтъ прѣждата. Като постои малко, испирѫтъ ѭ и изсушавѫтъ.

VII. *Желта боя отъ млѣчоковъ цвѣтъ.*

Набира са отъ кичестия млѣчокъ цвѣтъ, напълва са единъ котелъ, залива са съ вода и са вари. Като земне да пожелтява водата, отлива са отъ нея, за да не кипи. Като уври добрѣ, изважда са котела на страна, прѣцѣжда са и са отдѣля цвѣта отъ чорбата. На една ока прѣжда земѫтъ 100 драма стипса и я турвѫтъ въ чорбата, потопявѫтъ прѣждата въ стипсовата чорба и ѭ варѫтъ до 1 часъ. Подиръ това изваждѫтъ котела на страна, завивѫтъ го съ нѣкой дебелъ платъ и оставѫтъ прѣждата да кисне 2—3 часа. Като покисне така, изваждѫтъ прѣждата и въ чорбата насѣвѫтъ съ ситото чистъ пепелъ

---

[1]) Паламута е чашки отъ желъдъ (отъ парнаровия дѫбъ), които са приносѫтъ отъ Мала Азия и табацитѣ ги употрѣбявѫтъ, да вадѫтъ (щевѫтъ) съ тѣхъ кожи, за която цѣль ги чукѫтъ или мѣлѫтъ. Продава са и по дюкенитѣ за цѣръ противу *сюрмека* и за черна боя.

Digitized by Google

отъ дьрва, (колкото по-вече пепелъ турѭтъ, толкова по-хубава става прѣждата) и го възварявѫтъ, нъ като земне да възвира, трѣба да са варди да не кипне, защото лесно кипва и искипява като прѣсно млѣко. Като възври добрѣ, потопявѫтъ прѣждата и ѭ възварявѫтъ, като ѭ разбърквѫтъ добрѣ съ чиста тояга. Най-послѣ ѭ испирѫтъ и изсушавѫтъ.

VIII. *Черна боя за памучени платове.*

Набирѫтъ са кори отъ елха (дива лѣска) надробявѫтъ са на дребно, сварявѫтъ са и като поистинѫтъ, упира са въ чорбата имъ плата, или прѣждата. Кога са пере плата, трѣба да са растѣга въ чорбата, за да не са сгърчи, и да попие врѣдъ еднакво. Послѣ са изважда плата, турва са въ чорбата сачикѫбрусъ и като са стопи, потопява са плата въ чорбата и са туря край огъня да са топли. Като постои нѣколко врѣме, изважда са, изцѣжда са и са простира да са провѣтри. Послѣ пакъ са потопява и покисва. Вадението и провѣтрянието са повтаря нѣколко пѫти, до гдѣ са боядиса добрѣ. Испира са и са изсушава.

XI. *Боядисвание алено съ новата боя.*

Стипцосва са прѣждата или плата съ по 25 драми стипса на 1 ока прѣжда, и испира са добрѣ. Зема са 10 драми нова аляна боя на ока прѣжда; растопява са въ малко вода и са налива въ водата въ котела, дѣто ще са боядисва прѣждата. Въ котела водата трѣба да бѫде хладна (хладка) и са вари, до гдѣ са скрие пѣната. Подиръ това са турва прѣждата да поври. Като поври, турва са киселина: или тригия, или *лимонъ-тузу*, или пъкъ ветрионъ до 2 драма; нъ, когато ще са тури киселината, котела трѣба да са отстрани отъ огъня, защото, ако бѫде на огъня, щомъ са пустне киселината, боята кипва и може да искипи и да направи пакость на работника. Боядисванието съ тая боя е много ефтино и сѣкий може, когато ще и дѣто ще, да си боядисва прѣжда, платъ, коприна и т. н.

Вълната, коприната са боядисвѫтъ много хубаво, а памука не може да улавя отъ сичкитѣ бои, а най-вече отъ алянитѣ, за това не трѣба никой да са мѫчи да боядисва памукъ аляно. Него го боядисвѫтъ, нъ фабрикантитѣ не откривѫтъ тайната си на публиката.

Ц. Гинчевъ.

Digitized by Google

ВАВИЛОНСКО-АССИРИЙСКИТѢ ДРЕВНОСТИ

СПОРѢДЪ НАЙ-НОВИТѢ ОТКРИТИЯ.

(Продължение отъ I книга).

II.

Сарданапаловата библиотека и значението ѝ за ассирологията (вавилоно-ассирийската литература).—Вавилоно-ассирийскитѣ прѣдания за първитѣ врѣмена на человѣчеството, споредъ клиновиднитѣ надписи: сътворението на свѣта, първоначалното блаженно състояние на человѣка и грѣхопадението му, потопа, вавилонското стълпотворение.

Откритието на цѣлата Ниневийска библиотека е съставило настоящата епоха за четението на клиновиднитѣ букви. Тъзи библиотека е дала не само богатъ писменъ материалъ, но и срѣдства за четението му.

Както е извѣстно, отъ Лайярда сж биле ископани, въ хълма Куюнджикъ, на мѣстото на древнията Ниневия, остатъци отъ палата на Ассурбанипала (Сарданапала) IV, послѣденъ отъ ассирийскитѣ завоеватели (отъ 667 г. до Р. Х.). Въ една отъ залитѣ е била намѣрена цѣла библиотека, състояща отъ квадратни глинени или кирпични плочки, съ 2·5 сантиметра дебелина и покрити отъ двѣтѣ си страни съ дребно и гѫсто клиновидно писмо. Тѣ сж са намѣрвали, вѣроятно, въ горния катъ на палата, и, когато е билъ разрушенъ, като сж падналн, растрошили сж са на части.

Както са вижда отъ надписитѣ, тѣзи плочки сж лѣжали наредени въ стълбове на полицитѣ на библиотеката, като сж съставяли по този начинъ „листове на книгитѣ“. Текста, започнатъ на една плочка, продължавалъ са е на друга, съ сѫщата голѣмина и форма. Числото на тѣзи плочки, които принадлѣжѫтъ къмъ една серия, достига по нѣкога по-много отъ сто. Всѣка серия е имала заглавие отъ първитѣ думи на първата плочка. Така, серията на астрологическитѣ плочки, по число по-много отъ седемдесеть, носи заглавие: „*когато боговетъ Ану, Илу*“. Долу на всѣка плочка отъ серията са е турялъ нейния номеръ. Напр. „1-та плочка *когато боговетъ Ану, Илу*, II-та плочка *когато боговетъ Ану, Илу*“ и т. н. За по-добро показване реда на една подиръ друга на плочкитѣ отъ една серия, въ края на текста на всѣка една отъ тѣхъ (освенъ послѣднята, разбира са) са е турялъ тъй нарѣчения „custos“, т. е. първия редъ отъ слѣдующата плочка. Намѣрени сж тъй сѫщо каталозитѣ на тѣзи плочки и малки съ овална форма плочки съ надписи—очевидно „бѣлѣжка“ за всѣки стълбъ отъ плочки. Това царско книгохранилище са е повѣрявало на надзора „на главния библиотекарь“[1]) и са е назначавало за общо ползуване, както са вижда по надписитѣ на една плочка. Като са сѫди по намѣренитѣ строшени остатъци, може да са прѣдполага, че тъзи

[1]) Намѣрено е името на единъ отъ тѣзи библиотекари.

Digitized by Google

„публична библиотека“ е съдържала въ себѣ си до 10,000 плочки. За съжаление, по-голѣмата часть отъ тѣзи плочки сѫ намѣрени растрошени; при това още и работницитѣ на Лайярда, като сѫ биле въ това врѣме сами, насипали тѣзи растрошени остатъци въ кошове, и въ такава безредица сѫ биле занесени въ Британския Музей.

Трѣбвало е сега, колкото са може, да са наредятъ и намѣстятъ растрошенитѣ плочки въ първоначалния си редъ. Двама млади ассириолози, Коксъ и Смитъ, единъ слѣдъ други, сѫ са заловили енергично съ този много труденъ въпросъ, който изисква толкова знание, колкото и търпение. Заради това пъкъ трудоветѣ имъ сѫ биле възнаградени съ блѣстящъ разултатъ. Слѣдъ докарване частитѣ отъ плочкитѣ въ редъ, показало са е, че тѣ сѫ съдържали въ себѣ си,—за съжаление въ фрагментитѣ[1]) (защото много отъ всичкитѣ плочки не сѫ биле намѣрени)—цѣла ассирийска литература отъ всѣкакви съчинения—по граматиката, историята, законовѣдението, митологията, естествознанието, математиката, астрономията, астрологията; благодарение на трудоветѣ на ассириолозитѣ, ний можемъ отъ по-близо да са запознаемъ съ тъзи интересна библиотека, която ни дава понятие за стъпенята на образованностьта на древнитѣ Ассиряни.

По-многото отъ плочкитѣ съдържатъ въ себѣ си фрагменти на обширна граматическа енциклопедия, която обяснява мѫчнотитѣ както на четението, тъй и разбирането на клиновидното писмо—мѫчнини даже за самитѣ Ассиряни!

Тъзи граматическа енциклопедия са състои отъ седемь части:

1. *Халдео-турански рѣчникъ*, съ обяснение думитѣ на ассирийски. Той трѣбвало да служи за помагало, когато са четѫтъ учени и религиозни халдейски трактати[2]), а тъй сѫщо и корѣнинитѣ граждански закони, които сѫ писани въ оригиналъ тъй сѫщо на халдейски.

2. *Рѣчникъ за синонимитѣ* на ассирийския языкъ.

3. *Ассирийска грамматика*, съ примѣри за спрѣженията.

4. *Таблица за знаковетѣ* на клиновидното писмо, съ означение идеографическото и фонетическото имъ значение.

5. *Друга таблица* за сѫщитѣ знакове, съ показване иероглифитѣ, отъ които сѫ произлѣзли.

6. *Рѣчникъ* за особенни *изражения*, по-многото идеографически, които са срѣщѫтъ *въ най-древнитѣ надписи*. Тъзи надписи сѫ имали, въ този начинъ, за Ассирянитѣ археологически интересъ. Ниневийскитѣ царье, и вавилонскитѣ отъ по-подирнитѣ врѣмена, както е известно, когато сѫ възобновявали храмовитѣ, грижливо сѫ търсяли надписитѣ на древнитѣ имъ основатели и сѫ ги прѣписвали. Въ подобни късъци отъ най-древни надписи нѣкога са срѣщѫтъ *праздни мъста*, които показватъ нерасчетенитѣ думи на оригинала.

7. *Таблици за примѣри* на граматически конструкции и *умозначащи изрѣчения*—идеографически и фонетически.

---

[1]) Откѫслящи, отломъци; откѫслякъ отъ литературна статия. (Бѣл. отъ прѣв.).

[2]) Учено издирване на нѣкакъвъ въпросъ. (Бѣл. отъ прѣв.).

Digitized by Google

Най-новитѣ учени сѫ са възползували отъ тѣзи драгоцѣнни пособия, тъй сѫщо както сѫ са ползували нѣкога отъ тѣхъ ассирийскитѣ учени,—и четението на клиновиднитѣ писмена е тръгнало съ бързи крачки напрѣдъ.

Слѣдъ филологията въ Сарданапаловата библиотека е отдѣлено второ мѣсто за математиката и астрономията. Срѣщатъ са математически задачи, фигури, исчисления. Като са сѫди споредъ фрагментитѣ на нѣкои практически трактати, може да са помисли, че Питагоръ е зелъ отъ Месопотамия забѣлѣжителната си таблица за умножението.

Много плочки съдържатъ въ себѣ си астрономически наблюдения: таблица за възхожденията на Венера, Юпитеръ, Марсъ, фазитѣ на луната; прѣсмѣтване денонощното движение на луната, прѣдсказания за лунни и слънчеви затъмнения. Вижда са, че много въ съврѣмената астрономия има началото си въ халдео-ассирийската цивилизация: напримѣръ, раздѣлянието на еклиптиката на 12 равни части и, както са вижда, самитѣ знакове на зодиака; раздѣлянието на кржга на 360 градуси, градуса на 60 минути, а минутата на 60 секунди. Въобще въ Ассирянитѣ за еденица на смѣтанието е било прието числото 12, съ дѣленията и умноженията си. На Ассирянитѣ принадлѣжи изнамѣрването на „гномона“ (слънчевия часовникъ). Отъ него води началото си посвятяванието седемьтѣхъ дни на недѣлята на седемъ планети, на които сѫ са покланяли като на божества. По-голѣмата часть отъ мѣркитѣ е прѣминала отъ Месопотамия въ прѣдня Азия, а отъ тамъ и къмъ Гърцитѣ, съ запазванието даже и на самитѣ названия, разбира са въ измѣнена форма; тъй, грьцкото *мина* (μνᾶ) и *обонъ* (ὀβολός) сѫ еллинизирани ассирийски названия.

Други плочки съдържатъ въ себѣ си фрагменти *отъ закони*, административни распореждания, договори между частни лица, сѫдебни процесси, списъци на имущества, длъжности, занаяти, данъци.

Намѣрени сѫ отломъци отъ плочки съ таблици на „лимму“, всѣкигодишно избираеми сановници, подобно на атинскитѣ архонти и римскитѣ консули, по имената на които сѫ брояли годинитѣ. Тѣ съдържатъ, почти безпрѣкжснато, пространство за врѣме отъ двѣ и половина столѣтия, а именно отъ 889—664 година прѣди Р. Х. Тѣзи таблици на епонимитѣ сѫ намѣрени въ четири екземпляри: въ двѣ отъ тѣхъ сѫ изложени само имената на Лимму на всѣко едно царуване; въ другитѣ пъкъ два екземпляра е притурено драгоцѣнно за насъ изброяване на главнитѣ събития въ всѣка година. Една плочка, до нѣгдѣ повредена, е единственъ уцѣлѣлъ откжслякъ отъ кратка история на Ниневия и Вавилонъ, — сѫщинско *ржководство*, въ което сѫ помѣстени паралелно събитията на Ниневия и Вавилонъ, политическитѣ и дипломатическитѣ имъ сношения, въ разни епохи.

Намѣрени сѫ драгоцѣнни откжсляци като отъ *географически ръчникъ*, гдѣто сѫ изброени страни, градове, планини, рѣки, извѣстни на Ассирянитѣ, собственни имена, които сѫ биле у тѣхъ въ употрѣбление, и най-послѣ статистически свѣдения за административната нерархия, за различни провинции, които сѫ влѣзвали въ със-

Digitized by Google

ава на монархията, съ означаване естественнитѣ имъ произведения и доходи. Много плочки съдържатъ въ себѣ си уцѣлѣли списъци на завладѣни градове въ Мала Азия, Сирия, Палестина, Арабия, Египетъ, съ забѣлѣзване за плащанитѣ данъци—съ пари или въ натура, прѣимущественно храни. Намѣренъ е още и любопитенъ списъкъ на най-важнитѣ постройки (сгради) въ Вавилония, като храмове, пирамиди и крѣпости.

И *естественната история* не е била неизвѣстна на Ассирянитѣ. Въ Сарданапаловата библиотека намѣрватъ са плочки съ списъци на извѣстни растения и минерали, на дърветa, които сж са употрѣбявали за постройки или мебилирување на зданията, на металли и камъни, нужни за архитектора или скулптора. Особенно е интересенъ списъка на разни животни, извѣстни на Ассирянитѣ, които сж наредени по родове и семейства, при което всѣко животно е записано съ двѣ названия—общенародно и учено.

Само отъ *медицината*, като наука, не е намѣрено въ Сардапаловата библиотека никакви слѣди. Тъзи наука, както са вижда, е била чужда на халдео-ассирийската „цивилизация. Наистина, Херодотъ, като описва обичаитѣ и нравитѣ на Вавилонянитѣ, забѣлѣзва то особенно нѣщо това, че тѣ не сж имали лѣкари, но че болнитѣ ги изнасяли на мегданитѣ, гдѣто всѣкий минувачъ е билъ длъженъ да дойде при болния, да го распита, а, ако самъ е ималъ, или видѣлъ подобна болѣсть, давалъ му е съвѣтъ, какво срѣдство трѣба да употрѣби противъ болѣстьта.

При това, медицината са е смѣсвала съ *магията*, толкова чужда у Халдео-Ассирянитѣ. Въ по-вечето пѫти тѣ, както вижда, не сж употрѣбявали други срѣдства, освенъ заклинания и магии, защото болѣститѣ са приписвали на влиянието на злитѣ духове. Не малко сж биле намѣрени плочки и амулети[1]) съ подобни заклинания, въ срѣдъ които съ удивление сж биле прочетени толкова употрѣбителнитѣ, въ срѣдньо-вѣковната магия, възклицания при заклинанията: „*гилка, гилка! беша, беша!*“ смисъльта на които е била сега неизвѣстна. Вижда са, че тѣзи думи сж чисто ассирийски и значатъ: „бѣгай, бѣгай! вънъ, вънъ!“ Наедно съ халдейскитѣ магии тѣ сж прѣминали въ Римската империя, въ епохата на нейния отпадъкъ, и послѣ сж са прѣдавали отъ адептитѣ[2]) на магията отъ родъ въ родъ, като тайнствени думи, които имѫтъ могѫщественно влияние върху духоветѣ на мрака.

Най-свѣтнѣ, срѣщѫтъ са откѫсляци съ *митологическо* съдържание, епитети и аттрибути[3]) на боговетѣ, мѣстонахождението на главнитѣ храмове, свѣдения за чужди божества, откѫсляци отъ сборникъ, състоящъ отъ священни химни.

Но най-забѣлѣжително е, разбира са, изнамѣрването въ Сар-

---

[1]) Талисманъ, муска, която са носи и сега въ нѣкои народи, напр. Турцитѣ, за запазване отъ нещастия. (Бѣл. отъ прѣв.).

[2]) Тѣзи, които знаѣтъ всичкитѣ тайни на това искуство. (Бѣл. отъ прѣв.).

[3]) Символи на метически божества (Бѣл. отъ прѣв.).

Digitized by Google

данапаловата библиотека на откѫсляци отъ записани вавилоно-ассирийски прѣдания за *първитѣ врѣмена,* а именно: за миро-съданието, за първобитното състояние на человѣцитѣ и грѣхопадението имъ, за всемирния потопъ, за вавилонското стълпотворение, за Нимрода. Честьта за това изнамѣрване принадлѣжи на английския ассириологъ Джоржъ Смитъ (Smith).

Като е разглѣдвалъ плочкитѣ на Сарданапаловата библиотека, прѣнесени въ Британския Музей, Смитъ е намѣрилъ нѣкои, съдържанието на които са е отнасяло къмъ прѣдъ-историческитѣ врѣмена. Той съставилъ отъ тѣхъ единъ отъ шестьтѣхъ отдѣли, на които е раздѣлилъ плочкитѣ, като ги е нарѣкалъ „митологически плочки". Смитъ, като е разглѣдвалъ внимателно тѣзи плочки, на една отъ тѣхъ е прочелъ за кораба, който са запрѣлъ на планинитѣ Низиръ (въ Армения) и за пустнатия послѣ гълѫбъ, който не можалъ да намѣри никѫдѣ мѣсто за почивка. Той изведнѫжъ видѣлъ, че тука има работа съ вавилонска легенда за потопа, и постьпенно е намѣрвалъ другитѣ ѝ откѫсляци, и то—въ три екземпляри, тъй щото междинитѣ (празднотитѣ) на първия екземпляръ отчасти сѫ са подпълняли съ текста на двата други. Легендата за потопа е била изложена тука въ видъ на рѣчь на главното дѣйствуѫще лице въ потопа, стареца Хасисадра (Ноя?), обърната къмъ хероя на епопеята, въ която расказа за потопа влѣзва като епизодъ; името на този херой, което е написано, вѣроятно, идеографически, до сега още не е прочетено,—фонетически то са чете: *Издубаръ.* Епопеята, гдѣто главното дѣйствуѫще лице са явява Издубаръ, завземала е поне 12 плочки, отъ които 11-та е съдържала расказа за потопа. Смитъ най-напрѣдъ е съобщилъ откритието си въ засѣданието на обществото на библейската археология въ Лондонъ, на 3 Декемврий 1872 г., като е прибавилъ, че, споредъ мнѣнието му, въ клиновиднитѣ ассирийски надписи трѣба да са съдържѫтъ още и други раскази, които съотвѣтствуѫтъ на повѣствуването на книгата Бития. Слѣдъ това редакцията на газетата „Daily Telegraph" прѣдложила на Смита да прѣдприеме, на нейна смѣтка, раскопавания въ Ассирия за намѣрване други надписи, които са отнасѫтъ къмъ библейскитѣ събития. Прѣдложението било прието нарадо-сърдце, и Смитъ два пѫти е ходилъ въ Ассирия. Той раскопавалъ хълма Куюнджикъ на мѣстото на древнята Ниневия, въ развалинитѣ на Сарданапаловия палатъ. Той намѣрилъ тукъ нѣколко откѫсляци, които подпълнѫтъ расказа *за потопа* и въобще епопеята за Издубара. Тукъ той намѣрилъ и други откѫсляци съ много важно съдържание: расказвало са *за сътворението на мира, за първобитното безгрѣшно състояние на человѣцитѣ и за грѣхопадението имъ* (за борбата съ голѣмата змия), *за Вавилонското стълпотворение.* Както са вижда, Смитъ е сполучилъ мѣстото, гдѣто сѫ биле събрани надписитѣ, които са отнасѫтъ до първобитнитѣ врѣмена на человѣчеството.

По даннитѣ, които са прѣдставлявѫтъ отъ клиновиднитѣ надписи, слѣдва да са заключи, че тѣзи прѣдания, които сѫ заимствувани, по съзнанието на самитѣ Ассиряни, отъ Вавилонянитѣ, най-напрѣдъ

Digitized by Google

ѫ били събрани и записани отъ тѣхъ между 2000 и 1650 години прѣди Р. Х. [1]), т. е. съврѣменно на Аврама, когато вече Вавилонянитѣ сѫ имали своя литература; имало е даже книгохранилища въ тази отдалечена епоха, а именно въ халдейскитѣ градове: Вавилонъ, Борсиппа, Кухга, Аккада, Уръ, Ерехъ, Ларсъ, Нипуръ, както свидѣтелствуватъ клиновиднитѣ надписи.

Когато, наедно съ могѫществото, и литературната дѣятелность почнала да прѣминува въ Ассирия, и тука били устроени библиотеки—най-древнята въ Елассуръ (библ. Елласаръ), послѣ въ Калахъ и, най-послѣ, въ Ниневия, библиотеката на която послѣдователно са увеличавала отъ Саргона, Сеннахириба, Ассаргадона и Сарданапала IV. Отъ послѣдния (живѣлъ въ VII вѣкъ прѣди Р. Х.) било направено разпореждание да са снемѫтъ копия отъ всички древни текстове, разположени отъ врѣмето, за да са запазѫтъ за потомството. Неговитѣ агенти на всѣкѫдѣ търсяли плочки съ надписи, донасяли ги въ Ниневия и тамъ ги прѣписвали за царската библиотека. Така сѫ били записани и прѣданията за първобитнитѣ врѣмена отъ най-древнитѣ вавилонски текстове—отъ XX и XIX столѣтия прѣди Р. Х., както бѣше по-прѣди казано.

Резултатитѣ на интереснитѣ си издирвания Дж. Смитъ е издалъ въ 1876 г. подъ заглавие: „Халдейско повѣствуване за първобитнитѣ врѣмена, което съдържа въ себѣ си описание за сътворението на свѣта, грѣхопадението на человѣка, потопа, Вавилонското стълпотворение и пр. по клиновиднитѣ надписи“.

За съжаление, въ Септемврий на сѫщата 1876 година, на обратенъ пѫтъ отъ второто си пѫтешествие на Истокъ, смъртта е грабнала този младъ и много обѣщаващъ ученъ [2]).

Да прѣминемъ къмъ самото съдържание на вавилоно-ассирийскитѣ прѣдания за първобитнитѣ врѣмена на человѣчеството. За съжаление, плочкитѣ, които сѫ ги съдържали, сѫ донесени въ Европа въ твърдѣ разваленъ видъ—тѣ сѫ собственно отломъци отъ плочки, между които не всички. По-късно, когато ще бѫдѫтъ намѣрени всички фрагменти, които са намѣрвѫтъ въ остатъцитѣ на развалинитѣ на Сардановия палатъ (Смитъ е мислялъ, че тамъ има отъ тѣхъ поне 10000 късове), когато ще бѫдѫтъ намѣрени дублетитѣ [3]) на тѣзи запазени вавилоно-ассирийски прѣдания, тогава ще са изнамѣри възможность да са възстанови по-вече или по-малко пълния имъ текстъ. При всичко това, и въ настоящия имъ видъ като откѫсляци, въ свръзка

---

[1]) Ето между друго, едно отъ доказателствата за древностьта на тѣзи издания. Английския ученъ, Лофтусъ, е намѣрилъ колекция отъ плочки, които са отнасѫтъ,—като са сѫди спорѣдъ имената на царьетѣ, които са споменатъ на тѣхъ,—къмъ началото на XVI столѣтие прѣди Р. Х. Между тѣзи плочки една съдържа въ себѣ си часть отъ древньо-вавилонския текстъ за споменатитѣ прѣдания.

[2]) The Chaldean Account of Genesis, containing the description of the creation, the fall of man, the deluge, the tower of Babel etc. from the cuneiform inscriptions. Въ нѣмски прѣводъ отъ герм. *Делича*, съ забѣлѣжки, подъ заглавие: „Chaldäische Genesis“ etc. 1876.

[3]) Вторитѣ екземпляри. (Бѣл. отъ прѣв.).

Digitized by Google

съ нѣкои забѣлѣжителни барелефни изображения, намѣрени на стѣнитѣ на ассирийскитѣ палати и които служатъ за прѣкрасна иллюстрация на клиновидния текстъ, тѣзи халдейски прѣдания иматъ голѣмъ интересъ, ако са сравнятъ съ библейския разказъ, съ когото сж прилични въ общитѣ си чърти. Да си припомнимъ, че тѣзи прѣдания сж биле записани отъ Халдеитѣ много врѣме прѣди Моисея и, слѣдователно, не сж биле заимствувани отъ неговата книга Бития—както би можло да са помисли, напр., въ врѣмето на вавилонското плѣнение на Иудеитѣ—но иматъ туземно произхождение, което са крие въ мрака на най-дълбока древность. Толкова по-вече е забѣлѣжително, за безпристрастния мислитель, тѣхната аналогия съ библейския разказъ...

И така, да разглѣдаме тѣзи вавилоно-ассирийски прѣдания въ свръзка съ библейския разказъ.

а) Сътворението на мира и человѣка.

Отъ начало са описва хаосъ: „когато отгорѣ небето не било распространо, а долу на земята не било изникнало ни едно растение и нѣмало още редъ—Мумму-Тиаматъ е била родителка на всичкитѣ".

„Мумму-Тиаматъ" значи „морска вода", „морска бездна" или „хаотически води". Спорѣдъ вавилонския възглѣдъ, по този начинъ, океана е билъ источникъ на всичко сжществующе, което са съгласява и съ кн. Бития (I, 2), гдѣто хаотическитѣ води сж нарѣчени тъй сжщо „бездна", по еврейски „tehôm"—дума, която е съзвучна съ вавилонската „tiamat". А думата „мумму" на клиновидния текстъ има въ еврейския языкъ съотвѣтствующа дума „mehûma"—„смѣшение". Наедно съ „tehôm", като название на хаотическата бездна, въ книгата Бития стои, между друго, не „tehûma", а еднозначащето съ него „tohû"—„пустиня", безвидно, безформенно пространство,—тъй сжщо, както названието на хаоса; на тъзи дума съотвѣтствува ассирийската „tihuta", едно отъ названията на морскитѣ води.

По такъвъ начинъ, книгата Бития и клиновиднитѣ надписи съвсѣмъ са съгласявятъ въ това, че твореното на мировете е прѣдшествувалъ *воденъ хаосъ*, който е билъ источникъ и основание на вселенната. Книгата Бития и клиновиднитѣ надписи даватъ на този хаосъ даже едно и сжщо название: „tehôm", „tiamat".

По-нататъкъ текста е твърдѣ много разваленъ. По-много са е запазилъ разказа за твореното на 4-ия день—на небеснитѣ свѣтила:

„Прѣкрасно е било всичко, което е било създадено отъ великитѣ богове".

„Появяването на звѣздитѣ е направиль той (Богъ) въ образа на звѣрове" (тука са разбиратъ съзвѣздията), „за опрѣдѣляние годината, като са наблюдавятъ съзвѣздията имъ"... „Бога Уру (луната) изведе той (Богъ) за пазяние на нощьта, като му е опрѣдѣлилъ да бжде свѣтило на нощьта, до началото на деня"... „Когато Богъ Самасъ (слънцето) на хоризонта на небето, на истокъ... прѣкрасно устроенъ... за извършване на бѣга си по небосклона, билъ готовъ"...

Да приведемъ, за сравнение, разказа на книгата Бития за четвъртия день на твореното (I, 14—19):

Digitized by Google

„И каза Богъ: да бждатъ свѣтила на небесната твърдь, за ...дѣляне деня отъ нощьта и за знамения, и врѣмена, и дни, и го-...ни... И създаде Богъ двѣ голѣми свѣтила: по-голѣмото свѣтило, за ...правление на деня, и по-малкото свѣтило, за управление на нощьта, ...звѣздитѣ... И видѣ Богъ, че това е добро“.

„Прѣкрасно е било всичко“ и т. н. съотвѣтствува на библей-...ото: „и видѣ Богъ, че това е добро“,—съ тъзи само разлика, че въ ...нгата Бития това са казва *въ края* за творението на всѣкий день, ...въ вавилонския текстъ—*въ началото* за творението на деня.

Расказа за твореният на всѣкий день е билъ начьртанъ, ...ато са вижда, на особна плочка, като са захване отъ 2-та; на 1-та ...было встжпление.

7-та плочка съотвѣтствува на шестия день на творението:

Кн. Биг. I, 24. 25:	*Клиновидния надпись:*
„И каза Богъ: да произведе зе-...ля жива душа, споредъ рода ѝ, ско-...е и гадове, и земни звѣрове спо-...ъ рода имъ . . . и видѣ Богъ, че ...на е добро“.	Когато боговетѣ . . . създали . . . живитѣ сжщества . . . полскитѣ скотове, полскитѣ звѣрове и полскитѣ гадове . . . и богъ (Хеа) [1]) е създалъ двоицата . . . (человѣци? Сравни Бит. 1,27).

Първобитното безгрѣшно състояние на человѣцитѣ и грѣхопадението имъ.

По-нататъкъ са говори за сътворения человѣкъ, който „билъ ...ленъ въ обществото на боговетѣ и радвалъ сърдцето имъ“, а по-...възбудилъ гнѣва на бога Хеа, като повредилъ чистотата си“. ...дъ това слѣдва проклятие на падналия человѣкъ: „да бжде ...бѣденъ и изведнъжъ отсѣченъ, мждростьта и познанието да му ...тжтъ за врѣда, да бжде вражда между бащата и сина . . . же-...лето му да остане неиспълнено; когато той отвори устата си (за ...ища), ни единъ богъ да не обърне на това внимание; да са съкру-...рѣбнака му и да не са изцѣри; въ голѣма нужда ни единъ богъ ...не са съжалили надъ него; сърдцето му ще са пролѣе, и духа му ...да има покой; къмъ грѣхъ и беззаконие ще са обърне лицето му“...

Виновникъ за грѣхопадението на человѣка вавилонския текстъ ...ича дракона *Тиамать* или морския драконъ, който са прѣдставля-...по нѣкога мжжко, а по нѣкога женско божество. Тиамать е оли-...творение на хаоса, божество на хаоса и безредието, враждебно на ...тѣ богове. Това сжщото са изображава на хеммитѣ[2]) въ видъ на ...онъ или драконъ, обикновенно съ глава на граблива птица, съ ...лесто тѣло, съ орлови нокте и съ крила на гърба си. Хералди-...ните[2]) грифони на феодалното дворянство тъй приличатъ на тѣзи ...ображения, щото можло би да са помисли, че тѣ отъ тука сж заим-...вани.

Най-вѣренитѣ до сега вавилонски фрагменти за грѣхопадението са ...нявать отъ нѣкои, много забѣлѣжителни, барелефни изображения.

---

[1]) Инакъ наричанъ Нинсику (Господъ на свѣтлия ликъ)—царь на ...ветѣ.

[2]) Разни украшения. (Бѣл. отъ прѣв.).

Digitized by Google

Единъ отъ тѣзи барелефи, на единъ древньо-вавилонски цилиндръ, който се намѣрва въ Британския Музей, прѣдставя двѣ человѣчески фигури, отъ които едната има на главата си рогъ—символъ на сила, а другата има само накитъ на главата си; първата фигура изобразява, очевидно, мжжъ, а втората—жена. Тѣ стоятъ отъ двѣтѣ страни на дървото, като протѣгатъ ржцѣ кжмъ плодоветѣ му; отзадъ на едната отъ фигуритѣ, а именно на женската, са издига змия. . .

Този барелефъ е прѣкрасна иллюстрация на библейския разказъ за грѣхопадението.

Другий единъ барелефъ изобразява дърво съ много плодове, а отъ двѣтѣ му страни двѣ крилати фигури съ человѣчески изгледъ. Това изображение, което често са срѣща на хеммитѣ, на стѣнитѣ на ассирийскитѣ палати и храмове и даже, като украшение, на плочитѣ на баралефнитѣ фигури, прѣдставлява *дървото на живота* или едемската градина, която са пази отъ херувимитѣ, както е казано въ книгата Бития (III, 24): и изгони (Господъ) Адама, и постави на истокъ въ едемската градина херувимъ и пламенъ мечъ, който са върти, за да запази пжтя къмъ дървото на живота". Затова „дърво на живота" или „гората на боговетѣ" (едемската градина) често са спомѣнува въ вавилонскитѣ легенди за първитѣ врѣмена. Въ единъ фрагментъ е казано (съгласно съ кн. Бития, III, 24), че тъзи священа гора била запазвана отъ въртящъ са на четири страни мечъ.

Като допълнение къмъ прѣданието за грѣхопадението привеждаме откжсъци отъ *покаянненъ химнъ* на Ассирянитѣ, който показва въ забѣлѣжителна стьпень ясното съзнание за дълбокото поврѣждание на человѣческата природа отъ грѣха и необходимостьта за искупление свише.

„Господи мой, гнѣва на сърдцето му да са уталожи!
. . . . . .
Богъ, знаежщий скритото, да са умилостиви!
. . . . . .
Азъ вкусвамъ храната на гнѣва,
Азъ пия водата на страданието на сърдцето.
Съ прѣстжпление противъ моя Богъ
Азъ са храня безсъзнателно.
Въ прѣстжплението противъ моя Богъ
Азъ безсъзнателно вървьж напрѣдъ.
Господи, беззаконията ми сж твърдѣ голѣми,
Твърдѣ сж голѣми грѣховетѣ ми.
. . . . . .
Боже, ти, който знаешъ скритото,
Беззаконията ми сж твърдѣ голѣми, твърдѣ сж голѣми грѣховетѣ ми,
Азъ извършвамъ беззаконие
Безсъзнателно.
Азъ са храня съ прѣстжпления
Безсъзнателно.
Богъ, въ гнѣва на сърдцето си, —
Той ма поражава съ растройство.

Digitized by Google

. . . . . .
Азъ са склонявамъ къмъ смирение —
И никой не ми подава рѫцѣ.
Азъ роньѫ сьлзи —
И никой не ма улавя за рѫката.
Азъ са моля съ високъ гласъ —
И никой не внимава на меня.
Азъ сьмъ обезсиленъ, стѣсненъ —
И никой не ма искупува.
Азъ са приближавамъ къмъ Бога, който ма е създалъ:
И са оплаквамъ сь горѣщи думи.
. . . . . .
Господи, бѫди милостивъ.
. . . . . .
Колко дълго врѣме още, о мой боже!
. . . . . .
Господи, недѣй отблъсква твоя рабъ,
Всрѣдъ бурнитѣ вълни прибързай му на помощь:
Улови го за рѫцѣтѣ!
Азъ извършвамъ грѣхъ,—
Прѣвърни го въ благочестие!
Азъ извършвамъ грѣхъ,—
Развѣй го съ вѣтъръ!
Хуленията ми сѫ твърдѣ голѣми,—
Раскѫсай ги като покривало!
О мой Боже, моитѣ грѣхове сѫ седемь пѫти по седемь,—
Прости моитѣ грѣхове
. . . . . .
Боже, ти, който знаешъ скритото,
Моитѣ грѣхове сѫ седемь пѫти по седемь,—
Прости грѣховетѣ ми!
. . . . . .
Прости безаконията ми!"

Такава е *жалбата* на *покаяното сърдце* на древния ассириецъ[1]).

c) Борбата съ великата змия.

Слѣдъ расказа за грѣхопадението слѣдва расказа за борбата съ морския драконъ Тиаматъ, виновника на грѣха. Борбата са свършила съ побѣда на боговетѣ и съ наказанието на Тиамата „великата змия"; ето описанието на поражението и наказанието на Тиамата:

„Излѣзалъ Тиаматъ противъ княза на боговетѣ, Меродаха... Разстворили знамената, както на полето на битвата. Белъ тъй сѫ-ще истѣглилъ меча си и нанесалъ му (на Тиамата) рана. Подухналъ погубенъ вѣтъръ въ лицето му (на Тиамата), Тиаматъ отворилъ устата

[1]) Ср. очерки хальдейской культуры—Никольскаго въ „Рус. Вѣстникѣ", ноябрь 1879 г.

Digitized by Google

си, за да го погълне, но пагубния вѣтъръ влѣзалъ въ него по-напрѣдъ, прѣди да може да затвори устата си; силата на вѣтъра напълнила и раскѫсала вътрѣшноститѣ му, сърдцето му затрѣперало и лицето му са искривило. Неговитѣ съумишленници съ изумление глѣдали на поражението на прѣдводителя си. Редоветѣ имъ са растроили... Тѣ са обърнали да бѣгѫтъ . . . Хвърленъ да лѣжи на очитѣ си, като сѣди въ тъмнина, въ затворъ, пъленъ отъ печаль (Тиамать), лишенъ е отъ силата си, окованъ е въ врѣзки (ѫзи)".

Дракона Тиамать, който съблазнява человѣцитѣ къмъ грѣхъ, който воюва противъ боговетѣ, най-послѣ, побѣденъ въ тъзи борба, напомня апокалипсическия драконъ, „великия драконъ", „древнята змия", свалена отъ архангела Михаила (Апок. XII. 7—9).

d) Потопа.

Между различнитѣ произведения на вавилоно-ассирийската литература, намѣрени въ Сарданапаловата библиотека, едно обръща на себѣ си особенно внимание. То е епопеята за приключенията на древния народенъ херой Издубара, подъ заглавие: „Злощастието, което е постигнало Издубара"—сѫщинска халдейска Одиссея, въ края на която е помѣстенъ расказъ за потопа, слушанъ отъ Издубара отъ главното дѣйствуѫще лице въ това събитие, отъ безсмъртния старецъ Хасисадра.

Хероя на легендата, Издубаръ, са прѣдставлява силенъ звѣроловецъ, славата на когото е распространена далечъ; на барелефитѣ той са изображава великанъ съ едри чърти на лицето си, повече етиопски, отъ колкото вавилонски типъ, съ гѫсти коси, които са спущѫтъ на рамѣната му на дълги кѫдърци; въ дѣсната му ржка има нѣкакво оржжие, а въ лѣвата—пристиска къмъ гърдитѣ си единъ младъ львъ, като го е подигналъ отъ земята и го държи яко за панчата (лапата). Не е ли той библейския Нимродъ, прѣданието за когото е влѣзвало. както е сега извѣстно, въ цикла на вавилоно-ассирийскитѣ легенди? Така, най-послѣ, мислѫтъ нѣкои ассириолози и на чело на тѣхъ Дж. Смитъ[1]).

Ето съдържанието на легендата, както може да са прочете въ намѣренитѣ фрагменти. Издубаръ, князъ на вавилонския градъ Ерехъ (който са споменува и въ книгата Бития, X, 8—10, въ числото на четиритѣ градове, които сѫ съставлявали отъ начало царството на Нимрода), сънува необикновенъ сънь, който го смаялъ, и загрижено са обръща къмъ мѫдрецитѣ, за да му го разяснѫтъ; най-свѣтнѣ намѣрва отшелника (пущиняка) Хеабани, който живѣялъ въ една пѣщера, посрѣдъ горскитѣ животни, „който ѣдѣлъ наедно съ дивитѣ кози и пиялъ вода наедно съ звѣроветѣ" и който са славялъ съ знанието както природата, така и человѣцитѣ (на барелефитѣ и на печатитѣ той са е изображавалъ въ видъ на сатира или фавна съ рога, опашка и раздво

[1]) „Издубаръ" е името на хероя, прочетено до сега само фонетически тогава, когато пъкъ то, вѣроятно, е написано идеографически; надѣѫтъ са че когато бѫде расчетенъ идеографа на това име, ще са покаже вавилонската форма на името „Нимродъ".

Digitized by Google

...и копита). Съ голѣми почести приетъ въ Ерехъ, Хеабани растълкув... на Издубара съня му; а за да испита силата и мѫжеството на ...дубара, като са наслушалъ за подвигитѣ му, той повежда съ себѣ ... тигръ, когото Издубаръ убива и свързва отъ това врѣме най...жньо приятелство съ мѫдрия пущинякъ. Слѣдъ това тѣ тръгвѫтъ ...дно противъ тиранина Хумбаба, който е властвувалъ надъ Вави...ния[1]) и го убива въ собственния му палатъ, расположенъ посрѣдъ ...та; слѣдъ това освободената Вавилония признава за свой царь ...дубара.

По-нататъкъ слѣдва описание на враждата къмъ Издубара отъ ...нята-покровителка на Ерехъ, Истара[2]), Венера, любовьта на ко... той отхвърлилъ. Като мсти на Издубара за прѣнебрегнатата любовь, ...ара, като са издигва на небето, измолва отъ баща си, Бога Ану, ...овищенъ бикъ, като орѫдие за отмьщаванието; но Издубаръ, съ по...ьта на Хеабани, убива го[3]); въ безсилното си раздразнение боги...а изрича надъ него проклѣтие и са рѣшава да слѣзе въ ада, за ...овдигне противъ Издубара адскитѣ сили.

„Ще слѣза,—говори Истара,—въ дома на тьмнината, въ жи...то на бога Иркалла, въ дома безъ излѣзвание, жителитѣ на ко... са мѫчѫтъ зарадъ свѣтлина, въ мѣстото, гдѣто за храна служи ... и кальта“.

Разсърдена отъ това, че при входа въ ада ѝ снели короната ...ото ѝ облачение, и срѣщната съ гнѣвенъ поглѣдъ отъ богинята ... Нинкигала, недоволна отъ присѫтствието ѝ, Истара не са одър... изрѣкла проклѣтие въ лицето на Нинкигала, за което ѭ по... наказание: поразена отъ болѣсти, тя била заключена въ ада. ...овѣцитѣ и животнитѣ е мѫчно за Истара; богъ Самасъ (богъ на ...ето) отива при царя на боговетѣ, Хеа, и съ сълзи са моли за ...а. Богинята е възвърната изъ ада, но плановитѣ за мщението ѝ ...лучили. Майка и, богиня Анату, става сега отмьстителка заради ...ри си: тя поразява Издубара съ проказа; той са лишава, въ сѫщо...рѣме, и отъ другаря си, Хеабани, който погиналъ, както са ви... въ борбата съ звѣра (текста въ това мѣсто е разваленъ).

Тѣжко боленъ и като скърби за изгубения си другарь, Изду... оставя царството си и тръгва за далечна страна, за да са види ...съвѣтва съ своя прадѣдъ, Хасисадра, приетъ за благочестието си ...ществото на боговетѣ. Той, като са опѫтилъ къмъ западъ, отъ на... съ намѣрва въ страна, напълнена съ чудовища: полу-человѣци, полу...они, краката на които стояли въ ада, а главитѣ имъ са издига... къмъ небето[4]); длъжностьта имъ била „да пазѭтъ слънцето, кога-

---

[1]) Дж. Смитъ почита Хумбаба за историческо лице, а именно, за царь ...кий, и привожда въ полза на хипотезата си доста правдоподобни до... Chald. Genesis, стр. 147—167).

[2]) На мѣстото на древния Ерехъ, гдѣто е сега м. Варка, вижджтъ са ...лѣди отъ развалинитѣ на храма на богинята Истара.

[3]) На единъ барелефъ е прѣдставенъ Хеабани, че държи бикъ,—исправенъ ...нитѣ си крака,—за рогата отзадъ и за опашката, когато въ това врѣме ...ръ го поразява отпрѣдъ.

[4]) Намѣрени сѫ барелефи, които изображавѫтъ тѣзи чудовища.

Digitized by Google

то изгрѣва и залѣзва“. Издубаръ ги глѣда съ страхъ. Пò-нататъкъ, пжтя му лѣжи въ пѣсъчна пустиня, задъ прѣдѣлитѣ на която влѣзва въ страна съ чудни дървета, на които, наместо плодове, висѣли драгоцѣнни камьни. Като продължавалъ пжтя си, Издубаръ достига до морски брѣгъ; тука са срѣща съ двѣ жени, Сидури и Сабиту, които са опитвжтъ да го спржтъ, но напраздно. Най-сѣтнѣ, Издубаръ намѣрва прѣвозача Урхаиси, който му прѣдлага да го прѣнесе прѣзъ водитѣ, които отдѣлжтъ жилищата на смьртнитѣ отъ заселищата на блаженнитѣ, гдѣто го чака Хасисадра. Мѣсецъ и половина са продължава плаването имъ по „водитѣ на смьртьта“, до като достигнжтъ страната на безсмьртнитѣ. Тука Издубаръ намѣрва, най-подиръ, прадѣда си, Хасисадра, синъ на Убарутуту; прѣдлага му разни въпроси и, между друго, за това, какъ той е станалъ безсмьртенъ. За отговоръ на този въпросъ Хасисадра (Ной) расказва историята на *потопа*, отъ когото са спасилъ за благочестието си[1]):

Да ти е знайна, Издубаре, тайната на миналото
И слѣда на боговетѣ да ти бжде извѣстенъ.

Пò-подиръ слѣдвжтъ нѣколко редове на поврѣдения текстъ, общата смисъль на които е тъи, че веднъжъ, когато Хасисадра са намѣрвалъ въ родния си градъ, древния Суриппакъ (въ Вавилония), била му извѣстена волята на божеството съ такива думи:

Суриппакиецъ, синъ на Убарутуту [2])
. . . Направи корабъ . . . . .
Азъ ще унищожж(?) грѣшницитѣ и всичко живуще.
Помѣсти(?) вътрѣ въ кораба всѣко живо сѣме.
Кораба, който ти трѣба да направишъ,
600(?) лакти да бжде мѣрката на дължината му,
60(?) лакти—мѣрката на широчината и височината му.
„Азъ разбрахъ (продължавалъ Хасисадра) и казахъ на Хеа, Господа моій:
Кораба, когото ми заповѣдвашъ да направя,
Когато(?) азъ го направя,
(Ще ми са присмѣе) старъ и младъ.
Хеа отвори устата си и ми каза, на раба свой:
. . . Кажи имъ . . . (текста е развалень)
. . . Той са отвърна отъ меня и
. . . Поставенъ бѣше пò-горѣ отъ мене . . .
. . . (Пакъ нѣколко реда на текста сж развалени).

Пò-нататъкъ слѣдва продължението на рѣчьта на бога Хеа къмъ Хасисадра:

. . .„Потопа, който ще ви пратя;
Влѣзъ и затвори вратата на кораба.
Вътрѣ въ него—твоя хлѣбъ, твоитѣ сждове, твоя имотъ,
Твоето богатство, твоитѣ слугини, твоитѣ отроци,
Полскитѣ скотове и всички полски звѣрове азъ ще съберж и
Ще ти ги пратя, за да са запазжтъ при тебѣ“.

---

[1]) Ний ще изложимъ само това, което е по-ясно и по-интересно за насъ.
[2]) У Берроза, Отиартесъ или Обартесъ.

Digitized by Google

Като разказва послѣ, какъ е законопатилъ (закалафатилъ) и засмолилъ ковчега и го направилъ безопасенъ отъ водата, Хасисадра-Ной продължава:

„Всичко, що бѣше мое, събрахъ го, всичко, що имахъ сребро, събрахъ го.
Всичко, що имахъ злато, събрахъ го;
Всичко, що имахъ живо сѣме, събрахъ го; всичко,
Всичко събрахъ въ кораба, всички мои слуги и мои слугини,
Полски скотъ, полски звѣрове. . . .
Потопа приготви *Самасъ* [1]), и
Каза, като говоряше вечерьта: голѣмъ дъждъ ще пратя отъ небето;
Влѣзъ въ кораба и затвори вратата.
Отвори са потопъ, (за когото)
Той каза, като говоряше вечерьта: ще пратя голѣмъ дъждъ отъ небето.
Въ деня, когато азъ празднувахъ праздника му,
Въ деня на бодърствуването азъ са уплашихъ.
Азъ влѣзохъ въ кораба и затворихъ задъ себѣ си вратата. . . .
Вулъ [2]) загърмѣ посрѣдъ небето.
. . . . . .
Духоветѣ-разрушители тръгнаха по планинитѣ и долинитѣ, като опустошаваха земята.
Наводнението на Вуля достигна небето.
Блѣстящата земя са обърна на пустиня.
Измиха са повърхностьта на земята,
Истрѣби са всичко живуще отъ лицето на земята;
Братъ не видѣ вече брата си . . .
. . . . . .
Всичко погина.
. . . . . .
Азъ видѣхъ морето въ силно вълнение
И всичкия человѣчески родъ—погибаващъ:
Като тръстика плаваха трупове.
. . . . . .
На дванадесеть лакти са издигна (кораба) надъ земната повърхность
На планината *Низира* [3]) са запрѣ кораба.
На седмия день азъ пустнахъ гълѫбъ: гълѫба хвръкна,
Не намѣри мѣсто за почивка и са върна.
Азъ пустнахъ лѣстовица. Лѣстовицата хвръкна,
Не намѣри мѣсто за почивка и са върна.
Азъ пустнахъ гарванъ. Гарвана хвръкна,
Гарвана хвъркаше и видѣ смаляването на водитѣ и
. . . . Не са върна назадъ.
Азъ пустнахъ животнитѣ на всички четири вѣтрове, азъ извършихъ благодарственно възлияние.
Азъ издигнахъ жьртвенникъ на върха на планината. . . .

[1]) Богъ на слънцето.
[2]) Богъ на бурята, споредъ друго четение: *Бинъ*.
[3]) Планината Низиръ е въ Армения, както са вижда отъ други надписи. (Lenormant, Pr. civ. II, 40).

Digitized by Google

Боговетѣ са събраха, (като миришаха) благоуханието му.

. . . . . .

Богъ Хеа отвори устата си и каза:

„Творящия своя грѣхъ грѣхъ прави, творящия зло свое зло си прави.
Праведния князъ нѣма да бѫде погубенъ, вѣруѫщия нѣма да бѫде унищоженъ".

. . . . . .

. . . (Богъ) *Белъ* влѣзе въ кораба,
Улови ма за ржката и ма повдигна.
Той ми заповѣда да са исправя наедно съ жена си.
Той сключи съюзъ (или завѣтъ) и даде това благословение,
Въ присѫтствието на Хасисадра и народа (потомството му?):
„Когато Хасисадра и жена му, и народа бѫдѫтъ въсхитени, за да са сравнявѫтъ съ боговетѣ,
Тогава Хасисадра трѣба да бѫде заселенъ въ далечната страна при устията на потоцитѣ".
Тѣ ма ввеха и ма заселиха въ далечната страна при устията на потоцитѣ.

Като удовлетворява любопитството на Издубара, Хасисадра го изцѣлява послѣ отъ болѣстьта му. Съ радость са връща Издубаръ въ своя градъ Ерехъ; не може само да са утѣши за загубата на другаря си Хеабани и исказва скръбьта си съ дълги оплаквания, като призъвава и подвластнитѣ си градове, Вавилонъ (Бабилу), Куту, Нипуръ, да земѫтъ участие въ скръбьта му. Съ това са и свършва епопеята „за злощастията на Издубара", въ края на текста на която е турена бѣлѣжка: „точно и ясно копие отъ първообразното"[1]).

Намѣрени сѫ барелефи, които изображавѫтъ сцени отъ тъзи епопея, въ това число и Хасисадра-Ноя въ ковчега[2]).

Важното значение за насъ на халдейската легенда за потопа, толкова прилична, както въ общото си, тъй и въ частноститѣ си съ библейския расказъ за потопа, е явно само по себѣ си.

е) Вавилонското стълпотворение.

„На цѣлата земя бѣше единъ языкъ и едно нарѣчие. Като тръгнаха отъ Истокъ, тѣ намѣриха въ земята Сеннааръ равнина и са заселиха тамъ. И казаха единъ другиму: да направимъ кирпичи и да ги испѣчемъ съ огънь; и имаха тухли намѣсто камьни, а земна смола намѣсто варъ. И казаха тѣ: да си съградимъ градъ и кула, съ височина до небесата, и да си направимъ име, прѣди да са распръснемъ по лицето на цѣлата земя. И слѣзе Господъ да поглѣда града и кулата, които градяха синоветѣ человѣчески. И каза Господъ: ето единъ народъ и единъ е языка на всичкитѣ; и ето, какво наченаха да правѣтъ, и нѣма да са оставѣтъ отъ това, което сѫ намислили да правѣтъ. Ще слѣземъ и ще размѣсимъ тамъ языка имъ, така, щото единъ

[1]) Глѣд. G. Smith's. Chaldäische Genesis, übers. v. H. Delitzsch. 1876, стр. 143—243. Ср. Lenormant, Premières Civilisations, 1874. II, 3—146.

[2]) Глѣд. Chald. Genesis. стр. 168, 194, 195, 211, 218, 222.

Digitized by Google

не разбира рѣчитѣ на другиго. И ги распръсна Господъ отъ тука по цѣлата земя; и тѣ прѣстанаха да градѧтъ града (и кулата). Затова му е дадено името *Вавилонъ*, защото тамъ е смѣсилъ Господъ езика на цѣлата земя, и отъ тука ги е распръснѫлъ Господъ по цѣлата земя“[1]). Така расказва священната лѣтопись на мира за Вавилонското стълпотворение. Вавилонъ въ настояще врѣме не сѫществува,— той са е наложилъ на още пò-голѣмо разрушение, отъ колкото Ниневи, защото, отъ врѣмето на запустяванието му, полуразрушенитѣ кирпични здания сѫ биле развзети по части, за да послужѧтъ за материалъ за градитѣ на Селевкия, Ктезифонъ и другитѣ съсѣдни градове по-край Тигръ и Ефратъ. Отъ знаменития Вавилонъ, столицата на древния Истокъ, съ високитѣ си стѣни, сѫ останали само купища остатъци и жалки развалини. Посрѣдъ тѣхъ особенно внимание обръща къмъ себѣ си хълмо-видната масса отъ остатъци съ подобие на замъкъ на върха си; мѣстнитѣ бедуини наричѧтъ тѣзи развалини съ значителното название *Бирсъ-Нимрудъ*, т. е. кулата на Нимрода. Асиролозитѣ, съ Ролинсона на чело, признавѧтъ Бирсъ-Нимруда за частъ отъ *Вавилонската кула*. Пърното, което ги е довело да мислѧтъ така, е билъ забѣлѣжителния надписъ, намѣренъ отъ Ролинсона въ развалинитѣ на Бирсъ-Нимрудъ[2]). Учения Оппертъ пърпий ги е прочелъ и издалъ въ „Journal Asiatique“, въ 1857 година.

Надписа принадлѣжи на царя Навуходоносора („Nabucudurrusur ša Babilu“—т. е. царь на Вавилонъ: така са започва той); въ него говори за възобновяване отъ него на двѣ монументални сгради въ Вавилонъ. Една отъ тѣхъ е нарѣчена *Борсипска кула*[3]); развалинитѣ ѝ и сега, както е казано пò-горѣ, отъ мѣстнитѣ жители се наричѧтъ съ името *Бирсъ-Нимрудъ*, т. е. „кула на Нимрода“, което е забѣлѣжително още и въ това отношение, че съгражданието на тая кула, възобновена отъ него, Навуходоносоръ е приписвалъ на „древенъ царь“.

Ето съдържанието на самия надписъ така, както го е прѣвелъ Опперт:

„Ний (Навуходоносоръ) казваме така: кулата на седемтѣхъ свѣтила на земята (т. е. седемтѣхъ планети), най-древния памятникъ на Борсиппа е градилъ древенъ царь (прѣди 42 человѣчески живота), но не е издигналъ глава: человѣцитѣ ѫ оставили слѣдъ потопа, когато сѫ смѣсилъ езика имъ частично: „когато захванали да изговарѧтъ думитѣ неправилно“). Земленият и гръмъ сѫ разрушили глината ѝ, размили сѫ кирпичното ѝ облѣкло. Великия богъ Мередахъ ми вложи въ сърдцето да ѫ съградѧ изново. Не промѣнихъ мѣстото, азъ не пипнахъ основанията му; въ миренъ мѣсецъ въ день щастливъ, азъ просѣкохъ съ портици, както вътрѣшната гли-

[1]) Книга Бития, XI, 1—9.

[2]) Той е намѣренъ въ два екземпляра на два глинени многостранни цилиндра.

[3]) *Борсиппа* е близо до Вавилонъ къмъ западъ, по-вѣроятно даже е западната махла на Вавилонъ. Борсиппа значи: „мѣсто на распръсвание“ или „мѣсто на неразбирно бръщолевяние“, слѣдователно сѫщото, както Вавилонъ—„смѣшение“.

Digitized by Google

на, тъй и външното кирпично облѣкло; азъ възобновихъ сводовитѣ ѝ, начъртахъ името си на фризата на портицитѣ ѝ. Азъ прострѣхъ ржката си за възстановяване на кулата и за издигание на върха ѝ. Каквато е била по-напрѣдъ, утвърдихъ ѭ и съградихъ ѭ; както въ древньо врѣме трѣбва да е билъ, така издигнахъ азъ върха ѝ".

Този забѣлѣжителенъ надписъ естествено е станалъ прѣдметъ за изучване на ассириолозитѣ—Ролинсона, Фокса Талбота и въ неодавна врѣме на Шрадера: направени сѫ били измѣнения, поправки на нѣкои частности въ прѣдвода на Опперта; но общата смисъль на надписа е останала неизмѣнена—тъи именно, че царь Навуходоносоръ е подновилъ и досвършилъ кулата на седемьтѣхъ планети, съградена отъ „древенъ царь" въ Борсиппа, като ѭ е възстановилъ въ цьрвоначалния ѝ видъ[1]). Ассириолозитѣ сѫ съгласни тъй сѫщо и въ това, че остатъцитѣ именно отъ тъзи кула сѫ извѣстни на туземцитѣ подъ название „кула на Нимруда", че тя може да са приема за Вавилонската кула на Библията[2]).

Ролинсонъ, който е намѣрилъ Борсиппския надписъ, е изложилъ сега развалинитѣ на Бирсъ-Нимрудъ на най-грижливо изслѣдване и е дошелъ до заключение, че тъзи сграда са е състояла първоначално отъ седемь кирпични етажа (кàта) на земляна платформа[3]). Етажитѣ съ квадратна форма къмъ върха си сѫ са стѣснявали (свивали), тъй щото цѣлата сграда е имала видъ на пирамида, етажитѣ на която сѫ са прѣдставлявали гигантски нейни стѫпала. Първия етажъ е билъ многожгълникъ съ 82·9 метра дължина и широчина, и 4·9 на височина; височината пъкъ на това цѣлото пирамидално здание Ролинсонъ опрѣдѣля приблизително до 42 метра. Седемьтѣхъ етажи сѫ били посвятени, вѣроятно, на седемь планети и сѫ имали присвоенитѣ отъ тѣхъ бои. Така 1-ия етажъ, посвятенъ, както мисли Ролинсонъ, на Сатурна, е билъ боядисанъ съ черна боя; 2-ия етажъ—съ оранжева (портокалена); 3-ия—съ чьрвена: 4-ия, посвятенъ на слънцето, е билъ обкованъ съ златна тенекия; 5-ия — съ блѣдно-сламена боя; 6-ия—съ синя и 7-ия, посвятенъ на луната, обкованъ съ срѣбърна тенекия[4]).

Въ началото на 1875 год., Дж. Смитъ е намѣрилъ между плочкитѣ фрагментъ отъ легендата за Вавилонското стълпотворение. Началото на легендата (1-та плочка), за съжаление, не достига; тя,

---

[1]) Глѣд. Schrader, Die Keilinschriften und das Alte Testament, 1872, стр. 35—38.

[2]) Иосифъ Флавий, споредъ еврейското прѣдание, нарича главенъ виновникъ за съграждането на Вавилонската кула—*Нимрода*, който живѣлъ приблизително почти двѣ хиляди години прѣди Р. Х., което съответствува на думитѣ отъ надписа на Навуходоносора за древния царь, строитель на кулата, който живѣлъ „прѣди 42 человѣчески живота".

[3]) Въ този случай значи издигнато и изравнено мѣсто. (Бѣл. отъ прѣв.).

[4]) Да са боядисвалъ стѣнитѣ съ разни бои е било обичайно на Истокъ. Така, споредъ свидѣтелството на Херодота (I, 98), зѫбцитѣ на седемьтѣхъ концентрични стѣни на Екватана сѫ биле боядисани съ разни бои: бѣла, черна, пурпурова, синя, оранжева; зѫбцитѣ пъкъ на двѣтѣ вѫтрѣшни стѣни сѫ биле едни посрѣбрени, а други позлатени.

Digitized by Google

вѣроятно, е съдържала въ себѣ си описание за съграждането на Вавилонската кула. Отъ фрагмента на 2-та плочка сж ясни само слѣдующитѣ редове, които не сж лишени отъ значение:

„(На малкитѣ) и голѣмитѣ е смѣсилъ (бащата на боговетѣ) язика [1]) имъ,
Като подложилъ Вавилонъ подъ ржката си,
(На малкитѣ) и голѣмитѣ е смѣсилъ той язика (?) имъ,
Грѣмадната си сграда тѣ издигнали денемъ,
Грѣмадната имъ сграда нощемъ той е разрушилъ".

Изображението на квадратната пирамидална кула съ етажитѣ, които постѣпенно са стѣснявѫтъ къмъ върха ѝ, въ видъ на стѫпала, често са виждѫтъ както на вавилонскитѣ, тъй сѫщо и на ассирийскитѣ барелефи. Така, на единъ древенъ барелефъ, намѣренъ въ Ниневия, е изобразенъ Вавилонъ и въ него Вавилонската кула, но само съ четири етажи, на високо основание, което служи за хубава илюстрация на горѣприведения надписъ на Новуходоносора, която гласи, че върха на кулата билъ досъграденъ само отъ този царь.

Такива сж забѣлѣжителнитѣ вавилонски прѣдания за първитѣ врѣмена на человѣчеството, толкова прилични съ библейския разказъ въ общитѣ си чърти.

Подобни легенди за първитѣ врѣмена са намѣрвѫтъ въ всичкитѣ намъ извѣстни народи на Стария и Новия свѣтъ [2]). Това подтвърждава само тъзи несъмнѣнна истина, че свѣденията за първата съдба на человѣчеството сж са пазили въ народнитѣ прѣдания, като са приближавѫтъ, по-вече или по-малко, къмъ своя прототипъ (първообразъ), който е намѣрилъ пълното си боговдъхновенно исказване въ священната книга на Еврейския народъ,—въ книгата Бития.

(Слѣдва).

ПѪТИЩАТА ВЪ ДРЕВНОСТЬ [3]).

Отъ т. Wolters, *ректоръ на Университета въ Гандъ.*
Прѣвелъ Я. Шамарджиевъ.

Инжинерната наука са разширява всѣкидневно. Нейнитѣ открития, толкова благотворни и тъй крайно-полезни за материалното благоденствие на народитѣ, прѣдставѫтъ не единъ, не два особни прѣдмѣти за разглѣждание.

Днесъ азъ прѣдпочитамъ да поговоря за обществennитѣ причини, които произведоха и развиха Инжинерството, и слѣдствията отъ това въ древнитѣ врѣмена.

---

[1]) Ассирийската дума е прѣведена тука съ думата „язикъ" само по прѣдположение, защото въ тъзи смисълъ Смитъ не е срѣщалъ подобна дума.

[2]) Глѣд. Die Traditionen des Menschengeschlechts, oder die Uroffenbarung Gottes unter den Heiden. Von Dr. H. *Lüken*, 1869.

[3]) Рѣчь, държана при отварянието на курсовитѣ прѣзъ 1887—88 г.

Digitized by Google

Слѣдъ като хвърля единъ поглѣдъ върху началото на прѣнасянието и неговото голѣмо влияние върху икономическото състояние на народитѣ, азъ бихъ желалъ да поговоря за постѣпенното измѣнение на урядитѣ за прѣнасяние но сухо и да покажа, отъ друга страна, какъ въ течението на сжщия периодъ, са заченаха пжтищата и по кой начинъ са устрояваха, по коя причина тѣ сж умножиха и, найпослѣ, какъ ги разработваха древнитѣ народи.

Прѣнòса (Transport) е роденъ нѣкакъ-си съ самото человѣчество. Отъ минутата още, когато человѣкъ прѣстана да си задоволява било нуждитѣ, било вкуса, отъ произведенията на своята почва, въ него са вроди желание да замѣнява своето произведение съ производството на съсѣдитѣ си.

Това замѣнявание са послѣдва съ прѣмѣствание на нѣщата. А това прѣмѣствание съставлява *ирънòса*, който е билъ въ всѣко врѣме прѣдмѣтъ за изучвание отъ икономисти, инжинери, и държавни мжжье отъ всичкитѣ народи.

Увеличаванието на призводството направи прѣноситѣ пò-чести. Ловцитѣ, риболовцитѣ и първитѣ чергарски народи нѣмаха що да размѣнявжтъ, но съ земледѣлието са усѣти нужда отъ прѣносъ пò-добрѣ устроенъ; изискванията са уголѣмиха още пó-вече съ появяванието на промишленностьта и на Строителството у древнитѣ народи. Тъй щото, съ напрѣдъка на цивилизацията и съ уголѣмяванието на размѣняванието, са усѣти нуждата да са подобржтъ прѣносачитѣ и да са прокаржтъ пжтища за пò-лесно прѣмѣствание на нѣщата първо и на человѣцитѣ подиръ. Задачата на прѣноса са състои въ това: да са докара стоката на мѣсто-назначението си за цѣна, колкото са може, пò-малка, въ пò-голѣмо и въ пò-голѣмо количество изведнъжъ и колкото е възможно въ най-кратко врѣме.

Неоспоримо е, че малко или много пълното рѣшение на тъзи задача интересува направо промишленностьта и търговията. Днесъ всѣкой приема, че напрѣдъка или икономическото движение на народитѣ зависи непосрѣдственно отъ срѣдствата за съобщение. Цивилизацията е винаги вървяла ржка-съ-ржка съ тѣхното развитие. Но въ старо врѣме и други елементи, както ще видимъ, сж доста спомагали за направата и распространението на начинитѣ за съобщение.

При всичкото грѣмадно дѣйствие на прѣноса върху общественното състояние, историята на человѣчеството свидѣтелствува, че той са е развивалъ твърдѣ бавно, въ теченията на много вѣкове. Даже и днесъ, при народи снабдени съ *най-усъвършенствувани срѣдства* за съобщение, са намиржтъ страни, у които прѣноса става по първобитенъ начинъ.

Въ продължение на много столѣтия самъ-си человѣка бѣше единственния урядъ за прѣносъ—други носители бѣхж неизвѣстни. Върху ледницитѣ и по стрьмнитѣ скали той е и до днесъ единственния прѣносачъ. И въ това отношение навика, както напр. у дивитѣ народи, са явява съ прѣобладажще влияние; тъй, когато са построяваха първитѣ желѣзни пжтища въ Индостанъ, туземцитѣ прѣдпо-

Digitized by Google

читаха да носѭтъ рѫчнитѣ колца (brouettes) на главата си, отъ колкото да ги търкалѭтъ по дъсченитѣ за това пѫтечки.

По̀-кѫсно человѣцитѣ са отнесоха до извѣстни животни, които научиха да товарѭтъ и да управлявѫтъ, и въ Перу ламата до сега са искачва по изсѣченитѣ стѫпала въ скалиститѣ стрьмнини.

Но за всѣки въодушевенъ двигатель, който *носи* товара, голѣмото неудобство е това, че, освенъ усилието, за да са прѣмѣсти товара отъ едно мѣсто на друго, трѣбва да са занимавашъ постоянно и съ прѣносача. Едното усилие, безъ противорѣчие, врѣди на другото, понеже цѣлата сумма отъ работата на едно въодушевено сѫщество е абсолютно количество.

По причина на уморявание и на слаби ползи отъ прѣноси-съ товаряние животни, человѣцитѣ измислиха по̀-послѣ една по̀-добра система: употрѣбението на прѣвозни животни, които най-напрѣдъ влачаха прѣдмѣта направо по земята и подиръ върху шайна (сани) малко или много сгодни. Въ странитѣ, дѣто земята е постоянно обвита съ дебелъ пластъ снѣгъ и ледъ, този начинъ бѣ винаги прѣдпочитанъ по причина на слабото съпротивление, което причинява триението, когато прѣдмѣта са хлъзга по такава земя: и до днесъ това са употрѣбява отъ Ескимосцитѣ въ Сибиръ, които си служѫтъ съ шайна отъ китови кости. Но върху другитѣ почви съпротивлението отъ триепието е тъй голѣмо, щото усилието, което трѣбва да направи возача, за да прѣмѣсти товара, е равно, често-пѫти, на половината отъ тѣглото на товара. И този начинъ за прѣносъ бѣше прочее, изобщо, единъ отъ най-неблагоприятнитѣ.

Още по̀-кѫсно, не са знае въ коя епоха, почнаха да впрѣгѫтъ прѣвознитѣ животни за уряди, поставени върху колела, изнамѣрванието на които трѣбва да бѫде много по̀-отдавна, защото са намирѫтъ на най-старитѣ барелиефи. Казвѫтъ, че тѣ биле прѣдшествувани отъ массивни валове. Колелата са запазиха дори до днесъ, защото до сега не са е измислила друга система, която да смали още по̀-вече съпротивлението на движението.

Когато урядитѣ за прѣносъ и двигателитѣ по тъзи часть прѣтърпяваха тѣзи постъпенни подобрения, въ сѫщото врѣме срѣдствата за съобщение по сухо са измѣняваха и развиваха.

Първитѣ пѫтища непрѣмѣнно сѫ биле пѫтеки за пѣшеходи, за свръзка на отдѣлнитѣ обиталища, които, по игиеническа причина и по̀-подиръ за безопасность, бѣхѫ изобщо устроени върху височинитѣ. Тѣ имаха най-малка възможна ширина и, въ планинскитѣ мѣста, тѣ бѣхѫ тъй стрьмни, щото едвамъ самъ человѣкъ съ товарното си животно може да са искачва.

Когато поискаха да пѫтувѫтъ по сѫщитѣ пѫтеки съ кола, человѣцитѣ бидохѫ принудени да ги разширочѫтъ и да намалѭтъ стрьмнинитѣ имъ съ извивки по наклоненностьта на планината, безъ което усилията на двигателитѣ бихѫ биле извънмѣрни. Съврѣменно пъкъ съ усъвършенствуванието на урядитѣ за прѣносъ и на пѫтищата, товаритѣ, возени върху хоризонтални пѫтища, наголѣмяваха и стрьмни-

Digitized by Google

тѣ пѫтища трѣбваше да са уравнѣятъ още пò-вече на всѣкждѣ, дѣто искаха да запазятъ въ употрѣбление полски двигатели.

Условията, въ които са намираха пѫтищата за кола въ прѣдисторическото врѣме, оставѫтъ неизвѣстни.

Древния периодъ, който го наслѣди, съ своитѣ памятници и надписи, ни дава възможность да са запознаемъ малко или много съ икономическитѣ условия. И тогава, както и днесъ, срѣдствата за съобщение по сухо прѣдставляваха голѣмъ интересъ и зависяха отъ дѣйствията на различни елементи, между които са считѫтъ: формата или природата на почвата, характера на населението, промишленностьта, търговията, идеитѣ и политическото му състояние.

Египетъ, който въ отношение на цивилизацията, заема първо мѣсто по старшинство между древнитѣ извѣстни земи, не е притѣжавалъ, по всѣка вѣроятность, никога една важна мрѣжа пѫтища. Тъзи страна прѣдставлява една дълга и тѣсна долина, много плодородна и ограничена отъ двѣ нивици, които сѫ тъй бесплодни, както и околнитѣ пустини. По тъзи причина, първоначалното тамъ население са застоя върху брѣговетѣ и на близо до рѣката Нилъ, която и стана най-важно срѣдство за съобщение.

За да направѫтъ пò-плодородни мѣстата, недопиращи са направо съ рѣката, Египтянитѣ ископаха канали, които образуваха сѫщо начини за прѣнасяние. Като единственно срѣдство за съобщение по сухо, служаха стѣнитѣ (digues), що граничѫтъ водитѣ на тѣзи канали, понеже само тѣ оставаха ненаводнени отъ разлитието на рѣката. Прочее, ако е имало пѫтища въ Египетъ прѣди нашата Ера, то тѣ трѣбва да сѫ биле прокарани върху тѣзи стѣни.

Обаче Египетския народъ, въ древность, съ малки исключения, е водилъ безгриженъ животъ, малки усилия е полагалъ за обработването на земята, защото най-слабия трудъ даваше винаги богати жътви. Плодородието тамъ на земята бѣше тъй голѣмо и температурата толкова благоприятна, щото, спорѣдъ мнѣнието на Египтянитѣ, както свидѣтелствува Херодотъ, „явно е, че, слѣдъ сътворението на свѣта, първитѣ человѣци трѣба да сѫ са пръкнали въ земя тъй щедро наградена, както що е Египетъ“. На едно такова обработване непостлани пѫтища бѣхѫ доста. И наистина Археологията и Историята не спомѣнувѫтъ за никакви египетски шоссета.

Все пакъ два търговски пѫтя прѣминаваха пустинята и съобщаваха Коптосъ на Нилъ съ Миосъ Хермосъ и съ Беренисъ, расположени на брѣга на Червено море. И други още три важни пѫтя, водящи отъ истокъ къмъ западъ, и отъ които една покритъ съ чурупки, фигурирѫтъ върху герба на Сетосъ I. Подирнитѣ три трѣбва да сѫ служили за разработване на златнитѣ рудници въ Горний Египетъ. Дѣйствително, прѣди нѣколко години, по направлението имъ сѫ намѣрни дири отъ рударски градъ съ пò-вече отъ 2000 каменни кѫщи, части отъ цементъ, много хиляди тонни сгурия и остатки отъ единъ притокъ, дѣто сѫ са мияли рудитѣ. Прочее, тамъ е имало устроена промишленность и въ сѫщото врѣме срѣдства за съобщение.

Но Египтянитѣ прѣкарваха и такива пѫтища, които никакъ

Digitized by Google

не интересуваха търговскитѣ или промишленни сношения на жителитѣ. Такива сж каменнитѣ пѫтища, по които са прѣнасяха материалитѣ за пирамиди и други паметници, толкова съ право прочути, въ Египетъ. Плиний и Херодотъ споменувѫтъ за тѣхъ. Грѣцкия историкъ казва, че за пирамидата на Хеопса, по заповѣдь на царя, са е построило единъ твърдѣ широкъ пѫть, който погълналъ прѣзъ цѣли 10 години работата на 100,000 души, променяващиць са съ други толкова прѣзъ всѣки три мѣсеца: за този пѫть е отишло толкова трудъ, колкото и за самата пирамида. Ако и Херодотъ да не казва, но трѣбва да са приеме, съгласно съ едно голѣмо число археолози, че тѣзи пѫтища нѣмаха еднаква равна повърхность, а прѣдставляваха груби каменни плочи, наредени на успоредни линии и само горнята имъ часть малко угладена. Материалитѣ са прѣнасяха съ хлъзгание, посрѣдствомъ една подложка, на които допиращитѣ части са мажаха съ масло. Валоветѣ и колелата не бѣха прочее употрѣбени за тъзи работа, ѫко подирнитѣ и да бѣхѫ извѣстни тогава край Нилъ.

Отъ отечеството на Фараонитѣ ако минемъ къмъ другата страна на провлака, за да изслѣдваме условията, при които сж са развили тѫщ пѫтищата, ний ще видимъ, че най-цивилизуванитѣ между първобитнитѣ жители на Мала Азия, Халдейцитѣ, сж са установили въ долината между Тигъръ и Ефратъ, плодородието и отличния климатъ на която бѣхѫ отъ естество да задържѫтъ всѣко скитническо плѣме. Благодарение на своята търговия, тѣ станаха богати и силни и въвели своята цивилизация и идеитѣ си въ всичкитѣ околни земи между Индостанъ и Срѣдиземно море.

Но търговията изисква пѫтища за прѣнасяние и изобилието, у древнитѣ, водяше често къмъ жажда за завоюване. По тъзи причина още отъ 1900 г. пр. Хр. три важни пѫтя са считѫтъ устроени въ тъзи широка мѣстность: едния отъ Вавилонъ до Екватана, отличенъ търговски градъ, другия отъ Суза до Вавилонъ, и най-подиръ третия е свързвалъ подирния градъ съ Сарда. Цѣлата дължина на двата подирни пѫтя е била близо до 400 левги, които спорѣдъ Херодота, сж са прѣминавали въ 90 дена—врѣме по-голѣмо отъ нуждното днесъ, за да са обиколи свѣта.

Въ сѫщото това врѣме са яви единъ завоеватель, който подчини цѣлата мѣстность между Егейско море и Индостанъ. По-подиръ, сѫщото това пространство са прѣмина триумфално отъ Кира, Дария и Александра Великий, отъ които всѣкий единъ посвяти най-голѣмо усилие, за да распространи и да подобри съобщенията.

Прочее, на стратегическитѣ нужди са дължи главно развитието на пѫтната мрѣжа въ Малка Азия, което развитие бѣ почнало полезно въ долината на Тигъръ и Ефратъ подъ влияние на търговията на Вавилонъ и Ниневия.

Начина, по който си строяха пѫтищата Халдейцитѣ, Ассирийцитѣ и тѣхнитѣ съсѣди, а по-подиръ тѣхни господари—Перситѣ, остава до днесъ неизвѣстенъ: знае са само, че тѣ бѣхѫ доста напрѣднали въ Строителното искуство, както и ще видимъ скоро. По дължината на тѣхнитѣ пѫтища на равни разстояния са издигаха бѣлѣзи,

Digitized by Google

нарѣчени milleaires, отъ които са намирѫтъ и до днесъ въ развалинитѣ на главния пѫть, който е свързвалъ нѣкога Екватана съ Ниневия.

Гърция, земя пò-вече планинисга, е ограничена почти отъ вси страни съ море, което въ древность, както и сега, са дълбоко вдава въ сушата и образува на много мѣста заливи. Съобщенията по сухо тамъ бѣхѫ отъ второстепенна важность, защото истинския главенъ пѫть за Гърцитѣ бѣ морето—това величественно съобщение, което е винаги отворено за прѣносъ на товари отъ всѣкаква тѣжина. На пѫтищата по сухо бъркаше и тъзи прѣчка, че Гърция, спорѣдъ политическото си устройство, не видѣ никога достатъчно съгласие между различнитѣ елементи, що ѭ населяваха, и по това устройството на пѫтищата не можаше да стане, както другадѣ, по общъ интересъ.

Но все пакъ въ уединенитѣ височини и въ клисуритѣ на изворитѣ, както и другадѣ, са срѣщѫтъ дири отъ многобройни пѫтища, които показвѫтъ, че и въ това отношение грьцката цивилизация не пада пò-долу. Нейнитѣ историци не говорѫтъ за тѣхъ, може би по тъзи причина, че при образцовитѣ произведения, които древнитѣ Гърци съумѣха да създадѫтъ, постройката на пѫтищата не заслужваше споменѫване.

Пѫтищата въ Гърция са създадоха подъ влиянието на вѣрата. Храмоветѣ на много грьцки идоли бѣхѫ устроени вънъ отъ градоветѣ: върху политѣ на планинитѣ, или въ помеждината на рѫтоветѣ, за кѫдѣто водяше особенъ пѫть, нарѣченъ *священ*ъ.

Назначението на тия пѫтища имъ наложи особенна постройка. Въ празднични дни статуята на бога, прѣстола ѝ и даже жрецитѣ бидохѫ носени, въ тържественно шествие, отъ мѣстото на идола дори до храма, въ скѫпо украсени колѣсници, за които трѣбваше да са отстрани всѣко клатучкание. За да са постигне това, свещеннитѣ пѫтища прѣдставляваха двѣ не дълбоки брѣзди, грижливо ископани, по които са търкаляха колелата. Отъ-страни земята са изравняше съ пѣсъкъ или съ дребни камьни. Спорѣдъ каквато е почвата: скалиста или пѣсъчива, помѣнатитѣ брѣзди са ископаваха въ самата почва, или въ голѣмитѣ грапави камьни, съ които покриваха пѫтя.

За да са избѣгвѫтъ срѣщанията на колѣсницитѣ, старитѣ Гърци правяха отъ мѣсто-на-мѣсто зàвои (извилини) отъ пѫтя, подобни на тѣзи у нашитѣ желѣзни пѫтища, но устроени по този начинъ, щото всѣка колѣсница да си има една особна извивка.

Храмоветѣ са посѣщаваха само въ праздницитѣ на боговетѣ, но пѫтищата, които водяха за тамъ и по дължината на които са издигаха обикновенно постройки (сгради) отъ всѣкакъвъ видъ, като: жилища, олтари, гробници, са сновяха въ всѣко врѣме. По този начинъ тѣ станаха срѣдство за постоянно съобщение, и понеже храмоветѣ бѣхѫ многобройни, то и числото на пѫтищата са увеличи. Така щото Гърция са сдоби съ пѫтна мрѣжа отъ извѣстна важность, и малко-по-малко едно движение са установи между градоветѣ и околността: полетата почнаха да са населявѫтъ. Когато пò-кѫсно божескитѣ праздници станаха причина за сборове и годишни панаири, тѣзи сѫщитѣ пѫтища, благодарение на търговията, която са развиваше, са

Digitized by Google

распръснаха въ цѣла Гърция. Финикиянитѣ, тѣзи способни строители, отъ своя страна построиха и тѣ нѣколко, стигающи дори морския пжть, съ цѣль да закарвжтъ въ вътрѣшностьта на сушата стока, която тѣхнитѣ прѣдприемчиви моряци искарваха на брѣга.

Историческитѣ документи и археологическитѣ открития ни учжтъ за начина, по който сж биле устроени грьцкитѣ пжтища; тѣ позволявжтъ сжщо узнаването на началата, по които сж тѣ чьртани. Отъ тамъ са е забѣлѣзало, че пжтищата на Стара Гърция имаха голѣмо сходство съ днешнитѣ наши; и тѣ, както подирнитѣ, слазяха въ долинитѣ, слѣдвайки вѣрно постьпенното снижение на мѣстностьта и, по сжщитѣ условия, са издигаха обратно по височинитѣ. По този начинъ,—уважението на природното дѣло,—нѣщо толкова мило на Гърцитѣ, бѣше запазено и работата за насипи и отсипи бѣ умалена до възможность, безъ да бжде обаче пжтя стрьменъ, защото тамъ, дѣто имаше голѣма стрьмнина, той опасваше змиообразно височината.

Всичкитѣ дѣла на Египетъ, Мала Азия и Гърция, които минахме на бързо, си имжтъ своето значение; но тѣ не можàха да са развижтъ и даже не траяха дълго врѣме. Отъ тѣхъ днесъ, токо рѣчи, остава само единъ спомѣнъ.

На Римлянитѣ, най-напрѣдъ, е било прѣдназначено установението на една пжтна мрѣжа, която да обгърне единъ день сичкитѣ извѣстни области на свѣта и да са съхрани прѣзъ дълъгъ редъ вѣкове.

Въ Римската република публичнитѣ дѣла бидохж почнати; сравнително, кжсно и отъ начало са развиваха съ голѣма бавность. Тъй, àко искуството за постилание пжтища Римлянитѣ и да бѣхж научили отъ Картагенянитѣ, които, отъ своя страна, го прѣнесоха отъ Финикия, и àко Римъ и Картагенъ да имаха взаимни сношения още отъ 6 вѣка и по-вече пр. Хр., обаче, едвамъ въ 312 г., прѣди нашата Ера, Аппий Клавдий прокара пьрвия главенъ пжть, що свързва столицата съ Капуа. Отъ тогава той получи име Аппиевъ пжть и бѣше тъй богато направенъ, щото Римлянитѣ го наричаха царь на пжтищата — regina viarum. Около седемдесеть години пò-сѣтнѣ Кай Аврелий построи Аврелиева пжть, а тридесеть пò-подиръ са дàжи Фламиниева пжть.

Отъ тъзи епоха Римъ разбра голѣмата цѣна отъ добрѣ устроенитѣ пжтища. За да слѣпи нѣкакъ-си къмъ сърдцето на Републиката толкози-то разнообразни държави, които непрѣстаннитѣ завоювания на нейнитѣ пълководци притуряха къмъ силата ѝ, за да може да управлява тъзи пространна държава въ единъ и сжщъ политически духъ, а най-вече да улесни вървежа на блѣскавитѣ си легиони, когато трѣбваше да запазжтъ придобитата територия, за всичко това Всемирната столица имаше нужда отъ добри пжтни съобщения. А за пò-лесното и безопасно прѣнасяние на грѣмадния богажъ, тъй съ право нарѣченъ impedimenta, който слѣдваше легионитѣ въ походитѣ имъ, прости отъ прьсть пжтища бѣхж недостатъчни, защото са изискваха здрави шоссета.

Голѣмитѣ римски пжтища, нарѣчени *военни*, viae militares, което ние показва добрѣ тѣхното главно назначение, съединяваха едно съ друго важнитѣ стратегически точки и често-пжти голѣмитѣ гра-

Digitized by Google

дове. Зети изъ цѣло, може да са каже, че, въпрѣки грьцкитѣ, римскитѣ пѫтища бѣхѫ установени прѣдпочтително по височинитѣ, за да може пò-добрѣ да са запазѫтъ военнитѣ трупи отъ ненадѣйности. Избѣгваха са сѫщо дълбокитѣ прорѣзи или тѣснитѣ долини: пьрвитѣ затова, защото прѣдставляваха въ извьршванието мѫчнотии, които Инжинерното искуство, тогава, не можаше да надвие, а вторитѣ, защото не даваха удовлетворителна безопасность.

Чьртежа на римскитѣ пѫтища са състоеше отъ дълги праволинейни части, прѣкѫсвани само срѣщу голѣми прѣчки. Прѣкѫсванията са съединяваха и нагласяваха (accordès) по между посрѣдствомъ криви линии, доста растворени, за да улеснѫтъ прѣминуванието на каруци, тѣглени отъ много конье, впрѣгнати два-по-два, на върволица. Тѣ имаха голѣми стрьминии (rampes), които са разглѣджѫтъ днесъ за непрактични, защото достигаха 20% даже въ непланински земи и при входа на мостове. Испъниванието имъ трѣбва да е ставало съ слабъ товаръ. Широчината на тѣзи пѫтища бѣше, колкото тъзи на днешнитѣ наши, и бѣхѫ постлани по всичкия си ширъ: отъ една ископъ до другия. Дири отъ това расположение сѫ намѣрени въ околностьта на Триръ (Tréres) въ Германия и другадѣ, и до днесъ са срѣщѫтъ въ Англия. Близо до Римъ, пѫтя достигаше нѣкога широчината на нашитѣ пò-богати булевари.

Нѣколко хубави пѫтища въ Италия и въ други мѣстности съдьржаха по два тротоара, расположени и устроени по примѣра на нашитѣ, съ тъзи разлика, че тѣ са издигаха пò-високо (0·25) оттокъ по крайнитѣ рѣбра на шоссето. По нѣкога тѣзи тротоари бѣха на равна височина съ пѫтя, но въ такъвъ случай тѣ са раздѣляха отъ подирния съ единъ каменен чинъ, който служаше за сѣдалище на уморения пѫтникъ и за укриване на пѣшеходитѣ въ дъждовно врѣме или въ случай, когато пѫтя съ придатъцитѣ си бѫде пълен съ войска и кола.

На разстояния малко или много голѣми туряха до тѣзи каменни чинове други камьни въ видъ на стѫпала—montoirs, назначени за пристань на конь или на каруца.

Най-послѣ бѣлѣзи (bornes) отъ каменни стълбове, нарѣчени milliares, подобни на нашитѣ километрични, бѣхѫ исправени по дължината на тротоаритѣ, на всѣко едно разстояние отъ 1000 крачки. Исходната точка на това броение бѣше le miliaire doré, колонна, която Августъ исправи за тъзи цѣль посрѣдъ Римъ.

Що са отнася до начина на строението на римскитѣ шоссета, знае са, че тѣ бѣхѫ почти винаги съставени исключително отъ едри или дребни каменни вещества, заздравени съ цементъ. Цѣлата дебелина на цѣлината (massiv), тъй направена, достигаше четири и петь пѫти по-голѣма дебелина, отъ колкото днешнитѣ каменни пѫтища. Шоссето образуваше по този начинъ единъ голѣмъ монолитъ, на който здравостьта бѣше значителна[1]).

[1]) Но са намираха, именно между Триръ (Tréres) и Кѣлнъ, римски шоссета, въ които единъ глиненъ пластъ дѣлеше двѣ кладки (anises) дребни камьни.

Digitized by Google

Глинияния пластъ на тъзи цѣлина, врьхъ който ставаше движението, бѣше постланъ съ калдаръмъ (pavès) или бѣ покритъ съ дребни камьни (pierrailles), или най-подиръ го насипваха съ чакълъ (смѣсь отъ рѣчни камьни и пѣсъкъ). Голѣмината на подирнитѣ вещества и естеството имъ бѣхъ подобни на тѣзи, съ които правятъ днешнитѣ шоссета отъ сѫщий видъ; но камьнитѣ имъ за постилание пѫтя са отличаваха. Тѣ си служаха за това по нѣкога съ голѣми каменни плочи, за прѣнасянието на които трѣбваше валове и лостове; по нѣкога употрѣбяваха камьни, прѣмѣстени съ рѫцѣ, или пъкъ ги постилаха съ камьни отъ срѣдня величина, но въ всѣкий случай по-едри отъ тѣзи, съ които си служатъ днесъ.

Що са отнася до формата, камьнитѣ, които образуваха постланитѣ римски пѫтища, бѣхъ правилни. Пьрвитѣ, които са употрѣбяваха около главнитѣ градове, особенно близо до Римъ, при нареждането, съ своитѣ гранични линии образуваха геометрически чьртежи, а съ вторитѣ съставяха неправилни фигури opus incertum; но въ всѣкий случай камьнитѣ са дѣлаха тъй, щото да прилѣпвѫтъ добрѣ по всичкитѣ си страни. Остритѣ ѫгли, що са получаваха по втория начинъ, бѣхъ отъ малка трайность: въ улицитѣ на Помпея подобнитѣ ѫгли бидохъ замѣстени съ желѣзни клинове, или съ цементъ.

Дѣланието и постиланието бѣхъ тъй усъвършенствувани, щото никакъ не са познаваха спайкитѣ (joints) отъ допиранието на отдѣлнитѣ камьни, вслѣдствие на което колелата са търкаляха тъй гладко, щото днешнитѣ най-грижливо покрити пѫтища ни давѫтъ за това едно слабо понятие.

Колкото до естеството на камьнитѣ и тогава, както и сега, употрѣбяваха, по прѣдпочтение, такива, които не са изглаждаха лесно. Въ стрьмнитѣ части на пѫтя са избѣгваше постиланието съ едри материали. Расположенията прочее са измѣняваха спорѣдъ мѣстото и спорѣдъ неговитѣ каменни породи.

По-късно, опита и икономията ги накараха да са смалява четворно или петорно дебелината на шоссетата, употрѣбявана отъ римскитѣ инжинери; долнитѣ кладки (assises), намѣсто да са зиждѫтъ съ камьни, са замѣстиха съ единъ, сравнително тънькъ, пластъ пѣсъкъ и цемента за пѫтищата излѣзе отъ употрѣбление. По този начинъ днешнитѣ пѫтища струвѫтъ много по-малко отъ римскитѣ и могѫтъ да понесѫтъ по-голѣми тѣжести; този резултатъ са дължи на усъвършенстването на урядитѣ за прѣносъ.

Както-и-да-е, но силното устройство и богатството на единъ народъ, който можа да построи (спорѣдъ Антонина) по-вече отъ 14,000 километра пѫть съ трайность и усъвършенствувание, ненаходящи са другадѣ, могѫтъ да очудѫтъ всѣкиго. Количеството на веществата, които трѣбваше да са прѣнасѫтъ и изработѫтъ за установението на една такава мрѣжа широки и здрави шоссета, съставени по начинъ казанъ по-горѣ, би уплашило всичкитѣ днешни икономисти и инжинери.

Римлянитѣ строяха каменни пѫтища по всичкото простран-

Digitized by Google

ство на своитѣ широки области, и до днесъ са намирѫтъ много дири отъ тѣхъ. Главната грижа за една едвамъ завладѣна мѣстность бѣше снабдяването ѝ съ военни пѫтища, за да може въ всѣко врѣме и лесно да са праща тамъ войска, а сѫщо за сгодното внасяние на користитѣ и данъцитѣ. Но тѣзи военни пѫтища, като уздравяваха владѣнието на придобититѣ области, въ сѫщото врѣме станаха животворни артерии, распръсвайки кръвьта на римската цивилизация дори до найдалечнитѣ граници на широката империя.

Съ напрѣдъка на цивилизацията нуждитѣ са увеличаваха и за кратко едно врѣме трѣбваше да са вкарвѫтъ въ всемирната столица, както и въ другитѣ главни срѣдоточия, произведенията на промишленностьта, на земледѣлието ц на търговията, не само отъ римскитѣ области, но и отъ цѣлия свѣтъ, защото раскоша на древния Римъ не можа никакъ да ограничи своитѣ желания. Всичкитѣ промишленни центрове, всичкитѣ морски пристанища бѣхѫ турени подъ контрибуция. Нови пѫтища за съобщение станаха необходими и къмъ главнитѣ артерии са присъединиха скѫпоцѣнни вени. Това бѣхѫ второстьпеннитѣ пѫтища viae vicinales, които, расклоняйки са по вси страни извънъ военнитѣ пѫтища, распръснаха цивилизацията и напрѣдничавитѣ идеи на най-великия народъ, върху една територия, растяща всѣки день[1]). Съ распространението на пѫтната мрѣжа, прѣноситѣ станаха пò-лесни и пò-ефтени, а това направи да са развие търговията. И благодарение на тѣзи срѣдства за съобщение, тъй велико наченати и така широко установени, Римската империя достигна такова благоденствие, което нѣма равно на себѣ си въ историческитѣ лѣтописи.

Знае са, че работата на единъ пѫть не са състои само въ прокарване и въ постилание. При срѣща на рѣки има нужда отъ срѣдство за прѣминаване, при срѣща съ високи скали искѫтъ са тунели.

Древнитѣ историци никакъ не говорѫтъ за работи отъ такова естество, които би могли да бѫдѫтъ извършени отъ Египтянитѣ; но всички спомѣнувѫтъ, като забѣлѣжително дѣло между народитѣ на Мала Азия, корабнитѣ мостове, които Ксеркъсъ, Дарий и други завоеватели построяваха, въ врѣме на походъ, върху рѣкитѣ и даже върху морскитѣ ржкави. Едно дѣло, не пò-малко забѣлѣзано отъ древнитѣ и което е забѣлѣжително, е моста на Семирамида надъ Ефратъ въ Вавилонъ (1900 г. пр. Хр.). Расположенъ въ самия градъ, този мостъ биде построенъ, както прѣдъ видъ на стратегически нужди, така сѫщо и за да са удовлетворѫтъ и улеснѫтъ обращенията въ богатия и изобилния Вавилонъ. Той имаше близо 200 мет. дължина и съдържаше много стълбове, наблизо поставени, върху които почиваха грѣдитѣ и единъ подъ (plancher), който са дигаше нощемъ, за да могѫтъ пò-добрѣ да бдѫтъ крадцитѣ. Стълбовитѣ бѣхѫ съставени отъ дѣлани камъни, на които съпоставенитѣ кладки (assises) са заячаваха съ желѣзни пръте, заварени въ свинецъ, система често употрѣбявана и въ сегашно врѣме, а спайкитѣ (joints) са запълняха съ растопенъ свинецъ.

[1]) Само въ Галия сичкитѣ пѫтища достигаха на дължина до 30,000 километра.

Digitized by Google

Извънъ повърхностьта на водата, тѣзи камьни съставяха остро рѣбро, съ цѣль да са раздѣля теченията на рѣката въ съприкосновението си съ подпоркитѣ.

Съчетанието на това дѣло, а особенно това подирньо расположение е тъй разумно, тъй съгласно съ правилата на науката, щото са явява въпросъ, да-ли Халдейцитѣ, населени между Тигъръ и Ефратъ близо 3000 год. пр. Хр., не сж дошле отъ мѣсто, дѣто Строителното искуство е имало една извѣстна стьпень на усъвършенствуване и да-ли е нѣмало и други мостове прѣди Вавилонския?

Въ сжщия този градъ, съ цѣль да са свьржатъ палатитѣ, расположени върху двата брѣга, по заповѣдь на Семирамида, са е пробило подъ Ефратъ единъ подземенъ ходъ, на който стѣнитѣ и свода биле изградени съ тухли. Ассирийскитѣ инжинери извършили това дѣло, като отбили приврѣменно рѣката въ единъ водоемъ, ископанъ отвънъ града, който (водемъ) ималъ по-вече отъ 16 левги околоврьсть върху 10 метра дълбочина. Въ нашитѣ дни Brunel и неговитѣ подражатели пробиха тунели подъ Темза въ Лондонъ, подъ Худсонъ, подъ Мерсей и подъ други рѣки, *безъ да иръкжснжтъ или измѣнятъ посоката на течението.* Но изпсляването и пробиването на тунелъ близо 2000 год. прѣди нашата Ера, не причинява по-малко очудване.

Въ Древния Гърция нѣмаше по пѣтищата мостове, нейнитѣ рѣки бѣхж малки и маловажни и са прѣминаваха, когато потрѣба, съ прѣзвание, или на ладия.

Що са отнася до римскитѣ пѣтища, върху рѣкитѣ тѣ бѣхж снабдени, изобщо, съ постоянни мостове, между които са намиржтъ и такива, що правжтъ честь на инжинерското тогава тѣло, и до днесъ заслужвжтъ внимание. Но за широки рѣки и за нездрави почви науката тогава бѣше безсилна: въ такива случаи са измѣняваше чьртежа и са налагаха голѣми забикалки, за да са намѣри единъ прѣходъ по-лесенъ, или прѣминаваха съ нарочно за това ладии, изобщо начинъ тѣжъкъ за публиката, или най-подиръ са прѣбродяваше рѣката.

Понеже дьрвото са чиняше мало-трайно прѣдъ очитѣ на единъ народъ, който умѣяше да строи толкова здрави шоссета, то римскитѣ мостове са правяха изобщо каменни или тухлени съ цѣль да са удържжтъ за по-дълго врѣме. За жалость, строителитѣ имъ не знаяха най-важната часть отъ инжинерната наука, именно, тъзи, що разглѣжда основитѣ. Прочее, не е чудно, дѣто не само са намиржтъ тъй малко римски мостове уцѣлѣли, но още, което е и най-често, дѣто не е останала ни най-малка диря отъ тѣзи, що сж сжществували. Подѣждани отъ подножието си отъ водата, подпоркитѣ на моста сж са отмѣтнали, водоветѣ сж окапали; распръснатитѣ, отъ това, части сж са задръстили дълбоко въ лѣглото на рѣката и слѣдъ това пороитѣ сж понесли въ водата послѣднитѣ остатъци отъ едно дѣло, което даваше надѣжда да устои за винаги противъ дѣйствието на врѣмето.

Че тъзи е причината за тѣхното разрушение, са доказва добрѣ отъ това, че на мѣста, гдѣто подпоркитѣ бидохж недосѣгаеми отъ измѣнливостьта на врѣмето, тамъ мостовитѣ римски сж траяли много вѣкове. Нѣкои отъ тѣхъ сжществувжтъ още и удивлявжтъ както пѣте-

Digitized by Google

шественницитѣ, тъй и специалиститѣ по тъзи часть. Може да са посочи, между другитѣ, моста на Алкантара, който биде построенъ въ Испания въ царуването на Траяна и прѣзъ който прѣминава пѫтя отъ Евора до Саламанка, на една височина пò-вече отъ 50 метра отгорѣ на рѣката Таго.

При срѣща на скали римскитѣ инжинери надвиваха прѣчката по сѫщия начинъ, както и днесъ; тѣ пробиваха въ скалата единъ подземенъ проходъ на широчина, колкото да могѫтъ да прѣминѫтъ една или двѣ каруци; освѣтлението имъ ставаше съ кумини или вертикални кладенци, които достигаха горнята повърхность на цѣлината. И до днесъ сѫществува единъ такъвъ тунелъ близо до Неаполъ.

Такива бѣхѫ пѫтищата въ древность.

Нашитѣ прадѣди не са ограничаваха само въ трайность, по нѣкога имъ даваха и раскошна постройка. Тѣ знайха сѫщо да ги снабдѫтъ съ едно систематично разработване, което позволи да са извлече отъ тѣхъ всичката възможна полза, и тъзи точка не е безъ важность, защото ползата отъ срѣдствата за съобщение не проистича направо отъ постройката имъ, но отъ *сношенията*, които тѣ установявѫтъ между человѣцитѣ, градоветѣ, областитѣ и държавитѣ.

Първоначалнитѣ народи, които живѣяха уединено, са зайзеха за такива сношения само слѣдъ голѣмия напрѣдъкъ на цивилизацията. Но у държави, съставени отъ разни народности, подчинени съ завладѣване или друго-яче, нуждата за подобни сношения са показа, напротивъ, още отъ първия день на завладѣването и то толкова пò-силно, колкото наголѣмяването на територията бѣ пò-начитано. Трѣбваше, колкото са може пò-скоро, да са спорѫтъ разнороднитѣ елементи, които влизѫтъ въ една държава, за да са уздрави могѫществото на владѣтеля. Това са постигаше само съ едно административно и обществено устройство, което да поддържа постоянни сношения между разнитѣ власти и управляемитѣ. За това именно отъ минутата на развиването на съобщенията въ подобни държави, царьетѣ и управителитѣ са хващаха у пѫтищата и ги посвѣтяваха исключително на една подобна служба. Това са случи въ всичкитѣ епохи на Историята, а именно; въ древность у Перситѣ и Римлянитѣ, въ Срѣднитѣ вѣкове при Карла Великий и въ началото на Новата История въ врѣмето на Карла V.

Но когато съобщенията станаха лесни, и цѣната на сношенията са упозна отъ пò-голѣмото число человѣци, тѣ са развиха тогава скоро и за малко врѣме пѫтищата станаха нужда, съ удовлетворение на която са натовари властьта.

По този начинъ ний виждаме, че още отъ минутата на появяването на пѫтищата въ Персия, Киръ установи по тѣхъ служба на проводници, пѣши или конни, съ цѣль да прѣдава и налага своята воля дори до най-отдалеченитѣ граници на държавата си; послѣ, въ деня, когато римската власть са прострѣ отъ-татъкъ Алпитѣ, курие-ри, редовно испращани, позволяваха на Римъ да заповѣдва на пълководцитѣ си и на областнитѣ си управители, колкото и далечъ да бѣхѫ отъ столицата. Скоро слѣдъ това сѫщитѣ тия проводници и ку-

Digitized by Google

ниери почнаха да служѫтъ на благороднитѣ, послѣ на богаташитѣ и най-подиръ на всичкитѣ человѣци. Пощата са създаде.

„Нѣма нищо по-бързо“, казва Херодотъ, отъ начина на прѣпращание писма, изнамѣренъ и употрѣбяванъ отъ Перситѣ. Върху всѣкой пѫть тѣ сѫ нагласили, на всѣко разстояние отъ единъ день, станции, съдържащи единъ человѣкъ и единъ конь. Снѣгъ, дъждъ, горѣщина, мракъ, нищо не трѣбва да спира куриеритѣ въ испълнение на своята длъжность и то съ най-голѣма скорость. Първия отъ тѣхъ, едвамъ пристигналъ, прѣдава писмата на втория, втория на третия и тъй нататъкъ, до като посланието достигне мѣсто-назначеньето си“.

Тѣзи станции, расположени безъ съмнѣние въ околностьта на бѣлѣзитѣ (milliaires), бѣхѫ снабдени съ гостилници, дѣто куриера да може да си почива слѣдъ извършванието на службата си.

И въ древния Египетъ имаше по сѫщия начинъ проводници съ цѣль да удовлетворявѫтъ нуждата на постоянитѣ сношения, що сѫществуваха между жителитѣ, защото Египтянитѣ си пишаха много писма, едно голѣмо число отъ които е достигнало до днесъ.

Въ Гърция, наопаки, земя малка, съ градове единъ до другий и съ чести събори (по причина на многото религиозни и народни праздници), службата отъ проводници биде малко полезна; въ крайна нужда, едно послание, което не трѣбваше да прѣминава голѣми пространства, скоро би са врѫчило съ единъ младъ и пъргавъ робъ[1]).

Въ Римскитѣ области, именно, длъжностьта на куриеритѣ доби най-голѣмо развитие и дойде до най-голѣма стьпень на усъвършенствуване.

Римската пѫтна мрѣжа едвамъ-що достигна Галия и особна администация cursus publicus, натоварена единственно съ прѣносъ на държавни писма, бѣ установена. За тъзи, цѣль управлението устрои, дължината на пѫтищата, редъ станции къмъ които привърза куриери, конье, каруци отъ разна направа, както за куриери, тъй и за чиновницитѣ, талиги за прѣносъ на тѣжини и най-послѣ много и строго надзиравани второстьпенни службаши.

Пощенското прѣнасяние, тъй установено, отначало биде исключително назначено за служба на държавата, но отъ Катона Древний, нѣкои граждани можаха да придобиѫтъ привилегии (brevets), подобни на тѣзи, които и до днесъ сѫществувѫтъ въ Сибиръ. Между другото, една частна служба, начало на нашата поща, са пристрои при държавната върху нѣколко пѫтища, и съ врѣме тъзи система почна да върши по-вече работа за жителитѣ, отъ колкото за самото управление. И по кой другъ начинъ Римлянитѣ бихѫ могли да задоволѫтъ нуждитѣ и единъ необузданъ раскошъ и прищевкитѣ на единъ расточителенъ народъ, ако редовнитѣ имъ и бързи прѣноси, по голѣмата имъ мрѣжа отъ пѫтища, не бѣхѫ позволили да докарвѫтъ въ Римъ въ всѣко време дивячъ, риба и най-рѣдкитѣ ѣстия отъ всички части на свѣта?

---

[1]) Може да са яви въпросъ, да-ли установяването на куриери отговаря на една инстинктивна нужда на человѣка. Вижда са, защото това учреждение е извѣстно още отъ нѣкове не само на народитѣ отъ нашето полукълбо, но сѫщо въ Америка, въ Мексико, въ Перу, въ Индия, въ Япония. И до днесъ то са е запазило въ много отъ тия земи.

Digitized by Google

Азъ свършвамъ. Въ древность, както казахъ, са създадоха и развиха въ голѣмо число начини за съобщение по сухо, които, може би, да сж биле неизвѣстни до тогазъ, съ едно усъвършенствувание и искуство доста голѣми и съ едно разработвание разумно и систематично.

Прочее, ако, въ границитѣ на Архитектурнитѣ искуства, ний отдаваме една достойна честь на тъзи блѣстяща епоха, която слѣдующитѣ вѣкове напраздно са напъваха да достигнжтъ, ний сме длъжни сжщо да припознаемъ и изявимъ несравненното достоинство на тѣзи мжже, които безъ примѣръ, безъ модели, безъ учители и безъ научни начала, можаха да измислжтъ и да извършжтъ важни работи, на които и до днесъ съ пълно право са удивлявжтъ. Безъ подобни мжже Семирамида и великолѣпний Вавилонъ не бихж видѣли мостъ на Ефратъ, безъ тѣхъ блѣскавитѣ римски легиони съ грѣмадната си принадлѣжность не бихж могли да прѣминжтъ дивитѣ проходи на Алпитѣ, безъ тѣхъ римскитѣ орли не бихж могли да разнасжтъ името на Траяна до устиѣто на Дунава, най-послѣ, безъ тѣхъ Римската империя не би са прострѣла отъ Ефратъ до Ирландското море и отъ Африканскитѣ пустини до делтитѣ на Рейнъ.

ВѢЧНО СПОРЕНЪ ВЪПРОСЪ.

НОВА ПОЛИМИКА ЗА ОБРАЗОВАНИЕТО И ДѢЯТЕЛНОСТЬТА НА ЖЕНИТѢ.

Отъ С. Карѣева.

Ни една страна не може да са похвали съ това, че високото образование на женитѣ стои на такава висока стѣпень, както въ Сѣверо-Американскитѣ Съединени Щати. Тамъ стотини хиляди жени вече четвьртъ столѣтие блѣстателно са борятъ съ мжжьетѣ на най-разнообразни поприща на общественната дѣятелность, разбира са, като сж получили прѣдварително еднакво съ мжжьетѣ високо образование. Тамъ ний виждаме женитѣ въ ролята на профессори, проповѣдници, адвокати, доктори, минни инжинери, техници, капитани на параходитѣ и пр. и пр., тъй щото доста е трудно да са назове такава сфера на дѣятелностьта, която е била безусловно затворена за женитѣ. Ако и да не земжтъ направо участие въ дѣлата на външната и вътрѣшната политика, но, освенъ това, тѣ игражтъ грѣмадна роля, като са явявжтъ не само горѣщи пропагандисти на тъзи или онъзи партия, но даже и нейни ржководители. Тъй чисто-националната партия, която си е турила за девизъ „Америка за Американцитѣ“, показва поразително бързи успѣхи, благодарение на горѣщото участие въ нея отъ страна на женитѣ.

Относително образованието и въспитанието, може да са каже, че и едното и другото са намиржтъ почти въ ржцѣтѣ имъ, защото прѣподавателно-въспитателната дѣятелность, не само въ началнитѣ, но

Digitized by Google

и въ срѣднитѣ училища, лѣжи прѣимущественно на женитѣ.

Ще сбъркаме, ако помислимъ, че тъзи роля, която заемѫтъ женитѣ въ общественната дѣятелность и науката, сѫ ѭ получили безъ борба или пъкъ не възбужда вече никакъвъ протестъ. Напротивъ, ненавистници и противници на високото женско образование е имало всѣкога доста много; гласоветѣ имъ ту са раздавѫтъ много силно, ту пакъ утихвѫтъ. Тъзи периодичность въ съпротивлението на женския успѣхъ въ науката и общественната дѣятелность значително зависи отъ прилива на нови и нови елементи въ населението. Вслѣдствие на това, старото, отдавна рѣшеното и безспорното за едни, — явява за ново и спорно за други. Но тъзи непрѣкѫсната борба за високото женско образование не само не потъпква това дѣло, но пò-силно и по-дѣятелно го блъска напрѣдъ, като спомага за пó-обширното разяснение на този общъ въпросъ. — Тъй, напримѣръ, подиръ 1860-та година, когато прѣпирнята по този въпросъ е била особенно силна и спорна, високото женско образование и общественната имъ дѣятелность сѫ сполучили да направѭтъ такива гръмадни успѣхи, щото сѫществующето днесъ не можемъ даже сравни съ това, което е било въ 1860-та година.

Прѣдъ видъ на особенната назидателность на това явление, ще са спремъ на дѣйствующитѣ днесъ общества, които сѫ си опрѣдѣлили за цѣль, да са борѭтъ противъ високото женско образование и прѣдствомъ публични лекции, учени прѣпирни съ защитницитѣ на това образование, издавание на брошури и др. И сега, както и всѣкога главнитѣ защитници на женското образование и женскитѣ права се явѫтъ прѣимущественно женитѣ — самитѣ американки. „Намъ не трѣбѫтъ адвокати отъ мѫжьетѣ“, — е заявила на събранието въ Сенъ-Луи доктора-жена Макферсонъ, когато единъ отъ професорите е изявилъ желание да каже рѣчь за въ полза на женското образование. — „Ний, женитѣ, които сме получили високо образование, чувствуваме въ себѣ си доста сили и достатъчно съзнаваме правотата на нашето дѣло, за да можемъ да отблъскваме ударитѣ, които сѫ замислили да ни нанасѭтъ враговетѣ на женската еманципация. Ако учения профессоръ намира трудна тъзи защита, защото противницитѣ на този пѫтъ сѫ високообразовани (азъ виждамъ въ това събрание профессори, високи сановници и общественни дѣйци), той грѣши: когато имашъ шпага въ рѫцѣтѣ си, пò-лесно и пò-приятно е да са бориш съ противника си, който тъй сѫщо има шпага въ рѫка, отъ колкото съ противникъ въорѫженъ съ тѣжко и неодѣлано дърво. Въ първия случай борбата ще произлѣзе по всичкитѣ правила, а въ втория — и да имашъ пò-остро орѫжие въ рѫка, се пакъ си длъженъ да боришъ не явно и не направо, а съ прѣдпазливость, като избѣгвашъ отъ удара и въ сѫщото врѣме като не желаешъ да нанесешъ прѣдателски ударъ на противника си. Вий разбирате ли, господа, че шпагата е високото образование, а дървото — безграмотностьта“. Подиръ това встѫпление г-жа Макферсонъ казала дълга рѣчь. Разбира се тя не можала съвсѣмъ да убѣди противницитѣ на високото женско образование, още пò-вече, че по собственното изражение на ора-

Digitized by Google

торката, отъ 1001 доводи за въ полза на високото женско образование, тя въ рѣчьта си, която са е продължавала цѣлъ часъ, е успѣла да покаже само 5 доводи. Но се пакъ рѣчьта ѝ не останала безъ послѣдствия, и събранието, намѣсто първото прѣдложено заключение — „желателно е да са отстрани високото женско образование и да са замѣни съ срѣдньо, което приготвя къмъ семейния животъ“, постановило: „желателно е, щото високото женско образование да са ограничи (по отношение къмъ числото на женитѣ, които са допущатъ до него), но наедно съ това да са усили срѣдньото образувание“ и т. н. съ една дума, разликата между проекта на постановлението и послѣднята му редакция е много голѣма.

Това е било прѣди двѣ години. Отъ тогава до сега сж ставали много други събрания по въпроса за женското образование. Въ послѣдньо врѣме въ тѣзи припирни са е намѣсилъ докторъ Витерсъ Мооръ, президентъ на Британското медицинско общество, който е дошелъ нарочно отъ Англия, за да са присъедини къмъ кржга на противницитѣ на високото женско образование и да произнесе рѣчь, насочена противъ това образование.

Заключението, на тъзи рѣчь са състои въ слѣдующето: „Високото женско образование е разорително както въ физиологическо, тъй и въ парично отношение; дѣвицата нѣма възможностъ да са приготви къмъ ролята на майката, и въ сжщото врѣме, не е способна да върви наравно съ мжжа въ умственнитѣ упражнения. Труда на мжжа закриля жената отъ суровата борба съ живота. Не може да бжде полезно за человѣческия родъ, щото жената да излѣзва отъ назначения ѝ отъ закона и обичаитѣ пжтъ и да получава образование, което ѝ дава достжпъ къмъ умствената дѣятелность на мжжьетѣ . . . Беконъ, ако да нѣмаше майка, не щѣше да са роди. Тъзи, на която е било назначено да го изведе на свѣта, щѣла е, може би, да стане нѣкой извѣстенъ професоръ“.

Заключението на президента на Британското общество било поддържано отъ корифея[1]) на медицинската наука въ Америка, доктора Н. С. Девиса, отъ Чикаго. Той възражавалъ противъ високото женско образование, защото то (образованието) „смалява семейството въ Америка и силно влияе на постоянното смалявание на ражданията, т. е. на намаляванието на народонаселението“.

„Остава да са избере едно отъ двѣтѣ — заключилъ Девисъ: — за физиологическитѣ сили на жената сжществувжтъ два исхода — тѣжкото напрѣгание на високото образование, или правилното подготовление къмъ ролята на майката“.

Нищо ново нѣма въ думитѣ на Девиса. За това, че високото образование може да влияе на намаляванието на ражданията, пò-точно — че силното напрѣгание за високо образование може да унищожи, или поне да отслаби, родилната способность на женския полъ,—сж говорили и писали въ Америка и въ другитѣ страни доста много. Докторъ Катанъ Аленъ е издалъ даже съчинение по този въпросъ, гдѣто

[1]) Главенъ въ извѣстно общество или съсловие. (Бѣл. отъ прѣв.).

Digitized by Google

привежда и статистически данни, събрани въ щатитѣ на Нова Англия. Неоспоримъ е факта, че числото на ражданията въ Америка са намалява, и при това въ по-голѣмитѣ градове, гдѣто сѫществуватъ университети, то са намалява по-вече, отъ колкото въ второстепенитѣ градове. Но ето въпросъ — виновна ли е за това жената, която е получила високо образование?

На този въпросъ дава отговоръ една отъ образованитѣ американки, миссъ Люси Галлъ, докторъ на медицината, адюнктъ-професоръ на физиологията и хигиената въ Вассоръ-коледжъ.

Като са съгласява напълно, че умственното развитие, което истощява и неравномѣрно укрѣпява жизненнитѣ сили, заслужва пълно осѫждание, — миссъ Галлъ отъ тука обаче не намира за възможно да са съгласи, че високото женско образование може да са счита за „свѣрхъ-естественно напрѣгание“, което е способно да повлияе, ако и само на отслабването на физиологическата способность на жената да бѫде майка.

„Азъ говоря — пише Г-жа Галлъ, — на основание на личнитѣ си наблюдения и на собственния си опитъ. Въ моя университетски животъ нищо не доказва, че науката врѣди на здравието. Работата ни въодушевяваше, занимаваше и азъ смѣло могѫ ви увѣри, че по-вечето отъ слушателкитѣ са наслаждаваха отъ нея. Нийе не са сѫщавахме отъ относителната тѣжина на нашия мозъкъ и не обръщахме внимание на това, кой е пръвъ — Жанна или Джонъ; и той и ни имаха еднакви правдини. Припомнямъ си веселитѣ лица, здравия цвѣтъ на лицата на младитѣ студентки и не признавамъ теорията, че труда дѣйствува губително на жизненната сила. Напротивъ, азъ зная примѣри, че здравието имъ положително са поправяше въ продължение на учебния курсъ, правилното развитие на ума го ужизява и укрѣпява, — и това става безъ да са нащърби кой-да-е органъ. Съ ума става сѫщото, което става и съ мускулитѣ (мишцитѣ): той са укрѣпява отъ упражнения. Погрѣшката е не въ развитието на извѣстни органи, а въ безгрижното отнасяние къмъ останалитѣ. Ако хигиеническото равновѣсие е расклатено, разбира са, всичкитѣ части на организма ще пострадѫтъ. Цѣлта на истинното високо образование е да установи равномѣрно развитие на душата съ тѣлото.

Съ достигането на тъзи цѣль ще исчезне всѣка женска неспособность. Азъ всѣкий день са срѣщамъ съ учащи са млади жени; тѣ сѫ по-здрави отъ онези, които посѣщавѫтъ само обществото, или пребиваватъ у дома си; забѣлѣзвамъ сѫщо, че тѣ изглѣждѫтъ по-здрави въ горнитѣ курсови, отъ колкото въ долнитѣ; че тѣ болѣжтъ рѣдко отъ студентитѣ (мѫжье); че, изобщо, тѣ на 20 % сѫ по-здрави отъ неучащитѣ са жени, и затова категорически заявявамъ, че високото образование, само по себѣ си, не врѣди на здравието и е напълно съвмѣстимо съ призванието на жената. Моя възглѣдъ са подтвърдява и съ заключението на Баскома, президента на Висконсинския университетъ, който, между другото, казва: „Учащитѣ са млади жени не само не отслабвѫтъ, но са чувствуватъ много по-добрѣ, отъ колкото въ друго врѣме. Азъ мисля, че мома, която са е отказала отъ об-

Digitized by Google

ществото и разумно са е прѣдала на науката, са намира въ по-добри условия, отъ колкото по-многото отъ врьстницитѣ ѝ.

Кажете ми, кой отъ докторитѣ не знае, че по-голѣмата часть отъ пациенткитѣ му отъ най-богатитѣ болѣжтъ отъ недостатъкъ на занятия, или отъ това, което прѣдизвиква енергията. Нищожнитѣ грижи, които испълвжтъ живота имъ, не могжтъ да ги изведжтъ на добъръ пжтъ, и тѣ си оставжтъ полуразрушени съдания, на които главния жизненъ интересъ е да са гнездѣжтъ външно и да чакжтъ всѣкий день доктора. Джонъ Стюартъ Милль казва, че „наредъ съ болѣстьта, бѣдностьта и прѣстжплението стои недостатъчното насочвание на дѣятелнитѣ способности". Той би можалъ да прибави, че този недостатъкъ причинява и болѣсть, и физическа немощь. Нѣмамъ врѣме да са распространявамъ за варварскитѣ изисквания на модитѣ, за слѣдствията на свѣтскитѣ развлечения, за тѣхнитѣ дѣйствия върху нервната система на младата дѣвойка, за отсжтствието на нуждната за силния ѝ организъмъ расходка. Между това, въ тѣзи именно причини са тайжтъ спънкитѣ за възможностата да бжде майка. Единъ отъ най-добритѣ доктори, сжръ Спенсеръ Велсъ, казва: „Напраздно възставжтъ противъ мжжкия трудъ на жената; азъ считамъ женитѣ способни за много нѣща, които да сега имъ сж биле запрѣтени отъ обичаитѣ. Ако тѣжката работа и да разстроява здравието, нравственно е по-здраво да са разболѣе человѣкъ отъ трудъ, отъ колкото отъ бездѣйствие. Докторитѣ-практици сж показвали случаи, когато умственното напрѣгание е располагало къмъ болѣсть; нѣма да скрия, че и съ мене сж бивали такива случаи, но могж да ви покажа 20 други, гдѣто сжщитѣ слѣдствия сж биле прѣдизвикани отъ недостатъкъ на умственнитѣ занятия и тѣлеснитѣ упражнения и отъ голѣмото раскошество и многото удоволствия". Не можемъ да отричаме, че много американки жени изразявжтъ желание да нѣмжтъ дѣца, и при това богатитѣ по-често отъ бѣднитѣ са отнасжтъ враждебно къмъ самопожьртвуванията, съ които е свьрзано въспитанието на дѣцата. Тѣзи жени, като са женжтъ, отнапрѣдъ смѣтжтъ да не са утрудвжтъ съ послѣдствията на съпружеския животъ. Майки съ 2—3 дѣца, които живѣжтъ въ княжески палати, ще ви кажжтъ, че тѣ не сж въ състояние да имъ са увиличи семейството, че тѣ сж утрупани съ грижи, че, ако имъ са роди още едно дѣте, ще ги съсипи съвсѣмъ". Тѣзи именно майки са залавжтъ за различни срѣдства, за да нарушжтъ естественния законъ и да са прѣдаджтъ на егоистическо спокойствие. Тѣ довежджтъ себѣ си до такава „физическа неспособность", която би произвела ужасъ на нашитѣ плодовити прабаби! Корѣна на това зло лѣжи въ безобразното измѣнение на всичко онова, което влиза въ женското въспитание. На момата пѣжтъ, че „жената са закриля отъ мжжкия трудъ", — и тя не признава никакви длъжности, като са задоволява съ своята ограничена „женска сфера". Тя са жени само за това, за да може да са ползува съ удобства и да са прѣдава на бездѣйствие. Докторъ Витерсъ Мооръ е казалъ между другото въ рѣчьта си, извѣстна вече на читателитѣ, че Беконъ е можалъ да не са роди, ако да не е била майка му, не за това, че тя би станала нѣкой професоръ, а за

Digitized by Google

това, че просто не би пожелала да го произведе на свѣта и би употрѣбила за тъзи цѣль искуственни мѣрки“.

„И бѣднитѣ, — казва пò-нататъкъ Г-жа Галлъ, — имѫтъ сѫщото отвръщение къмъ семейството, както и богатитѣ. Да узнаемъ причината на това, не е мѫчно. Тя е грижитѣ, разноскитѣ и — още пò-лесно — прѣсмивкитѣ и подигравкитѣ на външнитѣ человѣци. Помня, какъ, веднъжъ въ дѣтинството си, са смѣяха надъ една здрава, рано омѫжена жена, защото бѣше майка на многочисленно семейство. Къмъ мѫжа ѝ исказваха съжаление, като къмъ най-нещастния отъ смьртнитѣ. Най-послѣ, въ зълъ часъ, тя послуша лошавия съвѣтъ — и пьрвата хубавица са обърна на жалко сѫщество. Тя заслужи уобрѣнието на съсѣдкитѣ си, защото люлката ѝ опустѣ за винаги... Това сѫщото чувство явно или тайно рѫководи много жени, поглъща здравието на много отъ тѣхъ и живота на миллиони, които нѣмѫтъ възможность да са явѭтъ на свѣта, и съ които би можало да са гордѣе нашето славно отечество. Всичката наша надѣжда въ този случай е на високото обширно женско образование. Нѣма съмнѣние, че даже и тѣзи противници, които тъй необмисленно викѫтъ, че ужъ образованитѣ жени ще прѣстанѫтъ да са женѭтъ, сами разбирѫтъ вече неизмѣнителностьта на своя страхъ. Всѣкога ще са намѣрѭтъ жени съ мѫжъ, и безъ него, — и мѫжьетѣ ще имѫтъ възможность да избирѫтъ това, което имъ хареса. Ако тѣ прѣдпочитѫтъ очарователнитѣ съ запасъ отъ грьцки глаголи, — ще ги поздравимъ съ избора, защото науката не прѣчи на жената да са ожени за тогова, когото е избрало нейното сьрдце, а образованието ѝ ще ѝ послужи само за покровитель на истинно и трайно щастие“.

Миссъ Галлъ, разбира са, не настоява, щото всѣка една дѣвица да получава университетско образование, — тя само доказва, че високото образование води къмъ хигиенически животъ въ всички отношения; че единственното срѣдство, което може да изведе жената отъ гибелната лѣность и покорностьта на свѣтското безразсѫдство, е всестранното образование, което ще ѝ открие цѣль въ живота, ще покаже значението на живота и длъжноститѣ ѝ въ отношение къмъ другитѣ человѣци. Мѫжа и жената сѫ длъжни рѫка-съ-рѫка да са трудѫтъ за общественната полза. Да са отдѣли благосъстоянието на всѣкий единъ отъ тѣхъ е невъзможно. Жена, невъспитана, егоистка, съ тѣсни идеали и, отъ друга страна, жена, съ висока нравственность и умственно развитие — са допълнѭтъ само съ физическа красота; и тѣ внасѭтъ съ себѣ си въ живота специфически отпечатъкъ, който както бѣше показано отъ Милля, туря отпечатъкъ на всичкото общественно и господарствено устройство, на всичката человѣческа култура. „За да приготвимъ дѣвицата къмъ майчина роля, — справедливо казва миссъ Галлъ, — трѣба да ѭ водимъ изъ-день-въ-день по най-благородния пѫть, който е станалъ най-послѣ достѫпенъ, благодарение на успѣхитѣ на съврѣменната епоха“.

Съ една дума, миссъ Галлъ, — както и всичкитѣ други защитници (мѫжье и жени) на високото женско образование отъ начало и въ настояще врѣме, — високо турѭтъ семейния животъ и поддьр-

Digitized by Google

жѫтъ правото на женитѣ за образование, защото то са явява не само най-надѣждно, но и единственната възможна подпорка на семейния животъ. И ако би да е било то дѣйствително за семейнитѣ интереси, разбира са, че всичкитѣ му сегашни защитници незабавно бихѫ станали негови противници, както са види отъ самитѣ подбуждения на тѣхната защита. Тъй, напримѣръ, миссъ Галлъ счита „бързото смаляване на семействата въ Америка, като прѣдмѣтъ на важно национално значение“. По мнѣнието ѝ, това смаляване не само заслужва, но и непрѣменно изисква най-внимателно наслѣдване, тъй щото всѣкий единъ докторъ е длъженъ да събира свѣдения въ кръга на тѣзи семейства, между които той дѣйствува, свѣдения които бихѫ послужили за обяснение на причинитѣ, по които са намалява семейството.

Отъ своя страна миссъ Галлъ е съставила любопитна таблича, която наглѣдно доказва смаляването на американскитѣ семейства по отношение къмъ числото на тѣхнитѣ членове.

Въ исчисленията на съставената таблица, — казва г-жа Галлъ, — влѣзѫтъ почти всичкитѣ съсловия. Женитѣ получили обикновенно въспитание: нѣкои отъ тѣхъ са учили въ общинскитѣ училища; пò-малката часть получили пълно образование; между послѣднитѣ, процента на женитѣ не отстѫпва на другитѣ категории, на най-голѣмитѣ семейства принадлѣжѫтъ на високо-образованитѣ майки.

Около меня живѣѫтъ до половина дузина американски семейства. Ако ги разглѣдваме наедно, ще видимъ, че дѣца има пò-малко отъ колкото родители, и малко е надѣждата, че ще са увеличи числото имъ. Между това, ни одна отъ тѣзи майки не можемъ нарѣче висообразована жена. Въ 175 американски семейства азъ можахъ да наброѭ кръгло число отъ двѣ до три дѣца. Шестата часть отъ семействата имѫтъ по едно дѣте (бездѣткинитѣ азъ на считамъ). Статистиката доказва, че голѣмитѣ семейства принадлѣжѫтъ само на високообразованитѣ майки. Азъ распитвахъ въ брюкселскитѣ и ню-йоркскитѣ училища за числото на дѣцата на американскитѣ и иностраннитѣ семейства и намѣрихъ, че въ Ирландия и Италия има 4 пѫти по-вече дѣца, отъ колкото въ Америка. И най-прѣдубѣдения наблюдатель мѫчно би можалъ да са съгласи, че този недостатъкъ зависи отъ високото женско образование, и чудно ми е да чуванъ, въ дадения случай, теория безъ доказателства“.

Пò-кратко да кажемъ, загубата на плодовитостьта е фактъ; но, както е разяснено пò-горѣ, причината трѣба да търсимъ не въ образованието, а именно въ недостатъка на образованието, ако разглѣдваме въпроса отъ женската половина на человѣческия родъ. Но колко пъкъ мѫжье ще са наберѫтъ, отъ които едни внасѫтъ въ съпрѫжеския животъ съвсѣмъ изгубено, разрушено здравие (инакъ да кажемъ, неспособность да имѫтъ потомство), а други, като са боѫтъ отъ многочисленно семейство, по всѣки начинъ избѣгвѫтъ отъ възможностьта да имѫтъ дѣца. И защото въпроса за намалението на рожданията са възбужда обикновенно отъ мѫжьетѣ, разбира са, всичката вина са стоварва на женитѣ; между това, главната роля въ това позорно

Digitized by Google

за человѣчеството явление играе именно мѫжкия, но никакъ не женския елементъ...

Ако и да допустнемъ даже нѣкое извънредно напрѣгание на женскитѣ сили въ врѣме на висшия учебенъ курсъ (това обаче, наймалко може да са срѣщне въ висшитѣ учебни заведения изобщо, а още пò-вече въ американскитѣ), то и тогава жената ще бѫде, много пò-способна да произвежда потомство, отъ колкото голѣмото число мѫжье, които пò-напрѣдъ „живѣѭтъ", т. е., поизгубвѫтъ силитѣ си и тогава стѫпвѫтъ въ съпружество. Тъзи именно категория мѫжье роптае противъ общественната дѣятелность и високото образование на женитѣ, прѣдъ които ги е срамъ за своя недостоенъ животъ.

На тъзи страна на „похода", който периодически са възобновява, дълго врѣме не сѫ обръщали никакво внимание. Но въ настояще врѣме е подигнатъ въпросъ: каква роля играѭтъ мѫжьетѣ въ смаляването на американската раждаемостсть? И този въпросъ са прѣдполага да са изслѣдва сериозно и подробно. Резултатитѣ на това изслѣдвание обѣщавѫтъ голѣмъ интересъ.

Прѣвела отъ русски *М. Икономова.*

НѢЩО ПО ГИПНОТИЗМА.

Като клонъ на науката, въ настоящето столѣтие, почва да са брои и това, тъй да са каже, искуство — гипнотизма. Важното значение, което то има въ медицината и юриспруденцията е накарало мнозина учени да са занимаѭтъ пò-сериозно съ него, да обяснѭтъ причинитѣ и дѣйствията му, а заедно съ това, да могѫтъ да го въздигнѫтъ въ стъпень на наука. За прьвъ пѫтъ миналата година, единственно въ тукашния университетъ, гипнотизма почна да са прѣподава отъ способния психиатръ профессоръ г-нъ Д-ръ Форели, като е билъ прѣдназначенъ за слушание прѣимущественно за студентитѣ по медицината и по правото.

Гипнотизма не е нѣкоя нова наука, а въспроизведение или развивание на старо-познати знания, сѫщо както и по другитѣ клонове на науката много въпроси, които ни са струвѫтъ за скоро открити, въ дѣйствителность сѫ биле познати много пò-рано. Въ XVII столѣтие гипнотизма са е квалифициралъ, като единъ видъ магия (вълшебство). Неговото развивание почва отъ XVIII столѣтие.

Самата дума гипнотизмъ произлиза отъ грьцкия глаголъ „гипноскаре" — заспивамъ. И наистина, човѣкъ въ гипнотическо състояние бива заспалъ — подобно на ония человѣци, които са наричѫтъ лунатици и които въ заспало състояние са катерѭтъ по дьрветата и стѣнитѣ, ходѭтъ по покривитѣ на зданията и пр. — въобще правѭтъ дѣйствия, които не бихѫ могли да направѭтъ въ нормално състояние,

Digitized by Google

Това състояние на лунатицитѣ не е друго нищо освенъ едно гипнотическо състояние, което учения Месперъ е нарѣкалъ „душевенъ магнетизмъ“. По-късно, другъ единъ ученъ, Шаркотъ, е опрѣдѣлилъ и съ примѣри е показалъ, че сѫществува особенна сила — гипнотизма. Тая сила, която и до день днешенъ не могѫтъ да квалифицирѫтъ, може да са прѣдава (внушава) отъ човѣкъ на човѣкъ. Този, който ѭ прѣдава, са нарича гипнотизаторъ, а който ѭ приема гипнотизующъ. Послѣдния получава отъ пьрвия единъ видъ магнетизмъ, вслѣдствие на който той (гипнотизующия) става единъ субектъ съвсѣмъ новъ.

Мнозина сѫ са опитали да узнаѫтъ, каква е и коя е тая сила, посрѣдствомъ която става такова едно чудно промѣнение въ гипнотизующия. Едни сѫ ѭ нарѣкли „душевенъ магнетизмъ“, други поддържѫтъ, че тя е едно частно свойство само на нѣкои хора (медиуми), а трети, че тая сила не е друго нищо освенъ едно „психическо насилие“. Шаркотъ чрѣзъ примѣри е нарѣкалъ гипнотическото състояние „бездѣятелность или недвижимость на мускулитѣ и на членовитѣ“.

Гипнотизиранието става по твьрдѣ простъ начинъ. Чрѣзъ единъ поглѣдъ — когато са глѣда право (фиксално) единъ свѣтьлъ обектъ. Чрѣзъ гласъ — като заповѣда на единъ човѣкъ да спи, той може да бѫде гипнотизиранъ. Така сѫщо чрѣзъ звукъ, чрѣзъ топовенъ гьрмежъ и пр. Има человѣци, които притѣжавѫтъ въ тѣлото си, особни, така нарѣчени, гипнотически зони (корди), които щомъ са докоснѫтъ, човѣкъ пада въ гипнотическо състояние.

Всѣко едно лице е способно да бѫде гипнотизирано. Женитѣ могѫтъ са гипнотизира по-лесно отъ мѫжьетѣ, а особенно онния жени, които сѫ истерични. Гипнотизующитѣ лица съвсѣмъ зависѫтъ отъ гипнотизатора.

Шаркотъ различава три фазиси въ едно гипнотическо състояние, а именно: каталептически, летаргически и сомнабулистически. Въ пьрвия фазисъ гиптотизующия субектъ прѣхожда въ едно недвижимо състояние — става подобенъ на една статуя; въ втория (летергическия) той пада въ единъ сънь, който може да са продължи, споредъ желанието на гипнотизатора, а въ третия (сънливъ или сомнабулистически) той, по заповѣдъ на гипнотизатора, може да ходи, да приказва, да отговаря на въпроси за минали дѣйствия съ най-голѣма вѣрность и точность.

Прѣстѫпници, за прѣстѫпленията на които нѣма достатъчни улики, за да може да са поддържа едно обвинение, чрѣзъ гипнотизма, може да имъ са открие цѣлото прѣстѫпление съ чудна точность. Въ Франция не отдавна единъ важенъ процессъ, по обезчестяванието на една знатна мома отъ страна на единъ старъ генералъ, а по-послѣ убиванието ѝ, съ цѣль да не са открие прѣстѫплението, е билъ открить само чрѣзъ гипнотизма. Въ медицината гипнотизма има още по-важно значение. Чрѣзъ него твьрдѣ рационално могѫтъ да са изцѣрѫтъ много отъ психическитѣ болѣсти. И не е чудно, че въ едно близко бѫдѫще гипнотизма ще бѫде усъвьршенствуванъ до такава

Digitized by Google

стьпень, щото да може да са извлѣче отъ него полза, подобна на онія ползи, съ които са облагодѣтелствуваме отъ другитѣ науки.

Цюрихъ.
12 Априлъ, 1888 год.

С. Параскевовъ.

БУДДАЙСКИЯ КАТИХИЗИСЪ.

(Продължение отъ I книга).

129. П.—На коя сила дѣйствието или енергията прави ново сѫществуване подъ влиянието на Карма?

О.—Дѣйствието на *Танха*, т. е. *исканието на живота*[1]).

130. П.—На какво е основано ученіето на възражданията?

О.—Основата му са заключава въ человѣческото съзнание, че на всемирния законъ на природата сѫ присѫщи висшата справедливость, равновѣсието и примиряванието. Буддиститѣ не вѣрвѫтъ, че самъ единъ животъ е достатъченъ за награда и наказание постѫпкитѣ на единъ человѣкъ. Скоростьта, съ която е орисано на всѣкой человѣкъ да прѣкара всичкия великъ кржгъ врѣме на възражданията, зависи отъ стьпенья на чистотата на всичкитѣ прѣкарани отъ него периоди животъ.

131. П.—Къмъ каква цѣль са стрѣмѫтъ всички тѣзи различни стьпени за измѣнение на формата?

О.—Къмъ Нирванъ.

132. П.—Буддизма признава ли, че человѣкъ по своята природа има такива тайни сили, които могѫтъ да извикѫтъ явления, които на всички сѫ извѣстни подъ име „чудеса“?

О.—Наистина, признава; но тѣзи сили нѣмѫтъ нищо свьрхестественно: тѣ подлѣжѫтъ на развитието по извѣстната система, която е изложена въ нашитѣ священни книги.

133. П.—Какъ са нарича този клонъ на науката?

О.—Името му на Палийский языкъ е iddhwiddhinana.

134. П.—Такива системи има ли ги много?

О.—Тѣ сѫ два рода: Laukika, т. е. тъзи система, която мисли да са употрѣбявѫтъ ядовити вещества, заклѣвания и други чисто-външни срѣдства, за да са достигне творческата сила, и Lokothra е втората система, която учи за придобивание тъзи сила чрѣзъ вътрѣшното развитие.

135. П.—Какви хора имѫтъ такива сили?

---

[1]) По отбливо читателя може да са запознае съ този въпросъ у Шопенхауера.

Digitized by Google

О.—Тѣзи сили са развивѫтъ постьпенно у всѣкой человѣкъ, който прѣминува прѣзъ извѣстенъ редъ аскетически дѣйствия, извѣстни подъ името *Диана* (Dhyana).

136. П.—Може ли да са изгуби тъзи Jddhi (чудотворна сила)?

О.—„Лаукика“ може да са изгуби, но „Локотра“, единъ пѫть придобита, человѣкъ не може да ѭ изгуби.

137. П.—Будда има ли Локотра?

О.—Има, въ пълно съвършенство.

138. П.—Какво е обѣщало всевѣдението на Будда?

О.—Той е знаялъ Постижимото и Непостижимото, знаялъ е добритѣ и лоши постѫпки на хората; той е можалъ да чете мислитѣ на всичко, което сѫществува; знаялъ е законитѣ на природата, иллюзититѣ на осѣщанията и пѫтя за унищожение силнитѣ желания. Той е умѣялъ да различава всѣко раждание и възраждание, и още много друго.

139. П.—Вий ни говорихте за „дива“, (deva), който са явявалъ на царския синъ Сиддарта подъ различни видове; а какво мислѭтъ Буддиститѣ за съобщенията отъ този родъ невидими сѫщества съ человѣчеството?

О.—Буддиститѣ вѣрвѫтъ, че такива създания наистина сѫществувѫтъ; тѣ населявѫтъ отдѣлни свои свѣтове и сфери. Буддайското учение признава, че съ вътрѣшно саморазвитие и побѣда надъ собствената долня природа Арахатъ достига прѣвъсходство надъ добритѣ отъ „дивитѣ“ и придобива власть надъ по-долнитѣ отъ тѣхъ.

140. П.—Колко реда „диви“ сѫществувѫтъ?

О.—Три: „Камавачера “(Kamavachera) на диви, които са намѣрвѫтъ подъ влиянието на страститѣ; „Рупавачера“ (Rupawashera) или диви отъ по-високъ редъ, но, които, все още запазвѫтъ личната външность; „Арупавачера“ (Arupawachera) на дива отъ най-високата стъпень на чистота, свободна отъ всѣка външна материална форма.

141. П.—Има ли причина ний да са страхуваме отъ тѣзи сѫщества?

О.—Този, който е съ чиста душа и смѣлъ умъ, не трѣба да са страхува отъ тѣхъ: ни едно отъ злитѣ божества („диви“) нѣма да го бутне. Но нѣкои отъ тѣхъ сѫ способни да мѫчѫтъ человѣка, който е съ нечиста душа, и тѣзи, които извикваѫтъ тѣхното появление.

142. П.—Кажете ни нѣкои подробности за смьртьта на Буддовото тѣло и за това той какъ е отишелъ въ Нирванъ?

О.—Като рѣшилъ доброволно зададената си задача, отъ какъ докаралъ учението си до съвършенство и показалъ пѫтя къмъ Нирванъ на хиляди хора, Будда са приготвилъ за умирание на 45 год. възрасть за достигание състоянието на Будда; въ деня на майското пълнолуние той стигналъ вечерь въ Куси-Нагара (Kusi-Nagara,) мѣсто, което са намѣрва 120 мили отъ Бенаресъ, и, като осѣщалъ приближението на смьртьта си, заповѣдалъ да му направѫтъ ложе между двѣ салинови дьрвета (Sâl) и лѣгналъ, като си обърналъ лицето къмъ сѣверъ. Една часть отъ нощьта употрѣбилъ да проповѣдва на Маллитѣ (Malliya), знатнитѣ на гр. Куси-Нагара, подиръ това той обърналъ великия ученъ браминъ Сабхадра (Sabhadra), а подиръ това той са обърналъ съ поученията си къмъ събравшитѣ са священнослужители на неговото вѣроучение;

Digitized by Google

разсъмване той миналь въ вътрѣшно състояние на Самадхи (Samadhi).

143. П.—Какви сж биле послѣднитѣ думи на Будда и къмъ кого ѫ биле отправени?

О.—Къмъ неговитѣ ученици; той казалъ: „Нищенствующи ѫтия! да ви са запечата отъ мене сега казаното вамъ: всичко, кое- ѫ съставя человѣка, е прѣходяще; борете са за спасение безъ отпада- ѫ". Подиръ тѣзи думи той млъкналъ за винаги.

144. П.—Покажете най-важнитѣ години на неговия животъ.

О.—Той са родилъ подъ съзвѣздието Висса, петъченъ день, ѫ въ Мая на 2478 година на ерата Калиюга (Kaliyuga); отдалечилъ ѫ въ гората въ 2506 година; станалъ Будда въ срѣда въ 2513 год. ѫ разсъмване; умрѣлъ въ 2558 год. въ майското пълнолуние, въ вто- ѫкъ, като достигналъ осемдесетогодишна възраст.

145. П.—Оставилъ ли е той писменото изложение за своето учение?

О.—Не; въ Индия е нѣмало такъвзи обичай. Въ течение на ѫто 45-годишно проповѣдване той обработилъ своето ученне до най- ѫкитѣ подробности и прѣдавалъ го на ученицитѣ си, които до дума го ѫмняли; а понеже за записванието му не е имало никакво запрѣще- ѫний ще узнаемъ отъ Сутта Десата Вибханга (Dhatu Wibhanga Sutta), ѫ царь Бимбисара (Bimbisàra) заповѣдалъ да са запишѫтъ главнитѣ ѫки отъ ученнето му на златни листове. Подиръ смъртьта на Будда, ѫ най-близското врѣме на годината, извѣстно подъ име „васъ" (was), ѫ ѫ събрание отъ 500 Арахати подъ прѣдсѣдателството на Маха ѫпа (Mahà Kasyapà), единъ отъ най-великитѣ ученици на Будда, ѫ узаконѫтъ правилата и ученнето на ордена.

146. П.—Кадѣ е станало това събрание?

О.—Въ пѣщерата Саттапанни (Sattapanni), не далечъ отъ Рад- ѫ ѫ (Rajagriha). Събранието въ цѣлия си съставъ испѣло думитѣ ѫ ѫителя.

147. П.—Кога сж ставали слѣдующитѣ, подиръ това, събрания?

О.—Второто е станало подиръ 100 години въ Вайсали (Vai- ѫ въ Валюкарамския (Walukaram) храмъ, подъ прѣдсѣдателството ѫ ѫеста Арахата (Jasesta Arahat), а третето събрание въ 226 година ѫ ѫайската ера въ Асокарамския (Asokaram) храмъ въ Патна (Patna), ѫ прѣдсѣдателството на Моггали Тисса (Moggali Tissa) и подъ покро- ѫителството на великия царь Асока (Asoka).

148. П.—Кой е билъ царь Асока?

О.—Царь Магадхийски (Magadha) и най-силния монархъ въ ѫ въ това врѣме. Той приелъ Буддизма въ десетата година на сво- ѫарствуване и съ ревность го распространявалъ по цѣлия свѣтъ. Той ѫ добъръ царь и името му са почита и внушава любовь на всѣ- ѫ, гдѣто само има Буддисти.

149. П.—Какво е направилъ той за Буддизма?

П.—Той въздигалъ дагоби (dagoba), и манастири, насаждалъ ѫни, правилъ болници не само за хората, но и за животнитѣ, и прѣд- ѫалъ на своитѣ поданници да испълнявѫтъ нравственнитѣ правила

Digitized by Google

на Будда. Подиръ събранието въ Патна той отрѣдилъ миссионери за да проповѣдватъ религията по различнитѣ страни на свѣта и освенъ това посланницикъмъ четиритѣ грьцки царье, за да имъ съобщатъ Буддайското учение. Като ималъ прѣдъ видъ да запази религията чиста, той отрѣдилъ въ страната си длъжностьта министръ на правосъдието и религията, а сжщо тъй назначилъ длъжностни лица, длъжностьта на които била да поощряватъ въспитанието на женитѣ въ буддайскитѣ правила.

150. П.—Съ какво можите всичко това да докажите?

О.—Въ течение на послѣднитѣ 50 години въ различнитѣ части на Индия и Афганистанъ сж открили едиктитѣ на царя Асока, изрѣзани на скалитѣ и на каменни стълбове. Тѣ сж прѣведени на Английский языкъ и сж издадени въ Индия отъ Англійското правителство.

151. П.—Какво освѣтление получава Буддизма отъ тѣзи едикти?

О.—Отъ намѣренитѣ едикти ний получаваме прѣдставление за Буддизма, като религия основана на висока търпимость, всеобщо братство, правдивость и справидливость. Едиктитѣ много сж спомогнали, за да са спечели на Буддизма това уважение, съ което са отнасятъ къмъ него сега въ Европа и Америка.

152. П.—Кажете, какъ са изражава единъ съврѣменен списатель за тѣзи едикти въ съчинението си, издадено отъ едно христианско общество? (Буддизмъ Т. В. Рисъ Девидса).

О.—Рисъ Девидсъ говори: „Едиктитѣ сж пълни съ възвишенна правдивость... Послушание на родителитѣ; доброжелателство къмъ дѣцата и другаритѣ, състрадание къмъ животнитѣ, сниходителность къмъ подчиненитѣ, почитание на браминитѣ и членоветѣ на ордена; погасяние на гнѣва, жестокостьта и неразумностьта; великодушие, търпимость, любовь,—ето на какво учи своитѣ поддании „добрия царь, радостьта на боговетѣ".

153. П.—Кога е билъ введенъ Буддизма на Цейлонъ?

О.—Въ царуването на царя Девананъмъ Пийя Тисса (Devanam Piya Tissa); той билъ введенъ тука отъ Махинда (Mahinda), сина на царя Асока, който са е посвятилъ въ духовенъ санъ. Цейлонския царь го приелъ и шестината священнослужители, които го съпроваждали твърдѣ милостиво, станалъ послѣдователь на Буддизма и въздигналъ Тупарамската дàгоба (Thúparàma Dàgoba) въ Анурадхапура (Anuradhapura). Сестрата на Махинда, Сангхамитта (Sanghamitta), която сжщо са посвятила на ордена, отишла въ Цейлонъ нѣколко по-късно съ группа буддайски калугерки и са заловила религиозно да обучава сингалезскитѣ жени. Сангхамитта донесла съ себѣ си изъ Будда-Хайя клонче отъ свещеното дърво Бо, подъ което учителя достигналъ състоянието Будда; това клонче го посадили въ Анурадхапура и дърветото, което израстнало отъ него, цъвти и до сега. Него го считатъ за най-старо историческо дърво въ цѣлъ свѣтъ.

Digitized by Google

ЗА ВКУСА[1]).

Прѣвелъ отъ ж. „Новь“ *Г. Даневъ.*

За вкуса, казва са, не са прѣпирѫтъ. Тъзи поговорка е основана на сѫждения, които са изказвѫтъ по поводъ на всѣкакви, важни и неважни, естетически въпроси. И наистина, ако са земѫтъ въ внимание само тѣзи сѫждения, ний ще бѫдемъ принудени да признаемъ, че нѣма нищо по-разнообразно, по-противорѣчиво, по-субективно, отъ колкото е вкуса. Даже най-компетентнитѣ и авторитетни критики твърдѣ често не сѫ съгласни между себѣ си и изказвѫтъ най-противорѣчиви сѫждения. Тъй сѫщо са случава, и твърдѣ често, че сѫждението, което е произнесено отъ съврѣменницитѣ за едно или друго произведение на искуството, не са подтвърждава отъ бѫдѫщитѣ поколѣния. Отъ друга страна, можемъ ли да си прѣдставимъ нѣщо по-противорѣчиво отъ разнообразията на модата! А що е модата, ако не е изказване на естетическото чувство въ костюма (облѣклото)? Къмъ всичко туй необходимо е още да са присъедини забѣлѣжката, че това разнообразие на вкусовитѣ не са отнася само до подробноститѣ и нюанситѣ[2]). Едно или друго произведение на искуството, което са прѣвъзнася отъ едни до небесата, счита са отъ други за нищо непотрѣбно, и достатъчно е нѣколко мѣсеци, щото модата, която са харесва на всички, да са види грозна и смѣшна.

Отъ тѣзи и подобни на тѣхъ факти, лесно е да са дойде до заключение, че, ако за основание на естетическитѣ ни сѫждения бѫде личния, субективенъ вкусъ, и самата естетика, като научна теория на естетическото чувство, става нелѣпость и са прѣвръща въ нѣщо, за когото всички говорѫтъ и никой не го знае. И дѣйствително, но какъвъ начинъ да са установи научна теория на такава почва, която постоянно са колебае и измѣнява? По какъвъ начинъ да са направѫтъ общи и съ една основа фактитѣ, не само тѣзи, които са мѣнявѫтъ, като прѣминувѫтъ отъ една личность на друга, но които нѣмѫтъ никаква вътрѣшна психологическа устойчивость въ една и сѫща личность? Кой не е наблюдавалъ самъ въ себѣ си факта, че нашитѣ собственни чувства (а слѣдователно и сѫждения) са измѣнявѫтъ значително при обстоятелства, които ни са струвѫтъ отъ пьрви поглѣдъ съвсѣмъ еднакви? — Като разглѣждаме това разнообразие на вкусовитѣ и както ни са струва, невъзможностьта да ги съгласимъ, ний, по необходимость, трѣба да дойдемъ до алтернативата и да признаемъ, че или само единъ случай управлява человѣческитѣ сѫждения, или, че това разнообразие на вкусовитѣ не е нищо друго, освѣнъ напълно логически и неизбѣженъ резултатъ на съвсѣмъ специални условия, които обикновенно не са земѫтъ отъ насъ въ внимание. Да са опитами да рѣшимъ тъзи алтернатива. Прѣди всичко ний са срѣщаме съ на-

[1]) Естетическия вкусъ — вкусъ за прѣкрасното, което значи: умѣние да са познава и разбира прѣкрасното, хубавото. (Бѣл. отъ прѣв.).

[2]) Тънкоститѣ. (Бѣл. отъ прѣв.).

Digitized by Google

пълно достовѣрния и научень фактъ, който са състои въ това, че чувствителностьта на нервитѣ никога не бива еднаква у человѣцитѣ, — прѣдѣлитѣ на тъзи чувствителность могѫтъ да бѫдѫтъ твърдѣ различни. Тъй, въ това врѣме, когато едни могѫтъ да слѣдѫтъ въ концерта всичкитѣ подробности и тънкости на различнитѣ части отъ оркестра, колкото и да е той голѣмъ, други не сѫ способни да схванѫтъ точно различието на тембритѣ, даже въ едни или други звукове. Окото на скулптора или живописеца съ необикновенна бързина си усвоява впечатленията, които са получавѫтъ отъ съединението на линиитѣ и боитѣ, когато пъкъ по-многото отъ человѣцитѣ нѣмѫтъ ни най-малко понятие, въ какво са състои разликата на Тицпана отъ Корреджио, или Рафаеля.

Между тѣзи двѣ крайности сѫществувѫтъ множество стѫпала, които са обяснявѫтъ отъ съотвѣтствующъ редъ различия на способностьта за възприемание впечатления; и тѣзи различия са обяснявѫтъ или съ извѣстни недостатъци на самия организмъ, или пъкъ съ особенна атрофия, която произлѣзва отъ недостатъчно упражнение на възприемающия органъ.

Къмъ това неминуемо е още да са присъедени влиянието, което са причинява на нашитѣ сѫждения отъ умственнитѣ ни навици. Историята на человѣчеството е напълнена съ фактове, които не позволявѫтъ да са съмнѣваме въ това послѣдньо положение. Забѣлѣжителната прѣпирня, въ VII вѣкъ, на тъй нарѣченитѣ „стари и нови“, е твърдѣ любопитна отъ тъзи точка на глѣданието. Въ двата лагера сѫ биле человѣци умни и съ вкусъ, а при всичко това, че едни възхваляваѫтъ, другитѣ ги считѫтъ по-ниско почти отъ всѣка критика и обратно, и двата лагера за подтвърждение на мнѣнията си основаваѫтъ са на еднакво фалшиви и странни мнѣния. Ни еднитѣ, ни другитѣ не са грижѫтъ, щото добросъвѣстно, или, по-вѣрно, беспристрастно да обяснѫтъ истината. Противницитѣ, загрижени само съ това, щото мнѣнието имъ да въстържествува, скоро дохождѫтъ до най-странни крайности. За едни — древностьта е златенъ вѣкъ за человѣчеството: този вѣкъ е оставилъ най-велики произведения на искуството. За други — поклонението на древностьта не е друго нищо, а грубо заблуждение, което неминуемо трѣба да са искорени.

По такъвъ пѫть е била призната въ Европа тъзи условна древность, която като да е идеалъ на оффициалната литература до самото врѣме на пораждението на романтизма. Академията и всичко, което така или инакъ е имало свръзка съ нея, сѫ биле убѣдени, че въ древностьта е всичко съвършенно. Като са е успокоявала съ това, тя не е намѣрила за потрѣбно даже изучването на древностьта, по-вече или по-малко основателно. Доволно е, напримѣръ, да са обърне внимание върху произведенията на поклонницитѣ на този французски классицизмъ, за да са забѣлѣжи, че тѣ сѫ тъй сѫщо далечъ да разберѫтъ истинно-античното мировъзрѣние, както и тѣхнитѣ противници. На това основание, за классицитѣ отъ 1830 година, може да са каже, че тѣхния богъ е билъ наистина неизвѣстенъ богъ, — за тѣхъ всѣко произведение е било добро, ако са е съгласявало съ тъй нарѣченитѣ пра-

Digitized by Google

вила на Аристотеля, ако и Аристотель, въ дѣйствителность, никога да не е налагалъ никакви правила относително това. Сѫщото ний забѣлѣзваме и въ пластическитѣ искуства. Реформата на Давида, която е имала значение и смисъль въ врѣмето си, малко-по-малко са е обърнала въ извѣстно количество чисто условни правила, които, най-сѣтнѣ, сѫ са показали цѣло отричание на всѣко искуство и които, подъ предлогъ за възстановяване на античния вкусъ, сѫ биле само негови пародии[1]). При всичко това, туй не е прѣчило на тѣзи псевдоклассици да доджтъ въ възторгъ отъ епохата на възраждането и да са считатъ продължители на дѣлата на Винги, Рафаеля, Микель-Анжело, славата на които сѫ са стараяли да запазятъ отъ нападенията на „варваритѣ“. Тѣзи своеобразни реставратори[2]) сѫ забравили, че, ако великитѣ художници на XVI столѣтие сѫ биле дѣйствително велики, то само за това, защото не сѫ са ограничили съ рабско подражание на Гърцитѣ, а сѫ създавали ново искуство, основано на самостоятелно творчество. Но именно това тѣ не сѫ никога разбирали.

Отъ всичка тъзи галиматия[3]) е произлѣзло това, че намѣсто да са обсѫждатъ художественнитѣ произведения спорѣдъ вътрѣшното имъ съдържание, естетицитѣ сѫ били загрижени само да опрѣдѣлятъ, по коя естетическа формула сѫ биле произведени тѣзи произведения.

Всички други искуства сѫ прѣживѣвали подобенъ кризисъ. Ако и до сега не е забравена музикалната прѣпирня на пиччинистите и глюкиститѣ, а малко по-късно — на спонтиниститѣ и веберистите. Кой отъ насъ не помни шума, произведенъ отъ музикалнитѣ реформи на Вагнера? Достатъчно е художника да искаже нова мисъль, да прѣдложи нова система, — и всички дилетанти[4]), които обикновено малко разбиратъ отъ искуството, изведнъжъ ще са въоружатъ противъ него. Но всичко това още нищо не доказва противъ туй, както извѣстната критическа норма[5]). Това най-добрѣ са доказа съ туй, че всѣко нововедение, когато е рационално и отъ всѣка страна добрѣ основано, когато е дѣйствително художественно, тържествува рано или късно; дохожда врѣме, когато всестранното разглѣждание на въпроса установява расклатеното равновѣсие.

Нѣщо подобно са забѣлѣзва и относително модитѣ. Всѣка нова мода почти всѣкого ни са чини странна и грозна; но стига ни малко да привикнемъ на тъзи мода, и ще считаме за грозна миналогодишната мода до тогава, до когато новата периодическа еволюция не установи новъ костюмъ съ всичкитѣ му права. Освенъ това, всички тия странни и капризни измѣнения са подчинявятъ на извѣстенъ и опрѣдѣленъ законъ, който лесно са намѣрва, — закона, който ги обяснява. Прѣди всичко може да са забѣлѣжи, че, въ въпроситѣ на модата,

---

[1]) Подражание на нѣщо сериозно, по-често шеговито и остроумно, по нѣкога сатирическо, на което са запазватъ формитѣ, каквито сѫ въ стихотворенията. (Бѣл. отъ прѣв.).

[2]) Възстановители. (Бѣл. отъ прѣв.).

[3]) Бъркотия, безсмислица. (Бѣл. отъ прѣв.).

[4]) Тѣзи, които малко разбиратъ сѫщностьта на изящнитѣ искуства, сл. тѣхни любители. (Бѣл. отъ прѣв.).

[5]) Правило, образецъ. (Бѣл. отъ прѣв.).

Digitized by Google

вкуса са измѣнява само въ извѣстни, доста тѣсни прѣдѣли и не подлѣжи подъ никакви коренни реформи. Модата са клатучка, както махалото, което, като не са въспира никога, се пакъ минува, всѣкога почти, прѣзъ едни и сѫщи точки. Тѣзи клатучкания почти не са забѣлѣзвѫтъ въ малко развититѣ народи, отъ които на са изисква въображение. Въ неподвижнитѣ източни народи костюма си остава почти всѣкога единъ и сѫщъ. Напротивъ, всрѣдъ подвижнитѣ раси на европейския западъ, които търсѫтъ нови чувствувания, модитѣ твърдѣ лесно са измѣнявѫтъ. Безъ да са говори за чисто вънкашнитѣ и случайнитѣ причини, за които не струва да са распространяваме, лесно е да са забѣлѣжи, че потрѣбностьта за нововеденія, поради недостатъкъ за прогрессъ, напълно достатъчно обяснява тѣзи постоянни измѣнения на женския костюмъ у народитѣ, на които обществената организация освобождава женитѣ на извѣстенъ классъ отъ всѣкакъвъ трудъ и имъ позволява да са занимавѫтъ само съ примѣнитѣ си. Неспособни, благодарение на въспитанието и навицитѣ, за сериозно отнасяние къмъ живота, тѣ, ако можемъ тъй да рѣчемъ, исхабявѫтъ естетическия инстинктъ, който сѫществува въ тѣхъ, като не са беспокоѫтъ даже за това, наистина ли тѣзи странни костюми уголѣмявѫтъ, или не уголѣмявѫтъ хубостьта имъ. Мѫжьетѣ, които помагѫтъ на тщеславието си, че женитѣ имѫтъ главно прѣдъ видъ да имъ са харесвѫтъ, странно са заблуждавѫтъ. Въ сѫщность, тѣ всѣкога са считѫтъ толкова хубави, щото и безъ помощьта на искуственни украшения могѫтъ да привличѫтъ мѫжьетѣ. Ако са обърне внимание на това, съ каква лекость тѣ хвърлѫтъ напълно изящна мода и ѭ замѣнявѫтъ съ неприличенъ костюмъ, пустнатъ въ ходъ отъ нѣкаква кокетка, която е пожелала да покаже хубавината на формитѣ си, лесно ще дойдемъ до заключение, че собственно естетическата страна никога не загрижва женитѣ. Въ по-многото случаи, ако женитѣ мѣнявѫтъ костюма си, правѫтъ това не за туй, за да замѣнѫтъ грозното съ по-хубаво, а просто отъ потрѣбность да го мѣнѫтъ: мода, която сѫществува половинъ година, струва имъ са устарѣла, неинтересна; лесното за измѣнявание на костюмитѣ е станала за тѣхъ въпросъ на тщеславие, и тука тѣ съперничѫтъ една между друга; най-подирь, като не знаѫтъ какво да правѫтъ, неспособни за нѣкакво сериозно занятие, което не са отнася близо до тѣхъ самитѣ, тѣмъ имъ остава само едно кокетство. По този начинъ, измѣнливостьта на модата, която не е основана на естетическо чувство, не може да бѫде още доказателство, че вкуса е само личенъ въпросъ и че не може да бѫде подведенъ подъ нѣкакво общо правило.

Вкуса може да са опрѣдѣли като способность, по-вече или по-малко развита, да чувствуваме естетическо наслаждение. Нѣма никакво съмнѣние, че тъзи способность сѫществува, защото безъ нея не би сѫществувало и самото искуство. Може даже да са утвърждава, че вкуса, — въ прѣдѣлитѣ на това опрѣдѣление, — сѫществува у всички человѣци, защото трудно е да си прѣдставимъ человѣкъ, който би билъ съвсѣмъ безчувственъ къмъ искуството, въ единъ или други неговъ видъ. Едни прѣдпочитѫтъ поезията, други — музиката, или жи-

Digitized by Google

вописството; единъ обича архитектурата и не търпи скулптурата; но всѣкий обича нѣкое искуство, или нѣкаква форма отъ едно искуство. Тъй, различието на вкуса на человѣцитѣ са свожда, отъ тъзи точка на гледанието, на въпросъ за по-голѣмата или по-малката стѣпень на развитието на тъзи способность.

Ний вече казахме, че всѣко наслаждение зависи отъ по-голѣмо или по-малко възбуждание на нервитѣ. Но, за естетическото наслаждание, само едно възбуждание на нервитѣ не е още достатъчно; при това неминуемо трѣба да са прибави още и чувството на възторгъ и даже благодарностьта по отношение къмъ художника, на когото талантъ или гения ни е далъ такова наслаждение. Когато критика е дѣйствително компетентенъ, т. е. когато той е получилъ отъ природата значителна впечатлителность, когато още знае всичкитѣ теоретически и практически условия на всѣко искуство, — съ това той има прѣдъ всички други двойно прѣимущество, и това пъкъ прѣимущество е и вкуса въ най-широкия си видъ. Това положение може да са критикува отъ точка на глѣданието на теорията, която свожда вкуса на чувство, което не подлѣжи подъ никакво опрѣдѣление, а естетическия инстинктъ са свожда на нѣщо като тайнственно пророкуване. Тъзи теория има навикъ да показва на Атинянитѣ, между които даже проститѣ матроси, които нѣмать ни най-малко понятие за естетиката, сж имали извънредно истънченъ и съвършенъ вкусъ. Всичко това е така, но въ този фактъ ний не виждаме нищо тайнственно.

Атинянитѣ, както и всички други народи, започнали сж отъ начало, т. е. започнали сж съ твърдѣ несъвършенно искуство. Отъ природата тѣ сж получили даръ за особенна впечатлителность на зрѣнието и слуха си; присъединете къмъ това чувство за мѣрка и равновѣсие, свойственно на натурата на Гърка, — богатото, всѣкога дѣятелно въображение, всѣкога задържано въ извѣстни прѣдѣли, — и вий ще разберете, защо въ старата Гърция е имало толкова много художници. Припомнете си при това, че това естественно прѣдрасположение къмъ естетическо наслаждение прѣобразявало е прѣдмѣтитѣ и явленията на всѣкидневния животъ въ художественни произведения. Гимнязитѣ имъ сждове сж биле украсени съ изящни рисунъци, които изобразявать тъзи безкрайна поема, която са нарича митология; публичнитѣ негдани сж биле украсени съ статуитѣ на боговетѣ и херотѣ. Всички Атиняни сж можле да присжтствувать на публичнитѣ или сждебни прѣпирни, въ врѣме на които сж говорили най-талантливитѣ оратори, а въ театра сж са срѣщали съ произведенията на Есхила, Софокла, Еврипида, Аристофана; на хоровитѣ е имало пѣвци, които сж декламирали Хомера и Гезиода; най-послѣ въ гимназиитѣ, въ обществениитѣ бани тѣ сж виждали най-хубави, живи образци отъ формитѣ на человѣческото тѣло. Всичко туй е съставлявало за вкуса най-силно възпитание, възпитание косвенно, посрѣдственно, самò което може да проникне въ съзнанието, защото прѣвръща идеитѣ на чувства. Дѣцата, които сж растли въ такава срѣда, незабѣлѣжително сами за себѣ си, сж са проникивали отъ знания и умствени навици, които сж добивать отъ книгитѣ въ нашето врѣме. Тѣ сж знаяли имен-

Digitized by Google

но това, което е нуждно да са знае, за да са сѫди вѣрно. Всичката разлика са състои само въ това, че тъзи наука, която е проникивала въ натурата, отъ день на день, въ постоянно съобщение съ великитѣ произведения на искуството, като да са е сливала съ съзнанието и съ това е била свободна отъ тъй нарѣчения педантизмъ. Но като не е било напълно съзнателна, тъзи способность не е била по-малко реална, и благодарение именно на нея, Атинянитѣ сѫ си спечелили репутация почти за безпогрѣшни знаячи на естетическия вкусъ.

И тъй, вкуса са състои отъ два елемента, съединението на които е небходимо: първо, жива, естественна впечатлителность, и второ, дълбоко чувство на естетически условия, което са спечелва съ постоянно и продължително съобщение съ произведенията на искуството, или внимателно сравнение на различни произведения.

Отъ тѣзи двѣ условия главното е съотвѣтственността на идеята съ прѣдмѣта, или на формата съ съдържанието. Важността на това логическо отношение е особенно забѣлѣжителна въ архитектурата. Ето какъ Виоло-ле-Дюкъ ѭ обяснява: „Всѣка архитектурна форма, — говори той, — която не е слѣдствие отъ идея, потрѣбность, не може да бѫде разглѣждана като произведение на вкуса. Ако въ направянието на една колонна ний намѣрваме вкусъ, това още не значи, че колоннадата, отъ която тя съставлява часть, е била произведение на вкуса, защото за това е необходимо колоннадата да бѫде на свое мѣсто и да отговаря на нѣкаква потрѣбность . . . Прѣди сѫ мисляли, че за показвание на вкуса е достатъчно да са усвоѭтъ извѣстни типове, които сѫ признати за най-прѣкрасни, и никога да не са отстѫпва отъ тѣхъ“.

„Тъзи метода, която е приета отъ французската школа на изящнитѣ искуства, относително архитектурата, е довела работата до тамъ, щото ний сме захванали да приемаме за показвание на вкуса нѣкакви баналии[1]) форми, захванали сме да исключаваме разнообразието, творчеството — и да считаме, че нѣмѭтъ вкусъ всички художници, които искѭтъ да покажѭтъ нови потрѣбности въ новитѣ форми. . . Камъка, дървото, желѣзото — ето материалитѣ, отъ които гради архитектурата, като са изравнява съ нуждитѣ на своето врѣме. Като желае да покаже идеитѣ си, тя дава извѣстна форма на тѣзи материали; тъзи форма не може да бѫде случайна, тя отговаря на извѣстна необходимость, на извѣстно впечатление, което иска да възбуди съ градението си. Какъ да не са признае, чо това впечатление трѣба да отговаря на идеята, въ общото или въ частитѣ си? . . . Вкуса е станалъ качество на части, които сѫ привлѣкателни, но не могѭтъ да бѫдѭтъ опрѣдѣлени, мъгливи сѫ. . . Отъ това врѣме вкуса са е обърналъ на мода, и видѣло са е, че художницитѣ, на които са е признавалъ вкуса въ 1780 година, сѫ биле признати въ 1800 година за художници, които нѣмѭтъ вкусъ“.

Такова разбирание на вкуса свожда това качество на простъ въпросъ за декорация[2]). Той са исключва отъ общата концепция[3]) и са

[1]) Витийски. (Бѣл. отъ прѣв.).
[2]) Украшение. (Бѣл. отъ прѣв.).
[3]) Понятие, съображение. (Бѣл. отъ прѣв.).

Digitized by Google

признава само въ частитѣ. Нѣма нищо по-фалшиво и по-опасно отъ подобна мисъль, не само относително архитектурата, но и относително другитѣ искуства. Тѣзи погрѣшки сж по-чувствителни въ архитектурата, защото искуството има да гради нѣщо по-положително и да отговаря на по-непосрѣдственна нужда. Но принципа, установенъ отъ Виоло-ле-Дюкъ може да бѫде приспособенъ съ еднакво право и къмъ всички други искуства. Отъ обща точка на глѣданието може да сж каже, че вкуса на художника е способность да улавя по пѫтя на инстинкта най-много хармоническитѣ отношения, както въ цѣлото, тъй и въ частитѣ. Въ критиката този инстинктъ са замѣнява или допълня съ способностьта на анализа, който позволява да са мотивиратъ сѫжденията за вкуса. Въ едно и сѫщо произведение могѫтъ да сѫществуватъ части отъ неравно достойнство, т. е. които не възбуждатъ еднакво естетическата ни чувствителность. Тънкостьта на вкуса са състои именно въ умѣнието да са отличаватъ въ общо впечатленията на тѣзи особни нюанси. Тъзи способность образува и художественния критикъ.

НАЙ-ОБИКНОВЕННИТѢ ДУШЕВНИ ПОРОЦИ НА ДѢЦАТА ОТЪ НАРОДНОТО УЧИЛИЩЕ И НАЧИНА, СПОРѢДЪ КОЙТО МОГѪТЪ ДА СА ИЗЦѢРЯТЪ.

Пръвелъ и допълнилъ отъ хърватски Гено Драгойковъ.

Споредъ Свещенната История, Богъ, слѣдъ като създалъ всичко, направилъ най-подиръ и человѣка, възвисилъ го надъ всичкитѣ други сътворения и го направилъ тѣхенъ господарь. Человѣка е завършилъ туй, защото той е най-съвършенното, най-чудното и най-умно създание на земята. Когато человѣкъ са роди, доста е слабъ и немощенъ, тъй щото би трѣбвало да пропадне, ако не са грижи другий за него. Тѣлото му е подпълно, нъ нѣма снага и сила за самостоятелна дѣятелность. Сѫщо тъй е немощенъ и душевния му животъ. Малкото дѣте, при всичко, че има душа, не мисли за нищо, нито чувствува, нито има желание за нѣщо, — съ една дума, не знае нищо, защото нѣма още никакви прѣдставления, чувства и желания. Душевния му миръ, слѣдователно, е безъ всѣко съдържание и опрѣдѣленна форма. Какъ ще мисли, за какво ще желае, какви способности ще са развиятъ слѣдъ врѣме въ него, рѣшава най-много кржга, въ когото ще живѣе, и обстоятелствата, които ще повлияятъ върху него. Естеството му сѫщо подпомага на душевното развитие на човѣка, нъ много бавно и еднообразно, тъй щото, ако человѣкъ са остави на самото естество, ще са развие много късно и съвсѣмъ малко, слѣдователно указва са явна нужда, щото естественното влияние да допълнява и управлява человѣческия духъ. За това человѣцитѣ отъ памти-вѣка сж са грижили да отглѣдатъ дѣцата си, не само тѣлесно, нъ да дадатъ и на душевния

Digitized by Google

имъ животъ една опрѣдѣленна форма, по която тѣ да могатъ сами́чки да са развиятъ и усъвършенствуватъ.

Нъ има и такива, които казватъ, че человѣкъ естественно е така добрѣ пъргавъ, щото може самъ безъ всѣкаква външна помощь да са развива, само трѣбва да са внимава, да не му са случи нѣщо, което би могло да са въспротиви на естественното му развитие, или пъкъ да са отстрани отъ правия пѫть на развитието. Къмъ това мнѣние сѫ са присъединили много педагози, а между тѣхъ пьрвий е билъ Руссо, който казва: „Всичко е добро, когато излѣзе изъ рѫцѣтѣ на Създателя, а всичко са изопачава въ рѫцѣтѣ на человѣцитѣ. Въ человѣческото сьрдце нѣма нито едно зло, за което не би могло да са докаже, какъ и по какъвъ начинъ са е вмѫкнало въ него. Слѣдователно, какво трѣбва да правимъ ний? На всѣкий начинъ много трѣбва да забранимъ, за да не са направи нищо". И Базедовъ казва: „че дѣтето по естеството си е добро, нъ само външнитѣ обстоятелства и прѣсилванието влияятъ на него, за да са повредѣди". Къмъ тѣхъ са причисляватъ и фемантрониститѣ Кампе, Салцманъ и Розовъ, отъ части Песталоци, Шварцъ и много други. Многобройни примѣри отъ всичкитѣ живи и мьртви сътворения ни свидѣтелствуватъ, че, ако нѣкое сътворение иска да бѫде такова, за каквото е опрѣдѣлено и създадено, трѣбва да са приготви съ помощьта на человѣка, пакъ тъй и човѣка, става човѣкъ, чакъ тогава, когато са е научилъ да бѫде човѣкъ, т. е., когато са е упражнилъ въ онези нѣща, които го правятъ човѣкъ, казва славния славянски педагогъ Коменски въ своята дидактика. Кантъ въ педагогията си казва: „Человѣка може да стане человѣкъ само съ помощьта на въспитанието. Той е само това, каквото е направило отъ него въспитанието".

Има и други, които прѣминаватъ въ друга крайность, та мислѧтъ, че человѣкъ естественно е тъй лошъ, щото не може никакъ да му са помогне. Тъй напр., Шопенхауеръ казва: „На лошавий человѣкъ злото е тъй свойственно, както на утровната змия да утрава, и не може туй зло по никакъвъ начинъ да са отстрани". И тъзи теория е намѣрила доста привьрженици, особенно въ нѣкои стари теолози, философи и подагози. Вѣрата ни учи, че съ грѣхопаденнето человѣческата невинность е нарушена, а искуството ни свидѣтелствува, че человѣкъ по-вече е наклоненъ къмъ злото, отъ колкото къмъ доброто, но при все това злото не е изворно свойство на человѣческата душа, защото въ такъвъ случай, че человѣкъ би трѣбвало за всѣкога да пропадне, било би най-нещастното естественно създание.

И двѣтѣ тѣзи заблуждения оборва Кантъ въ педагогията си, като казва, че человѣкъ естественно нито е морално добъръ, нито е нравственно лошъ, защотото той естественно не е никакво морално създание; нъ той изворно е способенъ да прави добро и зло, защото има за това наклонность и нагонъ, който го тика къмъ това, при всичко, че разума често пѫти (къмъ злото) къмъ противното го упѫтва. Споредъ туй излиза, че человѣкъ може да постигне съвършенството си само тогава, когато онова, което въ него е развалено, пакъ искуственно са поправи или вмѫкне, а онова, което е цѣ-

Digitized by Google

ло, заякне за въ живота, или съ други думи, яко сѫ личнитѣ недостатъци отстранѣжтъ, а личната самодѣятелность са подчини на истинното, доброто и прѣкрасното. А всичко това може да са постигне съ въспитанието и образованието. Пьрвитѣ и най-естествени въспитатели на дѣтето сѫ родителитѣ му. Нъ при все това, има много родители, които не испълнявжтъ тъзи свята естествена длъжность и то затова, защото или сами не сѫ добрѣ въспитани, или многото работа не имъ позволява да са бавжтъ съ това, или, може би, да сѫ и способни, имжтъ достатъчно врѣме да са занимавжтъ съ това, нъ пъкъ много малко са грижжтъ; за това още отъ старо врѣме е останало обичай, щото родителитѣ да повѣрявжтъ дѣцата си, за да ги въспитавжтъ и образувжтъ избрани за това личности. Тѣзи, личности сѫ наричжтъ учители на младитѣ, а мѣстото, гдѣто младежитѣ са събиратъ да са въспитавжтъ и образувжтъ, са нарича *училище*. Както трѣбва за рибата рибникъ, тъй трѣбва и за дѣцата училище", казва Яванния Коменски. Въ училището дѣцата чрѣзъ въспитаването и обучението са облагородявжтъ и приготовлявжтъ за бждщия си животъ, приготовлява ги, когато отрастжтъ, да станжтъ полезни членове, както за себѣ си, тъй и за любимото си отечество. Но както занемарените млади растения са спиржтъ въ развитието си и ражджтъ сетнѣ слабъ или никакъвъ плодъ, тъй е и съ дѣцата; ако не са надзирават, до като сѫ още млади и способни за училище, не само, че порастжтъ, че нѣма да има никаква полза отъ тѣхъ, но ще бждатъ много пати за жалость на цѣлото отечество и цѣлия человѣческий родъ. Занемаренитѣ дѣца са отдавжтъ на различни пороци, които, да са каже, са прилѣпявжтъ за тѣхъ, тъй щото и въ голѣмата си възрасть не могжтъ да са избавжтъ отъ тѣхъ. За туй училището трѣбва да глѣда, щото да запази училищнитѣ младежи отъ тѣзи различни пороци и да ги изцѣри отъ онези, които забѣлѣжва въ училищнитѣ дѣца. Както доктора, лѣкаря, за да може да изцѣри нѣкой человѣкъ, трѣбва да познава различнитѣ болѣсти, обстоятелства и причинитѣ, при които тѣ сѫ са развили, начина, по който трѣбва да постжпва, за да ги изцѣри, тъй и учителя, ако иска съвѣстно да испълнява въспитателната си задача, трѣбва да познава добрѣ между другото и различнитѣ пороци, на които училищнитѣ младежи са прѣдаватъ. А като е тъй, да хвърлимъ единъ поглѣдъ върху различнитѣ пороци и недостатъци, които са явявжтъ при училищнитѣ дѣца.

Дѣтето дохожда въ училището съвсѣмъ слабо и немощно. Игритѣ, съ които е прѣминавало врѣмето си въ родителския си домъ, забавлявжтъ са изведнъжъ съ книжката и таблицата и, вмѣсто досегашнитѣ игри, то са залавя за сериозна работа. Дѣтето естественно е наклонно къмъ дѣятелность и всѣкога е на работа, именно когато си играе, ходи, тича, когато удовлетворява своитѣ или чуждитѣ потрѣбности; но въ сжщность не е наклонно да са захваща за сериозна работа. Още пò-трудно е душевната дѣятелность за дѣтето, особно тъзи, за каквато то още не е порастнало. Вслѣдствие на това, за много дѣца училището не е тъй любезно и не марятъ за него, тъй щото съ нетърпение отчакваатъ да прѣскочжтъ училищния прагъ и, като из-

Digitized by Google

лѣжѫтъ на улицата, да тичѫтъ, или играѫтъ различни игри; такива дѣца, ако нѣмѫтъ родители или надзорници, които да ги надзиравѫтъ, ходѫтъ ли редовно въ училището или не, ползуваѫтъ са отъ случая и по нѣколко дена не стѫпваѫтъ въ училището. Или пъкъ има нѣкои до толкова развалени, щото сутринь добрѣ са нахранваѫтъ, подъ прѣдлогъ, че ще отиджѫтъ въ училището и когато дойде врѣме за училище, земѫтъ нѣкоя книга, която имъ падне подъ рѫцѣ и тръгваѫтъ за училището. Но да-ли дѣйствително тѣ отиваѫтъ въ училището? — Не. Бѣдния баща, майка, братъ или сестра, мислѫтъ, че то отива въ училището, безъ да го подозирѫтъ, че още съ нѣколко своего рода приятели цѣлъ день е играло, скитало са е, до дѣто е дошло врѣме да пустнѫтъ дѣцата отъ училището. Наближи ли врѣмето, ето ти тѣзи бѫдѫщи нехрани-майковци, скитници, че са раздѣлявѫтъ, като са съгласѫтъ прѣдварително кѫдѣ ще са намѣрѫтъ подиръ обѣдъ, за да продължѫтъ научнитѣ си лекции; всѣкий отъ тѣхъ улавя слѣпитѣ улици, защото са срамува отъ другаритѣ си, а и бои са да не го кажѫтъ на учителя, или да извѣстѫтъ на родителитѣ му. Дохожда си прѣспокойно въ дома и домашнитѣ му мислѫтъ, че той е билъ въ училището. Такива дружества за младитѣ сѫ особенно врѣдителни, защото ний знаемъ бездѣлието, какви слѣдствия може да поклѣче подиръ си; такива дѣца още отъ млади са прѣдаваѫтъ на различни пороци, врѣдителни както за тѣхъ лично, тъй и за цѣлото общество. А на кого пада вината въ този случай? — Спорѣдъ насъ, най-малко на дѣцата, а всичко на дома и училището. Ето защо ний казахме и по-прѣди въ една статия, че за възпитанието на дѣтето *вънъ* трѣбва да бди и училището, и дома; ето защо казахме, че святата длъжность на учителя не трѣбва да са ограничава само по между бѣлитѣ четири училищни стѣни. Всѣкий възпитатель, който естественно чувствува и клони съ при-сърдце къмъ испълнението на святата си длъжность, нѣма въ вѣки да допустне подобно нѣщо. Въ такива случаи, той въ непродължително врѣме ще са научи за всичко и ще прѣчи на злото; но, за голѣма жалость, такива доброжелатели на отечеството и цѣлото человѣчество, които да са въодушевяваѫтъ, че испълняваѫтъ единъ нравственъ длъгъ, сѫ много рѣдки; това могѫтъ направи само добрѣ възпитанитѣ и систематически образованитѣ учители. А отъ какво произлиза това? — Отъ нехайство къмъ знанието си и неспособность за испълнение на задачата си. За това е доста умѣстна поговорката: „какъвто е учителя, такива сѫ и ученицитѣ“. Нъ ний много са отдалечихме, да дойдемъ на прѣдмѣта си. Такива дѣца рѣдко, кога научѫтъ урока си, задачитѣ си не пишѫтъ, не ги изработваѫтъ, но глѣджѫтъ да откраднѫтъ отъ другаритѣ си и на бърза рѫка тъй неразбрано приписваѫтъ, щото не може нищо да са разбере, като са извинявѫтъ плачешкомъ прѣдъ учителитѣ, че сѫ забравили, или че не сѫ имали врѣме, защото не сѫ ги оставили родителитѣ имъ, а въ сѫщность, тѣ не сѫ нито мислили за това, но весело сѫ играли и прѣкарвали златното си неуцѣнимо врѣме. Отъ туй са развива *немарливостьта*, а отъ нея *нередовностьта*. — Немарливитѣ, нехайнитѣ дѣца сѫ обикновенно и нередовни. Тѣзи дѣца, защото сѫ немарливи и нехайни, не дохождѫтъ на врѣме въ

Digitized by Google

чилището, а съ туй нарушавѫтъ и училищния редъ — защото сѫ не-
йни къмъ училището и възпитанието, расхвърлѫтъ училищнитѣ си
нѣща, едно на лѣво друго на дѣсно, и, когато дойде врѣме да имъ
трѣбвѫтъ, прѣдирвѫтъ и прѣобръщѫтъ всичко, до гдѣто намѣрѫтъ
това, което имъ трѣбва. Книгитѣ на такива дѣца обикновенно сѫ у-
мацани, раздрани, плочицитѣ — плакитѣ, строшени и изшерени. Задачи-
тѣ си изработвѫтъ на-двѣ-на-три, да са каже, че и тѣ сѫ работили,
уроцитѣ си учѫтъ повърхно или никакъ. Около мѣстото имъ има рас-
хвърляни части отъ хартии, а чина, на който сѣдѫтъ, е залянъ съ мас-
тило или изрѣзанъ. Обущата имъ сѫ всѣкога нечисти, дрѣхитѣ имъ изма-
кани и съдрани, а рѣдко сѫ умити, или счесани. Туй е достатъчно при
единъ погледъ да си състави человѣкъ мнѣние въ какво нещастно със-
тояние са намира, защото външностьта на человѣка е углѣдало, въ кое-
то са утражава вътрѣшния му миръ. А отъ какво произлиза това?
— Отъ невнимавание, когато са е зарѫчало за горнитѣ нѣща, а чес-
то пакти и отъ нехайство. Туй произлиза още и отъ *своеволието*, за-
що дѣтето си въобразява, че може да върши всичко, каквото иска,
и то не трѣбва да слуша никого и са противи вътрѣшно на учител-
ските задължения, като не иска да ги испълни. Има и такива дѣца,
които за най-малко нѣщо, което забѣлѣжѫтъ на другаритѣ си, утивѫтъ
и грабѫдѫтъ на учителя си, съ цѣль да са накаже другаря имъ. Мно-
пакти такива оплаквания сѫ неправедни и набѣдения безъ нѣкаква
вина са наказва. Забѣлѣжѫтъ ли дѣцата, че нѣкой отъ другаритѣ имъ
закъсненъ, или на нѣкой другий начинъ са е отличилъ отъ другари-
ата, скърбѫтъ, защо и тѣ не сѫ тъй щастливи; захванѫтъ да го не-
видѫтъ за щастието му, стараѫтъ са да го подкопаѫтъ, обвиняѫтъ
го неправедно и глѣдѫтъ да падне въ немилость, а неговото мѣс-
то да завземѫтъ тѣ. Тѣ сѫ вече началата на *завистьта и подлостьта*
когато такива развалениици дойдѫтъ въ обществения животъ, лъжѫтъ
и тѣво и дѣсно, подмазвѫтъ са, подмилквѫтъ са, *чърта* отъ характе-
ра най-*осѫдителна и пръзрителна;* прѣдъ по-високитѣ отъ тѣхъ *под-
лостствувѫтъ* и безъ всѣка обмисленность очернѫтъ най-невинни-
те душици, само и само да постигнѫтъ по такъвъ начинъ извѣстна
цѣль. Въ такива субекти, такива паразити и червѣи всѣкий здраво-
мислящъ и съвѣстенъ человѣкъ трѣбва да прѣзира до крайность. Тѣх-
нитѣ маниери, чрѣзъ които тѣ прѣслѣдвѫтъ извѣстни цѣли, трѣбва
всѣкога да са отблъсвѫтъ тъй немилостиво, както са отблъсва пѣня-
щата морска вълна съ голѣмъ шумъ отъ гранитната морска стѣна. Е-
дакодоветѣ, почитаеми г. г. читатели, отъ доброто възпитание; е-
защо е необходимо доброто възпитание; ето защо и ний Българи-
те както и всичкитѣ други просвѣтени народи, трѣбва веднъжъ за
всѣкога да обърнемъ сериозно внимание на народнитѣ училища. Отъ
тѣхъ трѣбва да са отчаквѫтъ добри и честни граждани и горѣщи па-
триоти; тѣ сѫ тѣзи училища, отъ които зависи сѫществуванието на
всѣка нация и бѫдѫщето на всѣка държава. Мимоходомъ да кажемъ за
сега нѣщо и за устройството на нашитѣ народни училища, понеже
послѣ ний ще посвятимъ специално една статия по този толкова ва-
женъ въпросъ.

Digitized by Google

Като вземе человѣкъ прѣдъ видъ задачата, която въобще прѣслѣдва народното училище, като вземе прѣдъ видъ самия субектъ, комуто са възлага да рѣши тъзи задача, коситѣ му настръхватъ отъ сѫществуващитѣ у насъ контрасти. Всѣкий, който колко-годѣ познава положението на народнитѣ ни училища и при това има извѣстни познания, като какви би трѣбвало да бѫдатъ, ще са съгласи съ тъзи горчива истина, че ний въ всички други отношения сме са стрѣмили и са стрѣмимъ да напрѣднемъ, но въ това отношение нито симптомъ има отъ подобно нѣщо. — Нъ ний са много отдалечихме.

Естественно дѣцата сѫ наклонни къмъ истината, но често са забѣлѣзва при много дѣца, пъкъ и при училищнитѣ, да работятъ противното, да лъжатъ. Много пѫти дѣтето, като не е въ положение да уцѣни сѫщността на лъжата, говори погрѣшно, не кой знае съ какво лошо намѣрение, но пò-вече за игра или за забавление. Нѣкога лъже отъ нужда, за да избѣгне наказанието, което би го послѣдвало, ако са узнае истината. При всичко това, рѣдкость е да произлиза лъжата отъ опакость; но, както и да е, лъжата е гнусенъ и лошавъ порокъ за всѣкий честенъ человѣкъ, а, като е тъй, не трѣбва да са позволява да са вкорѣнява и въ училищнитѣ дѣца. Освенъ тѣзи душевни пороци, сѫществуватъ и други нѣкои, но не въ такава стьпень, както горѣпомѣнатитѣ. Слѣдователно, най-обикновеннитѣ душевни пороци при дѣцата отъ народнитѣ училища сѫ: *нехайството*, *немарливостьта*, *нередовностьта*, *невнимателностьта*, *своеволието*, *опиляванието*, *завистьта*, *отмъщението*, *лъжата и клъветението*.

КАРТИНИ ОТЪ ЖИВОТА НА ЖИВОТНИТѢ.

Шимпанзе.

Маймуната шимпанзе, която може да служи, като прѣдставитель на безопашатитѣ маймуни, нѣма набóи (мазоли) за сѣдание и крайчелюстни торбички; жгъла на лицето ѝ е равенъ на 30°—60°; има много ниско чело, остри гликове (кучешки зѫби) и рѫцѣ дълги до колѣнѣтѣ. Въ пьрвитѣ врѣмена шимпанзето сѫ считали за африкански горски человѣкъ, и пѫтешественицитѣ, въ старо врѣме, често не сѫ можали да го отличѫтъ отъ уранъ-утанга. Както и горилата, шимпанзето живѣе въ западна Африка между 10°—12° отъ двѣтѣ страни на екватора и въ нѣкои мѣста са срѣща много често. Отъ горилата то сѫществено са отличава, ако и пò-прѣди да сѫ утвърдявали, че горилата не е нищо друго освенъ шимпанзе, въ най-голѣмата си възрасть.

Напълно развитото шимпанзе достига до $1^1/_2$ метра височина има необикновенна сила, нъ никога не бива тъй зло, както горилата. Муцуната му е дълга и на края притѫпена, дѫгитѣ, на кои-

Digitized by Google

то са разположенитѣ вѣждитѣ, сж много издадени напрѣдъ; челото му е нѣлѣгато, ушитѣ голѣми и стърчащи, черепа гладъкъ и безъ никакви възвишения. Заднитѣ му рѫцѣ сж много широки, и голѣмия прьстъ и палеца, който има некъть, достига до втората *ставица* на показателния му прьстъ. Очитѣ му сж намѣстени дълбоко въ очнитѣ ямици и всичкото му тѣло е покрито въ черни, или бозави и отпрѣдъ много тънки коси, освенъ на лицето, на ушитѣ и на рѫцѣтѣ; а отъ страните на главата му тѣзи коси сж по-дълги. Постоянно серіозенъ и даже замисленъ, шимпанзе и въ младостьта си не показва весели наклонности, нъ са отличава съ бързина и пъргавина (ловкость). По нѣкой пѫть отмъква отъ селата или колибитѣ мьнички негърчета, обаче не имъ прави никаква врѣда. Нѣкои пѫтешественници го ричатъ като доволно общественно животно, толкова диво, колкото и мѫдрственно. Маттевисъ расказва, че една мѣстность у Сиера-Леона помѫнно била посѣщавана отъ голѣми тълпи шимпанзета, които пѫтешествували всѣкога въоружени съ дървета, биле всѣкога прѣдпазливи и съ особенъ крѣсъкъ си давали знакъ за приближающата опастность. Тѣ си правьтъ отъ клони колиби, въ които спьтъ и са хранятъ съ ягоди, орѣхи и корѣни. Въ Европа сж донасяни млади шимпанзета, нъ тѣ не сж можали да устоятъ на европейския климатъ и скоро сж умирали.

Бродигеръ расказва за едно младо шимпанзе, което е живѣло въ Лондонъ въ 1845 год. и животното носяло мьничка дрѣшка като малко дѣтенце, обичало да сѣди на колѣнѣтѣ на единъ добъръ прѣцъ, колкото и да не му позволявалъ това послѣдния.

„Набръчканото лице на маймуната ѝ придаваше видъ на старъ человѣкъ. Веднъжъ азъ ѝ поднесохъ оглѣдало, което тосъ часъ привлѣче вниманието ѝ; тя ту са вълнуваше и въртѣше, ту изведнъжъ бѣше съвсѣмъ кротко; тя съ любопитство пипаше оглѣдалото и са поглеждаше, да е онѣмѣла отъ удивление. Ту хвърляше погледа си на ляво, ту пакъ на оглѣдалото; отиваше отъ страна; връщаше са назадъ, но не си махаше очитѣ отъ изображението си въ оглѣдалото; стараше са да са удостовѣри съ помощьта на рѫцѣтѣ си, да-ли не е тъй друга маймуна задъ оглѣдалото; най-сѣтнѣ добутваше са съ главитѣ си до оглѣдалото“. Тъй сжщо, по расказванията на пѫтешественицитѣ, постѫпвали дивитѣ хора съ такъвъ случай.

Шимпанзета често сж донасяли въ Европа, но нашия климатъ имъ много убива. До сега не е извѣстенъ ни единъ примѣръ, щото тъзи маймуна да е проживѣла нѣколко години. Въ отечеството си шимпанзето живѣе въ робство до 20 години и става голѣмо и силно. До сега всички сж съгласни, че плѣненитѣ шимпанзета сж кротки, умни и мѫдри. Капитанъ Гранпре расказва за една такава маймуна, която показвала удивителенъ умъ. Той я видѣлъ на парахода, на който ѫ возили въ Америка. Тамъ ѫ научили да пали пещитѣ въ долнята часть на парахода, и тя си испълнявала длъжностьта за общо очудване: внимателно глѣдала да не падѫтъ въглени отъ пещьта, и знаяла, кога трѣба да са затули. Щомъ забѣлѣзувала, че пѣщьта са е сторѣщила доволно, тя съ изразителни знакове обръщала вниманието

Digitized by Google

на наглѣдвача, който е можалъ напълно да са довѣри на нея и да прѣдостави на четвероржкия си помощникъ наглѣдването за нѣщитѣ. Но за съжаление, звѣрската жестокость на штурмана погубила хубавото животно до дохождането му въ Америка. Той незаслужено ѫ биялъ, като не обръщалъ внимание на умилителнитѣ просби на горкото създание. Маймуната са стараяла да смекчи своя тиранъ и простирала къмъ него ржцѣ, като человѣкъ; но на кораво-сърдция штурманъ никакъ не подѣйствувало това нѣмо красно-рѣчие на умното животно; той продължавалъ да го бие жестоко. Маймуната прѣтърпѣла мжченията, но отъ тъзи минута твърдо са отказвала отъ храна и умрѣла на петия день отъ гладъ и печаль. Всичкитѣ па парахода скърбѣли за нея, като за другарь.

На Бюфона шимпанзето било послушно на ступанина си по неговата дума или знакъ; ржкували са съ посѣтителитѣ му и са расхождало съ тѣхъ по стаята; сѣдало при масата за обѣдъ и вечеря, пристилало са съ кърпата и си утривало устнитѣ подиръ пияние; то самичко си наливало вино и са чокало съ другаритѣ. Това шимпанзе си донасяло ченийка и чаша, туряло захаръ, наливало си чай и пило, като го чакало по-напрѣдъ да истине. Никому не правило зло, отивало при всѣкого скромно и са радвало, кога го милвали. За съжаленне, охтиката го уморила слѣдъ една година.

(По Иегера, Гартвинга и Брема). Прѣвела отъ русски *М. Икономова.*

СМѢСЬ.

Дълголѣтието на костенурката. Отъ всичкитѣ животни на земното кжлбо съ най-голѣма дълговѣчность са отличава костенурката (костеницата), и това зависи отъ извънредно бавното ѝ рàстение. Костенурката показва съвсѣмъ слаба чувствителность; дѣятелностьта на гръбначния ѝ мозъкъ значително прѣвишава дѣятелностьта на мозъка на главата. Затова тя може много врѣме да прѣтърпява поврѣждането даже на висшитѣ си органи, да живѣе цѣли недѣли безъ мозъка на главата си, да гладува по мѣсеци, — съ една дума показва съвсѣмъ малка жизненна дѣятелность. Увѣряватъ, че първото яйце тя снася на единадесетата си година, когато пъкъ гължба вече излупва пилци до края на първата си година. Английскитѣ епископи сж държали постоянно костенурки въ градинитѣ си, гдѣто рàстенето имъ са е наблюдавало редовно. Тъй, въ 1628 г. била донесена костенурка въ епископския дворецъ Фулгама, гдѣто тя живѣла да 1753 г. Сравнително въ неотдавнашно врѣме умрѣла една костенурка въ епископския дворецъ въ Петерборо, гдѣто тя живѣла по-много отъ 220 години. Въ библиотеката на Ламбертския дворецъ са пази черепа на една костенурка, която е била занесена тамъ въ 1623 год. и живѣла до 1730 г.

Digitized by Google

ТРУДЪ,

литературно-научно списание

ГОДИНА II. *Юний 1888* КНИГА III.

ПѢСЕНЬТА НА БОСФОРА.

Вихроносни, пьстри лодки
В' надвечерни майски дни,
Всички тихомъ по расходки,
Цѣпкътъ морскитѣ вълни.

Тихо плѣскжтъ вси гребачи
По прозрачнитѣ води,
А искуснитѣ плавачи —
По пѣниститѣ вълни.

Плѣска всичко и лудува,
Шумтжтъ морскитѣ вълни,
А зефира салъ вълнува
Бѣлоснѣжнитѣ гжрди.

А тамъ слънцето захожда
Задъ високитѣ гори
И всрѣдъ пѣсни то отхожда
Тамъ в' далечнитѣ страни.

Ясна нощь ни прѣдвѣщава
Свѣтлозарната луна,
И зефира расхладява
Тъз' приятна тишина.

София.

И. Н. М.

Digitized by Google

РОБИНЯ.

Повѣстъ отъ Алфреда Щелцнера.

Прѣвелъ отъ русски Б. Каракашевъ.

I.

Отъ мѣдницитѣ уста на топа, който стоеше на пристанището Принцъ Фридрихъ въ Велтевреденъ — единъ отъ европейскитѣ квартали въ Батавия, главния градъ на островъ Ява — чу са гърмежъ, който извѣстяваше приближаването на нощьта и, ехтящецъ, са разнесе надъ вълнующата са повърхность на Зондския заливъ.

Слънцето още освѣтяваше прибрѣжието на Малайския архипелагъ. Умирающия день не бѣ прѣстаналъ да украшава алено-руменитѣ води на продълговатия заливъ. Хоризонта блѣщѣше съ злато и пурпуръ. Чудния ландшафтъ бѣ залѣнъ отъ раскошни бои и свѣткаше отъ очарователнитѣ приливи на свѣтлината.

Уморителна горѣщина: такъвъ день още не бѣ бивалъ отъ началото на бездъждния сезонъ на 1859 год. Скоро пристигналия отъ Хамбургъ трисиренъ корабъ „Сириусъ“ величественно почиваше на батавското пристанище. Отъ массивния корабъ са отдѣли една лодка и, движима отъ силнитѣ удари на лопатитѣ, опѫти са къмъ пристанището.

Двама мускулести матроси тѣглѫтъ и лотката постъпенно са приближаваше къмъ цѣлта си. На кърмилото, подъ единъ платненъ покривъ, стоеше владѣтеля на лодката, единъ широкоплѣщестъ, дебелъ, нъ добрѣ сложенъ мѫжъ. Той бѣше облѣченъ въ единъ свѣтълъ, съотвѣтственно на климата, лекъ костюмъ, който добрѣ прилѣгаше на снагата му, състоящъ са отъ бѣли панталони и джилетка, жълтъ копринен герокъ и околчаста, широка наоколо, бѣла, сламена шапка. „Юначенъ, съ гърлестъ гласъ и съ твърдо, като скала, сърдце“. — Така веднѫжъ единъ характеризираше капитана Бастиана. И дѣйствително, трѣбваше веднѫжъ само на човѣка да го поглѣдне, за да са съгласи съ това: неговото открито черноманясто лице, съ кадрава брадичка, дишаше истинно мѫжество и непрѣклонна рѣшителность.

Digitized by Google

Капитанина стоеше потъналъ въ размишления. Неговитѣ ясни, проницателни очи, само сегисъ-точисъ, са обръщаха къмъ пристанището, търсящецъ митницата, и тогава ржката му лекичко налѣгаше кърмилото, за да даде на лодката още по-вече правилно движение и по-вѣрно направление къмъ цѣлта, която и безъ това, почти съ непогрѣшима точность, държаха неговитѣ „юнаци“.

Колкото по-вече лодката са приближаваше къмъ брѣга, толкова водата ставаше по-мжтна и въздуха по-тѣжъкъ и по-задушливъ. Лодката, като са прѣмжкна покрай натрупанитѣ въ устието на рѣката китайски лодки, най-сѣтнѣ са врѣза въ калнитѣ тъмно-кестеняво боядисани струи на канала, който съединява морския брѣгъ съ пристанището. Горящия слънчевъ дискъ полигичка са потопи въ вълнитѣ. Тъкмо на прощаването му съ спрѣлитѣ на пристанището кораби са чу единъ бързъ, дребенъ, отъ звънци гласъ. Лотката тихичката спрѣ на пристанището.

— „Останете съ здравие, дружина“! извика капитанъ Бастианъ на матроситѣ, като излѣзе на брѣга, а тѣ тутакси отплуваха къмъ „Сириуса“.

При капитанина дойдоха двама митнически чиновника. Съ една усмивка и леко подигание на раменѣтѣ си той ги отстрани и бързо тръгна къмъ стоящия на близо старомоденъ, наеменъ екипажъ.

Каруцарина, тлъстъ единъ малаецъ, облѣченъ въ една червено-синя, широка, съ дълги ржкави, горня дрѣха и съ щитообразна, черна, съ злать ширитъ, лакирана шапка, той са събуди само тогава, когато капитанъ Бастианъ го растърси силно за рамото.

— Карай на Муленвлиетъ, въ гостилницата „За моряцитѣ!“ Разбирашъ ли? каза му капитанина доволно бързо по малайски.

— Sayah tawan, чувамъ господине! избжбра разбудения. Той отъ уплашване, испустна отъ устата си лулата си, потърси ж, послѣ подръпна дизгинитѣ и почна да подвиква на мършавитѣ си конье.

Наемната каляска съ скжрцание и тропотъ заруча, дигащецъ по пжтя вълма отъ прахъ.

Въ това врѣме угаснаха на хоризонта послѣднитѣ слънчеви лжчи и почти мигновенно настжпи нощьта. Кротичко за-

Digitized by Google

блѣщукаха звѣздитѣ и блѣдната, нъ силна лунна свѣтлина, подобна на която може да са види само подъ тропицитѣ, съ трѣперящъ блѣсъкъ узари околностьта. Появиха са съ милиарди, като ли че сега само повикани да живѣятъ, скакалци, жаби и гущери. Улицитѣ на града захучаха отъ еднообразното бръмчение на безчисленното множество насѣкоми.

Каляската мина край разположеното на една обширна полянка, всрѣдъ гигантскитѣ банани, огромно здание, гдѣто са помѣщаваше търговското управление въ града, съградено по старохолландски стилъ, прѣмина прѣзъ нѣколко прашни улици съ тѣсни редови отъ полуразвалени малки кжщици, и кривна къмъ праздния пѣсечливъ пжть, покрай мжтния каналъ. Това бѣше китайския кварталъ въ Батавия. Отъ дѣсно по улицата са протакаха ниски дървени здания съ малки отвърстия въ видъ на прозорци. Почти надъ всѣка врата висяха ясночервени книжни табли, а на тѣхъ ясно са отдѣляха на лунната свѣтлина букви отъ китайската азбука. По-надалечъ, изотзадъ, живописно са рисуваха на тъмно-синьото небе стройнитѣ палми съ неподвижнитѣ си вѣтрилообразни листа и съ кокосови орѣхи на върховетѣ си. Съ приближаването къмъ европейския кварталъ, улицата ставаше по-уживленна. Ето и пристанището съ окиченитѣ си вилли. Край тѣхъ прѣпускжтъ елегантни каруци, съпроваждани отъ слуги съ запалени факели. Капитанъ Бастианъ вижда вече отъ далеко, голѣмото опасано съ широка веранда[1]) бѣло здание, въ прозорцитѣ на което са отражаваше лунната свѣтлина. Още малко и колелетата на екипажа му заскърцаха по новия, неубития, посипанъ съ блѣнки пжть и са спрѣ прѣдъ вратата на гостилницата „За моряцитѣ“.

Изъ сѣнката на зеленатa бѣсѣдка[2]) испжкна едно момче, слуга, нъ то не успѣ да дойде до каляската и капитанъ Бастианъ искочи отъ нея, расплати са бързо съ каруцарина и са опжти за въ гостилницата.

Като измина верандата, той стжпи въ широката, съ мряморни плочи постлана, прохладна зала. Тукъ го привѣтствува притѣжателя, — единъ тлъстъ мжжъ, ублѣченъ въ бѣли дрѣхи.

— Добрѣ дошле въ Батавия, капитане! Вий, ако са не лжжа, още прѣди три дни сте пристигнали?

---

[1]) Открита галерия, около цѣлата кжща. (Бѣл. отъ прѣв.).

[2]) Чардаче въ градина, увито съ зеленина, подъ което въобще са прокарва врѣмето за хладина. (Бѣл. отъ прѣв.).

Digitized by Google

Съвършенно вѣрно, подтвърди капитанина Бастианъ, като са изражаваше прѣвъсходно по холландски, — нъ имахъ си работа на кораба. Готова ли е стаята ми?

— Какъ не, капитане, отдавна е готова! И сѫндѫцитѣ ви, които донесоха днесъ по пладня, сѫ тамъ.

Гостилничара му показа съсѣднята до залата открита галерия, гдѣто отъ странитѣ ѝ бѣхѫ расположени стаитѣ за странницитѣ.

Сега доволни ли сте отъ пѫтуванието си, капитане?

— Този пѫтъ прѣкарахме на морето тъкмо сто дни.

— Сто! хѫ!... множко!

— Вѣтъра прѣзъ всичкото врѣме не бѣше попѫтенъ. Прѣдпослѣдньото си пѫтуване „Сириусъ“ свърши всичко въ деветдесеть дни.

Какъ скоро са минава врѣмето, като да не са е изминала една година! Хамбургъ—Батавия, Батавия—Хамбургъ: все една и сѫща пѣсень, капитане! Ето на, вий вече съ този, шести пѫть сте мой гостъ, на-ли е тъй?

— Седми! Поправи го капитанина. — Този е седмий пѫть вече, като всѣка година идвамъ, подъ редъ отъ Хамбургъ тука.

Гостилничара са усмихна и удобрително клюмна съ глава.

— Вий, забѣлѣза той, и сега ще останите отъ насъ доволни, капитане. Пакъ шесть недѣли ли ще стоите тукъ?

— На-да-ли. За стоварване напълно ми сѫ достатъчни четиринадесеть дни, а за назадъ мисля да натоваря олово и индиго; съ него за кѫсо врѣме са расправямъ. Нъ този пѫтъ кой ще ми слугува тука? Не е ли възможно, щото пакъ Кетиль?

— За съжаление, никакъ не е възможно, капитане. Кетиль става вече нѣколко мѣсяци отъ като слугува на съотечественника ви, господина Гроттера.

— А!... какъ е той? капитанина, посъживенъ, прѣкъсна приказливия гостилничаръ.

— Прѣкрасно! съ самодоволна усмивка отговори той, —моитѣ гости всѣкога отлично чувствувѫтъ себѣ си, както това ви е извѣстно, капитане. Нъ господинъ Гроттеръ съ нетърпение ви чака. Вий ще го намѣрите въ галерията; вѣроятно, сега той е тамъ самичъкъ.

— Драго ще ми бѫде да са видя съ него, продума ка-

Digitized by Google

питанина и тръгна къмъ галерията. Дѣйствително, тамъ почти никого нѣмаше. Капитанина почна да са оглѣжда. Изведнъжъ, отъ единъ столъ бързо стана единъ младъ человѣкъ и радостно, нетърпеливо, като отдалечъ протѣгаше и двѣтѣ си ржцѣ, са спустна срѣщу влѣзналия!

Хербертъ Гроттеръ бѣше почти съ цѣлата си глава повисокъ отъ капитанина Бастиана, дебела една фигура, распростряна по-вече на ширъ. Единъ лекъ, бѣлъ костюмъ отлично очьртаваше силната му фигура, която заедно съ прѣсното му, пълно лице, свидѣтелствуваха за здравието му, което не бѣше са поддало на врѣдното влияние на климата. Изразителнитѣ му очи глѣдаха открито и весело, а дългата му сива брада и такавата коса — малко вълнообразна и безъ да е спустната по челото му — живописно укичваха черноманястото му лице, което послѣ едно-годишно прѣбивание подъ тропическото слънце бѣше силно погоряло. Хамбургския гражданинъ, Хербертъ Гроттеръ, происхождаше отъ едно почтенно, търговско семейство. Той дошелъ въ Батавия съ силна прѣпоржка и доброволно, безъ платка, постжпилъ въ една стара търговска кжща подъ фирмата „Таддеусъ Аделунгъ и К°“. Той искалъ лично и на мѣстото да са запознае съ търговията и промишленностьта на Ява: това е било твърдѣ важно, почти необходимо, за бждащия глава на едно обширно, търговско прѣдприятие въ Хамбургъ. Прѣдъ видъ на това и прѣстарѣлитѣ родители на Херберта не сж противили на тѣжката за тѣхъ раздѣла съ единственний имъ синъ. Тѣ напълно са осланяли на характера му и желѣзното му здравие. Младия человѣкъ отъ дѣтинството си са отличавалъ съ самоотвърженность и билъ страстливъ къмъ опасни, почти безумни прѣдприятия, къмъ които прѣкалената му енергия и съзнанието на собственнитѣ му сили невъспряно сж го влѣкли. Това не е могло да не беспокои неговитѣ родители, нъ отъ друга страна тѣ биле увѣрени въ това, че здравия смисълъ и доброто сърдце на тѣхния любимецъ никога нѣма да го допустнжтъ нито до нравственна, нито до физическа гибель.

Нъ все пакъ, съ течението на врѣмето, раздѣлата имъ са видѣ съвършенно продължителна и тѣ почнаха да викжтъ назадъ сина си. Капитанъ Бастианъ са готвяше изново да пжтува и тѣ му поржчаха да придума Херберта, незабавно да са възвърне у дома си—съ първия параходъ, който ще отплува за

Digitized by Google

Хамбургъ. Родителитѣ на младия человѣкъ за това настояваха по-силно за връщанието му, защото отъ послѣднитѣ писма на сина си, тѣ го заподозрѣли въ нѣжна страсть и въ намѣрение за женидба, на която тѣ едвали би са съгласили. Като знаяха, какво влияние имаше на Херберта капитанъ Бастианъ, тѣ за всичко нему са облѣгнаха.

Капитанина приятелски отговори на шумното Хербертово привѣтствуване и тутакси му съобщи и желанието на родителитѣ му и тѣхното страхуване. Събѣсѣдницитѣ стояха единъ до другъ, упрѣни до парапетитѣ на галерията и капитанина съ любопитство глѣдаше младия си приятель въ очитѣ. Хербертъ бѣше съ двайсеть години по-младъ отъ него.

Юначния, нъ изящния изглѣдъ на младия Гроттеръ, а отъ всичко най-много простотата и искренностьта на обращенията му, изведнъжъ расположиха въ негова полза обикновенно въздържливия морякъ. Двамината са бѣхж сприятелеили отъ прѣканото идване на капитанина въ Батавия, което приятелство при значителната разница на годинитѣ имъ, ако и да бѣше далечъ отъ юношеската распаленность, толкова не по-малко здраво почиваше на взаимно довѣрие и уважение, свойственно само на честнитѣ и възвишенни натури.

Капитанина Бастианъ направо, безъ забикалки, съобщи на Херберта това, което неговитѣ родители бѣхж му поржчали, напълно увѣренъ, че и отъ него ще получи не по-малко прямъ и откровенъ отговоръ.

Хербертъ спокойно издържа испитающия поглѣдъ на другаря си и само на устнитѣ му са показа една лека отъ смущение усмивка.

— Никому, освенъ васъ, капитане, даже и на родителитѣ си азъ не бихъ позволилъ да са коснжтъ до този въпросъ... почна той слѣдъ една продължителна пауза.

— Значи родителитѣ ви сж прави? Тѣ имжтъ основание да са страхувжтъ? прѣкжсна го капитанина.

— Ни най-малко: всичко това отдавна мина; распалению му възрази Хербертъ. — Родителитѣ ми да са успокоjжтъ, по-вече нѣма отъ какво да са страхувжтъ. За мое щастие, очитѣ отворихъ очитѣ си. Между другото, не сте ли са познавали тука съ семейството Франсенъ?

— За съжаление, не.

— Не струва съжаление, съ горчива усмивка възрази

Хербертъ. Главата на това семейство, прѣди една година, са обяви за банкротъ и са застрѣли. Срамно вьртѣше работата си. За нещастие, много кѫсно узнахъ за това, инакъ азъ бихъ са прѣдпазилъ и не бихъ влѣзалъ въ сношение, по примѣра на болшинството отъ тукашнитѣ младежи, съ неговото семейство. Французи живѣяше твьрдѣ раскошно. Нъ никому отъ насъ и на умъ не идваше, че ний са забавляваме на смѣтка на тѣхнитѣ излъгани довѣрители. Вдовицата и дьщерята на банкрота, послѣ катастрофата, която ги постигна, останаха буквално съ това само, което имаха на себѣ си: рѣшително всичко изгубиха. Жаляха ги, нъ никой не имъ идваше на помощь — никой, освенъ единъ — и този единъ, бѣхъ азъ, капитане. Дьщерята на мнозина завьрташе умоветѣ. Тя има услѣпителна хубость, нъ нѣма ни сьрдце, ни сѣнка отъ честность, — както въ това малко кѫсно ми са даде случай да са убѣдиж. Сѫщото трѣбва да са каже и за майката, която на щеркината си хубость строеше всичката си бѫдѫщность и безсъвѣстно ѫ туряше на картата (книга за игра) . . .

— Ами какъ са прѣкарваше, когато бѣше мома? прѣкѫсна го капитанина, — не Рюйтеръ, ли?

— Тъкмо тъй. Ами вий отъ гдѣ знаете това?

— Азъ са познавахъ съ брата ѝ, Корнелия, стария Рюйтеръ, който прѣди петь години вече е умрѣлъ. Той дълго врѣме е живѣлъ тука и тука си спечели състояние. Въ врѣме на пьрвото си идване тукъ, азъ са запознахъ съ него. Отъ начало работата ни накара да са упознаемъ, подъ влиянието на взаимната симпатия ний скоро са сближихме. Като додѫхъ тука, въ течение на двѣ години, азъ бивахъ почти всѣкидневенъ неговъ гость.

— Значи вий са познавате ѝ съ неговата жена — съ вдовицата Ванъ-Рюйтеръ? бързо запита Хербертъ.

— И доста отблизо! подтвьрди капитанина.

— Тя взе отъ меня дума, че колчемъ пѫти дойда въ Батавия, непрѣмѣнно ще ѫ посѣщавамъ. Нъ, нима вий не помните, когато миналата година искахъ да ви запозная съ нея а вий отказахте, подъ прѣдлогъ, че и безъ това имате мнозина на познати.

— Азъ и не подозирахъ тогава, че работата са отнася до зълвата на Французи! Вий може да знаете, че вдовицата Ванъ-Рюйтеръ на Кралевската площадь смѣтѫтъ за калугерица?

Digitized by Google

На-ли? Това ма удивлява. Виллата ѝ е съвсѣмъ загляхнала, а градината ѝ са е прѣобърнала въ сѫщъ тропически дѣвственъ лѣсъ.

— Така бѣше и миналата година. Госпожа Ванъ-Рюйтеръ, отъ когато мѫжъ ѝ е умрѣлъ, прѣкарва съвсѣмъ уединенъ животъ.

— Нея никой не вижда. Тя нѣма даже никакво сношение съ членовитѣ отъ Франсенъ, нъ това, разбира са, азъ нѣма да ѝ вмѣня за грѣхъ. Тя, може би, и да знае, какъ недружелюбно са отнасятъ къмъ нея сестрата на покойния ѝ мѫжъ и дъщерята на послѣднята.

— Въ дѣйствителность ли? А колко би са удивили Франсени, майката и дъщерята, ако да знаяха това, което е извѣстно само на меня и на вдовицата на покойния Рюйтеръ! Вий, капитане, много тайнственно са усмихвате, забѣлѣжи Хербертъ, — нъ това чистна дума, мене никакъ не ма трѣвожи. Азъ не мога да са нарадвамъ, че старанията ми, да забравѣ Франесени, са увѣнчаха съ пъленъ успѣхъ.

— Е, Вий любяхте ли младата дѣвица? попита го капитана.

— Такова нѣщо никакъ не е бивало! распалено извика Хербертъ; — че и сама хубавицата не е способна за никаква привързанность. Азъ вече ви говорихъ, че послѣ банкротството и смъртьта на самия Франсена, неговата вдовица и дъщеря станаха съвършенно безъ срѣдства. Не е ли искала да имъ помогне госпожа Ванъ-Рюйтеръ, или не сѫ са обръщали за помощь къмъ нея, — азъ не знамъ. Знамъ само, че меня известѣхъ ужасно ми дожалѣ за бѣднитѣ и трѣбва да са призная, майката съумя въ течение на нѣколко недѣли да истѣгли отъ мене нѣколко хиляди гулдена. За вѣрвание е тя да е знаяла, че азъ мотѫ свободно да располагамъ съ значително имущество, което не отдавна ми са достави отъ дѣда ми. Отъ нея не остана незабѣлѣзано и участието, което ми внушаваше дъщеря ѝ. Тѣзи два мотива бѣхѫ двигателитѣ на всичкитѣ ѝ постѫпки. Въ единъ прѣкрасенъ день тя ми са призна, че нейната дъщеря ме люби, а че и тя сама са отнася благосклонно къмъ тичанието ми подирѣ ѝ, толкосъ по-вече, че ний, благодарение на моитѣ чести посѣщения, отдавна вече бѣхме станали прѣдмѣтъ на хорскитѣ приказки. Можите ли си прѣдстави, капитане, до колко бѣхъ смаянъ! Въ добавление, тѣзи признания на майката са съпроваждаха така искусно съ разиграваната комедия отъ

Digitized by Google

порицания и молби, усмивки и сьлзи и въ заключение отъ такива своенравни появления на сцената на срамежливо-червящата са дьщеря, щото азъ най-сѣтнѣ са слисахъ. Нъ да говоримъ по-накѫсо. Отъ разговора между майката и дьщерята, които нечаянно крадшиката чухъ да са разговарѭтъ, слѣпотата ми са разсѣя. Прѣдъ менъ изведнъжъ са отвори една бѐздна отъ всѣкакви низости и неиздирими маскаралѫци. Отъ собственнитѣ уста на тѣзи двѣ жени можахъ да чуя, че всичко въ тѣхъ било лъжа и притворство. Тѣ разигравали съ меня — и то не само съ меня — една хитра игра, съ намѣрение да са отдѣлѭтъ отъ меня, щомъ като достатъчно очистѭтъ кесията ми, а послѣ да си изберѫтъ нова жертва и да наченѫтъ съ нея сѫщитѣ тѣзи фалшификации. Постьпенно още и други нѣща узнахъ. Тъзи нещастна жена, рѫководима отъ срамната жьдность, за да си усигори едно състояние, е била главната причина за безчестието и смьртьта на мѫжа си, когото е подстрѣкавала на най-отчаяннитѣ спекулации. Това ми стана ясно отъ твьрдѣ прозрачнитѣ ухори, съ които ѭ обсипваше собственната и́ дьщеря. Вий лесно ще разберете, капитане, че азъ послѣ това незабавно скѫсахъ сношенията си съ тѣзи дами. Отъ тогава само веднъжъ ми са падна случай, тѣзи дни, да чуя нѣщо за тѣхъ. Тѣ, вѣроятно, счели сѫ за по-добрѣ да измѣнѭтъ тактиката, поне дьщерята са омѫжи за единъ забогатялъ бакалинъ и сега прѣкарвѫтъ мѣдния си мѣсецъ въ кѫщата му, която са намира отвънъ града. Нъ стига за това, капитане. Вий виждате, че страхуванията на моитѣ родители отъ сега нататъкъ сѫ лишени отъ всѣкакви основания и азъ охотно са покорявамъ на волята имъ. Съ моя господарь, стареца Аделунга, вече сьмъ са обяснилъ: той е прѣдупрѣденъ. Слѣдующия параходъ тръгва подиръ четири недѣли — така ли?

— Точно тъй, подтвьрди капитанина.

— Слѣдователно, азъ мога още веднъжъ съ спокойна съвѣсть да отида тука на ловъ. Кажете, капитане, ходите ли по нѣкога за тигри?

— Не са ли шегувате? Сериозно ли са готвите да отидите на ловъ за тигри?

— Колкото са не може по̀-сериозно! Ний ще бѫдемъ десеть души ловджии и земами съ себѣ си до петстотинъ души туземци, въорѫжени съ копия. Лова са прѣдполага да стане въ Гароета. Азъ могѫ да ви запозная съ плантатора, който и

Digitized by Google

меня миналата година покани на този до най-висока степень интересенъ ловъ. Искате ли и вий да дойдите съ насъ?

— На ловъ за тигри! измърмора капитанина.

— Шега ли е! Удоволствие отъ такъвъ родъ не всѣкий день са срѣща. Ако има още възможность да включите и меня въ вашата дружина — азъ на драго-сърдце бихъ са присъединилъ къмъ нея.

— Отлично! съ смѣхъ извика Хербертъ.

— За подробноститѣ ще са условимъ послѣ. Какво мислите да правите утрѣ и въ най-ближнитѣ послѣ дни? За въ Гароетъ ний ще тръгнемъ още подиръ една недѣля.

— Утрѣ имамъ намѣрение да испълня обѣщанието си и да посѣтя госпожа Ванъ-Рюйтеръ, азъ вече съмъ ѝ прѣдупрѣдилъ, че ще вечерямъ у нея.

— Истина ли е, че тя живѣе тъй уединено?

— Истина е. И за това азъ бихъ ви помолилъ да ме придружите. Ще бѫде драго на бабичката да са запознае съ васъ.

— Не ми са иска, капитане!

— Не сте добъръ другарь, любезний Гроттере! Нито на шега, нито отъ обида избъбра капитанина. Отъ уважение къмъ памятьта на покойния Рюйтеръ, който показа къмъ меня такова приятелство и внимание, азъ считамъ себѣ си задълженъ, до като стоя тукъ, всичкитѣ си вечери да отдавамъ на вдовицата. Нъ като говоря откровенно, това и миналата година ми дотѣгваше. Тя не е млада, нъ и не съвсѣмъ стара дама — всичко 40 години — отличава са съ голѣма мълчеливость иного странности, нъ работата не е тамъ, а... хмъ!... като какъ да са каже това? Вий сте порядъченъ човѣкъ, любезний Гроттере, и разбира са, нѣма да ма издадете. Госпожа Ванъ-Рюйтеръ, виждате, не би са отказала, ако бихъ и направилъ прѣдложение по всичкитѣ правила. Разбирате ли ма?

— Ахъ, дяволъ да го земе, ето ти история! съ смѣхъ извика Хербертъ. — Ако работата е да ви услужа, азъ, капитане, на всичко съмъ съгласенъ и готовъ съмъ да присѫтствувамъ на вашитѣ мълчеливи вечери. Давамъ ви честна дума, че ще са държѫ напълно така, както прилича. Увѣренъ съмъ, сѫщо тъй, че госпожа Ванъ-Рюйтеръ нѣма никакво понятие за моето нещастно познанство съ нейнитѣ роднини.

— Само по себѣ си са разбира, подтвърди капитанъ Ба-

Digitized by Google

стианъ, — тя тука съ никого не са знае и не са дружи, а Французи отъ самата смърть на бащата, не сѫ имали сношение съ нея по причини, за които нѣмамъ право да говоря. Нъ недѣйте сѫди фалшиво за госпожа Ванъ-Рюйтеръ на основание на това, което казахъ за нея. Азъ не знамъ друга по-достойна и почтенна жена. А вий, при това, ще намѣрите у нея и възнаграждение за себѣ си.

— А именно?

— Въ лицето на двамата млади, братъ и сестра, отъ туземно происхождение, които отъ дѣтинство си съставлявѫтъ принадлѣжность на дома Рюйтеръ и сами слугувѫтъ на вдовицата. Дѣвицата има чудна хубость и грация. Тя ще ви очарува . . . — Стига толкова! съ смѣхъ го прѣсѣче Хербертъ: — вий са подигравате съ меня.

Азъ ненавиждамъ робитѣ и робството, съ които, надѣвамъ са скоро ще бѫдѫтъ свършени всички смѣтки[1]). Нъ нема хубавицата е по-млада отъ господарката си?

— Смѣйте са вий, смѣйте са, а при все това момиченцето ще ви са хареса, а и братъ и сѫщо, славенъ юноша! Охо, кѫсно, притури капитанина, като поглѣдна на часовника си.

— Ний останахме тука послѣдни. Слугитѣ, мисля, съ нетърпение чакѫтъ, щото и ний да са махнимъ.

Събѣсѣдницитѣ са дигнаха отъ мѣстата си; въ сѫщата минута са приближиха до тѣхъ двама малайски слуги съ запалени свѣщи и ги поведоха въ опрѣдѣленитѣ за тѣхъ стаи.

Минало бѣше полунощь, когато и тѣзи двама закѫснѣли обитатели на гостилницата „За моряцитѣ“ са оттеглиха да си почивѫтъ. Мѣсеца грѣяше надъ гѫстолистната тропическа градина, като тайнственно си играяше по бѣлизнявитѣ стъбла и тъмни върхове на палмитѣ и финикитѣ. Нищо не нарушаваше нощната тишина, освенъ еднообразното църкание на нѣкакви-си птички и отъ врѣме на врѣме хриплото, пронизително свирение на гущеритѣ.

II.

На слѣдующата вечерь, часа около осемь, Хербертъ и капитанина на „Сириуса“, сѣднаха въ екипажа, който отдавна вече ги чакаше прѣдъ вратата на гостилницата, и тръгнаха за

[1]) Робството биде, подъ натиска на общественното мнѣние, отмѣнено въ Холландска Индия едвамъ на 1 Януарий 1860 год.

Digitized by Google

къмъ виллата на госпожа Ванъ-Рюйтеръ. Бѣше една приятна и прохладна вечерь. Лекия вѣтъръ клатяше гжститѣ върхове на палмитѣ и бананитѣ, находящи са отъ двѣтѣ страни на Муленвлиета, съвършенно оживленна прѣзъ това врѣме на деня. Кждѣ нея кривна екипажа, още щомъ като тръгна съ дваминатa, които бѣхж въ него.

Обширното, обляно въ огънь здание на клуба „Хармония", мѣстото гдѣто са събира висшето батавско общество, остана отдирѣ имъ. Капитанина обърна вниманието на своя спжтникъ на една голѣма кжща, която са издигаше, задъ едни високи порти всрѣдъ една градина. Въ кжщата не са виждаше никаква свѣтлина и изглѣждаше необитаема.

— Тъзи кжща принадлѣжи, споредъ както случайно се научихъ, на единъ извънредно богатъ търговецъ отъ китайцитѣ, който освенъ нѣколкото миллиона, владѣе още и множество други кжщи.

— Я глѣдай! равнодушно са отзова Хербертъ.

— Не безинтересно ще ви бжде да знаите, че този чеоноглавъ, жълтокожъ синъ на Небесната Империя, когото прославлявжтъ за най-вѣтърничавъ и разваленъ човѣкъ, е прѣдвзелъ една огромна сумма за красавицата Елима: така е името на робинята на госпожа Ванъ-Рюйтеръ.

— Я глѣдай! живо-заинтересувано повтори Хербертъ.

— Нъ, продължаваше капитанъ Бастианъ, господжа Ванъ-Рюйтеръ рѣшително отказваше на всичкитѣ, много пжти повторившитѣ са, прѣдложения на този китайски женолюбецъ, за когото, при това, не може да са не каже, че той, въ всѣкой случай, има не лошавъ вкусъ. Тогава хитрия китаецъ намислилъ друго. Той са опиталъ да прилъже при себѣ си брата на Елима. Госпожа Ванъ-Рюйтеръ случайно веднажъ пратила Сидина по нѣкаква работа въ града. Той закжснялъ доста много и, като са върналъ, далъ едно странно обяснение за закжсняванието си. Разбрало са, че китаеца го убѣждавалъ заедно съ Елима да избѣгжтъ отъ господарката си и да са скрижтъ въ кжщата му, гдѣто имъ обѣщавалъ свободенъ, щастливъ животъ. Нъ Сидинъ нито са е отказалъ и не са е подавалъ на никакви, нито даже на най-съблазнителни, обѣщания. Госпожа Ванъ-Рюйтеръ да въмутила, нъ какво е могла да стори? Тя не е била въ сила да са скара съ такъвъ опасенъ человѣкъ, като Ли-Тчунга. Пръснаха са слухове, че ужъ жена му, която е умрѣла прѣди нѣкол-

Digitized by Google

ко години при крайно странни обстоятелства, погинала отъ насилственна смьрть. Това може още по-вече да са вѣрва и по тъзи причина, че подиръ смьртьта на жена му, безслѣдно изчезнали и двѣтѣ робини на покойната, които само сж могли да дадѫтъ показания за смьртьта й. Китаеца исхарчилъ много пари, за да прѣкрати почнатото слѣдствие. Както и да е, нъ послѣ приключението съ брата й, Елима са прѣдлазва да излиза отъ кѫщи: тя са бои отъ прѣслѣдване и даже отъ откраднване.

Хербертъ съ голѣмо внимание слушаше всичко това. Въ пламеннитѣ му очи загорѣ огънь отъ нетърпение. Той са обърна къмъ спѫтника си съ вида на човѣкъ, въ памятьта на когото внезапно са е пробудило въспоминание и сега още пълно за него съ прѣлести.

— Кога бѣше това? съ живость попита той.

— Прѣди една година, отговори капитанина, въ врѣме на послѣдньо-годишното ми идване тука. Госпожа Ванъ-Рюйтеръ сама всичко ми е расказвала. Азъ ѫ съвѣтвахъ тутакси да освободи младитѣ, къмъ които тя толкова е расположена. Нъ, въобще свободна отъ прѣдразсѫдъцитѣ, вдовицата този пѫть не искаше и да ма слуша. Тя, право, даде ми думата си да обеспечи свободата имъ, подиръ смьртьта си, нъ азъ силно са съмнявамъ, да-ли и това е испълнила. Тъзи въ сѫщность добра жена има твьрдѣ хладенъ и флегматически характеръ.

Хербертъ са замисли и дълго врѣме мълча.

— Робство — това е националенъ грѣхъ! изведнъжъ заговори той. — Добра политика, нѣма какво да са каже, която са бои да нанесе ударъ на гнусния прѣдразсѫдъкъ! Като че ли съ робството непрѣмѣнно трѣбва да загинѫтъ и земледѣлието, и промишленностьта, и самото колониално могѫщество! Виждали ли сте вий нѣкога публиченъ търгъ на роби: тукъ комахай всѣкой день става. Но не сте ли видѣли? Дѣто ще са каже, вамъ прѣдстои да испитате нѣщо, отъ което сьрдцето ви ще са прѣобърне. Яванцитѣ сж миренъ, кротъкъ народъ, а то инакъ такъвъ порядъкъ въ работитѣ не би можалъ до сега да са държи.

Екипажа въ това врѣме достигна до главната улица на Батавия, мина покрай генералъ-губернаторския дворецъ, — закриви и са залюлѣ по широката Кралска площадь въ Велтевреденъ. Тъзи площадь, заобиколена отъ всичкитѣ четири страни

Digitized by Google

съ раскошни вилли, прѣдставляваше поразителна оживлена картина. Вечеръ при блѣщуканието на звѣздитѣ тя са прѣдставляваше като нѣщо вълшебно. Каруци търчѫтъ, пѣшеходци сноватъ — прѣимущественно малайци съ запалени факли въ ржцѣтѣ си и китайци въ националния си костюмъ: сламена шапка, дълга косичка, бѣла горня, широка, съ дълги ракави дрѣха и небесно-сини, широки и дълги панталони. Въ този непроглѣденъ видъ по-вече има отъ вѣкъ, отъ както на тълпи се движѫтъ по улицитѣ на столицата Ява. Тамъ нѣгдѣ дрънка звънчето на лимонатопродавеца, тука чувашъ пронизителнитѣ викове на продавача на плодове и на другитѣ дребни търговци. Потопенитѣ въ огънь вилли, тънѫтъ вердъ раскошнитѣ, грижливо уредени отъ тропическа растителность градини и заградени съ великолѣпна растителна ограда. Въ нѣкои отъ тѣхъ ечѫтъ веселитѣ звукови на музиката, прѣмѣсени съ барабанни бързи удари: това е знакъ, че тамъ са танцува.

Площада, съ навалицата и уживлението изглѣждаше като да е едно огромно увеселително сборищно мѣсто. Въ едно отъ неговитѣ кюшета царуваше непроницаема мѫгла. Червеникавото отражение на фенеритѣ отъ минувавшитѣ екипажи бързо падаше въ градината, задъ която, като задъ жива стѣна, се криеше виллата на госпожа Ванъ-Рюйтеръ. Градината повече приличаше на единъ дѣвственъ лѣсъ, недостѫпенъ нито за хората, нито за свѣтлината.

При входа, отъ двѣтѣ страни на рѣшетчанитѣ порти, като двамина гигантски стражари стояха двѣ високи, дебели дървета.

Екипажа са спрѣ. Всичко за 10 минути той достигна отъ столицата „За моряцитѣ“ до тука. Прьвъ излѣзе капитанина. Той плати на каруцарина и тръгна къмъ портитѣ. Хербертъ го послѣдва.

Гоститѣ или трѣбва да са почакали, или сѫ чули, че е спрѣлъ екипажа; нъ както и да е, а гѫсталака на градината незабавно заблѣщука и почна бързо да са приближава свѣтлина отъ факли. Изъ подъ бамбуцитѣ са подаде единъ малайски слуга съ чалма на главата си и въ дълга до петитѣ тъмночервена одѣжда. Той отвори вратата, хвърли единъ подозрителенъ поглѣдъ на кралимарковската Хербертова фигура, поклони са на капитанина съ свойственната на неговата раса унизителность, и мълчащецъ тръгна отпрѣдѣ имъ, като съ

факела усвѣтяваше пѫтя. Заглѫхналитѣ улички на градината, по които тѣ вървяха, приличаха на пѫтеки, скрити въ единъ непроходимъ гѫсталакъ отъ храсти и дръвцета, въ срѣдата на единъ тропически, дѣвственен лѣсъ.

Висящитѣ клонови често шибаха Херберта по лицето. Слѣдъ малко, показа са свѣтлина и изъ околната тъмнина: виллата на госпожа Ванъ-Рюйтеръ ясно са видѣ. Вратата и прозорцитѣ на едноетажната кѫща изглѣждаха да сѫ затворени добрѣ.

Водача са спрѣ до задния фасадъ на виллата и високо подигна факела. Капитанина, добрѣ запознатъ съ обичаитѣ на кѫщата, продължаваше пѫтя си, искачи са до тритѣ мря, морни басамака и влѣзе въ галерията. Хербертъ го слѣдваше. Като съглѣда слугата, който съ почетъ бързаше на срѣща имъ. капитанина пошепна на спѫтника си:

— Ето брата на Елима: юнакъ и пъргавъ, като котка! Какъ са поминавашъ, Сидине? съ високъ гласъ продължи той, като са обърна къмъ туземеца, на когото чернитѣ, блѣстящи очи въпросително са устрѣмиха на внушителната Хербертова фигура.

— Отлично, Господине! отговори младия слуга на капитановия въпросъ. На лицето му блѣсна една щастлива усмивка и два реда бѣли, като снѣгъ, зѫби са показаха въ устата му. — Да ви благослови Небето за вашето идване.

Хербертъ съ удивление слушаше и глѣдаше Сидина въ очитѣ, живото лице и огѫвнитѣ членове на когото подтвърдяваха благоприятния отзивъ на капитанина за него. Младия туземецъ бѣше облѣченъ въ дълга, пъстра, широка, съ дълги рѫкави горня дрѣха, прѣпасанъ съ поясъ прѣзъ крьста. Чернитѣ, кѫдрави коси около черноманястото му лице, токо рѣчи издутитѣ му ноздри, дебелитѣ му ясночервени устни и продълговатитѣ му очи съ ястребовъ поглѣдъ изъ подъ гѫститѣ му вѣжди, показваха туземното му происхождение.

— Прьвъ пѫть чувамъ малаецъ да говори по нѣмски! съ изумление забѣлѣжи Хербертъ. Сидинъ вървеше напрѣдъ, като показваше пѫтя на гоститѣ къмъ отворенитѣ врата на вътрѣшната галлерия, която бѣше слабо освѣтена и наредена съ меки столови и дивани.

— Нищо удивително нѣма въ настоящия случай, усмихнато отговори капитанина. — Майката на г-жа Ванъ-Рюйтеръ бѣ-

Digitized by Google

ше нѣмкиня: тя не приказваше и не искаше да приказва по нѣмски, нито по малайски, ако и много години, до самата си смърть, да е прѣживяла подъ сѫщия този покривъ, при ветя си. По нейна инициатива господинъ Ванъ-Рюйтеръ купи брата и сестрата, когато тѣ бѣхѫ още дѣца. Бабичката въпрѣки тукашнитѣ нрави, съ майчинска нѣжность са привьрза къмъ сирачетата и сама ги е учила на родний си езикъ, съ надѣжда да си въспита слуги, които да говорѫтъ съ нея по нѣмски. Трудно е да са намѣрѫтъ ученици по-благодарни, по-прилѣжни и по-даровити. Колкото по-вече сѫ са показвали способни бързо да схващѫтъ всичко, толкова по-ревностно са е занимавала съ обучението имъ добрата бабичка. Най-сѣтнѣ младитѣ робци достигнали до такава стьпень на развитие и образование, щото съ честь сѫ могли да са разговарѫтъ съ хора отъ добритѣ кржгове. Отъ това да-ли сѫ биле по-щастливи — това е други въпросъ. Азъ знамъ само, че слѣдъ смьртьта на благодѣтелката, която са отнасяше съ тѣхъ не като съ слуги, а като съ въспитанници, живота имъ получи съвсѣмъ друга боя. Покойния Ванъ-Рюйтеръ бѣше прѣкрасенъ человѣкъ, нъ твьрдѣ строгъ къмъ слугитѣ си и, като слѣдваше старитѣ традиции, изискваше отъ тѣхъ робска покорность. Почти сѫщото може да са каже и за сегашната госпожа Ванъ-Рюйтеръ.

— Странни хора! усмихнато забѣлѣжи Хербертъ, който съ внимание слушаше капитанина. Синдинъ въ това врѣме раствори прѣдъ тѣхъ джамлиитѣ врата и тѣ влѣзоха въ отворената галерия, покрива на която бѣше подпрѣнъ на желѣзни колонни, съ спустнати по отворенитѣ мѣста пердета. Пола на галлерията бѣше цѣлъ постланъ съ бѣли, мряморни, квадратни фигурки, въ нея бѣхѫ наредени столови, канапета и малки столчета, на тѣхъ чаши пълни съ цвѣтья. Въ края на хладната, отъ три-тѣ страни отворена, галерия, подъ една голѣма окачена лампа, бѣ сложена една раскошна вечеря за двама души.

Капитанина побърза къмъ ступанката, която при влизанието на гоститѣ, подигна са отъ канапето, до което близо стоеше една покрита маса. Хербертъ остана изотдирѣ. Госпожа Ванъ-Рюйтеръ съ удивление глѣдаше на него, вѣроятно, не ѝ стана твьрдѣ приятно отъ явяването на непознатия гость.

Капитанина, като приятель на тъзи кѫща, употрѣби всичкото си краснорѣчие, за да управдае посѣщението на Херберт-

Digitized by Google

та и да отрекомандува приятеля си, колкото са може по-добрѣ. Поне изглѣда на ступанката стана по-привѣтливъ. Тя бѣше отпаднала и облѣчена, по отколѣ отживѣлата мода. Въ заключение капитанина съ нѣкаква тържественость прѣдстави вдовицата на приятеля си Херберта. Ако Гроттеръ и да знаяше отъ приятеля си, че г-жа Ванъ-Рюйтеръ е така чудна въ обръщенията си, ако и съвсѣмъ да не са надѣваше за едно горѣщо приемание отъ нейна страна, той, толкова не по-малко са смути, когато тя, мълчеливо и безъ да го глѣда, му подаде ржката си.

Хербертъ са поклони и измърмора нѣколко учтиви думи.

— Тя много са е измѣнила . . . на-да-ли е здрава? — шепняше му капитанина, като отиваха къмъ масата безмълвно, покоряющецъ са на поканата на вдовицата. Синдинъ донесе и трети такжмъ за ѣдение.

Хербертъ нѣмаше врѣме да обърне внимание на забѣлѣжката на приятеля си относително болѣзненното промѣнение на красивото нѣкога лице на г-жа Ванъ-Рюйтеръ: сега много побѣляла и са прѣгърбила. Всичкото му внимание бѣ погълнато отъ появяването на една дѣвица изъ съсѣднята стая. Тя влѣзе, спустна очи надолѣ и са исправи срѣщу него, задъ стола на господарката си, готова да ѝ служи. Хербертъ мигновенно позна въ нея чудесната оная хубавица, която прѣди една година, двѣ вечери наредъ бѣше срѣщалъ по Кралевската площадь; нъ отъ тогава вече не бѣше ѭ виждалъ. Едвамъ днесъ той узна отъ капитанина, че Елима, отъ врѣмето, когато китаеца са помжчи да ѭ завладѣе, не била излѣзвала отъ кжщи; тъзи бѣше и причината, споредъ която той, ако и да употрѣби всичкитѣ си усилия, нъ другъ пжтъ не можа да са срѣщне съ нея.

И така, това прѣлестно сжщество, тъзи дѣвица съ нѣжна, черничка кожа, нъ не по-черна отъ тъзи, съ каквато са отличавжтъ европейскитѣ брюнетки, бѣше туземка, робиня! Този ангелъ на хубостьта и невинната грация — робиня! Хербертъ не можаше да снеме очитѣ си отъ прѣлестния образъ на чудесната мома. Живописния ѝ костюмъ до съвършенство очьртаваше стройнитѣ ѝ форми. Шитата ѝ съ цвѣтни шарки санга (рокля съ голѣми гънки до петитѣ) бѣше припасана прѣзъ крьста ѝ съ срѣбърен колань. На нѣжнитѣ ѝ ржцѣ блѣщяха гривни. Ако не бѣше почнало да мъглѣе прѣдъ очитѣ на Херберта, той би можалъ да забѣлѣжи и пантовкитѣ на безукоризенннитѣ крачка, отъ чер-

Digitized by Google

вено кадифе съ злато шити. Нъ отъ всичко най-много възхищаваха чудесно стъкмената и глава и учарователното лице на тъзи осемнадесеть-годишна мома. Гъсти, черни, коси красяха нейната глава, а чернитѣ ѝ очи пръскаха животъ и огънь. Колко студена му са стори сега, въ сравнение съ тъзи робиня, услѣпителна кокетка, която не отдавна бѣ го увлѣкла. Хубостьта на туземката бѣше съвсѣмъ друга: въ нея сияеше душа; отъ нея повѣяваше сърдечна топлина и неувѣхлива хубость, която са придава само отъ непорочностьта на чувствата.

На Херберта са чиняше, че той са намира въ нѣкой новъ вълшебенъ миръ. Мислитѣ и чувствата му бѣхж погълнати отъ обаятелното видѣние и той не знаяше гдѣ са намира.

Разсѣяно са намираше до чаниитѣ, които Сидинъ мълчеливо туряше и пакъ дигаше отъ масата. Не го очудваше вече странното безучастно отношение на ступанката къмъ гоститѣ. Той съвсѣмъ не чуваше рѣдкитѣ ѝ и едно-сложни думи, които тя нѣмъ казваше.

Сидинъ тури на масата една голѣма чорупка, пълна съ тропически плодове. Херберть съ удоволствие глѣдаше пъргавината, съ която Елима чистяше и разрѣзваше портокалитѣ за господарката си. Изведнъжъ галерията екна отъ единъ стиснатъ викъ и Херберть мигновено дойде на себѣ си. Той най-напрѣдъ обърна вниманието отъ окржжающитѣ го.

Г-жа Ванъ-Рюйтеръ, уплашена, показваше къмъ нѣщо на потона. Тя изглѣждаше, като да бѣше обезумѣла отъ страхъ. Очевидно бѣше, че нѣщо необикновенно са вършаше.

— Какво стана? избърбора Сидинъ и мѣтна очитѣ си отъ които излѣзваха искри, по направлението на кждѣто г-жа Ванъ-Рюйтеръ глѣдаше. Тю, за Бога, не са мърдайте! бързо измърмора капитанина, като са обърна къмъ Херберта. — Ако не ѫ разсърдинъ, тя, може би, сама ще са махне. Херберть едвамъ тогава забѣлѣза распространѣната по потона змия, която бѣше далечъ отъ тѣхъ на растояние всичко три метра. Тя лѣжеше неподвижна и малко бѣше си поиздигнала главата; само по зловѣщия блѣсъкъ на очитѣ ѝ и по трѣперанието на расцѣпения ѝ езикъ можаше да са познае, че тя е жива.

— Глѣдайте, тя са навива на кълбо!

Всички присжтствующи са вкамениха. Никой не са помръдваше. Всички, като потаиха дишанието си, замръзнаха на мѣстото си. Страшно бѣше да глѣда човѣкъ госпожа Ванъ-Рюй-

Digitized by Google

теръ. Страха ѝ всѣка секунда са уголѣмяваше: широкитѣ ѝ, ококорени очи бѣхѫ безумно устрѣмени върху една точка. Между това ней най-малко са падаше да са страхува. Отъ едната ѝ страна стоеше Сидинъ, рѣшителния видъ и мрачния поглѣдъ на когото ясно говоряха, че той ще прѣнесе себѣ си жьртва, нъ нѣма да допустне, щото утровната гадина да повредѝ господарката му. Отъ другата ѝ страна са намираше Елина. Послѣдната ѫ застрашаваше най-голѣмата опасность: отъ всичкитѣ тя бѣше най-близо до змията. Бѣдната дѣвица напълно съзнаваше неблагоприятностьта на положението си. Безъ да иска, тя устрѣми голѣмитѣ си, като звѣзди, пламтящи, очи на Херберта; никому другиму, освенъ въ неговитѣ рѫцѣ отдаваше тя участьта си и отъ него единственния чакаше спасение.

Змията до това врѣме спокойно лѣжеше на потона, навита на кълбо, нъ изведнъжъ, безъ всѣка видима причина, растѣгна са и са подигна на упашката си. Главата ѝ дойде почти на равно съ масата. Тя са взираше и като да изучаваше мѣстностьта, гдѣто внезапно са намѣри и която мѣстность така малко приличаше на бамбуковия гѫсталакъ, отъ гдѣто очевидно е припълзяла. Полегичка, едвамъ забѣлѣзвано, право като свѣщь, са подигаше на упашката си. Хербертъ видѣ, какъ са стрѣсна и потрѣпера Елина. Тя не снемаше отъ него довѣрчивия си, нъ въ сѫщото врѣме смьртно-тѫжовенъ поглѣдъ. Неисказанно му дожалѣ за нея. Очитѣ му свѣтнаха, като огънь, свѣтлина отъ неудьржима рѣшителность узари лицето му: той са рѣши каквото ще и да стане, безъ да жали себѣ си, да спаси дѣвицата.

Змията не мѣняваше положението си. Тя още са углѣждаше. Хербертъ безъ да маха очитѣ си отъ нея, прѣдпазливо извади отъ джеба си единъ чифтъ бѣли рѫкавици, каквито носѧтъ въ Батавия, тури ги на рѫцѣтѣ си, а послѣ тури още и другия чифтъ, които до това врѣме стояха до такѫма на капитанина.

Змията като да чу, че противъ нея са готви нѣщо не добро. Тя хвърли единъ зловѣщъ поглѣдъ на Херберта и свирѣпо му засѫска. Както и отъ напрѣдъ, той въ нея глѣдаше, полегичка расправи рѫкавицитѣ на дѣсната си рѫка и обтѣгна сѫщата си рѫка къмъ змията. Очевидно бѣше, че тя са готвяше да напада: Най-напрѣдъ смъкна са долѣ, нави са спирално, послѣ изведнъжъ са плѣсна и, като сѫскаше, отхвърли главата си назадъ и отвори устата си.

Digitized by Google

Блѣдния, като смрътникъ, Херберть пакъ не изгуби присѫтствието на духа си. Той видѣ, какъ страшната гадина, съ движението на челюститѣ си, показа скрититѣ си до това врѣме зжби. Ржката му сега са намѣрваше на едно растояние само около двѣ педи отъ нея.

На всѣка секунда можаше да са хвърли на него. По движението на челюститѣ ѝ, което едвамъ можаше да са забѣлѣжи, Херберть знаяше, че тя са кани да хапи. Отъ слѣдующата страшна минута зависяше живота или смъртьта на единъ, а, може би, и на нѣколко души.

Змията изведнѫжъ са хвърли право на него; Херберть не са уплаши.

Елима са впусна напрѣдъ, като да искаше да задържи самоотвърженния си и великодушенъ защитникъ и така силно изохка, щото змията, като да са уплаши, и са отмахна. Разбира са, Херберть и безъ това би излѣзалъ побѣдитель изъ страшната борба. Съ изумителна бързина той са впусна, улови змията за шията и, като въ менгиме, ѭ смачка въ мускулястата си ржка. Безъ да губи нито минута, замахна, колкото можá, и ѭ удари въ мраморното дюшеме: смазаната ѝ глава заприлича на безформенна каса. Всичко това така бързо са извърши, щото на Сидина, който са притече на помощь, не остана нищо, що да прави. Херберть взе усакатеното, нъ все още отвратително извиващото са тѣло на змията, подигна пердето и го исхвърли изъ прозореца. —Фитиль запъхтянъ отъ вълнение, извика Сидинъ. — По-скоро фитиль.

И колкото крака му дьржаха са спустна за него.

Херберть въ това врѣме бързо дойде при масата. Вижаше са, като че не чуваше похвалитѣ, съ които го обсипваше капитанша и че не забѣлѣзваше отстранението на г-жа Ванъ-Рюйтеръ; той като че ли позабрави и Елима. А тя, цѣла трѣперящецъ, клравена до единъ долапъ, съ сълзи на очитѣ си глѣдаше избавителя си. Херберть бързѣ махна ржкавицитѣ си и, като доближи ржката си до лампата, внимателно взе да ѭ разглѣжда.

— Нѣма нищо! прошушна той. — Ами това тука? Хъмъ!... една подозрителна дъмжица! Може би тя и нищо да не значи, но при все това — кой знае?

Спокойно взе отъ ржката на Сидина донесения фитиль, какъвто употрѣбявѫтъ въ Батавия за палението на цигаритѣ си. Една болѣзненна усмивка искриви устнитѣ му. Обърна са къмъ

стѣната и само по трѣпването на силнитѣ му раменѣ, можаше човѣкъ да познае, каква операция извършваше той надъ себѣ си.

Хладнокръвно изгори той съ фитиля подозрителната дъмжица, която, ако и да бѣше не по-голѣма, отъ колкото топчето на една иглянка, при всичко това можаше да таи утрова въ себѣ си.

— Това въ всѣкий случай е радикално, ако и мжчително срѣдство, забѣлѣжи капитанина, ласкаво като потупа Херберта по плѣщитѣ.

Хербертъ утвърдително кимна съ глава и помоли Сидина да му донесе тифтикъ, платно и, ако е възможно, по-вече вата. Едвамъ сега той забѣлѣза отсжтствието на ступанката.

— Гдѣ е госпожа Ванъ-Рюйтеръ? попита той. Надѣвамъ са, че уплашването не ѭ е повредило?

— Тя са отстрани, любезний Гроттере. Краката ѝ не държаха: тя са заваляше, като пияна. Нъ и приключението, въ дѣйствителность, бѣше ужасно? Когато прѣвържите раната си, азъ мисля, че и за насъ е вече врѣме да си отиваме.

— Да, ако всичко това не би имало лоши послѣдствия за госпожа Ванъ-Рюйтеръ.

Капитанина подигна рамената си.

— Разбира са, възможно е да ѝ стане злѣ. Нъ Елима е при нея и това ма успокоява... Ахъ не, прѣсѣче себѣ си: Елима е тука!

Нито капитанина, нито Хербертъ бѣхѫ забѣлѣзали какъ Елима, изнемощяла, са отпустна на стола до долапа и сѣдна на него, като, побивана отъ трьпки, притискаше рѫцѣтѣ на гѫрдитѣ си. Тѣ даже и не подозираха силата на вълнението, което бѣ ѭ обладало: то ѭ принуди да забрави длъжноститѣ си относително господарката си. Тя не снемаше очитѣ си отъ Херберта, като че на вѣки искаше да запечата въ сърдцето си образа на избавителя си. Една непрѣодолима, почти стихийна сила ѭ влѣчеше къмъ този человѣкъ, отъ херойския подвигъ на когото тя бѣше извънъ себѣ си. Въ нея внезапно са вроди и мигновенно израстна една безгранична признателность, отъ която увлѣчена, тя, едвамъ съзнавающа що прави, хвърли са на Херберта, улови лѣвата му рѫка, притисна ѭ силно къмъ устнитѣ си и мигновенно, съ бързината на уплашена сърна, са скри.

Слисания Хербертъ, като нѣмъ глѣдаше подирѣ ѝ. Той дойде въ себѣ си едвамъ тогава, когато капитанина усмихнатъ, като го тупна по рамото, забѣлѣжи:

Digitized by Google

— Тѣзи пълни съ блѣсъкъ очи и пламтящи страни, любезний Гроттере, ще ви причинятъ главоболие. Право, ний трѣбва вече да си вървимъ. Ето и Сидинъ! Подайте ми по-скоро ржката си: ний сега ще ѫ привържимъ и раната скоро ще зарасте.

Хербертъ мълчеливо глѣдаше, какъ капитанина са грижаше заради него и въ заключение едвамъ ли му и поблагодари, като разсѣянно му кимна съ глава.

Послѣ моряка го взе подъ ржка и двамата приятели оставиха кѫщата на Ванъ-Рюйтеръ, нъ като по-напрѣдъ са научиха отъ Сидина, какъ са чувствува неговата господарка.

По пѫтя Хербертъ не продума нито дума; капитанина не нарушаваше теченията на мислитѣ му. Само, когато му подаде ржката си, за да му пожелае лека нощь, той продума:

— Забѣлѣжителна вечерь. Надѣвамъ са, че никой отъ насъ не ще пострада отъ нея.

(Слѣдва).

ПАЗЕТЕ СИ ЗДРАВЬЕТО.

Пазете си здравьето,
Да го не хабите;
Пазете си челото,
Да го не пятните,—
Че здравьето е сила
Безцѣнна за вази,
А честьта е най-мила:
Трѣба да са пази.
Изгубишъ ли здравьето —
Изгубилъ си себя;
Запятнишъ ли челото —
Мрака е въвъ тебя.
Дѣто й здраво тѣлото —
Силна е душата;
Дѣто й чисто челото —
Весела е с'вѣстьта.

Д. Гинчевъ.

Digitized by Google

БУДИЛНИЦА.

Слънцето изгрѣло,
Цвѣтко още спалъ,
Въ тихото лѣгало
Кротко си лѣжалъ.
Пьструша видѣла,
Че ще закжснѣй
И така почнала
Пѣсень да му пѣй:
„Куткудѣкъ, куткудѣкъ
Куткудѣкъ!
Азъ ти нося яйце пакъ,
Яйце пакъ.
Стани Цвѣтко, та ма вижъ,
Та ма вижъ,
Стига толкосъ сънь да спишъ,
Сънь да спишъ;
Очитѣ са да умийшъ,
Да умийшъ;
Урока си пакъ да вижъ,
Пакъ да вижъ,
И в' школата да вървишъ,
Да вървишъ!
Куткудѣкъ, куткудѣкъ,
Куткудѣкъ,
Азъ ти нося яйце пакъ,
Яйце пакъ".

Ц. Гинчевъ.

МАЙСКА ПѢСЕНЬ.

I.

Какъ приятенъ, какъ приятенъ
Майский видъ изглѣжда,
Какъ чудесенъ, необятенъ
Мира са нарежда!

Какъ на всѣкждѣ вирѣе
Новъ животъ и радость,
Какъ въздуха вредомъ лѣе
Ароматна сладость!

Digitized by Google

Какъ отъ Истокъ величави
Зарите проникватъ,
И в' заспалите джбрави
Животъ прѣдизвикватъ!

И разбуждатъ са душите,
В' сладъкъ сънь заспали,
И поглѣждатъ на зарите
Птиченцата мали.

И простора проглашавятъ
Славѣйте с' пѣсни:
Екне гора и джбрава,
Екнатъ доли тѣсни.

Всичко пѣе и въздиша,
Шуми и внимава;
Вредомъ чудна сладость диша
Близката джбрава.

В' тоя рай, в' туй сиянье
На Мая чудесенъ,
Душата ми в' обаянье
Пѣе сладка пѣсень.

II.

Пѣйте, пѣйте, птички мили,
В' деня красенъ, майски;
Дайте мощь на ваш'тѣ сили,
Пѣйте птички райски!

Всрѣдъ шопота на листьята
Пѣсень разгласете;
Слѣдъ зарите, на цвѣтьята
Дружки вий бждете!

Чуруликайте дор' има
В' сърдцата ви пѣсни;
Нѣма вече люта зима —
Днесъ е Май чудесни!

На розите, на цвѣтьята
Живота настана,
На зрънцето въвъ земята,
На всичко в' Балкана!

Digitized by Google

Всичко днесъ с' душа горѣща
Трѣпва, са събужда,
И са радва, че усѣща
Отъ живота нужда.

III.

Ехъ, тѣз' зари благодатни
Всѣкиго не грѣютъ;
Колко души непонятни
В' тоя день жалѣютъ!

Колко жьртви на тѣглото
Нѣйде въ мрака стѣнятъ;
Колко сили подъ небото
Пропадятъ и вѣхнятъ:

Едни въ любовьта лъжовна,
Други в' заблужденье;
Едни в' борбата свѣтовна,
Други в' пѣснопѣнье!

Тия борби безконечни
Що свѣтъ изнориха!
Що гении вѣковѣчни
Тѣз' борби затриха! . . .

IV.

Не ма радвятъ ваш'тѣ пѣсни,
Птичета безгрижни,
Азъ надникважъ в' свѣта тѣсни,
В' борбитѣ му душни.

Ни звѣздитѣ по небето,
Нито дола тѣсенъ;
Ни цвѣтята по полето,
Нито Май чудесенъ;

Ни Балкана величави,
Що сега са ражда;
Ни на Витоша мъглява,
Дъха ма услажда.

Ехъ природа, ехъ природа,
Само ти живѣешъ,
Салъ ти дишашъ на свобода,
Цьвтишъ и вирѣешъ!

Digitized by Google

Само в' тебѣ, природо мила,
Живота не гасни!
Имашъ хубость, имашъ сила,
Имашъ зари ясни.

Имашь всичко, що плѣнява
Гнѣдката, окото,
Лѣкъ чаровенъ, що дарява
Отдихъ на тѣглото.

V.

Жалко само, че не могѫ
Да ти са нарадвамъ,
И че друга мисьль строга
Нази тукъ изядва.

Мисъль страшна, що ни води
В' бури непрѣстайни,
И слѣдъ себѣ жьртви плоди,
Жьртви непрѣстайни.

Жалко, птичета безгрижни,
Жалко зарадъ вази;
Тия пѣсни сѫ излишни,
Странни зарадъ нази.

Пѣсни никой днесъ не чуе,
Никого не стрѣскѫть;
Майски хубости на всуе
Прѣдъ очитѣ блѣскѫть.

Друга лира днесъ запява . . .
Други сънь захваща!
Пѣсень друга прогърмява,
Що свѣта расклаща.

В' тая пѣсень, в' тая лира,
Гонимъ идеала;
В' нея нѣма отдихъ, мира, —
Има борба цяла! . . .

София, 3 Май, 1888 год.

Алек. А. Узуновъ.

Digitized by Google

РАБОТНИКЪ.

Жега усилна . . . Съхне ми устата.
Тѣлото ми е виръ вода отъ потъ.
Азъ работя; не спира ми ржката—
На тѣжкий трудъ да видя скромний плодъ.
Отъ врѣмето е зданьето изгнило,
Кат' гърбавъ старецъ са надъ мене свило—
Отъ ударитѣ цѣло то трѣщи,
Готово е врьхъ мен' да са срути.
Запрѣний въздухъ стиска ми гжрдитѣ;
Нечистий прахъ напълня ми очитѣ;
То нищо е — азъ работя весь-день.
Фамилья имамъ, глѣда тя на менъ.
Въ праха, въ пѣка работя безъ почивка,
Нъ мжката посрѣщамъ съсъ усмивка.
Усилний пѣкъ язика ми суши;
Въздуха спрѣнъ гърлото ми души. . .
Да, трудно е . . . А какъ е въпъ приятно!
Съсъ всички хубости и добрини
Богъ наспори земята благодатно . . .
Но що са радвжтъ по-вече едни,
А другитѣ прѣкарвжтъ тѣжки дни?
Ей тамъ, подъ сѣнкитѣ дебели, хладни, —
На брѣстоветѣ листнати, грѣмадни,
Гдѣ бълболи планинския потокъ
Безгрижно, весело, като отрокъ, —
Расхожджтъ са за ржцѣ заловени . . .
Какъ ясни сж лицата имъ засиѣни!
Не знали сж умора нивга тѣ;
Оскждность, гладъ тѣхъ нивга не слѣтѣ.
Челата имъ сж гладки, кат' небето —
Не сж докоснати отъ ядовето . . .
Щастливцитѣ! . . . . Свободни сж отъ трудъ;
Не знажтъ лѣтѣ пѣкъ, а зимѣ студъ! . . .
Лицата имъ зефиръ тихъ расхлажда:
Потока думи сладки имъ обажда,
И славѣя отъ близкий гжсталакъ
Испълня имъ гжрдитѣ с' трѣпетъ благъ.
А колко тѣжкоази прѣживявамъ! . . .
Ехъ, що ми трѣбва да са огорчавамъ?
Тъй сждено—така ще са живѣй,
Ще работя, до гдѣ кръвьта ми тлѣй.
„Храни са с' потъ“ Богъ казалъ е Адаму:
Защо да са навьсвамъ отъ труда?
Безъ него мин'вжтъ нѣкои-си само,

Digitized by Google

А е по-сладъкъ съ трудъ добитъ плода.
А кой ги знай, тѣ да-ли сж щастливи,
Да-ли ги мисли не ѣдятъ горчиви? . . .

Ст. София.
7-й Декемврий, 1887 год.

Хр. Карашетковъ.

Ф Е Б Ъ.

Трѣпти, свѣтлѣй навредъ луната,
Блѣщятъ златнитѣ звѣзди,
Сияятъ редомъ по земята
И пръскятъ огнени лжчи.

И тихо вѣе нощний Фебъ,
Люлѣй той всичко сладострастно,
И носи редомъ той навредъ
Тжги и скърби невъзвратно.

И колко души в' тъз' минута
Сладко-сладко той прѣспива,
И на колко други още
Горки сълзи той пролива?!

София.

И. Н. М.

ПОСЛѢДНИ ДУМИ НА ЕДИНЪ УМИРАЖЩЪ ВОЙНИКЪ ПРИ ПИРОТЪ

Като духашъ, вѣтре хладенъ,
Толкозъ по небе,
Като ходишъ в' свѣта грѣшенъ,
В' села, в' градове,
Позапри са, милий вѣтре,
И въвъ моя градъ,
Та повикай в' града, вътрѣ,
Нещастний ми братъ;
Пришепни му тѣзи думи:
„На бойното поле,

Digitized by Google

Посрѣдъ удари голѣми,
Твоя братъ умрѣ . . .
За честь, слава и похвала
На Българский родъ,
В' бойно поле той остави
Коститѣ си в' гробъ".

г. Пиротъ.
18 Ноември, 1885 год.

Ил. Райчевъ.

Ж А Б А.

(Басна).

„Цьрвули нѣма —
Гайда иска".
„На голъ *тумбакъ* —
Сребърен ятанъ".

Плѣскали жаби в' тинака,
Пѣли весели в' вьрбака,
Една отъ друга по-врѣка
И 'сѣка пѣе, та крѣка.
А една глѣдала какъ ковѫтъ
Бивола, кат' го завалѫтъ,
И дигнала крака й тя на *ржтъ*
И иска да ѭ подковѫтъ.

Ц. Гинчевъ.

КОМАРЬ И МРАВЬЯ.

(Басна).

Ний лесно виждами
Чуждитѣ погрѣшки,
Пъкъ не съглѣждами
Нашитѣ *пилъшки.*

Веднъжъ Комаря-гайдаря,
Срѣщналъ Мравьята в' трѣвата
И — какво да разговаря —
Туй му хрумнало в' главата:

Digitized by Google

— „Кажи, кумице, Мравице!
Що ти й дебела снагата?“
— „Ам' тебѣ, куме Комаре,
Защо ти й тънка клъвката
И ти сж дълги краката?“
— „Не ми закачай клъвката,
Ни спомѣнувай краката,
Че ти изваждамъ чървата!“

Ц. Гинчевъ.

МЖСКА И ПЪРЧЪ.

(Басна).

— „А-бе! отъ кои бѣше ти?
(Виждъ какъ съмъ забравилъ!)
Какъ въвѣха баща ти?“
Пърча попиталъ Мжската.
— „*Хата* ми е вуйка“,
Катжра отговорилъ.

В' старо врѣме è имало много такива, —
А и днесъ отъ тѣхъ са понамѣрва, —
Като мжската, горди.
Моля, никой да са не сърди...
Азъ приказка приказвамъ,
А на лица не показвамъ.

Ц. Гинчевъ.

КОЙТО СѢЧЕ ВИЛА, ЖЕНА МУ УМИРА

(Народна приказка).

Имало едно врѣме една жена, която ѭ мърѣло да прѣде и да тче. Мжжъ ѝ, като ѭ мжрялъ, защо не прѣде и не тче, тя на[illegible] съ какво да са утърве: „Нѣмамъ хурка,—казвала тя,—нѣмамъ [illegible]алка, нѣмамъ мотовилка, съ какво да прѣдж и да мотая?“

Единъ день мжжъ ѝ казалъ, че ще иде въ гората да ѝ отсѣче [illegible] хурка и махалка и мотовилка. Като отишелъ въ гората и, като [illegible]гледналъ, дѣ ще намѣри мотовилка, дошелъ при единъ дрѣновъ ту[illegible]ръ; видѣлъ, че имало на туфера разсохати младоци за мотовилки [illegible] са приготвилъ да ги сѣче, а отъ гората му са исчуло гласъ: „Мото-

Digitized by Google

вила-вила! Който сѣче вила — жена му умира!“ Вслушалъ са той, вслушалъ, а гласа пакъ повтаря: „Мотовила-вила! Който сѣче вила — жена му умира!“ Мѫжа са уплашилъ отъ горския гласъ и не отсѣкалъ дрѣновитѣ мотовилки . . .

„Хайде, — рѣкалъ той на ума си, — да идѫ пò-нататъкъ, може тука да ма блазни нѣщо“ . . . и отишелъ пò-навътрѣ въ гората; намѣрилъ други пò-хубави младоци и пакъ са тъкиялъ да ги отсѣче, а гласа пакъ му са исчулъ: „ Мотовила-вила! Който сѣче вила — жена му умира!“

Зачудилъ са той и зелъ да са пита въ ума си: „Какъвъ ще бѫде този гласъ? Да-ли наистина е гласъ, или менѣ тъй ми са исчува? Ще идѫ още пò-навътрѣ“. . . Огишелъ той и още пò-навътрѣ, задълбилъ са въ гората; намѣрилъ хубави хурки, махалки и мотовилки и, щомъ са приближи при тѣхъ и щомъ дигне брадвата да ги отсѣче, пакъ чува: „Мотовила-вила! Който сѣче вила — жена му умира!“

Най-послѣ той са уплашилъ: не отсѣкалъ ни хурка, ни махалка, ни вила, ни мотовила, наранилъ си брадвата и си дошелъ угриженъ.

— „Кѫдѣ ти е мотовилката!“ — го запитала жена му, — защо не отсѣчи?“

— „А-бе, остави са, жена, ти не зна'шъ, що си испатихъ: щомъ дигна брадвата да сѣкѫ (какви хубави мотовилки бѣхъ намѣрилъ!) и единъ страшенъ гласъ изъ гората ми извика: „Мотовила-вила! Който сѣче вила — жена му умира!“ Азъ са прѣмѣстихъ пò-навътрѣ въ гората, намѣрихъ и тамъ пò-хубави и мисляхъ, че туй само тамъ ми са е исчувало. *Тамамъ* дигна брадвата — пакъ сѫщия гласъ: „Мотовила-вила! Който сѣче вила — жена му умира!“ Хай да са не види! Отидохъ пò-навътрѣ, да-но са отървѫ отъ гласа. . . И тамъ: „Мотовила-вила! Който сѣче вила — жена му умира!“ Хай да са не пръкне! Това не е на добро, да чувамъ горски гласъ. . . Може истина пъкъ урисницата на дѣцата да ма отвръща. . . Кой знае? . . . Нъ съ ушитѣ си го чухъ и не на едно мѣсто и не веднъжъ, а на много мѣста и много пѫти. . . Ето защо не ти отсѣкохъ“. . . Жената са зарадвала, че нѣма да ѫ каржтъ да прѣде и да мотае. . .

Ризата на гърба ѝ са додрала, проглѣдали ѝ са мѣсата, а, тя неще и да знай. Единъ день мѫжъ ѝ тръгналъ да иде на пазарь, а тя отъ далечъ му викнала: „Мѫжо, купи ми риза, и да е кѫска, ама да е новка!“ На мѫжа ѝ са счуло: „Купи ми гѫска“.

Мѫжа, като си пазарувалъ, каквото му трѣбало, купилъ и една гѫска, зелъ ѫ подъ мисца и си тръгналъ за у тѣхъ си. На пѫтя стигналъ кръстника си и го поканилъ да го заведе у дома си, за да го почерпи.

Като стигнали у дома му, отворили вратника, за да влѣзе на кръстника магарето и влѣзли въ двора, а жената въ туй врѣме тамамъ мѣсяла хлѣбъ, и пѣщьта горѣла. Дѣцата, като видѣли, че баща имъ си иди, искокнали да го посрѣщнѫтъ и зели да викатъ: „Тетю носи гѫска! Тетю носи гѫска!“ На жената пъкъ са счуло въ кѫщи: „Те-

Digitized by Google

ю носи кѫска". (Тя, като ѝ било на ума се риза, мисляла, че за кѫс-
ка риза викѫтъ дѣцата).

Като са зарадвала, че ще са ублѣче съ нова риза, тя съблѣ-
ла дрипитѣ отъ гърба си, свила ги на валмо, и ги хвърлила въ пѣщь-
та (пѣщьта горѣла). Ризата пламнала и станала на пепелъ. . . А
и, хубосницата, мѣси ли, мѣси. . . Подиръ малко дѣцата донесли гѫс-
ката и зели да викѫтъ: „Мамо, тетю купилъ гѫска! Тетю купилъ
гѫска!"

Жената видѣла, че са излъгала. . . Видѣла и крьстника
тукъ. . Какво да прави? . . . Затичва са задъ кѫщата при купата,
изтръгва единъ вилякъ сѣно, опасва го около себѣ си и отива пакъ
да мѣси. . .

Крьстниковото магари, като видѣло зеленото сѣно около жена-
та, впустнало са да ѣде; тя го ударила съ ръжена по главата, мага-
рето рѣвнало; крьстника са разсърдилъ; мѫжа са засрамилъ, жената
избѣгнала задъ купата и сичко са свършило. . . Крьстника си отиш-
елъ ни гостѣнъ, ни поенъ. . .

Жената, като видѣла, че заминалъ крьстника ѝ, върнала са
въ кѫщи и зела да си мѣта хлѣба въ пѣщьта, а мѫжъ ѝ казалъ ѝ да
си гуне въ ямурлука му.

Като са упѣкалъ хлѣба и като са наѣли, жената зела да го
пита шачишкомъ, защо не ѝ купилъ риза, ами купилъ гѫска?

—„Азъ гѫска чухъ, че ми каза, мари жена, и — ето — купихъ,
защото ми заржча; да си ми расправила добрѣ, че искашъ риза, азъ
ще риза щѣхъ да ти купя. . . Нѣма нищо . . . На вторъ пазарь, ще ти
купимъ и риза". Жената са умирила и са надѣвала за нова риза.

— „Азъ днесъ намѣрихъ майка ти и баща ти на пазарь, ка-
заватъ ни да идимъ на свадба: женятъ брата ти, хайде да идемъ!

— „Да бѣше ми купилъ риза, щѣхъ да додж, ами сега безъ
риза какъ ще отидж?"

—„Искашъ ли ти да додишъ? За риза е лесно: ще нат'варя
кацата на колата, ще туримъ вътрѣ сѣно, ще сѣднишъ въ кацата.
Като наближимъ селото, ще та оставя на края; ще идж да земна отъ
майка ти една риза; ще са ублѣчешъ и ще идемъ на свадбата и ний
като сичкитѣ хора! Кой ще та знае, че си нѣмала риза".

Жената са съгласила, нат'варили кацата на колата, влѣзла
вѫтрѣ, обвила са съ сѣно; мѫжа впрѣгналъ воловитѣ, повелъ колата
и „дръгулъ, дрънгуль" отивѫтъ на свадба. . .

Като стигнали до селото (тя била отъ друго село), мѫжа испрѣг-
нал воловитѣ, свързалъ ги у ярема и отишелъ да ѝ донесе отъ май-
ка ѝ риза. . .

Като го видѣла майка ѝ, че иди самъ-си, зела да го пита,
защо не е довелъ и жена си — дъщеря ѝ.

—„Доведохъ ѫ, какъ да не съмъ ѫ довелъ, ама ето ѫ на ко-
нца край село, неще да доди, иска да проводишъ гайдитѣ и тъпа-
нитѣ, да ѫ посрѣщнѫтъ", рѣкалъ мѫжа на тъща си.

Digitized by Google

Тьща му проводила гайдитѣ и тѫпанитѣ, да ѭ доведѫтъ. Подиръ гайдитѣ тръгнали сичкитѣ дѣца отъ свадбата и отишле да посрѣщѫтъ; мѫжъ ѝ, и той отишелъ.

Като вели да са приближавѫтъ, жената си издала главата изъ кацата и глѣда, да-ли мѫжъ ѝ носи риза, и пакъ са снишила. Като дошле още пò-близо, тя пакъ ѭ издигнала и най-послѣ, като са приближили, и като видѣла добрѣ, че мѫжъ ѝ си мандахара рѫцѣтѣ, безъ да носи нѣщо, искокнала отъ кацата и — бѣжъ, колкото ѝ дьржѫтъ краката . . . Дѣцата са пустнали да ѭ гонѭтъ и викали подирѣ ѝ: „дюу дюу!“

Мѫжа си впрѣгналъ колата, отишелъ на свадбата, расказалъ сичко на баща ѝ и на майка ѝ. Като са върналъ у дома си той завàрилъ жена си, че надѣнала хурката и прѣде. Тя била турила коматя на рамото си и хемъ прѣде, хемъ кѫса отъ него: нѣмала и врѣме да ѣде хлѣбъ. . . Ето тъй ѭ изцѣрилъ мѫжъ ѝ отъ мързела. И най-послѣ тя му казала, че тя са била скрила въ гората и викала: „Който сѣче вила — жена му умира!“

Записалъ *Ц. Гинчевъ.*

ЛЮТИЦА-БОГДАНЪ И АЙРАДИНЪ ВЪЙВОДА.

(*Народна пѣсенъ*).

Сѣдналъ ми е Лютица-Богдана,
Сѣдналъ ми е снощи да вечеря.
Чи щу бя му, Богъ-менъ, вечерята?
Вечеря му й лука и оцеда,
Лука и оцеда, и ръжена ляба.
Хемъ вечеря, — подъ мустакъ са смѣе.
Съглѣда го мила, стара майкя,
И Лютица хитромъ си попита:
— „Що вечеряшъ, Лютица-Богдане,
Що вечеряшъ, — подъ мустакъ са смѣешъ?
Дал' са смѣешъ, Богъ-менъ, на вечеря,
Ил' са смѣешъ, Богъ-менъ, на старостѣ?“
Проговоря Лютица-Богдана:
— „Нъ-ли питашъ, мила, старо майкьо,
На-ли питашъ, право да ти кажа,
Да ти кажа, и да те не лъжа:
Не смѣѭ се, Богъ-менъ, на вечеря,
Нит' се смѣѭ тебѣ на старостѣ.
'Ко се смѣѭ тебѣ на старостѣ,
Да би далъ Богъ и азъ да устарѣѭ,
И съ менъ, майко, така да се смѣѭтъ. . .
Зазная ли, майко, запомни ли,

Digitized by Google

Кога бѣхѫ разнирни години,
Та ходяше Айрадинъ въйвода,
Та ходяше съсъ петстотинъ души:
Старо губи, мале, младо роби,
Та зароби наша мила сестра;
Не юзе ѭ робиня да му е,
Най ѭ юзе своя ступàница,
Аази бѣхъ малъкъ, въвъ пелени,
Ала станахъ на юнашки нозѣ
И си грабнахъ тѣжка боздугана,
Да ударя Айрадинъ въйвода,
Запази го наша сестра Мана.
Отъ тогазъ сѫ толкова години!...
Та сега ми й той книга допратилъ:
Да си идѫ, борба да се боримъ,
Та да видимъ кой е по́-юначенъ,
Кой е юнакъ, юнакъ надъ юнака...
Да-л' да идѫ, да-ли той да дойде?"
А майка му тихомъ отговаря:
— „Болѣ иди, той да не дохожда,
Да ви глѣдамъ, майка, съсъ старостьта,
Какъ се бори зетя с' шурея,
Да ви глѣдамъ, милость да добивамъ".
Послуша си Богданъ стара майкя,
Та си стѣгна коня пехливана
И намѣтна тѣжка боздугана,
Та си тръгна въвъ равни друмове
И отиде край Айрадинъ-града.
Тамъ имаше до три бистри рѣки,
И край рѣки — до триста робини,
Та бѣляха това черно платно,
Бѣляха го, да-но избѣлѣе.
Говори имъ Лютица-Богдана:
— „Ей ви вази до триста робини,
Дѣка сѣди Айрадинъ въйвода,
Че щѫ идѫ, борба да се боримъ?"
Отговарѫтъ до триста робини:
— „Я замини, незнайно юначе,
Че видишъ ли воденичень кàмикъ, —
Дѣто биемъ това черно платно, —
Той го дига коню до зингия!"
Прѣведе се Лютица-Богдана,
Та прѣхвана воденичень камикъ
И го хвърли коню прѣзъ гривата.
Отговарѫтъ до триста робини:
— „Богъ ти в' помощь, незнайно юначе!
Като идешъ въвъ Айрадинъ-грàда,
Та си влѣзнешъ въвъ ѫнданъ чаршия,

Ти поглѣдни въвъ лѣвата страна,
Ще съглѣдашъ отъ мерджанъ сарае;
Дворове му с' дуваръ обградени,
Дуваре му отъ човѣшки глави, —
Една глава само още трѣбва,
Една трѣбва дуваръ да довърши. . .
Да запазишъ твойта руса глава,
Да н' дуградн високи дуваре!"
Замина ги Лютица-Богдана
И утиде у Айрадинъ-града,
Та си влѣзна въвъ зиданъ чаршия
И поглѣдна на лѣвата страна,
Че съглѣда отъ мерджанъ сарае,
И отиде на чимширни порти,
Та почука с' чуковатъ прьстенъ.
Той похлопа, а коня потропа,
Той повикна, а коня поцвилна.
Отвориха чимширени порти,
Посрѣщна го мила сестра Мана.
— „Добъръ ти день, мила сестро Мано!"
А сестра му нищо не отказа;
Улови му коня пехливана,
Не го води по равни дворове,
Въведе го въвъ нови яхъре
И му даде сѣно чемерика.
Лютица са по дворъ расхождаше
И изглѣдва отъ мерджанъ сарае.
Па се върна мила сестра Мана,
Та поведе Лютица-Богдана,
Въведе го въвъ нови зимници;
С' сладки манджи брата си гостила,
С' ройно вино брата напоила;
Ала турна въвъ вино утрова,
Да утрови своя мили брата.
Нъ-ли бѣ го винце спрѣварило,
Та бѣ лѣгналъ Лютица-Богдана,
Сладко заспалъ въвъ нови зимници,
А сестра му, върла му душманка,
Прѣвърза го за бѣлата шия,
Прѣвърза го с' три чаталъ синджири, —
На крака му три чифт' букагии, —
Ржцѣ свърза съсъ деветь конопа,
Десетия отъ бѣла коприна.
Па се качи въвъ мерджанъ сарае,
Па викнала, колко е можала:
— „Яла, яла, Айрадинъ-въйводо,
Айрдине, мое първо либе!
Тиве 'одишъ съсъ петстотинъ души,

Digitized by Google

'Одишъ горѣ по гора зелена,
'Одишъ долѣ по поле широко,
'Одишъ, либе, роби да си робишъ,
А азъ сѣдѫ у мерджанъ сарае,
Ала сьмъ ти лова уловила,
Уловихъ ти най-върлия душманъ!"
Дѣ ѫ зачу Айрадинъ въйвода,
Че поведе до петстотинъ души,
Заведе ги въвъ Айрадинъ-града,
Въведе ги въвъ равни дворове,
Остави ги караулъ да вардѫтъ;
А той влѣзе у нови зимници
И съглѣда Лютица-Богдана,
Че си дигна лѣвата си нога,
Лѣва нога съсъ чизма обута,
И си ритна Лютица-Богдана.
Богданъ трѣпна, тръпно са събуди,
Та покѫса три чаталъ синджири
И покѫса три чифт' букагии,
И покѫса до деветь конопа.
Богъ да убий десетия конопъ,
Десетия отъ бѣла коприна,
Врѣза му се в' рѫцѣ до кокала,
Прѣдаде се Лютица-Богдана. . .
Помоли се Лютица-Богдана,
Помоли се Айрадинъ-въйводи:
— „Хей та тебѣ Айрадинъ-въйводо,
Айрадине, ти мой милни зетьо,
Не губи ме в' твойтѣ равни двори,
Най ми пустни тройца телляли,
Да си викѫтъ низъ Айрадинъ-града:
„Сбирайте се, мало и голѣмо,
Та излѣзте в' Айрадинско поле,
Да глѣдате, сеирь да чините,
Какъ ще гине шурея отъ зетя!"
Послуша го Айрадинъ-въйвода:
Викали сѫ тройца телляли,
Викали сѫ низъ Айрадинъ-града,
Събрало се мало и голѣмо,
Та излѣзли в' Айрадинско поле;
Извадиха Лютица-Богдана,
Извели го до петстотинъ души;
Избрали сѫ тройца джелляти,
Да му земѫтъ руса, буйна глава.
Приколи се Лютица-Богдана:
— „Хей ви вази тройца джелляти,
Пустнете ми рѫчица лѣвица,
Да съблѣкѫ сирмено елече,

Да го дарѫ на мойто унуче,
Да запомни, че е уйкя ималъ!“
Чули сѫ го троица джелляти,
Отвързали му рѫчица лѣвица,
А той бѣше сир'махъ лѣвичеринъ,
Та подскочи на юнашки нозѣ,
Хемъ си грабна тънка, остра сабья,
Развьртѣ се на-лѣво, на-дѣсно,
Та погуби до петстотинъ души
И пристигна Айрадинъ-въйвода:
Улови го за дѣсната рѫка,
Съсѣче го в' Айрадинско поле.
Повърна са Лютица-Богдана,
Та отиде Айрадину в' двори,
Посрѣщна го мила сестра Мана,
Той отрѣза нейна руса глава
И ѫ гуди у конската торба,
И запали отъ мерджанъ сарае,
И улови до три унучета,
Та ги хвърли въвъ буйни огнове,
Да не растѫтъ и да не порастнѫтъ,
Какъ порастнѫтъ душманлѫкъ да чинѫтъ.
Расчуло се у-вредъ на далеко,
Че загина Айрадинъ-въйвода.
Повърна се Лютица-Богдана,
Та распустна до триста робини,
Коя отъ дѣ й, дома да си иде.
Отиде си Лютица-Богдана,
Отиде си въвъ равни дворове,
Та повика Лютица-Богдана:
—„Излѣзъ, налѣзъ моя стара мале,
Че ти нося тѣжка армагана,
Прати ти го мойта сестра Мана,
Ей го мале, въвъ конската торба:
Пратила ти една лебеница“.
Възрадва се старата му майкя,
Па юзела тая конска торба.
'Га надникна въвъ конската торба,
Съглѣдала щеркина си глава
И си викна жално да си плаче:
— „Ой Богдане, отъ Бога да найдешъ!
Защо закла милата си сестра! ?...
А Богданъ ѫ тихо придумваше:
— „Мълчи мале, мълчи стара мале!
Издаде ме мойта мила сестра,
Прѣдаде ме, мале, Айрадину;
Изведоха ме съсъ петстотинъ души,
Изведоха ме в' Айрадинско поле,

Digitized by Google

Отредиха до трима джелляти,
Да ми земнатъ руса, буйна глава.
А то бѣ са Богу нажалило:
Не можиха меня да погубятъ,
Азъ имъ върнахъ и си имъ надвърнахъ,
Да се помни за моята сестра,
Да се помни до вѣка и амина,
Кога си е брата издавала,
Издавала, братъ й да загине.
Тогава му майкя му продума:
— „Да ми си живъ, Лютице-Богдане,
Що дирила, тя е намѣрила!...
Отъ тогава й пѣсня останало,
Да се пѣе, да се спомѣнува:
Сестра брата кога ще прѣдава!...
Да си смисли Манината глава!...
Да не бѣше туй чудо ставало,
То не бѣ са сега приказвало!...
На здравье ви кумове, сватове!
Добрѣ сте ми пѣсень послушали,
Дайте сега кому колко й драго
И пийнете това винце благо!

(Слушана отъ Лука Петровъ—свирецъ, родомъ отъ г. Панагюрище, въ 1884 г., 15 Ноември, въ г. Вратца).

Записалъ *Д. Гинчевъ.*

СТОЯНЪ.

(*Стара народна пѣсень*).

Имала й мама, имала й
Едниго сина Стояна,
Скришомъ го й мама хранила,
По-скришомъ ще го ужени.
Бързала да го ужени,
Да го не чуятъ войници,
Днеска му й била свадбата,
Утрѣ му *хаберъ* довтаса:
Стоянъ на войска да иди.
Стоянъ мами си думаши:
— „Моли са, мамо, на тетя[1]),
Тети на войска да иди“.
Мама Стояну думаши:

[1]) Тетя, тейка.

Digitized by Google

— „Стоене, синко Стоене,
Баща ти й, синко, устарѣлъ,
Не можи на конь да ѣзди,
Не можи пушка да хвърля,
Нито пъкъ с' сабя да сѣче".
Стоянъ си жално заплака...
Булка му влѣзе в' градинка,
Набрала й цвѣтье сѣкакво,
Накити китка смѣсена,
Чи на Стояна думаши:
— „На ти, Стоене, тъзъ китка,
Денѣ ѭ носи на глава,
Вечерь ѭ туряй на роса;
Кога ти китка повѣхне —
Тогизъ ще ми е мѣната.
На ти Стоене, тозъ прьстѣнъ
Носи го и го поглѣждай —
Кога му камькъ излѣти,
Тогизъ ще ми е свадбата".
Стоянъ с' войници отиди,
Булчи подъ було остави....
Седѣлъ е деветь години,
Булката го е чакала,
Деветь е була съдрала,
И десетото тькала.
Отъ какъ си Стоянъ замина,
Три пѫти й село градъ било;
Синкитѣ на кракъ стѫпили
Булката да си уженькъ, —
Сторили и направили.
Стоянъ си китка поглѣдна —
Китката му й увѣхнала;
Кога си прьстенъ поглѣдна —
На прьстенъ камькъ излѣтялъ.
Жално си Стоянъ заплака.
Войници думѫтъ Стояну:
— „Стоене, младо войниче,
Защо си жално заплака?"
Стоянъ войници' думаши:
— „Снощи ми хаберь довтаса,
Мама ми лѣжи — умира".
Войници думѫтъ Стояну:
— „Стани, Стоене, иди си".
Като си Стоянъ отиди,
Булката що' ѭ вѣнчали,
Вѣнчали и ѭ завели.
Стоянъ на свадба отиди,
И на трапеза присѣдна.

Digitized by Google

За булка крьста беряха —
Стоянъ си пустна прьстена.
Като си крьста внесоха,
Булка подъ було продума:
— „Че кой си пустна този прьстенъ?“
Сватови булки казаха,
Кой си е пустналъ прьстена, —
Булката навънъ налѣзи,
Право в' Стоянови утиди.

Записалъ Н. К. Поповъ.

Трѣвна.

12 Марта, 1886 год.

ОТЪ ВИТОША ДО РОДОПА.

(България, Румелия и Турция).

Пѣтни бѣлѣжки прѣзъ 1883 година.

Отъ Хр. П. Константиновъ.

---

23 Юний.

(Взимание отпуска.— Софийско Градско-Общинско управление.— Софийско Градоначалство. — Тръгвание. — Пазарь въ София. — Пѣть отъ София къмъ Вакарелъ.—Село Горубляне и Горублянскитѣ ханове. — Новий-Ханъ).

Петь години и петь мѣсеци бѣхъ са изминали отъ какъ не бѣхъ си ходилъ въ родния край. Затъжило ми са бѣ за роднини и приятели, искаше ми са да видя прѣлестния планински край, въ който бѣхъ живѣлъ и порастналъ до 20-годишната си възрасть. На 16-й Юний поискахъ отпускъ отъ началството си, на 20 й ми са разрѣши.

Понеже щѣхъ да заминувамъ прѣзъ двѣ граници, трѣбваше ми задграниченъ паспортъ; заради това, щомъ ми са даде отпускъ, отидохъ въ Градско-Общинското Управление, за да ми дадатъ нуждното свидѣтелство, на основание на което да си извадя паспортъ отъ Градоначалството. Отъ Градско-Общинското Управление ма проводиха да си зема пò-напрѣдъ свидѣтелство отъ участковия агентинъ. Но това не било лесна ра-

Digitized by Google

бота, особенно въ София. За три дена деветь пѫти го търсихъ и едвамъ на десетия пѫтъ, днесъ, го намѣрихъ при Жежки Бунаръ. Заобиколили го бѣхѫ нѣколцина дрипави евреи, за да имъ издаде нѣкакви свидѣтелства. Прѣдставихъ му двама поржчители и той ми написа съ получърковни букви свидѣтелство, че не длъжѫ никому нищо и че могѫ да отидѫ вънъ отъ Княжеството. Като прѣдставихъ това свидѣтелство въ Общинското Управление, написаха ми друго, за 30 стотинки, и въ 10 часа отидохъ въ Градоначалството, подадохъ го Карновичу, съ молба да ми са даде по-скоро задграниченъ паспортъ.

— Ну что за чорту здесь написали, — продума той сгорѣщено.

— Свидѣтелство, г-нъ Градоначалникъ, — му отговорихъ.

Да вижу, что свидѣтельство, но ето свидѣтельство ничего не стоитъ и Ви не получите паспортъ, у насъ теперъ новія распоряженія, — каза той.

— А какво трѣбва да направя, — попитахъ го.

— Идите къ г-ну Секретарю и онъ посовѣтуетъ Васъ,— каза Карновичъ и ми повърна свидѣтелството.

— До свиданія, до свиданія.

Отидохъ при Секретаря му. Той бѣ левантинецъ, италияно-грькъ, и вмѣсто да си държи упашката, като чуждестранецъ, малко по-настрана, споредъ турската пословица за ебанжийското куче, той бѣ вирналъ носа си на високо и биля не отговори на българското „добро утро“. Като му подадохъ свидѣтелството и му казахъ, че Градоначалника ма проводи до него, за да ми расправи за нѣкаква нова распоредба, той ми каза че прѣдставеното свидѣтелство не чиняло нищо, че трѣбвало да ми са издаде друго, въ което да са казва, че не подлѣжѫ на военна повинность и че не съмъ зачисленъ нито въ запаса, нито въ опълчението. За да подкрѣпи думитѣ си, той ми прочете едно циркулярно отъ Министерството на Вътрѣш. Дѣла, което туряше всевъзможни прѣчки на младежитѣ отъ 18—26 год., за да не могѫтъ да отивѫтъ задъ граница.

Ами сега, какво да са прави? Трѣбваше да са търси друго срѣдство, а врѣме нѣмаше. Оттърчахъ пакъ въ Градско-Общинското Управление и са уплакахъ, че свидѣтелството не струва пари. Тѣ са зачудиха. Вѣроятно, циркулярното, което тъкмо утриньта бѣ дошло до Градоначалството, не било пристигнало още въ Градско-Общинското Управление. Не ми оста-

Digitized by Google

ваше друго, освѣнъ да замина отъ София безъ поспортъ; затова, измолихъ кмета, г-на Сукнарова, та ми издаде едномѣсечно прѣходно свидѣтелство до Ихтиманъ, отъ гдѣто, намислихъ, да си извадя румелийски паспортъ, който е и по-голѣмъ, и по-паренъ, и съ султанска тура и тризначенъ, и, слѣдователно, по-прѣдставителенъ за въ турска земя.

На 11 часа са простихъ съ другаритѣ си въ Министерството, които, като знаяха цѣлта на отиванието ми въ отпуска, пожелаха ми „текъ да пòда, чифъ да дойдѫ“. Отидохъ си въ кѫщи, поядохъ на-двѣ на-три, догдѣ талигаджията натовари сандѫчето ми и го закара въ Хаджи-Мановия Ханъ, отъ гдѣто имаше да заминувѫтъ и други талиги за Пловдивъ. Въ 3 часа отидохъ на Стамболската капия, за да притекѫ колата и дружината, които, като са позабавиха, трѣбваше да почакамъ.

Бѣше Четвьртъкъ, и площадьта при Стамболската капия, гдѣто са кръстосвѫтъ улицитѣ Цариградска и Окрѫжний-Булевардъ, бѣше пълна съ кола, товарени съ дървета, дъски и дърва. Колкото са видяше пѫтя отъ София къмъ Гурубляне, приличаше на живъ движимъ плѣтъ, отъ кола и хора, идущи отъ Бѣлювско, Вакарелско, Ихтиманско и Самоковско. Пазарния день въ София е Петъкъ, но пазаруванието са захваща въ Четвьртъкъ слѣдъ пладнѣ. Ближнитѣ до града селяни дохождѫтъ въ Петъкъ утрината, а по-далечнитѣ пристигѫтъ въ Четвьртъкъ слѣдъ пладнѣ, за да си купѫтъ и продадѫтъ до вечерьта и да имѫтъ врѣме да са върнѫтъ въ Петъкъ или Сѫббота. Въ София става голѣмъ пазарь. Освѣнъ отъ наредените по-горѣ краища, тукъ доходѫтъ на пазарь отъ Радомирско, Грахово-поле, цѣлото Софийско-поле, Планината, краището Буджака, Орханийско и дори отъ Златишко. Натрупванието въ Българската столица на многобройно население съ по-истьнченъ и по-раскошенъ животъ, не можаше да не повдигне цѣната на прѣдмѣтитѣ за ѣдение, пиене и градежъ, и пословицата „София—ефтения“ са вижда още лъжлива на новитѣ софийски жители. Ето защо, отъ 7, 8, 10, и повече часове далечнина, са завървѫтъ селяни и селянки и, между другитѣ товари, донасѫтъ на-рѫки и голѣмо количество кокошки, яйца, масло и др., които, като продадѫтъ, купуѫтъ си съ паритѣ: соль, сапунь, кърпи и други женски и мѫжки пакити.

Ако и да не е Петровъ-день знаменитъ праздникъ въ

Digitized by Google

София и околностьта ѝ, по причина на полската работа, пакъ прѣдпетровденския пазарь бѣ голѣмъ. Особенно, много дъски и дървета бѣхѫ надокарани отъ Бѣловско и Самоковско. Дърветата и дъскитѣ сега имаха висока цѣна, защото и правителственнитѣ и частнитѣ сгради въ София не захващѫтъ да ги градѫтъ по́-рано отъ Май и Юний. Това е лошъ навикъ и съ лоши сѣтнини, тъй като сградитѣ са свършвѫтъ чакъ по Октомврий и не могѫтъ да изсъхнѫтъ. Тоя лошъ навикъ, да са правѫтъ сградитѣ безъ врѣме, води началото си отъ това, че правителственнитѣ инжинери — чужденци специалисти, лѣтно врѣме работѫтъ плановетѣ за правителственитѣ сгради, а есенно и зимно врѣме градѫтъ сградитѣ, нѣщо, колкото пагубно за държавата, толкова и срамотно за инжинеритѣ; а частнитѣ хора, ако и да си приготвѫтъ градежа по́-отрано, но до като да измѣрѫтъ мѣстата си, до като направѫтъ планове за сградитѣ си, до като тия планове да са прѣглѣдѫтъ и удобрѫтъ отъ Градско-Общинското Управление и отъ М-вото на Общитѣ Сгради и до като имъ са позволи, слѣдъ като прѣминѫтъ много митарства въ Общ. Управление, пролѣтьта си отива и чакъ по Юний захващѫтъ сградитѣ си. За ненаврѣменното градение сгради въ София влияе още и влажната софийска пролѣть, която не позволява за ранното работяние и пѣчение на тухлитѣ.

На площадьта, при Стамболската капия, става многолюденъ пазарь, защото тукъ са продавѫтъ, както казахъ по́-горѣ, дъски, дървета и въглища. Българи, евреи и цинцари отъ града, обикалѫтъ селянитѣ и съ разни приказки искѫтъ да понижавѫтъ цѣнитѣ на продаваемитѣ нѣща; ала и селянитѣ са сдумвѫтъ, та опрѣдѣлѫтъ почти равни цѣни за еднокачественни и еднокаличественни прѣдмѣти. (Пазарния язикъ е Българский. Всичкитѣ дошленци отъ други народности, принудени сѫ да са шлевѫтъ криво-лѣво по български, кога пазарувѫтъ). Купувачитѣ са уплакватъ на продавачитѣ, че нѣмало алѫшъ-веришъ, че паритѣ биле кесать и т. н. На тия доводи продавачитѣ противопоставѫтъ далечнината на селата, а особенно на горитѣ имъ, мѫчнотиитѣ до приготвянието товаритѣ, бариерното право и митото на границата. И наистина, митото при границата и бариерното право въ София, бѣхѫ тоже подскѫпили вноснитѣ за потрѣбление нѣща.

Въ 4 часа задрънчаха талигитѣ отъ къмъ Окрѫжний Булевардъ. Като са покачихъ, пияния талигаджия жулна конье-

Digitized by Google

тѣ и даде имъ пѫтя. София остана задъ насъ. Врѣмето бѣше много приятно за пѫть. Прѣди единъ часъ бѣше малко поросило дъждецъ и бѣше са смалила горѣщината, та че и прахъ не са вдигаше по шоссето.

Шоссето отъ София къмъ Вакарелъ е разровено на много мѣста. Това шоссе е правено въ турско врѣме, а е прѣправяно послѣ изново отъ Българското правителство. Поправянието на това шоссе, което е погълнало много голѣми суми български левове, е свързано съ разни истории за злоупотрѣбления. Като не му е мѣстото сега и тукъ да са расправямъ тия нѣща, ще спомѣна само, че това шоссе и сега са поправяше по стопански начинъ отъ Соф. Окр. Инжинеръ Пиваровича. Имаше тукъ-тамъ купчинки чакълъ *(трошлякъ)*. Нигдѣ изъ пѫтя не са виждаше пѫтенъ вардачъ. Види са и тѣ да сѫ биле отишле на пазаря въ София. Моста надъ Дървенишката рѣка, правенъ прѣди година и половина по европейски планове, отъ европейски инжинери, не въ България родени прѣдприемачи, бѣ започналъ да са съсипва отъ страчитѣ. На моста блѣщяха вапсани дърва отъ странитѣ, а основитѣ му, градени отъ рѣчни тупласти камьни, зѣяха безъ варъ. Европейска майстория. Сякашъ, че инжинеритѣ сѫ са учили само на калпазанлъци.

Близо до моста стърчи и една бѣлосана колиба за пѫтищитѣ вардачи. Едвамъ нѣколко мѣсеца бѣхѫ истекли отъ какъ бѣ направена за 1,800 лева, освенъ добавъчнитѣ нѣколко стотини, дадени на прѣдприемача ужъ като възнаграждение за добросъвѣстно испълнение на условията; тя бѣ закапала отъ единия си край. До толкова добросъвѣстно бѣ изработена тая колиба и до толкова хубавъ надглѣдъ е имало отъ страна на правителственния скѫпо плащанъ инжинеръ, щото дъжда бѣше разнилъ почти всичката вънкашна мазаница. Такива колиби до сега сѫ направени 19 по шосетата отъ София за Ломъ, Орхание, Вакарелъ и Кюстендилъ. Европейцитѣ инжинери имъ сѫ турили европейски имена *кантониерки* и *кантониерски бараки*, както и на вардачитѣ на пѫтищата — *кантониери*.

Минахме и моста надъ р. Искъръ, който тъй сѫщо много пари е погълналъ, слѣдъ като инжинеритѣ развалиха старя мостъ. Стигнахме Горублянскитѣ ханове при с. *Горубляне*. Селото лѣжи три километра на дѣсно отъ друма. Отъ София до Горублянскитѣ ханове има тъкмо 10 километра. Споредъ народоброението отъ 1 Януарий 1881 год., въ селото имало 84

Digitized by Google

сгради, въ които живѣяли 84 домакинства съ 631 думи ж. (322 м., 309 ж). жителитѣ са занимавѫтъ съ земледѣлие и скотовъдство. Тукъ правѭтъ хубаво сиренье. Горубляне е въ Софийский окрѫгъ, Софийска околия.

Горублянскитѣ ханове сѫ прости ниски колиби, покрити съ керемиди. Три ханчета има отъ дѣсно на друма и едно отъ лѣво. Въ тия ханчета пѫтника може да намѣри ръженъ хлѣбъ, сиренье, суджуци, чирози, пастарма, вино и ракия. Имѫтъ и по нѣкоя стаичка за приспавание. Слѣзохме въ едно ханче, за да са отморимъ. Тука са бѣхѫ запрѣли много селяни отъ Самоковско и Вакарелъ. Тѣ караха дьрвени нѣща за продань въ София. Нѣкои дьрвени нѣща, като ка́шове за самари и колела за кола, тѣ продавѫтъ още въ Горубляне на ханджиитѣ, които пъкъ ги прѣпродавѫтъ или на други пазарджии, или па прѣкупници отъ София.

Слѣдъ половина часъ потѣглихме да слѣдваме пѫтя си прѣзъ покрития съ бьршинитѣ на вьрбитѣ друмъ. Нѣколко минути са върви, токо рѣчи, подъ зелени вьрби, засадени едно врѣме отъ двѣтѣ страни на шоссето. Слънцето заникнуваше, когато заминахме мѣстото, гдѣто отъ Вакарелското шоссе са отдѣля единъ клонъ къмъ Лозенъ за Самоковъ. Още по́-надолу ни застигна мрачината. Каруцаря ту запѣваше и недопѣваше нѣкоя пѣсень българска, грьцка или турска, ту ми приказваше тѣглилата си въ Шипка, гдѣто неволно е билъ принуденъ да стане комита, като билъ заробенъ отъ Русситѣ, заедно съ много други мекереджии на турската войска. Часа по 10 $^1/_2$ вечерьта въ прохладна тьмнина стигнахме въ Новий-Ханъ и слѣзохме въ едно ханче, което е близо до пѫтя.

Това село отстои 25 $^1/_2$ килом. на истокъ отъ София и лѣжи и отъ двѣтѣ страни на друма. На 1 Януарий 1881 год. то е имало 101 кѫщи, 101 домакинства съ 264 жит. (348 м., 316 ж.). Отъ лѣвата страна на друма има нѣколко ханчета за пѫтницитѣ. И тукъ кѫщитѣ сѫ малки, ниски, по́вечето отъ прътье и калъ. Часть отъ тѣхъ сѫ покрити съ слама, а часть съ керемиди. Въ селото има малка черквица и при нея училище. Учитель едвамъ за тая година пьрви пѫтъ билъ цѣненъ. Отъ какъ е освободена България училищенъ инспекторъ само единъ пѫть е стѫпалъ въ това село. По́-нататъкъ, всѣкий може да заключи за напрѣдъка на училищата въ Софийско поле.

Digitized by Google

Новия Ханъ спада въ Ново-Селската околия, Софийски окрѫгъ. Въ турскитѣ оффициални книжа са четѐ *Ени-Ханъ* и това име му е придадено отъ единъ голѣмъ бегликски ханъ съ пространенъ, обграденъ съ дебели каменни стѣни, дворъ. Хана е растуренъ още въ турско врѣме и сега сѫ останали само четиритѣ стѣни на главната сграда, но и тѣ сѫ полуразрушени. Развалинитѣ на хана сѫ отъ лѣво на друма, при западния край на селото. Тѣ ни напомнюватъ славнитѣ години на турското царство, а заедно съ това прѣдставлявatъ ни сегашното му разнебитено положение. На югъ отъ селото, въ единъ долъ, има развалини отъ староврѣмска черква Св. Петка, а надъ черквата на едно бърдо — развалини отъ крѣпость.

Това село е прѣходъ отъ шопското облѣкло къмъ тракийското. До тукъ са виждатъ бѣлитѣ опънати гащи и червенитѣ *поджаничета* — единъ видъ алени фесчета, ушити отъ мѣстна материя. Въ това село исчезва и Софийското *че, чемъ* и отстѫпва мѣстото си на Самоковското *же* и *жемъ*. Та и облѣкло тукъ е смѣсено и клони ту къмъ Софийското, шопско, ту къмъ Вакарелското, тракийско.

Моя талигаринъ спрѣ въ хана на единъ станимашки талигера. Въ тукашнитѣ ханове има по-вече пригоди. Има по-хубаво вино, намирatъ са пѣчени пилета, пържени и варени яйца, прѣсно и кисело млѣко и хубаво сиринье. Ала тукъ не може са спа въ ханищата отъ бълхи и дървеници, ако пѫтника не е сбитъ добрѣ отъ талигата, или колата.

24 Юний.

(Излизание отъ Новий-Ханъ.—Побитъ Каникъ. — Работници по шосето. — Вакарелкитѣ подиграватъ една гражданка. — Слугата на Латифъ бея. — Вакарелъ. — Граница. — Влизание въ Румелия. — Истинанъ).

Още рано зарaньта, попа заклепа клепалото. Деня бѣше праздникъ, Янювъ-день. Талигаритѣ са развикаха изъ ханската врѣва и всичкитѣ пѫтници са събудиха. Ханджията бѣ тутъкъ на огъня да възвари една харания млѣко. Закусихме, расѫтихме са и потѣглихме отъ Новия-Ханъ тъкмо тогава, когато слънцето изгрѣваше.

Отъ Новий-Ханъ нататъкъ, друма постъпенно са издига, до гдѣ най-послѣ са въскачва да прѣсѣче източната прѣграда — Вакарелскитѣ планини — на Софийско поле. Върху най-пър-

Digitized by Google

вото бърдо, къмъ Софийско поле, има съзидани отъ лѣво на друма нѣколко ханчета още въ това врѣме, когато е работена землената работа по желѣзно-пѫтната линия Бѣлово — София. На дѣсна страна отъ друма са виждѫтъ развалинитѣ отъ нѣколко ковачници и една черкеска махала, запустена прѣзъ врѣмето на русско-турската война. Мѣстото, дѣто сѫ ханчетата и развалинитѣ отъ черкеската махала, са казва по български *Побитъ-Камикъ*, а по турски *Дикили-Ташъ*. До тукъ пѫтуването бѣше много приятно, като са исключава друсането, причинявано отъ растурения пѫть. Нощната роса не даваше да са вдига по друма прахъ, до гдѣ слънцето не са издигна три човѣшки боя. Слѣзохме да са отморимъ въ едно ханче.

Часа по 9 потѣглихме за Вакарелъ. Отъ ханчетата са спущаме къмъ дълбокия долъ, двѣтѣ страни на който сѫ прошарени съ купове дѣлани камьни за бѫдѫщия *най-високъ* желѣзнопѫтенъ мостъ по линията Цариградъ — София. Нѣкои инжинери приказваха, че моста щѣлъ да бѫде до 40 метра високъ отъ най-ниската точка на дола. А за да бѫде поне дължината на моста намалена, направени сѫ огромни насипи и на двѣтѣ бърда, които ще скопчва моста. Източното бърдо, като по-високо, е още и всѣчено.

Отъ дълбокия долъ, пѫтя са въскачва по една стрьмнина, на горѣ по която силомъ възлизвѫтъ товарени кола. Пѫтницитѣ тукъ повървявѫтъ пѣши. За избѣгване на тая стрьмнина, като са направи новъ пѫть отъ ханчетата по югоисточна посока, съ постьпенно възвишаване къмъ дола, и послѣ, като са прѣсѣче дола съ единъ мостъ, пѫтя трѣбва да слѣдва източна посока по другото бърдо и да са искачва постьпенно, до гдѣ влѣзе въ стария пѫть. Скроено и започнато, но не свършено. По-миналата и миналата година биле похарчени съ хиляди левове за високи зидове на двата брѣга на дола, но напусто. Кроежа билъ напустнатъ, прѣскѫпитѣ зидове на нѣколко мѣста бѣха съсипани, по причина на слабитѣ имъ основи, и правителството бѣ отдало на прѣдприемачи поправката на стария стрьменъ пѫть. Стария пѫть са поправяше сега. Работяха много работници: италиянци, далматинци, българи и българки — послѣднитѣ сѫ изъ Вакарелското краище. Пѫтя са разширяваше. Едни копаяха, други прѣкарваха прьстьта, други подграждаха съ зидъ страната, що е къмъ нанадолнището. Работата надзираваше единъ италиянецъ. По псувнитѣ и грубитѣ изражения, които от-

Digitized by Google

правяше къмъ работницитѣ, а особенно къмъ туземцитѣ, познаваше са, че е бивалъ, може би, пакъ на такава работа въ Сърбия, та е научилъ всичкитѣ гнусни сръбски попръжни. Българкитѣ, които работяха по пѫтя, сѫ по-вечето, момичета отъ Вакарелъ. Тѣ правяха *трошляжъ* — разчукваха съ тѣжки чукове камънитѣ —за настилание на шосето. Момичетата бѣхѫ много красиви и чьрвендалясти, каквито има само въ нѣколко планински покраини въ България. При всичко, че тѣ работяха подъ надзора на бащи, братия или роднини, много-много не са срамувѫтъ отъ изговаряние нѣкои думи, вънъ отъ моминския български рѣчникъ.

Въ пѫтнишката дружина имаше една жена, безъ мѫжъ, а съ двѣ дѣца. Тя са казваше, че е цариградска гъркиня и че отива въ Цариградъ при мѫжа си. Прѣзъ стръмнината, до гдѣ възлѣзе пѣшъ, тя са испоти и исплѣзи езика си отъ умора. Не щѫтъ ли ѫ съзрѣ онези-ми-ти вакарелки, па като захванаха да ѫ подиграваѫтъ и да ѝ са присмиваѫтъ, че не оставиха никаква лоша дума да не ѝ ѫ прѣдумѫтъ. *Марцина* и *гържа* бѣхѫ най-търпимитѣ и най-благородни между другитѣ думи. Гъркинята разбираше до нѣйдѣ подсмивкитѣ и подигравкитѣ, ала са втиляваше и мърморяше по турски на придружника си, единъ старецъ, че тя никога не би си позволила да земе копачъ, лопата или чукъ, ако и да знае, че отъ гладъ би умрѣла. Виждаше са, че на простодушния бѣденъ старецъ бѣхѫ досадни голѣмливитѣ и приправни гъркинини думи, та отъ другарь на другарь, доближи до менъ, да си поприказваме.

Стареца, на когото името забравихъ, бѣ родомъ отъ Кюстендилъ. Въ дѣтинството си заслѣдилъ едни македонци, дюлгери, и отишелъ като тѣхенъ чиракъ въ Цариградъ, гдѣто ги зарѣзалъ и са цѣнилъ за слуга у единъ турчинъ, голѣмецъ. Слугувалъ при него 18 год. и, като умрѣлъ турчина, цѣнилъ са за харемски слуга у Латифъ бея, сѫдия въ едно цариградско сѫдилище, послѣ прокуроръ въ въззивното сѫдилище и обвинитель при сѫдението на султанъ Азисовитѣ убийци, Митхада и С-іе. *Като* освободили Русситѣ България, честолюбивия старецъ, съ господарево позволение, напустналъ слугуванието и са върналъ, въ освободеното си отечество, гдѣто, по негово прѣдположение, медъ и масло капяло отъ небото. Дошелъ си въ Кюстендилъ, но какво да види! Бащината му кѫща разсипана. Подалъ про-

Digitized by Google

шение за жандарминъ, да стане, но не го приели. Прѣстоялъ двѣ години и половина и си извѣлъ готовитѣ паници отъ харемската служба. Дошелъ въ София, но и тамъ, като не можалъ да си намѣри работа, спорѣдъ думитѣ му, продалъ си по-новитѣ дрѣшки, за да поживѣе още нѣколко врѣме въ българската столица, и сега въ качество на придружникъ съ въздишки пѫтуваше къмъ старата си капия у Латифъ бея въ Цариградъ, само че много са боѣше, какъ ще прѣмине двѣ граници безъ паспортъ. Пѫтнитѣ разноски за него щѣла да плаща жената, която, спорѣдъ думитѣ му, отивала въ Цариградъ, за да намѣри забѣгналия си отъ София мѫжъ.

Любопитния расказъ на стареца спомогна за по-леко извървяване стрьмната нагорѣ часть отъ пѫтя *Побитъ-Камикъ — Вакарелъ*. Като са искачихме на горньото бърдо, което съ своитѣ рѣбра дѣли Ихтиманската котловина отъ Софийското поле, сѣднахме на талигитѣ и „цънгѫръ-цънгѫръ“ на 10 часа стигнахме въ Вакарелъ.

Вакарелъ е една планинска краинка, състояща отъ 24 махали или колибаци, распръстнати по Ихтиманскитѣ бърда, що са протакѫтъ между Софийско поле и Ихтиманската котловина. Всѣки колибакъ си има особенно име и всичкитѣ колибаци заедно са зъвѫтъ Вакарелъ. На друма не е имало до прѣди русско-турската война никакви кѫщи, освенъ нѣколко прости ханчета. Тия ханчета подиръ войната сѫ са умножили, прѣселили са по край тѣхъ по нѣколко кѫщья отъ ближнитѣ колибаци, и сега тамъ има голѣма махала съ една малка черквица. Тая придрумна махала вакарелчанитѣ ѭ зъвѫтъ и сега *Хановетъ*, жителитѣ отъ околнитѣ крайща ѭ зъвѫтъ *Вакарелскитъ ханове*, а по далечнитѣ населения и вънкашния свѣтъ ѭ е прѣминувалъ Вакарелъ, съ каквото име личи вече тая махала и въ правителственнитѣ книжа.

Вакарелъ лѣжи 38 километра отъ София къмъ Пазарджикъ, 6 километра до българо-румелийската граница и 16 до Ихтиманъ. Всичкитѣ 24 колибака съставлявѫтъ една община съ срѣдище *Хановетъ*, ала носи името на краинката — Вакарелска община, която на 1-й Януарий по-лани е имала 569 кѫщи, 569 домакинства, съ 3462 д. ж. (1799 м., 1663 ж.), всички българи. Общинското управление, черквицата и училището сѫ при хановитѣ. Тукъ има третокласснa митница съ 1 управитель, 1 секретарь-смѣтководецъ, 1 неговъ помощникъ, 1

Digitized by Google

оцѣнитель и 6 стражари. Има и телеграфо-пощенска станция, отворена прѣзъ 1881 год., съ 1 началникъ, 1 пощалионъ и 1 раздавачъ. Освенъ тия правителствени учрдеждения, пограничното положение на Вакарелъ е изискало, щото да са отворятъ тукъ нѣколко търговски комисионерски кѫщи, влагалища за стоки, и още нѣколко прости гостилници и ханчета, които отъ година на година са подобрявятъ.

Населението въ Вакарелъ — подъ туй име разбирамъ цѣлото краище, т. е. и 24-тѣ колибака — е здраво, работно и много красиво. И мѫжкитѣ и женскитѣ имятъ ръстъ високъ, лица червендалясти, чърти правилни, очи и коси черни. Вакарелкитѣ сѫ прочути по всичкитѣ околни краища за своята красота. Но, за голѣма жалость, старонародната българска нравственность тукъ е подкопана изъ основитѣ си. Приказва са отъ стари вакарелчани, че до гдѣто Вакарелъ е билъ на едно мѣсто, т. е. до гдѣто още не е билъ распръснатъ на колибаци, тамъ не е имало никакъ развратъ, но честото прѣминуване на разни войски, насамъ и натамъ, е било причина да са распръсне селото, за да са отърве отъ зулумлуци. Распръснато селото на колиби, проходящитѣ войски започнали да злочинствуватъ по колибацитѣ, безъ да има кой да имъ прѣчи, та така женския полъ са развратилъ, още по́-вече, че като било распръснато селото, нѣмало отъ кого да са срамуватъ. Това неприятно обстоятелство, споредъ приказване отъ вакарелчани, има зачалото си отъ дохожданието на Турцитѣ, когато София била направена столица на румелийскитѣ бегларъ-бегове. Честото прѣминуване на бюове, паши и войски, дѣлата и нравственнитѣ повдиги на които всѣкий отъ съврѣменницитѣ знае, слѣдъ като распръснали селото си, по́-лошо ги стигнало, прѣстанало населението да брани честьта на женския полъ и испаднало въ такова ниско нравствено състояние, въ каквото, за голѣма жалость, пѫтницитѣ го глѣдятъ днесъ.

Още въ Новия-Ханъ оставихме червепитѣ шопски *подкапничета* (алени шити терлици, като фесчета), дългитѣ и пъстри долакътничета, бѣлитѣ тѣсни гащи, стѣгнати до надъ колѣнѣтѣ съ върви и тасми *гашници*, които, слѣдъ като обтѣгатъ крака отъ ходилото до надъ колѣното, закачатъ са у бѣлитѣ гащи съ една желѣзна *гачка*; оставихме шопскитѣ кълчищни мѫжки долни ризи, напъстрени на пазухитѣ, ракавитѣ и яката; оставихме и грознитѣ за единъ вънкашенъ человѣкъ шоп-

Digitized by Google

кински дрѣхи съ обкичнитѣ съ срѣбърни пари и разни бабки плитки.

Влизаме въ чуйното (прочутото), кажи низъ цѣла България, краище — Вакарелъ, гдѣто черникавия цвѣтъ прѣобладава въ мѫжкото, а разни цвѣтове пьстрѭтъ женското облѣкло. Вакарелчанина носи калпакъ отъ овча червеникава кожа; риза отъ памучно платно и порѫбена на ракавитѣ, пазухата и яката съ алена коприна; елекъ отъ черна аба, съ гайтаняни пъпки и теляни копчета отпрѣдъ; дулама сѫщо отъ черникава аба и безъ рѫкави; такива дулами нѣкѫдѣ ги казвѭтъ *фермета*, а нѣкѫдѣ *дорамчета*, дълги шалвари тоже отъ черникава аба и подпасани съ аленъ поясъ.

Колкото е прилична и красива вакарелката, толкова по̀хубава и по̀-прѣлестна ѭ прави червеножълтата ѝ кърпа, съ която е прѣвързана хубаво уплѣтената ѝ коса и която прѣкрива и завардва челото ѝ отъ лѣтния пѣкъ; черния или синкавия дълъгъ сукманъ, пристѣгнатъ у крьста ѝ съ единъ аленъ поясъ, надъ който пъкъ е привързана шарената съ червени, жълти, зелени и малинови прьчки на вътакъ и основа (отвѣстно — перпендикулярно, и хоризонтално), дьржи крьста ѝ правъ и помага ѝ да стѫпа ситно и спрѣтнато, и да ходи бързо и помѣрно; пьстри калци покривѭтъ краката ѝ до надъ ходилото: тѣ ходѭтъ по работа лѣтѣ боси, зимѣ съ цьрвули, а въ праздници съ папуци емении. Женското облѣкло е едно отъ най-приличнитѣ въ Западна България.

Вакарелцитѣ са занимавѭтъ най-вече съ земледѣлие и скотовъдство. Тукъ развъждѭтъ много овце и кози. Женскитѣ работѭтъ наравно съ мѫжкитѣ и едното и другото. Тукъ пѫтника сѫзира овчарки и козарки до 15-годишни, които пасѫтъ по 30—40 овци или кози и пѣѭтъ пѣсни. Овчаркитѣ носѭтъ торба *иладнинарка* на рамо и хурка на поясъ. Хемъ пасѫтъ добитачетата, хемъ си прѣдѫтъ, хемъ пѣѭтъ. Много вакарелчани зимно врѣме ходѭтъ да слугувѭтъ въ София и Самоковъ. Подиръ освобождението, особенно, тѣ възлюбиха тая профессия, защото добрѣ имъ са плаща; ала софийскитѣ господарки не много са хвалѭтъ отъ вакарелкитѣ си слугини, и думата *вакарелка* лошо вече звучи въ ушитѣ имъ, по причина, че често бѣгѭтъ отъ една кѫща въ друга, безъ да ги е грижа отъ правилника за слугитѣ и слугинитѣ, изработенъ отъ Софийското Градоначалство.

Digitized by Google

Вакарелчанитѣ, както всички горски жители, сѫ горди и твърдо-глави. Отъ вѣжливость малко разбирѫтъ. Въ 1879 год. тѣ са поупрѣха малко нѣщо противъ една правителственна заповѣдь, та Самоковский окр. управитель бѣ принуденъ да проводи една или двѣ роти войска, за да ги усмири. Лукавството е отличителната имъ чърта.

Въ Вакарелъ са поотморихме и ядохме. Прѣди да потѣглимъ надолу, спрѣхми са при Митницата, за да ни прѣглѣдѫтъ вѣщитѣ. И колкото е утѣкчително това прѣглѣдвание и прѣтърсвание, толкова то е докачително за българинъ пѫтникъ, за българското чувство. За кефа на нѣкои-си дипломати, за интереситѣ на европейскитѣ евреи, побиха са митнически байряци въ Вакарелъ и Ихтиманъ, за да спирѫтъ пѫтницитѣ. Трѣбваше да чакаме половина часъ, до гдѣ ни прѣглѣдѫтъ всичко въ сандѫцитѣ, до игла и до чекия, да не би да има нѣщо ново. Ала и самитѣ митнически стражари българи, съ зеленосукненитѣ си пагони на рамената си, съ такова сърдце вършаха работата си, като на вересия. Глѣдаха пó-вече трицитѣ, а брашното не съзираха. До гдѣто тѣ прѣглѣдваха и прѣтърсваха старитѣ човали въ колата и талигитѣ, бѣдния и нещастенъ старъ кюстендилецъ, придружникъ на цариградската фамилия, понеже нѣмаше нито задграниченъ паспортъ, нито нѣкакъвъ прѣходенъ билетъ, позабиколи малко къмъ нивитѣ, на край селото, безъ го съзрѫтъ стражаритѣ, подви си упашката и като издалечи до два километра по нивитѣ, обърна са на задъ, та че като нададе единъ ходъ юнашки, едвамъ можахме да го стигнемъ съ талигитѣ задъ самата граница, гдѣто засмѣнъ до уши, че са утървалъ отъ едно прѣмеждие, почиваше подъ една върба.

До границата на Источна Румелия, нийдѣ нѣмаше километрически диречета по друма, за да са узнава исходеното разстояние, нито пъкъ пѫтенъ надзиратель са видяше нѣкѫдѣ. Та че и самия друмъ, виждаше са да е билъ небрѣжливо правенъ и варденъ и пѫтницитѣ, особенно въ дъждовно врѣме срѣщѫтъ много неприятности. Щомъ обаче залѣзохме въ българската земя подъ полутурска власть, подиръ неволнитѣ трьпки при помисляението, че сме вече въ земя автономна, гдѣто всичко са върши и пише въ името на Н. И. В. Султана, ненадѣйно ни са прѣдствлява и нѣщо пó-приятно. Още при влѣзванието въ румелийска земя съзираме пѫть пó-свѣстно поправенъ и пò-внимателно варденъ; прокопитѣ за стичание на водата, отъ двѣтѣ

Digitized by Google

страни на друма, по-правилно скроени и по-чисто изработени; мостовитѣ тоже сѫ по-добрѣ направени и прѣградитѣ имъ отъ странитѣ, както и всичко дървено по тѣхъ, е вапсано съ черна блажна боя, което Турцитѣ тълкувѫтъ, че било означавало жалѣйка, за гдѣто Ист. Румелия била оставена подъ висшата Султанова власть. Отъ границата на надолѣ започнахме да виждаме между всѣки километъръ разстояние по едно бѣлосано дърво, километрическо дирече, забито отъ страна на друма; върху тритѣ страни на диречетата са виждѫтъ числа, които ни показвѫтъ разстоянието отъ и до три мѣста: извървяното разстояние отъ границата, останалото разстояние до Ихтиманъ, и разстоянието до Пловдивъ. Колко е полезна за пѫтницитѣ тая наредба! Въ Сѣверна България едвамъ прѣзъ тая година бѣхѫ са сѣтили управляющитѣ Общитѣ Сгради, да са започне измѣрването и километрирането поне на главнитѣ шосета. Заминемъ ли единъ километъръ задъ границата, на първото дирече виждаме, че сме исходили единъ километъръ, че до Ихтиманъ ни оставѫтъ 10, а до Пловдивъ 98 километра.

Пѫтувахме много весело отъ Вакарелъ на долу по нанадолнището. Тукъ и колата по-скоро караха, защото вървимъ все надолу. Прѣминуваме прѣзъ една не много тѣсна клисура и до гдѣто още не сме хубавѣ изглѣдали отъ дѣсната страна на дола подградката, правена въ турско врѣме за желѣзницата, зализаме въ Ихтиманското поле все по политѣ на онзи Срѣдне-Горский зѫбъ, що загражда Ихтиманското поле отъ къмъ сѣверъ. На 8 кил. до Ихтиманъ, подъ самитѣ поли на сѣверното Ихтиманско бърдо, при западния пролѣзъ на Ихтиманската котловина, червенѣѫтъ са червенитѣ керемиди на едно ниско ханче. Жега ни бѣ принудила щемъ-нещемъ да слѣзимъ и да си отпочнимъ подъ вѫрбитѣ — едно хубаво въспоминание за дѣятелностьта на Митхадъ-паша въ едноврѣмешната Дунавска область.

Ханчето, за което е думата, е извѣстно подъ име „Поповия ханъ," защото е собственно притѣжание на стария попъ отъ ближното село Бѣлица. Хана е много драгъ на дѣда попа, който дѣлницитѣ прѣкарва въ него, за да посрѣща и испраща пѫтницитѣ. Ако и несъвмѣстимо съ званието му — толкова по-вече, че дѣдо попъ е доста заможенъ човѣкъ — той самъ черпи пѫтницитѣ съ вино и ракия, вари имъ кафе и пропуща тукъ-тамъ по нѣкоя и друга пайтонджийска и талигаджийска думица, за да угоди на пѫтницитѣ. Нѣщо по-вече. Прѣди три

Digitized by Google

години, между другитѣ слуги въ хана слугуваше и 16-годишната му едничка дъщеря. Нъ дѣдо попъ, обладанъ отъ общата за нашето свещенство болѣсть — срѣбролюбието, едно лошо проявление подиръ освобождението, не искаше да изслуша забѣлѣжкитѣ на единъ пѫтникъ: да си прибере момичето въ село и да не дава лошъ примѣръ, като въвожда единъ обичай на стадото си, несъобразенъ съ бита на Българския народъ.

До Поповия ханъ, надъ върбитѣ, отпочиваха съ товарнитѣ си добитъци кираджии турци отъ Кърджалийско. Натоваренитѣ съ зеленчуци отъ Пловдивъ и Пазарджикъ за София кола постоянно скърцаха, а почърнѣлитѣ отъ пѣка колари, още отъ далечъ отбиваха воловитѣ си на страна, за да отварятъ по-широкъ пѫть на ползующитѣ са съ по-голѣми правдини въ пѫтническия си животъ талигари и пайтонджии. Нашата дружина почива около 15 минути при ханчето.

Слънцето бѣ тъкмо надъ очитѣ ни, когато прѣзъ токо що узрѣлата изобилна жътва отъ двѣтѣ страни на шосето потеглихме за Ихтиманъ. Побързахми, защото ни са бѣ прѣпило вода, а пъкъ тая въ ханското бунарче бѣ много блудкава. Изминахме нѣколко километра и ето виждаме да са височѣе едно минаре; още малко и съзираме високитѣ сгради на околийското училище, построено на 1881/82 год. съ помощь отъ Румелийската Дирекция на Просвѣщението. Въ минутитѣ на най-голѣмия днешенъ пѣкъ, ний влѣзохме въ Ихтиманъ, първо и едничко околийско срѣдище въ Ист. Румелия, на пѫтя отъ София за Пловдивъ.

Ихтиманъ лѣжи на 25 кил. къмъ истокъ отъ София, 10 кил. далечъ отъ границата на Княжеството, 27 кил. на западъ отъ Вѣтренъ, 53 кил. отъ Пазарджикъ и 88 километра далечъ отъ Пловдивъ. Расположенъ е на сѣвероисточния край на Ихтиманското поле, обкичено по политѣ си съ романтически селца. Прѣди послѣднята война, Ихтиманъ е билъ сѣдалище на една нахия съ 27 села; тая нахия административно е била привързана къмъ Самоковската каза, Софийски санджакъ. Духовно, тоже е била привързана къмъ Самоковската епархия, часть отъ която са съставлявали и Разложкитѣ български села. Источната граница на Ихтиманската нахия е чакъ единъ часъ по-долу отъ Трояновитѣ Врата и на това мѣсто при единъ долъ до по-лани имаше на единъ колъ окачена черна дъска съ надписъ: „Граница на Софийската Губерния“, надписъ поставенъ отъ привременното окупационно управление въ България и Румелия.

Digitized by Google

До тоя надпись, едно врѣме са е простирала властьта на Митхадъ паша, главенъ управитель на Дунавската область. Чакъ прѣзъ Септемврий, 1879 год., Ихтиманската нахия насила бѣ отдѣлена отъ Самоковския окржгъ, а до тогава данъцитѣ са събираха отъ Княжеството и новобранцитѣ, зети отъ Ихтиманско, са распустнаха отъ военното началство къмъ края на Септемврий, сжщата година.

Това дьржавно и административно прѣбръщание бѣ придружено съ крамоли и главоболия и за двѣтѣ раздѣлени България. Да раздѣлишъ два края, свьрзани съ поминъчни, административни, чьрковни и родственни свьрьзки не е лесна работа. Нѣколко пжти ходиха комисари отъ Самоковското Окржжно Управление, за да убѣждавжтъ населението отъ Ихтиманската околность да прѣклони вратъ на новата си сждба, приготвена отъ онези, които расправжтъ своеволно чуждитѣ смѣтки и разполагжтъ произволно съ чуждитѣ имущества; нъ тѣзи комисари бѣхж безсилни да убѣджтъ населението. Румелийското правителство тоже проводи нарочно человѣци да присъединжтъ Ихтиманско къмъ прѣкрьстената Источна Румелия, ала Ихтиманското население бѣ готово кръвь да пролива, нежели да бжде обърнато къмъ *Автономията*, та да ходи, вмѣсто въ Самоковъ, въ Пазарджикъ и вмѣсто въ София, въ Пловдивъ. Видѣха, че не ще могжтъ изведнъжъ и лесно да ги откжснжтъ отъ традиционнитѣ имъ срѣдища, затова и румелийското правителство рѣши да ги остави да са поразмислжтъ, като установи приврѣменно околийско управление къ Вѣтренъ вмѣсто въ Ихтиманъ. Княжеското правителство слѣдваше де прибира даждията, защото не ги даваха на Румелийското и защото, ако и първото да не ги търсяше и събираше, послѣдвала би по-голѣма распустнатость и прямо непокорство, т. е. казали бихж ихтиманци: ехъ, намъ е по-добрѣ никакъ да не даваме даждие никому; и тогава румелийското правителство щѣше да са намѣри спрямо тѣхъ въ такова положение, въ каквото са намира и до днесъ спрямо 20 непокорни села въ Родопскитѣ планини. Къмъ края на Септемврий, 1879 год., слѣдъ 14-мѣсечно упорство, жителитѣ отъ Ихтиманско видѣха, че работата не е играчка и че не ще могжтъ да са боржтъ съ едно правителство, затова тѣ приеха новото положение и са ущастливихж отъ христианска и человѣколюбива Европа съ граница, която имъ прѣгради свободния прѣходъ за Самоковъ и София при Шипочанъ и Вакарелъ. Съ тая произволно

Digitized by Google

направена отъ непріятелитѣ на мира граница, са уби търговията и индустрията на хубавия и прѣкрасенъ градъ Самоковъ, който, укастренъ административно и черковно и угизденъ съ граница, единъ часъ близо до него, са усѫди послѣ да стане центъръ на една малка околия и да завижда на подвѣдомственния си по-напрѣдъ Ихтиманъ.

Спорѣдъ народоописанито въ Ист. Румелия, прѣзъ 1880 год., паланката Ихтиманъ брои 547 кѫщи, съ 603 домакинства, въ конто живѣятъ 2926 души жители, отъ които 2294 д. (1142 м., 1152 ж.) сѫ българи, 374 д. (174 м., 200 ж.) турци и 258 д. (126 м., 132 ж.) цигани. Цѣлата околия брои сега 24 села. По-голѣми села сѫ: Вѣтренъ, съ 444 кѫщи, 527 домакинства съ 2729 жители; Костенецъ, съ 382 кѫщи, 467 домакинства, съ 2091 души жители; Василица, распръснато на колиби, 305 кѫщи, 502 домакинства съ 2289 жители. Цѣлата околия има 3926 кѫщи, 4958 домакинства, съ 22,769 жители, отъ които 21,173 д. (10,535 м., 10,638 ж.) сѫ българи, 1016 д. (507 м., 509 ж.) турци, 486 д. (230 м., 256 ж.) цигани и 94 д. (50 м., и 44 ж.) българи бѣганци изъ Разлогската околность, побѣгнали отъ родината си прѣзъ врѣмето на българското въстание въ сѣвероизточния край на Македония, подъ южнитѣ Рилски и западнитѣ Родопски рѣбра. Такива бѣганци бѣхѫ испопълнили въ голѣми количества градовцетѣ Дубница, Кюстендилъ и Самоковъ и пограничнитѣ селца, ала отъ тѣхъ много сѫ са завърнали до сега и сѫ въздигнали изново жилищата си, ѫко и съ голѣми мѫки и неволи; останали сѫ въ освободената страна само онези, които сѫ сполучили да си накупѫтъ ефтини земи отъ прѣселяющитѣ са турци, или които нуждата извика да заемѫтъ учителски или чиновнически мѣста. Бѣганцитѣ, установени въ нинешната Ихтимска околия, живѣѫтъ най-вече въ селата: Долня-Баня и Сестримо.

Носията въ Ихтиманско е прѣходна или помеждна между онъзи въ Вакарелъ и онъзи въ Пазарджишко; тя клони ту къмъ Вакарелската, ту къмъ Пазарджишката. Твърдѣ малко разлика има въ носията на вакарелецъ и ихтиманецъ, а тая разлика са състои въ по-грубата материя и по-небрежливо ушититѣ дрѣхи на послѣдния; въ женскитѣ дрѣхи обаче има по-видима разлика: по-грозната, малко нѣщо, ихтиманка носи сукманъ отъ черна соста аба, главата си покрива и подвързва

съ вакарелска жълто-чьрвена кърпа; риза пò-просто ушита; вмѣсто алена пристилка (миндиль) съ разноцвѣтни шарени летви, прави прьчки, виждаме пристилки съ прьчки, само черни и бѣли крьстосани и има изглѣдъ на простъ платъ за селски торби; калци и тукъ носѭтъ, нъ не алени и плѣтени, а разноцвѣтни и шити или отъ соста, или отъ размѣтна (лита) аба; и тукъ женскитѣ ходѭтъ пò-вечето врѣме боси.

Главния поминъкъ въ Ихтиманско е земледѣлието. Южнитѣ приполски планински села са занимавѫть и съ скотовъдство и дърводѣлство. Освенъ това, прѣзъ работното врѣме, по-вечето отъ жителитѣ прѣкарвѫть съ кирия дървени материали за Самоковъ и София и разни стоки отъ Пазарджикъ и Сарамбей за София и Самоковъ. Въ Ихтиманъ има по пѫтя, който го прѣрѣзва прѣзъ срѣдата, малка чаршия съ нѣколко десетини дюкяни, кръчми и ханове; тамъ е пьрвия конакъ на пѫтника отъ София, или отъ Пазарджикъ.

Проститѣ отъ плѣтъ и калъ направени еднокатни малки кѫщици, покрити съ керемиди — а нѣкои и съ слама — бѣхѫ испозатворени. Хората бѣхѫ по полето на работа. И по чаршията бѣ мирно и тихо.

Като влѣзохме въ Ихтиманъ и заминахме нѣколко кѫщи, спрѣхме са прѣдъ Митницата. Стражарина излѣзе отъ долний катъ на Митницата, дѣто бѣ въ сѫщото врѣме и кръчма. Той прѣтърси дрѣхитѣ ни, за да нѣма нѣщо скрито за продань. За задгранични паспорти тукъ никой не попита. По улицата крьстосваха двама-трима жандарми и нѣколко писарушки, съ бастунчета въ едната си рѫка и цигарки въ другата.

Слѣдъ едно кратко виждание въ кахвенето съ единъ мой приятель, бѣгалецъ изъ Разлогско, бившъ учитиль, а сега бирникъ въ Ихтиманъ, безъ да распрѣгаме коньетѣ, ний си заминахме надолу, защото Ихтиманската жега бѣ нетьрпима.

Прѣзъ прашливото шоссе, на 2 часа слѣдъ пладнѣ, пристигнахме въ залѣза отъ полето къмъ гориститѣ мѣста, на мѣстото називаемо *Лѣски*, а по турски Фанджклѫ. Това приятно и романтично мѣсто лѣжи на 7 километра отъ Ихтиманъ къмъ Трояновитѣ Порти и е насадено отъ двѣтѣ страни на шоссето съ величественни вьрби. И въ най-голѣмата жега, тукъ уморения пѫтникъ намира хладъ, тукъ планинския житель са растушава съ чистъ въздухъ, зелена гора, съ студена и сладка, ако и бунарска вода. На Лѣскитѣ рѣдъкь пѫтникъ не са запира лѣтно врѣме,

Digitized by Google

защото освенъ плѣнителната природна приятность, която намира человѣкъ, слѣдъ като е пропѫтуваль горѣщото и безводно Ихтиманско поле, тукъ има по краищата и около стълбатитѣ вьрби хубава зелена трѣва за товарнитѣ добитъци, и дебела сѣнка за покаранитѣ отъ Нишко, Пиротско и Софийско дребни добитъци (сувати). Къмъ южната страна отъ шоссето, между расклоненитѣ вьрби, са вижда дълбокия бунаръ, вода отъ който са изважда съ дьрвена кофа, закачена на терезия, заклинена на една дебела въсправена грѣда. По-долу отъ бунара има нѣколко кѫщички, прѣдъ които сѫ направени дюкянски пишкюни. Само хлѣбъ, вино и ракия може да са намѣрѭтъ въ тия полу-кѫщички и полуханчета. Яйцата, маслото, сиреньето и кокошкитѣ носѭтъ да продавѫтъ на пазарищата. Мѫчно ни бѣ да напустнемъ и да са опростимъ съ тая прѣлестна градина. Цѣли три часа почивахме подъ дебелитѣ сѣнки и много слави и прошки излѣхме за посадителитѣ на тия сега нарастнали вьрби, подъ които хиляди хора подновявѫтъ силитѣ си за пѫтувание.

На 5 часа тръгнахме по пѫтя си. Врѣмето са бѣ поотхладило и, ако и кѫсничко, прѣсмѣтнахме да нощуваме въ Вѣтренъ. Тъкмо тогава, когато да тръгваме отъ Лѣскитѣ, стигна ни единъ пѫтникъ съ конь. Той бѣ единъ богаташъ отъ с. Ясѫ-Кория (Пѣщерска околия) и билъ ходилъ въ Ихтиманъ да си земе отъ сѫдебния коммисарь паритѣ, що послѣдния билъ зелъ отъ длъжника му, на основание на едно сѫдебно рѣшение. Този добрѣ облѣченъ человѣкъ, по занятие абаджия, са страхуваше да пѫтува самъ прѣзъ клисурата отъ Трояновитѣ Врата до Паланка, затова са сближи съ нашата дружина и са сдружихме. Два километра и половина отъ Лѣскитѣ нагорѣ вървяхми пѣши, защото и шоссето е стрьмно, та че тогава азъ влѣзохъ въ колата, а новия ми другарь са покачи на коня си. По заникъ слънце бѣхме при стражарницата на Трояновитѣ Врата. Отъ стражарницата искочиха веднага два жандарма, нъ като ни видѣха, че не сме лоши хора, паспортъ не потръсиха. Стражарницата е отъ лѣвата страна на пѫтя, а отъ дѣсната страна има едно просто ханче, дѣто само по нѣкога са намира хлѣбъ за пѫтницитѣ. Поспрѣхме са. При Трояновитѣ Врата, прѣди една година, бѣхѫ ставали раскопки отъ дѣсната страна на шоссето, при самитѣ основи на Трояновитѣ Порти, между ханчето и пѫтя. Ископани бѣхѫ три антични писани камьни: пьрвия още не бѣ изваденъ

Digitized by Google

отъ земята, но латинскатѣ букви личаха на откритата му страна; втория камень лѣжеше поваленъ на открито мѣсто, а третия, издѣланъ на правиленъ кубъ, бѣ подложенъ за подпорка на стълба, ще подпиране покрива на стрѣхата при ханчето. Писмото на послѣдния камень бѣ обърнато къмъ шоссето. При едно си пѫтуване къмъ Пловдивъ, дѣдо Славѣйковъ бѣ разглѣдалъ и снелъ копии отъ тия антични надписи. Тъй сѫщо и мнозина чуждестранци са биле спирали тамъ и приснимали надписитѣ.

При Трояновитѣ Порти посѣдѣхме твърдѣ малко. Нѣмаше вода за питие, защото чучура, при западната страна на стражарницата, бѣ пресъхналъ отъ голѣмата жега. Щомъ заникна слънцето, тръгнахме пѣши по нанадолнището отъ Трояновитѣ Порти. Приятенъ хладъ настана подиръ слънчевото заникнуване и тихото шумолене на храстовитѣ листи, отъ двѣтѣ страни на пѫтя, усладяваше пѫтуването ни. Другаря ни отъ Ясѫ-Кория за нашъ хатѫръ не ѣздѣше коня си, а го водяше.

Той бѣ человѣкъ разговорливъ, малко-много отворенъ, което е обикновенно на жителитѣ, родени въ гористи мѣста и дѣто хората са занимавѫтъ и съ земледѣлие, и съ скотовъдство, и съ индустрия, и съ търговия; той желаяше за сичко да распита, по-вечко да чуе и да приказва за работитѣ въ София. Най-първо той питаше за Княза, послѣ за управлението, войската, данъцитѣ и търговията. Азъ му казвахъ за сичкото, че е добро, редовно, честито и благополучно. Запитахъ го тогава азъ за работитѣ въ Автономията — както наричѫтъ по-многото Българи Южна България, или тъй нарѣчената Източна Румелия, въобще и въ тѣхната околия частно. На драго-сърце вървишкомъ захвана да ми приказва, или — по-добрѣ — да са уплаква отъ лошия вървежъ на работитѣ въ Автономията, слѣдъ раздѣлянието на по-прѣднитѣ българи въ тая область на двѣ партии. Най-напрѣдъ той ми прѣдстави лошото и несправедливо расхвърляние на кадастра, слѣдъ това за бавното и почти само на име, спорѣдъ него, правосѫдие; неправдитѣ при военнитѣ набори и беззаконнитѣ агитации при изборитѣ за Общинскитѣ и Главнитѣ Департаментални Съвѣти и за Областното Събрание. Въ наивностьта си, той са уплакваше и отъ това, че правителството не е позволявало на селянитѣ да си сѣкѫтъ дърветa и берѫтъ дърва, кой отъ дѣто завари. За да ми докаже, че автономното управление и войската не струвѫтъ пари, той ми посочи първо недалечнитѣ до тѣхното село непокорени 21 пома-

Digitized by Google

шки села (4 въ Пѣщерската околия, Татаръ-Пазарджикски департаментъ и 17 въ Рупченската, Пловдивски департаментъ), въ които Автономията и до днесъ не била направила християнска полиция; второ, приведе ми безсилието на войската да истрѣби разбойницитѣ отъ Бѣловскитѣ гори. „Ако даде Господь“, — рѣче той, — „да са съедини нѣкога *Автономията* съ *свободна България*, тогава работитѣ могатъ да са управятъ и у насъ“. Искаше да узнае отъ меня и по-полегичка ма питаше, за да не чюятъ талигаритѣ, погърчени българи, слѣдъ колко години може да са съедини България, и когато му отговорихъ, че това никой не може да знае и да прѣдскаже, той са намръщи и съ недовѣрчивъ поглѣдъ ма изглѣда; мисляше си той, че крия отъ него онова, което съмъ знаялъ като человѣкъ чиновникъ въ столицата на свободна България. „Ние знаемъ политиката на княза Александра и на Руссия“, — каза той — „тѣ нѣма да оставятъ работитѣ за дълго да вървятъ тъй.“ — „Тия работи сж дълбоки“ — му казахъ азъ, — „и ние мжчно можемъ да ги разберемe“.

Настана лѣтна мрезгава тъмнина. Трѣбваше да прѣстанемъ да пжтуваме пѣши по витото и насипано шоссе отъ двѣтѣ си страни съ трошени камьни (чакжлъ, трошлякъ) въ правилни фигури. Трѣбваше азъ да са кача на талигата, а другаря ми на коня си. Постоянно пияния ми талигаринъ спѣше, когато му казахъ да спре, за да са покача. Качихме са и пжтувахме въ тъмнината мълчишкомъ. Слушаше са само скърцанъето на талигитѣ, тропанието на коньетѣ, шумливото течение на дола, приятното шумоление на листъето и меланхолическото крѣкание на жабитѣ. Разговоритѣ бѣхж прѣкжснати. Другаря ни конникъ съ страхъ пжтуваше въ тъмнината, защото въ пояса си имаше една голѣма вързаница съ пари и затова не издалечаваше отъ нашата талига, все са въртѣше ту на дѣсно, ту на лѣво отъ нея, само нарѣдко той минуваше съ коня си прѣди насъ, за да ни прѣдупрѣждава при развалениятѣ, при поправката, части отъ шоссето. По тоя начинъ въ 10 часа пристигнахме мълчаливо до чаршината Паланка, гдѣто са съединявжтъ Родопитѣ съ Срѣдна гора.

Въ новата стражарница на Паланка свѣтяше видѣло; стражаритѣ още не бѣхж заспали, но никой отъ тѣхъ не излѣзе да попита, кой заминува прѣзъ пжтя.

На Паланка пакъ слѣзохме да вървимъ пѣши по нана-

Digitized by Google

долнището къмъ Вѣтренъ. Другаря ни конникъ пакъ са доближи до меня, за да са разговаряме. Сега той ми расправяше, че злѣ са поминувѫтъ съ съсѣдитѣ си Брациговчани, защото послѣднитѣ не са съгласявали да прокарѫтъ задружно единъ междуселски пѫть; расправи ми, че абяната търговия подиръ войната била отслабнала, по тая причина, че голѣма часть отъ турското население въ Автономията — което са обличало исключително съ абяни дрѣхи — са изселило и че прѣстанали да дохождѫтъ търговци отъ Босна за български аби, понеже нѣмския царь билъ турилъ 70% гюмрюкъ за българскитѣ аби, когато са внисѫтъ въ Босна; цѣната на абитѣ била спаднала, когато ржчната работа, както и вълната и ярината за правянието имъ биле подскѫпнали. Той прѣсмѣтна и са увѣрихъ, че абитѣ, които са работѫтъ въ Пѣщерскитѣ села, са работѫтъ двойно по-скѫпо, отъ колкото въ Рупченската и Ахѫ-Челебийската околии, и на аршина (12 рупа или лакъть и половина) са печели само по 15—20 пари. Тая индустрия отъ день на день испада въ Источна Румелия, едно, защото Турцитѣ са изселявѫтъ и друго, защото Българитѣ по градищата са обличѫтъ съ дрѣхи отъ български шаякъ и съ гнили готови европейски дрѣхи. По-малко, а по-хубави аби, са търсѫтъ сега въ Пловдивъ и Сливенъ, тъй щото тая индустрия са държи толкова, колкото да са искарва за обличанието на мѣстнитѣ жители отъ селата.

Часа на 11 $^1/_2$ пристигнахме въ Вѣтренъ и прѣспахме въ единъ ханъ, близо до училището. Горнитѣ стаи на хана бѣхѫ прашни и пълни съ дървеници, та спахме долу на пишкюнитѣ въ стаята, която служи и за кахвене и за готварница.

(Слѣдва).

ПИСМА

за

Издирването на корѣнитѣ и законитѣ на Български язикъ.

ПИСМО III.

За правописанието.

Самата дума правописание ни показва, че е сложена отъ днешното прилагателно име *право* (пара+во) и отъ сѫ-

Digitized by Google

ществителното *писание*, което, пъкъ, е станало отъ страдателното причастие на глагола *пишѫ* (пишѣмъ); писанъ, писана, писано, писани, отъ което е зето мѫжкий родъ *писанъ* и, като му са е умекчилъ голѣмия еръ (ъ) въ малъкъ (ь), станало е женски родъ *писань*, както имаме такива много имена, като: *ижтынь*, *викань*, *тропань*, *дигань*, *орань*, *иродань* и м. д. и на това сѫществително, като му са е додало окончанието, или мѣстоимението на срѣдний родъ (е), станало е днешното *писанье*, въ което, пъкъ, като са е умѣкчилъ малкия еръ (ь) и зелъ да са чува като малко и (і), зели да го пишѫтъ *писаніе*. Но, ако са вслушаме добрѣ въ изговарянието на тая и ней подобни сѫществителни, ний ще чуйми, че и сега изговарями старото му произношение *писанье*, *писан'е*, или — даже писани, дѣто малкия еръ (ь) и *е*-то (е) са сливѫтъ и са чувѫтъ подобно на и, затова нѣкои, които не знаѫтъ тия нѣща, пишѫтъ го просто само съ *и* — *писани*, което не е правилно, защото *писани* е множественно число отъ страдателното причастие на глагола пишѫ: писанъ, на, но, *писани*.

За да са увѣримъ, че *писанье* или *писани* е срѣденъ родъ, стига ни да напишемъ тая дума съ днешнитѣ членове, и ще са убѣдимъ, че тя не търпи другий членъ освенъ въ единственното число *то*, а въ множественното *та*; *писанье-то*, *писанья-та*, или *писанѥ-то*, *писанїа-та*.

Думата *правописание*, въ нашия язикъ, днесъ има два смисъла: въ първия, който е и естественъ, тя показва писание на-право — по правъ редъ, по права чърта, а втория й смисълъ, който е зетъ прѣносно, ще рѣче да пишемъ думитѣ тъй, както говоримъ, то есть, — право и да не искривяваме думитѣ; тъй щото, който ги чете, да ги произнося тъй, както са и говорѫтъ, а това ще рѣче, както са говорѫтъ право думитѣ, тъй право и да са пишѫтъ.

Отъ тука са види, че хората, въ старо врѣме, когато сѫ писали *право* — когато сѫ са държали у правописанието — сѫ вардили тъй правилно да пишѫтъ, както сѫ и правилно говорили. А пъкъ отъ самата дута са разбира, че тѣ тогава сѫ говорили и тъй, както сѫ и писали. И отъ тѣзи стари книги, които сѫ уцѣлѣли и до сега, като земнимъ да ги четемъ, можемъ да са увѣримъ, какъ сѫ говорили нашитѣ прадѣди, стига само да знайми, какъ са е изговаряла всѣка буква.

Digitized by Google

Ако бѣше са завардилъ стария ни языкъ, да пишемъ на него и, ако бѣхме говорили тъй правилно, както сѫ говорили пра-отцитѣ ни, нѣмаше да имами никаква нужда да пишемъ днесъ правила — коя рѣчь какъ трѣба да са пише и коя буква дѣ трѣба да са туря и освенъ това, нѣмаше да са вмъкватъ въ языка ни отъ чужди языци свойства да ни развалятъ языка тъй, както са е развалилъ и постоянно са разваля, като са водимъ по чуждитѣ грамматики, по които кроимъ нашата и ѫ отдалечавами и отъ тая чистота на говоримия си живъ языкъ, колкото до сега чистъ са е завардилъ въ устата на народа и въ неговитѣ умотворения.

Нъ за голѣма тѫга, отъ тогава са минало много врѣме; измрѣли много пояси прѣди нашия поясъ. Народа прѣтърпѣлъ много бѣди и неволи; падналъ подъ властьта на иноплѣменници — Гърци и по-послѣ Турци; избили и му пропѫдили учителитѣ; останалъ безъ учени, безъ книги и безъ писмо: упростѣлъ, подивѣлъ, падналъ въ умственна нищета и материална сиромашия. Гърцитѣ, като го подчинили, подиръ смъртьта на Петра, Симеоновия мекушавъ синъ, трудили са да го погърчатъ, да си умножатъ народностьта, да са усилятъ, като стопятъ Българитѣ въ грьцкото гърнило, увели грьцкия языкъ въ присѫтственнитѣ мѣста, сѫдили, кроили и кроили по грьцки, мѫчили го да говори и да пише грьцки, а неговия языкъ, като го прѣзирали, изгонили го изъ училищата и изъ черк'витѣ. Нъ потъпкания Български народъ траялъ, като изразенъ лозовъ чуканъ; траялъ, до гдѣ му навалѣлъ благъ дъждъ, до гдѣ му са стоплила земята, до гдѣ му угрѣяло благотворното слънце отъ ясното небе и издалъ нова издънка — новъ силенъ *филизъ*, който филизъ билъ улицетворенъ въ Асеня, който съ своитѣ гибкави кѫдърци уплелъ и пристѣгналъ грьцката сила, която го е притискала; подигналъ са отъ вредъ растрошилъ и свалилъ постиднитѣ вериги на робството — стѫпилъ на юнашкитѣ си нозѣ, подновилъ са, възродилъ са и, като смазалъ грьцката сила подъ краката си, съединилъ са въ цѣло тѣло и достигналъ пакъ съ широкитѣ граници на своето царство чакъ до стѣнитѣ на Цари-градъ, до Св. Гора и до Бѣло и Черно морье.

Тогава, при другото поправяние и чистяние на грьцката зараза, захванали да поправятъ и да чистятъ и языка отъ оная нечистота, която го е била умърсила съ изгнилото на гни-

Digitized by Google

щата тогава византийска държава. Нъ на много мѣста по тѣлото на тоя языкъ имало такива увехтѣли и уживиничени рани, които не можали да са изцѣрьтъ тъй лесно и корѣнно; защото ония, които сѫ говоряли право и чисто и писали по правия и чистъ старъ языкъ, сѫ биле отдавна вече измрѣли и новото поколение, което изникнало изново отъ старата българска лоза, било много забравило и ущърбило отъ языка.

И тъй языка, оня правъ языкъ, оня святъ языкъ, оня богатъ и сладкогласенъ праотечески языкъ, прѣтърпѣлъ страшно кръшение, както прѣтърпявѫтъ по нѣкога морскитѣ кораби отъ страшнитѣ Морски-Вили-Самовили. Зели да поправьтъ разбития корабъ, зели да го кърпьтъ и да го калафатьтъ — поправили го, нъ сѣ билъ, пострадавшия ковчегъ, кърпенъ и наденъ съ парчета и кръпки. И тъй стария языкъ—хубавия и прѣкрасния корабъ — са угрозилъ и усакатилъ . . .

Ето този е пьрвия прѣходъ на стария чистъ языкъ въ втория повредѣнъ и угрознялъ. Пьрвия, хубавия, святия и чистия языкъ, може да са нарѣче *Симеоновски*, и втория кърпения, калафатения и поправяния — *Асѣневски*, който са е поправялъ и подобрявалъ, полека-лека, чакъ до *Шишмановци*, като са е приближавалъ до нѣгдѣ-си и къмъ говоримия, за да могѫтъ да го разбирѫтъ и новитѣ поколѣния, които много сѫ биле изоставили отъ най-стария. Нъ . . . за жаль и за наше тѣжко нещастие и злочестие, за нашитѣ погрѣшки и отстѫпления отъ святитѣ прѣдания на нашитѣ велики отци, явила са и друга *хала*, — другъ много по-страшенъ разрушаващъ източенъ ураганъ, грабналъ поправения корабъ, завьртѣлъ го, завалъ го, сплелъ го, тласналъ го въ морската вьртопа и го разбилъ въ морскитѣ подводни скали на части и късове — потънали святия ковчегъ съ святитѣ скрижали — дошелъ Орханъ отъ Истокъ, калесанъ отъ подлата Византия да са располага съ нейното мекушаво тѣло . . . Прѣскочилъ Босфора, като разярѣнъ тигъръ и са исправилъ надъ тѣлото на България, кѫсано отъ братско несъгласие, ненависть, клюки и раздори, исправилъ са съ два меча и съ седемь топуза! . . . Гладнитѣ за човѣшко мѣсо азиятски врани прѣлѣтѣли морьето и са впуснали на българското тѣло, да му испикьтъ очитѣ и да му искълвѫтъ мѣсото . . .

Двата меча отсѣкли главата на народа — на царя, а

Digitized by Google

седемтѣхъ топуза са спустнали немилостиво върху отслабналото отъ ѣжба българско тѣло: сичко пропаднало, сичко загинало —пожара обѣлъ хубавата земя, останали пепелища, посипани съ остатки отъ кости и отъ величие . . .

Цвѣта на хубостьта и младостьта билъ ограбенъ и затворенъ задъ кафеза, да сити завоевателевитѣ страсти; богатството са събрало да гои и труфи силния завоеватель; силата са смазала, патриотитѣ учени паднали подъ ножа; страхливитѣ са поклонили неволно на Корана — сичко умно, чисто, народно станало на прахъ и пепель . . . Робството съ черното си непрозрачно було прокарало сѣкиго и сичко и грозното мълчание обвладало врѣдъ . . . Кола, вжжето и сатжра заградили устата . . . Очитѣ си навели къмъ черната земя, сълзитѣ затекли по изгорѣлитѣ отъ горесть ланити; тѣлото са сгърбило — надѣждата угаснала! . . .

Нощния бухалъ отъ фенерскитѣ развалини дочакалъ му врѣмето да са насити сега съ мѣсо и да са напие съ чилѣшки зеници. Излѣтѣлъ бухала отъ тъмнината и съ ярость са впустналъ да кжса и гълта отъ изнѣмощѣлото тѣло на вързания робъ най-здравитѣ му мисци . . . Облѣченъ съ черно нощно покривало, набуленъ съ булото на притворството, подъ което сж са криели сичкитѣ смьртни грѣхове, отива прѣтворно и унизено при седемтѣхъ топуза, кланя са най-рабски, льсти, подлага невинността на безчестие и дава отечески съвѣтъ, да са спуснжтъ мечовитѣ на врата на побѣденитѣ български синове, които знажтъ да четжтъ и да пишжтъ . . . По наущение на бухала, по благия му съвѣтъ, останалитѣ подиръ поробването на България, български синове, които сж можали по-свѣстно да мислжтъ отъ общата маса — болѣритѣ и духовенството, най-коварно са измамвжтъ на Марно-полье прѣдъ първо-прѣстолния градъ на Асѣневци . . . Плача и писъка раздира въздуха надъ цѣлата поробена Българска земя . . . и Бухала са успокоява и наслаждава — испълнилъ си завѣтната мисъль и желание . . . Плачи Българийо! . . .

Черковитѣ изгорѣни, мънастиритѣ опустошени, духовенството, болѣритѣ и ученитѣ исклани — останалъ само некадърния простъ народъ въ горитѣ и планинитѣ, распръснатъ, като стадо, разграбено и распиляно отъ гладна вълча глотница. Бухала, най-подло, зема черковното управление на България; скроява планъ по черновката на своитѣ, растлѣвши са отъ про-

Digitized by Google

клятии, прѣдщественници патрици и императори; въобразява си сега подъ остриньето на мечовитѣ и подъ тѣжината на топузитѣ, или да погърчи, или да унищожи това плѣме, толкова умразно на неговия изгнилъ отъ развратъ грьцки народъ. Събира сичката монашеска гнусотия отъ цѣлия банкрутски шарлатански грьцки свѣтъ; изработва ѝ съ най-ниски срѣдства и подаръци отъ топузитѣ неприкосновенни правдини — фермани — и ѭ распраща по хубавата наша бащенния, като орли на мряще стадо, да са насити, награби и да умаламощи вьрзания нещастникъ...

Черковитѣ, на които сѫ биле изобразени св. образи отъ нашитѣ пра-отци живописци Българи въ най-славнитѣ врѣмена на честитото минало, са замазвѫтъ най-свѣтотатски съ форосанъ и вьрху новата мазилка са изобразявѫтъ съ чьрвени бои грьцкитѣ патрони — святци, надписвѫтъ имъ са имената съ грьцки букви и въ рѫцѣтѣ имъ са турвѫтъ свитъци на грьцки...

Закрива са и българската святиня — най-послѣднята христианска надѣжда на Българина, да не може да ѭ види и да си напомни за славното си минало...

Кожанитѣ святи книги и лѣтописи са унищожавѫтъ най-святотатски и Българина забравя да чете български!... Мрака на невѣжеството покрива цѣлия народъ. Владиката отъ привилигированата митрополия прибира произволенъ данъкъ, отъ гаквото му дойде на ума и прищѣвкитѣ; обкрѫжава са съ бѣлолики цариградски посестрими подъ име братовчедки и братовчета грамматичета; заживѣва сарданапаловски и шпионира и денемъ и нощемъ, като бди да са не шукне и пробуди нѣгдѣ въ нѣкого нѣкакъ-си българския задушенъ и потъпканъ духъ. Распръсва черни святогорски врани въ сѣкий градъ и голѣмо село да исповѣдвѫтъ невиннитѣ християни Българи, да узнава чрѣзъ гладнитѣ бѣломорски усойки и най-съкровенния ѫгълъ на българското сьрдце. Основавѫтъ са въ сѣкий градъ и въ по-голѣмитѣ чисто-български села *метохи* съ български трудъ и злато; вгнѣздявѫтъ са въ тѣхъ гарванитѣ — калугери, и прѣдателството са организира, като ордена на Лайола... Зачита за грьцки отъ развратника калугеръ въ черковитѣ, дѣто сѫ биле уцѣлѣли отъ огъня, и на Българина не са позволява да спомяне и името на Бога[1]) на своя язикъ—всичкото си жела-

---

[1]) Въ Лѣсковецъ, когато приснопамятний отецъ Максимъ — неуморимия поборникъ за българщината — зелъ прьвъ пѫть да казва въ черковата „Господи помилуй," хората казвали; „бахъ Боже, *Кир'елейсонъ* било Господи помилуй!"

Digitized by Google

ние достигна нещастната граблива птица изъ фенерската черна кула . . .

Нѣма вече ни българска книга, ни български надписъ, ни българско писмо, ни български книжовенъ языкъ, а камо-ли правописание . . .

Подлизицитѣ — чорбаджиитѣ — събраната *сволочь* отъ различни народности изродена, която тъй сѫщо си е била забила клѣщитѣ въ българското тѣло, като гладенъ кърлѣшъ, отива при бухалитѣ — защото и тя обича тъмнината на народа — цьлува имъ острититѣ нокти, кланя имъ са и си дава дѣцата да ги учи на грьцки доведения бѣломорски просѣкъразвратникъ да бѫдатъ готови и тѣ за чорбаджии. Погърчва са и тая гнусна подлизица и става дѣсна рѫка и лѣво ухо на шпионина и прѣдателя владика . . .

Който отъ народа са е излъгвалъ да спомяне нѣщо за българското славно минало, чуто макаръ по прѣдание, ухото на подлизицата го чува и прѣзъ стѣната и думитѣ му на другия день са заносвѫтъ на *деспотъ ефенди*, който ги приема като рапортъ, изслушва ги съ най-тихо внимание, отплаща ги на гнусния прѣдатель съ черно *шекерлия* кахве и съ грьцки ласкания и обѣщания, че ще го направи кметъ и гнусната душа си отива весела и обнадѣждена да работи по-безсъвѣстно и по-усьрдно за патрона си фенерецъ. А фенерския апостолъ, като са примѣни и натруфи съ свѣтски салтанатъ, отива при властителя да го заплаши, че скоро ще са подигнѫтъ Българитѣ, да си отнемѫтъ царството и подиръ това жьртвитѣ сѫ обрѣчени и кола готовъ . . .

Подиръ нѣколко дена са шепнѫтъ отъ ухо на ухо страшнитѣ думи: Велча и Добря ги набили въ Петъкъ на колъ!...“ „Какво сѫ казали, що сѫ сторили, дѣ и кому са сгрѣшили, кому сѫ пѫть минали?“ сѣкий са пита, а никой, освенъ владиката фанариотинъ и ухото на владиката не знае да отговори!... Тѣжки сѫ биле онія врѣмена, любезний ми другарьо, тѣжки и усилни . . . а ние исками да са е завардилъ чистъ языкъ и правописание . . . не писменъ языкъ, ами и българска книга не са е показвала на бѣлъ свѣтъ въ онія усилни и плачевни години . . .

При сичкото бдение и слушание, при сичкото заплашвание и убивание, тайния Бухалъ не можалъ да подуши и да види, дѣ са крие българския чистъ духъ, и погърчения изродъ,

Digitized by Google

грѣцки шпионинъ — чорбаджията, не можалъ да чуе гласа на тоя духъ . . . Сичко утихнало, сичко млъкнало и са прѣсторило, като че е забравило за миналото честито врѣме. И дѣйствително массата — убития народъ, е забравилъ и заспалъ въ дългата литаргия, нъ имало въ него и нѣкои избрани, на които самото провидение е било посочило съ прьстъ и имъ е казало: „Земнете посоха и идете да будите заспалитѣ — дойде му врѣмето!“

Въ непрѣстанните планини и пѣщери, край устията на дълбокитѣ рѣки и потоци, въ отдалеченигѣ отъ бухаловитѣ гнѣзда тихи и безмълвни пустини и въ старитѣ български святи обители са подслонявать пущиняци, въ които още е блѣщукалъ българския духъ съ своята скоровъспламеняжща искра — хора съ самоотвьржение; намѣрва тоя духъ духовна храна въ старитѣ ржкописни книги, захвърлени по таванитѣ и изгризани отъ молцитѣ, и, като са научвать да четатъ по тѣхъ, зели да са молятъ прѣдъ святия олтарь на Бога за грѣховетѣ на нашитѣ пра-дѣди, които съ своето несъгласие сж накликали на главата си това адско зло, което сега души тѣхнитѣ потомци. Молили са тия божи человѣци за грѣховетѣ на народа, да са смисли Богъ, да ги прости и са усмѣлили да кажатъ: „Боже, Всевишний Боже! до кога и колко още ще тѣжатъ тия двойни вериги на врата на народа? Не са ли исплатихж старитѣ грѣхове, не са ли искупихж съ кръвьта на загиналитѣ и гиняшитѣ, не са ли умиха съ нощни горѣщи сълзи? Прости ни Боже и ни покажи пжтя къмъ спасението отъ това постидно робство, отъ това тѣжко и срамно иго!“

Молятъ са тайно голѣмитѣ народни патриоти, струватъ чистосьрдечни поклони въ нощната тишина, прѣдъ старата иконка, въ бѣдната килия и Духъ Божий имъ вдахва сила и бодрость да излѣзатъ явно противъ святотатеца и да събудятъ заспалия народъ. „Не сме учени, казватъ тѣ на Духа, съ своя духъ, какъ ще говоримъ?“ За тая работа наука не ви трѣба; идете и говорете съ чиста любовь къмъ народа; той ще ви разбере и безъ висока наука, стига гласа ви да е народенъ, нъ отговаря Духа на ума, азъ ще ви учж какво ще говорите, — напрѣдъ!

И ето единъ отъ тия велики патриоти, че иде отъ Святогорската българска обитель, упрашенъ, уморенъ, гладенъ и жеденъ, подпира са съ скромната си палица, а подъ черното

Digitized by Google

му истрито расо — единъ ржкописъ, завитъ въ бѣла кърпица, и влѣзва въ голѣмото село въ Балкана, дѣто нѣма бухалово ухо и намѣрва хора, въ които народното прѣдание още съживявало българския духъ. Открива си сърдцето прѣдъ тая неогаснала искра, въздига си ржцѣтѣ къмъ небето и съ съкрушенно сърдце и съ трѣпещящь гласъ казва: „Боже, Всевидящий творче, благодаря ти, че си завардилъ още и въ друго сърдце искрата на народния духъ, да си благословенъ отъ нинѣ и до вѣка, дѣто ми даде почва да посѣя отъ събраното зърно, което всеистрѣбляющата врана иска да довърши отъ лицето на земята! Братко, казва той на ново-призвания си ученикъ, до кога ще са търпи това черно тѣглило, кога ще са събудимъ отъ мрътвилото, кой ще ни помогне, ако не са потрудимъ сами да си помогнемъ!“ И, като изважда кърпицата отъ исподъ мисца си, развързва ѭ и продължава:„ слушай, братко, да ти четѫ, да чуешъ какви сми биле и ний едно врѣме . . . И ний сми имали царство, и ний сми имали славни и силни царье, и ний сми имали въйводи, болѣри, владици, патрици; и ний сми имали святци и учени хора . . . О, ний сми имали много и много хубави работи, нъ . . . . “и сѣда на единъ дървенъ триноженъ столъ, отваря си ржкописа — Българския царственникъ — и захваща да чете . . . Новия ученикъ става, затваря вратата и сѣда да слуша . . .

Този скроменъ на видъ патриотъ, този голѣмъ и пламененъ человѣкъ, този неуморимъ духъ, този самоотвърженъ Българинъ е бащата на нашата История. Той е който раздуха искрата на народния духъ, която бѣше на огасване, той е който вдѫхна нова сила на нашето съживѣване, на нашето възраждание, на нашето въскрьсване, на нашето сѫществуване да уцѣлѣйме като народъ. Той е отецъ Паисий — нашия Херодотъ.

Тъй е ходилъ тоя безпримѣренъ новъ апостолъ на българското съживяване, отъ село на село, отъ градъ на градъ, отъ колиби на колиби, отъ кѫща въ кѫща, отъ патриотъ до патриотъ, да проповѣдва за българското минало царство, да съживява прѣдъ очитѣ на народа Българскитѣ царье и велики хора, да въскрьсява миналото — да бере апостоли и поборници и да имъ казва: „На ви братья, прѣписвайте, който знае да пише, четете на народа, учете го, проповѣдвайте му, да-но са събуди заспалия духъ, да-но са размърда добрия юнакъ, и

Digitized by Google

да-но скжса веригитѣ, които го дьржжтъ прикованъ въ скалата на робството.“

Явява са и Неофитъ Бозвелията, старецъ съ бѣла коса и брада, и явно проповѣдва въ черквитѣ, по кжщьята, на съборищата и улицитѣ противъ нощния кръвопиецъ бухалъ.

И тъй българския духъ вече са съживява; явяжтъ са нови апостоли; захващжтъ да са отварьтъ нови Български училища; явява са нужда за грамматика и най-напрѣдъ правьтъ славянска грамматика — грамматика нито на стария, нито на новия ни говоримъ язикъ, а на новочьрковния, който е вече билъ прѣобразуванъ отъ Русситѣ — на който четемъ сега въ черквитѣ си, нъ той не отговаря, нито на стария, нито на новия; явиха са опити за грамматика на днешния язикъ, нъ се влияеше русския — гражданския; приближихме са къмъ старото българско правописание, нъ послѣ са явиха и на него прѣобразователи и го съборихж до нѣгдѣ, като го усакатихж, и днесъ правописанието ни е станало циганска улия, въ която сѣкий пуща и вади, каквото му дойде отржки и работата е дошла до тамъ, щото никой не знае кой пжтъ да улови — стана: колкото учители и списатели, толкова и правописания: явихж са Богоровци, Гулабчовци и кой знае какви и колко още ще са явьтъ . . . и ако вървимъ се тъй, ний нѣма никога да си създадемъ и установимъ нѣкое постоянно правописание.

Азъ, до колкото ми стигжтъ силитѣ, ще са помжча да помогна на това общо дѣло, като ще глѣдамъ по-обширно да поговорьж за сѣка грамматическа часть, какъ трѣба да са пише и коя буква дѣ да са употрѣбява.

Азъ малко са отвлѣкохъ и са поотстранихъ, но това трѣбаше да са направи, спорѣдъ моето мнѣние — да са кажжтъ нѣколко думи за историята на стария ни язикъ и да са види, поне въ кратцѣ, какъ е страдалъ язика и какъ сми дошле до днешния писменъ язикъ, — за това не ми са сърди.

Сега, като захванж да ти говорьж за правописанието, азъ ще ти расказвамъ, не какъ са пишжтъ сега думитѣ отъ различни писатели, а какъ би трѣбало да са пишжтъ по закона на язика и азъ мислж, че ако поискаме да пишемъ по закона на язика си, ний ще достигнемъ двѣ цѣли: първо ще пишемъ тъй, както говори народа чисто, и второ — ще са приближимъ доста близо и до нашето старо праотцовско правописание. Днешното наше правописание не е съвсѣмъ наше чисто, защото не

Digitized by Google

са водимъ ни по старото, ни по народното строго, а, като зехме да са възраждаме, и като нѣмахме учебни наши книги, поведохме са въ много случаи отъ русското гражданско — отъ днешното русско правописание, което е изработено постепенно отъ русскитѣ писатели по свойството на русския говоримъ языкъ и то не е чисто русско народно, нито наше старо, а нѣщо срѣдньо, основано по-вечето, въ много случаи, на нашето старо, приспособено къмъ русския изговоръ.

Много букви има отъ нашата стара азбука, които ний днесъ не ги четемъ тъй, както сѫ ги чели нашитѣ стари прадѣди и както и до днесъ ги изговаря народа, а ги четемъ или както ги четѫтъ Русситѣ, или по съвсѣмъ нашъ новъ редъ, което не е ни русско, ни наше народно. Има и такива букви, които старитѣ сѫ ги писали и изговаряли и днесъ народа ги изговаря, а ний сми ги изоставили и пишемъ съ ония думитѣ, както ги пишѫтъ Русситѣ, а пъкъ като говоримъ не ги изговарями, като тѣхъ, а по старото, а пъкъ по старото не ги пишемъ.

За да можемъ, колкото е възможно по-близо да са приближимъ къмъ нашето старо правописание, което е и по-близо и до днешния ни говоримъ языкъ, азъ ще са помѫчѫ да ти разкажѫ не както до сега по-вечето сѫ ни разказвали, дѣ коя буква трѣба да са пише, а ще са мѫчѫ да ти прѣдставя, какъ са пише всѣка днешна грамматическа часть. Съ това, азъ мислѭ, ще са достигне до по-здрава основа за правописанието на всѣка грамматическа часть, какъ трѣба да са пише и какъ правописанието ѝ да може да са помни, безъ да са пишѫтъ и изучавѫтъ много правила, които, като не могѫтъ да са държѫтъ дълго врѣме въ ума, забравѫтъ са лесно и въ правописанието са бърками.

Понеже днешнитѣ мѣстоимения са додавѫтъ до сѫществителнитѣ, прилагателнитѣ и другитѣ грамматически части, то азъ най-напрѣдъ ще захванѫ отъ тѣхъ и ще ти говорѭ за сичкитѣ редомъ.

I. *Лични мѣстоимения.*

Първото лице отъ днешнитѣ лични мѣстоимения са пише сега *азъ*. И въ старо врѣме, нашитѣ прадѣди сѫ го писали *азъ*, което го намѣрвами въ старитѣ писменни памятници. Нъ,

Digitized by Google

ако са вслушами въ изговора на писаното *азъ*, ний ще чуйми, че то са изговаря *асъ*.

А, кога го изговарыть съ зи на края, н. п., *язи* и *язика*, *язикана* и т. н., тогава пакъ са чува гласа на буквата *з* при *и*. При сичко, че по-законно и по-правилно би било да са пише *асъ*, защото, както ти писахъ и лани, то е сложено отъ а+съ, а, когато са изговаря *язи*, при *а* са додава малкото и (і) и пакъ *зи*=іа+зи. Нъ понеже показателното мѣстоимение *съ* го е имало въ старо врѣме отдѣлно и самостоятелно, а и днесъ го има сложено съ нѣкои думи и мѣстоимения, като: днесъ, лѣтосъ, зимасъ, каменесъ, воласъ=дне+съ, лѣто+съ, зима+съ, камене+съ, вола+съ и т. н.; а *зъ* или *зи* го нѣма като отдѣлно показателно, самостоятелно мѣстоимение, нъ е видоизмѣнено *съ* и *си* за по-лесно изговаряние, защото, ако пишемъ *аси* или *іаси*, по-мѫчно са изговаря отъ язи и іази, то азъ ще кажа, че язи трѣба да си остане въ правописанието тъй, както са е писало въ старо врѣме, съ което, първо, нѣма да са отдѣлимъ отъ старото правописание и второ нѣма да развалимъ реда, който е вече приѣтъ и въ днешното ни ново правописание. Нъ, кога са чува *язи*, *язика*, *язикана*, *язиканаѫ*, тогава да са пише тъй, както са чува, то есть, да са пише, вмѣсто *а* или русското *я*, старобългарското іа—іази, іазика, іазикана, и т. н. . . А, дѣто казвамъ, че дѣто са чува іази, което най-вече са срѣща въ народнитѣ стари пѣсни, тъй да са пише, да не ти са види чудно, че при *а* са додава и (і), то трѣба тъй да са пише, защото тъй са чува, а освенъ това, ако са разглѣда по-основно, ний ще са увѣримъ, че *іази* е по-правилно и по-общо отъ *язи*, защото именно тука са явява днешното общесловянско лично мѣстоимение *іа*, сложено съ *зи* за още по-голѣмо усилване на показанието, а освенъ това *іа* са употрѣбява на нѣкои мѣста и у насъ вмѣсто *азъ*.

Ако би ма попиталъ: „защо другитѣ ни братья словени да употрѣбявѫтъ само *іа*, вмѣсто нашето сложно *азъ*, *іазъ*, *іаса*, *язи*, *іази*, и защо ний при *іа* додавами *съ* и *зъ*, *язъ бихъ* ти отговорилъ, че това *съ* и *зъ* са дава за по-голѣмо усилване на *іа*, като второ показателно мѣстоимение при първото *іа* и освенъ това туй усилване показва, че тѣзи, които употрѣбявѫтъ *азъ*, *іази*, *асъ*, іасъ, и т. н. трѣба да сѫ живѣли въ по-южни страни и трѣбва да сѫ биле съ по-горѣщъ темпераментъ, отъ онія, които употрѣбявѫтъ само *іа* и които трѣба

Digitized by Google

да сѫ отъ по-сѣверни пра-родители. Южния человѣкъ естественно е по-живъ и всѣкога бърза да покаже съ по-вече опрѣдѣления, както себѣ си, тъй и прѣдмѣгитѣ: той не са е задоволявалъ да са обади само съ *іа*, а за още по-голѣмо усилване на показанието, при *а* или *іа* е задавалъ и второ показание — *съ* или *зъ*.

А освенъ това, туй *азъ* най-явно показва, че тъй нарѣчения *Старославянски языкъ*, за който не могѫтъ още да са увѣрѭтъ, или нещѫтъ да са увѣрѭтъ и да признаѫтъ съ ржка на сърдце, че е Сгаро-Български, е дѣйствително *Български* и происхождението му е *южно*, а не сѣверно, и че Св. Писание е прѣведено именно на тоя языкъ, *който има личното си мѣстоимение азъ*, защото това *азъ* го е завардилъ Българина въ говоримия си языкъ и до тоя часъ и ще го варди, до гдѣ сѫществува языка му.

Азъ мислѭ, че дойде вече врѣме да са остави фанатизма на страна и да са даде мѣсто на истината, защото *истината е злато*, което, колкото и да го затрупваѫтъ съ каквито щѫтъ нечистотии, то нѣма да ръждяса никога и, рано или късно, като излѣзе на свѣта, ще покаже естественния си блѣсъкъ и благородство.

Добро и похвално би било да сѫ прѣвели Св. Писание други Славяни, и да имъ благодаримъ и ний за това величайше дѣло въ свѣта, нъ жребието паднало на Българския народъ, който за щастие, или за нещастие, са намѣрилъ най-близо, до Въстокъ и слѣдователно — най-близо до люлката на Християнството и до древнята цивилизация. На Апостолитѣ е било по-близо и по-безопасно да дойдѫтъ въ Коринтъ, Солунъ, Филипи и т. н. и да кореспондирѭтъ съ македонскитѣ Българи, отъ колкото съ сѣвернитѣ Славяни. Християнството непрѣменно трѣбва да са е утвърдило между македонскитѣ Българи още отъ врѣмето на апостолитѣ и чрѣзъ македонскитѣ Българи са е распространявало въ Тракия, Сѣверна България, Влашко и т. н. догдѣ най-послѣ е дошелъ реда и на Руссия, въ която е принесено отъ Прѣславъ въ Киевъ на днешнитѣ тъй нарѣчени Малорусси, които сѫ биле по онова врѣме най-близки по языка си съ Българския языкъ — а именно съ прѣславското нарѣчие, която близкость и до днесъ са е завардила; а освѣнъ това, въ онния врѣмена сѫ биле и географически близо, като ги е дѣлилъ само долния Дунавъ. Това е естественния пѫть и слѣдователно

Digitized by Google

по него трѣбаше да са върви и да са мине отъ Македония въ Тракия, Сѣверна България, Влашко, Русия и т. н. Първоучителитѣ на Русситѣ не сѫ биле Гърци, а тѣхнитѣ най-близки братья — Българитѣ, Прѣславцитѣ.

Въ Македония, Св. Писание трѣба да е имало нѣкакви прѣводи много врѣме още прѣди покрьщанието на Сѣвернитѣ Българи, нъ сѫ биле съ грьцки или латински букви писани, което не е отговаряло напълно на свойството на Българския языкъ и Св. Кирилъ, като е подпълнилъ грьцката азбука и ѫ приспособилъ за Българския языкъ, редактиралъ е и очистилъ прѣвода. А това е било непрѣмѣнно въ Прѣславъ, за което ни свидѣтелствува прѣславското и цѣлого околно шуменско нарѣчие, въ което сѫ са завардили и до днесъ най-чисти старобългарски рѣчи, както са намѣрвѫтъ въ най-старитѣ прѣводи на Св. Писание: тамъ и до днесъ са говори р. падежъ отъ л. мѣстоимение *мьня* и д. *мьнѣ*, и много други думи, както и гласа на ерито (ы) са е завардилъ и са чува и до тоя часъ, както въ самия градъ Шуменъ, тъй и въ околностьта му. Тия нѣща сѫ живи свидѣтели, които не изискѫвѫтъ никакво доказателство.

Това, дѣто казахми до тука за мѣстоимението, е за *първото лице* на именителний падежъ отъ днешното лично мѣстоимение[1]). Сега да прѣминемъ на родителний падежъ, който сега у насъ са пише *на мене*, а у шуменско са говори *на мьне*, като е останало, както спомѣнахъ и по-горѣ, отъ най-старото *мьне*. Чистия родителенъ падежъ е *мене* или *мьне*, нъ ний, като сми навикнали да кроимъ грамматиката си не по нашия языкъ, а по кроя на чуждитѣ грамматики, мислимъ, че, като кажемъ или напишемъ *на мене*, това *на мене* е чистъ родителенъ падежъ заедно съ *на*-та, безъ да обрѫщами внимание, че той са употрѣбява не само съ *на*=она, а и съ други прѣдлози, като напримѣръ, съ прѣдлозитѣ *отъ*, *при* или *ира*, *до* и т. А това доказва, че родителний падежъ е *мене* или *мьне*, а *на* е прѣдлогъ (или както го казахме напрѣдъ, мѣстоимение на=она), както сѫ прѣдлози: *отъ*, *при*, *ира*, *до* и т. н. За това най-добрѣ и най-цѣлесъобразно ще бѫде да са пише родителний падежъ чистъ: *мене* или *мьне*, както си са писалъ въ старо врѣме, съ което ще са приближимъ къмъ

[1]) Нашето лично мѣстоимение *азъ* въ грьцкия и латинския народъ е било ego, което е близо до нашето азъ: ego=ево=есо=есъ=азъ, а нѣмското ich са е завардило въ нашето мѣждумѣтие ихъ! което е равно на исъ, іасъ, асъ.

Digitized by Google

старото правописание на праотеческия си языкъ. И ученицитѣ, като имъ са обясни това добрѣ, нѣма да са заблуждавятъ и да не разбиратъ, както родителний падежъ отъ най-стария български языкъ, тъй и отъ другитѣ славянски языци, и ще знаятъ, че както е било у старо врѣме, тъй е и днесъ, и както е у насъ тъй е и у другитѣ славянски братски народи, а не да го исхвърлями, както сж го изхвърляли нѣкои отъ грамматикитѣ и по своя кефъ, са мисляли съ това да направятъ услуга на грамматиката и да улеснятъ, ужъ, ученицитѣ; нъ тѣ такава мечя услуга сж направили съ това, щото ученици, които сж учили по тая грамматика, като нѣматъ никакво понятие за родителенъ падежъ, който е общъ на сички европейски языци, като имъ дойде случай да учатъ нѣкой другъ языкъ и, като имъ кажешъ: „това е родителенъ падежъ“, тѣ глѣдатъ като нѣми и си подигатъ рамѣната. Това съмъ го испатилъ самъ азъ и, който не вѣрва, да попита сичкитѣ прѣподаватели на чуждитѣ языци, на които ученицитѣ сж учили грамматика безъ родителенъ падежъ и тѣ ще му кажатъ по-вече за тая услуга на изхвърления падежъ!—И тъй, моето мнѣние е: въ склонението отъ пьрвото лице да са нареди така: именителенъ *азъ* [1]), родителний *мене* или *мьне*, а за прѣдлозитѣ да са обясни, кога и за какво са употрѣбяватъ прѣдъ род. падежъ и що показватъ въ прѣдложението, когато сж прѣдъ него.

Сега да дойдемъ при дателний падежъ.

Дателний падежъ на днешното лично мѣстоимение са пише и той съ *на*, както и родителний: *на менѣ* или *на мьнѣ*, или безъ *на* — просто *менѣ* или *мьнѣ* и съкратено само *ми*, нъ въ устата на народа често са чува и *мьни*.

За да не отстжпваме и тука отъ стария си языкъ и при този падежъ трѣбва *на*-та да са изостави, като са обясни, както и при родителний и за тоя прѣдлогъ, както и за другитѣ, като: *у*, *въ*, *къмъ* и още и за другитѣ, които изискватъ тоя падежъ —тъй сжщо дателний падежъ да бжде: *менѣ*, *мьнѣ*, *мени*, *ми*, както са и говори: дай го *менѣ*, дай го *мьнѣ*, дай го *мени* и дай *ми* го. Или тритѣ падежи да бждатъ въ склонението наредени така:

И. азъ, язъ, ази, язи.
Р. мене, мьне.
Д. менѣ, мьнѣ, мени, ми [1]).

1) У влашкия простонароденъ говоръ са употрѣбява въ дателний падежъ *мини*, което е останало отъ стария ни языкъ.

Digitized by Google

Винителний падежъ днесъ са говори: *мене, меня, мьня, мень*, отъ което послѣдвано са пише и днесъ неправилно *ма*, а са изговаря *мѫ*, и което най-правилно ще бѫде да са пише *мь* и да му са изговаря ера (ь), както изговарями днесъ *ѫ*-та съ такъв гласъ. Нъ, освенъ горѣизложенитѣ, има още и *менѣ* или *мень*, които не сѫ друго нищо освенъ старото *мѧ*, дѣто малкия юсъ (ѧ) са е изговарялъ тука *енъ* или *ень* и са е чувало *менѣ* или *мень* = *мѧ*. Но ний днесъ, като сми исхвърлили отъ несъзнание тая чиста наша буква, която е измислена нарочно за нашия языкъ, когато ни са случи да пишемъ *мѧ* и да го изговарями, както са е изговаряло въ старо врѣме, ний пишемъ тоя юсъ разложенъ съ букви, т. е. пишемъ *менѣ* или *мень*, а, ако бѣше завардена тая буква заедно съ гласа си, нѣмаше да пишемъ *менѣ* или *мень* и да са чудимъ отъ дѣ са е зело това менъ въ языка ни и, освенъ туй, не щѣхми да са отдалечавами отъ старото правописание и да са мѫчимъ да изучавами нѣкаква си, Старославянска грамматика, когато тая С.-славянска грамматика е въ устата ни. . . Нъ тъй става тѳ, когато пустнѫтъ нейката да плѣви, той, вмѣсто да търга само плѣвелитѣ, изтърга и сѣяното и отглѣдваното плодотворно и полезно цвѣтье! На праздно пословицата не е казана: „който не умѣе да прави вѣжи, изважда очи“. Тъй е станало въ много случаи и съ нашия языкъ и съ правописанието му. Русситѣ, при сичко, че въ тѣхния языкъ са е изгубило произношението на *ѧ* като *енъ* или *ень*, сѣ пакъ по-человѣшки отъ насъ сѫ постѫпили съ тая наша святиня, като ѫ завардили на мѣстото ѝ, дѣто е била въ нашитѣ свати книги и само ѝ измѣнили гласа на *я*, по свойството на тѣхния языкъ, за въ черковнитѣ печатни книги, а не ѫ запръстили и замѣли въ смѣта, като насъ умнитѣ! „Защо да ѫ пишемъ, можешъ да ма попиташъ ти, когато на мѣстото ѝ твърдѣ лесно може да са пише *енъ* или *ень*, както го и пишемъ! „Ами, че на-ли се за пуста икономия и леснотия са борим и се икѳномията подвирами сѣкиму подъ носа, когато хоще да са говори за правописание, ами че когато е тъй, не е ли по-икономно и по-лесно, безъ да са пишѫтъ двѣ ненуждни букви—*нъ*; да са напише само *мѧ*, а на *нъ* мѣстото да са *икономиса*, като е за *икономия* работата? Съ тая икономия, любезний мой братко, задъ която си затуля главата сѣка невѣжалѣнь, като-гузно дѣте, задъ гърба на майка си, ний сми усакатили и убезобразили священния языкъ, който сѫ ни оставили

нашитѣ мждри приснопамятни отци и който са уважава отъ учения, не само славянски, нъ и иноязиченъ, свѣтъ, като языкъ философско-классически наравно съ Еллинския, Латинския, Арабския, на който языкъ сѫществува такава висока литература, като черковната, и на който сичко ний-възвишенно може да са напише, а ний съ нашето невѣжество сми са отдалечили отъ него и постоянно са отдалечавами, като кроимъ фантастически грамматики, неосновани ни на старо, ни на ново, а скърпени отъ чужди парцали, като просяшка аба, по която аба са чудимъ отъ дѣ да намѣримъ по-вече дрипави кърпели да и натоварнимъ и да ѝ ги зашийми съ мутафчийската губерка съ ликови конци! Ний такива прѣдложнения кърпимъ по нашата просяшка грамматика, които нито народа ги говори, нито нѣкои отъ ученитѣ ги приспособявѫтъ, а само ги събирами отъ чуждитѣ грамматики и прѣводи и съ сичкитѣ имъ идиотизми ги привеждами и исками по тия, често безъ никаква логика, ступани прѣводи да правимъ български фантастически языкъ, когото ни ученикъ може да изучи, ни народа да разбере! Сичко, което е у насъ най-чисто запазено въ народния языкъ въ народнитѣ умотворения и поезия, отъ много-умнитѣ са счита за архаизъмъ, прѣзира са като чуждо, а са ламти за чуждото, когато именно на тоя архаизъмъ ний трѣба да положимъ основитѣ на нашето ново здание и съ тѣзи антични камьни да украсимъ портицитѣ на това здание, които антики ще привлѣкѫтъ вниманието на сѣкиго посѣтителя. А ний зидами на пѣсъчна основа съ суровн тухли и исками да оставимъ на потомството си здание: та такова здание нѣма да дочака не потомство, а и ний ще доживѣйми да му видимъ развалинитѣ, които твърдѣ лесно могѫтъ, при нашата глупава негрижливость и не прѣдпазливость да ни погребѫтъ подъ себѣ си.

Власитѣ, Гърцитѣ, Италияцитѣ и сичкитѣ нововъзродени народи, основавѫтъ и основаха своитѣ языци на основитѣ на пра-отеческитѣ си языци, а ний . . . Ний проклѣвами и тъпчимъ отеческото наслѣдие съ калнитѣ си крака! Е, кажи ми; молѭ ти са, за Божата правдина, който прахоса бащиното си богатство, не дохожда ли врѣме, че свѣта най-послѣ съ прѣзрѣние го оставя да умре на боклука, като непотрѣбенъ и расточитель на събраното отъ родителитѣ му благо? Ако не са усѣтимъ и не са стрѣснимъ, до гдѣ има още врѣме и насъ боклука ни чака! . . Догдѣ не сложимъ нашия языкъ върху здравитѣ

Digitized by Google

основи на стария си языкъ, ний нé грамматика, ами и буквари не щé можемъ да си съставимъ като хората. Днешния ни языкъ трѣба да са изучава не само отдѣлно отъ стария, както го изучавами сега, а въ паралелъ—ржка объ ржка съ него, инакъ ний никога нѣма да знайми да напишемъ два реда и да сми увѣрени, че сми ги написали съзнателно и да можемъ да докажемъ, че тъй трѣба да бѫдѫтъ написани, а не инакъ: новия языкъ безъ стария е щьрбѣлъ!

Догдѣ не почнемъ да си изучавами языка върху основанието на стария, не по 5—6 урока да прѣдавами въ сѣкий классъ въ недѣляга, ами сáмо него да учимъ, пакъ нѣма да го изучимъ: безъ основа нищо не са дьржи и „бездънна крина не пълни хамбарь“, казва умната турска пословица, че, ако щѣшъ, братко, вѣрвай ма, а, ако не щѣшь, прави каквото щѣшъ: толкова ми стига ума да ти кажѫ и ти го казвамъ явно и откровенно. Ако не е тъй, кажи ми, че грѣшѫ, та да са расказѭ. —

Звателний падежъ. За звателния падежъ нѣма какво да ти говорѭ. Нѣкои грамматици и него сѫ го исхвърлили отъ реда му въ личното мѣстоимение, нъ въ говора, когато са обръщами къмъ себѣ си, ний го употрѣбявами, като: „О, азъ злочестъ! какво направихъ?“ и т. н.

Его тия горѣизложенитѣ *петь* падежи употрѣбявѫтъ днесъ нашитѣ грамматици, отъ които нѣкои, както са каза, изхвърлѭтъ родителний, а нѣкои — звателний. Нъ въ стария ни языкъ е имало още два падежа, творителенъ и прѣдложенъ, за които въ сегашнитѣ ни грамматики почти нищо са не спомѣнува, нъ понеже и тѣ не сѫ съвсѣмъ исчезнали отъ сегашния ни языкъ, ще ми позволишъ да ти кажѫ и за тѣхъ по двѣ три думи.

Творителний падежъ, както и лани ти писахъ, показва творение, то есть, съ който прѣдмѣтъ са твори, той са полага въ творителенъ падежъ и той не е друго освенъ глаголъ: защото само глаголитѣ показвѫтъ творение. Творителний падежъ отъ лич. мѣстоимение въ старо врѣме е билъ *мьноѭ* или *мноѭ* = мьнойьмъ. Ний тоя падежъ и днесъ го употрѣбявами и въ говора си и въ писмото, нъ като падежъ, понеже не произносями ѭза (ѫ), както са е призносялъ въ старо врѣме *ьмъ*, чува са *меньйѫ*: той дойде съ *меньйѫ*, или той дойде съ *мьньйѫ?* е се сѫщото старо: той дойде съ *мьноѭ*, или той дойде съ

мьнѣ, или съ м'ноѣ, или съ мнѣ. За да са заварди правописанието и на тоя падежъ, както си е било въ старо врѣме, ний не трѣбва да го замѣнувами съ *меня*, или мене; защото *меня* и мене е винителенъ падежъ, а съ *меня*, щомъ са употрѣби съ прѣдлога *съ*, не е и не може да бѫде винителенъ, а е творителенъ, защото *показва орѫдие*, съ което са дѣйствува, а пъкъ винителния *не показва това*, а показва, че върху него са дѣйствува — той търпи, а не работи, не дѣйствува — той пати, — той е пасивъ, а творителния е активъ—дѣйствуѭщъ. За това безсмисленно ще бѫде да са употрѣбява винителния вмѣсто творителенъ. За туй ний трѣба да си завардимъ творителния падежъ, както си е билъ, защото го говоримъ и пишемъ, само не са усѣщами, че е творителенъ, и като са водиме по усакатенитѣ иноязични грамматики, казвами, че това *съ меня* или *съ мьня*, или съ мене било винителенъ падежъ!

За да завардимъ творителния падежъ въ личното мѣстоимение, както си е билъ въ старо врѣме и както си го говоримъ правилно, а не са съумясвами да го пишемъ, както го произносями, *трѣба да му промѣнимъ днешното правописание отъ меня*, мьня или мене или *меньѣ* или *мьн'ьѣ*. Тъй щото, когато са случи да пишемъ: ти дойде съ меня, да не го пишемъ вече съ *меня*, мене или съ *мьня*, а да са научимъ да го пишемъ съ *мен'ьѣ*, или съ *мьн'ьѣ*, и, като обяснимъ на учащитѣ са, че прѣдъ *н*, надъ който турвами паерчикъ (,), е изоставенъ ера (ъ) или *о*-то (о), тѣ твърдѣ лесно ще разберѫтъ стария творителенъ падежъ *мьнѣ* или *мьноѣ*, или *м'ноѣ*. Тъй, щото, само съ едно промѣнение на правописанието отъ днешното неправилно *меня*, на *мен'ьѣ* или *мьн'ьѣ*, ще дойдемъ на стария творителенъ падежъ и, когато четемъ нѣкоя стара пра-отеческа книга, нѣма да са чудимъ и нѣма да не разбирами какво показва *мноѣ* или *мьноѣ*.

Освенъ творителния падежъ въ старо-врѣме е имало, както ти писахъ лани, още единъ падежъ, който са е звѣялъ *иръдложенъ* или *мѣстенъ*. И този падежъ ний го говоримъ и пишемъ, нъ като го замѣнувами и него съ винителния падежъ, по незнание пишемъ го, както пишемъ и винителния и казвами, *че е винителенъ*, а пъкъ тука погрѣшката, която ни води въ заблуждение, е дѣто ятя (ѣ) са изговаря като *я*, безъ да обърнимъ внимание, че винителния и прѣдложния падежъ не сѫ се едно и сѫщото нѣщо: винителния показва, както ти

Digitized by Google

казахъ и горѣ, страдание, патение, пасивность, а прѣдложния показва съвсѣмъ друго понятие — той показва *мѣсто*, затова сѫ го нарѣкли и *мѣстенъ* падежъ. Първото — мѣстенъ, му са дава, защото показва *мѣсто*, а втория — прѣдложенъ — защото са употрѣбява, по-вечето, съ прѣдлози.

За да са увѣримъ, че между винителния и прѣдложния падежъ има съвсѣмъ голѣма разлика, азъ ще ти приведѫ примѣри, които най-явно ще ни покажѫтъ тая разлика. На примѣръ, ако кажемъ: ти вика *меня*, или *мьня* и — калпака е на *меня*, или на *мьня*, азъ мислѭ, че сѣкий ще са усѣти, че тука има много голѣма разлика между тия двѣ еднакви *меня*, които ний казвами, че сѫ, и двѣтѣ, се въ винителенъ падежъ. Тука — ти вика *меня*, или *мьня* е винителенъ падежъ, а калпака е на *меня* или на *мьня*, не е винителенъ, а *прѣдложенъ падежъ*, защото показва мѣстото, дѣто са намѣрва калпака. Първото показва, че си ма викалъ и ази съмъ *търиялъ* — намѣрвалъ съмъ са въ пасивно — патимно положение, а второто показва *мѣстото*, дѣто са намѣрва *калпака*, т. е. първото е *винителенъ*, а второто *прѣдложенъ* падежъ.

За да могѫтъ да са различавѫтъ тия два падежа и въ правописанието си, както са различавѫтъ и по смисъла си, ний трѣба да имъ направимъ и правописанието различно, а, за да направимъ това, не ни трѣбва да измислями нищо ново, а само да напишемъ първия — винителения, както си го пишемъ — *меня*, мене или *мьня*, а втория да напишемъ *мень* или *мьнь*, както сѫ го писали и нашитѣ прадѣди. А, ако срѣщнемъ нѣгдѣ писано *мнѣ*, ний трѣба да знайми и трѣба да расправимъ на учащитѣ са, че *мнѣ* е се сѫщото мьнѣ, нъ само ера (ь) подиръ *м* тука е изоставенъ и отъ *мьнѣ* е останало *мнѣ*, което, за да са разбира, че подиръ *м* има изхвърленъ ь, трѣба надъ *м* да туримъ една кукичка, или паерчикъ, така: м'нѣ и сичката история съ прѣдложений падежъ е съ това свършена.

И тъй, като наредимъ сичкитѣ падежи на първото лице въ единственно число, ще бѫдѫтъ тия:

Лично мѣстоимение.

I лице.

Единственно число.

И. азъ, іазъ;ази, іази.

Digitized by Google

Р. мене, мьне, меня.
Д. менѣ, мьнѣ, мени, ми.
В. мене, мьне, мень (мѧ), ме (мь).
З. О, азъ, ꙗзъ;ази, іази!
Т. мен'ѫ, мьн'ѫ.
П. менѣ, мьнѣ, м'нѣ.

Родителния и дателния, като са употрѣбѣтъ съ прѣдлога *на*, ще бѫдѫтъ род.: на мене, меня, мьне, мьня, и дат. — мнѣ, мьнѣ, мени.

Его отъ горнитѣ, тъй наредени падежи, както ги видишъ, любезний другарьо, са вижда явно, какъ безъ никаква мѫка, можемъ най-лесно да са приближимъ до праотеческия си язикъ и да имъ поправимъ правописанието, както трѣба, безъ да губимъ нѣщо въ произношението имъ и да въвеждами нѣкои нови нѣща.

За сега бѫди съ това задоволенъ до слѣдующата книга, въ която ще ти расправя и за другитѣ падежи и лица, защото са уморихъ, а и ти, може да си са уморилъ да ма слушашъ.

(Слѣдва).

ЧЬРТИ ИЗЪ ЖИВОТА И ДѢЯТЕЛНОСТЬТА НА АРХИЕПИСКОПА ПЕТРА ПАРЦЕВИЧА.

Сѫдбинитѣ на Българския народъ слѣдъ неговото съвършенно поробване отъ Турцитѣ въ 15-й вѣкъ, чакъ до неговото възраждание въ 19-й, сѫ много тьмни и неизвѣстни. Прѣзъ толкова столѣтия какъ е живѣлъ Българския народъ, що е мечтаялъ и работилъ, ималъ ли е животъ духовенъ, или е билъ мьртавъ трупъ . . . тия страници отъ историята ни, до сега твьрдѣ малко сѫ извѣстни. Врѣмената на съживѣване и прѣраждание за другитѣ народи, народа ни е прѣспалъ въ летаргический сънь. Страшенъ дългъ сънь! Ала въ тоя сънь Българина не е билъ потъналъ съвсѣмъ безъ память и безъ съзнание; по нѣкога спомѣна за миналото е стрѣсвалъ заспалия, та го е накарвалъ да отритне и да отхвърли тѣжината, която е съсипвала плѣщитѣ му . . . Нови издирвания започнаха

Digitized by Google

да освѣтлявать тѣжкото толкова-вѣковно робуване на Българина, както и трудоветѣ, които е полагалъ, за да строши твърдия яремъ и да са сдобие съ свободенъ отдихъ. Настоящата ни статийка има за цѣль да запознае читателитѣ съ патриотическитѣ трудове въ тъзи посока на архиепископа Петра Парцевича, когото смѣло можемъ да нарѣчемъ заедно съ Иречка, най-великия българинъ въ 17-й вѣкъ.

Петъръ Парцевичъ е работилъ най-много за освобождението на Българитѣ и други народи въ 17 вѣкъ, нъ нашитѣ историци по нѣмание издаденъ материалъ, говорятъ твърдѣ малко за него. — За освѣтление дѣятелностьта на архиеп. Парцевича има да благодаримъ на графа Юлияна Пеяцевича, който дълго врѣме е работилъ да разясни живота на своя старъ роднина, като е прѣровилъ сумма библиотеки и архиви.

Като плодъ на дълги трудове, графъ Пеяцевичъ е издалъ на нѣмски, въ Виена, въ 1880 год., книга подъ надсловъ: *Петръ фонъ Парцевичъ, Марцианополский* архиепископъ, *апостолский* викарий и администраторъ въ Молдавия, български интернуций (посланникъ) при Императорский дворъ и Императорский пратенникъ до Богдана Хмелницки, хетмана на Казацитѣ.

Споредъ архивиални источници прѣдставилъ графъ Юлиянъ Пеяцевичъ, 8-а, 301 стр.

Ако тъзи интересна и важна за насъ Българитѣ книга да е видѣла свѣтъ прѣди 8 год., обаче, до колкото знаемъ, ни единъ нашъ човѣкъ не са е погрижилъ да запознае Българското общество съ нея (за прѣводъ неще и дума!), може би, по тѣсни религиозни съображения, които не трѣбва да си имать мѣстото въ нашия просвѣтенъ вѣкъ. Това мислимъ ний да извършимъ, за сега отъ части и на кратко, като при това благодаримъ на редакцията на „Трудъ“, че ни отваря страницитѣ на списанието си за тъзи цѣль.

*
* *

Книгата, на която горѣ приведохме надслова, съдържа въ първата си часть, на 128 стр., описание на дѣятелностьта на Парцевича, а въ останалата — 97 документи изъ виенския, пещенския, венецианския архиви и изъ други источници (важенъ исторически материалъ за насъ Българитѣ).

Digitized by Google

Петъръ Парцевичъ происхождалъ отъ рода на *Кучевичи* древенъ български болярски родъ. Прадѣдо му, Иванъ Парцевичъ, въ 1481 год. раздѣлилъ земята си между четиримата си синове, които отъ тогава основали нови родове отъ названията на владѣнията си. (Отъ този дѣлежъ датира и рода на *Пеячевичи*, славенъ и познатъ до сега въ Австро-Венгрия).

Най-стария Ивановъ синъ, пакъ Иванъ, билъ Петровъ дѣдо . . . Слѣдъ покорението на България, тѣзи родове изгубили земитѣ си и са прибрали въ градеца Чипровецъ; тъзи планинска мѣстность, столнина на Чипровската область, са радвала на голѣми правдини, като владѣние на султанскитѣ майки. Тамъ са укрили и нѣколко хиляди Българи-католици, на които Чипровската черкова била митрополия. Въ този градъ са е родилъ около 1612 год. (не са знае тъкмо коя година) Петъръ Парцевичъ, вторий синъ на Михаила Парцевича. На 11-годишна възрасть Петъръ утишелъ на наука въ Италия, дѣто прѣсѣдялъ десетина години; училъ богословие и каноническо право и съ стьпень докторъ и на двата прѣдмѣта са върналъ въ отечеството си.

Тогавашний Сардицийский архиепископъ (Сардика е старо название на града София), Петъръ Деодатъ, и той славенъ патриотъ български и родолюбецъ, го ржкоположилъ за свещенникъ и го задьржалъ подъ своя власть; нъ когато, въ 1644 год. Марцианополский, съ сѣдалище въ Молдавия, архиепископъ са явилъ въ Чипровецъ за довьршване на нѣкои распри, и позналъ младия свещенникъ Петра, до толкова го обикналъ, щото съ изволението на Деодата взелъ го съ себѣ си въ столичния си градъ Баково, дѣто Парцевичъ са установилъ да живѣе.

До когато Петъръ Парцевичъ са намиралъ въ Молдавия, въ отечеството му България са приготвяло пакъ сериозно движение противъ турското владичество.

Още прѣзъ 1630 год. Българитѣ, а съ тѣхъ и другитѣ покорени народи, биле испратили посланници до императора Фердинанда II и до Сигмунда III, полский краль, да проськтъ отъ тѣхъ военна помощь, нъ Шведската война прѣзъ това врѣме не позволила на Императора да обърне внимание върху турскитѣ работи, та посланницитѣ са върнали съ праздни ржцѣ.

Надѣждитѣ на Българитѣ пакъ са съживили, когато въ 1644 год. султанъ Ибрахимъ започналъ война съ Венецианската

Digitized by Google

република. Съзаклятие било организирано изъ България, съ освободителна цѣль отъ Турцитѣ, а за по-добра сполука на предприетото дѣло, поканенъ билъ, като съучастникъ и главенъ началникъ, Влашкий войвода Матей Бесараба. Войводата приелъ това предложение и слѣдъ дълги размишления представилъ на Българитѣ да извѣстятъ за всичко на полския краль Владислава IV и на Венецианската република, ако желаятъ успѣхъ на дѣлото си.

Рѣшено било, да испратятъ посолство отъ името на Българския народъ и на влашкий войвода въ Варшава и Венеция. Избора падналъ на Петра Парцевича и на единъ монахъ; Парцевичъ билъ избранъ заради дълбоката си наука, високия си родъ, като познайникъ на архиепископа Деодата и роднина на управителя на България Франца Марканича. И така въ 1647 год. Парцевичъ, придруженъ отъ монаха, тръгналъ за Полша, снабденъ съ писма и инструкции. Проблѣчени, като турци, посрѣдъ голѣми мѫчнотии и опасности, тѣ пристигнали при двора на Владислава IV. Парцевичъ тъй умѣлъ да представи работитѣ, щото краля са распалилъ и са взелъ енергически за това дѣло, подъ най-голѣма тайна: приготвилъ войски за походъ, назначилъ писменно войводата Матея главенъ вождъ на войскитѣ и му обѣщалъ бърза помощь. На посланницитѣ казалъ да са върнятъ въ България, да обадятъ за всичко, и да не ходятъ вече чакъ въ Венеция. При това краль Владиславъ имъ подарилъ лика си, въ военно облѣкло и съ надпись: Habeatis me fictum et pictum, quoadusque venero vivus et vevus (Имайте ме исписанъ, до когато дойда живъ); врѫчилъ имъ голѣмъ прѣпоясъ отъ червено кадифе съ крьстъ и надпись: Uindica gloriam tuam (Извоювай славата си), и прьстенъ. Кралицата отъ своя страна поддържала твърдѣ горѣщо посланницитѣ, готова да пожьртвува дори скѫпоцѣнноститѣ си, ако би да не достигнятъ парични срѣдства. Посланницитѣ са възвърнали съ най-добри надѣжди, уплашенитѣ Турци биле убѣдени, че имъ са свършва вече господарството, нъ неотчакваната Владиславова смьрть скѫсала всички надѣжди и страхове.

Плана останалъ таенъ още двѣ години; прѣзъ това врѣме развитото движение било готово да избухне, защото звѣрствата на Турцитѣ са усилили; архиепископъ Деодатъ едвамъ можалъ да уталожи духовитѣ да почакятъ по-сгодно врѣме, а същеврѣменно тръгналъ съ нѣколцина главатари къмъ войвода-

Digitized by Google

та Матея, за да му прѣдстави опасностьта, която може да сполѣти България. Матей повикалъ незабавно Парцевича изъ Молдавия и го склонилъ да обиколи вторий пѫть Полша, Нѣмский императоръ и Венеция.

На 18-й Декемврий, 1649 год., Парцевичъ са упѫтилъ съ титла секретарь на Сардицийский архиепископъ.

Слѣдъ голѣми трудности пристигналъ въ Варшава и са прѣдставилъ на канцлера Оссолински. На тържественната ауденция при краля, сенаторитѣ заявили, че сѫ готови да пожьртвуватъ всичко, само и само краля да доискара до край дѣлото на брата си, покойний Владислава IV. Фердинандъ III исказалъ съчувствие на Парцевича, нъ не искалъ да захваща война, понеже билъ сключилъ миръ съ Турция. При все това, рѣшилъ да чака и да узнае, какво мисли да стори най-силния съюзникъ, Венеция, а пъкъ приврѣменно испратилъ два полка въ Унгария. Испанския посланникъ поддьржалъ горѣщо Парцевича и прѣдъ Императора и прѣдъ своя дори краль Филипа IV, нъ било рѣшено да продължи Парцевичъ пѫтуването си до самата Венеция.

Въ сѫщата година, прѣзъ Юлий, Парцевичъ поднесалъ просбата си на венецияньския дожа, Молини, който го увѣрилъ въ благосклонностьта и приятелството си.

Слѣдъ два дни Парцевичъ прѣдложилъ на Венецияньский сенатъ твьрдѣ пространенъ мемориалъ, въ който описвалъ положението на Турция, готовностьта на Полша и Императора за общо дѣйствуване, като молилъ Венеция да излѣзе на чело и да сключи съюзъ съ Полша.

Сената не му далъ прѣкъ отговоръ: исказалъ му съчувствие, похвалилъ замислитѣ, насьрдчавалъ да тръпѣ, нъ нищо не обѣщавалъ. Безъ никаква положителна полза Парцевичъ са върналъ въ България, обезсьрдченъ отъ бездѣйствието и нерѣшителностьта на дьржавитѣ.

Въ 1656 год., по общо желание на молдавскитѣ католици, Парцевичъ билъ назначенъ, отъ папа Александъръ VII, Марцианополски архиепископъ in partibus, и администраторъ на Молдавската область.

Сѫщата година, прѣзъ Май, слѣдъ двегодишно отсѫтствие и слѣдъ ржкоположението си за владика въ Римъ, пакъ видѣлъ отечеството си, нъ тамъ положението на християнскитѣ народи било много по-лошо: поради малолѣтностьта на султанъ

Digitized by Google

Махмудъ IV въ турската държава нѣмало никакъвъ редъ и безопасность.

Като видѣли, че мжкитѣ и притѣсненията все са уголѣмявжтъ, по-видни лица, а между тѣхъ и архиепископъ Парцевичъ са събрали на съвѣтъ, и рѣшили пакъ да подирьтъ помощь отъ християнскитѣ царье; едногласно било рѣшено пакъ Парцевичъ да са яви прѣдъ Императора.

Парцевичъ приелъ и прѣзъ Августъ, 1656 год., вече са намѣрвалъ въ Виена. Фердинандъ III билъ му твърдѣ добросклоненъ, похвалилъ му рѣвностьта и рѣшилъ по-напрѣдъ да са съгласьтъ всички християнски владѣтели, та тогава заедно да ударьтъ на Турция.

Трѣбвало само да са сдобри съ Полша началника на Запорожскитѣ Казаци, славния Богданъ Хмелницкий, защото между Руссия и Полша билъ вече сключенъ миръ съ помощьта на Императора, въ Вилно, 3-й Ноемвр. 1656 год. Императора намислилъ да проводи при хетмана Хмелницкий Българския братенникъ, който му са виждалъ най-достоенъ и най-способенъ за тъзи работа. Съ чудно самоотвьржение архиепископъ Парцевичъ са нагърбилъ съ това ново посолство.

Ний нѣма да слѣдваме Парцевича въ пжтуванието му прѣзъ полскитѣ земи, та дори и до самия Чегринъ, столица на Хетмана, защото тъзи му дѣятелность насъ малко интересува, а ще спомѣнемъ, че пжтуванието му било придружено съ хиляди мжчнотии, трудове и лишения, и траяло отъ 17-й Януарий до 1-й Мартъ, 1657 год. (Въ книгата на графъ Пеяцевича това пжтувание е прѣдставено твърдѣ подробно; самъ Парцевичъ описва всички по-интересни случки, всичко, що видѣлъ и испатилъ, нъ за сега принудени сме да са ограничимъ съ малкото, което привождаме. Двора на Хмелницкий, съ всички обичаи, чудесно е описанъ).

На 28-й Априлъ, Парцевичъ съ дружината си, — секретарь на тъзи миссия билъ нѣкой-си Христофоръ Марианович, турски тълкуватель, и босненски прокураторъ, — напустнали Чегринъ, . . . на 11-й Юний едвамъ пристигналъ въ Лвовъ, дѣто заболѣлъ тѣжко отъ толкова мжки и лишения, така щото едвамъ на Коледа сжщата година можалъ да пристигне въ Виена.

Тукъ Парцевичъ билъ принуденъ да прѣкара цѣли десеть години, да като да са изравнжтъ нѣкои смѣтки съ Лвов-

Digitized by Google

скитѣ Ормяни, отъ които земалъ на заемъ въ врѣме на пѫтуването си, а прѣзъ това врѣме ималъ възможность да работи въ Моравия.

Въ 1668 год. билъ назначенъ черковенъ администраторъ на Молдавското княжество.

Прѣди да напустне Виена, Парцевичъ получилъ отъ императора Леополда за себѣ си и за ближнитѣ си родове подтвърждение на благородството си, а въ награда за заслугитѣ си скѫпоцѣнни дарове и 1000 фиор. пѫтни разноски.

Отъ тука нататъкъ, до год. 1672, Парцевичъ не взема участие въ политически дѣла; послѣднята си дипломатическа миссия прѣдприема по волята на Влашкий и Молдавский войводи, стрѣснати отъ побѣдитѣ на Турцитѣ надъ Полша.

За послѣденъ пѫтъ прѣзъ Априлий, 1673 год., са явява въ Варшава, отъ Варшава въ Виена при Леополда, който само го приелъ добрѣ, нъ по-вече нищо . . . Противъ волята на мнозина нему неблагосклонни, Парцевичъ са явява и въ Венеция и Римъ, прѣзъ Ноемврий, нъ нигдѣ не можалъ да сполучи нѣщо, и да сговори държавитѣ, за да съсипѫтъ Османската сила, защото силни противници му прѣчали на всѣка крачка и у всички дворове. Залисани съ други работи, държавитѣ оставили за послѣ да са расправѫтъ съ Османеца.

Отпадналъ духомъ, съсипанъ и изнемощѣлъ, архиепископъ Парцевичъ са разболѣлъ опасно въ Римъ, дѣто и довършилъ пожьртвувания си и тѣжъкъ животъ на 23-й Юлий, 1674 год., слѣдъ като прѣдалъ всичкитѣ си книжа въ рѫцѣтѣ на нѣкого-си Мусини.

Такава ни са прѣдставлява на нѣколко страници достозабѣлѣжителната и неуморна дѣятелность на достойния български патриотъ и дипломатъ, който цѣлъ половина вѣкъ е работилъ отъ душа и сьрдце за доброто на сънародницитѣ си, а́ко и безуспѣшно!

Историята, това сѫдилище на народитѣ, споредъ думитѣ на Шиллера, е била присѫдила, щото Българския народъ да прѣлѣжи още единъ вѣкъ въ робство, вѣкъ най-тѣжъкъ и най-грозенъ, до гдѣто да го пробудѫтъ и свѣстѫтъ съ трудъ и вѣра приснопамятний отецъ Паисий и неговитѣ незабравими послѣдователи.

Лвовъ, 15-й Май, 1888 г.

Хр. Кесяковъ.

Digitized by Google

МАТЕРИАЛИ ПО БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ.

Писмата на Николая патриарха Константинополски.

XI [1]).

Ако да ми бѣше възможно да тръгна, за да дойдѫ при тебя, сине мой, азъ не бихъ са отказалъ отъ това; ни дългия пѫть, ни суровостьта на дългата зима не бихѫ ма задържали, и азъ не бихъ закѫснѣлъ да са явѭ прѣдъ твое величество. Сега ми тѣжи старостьта и едвамъ ми позволява да излѣзвамъ; затова противъ волята си азъ трѣбва да са въздържѫ отъ този пѫть; азъ, ако бихъ можалъ да извърша това пѫтуване, навѣрно не бихъ прѣтърпѣлъ несполука, защото не бихъ прѣстаналъ да та умолявамь съ думи, да та цѣлувамъ по главата, очитѣ милото лице и рѫцѣтѣ, като ти прѣгръщамъ колѣнитѣ и даже нозѣтѣ, до като не бихъ достигналъ цѣлта си. Но меня ми надвива дълбоката старость, неумолимия тиранъ за здравието, а затова остава ми само да са ограничa съ писмо. Прѣди всичко обърни внимание, сине мой, заради което ти пиша, и ако азъ спорѣдъ грѣховетѣ си са покажа недостоенъ да бѫда изслушанъ, то важностьта на дѣлото, за което пиша, ще умекчи душата ти, което, азъ мисля, и ти самъ жилаешъ и което съ прѣпятствие отъ человѣцитѣ са задържа отъ извършвание. Но защо да не искажа по-скоро душевното си желание и самото дѣло, а приготвямъ на молбата си прѣдисловие и като да ѝ правѭ пѫть: умоляваме та и заклѣваме та, сине мой, като пращаме до тебѣ просба, апостолъ на която Богъ и Отецъ е пратилъ на всички единородния свой синъ, и пратилъ е по изволението си равния на себѣ си свой синъ, щото той да разруши стѣната на враждата и да установи миръ между тѣзи, които воюватъ. Ний смиреннитѣ, които стоимъ прѣдъ прѣстола на олтаря, умо-

1) Слѣдъ Ахелойското сражение Гърцитѣ е трѣбвало още веднѫжъ да воюватъ противъ Българитѣ. Въ 918 год. (вѣроятно въ началото на годината) е послѣдвало второто поражение на гръцкитѣ войски (Лъвъ Фока) при Катасърта. Слѣдъ това Симеонъ, като е оставилъ на страна дѣлото си съ Цариградъ, обръща всичкото си внимание на срьбскитѣ дѣла. Въ това врѣме явно е прѣминалъ Петъръ отъ страната на Византия. Като са научилъ за замислитѣ на Петра отъ Захлумския князъ Михаила, Симеонъ свалы Петра и на негово мѣсто назначава Павла Брановича. Тъзи сѫщата 918 год. и въ Цариградъ са

ляваме твоята благочестива душа за това сѫщото, т. е. за въстановяването на миръ.

До кога този древенъ врагъ на божеското творение ще са радва на нещастията ни? До кога земята ще са облива съ християнска кръвь, пролѣта отъ рѫцѣтѣ на християнитѣ? Каинъ е убилъ брата си Авела, и àко и да е билъ убитъ само единъ, но кръвьта му е викала къмъ Бога; какво мислишъ, сине мой, когато е пролѣта такова количество кръвь? До кога трѣбва тя да вика къмъ Бога? Азъ вече не говоря за мѫжьетѣ, малолѣтнитѣ дѣца, вдовицитѣ, за лишенитѣ отъ братия или дѣца, — свѣщеннитѣ олтари, распръсването на монаситѣ, насилването дѣвици: стенянието на всички тѣзи и сълзитѣ имъ, непрѣстанно са носѫтъ къмъ Бога. Азъ разбирамъ, че ти, като человѣкъ твърдѣ уменъ, и безъ писмата ми отлично добрѣ знаешъ, но о печаль! отъ кознитѣ на дявола и отъ злословието на человѣцитѣ въ меката ти душа е паднала горчивина, която, като человѣкъ, та вълнува и не дава мѣсто на кротостьта ти. Но, възлюбленний сине, това е или дѣло на дявола и нѣма да му позволимъ вече да са подиграва съ насъ, или, ако отъ злословие на человѣцитѣ сѫ проиалѣзли тѣзи достойни за съжаление събития, да прѣкѫснимъ тѣзи взаимни нахълтвания. Виновници на този прѣстѫпенъ планъ сѫ тѣзи, които пьрви наченаха да нападѫтъ на тебя и да опечалявѫтъ душата ти; тѣ получиха потрѣбното наказание. Помисли, че сѫ пострадали тѣзи, който желаха да та ускърбѫтъ и угаси гнѣва си.

Има законъ, който има сила не само между человѣцитѣ, но и между дивитѣ звѣрове. Може често да са види, какъ дивитѣ звѣрове са хвърлѫтъ единъ на другий, но когато е единъ побѣденъ, другия става кротъкъ. Нека са пазимъ, щото да не надминемъ природата на дивитѣ звѣрове и да отстѫпимъ на неугасимата свирѣпость и страшния гнѣвъ, като са повръщаме къмъ человѣческитѣ чувства, особенно прилични на благоразумието ти, и, като оставимъ войната, убийствата и кръвопролитието, да

измината въ интриги. Слѣдъ пораженията при Ахело и Катасирта престижа на правителството на Зоя е падналъ и е трѣбвало да стане държавенъ прѣвратъ. На 25-й Мартъ, 919 год. Романъ Лекапинъ влѣзва въ палата. Отъ това врѣме Зоя са лишава отъ властьта. Тя била оставена отъ Романа въ палата. Само въ Августъ, 919 год., тя била заведена въ единъ мънастирь, заради покушението си върху живота на Романа.

Ако Симеонъ, както е казано по-горѣ, въ продължение на 918 год. и да е билъ занятъ съ сръбскитѣ дѣла, но пакъ той самъ съ по-голѣмата часть

обърнемъ погледъ къмъ великото благо на мира, къмъ това наслѣдие, което ни е оставилъ този, който достойно е нарѣкалъ себѣ си нашъ братъ, щото да ни направи дѣца на Бога Отца; мисли, че той стои прѣдъ Българитѣ и Римлянитѣ и, като показва ранитѣ си, прободеното бедро, язвитѣ на нозѣтѣ и рѫцѣтѣ си, че той говори слѣдующето: какво е това, мои дѣца, мой народъ, мое наслѣдие, което ми даде Отецъ за послушанието ми и за съгласието ми да пострадам на кръста и да умрѫ. Какво е това? Какъ вий сте забравили наставленията ми? Какъ не си припомняте съвѣтитѣ ми? Какъ е исчезнала любовьта, която ви завѣщахъ! Гдѣ е този миръ, на който ви азъ учихъ? Какъ вий, като ми са довѣрявате, на своята глава, като говорите, че сте мои членове, какъ водите единъ противъ другиго война? Това не значи, че членоветѣ имѫтъ една глава? Прѣдстави си, че говори Христосъ Богъ, по-вече опечаленъ отъ колкото тогава, когато е билъ прикованъ на кръста; какъ ний искреннитѣ му слушатели ще се боимъ отъ думитѣ му, ще почитаме ранитѣ му, ще са боимъ да не би да го ускърбимъ,—и така врѣме е вече, да прѣкратимъ нашитѣ обоюдни нещастия, да го освободимъ отъ всѣкаква печаль и скърбь, да са постараемъ да направимъ милостиво божието благоволение къмъ насъ, като са възвърнемъ къмъ мира, като възобновимъ прѣдишната любовь, като не чакаме, щото нашитѣ войни и свирѣпства да бѫдѫтъ изложени на осѫждание, когато защитата ни вече нещо има сила, когато всѣко оправдание ще бѫде безполезно и когато рѣшението ще бѫде вече неумолимо.

Не ни натѣквай въ многоглаголание за това, че распространихме много писмото си, защото всеобщата печаль и съкрушение на нашето сърдце ни подбуждѫтъ за това, и ако азъ бихъ можалъ, съгласно съ древньото изрѣчение, да са ползувамъ съ нѣколко языка, радвалъ бихъ са, защото тогава бихъ можалъ достатъчно да са опечалявамъ и да възнасямъ къмъ Бога и къмъ твое великодушно величество молитви, равни на това нещастие.

отъ войската си са е намѣрвалъ не далечъ отъ Цариградъ. Това са вижда отъ думитѣ на патриарха; „азъ бихъ дошелъ при тебѣ пратеникъ, ако да не е старостьта ми; не бихъ глѣдалъ суровостьта на зимата“.

Както е извѣстно свижданията на патриарха съ Симеона всѣкога сѫ ставали около Цариградъ. Въ по-подирнитѣ си писма Николай често ще прѣдлага на Симеона свиждение въ Селемврия и Ираклия, или дѣто той поиска, когато работитѣ сѫ са намѣрвали вече въ критическо положение.

Кога е писано това писмо? Началото на писмото показва, че е писа-

Digitized by Google

Но защото азъ отъ природата имамъ единъ языкъ, съ който са ползувамъ и, както казахъ, защото скръбьта души сърдцето ми, распространихъ писмото си. Помисли, сине мой, за бждящия сждъ, прѣди да прѣдстанешъ прѣдъ страшния трибуналъ, че ни управителитѣ, ни бѣднитѣ не ще бждатъ сждени за земната си слава, но само за духовнитѣ си заслуги; помисли, че прѣди да прѣдстане цѣлия миръ прѣдъ бждащия неумолимъ сждия, събитията на настоящия животъ ще бждатъ въспоминания за тѣзи, които тогава ще живѣятъ! Кой отъ потомството, който чуе за толкова убийства между християнитѣ, нѣма да са съкрушава, нѣма да злослови и да нарича съ всички възможни безчестни имена тѣхнитѣ виновници?

Много пхти, разбира са, сж са срѣщали непріятели, но едни умѣренни, други человѣколюбиви сж туряли прѣдѣли на человѣческата си вражда и не въ цѣлото врѣме сж служили на злото, а като сж знаяли добрѣ, че на человѣцитѣ отъ природата е чужда враждата, тѣ сж ѭ промѣнили на миръ. Азъ не говоря за дѣцата относително родителитѣ си, за братията относително братията си, но даже за тѣзи, които сж далечъ отъ тѣзи родственни отношения и навици, и тѣ тъй сж постѫпвали. А вий какво? Вий, дѣцата, къмъ родителитѣ си упражнявате такава вражда, братия къмъ братията си, ученици къмъ учителитѣ си, и къмъ какви учители? къмъ такива, които сж ви отворили духовнитѣ очи, които ви сж довели при свѣтлината и ви сж повикали отъ робството на дявола и разбира са, несравнено пò-горѣ отъ всичко, васъ сж направили дѣца на Бога. Кой отъ потомството, като са научи за това, нѣма да стовари всичкитѣ обвинения, всичкитѣ натѣквания върху тѣзи, които извикѫтъ тѣзи безсмьртна вражда? И послѣ каква е ползата на славата и властьта, когато, като оставимъ този свѣтъ, ний ще оставимъ слѣдъ себѣ си прѣстѫпно име, когато сега ний са подлагаме на обидитѣ и натѣкванията на тѣзи, които мразѫтъ злословието? когато ни злословѫтъ тѣзи, които обичѫтъ мира и

но прѣзъ зимата. Слѣдуѭщитѣ думи на патриарха показвѫтъ ясно, че то е писано въ края на 919, или въ началото на 920 година: „виновницитѣ на този прѣстѫпенъ планъ сж тѣзи, които пьрви започнаха да нападѫтъ на тебя и да опечалявѫтъ душата ти—тѣ получиха потрѣбното наказание. Помисли че, пострадаха тѣзи, които желаяха да та ускърбѫтъ, и угаси гнѣва си“. Тука е ясно, че патриарха е писалъ това писмо подиръ свалянието на Зоя, когато той изново е получилъ значение при двора. *И така XI-то писмо е писано въ края на 919, или въ началото на 920 година.*

Digitized by Google

са отвръщатъ отъ сражения и убийства? Доброто име, сине мой, е по-добро не само отъ много богатства, но и отъ всѣка слава и земни почести.

Дохождами на умъ, че ти още отъ дѣтинство желаяше добро име, почетна и славна память; да не ѫ губимъ заради властолюбие и жестокость на душата; добъръ е пѫтя въ бѫдащия животъ, когато са прѣселвашъ съ похвала за добродѣтельта си и оставашъ на дѣцата си име, благодарение на което тѣ ще са считатъ кротки, добри дѣца на бащата, мекосърдечни, человѣколюбиви, а не обратно, не дай Боже, да бѫдатъ така нещастни, щото намѣсто добро име, за което говорихъ, да спечелятъ обратното; това наслѣдство твърдѣ много спомага на властьта и авторитета, които ти ще имъ оставишъ. Като са грижишъ за това, ти, като правитель на своя народъ, отъ Бога избранъ, и като не отстѫпвашъ отъ умѣренностьта и мекосърдечието, ти открий намъ сърдцето си, изслушай думитѣ ни, казани отъ приятель и съ любовь; ако считашъ недостойно това, че азъ са наричамъ баща, ако и грѣшенъ старецъ и по достоинство избранъ епископъ, но тѣзи духовни бащи ви е далъ Св. Духъ, които по-вече обичатъ, отъ колкото кръвнитѣ родители, защото тѣлеснитѣ връски са скѫсвѫтъ, а духовнитѣ сѫ неразривни. Но рѣчьта ми клони къмъ молитва. Между другото какво да кажа по-вече, ако не това? Ако Христосъ, истинния нашъ Богъ, който е дошелъ въ свѣта да го очисти отъ грѣха, би измѣнилъ благородната ти душа, би отнелъ отъ тамъ, ако тамъ са е помѣстила нѣкоя зла замисъль, нека да та усѣни съ свѣтлината на божественната любовь, която са е опитвалъ да грабне отеца на мрака, и да ти даде възможность да сияешъ съ тъзи свѣтина. Който унищожава враждата съ плътьта си, който свързва раздѣленото, който умиротворява всичко съ своята си кръвь, той нека и сега отвърне отъ Римлянитѣ и Българитѣ взаимната вражда и несъгласието, нека ги съедини пакъ въ едно и да имъ даде да са ползуватъ отъ добринитѣ на мира, като унищожи, колкото са може по-скоро, родоначалника на злополучието и бащата на войната.

XII [1]).

До архиепископа на България.

Ний знаемъ, че ваше архиепископско съвършенство сте

[1]) Това писмо е писано и пратено въ едно врѣме съ XI-то писмо.

Digitized by Google

на едно мнѣние съ меня, че еднакво са опечалявате въ сърдцето си и са съкрушавате, затова ний ти пишемъ не увѣщание и наставление, но нѣщо като бесѣда за това, за което ний бихме размисляли, ако да живѣяхме наедно. (По-нататъкъ са говори за нещастията, които сѫ връхлѣтѣли християнскитѣ народи, Римлянитѣ и Българитѣ, раздѣлени сега между себѣ си отъ тогова, който отъ начало е отдѣлилъ человѣка отъ Бога и е раскѫсалъ на части народа). Ний ти пишемъ за това всеобщо безпокойствие, което постоянно носимъ въ сърдцето си и са опечаляваме и стенѣме и което, азъ зная, и ти тъй сѫщо съ трудъ ще прѣтърпишъ и заради което ти са хранишъ съ сълзи намѣсто съ хлѣбъ; спорѣдъ себѣ си ний сѫдимъ и за васъ, защото тѣзи, които имѫтъ и служба, и еднакви длъжности, трѣбва да бѫдѫтъ толкова по-вече еднакво-присѫщи и общи печалитѣ и страданията имъ; но доста е да си спомняме за това, че ти сѫ присѫщи сѫщата печаль и тѣгость, както и на меня.

И така, остава само да започнемъ общата бесѣда и размишление. Единъ една, другий друга длъжность извършва въ този животъ—азъ говоря за царьетѣ и правителитѣ на градоветѣ; всѣкий извършва различни дѣла, за държавнитѣ чиновници, отъ които всѣкий употрѣбява старание, ако е той благоразуменъ, колкото са може по-добрѣ, да извърши въложеното на него дѣло; а ний, които сми получили заповѣдь да бѫдемъ служители на олтаря, ако и да сме длъжни да извършваме и други длъжности, но пакъ прѣди всичко ний сме избрани за това, за да установяваме миръ, да искубваме отъ коренитѣ печалнитѣ събития и враждата, защото това страшно жьртвоприношение, което ний извършваме въ память на тогова, който за искоренение на вѣчната вражда, за унищожени на человѣческата ярость противъ Бога, която не е можла да са обърне на желание за миръ, всичко е прѣстрадалъ спорѣдъ волята си — и плюване и бичуване и смьртьта на злодѣй — това жьртвоприношение ни заповѣдва безспирно, съ всички сили, съ всички помишления, съ всички думи да бѫдемъ ревностни помощници за миръ, врагове на умразата и съ всичко сърдце да са стараемъ да прѣградимъ пѫтя на раздоритѣ; това тайнство ни показва на самия синъ на милостивия Отецъ, който тъй е възлюбилъ мира, щото го е проводилъ при насъ, понеже Единородния, възлюбления Агнецъ, принесенъ Богу, който е станалъ искупителна жьртва прѣдъ Бога за нашитѣ грѣхове, прави го като да извършва

Digitized by Google

това священнодѣйствие, който (Христосъ), като е билъ наслѣдникъ на божеската слава, е прѣтърпѣлъ такъвъ срамъ и безславие отъ человѣцитѣ само за това, щото чуждитѣ единъ другиму врагове съ страданията си, съ ранитѣ си, съ поруганието си да ги освободи, да ги повърне къмъ миръ и да ги направи ближни Богу. Какво ний, брате и съепископе, трѣба да прѣдпремимъ? Какво сърдце трѣбва да имаме, за да прѣтърпяваме скръбьта и грижата, когато ний виждаме, какъ безумствуватъ единъ противъ другиго и какви ревнители са явявтъ за вражда? И това азъ говоря за еднитѣ и за другитѣ. Какъ трѣба да бодърствуваме, щото тѣхъ, така настроени враждебно отъ дявола, да ги възвърнимъ къмъ миръ и да ги убѣдимъ съ любовь да възобновятъ единството си? Но когато не единъ, не двама, не домъ, не градъ, а цѣлъ народъ и при това отъ една вѣра отъ злодѣянията на дявола падатъ въ това зло, тогава какво да са прави? Какво ще измислимъ? Какъвъ день или каква нощь ще ни успокоятъ отъ това вълнение и печаль? До сега са протѣгна писанието ми, както можаше; а сега пристжпвамъ къмъ самото дѣло, изложението ще тръгне по-бързѣ; родоначалника на злото, врага на мира, е възбудилъ война между Римлянитѣ и Българитѣ и ги е принудилъ да истѣглятъ мечовитѣ си, испълнилъ ги е съ ярость единъ противъ другиго и е извършилъ всичко това, което не отдавна са е случило, о мои безбройни прѣгрѣшения! Кой ще са засрами? Кой ще са яви посрѣдникъ? Кой ще прѣкрати съ помощьта на Бога това человѣкоубийство? Кой ще попрѣчи да са попръсква земята съ кръвь? Но кой другий? Това е моя и твоя работа; азъ още въ начало, — това знае този, комуто ний открихме сърдечното си желание, — са опитвахъ да прѣмахна войната; а когато са случи това бѣдствие, азъ не прѣставамъ да увѣщавамъ да са сложи оржжието, да са възобнови мира съ Българитѣ и любовьта и отеческитѣ отнасяния къмъ тѣхъ; но когато Богъ са докосна до сърдцата имъ, тѣ почувствуваха това, което по-прѣди не признаваха и бѣхж готови да извършятъ това, за което азъ послѣ ги съвѣтвахъ и отъ това врѣме и до сега желаятъ миръ, любовь и единство и ненавиждятъ войната; но какво да кажа? Този, който отъ начало завижда на человѣческия родъ, той сега е испълненъ съ най-голѣма ненависть къмъ единството на Българитѣ и Римлянитѣ и, като подпали съ този гибеленъ огънь пожара на враждата, сега са радва и съ най-голѣми опитва-

Digitized by Google

ния поддържа този огънь и не позволява на добрия, възлюбления и разумния мой синъ, на правителя на Българитѣ, да са ползува отъ своята честность и да са повърне къмъ добринитѣ на мира и прѣдишната си доброта да покаже, но всѣкога завистливъ прѣслѣдователь на доброто, като влага въ меката му душа горчиви помишления, старае са да прѣслѣдва най-приятния миръ.

Това всичко е дѣло на прѣстжпния демонъ, а ний, като вѣрваме въ Бога и като са довѣряваме на мекостьта на възлюбленния синъ, че нѣма да прѣтърпимъ несполука, пратихме до него писмо, въ едно мѣсто като го упрѣкавахме въ друго като го умолявахме съобразно съ душевното и сърдечното му намѣрение, защото въ кжсото врѣме, когато стояхъ съ него, азъ добрѣ го узнахъ; узнахъ неговия умъ, мекостъ, умѣренность, доброта, неговата натура, чужда отъ жестокостъ и безстидство; ний писахме, като пратеникъ, за миръ и надѣваме са, че той ще са засрами най-първо отъ Бога, който му е отстжпилъ господството надъ Българитѣ, послѣ отъ собствената си мекость и милость, тъй сжщо и отъ нашитѣ увѣрения. Това ний направихме и такава надѣжда съхранявахме; по-нататашното принадлѣжи вамъ, защото и вий са опечалявате за общитѣ бѣдствия, скърби и защото това като да е ваша собственна грижа, вий сте длъжни да помогните на моето послание, да го умилостивявате и да умолявате нашия възлюбленъ синъ.

Ти имашъ много срѣдства да го засрамишъ; най-напрѣдъ това, което ний по-рано казахме — на Христа Бога неутѣшната скърбь, че тѣзи, които са наричжтъ съ името му, което, за да ни даджтъ *„ако Агнецъ на заколеніе ведеся* [1]), хвърлиха са единъ върху другиго съ звѣрска ярость, тъй сжщо на священнитѣ храмове, въ които той възнася Богу молитви за себѣ си, за съпругата си, дѣцата си, за всичкия народъ, надъ когото по милостьта на Бога властвува, който, като ѣде и пие святото и непорочното му тѣло и кръвь, има надѣжда да стане причастенъ на божията святость; съ рѣчитѣ си ти постави прѣдъ очитѣ му това, което той и безъ рѣчитѣ ти вижда и не може да не знае, че земята която е прѣминалъ и упостошилъ, че засѣянитѣ полета съ храна, обрастнати съ лозья и дървета сж дос-

[1]) Ис. 53. 7.

Digitized by Google

стойни за съжаление; напомни му за разрушението на храмовитѣ божии, които съ толкова трудъ сѫ биле построени отъ ржцѣтѣ на благочестиви, прибави тъй сѫщо за прѣкраснитѣ мънастири, гдѣто монаситѣ и дѣвицитѣ постоянно сѫ пѣяли химнъ Богу, а сега сѫ оставени въ развалини. Прибави тъй сѫщо различнитѣ убийства — о нещастна сила на прѣстѫпния демонъ! святитѣ монаси, дѣвици, жени, расхвърлянитѣ трупове, непогрѣбени, оставени жьртва на дивитѣ звѣрове.

Защо говоря азъ това? Ти имашъ по-голѣма възможность да поддьржишъ посрѣдничеството въ тъзи нечувана трагедия и особенно като са опирашъ на кротостьта и благоразумието на тогова, когото ще засрамяшъ, защото съ моята и твоята печаль и длъжната грижа за всеобщото спасение и миръ си подбужданъ, покажи му това, що са отнася до него; испълни нашата длъжность така, както да бихме ний присѫтствували, обнемай ржцѣтѣ му, колѣнитѣ му, а ако е нуждно, и нозѣтѣ му, съ една дума не прѣставай да говоришъ и дѣйствувашъ до тогава, до като душата на моя синъ, по прѣдишната си кроткость, не са склони къмъ миръ; нека той прати человѣци, които би възобновили условията за мира, нека исчезне нещастието на войната и вражда̀та, нека са махне дявола, който са радва на нещастията на Римлянитѣ и Българитѣ, нека свободно са възвръща врѣмето на прѣкрасната любовь и нейнитѣ славни блага, когато радость и множество добрини ще послѣдвѫтъ за двата народа и чувството на жестокитѣ бѣдствия, униние и печаль да исчезнѫтъ.

XIII [1]).

До първия человѣкъ на Симеона [2]).

Тѣзи, които завземѫтъ високи длъжности, бивѫтъ съ голѣми добродѣтели и заслуги, сине мой, до толкова, до колкото са стараѫтъ сами да са приближѫтъ къмъ тѣхъ; като та причислявамъ къмъ тѣхъ, ний знаемъ тъй сѫщо, че ти и безъ пис-

[1]) Това писмо е писано и пратено въ едно врѣме съ XI и XII писмо. Може още едно прѣдположение да са допустне, а именно, че писмата XI, XII и XIII сѫ биле написани прѣзъ зимата на 920—921 година, на това основание, че както въ XI, тъй и въ XIII писмо патриарха говори, че виновницитѣ за войната „сѫ свалени и сѫ прѣтърпѣли потрѣбното наказание“, като разумѣва подъ наказание заточението на Зоя въ Августъ 920 год. Но тука прѣди всичко трѣбва да са ограничи врѣмето до 17 Декемврий, защото на 17 Декемврий 920 год. Романъ е билъ коронясанъ за императоръ, и тогава патриарха би

Digitized by Google

мата ни мислишъ за това, което е прилично на голѣмитѣ ти добродѣтели; като сме на такова мнѣние за тебѣ, ний пристѫпихме къмъ писанието на това писмо, прѣдмѣта на което е твърдѣ важенъ и извършването му трѣбва да бѫде сполучливо; думата е за мира, който ни е далъ нашия Христосъ Богъ, за прѣкратяване убийствата, кръвопролитията и другитѣ бѣдствия, които, както е извѣстно, докарватъ подирѣ си война; това повече отъ всичко заслужва обсѫждание отъ благоразумнитѣ и славнитѣ человѣци; за тъзи работа ний писахме на нашия славенъ и скѫпъ синъ и не са отчайваме, че прѣкрасния му и кротъкъ умъ, даже като са допустне, че безбройнитѣ ми грѣхове сѫ хвърлили въ него сѣмена на горчивина, внимателно ще изслуша думитѣ ми; тебя обаче тъй сѫщо увѣщаваме съ това писмо да ни помогнишъ и като неговъ слуга, който са ползува съ неговото расположение и близъкъ при него, да му разяснишъ дѣлото, което безъ съмнѣние ще му достави глѣма слава. Ако ти въ други случаи, като такъвъ, който съхранява чиста любовь къмъ него и му желае почести и слава, си са грижилъ да му служишъ вѣрно, то въ никое друго дѣло ти не можешъ показа така, че са грижишъ за почеститѣ и славата му, ни твоята къмъ него любовь, ни пламенното си усърдие къмъ Бога. Обмисли, сине мой, нещастията и скърбитѣ, които послѣдватъ человѣцитѣ въ врѣме на война и отъ друга страна добринитѣ и радоститѣ на мира. Като обмислишъ това, ти ще видишъ, сине мой, какъвъ

употрѣбилъ множественно число „императори“, както той прави това въ писмата, писани слѣдъ 17 Декемврий 920 година.

Първото прѣдположение е по-вѣроятно; отъ писмото са вижда (отъ характера на писмото), че то е писано наскоро слѣдъ влѣзването въ палата на Романа; още не сѫ са опрѣдѣлили отношенията между императора и патриарха, че и самата политика на Романа относително Българитѣ не са е показала на-явѣ. Патриарха не говори никѫдѣ за симпатиитѣ си къмъ дома на Романа. Писмото показва, че патриарха е твърдѣ доволенъ отъ паданието на Зоя, което, спорѣдъ мнѣнието му, служи вече за достатъчно наказание на нея. Тука е съвсѣмъ излишно подъ наказание да са подразумява именно заточението на Зоя.

2) У продължителя Теофана има едно мѣсто, на основание на което може да са прѣдположи, че първия человѣкъ на Симеона, до когато е писано настоящето писмо, е Θεόδωρος ὁ Βούλγαρος οἰκεῖος τῷ Συμεών, като е побѣдилъ Маджаритѣ въ мѣстопрѣбиванието имъ, Симеонъ е поискалъ отъ Льва VI повръщание на плѣнницитѣ, които този послѣдния е билъ длъженъ да ги откупи отъ Маджаритѣ. Львъ са съгласилъ... ἦλθε οὖν μετὸ Λέοντος ὁ Βούλγαρος Θεόδωρος οἰκεῖος ὢν τῷ Συμεών καί παρέλαβεν αὐτούς. Teohp. Contiuat, 359, 15. Въ това врѣме, а може би въ и 914 г. при свиждение съ Симеона патриарха да са е запозналъ съ този Теодоръ, първи человѣкъ на Симеона, спорѣдъ думитѣ на Николая, и οἰκεῖος τῷ Συμεών спорѣдъ думитѣ на продължителя Теофана.

Digitized by Google

виновникъ на неговитѣ почести и слава ще са явишъ, ако съ помощьта Божия му помогнешъ намѣсто за война, убийства, плѣнения,—съ една дума намѣсто най-голѣма гибель за человѣцитѣ да са възвърне къмъ миръ и чрѣзъ това да си добие слава, а не безславие, което е слѣдствие отъ бѣдствията въ врѣме на война; отъ много думи нѣмашъ нужда; просбата ти нѣма да отхвърли неговия свѣтълъ и любящъ истината умъ; имай само при-сърдце и пожелай да молишъ, и азъ съмъ убѣденъ, че той ще са съгласи за божественъ миръ, когото търси. Това азъ говоря не така просто, но убѣденъ отъ това, което е извършилъ милостивия Богъ. Защото той, по праведнитѣ си сждби, е свалилъ виновницигѣ на войната и въздалъ имъ е потрѣбното наказание. Затова ний нѣма да продължаваме писмото, за да не ви омръзнемъ, но само ще прибавимъ слѣдующето: ако би Христосъ Богъ него самия въ настоящия и бждщия животъ да украсѣше съ почести и слава за сключването на мира, а тебе, сине мой, нека направи по-скжпъ и по-близъкъ на твоя господарь и за това твое усърдие и старание да та удостои съ вѣчни добрини.

XIV [1]).

До Симеона Българский.

Сине мой възлюбленний, най-драгъ отъ всички както стари, така и нови приятели; като синъ и като приятель изслушай думитѣ на бащата, който отъ начало та е обичалъ и сега та обича и съхранява чиста любовь къмъ тебѣ въ Св. Ду-

[1]) За да са опрѣдѣли хронологията на това писмо, трѣбва още отъ порано да са разясни спорния въпросъ за врѣмето на съединение (примирение) на Константинополската Църква. И Кругъ (Chronologie, стр. 147) и Мюралтъ (Chronographie, стр. 498), споредъ мнѣнието ми, невѣрно отнасятъ това съединение къмъ 921 година. Писмата на Николая даватъ възможность да са опрѣдѣли вѣрно врѣмето на примирението на Църквата. Въ писмото LIII и LV (глѣд. у Migne'я Patrologia cursus completus t. cit.) е казано, че съединението е станало въ *петнадесетата* година слѣдъ началото на прѣпирнитѣ за четвртия бракъ. Въ писмото LVI е казано, че примирението на Църквата са извършило въ *деветата* година слѣдъ повръщанието на Николая отъ заточение. Църковния въпросъ са е появилъ въ началото на 906 година, патриарха Николай е повърнатъ на своя прѣстолъ около Май 912 год. Слѣдователно събитието, което са е извършило въ Юний или Юлий на петнадесетата година отъ началото на 906 година и деветата отъ Май 912 год., трѣбва да бжде отнесено къмъ 920 година. Съ това показание са съгласява и това, че:

Digitized by Google

ха; изслушай, какво ти пиша; слушай, сине мой, защото ний сме убѣдени, че пишемъ това, което е радостно и приятно; слушай, още веднъжъ говоря, щото да не повтарямъ извѣстието, спасително за боголюбивата ти душа: защото ти заради врѣменна власть, слѣдъ като възникнаха недоразумения по милостьта на тѣзи, които мисляха зло противъ тебя, си са разгнѣвилъ и мислишъ несъгласно съ желанието ми, но все пакъ зная, че ти отъ бѣдствията на Църквата, т. е. раздѣлението и разногласието на синоветѣ ѝ, си тъй сѫщо упечаленъ и раздѣляшъ нашата тѣжка скърбь, ти почитающий Христа Бога, който въ настояще врѣме ти е далъ да властвувашъ и да бѫдешъ невредимъ и за въ бѫдѫще ще ти даде здравие и безконечна слава, ако са молишъ и надѣвашъ нему.

Донасяме ти, сине мой, най-приятно извѣстие за тебя, а на насъ най-подходяще за съобщаване на тебѣ, като повече ближньо. Една е Църквата Божия; прѣкрати са възмѫщението на тогова, който отъ начало са е опитвалъ да ѭ вълнува, защото тѣзи, които сѫ са отдѣлили отъ насъ и съ отдѣлянието си сѫ са отказали отъ разума си, тѣхъ Богъ е принудилъ да са раскаятъ за самолюбието си и по милостьта на Бога са повърнаха при насъ; за което моляше Църквата, на това тѣ отстѫпиха, и съ една дума, като съзнаха грѣшката си, повърнаха са въ лоното на Църквата, което имъ е милостиво отворено. До сега Църквата е затваряла обятията си, защото тѣ сѫ мисляли само за человѣчески дѣла и спорѣдъ нѣкаква-си непонятна причина обичаха да противорѣчятъ. А слѣдъ като бѣше угодно Богу да отсграни всичко това, като стана посрѣдникъ на божественния

а) въ писмото XVI (до Симеона Български) патриарха пише: τοῦτου δὲ (Ρωμάνου) κατάσαντος ἐπὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων τῆς διοικήσεως, ἐλύθη μέν ἐκεῖνα τά πολοφρόνια σκάνδαλα καὶ ὁ τῆς ἐκκλησίας πολύς κλύδων καὶ τάραχος, б) въ писмото LIII (До Иоанна папа Римский) патриарха говори, че съединението на Църквата е станало и затова сега трѣбва да са съединятъ Константинополската и Римската църкви. По-нататъкъ патриарха пише: „Нашия благочестивъ императоръ е проводилъ до васъ своя протоспаварий съ писмо". Отъ тука са вижда, че съединението е станало въ врѣмето на Романа, когато той е само завѣждалъ дѣлата на империята въ качество на βασιλεωπατὴρ, но не е билъ още коронясанъ за императоръ. Въ писмата, писани отъ патриарха слѣдъ коронисванието на Романа Лекапина той говори на всѣкждѣ „нашитѣ благочестиви царье". (Глѣд. LXXXII—LXXXIV).

Отъ тука са вижда, че съединението е станало въ врѣмето на Романа Лекапина, когато той само е завѣждалъ дѣлата на империята (въ качество на

Digitized by Google

миръ, ний са съединихме въ едно и бѣхж приети като собственни дѣца тѣзи, които до сега бѣхж отдѣлени, и бѣхме съединени като членове на едно тѣло, и най-послѣ Църквата на Бога стана една, въ главѣ на която стана първия епископъ и нашъ Богъ и ний недостойния епископъ, съединена и безопасно управляема; съ исключение на малцина, които, като имаха възможность да постжпятъ правилно, като не желаятъ да прѣминятъ пятя на живота, безъ да оставятъ слѣдъ себѣ си память и, подбуждани отъ своето зломислие, не са страхувятъ да блѣснятъ съ отпадването си отъ Църквата и са стараятъ да отслабятъ единството ѝ; при всичко това, и първитѣ не напълно признаватъ свой глава нашия Христа Бога и свой архиепископъ насъ, но или сега, или послѣ ще са съединятъ съ главата си; ако не направятъ това, нищо нѣма да излѣзе, защото тѣ ще падятъ на това мѣсто, гдѣто сж намислили това, защото свята та Църква Божия, като е искупила причината на вълнението си, радва са на здравината си, възнася благодарность на Христа, на своя женихъ, за това, защото са е освободила отъ бѣдствия та и вижда събрани около себѣ си дѣцата, които не може да лиши сега отъ священното обилие този, който отъ начало е разрушилъ щастливата дружба на человѣцитѣ.

Ето съ какво извѣстие, сине мой, азъ мисля да та зарадвамъ по-вече, отъ колкото съ други нѣкакви извѣстия, които служятъ на человѣцитѣ за радость. Но послѣ кой ще помогне на думитѣ ми? Кой ще ми дойде на помощь, на разговарящия съ тебя, великодушенъ и приятенъ, като са съгла-

---

ρχιλεωπάτήρ), но не е билъ още императоръ. Като прѣминува отъ въпроса за примиряването къмъ политическитѣ отношения на Византия и България, патриарха говори: „какво отношение има къмъ царя, който още никакъ не съзнава това обстоятелство, че е имало человѣци, които сж водили неговитѣ дѣлата му и сж приели прѣстжпенъ планъ противъ тебя? Тѣ получиха голѣмо наказание отъ това, което заслужиха". По този начинъ, *съединението е станало въ Юний или въ Юлий 920 година.* Такова събитие, като примирението на Църквата, е играло голѣма роль, имало е грѣмадно значение за патриарха. Николай е употрѣбилъ цѣлата половина отъ своето патриаршество (912—925 г.) за умиряване на господарството извътрѣ и за запазване границитѣ на слабата Византийска империя отъ въпкашния врагъ. Незабавно, слѣдъ свършването на събора, патриарха пише множество писма до разни лица, които ги извѣстява за прѣкратяването „господството на дявола въ *Римската* (Гръцка) църква", за въстановяването на миръ. Прѣди всичко, вѣроятно, патриарха е съобщилъ тъзи приятна за него новина на Симеона и на римския папа. Ето защо азъ мисля, че нѣма да погрѣшж, ако отнесж *това писмо* къмъ *Августъ 920 година.*

Digitized by Google

сявашъ съ меня? Да припомнимъ, не защото че ти си забравилъ кротостьта си, но угорченъ отъ человѣцитѣ, за които азъ и не искамъ да говоря, ни да мисля лошо, си поставилъ дѣлото на Българитѣ и Римлянитѣ, че ти си довелъ това дѣло до тамъ и си извьршилъ това, което никога не сж отчаквали отъ тебя нито ний, никой другий отъ тѣхъ, който знае твоя умъ, или е чувалъ за него, защото кой може да мисли, че това нѣкога ще са извьрши? Щото Симеонъ, този Симеонъ, който съ своя умъ и благочестие е довелъ Българския народъ до висока слава, който е ненавиждалъ злословието, почиталъ е справедливостьта, прѣслѣдвалъ несправедливостьта, който е побѣждавалъ страститѣ си, сдържалъ е стомаха си не по-малко отъ подвизажщитѣ са на планинитѣ, който не е вкусвалъ вино, който съ това само са е отличавалъ отъ тѣзи, които сж дали обѣщание да живѣжтъ извънъ мира, че са е грижилъ за достоинството си, дадено отъ Бога. Кой може да мисли, че такъвъ благочестивъ мажъ ще причини на Римлянитѣ и Българитѣ толкова бѣдствия, неисказано кръвопролитие, такова истрѣбление на божии цьркви, монаси и монахини, които денемъ и нощемъ пѣжтъ химни Богу.

Какво да кажа за опустошението на градоветѣ, полетата, домоветѣ, съ една дума всичко, що съставлява утѣшение въ живота на человѣцитѣ, за лишението на дѣцата отъ братия, за плѣнението, съ една дума за всичкото недостойно промѣнение, къмъ което довежда войната? И ето това е извьршено не отъ враговетѣ и не отъ тѣзи, коато не са намѣрвжтъ въ стадото на нашия Христа Бога, или този, който е отстраненъ отъ наслѣдието на вѣрата, но отъ кого? уви, моя печаль! Противъ своитѣ родители усиновенитѣ варвари са устрѣмиха въ войнственна ярость, наслѣдницитѣ на вѣрата, сънаслѣдницитѣ на Христовата слава са сражавжтъ единъ противъ другиго; кой е можалъ да отчаква, ще кажа пакъ, прѣди да види съ очитѣ си, че такива бѣдствия ще постигнжтъ Българитѣ и Римлянитѣ? Но, сине мой, ако тѣзи нещастия ни постигнаха, то само по злитѣ замисли на прѣстжпния демонъ, по неговата завистъ къмъ человѣцитѣ, особенно къмъ християнитѣ: къмъ християнитѣ той особенно пламти съ умраза, защото знае, че тѣ воджтъ борба противъ него, че той са изгонва отъ тѣхъ изъ цѣлия свѣтъ, че християнитѣ са старажтъ да свалжтъ неговото могжщество и всѣкий день все по-вече и по-вече свалжтъ установената отъ него тирания; ето защо той безумствува противъ християнитѣ и, до колкото има сила, ста-

Digitized by Google

рае са да имъ врѣди и причинява зло; отъ злословието на дявола, както азъ по-прѣди ти казахъ, сж произлѣзли тѣзи нещастия, които прѣвъсхождатъ всѣко друго нещастие; но тъй сжщо сж виновни за това и человѣцитѣ, които спомагатъ на злитѣ му замисли, виновни сж тѣзи, които сж извикали тъзи война или, като спомагатъ на прѣстжпния демонъ, или подбуждаеми къмъ това отъ безумие, сж склонили къмъ това прѣкрасното ти сърдце.

Както често и най-малката искра поражда по нѣкога пожаръ, тъй и сега искрата, която излѣзва отъ тѣхнитѣ глупости, е паднала въ сърдцето ти и е запалила този пламькъ, който не угасва до това врѣме. Но, скжпий ми сине, да не надминатъ нещастията; ти си такъвъ мжжъ, комуто нѣма равенъ по умъ между съврѣменницитѣ, високо стоишъ по благородството си — не са поддавай на человѣцитѣ отъ ниско происхождение само заради едно злословие и остави сегашната вражда къмъ Римската империя, въ която человѣци отъ този родъ така сж та ужесточили къмъ Римската империя, отъ която ти си получилъ толкова благодѣяния. Какво отношение има къмъ Римското господарство и къмъ Римския народъ това обстоятелство, че има человѣчета, които така дрьзко нападатъ на тебя? Какво отношение има това, къмъ царя, който не съзнава още нищо, че има человѣци, които водятъ лошо дѣлата му, които сж приели този планъ противъ тебя? Но ти си оскърбенъ: ти изиска наказание за тѣзи, които та оскърбиха, много по-голѣмо отъ това, което по справедливость заслужиха. Ако нѣкой на нѣкого, който е желалъ да му нанесе оскръбление, отплати съ сжщото, той, ако не е твърдѣ жестокъ, доволенъ е отъ това; а когато една малка обида е отмъстена съ голѣмо наказание, нѣма вече мѣсто за гнѣвъ и желание още по-вече да са оскърби този, който ни е нанесалъ оскърбление. Азъ не говоря за нѣкакъвъ кротъкъ, като тебя, но за жестокъ человѣкъ, строгъ, който все пакъ ще остави гнѣва си, ще потуши въ себя си пламька на яростьта и ще сключи миръ съ тогова, който несправедливо е подигналъ ржка върху му; ти тъй сжщо, сине мой, остави гнѣва си, повърни са къмъ прѣдишната си мекость, прѣкрати убийствата и другитѣ нещастия, които търпятъ христианитѣ отъ христиани.

Това ний, сине мой, ти съобщаваме писменно; но ако Христосъ Богъ нашъ, който прѣвъсхожда всѣко чувство, съ увѣщанието си та расположаше така, щото ний да бихме можле да са явимъ прѣдъ тебя и да можахме да кажемъ съ устата си

Digitized by Google

това и още много друго, което ще поискатъ обстоятелствата,— не ще са забавимъ да са явимъ, насъ нѣма да задържи ни старостьта, ни слабостьта ни, нито трудностьта на пътя, само твоята добродѣтель да са склонѣше за миръ; обяви ми за това, внушилъ ли ти е Богъ това велико и спасително дѣло за Римлянитѣ и Българитѣ, щото азъ да дойда въ каквото е угодно мѣсто, щото да видя лицето ти и да поговоря съ тебя за миръ и за условията му. Когато са завърнатъ задържанитѣ отъ тебя апокризиарии, дай ми да зная чрезъ тѣхъ, а тъй сащо и съ писмо, че у тебя са е явило това благочестиво намѣрение и тогава ний съ пълна вѣра ще предприемемъ пать,—ако и трудностьта на пътя да истъщава силитѣ ни,—или *на югъ*, или гдѣто ти са понрави. Ще бждатъ прѣговори за това, което трѣбва да са каже на Римлянитѣ и Българитѣ, за да прѣкратятъ войната, да установятъ миръ, съ когото ще са прослави Богъ, ще бжде посраменъ дявола и слугитѣ му; ще са прослави тъй сащо и твоето име въ настояще врѣме и въ бждаще, мира и отстранението на всички бѣдствия ще съхрани живота на народа, който е даденъ въ рацѣтѣ ти и въ рацѣтѣ на императора; това съ Божията помощь ще ти послужи за учитель и пътеводитель къмъ спасението, ще та отвърне отъ прѣдишния ти нравъ и ще та опати къмъ по-добро, ще ти даде възможность да са прославишъ и да са възвисишъ, и по този начинъ ще ти бждатъ дадени срѣдства да познаешъ главния жребий (главната часть) на Христа.

(Слѣдва).

ВАВИЛОНСКО-АССИРИЙСКИТѢ ДРЕВНОСТИ

СПОРѢДЪ НАЙ-НОВИТѢ ИЗДИРВАНИЯ.

(Продължение отъ II книга).

III.

Лѣтописитѣ на ассирийскитѣ царье, спорѣдъ клиновиднитѣ надписи.

Историята на Ассирянитѣ е била за насъ до настояще врѣме, може да са каже, съвсѣмъ неизвѣстна, ако не са считатъ малкото число откасляци отъ свѣдения за шесть-седемь ассирийски царье, за Ниневия и Вавилонъ, които са срѣщатъ въ Библията и въ нѣкои грьцки писатели. А при всичко това, ассирийския народъ, очевидно,

Digitized by Google

е игралъ забѣлѣжителна роль въ сждбинитѣ на древния Истокъ, както може да са сжди отъ това, че бащата на Историята, Херодотъ, е намѣрилъ за потрѣбно да посвяти на историята на Ассирия цѣло съчинение (Τὰ Ασσυριακὰ), за съжаление, което не е дошло до насъ.

Сами ассирийскитѣ царье, както знаемъ сега, сж употрѣбявали извънредни усилия, щото да запазжтъ память на дѣянията си за отдалеченото потомство. Записвания за тѣхъ тѣ сж начьртавали съ клиновидни знакове на стѣнитѣ на жилищата си, на барелефитѣ и статуитѣ, които сж украсявали тѣхнитѣ зали и портици, на колонни, на призми и многостранни цилиндри, заравяни въ основанията на дворцитѣ и храмовитѣ, при което единъ и сжщъ текстъ, съ нѣкои вариации [1]), са е повтарялъ нѣколко пжти; на всѣкий кирпичъ отъ здането са е намѣрвало името и родословието на царя—основателя му. Ассирийскитѣ писмена сж са туряли подъ покровителството на боговетѣ. Всѣкий, колкото-и-да-е значителенъ по съдържанието си, надписъ са захваща съ възвание къмъ главното божество и съдържа са отъ заклѣвание, обърнато къмъ приемника на царствующия монархъ, за запазване съграденото здание съ барелефитѣ и надписитѣ му. Ето образецъ на такова заклѣвание, намѣренъ въ ниневийския палатъ на Сеннахерина, въ заключение на дългото изброяване подвигитѣ на този царь: „Говоря това на тогова отъ моитѣ синове, който послѣ ще бжде повиканъ отъ (бога) Ассура и (богинята) Истара да пази и управлява страната: когато този палатъ дойде въ състояние на вѣтхость и разрушение, нека приемника ми да поднови надписитѣ, които съдържжтъ името ми, да възстанови изваянията, да очисти и постави на прѣдишното мѣсто барелефитѣ, — тогава Ассуръ и Истара ще внимавжтъ на молитвата му. Но който поврѣди моитѣ писмена и моето име, съ него ще постжпи Ассуръ, великия богъ, баща на боговетѣ, като съ мятежникъ, — той ще му отнеме скиптра и трона, и ще счупи меча му".

При всичко това, ниневийскитѣ палати съ надписитѣ си и изображенията си сж са разрушили: империята, съ мечъ основана, отъ мечъ е и погинала. Огънь е упостошилъ Ниневия; отъ „великия градъ" сж останали само купища развалини, съ течението на врѣмето, които сж са прѣвърнали на хълмове, на които са е расположило да живѣе друго население съ другий языкъ. Двѣ хиляди години сж са минали отъ това врѣме; исчезнала е почти и памятьта за Ниневия, самото сжществуване на която са е прѣдставлявало полубаснословно. Но въ нашии вѣкъ, вѣкъ на толкова открития, „открита" е била и Ниневия. Хълмовитѣ, които сж покривали развалинитѣ ѝ, сж раскопани; барелефитѣ и многобройнитѣ надписи на разрушенитѣ палати сж събрани и донесени въ Европа; цѣла фаланга отъ учени, на чело на които блѣстжтъ имената на Гротефенда, Ролинсона, Талбота, Хинкса, Опперта, сж подложили ассирийскитѣ писмена, на които както шрифта, тъй сжщо и языка е билъ съвсѣмъ непознатъ, подъ

[1]) Разнообразие, видоизмѣнение. (Бѣл. отъ прѣв.).

Digitized by Google

грижливо многогодишно издирвание, и най-послѣ, за най-велико тържество на науката, расчели сѫ ги.

Отъ множеството събрани надписи до сега е прочетена само една малка часть, — прѣимущественно надписи съ историческо́ съдьржание [1]), които съдьржѫтъ расказъ за дѣянията на ассирийскитѣ царье, съставенъ по заповѣдьта имъ и отъ тѣхно име; тѣ сѫ собственно *царски лѣтописи*. Тѣ сѫ са явявали на части, колкото по-вече сѫ прѣвеждани, въ ученитѣ периодически издания, като Revue archéologique, Journal Asiatique и др. Въ 1874 г. учения французинъ Менанъ е събралъ тѣзи, распръснати по разни издания, откѫсляци отъ ассирийскитѣ лѣтописи, наредилъ ги е и ги е издалъ въ прѣводъ на французски, подъ название „Annales des rois d' Assirie". Тѣзи „лѣтописи на ассирийскитѣ царье" разяснявѫтъ най-древнята история на прѣдня Азия, до сега почти съвсѣмъ неизвѣстна.

За да може да са ползувѫтъ отъ тѣзи исторически данни, прѣди всичко необходимо е било да са расположѫтъ въ хронологически редъ. Самитѣ надписи сѫщественно сѫ облекчавали този трудъ, защото на тѣхъ всѣкога почти сѫ биле означени деня, мѣсеца и годината на царствуѭщия господарь; годината на минало събитие са е опрѣдѣляла отъ количеството на изминалитѣ са отъ това врѣме години; „Прѣди толкова-си години", са е говоряло. Годината у Ассирянитѣ е била лунна, състояща отъ 12 мѣсеци, по 29 и 30 дена въ всѣкий, единъ прѣзъ другий, и са е започвала отъ есенното равноденствие. По този начинъ е било лесно да са съгласи ассирийския календарь съ еврейския (а слѣдователно и съ нашитѣ календари), толкова по́-вече, че Евреитѣ, очевидно, сѫ заимствували календаря си отъ Вавилоно-Ассирянитѣ, може би, още отъ врѣмената на Авраама, или въ врѣме на вавилонското плѣнение; — отъ Ассирянитѣ сѫ биле зети даже и самитѣ названия на мѣсецитѣ [2]). У Ассирянитѣ е била въ употрѣбление и друга, гражданска година, която са е начевала отъ есенното равноденствие и са е означавала съ името на особенъ чиновникъ, който са е наричалъ *Лимму*, — учреждение, което ни напомня сѫщата роль на грьцкитѣ архонти и римскитѣ консули; такъвъ „Лимму" е билъ по нѣкога и самия царь. Намѣрени сѫ биле плочки съ фрагменти отъ списъци на Лимму; като сѫ сличени и съединени тѣзи фрагменти, открили сѫ са четири параллелни списъци на Лимму съ означение царуванията, на които тѣ сѫ съотвѣтствували, за 228 послѣдователни години.

За прѣвода на ассирийското лѣточисление на нашето е било прието събитието, което тъй сѫщо са спомѣнува както въ ассирийския лѣтописъ, тъй и въ Библията, и врѣмето на което е извѣстно, а именно, прѣвземанието на Самария отъ Ассирянитѣ, прѣдъ 721 г. прѣ-

---

[1]) Съ тѣхъ сѫ биле покрити стѣнитѣ на палатитѣ.

[2]) Напримѣръ: (ассир.) Nissannu — (евр.) Nisan: Мартъ — Априлиий.
„ Airu — „ Jyar: Априлъ — Май.
„ Sivanu — „ Sivan: Май — Юний и т н.

Digitized by Google

да Р. Х. Отъ ассирийския лѣтописъ са вижда, че това събитие са е извършило въ първата година на царуването на Саркина (библ. Саргонъ), името на когото са срѣща и въ намѣрения списъкъ на Лимму. Сѣтнѣ е било вече лесно да са прѣведатъ на наши години всичкитѣ 228 години отъ списъка на Лимму: тѣ сж са показали, че съответствуватъ на 892 — 664 г. прѣди Р. Х. Къмъ този намѣренъ периодъ отъ врѣмето на ассирийската история са отнасятъ, по този начинъ, и сблъсквания на Евреитѣ съ Ассирянитѣ, което придава на намѣреното важность, която са разбира.

За събитията на най-древнитѣ периоди на ассирийската история, отъ които не е останалъ списъкъ на Лимму, годинитѣ може да са опрѣдѣлятъ само приблизително, като са ползуваме отъ посочванията, които са срѣщатъ по нѣкога въ надписитѣ, въ видъ на слѣдующето: „Бина, Салу, богове на града Екали, които Мардукинадинусуръ, царь на аккадската земя, отне отъ Туклатпаласара, царя на ассирийската земя, и ги прѣнесе въ Вавилонъ (Бабилу), *около прѣди 418 години*, азъ (Сеннахеримъ) ги зехъ отъ Вавилонъ и ги повърнахъ на прѣдишното имъ мѣсто, въ града Екали".

Помощникъ за опрѣдѣление врѣмето на царуването на единъ или другий ассирийски царь, името на когото са срѣща на надписитѣ, служатъ отчасти излаганитѣ отъ нѣкои царье генеалогии на прѣдшественницитѣ имъ и уцѣлѣлия откъслякъ на синхронистическитѣ [1]) таблици, които съдържатъ кратка, параллелно изложена, история на Ассирия и Вавилония.

Началото на ассирийската монархия, споредъ даннитѣ, които има до сега, не може още точно да са опрѣдѣли, но то, очевидно, трѣба да са отнесе къмъ най-дълбока древность, като са сжди споредъ началото на единъ отъ надписитѣ на царя Саркина, намѣренъ въ развалинитѣ на съградения отъ него палатъ: „*триста и петдесетъ царье* сж управлявали прѣди мене ассирийската земя," говори Саркинъ: а самъ той, както е казано по-горѣ, е дошелъ на прѣстола прѣди 721 г. до Р. Х.

Най-древний ассирийски царь, името на когото е до сега намѣрено, е *Исмидаганъ*, около 1800 г. прѣди Р. Х. На лѣвия брѣгъ на Тигръ, 50 километра по-долу отъ сливанието му съ горния Цабъ, подъ грѣмадния хълмъ Калагъ-Схергхатъ са крижтъ, както сега е известно, развалинитѣ на първата ассирийска столица Елассуръ — „градъ на Ассура" (биб. Елласаръ) [2]). Тука сж биле намѣрени отъ Лайярда най-древнитѣ ассирийски надписи, а между тѣхъ слѣдующия вотивенъ надписъ: „Исмидаганъ, повѣлитель на Нипуръ, върховенъ глава на Халан-

[1]) Синхронистически са наричатъ такива таблици, въ които са описватъ въ едно и сжщо врѣме събития, станали въ различни държави. (Бѣл. отъ прѣв.).

[2]) Книга Бития, XIV. 1.

Digitized by Google

не, свѣтилникъ на Ерида, владѣтель на Ерекъ, царь на Сумиритѣ и Аккадитѣ — на богинята Мелитта“ (т. е. посвятява храма).

Сумири и Аккади сѫ два главни народа, които сѫ населявали Месопотамия, първия, както са вижда, на сѣверъ, а втория на югъ. Ассирия и Вавилония сѫ съставлявали тогава, както са вижда, една държава; послѣ тѣ често ту сѫ са раздѣляли, ту пакъ сѫ са съединявали. „Ерекъ“ и „Халанна“ напомнятъ библейскитѣ градове *Ерехъ* и *Халне*, които сѫ биле въ числото на четиритѣ градове, които сѫ съставлявали „отъ начало царството на Нимрода“[1]).

Като са започне отъ 1400 г., надписитѣ ни прѣдставляватъ почти непрѣкъснатъ редъ отъ царье, и дѣянията имъ, който са продължава до самото падание на ассирийското царство. За първитѣ 13 царье сѫ намѣрени само кратки свѣдения, отъ които ще са научимъ само това, че Вавилония, т. е. Долня Халдея или Кардуниасъ, както сѫ ѫ наричали Ассирийцитѣ, до това врѣме съединена съ Ассирия, около 1400 г. съставлявала вече самостоятелно господарство, съ което Ассиряните ту сѫ сключвали договори, ту сѫ водили упорита, но не всѣкога сполучлива война, и че основателя *на ассирийското царство* е билъ Адарпалассаръ (около 1250 г.), който побѣдоносно е отблъсналъ вавилонското нашествие и който е положилъ, наедно съ това, началото на организацията на толкова страшнитѣ послѣ ассирийски армии.

Първий отъ царьетѣ на тъзи отдалечена епоха, за когото до сега сѫ намѣрени въ надписитѣ обстоятелни свѣдения, е *Туклатпаласаръ* древний (около 1130 г. пр. Р. Х.), потомецъ на Адарпалассара. Той е билъ голѣмъ воитель, който е распространилъ далеко завоеванията си на сѣверъ и западъ. Столицата на Ассирия тогава все още е билъ Елласаръ. Въ неговитѣ развалини сѫ откопани отъ Лайярда остатъци отъ палата, съграденъ отъ Туклатпаласара, гдѣто въ фундамента (основата) му, на четиритѣ ѫгли, сѫ биле намѣрени четири глинени осмострании призми, на които всѣка страна е била покрита отъ стотина реда дребно и гѫсто писмо. Съдържанието на текста на всички четири призми са показало тъждественно. Това е този сѫщия текстъ, който е послужилъ на Лондонското Азиятско Дружество за знаменития опитъ въ 1857 год.: прѣдложенъ едно-врѣменно на четири копия на четиритѣхъ най-извѣстни ассириолози, той е билъ прѣведенъ отъ тѣхъ, въ общо, съгласно, съ което блѣскаво са е подтвърдила възможността за четение и истълкуване клиновиднитѣ надписи.

Този текстъ съдържа въ себѣ си описание на походитѣ, завоеванията, ловидбитѣ и съгражданията въ първитѣ четири години отъ царуването на Туклатпаласара. Той са захваща съ обръщание на царя къмъ Ассура и другитѣ „велики богове“ „повѣлители на небето и земята, които сѫ въздигнали величието на Туклатпаласара, на великия отъ великитѣ, на своя поклоникъ, на пастиря на народитѣ. . . който е распространилъ поклонението на бога Белу (библ. Ваалъ) и е съкрушилъ противницитѣ на бога Ассура“. „Богъ Ассуръ и великитѣ богове разширочиха владѣнията ми, — продължава Туклат-

[1]) Бит. X, 8 — 10.

Digitized by Google

паласаръ: — тѣ ми дадоха власть надъ моитѣ поданници и господарување надъ (другитѣ) царье. На война тѣ ми даваха въ рѫката оръжието, което поразяваше враговетѣ ми въ долинитѣ и на планинитѣ. Азъ разрушихъ храмовитѣ на царьетѣ, враждебни на Ассура, и завладѣхъ земитѣ имъ. Азъ побѣдихъ седемдесеть царье и взехъ отъ тѣхъ заложници. Азъ тържествувахъ въ биткитѣ, азъ събирахъ данъкъ въ безбройнитѣ войни, азъ прибавихъ области къмъ земята на Ассура и жители къмъ жителитѣ ѝ, азъ разширочихъ прѣдѣлитѣ на земята си и наложихъ данъкъ на всички (побѣдени) господарства“.

Послѣ слѣдва подробно описание на самитѣ походи. Отъ начало Туклатпаласаръ излѣзалъ противъ Мускитѣ (между горний Халисъ и Комагена), които на число 20,000, подъ началството на петь царье, навлѣзали въ подвластната му земя Кхуммукъ (Комагена). „Като буря са устрѣмихъ азъ върху враговетѣ. Азъ напълнихъ съ труповетѣ имъ планинскитѣ рѫтове. Азъ отрѣзахъ главитѣ имъ. Азъ разрушихъ стѣнитѣ на градоветѣ имъ, азъ уловихъ роби, имущество, безбройни съкровища. . . Въ това врѣме азъ тръгнахъ противъ земята Кхуммукъ, която въстана противъ мене. Тя отказа на бога Ассура, на моя владика, данъка, който бѣше длъжна да плати; азъ завзехъ цѣлата земя Кхуммукъ. Азъ уловихъ роби, имущество, съкровища, азъ изгорихъ градоветѣ имъ, азъ ги разрушихъ, азъ ги унищожихъ. Жителитѣ на земята Кхуммукъ, които са отмѣтнаха отъ мене, отдалечиха са въ г. Сериссе, по тъзи страна на Диглатъ (Тигръ). Тѣ са укрѣпиха въ този градъ. Азъ събрахъ колесницитѣ си и воинитѣ си, на бронзови колела прѣминахъ азъ непрѣстѫпни височини и извити рѫтове. Азъ прѣкѫсахъ моста прѣзъ Диглатъ. . . азъ прѣминахъ Диглатъ и завладѣхъ крѣпостьта имъ Сериссе. Като диви звѣрове прѣслѣдвахъ азъ воинитѣ имъ по горитѣ. Азъ покрихъ съ труповитѣ имъ планинскитѣ рѫтове“. . .

За да покори по-лесно и съвсѣмъ Кхуммукъ, ассирийския царь тръгналъ противъ съсѣднитѣ земи, отъ кѫдѣто Кхуммукцитѣ, както са вижда, са получавали помощь. Побѣдоносно прѣминалъ той на колесницитѣ си „най-могѫществени страни и безмѣрни равнини“, говори лѣтописа. Тамъ кѫдѣто прѣсѣчената мѣстность не е позволявала да са возятъ на колесници, той ги оставилъ и, като излѣзалъ на чело на воинитѣ си, повелъ ги противъ врага: „като дротикъ прѣминахъ въ тѣснинитѣ на извититѣ планини. Азъ обърнахъ страната на купове развалини“. . . За память на тъзи побѣди той заповѣдалъ да изсѣкатъ на скалата, на истокъ отъ Тигръ, барелефъ на изображението си съ надписъ, който са е запазилъ и до сега, ако и до нѣгдѣ повредѣнъ отъ врѣмето; това е най-древенъ образецъ отъ ассирийската скулптура, намѣренъ въ неотдавнашно врѣме.

Послѣ Туклатпаласаръ тръгналъ на западъ, къмъ брѣговетѣ на Срѣдиземно море. „Като събрахъ воинитѣ си, спорѣдъ върховното повѣление на бога Ассура, моя господарь, — говори Туклатпаласаръ: —азъ тръгнахъ противъ царьетѣ покрай брѣга на Горньото (Срѣдиземно) море, които още не сѫ са покорявали и които ми показа Ассуръ. Азъ прѣминахъ непроходими блата, мѣстности, кѫдѣто владѣятъ трѣ-

Digitized by Google

ски и кждѣто не е влѣзвалъ още ни единъ отъ царьетѣ, мои прѣдшественници. Азъ прѣминахъ. . . шестнадесеть голѣми страни. По стрѣмни планински пѫтеки прѣкарахъ азъ колесницитѣ си съ бронзови колела, азъ просѣкохъ гориститѣ върхове, за да прѣведѫ воинитѣ си. Азъ прѣминахъ рѣката Пу̀ратъ (Ефратъ). . . Двадесеть и три царье на земята Наира (по горния Ефратъ) ма срѣщнаха на границата си, като расположиха за бой войскитѣ и колесницитѣ си, по азъ ги отблъснахъ съ силата на оржжието си: подобно на бурята на бога Бина азъ распространихъ ужасъ въ редоветѣ имъ и ги стѣснихъ въ тѣснинитѣ на високитѣ имъ планини и къмъ стѣнитѣ на градоветѣ имъ. . . Азъ взехъ съ приставъ голѣмитѣ имъ крѣпости, азъ завладѣхъ робитѣ имъ, имуществото имъ, съкровищата имъ; градоветѣ имъ прѣдадохъ на пламька, азъ ги разрушихъ, азъ ги обърнахъ на купове развалини и остатъци. Азъ откарахъ стадата имъ, коньетѣ имъ, кобилитѣ, ослитѣ, телетата и отвезохъ безбройни продукти на лозята имъ. Азъ взехъ въ плѣнъ всичкитѣ царье на земята Наира; азъ съжалихъ тѣзи царье, азъ имъ подарихъ живота. . . Азъ взехъ заложници синоветѣ имъ, надѣждата на царското имъ достоинство, азъ имъ наложихъ данъкъ отъ 1,200 конье и 1,200 бикове и ги пратихъ у дома си". . .

Четвъртия походъ на Туклатпаласара е билъ насоченъ въ сѣверна Сирия въ земята Кхатти — библейскитѣ Хатгеяни.

Като описва всички тѣзи войни, царския лѣтописъ са свършва съ такива думи: „Прѣчети 42 земи съ царьетѣ имъ, отъ брѣговетѣ на долния Цабъ (притокъ на Тигръ отъ истокъ) до брѣговетѣ на Пурата (Ефрата), до земята Кхатти и Горньото море, което е на западъ. Ето до какви прѣдѣли, съ покачването си на прѣстола до петия мой походъ, са прострѣ рѫката ми. Азъ покорихъ тѣхъ (земитѣ) една слѣдъ друга, азъ взехъ заложници, азъ имъ наложихъ данъци и повинности. Прибавѝ при това многочисленитѣ походи противъ бунтовницитѣ, които са отказваха да плащѫтъ данъкъ и които азъ прѣслѣдвахъ съ колесницитѣ си по непроходими пѫтища; азъ съкрушихъ силата на враговетѣ на моята земя. Азъ, Туклатпаласаръ, мѫжественний, страшний, държащъ скиптра на народитѣ, унищожавящъ притѣснителнитѣ".

По-нататъкъ въ текса на призната са спомѣнува за подвигитѣ на царя на *ловъ* противъ дивитѣ звѣрове, които сѫ биле, както са вѝжда, твърдѣ много въ тѣзи отдалечени врѣмена и истрѣбяването на които е било поради това истинско благодѣяние за населението. Туклатпаласаръ говори за 120 льва, убити отъ него, и 800 уловени живи. Отъ покоренитѣ страни, той е довеждалъ въ Ассирия стада отъ конье, волови, овце, насаждалъ дърветa въ горитѣ ѝ, като ги е докарвалъ, по този начинъ, въ прѣдишния имъ видъ. Съ особенна подробность расказва Туклатпаласаръ за съграждание или подновяване отъ него храмове и палати, при което са срѣщѫтъ любопитни расправяния. Така, за древнитѣ палати е казано: „Тѣзи царски жилища, тѣзи обширни твърдини, съ които е *покрита територията на моята земя*, сѫ биле изоставени отъ прѣдцитѣ ми и сѫ станали на развалини; азъ ги подновихъ".

Трѣба да са забѣлѣжи, че ассирийскитѣ храмове и палати

Digitized by Google

далечъ сѫ биле да имѫтъ този монументаленъ характеръ, съ какъвто са отличавѫтъ египетскитѣ сгради, които и до сега ни смайвѫтъ съ своята грандиозность[1]); самия материалъ, отъ когото сѫ съградени послѣднитѣ, гранитъ и варовникъ, е спомагалъ за запазването имъ, когато пъкъ асирийскитѣ здания сѫ са изградили отъ сурови кирпичи, които сѫ са прикривали съ тънки каменни плочици съ барелефни изображения; и затова, ако не сѫ ги поддържали, скоро сѫ са събаряли, като сѫ са обръщали постъпенно на хълмовидни купове отъ остатъци.

Името на Туклатпаласара е било знаменито въ лѣтописнитѣ на Ассирия, и по-подирнитѣ царье, слѣдъ изминуването на още нѣколко стотини години сѫ си припомняли за славния си прѣдшественикъ и за дѣлата му, като сѫ са гордѣяли съ происхождението си отъ него.

(Слѣдва).

РЕЦЕНЗИЯ.

Периодическо Списание на Българското Книжовно Дружество въ Сръдецъ. Год. V. Кн. 21 и 22.

Едвамъ ли има друга литература въ Европа, която да съдържа толкова привлекателность за младия работникъ въ духовната сфера, колкото дѣвственната почва на нашата книжевность. Мнозина казаха, и нѣколко пѫти, че у насъ има просторъ за всичко, за доброто, както и за злото, за добритѣ и за лошавитѣ писачи,—че и тѣ сѫ два вида, едни пишѫтъ, защото са надѣвѫтъ да пожънѫтъ „слава“, — но уви, злѣ сѫ избрали обществото, отъ което искѫтъ това. Вазовъ замѣстяше нѣгдѣ тази дума съ „лава“ и много сполучено: лава отъ нападения, викове и пр. ще срѣщнѫтъ славолюбцитѣ. Чудното е само, че у насъ още вирѣѫтъ най-вече такива писачи. Но има единъ други видъ писачи, тѣхния егоизъмъ носи по-благороденъ печатъ: тѣ пишѫтъ само за това, за да удовлетворѫтъ онзи демонъ въ гърдитѣ човѣшки, който лапти за духовни занятия, само защото сѫ занятия, работа; тѣ не прѣслѣдвѫтъ външни цѣли и са хвърлѫтъ отъ едно умственно напрѣгание въ друго, защото въ него намѣрвѫтъ истинския си животъ, защо въ него само намѣрвѫтъ онова, което за тѣхъ прави живота достоенъ да са живѣе. Числото на тѣзи „егонисти“ писачи бихъ желалъ азъ да видя по-скоро уголѣмено, а сега тѣ сѫ малко, или поне сѫ заглъхнали и потънали въ партизанского море, що потопи всичко благородно въ България.

Една отъ причинитѣ на безотрадното състояние на нашата литература азъ бихъ смѣталъ и „безсъдържателността“ на самитѣ писачи, които са отнасѫтъ къмъ нея, както писаря къмъ „книжата.“ Кол-

1) Величественость. (Бѣл. отъ прѣв.)

Digitized by Google

ко рѣдко сѫ у насъ книгитѣ, сгрѣни съ топлината на едно благородно сърдце; колко рѣдко сѫ ония, които би нарѣкалъ човѣкъ, съ гордость, български и би ги прочелъ съ услада и поука. Но азъ имамъ и добро да кажа: измежду малобройнитѣ горди явления е и тъзи книга, що стои на чело на тая рецензия. И азъ съ особенна радость ще ѝ посвятѭ нѣколко страници, ако и да е малко кѫсно.

Да захванемъ съ посоката на Периодическото Списание. Прѣди нѣколко недѣли ми са падна рецензията на г-на П. П-въ по сѫщата книжка и ми обърна вниманието съ една мисъль, която азъ малко съ завистъ прочетохъ — толкова бѣхъ навикналъ да ѭ смѣтамъ за моя собственность! Думата ми е за желанието на г. П. П-въ, да са даде пò-вече мѣсто на поезията въ Пер. Сп. Признавамъ, азъ сѫмъ до фанатизъмъ приятель на поезията и азъ бихъ желалъ да ѭ видѭ застѫпена въ едно списание, като това, но не бихъ са рѣшилъ да дамъ този съвѣтъ на редакцията на Пер. Списание. То са ползува съ авторитетъ и вънъ отъ границитѣ на България и, ако захване да си пълни листа съ такава „поезия“, каквато вирѣе у насъ, то само би си поврѣдило. Разбирамъ, да имаше на своя страна единъ зрѣлъ и истински поетъ, напр. единъ Вазовъ или другий, но да са остави на случая, както често е бивало, и да печата, каквото са падне — найдобрѣ ще стори да печата, колкото може, пò-малко недоносчета. — Да не са докача никой отъ думитѣ ми, на туй е крива сѫщностьта на поезията и нейното различие отъ науката. „Ний ученитѣ“, съ съвѣстно напрѣгание и изучвание на прѣдмѣта, сѐ ще родимъ нѣкоя и друга „студия“. На поета не стига труда, при всичко, че безъ трудъ и сериозна работа и той никога не ще стане истински поетъ, но освенъ тѣхъ нему му трѣбва, ако не гений, то поне талантъ, който може да са развие и уработи, но никога не може да са създаде съ усилия. Ний „ученитѣ“ приличаме на сграда, и често прѣкрасна сграда, но нейната красота е създадена отъ материалъ, сбранъ отъ всички краища, ний са кичимъ пò-вече съ чужди пѣра[1]). Поета прилича, напротивъ, пò-вече на мрамора, за който гениалния, чудния Микелъ-Анджело казваше, че крие въ себѣ си най-божественната статуя; стига да са махне външната обвивка, тя ще блѣсне прѣдъ насъ. Но простия пѣсъчникъ никога не можемъ обърна на мраморъ.

Нека си държи „Списанието“ тъзи посока за сега, нека печата научни статии, най-вече такива, що досѣгѫтъ българския животъ. Не щѫ скрия, че туй има и много несгоди: българския животъ може да са разглѣжда отъ много страни: историята, етнографията, страната и др. и послѣднята пакъ отъ глѣдището на геологията, археологията, минерологията и ин. др. Всичко туй събира наедно толкова науки, колкото единъ човѣшки умъ днесъ не може обхвана съ една-

---

[1]) Азъ, разумѣва са, не мисля да откажа, че творческитѣ гении въ науката сѫ сѫщо тъй оригинални, както най-великитѣ поети, но думата ми тукъ е само за срѣдня ржка учени: тѣмъ имъ стига прилѣжность, когато и поета отъ срѣдня ржка не може да са образува, безъ да има вроденъ талантъ. Римския ораторъ има право и днесъ: poëta nascitur.

Digitized by Google

къвъ интересъ, и българския четецъ ще трѣбва да са задоволи много пѫти само съ половината статии въ една книжка на Пер. Списание. Но кажете ми, можемъ ли отчаква ний сега въ България специални списания по всѣкий клонъ на науката? Да благодаримъ, че имаме едно, дѣто самостоятелни работници носѫтъ материали за бѫдѫщата българска наука, инакъ тѣзи изслѣдвания мѫчно бихѫ видѣли бѣлъ свѣтъ. Но не е само тъзи добрата страна, има още една, по-практична даже: туй разнообразно съдържание ще избави многина отъ едностранчивость. Не помня кой казваше, че ограниченността и едностранчивостта сѫ най-злия врагъ на науката; азъ ще притуря: и на човѣка. Човѣшката личность губи най-скѫпото, най-поетичното — ако са е задънила само въ единъ тѣсенъ кржгъ, вънъ отъ който нищо да не може съгрѣ сърдцето и да го направи по-силно да бие. Колко фанатизъмъ, колко надмѣнность въ свѣта е родила само едностранчивостьта, която не рѣдко са обръща на маномания! У България туй е доста често, и ако „Списанието“ помогне срѣщу туй зло, не ще е малка заслугата.

Но отъ друга страна самото „Списание“ страдае отъ малка едностранчивость: дѣто са ограничава само съ онуй, що досѣга насъ. Туй обаче не е толкова опасно; азъ ще са върна още веднъжъ на този въпросъ, а сега да си додемъ на прѣдмѣта. Ще са извиня само по-напрѣдъ, че по причини извѣстни всѣкиму, нещѫ могѫ да са спрѫ при всѣка статия, ще изберѫ само ония, къмъ които могѫ да добавя нѣщо свое.

Да захвана съ поезията.—Тритѣ стихотворения на дѣда Славѣйкова сѫмъ принуденъ да не досѣгамъ тука. Ето защо. Единъ дълговрѣменъ дѣецъ, какъвто е той, който съ гордость може каза, че ще остави България не тъй, както ѫ завари, трѣбва да са обсѫжда не по двѣ-три стихотворения, а отъ глѣдна точка на всичко, извършено отъ него, зето скупомъ. Но че азъ, изъ „моего прѣкраснаго далёка“, както казва Гоголь, нѣмамъ ни възможность, ни пъкъ врѣме да си създамъ единъ вѣренъ и основенъ възглѣдъ по него — вѣрвамъ, ще ми прости всѣкий. — Отъ тъзи страна г. Плачковъ много ми улеснява работата. Или не! щѣхъ да забравя нѣщо; щѣхъ да забравя че и името Плачковъ не срѣщамъ прьвъ пѫтъ. Но уви, каква злочета бѣ първата ни срѣща! Прѣди 3—4 год., ако не и по-рано — азъ тогава гълтахъ свѣтлината въ Софийската гимназия — г. Плачкова бѣ налѣтѣла фаталната мисъль да „критикува“ Вазова, по единъ най-комикатенъ начинъ. Ахъ, поне да знаяхъ какви мотиви накараха г. Плачкова да са прѣстори на такъвъ невѣжа въ най-проститѣ нѣща, само за това, за да убие единъ беззащитенъ поетъ! Лична вражда ли бѣ то, или извънредна жажда къмъ истината? Тогава поне би било обяснимо, ако не извинително, какъ единъ зрѣлъ мѫжъ намѣрва наслада въ такива окаяни расправии.—Но има още нѣщо: по него врѣме азъ не знаяхъ, че г. Плачковъ е отъ нѣжния родъ на Аполлона, и по-добрѣ, че не знаяхъ; инакъ юношеската ми вражда щѣше да бѫде безгранична.

Digitized by Google

Днесъ, слава Богу, умѣя да прощавамъ всичко, прозата на живота ма научи да бѫдѫ пò-умѣренъ; но тогава, когато единъ интименъ кржгъ отъ жарки приятели знаяше само единъ кжтъ за идеаленъ животъ — Вазовата поезия и тъй живо описаната отъ З. Стоянова 1876 година — тогава тъзи гръмотевица изъ синьото небе, и то не отъ Св. Илия, а отъ Св. Плачкова, можа да напълни сърдцата само съ прѣзрѣние. Колко пò-голѣмо би било то, ако знаяхме, че и въ гѫрдитѣ на Плачкова тлѣяла искра отъ огъня на титана Прометея! Но стига за туй, не е мѣстото му тука за защита на И. Вазова, отъ която той на-дали има нужда. А колкото да не бѫдѫ празнословенъ къмъ г. Плачкова, когото азъ искренно уважавамъ, защото не са задоволява само съ ѣдение и пиение, както правятъ нашитѣ хора, а търси и духовна храна, ще приведѫ една отъ неговитѣ, тъй нарѣнени, „критики," та нека говори тя и за другитѣ. На едно мѣсто г. Плачковъ са очудва на Вазовото незнание, изказано въ тѣзи стихове:

„Пустота въ обществото, въ главитѣ,
„Пустота пълни всичко у насъ".

Може ли да не знае Вазовъ онова, що знае всѣкий второкласникъ, че пустотата, спорѣдъ физиката, нъ е нѣкакъвъ прѣдмѣтъ, съ който да са испълни нѣщо, (камо ли обществото, този бездъненъ съсѫдъ, ще прибавя азъ). Г. Плачковъ си има правото, Вазовъ са е показалъ тукъ много прость човѣкъ, въ това ще се е убѣдилъ четеца, но кажете ми, съ какво да извинимъ това прѣсторено невѣжество на г. Плачкова; благородството на мотивитѣ много умекчава вината, но кой знае дали и най-благородния ще ни позволи да са прѣсторимъ, че не можемъ различи физикалната „празднота" отъ нравственната, душевната, за която говори Вазовъ.

Отъ г. Плачкова сѫ помѣстени двѣ стихотворения: „Идеалъ", прѣв., и „Абаджийче". Оригинала на поемата отъ Джусти, отъ дѣто е зетъ „Идеала", азъ не познавамъ — защо да го крия. Но въ българска одѣжда този „Идеалъ" не че не ми са харесва, но има малъкъ недостатъкъ, липсува му нѣщо и то „поезията". Тѣзи сухи съвѣти сѫ пò-сгодни за нѣкой втори Телемахъ, като Фенелонова; този студенъ, прозаиченъ езикъ е способенъ всичко да стори, само не това, що искаме отъ едно стихотворение: да сгрѣе, да покърти душата. Г. Плачковъ нека ми позволи да му обърна вниманието върху едно стихотворение, на сѫщата тема у обичния му Вазовъ. („Срѣдство да нѣмашъ врагове," Поля и Гори, стр. 197). То не само, че е пълно съ българщина въ езика, въ изказването („азъ не ритамъ трьна босъ" или „гръбнака са не прѣчупва отъ единъ учтивъ митань"), но стои пò-горѣ отъ г. Плачкова прѣводъ по живостьта и композицията си. Тъй напр., туй е знакъ на остъръ поетически вкусъ и художественость, че Вазовъ не изрежда голи правила, а дава на стихотворението драматична форма, като е извадилъ прѣдъ насъ едно отъ ония жалки сѫщества, що намѣрватъ призванието на живота си само тогава, когато пълзятъ. Единъ отъ тѣхъ, съ които България са гордѣе, разказва принципитѣ на обноситѣ си и убѫжда, т. е. повтаря за себѣ си, самодоволно единъ случай, какъ му ударили плѣсница, а той са прѣ-

Digitized by Google

сторилъ, че нищо не знае. Колко сѫ далечъ сухитѣ съвѣти въ „Идеала“ отъ туй майсторско изложение, при всичко, че много прости чьрти и похвати отличавѫтъ пьрвото. И язика въ монолога на този убожатель на прѣклонената глава е пъленъ съ ирония и съ присмѣхъ къмъ онези, които си давѫтъ трудъ да убаждѫтъ истината на свѣта —съ което той самъ са прави съвсѣмъ смѣшенъ. Въ „Идеала“ язика е тъй сериозенъ и позитивенъ, че четеца би са усъмнилъ да-ли са описва идеалъ, или опакото му. Но тъй сме ний Българитѣ, своето не познаваме, ако ли го познаваме, гонимъ го и търсимъ отъ вънъ нѣщичко, ако ще да е и по̀-лошаво.

За „Абаджийчето“ ще бѫдѫ по̀-кѫсъ. За похвала е, че г. Плачковъ е зелъ чисто български сюжетъ, но, за жалость, и нему липсува поетичностьта и идеализацията, безъ която поезията прѣстава да е това, щото трѣбва и са иска да бѫде.—Впрочемъ, азъ не бихъ желалъ ни най-малко да прѣдубѣдѭ четеца, нито пъкъ да му наложѫ своитѣ впечатления. Нека чете всѣкий безпристрастно и азъ самъ на драго-сьрдце ще послушамъ други по̀-убѣдителенъ гласъ, защото ма е страхъ да не би западнитѣ, особенно нѣмската и английската, литератури да сѫ ми развалили вкуса и да сѫ ми направили българския животъ чуждъ . . .

Да искамъ ли извинение, че си позволихъ да бѫдѫ малко по̀-распаленъ и строгъ къмъ г. Плачкова? Впрочемъ, пристрастенъ не бѣхъ и искахъ, старахъ са да не бѫдѫ, което за мене е много лесно нѣщо, при всичко, че пустата пустота сѐ изъ ушитѣ ми бръмтѣше.

Минувамъ къмъ научнитѣ статии. — Вьрху статията на г Милетича: „Членътъ въ българский езикъ“ обръщамъ вниманието особенно на ония, които, като меня нѣмѫтъ щастието да посвятѭтъ по̀-вече врѣме на тѣзи интересни проблеми; г. Милетичъ е изложилъ прѣдмѣта ясно и разбрано и ще освѣтли всѣкиго, който има воля да го прочете съ внимание. — Азъ ще си позволя да направя само нѣкои повьрхностни бѣлѣжки.

Язика на г. Милетича е хубавъ и гладъкъ, само тукъ-тамѣ сѫ са вмъкнали нѣкои невѣрности. На стр. 315 и сѣтнѣ на 318 са казва: „сѫщото правило *струва* и за . . .“, което ще отговаря на нѣмското „dieselbe Regel gilt auch etc.“ — и г. Милетичъ сякашъ са е полъгалъ отъ нѣмското gelten, на което въ други случаи (когато kosten и др.) отговаря напълно нашето *струва;* но тука не е на мѣсто, а би трѣбвало да са тури описателенъ изразъ, като: „ще са приложи“ или под. нѣщо. — Една малка непослѣдователность или, по̀-право, грѣшка при писанието: на стр. 315 срѣщамъ *теоретично*, на 316 — *диалектически;* второто е по̀-употрѣбимо за сега, но за това пъкъ пьрвото — по̀-звучно, gefölliger. — Фразата: „ние имаме други примѣри въ нашитѣ нарѣчия, изъ които можемъ заключи, че въ езика *се било показало стрѣмление за (?) да се развие членъ предъ името*“ на стр. 317 куца на нѣколко мѣста.

Digitized by Google

Върху основа на пиротския диалектъ, въ който нещо сж прониквали нито тенденциитѣ на Герова, нито на Михаиловский, азъ бихъ са усъмнилъ въ истинностьта на казаното (стр. 327, долу) за члена „*ти*“. Но пò-напрѣдъ да кажа нѣколко думи за познанемарения отъ филолозитѣ ни пиротский диалектъ, за языка на дѣтството ми. Съ прискърбие ще призная, че благодарение на агитацията на нашитѣ братия Сърби, пиротския диалектъ са говори днесъ чистъ само отъ старитѣ баби — и то не въ самия Пиротъ, а въ изселенитѣ по Царибродъ и София. Тъй бързѣ напрѣдва посърбюванието. Туй нѣщо не са зема прѣдъ видъ отъ ония, що посѣщаваха Пиротъ слѣдъ освободителната война и нѣкои сж разбъркали съвършенно пиротский диалектъ съ днешния пиротски говоръ. Тъй расправя г. Т. Икономовъ въ своитѣ „Писма изъ Сърбия“, че пиротчанитѣ казвали *био*, говорио и др. Да, сега си кривятъ устата и старитѣ баби да рѣкжтъ нѣщо срьбско, та ако ще да е само: „јесте, госпòдине“, но това *ио* нѣма нищо общо съ пиротския диалектъ. Още пò-поучителни и пò-голѣми сж грѣшкитѣ на г. В. Качановский въ неговитѣ „Памятники болгарскаго народнаго творчества“, С.-П.-Б. 1882. Че трудолюбието на г. Качановский заслужава извънмѣрна похвала, ще са съгласи всѣкий, но и грѣшкитѣ сж много; но той е чужденецъ, който не владѣе българския языкъ, колкото трѣбва, и внася често русски думи. Впрочемъ, той пакъ е сторилъ, колкото е можалъ, да му бѫдемъ благодарни и за това и да прибързаме да исправимъ невѣрноститѣ. — На стр. 69 има едно кжсче, записано въ Пиротъ още въ 1879, но пълно съ сърбизми:

„Кадà Богородица Иисуса породѝла“ ще гласи пиротски. . . . родила Иисуса; „породила“ е чиста срьбска форма; а не пиротска. . . . „по градàма“ тоже нѣма нищо общо съ пиротския диалектъ. А формата *дю*, която г. В. К. самъ придружава съ одно sic, той просто не е разбралъ; то не е *дю*, а гю, жен. родъ отъ га (=свв.-быг. *го*).—На стр. 136, № 64, „прошетавсе“ трѣбва да са замѣсти „*в*“-то съ „*л*“, у „бегяр“ — *т* съ *к*; „угледа га“ е чисто срьбско, у насъ казвжтъ само: „упази“ га;—ердель (?) е съвсѣмъ обезобразено отъ наший „іергень“. —На стр. 194 има толкова грѣшки, щото би трѣбвало много книга и мастило за тѣхното поправяние, пò-важнитѣ поне: нам. *на небу* = нàнебо е пиротското; мѣсяцъ — е написано русски; „постаріё-тъ = постарижтъ; перволюбе = пьрволюбе. Изобщо В. К. е турялъ вредъ *е*, дѣто би трѣбвало ъ: семъ намѣсто сьмъ, отишéлъ нам. отишъ̀лъ и др. Но стига толкова, азъ искахъ само да забѣлѣжа, че може да са отчаква вѣрно записване само отъ онези, които знажтъ диалекта отъ прѣди 10-на години, както моя съотечественникъ г. С. Вацовъ, който бѣ обнародвалъ нѣкои въ нѣкои миналогодишни броеве на „Пер. Списание“.

И тъй думата ни бѣше за члена въ множественно число: *ти* въ пирот. диалектъ, дѣто члена изобщо доста са е упазилъ: за жен. р. мн. ч. *тѣ*, за срѣд. *та*; напр. мужьé-*ти*, женé-*тѣ*, дѣцà-*та*. Сжщото различие между родоветѣ сжществува и въ прилагателнитѣ: рàзумни-*ти* мужье, рàзумне-*тѣ* жéне, пàметна-*та* дѣцà. Освенъ това и тройния членъ: *нъ, на, но*: *тъ, та, то; съ, са, со*, за които са говори на

Digitized by Google

стр. 312, са срѣща, но само у пѣснитѣ, у нѣкои села и по-старитѣ хора. За забѣлѣзване е и туй, че члена влияе върху ударението на думата и го мѣсти по-близо къмъ себѣ си, но не вредъ.

Въпроса, що си задава г. Тодоровъ въ статията. „Неуспѣхъ по бълг. езикъ въ нашитѣ училища“ лѣжи и на менъ близо до сърдцето. Но статията обѣщава да бѫде голѣма и азъ трѣбва да почакамъ свършька ѝ, прѣди да расчопля този въпросъ. За сега само нѣкои бѣлѣжки. — Г. Тодоровъ дразни любопитството ми още въ първитѣ редове и, то по единъ за менъ много неприятенъ начинъ и, ако да нѣмахъ силна доза егоизъмъ, прѣдпочелъ бихъ да си мълкна. Ето защо: азъ сьмъ ималъ щастието до бѫда една година ученикъ на г. Тодорова, но той са уплаква именно отъ горчивитѣ опити въ училището. Малко по-вече скромность отъ моя страна и трѣбваше да са потая, защото не знамъ, да-ли не сьмъ и азъ виновенъ. Но г. А. Т. е билъ тъй галантъ, тъй liebenswürdig, да каже, че имало и „достойни за благъ споменъ момци“. Азъ твърдѣ са съмнявамъ въ това, — (ich kenne doch meine Pappenheimer — und mich selbst, ще допълня Шиллерова стихъ), — но сѐ едно, на-ли стои черно на бѣло и на-ли удавения са лови и за слама, азъ ще кажж, че и туй не са знае, да-ли сж ма имали менъ на ума — поне до днесъ не можахъ да са убѣдж и да си докажа, че никакъ не е тъй . . . Като ма убѣдятъ, ще си зема думата назадъ, а сега — напрѣдъ!

Народната пословица ще има право, като казва, че „рибата са въвонява отъ главата“, па и човѣкъ ужъ не е риба, но и у него са захваща отъ главата . . . Жално, че да бѣше друго, имало би лѣкъ, защото ще може да са прѣмахне, но главата да земашъ на човѣка, за да го исцѣришъ — никакъ не иде. Още по-злѣ е, ако не е единъ човѣкъ, а цѣло общество, каквото е нашето, за което Hamlet би рѣкалъ съ въздишка: „вони до небето!“ И то ще е плѣсенясало въ корена, но да-но не сж заразени клоноветѣ и младитѣ отрастъци, върху които ще са гради бѫдящето величие. Но какъ да го прѣдпазимъ? Както правятъ рибаритѣ, или както — градинаритѣ? Азъ бихъ рѣкалъ, както градинаритѣ, които нѣма да глѣдятъ да исцѣрятъ корена, защото е и невъзможно, а бързо ще прѣсадятъ невинната младость на нова почва. — Сравнението ми куца, знамъ, хемъ съ дѣсния кракъ, но самата мисъль не вѣрвамъ, че куца: който иска да принесе лептата си за подновяването на задрѣмалия български духъ — да са обръща къмъ младото поколѣние; да освободишъ нѣколко млади души отъ убийствената атмосфера на днешния български животъ и да имъ посочишъ новъ умственъ, вътрѣшенъ животъ е въ моитѣ очи една отъ най-завиднитѣ заслуги. Но намъ думата ни е именно за лошавитѣ страни на младото поколѣние, за трудноститѣ, що срѣща истинския, съ високи идеали надъханъ учитель. Че винитѣ и спжнкитѣ за успѣха са крыятъ и въ двѣтѣ страни — въ ученицитѣ и учителитѣ — за мене е по-вече отъ вѣроятно, но грижата за свѣстни учители е най-священата, ако и често занемарена длъжность на Министерството на Нар. Просвѣщение. Да-но неговитѣ трудове единъ день свършятъ царството на онъзи българска „урисница“, която безмилостно върлува

Digitized by Google

и води всичко по прищѣвкитѣ си. Тъй, често сж повѣрява въ ржцѣтѣ на най-неопитни хора най-крѣхкото нѣщо — малолѣтнитѣ дѣца и безъ изучване индивидуалитета на едного — поставя са на мѣсто, което най-много не отговаря на неговата натура и характеръ. Азъ са позамислихъ върху този въпросъ, отъ-какъ единъ мой прѣвъсходенъ професоръ, на единъ обѣдъ, направи тъзи доста вѣрна бѣлѣжка, че у насъ са гласяло едно съ друго: млада държава и вредъ млади сили — управницитѣ. Който иска, нека схваща това като хвалба, но азъ го зехъ за горчива истина и го истълкувахъ пессимистично, като си спомнихъ, че тъзи гордость съ нейното чисто лекомислие и дѣтска неумѣлость, наместо старешка опитность и обмисленность, ще ни направятъ безврѣменно стари, т. е. ще ни доближатъ до гроба. Но туй е вече другъ въпросъ, а азъ искахъ само да загатна за фаталната безредица, що туря всичко тамъ, дѣто не му е мѣстото. Впрочемъ, ако говоримъ искренно, туй едвамъ ли би умрѣлъ да избѣгне съвсѣмъ и гения на Бисмарка, поставенъ у насъ . . .

Какво нѣщо значи да въспитавашъ българско дѣте, което иде въ училището, сякашъ отрасло въ гората, — на-да-ли могатъ си прѣстави нѣкои и други европейски педагози, написали вече по нѣколко томчета; и азъ самъ не съмъ ималъ още щастието да испитамъ горчивинитѣ на единъ български учитель, но то не ще рѣче, че не ги знамъ. Азъ даже исказвамъ претенции, че моето сърдце пò-силно бие за тѣзи въпроси, отъ колкото на мнозина годинясали въ училището — Schulmeister.—Но и когато домашната невъспитанность до нѣйде поисчезне, колко безкрайно далечъ остава нашия ученикъ и гимназистъ отъ онова, щото трѣбваше да е! Какъвъ мракъ въ свършилитѣ и въ образуваното отъ тѣхъ общество [1]). Или думата мракъ не означава туй, щото искамъ да кажж, съ нея са титулира пò-вече неученостьта, а у насъ, слава Богу, има учени и прѣучени и азъ отъ тъзи страна не могж да са оплак-

[1]) Азъ не мисля да пиша сатира противъ никого, но за единъ фактъ земамъ позволение. Какво ще рече четеца, ако му кажа, че единъ свършилъ, матуристъ и слѣдъ това произведенъ за една година офицеринъ, толкова бѣ са наджхалъ съ наука, толкова повѣрвалъ въ нейната сила и въ благородството ѝ, що сѣе тя въ душитѣ ни, щото проповѣдваше самоувѣренно, че науката съсипвала патриотизма и храбростьта на войската, а невѣжеството и убожаванието на нѣкой царски истуканъ и заслѣпения фанатизъмъ биле най-добритѣ срѣдства за храбрость. Признавамъ, че може да е имало случай, въ който нарѣченитѣ учени сж бѣгали изъ войската, но какъвъ плитъкъ умъ е да са смѣсва отдѣлната личность съ значението на науката. — Отъ този класиченъ фактъ азъ заключавамъ само толкова, че пашитѣ гимназисти не си спечелватъ даже туй драгоцѣнно нѣщо: да ламтижтъ за наука, за умствена работа; пò-голѣмата часть отъ тѣхъ смѣта излизанието изъ гимназията като освобождаване отъ тѣжко брѣме. Фразата: „малко ли съмъ чолъ въ училището, ами и сега да са мжча! Защо съмъ училъ, на-ли да рахатувамъ," и др. подобни, не е рѣдкость. Колко сж малобройни ония, що смѣтатъ за наслада четението и изобщо умственната работа и тичатъ къмъ нея съ радость, като къмъ скжпи, сладки моменти на живота си! . . .

Digitized by Google

вамъ, а туй, щото търся, е съвсѣмъ друго. Ако непрѣмѣнно трѣбва да му дамъ име, нарѣкалъ бихъ го само съ нѣмското: Gemüth и Gemüthslelen—то липсува. Намѣсто него царува долнавъ нравственъ материализъмъ, какъвто не бихъ пожелалъ и на най-върлия си врагъ. Нѣма интересъ къмъ нищо, което дава духовна храна, къмъ нищо високо, благородно, що укрилява душата и ѫ носи въ областьта на идеала. Душитѣ тлѣятъ тукъ олѣденѣли въ жалката проза на нашия „политически животъ“ и отъ нийдѣ не са чува зовъ за новъ животъ. Единъ Любенъ, единъ Ботевъ и Левски и Раковски ни събудиха отъ *единъ* сънь, за да паднемъ въ литаргията, въ която само страститѣ върлувѫтъ. Нищо не носи печатъ на идеализъмъ: живота, думитѣ, обноскитѣ, мислитѣ — нищо не е проникнато съ него. Самата литература, която би била, както винаги, изразъ на тукъ-тамѣ събудени нови стрѣмления, разумѣва се, че не може да вирѣе. Отдѣлнитѣ единици, които, слава Богу, сѣ имаме, сѫ безсилни за сега, тѣ трѣбва да са подкрѣпѫтъ отъ пò-голѣмо число хора, които са стрѣмѫтъ да постигнѫтъ сѫщото. Може би нѣкой да намѣри всичко това твърдѣ естественно при тъзи безотрадность въ нашата политика, а азъ са чудя именно на това. Има нѣколко примѣри въ историята, дѣто и злочестинитѣ въ дьржавния животъ стават потикъ за развитие на новъ вътрѣшенъ животъ. Трѣбваше и у насъ да са отчаква, щото духоветѣ да са отвърнѫтъ отъ политическитѣ страсти и да потърсѫтъ удовлетворение на полѣтитѣ си въ нова область, въ областьта на литературата, и тамъ да са съберѫтъ единъ день най-добритѣ сили. Забѣлѣжката, че политика [1]) най-лесно може да са върти, че у нея не са искѫтъ ни знания, ни идеали, е само едната половина отъ истината; другата ѝ половина бихме намѣрили, ако можахме отговори на въпроса: да-ли сме наистина *дребенъ* народъ, както казвѫтъ враговетѣ ни, или единъ Алцидъ, не оставилъ още майчинитѣ си гръди. . . Само бѫдѫщето ще рѣши това, но азъ не вѣрвамъ, че сме народъ безъ задача въ свѣта и задъ насъ стои една война, каквато рѣдко са е извоювала; но уви, войнитѣ и побѣдитѣ сѫ най-негативното добро и ще станѫтъ позитивни само тогава, ако сѫ събудили народния духъ.

Но врѣме е да оставимъ тѣзи тѫжни мисли и да са върнемъ на прѣдмѣта си. — Напечатаната въ тъзи книжка часть отъ статията на г. А. Тодорова съдържа една прѣкрасна критика на българскитѣ граматики. Примѣритѣ за безсмисленни конструкции и др., зети ту изъ самитѣ граматики, ту изъ ученическитѣ тетрадки, сѫ жалъкъ документъ за „български“ стилъ. Да призная и тукъ, че съ страхъ четохъ примѣритѣ на г. А. Т. и бѣхъ сѣ на-щрекъ: да-ли не ще са намѣря обезсиьртенъ съ нѣкоя дълбокомисленна фраза . . . Но, слава Богу, примѣритѣ сѫ събирани въ Пловдивската гимназия и може нѣкои тамошни господа да са докачѫтъ, като видѫтъ умственнитѣ си рожби на

[1]) За да прѣдпазя читателя отъ недоразумѣние, ще забѣлѣжа, че земамъ „политика“ въ смисъль на партизанство и воювамъ само противъ нея, но не противъ истинската политика, която ми импонира, стига да е малко-много човѣшка.

Digitized by Google

такова мѣсто. Не отричамъ, че има и неприятни страни туй цитиране изъ ученически тетрадки, но за оскърбяване нѣма никакъвъ поводъ. Г. А. Т. е билъ тъй деликатенъ, да не спомѣнува имена и, ако има щастието, да бѫде прочетенъ и отъ пò-много свои нѣкогашни ученици, то тѣзи послѣднитѣ ще извлѣкѫтъ не малко полза: ако сѫ напрѣднали отъ тогава и управили стила си, ще са поусмихнѫтъ на тѣхъ, както са усмихва зрѣлия мѫжъ самодоволно на илитѣ си юношески заблуждения; ако ли не, ще имъ послужи за най-добъръ потикъ да учистѫтъ езика си.

Статията на г. д-ръ Богорова: „Лагеръ и хигиеническитѣ му условия“ е много своеврѣменна, само да-но иде до ушитѣ на онези, въ ржцѣтѣ на които сѫ повѣрени здравието и силата на българската войска. Колко хигиенически животъ са живѣе тамъ — не знамъ; ако ми сѫ вѣрни свѣденията, отъ всѣкий полкъ са уволнявѫтъ на мѣсто по нѣколко души солдати, защото сѫ станали неспособни за всѣка тѣлесна работа. Между друго, както за това, тъй и за броя на болнитѣ и умрѣлитѣ само статистиката може дà материалъ да са сравнѫтъ съ европейскитѣ армии.

Статиитѣ: „Нѣколко свѣдения за истурчванието по родопскитѣ българе“ отъ Добруски, и „Българе подъ стѣнитѣ на Цариградъ“ отъ Офейкова не могѫтъ да са четѫтъ, безъ да събудѫтъ въ българското сърдце особенна тѫга. Особенно внимание заслужва Офейковъ, който е помѣстилъ и нѣколко тамошни пѣсни. Отъ голѣмъ интересъ е забѣлѣжката му на стр. 499, дѣто са разказва за една пѣсень по възстанията и по освободителната война. Пò-нататъкъ: „На мое питание, отъ гдѣ е научилъ тая пѣсень, пѣснопоеца отговори, че прѣзъ селото имъ заминували мечкаре и пѣли тая пѣсень. Мечкаритѣ обикновенно сѫ цигани. Както вижда читателя и циганинътъ играе роля въ българската пропаганда“. —Тя са състои наистина, главно, въ прѣнасяние, а често и въ съставение на пѣсни. Единъ мой коллега (И. Д. Ш.) обрича да издири този важенъ въпросъ пò-отблизо.

Най-вече хубости, външни и вътрѣшни, съдържа И. Е. Гешовата: „Задруга въ западна България“. Оставямъ на четеца, самъ да са наслади отъ прѣкрасното изложение и всестранно обсѫждание на тъзи останка отъ старинитѣ. Обращамъ вниманието само върху разбраното и прѣглѣдно нареждание на материала въ 4 глави, отъ които всѣка една си задава и исчерпва единъ въпросъ. Азъ испитвамъ при туй особенна наслада, като срѣщамъ една тъй хармонична — logisch und aesthetisch durchgebildete — натура. У негова стилъ азъ прьвъ пѫтъ виждамъ на български онова, което единъ французинъ нарѣче: le style — c'est l' homme и образеца на което не сѫ французи, а неподражаемий Лессингъ и въ ново врѣме нѣкои нѣмски философи: Lotze, A-Lange, Techner и др.

Но моята рецензия надмина вече границитѣ на единъ кратъкъ рефератъ и азъ съмъ принуденъ останалитѣ статии, които ще бѫде излишно да изреждамъ тука, да прѣпорѫчамъ на вниманието на четеца.

К. К. Кръстевъ.

$^{18}/_{30}$ Юний, 1888 год. Липиска.

Digitized by Google

КАРТИНИ ОТЪ ЖИВОТА НА ЖИВОТНИТѢ.

Вампиръ.

Вампиря е едно отъ най-голѣмитѣ животни, които смучатъ кръвьта на животнитѣ и живѣятъ въ Бразилия. Той са отличава съ дебела и дълга глава, съ много издадена муцуна, съ голѣми кръгло-продълговати и слабо развити уши, съ конусообразенъ израстъкъ на носа си.

Горнята му устна е гладка, на долнята отпрѣдъ има двѣ голѣми и голи прѣгжнки. Меката и тънката му вълна е отгорѣ тъмно-кестенява, а отдолу — жълто-сива; хвъркателната му цица, която достига до основнитѣ състави на прьститѣ му, има сивъ цвѣтъ. Дължината на тѣлото му е 14 сантиметра, а широчината на крилѣтѣ — 38 сантиметра.

Отечеството на вампиря е най-вече Гвиана (въ Америка). Той са срѣща въ усамотенитѣ *аѫрвобитни* гори и много често хвърка къмъ близкитѣ колиби на туземцитѣ, често да скрива и стои даже по цѣлъ день подъ палмовитѣ имъ стрѣхи. Нощѣ лови насѣкоми, които сѫ и главната му храна. Освенъ това, той унищожава и плодоветѣ. „При свѣтлината на луната,—казва Уатертонъ — случвало ми са е да виждамъ вампиря, който хвърка около плодоноснитѣ дървета и ѣде плодоветѣ имъ. По нѣкога той е донасялъ отъ гората валчастъ плодъ, на голѣмина колкото единъ мускатенъ орѣхъ; дървото, на което расте тоя плодъ, прилича по плода си на дива гуава, а по цвѣта — на орѣхъ саваррина. Въ една свѣтла лунна нощь, азъ видѣхъ нѣколко вампири, които често хвъркаха около върха на това дърво; при това, азъ забѣлѣжихъ, че отъ-врѣме на-врѣме падаха цвѣтове отъ дървото въ водата; разбира са, че това не е можало да произлѣзе безъ причина, защото, когато разглѣждахъ тѣзи паднали вече цвѣтове, тѣ бѣхѫ съвсѣмъ прѣсни и неповрѣдни. Отъ това азъ заключихъ, че навѣрно вампиритѣ сѫ ги откѫсвали съ цѣль или да изѣдѫтъ образуващия са плодъ, или да уловѫтъ насѣкомото, което стои въ цвѣта. Ако пъкъ вампиря има недостатъкъ отъ храна, тогава и той напада на голѣми животни, птици и млѣкопитаѫщи, намира мѣсто, гдѣто би можалъ по-лесно да прѣхапе кожата, и смучи кръвь. Въ това почти сѫ съгласни наблюдателитѣ.

Испанеца Азара разказва слѣдуѫщето: „По нѣкога тѣ хапѫтъ спящитѣ кокошки по гребена, или по брадицитѣ (пилешкитѣ) и смучатъ кръвь, вслѣдствие на което кокошкитѣ обикновенно умирѫтъ, а особенно когато раната произведе въспаление, което са случва почти всѣкога. Тѣ хапѫтъ тъй сѫщо и коньетѣ, магаретата, катѫритѣ и кравитѣ постоянно въ хълбоцитѣ, плѣщитѣ или шията, защото на тѣзи мѣста могѫтъ лесно да са удържѫтъ. Тъй постѫпвѫтъ тѣ и съ человѣка; азъ могѫ да увѣрѫ за това, защото сѫмъ четири пѫти сѫмъ биѫтъ охапванъ по прьститѣ, когато спѣхъ. Ранитѣ, които ми на-

Digitized by Google

правиха вампиритѣ, — но тъй, щото азъ нищо не чувствувахъ въ това врѣме,—бѣхѫ кржгли или продълговато-кржгли и имахѫ $2^1/_2$ милиметра въ диаметра си и такава незначителна дълбочина, щото едвамъ проникваха прѣзъ кожата. Тѣзи рани лесно можемъ да различимъ отъ всичкитѣ други рани по надутитѣ краища. По моето опрѣдѣление, количеството на кръвьта, която истичаше отъ раната, едвамъ достигна до $2^1/_2$ унции. Обаче у коньетѣ и другитѣ животни това количество трѣба да достига до 3 унции, а може би и пò-вече. Ако и да не зарастваха ранитѣ ми за нѣколко дена, но тѣ бѣхѫ тъй незначителни, щото азъ не считахъ за нуждно да употрѣбявамъ нѣкакви цѣрове, и тѣ ни най-малко не ми прѣчаха въ занятията ми. Ако животнитѣ не сѫ опасни и случѫтъ кръвь само прѣзъ тѣзи нощи, когато не могѫтъ да си намѣрѫтъ друга храна, то ще рѣче, нѣма отъ какво да са страхуваме и да са крием отъ тѣхъ". Че вампиритѣ случѫтъ кръвь и отъ человѣка, не могѫ приведи другъ примѣръ, освенъ този, който разказва Азара за себѣ си.

Уатертонъ въ своитѣ пѫтешествия по Южна Америка разказва слѣдующето: „Прѣди нѣколко години азъ отидохъ съ шотландеца Тарботъ на рѣката Помаронъ. Постлахме си подвижнитѣ постилки на покритата съ слама земя въ кѫщата на единъ колонистъ. На другата сутрина азъ чухъ, че този господинъ приказва на лѣглото си, като изговаря различни проклѣтии. „Какво са е случило?", попитахъ го азъ тихо. „Какво ли са е случило!", отговори той раздразнително, „туй, че хвъркатитѣ мишки ми изсмукали кръвьта до смърть!" Щомъ са съзори, азъ са приближихъ до постилката му и го намѣрихъ цѣль въ кръвь. „Да", — каза той, като си протѣгаше краката, „погледнете, какъ тѣзи пъкленни (адски) дяволи ми испили кръвьта. . ."

Азъ му прѣглѣдахъ крака и намѣрихъ, че вампиритѣ му исхапали голѣмия пръстъ! Раната бѣше малко пò-малка отъ рана, която прави пиявицата, кръвьта все още течеше, и азъ прѣдполагамъ, че той е изгубилъ отъ 10—12 унции кръвь."

Къмъ тѣзи разкази азъ искамъ да додамъ още описанието на вампиритѣ и тѣхнитѣ занятия, което принадлежи на Бурмейстра.

„Извѣстнитѣ кръвопийци, на които безъ всѣко основание стоварвѫтъ тъй много злодѣяния, сѫ распространени въ Бразилия повсемѣстно и почти сѣкидневно свидѣтелствувѫтъ за своето присѫтствие, като хапѫтъ коньетѣ. Обаче много рѣдко нанасѫтъ врѣда, защото количеството на кръвьта, което изсмукѫтъ отъ животнитѣ, е незначително. Ухапвания най-често са забѣлѣзвѫтъ въ студенитѣ врѣмена на годината, когато нѣма много насѣкоми, и постоянно на опрѣдѣленни мѣста, а именно тамъ, гдѣто коситѣ на животното образувѫтъ китка и хвъркатата мишка може лесно да достигне до голата кожа. Пò-голѣмата часть отъ ухапванията азъ съмъ намиралъ на шията между гривата, особенно на тѣзи животни, които сѫ си прочесали това мѣсто до кръвь, или пъкъ сѫ истрили коситѣ си. Тъй сѫщо вампиритѣ често ухапвѫтъ животнитѣ за краката отдолу и много рѣдко подъ шията. Рани на главата, носа и устнитѣ са срѣщѫтъ твърдѣ рѣдко. До тогава, до когато коня и магарето още сѫ будни, тѣ не допущѫтъ хвър-

Digitized by Google

катата мишка на себѣ си — захващѫтъ да ригѫтъ, да тропѫтъ съ крака и всѣкога ѫ прогонвѫтъ; тя може да смучи кръвь сàмо тогава, когато животното спи. По нѣкога конярите, които наглѣждѫтъ коньетѣ си, улавѫтъ смучѫщитѣ кръвь хвъркати мишки: до толкова вампиритѣ бивѫтъ заплѣснати въ работата си. Какъ хапи вампира, трудно е да са опрѣдѣли съ точность. Извѣстно е само, че той каца съ полураскрилени крила; разгръща полегичка космитѣ на животното; притиска брадавичния си подбрадникъ и захваща да смучи. Раната прѣдставлява малка и плоска ямичка, която съвсѣмъ не прилича на обикновенна рана, прорѣзана съ остро орѫдие. Азъ мислѣ, че отвърстието на раната може да са забѣлѣжи само тогава, когато вампира е просмукалъ часть отъ кожата и е откѫсналъ лицето ѝ съ двата си остри горни рѣзци. Подиръ ухапването, кръвь истича твърдѣ-малко. Тѣсно изсъхнала рѣзка са забѣлѣзва само послѣ. Че могѫтъ да умрѫтъ животнитѣ отъ изгубената си кръвь, не съмъ чувалъ никога. Дѣйствително, тѣ никога не отслабвѫтъ отъ загубата на кръвьта си, ако и да са е повторила нѣколко дена наредъ; но умирѫтъ такива животни, и то само въ този случай, когато самия имъ стопанинъ ги измѫчва съ работа, тъй щото животното би умрѣло и безъ загубата на кръвьта си".

Прѣдоставямъ на читателитѣ сами да направѫтъ извлѣчение отъ тѣзи наблюдения. (А. Бремъ).

Прѣвела отъ русски *М. Икономова*.

НОВЪ НАЧИНЪ ЗА ПРОВѢРЯВАНИЕ МНОЖЕНИЕТО.

Нѣщо прѣди три години е билъ изнамѣренъ единъ твърдѣ чуденъ начинъ за провѣрявание множението, който са основава на прѣпознаване, доведено до еднозначна цифра, на множимото и множителя. Като са употрѣби този начинъ, може за едно кратко врѣме и лесно да са убѣдимъ, да-ли сме вѣрно множили.

Този начинъ са състои въ слѣдующето. Да прѣдположимъ, че сме умножили 25,376,849 на 117; полученото произведение=2,969,091,333. Споредъ общеприетия начинъ, множението са провѣрява, като са дѣли произведението съ множителя, и ако за частно са получи множимото, увѣряваме са, че множението е вѣрно извършено. Но при числата съ много цифри (многозначни) този начинъ за провѣрявание не може да са нарѣче твърдѣ лекъ, защото достатъчна е една малка погрѣшка и прѣсмѣтвача ще са намѣри въ затруднение—кждѣ именно е погрѣшилъ. Новия начинъ за провѣрявание има голѣми прѣимущества, отъ колкото общеприетия начинъ.

Това провѣрявание става така. Прѣди всичко, необходимо е да са съберѫтъ всичкитѣ цифри на множимото, т. е. да са знае сумата на цифритѣ му. Въ нашия примѣръ ще са получи: 2+5+3+7+6+8+4+9=44. Въ всички случаи, когато сумата е отъ двѣ цифри, както тука, необходимо е пакъ да са съберѫтъ цифритѣ отъ

Digitized by Google

получената сума, а тъй да са постжпва до тогава, до като са получи число, състоящe отъ една цифра. Като са обърнемъ къмъ примѣра си и извършимъ нуждното, ще получимъ: 2+5+3+7+6+8+4+9=44; 4+4=8. Слѣдъ туй трѣба да направимъ това сжщото и съ множителя: 1+1+7=9. Полученитѣ цифри умножаваме сега една на друга: 8×9=72; 7+2=9. Сумата отъ цифритѣ на произведението (въ нашия примѣръ 2,969,091,333) тъй сжщо са намѣрва. Ако сумата на цифритѣ на произведението, което провѣряваме, е докарана чрѣзъ събирание до едноцифренно число (2+9+6+9+0+9+1+3+3+3=45; 4+5=9), което е равно на най-послѣднята сума отъ цифритѣ, получени отъ умножаването на послѣднитѣ едноцифренни числа отъ сбороветѣ на цифритѣ отъ множимото и множителя, то и умножението е извършено вѣрно. Отъ всичко това е очевидно, че изложения начинъ са отличава съ необикновенната си лекость и простота и изисква твърдѣ малко мѣсто и врѣме, за да са провѣри и най-сложно умножение, т. е. такова умножение, при което множимото или пъкъ множителя сж числа, състоящи са отъ много цифри. Да земиме други примѣръ, на които множимото и множителя да са състожтъ отъ малко цифри, за да си прѣдставимъ изведнъжъ самия начинъ на провѣряването.

375.—Сумата на цифритѣ=3+7+5=15: 5+1=6.
×221.—Сумата на цифритѣ=2+2+1=5.
375
750 Слѣдоват. 6×5=30; сумата на цифритѣ=3+0=3.
750
82875.—Сумата на цифритѣ 8+2+8+7+5=30; 3+0=3.
3=3, т. е. умножен. е извършено вѣрно.

Г. Цаневъ.

НАПОМНЮВАНИЯ НА УЧАЩИТѢ СА.

Отъ Tegner'a. *Прѣвелъ отъ нѣмски Е. М. Платнаровъ.*

Званието на учителя е безъ съмнѣние трудно и за това свързано съ голѣма отговорность; но което отъ друга страна го прави приятно, е обстоятелството, че той постоянно живѣе между растяще поколѣние, между младежьта, по-голѣмата часть отъ която е съ отворено чувство, весело настроение и единъ още не помраченъ възглѣдъ върху живота. Пиндаръ казва за блажепнитѣ, че въ тѣхната земя нѣма друго годишно врѣме, освѣнъ пролѣтьта; а и учителския столъ има въ това отношение една постоянна пролѣть. Но пролѣтьта е чувствително годишно врѣме, и днитѣ на цвѣта изискватъ удвоена грижа. Затова бждете на щрекъ, защото, ако цвѣта са занемари, тогава есеньта не дава никакви плодове. — Бойте са отъ Бога, защото страха божий е не само начало на мждростьта, но и края ѝ за тогова, който

Digitized by Google

ѫ схване добрѣ. Почитайте царя, защото въ пашата земя (Германия) царя е личния образъ отъ величието на народа, и като го уважаваме, уважаваме сѫщеврѣменно и себѣ си. Цѣнете вашитѣ учители; защото за васъ е това, което тѣ работятъ и тѣхното звание не е тъй леко, както вий, може би, си прѣдставлявате. Печаль и грижа сѣдятъ често на учителския столъ, и когато часа е истекалъ, дневната работа още не е свършена. — Бѫдете прилѣжни, защото прилѣжанието е майка на успѣха; живота е кратъкъ, но искуството е дълго, и който губи врѣмето си безполезно, той е расточилъ своето наслѣдство, колкото богатъ обаче и да може да бѫде той. Не са надѣвайте твърдѣ на една нѳ-лека способность за разбирание, или на нѳ-голѣми дарби, които би можали да замѣстятъ нерадението. Великитѣ дарби сѫ достояние само на малцина, и тѣзи, които ги притѣжаватъ, знаятъ добрѣ, че тѣ трѣбва да са развиятъ. Бѫдете порядъчни, защото порядъка е лоста на работата, който съ леснота дига и най-тѣжкитѣ брѣмена; а безпорядъкъ е като единъ часовникъ безъ показатель: той върви и върви, и пакъ никой не знае, колко е часа. Бѫдете весели, защото радостьта принадлѣжи за старостьта ви; радостьта е печалба на живота, крилото на душата. Но пазете са отъ надмѣнностьта, тоя видъ нѫжество, което извършва своитѣ херойски подвиги въ тъмнината. Вий сте повикани да са борите противъ мрака, въ тъмнитѣ улички не растятъ никакви лаври. Истинната радость произлиза отъ важностьта (сериозность) на душата; но пазете са отъ фалшивата важность, която играе на повърхностьта и има обвѣсенъ надписа си на тѣгостното и досадно лице. Истинната радость лѣти, както благороднитѣ метали, въ дълбината. Нейното чело е най-ведро, но все пакъ тя живѣе въ каминеритѣ на сърдцето. И когато работата са отнася до нѣщо велико и благородно, когато думата е за истинното, правото, святото, тогава тя (радостьта) скача като младъ левъ изъ пѣщерата си, сграбчва своята жертва и не ѫ пуща да са освободи. Бѫдете самостоятелни, защото самостоятелностьта е най-високата цѣль не само за учението, но и за живота. Когато дѣтето може да ходи, тогава то хвърля своята мека шапка. Когато волята са е развила, тогава тя оставя ходилата на своитѣ дѣтски дни. Каквото научвате отъ другитѣ, то е само по себѣ си незначително. Правия учитель е отъ еднаква възможность съ васъ, той живѣе въ васъ; той е вашия нѳ-добъръ человѣкъ. Никой учитель не може да извърши нѳ-вече освенъ да развърже крила на вързания орелъ; искате ли да хвърчите, вий сте длъжни да испитате собственнитѣ си крилни жили. Науката е храна на душата; но напрасно е да ви хранятъ съ нея, ако вий сами не бихте могли да смѣлите храната и да ѫ прѣвърните въ мозъкъ и хранителенъ сокъ. Затова испитвайте сами, схващайте, разбирайте, мислете. защото чакъ тогава знанието става ваше притѣжание. Вѣрата е дѣте на убѣждението, друго-яче тя не е истинска. Затова не говорете слѣпата това, което чуете, това е само празенъ звукъ безъ дѣйствително съдържание. Самостоятелния на всѣкадѣ е достовѣренъ свидѣтелъ въ духовния миръ, даже и когато способноститѣ му сѫ незначителни; несамостоятелния обаче остава до смьртьта си непълнолѣтенъ.

Digitized by Google

Не прѣнебрѣгвайте тѣзи напомнювания. Тѣ не съдържатъ нищо ново. Но това произлиза отъ туй, че правото е въ по-многото случаи старо. Нѣкои би могли да ви ги прѣдадатъ по-добрѣ, но вий нѣма да загубите нищо въ този случай, ако ги слѣдвате. Азъ ви оставямъ за сега. Азъ оставямъ едно мѣсто, което ми бѣше скжпо; азъ оставямъ една младежь, която обичахъ. Азъ зная тъй сжщо, че вий ма обичате и затова ви благодаря днесъ съ трогнато сърдце; защото нѣщо по-добро отъ обичь и довѣрие не може да даде единъ човѣкъ на другиго. Може би въ бждще ще срѣщна още нѣкои отъ васъ; но това ще да стане тогава при други обстоятелства. Вий ще сте тогава мжже на държавата, учебнитѣ ви години ще да сж прѣминали, цвѣтния наджхъ на младостьта ще да е отлѣтѣлъ и сърдцето ви ще да са е свило. Но азъ са надѣвамъ, че то пакъ ще са отвори тогава, че вий ще ма имате всѣкога като единъ приятель на вашата младость. Живѣйте обаче честито, работете, развивайте са, крачете напрѣдъ. Вашитѣ успѣхи ще бждатъ моя радость, вашето благосъстояние ще цѣнж като свое собственно. И когато ний тъй пакъ са видиме, тогава ще си спомниме за часоветѣ, които сме прѣкарвали нѣкога заедно.

Тогава ще си спомниме и за този часъ и ще са радваме, че неговата горчивина е прѣминала! С'богомъ! С'богомъ!

СМѢСЬ.

Образуване лѣдници на луната. Американеца Джонъ Ериксонъ е исказалъ не отдавна ново мнѣние за образуването лѣдници на луната. Съ помощьта на голѣми телескопи, тамъ са виждатъ своеобразни планини, нарѣчени прьстенообразни, съ кржгли стръмнини, кратери и т. н. Науката говори, че тѣ сж са образували отъ прѣдишното дѣйствие на вулканическитѣ сили. Но прѣдъ видъ на това, че това прѣдположение не обяснява достатъчно всичкитѣ явления, започнали сж да прѣминавжтъ къмъ други заключения. На основание на собственни и други изслѣдвания, които сж дали значителни различия, които са отличавжтъ отъ прѣдишнитѣ резултати, Джонъ Ериксонъ мисли, че температурата на луната стои на много по-ниска точка на замръзването и даже при най-силнитѣ слънчеви лжчи достига само до 120° Ц.; затова той мисли, че масситѣ, които приличжтъ на планини, на повьрхността на луната, сж неподвижни лѣдници, които отъ дѣйствието на постояннитѣ мразове сж станали толкова твърди, колкото гранитнитѣ скали. Че тѣзи планини сж приели прьстеновидна форма, са обяснява отъ съединението на дѣйствието на водата и повьрхността на луната, която е лишена отъ топла атмосфера и е подложена подъ влиянието на силни мразове. По обема на луннитѣ планини Ериксонъ прѣсмѣтва, че луната, до като са образувжтъ на нея лѣдници, е била покрита толкова съ вода, колкото и нашата земя въ настояще врѣме.

Японскитѣ зжбовадци. Зжбовадцитѣ въ Япония си служжтъ безъ нѣкакви особенни инструменти — съ помощьта на палеца и показалеца на дѣсната ржка. Тѣ, до колкото е възможно грациозно, пъхатъ въ уста-

Digitized by Google

та на пациента казанитѣ два прьста и могжтъ да извадьтъ не само единъ зжбъ, но, ако е потрѣбно, и всичкитѣ 32 зжба. Разбира са, потрѣбна е голѣма практика, за да са достигне такова искуство. За тъзи цѣль младия дантистъ (зжбовадецъ) са практикува отъ начало подъ ржководството на учителя си. Практикуванието са състои въ това, че ученика са учи да вади отъ дупкитѣ на една дъска разни колчета, набити не еднакво въ дупкитѣ, съ различна дължина и дебелина, и отъ различенъ видъ дърво. Слѣдъ дълго упражнение той може да достигне такова съвършенство въ това занятие, щото не може да му са опре изваждането на единъ зжбъ, колкото яко и да стои въ челюстьта. Такова едно вадение на зжби, безъ съминѣние, е много по-безопасно и прѣдпочитателно, защото зжба не може почти въ никой случай да са прѣчупи, както това става при вадението съ нѣкакъвъ инструментъ, като напр. прости клѣщи.

Най-силни человѣци на свѣта са считжтъ планинскитѣ жители на Чили. Тѣ главно са хранжтъ съ леща, която е най-ефтина, и сравнително съ тѣжината си, най-хранителна.

Ново оптическо стъкло е измѣрено въ Иена отъ профессора Абней и д-ра Шоттъ. То притѣжава голѣма прѣломителна сила и трѣба да направи голѣмо влияние въ практическата оптика, защото отъ него могжтъ да са правжтъ лещи съ такъвъ кжсъ фокусъ, което не може да бжде постигнатъ съ другитѣ стъкла. Употрѣбяваното, за подобни приспособления, стъкло до сега са е състояло отъ смѣсь на шесть вещества, а новоизнамѣреното са състои отъ четиринадесеть вещества и съдържа прѣимущественно фосфоръ и боръ. Отъ това стъкло напослѣдъкъ сж направили лещи за микроскопъ, на които увеличителната сила са прѣдставлява невъобразима. Досегашнитѣ най-силни микроскопи сж откривали 1,400,000 часть отъ палеца (прьстъ), когато пъкъ микроскопа съ лещи отъ новото оптическо стъкло открива 204,700,000 часть отъ палеца. Види са, трѣба новото стъкло да дължи голѣмата си прѣломителна сила главно на фосфора, който до сега не е влѣзвалъ въ състава на никое стъкло. Извѣстенъ е прѣвратъ, който е направилъ микроскопа въ природнитѣ науки, като ги е поставилъ на реална почва и е разгадалъ много тайни въ природата. Микроскопа, подпомогнатъ отъ новоизнамѣреното стъкло, вѣроятно, ще играе голѣма роль въ науката, като ще спомогне за разни наблюдения и ще изучи и разясни по-добрѣ разни прилѣпчиви болѣсти и епидемии.

Дърво, което дава искри. Дървото, което пуща искри, принадлѣжи къмъ бамбуковитѣ дървета, които растжтъ на островитѣ на южния океанъ. Отъ това дърво са добивжтъ искри, а слѣдователно огънь, по твърдѣ лесенъ начинъ. Островитянитѣ земжтъ кжсъ отъ този дрогоцѣненъ бамбукъ, на дължина около три дециметра и го разцѣпвжтъ на двѣ половини, отъ които едната издълбавжтъ и така направжтъ въ нея единъ малъкъ жлебъ, а другата изострьтъ, като клинъ;

Digitized by Google

въ ямицата (трапчинката) турѭтъ стърготини отъ сѫщото дърво и ги триѭтъ съ клина, като съ пила. Слѣдъ нѣколко, даже, секунди захващѫтъ да хвъркѫтъ искри и стърготинитѣ пламвѫтъ. Запалваѭщия са бамбукъ са нарича на Филипинскитѣ острови каримара, т. е. дърво, което дава искри. Наблизо до каримара растѫтъ други дървета, които допълнѭтъ неговата роль. Едно отъ тѣхъ е дамарра, което служи на островитянитѣ за приготвяние факли.

Бѣла негритянка. Въ Говелъ, въ Сѣверна Америка, миналата година е умрѣла, въ прѣстарѣли години, една негритянка, на име Елдриджъ, която още при живота си обърнала вниманието на много доктори. До петдесеть-годишната ѝ възрасть кожата ѝ била съвсѣмъ черна, а послѣ започнали да са явявѫтъ на краката ѝ бѣли пятна, на голѣмина колкото единъ срѣбъренъ доларъ. На-скоро съ такива бѣли пятна са покрило цѣлото ѝ тѣло и най-послѣ кожата ѝ станала така бѣла, като на человѣкъ отъ кавказкото плѣме. Измѣняванието цвѣта на кожата не е имало никакво влияние на здравието ѝ. Докторитѣ, които слѣдили това измѣнение, не можле да си обяснѭтъ причинитѣ му, но мислятъ, че е причинено не отъ накожна болѣсть.

Отъ историята на стомоненото пѣро. Англичанина Хенри Боре въ малкото си съчинение е събралъ свѣдения за стомоненото (чиличаното) пѣро. Както са вижда, пѣрото не е произведение на нашия желѣзенъ вѣкъ. Напротивъ, началото на този неуцѣнимъ за насъ инструментъ са отнася до срѣднитѣ вѣкове (XIII и XIV столѣтия) и даже до древнитѣ. Тъй, за рѫкописа на Роберта д' Артуа са говори, че писача, съ цѣль по̀-добрѣ да фалшифицира рѫкописъ, употрѣбявалъ бронзово пѣро. Римско пѣро, по прилика на сегашнитѣ, направено отъ бронза, било е намѣрено въ Аоста. Има данни, които свидѣтелствувѫтъ за употрѣблението на пѣрото, или цѣвь отъ бронза въ XV столѣтие, т. е. въ врѣме на изнамѣрвание книгопечатанието. Прѣди двѣстя години стомонени пѣра сѫ правени отъ Гарризона въ Бирмингамъ за доктора Пристлея; нѣкои отъ тѣхъ сѫ дошле до сѫра Иосия Мезонъ, но тѣ всички, трѣбва да сѫ са изгубили. Първото чиличено пѣро, съ извѣстно опрѣдѣление на врѣмето, са спомѣнува въ 1717 г. въ холландската патентна книга. За това говори навѣрно поета Попе въ одата си, като говори за стомонени и златни пѣра. Но, вѣроятно, тѣ сѫ биле прѣдмѣти за раскошъ, които не сѫ влѣзвали въ употрѣбление. Само слѣдъ изминувание на 100 години, въ 1816 или 1817 г., както е съобщила бирмингамската газета, отъ металически пѣра сѫ почнали да са ползуватъ всички. Съ изнамѣрванието въ 1823 или 1824 г. на рѫчната пресса за изработвание металич. пѣра, послѣднитѣ съвсѣмъ сѫ прѣмахнали гѫсчитѣ пѣра. Славата за изнамѣрвание правянието на пѣрата съ пресса, намѣсто съ рѫцѣ, принадлѣжи на Джона Митчеля, Жозефа Гилло и Иосия Мезона. Но, спорѣдъ най-новитѣ извѣстия, Джонъ Митчель първи е приспособилъ въ практиката новото изнамѣрвание. По̀-рано мистеръ Скиннеръ въ Шефилдъ са е стараялъ да поефтени производството на пѣрата, но усилията му не са увѣнчали съ успѣхъ, защото не е можалъ да са бори съ новия начинъ за изработвание.

Digitized by Google

ТРУДЪ,

литературно-научно списание.

ГОДИНА II. *Юлий 1888* КНИГА IV.

ВЛЮБЕНИТѢ.

(Траянъ и Петрана).

Край рѣчица шумна, мала,
Подъ политѣ на Балкана,
На пръть са е залюляла
Челядь селска, веселяна;
А на близо, на поляна, —
На зелена и трѣвица, —
Млада либава Петрана
Стои сама, като птица.
Кавалъ мѣденъ, гайда гласна
Свирѣть харно, гласовито,
А Петрана — нѣжна, красна,
Глѣда милно, любовито
И кат' „чута Соколана“[1])
С' гласецъ нѣщо промълвява,
Па с' прьстъ виква си Траяна,
Та го китка подарява.

Траянъ.

Ти си умна, разумяна,
Нѣжна, либна, хубавица,
Имашъ стройность и примѣна,
Мязашъ, либе, на царица.
Азъ та любя, уважавамъ,
Теб' прѣдавамъ си сърдцето.
Ведно с' тебѣ са рѣшавамъ
Да живѣя подъ небето.

---

[1]) Хероння на една поема, мома, каквато и е Петрана, но не до тамъ прилична на нашитѣ простодушни селянки.

Digitized by Google

Петрана.

Ти ми любишъ, уважавашъ,
Мене, либе, я попитай! . . .

Траянъ.

Чуй, Петрано! подъ небето
Тов' живѣе най-щастливо,
Кому волно е сърдцето,
А лицето — красно, живо, —
Който има вѣрна Лада —
Чедо мило и благото:
То е, либе, и награда,
И иманье — срѣбро, злато.
Петра либава дѣвица,
Умна, мждра, милозлива,
Трѣпна бордо, като птица,
Стана драга и игрива.
Траянъ леко, озъртливо
Нѣщо каза на Петрана
И замина бързеливо. . .
Тя самичка пакъ остана.

Петрана.

Едни казвать, на небето.
Че имало блаженъ рай,
Менѣ — луда — сърдчицето
Туй не иска и да знай.
За менъ тука на земята
Рай и всичко е Траянъ,
За нищо на небесата
Сърдце нещ азъ прѣдамъ.
Тъзи весела поляна,
Дѣ хорото сé играй,
Е свидѣтель, че с' Траяна
Ний имаме другий рай.
Гривни, нанизъ, сплѣтеница
Нѣма тамо, зная азъ,
Нѣма либната царица,
Нѣма драгъ и веселъ часъ.
Нѣма труфила, примѣна,
Любовь, цвѣтья като в' Май,
Нѣма, нѣма мой Траяна! . . .
Глухъ и мнимъ е онзи рай.

Съ кърпа утри си челото
Наша красна Петрана,

Digitized by Google

Па отиде на хорото
И да играй са хвана.
Малко врѣме са изминa —
Ей, довтаса и Траянъ,
Червендалястъ, кат' латина,
Зипъхтянъ и в' подъ облѣнъ.
Сърдчице му затрѣпера...
Къмъ Петрана мѣтка взоръ,
Она дружно съ красна Кера
Пѣяше на игрохоръ.
Не са стърпѣ, но са хвана
И той хоро да играй,
Па пришъпна на Петрана
Нѣщо, к'вото онъ си знай.
В' отвѣтъ Петра му казàла:
„Да са пустнемъ сакамъ азъ".
Токо дума издумàла,
Траянъ каза й с' нисъкъ гласъ:
„Тейко, мама, вси роднини,
И на чело дѣдо Спасъ,
Подиръ малко, по *мракини*,
На годѣвка сж у васъ".
. . . . . .

С. Казанджиевъ.

София.

РОБИНЯ.

Повѣстъ отъ Алфреда Щелцнера.

(Продължение отъ III книга).

III.

По правия, почти като линия, пѫть, който води отъ южната страна на Ява къмъ Батавия, прѣпускаше една каруца, упрѣгната съ два великолѣпни коня, сиви, на джмги.

Уморения изглѣдъ на каруцарина и на малайския слуга, който стоеше до него на капрата и държеше въ ржцѣтѣ си двѣ чанти, заморенитѣ конье, отъ които излизаше пѣна, гѫстия пластъ прахъ, който покриваше хубавия екипажъ, и сѣдящитѣ въ него, — всичко това свидѣтелствуваше за едно дълго пѫтешествие.

Digitized by Google

Двамата мжжье, които бѣхж вътрѣ въ каруцата, облѣчени въ дълги платнени горни дрѣхи и съ леки лѣтни умбрели въ ржцѣтѣ си, сжщо тъй изглѣждаха да сж пжтували поне 24 часа изъ вътрѣшностьта на Ява. Ужуренитѣ имъ отъ слънцето лица показваха, че тѣ дълго врѣме сж стоѣли подъ откритото небе и подъ палящитѣ лжчи на тропическото слънце. Разнитѣ видове ловджийски принадлѣжности и двѣтѣ пушки прѣзъ рамената имъ караха човѣка да прѣдполага, че тѣзи двама пжтешественници сж ловци. Пжтя вече водяше покрай една тѣсна ивица вода — знакъ, че столицата е близо, — която прѣрѣзвжтъ цѣла мрѣжа канали. Още малко — и са показаха бамбуковитѣ колиби на туземцитѣ, които въ множество населявжтъ прѣдмѣстието на Батавия. — Ето какво са казва бързо карание! — най-сѣтнѣ прѣкжсна мълчанието господина съ вързаната ржка, като прѣдварително поглѣдна на часовника си. — Не казахте ли вий, че отъ Буитенсоргъ до у дома има добри осемь мили? Ний ги изминахме за пò-малко отъ четири часа. Приятеля на вашия началникъ показа къмъ насъ голѣма любезность, като ни даде на расположение екипажа си. Съ злополучната извѣхтяла каруца, която тъзи сутрина ни докара отъ Гароета въ Буитенсоргъ, ний бихме изминали тѣзи осемь мили най-малко за толкова часа. Той е твърдѣ гостоприеменъ. А пъкъ каква тънка готварница има . . . Ахъ дяволъ да го земе!

Капитанина силно стисна зжбитѣ си. Послѣдньото му възклицание, очевидно, бѣше такова, щото нѣмаше нищо общо съ възпоминанията, които са отнасяха до готварницата. — Пакъ ли почна да ви боли? — съ участие го попита Хербертъ.

— Да, адски боли! — съ кисела усмивка отговори капитанина и допрѣ здравата си ржка до прѣвързаната. — Нъ, не заслужва да приказваме за това. Ранитѣ, само по себѣ си са разбира, никога не бивжтъ приятни, а пъкъ и селския ни хирургъ — чисто на чисто — камила! Въ едно само могж да ви увѣря: че скоро не ще ма измамишъ да стрѣлямъ върху тигри, даже и въ обществото на такъвъ драгъ и храбъръ приятель, който, както васъ, любезний Гроттере, е надаренъ съ особенна способность да играе ролята на спаситель.

Хербертъ почти сурово дръпна ржката си, която искаше да стисне въ порива на признателността си неговия спжтникъ.

— Виждате ли, капитане? — побърза да промѣни разговора.

— Флага на градската болница? Тамъ, задъ палмитѣ. Ний

Digitized by Google

подиръ четвьртъ часъ ще сме въ Муленвлиетъ. Какъ скоро са минува врѣмето! На човѣка просто му са не иска да вѣрва, че сж са изминали вече три недѣли отъ онзи достопамятенъ вечеръ, когото заедно съ васъ прѣкарахме въ г-жа Ванъ-Рюйтеръ.

— Наистина достопамятенъ! — съ комическа важность подтвьрди капитанина, — нъ най-вече, за васъ. Колко пжти вече са укорявахъ, защо ви введохъ въ кжщата на г-жа Ванъ-Рюйтеръ! Нъ можахъ ли да отчаквамъ, че вий изведнъжъ до ушитѣ ще са влюбите въ очарователната Елима! Какъвъ край ще има това? Давате ли си за това отчетъ? . . . Хербертъ замислено глѣдаше отъ-прѣдѣ си и нищо не възражаваше на краснорѣчивитѣ капитанови забѣлѣжки.

— Азъ искамъ да ви моля, — почна най-свтнѣ, — утрѣ да ма придружите въ г-жа Ванъ-Рюйтеръ. Елима непрѣмѣнно трѣба да бжде освободена. Азъ, съ вашата помощь, на всичко съмъ готовъ, за да достигна това. Днеска цѣлъ день ма прислѣдва мисъльта: какво ще стане съ Елима въ случай, че внезапно умре нейната господарка?

— Нейнитѣ наслѣдници ще ѭ земжтъ, — замислено отговори капитанина: — може би ще ѭ продаджтъ . . . на публиченъ търгъ. Варварска работа! Нъ, нека са надѣваме, че въ настоящия случай, до това нѣма да са дойде . . . Да не мислите да са ожените за нея?

Хербертъ поглѣдна право въ очитѣ спжтника си. — А защо не? — попита го той.

— Защо не? — повтори смаяния капитанинъ. — Съ ума ли сте си, любезний Гроттере? Сериозно ли говорите?

— Колкото не може пò-сериозно! — изразително подтвьрди Хербертъ. — Увѣрявамъ ви, че помислитѣ ми и намѣренията ми сж напълно чисти. Вий, безъ съмнѣние, при това мислите за родителитѣ ми. Не са беспокойте, азъ ще сумѣя да са оправдая прѣдъ тѣхъ, ако ли само всичкитѣ имъ прѣдубѣждения не са разсѣкжтъ при пьрвото виждание на дѣвойката. А относително това, какъ ще поглѣдне обществото на това, все ми е едно. Азъ съмъ напълно независимъ и никому съ нищо не съмъ задължентъ.

Капитанина прие сериозенъ видъ. Той остана смаянъ и не знаяше какво да отговори на смѣлия отговоръ на приятеля си. Той като измърмора нѣщо неразбрано и несвьрзано, вдаде са въ мрачни размишления.

Digitized by Google

Екипажа са залюлѣ по така нарѣчената Казарменна улица, покрай обширното здание на градската болница, прѣмина прѣдмѣстието Валтевреденъ съ неговитѣ ватерлоосски паркови, обиколи западната часть на цитаделя [1]) и, като мина Рийсвикъ, най-сѣтнѣ достигна до расположения по канала, на сѫщото име, Муленвлиетъ, съ неговитѣ градини, посаденитѣ съ плодни дървета и потъналитѣ въ зеленина кѫщи, гдѣто почваха да свѣтѭтъ вече огньове.

Каруцата заруча́ къмъ гостилницата „За моряцитѣ“ съ такава бързина, която правяше честь на уморения каруцаринъ и коньетѣ.

Гостилничара случайно бѣше на вратата. Той побърза да посрѣщне новопристигналитѣ и горѣщо ги привѣтствува. Едноврѣменно са притекоха и слугитѣ и помъкнаха за въ стаята имъ багажа и ловджийскитѣ принадлѣжности.

— Какво ново има? — попита капитанина.

Гроттеръ вървеше малко напрѣдъ. — Нѣма ли писма? Не е ли идвалъ нѣкой съ лодката!

— Не,— отговори гостилничара. — Но азъ са съвѣтвахъ за васъ съ посрѣдника на корабитѣ и той ма увѣрява, че не ще закѫснѣе натоварването на кораба. И тъй, вий тъзи година само четири недѣли ще ни бѫдите на гости. Сѫдено ми било едноврѣменно да са лишх отъ двамина приятни гости. Нима̀ господинъ Гроттеръ въ дѣйствителность има намѣрение да отплува съ пърдия параходъ?

— Така ми са струва, но по́-добрѣ попитайте го него. Между другото, не е ли проваждала за меня г-жа Ванъ-Рюйтеръ? Тя не знаяше, че ний за толкова дълго врѣме ще отсѫтствуваме отъ тука.

— Госпожа Ванъ-Рюйтеръ? ! — повтори готилничара, като изведнъжъ са спрѣ и са вглѣда въ капитанина. — Нима̀ вий не знаете? . . .

— Какво има? — извика Хербертъ, до ушитѣ на котого достигнаха тѣзи думи. — Какво има, казвайте по́-скоро!

— Госпожа Ванъ-Рюйтеръ умрѣ.

— Не може да бѫде! — извика уплашения капитанинъ. — Умрѣ!

— Вий сте са помахнали отъ ума си! — почти искрѣщѣ Хербертъ и остана като гръмнатъ.

---

[1]) Крѣпость на високо мѣсто. (Бѣл. отъ прѣв.).

Digitized by Google

Гостилничара сви раменѣ.

— Кетгиль! — повика той стоящия наблизо слуга: — донеси ни тукъ днешния номеръ отъ „*Промишленний листъ*“. Госпожа Ванъ-Рюйтеръ ѫ погрѣбали вчера, — продължи той, като са обърна къмъ капитанина. — Подиръ осемь дена на публиченъ търгъ ще ѝ продавѫтъ всичкитѣ имущества, които тя е оставила. Днеска това е напечатано въ всичкитѣ мѣстни вѣстници.

— Това е невъзможно, просто невъзможно! — все още са съмняваше капитанина. — Раскажете вичко, което знаите: така внезапно!

— Не могѫ да ви раскажа, капитане, — отговори гостилничара. — Всичко това, което знамъ, азъ го научихъ отъ слугата на госпожа Ванъ-Рюйтеръ, който въ сѫщия день на смъртьта ѝ идва тука. Твърдѣ жално му стана, като не ви намѣри. Азъ отъ него испитахъ, че старата госпожа са разболяла наскоро подиръ вашето заминавание. Болѣстьта ѝ — огненица — не отстѫпила нито на лѣкарствата, нито на най-голѣмитѣ старания, които сѫ положили за нейното уздравяние. Прѣзъ всичкото врѣме на болѣдуванието си тя не са помнила и въ бълнуванието си въображавала си, че ѫ прѣслѣдва една отвратителна змия. Утрината въ деня на смъртьта ѝ, като да ѝ станало пò-добрѣ, поне съзнанието ѝ са възвърнало. Подиръ единъ часъ, когато пратили за нотариуса, тя прѣдала духъ, безъ да го дочака. . . Нъ какво ви е, капитане? Азъ едвамъ сега забѣлѣзахъ, че рѫката ви е вързана.

— Удраскахъ са, когато бѣхъ на ловъ — праздности, за които не заслужва и да са говори . . . Така ха, вчера ли ѫ погрѣбали?

— Да, вчера! Ето на. . . . дай тука, Кетгиль! Тука въ *Батавския Промишленъ Листъ* има обявление за публичния търгъ. Виждате ли? . . . Като утаи дишанието си, Хербертъ, едвамъ сдържанъ, поглѣдна прѣзъ рамото на капитанина въ вѣстника, когато гостилничара бѣ разгърналъ отъ-прѣдѣ имъ. Колко пати и отъ-прѣди е челъ той подобни обявления, които обикновенно са печатѫтъ съ голѣми букви и даже лично е присѫствувалъ на публичнитѣ търгове, нъ никога още не бѣ испитвалъ такова задушливо чувство, както сега: главата му са въртѣше и буквитѣ бѣгаха отъ-прѣдѣ му.

Обявлението гласеше, че въ числото на разнитѣ прѣдмѣти ще са продава и „една осемнадесеть-годишна робиня

съ рѣдка хубость“, на която е сждено да са даде на тогова, който най-много заплати за нея.

Хербертъ потри очитѣ си съ ржка, като да искаше да распжди нѣкой лошавъ сънь. Цѣлото му тѣло трѣперяше. Той бѣ обхванатъ отъ неизразимото чувство на ужаса, гнѣва, скръбьта и нетърпението. Той, политаящецъ, дойде до най-ближната маса, търти са на стола и дълбоко са замисли.

Въ галлерията никого другиго нѣмаше. Гостилничара още малко поговори съ капитанина и отиде да са распорежда за вечеря на новодошлитѣ. Хербертъ, който до това врѣме стоеше неподвижно, бързо стана и съ рѣшителенъ поглѣдъ са приближи до гостилничара.

— Моля ви, — каза той, — да пратите ей-сигичка за единъ екипажъ. Азъ само ще отида въ стаята си да са прѣублѣкж и желалъ бихъ, като са върна, да намѣря каруцата готова.

— Както заповѣдвате, така ще бжде, — отговори гостилничара и тутакъ-си са отдѣли.

— Какво мислите да правите, любезний Гроттере? — загрижено го попита капитанина.

— Вий нѣма ли да дойдите съ меня? — вмѣсто да му отговори, попита той капитанина. — Въ тъзи минута тръгвамъ за въ кжщата на г-жа Ванъ-Рюйтеръ. Искамъ лично да видя, какво са върши тамъ.

— Вий това нѣма да направите! — рѣшително забѣлѣжи капитанина.

— Азъ не ви разбирамъ.

— Вий ще ма разберете, когато ви кажа, кои сж наслѣдницитѣ на г-жа Ванъ-Рюйтеръ. Смъртьта сваля обѣщанието ми да мълчж. Въ правото си съмъ да ви кажа днеска това, за което цѣлия градъ говори.

— Не ма мжчете, казвайте по́-скоро!

— Покойния Корнелий Ванъ-Рюйтеръ наскоро прѣди внезапната си смърть завѣща всичкого си движимо и недвижимо имущество на дѣцата на сестра си по мжжа си Франсенъ, — и това е станало безъ знанието на жена му. Сега тъй сжщо умрѣлата госпожа Ванъ-Рюйтеръ остана твърдѣ очудена и смутена, когато подиръ смъртьта на мжжа си узна, че за нея е назначено само пожизненно да са ползува отъ останалитѣ слѣдъ смъртьта му имущества. Корнелий само на меня довѣри тайната на завѣщанието си и то само за това, защото азъ му бѣхъ

Digitized by Google

необходимъ въ качество на свидѣтель. За това знаяше още и нотариуса, който бѣ повиканъ да направи завѣщанието и съ званието си той бѣше длъженъ да мълчи. Покойния Ванъ-Рюйтеръ желаяше, до като е жива неговата вдовица, никой да не знае прѣдсмъртнитѣ му распореждания и всички нея да считатъ за безусловна наслѣдница на всичкитѣ негови богатства, които, да кажа истината, не сж тъй голѣми, както прѣдполагатъ. Той съ това имаше прѣдъ видъ да прѣдупрѣди искателството отъ страна на дѣцата на сестра си и да запази отъ унижение жена си. Послѣднята, само по себѣ си са разбира, не издаде тайната; нъ завѣщанието, толкова не по-малко, бѣ утрова за живота ѝ. Двамата внуци на Корнелия — младежи въ цвѣтущата си възрасть — прѣди нѣколко години, както това ви е извѣстено, паднаха жъртва на епидемията. По този начинъ единственна наслѣдница на всичкото имущество на Рюйтеровцитѣ са явява дъщерята на вдовицата Франсенъ.

Колкото по-вече капитанина говоряше, толкова по-силно Хербертъ са раздразняваше. Когато са помѣна името на наслѣдницата, една ироническа усмивка са показа на лицето му и цѣлата му фигура прие застрашителенъ видъ.

— Азъ прѣдполагамъ, — слѣдъ едно продължително мълчание продължи капитанина, — че срѣщата ви съ вдовицата Франсенъ, или съ нейната дъщеря, ще ви бжде крайно тѣгостна.

— Нъ нима тѣ сж са прѣселили въ кжщата на г-жа Рюйтеръ?

— Едвамъ ли. Толкова не по-малко, азъ считамъ за безразсждно посѣщението въ този домъ толкова кжсно.

— И безъ да глѣдамъ на това, азъ все пакъ ще отидж! — каза Хербертъ и скочи отъ мѣстото си. — Вий ще ма почакате тука, на-ли? Не са страхувайте за меня; азъ ще бжда прѣдпазливъ до крайность. И така до виждание: и правичката да си кажа, за меня е по-добрѣ самъ да отидж!

Клюмна съ глава и бързо са отстрани. Капитанина остана самъ дълбоко замисленъ.

Хербертъ слѣдъ една четвърть отъ часъ бѣше вече на Кралевската площадь. Като не искаше да искаже цѣлта на пжтешествието си, той слѣзе отъ екипажа малко по-далеко отъ виллата на Ванъ-Рюйтера и заповѣда на каруцарина да го чака. Прѣдпазливо, крадишкомъ са промъка по-нататъкъ, като глѣдаше да върви сѣ отъ сѣнчастата страна на улицата.

Digitized by Google

Зеленитѣ върхове на палмитѣ лекичко са люлѣяха отъ духанието на вечерния вѣтъръ. Надъ тѣхъ сияеше звѣздното небе — картината на вѣчния миръ. Въ сърдцето на Херберта, напротивъ, происхождаше жестока борба. Ту горѣше отъ негодувание, злоба кипѣше въ него, ту са свиваше отъ скърбь при мисъльта, че Елима, по злата игра на сждбата, са е намѣрила подъ властьта на тѣзи, които ѭ мразѭтъ, а на самаго него внушавѭтъ прѣзрѣние. На тѣхъ нѣма какво да са надѣва нито за състрадание къмъ себѣ си, нито къмъ възлюбленната си; нечувствителни и скѫпи, тѣ разбира са, не ще са откажѭтъ ни отъ най-малката печалба при продаванието на своята робиня.

Въ нерѣшителносъть са спрѣ Хербертъ прѣдъ пармаклѭка на градината на виллата. Задъ него, въ расхвърления гѫсталакъ отъ дървета и храсти, като че ли всичко бѣше измрѣло. Внимателно диряше той живо сѫщество, на което да може да обясни положението си. Нѣколко пѫти протѣгваше рѫката си къмъ звънеца на вратата и пакъ ѭ дръпваше. Внимателно изглѣждаше високия желѣзенъ пармаклѭкъ; той както са виждаше не прѣдставляваше за него непрѣодолимо прѣпятствие. Нъ при все това, не са рѣшаваше да го прѣскочи: защото по улицата имаше хора и той не можаше да стори това безъ да не бѫде забѣлѣзанъ.

Нъ изведнъжъ му хрумна на ума нова мисъль. Отдѣли са изведнъжъ отъ пармаклѭка и кривна прѣзъ ближната площадь въ глухата уличка, кѫдѣто бързо са покатери по стѣната, която бѣше висока, колкото единъ човѣшки бой и която, спорѣдъ неговото съображение, очевидно заобикаляше виллата Ванъ-Рюйтеръ.

Бързо и безъ шумъ той са мѣтна въ отвѫднята страна. Намѣри са въ единъ бамбуковъ гѫсталакъ, правитѣ стъбла на който го окрѫжаваха, като решетка. Като са увѣри, че наоколо му нѣма никой, той съ силни юмручни удари почна да отмѣстя клоновитѣ и си пробиваше пѫть навътрѣ въ градината. По-скоро, отъ колкото мисляше, той са намѣри на една, посипана съ пѣсъкъ, пѫтека. Напрѣдъ блѣщукаше огънь и Хербертъ прѣдпазливо вървеше къмъ него. Очевидно бѣше, че никой не забѣлѣжи идванието му въ градината.

Нъ до откритата галлерия, въ заднята страна на кѫщата, Хербертъ изведнъжъ са спрѣ; той чу единъ високъ и уживленъ разговоръ.

Digitized by Google

Прѣдпазливо подигна пердето, което бѣше спуснато на единъ отъ прозорцитѣ на галлерията, поглѣдна прѣзъ него и видѣ двама жандарми, които играяха на карти, като безцеремонно си попиваха вино. На другия край той забѣлѣжи една, съвсѣмъ непозната нему, женска фигура, че шие.

Херберть не искаше тѣзи хора да го видятъ, и той на пръститѣ си са примъкна по-нататъкъ. Подиръ една минута, неговото внимание бѣше привлѣчено отъ едно тѣсно прозорче, слабо освѣтено и затулено съ дебела желѣзна решетка. Безъ да го чуе нѣкой, примъкна са до прозорчето; то бѣше отворено, и въ стаята видѣ личность, въ която съ голѣма радость узна Сидина, брата на Елима.

Херберть тихичко го повика. Сидинъ смаяно вдигна очитѣ си отъ книгата, която четеше и изразителното му лице тутакъ-си са уживи, като съглѣда тогова, който нѣкога спаси Елима.

— Явяването ми тука та очудва, Сидине, — шепнишката проговори Херберть. — Тайно са примъкнахъ тука, инакъ едвамъ ли бихъ можалъ да видя тебя и Елима.

— Голѣма скрѣбь, голѣма бѣда ни постигна, господине! — сѫщо тъй шепнишкомъ отговори Сидинъ, като почти допираше устнитѣ си до желѣзната решетка на прозореца. — Какво промѣнение!

— Да, знамъ, Сидине! Нъ азъ по-рано не можахъ да дойда: едвамъ ли прѣди единъ часъ са върнахъ отъ Гароета, гдѣто бѣхъ ходилъ на ловъ. . . Кѫдѣ е Елима?

— Тѣжки дни прѣживѣхме, господине, и още по-тѣжки ни отчаквѫтъ. Писано било на господарката ни да умре! Новата ни господарка е скѫпа и жестока. Елима е тамъ въ камарката. Тѣ ни запрѣха, защото са боѭтъ да не избѣгаме. Пазѫтъ ни двама жандарми и една отвратителна вѣщица.

— Ако можешъ, доведи по-скоро сестра си тука! — нетърпеливо го прѣкѫсна Херберть.

— Могѫ. Тя застрашаваше, че ще са убие, ако ни раздѣлѭтъ. Трѣбваше да остѫпѭтъ. Нъ ний още напрѣдъ рѣшихме да са лишимъ отъ живота си, прѣди да ни продадѭтъ.

— Азъ ще ви спасѫ, Сидине, — шепняше Херберть, като сé по-вече и по-вече са развълнуваше. — За това ще употрѣбѫ всичкитѣ си усилия. За това и дойдохъ тука, да са разговаря съ васъ. На-ли ще отидешъ въ камарката, до като са

Digitized by Google

обясниѫ съ сестра ти? — запѣненъ притури той. — Съгласявашъ ли са да ни оставишъ сами?

—На драго-сърдце, господине.

Подиръ една минута на мѣстото на Сидина до прозорчето стоеше Елима. На лицето ѝ са показваше да са борѫтъ въ нея двѣтѣ противоположни чувства на страха и радостьта, нерѣшителностьта и безграничната прѣданность.

Познаваше са, че бѣше плакала. По дългитѣ ѝ мигачи и голѣмитѣ ѝ блѣстящи очи имаше явни слѣди отъ сълзи. Тя устрѣми върху Херберта такъвъ трогателенъ поглѣдъ, щото той са покърти чакъ до дълбочината на душата си, нъ въ сѫщото врѣме бѣше и щастливъ.

Отъ тъзи достопамятна вечерь, за която, като въспоминание, му прѣдстоеше прѣзъ всичкия си животъ да носи на ржката си единъ бѣлѣгъ въ видъ на малка дълбочинка, Хербертъ още три пѫти вижда дѣвойката, нъ всѣкога въ присѫтствието на капитанина и стопанката на кѫщата. Никога не му са падна случай да говори самъ съ нея. Безъ да му са иска, испълни обѣщанието си и тръгна на ловъ. Образа на дѣвойката въ врѣме на раздѣлата неотстѫпно го прѣслѣдваше денемъ и нощемъ. Всѣкидневно растеше въ него стрѣмлението къмъ нея и той горѣше отъ нетърпение да излѣе прѣдъ нея това, което прѣпълняше сърдцето му. И ето, Елима е прѣдъ него и то така близо, щото струваше му са, че чува всѣко тупкание на сърдцето ѝ и вижда прѣзъ него всичкитѣ ѝ мисли и чувства.

Извънъ себѣ си, той улови и обсипа съ цълувки малката ѝ и изящна ржчица.

— Елима! — страстно шепняше той, — азъ могѫ да та наричамъ така, на-ли? Могѫ, защото горѣщо, безпрѣдѣлно та любя и знаѫ, че и ти ма любишъ отъ пьрвата минута на нашето запознанство. Ти тогава удостои съ цълувка ржката ми, азъ сега искамъ изобилно да ти са отплатѫ, ето тъй, тъй . . . И той изново притисна къмъ устнитѣ си трѣперящитѣ ѝ прьсти. — Отъ тука не могѫ нито да та пригърна, нито да та притисна до сърдцето си, нъ знай, че отъ тъзи минута азъ та считамъ за своя невѣста.

Вихъръ отъ щастие облада всичкото сѫщество на дѣвицата и за единъ мигъ ѭ отнесе задъ прѣдѣлитѣ на горчивата дѣйствителность. Червенината на странитѣ ѝ ту са показва-

Digitized by Google

ше, ту са изгубваше, гърдитѣ ѝ високо са подигаха. Елима въ упоение, обезсилена, едвамъ са държеше на краката си.

— Кажи ми, че ма обичашъ, — нѣжно ѝ шепняше Херберть. — Кажи, че си моя, моя до вѣка!

Съ неизказано чувство поглѣдна Елима на него. Отъ мигачитѣ ѝ паднаха двѣ сълзи и полегичка са търколиха по горящитѣ ѝ страни; на устнитѣ ѝ са показа една пълна съ блаженство усмивка.

Но устата ѝ не ѝ са покоряваха и само въ блѣстящитѣ ѝ очи Херберть можаше да прочете най-пълния отговоръ на пламеннитѣ си признания.

— Единъ отъ други не можаха да снемать очитѣ си; сърдцата имъ тупкаха въ едно; за тѣхъ врѣмето и пространството за единъ мигъ бѣше исчезнало.

Тѣ дойдоха на себѣ си отъ внезапното появление на Сидина.

— Бждете прѣдпазливи, — каза той тихо. — Чухъ какъ са размърдаха столовитѣ. Старата вѣщица за добро не подслушва на вратата. Азъ не веднъжъ забѣлѣзахъ това.

— Я чуй, Сидине, — извика Херберть подъ влиянието на внезапна рѣшителность: — ела по-близо и постарай са да ма разберешъ. За най-добро, мисля азъ, да ви открадна отъ тука. Кажи ми тъзи решетка много яка ли е?

— За съжаление, да, господине. До утрѣ-вечерь азъ ще могж да са расправя съ нея — несъмненно!

— Ще ма послѣдвашъ ли, Елимо, кждѣто и да та поведж? — шепняше Херберть на червящата са дѣвица.

— На всѣкждѣ!

Радостенъ огънь блѣсна въ очитѣ на Херберта. Тъзи бѣ първата дума, която чу отъ Елима и тя прозвуча за него, като небесна музика.

— Сидине, — каза той, джхащецъ тѣжко и съ трудъ, кто са въздържаше. — Сидине, всичкитѣ врати заключени ли сж?

— Всичкитѣ до една, господине, съ двойни и тройни заключалки. Ако са помжча поне едни да отворя, то непрѣменно ще ма чуятъ.

Херберть са убѣди, че дебелитѣ, добрѣ забититѣ желѣзни пъртове на прозорната решетка изискватъ усилие поне нѣколко часа, и то до като отстжпятъ на напора на неговата ржка. Нищо друго не оставаше, освенъ да са отложи освобождението

Digitized by Google

на любовницата му за слѣдующата вечерь. Той твърдѣ добрѣ видѣ това. Можаше да са вѣрва, че до тогава Сидинъ ще успѣе да отстрани главното прѣпятствие.

— Утрѣ по това врѣме бѫдете готови!—каза Херберъ.

— Ще успѣешъ ли да испиташъ пъртовитѣ, Сидине?

— Да, господине. Сега е вече врѣме да си отидите!

— А ти, Елимо, — обърна са Херберъ къмъ нея: — дай ми дума. . . не, закълни ми са, че нѣма да посѣгнешъ върху живота си, до като има поне искра отъ надѣждица за съединението ни.

Дѣвойката утвърдително клюмна главата си. Скърбьта и страха отчетливо са утразиха на прѣкрасното ѝ лице.

Дѣйствително, че бѣше врѣме на Херберта да си тръгне. Едвамъ той пристѫпи нѣколко крачки обратно по пътеката и чу, че вратата са отвориха и че нѣкой съ единъ дрезгавъ, старешки гласъ навиква тѣзи, съ които токо що бѣше са раздѣлилъ.

— Аха. . . вий тука ли намѣрихте да шушните. Нехрани-майковци!. . . Тѣзи думи той ги чу, — и още при отворенъ прозорецъ!—Ами това какво е? Кои сѫ тѣзи крачки? Въ тъзи проклѣта кѫща, Бога ми, не е добро! На мѣстото си да са провалѭ, ако не шумоли тамъ нѣщо изъ листака. . . Ей вий, по-скоро тука! Полицията ще ви открие по слѣдитѣ. Ахъ, вий, бездѣлници!

Хербертъ почти тичишкомъ достигна до стѣната и, не безъ трудъ, едвамъ успѣ да са покатери на нея. Той видѣ свѣтлината на двѣ факли бързо да са движѫтъ по направление къмъ него.

Безъ да го е чутъ спустна са на отвѫднята страна и побърза за къмъ каруцата, която го чакаше.

Слѣдъ единъ четвьртъ часъ, той бѣше вече въ стаята на капитанина, който съ внимание слушаше расказа му.

Въ заключение Хербертъ обяви на капитанина намѣрението си, да скрие младитѣ въ „Сириуса“, за което го и моляше да запише тѣхъ и него въ числото на пасажеритѣ си. Лицето на капитанина изведнъжъ са помрачи и той побърза поне за тъзи вечерь да отложи рѣшението на неприятния за него въпросъ.

— Всичко, което азъ, по честь и съвѣсть, могѫ да направя за васъ, любезний Гроттере, ще бѫде направено,—каза той. — Ний сутрѣ още веднъжъ по-здраво ще обсѫдимъ този въпросъ и тогава откровенно ще ви кажа мнѣнието си. Днеска

Digitized by Google

съмъ много уморенъ и не са обзалагамъ за правилното рѣшение на единъ толкова труденъ въпросъ. А почивката и за васъ сѫщо е необходима. Утрѣ съмъ на вашето расположение.

IV.

Хербертъ на сутрината получи извѣстие, което жестоко го порази, а пъкъ избави капитанина отъ необходимостьта да рѣши трудния въпросъ.

На основание възникналитѣ подозрѣния, че Елима са готви да побѣгне, за по-голѣма безопасность, прѣмѣстиха ѭ въ кѫщата на господина Ванъ-деръ-Пулле — така бѣше името на зетя на вдовицата Франсенъ — гдѣто подъ строгъ надзоръ трѣбваше да прѣстои до самия търгъ.

Такова бѣше съдържанието на бързишкомъ написаната, или по-вѣрно надрасканата записка, която донесе едно момченце, което не знаяше нито на кого ѭ дава, нито какво е съдържанието ѝ. Сиднъ отъ прѣдпазливость бѣше ѭ написалъ по нѣмски и въ заключение съобщаваше, че врѫчва записката си на единъ свой другарь — слуга, когото не така строго надзиравѫтъ. Хербертъ не са съмняваше, че този, отчасти извѣстенъ нему, слуга са е възползувалъ отъ пьрвия удобенъ случай и е пратилъ записката по адресса ѝ, съ едно отъ уличнитѣ дѣца, които са расхождѫтъ по Кралевската площадь.

Това извѣстие, което отнемаше почти всѣка надѣжда за спасението на Елима, тикна Херберта въ дълбоко унинне. Мислитѣ му са разбъркаха и той дълго врѣме не можаше да намѣри исходенъ пѫть. Най-сѣтнѣ, слѣдъ едно продължително съвѣщание съ капитанина, хрумна му на ума да са опита да купи дѣвицата прѣди търга.

— А вий, капитане, — съ умоляѭщъ гласъ каза той въ заключение, — не ще ми откажите приятелската си услуга да земите върху си всичкитѣ прѣговори по този случай съ наслѣдницитѣ на г-жа Ванъ-Рюйтеръ. Чрѣзъ посрѣдничеството и съ поржчителството отъ Аделунга и К°, азъ всѣкога могѫ да имамъ на рѫка, подъ залогъ на личнитѣ си имущества, до 35,000 гулдени. Отъ 5—10 хиляди ще ми заемне господаря ми. По този начинъ азъ смѣло могѫ да располагамъ съ една сумма отъ 50,000 гулдени. Но наслѣдницитѣ, бѣзъ съмнѣние, ще са удовлетворѫтъ съ десетата часть отъ тъзи сумма. Въ всѣкий

Digitized by Google

случай, считамъ за излишно да ви прѣдупрѣждавамъ, че съмъ готовъ да дамъ всичко, само да освободя Елима.

Капитанина мълчаливо и замислено, съ подпрѣна на ржцѣтѣ си глава, слушаше пламенната Хербертова рѣчь. — На наслѣдницитѣ нито прѣзъ ума нѣма да мине, — продължаваше послѣдния, — че капитанина не е истинския купецъ, и че задъ него са крие другий — Хербертъ. — Капитанина разсѣяно са усмихна, помисли малко и най-сѣтнѣ са съгласи.

— Не съмъ прѣдполагалъ, любезний приятелю, — каза той съ печална усмивка, — че нѣкога, ако и косвенно, ще зема участие въ търговията съ хора. Но, за да ви угодя, и на това съмъ готовъ. Пратете за една каруца и научете отъ гостилничара адреса на Ванъ-деръ-Пулле. Сега тръгвамъ за въ доктора — надѣвамъ са, че тъи ще ми бѫде послѣднята визита въ него — и изъ пѫтя всичко ще обмисля.

Хербертъ, въодушевенъ отъ желанието да види Елима свободна, не са съмняваше въ успѣха на прѣдприятието си. Ако, послѣ заминаването на капитанина, и да идваха въ главата му нѣкакви боязни, той все пакъ не бѣше подготвенъ за горчивото разочарование, което го отчакваше.

Прѣговоритѣ излѣзоха съвсѣмъ безплодни. Вдовицата Франсенъ, отъ името на дъщеря си, кратко и сухо отблъснала всичкитѣ прѣдложения. Това не е първо опитване, казала тя, прѣди търга да купѫтъ робинята. Единъ твърдѣ богатъ китаецъ, прѣдлагалъ за нея огромни пари, но интереситѣ на наслѣдницата изисквали прѣдвидливость и, заради тѣхъ, не трѣбвало да са испущѫтъ изъ прѣдъ видъ печалбитѣ, които отъ конкуренцията на търга можали да са добиѫтъ.

Грозно проклятие бѣше отговора на Херберта слѣдъ расказа на капитанина.

Младия човѣкъ напълно са отчая. Нищо не го утѣшаваше и даже и не слушаше това, което капитанина му приказваше. Послѣдния, като желаяше да отвлѣче мислитѣ му, между другото му съобщи и за резултата на съвѣщанието си съ доктора, който намѣрилъ раната му въ отлично състояние и му обѣщалъ скорошно, съвършенно изцѣряване. Това бѣше твърдѣ приятно на капитанина, защото товарението на „Сириуса“ бѣше къмъ края си и той са каняше да отплува не по-късно отъ една недѣля.

Хербертъ нададе такъвъ викъ, щото дълбоко прониза

Digitized by Google

капитанина въ сърдцето. Младия човѣкъ не са удържа, той заплака, стисна юмруцитѣ си, поклати ги заплашително и излѣзе отъ стаята. Останалото врѣме отъ вечерьта той прѣкара самъ.

Прѣзъ останалитѣ дни Херберть са съвѣтваше съ адвокатитѣ и други нѣкои хора, отъ различни занятия, за начина на освобождението ѝ. Той бѣше готовъ да употрѣби всички срѣдства, само да избави любовницата си отъ позора на публичния търгъ. Отнася са и до канцеларията на генералъ-губернатора. Вмѣсто отговоръ на всѣкждѣ равнодушно му свиваха рамена. Дѣлото почиваше на здрава законна почва и противъ него нищо не можаше да са прѣдприеме.

Врѣмето са минаваше всрѣдъ трѣвожни чакания и безнадѣждни усилия, деня на търга настана и Херберть нито крачка бѣше пристжпилъ напрѣдъ, нищо не бѣше сторилъ за освобождението на Елима.

Отъ день на день вълнението му растеше, но въ рѣшителната минута друго нищо не му оставаше, освенъ, както капитанина го съвѣтваше, да остави всичко на случая. И той са улови за случая, като за единственната котва на спасението.

Страшно раздразненъ душевно отъ гнѣвъ, скърбь и отчаяние, Херберть тръгна заедно съ капитанина за въ кжщата на Ванъ-Рюйтеръ, кждѣто още отъ сутрината са произвеждаше търга на негданчето прѣдъ верандата.

Часа бѣше около три. Гласа на барабана са чуваше отъ далеко, когото правилно, отъ врѣме на врѣме удряше единъ отъ туземнитѣ жители: това е обикновенния знакъ, че търга са е почналъ и са продължава. И други пжть Херберть е чувалъ тѣзи удари, но никога не сж го вълнували така скрѣбно, както сега. Въ настоящия случай тѣ му са струвжха, като да бѣха ехтения на нѣкоя голѣма камбана, която прѣдвѣщава края на всѣко земно щастие.

Портитѣ на градината бѣхж растворени отъ край до край. Пжтекитѣ расчистени. Обикновенно праздната и тиха вила прѣдставляваше едно пьстро и уживленно зрѣлище.

Херберть, придружаванъ отъ капитанина, дойде на верандата и си избра мѣсто на едно отъ стжпалата ѝ, отъ кждѣто можаше да вижда всичко. Подпрянъ на една отъ колонитѣ, мжчаше са да скрие вълнението си, но необикновенно

Digitized by Google

блѣдното му лице, беспокойния му плахливъ поглѣдъ и яко стиснатитѣ му устни го издаваха.

Прѣдъ верандата, въ срѣдата на мегданчето, имаше една голѣма маса, утрупана съ различни покѫщнини. На реда съ масата стояха мебелитѣ, отбѣлѣзани съ номери и надписи. Наоколо бѣ са натрупала цѣла тълпа отъ купуватели и зрители—холландци, нѣмци, французи, англичани, американци, но най-много бѣхѫ китайцитѣ и само отчасти имаше ерменци, араби и яванци. Всѣкий много или малко критикуваше изложенитѣ за продань прѣдмѣти.

Публичнитѣ търгове въ Батавия на врѣмето си съставляваха нѣщо като общественни увеселителни зрѣлища, на които публиката не толкова са стичаше да купува, колкото да поглѣда и да поклюкарствува. Особенно много зеплювци привлѣче публичното продавание на имуществата на г-жа Ванъ-Рюйтеръ; всѣкий искаше да поглѣдне „рѣдката хубавица," робинята, която съставляваше часть отъ продаваемитѣ имущества.

Сѫщинскитѣ купувачи са трупаха обикновенно около телялина, който са пазяше отъ нѣколко жандарми. Болшинството отъ любопитнитѣ глѣдаха да земѫтъ мѣсто около Херберта на верандата и въ кѫщата. Отъ това слѣдователно са заключава, че тамъ бѣха оставени за оглѣдки Сидинъ и Елима.

За нищо на свѣта не би са съгласилъ Хербертъ да са присъедини къмъ тѣзи любопитни и по срѣдата имъ да прѣдставѫтъ Елима. Неговото появяване можаше до толкова да развълнува бѣдното момиче, щото Елима не би могла да са съвладѣй и би искарала на-явѣ любовьта си. Тъзи мисъль бѣ непоносима за Херберта. Той цѣлъ трѣперяше; него го задушаваха сълзи отъ безсилна ярость, като глѣдаше безжалостното любопитство на тълпата и дръзкитѣ нахални поглѣди, които така дълбоко оскърбяваха скромностьта и святата невинность на дѣвойката.

— Тя трѣбва неисказано да страда,—пришепна той на капитанина, който токо-що са върна отъ залата.

Послѣдния утвърдително клюмна съ глава.

— Какво позорно нѣщо сѫ тѣзи търговци съ хора!—каза той. — Особенно упорито ѫ глѣда, хе тамъ единъ старъ китаецъ, — трѣбва да е Ли-Тчунгъ — бездѣлникъ! Налита ма да го затрия, но и тамъ не сѫ малко други мръсни фигури, които бихѫ го запазили. Само достойната госпожа Франсенъ

Digitized by Google

не виждамъ никждѣ. Но не отпадайте духомъ, любезний Гроттере. Азъ прѣдупрѣдихъ Елима, че вий сте тукъ, и че въ всѣкой случай вий ще ѭ откупите. Вий нищо нѣмате противъ това, на-ли?

Хербертъ съ клюмвание на главата си му поблагодари, но нито дума не му проговори.

Телалина въ това врѣме си глѣдаше работата. Еднообразнитѣ и прѣсипнали провиквания на телалина, съ които равнодушно и механически испълняваше длъжностьта си, непрѣкѫснато са чуваха. Прѣдмѣитѣ единъ подиръ другий исчезваха подиръ всѣкой ударъ на телалина и прѣминаваха въ рѫцѣтѣ на бързитѣ хамали, които тутакъ-си ги занасяха отъ градината въ кѫщата на новия имъ притѣжатель. Едно слѣдъ друго са испродадоха всичкитѣ прѣдмѣти, които бѣха на мегданчето; тогава извикаха и петтимата роби, съ описанието на които въ послѣднитѣ дни са пѫлняха всичкитѣ мѣстни вѣстници.

— Най-сѣтнѣ! — извика капитанина, като поглѣдна на часовника си. — Минава петь! тогава, до като е видѣло още, азъ трѣбва да бѫда на кораба. Тъкмо въ шесть ще ма чака лодката на пристанището, и азъ не обичамъ да мѫча хората си. Вѣтъра е попѫтенъ и посрѣдъ нощь са надѣвамъ да съмъ вече въ морето! А, ето и мѣсеца! — продължаваше той, като отговаряше на въпросителния поглѣдъ на Херберта. — Пълненъ мѣсецъ! Ако небето не бѣше ясно, азъ трѣбваше да чакамъ до утрѣ. Тукашния брѣгъ е опасенъ.

— Нимà вий не можите още за малко да отложите пѫтуванието си? — попита Херберть. — Струва ми са, че ма чака нѣкоя бѣда и че ще имамъ нужда отъ вашата помощь.

Капитанина мѣтна единъ въпросителенъ поглѣдъ на събѣседника си; послѣдния глѣдаше въ земята. Отговора замръзна на устата на капитанина. Въ това врѣме робитѣ са явиха.

Всички съ любопитство устрѣмиха поглѣдитѣ си върху сѫщия товаръ — особенно на Елима, при появяваннето на която въ тълпата са разнесе ропотъ отъ неволно удивление и удобрение.

Въ вълнението си Елима не забѣлѣжи Херберта, когато мина край него по верандата. Права, подпряна като че ли имаше нужда отъ поддрьжка, тя стоеше срѣщу него, нъ пакъ не го виждаше, защото глѣдаше къмъ земята. А Херберть не махваше отъ нея пламенния си поглѣдъ, пълненъ съ любовь и

Digitized by Google

негодувание, скърбь и неизразима нѣжность. Едвамъ са въздържаше да не въздиша при всѣка сълза, която, като са покажаше на мигачитѣ ѝ, полекичка са прѣтъркаляше по странитѣ ѝ.

— На скелята![1]) искомандува телалина, като отстжпи една крачка назадъ.

Готвачката, една прѣминала жена, която, както капитанина добрѣ знаяше, помни родителитѣ ня Елима, покорно испълни заповѣдьта.

— Нимá не ги продавжтъ всичкитѣ наедно? — равнодушно побърза да са увѣдоми единъ нетърпеливъ холландецъ, като показваше на други двама роби, синове на готвачката, отъ обятията на които послѣднята едвамъ бѣше са откжснала.

— Не, единъ по единъ! — отговори телалина.

Подиръ нѣколко минути майката и дѣцата бидоха купени отъ три разни лица и са раздѣлиха съ горчивото съзнание, че може би никога вече нѣма да са виджтъ.

Дойде реда и на Сидима. Гордѣливо пристжпи той до скелята. Чернитѣ му очи бѣхж устрѣмени къмъ Херберта. Послѣдния едвамъ забѣлѣзано му кимна съ глава.

Мнозина изглѣдаха стройната фигура на младия човѣкъ и цѣната за него скоро растеше. Нъ Хербертъ изведнъжъ прѣкрати състезанието между покупателитѣ, като изведнажъ наддаде петстотинъ гулдена.

Съ громки викове отъ прѣзрѣна и оскърбена гордость, нъ въ сжщото врѣме и съ жива радость, Сидинъ са впустна къмъ Херберта, обсипа ржката му съ цълувки и въ почтителна поза са исправи отзадѣ му.

Хербертъ като че ли никакъ и не забѣлѣжи бурнитѣ отъ радость изражения на Сидина. Той изведнъжъ трѣпна, залюлѣ са, като ли че земята подъ него потжваше и съ двѣтѣ си ржцѣ са улови за колонната, у която до сега са упираше.

На скелята са покачи Елима. Тѣ бѣше блѣдна, като смьртникъ; очитѣ ѝ бѣхж пълни съ сълзи и бѣ навела главата си надолѣ. Мнозина отъ тѣзи, които бѣхж дошле тука да позѣпжтъ и са полюбувжтъ на хубавата робиня, смутено са отдръпнаха, когато Елима, отъ порива на срама и отчаянието си, падна на колѣнѣ и закри лицето си съ ржцѣ.

---

[1]) Нарочно направено отъ дъски по́-високо мѣсто, гдѣто са качвжтъ тѣзи, които сж за продань, за да могжтъ по́-добрѣ да бжджтъ видени. (Бѣл. отъ прѣв.).

Digitized by Google

— Елима Мелати, — се съ сѫщия си невъзмутимъ, хладенъ, тихъ тонъ извика телалина, — осемнайсеть годишна, сираче, съ рѣдка хубость. Знае четири языка, има прѣкрасно образование и всичкитѣ права, за да може да бѫде учителка и възпитателка. Свири на фортопияно, пѣе, искусна работница и съ безпримѣрна самоотвърженность са е грижила за уздравяването на покойната си господарка, която ѭ е обичала, като своя дъщеря. . . Има ли нѣкой? — Мьртва тишина. Телалина очудено са оглѣдва: никой не са рѣшаваше да направи първата стѫпка и да прѣдложи цѣната си.

— Ама нейната хубость не са вижда! — изведнъжъ извика единъ младъ господинъ отъ тълпата, на когото собственната негова красота бѣше отъ твьрдѣ съмнително свойство. — Трѣбва да са заповѣда на дѣвойката да си тури рѫцѣтѣ на гърба си.

— Дяволъ го зима онова кърмаче! — колкото му гласъ държеше, извика капитанина. — Да си сбира языка въ устата, ако ли не, азъ ще му затъкна глътката.

— Тихо, господа, тихо! — намѣси са телалина. — Моля ви, недѣйте нарушава порядъка. И тъй, кой прѣдлага и колко?

— Двѣ хиляди гулдена! — на завалено холландски языкъ извика единъ високъ англичанинъ, който токо-що бѣше пристигналъ. Съ самодоволство изглѣда тълпата, като мисляше, че цѣната, която прѣдложи, е извънмѣрна, и, по-рано увѣренъ, че стоката ще остане за него, брькна въ джеба си за паритѣ.

— Три хиляди! — обади са съ тънъкъ гласъ единъ дребничъкъ французинъ, който бѣше постояненъ посѣтитель на всичкитѣ търгове.

— Четири хиляди! — гърлясто извика англичанина. Французина сви раменѣ и са скри въ тълпата.

— Кой прѣдлага по-вече отъ четири хиляди гулдина? — протѣгнато попита телалина.

— Четири хиляди и петстотинъ! — извика единъ арабинъ, който бѣше са притисналъ до самата скала: твьрдѣ му са допадаше на вкуса стоката, която съставляваше рѣдкость.

— Петь хиляди гулдена, — под'е англичанина пакъ съ прѣдишното си хладнокрьвие и пакъ брькна въ джеба си.

— И петстотинъ, — извика арабина.

Digitized by Google

— Шестъ хиляди гулдена — и, нищо по́-вече, — каза англичанина.

— Шесть хиляди гулдена! — повтори телалина, като хвърли единъ въпросителенъ поглѣдъ на единъ китаецъ, който стоеше наблизо до него. — Има ли нѣкой?

Настана една продължителна пауза.

— Седемь хиляди гулдена! — изведнъжъ извика съ прѣсипналъ гласъ нѣкой изъ тълпата. Елима потрѣпера.

— Нещастницата зачупи рѫцѣ и отчаянно изохка. Поръсеното и́ съ сълзи лице ту са покриваше съ една ясна червенина, ту поблѣдняваше.

Всичкитѣ присѫтствующи неволно са обърнаха къмъ тъзи страна, отъ кѫдѣто са чу гибелния за Елима гласъ. Нъ публиката не бѣше толкова заинтересувана отъ значителното наддаване, което накара да отстѫпѭтъ всичкитѣ други конкуренти, отъ колкото отъ самата личность, която наддаде.

И Хербертъ, който до това врѣме стоеше неподвиженъ и съ кръстосани на гѫрди рѫцѣ и наведени къмъ земята очи, сѫщо тъй трѣпна. Състезанието между конкурентитѣ за Елима до сега малко го трѣвожаше и той мълчеше. Той знаяше, че му прѣдстои борба съ едного, който до това врѣме не бѣше излѣзалъ на сцената. Нъ сега, ако и китаеца, който по́-вече отъ една година са е мѫчилъ да добие Елима, и да му не бѣше лично познатъ, нъ Хербертъ никакъ са не съмни, че гласа, който порази всичкитѣ, бѣше неговъ.

— Седемь хиляди гулдена! — извика телалина.

— Ли-Тчунгъ прѣлага седемь хиляди, не дава ли нѣкой по́-много?

Когато да произнесе това име, въ тълпата са произведе ново движение. Хербертъ още по́-силно поблѣднѣ. Той много добрѣ знаяше, че всеобщото внимание, което обърнаха на китаеца, съвършенно не бѣше данъкъ на неговитѣ достоинства или даже богатства, а проистичаше единственно отъ любопитство къмъ человѣка, който са ползува съ съвсѣмъ лошава слава.

Хербертъ така изглѣда отъ главата до краката сухия китаецъ, като че искаше да му каже: помежду ни са отвори борба за животъ или смьрть. Разстоянието, което ги дѣлеше, не бѣше по́-много отъ 10 раскрача. Китаеца бѣше ублѣченъ въ обикновенна бѣла, широка ,съ дълги рѫкави горня дрѣха и обутъ въ небесно сини шалвари. На прьститѣ му свѣтяха бри-

Digitized by Google

лянти. Отъ темето на острата му глава са спускаше една дълга коса, а горнята му устна са покриваше отъ рѣдка четина. Жълтото му лице бѣше набраздено отъ гънки и бръчки, отъ които всѣка, не по-малко отъ кривоглѣдитѣ му очи, свидѣтелствуваше за лошитѣ наклонности и порочната душа на человѣка, който е испиталъ всичката дълбочина на разврата.

— Ли-Тчунгъ прѣдлага седемь хиляди гулдена! — повтори телалина. — Седемь хиляди за първи пжтъ. . .

— Да-ли е врѣме да са явж вмѣсто васъ, любезний Гроттере? — пришепна му капитанина.

Хербертъ утвърдително клюмна главата си.

— Осемь хиляди гулдена! — спокойно извика капитанина.

Всичкитѣ погледнаха новия конкурентинъ; на всичкитѣ лицата приеха напрѣгнато изражение. Само китаеца спази хладнокрвието си: той са виждаше да знае, кой бѣше противника му.

— Десеть хиляди гулдена! — каза той и нито единъ мускулъ на лицето му не трѣпна.

Тълпата са развълнува. Мнозина протѣгаха вратоветѣ си и са подигаха на прьститѣ си, за да могжтъ по-добрѣ да виждатъ и слушжтъ. Освенъ Херберта и китаеца всички други отстжпиха.

— Нека са опитаме да го уплашимъ! — слѣдъ като си помисли малко, каза капитанина на Херберта. — Двадесеть хиляди гулдена! — високо извика той.

Едно беспокойство обзе всичкитѣ присжтствующи. Такава сумма за една робиня до сега не бѣше са чувала.

— По-тихо, господа, моля ви! — обърна са телалина къмъ публиката. — Прѣдлагжтъ двадесеть хиляди гулдена!

Ли-Тчунгъ помълча малко, като да размишляваше, какво да прави сега.

— Двадесеть и една хиляда! — каза той най-сѣтнѣ и са обърна къмъ противника си.

Елима даже не можаше вече и да плаче. Тя стоеше права, неподвижна, като вкаменена. Само голѣмитѣ ѝ очи, съ неизразима скърбь устрѣмени къмъ Херберта, свидѣтелствуваха за страшното ѝ душевно напрѣжение.

Капитанина са готвяше отъ ново да наддава, нъ Хербертъ го прѣкжсна.

Digitized by Google

— Тридесеть хиляди гулдена! — остро, едвамъ владѣющъ себѣ си, извика той.

— Тридесеть хиляди! — повтори телалина всрѣдъ цѣлата развълнувана публика. — Моля ви, господа, обърнете вниманіе на това, че паритѣ трѣбва да са дадатъ тутакъ-си, или не по-късно отъ три дни и то съ прѣдваритено сигурно поржчителство.

— Четиридесеть хиляди гулдена! — обяви Ли-Тчунгъ съ притворено спокойствие; нъ при всичко това гласа му потрѣпера и жълтата му кожа прие оловена боя.

— Вий виждате, че никой не дава по-вече, — съ принудено спокойствие каза той на телалина.

Дѣйствително, че едно общо мълчание завладѣ за една минута.

— Никой не дава по-вече, — повтори китаеца. — Минете ѫ на меня.

Елима заплака, колкото можа.

— Остави ма, не ма земай! — съ отчаянна молба са обърна тя къмъ китаеца. — И тъй азъ нѣма да дойда при тебя, азъ ще са убия!

— Охо! — съ цинически смѣхъ отговори Ли-Тчунгъ. — Не ма е страхъ отъ твоитѣ заплашвания. Правото е на моя страна и азъ ще намѣря поддрьжка отъ страна на полицията.

— Ли-Тчунгъ прѣдлага четиридесеть хиляди гулдена! — продължаваше да вика телалина. — Четиридесеть хиляди гулдена за вторий пѫть, четиридесеть хиляди. . . .

— Петдесеть хиляди! — колкото можа, извика Херберть. Гласа му трѣперяше и самъ той трѣперяше.

Притворното спокойствие на китаеца исчезна. Той като да не вѣрваше на ушитѣ си и съ недоумѣние глѣдаше на Херберта. Отъ тълпата са чуха удобрителни викове за послѣдния.

Ли-Тчунгъ не са въздържа; той плавна отъ ярость; очитѣ му са наляха съ кръвь и бѣхѫ готови да искочѫтъ отъ главата му; лицето му прие боята на земята, а гънкитѣ и бръчкитѣ по него затрѣпераха; костеливитѣ му прьсти са свиха въ юмрукъ.

— Поздравявамъ ви, любезний Гроттере, — шепняше капитанина. — Ний сме побѣдителитѣ.

Дѣйствително, че Ли-Тчунгъ изглѣждаше, като че не са рѣшава да качи цѣната, кояго са въскачи до небивалъ размѣръ.

Digitized by Google

— Петдесеть хиляди гулдена за пръвъ пжтъ! — почна телалина.

Гласа му са загуби всрѣдъ оглушителния шумъ на публиката.

— Робинята е негова, негова! — чуваше са отъ разни страни.

— Вторий пжтъ! — продължаваше телалина, като подигна пръчката.

Хербертъ едвамъ дишаше, той трѣперяше; всичкитѣ му нерви бѣхж вдървени. Въ сжщото такова състояние бѣше и Елима. Само веднѣжъ на лицето ѝ блѣсна една болѣзненна усмивка и пакъ са вдърви.

Телалина са готвяше вече да произведе рѣшающия ударъ и въпросително поглѣдна на китаеца. Той изведнажъ го спрѣ съ помръдването на ржката си.

Ако само-обладанието бързо и да остави Ли-Тчунга, нъ сжщо тъй бързо то са върна въ него. Нека кажемъ правото, че колкото пò-оскърбителни и пò-али забѣлѣжки са сипяха отъ тълпата върху му, толкова пò-невъзмутимъ ставаше той. Насмѣшливо мѣташе хитритѣ си очи ту на Херберта, ту на Елима. Той са готвяше да имъ нанесе рѣшителенъ ударъ.

Още веднѣжъ махна съ ржка и съ дяволска усмивка поглѣдна на телалина, който, очевидно, бѣше подкупенъ.

— Тишина, господа, тишина! — като възвишаваше гласа си, обърна са той къмъ публиката. — Петдесеть хиляди гулдена за. . .

— Шейсеть хиляди! — хрипкаво извика Ли-Тчунгъ.

— Какво казва? — измърмора са изъ тълпата.

— Шейсеть хиляди гулдена! — колкото можаше избикн телалина: пръвъ пжтъ въ живота си той са разгорѣщи при испълнение на длъжноститѣ си. — Ли-Тчунгъ дава шейсеть хиляди. Има ли пѣкой?

Глъчката между публиката изведнѣжъ утихна. Всичкитѣ замръзнаха: всѣкий съ удивление глѣдаше на съсѣда си. Извънредната послѣдня наддавка, като да уплаши всичкитѣ, смути и скова устата на всичкитѣ.

— Шейсеть хиляди гулдена за първи пжтъ! — извпка телалина и гласа му зловѣщо прозвуча всрѣдъ всеобщата тишина: — втори пжтъ . . . въпросително разглѣда: — и . . . третий!

Барабана тумна. Ли-Тчунгъ злобно са засмѣ: той бѣше

Digitized by Google

законния владѣтель на робинята. Отъ сега нататъкъ тя, и тѣломъ, и духомъ, беспорно принадлѣжеше нему. Ако би тя да са откажаше да го слѣдва, закона ще ѫ принуди да стори това.

Заедно съ удара на барабана Елима падна на колѣнѣ, като поразена отъ гръмъ, Ли-Тчунгъ са приближи до нея. Тя съ отвращение са отдръпна.

V.

Въ сѫщата тъзи минута Хербертъ искаше да направи такава крачка, която може би щѣше да има злополучни послѣдствия за него; нъ капитанина, — никой не подозрѣ това — едвамъ съ мѫка успѣ да го въспре.

— Гроттере, за Бога, успокойте са! Вий не са помните; страстьта ви е заслѣпила. Съземете са, иначе вий ще станите убийца!

Послѣдньото наддаване на Ли-Тчунга нанесе на Хербертa страшенъ ударъ. Потрѣсяющитѣ чувства, които прѣпълниха душата му, го задушиха.

Хербертъ са наведи на пармаклѫка на верандата, затули съ рѫцѣ лицето си, и мѫчеше са да не са съземе. Той не виждаше, какво става наоколо му. Елима бѣше примряла и са свѣсти само отъ нѣжнитѣ ласки на Сидина. Брата и сестрата, безъ да глѣдѫтъ на усилията на китаеца да имъ побърка, трогателно са прѣстиха. Хербертъ не видѣ и това, какъ неговата възлюбленна внезапно дойде въ съзнание и доволно спокойно тръгна подиръ новия си господарь. Мегданчето прѣдъ верандата малко-по-малко са упразднюваше.

Хербертъ са сепна, когато го повика Сидинъ. — По́-скоро, господарю, — викаше младия робъ, — по́-скоро! Не губете нито минута. Азъ знамъ кѫдѣ ще скрилѫтъ Елима. Азъ чухъ, когато Ли-Тчунгъ убаждаше това на жандармитѣ. Китаеца има вилла въ Камнонгбалъ, до самия брѣгъ на Тчиливунгъ. Тя е доста уединена и ний лесно ще ѫ намѣримъ. Тамъ ще заведѫтъ Елима!

— Увѣренъ ли си въ това? — попита го Хербертъ и цѣлъ са прѣобрази. Съ надѣждата заедно възвърнаха са въ него и силитѣ, и самообладанието. Той мѫгновенно дойде въ себѣ си и тѣломъ, и духомъ. — Азъ много добрѣ помня това мѣсто.

Digitized by Google

— Азъ ви казвамъ, че чухъ, — нетърпеливо възрази Сидинъ. — И ний ще намѣримъ възможность да ѫ откраднемъ отъ тамъ! Азъ това и́ шепнѣхъ, когато бѣхме са пригърнали... всички мисляха, че ний са прощаваме. Това значително ѫ убодри, особенно, когато прибавихъ, че тя трѣбва да бѫде готова, защото освобождението и́ трѣбва да стане още тъзи вечерь — подиръ единъ или два часа.

— Нъ възможно ли е това? — попита Хербертъ силно развълнуванъ. — Мислите ли вий, че Ли-Тчунгъ не ще земе мѣрки ? . . .

— Не, господине, изведнъжъ го прѣсѣче Сидинъ и лицето му прие изражение на непрѣклонна рѣшителность. — Ли-Тчунгъ и хората му съ друго ще бѫдѫтъ заняти.

— Казвай по́-ясно, Сидине! — ниско извика Хербертъ, като стисна рѫцѣтѣ на гѫрдитѣ си. — Да не мислишъ да го убиемъ?

Сидинъ отрицателно поклати главата си.

— Не, господине, нъ азъ на драго сърдце ще дамъ живота си, за да избавя сестра си отъ страшната участь, която ѫ чака. Този законъ е безчеловѣченъ, значи, не е наша вината, ако ний, за запазване человѣческитѣ си правдини, прибѣгнемъ до насилие. За нищо́ по́-вече не ма питайте, господине, нъ, щомъ като са стъмни, бѫдете съ лодка прѣдъ виллата на китаеца. Азъ или ще спасѫ Елима, или ще умрѫ, когато са ѫпитвамъ да извърша това.

Хербертъ улови Сидина за рѫката и съ едно неисказано чувство го поглѣдна и му каза:

— Ако ти, Сидине, ми помогнешъ да откраднемъ Елима, прѣзъ цѣлия си животъ ще ти бѫда длъженъ. Ще та обичамъ, като братъ.

Сидинъ печално клюмна съ глава и мѫгновенно са изгуби въ гѫсталака по направлението на Кампонгбалъ — на най-южното прѣдмѣстие на Батавия, гдѣто живѣѫтъ туземцитѣ. Него го обгръща една малка рѣкичка Тчиливунгъ, по която могѫтъ само лодки да плуваѫтъ, и която на далечъ са извива всрѣдъ искуственно поливанитѣ оризени ниви.

— Да ходимъ, капитане! — нетърпеливо извика Хербертъ.

— Изъ пѫтя ще ви обясня това, за каквото искамъ да ви моля. Сега часа вече минува шесть, — продължаваше той,

Digitized by Google

като заедно съ капитанина напрѣки прѣсичаха Кралевския площадъ. — Лодката вече ви чака на пристанището. Колко души сѫ въ нея?

— Четири души, които тѣглятъ лопати и единъ на кърмилото.

— Има ли мѣсто още за четирма въ нея?

— О, да, тя е доста голѣма.

— Ето каква е работата, капитане, — пакъ почна Хербертъ. — Молбата ми, вѣроятно, нѣма да ви удиви. Чухте ли какво расправяше Сидинъ?

— Чухъ, — като беспокойно са узърташе, отговори капитанина, — и знамъ за какво ще ма молите, любезний приятелю. Вмѣсто това, щото тѣзи дни да отплувамъ отъ тука съ парахода, вий искате тъзи вечерь да тръгните за Хамбургъ съ моя корабъ, и то не самъ, а съ Елима, която ни прѣдстои да откраднемъ и съ лодката да ѭ занесемъ на кораба. Нъ вий не мислите за послѣдствията. Да допустнемъ, че ний намѣримъ и откраднемъ дѣвицата; че никой нѣма да ни гони и че незабѣлѣзано ще прѣминимъ покрай митницата. Нъ какъвъ отговоръ ще дадемъ послѣ прѣдъ сѫда? Какъ ще са оправдаемъ прѣдъ консулатото? Най-сѣтнѣ, азъ съ какви очи ще са покажа другъ пѫтъ тукъ? А пъкъ кораба ми всѣка година идва въ Батавия. Послѣ, прѣдприятието ни може и да са не увѣнчае съ успѣхъ, което е много по-вѣроятно. Ще ни дадѫтъ подъ сѫдъ. Ний, освенъ загубитѣ, ще са подвъргнемъ и на оскърбления. Колкото са отнася до третята възможность, а именно, че кражбата ни ще остане незабѣлѣзана — азъ това рѣшително не допускамъ.

Хербертъ съ напрѣгнато внимание слушаше и не отговори тутакъ-си. Капитанина побърза да притури:

— Прѣдъ видъ на всичко това, любезний приятелю, вий ще са съгласите, че азъ сьмъ правъ. Ако и да ми е мѫчно, ако и да ми е жално, нъ азъ сьмъ длъженъ . . .

— Чакайте! — остро го прѣкѫсна Хербертъ. — Стига толкова. Азъ признавамъ основанията ви за справедливи и напълно сьмъ съгласенъ съ вашитѣ доводи. Нъ при този случай азъ си спомнямъ едно събитие, доста отколѣшно — тъй отколѣшно, щото вий единъ отъ приятелитѣ ми, които присѫтствувахте на него, вече отдавна сте го забравили. Ний бѣхме на ловъ за тигри. Азъ съ приятеля си стояхъ край лѣса. Изведнъжъ гѫсталака са размърда, мѣрна са една сѣнка отпрѣдѣ ми

Digitized by Google

и приятеля ми са намѣри въ ноктетѣ на единъ тигъръ. Азъ грѣмнахъ и грѣмването ми този пѫтъ са указа най-сполучливо въ живота ми. До като разберѫ, какво става наоколо ми, тигъра, умиращъ, са търкаляше на замята; а приятеля ми окървавенъ отъ лекото удрасквание, нъ при това неповрѣдимъ, висяше на шията му. Той ми са кълнѣше, че никога нѣма да забрави тъзи минута и че, ако нѣкога азъ са нуждая отъ него, той, въ каквото ще положение и да бѫде, тутакъ-си, безъ разсъждения . . .

— Това е вѣрно! — силно развълнуванъ извика капитанина. — Азъ отлично помня всичко, което ви казахъ тогава. Непростигелно е отъ моя страна, ако и само за една минута да забравихъ това, нъ азъ ще загладя вината си. Отдавамъ са на пълното ви разпореждание: правете съ меня, каквото искате.

Хербертъ ласкаво го поглѣдна и, като го улови за рамото, каза му:

— Недѣйте ми са сърди, капитане, за това, гдѣто ви припомнихъ такива стари работи и захвърлете на страна всички страхувания. Ний нѣма да са оставимъ да ни уловятъ, а ако отъ послѣ азъ бѫда причината и достѫпа ви въ Батавия бѫде невъзможенъ, азъ са завземамъ да усигуря бѫдѫщето ви съ всичко, каквото имамъ. Поржчителствувамъ ви са съ честната си дума. Хайде сега за работа! Незабавно тръгнете съ хората си нагорѣ по течението не Тчиливунгъ, къмъ виллата на китаеца. Скрийте са тамъ, скрийте по възможность и лодката и чакайте ма съ Сидина. Послѣ ще видимъ, какво ще правимъ. Сега ще отидѫ въ гостилницата, ще прѣберѫ нѣщата си, ще ги пратя на „Сириуса“ и ще побързамъ да дойдѫ при васъ. Ще са постарая да бѫда на мѣстото едновремено съ васъ. Подиръ единъ часъ ще можите да бѫдите тамъ.

— Тогава нека бѫде тъй! — извика капитанина. — Съ всичкитѣ си сили ще ви помагамъ, че тамъ — да става, каквото ще?

— Благодарѫ ви, капитане! И тъй до виждание на водитѣ на Тчиливунгъ!

. . . . . .

Гостилничарина отъ най-напрѣдъ твърдѣ са очуди за внезапното тръгване на госта си. Нъ послѣ той съобрази, че отъ приятелство къмъ капитанина, нищо необикновенно нѣма въ желанието му да са възползува отъ отплуването на „Сири-

Digitized by Google

уса“ и да отиде въ Европа съ кораба на приятеля си и въ неговото общество.

Съ пожелания за добъръ пжть придружаваше Херберта до каруцата и са готвяше още веднъжъ да го увѣри, че багажа му незабавно ще бѫде испратенъ на кораба; нъ изведнъжъ прѣкѫсна думата си и почна уплашено да са услушва и озърта.

Изъ въздуха са носяше нѣкакъвъ-си особенъ глухъ шумъ, като отъ хорски гласове, размѣсени съ барабанни удари.

— Пожаръ! — извика гостилничара.

Хербертъ трѣпна и поблѣднѣ; той са догади.

— Трѣбва пожара да е голѣмъ, — забѣлѣжи гостилничара.

— Всичката южна часть е пламнала.

— Карай! — извика Хербертъ на каруцарина. — Прощавайте!

— Добъръ пжть, господинъ Гроттере!... Ето ви и бенгалски огънь на прощавание: право, като че ли за ваша честь сѫ го запалили. Щастливъ пжть!

Гюрултията отъ каруцата побъркa на Херберта да чуе послѣднитѣ думи на гостилничара. Непрѣстанно подсѣщаше каруцарина да кара. Хербертъ са надигна и дръпна за дрѣхата усърдно шибающия коньетѣ си малаецъ.

— Други умъ ми дойде, — каза той. — Возете ма не на пристанището, а въ Валтевреденъ. Ще слѣза тамъ около моста, гдѣто сѫ запоритѣ. Чувате ли!

— Точно тъй, господине!

— Нъ не са връщайте по сѫщия пжть. Завийте тукъ на дѣсно.

Каруцата са впустна въ една отъ прѣчнитѣ улици на Муленвлиетъ, послѣ зави на дѣсно, мина покрай дългата права аллея и, слѣдъ четвьртъ часъ, са намѣри въ Велтевреденъ. Хербертъ щедро награди каруцарина. Той съ бързи крачки тръгна по пжтеката, която води, като са извива по лѣвия брѣгъ на Тчиливунгъ, и обвива прѣдмѣстието Кампонгбалъ.

Слънцето вече бѣше залѣзло и нощната тьмнина приближаваше. Нъ въ Компонгъ дѣятелностьта кипеше. Всички тамъ бѣхѫ на кракъ по случай на пожара, на когото заритѣ, като свѣтливъ пламькъ, обхващаха половината небе. По улицитѣ насамъ-нататькъ сновяха купища китайци и малайци съ

Digitized by Google

запалени факли; кучета лаяха; обитателитѣ на жалкитѣ бамбукови колиби жестикулираха прѣдъ вратитѣ на жилищата си.

Хербертъ ускори врачкитѣ си. Той като че не вървеше, а хвъркаше. Най-сѣтнѣ той са измъкна отъ Кампонгъ и стжпи на гладкия широкъ пжть.

Изведнъжъ са спрѣ, обзетъ отъ ужасъ, и неволно са улови за едно дърво, което случайно му са попадна на пжтя. Съ ококорени очи глѣдаше той право на югъ, прѣзъ рѣката. Прѣдъ него са простираше широкия хоризонтъ. Тамъ, гдѣто прѣди малко са простираха, като амфитеатри, оризовитѣ полета съ люлѣющитѣ са отъ подухването на вѣтъра класове, сега тамъ свирѣпствуваше безконечно море отъ огънь. Нагорѣ къмъ небето цѣли масси отъ огненни снопове са извиваха и кълбетата отъ гжстъ бѣлизнявъ димъ са губяха въ пламналия хоризонтъ.

Въ врѣме на случайнитѣ си расходки по тѣзи полета Хербертъ не веднъжъ е слушалъ шумолението на листата и стъблата, изсушени отъ палящитѣ лжчи на тропическото слънце до толкова, щото най-малката искра е била въ състояние да запали единъ неогасимъ пожаръ, който би можалъ да са прѣкрати само тогава, когато всичко наоколо изгори.

Грозното зрѣлище до дълбочината на сърдцето развълнува Херберта. То имаше за него още едно особенно, лично значение, защото никой другий, освенъ Сидина, не можаше да бжде виновника му.

На сила са избави Хербертъ отъ мислитѣ и раздразненията, които отъ дълбочината на душата му бѣхж възникнали въ него; като видѣ потрѣсяющето, въ великолѣпно зрѣлище, което прѣдставляваше вълнующата са огненна масса, той закрачи още по-бързо, като да искаше да навакса загубеното врѣме. На врѣмена идваше му да минава прѣзъ гористъ храсталакъ, въ заритѣ на пожара и тамъ проникваха, като хвърляха всѣкждѣ червени, зловѣщи осѣнявания: дърветата изглѣдваха, като нѣкакви кървави привидѣния.

Хербертъ са намѣри всрѣдъ една непроницаема масса отъ бамбуковъ храсталакъ, той помисли, че е загубилъ пжтя; въ ето го пакъ са видѣ на открито мѣсто и смутено са озърташе и услушваше. Изведнъжъ чу равномѣрни удари отъ лопати и подиръ малко напрѣдѣ му блѣсна повърхността на Тчили-

Digitized by Google

вунгъ. Той прочете хората, които бѣха въ лодката, която съ мжка си пробиваше пжть противъ течението.

— Хей, вий! — прѣдпазливо извика той. — Искамъ да дойда при васъ. Познавате ли ма?

— Познаваме та! — отговори му единъ добрѣ познатъ нему гласъ. — Почакайте, сега ще ви земемъ.

Подиръ малко Хербертъ бѣше въ лодката, сѣдналъ до капитанина, и продължаваха пжтя си.

На бързо убадиха единъ другиму догадкитѣ си относително пожара. Капитанина сжщо тъй не са съмняваше, че плантацията на Ли-Тчунга гори и че този пожаръ е въ свръзка съ плана за освобождението на Елима. Приятелитѣ едвамъ бѣхж успѣли да си размѣнжтъ по нѣколко думи, когато отъ брѣга са чу ново повикване и то отъ противоположната, обърнатата къмъ пожара, страна.

— Това е Сидинъ! — шепнѣше Хербертъ на съсѣда си.

— Азъ го познавамъ по гласа. Говори на нѣмски, — по-високо извика той по направление къмъ брѣга. — При насъ ли искашъ да дойдешъ, въ лодката?

— Не, господине, — отговори гласа. — Не трѣбва да са губи врѣме. Сестра ми са намира въ голѣма опасность. Китаеца са върна отъ пожара. Струва ми са, че той е подозрѣлъ работата. За наше щастие, въ кжщата му владѣе страшенъ хаосъ. По-голѣмата часть отъ слугитѣ му, както и азъ това отчаквахъ, сж на пожара. Изотзадъ до самата вилла има единъ мостъ, спрете по-надолу отъ салкжмитѣ. Тамъ ще ви чакамъ. Но, за Бога, бързайте, бързайте, нуждата е голѣма!

Всичко това Сидинъ изговори вървящецъ и послѣ като стрѣла са впустна по работата си. Лодката тъй сжщо по-скоро заплува.

— По-бързо, момчета! — заповѣда капитанина на хората си. Нъ Хербертъ отъ думитѣ на Сидина отъ ново са растрѣвожи. — Клаусъ, гдѣ сж вьжьята? — продължи капитанина, като са обърна къмъ тогози, който управляваше кърмилото.

— Изотзадѣ ви, капитане, отговори той.

— Въ всѣкой случай ще глѣдаме да избѣгваме кръвопролитие; който ни са противи, ще му вьржемъ ржцѣтѣ.

Хербертъ мълчишкомъ само клюмна съ глава. Лодката

Digitized by Google

въ това врѣме достигна до мѣстото, което Сидинъ назначи и са спрѣ. Гроттеръ пьрви излѣзе на брѣга.

Двама отъ матрозитѣ и управителя на кърмилото останаха въ лодката, да ѫ пазѫтъ. Останалитѣ тръгнаха подиръ Сидина, който крадишкомъ ги поведи къмъ кѫщата на Ли-Тчунга.

Нощьта бѣше тьмна. Нито една звѣзда не свѣтяше на небето, което бѣше покрито съ непроницаемо було отъ гѫсти кълба димъ, размѣсени съ червени огненни язици. Заритѣ отъ пожара, като проникваха прѣзъ дърветата, обливаха съ блѣдна свѣтлина лицето на уединената кѫща и така го правяха да личи върѣдъ потьмнялата околность. Пожара бѣ са отразилъ на него.

Вратитѣ на градината бѣхѫ отворени. Въ гюрултията слугитѣ, като бързали къмъ пожара, забравили да ги затворѫтъ.

— Сидинъ, разбира са, заслужва порицание, — забѣлѣжи капитанина на Херберта, когато тѣ, безъ да срѣщнѫтъ жива душа, бѣхѫ вече въ галлерията, която отъ всички страни окрѫжава кѫщата, — нъ въ всѣкой случай рѣдкость сѫ като него тѣзи, които да познавѫтъ хората.

Глѣдайте: всички са разбѣгали.

Хербертъ енергически клюмна съ глава.

— Ако ли Ли-Тчунгъ, мѫченъ отъ подозрѣние, дѣйствително са е върналъ, той трѣбва страшно да са е узлобилъ на слугитѣ си, — шепнишкомъ продължаваше капитанина. — Нека са надѣваме, че никой отъ тѣхъ не е останалъ въ кѫщи.

— За да бѫдемъ по-безопасни, чакайте ма тука съ хората си, капитане,—каза Хербертъ, когато тѣ бѣхѫ прѣдъ входа на галлерията. — Азъ самъ съ Сидина ще отида и ний двама, вѣрвамъ, лесно ще са расправимъ съ китаеца.

Съ съзнание за собственната си необикновенна сила Хербертъ растърси рѫцѣтѣ си, поучупи тѣлото си и мѣтна единъ пламтящъ поглѣдъ на Сидина: той прочете на лицето му кѫщата необузданна рѣшителность, която въодушевляваше и самия него. — Имашъ ли въжья? — шепнишкомъ попита Хербертъ, като са спрѣ прѣдъ джамлиитѣ врата.

Сидинъ утвърдително клюмна съ глава.

— Но моля ти са, безъ проливание на кръвь, — забѣлѣжи Хербертъ, на когото сърдцето силно тупаше. — Доволно е и това жестоко дѣло, къмъ което та е тласнала необходимостьта. Хайде, отваряй вратата!

Digitized by Google

— Затворени, господине!

— Първитѣ заключени врата, които срѣщаме на пътя си! Нъ ключа не е ли въ бравата?

— Да, нъ отъ другата страна.

— Тогава да счупимъ джама, Сидине, и да отворимъ отвътрѣ.

Въ момента джама биде прѣвърнатъ на прахъ. Едвамъ Хербертъ влѣзе въ прустчето, отъ гдѣто грациозно са извиваше отъ стълбата нагорѣ, и изведнъжъ отъ горния етажъ са чухѫ пронизителни охкания и викове за помощь.

— За Бога! — изохка Хербертъ. — Това е гласа на Елима. — И вънъ отъ себѣ си са впустна къмъ стълбата.

Виковетѣ не са чуха вече, а вмѣсто тѣхъ, токо до самитѣ врата, са чуваше едно тѣжко дѫхание, слабо пъшкание и заглушителни възклицания, като тамъ да имаше една отчаянна борба. Хербертъ тласна силно вратата.

— Отворете! — викаше той. — Скоро отваряйте, или ще строшѫ вратата!

— Отъ гнѣвъ и напрѣгание гласа му бѣше като прѣсипналъ.

— Вътрѣ всичко утихна! — измърмора нисичко не по-малко развълнувания Сидинъ. — Този злодѣй да-ли не ѫ уби!

Хербертъ съ такава побѣснялость налѣгна вратата, щото тѣ прѣпращяха и са раствориха.

Кръвьта прѣпълни сърдцето му, когато видѣ картината, която са прѣдстави прѣдъ очитѣ му. Елима, безъ признаци на животъ, лѣжеше простряна на дюшемето. Широкитѣ ѝ отворени очи бѣхѫ неподвижни, а разрошавената ѝ коса, въ беспорядъкъ, покриваше плѣщитѣ ѝ. Очевидно бѣше, че тя не е могла да удържи неравната борба съ китаеца, който, още и сега, като въ менгеме, стискаше нѣжната ѝ китка на една отъ ржцѣтѣ ѝ.

Отъ внезапното появявание на Херберта и Елима са съживи. Членоветѣ ѝ лекичко потрѣпераха; устата ѝ са полуотвориха и испуснаха нѣколко слаби викове отъ радость. Потри съ свободната си ржка челото си, очитѣ си, побутна коситѣ си и заплака, колкото можа.

Ли-Тчунгъ запъхтянъ, едвамъ са издигна на краката си. Лицето му бѣше са измѣнило и прѣблѣдняло отъ ужаса, който го обзе, когато, съ строшаванието на вратата, са втурна въ стаята съперника му. Но той тутакси дойде въ себѣ си, бръкна

Digitized by Google

въ пазвата си и измъкна една кама. Въ хитритѣ му тѣсни очи блѣсна ярость.

— Елима! — извика Хербертъ. — Пази са! — и съ едно скачание, той са намѣри при китаеца, на когото вече бѣше успѣлъ да са хвърли Сидинъ. Съ бързината на мълнията, камата биде избита изъ ржцѣтѣ на злодѣя, която, отъ силата на удара, нѣколко пжти подскочи отъ дюшемето и са завали въ жгъла. А самия Ли-Тчунгъ получи такъвъ юмученъ ударъ по главата си, щото, като снопъ, са повали по гърба си.

Всичко това са извърши въ единъ мигъ.

Сидинъ вече са готвяше да свърже обезоржжения непріятель, който лѣжеше на дюшемето и по този начинъ да го направи съвсѣмъ безопасенъ, но китаеца са дръпна и отърва отъ ржцѣтѣ му съ такава бързина, каквато, като са земжтъ въ съображение годинитѣ му, трудно бѣше да са подозира въ него. Ли-Тчунгъ са спустна къмъ пердето, което скриваше входа въ съсѣдната стая, дръпна го, тласна вратата и мжгновенно са скри отъ прѣдъ очитѣ имъ. Сидинъ искаше да го гони, но бѣше вече кжсно: вратата бѣше вече заключена отъ-вътрѣ.

— Остави го! — извика Хербертъ. — Нека бѣга, но ний трѣбва да бждемъ пò-бързи отъ него.

Съ нѣжна услужливость той са наведе надъ Елима. Дълбоко развълнувана отъ всичко това, което мина прѣзъ главата ѝ, тя са хвърли въ обятията на любовника си и мълчеливо, съ влажни отъ щастие очи, го глѣдаше. Той ѭ прѣгърна, като дѣте, въ мощнитѣ си гърди и ѭ обсипа съ цѣлувки.

Сидинъ съ умиление имъ са любуваше. Малъкъ единъ шумъ, произведенъ отъ натискането на бравата, го принуди тутакъ-си да са обърне. Неволно отстжпи назадъ: два револвера сочаха право въ гждитѣ му.

— Хайдути проклѣти! — изрѣва Ли-Тчунгъ, който внезапно са показа на прага на съсѣдната стая съ по единъ револверъ въ всѣка ржка. — Тъзи дѣвица е моя. Нека сега съ васъ заедно умре.

И той насочи оржжието си къмъ трепѣрящата дѣвица. Сидинъ, като тигъръ, са хвърли на китаеца.

Чу са грѣмъ. Сидинъ укървавенъ са боряше на дюшемето съ Ли-Тчунга, който цѣпяше въздуха съ отчаянни викове за помощь.

Хербертъ въ страха си испустна отъ ржцѣтѣ си Елима

Digitized by Google

и са хвърли върху борящитѣ са, но бѣше вече кѫсно. Сидинъ измъкна изъ рѫцѣтѣ на китаеца дългия ножъ, съ който още той бѣше въоръженъ и го заби право въ сърдцето му.

Въ прустчето са чу шумъ. По стълбата са качаше нѣкой съ тѣжки, бързи крачки.

— Какво са върши тука, Гроттере? — попита капитанина, като са втурна въ стаята. — Не са бавете, хайде!

Бързо са приближи до Сидина, който лѣжеше неподвиженъ, като пристисна рѫцѣ на гѫрдитѣ си.

— Живъ ли е? — попита капитанина.

— Не знамъ! — отговори Хербертъ, който бѣше уловилъ Елима за двѣтѣ рѫцѣ и ѭ подигаше; той ѭ стисна въ обятията си. — Ето и вашитѣ хора! Нека занесѫтъ нещастника на лодката.

— Скоро, юнаци! — искомандува капитанина. — Той отваря очи. Пò-прѣдпазливо го носете, не бързайте. А пъкъ на тогова не може вече да му са помогне, — притури той, като са наведе надъ китаеца. — Хайде задружно момци, напрѣдъ!

Бѣжанцитѣ, безъ да срѣщнѫтъ нѣкого, по сѫщия пѫть, по когото дойдоха, са върнаха на лодката.

Никой не говоряше. Отъ най-напрѣдъ мълчишката спустнаха тѣжко ранения въ лодката; послѣ тѣхъ влѣзна Хербертъ съ уплашения си товаръ и най-стѣнѣ капитанина съ хората си.

Лодката тъкмо на врѣме тръгна. Едвамъ тя са скри въ сѣнката на крайбрѣжния гѫсталакъ и, тръгна пò-скоро всрѣдъ течението на рѣката, ето че издалечъ са чуха гласове и заблѣщукаха факели, които бавно са приближаваха къмъ виллата.

— Пò-скоро, пò-скоро, — искомандува капитанина на четиримата матрози, които и безъ това съ такава сила налѣгаха на лопатитѣ, щото лодката са движаше бързѣ, като стрѣла. — Само да-но запора не бѫде затворенъ.

Хербертъ въ това врѣме бѣ са надвѣсилъ надъ ранения, главата на когото бѣше на колѣнитѣ му, и съ прискърбие го глѣдаше, а Елима, цѣла растрѣперана, мълчишкомъ го прѣгръщаше.

— Бѣдний ми Сидине! — съ сълзи на очитѣ си изговори Хербертъ. — Ти съ кръвьта си спаси сестра си! — Въ това врѣме той нѣжно гладяше съ рѫката си коситѣ, потриваше челото на лѣжащата въ краката му жьртва и нѣкакъ растрѣперано глѣдаше капитанина, който, като поклати съмни-

Digitized by Google

телно главата си, залови са да прѣвързва раната, която са намираше подъ самото му сърдце.

Лодката се така бързѣ вървеше. Матрозитѣ, както и по-напрѣдъ, неуморимо дѣйствуваха съ лопатитѣ. Отражението на още свирѣпствующия пожаръ достатъчно освѣщаваше пътя имъ.

Запора не бѣше заприщенъ и лодката благополучно го прѣмина; сѫщо така благополучно прѣмина и стражевия постъ Базаръ-Баро и влѣзна въ канала Муленвлиетъ. Града все по-вече и по-вече са приближаваше, а заедно съ него и толкова страшната митница.

Но ето ѫ. Лодката пълзеше вече покрай каменното здание, въ което тя са помѣщаваше. Грѣбцитѣ съ нови сили налѣгатъ на лопатитѣ съ надѣжда крадишкомъ да са промѫкнатъ покрай нея. Наоколо сновятъ китайски ладии, оригинални рибарски лодки съ завити и боядисани рогове и много други лодки отъ всевъзможни форми и назначения. Бѣгалцитѣ вече мисляха, че благодарение на движението и шума, който владѣяше въ канала, тѣ сѫ сполучили да прѣминатъ незабѣлѣзани отъ митничарскитѣ чиновници. Но на дѣло работата излѣзе инакъ. Внезапно са чу единъ силенъ гласъ, който каняше лодката да са спре.

— Напрѣдъ, момчета! — извика капитанина. — Ний нѣма да ги оставимъ да са приближатъ до насъ. Четирмата матрози напрѣгнаха силитѣ си. Лодката съ нова бързина заплува по митния каналъ къмъ устието на рѣката. Хербертъ и Елина, като притаиха дишанието си, слѣдяха всѣко движение на матрозитѣ. Капитанина самъ взе да управлява кърмилото, а сѫщия неговъ управитель, бившъ китоловецъ, държеше приготвено въ ржцѣтѣ си едно въжье.

— Стой! — извика са отъ рога на една стражарска лодка. Тамъ бѣше са исправилъ единъ митничарски чиновникъ, съ една пушка въ ржка, която внушително бѣше насочилъ къмъ бѣгащитѣ. — Стой! — повтори той, — или ще срѣлямъ!

Въ сѫщото това врѣме въ въздуха прѣхвърча едно въжье съ кука на края, хвърлено отъ ржката на бившия китоловецъ и на минутата тѣлото на чиновника съ пушката въ ржка са прѣкалабикна и цъмбурляса въ водата.

— Това не ще го повредѣди, — забѣлѣжи бившия китоловецъ, — тѣ всичкитѣ плуватъ, като съсели.

Митничарскитѣ чиновници, ако да имаха намѣрение да

Digitized by Google

прѣслѣдвжтъ бѣгащитѣ, но скоро са отказаха отъ него. Тѣ ги погониха до нѣгдѣ, а отпослѣ са задоволиха само да имъ пратятъ по нѣколко псувни и постъпенно взеха да оставятъ надирѣ, до като най-сѣтнѣ не ги бѣше вече видѣтъ.

Близостьта на морето са чувствуваше по прѣснината на въздуха. Изминаха са десеть минути и тѣ бѣхж въ него.

На „Сириуса“ всичко бѣше готово за пжть. Капитана Бастианъ още отъ лодката даде заповѣдь да са дигне котвата. Послѣдния отъ съпроваждающитѣ го хора благополучно стжпи на кораба и той съ опънати платна полека, нъ величественно тръгна. Платната все по-вече и по-вече са надуваха и хода на кораба са ускоряваше.

Прѣдпазливо занесоха Сидина въ една отъ стаичкитѣ на кораба и съ най-нѣжни грижи са заловиха да го лѣкувятъ. Капитанина не искаше да помрачи първитѣ щастливи минути на Херберта и Елима и крияше отъ тѣхъ безнадѣждното състояние на ранения. Подъ прѣдлогъ, че той са нуждае отъ безусловенъ покой, никого не пущаха при него.

Младитѣ хора, които са срѣщнаха и залюбиха единъ другиго при толкова необикновенни условия, сега бѣхж неисказано щастливи и дълбоко признателни за избавлението си. Тѣ бѣхж сѣднали на покрива на кораба и са радваха единъ другиму. Кораба величественно разрѣзваше тихитѣ морски води. Подъ краката на влюбенитѣ са простираше необозримата тиха морска повърхнина, надъ главитѣ имъ, като безкрайно покривало, са бѣ обгѣгнало звѣздното пебе, а въ самитѣ тѣхъ всичкото бѣше свѣтлина и радость.

— Най-сѣтнѣ ти си моя, — като прѣкжсна дългото мълчание, успоенъ продума Хербертъ. Той прѣгърна любовницата си, съ горѣщи цѣлувки обсипа странитѣ, челото и коситѣ ѝ. — Елима, продължи той, азъ, като нѣжно цвѣтье, та искубахъ отъ родната ти почва и ще та занесж въ съвсѣмъ новъ, непознатъ за тебя свѣтъ; нъ кълнж ти са, че азъ нѣма да измѣнж любовьта си, всѣкога за тебя ще са грижа и нѣма да прѣстана да облекчавамъ всичкитѣ трудности въ живота ти. Съгласна ли си да бждешъ моя до животъ, съ всичкитѣ твои чувства и помишления?

— Да, да, милий! Азъ за всѣкога и вѣчно съмъ твоя? — И двамата млъкнаха. Великолѣпната тропическа, утренна зора вече отдавна свѣтяше надъ морето и съ блѣдна свѣтлина обли-

Digitized by Google

ваше всичкото далечно пространство, а тѣ още не бѣхѫ слѣзли отъ покрива и продължаваха да са любувѫтъ на взаимното си щастие.

Прѣзъ есеньта, сѫщата година, Херберть и Елима са вѣнчаха въ цьрквата Св. Михаилъ въ Хамбургъ. Желѣзната воля на младия човѣкъ, а още пò-вече чудесната красота и душевнитѣ качества на Елима най-сѣтнѣ побѣдиха прѣдубѣжденията на старитѣ Хербертови родители и прѣвърнаха въ любовь първоначалното имъ нерасположение къмъ бившата робиня. Въ деня на свадбата само една сѣнка помрачаваше щастието на новобрачнитѣ — въспоминанието за Сидина, който умрѣ още въ врѣме на пѫтешествието имъ и сега почива въ вѣченъ сънь на чужда страна — на мисъ Добра Надѣжда. Тамъ тѣ го заровиха и издигнаха надъ гроба му единъ простъ, нъ изященъ памятникъ.

Неизмѣнимъ свидѣтель, отъ година на година, на благополучието на младата двоица бѣше честния капитанинъ на „Сириусъ“. Той имаше намѣрение да промѣни плана на пѫтуването си и да избѣгва Батавия, нъ тъзи прѣдпазливость са видѣ излишна. Въ столицата на острова Ява тайната за смьртьта на китаеца и откраднуването на Елима останали неразяснени. Капитанина веднъжъ чулъ въ Калкута отъ единъ холландски корабоплаватель, че вдовицата Франсенъ заедно съ дъщеря си и зетя си твьрдѣ неблаговидно са располагали съ наслѣдството на г-жа Ванъ-Рюйтеръ. Добритѣ обществени кръгове въ Батавия не искали да ги приемѫтъ въ своята срѣда.

Много приятни часове добрия капитанинъ е прѣкарвалъ всѣка година въ гостоприемната кѫща на Херберта Гроттера.

Послѣдния, когато са е разговарялъ съ него за семейното си щастие, не е наричалъ Елима инакъ, освенъ робиня на сьрдцето си.

Digitized by Google

ПѢТНИ БѢЛѢЖКИ[1]).

отъ

В. П. Балджиевъ.

I.

Като са спустнахме прѣзъ пѣтѣката въ покосената ливада, дѣто бай-Лаловото магаренце хрупаше около брѣга чиста и мека трѣвица, учитель Иванчо извика колкото му гласъ държи: „Бай Лале, бей? дѣ си са мушналъ.“ — Бай Лало са убади изъ зашумения чирешакъ: „Ето ма на чирешата!“ — И тутакъ-си, съ полусмъкнати потури, полази надолу бързо, като маймуна, и тупна на земята съ пъленъ поясъ чиреши, и прибави: „Хе, герчекъ бе, азъ пъкъ забравихъ; вий на-ли идите затова да ма търсите? Хайде да вървимъ... Ами магаренцето?... Хей, лапе, яла я! Тичай, чиреши ще ти дамъ; ама варди и паси хубаво добичето, ха! Чувашъ ли? Ушитѣ ти истръгвамъ, ако го испустнешъ въ царевицитѣ!“

И, като напълни кривàчата на момчето съ чиреши, ний тръгнахме тримата.

— И тъй, ти дѣ ще ни видишъ сега, бай Лале? — дяволски попита учителя, като ми намигна съ едното око.

— При царь „Фонфутьо“ и царица „Офифафо,“ — отговори артиста спокойно, безъ да подвижи главата си и опъна набъбналия си поясъ, ти закри чирешитѣ, дѣто са виждаха.

Тѣзи странни имена бѣхѫ тъй особенно казани, съ такъвъ единъ тонъ, щото ний прихнахме да са смѣемъ. Учителя истриваше съ кърпа сълзитѣ отъ очитѣ си и продължаваше да са смѣе, — той даже са завали и насмалко щѣше да са истърси въ ямата, що бѣше прѣдъ насъ. Когато вече Иванчо са накикоти хубавичко и истри очитѣ си, причервенъ, като червенъ чукундуръ, той повторно са отправи къмъ бай Лала: — Е, защо ги казвѫтъ така? Кой имъ даде тѣзи имена?

— Нема́ зная? Така имъ казва народа, — отговори сериозно бай Лало.

— А какво ще каже Фонфутьо?

---

[1]) Глѣдай книжки XIV и XV отъ първата година и I книга отъ настоящата год. на списанието.

Digitized by Google

— Кой знае? Ти си по-ученъ, ти трѣбва да отбирашъ по-харно.

— Е, „Офифафо?“

— Дѣто „Фонфутьо“ — тамъ и „Офифафо“: Господъ ги събралъ.

— Е, кажи́ де! Ти знаешъ, па не казвашъ!

— Ехъ учителю . . . и ти . . . кукувица ли ти е испила ума? . . . Все ти е за смѣхъ! На сиромаси хора си сѣдналъ да са гавришъ!

— Е, че кажи де, що са запъна, като крънделъ?

— Ти го знаешъ, па ма заядашъ. . .

— Вѣрвай Бога, не зная! Вѣрвай, ако си човѣкъ. . . Недѣй става толкозъ упоритъ!

Но художника на-пукъ са запъна и не каза. Виждаше са, че той си има своя воля и свой часъ. А учитель Иванчо, при всички напъвания, не можа́ да откопчи нищо, за да са посмѣе, и затова остана много недоволенъ, дѣто му скършиха тъй охотата. — И особенно тъй неприлично отъ единъ гайдарь! И освенъ дѣто непокорно са отнесе този гайдарь, нъ още го и докачи́, като му каза, че кукувица му испила ума! Най-послѣ гайдарджиитѣ трѣбва да отдавкатъ почитание на учителитѣ. Когато и простия народъ зе́ме да усквернява и укалва учителитѣ, просвѣтителитѣ на народа, съ своитѣ мръсни уста, тогава да му запустѣкатъ и училищата, и просвѣта, и всичко! Нека си останемъ прости, като говѣда! Ехъ, Руссо, той право казва: да са искорени съвършенно този мръсенъ свѣтъ. . . Сега го разбирамъ, защо го е казалъ той това! — Тъй казваше Иванчо въ себѣ си, като си прѣдставяше абстракциитѣ „просвѣта и учителство“, въплътени въ неговото сѫщество, т. е. Иванчо. И като му идѣха тѣзи горчиви мисли, той хвъргаше и стрѣляше яростни погледи къмъ гърба на нашия скроменъ художникъ.

Лало гайдарджията безъ да обръща внимание и даже безъ да са сѣща, че учителя е тъй дълбоко докаченъ и ускърбенъ, извади изъ джеба лулето си, развърза една пунгия, съ единъ неопрѣдѣленъ цвѣтъ (но на слънчевитѣ лъчи тя свѣтяше, като талатинъ; виждаше са, че тя бѣше миразъ отъ дѣда му и че бѣше видѣла много влашки кръчми) и съ два прьста прѣдпазливо извади една зелена мерудия, насипа ѫ въ лулето си, натъпка ѫ съ палеца си полегичка и, като цвѣкна съ огнилото, намѣсти запушената прахань въ зеленатa материя

Digitized by Google

и запуши гордо, като селски говедарь, кога са истѣга подъ нѣкоя шуместа върба.

А учителя, разбира са, го гризяше сърдченцето, толкози по-вече, че той естествено мразяше, кога му са пѣри и надува единъ простакъ. Въ такова незавидно расположение на учителя и въ такова намарение и незачитание отъ страна на гайдаря ний минахме покрай угарѣнитѣ нивья, дѣто тукъ-тамъ стърчеше по нѣкой магарешки трънъ, изъ бутуритѣ са жълтѣяше буенъ, кичестъ млѣчокъ, измежду са аленѣяше пуплякъ и, като посрѣдникъ на тѣзи остри цвѣтове, са зеленѣяше широколистния лападецъ. Имаше и още много божи растения. — Настанаха кукурузенища, дѣто сухитѣ корени стърчаха къмъ небето. Ето и житницитѣ! Буйно и лудо букнали, като море са люлѣкътъ, клатѫтъ насамъ-натамъ зеленигѣ си още главички. А учителя не отдаваше внимание на този хубавъ глѣдъ: отъ гърба на гайдарджията неговия поглѣдъ бѣ са обърналъ татъкъ хе-е-е, на върха, дѣто едно облаче са прѣобразяваше, като дяволъ, ту на свиня безъ единъ кракъ, ту на биволъ съ растворени уста, ту на Херкулесъ съ надигнатъ кракъ да ритне Кавказската скала и Прометей токо да скокне, или ту сѫща Анна Кречеталото, че пѣре гащитѣ на мѫжа си, или пъкъ нѣкои съблазнителни форми, че учителя растваряше котарашки очи: защото той имаше и тъзи слабость, като человѣкъ.

Минахме покрай букнали, гѫсти, като четка овеся; ичемици, токо-що прѣжълтѣли; лѣтници-пшеници, буйни и гѫсти; прося, токо ще заченали китките си; царевици, съ дебели надѣждни стъбла; всичко тръгнало гюръ, както казватъ Турцитѣ, съ луда сила, съ буйство, щивнали онези жита, кукурузи, ичемици, овеся, прося . . . и селянина минува усмихнатъ покрай нивата си и откѫсва нѣколко класа, за да ги забоде у дома си на тавана, надъ горния прагъ, или надъ иконостаса, дѣто стоѫтъ забодени и отъ лани, и отъ по-лани, китки класове.

А около селото ето и нивички и градини съ бобъ, фасулъ, грахъ, леща, барабой, тикви по плѣтищата, краставици, лебеници, пипони, пиперъ, зелье, чукундуръ, аучъ, марули, чесновъ, прасъ, кромитъ; а по между като царь са жълтналъ слънчоглѣда, и покрай пѫтечкитѣ бабата посадила босилякъ за попа; теферичъ и сухо цвѣтье за свадбитѣ; шафранъ, само токотъй да си го има, защото е шафранъ и защото е жълтко цвѣте; кандилката, защото е хубаво цвѣтице; карамфилъ, защото

Digitized by Google

на хубавко мерише; при плѣта пъкъ бѣлъ-кремъ и тугиша — да си откъснешъ и натопишъ въ собата на пѣщьта; лалета — да са накичатъ момичетата въ недѣля за хорото, и мъничкитѣ паренца и игличина подъ плѣта чакъ, дѣто не са сади нищо — само да си цьвтятъ; русаля — да са занесе въ черкова на Духовъ-день; едно кошерище, всичкото индрише — да вмерише цѣлата градинка на хубавичко; а тамъ изъ пиперя и зельето, или пъкъ въ плѣта, са подалъ синчецъ, безъ да го викатъ и безъ да го глѣдатъ и късатъ, освенъ малката сестра, която още за женение не е стигнала и, до дѣто стигне, още много квасници има да ѣде; а по нѣкога и пупляка са окумилъ я въ лука, я въ ауча, или при плѣта са събралъ съ синчеца, като двама другари, и глѣдатъ ли глѣдатъ, безъ да отдава бабата или момата внимание на неканенитѣ гости; и така си укапе и пупляка, и синчеца, прѣнебрѣгнати и прѣзрѣни; а на другата година — ето ти ги пакъ са появили и пакъ си цьвтятъ на страна смиренно. А като завьршакъ или качулка на садивото и цвѣтьята стопана бодналъ тукъ-тамъ изъ лехитѣ тютюновъ стьркъ и заповѣдалъ на дѣцата: никой да не пипа тютюня, че ушитѣ му отрѣзва!

Такива хубави градинки обикаляха това селце: щото само да ги обикаляшъ и поѣмашъ меризмата, що бѣше распръснало всичкото индрише. — Бай Лало са въсхищаваше и въсклицаваше: „Охъ, Боже, слава тебѣ, Боже! Тъзи година сиромаси ще са пръснатъ отъ радость!... На, тъзи е Фонфутьова градина... язика му отрѣзвамъ, ако са поплаче! Малка му е градината дявола, но ѫ наблъскалъ отъ всичко, само дѣдо-Димовата кобила липсва... Ще са пукнатъ отъ ѣденье Фонфутьови! Дъщеря му е тука, плѣви садивото, чакайте малко!“ И още не довьршилъ, той тръгна къмъ Фонфутьовата градина, като прѣглъщаваше още нѣщо...

Въ градинката дѣйствително едно момиче бѣше са нагърбило да плѣви. Браздитѣ бѣхѫ навадени, та момичето бѣше въспрѣтнало ризата си прѣзъ нагръдника, а сукманчето бѣше надигнало чакъ до колѣнцитѣ; така щото на заплѣса са окумваха двѣ здрави и дебели прасци, нацапани съ суха и мокра калчица. Учитель Иванчо, който не глѣдаше вече къмъ облачето, изглѣждаше съ голѣмъ интересъ хубавитѣ форми на момичето. Още лицето и ръста му не бѣше видѣлъ, на колко години бѣше тъй сащо бѣше въпросъ, при това и изсъхнала-

Digitized by Google

та и влажна калъ по хубавитѣ крачка отнемаше много на илюзиитѣ; но въ фантазията на Иванча това момиче бѣше Церера цѣла: затова той зяпаше тъй особенно.

А бай Лало, като са доближи до първата лѣха, извика: „Анке! Анке! Анке моме, яла я!“

Момичето са исправи изведнъжъ и като видѣ любопитни зрители, сѣти са кѫдѣ е работата и спустна ризката отъ нагръдника, но, пущината, тя са не сѣща, че днесъ за плѣвението нарочно ублѣкла и кѫсото сукманче и най-отдавнашната риза. Момичето са приближи съ нацапанитѣ си подколѣници и червенитѣ бузици станаха като римисъ. Очитѣ са повалиха на земята, съ една дума, Анка сбърка и ума и дума. А Иванчо рѣче нисичко: „Бива си го това селянче!“

— Баща ти дома ли е, Анке? — попита бай Лало.

— Дома е, — отговори Анка.

— Ами коня?

— Коня пасе въ долътъ тамѣ!

— Ами колата здрави ли сѫ?

— Здрави сѫ, — отговори момичето.

— Харно тогава... Какъ е градината? Имате ли чушки?

— Имаме, — каза Анка.

— Я откѫсни една-двѣ, да ги схрускамъ!

— Ами не знамъ — тато да не ми са кара, — отговори царьовата дъщеря.

— Алисъ, ще ти са кара! За двѣ-три чушки пиперь! Анка отиде да откѫсне.

— Откѫсни и една краставичка, да ѫ изхрускаме съ младитѣ момчета! — извика бай Лало слѣдъ нея. — Па ако имате и марули, отскубни една, да ѫ изхрупаме.

— Анке, за мене пъкъ откѫсни цвѣтице! — прибави учителя.

И царевата дъщеря са върна съ двѣ пиперки и една топка цвѣтье.

— Ами че на-ли ти извикахъ да откѫснешъ и краставичка и маруля, да ги изхрупаме съ младитѣ момчета.

Момичето изирѫнка, че не чуло хубавѣ и че баща ѝ ще са кара.

— Хемъ, Анке, Анке, дяволъ си: цвѣтье за младитѣ

Digitized by Google

ергенчета има, а краставичка и маруля за бая ти Лала нѣма! — каза бай Лало, като въртѣше главата си.

Анка потъна въ земята отъ срамъ. Най-послѣ, ний отминахме, а момичето остана дълго врѣме да ни изглѣдва.

— Че царя ималъ хубава щерка! — въскликна учителя, като са избръщаше назадъ.

— Че Фонфутьо има хубава мома... ама псето му е красаво, — отговори артиста.

Ний прѣминахме нѣколко улички — широки, колкото едни кола да минжтъ, което даде идея на учителя да са чуди, какъ могжтъ да са разминжтъ кола, когато са срѣщнжтъ; на това художника остро отговори, че проститѣ имжтъ толкова умъ въ кратуната си, за да разсжджтъ.

А кучешкия родъ въ това врѣме ни привѣтствуваше, като са хвърляше върху излѣпенитѣ плѣтища, зашумени и натѣгнали съ хмель, тикви и кратуни, а нѣгдѣ и брешлянъ. По нѣйдѣ са надвисваше надъ пжтя нѣкоя круша, слива или вишна, дѣто единъ купъ дѣчурлига зѣпаха и захвърляха върху клонитѣ и нѣкой гласъ бабешки извътрѣ са чуваше: „Като ви дойда, сега ще офейкате при майкитѣ си, гиди келчовци недни!“

Напослѣдъкъ бай Лало са спрѣ прѣдъ една врачка, плѣтена отъ лѣска и измазана отвътрѣ, намѣсто отъ вънъ, така щото плѣтежа са виждаше отъ пжтя. Виждаше са, че стопанката или стопанина малко са грижжтъ за хорскитѣ приказки и обичаи въобще. По този начинъ бѣше измазанъ и плѣта наоколо. Отъ къмъ двора да бжде измазано и харно, че отъ къмъ пжтя пò врага му, нека кажжтъ, каквото щжтъ!

Тутакъ-си, щомъ Лало гайдарджията бутна вратата, и извътрѣ са подигна една кучешка тупурдия, лай, виение и всичко това са впустна, като една фурия, на насъ нещастнитѣ. Ние са хванахме за камьнитѣ, а учителя даже истръгна една вършина отъ плѣта.

— Не бойте са, бе, това е шамата и тупурдия кучешка! — ни каза спокойно гайдаря. Породие и имотъ Фонфутьовъ!... И като тласна полегичка плѣтената вратичка, той извика: „Уха-а!“ и кучката, която бѣше повела своитѣ чада, около три-четири, заведнъжъ сви упашка и са совна подъ една дъска, отъ дѣто издаваше страшливо единъ послѣденъ лай, който са прѣобрази на ръмжение и най-послѣ замълча съвсѣмъ, като изглѣдваше плахо-плахо... А нейнитѣ малки, тъй сжщо, като

Digitized by Google

свиха упашки, едно съ едно не са видѣха; само едно, по-кураж-лия, са спрѣ при дупката на кочака и продължаваше да вие, като вълкъ.

Имаше една котка прѣдъ вратата и, като видѣ чужди хора, и тя хукна по стрѣхата.

Имаше и едно теле, гърчаво и спѣчено, като чиросъ, и то щивна и са заврѣ въ обора.

По двора щапаха патици, кокошки; една квачка съ пиленцата си ровяше по купището; и петела, като добросъвѣстенъ паша, са кокоряше неотдѣлно срѣдъ харема си — всичкитѣ тѣзи домашни птици, по подражание на кучетата, котката и телето, тъй сѫщо са отстраниха и разбѣгаха отъ арената.

Само свинята, — лопнала, като издъненъ тъпанъ, кална отъ главата до краката, — която бѣше си заринала рилото въ купището, не са помръдна ни най-малко.

II.

И така ний бѣхме у царь-Фонфутьовитѣ двѣрове.

Но кой е слушалъ нѣщо за царь Фонфутьо?

Малцина сѫ тѣзи, които сѫ чули за този пословиченъ царь.

За това именно ний го помѣстихме въ нашия епосъ.

При всичко, че даннитѣ, които ни сѫ на-ръцѣ, сѫ оскѫдни, но сѫ достатъчни да ни прѣдставятъ доста живо и ясно този, тъй нарѣченъ, царь Фонфутьо.

Първо и първо царь Фонфутьо е единъ скроменъ и почтенъ човѣчецъ, но всичко, що му принадлѣжи, всичко, що бѣше „подъ негова команда“, носяше единъ оригиналенъ характеръ, единъ печатъ врьхъ себѣ си, щото всѣкий селянинъ и селянка можаха да кажѫтъ: „Фонфутьова кучка, Фонфутьова котка, Фонфутьова кокошка“, или пъкъ — „Фонфутьова работо“ и пр. Даже този характеръ бѣше станалъ като мѣрка и прѣдѣлъ на хубавото и доброто; напримѣръ казваха: „На ти тебѣ една Фонфутьовска градина, скоро ѫ прѣправяй!“ — Или: „Глѣдай да не купишъ нѣкой Фонфутьовски волъ!“ — Или: „Фонфутьова майстория, Фонфутьовъ умъ!“

Имаше цѣли изрѣчения и пословици, изградени върху гърба на царя.

Двора му, даже и кѫщата, ако и да приличаха на чу-

Digitized by Google

ждитѣ дворове и кѫщи по наредбата си, все пакъ имаше нѣщо, което бѣше оригинално и което бияше въ очи. Напримѣръ, двора, при всичко, че бѣше доста широчъкъ, изглѣдваше малъкъ, тѣсенъ като кочина, дѣто не можешъ са обърна. . . Тукъ натрупано: дърва, грѣди, тамъ: вършина единъ купъ, дъски, колелета, ости, ремици, върви, плѣтъ подвиженъ, въжья, конска торба. . .

Двора, посипанъ и настланъ съ слама, изгнила и съ торъ. Тукъ-тамъ трапчинки, пълни съ вонеща мѫтна вода, която и зимѣ, и лѣтѣ, не исчезва, както лѣдницитѣ на Алпитѣ. Така щото у царьовитѣ дворове всѣкога имаше калъ и влага и при най-голѣмата горѣщина, когато балканскитѣ рѣки прѣсъхватъ.

Прѣдъ вратата — и купището, дѣто са стича помията отъ помийника, който е на одърчето, построенъ по единъ особенъ начинъ. — На купището — и талигата, тикната, а ралото до киселицата възлонено.

Но царя и царицата имаха и нѣжни влѣчения къмъ природнитѣ хубости: край кипището са мъдряше една кошарка, дѣто едвамъ-ли можаше едно муле да са простре. Въ тъзи кошарка са наредило градинка, дѣто стърчеше една дуля, отъ вѣка не раждала, а пролѣтъ ужъ цъвтеше, като хорскитѣ дули. Подъ дулята — божо дрьвце и чай (но не онзи чай, когато пиѫтъ русскитѣ генерали, а чай — меризливо цвѣтенце, съ пепеляви, рошавки, върбообразни листа, който цъвти съ моравн, мънички цвѣтовци). Единъ коренецъ чемширъ, а при чемширя — и бъзье, а при бъзьето — слива, кисела като оцетъ, отъ която стопанката вари хошавъ.

А при градинката и необходимата подстройка, позаградена и затрънена небрѣжно, са окумила, като ирония прѣдъ градинката; а вонята, която са распростираше наоколо, са смѣсваше съ меризмата на градинскитѣ цвѣтове, та образуваше нѣщо, подобно на „офифафо“. — Тамъ на близичко — намѣстено едно каченце съ сливова трушия, или пъкъ съ друга нѣкаква трушия. . .

Край обора, при дирека, царя посалилъ нѣкаква-си лоза, съ намѣрение да покрие двора, а той съ булка-царица да сѣднѫтъ да ѣдѫтъ и вино да пиѫтъ подъ лозата; но тъзи пущинска лоза ужъ расте, все расте отъ 6—7 години насамъ и

Digitized by Google

все въ корена само: единъ пѫтъ коня прѣръвалъ младочката, другъ пѫтъ вола или телето, или дѣтето.

Колко пѫти добичетата и дѣцата ѣдяха бой за тъзи лоза! Коня той бияше съ колъ, вола — съ суровица, дѣтето ще тръшне, като кютюкъ на земята, а свинята просто-и-просто ще заколи и въ единъ мѣсецъ отгорѣ царя, царицата и царчетата ще изѣдѫтъ сланината ѝ.

А тамъ подъ срѣхата, не знамъ какъ, поникнала слива и стопанина ѭ обградилъ съ шиндри, съ прътье, съ трьни, че като порасте до керемидитѣ, той да открие една часть отъ покрива, та да ражда надъ керемидитѣ хошавлийки сливи.

Освенъ тѣзи обстоятелства, твърдѣ обикновенни, има друго едно нѣщо, което е чудно и необикновенно, даже свръхестественно, а именно: кой знае какъ и защо, но овошка ли било, цвѣтье ли било, друго нѣщо ли било — изгубва си своитѣ първоначални свойства. Така напримѣръ, киселицата, дѣто ралото е възлонено, е посадена петровка сипкава и едра ябълка отъ самия стопанинъ, а вътрѣ въ двѣ години прѣобръща са на дребни киселици. — Сливата, сѫщо отъ едра, водява, сладка слива, земена отъ нѣкой-си Проданъ Скобата, става кисела и въ уста не са туря. Цвѣтьята така сѫщо: нито божото-дрьвце мерише на божо дрьвце, нито чая — на чай.

Конь ли е, крава ли, волъ ли, куче ли — все са измѣнява, все зема Фонфутьовь печатъ и послѣ каквото щешъ прави; но никога не може са изличи този печатъ: коня ще стане вѣченъ дръгелъ, вола — дръгелъ, кравата — гърчава, свинята — лопнала, кучето — страшливо, като заякъ, ще му окапе козината отъ нѣкоя страна — митляшъ. A propos за кучката: Кѫдѣ не са скита и не митка Фонфутьовата кучка! На край село сѫ ѭ виждали по чуждитѣ обори да търси пилци и кокали.

— Мари́, сестро, нощесъ ми е липсало едно пиле! Като хвана Фонфутьовата кучка, ще ѝ строшѫ главата на дрьвника, — казва нѣкоя селянка отъ край селото.

— А мене ми са липсали яйцата отъ полога. Като хвана Фонфутьовата котка, ще ѭ убѣсѫ, — казваше друга.

И наистина, куче и котка не умираха отъ своя смьрть у царьови: кучетата имъ убиваха, а коткитѣ имъ бѣсяха.

По нѣкога дѣчурлигата вързваха газова тенекия на опашката на царьовата кучка и викаха и крѣскаха диво по-

Digitized by Google

диръ бѣдното животно, което тичаше уплашено изъ улицитѣ съ своята тенекия, която издаваше ужасенъ гръмъ и трѣсъкъ.

Както щете, но тукъ имаше една особенна, свърхествена сила, която са располагаше така варварски въ царьовия домъ. Но царя и царицата, или по̀-добрѣ, стопанина и стопанката, да не мислите, че бѣхѫ недоволни я? — Не, напротивъ, доволни и прѣдоволни бѣхѫ: тѣ си ѣдяха киселицитѣ на мѣсто петровки ябълки; варяха и сърбаха си хошавъ отъ сливата; намираха своитѣ добичета много хубави и здрави. Въобще доволни и щастливи хора бѣхѫ тѣ.

Просякъ не пристѫпваше до Фонфутьовитѣ порти.

А какъ живѣяха вътрѣ въ кѫщи, що чиняха, що работяха, какъ распрѣдѣляха врѣмето си, какви въпроси ги занимаваха, подробно и точно никой не може да знае: защото нито стопанина много са съобщава съ хората, нито стопаницата; а момата, и тя бѣше скѫпа въ думитѣ си. Но, впрочемъ, отъ хорскитѣ очи и уши може ли да са укрие човѣкъ въ едно село? Стопанката е всѣкога на работа: тича, готви, събира прѣски, лѣпи плѣта, свира са изъ оборитѣ, прави-струва, не сѣда на-мѝра, всѣкога на работа, че и незакърпена, несчесана, сукманя ѝ на лекета и покѫсанъ, босокрака, съ черни, кални крака и пищялки, политѣ сѫщо уцапани, рѫцѣ тоже уцапани, на носа и бузата ѝ сажди, или калъ или друга нѣкоя нечистотия — и никога не сварва да са поуреди и натъкми. Много работа у царьови! А гуреливото петь-годишно царче все хленчи слѣдъ царицата и са държи за политѣ ѝ.

Стопанина ходяше малко растърсенъ и раздърпанъ, съ чакшири и минтань покѫсани, незакърпени и наопаки ублѣчени, за да го не хващѫтъ урòци. Той или въ гората напипалъ нѣкой кошеръ пчели, че ще ходи една недѣля да го обикаля да-ли има медъ, или ще иде въ гората да ископае калина или скоруша и ще ги посади при купището въ градинката си. Ще намѣри по гората едра киселица — и нея ще посади тамъ. Ще присажда на букъ ябълка или чиреша. По нѣкога ще вози съ кирия, ако талигата му не е строшена и ако нѣма работа. — Единъ день ще иде на риба, другий день ще оре съ воловитѣ, по̀-другий день ще ги лѣкува и маже съ нѣкакъвъ-си мехлемъ.

Единъ день хората са натрупали на плѣта и глѣдали

Digitized by Google

прѣзъ дупчицитѣ, какъ Фонфутьовия конь са билъ прострѣлъ на земята и прѣумиралъ. Царя, който са вьртялъ около него, извикалъ: „Жено, я изнесъ ортамата!“ — „Защо ти е?“ — „Да та убѣся!... Не видишъ ли, че добичето умира? На-ли си жена, не ти стига ума... Женски умъ лула тютюнь не чини“. — И царицата и дьщерята са спустнали съ ортамата къмъ полумьртвото добиче. Царя прѣвьрзалъ коня прѣзъ корема, прокаралъ ортамата прѣзъ грѣдитѣ отгорѣ и са напъналъ да тѣгли; царицата пъкъ тѣглила за упашката, а дьщерята удряла съ пръчка. И тримата викали и крѣскали. Най-послѣ царя и царицата, плувнали въ потъ, вдигнали коня на крака и го прѣвьрзали отгорѣ за грѣдитѣ, за да не пада на земята. По такъвъ начинъ царя мислялъ да удържи душата на коня, а бѣдното животно умрѣло на крака, прѣвьрзано прѣзъ корема и за упашката.

При, всичко че царьовия домъ е непрѣстжпенъ и непроницаемъ за външнитѣ влияния и новитѣ въвеждания въобще въ нашия животъ, но по нѣкога и той растваря обятията си да приеме тѣзи продукти на външната цивилизация; напр., когато са въвело употрѣблението на „бирата“, царь Фонфутьо почувствувалъ нужда отъ тъзи истънченность и тутакъ-си сварява самъ ичемикъ, прѣцѣдява го, остава го да прокисне и на третия день пийналъ изъ паницата и подалъ на царицата: „Жено, я пийни, да пийнемъ „бирица“, нема само чорбаджиитѣ да пиятъ!“

Твърдѣ често, когато слънцето весело блѣщеше на синьото небе и хората изъ селото са пръснали по полето и гората на работа, царь Фонфутьо и царица Офифафо са прѣпичаха на пезуля и си приказваха вѣрно и добродушно, наслаждавайки са отъ чудната природа и глѣдайки са умилно, като двѣ гълъбчета. Стопана са възблѣгналъ и истѣгналъ съ лулето въ уста, стопанката сѣднала и сгърнала рѫцѣ, сина са валя по пепела и калта...

— Жено, ако даде Господъ да ископая „иманьето“ въ Букинъ-долъ, ще ти купя „щифале и фустанъ“! Ама иска по̀често да са убикаля татъка.

— Ехъ, камъ да го намѣришъ, чорбаджиитѣ ще са пукнятъ отъ ядъ! — посрѣщаше царицата думитѣ му.

— Знаешъ ли ти отъ дѣка сѫ богати това Кънчовцитѣ, това Хаджи Атанасъ, това Кото чорбаджи, а?

Digitized by Google

— Кой ги дяволъ знае? Като отъ насъ сиромаси сж откраднали!

— Проста жена си. А не си ли чула за таласжма при Бѣльовската чушма? Една нощь Кото чорбаджи, като си идялъ отъ пжть, заминалъ покрай тъзи чушма и отъ невидено токо искокналъ единъ палашъ и заскачалъ отпрѣди му. Кото чорбаджи са сѣтилъ, та го ритналъ и на крака му са закачилъ котелъ съ жълтици!... Ами Кжнчовцитѣ? Стария Кжнчо са връщалъ еднъжъ отъ гората, като минувалъ покрай „Бѣлия камикъ"; едно бѣло куче са мѣтнало на рамото му, стария Кжнчо го стисналъ за шията и то са изсипало на жълтици!

— Жълтици само! Черната чума да ги помѣте!

— Жълтици, жълтици, жено, — продължаваше стопанина. — Ами Хаджи Атанасъ, какъ стана „Хаджия?" Присънило му са, че подъ старата кжща има „иманье"... Затова развали той старата кжща ужъ да прави нова, а то да търси иманьето!...

— Господъ да го убие!

— Самъ Хаджи Атанасъ копалъ. Когато другитѣ пладнували, той чулъ, че са изгърмяло и изгуркало подъ земята...

— А на насъ ни гуркжтъ чървата само!

— Слушай, де! Хаджи Атанасъ са сѣтилъ, че му са убжкда иманьето, та распждилъ работницитѣ до единъ. Когато нѣмало никого, той копналъ съ трънокопа три пжти и токо са изтърсилъ единъ казанъ съ жълтици!

— Казанъ съ жълтици!!...

— Пълненъ, жено, вършенъ казанъ!

— Тю-у! да го утрови чумата!

— А ние нищичко не сме намѣрили още!

— Какъ ти са чини, жено, като колко „алтжни" сж биле въ казанчето?

— Е, че това богатство и това чудо, дѣто го има тоя дяволъ, чини хиляди грошове...

— Какви ти хиляди грошове, ти шегувашъ ли са? Повече, жено!

— Е, че кажи де, като знаешъ!

— Налучи, да видимъ!

— Милионъ да не е?

—Стопана са усмихваше, смукваше изъ лулето и казваше хладнокръвно:

Digitized by Google

— Нито е хилядо, нито е мильонъ, а е трильонъ, жено! Трильонъ жълтици!

— У-у-у: Краста да го ѣде!

— Ами чула ли си за Стойка протистанина?

— Нема̀ и този антихристъ е ископалъ иманье?

— И нему са присънило, че въ обора има пари, та цѣла недѣля копалъ и са потилъ съ трьнокопа.

— Па намѣрилъ ли?

— Цьрвулитѣ ми! На-ли е протестанинъ, какво ще намѣри? Единъ таласъмъ искокналъ изъ дупката, та го стисналъ за гушата и му извикалъ: „Протестанъ *джанабетъ!*“

— Стои́ му са! Кой го кара да са протестанчи? Дяволитѣ ще го завлѣчѫтъ живъ въ пъклото...

Слѣдъ такъвъ сладъкъ разговоръ, царя ще кихне и царицата ще му рѣче: „Наздравье, мѫжо!“ а царя ще отговори: „Сполай ти, жено!“

Така живѣяше тъзи прочута фамилия и живота имъ течеше все въ надѣжди и приятни приказки за таласъми, за каракончовци, за чудни, баснословни богатства, за чорбаджии и пр. Хората ги земаха на смѣхъ, но тѣ не искаха и да знаѫтъ. Тѣ си живѣяха почти отдѣлно отъ хората, па и чуждъ човѣкъ рѣдко имъ влизаше въ кѫщи.

Но отъ кѫдѣ идяха тѣзи странни имена: „царь Фонфутьо и царица Офифафо? Какво тѣ означаваха? Кой имъ ги изведе? — Никой положително не може да каже... Просто най-напрѣдъ безъ причина имъ рѣкли „царь и царица“, а по́-послѣ нѣкой умникъ пакъ безъ причина имъ турилъ „Фонфутьо и Офифафо“ и токо са залѣпили до вѣка тѣзи имена.

Проклѣти хора, Господъ да ги порази!...

III.

Когато вече ний са намѣрихме на двора прѣдъ вратата, обеспечени отъ кучката и кучетата и́, бай Лало, като продума нисичко: „неврѣдницитѣ не са виждѫтъ“, извика: „Хей, дѣка сте?“

И ето царицата са показа съ обикновения си нарѣдъ, т. е. съ уплѣскани рѫцѣ, раздрънкани коси, намацани бузи, лекясалъ и продупченъ сукманъ, съ нацапани поли, кални крака, а слѣдъ нея гуреливото царче и най-послѣ — царя съ калпакъ

Digitized by Google

новъ, отъ ярешка кожа, чакшири черни, закърпени съ бѣли конци, разсмѣкнатъ по-вече отъ бай Лала.

— Доведохъ ти тѣзи момчета. Изкѫтъ да ги карашъ... Става ли? Талигата здрава ли ти е? — захвана безъ прѣдисловие бай Лало.

— Става, защо да не става? Талигата и коня сѫ готови. За кога това? . . . Сѣднете де! — произнесе царя.

— Работа за читири деня пѫть. Утрѣ рано по зори ще тръгваме.

— Става, защо да не става? . . . Сѣднете де!

— Колко ще имъ земешъ?

— Ще са погодимъ, не ще са караме. . . Както свѣта — така и ние.

— Но ти кажи, че хората да си знаѫтъ и да сѫ „слободни“.

— Абе ще имъ зема 20 „ругли“ . . . Сѣднете де!

Но нашия водачъ не сѣдаше и ний не сѣдахме; защото, както обясняваше бай Лало послѣ, у Фонфутьови не трѣбва да са сѣда, че имало на всѣкадѣ малки животинки. . .

— Уха! не сме въ Франция! — извика учителя.

— Право каже учителя: не сме въ Франциятa! Ти далече са отнѣтна: руглитѣ не сѫ шикалки?

И слѣдъ дълга прѣпирня царя слѣзе на 14. И като са почеса по тила, прибави:

— Ама да ви кажѫ, че азъ не ще могѫ. . . Имамъ си малко работа. . .

— Какъ! ами колата кой ще кара?

— Момчетата нима́ не могѫтъ? — отговори царя.

— И тъзи ѫ бива! Фон . . . въскликна бай Лало и прѣкѫсна думата Фонфутьова работа.

— Ако не могѫтъ тѣ, викнете нѣкого, че азъ си имамъ работа (царя мисляше именно да поубиколи Букинъ-долъ: да-но издебне иманьето).

— Че може ли тъй, бе? Ами кой ще ти докара коня и талигата? Ама работа ха!

— Иди ти съ тѣхъ? Нима́ не мож'ъ кара ти коня? Удряй съ камшика и дръпай юздитѣ!

— Ама работа ха! Че какъ тъй бе? — викаше и са удивляваше само артиста.

Digitized by Google

— Какъ тъй? Удряй коня и подръпвай юздитѣ! Мжчно ли е?

Но трѣбваше да са търси срѣдство: талига въ селото нѣмаше за насъ. Трѣбваше да са покоримъ на царя.

— Ти, бае Лале, не мож'ъ ли кара талигата? Не си ли каралъ до сега?

Бае Лало ни поглѣда глупо и каза:

— Ами магаренцето дѣка да го дѣна?

— Карай и него! — отговори царя.

— Уредихме ѫ тогава!

— Нека и то да тѣгли! Спрѣгни го съ моя конь да помага и то; ако нещешъ пъкъ, вържи го отзади за талигата, да клинка.

— Ти като дѣте си говоришъ: това е четири дена пжть, байновата; това не е да идишъ до воденицата тамѣ-хе!

— Ако не щѣшъ пъкъ, остави го у мене. Като докарашъ талигата и коня, ще си земешъ магарето.

— Но бай Лало никакъ не приставаше да остави магарето си на чужди рѫцѣ, а особено въ рѫцѣтѣ на Фонфутьо. Алисъ! Ще го направи дръгелъ, ще му смъкне кожата за два дни, какъвто бѣше искусенъ този царь Фонфутьо; а когато са завърне бай Лало съ талигата и коня, я ще намѣри магарето живо, я — не! Но най-послѣ съ дълги молби, той са съгласи да го остави въ селото у нѣкой си старъ приятель.

И работата бѣше завършена, когато бай Лало на свой редъ са почеса по тила: „Е тогава какъ ще стане тя?“ . . . А и царя, видяше са, са потайваше за нѣщо, крияше нѣкой планъ и глѣдаше никой да го не усѣти. Затова той тутакъ-си заговори:

— Тъзи година нивьята сѫ хубави, букнали сѫ като море. . . Ти имашъ ли, нѣкоя нивица, бай Лале? . . . Сѣднете де!

А бай Лало пакъ са почеса по тила и пакъ повтори: „Е, че . . . тогава . . . какъ ще стане тя?“. . .

— Кое какъ, ще стане? Сега момчетата ще ми дадѫтъ 14 ругли, щото ми са пада, па ще са почерпимъ съ тебе.

— Ба, ама ти ще си сѣдишъ при булка си, а азъ . . . притури бай Лало, на когото свѣтяха очичкитѣ.

— На-ли са спогодихме, че ти ще ги карашъ? И магарето не ще водишъ, а ще го оставишъ въ сѣло.

Digitized by Google

— Та туй искахъ и азъ да рѣкж. . . Трѣбва половината менъ да дадѫтъ, а половината тебѣ.

— Какъ така? Ти искашъ да кажешъ — 7 ругли на менъ и 7 на тебѣ? Хе, смѣтни харно! Види са, не ще са погодимъ. Че защо и на тебѣ 7 ругли? Моя конь и мойта талига возѫтъ и са хабѫтъ, а ти само ще са возишъ четири деня и на връщанье пакъ ще са возишъ.

— Ами азъ нема си нѣмамъ работа? Тѝ бива да земешъ 14, ама кога ги ти карашъ.

— Е, че нема ти ще ги карашъ? Моя конь и мойта талига ще ги карѫтъ, а ти безъ тѣхъ можъ ли ги вози?

— Е, добрѣ така! Нека твоя конь и твоята талига ги карѫтъ сами!

— На-ли ти ще управяшъ коня? Защо са отмѣташъ?

— Кой та знае какъ смѣташъ ти; ама азъ не сьмъ безъ дѣлникъ да са трѣпя безъ счупена пара, баремъ за тютюнь. . .

— Не е така, бае . . . какъ та викаха . . . трѣбва и бай Лало да земе нѣщо! — смѣсихме са въ прѣпирнята.

— Той хубаво са сѣща и знае, ама е дяволъ: иска да докачи ругличкитѣ, па да си сѣди дома при огъня и да са милва съ женка си, а бай ви Лало да пие студена вода, — каза гайдарджията угорченъ.

А прѣпирнята са продължаваше. Царя прѣдставяше, че коня зема паритѣ: защото ще тѣгли и защотото е пò-силенъ отъ бай Лала, който не ще тѣгли талигата. Хамовитѣ, които бѣхж само вьжья, юздата, юларя, талигата и катраня, сѣното и ичемика, дѣто ще ги земе за коня, всичко е на стопана, а не на бай Лала, — затова трѣбва царя да земе паритѣ. Той ако и да не билъ въ талигата, но коня му билъ тамъ, така щото всѐ едно, че имали прѣдъ очи стопана. . . И едва слѣдъ толкози придумвания и молби са съгласи да даде на бай Лала 3 рубли.

— Дай сега една лула тютюнь, да испушимъ! — заключи артиста.

Царя са порастърси, измрънка и извади изъ пояса си една пунгия, съ сини едри мъниста.

— Ергенска тютюница! Кой ж измагери?

— Дѣцата, — отговори му царя.

А нашия почтенъ артистъ, като взе тютюницата, захвана да тъпче лулата си така силно, щото тя прѣпръщѣ и са ущърби. Бай Лало измърмора нѣщо непонятно, но, види са, че

Digitized by Google

са отнасяше нѣкоя неприятность до стопаницата, която сваляше и качваше врьхъ хамбаря нѣкаква-си вулгия и излѣзе пъргаво на двора да са скита по оборитѣ и сѣхата. Царчето въ това врѣме цапаше и са валяше въ помията, а едно прасенце лочаше край него.

Парижъ, 1888 г., Юний.

ПРОЩАВАНИЕ.

Ехъ, скоро на западъ слънце ще засѣдне,
И може би скоро мѣсецъ да изгрѣй;
И въ тия долини, за мене послѣдни,
Пакъ животъ, природа с' радость ще вирѣй.

Минута печална скоро ще настане!
Скръбно ще забиятъ моитѣ гърди,
Когато на всички полета, балкани,
И на тѣз' брѣжища кажа азъ прости!

На тоз' край любезенъ, и кжтъ милъ-прѣкрасенъ,
Пъленъ съсъ услада, с' пѣсень и лжчи,
Дѣто в' кржгозора, небесенъ и ясенъ,
Най-напрѣдъ отворихъ невинни очи.

Всрѣдъ роднини, братья и майчица драга,
Що надъ мойта люлка пѣла й всѣки часъ,
И с' надѣжди златни, и с' усмивка блага
Бога е молила, за да растна азъ.

Минутитѣ бѣгжтъ! О, какъ мжчно става
На тъз' душа млада, на това сърдце!
Ехъ, врѣме за прошка скоро наближава,
На всички познати да подамъ ржцѣ.

Скоро въвъ думана морски ще исчезна,
И дълго ще глѣдамъ на родний си кжтъ,
Дор' затули всичко тая нощна безна,
И дору са скрия изъ морския пжть.

И далечъ, далече въ пространството синье
Кораба неспирний ще ма отнесе. . .

Digitized by Google

Какъ тѣжка за мене нощьта ще прѣмине,
Какъ скръбно ще тѫжи в' мене туй сърдце!

Ще настане утро, съсъ блѣсъкъ небесенъ,
Но то не ще може да зарадва менъ;
Морето, простора ще би бѫде тѣсенъ,
И прѣдъ всичко красно ще съмъ нажаленъ.

Прощавай, край роденъ! И ти, стрѣхо вѣтха,
Люлка на безбройни невинни мечти!
Долини познати, вамъ красни полета,
И теб', майко, с'богомъ, въ тоя часъ прости!

Щастливъ бѣхъ при тебе, и при купъ роднини,
И свѣта за мене бѣше радость, смѣхъ.
О, дѣтинството волно! О, млади години!
Какъ скоро, години, азъ ви прѣживѣхъ!

В' нищо ма не радва бѫдѫщето ново,
То е пълно с' бури, с' въздишки, тѫга.
Туй горчиво щастье прѣдъ менъ е готово,
И азъ почвамъ с' него живота сега.

Отъ игра невинна, в' дѣтинство крилато,
Отъ радость, отъ пѣсень, отъ пролѣть, зари, —
Прѣдъ мене настава море в' мракъ обято,
И скръбь за сърдцето, и редъ за борби!

Ехъ, дълбоко падналъ въвъ свѣтската безна,
Азъ не щѫ мечтая веч' за родний край,
Защото ще гасна и по-веч' ще чезна,
А туй сърдце слабо не ще да истрай.

Какво ще помогне единъ спомѣнъ миналъ
При толкозъ страдания, трѣсъкъ и борби?
Азъ и тъй ще бѫдѫ къмъ всичко истиналъ,
И отъ дълги мѫки в' живота разбитъ.

И прѣт'варенъ доста, и надвитъ отъ нужда,
Ще замахна всичко и ще търся хлѣбъ,
Тогазъ бѣденъ, жалъкъ подъ стрѣхата чужда,
Майко, ще забравя и теб', да, и теб'!

Ти ще мислишъ, клѣта, дълго зарад' мене,
Ще питашъ, ще тъжишъ, с' трѣпетъ и съсъ страхъ,

Digitized by Google

А азъ ще линѣя отъ ядъ и съмнѣнья,
И любовьта прѣжна ще да стане прахъ!

Кой знае? Сждбата може би слѣдъ врѣме
Пакъ да ма повика в' милия ми кжтъ,
Та странникъ в' морята, подиръ тѣжко брѣме,
Щастливъ да остана още единъ пжтъ.

О, трънясть е пжтя, буренъ е живота
Съсъ своитѣ страданья, стрѣмленья, борби!
Тамъ блудящи жъртви гинжтъ съсъ охота,
И слѣдъ тѣхъ крѣпнѣжтъ пò-вече гжрди.

Но вѣтъра вѣе, вечерьта е хладна,
А кораба бържѣ бухти срѣщу менъ —
С'богомъ, край мой роденъ! Плачешъ, майко ядна,
О, запри сълзитѣ поне тоя день!

София. Май, 1888 г.

Алек. А. Узуновъ.

ЗЛОБАТА НА ЧЕЛОВѢКА.

Минаха вѣкове дивашки, разни,
С' дѣла ознаменени безобразни —
Морета отъ страдания, сълзи,
Гдѣ гадъ нечистъ върдува и пълзи,
Засѣнени отъ облаци безмѣрни, —
Като саванъ печаленъ, — грозни, черни,
Гдѣ правдата промъква са едвамъ
На лжчи пустнати отъ-тукъ-отъ-тамъ . . .
Такъвъ законъ върти свѣта отъ вѣка —
Сé сжщия остава си човѣка . . .
Промѣната е само в' хитростьта,
В' искустното изливанье алъчьта —
Напрѣдъкъ котешки на мждростьта,
Безмѣрна наука на адски примки,
Гдѣ пада китъ с' нищожнитѣ гадинки . . .
Кръвника-звѣръ е пò-усигоренъ
В' гората глуха, с' тайни ограденъ!
Но чудно е: ловеца самъ е жъртва
И заедно са в' примката завъртва:
Успѣва пò-искустния ловецъ
С' най-якия си паяковъ конецъ.
Единъ на другъ копаятъ скришно яма —
Една безкрайна, безъ развръзка драма.
Взаимната ловидба свършакъ нѣма:

Digitized by Google

Червяка е на мрянката ловътъ,
Но тѣгли ѫ рибаря за носътъ,
А него кита глътва на часътъ...
Но ето сулици са в' него вбиватъ
И силний китъ рибари пакъ убиватъ...
Лъжовно тържество, лъжливъ успѣхъ!
Обръща са на плачъ вчерашний смѣхъ.
Единъ са смѣй, когато другий страда,
Заглѣдва са — и самъ въвъ яма пада...
Ще имать ли нещастията край?
Или злобата вѣчно ще да трай? —
До гдѣ сърдцето е вертепъ на страсти,
Дор' егоизма има силни власти,
Дор' разно е човѣка одарѐнъ,
До гдѣ кръвьта металлъ е растопенъ,
Не ще са свършатъ земнитѣ страданья,
Кървавия потокъ не ще прѣстане!...
Човѣка, който тайнитѣ разри,
Що с' чудеса земята си покри,
Проникна в' бездництѣ и в' небесата,
И укроти и звѣра и змията,
Сам' себѣ не можа да побѣди,
Сърдцето си да ублагороди!...
Човѣка, който печата изнамѣри,
Крилата на поезьята распѣри,
Неуловимий паръ, кат' скотъ впрѣгна,
На непостижното стопанъ стана —
Тоз' уменъ человѣкъ, но злъ, но таенъ,
Измисли срѣдства грозни, с' брой безкраенъ:
Крушумъ, граната, пушка, ножъ, барутъ...
И колко напрѣжения и трудъ
Старателния человѣкъ изложи
Искуствата си грозни да умножи!
И за кого? — Вражаря са старай
Да бѫде яко вражьето, да трай;
Но мисли ли, че може да са случи,
На шията му нѣвга да са сключи?
Ножаря прави остъръ своя ножъ,
Та, като му часа достигне лошъ,
Главата му да хвръкне изведнага...
В' какъвъ незнаенъ хаосъ са излага
Човѣка, който има силна мощь!...
Цвѣтьето радостно глава показва,
Но мин'ва тѣжкий волъ и в' мигъ го смазва...
Незнаенъ пѫть отъ пропасти и мракъ,
Опасно стѫпа плъзгащий са кракъ...
Страдания навредъ, какви страдания!
Но кой виновенъ вѣчно ще остане? —

Digitized by Google

Човѣка самъ, заплѣтенiй в' страстьта,
Като муха на паяка в' властьта;
Човѣка, кой измива отъ прьстьта
Срѣброто, що в' подземьето са крие,
А не можа сърдце си да измие! . . .
Нещѫтъ има нещастията край,
До гдѣ злобата на земята трай! . . .
Замлъкнувайте, пламенни пророци,
Че сѫ могѫщи земнитѣ пороци!
Безсилна ви е праведната рѣчь —
Троши са крьста отъ желѣзний мечъ.
Не са трудете крайни комунисти.
Запрете са злощастни соцьялисти!
Успѣха вашъ е неосѫществимъ,
Лѫча небесенъ е неуловимъ,
Подобни сѫ мечтитѣ ви на димъ...
Ил' мислите човѣкъ да спасите?
И в' тѣсний пѫть, но свѣтълъ устрѣмите?
Льва ядосаний да укротите?
Напразно е! Кога самъ-си Иисусъ
Съсъ чудеса, с' небесенъ гръмъ и друсъ
И с' рѣчь, що пада като жаръ в' сьрдцето,
Кат' буря, що изяснюва небето,
С' неисплатимата си кръвь свята
Не умира злобата на свѣта, —
Та вий ли слабитѣ, наврѣдъ прѣзрени,
Отчаквате успѣшното сраженье?
„Равенство!“ „Правда!“ — Страшно заблужденье!
Но мож'те л' Хималая изравнй
Съсъ морскитѣ нестигани бездни? . . .
Недѣйте плака майки за чадата,
Кога ги свика с' гробенъ гласъ войната,
Защото злоба има и у тѣхъ,
Частици има отъ всеобщий грѣхъ,
Защото е у всѣкого вината,
Защото сте виновни и сами,
Че ваший умъ така ги вразуми! . . .
Защо проклинате съсъ плачъ царьетѣ?
Ил' тий научиха на бой людьетѣ?
Но кой ги на прѣстоли въздигна? —
Тоз', който не можалъ е безъ война —
Свѣта, човѣцитѣ и синоветѣ,
Които не изпѣнѫтъ вѣковетѣ . . .
Охъ, не! Плачете, майки на скръбьта,
Защото й за оплакванье свѣта,
Защото жалко е свѣта създаденъ,
Защото безъ да знай на зло е вдаденъ,
Защото има и невинни тукъ,

Digitized by Google

И гине в' хаосъ и небесний звукъ! . . .
О, пѣйте скръбно, пламенни поети!
Невиннитѣ съсъ пѣсни утѣшете,
Защото правдата загинва в' зло
И славѣя в' орелово гърло!
О, пѣйте хоромъ, пѣвци вдъхновенни!
Да-но пропаднѫтъ мраковетѣ тлѣнни
И свѣтнѫтъ сладкитѣ лѫчи священни!
Да-но омекнѫтъ желѣзни сърдца
И са смирѫтъ невинно, кат' дѣца!
Да просълзѫтъ очитѣ неплакали,
Гръди да трѣпнѫтъ, страданье не знали . . .

г. Хасково.
1888 год., 27-ий Мартъ. *Хр. Карапетковъ.*

БАЛЛАДА.

Часа би полунощь, всичко веч' спи,
В' небеса мѣсецъ давна блѣщи,
Трѣптѫтъ звѣздитѣ . . . вредъ тишина . . .
Тихъ само вѣтрецъ отъ Балканъ вѣй,
Ечи Витоша, Рила планина,
Кат' на веселба — люлѣй са, пѣй . . .

В' мигъ в' небесата промѣна стана:
Мраченъ облакъ надъ хоризонта виси,
Вѣтъръ забуча, снѣгъ завалѣ . . . и
Трѣщи Балкана грозно и страшно,
Трѣпти земята, скърцѫтъ дървья . . .
Студъ и мразъ . . . виялици . . . ужасно!

Мѣсецъ, звѣзди . . . вси са изгубиха,
В' полето вълци страшно завиха,
А тамъ гората — сé кънти, шуми;
Вѣтъра бучи, снѣга растé;
Пѣни са Искъръ, вълни си буйни
Бий в' брѣговетѣ, сърдитъ, ревé!

И срѣдъ тѣз' буйни стихийни борби,
Срѣдъ дъждъ, снѣгъ, виялици, вълни,
Срѣдъ тѣз' баири, срѣдъ тѣз' пръспи,
Земята тамъ са с' трѣсъкъ пукна,
И — чудо . . . калугеръ, с' вѫже на врата,
Изъ пукнатината с' шумъ искокна.

Digitized by Google

Кат' божи ангелъ, като сивъ соколъ,
Поглѣда гордо, гордо наокол' . . .
Тѣжко въздъхна: „Ахъ още спятъ“,
Каза в' ума си, „до кога Боже,
До кога сé тъй тѣ ще лѣжатъ,
В' туй робско, черно, кърваво ложе?!

Кого ощ' чакатъ . . . отъ кого помощь?“ . . .
И сърдитъ той, с' сила и мощь,
Изважда сабя и, като с' бѣсъ,
Екнува тамъ: „Смьрть или свобода!
Стани народе: настана часъ,
Върви вечъ напрѣдъ, противъ врага!

Доста си вече, доста търпѣлъ,
Мрѣлъ си в' позора, в' огънь в' жупелъ,
Прѣплѣщи сабя, нарами пушка,
Българино! . . . и ти си човѣкъ . . .
И на врага . . . като вихрушка . . .
Знаешъ ли? . . . захваща петий вѣкъ!

Върви! . . . Никому милость не давай,
Глупавъ е който казва: „прощавай“.
Тирану прошка? — никога, бий,
Смьрть за смьрть, за око двѣ . . .
Когото срѣщнешъ злодѣй — ти стрий,
Кой тиранъ видишъ — нека умре!“ . . .

Гърми той тамъ, вика съсъ гласъ,
Бий са в' гърдитѣ, трѣщи кат' бѣсъ;
Вика той къмъ България заспала,
Да ѭ разбуди отъ дълбокъ сънь;
Той мрѣ за нея, животъ си дава,
Салъ тя да не е в' робство, огънь.

Но никой гласъ му вече не слуша,
Спятъ юнацитѣ с' сънь вѣковенъ:
Едни в' полята, други в' Балкана,
Едни в' Влашка студена степь,
Бѣлградъ, Алексинецъ, Елада славна,
Адана, Дпарбекиръ, Стамбулъ, Халепъ . . .

А той сърдитъ, сѐ вика, гърми,
Но само глухо ечатъ долини;
Вика той пакъ, заповѣдва,
Обѣщава . . . „Пакъ нека мрѫ, —

Digitized by Google

Казва съсъ ядъ; на-ли то трѣбва,
Приемамъ всичко: въ огънь да вра;

Сто пѫти да ма кат' Христа распнѫтъ,
Или кат' Хуса ма изгорѫтъ;
Нека ма бѣсѫтъ, нека ма мѫчѫтъ,
Като Варвара, апостолъ Павелъ,
В' що щѫтъ тѣ нек' ма замѫчѫтъ:
В' пъкълъ, в' огънь . . . и като Авелъ!" . . .

А послѣ Левски, като духъ, хвръква
И на святия Вирслецъ застава,
И тамъ тѣ ставѫтъ двѣ сѣнки черни,
Два мѫченика, двѣ лица блѣдни,
И двама захващѫтъ пакъ сѫщи пѣсни,
Пакъ тѣз' възвания, тѣзи напѣви.

Нъ ето вече наближи зора,
Снѣга прѣстана, бѣлѣй са свода,
И тѣз' двѣ сѣнки, двѣ лица святи,
Скръбни тѫжовни, и тѣ блѣднѣѫтъ.
А кога деня вече просвѣти,
Нѣма ги . . .
Вече тѣ не живѣѫтъ! . . .

г. Пловдивъ.
1887 г., Октомврий.

Д. Жостовъ.

ОТЪ ВИТОША ДО РОДОПА.

(България, Румелия и Турция).

Пѫтни бѣлѣжки прѣзъ 1883 година.

(Продължение отъ III книга).

---

25 Юний.

(Вѣтренъ. — До Бошуля. — Бошуля. — Разочарования ханджия отъ новото положение. — Изсъхналитѣ върби. — Нещастенъ опълченецъ. — Отъ Бошуля до Пазарджикъ. — Пазарджикъ. — Заминуване къмъ Пловдивъ. — Орта-Ханъ. — Прѣспиване на открито поле).

Селото Вѣтренъ лѣжи на едно нанадолнище отъ двѣтѣ страни на Сарджкъ Дере, гдѣто Срѣдня Гора и Родопа са скопчѫватъ, на

Digitized by Google

самия пѫть отъ Т.-Пазарджикъ за София. Отстои 82 кил. отъ София, 27 отъ Ихтиманъ, 26 отъ Пазарджикъ и 61 отъ Пловдивъ. По разстоянието си отъ Пловдивъ, Вѣтренъ е първия конакъ на пѫтника, който тръгва съ талига отъ Пловдивъ; а като много пѫтници, особенно, пò-долнитѣ търговци и занаятчиитѣ, не искѫтъ да имѫтъ главоболия на Пловдивската и Пазарджишката станция, и вслѣдствие на това прѣдпочитѫтъ сухия пѫть, то Вѣтренъ ще си има значението съ своитѣ ханове, до дѣто желѣзницата са свърши отъ Бѣлово до София.

Вѣтренъ въ турскитѣ официални книжа са четеше *Хисарджикъ*. На много чисто-български села Турцитѣ едно врѣме сѫ промѣнили названията отъ български на турски, или по причина на нѣкакво забѣлѣжително събитие прѣзъ врѣме на завоюването, или за память на нѣкой завоеватель, или просто, за да дадѫтъ на страната турски характеръ. Това е испатилъ и Вѣтренъ, та е билъ прѣименуванъ на Хисарджикъ.

Въ турското врѣме Вѣтренъ е влизалъ въ състава на Пазарджишката каза, Пловдивски санджакъ. Бронлъ са е въ селата, наричаеми *Орта-Колу*[1]). Слѣдъ основаването на Румелия, Вѣтренъ влѣзе въ Ихтиманската околия, Пазарджишки департаментъ и до дѣто Ихтимана да отдѣлѫтъ отъ Княжеството и присъединѫтъ къмъ *Автономията*, Вѣтренъ са гордѣяше съ названието си приврѣменъ центръ на Ихтиманската околия и сѣдалище на околийското управление.

Вѣтренъ лѣжи, както са каза и пò-горѣ, между Родопа и Срѣдня-Гора. Голитѣ или полупрошарените рѣбра на послѣднята му сѫ присойка, а гориститѣ и прошарени съ букова и дѫбова гора рѣбра на първата му сѫ усойка. Вѣтренъ лѣжи токо-рѣчи на чъртата между горитѣ и полето, та затова и жителитѣ му не сѫ нито горци, нито поленци. Имѫтъ по нѣщо горско, имѫтъ по нѣщо и полско. Като такива, тѣ са ползувѫтъ съ добъръ поминъкъ; съ гората са улеснявѫтъ за скотовъдство, а съ полето за лозарство и земледѣлие; нъ като сѫ на пѫтя, тѣ въртѫтъ и нѣкаква търговия. Тѣ печелѫтъ и отъ това, че не ходѫтъ твърдѣ много на пазарищата да продавѫтъ произведенията си, или да купувѫтъ, каквото имъ трѣба. Онова, което имѫтъ за продань, харчѫтъ го на мѣстото си, а което имъ трѣба, докарвѫтъ имъ го. Когато имѫтъ нужда, тѣ ходѫтъ на Пазарджишкия пазарь. Въ Вѣтренъ развъждѫтъ много говѣда, овци, кози и свинье.

Спорѣдъ народоброението отъ 1880 год., въ Вѣтренъ има 444 кѫщи и тѣ сѫ пò-многото нови, тъй като прѣзъ врѣмето на Срѣдньо-Горското и Родопско въстание Вѣтренъ е горѣно отъ Турцитѣ. Пò-вечето отъ кѫщьята сѫ еднокатни, покрити съ керемиди и постлани съ прьсть. По нѣколко домакинства има въ една кѫща, та затова въ 444 кѫщи, прѣзъ 1880 год., сѫ са помѣщавали 527 домакинства. Жители е имало 2,729 души, отъ които 1,234 мѫжье и 1,362 жени; женитѣ прѣвишавѫтъ мѫжьетѣ съ 128 души, нъ разбира са, прѣзъ врѣмето на прѣброяването нѣколко отъ мѫжьетѣ сѫ биле солдати; на кѫща са падѫтъ по 6·14 души, а на домакинство по 5·17.

---

[1]) Захариевъ. Описание на Татаръ-Пазарджишката каза. Стр. 24.

Digitized by Google

Жителитѣ въ тая паланка са занимавѫтъ съ земледѣлие, скотовъдство и лазарство. Земята работиѫтъ по първобитния начинъ. Никакви машини не сѫ още въведени. На полската работа работиѫтъ мѫжьетѣ и женитѣ. Женитѣ, освенъ това, зимно врѣме работиѫтъ домашна работа. Прѣдѫтъ вълна и памукъ и ткаѫтъ аби и платна, за домашно употрѣбление.

Въ просвѣтително отношение, тѣ добрѣ отивѫтъ. За училището си много сѫ жьртвували, до като да го направиѫтъ, нъ женскитѣ си дѣца не сѫ наклонни да проваждѫтъ да са учѫтъ. Причината на послѣдното е лошото поведение на една учителка прѣзъ миналитѣ години. Грознитѣ впечатления, отъ едно нелѣпо дѣло на спомѣнатата учителка, мѫчно ще са истриѫтъ отъ памятьта на селянитѣ. Поради това тѣ съ отвръщание глѣдѫтъ на образованието на женский полъ. Подиръ освобожденнето, училището са нарѣди отъ трудолюбивия учитель, ученикъ отъ Самоковското Духовно училище, Г-на Н. Кръпчански. Прѣзъ тъзи година имаха 4 отдѣления и единъ классъ. Освенъ това, прѣзъ миналитѣ години бѣхѫ отишле по нѣколко ученика въ Пазарджикъ, Пловдивъ и София, за да слѣдвѫтъ отъ първий классъ нагорѣ, и за идѫщата учебна година пò-заможнитѣ селяни щѣха да проводиѫтъ свършившитѣ I классъ тѣхни синове да слѣдвѫтъ въ горѣказанитѣ градове, ако не сполучѫтъ да отвориѫтъ классъ въ училището.

Прѣзъ Срѣдньо-Горско-Родопското въстание, въ 1876 год., Вѣтренци сѫ зели живо участие. Тѣ заедно съ другитѣ села, около прохода до Траяновитѣ врата, сѫ биле заели прохода и изсѣкли телеграфнитѣ дирези, дъникитѣ на които и до днесъ още личѫтъ полузаровени въ земята. Вѣтренъ е билъ изгоренъ отъ турски войски, които подъ прѣдводителството на Хасанъ-Паша, бѣхѫ приведени отъ София за да пробиѫтъ пѫть и възстановиѫтъ прѣкѫснатитѣ отъ въстанницитѣ сношения между София и Пазарджикъ. Прѣзъ врѣмето на Срьбско-Турската война Вѣтренци сѫ биле изложени на немилостьта на безбройни турски редовни и нередовни войски, и вслѣдствие на това тѣ сѫ биле отчаяни до крайность, толкова пò-вече, че Турцитѣ сѫ глѣдали на тѣхъ като на доказани комити, понеже сѫ биле въставали. Сѫщо и прѣзъ Русско-Турската война сѫ страдали отъ войски и баши-бозуци. Нѣколко пѫти сѫ бѣгали по горитѣ. Прѣзъ врѣмето на окупацията обаче, тѣзи хора си отвориха очитѣ. Запазенитѣ у тѣхъ вина, добитъци и разни храни скѫпо-скѫпо продали; отворили нови ханища и дюкяни за постоянно-минуѫщитѣ пѫтници, повдигнаха са малко-помалко, старитѣ рани излѣкуваха и сега са наслаждавѫтъ съ добъръ поминъкъ.

Нѣколко часа силомъ сме могли да спимъ въ хана, отъ дървеници. Сутриньта, още въ мрезгавина, ханджиитѣ забубутяха, завикаха и затропаха, та пропѫдиха съня ни. Другаря ни отъ Ясѫ-Кория още по зори исчезналъ. Той си заминалъ, безъ да ни са убади. Не можахме на сила пò-вече да спимъ и станахме.

Ханджийката ни свари кафе, а ханджията ни упѣче мѣсо. Закусихме и тръгнахме тъкмо тогава, когато слънцето бѣ са издигнало,

Digitized by Google

колкото чилѣшки бой. Излѣзохме отъ Вѣтренъ. Отъ селето слизаха къмъ полето жътвари и жътварки; други пъкъ, които бѣхѫ спали вънъ отъ селото, бѣхѫ захванали да работятъ и пѣяха. Ний пѫтувахме най-приятно посрѣдъ прошарени ниви; на всѣкѫдѣ радостни глъчки и викове. Хранитѣ бѣхѫ добри, нъ липсването на работници причиняваше тая врѣда, че на много мѣста зърната отъ класоветѣ капяха. Изселяването на Турцитѣ и промѣнението политическото и икономическото положение на Шопитѣ, лишаваше Пазарджикския департаментъ отъ нуждната работна сила. На всѣкѫдѣ имаше уплаквания за работници.

Шоссето отъ Вѣтренъ къмъ Бошуля бѣ пò-добрѣ направено. И тамъ имаше насипани трошени камьни, въ правилно наредени фигури, нъ нѣмаше голѣма нужда за поправки. Тукъ талигатата не ни трьсанигаше тъй, както отъ Траяновитѣ порти до Вѣтренъ. Глѣдахме и отъ двѣтѣ страни на шоссето млади върби насадени, но полуизсъхнали. Тѣ бѣхѫ поливани и вардени отъ пѫтнитѣ вардачи. При все това, можаше человѣкъ да са радва, че автономното правителство бѣ земало мѣрки за насадяването дървета покрай шоссетата, за да са пѫтува пò-леко и пò-приятно въ горѣщи врѣмена, каквото бѣ сегашното. Полека-лека часа на 10, прѣдъ пладнѣ, стигнахме въ с. Бошуля и слѣзохме въ дюкянчето на единъ старецъ, отдавна прѣселенъ тукъ отъ Скопие.

Селото Бошуля лѣжи отъ двѣтѣ страни на шоссето. Привързано е къмъ Пазарджикската околия. 13 километра е къмъ истокъ отъ Вѣтренъ, 14 къмъ западъ отъ Пазарджикъ; отстои 49 километра отъ Пловдивъ. Спорѣдъ народоброението отъ 1880 год. това село има 65 кѫщи, 123 домакинства, 419 души жители, отъ които 203 мѫжье и 216 жени. Училище имаха отворено въ 1880 год. Въ селото има много овощни дървета и върби и нѣколко кладенци за вода. Водата е тѣжка и блудкава.

Трѣбваше да си поотпочинемъ въ това село. Стареца ханджия ни прие добрѣ и сѣднахъ да си поприказвамъ съ него. Стареца не бѣ любитель на учението и съ прѣзрѣние глѣдаше къмъ всичко ново и нововъведено. Новия редъ на работитѣ не бѣ по гайдата му, защото младитѣ властували и земали голѣми заплати, а старитѣ биле отстранати на страна и никакъ не ги питали за нищо. Че правителственнитѣ работи отивали злѣ и че народната пара са харчила на вѣтъра, той ми приведе за доказателство новопосаденитѣ, около шоссето, изсъхнали върби. Расказа, че минало-годишния пазарджикски окр. инжинеръ Трънка билъ похарчилъ около 40 лири за върбитѣ отъ Вѣтренъ до Пазарджикъ, а послѣ ги оставилъ на произвола и изсъхнали. Накаралъ Трънка селянитѣ да ги полѣятъ нѣколко пѫти съ вода, но било напраздно. Върбитѣ изсъхнали. Стареца знаялъ, че тамъ върби нѣма да станѫтъ, защото помнялъ, че и въ турско врѣме ги садили и сушили, ала него не го слушали, когато напрѣдъ казвалъ да не си правѫтъ трудъ да ги садѫтъ. И тъй, „нашитѣ пари ги пръскѫтъ по вѣтъра *френскитѣ зулуме*“. Съ послѣдньото название стареца наричаше чужденцитѣ на тукашни служби, които наистина не

Digitized by Google

милѣкътъ ни най-малко народнитѣ пари и милліони левове опропастиха по поправка на мостоветѣ и шоссетата въ България.

Когато стареца приказваше за това, на дюкяна му дойде единъ простъ пѫтенъ кантониеръ, братъ на единъ богатъ, съ нѣколко кѫщи, адвокатъ въ София. Запознахъ са съ кантониера и захванахъ да го питамъ за едно друго. Той си уплакваше положението, създадено нему отъ человѣчески неправди и свѣтски суети. За вѣра и за народность той прѣзъ послѣднята война станалъ опълченецъ въ Влашко. Билъ са съ Турцитѣ въ Сърбия и България; билъ въ много боеве, раненъ нѣколко пѫти; немилостивата, спорѣдъ него, сждба го оставила живъ, само да страда слѣдъ освобождението и да са угорчава, като глѣда свѣтовнитѣ неправди и тѣглила. Слѣдъ мира, той са скиталъ двѣ години нагорѣ-надолу, и едвамъ тогава можалъ да получи служба кантониеръ съ по двѣ турски лири заплата на мѣсецъ. Забогатѣлия му, слѣдъ войната, братъ въ София не щѣлъ нито да го чуе, нито да го знае, като че ли една майка не ги е родила, като че ли богатството било само нему дадено да го събира. „Тъй е то“, — продължаваше той, — „едни са бихме и мрѣхме по бойнитѣ полета и гладувахме по Шипченскитѣ проходи, а други сега са наслаждавѫтъ съ свободата и богатството; ама дò ще врѣме, дà ще Господъ и намъ още единъ случай да си отмъстимъ на онези, които вмѣсто да ни наградѫтъ, оставиха ни да са скитаме по пѫтищата и да работимъ по съ 200 гроша на мѣсецъ. Нѣма свобода, нѣма човѣщина, нѣма братство“, — казваше той. — „Нѣма правда на тоя свѣтъ. Една майка ни е родила съ брата ни, и сега азъ гладувамъ и скърбѫ всѣки часъ, а братъ ми царски живѣе, за мене никакъ пе пита. Тъй е то. Бий са, послѣ гладувай“.

Дожалѣ ми тоя опълченецъ и поискахъ да го почерпя винце, но той ми смахна, че въ дюкяна на стареца нѣмало добро, затова ма заведе въ една кѫща, далечко отъ шоссето, дѣто продаваха найдобро вино. Тамъ заржчахъ, та ни спържиха яйца, донесоха ни чирози и добро вино. Поубѣдвахме съ опълченеца кантониеринъ, до гдѣто домакина ни приказваше за нѣкои приключения по Срѣдньо-Горското възстание. Като пийнахме винце — и инъкъ и не можеше да бѫде, защото въ селото нѣма добра вода за пияние — опълченеца кантониеринъ са развълнува още пò-вече. Той са сърдяше и на румелийското правителство, за дѣто то на опълченцитѣ давало служби само по пѫтищата и освенъ чѐ ги обиждало съ нищожната заплата 2 лири турски, но ги унижавало още съ това, че ги накарвало да поправлявѫтъ сами развалениτѣ шоссета. Разбира са, това са видяше прѣтѣжко на опълченцитѣ, отъ които пò-голѣмата часть сѫ мислили, пъкъ и сега мислѫтъ, че тѣмъ е принадлѣжало да управлявѫтъ България и да занемѫтъ всичкитѣ постове, а не на готовановцитѣ пришълци изъ разнитѣ страни на свободна и несвободна България, които прѣзъ врѣме на възстанията и войнитѣ сѫ биле или нерѣзани турци, или сѫ са казвали власи, русси или гърци. Наистина, притѣзанията на комититѣ и опълченцитѣ сѫ голѣми, ала и безобразието на пришълцитѣ готовановци и кокалановци не е малко. Както въ Княжеството, тъй

Digitized by Google

и въ Румелия поне по-долни служби като писарски, жандарски, разсилнически и надзорнически можаха да са повѣрятъ на комити и опълченци, но готовановцитѣ пришълци сѫ прѣдпочитали да ги даватъ на свои роднини и приятели. Не по-съвѣстно сѫ постѫпвали и постѫпватъ и дошлитѣ изъ Европа съ по единъ парцалъ диплома въ пазуха юристи — правници. И тѣ глѣдатъ по-вече на роднинитѣ и приятелитѣ си, отъ колкото на заслужилитѣ хора, защото послѣднитѣ не искатъ да имъ са покланятъ и да отдаватъ почетъ на кюнцитѣ, гантитѣ и крилата имъ, купувани съ сиромашки потъ. Ако са впустнемъ по-дълбоко въ тия нѣща, ще отидемъ на дълго и на широко, за това по-добрѣ ще бѫде да дойдемъ на прѣдмѣта си.

Най-подиръ, при съчувственната раздѣла опълченеца кантониеринъ ма помоли да убѣдя брата му въ София, да му проводи 200—300 гроша, за да си исплати борча въ Бошуля, и да може да дойде въ София, дѣто да походатайствувамъ въ Строителното Отдѣление при Министерството на Общитѣ Сгради, за да са приеме за пѫтенъ надзиратель въ Княжеството. Азъ му са обѣщахъ, че като са върна въ София, ще са потрудя и за едното и за другото, но не му дадохъ твърда надѣжда, защото братъ му не е друго, освенъ звѣръ въ человѣчески образъ, а да правя прѣпоржка прѣдъ Строителното Отдѣление, менъ са не падаше отъ безбройнитѣ кокалановци, грозановци и облизановци. Азъ го помолихъ, щото на връщанието ми за София, кѫдѣ Илинъ-день, пакъ да са видимъ въ Бошуля, въ случай че не са върна прѣзъ Златица или Самоковъ. Опростихме са.

Тръгнахме съ дружината за Пазарджикъ, до гдѣто ни оставаха 14 километра пѫть. Шоссето къмъ Пазарджикъ бѣ въ много добро положение, само че насаденитѣ, отъ бившия окр. инжинеръ Трънка, върби по странитѣ на шоссето бѣхѫ изсъхнали и правяха на пѫтника неприятно впечатление при такава нестърпима горѣщина. Самъ Трънка би почувствувалъ тая неприятность и би исхарчилъ още нѣколко десетини лири, грѣшни български автономски пари, за да искорени изсъхналитѣ върби, нъ го нѣмаше вече въ Румелия, въ Пазарджикския департаментъ; той бѣ отишелъ, повиканъ отъ Директора на Строит. Отдѣление, Михаиловича, въ Княжеството; а пакъ замѣстника му, българинъ инжинеринъ П. Н., като че нарочно бѣ оставилъ да стърчатъ по шоссето изсъхналитѣ върби, за да вижда българския свѣтъ, за какво са харчатъ сиромашкитѣ пари.

И тукъ жътвата бѣ прѣизобилна, нъ за работници имаше нужда. Миозина земледѣлци ни са уплакваха, че слугитѣ и ратаитѣ имъ избѣгали тъкмо тогава, когато настанала жътвата.

Слѣдвахме пѫтя си. Жегата бѣ нестърпима. Отъ селото дори до Пазарджикъ нѣма нигдѣ сладка вода. Минахме намалѣлата Тополница, наглѣдахме са на гордо издигающитѣ са отъ дѣсно величественни Родопи, очьртанието на които въ пладнинско врѣме ни прѣдставлява тъмно-синя панорама. Въ $1/^{1}_{2}$ часа влѣзохме въ Татаръ-Пазарджикъ, гдѣто дружината ни са раздѣли.

Пазарджикъ лѣжи на западния край на тракийското поле. Отстои 36 кил. отъ Пловдивъ, 106 отъ София, 64 отъ българско-ру-

Digitized by Google

мелийската граница, 20 отъ Голѣмо Конаре, 15 отъ Пѣщера, 42 отъ Панагюрище, 172 кил. отъ турско-румелийската граница при Харманли. Тоя градъ, основанъ отъ султанъ Баязида II въ 1485 год. и населенъ съ Акъ-Кермански татари на мѣстото до р. Марица, гдѣто околнитѣ села са събирали на *пазаръ*[1]), нарѣченъ е Татаръ-Пазарджикъ. Околнитѣ села, та че и много други далечъ лежащи отъ Пазарджикъ, зовжтъ този градъ и до сега съ името *Пазаръ*.

Споредъ Захариева, слѣдъ основаването на града, управлението или владѣнието му е било повѣрено на татарския главатарь Сарх-Хана, който като започналъ да прави злоупотрѣбления, татаритѣ ги убили нощно врѣме въ сѣдалището му Загорово, прѣименувано въ честь на Хана Сарх-Ханъ-Бей-Кьой (днешното Саранъ-Бей). Това било причина, че правителството, за да обуздае татаритѣ, населило въ града турци отъ околнитѣ новозаселени турски села, а управлението било прѣдадѣно на Пловдивския управитель. Въ 1492 год. билъ исправленъ особенъ управитель, а чакъ около края на 16-то столѣтие нуждата извикала да са заселжтъ въ града и българи занаятчии. Подиръ това, турцитѣ и татаритѣ постоянно са намалявали, по причина на войнитѣ и моритѣ, и нови прѣселенци християни прѣкупували кжщята имъ, така щото въ 1715 год. прѣправили старата си черквица на голѣма черква, съ митрополия до нея.

Въ 1870 год. Пазарджикъ е ималъ 33 махали: 18 турски, 12 български и 3 цигански. Въ всичкитѣ махали е имало 3,420 кжщи (1,000 тур., 2,000 бълг., 20 ермески, 300 евр. и 100 циг.) съ 12,365 д. мжжки жители (3,500 турци, 7,000 българи, 30 заселени цинцари, 15 врѣменно-проживающи цинцари, 320 ермеици, 200 евреи, и 300 цигани). Когато Европейска Турция е била раздѣлена на вилаети, санджаци и кази, Пазарджикъ е билъ направенъ срѣдище на една каза съ негово име и административно е билъ привързанъ къмъ Пловдивския санджакъ или пашалжкъ. Пазарджикската каза е имала доста широки граници. На истокъ отъ града, тя са е простирала 4 часа по полето до селата Цаланица, Палатово, Ржжево-Конаре; къмъ юго-истокъ са е простирала по течението на р. Вжча, отъ втичането ѝ въ Марица до самитѣ ѝ извори; къмъ югъ границата е прѣскачала водораздѣла на Марица и Мѣста, прѣхвърляла са е оттатъкъ въ долината на Мѣста, като е обѣмала отъ кращето Доспадъ селата: Деспотово, Барутинъ, Чавдарлж, Касжклж и Иланджа; къмъ западъ границата са е простирала близо до Трояновитѣ врата или Маркови кули, както ги нарича околното население, а къмъ сѣверъ до Стара Планина. Граничила е съ Пловдивската и Неврокопската каза, съ Разложската нахия, съ Самоковската каза, съ Ихтиманската нахия, и съ Златишката каза. Въ цѣлата каза, безъ града, е имало 112 села: 67 бълг., 33 тур. и 12 смѣсени (помашкитѣ села въ Чепина и Доспатъ сж причислени въ турскитѣ), съ 41,360 д. мжж. жители (8,175 турци, 32,145 бълг., 1,000 заселени цигани и 50 цин-

[1]) Захариевъ. Описание на Т.-Пазарджикската каза. 41.

Digitized by Google

цари). Българитѣ отъ мохамеданското вѣроисповѣдание влизѫтъ въ турцитѣ, а скитающитѣ са цигани не биле броени.

Освенъ града, казата е била распрѣдѣлена на 3 *кола* или участъка: Яка-Колу, Орта-Колу и Отлукъ-Кьой-Колу. Първия е обнемалъ Родопскитѣ и приполскитѣ й села и е ималъ за срѣдище Пѣщера; втория — полскитѣ и въ прѣдгорията на Срѣдня-Гора села, съ сѣдалище Вѣтренъ; третий — Срѣдньо-Горскитѣ села, съ сѣдалище Панагюрище [1]).

Подиръ освобождението ни, когато България бѣ раздѣлена на петь части, Пазарджикската каза впадна въ западната часть на Източна Румелия и съставляваше едно отъ 6-тѣхъ окржжия. Границитѣ на бившата каза са промѣниха. Доспатскитѣ села, отвѫдъ водораздѣла на Марица и Мѣста, спорѣдъ опрѣдѣлението на Берлинския Конгресъ, останаха на Турция и са присъединиха къмъ съсѣдната Неврокопска каза; ала пъкъ, отъ друга страна, новото Пазарджикско окржжие бѣ разширено отъ къмъ западъ: Ихтиманската нахия отъ Самоковската каза (Софийски санджакъ) бѣ присъединена къмъ Пазарджикъ; тъй сѫщо и нѣколко Самоковски села бѣхѫ усѫдени да съставлявѫтъ часть отъ Източна Румелия и да уголѣмѫтъ Пазарджикското окржжие. Присъединено бѣ къмъ туй окржжие и часть отъ Коюнь-Тепеската нахия, Пловдивска каза.

Спорѣдъ статистиката отъ 1880 год., Пазарджикското окржжие има 5 града (Пазарджикъ, Ихтиманъ, Пѣщера, Панагюрище и Копривщица), 128 села, распрѣдѣлени на 5 околии съ имената на градоветѣ. Пазарджикската околия има 51 села, пò-вечето въ полето; Ихтиманската —23 села, пръснати по Срѣдньо-Горскитѣ бърда и въ Костенското поле; Пѣщерската — 26 села въ Родопитѣ. (Въ това число не влизѫтъ четиритѣ Родопски села; Дьовленъ, Кара-Булакъ, Наиплие и Селча, които спорѣдъ Берлинский Конгресъ принадлѣжѫтъ на Ист. Румелия и спорѣдъ първото админ. распрѣдѣление на тая послѣднята, съставляваха часть отъ Пѣщерската околия, а и до сега не сѫ завзети отъ румелийското управление). Панагюрската има 20, села распръснати изъ Срѣдня-Гора, и Копривщенската 8 села въ Срѣдня-Гора. Въ цѣлия окржгъ е имало въ 20,350 кѫщи 25,217 домакинства, съ 117,063 д. ж., отъ които 96,425 (48,655 м., 47,770 ж.), българи, 14,898 (7,226 м., 7,672 ж.) турци, 676 (360 м., 316 ж.) гърци, 3,487 (1,703 м., 1,784 ж.) цигани, 152 (79 м., 73 ж.) ерменци и 1,112 (550 м., 562 ж.) евреи. Тукъ трѣбва да са забѣлѣжи, че жителитѣ отъ 8 помашки села въ Пѣщерската околия, а именно жителитѣ отъ селата: Осеново, Форцово, Дорково, Баня, Костандово, Ракитово, Лѫжанье и Корово — сѫ вкарани въ числото на турцитѣ. Въ тѣзи села е имало 5,772 д. жит., която цифра като снемемъ отъ числото на турцитѣ и добавимъ къмъ онова на българитѣ, ще намѣримъ, че въ сегашния Пазарджикски окржгъ има 102,197 д. българи и само 9,126 д. турци.

Само Пазарджикъ има 2,110 кѫщи, 2,974 домак., съ 14,380 д. ж., отъ които 8,405 (4,130 м., 4,275 ж.) сѫ българи, 3,129

[1]) Захариевъ. Описание на Т.-Пазарджикската каза. 25. 40—44.

Digitized by Google

(1,766 м., 1,363 ж.) турци, 335 (187 м., 148 ж.) гърци [1]), 522 (257 м., 265 ж.) циг., 152 (79 м., 73 ж.) ерменци и 1,112 (550 м., 562 ж.) евреи. Въ това число влизятъ 160 домак., съ 725 (367 м., 358 ж.) ж. българи бѣжанци отъ Одринската область, (Узунъ-Кюприйско[2]).

Както са каза и по-горѣ, слѣдъ убиването на първия Пазарджикски управитель, Сарх.-Ханъ-Бей, управлението на Пазарджикъ и околностьта му било повѣрено на Пловдивский управитель, а спахиитѣ събирали десятъкъ отъ произведенията. Наслѣдницитѣ на особенно назначений въ 1492 год. управитель Шатхръ-Ага сж управлявали краището до заминуването прѣзъ Пазарджикъ на султанъ Мохамеда IV, който отнелъ властьта отъ Шатхровцитѣ и ж прѣдалъ на нѣкой си търговецъ отъ Азия, Кавановоглу, съ условие да плаща 350,000 гроша годишнина на царщината. Потомцитѣ на Кавановоглу подъ име на деребеювци, войводи и аяни сж управлявали Пазарджикско до 1840 год. [3]). Ала и отъ това врѣме сѣтнѣ тѣ сж играли важна роль при управлението, имали сж роднински връзки съ Софийскитѣ и Пловдивскитѣ беюве. Завладѣли сж доста земи по полето, а съ честото си посѣщаване на минералнитѣ бани въ Чепинскитѣ села, тѣ сж ги биле уредили за *хаирять* и сж закоренили такъвъ мохамедански фанатизмъ между Помацитѣ въ краището Чепино, щото на-да-ли би са намѣрило другадѣ такова фанатическо население. Великолѣпнитѣ конаци на Кавановолларъ, ако и укапали, сж свидѣтелствували за голѣмството и славата на притѣжателитѣ имъ.

Прѣзъ врѣмето на Срѣдньо-Горско-Родопското възстание, въ 1876 год., единъ отъ потомцитѣ на Кавановъ-оглу е игралъ доста приятна за него роль. Той е завелъ тогава писменни сношения съ голѣмцитѣ помаци отъ Родопскитѣ краища Чепино и Доспатъ, съставни части отъ Пазарджикската каза, далъ е заповѣди отъ името на правителството, да са подигнятъ всичкитѣ помаци и да забиколятъ възстаналия Батакъ. Бързи и точни испълнители на неговитѣ фанатически и безчеловѣчни заповѣди сж биле Дорковалията Мехмедъ-Ага отъ Чепино и Барутлията или Доспатлията Ахмедъ-Ага. Въ една помашка пѣсень, въ която са описва подробно Баташкото възстание и опустошение [4]) е казано на едно мѣсто, че Чепинскитѣ помаци, като нѣмали достатъчно оржжия, за да са въоружятъ, събрали са въ с. Баня и

„Напѝсаха ле голѣмъ фермàнъ,
Юдариха ле мюхюрету,
Юдàриха си ле сѝчки сѐла,

---

[1]) Тѣ сж по-многото цинцари, въ благороднитѣ румелийски управници въ щедростьта си да правятъ по-голѣми отстжпки на турцитѣ и гърцитѣ, за които Органъ. Уставъ изрично прѣдвиждаше нѣкакви правдини, сж писвали цинцаритѣ за гърци, а помацитѣ за турци.

[2]) Официална статистика на Ист.-Румелийското население. Пловдивъ 1880 год.

[3]) Захариевъ. Описание на Т.-Пазарджикската каза. 42, 53.

[4]) Тая пѣсень има до 800 стиха. Съставили сж ж двама помаци-пѣснопойци отъ с. Баня (Чепинско), нѣколко дена слѣдъ клането.

Digitized by Google

Сички сѐла ле мюхюрету,
Да си дѝйдатъ ле царски пушки,
Царски пушки ле и жапанѐ,
Да си идемъ ле по Батѝчку.
Че си нематъ ле Баняньету,
Баняньету ле цигањету,
Нематъ си леле ниту пушки,
Ниту пушки ле, ни пищолье.
Книга ютишла леле ду Яли-Бей[1])
Да испрати ле, царски пушки,
Царски пушки ле, жапанѐ“ . . . . .
. . . . . .

И послѣ въ пѣсеньта са расправя, по колко товара пушки и жапане биле испратени на всѣко едно отъ Чепинскитѣ села, които заедно съ Доспатскитѣ опустошиха Батакъ.

Прѣзъ врѣмето пакъ на възстанието, пò-голѣма часть отъ което бѣ въ Пазарджикската каза, Пазарджикъ бѣше центръ, отъ гдѣто са даваха заповѣди за потушаването му. Тукъ най-напрѣдъ чрѣзъ българи прѣдатели са е усѣтило турското правителство за сѫществующий заговоръ; отъ тукъ сѫ са испроводили съглѣдатели къмъ Срѣвия-Гора и прѣзъ тукъ сѫ минували башибозушкитѣ въоружени чети за къмъ възстаналитѣ мѣстности. Послѣ, при и слѣдъ потушаването на възстанието, тукашнитѣ тъмници сѫ били прѣпълнени съ изловени въ възстаналитѣ мѣстности мѫже, жени и дѣца, та че слѣдъ нѣколкодневни мѫчения и истязавания сѫ прѣпращани, боси и навързани по нѣколко души, въ Пловдивъ. Всичкитѣ българи първенци и учители отъ града сѫ карани за сѫдба прѣдъ особенно съставения Воененъ Сѫдъ въ Пловдивъ и отъ тамъ сѫ проваждани на заточение въ разнитѣ градища на Мала-Азия.

Прѣзъ врѣмето на освободителната война, Пазарджикъ пострада. Единъ часть отъ града подпалили и изгорили турскитѣ войски при оттѣглюването си, а голѣма часть и то турскитѣ махали сѫ разрушени отъ русскитѣ войски и отъ ужесточенитѣ българи изъ Пазарджикската околность. Русситѣ сѫ развалями турскитѣ кѫщя, за да са сдобиятъ съ огрѣвъ прѣзъ лютата зима, а българитѣ сѫ удовлетворявали чувството на отмъщението.

Сега Пазарджикъ има още видъ на полуразрушенъ градъ. Пò-многото отъ турцитѣ, що са върнаха отъ бѣгството, не можаха да са стърпятъ да останѫтъ и съзиджтъ нови жилища върху пепелищата и грамадитѣ на старитѣ имъ конаци, хареми, градини и дюкяни, но продадоха на българитѣ и полскитѣ си недвижими имущества за долня цѣна, та че вторично отидоха въ Македония и Азия, обладани отъ суевѣрното утѣшение, че мохамеданството е испълнило опрѣдѣленитѣ му отъ Аллаха денье за прѣбиване въ България. Останалитѣ турци, пò-многото земледѣлци, търговци и занаятчии, съ притѣснени сърдца прѣминувѫтъ днитѣ си. Името на областьта „Шаркѫ Румелия“ и Орга-

[1]) Тукъ е думата за Каванозъ-оглу Али Бей.

Digitized by Google

нический ѝ Уставъ пъленъ съ неприспособими правдини за меншествата турско и грьцко, не имъ пълнѭтъ очитѣ, ако и турский язикъ да са употрѣбява и въ правителственнитѣ учреждения. Не могѫтъ мюслюманитѣ да са задоволѭтъ отъ новото положение на работитѣ, та за това често са хранѭтъ въ кахвенетата съ нарочно пущани праздни слухове, какво въ недалечно бѫдѫще султана съ божията помощь щѣлъ билъ изново да распространи властьта си дори до историческата р. Дунавъ. И тогава всичкитѣ джамии съ гордо издигающитѣ са минарета, щѣли да са възобновѭтъ и прѣобърнѫтъ отъ разни складове на *ибаретъ ерлери* (богуслужебни мѣста).

Нѣколко нови сгради, по новъ кроежъ, личѫтъ тукъ-тамѣ между грознитѣ развалини. Това сѫ нови кѫщья и дюкяни, съзидени отъ по̀-заможни българи. Градския съвѣтъ тоже полага усилия за поправяние и расширочавание на улицитѣ. Окрѫжния съвѣтъ е построилъ, близо до едни турски конаци, една много углядна сграда за укрѫжно училище. Правителственнитѣ учреждения сѫ намѣстени въ стария турски конакъ — ако са не лѫжа, кѫщата на Каванозъ-оглу — и въ нѣкои по̀-голѣми кѫщья, съ наемъ.

Источно-Румелийско управление не е още зело подъ управлението си всичката территория на Пазарджикский окрѫгъ. Отъ Пѣщерската околия селата: Дьовленъ, Кара-Булакъ, Наиплие и Селча и голѣма часть колибаци отъ краището Бабекъ[1]), що спадѫтъ отъ самъ турско-румелийската граница, не припознавѫтъ още румелийското правителство. За 4-тѣ села правителството знае, водило е прѣговори съ Портата, Гл. Управитель е ходатайствувалъ прѣдъ посланницитѣ на Великитѣ сили въ Цариградъ, една правителственна експедиция на чело на Пазарджикския окр. управитель, Ив. Найденова, е испращана да ги взема, даже една депутация отъ едно село е дохождала да са моли въ Пазарджикъ и Пловдивъ да са занеме селото имъ отъ румелийското правителство, та да са отървѫтъ сиромаситѣ отъ голѣмскитѣ своеволия и беззакония; нъ за колибацитѣ отъ краището Бабекъ, правителството едвамъ ли знае, че сѫ въ земя румелийска; а пъкъ не сѫ малко жители. Имало, казвѫтъ, до 2,500 домакинста. Всичкитѣ тѣзи непокорни — както ги нарича населението — или непрѣдадени — както ги наричѫтъ управляющитѣ Румелия — села и колибици отъ Пѣщерската околия, по най-южното краище на Пазарджикския окрѫгъ, съставлявѫтъ за сега часть отъ Помашката Родопска Република, учредена и управлявана отъ прочутия българинъ мохамеданецъ, Тѫмрѫчлията Ахмедъ-Ага.

Пазарджикъ е земледѣлчески градъ. Около-връстъ на града е само хармани и градини за зеленчуци. Пьрвитѣ зеленчуци въ София са докарвѫтъ отъ Пазарджикъ. Сега града има и колко-годѣ търговско значение като пристанище на стокитѣ, що идѫтъ по румелийската желѣзница за София. Освенъ това Пазарджикската желѣзнична станция е и най-ближната желѣзнична станция на градоветѣ София, Кюстендилъ, Дупница, Самоковъ и Ихтиманъ. Нъ търговцитѣ прѣдви-

[1]) Това краище спада между краищата *Ченино, Доспатъ* и *Разлогъ*.

Digitized by Google

ждѫтъ неминуимо пропадание на тоя градъ, слѣдъ построяванието на желѣзницата отъ Бѣлово нагорѣ.

Слѣдъ тия кратки бѣлѣжки за Пазарджикъ, да слѣдваме пѫтуванието си. По-вече засилени отъ дългата почивка, въ $4^1/_2$ ч. тръгнахме за Пловдивъ по шоссето. По пѫтя нѣщаше нищо забѣлѣжително. Пакъ жътва, косидба и прѣкарване сѣна. На 15-й или 16-й километръ са бѣлѣхѫ отъ лѣво на шоссето малки памятници за погиналитѣ руски войници; а отъ дѣсно старославнитѣ Родопи ту са издигѫтъ, ту са снишавѫтъ съ тьмносиникавитѣ си върхове. Още малко вървение и ще започнѫтъ да са виждѫтъ по-познати мене очьртания на Родопскитѣ прѣдгория. Съединямъ Бѣло-Черквинската планина и сѣверо-източната ѝ отрѫга Кара-Мандра, която, отъ *Юрючката Поляна* надъ помашкото село *Ени-Кьой*, са протака въ източна посока и са спуска постьпенно въ полето, та образува хубавитѣ поли, по които лѣжѫтъ селата Ени-Кьой, Ново-Селъ, Изворъ, Марково, Бѣлащица, Куклень, Воденъ и Станимака, а горѣ на височината му сѫ расположени романтичното Яврово и вглѫбнатото въ една падѫна, обърната къмъ югъ, Лясково.

На половината на пѫтя отъ Пазарджикъ до Пловдивъ, близо до Цалапица, има ханче наземано *Орта-Ханъ*. Тамъ малко са поотморихме, защото и малко врѣме оставаше до вечерьта. При всичкото ни настоявание да стигнемъ вечерьта въ Пловдивъ, спорѣдъ свързаното въ София условие, талигаритѣ сториха инать и не рачиха да бързѫтъ; тъй щото, трѣбваше да са спи на отворено поле, 10 кил. до Пловдивъ. За да оправдаѫтъ талигаритѣ закъсняванието и оставанието на полето, единъ отъ тѣхъ скрилъ каишка си подъ сѣното въ колата, каза, че го испустналъ въ пѫть и са върща до 1 часъ назадъ, за да го търси. И той са върна въ мрѣкнало. Братъ му го чакаше на една поляна до самата р. Марица. Право казва народната пословица: „Да та пази Господь отъ българинъ погърченъ и отъ грькъ потурченъ. Азъ прѣспахъ на една талига, до брѣга на тихошумящата Марица.

(Слѣдва).

ПИСМА

за

Издирването на корѣнитѣ и законитѣ въ Български язикъ.

ПИСМО IV.

За правописанието.

При разглѣжданието на мѣстоименията, ний са запрѣхме въ прѣдидѫщето писмо съ свършванието на първото лице

Digitized by Google

само въ единственното число, сега да прѣминемъ на второто лице и тъй да вървимъ, до гдѣ разглѣдаме и тритѣ лица отъ единственното ч., че послѣ ще прѣминемъ на множественното и т. н.

На второто лице, днесъ по новото неправилно правописание, му пишемъ именителния падежъ равенъ на дателния, т. е., пишемъ го *ти*.

До прѣди 16—17 години, ний това лице го пишахме *тъі*, т. е., пишахме го тъй, както сѫ го пишали нашитѣ почтенни пра-дѣди прѣди хиляда години, но именно въ горѣпомянатото врѣме са явихѫ нѣкои отъ нашитѣ учени, които писахѫ и доказвахѫ, че понеже *ерито* (ы) въ старо врѣме са изговаряло съ свой особенъ гласъ, нѣкакъ-си като днешното *ѫй*, а днесъ, понеже, дѣто трѣбва да са пише ери (ы), на старото си мѣсто, тоя старий гласъ не са чувалъ вече като *ѫй*, а са чувалъ само като *и*, т. е., *тъі* са чувало днесъ не като *тѫй*, а просто като *ти*, за това, за по-лесно писание и улеснение на слѣпитѣ неуки, да са махне отъ нашата азбука. И, като намѣриха слѣпи подражатели и послѣдователи, изхвърлихѫ го отъ нашата свята азбука и го замѣнихѫ съ *и*, като помислиха, че съ това направихѫ много голѣма услуга на нашата книжнина, язикъ и ученици. Тъй щото, сега ученици, като срѣщнѫтъ тая буква въ нашитѣ печатани книги до прѣди рѣченитѣ горѣ години, въ старитѣ черковни книги и въ русскитѣ, глѣдатъ ѣ като китайски знакъ и са питѫтъ: „какъ ли са чете това нѣщо?“

Какъ сѫ произнасяли нашитѣ пра-дѣди ерито (ъі), ний сега достовѣрно не знайми, защото старитѣ ни грамматики сѫ пропаднали. Да-ли сѫ го произнасяли дѣйствително като *ѫй* или като *йі*, на което ни навожда да мислимъ ерито, което е писано съ малъкъ еръ (ы), или пъкъ сѫ го произнасяли нѣкакъ-си като *и*, като са въспирали малко гласа си надъ ера (ъ), като напримѣръ *т'и*, пакъ не можемъ да утвърдяваме. Нъ понеже ера (ъ), като са намѣрва въ срѣдата между *т* и *і* (тъі), може и въ тоя случай, да са е изговарялъ, както са изговаря и до днесъ, кога е въ срѣдата на думитѣ, или кога е между двѣ букви, то сигурно може да са помисли, че ерито (ъі) са е изговаряло като днешното *ѫй*, както са произнася въ думитѣ: *гѫйтанъ, сѫизволение, сѫйганлѫкъ, бѫйганлѫкъ, мѫймуна,*

Digitized by Google

ѭйма и т. н., както са е завардило това произношение, само по-дебело, и въ московското нарѣчие.

Има едно нѣщо, което ще ни упѫти въ правия пѫть и ще ни изведе отъ всѣко съмнѣние на отвореното поле, а това нѣщо е, че гласа на ерито (ъі) са е завардилъ още живъ въ устата на народа ни, а именно, той са е завардилъ *въ Шуменъ, въ околностьта му и въ нѣкои Добруджански български села* и са чува, както са чува еръ (ъ) и *и* (і) кога е въ срѣдата на думитѣ, както спомѣнахме и горѣ. Който са съмнѣва въ това, нека отиде на мѣстото и да са вслушва въ говора на народа, и ще го чуй въ: *нѕій, вѕій, сиатъія, кадъія, давъія* и д. м.

А това нѣщо ни напомня, че подпълването на грьцката азбука съ онія букви, които е измислилъ Св. Кирилъ по свойството на българскѫта рѣчь, е станало *именно въ Прѣславъ*.

Сега, азъ мисльѫ, не ни остава никакво двоумение, какъ са е произнасяло ерито (ъі), защо именно за този гласъ сѫ употрѣбили неговитѣ изобрѣтатели еръ и *и* (ъ+і), а не сѫ употрѣбили друга нѣкоя буква, или нѣкоя съ нѣкой бѣлѣгъ отъ сѫществуѭщитѣ букви, или пъкъ защо не сѫ измислили съвсѣмъ нѣкоя нова, са явява отворенъ въпросъ. Този въпросъ са рѣшава, азъ мисля съ това, че ерито (ъі) е измислено не като сложна особна буква, както ѣ, ѭ, ѣ, а си е просто еръ (ъ) *и при него са туря и (і)*, както това правимъ и днесъ въ думата въйвода и др.; нъ понеже са е правило, както сьмъ спомѣнувалъ и другий пѫть, икономия за мѣстото, тѣ, вмѣсто голѣмото и (и), което безъ съмнѣние залава по-вече мѣсто, писали сѫ само едната чьрта отъ него и надъ нея турвали или една точка, или двѣ, съ което сѫ показвали, че тая една половинка отъ голѣмото *и* трѣбва да са чете двойна, т. е. малкото и (і) да са повтаря два пѫти (і+і), или, просто да кажемъ, да са чете като голѣмото *и* [1]), съ кратка, щото, когато са е писало въ множественното число, то, *за да са заварди и единственното, писали сѫ единственното съ ера му заедно и до него сѫ додавали още и и (і), което е показвало множественното*, т. е. показвало е, че, освенъ

[1]) Най-вѣроятно е, че ерито (ъі) са е произнасяло като *еръ* и *й* като апостолъ — апостолъй, домъ — домъй, което са чува и днесъ, като: пьнь — пьный, учитель — учитель, кукиль — кукильй, при малкий еръ (ь). Днешния съѣзъ *тзй* най-ясно ни показва произношението на ерито.

Digitized by Google

една, има още *и*, или освенъ една има още други, или има *и*. Тъй, напримѣръ, *дворъ*, кога сѫ го писали въ множественното му число, давали му само едно *и* (і) и то естественно си е ставало множественно, както си става и сега, напр. *дворъ—дворьі*, само ний днесъ съ новото си правописание усакатяваме рѣчитѣ, като изхвърлями ера (ъ), който показва единственното число и пишемъ само *и*—то (и) — дворъ — двори, вмѣсто *дворьі* или *дворьй*. А това показва, че нашитѣ прадѣди сѫ знаяли много по-добрѣ, по-правилно и по-фонетически езика ни, отъ колкото ний сега го знаймі, при всичкитѣ улеснения, съ които можемъ да са ползуваме.

И тъй второто лице въ старо врѣме са е писало *тьі*, писахме го и ний прѣди 18 години, и сега сме го напустнали, защото са исхвърли ерито и вмѣсто да пишемъ именителния му падежъ *тьі*, както си е било, пишемъ му дателния падежъ и казваме, че *това е именителенъ падежъ!* А това ще рѣче при очи да са приструваш на слѣпецъ и да са показваш прѣдъ хората нарочно и лукаво, като Шопитѣ, че си будала, само да та оставятъ на кефа ти. Нъ този кефъ и тѣзи наши глупави каприции дѣйствително най-послѣ ще ни направятъ будали и диванета, както вече сѫ направили младото поколѣние да глѣда ерито, като теле шерени врата. . .

При сичко, че человѣкъ има каприция, че като усѫди и хвърли нѣщо, каприцията не му позволява да го приѣмне пакъ назадъ, нъ кога го съумясѫтъ, че той е хвърлилъ драгоцѣнно нѣщо, азъ мислѭ, че ще бѫде по-доленъ и отъ слѣпецъ и отъ шопъ, да са не повърне и не земне хвърленото отъ несъзнание. А и когато го хвърляхѫ, да-ли са е помислило, че, съ това цѣнно нѣщо, ще са изгуби много и да-ли сѫ са попитали, и най-послѣ имали ли сѫ право да хвърлятъ онова достояние, което е завѣщано отъ пра-дѣди, вардило са хиляди години, прѣминало прѣзъ най-голѣмата опасность, исплавало и дошло на края, а ний го ритами на брѣга съ грѣшнитѣ си нозѣ и го удавями? . . . Азъ мислѭ, че сѣкий благоразуменъ человѣкъ ще са съгласи съ насъ и ще са върне да земне скѫпоцѣнното и полѣзното нѣщо, което сѫ хвърлили въ тинята дѣцата отъ несъзнание и, като го учисти, ще го тури пакъ на мѣстото му, да си испълнява пакъ прѣднята служба.

Прѣдставете си, че вий имате единъ златъ скѫпоцѣненъ часовникъ, когото сѫ ви завѣщали родителитѣ ви и вашитѣ ша-

Digitized by Google

лави-палави дѣца го зели да го разглѣдвѫтъ, да му са нарадвѫтъ и, като го отваряли и затваряли, видѣли, че на него има три стрѣлки: едната, що показва секундитѣ, другата—минутитѣ, а третята—днитѣ на мѣсеца. Дѣцата си помислили, че едната, именно тая, що показва секундитѣ, трѣбва да е излишна и, като ѭ счели за непотрѣбна, за да ви направѭтъ услуга, за което може да сѫ са надѣвали и даже за похвала, извадили ѭ и, като си играли съ нея, истървали ѭ и ѭ загубили. Вашитѣ слугини навивали часовника, той цькалъ, нъ не прѣглѣдвали, че му липсува едната стрѣлка, защото и тѣ до толкова разбирали: тѣ чували, че, като го навиѭтъ, върви и цька и мисляли, че тъй може да си е билъ отъ край.

Дохождате вий и искате да видите какъ върви часовника и, като са взирате, съглѣждате, че едната му стрѣлка ѭ нѣма . . . Питате дѣ е стрѣлката? отговарѭтъ ви, че той си е тъй отдавна . . . Най-послѣ вий са научавате, че дѣцата го пипали и тѣ извадили стрѣлката, нъ дѣ е сега не знаѭтъ, а пъкъ никой не може да ви направи такава стрѣлка . . . И вий карате часовника си безъ секундарна стрѣлка и за секундитѣ на прѣумица си прѣдполагате, нъ сигурно и точно никога не можите да опрѣдѣлите и да покажите, ако ви попитѭтъ, коя секунда е сега — съ една рѣчь вий носите сакатъ часовникъ и колкото пѫти го поглѣдните се са ядосвате . . . и се корите шалавостьта и палавостьта на дѣцата си, като отдавате повредата на дѣтинството имъ . . . И тъй драгоцѣнния ви часовникъ върви сакатъ . . .

Единъ день, най-малкото ви дѣте, което не е земало никакво участие въ бутанието на часовника, нито е било тамъ, когато сѫ вадяли братьята му стрѣлката, като си играяло по двора, намѣрва златната стрѣлка въ прьстьта, измита отъ дъжда и ви ѭ показва . . . Вий ѭ разглѣдвате и виждате, че не ѝ са е повредило нищо . . .

Като са увѣрихте, отъ толкова врѣме, че часовника безъ тая стрѣлка е сакатъ и, като знайте, че, ако ѭ турите на мѣстото ѝ, той ще си бѫде пакъ такъвъ и ще са цѣни тъй, както си е било отъ край, какво ще направите? Ще ѭ турите ли на мѣстото ѝ, или ще ѭ прѣнебрегнете, или ще ѭ хвърлите, като непотрѣбенъ на часовникъ членъ? Тъй е станало и тъй са е извадила отъ нашата азбука буквата *ери* (ъі) и нашето правописание днесъ върви безъ нея, както часовника

Digitized by Google

безъ стрѣлката: пишемъ ний и *ти* и *ви* и *билъ* и проч. съ *и*, *ама* точно и опрѣдѣленно никога не можемъ да докажемъ, защо ги пишимъ тъй, а не така, както сж ги писали пò-вѣщитѣ въ тая работа отъ насъ хора, и гадайми на приумица, че толкова секунди трѣбва да сж . . . а, като туримъ стрѣлката на мѣстото ѝ, тя най-точно ще ни опрѣдѣли секундата и нѣма да ни даде поводъ ни за съмнѣние, ни за приумничание; и тогава не само ний, нъ и който разбира отъ часовникъ, като погледне стрѣлката, ще разбере, колко сж секундитѣ и коя секунда показва и ще може да каже и другиму точно и несъмнѣнно врѣмето.

Ето тъй мислѣ азъ за тая исхвърлена буква (ъі), любезний ми другарьо — мисля да си са тури на мѣстото, дѣто си е била и да показва онова, що е показвала, ако искаме да знайме секундата, а, ако искаме да ходимъ като патка изъ мъгла — тогава да носимъ часовника само да ни цъка, а ний да си опрѣдѣляме врѣмето по слънцето и по петлитѣ . . . И тъй второто лице отъ днешното лично мѣстоимение да са съгласимъ да си го пишемъ *тъі*, а не сакато съ дателния падежъ *ти*.

Това днешно лично мѣстоимение е сложено отъ двѣ показателни мѣстоимения, то есть, отъ *тъ*+*і*. Едното по днешному ще рѣче *този* (тъ), а другото — *онъ* (и), т. е. *този е онъ* =тъ+й=тъі, за това не е правилно да са пише *ти*, защото *ти* е дателенъ падежъ.

Освенъ сичко, що казахми горѣ, ако са вслушами внимателно въ изговарянието на *тъі*, ний ще забѣлѣжимъ, че при ера на *тъ* са позапирами малко и послѣ изговарями *и*—то (і) тънко. Като са земне въ внимание сичко, що са каза за това лице, и най-послѣ, като са увѣрихме, че не е правилно да са пише *ти* вмѣсто *тъі*, и като земнимъ въ внимание, че и гласа на ерито са е завардилъ прѣзъ толкова хиляди години и е достигналъ до насъ, като земнемъ въ внимание, че не трѣбва да са отдалечавами отъ старото праотеческо правописание, защото е най-основателно и най-чисто за нашия языкъ, азъ повтарямъ и молѣ сичкитѣ наши добросъвѣтни писатели и учители да са пише иминителенъ падешъ *тъі*, а не *ти*, който е съкратенъ дателенъ, инакъ правописанието на това лице съ тоя падежъ нѣма да има никаква смисъль. И трѣба ли да кажѫ пакъ, че народъ, който тъпчи святинитѣ на своитѣ пра-от-

Digitized by Google

ци е самъ-си стъпканъ парцалъ, и достоенъ за безотвѣтственъ робъ на чуждитѣ хора, за да го експлоатиржтъ, като говѣдо. Ний днесъ най-много трѣба да са пазимъ отъ ренегатството и отъ ренегатитѣ, защото ренегата е най-голѣмъ душманинъ на народа си и на брата си. Не трѣбва да са отдѣлями отъ традициитѣ на нашитѣ дѣди, защото инакъ ний ще са изгубимъ.

Родителний падежъ на второто лице въ старо врѣме е билъ *тебе*, той и днесъ е сжщия, само вмѣсто *тебе* са чува въ нѣкои мѣста *тебя*, както го и пишжтъ множина и споредъ новото правописание додавами напредъ му и предлога на — *на тебе* или *на тебя*, нъ щомъ додавами *на*, то трѣба да му додавами и другитѣ предлози, които изискважтъ родителний падежъ, като: *отъ*, *до*, *при*, и т. н. За да са избѣгне тая неразборня, ний, тоя падежъ, трѣба да си го пишемъ въ склонението му *тебе* или *тебя*, чистъ и да обяснимъ, че са употрѣбява и съ предлозитѣ си, дѣто го изисква смисъла въ предложението. Тъй щото и тука нѣма да са прави никакво прѣобразувание, а ще бжде:

И. тъі

р. тебе или тебя.

Дателний падежъ въ старо врѣме са е писалъ *тебѣ* и съкратено *ти*. И до днесъ, като са вслушами въ говора на народа, ще чуйми, че са говори се тъй, както са е говорилъ прѣди хиляда години отъ пра-дѣдитѣ ни; разликата е само тая, че на нѣкои мѣста са чува *тебе* или *тебъе*, дѣто изговаржтъ *ѣ*—то като *е*, а на нѣкои са чува *тебя*, дѣто изговаржтъ *ѣ*—то като *я*, което е завардено, както и въ най-старото врѣме, когато гласа на *ѣ*—то са е чувалъ като *я*; защото ако не бѣше са изговаряло *ѣ*—то като *я* или като *ъе*, то не щѣше да са пише *тебѣ*, а щѣше да бжде *тебе*. Тъй щото, ако са чува дателний падежъ *тебя*, то причината тука е тая, че *ѣ*—то са произнася като *я* и за това са чува *тебя*, нъ всѣкога трѣба да са пише *тебѣ*, съ правописанието на което са достигжтъ *двѣ цѣли:* първата е, че, който го изговаря *тебе*, ще си го чете *тебе*, а втората, който го изговаря *тебя*, ще си го чете *тебя* и освенъ това, нѣма да са отдѣлями отъ старото правописание и, като срѣщнемъ въ нѣкоя стара книга *тебѣ*, ще знайми, че това е дателенъ падежъ, защото и днесъ тъй си го пишемъ.

Съкратената му форма е *ти* и за нея нѣма що да ти

Digitized by Google

говорѫ, защото тя, както са е писала и изговаряла въ старо врѣме, тъй си ѫ пишемъ и днесъ и тъй си ѫ и изговарями. Това само може да са забѣлѣжи, че, въ много случаи, този падежъ са употрѣбява и въ двѣтѣ форми, тебѣ — ти, като, напримѣръ: азъ *тебъ* ще *ти* кажѫ; той *тебъ* ще *ти* пише; тѣ *тебъ* ще *ти* платѫтъ и м. д.

Винителния падежъ въ старо врѣме са е писалъ, както и родителния и са е произнасялъ като него, нъ неговата съкратена форма е била тѧ. Той трѣба да си са пише *тебе* или *тебя* и да си са произнася, както си го произнасями, т. е. както е писанъ.

Съкратения му видъ тѧ днесъ са чува, както на много мѣста съмъ казвалъ, *те*, *та* и *тъ* (тѫ), нъ както са е произнасялъ въ старо врѣме *тьнъ* или *тенъ* (ть+нъ=ть+онъ), днесъ отдѣлно не са чува, както са чува отъ *мѧ* *менъ;* нъ, ако додадемъ при *тъ* или *те* показателното мѣстоимение *нъ* (онъ), както са додава и при *менъ*, ме+нъ, или при други уми, както: ученикънъ, човѣкънъ, викънъ, сестринъ=ученикъ+ѫ, човѣкъ+нъ, викъ+нъ, сестри+нъ, майки+нъ, царици+ѫ, господарици+нъ и т. н., то ще са увѣримъ, че това тѧ не е друго нищо освенъ *тъ* или *те*, при което е додадено второто показателно мѣстоимение, или днешния членъ нъ=(о)нъ. Понеже въ много мѣста са чува *тъ* съ гласа на ера (ь) кога е въ срѣдата, което е дало на много поводъ да го пишѫтъ съ *а*, то есть, та, то най-добрѣ ще бѫде да са пише *тъ*, което е половината отъ тьнъ или *те*, въ което ера (ь) са е прѣобърналъ въ *е*, и да са изговаря тѫ, както са и чува; съ това ще са заварди и старото му провописание — половината отъ тьнъ=ть+нъ и ще са произнася чисто гласа на ера (ь), както са е произнасялъ въ старо врѣме ть=тѫ (днешно тѫ).

Звателний падежъ е равенъ на иминителний: о, ти! хей, ти! затова нѣма, що да ти говорѫ за него.

Творителний падежъ въ стария ни язикъ са е писалъ *тобоѫ*, нъ това му произношение днесъ така пълно не са чува. Днесъ то са чува *теб'ѫ*, дѣто старото *о* не са чува, кога са изговаря тобоѫ, а са чува, както казахъ, ущърбено *теб'ѫ*. За това, когато ще пишемъ творителния падежъ съ прѣдлога *съ*, трѣбва да го пишемъ: *съ теб'ѫ*. Това най-добрѣ ще бѫде, защото нѣма да ни попрѣчи никакъ ни на произношението (като

Digitized by Google

изговарями *ѫ*-та така, както са изговаря сега, като тъпо *а*), ни на правописанието, защото нѣма да направимъ нѣкое голѣмо прѣобразуване на днешния винителенъ падежъ, съ който сега неправилно замѣстями творителния.

Прѣдложний падежъ е равенъ на дателния, безъ съкратената му форма *ти*, то есть, той и *тебѣ*. За това, ако напишемъ: калпака е *на тебѣ*, което, споредъ старото наше правописание, е прѣдложенъ падежъ, и тука нѣма да направимъ голѣма промѣна: защото вмѣсто днешното *е*, или *я*, съ което са окончава винителния падежъ и съ който тъй сѫщо неправилно замѣстями прѣдложния, ще напишемъ *ѣ* и ще си бѫде стария прѣдложенъ падежъ *тебѣ*. А колкото за произношението, то нѣма да са забѣлѣжи, защото, които изговарѫтъ *ѣ*-то като *я*, ще го изговорѫтъ *тебя*, и, които го изговарѫтъ като *е*, ще си го изговарѫтъ *тебе;* тъй щото и тука гласа на *ѣ*-то ще са заварди безъ да са забѣлѣжи, както не са забѣлѣзва и при думата *бѣло* и бѣли, дѣто пьрвото са изговаря *бяло*, а второто — *бели*. И тъй второто лич. м. може да са пише така:

II лице на личното мѣстоимение.

Е. ч.

И. тьі.
Р. тебе, тебя.
Д. тебѣ, ти.
В. тебе, тебя, ть (те).
З. о, тьі!
Т. теб'ѫ.
П. тебѣ.

Родителния и дателния, като са употрѣбѫтъ съ прѣдлозитѣ *на* ще бѫдѫтъ; р. на тебе, или на тебя и д. на тебѣ.

Третьото лице отъ днешното лично мѣстоимение, сега у насъ е: *той*, *тя*, *то* и *онъ*, *она*, *оно*, нъ нѣгдѣ са говори: *тъй*, *таа*, *туй* (туе, тое); мѫжкий родъ *той* или *тъй* е сложено отъ *тъ* или *то*,—дѣто при *то* ера (ъ) са е замѣнилъ на *о*, както това става често, — и отъ старото лично мѣстоимение *и*, което означава *онъ;* тъй щото, *тъй* или *той*, по днешному, като му са произнесѫтъ и двѣтѣ мѣстоимения, ще рѣче: това или той е онъ=*той*+*онъ*, или по́-просто: туй е онъ, туй е той=*тъ*+*и*, ть (той) й (онъ).

Digitized by Google

Женский родъ *тя* или тіа е тъй сѫщо сложено отъ та+іа, (та+и+а=таіа); нѣгдѣ са чува като тьа (тьа), а които не обръщѫтъ внимание на гласа на малкия еръ (ъ), който гласъ са чува тънко и нѣгдѣ доста слабо, пишѫтъ го просто тя (тіа). И това мѣстоимение е сложено отъ *та+я* или *та+іа*, та+и+а. Тука *та* ще рѣче *тая*, а *я* или *іа* е старото *она* (іа), тъй щото и тука ще каже: *тая* е *она*=та е она=та+іа=*та+она;* нъ понеже *а*-та при *т* не са чува ясно, то за това ѭ изоставѫтъ и пишѫтъ само *я*-та (іа)—тя, (тіа); така щото, ако би искали да пишемъ правилно и да завардимъ и двѣтѣ мѣстоимения, които ще ѭ показвѫтъ отъ какво е съставена, трѣбва да пишемъ *т'я* или т'іа, дѣто кукичката, или паерчика, ще ни показва винаги, че при *т* е имало *а*, която не са пише, и тогава, безъ дълги и широки обяснения, ученицитѣ ще знаѫтъ, че нѣкое-си врѣме е било таіа, а днесъ са произнася тя (тіа) и за това вмѣсто *а*-то са турва кукичката, за да ни напомни, че е било *тая* (таіа).

Срѣдний родъ днесъ са пише *то* или *оно*. При това е имало *іе*, което сега, при това мѣстоимение, не са чува, нъ при показателното м. *туй*, което не е друго освенъ *тоіе*, произнесено слѣто *оіе* като уй, са види явно, че *іе*-то му не са чува и за това го пишѫтъ само *то*. *Тоіе* тъй сѫщо е сложено отъ то+іе, то+и+е, което ще рѣче: *то е оно*, то оно=то и оно=то+іе. Изгубеното *іе* не са чува сега и слѣдователно въ личното м. отъ срѣдний родъ не можемъ да го пишемъ, освенъ, ако щемъ, за да са знае, че е имало *іе*, да пишемъ и надъ него кукица: то'. И тъй *той* или *тъй* е равно на: то+и =то+онъ, тъй=тъ+и=тъ+онъ; *тя* или тіа=та+я, или та+іа, та+и+а=та+она, то (іе)=то(+іе)=то(+оно).

Втория видъ отъ това мѣстоимение: *онъ, она, оно* е сложено отъ о+нъ, о+на, о+но, което ще рѣче: о, онъ! о, она! о, оно! Неговото правописание трѣбва да си остане тъй, както си е: *онъ, она, оно*, нъ само трѣбва да са знае, че *той, тя, то* показвѫтъ по-ближни лица, а *онъ, она, оно*— по-далечни.

Ний днесъ другитѣ падежи, освенъ именителния отъ *той, тя, то* и *онъ, она, оно*, често ги мѣсимъ и употрѣбяваме едно въ-мѣсто друго, и кога говоримъ и кога пишемъ, въ граматикитѣ при склоненията имъ, ги пишемъ пакъ размѣсено. За да са поправи тая бъркотия, тѣ трѣбва да са упра-

Digitized by Google

вѣтъ, и азъ мислѭ така: Да наредимъ сѣко отъ тѣхъ пълно — както си е било, като отдѣлимъ съ скоби ония букви, които не са изговарѣтъ днесъ, за да са види, какъ сѫ са ущърбили и послѣ да наредимъ само останалото, като туримъ на мѣстото на всѣка буква по една точка.

III лице на личното мѣстоимение.

Мѫжкий родъ.

Е. ч.

И. онъ	онъ	=онъ
Р. (о) него	.него	=онъ+его
Д. (о) нему, (оне) му	.нему, . . . му	=онъ+ему
В. (о) него, (оне) го	.него, . . . го	=онъ+его
Т. (о) нимь, (съ нимь)	.нимь, (съ нимь)	=онъ+имь
П. (о) немь, (на немь)	.немь, (на немь)	=онъ+емь
И. той (тъй) [1]	той, тъй	=то+и, тъ+и
Р. того, тойго (тоего)	того, тойго	=то+его, тъ+его
Д. тому, (то) му	тому, . . му	=то+ему, тъ+ему
В. того, (то) го	того, . . го	=то+его, тъ+его
Т. (тѣмь)	. . . .	тъ+емь,
П. (томь) тъмъ, тамъ.	тъмъ, тамъ	=то+мь, тъ+мъ, та+мъ

Женский родъ.

Е. ч.

И. она	она
Р. (о) нея (неѣ), нейенъ, нейьнъ	.нея (неѣ), нейенъ, нейьнъ
Д. (о) ней, (о) ньой, (оне) ѝ	.ней . . . ѝ
В. (о) неѭ, (оне) ѭ	.неѭ, . . . ѭ.
Т. (о) неѭ, (съ неѭ)	.неѭ
П. (о) ней, (на ней)	.ней

Ж. р.

Е. ч.

И. т'я, т'іа	=та+іа,
Р. таѣ.	=та+ѣ,

[1] Тъй вмѣсто той говорѣтъ въ Трънско и другадѣ, и нашия съѭзъ *тъй* е се сѫщото *тъй*. Въ Русчушко питѭтъ: „донесе ли хлѣбъ?“ — „Тъй. — „Дойде ли си баща ти?“ — Тъй“, и м. д.

Digitized by Google

Д. (то) и́	=то+и́
В. таѭ, (та) ѭ	=та+ѭ
Т. (тоѭ) тъѭ.	=то+ѭ
П. той, тъй	=то+и, тъ+и

Срѣдний родъ.

Е. ч.

И. оно	оно	оно=онъ+о то =тъ+о
Р. (о) него	.него	..его=онъ+ѥго того=тъ+ѥго
Д. (о)нему, (оне) му,	.нему...му	..ему=онъ+ѥму тому=(то) му тъ+ѥму
В. (о) него, (оне) го,	.него...го	..его, го, онъ+ѥго то, (то) го тъ+ѥго, (тъе) го
Т. (о) нимь, (съ нимь)	.нимь	..имъ онъ+имь (томь) тъ+омь
П. (о) немь, (на немь)	.немь	..емъ онъ+ѥмь (тѣмь) тъ+ѥмь

Творителния падежъ отъ *онъ* са употрѣбява съ прѣдлога *съ*, напримѣръ: ний ходихме *съ нимъ;* и то е по-правилно отъ колкото, дѣто го употрѣбяватъ съ родителния падежъ, *съ него*, когато зъвемъ винителния [1]).

Прѣдложний падежъ на нѣкои мѣста са употрѣбява, напримѣръ: дрѣхата бѣше на *немъ*, или на ньомъ и бѣше мокра, говорятъ въ Раховско. Тъй е привилно да са пише, а не дрѣхата бѣше на него. А кога са каже: ублѣчи дрѣхата на него, тогава е правилно, защото въ пьрвия случай са пита: дѣ е дрѣхата? и са отговаря съ мѣстния или прѣдложния падежъ: *на немъ*.

Отъ *той* прѣдложния падежъ въ старо врѣме е билъ *томъ*, нъ днесъ са чува само *тъмъ*, или *тамъ* и го зъвемъ нарѣчие, съ което показваме мѣсто; тъй е той показвалъ и въ старо врѣме. Днесъ са говори: той живѣе на-*тамъ*, както е и на-*самъ*, или: дойди самъ, сьмъ; дай го *сьмъ*, тури го тъмъ, тамъ. Било е врѣме, когато прѣдложний падежъ е билъ *тъмь*, *томь*, отъ който е останало и нарѣчието *тъмь*, и отъ-*съмь*.

---

[1]) Съ него ще рѣче отъ него (сняли съ него шапку—русски), *а съ нимъ* показва орѫдие, както: азъ вехъ ножа и рѣжѫ съ нимъ, и показва, че дѣйствувамъ съ ножа и дѣйствието прѣминува на другъ прѣдмѣтъ, който дохожда въ винителенъ падежъ. Както говоримъ сега *съ ножа* рѣжѫ *хлѣбъ*, тука и двѣтѣ думи сѫ въ винителенъ падежъ—и ножа, и хлѣбъ, а това е неправилно.

Digitized by Google

Множественно число отъ *азъ* има два вида ни и ми (нъі, мъі).

Ни (нъі) е съкратенъ или ущърбенъ видъ отъ они (онъі), т. е. (о)ни ((о)нъі)=онъ+і=онъ+и, а *ми* (мъі) е множественно число отъ *мъ* (мъ+і, мъ+и) което, днесъ, като особенно лично мѣстоимение, не са е завардило въ именителний падежъ на единственното число, а въ другитѣ падежи е завардено, (д. мьнѣ); то са е завардило въ глаголитѣ въ първо лице, което у насъ са чува само въ глаголитѣ отъ третьото спрѣжение и въ сложнитѣ глаголи, които, като са сложѫтъ съ нѣкой прѣдлогъ, отъ първо и второ отивѫтъ по третьо спрѣжение, т. е., земвѫтъ да имъ са чувѫтъ ѭзовитѣ; нъ въ Македония и Южна Тракия са чува въ всичкитѣ глаголи. Това сѫщото мѣстоимение са заключава въ ѭзъ *ѫ*=ьмъ, като: пишѫ =пишь+мъ. Множественното му число са е завардило въ първото лице отъ множественното число на глаголитѣ—*ми*, като: пишьми или пишеми, играми, или играеми, сѣчьми или сѣчеми и т. н. и само въ именителний падежъ на личното мѣстоимение въ множественното число, тъй щото въ другитѣ падежи би било р. мъсъ, масъ, д. мъмъ, мамъ, в. масъ, т. мъми, ами, п. мъсъ, масъ.

Понеже това мѣстоимение го има въ и. падежъ, то е било врѣме, когато са е употрѣбявало и въ другитѣ падежи, както са каза горѣ, и за това са е завардило и въ единственното число въ косвеннитѣ си падежи: ме+не, мь+нѣ, ми, ме+не, ме, мъ+нож, мъ+нѣ.

Тъй като тия два вида мѣстоимения сѫ множественно число, които сѫ са образували: *нзі*, отъ *онз*, а *мзі* отъ *мз*, и за образуването имъ са е додало *и*-то (і), както са додава и на сичкитѣ имена отъ мѫжкий и женский родъ, за да покаже множеството, то и тия мѣстоимения трѣбва да са пишѫтъ *нзі* и *мзі* а не *ни* и *ми*, защото послѣднитѣ — *ни* и *ми* не сѫ именителенъ, а — дателенъ падежъ. Тъй са е писало въ старо врѣме, тъй го писахми до прѣди 18 години и тъй трѣбва да са пише, ако щемъ да имаме правописание и да знаймe, защо са пише *мзі* и *нзі*. И тъй множественното число отъ *азъ*, трѣбва да са пише:

И. нъі, или мъі
Р. насъ

Digitized by Google

Д. намъ
В. насъ, нъі
Т. нами, нам'
П. насъ

А дѣто са употрѣбява р. *на насъ*, то е употрѣбено съ прѣдлога, както са употрѣбява и съ: *отъ*, *до* и д.; нъ сѫщия му падежъ е *насъ;* тъй сѫщо и дателния *намъ* са употрѣбява неправилно *на насъ:* дайте на насъ книгата. Това не е български, защото българина говори: дайте *намъ* книгата, или дайте ни книгата.

Творителния падежъ са чува често като дателния: тръгвайте съ *нам'*, нъ по-вечето го замѣнуваме съ винителния, като: тръгвайте съ насъ, нъ това не е правилно, защото винителния показва, че дѣйствието минува на него, а творителния, както са каза и горѣ, показва орѫдие, съ което са дѣйствува.

Прѣдложений падежъ, понеже е равенъ на винителния, то ний казвами, че той е винителенъ; напримѣръ, когато кажемъ: дрѣхата стои *на насъ* добрѣ и прилично, тука това *на насъ* не е винителенъ падежъ, а е прѣдложенъ, и показва *мѣстото*, дѣто стои дрѣхата, на въпросъ: дѣ стои дрѣхата?

Въ второто лице отъ множественното число е *ви*, което въ старо врѣме са е писало *въі*. То е показателно мѣстоимение отъ *овъі*=(о) въі и са е скланяло така:

м. ч.

И. въі =въ+и
Р. васъ =ва+съ, въ+съ
Д. вамъ, ви=ва+мъ, въ+мъ
В. васъ, въі=ва+съ, въ+и
З. въі =въ+и
Т. вами =ва+ми, въ+ми
П. васъ =ва+съ, въ+съ

Освенъ творителния падежъ, който по нѣгдѣ са чува като *вам':* той съ *вам'* не може да са мѣри; съ *вам'* да си бѫде (болѣстьта, злото), нъ сичкитѣ му други падежи сѫ завардени. Прѣдложний падежъ понеже е равенъ на винителний, нѣкои казвѫтъ, че нѣмало прѣдложенъ падежъ, нъ, ако кажемъ: мухата е на *васъ*, тука това *васъ* не е винителенъ падежъ, защото показва мѣстото, дѣто е мухата и са пита: дѣ

Digitized by Google

е мухата? на което са отговаря: на *васъ*. Винителния показва, че прѣдмѣта, който са полага въ този падежъ, страдае, като: *васъ* ви оскърбихѫ; *васъ* ви пазихѫ; *васъ* молихѫ и т. н.

Третьото лице днесъ са употрѣбява: *тъ*, *тъій*, *тъія*, *они* (онъі), *оній* (онъіи), *онія*, и са склоня така:

ч. м.	ч. м.
И. тѣ, тъій, тия	И. они, онъі, онъій
Р. тѣхъ	Р. (о) нихъ
Д. тѣмъ (тѣ) имъ	Д. (о) имъ, (ою) имъ
В. тѣхъ	В. (о) нихъ, ги (хи)
Т. тѣми (тѣм')	Т. (о) ними (ним'), (съ нам')
П. тѣхъ	П. (о) нихъ, (на нихъ, на (н)ихъ).

И тука, както видишъ, са склоня само мѣстоимението *и*, което ни показва явно, че то е било сѫществувало въ *тъ* =тъе, тъій, тъи, нъ са е слѣло съ ера (ъ) въ *ъ*, тъй щото трѣбва да е било тъі+и, и въ *тъ* е останало да са измѣнува само хъ ((и)хъ), мъ ((и)мъ), ми ((и)ми), хъ ((и)хъ), а *тъ* си остава неизмѣнено, нъ крие въ себѣ си *и*-то.

Они, *онѣ* (онъи), тъй сѫщо онъ (он') си остава въ именителния падежъ, а въ другитѣ падежи *о*-то му не са чува, а пъкъ въ винителния въ съкратения видъ *ги* е прѣобърнато *хи*, на което *они* не са чува, т. е. отъ онихи=онъихи останало само *хи* (онъі)хи=(онъі)ги, (онъі)си, (онъі)хи.

Отъ *тъ*, творителния падежъ са чува нѣгдѣ тѣм', като: ний работихме съ *тъм'*, или: болѣстьта имъ съ *тъм'* да си бѫде, вмѣсто съ *тъми* (тъ+ми) да си бѫде.

Прѣдложний падежъ *тъхъ*, ако и да е равенъ на винителния, трѣбва да са различава отъ него, защото показва *мѣсто*, както са каза и горѣ, като: зарзалитѣ цвѣтнахѫ и на *тъхъ* има вече пчели. Тука *тъхъ* не е винителенъ, а *прѣдложенъ* падежъ и показва мѣстото, дѣто са намѣрвѫтъ пчелитѣ — на *тъхъ*, на *тъсъ*, на тѣ+съ, на тѣ+хъ.

Сега да разглѣдами притѣжателнитѣ мѣстоимения и да видимъ, отъ гдѣ сѫ станали и какъ трѣба да са пишѫтъ. Тѣ сѫ: *Мой, мон, мое; мои. Твой, твон, твое; твои. Свой, свон, свое; свои. Нашъ, наша, наше; наши. Вашъ, ваша, ваше; ваши. Неговъ, негова, негово; негови. Неинъ, нейна, нейно;*

Digitized by Google

нейни. Нихенъ, нихна, нихно; нихни. Тъхенъ, тъхна, тъхно; тъхни.

Мой е станало отъ *мъ*, които е половината отъ в. падежъ мъ—мъ+не, ме+не, ме+нъ, мь+нъ *(мѧ)*, и вмѣсто *нъ* не е додадено третьото лице отъ старото лично мѣстоимение *и*, а ера отъ *мъ* са е прѣобърналъ въ *о* и е излѣзло *мой* (мо+и). Ний днесъ задържами мѣстоимението *и* съ кратка (й) само въ именителний падежъ, а въ другитѣ му падежи го изоставями, когато въ старо врѣме *мо* си е оставило неизмѣнено, а додаденото до него *и* са е склоняло и е било:

М. р.

Е. ч.		М. ч.	
И. мой=мо+й	(и)	мои = мо+и[1])	(и)
Р. мо+іего=мо+и+его	(иего)	моихъ=мо+и+хъ	(ихъ)
Д. моему=мо+и+ему	(иему)	моимъ=мо+и+мъ	(имъ)
В. мой, моего=мо+и+его	(иего)	моѧ(мойьнъ)=мо+и+ьнъ	(нѫ)
Т. моимь=мо+и+мь	(имь)	моими=мо+и+ми	(ими)
П. моемь=мо+и+емь	(иемь)	моихъ=мо+и+хъ	(ихъ)

Ж. р.

Е. ч.		М. ч.	
И. моіа=мо+и+а		моіѧ=мо+и+ѧ	(мо+й+ьнъ)
Р. моеіѧ=мо+и+еіѧ	(мо+и+ей+ьнъ)	моихъ=мо+и+хъ	(мо+и+съ)
Д. моей=мо+и+ей		моимъ=мо+и+мъ	
В. моѭ=мо+и+ѫ	(мо+и+ьнъ)		(мо+и+ьнъ)
		моіѧ=мо+и+ѧ	
Т. моею=мо+и+еѭ	(мо+и+ей+ьмъ)	моими=мо+и+ми	
П. моей=мо+и+ей		моихъ=мо+и+хъ	(мо+и+съ)

[1]) *Мои* въ множественното число трѣба да е било *мойи*, защото, ако са вслушами добрѣ въ простонародния говоръ, ний ще го чуемь *мойи*, а не *мои*; а инъкъ и не може да бѫде, защото въ единственото число, когато е *мой*, то въ множественото трѣба да му са додаде характеричното на множественното число *и*, и тогава ще бѫде *мойи*. А пакъ нѣкога-си трѣба да е било *мѣйи*=мъ+ий=мойи.

Digitized by Google

С. р.

Е. ч.	М. ч.
И. моѥ=мо+и+е (ѥ)	моіа=мо+и+а (іа)
Р. моіего=мо+и+его (іего)	моихъ=мо+и+хъ (ихъ)
Д. моіему=мо+и+ему (іему)	моими=мо+и+имъ (имъ)
В. моіе=мо+и+е (іе)	моіа=мо+и+а (іа)
Т. моимь=мо+и+мь (имь)	моими=мо+и+ми (ими)
П. моіемь=мо+и+емь (іемь)	моихъ=мо+и+хъ (ихъ)

Тъй щото пьрвобитното трѣба да е било: мъй, мъйи; мъйа, мъйѧ; мъйе, мъйо. Това нѣщо са чува въ говоримия язикъ въ Р. В. Д. падежъ м. р. мойго=мой+го; мойму=мой+му. И въ ж. р. твор. падежъ мойѫ=мой+ѫ. Отъ тука са види, защо *и* не са измѣнува, кога са скланя, а са измѣнуватъ въ мѫжкий р. само: го, му, мъ, емь, хъ, мъ, ѧ, ми, хъ; въ женский: а, еѧ, ей, ѫ, еѫ, ей; ѧ, хъ, мъ, ѧ, ми, хъ, и въ срѣдний: е, его, ему, е, мь, емь; а, хъ, ми, а, ми, хъ,

Твой тъй сѫщо е станало отъ тъ+во+и, дѣто само *и* съ окончанието си са е скланяло, *тво* си е оставило неизмѣнимо, както при *мо*. *Свой* е станало отъ съ+во+и. Нашъ е станало отъ р. падежъ множ. ч. на нъі — *насъ*.

Вашъ е станало отъ р. множественний на въі — *васъ*, дѣто *с* са е прѣобърнало въ *ш*, на което тъй сѫщо са додава *іа*, *іе* и са скланятъ само тѣ, а *вашъ* си остава неизмѣнимо.

Неговъ е станало отъ р. падежъ на *онъ* — него=онего и му са е додало *въ*=неговъ, *ва*, *во*, *вьі*, и то си скланя само *въ*: н. неговъ, р. негова, д. негову, и т. н.; нъ кога е пълно, т. е. кога му са додаде и още *и*, като неговъій, тогава заедно съ него и *и* са скланя, като: неговаго, неговъій, неговуму, неговъій, неговимъ, неговомъ и т. н.

Нейнъ е станало отъ р. падежъ *ней*=оней и му са е додало *нъ*, *не*, *но*, *нъі*, тъй щото само *нъ*= онъ са скланя, а ней си остава неизмѣняемо: ней+нъ, ней+наго, ней+ному, ней—нъ, ней+нимъ, ней+номъ=ней+(о)нъ, ней+(о)него, ней+(о)ному, ней+(о)нимъ, ней+ономъ и т. н.

Нъ ний днесъ, като не пишемъ вредъ окончанието на мѣстоимението *и* въ другитѣ падежи, употрѣбяваме нашъ, наший, нашия, нашътъ, нашитѣ; вашъ, ваший, вашътъ, вашитѣ; неговъ, неговий, неговътъ, неговитѣ; мой, мойя, мойтъ, моитѣ; твой,

Digitized by Google

твоя, твоятъ, твоитѣ и т. н., дѣто замѣнуваме падежитѣ съ членове. А за да можемъ да изучимъ добрѣ правописанието на всѣко мѣстоимение, най-добрѣ ще бѫде да са наредятъ въ новата ни грамматика цѣлитѣ склонения отъ стария язикъ и срѣщу тѣхъ—тия, които сѫ останали сега да са говорятъ, за да може ученика, като ги сравнява, да види, кое е останало и кое са е изгубило, защото има много мѣстоимения отъ старитѣ, които народа си говори съ падежното имъ окончание *и*, като: мойго, мойму, моимъ; твойго, твойму, твоимъ; свойго, свойму, своимъ; нашего, нашему, нашимъ; вашего, вашему, вашимъ; неговего, неговему, неговимъ; нейнаго, нейнему, нейнимъ; нихнаго, нихнему, нихнимъ и т. н. Безъ това сравнение ний нѣма да дойдемъ до никакво трайно правописание и всѣкога нѣма да знаемъ, защо пишемъ тая или оная рѣчь тъй, а не инакъ. . .

Тогава ще видимъ, защо и дѣ трѣба да са употрѣбява *ерито* (ы), безъ което най-вече множественното число всѣкога ще бѫде неправилно писано и щърбо—сакато.

Въпросителното мѣстоимение: *кой, коя, кое, кои*, тъй както е станало отъ *ко* (кь) и му са е додало *и, ія, іе*, които са скланятъ, а *ко* си остава неизмѣнено: кой, кого (коіего), кому (коіему), коимь, коемь и т. н.

Относителното м.: *който, която, което, които* е въпросителното, на което са додава само *то*, и въ тритѣ рода и двѣтѣ числа са употрѣбява и съ падежитѣ, като; *когото, комуто, комуто* и т. н.

Показателнитѣ мѣстоимения: *той, тоя, тая, това, тия* е станало отъ: тъ+и, та+ія, то+ва (то+іе), тъі+ія (тъі+и). И въ него са е склонило само: *и, ія, іе, и*. А *този (тъзи), тази, тузи* (този), тѣзи (тъізи) е сложено отъ *тъ, та, то, тъ* (тъі), на които са додава зи=си, както и при относителното са додава *то:* този, тогози, томузи, което правилно трѣбвало би да са пише: *тойзи, таязи, тоези, тъізи*, за да са заварди *и, ія, іе, и*, на които другитѣ падежи са явявятъ въ родителния *го*, дателния *му*, и винителния *го*.

Опрѣдѣлителното мѣстоимение: *всѣкъ, всѣка, всѣко, всѣки* е съставено отъ: въ+сѣкъ, въ+сѣка, въ+сѣко, въ+сѣки, а: сѣкъ, сѣка, сѣко, сѣки, е съставено отъ *сѣкъ*, на което са додава *ъ, а, о, и*, а въ всѣкий (което правилно трѣбвало би да са пише всѣкъи) *и*-то са е завардило само въ имини-

телний падежъ на мжжкий и срѣдний родъ, като: всѣкий (всѣкъи), всѣкой трѣба да са труди; всѣкое дѣте обича да играе, което са чува: *всѣкой дѣте* (отъ всѣкоіе). Тъй щото това мѣстоимение е съставено отъ въ+сѣко+й, всѣкои, всѣко+го, всѣко+му, всѣки+мъ и т. н.

За да са увѣримъ по́-наглѣдно, че при мѣстоименията са додава мѣстоимението *и* и че само то съ окончанието си са склоня, азъ ще ти приведж тука образецъ, по който най-наглѣдно може да са види горѣ-казаното. Само ще трѣба всѣко мѣстоимение да са додава при *и*, и послѣдньото да са прѣминува прѣзъ всичкитѣ падежи и числа на *и*, като: мои, моіего, моіему . . . твой, твоіего, твоіему . . . и т. н.

м. р.	е. ч.	м. ч.	ж. р.	е. ч.	м. ч.	ср. р.	е. ч.	м. ч.
мо	И.	й (і)	и	іа	ѧ	іе		іа
тво	Р.	іего	ихъ	іеѧ	ихъ	іего		ихъ
сво	Д.	іему	имъ	іеи	имъ	іему		имъ
всѣко	В.	іего,й	ихъ,и	ѫ	ѧ	іе		іа
нико	З.	й	и	іа	ѧ	іе		іа
ко	Т.	имь	ими	іеѫ	ими	имь		ими
нѣко	П.	іемь	ихъ	іеи	ихъ	іемь		ихъ

м. р.	е. ч.	м. ч.	ж. р.	е. ч.	м. ч.	ср. р.	е. ч.	м. ч.
наш	И.	ь, ъ	и, ъі	іа, а	ѧ	е, о		а
ваш	Р.	его,аго	ихъ	еѧ, аѧ	ихъ	его, аго		ихъ
негов	Д.	ему, ому	имъ	еи, ой	имъ	му, ому		имъ
неин	В.	ь, его, аго	ѧ	ѫ	ѧ	е, ое		а
тѣхен	З.	ь, ъ	и	іа, а	ѧ	е, о		а
нихен	Т.	имь, ѣмь	ими	еѫ, аѫ	ими	имь, ѣмь		ими
ихен	П.	емь, омь	ихъ	еи, ой	ихъ	емь, омь		ихъ.

Отъ тука са види, че мѣстоимението *и*, *іа*, *іе*; *и*, ѧ, *іа*, като са изоставѭтъ и са употрѣби прѣдлога *на* за родителний и дателний падежъ и вмѣсто *и* са додаджтъ членовитѣ, какъ са е разглобилъ и ущърбилъ стария ни язикъ, а като исхвърлями ъі, ѫ, ѭ, ѧ, ѧ дошле сми до тоя редъ! . . .

Въпросит. имѣстоим.: *чиі, чия, чіе, чіи* е станало отъ кий=кой. Чия=коя, чие=кое, чии=кои, дѣто *о* е измѣнено на *и*, както са измѣнува въ много случаи, като: бой — бий,

Digitized by Google

вой — вий, пой — пий, боръ — бирь, изворъ — извира, и т. д. И нему само *и, іа, іе, и* са скланятъ, а *чи* си остава, както и при кой—*ко:*

М. р.

Е. ч.	М. ч.
И. чий=чи+и	чии=чи+и
Р. чиіего=чи+іего	чиихъ=чи+ихъ
Д. чиіему=чи+іему	чиимъ=чи+имъ
В. чии, чиіего=чи+и, чи+іего	чии=чи+и
З. чии=чи+и	чии=чи+и
Т. чиимь=чи+имь	чиими=чи+ими
П. чиіемь=чи+емь	чиихъ=чи+ихъ.

Сѫщото мѣстоим. става и относително, като му са додаде то; чий-то, чиіего-то, чиіему-то, чиимъ-то, чиіемъ-то; чии:-то, чиихъ-то, чиимъ-то, чиими-то, чиихъ-то. Чиіего са чува чийго и чіему — чийму и ще сѫ чийго-то: чийму-то (ту). Примѣръ за това: чийгото си слушалъ, той да ти помогне; чийму-то си ималъ, отъ него искай.

(Слѣдва).

СУРВА.

Всѣкий знае, че Българитѣ сѫ празднували и празднуватъ и до сега праздницитѣ на годишнитѣ врѣмена: Гергьовъ-день, който е деня на слънцето, деня на началото на лѣтото, Горѣщницитѣ — праздника на гръмовержеца Перуна — срѣдата на лѣтото, деня на Великия Богъ, който е замѣненъ съ Димитровъ-день — свършването на лѣтото и Танасовъ-день, на който праздникъ старото българско ще за сега е неизвѣстно — срѣдата на зимата[1]). Нъ освенъ тѣзи четири главни праздници, които сѫ раздѣляли годината на четири равни части, по 90 дена всѣка, и по тѣхъ сѫ си опрѣдѣляли всичката полска стопанска работа, имали сѫ и още други праздници между тия, които сѫ опрѣдѣляли и другитѣ годишни врѣмена на развитието на природата, както на 1-й Февруарий — *Зарѣзанъ*, който днесъ е замѣненъ съ Св. Трифона, който отъ стария Зарѣзанъ си е получилъ

[1]) Тѣзи четири годишни-праздници сѫ са празднували всѣкий по три дена: Горѣщницитѣ 3 дена, Трифонцитѣ тъй сѫщо, Димитровъ-день (Мишитѣ праздници) 3 дена, и Гергьовъ-день (распустъ) 3 дена.

Digitized by Google

и той името *Трифонъ Зарѣзанъ*. Тритѣ дена отъ началото на Февруарий са *Трифонци*, което ни показва, че Зарѣзанъ са е празднувалъ три дена, прѣзъ които дни сѫ ходили да зарѣзватъ лозьята, както и до днесъ ходятъ на първий Трифонъ, т. е. на първия день на мѣсеца. Този день са празднува за това, че на него отиватъ на лозьята, да видятъ, да-ли не сѫ измръзнали и да испитатъ, да-ли сѫ захванали да са наливатъ пръчкитѣ, т. е. да-ли сѫ зели да са дигатъ соковитѣ нагорѣ. Тѣ познаватъ това, като отрѣжатъ пръчката, дѣто е отрѣзана до чукана, посипватъ на отрѣзаното дребни меки сажди и ги притискатъ съ пръстъ върху отрѣзаното. Ако са увлажатъ саждитѣ и залѣпятъ на отрѣзаното мѣсто, това показва, че пръчката са е *налъла* и не е измръзнала. Празднуватъ праздника на Лада, който е замѣненъ съ Лазара, за пониквaнието на тревата, което са види отъ лазарската пѣсень:

I.

„Лазаръ са вози на златна колца,
Изъ село ходи, Богу се моли:
Я дай ми Боже дребенъ ми дъждецъ,
Трѣва да расте, павунъ да пасе,
Павунъ дъ пасе, пера да хвърля,
Пера да хвърля, моми да берятъ,
Моми да берятъ, вѣнци да виятъ. —
Разреди са Лазаре, разреди са, расклони
Изъ юнашки дворови, изъ момински пиливорь [1])“.

II.

— „Ой Ладо, Ладо, Ладино момче,
Като ходите, кого водите?“
— „Момъкъ вòдими, мома брòдими“.
— „Коя е луда, при васъ да дойде?“ . . .
— „Пѣна е луда, при насъ ще дойде“. . .

Освѣнъ тѣзи естествоиспитателни праздници, въ които сѫ испитвали природата, като земледѣлци и добичари (ското-вѫдци), всѣка година сѫ празднували и празднуватъ праздника *Сурова* — погърчено Сурваки [2]), който е билъ праздника на началото, на съживяването, подновяването, подмладяването на *новата идяща година*, отъ дѣто трѣба да е останало и до днесъ да са наченва новата година.

Почеванието на новата година не е искуственно нѣщо, не е измислено отъ человѣкъ по прищѣвкитѣ му и по волята му: то е ес-

[1]) Пиливорь (градина).

[2]) Въ Карагачъ (Бессарабия), жителитѣ на което село сѫ прѣселенци отъ Пловдивското село Рахманлии отъ кържалийскитѣ врѣмена, дѣцата срѣщу Сурваки ходятъ отъ кѫща въ кѫща и викатъ: „Сурова!“ т. е. Сурова година, или сурова ще бѫде тая година.

Digitized by Google

тественно подновяване и съживяване на растителната природа. Че това е тъй, обичанѣ, обрядитѣ и пѣснитѣ, които сж са завардили и до сега, ни показвѫтъ това. И освенъ туй, тѣ ни показвѫтъ, че този праздникъ е останалъ отъ дълбока древность — отъ незапамятни врѣмена, и той е праздникъ на ония народи, които живѣѭтъ въ сѣверно-умѣрения поясъ, дѣто има четири годишни врѣмена.

Прѣдставете си първобитния земледѣлецъ и скотовъдецъ въ дѣтинскитѣ му невинни врѣмена, когато твърдѣ малко е разбиралъ отъ естественнитѣ закони; когато не е знаялъ, кога ще са начене пролѣтьта и кога ще са свърши лютата зима; като е глѣдалъ, че, като настѫпи зимата, листата на дърветата ги нѣма вече; гората почерняла и посърнала; снѣга засипалъ всичко; студя сковалъ рѣкитѣ и потоцитѣ съ своитѣ лѣдени брони; пойнитѣ птици отлѣтѣли въ топлитѣ страни и всичко живо, което е останало, са умърлушило и са сврѣло въ своитѣ зимни прибѣжища, и страха, за да не са продължи това състояние, все тъй постоянно обладава цѣлото му человѣческо сѫщество. „Ако са продължи това врѣме сé тъй, какво ще бѫде съ насъ?“ — са питѫтъ уплашенитѣ человѣци. „Храната, за насъ и за добитъка, ще са свърши и ний и добитъка ни ще измремъ“, — сж казвали съ отчаяние, като сж глѣдали, че зимата сѐ са продължава и снѣга вали. „Да-ли пакъ ще дойде пролѣтьта; да-ли пакъ ще пѣкне ясното горѣщо слънце; да-ли пакъ ще покарѫтъ листата на дърветата; да-ли ще са раззеленѣѭтъ поляниитѣ; да-ли ще са върнѫтъ пакъ хубавитѣ пѣснопойки-птички; да-ли ще дойде пакъ дългокрилатата весела лѣстовица подъ срѣхата на колибата; да-ли ще си дойде щъркокракия бѣлъ щъркъ съ своята другарка на старото гнѣздо, да мѫти; да-ли, Боже, ще са възобнови пакъ всичко, както миналата година?“ — всѣкий въ себѣ си са е питалъ, като е глѣдалъ заспалата отъ студя природа.

И на другия день отива нѣкой-си въ гората, да си бере дърва, за да грѣе милитѣ си дѣца и, между другитѣ дървета, заспали отъ студъ, съглѣдва *едно дърво, което са готви да цъвти!* Надѣждата блѣсква напрѣдѣ му, като мълния, очитѣ му свѣтвѫтъ и съ растрѣперано сърдце отива при него, спира са и казва: „Благодарѭта, Боже, увѣрихъ са, че нѣма да ни оставишъ да загинемъ!“ Разглѣдва го отъ всички страни, чуди са и слави Бога въ невинната си дѣтинска душа; разглѣдва му пѫпкитѣ, мирише ги, разгръща ги, глѣда ги и най-послѣ са увѣрява, че наистина то е *сурово,* то е *живо,* живо и са готви да цъвне. Помислете, каква надѣжда сгрѣва неговата душа, отчаяна отъ зимното мрътвило! И казва въ себѣ си въсхитенъ: „душо! нѣма да загинешъ, нѣма да остане тъй, нѣма да умрѫтъ дѣцата, не бой са вече: Богъ слѣзалъ отъ синьото небе и духналъ новъ животъ въ гората; ето дървото напѫпило и са готви да пустне цвѣтъ — не бой са! Това е новъ животъ; това е подновение; това е съживение, това е въскрьсване на растенията: ново врѣме, нова година вѣче са захваща! Не бойте са человѣци, нѣма да умремъ вече отъ студя!“ . . .

За да зарадва и насърдчи своитѣ домашни; за да убодри

Digitized by Google

своитѣ съсѣди; за да вдѫхне и укрѣпи надѣждата на своитѣ едно-родци, дърваря — първия откриватель на подновляющата са природа, първия учредитель на новата година, протѣга своята растрѣперана отъ радость дѣсница и откършва отъ напѫпилото дърво най-развититѣ вѣйки; свързва си набранитѣ сухи дърва; задѣва гѝ на гърба си и, като държи въ ржка напѫпилитѣ клончета, връща са у дома си съ силна вѣра и надѣжда, че ще дойде пакъ веселата пролѣть и слѣдъ нея — топлото лѣто!

Като приближава до честната си скромна колиба, веселитѣ му голо-скоки дѣца го посрѣщѫтъ съ голѣми радости и очитѣ имъ сѫ упѣрени въ напѫпилитѣ вѣйки. Влѣзва умореня дърварь, тѣхенъ баща, въ бѣдната си кѫща, стоварва си брѣмето край огнището и съ веселъ гласъ вика всичкитѣ си кѫщни: „додете дѣца, доди жена, додете всички, додете да видите, че Богъ нѣма да ни остави да загинемъ: зимата скоро ще си отиде, годината са подновява, ще дойде пакъ топлото лѣто. Ето ви божия знакъ, ето ви бѣлѣга, който ни е проводилъ Богъ да ни увѣри, да ни ободри, да ни зарадва, че нѣма да оставя студя да ни измори и да ни истрави добитъка; ето вече гората напѫпила, ето *дрѣма*, който дѣли миналата година отъ новата, ето ви бѣлѣга! Не бойте са: пакъ ще дойде пролѣть; пакъ ще са стопли; пакъ ще пѣкне хубавото топло слънце, пакъ ще са разлисти гората, пакъ ще поникне зелената трѣва; пакъ ще цьвнѫтъ клоняститѣ дървета; пакъ ще завързѫтъ плодъ; пакъ ще узрѣе плода на расклонените имъ вѣйки; ще си дойде пакъ лѣстовицата; ще са върне пакъ нашия щъркъ и ще заклепе съ червената си, дълга клювница; ще запѣе пакъ славѣя край рѣката въ гѫститѣ, листнати туфи; ще засвири коса; ще закрѣщи крѣщеля; ще запѫтпѫджка въ ливадитѣ хубавата пѫтпѫджчка. Радвайте са, веселете са и са благодарете на Бога: той е вече слѣзалъ на земята, той е духналъ на дрѣна сила, той е при насъ, той е до насъ, той е у насъ. Той ни варди, той ни закриля; той милѣе за насъ: той нѣма да ни остави — благодаримъ та, Боже!“

Подиръ малко са събирѫтъ и съсѣдитѣ му, а послѣ и всичкитѣ селяни и вѣстника на новата година имъ казва: глѣдайте, братия, глѣдайте, дрѣна ще цьвне, не бойте са, имаме вече нова година, имаме *сурова* година, недѣйте са вече плаши. Съ този дрѣнъ Дѣдо Господь ни показва, че скоро ще дойде ново лѣто, годината е сурова, братья: ще има и класъ на нива, и гроздъ на лозье, и ябълка въ градина, и тъзи година ще бѫде сурова, весела, зелена!“ И селянитѣ, зарадвани, благославѫтъ Бога и викѫтъ съ радость: „Боже! дай да са повтаря това всѣка година!“

Развесели са уплашеното отъ зимата село, зарадва са и захваща да пѣе, да играе и да слави и благодаря Бога, който не ги е забравилъ, не ги е оставилъ и който са е погрижилъ, да имъ проводи блага вѣсть съ дрѣновото дърво, което да имъ служи като прѣдтеча, като вѣстникъ, като новъ даръ за увѣрение на иджщата нова година — за новото ѝ подновяване.

Дигвѫтъ са отъ селото всичкитѣ момци и моми, отивѫтъ въ гората, и намѣрвѫтъ, че всичкитѣ дрѣнове напѫпили и нѣкои, по при-

Digitized by Google

пѣцитѣ, които сѫ на завѣтъ отъ сѣверния вѣтъръ, са готвѫтъ да цьвнѫтъ. И отъ радость момитѣ пѣѫтъ, а момцитѣ кършѫтъ най-хубавитѣ вѣйки и имъ ги подавѫтъ. Въ ржцѣтѣ на всѣка мома има вече по една китка напѫпили дрѣнови вѣйки. Връщѫтъ са къмъ селото; момитѣ вървѫтъ по-напрѣдъ и пѣѫтъ, отъ надѣжда, че ще дойде пакъ лѣтото — хубавото и веселото, топло лѣто; а момцитѣ подиржтъ имъ свирѫтъ съ желти свирчокови кавали. Селянитѣ чувѫтъ пѣснитѣ и свирнитѣ и налѣзвѫтъ да ги посрѣщнѫтъ край селото.

Като влѣзѫтъ въ село, вървѫтъ изъ всѣка улица и, съ пѣсни и свирни, раздавѫтъ въ всѣка кѫща дрѣнови, сурови, напѫпили клончета и въ пѣсеньта нареждѫтъ:

„Сурова е сур'ва
И тъзи година.
Пакъ ще да са роди:
Голѣмъ класъ на нива,
Голѣмъ гроздъ на лозье,
Голѣмъ гроздъ на лозье,
Ябълка в' градина.
И се ще ни дава
Богъ всѣка година,
Отъ сега нататъкъ
Дору до амина".

Малкитѣ дѣца земѫтъ суровитѣ дрѣнови пръчки и шибѫтъ съ тѣхъ: „шибайте дѣда си,—казва майката,—шибайте го да доживѣе до година; шибайте баба си и тя да дочака до година; шибайте бама си да устарѣе и да побѣлѣе, като Стара-планина". Дѣдото си обръща гърба и дѣцата шибѫтъ по голия му кожухъ и повтарѫтъ думитѣ на майка си. „Хѫ шибайте и меня," — казва бащата. Тѣ шибѫтъ и него. „Хѫ шибайте и майка си и всички кѫщни" и тѣ шибѫтъ и изреждѫтъ всички.

Утѣши са уплашения человѣкъ, увѣри са, че е дошла вече новата година. Надѣждата свѣтна прѣдъ очитѣ му съ своя уживляващъ фенерь, не са бои той вече, че ще са продължи зимата безкрайно, не са бои, че ще умре отъ студь и гладъ.

„Сурова е годината момчета, вика стареца, не бойте са, пакъ ще дойде лѣто и скоро ще дойде, ето му вѣстника," и имъ показва и той пѫпкитѣ на суровакницитѣ, съ които му шибахѫ кожуха палавитѣ внуци. И наистина, днитѣ тѣкѫтъ и са изнизвѫтъ единъ подиръ другий, като зърната на брояницитѣ; отъ-день-на-день все по-вече и по-вече са приближава ясното слънце, деня почва да наедрява и да расте. Духва южния вѣтъръ: снѣга са стопява; водитѣ са исцѣждѫтъ въ нискитѣ мѣста; кукуряка изниква съ своитѣ корави и пѣрнати листа; кокичето и миндзухаря са разцьвтявѫтъ и свѣтвѫтъ, като запалени свѣщи изъ гората; тимянугата са синва между своитѣ широ-

Digitized by Google

ки и кржгли листа и размирисва съ своята приятна миризма гората; дърветата напжпвжтъ едно подиръ друго, цвътжтъ и са разлистявжтъ; пчелитѣ брънвжтъ по цвѣтоветѣ, да бержтъ медъ: шаренитѣ пеперуди са появявжтъ по припѣцитѣ; доживѣлитѣ прѣзъ зимата мухи излѣтявжтъ изъ подъ коритѣ на сухитѣ дървета; трѣвата пробожда съ остритѣ си кълновце и листца меката влажна земя. Дохожда врѣмето на Зарѣзàна, на днешнитѣ Св. Читириси, Благовѣщенье, Гергьовъ-день, Петровъ-день, Горѣщницитѣ и деня на Великия Богъ и человѣка са увѣрява, че *напжванието на дрѣна*, не го е излъгало... Пожелтявжтъ и упадвжтъ листата, падва слана, а подиръ нея — и бѣлия снѣгъ; замръзвжтъ пакъ рѣкитѣ, долищата и езерата, и человѣка са грѣе при огъня и ѣде отъ събранитѣ прѣзъ лѣтото плодове на своя трудъ, и не са бои вече, че нѣма да са яви пакъ хубавата и весела пролѣть съ топлото, плодовито лѣто. Наближава пакъ деня, въ който дѣдо Цвѣтъ намѣри миналата година *напжпилия дрѣнъ* въ гората, и всички момци и моми са готвжтъ да иджтъ да го обйджтъ, да са увѣржтъ вторий пжтъ и да донесжтъ въ селото клонче на своитѣ домашни и селяни.

Тоя знаменитъ день ще бжде празднякъ; отъ сега са захваща новата година; Богъ слѣзва на земята да поднови природата, той трѣба да са посрѣщне, трѣба да са чака, трѣба да бжджтъ всички въ кжщи будни; трѣба Великия Отецъ — Дѣдо Господь, да са посрѣщне отъ всички весело, трѣба да са нагости, нъ да са нагости отъ всичко, що е далъ на стопанина, отъ всичко, що има въ кжщи за ѣдение и пиение. Събиржтъ са всичкитѣ старци отъ селото и упрѣдѣлжтъ: всичкитѣ кжщни, въ всѣка кжща, да чакжтъ тая нощь Бога.

За да бжде цѣла нощь въ кжщи свѣтло, за да не угасва цѣла нощь огъня, бащитѣ казвжтъ на синоветѣ си: „Момчета! идете въ гората и довлѣчете по единъ сухъ пьнь, че да го исправимъ на камината, да гори цѣла нощь и да ни свѣти — денесете „будникъ“ (бждникъ). Всичкитѣ момци отъ селото са свикжтъ, събиржтъ са на хорището, съгласявжтъ са да иджтъ въ гората за будници. Момитѣ, като вижджтъ момцитѣ на хорището, дохожджтъ и тѣ и ги молжтъ: „Да дойдемъ и ний да видимъ, какъ е напжпилъ дрѣна.“ — „Дойдете, — отговаржтъ момцитѣ, — ама ще ни попѣете“. — Ще ви попѣемъ, ще ви попѣемъ, която пѣсень щете, а и вий ще ни посвирите съ кавалитѣ“.

Момитѣ запѣвжтъ напрѣдъ, момцитѣ засвиржтъ съ желтитѣ кавали и отивжтъ весело въ гората, да виджтъ да-ли е напжпилъ дрѣна — прѣдвѣстника на новата година, да откършжтъ *сурови* вѣйки — суровакници, и да ги занесжтъ въ село за увѣрение, че годината е *сурова*, а момцитѣ да донесжтъ пьнье — *будници*.

Съ пѣсни и свирни влѣзвжтъ въ гората. „Ето го тамъ на припѣка цьвналъ, ето и тови ще цьвне, глѣдайте онзи въ усоито напжпилъ“, — захващжтъ да викжтъ радостно момитѣ. „Сурова е, сурова, и тъзи година ще бжде сурова, не бойте са“,—чувжтъ са радост-

Digitized by Google

ни и въсхитителни викове отъ момцитѣ. И при всѣкий разцьвтѣлъ дрѣнъ [1]) са натрупвѫтъ орляци отъ моми.

„Елате, бре Цвѣтко, ни откършете; елате, бре Божко, ни наберете; елате, бре Минко, ни нарѣжете“, — са молѫтъ момитѣ глѣзливо. „Ще дойдемъ, — отговарѫтъ момцитѣ, — ще ви наберемъ, нъ и вий ще ни попѣете по една пѣсень“. Момцитѣ кършѫтъ и рѣжѫтъ най-хубавитѣ дрѣнови прьчки, а момитѣ поѣмвѫтъ отъ ржцѣтѣ имъ вѣйкитѣ и пѣѫтъ:

„Цьвналъ е дрѣна на припѣкъ
В' нашата гора й осои,
Цьвналъ е, и напѫпилъ е,
Скоро гората ще листне,
Скоро гората ще листне,
И ще запѣе славѣя,
И ще запѣе славѣя,
В' дребно кичасто усои;
Ще са раззел'ѫтъ нивитѣ,
Нивитѣ и ливадитѣ;
Ще узрѣй класа на нива
И ябълка в' градина,
И ябълка в' градина,
Бѣлото гроздье на лозье...
Божне-ле вишенъ Господи,
Ето дрѣна ни показва“.

Сега всѣка мома дьржи по една китка дрѣнови вѣйки и пѣснитѣ са продължавѫтъ.

„Сега да идемъ да търсимъ *бждници*“ — казвѫтъ момцитѣ.

„И ний ще дойдемъ, ний не са дѣлимъ отъ васъ“, — викѫтъ младитѣ моми и са раздѣлѫтъ изъ гората на орляци. „Ето го, ето го, дѣ лѣжи“, извиква единъ момъкъ. — „Ето и за меня“,—извиква другий и „азъ намѣрихъ„ — са убажда третий. „Отъ този по-добъръ не може и да бжде“, — дума четвьртий...

Укърнявѫтъ сухитѣ клони и сѫкови на падналитѣ пьньови, изглаждѫтъ ги и ги уравнѫтъ: свързвѫтъ ги съ пояситѣ си и ги повличѫтъ по снѣга. Момцитѣ влѣкѫтъ бждницитѣ, а момитѣ вървѫтъ подирѣ имъ, пѣѫтъ и са смѣѫтъ, като глѣдѫтъ, че имъ са закачѫтъ пьньовитѣ по шубржцитѣ и камьнитѣ.

Веселата дружина са приближава къмъ село; малкитѣ дѣца, чули пѣснитѣ, посрѣщѫтъ прѣдвѣстницитѣ на новата година и искѫтъ дрѣнови вѣйки. Момитѣ са раздѣлѫтъ на малки дружини и раздавѫтъ на всѣка кѫща дрѣнови суровакници. Момцитѣ завлѣкохѫ бждницитѣ у дома си и всичкото село са готви да стои будно и да чака прѣзъ нощьта Бога, да дойде да го нагостѫтъ.

Старцитѣ още отъ сутриньта казахѫ въ кѫщитѣ си, че ще празднувѫтъ утрѣшния день. Бабитѣ и снахитѣ знаѫтъ, че ще дойдѫтъ внукитѣ имъ да ги шибѫтъ съ дрѣновитѣ сурови прѫчки, да имъ кажѫтъ, че новата година дойдé, че ще бжде сурова, весела, и ще има на нивата класъ, на лозьето гроздъ и въ градината ябълки, и да ги благословѫтъ, да устарѣѫтъ и да побѣлѣѫтъ като *Стара планина*, и захващѫтъ да са готвѫтъ още отъ рано прѣзъ деня за посрѣщанието на новата година. Захващѫтъ да са приготвѫтъ, да са

[1]) Когато са случи зимата топла, но нѣкога дрѣна са разцьтява за Сурва — за първий Януарий, а всѣки напѫпва, ако и да е студена зимата.

Digitized by Google

отплатѧтъ на свонтѣ внуки, за благословията, съ подаръци. И какви подаръци е можалъ да даде староврѣменния домакинъ, освенъ отъ онова, което му е дала природата. И ето женитѣ отсѣвѧтъ отъ най-чистото брашно, замѣсвѧтъ кисело тѣсто, упалвѧтъ пѣщьта и извивѧтъ отъ това тѣсто: кравайчета, кукли (мьнички чилѣчета и кончета), лѫкови; приготвѧтъ торбици, пристилки, шити рѫкави и угърляци; за момчетата сѫ лѫковитѣ, кончетата и торбицитѣ, а за момичетата — куклитѣ, пристилкитѣ и угърлетата. А старцитѣ готвѧтъ, отъ своя страна, дребни дукѧта. Прѣзъ нощьта Богъ ще дойде да вечеря на трипезата имъ; вечерята ще трѣба да са приготви като за Бога. И отива младата булка при раклата съ най-чистото брашно, отсѣва три пѫти съ най-честото сито (честеня) и замѣсва прѣсѣна кисела пита — *боговица*.

Боговицата, като за прѣдъ Бога, трѣбва да бѫде голѣма—по-голѣма отъ обикновенния хлѣбъ, който са мѣси за всѣкий день. За да покажѧтъ, че сѫ земледѣлци и войници, боговицата отгорѣ са украсява съ четири стрѣли, на които върховетѣ са срѣщѧтъ въ срѣдата на крьстъ и на четиритѣ ѫгли са извивѧтъ четири тѣстѣни ябълки, които прѣдставлявѧтъ четири купна жито. На четиритѣ края на стрѣлитѣ са извивѧтъ четири запѫнати лѫка. А, за да покажѧтъ, че имѧтъ и сребро, че не ги е оставилъ Господь и безъ пари, турвѧтъ въ боговицата и една стара чиста сребърна бабка и нѣколко сурови пѫпки отъ дрѣновитѣ вѣйки, съ което благодарѧтъ Бога, че е подновилъ пакъ годината, като имъ е проводилъ дрѣна за вѣстникъ, че ще бѫде и тъзи година „*Сурова*“ и весела.

До като са мръкне, всичко е готово: бѫдника е исправенъ на. камината и прѣвьрзанъ съ веригата, за да не са строполи, като пригаря; черния пѣтелъ е закланъ, натъкнатъ на ръжена, заедно съ главата, и упѣченъ; свинската глава съ краката сѫ сварени на пихтия и разлѣни въ паници, да са смръзвѧтъ; боговицата упѣчена и натрита съ чукани ѣдки отъ орѣхи; житото сварено и размѣсено съ медъ и чукани орѣхи; около трипезата наредени пьници съ: жито, просо, иченикъ, леща, чесънъ, лукъ и още отъ всички овощия: сушени круши, сливи, ябълки, маджунъ, гроздѣница, кисело зелье, пипереница, крушаница, и т. н., — съ една рѣчь, отъ всичко, каквото е далъ Господь въ кѫщи, е турено на трипезата. Суровитѣ дрѣнови пръчки и тѣ сѫ тука при ястията, гърнето е пълно съ вино, а шулето съ ракия.

Събирѧтъ са въ кѫщи всички господари и слуги. Най-старата въ дома — свекървата, учи снахитѣ и дьщеритѣ си, какъ да сложѧтъ и какъ да наредьтъ трипезата: показва имъ кое слѣдъ кое трѣбва да са тури на трипезата, както е видѣла отъ майка си и свекърва си. Всичкитѣ чакѧтъ да дойде най-стария — жреца и патриарха на дома, да прикади будната трипеза.

Като земледѣлецъ, съ каква кадилница ще кѫди той божията бѫдна (будна) вечеря, ако не съ емѣжа, защото по-священо отъ домашнитѣ земледѣлчески орѫдия за земледѣлеца нѣма отъ благословенния хранитель *емъжа*, който му оре земята. На тъзи святиня, коя-

Digitized by Google

то, изгладена отъ благодатната бразда, лъщи като чисто сребро, домовладиката, като си снема калпака, помолва са Богу, турва нѣколко живи въглѣни отъ бѫдника; залѣпя една вощеница и съ желѣзната хранителка-кадилница отива гологлавъ прѣдъ святицата (иконата). Стопанката туря на въглѣнитѣ нѣколко бѣли зърна тимьянъ и кадилоносеца кади прѣдъ святия образъ съ дѣсната си ржка, а всички кѫщни, исправени около му, са кръстѫтъ и са молѫтъ Богу, че ги е поживилъ да дочакѫтъ новата година. Не знае той, горкия, дълги и широки молитви, като грьцкитѣ: „Прости ни, Боже; помогни ни, Боже; дай здравье на всички ни въ кѫщи, и на птици и на добици; дай да са роди всичко и недѣй ни забравя въ най-тѣжкитѣ бѣди, неволи и примеждия!“ Така са моли той въ кѫсо, нъ отъ най-скритата дълбочина на душата му налѣзва всѣка дума, съ непрѣсторено чувство. Дѣцата са кръстѫтъ, повтарѫтъ бащинитѣ си думи и молѫтъ Бога, да имъ даде здравие, да поживи баща имъ, майка имъ и всички кѫщни. Подиръ тая кѫса, нъ искренна и пълна съ чувство, молитва, нержкоположения жрецъ са обръща къмъ наредената божа трипеза, кади всичко на нея и около нея и отива при добицитѣ, при брашното, при виното, житото и при всичко, що му е далъ Богъ и, като го прикадява, казва: „Заварди и закрили, Боже, дай да са прѣлива и прѣсипва, да има и за сиромаситѣ и за сиракитѣ!“ ...

Като прикади цѣлия си домъ, връща са, прикадява повторнъ святицата и трипезата; слага кадилницата прѣдъ иконата и казва на всичкитѣ да са наредѫтъ около каденатa будна вечеря.

Дѣцата и всички кѫщни сѣдѫтъ около кадения жьртвенникъ и чакѫтъ съ благоговѣние заповѣдьта на домашния владика. Прѣкрьства са той три пѫти и подиръ него всички, и казва: „Дойди, Боже, на каденатa вечеря, хлѣбъ да ѣдемъ и хлѣбъ да са роди“. Улавя въ дѣсната си ржка боговицата [1]), издига ѫ на горѣ: „Дай, Боже, всѣкога на този вечеръ да са намѣрва на тъзи трипеза божата боговица“. Като каже това, прѣчупва ѫ на четири равни четвьртини и ѫ подава на стопанката си, която чупи всѣка четвьртина на по-дребни кѫсове и нарича: „Това е за Господа, това за бащата, това за майката, за бабата, за дѣда (ако ги има въ кѫщата живи), това за Стояна, за Младена, Цвѣтка, Пѣнка, Данка“ и т. н. и нарежда прѣдъ всѣкиго нарѣчения му кѫсъ.

Ако имѫтъ нѣгдѣ навънъ нѣкого отъ домашнитѣ си, и за него отчупвѫтъ дѣлъ отъ боговицата. Подиръ това чупѫтъ за: воловитѣ, за коньетѣ, за овцетѣ, за домашнитѣ птици и за всички домашни животни.

Като са начупи и раздѣли така боговицата, всѣкий захваща да си разглѣдва дѣла и да търси, да-ли не са е паднала сребърната бабка въ дѣла му [2]). Въ дѣла на когото са намѣри сребърната пара, прѣдсказвѫтъ му, че прѣзъ цѣлата година ще има щастие да печели пари, или ще намѣри нѣгдѣ имание.

---

[1]) Въ нѣкои мѣста правѫтъ и баници на бѫдния вечеръ.

[2]) На нѣкои мѣста турвѫтъ и пѫпки отъ суровакницата, а въ градищата и книжки, съ които наричѫтъ: кѫщата, лозьето, нивата, овцетѣ, воловетѣ и т. н.

Digitized by Google

Намѣрената пара не ѫ зема, който ѫ е намѣрилъ: тя е божия и никой отъ кѫщитѣ нѣма право да ѫ присвоява; тя са залѣпя на иконата и стои за другитѣ кадени вечери [1]). Като са навечерѣлъ и като хапнѣлъ отъ всички ястия, които сѫ кадени на трапезата, *трапезата не са дига този вечеръ*: тя стои пълна и прилѣна съ всичко, що е останало на нея и гърнето са напълва съ вино.

Дѣцата, като глѣдѣлъ, че този вечеръ са оставя трапезата да прѣнощува пълна, питѣлъ майка си, за кога са оставя така пълна и прѣлѣна. „Богъ ще дойди нощесъ да вечеря“, — имъ отговаря съ набожно чувство майка имъ. — „Той сега вечеря нѣгдѣ въ нѣкоя кѫща и послѣ ще дойди и у насъ“. Дѣцата си лѣгѫлъ, кандилото гори прѣдъ святицата, бѫдника тлѣе на камината, и до като заспѫлъ, нѣкое по-любопитно дѣте, което иска да види всичко, са надига надъ покривката и глѣда на трапезата, за да види, какъ ще вечеря Дѣдо Господь.

На сутриньта дѣцата питѫлъ майка си, дохождалъ ли е Дѣдо Господь да вечеря. И майка имъ казва, че когато спѣли всички, той дохождалъ, вечерялъ и си отишелъ. Това вѣрва самата простодушна майка.

Отъ вечерьта, до гдѣ още не сѫ кадили трапезата, майката гадае съ сурови дрѣнови пѫпки: откѫсва отъ сур'вакницитѣ нѣколко избрани хубави сурови пѫпки, разравя нажеженото огнище и на нагорѣщената му равнина турва за всѣкиго, колкото сѫ живи въ кѫщи, по една пѫпка. Комуто пѫпката, като са нажиже, подскочи и са пукне, прѣдсказва, че той прѣзъ цѣлата година ще бѫде здравъ и ще тича и скача, а комуто не поскочи, а само са пукне на мѣстото си, тъй ще болѣе прѣзъ годината [2]).

Домовладиката е длъженъ цѣла нощь да стои буденъ (бѫденъ) и да подтъква огъня, за да гори и свѣти постоянно и да чака да дойде Богъ да вечеря. Стопанката цѣла нощь готви и наглѣжда грънцитѣ съ гозбитѣ, които врѫтъ край бѫдника.

Посрѣдъ нощь са чува дьрвеното клѣпало отъ черква, което извѣстява на человѣцитѣ, че трѣбва да идѫтъ да са помолѫтъ Богу и да му поблагодарѫтъ, дѣто ги е поживилъ да дочакѫтъ подновената година. Майката, щомъ чуе, че клѣпалото чукне, зема прикадената суровакница и почва да сур'вака всичкитѣ спящи въ постелята и говори:

„Сур'ва, сур'ва година —
До година до амина —

---

[1]) Сега има три кадени вечери: срѣщу Колада, нова година, и Богоявление, а нѣкои, по нѣгдѣ, кадѫтъ и срѣщу Игинажъ-день.

[2]) Въ нѣкои мѣста гадаѫтъ и съ лукови люспи, съ които прѣдсказвѫтъ въ кой мѣсецъ прѣзъ годината ще има дъждъ или снѣгъ: нареждѫтъ 12 сурови, мѣснати, лукови люспи, турвѫтъ въ всѣка по малко чукана дрѣбна соль и на сутрината глѣдѫтъ: въ която има по-вече вода, тоя мѣсецъ, комуто е нарѣчена люспата, ще бѫде дъждовенъ или снѣговитъ, ако е зименъ мѣсецъ.

Digitized by Google

Весела година.
Голѣмъ класъ на нива,
Голѣмъ гроздъ на лозье,
Желтъ мамуль на лѣса,
Червена ябълка в' градина.
Живо й здраво до година,
До година до амина.
Да устарѣешъ, да побѣлѣешъ
Като Старата планина.
Живи й здрави до година".

Дѣцата, пробудени отъ шибанието на суровакницата върху покривката имъ, наскачватъ и захващатъ да питатъ: „Дѣ ми е новата риза, доламата, дѣ ми сж гащитѣ, дѣ ми е пояса, обущата, калпака" и т. н. и, като ги дадатъ на по-голѣмитѣ, захващатъ да са убличатъ и да са готвятъ да идатъ въ черква. По-голѣмитѣ отиватъ на черква заедно съ баща си, а на по-малкитѣ имъ казватъ, да почакатъ, или да поспятъ, че подиръ малко, когато са върне баща имъ, ще иде майка имъ, и ще ги заведе, нъ враговетѣ не лѣгатъ вече и сѐ врънкатъ майка си да ги ублѣче и да ги заведе на черква и, като са разставатъ, наклѣкватъ голоскоки около огнището и захващатъ да питатъ майка си: „какво ври въ туй гърне, въ кое е сърмата, дѣ е оризатото, кога ще мѣтнешъ баницата въ пѣщьта" и много други въпроси й задаватъ, а най-вече за Дѣда Господя, какъ е вечерялъ самъ, кое му са е усладило по-вече, пилъ ли е вино и ракия, колко пати е пилъ вино, като щѣлъ да пие, какъ е благославялъ, викалъ ли е баща имъ да приказва съ него и много други дѣтински въпроси.

Щомъ са чете първото евангелие, бащата си дохожда да наглѣда, що са върши въ кжщи, и остава да варди всичката кжща. Майката са примѣнява, ублича голоскоцитѣ и ги завежда на черква.

Като стои въ черква до второ евангелие и тя са връща, да наглѣда ястията въ грънцитѣ и да види да-ли е извършено всичко, което е поржчала на момичетата. Като си дойде жената, мжжа пакъ отива. Щомъ наближи да пуща черква, ще дойде едно дѣте да й извѣсти, че скоро ще бжде распусть и тя, какъ-да-е, ще иде да са мироса и да си земне 'нафора.

Като пустне черква, захваща вече да са разсъмва и, щомъ са разсъмне добрѣ, раздигватъ кадената трипеза и са готвятъ вече да посрѣщатъ *сурвакаритѣ*.

Бабата и стареца — дѣдо (ако има такива въ кжщата), захващатъ да си готвятъ дароветѣ. Дѣдото развързва шарената кисия и дава на бабата дребни пари. Бабата, или която е най-старата въ кжщи, готви: кравайчетата, куклитѣ, лжковитѣ, кончетата, и за всѣка близка внучка: ржкави, пристилки, чорапи и др., а за кърмачетата шепчици, пелени, юрганчета и тѣмъ подобни. Най-напрѣдъ захващатъ да ги сурвакатъ кжщнитѣ внуци, които сурвакатъ всичкитѣ по-стари отъ себѣ си.

Digitized by Google

Ето кучетата залаяхѫ, портитѣ са захлопахѫ, отворихѫ са и внукитѣ влѣзвѫтъ, всѣка съ сурвакница въ рѫка. Дѣдо и баба стоѭтъ на първото мѣсто: отъ тѣхъ ще захванѫтъ да сурвакѫтъ и изреждѫтъ всички кѫщни. „Сурова година, весела година, голѣмъ класъ на нива, голѣмъ гроздъ на лозье, желтъ мамуль на лѣса, червена ябълка въ градина, живо и здраво до година, до година, до година до амина; да устарѣешъ, да побѣлѣешъ, като Стара-планина“ са повтаря надъ всѣкиго надъ гърба, като го шибѫтъ съ сурвакницитѣ и го благославѭтъ невиннитѣ дѣца.

Дѣдовата кисия е развързана; той дава на всѣко внуче пари, и всѣко му цѣлува дѣсната рѫка; баба, вуйна, стринка, леля, или кръстница имъ, дава имъ кукли и други подаръци. Паритѣ са забождѫтъ въ куклитѣ. Рѫкавитѣ са прѣмѣтѫтъ прѣзъ рамото на дѣцата, торбицитѣ са приплѣщѭтъ, а въ торбицитѣ са турѭтъ куклитѣ съ паритѣ. Първата дружина, като излѣзе, дохожда втора, третя и т. н. Такива млади дружини са намѣрвѫтъ въ всѣка кѫща и почти цѣлъ день не остава кѫщата безъ сурвакари.

Която е годеница, сестритѣ на момъка, или други млади булки и моми отивѫтъ отъ страна на годеника да ѭ поздравѭтъ, да ѭ *сурвакѫтъ* и да ѝ поднесѫтъ дарове отъ годеника ѝ. Годеницата отъ своя страна праща дарове на годеника, на родителитѣ му и дарява сурвакаркитѣ. Свекъра, свекървата и девера, като приѣмѫтъ отъ годеницата дароветѣ, и тѣ ще ѝ възвърнѫтъ други по-скѫпи дарове, отъ своя страна.

Тъй са е посрѣщалъ и празднувалъ праздника на *Сурова*, — на когото прѣдвѣстника е суровия напѫпилъ свѣщенъ дрѣнъ, — отъ незапамятни врѣмена въ насъ, тъй почти го е приѣла и покровителствува българската църква и тъй са празднува и до днесъ въ невиннитѣ села и малки градовце; нъ въ голѣмитѣ градове, дѣто вече прониква западно-европейската цивилизация, вече е изоставено и забравено много отъ тия невинни стари обичаи, които трѣбва да сѫ биле нѣкога даже общо-европейски. И цивилизѭщитѣ са наши граждани много нѣща сѫ вече започнали да прѣнебрегавѫтъ и да ги изоставѭтъ, много са е измѣнило и са измѣнява отъ онова, което сѫ ни запазили праотцитѣ ни отъ незапамятни години!

Всѣкий гражданинъ са възхищава, като глѣда, какъ невинния селянинъ е завардилъ и испълнява тия святи пра-отечески обичаи и обряди, които сѫ останали отъ много хиляди години, нъ пакъ не ги извършва тъй, както селянина, съ такова благоговѣйно и горѣщо чувство, защото това чувство започна въ много сърдца да охладява, а въ нѣкои е вече истинало и са е влѣденило! Блаженни сѫ тия челядни, които вардѭтъ святитѣ обичаи на своитѣ пра-дѣди!

Цивилизованитѣ европейски народи сѫ измѣнили своитѣ стари обичаи съ много нови и по-истънчени, а ний, като не сме дошле още до тамъ и като оставимъ онова, което сѫ ни завѣщали старитѣ, ще са възвръщаме въ дивачеството, което сѫ изгладили нашитѣ прадѣди прѣди хиляди години.

Digitized by Google

Съ народнитѣ обичаи, обряди и праздници сж можали нашитѣ дѣди да завардѣтъ народностьта ни, языка ни, за да уцѣлѣемъ и до днесъ като народъ. Народъ безъ свои обичаи, не е народъ, а стадо, което са води само по единъ инстинктъ, като всѣко добиче.

Д. Гинчевъ.

МАТЕРИАЛИ ПО БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ.

Писмата на Николая патриарха Константинополски.

(Продължение отъ III книга.)

XV [1]).

Писмото ти, сине мой, ма испълни съ истинна радость и духовно ликувание и моля са, ако и грѣшенъ, защото ти тъй мило са съгласи да направишъ свиждание, за да прѣдстанешъ съ чиста съвѣсть прѣдъ лицето на Христа Бога, когато той, като съ обръща къмъ избраннитѣ, ще каже: дойдете благословенни отъ Отца моего, приемете царството на славата, приготвено за васъ отъ сътворението на мира. Ето за какво съмъ са молилъ и са моля, защото ти незабавно рѣши да са видишъ съ меня, слѣдъ като стана извѣстно желанието ми; да ми даде Христосъ Богъ нашъ миръ и любовь и спасение, въ цѣлия си кратъкъ животъ да му са моля за тебя, щото ти, колкото е възможно, по-скоро съ помощьта на Бога да са съгласишъ на думитѣ ми, които азъ ще ти кажа, когато дойдж, заради щастие и спокойствие на Българитѣ и Римляпитѣ. Така, захваща

---

[1]) Слѣдъ битката при Катасирта, срьбскитѣ дѣла отличжтъ Симеона отъ главната му цѣль — стрѣмлението му къмъ Цариградъ. 918 и 919 година прѣминувжтъ въ смирявание смута въ срьбското княжество. Подиръ туй Симеонъ е можалъ безъ прѣпятствие да са стрѣми за извършването на отъ по-рано намисления си планъ. Възвишението на Романа, може да са каже, е придало характеръ на дързость на този планъ. Отъ 920 година до смьрта на Симеона, до 927 година, са продължава непрѣкжсната борба между Византия и Симеона. Както и по-прѣди, патриархъ Николай мисли да спре борбата съ прѣговори. Въ прѣдишното си (XIV) писмо, като извѣстява Симеона за цьрковното съединение, патриарха му прѣдлага да назначи свиждание за прѣговори. Очевидно, Симеонъ, наскоро слѣдъ получване писмото на патриарха, отговорилъ му е, като искаява готовность да направи свиждание. Но тѣ сж

са писмото ми съ священна молитва; а за другото, за да не ти омръзна съ обширността на писмото си, особенно за това, защото ний съ божията помощь са надѣваме да та видимъ лице съ лице и да правимъ прѣговори съ тебя.

Само слѣдующето ний намѣрваме необходимо да напишемъ, възлюбленій и най-почитаемій сине: старостьта оставяме на страна, не обръщаме внимание на слабостьта на силитѣ си, трудностьта на пѫтя и прѣпятствията смѣтаме за нищо, ако ти ни извѣстишъ, че твоя прѣкрасенъ умъ е наклоненъ не да ни упечалява съ раздори, не да отказва на нечутото и прѣзрѣно посолство, което готви до тебя изнемощѣлия и стария твой баща; азъ земамъ на себѣ си длъжностьта на посолство, за тебя самия твърдѣ полезно, а за Римлянитѣ не напълно тѣжко и нетърпимо; и така, както азъ казахъ, ако ти си така расположенъ прѣди всичко отъ Бога, послѣ отъ собственото си благоразумие, най-послѣ отъ нашитѣ молби, ако само ти обръщашъ нѣкакво внимание на тѣхъ: азъ ще дойдѫ при тебя, лѣтящъ съ умъ и сърдце, като забравямъ всичкитѣ тѣжини на старческитѣ си години.

Но ако прѣдишнитѣ нещастни помишления и планове —да не допустне Богъ—оставѫтъ още въ ума ти, ако до сега имашъ прѣдишнитѣ намѣрения къмъ римската империя, то азъ ще пратя при тебя посрѣдникъ, извѣститель на божията воля, която е възвѣстилъ на тогова, който отъ начало е билъ мѫченъ отъ человѣкоубийцата дяволъ, и която е прѣкратила вѣчната вражда, разрушила е срѣднята стѣна на враждата и е довела человѣческия родъ до единство и миръ; ще ти пратя Господа и Царя на царьетѣ, щото той да та убѣди да ни извѣс-

---

биле нищо незначѫщи думи. Брака на Константина Порфирородний съ Елена, дъщерята на Романа, е лишилъ отъ възможность Симеона по миренъ начинъ да завземе византийския прѣстолъ — нуждно е било сега да си го добива съ сила. Това, което до туй врѣме е било прѣдмѣтъ за размишления на Симеона, за което той, може би, е мечталъ, това той сега е започналъ публично да исказва. Желанието му да завземе византийския прѣстолъ е било, разбира са какво е, не неизвѣстно на патриарха. Затова той въ писмото си (XV), като го свършва, говори: „ако ти оставашъ съ прѣдишното си намѣрение къмъ римската империя, не трѣвожи напраздно стареца. . .“ Прѣдидѫщето писмо е писано въ Августъ 920 година. Слѣдователно това писмо може да са отнесе къмъ *края* на 920 година, когато Романъ е билъ вече цезарь. Въ по-подирнитѣ писма Романъ са явява на всѣкѫдѣ императоръ. Къмъ този периодъ трѣбва да са отнесе и XC п. (до Романа Кесаря).

Digitized by Google

тишъ писменно за намѣрението си, за да не са упечаляваме напраздно, щото ний, като дойдемъ при тебя, да не губимъ напраздно думи, което ще бѫде за насъ срамъ и прѣдмѣтъ за смѣхъ на тѣзи, които обичѫтъ да са смѣятъ и подиграватъ съ меня, защото ти като разуменъ человѣкъ знаешъ, че има подобни человѣци; а тъй сѫщо това да не послужи за осѫждание твоята прѣкрасна душа за това, че напраздно си поубеспокоилъ стареца, принудилъ си да дойде при тебя слабия архиепископъ и слѣдъ това си го пратилъ обратно, като му причинишъ напрасенъ трудъ и уморявание и като дадешъ поводъ да са прѣсмиватъ на менѣ человѣцитѣ, които обичѫтъ това; глѣдай, сине мой, щото този постѫпъкъ да не ти послужи за усѫждание. Послѣ, да та запази (Богъ) невредимъ отъ всѣкакво видимо и невидимо зло и въ бѫдащия животъ да ти даде вѣчна слава и миръ.

XVI [1]).

Азъ съмъ принуденъ пакъ да ти пиша, сине мой, защото отъ една страна всѣкидневно моя умъ прѣудолява печаль за бѣдствията и нещестията на Римлянитѣ и Българитѣ, а отъ друга страна заплашва ма страшно наказание, ако ще мълчѫ; защото ний сме избрани да са грижимъ за спасението на человѣцитѣ, понеже въ противенъ случай за кръвьта на убититѣ Българи и Римляни ще вика къмъ насъ Богъ, който по изволението си ни е поставилъ за стражъ: затова, ако и вий да сте са отнасяли съ прѣзрѣние къмъ многото мои писма, ний при всичко това пакъ ти пишемъ, като изискваме отъ името на Бога, виновника на всички добрини, щото ти да обърнешъ внимание на писмото ни; азъ ти пиша, сине мой, не тъй както по-прѣди, като молѣхъ само за миръ, но нѣкъкъ инакъ, ка-

[1]) Когато е постигнала несполука прѣдидѫщето писмо на патриарха, съ разрѣшението на Романа, разбира са, патриарха прѣдлага да са заключи братенъ договоръ съ Романа. „Това, къмъ което са стрѣмишъ, — говори патриарха, — не сполучи, по причина на отказа на тогавашнитѣ правители, сега това твое желание може да бѫде лесно извършено“. Той моли Симеона да не обръща внимание на това обстоятелство, че Романъ *неотдавна* е станалъ императоръ. Тѣзи думи показватъ достатъчно, че писмото е писано наскоро слѣдъ приеманието на Романа императорский титулъ. По този начинъ това писмо може да са отнесе *къмъ началото на 921 година*.

Digitized by Google

то скърбѫ и са упечалявамъ за нещастията, които ще настанѫтъ за Българитѣ и Римлянитѣ, защото изново — о злодѣяния на дявола!—приготвѫтъ са войски, отъ всѣкѫдѣ са събиратъ хиляди воини,—да са искаже съ думи, това е невъзможно, и затова азъ стѣнямъ и плача, като прѣдвиждамъ и мисля, колко бѣдствия ще бѫдѫтъ за Българитѣ и Римлянитѣ отъ такова голѣмо струпване на человѣци, какво нещастие на всички християни и печаль за Бога, който съ плътьта и кръвьта си тебя и твоя народъ е направилъ наслѣдници на Христа; погине ли Българския народъ, Христосъ ще са упечалява, погине ли Римския народъ, — както бива на война, — Христосъ Богъ нашъ ще бѫде упечаленъ; пò-послѣ, какво отчаква виновницитѣ на толкова и такива бѣдствия? Какъвъ животъ ще прѣкарвѫтъ тука на земята, ако само имъ бѫде отставенъ живота? И когато отидѫтъ на другия миръ, съ каква надѣжда тамъ ще идѫтъ? Какъ ще са явѫтъ прѣдъ лицето на Бога? Какъ ще прѣтърпѫтъ наказанието, на което ще бѫдѫтъ подвьргнати? Кѫдѣ ще намѣрѫтъ защита? Какво управдание ще кажѫтъ за толкова убийства?

Ето какво, сине мой, ма занимава денемъ и нощемъ; затова са и съкрушава сьрдцето ми и не могѫ да мълчѫ, а ти пиша писмо; помисли, сине мой, съ кръвьта на Българитѣ и Римлянитѣ е напръскана земята, когато бѣше извикана онъзи нещастна прѣдишна война, припомни си какви нещастия сѫ постигнали Римлянитѣ и Българитѣ и не желай изново да видишъ този печаленъ день; помисли, че ти можешъ изново да побѣдишъ, както прѣди, áко и тогава да паднаха много Българи и че Римлянитѣ ще бѫдѫтъ побѣдени и надминати. Не е всѣкога щастието на война неизмѣнно, то има неизвѣстенъ край, като прѣминава ту на една, ту на друга страна; не мисли, че отново ще одьржишъ побѣда, но като человѣкъ обърни внимание на человѣческитѣ дѣла, защото мнозина, като сѫ излѣзвали, спорѣдъ мнѣнието си, противъ слабитѣ, недостойно сѫ падали въ боеветѣ, а слабитѣ сѫ побѣдявали; азъ зная, че ти всичко това, и безъ писмото ми, съ съвършенния си умъ разбирашъ, но не напраздно ти пиша; прѣдостави ми, сине мой, твоя образованъ слухъ, но още пò-вече твоя мѫдръ разсѫдъкъ, обърни внимание на думитѣ ми, изслушай думитѣ ми, съ които та убѣждавамъ бащински и заради твоя полза и, както ний мислимъ, заради славата ти както въ настоящия, тъй и въ бѫ-

Digitized by Google

дящия животъ, въ който е прѣимущественно приятна славата за онези, които наистина желаютъ да са прославятъ; не желай да видишъ прѣдъ себѣ си събрани войски за бой, щото послѣ да не са раскайвашъ, ако въ слѣдствията не са покаже нищо полезно.

Разумнитѣ человѣци, особенно такива като тебя, прѣдвиждатъ бѫдущитѣ нещастия и са въоружаватъ противъ тѣхъ, а не са хвърлятъ на тѣхъ, като да сѫ си затворили очитѣ. Желаешъ ли ти, сине мой, слава и славно име? Ти можешъ, като слѣдвашъ съвѣтитѣ ми, да не отстѫпвашъ отъ намѣрението си; обърни внимание на думитѣ ми: — съ декрети, които, както азъ мисля, сѫ извѣстни на самия Богъ, е поставенъ Романъ на прѣстола на империята; влѣзъ съ него въ браченъ съюзъ, или като дадешъ своята дъщеря за сина му, или като уженишъ сина си за дъщеря му. Като постѫпишъ по този начинъ, ти нѣма да нанесешъ ущърбъ на страстното си желание, защото ще спечелишъ припадающата ти са слава и миръ и спокойствие на народа си.

Ти прѣди желаяше да са сродишъ съ императора, но желанието ти бѣше лошо испълнено отъ тогова, който трѣбваше да го испълни; а сега пъкъ може това сродяване да та украси. Ти искаше да са сродишъ съ бракъ съ императора на Римлянитѣ, сега е за това удобенъ случай. И не трѣбва да та задържа това, че царя неотдавна е възлѣзалъ на прѣстола, ти помисли само за това, по какъвъ начинъ е билъ избранъ царя, като че ли рѫководимъ отъ Бога, както до сега не е билъ избиранъ ни единъ императоръ; съгласи са на такъвъ съюзъ на двата народа. Имало е много императори, но всѣкога възцаряването имъ са е съпроваждало съ нѣщо недостойно за царското достойнство; той пъкъ, както казахъ, е достигналъ тъзи власть, като че ли рѫководенъ отъ Бога.

Ако ти желаешъ да обърнешъ внимание върху състоянието на Църквата, и тука ще видишъ великото расположение на Бога къмъ този человѣкъ. На-ли ти знаешъ, колко са е трудилъ и прѣстрадалъ императоръ Лъвъ и наслѣдницитѣ му, като е управлявалъ общественнитѣ дѣла, защото не е било за това, както са вижда, изволението на Бога. Когато той [1]) е завзелъ управлението на дѣлата, прѣкратиха са продължителнитѣ

[1]) Романъ Лекапанъ.

Digitized by Google

бѣдствия, вълнението въ Цьрквата, установи са миръ и спокойствие и по милостьта на Св. Духа отцѣпенитѣ, които са бориха противъ Цьрквата, бѣхѫ изново ней повърнати. Отъ гдѣ произлѣзва всичко това, ако не е отъ божественното провидѣние, което и до нашитѣ дни продължава да прави благоволение? Това ний прибавихме, щото ти самъ да видишъ, че не безъ дозволение отъ Бога е врѫченъ скиптра и, като знаешъ това, да заключишъ съ императора радостенъ съюзъ, който ти отдавна желаешъ; този съюзъ, ако пожелаешъ, ще бѫде сключенъ сега и истински ще са съединишъ съ римската империя; съ това единство всички бѣдствия, всички скърби на Българитѣ и Римлянитѣ ще са прѣкратьтъ, защото всѣко спокойствие и щастие и всичко, което краси живота на двата народа, ще настане, като заключишъ браченъ съюзъ между дѣцата; ний ще имаме вѣра въ Бога, че ще ви даде всѣка добрина, защото демона вече нѣма власть, и онези отъ хората, които подражавѫтъ низостнитѣ му, нѣма да могѫтъ вече да дѣйствувѫтъ и да извършвѫтъ намѣренията си.

XVII [1])

Ако и твърдѣ често да ти пишемъ, като са опечаляваме за нещастията, които са струпаха върху Българитѣ и Римлянитѣ, ако ний твърдѣ често, милий и славний сине мой, молиме и постоянно увѣряваме, при всичко това, писмата ми не сѫ дохождали до твоя слухъ, но хвърлени сѫ са търкаляли на земята; тебя не е можала да трогне слабата старость на грѣшния баща, ни старото приятелство, ни духовния ми санъ, за който азъ може би недостойно съмъ избранъ, ни даже важността на дѣлото, по поводъ на което ний натъкмихме пратеници, т. е. любовь, миръ, прѣкратяване на християнското кръвопролитие и убийства; но, сине мой, защото ти, ако си оста-

[1]) Когато прѣдложението на патриарха е било отхвърлено (то са е усѫществило на 8 Октомврий 927 год., когато Петъръ е влѣзалъ въ бракъ съ Елена, дъщерята на Романа), императоръ Романъ започва да са готви за война. Патриарха, като посочва това, желае да избѣгне кръвопролитието и затова изново прѣдлага да заключи миръ. Правилни сражения между българскитѣ и византийскитѣ войски сѫ са започнали въ срѣдата на 922 година, Слѣдователно, приготовленията на Романа сѫ ставали въ края на 921 година и въ началото на 922 година. По този начинъ, това писмо може да са отнесе (приблизително, разбира са) *къмъ Септемврий 921 година.*

Digitized by Google

вилъ на страна другитѣ твои добродѣтели, ревнитель на Словото Божие, ти знаешъ добрѣ, що е казалъ Христосъ на ученицитѣ си: „който ви прѣзира, меня прѣзира“, наслѣдникъ на които (апостолитѣ) са явяваме ний по рѣшението на самия Богъ; но ако азъ толкова пѫти напраздно съмъ молилъ за дѣлото, толкова важно за Римлянитѣ и Българитѣ, то какво ми остава да правя? Азъ съмъ принуденъ изново да моля, защото и за това съмъ назначенъ, за да бѫда посрѣдникъ за миръ, за да отстранявамъ съ всички сили разномислението, за да распознавамъ лошитѣ дѣла и кознитѣ на врага и послѣ да съобщавамъ за бѣдата, която може да са яви за тѣзи, противъ които са устройвѫтъ кознитѣ. Горко ми, ако не бихъ мислилъ тъй, не бихъ постѫпвалъ и не бихъ са придьржалъ у тъзи постоянна грижа! Бож са отъ заплашванията, съ които Христосъ Творецъ на мира е заплашвалъ тѣзи, на които той самъ е врѫчилъ тъзи велика задача, която прѣдставлява не малко опасности (τῷ ὄφει ἀναλγον ἐφούβῃ τόν κίνδυνον). Струва ми са, сине мой, ако и да са движѫ още въ този пороченъ животъ, че ще прѣдстана прѣдъ този прѣстолъ и ще дамъ смѣтка за управлението и бож са отъ това страшно и неумолимо рѣшение, което ще заплашва тогова, който безгрижно е призовавалъ къмъ божий миръ тогова, който отъ прѣстѫпния демонъ е наклоненъ къмъ вражда: затова азъ сега пиша съ сълзи и изново пристѫпвамъ къмъ тебя съ молби, защото, о печаль! като че ли съ очи виждамъ, че изново ще са явѫтъ за християнитѣ бѣдствия, цѣлъ съмъ испълненъ отъ това отвратително зрѣлище и печални дѣла, които, прѣди да видя, азъ бихъ желалъ да са махна отъ този свѣтъ, защото да са види убийство на единъ человѣкъ е печално зрѣлище; какъ може да не бѫде достойно за съжаление, че человѣкъ са убива отъ человѣка, когато тѣ сѫ произведения на единия Творецъ, отъ една прьсть сѫ сътворени, които имѫтъ единъ рѫководитель въ този животъ, който, когато му бѫде угодно, ще повика творенията си за бѫдѫщия животъ. Но когато убиваѫщитѣ и убиваемитѣ не само сѫ свьрзани съ тъзи общность, за която говорихме, но сѫ бащи и дѣца, братия и наслѣдници на Христа, който съ плътьта си и кръвьта си е далъ намъ тъзи честь, за да ни искупи и да ни направи свои наслѣдници, когато тѣ по този начинъ подигѫтъ орѫжие единъ противъ другиго, когато рѫцѣтѣ си и земята усквернявѫтъ съ убийства, какво тогава да са каже?

Digitized by Google

Какъвъ Иеремия ще уплаче тѣзи нещастия? Какъвъ плачъ ще са сравни съ такова бѣдствие?

Ето какво ма принуждава да ти пиша изново и да та моля, защото са съкрушава сърдцето ми, мисленно обхващамъ бѫдащитѣ нещастия и не могѫ да мълчѫ и да са наслаждавамъ отъ покой; ето пакъ са движѫтъ войски, отъ всѣкждѣ нашествия и безбройни народи са събиряѫтъ, които азъ не зная — въ каква мѣстность ще могѫтъ да са побереѫтъ наедно; освенъ това пълководеца не е никой другий, неспособенъ да са разпорежда съ такава огромна войска, а самия императоръ съ оръженосци, самъ той е пълководецъ; самъ той ще началствува надъ войскитѣ; самъ зема оръжието, наедно съ това той е войникъ, боецъ и началникъ на сражението. Като виждаме такива приготовления, такова движение, такава войска, какво трѣбва да мислимъ? Каква душа е потрѣбно да са има? Азъ зная, сине мой, че и при твоя разумъ не ти е извѣстенъ исхода на войната и кой ще спечели побѣда, защото края бива двоякъ; едно само е ясно, че или отъ меча на Римлянитѣ ще погине България, или Римлянитѣ ще отстѫпѫтъ прѣдъ меча на Българитѣ, че християнска кръвь ще бѫде пролѣна отъ християни, че земята ще са напръска съ християнска кръвь и че Христосъ Богъ нашъ, на когото ний сме стадо, както и вий, ще бѫде упеченъ отъ смъртьта на убититѣ. Или ти мислишъ, че за Христа не е печаль гибельта на Римския или Българския народъ? Кой не знае това? Кой нѣма да са съгласи, че християнитѣ, като сѫ са опълчили единъ противъ другиго, съ това сѫщото нанасѫтъ рана на Христовото сърдце? Да земемъ за примѣръ бащата, който има много синове; но ако тѣ възстанѫтъ единъ противъ другиго, какъ ще му бѫде печално, когато види, че дѣцата му сѫ разединени отъ вражда и укървявѫтъ съ братска кръвь мечовитѣ си; нема̀ родостьта му нѣма да са измѣни на сълзи? нема̀ не ще го постигне скърбь, която не е възможно да са искаже съ думи, нема̀ той нѣма да пожелае по̀-скоро да го погълне земята, отъ колкото да глѣда слънцето? По̀-нататъкъ, родителитѣ, ако и да не сѫ вземали участие въ рождението ни, по небходимость ще страдаѫтъ, когато видѫтъ, че дѣцата имъ прѣдприемѫтъ междуособна война; а Христосъ, който, за да ни направи свои дѣца, е оставилъ прѣстола на Отца, по кръвь и плъть са е съединилъ съ насъ и е прѣтърпѣль кръстна смъртъ заради насъ, нема̀ той не ще са съ-

Digitized by Google

крушава, като вижда, какъ дѣцата му — Българитѣ и Римлянитѣ—така безумствуватъ едни противъ други, като сж забравили Отца и синовния си дългъ, щото намѣсто синовна любовь тѣ сж въодушевени отъ воинственни и диви подбуждения. Твърдѣ ми е лесно, възлюбленний сине мой, да намѣря за тебя увѣщание за человѣческитѣ дѣла, за да разберешъ, че когато ний повдигаме оржжие единъ противъ другиго, правимъ това, което са проклѣва отъ всички человѣци, които считатъ злодѣи виновницитѣ на тѣзи бѣдствия. Ако нѣкой надаренъ съ разумъ, който разбира природата, който признава Твореца, съ една дума, человѣкъ обикновенъ и съ обикновенни понятия, ще види, че послѣдователитѣ на една вѣра, творенията на една Богъ повдигатъ оржжие единъ противъ другиго — не говоря дѣцата противъ родителитѣ и родителитѣ противъ дѣцата — нема той не ще бѫде упечаленъ и не ще упрѣкава онези, които сж са рѣшили на тъзи безчеловѣчность? Отъ человѣческитѣ дѣяния, както казахъ, можалъ бихъ да съберж много примѣри, за да та убѣдиж, че е необходимо да са прѣкрати войната и убийствата и да са възстанови божественъ и спасителенъ миръ; но остави на страна, сине мой, человѣческитѣ и земнитѣ дѣла, увѣщанията и думитѣ, взети отъ тука; обърни острия си умъ къмъ небето, помисли какъ ще бѫдатъ упечалени силитѣ, които окржжаватъ Христа, като виждатъ Господа, че скърби за гибельта на своя народъ, защо ний и вий сме неговъ народъ, за гибельта на синове и братия, защото като баща, той ни е направилъ свои дѣца, а като братъ — сънаслѣдници; какво ще кажешъ, когато достигатъ даже до небето нашитѣ бѣдствия, съ които отъ начало человѣкоубийцата дяволъ са старае да изведе Римлянитѣ и Българитѣ? Нема не ни сж извѣстни кознитѣ на дявола, съ които са старае да ни врѣди? нема ний размисляме като христиани? нема ний не възставаме единъ противъ другиго? нема ний мислимъ за нещастията си?

Ний имаме намѣрение да продължимъ писмото си, защото съ това съболѣзнующето ми сърдце са облекчава отъ натискающата го тѣжесть и като че изново уживява; нещастията на Римлянитѣ и Българитѣ достигнаха до небесата; азъ мисля да туря прѣдѣлъ на настоящето си писмо; едно само ще ти кажа, въ едно та убѣждавамъ, за едно моля; изслушай ма — което отдавна трѣбваше да направишъ, защото въ такъвъ слу-

Digitized by Google

чай не би имало толкова нещастия; но ако по-рано не си направилъ това, то поне сега, скжпий ми сине, изслушай ма и приеми съвѣтитѣ и убѣжденията на слабия старецъ; кълнѫ са въ Бога, че ти, като направишъ това, не ще са раскайвашъ; бѫди снисходителенъ къмъ немощния архиепископъ заради обща полза и заради доброто ти име и славата ти, която ти желаешъ да спечелишъ тука на земята и на небесата; не пожелавай, щото тъзи многобройна войска изново да са устрѣми къмъ границитѣ на България, щото родителитѣ да извадѫтъ мечовитѣ си противъ синоветѣ си и синоветѣ противъ родителитѣ си, когато сѫ свързани съ священнитѣ връзки на Духа; да не желаемъ изново да видимъ онзи печаленъ день, когато земята ще са напръска съ кръвьта на христианитѣ; както ний казахме по-горѣ, неизвѣстно е, на коя страна ще бѫде побѣдата, едно е само извѣстно, че земята ще бѫде осквернена съ изобилна кръвь, че потоци отъ сълзи ще потекѫтъ отъ очитѣ на Римлянитѣ и Българитѣ. Послушай, сине мой, съвѣта на слабия старецъ, който са грижи за спасението на Римлянитѣ не по-вече, отъ колкото за спасението на Българитѣ, и не съ по-малко усърдие е проникнатъ за щастието и спокойствието на Българитѣ, отъ колкото за този народъ, архиепископъ на когото сме ний и за когото постоянно са грижимъ.

Ето увѣщанието ни и просбата ни къмъ прѣкрасната ти душа относително това, щото ти да не повдигашъ орѫжие; нека вѣрваме, че Богъ, който дава всѣка власть, отъ когото е прѣкратена вѣчната борба, отъ когото е даденъ миръ на свѣта, ще каже на сърдцето ти, което липсва въ думитѣ ми, и ще та убѣди да са възвърнешъ къмъ прѣдишното единство, да възлюбишъ изново този животъ, за когото ви е повикалъ чрѣзъ святото крьщение, и чрѣзъ възрождението, като ви е присъединилъ къмъ Римлянитѣ, като синове къмъ родители; че той ще убѣди тебя да са отнесешъ съ ненависть къмъ раздоритѣ и сѣтнинитѣ имъ; погледни, какъ дълго са протака гибелното опустошение на Българитѣ и Римлянитѣ. Слѣдъ това добавление ще свърша писмото си. Като сключишъ съ божията помощь миръ, за което ще поискашъ отъ Римлянитѣ данъкъ или друго нѣщо, когато тѣ сложѫтъ орѫжието си, извѣсти ни, само ако желанието ти би било удобно испълнимо и не извънмѣрно тѣжко; азъ ще употрѣбѭ всички ходатайства, за да склонѭ властьта, която управлява дѣлата на Римлянитѣ, за испълне-

Digitized by Google

нието на исканията ти. Бога на мира, който е разрушилъ стѣната на враждата, който слѣдъ вѣчното разногласие ги е примирилъ, нека самъ сега утвърди въ миръ и единство тѣзи, въ които сж безумствували злитѣ замисли на демона; да даде Богъ да са възползувжтъ отъ блага, които сж слѣдствие на мира и да са освободжтъ отъ бѣдствията и нещастията, които произлизжтъ отъ вражда и недоразумения.

XVIII.

Дойде, сине мой, ако и твърдѣ кжсно, увѣрението ти за любовь къмъ насъ; ти извѣстявашъ на насъ, на слабия старецъ, че ти до сега съхранявашъ чувствата на синъ къмъ баща, който искренно и духовно обича своя синъ; азъ прѣдполагахъ поради закжсняването на нашия апокризиарий, че си са отнесалъ къмъ насъ съ прѣзрѣние и че е исчезнала прѣдишната ти любовь и милость къмъ насъ; но ний сме погрѣшили, ти съхранявашъ неугасимъ огънь на любовьта, съ писмата си и проваждането на апокризиария си показалъ, че съхранявашъ този огънь до сега, и съ това си побѣдилъ глупавото ни прѣдположение. Но азъ благодарж Бога за това, че, като паднахъ въ такава глупость, побѣденъ съмъ; ти, както и прѣди, показа пламька на любовьта си; така, скжпий сине, повлия на насъ писмото ти и ни достави толкова удоволствия.

Но нѣма да скрижъ отъ тебя, че радостьта ми бѣше смѣсена съ нѣкаква печаль, която не даде на сърдцето ми да са радва напълно; защо? защото ний ти писахме, като та увѣщавахме, щото миролюбивото ти сърдце да прѣкрати раздоритѣ, да възобнови прѣдишния миръ между Римлянитѣ и Българитѣ, и писахме ти не тъй за себѣ си, а съ цѣль, щото ти ясно и точно да обявишъ, на какви условия може да бжде сключенъ миръ, но все пакъ така, щото да не бжде невъзможно или доста тѣжко исканието ти, щото то да бжде полезно за Българитѣ, а на Римлянитѣ не гибелно; ти въ писмото си за това не говоришъ, а са присмивашъ на старостьта ми, като говоришъ, че ти не изискващъ невъзможното, че не искашъ въскрьсяването на убититѣ българи, а възможното; по-нататъкъ ти обявяващъ, че този, който отъ самия Богъ е избранъ на прѣстола, трѣбва да слѣзе отъ него; но какво може да бжде по-невъзможно отъ това? Какъ може да стане, щото този, когото е из-

Digitized by Google

бралъ самъ Богъ да управлява наслѣдството му, да напустне управлението? Не, сине мой, не са подигравай надъ бѣлитѣ ми косми, защото знаешъ и безъ думитѣ ми, че искането ти е невъзможно; затова остави това искание и не мисли, че то е испълнимо; то е невъзможно и не може никога да бѫде извършено. Напримѣръ, количество злато, одѣжди, въ краенъ случай часть отъ земя, и ако ти са яви желание за Христовъ миръ, извѣсти ни, какво желаешъ.

Азъ говоря, сине мой, че желанието да са прѣкрати кръвопролитието стои по-горѣ отъ възнаграждението и спечелването; за набожния християнинъ много значи да прѣкрати убийствата, да тури край на войната и християнското кръвопролитие. А освенъ тъзи най-голѣма и несравненна печалба ти ще получишъ, както вече казахъ, злато, одѣжди и часть отъ земя, която ще ви бѫде твърдѣ полезна, но и на Римлянитѣ нѣма да принесе особенна врѣда; не, сине мой, остави тѣзи мисли, които съвсѣмъ не водѧтъ къмъ миръ, а, напротивъ, по-скоро възбуждѧтъ къмъ война и убийства. Ти говоришъ въ писмото си, че причина на всичкитѣ злини сѫ евнуситѣ. Това е ясно и на всички извѣстно. Но какво общо имаме съ евнуситѣ? Тѣ съ злитѣ си замисли сѫ погубили властьта на Римлянитѣ и единството и съгласието на Римлянитѣ и Българитѣ. Ний не трѣбва да бѫдемъ тѣхни съобщници; но напротивъ, това, което тѣ унищожавѧтъ съ неразумието си, трѣбва да възстановява твоя умъ и изслѣдванията на Римлянитѣ. Тѣ ще безумствувѧтъ, но ний не трѣбва да подражаваме на безумието имъ. Недостойно ще бѫде противъ тебя да са замишлява! Отъ тебя не е скрито, какъ са сгръмолясаха на главата имъ тѣхнитѣ замисли; бѫди доволенъ отъ сѫда на Бога, испълни наказанието, на което сѫ осѫдени отъ Бога, и не са стрѣми да упечалишъ заради глупоститѣ имъ тогова, който е отмьстилъ за тебя; или ти, сине мой, мислишъ, че Христосъ Богъ не е упечаленъ отъ истрѣблението на стадото си, неговото наслѣдие на християнския родъ, говоря за Българитѣ и Римлянитѣ? Или ти мислишъ, че Богъ не съболѣзнува за такова истрѣбление на человѣцитѣ, за унищожението градове, цьркви, мънастири? Азъ зная навѣрно, сине мой, че това всичко ти е извѣстно; и така, подражавай въ всичко на Христа, прѣдай на забравяние всичко това, отъ което си билъ упечаленъ, стани какъвто си билъ напрѣдъ, възвърни са къмъ първата си кротость и миролюбиво

Digitized by Google

расположение, подвьргни прѣстжпния дяволъ въ печаль и лиши го отъ радость и ликуване, което той е извлѣкалъ отъ бѣдствията на Българитѣ и Римлянитѣ. Нека са прѣкрати войната между братията и родителитѣ!

Ако на тебя дойде свише отъ нашия миролюбивъ и невоинственъ Христосъ Богъ нѣкакво желание и планъ за миръ, който е прѣкратилъ дявола, бащата на враждата, миръ, който трѣбва да бжде възобновенъ, напиши ни откровенно и ясно, на какви условия той може съ помощьта божия да бжде изново сключенъ; но не пиши, както прѣди, за невъзможно и двусмисленно, азъ говоря относително това мѣсто на писмото ти, гдѣто ти изискваш свалянието на тогова отъ прѣстола, който са е покáчилъ на него по заповѣдь на самаго Бога; освенъ това, сине мой, прати достоенъ человѣкъ, поклонникъ на миръ, любитель на истината; отъ тука ще бжде пратенъ сжщо такъвъ человѣкъ и толкова достоенъ; тѣ ще прѣдаджтъ на тебя и императора прѣговоритѣ за миръ, и тогава, надѣваме са, по милостьта на Бога, ще бжде възстановенъ миръ, защото до като са говори двусмисленно и тьмно, нищо полезно нѣма да послѣдва за двѣтѣ страни; ако въ сьрдцето ти има истинно желание за миръ, достатъчно е да са говори за това; ако ли пъкъ веднъжъ са е вгнѣздила въ сьрдцето ти идеята да занемешъ римския прѣстолъ, и ако — не зная, отъ кждѣ — си взелъ тъзи увѣренность, че тъй е постановилъ Богъ, знай, че желанието ти нѣма да бжде достигнато ни съ война, ни съ убийства, защото, което е постановено отъ Бога, не може да не са испълни до край, а понеже това е установено отъ Бога, чакай до като ти го отстжпи; за какво ще проливашъ христианската кръвь? Защо да са опустошавжтъ цьрквитѣ? Защо много друго извьршвашъ, което не е позволено? Ти съ това упечелявашъ Бога и самъ себѣ си прѣдавашъ на осжждание. Къмъ горѣ-изложеното ще прибавимъ молитвата, която ний постоянно възнасяме къмъ Бога: бжди неврѣдимъ, мисли и чувствувай това, което та зъве къмъ прѣдишния миръ, което е дадено чрѣзъ святото крьщение на Римлянитѣ и Българитѣ; а всичко това, което подбужда къмъ война и убийства, и дявола, тѣхния виновникъ, изгони изъ прѣкрасната си и разумна душа.

(Слѣдва).

Digitized by Google

ВАВИЛОНСКО-АССИРИЙСКИТѢ ДРЕВНОСТИ

СПОРѢДЪ НАЙ-НОВИТѢ ОТКРИТИЯ.

(Продължение отъ III книга).

Отъ потомцитѣ на Туклатпаласара най-много сѫ намѣрени надписи за царуването на *Ассурнасирабала*, неговия единадесетий приемникъ, който е царувалъ отъ 882—857 г. пр. Р. Х. Лѣтописа за царуването му, въ много-бройни надписи, е намѣренъ въ развалинитѣ на г. Калахъ. Този градъ билъ основанъ отъ Салманасара древний около 1290 г., но послѣ билъ опустошенъ, палатитѣ му разрушени, — може би, въ една отъ несполучливитѣ войни съ Вавилонъ. Ассурнасиргабалъ съградилъ Калахъ изново, населилъ го съ плѣнници отъ покоренитѣ страни и прѣнесалъ тука, въ четвъртата година на царуването си, резиденцията си отъ Ниневия, гдѣто по нѣкога са и връщалъ. Отъ това врѣме древнята столица на Ассирия — библейския Елласаръ, малко-по-малко, била напустната.

Развалинитѣ на Калахъ лѣжѫтъ на лѣвия брѣгъ на Тигръ, по-нагоръ отъ Ниневия; виждѫтъ са още слѣдитѣ на градската стѣна, които заобикалѫтъ значително пространство, съ неправилна форма; стѣната, очевидно, е била укрѣпена съ многобройни кули, основанията на които на нѣкои мѣста и до сега сѫ са запазили; така, на сѣверната страна сѫ изброени до 58 такива кули. Въ югоизточния жгълъ на очьртаното пространство съглѣждѫтъ са остатъци отъ втора, вътрѣшна стѣна, която обкржжава обширна платформа, за която сѫ водяли стѫпала, които разбира са, сега сѫ исчезнали. И на тъзи платформа сѫ открити развалинитѣ на нѣколко царски палати; въ единъ отъ тѣхъ е намѣрена статуята на самия Ассурнасиргабала, съ коса въ едната ржка и патерица въ другата. Тя е единственна статуя отъ тъзи епоха, която е уцѣлѣла, за да достигне до насъ [1]): на гърдитѣ ѝ е издълбанъ надписъ, който спомѣнува за завладѣванията на Ассурнасиргабала „отъ брѣговетѣ на Диглатъ до земитѣ Лабнана“ (Ливанъ). Надъ палатитѣ са е възвишавала пирамида, развалинитѣ на която сѫ са запазили и която е служила, вѣроятно, за гробница на ассирийскитѣ царье. На сѫщата платформа сѫ си издигали палати и приемницитѣ на Ассурнасиргабала.

Само развалинитѣ свидѣтелствувѫтъ сега за великолѣпието на древния Калахъ. Ролинсонъ, единъ отъ основателитѣ на ассирологията, въ увлечението по своя прѣдмѣтъ, което са разбира, рисува поетически въ въображението си тъзи резиденция на ассирийскитѣ царье: „Палатъ до палатъ са е издигналъ на обширната платформа, богато украсена съ рѣзидба, злато, живописъ, скулптура и емаль. Каменни львове и сфинксове, обелиски, святилища, кули сѫ украсявали сцената, като са нарушавали приятно, съ разнообразието си, мо-

[1]) Тя са намѣрва сега въ Британския Музей въ Лондонъ.

Digitized by Google

нотонностьта на сградитѣ. Величествената пирамида, съ стѫпала, са е издигала високо надъ това множество палати и здания, като ги е свързвала, а съ това имъ е придавала единство. Тигръ, като е минѣлъ платформата отъ западъ, отражавалъ е града въ водитѣ си, и като е удвоявалъ прѣдставляемата са височина на зданията, е стъкмявалъ тѣхната массивность — слабата страна на ассирийската архитектура. Когато залѣзващето слънце съ горѣщитѣ си лъчи, свойственни само на истокъ, е уварявало това множества здания, Калахъ трѣбва да са е чинялъ на пѫтника нѣкакво-си видѣние отъ мира на фенитѣ, когато той първий пѫтъ са е приближавалъ къмъ него“.

Въ развалинитѣ на единъ отъ тѣзи палати е намѣренъ много голѣмъ монолитъ[1]), който е служилъ за подъ на алкововидна вдлъбнина, на когото е начьртанъ лѣтописа за първитѣ 17 години отъ царуването на Ассурнасиргабала. Главното му съдържание е описание на многобройнитѣ му походи, които въ общи чърти сѫ приличи единъ на другий. Главната цѣль на походитѣ му е билъ горния бассеинъ[2]) на Тигръ и Ефратъ, сѣверна Месопотамия, Комагена, Армения; на западъ походитѣ сѫ биле насочени въ сѣверна Сирия, прѣимущественно въ областьта на Хаттеянитѣ, и сѫ достигали до Ливанъ и планината Гази (Кхазази), при което е била покорена цѣлата сѣверна Сирия между Ефратъ, р. Оронтомъ и планинитѣ Аманусъ; финикийскитѣ градове Тиръ (Сури), Сидонъ (Сидуни) и други отъ страхъ плащи му данъкъ. Като са покачилъ на планинитѣ Кхамани (н. Аманусъ), ассирийския царь заповѣдалъ да издълбаѫтъ на скала повѣствуване за подвигитѣ му. Походитѣ сѫ биле насочвани тъй сѫщо и на истокъ, както се вижда, въ Мидия и Персида.

Не е ли този Ассурнасиргабалъ, спорѣдъ, друго четение, Ассурнасирпалъ — *Сарданапалъ-воитель* на грьцкитѣ писатели [3]).

Неговитѣ походи сѫ са прѣдприемали за усмиряване честитѣ въстания, за събиране на данъкъ, или за нови завоювания. Прѣдъ началото на похода царя прѣсмѣтвалъ силитѣ си, „своитѣ пълкове и колесници“ съ бронзови или желѣзни колела. Поприще за похода му е била по-вечето планинска страна, покрита съ непроходими лѣсове, гдѣто неприятеля са държалъ на върховетѣ на планинитѣ, които сѫ издигѫтъ къмъ небето „на подобие на стрѣла“ или „острието на мечъ“, кѫдѣто само птици сѫ можле да прилѣтѫтъ“. Прѣзъ широка рѣка, като Ефратъ, сѫ минували на салове. Градоветѣ и крѣпоститѣ непиятелски сѫ са прѣвземали на десетки, стотини. Само въ едната страна Наира, сѫ биле прѣвзети и унищожени 250 градове и крѣпости. Разбира са, градоветѣ не сѫ биле голѣми, както са вижда отъ малкото число убити въ боя непиятели (1,460 души, 162 д., 150 д., 2,800 д., 1,000 д., 500 д.); освенъ това, такова множество на градове свидѣтелствува за значителна населенность на прѣдня Азия въ тъзи отдалечена епоха. Както са вижда, както въ врѣмената на Ав-

---

[1]) Нѣщо изработено отъ цѣлъ камькъ. (Бѣл. отъ прѣв.).

[2]) Да си припомнимъ, че грьцкитѣ писатели знаѫтъ двама Сарданапаловци: единия — *воитель*, а другия — *сластолюбецъ*.

Digitized by Google

раама въ Ханаанъ,. тъй още и въ това врѣме почти всѣкий градъ е ималъ свой мъничъкъ царь; въ случай на опасность тѣ сж са съединявали за отблъсквание на врага.

Бързи и неотразими сж биле нападенията на Ассирянитѣ: „като хищни птици нападнаха воинитѣ ми на града“,—говори Ассурнасиргабалъ по поводъ на прѣвземанието на единъ градъ съ приступъ, — и горко бѣше на побѣденитѣ! Всички градове, които сж показали съпротивление, сж са разрушавали и изгаряли. „Азъ завладѣхъ, — говори Ассурнасиргабалъ, — 60 укрѣпени градове на земята Касиари, азъ ги разрушихъ, азъ ги обърнахъ на купове развалини и на лозья. . . Азъ опустошихъ, азъ разграбихъ градоветѣ имъ, азъ ги разрушихъ, азъ изгорихъ 150 принадлѣжащи тѣмъ градове“. Самитѣ гори около единъ градъ сж са унищожавали по нѣкога.

Жителитѣ, които не сж успѣвали да са спасятъ въ гжститѣ и глухи лѣсове и планински тѣснини, сж са прѣдавали на жестоки наказания, особенно тѣзи, които, като сж биле веднъжъ покорени, послѣ сж възставали. Съ нѣкакво-си самодоволство изброява Ассурнасиргабалъ подвигитѣ си въ това отношение. „Азъ издигнахъ стѣна прѣдъ главнитѣ врата на града, азъ заповѣдахъ да одержтъ кожата на прѣдводителитѣ на възстанието и обтѣгнахъ кожитѣ имъ на стѣната, нѣкои бѣхж взидани въ самата стѣна, други распънати на стѣната или набити на колъ покрай стѣната. Кожата на мнозина бѣше отдрана при моето присжтствие. . . Азъ заповѣдахъ да направятъ вѣнци отъ главитѣ имъ и гирлянди отъ промушенитѣ имъ трупове. „Азъ взехъ много плѣнници“, — са говори пò-нататъкъ, — на едни отсѣкохъ ржцѣтѣ и краката, на други носоветѣ и ушитѣ, на други заповѣдахъ да избоджтъ очитѣ“. Често са спомѣнува за пирамида отъ глави; една такава пирамида царя е издигналъ прѣдъ палата си, като задзидалъ 20 плѣнници въ стѣната на самия палатъ.

На подобни наказания, очевидно, сж привиквали, тѣ сж губяли застрашаващия си характеръ, скоро сж са забравяли, и възстания сж са повдигали едно слѣдъ друго. Назначението на намѣстници и наказанията сж биле, както съ вижда, единствени мѣрки за удържание въ покорство побѣдената страна. За такива намѣстници са спомѣнува често. Тѣзи намѣстници, вѣроятно, сж завземали положение, подобно на персийскитѣ сатрапи пò-подиръ и, подобно на тѣхъ, по нѣкога сами сж отказвали да са покорявжтъ на царя.

Като мѣрка за задържание въ покорность побѣденитѣ, или като срѣдство да са додпълни загубата отъ населението на Ассирия отъ непрѣкжснатитѣ войни, е било прѣселяванието въ Ассирия часть отъ жителитѣ на покорената страна. Лѣтописа излага точни цифри на прѣселенитѣ отъ Ассурнасиргабала: 300, 500, 2,400, 3,000 души человѣци, а отъ тѣхъ 2,400 заселени въ Калахъ.

Любопитна е забѣлѣжката, по поводъ на възстанията, която са срѣща два пжти въ лѣтописа на този царь, — че на царя са е донасяло *писменно* увѣдомление, отъ което може да са заключи, че за всѣкидневнитѣ сношения са е употрѣбявалъ другъ, пò-сгоденъ писменъ материалъ, отъ колкото сж тухлитѣ, на които, както са вижда,

Digitized by Google

сѫ са начьртавали писмена, които сѫ са прѣдназначавали само за запазвание или за употрѣбление въ течението на пò-вече или пò-малко продължително врѣме. И наистина, на барелефитѣ са изображавѫтъ по нѣкога человѣци, които записвѫтъ на *свитъци* добива, който са донася.

За память на побѣдитѣ си ассирийския царь на всѣкѫдѣ е турялъ изображенията си съ надписи, които расказвѫтъ за подвигитѣ му.

Сина и приемника на Ассурнасиргабала, *Салманасаръ III* (857—822 г.), е билъ такъвъ голѣмъ воитель, както и неговия баща. Въ единъ надписъ са изброявѫтъ 31 негови походи, прѣимѫщественно въ Сирия; 25 пѫти е прѣминалъ той Ефратъ, на салове (плути); 9 пѫти са е издигалъ на планинската верига Кхамани (Аманусъ), гдѣто, между друго, сѣкалъ кедрове за сградитѣ си въ различнитѣ градове на Ассирия и за тъзи цѣль даже нарочно е прѣдприемалъ тука походи. Въобще походитѣ на Салманасара напомнѭтъ походитѣ на баща му: сѫщитѣ опустошения, изгаряние градове съ стотини, жестоки наказания, дълги списъци на данъци, прѣселение на побѣденитѣ въ Ассирия. Но може да са забѣлѣжѫтъ и нѣкои особенности на Салманасаровитѣ походи, които не са срѣщѫтъ пò-напрѣдъ. Тъй, за първи пѫтъ ний срѣщаме изброявание на ассирийската армия: „азъ прѣминахъ Пуратъ на салове съ 120,000 воини“. Съотвѣтственното уголѣмяване на боевнитѣ сили и числото на падналитѣ въ сраженията юраства; говори са за 20, за 10 хиляди убити неприятели, безъ да са броѭтъ наказанитѣ плѣнници, отъ които въ единъ случай сѫ биле убити 14,000 души. За собственнитѣ имъ загуби нигдѣ не са спомѣнува. Въ послѣднитѣ си походи, като са захване отъ 27-ия, Салманасаръ вече не прѣдводителствува лично войската си, но ѭ прѣдоставя на „великия тартанъ“; това звание на главнокомандуѭщъ, който замѣства личностьта на царя въ врѣме на война, първий пѫтъ са срѣща тука.

Походитѣ на Салманасара въ Сирия ни прѣдставлявѫтъ особенъ интересъ, защото тука са срѣщаме съ познати намъ отъ Библията имена на *Ахава* (Акхаббу) и *Иауя* (Иауа), израилски царье, и *Венадала* (Бинидри) и *Азаила* (Хазаилу), дамасски царье, наедно съ другитѣ съсѣдни царье, които сѫ излѣзли срѣщу Салманасара, ако и безуспѣшно, при което са привожда и контингента [1]), даденъ отъ Ахава въ съѭзната войска: 2,000 колесници и 10,000 души пѣшаци.

Първитѣ трима приемници на Салманасара сѫ биле тъй сѫщо войнственни, както и прѣдшественницитѣ имъ, всѣкигодищно, спорѣдъ обичая, като прѣдприемали походи: но за четвьртия царь Ассурданилъ II е забѣлѣзано, подъ 5-тѣхъ години отъ 18-годишното му управление, че той е оставалъ у дома си и не е имало война, а петия царь Ассурнирари, отъ 8 години на управлението си, шесть години не прѣдприемалъ никакви външни походи. И за тѣзи двамата царье въобще е намѣрено твьрдѣ малко свѣдения. Това е явление,

---

[1]) Цар. XV, 19. Херод. 106.

Digitized by Google

ново въ историята на войнственнитѣ ассирийски царье, което показва, че е отслабнала боевната имъ дѣятелность, а наедно съ това и могѫществото, което показва и събитието, помѣстено подъ послѣднята година отъ царуването на Ассурнирари (745 г.): възстание на царската резиденция въ Калахъ.

Слѣдующия царь, който са спомѣнува въ ассирийскитѣ лѣтописи, е Туклатпаласаръ II (744 г.); той е библейския Теглатъ-фелласаръ, покорителя на израилското царство.

Въ помеждината на царуванията на Ассурнирари и Туклатпаласара сѫ са извършили двѣ важни събития, за които ний знаемъ отъ еврейскитѣ и грьцкитѣ лѣтописи, но за които ассирийскитѣ лѣтописи замълчаватъ: тѣ сѫ *разрушението* (първото) *на Ниневия* и *царуването на Фула*, който е зелъ данъкъ отъ израилския царь Менаима [1]). Разрушението на първата Ниневия е извънъ всѣкакво съмнѣние, защото втория приемникъ на Туклатпаласара, Саркинъ (библ. Саргонъ), говори за Ниневия, като за градъ, който вече не сѫществува. При двамата прѣдшественници на Саркина, Салманасаръ V и Туклатпаласаръ II, за Ниневия никакъ не са и спомѣнува, като да не ѭ е имало, а при непосрѣдственния прѣдшественникъ на Ассурнирари, Ассурданилъ II, въ списъка на Лимму за Ниневия още са спомѣнува (подъ 760 год.). По този начинъ разрушението на Ниневия може да са отнесе или къмъ кратковрѣменното царуване на Ассурнирари, или въ помеждината на това царуване и слѣдующето слѣдъ него — на Туклатпаласара II. Ассурнирари (или Ассурликхусъ, спорѣдъ друго четение), спорѣдъ мнѣнието на извѣстния ассириологъ Ленорманъ [1]), е Сарданапалъ-сластолюбецъ на грьцкитѣ писатели, който са е изгорилъ въ палата, когато е паднала Ниневия. Подтвърждението на тъзи хипотеза, независимо отъ съзвучието на двѣтѣ имена, може да са съглѣда още и въ това, че въ хронологическата таблица на 8-годишното му царуване са спомѣнува само за двѣ експедиции, подъ една година са спомѣнува за възстанието на г. Калахъ, а подъ другитѣ години е забѣлѣзано, че царя „оставалъ у дома си“, — фраза (съ исключение царуванията на прѣдшественницитѣ му), която до това врѣме не са срѣща въ лѣтописитѣ на ассирийскитѣ царье. Такова необичайно за ассирийскитѣ царье бездѣйствие на Ассурликхуса напълно съотвѣтствува на изнѣжения харемнъ животъ на Сарданапала, както го изображаватъ грьцкитѣ писатели. По този начинъ, — говори Ленорманъ, — Арбакъ, прѣдводителя на мидийскитѣ спомагателни отдѣления въ ассирийската армия, и Фулъ, по прозвище Балазу (страшний), отъ когото Гърцитѣ сѫ направили Белезисъ, управитель на Вавилонъ, сѫ са съединили за сваляние Ассурликхуса-Сарданапала. Въ свързка съ другитѣ недоволни (да сп припомнимъ възстанието на Калахъ въ послѣднята година на царуването на Ассурликхуса), тѣ сѫ прѣвзели Ниневия, разграбили и сѫ ѭ унищожили до основание, спорѣдъ обичая на тогавашното врѣме. Послѣ Арбакъ са завър-

[1]) Lenormant, Manuel da l' Nistoire Ancienne de l' Oricnt. 1869. II, p. 77—82.

Digitized by Google

нлъ въ Мидия, като не са е грижалъ вече за сѫдбата на Ассирия, доволенъ отъ освобождението на отечеството си.

Белезисъ пъкъ е подчинилъ Ассирия подъ властьта си, като ѭ е управлявалъ отъ Вавилония; но наедно съ смъртьта му владичеството на Мидянитѣ е паднало, и на ассирийския прѣстолъ пакъ са е качилъ народенъ господарь, Туклатпаласаръ II. Че ассирийскитѣ лѣтописи замълчаватъ за това събитие, обяснява са отъ характера на самитѣ събития, тѣжки за националното имъ самолюбие. Лѣтописитѣ на ассирийскитѣ царье разказватъ само за „подвигитѣ“ имъ; тъй, напримѣръ, като привеждатъ числото на падналитѣ въ боя непріятели, постоянно замълчаватъ за собственнитѣ си загуби.

Древната династия на ассирийскитѣ царье са прѣкратява слѣдъ първото разрушаване на Ниневия. Въ 744 година стѫпва на прѣстола *Туклатпаласаръ II*, съ неизвѣстно происхождение (библ. Теглатфелласаръ) [1]). Развалинитѣ на палата му сѫ са запазили на Калахската платформа, въ жалъкъ видъ. Въпрѣки обичая, отъ врѣмето освятенъ, да са запазватъ барелефитѣ и надписитѣ въ палатитѣ на прѣдшественницитѣ, единъ отъ приемницитѣ на Туклатпаласара опустошилъ палата му, за да са възползува отъ мраморнитѣ плочи за собственния си палатъ; по този начинъ сѫ са изгубили много надписи на Туклатпаласара. Отъ останалитѣ надписи са вижда, че той е извършилъ голѣми завоювания: покорилъ Персия, Мидия, Партия, Ария, Арахозия, Сагартия, Сирия, съ часть отъ брѣга на Срѣдиземното море, и сѣверна Арабия. Между вассалитѣ на този царь са споменуватъ Иаухази (Ахазъ), царь на Иауди (Иудея), Миниими (Менаимъ), царь на Самирина (Самария), тъй сѫщо Разинъ, дамасский царь, Моавитянитѣ, Идумеитѣ, Аскалонъ.

Неговъ приемникъ е билъ *Салманасаръ V*, — библейския Салманасаръ, побѣдитель на Осия, израилския царь.

Могѫществото на Ассирянитѣ е достигнало апогеята [2]) си, и угнѣтенитѣ отъ тѣхъ народи на Азия сѫ обръщали сега погледитѣ си къмъ Египетъ, като сѫ са надѣвали, въ съюзъ съ тъзи могѫщественна дьржава, да са избавятъ отъ ассирийската тирания. Така е постѫпилъ и Осия, израилския царь, като е възставалъ противъ Салманасара и е проводилъ пратеници до египетския царь, но съ това е ускорилъ само погиването на дьржавата си: слѣдъ тригодишна обсада на Самария, започната отъ Салманасара, тя била прѣвзета (721 г.) отъ приемника на Салманасара, Саркина (библ. Саргонъ), при което жителитѣ сѫ биле прѣселени въ Ассирия. Отъ библейския разказъ [3]) за паданието на израилското царство ний знаемъ, че Салманасаръ е започналъ обсадата на Самария, но не са вижда ясно, той ли ѭ е свършилъ, или другий ассирийский царь. Лѣтописа на Салманасарова приемникъ, на Саркина, помага точно да са опрѣдѣли, кой именно е

---

[1]) При този царь Ассирия твърдѣ скоро са е възвисила отъ врѣменното си унижение.

[2]) Върхъ, вѣнецъ, напримѣръ, на могѫщество, щастие и т. н. (Бѣл. на прѣв.)

[3]) 4 Цар. XVII, 3. XVIII, 9—11.

Digitized by Google

прѣвзелъ Самария и даже колко человѣци сѫ биле откарани въ Ассирия. Въ лѣтописа си Сакринъ говори така: „Въ началото на царуването си . . . азъ прѣвзехъ градъ Самирина, азъ обърнахъ въ робство 27,280 жители и ги прѣселихъ въ земята Ассуръ".

Происхождението на Саркина е неизвѣстно, той е билъ, очевидно, основатель на нова династия. Отъ началото той е живѣлъ въ Калахъ, отъ кѫдѣто е и насочвалъ многобройнитѣ си експедиции въ различни страни. Неговия лѣтописъ изброява 15 такива походи, които сѫ са свършили побѣдоносно.

Слѣдъ свършването на всички тѣзи походи, като е докаралъ въ покорность всички свои противници, Саркинъ е намислилъ да съгради нова столица „намѣсто Ниневия".

„Посрѣдъ долината на земята Муфи, у политѣ на планинитѣ [1]), — говори Саркинъ, — азъ издигнахъ градъ намѣсто Ниневия; азъ го нарѣкохъ *Дурсаркинъ;* азъ насадихъ тамъ гора, подобна на горитѣ на планинитѣ Кхамани и растенията на земята Кхатти, които растѫтъ на планинитѣ. . . Триста и петдесеть царье сѫ царували прѣди мене надъ земята Ассуръ... но никой отъ тѣхъ не е помислилъ за това мѣсто, никой не е помислилъ да го насели . . . Въ дълбочината на сърдцето си отъ сутринь до вечерь прѣмисляхъ азъ, какъ да основѫ тука градъ, да съградѫ святилища, жъртвенници на великитѣ богове и палатъ за жилище на мое величество . . . Азъ взехъ това рѣшение въ врѣмето на празднуванията по случай на моя бракъ . . . Азъ събрахъ въ този градъ человѣци отъ четиритѣ страни на свѣта, отъ чужди народности . . . азъ ги съединихъ за поклонение на Ассура, моя богъ, за спазване справедливостьта, азъ ги заселихъ въ града, азъ заповѣдахъ на ученитѣ и мѫдрецитѣ да обучаватъ человѣцитѣ отъ земята Ассуръ на всички науки . . . Посрѣдъ града за жилище на мое величество азъ съградихъ палатъ". Той е този сѫщия палатъ, развалинитѣ на който сѫ биле намѣрени отъ Ботта въ 1843 г., подъ повърхностьта на Хорсабадския хълмъ и сѫ повели къмъ цѣлъ редъ други подобни открития, толкова важни за историята на древния Истокъ. Палата е билъ съграденъ „за очудване на велможитѣ и поддани-ницитѣ", споредъ казването на лѣтописа. Въ палата е била устроена и съкровищница, гдѣто са е пазилъ данъка на подвластнитѣ народи.

„Азъ влѣзохъ, — говори Саркинъ, — въ палата си съ началницитѣ на провинцитѣ, съ сатрапитѣ, мѫдрецитѣ, ученитѣ, велможитѣ, намѣстницитѣ и управителитѣ на земята Ассуръ, и властувахъ. Този палатъ съдържа въ себѣ си злато, сърѣбро и сърѣбърни сѫдове, драгоцѣнни камьни, желѣзо, платове гълѫбови, пурпорови вълнени и леняни, сандално, черно дърво, конье отъ земята Музури (Египетъ), волове за впрѣгание, осли, катѫри, камили, рогатъ добитъкъ — данъкъ, изискванъ отъ меня за боговетѣ".

Но не дълго врѣме е можалъ Саркинъ да са наслаждава отъ плодоветѣ на побѣдитѣ си въ своята нова резиденция; скоро слѣдъ свършването на съградения отъ него палатъ, той погиналъ въ него отъ рѫцѣтѣ на убийца. Мѣстото на Саркина е завзелъ синъ му

[1]) По-насѣверъ отъ Ниневия.

Digitized by Google

Синакхиерибъ, който е царувалъ, споредъ списъка на Лимму, отъ 704—681 г. Той е библейския Сеннахеримъ, който са споменува отъ гръцкитѣ писатели. Главно дѣло на царуването му е било възстановяването на Ниневия, като столица на Ассирия. Ниневия е била сега уголѣмена и снабдена изобилно съ вода, прокарана отъ 18 планински точки съ 18 канала, водата на които са е сливала въ единъ потокъ, който са е втичалъ въ р. Кхусуръ, притокъ на Тигръ, покрай двѣтѣ страни на когото, при самото му втичане въ Тигръ, е била расположена Ниневия. Новата рѣка, създадена отъ Синакхериба, получила въ негова честь името му; на онова мѣсто, гдѣто са е втичала въ Кхусуръ, на висока искуствена платформа, Синакхерибъ си е съградилъ „голѣмъ палатъ, отъ мраморъ и кедръ, произведения на земята Кхатти . . . по плановитѣ на архитекторитѣ на империята“, както са говори въ надписа, който съдържа подробно описание на палата. Вътрѣшния обширенъ дворъ е билъ прѣдназначенъ „за упражнение на военноначалницитѣ въ хвърляние копия, за прѣглѣждание товарнитѣ животни, овцитѣ, рогатия добитъкъ и колесницитѣ“. Въ тъзи ограда е било и мѣстото за затваряние на плѣнницитѣ: особено здание са е назначавало за пазение желѣзо и други метали. Работитѣ са извършвали отъ ржцѣтѣ на плѣнницитѣ. „Азъ накарахъ бунтовницитѣ да работятъ, побѣдени отъ ржката ми“, забѣлѣзва Синакхерибъ. Плочкитѣ съ името на основателя за память на потомството сж биле турени подъ фундамента на палата. Въ края на надписа е забѣлѣзано врѣмето, когато е свършенъ палата: въ мѣсецъ Адаръ, въ 20-ия день, при Лимму Белсимиани, управитель на Кхаркамисъ (Кархемишъ), т. е. на 20-й Февруарий 690 г. пр. Р. Хр.

Развалинитѣ на този палатъ сж намѣрени отъ Лайарда въ 1845 г. подъ хълма Куюнджикъ, на лѣвия брѣгъ на Тигръ, срѣщу г. Мосулъ. Една часть отъ палата, най-ближня до рѣката, е съвсѣмъ разрушена. Главния фасадъ [1]), обърнатъ къмъ сѣверо-западъ, е уцѣлѣлъ, Лайардъ го е расчистилъ по цѣлата му дължина. Входнитѣ врата имѣтъ отъ двѣтѣ си страни два каменни бика съ человѣчешки лица (символическо изображение на бога Ассура); тѣзи врата водятъ въ редъ стаи и корридири, които покриватъ пространство отъ 5321 квадратни метра.

Когато сжпилъ на прѣстола Синакхерибъ, почти всички народи, покорени отъ баща му, на истокъ, югъ и западъ, възстанали, което е извикало редъ походи, които сж са свършили побѣдоносно. Особенно упорита е била, както и всѣкога, борбата съ Халдеитѣ, които постоянно сж оспорвали господството на Ассирянитѣ [2]).

Третия походъ на Синакхериба билъ устрѣменъ въ една часть отъ Сирия, която допира до Срѣдиземното море, царьетѣ на която сж възстанали, като са надѣвали на обѣщаната помощь отъ египетския царь Тиргаки. Възстаналитѣ наскоро са покорили, съ ис-

---

[1]) Лицето на едно здание. (Бѣл. отъ прѣв.).

[2]) Халдеитѣ сж поддържани отъ съюзницитѣ си, жителитѣ на съсѣдния Еламъ.

Digitized by Google

ключение на иудейския царь Езекия. „Кхазакиау (Езекия), царь на земята Иауда (Иудея), — говори надписа, — не са покори. Азъ нападнахъ на 44 (негови) голѣми укрѣпени градове; азъ нападнахъ на тѣхъ съ огънь, мечъ и осадни машини; азъ ги завладѣхъ, азъ ги завзехъ. Азъ откарахъ въ плѣнь 200,150 души человѣци отъ разенъ възрасть, мжжье и жени, тъй сжщо конье, осли, камили, волови и овце безъ брой. Що са отнася до него самия (Езекия), азъ го затворихъ въ града му Урсалимии (Иерусалимъ), столицата му, като птица въ кафезъ . . . Тогава безмѣренъ страхъ прѣдъ моето величество порази Кхазакиау, царя на земята Иауда. Той распустна войскитѣ си и проводи пратеници до меня, въ г. Нинуу, столицата ми . . . съ прѣдлагание данъкъ и покорность“.

Краткия расказъ на ассирийския лѣтописъ, за войната на Синакхериба съ Езекия, въ общи чърти е приличенъ съ обстоятелното повѣствование за сжщия прѣдмѣтъ на священния лѣтописъ на еврейския народъ [1]), но не може, разбира са, да са отчаква да са намѣри у ассирийския лѣтописецъ описанието на бѣдствието, което е постигнало армията на Синакхериба въ края на тъзи война. Лѣтописитѣ на ассирийскитѣ царье расказвжтъ само за славнитѣ имъ дѣла, за военнитѣ имъ несполуки постоянно замълчавжтъ. Така, не са спомѣиува за честитѣ отпадания на Вавилонъ, а са говори само за привеждането му изново въ покорность; не са спомѣнува даже за разрушението на Ниневия, ако послѣ въ лѣтописа на царя Саркина и да е казано, че той съградилъ Дурсаркинъ „намѣсто `Ниневия“, а Синакхерибъ говори, че той „възобновилъ Ниневия“. Тъй и въ настоящия случай ассирийския лѣтописъ, естественно, не е можалъ да раскаже за погиването на всичката почти армия на Синакхериба; той не е спомѣналъ даже за обсадата на града Лахисъ, въ врѣме на която ассирийския царь е пратилъ до Езекия пратеници съ гордо искание да прѣдаде Иерусалимъ, което е прѣдадено обстоятелно въ XVIII глава на 4-та книга на Царствата, ако и въ палата на Синакхериба да е намѣренъ барелефъ, който прѣдставлява покорението на града Лахисъ, както удостовѣрява обяснителния надписъ [2]). Въ всѣкий случай Синакхерибъ не са е върналъ вече въ Палестина.

Края на Сеннахерима е извѣстенъ отъ библейския расказъ: „когато той са покланяше въ дома на Нисроха, своя богъ, Адрамелехъ и Шарецаръ, синоветѣ му, го убиха съ мечъ, а сами побѣгнаха въ Араратската земя. И са възцари Асарданъ, синъ му, намѣсто него“ [3]).

Библейския Асарданъ или Ассаргадонъ, по ассирийски *Ассуракхидинъ* четвьртий, синъ на Синакхериба е завземалъ ассирийския прѣстолъ отъ 680 до 667 година, спорѣдъ списъка на Лимму.

Освенъ Ниневия, която си оставала царска резиденция, той живѣлъ на-врѣменѣ въ Калахъ и Вавилонъ. Въ Калахъ Ассуракхи-

---

[1]) 4 Цар. XVIII, 13. XIX, 36. Парал. XXXII, 1—22.

[2]) Г.л. Annales des Rois d' Assyrie, trad. par Menant, стр. 213. 214.

[3]) 4 Цар. XIX, 37. Исаия XXXVII, 38.

Digitized by Google

нднъ си е съградилъ палатъ, единъ отъ най-голѣмитѣ, до сега открити. Отъ него е захваналъ Лайярдъ раскопаванията си. За материалъ на новия палатъ сж послужили, между друго, камънитѣ отъ стария палатъ на Туклатпаласара II (744—726 год.), разрушенъ, въпрѣки заклѣванията на съградителя му; за доказателство на това служатъ плочитѣ въ стѣнитѣ на голѣмата зала, обърнати съ баралефитѣ си навътрѣ; на тѣхъ е било прочетено името на Туклатпаласара.

Голѣми стѣнни надписи на Ассуракхиндина не сж са запазили, но намѣрени сж двѣ призми съ текстъ, който съдържа въ себѣ си разказъ за пьрвитѣ десеть години отъ царуването му. Главното му съдържание, както и всѣкога, сж военнитѣ подвиги на царя. Най-важно негово дѣло е билъ похода противъ Египетъ, съюзника на царьетѣ на западна Сирия, който имъ е помагалъ постоянно на възстанията имъ противъ ассирийското владичество. Разбитъ съвсѣмъ отъ Ассуракхиндина, египетския царь Тиргаки побѣгналъ въ завладѣната му прѣди Етиопия, като оставилъ Египетъ на произвола на побѣдителя, който къмъ другитѣ си титули присъединилъ и титула царь на Мусури (Египетъ, по еврейски Мицраимъ) и на Куса (Етиопия). За память, разбира са, на тѣзи побѣди, Ассуракхиндинъ е заповѣдалъ да направятъ изображението му до изображението на баща му, на скалата при града Бейрутъ.

Слѣдъ усмиряване възстанията въ Армения, Мала Азия и Вавилония, Ассуракхиндинъ са устрѣмилъ въ Арабия, произведенията на която са доставяли въ Ассирия на вавилонскитѣ кораби, или съ измаилтянски керванн. Вече и пб-прѣди е имало сблъсквание на ассирийскитѣ царье съ пограничнитѣ арабски плѣмена, при което даже царя на далечната Саба, Етамаръ, уплашенъ отъ побѣдитѣ на Саркина, самъ му проводилъ дарове. Сега пъкъ, когато съ побѣдитѣ въ Египетъ и приморската Сирия господството на Ассирянитѣ на западъ е било усигурено, Ассуракхиидинъ прѣдприелъ походъ въ вътрѣшностьта на Арабия. Поводъ за похода е било отпаданието на града Аудиму „столица на земята Ариби“, покорена отъ Синаххериба. Града Аудиму билъ прѣвзетъ и жителитѣ му прѣселени въ Ассирия. Тогава са явилъ въ Ниневия пратеникъ отъ царицата на земята Ариби съ много дарове и съ молба да имъ повърне плѣненитѣ имъ „богове“. „Азъ испълнихъ молбата ѝ — говори Ассуракхиидинъ, — азъ поправихъ поврѣденитѣ идоли на боговетѣ имъ, азъ начьртахъ на изображенията имъ хвала на Ассура (като исказване върховното господство на народното божество на Ассирия) и слава на името си, азъ заповѣдахъ да ги донесжтъ при меня и ги възвърнахъ“.

Послѣднитѣ му военни дѣйствия сж биле противъ земитѣ на отдалеченитѣ граници на Мидия; тѣзи земи сж биле присъединени къмъ Ассирия, обложени съ данъкъ, и за управляванието имъ сж биле назначени ассирийски сановници.

(Слѣдва).

Digitized by Google

СМѢСЬ.

Жена съ рогъ. Докторъ Дюбранди е прѣдставилъ миналата година на Парижското Медицинско Общество 50-годишна жена, на челото на която израсалъ сѫщински рогъ. Той ималъ 21 сантиметръ дължина, закривявалъ са спирално, като на овенъ, и на нѣкои мѣста окрѫжностьта на сѣчението му достигала 7 сантим. На повьрхностьта му имало вглъбнатини на ивици, които имали не напрѣчно направление, а на длъжъ. Боята на рога ѝ приличалъ на суровъ восъкъ и, къмъ края си, боята му са прѣобръщала на блѣдно-костенява. Зачатъка на рога ѝ на главата на кожата, на височина на теменната кость, са показалъ на помѣнатата жена, когато навьршвала 40 години. До 47-та ѝ година той расалъ съвсѣмъ бавно и едвамъ достигналъ до това врѣме 15 милиметра дължина; но послѣ той започналъ да расте твьрдѣ бържѣ и слѣдъ четири години ималъ вече 21 сантим. дължина. Другий рогъ, съ дължина единъ сантим., падналъ три години прѣди това. Останалия рогъ са насочиль отъ темето назадъ и са закривявалъ на страна. Съвсѣмъ скритъ подъ чепеца ѝ, той денемъ не причинявалъ на владѣтелката си никаква болка, нито беспокойство, но нощемъ не ѝ позволявалъ да лѣжи на гърба си, защото при най-малкото му натисквание са събуждала отъ болки. Това най-послѣ ѭ принудило да прибѣгне до операция, да която дълго врѣме не са рѣшавала. Прѣвьрзали ѝ рога и подиръ единъ день това чудно явление паднало само отъ себѣ си. Докторъ Дюбранди мисли пъкъ, че рога трѣба изново да израсте.

Дългогодишенъ животъ. Въ Макова, близо до Краковъ, е умрѣлъ единъ полски офицеринъ, на име Антонъ Любичъ-Курковский, който прѣживѣлъ 116 години. Той са родилъ въ 1771 год., въ Полша, участвувалъ като простъ солдатинъ въ всички войни въ врѣмето на Костюшка, сражавалъ са въ Москва въ редоветѣ на Наполеоновата войска, въ офицерски чинъ вземалъ участие въ полското възстание въ 1831 годана.

Лошото влияние на очитѣ отъ тѣснитѣ яки. Профессоръ Форстеръ, въ Бреславъ, е публикувалъ не отдавна, като резултатъ отъ направенитѣ му наблюдения, малко извѣстния фактъ, че 300 души, които той билъ цѣрилъ отъ очни болѣсти, сѫ получили въспаление на очитѣ си, по причина само на твьрдѣ тѣснитѣ яки, които сѫ носили.

Ново дезимфекционно срѣдство. Миналата година е било изнамѣрено ново дезимфекционно срѣдство отъ доктора Гаммонда въ Бурнемоутъ. Той открилъ, че кави-гумми, което са получава отъ елхата кави, която расте въ Нова Зеландия и са нарича Dammara australis, като са изгори, распространява приятна меризма и особенно притѣжава свойството да унищожава неприятнитѣ меризми. То дѣйствува тъй сѫщо, ако е растопено въ спиртъ, когато той са изгори. Насипано на прахъ въ вода, която като са напръска въ стаята, насища въздуха съ озонъ.

Digitized by Google

ТРУДЪ,

литературно-научно списание.

ГОДИНА II. *Августъ 1888* КНИГА V.

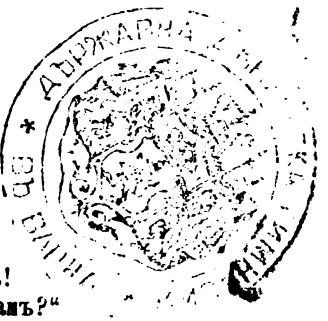

МАГАРЕ И ПЕТЕЛЪ.

(Басня).

Съ прѣзрѣние поглѣднало
Магарето Петела,
Ушитѣ си протегнало
И рѣкло: „ухъ дебела
Глава. . . Какъвъ ти й гребена голѣмъ!
Какъ ходишь съ него? Да-л' нѣмашь срамъ?"
На туй Петела отговорилъ здраво:
„Магаре глупо якоглаво,
Прѣди на моя гребенъ да са смѣйшь,
Земи ушитѣ си поглѣжъ".

П. Н. Дяскаловъ.

ПѢСЕНЬ НА ТЪРЖЕСТВУЮЩАТА ЛЮБОВЬ.

(Отъ пръводача.)

„Романитѣ на Писемски, Гончарова, Тургенева имѫтъ за насъ не само естетиченъ, но и общественъ интересъ; Англичанитѣ, редомъ съ Диккенса, Пеккерея, Булвера и Еллиота, имѫтъ Джонъ Стюартъ Милль; Френцитѣ редомъ съ романиститѣ имѫтъ публицисти и социалисти; у насъ въ изящната словесность, сѣтне въ критиката на художественнитѣ произведѣния е усрѣдена всичката сумма на идентѣ ни за обществото, за человѣшката личность, за междучеловѣчнитѣ, семейни

Digitized by Google

и обществени отношения; ний нѣмами отдѣлно сѫществуѫща нравствена философия, ний нѣмами социална наука; и тъй, всичко това ний трѣбва да търсимъ въ нашитѣ художествени произведѣния. Тия думи на духовития и талантливъ русски критикъ, Писарева [1]), напълно мотивиратъ съдържанието на модерния русски романъ: той е социаленъ, общественъ романъ. Русската социология, русската нравствена философия — то сѫ русската беллестрстика и литературна критика, то сѫ съчиненията на Писемски, Тургенева, Гончарова, Щедрина, Л. Толстой, Гл. Успенски и др., отъ една страна, и съчиненията на Бѣлински, Добролюбовъ, Писарева, Чернишевски, Михайловски и проч. отъ друга страна. — Ни въ една европейска литература не прѣобладава толкова обществения елементъ, колкото въ русската. Защо? Защото споредъ справедливитѣ думи на сѫщия критикъ, много отъ русскитѣ беллетристи сѫ станѫли художници, защото не сѫ могли да станѫтъ обществени дѣятели и политически писатели. Ето една благодарна, интересна, но трудна и за сега едва-ли испълнима задача за литературния историкъ-критикъ: защо не сѫ могли тѣ да станѫтъ обществени дѣйци и политически писатели? — Ний само поставяме тоя въпросъ; трѣбва ли да казваме, че не му е тукъ мѣсто, па и не са наемаме да са занимаемъ съ него? За насъ е сега доста да знаемъ, че русската критика, а слѣдователно и русското общество, иска отъ русската, па и отъ всѣка художествена литература, не само естетично наслаждение, но и обществено, нравствено възпитание. Ето защо послѣднитѣ произведѣния на Тургенева „Клара Миличъ“ [2]) и „Пѣсень торжествующей любови“, която въ прѣводъ тукъ поднасяме, бидохѫ посрѣщнѫти отъ русската критика не съ оня възторгъ, който съпроваждаше появата на произведѣния, като „Записки охотника“, „Рудинъ“, „Отцы и дѣти“ и др. Разбира са, първитѣ двѣ произведѣния имѫтъ чисто естетично, художествено значение: никой не отричаше, че тѣ сѫ високохудожествени творения, ала тѣмъ липсваше обществения елементъ, и обществото, току речи, ги отхвърли. Но тъкмо като такива, тия двѣ произведѣния, които за генетичното развитие на Тургеневия духъ, имѫтъ особена важность, а въ неговата художническа дѣйность знаменувѫтъ конахай отдѣлна епоха, тий заслужвѫтъ не по-малко внимание отъ произведѣнията му, които имѫтъ обществено значение: въ тѣхъ Тургеневъ, тъкмо защото е оставилъ дѣйствителния, реаленъ животъ, са показва дълбокъ психологъ. Ето още една интересна задача за литературния историкъ-психолъгъ, какъвто е Тенъ напр.: шестдесетгодишния старецъ Тургеневъ, изгубилъ първото си обществено чутие, оттегля са въ своя вѫтрѣшенъ, психиченъ миръ. Той са прѣдава на индивидуално съзерцание — и тукъ намира единичката услада на стари години, невълнуванъ и незасѣганъ отъ общественитѣ явления. Можемъ ли тогава да очакваме отъ него други творения, освѣнь такива отъ категорията на „Клара Миличъ“ и „Пѣ-

[1]) Виж. Сочиненія Д. П. Писарева, часть первая, второе изданіе Спб. 1870. статья вторая: Писемскій, Тургеневъ и Гончаровъ.

[2]) Бълг. прѣводъ виж. вѣстникъ „Балканъ“, 1883 г. София.

Digitized by Google

сень торжествующей любови“? Но и да нѣмахѫ това исторично значение въ развоя на Тургенева, като психична индивидуалность, неговитѣ послѣдни произведѣния, ако и имѫщи само естетична цѣнность, заслужавѫтъ нашето внимание, защото сѫ излѣзли изъ-подъ перото на такъвъ великъ maestro, какъто е Тургеневъ. Кой ще отрече великото образователно значенае на Тургеновитѣ чисти, идеални творения, върху които са е възпитало цѣло поколение въ Россия? Колцина сѫ нашитѣ „интеллигенти“, които сѫ прочели Тургенева? Колко отъ нашитѣ дѣвици сѫ сколасали да прочетѫтъ „Наканунѣ“, „Рудинъ“, „Дворянское Гнѣздо“ и др., та да са запознаѫтъ съ женскитѣ типове на Тургенева и видѫтъ, да ли тий сѫ снети отъ тѣхъ? Но да не са увличаме . . . . то е опасно днешния день. . . . . .

„Пѣсень на тържествуѫщата любовь“ бѣхъ прѣвелъ още прѣди петь години, като бѣхъ студентъ въ Липиска. Прѣвода бѣ приготвенъ за да са издаде отъ Пражския студенчески кржгъ: „Просвѣта“, който щѣше да носи името „Роса“. Обаче това издание, като бѣше прѣдприето въ полза на Софийското Македонско Дружество, не знаѫ какъ, не са удаде. „Когато вече написахме горнитѣ редове, ний съ удоволствие се научихме, че г. Ив. Ивановъ, прѣподаватель при Габровската Гимназия, са заловилъ да прѣведе на български нѣкои отъ по-видните произведѣния на Ив. С. Тургенева. Ний познаваме лично г. Иванова и смѣемъ увѣри всѣкиго, че той добросъвѣстно и вѣщо ще испълни задачата си. Г. Ив. Ивановъ е вече издалъ повѣстьта „Ася“, прѣвода на която не можемъ освѣнь да похвалимъ. —

Пловдивъ, Юлий, 1888 г.

ПѢСЕНЬ НА ТЪРЖЕСТВУЮЩАТА ЛЮБОВЬ.

(Посвѣщава са на Гюстава Флеберъ).

„Vage Du zu irren und zu träumen.“

Schiller.

Ето що прочетохъ въ единъ старъ италиянски ржкописъ:

I

Около половината на XVI столѣтие живѣяхѫ въ Феррара — (тя тогава цьвтѣше подъ скиптъра на своитѣ великолѣпни херцоги, покровители на искуствата и поезията) живѣяхѫ двама млади момци, на име: Фабий и Муций. Врьсници, близки роднини, тѣ рѣчи, никога не са разлжчаха; сърдечна дружба ги свърза още отъ дѣтинство . . . . . еднаквата сждба закрѣпи повече тая врьзка. И двамата бѣха отъ стари знатни фамилии; и двамата бѣхѫ богати, независими и незадомени;

Digitized by Google

и на двамата вкусоветѣ и наклоноститѣ си приличахѫ. Муций са занимаваше съ музика, Фабий съ живописъ. Всичка Феррара са гордѣеше съ тѣхъ, като съ най-добри украшения на палата, обществото и града. По вѫнкъшностьта обаче тѣ не си приличахѫ, при всичко че и двамата са отличавахѫ съ стройна юношеска хубость: Фабий бѣше по́-високъ, съ бѣло лице и руса коса — а очи имаше гълѫбови; Муций, напротивъ, бѣше мургавъ, чернокосъ и въ тъмносинитѣ му очи нѣмаше оня веселъ блѣсъкъ, на устнитѣ му нѣмаше оная привѣтлива усмивка, както у Фабия; гѫститѣ му вежди са надвѣсяхѫ надъ тѣснитѣ му клѣпачи, а пъкъ златникавитѣ вежди на Фабия са извиваха на тънки полукрѫзи по чистото му равно чело. Муций и въ разговора не бѣше по́-малко пъргавъ; но при всичко това, и двамата другари са харесваха на думитѣ — понеже не току-тъй бѣхѫ образци на рицарска угодливость и щедрость.

Въ едно и сѫщо врѣме съ тѣхъ живѣяше въ Феррара една мома, на име Валерия. Тя са считаше за една отъ първитѣ хубавици на града, ако и твърдѣ рѣдко да бѣше ѭ видѣть, понеже прѣкарваше осамотенъ животъ и излѣгваше изъ кѫщи само до черква — и по голѣми праздници — по расходка. Тя живѣеше съ майка си — благородна, но не богата вдовица, която нѣмаше други дѣца. Всѣкий, който и да срѣщнѣше Валерия, тя внушаваше му чувства на неволно очудване и на всички само неволно, нѣжно уважение: тъй скромна бѣше снагата ѝ, тъй малко, сѣкашь, тя съзнаваше всичката сила на своитѣ прѣлести. Нѣкои, наистина ѭ намѣрваха блѣдничка; поглѣда на очитѣ ѝ, рѣчи, винаги наведени, изражаваше нѣкаква срамижливость и дори бояливость; устнитѣ ѝ рѣдко са усмиваха — и то излика. Гласа ѝ невямъ нѣкои да го е чувалъ. Но имаше мълва, че той билъ прѣкрасенъ, и че сутринъ рано, когато всичко въ града дрѣмѣло, тя обичала да напѣва стари пѣсни, подъ звука на лютната, на която свирила.

Противъ блѣдностьта на лицето си, Валерия цъвтѣше въ здравието си: дори и старитѣ хора, като ѭ глѣдахѫ, не можахѫ да не си помислѧтъ: о, колко честитъ ще бѫде оня момъкъ, за когото напоконъ ще са раствори това, още повито въ листецата си, непокѫтнато и дѣвственно цвѣтице!

Digitized by Google

II.

Фабий и Муций видѣхѫ Валерия пьрвъ пѫть на единъ тържественъ народенъ праздникъ, направенъ по заповѣдь на Феррарския Херцогъ Екраль, синъ на знаменитата Лукреция Борджия, въ честь на знатнитѣ велможи, дошли отъ Парижъ по покана на Херцогинята, дъщеря на френския краль Лудвигъ XII. Валерия седѣше редомъ съ майка си срѣдъ една изящна трибуна, въздигнѫта спорѣдъ рисунъка на Палладия върху главната Феррарска площадь за най-почтенитѣ дами на града. И двамата, Фабий и Муций, страстно са влюбихѫ въ нея сѫщия день; и, като не скривахѫ нищо единъ отъ другиго, всѣки отъ тѣхъ знаеше, какво произлиза въ сърдето на другия. Тѣ рѣшихѫ помежду си: да са помѫчѫтъ и двамата да са сблизѫтъ съ Валерия и, ако тя удостои съ избора си нѣкого отъ тѣхъ — другия безропотно да са покори на нейното рѣшение.

Нѣколко седмици по сѣтнѣ, благодарение на добрата слава, съ която тѣ са ползувахѫ по право, тѣ сполучихѫ да проникнѫтъ въ мѫчно достѫпния домъ на вдовицата. Тя имъ позволи да ѫ спохождѫтъ. Отъ него врѣме тѣ, рѣчи, всѣки день можахѫ да виждѫтъ Валерия и да приказвѫтъ съ нея, и отъ день на день огъня, подкладенъ въ сърдцата на двоицата юноши, са разгаряше пò-силно и пò-силно; Валерия обаче ни едному отъ тѣхъ не отказваше прѣдинство, ако и тѣхното присѫтствие видимо да ѝ харесваше. Съ Муция тя са занимаваше съ музика; но приказваше по-вече съ Фабия: отъ него тя помалко са страхуваше.

Най-послѣ тѣ рѣшихѫ да узнаѫтъ окончателно своята сѫдбина и проводихѫ до Валерия едно писмо, въ което ѫ молѣхѫ да имъ обясни и да кажи, кому е готова да подаде рѫката си. Валерия показа писмото майци си, обяви, че тя е готова да си остане мома; но ако майка ѝ намира, че ней ѝ е врѣме да са задоми, тя ще са умѫжи за тогова, когото поиска тя. Почтенната вдовица пролѣ нѣколко сълзи, примисли тя за раздѣла отъ любимото си чѣдо; обаче да откаже на тия, които ѫ искахѫ, нѣмаше причина: но като прѣдпочиташе по тайно Фабия, и подозрѣваше, че и на Валерия ѝ е по нърава, тя посочи него. Още на другия день Фабий узна своето щастие, а Муцию останѫ да си сдържи думата и да са покори.

Digitized by Google

Той така, и стори; но да бѫде свидѣтель на своя другарь, на своя съперникъ, той неможаше. Веднага той продаде по-голѣмата часть отъ имота си и, като събра нѣколко хиляди дуката, той са отправи на далечно пѫтуване по Истокъ. На прощавание съ Фабия, той му каза, че ще са върне не по-рано, освѣнъ когато осѣти, че у него сѫ изчезнали и послѣднитѣ дири отъ любовьта му. Тежко бѣше Фабию да са раздѣли отъ другаря на своята младость и дѣтинство, но радостното отчакване на близкото блаженство наскоро погълна всички други усѣщания и той цѣль са прѣдаде на въсторзитѣ на увѣнчанната любовь.

Наскоро той са вѣнча съ Валерия — и само тогава узна всичката цѣна на съкровището, което той сполучи да владѣе. Той имаше прѣкрасна вилла, обиколена съ сѣнчаста градина, на недалечно растояние отъ Феррара; той са примѣсти тамъ съ жена си и съ майка ѝ. Свѣтло врѣме настѫпи за тѣхъ тогова. Съпружеския животъ изказа въ ново плѣнителна свѣтлина всичкитѣ съвършенства на Валерия; Фабий стана забѣлѣжителенъ живописецъ — вече не прость любитель, а майсторъ. Майката на Валерия са радваше и благодареше Бога, като глѣдаше честититѣ младоженци. Четири години са изминахѫ неусѣтно, като блаженъ сънь. — Едно нѣщо само недостигаше на младитѣ; едно имъ бѣше само грижата: нѣмахѫ дѣца .. но надѣждата не ги оставяше. Къмъ края на четвьртата година ги постигнѫ голѣма, тоя пѫть, сѫщинска злочестина: майката на Валерия са поминѫ, слѣдъ нѣколко деня болѣдуване. Много сълзи пролѣ Валерия; дълго врѣме тя не можаше да са навикне на своята загуба. Но измина още една година, живота пакъ стѫпи въ своитѣ права и потече изъ напрѣжното русло. И ето въ единъ прѣкрасенъ лѣтенъ вечерь, безъ да прѣдупрѣди нѣкого, въ Феррара са завьрнѫ Муций.

III.

Прѣзъ цѣли петь години, прѣзъ които той отсѫтствуваше, никой за него нищо не знаяше, и нищо не бѣше чуть; когато Фабий срѣщнѫ приятеля си въ една отъ улицитѣ на Феррара, той само не извика, по-първо отъ уплашване, сѣтнѣ отъ радость и тутакси го покани въ своята вилла. Тамъ въ градината му имаше единъ отдѣленъ за живение павилйонъ;

Digitized by Google

той прѣдложи на приятеля си да са засели въ този павилйонъ. Муций на драго сърдце склони и въ сѫщия день са прѣнесе тамо заедно съ слугата си, който бѣше нѣмъ, но не глухъ малаецъ, даже, като са сѫдеше по живостьта на негова поглѣдъ, той бѣше твърдѣ разбранъ човѣкъ. Язика му бѣше отрѣзанъ. Муций довезе съ себе си десетина сѫндѫка съ скѫпоцѣнности, събирани въ дълговрѣменното му странствуване. Валерия са зарадва отъ Муциевото завръщание и той ѫ посрѣщна приятелски-весело но спокойно, по всичко бѣше видѣть, че той си е удържалъ думата, дадена Фабию. Прѣзъ деня той успѣ да са настани въ повилйона си; извади съ помощьта на малаеца довезенитѣ рѣдкости: килими, копринени тѫкани, кадифеяни и сѫрмяни дрѣхи, орѫжия, блюда и пахари, уписани съ финифть (емаиль), златни и срѣбърни нѣща, окичени съ бисеръ и бирюза, изрѣзани ковчежета, отъ *кехлибаръ* и слонова кость, рѫбати стъкла, сладкиши, кадила, звѣрови кожи, пера отъ невѣдоми птици и множество други прѣдмѣти, самото употрѣбление на които са струваше тайнствено и непонятно. Въ числото на тия драгоцѣнности имаше и единъ хубавъ бисеренъ гирдань, даденъ на Муция отъ Персийския шахъ за нѣкаква си велика и тайна услуга; той измоли отъ Валерия самъ собственноръчно да ѝ покачи гирданя на шията; той ѝ са стори тежъкъ и проникнѫтъ съ нѣкаква странна топлина, а прилѣпна на шията ѝ, сякашъ ѝ бѣ мѣренъ. Надвечерь слѣдъ обѣдъ, сѣдналъ на террассата, подъ сѣнката на ляновитѣ и лаврѝтѣ, Муций зе да приказва за случкитѣ, които му сѫ срѣщнали. Той говорѣше за видѣнигѣ отъ него далечни страни, задоблачни гори, безводни пустини, за рѣкитѣ, подобни на морета; приказва за грамаднитѣ сгради и храмове, за хилядогодишнитѣ дървеса и за цвѣтни, като дѫга, птици, именуваше цвѣтя отъ споходенитѣ отъ него градове и народи .... нѣщо баснословно вѣяше отъ еднитѣ само имена. Всичкия Истокъ бѣше познатъ Муцию: той миналъ прѣзъ Персия, Арабия, дѣто коньето сѫ много по-благородни отъ всичкитѣ други живи сѫщества, проникналъ въ самата дълбочина на Инция, дѣто човѣшкия родъ е подобенъ на величественни растения, достигналъ до границата на Китай и Тибетъ, дѣто живѣе Богъ по име Далай-Лама, обитава на земята въ образъ на безмълвенъ челякъ съ тѣсни очи. Чудни му бѣхѫ разсказитѣ! Като очаровани го слушахѫ Фабий и Валерия. Въ сѫщность чъртитѣ на Муциевото лице малко са бѣ-

Digitized by Google

хѫ измѣнили: отъ дѣтинството още мургаво, то бѣ потъмнѣло отъ лѫчитѣ на жежкото слънце, очитѣ му са струваха повглѫбнати отъ по-напрѣдъ — и толкозъ; но израза на това лице бѣше станѫлъ съвсѣмъ другъ: съсрѣдоточенъ важенъ, той не са съживяваше дори и тогава, когато той спомѣнуваше за опасноститѣ, които сѫ го сполитали нощемъ въ горитѣ, заглушавани отъ рева на тигровете, или денемъ по пуститѣ пѫтища, дѣто пѫтницитѣ бивѫтъ дебнати отъ изувѣри, които ги душѫтъ въ честь на желѣзната богиня, що иска человѣшки жертви. И гласа на Муция бѣше станалъ по-глухъ и по-равенъ; движението на рѫцѣтѣ и на всичкото му тѣло бѣхѫ изгубили оная живость и непринуденость, свойственна на Италиянското плѣме. Съ помощьта на слугата си, разодолено-чивръстъ малаецъ, той показа на ступанитѣ нѣколко фокуси, които научилъ отъ индийскитѣ брамини. Така напримѣръ, той, като са скри прѣдварително задъ една завѣса, яви са изведнажъ на въздуха, съ сгѫнати крака, като са подпираше илика съ краищата на прьститѣ си о една исправена трьстена пръчка, което не малко учуди Фабия, а Валерия дори са и уплаши. . . . . — „Та да не е станалъ той и магойосникъ?“ —си помисли тя.— Когато пъкъ хвана да вика, като свираше на една малка флаута, изъ една забулена кошница съ питомнитѣ змии, и когато тѣ, като мърдаха язицитѣ си, хванахѫ да показвѫтъ изъ-подъ пьстрата тѫкань тѣхнитѣ тьмни и плоски главички, Валерия дойде въ ужасъ и помоли Муция да скрие тѣзи умразни гадини. На вечерята Муций угости своитѣ другари съ Ширказко вино отъ едно крѫгло стъкло съ дълга шия, извънредно миризливо и гѫсто, златовидно на цвѣтъ, съ отблѣскъ зеленикъвъ, то златно блѣстѣше, налѣто въ малки ясписови чашчици. По своя вкусъ то биеше на европейско вино; то бѣше сладко и ароматно, и, испито полегка съ малки глътки, възбуждаше въ всички членове усѣщание на приятна дрѣмка. Муций накара и Фабия, и Валерия да пийнѫтъ отъ него по едно пахарче и самъ той сѫщо испи едно. Когато подаваше Валерии, той са навѣди и нѣщо пришепна, като помръдна съ прьсти. Валерия забѣлѣжи това; но тъй като изобщо въ обноситѣ на Муция са забѣлѣжваше нѣщо чуждо и небивано, тя само помисли: „Тоя човѣкъ, или е приелъ въ Индия нѣкоя нова вѣра, или пъкъ обичаитѣ имъ сѫ такива!“ —

Сѣтнѣ, слѣдъ малко мълчание, тя го попита, да ли е

Digitized by Google

продължавалъ въ врѣмето на своето пжтуване да са занимава съ музика. — Въ отговоръ, Муций поржча на малаеца да му донесе индийската цигулка. Тя приличаше на сегашнитѣ, само наместо четири струни, имаше три, върха ѝ бѣше оптегнжтъ съ една гължбава заешка кожа и тънкия тръстеновъ лжкъ имаше полукржгълъ видъ, а на самия му върхъ блѣстѣше единъ подостренъ ялмазъ. Муций извири най-напрѣдь нѣколко жаловити пѣсни, странни и дори диви за италиянското ухо, звука на металическитѣ струни бѣше жаловитъ и слабъ. Но когато Муций захванж послѣднята пѣсень, тоя истия звукъ изведнъжъ са засили, затрѣптѣ звънно и силно, страшна милодия заструи изъ-подъ широко водимия лжкъ, заструи, като са извиваше чудесно хубаво, както оная змия, що закриваше съ кожата си върха на цигулката; и съ такъвъ огънь, съ такава тържествующа радость сияѣше и горѣше тая милодия, щото Фабию и Валерии станж умилно на сърдцето, сълзи са явихж на очитѣ имъ . . . . . а Муций, съ наведена въздъ цигулката глава, съ поблѣднѣли ланити, свити въ една рѣска вежди, са гледаше още по-усрѣдоточенъ и по-важенъ — и ялмаза на края на лжка мѣташе по-вьрвежа си лжчисти искри, като че бѣше сжщо запаленъ отъ огъня на тая дивна пѣснь. Когато най-послѣ Муций свьрши — и сѐ още силно стискаше цигулката между подбрадника и рамото си, той неволно си пуснж ржката, която държеше лжка. — „Що е това? какво ни извири?“, извика Фабий. — Валерия не промълви ни дума, но кото че всичкото ѝ битие повтори въпроса на мжжа ѝ. Муций сложи цигулката на масата — и, като си потърси илика косата, промълви съ вѣжлива усмивка: „Това? Тая мелодия . . . тая пѣснь азъ чухъ веднъжъ на островъ Цейлонъ. Тая пѣсень са слави тамо между народа за пѣсень на честита удовлетворена любовь“. — „Повтори ю“, пробъбра Фабий. — „Не; това не може да са повтаря, отговори Муций, „сега е вече късно. Синьора Валерия трѣба да си отпочине; и менъ е врѣме . . . азъ са поуморихъ“.

Прѣзъ цѣлия день Муций са обнасяше съ Валерия почтително-просто, като съ отколешенъ приятель; на излѣзване той ѝ стисна ржката яко-яко, като си натисна прьститѣ о дланьта ѝ — и тъй втренчено ю погледна въ лицето, ако и да не си издигнж клепачитѣ, ала сѐ пакъ почувствова тоя погледъ изведнъжъ. Тя нищо не каза на Муция, но си дръпнж

Digitized by Google

ржката и, когато той си заминѫ, поглѣднѫ на вратата, прѣзъ дѣто той излѣзе. Тя си припомни, какъ прѣзъ години-си сѣ са побояваше отъ него . . . и сега ѫ обзе голѣмо недоумѣние. Муций си отиде въ павилйона, сѫпрузитѣ си отидохѫ въ спалнята.

IV.

Валерия нескоро заспа; кръвьта ѝ тихо и морно са вълнуваше, а въ главата ѝ нѣщо илика звънтѣше . . . види са отъ онова дивно вино, а може би, както си мислѣше тя, отъ приказкитѣ на Муция, отъ свирнята на цигулката му . . . Най-сѣтнѣ на съмванье тя заспа, и сънува чудесенъ сънь.

Прѣсъни ѝ са, че тя влѣзва въ една широка стая съ низъкъ сводъ . . . Такава стая тя въ живота си не е виждала. всичкитѣ стѣни биле обложени съ дребни гълѫбиви узори, съ златни „треви“, тънки обрѣзани стълбове отъ алебастъръ подпирѫтъ мряморния сводъ; самия тоя сводъ и стълбоветѣ са глѣдѫтъ полупрозрачни . . . блѣдно-розова свѣтлина проникваше отвсѫдѣ, като озаряваше всичкитѣ прѣдмѣти таинственно и еднообразно; атлазени възглавнички лѣжѫтъ, наредени на тѣсенъ килимъ, по срѣдъ гладъкъ, като огледало, подъ. Въ ѫгловитѣ едвамъ са забѣлѣзвало димението на високи ѫкадилници, които прѣдставяли чудовищни звѣрове; прозорци нѣмало нийдѣ; врата, забулени съ кадифянъ прѣвѣсъ, безмълвно са чернѣѫтъ въ падината на стѣната. Изведнъжъ тоя прѣвѣсъ захваща да скълзи, махва са . . . и влѣзва Муций. Той ѝ са поклонява, раскрива си обятията, смѣе са . . . Зулавитѣ негови ржцѣ прѣгржщѫтъ снагата на Валерия; сухитѣ пламнали устни ѫ запалили цѣла. Тя пада възнакъ на възглавничкитѣ

. . . . . .

Стенящецъ отъ ужасъ, слѣдъ дълги усилия, Валерия са събуди. Още безъ да разумѣй, кѫдѣ са намѣрва и що е станало съ неѫ, тя са подига на постелята и са озьрта . . . Трьпки побивѫтъ всичкото ѝ дѣло. Фабий лѣжи съ нея едно до друго. Той спи; но по лицето му, освѣтено отъ валчастата и ясна луна, що глѣдаше прѣзъ прозорѣца, е блѣдно като на мьртвецъ . . . то е по-печално отъ мьртво лице. Валерия събуди мѫжа си — и той, щомъ поглѣднѫ на неѫ, извика: „Какво ти стана?“ — „Азъ сънувахъ . . . азъ сънувахъ страшенъ сънь“, прошепнѫ тя, като сѣ още трѣперяше . . . . Но

Digitized by Google

въ този мигъ откъмъ павилйона, са зачухѫ силни звукове — и двама, и Фабий и Валерия познахѫ мелодията, що имъ изсвири Муций, която той нарѣчи пѣсень на удовлетворената тържествуѫща любовь. Фабий съ недоумѣние погледнѫ на Валерия... тя закри очи, обърнѫ са — и двама, въздишайки притаено, изслушахѫ пѣсеньта до края. Когато изчезнѫ послѣдния звукъ, луната заиде задъ облакъ; въ стаята веднага притъмнѣ....

И двамата съпруги си сложихѫ главитѣ на възглавничката, безъ да си продумѫтъ, и ни единъ отъ тѣхъ не забѣлѣжи, кой кога заспа. —

V.

На сутринята Муций дойде на закуска: той са виждаше да е доволенъ — и весело посрѣщна Валерия. Тя побъркано му отговори, мѣтна око на него — и страшно ѝ стана отъ това доволно, весело лице, отъ тия пронизителни и любопитни очи. Муций са бѣ заловилъ отново да расказвѫ . . . но Фабий го прѣсѣче още на първата дума.

— Ти види са, не можá да заспишь на новото мѣсто? Ний та чухме съ жината, като изсвири вчерашната пѣсень.

— Тъй ли, вий чухте? промълви Муций. Азъ ѫ изсвирихъ наистина, но прѣди това азъ заспахъ и дори сънувахъ чуденъ сънь.

Валерия са приготви да слуша.

— Какъвъ сънь? попита Фабий.

— Азъ сънувахъ, — отговори Муций безъ да спуща очи отъ Валерия, че ужъ влизамъ въ една пространна стая съ сводъ, окичена по източно. Рѣзани стълбове подпирахѫ свода, стѣнитѣ бѣхѫ покрити съ узори и, ако и тая стая да нѣмаше ни прозорци ни свѣщи, цѣлата стая испълняше нѣкаква розова свѣтлина, като да бѣше всичката отъ прозраченъ камъкъ. Въ кѫтоветѣ димѣхѫ китайски кадилници, на пода лѣжахѫ атлазени възглавнички, наредени на тѣсенъ килимъ. Азъ влѣзохъ прѣзъ едни врата, замѣтнати съ прѣвесъ, а изъ другитѣ врата, тъкмо на срѣща, са показа една жена, която азъ нѣкога любѣхъ. И толкозъ прѣкрасна ми са стори, щото азъ цѣлъ загорѣхъ отъ прѣдишната любовь. . . .

Муций „знаменително“ млъкнѫ. Валерия сѣдѣше непод-

Digitized by Google

вижно и само полека блѣднѣеше ..... дишанието и ставаше по-дълбоко.

— Тогава, продължаваше Муций, азъ са събудихъ и изсвирихъ оная пѣсень.

— Но коя бѣше тая жена? — продума Фабий.

— Коя ли бѣше? Жената на единъ индиецъ. Азъ са срѣщнахъ съ нея въ града Дѣли ... тя сега вече не е жива. Тя умрѣ.

— А мжжа? попита Фабий, безъ да знае самъ, защо.

— Мжжа сжщо, казвахъ, умрѣлъ. Азъ и отъ двоицата наскоро са раздѣлихъ.

— Странно! забѣлѣжи Фабий. Моята жена сжщо сънувала нощесъ необикновенъ сънь. — Муций втрѣнчено погледна на Валерия — който тя не ми обади, добави Фабий.

Но тукъ Валерия стана и излѣзи изъ стаята. Тутакси слѣдъ закуската, Муций сжщо излѣзи, като обяви, че има работа да отиде въ Феррара — и че по-рано отъ надвечерь нѣма да са върне.

VI.

Прѣди нѣколко недѣли, още до възвръщанието на Муция, Фабий бѣше захваналь портрета на жена си, като ю изобрази съ атрибутитѣ на свѣта Цецилия [1]). — Той значително са подигна въ своего искуство; знаменития Луини, ученикъ на Леонардо-да-Винчи, бѣше дошелъ въ Феррара — и, като му помагаше съ своитѣ собствени съвѣти, прѣдаваше сжщо и наставленията на своя учитель.

Портрета бѣше, рѣчи, съвсѣмъ готовъ; оставаше да са довърши лицето съ нѣколко още черти — и Фабий по справедливость можаше да са гордѣе съ своето произведѣние. —

Като испроводи Муция въ Феррара, той са отправи въ своята студия, дѣто Валерия обикновенно го чакаше, но сега не ю завари тамъ; повикя ю — тя не са обади. Тайно безпокойствие обзе Фабия; той са залови да ю търси. Въ кжщи ю нѣмаше; Фабий са затече въ градината — и тамъ, въ една отъ далечнитѣ алеи, той съзрѣ Валерия. Съ наведена възъ гърдитѣ си глава, съ кръстосани възъ колѣнѣтѣ ржцѣ,

[1]) Св. Цицилия, Католишка свѣтица, има една извѣстна картина отъ знаменития италиянски живописецъ *Carlo Dolce*; за нея е тука думата. (Прѣв).

Digitized by Google

тя сѣдѣше на едно столче — а задъ нея, отдѣлящиць са отъ тьмната зелень на кипариса, мраморенъ сатиръ [1]), съ изопачено отъ злорадна насмѣшка лице, допираше о свирката своитѣ изострени устни. Валерия доста са зарадва, като са появи мужа ѝ — и на тревожнитѣ негови питания отговори, че ѫ боли малко глава, и че отъ него нѣма нищо, и тя е готова да отиде на сеансъ. Фабий ѫ заведе въ студията, накара ѫ да сѣдне, и улови четката, но, за голѣмъ неговъ ядъ, той никакъ не можаше да довърши лицето така, както би го желалъ. И не за туй, че то бѣше нѣкакъ блѣдно и са глѣдаше угрижено ... не, но оня чистъ, свѣтъ изразъ, който въ него толкова му харесваше, и който го наведе на мисъль да прѣдстави Валерия въ образъ на свѣта Цицилия — той днесь не намираше. Напоконъ той захвърли четката, каза на жена си, че днесь не е разположенъ, че и тя не би сторила злѣ да си полѣгнѣше, понеже тя са вижда на глѣдъ не съвсѣмъ здава — и обърна стана съ картината съ лицето къмъ стѣната. Валерия склони, че тя трѣба да си отпочине — и, като повтори още веднъжъ, че ѫ боли глава, отиде въ спалнята си.

Фабий си остана въ студията. Обзе го странно и дори нему непонятно смущение. Прибиването на Муция въ неговата къща, прибиване, което той, Фабий, самъ си натрапи, го стѣсняваше. И не че той ревнуваше ... възможно ли бѣше да са ревнува Валерия! — Но въ приятеля си той не узнаваше своя прѣдишенъ другарь. Всичко онова чуждо, неизвѣстно, ново, що донесе Муций отъ ония далечни страни — и което, като че му бѣше станѫло плъть и кръвь — всичкитѣ тия магийски приеми, пѣсни, странни питиета, тоя нѣмъ малаецъ, дори самия мириливъ дахъ, що идѣше отъ дрѣхитѣ на Муций, отъ неговитѣ косми, отъ дишанието — всичко това внушаваше Фабию чуство, приличаще на недовѣрчивость, ако щете, дори на страхъ. — И защо тоя малаецъ, служащецъ на трепезата, съ такова неприятно внимание глѣда на него, на Фабия? Муций казваше за него, че, като изгубилъ языка си, тоя малаецъ принесалъ велика жертва — той обладава велика сила. Каква сила? и какъ

[1]) Сатиритѣ (отъ грьц. satyros) сѫ митологически божества; въ грьцката пластика и изобщо въ поезията тѣ прѣдставлявѫтъ богатия, раскошенъ природенъ животъ; изображавѫтъ ги като любители на музиката и танца (Прѣв.).

е можалъ той да ѫ придобие съ цѣната на своя езикъ? Всичко това е твърдѣ странно, твърдѣ непонятно! —

Фабий отиде при жена си въ стаята; тя лѣжеше на постѣлята облечена, но не спѣше. — Като чу стѫпкитѣ му, сепнѫ са, сѣтнѣ пакъ му са зарадва, тъй, както и въ градината. Фабий сѣднѫ до постелята, улови рѫката на Валерия и, слѣдъ малко мълчание, попита ѫ: какъвъ е тоя необикновенъ сънь, който ѫ уплашилъ толкова нощесъ? и прилича ли той на оня, който разсказа Муций? — Валерия са зачерви и бързе продума: — о, не! не! азъ видѣхъ . . . едно чудовище, което искаше да ма разскъса. — Чудовище? въ образъ на человѣкъ? попита Фабий. — Не, на звѣрь . . . на звѣрь! — И Валерия са обърнѫ и скри въ възглавничкитѣ свѣото пламнало лице. Фабий още нѣкое врѣме подържа рѫката на жена си; мълкомъ той ѫ приближи до устнитѣ си — и са махнѫ.

Не весело прѣкарахѫ съпрузитѣ тоя день. Сякашъ нѣщо имъ бѣше нависнало надъ главитѣ . . . но що бѣше то— не можахѫ и тѣ да го назовѫтъ. Тѣмъ са искаше да бѫдѫтъ заедно — като че нѣкоя опасность ги заплашваше; — а що да си кажѫтъ единъ другиму — тѣ не знаяхѫ.

Фабий са залови пакъ за портрета, да чете Ариоста, която поема токо що бѣше сѫ появила въ Феррара, и вече, гърмѣше по цѣла Италия; но нищо не отиваше.

Надвечерь, кѫсно кѫдѣ вечеря, са завърна и Муций. —

VII.

Той са видѣше да е спокоенъ и доволенъ — но приказваше малко; сѐ повече распитваше Фабия за прѣжнитѣ общи познайници, за нѣмския походъ, за императора Карла; говорѣше за своето желание да отиде въ Римъ, да види новия папа. Той пакъ покани Валерия да си пийне отъ ширазкото вино — и въ отговоръ на нейния отказъ, пробъбра като че на ума си: „сега вече не трѣба“. Като са върнѫ съ жена си въ спалнята, Фабий скоро заспа . . . слѣдъ единъ часъ са събуди, и можѣше да са убѣди, че никой не му е сподѣлялъ лѣглото; Валерия ѫ нѣмаше при него. Той бърже са поподигнѫ — и въ сѫщия мигъ съзрѣ жена си, въ нощни дрѣхи, че влизаше изъ градината въ стаята. — Луната свѣтѣше, ако и не прѣди много бѣ поросѣлъ дъждецъ. —

Digitized by Google

Съ склопени очи, съ изразъ на таенъ ужасъ въ неподвижното и́ лице, Валерия са приближи до постелята, и, като ѫ попипа съ своитѣ протѣгнѫти рѫцѣ, бърже и мълкомъ си легна. Фабий я запита нѣщо — но тя не са обади; види са да спѣше. Той са досегна до нея — и почувствова на дрѣхитѣ ѝ и на космитѣ и́ дъждовни капки — а по ходилата на боситѣ и́ нозѣ — пѣсъчецъ. Тогава той скочи и са затечи въ градината прѣзъ полуотворенитѣ врата. Ясната, дори золава мѣсечина обливаше всичкитѣ прѣдмѣти. Фабий са озърна и съзрѣ по пѣсъка на пѫтѣката двойни дири отъ нозѣ: еднитѣ отъ тѣхъ боси; и водѣха тия дирки къмъ една бѣсѣдка*) отъ ясминъ, която са нахождаше настрана, между павилйона и кѫщата. Той са въспрѣ въ недоумѣние, и ето веднага са чувѫтъ звуци отъ оная пѣсень, що вече той бѣше чулъ миналата нощь. Фабий са сепнува, затича са въ павилйона .... Муций стои срѣдъ стаята и свири на цигулката. Фабий са хвърля къмъ него.

— Ти си билъ въ градината, ти си излѣгвалъ, дрехитѣ ти мокри отъ дъждъ.

— Не .... не знамъ ... чини ми са ... не съмъ излѣгвалъ .... — съ запънка отговори Муций, като че бѣше смаянъ отъ дохожданието на Фабия и отъ неговото вълнение. Фабий го улови за рѫката. — И защо ти пакъ свиришъ тая мелодия? Нима́ ти пакъ сънува́ нѣщо? Муций поглѣжда на Фабия съ сѫщото смайване — и мълчи. — Казвай де! ...

. . . . . .

танѫникаше Муций, като че бѣше захласнѫтъ. Фабий са оттегли на двѣ крачки, втренчи са въ Муция, помисли ..... и са върна въ кѫщи, въ спалнята.

Съ наведена глава на рамото си и съ безсилно прострѣни рѫцѣ, Валерия спѣше тежъкъ сънь. Той наскоро я събуди .... но щомъ тя го видѣ, хвърли са на шията му, пригѫрна го, цѣла растрѣперана, всичкото и́ тѣло трѣперѣше. — Какво ти е, драга моя, какво ти е? — повтарѣше Фабий, като са мѫчаше да ѫ успокой. Но тя продължаваше да примира на гърдитѣ му. — Ахъ, какви страшни сѫнища сънувамъ, — шепнѣше тя, като си вниваше лицето въ него.

Фабий искаше да ѫ распита .... но тя само трѣперѣше .... Отъ ранния отблѣсъкъ на ютрото стъклата на про-

*) Колибка въ градина.

зорцитѣ станахѫ алени, когато тя, най сѣтнѣ, дрѣмеше въ прѣградкитѣ на Фабия. —

На другия день Муций исчезнѫ още отъ сутрената, а Валерия каза на мѫжа си, че е намислила да отиде въ ближния мънастирь, дѣто живѣяше нейния духовникъ, старъ и почтенъ монахъ, къмъ когото тя питаеше безгранично довѣрие. На распитванията на Фабия, тя отговори, че иска да са исповѣда, да-но ѝ поотлекне на душата, обрѣменена съ необикновенни впечатлѣния отъ послѣднитѣ дни. Като глѣдаше нейното прѣмалѣло лице, като слушаше нейния угаснѫлъ гласъ, Фабий самичъкъ одобри нейния помисълъ: почтенния отецъ Лоренцо можѣше да ѝ даде полѣзенъ съвѣтъ, да разсѣй нейнитѣ съмнѣния . . . Придружена отъ четирма проводача, Валерия отиде на мънастиря — а Фабий си останѫ въ кѫщи и, до врьщанието на жена си, похóди изъ градината, стараяше са да разбере, какво ставаше съ неѭ — и чувствоваше постояненъ страхъ и гнѣвъ, и болка на неопредѣлени подозрѣния . . . .

Той не веднъжъ ходи въ павилйона: но Муций сé не са врьщаше, — а малаеца, навелъ глава подобострастно, глѣдаше на Фабия, като на истуканъ, отъ далечъ — тъй поне са сторѝ Фабию, — далечъ затаена усмивка на бронзовото лице. Между това Валерия на исповѣдь всичко исповѣда на духовника, не толкова съ срамъ, колкото съ ужасъ. Духовника ѭ изслуша внимателно, благослови ѭ и прости ѝ неволния грѣхъ — а самъ въ себѣ помисли — „магия, вразѝ бѣсовски . . . . това не трѣба тъй да са остави“. . . и заедно съ Валерия, тръгнѫ къмъ нейната вилла, като че съ цѣль съвсѣмъ да ѭ успокои и утѣши. Като видѣ духовника, Фабий нѣкакъ са потрéвожи; но многоопитния старецъ още отнапрѣдь си скрои, какъ му ся падаше да постѫпи.

Като останахѫ на самѣ съ Фабия, духовника, разбира са, не му исказа, ала му посъвѣтва да удали, ако може, поканения свой гость, който съ разсказитѣ си, пѣснитѣ си, всичкото си поведение, разбъркваше въображението на Валерия. При това, по мнѣнието на стареца, Муций и по-напрѣжь, като че не съвсѣмь билъ якъ въ вѣрата си, а прѣкаралъ толкова дълго врѣме въ страни, неозарени отъ свѣтлината на християнството, могълъ е да изнесе отъ тамъ зараза отъ лъжовни учения, могълъ е дори да са запознае съ тайнитѣ на магията; за туй, ако и старата дружба изявяваше своитѣ права, ала

Digitized by Google

благоразумната прѣдпазливость сочаше къмъ необходима раздѣла! Фабий напълно са съгласи съ почтения монахъ, Валерия даже цѣла просвѣтлѣ, когато нейния мѫжъ и съобщи съвѣта на духовника — упѫтенъ отъ благитѣ пожелания на двамата сѫпрузи, снабденъ съ разни богати дарове за мънастиря и сиромашьта, отецъ Лоренцо си отиде дома.

Фабий смѣташе веднага слѣдъ вечеря да са обясни съ Муция; ала страннин му гостъ не са върнѫ за ѣденье. Тогава Фабий рѣши да отложи разговора си съ Муция до идущия день — а двамата сѫпрузи са удалихѫ въ покоитѣ си. —

IX.

Валерия скоро заспа; но Фабий да заспи не можѣше. Въ нощната тишина нему по́-живо му са прѣдставяше всичко отъ него видѣно, всичко прочувствовано; той по́-напрѣгнато си задаваше питания, на които, както и по прѣди, отговоръ не нахождаше. Да ли Муций е станѫлъ магьосникъ — и да ли той не е отровилъ Валерия? Тя е болна . . . . но отъ каква болѣсть? — Доклѣ той, облѣгнѫтъ на рѫката си, като спираше горѣщо дишанието си, са прѣдаваше на тежко размисляние — луната пакъ изгрѣ на безоблачното небе; и заедно съ нейнитѣ лѫчи, прѣзъ полупрозрачнитѣ стькла на прозорцитѣ отъ къмъ павилйона — или това тъй са сторило Фабию? — хванà да са влива дѫхновение, подобно на лека миризлива струя . . . . ето, че са чува назойливо, страстно шъпнание . . . . и въ истия мигъ той угади, че Валерия хванѫ слабо да шава. Той трѣпнѫ, глѣда тя са подига, спуща пьрвомъ една си кракъ, сѣтнѣ другия отъ постелята — и, като лунатица, безжизненно упулила тъкмо прѣдъ себе своитѣ потьмнѣли очи, протѣгнала напрѣдъ рѫцѣтѣ си, тя са опѫтва къмъ вратнята на градината! Фабий — въ мигъ искочи изъ другата врата на спалнята — и, като обиколи бързишкомъ ѫгъла на дома, притвори оная врата, що водеше въ градината . . . едвамъ той свари да са допипа до ключелницата, и вече почуствува, че нѣкой са сили да отвори вратата отвѫтрѣ, налѣга ѫ . . . още и още . . . сѣтнѣ са раздадохѫ трѣпетни стенания . . . .

„Та Муций не са върна отъ града“ хрумна Фабию — и са спуснѫ къмъ павилйона . . .

Digitized by Google

И що да види?

На срѣща му по пѫтеката, ясно заляна отъ блѣсъка на мѣсечнитѣ лѫчи, иде, сѫщо като лунатикъ, сѫщо протѣгнѫлъ рѫцѣтѣ си напрѣдъ и безжизненно опулинъ очи — иде Муций . . . . . Фабий са притича къмъ него — но той, безъ да го съглѣда, върви си и стѫпва равно крачка слѣдъ крачка — и неподвижното му лице са смѣе при лунната свѣтлина, като у малаеца. Фабий иска да го викне по име . . . . но въ тоя мигъ той чува, отзадѣ му въ кѫщи прозорѣца хлопнѫ . . . Той са озърта. . . Наистина: прозорѣца на спалнята са растворилъ отъ горѣ до долу и, примѣтнала крака си чрѣзъ прага, стои на прозорѣца Валерия . . . рѫцѣтѣ ѝ като че търсѣтъ Муция . . . тя цѣла са тегли къмъ него.

Неисказанъ бѣсъ залѣ гѫрдитѣ на Фабия, като внезапно придошла вълна. —

— „Проклѣтий бродниko!“ извика той неистово — и, като улови Муция съ едната рѫка за гърлото, съ другата допипа канжала въ пояса му и до самата дръжка заби острото въ рѣбрата му.

Проницателно извика Муций, и притиснѫ съ дланьта си раната, побѣгнѫ, политащецъ, назадъ въ павилйона. . . Но въ истия тоя мигъ, когато Фабий го удари, сѫщо пронизително извика Валерия и, като подскоче, паднѫ на земята. . . Фабий са впустнѫ къмъ нея, дигна я, занесе я на постелката, заговори съ нея. . .

Тя дълго врѣме лѣжа въ несвѣсь; напоконъ си отвори очитѣ, въздѫхнѫ дълбоко, прѣкѣснато и радостно, като человѣкъ, току що спасенъ отъ неименуема смърть — видѣ мѫжа си — и, като му обви съ рѫцѣ шията, привi са къмъ гѫрдитѣ му.

— „Ти, ти, ти ли си“ шепняше тя. Полека рѫцѣтѣ ѝ са отклопихѫ, главата ѝ клюмнѫ назадъ и, продума съ блаженна усмивка: — Слава Богу, всичко е свършено. . . Но какъ съмъ уморена! — тя заспа крѣпъкъ, но тежъкъ сънь.

X.

Фабий са сложи при лѣглото ѝ и, безъ да спуща очи отъ нейното блѣдно и посърнало, но вече уталожено лице, почна да размисля върху това, що произлѣзе . . . сѫщо и върху това, какъ сега да постѫпи? Що да захване? — Ако е

Digitized by Google

убилъ Муция — но като припомни — какъ дълбоко заби острието на кинжала, той не можѣше въ това да са съмнѣва — ако е убилъ Муция — то не бива да са крие! Трѣба да са извѣсти на херцога, на сѫдиитѣ . . . но какъ да обясни, какъ да раскажи такова дивно дѣло? Той, Фабий, уби у дома си своя роднина, своя най-добъръ другарь! Ще хванатъ да питатъ: защо? по какъвъ поводъ? . . . Но, ако Муций не е убитъ?

— Фабий никакъ не можаше да са стърпи — и като са увѣри, че Валерия спи, той полегичка стана отъ креслото, излѣзи изъ къщи и са опати къмъ павилйона. Тамъ всичко бѣше тихо; само въ единъ прозорѣцъ са виждаше да свѣти. Съ примрѣло сърдце раствори външнитѣ врата (на неи бѣше останала диря отъ окървавени прьсти и по пѣсъка на патеката са чернѣяха капки кръвь) — измина първата тьмна стая . . . и са въспрѣ на прага, поразенъ отъ смайване.

Посрѣдъ стаята, на персидски килимъ, съ атлазяно тумбе подъ главата, завитъ съ широкъ червенъ шалъ на черни пръчки, лѣжеше, обтегналъ всичкитѣ си членове, Муций. Лицето му, желто като восъкъ, съ затворени очи, съ посинѣли клѣпачи, бѣше обърнато къмъ потона; не са забѣлѣзваше никакво дихание: той като че бѣше мьртвецъ. При нозѣтѣ му, сѫщо завитъ съ червенъ шалъ, стоѣше на колѣнѣ малаеца. Той държеше въ лѣвата си ржка невѣдомо растение, което приличаше на папрать — и наклоненъ малко напрѣдъ, неотвратно глѣдаше на господина си. Неголѣма една факла, втъкната въ пода, горѣше съ зеленикъвъ огънь и само едничка тя освѣщаваше стаята. Пламъка не трѣптѣше и не димѣше. Малаеца са не помръдна при влѣзването на Фабия, само хвьрли единъ поглѣдъ върху него и пакъ са втренчи въ Муция. Отъ врѣме на врѣме той подигаше и отпущаше клончето, потръскваше го въ въздуха и нѣмитѣ му устни полека са раскриваха и движѣха, като да изговарьтъ беззвучни слова. Между малаеца и Муция лѣжеше на пода кинжала, съ който Фабий прободе другаря си; малаеца удари веднъжъ съ онова клонче по окървавеното острине. Измина се една минута . . . втора. Фабий доближи до малаеца, наведе са къмъ него и промълви съ нисъкъ гласъ: умрѣ ли? — Малаеца клюмна глава, и, като извади изъ подъ шала дѣсната си ржка, посочи повелително къмъ вратата. Фабий искаше да повтори своя въпросъ — ала по-

Digitized by Google

веляющата ржка поднови своето движение и Фабий излѣзе вънъ, ядосанъ и очуденъ, но покѣренъ.

Той намѣри Валерия да спи, както напрѣжь съ още по-уталожено лице. Той не са съблѣче, сѣдна до прозорѣца и са задълбочи въ мисление. Изгрѣлото слънце го завари на сжщото мѣсто. Валерия не са събуждаше.

XI.

Фабий искаше да ѭ дочака да са събуди, та тогава да отиде въ Феррара — ала изведнъжъ нѣкой илека почука на спалнитѣ врата. Фабий излѣзе и видѣ напрѣдѣ си своя старъ слуга Антонио. — Господарю, каза стареца — малаеца токо що ни каза, че синьоръ Муций са расчамалъ и иска да са прибере въ града съ всичката си покѫщнина; и за туй ви моли да му дадете на помощь хора да си събере едно друго, а кждѣ обѣдъ да проводите за товарение и ѣздение конье, па и нѣколко проводници. Дозволявате ли?

Че какъ тъй? та той не-ли е нѣмъ? — Ето на, господарю, книгата, на която той написа всичко туй по нашенски — твърдѣ правилно. — И Муций, казвашъ е боленъ? — Тъй, хемъ злѣ болѣнъ и да са види не бива. — Ами за доктора проваждахѫ ли? — Не сѫ. Малаеца не даде. — И това ти го написа малаеца? — Той. — Фабий помълча. — Е, кога е тъй, виждъ тамъ распореди са, продума той най-сѣтнѣ. — Антонио си отиде.

Фабий съ недоумѣние поглѣдна подиръ слугата си. — Дѣто ще каже не е убитъ? — си помисли Фабий. . . . и не знаѣше, да са радва ли, или да съжалѣва. — Болѣнъ? — Ала прѣди нѣколко часа не-ли ужъ го видѣхъ мьртвецъ!

Фабий са върна при Валерия. Тя са събуди — и понадигна главата си. Ступанитѣ сѫ изглѣдахѫ дълго и значително. — Нѣма го вече? продума изведнъжъ Валерия. — Фабий са сепна. — Какъ . . . нѣма? — Ти нима? — Той си отиде? продължи тя. Фабию отлекна на сърдцето. — Не още; но той днесь си отива. — И азъ повече никога, никога нѣма да го видѫ? — Никога! — И ония сънища нѣма да са повторѫтъ? — Не. — Валерия пакъ въздахна радостно; блажена усмивка пакъ са появи на устнитѣ ѝ. Тя подаде мѫжу си и двѣгѣ си ржцѣ. И ний никога не ще приказваме за него,

Digitized by Google

никога, чувашъ ли, драгий мой? И азъ нѣма да излизамъ отъ кѫщи, до като той не си отиде. А ти сега ми прати слугинитѣ . . . почакай; земи туй нѣщо! Тя посочи на бисерния гирданъ, що лѣжеше на нощното ѝ столче, гирданъ даденъ ней отъ Муция и сегичка да го хвърлишъ въ най-дълбокия нашъ кладенецъ. —

— Пригѫрни ма, азъ съмъ твоя Валерия — и повече не идвай при мене докато . . . оня не си отиди. Фабий зе гирданя — бисеритѣ му са показахѫ почернѣли — испълни заповѣдьта на жена си. Сѣтнѣ той отиде да са скита изъ градината, поглѣдващецъ отдалечъ на повилйона, гдѣто вече захванахѫ да събирѫтъ едно-друго. Слугитѣ изнасяхѫ сандѫци, товаряхѫ коньетѣ . . . но малаеца нѣмаше между тѣхъ. Неотразимо чувство влѣчеше Фабия да поглѣдне още веднѫжъ на онова, що са върши въ павилйона. Хрумнѫ му, че на заднята страна има потайни врата, прѣзъ които човѣкъ може да са вмъкне въ вѫтрѣшностьта на стаята, дѣто сутриньта Муций лѣжеше. — Той са примъкнѫ краднишкомъ до онія врата, намѣри ги незатворени и, като повдигна завѣсата хвърли нерѣшителенъ поглѣдъ.

XII.

Муций вече не лежѣше на килима. Облѣченъ въ пѫтни дрѣхи, той сѣдеше въ креслото, като че бѣ трупъ, сѫщо както и въ първото посѣщение на Фабия. Вцѣпената му глава са бѣ облѣгнала о задницата на креслото и обтѣгнатитѣ, една върху друга, скрьстени рѫцѣ недвижимо са желтѣяхѫ на колѣнетѣ му. Гѫрдитѣ му не са издигахѫ. Около креслото върху пода, обсипанъ съ разни изсъхнали трѣви, стояхѫ нѣколко разлати чашки, напълнени съ нѣкаква си тъмна течность, що испущаше силенъ, рѣчи, задушливъ дѫхъ, дѫхъ на мукусъ. Околоврѫсть всяка чашка са свиваше сегисъ-тогисъ, изрѣдко блѣскащецъ съ алатнитѣ свои очички, малко змийче; а тъкмо прѣдъ Муция, на двѣ крачки отъ него, са издигаше дългата фигура на малаеца, облѣчена въ пъстро атлазено рухо, прѣпасана съ тигрова дпашь, наложенъ съ висока шапка въ видъ на рогата тиара. Ала той не стоѣше неподвиженъ: ту благоговѣйно са кланяше и тъкмо като че са молѣше, ту пакъ са исправяше въ всичкия си ръсть, дори са издигаше на прьсти; ту мѣрно и широко размахваше съ рѫцѣ, ту настоятелно ги движѣше по

Digitized by Google

посока къмъ Муция, и като че са заканѣше или повелѣваше, мръщѣше вѣжди и тупаше съ кракъ. Всичкитѣ тия движения видимо струваха голѣмъ трудъ, докарваха дори и страдания: той тежко дишаше, потъ са лѣеше отъ лицето му. Изведнъжъ той примрѣ на мѣстото си и, като набра въздухъ въ гърдитѣ си, намръщи чело, напрѣгна и потегли къмъ себѣ своитѣ ржцѣ, тъкмо като че държѣше въ тѣхъ нѣкои юзди . . . и за неописанъ ужасъ на Фабия, Муциевата глава излика са отдѣли отъ задницата на креслото и са потегли подирь ржцѣтѣ на малаеца . . . Малаеца ги отпустна и Муциевата глава пакъ тежко са отмѣтна назадъ; малаеца повтори своитѣ движения и послушната глава ги повтори пакъ. Тъмната течность въ чашкитѣ закипѣ; самитѣ чашки зазвънтѣха тънъкъ звънъ, и мѣднитѣ змийчета вълнообразно зашаваха околоврьсть всѣка чашка. Тогава Малаеца стѫпи една крачка напрѣдъ и, като повдигна високо вѣждитѣ си и опули до немай кждѣ очи, кимна съ глава на Муция . . . и клѣпачитѣ на мьртвеца затрѣптѣха, неравно са расклопиха и изъ подъ тѣхъ са показаха сивулѣститѣ, като свинецъ зеници. Съ гордо тържество и радость, рѣчи злоба, блѣсна лицето на малаеца; той широко раствори устнитѣ си и изъ самата дълбочина на гръклана му съ мѫка са откѫсна проточенъ вой . . . Устнитѣ на Муция исто са раствориха и слабъ стонъ затрѣптѣ на тѣхъ въ отговоръ на оня нечеловѣчий звукъ.

Но тука Фабий не можа вече да се удържи: нему му са пристори, че той присѫтствова на нѣкои бѣсовски заклинания. Той сѫщо извика и са спусна да бѣга безъ озьртка въ кѫщи, като струваше молитви и кръстове.

XIII.

Слѣдъ три часа Антонио са яви при него съ извѣстие, че всичко е готово, всичкитѣ нѣща сѫ натоварени и синьоръ Муций са готви да заминава. Безъ да отговори нѣщо на слугата си, Фабий излѣзи на террасата отъ гдѣто бѣше видѣть павилйона. Нѣколко товарни коньe са изпъчиха на прѣдѣ му; до самата вратня бѣ подкаранъ едъръ вранъ атъ съ широко сѣдло, направено за двама ѣздачи. Тукъ тъй сѫщо стояха слугитѣ гологлави и въорѫженитѣ проводачи. Вратата на павилйона са раствори и, подкрѣпянъ отъ малаеца, изново облѣченъ

Digitized by Google

въ обикновеннитѣ си дрѣхи, появи са Муцій. Луцето му бѣ мъртвешко и ржцѣтѣ висѣхж, като на мъртвецъ — но той пристжпяше . . . да! пристжпяше съ краката си и, турнатъ на коня, държеше са право и опипомъ намѣри юздитѣ. Малаеца му вдѣна нозетѣ въ стрѣмената, и скочи отзадѣ му на сѣдлото, улови го прѣзъ крьста и цѣлия керванъ потегли.

Коньетѣ крачахж волно, и, когато закривѣвахж прѣдъ кжщи, Фабию са стори, че на тьмното Муциево лице са мѣрнахж двѣ бѣли петънца . . . нима той къмъ него обьрна своитѣ зраци? — Само малаеца му са поклони . . . насмѣшливо, както той си правѣше.

Видѣ ли всичко това Валерия? Завѣскитѣ на прозорцитѣ ѝ бѣхж спуснати . . . но може би тя да е стояла задъ тѣхъ. —

XIV.

Къмъ обѣдъ тя дойде въ трапезарията и бѣше твърдѣ тиха и ласкава; ала все пакъ са оплакваше, че е отпаднала. Но въ неж вече нѣмаше ни тревога, ни прѣдишното ѝ постоянно смайване и тайенъ страхъ; и когато на другия день, слѣдъ заминването на Муция, Фабий отново са залуви за нейния портретъ, той намѣри въ чьртитѣ ѝ оня чистъ изразъ, чието мъгновенно затъмнение го бѣше така смутило . . . и китчицата завьрвѣ по платното леко и вѣрно.

Ступанитѣ заживѣхж както напрѣдъ. Муций за тѣхъ исчезнж, като да го е нѣмало никога. И Фабий и Валерия, двоица, тъкмо като че са сдумахж да не спомѣнувжтъ за него ни едно словце, да не са научвжтъ за неговата по-нататашна сждба: тя обаче и за всинца ни останж тайна. Фабию веднъжъ са стори, че той е длъженъ да разкажи Валерии, какво именно произлѣзи въ оная усилна нощь . . . но тя, види са, до гади неговото намѣрение и си притаи дъханието, очитѣ ѝ са смалихж, като че очакваше нѣкакъвъ ударъ. . . Фабий ж разбра: той не ѝ стовари този ударъ.

Въ единъ прѣкрасенъ есенни день Фабий довърши изображението на свѣта Цецилия; Валерия сѣдѣше прѣдъ пиянното и прьститѣ ѝ скачахж по клавишитѣ. . . Внезапно, противъ нейната воля подъ ржцѣтѣ ѝ зазвуча оная пѣсень на тържествуващата любовь, която едно врѣме свирѣше Муций — и

Digitized by Google

въ истия мигъ за прьвъ пѫть слѣдь нейния бракъ, тя почувствува вѫтрѣ въ себе трепетъ на новъ зараждащъ са животъ. . .

Валерия са сепнѫ, въспрѣ са. . .
Що значи това? Та нимà? . . .

Съ тия думи са свьршаше ржкописа.

Н. С. Б-въ.

Липиска,
1883 год. Октомврий.

ВЛЮБЕНИТѢ

(Траянъ и Петрана).

(Продължение отъ IV. книга)

II.

Ето слънцето захвана
Съ деня да са опрощава —
Задъ врьхове на Балкана,
Да залѣзи прѣвалява,
А дѣвойка намъ позната —
Млада, либава Петрана,
Съ мила дружка, бѣла Ната, [а])
Сладко сборе за Траяна:
„Еднажъ, помня, на хорото
Траянъ даде ми обѣтъ,
Че ще дружно подъ небото
Съ мен' прикара бѣлий свѣтъ.
Съ привѣтъ дѣвски, любовито,
Китка азъ го подарихъ,
Въ пошче бѣло неподшито
За приѣдка нѣщо свихъ".
— „Ехъ, блазѣ ти, сестро мила,
Че ще земешъ ти Траяна!
Петро, га си са родила,
С' добрини си орисàна.

а) Съ проввище *Соколана*, за кеато другъ пѫть ще говоримъ.

Digitized by Google

Всички думжтъ изъ селото:
Негова е тя прилика,
На селото е окото,
На женитѣ е отлика.
На момитѣ — пъкъ царица,
Отъ колѣно и отъ сой,
Млада, нѣжна, хубавица
И напета — съ чуденъ кройъ . . .
Зная, сестро, че слънцето —
Сиянния дневенъ царь,
Не е огрѣло по земьето,
Като тебе нѣжна тварь.
Умна баба, баба Лала,
Въ срѣдъ момцитѣ на хорото,
Повня — казвжтъ, че казала:
Петра й първа въ селото.
Момче младо и богото
Ще ѫ земе за женица,
Гривни, чанизъ, срѣбро, злато
Ще ѫ красжтъ кат' царица.
Всѣки тебе уважава,
А по хубость и по честь,
Всѣкъ та, Петро, ублажава:
Най-честита си ти днесь.
Нѣма втора на земята
Съ толкоз' добрини безъ четъ,
Даже горѣ в' небесата
Нѣма, Петро, като теб'.
Съ висши дарби теб' небето
Е дарило, дружке мила!
Тварь чудесна пъкъ сърдцето
Въ любовь ти й потопила".
Въ отвѣтъ, Нати приказлива,
Петра дума непродума,
Но съ скромность гордѣлива
И' посочи нѣщо въ друма.
Бѣла Ната са усѣти,
Че туй нѣщо е Траянъ,
Па ѫ стисна за рѫцѣтѣ
И й каза: „сѣщамъ, знамъ".
А Петрана исчерви са,
Кат' съглѣда, че е той
И отъ радость въсхити са,
Нати каза; „тука стой,
Та послушай двѣ душици
Какъ си сборжтъ хоротливо —
Като дѣца и гължбици,
Простодушно, привѣтливо.

Digitized by Google

Да, ще чуешъ, Нате драга,
И ще видишъ нѣщо ново,
Ще опазешъ наш'тѣ блага.
Наш'та вѣрность, наш'то слово".
— „Недѣй, сестро, остави ма
Да си идж, а ти стой;
Прѣдъ Траяна невърви ми,
Ако й сродникъ да е мой.
Останете си самички,
На подъ ясния просторъ
Любовито, като птички,
Си почнете разговоръ".

III.

Оста Петра пакъ самица,
Нощьта вече наближава,
Траянъ — нихната душица —
Още не са тамъ вѣстява.
Почна она да са взира
На длъжъ, на ширъ, на високо
И си мѣсто не намира . . .
Злѣ възджхна изъ дълбоко.
„Безъ да иска да ма мами,
Или съ мен' да си играй,
Траянъ вѣрно днесь каза ми
Да са срѣщнемъ на тоз' край.
Ей врѣмето са измина,
Нощьта иди — става мракъ,
Еднажъ само онъ прѣмина,
Но край шуминя гжстакъ [6])
. . . . . .
Гръмъ да трѣсне и убие
Мойта майка вироглава!
Надъ тѣло й псе да вие,
Въ гроба да са не спасява,
Че тя нещя, тя попрѣчи
Да са сгодж за Траяна!
Тя, тя грубо ми изрѣче:
„Майка му е зла, пияна".
Тя и зжбла — баба Лала
Развалиха тоз' годѣжъ,
Тя на менѣ е казала:
„Щж та държж щешъ-не-щешъ".
Тя направи да са каже:
„То нестава, има родъ".

6) Мѣстность близо до поляната, дѣто хорото играй.

Digitized by Google

Врагъ главата ѝ да смаже . . .
. . . . . .
О, какво да чиня, Боже!
Кдѣ ази да са дѣня?!
Кой ще клѣта мен' поможе,
Кой ще ма сдружи съ Траяна"?!
Изъ гястака прѣдпазливо
Траянъ Петри са явява
И любезно, привѣтливо
Знакъ да иде ѝ подава.

Траянъ.

Слушай, либе! Соколана
Съмъ за всичко нагласилъ,
А приятеля Хасана
Да та грабне — настанилъ.
Вси потрѣби и приготвна
Ти си скатай, прибери
И на вѣрна Соколана,
Както можешъ, повѣри.
Приструвай са у дома си,
Противъ мене думай, хули,
Че сме хора сиромаси,
Зли, пияни и фудули.
Кога пратя пъкъ Хасана,
Направи са на болнава
И повикай Соколана
Въ бѣгство да та придружава.
Нека майка ти вьрлува,
Нека пашка и сумти,
Нека лошо хоратува,
Хасанъ ще ѫ умири.
А баща ти подиръ нея,
Като пале нека лай,
Силно ази са надѣя,
Че онъ послѣ ще са кай.

Петрана.

Я чуй, Трайко! не учи ма,
Ази зная що да правя,
Еднъжъ само увлечи ма,
Па да става, що ще става . . .
Обица ще ѝ на ухото,
И на татя, и на мама . . .

Digitized by Google

Ще запомни и селото,
Що ще сторимъ ние двама.

Траянъ.

Туй поставямъ азъ високо:
Ти си моя, а азъ твой;
То въ душа ми е дълбоко,
За туй, любе, не са бой.
Както горѣ на небето
Свѣтло слънцето сияй,
Така, Петро мен' сърдцето
Сѣвга за теб' то играй.
Много-много не мисли му,
Прѣдъ мен' нищо са не спира
И е, любе, немислимо
Ергень да ма тукъ подпира.
Всѣкой трѣбва да признава,
Че сьмъ чѣдо на войвода,
Кое никакъ не са вдава
На вещица голохода.

Петрана.

Азъ сьмъ твоя годеница,
Туй отдавна зная азъ,
Даже можешъ за женица
Да ма считашъ отъ тоз' часъ.

Траянъ.

А азъ твоя половина,
На душа ти спѫтникъ тихъ —.
Въвъ прѣгрѫдки приеми ма,
Сърдчице си теб' дарихъ.

Съ думи сладки на поляна
Вѣренъ сговоръ си сторихѫ
Наший Траянъ и Петрана,
Па с' привѣтъ са раздѣлихѫ.

IV.

Петранено отвличение.

—

Праздникъ голѣмъ, бий камбана
Всичко живо е въ селото,

Digitized by Google

А Петрана безъ примѣна,
Лѣжи още у лѣглото.
Къмъ-то нѣкъ приближава
Майка драга (?) и ѫ пита:
„Много ли си ти болнава,
Ил' за нѣщо си сърдита?
Я кажи ми, дъще мила,
Що така си посърнала?
Нѣщо ли си сънувала,
Та си толкоз' поблѣдняла“?
— „Не ма питай, майко драга,
Моля ти са, остави ма!
Ядъ ѣде ма, като врага!
Ако сакашъ, утрови ма! . . .
Лоше ми е, тѣжко ми е
За любето — за Траяна! . . .
За туй, мале, грѣхота е,
Но кадъна азъ ще стана“.
— „Стой, не думай това, чедо,
То отъ Бога грѣхота е,
А отъ люде и роднини,
Дъще, Петро, срамота е.
Турска вѣра е поганска,
Турчинъ золумъ само струва,
Той отъ рода е душманска
И той нигдѣ не добрува“.
— „К'вито да сѫ зли, проклѣти,
Азъ съмъ рѣкла и щѫ станѫ.
Ехъ, ти свърза ми ржцѣтѣ,
Ти прокуди мой Траяна“!
— „Що ще кажѫтъ изъ селото
Я помисли, засрами са . . .
Хайде, дъще, за хорото
Примѣни са, накити са.
Чуй! зачука пакъ камбана,
В' черковаази щѫ отидѫ,
Ти повикай Соколана
Съ нея дружно да ва видѫ
Накичени, примѣнени
И готови за *вилянка* —
Веселиви и засмѣни,
Като моми на сѣдѣнка.
Не мисли ти за Траяна,
То на работа не става:
Майка му е зла, пияна,
А ти с' глава вироглава.
Наша баба, баба Лала,
Всичко знае изъ село ни;

Digitized by Google

Прѣзъ денье ми бѣ казала,
Че та иска хаджи Нони. [*])“
— „Спри, недумай, мале мила,
Азъ са считамъ нему чѣдо
И не сьмъ са азъ родила
Да ма води ергень — дѣдо! . . .
Не е тука воденица,
За туй много небъбри си,
Иди въ черква, кат' святица,
Свѣщь голѣма запали си“.
Майка тжжна, ядослива
Прѣмина прѣзъ ширний дворъ,
А Петрана веселива
Съ Ната почна разговоръ:
„Иди кажи на Траяна,
Че сьмъ сбрала всичко азъ,
Та да прати той Хасана
Да ма грабне подиръ часъ“.
— „Всичко, Петро, й настанено,
Че то чака свойтъ редъ
И е така нагласено
Да са стори часа въ петъ“.
Току Ната си издума,
Ей че мѣрна са Хасанъ
И на двѣтѣ онъ продума
Да не сѣдятъ вече тамъ.
„Стой, почакай на, Хасане,
Да прѣкжтамъ нѣщо азъ,
Па разглѣдвай да не стане
Нѣщо лоше зарадъ насъ“.
— „Глѣдай, Петро, този голя —
Този кървавъ ятаганъ,
Порой кръви щж пролѣя,
Но Траяну щж та дамъ.
Мене слушай. Викай Ната.
Бжди смѣла — не са бой,
А вѣнеца и цвѣтята
Азъ щж носьк кат' герой“.
Хасанъ, Петра, Соколана
Тръгжтъ легко редъ-по-редъ
И у дома на Траяна
Стигжтъ тъкмо часа въ петь.
Въ много гиздава прилѣна
Траянъ срѣщна ги с' поклонъ

[*]) Петече отъ чорбаджийска черга, което силно е желаяло да вземе Петрана.

Digitized by Google

И отъ радость пъкъ Петрана
Между вѣжди бачна онъ;
Вѣнецъ цвѣтенъ на главата
Петра мѣтна му тогазъ,
Траянъ стисна и ржцѣтѣ,
Радно викна: „кой сьмъ азъ“?!
Три жълтици на Хасана
Той подари за „*бакшишъ*“,
А на вѣрна Соколана
Даде прьстенъ и баришъ.
„Нек' са врьнни изъ селото,
Че това сьмъ сторилъ азъ.
Днесь щж гордо на хорото
Азъ отидж прѣди васъ“.
Така радно въсхитенъ
Ги испрати нашъ Траянъ
И отъ радость упоенъ
При Петрана оста самъ.

V.

Ярко-зарно, врукевито,
Грѣе свѣтло дневний царь,
Траянъ милно, любовито,
Петри сладко загълчалъ;
Прѣлюбезно пъкъ Петрана
Тихо дума му в' отвѣтъ,
Па са кичи съ примѣна
И му прави милъ привѣтъ.
Траянъ мѣсто не намира
Да посѣдне съ Петра онъ,
Кожа му го не побира,
Тѣсенъ му е цѣлъ потонъ.
А Петрана, като дѣте
Окол' него си играй —
Ту го стисва за ржцѣтѣ,
Ту запѣва, както знай.

1888 г. София *С. Казанджиевъ.*

ВЪ ГОРАТА.

Ти ми джхашъ, горо мила,
Сладость майска и приятна,
И азъ сѣщамъ въ гжрди сила,
Въ тъз' минута благодатна.

Digitized by Google

Ти ми пращашъ, горо млада,
Хладъ и пролѣтна усмивка!
За гжрдитѣ ми услада,
За душата ми почивка.

Но кога поглѣдна тамо,
Дѣто нѣма отдихъ, мѝра,
Дѣ борбата е голѣма,
Дѣ тржбата става лѝра,

Азъ веднага та забравямъ,
Горо красна, горо мила,
И срадалецъ пакъ оставамъ,
Безъ надѣжди и безъ сила.

О, родино! до кога ли
Тѣз' борби и тая слава?
Твойтѣ свѣтли идеали
Много жьртви искупявжтъ!

Ти са боришъ, ти стадаешъ
Цѣла в' борбитѣ ужасни,
И пакъ жалка ти остаяшъ,
И пакъ гинешъ, и пакъ гаснешъ.

О, родино! отъ борбата
Ще ли нявга да починешъ?
Твойта мечта вѣчна, свята,
Ти кога ли ще постигнешъ?

Ще ли нявга теб' зарята
Цѣла, свѣтла да огрѣе?
Ще ли нявга свободата,
Майко, теб' да оживѣе?

Та тогава съ въсторгъ, съ радость,
Майко, тебе да въспѣя:
Твойта хубость, твойта младость,
Твойта славна епопея!

София,
Май, 1888 г. *Алек. А. Узуновъ.*

МЕЧТА.

Помислямъ си . . . Какво отчаянно мечтанье!

Digitized by Google

Събрали са отъ всички земи, океани,
Пѣвцитѣ, одарени съсъ небесний даръ,
Съ испълнени гърди отъ буря и отъ жаръ.
Събрали са и хоромъ в' звукове священни
Съгласили чудно пѣснитѣ си вдъхновенни —
Всемиренъ химнъ на ангелитѣ въ Божий рай,
Вселенната проникнува отъ край до край,
Вселенната, очудена трѣпти, играй! . . .
И пѣй гигантский хоръ страданията земни,
С' какъвъ печаленъ гласъ кълне дѣлата тъмни!
И хората, умаяни отъ пѣсеньта,
Събраха са отъ краищата на свѣта.
И всичкитѣ сърдца трѣпнаха въ обаянье,
И тихо, кротко е всемирното събранье:
Движението исчезна, въ напрѣгнатъ взоръ
И слухъ обърна са свѣта прѣдъ дивний хоръ . . .
Задушений отъ натиска търпѣше твърдо
И наранения не смѣйше да помърда . . .
И хора чудний пѣй: ту тихо, кат' зефиръ —
И въ всичкитѣ сърдца блаженство е и миръ, —
Ту забучи, кат' буря, като гръмъ небесенъ
И океана отъ сърдца играй растрѣсенъ . . .
Една душа стана безбройний свѣтъ смълчанъ,
Душата са упива в' звука нажаленъ.
Какъвъ печаленъ гласъ пронизува сърдцето!
Уяснява го, както бурята небето,
И като огънь, който пада на зари
Върху цвѣтето, свива го и го гори,
И всѣкой с' трѣпетъ си помисляше въ душата:
„Какви страдания имало на земята!“ . . .
Въ основитѣ си пъкъла са залюлѣ
И Демона са спрѣ въ полѣтъ и поблѣднѣ! . . .
И бѣ испълненъ с' плачъ божественъ химна чудний,
Какъ жалостно ридаяхъ струнитѣ будни! . . .
И пламнаха сърдца студени, като ледъ,
И желѣзнитѣ, като восъкъ, са топѣть . . .
И като паръ, нагрѣенъ отъ лъча небесний,
Отъ тѣхъ изчезнуваха помислитѣ бѣсни
И ясни, чисти станаха като кристаллъ,
И кротко, тѣжно заиграха отъ печаль;
И всичкитѣ очи тогава просълзиха
И всичкитѣ уста, обятья са раскриха
И с' гласъ, подобенъ на хиляда гръмове,
На мигъ расклатиха небесни сводове:
„Да устрѣмимъ къмъ вѣчна праведность сърдцата,
Любовь всемирна да царува на земята!“ . . .
И роба са цѣлуна с' гордий господарь,

Digitized by Google

И царя се пригѫрна с' бѣдний говедарь,
Разбойника с' рѫцѣ иссѣчени, кървави
Невинното дѣте засмѣено поздрави,
И жьртвата, издебнувана прѣди часъ,
Прѣгрѫщаше гонителя си зълъ тогасъ;
И тѣсни са обятията имъ видяха,
Че хиляди гѫрди веднага не ловяха! . . .

г. Хасково. 1888 г. 4. Априлий.

Хр. Карапетковъ.

ЧЕРВЕНИЯ ЦВѢТЪ.

(*Въ память на Ивана Сергѣевича Тургенева.*)

РАСКАЗЪ

отъ

Всеволодъ Гаршинъ

Прѣвелъ Б. Каракашевъ.

I.

— Въ името на Негово Императорско Величество, Господаря Императора Петра пьрвий, обявявамъ ревизия на тъзи лудница!

Тѣзи думи са казахѫ съ единъ високъ рѣзъкъ, звънтящъ гласъ. Писара на болницата, който на една обляна съ мастило маса записваше въ една увалява книга единъ болѣнъ, не са въздьржа да са не изсмихне. Но двамата млади хора, които съпровождахѫ болния, не са смѣяхѫ: тѣ едва са дьржахѫ на краката си слѣдъ двѣ денонощия, прѣкарани безъ сънь, заедно съ безумния, когото тѣ току що доведохѫ съ желѣзницата. На прѣдпослѣднята станция припадака на лудостьта му са усилилъ; намѣрили отъ нѣйдѣ халатъ, въ какъвто обличѫтъ лудитѣ, и, като повикали кондукторитѣ и единъ джандарминъ, облѣкли го въ него. Така го докарахѫ въ града, така го заведохѫ и на болницата.

Той бѣше страшенъ. Вьрху сивия му халатъ, отъ когото висяхѫ парцали, испокѫсанъ въ врѣме на припадака му,

Digitized by Google

една каса дрѣшка отъ грубъ докъ, съ широкъ околовратникъ, пристискаше снагата му; ржцѣтѣ му бѣхж свързани изодзадь. Распаленитѣ му, широко отворени очи (той не бѣше спалъ десеть денонещия) горяхж съ неподвиженъ, пламтящъ блѣсъкъ; нервнитѣ трьпки правяхж да трѣпери долнята му устна; — уплжчканитѣ му кждрави коси като грива падахж на челото му; съ бързи, тѣжки крачки крачеше отъ единъ жгълъ на писалището до другия, като внимателно изглѣждаше извѣхтелитѣ, пълни съ книжа дулапи, мушаменитѣ столови и сегисъ-тогисъ поглѣждаше и спжтницитѣ си.

— Заведете го въ отдѣлението. На дѣсно.

— Знамъ, знамъ. Азъ и миналата година бѣхъ тукъ. Ний заедно разглѣждахме болницата. Азъ всичкото знамъ и мжчно ще ма излъжжтъ, каза болния. Той са обърна къмъ вратата. Вардача ги раствори отъ прѣдя му; той съ сжщата бързина, съ тѣжъкъ и рѣшителенъ ходъ, като високо подигна безумната си глава, излѣзи отъ писалището и почти бѣжишката трьгна на дѣсно въ отдѣлнието на душевно болнитѣ. Съпровождачитѣ му едва успѣваxж да вървжтъ подиря му.

— Издржкай. Азъ не мога. Вий ми вьрзахте ржцѣтѣ.

Дверника отвори вратата и пжтницитѣ влѣзоха въ болницата.

Тя бѣше едно голѣмо каменно здание — стара правителственна направа.

Двѣ голѣми зали, едната — за ѣдение, другата — общо помѣщение за спокойно болнитѣ, единъ широкъ корридоръ съ джамлия врата, които водяхж въ градината, посадена съ цвѣтя и двѣ отдѣлни стаи съ по десять лѣгла, гдѣто живѣяхж болнитѣ, заемахж долния катъ; все тука бѣхж устроени двѣ тъмни стаи, едната съ стѣни отъ дюшеци, а другата — отъ дъски, въ които туряхж буйнитѣ, и една голяма мрачна стая съ сводови — въ която стояхж ваннитѣ.

Въ горния катъ бѣхж женитѣ. Единъ не разбранъ шумъ, прѣкжсванъ отъ охкания и въздишки, са чуваше отъ тамъ. Болницата бѣше направена за осемдесеть души, но тъй, като тя бѣше само една въ нѣколко околни губернии, то въ неж са смѣстяхж до триста души.

Въ малки едни стаички имаше по четири и по петь пата; зимно врѣме, когато не пущахж болнитѣ въ градината и всичкитѣ прозорци, които бѣхж съ желѣзни рашетки, бивахж

Digitized by Google

добрѣ затворяни, въ болницата ставаше така задушно, щото не можеше да са търпи.

Новодошлия болѣнъ заведохѫ въ стаята, гдѣто бѣхѫ ваннитѣ (баничѣ). И на здравъ човѣкъ тъзи стая можаше да произведе тѣжко впечатление, а на растроеното, възбуденото въображение тя още по-тѣжко дѣйствуваше. Стаята бѣше голѣма, съ сводови, съ кално-каменно дюшеме, освѣтяваше са отъ единъ прозорѣцъ, направенъ въ кюшето; стѣнитѣ и сводовитѣ бѣхѫ боядисани съ тъмно-червена маслена боя; въ почернялото отъ калъ дюшеме, на една равнина съ него, бѣхѫ издълбани каменни ванни, които приличахѫ на двѣ овални, напълнени съ вода ями. Въ ѫгъла, срѣщу прозорѣца, имаше една голѣма соба съ целиндрически котелъ за топление вода и цѣла система отъ мѣдни тржби и щураци; всичко това имаше единъ необикновенно мраченъ и фантастически характеръ за побърканитѣ на ума си, а и вардача, който наглѣждаше ваннитѣ, единъ тлъстъ, вѣчно мълчащъ, хохолъ [1]) съ мрачната си физиономия увеличаваше впечетлението.

Ужасъ и яростъ обзе болния, когато го доведохѫ въ тъзи страшна стая, за да го окѫпѫтъ и, спорѣдъ системата, по която лѣкуваше главния докторъ на болницата, трѣбаше да му отворѫтъ на врата голѣма якия (визикатория) съ испански мухи. Грозни мисли, една отъ друга по-чудовищни, зехѫ да са вьртѫтъ изъ главата му. Какво е това? Инквизиция? да ли не е мѣсто за тайна смьрть, гдѣто неговитѣ врагове сѫ рѣшили да свьршѫтъ съ него? може би сѫщий Адъ? Най-сѣтнѣ, той си помисли, че това е нѣкакво испитване. Саблѣкохѫ го, безъ да глѣдѫтъ на отчаенното му съпротивление. Съ удвоена отъ болѣстьта сила, той лѣсно са отърва отъ рѫцѣтѣ на нѣколкото пазачи, така щото тѣ паднахѫ на земята; най-сѣтнѣ, четирма души го повалихѫ и, като го уловихѫ за рѫцѣтѣ и краката, потопихѫ го въ топлата вода. Тя му са стори, че е врѣла и изведнѫжъ мина прѣзъ болния му умъ мисьлта за испитанията съ врѣла вода и нажежено желѣзо. Задавенъ съ вода, растрѣперанъ той са съпротивеше съ рѫцѣ и съ крака, за които вардачитѣ му ягката бѣхѫ го уловили; запъхтянъ той бърбореше нѣщо, но неможеше да са разбере, тъй като и самъ той едва ли са чуваше. И молитви, и проклятия искаяваше той. До като не

[1]) Малоруссинъ.

Digitized by Google

бѣше отслабналъ той крѣщеше и, най-сѣтнѣ, тихата, съ горѣщи сълзи на очи, изговори една фраза, която нѣмаше никаква връзка съ това, което отъ прѣди говореше:

— Свѣтий великомъчениче Георгий! въ твоитѣ рѫцѣ прѣдавамъ тѣлото си. А духа си — Не, о не! Стражата го държеше още, ако той и да бѣше са успокоилъ. Топлата баня и мехуря съ ледъ, когото турихѫ на главата му, произведохѫ дѣйствието си. Но когато почти безчувственъ го изведохѫ отъ водата и го турихѫ на пата, за да му наложѫтъ испански мухи, то остатъка отъ силитѣ му и безумнитѣ му мисли отново, като че избухнахѫ.

— За какво? за какво!? врѣщеше той. — Азъ никому зло не съмъ помислилъ. Защо да ма убивате? О-о-о! О, Господи! О, вий, които по-рано мѫчихѫ отъ меня! на васъ са моля, избавете ма . . .

Щомъ като му допари на врáта, той отчаянно зе да са дърпа. Служащитѣ неможехѫ да му надвиѫтъ и не знаяхѫ какво да правиѫтъ. — Нѣма какво да сторишъ, каза му войника, който вършеше операцията.

— Трябва да истъркаме.

Тѣзи прости думи накарахѫ болния да потрѣперѣ. Да истъркѫтъ! . . . Какво да истъркѫтъ? Кого да истъркѫтъ? Меня! Помисли той и, силно оплашенъ, закри очитѣ си. Войника улови за двата края една корава кърпа и като ѫ опетна силно, ожули му врата, отъ това якията му са смъкна, обели са кожния слой на кожата и на врата му са показа червена рана. Болѣстьта отъ тъзи операция, която единъ здравъ и спокоенъ человѣкъ неможе да утърпи, на болния са стори, че всичко са свърши. Отчаянно са напрѣгна съ всичкото си тѣло, искубна са отъ рѫцѣтѣ на стражата и голъ са потъркули на каменното дюшеме. Той помисли, че му отсѣкоха главата. Искаше да извика, но неможеше. Турихѫ го на пата му, безъ да са помни; безпамятството му са прѣвърна въ дълбокъ, мъртавъ и дълагъ сънь.

II.

Той са събуди прѣзъ нощьта. Всичко бѣше тихо. Отъ съсѣднитѣ голѣми стаи са чуваше дишанието на спящитѣ болни. Отъ далечъ нѣкадѣ са чуваше нѣкой болѣнъ, когото бѣхѫ турили да приспи въ една отъ тъмнитѣ стаи, съ монотоненъ стра-

Digitized by Google

ненъ гласъ, да си говори, самѝ; а отгорѣ, отъ женското отдѣление, са чуваше да са пѣе съ сипкаво (контралто) нѣкаква си чудна пѣсень. Болния са вслушваше въ тѣзи звукове. Той чувствуваше страшна слабость въ всичкитѣ си членови; врата му силно го болѣше.

— Гдѣ сѣмъ азъ? Какво е станало съ меня? дойде му на ума. И изведнъжъ съ необикновенна ясность му са прѣдстави послѣдния мѣсецъ отъ неговия животъ и той разбра, че е болѣнъ и отъ какво е болѣнъ. Цѣлъ редъ лоши мисли, думи и постжпки си вспомни той и това направи да затрѣпери цѣлото му тѣло. — Но това е свършено, слава Богу, свършено е! пришушна той и отново заспа.

Прѣзъ отворения прозорѣцъ, който бѣше замрѣженъ съ желѣзна рашетка, са виждаше една малка, крива уличка, останала между голѣмитѣ здания и каменната ограда; въ тъзи уличка никой никога не е стжпвалъ и тя бѣше цѣла обраснала съ дивъ храсталакъ и люлека, която изобилно цъвти прѣзъ това врѣме на годината. . . Задъ храсталака, направо срѣщу прозорѣца, тьмнѣеше са една висока ограда; високитѣ върхове на дърветата въ голѣмата градина, облѣни и пронизани отъ лунната свѣтлина, надничахж задъ тъзи ограда. Отъ дѣсно са издигаше бѣлото здание на болницата съ освѣтени отъ вжтрѣ прозорци, замрѣжени съ желѣзни рашетки; отъ лѣво — бѣлата, ясно освѣтена отъ луната, висока, безъ прозорци стѣна на мьртвилницата. Лунната свѣтлина прѣзъ рашетката на прозорѣца падаше на дюшемето въ стаята и освѣтяваше часть отъ постелката и измжченото, блѣдно, съ затворени очи лице на болния; сега на него не са забѣлѣзваше нищо безумно. Той спѣше. Съня му бѣше дълбокъ, тежъкъ, като сънь на всѣкой измжченъ человѣкъ, безъ съновидѣния, безъ най-малко движение и почти безъ джхание. Подиръ едно кратко врѣме, той са пробуди въ пълна пямать, като че ли е здравъ, послѣ пакъ заспа, за да стане утрѣ отъ постелката си лудъ, като отъ прѣди.

III.

Какъ са чувствувате? попита го на другия день доктора.

Болния, който току що бѣше са сабудилъ, още лѣжеше подъ покривката си.

Digitized by Google

— Твърдѣ добрѣ! отговори той, като скочи, и зе да обува чехлитѣ си и са улови за халата си. —

— Прѣкрасно! само едно: ето!

Той показа на брата си.

— Немога да си възвиж врата отъ болѣсть. Но това е нищо. Всичко е добро, ако го разбирашъ; а азъ разбирамъ.

— Знаете ли, гдѣ сте?

— Разбира са, докторе. Азъ сьмъ въ лудницата. Но кокто виждашъ, ако разбирашъ, това ми е рѣшително сѐ едно. Рѣшително сѐ едно.

Доктора бѣше втренчилъ очитѣ си въ него. Красивото му, гиздаво лице съ прѣвосходно расчесаната му златиста брада и спокойнитѣ му, хлътнали очи, съ които глѣдаше прѣзъ злати очила, бѣше неподвижно и непроницаемо. Той наблюдаваше.

— Какво сте са втренчили така въ меня? Вий не ще прочетете това, което е въ душата ми, продължи болния: — а азъ ясно четѫ въ вашата!

Защо струвате зло? Защо сте събрали тъзи тълпа нещастници и ги държите тука? Меня ми е сѐ едно: азъ разбирамъ и сьмъ спокоенъ; но тѣ? Защо са тѣзи мѫчения? Человѣкъ, който е достигналъ до тамъ, щото въ главата си да има велика мисъль, обща мисъль, нему е сѐ едно, кадѣто и да живѣй, каквото и да чувствува. Даже да живѣй или да не живѣй. . . Не-ли е тъй?

— Може би, отговори доктора, който бѣше сѣдналъ на единъ столъ въ едно кюше на стаята тъй, щото да може да вижда болния, който бързишката ходеше отъ единия жгълъ на стаята до другия, като шляпаше съ голѣмитѣ си чехли, които бѣхѫ отъ конска кожа и размахваше политѣ на халата си, направенъ отъ памучна материя съ широки червени ширити и голѣми цвѣтове. Фелдшера и надзиратиля, които придружавахѫ доктора, продължавахѫ да стоѭть на вратата, като че са бояхѫ да влѣзѭть.

— Азъ ѫ имамъ! извика болния. — Когато ѫ намѣрихъ, то ми са стори, че са родихъ още веднъжъ. Чувствата ми станахѫ по-остри, по-прѣсни, мозака ми работи, като никога. Това, което отнапрѣдъ са достигаше по дългия пѫть на умозаключенията и догадкитѣ, сега азъ го познавамъ инстиктивно. Азъ достигнахъ реално това, което е изработено отъ фи-

Digitized by Google

лософията. Азъ прѣживявамъ самъ за себе си велики идеи за това, за което пространството и врѣмето — съ измислици (фикции). Азъ живѣя въ всичкитѣ вѣкове. Азъ живѣя безъ пространство, всѣкадѣ и нигдѣ, както искате. И затова меня ми е сѣ едно, че сте ма държали тука, или сте щели да ма пуснете на свобода, свободенъ ли съмъ билъ или вързанъ. Азъ забѣлѣжихъ, че тука има още нѣколцина такива. Но за останалата тълпа такова-то положение е ужасно. Защо ги не освободите? Кому то е нуждно. . .

Вий казахте, прѣкъсна го доктора: — че живѣйте вънъ отъ врѣмето и пространството. При всичко това, неможите ли да са съгласите, че ний съ васъ сме въ тъзи стая и че сега — доктора извади часовника си — е часа единадесетъ и половина, 6-й Май 18 година. Какъ мислите за това?

— Нищо. Меня ми е все едно, гдѣто и да съмъ и когато и да живѣя. Ако *меня* ми е все едно, това не значи ли, че *азъ* съмъ всѣкадѣ и всѣкога?

Доктора са усмихна.

— Чудна логика, каза той, като ставаше. — Добрѣ, съгласенъ съмъ; вий сте прави. Довиждание. Не искате ли една цигара?

— Благодарьк ви? Той са спря, взе цигарата и нервно откъсна единия ѝ край. — Това помага да са мисли, каза той. — Това е свѣтъ, микрокосмъ [1]). На единия край лишия, на другия — киселина. . . Такова е и равновѣсието въ свѣта, въ което са нейтрализиржтъ противоположнитѣ начала. Прощавайте, докторе!

Доктора трьгна по-нататъкъ. По-голѣмата часть отъ болнитѣ го отчакваха, обтѣгнати въ патоветѣ си. Никое друго началство не са ползува съ такова почитание отъ своитѣ подчинени, както доктора-психиатръ отъ своитѣ луди.

А болния, като остана самъ, продължаваше бързо да ходи отъ единия кгълъ на стаята до другия. Донесохъ му чай: той, безъ да сѣда, на двѣ глътки испи голѣмата чаша и почти въ единъ мигъ изѣде голѣмото парче бѣлъ хлѣбъ. Послѣ излѣзи отъ стаята и нѣколко часа, безъ да са спира, ходи съ сѫщата бързина и тѣжки крачки отъ единия край на зданието

[1]) Малъкъ свѣтъ; така наричѫтъ нѣкои мистици человѣка, на това основание, че въ него въ малъкъ видъ са прѣдставлява всичко, което е чудно въ свѣта (Б. П.)

Digitized by Google

до другия. Врѣмето бѣше дъждовно и болнитѣ не ги пущахѫ въ градината. Когато Фелдшера попита за болния, тѣ му го показахѫ въ края на корридора; той бѣше са исправилъ близо до джамлитѣ врата на градината и бѣше втрѣнчилъ очитѣ си въ цвѣтята. Неговото внимание бѣше привлечено отъ единъ необикновенно ясно алянъ цвѣтъ, отъ видовитѣ на мака.

— Моля ви, да са прѣтеглитѣ, каза фелдшера, като го дърпаше за рамото. И когато болния са обърна съ лицето си къмъ него, то фелдшера само че са не дръпна назадъ отъ страхъ: такава дива злоба и ненависть горѣше въ безумнитѣ му очи. Но като видя фелдшера, той тутакси промѣни изражението на лицето си и послушно трьгна подиря му, безъ да каже нито дума, като да бѣ потъналъ въ дълбоки мисли. Дойдохѫ въ кабинета на доктора: болния самъ стѫпи на дъската на едни малки десятични вѣзни (децималъ); фелдшера, като го прѣтегли, забѣлѣза въ книгата срѣщу неговото име 109 фунта. На другия день бѣше 107, на третия 106.

— Ако и за напрѣдъ върви сѐ така, той не ще ужи-вѣе, каза доктора и заповѣда да го хранѭтъ колкото може подобрѣ.

Но, безъ да са глѣда на това и на необикновения апетитъ на болния, той отъ день на день слабѣеше и фелдшера всѣкой день записваше въ книгата сѐ по-макло и по-малко число фунтови. Болния почти не спѣше и цѣли дни прѣкарваше въ непрѣстанно движение.

IV.

Той съзнаваше, че са намира въ лудницата; той даже съзнаваше, че е болѣнъ. По нѣкога, както въ първата нощь, той са пробуждаше всрѣдъ тишината послѣ буйнитѣ цѣлодневни движения, като усѣщеше, че всичкитѣ му членове са отпаднали и че страшно му тѣжи главата, но въ пълно съзнание. Може би, отсѫтствието на впечатления въ нощната тишина и полусвѣтлината, може би слабата работа на мозака, като на человѣкъ, който току що са е пробудилъ, да правяхѫ това, щото въ такива минути ясно да разбира положението си и да бѫде като здравъ. Но като са съмнеше, заедно съ свѣтлината и пробужданието на живота въ болницата, впечатленията, като вълни, едно слѣдъ друго, го обземахѫ; болния му мозъкъ не-

Digitized by Google

можаше да са разправи съ тѣхъ, и той отново подлудяваше. Неговото състояние бѣше странна смѣсь отъ правилни сѫждения и нелѣпости. Той разбираше, че всичкитѣ около него сѫ болни, но въ сѫщото врѣме въ всѣкого едного отъ тѣхъ той виждаше нѣкакво тайно скриващо са или скрито лице, което той отъ прѣди е знаялъ, или за което е челъ, или чувалъ за него. Болницата за него бѣше населена съ хора отъ всичкитѣ врѣмена и отъ всичкитѣ страни. Тукъ имаше и живи и мьртви. Тука имаше знаменити и силни на свѣта, и солдати, убити въ послѣднята война и въскрьснали. Той (болния) виждаше себе си въ нѣкакъвъ си вълшебенъ, магиосанъ кржгъ, който е събралъ въ себе си всичката земна сила и съ горделива крайна раздражителность считаше себе си за центъръ на този кржгъ. Всичкитѣ други, другаритѣ му въ болницата сѫ са събрали тука за да извьршѫтъ дѣло, което са прѣдставляваше смѫтно на гиганскитѣ му прѣдприятия, насочени къмъ оничтожението на всичкото зло на този свѣтъ. Той не знаеше въ какво ще са състои то, но чуствуваше въ себе си достатъчно сили за да го испълни. Той четеше мислитѣ на другитѣ хора; въ прѣдмѣтитѣ виждаше всичката имъ история; голѣмитѣ елхи въ болничната градина му расказвахѫ цѣли легенди отъ миналото; зданието, което дѣйствително бѣше построено доволно отъ давна, той го считаше за постройка на Петра Великий и бѣше увѣренъ, че царя е живялъ въ него въ епохата на полтавската битка. Той това четеше по стѣнитѣ, по расхвърляната по земята варь, по парчетата керемидки и тухли, които са намирахѫ въ градината; всичката история на болницата и на градината бѣше написана на тѣхъ. Той (болния) считаше за населено малкото здание — мьртвилницата —, съ десятки и стотини отдавна умрѣли хора и втренчваше очи въ прозорчето, което глѣдаше отъ избата на мьрвилницата въ градината, като виждаше, при нераврното отражение на свѣлината, въ кржглестото му кирливо стьлко познати лица, които нѣкога бѣше виждалъ прѣзъ живота си или на портрети.

Между това, настѫпваше и есенно, хубаво врѣме; болнитѣ прѣминуваха по цѣли дни въ градината на открито. Отдѣлението отъ градината, което бѣше опрѣдѣлено за тѣхъ, бѣше малко, но загражнало отъ дьрвета, на всѣкадѣ, гдѣто бѣше възможно, бѣше посадено съ цвѣтя. Надзирателя караше всичкитѣ, които малко или много бѣхѫ способни за работа, да работьтъ

Digitized by Google

въ него; по цѣли дни мѣтяхѫ и досипвахѫ съ пѣсъкъ пѫтечкитѣ, плѣвяхѫ и поливахѫ фитариитѣ, насадени съ цвѣтя, краставици, дини, пѫпеши, които тѣ сами копаяхѫ. Единъ жгълъ отъ градината бѣше обрасналъ съ гѫсти вишни; по край него са простирахѫ алеи отъ елхи; по срѣдата, на едно искуственно, малко издигнато мѣсто бѣхѫ най-хубавитѣ цвѣтя въ цѣлата градина; яснитѣ цвѣтя бѣхѫ насадени по края, а въ срѣдата на площадьта на това издигнато мѣсто са червенѣеше голѣмата тукъ-тамъ съ жълти и червени капки гиргина. Тъзи гиргина бѣше центъра на всичката градина и тя бѣше най-висока и можеше да са забѣлѣжи, че мнозина отъ болнитѣ ѝ придавахѫ нѣкакво си таинственно значение. На новия болѣнъ тя сѫщо така му са струваше, като нѣщо не съвсѣмъ обикновенно, като нѣкакавъ палладиумъ [1]) на зданието и градината. Всичкитѣ пѫтечки бѣхѫ сѫщо така посадени отъ болнитѣ. Тука имаше всевъзможни цвѣтя, които са срѣщѫтъ въ малороссийскитѣ градини: високи ружи, стьркови отъ тютюнъ съ малки червеникави цвѣтове, метли, восъкъ (ocillet d' inde), Латинка (cresson d' inde) и макъ. Сѐ тука, сѫщо до входа, имаше три стьрка особенна нѣкаква порода макъ; той бѣше много пó-малъкъ отъ обикновеннія и са отличаваше отъ него по необикновенната ясность на червения си цвѣтъ. Този цвѣтъ порази болния, когато въ пьрвия день на дохожданието си въ болницата, той глѣдаше прѣзъ джамлиитѣ врата на корридора въ градината.

Пьрвия пѫть щомъ влѣзна въ градината, прѣди всичко, неслязналъ още отъ стѫпалата на входа, той поглѣдна на тѣзи ясно-червени цвѣтове, тѣ бѣхѫ два; случайно, тѣ растяхѫ отдѣлно единъ отъ други и не на чисто мѣсто, така щото тѣ бѣхѫ обраснали съ гѫста лобода и нѣкакъвъ си бурянакъ.

Болнитѣ единъ-по-единъ излизахѫ изъ вратата, на които пазеше вардачь и даваше на всѣкого едного по една дебела, бѣла, плетена, памучна шапка съ червенъ крьсть отпрѣдъ. Тѣзи шапки биле останали отъ войната и купени на публиченъ търгъ. Но болния, само по себе си са разбира, прѣдаваше на този червенъ крьсть особенно, таинственно значение. Сне шапката си, поглѣдна на крьста послѣ — и на маковитѣ цвѣтове. Цвѣтоветѣ бѣхѫ пó-ясни.

[1]) Статуя на богинята Палади, която паднала отъ небето въ Троя и служила като залогъ за безопасността на този градъ (Б. П.).

Digitized by Google

— Той побѣждава, каза болния: — но ще са поупитаме. И слѣзна отъ стълбата. Поуглѣда са и, като не забѣлѣжи вардача, който стоеше изотзадя му, прѣскочи фитарията, протегна рѫката си къмъ цвѣта, но не са рѣши да го откѫсни. Той почувствува жаръ и бодежъ по протегналата си рѫка, а послѣ и по цѣлото си тѣло; като че-ли нѣкакъвъ силенъ токъ отъ неизвѣстна нему сила да излизаше отъ червенитѣ листенца и да пронизваше всичкото му тѣло. Той пристѫпи по-наблизо и протегна рѫката си до самото цвѣтенце, но цвѣта, както му са струваше, са защищаваше, като испущаше отровно смьртно дѫхание. Главата му са замая; той направи послѣднето отчаянно усилие и вече бѣше уловилъ стьблото, когато изведнъждъ една тежка рѫка го улови за рамото. Това бѣше стражара.

— Не бива да кѫсашъ, каза стареца, хахолъ. — Не тъпчи фитариитѣ.

Като тебя луди мнозина ще са намѣрѫтъ тука: всѣкой като откѫсне по единъ цвѣтъ, то цѣлата градина ще оберѫтъ, убѣдително каза той, като все още го държеше за рамото.

Болния го поглѣдна въ лицето, освободи са мълчешката отъ рѫцѣтѣ му и, развалнуванъ, трьгна по пѫтечката. О, нещастни! мислеше си той. — Вий не видите, вий до такава стьпень сте заслѣпени, че го защищавате. Но каквото и да стане, азъ ще свьрша съ него. Ако не днесь, то утрѣ, ний ще примѣримъ силитѣ си. И ако азъ загина, не е ли все едно . . .

Той са расхожда по градината чакъ до вечерьта, като са запознаваше съ тогозъ-оногозъ и отваряше чудни разговори, въ които всѣкой отъ неговитѣ събесѣдници чуваше само отговори на безумнитѣ си мисли, които са изразяваха съ глупави, таинственни думи. Болния ходеше ту съ единъ другарь, ту съ други и надвечерь той още повече са убѣди, че „всичко е готово“, както самъ въ себѣ си си казваше. Скоро, скоро ще са рухнѫтъ желѣзнитѣ рашетки, всички тѣзи заточенници ще излѣзнѫтъ отъ тука и ще сѫ распрьснѫтъ по всичкитѣ краища на земята, цѣлъ свѣтъ ще потрѣперн, ще хвьрли отъ себѣ си вѣхтата покривка и ще са яви въ нова, чудесна красота. Той почти забрави за цвѣтоветѣ, но когато излизаше изъ градината и са качваше кѫдѣ входа, отново ги видя като два въглена въ гѫстата, потьмнялата и вече почналата да става росна трѣва. Тогава болния остана назадъ отъ тълпата и, като са спрѣ

Digitized by Google

задъ стражара, дочака сгодната минута. Никой го не видя, когато прѣскочи фитарията, откѫсна единия цвѣтъ и бързо го скри въ пазвата си. Когато прѣснитѣ росни листа са допрѣхѫ до неговото тѣло, той поблѣдня, като смьртникъ, и въ страха си широко отвори очитѣ си. Хладенъ потъ са показа на челото му.

Запалихѫ лампитѣ въ болницата; по-голѣмата часть отъ болнитѣ бѣхѫ налѣгали на постелитѣ си и чакахѫ вечерята, освѣнъ нѣколцина неспокойни, които нетьрпеливо са расхождахѫ по корридора и залата. Болния съ цвѣта бѣше между тѣхъ. Той са расхождаше съ крьстосани на гѫрдитѣ си рѫцѣ и ги пристискаше у тѣхъ: като че искаше да раскѫса, да смаже скритото въ пазвата си растение. Когато са срѣщнеше съ другитѣ, той ги заобикаляше отъ далечь, като че са боѣше да са допрѣ до края на дрѣхата имъ.

— Не приближавайте, не приближавайте! викаше той. Но въ болницата кой ти обрьща внимание на такива провиквания. Той сѐ по-бърже и по-бърже ходеше, крачкитѣ си правяше по-широки и по-широки; единъ, два часа са расхожда като бѣсенъ.

— Азъ щѫ та уморѭ! азъ щѫ та удушѫ! Глухо и злобно говореше той. Понѣкога скьрцаше съ зѫби.

Въ трипезарията донесохѫ вечерята. На голитѣ голѣми маси туриха по нѣколко дьрвени, боядисани съ червена и златна боя гавани, пълни съ рѣдка пшенична каша; болнитѣ насядахѫ на пейкитѣ около маситѣ: раздадохѫ имъ по едно парче черенъ хлѣбъ. По осемь души ядяхѫ отъ една паница съ дьрвени лъжици. На нѣкои, които са ползуваха съ по-добра храна, дадохѫ имъ отдѣлно. Нашия болѣнъ бързо изгълта порцията си, която му донесе единъ отъ служащитѣ, като го повика въ неговата стая; той са незадоволи отъ неѫ и отиде въ общата трапезария.

— Позволете ми да сѣдна тука, каза той на надзирателя.

— Нима не сте вечеряли? попита го надзирателя, като сипваше добавочнитѣ порции въ гаванитѣ.

— Много съмъ гладенъ. Нужно ми е силно подкрѣпление. Всичката ми поддрьжка е въ храната: вий знаете, че азъ никакъ не спѫ.

Digitized by Google

— Ѣжте, драгий, да ви бѫде на здраве. Тарасе, дайте му лъжица и хлѣбъ.

Той сѣдна при една отъ паниците и изѣде още едно голѣмо количество храна.

— Е, стига, стига, каза му, най-сѣтнѣ, надзирателя, когато всичкитѣ свършиха вечерята си, а нашия болѣнъ още продължаваше да стои надъ паницата, като сърбаше отъ неѫ съ едната си ржка каша, а съ другата силно са държеше за гѫрдитѣ си. — Ще приѣдете.

— Ахъ, ако да знаяхте, колко сили ми сѫ нуждни, колко сили! Прощавайте, Николай Николаевичь, каза болния, като стана отъ масата и стисна силно ржката на надзирателя. — Прощавайте!

— Кѫдѣ ще отидите? попита го усмихнато надзирателя.

— Азъ? Никѫдѣ. Тука сьмъ. Но, може би, до утрѣ да са не видимъ. Благодаря, за добрината ви. — И той още веднѫжъ стисна силно ржката на надзирателя. — Защо си докарвате такива мрачни мисли? Идете, лѣгнете си, па си заспете хубавичко. Вий трѣбва повечко да спите; ако добрѣ спите, Вий скоро ще са поправите.

Болния заплака. Надзирателя отиде, да накара служащитѣ по-скоро да приберѫтъ остаткитѣ отъ вечерята. Подиръ половина часъ всичко спѣше въ болницата, освѣнъ единъ человѣкъ, който несаблѣченъ лѣжеше на постелката си. Той трѣперяше, като че бѣше го втрѣсло и стискаше прѣпълненитѣ си съ нечувана смьртна отрова гѫрди, както му са струваше.

V.

Той не спа цѣла нощь. Раскѫса цвѣта, защото въ тъзи си постѫпка виждаше подвигъ, когото бѣше длъженъ да направи. Щомъ като прьвъ пѫть поглѣдна прѣзъ джамлитѣ врата и аленигѣ листенца привлѣкохѫ вниманието му, нему са стори, че отъ тъзи минута, той е напълно постигналъ това, което именно бѣше длъженъ да направи на този свѣтъ. Въ този ясно-червенъ цвѣтъ са е събрало всичкото зло на свѣта.

Той знаеше, че отъ мака правѫтъ опиумъ; може би, тъзи мисълъ, като е расла и приемала чудовищни форми, да го е принудила да си създаде страшенъ фантастически призракъ. Този цвѣтъ въ неговитѣ очи осѫществяваше въ себе си всич-

Digitized by Google

кото зло; той съдържаше въ себе си всичката невинно пролѣна кръвь (отъ това е и билъ той червенъ) всичкитѣ сълзи, всичката жлъчь на человѣчеството. Този цвѣтъ за него бѣше таинственно страшно сѫщество, противоположность на Бога, Аримана, който е приѣлъ скроменъ и невиненъ видъ. Трѣбваше да го скѫса, да го убие, но и това не бѣше достатъчно. Трѣбваше да са не остава, когато издѫхне (цвѣта) да излѣе всичкото си зло въ свѣта. Затова, той го скри при гѫрдитѣ си. Той са надѣваше, че до сутрината, цвѣта ще загуби всичката си сила. Злото на цвѣта ще прѣмине въ гѫрдитѣ му, душата му и тамъ, или ще бѫде побѣдено, или ще побѣди — тогава самъ той ще умрѣ, ще умрѣ, но ще умрѣ като честенъ борецъ и като пьрви борецъ на человѣчеството, защото до сега никой не са е усмѣлилъ да са бори изведнъжъ съ всичкото зло на свѣта.

— Тѣ не сѫ го видѣли. Азъ го видяхъ. Мога ли да го оставя да живѣе? По-добрѣ смьрть.

Той лѣжеше, като постьпенно изнемощаваше отъ призрачната, несѫществуѫщата борба. На сутриньта фелдшера го завари едва живъ. Но, безъ да са глѣда на това, подиръ нѣколко врѣме възбуждението взе вьрхъ, той скочи отъ постелката си и, както отъ прѣди, почна бързо да са расхожда изъ болницатата, като са разговаряше, кое съ болнитѣ, кое самъ съ себе си, по-високо и по-несвѣстно отъ колкото други пѫть. Не го пуснахѫ въ градината; доктора, като видѣ, че тѣжината му са умалява, а той сѐ продължава да не спи и сѐ ходи и ходи, заповѣда да му црѫкнѫтъ подъ кожата голѣма доза морфий. Той не са съпротиви; за щастие, въ това врѣме безумнитѣ му мисли, като да съвпаднахѫ съ тъзи операция. Той скоро заспа: луденкото му движение са прѣкрати, и гръмкия мотивъ, който са създаваше отъ такта на бързитѣ му крачки и който постоянно го придружаваше, изчезна отъ ушитѣ му. Той са забрави и за нищо не мислеше, даже и за втория цвѣтъ, когото трѣбваше да откѫсна.

При всичко това той го откѫсна подиръ три дни прѣдъ очитѣ на стареца, който не успя да го прѣдупрѣди. Стражара са впусна да го гони. Съ тържествуѫщий силенъ викъ болния избѣга въ болницата и, като са втурна въ стаята си, скри растението въ пазвата си.

— Защо кѫсашъ цвѣтоветѣ? Попита го стражара, кой-

Digitized by Google

то са впусна подиря му. Но болния, който лѣжеше вече въ постелката въ навичната си поза съ скрьстени рѫцѣ, почна да говори такива неразбранщини, щото вардача мълчишката само сне отъ главата му забравената въ бързото бѣгство шапка съ червения крьсть и си замина. Призрачната борба отъ ново са почна. Болния чувствуваше, че злото въ видъ на дълги, пълзящи, като змии, потоци са извива отъ цвѣта; тий са увиваха около него, натискаха и смачкваха членовитѣ му и пълняха тѣлото му съ всичкото си ужасно съдържание. Той плачеше и са молеше Богу, като сегисъ-тогисъ сипеше проклѣтия върху враговетѣ си. Надвечерь цвѣта увѣхна. Болния раскѫса почернялото растение, събра остаткитѣ отъ дюшамето, занеси ги въ стаята, дѣто бѣха банитѣ, и ги хвьрли въ разжижената съ каменни вѫглища пѣщь; дълго врѣме глѣда какъ неговия врагъ фѫстеше, свиваше са, и най-сѣтнѣ са прѣвьрна въ нежна, снѣжно-бѣла безформенна маса пелелъ.

Той духна и всичко изчезна.

На другия день му стана по-добрѣ. Поблѣднялъ страшно, съ хлътнали страни, съ дълбоко потънали на вѫтрѣ въ очнитѣ ямки горящи очи, люлѣйки са на краката си и често потиквайки тогова-оногова, той продължаваше лудата си расходка, като не млъкваше; прикаскитѣ му нѣмаха свьршване.

— Не би ми са искало да прибѣгвамъ до насилие, каза старшия докторъ на помошника си.

— Но виждамъ, необходимо е да са даде край на това. Днесь тѣжи 93 фунта. Ако сé така отива, той ще умрѣ подиръ два дни.

Старшия докторъ са зимисли. — Морфий? Хлораль? Каза той полувъпросително.

Още вчера Морфия вече не дѣйствуваше.

Кажете да го вьржатъ. При всичко това, азъ са съмнявамъ, че той ще оздравя.

VI.

Вьржаха болния. Той лѣжеше на постелката си, облѣченъ въ халата си, ягката вьржанъ съ платнени ремьци въ желѣзнитѣ пръчки на кревата. Но лудешкото му движение са не намали, а порастна повече. Въ продължение на много часове, той упорно са силеше да са освободи отъ бокаитѣ си. Най-сѣтнѣ,

Digitized by Google

като са дрѣпна веднѣжъ, скѫса една отъ врѣзкитѣ, освободи краката си и, като са исхлузи и отъ другитѣ, почна съ вързани рѫцѣ да са расхожда по стаята крѣщящецъ диви, неразбрани думи.

— О, да та земе . . . ! завика вардача, който влѣзе въ стаята. — Като че дяволитѣ ти помагѫтъ! Григорий! Иване! Елате по-скоро, че той са развързалъ.

И тримата са спуснахѫ на болния и са почна дълга борба, уморителна за нападателитѣ и мѫчителна за человѣка, който са защищаваше и който хабѣше остатъка отъ истощенитѣ си сили. Най-сѣтнѣ гѫтнахѫ го на постѣлката му и го вързахѫ още по-здраво отъ прѣди.

— Вий не разбирате, какво правите! викаше болния, запѫхтянъ. — Вий погибвате! Азъ видѣхъ третия, който току що бѣше са распукналъ. Сега тамамъ е готовъ. Оставете ма да свърша и съ него. Трѣба да го убиѫ, да го убиѫ! да го убиѫ! Тогава всичко ще бѫде свършено, всичко спасено. Азъ бихъ ви проводилъ, но това могѫ да направиѫ само азъ. Вий бихте умрѣли само отъ едно допирание.

— Мълчете, пане, мълчете! каза стареца стражаръ, който остана да го пази.

Болния изведнѣжъ млъкна. Той са рѣши да излъже вардача. Държахѫ го цѣлъ день вързанъ и така го оставихѫ и прѣзъ нощьта! Стражра, като го нахрани за вечеря, посла си нѣщо около лѣглото му, и си лѣгна. Подиръ една минута той вече спѣше дълбоко, а болния са залови за работа.

Той угъна цѣлото си тѣло, за да допрѣ до желѣзния пѫртъ на кревата си, който е на длъжъ, и, като го напипа съ скритата въ рѫкава на халата си рѫка, почна силно и бързѣ да търка рѫкава у желѣзото. Подиръ нѣколко врѣме дебелия докъ са протри и той освободи показателния си пръстъ. Тогава работата тръгна по-скоро. Съ съвършенна за невѣрвание за здравъ человѣкъ бързина и пъргавость развърза възела изотзадя си, който стѣгаше рѫкавитѣ, распра халата и слѣдъ като извърши всичко, поуслуша са доста дълго врѣме въ хъркането на пазача. Стареца спѣше дълбоко. Болния съблѣче халата си и са отвърза отъ кревата. Той бѣше свободенъ.

Побутна вратата, но тѣ бѣхѫ затворени отъ вѫтрѣ съ ключь, който вѣроятно бѣше въ джеба на вардача. Като са

Digitized by Google

боѣше да го не събуди, не посмѣя да търси изъ джебоветѣ му и са рѣши да излѣзе прѣзъ прозорѣца.

Бѣше тиха, топла и тъмна нощь, прозорѣца бѣше отворенъ; звѣздитѣ блѣщукахѫ на черното небо. Той ги глѣдаше, различаваше познатитѣ нему съзвѣздия и са радваше на тѣзи, които, както му са струваше, го разбиратъ и му съчувствуватъ. Мигайки, той виждаше безконечнитѣ лѫчи, които тѣ му испращахѫ и безумната рѣшителность са увеличаваше. Трѣбваше да са прѣгѫни дебелата прѣчка на желѣзната рашетка, за да може да са промѫкне прѣзъ тѣсното отвърстие въ кривата уличка, която бѣше заглѫхнала отъ търнакъ, и тогава да прѣскочи прѣзъ високата каменна ограда. Тамъ ще бѫде послѣднята борба, а послѣ — ако ще и смърть.

Той са опита да прѣгѫне дебелия прѫтъ съ голи рѫцѣ, но желѣзото не са угѫваше. Тогава той уплете отъ ягкитѣ рѫкави на халата си едно вѫже, закачи го въ копиеобразния край на пѫрта и увисна цѣлъ на него. Слѣдъ отчаянни усилия, които почти истъщихѫ останалитѣ му сили, пѫрта са угѫна; тѣсния проходъ биде открить. Той са прѣмъкна прѣзъ него, сниши плѣщитѣ си, лактитѣ си и голѣмитѣ си колени, прѣмина прѣзъ търнака и са спрѣ прѣдъ стѣната. Всичко бѣше тихо; лампитѣ, които свѣтяхѫ отвѫтрѣ, слабо освѣщаваха голѣмото здание, вѫтрѣ никой са не виждаше. Никой го не забѣлѣжи; стареца, който го пазѣше въ постѣлката му, вѣроятно спи дълбоко. Примамливо блѣщукаха звѣздитѣ съ лѫчитѣ си, които проникваха чакъ до сърдцето му.

— При васъ идѫ, пришушна той, глѣдайки небето.

Като са отърва и падна при първия опитъ съ подбити нехте, съ окървавѣни рѫцѣ и колѣнѣ почна да дири сгодно мѣсто. Тамъ, гдѣто оградата са допира до стѣната на мъртвилницата, отъ неѭ и отъ стѣната бѣха паднали нѣколко тухли. Болния напипа тѣзи дупки и са въсползува отъ тѣхъ. Въскачи са на оградата, олуви са за клонитѣ на елхата, които бѣха расклонени къмъ неѭ страна, и тихо слѣзи по дървото на земята.

Затече са къмъ познатато мѣсто около входа. Цвѣта са чернѣеше въ тъмнината, свилъ бѣше листенцата си и ясно са отличаваше всрѣдъ росната трѣва.

— Послѣдния! прошушна той. — Послѣдния! Днесь побѣда или смърть. Но това за меня е сѐ одно. Почакайте

Digitized by Google

каза той, като глѣдаше на небето: — скоро ще дойда при васъ.

Той истрьгна растението, раскѫса го, смачка го, и, като го дьржѣше въ рѫцѣ, вьрна са по сѫщия пѫть въ стаята си. Стареца спѣше. Болния, едва що свари да достигне до постѣлката си и са търколи на нея безъ чувства.

На утрината го намѣрихѫ умрѣлъ. Лицето му бѣше спокойно и свѣтло; истъщенитѣ чьрти на лицето му съ тънкитѣ устни и хлътналитѣ очи изражаваха нѣкакво гордѣливо щастие. Когато го турихѫ на носилката, опитахѫ са да растворѭтъ рката му и да земѫтъ червения цвѣтъ, но тя бѣше са вцѣпила и той занесе трофѣя си въ гроба.

ПИСМА

за

Издирването на корѣнитѣ и законитѣ въ Българский язикъ.

ПИСМО V.

За правописанието.

Въ IV-то си писмо, като ти разказахъ въ кратцѣ за състава и правописанието на мѣстоимянията, оставямъ та самъ да размисляваш по-нататъкъ и, като са вслушваш въ говора на народа и четеш, да са увѣришъ да-ли съмъ ти казалъ право, и, ако откриешъ нѣщо по-добро и по-правилно, да си го забѣлѣжишъ. Тъй ако вьрвимъ, азъ мисльк, ще можемъ да обработимъ и наредимъ правописанието на днешния си язикъ; защото тогава ще сближимъ днешния си книжовенъ язикъ съ *народния* — чисть и съ *стария* священъ.

Сега ще прѣминемъ и ще дойдемъ до правописанието на сѫществителнитѣ имена, но тъй, като има много сѫществителни, които сѫ станали отъ глаголитѣ, на които, сѫществителни имена, правописанието е по-мѫчно, азъ щѫ захванѫ отъ глаголитѣ: ще ти кажѫ, какъ сѫ станали тѣ, какъ сѫ произлѣзли отъ тѣхъ сѫществителнитѣ и какъ трѣба да са пишѫтъ.

Digitized by Google

За да са произведе дѣйствие, дѣйствието трѣба да го произведе *нѣщо*, което, *нѣщо*, трѣба да дѣйствува на друго нѣщо, т. е., трѣба да има *подлѣжаще* — причина, която да *дѣйствува* върху *нѣщото*.

За да са увѣримъ въ това, що казвамъ, азъ, за по-наглѣдно, щѫ ти приведѫ примѣри. Да земнимъ най-напрѣдъ глагола *ровѫ*. Този глаголъ е станалъ отъ днешното сѫществително *ровъ*. На това сѫществително, като му са додаде окончанието на глаголѫ *ѫ*, което въ старо врѣме са е произнасяло *ѣмъ*, както и днесь го произнасѫтъ въ цѣли области — ровѫ= *ровъмъ* и което, окончание, *ѣмъ*, не е друго нищо, освѣнъ днешното лично мѣстоимение, а по нашему *показателно*. Но цѣлото *ѣмъ* не е сѐ мѣстоимение: неговия еръ (ъ) принадлѣжи на сѫществителното *ров*=ровъ, който му служи за окончание, както са говори днесь, т. е., той, ера (ъ), е показателно мѣстоимение и е половината отъ *въ*=ро+въ, тъй щото чистото лично, по днешному, мѣстоимение остава *мъ*, което, както сьмъ ти спомѣнувалъ много пѫти, стои вмѣсто днешното *азъ*, което са явява въ косвеннитѣ падежи на *азъ*: *мѭне*, *ме*, *мъ*, *мѭнѫ*, ми мъноѫ=мъ+нѣ, мъ+ноѫ и т. н. Отъ тука са види, че днешния глаголъ *ровѫ* е съставенъ отъ ровъ+мъ=ровъмъ. А пъкъ *ровъ* е съставенъ отъ *два корѭна:* една отъ тѣхъ е *ро*, а другия *въ*. Първия *(ро)* показва *движението* и *гласа* на дѣйствието, кога *ровимъ*, а втория е показателно мѣстоимение *въ* и ще бѫде ро+въ+мъ, което, по днешному, ще рѣче *ровѫ това*. Въ този глаголъ са заключава цѣло едно прѣдложение: *ро* е сказуемото, *въ* допълнение, а *мъ* подлѣжаще *азъ* т. е. *ро* (ровѫ) *въ* (това) мъ (азъ)=ровъмъ.

Отъ този глаголъ оставѫтъ нѣколко сѫществителни. Отъ страдателното му причастие става сѫществително въ женский родъ *ровьнь* както отъ орѫ — орань, новѫ — новьнь, ковѫ — ковьнъ и т. н. Отъ тѣзи сѫществителни, отъ стария имъ родителенъ падежъ, който са окончава на *и*, ставѫтъ сѫществителни въ средний родъ, като имъ са додаде, до родителния падежъ, окончанието на средний родъ *е* или пълното *іе* и въ м. а. или *іа*, явявѫтъ са сѫществителни отъ срѣдния родъ, като: ровьнь р. ровьни=*ровьније*, или *ровьније* и м. *ровьниа*, или *ровьниіа*. Такива сѫ отъ: орѫ орьнь р. орьни, орьние (ореније) м. орьниа (орьниіа); копьнь р. копьни, копьние (копьније), м.

Digitized by Google

копьниа (копьниіа); дробѭ дробьиь р. дробьии, дробьние (дробьниіе), дробьниа (дробьииіа [1]).

Когато са изговаря *ние*, *и*-то прѣдъ *н* са чува меко, затова нѣкои, вмѣсто него (и), пишѫтъ еръ (ь) като: оранье, сѣенье, вѣенье и м. оранья, сѣенья, вѣенья и т. н., но правилното е да са пишѫтъ както горѣ съ *ие*, или *иіе* и м. *иа* ия или *иіа* (іа=я).

Сѫществителнитѣ отъ ж. родъ, които сѫ станали отъ страдателното причастие, за които спомѣнахме по́-горѣ, като: *дрьнь*, *кдпьнь*, *тѫтьнь*, *дрдбень*, *чукьнь*, *тра̀кьнь*, *пра̀хьнь*, *ска́чьнь*, *тѝчьнь*, *рѝтьнь*, *тупьнь*, *ди́гьнь*, *сла̀гьнь*, кѫпьнь и всички други подобни, трѣба да са пишѫтъ на окончанието си съ малъкъ еръ (ь), защото сѫ отъ женский родъ.

Отъ тия сѫществителни ставѫтъ втори сѫществителни, пакъ по сѫщото правило, т. е. зема са сѫществителното въ родителния падежъ и вмѣсто *е* или *іе*, което са додава на срѣдния родъ и което е днешното лично мѣстоимение на средний родъ отъ старото — третье-лично мѣстоимение *и*, *іа*, *іе* (=онъ, она, оно) и въ множественното и (ии), ѩ, *іа*, и вмѣсто него до р. падежъ са додава *ца*, което (ца) е видоизмѣнено показателно мѣстоимение *са*=*ца*, като: *орьница*, или *ор'ница*, *копьница*, или *копьи'ца*, *пѫтьница*, или *пѫтьи'ца*, *дробеница*, или *дробен'ца*, *чукьница*, или *чукьн'ца*, *тракьница*, или *тракьн'ца*, *прахьница*, или *прахьн'ца*, *скачьница*, или *скачьн'ца*; *тичаница*, *тичьн'ца* *дигьнаца*, *дигьн'ца*; *слагьница*, *слагьн'ца*, *кѫпьница*, *кѫпьн'ца*; сипьница, сипьн'ца и т. н.

Освѣнъ тѣзи мѣстоимения *чи* (ци) и *ца*, както е извѣстно, додавѫтъ имъ са други показателни мѣстоимения, които сега наричаме, по подражение на чуждитѣ хора *членови*, като: орьньта орьньва, орьньна орьньса; орьницата или орьн'цата, орьн'цава, орьньи'цана орьницаса и орьи'чицата, орьи'чицава, орьн'чицана, орьнчицаса [2]).

---

[1]) По нѣкога малкия еръ (ь) са прѣобрьща въ *е*, като: дробение, (дробениіе), дробениа (дробениіа) а, кога падне ударението, на него (ь), прѣобрьща са на *а*, като копьние и копа̀ние; орьние и ора̀ние, брьнье и бра̀ние; сно̀вьние, снова̀ниа и т. н.

[2]) Понѣкога ера (ь) са изоставя, а изоставеното *и* замѣстя мѣстото си, като отъ орьн'ца става ор'ница, копьн'ца, коп'ница, пукьн'ца пук'ница, плюсьница плюс'ница, дигьн'ца диг'ница, или ор'ничица, коп'ничица, пук'ничица и т. н.

Digitized by Google

Отъ родителний падежъ на *чица*, като е отъ орничича р. орьйчици, пакъ по сѫщото правило, и неговото крайно *ци* са измѣнува на *чи* и мѣсто р. п. орьнчици, става орьйчичи и, като му са додаде и още една *ца* (са), явява са въ още по-умалителенъ видъ, като: вмѣсто орьйцицица, става орьнйчичица. Нъ и освѣнъ тѣзи *нади*; дѣцата често умалявѫтъ тия имена още, сѣ по сѫщото правило, т. е., и послѣднето *ца* преобръщѫтъ въ р. падежъ на *ци* — орьйчичици и, като го измѣнѫтъ се по горньото правило на *чи*, казвѫтъ *орьнчичичица*. Ето отъ двата корѣна *о+рь* какъ са е увеличила думата орь+ни+чи+чи+чи+ца или ущърбена орь+н'+чи+чи+чи+ца. Освѣнъ тѣзи нади и *иринади*, турвѫтъ са и членовитѣ и тогава става още по дълга, като; *орьн'чичичица-та, ва, на, са* и множественното — *орьйчичичицитъ, въ, нъ, съ*. По тия закони безъ писана грамматика, народа си съчинява думи, безъ да мисли, какъ ще ги *рецезнирѫтъ*, ученитѣ филолози. Филоловитѣ да ритѫтъ, да скачѫтъ и каквото искѫтъ да правѫтъ, щѫтъ, нещѫтъ, пакъ ще додѫтъ при тоя естественъ филологъ — *народа* . . .

Сега да пристѫпимъ при ония сѫществителни, които сѫ станали отъ дѣйствителното причастие на глаголитѣ; тѣ сичкитѣ са окончавѫтъ на; *лъ, лъ, ла, ло* въ единственнота ч., а въ множественното на *ли* (лы) като *бодилъ, осилъ, кукилъ, свърдѣлъ* (*свредьелъ*, свърдѣлъ) и т. н. Тѣзи сѫществителни сѫ измѣнили малкия еръ (ь) негдѣ на *е* а негдѣ на *и* и *ъ*, като, отъ бодьль, усьль, кукьль станало: бодиль, осинь, кукиль, а отъ свьрдьелъ — свьрдѣлъ. Въ родителния падежъ на пьрвитѣ са додава *а* и става бодиля, усиля, кукиля, а като са преобьне ера (ь) въ и (і) отъ умекчителного си свойство, става іа=я, т, е., бодаліа или бодиля, усиліа или усиля, кукиліа или кукиля. Въ множественно число тряба да са пише усильи, бодильи, кукильи или — усилы. бодилы, кокилы, дѣто *и* (і) са додава, за да покаже множественното число, което *и* (і) не е друго освѣнъ *они* отъ множественното число на мѣстоимението *и* р. *ихъ*, д. *имъ* и т. н. А на ония, които са окончавѫтъ на голѣмъ еръ (ъ), въ родителния падежъ имъ са додава *а* — свредѣла, но, като гледами, че ония, които са окончавѫтъ на ъ, задьржѫтъ тоя еръ (ь) или цѣлъ, или го измѣнувѫтъ на и

Digitized by Google

(і), то и при тия, що сѫ съ голѣмъ ерь (ъ) [1]), трѣбало би да са задържи ера (ъ) и да му са додаде *а*, отъ които ще бѫде *свредълъа*, което, ако и да не сѫ го употрѣбявали старитѣ, ако са вслушами добрѣ въ изговарянието на окончанието му ще чуѭми, че при ера (ъ) са позапирами малко и тогава изговарямь *а* та. Това са чува при сичкитѣ думи, които са окончтвѫтъ на *лъ*, и т. н, стол'а, вол'а, дол'а, и т. н. са чува: *столъа*, *волъа*, *долъа*, *колъа* и пр.

Множественното число, за да му са заварди и единственното, трѣба да са пише свред'лъи или свредѣлъі, столъи или столъі, домъи, или домъі, колъи или колъі, както сѫ ги писали и нашитѣ стари.

Най-много отъ сѫществителнитѣ, що сѫ станали отъ дѣйствителното причастие, сѫ отъ среденъ и женски родъ, като: *сѣдало*, *сукало*, *орало*, *зъркало*, *шило*, *огнило*, *погило* и всичкитѣ имъ подобни, които са образувѫтъ отъ всичкитѣ глаголи. Тѣзи имена получавѫтъ въ множественното число *а*: *сѣдала*, *сукала*, *орала*, *догила*, *погила* и т. н. И отъ женский родъ като мѣтла (мѣтьла) вила, выла, (вияла, извита), могила (могьла) и др. Но най-много сѫ ония, които приѣмѫтъ *ца* (са), както и ония, отъ които са произвождѫтъ съ придодаването *ца*: орьнь р. орьни, орьница и проч. Напримѣръ отъ глагола вить *виель*, отъ г. висѫ—висель, отъ носѫ *носиль*, отъ сѣѫ *сѣяль*, отъ въртѫ *въртель*, отъ сновѫ *сновалъ*, отъ крѣпѫ *крѣпалъ*, отъ пишѫ *писалъ*, отъ махамъ *махалъ*, отъ вързѫ *вързалъ*, и м. д. И тия сѫществителни, като додѫтъ въ родителния си падежъ и имъ са додаде *ца* (са), ставѫтъ втори сѫществителни, като: виель р. виели—*виелица*. носиль р. носили—*носилица*, сѣяль р. сѣяли—*сѣялица*, крѣпѫ крѣпаль р. крѣпали—крѣпалица, въртель р. въртели—*въртелица*, сновалъ р. сновали—*сновалица*, укрѣпалъ р. укрѣпали—укрѣпалица, писалъ р. писали—*писалица*, и т. н. Това *ца* (са) са измѣнува въ *ка* и ставѫтъ: *виел'ка*, *носил'ка*, *сѣял'ка*, *въртел'ка*, *сновал'ка*, крѣпал'ка (укрѣпал'ка) и т. н. Дѣто е поставенъ апострофа (’), тамъ е изоставено *и* то: било е: *виелика*, *носилика*, *сѣялика*, *въртелика*, *сновалика*, *крѣпалика*, *укрѣпалика*, и т. н. Въ умалителния видъ пакъ дохождѫтъ въ р. падежъ, и *к.* са измѣнува на *ч.* и имъ са дода-

[1]) Зъркълъ, гурелъ, цъкълъ, (катранъ), щъркелъ, жъберъ, губеръ, въртелъ, кърпелъ, дърпелъ, пепелъ и пепель (попалъ), и м. д.

Digitized by Google

ва пакъ *ца* (са), като: виелика р. виелики, а *к* измѣнено въ *ч*=виеличи, додава са *ца* и става *виеличица, носиличица, сѣяличица, въртеличица, сноваличица, укрѣпаличица* [1]) и т. н.

Отъ страдателното причастие ставѫтъ и сѫществителни отъ мѫжкий родъ, като отъ сѫществителното *купа* става глаголъ *куиѫ* (купѭ)=*куиьмъ*, а отъ спридателното му причастие става купьнъ и ера (ь) прѣдъ *и*, като са прѣобьрне на *е*, става сѫществителното *куиенъ* (отъ снопи купенъ). Отъ ръгѫ=ръгьмъ става *ръгънъ* или *ръгенъ*, а *г* то (г), като са прѣобьрне на *ж*, става *ръжьнъ*, или *ръженъ*. Такива сѫ отъ *овиѭ* (овийьмъ) овиенъ, овенъ (прѣзъ) овьенъ; отъ *травѭ*—травьенъ=*травѣнъ* (мѣсецъ Травѣнъ); отъ *сьриѭ* (жена съ сьрпъ)—*сьриьенъ* =*Сьриѣнь;* отъ *дробѭ*—*дробьенъ*=*дробѣнъ* (кѫсъ) и собственитѣ сѫществителни, като отъ стоѭ—Стойьнъ=Стойанъ= *Стоянъ;* отъ бойѫ (боѭ)—*Бойанъ*=*Боянъ* [2]), отъ дражѫ драгѭ *Дражанъ*=*Драганъ;* отъ пьрвѭ—*Пьрвянъ*=*Пьрванъ;* отъ милѭ *Миленъ*=Мильнъ; отъ любѭ—*Любенъ*; отъ цвѣтѭ — *Цвѣтьнъ*=*Цвѣтенъ*=*Цвѣтàнъ*; отъ радѭ—*Радьнъ*=*Раденъ*=Радàнъ; отъ величѫ—*Величьнъ Вълчанъ* и т. н. Такива собствени сѫществителни ставѫтъ и отъ дѣйствителното причастие, като: *Радúлъ, Стоúлъ, Божúлъ* и д.

Сега да приминемъ къмъ *прилагателнитѣ*, които сѫ станали отъ глаголитѣ. Отъ глагола *вълнѭ*, стродателното му причастие е станало прилагателното *вълнатъ, вълната, вълнато; вълнати* и пълно вълнатий (вълнатый) вълнатая (вълнатаіа) вълнатое [3]) (вълнатоѥ); вълнатин. Отъ брадѭ—брадатъ, рогѭ (рожѫ) *рогатъ, а, о; и;* отъ зѫбѭ—*зѫбатъ, а, о; и:* гѫрбѫ—*гѫрбатъ, а, о; и*; ноздрѭ—*ноздратъ, а, о, и;* коравѭ—*коравать, а, о, и;* каменѭ—*каменатъ, а, о; и;* разсовьмъ—*разсоватъ, а, о; и;* (чаталатъ тур.); клонѭ—*клонатъ, а, о; и;* листѭ—*листатъ, а, о; и;* бурьянѭ—*бурьянатъ, а, о;*

---

[1]) Нѣкоги *и* прѣдъ *л* са нечува като виел'чица, носил'чица, сѣял'чица, въртел'чица и проч.

[2]) Тѣзи имена са употрѣбявѫтъ и за тритѣ рода: Боянъ, Бояна, Бояне. Драгано, Драгана, Драгане.

[3]) Въ говора са чува вълнатой, въ ср. р., а въ множественното ч. вълнатия: „Ахъ . . . кучето му вълнатой и овнитѣ му вълнотий, а въ ж. р. са чува „главата му вълнатаѭ, главитѣ му вълнатия (вълнатиѭ)“ пълни са употрѣбявѫтъ, кога псувѫтъ, или кога кълнятъ.

Digitized by Google

и; корѣнъ—*корънатъ*, *а*, *о*; *и*; власъ—*власатъ*, *а*, *о*; *и*; хвърчъ—*хвъркатъ*, *а*, *о*; *и*; крилъ—*крилатъ*, *а*, *о*; *и*; пръстъ—*пръстатъ*, *а*, *о*; *и*; бодлъ—*бодлатъ*, *а*, *о*; *и*; упашъ, *упашатъ*, *а*, *о*; *и*; устъ—*устатъ*, *а*, *о*; *и*; гърлъ—*гърлатъ*, *а*, *о*; *и*; търбухъ (търбушъ); *търбухатъ*, *а*, *о*; *и*; плѣщъ—*плѣщатъ*, *а*, *о*; *и*: грѣбенъ—*грѣбенатъ* *а*, *о*; *и*; качулъ—*качулатъ*, *а*, *о*; *и*; ярабъ (прѣбрьщьмъ въ ярабъ ж. р. ярабица)—ярабатъ, а, о; и; (ярабатъ петелъ, ярабата кокошка, ярабато пиле) и т. н., и всички, които са окончаватъ на *атъ*.

Тия прилагателни, които са отъ страдателното причастие, не са друго освѣнъ днешни *сжществителни* имена, както сж и тѣхнитѣ глаголи, на които глаголи, са додава глаголното окончание, или мѣстоимението. И тука тѣ сж въ родителний си старъ падежъ, на който, падежъ, са додава показателното мѣстоимение, или днешния членъ, и ставжтъ страдателни причастия, които показвжтъ принадлѣжность. Които отъ тия сжществителни са окончавжтъ на голѣмъ еръ (ъ), родителния имъ падежъ е *а*, при който са додава: *тъ*, *та*, *то*, *ти* и остава на края, отъ-дѣсно, *атъ*, *ата*, *ато*, *ати*, а които са окончавжтъ на малькъ (ь), родителния имъ падежъ са окончава на *я* (іа, ьа) и остава на края имъ: *ятъ*, *ята*, *ято*, *яти* н. п.

Отъ листъ р. листа=листа+тъ=листатъ; отъ власъ р. власа=власа+тъ=власатъ, а отъ бодиль р. бодиля=бодиля+тъ=бодилятъ, отъ качуль р. качуля=качуля+тъ=качулятъ и т. н. Има нѣкои сжщ., които са изговаряжтъ отъ народа ту съ голѣмъ еръ (ъ), ту съ малькъ (ь), като *клонъ клонь*; когато са изговаряжтъ съ голѣмъ еръ, именителния имъ падежъ ще бжде клонатъ, а когато—съ малькъ, ще бжде клонятъ; каменъ—каменатъ и камень (р. камени [1]) — каменитъ, стрьменъ *стрьменатъ* и стрьмень р. стрьмени—стрьменитъ; гребѣнъ—гребѣнатъ, гребень гребенятъ и т. н.

Средния родъ и той вьрви по това правило: крило р. крила=крила+тъ=*крилатъ*, *та*, *то*; *ти*; гърло р. гърла=гърла+тъ=*гърлатъ*, *а*, *о*; *и*; ухо р. уха=уха+тъ=*ухатъ*, *а*, *о*; *и*; или ушо р. уша=уша+тъ=ушатъ, а, о; и; и т. н.

Но въ женский родъ това правило са измѣнява н. п. отъ брада трѣбало би да бжде *брадитъ*, защото р. падежъ е бради (брады), отъ глава—главитъ р. п. глави (главы), което въ старо-

[1]) Въ старо врѣме е било *камъі*=камь+и; и=онь=нь=камь+нъ=камьнъ=каменъ).

Digitized by Google

врѣме трѣба да е било тъй, но послѣ, по подражението на мжжкия родъ и на средния, зело да са употрѣбява на *атъ*—*брадатъ, главатъ*. Но тия прилагателни ги нѣма твърдѣ много на *атъ* въ женский родъ, защото отъ тѣхъ по-вечето страдателното причастие отъ глаголитѣ имъ е на *енъ*, като отъ глава, глагола е *главыж* и страдателното му причастие е *главинъ* (главынъ=р. главы+нъ), дѣто ерито (ы) са прѣобрьща на *ъ* и става главѣнъ=главьенъ=главѣнъ; отъ брада—глагола брадыж, страдателното причастие е (брàдинъ брадынъ р. брады+нъ), дѣто и тука *ы* са прѣобржща на *ѣ* и става *брадѣнъ*. Отъ тука излизва такова правило, че всичкитѣ страдателни причастия, на които глаголитѣ сж станали отъ сжществителни въ женски родъ на *а*, трѣба да са пишжтъ съ *ъ*, като отъ глава главыж, *главъ*нъ; отъ книга—книжыж, *книжъ*нъ, отъ трѣва, трѣвыж—трѣвѣнъ, отъ вода, водыж—водѣнъ; отъ лоза, лозыж—*лозъ*нъ, и т. н., но по нѣкоги *ъ* то са разлага пакъ на *и* (ье, ы) и са чувжтъ съ чистия си р. падежъ. Книжинъ, водинъ, лозинъ, горинъ. Ето защо нѣкои пишжтъ: водѣнъ, книжѣнъ, лозѣнъ, горѣнъ, рѣчѣнъ, а нѣкои водинъ, книжинъ, лозинъ, горинъ, рѣчинъ, и т. н.

По моето мнение тука и двата вида писания сж правилни, защото въ пьрвия *ъ*-то е станало отъ *ы* то на родителний падежъ: вода р. воды=водье=водѣ+нъ=*водъ*нъ, а въ втория случай водинъ (воды+нъ) си са е завардилъ чистъ родителния падежъ, но когато са пише: *водинъ*, лозинъ, горинъ, кжщинъ, книжинъ, *инъ* трѣба да са пише съ ери (ы): водынъ, горынъ, кжщынъ, книжынъ, както сж и: сестрынъ, бабынъ, мамынъ, стринынъ, и т. н., но съ *я*, като: водянъ, лозянъ и т. н. не е правилно да са пишжтъ.

Къмъ това правило са отнасжтъ и имената на нѣкои народи, които са окончавжтъ на *инъ* като: Славенинъ, Българинъ, Турчинъ, Сьрбинъ, Руссинъ, Прусинъ, Египтенинъ, Ерменинъ, Татаринъ, Черкезинъ, Персинъ, Самарянинъ, и т. н.

Тия имена сж станали отъ сжществителнитѣ си имена въ женский родъ, които са окончавжтъ на малъкъ еръ (ь) и въ родителния си падежъ на и (ъі), на който, р. п., е додадено *иъ*=(о(нъ).

Това на нѣкои високо-учени филолози може да са види заблуждение, нъ, ний пакъ ще го кажемъ: Русситѣ вмѣсто Руссия казвжтъ *Русь*, на което родителния падежъ е *руси*. На

Digitized by Google

тоя родителенъ п., като са додаде *нъ*, ставъ Руси+нъ= Русинъ. Такива имена, като Русь, показвать събрание на много лица или нѣща въ едно общо, и сж *събирателни сжществителни* както брьсть, паплачь, сѣчь, дивьчь и м. д.

Такива сж и имената на народитѣ, които сж се окончавали на малъкъ еръ (ь) и, като имъ са придаде на р. п. *нъ*, показвать, че тоя, за когото са говори, принадлѣжи на сжществителното събирателно. Такива сж Славень р. Славени — Словени+нъ—Българь, р. Българи=Българи+нъ—Българинъ Турчь р. Турчи+нъ—Турчинъ, Сьрбь р. Сьрби+нъ — Сърбинъ, Русь р. Руси+нъ—Русинъ, Прусь р. Пруси+нъ—Прусинъ, Египтень р. Египтени+нъ—Египтенинъ, Ермень р. Ермени+нъ—Ерменинь, Тотарь р. Титари+нъ—Татаринъ, Черкезь р. Черкези+нъ—Черкезинъ, Персь р. Перси+нъ—Персинъ, Самарянь р. Самряни+нъ—Самарянинъ, и т. н. Такива сж и радости+нъ=радостинъ, крѣпости+нъ=крѣпостинъ, жалости+нъ=жалостинъ, сладостинъ и м. д.

По това сж и ония сжществителни имена, които са окончавать на *кз=сз* като: Недѣля р. Недѣли недѣлинъ, недѣлиникъ, По-недѣлиникъ, учень р. учени, учени+къ= ученикъ, крьщель р. крьщели, крьщелинь крьщелникъ=крьщел'никъ, врьсть р. врьсти врьстни+къ=врьст'никъ, пѣчень р. пѣчени пѣчени+къ=печеникъ (прасе), грьсть р. грьсти грьстинь грьстини+къ грьстиникъ, вълиь р. вълн и вълнини+къ вълниникъ. Горь р. гори горини+къ гориникъ Гор'ниъ. Задь р. зади задинь задини+къ зад'никъ задникъ, врьшь р. врьши врьшинь, врьшини+къ=врьш'никъ. Плющь р. плющи плющинь, плющини+къ=плющиникъ. Мѣдь р. мѣди мѣдинь мѣдини+къ мѣдиникъ=мѣд'никъ, кость р. кости костинь, костини+къ костиникъ=кост'никъ, валѣнь р. валѣни+къ валѣникъ, камень р. камени камени+кь каменикъ (каменицъ или р. камене+цъ =Каменецъ), Грѣбѣнь грѣбѣни грѣбѣни+къ=грѣбѣникъ, грѣбѣницъ грѣбѣнецъ. Лютень р. лютени+ка=лютеника, лютеница, лютен'ца. Черень, чернь р. черни+ка=черника, черница, вжсѣнь р. вжсѣни+ка=вжсѣника вжсѣница, гущѣрь р. гущѣри+ца=гущѣрица, гущѣр'ка. Валь р. валя+къ=валякъ, моль р. моли моли+къ=моликъ, молици, мол'ци. Учень р. учени+къ=ученикъ, ученица, учениче, ци. Годень р. годени+ къ=годеникъ, годени+ца, че, ци, (къ=съ, ка, ца=са, че, =се, ки, ци=си).

Digitized by Google

Такива сѫ: хълбокъ=хълбосъ, хълбоци=хълбоси, викъ =висъ вици=виси, викови=висови; камикъ=камисъ (ками+ къ, ками+съ), камици=ками+си. Всѣкъ=всѣсъ, всѣка= всѣса, всѣко,=всѣсо, всѣки=всѣси; юнакъ=юнасъ юнаци= юнаси, кривакъ=кривасъ, криваци=криваси. Денекъ=денесъ, и т. н. Отъ тука са види, че тия окончания сѫ видоизмѣнение отъ къ=съ, ка=са, ко, ке=со, се, ци=си. Конецъ= коньцъ=коньсъ, коници=кои'ци[1]).

(Слѣдва.)

СТАРИ ОБИЧАИ ВЪ С. ЦЕРОВА-КОРИЯ [2])

(Търновски Окржгъ).

Обичай на Гергйовъ-день

Срѣщу Гергйовъ-день вечерьта всѣкой домакинъ си запалвалъ по една вощеница на вратата на кошарата, зимника, плѣвника и на кѫщнитѣ врата и при всѣка вощеница турели по единъ стъркъ отъ коприва и по едно клонче отъ глогъ. Въ сѫщата вечерь, когато лѣгали да спѫтъ, турели си подъ възглавницитѣ по едно клонче отъ глогъ и то го туряли за това, за да бѫдѫтъ прѣзъ годината ранно-будни т. е. да са събуждѫтъ рано, като че са лѣгнали на трьнье.

На сутрйньта на Гергйовъ-день ония, които са станали порано, вземали коприва и жуляли онези които йоще спѣли и, както са стрѣскали и сабуждали отъ сънь отъ копривата, тъй да бѫдѫтъ стрѣснати за всѣко нѣщо прѣзъ годината. Послѣ това всички отивали въ черкова, женитѣ отивали съ затъкнатъ на главата си стъркъ отъ коприва или глогъ.

Слѣдъ пущанието на черкова, всѣко семейство си закалвало по едно агне. Агнетата винаги ги коляли вѫтре въ кѫщи прѣдъ иконата надъ нѣкой сѫдъ — паралия, тѫва а най вече копаня, направена нарочно за това, за да не са пролива кръвьта му и да не са тъпче. Който щѣлъ да коле агнето запалялъ една вощеница прѣдъ иконата

---

[1]) Коньцъ е сложено отъ конь+цъ=съ, и *конь* ще каже начало къ+нъ (къмъ онъ, нъ) и край, двѣ начала, двата края (отъ конца до конца), конъ, кънъ, чьнъ, ченъ, чинь на'чинъ=начинание, по'чинъ=починание; почеванне глагола чинѫ ще рѣче захващамъ да работя отъ начало. Чинъ=редъ; конъ законъ редъ, уредба; кани го ще рече кирай го да почене, да покане, да са кане да захваща отъ коня отъ началото, отъ реда; не ма каних=не ма чинихѫ не ма турихѫ въ чинъ, въ редъ, на реда; не ма почетохѫ, не ма турихѫ въ четъ.

[2]) Тѣзи обичаи преди 15—20 години са извършвахѫ и въ Лѣсковецъ, а сега още ги има по малкитѣ села. Ц. Г.

Digitized by Google

и са прикрьстялъ, запалялъ и друга вощеница и ѫ залепявалъ на агнешкото рогче; давалъ му да близне малко соль и да хапне листъ отъ глогъ. На нѣкои мѣста накичвѫтъ агнето съ вѣнци и тогава го колѫтъ. Послѣ това прикрьстялъ са и го закалвалъ. Съ кръвьта на агнето мажали на дѣцата по единъ крьсть на челото, носа, брадата и на дветѣ имъ страни (бузи),[1]) а другата кръвь заедно съ глога ѫ хвърляли въ дола за да не са тъпче. Ако агнето бивало черно, то отъ неговата кръвь оставяли малко да цѣрѫтъ съ неѫ дѣцата, ако имъ излѣзѫтъ по лицето пъпки (циреи). Слѣдъ като са опечало агнето тѣ отивали на черкова или на нѣкоя зелена морава, гдѣто са събирали семействата отъ цѣлото село или пъкъ само нѣкоя махала и тамъ занасяли печаното агне, пита-хлѣбъ, вино и една цедилка съ прѣсно сиренп. Попа, щомъ като отчетялъ на агнетата[2]), отрѣзвалъ по една плешка отъ всѣко агне и по една порѣзаница отъ пититѣ; отчитвалъ и на сиренето, отъ което попа пакъ си отрѣзвалъ единъ рѣзень. Подиръ това всѣкой си нарѣзвалъ сиренето на малки рѣзени и го хвърляли на дѣцата да го събиржтъ и викали: „кишь, кишь, кишь“. Това го правяли за туй, защото както малкитѣ дѣца са растичвали до събиржтъ сиренето, тъй да са растичавѫтъ прѣзъ годината овцетѣ на паша и да даватъ много сирене.

Младитѣ булки, които нѣмало повече отъ една година отъ както сѫ са оженили, стояли прави при свекървинитѣ си паралии и постаритѣ жени имъ носяли питки и мѣсо отъ агнето и имъ казвали: „на, булка, за госпудя и за Стогу Георгя“. Послѣ това всѣко семейство са наядало и си отивало у тѣхъ.

Коститѣ на агнетата не ги хвърляли, а ги заравяли въ нѣкой мравинякъ, за да бѫдѫтъ овцетѣ имъ толкова много, колкото сѫ праветѣ въ мравиняка; оставѫли само едно кокалче отъ агнето именно свирката (пищала) отъ кой-да-е кракъ и, когато нѣкое дѣте го заболявало гърло, тѣ ѫ стопляли на огъня и парили гърлото да оздравя. Пищала имъ служилъ йоще като за просфорникъ[3]) за прѣзъ цѣлата година.

Обичай на Бабинъ-день.

Два-три дена прѣди Бабинъ-день бабитѣ, които бабували, ходѣли и калесвали женитѣ, на които сѫ бабували, да имъ отидѫтъ на

---

[1]) На нѣкои мѣста и до сега още намазвѫтъ на вратитѣ си отъ агнешката кръвь крьстове. Арнаутитѣ православнитѣ въ нѣкои мѣста пръскать и иконитѣ съ агнешка кръвь.

[2]) Въ С. Лѣсковецъ (Търновско) до скоро хората си носяѫ ягнетата живи на черкова, дѣто свѣщенника имъ четеше молитва; на рогата на агнето залѣпяѫ свѣщь и като са свършаше молитвѫта, попа упьрляше съ вощеницата на челото на ягънцето крьсть.

[3]) Просфорникъ е една малка дъсчица, на която отъ едната страна има надълбано крьсть, а отъ странитѣ на крьста *Ис. Хр. ни ка* и женитѣ го отпечатвѫтъ на хлѣбове (питари) за раздаване „за Богъ да прости“.

Digitized by Google

Бабинъ-день на угощение. Бабитѣ, когато ходѫтъ да калесвѫтъ, носяли си паничка съ свинска мась, която била разбъркана съ просо и съ насечена на дребно червена вълна [1]). Съ тъзи смѣсь тѣ мажали дѣцата, на които са бабували, въ тила и казвали:

„Баба ше та намажи,
„Да са утърсиш, като просцету,[2])
„Да са зачервишь, като червената вълна
„И да си кравено, като прасчету.“[3])

Бабитѣ, въ която кѫща калесвали, давали имъ пари, слънина, брашно и др. Като дойдялъ Бабинъ-день, калесанитѣ жени вземали по една пита хлѣбъ, паница съ ястие и плоска съ вино и отивали на угощение всѣка при оная баба, която ѝ е бабувала. Пититѣ, които носяли женитѣ, натрупвали ги на едно мѣсто една върху друга и бабичката ги кадяла съ тамянъ. Слѣдъ това всѣка жена си земала питата и ѭ расчупвала и си раздавали една-друга (най първо давали на бабата) и казвали: „нà за Господя и за бабино здрави“. Сядали послѣ това да ѣдѫтъ, да пиѫтъ и да пѣѫтъ; въ сѫщото врѣме имъ свирялъ гайдаръ съ гайда. Като са наѣдели, женитѣ отивали на двора наигравали са на хоро и, отъ тамъ отивали да влачугѫтъ бабичката на нѣкой кладенецъ, или чюшма. Хорото, безъ да са развали, вървяло изъ пѫтя и играяло чакъ до мѣстото, гдѣто щѣли да влачугѫтъ бабата; но само двѣ по-стари отъ женитѣ, които щѣли да ѭ влачугѫтъ, водяли ѭ изъ пѫтя, и, щомъ стигнели опрѣдѣленото мѣсто, извиквали: „Ха! хѫ! ѫ! ѫ! ше влачугами бабичката.“ Като чуяли този викъ женитѣ, които играяли на хорото, изведнажъ са пущали и улавяли бабата и ѭ влачугали, като ѝ поливали на главата малко вода. Направяли подиръ това едно хоро, давали пари на бабата и на гайдаря и си отивали.

Освѣнъ това на Бабинъ-день са влачугали не само бабитѣ, но и всичкитѣ *женени жени* за тѣхно здравие. Съберѫтъ са нѣколко мѫжье-комшии, тръгнѫтъ отъ кѫща-въ-кѫща, влачугѫтъ всѣка жена, която имъ са случи, а женитѣ имъ направяли баница, или хълва отъ маджунъ.

Обичай на Лазаровъ-день (лазарување) [4]).

На Лазаровъ-день всичкитѣ момци и моми са събирѫтъ отъ селото и ходѫтъ да лазарувѫтъ. Момцитѣ само да носѫтъ кошницитѣ за яйцата, които ще са съберѫтъ, а момитѣ да пѣѫтъ. Прѣди да тръгняли, момитѣ си избирали отъ тѣхъ си една за главна, която са казвала „крьстница“ [1]) така тѣ ходяли отъ кѫща-въ-кѫща, пѣяли пѣсни,

---

[1]) Въ нѣкои мѣста бабитѣ турѫтъ на дѣцата бѣла каделя вмѣсто брада да имъ израстне отъ просо брада и да устарѣѫтъ.

[2]) Просо—умалителенъ видъ.

[3]) Отъ прасе и побѣлешъ.

[4]) На нѣкои мѣста тая крьтсница са вове „царица“. Ц. Г.

Digitized by Google

хората имъ давали по нѣколко яйца и момцитѣ ги турѣли въ кошницитѣ си.

Въ къщата, въ която са отивали да лазарувѫтъ, ако е имало мома, тѣ пѣяли тая пѣснь:

„Зачула са й грузнѝца,
„Грузнѝца и сѝпаница;
Я мумàта уженéти,
Я мòмака згудéти . .“

Ако е имало момъкъ:

„Тука сми чули и разбрàли,
„Чи ѝма суклъ да пѣе;
„Чистѝта й билà тъс' мàйка
„Дѣту й храàнила тос' суклъ.“

Ако са биле младоженци и имали малко дѣте:

„Чистѝта й люлчица,
„Мàма му нѝжи шàпката
„Съ сѝтну дрéбну мàргари. —
„Хемъ е люлéй, хемъ пѣй:
„Нàнни ми, нàнни, дѣтенци!

Ако срещняли на пѫтя нѣкой пѫтникъ, тѣ го заобиколяли, испѣвали му слѣдующата пѣсень и до като не имъ дадялъ пари, не го пущали:

„Пѫтничиле, друмниче!
„Чистита й била тъс' срѣща,
„Дѣто та срѣшна тос' Лазаръ! !

Слѣдъ като обиколѣли всичкото село, яйцата, които сѫ събирали, ги продавали, като учервявали една малка часть отъ тѣхъ за Великъ-день. На Великъ-день ставало угощение въ „крьстицата“ и съ паритѣ отъ яйцата купували пуяци за това угощение.

Като дойдяло Великъ-день всѣка лазаровачка си вземала хлѣбъ, вино и нѣколко червени яйца и отивала въ „крьстницата,“ крьстницата стояла на двора и поѣмала каквото носѫтъ лазаровачкитѣ и казвала: „благодарѐ са на мóйта юска (войска)“ и отъ тогава вече лазаровачкитѣ захващали да ѝ говорѫтъ, защото отъ Лазаровъ день до Велкъ-день несмѣяли да и говорѫтъ (говѣяли). На това угощение са събирало почти всичкото село да ѣдѫтъ, пиѫтъ и играѫтъ. Най първо са наядали по-старитѣ, а по-младитѣ играяли прѣдъ тѣхъ на хоро, сѣтнѣ ѣдели по-младитѣ и си отивали.

Други обичай.

На голѣма Богородица и на Крьстовъ-день всѣко домакинство си мѣсвало нѣколко малки кравайчата, раздавало ги по комшийтѣ си и казвали; „на за господя и за волско здрави“, или пъкъ — за *чифчийско* здрави“.

Обичай на Благовѣщение.

На Благовѣщение вземали едно лайно или пъкъ парцалче и

Digitized by Google

го запалвали на срѣдъ двора, за да мерише дима му на змиитѣ, за да не влизатъ прѣзъ лѣтото въ двора имъ. Тѣ мисляли, че змиитѣ са крият въ земята на Прѣображение, а излизатъ пакъ на Благовѣщение. Нѣкои намѣсто лайно и парцалче смитали смѣта отъ двора си на едно мѣсто и го запалвали да плашатъ змиитѣ[1]), защото, ако влѣзело змия въ двора, то прѣдвѣщавало, че ще умрѣ нѣкой отъ домашнитѣ.

Обичай срѣщу Архангеловъ-день.

Срѣщу Архангелвъ-день вечерьта най-старата отъ женитѣ въ семейството вземала малко лайна, размѣсени съ малко прьсть, и захващала да маже жумишката[2]) на камината. Единъ отъ семейството ѝ питалъ: „какво мажешь бабо?“ (ако е била майка вмѣсто бабо, казвали „мамо“) — „Можа на дивече устата да не хапе и ѣде, — ушитѣ да не чува и очитѣ да не глѣда“. Слѣдъ това, бабата захващала да върже веригата съ връвь и пакъ сжщия ѝ попиталъ: „бабо какво вържешь?“ — Вържа на дивече устата да не ги отваря и краката да не ходи“.

Обичай на Сурваки.

Вечерьта срѣщу *Сурваки* си наготвяли жито, *паче*, [1]) пита, на срѣдата ѝ отпечатанъ просфорникъ и баница, въ която туряли чиста пара и пъпки отъ дрѣнъ и то по слѣдующия ничинъ: ако имали 20 овце туряли дрѣново клонче съ 20 пжпки, ако имали 4 вола туряли клонче съ 4 пжпки и т. н. и за другия едъръ домашенъ добитъкъ. Прѣди да вечерьтъ, прѣкрьствали са прѣдъ иконата и тогава насѣдвали около трапезата; залепявали по една свѣщь на виното, хлѣба и житото. Домакина вземалъ питата съ просфорника, крьстосвалъ ѝ съ ржцѣ и изваждалъ отпечатъка на просфорника, когото на сутриньта надробявали въ зобьта на добитака. Послѣ това, домакина изваждалъ кисията си и ѝ турялъ на трапезата, покадявалъ ѝ съ тамиянъ, за да не му са испразня кисията прѣзъ годината—да бѫде се пълна, и ѝ турялъ отдолу подъ трапезата, и слѣдъ като са наѣдалъ, тогава ѝ вземалъ.

Захващали да ѣдатъ и момитѣ първия си залъгъ не го наѣдали, а само го налапвали и го туряли подъ трапезата и, когато лѣгали, туряли го подъ възлавницата си и прѣзъ нощьта, когото момъкъ сънувала, той щѣлъ да ѝ вземе за жена. Когато ѣдели баницата, който намѣрялъ въ неѫ чистата пара, той билъ чиститъ на пари прѣзъ годината, който пъкъ намѣрялъ клончето съ дрѣновитѣ пжпки, който означава количеството на овцитѣ или на другия добитъкъ, той

---

[1]) Въ Лѣсковецъ, като запалятъ смѣта, сички кжщни, прѣскачатъ прѣзъ пламька, да не ги хапятъ змиитѣ прѣзъ лѣтото.

[2]) Человѣкъ, когато върше нѣщо и жуми (мижи) са казва „жумишката“.

[1]) Паче с ястие, направено отъ мѣсо и кожа отъ свинската глава, смѣсено съ брашно и чесанъ.

Digitized by Google

билъ честитъ прѣзъ неж година на овце, или пъкъ на който добитъкъ клоичето е намѣрилъ. Въ врѣме на това ѣдение който кихнелъ (прихнелъ) подарявали му агне, яре и пр.

Слѣдъ като са наѣдели момцитѣ отъ селото са събирали на нѣколко дружини и ходяли прѣзъ нощьта изъ селото да сурвакатъ. Всѣка дружина си имала свирачь да имъ свири, всѣкий момъкъ си носяль сурвакница (дрѣнова и описана пръчка), кривакъ да са варди отъ кучетата и торба да носи сланина, орѣхи и др., каквото имъ дадяли изъ село. Тѣ ходяли на другия день до обядъ и обикаляли почти всичкото село, като ходили отъ кѫща-въ-кѫща. Освенъ хората, тѣ сурвакали и едрия домашенъ добитъкъ и сурвакали по слѣдующия начинъ:

Сурва, Сурва година,
Гулямъ класъ на нива,
Живо здраву ду гудина
Ми-и-и-у!

Всѣкой домакинъ имъ давалъ пари, сланина т. е. каквото обичалъ. Прѣзъ цѣлата нощь въ всѣка кѫща имало сложена трапеза и тѣзи, които сурвакали, са наядали и отивали въ друга кѫща.

Всѣка дружина, колкото сланина и други нѣща събирала, продавала го и въ нѣкой праздникъ си правела веселба.

Обичай на Силвестрия (1 *Януарий*).

Вечерьта на Силвестрия, момцитѣ са събирали всѣкий въ своята си махла на дружини, откопували си свирачь да имъ свири и ходяли да ринѫтъ на воловитѣ и на биволитѣ лайната, които хората оставяли неринати нарочно отъ една недѣля. Всѣка дружина риняла само на своята си махала. Слѣдъ като пориняли нѣкой зимникъ, тѣ отивали въ мазата гдѣто имъ било приготвено отъ домакинитѣ ѣдение, пиение и за награда гдѣто ринали зимника — сланина и пари; тамъ са наѣдали и напивали, вземали си паритѣ и слаинината и отивали въ друга кѫща[1]). Когато излизали отъ мазата единъ отъ дружината изговарялъ:

„Благодаримъ са на тъзи кѫща . . .
„Да са прилива и присипва
„Сребро и злато ду амина!“

Риначитѣ, слѣдъ като поринели, събирала са всичката дружина, продавали слаинината и съ паритѣ и заедно съ онѣзи пари, които събирали прѣзъ нащьта, направяли угощение на всичкитѣ мѫже отъ селото въ нѣкой праздникъ и тамъ ѣли и пили за волско здравие. Събирали пари помежду си въ нѣкой дискусъ и съ тѣзи пари купували вощени свѣщи, които горели въ черкова „за волску здрави“.

Събралъ *Ив. С. Пенчевъ*,
учитель въ с. Церова-Кория
(В. Търновски Окржгъ).

---

[1]) Когато ринѫтъ риначитѣ, никой отъ домашнитѣ не са явява прѣдъ тѣхъ, ако и да сѫ будни, сичкото, що ще имъ са даде, е приготвено и оставѣно при воловитѣ. Ц. Г.

Digitized by Google

ПѢТНИ БѢЛѢЖКИ.

Юний 26-ий.

(Недѣлна сутрина въ Пловдивъ. Криворазбранна цивилизация. Черкуване. Тържественъ испитателенъ актъ въ Областната Дѣвическа Гимназия. Случайно срѣщание съ единъ съотечественникъ. Отецъ попъ Марко Савовъ. Другари за пѣтуване къмъ Ахѫ-Челеби. Българска Митрополия. Епископъ Гервасий. Мнѣние за работитѣ въ Княжеството. Пловдивската Градска Градина. Пожаръ въ Пловдивъ).

Утрѣньта бѣ Св. Недѣля. Юнското слънце таманъ бѣ огрѣло Пловдискитѣ тепета и минарета и по-високитѣ Родопски, Рилски и Старо-Планински върхове, когато потѣглихме по, кажи, омокрений отъ нощната роса друмъ. По пѫтя — нищо забѣлѣжително. Още отъ третия километръ до града, започнахме да слушаме звона на камбанитѣ отъ разнитѣ черкви. Влѣзохме въ Каршияка. Кахвенетата и турскитѣ дюкяни бѣха вече растворени. *Столипиновия* мостъ надъ р. Марица са гордѣеше съ много проходящи черковници низъ Каршияка за къмъ черквитѣ, а пъкъ съ *калдѫрѫме* посланата Узунъ-Чаршия са метеше отъ дългоопашатитѣ по новата Филибелишка мода рокли. Въ такова врѣме по-добрѣ би било да не минува человѣкъ прѣзъ Узунъ-Чаршия, за да са не излага на разнитѣ парфюмни миризми и да са не ядосва, като глѣда, до колко криворазбранната цивилизация е задълбала коренитѣ си между женския полъ въ Пловдивъ, духовния и научния центъръ на България прѣди освобождението, та че въ нѣкои случаи и отъ тогава насамъ. Разнитѣ моди, пудритѣ, бѣлилата и червенилата сѫ почти обезобразили повечето отъ Пловдивчанкитѣ. Азъ слѣзохъ въ кѫщата на Священника Марко Савовъ, Карловецъ, бивши мой учитель и възпитатель (1871—1873 год.) и единъ отъ главнитѣ работници по възраждането на дълбокозаспалата българщина въ Ахѫ-Челебийско (1869—1873).

И втората черковна служба, или, както ѭ казвѫтъ, русската служба — защото слѣдъ дохождането на русситѣ, въ недѣлни и празнични дни са служи по два пѫти, единъ слѣдъ другъ, въ съборнитѣ черкви Св. Богородица въ Пловдивъ и Св. Краль въ София — бѣ свършена, та хората отъ по-новия свѣтъ са врьщаха низъ черква — старитѣ български голѣмци и чорбаджии отивѫтъ въ ранната служба — когато азъ прѣоблеченъ и поугизденъ вървяхъ за Св. Богородица. Двама мои познайници, слизайки низъ стрьмния калдѫрѫмъ при рѣчената черква, срѣщнахѫ ма, казаха ми, че службата е вече завършена и ма поканиха да отидемъ заедно въ Областната Дѣвическа Гимназия, гдѣто на 9 часа бѣ започнатъ испитния актъ. Новото здание на Областната Дѣвическа Гимназия бѣ прѣпълнено съ ученолюбива публика и отъ двата пола. Пловдивци по-горѣ стоѭтъ отъ Софиянци въ това отношение. Има си причини. Сегашна София е сбирщина, а Пловдивъ, ако и да е прибралъ слѣдъ освобождението го-

Digitized by Google

лѣма часть отъ българската интелигенция изъ всичкитѣ градища и паланки въ Южна-България, Одренско и Македония, запазилъ си е старитѣ свѣтли традиции по народното възраждание и просвѣщение. Салона и сичкитѣ стаи на Гимназията бѣхѫ до толкова прѣпълнени съ публика, щото едно множество и вънъ отъ двора съ голѣмо любопитство слушаше френскитѣ и български пѣсни и декламации. Азъ и двамата ми приятели едвамъ можахме да влѣзимъ при вратата на салона, таманъ когато Управителката на Гимназията, Сенлерова, четеше отчета, отъ който се видяше, че прѣзъ учебната година рѣдовно сѫ слѣдвали 121 учинички и 21 сѫ били напуснали училището; между ученичкитѣ имало е 20 степендиантки и 5, които сѫ приемали помощи. Личния съставъ на училището са е състоялъ отъ 14 души. Публиката си разотиде твърдѣ задоволна отъ приличното извършвание и 14-тѣ точки на тържественната программа.

Съ двамата си приятели ходихме въ нѣколко кѫщи на гости. Тѣ искаха да ходиме още, ала азъ искахъ по-напрѣдъ да распитамъ по ханищата за другари, които да отивѫтъ на другия день за Ахѫ-Челеби, защото колкото Петровъ-день наближаваше, толкова повече сърдцето ми са стягаше да си отидѫ въ родното мѣсто, както всичкитѣ гурбетчии и заедно съ послѣднитѣ весело да отпразднувамъ Петровъ-день, Свѣта Недѣля и Илинъ-день. За това азъ са раздѣлихъ отъ приятелитѣ си съ условие, слѣдъ пладнина да са видимъ или на станцията, или въ Градската Градина. Приятелитѣ ми заминахѫ една къмъ Узунъ-Чаршия, другия къмъ Градината, а азъ влѣзохъ въ Шерифовото кавене срѣщу *Хотелъ България*. Въ това кавене са срѣщнахъ съ единъ, отдавна забѣгналъ отъ нашенско, мой съотечественикъ и приятель отъ Устово, г. Стойчо Тормановъ, чиновникъ въ Дирекцията на Финансинтѣ. Азъ го познахъ случайно, а той не ма позна, додѣто му са неприказохъ. Азъ го познахъ по това, че приказваше съ единъ бѣгълъ прѣзъ врѣмето на войната пловдивски турчинъ за Устово, Райково, Смилянъ, Вълчово и други нашенски села. Доближихъ го тогава и му са приказахъ. Слѣдъ малъкъ разговоръ, попитахъ Тармонова: да ли незнае да сѫ дошли въ Пловдивъ нѣкои по-първи или по-чорбаджии нашанци. Той ми каза, че прѣди седмица биле дошли Данаилъ Костовъ, Михалъ Поповски и Вълчо Пангала и тримата отъ Горно-Райково и че щели на другия день да си отивѫтъ за Ахѫ-Челеби. На питанието ми: тѣзи трима багаташи и влиятелни лица като какъ глѣдѫтъ на новия редъ на работитѣ и дѫ-ли имъ ще дѫ сърдце да ма приберѫтъ за другаръ, Тормановъ ми отговори, че тѣзи хора сѫ вече прѣтопени, че съ уважение глѣдѫтъ на Румелия и Княжесвото и че никакъ нѣма да имъ са зловиди, ако ги заслѣдя възъ Рупчоза нагорѣ. Мень ми бѣ драго за това, ала ми са нехващаше вѣра, че тия богати и влиятелни прѣдъ турското правителство въ Ахѫ-Челеби лица, ще приемѫтъ за другарь человѣкъ, който петь години и половина не си е ходилъ у дома, заличенъ е отъ царския тефтеръ въ Пашмаклѫ, отказалъ са е отъ царския харачь, прилъ служба въ Българското Княжество. Още повече като замѣсенъ въ Каршилицкото приключение срѣщу 1-й Мартъ 1878 год., което

Digitized by Google

приключение бѣ причина да са распростре турското Родопско въстание и въ Ахъ-Челеби, не са знае да ли ще го приемѫтъ съселянетѣ му въ Пятково. Отъ една страна са съмнявахъ да ли ще ма приемѫтъ за другарь и питахъ Тормановъ: да ли не знае и други нашенци по-сиромаси да си отивѫтъ за Пятково или Кардуково — защото прѣдполагахъ, че е по-згодно да си ида въ Ахъ-Челеби по най-кѫсия пѫть прѣзъ Станимака—Тополово, Инъ-Кая, Кара-Каласъ, Дапащѫръ, Давудюво за Петково, — отъ друга страна все ми са искаше да пѫтувамъ и влѣзѫ въ нашата каза съ тримата влиятелни лица, защото тогава никой, спорѣдъ моето мнѣние и самоувѣрение, нѣмаше да ма мисли за лошь человѣкъ, толкозъ повече че Данаилъ Костовъ, освѣнъ че е единъ отъ най-образованнитѣ и най-влиятелнитѣ въ нашата околность мѫжие, но билъ и членъ, засѣдатель въ Околийското сѫдилище или Бедаета въ Пашмаклѫ; че Михалъ Поповски, или Узунъ Михаилъ, билъ прѣдсѣдатель на Черковно-Училишното Настоятелство въ Горно-Райково, дѣто едно врѣме сѫ ма учили и въспитавали и, че най-сѣтнѣ Пангала бѣ прочутъ по богатството си въ цѣлата Одринска Область и Македония. То са знае, съ такива хора да си влѣзѫ въ родината, не ми трѣбваѫ ни паспорти, ни порѫчителства, ни нищо. Само да видимъ, да ли щѣѫ да ма приемѫтъ да пѫтуваме заедно. Тормановъ ма увѣряваше, че братолюбието и родолюбието на тия лица не ще имъ позволи да ми откажѫтъ другарство; това азъ колкото вѣрвахъ, толкова и не вѣрвахъ, защото историята прѣди стотини години и опита отъ недалечно минало ни е доказалъ, че обитателитѣ на романтичнитѣ Родопи много пѫти оставѫтъ на страна и вѣролюбие и родолюбие и правдолюбие, само и само да останѫтъ живи и здрави; турчили сѫ са, гьрчили сѫ са само и само да не изгубѫтъ положението и спокойствието си.

Раздѣлихъ са съ съотечественника си Тормановъ и отидохъ въ Гюмюшъ-Гердановия Ханъ до кавенето, дѣто пихме каве, защото, както ми каза Тормановъ, тамъ биле слѣзли Райковскитѣ голѣмци. Нѣмаше ги. Гостиничара ми каза, че тримата *балканлие*-абаджие отишли слѣдъ черковния отпускъ въ протестантската черква, за да послушѫтъ протестантска проповѣдь и да видѫтъ каква е службата на протенстантитѣ. Поглѣднахъ часовника. Стрѣлката бѣ заминала единадесетъ и половина, затова не си правихъ трудъ да търся съотечественницитѣ си въ молитвения домъ на пловдивскитѣ протестанти — тъй като до това врѣме тѣ вече си бѣхѫ излѣзли отъ тамъ — а ми са вьрнахъ въ поповата кѫща, дѣто талигаржийтѣ ма чакахѫ за да ма закаржѫтъ спорѣдъ условието ни въ Станимака. Платихъ на талигаджийтѣ и си ги испроводихъ пò-скоро, за да занесѫтъ на баща ми, въ Лѣсково писмо, съ което му съобщавахъ неприятно извѣстие, че заминувамъ на другия день рано за Ахъ-Челебийско прѣзъ Марково, Бѣла-Черква, Фойна, Чепеларе и че ще са видѫ съ него въ Пятково по Петровъ-день. Расправихъ му, че много пѫти е по-полѣзно да пѫтувамъ прѣзъ най-дългия пѫть и да мина прѣзъ Устово, отъ колкото прѣзъ най-кѫсия и да идѫ направо въ Пятково.

Чакъ на $12^1/_2$ часа попъ Марко си дойде въ дома, уморенъ

Digitized by Google

отъ свѣтение вода и визити, какъвто е обичая въ Пловдивъ на праздници. Брадата му бѣ почти прошарена отъ грижи и кахъре. Само че не проплака отъ радость като са видяхме; до толкосъ му бѣ драго за доброто положение на едновремешния му ученикъ и възпитанникъ въ Горно-Райково, щото очитѣ му са напълниваха. Сѣднахме да пообѣдваме и въ сѫщото врѣме да си поприказваме. Слѣдъ като си исказахме дертовитѣ, дѣдо попъ ма посъвѣтува да бѫдѫ прѣдпазливъ, когато си отидѫ въ Ахъ-Челеби, защото Ахрянитѣ търсили подъ теле волъ, та да си не испатя нѣщо, чрѣзъ пропускание нѣкаква дума противъ турцитѣ или противъ правителството имъ. И наистина попа имаше право, дѣто ми даваше такива отечески съвѣти, като старъ мой възпитатель; защото който е поживялъ въ Княжеството и Румелия нѣколко годинки, безъ да ще, увлѣкалъ са е малко-много въ политикарство и партизанство, прочиталъ е горѣ-долу разюздената въ послѣдно врѣме периодическа печать, научилъ са е да говори противъ правителството, съ други думи, развалената съврѣменна книжнина му е развалила устата и неволно може да испуска думи и да цапа кое да е правителство. Разбира са, заразения отъ тая болѣсть мѫчно са излѣкувва само съ едно прѣскачание границата на Турция и поповитѣ съвѣти бихѫ биле на мѣстото си, ако Ахъ-Челебийската каза непритѣжаваше едно съвсѣмъ особенно минало и едно съвсѣмъ особенно географическо и икономическо положение; ако не са ползуваше съ нѣкакви особенни привилегии, ако Ахъ-Челеби не бѣ единъ видъ Българска „Черна-Гора“ въ Родопскитѣ височини и ако най-сѣтне свободата на мисляниего, откритото говоряние и явното критикуване на правителственнитѣ дѣла не бѣ по-широка, отъ колкото въ Пловдивъ и София. Та и самъ азъ са бояхъ и съ внимание слушахъ поповитѣ наставления, понеже незнаяхъ че вѣковния страхъ отъ Москофа е направилъ чудеса по нашенско. Попа ма съвѣтуваше, като отидѫ въ Чепеларе, да си купя Румелийски заграниченъ паспортъ и, щомъ влѣзѫ въ Ахъ-Челеби, да отида и са прѣставя прѣдъ Каймакама въ Пашмакъ. Относително до прѣдполагаемитѣ ми другари, съ които още не бѣхъ са срѣщналъ, той ми каза, че отъ тоя по-добръ случай нѣ може да бѫде и че и той ще ги помоли да ма приемѫтъ и прѣведѫтъ въ Ахъ-Челеби. Искамъ да запозная почитаемитѣ читатели съ личностьта на дѣда попъ Марка.

Попъ Марко е родомъ отъ Карлово, гайтанжиски синъ. Найнапрѣдъ са е училъ въ Карлово при учителя Райна Поповъ, а послѣ е свършилъ Пловдивското Сърѣдоточно училище при Йокима Груева. Въ първитѣ години слѣдъ учението си занимавалъ са е съ гайтанюва търговия, и това му дало случай да отиде въ Котелъ, дѣто го условили за учитель, защото на тогавашнитѣ Котленски хаджии и чорбаджии са харесалъ хубавия му псалтски гласъ. Той останалъ тамъ за учитель и пѣвецъ, но, защото успѣлъ да привлече въ новоотвореното училище всичкитѣ ученици отъ многобройнитѣ частни махалски училища въ Котелъ, многобройнитѣ стари даскали-терзии захванали да го прѣслѣдватъ тъй злѣ, щото една вечерь подпалили новото училище. Това принудило даскалъ Матя — тъй казвали учителя Марка — да

Digitized by Google

са откаже отъ даскалъкъ и да си захване бащината си търговия — гайтанжилъкъ. Луталъ са на горѣ на долу по Пловдивско, Гюмюрджинско, Енидренско, Драмско и др. мѣста изъ Тракия и Македония, додѣто попадналъ въ сърдцето на гайтанювото харчание, въ мѣстото дѣто най-много са изшива — искамъ да кажа нашето Ахъ-Челеби. Тукъ Матю гайтанжията са позапустналъ немалачко, далъ горѣ-долу вересии, захваналъ да са простира по-нашироко и ето че слѣдъ двѣ години, а именно къдѣ 1868 год., изгубилъ краищата на концитѣ, защото по-малко си глѣдалъ търговията а по-вече ходилъ да прави мѣзевирлици противъ грьцкитѣ владици. Таманъ тогава въ Ахъ-Челеби са бѣ разгорѣлъ фитиля на народното самосъзнание и възраждание. Скеченския Владика, Иларионъ Каркала, съ помощьта на голѣмцитѣ Данча и Радя, Гюмюжь-Гирданови партизани, таманъ въ нея година съ разни интриги и лукавщини биле сполучили да испѫдѫтъ изъ централната Ахъ-Челебийска, чисто-българска, християска паланка Устово втория слѣдъ възраждението български учитель Дим. Д. Македонскаго — пьрвия учитель е билъ Хр. П. Ковачовъ — и Устовската българска черковна община пазарила Матя Карловеца гайтанжията за учитель. Марко Савовъ учителствувалъ въ Устово прѣзъ 1868/$_{69}$ и 1869/$_{70}$ учебни години, та че са помѣсти въ Горно-Райково, дѣто учителствува прѣзъ 1870/$_{71}$ и 1871/$_{72}$ и за учебната 1872/$_{73}$ год. той бѣ повиканъ пакъ въ Устово, ала неможа да сѣди до края на учебната година, защото прѣзъ есеньта въ 1872 год. бѣ неправедно подозрѣнъ като комита и посрѣдственъ съучастникъ въ обирането на турската поща въ Орханийско. По тая причина, той на 1-й Априлий 1873 год. зе отпускъ за 15 деня и си замина за Карлово, отъ дѣто не са върна вече, а веднага са запопилъ за священиикъ въ черквата Св. Никола въ Карлово. Малко по-сѣтнѣ, Пловдивската Митрополия го прибра въ Пловдивъ, дѣто е и до сега служитель въ Катедралната Черква Св. Богородица и Епархиалепъ Казначей въ Митрополията. При него азъ съмъ училъ оланъ-варанъ една година и единадесеть мѣсеца и половина (отъ 14-й Априлий 1871 до 1-й Априлий 1873). Прѣзъ всичкото това врѣме съмъ живѣлъ у дома му, носилъ съмъ вода, люлялъ съмъ дѣцата му и ходилъ съмъ на пазаря. Баща ми му плащаше само по 5 турски лири на година за прѣхрана — не че баща ми нѣмаше пари, ами защото недаваше по-вече — а отъ Устовскатачерква Св. Богородица ми плащахъ 160 гр. на година, да пѣя и помагамъ на попа въ праздници, и съ паритѣ да си купувамъ книги. Чисти учебни мѣсеци имамъ деветнадесеть и половина и това е всичкото ми учение въ училище при учитель. Когато си отиде учитель Марко за Карлово, три цѣли дни плакахъ като дѣте. Дѣдо попъ Марко сега е добрѣ. Той е и позабогатялъ. Сега си имаше четире дѣчица, къщица въ Пловдивъ и чефличецъ въ Чолдука на Карловския пѫть.

Слѣдъ обѣда и разговора ни съ дѣда попъ Марка, азъ излѣзохъ да потърся троицата нашенци Данаила, Михаля и Пангаля. Азъ ги намѣрихъ въ Гюмюшъ-Гердановия ханъ при Джумаята. Тѣ ма не познахъ, додѣто имъ са не приказахъ и много са зарадвахъ като са опознахме. Безъ да са простираме по дълги и широки прикаски за Со-

Digitized by Google

фия, Княжеството и Българския Князь, азъ попитахъ тѣзи си съотечественици и първенци, да ли могѫ съ тѣхъ заедно пѫтува до нашета каза. Тѣ на драго сърдце показаха благоволението си къмъ менѣ и не само ма приехѫ за другаръ, но една отъ тѣхъ, Михалъ Поповски, ми са обѣща, ако не си намѣря конь или муле за пѫтуване отъ Пловдивъ до Ахѫ-Челеби, да ми даде едно отъ неговитѣ мулета, съ които бѣ докаралъ аби и които щеше да върне товарени съ гайтани, ржчни дараци и манифактурни стоки. Щастливъ са считахъ, че единъ мой съотечественникъ показа такава готовность, за да ми послужи. Азъ неочаквахъ такава добрина отъ богати хора, съ които прѣди 11 год. сьмъ ималъ познанство. Но тѣмъ бѣ много драго, защото едно врѣме сьмъ училъ въ тѣхното училище. Поблагодарихъ на тия мои съотечественици за добросърдечието имъ. На раздѣла, тѣ ми казахѫ, че на другия день подиръ пладня, ще трѣба да тръгнеме прѣзъ Марково, за да прѣстигнемъ на деня на Петровъ-день въ Горно-Райково. Прикаскитѣ за Княжество България и за българскитѣ *царски* работи, оставихме за въ пѫть. Върнахъ са у попъ Маркови, забрахъ дѣда попа, да ма заведе въ Митрополията.

Пловдивската Българска Митрополия са помѣщава въ кѫщата на единъ българинъ първенецъ, едноврѣмешенъ дѣятелъ по черковния въпросъ. Кѫщата лѣжи отъ дѣсна страна на улицата, що отъ Джумайската площадь води къмъ Хисаръ-Капия. Зградата е старъ цариградски кроежъ, издигнѫта е на една малка стръмнина, има три-лица — къмъ сѣверъ, истокъ и югъ — и е съ два входа — отъ сѣверъ и югъ. Малкия дворъ на двукатното високо здание е постланъ съ плочи, не помня да ли четвъртити. И на горния катъ и на долния има по нѣколко голѣми стаи, отъ които едни бѣхѫ, заети отъ Митрополита Панарета, който тогава отсѫтсвуваше, други отъ Левкийския Епископъ Гервасия, а въ трети бѣхѫ намѣстени архивитѣ, канциларията и кассата; има и двѣ или три приемни стаи. Съ отчето попъ Марка влѣзохме прѣзъ сѣвѣрната, украсена съ надпись, врата и прѣзъ постлания съ плочи дворъ, искачихме са по една каменна скала на първия катъ, влѣзохме въ голѣмия салонъ, около който сѫ канциларията, кассата и приемнитѣ стаи на Панарета и Гервасия.

Дѣдо Гервасий ни бѣ видѣлъ още на улицата, когато отивахме и за това, щомъ са искачихме прѣзъ скалата и влѣзохме въ широкия салонъ, той веднага искочи гологлавъ отъ приемната си стая. Поздравихме го, азъ съ ржкување а дѣдо попъ Марко съ три метание до земя и въ дѣсна ржка цѣлување. Въведе ни въ приемната стая и сѣднахме. Стаята е голѣма и украсена. Хичь не мязаше на калугерска одая. Четире или три прозорѣца съ хубаво окичани пердета глѣдахѫ къмъ улицата и други три такива глѣдахѫ къмъ двора на Митрополията; стаята бѣ облепена съ тъмно-сини, прошарени съ тъмно-бѣли фигурки, книги, постлана бѣ съ хубави пъстри килими. Единъ меиндерликъ съ кичени килими украсяваше стѣната къмъ пѫтя, а съ вълнени сѣдала, обшити съ черень сахтиянъ, столове стърчахѫ до другата стѣна къмъ вратата. По стѣнитѣ висяхѫ портретитѣ на Царя-Освободителя, Царя-Покровителя, двѣтѣ царици и Българския Князь

Digitized by Google

Александръ I. Около тѣхъ въ по-малъкъ форматъ блѣщяхѫ въ варакосани черчивета портретитѣ на разни черковни и политически дѣйци до освобождението на една часть отъ България. На срѣдата на стаята стояше една голѣма околчеста маса, на която бѣха наредени почти сичкитѣ най-нови български и нѣкои френски вѣстници. Тамъ ще видишъ сички вѣстници, които по това врѣме са издаваѫ въ Княжеството и Румелия. Съ други думи, тукъ са виждаше, че калугерството отстѫпваше мѣсто на гражданственността и че като Пловдивската Митрополия едва ли има друга уредена. Въ Софийската Митрополия нито сѫ сънували за уредба и най-забѣлѣжителното въ неѫ е, че всѣкой день отчаквѫтъ по нѣкой и другъ шопъ отъ селата или града за да му продадѫтъ вула съ пазарлѫкъ, а не по опрѣдѣлена такса, както е въ Пловдивъ. Софийската Митрополия е почти пуста и мишкитѣ играѫтъ въ нея, когато въ Пловдивската има всѣкога достѫпъ за интелигенцията щомъ прѣдлѣжи да са разисква нѣщо общо, народно. Въ Софийската Митрополия дума не продумвѫтъ за училищата, а въ Пловдивската са рѣшава сѫдбата на градскитѣ и народни училища и отъ тамъ са подкрѣпѫтъ всѣкого, колчимъ тѣ пострадѫтъ отъ каквото и да е. Софийскитѣ двама-трима по-образовани попа, заедно съ 7-8-тѣхъ полуграмотни са събирѫтъ всѣка вечерь въ стаята на Свещеническото Братство — прѣобърнато отъ самитѣ тѣхъ на кръчма — и пиѫтъ ракия, а въ Пловдивъ поповетѣ са събирѫтъ въ Митрополията и, ако и да не четѫтъ, баремъ не пиѫтъ въ Митрополията. Още едно нѣщо. Пловдивската Митрополия назначава сега проповѣдникъ да проповѣда въ Съборната Черкова при всѣка служба, а гладнитѣ за словото Божие българи въ София сѫ принудени да отиваѫтъ и слушаѫтъ духовни проповѣди въ молитвенния домъ на евангелическата община. Прочее, голѣма разлика съзираме между митрополитѣ въ двѣтѣ български столици. Горнето сравнение ще са види на нѣкои си въ София май киселичко, ама ще го прѣглътнѫтъ, колкото и да имъ е мѫчно и неприятно.

Дѣдо Гервасий е человѣкъ отъ новото врѣме. Право да си кажемъ, той не е роденъ за владика. Трѣпти за войски и за военни работи, обича офицеритѣ. Растуха той намира единственно въ военнитѣ лагери. Той никога не би станалъ владика, ако да знаяше, че до сега България щѣше да са освободи. Здравото му тѣлосложение, смѣлото му лице и пламеннитѣ му очи не оставиѫтъ въ него ни най-малъкъ бѣлѣгъ отъ калугерска душа. Още когато бѣ игуменъ въ Араповския мънастиръ Св. Недѣля, долу надъ Станимака, Гервасий крьстосваше Родопитѣ и свободно пѣяше бунтовнически пѣсни, гърмещимъ тюфеци и пищоле. Това бѣше отъ 1865 до 1868 год., прѣзъ 1873 год. той бѣ ржкоположенъ въ Пловдивъ за Епископъ. Не е ученъ, но е по-способенъ отъ мнозина учени, свършили по Европа и върнали са съ кюнци на главитѣ и ржкавици на ржцѣтѣ. Отъ освобождението насамъ, Гервасий, като обикаля селата изъ Епархията, най-напрѣдъ распитва за резервиститѣ (бившитѣ гимнастици) и ги насърдчава; много младежи той е прѣпроводилъ въ Софийското Военно Училище за да са учѫтъ за военачалници, двамата юнкери отъ Рупчоското

Digitized by Google

село Широка-Лъка съ проводени пакъ отъ него въ Военото Училище. Сѣлостьта му е неимовѣрна. Прѣзъ 1882 год. той забиколи поиногото непокорни села въ Родопскитѣ планини, ходи при Тъмрчлията въ столицата на Помашката Република въ Родопитѣ и съ жандарми на републиката забиколи най-страшнитѣ мѣста по Кричмината долина, додѣ излѣзе на Широка-Лъка.

Кой каквото и да казва, Гервасий е отечественолюбецъ и истински българинъ и славянинъ. Нѣкога распаленностьта прѣобладава надъ разума му и въ прѣкалената си любовь къмъ военнитѣ дѣла, той много пъти постъпва нетактично, като са мѣси въ политиката и партизанствата, но тѣзи му погрѣшки ставатъ почти незамѣтни при искренната му любовъ къмъ отечеството. Населението отъ цѣлата Пловдивска Епархия въ старитѣ й граници, отъ сърдце уважава Гервасия и го слуша. По сичкитѣ Родопи са приказва добро за него. Само отъ какъ са основахъ двѣ партии въ Румелия, едната, тъй нарѣчена казеонна или Богоридова, го намрази, защото той зе страната на нарѣчената народна партия, при сичко че и двѣтѣ тамъ партии сж като Софийскитѣ — кокалановска и гризановска. Мнозина признавътъ, че при по-високо и истинско образование, дѣдо Гервасий би билъ български Штросмайеръ.

Щомъ сѣднахме около масата, дѣдо Гервасий най-напрѣдъ на запита за Военното Училище и за числото на юнкеритѣ, които прѣзъ лѣтото свършватъ. Пита ма и за двамата юнкера отъ вътрѣшностьта на Родопитѣ, къмъ които той имаше особенна симпатия. Распитва, подробно за остранението на Мелетия въ Рилския Мънастирь и спрѣчкването, по поводъ на това отстранение, между Генералитѣ Соболева и Каулбарса и консерваторскитѣ главатари: Начовича, Стоилова и Грекова. Това спрѣчкване не идяше добрѣ за дѣдо владика, токловъ повече, че като славянофилъ поддържаше мнѣнието: Русси да има въ България. Относително до работитѣ въ България, той бѣ дошелъ до убѣждение, че безъ възстановлението на конституционното управление, тѣ нема да са избистрятъ; трѣбаше да са знае „кой е кумъ, кой е сватъ“ и „кой пие, кой плаща“. Лошитѣ сѣтнии отъ дьржавния прѣвратъ въ Княжеството са чювствуваха живо въ Румелия и сега румелийцитѣ неосѫждаха, както въ началото на прѣврата, Князя, а консерваторитѣ, които, споредъ мнѣнието на Румелийцитѣ, го излъгали, че нашия народъ не билъ още узрѣлъ за Конституция и че за него имало нужда отъ *желѣзна ржка*, отъ *желѣзна воля*, съ други думи отъ *сопа* и отъ *лобутъ*, додѣто най-сѣтнѣ тѣ, консерваторитѣ, първи опитахъ Ремлингеновата камчия на Горбановия гърбъ, Соболевата *желѣзна воля* и Карновичовата *желѣзна ржка*. Сичкия кабахать сега румилийцитѣ струпваха върхъ конесерваторитѣ. За Князя на всѣкадѣ съ уважение са говоряше, а не както въ втората полвина на 1881 год.

Попъ Марко, споредъ съврѣменната духовна дисциплина, благоговѣяше прѣдъ епископа и тукъ-тамъ са намѣсваше въ разговора ни, захванатъ за българскитѣ офицери и свършенъ пакъ за тѣхъ. Отъ това са заключава, че Пловдивския Епископъ Гервасий не мисли

Digitized by Google

по чехски за сѣтнината на днешната распокѫсана България; не мисли, че ще може да са съедини България само съ образование, политика и дипломация, ами съ огънь и кръвь; не вѣрва, че ще може да стане свобода безъ кокалъ. За това той наричаше офицеритѣ ангели и бѫдѫщи освободители и благовѣстители на злощастната и немилостно распокѫсаната България.

Когато захванахме да си поприказваме за лошия вървежъ на учебното дѣло въ Ахѫ-Челебийско, той въздѫхна и праведно стовари сичкия кабахать на бездѣйственния Одрински български владика Синесия, подъ чието духовно вѣдомство, слѣдъ Берлинския Договоръ, сѫ подвѣдени сичкитѣ българи въ Одринската Область и комуто бѣ възложена първоначалната грижа за уреждането на учебното дѣло въ рѣчаната Область. И наистина по-дѣятеленъ да бѣ дѣдо Синесий повечко нѣщо би могло да са извърши вѫтрѣ въ петь години по учебното дѣло. Прѣкѫснахме разговора, защото Гервасий имаше работа. Вечерьта щѣше да има Събрание въ Митрополията за да са разисква нѣщо по училищата и по събирание помощи за бѫдѫщия храмъ Св. Александръ Невский въ София. Опростихме са и на раздѣляние дѣдо Гервасий ми напомни, като отидѫ въ турското царство, въ помашкото Ахѫ-Челеби, да бѫдѫ малко сербезъ като *Български чиновникъ*, защ да са пълнытъ ахрянскитѣ очи.

Йалѣзохме си съ дѣда попъ Марка отъ Митрополията и отидохме у дома му въ безисходната улица до Рилския Метохъ. Врѣме бѣше за вечерня. Попа отиде кѫдѣ черковата Св. Богородица, защото прѣзъ нея седница денюваше (редуваше), а азъ и домашнитѣ му трьгнахме къмъ Градската Градина на Орта-Мезаръ. Улицата, която ни води отъ Джумаята къмъ Градината, бѣ на едно мѣсто толкозъ нечиста, щото едвамъ са минуваше отъ лоши миризми. Прѣзъ онова врѣме много слабо глѣдахѫ въ Пловдивъ за чистотата. Влѣзохме въ добрѣ уредената Градска Градина, която въ много отношения надминуваше Софийската Александровска, нѣколко пѫти правена и развалена, стѣснявана и разширочавана, насаждана и искоренявана, кроена и раскроявана. Пловдивската Градска Градина има трихгълень образъ, прошарена е съ прави и криви, но правилни пѫтеки, насипани съ пѣсъкъ и насадени отъ двѣтѣ страни съ салкѫме (акации) и разновидни цвѣтя; влиза са отъ три главни врати на тритѣ кюшета; при западното кюше има искуственни *баруги* или бари съ вада; при сѣвѣро-източното — подземни *клетове*, покрити съ джамове за дьржание зимно врѣме цвѣтя; по юго-източното сѫ намѣстени маси, панги и столове за посѣтителитѣ; въ срѣдата между западното и юго-източното кюшета има барчинка съ единъ малакъ кьошкъ за музикантитѣ, има още нѣколко малки барчинки изъ градината за посѣтителитѣ. Барчинкитѣ сѫ насадени съ горски дьрвета и растения и на подравненитѣ имъ възвишености има панги за сѣдание.

Въ праздниченъ день Пловдивската Градска Градина прѣдставлява, въ точния смисълъ на думата, равенство между разни вѣри, народности, партии и положения. Тукъ ясно са очьртава автономията на Източна Румелия. Посѣтителитѣ прѣдсавляваха една жива и дви-

Digitized by Google

жна китка. Тамъ глѣдашь директори, началници, кметови, офицери, вѣстникари, търговци, занаятчии, слуги, хамали и писари; видишь българи, турци, гърци, арменци, евреи и цигани; стигашь и заминувашь православни, католици, мохамеданци, грегоряници, протестанци и арменo-католици; срѣщашь граждани и селяни, полци и рупци; мѣркѫтъ ти са прѣдъ очитѣ раскошно облечени съ свиляни дрѣхи дами, бѣлосани и червеносани и съ сита на лицата за да са непознава искусвенната подправка на изнеженитѣ имъ и погрозняли лица; мѣркѫтъ ти са и селекни отъ Лѣсково, Яврово, Новосель и Марково, дошли да жънѫтъ ранната жътва около Пловдивъ; селянки, обути съ царвули, облечени просто съ народни бабешки и дѣдовски дрѣхи и украсени съ естествена красота; вратоветѣ на тия здрави-червендалѣсти и весели селянки и стегнатитѣ съ телюве, тасми и корсеги кръстове на цивилизованнитѣ дами бѣхѫ еднакво дебели. Имаше хора насѣдали на панги и столови около маситѣ за ѣдение и пияние; имаше насѣдали и по земята около музикантската барчинка — това бѣхѫ смиреннитѣ за сега въ Румелия синове израилеви, а дрипавитѣ цигани съ полуголитѣ си дѣца бѣхѫ насѣдали по скалитѣ, възъ които са качѫтъ музикантитѣ за своя кьошкъ на барчинката. Забѣлѣжете още и това, че музиката изсвирваше ту нѣкоя чехска, ту нѣкоя русска, ту нѣкоя турска, ту нѣкоя българска народна пѣсень по китката на Швестка и ще си въобразитѣ съединеното разнообразие въ Пловдивската Градина. Това са казва *хасъ* автономия. Това са казва свобода, брадство, равенство. Всѣки житель въ Пловдивъ отъ Генералъ-Губернатора до просяка и хамалина може да отива вѫтрѣ въ градината, само на ученицитѣ отъ Пловдивската Реалка бѣ запрѣтено по високитѣ съображения на тогавашния Управитель на Гимназията, като че пловдивскитѣ ученици бѣхѫ калугери и като че тѣ бѣхѫ вънъ отъ хората или невѣрни чада на Ист. Румелия. Това неможахъ да си исталкувамъ.

Нѣколко пѫти забиколихъ съ поповитѣ дѣца Градината, та че сѣднахме при единъ купъ наши познайници, срѣдня ржка учени. Разговоритѣ имъ бѣхѫ за политика и партии, за консерватори и либерали, за народни и казьонни. Въ него врѣме казьоннитѣ владѣяхѫ въ Румелия, Генералъ-Губернатора, Богориди, слѣпо имъ са бѣ подчинилъ и съ сичкия си умъ вѣрваше, че казьоннитѣ, когато и да е, ще могѫтъ да го въскачѫтъ на княжеския прѣстолъ въ София. За това партизанитѣ отъ тъй нарѣчената казьонна партия бѣха и по-сербезъ и по-самонадѣяни въ него врѣме. Познайницитѣ ми напуснахѫ сладкия си политически разговоръ и започнахѫ да ма распитвѫтъ за новата София, за благоустройствата ѝ, украшенията ѝ, търговията ѝ и пр. Тѣ признавахѫ че византийщината има дѫлбоки корени въ Пловдивъ, бавно тоя градъ ще земе новъ характеръ и по-бавно още ще стигне по благоустроиството си новата София. Току що са почерпихме, ситна роса зароси. Публиката започна да си разотива. Приятелитѣ ма водихѫ на нѣколко мѣста по гости.

По мракъ са завьрнахме у попови. Часа като наближи 9, сѣднахме да вечеряме. Още не бѣхме са наѣли, звънеца отъ кулата на Сахать-Тепе задрънка, като прѣдизвѣстяваше грозни вѣсти за пожарь въ

Digitized by Google

Пловдивъ. Исплашихъ са домашнитѣ. Попа искочи на горния катъ, за да види отъ пѣйката, на кждѣ глѣда фенеря отъ кулата, успокоихъ са, като видѣхъ, че фенеря билъ издаденъ на тояга къмъ северо-западната часть на града. Пожара бѣ кждѣ Мараша. На Сахать-Тепе постоянно са намира вардачъ, който отъ кулата слѣди за пожаръ и въ случай, че избухне нѣйдѣ, задрьква находящата са тамъ малка камбана и издава къмъ страната на пожара червенъ фенерь за да знаютъ тулумбаджиитѣ къмъ коя посока да отивятъ.

27-й Юний.

(Кавето въ румелийскитѣ учрѣждения. Народно мнѣние за сѫдническата дѣятелность въ Румелия. Излизане отъ Пловдивъ. Главни и второстепенни пѫтища отъ Ист. Румелия за Ахъ-Челебийско. Окржжния пѫть отъ Пловдивъ до границата. Глѣдъ къмъ Родопитѣ. Въспоминания за тѣхното минало. Коматюво. Марково. Срѣщание съ единъ Румелийски турчинъ, бивший чиновникъ въ Ахъ-Челеби. Неговото мнѣние за Ист. Румелия).

Полвината отъ днешния день, като бѣ на расположението ми да го прѣкарамъ въ Пловдивъ, рѣкохъ да са срѣщна съ още нѣкои мои приятели. Най-първо отидохъ въ Дирекцията на Финансиитѣ. На вратата срѣщнахъ единъ турчинъ, който носяше каведжийски дискосъ съ двѣ водяни чаши и 5—6 кавени филджани. Види са, носилъ бѣ първитѣ кавета на нѣкои чиновници. Влѣзохъ въ салона на долния катъ. Глѣдамъ други двама каведжии, единъ турчинъ и единъ арменецъ при двѣ врати съ празни дискози въ ржцѣ и благоговѣйно чакятъ да приберятъ филджанитѣ си отъ канциларитѣ. Отвори са едната врата и турчана-каведжия, съ дългия пюскюль на феса си, са втурна въ канциларията, прибра чашитѣ, излѣзе пакъ въ салона и прошари съ тебеширъ още нѣколко бѣли чьртици върху единъ боядисанъ, но пробѣленъ вече отъ тебеширови бѣлѣжки, первазъ. Отвориха са други врати, втурна са гърка гологлавъ, излѣзе си съ празни чаши и придаде и още 5—6 бѣли чърти на прошарения дерекъ. За всѣкий служитель си има по едно есеме или на стѣна, или на прозорѣцъ, или на врата, или на первазъ, или на дерекъ. А още по-чудното е, че при всѣко учрѣждение, като захванемъ отъ Пост. Комитетъ дури до най-малкия полицейский участъкъ има кавеженца, нѣйдѣ въ особенна стая, нѣйде въ дъсчани бараки при самия входъ на учрѣжднието. И чиновницитѣ, отъ най-малкия до най-голѣмия, сърбятъ ли сърбятъ. Това чудновато „злоупотрѣбление съ кавето“ е остатъкъ отъ турското правителство. Въ Румелия има и турци чиновници, на които не можаше да са запрѣти употрѣблението на кавето въ присѫтственни часове, а по край тѣхъ и българитѣ прѣобърнаха утробитѣ си на кавяни мѣхове. Пустата му византийщина.

Влѣзохъ при единъ мой приятель, високъ чиновникъ. Слѣдъ здравосванието и сѣданието ни, писалищното му звънче издрьнча. Единъ разсиленъ бързешкомъ влѣзе и са исправи прѣдъ чиновника. „Двѣ кавета“ бѣ стереотипната чиновникова заповѣдь и разсилния исчезна да го нѣма вжтрѣ. Още не бѣхме направили както трѣба „Здраво живо“ ето ти пюскюллията турчинъ, внесе двѣ чаши вода и

Digitized by Google

два филджана каве, при поднасянието на които истърси ни и по едно „сабахъ-хапролсунъ, челеби“. Азъ не можахъ да са стърпя и са изсмѣхъ колкото ми гласъ държаше. Засърбахме.

Какво е това у васъ, казахъ на приятеля си.

— Ний тука така си ѣ караме, малко нѣщо *ала-турка*, отговори приятеля ми. Та че и неможе инъкъ, бе брате; шесть часа непрѣкжсната работа изтощава человѣка и естественно изиска, че трѣба подкрѣпление.

— И ний работимъ въ София по 6 часа, но не вѣрвамъ да са е внесла баримъ една чаша каве въ нѣкоя канцелария, казахъ на приятеля си.

— А бе, тукъ у насъ въ Румелия има и друга причина, по която кавето не може да са изгони изъ присжтственнитѣ мѣста и тая причина е, че въ повечето учрѣждения има и турци чиновници, които изиржтъ, но отъ кавето не са отдѣлжтъ. Най-сѣтнѣ, това много лошо може да бие въ очитѣ на единъ българинъ отъ Княжеството, но тукъ всички сж навикнали на това и го имжтъ, ако не като нѣщо необходимо, то поне като обикновенно.

Приятеля ми сериозно говореше по въпроса за кавето. Той бѣ горѣщъ защитникъ на узаконената вече канцеларска византийщина въ безобразната му полу-държавица Ист. Румелия. Неволно си припомнихъ думитѣ на единъ бивши румелийски, а послѣ български чиновникъ въ София, че ако нѣкой има работа съ областнитѣ учрѣждения въ Пловдивъ, трѣба да си върже подъ мишницата единъ мѣхъ, за да налива каветата, ако не иска, за да не разваля хатъра на чиновницитѣ, да прѣобрьща корема си на кавянъ мѣхъ.

Слѣдъ въпроса за кавето, на шега отворенъ, а сериозно свършенъ, подбрахме други разговори. Отъ петь на петь минути, поднасяха на приятеля ми бумаги за подписване, между които една на турски языкъ. Тя бѣ на бланкъ съ надписъ на турски и български и бѣ за Окол. Ковчежничество въ Кжржалийската Околия, гдѣто всичкитѣ чиновници сж турци и на турски языкъ пишжтъ, както до Хасковската префектура, тъй и до дирекцинтѣ въ Пловдивъ. Това тоже лошо бие въ очитѣ на единъ българинъ, идущъ отъ Севѣрна България.

Приятеля ми отвори разговоръ за дневнитѣ политически въпроси. Ако и привърженикъ на Румелийската опозиционна партия — подържателка на властвующата въ София партия — той са бои отъ прѣвишената Генералска власть въ Княжеството, прѣдвижда лоши сѣтнини, ако са не промѣни министерсвото и мисли, че въстановлението на конституцията е единственния начинъ, по който Княжеството ще са извади отъ това несносно и безисходно положение и заедно съ това щѣло да настане и въ Румелия миръ и тишина, понеже щомъ са въстановяла конституцията, ожесточитѣ *мажири* отъ Княжеството, во главѣ Каравелова и Славѣйкова, щѣли да са очистжтъ отъ Румелията и да ѣ оставжтъ на мира. Въобще въ Пловдивъ бѣхж разочаровани въ послѣдно врѣме за смѣлостьта на Генералитѣ по въпроса на Мелетиевото заточавание отъ София, по Екзархова заповѣдь. Още по едно каве и хайде съ здаве.

Digitized by Google

Ходихъ въ Дирекцията на правосѫдието и въ Върховното Сѫдилище. По сѫдебното вѣдомство тоже има турци чиновници. По тая причина тукъ правосѫдието по-бавно са раздавало. Населението за подсмивъ е распрѣдѣлило седмичнитѣ дни на сѫднитѣ по слѣдующата програма: въ петъкъ празднувѫтъ турцитѣ, въ сѫббота правѫтъ махмурлукъ, въ недѣля празднувѫтъ българитѣ сѫдии, въ понидѣлникъ правѫтъ махмурлукъ, въ вторникъ и въ срѣда работѫтъ и еднитѣ и другитѣ, а въ четвьртъкъ писвали рѣшенията, така щото само въ два дена разглѣдвали дѣла. Тая подигравка е малко прѣкалена. Истина е обаче, че въ петъкъ сѫдилищата не засѣдавали. Колкото за кавето, то въ сѫдилищата са употрѣбявало до неимовѣрность. Прѫказвахѫ ми, че имало случаи, единъ сѫдия да испива по 40—50 кавета въ продължение на нѣколко часа.

На 11 часа са прибрахъ въ кѫщи и са приготвихъ за пѫть

На 2 часа подиръ пладнѣ троицата Райковяне, азъ, Бечю и Мутю (ахранинъ) ратаи Михалюви, излѣзохме отъ Пловдивъ. Има три пѫтя отъ Пловдивъ за въ Ахѫ-Челебийската кааза: 1) Пловдивъ, — Марково, Ени-Кьой, пл. Бѣла-Черква, Фойна, Чепеларе, Долно Дере-Кьой; 2) Пловдивъ, Станимака, Югово, Калѫчь-Бурунъ, (планина)Горно-Дере-Кьой; и 3) Пловдивъ, Станимака, Червень-Тополово, Инъ-Кая (планина), Кара-Коласъ (планина), Далащкръ, Давудюво, Пятково. Пьрвия пѫть най-работи, защото освѣнъ че е най-направенъ и най-безопасенъ, но той е най-правия пѫть, който свьрзва Пловдивската равнина съ срѣдния брѣгъ на Бѣло-Море и затова зимно врѣме постоянно работи. Тоя пѫть свьрзва Пловдивъ съ Рупчовскитѣ села Фойна, Павелско, Чепеларе, Широка-Лѫка и всички около тѣхъ малки села. По тоя пѫть най-моого работѫтъ Ахѫ-Челебийскитѣ паланки Устово, Горно-Райково, Долно-Райково, Пашмаклѫ и Смилянъ и селата Чокманово, Левочуво и Арда. По втория пѫть вьрвѫтъ всичкитѣ села отъ Ахѫ-Челеби, но само лѣтѣ и когато годината не е хайдутска. Зимно врѣме тоя пѫть са спира отъ снѣга. По третия пѫть вьрвѫтъ и зимно и лѣтно врѣме селата Пятково, Карлуково, Старо-Село, Чамлѫджа и Вълчово. Тоя пѫть рѣдко пѫти са затваря зимѣ отъ снѣговетѣ.

Освѣнъ тия три пѫтя отъ Румелия за Ахѫ-Челебийско, имаме още въ посока отъ истокъ къмъ западъ: 1) пѫтя Кѫрджали-Вълчово — Устово и Кѫрджалѫ-Бунарѣ — Пятково и 2) Хасково — Габрово — Давудюво — Пятково, съ тая само разлика, че послѣднитѣ два пѫтя прѣбродвѫтъ прѣзъ Даридерската кааза. Има още: 1) единъ пѫть отъ Чепеларе за Райково; 2) пѫть отъ Широка-Лѫка за Пашмаклѫ и 3) нѣколко пѫтища отъ непокорнитѣ села водѫтъ за Ахѫ-Челеби, но тѣзи пѫтища могѫтъ да са нарѣкѫтъ между-селски.

Ний трьгнахме по пѫтя Пловдивъ — Марково като най-безопасенъ и най-правъ отъ Пловдивъ за Райково. Тоя пѫть, споредъ распрѣдѣлението на пѫтищата въ Румелия, са счита още окръженъ до *Рожанъ* надъ Чепеларе и са прѣдполага да са направи коларски до самата граница надъ Долно-Дере-кьой, отъ дѣто пъкъ турското правителство щѣло да го продължи прѣзъ Устово за Бѣлото Мо-

Digitized by Google

ре, тъй щото да може да са пътува съ кола отъ Пловдивъ до Гюмюрджюне Скече, Кавала и Драма. По тоя пътъ работяхъ много работници между Пловдивъ и Коматево, но и тука надзора бѣ слабъ. Работницитѣ работяхъ бавно, нѣкждѣ насипваха само трошлякъ, а нѣкждѣ само пѣсъкъ и прьсть. Кондуктора, който ги надзираваше, спокойно си почиваше на дебела сѣнка подъ едно клонато дърво въ лозята.

Колкото Пловдивъ оставаше задъ гърбоветѣ ни, толкозъ повеличественно са испрѣчваха прѣдъ насъ Родопскитѣ рѣбра, подъ самитѣ поли на които са лящаха Перущица, Марково, Бѣлащица и Кара-Агачь. Новосело и Куклень са закрива малко-по-малко отъ лѣвата ни страна, додѣ най-сѣтнѣ съвсѣмъ са скриха. Само нѣколко поглѣда къмъ историческитѣ тия гори, къмъ важнитѣ едно врѣме скривалища на жителитѣ отъ равна Тракия, сж въ състояние да въодушевьтъ человѣка и да пробудьтъ въ сьрдцето му разни прѣтяжни въспоминания отъ черното минало на нашия народъ. Но не само прѣтяжни въспоменания възбуждьтъ у человѣка славнитѣ Родопи, не само черни дни е имало тукъ за българина. Въ най-критически врѣмена, за цѣлия народъ, тука сж цьвтѣли независими княжества, подобни на днешната самоуправна република, съставена отъ непокорнитѣ села, тукъ сж намирали прибѣжище съ хиляди хора, побѣгнали отъ страха на разни нашественици, тукъ свободата още нѣколко дисетки години са е дьржала слѣдъ паданието на Българското царство, но жално! Подиръ тѣзи добри и приятни въспоминания ненадѣйно ни смущавьтъ лоши. Нѣщо прѣди два вѣка и полвина, тия райски планини, населени съ чисто-българско население, сж биле падналн съвьршенно подъ турцитѣ, селата сж биле разсипани, черковитѣ и мънастиритѣ изгорени и населението отчасти избито и исклано, а най-голѣмата часть истурчено. Но и подиръ това народното чювство на непотурченитѣ българи не е станало мьртво. Родопитѣ и подиръ великия вѣрски прѣврать си сж били останали *войнишки* и хайдутски — християнски чети сж пълнили височинитѣ до прѣди 20—30 години. Подиръ нововъзражданието на нашия народъ непотурчанитѣ села въ севѣрнитѣ рѣбра на Родопа са накошариха (централизираха) около Пловдивъ и му сж биле подпорка. Възстанието въ 1876 год., което мнозина или по незнание, или за благогласие зовьтъ Срѣдно-Горско и което твьрдѣ малцина правилно сж прикрьстили Срѣдно-Горско-Родопско, това възстание придава нѣщо на старата родопина слава. Тука турцитѣ намѣриха най-голѣмъ отпоръ и организация отъ страна на българитѣ.[1]) Брациговци доказаха, че страха отъ турцитѣ не е още съвьршенно закорененъ у Българетѣ; а Перущенци потвьрдиха, че българина не жали мило и драго, спокойствие и богатство, когато е врѣме да си придобие старата слава, свобода и дьржава. Но горко! Тѣзи утѣшителни спомнювания прѣдъ вида на голѣмливитѣ Родопи изведнажь са прѣвьртятъ на скърбни, като дойде человѣку на умъ, че българската урисница въ 1876 год. не свари родопскитѣ българи въ та-

[1]) Четн Боя Около Брацигово отъ А. Мишевъ.

Digitized by Google

кова положение, въ каквото бѣхѫ тѣ прѣди 250—300 год. Не. Прѣди 250—300 год. сичкитѣ родопски българи задружно сѫ бранили райската си страна отъ нашественницитѣ, додѣто най-сѣтнѣ сѫ прѣклонили вратъ прѣдъ насилието противъ най-скѫпитѣ за человѣка: животъ, съвѣсть и вѣра. Въ 1876 г. не бѣ тъй. Непроницаемата Божия сѫдба бѣ направила голѣмъ прѣвратъ въ работитѣ. Въ 1876 год., когато са дигна български байракъ и българина потѣгли ножь противъ турчина, по-голѣмата часть отъ Родопскитѣ българи исповѣдвахѫ мохамеданството, наричахѫ са *турци* и *османлие*. Но това не бѣ достатъчно. Черната сѫдба бѣ прѣдназначила, щото тѣзи българи мохамеданци да проливѫтъ кръвьта на своитѣ еднокръвни братия въ Родопа не за друго, ами защото тѣзи послѣднитѣ бѣхѫ дигнали ножь и пушка противъ онѣзи диваци и насилници, които едно врѣме насила имъ бѣхѫ промѣнили вѣрата. Каква противность! Вмѣсто да помогнѫтъ за изгонванието на тѣхнитѣ най-голѣми неприятели, потурчанитѣ българи са подигнахѫ да проливѫтъ братска кръвь за да запазѫтъ онѣзи, които сѫ тикнали самитѣ тѣхъ съ стотини години назадь въ нрастевно и материално отношения; тикнали ги сѫ съ стотини години да са скитѫтъ въ простотия и бѣднотия. И тъй ний бѣхме злощастни да глѣдаме въ 1876 год. българи да проливѫтъ българска кръвь. Но това не стигаше. Мохамеданския фанатизмъ ги бѣ опилъ и потурченитѣ българи или помацитѣ, които като бѣсни са впуснахѫ да горѫтъ села, черкови и мънастири, да грабѫтъ *кавурско имане* и да заробѫтъ съ стотини български христиански рожби. Още по-скърбна е играчката, която тия наши еднокръвни братя играхѫ прѣзъ врѣмето на Сърбско-Турската и Русско-Турската прѣсни войни. Тѣ съ въсхищение тичахѫ въ Сърбия и надонесохѫ сума грабежь отъ Зайчаръ и околнитѣ села, съ радость разнасяхѫ да показвѫтъ окраденитѣ и накървавени съ человѣческа кръвь сърбски женски костюми. Но не по-малко ями надокарахѫ отъ Стара-Загора и другитѣ разсипани градове, паланки и села прѣзъ послѣдната война.

Подиръ тѣзи страшни и грозни въспоминания идѫтъ пакъ приятни. На 4, 5 и 6-й Януарий 1878 г. турската войска подъ прѣдводителството на Сюлеманъ Паша са съсипа отъ братушкитѣ въ сѣвернитѣ поли на Родопитѣ при Кара-Агачь, три часа на югъ отъ Пловдивъ. Родопитѣ бидохѫ честити да бѫдѫтъ зрителки на турското съсипване, русската сила и турското бѣгание, каквото никога не е бивало. Родопитѣ бѣхѫ вратата, отъ дѣто турскитѣ войски, надвити и распръснати, избѣгахѫ извѣднажь за винаги отъ Тракия. Караагачката битка бѣ послѣднята на Сюлейманъ Паша съ Гурка и Родопитѣ отдадохѫ послѣдното „сбогомъ“ на бегаящия турчинъ. Надъ тия приятни въспоминания нищо неможе да повлияе спомена за турското родопско въстание въ 1878 год., което въстание са командуваше отъ англичани и поляци подъ началството на Сенклера и отъ което въстание сѫ остатъкъ днешнитѣ непокорни села отъ Рупчоската и Пещерската источно-румелийски околии; 20-тѣ непокорни помашки села не ни напомнювѫтъ нищо друго освѣнъ интриги на Англия, двоеличия

Digitized by Google

на Високата Порта'и образцова слабость на източно-румелийското правителство.

По пѫтя отъ Пловдивъ за Марково нѣма никакъвъ километражъ. Та и самия пѫть сега са прави, както казахъ по-горѣ. На 3 часа ний пристигнахме въ с. Коматево. Това селце, землището на което е повече чифлици на пловдивскитѣ землевладѣлци, на които лаптението къмъ чокойство забѣлѣжително са проявява отъ освобождението насамъ, споредъ официалната статистика отъ 1880 год. има 22 кѫщи, въ които са помѣщавѫтъ 36 домакинства съ 166 д. жители (82 м. 84 ж., отъ тѣхъ 44 м. и 46 ж. сѫ българо-католици). Като найблизко до Пловдивъ, на пѫтя за Марково и Дерменъ-Дере и като има дебѣли сѣнки и хубави градини, Коматево, както и Куклепъ, Марково и Дерменъ-Дере служи лѣтно врѣме за прохлаждение на по-богатитѣ пловдивчани. Въ селото има чифлици съ широки дворове и харманп, обградени съ високи каменни зидове. Силния дъждъ ни принуди да са позапремъ и починемъ при единъ чифликъ до пѫтя. Слѣдъ отмората, ний подзехме пѫтя за Марково, стигнахме тамо на $4^1/_2$ часа и заминахме за Ени-Кьой, дѣто мислѣхме и да прѣспимъ, ала силния дъждъ повтори и трѣбаше да са върнемъ отъ Манчовата ново-насадена гора обратно въ Марково.

И Марково административно е привързано къмъ Пловдивската околия. Има 145 кѫщи, 152 домакинства съ 578 ж., отъ които 280 м. (135 бълг., 145 тур.) и 292 ж. (150 бълг., 142 тур.) и 6 д. бѣжанци (3 м., 3. ж.) отъ Димотишка. На долния край на селото къмъ полето личѫтъ конацитѣ на прочутия тукашенъ първенецъ турчинъ Исмаилъ-Ага, който прѣзъ врѣмето на турския бѣгъ въ 1878 год. избѣга съ стотини товари богата покжщина прѣзъ Ахѫ-Челебийско. На горния край, дѣто захваща стръмнината къмъ планината до самия пѫть, който ни води въ Родопотѣ, са видѣхтъ джамията, хамама и кавенето, при което има малко дюкянче. Тамъ нощувѫтъ пѫтници, а въ кавенето са събирѫтъ турцитѣ вечерно врѣме прѣзъ Рамазана да си приказвѫтъ хавадиси и масали. Кѫщитѣ въ селото сѫ прости, каквито сѫ въобще въ полскитѣ села. Облѣклото на жителитѣ тоже е отъ груба домашна материя съ твърдѣ незначителни украшения. Главния поминъкъ на жителитѣ е земледѣлие и лозарство.

Ний слѣзохме въ кавенето, вързахме мулетата на сушина и сѣднахме да вечеряме па кьошка, между кавенето и дюкянчето. Кавенето го държи турчинъ, а дюкянчето християнинъ *лангерия* отъ Станимака. Додѣто ний да са навечеряме смѣяшкомъ, защото една отъ дружината ни, скѫперника Пангалъ, са отдѣли да си ѣде самичакъ, като ни обвиняваши въ протестанство и вѣроотстѫпничество, за дѣто Данаилъ и Михаль напрѣшния день бѣхѫ ходили да посѣтѫтъ Тонжоровата проповѣдница. Богослужението въ ближната джамия са свърши и турцитѣ — повечето съ бѣли чалми и по-малцина съ фесове — напълниха кавенето. Засмукаха горчивитѣ кавета въ голѣми филджани, затърмихѫ чюбуци, наргилета и цигари. Нашитѣ расправии съ Пангаля са прѣкѫснахѫ съ дохождането при насъ на единъ тур-

Digitized by Google

чинъ, познайникъ на другаритѣ ми и бивший чиновникъ въ Пашмакли (цѣнтъръ на Ахи-Челебийската каза) слѣдъ войната. Зарѫча ни по едно сладко каве и са впустнахме въ разговори. Мехмедъ-Ефенди, до нѣкждѣ интелигентенъ турчинъ, завьрнѫлъ са отъ бѣгство наскоро стѣдъ уталожването на работитѣ, е недоволенъ отъ новия рѣдъ; той мисли, че нѣма да дойде бѣлъ день за турцитѣ въ Шарки — тъй наричѫтъ Ист. Румелия — тъй като болшинството ги огнетявало, че турцитѣ въ Шарки сѫ биле подложени на повече испитни отъ колкото събратията имъ въ княжеството; че дѣто биле подлагани адвокатитѣ подъ испитъ, не било за друго, а само и само да са лишѫтъ нѣкои турци отъ правото да адвокатствувѫтъ и че най-послѣ турското население отчаквало да са подобри тѣхното положение и да влѣзе въ пълно упражнение на правата си, когато Караведовъ и Славѣйковъ земѫтъ участие въ областното управление, защото румелийскитѣ високи чиновници и отъ двѣтѣ партии не глѣдали друго нищо, а само купували чифлици за да замѣстѫтъ въ всичко бившитѣ турски чиновници въ Пловдивъ. И наистина необяснимо е лакомото лаптение на румелийскитѣ чиновници за чифлици, като че чиновникъ неможе да живѣе безъ чифликъ. Това лаптение може да са отдаде на съпнителната трайность на тъй нарѣчената Ист. Румелия и на владѣкщата мисъль за неотложното присъединение на тая область къмъ Княжеството, въ който случай високитѣ румелийски чиновници прѣдвиждѫтъ че мнозина отъ тѣхъ ще останѫтъ безъ служба и за това глѣдѫтъ да са поосигурѫтъ. Турчина скърбеше, че турцитѣ неумѣѫтъ да са ползувѫтъ отъ Орг. Уставъ, а и водителитѣ имъ въ Пловдивъ са повеждали ту подирь българитѣ, ту подирь гърцитѣ, политикани и агитатори, безъ да могѫтъ да извлекѫтъ нѣкаква полза или при избори или за участие въ управлението. Турчина съ въздишка похвали ужъ добрия ходъ на работитѣ въ Одринската область, дѣто царскитѣ поддапници биле свободни отъ всѣкакви агитатори. Часа на 10-тѣ си отиде.

(Слѣдва.)

ЖЕНИТѢ—КАТО ПОЛИТИЧЕСКА СИЛА.

Отъ С. Карѣевъ.

Английската консервативна партия е направила твърдѣ важна прогрессивна стѫпка: тя е допуснала по-точно — поканила женитѣ да приемѫтъ участие въ трудоветѣ на партията т. е. да събирѫтъ привърженици, да обединявѫтъ членовитѣ и пр. Наистина, женитѣ са допуснати само къмъ подготовителна дѣятелность, къмъ основаване консервативни клубови, къмъ пропаганда за консервативни избори и пр. Но, безъ съмнѣние, че подиръ тъзи опитна стѫпка, на женитѣ ще бѫде открить

Digitized by Google

пжти да участвувжтъ непосрѣдственно въ рѣшението на политическитѣ и господарственнитѣ въпрси на Англия.

Това ще бжде, разбира са, твърдѣ важна стжпка, която ще произведе голѣмъ прѣвратъ въ устройството на обществения животъ на Англичанитѣ. Англійскитѣ жени и до сега са имали влияние на политическия животъ. Но това влияние най-първо е принадлежало само на твърдѣ незначително количество високопоставени аристократки; второ, то е оставало скрито и тайно. А пжкъ сега работата е приела другъ характеръ: всѣка жена съ консервативни възгляди може да покаже своето влияние, като са запише въ клуба на консерватисткитѣ, и тѣзи клубови дѣйствовжтъ съвсѣмъ явно.

Идеята, да са допуснжтъ жени като политически агенти да участвувжтъ въ консервативната партия, принадлежи на „Лига Примароза“. Тъзи лига е основана отъ единъ малъкъ кржгъ хора, на чело на които сж стояли: Рандолфъ Черчилль, Друмондъ Волфъ, Джонъ Горрстъ, Алджернунъ Борсвикъ и полковникъ Бернебль. Първитѣ митинги са събирали въ доста скромното помѣщение на улица Странда, и дълго врѣме са състояли само отъ десять члена. Нѣколко журнални статии възбудили любопитството на публиката, и за скоро врѣме числото на членовитѣ порасло до сто. Тогава билъ изработенъ уставъ и било пристжпено къмъ устройство на клубови или помѣщения за митинги и пропаганда. Когато членовитѣ станали около хиляда, събралъ са голѣмъ публиченъ митингъ, койтоималъ неочакванъ успѣхъ. Отъ този день лигата захванала да са развива бърже и въ настоящe врѣме има до 600,000 членови и до 1,300 клубови.

Първоначалнитѣ цѣли на новото общество били слѣдующитѣ: първо, поддржка на религията, закона, порядъка и цѣлостьта на Великобритания; второ, съдѣйствие за свободно подаване гласове въ врѣме на изборитѣ; трето, повсемѣстно устройство клубови за събиране на членовитѣ и распространение принципитѣ на лигата; четвърто, строгъ контролъ на списъцитѣ на консервативнитѣ избиратели.

Лигата е била основана още прѣди двѣ години, когато единъ отъ влиятелнитѣ членови прѣдложилъ щото леди Вимборнъ и г-жа Алисъ да събержтъ дамски митингъ съ цѣль да подбудятъ женитѣ да встжпятъ за членови въ Лигата. Подиръ непродължително разискване прѣдложението било прието, и

Digitized by Google

на 2-й Мартъ 1885 год. са събралъ прьвъ дамски митингъ въ Пиккадилли. Тамъ рѣшили да са състави женски клонъ на лигата, и първитѣ му членови биле: леди Борсвикъ (прѣдсѣдатѣлка), херцогиня Малрборо, леди Вимборъ, леди Рандолфъ Черчиллъ, леди Чарлзъ Берефордъ, маркиза Уотерфордъ, маркиза Твидель, графиня Джерси, леди Доротея Невилль, миссъ Гардманъ, миссъ Невилль, леди Кембнель, миссъ Ермитеджъ, миссъ Бишофсгейнъ.

Тѣзи дами още тогава внесли значителни фондове въ кассата на лигата.

Дамския митингъ са събиралъ нѣколко пѫти въ недѣлята, съставлявалъ, писалъ и прѣписвалъ устава, като показвалъ при това голѣмо трудолюбие, постоянство и аккуратность, тъй щото въ кѫсо врѣме всичко било приведено въ ясность — и дамския клонъ са развилъ бърже.

Членови са приемали отъ всичкитѣ съсловия. Благодарение на съдѣйствието на нѣколко влиятелни лица, женскитѣ клубови порасли до 106, и въ всякой единъ отъ тѣхъ е имало отъ 200—600 членови. Съставилъ са испълнителенъ комитетъ съ прѣдсѣдателка леди Малрборо, кандидатки: маркиза Салисбери и графиня Идеслей, три вицепрезидентки: леди Винборнъ, леди Борсвикъ и боронесса Болсоверъ. Всички тѣзи длъжности инъ са до животъ. Отъ 1885 г. числото на дамскитѣ членови са уголѣмило до 1,043, които земали участие въ общитѣ събирания и 34,400 обикновенни членови. Лигата продължава да расте постоянно, и бивѫтъ дене, когато изведнѫжъ постѫпвѫтъ до 2,000 лица отъ двата пола.

Дѣятелностьта на женитѣ на първо врѣме била съединена съ голѣми затруднения. Като съставяли клубови, трѣбало е да организирѫтъ и тѣхната администрация, т. е. да избирѫтъ президенти, вице-президенти, секретари и разни кандидати и помощници. Въ всѣки единъ окрѫгъ трѣбало да са правѫтъ помѣщения за подобни клубови, за да са даде възможность на членовитѣ да са съобщавѫтъ и да поддържѫтъ единството на дѣйствията. За по-голѣмъ успѣхъ на пропагандата явило са нуждно съдѣйствието на печата, и въ кѫсо врѣме билъ образуванъ фондъ за да издава лигата брошури. При всичко, че расходитѣ биле голѣми, финансиитѣ на дамския клонъ бърже расѣяли и леди Гвендолайнъ Сесиль съ леди Гардманъ биле назначени за кассиерки. Не по-малко отъ 371 дами съставили щатъ

Digitized by Google

за екстерни работи. Ето, за примѣръ, единъ отъ най-любопитнитѣ образци — до каква стѣпень дохождало усърдието и изпълнителностьта на дамитѣ. Въ врѣме на вторитѣ избори въ Южний Кенсингтонъ, единъ отъ радикалитѣ попадналь въ списъка. Петь дена оставало до изборитѣ, врѣме твърдѣ незначително за распращание нови избирателни списъци. И какво ще кажите? Отъ 80 до 100 жени са обѣркли доброволно на утъмителна и непрѣкъсната работа — и списъцитѣ биле написани и распратени на врѣме.

Такива примѣри има хиляди. Голѣма полза сж принесли женитѣ на лигата, особенно леди Вилнборнъ и леди Кемпбель, които основали по нѣколко клубови.

Особенно ревностни членови на лигата отъ женитѣ биле миссъ Невиль, Мери Генникеръ, леди Балсонъ, леди Пемброкъ, леди Джерси и нѣкои други. Слѣдующето извлечение отъ възванието на миссъ Фаусетъ къмъ студентитѣ на Берфадския колледжъ може да даде понятие за положението на женитѣ, създадено отъ „Лига Примароза“.

„Неможемъ отказа факта, че „Лига Примароза“ е турила жената на такава височина, на каквата не е ѫ туряло още ни едно учрѣждѣние на свѣта. Организаторитѣ на лигата показали безпристрастие и здравъ смисъль, като допуснали жената въ своята срѣда, и азъ имамъ пълно основание да потвърдявамъ, че не само ни една отъ женитѣ не е злоупотрѣбила съ показанното ѝ довѣрие; но всички изобщо показали на дѣло, че (женитѣ) стоѫтъ много по-високо отъ това позорно мѣсто, между безумнитѣ и дѣцата, което имъ е назначено отъ закона. Даже враговетѣ на лигата нѣма какво да казвѫтъ противъ факта, че женитѣ (членови на лигата) показали неоцѣнени услуги на парламентскитѣ избори, нѣщо, което тѣ не сж биле въ състояние да направѫтъ.

Благодарение на тѣхната дѣятелность консервативната партия имала успѣхъ“.

„Азъ силно вѣрвамъ“, казва леди Борсвикъ въ отчета си за дѣятелностьта на женитѣ въ лигата, „въ блѣстящата бѫдѫщность на женитѣ. Колко природни дарове спѫтъ въ неѫ само за това, че тѣ не намирѫтъ примѣнение! Ний знаемъ, че жената обладава съ енергия, съобразителность и проницателность. Тя е способна да търпи, да са самопожертвова, да бѫде мѫжественна въ тѣжкитѣ минути на живота. Тя може да влияе

Digitized by Google

на самия полъ, да го вдъхновява къмъ доброто, да го увлича въ лъжливия пѫть, да уничтожава и губи, при помощьта на косвенното си влияние, цѣли семейства и учрѣждения. Ний знаемъ всичко това, както знаемъ и това, че влиянието ѝ е по-вече стихийно т. е. силно и страшно, отъ колкото разумно, и че жената, като попадне въ нова срѣда на могѫществото си, бърза да са възползова колкото е възможно по-вече. Но какво е нужно, за да може това богато надарено сѫщество да стане сѫщество най-благородно? Нуждно е, щото тя, т. е. жената, да може да бѫде отговорна прѣдъ обществото за своитѣ постѫпки, а не да са явява само като играчка, кукла или неразумно дѣте. Разбира са, че тамъ, гдѣто има отговорность, тамъ трѣба да има и право, и всѣко сѫщество само тогава може да бѫде отговорно за своитѣ постѫпки, когато то не стои вънъ отъ закона.

Азъ съмъ увѣрена, че всичкитѣ недостатъци, въ които обвинявѫтъ жената, пустота, завистъ, — ще изчезнѫтъ сами по себе си, ако женитѣ имѫтъ длъжности, които изисквѫтъ извѣстно достоинство.

Но като настоява на законни и желателни права, жената не трѣба никога да губи своята женственность. Въ стрѣмлението си да достигне развитие, равно съ развитието на мѫжетѣ, тя не трѣба да забравя нито длъжноститѣ си, прѣдназначени ней отъ самата природа, нито изяществото, съ което тъй сѫщо природата ѫ наградила съ тъзи цѣль, за да може тя съ влиянието си да облагородява вкуса на другия полъ, да укротява въ сѫщото врѣме неговитѣ груби нрави.“

Отъ тука е ясно, че англичанкитѣ, като са стрѣмѫтъ да получѫтъ политически права, въ сѫщото врѣме не желаѫтъ да излизѫтъ „отъ границитѣ, опрѣдѣлени на жената отъ природата“, даже турѫтъ за правило, че „жената не трѣба да губи женственността си“.

Между това противницитѣ на распространяването на женскитѣ права, напирѫтъ именно на това, че женитѣ подъ видъ на добивание политически права, искѫтъ да са избавѫтъ отъ специфическитѣ особености на своя полъ и съ това ужъ навождѫтъ страхъ за распадането на семействата и падането на нравственността.

Противъ такива обвинители е излѣзла, между другото,

Digitized by Google

леди Кемпбель въ рѣчьта си, казана по поводъ на избирание-то ректоръ за женския Екстерский Университетъ.

„Странно“, казвала тя, „че всичкитѣ страхове са исказ-вѫтъ по адресса на женитѣ. Защо на никого не иде на умъ да ограничи правата на мѫжетѣ? Защо никой не рискува да каже, че въ възрасть 26—40 год. мѫжа трѣба да са прѣда-де всецѣло на семейния животъ, че да го отдѣлимъ отъ този животъ, значи, да погубимъ семейството и да погубимъ нрав-ственността? Защо не ги е страхъ, че този семеенъ мѫжъ, подъ влиянието на прѣдоставенитѣ му политически правдини ще изгуби „мѫжествеността си“ въ този смисъль, както ги е страхъ, че жената щѣла да загуби женствеността си. Азъ прѣдлагамъ всичкитѣ тѣзи въпроси именно за това, защото ний сме длъжни да слушаме по нашъ адрессъ нападания съ такъвъ характеръ. Ако мѫжа, както показва опита, може въ едно и сѫщото врѣме да бѫде патриотъ, членъ на политическа-та партия и наедно съ това прѣкрасенъ семянинъ, мѫжъ и баща, то оттука само по себѣ си слѣдва, че и жената ще мо-же да съедини едното съ другото: ще може да са ползова съ прѣдоставенитѣ ѝ политически права, безъ да нащърбява семей-нитѣ си длъжности. Ний, англичанкитѣ, имаме въ това отно-шение живъ, великъ примѣръ прѣдъ себѣ си, — такъвъ при-мѣръ, който, ми са струва, би билъ дълженъ да накара да за-мълчѫтъ всичкитѣ врагове на политическитѣ женски права. Този примѣръ е нашата кралица Виктория. На всички е извѣ-стно, че нашата Господарка са ползова широко съ политичес-китѣ си права; тя отъ най-млади години са интересува отъ политиката, зема дѣятелно участие въ всичко, което са отнася до политическата сѫдба на нашето отечество, за нейж господар-ството е сѫща родна кѫща, за която тя са грижи като майка; но всичко това не ѝ прѣчи да бѫде майка, която самостоятел-но е въспитала всичкитѣ си дѣца и, като проста гражданка, са грижи за унуцитѣ си; нищо въ хазяйството ѝ не става безъ нейното съгласие.

Ето ви, отъ една страна, пълни политически права, и отъ друга — пълна женственность. Ето идеалъ, къмъ който ний са стрѣмимъ, къмъ когото са стрѣмѫтъ всички разумни англичани.“

Digitized by Google

Не отдавна единъ нѣмски публицистъ, противникъ на женскитѣ права, указвалъ на туй обстоятелство, че кралица Виктория, която лесно би можала да изработи политически права за английскитѣ жени, ужъ стояла на страна отъ прѣпирнитѣ по този въпросъ, и съ това показвала, че „не съчувствова на стрѣмлението на женитѣ“. Тѣзи думи свидѣтелствовахъ, че автора имъ съвсѣмъ не разбира положението, което заема кралица Виктория. Английската кралица, както въ този въпросъ, тъй и въ всичкитѣ други, стои на страна, т. е. вънъ отъ всякакви партии, като прѣдоставя на прѣдставителитѣ на страната да са произнасятъ и като са подчинява най-послѣ на рѣшението на болшинството.

Още въ 1860 год. въпроса за политическитѣ права на женитѣ е билъ подигнатъ въ парламента, но повечето го отхвърлили. Наистина, този въпросъ тогава още не е билъ озрѣлъ, и не е била приготвена почва за него.

Твърдѣ е възможно, че и сега този въпросъ да не са рѣши въ парламента. Но това още нищо не доказва. Даване на женитѣ пълни политически права — е твърдѣ голѣма социална реформа, и за да може тя да са приготви, да са введе въ живота и да са практикува, потрѣбно е много врѣме и усилието на цѣли поколѣния. Но пъкъ ако сѫдимъ по енергията на английскитѣ жени, по съчувственното отношение на найглавната часть на парламента и на главнитѣ английски политически дѣйци къмъ стрѣмленията на женитѣ, — то можемъ да бѫдемъ увѣрени, че е близо това врѣме, когато женитѣ ще имѫтъ равни съ мѫжетѣ политически права. Ще живѣемъ — и ще видимъ.

Прѣвала отъ русски *М. Икономова.*

НѢКОЛКО ДУМИ ВЪРХУ ЯЗИКА, НАРОДНИТѢ ПѢСНИ И ОБИЧАИТѢ НА ДЕБЪРСКИТѢ СЛАВЯНЕ. —

(По поводъ на сборника на г. Ястребова („обичаи и пѣсни турецкихъ сербовъ.“ Спб. 1886. стр. 498+VII) и прѣдизвиканитѣ отъ него статии въ „Извѣстіяхъ Славянскаго благ.-общества“ №№ 9, 10, 11 за 1886 г.)

Прѣвелъ *Д. Мариновъ*

Встѫпителни бѣлѣжки. —

Въ прѣдизвиканитѣ отъ сборника на г. Ястребова сѫждения

Digitized by Google

относително народностьта на дебърскитѣ славяни сѫ испуснѫти и невзети прѣдъ видъ много по-ранни етнографически трудове и наблюдения, които са отнасѭтъ на право къмъ тоя въпросъ. Считаме за нуждно да напомнимъ за забравенитѣ, спорѣдъ нашето мнѣние, трудове въ този случай. —

Народнитѣ пѣсни, обичаи, а особенно языка на дебърскитѣ славяни, прѣди появлението на книгата на г. Ястребова, сѫ биле прѣдмѣтъ на нееднократни наблюдения и изслѣдвания. Още въ 1822 г., почти при самото зачатие и самия зародишь на славяновѣдението, знаменития сърбский дѣятель *Вукъ Караджичъ* е обнародвалъ, като допълнение къмъ извѣстния *Аделунговъ* рѣчникъ, любопитния въ много отношения трудъ, подъ слѣдующето название: „*Додатак К. С.-Петерсбурским сравнителним рјечницима свију језика и нарјечија с особитим огледима бугарског језика*". Въ тоя трудъ за първий пѫть са напечатихѫ нѣколко български пѣсни (27), записани въ Виена отъ самаго Караджича, слушани отъ единъ македонски българинъ (отъ Разлогъ). На основание на тия пѣсни и на нѣкои други образци отъ македонски нарѣчия, Караджичъ е прѣдставилъ характеристика на българския языкъ, като е исказалъ при това и своитѣ съображения относително уреждането на българската азбука и пр. Въ числото на источницитѣ на Караджича, ний намираме и тъй нарѣчаната отъ него „*Москопольска книга*", писана къмъ края на миналото столѣтие. Въ славянската часть на тая книга, Караджичъ ни най-малко са не усѫмнилъ да признае българския языкъ, при всичко че нѣмалъ ясно прѣдставление върху това: въ кои именно мѣста са употрѣбява тоя говоръ, въ когото са срѣща члена *от* и който е запазилъ глаголното окончание *т* не само въ множественно число въ сегашно врѣме, но и въ единственно число. Караджичъ, като е призналъ Молскопольската книга за български памятникъ безъ никаква уговорка или забѣлѣжка, съ това той много ясно исказалъ своето мнѣние и своя възглядъ и за языка на дебърскитѣ славяни: защото днесъ вече неможе да сѫществува никакво съмнѣние въ това, че въ Москопольския памятникъ ний виждаме и имаме образецъ на западно-македонско нарѣчие, къмъ което са отнася и дебърското нарѣчие. — Това нарѣчие са отличава отъ языка на Москопольската книга само чрѣзъ двѣ-три маловажни особености: Въ „*Додатака*" на Караджича, както ще видимъ по-нататъкъ, срѣщѫтъ са и поучителни забѣлѣжки относително нѣкои въпроси, които са прѣдизвикахѫ отъ книгата на г. Ястеребова.

Наченѫтото отъ Караджича изучаване на македонскитѣ нарѣчия, продължилъ е покойния русски славистъ *Григоровичъ* чрѣзъ своето пѫтишествие по Европейска Турция въ (1844—1845 г.), което хвърли не малка свѣтлина и върху етнографията на тогашнитѣ славянски области, особенно *Македония*. Въ классическия му трудъ „*Очеркъ путишествія по Европейской Турціи*". Казань 1848 г. (2-рое изд. Москова 1877 г.), до колкото е намъ извѣстно, най-първо е указано на това, че македонскитѣ славяни са дѣлѭтъ на плѣмена, които носѭтъ названия: *Мърваки*, *Шопи*, *Пуливаки*, *Бабуни*, *Кецкари* (по-горѣ отъ Дебъръ), *Міаки* (въ Дебъръ), *Бърсяки*. Но, като прави

Digitized by Google

това указание, Григоровичъ забѣлѣжва на това сѫщо мѣсто, че всичкитѣ означени плѣмена наричѫтъ себе си съ едно общо име Българи, съ което име въобще Македония *„зоветъ себя народъ“*. За сѫществуванието на нѣкакви сърбски населения въ Македония Григоровичъ не споминува нито една дума, ако и да е исходилъ тая страна на длъжъ на ширѣ и напрѣко. Като характеризира западното или македонското нарѣчие като *Български* языкъ, той не са ограничилъ само да укаже най-важнитѣ му общи признаци, но забѣлѣжилъ и частнитѣ особенности на нѣкои македонски говорения, въ това число и на дебърското. —

Относително *дебърцитѣ*, Григоровичъ е направилъ и повече нѣщо: той събралъ доволно много дебърски пѣсни, отъ които 14 сѫ обнародвани още въ 1847 г. въ сърбско-харватския журналъ *„Коло“* IV, V. Редактора на *„Коло“*, извѣстния поборникъ на *Иллирството Станко Вразъ*, снабдилъ тия дебърски пѣсни съ забѣлѣжки за языка имъ, въ когото той ни най-малко не са усъмнилъ да признае българска рѣчь. Като образци на българския языкъ и българската народна поезия сѫ и обнародвани тия дебърски пѣсни (изъ Галечника, Себишча и Клена) отъ Станко Вразъ, въ забѣлѣжкитѣ на когото е указана една особенность на дебърския говоръ, която особенность е испустната отъ вниманието на Григоровича. —

Любопитенъ етнографически материалъ, относително Дебърския окрѫгъ са намѣрва и въ двата трудове на Верковича (*„Народне песне Македонских бугара“*. Београд, 1860 г. и *„Описаніе борбы Македонскихъ болгаръ“*. Москова, 1868 г.), които не подлѣжѫтъ на такъва споръ, за прѣдмѣта на какъвто сѫ станали по-послѣднитѣ етнографически открития на тоя списатель. Въ първия отъ горѣспомѣнатитѣ трудове на г. Верковича сѫ напечатени 12 дебърски пѣсни, а въ втория сѫ помѣстени доволно обстоятелственни географическо-статистически свѣдения за дебърскитѣ славяни (Міаки и Поленци), въ които сѫ описани доволно подробно свадбеннитѣ имъ обичаи; указани сѫ и главнитѣ особенности, които отличавѫтъ тѣхния говоръ отъ языка на другитѣ македонски българи. Етнографическия материалъ, който са заключава въ двата горѣспоменати трудове на Верковича, е събранъ отъ него въ врѣме на деветъ-лѣтното му странствуване по Македония, почнато още отъ 50-та година. Като нарича македонскитѣ славяни българи и пѣснитѣ имъ — български, този босненски сърбинъ, по поводъ на това, говори слѣдуѭщето: *„Я сам ове песме назвао бугарскима, а не словенскима сбог тога, еръ данас кад, би когод Македонског славенина запитао: што си ти? съ места би му отоворио: я сам булгарин, а свой език зову бугарским, премда многи іоле писмени люди свагда себе назуваю славено-българима“* (въ прѣдговора къмъ пѣснитѣ, стр. XIII). Считаме за неизлишно да припомнимъ и това, че сборника, въ когото са намирѫтъ горѣприведенитѣ редове, е издаденъ въ Бѣлградъ въ 1860 год. и посвѣтенъ на Княгиня Юлия, съпругата на Княза Михаила Обреновича. Въ врѣмето на продължителнитѣ си странствувания по Македония, Вероковичъ нигдѣ не намѣрилъ и не срѣщнѫлъ сърбски

Digitized by Google

поселения. Тая страна, споредъ неговитѣ думи, е: *населена съ народъ който говори съвършенно чисто български язикъ*, като са почне отъ самата сѣверна граница на гората називаема *Любо-трнъ* (Сѣверо-источенъ клонъ отъ планината Шаръ-Планина) па до самата Южна граница т. е. до Срѣдиземно море" (Архипелагъ). Глд. въ „Вписаніе быта Македонскихъ болгаръ", стр. 5. —

Година послѣ изданието на македонскитѣ пѣсни на Верковича, появи са извѣстния сборникъ на братия Миладинови: „български народни пѣсни". Загребъ 1861 г. Братия Миладинови сѫ са родили и сѫ провели по-голѣмата часть отъ живота си въ градеца Струга, окрѫга на когото е непосрѣдственно съсѣденъ съ Дебърския окрѫгъ, и по говора си са отличава отъ говора на дебрянитѣ само чрѣзъ една незначителна особенность. А какъ сѫ глѣдали тѣ на своята народность, това показва не само заглавието на сборника имъ но и всичката имъ дѣателность, която са прѣкратила чрезъ мѫченическа смьрть въ турския затворъ, около началото на 1862 г. По-голѣмата часть отъ своитѣ пѣсни тѣ сѫ записали въ Струга, т. е. край границата на Дебърския окрѫгъ, но въ тѣхния обемистъ сборникъ са намирѫтъ и дебърски пѣсни, сѫщо и нѣкои забѣлѣжки за обичаитѣ на дебрянитѣ. Въ прѣдисловието къмъ тоя сборникъ намираме и любопитни забѣлѣжки вьрху българската диалектология въобще, а въ частность вьрху западно-македонскитѣ нарѣчия, къмъ които принадлѣжи и дебърското нарѣчие. —

Считаме за умѣстно да спомѣнемъ тука и за трудоветѣ на единъ дебърский корененъ житель изъ село Галечникъ, иеромонаха Партений Зографский. Партений още въ 1858 г. въ Ц-градското списание „*Български Книжици*" е обнародвалъ нѣколко дебърски пѣсни, като ги придружилъ съ забѣлѣжки вьрху особенноститѣ „*Македонскаго нарѣчія болгарскаго языка*" — забѣлѣжки, любопитни между другото и по това, дѣто сѫ писани на дебърски езикъ, макаръ и не съвсѣмъ чисть. Партений билъ толкова очарованъ отъ своя родний говоръ, щото по-главнитѣ му характерни особенности трудилъ са да въведе и въ писмения езикъ на българитѣ. На такова полу-дебърско нарѣчие той е прѣвелъ на български пространното: „*Житіе Св. Климента, архиепископа болгарскога*". Тоя любопитенъ прѣводъ е такожде обнародванъ въ спомѣнатото списание „Български Книжици" за 1858 год.

Нека бѫде позволено да кажемъ, че и пишущия тѣзи редовце, колкото е можалъ и разумѣвалъ, потрудилъ са е да събира памятници отъ народнитѣ умотворения и отъ язика на дебърскитѣ славяни, и отъ събрания по тая часть материалъ е вече обнародвалъ една голѣма пѣсенъ отъ 129 стихове, придружена съ нѣколко бѣлѣжки вьрху дебърския говоръ. Вижд. „Период. Списание на Българ. Книж. Дружество". Браила 1876 кн. XI—XII.

За нѣкои други трудове, които са отнасѭтъ прямо, или ковенно къмъ етнографията и язика на дебрянитѣ, ще са спомѣне по нататъкъ. Но тука не можемъ да не забѣлѣжимъ и това, че, когато въ русската литература са обежда подигнатия сега отъ книгата на г. Ястребова въпросъ вьрху сьрбско-българскитѣ етнографически отно-

Digitized by Google

шения, едвамъ ли можемъ прѣнебрегна и схожденията на Гилфердинга относително тоя въпросъ, — схождения, основани на непосрѣдственни наблюдения, извършени отъ покойния славистъ, който дълго врѣме е живѣлъ въ сърбскитѣ земи въ качеството на русски консулъ, подобно на г. Ястребова и който немалко е пътешествувалъ по южно-славянскитѣ краеве. Тука ще приномнимъ само извѣстния неговъ трудъ: „*Поѣздка по Герцеговинѣ, Босніи и Старой Сербіи*“ — трудъ, първото издание отъ когото е излѣзнало още въ 1859 г. (2-*ро* издание на тая „*Поѣздка*“ е заело цѣлия трети томъ отъ „Събранието на съчиненията Гилфердингови). Считамъ за неизлишно да приведа изъ тоя трудъ слѣдующитѣ пълни съ дълбока смисълъ редове, които са относятъ до Призренската область и до оная часть отъ Македония, която е съсѣдна до нея. „Народната поезия, забѣлѣжва Гилфердингъ, нарича Призренъ Сърбский Цариградъ . . . Той станалъ столица (сърбска) въ това врѣме, когато сърбитѣ, подъ крѣпката ржка на приемницитѣ на Неманья, поискали да прѣкрачатъ прѣзъ своитѣ прѣдѣли и да съединятъ подъ властьта си всичкитѣ земи на задунавския полуостровъ и когато распространеното сърбско кралство почнало да приема характеръ на възобновляема полу-славянска и полу-грѣцка Византийска империя. Въ тая завоевателна епоха Неманьичи неможели да намѣрятъ по-добро срѣдоточие заради своята пространна дьржава, освѣнъ Призренъ. Той и сега още лѣжи на сърбска земя, но на самия й край, при подножието на една голѣма планинска верига, която е спрѣла движението на сърбското плѣме къмъ югъ и която служи за граница между него и българското плѣме, което прѣминало тая верига отъ къмъ юго-истокъ и населило Македония и Источна Албания. . . Въ говора на призренскитѣ сърби са вече чува приближение къмъ българското нарѣчие; падежнитѣ окончания много често са испускатъ, особенно когато дойде прѣдлогъ; напр. азъ съмъ слушалъ не веднажъ отъ призренцитѣ такива изражения: „*онъ го ударио сосъ ножъ, сосъ рука*, вмѣсто: *съ ножемъ съ рукомъ*; удвоението на прѣдлога *съ*, което е образувало формата *сосъ* е также чисть българизъмъ, който са непристанно употрѣбява отъ призренци, защо тъй както и думата *работа*, която постоянно замѣнява при тѣхъ сърбската дума *посао*. Много занимателно би било да са изучи това слияние на сърбския языкъ съ македонско-българския въ населението, което населява долината на Шаръ-пл. и Тетовския край или Пологъ.“ Гид. Собр. Сочиненій III, 141—142. Голѣмата верига, за която са говори между друго въ наведенитѣ тукъ редове, е сѣверо-источната часть — Шаръ-планъ. (стар. Scars), който обикаля Македония отъ къмъ сѣверъ и на която са намира върха *Люботрнъ*, за когото спомѣнава Верковичъ, и който е най-високия въ цѣлия Балканс. полуостровъ. По тоя начинъ и споредъ наблюденията на Гилфердинга, направени още въ 1857 г., славянското население въ Македония и въ съсѣдната ней часть отъ Албания, гдѣто са намира „Дебърския окржгъ, състои исключително отъ Българи.

Изброенитѣ до тукъ трудове, прѣди всичко сж любопитни за това, защото показватъ по единъ най-нагледенъ и ясенъ начинъ, до

Digitized by Google

колко сѫ основателни възгрѣнията на г. г. Милоевичъ, Сретковичъ, Бадживичъ и на тѣхнитѣ послѣдователи — възгрѣния[1]), на които поборникъ е станѫлъ сега г. Ястребовъ въ своята иначе уважаема въ много отношения книга и въ не отколѣ обнародваната отъ него статия „*О католической архіепископіи въ Скопль*“ (Извѣстія №№ 4,5 стр. 181—186). Съ това искаме да кажемъ, че г. Ястребовъ полага усилия и старания да убѣди своитѣ читатели, че дебърскитѣ славяни, както и останалото население въ Македония, даже до *Горчь* (единъ отъ най-южнитѣ пунктове на славянската часть въ тая область), като че всѣкога сѫ са признавали за сърби и „*само слѣдъ като са приподзна българския екзархатъ*“, (т. е. слѣдъ 1870 год.) *почнѫли да са наричѫтъ българи* и то благодарение на нѣкаква българска пропаганда, която много дѣятелно са занимавала съ истрѣблението въ Македония на сърбския языкъ, Сърбскитѣ обичаи и пр. Но значението на горѣприведенитѣ книги още сѫ далечъ отъ да бѫдѫтъ исчерпани въ отношение къмъ книгата на г. Ястребова и къмъ възбуденитѣ отъ нея *обсѫждения*. Въ тия трудове има събрани достатъчно много факти, които, въ купъ, сѫ могѫщественни да послужѫтъ като критериумъ при опрѣдѣлянието: до каква стьпень дебърския материалъ на г. Ястребова може да има научна вредность. Това е малко: въ тоя материалъ ний намѣрваме и готови отговори почти на всичкитѣ въпроси, възбудени отъ тоя материалъ, които (въпроси) сѫ много малко закачени въ статията на г. П. Р. (Извѣстія № 10, стр. 490—492), а много бързо рѣшени отъ г. Никольскій (Извѣстія № 11, стр. 548—550 сравн. и № 9 стр. 436—443). Ний сиѣмъ да мислимъ, че за всичко това ще са убѣди читателя изъ долуприведенитѣ бѣлѣжки върху языка, народнитѣ обичаи и пѣснитѣ на дебърскитѣ славяни. —

А. Забѣлѣжки по Языка.

За жалость, ний сме длъжни да почнемъ тия си бѣлѣжки съ това: да покажемъ, че въ дебърскитѣ пѣсни г. Ястребовъ не е спазилъ всичкитѣ сѫщински бѣлѣзи на мѣстния говоръ. На това е побъркало, до една извѣстна стьпень, това обстоятелство, че г. Ястребовъ е приспособилъ безусловно къмъ языка на дебърцитѣ сърбската графика. Г. Ястребовъ (въ края на прѣдословието си) като заявява, че ще са старае да *уварди въ пѣснитѣ новото сърбско правописание*, не е счелъ за нуждно да обясни: до колко е приспособимо въ дадения случай такова рѣшение отъ негова страна. Като е направилъ такава уговорка отъ своя страна, той дава поводъ на читателя да повѣрва, че дебърцитѣ дѣйствително произнасѧтъ сърбскитѣ букви ѣ и h съвършено така, както ги произнасѧтъ и сърбитѣ, а такова мнѣние споредъ нашето мнѣние, е съвършенно погрѣшно. Въ сърбитѣ ѣ и h, които са явявѫтъ вмѣсто небнитѣ *т* и д, споредъ увѣренията на В. Караджича, са изговарѧтъ като *тьчь* и *дьжь позлатьченъ* (позлаѣенъ), *мдьжу* (мѣжу). Въ дебърцигѣ напротивъ, както

[1]) Довълно пълна сбирка на всичкитѣ тия възрѣния са намира въ една сърбска брошюра, „*Стара Србија*“ Београд 1878 г.

Digitized by Google

изобщо въ всичкитѣ македонски българи, небнитѣ *д* и *т*, или съвсѣмъ са не подвъргавѫтъ на това прѣходно смѣгчение (*позлатенъ, медю*), или же прѣминава въ мегкитѣ *г, к: позлакенъ, мегю.* Освѣнъ нашитѣ собственни непосрѣдственни наблюдения върху произношението на дебърцитѣ и другитѣ македонци, въ това ни убѣждавѫтъ още и слѣдующитѣ авторитетни свидѣтелства.

а) Вукъ Караджичъ, който тъй сѫщо, както г. Ястребова е употрѣбилъ сърбската графика въ издаденитѣ отъ него македонски памятници, забѣлѣжва, че българитѣ (македонски) изговарѫтъ ѣ като смегчено *к* и h — като смекчено *г*. Гл. „Додатак“ 48, 49. Тия мегки *г* и *к*, разбира са, много са различавѫтъ отъ гласоветѣ *тъчъ* и *дъжъ*, които (гласове), споредъ думитѣ на тоя сѫщий Караджичъ, трѣбва да разбираме подъ сърбскитѣ букви ѣ и h.

б) Другъ сърбинъ Верковичъ, който въ своитѣ македонски пѣсни е такожде употрѣбявалъ буквитѣ ѣ и h много често ги смѣсва съ *г* и *к*, което, навѣрно, прави подъ неотразимото влияние на македонското произношение тия гласове. Особенно любопитно е смѣсването на буквитѣ, които ни занимавѫтъ тукъ въ дебърскитѣ пѣсни на г. Верковича: въ първата отъ тѣхъ напр. (стр. 357) са срѣща четири пѫти глаголната форма *же (иска)*, която три пѫти е написана така *(же)*, а само въ единъ случай ѣе. —

в) Григоровичъ въ характеристиката на македонскитѣ нарѣчия (говори) забѣлѣжва, че бѫдѫщето врѣме въ тѣхъ са „*образува всѣкога въ формата же*“ („Очеркъ путешествія“, стр. 165, 2-ро изд.).

г) Въ дебърскитѣ пѣсни на Партения Зографскаго такожде срѣщаме *к* въ думитѣ *кѫ, жерка.* —

д) Най-послѣ и братия Миладинови постоянно пишѫтъ к и г въ тия случаи, гдѣто г. Ястребовъ пише ѣ и h. При това тѣ прямо обясняватъ (въ прѣдговора на сборника си, стр. IV), че е *такова народното произношение* (мегю, *бракя* и пр.). А въ дадения случай на показанията на бр. Миладинови можемъ напълно да са основемъ, защото дебърския говоръ за тѣхъ, може да са каже, е билъ роденъ говоръ, а при това още сѫ знаяли отлично и сърбския язикъ.

Тука било би намѣсто да спомѣнемъ и изслѣдванията на професора Кочубинскій върху отношението на македонско-българскитѣ *г* и *к* къмъ съврѣменнитѣ сърбски ѣ и h и къмъ старо-сърбскитѣ *г* и *к* („*Къ вопросу о взаимныхъ отношеніяхъ славянскихъ нарѣчій* стр. 32—67.). —

Ний счетохме за нуждно да са спрѣмъ по-подробно на тая графическа *неисправность* на г. Ястребова, именно за това, защото, както ще видимъ по-послѣ, г. Никольскій на неѫ е основалъ най-главния *рѣшающъ* свой аргументъ въ полза на новото мнѣние относително народностьта на дебърскитѣ славяни, което мнѣние той защищава. Намъ са струва, че г. Ястребовъ много злоупотрѣбява сърбската йота (j) като ѭ полага напр. и при такова стечение на гласнитѣ букви, което произлиза вслѣдствие обикновенното испущание на буквата *х* въ дебърския говоръ: говорије, видоје, немаје, беје и пр.

Digitized by Google

и пр. Споредъ нашитѣ наблюдения, сърбската йота никакъ са не оправдава отъ самия дебърский говоръ, което е указалъ още Григоровичъ (тамъ на стр. 165, примѣри—*венчае пойдое* глд. и въ журнала „*Коло*“ стр. 41, 42 и пр.)

За нѣкой други случаи гдѣто г. Ястребовъ е невѣрно прѣдалъ особенностьта на дебърския говоръ, която невѣрность са срѣща въ пѣснитѣ, ний ще кажемъ по-нататакъ. За сега считаме за неизлишно да укажемъ на нѣкой неисправности отъ другъ родъ, които са срѣщатъ въ тия пѣсни. Г. Ястребовъ по нѣкога съединява въ една рѣчь двѣ съвършенно отдѣлни рѣчи, които не подлѣжатъ на такова съединение нито въ едно отъ славянскитѣ нарѣчия. Напримѣръ: съ енклитикитѣ *ми*, *ти*, *ни*, *ви* (дат. пад. отъ личнитѣ мѣстоимения), съвършенно распространени въ българския языкъ, той съединява българското мѣстоимение *ја* (вин. пад. отъ *она*) и је (нѣкога дат. пад. отъ *она*, а понѣкога глаголна форма есть):

Да ја вија мајка не познава.
Сама *ниѣе* куѣа позновита (стр. 221)
„Господе вишен, господ умори *мија* девојка,
Умори *мија* девојка, црни да очи испија (стр. 416),
Мије догледа оноа је (стр. 421 дава пѫти).
От *мије* стана брej Марковице,
Мије наточи две карти вино,
Мије отиде при мајсторите (стр. 455.).

Въ наведенитѣ тукъ стихове са срѣщатъ и други неисправности, които още повече затрудняватъ разбиранието на тѣхната смисълъ.

Ний съ скърбь указваме на тия неисправности въ языка на дебърскитѣ пѣсни, събрани отъ г. Ястребова, понеже нѣкои особенно характерни тънкости на дебърския говоръ сѫ упазени въ тѣхъ много добрѣ. Намъ бѣ особенно приятно да видимъ, че издадената отъ насъ дебърска пѣсень, относително тия тънкости, напълно са съгласява съ пѣсеньта на г. Ястребова. —

Като прѣминуваме да разглѣдаме особенноститѣ на дебърския говоръ, ний считаме за съвършенно достатъчно да са спрѣмъ прѣимущественно върху тия отъ тѣхъ, до които вече са бѣхѫ докоснаели г. П. Р. и г. Никольскій. —

1. Глухитѣ гласни ъ, ь прѣминаватъ не въ *а*, както въ сърбския языкъ, но въ *о*, *е*, които можемъ да считаме като още-български залѣжи на глухитѣ. Тая характерна българска чърта, както е забѣлѣжилъ и г. П. Р., тука е спазена съ забѣлѣжителна послѣдователность. Само въ нѣколко случаи, вмѣсто обикновеннитѣ български форми, които са срѣщатъ много често: *день*, *змей* (гдѣто *е* такожде е изникнало изъ ъ вслѣдствие ослаблението на първоначалното *и*) г. Ястребовъ пише по сърбски *дан* (стр. 114), *змај* (стр. 109.) — нѣщо, за което сме въ право да считаме като незабѣлѣжена погрѣшка. Опитванието на г. Никольскій да омаловажи значението на занимаемата ни тукъ българска чърта на дебърския говоръ, като указва на това, че и въ сърбския языкъ ужъ глухитѣ по нѣкога прѣминаватъ въ

Digitized by Google

о и *е* — е основано на недоразумѣние, за което свидѣтелствувѫтъ двата примѣри, които той е навелъ въ това указание: *ден* и *со*, *сос*. При всичко че г. Никольскій утвърждава („Извѣстія" 9, 549), ний можемъ каза, че въ рѣчника на Караджича нѣма форма ден, а има само сърбската форма *дан*, съ указание на нѣкои други форми на тая дума *дане*, *дне*, *дневи*. Но това *е*, което са срѣща въ тия три форми, както по положението си, тъй и по происхождението си, съвършенно са отличава отъ обще-българското *е* въ думата *ден*. Колкото са касае до втория примѣръ *со* или *сос*, то г. Никольскій забѣлѣзва: „като на прѣкрасенъ примѣръ за такова употрѣбление азъ могѫ да покажѫ въ сърбския писатель J. С. Поповича, именно въ неговата комедия „*Твердица*," кѫдѣто *Кир-яня* постоянно употрѣбява това *со*, *сос*" (стр. 550). — Ний би можали още да притуримъ къмъ това и слѣдующето, че въ прѣкраснитѣ раскази на г. Миличевича са срѣща нѣкакъвъ си *киръ*, който такожде употрѣблява постоянно тия думи *со*, *сос*. Но не слѣдва да са изгубва изъ прѣдъ видъ това нѣщо, че тия *кирии*, които фигурирѫтъ въ спомѣнатитѣ сърбски произвѣдения, не сѫ сърбски корении жители, а ромѫнски пришелци изъ Македония, които кършѫтъ сърбския языкъ по своему, подъ неотразимото влияние на българското произношение, къмъ което сѫ тѣ навикнали въ Македония още отъ дѣтинство. [1]) Считаме за неизлишно да припомнимъ тукъ горѣприведенитѣ думи на Гилфердинга относително значението на формитѣ *со*, *сос* въ въпроса върху етнографическитѣ отношения на българитѣ и сърбитѣ. —

2. За голѣмия юсъ *ѫ* въ дебърския говоръ има три замѣнявания: *а*, *о*, *е*. Първото замѣнявание е припознато, като общебългарско, още отъ Караджича. Второто, т. е. *о*, е открито отъ Григоровича, който е считалъ като единъ отъ най-важнитѣ бѣлѣзи на дебърския языкъ. На това сѫщо мнѣние сѫ биле и Верковичъ и Партений Зографский, който е употрѣбявалъ много често въ прѣвода на житието на Св. Климента. Неотдавно това замѣняваине на голѣмия *юсъ* са откри и въ говоритѣ на родопскитѣ българи, начинаещецъ недалечъ отъ Пловдивъ. Глѣд. за това нашитѣ забѣлѣжки въ „*Архива для Слав. Филологіи*" V. 375. Третото замѣнявание, т. е. *е*, което е присносѫщо на други македонски нарѣчия, срѣща са въ глаголната форма *сет*, *се* (*сѫт*) и въ окончанието на трето лице, множ. число, прѣминало врѣме *хе* (хѫ), каквото окончание въ тия нарѣчия, както и въобще въ българския языкъ, са явява и въ *аориста*. Въ това глаголно окончание голѣмия юсъ *ѫ*, както изглѣдва, отдавно е замененъ тука чрѣзъ *е*, както свидѣтелствува за това една извѣстна рѫкопись, която е писана въ тия страни въ XVII столѣтие и въ която са срѣща формата *потурчихе*. Сега обаче, такива глаголни форми вслѣдствие отпаданието на буквата *х* са окончавѫтъ само на *е*: *потурчие*, *говорие*,

---

[1]) Че между македонскитѣ ромѫни или цинцари е много распространено знанието на българския языкъ, това е указалъ Верковичъ въ прѣдговора на своитѣ пѣсни, гдѣто на стр. VI ний четемъ: „*сваки скороцинцарин покрай свог матерног езика говори такоже и бугарски.*

Digitized by Google

бѣѣ (бѣхѫ) и пр. Това замѣнявание на *ѫ* чрѣзъ *е* е открито не отдавно и въ нѣкои централни български нарѣчия, именно въ Тетевенското и Мирковското на Етрополския балканъ. Глд. „Период. Списание“ на Българското Книж. Друж. София. Кн. II 148, кн. III 15. По тоя начинъ са виждa, че и тритѣ дебърски замѣнявания на голѣмия юсъ (ѫ) сѫществувахѫ и въ другитѣ български нарѣчия, когато пъкъ тѣ сѫ съвършенно неизвѣстни на сърбския языкъ, който постоянно замѣнява *ѫ* съ *у*. Такова замѣнявание, т. е. *у*, са срѣща также въ дебърското нарѣчие, но много рѣдко. Въ пѣснитѣ на г. Ястребова, които завземахѫтъ повече отъ сто страници, то са срѣща само въ пет думи *куѣя* (постоянно) — *фрушко* (4 пѫти) оружие (2 пѫти), ручекъ (4 пѫти) глубокъ (1 пѫть), (но глобокъ на стр. 76), и въ глаголната форма *нећум* [1]) нећу (7 пѫти, при множеството други случаи, дѣто вмѣсто *у* са явява *а*). При това ний сме длъжни да забѣлѣжимъ, че тия думи са явявахѫтъ нарѣдко въ такъвъ видъ т. е. *у* и въ други български нарѣчия не само македонски, но и по-въсточнитѣ. Това *у*, което са тука срѣща спорадически, лѣсно може да възникне самостоятелно на българска почва изъ *о* едно отъ горѣизложенитѣ замѣнения на юса (ѫ) сѫщо така както е възникнѫлъ, сѫщо такъвъ гласъ изъ секундарното българско *о* въ глаголиата форма *сум* (съм[2]) отъ есмь. Но и да допустнемъ, че въ тоя случай има сърбско влияние, то и пакъ това влияние са показва крайно незначително, понеже замѣняванието на юса (ѫ) чрѣзъ *у* са срѣща само въ петъ-шестъ думи и форми, когато българскитѣ замѣнения на тоя гласъ са срѣщахѫтъ въ безбройно множество случаи. Тоя сърбизъмъ въ дебърското нарѣчие нѣмѫлъ би само таково значение каквото имахѫтъ българизмитѣ, които са срѣщахѫтъ въ языка на призренскитѣ сърби, които българизми сѫ показани още отъ Гилфердинга и които са срѣщахѫтъ въ призренскитѣ пѣсни на г. Ястребова, особенно въ пѣснитѣ, събрани въ Срѣдската околия и Подгора, стр. 252—282. Къмъ това трѣбва да забѣлѣжимъ, че въ шестьтѣ дебърски пѣсни въ сборника на г. Ястребова, срѣща са само по единъ или два-три пѫти, винителния надежъ съ окончание *у* отъ сѫществителни на *а* (всичко около десетъ случаи). Въ тоя сборникъ ний не можахме да видимъ такава форма въ другитѣ дебърски пѣсни, отъ които има повече отъ двѣстѣ и въ които, както и по-рано издаденитѣ дебърски памятници, тоя винителенъ падежъ постоянно, въ безбройно множество случаи, са окончава на *а*, както и именителния падежъ.

[1]) Думата скрупци (скрупица), на която указва г. Никольскій („Извѣстія 11, 549), тука неможе да са отнесе, понеже тука *у*-то не е произлезнѫло отъ *ѫ*.

[2]) Глед. нашата бѣлѣжка въ „Архива для слав. Филологіи“ V 376. Като обясняваме тука происхождението на *сум* изъ *сѫм*, ний тука сме прѣдполагали прѣходящата форма *сом*, на което прѣдположение сега са напълно подтвърдило съ подгорскитѣ и срѣдскитѣ пѣсни на г. Ястребова (въ Призренската область), въ които, наредъ съ другитѣ българизми два пѫти са срѣща формата *сом* 255—275.

Digitized by Google

3. Малкия юсъ въ дебърското нарѣчие са замѣнява посрѣдствомъ *е*, както въобще въ българския и сърбския языци. Но по нѣкога вмѣсто малкия юсъ ний намираме въ това нарѣчие *йо*: *йозик*. Къмъ извѣстнитѣ вече примѣри отъ тоя родъ, материяла на г. Ястребова притуря още единъ примѣръ *йотрова* (на стр. 55, 454). Тая особенность на дебърското нарѣчие, съвършенно неизвѣстна на сърбския языкъ, са срѣща и въ родопскитѣ български нарѣчия (Чолаковъ. Българ. Народ. Сборникъ стр. 109, 115).

4. Забѣлѣжения отъ г. П. Р. звукъ *н* въ дебърскитѣ думи: *вонче, триенза*, тъй сжщо и въ собственното сжществително *Скандръ*[1]) заслужва внимание. Тоя ринезъмъ е много възможенъ тукъ, ако и да са не оправдава отъ етимологията. Такъвъ неорганический ринезъмъ, обикновеино явление въ тия български нарѣчия, въ които носовитѣ гласове сж са спазили до сега, особенно въ брациговското нарѣчие (на сѣвернитѣ поли на Родопскитѣ планини) и въ Висоцко-Заревско (недалечъ отъ Солунъ). Въ неотдавно обнародванитѣ образци на тия нарѣчия, наредъ съ правилното употрѣбление на ринезъма, срѣщатъ са и примѣри на неорганическото му употрѣбление въ думитѣ: *вънче* (влъче), *длънго* (длъго), *лънжа* (лъжа), *громбове* (отъ гробъ), *центелъ* (пѣтелъ) и пр. (Глд. въ Период. Списание на Българ. Дружество София. кн. III, XV, XVII). Тия случаи сж съвършенно аналогични въ дебърскитѣ: *вонче, триенза*, които, при такова освѣтление, ний мислимъ, може да ни послужатъ като указатели на това, че и въ дебърското нарѣчие до недавно, сравнително, врѣме сж сжществували носови гласове. Тука би било на мѣстото си да припомнимъ и забѣлѣжката на г. Григоровича върху това, че „българитѣ на югъ отъ Битоля и Охридското езеро (не тъй далечъ отъ Дебъръ) сж спазили въ нѣкои думи пълненъ ринезъмъ“ („Очеркъ путешествія“ стр. 165). Нека ни бѫде позволено да спомѣнемъ и нашата бѣлѣжка за ринезъма въ Костурското нарѣчие („Период. Списание“ Браила XI—XII).

5. Като прѣминавамъ къмъ другитѣ съгласни, които также сж подвьргнати на обсжждение въ страницитѣ на „*Извѣстія*“, ний прѣди всичко сме длъжни да са спремъ на тия, до които г. П. Р. не счелъ за нуждно да са докосне, но на които г. Никольскій е указалъ съ слѣдующитѣ думи: „г. П. Р. като изброява особенноститѣ на дебърскитѣ пѣсни, съ силата на които, споредъ неговото мнѣ-

---

[1]) Нѣма съмнѣние, че подъ думата *Скандръ*, която са спомѣнува въ пѣсеньта за похода на *везиря кюпруолича* въ Влашко, Молдовия, Унгария и пр. (стр. 188), трѣбва да са разбира не Скендеръ бегъ а града *Скадаръ* и принадлѣжащата му область. При основателнитѣ съображения на г. П. Р. по тоя въпросъ, ний би можли да притуримъ още нѣщо. Тукъ е мѣстото да забѣлѣжимъ, че и другото обяснение на г. Ястребова къмъ рѣчената пѣсень, която са касае до *визиря купрюличя*, намъ изглѣдва неоснователна, защото е явно, че въ тая пѣсень ний имаме въспоминание, ако и много на кжсо, за добрѣ извѣстнитѣ походи на знаменития везиръ Ахмедъ Кюпрюлоогълу, който са наричалъ съ този прѣкоръ по турското название на македон. градъ Велесъ — Кюпрюлу.

Digitized by Google

ние, тия пѣсни слѣдва да са считатъ български, забравя една, споредъ моя възгледъ, много важна особеность, която има рѣшающе значение. Извѣстно е, че въ българския языкъ има само едно твърдо ч, когато въ сърбския, тоя гласъ има нѣколко отрасли, които са изражавятъ съ буквитѣ ч, ћ, h, џ. Сега нека г. П. Р. внимателно изново разглѣжда дебърскитѣ пѣсни и той ще намѣри множество отъ тия „*чисто сърбски особенности съвършенно неизвѣстни на българския языкъ*“ („Извѣстія“ 11, 549). Намъ не е извѣстно на какви данни г. Никольскій основава своето, толкова рѣшително заявление относително това, че буквата џ и изражения съ нея дебърский звукъ въ книгата на г. Ястребова, сж съвършенно чужди на българския языкъ, но ний положително можемъ каза, че тоя звукъ, равенъ на италиянския ge, е толкова добрѣ извѣстенъ на българитѣ, както на сърбитѣ. Па и самата буква џ отъ давно, па до скоро врѣме са употрѣблява въ българскитѣ ржкописи и печатни книги, въ които тя и до сега не е излезнжла съвършенно изъ употрѣбление. Само най-новитѣ български писатели сж почнжли да ѭ замѣнявятъ, ако и не съвсѣмъ точно, съ съчетанието *дж*, като сж са раководили отъ това съображение, че гласа й, както и въ сърбитѣ, са чуе прѣимуществено въ иностраннитѣ думи, а при това и съвсѣмъ малобройни, щото незаслужва зарадъ тѣхъ да са задържи въ азбуката особна буква. Че дѣйствително въ българския языкъ има тоя звукъ, който ни занимава тука, г. Никольскій може да са убѣди въ това, доволно е да погледне „Додатака“ на Караджича, или же въ извѣстния български Буковарь на Беровича. Колкото са касае до буквитѣ ћ, h, ний считаме за излишно да са задържаме на тѣхъ, тъй като, относително тѣхъ, г. Никольскій вѣроятно е въведенъ въ заблуждение чрѣзъ тая графическа неточность на г. Ястребова, която, мислимъ, е достатъчно разяснена отъ насъ по-горѣ. Въ допълнение на това, дѣто казахме тамъ за дебърскитѣ гласове: *г*, *к*, които възникчувятъ изъ *д*, *т*, и които г. Ястребовъ невѣрно прѣдава чрѣзъ букви ћ h, считаме за умѣстно тука да кажемъ, че такива сжщи звукове възникнувятъ изъ *д*, *т* и въ нѣкои источно български нарѣчия, именно въ котелското (на источната часть на бълканитѣ) и въ малко-търновско (не дачечъ отъ Одринъ) и пр. Напримѣръ: *хогимъ* (ходимъ), *ливаги* (ливада), *трекя* (трета), *грекия* и пр. и пр. (глѣд. Пер. Сп. Браила. кн. VII—VIII, стр. 114-115; XI-XII, 165-7). Въ формитѣ: *домакинъ*, *веке*, *гяволъ* (дяволъ) и пр. това явление е распространено по всичкитѣ български крайове.

6. Дебърското *шч* въ мѣстоим. *шчо* (чьто) г. Никольскій нарича *странно произношение*, и счита го за откритие на г. Ястребова, а между това, още прѣди четиридесетъ години, е спомѣнато за това въ забѣлѣжкитѣ на *Станко Вразъ*, които той е направилъ къмъ пѣснитѣ на Григоровича („Коло“ 1847 IV, 54; V, 33). Прѣди десеть години ний имахме възможность чрѣзъ непосрѣдственно наблюдение да провѣримъ това указание на Станко Вразъ и да са убѣдимъ, че въ дебърцитѣ и въ другитѣ македонци *шч* са чуе не само въ мѣстоимѣнието *чьто* но и въ другитѣ случаи, вмѣсто черковно-славянската буква *щ*. Върху това тогава и обнародвахме нѣкак-

Digitized by Google

кви бѣлежки въ „Период. Сп. Брaила, 1876 г. кн. XI—XII, 159, 163, 164, 204. Това *шч* съвсѣмъ не е такова чуждо произношение, каквото са то показало на г. Николскій, а много важно фонетическо явление, което са срѣща въ старо-славянскитѣ памятници, каквото сж: Словата на Григория Богослова (XI в.), Пражкитѣ глаголитически откжсляци и пр. Това произношение въ русската учена литература бѣ подвьргнато на съвършенно сериозни обсжждения отъ професоритѣ *Потебней* („Къ исторіи звуковъ“ II 45—55) и *Кочубинскій*, които по единъ много нагледенъ начинъ доказахж, че *шч* е най-старо общебългърско произношение на звука *щ* — произношение, добрѣ извѣстно и на русситѣ. Въ дебърскитѣ пѣсни на г. Ястребова тоя интересенъ български архаизъмъ са срѣща доволно често и не само въ кореннитѣ слогове (Машчеха 148, гушчер, ящерица и пр.), но и въ суфикситѣ, напр. на стр. 60.

„Али ти се сестро здодејало,
Метејешчи прерамни дворови,
Глѣдајешчи твоја мила брата,
Кревајешчи три деветъ постели.
Месејешчи пребели погачи,
Готвејешчи ручки и вечери,
Чекајешчи верни побратими,
Служејешчи вино и ракија“.

Достойно е за забѣлѣзване и това, че вмѣсто *шч*, два пжти са явява *ч* въ думата *свеча* на стр. 441. Тоя случай ни напомнува нѣкои по-въсточни български нарѣчия, напр. софийското, въ които *ч* са явява като постоянно замѣнение на *щ*. (Глд. въ „Период. Списание“, София, кн. I, VIII и въ „Сборника на Качановскій: Памятники болгарскаго народнаго творчества“ стр. 78—79).

„Дали ти са досадило,
Добро вино служасче
И на нодзе стоясче.“

Въ отдѣлни думи, като *вече* (вжще) и пр. замѣнението *щ* посрѣдствомъ *ч*, са срѣща и въ най-источнитѣ български нарѣчия.

7. Прѣминаването на *х* въ *ф* не съставлява такава необикновенна особеность на дебърския говоръ, за обяснението на което е необходимо нуждно да са обрьщаме къмъ Албанския язикъ. Това неважно явление са срѣща и въ нѣкои источно-български нарѣчия, като напримѣръ въ шуменското, гдѣто, споредъ думитѣ на единъ, който познава това нарѣчие, *х* всѣкога прѣминува въ *ф*: *умиф, посрѣщноф, кладяфа, думафа* и пр. Глѣд.„ Пер. Сп.“, Брaила кн. VII—VIII 212, кн. I София.

Тука считаме за нуждно да забѣлѣжимъ, че г. Ястребовъ много често пише *в* вмѣсто *ф*, напримѣръ:

Се собрафме во ладна мејана
И си пивфме вино и ракија. . . .
А я немав со *шчо* да са фала,
Се пофалиф с моја брза ковја,
Се пофалиф с моја остра сабја (стр. 78)

Digitized by Google

Го загубиф коруи арамиіу
И распушчиф седомдесъ потишча
И распушчиф осемдесъ друмови (стр. 59) и пр. и пр.

Въ дебърскитѣ пѣсни, по-рано издадени, ний намираме въ такива форми всѣкога *ф*, глд. напр. „*Коло*“ V 34, гдѣто въ една пѣсень са срѣщѫтъ наредъ такива 12 случаи.—

8. Изгубванието на склонението въ дебърското нарѣчие и способа да са образувѫтъ нови аналитически падежни форми посрѣдствомъ прѣдлозитѣ *на* (за род. и дат.), *со* (за творит.) и пр. съставлява една изъ най-важнитѣ особенности на българския языкъ, върху което е указано още въ „*Додатака*“ на Караджича. Уцѣлѣлитѣ въ това нарѣчие нѣкои синтетически падежни форми са отличавѫтъ напълно съ български характеръ. Достаточно ще бѫде, ако укажемъ на мѣстоименнитѣ окончания *его*, *ого* (р. пад. на сложнитѣ прилагателни), които съвършенно въ такава форма са явявѫтъ въ всичкитѣ български нарѣчия. Въ дебърскитѣ памятници ний не можахме да срѣщнемъ нито единъ случай, въ който това окончание би са явило въ видъ *ега*, *ога*, които съставлявѫтъ една изъ най-характеристическитѣ особенности на сърбския языкъ.

Утвърждението на г. Никольскій, че въ растройството на дебърското склонение е взимала дѣателно участие *усиленната пропаганда* (на българ. екзархия) са показва неумѣстна именно за това, защото въ това отношение дебърскитѣ пѣсни на г. Ястребова сѫ съвършенно сходни съ пѣснитѣ на Григоровича, записани още въ 40-то лѣто, когато българската екзархия още не сѫществуваше. Нуждно ли е да прибавимъ, че въ тия години нито са е спомѣнувало още за нѣкакво църковно движение между българитѣ? Въобще, тогава още възраждането на българитѣ е било до толкова слабо, щото почти всичкитѣ, колко годѣ образовани българи, не само въ Македония, но и въ источнитѣ страни, прѣдпочитали да са казвѫтъ гърци, а не рѣдко и сърби (глѣд. написаната около това врѣме на Неофита Бозвели: „Мати Болгарія“)[1])

9. Новото образувание на сравнителната и прѣвъсохдната стъпень посрѣдствомъ частицитѣ *по* и *най*, образувание, което господствува въ дебърското нарѣчие, са счита такожде за важенъ бѣлѣгъ на българския языкъ — бѣлѣгъ, на когото, Караджичъ и Станко Вразъ сѫ

[1]) Къмъ такива субекти да са причисльѫтъ и тия двамина дебърци, които въ това врѣме, когато Григоривичъ, Станко Вразъ и Верковичъ правили своитѣ наблюдения надъ народния говоръ и намѣрвали го за чисто български, увѣрявали Караджича, въ Чърна Гора, че въ тѣхната страна живѣѭтъ сърби. На това извѣстие, което са намира въ словаря на Караджича, г. г. Милоевичъ, Сретковичъ и послѣдователитѣ имъ давѫтъ голѣмо значение (глд. въ брошурата „Стара Србја“ стр. 25), безъ да вземѫтъ въ внимание това, че тамо е то помѣстено само като извѣстие и безъ да искѫтъ да знаѭтъ, че Караджичъ са исказалъ съвсѣмъ противно върху языка на Москопольския памятникъ, въ когото той виждалъ прѣдъ себе си чисто неприкосновенно народно нарѣчие и говоръ.

Digitized by Google

указвали съ удивление. Станко Вразъ по поводъ на това е даже въскликнѫлъ: „Чудан ти је начин, којим данас бугари сравнују и узвишују“ и пр. („*Коло*“ IV 39).

10. Въ дебърското нарѣчие са намирѫтьтри членове: *тъ*, *та*, *то*, *те* (отъ мѣстоимен. *тъ*), *н*, *на*, *но*, *не* (отъ онъ) и *в*, *ва*, *во*, *ве* (отъ овъ). Такова разнообразие въ членовитѣ, които сѫществувѫтъ и въ нѣкои други западно-македонски мѣстности, както въ Струга, родното мѣсто на братия Миладинови, са срѣща и въ родопскитѣ български нарѣчия (глд. забѣлѣжката къмъ издадената отъ насъ дебърска пѣсень, а сѫщо и бѣлѣжката на *Лескина* въ „Архив. для Слав. Филологій“ III. 522 и статията на професора *Сѫрку* върху „Рупаланитѣ“ или рупцитѣ въ Филологическитѣ Записки за 1883 г.). Всичкитѣ означени три членове са срѣщѫтъ доволно често въ пѣснитѣ на г. Ястребова както са вижда изъ слѣдующитѣ примѣри, въ които, заради по-голѣма ясность, ний ще си позволимъ да отдѣлимъ членовитѣ посрѣдствомъ тире:

„Нел пушчите ми десна-*ва* рока,
Десна-*ва* рока, десна пазува,
Да го надоя мошко-*но* дете (стр. 455),
Какъ е вино-*во* црвено,
Такова да бидет моме-*во*;
Какво е бело платно-*во*,
Таково да бидет моме-*во*. . . (стр 226)
А од гройзе-*то* црвено вино правеше
Од коминки-*те* люта ракия вареше. . . . .
От си испило брза-*на* коня негова,
От си испило тенка-*на* пушка негова (225).
Ела седни, Като, на колено
Да отпетлиш петлици-*ве*,
Питлици-*ве* девет рала
(Од грло-*во* до поясо-*в*).
Да ми видиш кошула-*ва* (стр. 217).

Ний нарочно приведохме тука такива примѣри, въ които много често са срѣща члена *в*, *ва*, *во*, *ве*, испуснѫтъ изъ прѣдвидъ отъ г. П. Р. и г. Никольскій. Ний считаме за нуждно да забѣлѣжимъ още и това, че въ разговорния язикъ на дебърцитѣ, както и въобще на българитѣ, членовитѣ са срѣщѫтъ много по-често, отъ колкото въ пѣснитѣ.

11. Изгубването на неопрѣдѣленното наклонение и способа на неговото измѣнявание въ дебърския говоръ е обще-българска чърта, на което е указалъ още Караджичъ.

12. Като обще-българско глаголно окончание 1-во лиц., мн. число, настоящ. врѣме счита са *ме* (глд. въ граматиката на Миклошича), а сърбскитѣ глаголи въ това врѣме, лице и число имѫтъ окончание *мо*. Въ дебърскитѣ пѣсни на г. Я-ва ний постоянно въ безбройно множество случаи срѣщаме това обще-българско окончание и само единъ пѫть забѣлѣжихме сърбското *мо* въ глагола *смо* на стр. 78), което, вижда са, са е явило вслѣдствие погрѣшка въ писанието:

Digitized by Google

понѐ въ по-рано издадените дебърски памятници това окончание не са срѣща нито веднъжъ. —

13. Глаголното окончание *т* въ трето лице, настоящ. врѣме са счита също като отличителна чърта на българския языкъ, по отношение къмъ сърбския языкъ, който отдавно е изгубилъ това окончание. Дебърското нарѣчие, което и тука са съвършенно разминава съ сърбския языкъ, отстжпва отъ обще-българското нарѣчие само въ това, дѣто е удържало *т* и въ един. число. Тая негова особенностъ, която е свойствена и на съсѣднитѣ западно-македонски нарѣчия, е открита още отъ Караджича (въ Москопольската книга), който е показалъ на нея, като на любопитенъ архаизъмъ въ областьта на българския языкъ.

14. Глаголното окончание 3-то л., мн. число, прѣминало вр., както е извѣстно, въ българския языкъ е испждило съотвественното окончание на аориста и заело мѣстото му. Вслѣдствие на това, тука и двѣтѣ врѣмена сега са окончавжтъ съ много малки исключения на *хж*, което окончание са измѣнява диалектически въ *ха* (най-разпространенената хорма) или въ *хе* (въ Етрополския Балканъ). Въ сърбското спрѣгване не е можало да са произведе таково смѣсване на окончанията, за които говоримъ. Дебърското нарѣчие и въ това са различава отъ сърбския языкъ, като употрѣбява, както и другитѣ български нарѣчия, както въ прѣминало, така и въ аориста едно окончание *хе* или (вслѣдствие испускането *х*) *е* (глд. по-горѣ, дѣто ний говорихме върху замѣненията на голѣмия *юсъ*).

15. Прибавката въ прѣм. вр. *х* (диалектически ф) въ българския языкъ и въ двѣтѣ тия лица са явява не само въ 1-во л. мн. число, но и въ 2-ро лице: *илетохме, илетохте* (аористъ), *илетехме, илетохте* (диалектически: *илетофме* и пр.) Въ сърбския языкъ въ двѣтѣ тия лица са явява прибавка *с: илетосме, илетосте илетијасмо, илетијасме.* Дебърското нарѣчие съ забѣлѣжителна послѣдователность запазва и тая обще-българска чърта, безъ да ни прѣдстави нито едно отстжпление къмъ страната на сърбския языкъ. — Разглѣжданитѣ отъ насъ особенности на дебърското нарѣчие съставлявжтъ такива типически явления, съединението на които създава въ славянското семейство отдѣлна особа, отдѣлна народность, която е приѐта да са именува *българска.* Въ тия особѣнности ний не намѣрихме нито една чърта, която бихме можали да нарѣчемъ специална сърбска: това обстоятелство, гдѣто много нарѣдко са срѣща замѣнението на голѣмия юсъ (ж) съ *у*, не може да служи тука да са вземе въ внимание по причина на нейната *спорадичность.* Всичко това бѣше много добрѣ извѣстно на славянската наука до появлението на книгата на г. Ястребова, която не съдържа, по отношение къмъ говора на македонцитѣ, никакви такива открития, които би могли да разрушжтъ установения вече въ науката взглядъ, относително народностьта на това славянско население, което обитава тая область, както утвърждава г. Никольскій („Извѣстія“ № 11. 430, 443). Книгата на г. Ястребова, безъ да открива неизвѣстни до сега фонетически или морфологически явления, ни съобщава при това множество нови факто-

Digitized by Google

ве, които подтвърждавѫтъ прѣдишнитѣ наблюдения надъ дебърското нарѣчие. Въ това именно са и заключава значението на важността на помѣстения въ неѭ дебърски диалектически материалъ. Не можемъ да не пожалѣемъ при това, че тая книга е проникната съ такива тенденции, които ѭ само унижавѫтъ и довождѫтъ да бѫде на еднакво ниво съ извѣстната книга на Милоевича, което ни напомнува и съ своето заглавие. Тая слаба страна на книгата на г. Ястребова ще са открие още по-ясно въ слѣдующия отдѣлъ на нашата статия.—

(Слѣдва).

РЕЦЕНЗИЯ.

„Нѣсколько словъ объ языкѣ, народныхъ пѣсняхъ и обычаяхъ Дебарскихъ Славянъ“ М. Дринова. С-Петербургъ 1888 г. Брошура състояща отъ 16 стр. 8-на.

Слѣдъ 719-годишенъ политически буренъ и пъленъ съ слава и величие животъ, българский народъ, ведно съ всичкитѣ други народи, населяѭщи Балкан.-Полуостровъ, подпадна подъ господството на турскитѣ султани. Отъ единъ главенъ факторъ въ събитията на Балкан.-Полуостровъ, българския народъ легка-полегка стана до толкова забравенъ елементъ, щото служеше само за прѣдметъ на съжаление и прѣзрѣние. За да достигне до това нищожество, съдѣйствували сѫ два рода власти: власть политическа и власть духовна. Покоренъ отъ турцитѣ, българския народъ изгуби прѣдишната си политическа самостоятелность, и отъ господарь, той стана господарувань отъ турския елеменъ. Къмъ това политическо завоевание са притури и духовно.

Гърцкото православно духовенство, чрѣзъ разни услуги и интриги, сполучи да завладѣе духовно всичкия православно-християнский свѣтъ въ пространната турска империя и да го подчини подъ своята духовна власть. За българския народъ това духовно робство са указа по-гибелно въ отношение къмъ неговото национално и умственно развитие. Или отъ това, че прѣдишното политическо величие, прѣдишната богата книжов-

Digitized by Google

ность и прѣдишния духовно-черковенъ животъ не сж можали да влѣкътъ никакви жизненни сили въ народния животъ на българския народъ, или пъкъ тия послѣдни двѣ власти — политическа и духовна — бѣхж извънредно могжщественни и убйствени, — но въ началото на XVIII столѣтие, ний присжтствуваме на единъ такъвъ скърбенъ фактъ, рѣдъкъ въ историята на народитѣ. Българския народъ, нѣкогашния войнственъ народъ, комуто принадлѣжаше послѣднята дума въ най-важнитѣ събития на Балкан.-Полуостровъ, несжществуваше вече като народъ! Той бѣ исчезналъ отъ Балкан.-Потуостровъ — отъ тоя полуостровъ, дѣто той бѣ живѣлъ единъ осьмъ-вѣковенъ политически животъ. Имало е нужда отъ новъ Аспарухъ и новъ Св. Кириллъ.

До колко е билъ забравенъ българския народъ, познава са отъ това важно обстоятелство, че най-вещитѣ познавачи на славянската история и славянската филология сж имали много тъмно и неопрѣдѣлено понятие за българ. история и българ. языкъ. —

Пьрвия съзнателенъ гласъ за своята националность и за миналото величие на българ. народъ принадлежи на единъ великъ монахъ — *Отецъ на нашата отечественна история* — Отецъ *Паисий Хилендарский* или *Самоковский*. Тоя гласъ е той издалъ въ своя, съ голѣмо историческо значение, книжовенъ трудъ: „*История славяно-болгарская, о народахъ и о царѣхъ, и о всятихъ болгарскихъ.*“ Тоя могжщественъ гласъ е повиквалъ къмъ животъ единъ умрѣлъ, и политически, и духовно, и национално, народъ. До колко голѣмо и тѣжко било мьртвилото, познава са отъ това, че трѣбало да дойде Раковский, за да покаже българ. народъ, че прѣди осемдесетъ години е живѣлъ Паисий и е написалъ пьрвата българска история.

Националното движение е почнало и обхващало легка-по-легка сѣ по-голѣмо и по-голѣмо пространство, до дѣто найсѣтнѣ са свьрши съ това, че цѣлокупния български народъ дойде до едно свѣстно национално съзнание и влѣзна цѣлъ цѣлиничъкъ въ оная борба, която носи историческото название „*българский черковенъ въпросъ.*“ Когато въ градове и мѣста като: Велико-Тьрново, Свищовъ, Габрово, Сливенъ, Желѣзникъ и др. — националното съзнание бѣше угаснало до толкова, щото приемахж за укорителенъ и оскърбителенъ епитетъ

думата „*българинъ*“, то какво можеше да са очаква отъ градоветѣ въ Македония? Ако гърцитѣ оспорваха националностьта на населението въ дунавска България и Тракия, и го произвождаха отъ старитѣ Елини, то за населѣнието на Македония — отечеството на Александра Велики, Аристотеля, Орфея и др., неможаше даже да съществува такъвъ споръ. Такова бѣше положението на Македония въ отношение къмъ националното съзнание на тамошното население, въ началото на настоящий вѣкъ.

Пьрвий Вукъ Караджичъ — бащата на ново-сърбската книжнина, още въ 1822 г. съ своя книжевенъ трудъ, напечатенъ, като допълнение къмъ извѣстния Аделунговъ словарь, подъ название: „*Додатак к С-Петербургским сравнителним рјечницима свију језика и нарјечија с особитим огледима бугарског језика*“ са докосналъ до народното умотворение на македонското население, като напечаталъ 27 български пѣсни, записани отъ самия Караджича въ Виена, а слушани отъ единъ македонски българинъ изъ Разлогъ. На основание на тия пѣсни и нѣкои други образци изъ македонскитѣ нарѣчия, Караджичъ е прѣдставилъ характеристиката на българския езикъ и мнѣние за уредбата на българската азбука. Тоя трудъ е хвьрлилъ една малка свѣтлина вьрху националностьта на македонското население.

Слѣдъ него покойния русский славистъ Григоровичъ въ своето пьтешествие по Европейска Турция (1844—1845 г.) хвьрли не малка свѣтлина вьрху етнографията на тамошнитѣ славянски области, а особенно на Македония. („Очеркъ путешествія по Европейской Турціи“ Казань 1848 г., второ изд. въ Москва 1877 г.). Той бѣ събралъ доволно много дебърски пѣсни, отъ които 14 сж обнародвахж въ сърбско-хърватското списание „*Коло*“ IV, V. *Вежковичъ*-босненский, сърбинъ, е третий, който такожде събралъ и напечаталъ доволно етнографически материалъ относително Дебърския окржгъ, — една часть отъ Македония.

„*Народне песме македонстих Бугара*“. Београд. 1860 г. и „*Описаніе быта македонстихъ болгаръ*“ Москва 1868 г. — сж неговитѣ книжовни трудове, чрѣзъ които той е хвьрлилъ голѣма свѣтлина вьрху народностьта на дебърското население.

Братия Миладинови — Константинъ и Димитъръ — сжщи

Digitized by Google

жители отъ Македония (Струга) съ своитѣ „български народни пѣсни“ Загребъ. 1861 г. разрѣшавѫтъ вѫпроса: съ каква народность е населена Македония.

Слѣдъ тия труженици на литературното поле дохождѫтъ единъ редъ, и чужди, и наши списатели, които сѣ по-ясно и по-ясно разяснявѫтъ спора между гърцитѣ и българитѣ. И така до края на 1870 г. вѫпроса: да ли Македония е населена съ гърцки или славянски елементъ са рѣши окончателно въ полза на славянитѣ. Обаче вмѣсто тоя вѫпросъ са подигна новъ споръ: тоя славяски елементъ, който населява Македония, български ли е или сърбски. Тоя новъ вѫпросъ има цѣла литература; върху него писахѫ и наши и чужди писатели. Да са възбуди тоя новъ вѫпросъ, причината бѣ една шовенистическа партия въ Сърбия съ прѣдводители: Милоевичъ, Сретковичъ, Митрополитъ Михаилъ и др. —, която блънуваше, че цѣлия Балкан. Полуостровъ са населява отъ сърбски елементъ и че сърбската държава трѣба да са въздигне въ тия обширни граници. Тая партия е написала много за доказателство на тоя свой шовенизъмъ. (Любопитно явление е това, че послѣдователитѣ на тая партия сѫ всички русски възпитанници). Между другитѣ брошури, статии и книги, заслужва да са спомѣне брошурата „Стара Сербија“ Београд. 1878, която е написана тендециозно: да са докаже че населението въ Македония е сърбско. За да са потвърди това, г. Милоевичъ прибѣгналъ и къмъ фалшификация, както на язика въ пѣснитѣ, тъй и на обичаитѣ, която фалшификация е открита и бламирана отъ нѣколко учени сърби: Куіонджичъ, Новаковичъ (въ гласникъ 38) и В. Трпичъ въ брошурата „*Милоги Милојевич у Призрену*“. Београд. 1880 г. Тоя новоповдигнатъ вѫпросъ стана прѣдмѣтъ на сериозли научни филологически и етнографически изслѣдвания и издирвания, които дойдохѫ да потвьдѫтъ тая истина: че населението на Македония е българско; че въ язика на македонскитѣ славяни съществувѫтъ всичкитѣ ония особености, които различавѫтъ сърбския язикъ отъ българския, и че обичаитѣ и обрядитѣ сѫ сѫщитѣ обще-български обичаи и обряди. Вѫпроса остана висящъ и нерѣшенъ само за Милошъ Милоевичъ, Сретковичъ и Компания. Вѫпроса въ такова положение са намѣрваше, когато са събра конференцията въ Ц-градъ прѣзъ 1876 г. и когато са свърза Св. Стефанския договоръ прѣзъ 1878 г. Подъ влиянието на тия етнографически и филологи-

Digitized by Google

чески изслѣдвания и издирвания и на резултата имъ, русската дипломация създаде Св. Стефанска България, и, ако не бѣ са смѣсила чуждестранната на славянина дипломация, навѣрно днесъ въпроса щѣше да бѫде окончателно рѣшенъ. Тука трѣбва да са забѣлѣжи, че чуждостранната неславяска дипломация са смѣси и попрѣчи на русската, не отъ други, а отъ чисто политически възгледове.

Така стоеше въпроса до прѣди двѣ години, т. е. до 1886 г., когато той стана изново прѣдмѣтъ на научни обсѫждания въ славянската, а най-повече въ русската литература. За да са подигне тоя въпросъ върху сърбско-българскитѣ етнографически отношения въ Македония е далъ поводъ новъ книжовенъ трудъ, който са явилъ въ русската литература. Тоя трудъ принадлѣжи на г. Ястребова, русский генералъ-консулъ въ Призренъ, подъ заглавие: „*Обичаи и пѣсни турецкихъ сербовъ*“ . . 1886 г. стр. 498 + VII. Отъ самото заглавие са вижда, че г. Ястребовъ е вече заразенъ отъ шовинизма на Милошъ Милоевичъ, и тендициозно е написалъ своя сборникъ. Като такъвъ той би трѣбвало да не заслужи такова внимание, съ каквото са погледнали на него ученитѣ русси. За да прѣдставя на читателитѣ каква голѣма важность е дадена на тоя сборникъ на г. Ястребова, азъ щѫ изброя лицата, които сѫ писали върху него. Тоя сборникъ на г. Ястребова е билъ прѣдмѣтъ на сериозни научни рецензии отъ г-да: *Никольскій, П. Р.*, *Стояновичъ*, *Ровинский* и *Ягичъ*. Отъ това са вижда, че по поводъ на тоя сборникъ са образовала цѣла литература безъ да сѫ взели въ внимание по-старитѣ литературни произведения върху езика, обичаитѣ и обрядитѣ на македонскитѣ славяни, всичкитѣ тия русски учени, съ исключение на г. Ягича, сѫ са изказали въ полза на сборника на г. Ястребова, т. е. наклонни сѫ да признаѫтъ, че славянитѣ въ Дебърско и други страни въ Македония сѫ сърби, а не българи. Особенно положително са произнасѫтъ въ полза на сърбизма г. Никольскій и Стояновичъ.

Слѣдъ толкова научни изслѣдвания върху етнографията на Македония; слѣдъ толкова книжевни дѣятели, излѣзнали изъ срѣдата на това македонско население; подобни възгледове намъ са показваѫтъ несериозни и не до тамъ научни, — но веднѫжъ възникнали въ една научна литература, тѣ трѣба да са оборѫтъ сѫщо научно.

Digitized by Google

Тая благородна задача е испълнилъ нашия ученъ историкъ, г. Маринъ Дриновъ, съ брошурата си, озаглавена *„Нѣсколько словъ объ языкѣ, народныхъ пѣсняхъ и обычаяхъ Дебрскихъ Славянъ“*, която най-напрѣдъ е напечатана, като статия въ „Извѣтія.“

До сега отъ перото на г. Дринова има нѣколко важни книжевни трудове, които му спечелихъ почетно мѣсто въ нашата книжнина. Той е такожде написалъ и нѣколко важни исторически и филологически статии, било на български, било на русски языкъ. Ако другитѣ му исторически съчинения съ скѫпи достояния за нашата бѣдна книжнина и му спечелихъ почетно и авторитетно мѣсто по отечественната ни история, то тая брошура му дава сѫщото право и по филологията. Ний смѣло можимъ каза, че тая брошура е важно явление не само въ българската, но и въ славянската книжнина.

Съ своиственнитѣ нему учтивость, деликатность, ясность и убѣдителность г. Дриновъ е оборилъ едно-по-едно всичкитѣ основания, на които, както г. Ястребовъ, тъй и другитѣ: г. Никольскій, Стояновичъ и Равнинскій градѣтъ своитѣ научни етнографически и филологически изслѣдвания и съ много деликатенъ стилъ и тонъ доказва неоснователностьта на тѣхнитѣ взглядове.

Г. Дриновъ е почналъ своята брошура съ кратки встѫпителни бѣлѣжки, въ които, като спомѣнува прѣдишнитѣ научни изслѣдвания по етнографията на македонскитѣ славяни, скромно напомнюва на г-да русскитѣ рецензатори, че, когато съ почнали да критикувѫтъ сборника на г. Ястребова, трѣбвало е да имѫтъ прѣдъ видъ и тия изслѣдвания.

Слѣдъ тия встѫпителни бѣлѣжки г. Дриновъ е раздѣлилъ своя критически материалъ на три части.

Въ първата часть дохаждѫтъ критическитѣ му филологически бѣлѣжки, чрѣзъ които, посрѣдствомъ филологията и особенноститѣ на българския языкъ, които го отдѣлѫтъ отъ сърбския сроденъ нему языкъ, доказва много наглѣдно и ясно, че языка, когото говорѫтъ славянитѣ въ Дебърско и въ другитѣ крайови на Македония и на когото пѣѫтъ своитѣ пѣсни, има сѫщитѣ особенности, които са срѣщѫтъ и въ обще-българския языкъ. Било въ звуковитѣ, било въ суфикситѣ и флексиитѣ на сѫществ. имена, члена, прилагат., мѣстоименията и глаголитѣ (падежи и глаголи окончат.), било въ прѣминаването на единъ

Digitized by Google

звукъ въ другъ, г. Дриновъ, на основание на филологията, доказва, че сѫ особенности на обще-българския языкъ, а никакъ не на сърбския языкъ.

Въ втората частъ г. Дриновъ е изложилъ критическитѣ си бѣлѣжки върху обичаитѣ и обряднитѣ пѣсни на дебърскитѣ славяни.

Съ голѣма ясность и убѣдителность той доказва, че всичкитѣ обичаи и обрядни пѣсни, които г. Ястрабовъ е открилъ при дебърцитѣ, сѫществуватъ и между другитѣ българи; слѣдователно и по тѣхъ, тѣ — дебърскитѣ славяни стоятъ съвършенно близко до българитѣ, а много далечъ отъ сърбитѣ.

Въ третята часть дохажда критическия материалъ върху пѣснитѣ, отъ разенъ смѣсенъ характеръ: епически, лирически и други, които г. Ястребовъ е събралъ между дебърцитѣ и вмѣстилъ въ своя сборникъ.

И въ тая часть г. Дриновъ е доказалъ българската народность на дебърското население.

Както казахъ г. Дриновъ е принесълъ голѣма полза не само на българската книжнина, но и на обще-славянската литература. Нашата книжнина не може освѣнъ да му бѫде признателна. Ако брошурата и критическия материалъ на г. Дринова, сѫ подвьрнеше тоже подъ критически анализъ, увѣрени сме, че несъстоятелностьта на тенденциитѣ на г. Ястрабова и неоснователностьта на взглядовитѣ на другитѣ уважаеми рецензатори щѣхѫ да бѫдѫтъ доказани окончателно и по най-блѣстящъ начинъ.

Брошурата на г. Дринова заслужва да бѫде прочетена не само отъ нашитѣ филолози и учени, но и отъ всѣкой, който са интересува колко-годѣ отъ познаването на своя народъ.

Водимъ отъ желание щото тоя скѫпъ книжовенъ трудъ на г. Дринова да го има и на български языкъ, ний прѣведохме спомѣнатата брошура, който прѣводъ ще са печати въ „*Трудъ*“. Тогава читателитѣ само ще видѫтъ, че азъ съмъ много слабо прѣдставилъ сѫщинската важность на брошурата: „*Нѣсколько словъ объ языкѣ, народныхъ песняхъ и обычаяхъ Дебрскихъ славянъ.*

Д. Маринов.

Ломъ, 1 Юний 1888 г.

Digitized by Google

ИВАНЪ ВАЗОВЪ.

Етюди за стихотворната му поезия

отъ

Д-ра К. К. Крьстева.

„Недѣй оставя, милий Боже,
Безъ лампа своя святъ олтаръ,
Безъ химна твоето подножье,
Безъ вѣра живата си тварь!
„Недѣй оставя безъ звѣздица
Моряка, въ буритѣ останъ,
Безъ утро мъничката птица,
Народитѣ—безъ идеалъ"
Изъ „Поля и Гори", стр. 41.

Една забѣлѣжка, прѣди да захвана. У насъ е станалъ обичай да са смѣсва вредъ и „политиката", да не са глѣдатъ и обсѫждатъ лицето и дѣлата му безпристрастно, а да са пита отъ коя партия е. Не е моя работа, па не са надѣвамъ нито да имамъ нуждната за това зрѣлость, нито пъкъ ще важи нѣкому гласа ми — да са искажа *за* или *противъ* тая духовна зараза. Но азъ имамъ нескромнитѣ претенции да стоѫ, ако не *надъ*, то поне *вънъ* отъ партизанскитѣ борби и най-усърдно ще са стараѫ да си остана винаги чуждъ съ тая странна и неразбрана за ушитѣ ми музика. Пожелалъ бихъ сѫщото на всички жреци-борци за духовното, но ако сѫдбата е наредила вече инакъ, менъ не остава нищо друго освѣнъ желанието, да не си повврѣдятъ на призванието.—

I

Да са не упиваме безпечно—
Съ лавритѣ си: дълга е борбата.
Часъ е да поченимъ дѣло вѣчно,
Намъ не е се свършила сѫдбата.
Не смъртьта, не гробътъ и не сѣчътъ
Даватъ на народитѣ животътъ:
Честь на тие, що блѣстяхѫ съ мечьтъ
Честь на тие, що съ ума работятъ.
Честь на всички, що въ полето родно
Скромно хвърлятъ сѣмето духовно,
Що на наш'то здание народно
Съ циментъ даватъ траяне вѣковно.
„Сливница" стр. 30.

Digitized by Google

„Сливницата“ е едно отъ ония Вазови творения, въ които той исказва мислитѣ на всѣки българинъ; кой не би рѣкалъ, че тѣзи мисли сѫ сякашъ откраднати изъ дъното на душата му! Мелодичнитѣ стихове дишѫтъ ту бескрайна радость отъ нечутитѣ успѣхи и побѣди въ една война, водена противъ всичкитѣ правила на стратегиката, ту пъкъ мисълтьта, че „кръвьта, дѣто лѣемъ, наша кръвь е“, зема върхъ и побѣднитѣ звуци са обрьщѫтъ на тѫжовни (Ср. особенно XII „Не, не ще се радвамъ кръвожедно“ стр. 19). Да, „Сливница“ напълно заслужва, както небивалия у насъ успѣхъ: да прѣживѣй двѣ издания въ единъ мѣсецъ (Февруарий 1886), тъй и похвалитѣ, които не му отказаха даже неговитѣ врагове; тя съдържа освѣнъ туй нѣколко стих., които по богатсво съ хумании, възвишенни идеи или художественна композия могѫтъ са сравни съ „Епопеитѣ“ (ср. Новото гробище надъ Сливница, върнатитѣ доброволци, Свири нощната фъртуна, Прощавка и мн. др.).

Но колко са слисахъ, като чухъ отъ единъ Вазовъ приятель и мой съотечественникъ (С. В.), че самъ поета не билъ доволенъ отъ духовната си рожба. Sum drano solis казано, всѣки поетъ намира нѣщо въ творението си, което не го удовлетворява: или ония мисли и чувства му сѫ станали чужди, или пакъ смѣта идеалитѣ си тъй високи, щото му са струва, че езика човѣшки е неспособенъ да ги искаже тъй святи и чисти, както живѣѭтъ въ душата му... Туй нѣщо е не само твърдѣ естесвенно и обяснимо, но до нѣйдѣ и необходимо, че недоволството отъ достигнѫтото и създаденото е за насъ най-силний потикъ за вървение напрѣдъ. Дали и Вазовото недоволство е отъ сѫщий родъ — не знамъ, но съмнявамъ са, защото не намирамъ въ „Сливница“ нѣщо, което би дало поводъ. За мень, субективно и по вѣроятно, че на Вазова не аресвѫтъ вече титлитѣ и епитетитѣ, що прикача на сърбитѣ и на Краль Милана; подъ впечетлението на войната тѣ никому не сѫ стрували прѣкалени, но днесь ни звучѫтъ друго яче. Възможно е още, че нашитѣ деликати рецензенти сѫ повлияли върху Вазова и сѫ го направили да са усъмни въ силитѣ си.... Азъ ще са опитамъ тукъ да докажа безосновностьта на нѣкои обвинения и да обясна нѣкои недостатъци на „Сливница“.

За обвинението, че „Сливница“ не излагала историческитѣ и др. причини на войната и побѣдитѣ ни, ще бѫдѫ кратъкъ. Онуй, що *може* и е *длъжна* да стори *поезията*—Ва-

Digitized by Google

зовъ го е сторилъ[1]); а политическитѣ, историческитѣ, икономическитѣ издирвания не сж негова работа, защото не сж задача на поезията. А онзи, който по принципъ иска *туй* отъ поезията, т. е. онзи, който отъ „височината на днешната наука“ (sic) отрича raîson d' être на поезията и ѫ прави слугиня на историята, изобщо на науката, който мисли, че има единъ масщабъ да измѣрва достойнството на разнитѣ страни на човѣшкий душевенъ животъ — той стои на почва, диаметрално противна на моята и азъ трѣбва да го оставя тукъ на миръ. И то ето защо: въпроса е принципияленъ и за туй, понѣ споредъ моето убѣждение, най-мжченъ за рѣшавание. Впрочемъ не би ми са струвало тъй мжчно, ако да имахъ блаженната самоувѣренность и да мислѣхъ, че стига да „зинж, като гължбъ да загукамъ“ и всичко е доказано. У насъ има и друга, много лесна практика за рѣшавание на най-труднитѣ въпроси, но нейнитѣ орѫжия: — лични нападки и гнусни хорати — са сѣщамъ неспособенъ да употрѣбя; моето орѫжие е друго, но, за жалость, не могж да са възползувамъ отъ него *тука*, едно, защото ще трѣбва да излѣза изъ границитѣ на статията си и друго — малцина ще имжтъ охота да ма придружжтъ до *моя* арсеналъ — философията...

Но има друго нѣщо въ „Сливница“, което, тъй да кажж, блѣска съ отсжтствието си: Вазовъ не е въспѣлъ ни едно лице, ни единъ герой. Причинитѣ на туй са крижтъ въ неговата индивидуалность и въ сжщностьта на таланта му. Вазовъ има единъ—да го нарѣчемъ недостатъкъ: той е неспособенъ да са вдѫхновява отъ личности, отъ живи хора и герои. Той е идеалистъ не само въ днешната, но и въ античната, платоновата смисъль на думата; той са вдѫхновява и живѣе отъ идеи, идеали[2]). На този ми възглѣдъ за Вазова талантъ противорѣ-

[1]) Областьта и задачата на поезията захваща тъкмо отъ тамъ, дѣто са свършва областьта на науката. Затуй не може дá историята това, що дава поезията. Че Вазовъ е разбралъ задачата си, доказвжтъ „Свири нощната фжртуна“, „Само ти, солдатино чудесний“, „Прощавка“, „Въ окопътъ“, „Новото гробище“, „Пьрвий убитъ сърбинъ“ и мн. др. Но твърдо съмъ увѣренъ, че туй не ще всичко...

[2]) Незнамъ отъ дѣ са е зела тъзи старо-грьцка черта у В., когато съчиненията му не показвжтъ друго сродство съ тѣхъ и даже липсувжтъ за жалость съвсѣмъ слѣди отъ изучвание на тѣхната поезия. Стих. „Желание“ въ П. и Г., че за В. не е чуждъ античний грьцки миръ, но единъ поетъ не може прѣнебрегна безнаказанно тѣхното искуство.

Digitized by Google

чжтъ само нѣкои юношески произведения (напр. въ „Избавление“) и др. несериозни стихове; а „Епопеитѣ“, които на прьвъ поглѣдъ говорѫтъ *противъ*, въ сжщность сж най-силний доказъ *за* него. Въ „Раковски“, въ „Левский“, „Каблешковъ“, „Перущица“ Вазовъ е на върха на поетическия си талантъ, езика е чудна мелодия, а характеристиката дишж една мощь, една величавость, каквато само гения ражда. Но онуй, що укрилява тъй Вазова до гигантски полѣтъ не е индивидуалната личность, а идеята, що са е въплатила въ тѣхний характеръ; прѣдъ неѭ склоня той глава, неѭ убожава. Не ексцентричний оригиналъ Бенковский съ диктаторскитѣ нрави, а онуй „смѣшение странно на Левски съ Раковски“, онзи фокусъ, дѣто са събра енергията на 500 год. роби — това вджхновява Вазова! И тъзъ черта е тъй срастла съ най-дълбокитѣ и най-задушевни страни на неговата поезия, щото азъ не ще са отдалечж много отъ истината, ако кажж, че тя е сжщинский елементъ на поезията му. Най-прѣлестното и най-дълбокомисленното, що е създалъ до сега, е отъ този родъ; даже и „Ековетѣ“ и „Пѣснитѣ за мая“ („Зора“ Кн. IV), при всичко, че вжтрѣ той самъ е героя...

Съ тъзи негова особенность е тѣсно свьрзана склонностьта (Forliebe) му къмъ рисуване възвишенни, грандиозни сцени. (Ср. „Къмъ природата“ въ „Поля и Гори“ стр. 34, „Родопитѣ“ стр. 99, „Бенковски“ въ „Гусла“ 55 въ началото, и мн. др.) Въ живота възвишенното е рѣдкость, историята ни е бѣдна — понѣ толкова ѭ знаемъ —, а щомъ прѣкрачимъ областьта на реалния свѣтъ и направимъ една личность сжждъ на една омиляла гигантска идея — тогазъ простора е безкраенъ..

Сжщото срѣщаме и у „Сливница“. Не войникъ, не вождъ, не Князь е героя, а „българския народъ“, както казва духовития прѣдговоръ на сбирката [1]). Разглѣдана отъ тъзъ

[1]) Не помня кой рецензентъ направи на Вазова тоз комплиментъ, да каже, че въ проза, т. е. въ прѣдговора умѣялъ да искаже по хубаво мислитѣ си. Слѣдуѭщитѣ стихове ще докажжтъ може би противното:

Той влезе (Миланъ въ Балгария).
Тогава България цѣла,
България на Крума, горскиятъ юнакъ,
И на Симеона, и на цѣлъ роякъ
Борци вѣнценосни и на Самуила,

Digitized by Google

страна, „Сливница“ е продължение на „Епопеитѣ“ на забравенитѣ; по духа, по идеята си тя съвпада съ тѣхъ, защото облича въ нова форма сѫщитѣ мисли.— Въ туй са крие и една отъ причинитѣ, защо не са е удало на Вазова да въспѣе „Бойното поле при Сливница“ тъй покъртително, както можемъ чака отъ автора на „блѣдната Перущица“. Вазовъ е неспособенъ да са въспламени отъ живото тъй, както отъ минѫлото. Който убича, нека смѣта това за недостатъкъ, само да не забравя, че поета не е дължень да пише, както би са щѣло незнамъ еди кому-си. На критика може да са подлага само създаденото отъ него, а не таланта му; работа на критика или на биографа ще бѫде само да констатира, възъ основа на създаденото отъ поета, че таланта му билъ такъвъ и такъвъ.—Втората причина е, че у Вазова липсува драматизъма, а да са прослави една война, трѣбва толкова драматизъмъ, колкото и патосъ; Вазовъ има въ висока степень само послѣдьото.

Слѣдъ излизанието на „Сливница“, рецензентитѣ прибързаха да хвърлѧтъ анатима върху този непатриотъ (sic) който не са вдѫхновявалъ ужъ отъ войната, отъ съединението, безъ да видѧтъ, че послѣдньото е направило „подвигъ славний“ (стр. 5). За „Бойното поле“ са каза, че било писано *безъ вдѫхновение*, а само за угода на деня и *затуй* било поправяно нѣколко пѫти. Помня, сѫщий рецензентъ корѣше Вазова, че много писалъ и бързо издавалъ сбирки една слѣдъ друга, не ги оставялъ да узрѣѧтъ, да ги обмисли, а ги пускалъ въ свѣ-

---

Левентъ Македонски—отчаяна сила;
На Бенковски, Левски—нашия свѣтецъ,
На Ботева, дѣто умрѣ при Вислецъ;
България, майка на толкозъ героя,
България цѣла; съ историята своя
Съсъ свойтѣ преданья, ядове, бѣди,
Стоманени мишци, бронзови гѫрди
И сила, петь вѣка въвъ мѫки калена;
Съсъ своята вѣра, мисъль вдѫхновенна,—
Въстана ужасна — лвица разярена —
И презъ бездни, урви; презъ дъждъ, снѣгъ, думанъ,
Въ борба съ ураганътъ—сама ураганъ—
Настръхнала, боса, страшно, дива, кална,
Въ гнѣвътъ си отчаянъ почти идеална,
Мина и съ развѣни левски знамѣна
При Сливница спрѣ се, като планина!
И въ три дни написа цѣла епопея!

Digitized by Google

та „недоносени“. Чудно, единъ и сѫщи критикъ укорява ту въ „поправяние“ (което за една странна логика било слѣдствие отъ невдѫхновение), ту въ бързо публикуване, което не може да значи друго освѣнъ, въ „непоправяние“.—И азъ не могѫ да припиша на „Бойното поле“ голѣмо естетично достоинство[1]), само не защото било поправяно. Историята на литературитѣ още никой поетъ не е укорила, защото си поправялъ произведенията! Гете е прѣправялъ чудната „Ифигения“ нѣколко пѫти, ту, въ проза, ту въ стихове. *Безсмъртний* „Фаустъ“ е зрѣлъ и са е мѣнявалъ външно и вѫтрѣшно заедно съ самия Гете. А неисказанитѣ трудности, съ които са е борилъ Шиллеръ въ своя „Валленщайнъ“ цѣли 8 год., заслужвѫтъ признанието и удивлението и на враговетѣ му; сѫщо и балладитѣ и лирико-философскитѣ му стих. не сѫ плодове на минутно вдѫхновение, а на дълга умствена работа и научни занятия, нѣкои отъ тѣхъ сѫ биле досущъ прѣработвани. На нѣмскитѣ критици още не е дошло на ума да ги укорѫтъ за тѣхното „невдѫхновенно“ писание. Но сѐ едно, ний българитѣ може да си създадемъ нова естетика, безъ да питаме никого. За туй да са върнемъ на прѣдмѣта. Азъ не мисля да кажа, че и „Бойното поле при Сливница“ е измѣнявано по сѫщитѣ причини, то си има свои причини, които азъ вече нагатнѫхъ. Да признаемъ, че и измѣненията и поправкитѣ не сѫ направили стихотворението пò-добро —и отъ туй нищо не можемъ заключи за таланта на поета; гения даже не създава само гениялни работи! Сѫщий Нютонъ, който създаде „Philosophiae naturalis principia mathematica“ и съ тѣхъ новата астрономия, писа и за „Откровението Иоаново“, съчинение, записано отъ историята на науката, само защото е Нютоново. А Шекспиръ! Но може, при все това, историческитѣ примѣри да сѫ безсилни противъ българскитѣ прѣдрасѫдъци и не ще е чудно, защото фактитѣ и логиката имѫтъ работа съ *разсѫдъци*, а не съ прѣдрасѫдъци.

Непонятна остава, обаче и слѣдъ всичко туй, жалката

[1]) На „Бойното поле“ най вече врѣди формата му, много стихове не сѫ глатки, а размѣра имъ малко отговаря на съдържанието. Но то не е съвсѣмъ лишено отъ хубости.

I 2. Тука два народа сбиха се
Двѣ сили, двѣ идеи.
II 1-3. Изъ твоя гръмъ възкръснахѫ
Велики, млади сили,
Що тайно петь столѣтия
Нарасвали у нази.
Сега разбрахъ, Българио,
Историята твоя,
Вълнитѣ ти вѣковнитѣ
Полѣтътъ ти къмъ боя и т. н.

Digitized by Google

охота на нѣкои наши критици, да обсипвать жьртвата си съ най-калнитѣ думи и да търсять или да измислюватъ, колкото могатъ повече, лични недостатъци... Не отказвамъ, че тъзъ тактика може да е много сгодна за извѣстни цѣли..., но тукъ, въ литературата, тя най не е на мѣстото си. Който не може да са издигне надъ личния егоизъмъ и нискитѣ страсти, по-добрѣ ще стори да си избере друго поприще, което обѣщава повече храна за душата му.

Прѣди да оставя „Сливница", нека ми бѫде позволено, да кажа нѣколко думи за личностьта на Вазова. При всичкото си желание да видя и са сближа съ онзи, който тъй вѣщо умѣ да схване духа на врѣмето си, неговата празнота, апатия, долнавъ материялизъмъ и душевенъ застой и мракъ, дълго врѣме не можихъ да намѣря случай. Първий ми писменъ опитъ несполучи, вѣроятно по моя вина: първото писмо са удостои съ отговоръ, но второто — не. Обаче тъзи немарливость отъ страна на оногова, който едва ли има втори послѣдователь на идеитѣ си както менѣ, не бѣше въ състояние да пократи нито уважението, нито вѣрата ми въ него. Онуй, което у възрастний нѣпрѣмѣнно би посѣло прѣдубѣждение, нѣма сила да наскърби юношеското легкомислие, което прибърза да са възползува отъ туй, да покаже особенно геройство: да не сѫди за хората отъ глѣдната точка на егоизма.. Въ врѣме на войната, сѫдбата ма занесе пакъ въ София. И тогазъ не забравихъ да потърся Вазова; намѣрихъ му хотелната стая и трѣбваше да са прѣдставя тъй, както правятъ голѣмитѣ хора... съ името си и званието си. Но колко бѣхъ изненаданъ, кога при влизанието ми стана отъ масата единъ колоссъ, който приличаше повече на желѣзния канцлеръ отъ колкото на единъ нѣженъ синъ на музата. Първото впечетление не бѣше отъ най-добритѣ. Студенина му приписвахъ — има нѣщо подобно, но че не е студенина на сърцето, знаяхъ отъ произведенията му, но имахъ сѣтнѣ възможность да са убѣдя и съ очитѣ си. Вѣрно е още, че Вазовъ е бѣденъ съ думи въ обикновенния разговоръ. Азъ не бихъ нарѣкълъ туй недостатъкъ, а завидно качество: тамъ дѣто езика е по-бързъ отъ ума, тамъ душевния животъ е повече твърдѣ скѫденъ.— Слѣдъ нѣколко дни го посѣтихъ втори и послѣдний пѫть; разговора отъ войната, литературата доди на Италия, която Вазовъ бѣ посѣтилъ прѣзъ Май; Италия бѣ го плѣнила, както плѣнява всичкитѣ художници и поети, и той не можеше

Digitized by Google

да са наприказва за неѭ. Сега Вазова говоръ доби мелодията на „Епопеитѣ“ и азъ познахъ, че слушамъ автара имъ.

(Слѣдва.)

Липиска, Декемврий 1887.

ПОДРѢЗВАНИЕТО НА ДЬРВЕТАТА.

Споредъ професора Гете.

Подрѣзванието е една отъ най-важнитѣ градинарски операции. Затова всѣкой добъръ гдадинарь трѣба да знае правилно да подрѣзва овошкитѣ въ градината си, ако иска да извлѣче по-голѣма полза отъ тѣхъ. Ний ще са опитаме да запознаемъ читателя съ подрѣзванието въобще и съ неговата важность. Какъ са подрѣзвѫтъ дьрветата, ний не ще описваме, защото това съставлява единъ отдѣленъ въпросъ, който не може да са разисква въ това списание, цѣльта на което е общеобразователна.

Дьрвото заѣма сѫщото мѣсто мѣжду растенията, което заема человѣка мѣжду животнитѣ. Тѣ, человѣка и дьрвото, сѫ най-съвьршеннитѣ сѫщества въ природнитѣ царства, на които тѣ принадлежѫтъ. Както человѣкъ са нуждае отъ въспитание, за да постигне своята пълнота, така и дьрвото са нуждае отъ едно добро отглѣдвание прѣзъ своята младость. Ако оставимъ едно дьрво, или единъ младъ человѣкъ безъ всѣка грижа, то тѣ ще подивѣѭтъ или ще погинѫтъ въ борбата за животъ. Една овошка би давала сé по-долни плодове, прихода отъ неѭ би билъ сé по-малъкъ и най-послѣ тя би са прѣвьрнала въ обикновенно горско дьрво. Разликата между нашитѣ овощия и францускитѣ ни показва до колко е истина това, тъй напр. у насъ струва една ока круши тридесеть или четиридесеть стотинки, а добрия француски градинарь продава всѣка круша едно възъ друго по половинъ левъ и повече. Най-добрѣ бихме са увѣрили, ако посадимъ двѣ овошки една до друга и едната подрѣзваме и отглѣждаме правилно, а другата занемаримъ съвсѣмъ; пьрвата ще надмине втората твьрдѣ скоро по своето развитие, както и по качеството и развитието на своитѣ плодове.

Историята на подрѣзванието е толкова стара, колкото е и самото развъждание на плодоветѣ, казва проф. Гёте, отъ когото заемаме това. Пьрвий потикъ за подрѣзвание сѫ дали вѣроятно врѣдити, причинени отъ студя прѣзъ зимата. Человѣкъ е забѣлѣжилъ, че ония клони, които сѫ измрьзнали, на върха сѫ покарвали отъ страна по-вече, и така зимний мразъ е станалъ пьрвий учитель на человѣка за подрѣзванието на дьрветата. Влиянието на подрѣзванието върху плодовититѣ дьрвета и младитѣ клончета са е забѣлѣзало съ врѣме и малко-по-малко сѫ са образували правила за подрѣзвание, основающи

Digitized by Google

са на практиката и опита, които сѫ запазени още и до днесъ. Чакъ съ помощьта на най-новитѣ изслѣдвания по ботаниката, особенно по физиологията на растенията, е можло да са даде отчасти научно основание на тия правила, ако и за много случаи ний и да нѣмаме никакво разяснение.

Всичкитѣ наши овошки, въобще всичкитѣ наши дървета, могатъ да са подрѣзвѫтъ, съ исключение на хвоинитѣ (чамовитѣ) които завързвѫтъ пѫпки само на върховетѣ на своитѣ клончета, та като са подрѣжѫтъ, не бихѫ могли да покарѫтъ отъ другадѣ. Подрѣзването не е еднакво при всичкитѣ дървета. Тъй напр. на ябълкитѣ, крушитѣ и др., които имѫтъ много пѫпки по клончетата си, твърдѣ понася едно правилно подрѣзване; когато черешитѣ, сливитѣ и пр. са подрѣзвѫтъ по-малко, а орѣхитѣ, кестанитѣ и др. нѣкои са подрѣзвѫтъ (поради мѣкото дърво на младитѣ клончета) само догдѣ сѫ още млади, или пъкъ никакъ, когато фиданката е добрѣ развита. Съ други думи, семеннитѣ, костилковитѣ и шошлюпковитѣ овощия са подрѣзвѫтъ различно. Освѣнъ това прави са разлика при подрѣзването и между различнитѣ видове на всѣка отъ тѣзи три групи—споредъ свойството на дървото. Други отклонения отъ правилата за подрѣзване са предизвикѫтъ отъ свойството на земята, възръстьта и храняването на дървото, отъ свойството на почвата, гдѣто е насадено, както и отъ климата.

Съ подрѣзването ний постигаме различни цѣли. Обикновенно са подрѣзвѫтъ дърветата за да са причини по-силно развитие на дървото. Тъй напр. са подрѣзва лѣската, върбата, лешниковото дърво и др. за да са добиѫтъ пъртье за обърчи, вѣйки за кошови и др. Сѫщото е и съ ония овошки, като дюли и др., които са разиножавѫтъ чрѣзъ положенници (отводи неотрѣзани клончета, *положени* въ земята, за да покарѫтъ корѣни) — тѣ са подрѣзвѫтъ за добиване на клончета за положенници. Тукъ принадлежи и подрѣзването на черницитѣ за да добиемъ листе за бубитѣ. Но най-пълното и най-съвършеното приспособление на подрѣзването са извършва при отвъждането на фиданкитѣ. Прѣзъ първитѣ си пет или шест години дървцето прѣминава прѣзъ едно училище. Това училище, за което всѣкой опитенъ градинарь отдѣля една малка часть отъ своята градина, има за цѣль не само посѣването, разиножаването и присаждането, но и тая, да даде на младото дървце, освѣнъ силно и здраво стебло, още и една опрѣдѣленна форма (крой), споредъ нуждата на мѣстото, гдѣто ще бѫде посадено. Но вситѣ дървета не сѫ еднакви, затова, ако искаме да подрѣзваме едно дървце, ний трѣбва да го познаваме добрѣ, да знаемъ неговитѣ свойства и способности. Ний трѣба да знайми колко пѫпки и кои можимъ да оставимъ, или да отрѣжимъ, за да може младочката да са храни и развива правилно споредъ назначената ѝ цѣль. Както дѣтето получава въ училището основата за по-нататашний си животъ, така трѣба и на дървото да са даде основа въ неговитѣ млади години, за да може да са развива и да дава плодове.

Отъ училището дървото са прѣсажда, и поставя, както и человѣка подиръ въспитанието си, на своето прѣдназначено мѣсто, да

Digitized by Google

принася плодъ. Тукъ са грижимъ за него, разбира са, съвсѣмъ по другъ начинъ. Нашата задача е сега да му дадемъ възможность, да си развие плодородието, цѣлта на неговото сѫществуване, като му усъвършенствуваме формата така, щото да стои подъ най-згодното влияние на въздуха и свѣтлината. Покарването на клонитѣ трѣба да стои въ съразмѣрность съ „завързването“. Ако подрѣжимъ едно дърво много дълбоко, то ще покара силно и ний ще чакаме напраздно за плодъ: ако ли пѫкъ го подрѣжимъ сѫвсѣмъ малко, то ще завърже толкова много и ще принесе толкова много плодъ, щото ще заприлича на младъ старецъ. За това трѣба да остаьяме отъ пѫпкитѣ, които изтеглятъ сила изъ дървото, само толкова, щото коренитѣ да могѫтъ да ги насмогѫтъ съ храна. Дърво, което расте много буйно, прилича на единъ неубузданъ человѣкъ, а дърво, което донася плодъ много рано, прилича на человѣкъ, който на смѣтка на своето здравие е станалъ прѣждевременно плоденъ и скоро изнемощява. Но и такива дървета могѫтъ са поправи, ако са подрѣжѫтъ правилно. Всѣкой наблюдателенъ градинарь знае, че едно буйно дърво може да принесе плодъ, ако са подрѣжи цѣлесъобразно, а едно дърво, истощено отъ голѣмо плодородие, може по тоя начинъ да са подмлади.

Виена. *К-евъ.*

ФОТОГРАФИРАНИЕТО НА НЕБЕТО.

Въ послѣднитѣ тредесетъ години, а именно отъ тогава, отъ когато Верранъ-де-ла Рю и Бондъ първий пѫтъ сѫ приспособили фотографията въ астрономията, този начинъ, който често са е употрѣбявалъ отъ различни наблюдатели, постьпенно са е усъвършенствувалъ и въ изучването на небеснитѣ явления е принесалъ много сѫщи услуги.

Въ сегашно врѣме, тѣзи услуги трѣба да са считѫтъ още поважни, защото фотографирането на небето ни привожда къмъ съвършенно нови открития, понеже въ много случаи то прави излишно употрѣбението на голѣмитѣ и сѫщи астрономически рефлектори и ги надминува въ чувствителностьта си, защото показва такива звѣзди и мъглявости, които могѫтъ да са видѫтъ само съ най-силни оптически уряди и въ значителна стьпень намалява грижливия трудъ за правение на небеснитѣ харти съ най-малки подробности.

Парижката астрономическа обсерватория има вече специално приготвенъ урядъ за фотографиране на небето и резултатитѣ, които сѫ достигнали съ него братия Хенриховци, до толкова сѫ надминали сичкитѣ ожидания на астрономитѣ, щото такива постоянни приспособления мислѫтъ да направѫтъ още и въ Алжиръ и въ Рио-Жанейро, дѣто климата особенно благоприятствува на астрономическитѣ наблюдения; тѣ тъй сѫщо ще направѫтъ и въ Россия въ Пулковската обсерватория. Прибора на братия Хенриховци са състои отъ двѣ под-

Digitized by Google

зорни тржби, натъкмени на-споредъ (паралелно), вжтрѣ въ общия калжпъ (футляръ), които чрѣзъ единъ особенъ часовниченъ механизъмъ, може да са мѣсти тъй, щото оститѣ на тржбитѣ да мѣрѫтъ въ една и сжща точка на небето въ сичкото врѣме, до колкото дѣйствува прибора. По-малката тржба—долнята—служи да са глѣда прѣзъ неѭ онова свѣтило, или оная часть отъ небето, която искатъ да фотографирѫтъ; нейния обѣктивъ има диаметъръ =0·24 отъ метра, а фокосното растояние =3·6 м. Втората тржба, която е сжществената часть на прибора, има обиктивъ отъ 0·43 м. и, вмѣсто окуляръ, въ неѭ е направено фотографически урядъ, въ който братия Хенриховци до сега сж употрѣбявали желатино-бромисти плочици (пластинки).

Чувствителностьта на тоя приборъ доста надминува чувствителностьта на мрѣжата, която е въ человѣческото око, защото, когато употрѣбявѫтъ подзорна, такава сжща на голѣмина, както фотографическия урядъ (апаратъ) на братия Хенриховци, то звѣздитѣ, отъ 15-та 16-та и 17-та величина, не могѫтъ да са видѭтъ, а пъкъ тѣхното изображение са получава доста ясно (отчетливо) на фотографическото клише (плочица).

Голѣмото прииимщество на тоя приборъ е още и това, че обектива му може да има сравнително малко фокусно растояние, (а слѣдователно и сичкия приборъ по-малка дължина); понеже химическото дѣйствие въ фотографията показва само най-голѣмото прѣчупване на лжчитѣ отъ свѣтлината, т. е., фиолетовитѣ и ултра-фиолетовитѣ (които не са видѭтъ съ око) части на спектьра. По тъзи причина, тука трѣба малко да са погрижѫтъ за унищожението на сферическата абберация на стъклата.

Врѣмето, което е потрѣбно да са получи (направи) оптическо снѣмание на звѣздитѣ, са намѣрва въ обратна зависимость отъ величината, т. е., отъ яркостьта (льскавината) на звѣздитѣ. Тъй напримѣръ, за звѣздитѣ отъ *иьрва* величина фотографиранието са продължава 0·015 отъ секундата; за звѣздитѣ отъ *шеста* величина (най-дребнитѣ отъ тѣхъ, които можемъ да видимъ съ невъоржжено око), трѣбѫтъ около *двѣ* сѣкунди, а пъкъ за твърдѣ слабитѣ звѣзди, отъ 15-та и 16-та величина трѣба почти 4 часа.

Но можемъ да са надѣвами, че тъзи неэгода за твърдѣ продължително фотографиране скоро ще бжде отстранена, ако не съ друго, то напримѣръ съ остроумний приѣмъ (начинъ), който е прѣдложенъ неотдавна отъ парижский астрономъ Ценгера. Той съвѣтува да са туря въ уряда необикновенни фотографически пластинки, които реагирѫтъ химически отъ дѣйствието на свѣтлината, а пластинки, които фосфоресцирѫтъ, покрити съ тъй нарѣчения фосфоръ на Бальмена; тогава ще сѫ доста нѣколко минути за дѣйствието на прибора, за да налѣзе на такава пластинка исканата звѣзда на тъмното като само-свѣтяща са точка, и понеже такава фосфоресценция може да са продължи—да трае нѣколко часа, то са види, че отъ такава пластинка съ изображение на свѣтли точки (звѣзди) лесно могѫтъ да са снемѫтъ въ тъмна стая сжщинския имъ снемъкъ (образъ), както и съ обикновеннитѣ приеми (начини).

Digitized by Google

До колко употрѣбението на фотографията къмъ астрономията може да скжси труда за съставяние на небеснитѣ харти и на каталозитѣ на звѣздитѣ, може да са види отъ това, че Хершель, като е работилъ съ своя прочутъ телескопъ, казвалъ, че пълната харта на небето може да са свърше не по-скоро отъ 80 години, а пъкъ сега, като са фотографира небето на части (на парчета), такава харта, и то по-подробна и по-точна, ще изиска навѣрно само нѣколко години наблюдение.

Ясностьта на снѣмкитѣ на братя Хенриховци е надминала сичкитѣ очаквания. Тъй, напримѣръ, на фотографията на Сатурна промеждината между двата му прьстена, която са види само подъ жгълъ 0·45″, са е получила твърдѣ ясна; на фотографията на Нептуна добрѣ са вижда неговия спьтникъ на далечина (разстояние) 0·8″, отъ планетата и проч. Отъ тука можемъ да заключимъ, че приспособлението на фотографията къмъ двойнитѣ звѣзди, видимото разстояние между които е твърдѣ малко, трѣба да принесе сжществена полза за изучването на очното имъ примѣствание.

Но най-голѣмъ интересъ е възбудило откритието, което стана въ края на 1885 година съ фотографията, новото мъгливо петно въ группата на Плиядитѣ или Ковачката (въ съзвѣздието на Бика) въ группата, която е на сички тъй добрѣ позната и тъй тщателно изучвана отъ астрономитѣ, особенно отъ тогова, отъ когото Медлеръ исказа прѣдложение, въ 1812 година, че най-ясната звѣзда въ Ковачката, Лицена, е като централно слънце на всичката вселенна, около която сичкитѣ други слънца съ своитѣ системи, а въ това число и нашата слънчева система, са въртьтъ и описвжтъ затворени пжтища [1]). Безъ да са глѣда на това особенно внимание, съ което са е ползувала тая группа [2]), никой не е мислялъ, че има въ неѣ, освѣнъ едно съ еллиптическа форма (видъ) мъгливо петно (което са намѣрва при звѣздата Мерона) още и други съ твърдѣ оригинално очертание (кройо). Това петно образува нѣщо прилично на кометна завита опашка при една звѣзда отъ Ковачката (Плеадитѣ), а именно при звѣздата Маи, която е отъ 4-та величина.

Подирь откритието на братия Хенриховци, това мъгливо петно на фотографическия снимъкъ на Ковачката са удало да го видятъ въ телескопитѣ и нѣкои астрономи, отъ които е и Директора на Пулковската обсерватория О. Струве.

Споредъ отчета на Струве, формата на това петно доста са отличава отъ горѣ-казанната и по-вечето прилича на формата на два листа, положени единъ на другий.

(Прьвелъ отъ русски Ц. Гинчевъ.)

---

[1]) Послѣ това прѣдположение са упроверга и отхвьрли.

[2]) Всичкитѣ Плеади (звѣздитѣ на Ковачката) сж около 230 звѣзди, ако са четжтъ до звѣздитѣ отъ 12-та величина включително. Най-яснитѣ отъ тѣхъ са зъвжтъ: Алциона отъ третя величина, Атласъ, Електра и Маи — отъ четвьрта величина, Мерона и Тайгета—отъ пета величина и най-послѣ Целено и Плейоне—отъ шеста величина. Астеропа е двойна звѣзда отъ седма величина. Другитѣ нѣмжтъ особни имена.

Digitized by Google

ЛЕДА ОТЪ САНИТАРНА ТОЧКА НА ЗРѢНИЕТО.

Съ най-послѣднитѣ бактериологически изслѣдвания е доказано, че леда съдържа въ себѣ си тъй сжщо микроби, както и водата, но отъ това не излиза, че заключающитѣ са въ него микроорганизми сж безусловно вредни. Въ това отношение много зависи отъ произхождението на леда. Взетия ледъ отъ рѣка съ мжтна вода трѣба да съдържа въ себе си всичкитѣ гнили смѣсове на тая вода, които докарвжтъ несъмнѣнна вреда на хората; но леда отъ бистри рѣки, езера, които са повжтъ отъ подземни извори, и особенно пъкъ отъ върховетѣ на планинитѣ — е безвреденъ. Въ Съединенитѣ Държави, гдѣто зимѣ и лѣтѣ са потрѣблява голѣмо количество ледъ, правителството е счело за нуждно да вземи прѣдпазливи мѣрки, и санитарния съвѣтъ на държавата Коннектикута издаде миналата година постановление, съ което е опрѣдѣлилъ да са наказвжтъ парично, въ размѣръ отъ 50 доллара и повече, разносвачитѣ, които доставлявжтъ на частни лица и на гостилници ледъ отъ прудове съ нечиста, застояла вода или отъ рѣкитѣ, напълнени съ нечистотии. Директора на химическата лаборатория въ медицинската коллегия въ Ню-Йоркъ, Митчель-Прудденъ, е изброилъ, въ единъ кубич. сантиметръ вода, взета отъ Гудсоновата рѣка, повече отъ три хиляди бацилли, по-многото безврѣдни, но между които е открилъ, пакъ, присждствието и на патогенни бактерии и, между другото, на тифозни бацилли. Като е замразилъ отъ сжщата вода единъ кубич. сантиметръ въ стъклена цевь, той е намѣрилъ подиръ два дена въ нея само 720, а подиръ шесть дена всичко само 300 бацилли, отъ което е заключилъ, че студа ги унищожава, но нѣкои микроорганизми, и преимущественно вреднитѣ, го прѣтърпявжтъ и не умиржтъ. Митчель-Прудденъ е продьржалъ въ ледъ повечѣ отъ шесть мѣсеца нѣколко стъкляни цеви съ отъ него култивирани отъ булйонъ тифозни бацилли и подиръ десетдневно неприкжснато замразяване намѣрилъ въ всѣкий кубич. сантиметръ отъ образувания въ тяхъ ледъ безбройно количаство отъ тия бацилли, които са намалили до седемь хиляди само подиръ истичанието на шестдесеть дена, въ продължение на които жидкостьта въ цевитѣ е била непрестанно замрьзнала. Тифознитѣ бацилли са размножавжтъ въ згодната за тѣхъ срѣда съ невѣроятна бързина и съ безчисленно количество, и водата, която съдържа въ себе си тия бацилли ги съхранява и тогава, когато тя са прѣвръща въ ледъ. Съ опити е доказано, че бациллитѣ бугорчатки прѣтърпявжтъ температура въ восемь и десеть градуси подъ нулата, а слѣдователно, са съдържжтъ въ леда, взетъ отъ прудове или кладенци, които сж биле заразени отъ екскременти на туберколозни животни. Изслѣдванията на американскитѣ бактериологи довели до заключение, че рѣчния ледъ е въ рѣдки случаи безврѣденъ. Като са основавжтъ на тѣхнитѣ научни изводи, нѣкои парижки медици, отъ своя страна, съвѣтвжтъ да са избѣгва употрѣблението на леда и въ горещи дни да са задоволяваме съ истудена вода или да си замрьзяваме филтрована вода.

(*Прѣвелъ отъ русски И. Д.*)

Digitized by Google

СМѢСЬ.

Движение на населението въ Австрия прѣзъ 1886 година. Статистическата комиссия публикува не отдавна подробни дати за движението на населението въ Австрия прѣзъ 1886 г. И тъй: прѣзъ 1886 г. има 197.605 повече родени отъ колкото сж измрѣли, а този резултатъ значително надминува не само пò-прѣдната година (1885), но и изброенията отъ 5-тѣ послѣдни години. Въ края на 1886 г. общото число на населението е възлизало 23.333.111 души, отъ тѣхъ 11.882.226 сж отъ женский полъ.

Знайно е, че 3-тѣ най-главни причинители на това движение сж: *раждaнията*, *женидбитъ* и *умиранията*. Въ тъзи година, за която е дума, статистиката на цивилното население дава 180.191 женидби, 876.063 живо родени и 678.458 смъртни случаи. Тогава на 1.000 жители пада са 7·8 проц. женидби, 38 живо родени и 29·3 смъртни случаи. Броя на женидбитѣ въ сравнение съ приетата цифра отъ послѣднето десятогодие (1877—1886) са е въздигналъ съ 4 процента; на живо роденитѣ съ 2·7 процента, а пъкъ числото на смъртнитѣ случаи са е умалило съ 0·6 процента.

А колкото за женидбеннитѣ свързки, то тукъ прѣди всичко възбужда любопитство възрастьта на съпрузитѣ. Най-младия отъ тѣзи, които сж пристжпили къмъ женидбеннія олтарь е билъ на 15 години, най-стария новоженецъ—87 год. Пьрвия билъ Далматинецъ, втория отъ Виена. Най-младата съпруга (отъ Далмация) била на 13 год., най-старата (отъ Дубровникъ) — на 84 год. Най-голѣмо число съпрузи отъ 14—15 год. показвжтъ Галиция и Буковина.

Отъ пристжпающитѣ мжже до женидбенната свързка най-голѣмо число (45 проц.) било на възрасть отъ 24—30 г. Отъ женитѣ повече отъ 30 проц. на възрасть отъ 20—24, сжщий проц. са пада и на възрасть отъ 24—30 год. Сжщо важно е да са забѣлѣжи сразмѣрно голѣмото число женидби, въ които разликата на възрастьта между мжжа и жената е много голѣма. И тъй статистиката подава 46 такива женидби, въ които младѣжи пò-млади отъ 24 год. сж земали за съпруги моми 50 годишни па даже и пò-старички; а 41 женидби, гдѣто на 46 г., па даже и пò-възрастни мжже сж пристжпвали до олтара съ пò-млади отъ 20 г. годеници. На 100 новоженци било 82 мжже и 89 жени, които за пръвъ пжть са женели, а 18 мжже и 11 жени, които пò-напрѣдъ си още живѣли като женени. Смѣсени женидби сж свързани всичко 1.538, отъ тѣхъ 1.373 между католици и протестанти.

Статистиката дава сжщо и за рожданията утѣшителенъ разултатъ, както и за цѣлото движение на населението. Въ 1886 г. сж записани въ регистритѣ 876.630 живи и 24.940 мъртви дѣца.

Най-важното въ този отдѣлъ е факта—законностьта и незаконностьта на роденото потомство, отъ което могжтъ да са извлекжтъ важни заключения за нравственостьта на едно население. Най-жални

Digitized by Google

отъ този видъ сж сношенията, сжщо както и въ по-прѣднитѣ години, въ Каринтия, гдѣто почти половина отъ новороденитѣ (456 на 1.000) сж незаконни. Тукъ ще срѣщнемъ числа, които всѣкого ще смаятъ. Въ Целовецъ виждали 187 дѣца законни, а 503 незаконни; въ околностьта на Ст. Вайтъ при 637 дѣца отъ женидбенни сношения, 1.130 отъ сношения безъ женидба. Подиръ Каринтия първо мѣсто занимава Салцбургъ (276 дѣца незаконни на 1.000 законни), послѣ Щирия (260 на 1.000). Тази сжща съразмѣрность са срѣща и въ Долния Австрия, ако и значителенъ, да не кажемъ пò-важенъ процентъ, дава Виена..... Сравнително съ пò-прѣднитѣ години Салцбургъ и Каринтия показвжтъ, че нѣкакъ си са е намалило числото на незаконнитѣ дѣца. Отношението между живо и мрьтво роденитѣ е 972 : 28 на 1.000, пò-голѣмата часть отъ мрьтво-родентѣ са пада на незаконното потомство (39 на 1.000), кога числото на неживитѣ раждания отъ законното потомство възлиза до 24 на 1.000.

А колкото за пола, и сега, както и всѣкога, новороденитѣ сж отъ мжжки полъ повече, (на 1.000 момичета, 1.070 момчета); но тъй като смьртнитѣ случаи сж повече между дѣцата отъ мжжки полъ, то женския полъ надминува. Този фактъ може да са обсервува като са прѣсмѣтне отношението на мрьтво роденитѣ споредъ пола (на 1.000 неживи момичета, ражджтъ са 1.315 неживи момчета).

Колкото за врѣмето на раждániята, то най-много сж са родили въ пьрвитѣ два мѣсеци на годината. Въ Януарий 1886 год. сж са раждали ежедневно по 2.684 дѣца, 2.641 въ Февруарий, послѣ иде Май (2.508); най-малко число показва Декемврий (1.318).

Въ 1886 г. сж родени 20.214 близнаци, 348 по три на веднажъ и четири по четири на веднажъ (мрьтво родени).

Числото на смьртнитѣ случаи въ този периодъ са намалява съ 1.6 проц. (678.458 смьртни случаи). Почти половина отъ измрѣлитѣ (48 проц.) са пада на дѣца пò-малки отъ 5 години.

Смьртнитѣ случаи между незаконнитѣ дѣца сж значително повече отъ колкото между законнитѣ. Въобще умира четвьртата часть отъ дѣцата прѣди да свьршжтъ пьрвата година.

Женитѣ живѣжтъ въобще пò-дълго отъ мжжетѣ. Между 99 — 100 годишни старци умрѣли 19 мжже а само 10 жени. Слѣдъ стотѣ години тъзи съразмѣрность са прѣдставлява като: 20 и 31.

Най-много смьртни случаи е имало въ Мартъ (2.327 на день), а най-малко въ Августъ (1.597).

Въ отдѣла за узаконяванията на незаконни дѣца четемъ, че числото на узаконенитѣ дѣца per subsequens matrimonium възлизало на 19.266 глави. Отъ тѣхъ 43 проц. са пада на дѣца пò-малки отъ 2 година, отъ което са вижда, че най-често роденото дѣте отъ незаконни сношения става причина да са завьрже женидба. Но и пó-послѣ отъ тъзи възрасть са случвжтъ узаконявания (въ 1886 г.), сж са случили 4 случаи у закон. лица на 30 год. възрасть.

Послѣдний отдѣлъ изброява лицата, освободени отъ поданство или приети като поданници на държавата. Тѣзи числа сж слѣдующитѣ: освободени отъ поданство 4.063 души (отъ тѣхъ 1.004 души са прѣ-

Digitized by Google

,селили въ Прусия). Приети за подан. 3.433 души (отъ тѣхъ 1.082 происхождатъ отъ Мажарско).

Статистиката на Виена. Въ издадения прѣди нѣколко врѣме правителственъ: Jahrbuch der Polizeiverwaltung Wiens—четемъ, че столицата на Австро-Унгарската монархия броила отъ края на 1887 год., а отъ начало на текущата година 1.297.000 жители (безъ прѣградията) или 34.000 жители повече отъ колкото въ края на 1886 г. Движението на чужденцитѣ, обявени въ виенскитѣ хотели, са въскачва прѣзъ цѣла година до 205.571 души. Въ растоянието на 1887 г. сж излизали въ Виена 670 различни списания. Движението на стария виенски транвай възлиза (въ 1887 г.) 39.734.135 души, на новий 8.087.098, на парний транвай—673.709 души. Виенскитѣ театра прѣдставили всичко 1800 прѣдставления. Очевидни самоубийства прѣзъ 1887 г. 288, неизвѣстни—279, отъ тѣхъ 402 мжже, 165 жени. А колкото за начина, по който самоубийствата биле извършени, намираме, че 152 д. сж са удавили, 148 души сж са убесили, пò малко сж са утровили, застрелили и пр. Побудка къмъ самоубийство е била въ 32 случаи нещастна любовь. Разноскитѣ за поддржка на виенската полиция, градска, невоенна, възлизали 2.594.430 Guld. (повече отъ 5 мил. л.), а въ неж биле заняти 379 дневни стражари, 318 нощни и 64 конни стражари.

Напрѣдъка на Яионското царство. Япония е много отдалечена отъ европейската цивилизация, но слѣдва слѣдъ неж бързо и успѣшно. Още прѣди 20 години тамъ владѣла феодалната система; населението било подраздѣлоно на четѣри касти, на: *Самауриси*, които имали право да носятъ 2 сабли; *земледѣлци, занаятчии* и *търговци*. Само първитѣ биле допустнати да занимавятъ публични достоинства, тѣ са дѣлили на *Сюгуни*, които имали въ рѫцѣ испълнителната власть, и на *Даймоси*, които владѣяли обширни земни пространства. *Самауриситѣ* съставлявали особна каста — управляюща; другитѣ биле управлявани. Селенитѣ биле присъединени, приковани, тъй да са рѣче, до земята, (glebae adsrtpti) плащали на своитѣ владѣтели огромни данъци; земята са считала за собственность на монарха; за да са занимава нѣкой съ търговия считало са за срамотно; Даймаситѣ обтрупвали търговцитѣ съ безмѣрно високи данъци. Това положение ставало сѐ повече и повече несъотвѣствено съ духа на врѣмето. Слѣдъ революцийтѣ отъ 1868 е унищожена феодалната система, и е въведено равенство между каститѣ, земята е раздѣлена помежду еманципованитѣ селени. Управлението е отнето отъ рѫцѣтѣ на *Даймаситѣ*, и вмѣсто тѣхний водитель, който билъ и владѣтель свѣтский Тайкунъ, е избранъ за владѣтель Микадъ (духовенъ), комуто праведно са падало управлението. Отъ това промишленостьта, търговията и просвѣщението сж въздигнати постъпенно и бързо. И тъй: въ 1862 г. износнитѣ и вноснитѣ стоки заедно възлизали до 9.200.000 *пенси* т. е. 46 милиона лева; въ 1886 г. надминали 430 мил. лева. Въ 1858 г. сж отворени за между-народната търговия четери пристанища, а именно: Хакодава, Канагава, Нангазаки и Нее-е-Гата; въ 1854 г. пристанището *Симода* е било отворено за сно-

Digitized by Google

шение съ Съединенитѣ Щати; отъ 1868 г. всички японски пристанища сѫ отворени за търговията. Сега въ Япония има 1.087 банки съ 300 мил. лева капиталъ. Тѣ са дѣлѫтъ тъй: Японска банка, 141 банки народни и 945 приватни. Отъ 1873 въ Япония има 4.828 пощенски и телеграфически бюра, 214 телеграфически станции, отворени за всички, 42 изключително служѫтъ на администрацията. Има отворени училища за телеграфисти: едно въ Токао, друго въ Осака, даже на женитѣ е позволено да слѣдѫтъ въ тѣхъ. Въ университета въ Токао прѣподавѫтъ професори, отъ Европа испроводени, много студенти са свършили тамъ наукитѣ си съ отличие. Сѫщо японска младежь са образува и по европейскитѣ университети. Въ 510 г. слѣдъ Хр. Япония е броила 4.498.842 жители, отъ 1876 до 1885 г. сѫ са умножили отъ 34.338.404 на 37.868.949.

(Съобщава Недко Д. Каблашковъ, Лъвовъ.)

Жена-разбойникъ. Американскитѣ вѣстници сѫобщавѫтъ, че умрѣла една твърдѣ стара жена на име Амастиа Рубио де-Паскадера, която била, нѣкогашъ най-забѣлѣжителна разбойница въ Мехико. Амастиа била още твърдѣ младо момиче, когато фидералнитѣ войски убили годеника ѝ. Амастиа, както казвѫтъ, са заклѣла на гроба на годеника си, да отмъсти за неговата смърть, като обира или убива всѣка година по петь человѣка въ продължение на цѣлия си животъ. Утвърждавѫтъ, че тя издържала клѣтвата си. Едно отъ първатѣ и до крайность дързки нейни похождения е било нарѣдбата и обиранието на дилижанса, въ който сѫ пѫтували восемь пѫтници. Тя дѣйствовала самичка. Прѣоблѣчена въ мѫжки дрѣхи, възсѣднала на чевръстъ конь, съ револверъ въ рѫка, тя принудила пощалйона да спре, като въ сѫщото врѣме гръмогласно давала заповѣдь и на съучастницитѣ си, които ушъ биле скрити въ долчинката, въ края на гората; а между това съучастници тя нѣмала, била сама и умѣла тъй да сплаши пощалйона и пасажеритѣ, щото тѣ ѝ дали всичкитѣ си пари, нѣща, драгоцѣнности и ѫ молили да ги остави само живи. Много години Амастиа докарвала страхъ на цѣлия окрѫгъ. Нито полицията, нито фидералнитѣ войски, на които не еднократно било давано приказание да ѫ уловѫтъ, не можали да издирѫтъ слѣдитѣ ѝ; тя умрѣла, като завѣщала на разни благотворителни очрѣждения твърдѣ голѣмото си състояние, което тя събрала отъ разбойничества и убийства.

Стъкленъ рѫтъ. Професора на геологическото общество на Съединенитѣ Щати, Иддингсъ, е извѣстилъ за стъкления рѫтъ на Йелоустоунъ-парка, извѣстна подъ име Обсидианова скала. Този рѫтъ или скала, както е нарѣчена отъ Иддинга, образува дълго възвишение отъ 46 — 61 метри височина. Тя са състои отъ стъкло, сѫщо такова, каквото е и искуственното. Скалата по всѣка вѣроятность е станала като вулканическо изригване. Стъкления пласть достига въ долнята си часть до 23 и 30 метра дебилина, пористата му пензовидна повърхность отчасти е разрушена. Забѣлѣжителни сѫ призматическитѣ образования на южната изпѫкналость на възвишението. Боята на стъклото е отчасти черна, ясно-кестенява, свѣтло-червена, пурпурна и маслинено-зелена. При слънчево освѣтление скалата има чудесенъ видъ.

Digitized by Google

ПОКАНА.

На 20-ий Августъ, текущата година въ градъ Пловдивъ се помина Григоръ Караджовъ, единъ отъ най-много заслужившитѣ наши съотечественници до освобождението и слѣдъ освобождението ни като учитель отъ 16 години въ Пловдивската бивша Симинария и днешна Гимназия „Александръ I“, и като виденъ дѣецъ по дѣлото на освобождението ни. Не искаме тука да описваме неговитѣ заслуги къмъ отечеството; тѣ сѫ познати всѣкиму. Покойния, ако по способноститѣ си и да е могалъ да заеме много по видна роль отъ освобождението ни насамъ, прѣдпочелъ е учителското скромно, но много трудно, звание, на което и всецѣло са бѣ посвѣтилъ, като е сматрялъ образованието, като неизбѣжно условие за сѫществуванието на единъ народъ, като таквози условие, безъ което не е мислимъ никакъвъ политически животъ, никакъвъ напрѣдъкъ и щастие за една държава. Ний, които тъй сѫщо сподѣлями горния взглядъ на покойния, като оцѣняваме справедливо заслугитѣ на бившй нашъ другарь, и като желаеме щото памятьта на подобни труженници да не са забравя отъ съврѣменници и потомство, а да служи за примѣръ и на другитѣ, понеже сме убедени, че народъ, който умѣе да цѣни и почита своитѣ дѣятели, е народъ съ бѫдѫще, рѣшихме да земиме инициативата и да помолиме, както всички негови колеги, тъй и негови приятели и познати граждани, да помогнѫтъ, кой съ какво може, за да са въздигне единъ памятникъ надъ гроба на покойния.

Пловдивъ, Септемврий 1888 година.

Отъ учителитѣ на Пловдивската Държавна Реална Гимназия „Александръ I“.

ЗАБѢЛѢЖКА. Помощитѣ, записани въ спомоществувателнитѣ листове въ Пловдивъ ще са испращѫтъ въ Дирекцията на Пловдивската Гимназия „Александръ I“. Въ другитѣ градове помощитѣ ще са внасѭтъ на началницитѣ на главнитѣ учебни заведения, които ще ги испращѫтъ до Дирекцията на сѫщата Гимназия въ Пловдивъ заедно съ спомоществователнитѣ листове.

Digitized by Google

ТРУДЪ,

литературно-научно списание.

ГОДИНА II. *Септемврий 1888* КНИГА VI.

ПРѢДСМЪРТНИЙ ЧАСЪ.

Кога тѣлото страда,
Кога духътъ отпада,
Кога уста нѣмѣкътъ
И чувствата тжпѣкътъ,—
И най-горещий атеистъ
Неволно глѣда къмъ небето,
И цѣлъ трепери като листъ
При слѣдний ударъ на сърдцето.

В. Налбуровъ.

Казанлъкъ, 25. Септемврий 1888 г.

ВЪЛШЕБНИЯ КЛАДЕНЕЦЪ

Изъ въсточнитѣ легенди отъ Анна Найманнъ.

Прѣвелъ Недко. Д. Каблешковъ.

Между тъмнитѣ и мрачни стѣни на каирската крѣпость, при старата Юсифъ Селадинова джамия, са намира кладенецъ, на полвена съборенъ, дълбокъ, мраченъ, бездъненъ. Но хилѣди стжпала са слѣзвало нѣкога-си въ вжтрѣшностьта му, днесъ обаче не лесно ще са осмѣли нѣкой да влѣзе въ тъзи пропасть, на която стжпалата са събарьктъ, а камъкъ хвьр-

Digitized by Google

лень надолу, нѣколко пѫти са удря по стѣнитѣ на кладенеца, прѣди пляскането на вълнитѣ да извѣсти, че е достигналъ дъното му.

Мѫчно е да са издири днесъ чия рѫка е извадила този изворъ отъ мъртвата пѣсачлива скала. Споредъ исторически прѣдания този кладенецъ, по заповѣдъ на Саладина, билъ изкопанъ въ скалата и билъ съединенъ чрѣзъ подземенъ каналъ съ Нилъ; а арабитѣ разказвѫтъ чудни легенди за него; увѣрявѫтъ, че свѫщата вода, която въ Мекка, при гроба на пророка, расхладява челата на уморенитѣ поклонници, като са крие и обикаля подъ земята, най-послѣ дохожда въ Египетската земя и прави чудовенъ изворъ. Легендата казва пò-нататъкъ, че водата на този изворъ, ако и сега да е мѫтна и горчива, като робска сълза, обаче притѣжава чудовна сила: лѣкува страданията на наранено сърдце. Комуто нещастна любовь завладѣе душата, комуто жаждата за раскошества, като разорителенъ пламъкъ, поглъща всички мисли и чувства, той съ една само капка отъ неговата чудесна вода може да загаси огненнитѣ си желания, да успокои буйностьта на чувствата си.

Но то не е лесна работа, тъй като Юсуфовия кладенецъ не всѣкога притѣжава тъзи чудесна сила. Само веднажъ въ годината, въ свѣтия день на голѣмия Байрямъ, въ зори, прѣди Муеззина да призове прававѣрнитѣ на утрѣнна молитва, тогава отъ зачервененитѣ облаци, които са въздигѫтъ надъ страната на щастието и избавлението, прѣхвърква бѣлъ гълѫбъ. Като свѣткавица са впуща въ дълбочинитѣ на тъмната пропасть и въ единъ мигъ са повръща надъ кладенчовия брѣгъ, носѫщъ въ клъвката си капка отъ онъзи чудна вода. Който сполучи да хване птицата и отъ клъвката ѝ да грабне чудесната капка, той ще бѫде излѣкуванъ отъ скърбитѣ и тѣготитѣ на любовьта.

*

* *

Едвамъ първий блѣсъкъ на утрешната зора позлати свода на гробоветѣ на Калифитѣ, а вече младата Зулейка сѣди при кладенеца на Юсуфа и чака, и глѣда да види гълѫба, да грабне спасителната роса, която ще ѭ излѣкува отъ любовното отчаяние. Старата зулейна пазителка бди вѣрно по стѫпкитѣ на господарката си, но не навикнала да излиза толкова рано, тя

Digitized by Google

са опрѣ о единъ камъкъ на зида, клюмна глава и слѣдъ малко заспа сладакъ сънъ.

А момичето глѣда къмъ истокъ потънало въ скърби и тѫги, а сълзи като маргарецъ са измъкватъ изъ подъ бѣлия яшмакъ[1]) и блѣщятъ на черната мантия, като брилянти распръснати отъ небрѣжна ржка.

Изведнажъ на близо са чува нѣкъкъвъ шумъ. Младата дѣвойка са стрѣсва, съ голѣмитѣ си черни очи поглѣдна наоколо, като нѣкоя газела, кога бѣга уединена по пустинитѣ, като види орела. Отъ другата страна на кладенеца са запрѣ момъкъ Арабинъ. Поглѣда му бѣ смутенъ, изглѣда нерѣшителенъ съ чалма нахлупена на челото, а ясната мантия чудно са отличава отъ блѣдното му лице. Зулея съглѣда момъка, изведнажъ поиска да побѣгни, но като че нѣкоя свьрхестествена сила ѭ прикова на мѣстото; спустна само очи и поправи нѣжното прозрачно було на челото си.

Момъка мъгновенно поглѣдна смаяно на злочестата другарка; разрумени са малко, но изведнъжъ лицето му прие смутенъ и измѫченъ видъ.

Стояхѫ и двамата, дѣлеше ги пропастьта на кладенеца, въ която глѣдахѫ упорито, безъ да смѣятъ да си подигнатъ очитѣ. Най-послѣ дѣвойката (на жената, както е извѣстно, Аллаха е далъ по-голѣма потрѣба за говорение и изобилность) първа тихичко пошьпна:

—Нѣма, та нѣма птичката!... скоро първата слънчева цалувка ще позлати плѣщитѣ на Моколламъ[2]), а гълѫба не дохожда; може и съвсѣмъ да не дойде.... може хората на.... тъй само басни за него бъбрятъ.... О! Боже, Боже, днесъ.... послѣдния денъ на моето щастие.... утрѣ адски мѫки са почватъ за мень.

И сълзи, и въздишки прѣкѫснахѫ думитѣ ѝ; нашия момъкъ поглѣдна внимателно на говорящата и състрадателно изслуша жалбитѣ ѝ.

—Дѣвойко—рѣче—изглѣдвашъ тъй млада, а въ башиния ти харемъ трѣба да та пазятъ като райско цвѣте, като безцѣнъ бисеръ. Безъ съмнение до сега даже любопитния поглѣдъ

[1]) По-богатичкитѣ каджни въ Каиръ носятъ обикновенно черни мантии отъ тънка коприна, нарѣчена „Фабяра“, и бѣли прозрачни була или тъй нар. „яшмаци“.

[2]) Моколламъ, скалиста планина близо при Каиръ.

Digitized by Google

на нѣкой чужденецъ не е починалъ на твоитѣ красоти, отъ гдѣ са е зело у тебъ такова отчаяние? по какъвъ начинъ са е вмъкнало въ твоето сърдце любовна тъга?

—Не! Не!—продума скоро дѣвойката!—не, азъ не любѫ никого; сърдцето ми е цвѣте, небутнато отъ слънчева цълувка, цвѣтъ, който е още пѫпка. Но именно за това страдамъ! Слушай.... нещѫ да бѫдѫ продадена, както другитѣ си сестри, нещѫ да бѫдѫ дадена, като робиня на нѣкой мѫжъ, когото не познавамъ, азъ искамъ тъй, както свободнитѣ жени, да любѫ тогова, който ще бѫде мой мѫжъ. Защо са ма научили да разбирамъ и мислѫ, освѣнъ това ми са дали французки книги, въ които е описано, че цѣлия животъ и щастие на женитѣ е любовьта. Ето и азъ мечтаѫхъ денѣ и нощѣ за това щастие; чинише ми са, че мимо стѣнитѣ и стражаритѣ на харема ще сполучѫ да познаѫ и залюбѫ тогози, комуто ще прѣдамъ живота си.

—Но.... ето вчера, продължаваше дѣвойката, баща ми са яви въ харема въ необикновенно врѣме, когато обрьщахъ страницитѣ на новата французка повѣсть[1]), въ която са намираѫ прѣхубави описи за любовьта; спустнахъ са да поздравѫ баща си, мислѫхъ, че ми носи подаръкъ нѣкой бисеръ или нова прѣмяна, изведнажъ обаче забѣлѣжихъ важния и страшния видъ на лицето му, запрѣхъ са прѣдъ него цѣла растрѣперана, като мислѣхъ, че съмъ обвинена въ нѣкое дѣтинско своеволие. Но баща ми ма изглѣда малко съ по-голѣмо вниманце отъ обикновеното и ми каза приятно:

„Моя Зулейко, идѫ съ важно извѣстие. Единъ отъ найпочтеннитѣ мои приятели пожела рѫката ти за своя синъ. Неможахъ да му откажѫ, дадохъ вече дума; но, утѣшавай са, чедо мое, той е младъ, ще станешъ кралица на харема му, нѣма да ти липсувѫтъ робини, нѣма да ти липсувѫтъ маргарити и колесници. Слѣдъ недѣля ще са захванѫтъ веселитѣ годѣвки; кажи на робинитѣ да извадѫтъ изъ раклитѣ прѣмѣнитѣ и скѫпоцѣнноститѣ, приготвени съ години отъ майка ти за тебѣ.

О, какъ са притѣсни моето сърдце отъ думитѣ на баща ми! И слѣдъ нѣколко дни трѣбаше да ма продадѫтъ, като робиня или вѣщь нѣкому, комуто гласа даже не съмъ чула въ жи-

[1]) Днешнитѣ Мюсюлманки четѫтъ много книги, но за ала честь безъ отборъ; всички безнравственни француз. романи са вмъкнали въ харамитѣ посрѣдствомъ несъвестни учителки.

Digitized by Google

вота си; а дѣ ще са дѣнѫтъ моитѣ блѫнувания за взаимна любовь; ще могѫ ли да обикнѫ този, когото ще наричамъ мѫжь, когато още днесь съ отвръщание и ненависть мислѫ за него, защото той ще ми бѫде господарь съ сила натрапенъ.....

Молихъ, заклинахъ татка си, да отложи свадбата, като казвахъ, че съмъ още твърдѣ млада, че не съмъ още за женение; засмѣ са само и ма нарѣче дѣте, което не разбира своето собственно щастие; най-сѣтнѣ измѫченъ отъ моитѣ сълзи, каза ми да си идѫ....

Въ отчаянието припомнихъ си народната басня; придумахъ старата да ма придружи, и дойдохъ тука.... и чакамъ, и надѣвамъ са още.... може Богъ да промѣни сѫдбата ми, или пакъ ще влѣе въ сърдцето ми желание.

И като наклони главицата си, младото момиче изново заплака и завъздиша.

—Зулейо!—извика трогнатия момъкъ, като обикаляше кладенеца и сѣдна при расплаканото момиче.—О колко сѫдбата ти е подобна на моята, но уви! азъ съмъ сто пѫти по-злочестъ. Ти може още да не знаешъ що е любовь, само блѫнувашъ и сънувашъ за нея; но азъ, азъ знаѫ цѣлия адъ на това чувство, което са вмъква въ сърдцето, като роса въ пазвата на цвѣтята, а послѣ пламенно гори и ранява....

Слушай, прѣди нѣколко мѣсеца срѣщнахъ на една улица въ Каиръ момъкъ, знаешъ, такъвъ, какъвто французитѣ исписвѫтъ съ помощьта на слънцето.—Тоя портретъ прѣставлява мюсюлманска дѣвойка съ прѣлѣстна красота; таквизъ очи, съ такива устица, пълни съ таквази усмивка, не съмъ видѣлъ въ живота си. Като лудъ тичахъ изъ града; поглѣдвахъ въ прозорцитѣ на харемскитѣ рашетки, въ вратитѣ на всичкитѣ палати, дано да зѣрнѫ нѣгдѣ царицата на моитѣ блѣнове, нъ напраздно. Напрздно обѣщавахъ богати дарове на всички фотографи въ града, но никой отъ тѣхъ не исказва тайната. Отъ тогава носѫ на гърдитѣ си портрета на онъзи дѣвойка; не ми дава сърдце да поглѣднѫ друга жена, а азъ си губѫ днитѣ да ѫ търсѫ и сѐ съ надѣжда; и тъй, азъ ще ѫ намѣрѫ, трѣба да ѫ намѣрѫ.... Но.... каква полза отъ това?... Когато баща ми иска да са оженѫ за друга.... дѫщеря на приятеля му, дѣвойка, която непознавамъ и нещѫ да знаѫ. И моята годѣвка ще стане тъзи недѣля, и азъ молихъ баща си да ѫ отложи за нѣколко месѣца, но той нещя даже да чуе за това, като казваше,

Digitized by Google

че която той е избралъ, тя трѣба да бѫде царица на моя харемъ и че за любовьта ми той никакъ не ще да знае.

И тъй азъ ще потѫпча първитѣ мои чувства, първия пролѣтенъ цвѣтъ на моето сърдце; тъзъ, която съмъ обикнѫлъ, въ това врѣме ще бѫде дадена другиму, но ако и нѣкога да бихъ ѭ намѣрилъ, дали тя ще влѣзе въ харема ми като робиня, тя царица на мислитѣ ми, на душата ми? Не! никога!.... О защо ли пакъ да са распорежджтъ съ нашата младость стари, такива на които сърдцата въ гѫрдитѣ сѫ са вече вледенили, на които кръвьта не ври, истинала въ жилитѣ!....

О! Аллахъ, великий Аллахъ! Смили са надъ мене—извика момъка отчаяно, но слѣдъ малко той са посвѣсти и каза съ растрѣперанъ отъ вълнение гласъ:

—Съ еднакви сѫдбини небесата сѫ ни наказали; кажи ми Зулейо името на тоя, който ще бѫде твой мѫжъ; може той да ми е познатъ, може би да могѫ да го прѣдрасположа за твоитѣ чувства и мисли?

—Моя годѣникъ ще бѫде Ибрахимъ, синъ на Мустафа Паша—отговори бързо Зулейя, въ сѫщото врѣме бѣлъ, като снѣгъ, гълѫбъ са показа надъ Юсуфовия кладенецъ, спустна са въ дълбочинитѣ му, и наскоро изхвърькна и кацна на срутената стѣна, отърси крилцата си отъ праха и водата, а на червената му клъвка блѣщеше капчицата прѣсна роса.

Зулейка легко подскокна, сне широката мантия и прикри въ нея птицата и вече ѭ стиска, и държи, и милва. Не забѣлѣжи обаче, че отъ това бързо движение са смъкна и падна нѣжното прозрачно було отъ лицето ѝ, то откри прѣлѣстнитѣ чърти и рубиновитѣ устица на дѣвойката. Прѣкрасна бѣ тя въ тази минута съ това полуснето було, съ тъзъ нѣжна снага, що са показа изъ подъ черната мантия, както е прѣкрасна цвѣтната пѫпка подъ булото на тъмнитѣ листи.

Смаянъ и очуденъ глѣдаше момъка, но още повече са смая и дѣвойката, кога слѣдъ малко забѣлѣжи Ибрахима падналъ на колѣнѣ прѣдъ нозетѣ ѝ.

—Зулейко! продума той, ти си тъзи, която търсѫ, за която бълнувамъ; глѣдай! този образъ, който носѫ на гѫрдитѣ си, е твоя образъ—и това като думаше, измъкна изъ пазвата на копринената си антерия една малка фотография, въ която Зулейя позна своя портретъ.

—А азъ съмъ тоя, който ти е назначенъ за мѫжъ; азъ

Digitized by Google

сьмъ Ибрахимъ, сина на Мустафа Паша. Кажи ми мразишъ ли ма? не ще ли можешъ никога да ма обикнишъ? Ти, царице на моя животъ.... ще ти станѫ робъ, но стига да чуѫ отъ устата ти моята прѣсѫда.... за една думица та молѭ.

Но младата дѣвойка, трѣперѭща, смаяна и зачудена, само глѣдаше на момъка, не можеше нито дума да продума. Въ очитѣ на дѣвойката трѣбвало да е билъ приятенъ отговора, понеже лицето на момъка са разясни съ щастлива и раскошна усмивка.

А когато утрѣнното слънце съ златенъ блѣсъкъ покри крѣпостнитѣ стѣни, бѣлия гълѫбъ са изгуби въ яснитѣ сини пространства, а младото арабче търсеше на устата на своята годѣница капката отъ онъзи вълшебна роса, която го изцѣри отъ любовнитѣ скърби и отчаяния.

НОЩѢ.

Прѣвелъ отъ полски Недко Д. Каблешковъ.

Голѣмо движение владѣеше подъ черницата, която са въздигаше високо при една край на улицата. Това бѣ хорището, гдѣто са събира селската младежь, която тукъ прѣкарва врѣмето въ свирни, хороиграния и пѣсни. Понѣкога утихваше гласа на гайдата, заглушенъ отъ силнитѣ провиквания и припѣви, понѣкога изново са разнасяхѫ приятнитѣ ѝ звукове, като въздишки на нощьта, освѣтена отъ блѣсъка на мѣсечината.

Уединено на страна стоеше млада двоица, вдадена въ искренни разговори, тихичко си шьпнеше. Той ѭ хваналъ за рѫцѣтѣ, тя пакъ не отговаря на неговитѣ стискания, повече са чиняше да отхвърга желанията му.

— Молихъ та вече, Тейо — каза тя по-гласно — остави ма на мира.

Защо Розо. . . защо го очаквашъ толкова много? И да са върне даже, той е войникъ. . . Азъ дали не сьмъ по-добъръ, по-достоенъ отъ него?

—За него сьмъ згодѣна. Клѣтва ма свързва.

—Обѣщала си, дала си дума и ти можешъ да ѭ земешъ назадъ.

—Пустни ма!

Digitized by Google

Въ това мъгновение са разнесохѫ радостнитѣ момински гласове, придружени отъ гласоветѣ на младежитѣ:—

Йоле. . . ето Йоле! . . Та ти ли си бе Йоле, какъ са яви тукъ? Отъ гдѣ допадна?

Тѣзи гласове са съединяваxѫ помежду си.

Двоицата, която стоеше на страна, чу дворѣ това „Йоле“, който звукъ на всѣкадѣ са разнасяше. Розинитѣ рѫцѣ затрѣперахѫ; пустна ѭ Тейо. Освободена, тя са притече бързо при дружината.

—Добъръ вечерь, братя, викаше пъленъ съ радость тоя, когото тъй сърдечно посрѣщахѫ. Да би ималъ десятъ пѫти повече рѫцѣ, не би можалъ и тогова да сполучи да подаде на всички, които му подаваxѫ рѫка.

—Поздравлението „добъръ вечерь, Йоле“! — изизаше съ трѣнетъ отъ момински гѫрди и двѣ рѫцѣ са прострѣхѫ къмъ него, повече да са хвърлѭтъ на шията му, отъ колкото да стиснѭтъ неговата рѫка.

Йоле поглѣдна трогнатъ и подскочи на горѣ. Отъ радость извика, сѣкашъ че сърдцето отъ гѫрдитѣ му ще искокне и силно пристисна къмъ гѫрдитѣ си дѣвойката, която простираше рѫцѣ къмъ него; съ силната си мишца нѣколко пѫтя ѭ повдигна, послѣ я пустна, грабна своята войнишка шапка, хвърли ѭ тъй високо, щото, когато падна, едвамъ са намѣри.

—Засвири Раде! — извика Йоле, и изново като прѣгѫрна своето дѣвойче, захвана распалено да играе; Раде едвамъ можоше да надува. Незабавно всичката младежь, която бѣ на улицата са налови и направи колело. Раде надуваше кавала, който вече не свири, но ехтеше отъ радостнитѣ звукове. Хорото скачеше еднакво, като единъ человѣкъ. Който прѣди минута не би видялъ съ очи грамадното множество, сега не би познялъ единъ ли, или множество играе, слушалъ би само какъ земята тъпти и ехти.

Нѣма хоро безъ пѣсень, а пѣснитѣ, онѣзи весели пѣсни, пращѭтъ ли пращѭтъ.

Йоле вече не знае що да прави отъ голѣма радость и само вика: Хай—хопна—хопна! . . . Разкопчалъ тѣсната яка на шинеля си, а байонета вырху него, висящъ отъ страна, са обрьща тъй, сѣкашъ че ще отпадне.

До Йоле са хвана и играе Роза. Тя не са помни вече

Digitized by Google

въ оживеното хоро, а сърдцето й тъй силно тупти, като, че ще искокне изъ гърдитѣ й.

Йоле къмъ нея обърнатъ, погледа му плува по нейнитѣ хубави, голѣми, черни и огнени очи; глѣда на нея съ възхищение, забравилъ за цѣлото скачаще хоро, което полѣка намалява своето движение. Роза весела и щастлива са усмихва къмъ него. Той й каже нѣщо на ухо и изново са провикне: хайде—хопа! . . . И още веднъжъ поведе хорото. Всички са радвать и смѣятъ, всѣкиму Йоле казва по нѣкоя добра думица, а цѣлото множество го познава още отдавна.

—Стига вече Раде!—извика най-сѣтнѣ Йоле къмъ свирача.

Раде прѣстана да свири.

— Или не, не! свири още, още малко — каза изново Йоле и не пущаше свойта другарка.

Раде пакъ засвири, а Йоле са запровика: хай — хайде хопа! и пъргаво заскача.

Хорото дълго трая, до гдѣто свирача са не умори, другояче, забавата никога не би са свършила.

Вички повторно забиколихъ Йале.

—Отъ гдѣ идешъ по това врѣме?—го питахъ.

—На, ето ма, братя. Дойдохъ. Милостьта ма доведе. Искаше ми са да ва видя. Ахъ, тъй мило ми бѣ за моето селце! Държахъ ма тамъ. . . хей, хей какъ ма държахъ. Покорихъ са обаче на чувството си, но що? . . . На. . . Вий това разбирате, не ли е тъй? . . . казваше, като тѣжко въздъхваше и силно пристискаше къмъ гърдитѣ си Роза. Тя, сложила главичката си на неговитѣ широки гърди, едвамъ дишаше.

—Не ми са сърдете, братя! Утрѣ щѣхъ да умрѣ, ако тъзи вечерь не бѣхъ тукъ. Тъй е, казахъ си: стига ми тѣхното робство! И тъй са случи, че ма поставихъ на стража. Ехе!—помислихъ си. Оставихъ имъ всичко: пушки, оржжия, патрони, цѣлъ магазинъ.

Ахъ, Йоле, това е злѣ. . .

Не, никакъ, брате мой! Направилъ ли съмъ нѣкому зло? Защо трѣба невинно да търпя?

—Тъй. Незнаешъ ли, че крушумъ чака тогова, който напустне поста?

Роза са растрѣпера. Подигна къмъ него черните си

Digitized by Google

голѣми очи. Нѣжнитѣ и́ алени устица са разтворихѫ, като че иска да продума, но думитѣ и́ са запирѫтъ въ гърлото.

—А! Все ми е едно, отговори Йоле. Искахъ отпускъ: „Господа, пустнете ма да си идѫ!“ Заклинахъ ги: „Хора, имате ли сърдце, пустнете ма да си идѫ! умирамъ отъ жалость“. И не лъжахъ братя! Глѣдайте. На, тукъ въ самата срѣда на гѫрдитѣ ми падна тѣжарь, който ма душеше. Днесь си казахъ: трѣбва да си идѫ—и трыгнахъ незабавно. Ранко ще са върнѫ, тамъ ще бѫдѫ и нека бѫде Божията воля! Ако трѣбва да са мрѣ, войникъ сьмъ, крушума ма не плаши. Ала не можихъ да са опрѫ на това, което сърдцето ми желаеше.

Дѣвойкитѣ са хванахѫ за рѫцѣ и си шьпнѫхѫ: „Горкия Йоле!“ Момцитѣ са поглѣдвахѫ, а на лицата имъ са видѣше безпокойствие.

—Но, а сега, братя, бѫдете ми здрави, сбогомъ. Трыгвамъ. Закопча *яката* и неможеше вече ни дума да издума,

Роза стисна рѫката му, рѫцѣтѣ и на двамата трѣперяхѫ.

—Момци, идето съ него, испратете го до края на улицата!—извика Раде.

—А ние, моми, що сѣдимъ?—казваше една—да идемъ и ний!

—Хайде, да идемъ, да идемъ!—разнесохѫ са женски и мѫжки гласове.

Всички са опѫтихѫ.

—Още посвири, Раде!

Раде тури кавала на устата си. Приятно са разнесохѫ сладкитѣ гласове на чудната народна пѣсень срѣдь вълшебната нощь. Балсамическа услада напълни гѫрдитѣ на Йоле, който сега вървеше напрѣдь заедно съ Роза. Не слѣдъ много са показа края на селото. Всички са запрѣхѫ. Настана минута за раздѣла.—Раде, още едно хоро!—Изрѣче умолително Йоле. И изведнѫжъ са състави колело. Заиграхѫ даже по-распалено отъ по́-напрѣдъ.

А сега, вече братя здравейте, сбогомъ! Врѣме е. Да са распростимъ.

Всички прострѣхѫ рѫцѣ къмъ него.

Раздѣлихѫ са. . . .

Момцитѣ заедно съ дѣвойкитѣ и Роза са върнахѫ въ селото.

Digitized by Google

Йоле трьгна направо по главния пѫть. Но изведнъжъ са запрѣ и са обьрна къмъ селото. Силнитѣ звукове на кавала са разнасяхѫ къмъ онъзи страна, а заедно съ тѣхъ и харминическитѣ пѣсни на момцитѣ и дѣвойкитѣ достигахѫ до ушитѣ на Йоле. Стори му са, че сьрдцето ще искокни изъ гѫрдитѣ му. Сѣдна край пѫтя, улови си главата въ рѫцѣ и душевно са прѣнесе при тѣзи, съ които прѣди минута бѣ заедно.

—Не скърби Розо—казваше една отъ другаркитѣ ѝ, които забиколихѫ Роза и вьрвяхѫ съ нея слѣдъ множеството.

Никакъ не скьрбѫ, отговори тя, не чувате ли, че пѣѫ.

И наистена искаше да пѣе, но усѣти, че нѣщо ѫ стиска за гърлото.

—Мѫчѫтъ ма не добри прѣдчувствия, каза тя.

—Не бѫди безразсѫдна: че какъ и отъ гдѣ можѫтъ да ти дохождѫтъ лоши прѣдчувствия?—успокояваха ѫ дружкитѣ ѝ.

Слѣдъ малко въ селото всичко утихна. Заспахѫ всички съ съня на праведния.

Отъ височината на огромния небесенъ сводъ са спущахѫ порои зари отъ мѣсечината, които като наводнение отъ срѣбро, покриваха цѣлата околность; по дьрветата листата шумулѣхѫ, разклатени отъ лѣгкото дѫхание на нощния зефиръ. По буйната зелена ливада са чуваше щурканието на щурцитѣ, а тѣхната монотонна, -но не жална пѣсень ехтеше наврѣдъ.

Величественна, тържественна, божественна тишина!

На високата акация, прѣдъ бащината кѫща на Роза, стои бухалъ и жалния му гласъ, който са носи срѣдъ тъзи глуха тишина, разваля общата хармония. Не една баба, сабудена отъ този гласъ, проклина зловѣщата птица и, като са обрьща на другата си страна, изново заспива.

Ала Роза още не спѣше. Облѣгната на градинския плетъ, потънала въ мисли, скита са съ очи по дължината на улицата. Сама не знае що мисли. Изведнъжъ. . . Кой е тамъ? . . . Дали не ѫ излъга прѣдчувствието на сьрдцето ѝ. . .

Още минута и момичето пада върху широкитѣ гѫрди на своя Йоле!

Тъй често за него тя си е мислила! Всѣкий день, като ставала или лѣгала да си почине, на явѣ или насънѣ, тя толкова много нѣща имала да му каже въ този день,

Digitized by Google

когато той ще си дойде. И той, ако и едвамъ можалъ да си въобрази, че ще са види съ нея на самѣ, колко често е желалъ да са исповѣда за всичко прѣдъ нея! Ето сега и двамата сж заедно, а нито той, нито тя е въ състоние дума да продума, като че сж забравили и да говрѣтъ и да мислѣтъ. Роза хвърли рѫцѣ на шията му, които Йоле пламенно и страстно зацѣлува тъй, щото думитѣ изчезнахж изъ устата му, мислитѣ му хвъркахж изъ въздуха. Той цѣлуваше нейнитѣ гладки рамѣна, нейнитѣ коралови устица, чернитѣ ѝ, но приятни, очи, копринената ѝ мека косица, бѣлото ѝ като снѣгъ чело. Цѣлуваше безъ край.

—Дойдохъ, каза той, видешъ, че дойдохъ.

И това е всичко, щото Йоле изрѣче, ако и много да желаеше да си поговори надълго съ нея.

—А кога ще са върнешъ?

—Кога? не питай. Никакъ не ми са ще да мисльж за това.

—Искала бихъ, да са не врѣщашъ никога тамъ. Но страхувамъ са за тебе.

—И отъ какво, драга, са плашешъ?

—Страхъ ма е да не загинешъ, ако не са върнешъ тамъ, а като отидешъ, то ма е страхъ отъ. . .

—Отъ кого, Розо?

Роза сложи лицето си на Йолевитѣ гѫрди.

—Защо са страхувашъ? Кажи ми пиле.

—Страхъ ма е отъ Тейо—шъпнеше момичето.

—Отъ Тейо ли та е страхъ? О! въ такъвъ случай азъ сто пѫти по-вече са боя отъ него.

—О, не, не, Йоле! не, за това не са страхувай, заклинамъ ти са.

И съ тия думи изново са хвърли на шията му. Очитѣ ѝ блѣщяхж отъ щастие. Въ дълга цѣлувка са съединихж устнитѣ имъ, като че съ това прѣгрѫщание и двѣтѣ души са слѣхж въ едно.

Петела, който спѣше на черницата, изведнъжъ заплѣска криле, простря шия и запѣ. Втори и трети му отговорихж по-нататъкъ. Слѣдъ малко запѣхж всичкитѣ пѣтли въ селото.

Роза са дрѣпва.

— Йоле, втори пѣтли вече пѣкатъ.

— Не, любезна, първи сж още.

— Скоро ще са съмне. . .

Digitized by Google

—Е, що думашъ? нощь глуха. . .

—Върви, Йоле, иди си вече! . . Ако желаешъ нашето щастие, трыгни!

— И гдѣ ще идѫ нощѣ? . . .

— Но страхъ ма е . . . ще умрѫ отъ страхъ.

— О, тогава азъ искамъ да умрѫ . . . . отивамъ вече.

Роза наклони лицето си на неговото рамо и захвана да плаче.

Йоле са измъкна почти насила и трыгна.

Облѣгната на плета, съ очи прѣпълнени отъ сълзи, глѣдаше дѣвойката на отходящия, до като той са не изгуби при закривяване на улицата.

Йоле залиташе като пиянъ и не смѣеше да поглѣдне назадъ.

Запрѣ са чакъ кога стигна до кѫщата на Тейо.

— Хо—рѣче си той—страхъ ѫ е отъ този человѣкъ. А той?... Той може именно за неѫ да мисли сега? ... Гордъ, смѣлъ богаташъ.

Не. Тейо никога не трѣбва да са явѣва даже въ мисълта на Роза . . . .

. . . Ахъ, Йоле, Йоле, какви мисли ти са вьртѫтъ изъ главата! Ахъ, на́, тъй е това омразно гнѣздо отъ четери страни да, запаля и въ димъ да обрьнѫ този домъ — и душата му! . . . Вече вдигна трѣперящата си рѫка да захвьрли искра на покрива . . .

— О безчестнико! Злодѣо! — чу гласъ въ съвестьта си, гласъ страшенъ и рѫката му падна безсилна. Нищожниче! да ли нѣма заедно́ да изгори сичкото се́ло?

— Не, другояче трѣбва . . . — шепнеше Йоле.

Ахъ да можахъ да издебна спящия Тейо и да забиѫ ножа въ гѫрдитѣ му? изгаснало би веднъжъ за винаги това невѣрно сьрдце, което е причинило толкова много врѣди; истинала би тъзи рѫка . . . . И байонета блѣсна въ рѫката му. Вдигна кракъ да прѣскокне плета . .

— Ей убийцо!—са провикна изново гласа на съвестьта му, и той — пустна безсилно крака си, рѫцѣтѣ му отслабнахѫ. Стои още тамъ, гдѣто са бѣ запрѣлъ прѣди минута.

— Да, това би било подлость! — си помисли той. Пòдобрѣ да го повикамъ на дуелъ. Цѣлото село трѣбва да са покани, нека всички знаѫтъ, нека всички бѫдѫтъ свидѣтели, че

Digitized by Google

Йоле не е ничтожникъ. Тейо трѣбва да са бие съ ножъ. Ако ли откаже, то ще са биемъ съ тоеги, ще са нападнемъ съ голи юмруци. Нѣма съмнение, че той, Йоле, ще убие, ще смаже Тейо, за да не възбужда вече страхъ . . .

— Но въ кого? Въ Роза? въ неж ли, въ Йоле?

— Но тѣзи богински устица не лъжатъ, па даже и думитѣ да бѣха лъгали, цълувкитѣ ѝ не могатъ да измамятъ. Даже, ако и цълувкитѣ би лъгали, ако и цѣлий свѣтъ да лъжаше, но тѣзи очи, тѣзи любезни, голѣми, черни очи, не сж способни да лъжатъ. Тѣ говорятъ най-право. Кой може да не имъ вѣрва?

— Успокои са, Йоле — му повтаряше дѣвойката сърдечно и тихичко

Не, не, не са страхувай отъ него, заклинамъ ти са!

Той си напомни тѣзи розини думи и тѣжкия камъкъ падна отъ сърдцето му. Усмихна са ущастливенъ, пъленъ съ надѣжди и, като стискаше въ ржка своя байонетъ, тръгна напрѣдъ съ бързи войнишки крачки.

Наоколо владѣеше дълбока тишина.

Йоле слуша само стжпкитѣ си.

Слѣдъ малко той бѣше вънъ отъ селото, между гори и ливади. Пжтя бѣ широкъ, по двѣтѣ му страни са простирахж обработени поля. Колкото по-вече Йоле са отдалечаваше отъ селото, толкова по́-полѣгка стжпваше и толкова по́-бързо изчезваше спокойствието отъ неговата душа. Ето пристигна до високата топола. Отъ тукъ една крачка по́-натитъкъ е Розината ливада. Дърво са въздига при неж като исполинъ. Само търпението едвамъ би могло да са сравни съ това дърво. Гжститѣ листе легкичко шумолжтъ, като че разказвжтъ нѣкоя басня или пъкъ младежки въспоминания. Йолевитѣ мисли хвърчжтъ въ най-нѣжната му младость, въ дѣтинството. Въ тѣзи въспоминания той цѣлъ е потъналъ. Глѣдай колко е порасълъ отъ тогава този клонъ,—тамъ на онзи Йоле нѣкога си намѣрилъ орлово гнѣздо. Колко често са е качвалъ да земе и покаже на малката Роза голитѣ орлета; тя са чудеше на тѣхъ, слѣдъ това той ги врьщалъ въ гнѣздото. Веднъжъ са случи тъй, че едвамъ той са бѣ покачилъ до гнѣздото, кога ненадѣйно пристига стария орелъ и насмалко не уби Йоле. А кога уцѣлялъ,—ахъ каква бѣ радостьта! Тѣзи орлета вече отдавна сж прохвърчели, отдавна, отдавна вече тѣзи дни минахж. . . А тукъ пъкъ, на тъзи

Digitized by Google

морава? . . . А тамъ, срѣдъ полето! . . . Прѣкарвали тамъ цѣли часове изъ ръжьта и овѣса, въ които са изгубвали, тъй биле още малки. Уморени сѣдяли единъ до други и по сто, по хилѣди пѫти си повтаряли различни приказки. Но най-много е запомнила ливадата. Въ нея, га послѣденъ пѫть косили трѣва—той съ коса, тя съ сърпъ, запрѣлъ са Йоле изведнѫжъ, взелъ бруса и, като острилъ съ него косата, казалъ.

—Розо, дали всѣкога тъй заедно ще косимъ?

—Дано това даде Богъ, Йоле!—отговорила Роза.

—На есень трѣбва да трьгна отъ тукъ и прѣзъ три години, Розо, не. . .

Три години та пъкъ не е вѣчность я, Йоле. Изново ще са видимъ.

Стиснали са тогава за рѫцѣ и си обѣщали взаимна вѣрность.

Това станало не далечъ отъ това дърво, когато и двамата надминали другитѣ косачи. . .

Йоле тъй бѣ потъналъ въ своитѣ въспоминания, че не чу, какъ пътпъдъка. са отзова три пѫти на ливадата. Чакъ когато този гласъ са повтори нѣколко пѫти, Йоле са стрѣсна, като отъ гръмъ ударенъ. Пъдпъдъка прѣдвѣщава день. Гласа му бѣ като кога са удари струната на арфата, която дава знакъ на цѣлата музика: всичко изведнѫжъ заехтя. На всички страни са разнесе весело и свободно движение; наоколо са разлива прѣсно баласамично благоухание. Йоле поглѣдна къмъ селото. Той стоеше, като вкаменень, съ очи отправени къмъ една точка.

А задъ голѣмата църква полѣгка, срамежливо, като блѣдното лице на млада дѣвойка, са въздигаше утрѣнната зора. Хубавото селце сѐ повече са отличаваше въ тьмнотата. Йоле още не може да отличи отдѣлнитѣ кѫщи, нито дърветата; всичко са слива въ единъ зелено-синь образъ. А надъ този образъ са издига църковния сводъ,като майка, която прибрала наоколо си своитѣ дѣчица, и съ отворени очи бди надъ тѣхния сънь.

Йоле нищо не притѣжава въ това селце. Нищо въ този свѣтъ не нарича свое. А пъкъ едно врѣме—въ дѣтинството му — всичко щото живѣяло струвало му са, че е негово. Земята му са струвала най-красна градина, а това селце било най-хубавата китка цвѣте въ тъзи градина, на която Роза била вѣнецъ. Тогава той смирено хвалилъ Твореца и му благодарилъ, че го е надарилъ съ всичко това.

Digitized by Google

А днесь?. . . Мъгла покрива очитѣ му. Струва му са, че всички сѫ го напустнали, че самъ саминичекъ е останалъ на този пустъ и широкъ свѣтъ.

Той още малко иска да помечтае за този животъ, а послѣ?—послѣ ще са върне тамъ, гдѣто го чака. . . Все едно, що го тамъ чака, щомъ като нѣма надѣжда и любовь.

Единъ крушумъ? . . .

То нищо. Но дали никога нѣма да види селцето си, своята Роза? Никога? . . . А ако ли го опростѫтъ? . . .

Тамъ при хѫла на улицата, гдѣто е приживялъ толкова щастливи вечери, гдѣто вчера още бѣше, всѣкий день ще са събира селската младежь. Тамъ ще са намира и Роза и той такожде, Тейо. . . И двамата ще играѫтъ хоро, ще пѣѫтъ, ще са шегувѫтъ. А тогава. . . тогава. . . Тейо е още младъ, богатъ е. . . А той, Йоле, нищо нѣма,—нищо, даже себе си, понеже, ако би даже да го опростяхѫ—отъ царската служба вече нѣма да го уволнѫтъ.

Роза що ще направи? . . . Тя ще остане при него.

Йоле са залюля. Главата му падна на гѫрдитѣ. Всичко изведнѫжъ потъмня. Тъмно на очитѣ му, тъмно прѣдъ и задъ него, тъмно на около. Настана нощь. Безбройни звѣзди блѣщѫтъ, ако и небе са невиди. Роза лѣжи блѣдна, въ несвѣстъ, съ очи просящи милость. . .

Цѣлото село играе хоро; играѫтъ кѫщитѣ, играѫтъ дърветата и църквата. Цѣла земя са върти. На всѫдѣ са разнася и ехти пѣсень, всичко плува въ радость и свобода. Всичко това въ честь на Тейо. Но Роза плаче.

— Ахъ, колко Йоле е веселъ! Хей! хоппа! хайде! . . . Играе, като упоенъ. Провиква са съ всички сили, ако и смѣха му звънти нѣкакъ си необикновенно, застрашително. Йоле наконтенъ, щастливъ! „хопъ! хопъ!—вика. Щастливи сѫ сѫщо и всички гости! хиху, хохо! — хоппа, хопъ? . .

На мократа отъ росата ливада Йоле пада като прѣкосена трѣва.

*

* *

На истокъ блѣщи, плува зората, прѣдвѣстителка на деня. На небесния сводъ са образува свѣтло колело, което

Digitized by Google

постоянно са разширява. Отъ това колело ще изгрѣе слънце и ще съмне! Но дълбока тьмина и вѣчна нощь прие духа на злочестия Иоле.

МЕЧТИ И ВДЖХНОВНЕНИЕ.

I

Пролѣть мила, пролѣть красна,
Вѣнецъ на заритѣ!
Какъ безъ врѣме ти угасна
Въ полята, въ горитѣ!
Какъ мзмина безъ да сѣтнать
Всички сърдца малки,
Какъ остави неогрѣти
Много души жалки!
Ти не свѣтишь, пролѣть мила,
Както въ Майя чуденъ.
Нѣма вечь оная сила,
Оня животъ буденъ!
Азъ не виждамъ оня блясъкъ
Въ спящата природа,
Оня шумъ и оня трясъкъ
Отъ тѣсень, свобода.
Азъ не чуя гласъ упоенъ
Тука да са носи:
Посрѣдъ горски миръ спокоенъ,
Посрѣдъ доли росни.
Тукъ до вчера бѣше радость
И дружба любезна,
Но днесь нѣма тая сладость,
Всичко тукъ изчезна!
Нѣма пѣсни въсхитени,
Нѣма птички пойни!
Полята сж онѣмели,
Горитѣ-спокойни.
Нигдѣ тукъ са не съзира
Слѣдъ отъ прѣжна радость;
Нигдѣ—шопотъ на зефира,
Нигдѣ—свѣтла младость!

II

Ахъ, азъ искамъ да попѣя
Всрѣдъ тия полета.

Digitized by Google

Да са радвамъ, да живѣя,
Подъ сяйни небета.
Искамъ въ тоя миръ вълшебенъ
Нѣщо да залюбя,
Та страдалецъ най-послѣденъ
Азъ да са не губя.
Доста вече да блуждая,
Безъ цѣлъ, безъ причина!
И безъ мень свѣта страдае,
Падналъ въвъ мърчина.
Искамъ миръ, утѣха малко,
Вънъ отъ свѣта тѣсенъ;
Зарадъ тая душа жалка
Искамъ горска пѣсень!
Да разбутамъ чувства слаби
Въвъ гърди заспали,
И тозъ демонъ, що ограби
Мойтѣ идеали.
Да распрьсна думи тѣжки,
Мрачни, като гроба;
Всяки замисли слѣпешки,
Всяка свѣтска злоба!
И да стана дѣте родно
Въ полята, въ горитѣ,
Дѣто всичко пѣй свободно
Съ поглѣдъ къмъ заритѣ.

III

Дѣ сте, птички, сладкопойни
Въ тъзъ минута красна,
Дѣ ѭ въ тѣзъ гори спокойни
Ваща пѣсень ясна.
Дѣ да чуя ващи гимни,
Птичета пернати,
Ващи шопоти наивни
И думи хвьркати.
Дѣ шумътъ ви незапиренъ
Въ листята, въ заритѣ,
И сладкий дъхъ на зафира,
Лѣкътъ на гърдитѣ:
Нищо! Тайно, непонятно
Окото изглѣжда.
Нищо! Глухо, необятно
Всичко са нарежда.
Нито пѣсень, нито радость,
Нито упоенье!

Digitized by Google

Нѣма хубость, нѣма младость,
Нѣма възхищенье!
Нито животъ за душата,
Или миръ въ сърдцето,
Нито отдихъ на борбата,
Ни зракъ отъ небето!

IV

Ой гори, гори зелени,
Ой, ви гори млади!
Защо ваща хубость въ мене
Не носи отдрада?
Азъ отдавна къмъ васъ тичамъ,
И за вази просѫ...
Гори,ази ви обичамъ,
И пѣсень ви носѫ.
Вий сте глухи въ тъзъ минута,
Пѣсенъ въ вази нѣма.
Мина пролѣтьта прочута,
—Жега е голѣма.
Ето мойта лира нѣжна,
Що страститѣ бури,
Тя е сѫщата, напрѣжна,
Съсъ сѫщитѣ струни.
И съсъ сѫщий звукъ чудесенъ,
Странен разновиденъ;
За еднитѣ гласъ небесенъ,
За други обиденъ.
Тая арфа вѣздесѫща,
Тая нѣжна лира;
Тъзъ богиня всеногѫща,
Тая ала сатира!

V

Ехъ, ще пусна струни нѣжни
Въ душа да улекне,
И въ гората шумътъ прѣжни
На далечъ да екне.
Скоро тоя миръ природенъ
Ще да са събуди,
И отъ моя гласъ тѫжовенъ
Той ще са очуди.
Скоро птичета заспали
Очи ще отворѫтъ,

Digitized by Google

И ще зърнѫтъ идеали
Други въ кржгозорътъ
Друга пѣсенъ, друга ода,
Отъ нѣкаква лира,
Що за воля, за свобода
Пѣе и не спира.
Странна химна, чужда ода,
Пѣсень непонятна;
За тѣглата, за народа,
Пѣсень необятна!
И птичкитѣ ще погледнѫтъ,
Ще пошушнѫтъ нѣщо
Зарадъ моята пѣсень блѣдна,
Глуха и зловѣща!
Може би тѣ ще замлъкнѫтъ,
Съ тайна на сърдцето;
И безгласни да изхвръкнѫтъ
Горѣ къмъ небето!

Ехъ, ви птички бързокрили,
Не ми са сърдете;
Вий сте красни, вий сте мили,
Волни и напѣти.
Вий сте чисти и хвърчите
Горѣ въ вишинето,
Кога видите борбитѣ
Долу по полето.
Вий бѣгате, га настане
Часъ зарадъ молитва,
За бунтъ нѣкой по балкана,
За нѣкоя битва.
Ехъ птичета! Научете
Въ нази идеала,
И ви вечь са не плашете
Отъ борбата цѣла
Днесъ за нази другъ миръ нѣма,
Освѣнъ шумъ и трясъкъ;
Туй животъ е лѫчъ голѣма,
Туй е свѣтъ и блясъкъ!
Безъ този шумъ и вой грамаденъ
Свѣтътъ не живѣе;
Безъ този гърмежъ безотраденъ,
И пѣсень мъртвѣе.
Безъ вълненьето кумира,
На родътъ въ борбитѣ

Digitized by Google

Й азъ бихъ счупилъ тая дира
Нѣйдѣ въвъ скалитѣ.

София, 4. Септемврий 1888 г.

Алек. А. Узуновъ.

ИСТОРИЧЕСКИ ЕСКИЗИ.

(Парижъ прѣзъ Юлий 1789 год.)

I

12-ий ЮЛИЙ

Въ края на миналото столѣтие Франция са намираше въ най-ужасно положение. Расточителностьта на двора, лошата администрация, злоупотрѣбленията на дворянството и духовенството — съвършенно разориха страната.

По-голѣмата часть отъ населението нѣмаше що да яде. Гладнитѣ сиромаси на тълпи ходѣха изъ градоветѣ и селата.

Най-добритѣ хора искаха коренни прѣобразования. Правителството не обрьщаше ни най-малко внимание на народното тегло, при двора безумно прьскаха пари и всевъзможни увеселения слѣдваха едно подирь друго.

Най-послѣ отъ народа взеха всичко, което можеше да са вземе, тъй щото той не можеше вече да плаща данъка.

Финансийтѣ бѣха въ страшно растройство и господарственната машина, ако не днесь, то утрѣ — трѣбваше да прѣстане.

Правителството, ходейки изъ тъмнината, не знаеше, що да прави и повика генералнитѣ щати (главнитѣ съвѣти) т. е. депутати отъ всичкитѣ съсловия, за да обсѫдьтъ лошото положение на страната, а главно, за да намѣрьтъ источници за пари. Въ това врѣме французкото общество са раздѣли на два непиятелски лагера: отъ една страна дворянството и духовенството — които желаеха да запазьтъ стария редъ; отъ друга — третото съсловие [1]) т. е. боржуазията и народа, които

[1]) Tiers état. Прѣвод.

Digitized by Google

искахѫ реформи. Депутатитѣ и отъ двата лагера са събрахѫ въ Версаль на 5-ий Май 1789 год.

Въ борбата, която стана помѣжду имъ, депутатитѣ отъ третото съсловие надвихѫ. Тѣ самички са провъзгласихѫ за национално събрание.

Франция виждаше спасението си въ националното събрание, а правителството, което не на шега са бѣ уплашило отъ смѣлитѣ депутатски постановления, тайно направи заговоръ противъ народа, като искаше съ въорѫжена сила да разгони неговитѣ прѣдставители.

Инностранната войска, която бѣше на французска служба, обиколи Парижъ и Версаль.

На народния любимецъ, министра Неккеръ, дадохѫ отставката. Състави са ново министерство, въ което влизахѫ най-крайнитѣ партизани на правителственнитѣ съсловия и на кралевската неограничена власть. Тѣ трѣбваше да испълнѭтъ намисления заговоръ и да разгонѭтъ събранието.

Но народа са приготвяше да защити прѣдставителитѣ си и промѣняванието на министерството послужи за сигналъ на възстанието, което гръмна въ Парижъ прѣзъ Юлий 1789 година . . . . . .

Въ Недѣля, 12-ий Юлий, още отъ зори народа ходѣше на тълпи изъ Парижкитѣ улици. Още никой не знаеше за отсавката на Неккера, но всички очаквахѫ това.

„Какъ е Неккеръ?“ Този въпросъ прѣдлагахѫ единъ другиму и боржуата, и солдатитѣ, работницитѣ, даже и гладнитѣ пролетари. А въ това врѣме града са пълнеше съ войска. Кавалерия, пехота, артилерия — постоянно заминаваха изъ улицитѣ. Обявленията, залепени по стѣнитѣ, известяваха, че краля убѣдително моли Парижкитѣ жители *„любезнитѣ си вѣрноподанници“*, да сѣдѭтъ у дома си, да са не събирѭтъ по улицитѣ, да са не боѭтъ отъ войската, защото тя е събрана за прѣдпазване отъ *разбойницитѣ*.

Народа не вѣрваше тѣзи обявления, тѣзи басни за нѣкакви-си *разбойници*, които на вѣрно бѣхѫ съчинени въ будоаритѣ на Мария Антоанетта.

Отъ всичкитѣ краища на града народа на тълпи отиваше къмъ Пале-Рояль, дѣто, обикновенно, най-напрѣдъ идваха извѣстията отъ Версаль.

Никога още не е имало толкозъ народъ въ Пале-роялската

Digitized by Google

градина, както въ тъзи, памятна въ лѣтописитѣ на Френската история, недѣля на 12-ий Юлий.

Бѣше страшна тѣснота. Мнозина, за да са избавятъ отъ задушване, трѣбваше да са хващатъ за клонитѣ на дърветата и да висятъ въ таквозъ неудобно положение. Всички са питахѫ: „Що трѣбва да очакваме отъ това движение на войската? Що значатъ тия обявления? Около дванадесеть часа въ градината дойде единъ момъкъ отъ Версаль. Изведнъжъ го заобиколихѫ. Той имъ каза, че Неккеръ е уволненъ и, че той е вече въ Брюсель. Всички очакваха това, но са бояхѫ да повѣрватъ и въобразихѫ си, че момъка е проводенъ отъ аристократитѣ, да смущава народа, хванахѫ го и искахѫ да го хвърлятъ въ басеина.

Единъ отъ членоветѣ на националното събрание грабна го отъ рѫцѣтѣ на побѣснялата тълпа и отъ своя страна потвърди думитѣ на момъка. Въ единъ мигъ то са распръсна по всичката градина. . . . . Тукъ трѣбва да кажемъ, че въ градината имаше единъ топъ съ запалително стъкло. Стъклото бѣше турнато така, щото на пладнѣ слънчевитѣ лѫчи падахѫ върху му и запалваха барутя, който бѣше турнатъ отъ долу. Утрото на 12-ий Юлий бѣше облачно, но около пладнѣ небето са проясни, слънцето ярко огрѣя надъ Пале-Рояль и въ сѫщата минута, когато исплашенитѣ парижани прѣдаваха единъ другиму извѣстието за министерската криза, слънчевитѣ лѫчи ударихѫ по запалителното стъкло. Раздаде са топовенъ гърмежъ.

Никой не очакваше таквозъ нѣщо и градината екна отъ общъ неволенъ, ужасенъ викъ. Всички помислихѫ, че войската вече напада на Парижъ.

Отчаянието бѣше общо; никой не знаеше: що да прави, на що да са рѣши. . . . Врѣмето минуваше; бѣше вече два и половина. . . .

Изъ кафенето Фуа излѣзе единъ дребенъ момъкъ съ дълги, черни косми, съ грозно, но твърдѣ изразително лице.

Той бѣше тѫжовенъ и замисленъ.

То бѣше *Камилъ де Муленъ*.

Дълго врѣме той ходи по градината и видѣ, че тълпата е раздразнена недостатъчно, че никой са не рѣшава да ѫ повика на въстание. Близо до кафенето бѣше са събрала една малка купчинка народъ. Насрѣща ѝ стояхѫ трима

Digitized by Google

млади хора. Тѣ са държахѫ за рѫцѣ и говорехѫ за нѣщо. Демуленъ разбута купчинката и дойде при тѣхъ.

— Господа, каза той, като са запиняше, врѣме е да работимъ. Нѣкой отъ насъ трѣбва да са качи на столъ и да държи рѣчь на народа.

— Качи са ти, казахѫ младежитѣ.

— Съгласенъ съмъ.

Въ сѫщата минута нѣколко рѫцѣ го повдигнахѫ и турихѫ на стола. Скоро огромната тълпа го обиколи отъ всѣкадѣ. Той захвана:

— Господа, не трѣбва да губимъ ни минута. Некеръ е уволненъ. Това е сигнала за избиването на патриотитѣ. Швейцарцитѣ и Нѣмцитѣ ще дойдѫтъ днесь отъ Марсовото поле да ни истрѣблявѫтъ .... Едно ни остава: да са хванемъ за орѫжие и да приемемъ една кокарда, съ която да са отличаваме отъ другитѣ.

Де Муленъ бѣше силно развалнуванъ.

На очитѣ му блѣщяхѫ сълзи. Думитѣ му произведохѫ силно впечетление на тълпата. Прѣдложението му са прие всрѣдъ гръмящи викове и рѫкоплѣскания.

Той продължаваше.

— Какъвъ цвѣтъ искате да бѫде кокардата.

— Какъвто искате! Извикахѫ нѣколко гласове изъ тълпата. Избирайте самичекъ.

— Искате ли зеления цвѣтъ на надѣждата, или гълѫбовия, цвѣтъ на Амириканската демокрация?

Чухѫ са гласове: „Зеления! Зеления! Цвѣта на надѣждата!“ ....

Де Муленъ извади два пищова изъ джобовитѣ си и ги повдигна високо.

— Другари, сигнала за въстанието е подаденъ; нека всички послѣдвѫтъ примѣра ми.

— Води ни! Води ни! извика тълпата. Де Муленъ слѣзна отъ стола. Всички са хвьрлихѫ да го прѣгрѫщѫтъ. Той плачеше и мнозина плачахѫ ведно съ него. Народа са боеше. че аристократитѣ ще го убиѫтъ. Тукъ единъ человѣкъ излѣзе изъ тълпата и са обѣща, че ще го пази отъ убийцитѣ и че ще ходи винаги и на всѣкадѣ подирѣ му, като сѣнка. Между това, нѣкой си бѣше купилъ вече зелени ленти и ги прѣдаде де Мулену. Той откѫсна едно кѫсче и го затъкна на шапката

Digitized by Google

си, а послѣ захвана да кѫса лентата и да раздава на народа. Но, разбира са, за всички не достигна.

— И листата сѫ зелени извика де Муленъ, кото откѫсна нѣколко отъ дърветата. Въ най-кѫсо врѣме много отъ градинскитѣ дървета останахѫ безъ листа.

Де Муленъ са обърна пакъ къмъ тълпата:

— Господа, днешний день е скърбенъ день. Не трѣбва да има театри и танци; нека са затворѫтъ всичкитѣ увеселителни мѣста. Тълпата отговори съ гърмящо одобрение и въ сѫщата минута нѣколцина отидохѫ да обявѫтъ народната воля. Тѫзи внушителна заповѣдь биде на всѣкадѣ испълнена съ найстрога точность; театритѣ, концертитѣ, публичнитѣ балове бидохѫ закрити.

Въстанието е провъзгласено. По улицитѣ са забѣлѣжва усилено движение.

Цѣли тълпи, като морскитѣ вълни въ приливъ, наводнявѫтъ Пале-Рояль, и пакъ са разнася, и пакъ приливѫтъ. . . . Улицитѣ, ту са пълнѫтъ съ народъ, ту пъкъ запустявѫтъ. Всичкитѣ продавници сѫ затворени. Много жени носѫтъ пълни кошници съ зелени ленти и ги раздавѫтъ на проходящитѣ. Изъ прозорцитѣ са показвѫтъ любопитни или исплашени и блѣдни физиономии. Отъ врѣме на врѣме са чувѫтъ гърмежи отъ пушки. . . .

Въ четири часа народа на огромна тълпа излиза изъ Пале-Рояль. Напрѣдъ върви Камилъ де Муленъ. Тълпата отива изъ Тамплския булевардъ и са запира прѣдъ единъ магазинъ съ восъчни фигури, принадлѣжащъ на Курциуса.

Взимѫтъ изъ магазина бюстоветѣ на Неккера и на Орлеанслия херцогъ, който въ това врѣме са показваше за либералъ и за либерализъма си, ползуваше са отъ общественната симпатия и, когото така сѫщо считахѫ за изгоненъ; покривѫтъ тѣзи бюстове съ крепъ[1]), измислювѫтъ разни знамена и най-послѣ тълпата тържественно са расхожда изъ Парижскитѣ улици.

Всѣкой са въоружилъ, съ каквото намѣрилъ: съ сабли, съ пищоли, съ топори и тоеги.

Въ тълпата са намирѫтъ хора отъ вичкитѣ звания, отъ всичкитѣ полове и възрасти: работници, солдати, буржуа, — стар-

[1]) Крепъ казвѫтъ френцитѣ на едно прозрачно платно, свилено или вълнено, и е нарѣчено така, защото е направено, като завито.

Digitized by Google

ци, дѣца, млади жени, момичета и много уличи дѣца (гамени).

Бюста на херцога са носи отъ единъ савояръ (уличенъ музикантъ), облѣченъ въ сдрани дрѣхи, скжсана шапка, съ разрошени косми.

Единъ младъ момъкъ, облеченъ по послѣднята мода, носи бюста на Неккера.

Момъка е облѣченъ въ копринен фракъ, въ джобовитѣ му два часовника. Къмъ процессията са присъединявжтъ френскитѣ гвардейци. Тълпата ръсте, разлива са на широко, върви сѣ напрѣдъ и разнася и по най-затжнтенитѣ Парижски краища и прѣдмѣстия — извѣстието за падналото министерство.

Съ рѣшителностьта и ревулюционното си въодушавление тълпата, наелектризирана отъ послѣднитѣ събития, увлича всичко къмъ възстание.... И гражданитѣ на *„добрия старъ Парижъ“* са хващжтъ за оржжие, каквото са намѣри на ржка и излизжтъ на улицата.

Между това парижския комендантъ, генералъ Безенвиль, не бѣше получилъ никакви заповѣди отъ военния министеръ Броли. Той почака до пладнѣ, но вълнението са усилваше сѣ повече и повече, и най-послѣ той намѣри за нуждно да вземе нѣкои мѣрки.

Той събра всичката кавалерия на площадьта „Людовикъ XV“, между Елисейската и Тюйлерийската градини; въ Елисейскитѣ полета проводи Швейцарцитѣ съ четери топа, на Вандомската площадь — нѣмскитѣ драгуни.

Отъ булеварда прѣзъ Пале Роялъ тълпата замина въ улицата Решильо, завьрна въ другъ единъ булевардъ и по улицитѣ Санъ-Мартенъ, Санъ-Дени, Санъ-Оноре, дойде до Вандомската площадь. Тука тя са срѣщна съ нѣмскитѣ драгуни. Драгунитѣ гръмнахж въ залпъ. Нѣколко души отъ народа бѣхж ранени.

Момъка въ модний фракъ падна мьртавъ.

Безенвиль заповѣда на драгунитѣ да отстжпжтъ.

Народа са размѣси съ войската, и всички заедно по такъвъ начинъ, дойдохж до площадьта „Людовикъ XV“, дѣто стоеше вече кавалерията. На площадьта стана ужасна гюрултия и тѣснота. Солдатитѣ испразднихж пушкитѣ си нѣколко пжти. Савойяра, който носяше Херцогския бюстъ, падна раненъ отъ куршумъ въ гжрдитѣ. Другъ единъ савойяръ го повдигна промжкна са съ него прѣзъ тълпата и го отнесе въ Пале-Рояль.

Digitized by Google

Ранения бѣше потъналъ въ кръвь. Турихѫ го на видно мѣсто и викахѫ къмъ народа за отмьщение. Между това, на площадьта „Людовикъ XV“, още са бутахѫ солдатитѣ и народа.

Отъ начало Безенвиль стоеше мирно, но послѣ, както са види, като му домѫчня отъ това бездѣйствие, той намисли да разпѫди тълпата. Това бѣше твьрдѣ лесно.

Бѣше възможно да са нареди войската така, щото тълпата можеше спокойно и на малки купчинки да са разсѣе изъ съсѣднитѣ улици, които водѫтъ къмъ прибрѣжието и улицата Санъ-Оноре. Но Безенвиль са распореди така, щото всичкия народъ трѣбваше да са стѣсни на едно мѣсто и слѣдъ това заповѣда на драгунитѣ, да вкарѫтъ тълпата въ Тюйлерийската градина, а слѣдъ това, да ѫ изгонѫтъ изъ другитѣ врата.

Никаква нужда нѣмаше отъ такива сложни маневри; но Безенвиль бѣше стара антика и всички го знаяхѫ, като най-простъ офицеринъ, даже и въ тогавашната френска армия. Той самъ не знаеше, що работи. . . . . .

По-послѣ, когато го запитвахѫ за цѣльта, съ която произведе тѣзи маневри, генерала отговаряше, че *така му са поискало!*

Княза Ламбескъ, полковника на нѣмскитѣ драгуни, са удиви, когато получи тая заповедь и отъ начало неискаше да са покори. Безенвиль му проводи повторно сѫщата заповѣдь.

Въ празднични дни, парижскитѣ жители, обикновенно, са расхождѫтъ въ Булонската гора.

И въ недѣля, 12-ий Юлий, тамъ имаше, както винаги, мнозина расхождаѫщий са буржуа — хора съвършенно мирни. Тѣ мислѣхѫ, да са върнѫтъ по-рано въ кѫщята си, защото, както чувахѫ, въ града е неспокойно.

Пѫтя имъ бѣше прѣзъ Елисейскитѣ полета и прѣзъ площадьта „Людовикъ XV“; поради това тѣ неволно са смѣсихѫ съ тълпата, която Безенвиль гонеше къмъ Тюйлерийската градина.

И въ градината са расхождахѫ мнозина.

Всичко това са смѣси и бѣгаше. . . . . .

Драгунитѣ ѣздехѫ полегичка и гоняхѫ прѣдъ себѣ си тълпата. Страшна бъркотия. . . . . .

Князь Ламбескъ водяше драгунитѣ къмъ Тюйлери. При това задушихѫ единъ старецъ и повалихѫ нѣколко жени, които бѣхѫ изостанали, защото водяхѫ дѣцата си.

Digitized by Google

Чуваха са писаци, умоляващи гласове, дѣтински плачъ . . . . . Драгунитѣ дойдоха до градинскитѣ врата, но тукъ са натъкнаха на баррикада, наскоро направена отъ многочисленнитѣ градински столове. Драгунитѣ разтурихъ баррикадата и влѣзоха вътрѣ.

Всички бѣгаха, като бутаха, отъ страхъ, единъ другиго. Нѣколко момци са качеха на терасата и захванаха да хвърлятъ на солдатитѣ столове, ботилки, камьни. Солдатитѣ отговорихъ съ пушкание. . . . . женитѣ повдигнаха страшенъ писанъ. Мъжетѣ са хвърлихъ да затворятъ отъ всѣкадѣ градината и тъй да прѣсекатъ всѣко отстъпление на драгунитѣ. Като видѣ това Ламбескъ, раздосанъ заповѣда да обърнатъ конетѣ и са хвърли върху тѣзи, които затваряхъ вратитѣ. Едного отъ тѣхъ той самичакъ удари съ сабята си. Драгунитѣ са изкъкнаха изъ градината и при това пакъ смачкаха нѣкого. Тълпата са разотиваше съ негодующи и ужасни викове. Въ единъ мигъ цѣлия градъ знаеше, какъ нѣмцитѣ газили народа, какъ убили нѣколко человѣка, и на всѣкадѣ са разнасяхъ виковетѣ: „На оръжие! на оръжие!“

Камбанитѣ загърмявать. Камилъ де Муленъ събира около си малко хора и съ тѣхъ отива по оръжейнитѣ продавници.

На всѣкадѣ са образувать подобни групи.

Оръжейнитѣ продавници бидоха разграбени.

Но народа строго пази всѣка собственность, не взима изъ продавницитѣ ни злато, ни срѣбро, нищо, освенъ оръжие. Но оръжието е недостатъчно. Всѣкой са въоръжава, съ каквото може: съ тоеги, съ копие, съ камьни . . . . . .

Солдатитѣ отъ френската гвардия нападатъ на нѣмскитѣ драгуни и убиватъ трима отъ тѣхъ.

Вълнението са продължава вечерьта и прѣзъ цѣлата нощь. Семейнитѣ хора са затварятъ у дома си, колкото е възможно по-добрѣ, но никой не спи. Спѣхъ само дѣцата.

Цѣлия градъ бѣше освѣтленъ. По улицитѣ постоянно движение, ту заминувъ отрядъ отъ въоръжени боржуа, първъ пъть трьгнали по улицитѣ, ту патрони отъ нѣмски солдати, ту тълпи народъ съ факели. Тѣ спирахъ, когото срѣщнахъ, искахъ пари за баруть, или пъкъ питахъ: „отъ третото ли си съсловие?“ Отъ врѣме на врѣме са чуваха пушкания, викове и гърмението на камбанитѣ.

Въ края на града, отъ къмъ прѣдмѣстията, са изди-

Digitized by Google

гаше ярко зарево и съ червенъ, кървавъ цвѣтъ боядисваше надъ Парижъ тъмното нощно небе. . . . . .

Градскитѣ и военнитѣ власти нищо не прѣдприемаха за въдворението на реда.

Всички са уплашихъ, не знаяхъ що да мислятъ . . . . . Очакваха заповѣди изъ Версаиль, но заповѣдине дохождаха.

Отъ страхъ, да не би народа да нападне на Версаиль, заповѣдано бѣше да затворятъ всичкитѣ врати, да прѣкаснатъ всѣко съобщение съ Парижъ. Когато тъзи заповѣдь бѣше испълнена, то двора са успокои и прѣзъ нощьта въ двореца имаше голѣмо угощение. Придворнитѣ танцуваха до отпадване на силитѣ.

Между това, кралицата угощаваше иностраннитѣ солдати и обѣщаваше имъ голѣми награди, слѣдъ като побѣдятъ народа. Относително Парижъ не издаваха никакви заповѣди. Поради това Безенвиль очисти площадьта „Людовикъ XV“ и остави града на воля.

Но въ града са яви веднага нова власть, властьта на боржуазията. Изборитѣ за прѣдставители на генералнитѣ щати бѣха двойни. По-прѣди народа избираше избиратели, а послѣ тѣ избираха прѣдставителитѣ.

Парижскитѣ избиратели не си отидоха слѣдъ свършването на изборитѣ, а продължаваха да засѣдаватъ въ градския съвѣтъ и да обсѫждатъ дѣйствията на правителството и на генералнитѣ щати. На 12-ий Юлий въ *ратушата* [1]) нѣмаше нито единъ чиновникъ, но ненадѣйно около шесть часа тамъ са събиратъ нѣколцина избиратели.

Голѣмата зала е вече прѣпълнена съ народъ. Народа иска оржжие. Избирателитѣ са мѫчатъ да го успокоятъ, като казватъ, че тѣ не могатъ да правятъ самички никакви разпореждания, защото сѫ твърдѣ малцина. Народа отъ нищо не разбира и нищо не ще да знае.

Задъ тълпата, която вече напълни залата, стои друга на площадьта. Тя распѫжда часовитѣ и са втурва въ залата на ратушата, отъ което става страшна тѣснота.

---

[1]) Ратуша (Ратъ-хаузъ), нѣмска дума — име на търговскитѣ управления въ голѣмитѣ градове.

Прѣводача.

Digitized by Google

Избирателитѣ притисквѫтъ къмъ стѣнитѣ, разказвѫтъ имъ, що са случи въ Тюйлерийската градина.

Хиляди души говорѫтъ изведнажъ, крѣщѫтъ, искѫтъ оржжие, заканвѫтъ са всичко да изгорѫтъ, да не оставѫтъ камъкъ на камъкъ.

Избирателитѣ сѫ принудени да отстжпѫтъ: заповѣдвѫтъ на привратника, да раздаде оржжието на градската стража. Но до дѣто са даваѫ заповѣдитѣ, народа са распореди самичакъ. Той узна дѣ е оржжието, счупи вратата и си взе, каквото му бѣ нуждно.

Всички са въоржавѫтъ. Единъ отъ тълпата, само по риза, безъ обуща, безъ панталони, взима една пушка и гордо застава прѣдъ вратитѣ, вмѣсто часовой. Такъвъ бѣше първия часовой, даденъ отъ революцията . . . . . .

Народа захваща да иска свикването на градскитѣ окржзи. Въ това врѣме избирателигѣ са събиржтъ. Около единадесеть часа тѣ сѫ събрани въ достатъчно количество.

Захващѫтъ са дълги прѣпирни и най-послѣ, съгласявѫтъ са да вземѫтъ властьта на града въ рѫцѣтѣ си.

Тѣ потвърждавѫтъ търговския старейшина и градскитѣ сѫдии на длъжноститѣ имъ и постановявѫтъ: да са свикѫтъ окржзитѣ.

Но прѣди всичко, избирателитѣ сѫ по-вечето хора богати и са грижѫтъ за цѣлостьта и безопасностьта на имотитѣ си.

Тѣ са страхувѫтъ отъ това безпокойно врѣме и трѣперѫтъ, безъ да глѣдѫтъ, че народа самичакъ пази тѣхната собственность и най-строго наказва всѣка кражба. Опасностьта е отъ правителството и войскитѣ, но боржуата забравѫтъ това и глѣдѫтъ да са спасѫтъ отъ народа. Тѣ намиржтъ за нуждно да са обезоржжи народа, да го разгонѫтъ и да устроѫтъ такава въоржжена сила отъ хора имотни, която би могла да са противи на войската, а въ сѫщото врѣме да поддържа страхъ въ тълпата.

Избирателитѣ постановлявѫтъ: 1) Да са проводѫтъ двама избиратели въ Версаль, да помолѫтъ събранието, за да помоли краля, да разрѣши съставянието на Парижска милиция; 2) Да съставѫтъ тая милиция и да надзиравѫтъ строго за реда, а на утрѣшния день да са устрои въ градския съвѣтъ единъ постояненъ комитетъ; 3) Веднага да проводѫтъ

Digitized by Google

изъ града нѣколцина отъ избирателитѣ, които да помолятъ гражданитѣ, да сложатъ оржжието и да са не събиратъ на тълпи.

Цѣла нощь избирателитѣ тичахж изъ града и прѣдумвахж народа да са разоржжи.

Никой ги не слушаше.

II

13-ий ЮЛИЙ.

На другия день, още рано сутринята, по всичкитѣ черкови биехж камбанитѣ.

Градския съвѣтъ пакъ бѣше пъленъ съ народъ. Около осьмь часа захванахж да са събиратъ избирателитѣ. Отъ тѣхъ тълпата искаше оржжие; казвахж, че въ зданието на градския съвѣтъ имало арсеналъ.

Избирателитѣ прѣдумвахж тълпата да са разотиде; тя не са съгласяваше. Поискахж да ѭ разгонятъ съ измама; казвахж ѝ, че гражданската милиция е вече съставена.

Тълпата настояваше на своето . . . . . .

Шума и виковетѣ „оржжие, оржжие!“ не преставахж. Най-послѣ избирателитѣ казахж: „Ако и да има оржжие въ ратушата, то не може да са раздава безъ търговския кметъ.“

— Е, като е така, повикайте го! отговорихж имъ.

Проводихж за кмета и за градскитѣ сждии.

Търговския кметъ, Флессель, имаше постоянни сношения съ двора и именно въ този день бѣше получилъ заповѣдь, да са яви въ Версаль. Но той мислеше, че ще принесе по-голѣма полза на краля, ако остане въ Парижъ; той мисляше, че най-добрѣ е да са печели врѣме, да са лъже народа, да са бърка на въоржжването му, а въ сжщото врѣме да са състави милиция отъ благонадѣждни боржуа, които за себѣ си, за личнитѣ си интереси, ще са погрижатъ и за упазването на реда и законността.

Флессель бѣше свѣтски человѣкъ, веселъ и безгриженъ, единъ отъ тѣзи bon vivant и, които са усмихватъ на народа въ врѣме на революцията, но въ душата си призиратъ този народъ, мразятъ го и са боятъ отъ него. . . . . .

Digitized by Google

Той отиде въ градския съвѣтъ. Тамъ са бѣше събрала многочисленна тълпа, която го чакаше, да ѝ дава оржжие; появлението му на площадьта биде срѣщнато съ гърмящи ржкоплѣскания.

— Ще бждете задоволени, приятели, казваше Флесель, като са усмихваше и кланяше къмъ всичкитѣ страни; ще бждете задоволени, азъ съмь ви баща".

Каза туй и влѣзе въ градския съвѣтъ.

И вжтрѣ го срѣщнахж съ сжщия въсторгъ.

Събранието на избирателитѣ веднага го назначи за свой прѣдсѣдатель и направи слѣдующитѣ постановления: „ Заповѣдва са на гражданигѣ да са разотиджтъ по окржзитѣ си. Събранията са запрѣщавжтъ. Запрѣщава са на частни лица да носжтъ оржжие; тѣ трѣбва да прѣдставжтъ оржжието си въ окржга. За надзиравание реда и за устройство на милицията съставя са въ ратушата постояненъ комитетъ."

За прѣдсѣдатель на комитета назначихж Флесселя; членоветѣ избрахж изъ съвѣтнитѣ чиновници и изъ избирателитѣ.

По този начинъ боржуазията грабна всичката власть, безъ да ж раздѣли съ народа.

Туй бѣше твърдѣ очевидно и единъ непознатъ человѣкъ захвана да протестира.

— Защо въ комитета са назначавжтъ само избирателитѣ?

— Ами кого още заповѣдвате да назначимъ?

— Мене! — За да замълчи, веднага го присъединихж къмъ комитета. . . той остана много доволенъ и са успокои.

Комитета не докача кралското разрѣшение относително устройството на милицията и около пладне обнародва, „че всѣки изъ шестдесетьтѣ градски окржзи трѣбва да състави по единъ баталионъ отъ осьмстотинь души и, че всичката милиция, по този начинъ, ще са състои отъ четиредесеть и осьмь холяди, че отличителний знакъ на милиционеритѣ ще бжде кокарда отъ гължбовъ и червенъ цвѣтъ (цвѣта на Парижъ), че на немилиционеритѣ строго са забранява носениѐто на кокардата".

За генералъ на милицията комитета назначи Херцога Омонский, а за неговъ помощникъ — маркиза Ласаль.

Да постжпи въ милицията безъ кралско разрѣшение значаше да раскжса всичкитѣ си свързаски съ двора. Херцога поиска двадесеть и четири часа, за да си поразмисли, и са отказа.

Digitized by Google

Ласаль са съгласи. Той са бѣше отличилъ прѣзъ седмогодишната война, а бѣше още и извѣстенъ писатель.

Сега буржуазията можаше да стои и противъ правителството и противъ народа; тя стана пълна господарка. Тя разполагаше съ сила и обяви, че ще прѣслѣдва всѣкиго, който са въоржжи и закачи кокардата безъ нейно позволение.

Буржуата са бояхж отъ народа. Аристократитѣ са боязж отъ него още повече.

Прьсна са слухъ, че народа ще разграби кжщитѣ имъ и че дворцитѣ вече горьтъ.

Мнозина съ ужасъ бѣгахж изъ Парижъ.

И наистена, тѣзи страхове сж понятни.

Измжчената, гладната, голата тълпа са расхождаше изъ улицитѣ; всѣки искаше да ѣде, да отнесе нѣщичко и на домашнитѣ си.

Болнитѣ майки, измжченитѣ отъ сиромашия и трудъ жени, гладнитѣ, плачущи дѣца — всичко туй очакваше бащитѣ си, мжжетѣ си, братята си въ тѣснитѣ, задушливи кжщи, за които така сжщо нѣмахж съ що да заплатьтъ. Но собственицитѣ са бояхж напусто. Никой не мислеше да граби и гори имотитѣ имъ.

Народа са втурна въ казионнитѣ складове, та взе отъ тамъ два срѣбьрни топа и срѣдневѣковното оржжие. Между оржжието имаше много драгоцѣнности; всичко послѣ са повьрна непокжтнато. На заставитѣ (мѣста дѣто взимжтъ налогъ на товарнитѣ кола) постоянно запирахж пжтнитѣ кола.

Сжщо и на улицитѣ запирахж кола, натоварени съ хлѣбъ, съ различна храна, съ мебели, съ покжщнина. Народа нищо не закачеше.

Тълпа отъ гладни хора караше всичко туй къмъ градския съвѣтъ, и градската площадь са прѣобьрна на огромно товарно мѣсто. Изъ колата изваждахж разни нѣща и ги носехж въ съвѣта.

Около колата заставахж доброволни часови и пазехж най-непотрѣбнитѣ нѣща, като светиня. Народа дохождаше даже до жестокость.

Единъ работникъ откралъ една кокошка изъ градината на Монмартрското аббатство — обѣсихж го. Сжщо са случи и при нападването на манастиря Св. Лазарь. Сутриньта са

Digitized by Google

прьсна слухъ, че калугеритѣ отъ мънастиря крийтъ вътрѣ едно голѣмо количество хлѣбъ.

Туй бѣше истина и, въ таквозъ гладно врѣме, бѣше ужасно прѣстжпление.

Никой не знаеше, че калугеритѣ раздавятъ много хлѣбъ безплатно. Тълпата са хвърли къмъ мънастиря, разби вратитѣ и намѣри вътрѣ огроменъ складъ отъ брашно. Народа бѣше раздразненъ. Калугеритѣ му прѣдложихъ пари. Народа са докачи и побѣсня. Всичко въ мънастиря биде развалено; строшихъ всичкитѣ сждове, покжщнина, всичко, щото намѣрихъ, но нищо не взехъ. Единъ сиромахъ са опита да открадне нѣщо; обѣсихъ го на сжщото мѣсто.

Нѣколко души влѣзли въ зимника, разбили виненитѣ бъчви и са напили до безчувствие и тѣхъ обѣсихъ. Петдесеть и двѣ кола, натоварени съ хлѣбъ, бидохъ откарани отъ мънастиря до пазаря, подъ надзора на хора, които нѣмахъ що да ѣдятъ.

Въ мънасиря имаше тюрма. Затворницитѣ са възползувахъ отъ тая гюролтия и избѣгахъ. Нѣкой си прѣдложи да са освободжтъ дължницитѣ. Положението имъ въ тюрмата бѣше нетърпимо; лихваритѣ ги държахъ и мжчахъ тамо, колкото искахъ. Огромна тълпа са втурна къмъ тюрмата на дължницитѣ. Гарнизона са затвори, но не показваше никакво съпротивление. Строшихъ вратитѣ и освободихъ затворенитѣ. Тѣ вървяхъ изъ улицитѣ, обиколени отъ народа, плачахъ отъ радость, благодаряхъ избавителитѣ си. За туй извѣстихъ на генералния парламентски прокуроръ; той каза:

— Нѣма ли още нѣкой вътрѣ? Нека излиза по-скоро, че ще затворжтъ вратитѣ!

А мѣжду това Парижъ още отъ сутринъта са готвеше за бой. Звона на камбанитѣ непрѣставаше да гърми надъ града.

На улицитѣ копаяхъ ями, разваляхъ калдаръма, трупахъ на купове камънитѣ, трупахъ сжщо всичко, каквото попаднеше на ржка: бъчви, кола и различна покжщнина.

Тъй са появяваха баррикади и въ сжщото врѣме намирахъ са хора, които бѣхъ готови да ги защитавятъ до послѣдната си капка кръвь. Всички мисляхъ само за едно нѣщо.

Непознатитѣ запирахъ единъ другиго на улицитѣ и говоряхъ по между си като хора, отдавна познати. По града са разхождахъ нѣкакви си личноости съ звънци и викахъ на

Digitized by Google

всѣкиго да са яви въ оржжа си. Черквитѣ и мънастиритѣ, дѣто ставахж окржжнитѣ избори, са пълняхж съ народъ.

Отъ врѣме на врѣме гърмяхж съ топове, щото народа да не забравя, че за него е настжпилъ часа на голѣми опасности и велики тържества.

Около обѣдъ са върнахж избирателитѣ, които бѣхж проводени въ Версаль и съобщихж туй, което ставаше тамъ. — Събранието провождало депутация до краля, да го помоли, да махне войската, да повърне Неккера и да разрѣши събирание-то на Парижската милиция. Краля категорически отказалъ. Отъ 23-ий Юний националното събрание вземало всевъзможни мѣрки за сближение съ него. Сега то вече изгубило търпение и постановило: отъ името на цѣлата френска нация да са обяви съжаление за отставката на Неккера; за всѣко народно бѣдствие отговарятъ лично министритѣ и другитѣ кралски съвѣтници, отъ каквото звание и да сж тѣ (съ туй са подразумѣваше кралицата и принцоветѣ); нито една власть не може да банкрутира. (А въ това врѣме двора приготвуваше книжни пари, съ които мислѣше да исплати господарственния дългъ). Туй всичко съобщихж избирателитѣ. И така, до дѣто буржуазията въ Парижъ са стараеше да са запази отъ народа, нейнитѣ прѣдставители въ Версаль са съпротивляваxж енергично на двора. Версаль бѣше заобиколенъ съ войска; двора мислеше прѣзъ една нощь да арестува всичкитѣ депутати, да ги распръсне по разни провинции, а шестдесеть и деветь души (Мирабо, Снеса, Бали, Барнаво, Камю, Тарже, ле Шапелие и др.) да испроводи въ Мецъ, да ги затвори въ крѣпостьта, да ги сжди като бунтовници, да ги бѣси, колесва, четвертува.....

Парижъ бѣше готовъ съ всичкитѣ си сили да поддържа събранието. Нѣмаше вече никакво съмнѣние относително борбата между правителството и народа. За да може да покаже успѣшо съпротивление, всичия народъ искаше да са въоржжи.

Движението приемаше грамадни размѣри и всички бързаха да са згрупиржтъ около новата власть—около комитета на избирателитѣ.

Всичко извършено отъ комитета биде потвърдено отъ окржзитѣ.

Въ градския съвѣтъ постоянно дохождахж доброволци: прѣдсѣдателитѣ на еснафитѣ, съсловието на прокурорскитѣ секретари, обществото на стрѣлцитѣ, школата на хирурзитѣ, полка на

Digitized by Google

френскитѣ гвардейци съ артилерия, солдати отъ разни други полкове и цѣли тълпи работници изъ прѣдмѣстията. Всички са кълняхѫ да умрѫтъ до единъ, мисляхѫ, че комитета ще застане на чело на движението, но жестоко са излъгахѫ. . . . .

Нещастнитѣ буржуа, които съставляваха комитета, страшно са изплашихѫ. Що да правѫтъ? — Невъзможно е да са успокои народа. Да са обърнѫтъ противъ движението — би значило да доставѫтъ побѣдата на ненавистното имъ правителство, да съдѣйствувѫтъ на движението — би значило да оставѫтъ града въ властьта на още по-ненавистната тѣмъ тълпа! Само Флесель бѣше спокоенъ. Той учавствуваше въ придворния заговоръ; стараеше са да протака врѣме и са подсмиваше надъ народа. Въ градския съвѣтъ постоянно са явяваха тълпи, които искахѫ пушки и баруть. Флесель не имъ даваше нито едното, нито другото. Смѣеше са, шегуваше са и проваждаше народа въ нѣкое измислено мѣсто, дѣто не можеше да има никакво орѫжие.

Народа отиваше, но нищо не намираше; пакъ са врьщаше въ съвѣта и пакъ са повтаряше сѫщата история.

Напримѣръ, сутриньта дойдохѫ въ градския съвѣтъ депутатитѣ на единъ отъ окрѫзитѣ, да искѫтъ орѫжие. Флесель имъ каза, че подиръ обѣдъ на всѣкой отъ окрѫзитѣ ще бѫде раздадено по двѣстѣ пушки. Слѣдъ обѣдъ окрѫга испроводи въ съвѣта двѣстѣ души. Списъка имъ прѣдставихѫ Флесселю, а той написа на него: „Видѣхъ и веднага ще съобща послѣдующитѣ разпорѣждания.“ Двѣстѣ души са завьрнахѫ въ окрѫга безъ орѫжие. Окрѫжното събрание пакъ испроводи депутати и имъ заповѣда да настоявѫтъ. За да са избави отъ тѣхъ, той имъ даде записка за въ Картезиянския Мънастирь: — „Не е ли угодно на господа монаситѣ да дадѫтъ на приносящитѣ настоящето ми петдесеть пушки“.

Тамъ нищо не намѣрихѫ, а, вмѣсто пушки, донесохѫ една записка отъ мънастирския настоятель: — „Азъ, настоятеля на Картезиянсия Мънастирь, съ настоящето свидѣтелствувамъ, че у насъ нѣма никакво огнестрѣлно или студено орѫжие, ниго пакъ е имало нѣкоги таквозъ.“

Всички знаяхѫ, че интенданта Братье прѣди малко бѣше заповѣдалъ, да докарѫтъ въ Парижъ тридесеть хиляди пушки и да приготвѫтъ двѣстѣ хиляди патрони. Питахѫ Флесселя: „Дѣ сѫ пушкитѣ? Дѣ е барутя?“ Той знаеше за туй, но отго-

Digitized by Google

варяше, че баруть нѣма; че пушкитѣ още не сѫ докарани отъ фабриката; че минутно ги очакватъ и пр.

Въ това врѣме на площадьта дойдоха единъ инвалидъ и единъ парикмахеръ.

Тѣ обявиха, че отъ пристанището Св. Никола ще откаратъ по вода въ Руанъ огромно количество баруть.

Най-послѣ, народа изгуби търпѣние и накара комитета, да докаратъ тоя баруть въ градския съвѣтъ. Баруть сега са намѣри, но пушки нѣма, та нѣма.

Въ сѫщото врѣме прѣдъ ратушата прокараха кола съ надписъ „Артилерия.“ Флесселъ са усмихва. „Ето пушкитѣ, на ли ви казвахъ!“ Народа иска да вземе тия пушки. Флесселъ са отговорва по разни начини. Врѣмето минува. Най-послѣ, народа са хвърля на сандъцитѣ, отваря ги и — вмѣсто, оръжие — намира трѣски и стари парцали.

Двусмисленното поведение на комитета вече стана явно. Лъжата е твърдѣ очевидна. Народа побѣсня. Чуватъ са викове: „прѣдателство, прѣдателство!“ Тия викове са разпространяватъ по града, проникватъ и въ прѣдмѣстията. Народа са събира, разсвирѣпялъ, негодуващъ. Дѣ да намѣрятъ пушки? Смръкна са. Флесселъ, изморенъ, измѫченъ, заповѣда да му постелятъ въ ратушата и лѣгна, но да заспи този пътъ не можа. Нощьта, както и деня, прѣмина въ постоянни вълнения. Тълпата са втурна въ ратушата и проникна въ склада, въ който са пазеше барутя, Аббатъ Лефевръ д' Ормесонъ захвана да раздава този баруть на народа. Вечерьта и цѣла нощь той стоя надъ бъчвитѣ, а народа са буташе около му и грабеше изъ ръцѣтѣ му патронитѣ.

Безпорядока бѣше ужасенъ. Живота на Лефевра бѣше въ опасность. Отъ нетърпѣние нѣколко пъти стрѣляха въ него. Единъ крушумъ го закачи за космитѣ. Единъ пиянъ намисли да пуши надъ бъчвитѣ, които бѣха отворени. Въобще, всичкото здание съ десетици хиляди народъ можеше всѣка минута да излѣти на въздуха. Около два часа прѣзъ нощьта Лефевръ са съвършенно умори. Прѣкрати врѣменно раздаването и заповѣда да затворятъ склада. Но тълпата строши вратитѣ съ чукове. Искри лѣтяха отъ ударитѣ и аббата пакъ са принуди да раздава баруть.

Въ Пале Рояль имаше силно движение. Цѣла нощь главнитѣ агитатори сѣдяха въ кафенето Фуá. Тѣ осѫдиха на смьрть

най-значителнитѣ членове на придворната партия и обѣщахѫ награда на тогозъ, който донесе въ Пале Рояль една отъ тѣзи глави, които бѣхѫ означени въ списѫка на осѫденитѣ.

Тъзи смъртна присѫда минуваше отъ рѫка на рѫка въ градината, а на другия день са прьсна по цѣлия Парижъ.

Въ числото на осѫденитѣ бѣхѫ: кралицата, Графъ д' Артуа, Полиняцитѣ, Брольи, Бретель, Фулонъ, Бертие, Безенвиль, князь Ламбескъ, Флессель и много други.

Всѣкиму отъ тѣхъ проводихѫ по единъ екземпляръ отъ присѫдата. Тѣ са исплашихѫ и почти всички, които бѣхѫ въ списъка, побѣгнахѫ изъ Франция веднага слѣдъ 14-ий Юлий.

Пале Роялската градина цѣла нощь бѣше пълна съ народъ. Всички казвахѫ, че на 14-ий срѣщу 15-ий ще бѫдѫтъ арестувани много депутати, много избиратели и въобще всичкитѣ по-извѣстни патриоти; че на 15-ий краля ще распусне събранието; че Парижъ ще усмирѫтъ съ топове и гладъ; че въ Инвалидния домъ и въ Бастилия има орѫжие; че трѣбва да са вземе туй орѫжие а сѫщо да са вземе и Бастилия.

Цѣлия градъ бѣше на нога. . . .

Въ прѣдмѣстията ковяхѫ копия.

Хиляди работници бѣхѫ заети съ тая работа и въ тридесеть и шесть часа бидохѫ направени петдесеть хиляди копия. На всѣкадѣ продължаваха да правѫтъ баррикади. Прозорцитѣ бѣхѫ запушени съ камьне и мебель. Фенеритѣ горяхѫ; по цѣлия градъ бѣше свѣтло, като день. По улицитѣ са расхождахѫ тълпи отъ въоръжени хора. Отъ врѣме на врѣме са чуваха гласове: „Вземете фенеритѣ. — Запалете фенритѣ!“ Фенеритѣ гасяхѫ и пакъ ги запалваха. Никой не спа тая нощь. Всички очакваха що ще бѫде.

При двора всичко бѣше готово за господарственния прѣвратъ. Но тамъ, както и по-прѣди, господствуваха несъгласията, нерѣшителностьта и слабостьта.

Къмъ всичко краля бѣше равнодушенъ. Въ врѣмето на най-силнитѣ и най-бурнитѣ събития, когато вълнитѣ на революцията приближаваха къмъ стѣнитѣ на Версаль — той пишеше въ дневника си: „Срѣда, 1-ий Юлий. Нищо. Депутация отъ генералнитѣ щати. — Четвьртъкъ, 2-ий. Ловъ на елени. Уловихме единъ. — Петъкъ, 3-ий. Нищо. — Сѫбота, 4-ий. Ловъ на диви кози. Уловихме една. Убихме двадесеть и деветь. — Недѣля, 5-ий. Вечеринка. — Понедѣлникъ, 6-ий. Ни-

Digitized by Google

що. — Вторникъ, 7-ий. Ловъ на елени. Уловихме два. — Срѣда, 8-ий. Нищо. — Четвьртъкъ, 9-ий. Нищо. Депутати отъ генералнитѣ щати. — Петъкъ, 10-ий. Нищо. Отговоръ на депутатитѣ. — Сѫббота, 11-ий. Нищо. Отиде си г-нъ Неккеръ. — Недѣля, 12-ий. Вечеринка. — Понедѣлникъ, 13-ий. Приемахъ лекарства“ и пр.

Кралицата настояваше да са распѫди събранието. Краля са колебаеше. Сутриньта, на 13-ий Юлий, той обяви на депутацията отъ събранието, че не ще възвърне Неккера, а сѫщия день пишеше на брата си графъ д' Артуа: „Отмѣнихъ заповѣдьта си, войскитѣ ще оставятъ Парижъ; ще взема най-кратки мѣрки.“

Но той не отмѣни заповѣдьта си, нито пакъ взе кратки мѣрки.

Нощьта на 14-ий срѣщу 15-ий бѣше назначена за господарственния прѣвратъ.

III.

БАСТИЛИЯ.

Настѫпи зловѣщия день. Всичкитѣ пѫтища бѣхѫ завзети отъ войската. Докарването храна прѣкратено. Неприятеля стоеше въ града, въ Бастилия, въ военното училище, въ всичкитѣ застави. Кой ще побѣди? Двора или Парижъ? Стария редъ или революцията? Всѣка минута народа очакваше нападението и го прѣдупрѣди съ привзиманието на Бастилия.

Бастилия служаше за крѣпость и тюрма. Тя бѣше расположена на едно високо мѣсто, въ края на Санъ-Антоанската улица, между прѣдградието и града.

Отъ стѣнитѣ ѝ, съ помощьта на топове мо́жаше да са прѣобърне на прахъ и пепель една доста голѣма часть отъ Парижъ.

Бастилия бѣше направена отъ осемь грамадни кули, съединени по между си съ каменни здания, съ извънредно дебели стѣни. Вѫтрѣ имаше единъ малъкъ дворъ, пустъ и мраченъ. Нито единъ прозорѣцъ не глѣдаше тука изъ крѣпостьта, голи стѣни и само едно украшение — часовникъ, а по двѣтѣ страни на часовника двѣ статуи, които изображаваха плѣнници въ желѣза.

Въ вѫтрѣшния дворъ на Бастилия водяхѫ голѣми врати

Digitized by Google

съ дебела, желѣзна рѣшетка. Около, крѣпостьта бѣше обиколена съ дълбокъ ровъ. Прѣзъ него не можаше да са прѣмине друго-яче, освѣнъ съ подвиженъ мостъ. Подвижния мостъ съединяваше вѫтрѣшния дворъ съ другъ единъ, дѣто бѣше кѫщата на губернатора. Задъ втория дворъ имаше още единъ, пакъ съ стѣна, съ ровъ и съ подвиженъ мостъ. Отъ площадьта до този дворъ водеше една крива улица. По дѣсната страна на тая улица бѣхѫ разположени казармитѣ на Бастилския гарнизонъ, а на лѣво — редъ продавници.

Бастилия е съградена въ края на XIV столѣтие. Въ нея затваряхѫ най-много дворянитѣ, безъ никаква присѫда, по заповѣдьта на краля.

За тая цѣль имаше особенни бланкови билети (lettre de cachet).

Краля ги подписваше отъ рано, а имената на тѣзи, които затваряхѫ, записвахѫ са послѣ, когато са покажаше случай.

За туй, доста бѣше да имашъ такъвъ билетъ и можеше да затворишъ въ Бастилия, когото щешъ.

Получването на тѣзи билети не бѣше трудно. Краля — по добрината си — никоги не отказваше на придворнитѣ.

Министера, който управляваше департамента на тюрмитѣ, раздаваше ги безъ смѣтка на интендантитѣ, на епископитѣ, на знатнитѣ лица, на приятелитѣ си, чиновницитѣ отъ министерството, любовницитѣ имъ, приятелитѣ на тѣзи любовници, така сѫщо са распорѣждахѫ съ кралевскитѣ открити билети; давахѫ ги даромъ, продавахѫ ги за пари. Всички намирахѫ мѣсто въ Бастилия: хора, които лично не са нравяхѫ на правителството или на нѣкого отъ силнитѣ; синове, отъ които не сѫ доволни родителитѣ имъ; най-послѣ мѫжетѣ, които стѣснявахѫ хубавичкитѣ си жени. . . . . .

Затворения, повечето пѫти, не знаеше, защо е затворенъ и що го очаква. Сношенията му съ вънкашния свѣтъ са прѣкратявахѫ. Често той съвсѣмъ са изгубваше. За него не можеше да са узнае нищо. Даже не можеше да са узнае живъ ли е още или мьртавъ. На гробницата, въ списъка на умрѣлитѣ записвахѫ са само началнитѣ букви на името или псевдонимитѣ. Въ XVIII вѣкъ, за нападване на черковата или на правителството, писателитѣ ги прѣслѣдвахѫ съ всичкитѣ възможни срѣдства, но най-много ги затваряхѫ въ Бастилия.

Digitized by Google

Тъзи тюрма стана квартира за всичкитѣ умни хора, за цвѣта на тогавашната френска интилигенция.

Мнозина — слѣдъ излизанието си, отъ тамъ — са хваляхѫ съ затвора си. Той ги възвишаваше прѣдъ очитѣ на обществото. Да са хвалѭтъ слѣдъ излизанието си бѣше лѣсна работа, а да сѣдѭтъ въ Бастилия, бѣше твърдѣ мѫчно и тѣжко.

Тѣсни и мрачни стаи; вмѣсто постелка — голѣмъ камъкъ, постланъ съ слама и повече нищо. Дебели стѣни; въ стѣнитѣ малки дупки съ трайни рѣшетки. Прѣзъ тѣзи рѣшетки проникваше малка свѣтлина и духаше вѣтръ. Прѣзъ зимата ставаше нестърпимъ студъ; отъ него са пукахѫ бърнитѣ, падахѫ космитѣ и зѫбитѣ.

Излишно е да са говори за трѣската и другитѣ болѣсти. Нѣкои отъ затворенитѣ сѣдяхѫ въ желѣзни клѣтки. Но най-ужасни бѣхѫ тъмницитѣ, които бѣхѫ направени подъ земята. Тамъ дупкитѣ, които служахѫ вмѣсто прозорци, излазяхѫ въ единъ ровъ, а въ него са стичахѫ мърсотийтѣ отъ Санъ-Антоанската улица. Тъмнина, ужасенъ въздухъ, въшки, паяци, мишки, влѣчуги, жаби. Въшкитѣ измѫчваха хората до отпадване. По нѣкога мишкитѣ отгризваха охото или носа на затворения.

Въ Бастилия затваряхѫ и жени.

Често тъмничаритѣ и духовницитѣ ги изнасилваха. Въ Бастилия храняхѫ твърдѣ злѣ. Чиновницитѣ безобразно крадяхѫ. Всички са обогатяваха. Бастилския губернаторъ, де Лоне, получваше шестдесеть хиляди заплата и украдваше още толкозъ всѣка година. Затворницитѣ имахѫ само едно утѣшение — разхождахѫ са въ Бастилската градина, която са намираше при тюрмата.

Де Лоне имъ отнѣ и това утѣшение; той даде подъ наемъ тая малка градинка и затворницитѣ нѣмахѫ вече дѣ да са расхождѫтъ.

Отнасянието на „*Бастилскитѣ хора*“ съ затворницитѣ бѣше не само жестоко, но и подло. Человѣкъ, измѫченъ въ затвора, естественно, запитваше по нѣкога за приятелитѣ и роднинитѣ си.

Но тѣ го лъжахѫ, съчинявахѫ разни измислици, за да може къмъ физическитѣ му мѫки да са прибавѭтъ и нравствени, за да са прѣпълни чашата на страданията му. — „Какъ е жена ми?“ — „Умря.“ Или: „омѫжи са!“ — „Ами дѣцата

ми?“ — „Тѣ та забравихъ!“ — „А приятелитѣ?“ — „Зеръ не знаешъ, че тѣ та прѣдадохъ?“ и така нататъкъ съ различни вариации.

Да са живѣе мѣжду тия стѣни, бѣше не възможно, но да умиратъ не позволяваха.

Всичкитѣ срѣдства за самоубийство бѣха прѣмахнати съ най-голѣма адска прѣдусмотителность. Тъничаритѣ сами разрѣзваха храната, да не би вътрѣ да има нѣкакво остро орждие. Единъ отъ затворенитѣ искаше да са омори съ гладъ и не ѣде нѣколко дни. . . . . тъничаритѣ го положиха на камька. Четирма го дьржаха, а петий му разтвори устата съ ключъ и му туряше храна. . . . .

Всички знаяха каква е Бастилия!

Запискѝтѣ на единъ отъ затворницитѣ, Линге, дадоха ѝ всемирна извѣстность. Цѣла Европа съ жадность четеше тия записки и настрьхваше отъ ужасъ. Истина е, че Бастилия бѣше аристократическа тюрма. Въ неѭ не затваряха проститѣ смьртни. Въ неѭ са мжчаха френскитѣ дворяни и писатели. Но при всичко това, тя бѣше - пълно изражение на жестокия деспотизъ.

Цѣлия народъ са възмущаваше отъ туй, което са вьршаше въ неѭ, и даже името „Бастилия“ стана вече ненавистно. Особенно мразяха Бастилия нейнитѣ съсѣди — работницитѣ отъ Санъ-Антоанското прѣдмѣстие. Тѣ не можаха да ѭ глѣдатъ равнодушно. Никога тѣ не заминваха покрай неѭ безъ проклятия и попрьжни.

Сега ненавистната крѣпость заплашваше да разруши Парижъ. Народа са рѣши да ѭ прѣвземе и да не остави отъ неѭ камькъ на камькъ. Озлоблението бѣше ужасно. Кой подбутна пьрвъ пѫть за нападанието, остана неизвѣстно. Знае са само, че прѣзъ нощьта, напослѣдъкъ, поговориха за туй въ Пале Рояль, а сутриньта, на 14-ий, по цѣлия градъ са чуваха едни и сѫщи викове: „Въ Бастилия, въ Бастилия!“

Цѣли масси народъ са тълпеше по улицитѣ. Безъ да глѣдатъ на комитетското запрѣщение, всички бѣха пришили на дрѣхитѣ си кокардата отъ червенъ и гължбовъ цвѣтъ. Солдатитѣ, които бѣха вѣрни на народа, раздаваха патрони, учаха, какъ да употрѣбяватъ орждието. Въодушевлението бѣше общо.

Digitized by Google

Всички бѣхѫ готови да са пожертвуватъ; никой не мислеше за себе си и за семейството си. Разнитѣ лъжливи слухове поддържахѫ вълнението. Говореше са, че въ нѣкои улици са бияхѫ; че солдатитѣ открито вече нападатъ на народа и виковетѣ: „въ Бастилия, въ Бастилия!“ не прѣставахѫ, да цѣпятъ въздуха. Но да са нападне на Бастилия, потрѣбно бѣше оржжие. Отъ сутриньта всички знаяхѫ, че въ дома на инвалидитѣ има складъ отъ пушки. Народа обиколи градския съвѣтъ и искаше отъ градскитѣ власти, да го водятъ къмъ Инвалидния домъ.

Постоянния комитетъ не искаше туй, но народа настояваше и заплашваше.

Най-послѣ комитета са съгласи и заповѣда на едного отъ членоветѣ си, да отведе тълпата. Този членъ бѣше Ети де Корни — кралския прокуроръ на Парижъ.

Тълпата отиде къмъ дома на инвалидитѣ. Най-напрѣдъ вървеше Ети де Корни. Въ тълпата бѣхѫ френскитѣ гвардейци, обществото на стрѣлцитѣ, обществото на прокурорскитѣ секретари въ блѣстящи, червени мантии, доброволцитѣ изъ Пале-Рояль. Единъ отъ въоржженитѣ окржзи са прѣдводителствуваше отъ единъ свѣщенникъ. Тълпата са бързо уголѣмяваше по пѫтя и, когато достигна до дома на инвалидитѣ, тя броеше вече около тридесеть хиляди души. Туй ставаше около деветь часа.

Ети де Корни са приближи до рѣшетката и повика губернатора. Губернатора, Самбрель, старъ и хитръ офицеринъ, дойде при него. Ети де Корни му каза, да раздаде на народа находящето са въ негова власть оржжие. Твърдѣ смѣло искание.

Самбрель имаше топове; той можеше твърдѣ лѣсно да распѫди тълпата.

Освѣнъ туй, Безенвиль можаше да му даде помощь отъ Марсовото поле; тамъ той имаше три инностранни полка. Но Самбрель не искаше да убива беззащитнитѣ, а при туй, главнокомандующия, Броли, не му бѣше далъ никаква заповѣдь за въ такъвъ случай.

За това той не употрѣби въоржжена сила, но са стараеше, да са отърве отъ народа съ хитрость. Той отговори, че наистина той има пушки, но да ги даде, би значило, да измѣни на краля; че той не може да направи туй като офицеринъ и дворянинъ; впрочемъ, казваше той, азъ проводихъ куриеръ въ Версаль, отговора скоро ще пристигне: ако е съгла-

Digitized by Google

сенъ народа, нека почака! и така нататъкъ.....

Народа нѣмаше врѣме да чака. Но стареца много добрѣ говореше за дължностьта си и за исканията на честьта. Туй подѣйствува на тълпата и тя са позапрѣ; по-голѣмата часть са съгласи да почака. Но ненадѣйно са чу гласъ: „Той ни лъжи! той иска да спечели врѣме!“ Туй бѣше доволно. Тълпата са развалнува; отвориха рѣшетката; хвърлиха са въ рова и въ една минута напълниха дома на инвалидитѣ.

Пушкитѣ бѣха въ зимницитѣ. Народа са хвърли тамъ и са сгъсти на стълбата. Тѣснота, гюрултия, безпорядъкъ. Скоро са зачуха пъшкания и викове. Мнозина вече бѣха взели пушки и искаха да са върнатъ назадъ, но не можаха да са провратъ прѣзъ живата стѣна, която имъ заграждаше пътя. Тѣхъ катурнаха. Тия, които идяха отъ горѣ, спъваха са отъ тѣхъ и падаха. Тълпата растеше отъ задъ и наваляши. Едни падаха върху други. Гюрултията стана ужасна.

Долу нѣколко по-силни хора можаха да устоятъ, събраха са, турихъ напрѣдъ щиковетѣ и накараха тълпата да са повдигне назадъ. Въ тъзи патардия изгасиха факелитѣ. Щиковетѣ са усилиха. Бияха са въ тъмнината. Въ зимницитѣ останаха нѣколко мъртви. Освѣнъ туй, мнозина бѣха полумъртви. Тѣхъ изнесоха и ги наредиха на трѣвата прѣдъ дома. Народа взе двадесеть и осемъ хиляди пушки и двадесеть топа, но друго нищо не закачи. Всичко друго въ къщи остана непокътнато. До единадесеть часа всичко бѣше вече свършено. Топоветѣ поставиха по-край брѣга, въ Тюйлери, при входоветѣ въ прѣдградията, а съ пушкитѣ побързаха къмъ Батсилия.

Дантонъ де Муленъ и другитѣ агитатори обѣдваха обикновенно въ ресторана на Дювалса, въ улицата Бушри-санъ-Жерменъ. Сутриньта, на 14-ий, нѣкои отъ тѣхъ сѣдяха въ трапезарията и закусваха. Ненадѣйно вратата са шумно отвориха; влѣзе Камилъ де Муленъ съ пушка въ ръка. Той са задъхваше; поть като градъ падаше отъ него; шапката му бутната назатъ и дрѣхитѣ му скъсани. Той дойде тукъ право изъ дома на инвалидитѣ. Тамъ той слизалъ въ зимницитѣ, взелъ си пушка и два пищола. „Свободни сме!“ извика той, като удари съ пушката си по дюшемето и на бързо разказа всичко, щото стана.

Всички захвърлиха ястието и са втурнаха да събератъ другаритѣ си и да вървятъ къмъ Бастилия.

Digitized by Google

Тѣ искахѫ да вземѫтъ Бастилия, но никому не идваше на ума, че да са вземе Бастилия е невъзможно, че туй прѣдприятие е просто безумно. Народа нѣмаше никакви срѣдства за правилна обсада, а Бастилия можаше да издържи, какъвто щеше натискъ. Де Лоне, Бастилския губернаторъ, нѣколко дни работи надъ укрѣпленията ѝ. На кулитѣ бѣхѫ турени петнадесеть топа и шесть кола булижникъ (твърдъ камъкъ) и старо желѣзо, за да са хвърля въ обсаждащитѣ. Въ долнята часть на стѣната бѣхѫ пробити дупки. Въ тѣхъ натъкмихѫ дванадесеть голѣми топа. Всѣкий единъ са пълнеше съ единъ и половина фунтъ куршуми. На вътрѣшния дворъ, срѣщу вратата, бѣхѫ поставени три топа. Гарнизона бѣше малъкъ, всичко сто и четиринадесеть души: осьмдесеть и два инвалида и тридесеть и два швейцарци. Повече и не бѣше нуждно.

Гарнизона имаше много военни припаси и доста храна. Стѣнитѣ бѣхѫ извънмѣрно дебели и, като са крикътъ задъ тѣхъ, солдатитѣ можахѫ прѣспокойно да стрѣлѫтъ въ обсаждащитѣ изъ тѣснитѣ дупки, безъ да са боѫтъ отъ нѣкаква опасность.

IV.

ОБСАДАТА.

Около полунощь, на 13-ий срѣщу 14-ий, нѣколко пушки изгърмяхѫ по часовия на крѣпостьта. Забихѫ тревога. Губернатора и офицеритѣ излѣзнахѫ на кулата; слушѫтъ.

Минава половинъ часъ. Нищо са не чува.

Тѣ слизѫтъ долу и до два часа свършвѫтъ окончателнитѣ приуготовления за отбраната.

Швейцарцитѣ и часть отъ инвалидитѣ сѫ построени въ вътрѣшния дворъ. Останалитѣ инвалиди сѫ распръснати по кулитѣ.

Току що са зазори, народа захваща да са събира. Една подирь друга явявѫтъ са три депутации отъ младежитѣ изъ Пале Рояль. Впускѫтъ ги. Тѣ искѫтъ, щото губернатора да прибере топоветѣ и да прѣдаде оржжието си, но си отивѫтъ безъ нищо.

Третята депутация е най-многочисленна и шумна. Прогонвѫтъ ѫ съ гърмежи.

Digitized by Google

Между туй, боржуазиитѣ, които влизахѫ въ постоянния комитетъ, продължавахѫ да засѣдавѫтъ въ ратушата и, както по-прѣди, бояхѫ са отъ всичко — и отъ Бастилия, и отъ народа.

Отъ една страна, тѣ не искахѫ да оставѭтъ Парижъ подъ отворенитѣ гърла на топовитѣ; отъ друга — трѣперяхѫ при мисьлта, че народа ще вземе Бастилия, ще завладѣе града и ще са прѣдаде на грабежъ. Що да са прави? — Комитета назначи една депутация, за да отиде при де Лоне и да го помоли, да прибере топовитѣ и да не стрѣля въ града.

Отъ своя страна комитета му са обѣщаваше, че ако той приеме тия условия, то нападването на Бастилия не ще да стане.

Комитета не трѣбваше да обѣщава това; въ таквозъ размирно врѣме никой не можеше да поръчителствува за народа.

Но комитетскитѣ членове не съобразихѫ това и въ десеть часа депутатитѣ са явихѫ въ крѣпостьта.

Губернатора ги прие съ извънмѣрна любезность.

„*Той нѣма заповѣдь отъ военния министеръ да обстрѣлва града и веднага ще заповѣда, да приберѫтъ топовитѣ*“.

На масата имаше закуска. Де Лоне покани депотатитѣ да закусѭтъ съ него заедно. Тѣ са съгласихѫ; сѣднахѫ да ѣдѭтъ.

А въ туй врѣме народа продължаваше да са стича около Бастилия.

Депутатитѣ закусихѫ, простихѫ са и излѣзохѫ.

За да ги пропустнѫтъ трѣбва да спущѫтъ подвижнитѣ мостови.

Току що заминахѫ депутатитѣ, на първия мость стѫпи единъ отъ депутатитѣ на градскитѣ окржзи, младия адвокатъ на Парижския парламентъ, Тюро де ла Розиеръ. Тюро бѣше человѣкъ съ огроменъ ръстъ, ужасна сила, страстенъ, рѣшителенъ, смѣлъ.

Той отъ нищо са не плашеше, не знаеше никакви прѣпятствия. Той бѣше дошелъ да иска прѣдаването на Бастилия. Той искаше самичакъ да вземе Бастилия — тъзи каменна твърдиня. . . . . .

Моста още не бѣше повдигнѫтъ. Тюро искаше да го впустнѫтъ. Часовиитѣ го не пущѫтъ: „губернатора не е запо-

Digitized by Google

вѣдалъ“. Тюро не обрьща на туй внимание, прѣминва; отъ първия дворъ влиза въ втория. Тамъ го пакъ не впущатъ. Той пакъ прѣминва и на втория дворъ повиква губернатора отъ името на окржга си. Де Лоне дохожда.

Тюро му казва:

— Топовитѣ, които са поставени на тия кули, внушавятъ страхъ на цѣлия Парижъ. Въ името на народа азъ искамъ — да ги приберете и да прѣдадете Бастилия.

Де Лоне са ползуваше отъ громка и заслужена слава, като скяперникъ и подлецъ.

Всички го мразяхж, както мразяхж и Бастилия. Той знаеше това и са боеше отъ народния гнѣвъ. Ами, ако тѣ взематъ крѣпостьта? И вмѣсто да накара лързския парламентарь да замълчи, той скромно отговори:

— Тия топови стоятъ винаги на крѣпостьта; азъ не мога да ги свалж безъ заповѣдьта на краля. Но азъ зная, че задавятъ страхъ на града, та за туй заповѣдахъ да ги извадятъ изъ амбразуритѣ.

Тюро не са задоволи съ този уклончивъ отговоръ. Той поиска, да го заведатъ въ вятрѣшния дворъ на крѣпостьта.

Де Лоне не са съгласява, но по прозбата на помощника си майоръ де Ломе, заповѣдва да повдигнатъ втория мостъ и да отворятъ рѣшетката.

Въ тъзи минута лицето на вятрѣшния дворъ имаше ужасенъ и зловѣщъ характеръ.

Офицери, гарнизонъ, пълни топови. . . . . .

Но Тюро не са смути отъ такава воинственна наредба: всѣ едно му струваше.

Той са обърна къмъ офицеритѣ, къмъ солдатитѣ и, просто, поиска, да прѣдадатъ Бастилия. Де Лоне не трѣбваше да позволява на парламентаря, да говори съ солдатитѣ; но какъ можаше да удържи такъвъ человѣкъ. Швейцарцитѣ не знаяхж френския языкъ. Тѣ не разбирахж що говори Тюро. Тѣхния капитанинъ са рѣши, да са подчинява. Но френскитѣ инвалиди, които бѣхж излѣзли изъ срѣдата на народа, които имахж постоянни сношения съ Парижскитѣ жители, съвсѣмъ не желаяхж да стрѣлятъ въ тѣхъ. Думитѣ на Тюро ги поколебахж. Тѣ захванахж да глѣдатъ на швейцарцитѣ почти враждебно.

Тюро свърши работата си; посѣя раздоръ мѣжду гарнизона. Но съ туй само не са задоволи. Той накара де Лоне,

Digitized by Google

да са закълне, че не ще да стрѣля въ града, до когато не бѫде нападнатъ.

Гарнизона повтори клѣтвата слѣдъ губернатора. Слѣдъ това Тюро заповѣдва, да го водѫтъ на кулитѣ, за да види: наистена ли сѫ прибрани топовитѣ.

Де Лоне отказва, но офицеритѣ го прѣдумвѫтъ. Той отива заедно съ Тюро. Въскачвѫтъ са на кулата. Топовитѣ, наистена, скрити, повдигнати назадъ, но тѣ лѣсно могѫтъ са постави пакъ на сѫщото мѣсто. Де Лоне поглѣдна долу. Улицитѣ, площадьта, арсеналската градина — всичко бѣше покрито съ народъ.

Отъ друга страна са приближаваше една черна масса — Санъ-Антнанского прѣградие. Де Лоне поблѣдня. Той улови Тюро за рѫката.

— Вий казахте, че не ще бѫдемъ нападнати? Ами туй що е? Вий злоупотрѣблявате съ парламентарското звание. Вий ма излъгахте.

Кулата бѣше сто и четиредесеть фута висока. Тукъ стоеше часовой съ пушка. Губернатора можеше да каже само една дума и Тюро би погиналъ.

Но той са не уплаши, напротивъ, той уплаши губернатора.

Спокойно, хладнокръвно той отговори:

— Още една дума! . . . . . опитайте са и, заклѣвамъ са, единъ отъ двама ни ще са намѣри въ рова!

Губернатора са изуми и замълча.

Мѣжду това, народа знаеше, че Тюро води прѣговори съ губернатора, и чакаше. Тюро не са показваше.

Мисляхѫ, че той е въ опасность; искахѫ да нападнѫтъ. На кулата дотърча единъ солдатинъ и извѣсти за това. Тюро си проврѣ главата мѣжду зѫбцитѣ на крѣпостьта. Народа видѣ, че той е цѣлъ и невредимъ. Площадьта загърмя. . . . . раздадохѫ са гръмогласни, радостни викове и рѫкоплѣскания. Заедно съ де Лоне той слѣзе отъ кулата, примина прѣзъ двора и пакъ говореше съ гарнизона:

— Азъ съмь доволенъ; за всичко ще съобщѫ на народа; народа ще ви даде гражданска стража, та заедно съ неѭ да пазитѣ Бастилия. Но народа не искаше да ѭ пази. Той искаше да ѭ разруши. Тюро исказваше не народното желание, а желанието на буржуазията. Тълпата сѣ са увеличава-

Digitized by Google

ше. Улицитѣ, площадьта, дворовитѣ около казармитѣ, Санъ-Антуонското прѣдмѣстие — всичко туй бѣше пълно съ въоржжени хора. Тълпата искаше прѣдаването на Бастилия. Четирма граждани са покачихѫ на покрива на една отъ кѫщитѣ, съсѣдни на крѣпостьта, отъ тукъ са въскачихѫ на стѣната и съ сѣкири захванахѫ да сѣкѫтъ веригитѣ, на които висѣше първия подвиженъ мостъ. Като градъ лѣтяхѫ куршумитѣ отъ крѣпостьта, но тѣ не обрьщахѫ на това внимание и спокойно продължавахѫ работата си; строшихѫ веригитѣ. Моста са спустна и съ такава сила, щото отскочи нѣколко фута на горѣ, при което единъ человѣкъ биде контузенъ и единъ убитъ.

Народа са впустна по моста съ радостни викове, завзе двата околни Бастилски дворове и са намѣри подъ стѣнитѣ на самата крѣпость. Малцина видѣхѫ, какъ строшихѫ веригитѣ. Всички мисляхѫ, че Тюро е принудилъ вече губернатора, да прѣдаде крѣпостьта, че моста е спустнатъ по губернаторска заповѣдь и чакахѫ, кога ще спуснѫтъ и втория мостъ, за да влѣзѫтъ въ Бастилия.

Втория мостъ спуснахѫ, за да излѣзе Тюро. Тълпата бѣше готова да са хвьрли въ крѣпостьта, но моста ненадѣйно повдигнахѫ и исхвьрлихѫ по тълпата единъ залпъ. Нѣколко души паднахѫ мьртви. Тълпата отстѫпи смутена и побѣсняла.

Чухѫ са викове: „Прѣдадени сме!“ Всички си въобразихѫ, че губернатора отпусна първия мостъ само да подмами народа и по-удобно да го избие; че Тюро е съучастникъ въ прѣдателството.

Тълпата са хвьрли върху му.

Той искаше да отиде въ ратушата за да даде отчетъ на комитета, поведохѫ го къмъ окрѫга, като го бѣхѫ хванали подъ рѫка и надъ главата му държахѫ сѣкира. Ужасна бѣше народната бѣснотия.

Уловихѫ трима инвалиди и искахѫ, на сѫщото мѣсто, да ги раскѫсѫтъ на парчета. Захвана са обсадата. По срѣдъ пушканията хиляди гласове ревяхѫ: „Бастилия! Бастилия!“ Всички взимахѫ участие въ обсадата: мѫжье отъ всѣка възрасть, отъ всичкитѣ звания, работници, буржуа, солдати, попове, иностранци, старци, жени, дѣца. Дѣцата събирахѫ куршумитѣ и ги даваха на възрастнитѣ. Женитѣ работяхѫ съ невѣроятно мѫжество. Отъ всички най-много са хвьрляше прѣдъ очи

Digitized by Google

една млада, прѣкрасна дѣвойка съ раскошни коси. Облѣчена бѣше като амазонка, гълъбово сукнено палто и капела á la Henri IV; въ рѫцѣтѣ си държеше сабля и два пищола. Тя ободряваше и въодушевляваше нападающитѣ. Казваха ѭ Теруанъ. Родена бѣше въ Белгия, въ селото Мерикуръ, близо до Литтихъ. Историята на живота ѝ е твърдѣ проста. Тя обикнала нѣкого-си, който ѭ накаралъ да побѣгне, а послѣ ѭ напусналъ. Сега тя обичаше народа и нему са отдаваше. Около ѝ имаше нѣколко млади жени, така сѫщо пълни съ любовь и самоотвърженность. Една отъ тѣхъ, подъ влиянието на паниката, помѫчила са да удържи любовника си у дома, но не успѣла; отишла ведно съ него, сражаваше са около му и биде ранена.

Боя бѣше неравенъ. Народа нищо не можаше да направи. Солдатитѣ си просто играяха, като пушкаха изъ тѣснитѣ дупки въ гѫстата тълпа. Слѣдъ всѣко изгърмявание падаше по единъ отъ обсаждающитѣ раненъ или мьртавъ, а солдатитѣ оставаха въ съвършенна безопасность задъ дебелитѣ стѣни. Въ тълпата царуваше страшна безредица. Никакво обсадно орѫжие, никъкъвъ общь планъ, никакво общо разпореждание.

Всѣкий работеше, както си искаше.

Най много са грижаше прѣдводителя на Санъ-Антуанското прѣдградие, пивоваря Сантерръ — младъ человѣкъ, дебелъ, грамадно високъ, съ гърмящъ гласъ. Той са мѫчеше, разпореждаше са, но всичко на вѣтара. Напримѣръ, той заповѣда да докарѫтъ нѣколко кола слама до губернаторската кѫща и да ѭ запалѫтъ. Повдигна са гѫстъ облакъ отъ димъ; кѫщата са запали, но отъ туй не излезе никаква полза. Нѣкой си намисли да са заливѫтъ съ вода топовитѣ, които бѣха на крѣпостьта. Докарахѫ пожарнитѣ машини; но водата достигаше до върха на кулитѣ само като рѣдки капки или като мѫгла. Единъ хубостникъ искаше да подпали силитрения скадъ. Убихѫ го съ приклада на пушкитѣ си самички обсаждающитѣ. Отъ покривитѣ на съсѣднитѣ кѫщи, изъ прозорцитѣ имъ стрѣляха върху тѣзи, които са явяваха на крѣпостнитѣ стѣни, но безъ никакъвъ успѣхъ. Убихѫ само едно дѣте на десеть години, което са показа на една отъ кулитѣ.

Раздразнението на тълпата отъ минута на минута са увеличаваше. До самата крѣпость довождѫтъ едно младо момиче и обявявѫтъ, че то е дъщерята на губернатора и викѫтъ: „Жива ще ѭ изгоримъ, ако губернатора не прѣдаде крѣпость-

Digitized by Google

та!“ Донасѫтъ единъ купъ слама, момичето пада въ безчувствие. Бащата всичко туй види изъ крѣпостьта; слуша, мисли, че още е възможно да ѝ помогне и бърза.

Пада, ударенъ отъ два куршума. . . . . .

Въ туй врѣме единъ отъ обсаждащитѣ са хвърля къмъ момичето, крабва го и на гърбъ го занася въ една отъ съсѣднитѣ кѫщи, а послѣ пакъ са връща на бойното поле.

А народа продължава да са бори сѣ съ сѫщото мѫжество, съ сѫщата смѣлость. . . . . Той бърза. Бастилската обсада са захвана въ дванадесеть часа. Въ два часа двора ще узнае за туй и може да проводи противъ народа швейцарцитѣ и нѣмцитѣ, които стоѫтъ на Марсовото поле.

— Що ще стане съ насъ, ако не прѣвземемъ Бастилия до вечерь! говоряхѫ въ тълпата. Подозирахѫ въ прѣдателство и Флесселя и избирателитѣ. Въ залата са тълпеше народа и искаше отъ комитета да заповѣда на де Лоне, да впустне народа въ Бастилия.

„Да са впусне народа въ Бастилия!“ . . . . . При тъзи грозна мисль комитета дохождаше въ ужасъ. Той желаеше само едно — да постави въ Бастилия своя гвардия и проводихѫ депутати да питѫтъ де Лоне — ще приеме ли въ крѣпостьта единъ отрядъ отъ Парижската милиция.

Депутатитѣ са явихѫ прѣдъ Бастилия — подаваxѫ различни знакове: махахѫ съ рѫцѣ, съ кърпи, но въ общата гюрултия никой не можа да ги забѣлѣжи. Сѫщото стана и съ втората депутация. Проводихѫ третя. На чело ѝ бѣше депутата Ети де Корни. Прѣдъ него носяхѫ бѣло знаме и барабанъ. Депутатитѣ си пробихѫ пѫть прѣзъ тълпата, дойдохѫ до стѣнитѣ и завикахѫ:

— Ний сме парламентари, прѣкратете оганя? Забѣлѣжихѫ ги. Народа прѣстана да стрѣля.

Инвалидитѣ, които стояхѫ на крѣпостьта, така сѫщо извадихѫ бѣли знамена и отпуснахѫ пушкитѣ си. Но швейцарцитѣ, които бѣхѫ долу и не видѣхѫ отъ стѣнитѣ депутацията, продължаваxѫ да стрѣлѫтъ и нѣколко души отъ народа бидохѫ убити току до нозетѣ на депутатитѣ.

Не може са изрази бѣснотата, която овлада тогава тълпата.

Тя помисли, че злоумишленно ѫ накарахѫ да прѣкрати огъня, че още единъ пѫть ѫ вкарахѫ въ капана.

Digitized by Google

Народа наричаше измѣнници и губернатора, и избирателитѣ, и едвамъ що не раскѫса прокурора. Обсадата са възобнови съ ново ожесточение.

Обсаждащитѣ вървяхѫ упорно въ огъня, безъ да са отчайвѫтъ. Отпѫждахѫ ги. Тѣ са пакъ врѫщахѫ, вървяхѫ напрѣдъ и падахѫ мъртви въ рова. Нѣкой си каза: „Ний ще напълнимъ рововетѣ съ труповетѣ си!“ Всички повтаряхѫ тия думи, падахѫ и умирахѫ герои.

Една знаменита дама, която живѣеше близо до Бастилия, качи са на кѫщната си кула и са наслаждаваше отъ глѣдката на туй кърваво зрѣлище.

— Азъ искамъ да видѫ, какъ истрѣблявѫтъ тия говеда! казваше тя.

Раненитѣ отнасяхѫ въ съсѣднитѣ улици и ги помѣщавахѫ въ разни кѫщи. Едни откарваха въ ратушата. Нѣколцина взехѫ на рѫцѣ единъ раненъ войникъ — носяхѫ го по улицитѣ и викахѫ къмъ отмьщение. Въ туй врѣме извѣстието за миналото прѣдателство са распрьсна по града. Всички негодуваха, взимахѫ орѫжията си и отиваха къмъ Бастилия.

Постоянния комитетъ бѣше въ отчаяние.

Солдатитѣ отъ Френската гвардия накарахѫ Флесселя, да имъ даде отъ градския съвѣтъ петь топа. Веднага са образуваха двѣ правилни колони, една отъ работници и буржуа, а друга — отъ гвардейцитѣ. Пьрвата колона броеше около двѣ хиляди души; за прѣдводитель тя си избра Юлена, управляющий перачницитѣ на кралицата.

Той бѣше младъ человѣкъ, съ необикновенна височина и сила. Той каза на отряда си:

— Азъ ще ви доведа назадъ побѣдители, или вий ще ма донесете мьртавъ! Взехѫ два топа и ги покарахѫ къмъ Бастилия. Френскитѣ гвардейци началствуваше Ели, офицеринъ, достигналъ до тоя чинъ отъ прость солдатинъ. Той бѣше въ блѣстящъ мундирь на кралициния полкъ.

Ели и Юлленъ проникнахѫ съ отрядитѣ си въ втория дворъ на Бастилия.

Голѣмъ облакъ отъ димъ на кълба са носеше около крѣпостьта.

Губернаторския домъ, крѣпостьта — всичко горѣше. Ели искаше съ топовитѣ да строши веригитѣ, които дьржа-

Digitized by Google

ѫ втория мостъ. Но прѣдъ моста стояѫ запаленитѣ кола. По-прѣди трѣбваше тѣхъ да помѣстѫтъ, но да идѫтъ къмъ тѣхъ — би значило да отивѫтъ на вѣрна смьрть. Въ подвижния мостъ швейцарцитѣ направихѫ двѣ дупки и стрѣляхѫ прѣзъ тѣхъ съ голѣмитѣ си пушки. Ели и трима граждани отидохѫ. Двамина убихѫ, а Ели, ведно съ третия, оттегли колата на страна. Топовитѣ туриха срѣщу моста и скоро загърмяхѫ топовнитѣ гърмежи.

Нѣколко топа гръмнахѫ и отъ крѣпостьта, но тѣ само още повече распалихѫ мѫжеството въ обсаждащитѣ. Завладя ги мраченъ ентузиазмъ. Аттаката стана ужасна.

По срѣдъ усиления гръмъ и трѣсъкъ на пушканията, чуваѫ са викове: „Долу моста! Долу моста! — Въ Бастилия!“ Единъ отъ гражданитѣ падна смьртно раненъ.

Когато го повдигнахѫ на рѫцѣ той каза:

— Азъ умирамъ, приятели, но вий са дръжте?

Вий ще вземете Бастилия.

Той угади не съвсѣмъ вѣрно.

Бастилия не биде прѣвзета. Тя самичка са прѣдаде.

V

ПОБѢДАТА.

Бастилския гарнизонъ истрѣбляваше народа съвършенно безнаказанно; изминахѫ са около петь часа, а въ крѣпостьта бѣше убитъ само единъ человѣкъ. Обсаждащитѣ имахѫ осемдесеть и трима убити и осемдесеть и осемь ранени. Загубитѣ на обсаждащитѣ можахѫ да бѫдѫтъ много по-значителни, но за тѣхно щастие — въ гарнизона господствуваше несъгласие. Швейцарцитѣ вършахѫ работата си, както трѣбва, хладнокрьвно методически. Инвалидитѣ искахѫ да са прѣдадѫтъ; бѣше ги срамъ да проливѫтъ кръвьта на съгражданитѣ си, безъ да са бояѫтъ отъ нѣкаква опасность. Още въ четири часа тѣ са отказахѫ да стрѣлѫтъ, и молияхѫ де Лоне, да прѣкрати убийствата. Той не са съгласи. Тогазъ загърмяхѫ топовитѣ, които бѣхѫ поставени отъ Ели противъ втория подвиженъ мостъ. Сега какво оставаше на де Лоне да направи? Да продължава — инвалидитѣ не ще дадѫтъ; да са прѣдаде — значи, да попадне

Digitized by Google

въ ржцѣтѣ на народа. Той знаеше, колко го мразяхѫ; знаеше, що го очаква.

— Трѣбва да са прѣдадемъ, казвахѫ инвалидитѣ.

— Трѣбва да са държимъ, настояваха швейцарцитѣ. Де Лоне бѣше извънъ себѣ отъ отчаяние и рѣши са да отлѣти въ въздуха. Той имаше сто и тридесеть бъчви съ баруть; съ тѣхъ можеше да са разруши Бастилия, а съ нея, една трета часть отъ Парижъ.

Де Лоне взе фитиля; но двама офицери — Бекаръ и още другь единъ — орпяхѫ щиковитѣ си въ гѫрдитѣ му и заградихѫ пѫтя камъ барутя. Де Лоне съвършонно обезумя; искаше да са заколе, взе ножъ, но и ножа му отнехѫ.

Инвалидитѣ настояваха. — Да са прѣдадемъ, казвахѫ тѣ. Де Лоне трѣбваше да отстѫпи. Той влѣзе въ залата на съвѣта и сѣдна да пише. Влѣзе капитанина на швейцарцитѣ.

— Топовитѣ на обсаждащитѣ скоро ще строшѫтъ веригитѣ на втория мостъ, трѣбва и ний да употрѣбимъ топовитѣ и да распѫдимъ тълпата.

Мълчишкомъ губернатора му подаде записката. Тамъ бѣше написано:

„Ний имаме двадесеть хиляди фунта баруть. Ако не приемете капитулация, ще исхвьрлимъ въ въздуха и крѣпостьта и цѣлия кварталъ.

Швейцарския офицеринъ са смая.

— Защо да са прѣдадемъ? възрази той. Вратитѣ сѫ цѣли; стѣнитѣ — ягки;отъ гарнизона е само единъ убитъ и двама-трима ранени; какво значи туй?

Губернатора го не слушаше. Офицерина трѣбваше да са подчини, за туй взе записката и заповѣда, да прѣкратѫтъ стѣлбата, а той са упѫти къмъ подвижния мостъ.

Прѣзъ една дупка въ стѣната, той извика на обсаждащитѣ: „Вземете кой и да е тая записка!“ Стрѣлбата прѣстана. Инвалидитѣ викахѫ изъ крѣпостьта:—Прѣдаваме са!

За да вземѫтъ записката, трѣбваше да минѫтъ прѣзъ рова. Прѣзъ рова прѣхвьрлихѫ една дъска. Единъ непознатъ бѣше вече стѫпилъ на нея, но са подплъзна, падна въ рова и са утрѣпа. Слѣдъ него пойде другъ, запасний солдатинъ Станиславъ Маляръ, високъ, сериозенъ, блѣденъ — все въ черно облѣченъ. Той благополучно дойде до стѣната, взе записката и я прѣдаде на Ели. Ели я прочете високо, заболе я на

Digitized by Google

върха на саблята си и високо извика заедно съ Юллена:

— На гарнизона нѣма да направимъ никакво зло; къл-неме са въ честьта си; спустнете моста!

Да испълнѫтъ клѣтвата си бѣше твърдѣ мѫчно. Народъ са събра около сто хиляди. Той бѣше страшно раздразненъ противъ гарнизона. Какъ да го удържѫтъ?

Думитѣ на прѣдводителитѣ си той посрѣщна съ страшенъ ропотъ. Но моста бѣше вече спуснатъ. Народа са хвърли въ крѣпостьта. Напрѣдъ вървяхѫ: Ели, Юлленъ, Маляръ, Арнѐ и други, повечето млади хора.

Гарнизона стоеше въ двора — на дѣсно инвалидитѣ, на лѣво — швейцарцитѣ.

Всички положихѫ оржжието си до земята и при виждането на побѣдителитѣ снѣхѫ шапкитѣ си. Инвалидитѣ ржкоплѣскахѫ на народа, но народа са хвърли именно на тѣхъ — тѣхнитѣ мундири той бѣше видѣлъ на кулитѣ. Въ единъ мигъ нѣколко солдати и двама офицери бидохѫ убити. Единъ отъ офицеритѣ бѣше Бекаръ, сѫщия този, който не позволи на де Лоне да исхвърли Бастилия.

Помислихѫ, че той е тьмничарина, убихѫ го, отсѣкохѫ му ржката и тържествено ѭ носяхѫ по града. Измамата узнахѫ послѣ. Швейцарцитѣ са избавихѫ; тѣ стрѣляхѫ, скрити задъ стѣнитѣ, та народа не бѣ ги видѣлъ въ врѣме на обсадата. Тѣ бѣхѫ облѣчени въ бѣли палта. Народа ги мисли, че сѫ затворници, обикаля ги, поздравлява ги, мнозина ги прѣгржщахѫ, наричахѫ ги братя. Загина само единъ швейцарецъ. Той искаше да побѣгне и бѣше вече заминалъ моста, когато единъ ударъ отъ сабля му прьсна черепа.

Губернатора стоеше мълчишкомъ и очакваше реда си. Той бѣше облѣченъ въ свѣтло-сивъ фракъ, безъ шапка, и опираше са на скѫпа тоежка съ злагна ржкойка.

Познахѫ го, хванахѫ го и го повлѣкохѫ.

Взехѫ така сѫщо и майора де Лóмъ и помощника му Мире. Послѣдния по-прѣди служеше въ френската гвардия.

Той са обърна къмъ гвардейцитѣ.

— Къмъ мень, другари! Не позволявайте да погине позорно единъ честенъ человѣкъ!

Гвардейцитѣ дойдохѫ, освободихѫ го и петима отъ тѣхъ са обѣщахѫ да го отведѫтъ до кѫщата му. Тукъ имаше и единъ кралевски лейтенантъ. Той са досѣти и прѣвърна наопаки

Digitized by Google

фрака си. Съ дебела тояга, съ разрошавени коси, той са мушна въ тълпата и изчезна. Тълпата захвана да удовлетворява ненавистьта си къмъ Бастилия. Тя бѣше готова въ една минута да изличи отъ земното лице тъзи ненавистна крѣпость.

На двора нѣмаше нищо за трошение: само единъ часовникъ. Той стана на парчета заедно съ рабскитѣ статуи. Гюрултията бѣше ужасна. Едни са качваха по кулитѣ и са ругаяха надъ топовитѣ, искаха да трошатъ стѣнитѣ; опитваха са съ ржцѣ да вадятъ камьне отъ дуваря, но ржцѣтѣ си направиха само рани. Други пъкъ отиваха въ тьмницитѣ, строшаваха вратитѣ и освобождаваха затворенитѣ. Двама отъ тѣхъ бѣха луди отъ дълго и мачно затворничество.

Когато трошаха вратата, единъ отъ тѣзи нещастници са уплаши и искаше да са защищава. Вратата строшиха. Освободителитѣ са хвьрлиха да го прѣгражатъ. Той нищо не разбираше, само бърбореше нѣкакви безсмисленни думи. Другия — както са научиха билъ затворенъ още въ врѣмето на Людовика XV и никой не знаеше, защо е затворенъ тоя человѣкъ. Брадата му бѣше пораснала до пояса. Страшно бѣше да го глѣдашъ. Освободиха го и го попитаха: „Какъ ти е името?“ Той отговори: „Майоръ на безконечностьта!“, а слѣдъ туй прибави: „Здравъ ли е Людовикъ XV?“

Народа проникна подъ сводоветѣ, прѣглѣждаше всичкитѣ подземелия, проникваше въ най-затаентенитѣ кюшета на Бастилия и изнасяше отъ тамъ, изъ мрака — на Божия свѣтъ, много страшни нѣща: вериги, съ които заковаваха на стѣната затворницитѣ; старъ желѣзенъ корсетъ, съ който можеше да са стиска человѣкъ изведнажъ отъ всичкитѣ страни, и много други машини, странни и ужасни на видъ. Никой не знаеше употрѣблението имъ. Въ една отъ тьмницитѣ, на стѣната, прочетоха хвалебна пѣсень, съчинена отъ единъ затворникъ въ честь на тьмничарина. Съдьржанието ѝ бѣше просто и трогателно: „Нещастника нѣмалъ чисти ризи; въшки го изѣли; тьмничарина му далъ чиста дрѣха!“. . . . . .

Прѣглѣдаха черквата: изъ неѭ изнесоха образа на Св. Петръ въ вериги. Прѣтърсиха залата на съвѣта и архивата; унищожиха и расхвьрляха всичкитѣ книжа, най-послѣ взеха устава и ключеветѣ на Бастилия.

Плѣнницитѣ поведоха къмъ ратушата прѣзъ Санъ-Антуанската улица. Напрѣдъ вьрвеше Ели и на вьрха на сабя-

Digitized by Google

та си, носеше капитулацията; слѣдъ него Маляръ. Слѣдъ тѣхъ Юлленъ и Арнé водяхѫ губернатора.

Тълпата бѣше побѣсняла; по разни начини оскърбляваше де Лоне, караше му са, заплашваше го. Едни го теглияхѫ за косата, други допирахѫ до лицето му острига си сабли. Той бѣше блѣденъ като мьртвецъ. Юлленъ и Арнé молияхѫ да го съжалятъ. Народа ги не слушаше. Арнѐ биде отвѣтнатъ отъ мѣстото си. Юлленъ употрѣби неестественъ трудъ, до дѣто самичакъ доведе нещастника до градския мегданъ.

Тукъ виковетѣ са усилвахѫтъ. Тълпата все повече и повече свирепѣе. Вдовицитѣ на убититѣ граждани искахѫтъ смьртьта на убийцитѣ. Една отъ тѣхъ съ распуснати коси, съ пѣна на устата, вика, да ѝ дадатъ ножъ, та самичка да си отмъсти. Народа окончателно загражда шествието на побѣдителитѣ. Удари, като градъ, са сипнахѫтъ надъ де Лоне. Той е безъ шапка — по туй го познавахѫтъ.

Юлленъ туря на главата му шапката си, и самичакъ остава гологлавъ и получва ударитѣ, прѣдназначени за де Лоне. Най-послѣ дойдохѫ до ратушата. Трѣбваше, както и да е, да бутнатъ де Лоне на стълбата и той би билъ спасенъ; но тълпата разбра това и направи послѣдньо усилие. Юлленъ дълго врѣме са държа, но най-послѣ силитѣ му отпаднахѫ. Измѫченъ, окървавенъ той падна, но веднага стана; пакъ го катурнахѫ. На минутка той са лиши отъ чувствата си. Де Лоне захвана самичакъ да са защищава; бореше са, като левъ. Отсѣкохѫ му главата и ѭ забодохѫ на копие. Когато на Юллена дадохѫ вино и той са свѣсти, всичко бѣше вече свьршено.

Тукъ нападнахѫ и на майора де Ломъ. Той бѣше добръ, честенъ человѣкъ. Всичкитѣ затворени го обичахѫ. Тълпата не знаеше туй. Тя знаеше само мундиря му и са хвьрли вьрху му съ ожесточение. Единъ младъ человѣкъ, на име Белпоръ, който нѣкоги бѣше стоялъ въ Бастилия, позна майора и са хвьрли къмъ него.

— Чакайте! Той ми е благодѣтель! казваше той.

Народа не чуваше. Белпоръ взе пушката си и усьрдно раздаваше на лѣво и на дѣсно удари съ приклада ѝ, за да защити майора и да привлече вьрху си вниманието и гнѣва на тълпата.

Digitized by Google

— Благодаря ви, каза майора; но по-добрѣ бѣгайте; вий не можете ма спаси!

Почти въ сѫщата минута майора падна убитъ. Белпора намѣрихѫ окърваенъ на стълбата на градския съвѣтъ.

Мирѐ отиваше у дома си. Съпроваждаваха го солдати отъ френската гвардия. Той живѣеше въ улицата Тюрнель и благополучно дойде до нѣго. Тамъ никого нѣмаше. Той поблагодари на солдатитѣ и ги испроводи назадъ.

Той мислеше, че сега безопасно ще дойде до кѫщата си. Току що бѣ отворилъ вратата, ненадѣйно изъ съсѣдната улица са появи тълпа отъ въоръжени хора. Тѣ познахѫ ненавистния мундирь и Мирѐ биде убитъ.

Мѣжду това, въ правителственнитѣ кржгове нѣмаше нито единство, нито енергия.

Въ продължение на Бастилската обсада, гарнизона не получи никакво подкрѣпление.

Находящитѣ са войски въ Парижъ чакахѫ заповѣдь изъ Версаль. Заповѣдитѣ не дохождахѫ.

Безенвиль искаше самичакъ да са распореди, но не можа, защото швейцарския полкъ Шатовие, който стоеше на Марсовото поле, ненадѣйно заяви, че не ще отива срѣщу народа. Трѣбваше да са съберѫтъ други полкове и за помощь на Бастилия отиде само единъ отрядъ хусари. Хусаритѣ вървяхѫ по край брѣга: като дойдохѫ до новия мостъ, тѣ срѣщнахѫ една голѣма тълпа народъ и искахѫ да минѫтъ на другия брѣгъ. Тълпата ги обикаля и не ги пуска по-нататъкъ.

Офицерина са обрьща къмъ тълпата, говори, че отива да помогне на народа, че всичката кавалерия иска да са съедини съ народа. Лъжата сполучи.

Тълпата е въ възторгъ. Грѣмъ отъ рѫкоплѣскания и радостни викове. . . . . .

Но едно неизвѣстно старче исказва рѣшително недовѣрие къмъ офицерскитѣ думи; казва, че офицерина лъже, че хусаритѣ отивѫтъ да помогнѫтъ на Бастилия. Този старецъ има извънмѣрно оригенална вънкашность. Мѫничакъ, сухичакъ, болнавъ, съ огромна глава и доволно безобразенъ; само очитѣ му сѫ извънредно блѣскави и хубави. Той постоянно плюе; облѣченъ е въ нѣкакво нечисто палто, обшито съ стара, пожълтя-

Digitized by Google

ла кожа, кожени панталони и бѣли, омацани чорапи. На блѣдното му, пожълтяло лице, ясно са виждатъ признаци на страстна нервна натура и слѣди отъ тѣжакъ и непрѣкъсванъ трудъ.

Той разбута тълпата, домъкна са до офицерина, хвана юздата на коня му и, като са обѣси на неѫ, извика:

— Слизайте!

Офицерина са удиви: отъ дѣ на къдѣ този жълтъ, слабъ, окъсанъ старецъ говори съ него така повелително?

Но въ тая минута, въ старчето са намѣри великата, неотразима нравственна сила, трѣбваше да му са покорѫтъ . . . . . Името му е Жанъ-Поль-Мара. Той е лѣкарь и извѣстенъ ученъ. Офицерина слиза отъ коня. Старчето му казва:

— Вий трѣбва да докажете, че наистена са присъединявате къмъ народа; заповѣдайте на солдатитѣ да слѣзѫтъ и да дадѫтъ оръжието си. Офицерина смутенъ — мълчи. Старчето са обръща къмъ народа и въ силна въодушавляѫща рѣчь, изказва опасенията си. Живостьта на лицето и движенията му съ изумителни. Той напълно покорява тълпата.

Всички очакваѫтъ, какво ще заповѣда.

Той заповѣдва на хусаритѣ, да отидѫтъ въ ратушата. Хусаритѣ са покорявѫтъ безпрѣкословно. Народа вьрви подирѣ имъ, извѣстява всичко на комитета и комитета поръчва на тълпата да отведе хусаритѣ назадъ въ лагера.

Още отъ сутриньта комитета засѣдаваше въ градския съвѣтъ. Голѣмата зала бѣше пълна съ народъ.

Едни тълпи отиваѫтъ, други веднага нахлуваѫтъ. Народа искаше заповѣдь да завземе Бастилия, но не му са позволяваше. Както казахме, мисьлта, че народа ще завземе Бастилия, докарваше въ ужасъ членоветѣ на комитета. Флесель са мѫчаше да са отърве съ разни лъжи. Народа заплашваше; обвиняваше комитетскитѣ членове въ прѣдателство. Шума бѣше страшенъ. Постоянно са явяваха хора съ разни извѣстия.

Постоянно довождахѫ уловенитѣ куриери.

Въ едного намѣрихѫ записка отъ Безенвиль до де Лоне: „Дръжте са до послѣдня възможность; ще ви проводя помощь,“ бѣше написано въ неѫ. Врѣмето минуваше. Народа разбра, че нищо не ще добие отъ комитета.

— Приятели, защо си губимъ врѣмето съ тия прѣдатели? Да отидемъ въ Бастилия!

— Въ Бастилия! повтори тълпата и въ една минута

Digitized by Google

градския съвѣтъ остана празенъ. Избирателитѣ останахѫ самички; единъ отъ тѣхъ излѣзе, но скоро са върна блѣденъ, като платно.

— Народа е страшно раздразненъ, заплашва ни съ смьрть, каза той. Ний пропаднахме; трѣбва да са бѣга..... Но избирателитѣ останахѫ. Нова тълпа влѣзе въ съвѣта. Единъ младъ момъкъ, като бѣсенъ, дотърча и извика: „Не ни трѣбва комитетъ; нещеме го!“ Стотини гласове повторихѫ туй съ страшна ярость и поискахѫ, щото въ сѫщата минута да са развали комитета. Избирателитѣ трѣбваше да са покорьтъ; тѣмъ казахѫ да излѣзѫтъ изъ канцеларията и всичкия гнѣвъ на народа са струпа върху Флесселя. Флессель стоеше на възвишението, дѣто са намира прѣдсѣдателския столъ. Смьртенъ страхъ бѣше на лицето му. Обиколихѫ го, попьржахѫ го, заплашвахѫ го съ смьрть, нѣколко пъти мѣрихѫ въ него съ пушка. Една подирь друга са явяваха депутации отъ окрѫзитѣ; наричахѫ го прѣдатель. Най-миного го заплашвахѫ депутатитѣ изъ Пале-Рояль. Срѣдъ яростнитѣ викове, той са стараеше да отговаря добродушно и весело, но не можеше. Сега шегитѣ сѫ излишни.

Въ устата си имаше единъ залъкъ хлѣбъ, който остана мѣжду зѫбитѣ му. Два часа не можеше да го прѣглътне. Едни отъ избирателитѣ са бѣхѫ до толкозъ уплашили, щото захванахѫ да обвинявѫтъ Флесселя и заедно съ народа викахѫ: „Той е прѣдатель!“ Пъкъ други го защищавахѫ.

До него стоеше аббата Фоше, високъ, съ хубаво, смугло лице и дълги, черни коси, съ слабъ разсѫдъкъ, но добръ, краснорѣчивъ и страстно прѣданъ на риволюцията. Той са стараеше, съ всичкитѣ си сили, да спаси Флесселя, прѣдумваше тълпата, молеше ѭ.

Флессель и избирателитѣ стояхѫ мѣжду животъ и смьрть. Така прѣминвахѫ цѣли часове. Постоянно донасяхѫ нови извѣстия, уловени писма, лъжливи страхове; по нѣкога тълпата на минута млъкваше, а послѣ пакъ заговорваше; диви, бѣсни викове и заплашвания. Страшенъ шумъ, нестьрпима горѣщина и тѣснота.

„Не е ли това страшенъ сѫдъ!“ каза единъ избирател. Часа удари шесть и половина..... На площадьта са чува страшенъ шумъ. Идѫтъ побѣдителитѣ на Бастилия. Викове:

— Побѣда! — Побѣда! — Бастилия прѣвзета..... Залата бѣше пълна, но побѣдителитѣ влизѫтъ вѫтрѣ. Тѣ сѫ около хиляда души. Огромната тълпа напира отвадъ.

Digitized by Google

Рѣщетката, становитѣ — всичко туй лѣти. Стѣнитѣ пукатъ самички. Побѣдителската армия има чуденъ видъ. Едни сж почти голи, други — въ фантастически форми. Всички сж въоржжени; нѣкои съ срѣдневѣковно оржжие, взѣто напослѣдъкъ изъ казионнитѣ складове. Копия, шишове, щитове, блѣщатъ на полуголитѣ сиромаси. Ели носятъ на рамената си. Той е украсенъ съ лавровъ вѣнецъ. Единъ момъкъ, работникъ, съ сериозно лице, носи на щика си прободения насрѣдъ Бастилский уставъ.

Слѣдъ туй носятъ ключоветѣ, огромнитѣ, вѣковнитѣ, ржждѣсалитѣ ключове на тая страшна крѣпость-тъмница и найпослѣ, въ края носятъ главата на де Лоне.

Флесселъ съвършенно падна духомъ, като видѣ тая глава.

Около му непрѣставахж да викатъ: „Прѣдатель. — Подли лъжи!“..... Той стана, събра всичкитѣ си сили и каза:

— Мень ма подозрявжтъ, по-добрѣ да излѣзна отъ тука.

Но не му дадохж да излѣзе, не го пуснахж.

— Ти си прѣдатель! извика единъ избиратель. За всичко трѣбва да отговарящъ..... Дай ключеветѣ отъ складовитѣ! Гдѣ е оржжието, гдѣ сж топовитѣ?

Флесселъ не отговори. Той машинално извади ключоветѣ изъ джеба си, и ги прѣдаде. Той са боеше, да не би да отидатъ въ кжщата му; тамъ са намирахж много тайни книжа, които са касаяхж до произведения заговоръ. И когато Пале Роялскитѣ депутати му казахж да върви подирѣ имъ, той са веднага съгласи.

— Да отидемъ въ Пале Рояль, каза той. Трьгнахж. Нито въ залата, нито на площадьта му причинихж нѣкакво насилие.

Но около брѣга единъ непознатъ му прьсна черепа съ пищолъ. На сжщото мѣсто му отсѣкохж главата и ж забодохж на копие. Кой уби Флесселя, не можа да са узнае; но, очевидно, той биде убитъ по заповѣдьта на съмисленницитѣ си.

Послѣ Безенвиль пишеше до графиня Полинякъ:

— „Въ Флесселя азъ намѣрихъ важни книжа. Азъ можахъ да спася живота му, но го пожертвувахъ, за да не конпрометирамъ кралицата“.

Между туй, вълнението въ ратушата са продължаваше. Тамъ прѣдъ тълпата стояхж плѣнницитѣ, хванати въ Бастилия, и очакваxж участьта си. Народа особенно свирѣпсвуваше про-

Digitized by Google

тивъ трима инвалиди: мисляхѫ, че тѣ сѫ канониритѣ на Бастилия. Единъ отъ тѣхъ бѣше раненъ при обсадата.

Маркизъ Ласаль, началника на градската милиция, го грабна изъ рѫцѣтѣ на тълпата и го избави, благодарение само на необикновенната си сила. Но до дѣто да отведе тогозъ, другитѣ двама обѣсихѫ на фенеровия стълпъ, прѣдъ ратушата.

Ели сѣдеше на столъ, съ каска (единъ видъ военна шапка) опирающецъ са на искривена сабля.

Плѣнницитѣ стояхѫ около му. За тѣхъ той са моляше на народа. Френскитѣ гвардейци, така сѫщо, искахѫ да ги опростѧтъ, като награда за труда си. Нещастнитѣ плѣнници стояхѫ блѣдни и безмълвни. Ненадейно въ залата доведохѫ дѣцата имъ. Ели са възползува отъ туй: „Пожалете дѣцата! Пощадете“! молеше са Ели.

Съ туй са всичко исказа. Народа забрави яда си и обяви прошката. Ели са обърна къмъ плѣннитѣ.

— Закълнете са, че ще бѫдете вѣрни на народа! Тѣ повдигнахѫ рѫцѣтѣ си и са заклѣхѫ. . . . . .

Обща радость и сълзи. . . . . Гвардейцитѣ отведохѫ швейцарцитѣ въ казармитѣ си, помѣстихѫ ги тамъ и ги нахранихѫ. Инвалидитѣ спокойно са разотидохѫ по кѫщитѣ си.

Въ убититѣ при обсадата на Бастилия имаше около двадесеть бащи на семейства. Тѣ оставихѫ жени и дѣца безъ никакви срѣдства. Въ полза на тѣзи семйства веднага събрахѫ помощь. Но вдовицитѣ не поискахѫ да са вѫсползувѫтъ сами отъ тая помощь. Тѣ отдѣлихѫ една часть на вдовицата на Бекара, който побърка на губернатора да разруши Бастилия и който биде убитъ по погрѣшка.

Бастилия падна. Народа бѣше въ възхищение. На улицитѣ са поздравляваха по мѣжду си съ общий праздникъ, цѣлуваха са. Всички бѣхѫ щастливи. Смрькна са. Тая нощь бѣше назначена за испълнението на придворний заговоръ; въ тая нощь можеше да загине революцията и за това народа не спѣше.

Мѫже, жени, дѣца — всички работяхѫ. Ковяхѫ копия, лѣяхѫ куршуми, правяхѫ баррикади, риняхѫ ями около заставитѣ. Камьни, покѫщнина, статуи, бронзъ, даже книги — всичко носяхѫ на горнитѣ етажи, за да хвърлѧтъ въ войската, когато са появи на Парижскитѣ улици.

Digitized by Google

Града бѣше освѣтленъ. Цѣла нощь ходяхѫ патраули. На всѣкадѣ са съставляваха чети, между които имаше и много калугери.

Тревожно заминваше минута слѣдъ минута. . . . . Агентитѣ на Бретонския клубъ търчахѫ по града и поддържахѫ вълнението. Ту викахѫ: „Пазете фенеритѣ, свѣтлината е потрѣбна тая нощь“! Ту пакъ викахѫ: „Парижъ ще бѫде съсипанъ! Глѣдайте: всичко е готово за това!“

И наистина при двора бѣше всичко готово, когато узнахѫ за прѣвзиманието на Бастилия. . . . . Туй стана така: Людовикъ XVI бѣше хубаво похапналъ и вече спеше. Събудихѫ го. Той отвори очитѣ си и видѣ херцога де Лианкуръ, който стоеше прѣдъ постелката му.

— Ваше виличество, народа прѣвзе Бастилия! каза му херцога.

— Що значи туй? прошъпна краля, като си трияше очитѣ. Туй прилича на бунтъ! . . . . .

— Не, Ваше величество, туй не е бунтъ — каза де Лианкуръ — туй е *революция*. . . . . .

Самоковъ, Августъ 1887 год.

Пръвелъ Хр. Д. Максимовъ.

ПЕТЕЛЪ И БИСЕРЪ.

(Басня).

Единъ петелъ, на купището, кат' пъпралъ
Едно бисеряно зърно испъпрълъ.
„Ахъ, защо не бѣше житце
Това хубаво зрънце?
Житото, истина, не лъщи, но сити,
А това лъщи, но не става пити!“
Петела тъй разсѫждавалъ
И на ума си казвалъ.
И проститѣ тъй разсѫждаваѫтъ
Затова учението прѣнебрегаваѫтъ.

Д. Гинчевъ.

Digitized by Google

ОТЪ ВИТОША ДО РОДОПА.

(България, Румелия и Турция.)

Пѫтни бѣлѣжки прѣзъ 1883 година.

(Продължение отъ V книга.)

Юний 28

(Излизанието отъ Марково. Влизанието въ Родопитѣ. Ени-Кьой. Юрюцката поляна. Нѣколко думи за юрюцитѣ. Глѣдъ отъ Юрюцката-поляна. Куллята. Бѣла-Черква. Глѣдъ отъ Бѣла-Черква. Новостроящий са мънастирь. Остатъкъ отъ староврѣмский мънастирь. Пладнуване. Разговори съ Пангала. *Прѣсина.* Шейтанъ-Кьой. Чешми по стръмнината надъ с. Фойна. Смѣшни случки съ Пангала. Мѣстностьта *Ропата.* Кратко очьртание на Рупчоската Околия. Непрѣдаденитѣ или непокорнитѣ села. Фойна. Павалско. Видна разлика въ жилищата, облѣклото, говора и нравитѣ. Отъ с. Фойна до г. Червена. Грозни спомѣни отъ 1878 год. Пѫтуване съ страхъ до „Гроба.“ Пѣсеньта „Труица брѫтя грѫда градѝли.“ Прѣспаване на страшно мѣсто.)

Сутреньта рано налѣзохме отъ Марково и влѣзохме въ Родопитѣ. Вчерашния и нощесния силни дъждове бѣхѫ разровили и тъй лошитѣ пѫтеки по стръмнитѣ бърда, така щото ний бѣхме принудени да вървимъ пѣша прѣзъ сичкия долъ до *Ени-Кьой.* До два боя бѣ изгрѣло слънцето, когато влѣзохме въ района на първото помашко село. И тукъ неволно тѣкѫтъ человѣку въспоминания за черното минало на нашия народъ въ онази страна.

Ени-кьой спада въ Пловдивската Околия, 4 часа на югъ отъ г. Пловдивъ, 4 часа на сѣверъ отъ планината *Бѣла-Черква* и $^1/_2$ ч. на западъ отъ Ново-Село. Споредъ официалната статистика отъ 1880 год. това село състои отъ 54 кѫщи, 62 домакинства, 398 д. жители (209 м. 189 ж.), сичкитѣ българи отъ мохамеданско вѣроисповѣдание. Прѣзъ врѣмето на войната тѣ сѫ бѣгали, но наскоро сѫ са завьрнали отъ бѣгството и си сѫ занели имуществата. Прѣзъ това врѣме, когато минувахме отъ тамо, каза ни единъ помакъ, че ще са изселявѫтъ, но ако могѫтъ да намѣрѫтъ купувачи, които да купѫтъ цѣлото село съ сичкитѣ недвижими имоти. Отъ названието на селото разбираме, че то е новооснована отъ прѣселени потурчинаци изъ вѫтрѣшностьта и за тѫ не са сдържа съ никакво помашко село.

Кѫщицитѣ въ това селце сѫ малки, но сѐ пакъ сѫ по-добри отъ онѣзи въ полскитѣ села. Главнитѣ имъ стѣни сѫ построени отъ камъкъ, и тукъ-тамъ са мѣркѫтъ двукатни кѫщя по единъ кроежъ направени. Сичкитѣ кѫщи сѫ покрити съ каменни плочи. Имѫтъ и джамия съ минаре. Селото е расположено въ една хубава долина, за-

Digitized by Google

крита отъ сѣверния вѣтъръ отъ едно бърдо, което са издига надъ Марково; надъ селото са простира голѣмо бранище гора; около селото има много лозя и мисирлици, а на врѣдъ, около и въ селото, насадени овощия, прѣимущественно ябълки и круши по лозята и градинитѣ. Земята е много плодородна. Овощията узрѣвѫтъ слѣдъ Петровъдень, а гроздето къмъ края на Септемврий и въ началото на Октомврий, когато полската работа е почти свършена. Разбира са тогава, че тукашното грозде по-скѫпо са продава и то сичкото за ѣдение въ Пловдивъ. Населението е трудолюбиво и цѣлата долина е прѣобърнало на привлекателна градина. Та и тая е главната причина, дѣто тукашнитѣ помаци не са вдавѫтъ на изселване, защото нѣколцината върнали са бѣгалци имъ са расказали, че подобна плодородна и обработена земя съ отглѣдани лозя, овощия и градини не могѫтъ намѣри ни въ Европейска, ни въ Азиатска Турция. Има тукъ градинари помаци, които само отъ ябълки и круши печелѫтъ по 3.000 л. за едно лѣто.

За да поразглѣдаме селото по-отблизо и по-добрѣ, слѣзохме на селската чешма да пийнемъ водица и да са поотморимъ подъ стѣблатитѣ овощни дървета. Нѣколкото жени, които чакахѫ да наливѫтъ вода, веднага са забулихѫ съ шаренитѣ си *тестемели*, колкото очитѣ имъ да са видѫтъ и обърнахѫ гърбоветѣ си къмъ насъ, а маловъзрастнитѣ момичета, съ здрави и червендалясти лица, свободно си наливахѫ вода въ бѣли *харкули* и си приказвахѫ по нарѣчие чисто българско, по рупченската языковна отрасъль. Отъ тукъ пѫтника заѣваща да слуша тройнитѣ членове *тъ, та, то; съ, са, со; нъ, на, но;* чюе въпросителното мѣстоимение *кутри, кутра, кутро;* неопредѣлителнитѣ — *никутри, никутра, никутро* (никой, никоя, никое,); тройнитѣ показателни мѣстоимѣния *той, тая, това; сой, сая, сова; ной, ная, ноя;* тройното нарѣчие—*тоай, соай, ноай* (тѫй, така); слуша числата да са казвѫтъ по турски и тукъ-тамъ нѣкои грьцки думи, като *харкула* (котель), *лъшида* (рѫждясалъ ножь), *левтиря* (неоженена) и пр. и даже нѣкои латински, като напр. *гранта* (голѣмъ и юнакъ чилякъ), *шорфантия* (отъ charphant, съ която означавѫтъ лукава и развратна жена), *скала* (сълба) и други още нѣкои, на които не е тукъ мѣстото да са изброявѫтъ.

Облѣклото на тукашнитѣ помаци и помакини не е до толкозъ истънчено и пъстро, както на онѣзи въ по-вѫтрѣшнитѣ помашки села, ала пакъ не е до тамъ грубо изработено и ошито, както облѣклото на полскитѣ турци, ако по кроежа и да подхожда къмъ него нежели къмъ българското. Тукъ помацитѣ носѫтъ червени фесове, навити отдолу съ бѣли чалмици; *дулама, забунъ* или антерия и потури отъ черна или жълтникава аба; помакинитѣ — бѣли *тестемели* надъ червенитѣ фесове и срѣбърнитѣ *тепелици*, шарени съ тѣсни червени и бѣли пръчки, *жубета* съ виснати ракави и разцѣпени страни, пъстри мандили и шарени чорапи. Сичкитѣ материи за облѣклото сѫ мѣстно издѣлие съ исключение на нѣкои шарила, които са купувѫтъ отъ прапатаритѣ въ Пловдивъ. Пѣснитѣ сѫ завардени български, хорото, както въ повечето истурчени села, и тукъ е замѣстено съ байрямската

Digitized by Google

люлка отъ вѫжа; *межитъ* нощни и дневни, зимни и лѣтни сѫ запазени, само че дневнитѣ за спомагателно копание и прѣдение, вмѣсто съ хоро свършватъ са съ люлѣяние на люлка, спроваждано съ любовни български пѣсни, въ които, вмѣсто Иванъ, слушаме Ахмедъ и вмѣсто Рада — Айша или вмѣсто Тодорка — Фатиника. Въ много помашки пѣсни сѫ завардени и български имена.

Се по разваления прѣзъ нощьта пѫть, ний вървяхме пѣши по стръмнината, оставяйки назадъ селото Ени-Кьой. Стигахме и срѣщахме пѫтници отъ Рупчоската околия, българе-християне, българе-мохамеданци, които отиваха за и са връщаха отъ Пловдивъ. Отиващитѣ въ Пловдивъ карахѫ за продань сурови дъски, издѣлани дъски за бъчви и бурета, изработени бъклици, а нѣкои помаци карахѫ съ магаренцата си дърва, само и само да не отивѫтъ праздни. Онѣзи, които са връщахѫ, карахѫ ржжь, пченица, оризъ и зеленчукъ. Ето въ що са състои главната размѣнна търговия между Рунченския балканъ и Пловдивското поле.

Додѣ да са искачимъ на малката равнина *Юрюцка-Поляна* или както ѭ наричѫтъ помацитѣ *Юрюкъ-Аланъ*, гранична точка на Пловдивската, Конушката и Рупчоската околии, едно отъ товаренитѣ съ жито муле на Узунъ-Михаля постана въ Ени-Кьойската *Борика* (гора обрасла съ борови дървета). Слѣдъ една малка почивка и подхрана, дано са съвземе замореното добиче, ратая Мутю отъ Пашмаклѫ трѣбаше да остане да чака, а ний са искачихме заморени и зазноени на Юрюцката Поляна, малка равнина съ величественъ широкъ и приятенъ кржгоглѣдъ. Названията *Юрюкъ-Аланъ*, *Юрюцки-Гробища*, *Юрюцка-Поляна*, *Юрюцки-Камень*, *Юрюцки-Колиби* и *Юрюцка-Гора* изобилѫтъ въ Родопскитѣ височини. Това свидѣтелствува, че тукъ едно врѣме е имало много кочуващи съ стадата си юрюци, които сѫ обитавали въ много планински пасбища. Нѣщо прѣди 100 год. тия юрюци сѫ изчезнали постьпенно, като сѫ продали и земитѣ си на съсѣднитѣ стари и нови, основани слѣдъ истурчванието, села и сега нѣма никакви слѣди отъ тѣхъ; вмѣсто тѣхъ, сега въ по-малко количество, дохождѫтъ лѣтно врѣме гърци каракачани и прѣкупувѫтъ лѣтната паша въ широкитѣ селски пасбища. Защо едно врѣме въ Родопитѣ е имало много юрюци и кога точно сѫ са отнахнали? На това е мѫчно да са отговори. За това различно може да са прѣдполага. Само свѣстното изучване на работата на мѣстото нѣкога ще ни доведе до освѣтление. Споредъ едно прѣдание, юрюцитѣ сѫ пущали отъ къмъ южнитѣ прибрѣжия съ цѣль агитаторска; тѣ сѫ биле колонизирвани въ вѫтрѣшностьта. На тая чисто-българска страна постьпенно за да услабва мѣстния български елементъ, като му са стѣсняващъ пасбищата и друго да спомогнѫтъ за съвършенното завоевание на широкитѣ и непознати Родопски планини, като бѫдѫтъ т. е. юрюцитѣ, подпорка на дивитѣ завоеватели, додѣ истурчѫтъ населението. При турчанието юрюцитѣ сѫ спомагали на ходжитѣ ту чрѣзъ придумване планинското население съ добро да си промѣни вѣрата, ту съ отнемание пасбищата имъ, ту съ насилие, дѣто сѫ биле заячени. Слѣдъ истурчванието на нѣкое село и слѣдъ съвършен-

Digitized by Google

ното му покорение, тѣ му сѫ оставяли или продавали завзетитѣ понапрѣдъ пасбища и си сѫ заминували надолу. По тоя начинъ юрюцитѣ сѫ изчезнали. А че тѣхното дохождание въ Родопитѣ е имало и пропагандическа цѣль между скотовъдческото население служи ни и факта, че тѣ сѫ са биле загнѣздили въ вѫтрѣшностьта на Родопитѣ подъ видъ на скотовъдци и нѣколко десетини години отъ затурчването на българитѣ, тѣ не сѫ докачили българитѣ въ южна и югоизточна Родопа за да имѫтъ свободенъ входъ и исходъ за вътрѣшностьта. Ето дѣ нѣкои искѫтъ да намѣрѫтъ причината за по-кѫсното изтурчване на българитѣ въ планинскитѣ мѣста отъ коритата на Скеченската и Гюмюрджюнската рѣки и нуждата да са засѣлѫтъ турски колонии въ Източна-Родопа (сегашно *Кѫрджалѫ*, *Султанъ-Ери* и часть отъ *Важфьтъ*) и въ южнитѣ ѝ рѣбра и поли (сегашно *Чечъ-Къойлери и Челенкътъ*, въ които главния поминъкъ на размѣсенитѣ турко-помаци е разбойничеството, до толкова традиционно за онова население, щото който не са научи да краде и обира, не му давѫтъ жена да са ожени).

Както казахъ и по-горѣ Юрюцката Поляна е приятно мѣсто. Тамъ са раздѣля главния рупчоски пѫть на двѣ вѣтви; едната прѣзъ Ени-Кьой и Марково води за Пловдивъ въ севѣрна посока, а другата прѣзъ Яворово и Лясково въ източна посока за Станимака. Отъ Юрюцка-Поляна има още малки пѫтеки за с. Ново-сель, за Кукленския Мънастирь Св. Георги и за с. Добри-Лѫгъ. Като са обърнешъ къмъ севѣръ, видимъ постьпенно наведенитѣ севѣрни Родопини поли съ хубави селца по тѣхъ, видиме широкото Пловдивско поле, часть отъ Пазарджишкото съ Вѣтренското гърко, а задъ полето са синѣѫтъ Средно-Горскитѣ и Старо-Планински височини. Къмъ истокъ са простира продълговатото бърдо *Кара-Мандра* и съ своитѣ борики и синкави отрасли са разстила надъ Ново-Сель, Кукленъ, Воденъ и Станимака; отъ севѣрната му страна, повечето покрита съ борови дървета, водата са слива въ Марицинитѣ притоци, а отъ южната му, покрита съ борова и букова гора, са слива въ коритото на Добри-Лѫгската рѣка Луковица, която близо при Станимака са втича въ Чепеларската рѣка. По върха на *Кара-Мандра* има хубавъ пѫтъ дори до Яворово и пѫтника не може да са насити въ продължение на два часа отъ хубавия глѣдъ прѣзъ пролѣтно и лѣтно врѣме. На югъ и юго-истокъ ни са мѣркѫтъ безбройни върхове и бърда, на които края са не види. Най-далечнитѣ бърда къмъ югъ са синѣѫтъ и едвамъ ги съзираме, като синя мѫгла, а при все това тѣ пакъ не сѫ послѣднитѣ южни бърда на Родопитѣ, а сѫ водораздѣлнитѣ бърда на *Марица* и *Арда*, широкия басеинъ на която е невидимъ отъ Юрюцката-Поляна и остава задъ синьовиднитѣ далечни бърда: *Джебеля* надъ Чепеларе, *Кара-Колась* и *Ени-Ханъ-Баба* на турско-румелийската граница.

Ний продължавахме пѫтя къмъ Бѣла-Черква въ юго-западна посока. Пѫтя е тукъ равенъ и повече по върховетѣ на живописнитѣ бърда, като са искачва по-високо и по-високо и като са прѣмѣта ту къмъ басеина на Добралѫгската рѣка, ту къмъ тоя на Дедковската рѣка. На $^1/_2$ часъ до високото бърдо Бѣла-Черква, пѫтя върви сѣ по

Digitized by Google

западната страна на върха и отъ тамъ глѣдаме селата Бойково и Дѣдево. Другаритѣ ми въ пжть постоянно питахж за работата въ Княжеството, за княза, войската, управлението, търговията и училищата. Съ благоговение тѣ слушахж, а особенно по-интелигентния Даниилъ, за освободената страна на широкото ни отечество. Пангаловитѣ въпроси са въртяхж повече по търговията, богатството и печалбитѣ. Данииловитѣ по управлението и политиката, а Михалювитѣ най-повече по образованието, тъй като първия е търговецъ, абаджия и баснословенъ скжперникъ, втория търговецъ и турски чиновникъ, а третия прѣдседатель на Черковно-Училищното Настоятелство. Прѣзъ гжста елхова гора отъ двѣтѣ страни на пжтя, посрѣдъ приятната миризма отъ елхитѣ, стигнахме до мѣстото, нарѣчено *Куллата*, защото тамъ на кръстопжтя и въ турско врѣме е имало стражарска колиба, та че и слѣдъ освобождението Пловдивската Окр. Комиссия е била принудена отъ периодическитѣ обири по *Бѣла-Черква* да построи на окражни разноски нова каменна двукатна стражарница, вмѣсто изгорѣната прѣзъ турския бѣгъ въ 1877—78, стара турска колиба. Отъ стражарницата искокна единъ джандаринъ, понаглѣда ни и пакъ си влѣзе, а ний пакъ си продължавахме пжтя прѣзъ каменливата *Хайдутска-Трапеза*, къмъ развалинитѣ на стария мънастирь Св. Петръ и Павелъ. Прѣди да стигнемъ до развалинитѣ, стигнахме кираджии отъ с. Орѣхово, лѣжаще $^1/_2$ часъ на западъ отъ Фойна. Тѣ карахж отъ Станимака нѣколко товара вино и ракия за гоститѣ, които щѣхж да присжтствувжтъ идущата недѣля, на 3-ий Юлий, при освящението на новопостроената имъ черква. Орѣховчанитѣ ни помолихж, като си отидемъ въ Ахж-Челеби, да приканимъ повече хора отъ селата да отиджтъ за освящението на селската черква, за което биле проводили и особенъ пратенникъ съ писма до селата. Ний имъ са обѣщахме, че ще подѣйствуваме мѣжду познатитѣ си, да дойджтъ на гости, а на поканата имъ да ни почерпжтъ отъ буретата винце и ракийца, поблагодарихме имъ съ любезенъ отказъ, защото едно буре ракия и двѣ бурета вино бѣхж испразднили по пжтя отъ Станимака до Бѣла-Черква за черпение пжтницитѣ, които стигали и срѣщжли и на които поржчвали да канжтъ гости отъ селата.

Тъкмо на пладнѣ стигнахме на онази точка отъ върха Бѣла-Черква, дѣто сж развалинитѣ на стария мънастирь, спомѣнатъ по-горѣ. Слѣзохме на западната страна на новостроящий са тогава мънастирь, подъ дебелата сѣнка на сводностьлбатитѣ елхи и борики за да пладнуваме и са отморимъ отъ половинъ-дневното пжтуване. Растоварихме товаренитѣ добитъци, спжнахме мулетата съ *сиони* и букан, послахме синитѣ кичени халища на зелената морава и сѣднахме.

Бърдото или планината Бѣла-Черква спада въ Рупчоската Околия и е едно отъ най-високитѣ въ севѣрнитѣ рѣбра на Родопитѣ. То има много постъпенно снишажщи са вѣтви къмъ истокъ, западъ, севѣръ и югъ, които вѣтви образувжтъ много долини съ малки долчинки и полянки, покрити западнитѣ и севѣрнитѣ съ борова и елхова гора, прошарена съ букови и лѣскови дървета, а источнитѣ —повече съ букова гора, храсталакъ и фойни. Мѣстото, дѣто сж развалинитѣ

Digitized by Google

на едноврѣмешния мънастирь Св. Петръ и Павелъ, види са, е най-високата точка на бърдото, а названието си бърдото трѣба да е получило отъ мънастирската черква, която, като построена на най-високата точка, глѣдала са е много отъ далечъ; защото отъ тая точка на сѣверъ са синѣе Пловдивското поле и мъгловидните върхове и бърда на Срѣдна-Гора и Стара-Планина, на истокъ ни са мѣрка по-отблизо продълговатото бърдо—вѣтвь отъ Бѣла-Черква — което отъ черния си изглѣдъ трѣба да е получило наименованието си Кара-Мандра и което, като са спуща съ рѣбрата си надъ Кукленъ, Воденъ и Станимака, закрива отъ насъ селата Яврово и Лясково; задъ Кара-Мандра и задъ Станимашкитѣ каменливи бърда глѣдаме пъкъ да са синѣе равно поле, широко като че е по-високо отъ Родопскитѣ поли: на югоистокъ и югъ глѣдаме високитѣ върхове на юговското бърдо *Брезье*, което къмъ насъ са прѣдставлява много стръмно; видиме една отъ голѣмитѣ вѣтви на Бѣла-Черква, *Баба*, разстлана въ видъ на тумбести поляни между рѣкитѣ Лукавица и Чепеларската и върха ѝ граничи землищета на *Лясково* и *Бачково*; по-далечъ видимъ водораздѣлната чърта на Марица и Арда: Ени-Ханъ-Баба, Кара-Куласъ и Султанъ-Ерскитѣ планини; най-южното Родопско бърдо надъ Гюмюрджюне, едвамъ са види, потънало въ безбройни мъгляни шилнѣсти и тънки върхове въ долината на Арда и *Сюютли*; далече на югъ силомъ са виджтъ съ голо око крайнитѣ вѣрхове на южна Родопа, а именно *Чингене-Хиссаръ*, *Улу-Яйле* и *Елиджже* — видоразделни чърти на Арда и южнитѣ приполски долчинки на юго-западъ видимъ далечъ единъ върхъ, но немогъ да кажа да ли е Крушовската планина, отъ която Свѣто-Стефанската граница отиваше къмъ Буру-Гьолъ при Бѣлото море; на западъ глѣдаме каменното и черно бърдо *Персенъкъ*, задъ което са намира помашката република въ долината на р. Кричма, а задъ Персенкъ ни са показвжтъ, като синя мъгла, Рилскитѣ върхове надъ Самоковъ

Прѣлестната околность, покрититѣ съ гора многочисленни и съ разни направления рѣбра, отдѣляющи са отъ Бѣла-Черква, живописнитѣ долчинки, образувани отъ разнитѣ вѣтви и пространния кржгоглѣдъ, края на който са синѣе, на врѣмето трѣба да сж привлѣкли вниманието на набожни хора, да са погрижтъ за построяването на мънастирь. Може би при това, още политически и стратегически причини да сж изисквали учрѣждаването на подобно завѣдение на самия пжть отъ Тракийското поле за брѣговетѣ на Бѣло-Море и не близо до никое село; може би най-сѣтнѣ да е билъ направенъ мънастиря за прибѣжище на пжтници въ зимно врѣме, когато много пжти тукъ пжтя са спира отъ дебелитѣ снѣгове прѣспи, натрупвани отъ постоянния вѣтъръ. Както и да е, тукъ е имало български мънастирь до XVI столѣтие или до врѣмето, въ което са е позволило или заповѣдало на изтурченитѣ българи да опустошжтъ сичкитѣ черкви и мънастири[1]) въ Родопския поясъ отъ Костенецъ до Станимака и отъ тогава на-

[1]) Захариевъ. Описание на Т.-Пазарджикската Каава. 68.

Digitized by Google

самъ дори до послѣдната Русско-Турска война въ вжтрѣшностьта на Родопитѣ не е билъ построенъ нито единъ мънастирь.

За тоя мънастирь нищо не са знае до сега, нищо не е издирено. Споредъ едно прѣдание, което са приказва въ околнитѣ села, мънастиря е ималъ широко землище, което са е простирало до Марково, Новосель и Кукленъ къмъ сѣверъ, че сегашния Кукленски Мънастирь Св. Врачь билъ клонъ отъ Бѣло-Черквенския Св. Петръ и Павелъ, че първия билъ построенъ отъ послѣдния и надаренъ съ движими и недвижими имущества и че когато истурченитѣ българи щѣли да нападнжтъ и да разрушжтъ мънастиря, находящитѣ са въ него книжа, цѣнни имущества нощемъ сж прѣнесени за запазване въ подземнитѣ скривалища на Кукленския Мънастирь. Това прѣдание, а особенно послѣдната му часть, могла би била да са провѣри, ако грьцкитѣ попови, калугери и епитропи бѣхж по-человеци и ако тѣ съ дивашки вандализмъ не бѣхж унищожили много български старини въ мънастиритѣ и ако тѣ съ свойственното имъ мракобѣсие не криячж и не крижтъ до днесъ най-строго всичко старинно, касаящe са до миналото на българитѣ. Въ подъ-Родопскитѣ сега грьцки мънастири са крижтъ смаль не съ разбойническа строгость и смѣлость много свѣтлини върху старото минало на Родопскитѣ българи и върху не много отколѣшния вѣрски прѣвратъ въ широкитѣ Родопски планини и кой каквото и да казва, нашитѣ българи много сбъркахж, че не разглѣдахж старитѣ мънастирски архиви прѣзъ 1877—78 год., когато обстоятелствата бѣхж благоприятни за раскриване на скрититѣ отъ непрiятелитѣ на разсвѣтлението видѣлини. „Ама кой знаяше тогава, че България ще бжде распокжсана?“ Съ тия думи са тѣшжтъ нашитѣ учени патриоти, на които въ ржцѣтѣ бѣ да изваджтъ видѣлината отъ подъ непрiятелския шиникъ. Както и да е, но старото минало на мънастиря си остава неизвѣстно, защото калугеритѣ отъ Кукленския и Бачковския Мънастири не допущжтъ българинъ въ библеотекитѣ и старитѣ подземни архиви и ний ще бжденъ принудени пакъ да прибѣгваме до съмнителнитѣ и противорѣчащи едно на друго мѣстни старонародни прѣдания.

Освѣнъ горното прѣдположение, че мънастиря е разрушенъ отъ истурченитѣ българи, има едно прѣдание между населението въ околнитѣ села за растурянието на мънастиря. Приказва са така: Мънастиря Св. Петръ и Павелъ е билъ много богатъ мънастирь и турцитѣ турили око на него. Когато турцитѣ превземали Пловдивъ, много са озорили, защото имало въ града много храна и освѣнъ това населението мжжки са опирало; тогава единъ турчинъ, наученъ отъ едно поробено момче изъ Пловдивъ. строшилъ кюнцитѣ, по които текла планинска вода отъ Марково за Пловдивъ. Лишено градското население отъ чиста вода, то било принудено да са прѣдаде, но турцитѣ и царя, за награда на горѣспомѣнжтия турчинъ, обѣщалъ му са, че ще му подари сичкото землище около Марково, колкото може да забиколи съ конь за цѣлъ единъ день. Турчина обиколилъ широко пространство въ полето и планината и между друго вкаралъ въ обиколеното пространство и Бѣла-Церква, вслѣдствие на което коня му, прѣсиленъ,

Digitized by Google

пукналъ са кадѣ Добри-Лѫгъ, на мѣстото, извѣстно до днесъ подъ название Побитъ-Камень. Ядосанъ турчина убилъ най-напрѣдъ робчето. Та че усвоилъ богатия мънастирь съ широкото му землище и прѣкаралъ движимитѣ му имущества на 300 мулета. На тоя турчинъ билъ потомецъ днешния Марковски Бей.

Мънастиря че е билъ богатъ, свидѣтелствува и това, че той е притѣжавалъ воденици въ ближната долчинка Пепелашь-Дере и мѣстото, дѣто сѫ биле воденицитѣ, до днесъ носи название *Кишишъ-Дермени*, дѣто, казватъ, имало нѣкакви градади, останки отъ старитѣ мънастирски воденици.

Слѣдъ врѣме турчина или потомцитѣ му полегка-легка сѫ продавали на околнитѣ села усвоенитѣ землища. Мънастирското землище спаднало за хатѫра на единъ помакъ, Добрилѫжки Бей къмъ с. *Добри-Лѫгъ*, ако по-ближнитѣ села *Косово* (прѣкрьстено отъ турскитѣ власти на Шейтанъ-Кьой), Фойна, Рахово, Бойково и Дѣдово да сѫ искали да го купятъ. По тая причина тия села и до днесъ имѫтъ споръ съ общината въ Добри-Лѫгъ и границата между селскитѣ землища и до днесъ още не е точно опрѣдѣлена. Мѣстностьта, наблизо около мънастиря, ѫ имѫтъ сичкитѣ села за своя и сичкитѣ, съ исключение на Добри-Лѫгъ, сѫ исказали желание да са придаде отново на новостроящий са мънастирь, който да съставлява особенна община съ особенно землище, когато Добри-Лѫжанитѣ желаѫтъ мънастиря да спада въ тѣхното землище и да съставлява часть отъ общината имъ, която щѣла да подари сичкитѣ нуждни ниви, ливади, гори и пасбища на мънастиря. За разрѣшение спора между селата и за туряние граница на землищата имъ, дохождала бѣ единъ пѫть комиссия отъ Пловдивъ, но нищо не могла да направи за помиряването на спорящитѣ са. Идущата недѣля са очакваше друга комиссия, която да размѣри землище за мънастиря, като отдѣли отъ общинскитѣ землища на околнитѣ села по нѣщо и като вкара спорнитѣ мѣста въ бѫдѫщето особенно землище на мънастиря. Но, до колкото са научихъ, Добри-Лѫжанитѣ нѣма да пристанѫтъ на подобно разрѣшение на спора и ще постоянствувѫтъ, щото спорното землище, а и самия мънастирь да остане въ тѣхната мерия и мънастиря да са нарича Добри-Лѫгски.[1])

Както казахъ и по-горѣ, на сѫщото мѣсто и даже на сѫщитѣ основи са прави сега новъ мънастирь. Грададата отъ мънастирската черква и запазената источна стѣна заедно съ источния наддаденъ вънъ отъ стѣната сводъ сѫ привличали вниманието на проходящитѣ пѫтници, особенно слѣдъ послѣдната война, отъ когато, споредъ изражението на рупцитѣ, „царството са е дало християнитѣмъ.“ За нѣколко столѣтия, източния сводъ, направенъ отъ шупливи, дѣлани камани, кьртени изъ ближнитѣ каменоломи, разработката на които крие добръ помнѣкъ на рупченското българско население слѣдъ направата на скроеното шоссе отъ Чепеларе до Пловдивъ — е устоялъ на силни дъждове и порои, зимни снѣгове и фартуни и лѣтни пекове и горѣ-

[1]) Сега спорното землище е усвоено отъ правителството, защото никое село не е имало актъ за него.

Digitized by Google

щини за да дочака освободени българи и да имъ спомни, че тукъ нѣкога са е издигало богоугодно и вѣрско заведение. Нѣколко стотини години това малко кубенце е напомнювало на проходящитѣ пѫтници за стрѫшното врѣме, когато сѫ дошле турцитѣ и сѫ прѣвзели християнското царство; докарвало имъ е на умъ и вѣрския прѣврать въ Родопитѣ отъ 1500 до 1700 год. Стърчалъ е тоя сводъ като старъ памятникъ и е възбуждалъ страшни и грозни въспоминания за турската звѣрщина и дивотия въ разбърканитѣ врѣмена, до дѣто у дѣда Костадина Губера отъ с. Фойна, българинъ, набоженъ и заможенъ са породи слѣдъ освобождението хубавата мисъль: да са поднови разрушения мънастирь и на пукъ на помацитѣ да са направи по-хубавъ. И наистина, мисъль хубава и сполучлива, чрѣзъ която дѣто Костадинъ, ако и бездѣтенъ, ще са увѣковечи името между Рупченското население. Приета и распространена съ въсхищение между набожното планинско население, тая мисъль намѣрила добръ отзивъ и въ Пловдивската Митрополия и въ Пловдивската Окр. Комиссия, които направихѫ нуждното съдѣйствие за да са прави захванатата зграда съ собственни дѣдо Костадинови срѣдства. Щомъ са туриха основитѣ на черквата и на нѣколко двукатни стан отъ лѣвата ѝ страна, дѣто Костадинъ похарчилъ около 30.000 гроша за зидови и еднажъ работата започната и до нѣкѫдѣ успѣшно карана, българското население отъ околнитѣ села и околии са притекли на помощь. Прѣзъ пролѣтьта биле захванати зградитѣ, при прѣминуването ни тѣ са покривахѫ, а на 15-ий Авустъ стана тържественното освѣщение на мънастиря отъ Епископа Гервасия въ присѫтствието на гражданскитѣ и военни власти отъ Пловдивъ, Русския Консулъ Сорокина, и Прѣдсѣдателя на Родопската Помашка Република Тѫмрѫшлията Ахмедъ-Ага.

При копанието за основитѣ черквата никаква старина не са е намѣрила освѣнъ единъ малъкъ мѣденъ крьстъ, куфъ и просто нашыренъ съ точки и криви линии и отъ двѣтѣ страни. На крьста нема нито букви нито нѣкакво изображение. Надѣвѫтъ са, че ще са намѣри нѣщо старовръменно, когато са раскопаѫтъ основитѣ на старата зграда, която около врьсть е опасвала старата черква. Като памятникъ за бѫдѫщето поколение, оставенъ е стария източенъ сводъ и новата източна стѣна е присѣчена близо до него.

Подновяването на тоя едничькъ мънастиръ по-вѫтрѣ въ Родопитѣ е отъ голѣма полза за онзи край. Пьрво и пьрво, нашитѣ българи изъ Пловдивското поле съ врѣме нѣма да ходѫтъ да ги скубѫтъ масторски калугеритѣ на Бачковския, Воденския и Кукленския грьцки мънастири. Второ, очарователната лѣтно врѣме мѣстность ще започне да привлича вниманието на по-ученитѣ хора и тѣ ще са заинтересувѫтъ съ изучването на Родопитѣ. Трето, зимно врѣме, мънастиря ще бѫде прибѣжище на много проходящи пѫтници. Четвьрто, ако въ мънастиря са тури редъ и нàдглѣдъ отъ надлѣжното мѣсто, непрѣмѣнно ще са обогати и ще може да са отвори въ него училище за дьрводѣлието и каменодѣлието. Изобилната гора и многото каменоломи ще са разработѫтъ и ще принасѫтъ повече полза на планинското население, а особенно, че скоро ще са направи на окрѫжни

Digitized by Google

разноски коларския пѫть отъ Пловдивъ прѣзъ Марково, Бѣла-Черква и Фойна до Чепеларе. Но разбира са, че нѣколко години ще са минѫтъ до свършването и уреждането на мънастиря.

Азъ и другаритѣ ми разглѣдахмѣ постройката на мънастиря и приятната околность, та че слѣзохме пакъ подъ сѣнкитѣ да пладнуваме. Пангаля пакъ нерачи да ѣде съ насъ заедно, а си извади останалата четвьртина отъ една му баеть-хлѣбъ, извади си чотрата съ влютналото са вино, купено въ Пловдивъ ока за 30 пари — когато хубавото вино ся продаваше 2—3 гр — извади си отъ дисагитѣ малката попѫтна *стракинка*, въ която си тури 10—12 маслинки, полѣ ги съ 7—8 др. дървено масалце и си обѣдва на особно. Неговото внимание бѣ привлѣчено отъ расказитѣ за софійскитѣ дарове и богатства и сегашнитѣ му разговори са въртяхѫ сѣ за търговия, печалби и пестение. Той сѣ искаше, като да са намѣри възможность да са свьржѫтъ търговски сношения мѣжду българската столица и нашия затѫнтенъ край, та дано са отърве да ходи да мами съ чай-калпавитѣ си аби святогорскитѣ калугери и солунскитѣ терзии, за нищожна, споредъ него, печалба и заедно съ това да може да изучи поне най-малкия си синъ Димитракя въ проектираното Свищовско „Търговско Училище“ за което му расправихъ, та да си негуби врѣмето съ учение ѩзика въ Солунската Гимнастика. Сиромахъ Пангаля не знаеше, че неговитѣ тѣсни, процѣпени, насърени и съ менгема натискани — за да изглѣдвѫтъ до нѣкѫдѣ корави — аби, въ София не са харчѫтъ, че и да са харчахѫ, гюмрюцитѣ и поскѫпия прѣносъ щѣхѫ да прѣпятствувѫтъ за прѣкарването на абитѣ. Той бѣ наклоненъ да изостави правянието аби, да започне да работи шеяци само и само да търгува въ София, въ българското царство, да печели повече пари и да изучи Димитракя. Като са наѣдохме, Пангаля ни направи сѣтка за пладнината си. Изялъ съмъ, каза той, за $4^1/_2$ пари хлѣбъ, за $3^1/_2$ пари зехтинъ, за 4 пари маслинки и испилъ съмъ за 10 пари вино, сичко за 22 пари. „Ами като си толкова пестеливъ, дѣдо Вълчо, какъ си смѣялъ да си направишъ кѫща на три ката, като сарай, когато отъ нея нѣмашъ никакъвъ приходъ“, го попитахъ азъ. „Хей Христаки! Въ нова врѣме нимѣхъ юмъ, та правихъ накàва гулѣма кѫща; я мислѣхъ за синоветѣ ми, та за тѣхъ градихъ, ала излѣзахѫ нефелити и рàзсипници; за това троица не ща да сторѫ *ретъ*, лу Димитракя ща оставѫ съ менѣ, дано баре той стане чилякъ и са научи да държи пари“. Растревожи са подиръ това и захвана да говори на страна. „Магаретата недни; хранихъ хи, учихъ хи, коàщи хми градихъ и парѝ хми дàдахъ да станѫтъ тужари като Господь далъ, та врить людие-не да хми зàвидѫтъ, пакъ тѣ гу удрихѫ йоадру, зафатиха да адатъ, като пашé и исплюскаха полвина имането ми; ала я хи ща научаи; лу катò си подамъ ща да сторямъ Никола *ретъ* въ черквана утрешь Евангелье-ну та да са, научатъ какъ са даржатъ пари. Кина да прàвѫ, далъ ми е Гòспуть хубави зетѣве, пакъ лоши синуве“.

— Тогава баре дà ли щишъ и намъ дѣлъ отъ имането ти, запита го на смѣхъ зетъ му Данаилъ.

— То са знае, ала и вие щити да ма глѣдате на стару врѣ-

Digitized by Google

ме. Мои-не синуве ниприлѧга имане, баре вие гу яште. Халалъ да ви е!

— Уйко! Отъ вьрбовъ огънь и зетюски *аригляд* хаирь нѣма. Скривай си ти парицитѣ за стару врѣме, та да си рехатьовашъ, пакъ да си извадятъ дъчи синове и зетюве, подкачи го Михаль.

— То си е му ей тоай, жѣкумъ Михаль. Белки щатъ да рекоатъ „берекеть версинь“? Не. Я си знаямъ че щатъ да са сбахтоатъ, додѣ ма ни сай още погрѣбли. Ама нѣма кина да прàвя. Право казватъ турце-се, чи дюня-са варви *сомюръ бетеръ*. Людие-се зоаха лу да адоа и пиова, забуриха Госпудя и хичъ ни постьоа. Ала хайда де. Щемъ да видимъ, дуде щатъ да му уткарятъ края.

Да оставимъ сега това, ами хѫ да ми кажишъ, дѣдо Въичо, истина ли прѣзъ карашмалѧка въ 1876 г. ти си са гърчилъ, запитахъ го азъ.

Додѣ Пангаля да намисли какъ да ма излъже, Михаль го прѣвари съ думитѣ: истина е, истина и по-многу отъ истина; той уйку на старо врѣме бѣ зафатилъ и гоарцки да дума въ Райкуву.

— Нимой хи слуша Христаки, подбра сърдито Пангаля. Я са погоàрчихъ вокъ кумаинданъ, да замажемъ турцемнѣмъ очине, оти щѣха да изгурятъ казà-на, пакъ какво-су менѣ по *илери-оланъ* щѣха да на избѣсятъ и тогава каква файдоа. Моя-на коаща кану е най-голѣма въ сéлу-ну и згурафѝсана, лу отъ дѣ са зададяше кьоравъ сáкатъ, у дома са запираше и ако са ни бьоаихъ пугоарчилъ ни щѣше, да ми устане и кожоа-са на гарбоасъ. Да бѣ устаналу какво-су на Даниила и Михаиля фесате и *народни*, Райкуву щѣше да е изгуряло чатѫръ чатѫръ; ала шюкиръ, чи мужихми да налоажимъ ахрянтятюги-не и хюкюматѫнъ.

— Ами защо казваше на конащката комиссия у котри люде има хубавъ силяхъ, пита Михаль смѣешкимъ.

— Казвахъ, оти ма питаха. У дома бѣше комиссия-на, и ако ни казвахъ, коаща-та ми бѣ утнишла воазбогъ. Ала вие трѣба да ма славите, оланджимъ, чи сторихъ мюзевирликъ и за башъ гоарканъ Радя, та му зоаха скрития силяхъ, сега, кажите ми, ако ни бьояхъ стàналъ и я гоаркъ, можехъ ли да излѣзамъ рахатъ рахатъ утрешъ комиссия-на и да си испоадя идеата,. дену и — мѣхъ на Радя още отъ дѣдо Панарюву врѣме?

— Лоажишъ, уйко о о! Ти бѣ станалъ халисъ гоаркъ, и насъ моачеше да вкарашъ въ кòтарата.

— Чи тоай трѣбаше, бре Михале! Охъ ле ле си майку! какви сте людье. Ей уйкувъ, то са тува сига льоасну дума, ама въ нува врѣме хой да видимъ, кой можаше да стои карши. Лу наихъ кадѣ са убоарнишъ кучета, та какво да са ни пóгоарчемъ. И сѣтнѣ ачя са утбистриха работитѣ, нестанахъ ли си народенъ боалгаринъ?

Тоай, ала работа е на куравото да са ударжишъ. Народния боалгаринъ никога са нигоарчи, забѣлѣжи му Данаилъ.

Оставите жанумъ сѣе лàфуви. То са е ново минало и дано ни духòда още, едноашъ накòва врѣме. Хайте да зафàтимъ лафъ за други работи. Я най-гòлемъ да са кунущисваме, като Господь далъ и

Digitized by Google

да лафоваме за таргувия и алишь-верішь, каквото храни домъ. Тъй каза Пангаля и отиде да поглѣда пасѫтъ ли по-долу мулетата, защото Михаиловитѣ и Даниловитѣ закачания и поясливания му са досадихѫ. Отъ далечь съзрѣхме че скъперника Пангаль дори и хубавата трѣва пробираше за мулето си, което по ханищата, дѣто са плаща, не по-добрѣ храняше отъ сабѣ си.

Слънцето са свѣде, пладнинската жега поотслабѣ и ний тръгнахме да продължаваме пѫтуванието си, мисляйки вечерьта да пристигнемъ Чепеларе, та на първия день на Петровъ-день, прѣдъ пладнѣ, да сме въ Горно-Райково. Само $^3/_4$ отъ часъ са върви въ южна посока по западното подвършие на Бѣла-Черква, додѣ са стигне бърдото *Прѣсиа*, водораздѣла на *Пепелашь-Дере*, *Плава* и Косовския Долъ. Бърдото *Прѣсиа* или *Прѣсипа* е тъй расположено, щото постоянно го вѣе вѣтъръ. То е малко нѣщо по-низско отъ главното бърдо на Бѣла-Черква и източната му страна, отъ дѣто пѫтя са наваля въ коритото на Косовския Долъ, зимно врѣме са затрупва съ нѣколко аршина дебелъ снѣгъ, вслѣдствие на което пѫтницитѣ го прѣчюкваѫтъ и пѫтуваѫтъ върхъ снѣга. Като са навалимъ по една малка стръмнина, пѫтя са обрьща въ юго-западна посока сѐ надолу за да прѣсѣче дерето, което прѣзъ Косово са влива въ Чепеларската рѣка. Отъ *Прѣсиа* имаме хубавъ изглѣдъ къмъ вѫтрѣшностьта на срѣдния Родопа. Видѫтъ са отъ тамо насрѣщното Косово, расположено на стръмния като скала лѣвъ брѣгъ на Косовския Долъ. Кѫщитѣ му са двукатни и покрити съ дебели плочи. Тѣ са глѣдѫтъ, като че сѫ една врьхъ друга и турцитѣ ни най-малко не сѫ сбъркали, като сѫ прѣименували това село *Шайтанъ-Кьой* сир. Дяволско-Село. Земята и горитѣ около това село сѫ оголени. Населението са занимава съ дюлгерство и твърдѣ слабо съ скотовъдство и земледѣлие. Поминъка е до толкозъ мѫченъ, щото селянитѣ отъ давна врѣме сѫ са наситили да живѣѫтъ въ това село, но не могѫтъ да намѣрѫтъ гдѣ да са прѣселѫтъ. Прѣзъ врѣмето на окопацията тѣ напустнахѫ скупомъ селото и слѣзохѫ въ плодородното поле, та занѣхѫ турскитѣ кѫщи и имущества въ с. Кукленъ и бѣхѫ наклонни съ хубава цѣна да купѫтъ турския дѣлъ отъ това смѣсено село, ако кукленскитѣ турци не бѣхѫ са възвърнали отъ бѣгство. И така прѣсѣленцитѣ Косовци слѣдъ като ѳбрахѫ и прибрахѫ наполувенъ турскитѣ жита и гроздe, още на първата есень бѣхѫ принудени да напуснѫтъ турскитѣ кѫщя и имущества и да са завърнѫтъ въ селото си. Твърдѣ малко домакинства останахѫ въ Кукленъ (8 дом. 20 м. 13 ж.). Косовцитѣ и сега са въ намѣрение да са селѫтъ, яла не могѫтъ да живѣѫтъ въ нѣкое полско изселено турско село, пъкъ турцитѣ въ подъ-родопскитѣ плодородни села си оставѫтъ да живѣѫтъ и за напрѣдъ.

Отъ Прѣсиа са види и южната часть отъ *Родката*, ниска котловина, въ която лѣжѫтъ селата Павелско и Фойна, отъ които само първото видимъ, а второто са закрива задъ стръмното бърдо надъ него. Като прѣсича *Косовския Долъ*, пѫтя са обрьща къмъ истокъ по дѣсния брѣгъ на дола, и минува прѣзъ гѫста борикова гора, дѣто много обири станахѫ отъ 1878 до 1880 год. Като са искачимъ

Digitized by Google

на *пръвала*, отъ дѣто са види по-хубаво селото Павилско и отъ дѣто водата са дѣли къмъ Косово и Фойна, ний си слизаме надолу по стрьмния и много лошь пѫть за Фойна. Бърдото е почти голо, много стрьмно и слѣдъ всѣки дъждъ става нужно да са поправя пѫтя. Прѣзъ урвата, отъ дѣто са страхувашъ да поглѣднешъ надолу къмъ нарѣченния пѫть, слизаме сѣ надолу, послѣ вървимъ малко по равно и пакъ са качимъ по една стрьмнина, за да влѣземъ въ с. Фойна. Тоя стрьменъ пѫтъ, който са извьрвява съ конъ отъ *Прѣсина* до Фойна за 2 часа, а отъ Фойна до Прѣсина за $2^1/_2$ часа е най-лошия дѣлъ отъ Чепеларе до Пловдивъ и ний са чюдяхме какъ ще са прокара тамъ окржженъ пѫть 4 м. широкъ[1]). Отъ долу на-горѣ всѣки не сиѣе и да ѣзди едно отъ милость къмъ добитъка друго отъ страхъ да не падне въ нѣкоя урва, а товаренитѣ добитъци на нѣколко мѣста правѫтъ отдихъ. Види са досадителното пѫтуване прѣзъ тоя стрьменъ пѫтъ е подбудило нѣкои человѣколюбиви хора, да направѫтъ чешми и чючюри на всѣки върхъ, на всѣка равнина и на всѣка завѣтка, при които хората и добитъцитѣ могѫтъ да си починѫтъ. И хвала на тия человѣколюбци, ако нѣмаше тукъ и планинска вода за пияние, не зная какъ щѣше да са пѫтува; а сега отъ *Прѣсина* до Фойна имаме *баруги*, *чючюре*, *бари* и *чешми* съ корита за поение едръ и дребенъ добитъкъ, защото нарѣдко, прѣзъ тоя досадителенъ пѫтъ са прѣкарвѫтъ цѣли стада овци и кози за лѣтуване въ зеленитѣ планини и зимуване въ широкото поле. Чешмитѣ тукъ са яко направени съ бѣли камани, зидани съ варъ и покрити отъ горѣ съ дебели плочи. Тѣ отъ далечъ са глѣджѫтъ да стьрчѫтъ като малки памятници. Отъ лицето имъ има по единъ, два или даже три желѣзни чючюра, (шопки) отъ които водата тече въ голѣми дървени корита, обикновенно 2—3 мѣтра дълги, 30—40 сан. широки и толкозъ дълбоки, така щото да побиржтъ достатъчна вода за напояванието въ едно и сѫщо врѣме 5—6 едри добитъка. При нѣколко чешми има, вмѣсто едно, още нѣколко корита, разбира са по-малки, та водата истича отъ едно корито въ друго, за да могѫтъ да са напоѫтъ цѣли стада. Надъ чючюритѣ има по една открита четвьрожгълна дупка, като дулапче, дѣто селянитѣ и селянкитѣ слѣдъ напиванието оставѫтъ *бълъжка* т. е. конецъ или жица отъ поясъ, кърпа, дрѣха или отъ каквото и да е, което са туря, за да не урадиса добитака който е пилъ. Надъ дупката обикновенно стои надписъ за годината, когато са е правила чешмата и името на лицѣто или селото, което ѭ е правило. На двѣ три чешми, вѣроятно направени отъ памаци за *хаиретъ*, надписитѣ заедно съ мермерените камьни бѣхѫ искьртени прѣзъ Януарий и Февруарий 1878 год., когато тукашното планинско население, опиено отъ дѣдовото Иваново дохождание, прѣслѣдваше даже и турскитѣ пари, а пъкъ кайметата захвьрляше по пѫтищата. Водата до чешмитѣ е довѣдена отъ близнитѣ изворчета въ каляни или въ дървени кюнци. Поправката, когато стане нуждно, са извьршва или отъ общинитѣ или отъ

[1]) По-сѣтнѣ са научихъ, че пѫтя е скроенъ да мине отъ Прѣспа прѣзъ Малево за Фойна, та са избѣгвѫтъ тия досадителни стрьмнини.

Digitized by Google

частни лица. Ако чешмата е направени отъ частно лице, наслѣдницитѣ му сж длъжни да ѭ направѧтъ. Забравихъ да кажа, че въ дупката, дѣто са оставѧтъ бѣлѣжкитѣ, има или дървена копанка съ дръжка или бакърено кипче съ желѣзенъ синджирь, закачено о една халка, или изрѣзана кратуна (сакъ) за точение и пияние вода.

На послѣдната чешма, отъ прѣспа надолу, надъ с. *Фойна*, ний са позапрѧхми за отдихъ. Защото Пангаля бѣше много скѫперникъ, щѣше да са пукне отъ ядъ, за дѣто си забрави подъ сѣнката на Бѣла-Черква черния Свято-Горски бастунь. Не е на добро, казваше той, тая случка. Прѣдчувствуваше той, че това било знакъ на неблагоприятно рѣшение на въпроса за *абаджйскитѣ пари*, отъ възбужданието на който въпросъ, той бѣше са отстранилъ за нѣкалко врѣме въ Пловдивъ, тъй като той вѣроятно е замѣсенъ въ това голѣмо, прѣди 40 годишно, злоупотрѣбено правителственно прѣдприятие, съ което ще са запознаѧтъ читателитѣ, когато отидемъ въ Ахѫ-Челеби. Плашаше са той отъ изгубванието на Свято-Горската вещь всрѣдъ планината и ако да са съгласяхме да го чакаме, той би са върналъ назадъ да ѭ намѣри. Нажаленъ и наскърбенъ, едно отъ скѫперничество, друго отъ суевѣрие, извади отъ дисагитѣ чотрицата си и глътна нѣколко пѫти. Въ умората винцето е отишло на отворено мѣсто и той повидимому са развѣсели. Въ това врѣме къмъ Фойна са врѣщахѫ отъ работа 3 помаци, 6 помакини и 1 помаче. Помакинитѣ вървяшкомъ оплашени си обърнахѫ гърбоветѣ къмъ насъ, за да укриѧтъ лицата си, а помацитѣ съ миролюбиво настраение и съ вежливъ гласъ ни поздравихѫ съ „урала“ и заминахѫ безъ да смѣѧтъ да на изглѣдѧтъ хубаво. Додѣ да имъ отговоримъ „алларазола“ Пангаля, въодушевенъ отъ миролюбивото имъ настроение, закрьсти са и викна; „Сполайти, Боже Господѣву, чи дучакахми хрястянску царству!“ Ний му казахме да не вика толкозъ, като лудъ, а проходящитѣ го поизглѣдахѫ плаво и слѣдвахѫ пѫтя си. На питанието, за какво извика тъй прѣдъ помацитѣ, Пангаля отговори:„ за да пузнаятъ гладнитѣ щенце, чи нѣша-са вѣра е йстинска и чи кога да е пакъ щатъ да си станатъ христяне; вие незнайте какъ въ турско врѣме съсъ страхъ варвѣхме присъ сѣе мѣста и га да на срьоашне ахрянинъ, утлахкахме са утъ поатясъ. Хей, мили Боже Госпудю! Да ли са ще будноашъ убоарна и наше-ну нахъ тува!“ Възвикна отъ дълбочината на сърдцето си Пангаля и засмьрка амфие, защото то по ефтино иде отъ тютюня, та че го смьркѧтъ и владици, и попове, и Свято-Горски калугери.

Отъ мѣстото, дѣто почивахме, види са цѣлата *Родка*, сир. ниската котловина, въ която са расположени селата Павелско и Фойна и въ която Малевската и Орѣховската рѣка, слѣни въ една, са втичѧтъ въ Чепеларската. Чепеларската рѣка иде отъ югъ и успоредно отъ двата ѝ брѣга има два пѫтя: по лѣвия ѝ брѣгъ върви главния Рупченски и Бѣло-Морски пѫть, а по дѣсния — пѫтя отъ Павелско за памятнитѣ села Арделево, Острица и Богутюво. Орѣховската рѣка са втича въ Чепеларската до с. Фойна, като остава като въ триѫгълникъ, образуванъ отъ двѣтѣ рѣки. Павелско е срѣщу Фойна на дѣсния брѣгъ на Чепеларската рѣка, до 2 кил. далечь отъ брѣга,

Digitized by Google

Освѣнъ възрѣчния пѫть, отъ Павелско къмъ югъ възъ планината върви другъ единъ пѫть, та прѣзъ планината *Калѫчъ-Бурунъ* излиза въ Ахѫ-Челеби при Горно-Дере-Кьой. Тоя пѫть е най-кѫсия отъ Пловдивъ за Ахѫ-Челебийско, но зимно врѣме мѫчно е проходимъ. Нарѣченския пѫть отъ Павелско и Фойна до Станимака върви ту по дѣсния, ту по лѣвия брѣгъ на рѣката.

Котловината, нарѣчена *Роика*, е съ срѣдно плодородие. Забиколена е съ високи бърда, съ подножия повечето каменливи и оголени. Само по върховетѣ на бърдата са вижда рѣдка гора. Най-близо до рѣкитѣ има заградени съ *жерди* ливади, слѣдъ ливадитѣ слѣдвѫтъ градини за мисирь и зеленчукъ, а по възвишенноститѣ има ниви, които изчезвѫтъ въ подножията на каменливитѣ бърда. При първъ поглѣдъ *Роиката* ни са види като градина съ безбройни дѣлове четверожгълни ниви, междитѣ на които отъ далечь личѫтъ. *Роиката* щѣше да има изглѣдъ на панорама, ако лѫкитѣ и полянкитѣ ѝ бѣхѫ насадени съ плодородни дървета, отъ които немалко приходъ щѣше да има сегашното недотамъ трудолубиво население въ Павелско и Фойна. При това, лѣтната жега, която владѣе тамъ прѣзъ Юний, Юлий и Августъ, щѣше да са услаби. Но, за голѣма жалость, не виждами никакви овощни дървета, котловината е съвсемъ гола и, ако да нѣмаше въ селата и около рѣкитѣ нѣколко орѣхови и върбови дървета, за пѫтницитѣ не щѣше да има ни най-малка сѣнчица. Фойняницитѣ и Павелцитѣ освѣнъ че неискѫтъ да садѫтъ плодородни и неплодородни дървета, ами тѣ още отъ година на година изсичѫтъ старитѣ и, ако котловината да не бѣ равна въ широкъ поясъ и отъ двѣтѣ страни на рѣкитѣ, прьстьта ѝ отдавна щѣше да са е смила въ рѣкитѣ.

Нѣкои искѫтъ да покажѫтъ, че отъ *Роиката* българското население въ Рупченската Околия е получило особенното си название Рупци, като са основавѫтъ на прѣдположението, че названието Рупци и Рупалани е придадено на много български населения въ низки планински мѣста, нарѣчени *иадини* и *роии*[1]). Ала това не е вѣрно, защото трѣбваше да са наричѫтъ *Рупци* всички българи, обитаѫщи въ планинскитѣ мѣстности; а пакъ ний виждаме въ планинскитѣ мѣстности особенни племянни названия на българскитѣ населения, и напротивъ названието *рупци* срѣщаме да са придава и на нѣкои български населения въ Тракийското поле.

Родопата е току-речи въ срѣдоточието на Рупчоската Околия. Тя е точката, гдѣто са съединявѫтъ двѣ рѣки и нѣколко пѫтища. При с. Фойна са съединявѫтъ: а) пѫтя, който отъ Пловдивското поле влиза въ Родопитѣ прѣзъ Станимашкия проходъ и върви възъ рѣката прѣзъ с. *Нарѣченъ* до Фойна; б) пѫтя, който тоже иде отъ Пловдивското поле прѣзъ Марково и Бѣла-Черква до Фойна, отъ гдѣто надолу пѫтя е единъ дори до надъ Чепеларе, а при границата пакъ са расклонява на нѣколко клона. Отъ Фойна имаше и единъ пѫть за

[1]) Рупци, Рупалани. Наука II. V. 463—473. Рупалани или Рупци отъ А. А. Сирку. 4.

Digitized by Google

Рахово, Малюво и Ситово, отъ тамъ нататъкъ прѣзъ Кара-Балканъ за непокорнитѣ села.

Расположенитѣ въ Родопата села Павелско и Фойна по разстоянието си отъ Пловдивъ, Станимака, Устово, Райково и Пашмаклъ съ първий конакъ за пѫтницитѣ, когато отиватъ отъ Пловдивъ и Станимака за Ахъ-Челеби и обратно. Тукъ има нѣколко ханчета и кръчми, гдѣто проходящитѣ пѫтници могатъ да прѣнощуватъ и да са нахранватъ.

Като сме сега въ сърдцето на тая планинска околия, не ще да бѫде излишно баремъ едно повърхностно очъртание за нея. Рупчоската околия лѣжи въ сѣвернитѣ расклонения на сѣверо-източния Родопинъ гребенъ. Въ турско врѣме „Рупчосъ Нахияси“ е имала 66 села. Тя е допирала до полето[1]). Слѣдъ освобождението, по новото административно распрѣдѣление на Ист. Румелия въ 1880 год. единъ широкъ поясъ отъ край-горскитѣ и близополскитѣ й села са отне и присъединиха къмъ Конушката и Пловдивската околии, така щото останаха й само 45 села, отъ които 17 не припознаватъ автономното управление на Ист. Румелия и до лани съ са управлявали свойски, самостоятелно, а отъ лани насамъ Турция ги управлява прямо, ако и не съвсѣмъ официално[2]). Отъ 45 села, 6 съ българо-християнски, 29 българо-мохамедански (помашки) и 10 смѣсени. Прѣзъ народоброението въ 1880 год. прѣброени съ 32 села: 28-тѣхъ покорни и 4 отъ непокорнитѣ. Въ прѣброенитѣ 32 села е имало 3.363 къщи, 3.946 домакинства съ 19.326 жители, отъ които 9.680 съ мѫжие и 9.646 жени. По народность 19.200 души съ българи и 126 цигани. По вѣроисповѣдание 9.447 д. съ християни и 9.879 д. мохамеданци. Циганитѣ слѣдятъ мохамеданството. Числото на жителитѣ въ 13-тѣхъ непокорни села е неизвѣстно.

Централното Управление е въ с. Чепеларе. Непокорнитѣ села иматъ свърталището си въ Натанъ. Било е по-напрѣдъ въ Триградъ. Тѣхната републиканска столица са мѣсти. Сегашния Околийски Началникъ въ Чепеларе е турчинъ отъ Пловдивъ. Населението никакъ не е благодарно отъ него, защото нито християнскитѣ, нито мохамеданскитѣ българи му разбиратъ отъ язика, а освѣнъ това, като е градски турчинъ, който не е толкова ни *намазчия*, ни *рамазанжия*, тѣ глѣдатъ на него като на касабалски *едиисизинъ* и безвѣрникъ.

Понеже тъзи околия по име има 45 села, а на дѣло само 28, припознаватъ автономията и плащатъ данъци, тя не може да поддържа администрацията си. Областното съкровище харчи за нея около 800 лири повече, отъ колкото изважда отъ нея областенъ приходъ.

Да дойдемъ пакъ на пѫтуването. Слѣдъ като починахме и са наглѣдахме на широкъ планински кржгозоръ, трьгнахме по стръмния закалкатенъ и каменливъ пѫтъ, прѣзъ заградените върхъ селото съ *жерди* ниви и слѣзохме въ с. *Фойна* на долния равенъ край, до рѣката, у

---

[1]) Подробно описание за *Рупчосъ* глѣдай въ „Трудъ“ Год. I, кн. VIII — XI. Соф. Пер. Списание, кн. XXIII и слѣдующитѣ.

[2]) Гл. „Непокорнитѣ села въ Родопскитѣ планини“ кн. I и II.

Digitized by Google

дѣдо Атанасовата механа, го кажи, ханче го кажи, за каквото щешъ го земи.

Селото Фойна лѣжи отъ лѣво на Чепеларската рѣка, тамъ са влива въ нея Раховската, така щото южната страна на Фойна са мие отъ послѣднята рѣка, а юго-източната — отъ Чепеларската. Селото е расположено въ стръмнитѣ и голи поли на едно високо бърдо, клонъ отъ Бѣла-Черква, която до *Пръсила* распуща нѣколко отрасли къмъ югъ и истокъ.

Тукъ е първия конакъ отъ Пловдивъ, Станимака и Ахъ-Челебийско, втория отъ с. Паласъ и с. Арда, третия отъ Скеча и четвъртия отъ Гюмюрджюне. По тая причина тукъ отъ врѣме още има нѣколко ханчета, за прѣнощуване на пѫтници и добитъци. Наистина селянитѣ са ползувѫтъ отъ това, като могѫтъ да си исхарчвѫтъ съ по-добра цѣна сѣното, ала отъ друга страна, крьстопѫтя имъ е принесалъ и нѣкои врѣди, въ икономическо отношение и нѣкои промѣнения въ старинския български характеръ по онѣзи мѣстности. Лѣжайки селото на крьстопѫть, то прѣди освобождението е било почти всѣки день удостоявано отъ неканени гости: кѫръ-агаларъ, заптии и новобранци. Разбира са, често пѫти такива гости сѫ жеремили селото, да ги храни и пои, вслѣдствие на което селянитѣ сѫ биле, безъ да щѫтъ, натоварвани съ извънредни разноски. Това обстоятелство е пакъ подѣйствувало на Фойнянцитѣ да намразѫтъ гостоприемството, това отличително качество, особенно между планинскитѣ българи. Тѣ сѫ са отрѣкли отъ тая народна добродѣтель и сега съ криво око глѣдѫтъ на всѣки, който, пѫтувайки, замрькне и остане да прѣспи въ селото имъ.

Селото Фойна много прѣтърпѣ при края на Русско-Турската война, защото, като лѣжи на Бѣломорския пѫть, много табури турска войска, слѣдъ поражението при Кара-Агачь подъ Пловдивъ, бѣгаше по тоя пѫть за да излѣзе при морския брѣгъ. Въ онова врѣме, Фойнянцитѣ и Павелцитѣ напуснали домоветѣ си, бѣгали по срѣдъ зима по кѫшлитѣ и колибитѣ, а съ кѫщитѣ имъ сѫ са располагали бѣгащитѣ войници. Много кѫщи сѫ биле изгорѣни отъ войницитѣ, само и само да огрѣѫтъ и онѣзи измързнали войници-бѣжанци, които, по недостатъкъ на огради и помѣщения, лѣгали сѫ да прѣспиватъ по пѫтищата, градинитѣ и нивитѣ. Между изгорѣлитѣ кѫщя има и помашки. Прѣзъ това нечювано бѣгство, Фойнянската черква е била прѣобьрната на хлѣвъ за пашовскитѣ коне. Фойнянскитѣ помаци сѫ послѣдвали примѣра на други бѣжанци изъ Пловдивско, та и тѣ сѫ напуснали домоветѣ си и побѣгнали слѣдъ Сюлейманъ-Пашовата войска; но тѣ скоро са върнали на запустялитѣ си огнища. Казацитѣ на Генералъ-Майора Черевина, които около 10. Януарий 1878 год. тръгнѫхѫ прѣзъ Станимака по главния бѣломорски пѫть, да прѣслѣдвѫтъ частитѣ отъ разбѣгалата са Сюлейманова армия, застигнахѫ рупченскитѣ бѣжанци въ Ахъ-Челебийската каза и ги върнахѫ обратно. Само погузнитѣ и по-богатитѣ помаци бѣхѫ са прьснали низъ разни направления по Ардиното корито, та тѣ и не са върнахѫ, тѣ повече бѣженувахѫ. Слѣдъ възстановлението на порядъка отъ русскитѣ окупацион-

Digitized by Google

ни власти, нѣкои отъ Фойнянскитѣ помаци съ добра цѣна продадоха имуществата си и са изселихѫ въ приморската равнина.

Споредъ народоброението въ 1880 год. въ Фойна е имало 105 кѫщи, 115 домакинства и 601 д. ж., отъ които 299 мѫже (231 хр. 68 мох.) и 302 ж. (226 хр. 76 мох.). Въ Павелско е имало въ 1880 год. 260 кѫщи, 307 дом. съ 1528 д. ж., отъ тѣхъ 799 (671 хр. 122 мох. и 6 циг.) мѫжие, 729 (607 хр. 114 мох. 8 циг.) жени. Послѣдното село, като по отстранено отъ главния пѫть, е запазило повече староврѣмския си битъ. То и по-малко пострада прѣзъ послѣдната война. Като по-голѣмичко въ срѣдоточието на Рупчоската Околия, най-напрѣдъ тамъ са устѫнови Окол. Управление и най-напрѣдъ тамъ са отвóри първата телеграфна станция въ Рупчосъ, додѣто нуждата изиска да са прѣмѣсти и едното и другото въ пограничното село Чепеларе.

Населението и въ двѣтѣ села са занимава по-малко съ земледѣлие и дрѣбно скотовъдство, а повече съ кираджилѫкъ. Прѣди да бѣ свързанъ Пловдивъ съ Едрене, Цариградъ и Деде-Агачь, жителитѣ и отъ двѣтѣ тия села, постоянно сѫ сновали да прѣкарвѫтъ разни стоки отъ Гюмюрджюне, Скеча и Драма за Станимака и Пловдивъ. Най-много тѣ сѫ прѣкарвали соль и риби. Слѣдъ направянието на желѣзницата, тѣ са ограничихѫ да прѣкарвѫтъ само рѫжь, пшеница, орисъ и разни зеленчуци за въ Ахѫ-Челебийската каза, отъ дѣто пъкъ прѣкарвѫтъ за Пловдивъ и Станимака аби; но отъ какъ са основа Ист. Румелия, отъ какъ избѣга голѣма часть отъ тракийското турско население, което носяше исключително абяни дрѣхи, твърдѣ малко аби са внасѫтъ отъ Ахѫ-Челеби за Ист. Румелия, та за това рупцитѣ кираджии, за да не дохождѫтъ праздни до Пловдивъ и Станимака, откарвѫтъ дърва или дъски.

Поминъка на тия двѣ срѣдоточни руски села е подобренъ подиръ освобождението. Тѣ сега сѫ отървани отъ помашкитѣ и кѫръагаларскитѣ чорбаджилѫци. Не са уставѫтъ да имъ пакостѫтъ сегашнитѣ автономски жандарми. При това и кадастровия данъкъ имъ пада много легко, сравнително съ денъка, който плащахѫ въ първитѣ години подиръ освобождението. Въ замѣна на това, дѣто кираджилѫка имъ услабѣ, тѣмъ са уголѣми земята съ прѣселванието часть отъ помацитѣ.

Въ просвѣтително отношение тѣ сѫ останали много назадь. Въ турско врѣме имахѫ училища само по име. И подиръ освобождението, малко имъ тегли сърдце за учение. Наистина, автономското правителство дава хубава помощь за Павелското училище, което са мисли да стане нѣкога трикласно и околийско, ала не вѣрвамъ дали ще да цъвне. Павелцитѣ и Фойнянцитѣ прѣдпочитѫтъ, да останѫтъ синоветѣ имъ прости, отъ колкото да са лишѫтъ отъ слабата имъ помощь 4 — 5 години и то въ най-крѣхката имъ възрасть.

Съ стѫпваннето си въ Ропката ний влизаме въ область съ по-хубави жилища и по-красиво население и отъ тамъ надолу ний постъпенно влизаме въ страна съ по-образовано население. Ний почен-

Digitized by Google

ваме да срѣщаме по-добрѣ облѣчено население, по-добрѣ построени жилища, по-правиленъ говоръ. Въ абянитѣ дрѣхи тукъ прѣодолява черната боя. Съзираме нѣкои промѣси отъ полско и горско облѣкла. Шаренитѣ елеци и червеникавитѣ потури, които носѣтъ българитѣ въ сѣвернитѣ Родопски поли, исчезнувѫтъ и са замѣнявѫтъ съ черни абяни *забунчета* или крьстосани *джамадани* и съ черникави потури. Женскитѣ *калцуни* съ теляни копчета замѣнявѫтъ полскитѣ чорапи. Вьрвитѣ, по обтоката и рѫбоветѣ на абянитѣ дрѣхи, отстѫпвѫтъ по легка-легка мѣсто на гайтанитѣ. Бѣлата или жьлтеникавата боя на пояситѣ са замѣства съ алена или малинова. Вмѣсто шаренитѣ платняни женски антерии — за сукманн — на приполчанкитѣ, виждаме черни абяни *гришки* съ копринени техелчита на полата и ракавитѣ и съ разцѣпени страни. Бѣлата кърпа, тестемела, зема правилна четирнѫгълна форма, ако и безъ пръчки по краищата, която липса го лишава отъ високото название *царстатъ тестемель*. Срѣбарнитѣ пари на двата подбренникови края, т. е. дѣто подбренника е зашитъ у алената шапка, личѫтъ и тукъ както и въ полето; подстригването на женската коса надъ челото, за да ѭ прави спусната врьзъ бузитѣ, което подстригване виждаме и въ планинскитѣ села Лясково, Яворово и Добри-Лѫгъ, тукъ въ Ропата липсва, а заедно съ него липсвѫтъ и срѣбарнитѣ пари, накачени и навьрзани о косата, надъ челото. Така сѫщо са губѫтъ почти съвьршенно и скупнитѣ домакинства и са замѣствѫтъ само отъ едноземѣйни. Виждаме жени и момичета да прѣдѫтъ, тъкѫтъ и шиѭтъ. Виждаме въ много кѫщи станове за тъкание, ако не хубави аби и пояси, то по-прости и за мѣстно домашно употрѣбление. Наистина, тукъ женитѣ работѭтъ и вънкашна работа, копаѭтъ, прашѫтъ, сушѫтъ сѣно, жънѫтъ, вьрхѫтъ и даже орѫтъ, но то е само прѣзъ извѣстни кратки периоди, тъй като селата, разложени въ *Ропката*, не са занимавѫтъ исключително съ земледѣлие; останалото врѣме тѣ са занимавѫтъ съ слабо рѫкодѣлие, което не прѣдставлява никаква мѣстна индустрия за износъ.

Отъ тукъ захващаме да чуваме по-правилно да са употрѣбявѫтъ тройнитѣ членове и тройнитѣ показателни мѣстоимения, както и изговора по турски числата. Въ звучно отношение забѣлѣжваме, че ѫ-то въ сѫществителнитѣ, прилагателнитѣ и глаголитѣ (в. наст., л. 3-то, ч. мн.) са замѣнява съ о, съ малко наклонение къмъ *а.* = оа. Тукъ са захваща третото отъ българскитѣ нарѣчия, а именно южното; но понеже Ропката е на крьстопѫтя, дѣто са дѣлѭтъ източното, западното и южното нарѣчия, срѣщѫтъ са языковни промѣси конто исчезвѫтъ, щомъ вьрвимъ 6 часа възъ Чепеларската рѣка и стигнемъ селото Чепеларе, отъ дѣто надолу, въ точната смисълъ на думата, захваща оригиналното Родопско нарѣчие. И колко е усѣтно промѣнението, като изоставяме коритото на Чепеларската рѣка и наближаваме онова на р. Арда, ще видимъ отъ слѣдното. Фойна лѣжи на лѣвия брѣгъ на Чепеларската рѣка, а Павелско на дѣсния. Два каменни дѫговати моста ги съобщавѫтъ и разстоянието отъ първото до второто не е повече отъ половина часъ отъ сѣверъ къмъ югъ. Но и на такова малко растояние лѣжащи едно отъ друго тия села, второто,

Digitized by Google

като по на югъ, повече доближа и замѣта къмъ Чепеларе и Ахъ-Челебийското село Горно-Дере-Кьой. И по-добри къщи, и по-облѣчено население, и по-красиви хората са виждѫтъ въ Павелско.

Слѣдъ малка почивка въ дѣдовата Атанасова механичка, понеже слънцето наближаваше да са скрие задъ високия каменливъ планински върхъ Персенкъ — водораздѣлъ мѣжду дѣвитѣ притоци на Чепеларската и дѣснитѣ на Кричинската рѣки — ний си зехме малко винце и потѣглихме за Чепеларе. Прѣминахме по каменния мостъ Раховската рѣка и са опѫтихме по пѫтя, който сѐ по лѣвия брѣгъ на Чепеларската рѣка ни води за Чепеларе. Утрѣшния день бѣ Петровъдень и ний бързахме, баремъ въ Чепеларе да стигнемъ вечерьта. На три километра вьрвежь сѐ са види на срѣща хубавата поляна подъ с. Павелско, заградени ниви, ливади и градини, правилно распрѣдѣлени на малки четроци — проявление, което на всѣкѫдѣ виждаме, дѣто домакинствата сѫ едносемѣйни или съ други думи, дѣто подиръ смьртьта на бащата, синоветѣ веднага раздѣлѫтъ на части сичкитѣ му недвижими имущества. Таманъ бѣше прѣдъ жьтва, и каква хубость и привлекателность прѣдставлява Павелската поляна, прѣобърната на ниви и ливади. Като морски вълни са люлѣяхѫ нивитѣ, прошарени съ зелени ливади. Пѫтя ту са сниша, ту са въздига по посѣтитѣ съ фасуль, мисирь и ръжь бърдчинки и на единъ часъ разстояние, той слиза насмалъ до рѣката, а именно сниша са тамъ, дѣто прѣзъ врѣмето на турското Родопско възстание въ 1878 год. отряда отъ руски войници и български доброволци, испроводенъ срѣщу напрѣдвижщитѣ въстанници, на 16. Май бѣ загащенъ отъ възстанницитѣ и безъ малко щѣше да бѫде избитъ, ако руснацитѣ не бѣхѫ нарипкали въ рѣката и българитѣ не бѣхѫ са распръснали по храстието. Тукъ въ онова врѣме и на сѫщия день стана сбивание между отряда и възстанницитѣ, и послѣднитѣ, командувани отъ Керимъ-Паша изъ с. Катунъ (Неврокопско), ако и да владѣяхѫ височинитѣ и отъ двѣтѣ страни на рѣката, подплашени бѣхѫ отъ московскитѣ горски топови и са оттѣглихѫ на вѫтрѣ въ Родопитѣ по двѣ направления: владѣѫщитѣ височинитѣ отъ лѣво, подъ командата на Керима, са оттеглихѫ къмъ пл. *Персенкъ*, за да избѣгнѫтъ засадата отъ Дермендерския отрядъ, а владѣѫщитѣ височинитѣ отъ дѣсно, подъ командата на Керимовия помощникъ, Еминъ-Ага Павалски, зехѫ пѫтя по Калѫчь-Бурунъ къмъ Ахъ-Челеби.

Пѫтуването отъ Фойна до Чепеларе ни докара горѣстни въспоминания, ако са повьрнемъ петь години и половина назадъ, ако си наумимъ мѣсецъ Януарий 1878 год. Съ думи не може да са искаже и съ перо не може да са опише картината, която тозъ часъ на Бѣломорския пѫть прѣдставляваше прѣзъ знаменитото онова Януарско бѣгание на мохамеданцитѣ. Поражена главната турска сила при Кара-Агачъ на 3. и 4. Януарий, тя са разбѣга прѣзъ разни пѫтеки и планински пролѣзи, да дири пѫтя за Бѣло-Море. Нѣкои части отъ пѣхота и кавалерия навлѣзохѫ въ Родопитѣ прѣзъ Кукленския мънастирь и прѣзъ Кукленъ, та че прѣзъ Кукленската-спорня съ Яворовци — гора извѣстна на познатата на читателитѣ Кара-Мандра, отъ дѣто и-

Digitized by Google

ли прѣзъ Добри-лѫгъ или прѣзъ Юрюшка Поляна — кой. отъ дѣто могалъ — излѣали на Бѣло-Чьрьвинския гребенъ и отъ тамъ слѣзи въ Фойна. Другитѣ части отъ разбѣгалитѣ са войници, навлѣзли въ Родопитѣ прѣзъ с. с. Паная, Воденъ, Лясково, Добри-Лѫгъ и Бѣла-Чьрква, за да излѣзѫтъ и намѣрѭтъ бѣло-морския пѫть при Фойна. По-голѣми части, съ горски топови, съ пашитѣ си, съ музикитѣ си и съ сичкитѣ си военни принадлѣжности, по заповѣдь на Сулейманъ-Паша — слѣдъ като са научилъ, че русскитѣ войски му биле прѣсѣкли пѫтя при Хасково — влѣзохѫ да бѣгѫтъ въ Родопитѣ въ Станимашкия продѣзъ, прѣзъ Бачковския мънастирь, възъ рѣката по Нарѣченъ, за да излѣзѫтъ пакъ на Фойна. Тогава не ще е мѫчно да си прѣдставимъ, колко хора сѫ стѫпили въ това село като точка, дѣто нѣколко пѫтеки са събирѫтъ, за да слѣдвѫтъ къмъ Бѣло-Море. Не е мѫчно да си прѣдставимъ и каква непрѣкѫсната върволица отъ бѣганци е била, какъвъ мравунякъ посрѣдъ зима е билъ пѫтя отъ Фойна до Чепеларе; защото тоя пѫть на Фойна са събира отъ нѣколко клонове, а отъ тамъ до Чепеларе върви по единъ видъ термопили и чакъ на Чепеларе са раздѣля пакъ на нѣколко клона: за Широка-Лѫка, Пашмаклѫ, Райково и Дере-Кьой. Така щото е било мохамеданското бѣгание най-усѣтно отъ Фойна до Чепеларе, та че и най-много грозни въспоминания си има за него онзи, който 10 или 15 дена слѣдъ бѣга е миналъ по тоя пѫть. Още и сега ни са чернѣѫтъ въ въображението многото огнища по всѣка долинка и равнинка подъ пѫтя и надъ пѫтя; мѣркѫтъ ми са опустошенитѣ около пѫтя дървета, храстие и плетища, опустошени за огрѣвание на измързналитѣ невинни сѫщества; слѣдъ петь години и половина, чакъ когато пѫтувахъ, потърсихъ са цѣлъ отъ страшната картина, която съмъ видѣлъ на 26. Януарий 1878 год.; като че сега глѣдамъ измрѣлитѣ и заровени въ снѣга голи манафи, нахвърленитѣ по долчинкитѣ, измрѣли отъ студь бѣжанци: старци, жени и дѣца, кой нахлупенъ, кой възнакъ, кому главата са види, кому краката или само гърба. И отъ двѣтѣ страни на пѫтя като днесъ помня расхвърленитѣ парчета отъ дрѣхи, кърпи, черги и чулови. Навалянитѣ коне, биволи, волови и крави придаваѫ още по-неприятенъ глѣдъ на сърдцераздирателната картина. Человѣку са покьртва сърдцето отъ едничкия спомѣнъ на тѣзи събития и азъ не можахъ, сега при пѫтуването, да си прѣдставя, какъ въ 1878 год. равнодушно съмъ глѣдалъ самия оригиналъ на тая картина и защото ми бѣ даже драго като глѣдахъ, че бѣ постигнало такова наказание толкова хиляди мохамедови послѣдователи. Слѣдъ петь години и половина азъ усѣщахъ по-голѣмо състрадание къмъ по гиналитѣ невинни старци, жени и дѣца за хатѫра на мохамеда, Митхада и Хамида.

Слѣдвахме пѫтя си по разни бърда, прѣзъ разни долчинки и каменни мостчета. Тукъ вече и по-начесто виждаме чешмици съ дървени или камени чючюри, съ кѫси и дълги дървени корита за поение добитъци. Искачвахме са по една стръмнина за да излѣземъ на Гората *Червена*, извѣстно хайдутско мѣсто, дѣто немалко обири и убийства сѫ станали, както прѣди тъй и слѣдъ освобождението. Слънцето бѣше залѣзло задъ Червенския върхъ, но още грѣяше насрѣщнитѣ

Digitized by Google

помашки колиби Харделево и Острица — оазиси въ стръмнитѣ каменливи суди (урви) срѣщу Червена — и придаваше червено-жълтникавъ видъ на канаритѣ върхъ тѣхъ. Ние бѣхме са простили съ първото си намѣрение, да стигнемъ Чепеларе, заради това Пангаля глѣдаше кждѣ ще намѣримъ по-хубава трѣва за добитъцитѣ, та да кундисаме. Едно, че наближаваше вечерь, друго, че пжтувахме прѣзъ Червена, малко ни бѣ страхъ, при сичко, че стигнахме и заминахме, стигахж ни и заминуваxж ни много рупци и други кираджии изъ Чепеларе и Широка-Лжка, които карахж на мулета ржжь, вино, ракия и краставици за Петровъ-день. Разговоритѣ ни са водяхж сѐ по събитията въ тия мѣста прѣзъ Януарий 1878 год. Пангаля ѣхаше малко прѣдъ насъ и на всѣки 5—10 мин. изваждаше изъ дисагитѣ си крушуменото пахурче, смьркнуваше ракийца и пакъ го скриваше, за да му не поискжтъ другаритѣ. Съ издълѣчиванието малко напрѣдъ отъ насъ, той е глѣдалъ да са спастри и въ случай, че ни нападнжтъ хайдути —което никога не може да са не мисли, кога са пжтува прѣзъ Червена — да може да са скрие въ храстието, тъй като по неговата теория, хайдутитѣ по-напрѣдъ нападали по-мнозината, а послѣ самичкия. Единъ пжть бутнахме мулетата, наближихме го, но той пакъ издалечи; повторихме — пакъ издалечи. Потретихме и Данилъ му каза „дѣду, нимой изделечава, да ти ни упрашоатъ гарбоа.“ Пангаля тогава изостана съ насъ и азъ го подкачихъ: „Хей стрику Воалчу, повнишъ ли кина е станвалу айтува, ага бѣха душли русситѣ.“ Пангаля бѣ само слушалъ за *резелика*, който прѣтърпяхж турскитѣ войници и бѣжанци въ 1878 г. чакъ отъ сѣвернитѣ Родопини поли дори до южнитѣ, но не бѣ видѣлъ съ очитѣ си измьрзналитѣ и измрѣли хора, защото са бѣ крилъ и тогава въ една помашка кжща въ Райково; за това той най-равнодушно и натъртено ми отговори: Хей Христаки, то дуде нистане още адноашъ айноай, нема да дойдатъ турциямнемъ юмуве-не в' глави-не.“

— Ала ни е хубаву, стрику Воалчу, да станватъ толкува люде зянъ.

— То си е лу яще хубаво. То аку не бьоа далъ Госпуть да са кардѝсва инсѐнасъ, ни щѣше да има каде да живѣятъ, та щяха да са изядоатъ адни с' други. Пакъ и другу има, Христаки, вамъ горѣ нака, нака, в' Булгарѝя си е дюздисана рабута-на, имате си и Князь, имате си и царску, та ви са льоасну сига дума, ама питате ли тува насъ какво тьаоглимъ утъ ахряньоа-на; а бе брате, нака, нака, в' наша-на казоа адну муле са украде, та силумъ за двѣ три нидяли гу находатъ.

— Дубрѣ бе жанумъ, ала мулета всѣкадѣ са крадоатъ; и боалгарску да стане и русску да стане, кражби ще си има.

— Хей Христаки. Ти ищишъ да ма дейнедисвашъ, ала иди казвай другему тувà. Нака, нака, ти да прущавашъ. Мень соа казвали русски-не калугере въ Св. Гора, чи въ Руссия да уставишъ 100 лири на срядѣ поатъ воарни са слѣдъ 24 сахатя и щишъ да си хи найдишъ. Стотина души да миноатъ присъ поатенъ, нема да пуклатятъ пари-не.

Digitized by Google

— Ами друго кина ти казваха калугерене?

— Казваха ми още, чи тамъ лошитѣ люде бѣсятъ. Фати ли са будинъ въ харсѫлѫкъ или в' ураспужилѫкъ, удадноашъ го прикѫчатъ. Тамъ пу врютъ поате-ну на ката шесъ сахатя мѣсто имѫло исправени по двѣ гряди и на тѣхъ закачени ченгеле, за закачанне хайдуте. Та затува, тамъ хичъ ни крадоатъ люде-не. И на поатенъ да видятъ пари нипугльоаднуватъ хи. Хей Боже мили Госпудьку, да ли ще стана будноашь и наше-ну русску, и да ли щимъ дучака и ние русска садьоа.

— Лоагали та са, стрику Воалчо о о о, му рѣкохъ азъ. Ами никазваха ли ти калугерене, чи в' Руссия та щатъ убра лу касу си ѣхашъ муле-ту, безъ ти и да пузнаишъ.

— Тувѫ и да ми кажатъ, ни щоа гу повѣрва. Тамъ ку станваха криви рабути, ни щѣше Госпудь да помогне, да стане накава гуляма русска-на царнина; ни щѣше русскиянъ царь да има нолкува милиона хаскерь.

— Заприте му лафоатъ, рѣче Узунъ Михаль, вие ни щете да можате да исправитѣ сѣе рабути; варди каде има хубава трява за хайване-се, да кундисаме, чи са моаркна.

— Ама меня са расоардюва на Христакя, оти си са е нему наляснилу в' Суфия, та е забурилъ какво ние тьоаглимъ. Хе е е е й. Другу е въ Руссия, другу е тува. Жанумъ, и въ наше-ну е ималу ону время соадба салихаанхнъ гюнюнде, какну е сига въ Руссия, ала утъ какъ нзлѣзе пустиянъ шираетъ, утъ какъ измислиха истиндаци и инкяре, ниможе да са воарши рѫбута, битти маслахатъ. Кой да ми казва, каквоту ще.

Мрькнало са бѣ, когато прѣдъ насъ са бѣлна Червенската Стражарница, двукатна каменна зграда съ хлѣвове долу и стаи горѣ. По-напрѣдъ тамъ мисляхме да са махнемъ и прѣспимъ, но като стоящия вънъ жандаринъ ни каза, че тамъ ще прѣнущува Чепеларския сѫдия съ домашнитѣ си, ний прѣминахме надолу низъ спуска, за да кундисаме на нѣкоя полянка. Михалювия ратай Бечю тананикаше части отъ разни пѣсни. Изглѣдваше, че чака позволение отъ чорбаджията си, да викне нѣкоя пѣсень и да си поотдѫхне въ врачината. Узунъ Михаль му заповѣда, да рукне нѣкаква хубава пѣсень и Бечю не са забави и запѣ:

Бре, чю ли ли сте или не,
Кина е нову стѫналу
Фаф Смилянъ селу гуляму,
Мума̀ е мума̀ рудѫла,
В' аленъ я миндиль пувила,
Люлчица хи е сторила
И пѣсна хи е запѣла. . .
. . . . . .

— Друга, Бечю, друга нѣква *по-евелска* пѣсна зафати, му казахъ Михаль и Даниилъ. Сѫщото притвърдихме и ний съ Пангаля-Наивния и добродушния ратай са позатърчѫ отъ радость, за дѣто чорбаджията му и неговитѣ другари го канѣтъ да пѣе друга пѣсень. Въ

Digitized by Google

бързината да стигне иулето си и да измисли нѣкоя староврѣмска пѣсень, той са прѣпѫна о една, лѣжаща на срѣдъ пѫтя, вѣйка и падна. Горкия го боляхѫ очитѣ и по мрака, като нищо невидяше, слѣдеше товареното муле. Веднага са исправи и жално зажалѝ:

Трýйца брàтя, града градѣха
Деня е градьоатъ, нощѣ са валѝ.
Трýйца брàтя кавуль прàвяха:
Чие-ну любе най-напрѐшь дóйде,
Да ни дунесе рàна прòгима,
Да гу вградиме в' бѣла-са грàда.
Всѣку си любе, любему кàза,
Стойнину любе, Стойни ни кàза,
Ами хи каза млогу рàбута:
Да си уплàви ду деветь кила,
Ду дéветь кила бяла пчинѝца,
Да си уперé бялу-ну праньé
Да гу уперé и да гу прустрé,
Да си испечé топли фурнити,
Да си развиѐ мàлу-ну дѣте.
Сичку е Стойна рàну своаршила,
Дуръ е развѝла мàлу-ну дѣте,
Развила гу е, ни гу пувѝла,
Та си удвѐсе рàна прòгимá.
Га си я вѝдя нѐхину любе,
Та си засипа ситни-не соалзи.
Оти ми плачишъ, Стойнину любе?
— Какъ да ни плàчемъ, Стойне нивѣсту,
Испусналъ си самъ срéбаранъ поарстень
Испусналъ гу самъ в' Бяла-са грàда.
— Моалчи ми, моалчи, Стòйнину любе,
Фрипна ще Стойна извàди гу ще.
Ага ми фрѝпна Стойна нивѣста,
Стойна нивѣста в' Бяла-на грàда.
Стòйнини стрѝци кàмень фарлѝха,
Кàмень пу кàмень, доарву пу доарву,
Стойна си хми са жалничку моли:
Извадите ми дѐсна-на бѝска,
Га ми заплаче мàлу-ну дѣте,
Дунисайте гу да си гу хранямъ.

Испѣтата отъ Бѣча пѣсень са пѣе по всичкитѣ Родопски села въ Ардината долина. Пѣятъ ѭ и българскитѣ села въ Гюмюрджинската приморска равнина. Приказвѫтъ старитѣ пѣснопойци, че Бѣлата Града, градена отъ тримата брата, е сегашната Мусина-Калеси при Гюмюрджина. Приказвѫтъ още старитѣ, че наистина троицата брата дюлгери, като вградили въ дваровετѣ най-пьргавата отъ итьрвитѣ послушали молбата ѝ и оставили едната ѝ цица да са види, за да можало дѣтенцето ѝ да бозае; но млѣкото ѝ било изобилно, та са сливало по стѣната, дѣто и до днесъ са виждали — споредъ расказитѣ на

Digitized by Google

очевидци — вкаменени бѣло-жълти нàвари. Истина ли е или не вградена Стойна нивяста и да ли нàваритѣ сѫ остатъци отъ теклото мляко, но околнитѣ селяне ходѣтъ отъ незапомнено врѣме, да исчюкѫватъ парченца отъ бѣло-жълтитѣ вкаменени пятна по стѣната, стриватъ ги на прахъ и даватъ въ вода на безмлѣчнитѣ родилки, за да имъ дойдяло млѣко.

Таманъ Бечо испѣ пѣсеньта и таманъ свършихме сѫжденията си за неѭ, стигнахме на кълката, дѣто пѫтя са извива отъ южно къмъ юго-западно направление. Стигнахме „Гроба“ на единъ Чепеларски юнакъ, убитъ отъ единъ неговъ съперникъ, помакъ изъ Софтѫще или Лакавица — хубаво непомня — предъ 60—70 год. за земни спорове. Тамъ, дѣто са извива пѫтя, надъ него има една малка гола полянка, обкичена отъ сичкитѣ страни съ дѫбови и букови храстие. На полянката стърчи единъ телеграфенъ дирекъ. На поляната бѣхѫ стоварили мулетата си много пѫтници и кундисали бѣхѫ тамъ. Слѣзохме и ний да прѣнощуваме тамъ. Подъ пѫтя имаше хубава трѣва за добитъцитѣ. Всичкитѣ разговори вечерьта между пѫтницитѣ са въртяхѫ сѣ около събитията прѣзъ 1878 год., върху турския бѣгъ, върху русското навлизание и изоставяние Родопитѣ, върху Мохамеданското Родопско Възстание отъ Мартъ до Септемврий 1878 год. и върху многото обири и убийства, извършени отъ русското врѣме насамъ въ Червенà и околностьта му. И при сичко, че скоро обиръ не бѣ станвалъ на това мѣсто, пѫтницитѣ са бояхѫ и проводихѫ момчетата да вардѣтъ добитъцитѣ подъ пѫтя. Страхуваме са сички затова защото границата на непокорнитѣ села не бѣ твърдѣ далечь отъ насъ; тя бѣ горѣ на върха на водораздѣла; а Червенà съ гориститѣ си бърда и дълбокитѣ си долове е най-згодно за злодѣйцитѣ мѣсто, гдѣто лѣсно могѫтъ да правѣтъ пакости. То е главната или контролната станция на помацитѣ изъ непокорния западенъ Рупчосъ, дѣто тѣ свободно могѫтъ да влизѫтъ и да са оттѣглювѫтъ лѣсно въ надката си държавица. Прѣспахме подъ синето, тѣсно, планинско небо, подъ приятния шумъ на Чепеларската рѣка и на ближнитѣ Червенски долове, подъ романтичното отъ тихия нощенъ вѣтрецъ, шумолияние на листната гора и при непрѣстанното сѫскание на сѫсалитѣ и жабуркание на жабитѣ.

(Слѣдва.)

ПИСМА

за

Издирването на корѣнитѣ и законитѣ въ Българский язикъ.

ПИСМО V.

Сега да дойдемъ при ония сѫществителни, които са образувѫтъ отъ прѣминалото причастие на *вз*, но, за да са ви-

Digitized by Google

ди и какъ са е образувалъ и глагола имъ, ний ще имъ туримъ и сѫществителното отъ което става глагола и ще вървимъ напредь. Да земнимъ сѫществителнитѣ: Граба, глагола му е грабѫ -грабьмъ, отъ него причастието на *въ* е грабьвъ, ва, во; ви. Отъ това причастие става сѫществителното *грабавъ*, на което р. падежъ е *грабеви*, на който са додава показателното мѣстоимение *на*=(о)на и става грабави+на=*грабавина;* на р. п. на грабавина са задавѫ *ка* и става грабавиника т. е. грабавина р. п. грабавини+ка, но тъй като *иѣянието* е зело да са избѣгва, то *и*-то прѣдъ *ка* не са чува, и са изговаря грабавин'ка. Освѣнъ женския родъ, то има и другитѣ два р. т. е. мѫжкий и срѣдний и тогава ще бѫде грабавиникъ, грабавин'ка, грабавин'че, грабавин'ци или грабавинки, и отъ тоя послѣдния видъ отъ р. п. става още по умалително, като му са преобърне *к*-то на ч и му са додаде още едно цъ, ча, це, чи, така: грабавин'ка р. грабавин'чи+цъ грабавин'чи+ца, грабавинчи+це, грабавинчи+ци = грабавин'чицъ, грабавин'чица, грабавинчи'це, грабавин'чици.

Отъ с. *боръ* (дърво) борѫ г. прем. прич. боровъ, ва, во,ви сѫщ. боровь р. п. борови+къ, ка, че; ци = боровикъ, боровика, боровиче, боровица: отъ боровика р. п. боровики = боровичи+ца = боровичица, боровичицъ, боровичица, боровичице, боровичици.

Отъ с. киль гл. килѫ, пр. килавъ, ва, во; ви; сѫществителното *килавъ* р. п. килави+къ, ць = килавикъ, килавицъ, килавица, килавиче, килавици; килавичицъ, килавичица, килавичице, килавчици.

Отъ с. сирь (сырь, сурь) сирѫ прич. сиръвъ, сирвъва, сиръво; сиръви-сѫщ. сиръвь (суровь) р. п. сиръви, сурови, сиръви+цъ, сиръви+ца, сиръвиче сиръвици или суръвицъ, суръвица, суръвиче; суръвици, или сур'вицъ, сур'вица, сур'виче, сур'вици и т. н.

Отъ с. Богъ г. божѫ пр. божъвъ, боживъ, божива, боживо, боживи; сѫ, боживь р. боживи+цъ, ца, че; ци = боживицъ, боживица, боживиче, боживици или богивицъ, богивица, богивиче, богивици, или божъвицъ, божъвица, божевиче, божевици, или пъкъ боговицъ, боговица, боговиче, боговици и умалителни; боговица р. боговици+ца = боговичица, боговичицъ, боговичице; боговичици.

Отъ с. *кръвь, кѫрвь,* къръвь г. кръвѫ прич. кръвъвь,

Digitized by Google

ва, во; ви с. кръвъвь р. кръвъви+ца = кръвъвица или кървъвица м. р. кървъвъцъ, кървъвица, кървъвиче; кървъвици и умалително кървъвицица = кървъвичица м. кървъвичицъ с. кървъвичице, кървъвичици[1]).

Отъ с. *сѣчь*, сѣкь г. сѣкѫ прич. сѣкъвъ, ва, во; ви; сѫ: сѣкъвь или сѣчъвь (сѣчь+во = сѣчьво, орждие за сѣчение) р. сѣкъви+ца = сѣкавица и сѣкьвицъ или сѣчъвицъ, с. сѣкъвиче или сѣкьв'че; сѣкьвци (сѣтъръ тур.)

Отъ с. *свѣтѣцѣ* г. свѣтьчѫ прич. свѣтъчъвъ, свѣткъвъ, свѣт'къвъ, ва, во, ви; с. свѣткъвь р. п. свѣткъви+ца м. свѣткъвицъ, свѣт'къвици, свѣткъвиче, свѣткавици, свѣткъвичицъ, свѣткъвичица, свѣт'къвичице, свѣт'къвичици.

Отъ с. *лѫка* г. лѫкѫ или лѫчѫ прич. лѫкъвъ, ва, во, ви; сѫщ. лѫкъвь р. п. лѫкъви+ца = лѫкъвица м. лѫкъвицѣ, лѫкъвиче, лѫкъвици (Лѫкъвица или Лѫкáвица е село въ лѫка въ орхенийско). Лѫкавицъ-мѫжъ отъ Лѫкавича, лѫковица жена, лѫкавиче дѣте, и лѫкавици — жители отъ с. Лѫкавица.

Отъ с. *кихъ* гл. кихѫ = кихьмъ, прч. кихьвъ, ва, во, ви; сѫщ. *кихъвъ* р. п. кихьви+ца м. кихьвицъ, с. кихьвиче, кихвици или кихáвицъ, кихàвица, кихáвиче, кихáвици умал. кихáвичица, кухавичицъ, кихавичице, кихавичици.

Отъ с. *брѣда* гл. брѣдѫ прич. брѣдавъ, ва, во, ви; сѫщ. брѣдавь р. п. брѣдави+ца = брѣдавица, брѣдавицъ, брѣдавиче, брѣдавици, или брàдавицъ, брàдавица, брàдавиче, брàдавици или брàдавичи+цъ, брàдавичи+ца, брàдавичи+це, брàдавичи+ци.

Отъ с. *жега* гл. жегѫ прич. жегьвъ, ва, во, ви; сѫщ. *жегавь* р. п. жегави+ца = жегавица, жегави+цъ, жегави+че, жегави+ци = жегавицъ, жегавица, жегавиче, жегавици или жегавичи+ца, жегавичицъ, жегавичиче или жегав'чиче, жегавчици. (жегавица е насѣкомо, което жега, жеже, жули, жали, жари.)

Отъ с. *краста* гл. крастѫ, прич. краставъ, ва, во, ви; сѫщ. *краставь*[2]) р. п. крастави+ца, крастави+цъ, крастави+че, крастави+ци или краставичицъ, краставичица, краставичиче, или крастав'чиче (билка), краставчици.

---

[1]) Кървъвица е собственно малкия търбухъ (стрецѫ) на прасето, напълненъ съ кръвь отъ сѫщото прасе, смѣсена съ кожа и сварена, а въобще казвѫтъ на сичкитѣ дебели чърва, пълнени съ дробъ, лукъ и чубрица и др. и сварени.

[2]) Отъ сѫщ. краставь става глаг. краставѫ = краставьмъ, краставьшъ.

Digitized by Google

Отъ с. *червъ* гл. червѩ прич. червивъ, ва, во, ви, сѫщ. *червивь* р. п. червиви+ца = червивица, червивицъ, червив'че, червивци или червивчица, червивчиче, червивчици, а отъ сѫ. червивь гл. червивѩ = червивиѩ.

Отъ с. блѣсъкъ г. блѣскѩ = блѣскьмъ прич. блѣскъвъ, ва, во; ви; сѫщ. *блѣскъвь* р. п. блѣскави+ца = блѣскавица, блѣскъвецъ, блѣскав'че, блѣскъвци или блѣскавичица, блѣскъвичицъ, блѣскав'чиче, блѣскав'чици.

Отъ с. трѣсъкъ гл. трѣскѩ = трѣскьмъ прич. трѣскьвъ, ва, во; ви, сѫщ. *трѣскъвь* р. п. трѣскъви+ца = трѣскавица, трѣскавицъ, трѣскавиче, трѣскавици; ум. трѣскъвичица, трѣскъвичиче, трѣскъв'чиче, трѣскав'чици.

Отъ с. *грѣмотъ* гл. гръмотѩ пр. гръмотевъ, ва, во ви; сѫщ. *грѣмотевь* р. п. гръмотеви+ца = гръмотевица, гръмотевицъ, гръмотев'че, гръмотевици, гръмотев'ци ум. гръмотевчица, гръмотевичиче, гръмотевичици, гръмотев'чици.

Отъ с. *валъ* гл. валѩ = валѣмъ пр. валѣвъ, ва, во, ви, сѫщ. *валѣвь* р. п. валѣви+ца = валѣвица, валѣвицъ, валѣвиче, валѣвици или валевичица, валевичицъ, валѣв'чицъ, валѣвчиче или валѣвич'че, валѣвчици.

Отъ е. *ирѣхъ*, *ирахъ* гл. пръшѩ прич. пръхавъ, ва, во, ви сѫщ. *ирѣхавь* р. п. пръхави+ца = пръхавица, пръхавицъ, пръхавиче, пръхавици ум. пръхавичица, пръхав'чиче, пръхавчицъ, пръхавчици.

Отъ с. *тржсъ* гл. тржсѩ прич. тржсъвъ, ва, во, ви; сѫщ. *тржсъвь* р. п., тржсъви+цѩ, тржсъвицъ, тржсъвиче, тржсъвици (трѣсъвици трѣсавици) и т. н.

Освенъ *ца* = са, което са додава на сѫществителното, на р. п. що са образува отъ причастието на глаголитѣ, при тѣхъ са додава и другото показателно мѣстоимение *на* = (о)на и ставѫтъ вторий видъ сѫществителни, като, отъ с. сиръвь р. п. сиръви+на = сиръвина (суръвина, суровина) сиръвини. Отъ с. боживь р. п. бoживи+на = божевина, (божевина) божевини, отъ с. кръвъвь р. п. кръвъви+на = кръвъвина, къръвъвина, къръвъвини; отъ с. сѣкъвь р. п. сѣкъви+на = сѣкъвина, сѣчьвина, сѣчьвини; свѣткъвь р. п. свѣткави+на = свѣткавина, свѣткавини; лжкавь р. п. лжкъви+на = лжкавина, лжкъвини; кихьвь р. п. кихьви+на = кихьвина, кихьвини: брадавь р. п. бръдави+на = бръдавина, бръдавини (брадавини); жегавь р. п. жегави+на = жегавина, жегавини; краставь р. п.

Digitized by Google

крастави+на = кра̀ставина, кра́ставини; червивь р. п. черви-ви+на = червивина, червивини; блѣскъвь р. п. блѣскъви+на =блѣскъвина; трѣскъвь, трѣскъви+на = трѣскъвина, трѣскавини; гръмотевь, гръмотеви+на = гръмотевина, гръмотевини; валѣвь, валѣви+на = валѣвина, валѣвини; пръхавь, пръхави+на = пръхавина, пръхавини; трѫсъвь, трѫсъви+на = трѫсъвина (мѣсто водно, дѣто са търси земята, трѫсище, трѫсавище).

И отъ тия сѫществителни отъ родителния имъ падежъ, като му са додаде *ца; ци*, ставѫтъ умалителни сѫществителни, като: кървавина р. п. кървавени+ца = кървавеница, кървавеници, свѣткавина р. п. свѣткавини+ца = свѣткавиница, кихавина, кихьвини+ца, ки́хавница, *кихьвиници; лѫка́вина, лѫжа́виница*; бръдавина=*бръдавиница*; бръдавница, ци, *жегавиница*, жегав'ница жегавиници, жегавници, кихавина, *кихавиница* кихав'ница; бръдавина, *бръдав'ница*; жъравина, *жъравиница* жърав'ница; краставина краставиница, крастав'ница; червивина, *червивиница*, червив'ница; блѣскавина, блѣскавиница, блѣскав'ница; трѣскавина, *трѣскавиница*, трѣскав'ница; гръмовина, *гръмовиница*, гръмов'ница; трѫсавина, трѫсавиница, трѫсав'ница. и т. н.

Тѣзи сѫществителни, имѫтъ и за тритѣ рода окончание, като: кръвавиникъ, кръвав'никъ, ца, че, ци; лѫкав'никъ, ца, че, ци; бръдавникъ, ца, че, ци; жегавникъ, ца, че, ци; крастав'никъ, ца, че, ци; червив'никъ, ца, че, ци; блѣскав'никъ, ца, че, ци; трѣскавникъ, ца, че, ци; гръмовникъ, ца, че, ци; трѣсав'никъ ца, че, ци. И отъ тия имена ставѫтъ умалителни жегавничица, ци; бръдавничица, ци; жъравничица, ци; гръмовничица, ци; и т. н.

Отъ тия имена ставѫтъ прилагателни притѣжателни като имъ са додадѫтъ п. мѣстоимние до дателний падежъ: *въ, ва, во, ви*, като: бръдавникувъ, бръдавникува, бръдав'никуво, бръдав'никуви; червив'никувъ, ва, во, ви; блѣскав'никувъ, ва, во, ви; трѣскав'никувъ, ва, во, ви, гръмонов'никувъ, ва, во, ви.

На женския родъ са додава: *нъ, на, но, ни*=онъ, она, оно, они, пакъ на родителния падежъ, като бръдавницинъ, дѣто *ц* са измѣнува на *ч* и става: бръдавничинъ, бръдавничина, бръдавничино, бръдавничини; блѣскавничинъ, блѣскавничина, блѣскавничино, блѣскавничини; трѣскавничинъ, на, но, ни; гръмовничинъ, гръмовничина, гръмовничино, гръмовничини и т. н.

И освѣнъ тия придавки на показателнитѣ мѣстоимения,

Digitized by Google

най-послѣ са додавѫтъ и сичкитѣ членови, или още, най-подиръ на пънагонъ, сичкитѣ показателни мѣстоимения, като: гръмовникътъ, гръмовникъвъ, гръмовникънъ, гръмовникъсъ, гръмовницата, гръмовницава, гръмовницана, гръмовницаса, и въ множественното: гръмовницитѣ, гръмовницивѣ, гръмовницинѣ, гръмовницисѣ, или пъкъ пълни мѣстоименията отъ лѣво: тъй (тоя) гръмовникъ въй (вай), вой, (о)вой гръмовникъ: онъй, (оний, оня) гръмовникъ; съй, (соа, соя) гръмовникъ, тия, тѣ, тѣзи, гръмовници, вия (о)вия, овиа, виа гръмовници, сѣа, сѣя гръмовници и т. н.

Сега да пристѫпимъ къмъ правописанието на глаголитѣ. У насъ сега е приѣто да са раздѣлѫтъ глаголитѣ на три групи и че сѣка група има и отдѣлно спрѣжение, тъй, щото сичкитѣ глаголи, които са окончавѫтъ въ първото лице на сегашното врѣме на *ѫ*=ьмъ, вървѫтъ по първото спрѣжение; които са окончавѫтъ на *иѫ*=йьмъ вървѫтъ по второто, а които са окончавѫтъ на *ѣмъ* или йьмъ-по третьото; но ако са земнѫтъ прѣдъ видъ произношенията на ѭзовитѣ на *ѣмъ* или *йьмъ*, както ги произносѫтъ въ Македония и южна Тракия въ първото лице на глаголитѣ, то излѣзвѫтъ само двѣ спрѣжения, както са види и въ стария язикъ—едно на *ѫ*=ьмъ и друго на *иѫ*=йьмъ. Първото лице на първото спрѣжение трѣба да са пише всѣкоги на *ѫ*, като: орѫ, ковѫ, мрѫ (мърѫ), держ, зрѫ (зърѫ), пишѫ, дишѫ, (дышѫ, душѫ); второто лице орешъ, ковешъ, сновешъ, мрешъ, дерешъ, зрѣшъ, пишешъ, дишешъ, а третьото: оре' (оретъ), ове' (коветь), снове (сноветь), мре' (мретъ), дере' (дереть), зрѣ' (зрѣтъ), пише' (пишетъ), дише' (дишетъ). Апострофа надъ ето (е') трѣба да са турва съ който сѣкоги ще ни сѫ напомня, че това лице е ущърбено т. е. *т* му е отнето, а въ Македония е цѣло, както си е било въ старо врѣме. Множественното число въ първо лице трѣба да са пише на *емъ* или *еми*, като: оремъ, ореми; ковемъ, ковеми, сновемъ, сновеми, мремъ, мреми; деремъ, дереми, зрѣмъ, зрѣми, пишемъ, пишеми. Но никоги не е правилно да са пише съ *ме*, като ореме, ковеме, сновеме и т. н.

Най-правилно е да са пише съ *ми* или мъі, защото това *ми*, не е друго, освѣнъ днешно лично мѣстоимение първо лице отъ множественното число-*мъі* (нъі), а *мъ* е окончанието на първото лице отъ единственного число; (вмѣсто азъ) тъй, щото, ако сравнимъ първото лице, както го произнасѫтъ въ

Digitized by Google

Македония на *ѣмъ* или *емъ*, тогава и двѣте, т. е., единственното и множестенното ще' бѫдѫтъ еднакви. Види са старитѣ сѫ приѣли само *емъ*, а *еми* (емъі) сѫ изоставили, а, като са земне въ внимание, че голѣмия еръ (ъ) на краѭ са е изговарѭлъ, както са изговарѭ днесь въ срѣдата, то са е чувало нѣщо на подобие на ъ і.

Второто лице са пише на *ете*, като: орете, ковете, сновете, мрете, дерете, и т. н. тъй трѣба да са пише, но има нѣкои, които го пишѫтъ съ *и* т. е. орети, ковети, сновети, мрети, което не е правилно.

Третьото лице м. ч. трѣба да са пише всѣкогѫ съ *ѫтъ*, орѫтъ, ковѫтъ, сновѫтъ, зрѫтъ, мрѫтъ и т. н. има нѣкои които го пишѫтъ съ атъ: оратъ, коватъ, сноватъ и т. н. но, ако да са вслушашъ въ говора имъ, тѣ всѣкоги го изговарѭтъ на *ѫтъ*, а не го пишѫтъ

Прѣминалото не свършено или половина преминалото, трѣба да са пише първото му лице на *ѣхъ*, орѣхъ, сновѣхъ, ковѣхъ, зрѣхъ, мрѣхъ, пишѣхъ, учѣхъ, перѣхъ и т. н., защото нѣгдѣ ѣ-то (ѣ) са изговаря като е, а нѣгдѣ като *я*, и който си говори оряхъ, сновяхъ, ковяхъ и т. н., той ще произнася ѣ-то като я, а който го изговаря като *е*, ще го чете като е.

Второто лице трѣба да са пише ѣше, като, ковѣше, орѣше, зрѣше, сновѣше, и т. н. а тъй сѫщо и трѣтьото, защото му е равно.

Прѣминалото неопрѣдѣленно или аористъ трѣбада са пише на *ахъ*, кого орáхъ, орà, орá; орáхми, орáхте, орáхѫ или орáша (орашѧ). Когато падне ударението не на *а*-та (а), а на *о*-то (о) , като óрахъ, óра, óра; òрахми, òрахте, òрахѫ, тогава *о*-то са чува като еръ (ъ) òръхъ, óръхми, òръхте, òръхѫ, но на това трѣба да са обрьща внимание само кога са записвѫтъ пѣсни, прикаски пословици и други чистонародни усното творения или разговоръ, че да са заварди народното произношение точно и неизменено.

Причастията, спрѣгателни или дѣйствителни, ги има двѣ едно прѣминавало, а друго прѣминало, като: орѣлъ, орѣла, орѣло, орѣли; оралъ, орала, орало, орали; сновѣлъ, сновѣли и сновалъ, сновали, дерѣлъ дерѣли и дералъ дерали или д'ралъ д'рали; зрѣлъ з'рѣлъ и зъралъ зърали. И тука, кога пада ударението на първата гласна или на първия слогъ, *алъ* са

Digitized by Google

чува като *ълъ*; бо́рълъ, сно̀вълъ, ко́вълъ, зърълъ, же́нълъ, пи̇сълъ, ди̇шълъ, де́рълъ и *д'ра̀лъ*.

Ето дѣ е причината, дѣто това врѣме го пишемъ ту съ *алъ*, ту съ *ълъ*; щомъ пада ударението на първия слогъ, то *алъ* вече не са чува като *алъ*, а като *ълъ* и затова пишемъ *ълъ*; писълъ, дишълъ, зърълъ, несълъ, женълъ и т. н.

Понеже сми спомѣнували мнего пѫти, че, щомъ падне ударението на ера (ъ), той са прѣобрьща на *а*, то и тука може да са пише и еръ (ъ) и *а*, но трѣба да са употрѣби *знака на ударението*, за да управимъ и упѫтимъ читателя, да чете тъй, както сми мислили ний, когато сми писали думата, или, както са изговаря тамъ, отъ дѣто сми ѭ чули и записали.

Отъ тука става явно, защо ония причастия, въ които *ера* (ъ или ь) или гласната буква въ първия слогъ, дѣто би трѣбало да падне ударението на тѣхъ, а тѣхъ ги нѣма, ударението пада не на първия слогъ, а на *ълъ* и *ълъ* са преобрьща на *алъ*, като отъ; бе́рълъ-б'ра́лъ; де́рълъ-д'ра̀лъ; ка̀рълъ-к'ра̀лъ; пе́рълъ-п'ра̀лъ; тъкълъ-т'ка̀лъ, дигъ'нълъ-диг'на̀лъ; клѣкѫ́нълъ-клѣкна̀лъ; дрьпѫ́нълъ, дрьпи̇налъ, дрьп'на́лъ; трьгѫ́нълъ, трьгинълъ, трьгна̀лъ; мракѫ́нълъ, мраки́налъ, мрьк'на̀лъ; сѫ́пълъ-с'па̀лъ; пь'хълъ-п'ха̀лъ; тѫ́кълъ-т'ка̀лъ; гѫ́нълъ-г'на́лъ; мъ'нълъ, м'на̀лъ; сѫ́нилъ, с'ни́лъ; сгънълъ, сгна́лъ, ка̀рълъ-кра́лъ, си́сълъ-с'са̀лъ; ръвълъ-р'ва̀лъ; зо̀вълъ, з'ва̀лъ; лѫ́гълъ-л'га̀лъ; го̀нълъ-гна̀лъ; по́рълъ-п'ра̀лъ; зѹ́рълъ-з'ра̀лъ; зѫ́ръкъ-з'ра̀къ, мьръкъ-м'ра̀къ; пѫ́ръгъ-п'ра̀гъ; ва́рълъ-в'ра́лъ; исакълъ (с'а́кълъ), ис'ка́лъ; съсъкълъ-със'ка́лъ-блъсъкълъ-блъс'ка́лъ; да́раскълъ-д'раска́лъ; пьрскълъ-п'ръска́лъ; ко̀лълъ-к'ла́лъ; поси́лълъ-пос'ла̀лъ. и т. н.

Разликата на тия двѣ причастия са състои въ това, че отъ прѣминавалото гласната — една отъ гласнитѣ или са изоставя, или са разлага на съставнитѣ си части и едната и́ часть остава, а другата са изхвьрля, като орѣлъ (орьелъ) орьлъ; ковѣлъ, ковьлъ; сновѣлъ, сновьлъ; желѣлъ, жельлъ; зърѣлъ, зърьлъ; мучѣлъ, мукьлъ; бучѣлъ, букьлъ; прьщѣлъ, прьскьлъ; несѣлъ; несьлъ, пишѣлъ; письлъ, пищѣлъ; пискьлъ; крѣщѣлъ, крѣскьлъ; шущѣлъ, шушкьлъ; дращѣлъ, драскьлъ; клочѣлъ, клокьлъ; бучѣлъ, букьлъ; вичѣлъ, викьлъ; дерѣлъ, дерьлъ и т. н. Тука са види явно разложението на *ѣ* на съставнитѣ му части ь+е=ѣ.

Когато прѣминавалото врѣме на причастието е писано

Digitized by Google

съ *ѣ*, то понеже ѣ-то е двоегласна съставна буква и изговарянието и́ е било продължавано, както и до днесъ са чува, като ѥ или іа, то това продължавание на гласа (ѣ=ье) и показва именно и продължението на дѣйствието и го показва несвършено, а щомъ са съкрати продължаванието и една отъ съставнитѣ части на ѣ-то отпада, а именно *е*-то, и остава само ера (ь) и тогава дѣйствието са показва свършено, а и прѣминалото свършено причастие това и показва. Това сѫщото са прави и при преминавалото и преминалото врѣме ковѣхъ и ковьхъ, орѣхъ и орьхъ и т. н.

И тука, както вредъ, като падне ударението на ера (ь), той тосъ часъ са прѣобрьща на *а*. Горѣ, дѣто е письнъ прѣдъ *лъ*, еръ (ь) въ сичкитѣ думи ударението пада се́ на първия слогъ на гласнитѣ, но щомъ го примѣстимъ на ера (ь), тогава вече ни то можемъ *изговори* думата съ еръ (ь) нито можемъ ѭ *писа*, н. п. о̀рьлъ и ора̀лъ, ко́вьлъ и кова̂лъ, сно̀вьлъ и снова́лъ и т. н. орьлъ, ковьлъ, сновьлъ неможи да са изговори, за това, щомъ пада ударението на ера, той са прѣобрьща въ *а* и *а* са и пише. Има нѣкои, които искѫтъ да задьржѫтъ ударението на първия слогъ и като са боѭтъ да пишѫтъ *а*, защото тя и пе са чува, а пъкъ отъ ера ги е страхъ, оставѫтъ му мѣстото праздно и са запрѣгѫтъ да изговарѭтъ ко́в'лъ, снов'лъ, пис'лъ, както и мис'ль, Петр'ь, пос'лъ и т. н.

Отъ тука излѣзва такова правило, че прѣминалото причастие прѣдъ *лъ* може да са пише и съ еръ (ь) и съ а (а). Ако пада ударението на първия слогъ, или на първитѣ свогови, когато е сложна думата, трѣба да са пише еръ (ь), а, ако пада на ера (ь), той са прѣобрьща на *а* и *а* трѣба да са пише, но когато е писано съ *а*, като са чете, трѣба да са натьртя гласа на *а*-та, а не на първия слогъ. По това правило могѫтъ да са подведѫтъ и много други думи н. п. на днешния съюзъ, *като*, *защо* и сложнитѣ съ тѣхъ думи, щомъ не пада ударението на *а*-та (а) както и не пада, по-добрѣ и по-своиственно на говора би било да са пишѫтъ съ еръ (ъ) зъщо̀, къто̀ и зътво́ръ, зъборѝна [1]) зъбра́лъ, зъялъ и т. н. защото въ тия думи ударението пада, както са види на, во́ рѝ

[1]) Заборина е куфото жито, което са събира въ ръшетото отгорѣ надъ пълното и са отбира, забира, сбира, та са хвърля (шкивали грьцки).

Digitized by Google

ра́, я, а щомъ падне надъ ера (ъ), той не търпи товари отгорѣси, а тосъ-часъ са прѣобрьща на *а* (а) като: за́творъ, за́ключь, за́зорки, за́вьрзъ, и т. н. Ето отъ тука е излѣзълъ този обичай, че, когато имами да покажемъ, че а то (а) трѣба да са изговори ясно т. е. къкъвто му е гласа, ний му турями отгорѣ ударението, съ което подсѣщами читателя да го чете къто *а*, а не както са произнося, кога е безъ ударение, къто еръ (ъ). Но народа, кога говори, си го произносѫ: и *къто*, и *като*, и *куто*, и *куту* и кътъ. И има право да ни попита, както ще ни и пита, кога му дойде врѣмето — къто излѣзѫтъ учени и отъ планинскитѣ колиби — защо му *коверками* язика съ нашитѣ произволни *правописания*, съ които го карами да си криви язика и да са запьва противусвойствата и на̀вика на бащиния и майчиния си язикъ, и освѣнъ това и още да му пълнимъ чистия язикъ съ чужди и сковани по *терковитѣ* на чуждитѣ язици думи, които той прѣглъща като *прѣснонастъргънъ хрѣнъ!* . . Но тъй е то, когато гражданина, на когото язика е ограниченъ и сто пѫтя по-бѣденъ отъ селския — колибарски и полянски [1]), научи да чете и отиде въ странство, и, тамъ, като забрави и онова скудно число думи и имена отъ своя язикъ, щомъ са завьрне, земне да крои и да кърпи отъ пърцалитѣ на скудния си язикъ по терковитѣ на оня чуздъ язикъ, когото на́ дали е и усвоилъ, както трѣба и тъкъва человѣкъ, който съчинява прѣдложенията въ главата си на чуздия язикъ, *кове думи* и *пише български!* Помислете си сега къкъвъ ще бѫде тоя язикъ, когато трѣба да чете оня чистъ Българинъ и да са образува на него? Добро още, ако тоя кърпачь бѫде чистъ българинъ, тогава — иди-ду'ди, ами, ако е нѣкой приходанъ и *катъръ* отъ разни чузди народности?! И такива има . . . Ами пъкъ, дѣто проиграе и интереса? Като на примѣръ да са пишѫтъ скърпени учебници за долнитѣ и горни класове, за нещастнитѣ отдѣления, дѣто сѫ затрупахѫ съ *всевъзможни* учебници и са надварѭтъ, кой какви срѣдства да употрѣби, само да му са въведе учебника веднъжъ, че послѣ е лѣсно . . . Подирь година, подирь двѣ, ще

[1]) Прѣдставете си, колко имена на: дрьви, камьни, земи, животни знае селянина; колко пословици, пѣсни, поговорки, имената на кѫщнитѣ части, на колата, воденицата, ладята, мрѣжитѣ, на сѣчивата и т. н. и ще са съгласите съ насъ.

Digitized by Google

видите на корицата му — *четвърто издание!* А поправено ли е, угладено ли е, попълнено ли е? „Богъ съ нимъ“ . . . На-ли е въведено и парицитѣ топлѫтъ сърдцето, щото ще става, да става . . . Ето за сега въ тоя пѫтъ сме тръгнали, а дѣ ще ни искара, Господь знае! А пъкъ богатия материалъ отъ народнитѣ умотворения и техническитѣ думи за сичкитѣ занаяти и искуства, имената на прѣдмѣтитѣ, нека пропадвѫтъ, нека са заровѫтъ въ черната земя, заедно съ народнитѣ пѣснопойци и пѣснопойки. Пуста апатия и бездънна несмисленна лакомия, до тука ли ни доведохте?!

Азъ се са канѫ, любезний другарьо, да са оставя отъ тоя си обичай: да са не отвличамъ, но на-ли е казано, че нàвика става втора природа на человѣка, и меня ми е вече станало природено, та ето и тука пакъ са отвлѣкохъ: отъ еровитѣ и ударението имъ, дѣ отидохми? Това отвлѣчение азъ го направихъ, да не ти са *додѣ отъ ерови*, че нѣкои господа много имъ сѫ са додѣяли и тъй сѫ ги намразили, щото нещѫтъ да чуѫтъ за *еръ*; иска имъ са да ги изхвьрлѫтъ, а немогѫтъ да имъ намѣрятъ слабото мѣсто, но не са оставѫтъ; на най священнитѣ нѣща: на народнитѣ божественни пѣсни и умотворения, напримѣръ, вече зехѫ да ги исхвьрлѫтъ, както ги е исхвьрлилъ едно врѣме *Вукъ Караджичъ*, сърбския литераторъ, на когото сега сърбитѣ празднуваха памятьта, подирь когото са поведохѫ и си очистихѫ или, по добрѣ да кажемъ, усъкатихѫ хубавия языкъ, по подражение на ония Славяни, които пишѫтъ съ латински букви. И нашитѣ *илери-гидель* литерáтури само по едно неоснователно подражение — по модата — де, вече пишѫтъ и печатѫтъ нашия Епосъ безъ ерови на края! . . .

А са провикваѫтъ, че народнитѣ умотворения „трѣба да са записвѫтъ вѣрно и точно!“ Ами какъ ще са запишѫтъ вѣрно и точно, когато еровитѣ, пѣснопѣвеца или приказвача ги произнося, а ний не ги пишемъ — сакатимъ му языка и са провиквами за вѣрность и точность! Ако пишемъ за Сърбитѣ нашитѣ народни пѣсни, то друга работа, тогава да въведемъ и *кьерфа* и *джерфа* имъ и да кажемъ прѣдъ свѣта, че ний нѣмами ни языкъ ни народно умотворение, ни свое праотеческо правописание, създадено за нашия языкъ особно. Ако ли пъкъ нашитѣ *Без'еравци* ни пишѫтъ пѣснитѣ за чуждитѣ народи, тогава, за който народъ ги пишѫтъ, нека ги напишѫтъ съ не-

Digitized by Google

говата азбука и, като ги напечатятъ, да му ги проводятъ и да са надѣвятъ за подобающата имъ са награда. . .

Попитайте ги, моля ви, какъ точно и вѣрно ще напишятъ: *копанъ* и *копань*, *оранъ* и *орань*, *сованъ* и *сованъ*, *тъканъ* и *тъкань*, *бранъ* и *брань*, (война) *дробъ* и *дробъ*, *зябъ* и *зобъ*, *храстъ* и *връстъ*, *брѣсъ* и *брѣсъ*, *цѣлъ* и *цѣлъ*, *кованъ* и *кован*ь, *илетъ* и *илѣть*, *ясѣнъ* и *ясѣнь*, *пилъ* и *пилъ* и м. д. когато пѣрвитѣ, съ голѣмия еръ (ъ), сж по вечето страдателнитѣ причастия, а вторитѣ сж сѫществителни въ женский родъ? Ако ги напишемъ сичкитѣ на края безъ ерови, тогава, сѫществителни ли да ги разбирами или страдателни причастия? Нека ни отговори сѣкий *Без'еровецъ* и, ако ни докаже, че може да са напишятъ безъ ерови и да имъ са заварди „точната и вѣрната смисьль", която тѣ търсятъ, ний ще имъ цалунимъ рѫка и ще си признаймн „заблуждението!" Да кажемъ, че нѣкои отъ горнитѣ думи ги пѣятъ въ нѣкоя пѣсьнь и ний записвами пѣсьньта, но думитѣ ѝ пишемъ на края безъ ерови, да видимъ, що ще излѣзе и какъ ще ѭ разберемъ пѣрво ний Българитѣ, и послѣ ще попитаме и чужденцитѣ, които изучавятъ Българския язикъ отъ рѣчницитѣ, какъ са ѭ разбрали. Ето пѣсѣньта:

Ранили ми сж, ранили,
Сичкитѣ кѫщни отъ кѫщи:
Рани и Янка у зори,
Ранила ѝ рано на *копан*,
Бащи ѝ въ бостен по *оран*
Майка ѝ изъ двор *за сован*;
Либе ѝ по *брѣс* отиде,
По *брѣс* козитѣ поведе.
Брат ѝ са улови *за кован*,
Малкия Пенко — *за дробен*
И край дѣда си за *тропан*;
Тропан му бѣше най-драго;
Баба ѝ почна за *диган*
За *диган* йоще за *слаган*. . .
. . . . . .

Като чистъ Българинъ, ако ти са случи да срѣщнешъ нѣгдѣ напечатана горнята часть отъ нѣкоя народна пѣсень, моля та, кажи ми истенно, ще ѝ разберешь ли истенския и точния смисълъ?

А-ми, ако са случи да ѭ разбира нѣкой чужденецъ, който изучава нашитѣ народни пѣсни и търси рѣчитѣ по рѣч-

Digitized by Google

ници, какъ ще ѫ разбере? Не ще ли да разбере, че Янка ранила и са намѣрила на нѣкой *копанъ* — искорѣнено дърво, а пъкъ баща ѝ билъ въ бостаня, който, бостань, билъ по-оранъ отъ нѣкой другий неоранъ, или малко оранъ бостань; майка ѝ ранила въ двора, който билъ за сноланъ съ нѣкои жици или вѫжья и либето ѝ отишло по брьзо и по брьзо повело козитѣ; братъ ѝ са уловилъ или закованъ, или за нѣкои кованъ прѣдмѣтъ, и малкия Пенко са уловилъ за нѣкой прѣдмѣтъ, който билъ дробенъ и край дѣда си стоялъ, който (дѣдо му) билъ са заловилъ за тропань, то есть, дѣдо му играялъ, а Пенко, внука му, го глѣдалъ и тъзи тропань на дѣда му била найдрага. Баба ѝ станала за диганъ нѣкой прѣдмѣтъ, то есть като зели да дигнѫтъ хлѣба, тя, баба ѝ, са събудила и станала да види, дѣ ще турѫтъ хлѣба, че когито ѝ угладнѣе да го намѣри, а, пъкъ когито бѫде сложенъ, да пде да яде и тя?

Да земнимъ сега да напишемъ тая пѣсень съ еровитѣ и да видимъ, какъ ще ѫ разберемъ. Да видимъ, да-ли нѣма да ѝ са промѣни „точния смисьлъ?“

Ранили ми сѫ, ранили,
Сичкитѣ кѫщни отъ кѫщи:
Рани и Янка у зори,
Ранила ѝ рано на *копанъ;*
Баща ѝ въ бостань по *орань*;
Майка ѝ изъ дворъ на *сноланъ*;
Либе ѝ по *брьсъ* отиде,
По *брьсъ* козитѣ поведе.
Братъ ѝ са улови за *кованъ*;
Малкия Пенко за *дробенъ*
И край дѣда си — за *тропанъ*;
Тропанъ му бѣше най драго;
Баба ѝ почна за *диганъ*,
За *диганъ* йоще за *слаганъ*. . .

Кажи ми и сега какъ ще разберешь втората пѣсень съ еровитѣ? Не ще ли ѫ разберешъ, че сичкитѣ кѫщни ранили, ранила и Янка узори и отишла на *копанъ*, т. е. да копае на лозье, или на друго нѣщо, което трѣба да са копае; баща ѝ ранилъ и отишелъ въ бостаня на орань, т. е., да оре бостаня си, майка ѝ трьгнала изъ двора на *сноланъ*, т. е., зела да снове платно или другий платъ; и либето ѝ отишло по брьсь, т. е., да сѣче (брьсть) и по брьсьта повело козитѣ, т. е., козитѣ трьгнали и са повели подирѣ му да са брьстѫтъ — да ядѫтъ брьсь, да белѫтъ кората на брьсьта — на отсѣчени-

Digitized by Google

тѣ клони, и братъ ѝ са уловилъ за *ковачъ*, то есть, да кове желѣзо, или да кове воловитѣ, конетѣ на хората, защото билъ ковачъ; малкия Пенко (братъ ѝ) са уловилъ за дробень, т. е., зелъ да ѣде дробень (мрьвка, кѫсъ) и са уловилъ край дѣда си за *тропанъ*, т. е., зелъ да тропа и да играе, като дѣте, защото *тропанъта* му е била най-драго. Пъкъ баба ѝ, като най-стара и не способна за друга работа, са уловила за *диганъ* и за *слаганъ*, т. е., да дига и да слага изъ кѫщи — да шета, защото сичкитѣ кѫщни биле подранили и сѣкий заловилъ своята работа.

Съсъ еровитѣ ли са завардя точностьта и вѣрностьта на горнята пѣсьнь, или безъ еровитѣ? Ако си честенъ и добросъвѣстенъ Българинъ, въ името на народа ни та кѫлнѫ, отговори ми право и безъ забикалки. . .

Ако са съгласишъ на истената и правдата, кажи ми, не сѫ ли не състоятелни и слѣпи подражатели, оныя господа, които, като сѫ си въобразили, че съ многото си знаяние прѣдъ, невинния Български, още несъбуденъ народъ, сѫ уловили Зевса за петѫта и шашардисвѫтъ свѣта съ своитѣ прищѣвки, да сакатѫтъ народния язикъ самопроизволно и да го прѣдставлявѫтъ прѣдъ свѣта, тъй както имъ е *боюрдисълъ* кефа и маймунското подражение? Попитайте ги, какъ могѫтъ общенародното достояние да го присвоявѫтъ, да го усакащѫтъ и да го показвѫтъ *Цьто* прѣдъ цѣлъ свѣтъ, който, като не знае „въ чемъ дѣло“ мисли и вѣрва, че дѣйствително нашия язикъ е тъкъвъ, къкъвто го прѣдставлявѫтъ тия названни и не канени самонатурници?

За сега стига, азъ мислѫ, толкова, че съ слѣдующето писмо ще са повърнемъ пакъ при глаголитѣ и тѣхнитѣ причастия и произходящитѣ отъ тѣхъ други грамматически части, а може и за други нѣкои расправии.

(Слѣдва).

МАТЕРИАЛИ ПО БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ.

Писмата на Николая патриарха Константинополски.

(Продължение отъ IV книга.)

XIX [1]).

Слѣдъ врьщанието на нашия пратеникъ съ писмото ти, монаха, когато ний пратихме до тебѣ, ний отговорихме на писмото ти и пратихме съ сѫщия монахъ това, което ти изискваше въ писмото си; той, както ний мислимъ, е достигналъ България и е останалъ тамъ; ти пъкъ си тръгналъ въ онѣзи мѣстности; не зная, кога ще сполучимъ да са видимъ и кога ще получишъ испратеното отъ меня писмо, затова ти пиша второ такова писмо; умолявамъ та, както и прѣди, да прѣкратишъ кръвопролитието, да угасишъ огъня на враждата, който е подпаленъ отъ родоначалника на враждата, дявола, да сключишъ щастливъ за Римлянитѣ и Българитѣ миръ, който е оставенъ отъ Христа въ наслѣдство на християнитѣ, да ни пишешъ и да ни откриешъ, склонна ли е благочестивата ти душа къмъ възобновяването на мира, при което исканията ти трѣбва да бѫдѫтъ възможни и испълними.

Къмъ какво клони рѣчьта ми? Не изисквай свалянието отъ прѣстола на тогова, който го е достигналъ, защото това е невъзможно, не изисквай, щото да та признаѫтъ правитель на Римския народъ и самъ народа за свой господарь, защото това е невъзможно и никой нѣма да са съгласи да изслуша подобни думи; но говори за количество злато, за облѣкла и да-

[1]) Писмата на Николая даватъ възможность да са признае за положителенъ фактъ продължаването войната на Симеона съ Византия. Въ 917 година е била Ахелойската битва, въ 918 г. битвата при Катасирта, въ 920 г. (глѣд. „Житието на св. Лука“ у Migne'я op. cit.). Въ 921 година Симеонъ вече е билъ около Хераклия, не далечъ отъ Цари-градъ. Слѣдующето мѣсто показва ясно хронологията на това писмо. Патриарха пише: „ето вече е *четвърта* година“ (отъ врѣмето на ахелойската битва)„ съкрушението на сърцето не прѣстава да ни терзае“. По-точно хронологията на това писмо може да са опрѣдѣли: то е писано прѣзъ *есеньта* на 921 година. Прѣдиджщето писмо не е заварило Симеона въ България (той въ това врѣме е билъ съ войскитѣ си на походъ), затова патриарха му пише настоящето кратко писмо, което въ много припомня прѣдиджщето. Дриновъ, op. cit. p. 23, забѣл. 79.

Digitized by Google

же за часть земя, която Римлянитѣ могатъ да отстжпятъ на Българитѣ, и която за послѣднитѣ ще бжде полезна, на първитѣ нѣма да причини особенъ ущърбъ. Не, сине мой и мжжъ божий, обърни и склони духа си къмъ миръ, остави всичко това, което не помага на мира, а по-скоро възбужда къмъ война и убийства; нека са прѣкратятъ пъшканията и сълзитѣ на Римлянитѣ и Българитѣ, които тѣ проливаха и, о печаль! до сега проливатъ; не, милий и скжпий сине, засрами са, че ний толкова дълго врѣме трѣбва да та молимъ; засрами са отъ съкрушенията на сърдцата ни, които, ето вече четвърта година, денемъ и нощемъ, даже всѣкий часъ, не прѣставатъ да ни терзаятъ.

Това азъ пиша — нека Богъ бжде свидѣтель — не по-малко като са беспокоя за Българитѣ, отъ колкото за Римлянитѣ и императоритѣ имъ; ако ти, сине мой, мислишъ за мира, то напиши ми, но ясно и недвуемисленно, и ако са покаже нуждно, азъ ще дойдя въ Хераклия или Силимбрия [1]) и ще водя прѣговори за миръ и ще са съглася на исканията ти, ако сж възможни; изново ще бжде възстановенъ мира, родителитѣ къмъ дѣцата и дѣцата къмъ родителитѣ ще са отнасятъ както трѣбва, като са ползуватъ отъ добринитѣ на мира, ще прѣкарватъ животъ, който не са възмущава отъ никакви бѣдствия, които е породилъ дявола и гибелното му сѣме; слѣдъ това да възнесемъ молитва, съ която ний постоянно са обрьщаме къмъ Бога, даже безъ твое знание: бжди неврѣдимъ, лѣти по-високо отъ мрѣжитѣ на дявола, за да са покажешъ наслѣдникъ на вѣчното царство на славата и да бждешъ въ състояние да прѣдстанешъ прѣдъ страшния сждъ на Христа Бога.

XX.

Като получихъ писмото ти, азъ мисляхъ да намѣря въ него за себѣ си успокоение отъ жалостьта, отъ която са съкрушавамъ, утѣшение отъ скърбьта, която ма терзае денемъ и нощемъ; азъ поне мисля, че душата ти ще бжде трогната отъ моитѣ писма, поне отъ това, че ний сме са рѣшили да са явимъ при тебѣ, безъ да глѣдаме на старческитѣ си години, на слабостьта си и трудностьта на пжтя, че ти ще внимавашъ на

[1]) Близо до Цариградъ.

Digitized by Google

просбата ми и че не напраздно ще пропѫтувамъ такъвъ пѫть до тебѣ, че това пѫтешествие ще прѣкрати козните на прѣстѫпния демонъ между Българитѣ и Римлянитѣ; азъ са надявамъ за това не просто така на себѣ си, но имахъ за това вѣрни причини, защото прѣдполагахъ, че ще дойде при тебѣ пратеникъ и проситель не къмъ человѣкъ, подобенъ на другитѣ, но къмъ мѫжъ, който е получилъ власть да управлява народъ отъ Бога, къмъ мѫжъ, който обладава великъ умъ, който умѣе да уцѣни съврѣменното положение на работитѣ. По-нататъкъ азъ са надѣвахъ, защото проситель са явява, ако и грѣшенъ, но все пакъ архиепископъ на такова господарство, на тъкъвъ народъ, отецъ съ такава власть, която Христосъ е назначилъ на мѣсто себѣ си да управлява тука на земята. И тъй азъ прѣдполагахъ, че, като дойда при тъкъвъ мѫжъ, ще са погрижа за всеобщото благо, че ще възстановѫ мира, който бѣше прѣкратенъ отъ прѣстѫпнитѣ козни на демона и злословието на человѣцитѣ; по-нататъкъ, че азъ ще са завърна съ радостно извѣстие, като славя Бога и като прѣвъзнасямъ твоята добродѣтель, като хваля тебя, ако само може да има значение рѣчьта на слабия старецъ и архиепископъ, като придобия и за себѣ си нѣкаква печалба, именно съгласие и миръ между Римлянитѣ и Българитѣ, което за меня има най-голѣмо значение. Сега пъкъ писмото ти не ми обѣщава нищо, и до колкото разбрахъ думитѣ ти, труда ми ще бѫде напрасенъ и нѣма да достигна това, заради което съмъ рѣшилъ да взема на себѣ си този трудъ; нѣма вече расположението ти къмъ менѣ, моя възлюбенъ синъ вече не трогва моята старческа възрасть, вече не може да го засрами моя старчески ликъ и не иска съ нищо да ма отличи отъ другитѣ пратеници, по-нататъкъ, като желаешъ така да ма приемнешъ, твоя баща, стареца архиепископъ така да почетешъ, все пакъ ма повикваш да са явѫ, като прѣнебрегавамъ старостьта си, трудноститѣ и припятствията, които могѫтъ да са срѣщнѫтъ по пѫтя. Какво да кажа за това? Какво да намисля? Виждало ли са е нѣкога, щото синъ така да говори на баща си: дойди при меня, татко, за да могѫ да са посмѣя надъ думитѣ, дойди, щото азъ нищо да не испълня отъ прѣдложенията ти, щото ти напраздно да понесешъ толкова трудове; азъ до сега не съмъ чувалъ, щото така да са обрьща единъ синъ къмъ баща си; изново говоря: достойно ли е на твоя умъ, на твоята душа да обявявашъ на ба-

Digitized by Google

ща си: прѣдприемай напраздно трудъ, татко, и дойди при сина си, щото, излъганъ въ надѣждитѣ си, да послужишъ за прѣдметъ на присмивание на всички присѫтствующи. Азъ оставамъ на страна положението ти, сине мой, за което ще говори цѣлия миръ, когато чуе това; но каква е чудна и достойна за похвала рѣчьта, съ която ни призовавашъ при себѣси и ни подбуждашъ да прѣдприемемъ пѫтешествие; ти говоришъ, че апостолитѣ сѫ ходили въ неизвѣстни страни, като не сѫ знаяли резултата на пѫтешествието си, но все пакъ сѫ ходили и страдали заради висша награда.

Азъ обичамъ този съвѣтъ, сине мой възлюбленій, защото съ тѣзи думи ти са съзнавашъ, че ний подобно тѣмъ (на апостолитѣ) желаемъ да страдаемъ съгласно съ божията воля; какъ инакъ ще ни бѫде дадена награда, ако нашия трудъ не бѫде прѣдприетъ съгкасно съ божията воля? Ти противорѣчишъ на себѣ си и не са уважавашъ, защото не са съгласявашъ за миръ, принуждавашъ ни напраздно да са мѫчиме. Но какъ е възможно, когато Богъ удобрява труда ни и ни приготовлява за него награда, щото ти, человѣкъ благочестивъ, да не си билъ съгласенъ съ божията воля и си мислилъ за противното? И ти са отнасяшъ съ прѣзрѣние и за нищо не цѣнишъ това страданне, което, като е било прѣтърпяло заради него, не са остава отъ него безъ награда! Поглѣдни, прилично ли е това на благочестива душа и нѣма ли други источникъ на това, освенъ разумната ти рѣчь. Ти прѣкрасно казвашъ, че на апостолитѣ Богъ е приготвилъ награда за трудоветѣ имъ, ако тѣ всѣкога и да не сѫ убѣждавали онѣзи, при които сѫ ходили.

Но кажи ни, тѣ кого не сѫ убѣдили; ти ще кажешъ — всички, които не сѫ знаяли, че апостолитѣ носѫтъ труда съгласно съ божията воля и не ги е считалъ достойни за награда, но напротивъ за наказание и отмьщение, и затова сѫ ги прѣслѣдвали и наказвали; който пъкъ съзнае, че ний ще получимъ отъ Бога награда, той още по-рано трѣбва да признае, че трудоветѣ ни са удобрявѫтъ отъ Бога и затова са награждавѫтъ отъ него, и ако Богъ удобрява страданията ни и ги вѣнчава съ награда, ти нѣма ли да ги удобришъ? Владиката на небето и земята не безчести трудоветѣ ни, защото въ противенъ случай той не би ни наградилъ за тѣхъ, а ти, ако и да управлявашъ такъвъ народъ, но слѣдъ като са мине малко

Digitized by Google

врѣме, отдѣленъ отъ всички человѣци, ще прѣстанешъ прѣдъ Бога, и тогава никакъ ли нѣма да цѣнишъ нашитѣ страдания? Но какъ да са съгласи всичко това съ твоя умъ, съ благочестието ти, съ всѣкадѣ прославения ти характеръ? Всичко това ний ти пишемъ не за това, за да та отвлѣчемъ отъ цѣлта ти, но само да ти припомнимъ и да ти дадемъ разуменъ случай да станешъ още по-разуменъ. Азъ желая, сине мой, щото ти да обърнешъ внимание на писмото ми и да го прочетешъ внимателно, като самъ лично да бихъ ти говорилъ всичко това. Ний мислимъ, че ти е извѣстно, за какво имаме намѣрение да ти пишемъ; ний навѣрно знаемъ, че всичко това ти е извѣстно, защото ни е извѣстна твоята ревность за четение древнята история.

Но да прѣдположимъ, че ти не знаешъ, все пакъ ти пиша като къмъ знаящъ и само да ти припомня: римския скиптръ е владѣлъ Аркадий; Гайнасъ съ многобройна войска е упостошилъ тѣзи мѣстности, които сега ти опустошавашъ, и е завзелъ цѣдата мѣстность, на която сж са расположили войскитѣ, и не е имало вече възможность да му са съпротивлявжтъ, освенъ съ помощьта на небесния гръмъ и мълнията. Когато дошли при него пратеницитѣ отъ императора, той не искалъ да ги слуша и са показалъ грубъ и неомолимъ, защото са е противила страстьта му, отъ която е билъ завладянъ, и не е можалъ да са въздържи отъ убийства, както и вий; за това е скърбилъ архиепископа, съкрушавало му са е сърдцето, както и намъ, слабитѣ и бесполезнитѣ; тогава е билъ архиепископъ Иоаннъ, по прозвание Хризостъ; като е скърбялъ, той е обмислялъ това дѣло, оплаквано отъ всички; ето какво е намислилъ архиепископа: да са жьртвува заради спасението на всички, да отиде при Гайнаса, да укроти суровия му нравъ и да угаси огъня на яростьта му съ кроткитѣ си рѣчи; смѣяли му са твърдѣ мнозина, защото кой е можалъ да са надява, че похода на Гайнаса, навлѣзването на такава огромна войска може да бжде спрѣно отъ безсиленъ человѣкъ, въоржженъ само съ краснорѣчие? При всичко това той пакъ са явилъ при този мжжъ и мислялъ само за това, какъ, като го прѣгварне, да каже: бжди доволенъ, о мжжо, отъ тѣзи нещастия, които усиѣ да причинишъ, прѣстани да обливашъ земята съ человѣческа кръвь, помисли, че слѣдъ нѣколко врѣме ти ще налѣзешъ на неговото пристанище; ти си поставенъ началникъ на народа не да го водишъ на убийства, но да са грижишъ за

Digitized by Google

спасението му; защо си дошелъ въ чужда земя? Бѫди доволенъ отъ земята, която ти е дадена отъ Бога, защо искашъ да ѝ увеличишъ съ земя, която ти не можешъ безопасно да владѣешъ? Остави сраната на Римлянитѣ, въодушевенъ отъ справедливо расположение и са върни въ отечеството си! Гайнасъ видѣлъ архиепископа, изслушалъ рѣчитѣ му, стрѣсналъ са отъ тѣхъ, оставилъ жестокитѣ и нечеловѣчнитѣ си подбуждания, станалъ кротъкъ, прѣкратилъ кръвопролитието, доволенъ отъ прѣдишнитѣ бѣдствия, влѣзълъ въ съглашения съ императора относително миръ, като прѣгѫрналъ нозѣтѣ на архиепископа, и са върналъ въ земята си.

Азъ зная, че това ти е извѣстно и скърбѫ за туй, че така трѣбва да говоря на человѣка, който знае и може да учи другитѣ на добро; но азъ смѣтамъ за нуждно да ти пиша, щото ти и съ знанията си и съ рѣчитѣ ни да са свестишъ самъ и, като имашъ прѣдъ очитѣ си примѣра на Гайнаса, да видишъ, трѣбва ли твоята славна добродѣтель да бѫде по-долу отъ него; до него не е било нуждно да са праща втори пратеникъ, защото той веднага е послушалъ говорящия архиепископъ, сложилъ е оржжието, прѣкратилъ е войната, като не е намѣрвалъ за нуждно да са разгневява и да прѣкрати войната слѣдъ навлѣзването, но той е задушилъ въ себѣ си гибелния огънь, благодарение само на рѣчитѣ на архиепископа. Ний пъкъ, като желаемъ да дойдемъ при тебѣ, толкова пѫти напрѣдъ сме испращали просби и сме получавали извѣстие, че не ще достигнемъ много, като присѫтствуваме лично, отъ колкото ако молимъ отъ далеко. Какво говоришъ, мой уважаемий сине, най-уменъ между человѣцитѣ? Ти, който желаешъ прѣди всичко слава, нема ще допустнешъ, щото Гайнасъ да стои по-горѣ отъ тебя? Ще прѣтърпишъ ли да бѫдешъ побѣденъ отъ него? Азъ са червѫ заради тебя и са срамувамъ, нема ти не мислишъ за укоритѣ, когато, твое величество, прѣдстанешъ прѣдъ сѫдилището — или въ този животъ, или слѣдъ смъртьта си, — на тѣзи, които изучавѫтъ историята? Защото кой отъ Римлянитѣ или Българитѣ въ бѫдѫще, като чуе за раздоритѣ между Римляниѓѣ и Българитѣ и за пратеничеството на архиепископа заради прѣкратяването на войната, заради възобновяването на прѣдишния миръ, кой, като чуе, че българския господарь не ги е удостоилъ съ приемание, нѣма да каже това, което азъ не са рѣшавамъ да кажа? Да не

Digitized by Google

допустне Богъ; тѣ ще кажѫтъ това и още много друго, защото тогава нѣма за какво да са страхувѫтъ и всѣкий ще може да искаже това, което чувствува; даже сега, не говоря всички, но мнозина, които ний чухме, укорявѫтъ твоя народъ за постоянните войни и оплакѫтъ събитията, които сѫ са случили.

Азъ чувствувамъ, че казахъ по-много отъ колкото трѣбва, но какво да правя? Азъ съмъ поставенъ отъ Бога посрѣдникъ за миръ, учитель за миръ, и до като живѣя, длъженъ съмъ да говоря това, а особенно сега, когато дѣцата родителитѣ си, братията братията си безумно убивѫтъ, когато самото тѣло на Христа и Бога нашего са забравили, като да сѫ забравили главата си, съ която неразривно сѫ свързани, повдига са само върху себѣ си, подражава на безумнитѣ и изѣдва членоветѣ си; не, заради тебя, нашия старъ и новъ приятель и синъ, азъ ще продължѫ писмото, ако и да не успѣяхъ да та убѣдѫ, ако то и да би било отхвърлено отъ тебя: моля та да правишъ това въ този животъ, което та избавя отъ укорявание, а което може да та включи въ числото на святиитѣ въ онзи блаженъ животъ; писмото ти говори за измѣнявание; като прочетохъ това писмо, азъ много плакахъ, че дявола е поискалъ да измѣни отношенията на християнигѣ къмъ християнитѣ — това е все едно като едно тѣло, което са е възмутило противъ себѣ си, поискало е измѣнение на членовитѣ си; какво ще кажешъ на това? Какъ, по твоето мнѣние, нашата глава Христосъ, ще бѫде упечалѐнъ отъ всичко това? Азъ мисля, че отъ настоящитѣ събития той е повече упечаленъ, отъ колкото отъ страданията на кръста.

Ако Римлянитѣ и Българитѣ да сѫ ги постигнали такива нещастия, ако и да е силна властьта на дявола, може по други начинъ, като са сключи миръ, да са завърнѫтъ Римлянитѣ и Българитѣ у дома си, ако вече тъй са е усилило злото и тъй е невъзможно по миренъ начинъ и, като сключѫтъ приятелство, да са разотидѫтъ по домоветѣ си; но вий изисквате такова измѣнение, което налага закона на войната; но като са бои отъ Бога и отъ послѣдѫщитѣ поколѣния, римското правителство е съгласно, но все пакъ това измѣнение трѣбва да бѫде извършено спорѣдъ законитѣ; затова е необходимо кой и да е отъ вашитѣ да дойде тука, за да разглѣда наедно, какъ да са измѣни това, което подлѣжи на измѣнение и щото това измѣнение да бѫде полезно за Римлянитѣ и Българитѣ.

(Слѣдва.)

Digitized by Google

НѢКОЛКО ДУМИ ВЪРХУ ЯЗИКА, НАРОДНИТѢ ПѢСНИ И ОБИЧАИТѢ НА ДЕБЪРСКИТѢ СЛАВЯНИ. —

(По поводъ на сборника на г. Ястребова („обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ." Спб. 1886. стр. 498+VII) и прѣдизвикантѣ отъ него статии въ „Извѣстіяхъ Славянскаго благ.-общества" №№ 9, 10, 11 за 1886 г.)

(Продължение отъ V. книга.)

Б. Бѣлѣжки върху обичаитѣ и обрядництѣ пѣсни.

Г-нъ Ястребовъ почнува описанието на народитѣ обичаи съ тъй нарѣчения праздникъ „*Слава*", за когото той въ сборника си отдѣлилъ особенно много мѣсто (пьрвитѣ 23 страници) и на когото той дава много важно, даже политическо, значение. Прѣдъ видъ на това, и ний считаме за нуждно да са спрѣмъ нѣщо повечко върху праздника „*Слава*".

Това праздненство въ сърбитѣ е било прѣдмѣтъ на множество наблюдения и описания, въ които съ рѣдка обстоятелственность сж забѣлѣжели различнитѣ му детайли, както и видоизмѣненията на това празднуване въ различнитѣ мѣстности. Доволно пълна сбирка отъ такива наблюдения сж направили: почтения Сърбски писатель Миличевичъ въ своята извѣстна статия: „*Славе у Срба*" (глд. Годишница Николе Чупића I, 1877 г., стр. 89—163) и професоръ П. Кулаковскій въ статията: „*О праздникѣ Слава у Сербовъ*", („Рускій Вѣстникъ" за 1883 год. Сентябръ 329—357).

Праздника „*Слава*" са състои въ това, че отдѣлни семейства (*кућянска слава*) или община (*општинска слава*) празднувжтъ деня на единъ извѣстенъ святецъ, когото считжтъ за покровитель на това семейство, или на тая община. *кућянската* (домашна или семейна) слава на Сърбитѣ по сжществото си са различава отъ празднуването на именния день или деня на ангела по това, че Сърбския домовладика празднува, като свой покровитель, ангелъ, често такъвъ святия, на когото името не носи, нити той самъ, нито пъкъ който и да е изъ неговитѣ домочадия. Считаме тукъ за неизлишно да напомнимъ и това, че вече въ Сърбитѣ и въ Българитѣ, особенно всрѣдъ селското население не сж распространени много календарнитѣ имена. „*Кућянска слава*" въ Сърбитѣ носи нѣколко названия, отъ които г. Милчевичъ (стр. 95) забѣлѣжва слѣдующитѣ:

1. *Крсно име* (въ старитѣ памятници *Крстъно име*).
2. Слава (срав. чехск. slavnost=праздненство).
3. Благ дан (срав. българ. *благъ день*).
4. Свети или свето (срав. полск. swieto и swiatek, чехск. svatek, малорусск. *Свято*=праздникъ).

Въ Сърбскитѣ народни пѣсни тоя праздникъ са нарича още

Digitized by Google

и *служба*; така напримѣръ, знаменитата пѣсень „*Зиданье Раванице*“ са почнува съ слѣдующитѣ стихове:

„Службу служи славни кнез Лазаре,
„Службу служи Светог Амосија;
„Сву Господу зове на светога. . .

Общинската слава бива отъ нѣколко видове. Г. Миличевичъ къмъ нея отнася: .

а. *Селска слава* въ деня на такъвъ святия, когото извѣстно село счита за свой покровитель. Тая слава въ нѣкои мѣста са нарича *крсти*, а въ нѣкой мѣста *масла* (глѣд. у Миличевича стр. 151-157). Названието на тоя праздникъ *крсти* е дадено отъ *кръста*, който е издълбанъ въ дървото, при което селянитѣ са събиржтъ по причина на нѣмание черква и празднувжтъ своя покровитель. Колкото са касае до другото назвáние (масла), то са получило отъ елеосвящението, което нѣкога са извършвало въ врѣме на селската слава, и което при православнитѣ южни славяни, както въ старо врѣме и при Русситѣ, са нарича маслоосвѣщение (сравн. сърбск. „*светили му масла*“, българск. *светили му масло*“).

б. *Еснафска слава* (отъ турск. дума *иснаф* = цехъ) въ деня на нѣкой святия, покровителя на испафа. (Милич. 158).

в. *Черкова слава* (праздника на черквата, както са казва при насъ *храма* на черквата (Миличевичъ стр. 159).

г. *Училищна слава*. Споредъ думитѣ на г. Миличевича, тая слава не е уставена отъ много давно, именно въ 1841 год., когато било направено правителственно распореждание за това, щото учебнитѣ заведения да празднувжтъ своята слава на 14-ий Януарий, деня на Св. Савва, първия сърбский святитель и просвѣтитель.

Тука трѣбва да забѣлѣжимъ, че названието *слава*, което днесь обикновенно давжтъ на всичкитѣ тия праздненства, въ сърбитѣ това широко значение получило едвамъ въ сегашно врѣме. Първоначално обаче, то означавало само единъ моментъ отъ празничния, ритуалъ, именно тъй нареченното: „*дигнути, устати у славу*“, за което ще кажемъ по-долу (глѣд. въ рѣчника на Караджича подъ думата *Слава*.

Както домашната, тъй и общинската слава, особенно селската, са продължава обикновенно по два-три дни, а по нѣкога и повече и са съпровожда съ разни священнодѣйствия и обряди, отъ които за особенно важни и типически са считжтъ: 1) разрѣзвание и прѣчупване (прѣломление) на обрядния хлѣбъ, 2) издигание за слава („устати и дигнути у славу“).

1. *Прѣчупването* на хлѣба обикновенно извършва священника заедно съ празднующия домовладика, или въ дома на послѣдния, или въ черквата, споредъ това кждѣ става освящението (каденето) на тоя хлѣбъ. Въ нѣкои мѣста, когато священника отсжствува, той са замѣнява, или отъ нѣкой сродственникъ, или отъ съсѣдъ, или отъ познайникъ на празднующия домовладика.

2. *Издигание* за слава са извършва въ врѣме на празднични обѣдъ, и почти повечето пжти слѣдъ четвъртата чаша. Ступанина, който празднува, и който, нуждно е да забѣлѣжимъ, не сѣда на

Digitized by Google

масата (трапезата), а прѣзъ всичкото врѣме послужва на гоститѣ си, запалва восчена (вощена) свѣщь, *кади* съ темянъ иконитѣ, трапезата и гоститѣ, които въ това врѣме са дигнѫтъ. Слѣдъ това той взима чаша съ вино и провъзгласява тость: *за слава Божия*, за *честния кръстъ* и *кръстно име*, за *Свята Троица*. Въ това врѣме присѫтствующитѣ пѣятъ:

„Ко пије вино за славе Божје,
Помоз му, Боже, и славо Божја!
И шта је лепше од славе Божје,
И од вечере с правдом стечене“!

По нѣкога съ издиганието за слава са съединява съ прѣчупванието на хлѣба, при което са четѫтъ славословие „въ Троицѣ славимому Господу Богу нашему Іисусу Христу“ и на много святии, числото на които достига до нѣколко десетки.

Всѣкое отъ тия славословия, които са възгласявѫтъ отъ Священиика, или когато нѣма него, отъ нѣкого изъ гоститѣ, са почнува съ думитѣ: „Ва славу и похвалу“ или „ва славу и част.“ Слѣдъ свършванието на тоя обрядъ, гоститѣ пакъ сѣдѫтъ на трапезата, и, както са изражава Караджичъ, продължавѫтъ да ѣдѫтъ, да пиѫтъ, да са разговорѫтъ и да пѣѫтъ до смръкване. Такива пиршества, но вече безъ дигание за слава, ставѫтъ и въ слѣдующитѣ два-три дни.

Указанитѣ тукъ два обряда са извършвѫтъ съ необходимитѣ приспособления и при общинската слава, особенно селската.

Нека забѣлѣжимъ и това, че въ религиозно-обрядната страна на занимающия ни тукъ праздникъ, освѣнъ жьртвенния хлѣбъ и вощената свѣщъ, завзимѫтъ видно мѣсто още и слѣдующитѣ прѣдмѣти: коливо, темянъ, дървено масло и вино. Въ Крайна (край р. Тимокъ) на селската „слава“ колятъ и агнета съ извѣстенъ обрядъ.

Такива сѫ и по-голѣмитѣ характерни обрядни чърти на праздника „*Слава*“, относително когото, въ статията на г. Миличевичъ сѫ приведени и много други малки подробности, както напримѣръ: способа на поканванието гоститѣ на праздника, привѣтствията съ които послѣднитѣ встѫпвѫтъ въ дома на празднующия домоладика, благопожеланията и здравицитѣ, произносими въ врѣме на обѣда, вечерята и пр. пр.

Съ такава обстоятелственность и въ такъвъ порядъкъ и г. Ястребовъ описва извършванието на занимающия насъ обичай въ Призренския и Гнланския (Морава) окрѫзи, като указва при това, че той сѫществува и въ Македонскитѣ околии: Скопска, Велеска, Прилепска, Битолска и Охридска, а сѫщо така и въ Дибръ (Дебръ) и Тетовската околия (стр. 1). За съжаление, ний тука не можахми да намѣримъ никакви съобщения върху това, въ какъвъ именно видъ сѫществува тоя обичай въ означенитѣ македонски околии; само относително Дебръ сѫ направени нѣкакви много малки забѣлѣжки на стр. 4, 8, 10, 21, 22 и 23. Отъ наблюденията на г. Ястребова са вижда, че въ извършванието на обичая, когото разглѣдваме, сѫществува нѣкоя разница, отъ една страна между Дебърския Окрѫгъ и Призренската область, отъ друга между послѣднята и другитѣ сърбски крайеве. До

Digitized by Google

нѣкои факти, въ които са показва тая разница, ний ще са докоснемъ по-послѣ. Тука считаме за нуждно да кажемъ нѣколко думи върху възрѣнията на г. Ястребова на праздника „*Слава*“, а такожде и върху нѣкои практически заключения, които той прави на основание на своитѣ свѣдения за тоя праздникъ. —

Г-нъ Ястребовъ е убѣденъ, че „тъй наименията праздникъ „*Слава*“, сѫществува само въ сърбитѣ и че го нѣма въ друго нѣкое славянско плѣме.“ Заедно съ това, той мисли, че „обичая въобще съставлява отличителна чърта на всѣкой народъ.“ Като излиза отъ такива заключения, той утвърждава, че сѫществуването на такива обичаи между Македонскитѣ славяни (въ Скопие, Велесъ, Дебъръ, Охридъ и пр.) *служи за най-добро доказателство* на това, че тия славяни принадлежатъ къмъ чисто сърбската народность. —

„Незначителната и неголѣмата разница въ извършването на тоя прѣкрасенъ и много старинскій обрядъ“ — споредъ думитѣ на г. Ястребова: „неможе да бѫде доказателството, че плѣмената, родоветѣ и семействата, които извършватъ тоя обичай, не съставлявatъ единъ и сѫщъ народъ. Всичкитѣ тия плѣмена и родове не сѫ нищо друго освѣнъ клонъ на едно и сѫщо народно сърбско вѣковно дърво!“ (стр. 1, 2 и 3). Показанитѣ тука етнографически основания и заключения намъ сѫ извѣстни много добрѣ отъ произведенията на г. Милошъ Милоевичъ и неговото училище, който изработи тѣкъвъ етнографическия принципъ за опрѣдѣление на границитѣ на сърбското плѣме: „где је слава ту је србин“, т. е. гдѣто сѫществува праздника „*Слава*“, тамъ живѣятъ сърби. Върху темата на това прѣдложение привърженицитѣ на горѣпомѣнатото сърбско училище са пишатъ и сѫ са писали различни политически статии и брошури, които сѫ особенно изобилствовали въ Бѣлградския печатъ въ врѣмето на послѣдната руско-турска война за освобождението на България[1]). До тия увлѣчения на извѣстнитѣ сърбски етнографи и политически списатели са коснувалъ нееднократно и русския периодическій печатъ. На това увлѣчение е указвалъ и професоръ Кулаковскій въ своята горѣспомѣната статия („О сербской Славѣ“), която статия са свършва съ тия думи. „Трѣбва да бѫдемъ предпазливи въ въпроса върху това: дали тоя или оня обичай принадлѣжи на това или онова славянско плѣме. Извѣстно е, че сърбитѣ даже чрѣзъ празднуването на славата опрѣдѣлявatъ границата на своето плѣме; по единъ обичай още нищо не може да говори въ полза на тая или оная етнографическа граница на едно плѣме.“ („Русскій Вѣстникъ“ 1883 г. Сентябрь стр. 357). Както са вижда, тия думи сѫ останали неизвѣстни за г. Ястребова: той до толкова дълбоко е убѣденъ въ непрѣрекаемостьта на своитѣ сѫждения и на сѫобщенията на своитѣ сърбски авторитети за праздника „Слава“,

---

[1]) Въ официялния вестникъ „Српске Новине“, сѫ помѣстени тогава (1878 г.) цѣлъ редъ статии подъ заглавие: „Где је слава, ту је србин“. Тогава са обнародва, въ сѫщия вѣстникъ и статията на Баджовича за славянитѣ въ Албания и Македония. Тая сѫща година са издаде и брошурата „*Стара Србија*.

Digitized by Google

щото не е помислилъ, когато внелъ въ числото на своитѣ неносрѣдственни наблюдения върху бита и отношенията на балканскитѣ малки народи и такива невъзможни нѣща, които могѫтъ са срѣщна само въ произведенията на М. Милоевичъ и неговитѣ послѣдователи. „Обичая „*Слава*“ “, говори г. Ястребовъ на стр. 3, „до толкова са е вкоренилъ въ сърбския народъ, щото не сѫ можли да го искоренѭтъ.

Грьцкитѣ владици, които на чело на пропагандата, сѫ са старали веднага слѣдъ закриванието на сърбската Ипекска патриаршия да въведѫтъ вмѣсто „*Славата*“ празднуванието на именния день. Върху това сега по всичкитѣ спомѣнати крайеве, населени съ славяно-сърби, са стараѭтъ българскитѣ агенти съ българоманитѣ, ведно съ цинцаритѣ, арнаутитѣ и гърцитѣ. Тѣ искѫтъ да искоренѭтъ тоя прѣкрасенъ обичай такожде отъ политически възглядове и провождѫтъ това по-хитро, отъ колкото гърцитѣ. Въ много мѣста тѣ успѣли въ своята цѣль.“ Ний считаме за излишно да са спрѣме върху подробенъ разговоръ надъ чуднитѣ съобщения, които са заключавѫтъ въ приведенитѣ тука редове толкова повече, че тѣхната безпочвенность (неоснователность) мислимъ, ще са обнаружи доволно отъ слѣдуѭщитѣ забѣлѣжки.

Праздника, който ни тука занимава, сѫществува не само въ сърбитѣ, но и въ Българитѣ, Грьцитѣ, Румѫнитѣ, православнитѣ Албанци, а най-послѣ и въ Русситѣ — съ една дума и при всичкитѣ православни християни въ Европа, между които всичката разница, касателно тоя обичай са заключава въ по-голѣми, или по-малки запазвания, единственно до нѣкои чисто вънкашни особенности.

За да не отиваме много далечъ, ний ще са спрѣмъ само върху русскитѣ и българскитѣ праздненства отъ тоя родъ.

Отъ русекитѣ праздненства, безъ да говоримъ за черковнитѣ, училищнитѣ и тѣмъ подобни общественни праздници, тука са относѭтъ, тъй називаемитѣ *Кануни богомолья братчинъ*, които са отличавѫтъ чрѣзъ тридневна веселба (гулянка), въ врѣме на които молитвоприношения и славословия на празднуемия Святия, покровителю на извѣстенъ родъ, село или колиба, са замѣнявѫтъ чрѣзъ пиршества и разни увеселения.[1])

По своето сѫщество тия народни русски праздненства сѫ съвършенно сходни съ занимаѭщия ни тука сърбский праздникъ. Сходството между тѣхъ, въ старо врѣме, са простирало и въ обрядоватаимъ страна. Въ старо-руската книжевность е било много распространено едно поучение, въ нѣкои списъци, са приписвало на Св. Панкратии, а въ друго на Св. Теодосии Печерский. Въ това поучение, управено срѣщу нѣкои заблуждения, а главно срѣщу пиянството, между другото са говори: „уставлено благословлятъ (крестити) кутью въ честь и похвалу святымъ . . . . . Въ олтарь недолжно вносить ника-

[1]) Глд. „Матеріяли по етнографіи русскаго населениія Архангельской губерній, собранные П. С. Ефименкомъ“, въ Извѣстіяхъ общества любителей естествознанія антропологій и етнографій“ т. XXX въп. стр. 140—143 и др.

Digitized by Google

кой пищи и питія кромѣ просфорь, ладана и свѣчей". . . . Особенно внимание заслужвѫтъ слѣдующитѣ думи отъ това поучение: „Во врѣме пира тропарей за чашами не пѣть, развѣ только три: одинъ во славу Христа Бога, другой во славу Дѣвы Маріи, третій за Государя (Господаря?) а болѣе непозволяемъ". При края на това поучение четемъ: „того ради отрекли (воспретили) святые много тропари въ пиру. Коя бо полза въ тропари аще не въ прѣзвѣ умѣ. Се чреворабтнии попове уставили много тропари въ пиру глаголати, много хотячи пити". Още Горскій и Новоструевъ[1]) сѫ видѣли тука указание на тропари и словословия, тождественни съ сърбскитѣ тостове „*ва славу*" и пр. Отъ кога и да е, и гдѣто и да било съставено това поучение, но неговото распространение въ старо-русската книжевность и приписването му въ нѣкои списъци Св. Теодосію Печерскому, не оставя никакво съмнѣние въ това, че произнасянието тостове въ слава и честь на святитѣ, въ старо врѣме било много распространено и между Русситѣ. Тукъ му е мѣстото да напомнимъ и „*поблюднитъ*" русски пѣсни, които са съпровождѫтъ съ припѣва „*Слава*" и къмъ които са отнася и великолѣпната пѣсенъ.

„Слава" Богу на небѣ!
Слава!
Государю нашему на всий землѣ
Слава! и пр. . . .

Много е възможно, щото тия русски словословия да стоѫтъ въ нѣкаква свързка съ тия старо-русски притрапезни тропари въ слава на святитѣ и господаря (стопанина), за които са спомѣнива въ поученията на Св. Теодосий.—

Колкото са касае до другата особенность на разглѣдвания отъ насъ сърбский праздникъ, която повече бие въ очи, именно, *пръчуванието* на хлѣба, то и тя не е чужда на русския народенъ животъ. И до сега въ Костромската Губернія, напримѣръ, прѣчупвѫтъ хлѣбъ надъ главата на именника.[2]) Нуждно ли е още тука да приторимъ, че това обрядно прѣчупване на хлѣба е такъвъ Locus communis въ всѣкой обрядъ, щото той са появлява въ множества празднества и въ всичкитѣ най-главни събития въ народния животъ[3]): при рожданието, при крьщението, при свадбитѣ и при погрѣбенията.—

Въ България сѫществувѫтъ всичкитѣ видове отъ тоя праздникъ: и семейний, и селский, и еснафский, и черковний, и най-

[1]) Описаніе рукописей Синодальной библіотеки, Отдѣлъ второй, 3 стр. 68. год. и въ „Исторія руской Церкви" Макарія т. II. стр. 116—118 (втор. изданіе).

[2]) Глд. въ съчинението на професора Сумцова: „Хлѣбъ въ обрядахъ и пѣсняхъ" стр. 27. Считаме за неизлишно да забѣлѣжимъ и това, че въ сърбитѣ въ нѣкои мѣста (въ Херцоговина) хлѣба са прѣчупва надъ главата на празднествуѫщия домакинъ (Глд. въ статията на Миличевичъ стр. 130).

[3]) Сумцовъ, тамо стр. 48—68, 69—88, III—134.

Digitized by Google

послѣ училищенъ. Ний ще са спрѣмъ само върху първитѣ два. Че въ Българитѣ сѫществува праздникъ, съвършенно сроденъ съ сърбския праздникъ, когото г. Миличевичъ нарича домашна слава, е указалъ още Караджичъ. Въ своето описание, какъ са празднува кръстното име (именния день) въ сърбитѣ, като указва на това, че тѣ прѣимущественно празднувѫтъ Св. Николай, Св. Иванъ, Св. Георгий и пр., Караджичъ говори: „Бугари сви око Тимока славе Никол-дан и осила Крснога колача, који се пијече као у срба, сваки умијеси по један велики сомун (хлѣб), у који се метне по читав шаран". Въ допълнение на приведенната тукъ забѣлѣжка на Караджича, ний можемъ да кажемъ още и това, че занимажщия ни тука праздникъ и свързанитѣ съ него обряди сѫществувѫтъ въ всичкитѣ български области. Отъ свѣденията, които имами събрани, отъ части чрѣзъ непосрѣдственни наблюдения, той са запазилъ много добрѣ освѣнъ въ Македония, особенно въ западна, но още въ Родопскитѣ планини, въ Срѣдна гора, а така сѫщо и въ най-източнитѣ Окржжия на Княжеството: Плевненско, Свищовско, Русчушко и въ Добрудженскитѣ села. Особенно крѣпко той са запазилъ и са държи въ балканскитѣ гори, въ Габровскитѣ и Трѣвненскитѣ *колиби*, *кошари* и *дръжави*. Тамо домовладиката, който, по каквато и да е причина, не би ималъ специаленъ покровитель, заставлявѫтъ го да си избере такъвъ (срав. въ стат. на Миличевича стр. 97). Избиранието са извършва по слѣдующия начинъ. Поставѫтъ наопаки стола, и на читиритѣ му стърчащи крака прилѣпвѫтъ по една запалена вощена свѣщь, като нарича всѣкоя съ името на нѣкой святецъ. Това наричание на свѣщитѣ прѣдставлява са обикновенно на най-стария отъ присѫтствуващитѣ, който извършва това въ най-голѣма тайна отъ ступанина, за когото ще са избере новъ покровитель. Слѣдъ това поканва са ступанина да избере една отъ читиритѣ свѣщи. Онзи святецъ, съ името на когото е наречена избранната свѣщь, са провъзгласява за покровитель на ступанина, който и почнува да празднува деня му. При това считаме за нуждно да спомѣнемъ, че подобно избирание става много рѣдко: защото въ тия български мѣста, гдѣто сѫществува още тоя праздникъ, всѣкое семейство има свой наслѣдственъ покровитель, който прѣминава изъ родъ въ родъ отъ незапомнени врѣменна.

Селската слава (сборь-ове) са запазвала такожде много добрѣ въ много мѣста по България. Относително тая слава намираме нѣкакви указания и въ сборника на Чолакова (на стр. 46 за Ески-Заарски Окржгъ; на стр. 110—114 за Неврокопски Окржгъ, лѣжащъ на юго-западнитѣ поли на Родоп. планини)[1]).

Тия праздненства, както въ Източна, тъй и въ Западна България (Македония) са наричѫтъ обикновенно *служби*. Това е най-распространенното название въ Осбарския Окржгъ, което г. Ястребовъ прѣиздалъ въ своя сборникъ.

---

[1]) Подобна селска слава или „сборъ" сѫществува упазена въ най-първобитната си форма въ Видинско, Ломско, Берковско, Вратченско, Ореховско и пр. части на запад. часть на Дунавска България. Прѣвод.

Digitized by Google

Освенъ това название, въ нѣкои мѣсности носятъ и друго названия: *Божо име*, *Света*, *Светецъ* (*Светъцъ* по Ломско и Берковско. Прѣвод.), *Светителски день*, *черкувание*, *чинъ* и пр. Въ нѣкои мѣста (въ Неврокопския Окржгъ) е употрѣбително и названието *сиоредници* (Чолаковъ III). На българитѣ и на языка имъ не е чуждо и употрѣбението на глагола *славити* въ смисъль празднување, както и думата *слава* има смисъль на тържество, праздникъ. Обрядовата (обрядната) страна на тоя праздникъ въ сжщностьта си е такава при българитѣ, кокто и при сърбитѣ, съ исключение на немного частности, които са срѣщжтъ и въ Дебърския Окржгъ. Отъ краткитѣ бѣлѣжки на г. Ястребова, относящи са тукъ върху тоя окржгъ, ний узнаваме (стр. 5), че тамо праздненственния хлѣбъ, който е извѣстенъ при сърбитѣ съ име *кресни колач*, са нарича *свети хлѣбъ*. Тъй са нарича тоя хлѣбъ и въ нѣкои други български крайеве. По-нататъкъ изъ забѣлѣжкитѣ на г. Ястребова (стр. 7) узнаваме и това, че при свършването на занимажщия ни праздникъ, дебърскитѣ ступани носжтъ въ черквата по два хлѣба, називаеми *питари*, отъ които, единия давжтъ на попадията, а другия на бѣднитѣ. Подобно раздавание на хлѣбове въ такива случаи са практикува въ много други български крайеве. Колкото са касае до названието на тия хлѣбове (*питари*) по поводъ на които г. Ястребовъ създава нѣкакви съображения, ний ще забѣлѣжиме, че въ българ. языкъ думата *пита*, *питаръ* означава печенъ хлѣбъ въобще, прѣимуществено кисълъ. При сърбитѣ думата *пита* са употрѣблява само въ значение хлѣбъ съ сирене, съставенъ отъ слоеве (обги) (*баница* въ запад. бълг. Прѣвод.) т. е. placenta.—

Г. Ястребовъ дава особенно важность на пѣсенътьта, която той привелъ на стр. 22 и която дебърцитѣ пѣжтъ въ врѣме на тоя праздникъ.

Јеребичице, треперичице!

Високо леташъ, далеко гледашъ, и пр.

Г. Ястребовъ е слушалъ билъ сжщо такава пѣсень, съ която съпоставлява дебърския вариянтъ, съ цѣль за да види читателя, че въ изговарянието сжществува съвършенно малка разлика (стр. 22). По тоя поводъ ний считаме за неизлишно да напомнимъ, че въ дебърската пѣсень, записана съ сърбско правописание, сж исхабени нѣкои характеристически особенности на дебърското изговаряние. Г. Ястребовъ вижда, както изглѣда, немалко подтвърждение на своето мнѣние върху това, че дебърцитѣ не сж нищо друго освенъ единъ клонъ отъ вѣковното сърбско дърво!

Прѣдъ видъ на това, ний считаме за нуждно да кажемъ слѣдующето: пѣсенъта, за която е тука дума, е отдавно извѣстна въ два български вариянти, отъ които, единъ е издаденъ въ сборника на бр. Миладинови (№ 461 на стр. 443), другъ по-подробенъ вариянтъ въ сборника на г. Качановскій (№ 101 на стр. 209). Безъ да са спираме да сравняваме вариянтитѣ на г. Ястребова съ тия извѣстни вариянти, ний ще забѣлѣжимъ само това, че такава пѣсень, до колкото знаемъ, не срѣща са между сърбскитѣ пѣсни, които са пѣжтъ въ по-цен-

Digitized by Google

тралнитѣ и сѣверо-западни сърбски крайеве въ деня „*слава*“. Поне ний не можехме да срѣщнемъ нити въ Караджича нити въ г. Миличевича, който въ своята статия „О славахъ“ привожда нѣколко такива пѣсни. Много е възможно и такова нѣщо, щото тая пѣсенчица да е отъ българско происхождение и въ такъвъ случай, нейното сѫществувание въ призренскитѣ сърби, които сѫ съпрѣдѣлни съ българитѣ, слѣдва да са обясни сѫщо тъй, както са обяснявѫтъ и ония българизми, които са срѣщѫтъ въ языка на тия сърби. Както и да е, на сходството между призренския и дебърския варианть на пѣсеньта, която разглѣждаме, извѣстна и въ други крайеве на България, по никакъвъ начинъ не може да послужи като подтвърждение на теорията на г. Ястребова. При това, нека ни бѫде позволено да прибавимъ и това, че както ще видимъ по-послѣ, между много български и сърбски пѣсни сѫществува такова по-негдѣ по-голѣмо, по негдѣ по-малко сходство.

(Слѣдва.)

ИВАНЪ ВАЗОВЪ.

Етюди за стихотворната му поезия

(Продължние отъ V. книга.)

II

> Bessern sollen uns alle Gattungen der Poesie; es ist kläglich, wenn man dieses erst beweisen muss; noch kläglicher ist es, wenn es Dichter giebt, die selbstt dran zweifeln. Lessing, Hamburger Dramatargie. H° 77.[1])

Ако до сегашнитѣ ми наблюдения на съученици, студенти, литератори, учители и мн. др. не сѫ ма излъгали дѻсущь, то азъ ще имамъ право да кажѫ, че у насъ, — и то именно въ ония натури и онъзи възрасть, отъ които най-малко трѣбваше да са очаква това — са е загнѣздилъ такъвъ невѣждъ и ѻпакъ прѣдразсѫдакъ спрямо искуството, щото всѣка блага душа *за* него, не само че ще заглъхне, отъ никого незачетена и неразбрана, но и може би ще поколебае вѣрата на спомѣнѫтитѣ личности въ „здравия, съвременния разумъ“ на писача. Вѣрата ми въ народния ни гений не ми дава да изгубя всѣка надѣжда, че и у насъ ще са роди единъ *Лессингъ*,

[1]) Ето слабия прѣводъ на тѣзи мощни души: „Всички видове на поезията трѣбва да ни поправѫтъ (нравственно); жално е, ако туй нѣщо иска доказъ; още по-жално е, ако има поети, които да са съмнявѫтъ сами въ туй.“

Digitized by Google

единъ *Бѣлинскій*, единъ достоенъ и вѣщъ защитникъ на искуството, на поезията. Но онѣзи, които доброволно са натоварили съ тѣжката задача да бждатъ тѣхни предтечи, не сж ли длъжни да докарятъ понѣ камъняка за гордото му здание? Да, признавамъ, че сж и че съмъ длъженъ. Мисъльта за една защита на поезията възъ основа на днешната наука, философията, е зрѣла у менъ паралелно съ изучването на Вазовото творчество и са е развивала въ жива свръска съ неговото благотворно влияние върху ми. Тѣ сж биле въ душата ми като едно неразлжчно цѣло. Но като съзнавамъ, че тѣзи двѣ нѣща: принципиална защита на поезията и отдѣлни студии за нѣкой части отъ Вазовата поезия сж много далечъ едно отъ друго, принуденъ съмъ да ги раздѣля, ако и не безъ вжтрѣшна борба. Тъзи статия ще има за предмѣтъ Вазова, а защита на високата ми вѣра въ искуството въ неговото божеско призвание и неговата вѣчна необходимость за човѣшката култура са надѣвамъ други пжть да разглѣдамъ[1]).

I.

БЪЛГАРИЯ:

„Ахъ, не, нѣмамъ славно знаме.
Малка, слаба съмъ. Голѣмъ е
Само моятъ идеалъ".

„*Италия*", стр. 67.

Коя земя отъ тебе е пò-пъстра, пò-богата?
Ти сбирашъ въ едно всички благà и дарове:
Хлѣбъ, свила, рози, цвѣтя и плодове,
На Истокътъ свѣтлика, на Югътъ аромата;

[1]) За четеца не ще е нѣщо ново, че поезията, изобщо искуството, сж имали до сега вджхновени и жарки почитатели, не само изъ между поетитѣ и художницитѣ, но и изъ между ученитѣ и философитѣ. Къмъ послѣднитѣ принадлѣжжтъ: Аристотель, първий теоретикъ на поезията, Плотинъ, Шéллингъ, Хегелъ, Лессингъ, който е не само классиченъ поетъ и неподражаемъ критикъ, но и философъ, филологъ, археологъ и теологъ и др. Но искуството е имало и голѣми врагове: Плáтонъ, самъ поетъ въ душата си, испжжда Хомера и Хезиода изъ идеалната си „република", по причини, които са крижтъ дълбоко въ метафизическитѣ му убѣждения и съ двѣ три думи не могжтъ са обясни тука. Сетнѣ Беконъ (бащата на оная етика, която Ст. Милль нарече „Утилитаризъмъ"), съвр. на Шекспира, е още по-голѣмъ врагъ на поезията — и то защото „не принасяла такава полза, каквато припасьтъ естественнитѣ науки и медицината". (А propos за американската легенда, коя-

Digitized by Google

Горитѣ ти сѫ пълни съ армония и хладъ,
Долинитѣ съ триндафилъ, гърдитѣ съ благодать!
Коя земя отъ тебъ е по-пъстра, по-багата?

„Поля и Гори“, стр. 7.

Който са е занимавалъ внимателно съ Вазовитѣ произведения, вѣрвамъ зачудилъ го е предъ всичко този фактъ, че Вазовъ, прозаика, Вазовъ, новелиста почти нищо общо съ Вазова въ стихотворенията. Разумѣва са, не туй е чудното, че пише въ двѣ различни форми: елегична лирика и шеговитъ, хумористиченъ, дори пъленъ съ комика епосъ; не! чудно е тѣхното съвършенно различие въ тона, въ настроението (по-точенъ ще бѫде нѣмския терминъ in der Grundstimmung). Туй различие е, споредъ мене, тъй голѣмо, щото ако „Чичовцитѣ,“ „Хаджи Ахилъ“ и др. под., сѫ паднѣхѫ нѣкому, който не знае, че сѫ отъ Вазова и не подозрѣва, че Вазовъ е писалъ друго освѣнъ „Гусла,“ „Поля и Гори,“ „Италия,“ „Сливница„ и др. под. — то азъ не са двоумя да предположа, че този „нѣкой“ никога не ще помисли, че тѣзи диаметрално противоположни произведения принадлѣжѫтъ на единъ человѣкъ, че „Ековетѣ“ и „Чичовцитѣ“ сѫ излѣли изъ едни гърди. Въ прозата царува една веселость, безгрижность, а надъ стихотворната му поезия вѣе една меланхолия, една тъга за нѣщо вѣчно изгубено; кипѫтъ едни полѣти, ламтение, стремежъ къмъ една неясна, неизречена, и въ мрака на неясностьта исполинска мечта... Между тѣзи два свѣта, тѣзи два полюса, азъ, при всичкото си търсение, не могѫ открі никъкъвъ *външенъ* преходъ — за *вѫтрѣшния* не са съмнявамъ, че сѫществува защото въ душата трѣбва да са сѫ срасли тѣзи два елемента единъ съ други и да образувѫтъ *едно* неразлѫчно цѣло а не *двѫ* несвързани, отдѣлени половини. Интересно би било и отъ голѣма психологическа важность да са намѣри съ точни биографически издирвания, коя черта, кой елементъ е по-мощенъ въ *живота*

то иска да даде на Бекона и Шекспировата слава и да го направи авторъ на безсмъртнитѣ драми. Колко вѫтрѣшна, психологическа вѣроятность има тъзи измислица, нека сѫди самъ четеца, като сравни неговитѣ думи съ Шекспировата исповѣдь по сѫщия предмѣтъ: Hamlet, актъ III. сцена 2, въ началото). Тукъ, т. е. къмъ враговетѣ на поезията принадлѣжѫтъ, между многото други, и англійскитѣ емпиристи отъ XVII в. Томасъ Хоббесъ и Локкъ; па и възвишенния Спиноза не може са смята за приятель на искуството, чисто значение той е неспособенъ да разбере, защото е Спиноза. . . .

Digitized by Google

му — за *съчиненията* нѣма съмнѣние, че е *лириката*, именно *елегията*. Сетнѣ, да са докаже, кое е, сравнително, по-постоянното, и кое промѣнливо. Да ли критиката и биографията му ще има нужния материялъ за рѣшението на тѣзи проблеми и да ли самъ Вазовъ ще са потруди да го изложи въ една достойна автобиография — не знамъ; но било би желателно, защото ако сѫдя по произведенията на Вазова, въ него живѣятъ „двѣ души“ [1]), а туй трѣбва да са обясни. Азъ ще прибавя тука само туй до сега, че ако шеговитостьта и веселостьта сѫ всѣкогашний елементъ, тогазъ за елегичната струна има много лесно обяснение, което тукъ обаче трѣбва да са премълчи; но ако е меланолията, тогава прехода къмъ комиката е по трудно да са обясни.

Задачата на тъзи глава ще бѫде да са преслѣди каква роля играе въ Вазовитѣ стихове *идеята за България*. На прьвъ поглѣдъ туй не е заслуга, не е особенность на единъ поетъ, а неговъ пьрвъ, и послѣденъ дългъ. Но нека си представи четеца, че Вазовъ е надаренъ съ драмат. талантъ и пише не лирика, а трагедии и комедии[2]) и вѣрвамъ ще са убѣди, че тогава „България“ не може да играе тъзи роль, каквато играе сега, въ стиховетѣ. Че и тогава ще работи за България, вѣрно, само че не можеше да ѭ въспѣва въ драмитѣ си. Азъ виждамъ, че сьмъ принуденъ да упорѣбя много думи, за да поясня такова просто нѣщо, дано четеца нѣма нужда отъ многото думи. Ето защо казвамъ, че въ драмата не може да са въспѣва България: Когато въспѣва поетъ нѣщо, което особенно го е покъртило или му вдѫхва високи мисли, той трѣбва или да го описва най-хубаво, и най-идеално, или пакъ да исказва своитѣ лични, субективни чувства и вълнения. Вазовъ е направилъ и едното („Отечество любезно, какъ хубаво си ти“, „Родопитѣ“ [3]) и мн. др.) и другото („Памятницитѣ въ България“, „Епопея на забравенитѣ“ и др.) Туй въ една драма не може да стане, защото нейнитѣ закони, написани още отъ Аристотела, не позво-

[1]) Фаустови думи: Zwei Seelen wohnen, ach, in meiner Brust. Die eine will sich von der andern trennen.

[2]) Желателно е, само да не са разбира подъ „драма“ единъ нищо и никакъвъ разказъ, чийто авторъ си е далъ труда, да го раздѣли на актове и сцени, за да знаѣтъ, кога да спусняѫтъ и да дигняѫтъ завѣсата. . . Виждъ по товъ въпросъ въ критиката на „Ивановитѣ Апостоли за свободата“ отъ И. Д. Шишмановъ, „Период. Списание,“ 1885.

[3]) Въ „Поля и Гори“.

Digitized by Google

лявѫтъ ни едното ни другото. Четеца да ми не отвръща „малко ли има у насъ такива драми!“ Менъ ми е думата не за нашитѣ невѣжи драмописачи, а за драмитѣ, както сѫ ги създавали единъ Софоклъ и Шекспиръ, единъ Гете, Лессингъ и Шилеръ. Драмата престава да заслужва името драма, щомъ са препълни съ лирика и описания, колкото и да е голѣма тѣхната хубость и съвършенство. Естетиката и истинския естетиченъ вкусъ не искѫтъ само, да бѫде едно нѣщо хубаво, но и да си бѫде на мѣстото; а „Отечество любезно,“ и „Напрѣгай, Тракио, могѫщи сили“ („Сливница“), пренесени въ една драма, ще бѫдѫтъ въ най-лошавото и най-несгодното мѣсто на свѣта.

И тъй „случая,“ че Вазовъ е лиричен поетъ, му дава възможность, да въспѣва България. Но не е само въспѣването. Идеата за България е сърцето и душата но Вазовата поезия. Тѣ сѫ тъй срастни, щото азъ са надѣвамъ да не сгрѣша много, ако кажа, че деня, въ който България са събуди за новъ животъ, е и деня, когато Вазовъ „стана“ поетъ. Да ли би са събудили поетическитѣ му сили, ако не бѣ са родилъ именно въ тъзъ епоха на преходъ, ако не бѣ свидѣтель на 1876 — тозъ колоссъ въ историята ни — е понѣ съмнително. Отъ тъзъ страна той е много сроденъ съ „тихий“ (?) *Любенъ Каравеловъ*, въ друго колкото и да е голѣма разликата по между имъ. И у Любена пламна поетическия огънь отъ идеята за моралната и политическа свобода на България. Но Любенъ бѣше сѫщѣвременно революционеръ въ най-благородната смисъль на думата — и поета Любенъ са слѣ, дори са погълна отъ революционера; той не са задоволи да бѫде поетъ на възраждането и на освобождението ни, а стана дѣецъ, апостолъ и агитаторъ. Туй може да намалява поетическото му достоинство, но историческото му значение за духовното възраждане на България е недосѣгаемо. — Вазовъ напротивъ има повече мегката душа на Волова, той, ми са струва, е не способенъ да бѫде практиченъ дѣецъ и агитаторъ [1]). Но той е повече поетъ отъ

[1]) Това и др. нѣкои мнѣния за характера на Вазова сѫ са родили у менъ само отъ изучване на поезията му. Азъ съзнавамъ слабостьта на такива заключения, затуй не ги налагамъ никому. Ако при все това съмъ улучилъ вѣрно индивидуалностьта на Вазова, ще ма радва, че психологич. ми наблюдения не сѫ ма излъгали; впрочемъ, готовъ съмъ винаги да приема повѣрнитѣ възгледи, стига да ми ги каже нѣкой.

Digitized by Google

Любена, не само защото има по-поетична и по-мечтателна душа, но и защото поетическия му талантъ е по-силенъ; той не заглъхна, не изчезна въ величието на идеята за освобождението, а съедини патриота съ поета. Днесь Любенъ повече са чете, духа му още живѣе между насъ. Съзнанието, че заедно съ него умрѣхъ толкова сили и надѣжди, дава особенна прѣлесть, на съчиненията му, но освѣнъ туй тѣ повече отговарятъ на дневнитѣ ни нужди, на възбуденото ни състояние, пълно съ страсти и борби. Но неговата посока принадлѣжи на историята; повечето отъ онуй, противъ което воюва, е мъртво, само името Любенъ ще остане безсмъртно. За туй да не укоримъ В., че не пише като Любена, то би значало, да искаме да спремъ вървежа на историята. Вазовата поезия означа една крачка напредъ въ калтурното ни развитие. По вината на обстоятелствата, обществото още не е сторило тъзъ крачка, но поститѣ винаги сѫ вървѣли напредъ. Вазовото „съврѣменно“ значение и влияние ще расте паралелно съ намалявание на Любеновото „съврѣменно“ (не историческото!) и В., ще стои на върха на „съврѣменността“ си, когато Любенъ стане достояние на историцитѣ на литературата ни!

III.

За да забрави безутѣшното настояще, Вазовъ не само търси рѣдкитѣ, но и скѫпитѣ свѣтли страници въ историята ни или въ неотдавнашното минало, той често рисува живо бѫдѫщето, тъй привлекателно и идеално, както живѣе въ душата му.

Не, невѣрвамъ, че до край
Жъртва ти ще си на злото;
Твоятъ день ще засияй,
Ще нарастне тебъ крилото.
Духъ великъ ще оживѣй
Въ едно ново поколенье,
И туй слънце ще огрѣй
Твоето обединенье.
И свѣтътъ ще поздрави
Тебе, родино любима,
И тогова. . . но уви!
Менъ тогазъ не ще ме има!

„*Поля и гори*“, стр. 43.

Като истински поетъ, Вазовъ и тукъ не забравя себе си; пренося са радостенъ въ областьта на идеала си, вижда

Digitized by Google

го въ ума си вече реализиранъ, но изведнажъ сърцето му са свива, като помисли, че въ онзи тържественъ часъ, когато мечтитѣ ще добиятъ плъть и кръвь, той ще лѣжи безмълвно подъ буренясалия гробъ.

Обаянъ отъ идеала си, той не завижда на успѣха на другитѣ земи и бъдещето на своята България не дава за всичката имъ слава и величие.

Не давамъ го дор' блика
Златò изъ тезъ бразди,
Дор' твоитѣ *недра сж*
Небутнжти руди;
Дор' раждашъ крѣпки мишци
И въ проститѣ селца,
Стърчжтъ красиви сгради
Натъпкани съ дѣца.

„*П.* и *Г.*“ стр. 9.

Но въ тъзъ чаровна сфера толкова по убийственно е прозата на днешнитѣ кипежи на страститѣ:

Пакъ борби, борби нечестни,
Буйства, козни, клевета!
Нѣма мѣсто зарадъ пѣсни,
Нѣма часъ за любовьта!
О тежкò на това поколенье,
Що расте срѣдъ измами горчиви,
И лѣти отъ съмнѣнье въ съмнѣнье,
И посрѣща сé утра мжгливи.
Какъ е тѣжко, когато живота
Съсъ разбити надѣжди захваща. . . .

„*П.* и *Г.*“ стр. 62, 63.

Самъ Вазовъ ясно съзнава въ стиховетѣ си, че не е „съврѣменъ“ тъй, както би искали нѣкои; съзнава, че не пѣе, както „пѣкътъ“ (мелодията на калнитѣ партизански борби) наоколо му, че не угажда на дневнитѣ нужди на съврѣменницитѣ си. Той живѣе повече вжтрѣшенъ животъ: ту са възвиси въ областьта на идеалитѣ си, ту са задъни въ душевнитѣ си борби и лутания и отъ тѣхъ намира исхода, сякашъ, само тогава, кагато ги повѣри на стиховетѣ, на книгата, или когато забрави себе си и забичува заспалитѣ си съврѣменници, будни само тамъ, дѣто кипжтъ ниски страсти. „Борба и борци“[1]) описвжтъ тия

[1]) „П. и Г“. стр. 145—7. Некрасовитѣ стихове:
„Борба мнѣ мѣшала быть пѣвцомъ.
Мнѣ пѣсни мѣчлали быть борьцомъ“ що красятъ „Борба и борци“, ще станжтъ, за жалость, по-вѣрни за него, отъ колкото е мислилъ, може би, самъ Вазовъ, когато ги е писалъ.

Digitized by Google

вътрѣшни процесси самоувѣрѐнно, но сж пълни съ достойнство и вѣрни възглѣди. Азъ ще си позволя да препиша горната половино отъ стр. 146. Като извънредно хубава и важна: (Ср. още „Гусла“, стр. 26).

Ехъ, нѣма да млъкна, по ваш'то желанье,
Защото въ мень *има нѣкакво съзнанье*,
На сила, на младостъ, кое ме кръпи,
И нѣкакъвъ огънъ, кой вѣчно кипи. . . .
Защото азъ любя, тжжж и мечтаж
И мисли неземни въ душата си таж:
Защото осящамъ, че на тоя часъ
Съ менъ е всичко младо и свѣжо у насъ[1])
Всичко, дѣто вѣрва и чуствува силно,
Съ кржгозоръ широки, съ надежди обилно;
Защото отъ малъкъ йощ' много страдахъ
И чувства голѣми въ душа си набрахъ;
Защото отдавна счупилъ бихъ тазъ лира,
Да не би имало кой да я разбира,
Дане бѣхъ азъ чувалъ нѣкой братски гласъ,
Младъ, великодушенъ, (той небѣ отъ васъ),
Който ми мълвеше: ***имай вѣра въ себе:***
Много души жежки днесь въздишатъ съ тебе!

По надолу умственний застой е нарисуванъ съ поразителна вѣрность:

Свѣтлото гаснѣе, високото пада,
Егоизмътъ мрьсний единъ само влада.
Нѣма кржговори за полѣти славни
Орлитѣ сж днеска съ прилѣпитѣ равни.
Нѣма свѣтли цѣли, нѣма свѣтла смърть
И въ тазъ атмосфера, дѣ нищо не грѣй
Цѣло поколенье повѣхва дребней!

Елегията „Паметницитѣ въ Балгария“ („П. и Г., стр. 103) е посвѣтена на нашата история. Право казано, то не е елегия по формата си и по размѣра, и може би нарочно сж облѣчени тѣзи тежки мисли въ кжси, легки стихове и имъ е даденъ тозъ веселъ, пъленъ съ надѣжда свършекъ, който не оставя да западне тжга въ душата на четеца.

Балгарио, Балгарио,
Прѣкрасна си страна,

[1]) Товъ стихъ може двояко да са тълкува 1. Съ менъ=покрай, поради мень, додѣто съмъ азъ живъ—у насъ е всичко *младо* и *свѣжо* (зети като нарѣчие). 2. Съ менъ=за менъ, на моя страна е всичко, (що е) *младо* и *свѣжо* (зети като прилагателни). Че Вазовъ е искалъ да каже само второто, са разбира само по себе; първото е не само безсмислица, но и нѣма никаква свръска съ другитѣ мисли. Менъ ми бѣше думата само, че двусмислието не е избѣгнато, вѣроятно защото Вазовъ не го е забѣлѣзалъ.

Digitized by Google

Но бѣдна си, България,
Отъ гори имена.

Въ 10 такива куплета са рисува бѣдността на миналото ни; слѣдъ туй:

12. Но сé едно: обичамъ те,
О родино свѣта,
13. Обичамъ те, защото си
За обичь, милий край,
Съ позоритъ си, съ теглото си
Ти пакъ си земенъ рай.
14. Ти даде ми милувката,
И пьрвия покровъ,
Въвъ тебъ приехъ цалувката
На пьрвата любовь;
16. *Въвъ твойто унижение*
И горъсти свъти
Азъ черпя вдъхновение
За пъсни, за мечти.

Послѣдний куплетъ потвърдява мисъльта ми, че България направи Вазова поетъ, тъй както Байрона — нещастията, Шекеспира — театра. Туй „направи", вѣрвамъ никой не ще земе буквално това, даде потикъ и храна на таланта имъ. На друго мѣсто, именно въ „Поетъ и вдъхновенье" (Гусла стр. 16) Вазовъ като описва развитието на поезията си, туря България на пьрво мѣсто:

Но ей кръвьта кипна въ мене
И азъ мѣнихъ, мѣнихъ кумира.
Страданието на народа
Сърдцето ми дигнѫ, распали;
Запѣхъ къмъ робитѣ заспали,
Запѣхъ за бунтъ и за свобода.

Предмѣта, що оставямъ е неисчерпаемъ; малкото думи, съ които са опитахъ да нагатна поне по́-важнитѣ моменти сѫ слаби, — туй съзнавамъ, но при все това принуденъ съмъ да прекѫсна. Да пълня статията си съ цитати и да изрѣждамъ всичкитѣ страници, дѣто говори Вазовъ за България, не могѫ, защото не искамъ да пиша докторска диссертация, а да изложа нѣкои свои мисли и възглѣди за Вазова и поезията му, ако и несвързано и безсистемно. . . Съзнавамъ и туй, че въ статията ми не ще намѣри нищо ново, онзи, комуто е познатъ Вазова поетиченъ миръ, моята цѣль е повече да дамъ потикъ на ония да изучѫтъ Вазова, които по случай, или по предубѣждение не сѫ го считали за достоенъ. Азъ отъ сега обричамъ огромна (но за жалость, само вѫтрѣшно, не материално) полза на ония, които пожелаѫтъ да послушѫтъ съвѣта ми. Но да не бѫда тъй самоувѣренъ и едностранчивъ, да не ми отвърне нѣкой фулминантно: „долу поезията, тя е губение врѣме, развратъ и анохронизъмъ; нашия вѣкъ е вѣкъ на наука и на политика". Азъ обрѣкохъ да не влизамъ тукъ въ дълги рас-

Digitized by Google

правии. Ще си позволя само да кажѫ, че азъ никакъ не мисля да издигамъ поезията надъ науката. То би била окаянна едностранчивость, която ще принесе на поезията „мечешки услуги“. Но сѫщо таквазъ едностранчивость ще бѫде, да са издига науката надъ поезията и ония, които проглашавѫтъ туй за разултатъ на „днешната наука“ (която може да сѫ виждали прѣзъ плетъ) лъжѫтъ съ голи думи себе си и другитѣ. Само хармонията между наука и поезия може да има прѣтенции, че почива на научна философска почва. Обаче не ми са ще да испустнѫ случая, безъ да спомѣна единъ възглѣдъ на противната страна, въ който има отъ части истина. Мнозина противници на поезията у насъ, ще защитѫтъ възглѣда си, като посочѫтъ на лошавитѣ сетнини, които сѫ сполетѣли нѣкои прилѣжни четци на романи и др. подобни. И азъ отъ сърдце ще потвърдя товъ фактъ, че не само у насъ, но вврѣдъ ще са намѣрѫтъ хора, които отъ безразборно и прѣкалено четение особенно на романи сѫ изгубили всѣка способность да живѣѫтъ между човѣщкитѣ си братя. Донъ-Кихотъ на Сервантеса е[1] классичний типъ на тѣзи клѣтници. Но, питамъ, има ли туй явление нѣщо общо съ самата поезия[1]), има ли самата позия нѣщо общо съ тѣхъ? Кой е онзи, който би казалъ, че божественния Исусъ е виновать, дѣто въ негово име сѫ са вършали и вършѫтъ най-гнуснитѣ и най-варварскитѣ дѣла? Виновать ли е благодѣтеля на човѣщината, Гутенбергъ, че свѣтилото, що ни даде, днесь служи на най-високитѣ както и на най-нискитѣ цѣли, и печата пръска не само свѣтлина, но и зараза? Дѣ онзи гений, дѣ онъзъ истина, онуй величие, които човѣшката подлость или некадърность да не е унизила до каррикатура? Да, ний вврѣдъ смѣсваме — нарочно или неволно — каррикатурата на истината съ самата истина и презираме поезията, защото нѣкои нейни недостойни представители и почитатели сѫ са обърнали „за смѣхъ на хората“. Обаче тѣзи нѣщастници заслужвѫтъ не присмѣха, а съжалението ни, тѣ сѫ невинна жъртва или не опако въспитание, или на жива, необуздана фантазия, неповедена съ врѣме изъ правия

[1]) За отношението на поезията къмъ живота въ прѣкрасния уводъ на Eckardt'a въ „Anleitung и т. н., прѣведена на русски подъ заглавие;“ Руководство къ чтенію поетич. сочиненій. Тъзи бесценна книга да не липсува въ никоя училищна библеотека у насъ, а учителитѣ по български (o weh! побивѫтъ ма трѣпки, като си по мисля за туй. . .) трѣбва да са задължѫтъ отъ всѣки директоръ, да упѫтѫтъ ученицитѣ, съ нейна помощь, какъ да четѫтъ поетическитѣ създания — тѣзи нѣжни, невинни сѫщества.

Digitized by Google

пѫть. Най-доброто лѣкарство за тѣхъ е живота, живота съ неговата проза, съ неговата сурова дѣйствителность. Но освѣнъ живота, тѣмъ може помогна и науката. Истинский — морално и естетично образуванъ характеръ трѣбва да е хармония: отъ поезия, наука и полезенъ общественъ животъ.

И тъй ония що гордо дигѫтъ знамето на науката, да не мислѫтъ, че съ туй убивѫтъ поезията, искуството и тѣхнитѣ обожатели. Не! истинската поезия никога не е враждувала съ науката, а само най-опакия материялизъмъ — тъзъ каррикатура на науката — враждува съ поезията.

Тѣзъ редове сѫ писани въ Липиска преди една година и всрѣдъ голѣми и усилни, ако и мили, занятия. Четеца може би самъ познава по натъртения ми езикъ, че тукъ говори една малко екзалтирана душа, душа, пълна съ радость, че може да намѣри часъ да отдѫхне отъ другитѣ занятия и да побѣсѣдува съ далечния, убития български духъ. Не безъ особенна и съ малко егоистична цѣль. . . (защо да го крия?) е писана тъзи статия съ голѣма бързина: да са публикува часъ по скоро. Но орисницата, въплатена въ лицата на българскитѣ редактори, била рѣшила инакъ, и статията ми дрѣме мѣсеци ненапечатана и даже непрочетена въ архивитѣ на една редакция. . . Едно по-скромно съзнание би са наскърбило отъ туй, но азъ, благодарение на една опака философия, що исповѣдвамъ, сьмъ неуязвимъ за оскърбления и ги посрѣщамъ съ едно чувство, което много прилича на чувствата на Шекспирова „Лиръ“ въ пустинята, всрѣдъ ужаситѣ на размирената природа. Ако има за нѣщо да скърбя то е само за факта, че нашитѣ редактори тъй систематически сѫ са заловили да обезсърчавѫтъ младитѣ сили. Или не — да не забравяме и добрата страна на тъзи редакторска тактика: народа ни е младъ и писачитѣ ни сѫ млади и кой знае далѝ редакторитѣ не сѫ водѫтъ отъ принципитѣ и съвѣтитѣ на Хорациевата „Ars poëtica“ и дръжѫтъ младежкитѣ недоносчета да поузрѣѫтъ. . . .

Но на прѣдмѣта. — Блаженното врѣме, що роди идеята за тъзи статия и самата статия, мина за менъ безвъзвратно... и азъ отъ тогава прѣживѣхъ много и мѣнихъ мѣстото си въ свѣта. . . само идеалитѣ и възглѣдитѣ ми останахѫ незасѣгнѫти отъ врѣмето. Па и Вазовъ стои днесь за менъ тъй високо, как-

Digitized by Google

то прѣди и азъ са стараж сега да растворьж прѣлѣститѣ на поезията му за моитѣ не дотамъ пълни съ поезия ученици — тѣзи скромни чада на прозбата и на житейскитѣ нужди. — За сега азъ свършвамъ етюдитѣ си, но осѣщамъ голѣма нужда отъ тѣхното продължаване, само че двумѣсечния ми животъ въ България може да са отрази въ тѣхъ и да имъ даде съвсѣмъ другъ отпечатъкъ. За туй не могж да обрекж кога и какъ ще продължж и страхъ ма е, че не ще могж са задържа на сжщата висота, т. е., че не ще намѣря въ себе си вече толкова юношески огънь. . .

Д-ръ К. К. Крьстевъ.

Въ Розовата долина,
3-ий Ноември 1888 година.

Digitized by Google

ТРУДЪ,

литературно-научно списание.

ГОДИНА II. *Октомврий 1888* КНИГА VII.

ЕКСПРОМТЪ.

Учи свѣстно обществото,
Да познава и цѣни
Святий принципъ на доброто
И вси лоши сѣтнини,

Па небой са, ходи смѣло
Вредъ по наший роденъ край;
Имай разумъ, свѣтло чело,
Никой не ще та ругай.

С. К.

ГЕРЧОВАТА СВАДБА.

(Разсказъ)

Отъ Д. Г. Майсторовъ.

I

Не малко чутовенъ бѣше колибарина дядо Руйо Святогореца, него прѣкоросваххъ хората така, защото бѣше ходилъ седемъ пѫти на далечната Свята-Гора. Турцитѣ го прѣкарваххъ пъкъ Руйо-чорбаджи.

Тоя старецъ имаше на шесдесеть години; космитѣ на

Digitized by Google

голѣмата му глава, гѫститѣ му вѣжди и малкитѣ му мустаци не бѣхѫ всички побѣлели, а са намирахѫ тукъ-тамъ изъ тѣхъ по нѣколко черни косама. Той бѣше малко възнисичекъ, понагърбенъ и кривокракъ и са подпираше всѣкога съ дълга дрѣнова патерица.

Святогореца бѣше много добръ и имотенъ человѣкъ, той правяше много добрини на хората и имаше много гори, нивя, ливади, градини, воденици, тепавици, пчели и стада. Тоя имотъ не бѣше останалъ отъ баща му или отъ другиго нѣкого, а бѣше си го спечелилъ самъ.

Както на млади, тъй и на стари години, той не можаше да са стърпи да стои празенъ; когато настаняше врѣме за орание, дядо Руйо отиваше наедно съ ратаитѣ на нивята и първъ хващаше оралото да заоре. Пролѣтно врѣме самъ сѣеше и присаждаше фидани изъ градинитѣ и ливадитѣ си, а лѣтѣ самъ вадяше меда изъ кошаритѣ.

Ако имаше нѣщо, което той страстно да обичаше, то бѣше *авджилѫка*. И наистина Святогореца бѣше страшенъ авджия, не са минаваше година да не убие нѣкоя и друга лесица и глиганъ. На млади години той убивалъ вълци и мечки.

Въ старо врѣме, че и сега, който убие вълкъ, распѫва му кожата на единъ расовать пѫртъ и ходи съ неѫ по селата да проси даръ, зарадъ дѣто е примахналъ единъ отъ тия звѣрове, които чѣсто нападѫтъ на селскитѣ стада. На всѣка кѫща, дѣто отивалъ, хората му захваляли и го дарявали съ по малко вълна или друго нѣщо.

Дядо Руйо имаше едно кѫсо шишине и три хубави кучета, съ които не са врѣщаше празенъ, когато отидяше за зайци. Не единъ пѫть нѣкой заптии отъ конака му сѫ искали да имъ хариже едно отъ тия кучета, ала той сѐ имъ отказваше, защото много го бѣше ядъ на турцитѣ.

Святогореца бѣше довецъ и жена му бѣше са поминала прѣди дванадесеть години, ала не искаше да са жени още единъ пѫть, ако и често да го караше едничкия му синъ Герчо. „Ожени са тате“! му думаше той, „защото останахме двама въ кѫщи, и нѣма кой да ни опере и закѫрпи“.—„Я си глѣдай работата, сине,“! обаждаше са стареца. „Подиръ нѣколко години ти ще ми порастешъ и ще та оженя, че ще са сдобиемъ съ жена, която да ни глѣда кѫщната работа“.

Дядовитѣ Руйови двама голѣми синове, три малки мо-

Digitized by Google

мичета и жена му, баба Руйовица, бѣхѫ са поминали прѣзъ *чумавото*. Отъ тѣхната кѫща останалъ тогава само той и момченцето му Герчу, който билъ тогава на седемь години. Грозната чума щѣла да прибере и тѣхъ, ако да не бѣхѫ избѣгали и двамата въ близкия до колибитѣ имъ балканъ. Тамо прѣживѣли тѣ, до дѣто прѣстанала да вѣрлува тая грозна болѣсть.

Когато едничкия му синъ станалъ на деветнадесеть години, той намислилъ да го ожени. Герчо бѣше много разуменъ и хубавецъ. Лицето му бѣше чарвено и валчесто, а малкитѣ му мустачки и хубавитѣ му вѣжди бѣхѫ черни, като катранъ. Той бѣше удралъ кожата на баща си. Той имаше въздебелка и възкѫсичка снага.

Герчо бѣше избралъ за невѣста хубавицата Златанка, която харесваше и негова татко. Тая мома бѣше отъ едни чутовни и имотни хора, като Святогорови. Нейната хубость бѣше неисказанна: лицето ѝ бѣло, като снѣгъ; странитѣ ѝ чарвени, като божуръ; очитѣ ѝ сини, като ясното небе; вѣждитѣ ѝ тънки, като гайтани; космитѣ ѝ меки, като коприна. На ръстъ тя бѣше нисичка и тъничка. Освѣнъ туй Златанка бѣше много работна и идеше ѝ одржки на всичко. Неѭ глѣдахѫ баща ѝ и майка ѝ, като крѣхко цвѣте и много ѝ са радвахѫ.

За тая ненаглѣдна дѣвойка старитѣ баби хортувахѫ, че е не само богатска дъщеря и хубавица, ами и името ѝ Златанка, било много хубаво: „Яли на златото кръстена“, думахѫ тѣ.

Тя бѣше прилика на Герча, защото и той бѣше хубавецъ, и защото и нейния и неговия татко бѣхѫ хора еднакви по имотъ и пбчитъ. Тѣхния годежъ стана една нощь, три недѣли прѣди Ивановъ-день. Когато са разчу, че дядова Руйовъ синъ са згодилъ за богатската дѫщеря Златанка, всѣкой казваше: „Многото пакъ при многото отива!“

II

Прѣзъ коледнитѣ праздници и прѣзъ новата година ставахѫ най-вече колибарскитѣ свадби. На Ивановъ-день врѣмето бѣше много хубаво; зимното слънце позлатяваше съ лѫчитѣ си бѣлия снѣгъ, който покриваше всичко и леденитѣ шушулки, що висяхѫ по стрѣхитѣ на кѫщята, са топяхѫ и падахѫ отъ тѣхъ капки. Такъвъ хубавъ день, прѣзъ туй врѣме на зимата, на рѣдко са е случвалъ.

Digitized by Google

Мѣжду другитѣ свадби на тоя праздникъ бѣше и свадбата на Герча, която идяше за венчавание въ селото Дрѣново. Прѣзъ ония врѣмена въ дядовитѣ Руйови колиби Куманти черкова не са намирала.

Сутриньта рано, малко врѣме прѣди да пусне селската черкова, зачу са на далечь силенъ гърмежъ. Всѣкой позна, че иде нѣкоя колибарска свадба и всѣкой казваше: „хѫ, туй е свадбата на Святогоровия синъ Герча“. Че дядо Руйо жени едничкия си момъкъ, знаяхѫ не само всичкитѣ околни колиби, но и въ селото Дрѣново, защото тоя старецъ бѣше много чутовенъ человѣкъ. По едно врѣме гърмежа прѣстана, свадбата навлзе въ селото и са зачу отъ далечь гласа на гайдитѣ. По всичкитѣ кѫщя хората отваряхѫ прозорцитѣ и са показвахѫ на тѣхъ, а други имализахѫ пъкъ на вънъ и са трупахѫ на улицата, прѣзъ която ще мине свадбата. Не са мина много врѣме и свадбата са зададе. Най-напрѣдъ са виждахѫ дванадесеть момци и моми, които играяхѫ рѫченици редомъ по двама и двѣ и мѣтахѫ бѣлитѣ кърпи, що държахѫ въ рѫцѣ. Момцитѣ живо скачахѫ и викахѫ непрѣстанно: „и-ха-ха!“ „а-ха-ха!“ „опа!“ „иса!“ Тѣ ту клякахѫ, ту са обрьщахѫ на задъ, ту туряхѫ рѫцѣ на бедра, ту плѣскахѫ съ прьсти и тъй дребняхѫ играта, щото сякашъ че не стѫпвахѫ на земята. Пьстро облеченитѣ пъкъ моми бѣхѫ са зачервили, като кръвь. Подиръ тѣхъ вьрвяхѫ трима гайдари, на които бѣлитѣ гайди силно ручахѫ и весело свиряхѫ хубавата игра рѫченици. Подиръ гайдаритѣ вьрвяхѫ въсѣднали на коне множество свадбари — мѫже и жени. На чело стояхѫ кума и кумата, заложника и заложницата, момина баща и момината майка, които бѣхѫ накитени на главитѣ съ голѣми варакосани китки. Задъ тѣхъ са виждаше свекъра дядо Руйо, гордо възсукълъ побѣлелитѣ си мустаци и ниско нахлупилъ рунтавия си калпакъ. Той ездяше на високъ, храненъ и лошъ конь, който бѣше черъ, като гарга. Святогорица имаше на пояса си четири хубави пищола и единъ голѣмъ ножъ, съ бѣлъ кокаленъ черень и желта дебела капия; всичкия му *силяхъ* блѣщеше, като огънь. На неговото лице са виждаше веселость. Той яхаше гордо хранения си конь и хвьрляши поглѣди на всѣкадѣ. Подиръ него вьрвяхѫ много мѫже, отъ които по младитѣ имахѫ на пояситѣ си пищоли и ножове. По срѣдъ нѣколцина млади, гиздаво облѣчени и тѣжко въорѫжени, момци са виждаше младоженеца. Герчо, облѣченъ

Digitized by Google

въ черна сукнена салтамарка и гащи, по които блѣщяхѫ сѫрмени гайтани. Той бѣше накривилъ хубавия си търкалястъ калпакъ, на когото стѫрчеше отъ прѣдъ хубава варакосана китка отъ зеленика и брашлѣнъ. Герчо са доста мѫдряше и не поглѣждаше на страна. Той ездяше на синъ храненъ конь, като бащина си, само че не толкова високъ и немиренъ. Подиръ момцитѣ вървяхѫ женитѣ, сѫщо въсѣднали на коне. Тѣ бѣхѫ пъстро примѣнени и накитени съ хубави варакосани китки отъ всѣкакви зимни цвѣтя. Срѣдъ тѣхъ са виждаше булката, въсѣднала на бѣлъ кротакъ конь, когото дьржеше за юздата единъ младъ момъкъ. Златанка бѣше облѣчена съ зеленъ атлазенъ фистань и черъ сукненъ кужухъ, потшитъ съ буйни желти лесици. На бѣлата и шийка висяхѫ три върви желтици, които грѣяхѫ като слънце. Подъ тѣхъ са виждахѫ малкитѣ ѝ злати чапрази и обкования ѝ съ срѣбро колань. Главата ѝ бѣше накитена съ много варакосани цвѣтя, по които висяхѫ шерени панделки и които изглѣждахѫ, като единъ златенъ вѣнецъ. Обицитѣ ѝ бѣхѫ два нови *гърмилика*, закачени на тънки срѣбарни кукички. Мекитѣ ѝ коси бѣхѫ сплѣтени на много тънки косички, заловени една о друга съ чарвени копринени конци. Цѣлата ѝ глава прикриваше едно голѣмо чарвено було, което достигаше отъ прѣдъ и отъ задъ до поясъ. Всичкитѣ тия накити правяхѫ Златанка още по-хубава, отъ колкото си бѣше. На всѣкиго очитѣ оставахѫ въ нея и всѣкой са чудяше на нейната хубость. Тя бѣше исправила главата си и глѣдаше всѣкога напрѣдъ си. Най-подиръ на свадбата вървяхѫ смѣсено много момци и моми, които крачахѫ бьрзо и са разговаряхѫ весело. Тѣ всички бѣхѫ облѣчени съ хубава и чиста примѣна.

Когато наближихѫ черковата, свадбаритѣ наслязохѫ отъ конетѣ, които нѣколко млади момци закарахѫ въ една близка кѫща. Като потеглихѫ да введѫтъ младоженцитѣ въ черкова, много свѣтъ навлезе подирѣ имъ; тамъ бѣше пълно, като на нѣкой голѣмъ праздникъ.

Подиръ половина часъ вѣнчалния обрѣдъ на Герча и Златанка са извьрши отъ петмина попа и свадбата излѣзе на вънъ. Всичкитѣ свадбари въсѣднахѫ отпочиналитѣ си коне, които докарахѫ на часа нѣколцина млади момци и свадбата потегли прѣзъ сѫщата улица и по сѫщия редъ, само че сега младоженцитѣ вървяхѫ единъ подиръ други. И тоя пѫть на всѣкадѣ са трупахѫ много хора да глѣдѫтъ свадбата.

Digitized by Google

Когато тя излезе на край селото, пищолитѣ на веселитѣ свадбари започнахѫ да ечѫтъ пакъ. Тоя пѫть най-напрѣдъ гръмна три пѫти свекъра дядо Руйо Святогореца.

III

На улицата, прѣзъ която мина насамъ и нататъкъ свадбата, са намираше конака. Тамъ бѣхѫ излѣзли една тълпа турци, отъ които по-многото бѣхѫ заптии. Едни отъ тѣхъ стояхѫ прави, а други — наклякали. Едни зяпахѫ врьхъ свадбата, а други пушахѫ лули и чибуци и гнѣвно глѣдахѫ на нѣкъ.

Щомъ видѣхѫ дяда Руя, който не ги поглѣдна, тѣ са позбутахѫ единъ-други и си задумахѫ: „Вижте, вижте Руйо-чорбаджи.“

— Коя ли ще да е тая свадба? попита единъ младъ турчинъ.

— Може да е на чорбаджиева синъ, обади са други.

— Да не би Руйо-чорбаджи да жени момчето си Герча? попита заптията Ибриямъ Чаушчето и изглѣда другаритѣ си единъ по единъ.

— Незнайме, обадихѫ са и дигнахѫ раменѣ тѣ.

Тоя чаушинъ бѣше единъ младъ турчинъ; той нѣмаше повече отъ двадесеть и петь години. Кадията, хаджи Летифъ, заптиитѣ отъ конака и турцитѣ отъ селото го много обичахѫ и почитахѫ, а българитѣ глѣдахѫ на него, като на единъ звѣръ, защото са обнасяше много злѣ съ тѣхъ. Често той псуваше на вѣрата и бияше съ камшикъ много невинни хорица. Като минувалъ веднажъ на конь край единъ дюкень, дѣто работяли трима души, той поглѣдналъ гнѣвно на тѣхъ, викналъ ги при себе си, ударилъ имъ по три камшика и искрѣщялъ: „Още единъ пѫть, като ма видите, на крака да ми ставате!“ Той обичаше да закача момитѣ и женитѣ *гяурки*, но тѣхнитѣ братя, мѫже и бащи не смѣяхѫ да са оплачѫтъ на Каймакамина, защото зло би патила главата имъ. Тоя проклѣтъ младъ турчинъ българитѣ прѣкарвали „Чаушчето.“

— Дели-Ахмедъ! Дели-Ахметъ! завика той на единъ бѣлобрадатъ и черъ заптия, който бѣше са зазяпалъ въ свадбата.

На часа Дели-Ахмедъ доде при чаушчето и го заглѣда въ очитѣ. Младия турчинъ си тури рѫката на рамото му, доближи си главата до неговото ухо и му пришепна тихо:

Digitized by Google

— Скоро иди при нѣкои *гяури* и са научи, коя е тая свадба.

— Да узная, кой са жени, попита Дели-Ахмедъ.

— Тъй, тъй, че ела скоро да ми кажешъ.

— Добрѣ, ефендимъ.

— На туй мѣсто пакъ ще ма търсишъ.

— Добрѣ, каза пакъ Дели-Ахметъ и са изгуби.

Когато са зададе булката, всичкитѣ турци са взрѣхѫ въ нея и останахѫ като замаяни. Тѣ изглѣдахѫ Златанка отъ пятитѣ до главата и си думахѫ усмихнати единъ-другиму: „Вижъ, вижъ.“

Слѣдъ като са отдаличи малко свадбата, Чаушчето са обърна къмъ другаритѣ си и каза удивенъ:

— Каква хубава *гяурка!*

— Дѣ у насъ такива хубави ханѫмки?! обади са единъ, който стоеше при него.

— Тъй, тъй, казахѫ нѣколцина.

— Бе, изъ тѣзъ гяури имало много богати хора, обади са единъ удърпанъ турчинъ и са зачеса по голия кирливъ вратъ.

Тоя турчинъ са казваше Кара-Агопъ. Той бѣше слуга на Кадията Хаджи Летифа.

Тѣ надминахѫ насъ, *динъ-ислямитъ*, момчета! Видите ли, продума измѫршавялия и гѫрбатия Али-Баба.

— Тъй, тъй, дѣдо! каза единъ младъ заптия. Дѣ у насъ такъвъ *салтанатъ*?!

— Съзрѣхте ли желтицитѣ на булката? обади са пакъ удърпания Кара-Агопъ, на когото не излизахѫ изъ ума скѫпитѣ нанизи на Златанка.

— Какъ да ги не съзрѣхми, казахѫ нѣколко души.

Слѣдъ като са умълчахѫ всичкитѣ, стария Али-Баба извади изъ устата си чибука и напсува тихо гяуритѣ на вѣрата. Не закѫсняхѫ да направятъ сѫщото и други двама, които бѣхѫ клекнали при него.

Не мина са много врѣме и Дели-Ахмедъ са завърна.

— Научили са? попита го Чаушчето.

— Научихъ са, ефендимъ! каза той, свадбата била на Чорбаджи-Руйова синъ, Герча.

— На Чорбаджи-Руйова синъ ли? обадихѫ са нѣколко души.

— На него, каза Дели-Ахмедъ.

Digitized by Google

— Личеше си, обади са Чаушчето.

— Ибриямъ Чаушъ! Ибриямъ чаушъ! завика стария Али-Баба, нѣкой отъ васъ не е ли каненъ на тая свадба?

— Не, отговори той.

— Чудна работа! Че другитѣ чорбаджии гяури отъ колибята сѣ сѫ поканвали по-пьрвитѣ ислями, кога сѫ женяли синъ или дъщеря, пъкъ какъ тъй Руйо-Чорбаджи да не е поканилъ нѣкого отъ насъ?!

— И менъ ми е чудно, дѣдо, каза Чаушчето и наведе ниско глава.

— Ехъ, на колко гяурски свадби е ходилъ дядо ви Али-Баба: какъвъ *икрамъ* му са е правило тамъ! Да видишъ, какъ са срамѫтъ гяуритѣ и какъ шетѫтъ гяуркитѣ! Да видишъ какъ са чупѫтъ на прѣдѣти! Да видишъ. . . . . ,

— Тѣзи гяури зехѫ да не ни имѫтъ вече за нищо, защо ги пирдаша и мразя азъ, каза гнѣвно Чаушчето и пакъ наведе глава ниско.

— Дѣ ония врѣмена! прибави удивенъ Али-Баба и си поглади бѣлата брада.

До като младия турчинъ стоеше замислянъ и си хапяше устнитѣ, стареца го поглѣдна въ очитѣ и му проговори тихо:

— Осѣщамъ, че та догнѣвя. . . . . .

Чаушчето си много личеше, кога е разгнѣвенъ.

— За какво? попита той.

— Струва ми са дѣто. . . . дѣто не сѫ та поканили. . .

— На какво?

— На чорбаджиевата свадба, де. Усѣщамъ азъ.

— А-а-а, не е за туй.

— Усѣщамъ, момче, усѣщамъ.

— Гнѣвъ ма е наистина, дядо! *мираклия* сьмъ. . . . . пъкъ. . . . . .

— Я слушай да та научи дядо ти на единъ умъ.

Чаушчето исправи главата си и заглѣда Али-Баба, който продължи:

— Нѣщо подиръ два-три сахатя ти си натѫкми хубаво коня, полека-лека иди до селото, само мини край Чорбаджи-Руйовата кѫща и виждъ какъ ще та поканѫтъ, щомъ та видѫтъ. Тѣ гяуритѣ, знаешъ. . . . . Познавамъ азъ, момче, каквото ти е на сърдцето — и азъ сьмъ билъ младъ.

Digitized by Google

— Да си живъ, дядо, дѣто ма научи..... Ей сега ще са опѫтя за тамъ.

Като каза това Чаушчето, ухили са и трѫгна бързо за въ конака.

IV

Срѣдъ широкъ дворъ, малка градина и пълна съ дървета бахчия издигаше са дядовата Руйова голѣма кѫща, у която са опираше една дълга и широка плѣвня. Другитѣ кѫщя падахѫ малко далечъ отъ неѭ и тя оставаше къмъ края на колибитѣ. Двора ѝ бѣше заграденъ отъ единъ високъ плѣтъ, който бѣше покритъ отъ горѣ съ едра рѫжена слама. Пѫтнитѣ ѝ врати бѣхѫ отъ рѣдко наковани дъски и са затваряхѫ само съ една тънка клечка. Кѫщата бѣше на два ката, отъ които долния имаше отъ прѣдъ три дирека и служаше за оборъ, а горния имаше единъ надсоченъ чардакъ, съ хубавъ тарпозанлѫкъ и двѣ голѣми стаи отъ странитѣ. Всичкитѣ прозорци на дядовата Руйова голѣма кѫща бѣхѫ сѐ съ джамови, тя бѣше измазана отъ вънъ съ червеникава глина и покрита съ голѣми камънни плочи. Отъ горя ѝ са издигахѫ два високи коминя и единъ нисъкъ капандуръ. На една страна въ двора стояхѫ грамада дърва за горение, а на друга са издигахѫ петь голѣми куши сѣно, около които играяхѫ нѣколко дългоопашати свраки и съ крѣсъкъ кацахѫ на високитѣ имъ върхове.

Голѣма трапеза бѣше сложена на широкия дядовъ Руйовъ дворъ. На неѭ бѣхѫ турени много тепсии и сахани съ тлѫсти печени кокошки, пуйки, патки и други ѣстета. При тѣхъ стояхѫ голѣми пити хлѣбъ и пълни бъклици съ вино. Около трапезата бѣхѫ насѣдали всичкитѣ свадбари освѣнъ момцитѣ, момитѣ и младоженцитѣ, които сѣдяхѫ на друга една трапеза, вѫтрѣ въ кѫщата. Всички са сладко гощавахѫ и хваляхѫ ѣстето и питето. Всѣкой исказваше купъ благословии за Герча и Златанка, когато земяше плоската да пие. Въ срѣдата на трапезата стоеше свекара дядо Руйо, а отъ странитѣ му кума и заложника.

На близо двама гайдари свиряхѫ и пѣяхѫ хубави свадбарски пѣсни.

На една страна, малко далечъ отъ трапезата, свиряше единъ гайдарь и играяхѫ хоро нѣколко момци и моми.

Digitized by Google

На често са издаваха радостни викове отъ всѣкадѣ, защото нѣкои свадбари бѣха са вече поупили.

До като са сладко гощаваха и веселяха всичкитѣ, зачу са силно лаяние кждѣ горния край на колибитѣ. Това показваше, че сж навлезли въ колибитѣ нѣкои странни хора, тъй лаяха всѣкой пжть колибарскитѣ кучета върху тогова, когото не познаваха.

— Нѣкой отъ селото са дошли, каза единъ, като са поуслуша малко.

— На Святогоровата свадба може да иджтъ, обади са другий.

Всѣкой слѣдваше да си глѣда веселбата.

Не са мина много врѣме и при трапезата дойде течишкомъ едно момче, което извика запжхтяно:

— Дядо Руйо, дядо Руйо, трима души турци питаха за твоята кжща!

— Кого питаха? каза той.

— Мень и друго едно момче.

— А дѣ сж сега тѣ?

— На края.

Дядо Руйо са поусмихна малко.

— На гости ти иджтъ, свекре, извикаха нѣколко души.

— Ще ми доджтъ, ако съмъ ги канилъ, каза усмихнатъ стареца и дигна бжклицата да пие.

— Нима́ ни си ги канилъ, дядо Руйо?! Другитѣ чорбаджии сѐ сж поканвали нѣкого отъ конака, кога сж имали свадба, обади са единъ.

— Не съмъ. На свадбата си азъ нещж куче да ми са лигави, каза той малко намржщенъ.

— А че трѣбало да поканишъ нѣкого. Ти си человѣкъ чорбаджия, пъкъ тѣ, знаешъ. . . . . .

— Казахъ ви, че на свадбата си азъ куче нещж, извика малко ядосано Святогорица и наведе ниско глава.

— Тъй, свекре, тъй, насъ турци не ни трѣбжтъ, обадихж са отъ много страни.

— Турчинъ на ли е той — друга вѣра — ти отъ него отбѣгвай, каза слѣдъ малко заложника.

Не мина са много врѣме и на улицата, която минава край дядовата Руйова кжща, зададохж са на коне трима души заптии; една отъ тѣхъ бѣше Ибриямъ Чаушчето, който

Digitized by Google

караше най-напрѣдъ. Младия турченъ бѣше накривилъ привързания си съ зелена кърпа фесъ, на когото копринения пюскюль подскачаше насамъ-нататъкъ. Чаушчето имаше на гърба си голѣмъ възсинъ ямурлукъ, съ чарвенъ астарь, жълти петелки и чарвени фитили по краищата. Подъ ямурлука му са виждаше хубавия *силяхлжкъ*, на когото бѣхѫ натъкнати два срѣбарни пищола, единъ дългъ ножъ, единъ ханжаръ и единъ пиринченъ дивитъ. Коня на Чаушчето бѣше бѣлъ, като млѣко, и скачаше много наежено.

Другитѣ двама заптии бѣхѫ въоружени само съ по една пушка, приплѣщена на рамо, и съ по единъ тесакъ, запасанъ на поясъ.

И тримата карахѫ конетѣ си бързо и са озьртахѫ на разни страни.

Когато Чаушчето съглѣда свадбата, каза си на ума: „Ето ги. Ей сега чорбаджията ще ми извика, щомъ ма види. Ей сега ще сѣдна на трапезата и ще турнѫтъ отпрѣдѣ ми печени кокошки и пилета. Ей сега хубавитѣ гяурки ще завьртѫтъ хорото прѣдъ мене и ще дойде младата булка да ми цѣлуни рѫка. Ехъ, че пъкъ хубавица е тя! Очитѣ ми останахѫ въ неѭ, когато ѭ видѣхъ прьвъ пѫть“! Нему затупа силно сьрдцето. Колкото повече наближаваше дядова Руйовъ дворъ, толкова повече той яхаше хранения си конь.

Когато свадбаритѣ съглѣдахѫ Чаушчето, тѣ са позбутахѫ единъ други и си задумахѫ: „Ето оня проклѣтникъ, ето оня побойникъ“.

— Шамаръ ми шлавна веднажъ това куче, обади са единъ посрѫбналъ свадбаринъ и напсува тихо Чаушчето на вѣрата.

— А мене не питашъ, обади са други.

— Колко хорица е каралъ да плачѫтъ, обади са пакъ посрѫбналия свадбаринъ

— Ихъ, да го порази Господь и да го земе черната чума! каза старата баба Неновица. Веднажъ бѣше ударилъ съ камшикъ сина ми Петка, че мѣсата му бѣхѫ посинели.

— Ами я питай моя сваку, да ти кажи, него какво е правилъ, убади са кума.

— Млъкнете, млъкнете! казахѫ тихо нѣколко души и позабутахѫ тия, които говоряхѫ за Чаушчето.

И тримата наближихѫ вече портата на дядова Руйовъ широкъ дворъ и Чаушчето отъ минута на минута очакваше да

Digitized by Google

имъ са извика да сѫ отбиятъ, ала такова нѣщо са не случи.

На всичкитѣ свадбари поглѣдитѣ бѣхѫ обърнати къмъ него и другаритѣ му.

Той започна да кара по-полека, като са надѣваше да извикатъ отъ подирѣ му, ала и тоя пѫть такова нѣщо са не случи.

Слѣдъ малко Чаушчето си каза на ума: „Ахъ, не ма сполѣтя това, което искахъ“ и удари силно съ крака коня си. Неговото лице са покри съ мракъ и надъ очитѣ му, кото надъ утринно слънце, летѣше мѫгла. Душата му са кѫсаше отъ ядъ. Той само бияше коня си и псуваше сѣкакъ Святогорица. Яда му са повече усили, когато на свадбата започнахѫ силно да гърмятъ. Младия турчинъ скръцна съ зѫби и извика: „Ще ви науча азъ васъ гяури и ще ти дамъ да разберешъ, кой съмъ азъ, Руйо-чорбаджи!“

V

Сѫщия тоя день Кадията, Хаджи Летифъ, са намираше въ конака, отъ дѣто не бѣше си още отишелъ. Той стоеше въ една голѣма стая, съ ниски и широки миндери, които бѣхѫ послани съ червени дебели душеци и шарени меки възглавници. При него нѣмаше никой. Той бѣше сѣдналъ турски въ едно кьоше, къмъ пѫтнитѣ прозорци, и пушаше наргиле.

Кадията бѣше сухъ и нисъкъ, дългнестото му блѣдно лице, вхлътналитѣ му очи и плоското му чело го правяхѫ приличенъ повече на звѣръ, отъ колкото на человѣкъ. Зѫбитѣ му бѣхѫ много голѣми и рѣдки. Брадата му бѣше остра, прошарена съ бѣли косми и подстригана дълбоко. На възрасть той нѣмаше повече отъ петдесеть години.

Хаджи Летифъ бѣше облеченъ съ дълъкъ ясно-синъ кожухъ и широки тъмно-зелени шалвари. На главата му стоеше ясно-чарвенъ фесъ, обвитъ съ голѣма чалма. На краката си имаше мешинени месьови, врьхъ които обуваше иминии.

Той чѣсто лапаше дългото *меме* на нергилето и глѣдаше сѐ надоло.

Въ това врѣме Хаджи Летифъ мисляше, да проводи хората си за кражба; по такава работа е ходилъ самъ той на млади години и нему са не оставяше и сега тоя занаятъ. Въ всѣкий градъ, дѣто е стоялъ кадия, не са е минавало да не

Digitized by Google

е изгарялъ душата на нѣкой богатъ българинъ. Той обичаше да зема и рошветъ, когато му даваха тия, що имаха нѣкоя заплѣтена давия съ нѣкого; тоя рушветъ кадията получаваше чрѣзъ единъ чорбаджия отъ селето, съ когото бѣха тѣсни приятели и на когото даваше по нѣщо.

До като той мисляше, че отъ много врѣме насамъ не му е падало чужда пара въ рѫцѣтѣ, зачу са вънъ на улицата силенъ тропотъ отъ коне. Хаджи Летифъ са възви мѫрзеливо и надникна на единъ прозорѣцъ. Въ това врѣме Чаушчето и заптиитѣ са врьщаха отъ колибитѣ „Кѫдѣ ли е ходилъ Ибриямъ Чаушъ съ двама заптии? Трѣба да са е случило нѣщо," каза си той на ума и захвана да вика на слугата си Кара-Агопа, да доди при него. Подиръ малко одѫрпания Кара-Агопъ дойде и той му порѫча да повика Ибриямъ Чауша при него.

По едно врѣме младия турчинъ дойде при кадията и, слѣдъ като го поздрави, сѣдна на миндеря малко на далечь отъ него.

Чаушчето бѣше намрѫщенъ и испотенъ.

— Е, какъ си, Ибриямъ Чаушъ? попита го Хаджи Летифъ.

— Много добрѣ, кадѫ ефенди! отговори той.

— Дай, Боже! А кѫдѣ ходихте съ конетѣ?

— Тука близо, до едни колиби.

— Да нѣма нѣщо тамъ?

— Не, нѣма нищо. Ама азъ рекохъ да направимъ една разходка. Пъкъ и врѣмето е хубаво днесъ.

— Добрѣ си направилъ, момче! А заптиитѣ съ тебе ли бѣха или са стигнахте негдѣ?

— Съ мень. . . . . .

Младия турчинъ испѫшка силно, наведе ниско глава и слѣдъ кѫсо мълчание прибави съ тихъ гласъ:

— За другари ги поведохъ подирѣ си.

— Ти, види ми са, като че си нѣщо ядосанъ, Ибриямъ Чаушъ, обади са слѣдъ малко кадията и го заглѣда втрѣнчено въ лицето.

— Не, кадѫ ефеди!

— Тъй ми са види.

— Ядосанъ съмъ, ама слаба работа, каза слѣдъ малко Чаушчето и си накриви устата на една страна.

— Нали ти казвамъ, че тъй ми са види.

Digitized by Google

— Е, ядосва са человѣкъ.

— А какво та ядоса, момче!

— Нищо.

— Кажи ми де, защо криешъ отъ мене. Ти нали знаешъ, че азъ та обичамъ и та имамъ, като синъ.

— Ножъ, ножъ, за тѣзи гяури, кадж ефенди! Тѣ захванахж да не ни имѫтъ вече за нищо.

— Право, гяуринъ нали е, ти не го имай него за нищо. Пирдаши го, земи му, каквото има и толкосъ, каза малко високо кадията и натика мемето на маркуча въ устата си.

Въ това врѣме младия турчинъ извади изъ пояса табакерата си и зе да си прави цигара.

Слѣдъ като побжрбулеска малко наргилето, Хаджи Летифъ са искашля нѣколко пѫти, плю задъ една възглавница и са обади.

— Е, казвай, де.

— Кадж ефендимъ, ще са прьсна отъ ядъ!

— Защо, бе момче?!

— Ти тогова Руйо-чорбажи нали го познавашъ?

— Какъ да го не познавамъ! Богатъ чилякъ е той!

— Тъй съмъ чувалъ и азъ. Той днесь има свадба, жени сина си. Отзарана минахж прѣзъ селото единъ *бюлюкъ* хора. Като засвирили ония ми ти гайди! Като заиграли ония ми ти моми! Чудна работа, ти казвамъ. Страшна *гюрюлтия* дигахж майсъсъ гяури. Пъкъ да видишъ салтанатъ по булката, кадж ефенди! Страшна работа!

— И мень туй ми расправяше отзарана моя Кара-Агопъ. Оплашили го, казва, желтицитѣ на шията ѝ.

— Тѣ и мене оплашихж, кадж ефендимъ! Ти остави туй, ами я слушай да ти расправя, какво ма толкова ядоса: кждѣ обѣдъ натжкмихъ коня си, зехъ трима заптии и са опжтихме къмъ Чорбаджи-Руйовитѣ колиби, хемъ да са расходимъ, хемъ да раскараме конетѣ, пъкъ бѣхъ и много мераклия да отида на Чорбаджи-Руйовата свадба, защото въ живота си не съмъ стжпвалъ ни веднажъ на *гяурска* свадба. Отидохме въ колибитѣ, минахме край неговата кжща и видѣхме на двора много свѣтъ. Всѣкой ѣдеше, и пиеше и дигаше *гюрюлтия*. Като царски хора, ний поглѣдахме къмъ тѣхъ и са надѣвахме да ни поканѫтъ, пъкъ то само на изглѣдахж и не продумахж никаквата! Чудна работа, бе! Сякашъ че бѣхж нѣми до единъ! Ще ги изѣдемъ ли, като отидемъ

Digitized by Google

при тѣхъ?! Нали сме и ний хора?! Чудна работа ти казвамъ, кадѫ ефендимъ! Тѣзи гяури зехѫ да не ни имѫтъ за нищо:

— Знамъ ги азъ, момче, знамъ ги. Такива сѫ тѣ.

— Страшно ма догнѣвя на тогова Руя-Чорбаджи, кадѫ ефендимъ! Каза Чаушчето и си извади изъ пояса джеврето да отрие потьта на лицето си.

И двамата са умълчахѫ и заглѣдахѫ надоло.

По едно врѣме кадията поглѣдна Чаушчето и му каза съ нисъкъ гласъ.

— Я са приближи, момче, насамъ.

Младия турчинъ си исправи бързо главата, и го заглѣда въ лицето.

— Ела на самъ, тебѣ думамъ, нѣщо имамъ да ти говоря, каза пакъ тихо кадията.

Младия турчиъ стана отъ мѣстото си, отиде при него и пакъ сѣдна.

— Ти, момче, склонявашъ ли да свьршимъ ний една работа?

— Каква работа, кадѫ ефендимъ, каза той и заглѣда Хаджи Летифа въ хлѫтналитѣ очи.

— Можешъ ли са замѫкна ти, съ двама-трима мои хора и съ двама-трима заптии, нѣкоя нощь у Чорбаджи Руйови?

— Чорбаджи Руйови ли?

— Тамъ.

— Че зная ли? Азъ другий пѫть не сьмъ ходилъ по такива работи; пъкъ ма страшно догнѣвя днесь на тогова гяурина.

— Ти не са бой; нека ти дамъ азъ двама-трима души мои хора, че да видишъ. . . . тѣ и други пѫть сѫ ходили. . . . . .

— Ехъ, кадѫ ефендимъ, на тогова гяурина азъ сьмь рѣшилъ вече да си отмьстѫ.

Като каза това, Чаушчето силно въздѫхна.

— Като е тъй, защо, момче, не слушашъ, каквото ти хортувамъ?

— Чудя са.

— Бе ти, Ибриямъ Чаушъ, си билъ никакъвъ человѣкъ. Язѫкъ. . . . . .

— Нека бѫде това, кадѫ ефендимъ, ако ще би и главата ми да падне, извика Чаушчето и са удари по колѣното съ юмрукъ.

Digitized by Google

— Аферимъ, момче! извика Кадията и го потупа по гърба.

— Така та искамъ азъ тебе, прибави слѣдъ малко той.

— Е, кога да бѫде туй? попита на нисичко младия турчинъ.

— Утрѣ вечерь, не става ли? Тѣ, знаешъ, споредъ свадбата, ще са испонапиятъ, че. . . . . .

— Какъ да не става?

— Аферимъ, момче! извика пакъ кадията и завика на Кара-Агопа да дойде при него.

На часа слугата дойде и господаря му заржча да направи скоро двѣ голѣми кафета.

Тѣ захванахѫ да си говорятъ пакъ.

— Слушай момче, какъ може да са свърше работата най-лѣсно. Тая вечерь ти са срѣщни съ заптията Камбера и му расправи всичко. Той е мой вѣренъ человѣкъ, съ него ний сме ходили на млади години по такива работи. Колкото за туй, той е *ербаинъ*. . . . . Утрѣ нека Камберъ отиде до колибитѣ и да слѣзе на Чорбаджи-Руйовата кѫща. Ти знаешъ, че царскитѣ хора могѫтъ да слѣзѫтъ и прѣнощувѫтъ, у когото щѫтъ. Посрѣдъ нощь, когато спѫтъ всичкитѣ, той да стане, да ви отвори и. . . . . Ти пъкъ трѫгни съ дружината, щомъ са смракне, и стигни по него врѣме тамъ. И тъй работата е свършена. . . . . Отъ тамъ правете, каквото знаете и земайте, каквото намѣрите. . . . . .

— Добрѣ.

— Е, какво ще кажешъ на туй? Каза слѣдъ малко кадията.

— Тъй, както казвашъ, най-става. Добъръ планъ си скроилъ.

— Тъй.

— Мень дѣ ми идяше на ума дя направимъ тъй!

— Какъ ма имашъ ти мень, момче! Дядо ти Летифъ е слугувалъ много пѫти на такива работи!

— Зная азъ.

Слѣдъ малко Кара-Агопъ донесе на една табла двѣ кафета, които зехѫ двамата и започнахѫ да ги пиятъ.

Когато младия турчинъ испи своето, той стана, протѣгна са и каза:

Digitized by Google

— Сега, кадѫ ефендимъ, азъ ще са срѣщна съ оногози, че пакъ ще дойда.

— Много добрѣ, иди! каза кѫдията малко усмихнатъ и налапа мемето на маркуча.

Слѣдъ раздѣлението си съ Хаджи Летифа, Чаушчето намѣри заптията Камбера и му расправи всичко.

VI.

На другия день свадбата още траяше и у дядови Руйови имаше пакъ гости, които си отидохѫ малко врѣме прѣди да са мрькне.

Тая вечерь на Святогореца бѣше са поумаяла малко главата отъ пияние и му са спѣше много.

По едно врѣме той извика при себе си младитѣ и имъ каза да си лѣгнѫтъ, пъкъ той ще испие една лула тютюнь, че тогава ще си лѣгне.

Златанка му хубавѣ посла и подложи и отиде съ Герча въ тѣхната соба.

Дядо Руйо сѣдна въ горния кѫтъ на огнището, позбута съ дилафя главнитѣ, подуха ги съ уста нѣколко пѫти и огъня пламна. Той си понагря малко рѫцѣтѣ, извади изъ пояса тютюневата си кесия и напълни малката си луличка съ тютюнь. Когато туряше съ дилафя въгленъ на неѫ, тѣхната сива котка, която всѣкога са навърташе около огнището, начена да го дращи съ двата си крака по гърба. „Шисъ, махай са“, извика ѝ той и са наведе малко назадъ да ѫ отмахне. Слѣдъ като потѣгли нѣколко пѫти отъ луличката си и испусна голѣмъ облакъ димъ, той си каза на ума: „Тъсъ котка, като кога започна да ма дращи по гърба? Азъ стана толкова години, какъ ѫ дьржа въ кѫщата си и прѣзъ туй врѣме тя никога не е правила така — туй нѣщо не е на хубаво!“ Дядо Руйо са позамисли малко, пакъ си каза: „Туй нѣщо не е на хубаво!“ и започна да глади котката, която мигаше и мѫркаше.

Въ това врѣме нему доде на ума, какъ, прѣди три, четири години, котката на съсѣдката му, баба Стойка, като ѫ подраскала веднажъ по гърба, дошле слѣдъ малко да ѝ кажѫтъ, че нейното момиченце Нейна са удавило въ рѣката.

Digitized by Google

„Пази на, Боже, отъ зло“ каза той, прѣкрьсти са три пѫти и силно въздѫхна.

Слѣдъ малко стареца опрѣ главата си на бѣлата стѣна и заклюма, обиколенъ отъ дима на тютюня.

До като той жумеше и не са помрѫдваше, похлопа са силно на пѫтнята врата; това хлопание го събуди и той захвана да са услушва, слѣдъ малко вратата пакъ са захлопахѫ и са чу единъ неясенъ гласъ. На часа дяду Руйо стана и излѣзе навънъ, да види кой хлопа и вика.

Когато той наближи въ тъмнината пѫтнята врата, попита на високо:

— Кой хлопа?

— Азъ, чорбаджи! обади са на турски единъ гласъ.

— А кой си ти?

— Царски человѣкъ съмъ!

На дяда Руя дойде на ума, че този е нѣкой заптия, и че иска да прѣнощува въ кѫщата му.

— Заптия ли си? попита той.

— Такъвъ съмъ, чорбаджи! Замрѫкнахъ и не мога стигна въ селото, че рѣкохъ да дойда да приношувамъ у васъ.

— Добрѣ! обади са стареца и си каза на ума: „Отъ дѣ са зе“.

Не веднажъ са е случвало да отпочивѫтъ и спѫтъ „царски хора“ въ дядовата Руйова кѫща.

Българина по селата и колибитѣ бѣше длъженъ да пуща турцитѣ въ кѫщата си и освѣнъ това да ги нахранва и напоява, ако тѣ поискѫтъ.

Слѣдъ малко дядо Руйо махна клечката на вратата и замракналия влѣзе въ двора. Тоя заптия бѣше Камберъ. Той каза съ половина уста: „добъръ вечерь“, а стареца го поздрави съ „добрѣ дошелъ“.

Когато влѣзохѫ вѫтрѣ въ кѫщата, дядо Руйо го покани да сѣдне при огнището и го попита, гладенъ ли е.

— „Не, не съмъ гладенъ, чорбаджи, ами са много уморихъ, че ми са спи, каза намрѫщенъ той.

— А нѣщо не ти ли са пие? попита ступанина на кѫщата.

— Пийвамъ една ракийка, ако е далъ Господь.

Когато дядо Руйо отиде да земе ракия, Камберъ захвана да оглѣжда вратата и нейното мандало.

Digitized by Google

Слѣдъ малко стареца донесе едно буренце съ ракия и го подаде на гостенина, който, слѣдъ като му пожела животъ и здравие, смукна нѣколко пѫти.

Когато той прѣстана да пие, дядо Руйо каза усмихнатъ:

— Че още веднажъ срабни. Азъ сега трѣба да черпя.

— Не ми са пие, чорбаджи, сполай ти.

— Срабни, срабни! На ли ти казвамъ, че азъ сега трѣба да черпя.

— Защо, чорбаджи?

— Е, радость имамъ сега, я.

— Хм, усѣтихъ са. Вий свадба имате тия дни, каза усмихнатъ заптията.

— Нали женимъ Герча.

— Господь да го поживи, чорбаджи, него и булката му. Вий сега колко души ставате въ вашата кѫща?

— Ечи азъ единъ, двама млади и едно сестрино ми момиченце, което прибрахъ прѣди три-четери години.

— Таквосъ слуги?

— Ечи едно момче, около добитака и друго, около овцетѣ.

— Тѣ тука ли живѣѭтъ или?

— Едното спи доло въ яхѫра при конетѣ, пъкъ другото е на кошарата ми, вънъ отъ колибитѣ.

— Дѣто ще каже, вий сте сега тукъ въ кѫщи само петмина души.

— Толкосъ, каза дядо Руйо.

Камберъ пѝ още единъ пѫть, подаде буренцето на стареца и си каза на ума: „Какво ще ви доде нощесь вамъ до главата“.

Подиръ малко той започна ужъ да са провява и като си затри очитѣ, продума:

— Спи ми са, чорбаджи!

— И на мень ми са спи, каза дядо Руйо. Азъ, споредъ свадбата, нѣколко нощи наредъ не съмъ спалъ.

— Азъ пъкъ не спахъ миналата нощь и са поуморихъ сега отъ вървение, че затуй ми са спи.

— Да ти прѣтъкмя ли завивка и постѣлка? попита стареца.

— Прѣтъкми ми, чорбаджи! каза гостенина и захвана пакъ да са приструва, че му са спи.

Digitized by Google

Когато ступанина на кѫщата отиде въ една стая да земе дрѣхи, Камберъ заглѣда пакъ вратата и мандалото ѝ.

Подиръ малко дядо Руйо донесе единъ козекъ и единъ губеръ и натъкми лѣгло за гостенина.

Послѣ той отиде при вратата и ѫ замандали хубаво.

— Що ти трѣба да са затваряшъ, чорбаджи! обади са гостенина. Като сьмъ азъ тука, ти отъ нищо не са бой.

— Е, сѐ е по-друго то, като е заключено, каза тихо стареца и захвана да си саблича горнята дрѣха.

Камберъ стана мѫрзеливо отъ огнището, потърколи са на приготвеното му лѣгло и са зави съ губера прѣзглава.

Дядо Руйо духна свѣща, прѣкрьсти са нѣколко пѫти, помоли са на Бога да го упази прѣзъ тая нощь, прозина са и каза тихо: „Боже, прости ма!“ и лѣгна на приготвеното му отъ Златанка лѣгло.

— Абе чорбаджи, младитѣ, Герчо и булката, да не би да сѫ нѣгдѣ на гости? попита слѣдъ малко заптията.

— Не, тѣ сѫ тука, ами си лѣгнаха раничко, отговори стареца.

— Азъ пъкъ, като не ги виждамъ, мисля да ги нѣма тука, че затуй рѣкохъ да попитамъ.

— Спѫтъ сега тѣ въ топлата соба, каза дядо Руйо и са прозина.

„Аллахъ, Аллахъ!“ промармора слѣдъ малко гостенина и започна силно да сумти.

Въ стаята са въцари мьртва тишина.

Камберъ не затваряше очитѣ си въ тьмнината и сѐ мисляше за своитѣ другари.

Той са услушваше, кога ще заспи дядо Руйо. Нему дойде на ума да са прѣструва на заспалъ и започна да хѫркa високо. До като той хѫркаше съ затворени очи, ступанина на кѫщата заспа дѫлбоко.

VII

Стана срѣдъ нощь. Небето не бѣше съвсѣмъ ясно и по него са виждахѫ тукъ-тамъ леки облаци, които прѣдаваха на мѣсеца блѣденъ цвѣтъ; той тихо плаваше подъ тѣхъ и между тѣхъ и тамъ, дѣто са яснѣяше, блѣщукаха по нѣколко свѣтли звѣздици.

Digitized by Google

Всичко бѣше мьртво подъ блѣднитѣ зари на „Нощната царица;“ колибитѣ спяхѫ въ тая гробна тишина: ни въ тѣхъ, ни около имъ са чуваше живъ гласецъ. Ни въ единъ прозорѣцъ не са виждаше свѣтлина отъ запалена свѣщь и ни изъ единъ куминь не излизаше пушъкъ. Всичко бѣше са скрило и умълчало.

Нощьта бѣше много студена. Дебелъ сняженъ губеръ покриваше, земята, покривитѣ и кѫщята на дърветата.

Прѣзъ това врѣме въ селото навлѣзохѫ десеть души турци, срѣдъ които вьрвеше младия Ибриямъ Чаушчето. Освѣнъ едно скѫрцание на обувкитѣ имъ по замрьзналия снѣгъ, никакъвъ другъ шумъ не правяхѫ тѣ. Всѣкой отъ тѣхъ бѣше тѣжко въоръженъ. Тѣ вьрвяхѫ бързо и са узьртахѫ насамъ-нататъкъ. На всѣкиго лицето бѣше покрито съ студенъ потъ. Сегисъ-тогисъ тѣ са поприближаваха и си шушняхѫ едно-друго. Найнапрѣдъ вьрвяхѫ трима души, които знаяхѫ, дѣ са намира дядовата Руйова кѫща. Дружината наближаваше полека-лека. Неѫ чакаше съ нѣтърпѣние будния Камберъ; той глѣдаше растрѣперанъ на единъ прозорѣцъ и не смѣяше да пошука; всѣко едно пошавание на дяда Руя го силно стрѣскаше и той поглѣждаше въ тьмнината всѣка минута къмъ него. Стареца спѣше завитъ прѣзглава.

Когато наближи дружината кѫщата и Камберъ видѣ нѣколко души отъ неѫ, той са растрепера още по-силно.

По едно врѣме пѫтнята врата са отвори и слабо искѫрца, тя не бѣше далечъ отъ кѫщата. Слѣдъ като навлязохѫ всичкитѣ въ двора, чу са изхлопвание вѫтрѣ, което не стрѣсна никого. Единъ заптия притвори пѫтнята врата и остана при неѫ да пази.

Чаушчето заповѣда на трима души да почнѫтъ да излизѫтъ полека-лека по стълбата, която води на горния катъ на кѫщата.

Камберъ бѣше вече отворилъ и излязалъ на *сундурмата*, дѣто излизаше стълбата. Тамъ той чакаше другаритѣ си да имъ са обади и да имъ расправи едно-друго. Подиръ нѣколко минути тримата души са срѣщнахѫ съ него и той имъ пришепна, че дядо Руйо спи при огнището, Герчо съ булката и едно момиченце — въ собата и единъ хизмикеринъ — долу въ яхѫра.

Единъ отъ тѣхъ са вьрна и яви това, що имъ каза

Digitized by Google

Камберъ, на Чаушчето и го попита, какво да правѫтъ по-нататъкъ. Повърналия са получи заповѣдь да влязѫтъ заедно съ Камбера вѫтрѣ, дѣто слѣдъ малко ще дойдѫтъ и другитѣ.

— Ти пъкъ, Хасане, земи двама души и иди въ яхѫра да причистишъ хизмикерина.

— Кой хизмикеринъ, попита Хасанъ.

— На чорбаджията, бе!

— Ей сега? каза Хасанъ.

— Не бой са, заспалъ ще го намѣришъ, пришепна Чаушчето.

Хасанъ поведе подирѣ си двама души и са опѫти бързо за въ яхѫра, на който вратата са намираше подъ стълбата. Когато отидохѫ тамъ, и тримата натиснахѫ вратата и тя са отвори.

Тѣ влязохѫ полегичка вѫтрѣ и започнахѫ да са ослушвѫтъ, на кѫдѣ са чува шумъ. Хасанъ извади изъ джеба си една клечка кибрить и ѫ драсна на колѣното си; когато кибритя пламна, тѣ видяхѫ на прѣдѣ си само налѣгали коне и волове. „Иди затвори!“ каза той на еднигото и драсна още една клечка кибрить. Когато вратата са затворихѫ, Хасанъ запали една свѣщь, която освѣти цѣлия яхѫръ. Тамъ въ едно кюше на единъ одъръ са виждаше заспалъ человѣкъ. „Ейго хи“, казахѫ на ниско и тримата и трѫгнахѫ къмъ него. Заспалия са обърна, отвори очи и извика стрѣснатъ: „Хей, какво тѫрсите!“..... На часа Хасанъ извади ножа си, стисна го за устата и му прѣрѣза грацмуля. Заклания слабо извика и силно зарита съ крака. Него прободохѫ въ гѫрдитѣ и другитѣ двама турци и той прѣстана да шава.

Слѣдъ малко убийцитѣ ѵгасихѫ свѣщьта и излязохѫ вънъ. Тѣхъ посрѣщна Чаушчето, и заедно съ другитѣ, които бѣхѫ съ него, поведе ги подирѣ си. Тѣ почнахѫ да излизѫтъ по стълата и прѣзъ сундурмата отидохѫ полека-лека при другаритѣ си. Тамъ тѣ намѣрихѫ стаята освѣтена и срѣдъ неѫ дядо Руйо съ затѵлени уста, завързани очи и вързани назадь рѫцѣ. Него бѣхѫ обиколили четирма души, които влѣзохѫ най-напрѣдъ, и го ритахѫ силно съ крака. Стареца силно трепераше и тѣжко пѫшкаше. Сухото му лице бѣше блѣдно, като отрѣзана глава.

Слѣдъ като го ритна и напсува нѣколко пѫти, Чаушчето замахна съ острия си ножъ и му отсѣче главата. „Нѣма да ма канишъ на свадбата си, ха“, извика разяренъ и рас-

Digitized by Google

треперанъ младия турчинъ и захвана да скача на дядова Руйовъ мьртавъ трупъ.

— Камбере, дѣ сѫ другитѣ? попитахѫ злодѣйцитѣ.

— Тукъ сѫ, каза той.

— На кое мѣсто? попитахѫ пакъ тѣ.

— Трѣбва да сѫ въ тая соба, каза Камберъ, като посочи една врата.

Нѣколко души отидохѫ при вратата и ѫ отворихѫ, тя не бѣше заключена. Въ стаята, която са показа тука, нѣмаше никого и тя бѣше хубаво послана и наредена. На стѣната ѝ, която падаше къмъ истокъ, са виждахѫ много щампи, които дядо Руйо бѣше донесалъ отъ Свята-Гора. Прѣдъ тѣхъ висяше едно срѣбьрно кѫндило, което блѣщукаше слабо.

На друга една стѣна, на сѫщата тая стая, са виждахѫ закачени двѣ пушки кремѫклии, едно шишине, шесть пищола, два ножа, единъ ханджаръ, два силяхлѫка, три паласки съ фишеци и единъ черъ рогъ съ баруть.

Чаушчето пришепна на другаритѣ си:

— Юнаци, не са бойте, Герчо надали ще има *силяхъ* при себе си.

— Тъй, ефендимъ! обади са Хасанъ. А дѣ да търсимъ него? Камберъ каза, че е тукъ, пъкъ него го нѣма.

— Азъ, правото да ви кажа, обади са Камберъ, снощи освѣнъ Руя-чорбаджи никого другиго не видѣхъ. Пъкъ като глѣдамъ тъзи врата, мисля, че тука е собата, въ която спѫтъ Герчо и булката му.

— Дѣто и да сѫ, сѣ ще ги намѣримъ, каза Чаушчето.

— Чорбаджията ми рѣче: „Въ собата сѫ,“ обади са пакъ Камберъ, ала въ коя соба, не зная — кѫща голѣма, може да има петь соби.

— Ний да не бързаме, каза Хасанъ. Тѣ, знаешъ, може да сѫ са заключили нѣгдѣ и може да ни карѫтъ да разбиваме вратата; пъкъ тъй като пошумолимъ малко, току виждъ, че сме ги разбудили и сѫ излѣзли на вънъ да видѫтъ, какво има.

— Така, така, каза Чаушчето. Вий, юнаци, не бързайте; около чорбаджиевата кѫща нѣма близо други кѫщи; никой нѣма да ни осѣти и чуй. Сега я земете вий всичкия тоя силяхъ, че тогава ще видимъ, какво ще правимъ!

Въ кѫсо едно врѣме злодѣйцитѣ раззехѫ всичкото о-

Digitized by Google

ржжие, което бѣше закачено на стѣната. Отъ него Чаушчето зе само единъ срѣбьренъ пищолъ, когото натъкна на поясъ.

Когато откачахъ пушкитѣ, едната падна и силно избумтя. Това избумтяване разбуди Герча и той са стрѣсна и стана правъ, а Златанка не са помръдна отъ мѣстото си; тя спѣше дълбоко; нещ не рачи да буди Герчо и ѫ зави хубаво съ дебелия губеръ. Той са поуслуша малко и си каза на ума: „Коткитѣ свалихъ нѣкой ссждъ отъ полицата“ По едно врѣме Герчо чу слабъ шумъ отъ стѫпки и тръгна да отиде въ тая стая, дѣто са чу шума. Когато той отвори вратата и тя силно изскърца, злодѣйцитѣ са стрѣснахъ и започнахъ да са питѫтъ, кждѣ да влѣзѫтъ. Въ стаята, дѣто влѣзе Герчо, нѣмаше нищо, затова той тръгна къмъ тая врата, която водяше за въ стаята, дѣто са намираха злодѣйцитѣ. Когато Герчо отиде при вратата, той са поуслуша малко и, като чу шумъ, отвори бързо. На прѣдѣ му са показахъ всичитѣ злодѣйци, които държахъ въ ржцѣ голи ножове и запалени свѣщи. Тѣ силно са впуснахъ къмъ вратата, насочихъ ножоветѣ си надъ него и му извикахъ „сусъ!“ — „Отидохме, Златанке!“ изрева той и са дръпна назадъ. Подирѣ му са спуснахъ нѣколко души, хванахъ го за шията, повалихъ го долу и набодохъ ножоветѣ си въ гърдитѣ му; изъ тѣхъ бликнахъ нѣколко чучора кръвь, която попръска убийцитѣ му и бѣлитѣ стѣни на стаята.

— Сега дѣ е булката? попита Чаушчето Камбера.

— Тукъ, отъ дѣто излѣзе Герчо, отговори той.

— Сега да навлѣземъ тамъ, каза Хасанъ.

— Да навлѣземъ, обадихъ са нѣколко души и тръгнахъ за въ стаята, дѣто бѣше Златанка.

Въ това врѣме младата булка стоеше прострѣна и вцѣпена на лѣглото си и не издаваше никакъвъ гласъ; тя бѣше блѣдна, като платно. На нещ бѣше припаднало, щомъ чула изреваването на мъжа си.

Момиченцето, което лѣжеше при Златанка, само пищеше и са свиваше въ дрѣхитѣ; то викаше съ дрѣзгавъ гласъ: „Олиле, мамо!“ „олиле, тате!“ „олиле, дядо!“. Врьхъ него са впуснахъ двама и захванахъ да го сѣкѫтъ, до като то прѣстана да издава гласецъ.

Слѣдъ като умьртвихъ и момиченцето, разбойницитѣ са събрахъ около прострѣната Златанка, която бѣше ни жива, ни умряла. На нейнитѣ хубави устица са виждаше бѣла пѣна

Digitized by Google

и устнитѣ и́ треперяхѫ, като листъ; тя грозно зяпаше и извиваше очи. Когато Хасанъ ѭ улови за рѫцѣтѣ и почна да ѭ издига, главата ѝ увисна и тя изрѣче нѣколко неразбрани думи.

До като всички ѭ глѣдахѫ втрѣнчено и си думахѫ: „Ще умре,“ Чаушчето продума: „Ехъ че хубава гяурка!“ и захвана да ѭ пипа по блѣдното лице; по едно врѣме той си доближи рѫката до хубавитѣ и́ устица и пѫхна показалеца си прьсть въ тѣхъ. Златанка помрѫдна главата си насамъ-нататъкъ, потрепера силно, подигна малко дѣсната си рѫка, истѣгна са и силно стисна съ зѫби прьста на Чаушчето. Младия турчинъ изрева на часа́ и си дрѫпна рѫката. Той извади прьста си искривенъ на края и извика.: „Охъ, майчице, отиди ми прьста.“ Всички го глѣдахѫ стрѣснати и му улавяхѫ рѫката. Той бѣше блѣденъ, като мряморъ, и разяренъ, като звѣръ; той охкаше и викаше непрѣстанно: „Останахъ безъ прьсть.“— „Нѣма нищо, то̀ ще оздравя,“ обаждахѫ са сегисъ-тогисъ другаритѣ му. „Дрѫпнете са!“ извика той и извади накървавения си ножъ. Всички разбрахѫ, че Чаушчето иска да си отмьсти на полумьртвата жена и на часа̀ са отдалечихѫ отъ неѭ. Младия турчинъ са наведе надъ Златанка, улови съ лѣвата си рѫка дългата и́ коса, издигна главата ѝ малко и слѣдъ нѣколко удара ѭ отсѣче. Той издигна блѣдната глава високо започна да ѭ мушка въ устата, изъ която затече кръвь и са исплеви язика. Слѣдъ нѣколко псувни, Чаушчето хвьрли Златанкината глава при трупа ѝ и заглѣда причупения си прьстъ. Подиръ малко той просѫлзи отъ болѣсть.

Неговитѣ другари започнахѫ вече да разбивѫтъ сѫндѫцитѣ, които са намирахѫ тука; тѣ бьрзо грабяхѫ всичко скѫпо, което са намираше въ тѣхъ. Тритѣ вьрви жьлтици, прьстенитѣ и обицитѣ на Златанка, старитѣ сѫрмени мисали и срѣбарни подбрадници на баба Руйовица и пълнитѣ съ злато и срѣбро мушамени кесии и мишинени кемери на дяда Руя и Герча паднахѫ скоро въ рѫцѣтѣ на убийцитѣ имъ. Тѣ заграбихѫ всичко, което имъ са хареса, и което можахѫ да носѭтъ.

Кѫдѣ прививанието на нощьта дружината са измѫкна тихо изъ Святогоровата кѫща, на която стѣнитѣ бѣхѫ оцапани съ кръвь и тамъ лѣжахѫ петь мьртви трупа.

Digitized by Google

МОМЪКЪ И СТАРЕЦЪ.

Момъка.

Чуй, послушай, умний дѣдо,
Приближи до мен' на часъ.
Я сьмъ знайно лудо-младо,
Нѣщо щѫ та питамъ азъ.

Стареца (правишкомъ).

Какво искашъ, чедо мало?
Азъ сьмъ вече прѣстарялъ:
Нищо не е в' мен' остало —
Нѣмамъ твоя идеалъ.

Азъ не глѣдамъ на широко,
Не сьмъ така здравъ и сиѣлъ
И не мисля вечь дълбоко —
Три по двайсе сьмъ начелъ.

Рѫцѣ, нозѣ омълняхѫ;
Тѣлото ми е в' растрой;
Умъ и разумъ *изфиряса*. —
Гроба мисля, чедо мой.

Момъка (сериозно).

Искамъ, дѣдо, да та питамъ
Нѣщо зарадъ тойзи вѣкъ
И какъ могѫ да испитамъ
Съврѣменний человѣкъ.

Стареца.

Нигдѣ, чедо, не намира
Миръ и волность человѣкъ,
Нигдѣ клѣтий не съзира
Той, доброто на тоз' вѣкъ.

С' хаосъ грозенъ, тма ужасна
Старий вѣкъ са е простилъ;
С' гръмъ и трѣсъкъ с' буря страшна
Новий вѣкъ са пъкъ родилъ.

А човѣкъ (нека дума
Кой каквото ще и знай)
Слѣпешката с' морна чума
Къмъ свѣтовний върви край.

Борба страшна, борба люта
Води всѣкий вѣкъ въвъ вѣкъ,
А човѣка в' тма са дута,
За борбата дири лѣкъ.

Вѣрвай, момко, чедо мило,
Нѣма роденъ человѣкъ,
С' умъ и с' разумъ за нѣрило,
Да сондира днешний вѣкъ.

Момъка.

Холамъ, дѣдо, не лъжи ма,
Не сьмъ азе момчерлакъ.
Нѣщо свѣстно научи ма,
Азъ сьмъ младий чавдаръ драгъ.

Стареца.

Туй неможе, не мячи са,
Не си още ти оздрялъ,
В' друго нѣщо залюби са —
В' другъ реаленъ идеалъ.

Момъка.

Моля ти са, научи ма,
Теб' за това сьмъ почелъ.
В' идеала увлечи ма,
На часа го бихъ приелъ.

Стареца

Хайдѣ, момко разумени,
Другомъ да-щѫ ти отвѣтъ.
Правъ да стоя омълнѣ ми,
Не сьмъ сега за съвѣтъ.

Digitized by Google

Па я слушай, момко милий,
Друго нѣщо пожелай:
Иди дири млади сили
Този въпросъ тѣмъ задай.
(тръгва си)

Момъка.

Намѣрили сж.

Господъ да ги поживи! . . .
. . . . . .

София. *С. К.*

КЪМЪ ДРУГЪ МИРЪ.

Мечтая азъ за друга сфера,
Мечтая азъ за други миръ,
Искамъ да вѣрвамъ в' друга вѣра,
Да убожавамъ другъ кумиръ.

Моята мисъль са възнася
Тамъ на-нагорѣ — нѣйдѣ далечъ,
Другиго Богаази прося,
Да чуе мойта скръбна рѣчь.

В' душа си нося мисъль свята,
А на сърдце си чистъ идеалъ,
Кои отъ тъзи земя проклята
Богъ ги отдавно вече събралъ.

Тука царува — какво ли нѣма?
Робство, неволя, плачь и борби,
Гдѣ всичко низко участие зема,
Гдѣто в' сърдцето страстьта кипи.

Тука е юдолъ, гдѣто проклятие
Лѣжи надъ нащѣ клѣти глави,
Нѣма надѣжда кой да ни прати,
И пжтя нашъ да благослови.

Руссе, 1888 г. ***М. Московъ.***

Digitized by Google

НАРОДНА ПРИКАЗКА.

Приказница за гявула, за Димо и за Мара, или какъ и гявула бяга отъ зла жена.

Приказвана отъ Пано Х. Лазаровъ отъ градъ Пирдопъ, а записана отъ А. Влайковъ.

И ние сме слушале за зли жени и вие сте видвале, ама какъвито зли жени е имало някога, па и сега има по свѣта, то да ви пази Господъ — и гявола бяга отъ тяфъ. Едно врѣме имало единъ машъ дѣту го казвале, да речемъ, Димо, и една жена, дѣту я казвале, да речемъ, Мара. Тѣе *ичъ* не са зговаряле и не можли да си *уйдичатъ* единъ на други, та да живеатъ като машъ и жена. На това причината била жената, ано била зла и инатчия, а пакъ мажатъ билъ многу добаръ, та сѣ глѣдалъ да ѝ не растури *атжра*, че отъ друга стжрна жената била млого убавица. Цѣли петнаесе години са изминале отка-са оженили и жената ни-веднашъ не била послушала мажа си какъвото ѝ казалъ, а си фанала *адетъ* да вржши се н'опаки. Така дѝ речемъ, че ѝ каже мажа: „Маро, иди донесъ вода да пия, че самъ жаденъ!“ а тя не са поклатва отъ мѣстото си! Отъ това и мажатъ билъ фаналъ слабото място на жената си и, ако иска да му свржши някаква работа, той ѝ заржча да свржши противното на онова, което той иска. Така да речемъ, че е жаденъ за вода, той и казва: „Маро, не дѣй доносва стовната при менъ да пия вода, че не самъ жаденъ!“ Тогава тя *на-йнатъ* иде, налѣе стовната съ вода и я донесе при него. Ако ли му тряба да са накладе оганя, той ѝ казва: „Маро, не дѣй кла (кладе) оганя, че ми е топло!“ и тя тугава зима *максусъ* та донаси дрьви и наклажда оганя.

То са знае, тжкавъ животъ дотегва на чивяка, па колкуту ще да е той (чивяка) добаръ. Та и на нашъ Димо дотегнала жената му и той зелъ да тръси *колай*, какъ да са раскасне отъ неа. Мислилъ, мислилъ и най-напукучъ намислилъ и ету какво направилъ. Една дзаранъ впрѣгналъ воловетѣ си д'иде да оре и казалъ на жената си: „Маро, азъ отвождамъ да ора на нивата при кориата, а ти не дей да месишъ някоя пита и да варишъ чорба да ми донесешъ пладне, че азъ нема да огладнявамъ днеска и нема да ямъ,“ и си отишалъ на нивата при кориата да оре. Мара като искала, както ѝ е адета да го не послуша, зела та месила пита и варила чорба и тржгнала д'иде да занесе на Дима пладне. Близо при нивата имало единъ изленъ, млого длжбокъ. Димо отишалъ и завилъ изленъ съ една черга, кояту донелъ скришумъ отъ дома си. Дошло пладне и ету ти Мара са задала — иде ли, иде, нагиздена, съ засукани ржкави. . . . . Таманъ стигнала при мажа си и сложила при него пладнето, той ѝ извикалъ: „Мари Маро, на ли ти рекуфъ да ми не доносишъ пладне, че не ща

Digitized by Google

да имъ? Ти се *терсине* врѫвишъ! Па сега не дѣй д'идешъ таме е, да седнешъ на чергата, че. . . . . .“ и още не издумалъ това, тя са спуснала напротивъ д'иде да седне на чергата. Димо ѝ казалъ това макусъ, като знаялъ, че тя врѫши противното на това, коету ѝ той заржча, и ще д'иде да седне на чергата и да потане въ излека и да са удави, та така да са куртулиши отъ неа. Но тя, като тржгнала да врѫви къмъ чергата, Диму са досвидяло за неа, та зафаналъ да и вика: „Маро-о-о-о, вѫрни са, че е излекъ, та ще паднешъ въ него да са удавишъ!“ Ала колкуту той викалъ, толкова повече тя припкала къмъ излека. Като видялъ, че тя го не слуша, той са спусналъ да я стигне и силомъ да я запре да са не удави. Ала тя щомъ видяла, че той я гони, надала по яко да припка и, *таманъ* да я стигне, тя, хопъ, седнала на чергата и потанала вофъ излека. Димо погледналъ вофъ излека — нищо са не види — тя потанала во водата. Сега какво да прави, домиляла му жената, па съсъ ядосване нищо са не врѣши и тъй са сетилъ и припналъ за часѫкъ при колата, та събралъ сичкитѣ вѫжа, колкуту са намирали при тяфъ, завръзалъ ги едно за друго, распасалъ си и пояса, та наставилъ вѫжето да стане по-дълго и го спустилъ вафъ излика, па като сетилъ, че една край е стигналъ до дѫното на излека, извикалъ колкуту си можалъ: Маро-о-о-о, завржи са добрѣ съ пояса ми исподъ мишницитѣ и когату бадишъ готова, заклати вѫжето и азъ ще та издигна нагорѣ. Мара чула това, ала, както си ѝ е адета и во водата не го забуравила, та не щела да са завржже. А пакъ и Димо въ жалатъ си не са сетилъ да и са моли да са незаврѫзва съ вѫжето и тя тугава е щяла да са завржже. Слѣдъ малко врѣме вѫжето са заклатило и Димо са зарадвалъ, че ще да извади жената си, та почналъ да опина вѫжето на нагорѣ. То тегнало млогу, ама той за атѫра на Мара са напѫналъ со се сила и извадилъ вѫжето. Но що видялъ?! На мѣсто любезната си Мара, той видялъ заврѫзанъ съ пояса му гявулъ! Разеренъ Димо отъ това чудо, фѫрлилъ са немилостиво врозъ гявула, грабналъ го и искалъ да го фѫрли пакъ вофъ излека и му казалъ: „азъ не пустифъ вѫжето за тебе, бре черни гявуле, а — за мойта жена; скору долѣ!“ Гявула като чулъ думитѣ: „мойта жена“, извикалъ съсъ очудване: „Стой, мола ти са, не ма фрѫгай, ще та попитамъ нѣщо; какво чуфъ отъ тебе, нама тая жена, дѣту доде при менъ прѣди малко вофъ излека е твоа жена?“ — „Така“, отговорилъ Димо. — А колку врѣме живяфте съ неа, като машъ и жена? — „Петнаесета година е таа“.

„Чудно нѣщо“, казалъ гяула, „я поглѣдни ма и вишъ че за половинъ часъ, отъ какъ е дошла при менъ, азъ наполовина побѣляфъ отъ нейнитѣ опаки думи. За това ти са мола не ма фрѫгай веке при неа,— а на друго място кѫдѣто искашъ“. И съ други милни, та жални думи гявула глѣдалъ да прѣдума Дима да го нефрѫга при жина си. Тугава Димо зафаналъ да мисли какво да направи. Жалъ му за Мара, па му домиляло и за гявула (нали добаръ чилякъ!). Мисли, мисли, па си казва вофъ ума си: Да фѫрла, гявула може би Мара да не излезе пакъ; и тогава какво ще са науча? ще стане само язѫкъ и за гявула! Но нека да затвора по напрѣдъ гявула на едно място и напукунъ д'ида да вида, ако можа

Digitized by Google

да извада и Мара, тугава ще пусна гявула вофъ излека". И повелъ гявула да тръси място да го затвори. Гявула изъ патя зелъ да го *канджрдисва* да не вади Мара. Казалъ му: „Ти ми са закълни, че нема да изваждашъ Мара никога отъ излека и азъ ще ти са закълна, че ще та направа най-честитъ чивякъ на тоа святъ, ако искашъ ща та направя и царски зетъ". Димо отъ прьвъ патъ не са вричалъ; той си казвалъ: „Да остава Мара и да земна друга жена; но ако баде тя по ала и тугава право казватъ старитѣ: ела зло, че безъ тебъ по-зло". Ала като чулъ думитѣ „царски зетъ" прѣжалялъ Мара и му са дощяло да стане царски зетъ, та са заклелъ предъ гявула, че никуга веке нема да изважда Мара изъ излека. А пакъ гявула са заклѣлъ, че ще го направи царскп зетъ и така са побратимиле. Тугава гявула казалъ Диму: „Азъ сега ще ида отъ тука право у царската дъщеря, дѣту е една на майка си, ща влѣза въ неа и ще а (я) мжча сякжкъ и тя ще стане болна и луда; та не ще може ни единъ билеринъ да я излѣкува. Царя отъ най-напрѣдъ ще обрича млогу пари на тогосъ, който са найме да а излѣкува, ала сичко ще баде на пусто. Азъ се повече и повече ще уголѣмявамъ болкитѣ на царската дъщеря и царя ще са принуди да обрече дъщеря си за жена на този, дѣту ще а излѣкува. Тугава ще пусне *телалинъ* по градовете и селата да разобажда за това. Ти, като чуешъ телалина, доди при царската дъщеря и ѝ пришепни така: „Побратиме, азъ додофъ" и азъ на часа ще излеза отъ неа, тя ще оздравя и ти ще са венчѣешъ за неа. Но не дѣй забравя никуга, че азъ съсъ това ще ти са отплата за дету ма куртулиса отъ Мара. Па ако са случи да чуешъ, че самъ утишалъ на друго място, ти не дѣй дооджда да ма падишъ и отъ тамъ, оти нѣма да та послушамъ".

Това като казалъ гявула, станалъ невидимъ. Минало са малко врѣме, расчу, са че царската дъщеря са разболяла и зафанала да лудува. Спуснале са ония ми ти билере ли не щешъ, владици ли, попове, оджи, та че и врачки, зафанале да се надпрѣварватъ, кой да а излѣкува и да стане пржвъ на царя. Ала никой отъ тяхъ не можилъ да даде *до-оки* на таа болка. А княгинята се повеча и повече подлудявала. Най-напукунъ царя обрекалъ, че ако са найме някой да излѣкува дъщеря му, ще му а даде за жена. Но, ако някой са найме да а излѣкува, па не може, на тжкавъ да са земе главата. И пусналъ телялъ да разобажда вредъ по царското. Минало са день-два и никой са не нанма да си заложи главата, за да лѣкува царската дъщеря. Ехъ, то са знае, че сякой обича и богатското и славата, ама па сякому е милъ и живота. Нашъ Димо, който това и чакалъ, като чулъ телалина, тутакъ си тржгналъ д'иде да излѣкува царската дъщеря, споредъ както го научилъ билъ гяула. Като стигналъ въ царския градъ, испиталъ дека са царскитѣ палате и поискалъ да влѣзе ватре, но пазвантете, дету вардиле вратата, не го пущале да влезе ватре. Димо искалъ на сила да влѣзе, та са вдигнала една голяма *гюрултия*, дѣто са чула доръ до царя. Царя попиталъ, каква е тази гюрултия, а слугитѣ му казале, че е дошелъ единъ селаченинъ съ царвуле, та искалъ да влѣзе да лѣкува царската джщеря, а пазвантетѣ

Digitized by Google

го не пущале. Царя заржчалъ да го пуснатъ и да го довидатъ при него. Като дошалъ Димо при царя, царя му казалъ: „Ще та пусна да лѣкувашъ дѫщеря ми, ама знай, че ако а излѣкувашъ, ще та ожена за неа и ще та направа зеть; ако ли не можешъ да а излѣкувашъ, ще накарамъ да ти отсѣчатъ главата". На тия царски думи Димо казалъ: „Ако слѣдъ два часа не ти доведа дѫщеря ти здрава, отсечи ми главата; ама ако а излѣкувамъ, искамъ да си стопшъ на думата". Тугава царя пуснальъ Дима вофъ одаята, дѣту лежала дъщеря му. Тя като видяла Дима, зела да вика: „Скоро, брайно, помогни ми" и зела да си каса дреите. Димо поискалъ та гѳ оставили самичакъ, а сичките други си излели. Тугава затворилъ вратата и пристапилъ при царската дъщеря и ѝ пошушналъ на уото така:

„Побратиме, азъ додофъ, ти бѣгай веке отъ тука". Тугава гявула излялъ изъ царската дѫщеря и напомнилъ на Дима, че побратимското прѣстая веке и да се не труди да го изгонва отъ друго място, че зло ще го сполети. Царската дѫщеря станала здрава и убавица, какту си е била и отъ напрѣть. Димо а фаналъ за-ржка и а завелъ при царя. Царя, обрадванъ, като видялъ дѫщеря си здрава и читава, заржчалъ тутакси да облѣчатъ Дима въ царски дрѣи и да са зафане свадбата. Разгласило са по сичкото царско, че царската дѫщеря била оздравела и надошле сичкитѣ гулемци на свадбата. Свадбата като царска свадба, траяла цялъ единъ мѣсецъ. Като са свръшила свадбата, Димо са раз'ождалъ тукъ-таме съ младата си булка и секи искалъ да го види, кѫкавъ ли е чивякъ царския зетъ. Изминали са биле шесть месеци, отка станала Димовата свадба, и гявула влязалъ вофъ царската дъщеря на други царъ, дету царското му било край царското на Димова деда. Царя, дету му са разболяла сега дъщерята, пратилъ на Димова дѣда млогу здраве: чини, що чини, да прати зетя си Дима да излѣкува и неговата дъщеря. За това му испратилъ млого скапи дарове. Дядо му на Дима са зарадвалъ, че ще може да направи на *комшия* си — царъ една добрина, и заржчалъ Диму по-скору д'иде да излѣкува и дъщерята на другия царъ. Ала Димо казалъ на дяда си, че не може да излѣкува и друга дъщеря, отиту ако излѣкува друга, тугава па неговата щяла да са разболѣе на-ново и веке не ще може да са излекува. Тува кату чулъ Димовъ деда, досвидяло му са за дъщеря му (Димовица), та вѫрналъ надзадъ дароветѣ, дѣту му ги пратилъ другия царъ и му пратилъ млогу здраве, оти Димо не ще може да излѣкува и неговата дъщеря. Другия царъ са ядосалъ млогу и пратилъ на Димовъ деда още повече дарове и тѫкова млогу здраве: „Чини, що чини Димо, да доде да излѣкува дъщеря ми и каквоту иска ще му дамъ, ако ли не пристане, ще прата войската си да го земе на сила, да го доведе, и, ако и тугава не пристане да излѣкува дъщеря ми, ще го зема робъ и ще завоювамъ царското ви". Димовъ дѣда като чулъ това, млогу са уплашилъ и са приколилъ Диму да, иде при другия царъ и ушка лѣкува дъщеря му, па на пукунъ да каже, че не може да са излѣкува таа болка. Димо казалъ дяду си да го остави да си помисли прѣзъ ноща и на дзараньта щялъ да му каже, ще иде ли, или не ще. Прѣзъ ноща Димо

Digitized by Google

мислилъ, мислилъ и му текнало на умъ какво да направи. Дзараньта казалъ дяду си, че ще д'иде да излѣкува и на оня царъ дъщерята, безъ да го е страхъ, че ще го сполети нѣщо лошо. Дяду му са зарадвалъ и тое-часъ пратилъ млогу здраве на другия царъ, че зетъ му ще доде да излѣкува дъщеря му. И другия царъ са млого зарадвалъ и пратилъ войскаритѣ и сичкитѣ си гулѣмци да посрѣшнатъ Дима. Димо като влязалъ въ града, казалъ на царските ора да наредатъ посрѣщачете покрай дуваретѣ изъ патя, а патя да остане посрѣдата *а-чикъ*, чакъ до вратата на стаята дѣту лежи царската дъщеря и вратата да оставатъ отворена. Като направиле така, Димо припналъ колкуту си можалъ и така припкащецъ влязалъ при царската дъщеря, блъсналъ силно та затворилъ вратата и ги налегналъ съ гръба си колкуту си можалъ. Гявула, който мъчилъ царската дъщеря, та отъ това била болна и луда, като видялъ Дима, рекалъ му:

„А бе, Димо, защо идешъ, азъ на ли ти казафъ да не доождашъ веке при менъ, че нема веке да та слушамъ; на ли, като та на правифъ царски зетъ, та са исплатифъ за дѣту ма *куртулиса* отъ Мара и нали веке растуривие побратимското?“

А Димо му извикалъ: „скооору, побратиме, че Мара е излязла изъ морето и иде слѣдъ менъ, та ела да налягаме вратата да я непущаме да влѣзе ватрѣ“. Гявула като чулъ името „Мара“ уплашилъ са млогу и са не сетилъ, че Димо го лаже, восчудилъ са на кждя да бяга и, като видялъ отворенъ прозорека, искокналъ изъ него и падналъ вофъ морето, дѣто било подъ прозорека. Царската дъщеря, щомъ излязалъ изъ неа гявула, оздравяла и Димо а фаналъ за-ржка и я завелъ здрава на баща ѝ. Баща ѝ тугава аризалъ Диму половината отъ царското си и го испратилъ съ гулѣми почести.

Та така добрия чивякъ сякога, колкуту и да тегли, се ще намѣри и добро; а па зла жена е тъкава напасть, дѣту и гявула бяга отъ неа. Да чува Господъ и да пази сякого отъ зла жена.

БАЯНИЯ [1]).

Баяние за уплашено.

Когато нѣкой са уплаши, баячката, за да прѣмахне страха, постжпва по този начинъ: взема една паница съ вода и едно рашето, водата ѫ излива въ рашетото надъ нѣкой низъкъ покривъ (кочина, кошара, низка стрѣха и пр.). Когато водата мине прѣзъ рашетото на керамидитѣ и хване да тече надолу, за да са излѣе на земята, баяч-

[1]) Тѣзи баяния съмъ ги записалъ отъ баба Христовица, около 80 годишна жена; употрѣбява ги и до сега за исцѣряване на уплашено, нижитъ, късокрачица и дълакъ

Digitized by Google

ката ѫ приварва съ паницата и водата са пакъ излива въ неѫ. Тя това го прави до три пѫти и въ сѫщото врѣме говори слѣдующето: „Всѝчкитѣ гадовѐ на лигѐлу, кѐкту ляга дивѝ и пѝтумну, да са устанѝва, тъй да са устанѝ сърцѐту на“ (името на уплашения). Това баяние са извършва винаги вечеръ, кога лѣгѫтъ кокошкитѣ.

Баяние за нижитъ [1]).

За исцѣряване на нижитъ, баячката постѫпва така: накарва болния да лѣгне на гърба си, взема малко дребъ или калчища и ѫ раскѫсва на 9 части, всѣка часть ѫ взема съ ножицитѣ, запалва ѫ на огъня и ѫ туря на болното мѣсто, като казва: „Нижитиче, срьдитиче, щу си пувилнялу, щу си пубѣсняlу, кату питѐлъ на кукѝшки, кату хъйгѫръ на кубѝли; съ огъне ше та изгурѐ, съ нѝйцитѣ ше та издрубе.“

Баяние за кѫсокрѝчица [2]).

Болния лѣга на гърба си и си простира рѫцѣтѣ на земята. Баячката взема едно лико и примѣрва дължината на тѣлото му, отъ главата до краката, и дължината на рѫцѣтѣ. Това го прави до три пѫти. Баячката, когато мѣри съ ликото, болния ѫ пита: „какво мѣрешъ, бабо?“ Тя отговаря: „мѣря Кѫсокрачицата“ и подирь това тя насича ликото на дрьвника съ брадвата и говори: „сѣкѫ на (името на болния) Кѫсукрѝчицата, ше е хвьрле въ ѝгъне да изгурѝ на прахъ и на пѐпель, да са распилѐй кату пяна пу брудищѝ, кату пѐпель пу пѫть и крьступѫть.“ Подирь това баячката събира трѣскѝ отъ двѣтѣ страни на чукана, дѣто сѣкѫтъ дърва и, заедно съ пасѣченото лико, хвьрля ги въ огъня.

Ив. С. Пенчевъ.

ОГНЕННИТѢ ТРАКИЙСКИ, ЛЮБОВНИ СТРѢЛИ.

И живитъ Полъли и Лъли (*Купидони и Венери.*)

Ако би са явилъ нѣкой въ днешнитѣ врѣмена да земне да казва, че *Полъли* и *Лъли*, старитѣ славянски божества сѫществувѫтъ и до днесь съ цѣлия си култъ въ Българитѣ

---

[1]) Нижитъ са казва на тъзи болѣсть, когато болѫтъ жѫбитѣ (вѣнцитѣ) и му отекѫтъ странитѣ (бузитѣ).

[2]) Кѫсокрачица е тъкава болѣсть, когато нѣкому умалѣвѫтъ краката при единъ малъкъ вървежъ; тая болѣсть ѫ имѫтъ повече тѣзи, които прѣкалено сѫ работили, а съвсѣмъ слабо сѫ са хранили.

Digitized by Google

отъ тракийското колѣно, ще са намѣрѫтъ много, ако не по-вечето отъ сичкитѣ[1]), отъ ученитѣ Историци и Митолози да не му повѣрвѫтъ, защото тѣзи господа сѫ научели по-вечето така, че което нѣщо не са намѣрва писано въ старитѣ книги, да не го вѣрвѫтъ, àко то да е сѫществувало отъ незапамтени врѣмена и са е завардило и до днесь въ сѫщата си форма. Но тъй е то, когато хората са занимавѫтъ само въ кабинетитѣ си и търсѫтъ сичко сáмо отъ книгитѣ; за тѣхъ, което не са намѣрва писано на книга, не сѫществува, а за нѣкой нѣща, които са намѣрвѫтъ въ старитѣ книги, а учения не знае, че сѫществувѫтъ и днесь, той пакъ не вѣрва. Ако пъкъ за нѣкое нѣщо сѫ писани въ старо врѣме и прѣзъ петь-шесть стотинъ години нѣмало кой да пише, а послѣ пакъ са намѣрилъ да пише нѣкой, тѣ обикновенно, въ праздното пространство на врѣмето, казвѫтъ, че това нѣщо са изгубило въ онова врѣме, когато не спомѣнавѫтъ за него и послѣ, когато писали за него, пакъ са явило!..

Ако би казалъ нѣкой, че старитѣ Гелени ('Ελενι) и подиръ тѣхъ Римлянитѣ сѫ заѣли своя Купидонъ и Венера отъ по-старитѣ отъ тѣхъ Траки, които сѫ имали свои живи Купидони (Полѣли) и Венери (Лѣли) и, че тѣзи Купидони и Лѣли сѫществувѫтъ въ Тракитѣ и до днесь, и това не би повѣрвали, защото такова нѣщо тѣ не сѫ намѣрвали въ старитѣ книги, а, като го нѣма въ книгитѣ, то неможе и да сѫществува... На примѣръ, за Америка, като нѣмало писано въ старитѣ европейски книги, че сѫществува, тя неможе да сѫществува, и какъ ще сѫществува, кагато не сѫществува на книга?.. И Х. Колумбъ малко ли си е патилъ, защото е проповѣдвалъ такова нѣщо, което не е писано въ книгитѣ?.. Защото въ старитѣ книги не било писано, че земята са върти около слънцето и около остьта си, не е ли щѣлъ да си испати, и Коперникъ, защото е проповѣдвалъ за такова нѣщо, което, тъй сѫщо, не са намѣрвало писано въ книгитѣ, *макаръ*, че земята са върти отъ оная минута, отъ когато са е отдѣлила отъ слънцето и са е сформирувала отъ обрѫчь на кѫлбо, и ще са върти въ вѣки вѣчния. Но, при сичко това, и Америка сѫществува и са откри, и онѣзи, които невѣрвахѫ за сѫществуването ѝ

[1]) Сичкитѣ не казвами, защото има много, които ходѫтъ и изслѣдувѫтъ, думата ни е за онія, които са ровѫтъ само въ книгитѣ.

Digitized by Google

отидохѫ като разбойници и унищожихѫ цѣли царства съ културата имъ и съ народитѣ имъ, които, царства, бѣхѫ по наредени и отъ Европейскитѣ[1]). И днесь тая Америка дава уроци на Европа и ѭ учи на умъ и на разумъ. . . А има-ли ѭ въ старитѣ книги?—тая вѣра. . .

Такава е била, а и до днесь е още, модата на вѣрването: има го на книга—истина е, нема го—лъжа е! . .

Както щѫтъ хората, тъй да вѣрвѫтъ, а ний ще кажемъ, че сичко, което сѫществува въ свѣта, нѣма го писано въ старитѣ книги, а и, дѣто има, много нѣща има писани или невѣрно, или прѣстрастно; за това ний ще глѣдами на тия нѣща, които сѫ са завардили въ народитѣ, като на нѣща, които сѫ сѫществували и сѫществуваѫтъ.

Балканския полуостровъ въ много отношения не е изслѣдванъ — той е небрано лозье, несѣчена гора. Както земитѣ, водитѣ и земнитѣ му богатства сѫ непознати на образования свѣтъ, тъй сѫщо и народитѣ му съ наравитѣ си, обичаитѣ, вѣрванията, поезията, митологията, языка, типа и проч., твърдѣ малко сѫ извѣстни на свѣта и твърдѣ малко знаѫтъ ученитѣ за ония нѣща, които сѫ са запазили въ народитѣ му, а найвече въ Българския народъ, а особенно въ Тракийското колѣно, което е най-многочисленното днесь на тоя полуостровъ и е остатъкъ отъ старитѣ Траки—пьрвитѣ поселенци на тоя п. островъ, още прѣди Геленското дохождание.

Ний вѣрвами, а скоро ще дойде, мислимъ, и онова врѣме, когато и томовската история ще го повѣрва, че нито Римъ, нито Византия, нито нашествията на варваритѣ, сѫ можели да изтрѣбѫтъ и да уничтожѫтъ Тракитѣ отъ лицето на земята, а особенно въ ония врѣмена, когато сѫ сѫществували горитѣ по планинитѣ и по равнинитѣ въ дѣвственното си състояние, отъ които гори остаткитѣ и до днесъ сѫществуваѫтъ, както и послѣ и турския *ятаганъ* и *топузъ* не сѫ можели да довьршѫтъ тия Траки. Въ тѣзи гори и непристѫпни планини сѫ са завардили Тракитѣ, както са варджѫтъ и до днесь и, като сѫ са размножавали подирь намаляването отъ войнитѣ, слѣзвали сѫ и въ равнинитѣ въ по-мирни врѣмена и сѫ са заселявали, както правѫтъ и днесь, но старата имъ люлка—митрополията имъ —

[1]) Чети, „История умственаго развитя Европи," томъ II. стр. 154 и т. н. Джона Вилиама Дрепера.

Digitized by Google

Планинитѣ сѣ сж са вардили отъ тѣхъ, както са вардѫтъ и до сега и, въ опасенъ случай, сж прибѣгвали въ тѣхъ, както прибѣгвѫтъ и сега въ тая люлка. Свидѣтели на това сж сичкитѣ размирици, бунтувания и кѫржалийски врѣмена.

Както Византия свари и остави Тракитѣ, като народъ, тъй ги завари и Турция и тъй ги и остави. Пословицата: „пороя минува, пѣсака остава“, ако не е измислена за Тракитѣ, твърдѣ згодно може да имъ са приспособи[1])

Когато дойдохѫ Турцитѣ въ Европа, и като завладѣхѫ цѣлия Балкански полуостровъ, Европейцитѣ тогава са свѣстяваха отъ срѣдивѣковния сънь и наукитѣ тогава почнахѫ да са възраждѫтъ: тогава станахѫ най-голѣмитѣ открития, но Европейца тогава треперяше отъ ножа и маждрака на голѣмия турчинъ (Султана) и никой не смѣяше да стѫпи въ земята му, а камоли да ходи да прави издиравания. Българския народъ неможѣ да устои на голѣмата борба, която са продължи доста дълго врѣме и, изнемощѣлъ, падна, покоренъ подъ азиятскитѣ неизсѣкаеми и нескончаеми полчища. Побѣденъ, той, колкото уцѣля, са дрѫпна пакъ въ непроходимитѣ свои естествени крѣпости[2]) захвана да плаща постидния харачь, само да го оставѫтъ да си заварди вѣрата и народностьта. Които са насилихѫ да си оставѫтъ вѣрата — да са потурчѫтъ — Помацитѣ, и тѣ си завардихѫ язика и народностьта, макаръ да имъ завихѫ чалми на главата и закрихѫ женския полъ съ фереджи. Чалмата и фереджата запазихѫ язика и обичаитѣ отъ насилницитѣ и отъ лукавитѣ фенерци по-чисти и отъ ония, които въспріехѫ да плащѫтъ харачь. Послѣднитѣ ги нарѣче завоевателя, по примѣра на Фенерь, *стадо* (рая), а пьрвитѣ — потурченитѣ, останахѫ свободни и станахѫ помагачи — Помаци — на исляма, но си завардихѫ, както са каза, язика, нравитѣ, обичаитѣ, повѣрията и поезията съ сичката ѝ митология.

Като са земне сичко горѣ-казано прѣдъ видъ, лесно може да са повѣрва, че въ Тракитѣ сж са завардили най-старитѣ обичаи и митология съ най-стария ѝ култъ, който, култъ

---

[1]) Чудно е какъ Албанцитѣ, Гърцитѣ, римскитѣ клонисти — Цинцаритѣ и Власитѣ сж са завардили, а Тракитѣ ги глътнала земята!

[2]) Въ градоветѣ и въ полѣтата, освѣнъ привилигированитѣ села, които са принадлѣжали на потурченитѣ български князове (беови послѣ) и болѣри, сичко, що е останало живо, е избѣгало въ планинитѣ и послѣ сж дохождали да са засѣлвѫтъ по-лека лека въ градоветѣ и пуститѣ села.

Digitized by Google

Християнството не е можло да унищожи въ християнитѣ и до днесь, а Исляма, почти, нищо не е унищожилъ въ Помацитѣ.

Понятието за Купидона старитѣ Гелени сѫ го заѣли отъ Тракитѣ, или, по-добрѣ да кажимъ отъ Тракo-Пелазгитѣ, съ които Еленитѣ, като сѫ дошле, сѫ са смѣсили, и при дохожданието имъ е сѫществувало не като понятие, а като живъ обрядъ, който са е испълнявалъ не отъ въображаеми божества, а отъ млади момци, както ще видимъ по-долу, че са испълнява и до днесь отъ Тракитѣ, които сѫ си уцѣлели не поеленчени, както сѫ са поеленчили тѣхнитѣ останали братья въ Гърция.

Еленитѣ (Геленитѣ), както и самото имъ народно име показва, сѫ биле *иришелци* (геленъ тур. пришелецъ), и то *нѣкое турско-караманлийско племе*, защото и на днешния просто турцки-карамнлийски язикъ *Гелень* ще рѣче *иришелецъ*, *ириходанъ*. Но не е само името имъ, което може да ни покаже, че сѫ биле турско караманлийско племе; земнете имъ цѣлия язикъ и вижте, не е ли по-вечето отъ турски, простотурски рѣчи съставенъ, смѣсени съ славянски, а това показва, че Пелазго-Тракитѣ сѫ говоряли *Славянски*, а Геленитѣ турски караманлийски и, като Турци, въвели сѫ и харемитѣ (генекиитѣ), които послѣ станали нѣгдѣ общи и на Тракo-Пелезгитѣ, които са смѣсили и сродили съ Турцитѣ-Гелени.

Щомъ са е въвелъ харема, щомъ са е затворила жената — прѣдмѣта и богинята на любовьта — и Купидонъ — живия Купидонъ — момака — Полѣль, е билъ пропѫденъ отъ нея и послѣ останалъ само въ приказкитѣ (митологията), а пъкъ Тракo — Пелазгичекитѣ правнуци и правнучки, поети, зели да го въспѣвѫть и да го обожавѫтъ съ огненнитѣ му стрѣли, а пъкъ скулпторитѣ, гешефтари, му изваяли и статуята — образа въ видъ на любяще малко момче, съ стрѣла и лѫкъ. И тъй живия Купидонъ са преобърналъ на бѣлъ мермерь, а останали само въспомѣнанията за неговитѣ огненни стрѣли и пламенна любовь къмъ хубостьта. Но чиститѣ Траки, които сѫ останали отдѣлно отъ Поеленченитѣ — Потурченитѣ — си братья, въ своитѣ тракийски земи и планини съсъ своитѣ патриархални общини и колѣно-началници — царье, какъвто е, напримѣръ, днесъ Тамрашлията и другитѣ, които сѫ сѫществували до скоро, завардили си своитѣ Купидони — Полѣли и до днесь живи съ огнѣнитѣ имъ пламтящи стрѣли, които и днесь ги стрѣлѫтъ въ

Digitized by Google

своитѣ възлюблени, не скришомъ, както е искалъ Турчина Еленъ, а явно-прѣдъ цѣлъ свѣтъ.

За да не помисли читателя, че му приказвами нѣкоя прѣдипотопна басня, да пристѫпимъ къмъ дѣлото:

Господинъ Несторъ Марковъ[1]), бивший мой колега въ шесть-годишното ни учителствование, прѣди освобождението ни, въ Руссе и Габрово, който е настоящи тракиецъ отъ хаскювския окрѫгъ, отъ село *Еробасъ,* ми е расказвалъ много пѫтя, че въ тѣхното село и въ околнитѣ му села момцитѣ хвьрляли на любовницитѣ си *огненни стрѣли,* и други много стари обичаи и пѣсни, които сѫ са завардили въ неговото Родопско село и до днесь.

Въ послѣднето В. Народно Събрание въ Тьрново, моя колегъ дойде за дипотатъ отъ Русчукъ, дѣто бѣше по прѣди управитель, и бѣше у меня на квартира. Подирь многото въпроси, които му задавахъ и често го безпокояхъ вечеръ до дълбока вечря, дойдохме пакъ до огненнитѣ стрѣли. На описанието имъ, както ми ги описваше въ расказа си, азъ не сѫ задоволихъ, но го помолихъ да ми направи една такава стрѣла да ѭ видя съ очи. Г. Марковъ, който е правилъ такива стрѣли, като е билъ у дома си, знаялъ добрѣ, какъ са правѭтъ и ми направи една стрѣла, която е сега прѣдъ меня, като пишѫ тия редове.

Стрѣлата е дълга до два дециметра и половина, дебела е колкото една срѣдня стеаринова свѣщь; отъ половината напрѣдь е остра, вретено-образна-крѫгла, а отъ половината назадь е плоска; дебелината, на̀ плоския и́ край е до $2^1/_2$ сантиметра а широчината-равна съ крѫглата ѝ часть; центъра на тѣжината и́ са намѣрва въ прѣдната ѝ часть на крѫглата и́ половина; до крѫглата часть, дѣто са захваща плоското, има една дупка до три сантиметри въ дияметъръ; на задния край на плоското са провира прѣзъ една тѣсна продълбена, дълговата дупка една тънка, до $^1/_2$ сантиметьръ, трѣска, широка до 4 сантиметра въ диаметъръ и дълга до 1 дециметъръ. Тъзи трѣска, догдѣ е още сурова, са привива, едната и́ страна къмъ едната плоскость на плоското на стрѣлата на лѣво, а другата къмъ другата плоскость—на дѣсно, и образува отворенъ остьръ ѫгълъ; двата вьрха на трѣската отрѣзвѫтъ, отъ вѫтрѣ на вънъ, ко̀со, подъ остьръ

[1]) Г. Несторъ Марковъ по тракийски сѫ зъве *Ностуръ Марчовъ.*

Digitized by Google

кгълъ и образувкатъ перата на стрѣлата. Тѣзи пера са въвкатъ *уши*, които, догдѣ е още жилава трѣската, са възвивкатъ свредѣлообразно и образувкатъ нѣщо на подобие на отворена бурма тъй, щото, кога лѣти, тия витло-образни пера ѝ карѫтъ да са върти и да върви право, като ѝ влѣче центъра на тѣжината ѝ напрѣдъ, отъ дадената ѝ сила.

Тѣзи стрѣли въ Г-нъ Несторовото село, Еробасъ, ги правѫтъ момцитѣ лѣтѣ, изъ горитѣ, отъ мекишево дърво т. е. отъ черъ кленъ (Acer tataricum), и сѣкий си направя по нѣколко десетки и, като ги изсушѫтъ добрѣ, да имъ останѫтъ ушитѣ добрѣ завити, скѫтвкатъ ги за опрѣдѣления имъ день. Освѣнъ стрѣлитѣ, сѣкий си приготвя и по една бѣла гибкава, дрѣнова прьчка, дебела колкото единъ прьстъ и дълга до $1^1/_2$ метъръ. Прьчката на върха са приспособява тъй, щото да може да влѣзва плътно въ пробитата, на срѣдь стрѣлата, дупка. Подирь това, приготвя си и едно дърво, дебело до 5 сантиметра въ дяметъръ и дълго до единъ метъръ. Това сичкото: стрѣлитѣ, прьчката и дървото са турѫтъ на едно опрѣдѣленно мѣсто и чакѫтъ деня на *Полъля* (Купидона).

Сѣкий знае, че у насъ свадбитѣ ставѫтъ, въ селата, зимѣ, когато земледѣлцитѣ си свьршѫтъ сичкитѣ полски работи и си приберѫтъ земнитѣ плодове, и обикновенно са захващѫтъ послѣ Богоявление (Водици, Водокрьщье), та са продължавкатъ чакъ до Сирни заговѣздни, т. е., догдѣ са почнѫтъ Великденскитѣ пости.

До Сирни заговѣздни, който момъкъ не са ужене и която мома не са умѫже, тѣ ще чакѫтъ, чакъ до идѫщата зима, когато щѫтъ почнѫтъ пакъ свадбитѣ.

Въ село Еробасъ, като ще заговѣвкатъ за Великъ-день, на сирната недѣля, въ недѣля, са събира хоро и останалитѣ момци и моми играѫтъ до вечеря. Като заговѣѫтъ, т. е. като са навечерѫтъ, неоженените момци[1]) са събирѫтъ нà-едно и утивкатъ на високата гора, която е срѣщу селото, като си земнѫтъ стрѣлитѣ, прьчкитѣ, дървото и боровъ катранъ (пъкълъ) и на гората наклаждѫтъ огньови отъ сухи дърва. Когато са стъмни добрѣ, сѣкий момъкъ изважда по една отъ най-хубавитѣ си и вѣрни стрѣли, забива ѝ на дрѣновата гибкава прьчка,

[1]) Момъкъ у насъ са заве онзи, който нѣма прѣдъ себя си по-голѣмъ неженен братъ, или, както казвѫтъ, който нѣма „*корито*“; тъй сѫщо и мома е оная, която нѣма по-голѣма сестра неженена — която нѣма корито.

Digitized by Google

улавя ѫ съ дѣсната си ржка, а въ лѣвата държи дървото. Като са приближи до огьня, натопява ушитѣ (перата) на стрѣлата въ катраня, запалва ги на пламька и, като замахне съ дѣсната си ржка прьчката съ пламтящата стрѣла, ударя прьчката до двѣ педи подъ стрѣлата у дървото, което държи въ лѣвата си ржка, надъ глава си. Стрѣлата отъ замаха и отъ силния ударъ у дървото изхвьрка отъ прьчката и лѣти право на кѫдѣто е управена—стрѣлната. Сѣкий стрѣля огненнитѣ си стрѣли отъ височината на гората право въ селото и сѣкий мѣри право на кѫщата на своята любезна—на своето пьрво либе. Стрѣлата пламти и лѣти като огненъ змѣй—молние, въ въздуха и пада право на кѫщата, дѣто е проводена отъ любовника—Полѣля. Момата—либето му, съ свойтѣ кѫщни дочаква огненната стрѣла и глѣдѫтъ, дѣ ще падне, да ѫ угасѫтъ, да не запали кѫщата. Огненнитѣ стрѣли са повтарѫтъ по нѣколко пѫти надъ кѫщата на сѣка мома, която има пьрво либе, нъ само отъ либето ѝ. Прѣдставете си картината, кога лѣтѫтъ стотини огненни, пламтящи стрѣли и разрѣзвѫтъ въздуха прѣзъ тьмнината, като свѣтящи, падащи звѣзди! Прѣдставете си радостьта на момцитѣ, които ги пущѫтъ отъ гората и драгостьта на момитѣ, като ги дочаквѫтъ и виждѫтъ, че либетата имъ заедно съ пламька имъ изявявѫтъ пламька на своята невина чиста любовь! Която мома има най-вѣрно либе, тя получава най-много огненни стрѣли, които изразявѫтъ силата и количеството на горѣщето за нея влюбено сьрце. . .

Като са изхвьрлѫтъ огненнитѣ стрѣли, момцитѣ съ пѣсни и свирни са врьщѫтъ въ селото и сѣкий, доволенъ, отива у дома си да нощува и да чака както той, тъй и либето му—момата, идѫщата зима, когато ще почнѫтъ пакъ свадбитѣ.

На сутринта, момитѣ, като са съберѫтъ на кладенцитѣ, сѣка са хвали и показва, колко огненни срѣли е получила отъ своето либе и коя дѣ е паднала, Която е получила най-много стрѣли, другаркитѣ ѝ ѫ ублажавѫтъ и ѝ завиждѫтъ. Тъй сѫщо родителитѣ и роднинитѣ, а най-вече майкитѣ, са гордѣѫтъ съ многото огненни стрѣли, които сѫ паднали на кѫщата имъ.

А и коя отъ най-образованитѣ Европейски моми не би са порадвала на такива огненни, лѣтящи право на дома ѝ стрѣли? Това не е фалшива любовъ само съ думи!

Отъ сѫщата родопска страна отъ село *Рахмалии* има

Digitized by Google

прѣселени Тракийци въ Басарабията въ Кахуло — прутския окржгъ, въ колония (село) Карагачь, които сж избѣгали отъ Кжрджалиитѣ прѣди 1791 г. още когато била Басарабията подъ Татаритѣ[1]). Въ тѣзи прѣселени Траки тъй сжщо сж са завардили сичкитѣ почти обичаи, пѣсни, прѣдания и язически обряди. Между другитѣ имъ обичаи и обряди, на сжщия вечеръ, на Сирни заговѣздни, момцитѣ кладжтъ на кръстопжтищата, въ селото, огньови и, като си приготвжтъ снопчета отъ свързана тръсть, запалвжтъ ги като *машали* (факели, факлии) и сѣкий тича къмъ дома на либето си. Този обрядъ са зъве *Пълълия*, а момцитѣ, които носжтъ машалитѣ — *Пълълиги*[2]).

Въ Габрово, пакъ на сжщия день, момитѣ и момцитѣ, прѣмѣнени въ най-хубата си прѣмѣна, дохожджтъ отъ околнитѣ села-колиби, въ Габрово да си пазарувжтъ и по *икиндия* са събиржтъ на равнината, подъ Габрово, която сж зъве *Пдадало* и отъ сѣко село момцитѣ и момитѣ направжтъ по едно хоро, тъй, щощо, тамъ ще видите много различни хора, които са познавжтъ по разновиднитѣ си облѣкла. Хората игражтъ, пущжтъ са, съединявжтъ са двѣ-три въ едно и т. н. Игритѣ ставжтъ по-вечето съ пѣсни, отъ колкото съ свирни. На тия хора са вижджтъ отъ кои колиби колко моми и момци сж останали не задомени до Сирни заговѣздни.

Пѣснитѣ, които са пѣжтъ на тия хора сж много важни; въ тѣхъ са изражава тжга къмъ божица Леля, дѣто са останали не оженени и си възлагжтъ на нея надѣждитѣ, нъ азъ неможахъ да запишж много, а колкото бѣхъ записълъ, пропаднахъ въ врѣме на въстанието, което са случи на слѣдующата година. Тѣзи хора са повтарящъ и по пжтя на равнитѣ полѣни, кога си отива всѣка дружина къмъ селото, тъй щото ще видите по различни направления, къмъ сѣко село, хора съ пѣсни и свирни.

Понеже тоя обичай, въ града Габрово, бѣше вече изчезналъ, *макаръ* и да излѣзваха граждани и гражданки, млади и стари, да гѣлджтъ тия хора, то какви още нѣща са испълнявжтъ по колибитѣ вечерьта и да-ли игражтъ и тѣ *Пълълиги*,

---

[1]) За тия Траки ще говоримъ, кога му дойде реда, дѣто ще покажимъ и други по-важни тѣхни обичаи.

[2]) Види са въ Басарбия, като нѣма катранъ и гора да си направжтъ мекишави стрѣли замѣстили стрѣлитѣ, съ факели отъ тръсть, която тука имъ служи вмѣсто дърва.

Digitized by Google

не знам, нъ сé трѣба да има още нѣкои обряди, освѣнъ хората на Падало, и въ сѣко село подирь заговявание.

Види са, че тоя обичай трѣба да е сѫществувалъ и въ града Габрово въ по-старо врѣме, дѣто му е било центъра, защото излѣзвѫтъ да го глѣдѫтъ гражданитѣ, а нѣкои отъ по долнитѣ, отъ краищата на града, са улавѫтъ и на колибарскитѣ хора.

Този обичай са зъве *Олълия* и самата дума *Олълия* ни напомня името на Богиня[1]) (Божица) *Лъля*.

Като са земнѫтъ въ внимание Радопскитѣ огненни *стрѣли*, хвърляни на залюбенитѣ моми отъ любовницитѣ имъ, карагачкитѣ *Палълиги* и Габровската *О-лълия*, явно са вижда, че момцитѣ са празднували и прѣставлявали бога или божка *Полъля*, а момитѣ *Лъля*—играли О-Лѣлѣ (за ради Лѣлѣ). Тъй, щото, тоя праздникъ е посвятенъ на двѣтѣ трако-славянски божества на любовьта *Полъля* и *Лъля*, на които сѫ молѣли да завардѫтъ огненната любовь въ сърцата имъ и да ги покровителствувѫтъ за щастливъ бракъ.

Кога са е празнувалъ тоя праздникъ прѣди Християнството, сега е трудно да са опрѣдѣли вѣрно, защото ни сѫ събрани тия обичаи отъ сичкитѣ страни, дѣто сѫ уцѣлели, за да са състави нѣщо цѣло, защото не е само това, което спомѣнахми горѣ; тука има: пѣсни, припѣвки, придания, гадания, обряди още много и разни; нѣгдѣ са е завардило едно, нѣгдѣ друго; нѣгдѣ по-много, нѣгдѣ по-малко, нъ най-цѣлото трѣба да са дири въ Радопитѣ и въ непрѣстепнитѣ планниски мѣста, дѣто не е развалено гнѣздото на тракѣйското население и дѣто духовенството неможило да ги унищожи.

. Нъ при сичко това, пакъ може да са каже, че тоя праздникъ, и прѣди Християнството, трѣба да са е празнувалъ въ началото на пролѣтьта рано, като сѫ е являвала първата пролѣтна полска работа и хората не сѫ имали вече врѣме да правѫтъ свадби, които, както е извѣстно, колкото сѫ биле по-въ старо врѣме, толкова сѫ биле по-продължителни и помастрафлии[2]). И отъ това ся вижда, че е нѣмало и прѣди

[1]) И до днесъ женитѣ и момитѣ. кога са оплашѫтъ отъ нѣкоя опасность, викѫтъ; „Охъ, Лѣле божице; охъ, Лѣле бож'ке!“ или „лъо о о, лъо!“

[2]) Пролѣть и виното са свърша и добитака остлабва, защото сѣко животно тогава са размножава, зелинчукъ нѣма и работата ги натисва, както е и сега.

Digitized by Google

Християнството, *опрѣдѣленъ день*, когато са е отпразднувалъ деня на *Полѣля* и *Лѣля* и подирь праздника вече сѫ са запрѣтявали свадбитѣ, догдѣ са приберѫтъ сичкитѣ земни плодове и си нареджтъ сичкото стопанство, а това обикновенно става, кога удари снѣгъ, стисне мразъ и сички са приберѫтъ у дома си; ще рѣче, че пакъ подирь днешна Колада сѫ са започвали свадбитѣ и сѫ са продалжавали догдѣ пукне пролѣть т. е. до *Полѣлевия* и *Лѣлиния* день.

Отъ самитѣ имена са вижда, че Полѣль е *мѫжко* божество, което сѫ прѣдставлявали и тачали момцитѣ съ огненитѣ Еробаски стрѣли и съ огненитѣ коргачки факели, а Лѣля — *женско*, което са прѣдставлявали и тачали момитѣ, къмъ които сѫ са стрѣляли пламтящитѣ стрѣли и сѫ са носяли факелитѣ.

Нъ при сичко това, ний мислимъ, че прѣди да са възведѫтъ тия обичаи въ божества, тѣ сѫ си биле въ най-старо врѣме просто-напросто народни игри, безъ всѣко митическо значение, опрѣдѣленни отъ народа като законъ, както са извършвѫтъ и до сега невинно отъ потомцитѣ на старитѣ Траки, а послѣ, като оставено отъ Еленитѣ и му са забравило първото естественно значение, е зело да са прѣдставлява като божеско. И отъ самитѣ естествени думи т. е. отъ глагола *палѣлъ*, *палилъ*, са е образувало *Пълѣлъ* или Полѣль, а *Лѣля* отъ глагола лѣлъ, *лѣла*, лѣло. Тъй щото, едното означава *огнь*, който *пали*, или огнѣнна стрѣла, а другото *вода*, която залива, *лье* и гаси огьня, както и до сега гасѫтъ стрѣлитѣ, да не имъ запалѫтъ кѫщитѣ. Или пъкъ едното прѣдставлява Слънцето — възвръщанието му къмъ пасъ, равноденствието, а другото водата съ земята, която умѣрява слънчевитѣ горѣщи лучи. Нъ първото естественно понятие е *огнь* (слънце), а второто *вода* или *Палящѫ* и *Лѣяща* (гасяша). Да са изслѣдова добрѣ, мене ми са чини, че сѫщия праздникъ на Полѣля и Лѣля, е билъ на днешния празднникъ С. 40 мѫченици т. е. на 9-й Мартъ на *сѫщото равноденствие*, когато сѣкий си прѣмита двора и градинатѫ въ селата и запаля огънь, когото прѣскачѫтъ сички за здравье. И тоя денъ е билъ прѣди Християнството единъ отъ слънчевитѣ праздници.

Както и да е, нъ тоя обичай е много старъ и са си го прѣнесли, Тракитѣ отъ въстокъ още въ най-ранното си, прѣди историческото, прѣселие въ Европа. И отъ тѣхъ сѫ

Digitized by Google

го заѣли и другитѣ по нови прѣселенци Геленитѣ Караманлии и Латинскитѣ племена. Ако бѣше инъкъ, то на божествата имената щѣхѫ да бѫдѫтъ *чужди*, а не славянски Тракийски.

Тракитѣ като слънцо-поклонители сѫ си оставили и много собствении имена, съ които са именували и до днесъ и които имена носѫтъ *името на Слънцето*, *на звѣздитѣ* и *на огъня* и които у другитѣ Славяни не са срѣщѫтъ толкова, или сѫ изчезнали много отдавна съ въвеждането на Християнството и днесъ, като не имъ разбирами значението, незнайми що означавѫтъ и са чудимъ за коя причина народа не иска да ги остави, и, ако му крьщѫтъ дѣтето съ нѣкое грьцко име, той го прѣиначава и го обраща пакъ на съзвучно нему чисто трокославянско, и това нѣщо, като ни го разбирѫтъ другитѣ Славяни, на които сѫ надѣнати на сила Грьцкитѣ и Латинскитѣ имена, често са чудѫтъ, защото са именували съ такива непонятни имена. За това нѣщо, ний ще говоримъ по пространно на друго мѣсто, тука ще спомѣнимъ само за нѣкои отъ имената на Слънцето, съ което са именува едно голѣмо число отъ Българския народъ и отъ двата пола.

На Руссина или на нѣкой отъ другитѣ наши братья Славяни, които сѫ вече обгьрчени и облатинчени съ имената си и до днесъ имъ са види много чудно и непонятно името *Райно* и *Райна*, отъ които произлѣзвѫтъ още много имена: Райко, Райчо, Рачо, Рако, Ратъ, Раде, Раданъ, Радилъ, Радой, Радайчо, Руй, Рую, Райо, Рако, Рачка, Райка, Рада, Радана, Радила, Радойка, Райда, Райдушя, Райдушъ, Радана, Радня, Радне и д. м.

Дѣйствително, ако не би знаялъ человѣкъ, че тия имена ни показвѫтъ името на Слънцито, то и ний, Българитѣ, ще са чудимъ отъ дѣ сѫ са зели и какво показвѫтъ. Нъ ето Тракийката — мома, като пѣе *химната* на Слънцето, кога припече силно по-пладнѣ, какъ го именува въ жетварската си пѣсѣнь:

Жетварска пѣсѣнь.

Слънчице *Райно* милъ маминъ!
Нъ-ли ти мама заряча —
До пладня ясно да грѣешъ,
Юутъ пладня в' йоблакъ да влѣ'ишъ?
Чи изгуряхѫ, Райно-ле
Жьтвари в' росни ливади,

Digitized by Google

Младити булки в' двѣ дрѐи,
Дребнити дица в' люлкити! . .“
Слънчице ясногрѣйчице,
То на мама си думаши:
„Прости ми, мамо, прости ми,
Асъ ни сѫ, мамо, забравихъ,
Я най сѫ, мамо, заглѣдахъ:
Двама сѫ братья дѣляхѫ
По девятъ *чифта* волови
И десятъ — сери биволи;
Майци си дялба даваха
Чуздата хурка да преде,
Да преде тѫ да са храни;
Сестри си дялба даваха
Чуждити ниви да жени
Да жени тѫ да сѫ глѣда . .[1])“

Отъ тъзи пѣсень явно и очевидно са види, че на ясногрѣйчицето Слънце името е *Райно*, за което не трѣба никой да са съмнѣва, защото освѣнъ Райно, Слънцето са зъве отъ Българитѣ не само въ Тракия, а и въ Сѣверна България *Райко*. Когато женѫтъ лѣтѣ на нива, понеже отиватъ много рано или спѫтъ по-вечето тамъ, жетваритѣ ставѫтъ рано и по хладината искарвѫтъ по цѣла *адста* (чикѫмъ тур.), догдѣ са покаже Слънцето на хоризонта. Като наближи да изтича, сички жетвари са спирѫтъ, пущѫтъ сърповетѣ и паламаркитѣ на земета; мѫжьете си снемѫтъ шепкитѣ и сички прави го чакѫтъ, догдѣ изгрѣе и са отдѣли отъ земята (хоризонта;) щомъ са яви на истокъ, сичкитѣ са прѣкрьствѫтъ по три пѫтя и казвѫтъ: „Райко са издигна вече надъ земета, ний си по-починахми, хайде пакъ — сѣкой на мѣстото си“ и захващатъ пакъ да женѫтъ. Вечеръ, като почне да залѣзва, пакъ сѫщото са повтаря, догдѣ са затули съвсѣмъ — пакъ са крьстѫтъ, почивѫтъ и казвѫтъ: “Райко отиде при майка си да вечеря.“

Освѣнъ това нашитѣ колибарки отъ Трѣвнянско, Габровски и д., които ходѫтъ на Романье, въ Тракия, да женѫтъ по чифтилицитѣ, сѣка сутрина, като извьршвѫтъ горѣ-показаната почивка и молба, при изгрѣването на Слънцето, въсклицавѫтъ: „Дѣдо Райко, какво правѫтъ нашитѣ бащи, майки, братья сестри; живи-ли сѫ, здрави-ли сѫ поченахѫ ли да

[1]) Отъ тъзи пѣсень миналата година напечатахми нѣколко стиха и сега като ни ѫ достави Г. С. Стойковъ цѣла отъ Долукюи (Басарабия) печатами ѫ цѣла. За което ще поговоримъ другъ пѫть по-вечко, какъ е дошла до насъ.

Digitized by Google

женѫтъ?“ А вечеръ, като го испровождѫтъ подиръ молитвата си, поржчвѫтъ му: „Дѣдо Райко[1]) носи много здрави на мама, тетя и т. н., кажи имъ, че сми живо и здраво“ и проч.

Въ Бѣлорусситѣ Слънцето тъй сѫщо са зъве *Радѫ* и *Рай* (вижъ Божества Древнихъ Славянъ).

Въ горнята пѣснь явно са види, освѣнъ другото, и това, че Слънцето неможе да търпи неправдата: запрѣлоса и забравило да влѣзе въ облъкъ подирь пладня, споредъ майчинитѣ си заржки и, разсърдено, изпогорило жетваритѣ; булкитѣ въ двѣ дрехи и малкитѣ дѣцата въ люлкитѣ. „Асъ не сѫ мамо забравихъ,“ са извинява то на майка си, я най сѫ, мамо, заглѣдахъ т. е. заглѣдахъ са въ неправдата, съ която синоветѣ унищравдахѫ майка си и сестра си“. А това показва, че Слънцето зема участие въ человѣческитѣ дѣла и неможе да търпи хладнокръвно злото (Бѣлъ-Богъ — начало на доброто, гонитель на злото). „Не та ли е грѣхъ отъ Слънцето! Слънцето та види отъ горѣ, що правишъ? Тако ми ово божье ако“, повтарѫ народа горнитѣ думи, съ които показвѫ, че слънцето е справедливо, не търпи нищо зло подъ себя си—(богъ на правдата,—бѣлъ богъ—ормуздъ).

Въ Тракия, въ страната на пѣснитѣ, въ отечеството на божествения планински пѣснопѣвецъ Орфея, цивилизатора на Геленитѣ и днесь сѫ са запазили божественитѣ слънчеви орфеви пѣсни въ потомцитѣ на старитѣ Траки—Тракитѣ сѫ живи! Идете г. г. поети историци въ орфеевото отечество, идете поклонете са на планини и му изучете божественната—славянска доисторическа поезия, вѣра и прѣдания, изучете тракийския родопски язикъ: той е по старъ отъ Кирила и отъ Херодота и отъ Омира и отъ Мойсея. Тамъ е люлката на Славянина и неговата прадѣдска вѣра и поезия. Славянитѣ не сѫ дошле отъ студения севѣръ, тѣ сѫ са колонизирали отъ Тракия къмъ севѣръ въ бурнитѣ врѣмена, за които историята, – тая нѣма баба, твърдѣ малко ще може да са расправи свѣстно, ако не изучимъ Тракитѣ съ сичкитѣ имъ завардени, поне до сега, остатки отъ славянската древность. Окончанието *осъ*, *онъ* не е грьцко то е

[1]) Нѣкои вмѣсто Райко викѫтъ: „Дѣдо Герге . . . “ Герге му викѫтъ *отъ Гергевъ-день* до Еньовъ-денъ, а подирь Еньовъ-день вече му викѫтъ: Дѣдо Еньо! какво правѫтъ нашитѣ . . и носи много здрави на нашитѣ“ и проч. И тъй слънцето има много имена; Райно, Райко, Герги и Еньо. Яйво, Янко, Енчо, Юнчо, и д..

Digitized by Google

тракийско, прѣминало въ турско караманлийския пришелчески языкъ отъ Пелазго-Тракитѣ и са е завардило чисто и до днесь при славянскитѣ тракийски думи, като членъ: *человѣкосъ, домосъ, волосъ, каменосъ, человѣконъ, домонъ, волонъ, каменонъ* и т. н, и т. н.

Който иска да изучи Славянитѣ — трѣба да изучи Тракитѣ, тракийскитѣ днешни Българи — той трѣба отъ тамъ да почне. Тракитѣ не сѫ само тия, тѣхнитѣ братья сѫ са завардили отъ незапаметно врѣме и въ Азия въ Курдистанъ изучете кюрдския народъ, языкъ, нрави, обичаи и пѣсни и го сравнете съ тракийския. Тѣзи два народа сѫ са държели единъ до другий и отъ нашествието на завоевателни племена, още прѣди историческитѣ врѣмена сѫ са раскѫсали и сѫ уцѣлели само въ непрѣстѫпнитѣ свои планини — Курдитѣ въ своитѣ, а Тракитѣ въ тракийскитѣ, кустюма на тракитѣ е завардилъ много курдско макаръ това раздѣление да е станало прѣди началото на Персия, Халдея, Сирия и пр. държави. Тракийската дума *тѫрпошъ* търъ+пошъ, която показва името на тракийската женска главяна забрадка (сукайче), на персийски ще рече *главяна* описалка, главяна *забратка,* това и много други думи показвѫтъ, че тракиеца не е водилъ персиянка, а е отъ сѫщото кюрдско — персийско колѣно. Отъ Индия по този пѫть трѣба да са вѣрви за въ Тракия — отъ тамъ сѫ дошле и Тракитѣ и сѫ са държели съ Индия или по-добрѣ съ Иранското огнище прѣзъ Мала Азия, нъ другитѣ имъ братья пропаднали въ равнинитѣ и голитѣ безъ гора бърда; уцѣлѣли сѫ само въ планинитѣ, както Курдитѣ така и Тракитѣ. Отъ тая точка на зрѣнието трѣба да са изучава славянската дрѣвнейша история, култура, вѣра и проч. и проч.

Трако-славянитѣ сѫ най-сродни съ перситѣ и курдитѣ; типовитѣ на старитѣ Гелени са познавѫтъ и различавѫтъ отъ тракийскитѣ. Статуйтѣ на Еленскитѣ божества сѫ тракийски типови, защото вѣрата е била тракийска и божествата тѣхни, вий и сега ще намѣритѣ тия чисти типови съ сичкитѣ имъ божественни черти живи въ тракийскитѣ мѫжье и жени въ планинитѣ по цѣла Тракия и Балканитѣ. Геленската религия е тракийска. Геленитѣ са ѫ заварили и са ѫ приели, като колонисти — пришелци — гелени.

Слънцевия култъ е билъ голѣмъ, неговитѣ пѣсни сѫ безбройни, макаръ имената на героитѣ — божества слънцеви прѣд-

Digitized by Google

ставители и да сѫ различни въ различни мѣста. Слънцето е имало много имена, както видѣхми, и на сѣко по-важно име е имало и празникъ: Райно, Герги, Еньо, колкото *прилагателни* имена могѫтъ да са *приложятъ* на Слънцето, толкова и имена има то. Жекъ, Жеко, Жечь, Жечьо, Жейнъ, Жейно, Геръ, Герьо, Гергьо, Заръ, Зарко, Зарчо и м. д.

Ето ви и още една Тракийска пѣсень за жинитбата на Слънцето. Тъзи пѣсень е по стара и отъ сичкитѣ Гленски омеровци. Нѣйното отечество е Тракия. Тъзи пѣсень са пѣе въ едно отъ тракийскитѣ гнѣзда въ Етро-поле (Вѫтро-поле [1]) ѫтро-поле, вѫтрѣшно, въ планината полье) жената, която ми ѭ испѣ, ѭ е учила въ свойто родно мѣсто—Етро-поле. Въ нея пѣсень са въспѣва, че чудото е въ Тракия станало, близо при Тунжа и Марица или въ смѣсьето имъ—въ отечеството пакъ на Орфея свирепца и пѣвеца. Сѫщата пѣсень съ нѣкои измѣнения въ имената са пѣе и въ с. Карагачь отъ тамкашнитѣ Българки—тракийки, прѣселенци отъ Рехмалии пакъ отъ Орефеовото отечество. Подобие на нея има напечатена и въ Показалица.

НАРОДНА ПѢСѢНЬ

Слънцето дига *Добриника* на небето съ люлки отъ злати вериги.

(Испѣна отъ г-жа Куьстина Цвѣткова, родомъ отъ Етрополе 1888 г. 12-ий Юлий въ Г. В. Търново, а записана отъ Ц. Гинчева).

Имала мама, имала,
Една дьщеря-Марийка.
Глѣда ѭ мама, от'глѣда;
Расти Марийка, порасти:
Станала мома на-възрьсть,
На възрьсть, кѫща да върти.
И мама ѝ ѭ мѣнила,
Мѣнила и уженила.
Кѣту ѭ мама ужени,

[1]) Между Габрово и Сивлиево, горѣ на равния врьхъ на стара планина мажду лѣса (горитѣ) има една прѣкрасна поляна, която са въве Вѫтрополье, на нейѫ има и езара, на—горни езера. Тамъ Шипчани пасѣхѫ стадото на Султанката лѣте, и правяха най-вкусното сирънье, а стадото го зимуваха кѫдѣ Едрине. Планина ще рѣче равно полье поляни, полѣнини на възвинностьта на Балкана.

Digitized by Google

Утъ сичко добро стигнали:
Утъ сърдце рожба нѣмали. . .
Мама Марийки думаше:
„ Марийке сино [1]), Марийке,
Сичко та мама научи
И туй-ли да та научи? . .
Я стани рано в' Сàбота [2]),
Чи иди, сине, на Тунжа,
На Тунжа и на Марица,
Узими бяло камьче,
Чи си гу у васъ дуниси;
С' прясну гу мляку укѫпи;
С' безсолну маслу намажи,
В' топли гу нанки [3]) упувий,
В' златни гу люльки угуди [4]),
Угуди и гу залюлѣй,
Залюлѣй, сино, и запѣй. . .“
Марийка мама послуша,
Чи стана рано в' Сàбота,
Чи си утиде на Тунжа,
На Тунжа, и на Марица.
Узела бяло камьче [5]),
Чи го е у тѣхъ занела.
С' прясну гу мляку укѫпа;
С' безсолну маслу намаза [6];
В' златни гу люлки угуди;
Угуди и гу залюля,
Залюля, и пѣсень запя.
Три-дни гу й на-редъ люляла
И триста пѣсни испяла.
Както пѣснитѣ испяла,

---

[1]) Не само въ пѣснитѣ, но и въ живия говоръ днесь, народа и на момичитата казва *сино,* вмѣсто *дѫще.*

[2]) Когато падне ударението на *ж* въ Етро-поле са изговаря като ясно а.

[3]) Нанки са казвѫтъ въ Етро-поле пеленитѣ на дѣтето.

[4]) Угоди, ще рѣче, казва пѣвицата, да му са направи угода, згода, угождение, *рахатлъкъ.* Отъ тука са види, че *гуди* не значи тури, положи, а исправи угоди на лицето или прѣдмѣта, дѣто ще стои.

[5]) Камьчето е зето отъ едно мѣсто, но понеже са спомѣнувѫтъ и двѣтѣ рѣки Тунжа и Марица, то, камчьето, е зето отъ *смѣсьето* на двѣтѣ рѣки.

[6]) Въ Етро-поле, ми каза пѣснопойката, и сега си мажѫтъ дѣцата съ прѣсно кровье масло.

Digitized by Google

Тя у люлката поглѣдна —
В' люлката чудо голѣмо:
Камьче дѣте станало,
Станало, дѣте момиче. . .
Лично му име турнали,
Лично му име, *Добринка.*
Расти Добринка, порасти,
Станала мома хубава:
Слънцето грѣе на небѣ,
Добринка грѣе на земѣ. . .
Ни-й-дѣ ѫ мама не пуща —
Ни-то с' момитѣ на хоро,
Ни-то с' булкитѣ на вода.
Мама и за в'да от'иде;
Добринка на вънъ изля'ла;
На високъ чардакъ сѣднала,
На костянъ гиргъовъ шияше.
Слънцето грѣе на небѣ,
Добринка грѣе на земѣ. . .
Къту ѫ видѣ Слънцето,
Три-дни й надъ неѫ триптяло,
Триптяло, ни залязвало. . .
А мама му са надява,
Слънцето да си отиде,
Ут'иде да си вечеря,
Вечеря, да заминува:
Слънцето нѣма да дойде,
Да дойде, да си вечеря,
Вечеря да заминува. . .
Къть сѫ са три-дни минали,
Ето Слънцето чи иде
И грѣе начумерено. . .
Мама Слънчицу думаше:
„Слънчице, сино, Слънчице,
Кѫдѣ са, сине, забави,
Чи три-дни грѣешъ, не идешъ,
Та изпогори, Сине-ле,
Старитѣ баби в' ложьята,
Младитѣ моми в' Загори
А пъкъ муицитѣ в' Доброжа?"
Слънцето грѣе сърдито
Й мили си майци думаше:
„Майно-ле стара майчице,
Като ма питашъ да кажѫ —
Правото да ти убадѫ,
Кѫдѣ са, мамо запаяхъ:
Азъ видяхъ мамо хубава,

Digitized by Google

Хубава мома, Добринка.
Азъ грѣя, мамо на небѣ,
Добринка грѣе на земѣ. . .
Ако не зема Добринка,
Азъ нѣма вече да грѣя
Както съмъ ясно грѣяло. . .“
А мама си му думаше:
„Какъ ще да земнешъ Добринка,
Като й тя Слънце на земѣ,
Пъкъ ти си Слънце на небѣ?“
Слънце мами си думаше:
„Майно-ле, стара майчице,
Нека ми дойде свети день,
Святъ ми день, мамо, Гергьовъ-день,
Злати щя люл'ки направи:
Злати вериги щя пусна
На Добринкини дворови,
Да върви, мало, голѣмо
За здрави да са люлѣе,
Чи й Добринка ще да дойде
За здрави да са полюлѣй:
Злати вериги щя дрьпна,
На небѣ щя я искачя
И Добринка си ще земя.“
Казало и свършило го:
Като е дошелъ свети день,
Свети день, свети Гергьовъ-день,
Златни са люлки спуснали
На Добринкини дворови.
Вървяло мало й голѣмо
За здрави да са люлѣе
Най-послѣ дойде й Добринка
И сѣдна да са люлѣе. . .
Кату си сѣдна Добринка,
Златни са люлки дигналя,
Чи са на небѣ качиля:
Слънцето узе Добринка. . .
Слънцето грѣе прѣзъ лѣто,
Добринка грѣе прѣзъ пролѣть. . .

Като запитахъ пѣвицата, защо грѣе Добринка пролѣть, тя ми отговори: „Защото тя е по-слабичка отъ слънцето и нейната свѣтлина е по-слаба, за туй тя върви прѣдъ слънцето — Добринка е Зорницата, на-ли тя изгрѣва по-напрѣдъ, прѣдъ слънчеви зори?“

Какво показва въ пѣсеньта Добринка, пѣвицата го обясни сама, за това не трѣба да са распространявами много на

Digitized by Google

дълго и широко. И, че Добринка е произлѣзла отъ водата, пакъ не трѣбва да са тълкува, но само не е станала отъ мократа пѣна, като грьцката Афродита (Апродита: Апъ—родите=водародна), а са прѣобразувала въ златата люлка, отъ тридневнитѣ пѣсни „Три-дни гу й на-редъ люляла и триста пѣсни испяла“, отъ бѣло камьче на дѣте момиче, което, като порасло, станло до толкова хубаво, че грѣяло на земѣта като слънцето — „Слънцето грѣе на небѣ, Добринка грѣе на земѣ.“

Марийкината майка не е друго освѣнъ земята, Марийка, Марика[1]), Морика, Морка, Марка е водата, майката—богинята на марвсто—която е родила рѣкитѣ и създала бѣлото камьче и като го лоляла—вълнувала, плакнала, мила и мазала подирь испѣванието на тридневни триста пѣсни, гласа на вълнитѣ и на теченията, отъ камьчето въ Златната люлка съ голѣмо чудо са родила Добринка—Зорница, която грѣяла на земята, като слънцето, но слънцето не ѭ било още видѣло, нито ѭ знаяло, било зима още, но тя, като излѣзла скритомъ отъ майка си на вънъ, щомъ зело да са стопля, слънцето ѭ съглѣдало отблѣснало са въ водата, оглѣдало са. Влюбило са въ неѭ, три-дни, и три-нощи трѣптѣло надъ неѭ и си отишло сърдито, защото не можило тогава да ѭ земне, нѣмало още сила да прѣобрьща водата на пара, но най-послѣ чакало да му дойде неговия святъ день Георгьовъ-лень т. е. да са приближи—да са стопли врѣмето и пуснало златитѣ вериги съ люлкитѣ, т. е. лучитѣ си които тука са сравнявѫтъ съ злати вериги, лучитѣ залюлели родената отъ водата Добринка—прѣобьрнали водата на пари—и дигнало Добринка на небето, т. е. образувало са отъ водата облаци, а отъ свѣткавицата на облацитѣ произлѣзла зорницата—Добринка, която, като са разяснило, зела да грѣе прѣдъ слънцето пролѣть.

Тъзи пѣсень е много старо нѣщо, и божествата, що са спомѣнувѫтъ въ неѭ, сѫ отъ най-старата славянска вѣра. Тука са обясняваѫтъ най-старитѣ понятия на Славяно-Тракитѣ за миротворението, дѣто: земята, водата, облацитѣ, молнията, звѣздитѣ и слънцето са прѣдставляваѫтъ живи сѫщества, като чело-

[1]) Marica ае ж. р. Богинята въ минтурнската область, споредь прѣданието майка на Латина, имала е гора посвящена нѣй lucus Maricae, блато Palus Maricae минтурниското блато, въ което са е крилъ Марий, когато бѣгалъ отъ Сулла при града Минтурни въ Лация, при устието на рѣка Лира Liv. Virg.

Digitized by Google

вѣцитѣ. Каква висока и невинна божественна поезия! Кажи Тракийке, кой е въспѣлъ тъй умно твоитѣ стари божества, кога и дѣ! Орфей ли е съчинилъ тая пѣсень и на своята злата лира ѫ свирилъ и пѣлъ!

На Добринкиното име сѫ имали Римлянитѣ богиня Bona dea — блага богиня, добра богиня, и са ѫ почитала богиня на цѣломѫдрието, на която храма послѣ станалъ зрѣлище на велики съблазни.

Не сѫ ли тия божества общи на Тракитѣ и на латинскитѣ стари народи? Това и многото други божества, не показватъ ли, че старитѣ Траки, въ различни родови колѣна, сѫ са простирали и въ цѣла Италия, както и по сичкитѣ острови на Срѣдиземно море още прѣди историческитѣ врѣмена? Не сѫ ли тѣ първитѣ прѣселенци въ Европа? Ако не е тъй, отъ дѣ е това толкова явно и близко, сродство въ религията и въ языка?

Ц. Гинчевъ.

ОТЪ ВИТОША ДО РОДОПА.

(България, Румелия и Турция.)

Пѫтни бѣлѣжки прѣзъ 1883 година.

(Продължение отъ VI книга.)

Юний 29.

(Ставание рано. Пангалова лицемѣрна молитва. Отъ *Гроба* до Чепеларе. Голата триумфална врата. Нѣколко думи по обиколката на Гл. Управитель изъ Ист. Румелия. Първи впечатления при влизанието въ Чепеларе. Поминъчни бѣлѣжки. Поминъчни свѣрвски. Управление на Рупчоската Околия. Какъ разбиряѫтъ румелийскитѣ голѣмци вѣрата и народностьта. Влизание въ Чепеларе. На гости у Дѣча-Кехая. Смѣшна случка съ Пангаля. Излазяние отъ Чепеларе. Пѫтища отъ Чепеларе за Ахѫ-Челебийско. Сенклеровитѣ укрѣпления. Куллята. Прѣминуване границата. Прѣглѣдъ на Ардиното корито. Кратъкъ очьркъ на Одринската область прѣди Русско-Турската война. Сѫщо за Одринската область слѣдъ Берлинския Договоръ. Нѣколко думи за новосъставения Гюмюржунский Санджакъ. Кратко запознаване съ Ахѫ-Челебийската каваа. Пѫтописни бѣлѣшки отъ Куллята, прѣзъ Сухия-Долъ, Джлбокия долъ. Джабраилица-Планина. Глѣдка отъ Джабраилската Поляна. Почивка въ Някувата ливада. До Райково. Райково. Михалъ Попуски. Попъ Гавриилъ. Рашидъ Ефенди. Гостуване у Михаля.)

Защото бързахме баремъ на пладнина да пристигнемъ въ

Digitized by Google

Горно-Райково, ний утренята станахме по зора. По-многото кираджии, а именно онези отъ Чепеларе, бѣхѫ заминали, за да зафтасѫтъ черква. Прѣзъ нощьта са бѣ загубило мулето на единъ Широколѫчанинъ, та другаритѣ му са разнесохѫ въздъ и низъ гората да го търсѫтъ. Ний са омихме на ближната чешмица съ студена и бистра като елмазъ вода, слѣдъ което Пангаля по лицѣмѣрния си обичай искаше и сега да са прѣпорѫча, като съвършенно праведенъ и примѣрно набоженъ человѣкъ, та съ това да оправдае снощното си наособенно ѣдение. Скѫперника Пангаль поиздалечи малко отъ насъ, исправи са подъ единъ храстъ, ала тъй, щото и ний и другитѣ незаминали още пѫтници да го видимъ, обърна са къмъ изникъ слънце, свали фесчека и чалмицата си, закрьсти са, запокланя ни ти са оня Пангаль и съ високъ нажаленъ гласъ зачете по грьцки. Чете и са крьсти, чете и са поклания, исчете „Во име отца“, „Св. Боже“, „Богородице дѣво“, „Вѣрую во единаго Бога“ и „Помилуй мя Боже,“ завтори тия молитви, потрети ги, почетвьрти ги и пакъ непрѣстава. Когато зеть му, Данаилъ, му рукна: „хайди, дядо, нѣма да та чакаме,“ той прѣстана да чете, ала захвана да прави поклони до земята — метания. Прави метания, прави, крьсти са, не арнисва. Ний, другаритѣ му, силомъ са удьржахме да са не захлептемъ съ гласъ. Чакахме го, чакахме го, не арнисва да прави метания. Най-сѣтнѣ Данаилъ ни махна „хайдите да варвимъ, той ще на заслѣди“, и потѣглихме за Чепеларе. Слѣдъ малко глѣдаме го, и той напусна храстето и лицемѣрно прѣкалената молитва, привьрза си дисагитѣ на муленцето, смьркна ракийка отъ пахура и потѣгли та ни стигна. „Ей, за млогу години, айолларъ“ ни кази той. „Аминь“ му отговорихме и троицата. „Св. Петръ и Павълъ и дванадесете-ну апостуле да ви са на помушь.“ „Аминь“ му повторихме сички.

— Ей, стрику Воалчу, подбрахъ го азъ, щишь да на пуслужишь ли ракийка за святѫгъ Петра?

— Даль ти кажемъ, Христаки, да' си ни зди ракийка-са, за ага Пòдимъ на Карманжоа фафъ моя-на любада, та му са курдисаме на отгувялка. Пакъ сига пòтарпете; ей това де е Чепеларе, лу катó стигнемъ, щимъ да идимъ у Дяча-Кехая, да пиемъ и кафьоа и ракия, отговори Пангаля.

— Тоай, уйку, тоай, той си уйку знае, какъ е по-хубаву. Да си скрива ракийка-на за по-хубаву мѣсту. И запрѣхме му дуната за пукницата.

Отъ „Гроба“ нататъкъ, пѫтя слиза пакъ близо до рѣчния брѣгъ, и отъ тамъ нагорѣ цѣли два часа върви близо до рѣката и е равенъ. Отъ „Гроба“ до Чепеларе долината има очарователенъ изглѣдъ. Надъ пѫтя джбова гора, подъ пѫтя заградени съ жерди ливади, по краищата насадени съ върби. Отъ срѣщната страна на рѣката, нйско пакъ има лѫки, поляна и градини, а високѣ стрьмни зеленини съ елхова гора, която придава на романтичностьта видъ на панорама. И отъ двѣтѣ страни на Чепеларската рѣка блещукѫтъ срѣбристи долчинки, озарявани отъ изгрѣвающето Петровденско слънце. Забѣлѣжително е и това, че отъ „Гроба“ до Чепеларе, рѣката са

Digitized by Google

къкати — лжкатуши — та образува и отъ двѣтѣ ѝ страни по единъ гребенъ отъ правилни лжки и полянки, прѣобърнати отъ трудолюбивитѣ Чепеларчани на плодовити градини и ливада, прошарени съ тѣсни вадички за поение. На много лжки са видѣли развалини отъ стари колиби.

Горитѣ постъпенно исчезнувжтъ въ достжпнитѣ ниски мѣста. Това е знакъ, че наближаваме населено мѣсто. Слѣдъ малко вървяние, и ето виждаме въ една долина нѣколко кжщи, една чърква и наоколо стръмни голи бърдчини. Минахме на дѣсния брѣгъ на рѣката, и ето прѣдъ насъ тритѣ Чепеларски махали по стръмнинитѣ. Минахме пакъ на лѣвия брѣгъ въ ниската широка и зелена поляна, като ограда на която служжтъ два отъ тритѣ притока, които образувжтъ Чепеларската рѣка и двукатнитѣ високи кжщи, по стръмнитѣ бърда. При влизанието ни въ това романтично селце съ провлаженъ отъ всегда ниврата поляна климатъ, на първъ погледъ ни привлѣче вниманието една триумфална врата на четире дирецн, стърчаща срѣдъ поляната, срѣщу Чепеларскитѣ тепавици. Това бѣ триумфалната врата, приготвена миналата година отъ Чепеларцитѣ, за посрѣщанието на Гл. Управитель, Ал. Богориди, когато обикаляше на длжжъ и на ширъ Ист. Румелия и по първосъставения маршрутъ трѣбаше да посѣти и управителското сѣдалище на покорната часть отъ Рупчоската Околия, защото 17 помашки села отъ тая околия още не припознавжтъ автономията. По неизвѣстни обаче причини, Гл. Управитель не ходи въ Чепеларе, не залѣзе нито до Фойна и единчкия споменъ въ Рупчоската Околия отъ това негово низъ цѣлата область пжтуване, остана да стърчи голата врата и да напомнюва на проходящитѣ пжтници, че пжтуването прѣзъ Родопскитѣ термопили е неприятно и недотамъ привлѣкателно за голѣмитѣ хора. Приказвжтъ нѣкои, че Негово Сиятелство билъ отложилъ приятната на конь расходка възъ Чепеларската долина, по единствената причина, за да са не развълнувжтъ непокорнитѣ помаци, които още въ 1879 год. сж стжпили съ царвулитѣ си и върху Берлинския Договоръ, и върху Орг. Уставъ на Ист. Румелия, и върху автономнитѣ права на *шарклиитъ* и върху картата и протоколитѣ на пограничната Евр. Комиссия. Неговото отиване и завръщание по сжщата Чепеларска долина, прѣзъ сжщитѣ Родопски термопили, безъ да посѣти коритото на Крична — републиканската область на тжмрчлията Ахмедъ-Ага — би дало право помацитѣ да мислжтъ, че Алеко Паша, официално припознава тѣхната петгодишна независимость и заради това *аякъ бисмасъ* въ тѣхната *юлжя*. Това е близо до уна. За да са избѣгнжтъ разни прѣтълкувания, Ал. Богориди рѣши да не стжпва никакъ въ територията на Рупчоската Околия, тъй като прѣминуването му прѣзъ Кричинската долина било опасно, а само по Чепеларската — съблазнително.

Понеже на друго мѣсто[1]) е казано за земеописното положение на Чепеларе и за поминъчнитѣ условия на това село, то тукъ остава да са забѣлѣжи, че съ влизанието си въ Чепеларе, ний вли-

[1]) Гл. Рупчосъ. Соф. Пер. Сп. кн. XXIII—XXIV.

Digitized by Google

заме въ прѣдѣлъ на по-питомно и по-красиво население, съ по-високи и по-добрѣ изработени жилища, и съ по-чисто и по-изящно облѣкло и за двата пола. Влизаме въ прѣдѣлъ, гдѣто между обитателитѣ му са забѣлѣжва по-порядъченъ и по-благонравенъ животъ. Скупнитѣ или задружнитѣ домакинства, тукъ съвършенно исчезвѫтъ и жената тукъ играе голѣма роль въ управлението на домакинството. Почти всѣка кѫща ни са глѣда, като че е една малка индустриална фабричка. Въ всѣка кѫща глѣдаме рѫченъ *дараѫ* за влачание вълна, руданъ чекрькъ, фурки, вретена, станъ и вѫртка, калеми, масури и всѣкакви други принадлѣжности за правяние платна, аби, торби, пояси и миндѝле. Като че влизаме въ Ардината долина. Облѣкло, говоръ, нрави, обичаи, пѣсни и прикаски почти Ахѫ-Челебийски. И наистина, отъ незапомнено врѣме, това село е било поставено подъ сѫщитѣ поминъчни условия, както Ахѫ-Челебийскитѣ села въ горната Ардина долина. Поминъка му е билъ отъ прибѣломорската равнина, дѣто зимно врѣме скарвѫтъ стадата на паша и дѣто дюлгеритѣ упражнявѫтъ занаята си. Чепеларе има и търговски сношения съ Ахѫ-Челебийско. Голѣма часть отъ вълната и ярината му са внисѫтъ тамо. Има и роднински свързки. Чепеларското население е освободено още и отъ посмивателното прозвище „рупци.“ Давѫтъ и зимѫтъ моми на и отъ Ахѫ-Челебийскитѣ ближни села. Тукъ е приходния поясъ отъ Рупчосъ за Ахѫ-Челеби, но Чепеларе въ сичко клони къмъ послѣдното крайще.

Населението въ Рупчоската Околия, както са каза и по-горѣ е чисто-българско, раздѣлено на двѣ вѣроисповѣдания: християнско и мохамеданско. Румелийското управление, въ своята заслѣпена отстѫпчивость е отишло до тамъ, щото явно е нарушило изричния смисълъ на 22. чл. отъ Орг. Уставъ, който постановява да са въвежда въ управлението *езика* на относителното болшинство отъ мѣстното население. Вмѣсто да са възползува отъ тоя членъ, упражнението на който щѣше да има благотворни сѣтнини по дѣлото за възражданието на събратията ни българо-мохамеданци, то прогласи тая околия за смѣсена, т. е. за турско-българска. Разумява са, по тоя начинъ то зема вѣрата вмѣсто народность и езикъ и редомъ съ въвождането на българския езикъ, въведе като официаленъ и турския, непознатъ ни най-малко за населението. Съ това нарушение 22-й чл. отъ Орг. Уставъ са нанесе ударъ на общото българско дѣло въобще и на помацитѣ въ частности. Ето какъ. Като са прогласи околията за турско-българска, или мохамедано-християнска и са въвѣдохѫ два езика въ управлението: а) натовари са областьта съ палишни разноски за поддържанието чиновници и за двата езика; б) проводихѫ за Окол. Началникъ, Жандармерийски Началникъ (Секционенъ Командиръ), Казначей, Управитель на затвора, Сѫдебенъ Приставъ, нѣколко писари и единъ телеграфчия турци и то такива развратни екземпляри отъ Пловдивъ, съ които помашкото население — въ името на които сѫ назначени горнитѣ бездарности — нито може да са разговори, нито смѣе да имъ са оплаче за нѣщо, нито пъкъ иска да са отняса до тѣхъ, тъй като помацитѣ много мразѫтъ касабалитѣ турци и ги имѫтъ като за безвѣрници. Работата на тия турци — чиновници, до колкото

Digitized by Google

можахъ да са науча, са състои само въ това: да са излѣжавахъ лѣтѣ подъ дебелитѣ сѣнки, зиме въ османовото кавене, да приказвахъ масали въ канцеларитѣ си, да проповѣдвахъ на помацитѣ, че сж турци-анадолци и да пишатъ по нѣколко официални писма на турски до Префекта и по нѣколко частни до благодѣтелитѣ имъ, румелийскитѣ директори. Помацитѣ глѣдахъ на тия бездарности като на изѣдници, проводени колкото да имахъ добръ поминъкъ; тѣ не искахъ да са явявахъ при тѣхъ, защото не имъ разбирахъ езика; тѣ завиждахъ на непокорнитѣ помаци, защото Тжмрчлията и Триграфлията ги управлявахъ по устни заповѣди, исказвани на матерния имъ езикъ; а тѣмъ имъ пишатъ на турски, та не могатъ да имъ прочитатъ писмата и жандармитѣ, които имъ ги носятъ. Турцитѣ чиновници нито помислювахъ за освобождението на помацитѣ отъ простотията и бѣднотията. А пъкъ като земите въ съображение какъ българитѣ рупци са подиграватъ съ безработнитѣ турски чиновници въ околията имъ, ще си прѣдставите до каква низость сж свалени автономскитѣ власти прѣдъ мѣстното население. Съ прогласяването на покорния Рупчосъ за турско-българска околия, въ която да намѣрятъ харенъ, но харамъ хлѣбъ, нѣколцина Пловдивски турци — прѣпорчвани може би отъ Цариградъ — ни най-малко запознати съ езика, нравитѣ и обичаитѣ на планинското население, мѣстнитѣ помаци сж биле отстранени отъ правителственнитѣ околийски служби. Само между жандармитѣ са срѣщатъ нѣколцина помаци.

Врѣмето бѣ много ясно и хладно, кога влизахме въ Чепеларе. Тихъ вѣтъръ духаше. Слънцето бѣ изгрѣло два чилѣшки боя и прѣдвѣщаваше хубаво отпразнуване голѣмия праздникъ Петровъ-день. Християнитѣ, нагиздени съ най-хубавитѣ си дрѣхи, са врьщахж отъ черковитѣ, когато селското говедарче, младо, чьрвендалясто момче, искарваше на паша селскитѣ говѣда и умилни поглѣди отправяше къмъ младата помакинка, що на край-селото въ заградена ливада вардяше 4 ягнета и 2 теленца, синя вълна прѣдеше и пѣяше пѣсеньта:

„Нимой ма майчу прувада,
Сая утрина на вода,
Нахъ шарина-на чешмица,
Нахъ студени-яа вудица,
Чи таму майчу духодатъ,
Планински млади ювчеаре.

. . . . . .

и щомъ тая пѣснопойка му обърна гърба си, за да са закрие, споредъ мохамеданския обичай стигна го друга помакиня, задѣната съ аби, да ги носи за валяние въ тепавицата, и вьрвяшкомъ плетеше чорапъ. Момачето имъ отсвири съ кавала и заникна съ говедата задъ бърдчината.

Влѣзохме въ селото, минахме полицията, заминахме дюкянитѣ, кавенето и хановитѣ до тѣхъ, слѣзохме въ кжщата на единъ български първенецъ, Дѣча-Кехая, за да са отморимъ. Дѣчо-Кехая ни посрѣщна, като истински планински странолюбецъ. Въведе на въ кьошка, дѣто приема гости въ празници. Сега Пангаля пакъ искаше да засвидѣтелствува присторната си набожность, та най напрѣдъ пита,

Digitized by Google

да ли е пуснала черкова, при сичко че видѣ, кога са врьщахѫ хората и знае, че Дѣчо-Кехая не е отъ онния хора, който да не достои до края на Богуслуженнето и то на Петровъ-день. Като му казахѫ, че прѣди малко сѫ са върнали отъ черкова, той като ядовито изрѣче: „Хичъ нигалянъ, жанунъ Дачу, на ей такива гулями празници да устанавамъ утъ чоарква, ама кина да сторишъ, лахва си.“ — „Нѣма нищу, ние сме курбетчие людие, той си Господъ прущава“, му каза Дѣчо-Кехая и ни принесе тютюнь.

Още не бѣхме са наглѣдали на постланитѣ съ козинявн халища мендерлици, на закачанитѣ подъ рафтовитѣ шарени аглѫци, на пълнитѣ съ книжа рафтове, на окичанитѣ съ икони, портрети на царя, Княза, генерали и картини на звѣрства и боеве, стѣни, влѣзе домакинята и безъ ржкуване вторично ни каза „добрѣ дошли, какво правите, здраву ли сте“ и пр. Слѣдъ нея повторихѫ сѫщото нѣколцина отъ седемтѣхъ Дѣчо-Кехаянови синове и най-сѣтнѣ единчката му дъщеря. Такъвъ е обичая въ онѣзи страни, отъ Чепеларе къмъ югъ. Момчетата сѣднахѫ при насъ, гоститѣ, а домакинята и дъщерята ѝ си влѣзохѫ въ другата стая, дѣто обикновенно сѣдѫтъ домашнитѣ и дѣто са вари ѣдение. Дѣчо-Кехая е безграмотенъ, но отворенъ человѣкъ. Ходилъ е много на курбетъ. Пъкъ много нѣщо е научилъ и за царскитѣ работи, той са интересува за ученнето. Най-малкия му синъ са учи въ Пловдивската Гимназия, и желае послѣ да го проводи въ Софийското Военно Училище, дѣто въ това врѣме имаше още двѣ момчета изъ Широка-Лѫка, за които Дѣчо-Кехая тоже съ голѣмо любопитство распитва. Той распитва още за Българския Князь, какъвъ е на бой, какъ управлява, има ли много хаскеръ и слушатъ ли го българитѣ, даватъ ли му редовно вергията си. Дѣчо-Кехая знае за Св. Стефанския и Берлинския Договори, разбира, че разлика има между Румелия и България, и той много са коси, дѣто въ Чепеларе има турци чиновници, когато безъ тѣхъ по-добрѣ щѣла да са върши работата.

Момичето донесе на едно диско четири чаши каве. То остави диското съ чашитѣ върху малката масичка, за да ни сипе понапрѣдъ ракия. На масичката имаше двѣ черни шишета, въ едното имало ракия, въ другото вода. Момичето сбърка и вмѣсто ракия, то насипа въ ракиянитѣ стъкляни чашки вода и подаде най-напрѣдъ на Пангаля, който, щомъ зѐ едната чашка, заслави и заблагославя: „Хайде на здравие, Дачу-Кехая, за млогу годѝни, да е хаирлѝя, Св. Петаръ да ни е на пòмушь, и ду-гудина сасъ здрàве да гу дучакваме, да са радвашъ и на дѣцàта ти“. Срѣщу всѣки стихъ или прѣдложение отъ тая слава, сички му отговарѫтъ „аминь“ и той, както си той, захвана да цѣди по-малко отъ чашката, но веднага ѫ махна отъ устата си съ подсмивка „То е било водица“, взе другата чашка и нея накуси „И ей сува е било вудица“, каза, остави и нея и накуси и третата, и тя налѣзе водѝца. Тогава разбра момичето, че е сбъркало, засрами са, причьрви са и върна назадъ сичко, налѣ водата и напълни чашитѣ съ ракия. Слѣдъ ракията пихме каве, та че си налѣзохме. Пангаля отиде въ Ахянската махала да търси аргатинъ (ратай), пъкъ азъ,

Digitized by Google

Даниилъ и Михалъ, заедно съ Дѣчо-Кехаиовия зетъ, Гр. П. Стояновъ, ходихме по гости у Околиския Бирникъ, г. Богданова, въ стръмната махала. Щѣхме да посѣтимъ и учителитѣ отъ Окол. Училище, Хр. Господиновъ изъ с. Райково и Геор. Узунски изъ Широка-Лъка, но ги нѣмаше, тѣ напрѣшния день бѣхъ заминали да правятъ Петровъ-день въ Широка-Лъка

Искахъ да си навадя въ Чепеларе заграниченъ паспортъ. Даниилъ ма разубѣди отъ тоя мераклъ. Каза ми, че нѣма нужда. „Въ наше-ну ипридирватъ такива рабути, ти си варвишъ нахъ дума ти пу гостѐ.“ Освѣнъ това, прѣзъ онѣзи дни имаше споръ между Румелия и Портата за формата на автономскитѣ паспорти, вслѣдствие на което турскитѣ власти не ги признаваха за нищо. Тъй щото, азъ са осмелихъ да влѣза въ родния си край безъ никакъвъ паспортъ, та каквото стане да стане.

На 10 часа прѣдъ пладнѣ тръгнахме за Райково, опитахме са за Турско. Отъ Чепеларе нагорѣ пѣе османовия петелъ, за това зехме единъ Чепеларчанинъ помакъ да ни испрати и провѣде до нѣйдѣ. Слѣдъ 15 мин. пътуване на мулето, Чепеларската поляна са скри задъ насъ заедно съ самото село. Трихгълната Чепеларска поляна са изгубва постъпенно въ долината, образувайки лъки възъ нея, лъки прѣобърнати на ливади, заградени съ жърди и прошарени съ вади за поение. Слѣдъ малко и ливадатѣ исчезнувъ̀тъ и ний влизаме въ дълбокъ долъ съ стръмни отъ двѣтѣ страни височини. На половинъ часъ разстояние отъ Чепеларе, ний при Инже-Кароския ханъ минуваме отъ лѣвия на дѣсния брѣгъ на дола и пътя отъ юго-источна посока са обрьща къмъ южна тамъ, дѣто са дѣли на два клона: За *Рожанъ*, прѣзъ дѣто са слива въ *Долно-Дере-Кьой* и за *Куллята*, отъ дѣто са слиза за Левочюво, Устово и Райково. Ний хванахме пътя за Куллята. Колкото вървимъ водата въ дола намалява. Вървимъ още малко и влизаме въ землищата на Ахъ-Челебийскитѣ села Дере-Кьой и Левочюво, но се сме още въ долината на Чепеларската рѣка. Бука и дъба изчезвъ̀тъ. Черньтъ са само елхи и борики. Обрьщаме са пакъ къмъ юго-источна посока; съвсѣмъ напущаме дола тамъ, дѣто пътя са дѣли прѣзъ Студенецъ. За Пашмакъ и Г. Райково, и прѣзъ Куллята за Гор. Райково, Дол. Райково и Устово. Хващаме онзи за послѣднето село, заминуваме каменнитѣ барикади на мохамеданскитѣ Родопски въстанници прѣзъ 1878 г., вървимъ още малко нагорѣ прѣзъ една романтична зелена поляна, обградена отъ сички страни съ кичести елхи, дѣто е билъ щаба на гл. командантинъ на въстанницитѣ, англичанина Сенклера, минуваме точката, дѣто отъ пътя са дѣли единъ клонъ къмъ дѣсно за върха Студенецъ и възлизаме по голата поляна на Куллята,[1]) водораздѣлъ на Марица и Арда, сжщо на притоцитѣ ни Чепеларска и Бѣла рѣка и граница между Ист. Румелия и новата окастрена Одринска Область.

Вече сме на границата. Оставяме задъ насъ черньтѣ калпаци

[1]) Тая прѣвала носи това название, защото има запустена стражарска колиба. Такива колиби има много по горскити пътища и са зовъ̀тъ *кулли*.

Digitized by Google

съ чьрвени и зелени дъна и замерисва на червени фесове. При Куллята водораздѣлния върхъ са снишава, та отъ тамъ нѣма никакъвъ пространенъ изгледъ ни къмъ Рупчосъ, ни къмъ Ахъ-Челеби. Глѣдаме прѣдъ себе си единъ дълбокъ долъ, водата на който са стича въ Бѣла-Рѣка, видиме да са черньктъ борикови и елхови гори напулу опустошени чрѣзъ паляние. Влѣзохме въ Султановата държава, стжпихме въ коритото на р. Арда, въ Гюмюрджюнския Санджакъ, въ Ахъ-Челибийската кааза, въ границата на сегашната Одринска Область. Тука му е мѣстото да са запознаятъ читателитѣ поне вкратце съ широкото и пространно Ардино корито, съ Одринската Область, съ Гюмюрджюнския Санджакъ, а тъй сжщо и съ Ахъ-Челесийския край.

Коритото на р. Арда.

Коритото на р. Арда обнима по-голѣмата часть на срѣдна и Ист. Родопи. На западъ и сѣверъ граничи съ Марицинния водораздѣлъ, на истокъ съ Едриненската Околность, на юго-истокъ съ водораздѣла на р. *Кжзълъ-Дели*, която заема едно широко корито въ юго-източна Родопа и при Димотика са влива въ Марица; отъ къмъ югъ Ардиното корито граничи съ водораздѣлитѣ, а) на р. Ярдамлъ-Дере, която са слива низъ южнитѣ Радопски ребра минува на истокъ отъ гр. Гюмюрджюне и прѣзъ най-плодородната приморска равнина са влива въ Бѣло-Море; б) на р. *Караджа-Су*, която са слива отъ отлозитѣ на Гюмюрджюнски *Карлжкъ*, минува прѣзъ г. Гюмюрджюне, прѣсича равнината и са влива въ Бѣломорския заливъ Буру-Гьоль; на юго-западъ граничи съ водораздѣла на р. *Куру-Чай*, която тоже са влива въ Буру-Гьоль и съ водораздѣла на р. *Мъста*, отъ извора на р. Арда до втичанието ѝ въ Марица при Одринъ може да са отиде приблизително за 5 дена; на ширъ Ардиното корито намѣста държи $1^1/_2$ день ходъ (въ горното течение), на мѣста държи отъ 2 до 3 дена (отъ Кжрджалъ до Гюмюрджюнски карлжкъ по срѣдното течение) къмъ истокъ, т. е. по долното течение, то пакъ са стѣснява до $1^1/_2$ денъ ходъ.

Отъ изворитѣ си подъ Кушларъ (2177 вис.) и Крушово (2275 вис.) до с. Вълчово рѣката тече въ сѣверо-източна посóка, отъ тамъ са обрьща къмъ сѣверъ и тече по това направление до с. *Ашикларъ*, дѣто са влива отъ лѣво въ Арда р. *Ашикларъ-Дере*; отъ тамъ са обрьща къмъ истокъ до точката, дѣто р. Арда става граница между Ист. Румелия и Одринската Область при с. *Кара-Кая* (въ сегашната Кжрджалийска Околия); отъ тамъ до Кжрджалийското с. *Ярджилж* тече въ юго-източно направление; отъ тамъ до Ада-Кале, дѣто въ нея са втича най-голѣмия ѝ притокъ *Съюгли*, са обрьща пакъ къмъ истокъ, отъ дѣто надолу рѣката, като прави много лакатушки ту къмъ сѣверо-истокъ, ту къмъ юго-истокъ, ту къмъ истокъ, напуща румелийската граница между с. *Овадженкъ* (Кжрджалийска Околия, Хасковско Окржжие) и с. *Коджасъ* (Чиременска кааза, Мустафа-Пашалийски

Digitized by Google

Санджакъ), минува прѣзъ Чирменската и Одринската каза и при Одринъ са влива въ Марица[1]).

Като дѣлимъ Ардиното корито на горно, срѣдно и долно, за първото разбираме течението ѝ и притоцитѣ отъ изворитѣ ѝ до вливанието въ нея на р. *Ашикларъ-Дере*, за второто — отъ Ашикларъ до точката, дѣто р. Арда напуща румилийската граница, за трето с. с. Оваджикъ и Коджасъ до втичането ѝ въ Марица.

Въ горното течение лѣвата страна на Ардиното корито е о три пѫти по-широка отъ дѣсната; по срѣдното — напротивъ дѣсната страна е четире пѫти по-широка, отъ лѣвата; по долното течение тоже дѣсната страна е по-широка, но само приблизително два пѫти.

Рѣката *Арда* придобива името си въ с. Арда (едно врѣме, т. е. прѣди истурчването на българитѣ, наричано Енча), дѣто тя са образува отъ единъ изворъ на юго-източния край на селото и отъ деветьтѣ по-забѣлѣжителни долинки, що са сливѫтъ отъ върховетѣ *Крушово*, *Кушларъ*, *Кадировъ-Върхъ*, *Добринъ-Върхъ*, *Щраблоанъ* и *Комънъ*. Между с. с. *Тозъ-Бурунъ* и *Кошница* прибира отъ лѣво *Черешовската-рѣка*; при Кошница са влива въ нея Турянския долъ; между Кошница и Смилянъ прѣбира Пещерския долъ, се отъ лѣво; при *Смилянъ* тя прибира отъ дѣсно: а) дола, що са набира по източнитѣ ребра на *Команъ* и южната страна на планината *Бориката*, клонъ отъ *Кома* и б) Текирската рѣка: отъ лѣво пакъ при Смилянъ са втича въ нея Чокманския долъ.

По-главнитѣ Ардини притоци отъ Смилянъ надолу сѫ слѣдующитѣ: *Палась-Дере*, *Маданската-Рѣка*, *Чоарна-Ряка*, *Бѣла-Рѣка*, *Малка-Арда*, *Бунарската-Ряка*, *Ашакларъ-Дере*, *Чамъ-Дере*, *Съоюглю-Чай* и *Бургасъ-Дере*.

Отъ точката, дѣто р. Арда влиза цѣля въ Одринската Область, коритото ѝ са стѣснява и притоцитѣ, които приема отъ лѣво изъ Чирменско и отъ дѣсно изъ Кѫрджалийско, сѫ малки. Отъ с. Кумарли, между Чирменско и Кѫрджалийско, до вливанието ѝ въ Марица, тя е плавателна съ салове.

Горното корито на Арда е населено съ българи, по-голѣмата часть отъ които исповѣдвѫтъ мохамеданската вѣра; западната часть на срѣдното корито е населена тоже съ българи отъ мохамеданско вѣроисповѣдание, а източната съ турци-кѫрджалии и улуче; долното течение на Арда е изключително турско-мохамеданско.

Горното корито прѣсича пѫтя отъ Тракия за Буру-Гьолъ и за Драма. Прѣзъ срѣдното минува пѫтя отъ горното корито и отъ Рупчоската околия за Гюмюрджюнската приморска равнина и пѫтя отъ Хаскьой, който прѣзъ Кѫрджалійка води за *Гюмюрджюне* и *Деде-Агачъ*.

---

[1]) Гл. Cartes des nouvellesrontières entre la Serbie, la Roumanie, la Bulgarie, la Rumelie-Orientàle et les provinces immediates, de la Turquie, redigée par H. Kiepert, Berlin 1881. Carte 1-re: *Frontière sud da la Roumélie-Orientàle.*

Digitized by Google

Одринската областъ.

Споредъ закона за вилаятитѣ отъ 1860 год. Европейска Турция бѣ раздѣлена на 9 области или вилаяти: Едирненский, Дунавский, Босненский, Янеиский, Шкодренский, Скопский, Солунский, Бѣломорский и Критский.

Одринската область прѣди послѣдната Русско-Турска война, обемаше всичкото пространство въ долинитѣ на Марица, Тунджа, Арда и Ергине. Тя тогава граничаше географически съ Чьрно-Море, Стара-Планина, Софийско-поле и Рила-Планина, западнитѣ и юго-западнитѣ гребени на Родопитѣ до Буру-Гьоль, Бѣло-Море, Мраморно-Море и Стамболъ-Кърк т. е. Казай-Ербаа, единъ санджакъ, който дѣлеше областьта отъ Цариградската околность и който са намираше подъ вѣдомството на Министерството на полицията въ Цариградъ. Административно тя граничеше съ Дунавската, послѣ и съ Софийската новосъставена, и съ Солунската области. Ако разглѣдаме границитѣ ѝ отъ къмъ сухо по санджаци, граничаше съ Варненский, Руссенский, (Дунавска область), Софийский (Софийска область), Серреский и Драиский (Солунска область); по каази тя граничаше съ Варненската, Провадийската, Шуменската, Османъ-Пазарската, Търновската, Севлиевската, Ловчанската, Златишката, Самоковската, Неврокопската, Драмската, Даридерската и Енидженската. Одринската область обемаше пространство, два пѫти, колкото днешната Ист. Румелия и споредъ послѣдното прѣди войната народоброение имала е 793.793 души мѫжски жители.[1]) Общото число на мѫжетѣ, женитѣ и дѣцата е съставлявало приблизително 2.058.286 ж.[2])

Одринската область бѣ подраздедена на петь санджака: 1) *Едирненский*, който са съставляваше отъ каазитѣ: Едрене, Кавалъ-Агачь, Димотика, Джесри-Ергене, Хавса, Баба-Ески, Кѫркъ-Клисе, Бунарь-Хисарь и Мустафа-Паша; 2) *Пловдивский*, отъ каазитѣ: Пловдивъ (и петь нахии: Рупчосъ, Конушь, Кеюнь-Тепе, Гьопса и Караджа-Дахъ), Татаръ-Пазарджикъ, Хаскьой, Ески-Загра, Казанлѫкъ, Чирпанъ, Ахъръ-Челеби и Султанъ-Ери; 3) *Сливенский*, отъ каазитѣ: Сливенъ, Карнобадъ, Ямболъ, Ени-Загра, Айтосъ, Месемврия, Анхиалъ и Бургасъ; 4) *Родостский*, отъ каазитѣ: Родосто, Виза, Мидия, Чорлу, Ерекли, Люле-Бургасъ, Хайреболъ и Малгара, и 5) *Гелиболский*, отъ каазитѣ: Гелиболъ, Фере, Шаркьой, Кешанъ, Енесъ и Гюмюрджюне.

Главното управление на областьта бѣ повѣрена на единъ

---

[1]) Вѣстникъ „Едирне“ Год. X, Брой 448.

[2]) Тепловъ. Матеріалъ для статистики Болгаріи, Тракіи и Македоніи. 1877, стр. 35.

Въ областния календарь за 1871 год. виждаме че въ Одринската область е имало 2.954 села, 318 колиби и 693 чифлика, състоящи отъ 222.247 къщи (92.841 мохамедански и 129.406 немохамедаски). Мѫжко население по същия календарь е имало 667.757 души (247.557 мох., 417.453 немох. и 2.747 цигани).

Digitized by Google

Гл. Управитель или *Валия*, който, като прѣдставитель на Високата Порта, надзираваше испълнението на административнитѣ, сждебнитѣ, финансовитѣ и полицейскитѣ закони на царщината, за да испълнява службата си, дадени му бѣха: муавинъ (помощникъ). *дефтердаръ* (директоръ на Финансиитѣ), мектюбжи (областенъ секретарь), политика кяемуру (дипломатически чиновникъ), алай-бей (началникъ на областната полиция), Мюфетиши-хакимъ (Гл. Сждебенъ изслѣдователь), ресюмать-назжрх (директоръ на прямитѣ даждия), еврѣкъ-мюдюрю (директоръ на писалището върху царскитѣ мирийски земи), тахрирати-емлякъ-мюмензи (директоръ по описването на имотитѣ) и еврякъ-калеми-мюдюрю (директоръ на архивитѣ).

Главни областни учрѣждения бѣха: *областний административенъ съвѣтъ*, прѣдсѣдателствуванъ отъ валията, *областното криминално сждилище*, прѣдсѣдателствувано отъ Гл. Сжд. Изслѣдователь, областно финансово писалище, писалище на областния секретарь, писалище на архивитѣ, областното търговско сждилище, областна печатница и областенъ полицейски съвѣтъ. За разглѣждване и рѣшаване работа отъ областенъ характеръ, закона за вилаятитѣ прѣдвиждаше, да са събира ежегодно Областно Събрание (Меджлиси-Умуми), състоящо отъ по 3 избрани членове отъ всѣки санджакъ, но това не са испълнявало, защото членоветѣ са назначавахх отъ имотесарифитѣ и дѣйствуваххъ подъ заповѣдитѣ на Гл. Управитель. Такова Събрание са е свиквало, когато е било нуждно да са наложѧтъ нови даждия на областното население. Колкото за лице, рѣшенията на Обл. Събрание сх са подпасяли за одобрение на Високата Порта.

Централното Управление на областьта не бѣше толкозъ сложна, както онова, което са прѣобразува подиръ войната.[1])

Прѣзъ 1871 год. въ сѣдалището на Одринската область е имало трима консули: Белгийски, Елински и Русски и шестина вицеконсули: Английски, Австрийски, Испански, Френски, Италиянски и Прусски. Духовната власть на немохамеданскитѣ народности въ областьта е била повѣрена на слѣдующитѣ духовни началници: православнитѣ гърци сх биле подъ вѣдомството на Одринския, Пловдивския, Ганохорския, Мириофитския, Димотичкия, Литичкия, Енесския и Маронийския владици и на двама архиерейски намѣстници по единъ въ Текирдагъ и Кешанъ; арменцитѣ сх имали двама архиепископи въ Одринъ и Текирдагъ; арменокатолицитѣ сх имали единъ протопопъ въ Текирдагъ; българо-униятитѣ сх имали единъ Епископъ въ Одринъ; израелитѣ единъ хахамъ-башиски намѣстникъ въ Одринъ; православнитѣ българи нѣмахх тогава никакво независимо духовно началство, нѣмахх ни единъ българинъ владика или неговъ намѣстникъ; въ повечето мѣста, дѣто духовната распра бѣ зела широкъ разгаръ, черковнитѣ дѣла са управляваххъ отъ общинитѣ (въ сѣверо-западнитѣ

[1]) Гл. а) „Календарь за 1871 съ различни статистически свѣдения за Едренекския вилаятъ, за политическото му раздѣление, административни и сждебни чиновници и пр“; б) „Салнаме-виляети-Едрене за 1290 (на турско),“ и в) „Лѣтоструй за 1871 год. стр. 88—89.“

Digitized by Google

санджаци), а въ околностьта на Одринъ, въ Димотишко, Енесско, Гюмюрджюнско и Ферензко сѫ биле държани подъ духовното вѣдомство на грьцкитѣ владици.

Прѣзъ сѫщата година, въ Одринъ е имало и едно Царско Военно Училище съ единъ директоръ, единъ инспекторъ, 9 учители, единъ писарь, единъ надзиратель и единъ економъ. Въ това училище сѫ прѣподавали на 100-тѣхъ ученици, математика, етнография, космография, география, история, вѣроучение, краснописание, арабски, Персийски и френски язици.

Въ цѣлата область е имало 15 правителственни срѣдни училища, наричани *руждие*, въ които по единъ законъ, освѣнъ турския, трѣбаше да сѫ прѣподавѫтъ още френски, български и грьцки язици: ала това сѫ неизпълняваше и зарадъ туй тѣ бѣхѫ недостѫпни за младежи отъ другитѣ народности. Отъ тѣзи 15 руждиета, двѣтѣ бѣхѫ въ Едрене, и по едно имаше въ градоветѣ Кѫркъ-Клисе, Сливенъ, Ямболъ, Пловдивъ, Хасково, Стара-Загора, Казанлѫкъ, Чирпанъ, Текиръ-Дагъ, Чорлу, Гелиболъ, Гюмюрджюне и Кешанъ. Въ всичкитѣ тия правителственни училища е имало 735 ученика.

Отъ 1866 до 1878 год. въ Одринъ е издаванъ седмиченъ областенъ вѣстникъ „Едрене“ на турски, български и грьцки язикъ. Той сѫ пълняше повече съ правителственни распореждание, обявяваше назначаванието, отчисляванието, повишаванието, награжданието и прѣмѣстванието на чиновницитѣ изъ областьта; съобщаваше за нѣкои по-важни случки въ областьта, Царството и вънка и твърдѣ на рѣдко са обнародвахѫ въ него статии по ступанството. Главната редакция е била подъ вѣдомството на валиитѣ. Освѣнъ вѣстника заповѣдитѣ на Гл. Управитель до населението и официалнитѣ обявления тоже са печатахѫ на тритѣ горѣспомѣнѫти язика. И областния календарь за 1871 год. са издаде на три язика.

Въ цѣлата область е имало една правителственна фабрика за сукно. Тя е била въ Сливенъ.

Телеграфни станции прѣзъ 1871 год. намираме 35, по 7 въ всѣки санджакъ.

Дьржавата е събрала въ 1870 год. прями данъци на сума 131.320.203 гр., а сѫ направени разноски само 20.412.895 гр. за поддьржание административнитѣ, финансиалнитѣ и сѫдебнитѣ власти, за подобрение пѫтищата и распространение просвѣщението. Косвеннитѣ данъци, събрани прѣзъ сѫщата година възлизѫтъ на сумата 15.156. 953 гр. Разнесено е за заплати на чиновници и за други разноски по събиранието имъ 2.769.106 гр.

Въ всѣки санджакъ имаше по едно отъ слѣдующитѣ учрѣждения: Управлението на Санджака, Администр. Съвѣтъ, Наказателно сѫдилище, Смѣтно Писалище, Писалище на Кореспонденцията, Комиссия за исписвание имотитѣ, Писалище за написвание имотитѣ, Търговско Сѫдилище, Комиссия върху земледѣлието, Комиссия върху вложителната Банка и Градски Съвѣтъ. Въ всѣко сѣдалище на каяза е имало: Управление на Каазата, Административенъ Съвѣтъ,

Digitized by Google

Сѫдилище, Градски Съвѣтъ, Комиссия върху вложителната Банка и Комиссия върху земледѣлието.

(Слѣдва.)

ПИСМА

за

Издирването на корѣнитѣ и законитѣ въ Българский язикъ.

ПИСМО VII.[1])

Тия сѫщитѣ причастия са употрѣбѣвѫтъ и въ прѣминалото неопрѣдѣленно, като: *ишѣлъ* сьмь, н *исѣлъ* сьмъ, или пишѣлъ сьмъ и *исѣлъ* сьмъ, орѣлъ сьмъ и *дрѣлъ* сьмъ или *орѣлъ* сьмъ, *ишѣли* сми и *исѣли* сми, или пишѣли сми и *исѣли* сми.

Дѣто са прѣбрьща въ прѣминалото отъ прѣминвалото ятя (ѣ) въ еръ (ъ), то това става отъ разложението на ятя (ѣ), отъ който са образува малъкъ еръ (ь) и е (е), то есть, ѣ=ье: пишѣлъ=пишьелъ, а *е* то (е), като са прѣбьрне въ малъкъ еръ (ь), става *ишѣьлъ*, и двата малки ера, като са слѣѭтъ въ голѣмъ еръ ь+ь=ъ, тогава са явява прѣминалото *ишѣлъ*, както: орѣлъ=орьелъ=орьылъ=орълъ, сновѣлъ=сновьелъ=сновьылъ=сновълъ, ковѣлъ=ковьелъ=ковьылъ=ковълъ и т. н. Его това съкращение или сливание на двата малки ера ь+ь въ голѣмъ еръ (ъ) и показва свършената форма на врѣмето. А отъ тука са види, че произношението на ятя (ѣ) е било малко протегнато ,защото прѣминавалото причастие показва протегнато дѣйствие -- несвършено. Като падне ударението на гласа върху ера (ъ), този додаденъ гласъ му усилва гласа и го прѣобрьща въ *а* (а), за което говорихме и въ прѣдидѫщето писмо.

Ако са вслушами добрѣ въ говора на народа въ различни мѣста, ний ще чуйми и сичкитѣ изговаряния на горѣупоменатото промѣнение и разложение на ятя (ѣ)—ще чуими *орълъ*=орялъ, *оръелъ*, *дрълъ*, *дрѣлъ* и *орѣлъ*.

Това измѣнение на ятя (ѣ) са прѣобрьща и на *и* (и), като дробѣлъ, дробилъ; гноѣлъ, гноилъ; малѣлъ, малилъ; лѣлъ,

[1]) По погрѣшка е помѣстено въ VI кн. вмѣсто VI писмо V. *Д. Г.*

Digitized by Google

лилъ; зжбѣлъ, зжбилъ; калѣкъ, калилъ; душѣлъ, душилъ; косѣлъ, косилъ, доѣлъ, доилъ; мушѣлъ, мишилъ; садѣлъ, садилъ; грабѣлъ, грабилъ; мамѣлъ, мамилъ; кърмѣлъ кърмилъ; бродѣлъ, бродилъ; ходѣлъ, ходилъ; бранѣлъ, бранилъ; чинѣлъ, чинилъ; редѣлъ, редилъ; мжтѣлъ, мжтилъ; теглѣлъ, теглилъ; градѣлъ, градилъ; варѣлъ, варилъ и м. д.

Това измѣнение и прѣобрьщьние на *ъ* (ѣ) въ *и* (и) освенъ у насъ, най-вече са срѣща въ, тъй нарѣченния, Малоруски язикъ: сѣно м. р. *сино*, бѣло м. р. било, дѣдо-дидо, хлѣбъ — хлиб, мѣрка — мирка и т. н. И тука това измѣние става пакъ отъ разложението на ятя (ѣ), дѣто пъкъ двата малки ера, отъ които една е станалъ отъ *е* то (е) т. е. ье=ь+ь, сж са прѣобърнали на двѣ малки *и* (і+і) и сж слѣли въ голѣмо *и* (и), като, зжбѣлъ=зжбьелъ=зжбьылъ=зжбылъ=зжбіілъ=зжбилъ; калѣлъ=кальелъ=кальылъ=калылъ=калііл=калилъ; мжтѣлъ=мжтьелъ=мжтьылъ=мжтылъ=мжтіілъ мжтилъ; бранѣлъ=браньелъ=браньылъ=бранылъ=браніілъ=бранилъ и т. н.

Ако обърнемъ сириозно внимание на измѣнението, ний можемъ да видимъ, че тия думи не трѣбва да са пишжтъ съ *и* (и), а най право е да са пишжтъ съ малко ери, като: зжбылъ калылъ, мжтылъ, бранылъ, косылъ, садылъ и т. н. а пъкъ най-правилното е да са пишжтъ и съ малко ери (ы) и съ голѣмо (ъі) и то, ето на кое основание: тука тия причастия сж станали отъ сжществителни имена, при които отъ-дѣсно имъ е дадено *и* (і), а до *и* то (і) *лъ ла, ло, ли*, което не е друго освѣнъ: *нъ, на, но, ни*, или *онъ она, оно, они*.

И, ако сжществителното са окончава съ голѣмъ еръ (ъ), то това ери (ъі) трѣбва да са пише съ голѣмъ еръ (ъі), а, което сжществително са окончава съ малкъ еръ (ь), да са пише ерито му съ малъкъ еръ (ы), като зжбъ, зжбъілъ; калъ, калъілъ, душь душылъ, косъ (сѣно-косъ) косъілъ, мушь мушылъ, садъ садъілъ, грабъ грабъілъ, мамь мамылъ, кърмъ кърмъілъ, брадъ брадъілъ, ходъ ходъілъ, бранъ бранъілъ, чинъ чинъілъ, редъ редъілъ, мжтъ мжтылъ, мжжъ мжжъілъ, градъ градъілъ, варъ варъілъ, смьртъ смьртылъ, брьстъ брьстылъ и т. н. Понеже *и* то (і) е, днесно, лично мѣстоимение *онъ, той*, а въ винителния падежъ днесъ са замѣнува съ *го* (не —го) то ще излѣзе смисьла на това причастие тъкъвъ: зжбъ+і+лъ=зжбъ+го+онъ=зжбъ това онъ, или зжбъ й (го) онъ (лъ): зжби него (й) онъ, зжби і (него) онъ=зжбъілъ=зжбъ+і+лъ, или още по-ясно — зжбъ и онъ.

Digitized by Google

Тука по днешно му трѣбва да са разбира така: зжбъ прави него (і) онъ (лъ)=зжбъ+і+лъ, ла ло, ли. Онъ прави него зжбъ, онъ го прави зжбъ, зжбъ го (и) онъ (лъ), зжбъ го она (ла), зжбъ го оно (ло), зжбъ го они (ли).

Въ прѣминвалото пъкъ *и* то (і) си остава въ *е* или са измѣнава въ (ь), и е се пакъ сжщата смисълъ, само разликата е тука, че понеже ятя (ѣ) са изговаря по-протегнато, което са чува най-добрѣ, кога са изговори, като *я* рѣка=рьака, то това именно протежение и показва продължението на несвършенното още дѣйствие на причастието, на което, дѣйствие, ако исками да го покажемъ, че са продължава доста много, принаждами и още *е* то нѣколко пѫтя като: *зжбъеееелъ* или *зжбъѫѫѫлъ*=зжбьеьеьеьелъ и т. н., друга разлика, както са види, нѣма.

Отъ сжществителното зжбъ — *зжбъмь*=зжбж или зжбьмъ=зжбьж=зжбы, зжбѣхъ=зжбь+ехъ=зжбь+е+хъ=зжбъ+е+съ (хъ), зжбихъ=зжбь+іхъ=зжбь+і+хъ=зжбь+і+съ; зжбѣлъ=зжбь+е+лъ=зжбь+е+лъ (онъ) — зжбилъ=зжбь+і+лъ (онъ), зжбѣнь=зжбь+енъ=зжбь+е+нъ (онъ) зжбинъ=зжбь+інъ=зжбь+і+нъ (онъ), зжбътъ (зжбѧтъ)=зжбъ+тъ, зжбъвъ=зжбъ+въ (овъ); зжбѣстъ=зжбь+естъ=зжбъ+е+стъ=зжбъ+е+съ+тъ, зжбящь=зжбь+жщъ=зжбь+ж+щъ=зжб+ьнъ+щъ = зжбъ+ьнъ+штъ=зжбъ+ьнъ+шъ+тъ=зжбъ+ьнъ+=с'съ+тъ+зжбъ+ьнъ (енъ, онъ) съ+съ+тъ. Зжбѣйки=зжбъ+ейки=зжбъ+е+й(і)+ки=зжбъ+е+й+чи=зжбъ+е+й+ши=зжбъ+е+й=с'си=зжбъ+е+й+ши=зжбъ+е+й+щь+ти=зжбъ+е+й+съ+съ+ти, зжбѣщецъ=зжбьеще+цъ=зжбьещь+цъ=зжбьещь+съ (цъ), зжбьещемъ=зжбьещьмъ=зжбьещь+мъ (азъ)=зжбьещж, зжбьещьми=зжбьещь+ми (ни, мъі) .

Въ сжществителнитѣ, които са окончавѧтъ на *аръ*, като; козарь, воловарь, столарь, воденчарь, камьнарь, брашнарь, коларь, писарь, комарь, Вардарь, бърдарь, пожарь, жетварь и т. н, когато падне ударението на първия слогъ или на първитѣ слогови прѣдъ *аръ*, а арь остане бѣзъ ударение, тогава *ата* (а) въ арь са измѣнува на ерь (ь), на *е* (е) и нѣйдѣ на *и* (и) а, като падне на тия букви, тѣ пакъ идѧтъ на мѣстото си, като: козѧрь и ко́зьрь, воловѧрьь и во́ловьрь, столѧрь и сто̀льрь воденчѧрь и во̀денчьрь, каманѧрь и ка̀мьньрь, брашнѧрь и бра́тьрь, колѧрь и ко́льрь, писѧрь и пи́сьрь, комѧрь и ко̀мьрь, Вардѧрь и Вѧрдьрь, бърдѧрь и бѧрдьрь, пожѧрь и по́жьрь, жь-

Digitized by Google

твáрь и жéтврь, вълнáрь и вáлньрь, тъпавечáрь и тéпавичьрь (тéпавичьръ). Тука явно са види, че ударението усилва и удвоява гласа на ера (ь) и го прѣобрьща въ *а*, а *о* то (о), като остане безъ ударение са прѣобрьща на *у* (у), като: кóмьрь и кумáрь, пóжьръ и пужáръ и т. н. Освѣнъ това, когато ударението падне на *аръ*, като комáрь *рето* (р) умекчава гласа на ера (ъ) въ малакъ еръ (ь), а като са дигне ударението отъ *àръ* и óстане *ръ*, тогава са чува *ръ* кóмьръ, пожáръ и попóжьръ или пужáрь и пóжьръ, Вардáрь и Вàрдьръ и т. н. Ето тука са крие оная неразбория, дѣто нѣкои една и сѫща рѣчь ѭ пишѫтъ съ *ръ*, а други съ *рѫ*, а това произлѣзва отъ туй т. е. както са употреби *ударението*. Въ Западна България, дѣто ударението пада повечето на първия слогъ, вий по-вечето ще чуйте *ръ*, а не *аръ* както и въ Македония, вмѣсто нашенското въсточно произношение Вьрдàрь, казвѫтъ, по-вечето, Вáрдьръ. И това нѣщо е естественно, че *аръ* по-лесно са изговаря, когато ударението пада на *а* та (а), отъ колкото *ръ*, кога е безъ ударение и при *ръ* гласа са *заапра върху крайния еръ* и, като са стваря на него, усилва го и го удвоява въ голѣмъ еръ (ъ)=ь+ь=ъ, а, когато са стварн върху ера (ь) прѣдъ *р* то (р) отъ лѣво, усилва него (ь) въ *а*, а пъкъ крайния еръ въ окончанието отслабва въ малъкъ еръ (ь).

Това сѣкий, който иска да обърне внимание на ударенията, които и управлявѫтъ гласнитѣ и ги измѣнувѫтъ отъ една въ друга, самъ ще са увѣри, ако не бѫде тъй прѣдрѣшѫщь, като г. Милетича, които търси закони, а не са усѣща, да ги чуе изъ собственнитѣ си уста. . .

Ето защо у Сърбитѣ, дѣто ударението пада на първия слогъ, въ нашитѣ думи на *ецъ*, като отецъ, живѣцъ, слѣпецъ, ловецъ, а са чува, у тѣхъ óтьцъ, жúвьцъ, слѣпьцъ, лóвьцъ и т. н. и ето защо тѣ и до сега не сѫ са научали и никога нѣма да сѫ изучѫтъ да четѫтъ Славянски, защото на черковнитѣ книги, ако и да сѫ прѣработени въ правописанието отъ Русситѣ, ударението имъ е останало сé българското, и вий ще са зачудитѣ, кога чуйте сръбския попъ и дьяконъ да четѫтъ славянски, което съ тѣхното ударение, дере ухото на сѣкий Българинъ и Руссинъ. Горнитѣ думи сърбитѣ ги пишѫтъ съ *ацъ*, а не съ *ъцъ*, макаръ да ги изговарѫтъ на ьцъ, защото тѣ сѫ даскалитѣ на Безеровцитѣ: четѫтъ сърце, а пишѫтъ срце, като казвѫтъ че на *р* то гласа бúлъ *ър*, а на риба не казвѫтъ *ърба*!

Digitized by Google

Едно врѣме, когато учахме Славянски у Бѣлградската гимназия, покойния ни учитель Владимиръ Вуйчь, родомъ Словакъ, като ни караше да му изговарямы славянскитѣ думи съ еровитѣ и съ юсовитѣ и са мжчаше и той да изговори: *дльгъ, иржтъ, ржка джга*, и др., Сьрбитѣ — нашитѣ съученици, са смѣхж съ гласъ въ класса, а Вуичь имъ са караше, като казваше: „ща се смиешь: до юче си овако говорио!“ — защо са смѣешь: до вчера си така говорилъ, съ което искаше да имъ каже, че и тѣ сж говорили като Българитѣ въ старо врѣме, и ядосанъ отъ новия имъ усакатенъ языкъ, казваше: „ узели сте свинарски языкъ, а прадѣдовский чистъ сте бацили (оставили) и садъ му са смиете!“

Измѣнението на глагола *о* въ *и* са срѣща най-често въ мѣстоименията, като *вськой* и *вський*, *никой* и *никий*, *кое* и *чие* (чойо). Тѣзи мѣстоимения сж сложни: всѣкой=въ+сѣ+кой=въ+сѣ+кой, никой=ни+кой и всѣ+кий, ни+кий; кои, коя, кое; чий, чия, чие=сий, сия, сие, сой, соя, сое; *кой*, което са додава при сичкитѣ, е сложено отъ къ+й (ко+й) коя—отъ къ+іа, кое—отъ къ+ѥ, кои—отъ къ+и (къ+й+и). Тъй щото всѣкой и всѣкий сж сложени отъ въ+сѣ+кой, коя, кое, кои, или въ+сѣ+чий, чия, чие, чии (чи+й+и).

Когато пишемъ *вськой* и *вський*, ний често са съмнявами да ли е по-правилно да ги пишемъ всѣкой или всѣкий, както ги намѣрвами въ старитѣ книги и, както ги чувами изъ устата на народа, или да ги пишемъ *ськой* и *ський*, само, както ги чувами изъ народния говоръ. Кога пишемъ ний често пжти, за да завардимъ и народното говоряние и да не отстжпвами отъ стария си писменъ языкъ и отъ народното говоряние, често турями надъ се то (с) апострофъ (с') съ който исками да покажемъ, че *ськой* и *ський* е било *вськой* и *вський*, но тъй като не пишемъ вето (в), ний турвами апострофа, да подсѣща читателя, че това *ськой* и *ський* е *се едно* съ *вськой* и *вський*.

Ако би хората, които искжтъ да са *надъ-давжтъ* надъ другитѣ смьртни и да тълкувжтъ законитѣ на языка, би разбрали, че всѣкой и всѣкий сж сложни думи отъ показателното мѣстоимение въ (овъ), което въ старо врѣме нашитѣ прадѣди са го писали цѣло — въ сѣкой и въ сѣкий и би обяснили това просто и ясно, каквото и то само си е просто и ясно, тогава нѣмаше накой да са сумнява и да турва надъ се то (с)

Digitized by Google

никъкъвъ апострофъ, като кажахъ, че сѣкой, всѣкой и е се едно и сѫщото, само че послѣднето — *всъкой* е ущърбено т. е. изоставено му е показателното мѣстоимение *въ*, което са е принаждало, както и днесъ по-нѣкоги са принажда, за да усили още по-вече *показанието*. Всѣкой (въ сѣкой) и всѣкий (въ сѣкий) отъ сѣкой и сѣкий, по днешному са различавѫтъ по това, че всѣкой или въ сѣкой и всѣкий или въ сѣкий има едно показателно мѣстоимение по-вече отъ сѣкой и сѣкий, което при сѣкой и сѣкий е изоставено и поднешно му всѣкой или въ сѣкой и всѣкий и въ сѣкий ще рѣче: този (въ) ето (сѣ) кой =въ+сѣ+кой, и този (въ) ето (сѣ) кий=въ+сѣ+кий, а пъкъ сѣкий ще рѣче: ето (сѣ) кой=сѣ+кой и ето (сѣ) кий =сѣ+кий.

Тука *всъкой* и *всъкий* сѫ съ пълно окончание, да ги туримъ въ усѣченното и да видимъ какво ще излѣзе: *всъко* и *всъки* излѣзва, че първото — всѣко е *среденъ* родъ, а всѣки множествено число отъ всѣкъ, което ще каже, че ако пишемъ всѣкой и всѣкий, ще ги пишемъ неправилно.

За да намѣримъ правилното имъ правописание, ний трѣба да са обърнимъ къмъ правилната форма на усѣченното окончание: всѣкъ, всѣка, всѣко; всѣки и като имъ додадемъ и мѣстоименията *и* я (іа), е (ѥ) и, тогава ще излѣзе: всѣкъй, всѣкая, всѣкое, всѣкии, или ущърбенно сѣкъй, сѣкая, сѣкое, сѣкии.

Тука сѫ съединени усѣченната форма съ пълната, нъ понеже ера (ъ) са прѣобрьща въ *о*, то отъ всѣкъй са е прѣобърнало на всѣкой или отъ *къй* на кой и зело да са употрѣблява и въ женский родъ *всъкоя* вмѣсто *всъкая* и *всъкои* вмѣсто всѣкии.

Понеже мѣстоименията *и*, *я* (іа) е (ѥ) и (и+и) показвѫтъ лицата и рода, то като са додадѫтъ до мѫжкия усѣченъ родъ — всѣкъ, могѫтъ да замѣстѫтъ пълното окончание. Безъ да са зема въ внимание правилното усѣчение и ето защо са срѣща въ говоримия язикъ: всѣкъй, всѣкъя, всѣкъе или всѣкъйо и всѣкъи. Тъй е и съ *никой*, *никоя*, *никое*, и никои, дѣто въ усѣченната форма са зема само срѣдний родъ и му са додавѫтъ окончанията отъ показателното мѣстоимение *и*, *я* (іа), *е* (ѥ) *и* (и+и). Тъй щото, ако искаме да пишемъ правилно тия мѣстоимения, ний трѣба да ги разберемъ отъ какви части сѫ съставени, що означава сѣка отъ тѣхъ и, споредъ значението ѝ, трѣба да ѝ завардимъ и правописанието, за да са не

Digitized by Google

лутаме въ неразборията. Най правилното ще бѫде да са пише: всѣкъ, всѣка, всѣко, всѣки; или сѣкъ, сѣка, сѣко, сѣки (никъ, ника, нико, ники), и пълно: всѣкъй, всѣкая, всѣкое всѣкии и никъй, никая, никое, никии, а, ако това не е възможно за сега да са уведе, защото ще покаже явна скачка, то да са обяснява на ученицитѣ при правописанието, да знаѭтъ какъ е станало отстѫплението и, като го знаѭтъ, тѣ, кога дойде врѣме да пишѫтъ, може да са помѫчѫтъ да го употрѣбѭтъ, дѣто му е мѣстото.—

Днешното опрѣдѣлително мѣстоимение: всичкий, всичка, всичко, всички, или сичкий, сичка, сичко, сички, тъй сѫщо е сложено отъ в+сичкий, а, о, и,=въ+сичкий, а, о, и, а пъкъ сичкий е сложено отъ си+чкий=си+чъкий=си+къкий=си+къ+кий, усѣчената форма въ мѫжкий родъ не са употрѣбява, както е била сичкъ=си+чъкъ=си+къкъ. У женский родъ е всичка=въ+сичка=въ+си+чка=въ+си+чъка=въ+си+къка, или вси+къка (вси+кака), а въ срѣдний —вси+къко, и множественно вси+къки (всичъки) — Всичкий, всичка, всичко, всички, по днешному ще рѣче вси+какий, вси+кака, вси+како, вси+каки, нъ понеже *вси* или *си* сѫ въ множественното число, то тука е неправилно употрѣбено; правилното му трѣба да е било: въсъчкъ, васачка или васячка, восечка, висички,=въсъкъкъ, васакака, (всачака), восекоко (восечоко), висичики (висикики)=в'сичики=в'сички.

У старо врѣме е имало у насъ такива думи, които сѫ са окончавали на *асъ*, отъ които сѫ уцѣлели нѣкои, като дънасъ (денасъ, д'несъ), зимасъ, тогасъ и др.

Нъ въ по-вечето това *асъ* са е прѣобърнало на *ашъ* и такива ги има много, като: дрьглашь—отъ дрьгълъ=дрьгелъ родителний пад. дрьгла+съ=дрьгласъ=дрьглашь, трѣсъкъ р. трѣсъкасъ=трѣс'кашь, (много трѣски), блатасъ=блаташъ, дребашъ, клонашъ, сѣнашъ, мѣтлашъ, дробашъ, конопашь, сламашъ, бодилашъ, кобилашъ, ковлашъ, теляшъ, храсташъ, черепашъ, момичерлашъ, желѣзашь, черникашь, мотикашь, лопаташь, сухашъ, дъскашъ, вълнашъ, козинашъ, памукашъ, трицашъ, папурашъ, рекиташъ, корѣнашъ, могилашъ, пепелашъ, желадашъ, чукашъ, тръскашъ, орлашъ, гущерашъ, дърташъ, кислашъ, ножлашъ, момчерлашь, дърволашъ, камънашъ, пелинашъ, изворашъ, мочорлашъ, букашъ, дрѣнашъ, осѣнашъ, липашъ, черникашъ, и т. н. Нъ това *ашъ* са е измѣнило на *ажъ* и има втора форма, ка-

Digitized by Google

то: трѣскакъ, блатакъ, дребакъ, клонакъ, сѣнакъ, мѣтлакъ, дробакъ, конопакъ, сламакъ, бодилакъ, кобилакъ, козлакъ, телакъ, храстакъ, черепакъ, момчерлакъ, желѣзакъ, черничакъ, мотикакъ, лопатакъ, сухакъ, дъскакъ, вълнакъ, кочинакъ, памучакъ, трицакъ, папуракъ, ракитакъ, корѣнакъ, могилакъ, пепелакъ, желадакъ, чукакъ, тръскакъ, орлакъ, гущеракъ, дьртакъ, кислакъ. ножлакъ, момчерлакъ, дърволакъ, камьнакъ, пелинакъ, изворакъ, мочерлакъ, букакъ, дрѣнакъ, осѣнакъ, липакъ, черничакъ и т. н,

(Слѣдва.)

МАТЕРИАЛИ ПО БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ.

Писмата на Николая патриарха Константинополски.

(Продължение отъ VI книга.)

XXI.

Твърдѣ често, сине мой, азъ съмъ ти писалъ и, може би за грѣховетѣ ми, не ми са е случило да видя послѣдствията на писмата си, твърдѣ често, мой скѫпий сине, като хвърлихъ сѣме въ сърдцето ти, азъ не можахъ да съберѫ желанната жътва; но азъ нѣма да са отчайвамъ и да мълчѫ, но вторий пѫтъ и съ по-голѣма надѣжда ти пиша, като са надѣвамъ да получа отъ Бога нѣщо спасително и полезно. Помага Твореца на всички благà, като докарва надѣждата до цѣль, дава възможность на менѣ и на духовния ни синъ да извлича полза отъ писмата за тѣзи дѣла, за които бащинскитѣ ми писма говорѫтъ. Писмото ти ма подбужда да отговоря, защото въ прѣдисловието азъ прочетохъ, че ти подражавашъ на смирението на Бога, защото говоришъ, че, като подражавашъ Богу, не си повърналъ тогова нещастния и слабия человѣкъ, а си го допустналъ при себѣ си и си го удостоилъ съ разговора си; поради този поводъ ти си ми пратилъ писмо; отъ извѣстието за твоето смирение азъ съмъ принуденъ да ти пиша писмо, при което мисля, че, ако душата ти вече е спечелила смирение, не мисли и са стрѣми къмъ подражение Богу, тя ще отхвърли тогова, отъ когото е прѣтърпяла зло, ще остави всѣка горчевина

Digitized by Google

на сърдцето и ще изслуша милостиво тогова, който му прѣдлага полезното и спасителното.

И тъй ето повода, защо ти пиша. Ако произлѣзе нѣкаква полза, азъ ще благодаря на тогова, който е настроилъ така твоя умъ и та е упѫтилъ да приемнешъ спасителнитѣ съвѣти на слабия и грѣшния архиепископъ. Ако пъкъ и да не извлѣчемъ никаква полза, все пакъ ще испълнимъ дълга си. Що са отнася до тебя, ти глѣдай, щото нѣщо да не ти послужи за осѫждание отъ Бога и порицание отъ человѣцитѣ. Азъ прочетохъ въ прѣдисловието ти слѣдующето приятно извѣстие: че ти, като подражавашъ на божеското смирение, допустналъ си при себѣ си този слабъ человѣкъ и си говорилъ съ него, когото величеството на славата ти та туря несравненно по-горѣ отъ него; това безъ съмнѣние е похвално. Слѣдующето слѣдъ това въ писмото ти са съгласява съ това смирение и като че прилича на подражение Богу, но останалото не показва не само смирение и съгласие, но съвсѣмъ други характеръ. О, коварний демонъ, който завиждашъ отъ начало на всичко добро и всѣкога обича къмъ благото да смѣси собственното си зло. Твоето писмо съдържа много неясности; дявола има намѣрение да та направи недоволенъ отъ това състояние на работитѣ, което сѫществува отдавна, и да та накара да са стрѣмишъ къмъ ново и къмъ какво? къмъ владѣние собственността на вашитѣ бащи и недоволство отъ властьта си, която е положилъ при краката ти твоя народъ. Но ни единъ народъ, отъ това врѣме, отъ когато е извѣстно могѫществото на Римляинтѣ, не могѫ да са похваля, че Римлянитѣ сѫ прѣклонили вратъ подъ неговия яремъ.

Ти желаешъ миръ; прѣкрасни думи, испълни на дѣло думитѣ си. На ли мира не грабва чуждото, не напада, не повдига орѫжие, не дава поводъ за война, не са радва на кръвопролитие и не знае, че откарватъ человѣци въ робство. Ако ти желаешъ такъвъ миръ, нека Христосъ, който е пролѣлъ всичката си кръвь за миръ на свѣта, да испълни волята ти, а още по-вече волята на всички Римляни и Българи; ако пъкъ не желаешъ такъвъ миръ, защо сѫ потрѣбни думи, когато работата изисква война? Сложи орѫжието, нека са прѣкратятъ кръвопролитията и бѣдствията на плѣнницитѣ, нека са прѣкратятъ сълзитѣ на сиротитѣ и вдовицитѣ и нека исчезне страстьта ти за да владѣешъ и да господарувашъ надъ другитѣ. Нека бѫ-

Digitized by Google

де така, и тогава на дѣло ще настане миръ; ако ли пъкъ ти говоришъ, че желаешъ да подчинишъ подъ своя власть бащитѣ, които ви изведоха отъ мрака, то какъ може да бѫде миръ? Нема не е най-злъ врагъ онзи, който никога не е знаялъ миръ?

Но ти говоришъ, сине мой, че това са извършва по божията воля; до кога ще слушашъ лъжитѣ на вѣроломнитѣ человѣци? До кога ще бѫдешъ милостивъ къмъ онѣзи, които по внушението на дявола та карѫтъ да изслушвашъ злословието? Не е истина, сине мой, че това желае Богъ, то е желание на дявола, отъ начало человѣка убийца, който са радва на разногласието, войнитѣ, убийствата и въобще на всѣкаква злина, която са случва въ праздния ни животъ. Той злослови, той е извикалъ тѣзи бѣдствия на Българитѣ и Римлянитѣ, т. е., дѣцата и родителитѣ, които не кръвь и плътъ, а Св. Духъ е съединилъ. Виновника на смъртьта не е Богъ, а дявола и человѣческата страсть, която служи безразсѫдно на коварния, отъ гдѣто сѫ произлѣзли и най-страшнитѣ бѣдствия. Ако ли пъкъ развалените человѣци още не сѫ завладѣли мислитѣ ти и не сѫ та отклонили отъ строгия животъ на баща ти, нѣма да воюваш съ Христианитѣ, нѣма да откарвашъ въ плѣнъ благочестиви человѣци, нѣма да опустошаващъ градове и полета, гдѣто са е прославлявало името на Христа. Но тѣзи нещастия, както казахъ, произлѣзватъ отъ завистьта на дявола и отъ послѣдователитѣ на злодѣйствата му.

Въ писмото си ти говоришъ, че правишъ всичко отъ любовь къмъ миръ и съгласие. Дѣлата на Св. Духа сѫ съгласие и миръ; дѣлата ти сѫ дѣла на злия духъ, ако само желае миръ, никой нѣма да устройва козни, на оногова человѣка, съ когото желае да живѣе въ миръ. Никой нѣма да укървави рѫцѣтѣ си съ кръвьта на человѣкъ, съ когото иска да живѣе въ съгласие, но ще са старае да му показва любовь, милость. Не сѫ такива дѣлата ви, но тѣ сѫ дѣла на человѣци, които не само не желаѫтъ миръ и съгласие, но напротивъ търсѫтъ ненависть и война и съвсѣмъ не знаѫтъ, какво нѣщо е миръ.

Азъ пиша всичко това не заради туй, за да уча незнаѫщия, но защото не зная за какво са говори въ писмото ти. Отговори на питанието ми! Ако нѣкой, братъ ли, синъ ли, дѣйствува така, щото да отнеме твоето царство и власть надъ твоя народъ, като говори, че той прави всичко това заради миръ и съгласие на твоя народъ, ти ще считашъ ли начина

Digitized by Google

на дѣйствията му милостивъ, или като врагъ ще го изгонишъ изъ земята си. Кой постжпва така? На ли ти, като заключавашъ отъ такова прѣдположение, искашъ миръ и съгласие. На ли да отнемвашъ чуждото, като нахълтвашъ въ чужда страна, е проявяване на тирания, а не установяване на миръ и съгласие. Не зная, защо..... привождашъ нравитѣ на маймунитѣ? На ли человѣкъ е образъ на Бога, подражава на божията добродѣтель, стои по-горѣ отъ всѣкакво зло, и самъ по себѣ си е Богъ, създаденъ по подобието му; животнитѣ пъкъ, за които ти говоришъ, само подражавжтъ на человѣка, а не могжтъ да извършвжтъ человѣчески дѣла, стоятъ по-ниско отъ человѣка, по никъкъвъ начинъ не могжтъ да са наричжтъ человѣци, както человѣка, който е получилъ това име отъ Бога за успѣхитѣ си.

И така, сине мой, моя примѣръ убѣждава въ това, ако само желаешъ да вземешъ въ внимание горѣказаното. Ако християнитѣ са распознавжтъ по това, че съблюдавжтъ наставленията на апостолитѣ, обичжтъ миръ, сложи оржжието, прѣкрати войната, очисти ржцѣтѣ си, осквернени отъ християнската кръвь, повърни са къмъ напрѣшното положение, познай братията и родителитѣ си, приеми отново онова настроение, което ти го е дало духовното ти възраждание, остави помишленията, които ти е внушавала завистьта на дявола и лошитѣ замисли на человѣцитѣ. Това е истински миръ, когото не може да унищожи заблуждението, т. е. прѣкратяването на войната, кръвопроитията, живота, който са задоволява отъ богатство и почести, които по божията милость ти си получилъ отъ баща си, запазванинто на границитѣ, установени отъ баща ти, когато бѣше сключенъ миръ и Българитѣ познахж Бога Христа. Ако са съгласишъ съ тѣзи мисли, тогава дявола не ще може да разруши мира. Но (ти говоришъ) Богъ е постановилъ, че ний сме длъжни да завоюваме Римската империя. Лъжовнитѣ думи, недостойни за мисъльта и неизвѣстно по слѣдствията си прѣдположение! Мнозина, недоволни отъ настоящето и желажщи да владѣятъ голѣмото, изгубвали сж онова, което са владѣяли понапрѣдъ, — тъй сж крѣхки и непостоянни человѣческитѣ дѣла. Человѣкъ, който са надѣва да получи нѣщо отъ Бога, трѣбва да отчаква рѣшение отъ Бога, и по този начинъ да получи отчакваното, а не съ кръвопролитие, убийство или съ нѣщо друго, което е ненавистно Богу. Но на кого ти нападашъ?

Digitized by Google

Не на плѣме, което не знае Бога, чуждо на Христа, враждебно на васъ, но на родители, братия, человѣци, които сѫ поставени ваши съвѣтници. Противъ такива человѣци вий по барварски начинъ сте прѣдприели война, като сте сѫ рѣшили съ оржжие и кръвопролития да завладѣете християнската империя; но вий сѫ домогвате до невъзможното.

Азъ искахъ отъ начало да разглѣдамъ писмото ти на части, но когато видѣхъ, че всичкото му многословие клони къмъ едно, което си намислилъ още отдавна, азъ намѣрихъ за излишно да отговарямъ на всѣка часть на писмото ти, за да не напиша, намѣсто писмо, цѣла книга и да не ти дотѣгна съ безполѣзно многлаголание. Затова, като сѫ запрѣхъ на това, азъ ще прибавя самò: припомни си, сине мой, онова старо врѣме, когато ти живѣяше, като сѫ наслаждаваше отъ любовьта на баща си и императора, припомни си онзи священъ миръ, който така сѫ почиташе отъ Българитѣ и Римлянитѣ, когато святото име на Бога сѫ прославяше отъ двата народа, когато дявола и неговитѣ демони, като видѣхѫ вашето спасение, вашата братска любовь, вашитѣ благочестиви нрави, трѣперяхѫ и скърбяхѫ, когато Римлянитѣ приемахѫ съ радость и любовь Българитѣ, които дохождахѫ въ страната имъ, а вий съ радость и ликование срѣщахте Римлянитѣ, които дохождахѫ при васъ.

Помисли, сине мой, за това взаимно расположение, за духовната радость, отъ която сѫ наслаждавахѫ Българитѣ и Римлянитѣ, заради която дявола безумствуваше, печаленъ и съ наведена глава ходяше, правяше всичко, само да възмути и наруши три пѫти желания животъ и въ това той остана побѣдитель, както и по-рано мисляше. Но ако би на прѣстѫпния не твърдѣ дълго врѣме да му сѫ е паднало да сѫ хвали и подиграва надъ разногласието между Българитѣ и Римлянитѣ! Ти като разуменъ человѣкъ, прогони отъ себѣ си онѣзи, които ти внушавѫтъ зли съвѣти, стани прѣдишния добродѣтеленъ человѣкъ, възобнови прѣдишния миръ и повърни сѫ къмъ прѣдишната си кротость. Стенянията и сълзитѣ на Римлянитѣ и Българитѣ, които е причинилъ дявола, нека паднѫтъ врьхъ главата на виновника имъ. Нека той отново да сѫ отдалечи съ стенание и възмутенъ отъ съгласието, което води къмъ миръ, съгласието на тѣзи, които той е можалъ съ лошитѣ си срѣдства да разедени. Да отклонимъ отъ себѣ си усѫждението, което ще послѣдва на небесата, и страшния сѫдия; припомни си

Digitized by Google

за това, че на всички насъ прѣдстои да са явимъ прѣдъ страшния трибуналъ, гдѣто нѣма да бѫде различие между царь, правитель и частенъ человѣкъ, но гдѣто всички съблѣчени ще са явѫтъ за сѫдъ не само надъ дѣлата ни, но и надъ помишленията ни, когато ужасъ и страхъ ще завладѣе даже небеснитѣ сили.

Да помислимъ за всичко това, да прѣкратимъ тѣзи дѣла, съ които причиняваме печаль на нашия Богъ и радваме злитѣ духове, които завиждѫтъ на нашето спасение, да исправимъ погрѣшкитѣ си; ако сме са хвьрлили въ обятията на злото, да не правимъ и по-нататъкъ сѫщото. Да не чакаме послѣдния день, когато не ще можемъ да намислимъ нищо добро, даже ако бѫде у насъ такова желание, когато душата ще бѫде отдѣлена отъ тѣлото и ще бѫде терзаема отъ окржжающитѣ ѭ. О, страшно е зрѣлището да са търпѫтъ мѫченията и истѣзанията на небеснитѣ ангели и зли духове! Да са погрижиме да оставимъ този животъ не така, защото е страшно да са подпадне въ рѫцѣтѣ на Бога живаго; да не чуемъ за наказанието на человѣцитѣ за грѣховетѣ имъ, когато нѣма да има милосьрдие и състрадание отъ страна на тогова, у когото нѣма никакво лицезрѣние. Това наказание е безконечно, вѣчно; то ще бѫде немилосьрдно за тѣзи, които сѫ са подвьргнали подъ него.

Писмото ти говори за миссията на апокризиариитѣ (пратеницитѣ). Било би, сине мой, което азъ обичамъ, просто и извънъ всѣкакво подозрѣние да пратишъ назадъ тѣзи, които си задьржалъ и чрѣзъ тѣхъ да ни извѣстишъ за плановитѣ си, ако не двоицата, поне едногото отъ тѣхъ съ нѣкой другий человѣкъ. Тогава ще бѫдѫтъ пратени други, които ти желаешъ да распиташъ. Сега задьржението на пьрвитѣ не позволява да са пратѫтъ при тебѣ други. Ако молителя на мира, Христосъ Богъ нашъ, е наистина вложилъ въ душата ти искренното желание за миръ, прати тѣзи, които ти задьржешъ, или едногото отъ тѣхъ, съ нѣкой свой человѣкъ. Когато тѣ дойдѫтъ тука и ни съобщѫтъ твоитѣ мисли и планове, отъ тука ще бѫдѫтъ пратени человѣци, които ще ти съобщѫтъ намерѣнията на царя и сената.

XXII [1])

Ний сме упечалени, сине мой, че не получихме отъ

[1]) Въ пьрвитѣ числа на Септемврий 924 год. е станало свижданието между Симеона и Романа. На това основание писмото на патриарха до Симеона

Digitized by Google

тебѣ писмо, и мисляхме, че вий са отнасятѣ къмъ насъ съ прѣзрѣние и за това не желаетѣ да ни пишитѣ. Каква друга причина ний можахме да намислимъ? Ето, не въ това са показва синовната обичь, че той, като получи писмо отъ баща си, не му отговаря. Но ако ти и да не си удостоилъ менѣ съ отговора си, при всичко това азъ ти пиша вторий пѫть, защото любовьта ми къмъ тебѣ не са е измѣнила и азъ оставамъ въ сѫщото добро расположение къмъ тебѣ, каквото е прилично на баща.

Ний случайно прочетохме писмото ти до царя и обмислихме добрѣ, на какво са е рѣшилъ твоя кротъкъ и человѣколюбивъ умъ, т. е. да прѣкратишъ войната и убийствата, да възобновишъ между Римлянитѣ и Българитѣ мира, когото наруши по злобата си дявола, за да доведе Българитѣ и Римлянитѣ до това, за да ги постигнѫтъ въ този животъ бѣдствия и непоправима гибель. Ний благодаримъ Бога за това, че ти е внушилъ такова прѣкрасно желание и е позволилъ на Българитѣ и Римлянитѣ да са наслаждавѫтъ отъ плодоветѣ на мира за прославяние името му и тебѣ и за уничтожението на дявола, който съ своитѣ злодѣяния въ продължение на толкова години е докаралъ до свирѣпость Българитѣ противъ Римлянитѣ, приятелитѣ противъ приятелитѣ, братията противъ братията, дѣцата противъ родителитѣ. Ний ще молимъ Бога, и твоята съвесть, щото това желание за миръ да са испълни и да имашъ сила да го искарашъ до край. Понеже ти въ писмото си говоришъ, щото ний да пратимъ человѣкъ, който би ти съобщилъ условията за миръ, азъ ти пратихъ такъвъ, щото да не бѫде между насъ никакво недоразомѣние. Ще ти съобщѫ, че този человѣкъ е единъ отъ синоветѣ ми, живѣлъ е наедно съ насъ отъ млади години, отъ насъ е възпитанъ, достоенъ е за ангелска одѣжда, получилъ е отъ рѫцѣтѣ ни длъжностьта

и писмото на Симеона до царя, вѣроятно сѫ писани отъ Симеона въ началото на Августъ, *отъ патриарха въ края на Августъ 924 година*. Отъ писмата на патриарха Николая са вижда, че той твърдѣ аккуратно е отговарялъ на писмата на Симеона. По нѣкога, като не получава дълго врѣме отговоръ на писмото си, патриарха му е пишалъ второ писмо. По този начинъ, споредъ мнѣнието ми, нѣма да бѫде погрѣшка, ако отнесѫ писмото на патриарха до Симеона къмъ *края на Августъ*, а писмото на Симеона до царя—къмъ началото на Августъ. За да получи писмото на Симеона и да прати отговоръ, трѣбвало е не много врѣме, защото Симеонъ са е намѣрвалъ въ това врѣме около Цариградъ. Дриновъ отнася това писмо къмъ 922 година, op. cit. стр. 24, забѣл. 86.

Digitized by Google

архипрезвитеръ, съ една дума такъвъ, щото прѣдъ очитѣ си го удостоихме съ духовна милость.

И тъй ний пратихме по искането ти тогова человѣка, вѣренъ и знаящъ да говори само истината, за да научишъ отъ него истината, по какъвъ начинъ да са установи миръ, щото вий и вашия сенатъ да турите въ испълнение приетия планъ, ако само — което да не дава Богъ! — не намери никаква спънка за сключването на този миръ. Но не са състои само въ това работата. Въ името на Бога молиме та да не задържашъ тогова человѣка и да не наскърбяваш съ това старостьта ми, но въ продължение на 15 дни да водишъ прѣговори съ него за миръ и слѣдъ изминуването на тѣзи дни да го пратишъ назадъ свободно и безъ всѣкакво оскръбление и обида. Засрами са, сине мой, отъ Твореца на небето и земята и отъ любовьта ми къмъ тебѣ! Ний ще отслужимъ, ако искашъ, заради тебѣ служба, каквато извършваме всѣкий день прѣдъ прѣстола на Бога. Не наскърбявай слабата ни старость, заклѣваме та съ името на Бога Отца, Сина и Св. Духа, не ни принуждавай постоянно да са наскърбяваме за тебѣ и да са обрьщаме къмъ Бога, като размисляме за суетностьта на человѣческитѣ дѣла.

XXIII [1])

Азъ и по-прѣди писахъ на твое величество и увѣрявахъ благоразумието ти, че ти пиша не заради обида, но говоря за общото спасение на Римлянитѣ и Българитѣ. Може би да ти сж са показали думитѣ ми такива, които не заслужвжтъ довѣ-

[1]) Хронологията на това писмо твърдѣ лесно са опрѣдѣля; отъ една страна спомѣнуването за погибването на флотата на Льва Триполитанина, отъ друга страна отсжтствието на посочвания върху готвящето са или станалото свиждане на Симеона съ Романа давжтъ възможность да са отнесе това писмо къмъ *края на Юний 924 година*. Малко прѣди това Одринъ е билъ принуденъ отъ гладъ да са прѣдаде на Българитѣ, и Симеонъ е постжпилъ твърдѣ жестоко съ защитницитѣ на града. Около това врѣме е погинала флотата на Льва Триполитанский около брѣговетѣ на островъ Лемносъ. Тѣзи двѣ прѣсни събития давжтъ на патриарха възможность да загатне на Симеона, че и неговата участь може да бжде такава, както на Льва (който едвамъ са е спасилъ самъ), толкова по-вече, че и императора, спорѣдъ думитѣ на Николая, е извикалъ на война съ Българитѣ Печенегитѣ, Аланитѣ, Русситѣ и западнитѣ Турци. Muralt. 502. Дриновъ отнася невѣрно това писмо къмъ 923 година. op. cit. стр. 24, забѣл. 86.

Digitized by Google

рие; сега азъ ти пиша, като имамъ сѫщото намѣрение, грижата за двата народа — Римлянитѣ и Българитѣ, — щото злодѣйството на дявола да не са продължи и да му бѫде туренъ прѣдѣлъ. Азъ говоря за великото дѣло на мира, скѫпъ за Христа, което може да са принесе голѣма полза на онѣзи, които до настоящия день сѫ прѣкарвали нещастенъ животъ; азъ говоря за прѣкратяването на кръвопролитието, което са извършва между християнитѣ. За това азъ по-рано ти писахъ съ съкрушението на сърдцето си и сега пиша съ още по-голѣма болка на сърдцето си. Изслушай ма, скѫпий сине мой, защото още по-вече са съкрушавамъ. Много голѣмото движение на Роксаланитѣ противъ тебя и твоя народъ са готви съ усилията на императора, а тъй сѫщо на Печенегитѣ, Аланитѣ и западнитѣ Турци, които сѫ съгласни съ него да тръгнѫтъ на война противъ тебя. Когато това дойде до моя слухъ, азъ бѣхъ смаянъ, обливахъ са съ горѣщи сълзи, прѣзирахъ краткovрѣменния и нещастния животъ, че съмъ доживѣлъ до това врѣме, за да видя подобни събития упечаленъ съ сърдцето си; азъ желаяхъ по-добрѣ да умрѫ, отъ колкото да видя тѣзи събития и да слушамъ, че ще говорѫтъ за тѣхъ. Азъ смѣло заявихъ на нашитѣ императори, какво ми внушаваше да кажа моето упечалено сърдце, и ти пиша това, което считамъ за нуждно да ти съобщѫ. Думитѣ ми къмъ императоритѣ, молбата ми клоняха къмъ това, щото тѣ не съ особенно при-сърдце да извикѫтъ противъ васъ онѣзи враждебни племена, ако би вий и жестоко да сте постѫпвали съ тѣхъ, щото тѣ да не са отдѣлѫтъ отъ Българския народъ, защото враговетѣ могѫтъ да поробѫтъ народи, които са наричѫтъ съ името христово, ако тѣ и отъ злитѣ козни на дявола да сѫ стананали тѣхни врагове.

Така азъ говоряхъ на благочестивитѣ императори, и тѣ милостиво и внимателно изслушахѫ думитѣ ми, не противорѣчихѫ, когато имъ говорихъ да са откажѫтъ отъ помощьта противъ Българитѣ, които сѫ излѣзли противъ Римлянитѣ. Напротивъ, виждаше са, че тѣ исказахѫ пълна готовность да сключѫтъ отдавна желания миръ. Ето какво ми казахѫ: „О отецъ и пастирь на стадото Христово! ний не сме забравили, колко жестокости ний сме прѣтърпели отъ Българския народъ, ний не говоримъ за това, колко кръвь на нашия народъ е пролѣта отъ тѣхъ, и за другитѣ бѣдствия, които тѣ сѫ причинили на нашия народъ по внушението на дявола, за нападе

Digitized by Google

нията, отъ които ний така страдаемъ и до сега и които ще бждатъ извършени отъ тѣхъ и за напрѣдъ. Но защото ти имаше намѣрение да повикашъ наше императорско величество на помощь, ний ти позволяваме да му напишешъ, че ний намѣсто война и убийства желаемъ миръ, и ако сполучишъ да го убѣдишъ, отъ наша страна, нѣма да има противорѣчия". Ето що отговорихъ на просбата ми, подбуждани отъ желание да сключатъ миръ. Подиръ това ще добавя и отъ своя страна съвѣти; както и по-прѣди, азъ ти пиша съ сълзи, съ плачъ; обърни внимание върху добрината на мира и щастието на народа ти; не падай въ голѣма завистъ, не са стрѣми за блага на своя народъ съ убийства, кръвопролитие, избиване младоженци и опустошаване на страната, когато тѣзи блага могатъ да са постигнатъ отъ Българитѣ и Римлянитѣ съ посрѣдството на мира.

Знай, че по думитѣ на императоритѣ ни единъ народъ — ни Турцитѣ, ни Аланитѣ, ни Печенегитѣ, ни Расолanитѣ (Ῥῶς), ни скитскитѣ пълчища нѣма да пристанатъ да намислюватъ зло противъ васъ, до като съвсѣмъ ни уничтожатъ Българския народъ. И азъ не са съмнѣвамъ, че тѣхното усърдие къмъ това дѣло всѣкий день все ще са усилва. Но ако бихъ видѣлъ, че ти постѫпвашъ справедливо и съгласно съ божията воля, както виждамъ приготовленията на императоритѣ, азъ бихъ можалъ да са съмнѣвамъ, кой ще надвие, съѫза ли на народитѣ и замислитѣ на императоритѣ, или Българитѣ, на страната на които е справедливостьта и волята божия. Но когато ми дохождатъ на ума за толкова разрушени храмове, мънастири и домове на епископа, убити епископи, насилие надъ дѣвици, оскърбени монаси, какъ могѫ да са надѣвамъ, че Богъ, който не отъ великодушие, а отъ любовь е забавялъ до сега, че Богъ ще забрави всичко това и нѣма да са разгнѣвява на васъ и нѣма да ви прѣдирва за толкова убийства. Ето какво, сине мой възлюбленій, терзае душата ми и още затова са съкрушавамъ, че чувамъ за такъвъ съюзъ на народитѣ противъ васъ. Азъ са съкрушавамъ не само за Римлянитѣ, но и за Българитѣ, щото вий, които търситѣ война и раздори, да не погинитѣ, както това често са е случвало съ много народи, които, като сѫ са усилвали до извѣстно врѣме, въ усърдието си за война достигатъ пълна погибель.

Подобни примѣри бивѫтъ често въ наше врѣме. Сега

Digitized by Google

са моля, щото да не ви постигне такъвъ край. За всичко това, за което азъ по-рано молихъ, пакъ ще моля: прѣгрѫщамъ та, като да присѫствувамъ, и ти говоря: о сине! вече отдавна свирѣпствува всеобщия злодѣй и врагъ; достатъчно е той сѣялъ раздоръ между Българитѣ и Римлянитѣ.

Достатъчно е направено до сега погиването на Римлянитѣ и Българитѣ и за печаль на Христа, отъ когото съставляваме едно тѣло. Азъ зная, че ти всѣкидневно облекчавашъ душата си отъ животворящитѣ источници на христовото учение, не давай обаче на злото да та побѣди, и съ доброто побѣждавай злото; да не залѣзе слънцето въ твоя гнѣвъ. Защо ти още въ дѣтинство си изучилъ това учение? Азъ зная, че както цвѣтѫщето учение въ источницитѣ, тъй и твоя умъ е отхраненъ съ това учение, отъ гдѣ е тъзи жестокость на душата ти? Защо гнѣва ти са е усилилъ до такава стьпень, и защо ний сме позволили на слънцето толкова дълго врѣме да вижда тѣзи печални зрѣлища, като повдиганието оржжие отъ Българитѣ противъ Римлянитѣ? Достатъчно то е видѣло до сега нещастия и бѣдствия! Измѣни мислитѣ си, както прилича на единъ християнинъ. Повърни са на гладкия пѫть на мира, остави прѣзрѣния воененъ животъ, пъленъ съ неравности и убийства, които е показалъ прѣстѫпния дяволъ, този отъ начало праотецъ на убийството. Сега христолюбивия императоръ е готовъ да сключи съ тебя миръ и да ти помага при всѣкий удобенъ случай. Да не настояваме обаче на гибелнитѣ планове, да прѣдпочетемъ по-добрѣ да прѣкратимъ войната и сблъскването между Българитѣ и Римлянитѣ, до като онѣзи плѣмена намислѫтъ гибель на Българския народъ или на себѣ си. Исхода на войната е неизвѣстенъ; но твърдѣ добрѣ е извѣстно, какъ е трудно да са разсѫждава по человѣчески и въ сѫщото врѣме да са надѣваме, че ще избѣгнемъ справедливото Божие наказание. Нека са вглѣждаме на около, да не са хвърлями съ затворени очи въ сбивания съ онѣзи народи, сражения и убийства, щото, като одържиме надъ тѣхъ побѣда, да не произлѣзе за насъ опасность, а именно порицание, безславие и раскаяние.

Не зная, получилъ ли си ти отъ нѣкого утѣшение въ стѣснителнитѣ си обстоятелства, ако даже и да са раскайвашъ. Това, сине мой, азъ съмъ ти писалъ съ стѣнание и и сълзи, испълненъ отъ ужасъ и страхъ, щото да не подпадне нѣкакъ българския народъ въ онѣзи бѣдствия, въ които често

Digitized by Google

подпадѫтъ мнозина, които са ползувѫтъ извѣстно врѣме съ добра слава и най-послѣ положението имъ става съвсѣмъ критическо. Азъ говоря за примѣри отъ древната история, които научваме, като ѭ четемъ. Но азъ ще посоча и на неотдавнѫшни събития, мълвата за които навѣрно е дошла до слуха ти. Львъ сѫщия Триполитанинъ, който е завладѣлъ Тесалоникъ и съ това е спечелилъ слава и до толкова са е възгордѣлъ отъ това, щото са е обърналъ къмъ войската съ слѣдующитѣ думи: Азъ додохъ до царския градъ и, ако е згодно на сѫдбата, ще го завладѣя, ако ли не, достатъчно ми е, че съмъ дошелъ до столицата на римската империя и съмъ хвърлилъ копие въ нейнитѣ стѣни. Но този фантазьоръ тъй са е възгордѣлъ, щото волята на Бога го е наказала. Има мѣстность съ име островъ Лесбосъ. Като е дошелъ тука, този гордѣливецъ е намѣрилъ справедлива награда отъ Бога. Ти виждашъ, сине мой, колко е търпеливъ и колко дълго врѣме чака Богъ. Можле сѫ да са изминѫтъ още нѣколко години, но най-подиръ той не е можалъ да избѣгне Божия сѫдъ и не е можалъ до края на живота си да са хвали съ праздни идеи. Когато е била пратена противъ него флота, него е постигнала слѣдующата неотчаквана и гибелна катастрофа: той е упостошавалъ помѣнатия островъ на длъжъ и на ширъ, но до като по наша вина е тържествувалъ и са е прѣдавалъ на праздни мечти, нашата флота, като са е срѣщала съ неговата флота, разбила е корабитѣ му, войската съ една дума всичката му сила, съ помощьта, разбира са, на милостивия Богъ.

Ти виждашъ, сине мой, какъ Богъ е наказалъ гордия фантазьоръ, слѣдъ като са е минало дълго врѣме. Това е проявяване не добротата и милостьта му. Той тутакъ-си не поразява съ мечъ гордитѣ и бърѝцитѣ, но го държи висящъ, чака измѣняването къмъ добро на тѣзи, които извършѫтъ прѣстѫпления и го угорчѫтъ съ тѣхъ. Ний обаче сме молили, молиме и ще молимъ Христа Бога, щото да не ви постигне подобно нѣщо, но щото по-скоро да са склони вашия умъ къмъ сѫщия и желанъ миръ, щото той да истръгне отъ васъ ненавистьта и да изгони дявола, виновника на войнитѣ и да ви обърне къмъ пѫтя на доброто и спасението, да отклони отъ война съ васъ тѣзи народи, които сѫ са повдигнали и още са повдигѫтъ противъ васъ; най-послѣ, да ви избави отъ всѣакви бѣдствия, които донася войната на тѣзи, на които военната сѫдба е назначила лоша сѫдба.

(Слѣдва.)

Digitized by Google

НѢКОЛКО ДУМИ ВЪРХУ ЯЗИКА, НАРОДНИТѢ ПѢСНИ И ОБИЧАИТѢ НА ДЕБЪРСКИТѢ СЛАВЯНИ. —

(По поводъ на сборника на г. Ястребова („обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ." Спб. 1886. стр. 498+VII) и прѣдизвикантѣ отъ него статии въ „Извѣстіяхъ Славянскаго благ.-общества" №№ 9, 10, 11 за 1886 г.)

(Продължение отъ VI. книга.)

Достойно е за забѣлѣзване, че нѣкои подробности отъ тоя праздникъ, когото е наблюдавалъ г. Ястребовъ въ Призренския и Гиланския (Моравский) Окржгъ, но които са не срѣщжтъ, или са срѣщжтъ много рѣдко, въ другитѣ сърбски крайеве, сжществувжтъ и въ България, гдѣто по нѣкога са намиржтъ въ много по-пълна форма, която дава възможность да са разясни тѣхната смисъль. Така напр., като говори за угощенията, които ставжтъ въ Призренския и Моравския Окржзи на втория или третия день на „*Славата*", който день тамо са нарича *патерица*, г. Ястребовъ забѣлѣжва, че това название е дадено на тоя день отъ „ближайшими родственниками хозяина въ видѣ шалости" и т. н. (стр. 16 и 21). Това обяснение на г. Ястребова са прѣдставлява съвършенно неудовлетворително отъ точка зрѣния какъ са празднува *патерицата* въ България, гдѣто това празднување е съвършенно распространено. Съ праздуването на *патерицата* въ България са свършва празднуването на такива святии, които ги изображавжтъ на иконитѣ съ жезълъ въ ржка. Тая чърта на българската *патерица*, както и самото значение на послѣднята дума, хвърга съвършенно друга свѣтлина на вжтрѣшната смисъль на обичая, когото г. Ястребовъ разбира като „*шалость*." Думата *патерица*, която са не срѣща въ рѣчника на Караджича[1]) е съвършенна распространеа между българитѣ и означава *жезълъ*, *бащинъ*, *старческий*, *архиерейский*, *святителский* (отъ грѣцката дума ωκρὴε). Нѣма съмнѣние, че празднуването на патерицата има спиволическо значение, касателно празднуемия свѣтецъ, който, прѣдполага са, прѣбивава въ дома на ступанина, въ продължение на цѣлия праздникъ и при края на послѣдния — на втория или тртетия день — взима своята тояга (жезълъ) и си отива. Нека приведемъ още единъ примѣръ. Въ Призренъ прѣчупването на хлѣба, което обикновенно са извършва въ дома на празднуващия ступанинъ, са съпроважда съ чърковенъ обрядъ, при свършването на когото, спорѣдъ думитѣ на г. Ястребова, свящепника, между другото произнася и слѣдующитѣ думи: „Велико имя-святия Троици-Прѣсвятия Богородици-помагай намъ" (стр. 8). Едва ли може да има съмнѣние въ това, че ний тука имаме до нѣгдѣ изопачено и искривенно

[1]) Г. Миличевичъ въ своята статия „*О славахъ*" (стр. 145) забѣлѣзва, че въ Сърбитѣ „*Патерица*" са срѣща много рѣдко, само въ градоветѣ, но и тѣ, както изглѣда, въ не много отъ тѣхъ.

Digitized by Google

възглашение, което са срѣща въ „*Чинъ о Панагіи*“, отъ който чинъ е притурено по нѣщо друго въ разглѣдвания отъ насъ обрядъ. Подобно прѣнасяние на „чина о Панагій“ въ священодѣйствието, съ което са съпровожда занимающия ни тука праздникъ, срѣща са и въ нѣкои български крайеве, но то, до колкото знаемъ, никакъ са не срѣща въ сърбскитѣ страни, които лѣжатъ на сѣверъ отъ Призренската область. Г. Миличевичъ е указалъ на единственний случай и то са касае до Македонския градецъ Куманово („Слава у Срба“ стр. 135).

Г. Ястребовъ, слѣдъ описванието на праздника „*Слава*“, прѣминава къмъ описваннето на купъ други праздници: *Коледа рождественната бъдня вечеръ, първия день на Рождество Христово, Нова година* и *Богоявление*. Както при праздника „*Слава*“ така и тука, той главно са спира на праздненственнитѣ обичаи при ипекскитѣ и призренскитѣ сърби, при което той указва нѣколко интересни подробности на тоя святоченъ ритуалъ, които подробности, до колкото знаемъ, по рано отъ него не сж забѣлѣжени. Той са докоснува до святочнитѣ обичаи на дебърскитѣ славяни само издалечъ и то до толкова, до колкото му е нуждно да убѣди читателя въ това, че сѫществува сходство между тѣхъ и Сърбскитѣ. Прѣдъ видъ на заключението, до което дохаждатъ г. Ястребовъ и г. Никольскій („Извѣстія №. 9,438) на основание на това сходство, ний ще си позволимъ да кажемъ, че, ако тѣ бѣхж са потрудили поне да погледнатъ и въ такива общеизвѣстни сборници, каквито сж сборницитѣ на Каравелова, Бр. Миладинови и Чолакова, то много лѣсно щѣхж да са убѣдятъ, че занимающитѣ ни тука праздници по никакъвъ начинъ не трѣбва да са считатъ като *исключително* сърбски. Тия праздници и обичаи сѫществуватъ и по всичкитѣ крайеве на България и то съ тия сѫщитѣ названия, съ каквито ги намираме и при Сърбитѣ. Разницата са състои въ съвършенно малки и не важни особенности. Достойно е да са забѣлѣжи това обстоятелство, че и въ тия маленкости дебърскитѣ святочни обичаи сж повече близки къмъ общебългарскитѣ, отъ колкото къмъ сърбскитѣ.

а) Споредъ думитѣ на г. Ястребова (стр. 29,31), дебърскитѣ ступанки ,което са различава отъ призренскитѣ, прѣдъ деня на Рождество Христово (Коледа) пекатъ малки колачета, които са наричатъ *колендари* и са раздаватъ на коледарчета момчета. Такива колаченца, и съ това сѫщо название, сѫществуватъ и въ всичкитѣ български области (гдѣ. въ сборницитѣ на Каравелова 277—278; Бр. Миладинови 521—523; Чолакова 28, 41, 99, 100 и въ „Разисканія“ на Академика А. Веселовскій въ „Области духовныхъ стиховъ“, стр. 105 и пр.). Считаме за неизлишно да забѣлѣжимъ още и това, че и момчетата, които коледуватъ, са наричатъ *коледари, коледарчета* (въ Сърбитѣ—*коледжани*).

б) Дебърскитѣ дѣчица поздравлявжтъ настжпването на Коледа съ пѣсенчица, която са почнува съ думитѣ: „утре вечеръ бодникъ вечеръ“, (стр. 30, 45). Съвършенно съ такива думи са посрѣща

Digitized by Google

този день и въ Източна България (глд. въ Сборника на Каравелова на стр. 276).

Утре вечер
Бъдни вечер!
Ой коледо, мой коледо!

Трѣбва да са забѣлѣжи още и това, че дебърското название *бодник*, което са различава по формата отъ сърбското *бадняк* е съвършенно тождественно съ обще българското *бъдникъ* (Каравеловъ 178—276; Чолакова 28, 31; Бр. Миладинови 221).

в) За вечера на *бъдния* день въ Дебърския Окржгъ, спорѣдъ думитѣ на г. Ястребова (стр. 45) са прави особенно блюдо, називаемо *шауле* и състоящe изъ „фасуль, кукурузни, пшенични, ръженични и ячменни зърна и червенъ грахъ“ (?). Това ястие (съ много понятно видоизмѣнение на ингредиентитѣ му въ разни мѣстности) са прави тая вечерь по всичкитѣ краеве на България (Каравеловъ 276—277, Чолаковъ 28 и пр.). Колкото са касае до названието *шауле* което не са намира въ сърбския рѣчникъ на Караджича, то ний за него намираме много удовлетворително обяснение въ Българския языкъ, въ когото думата шуле е съвършенно распространена и означава ссждъ, гърне, въ което обикновенно са вари ястия, подобни на занимающето ни тука блюдо. (Въ западна България (Берк. Лом. и др.) думата шуле означава ссждъ, изъ когото са пие вино. Прѣвод.)

г) На *бждний день (Малка Коледа* въ запад. България. Прѣвод.) прѣди да са почне вечерьта (бъдна вечерь) дебърската ступанка отдѣля по малко отъ всѣко ястие[1]). Отдѣленитѣ по тоя начинъ части са наричжтъ *зевове* и са пазжтъ въ особенъ ссждъ до Богоявление, на който день ги раздавжтъ на домашнитѣ за закуска (стр. 46). Тоя обичай е извѣстенъ и по другитѣ краеве на България (Каравеловъ 277, Чолаковъ 29).

д) Въ Дебърския Окржгъ сжществува тъй нареченото *суроваткание* (въ деня на Нова Година), много извѣстно и распространено въ България, извѣстно подъ това славянско название и при Ромжнитѣ (глд. въ горѣпоказаното изслѣдване на Веселовскій стр. 121-122 и пр.). Привѣдствията, съ които са обрьщжтъ дебърскитѣ дѣца къмъ своитѣ роднини, съсѣди и др., които ги шибжтъсъ врьска отъ сурови пръчки (сурова, суровица), еднакви са общебългарскитѣ привѣдствия и благопожелания отъ тоя родъ. Въ сърбитѣ, сега поне нѣма тоя обичай. Нѣщо, което прилича на бѣлгарското суровакание намираме на сърбския западъ (въ Херцеговина), гдѣто въ деня на Рождество Христово, сърбскитѣ жени шибжтъ дѣцата си съ зелено клонче съ думитѣ: „*Пусти болест и јаде и прифати здравље*“ („Радъ Югославянской Академіи,“ кн. 81, стр. 203). При това считаме за неизлишно да притуримъ, че и думитѣ *сурова*, *суровица*, *суроваканиe*, съвършенно распространени изъ България, сж неизвѣстни въ сърбския языкъ (до колкото знаемъ въ рѣчника на Караджича ги нѣма).

[1]) Въ Запад. България отдѣлжтъ отъ ония нѣща, които не сж варени, а са намиржтъ на трапезата, като: орѣхи, чесанъ, червенъ лукъ, захарь и др. Прѣвод.

Digitized by Google

е) Деня Богоявление, спорѣдъ думитѣ на г. Ястребова, въ Призренския Окржгъ са нарича *Водице*, а въ Миакитѣ *Водици* (стр. 83). Послѣдното (миакско, или дебърско) произношение на тая дума съ окончанието *и* и съ ударение на прѣдпослѣдния слогъ, сжществува въ много български нарѣчия. Тая наглѣдъ малка бѣлѣжка на г. Ястребова заслужва особенно внимание.

Г-нъ Ястребовъ, при описуването на святочнитѣ обичаи, привожда четири малки пѣснички, като указва, че тѣ са пѣятъ отъ дебърскитѣ дѣца, и на малка коледа, и на първия день на Рождество, въ врѣме на коледуването (стр. 30—31). До една отъ тѣхъ, която са почнува съ думитѣ *„утре вечер бодникъ вечер“* ний са вече коснжхме по-горѣ, гдѣто ѭ съпоставихме съ подобна ней источно-българска пѣсень. Тя по никакъвъ начинъ не може да са отнася къмъ *Коляднитѣ* (Коледнитѣ пѣсни), къмъ които е неправилно отнесена и напечатената слѣдъ нея дѣтинска пословица — залъгалка, състояща отъ четири стихове. Коледна, спорѣдъ нашето мнѣние, възможно е да са нарѣче само една отъ приведенитѣ тука четири пѣснички [1]), а именно: *„сива, сива гулабица,“* която намъ е извѣстна въ нѣколко български варианти. Глд. въ Каравел. 197, 207, Верковичъ 216 и въ „Период. Списание на Бълг. Книж. Дружество“ кн. 13, стр. 144. —

Въ отдѣла за святочнитѣ обичаи г. Ястребовъ е помѣстилъ и четири неголѣми духовни пѣсни, които, спорѣдъ думитѣ му, са пѣятъ отъ дебърскитѣ жени въ деня Богоявление на хоро (стр. 84-87.) Мотивитѣ на първитѣ двѣ (крѫщението на Исуса и т. н.) сж съвършенно распространени, както между българитѣ, тъй и между сърбитѣ (глд. въ сборника на Качановскій 72—76, Безсонова *№* 64, Караджичъ I 121-122). Въ четвъртия отъ тия духовни стихове (Три святители и Св. Недѣля на стр. 87), ний имаме само малъкъ откжслякъ на много добрѣ извѣстната пѣсень върху раздѣлението на властьта надъ свѣта между четиритѣ главни святци: *Илия, Иоанъ, Петъръ и Николай* (Милад. 25-28.)

Дебърския откжслякъ на г. Ястребова е любопитенъ само съ това, дѣто въ него Св. Никола е замѣненъ съ Св. Недѣля.

Особенно внимание заслужва третия отъ разглѣждванитѣ тукъ дебърски стихове (Св. Иоанъ и майка му на стр. 86), въ когото Св. Иоанъ не допуща майка си да влезне въ рай за това, защото тя е присвоила чуждо имущество чрѣзъ измама. Тая пѣсень е извѣстна въ

---

[1]) Четвъртата отъ тѣхъ (на стр. 31 „Добро утро, стара бабо, дай ми колачъ и погача“ и пр.), както изглѣда, прѣставлява пародния на една извѣстна коледна пѣсень, издадена въ сборника на Качановскій на стр. 76. Въ сборника на г. Ястребова срѣщаме и петь коледни пѣсни, записани въ Гиганский Окржгъ (стр. 25—29). Три отъ тѣхъ исказвжтъ забѣлѣжително сходство съ нѣкои български коледни пѣсни. Тъй напр. първата (на стр. 25-26) заключава кратко повторение на една коледна пѣсень, издадена отъ насъ за чудото на Св. Николая („Пер. Спис. на Бъл. Кн. Др.“ Браила, кн. 11-12). Петата (на стр. 29) сравн. вариянтитѣ въ Чолакова 28, Миладинови 116 и Качановскій 89.

Digitized by Google

нѣколко други български и сърбски варианта[1]). Единъ нашъ вариантъ са намира въ дебърскитѣ пѣсни на Григоровича, издадени въ журнала „Коло“ V, 36. Достойно е за забѣлѣжване това, че въ нѣм, както и въ всичкитѣ други български и сърбски варианти, като обичитель и сждия на майка си, прѣдъ райскитѣ врата са являва, както и трѣбва да са очаква, Св. Петъръ, а не Св. Иванъ. Въ дебърскитѣ варианти на Григоровича и г. Ястребова такава роль играе Св. Иванъ. Много е възможно, щото таково замѣстване на Петра съ Ивана, да е станѫло подъ влиянието на богомилскитѣ възгледове. Таково прѣдположение е много близо до ума и може би не ще изглѣда смѣло, доволно е да си припомнимъ, че въ богомилитѣ Св. Иванъ Богословъ са ползувалъ съ особенно уважение, и още, ако при това вземемъ въ съображение, че прочутата въ историята на богомолската ересь гора Бабунъ са намира не толкова далечъ отъ Дебърския Окрѫгъ.

Къмъ разглѣдванитѣ тука духовни стихове на г. Ястребова са отнася и една кратичка пѣсень, която са почнува съ думитѣ: „Петар и Павел две ора водат“ (88). Подъ имената на тия двама распоредители или водители на хорото, г. Ястребовъ подразумѣва Св. Апостоли Петаръ и Павелъ, при всичко че съдържанието на пѣсничката не само не дава никакъвъ поводъ за подобно разумѣване на работата, но по-скоро показва, че тука са говори просто за двама млади двоица.

Имена Петаръ и Павелъ много често са срѣщатъ на редъ въ южно-славянскитѣ пѣсни, като имена на прости смьртни другари, побратими, а по нѣкога и рожденни братия. (Глѣд. напр. въ Верковича 311 и въ Сборника г. Ястребова 54).

Исъмежду пролѣтнитѣ обичаи на дебърскитѣ славяни г. Ястребовъ са спрѣлъ само на обичаитѣ, които са извършватъ въ Чистий Понедѣлникъ, Лазарева сѫббота, Великъ-день, Свѣтлий Петъкъ, Юрьевъ-день и на 1-ий Майя (Еремия).

1). На Чистия понедѣлникъ дѣвици и момци отивѫтъ още прѣдъ зори „на изворитѣ или кладенцитѣ, които сѫ по-близо.“ Тука наклаждѫтъ огънь, слѣдъ което са раздѣлѫтъ на двѣ хора, отъ които, първото са обрьща къмъ второто съ покана (отъ четири стихове) да примине на неговата страна, гдѣто ужка призованитѣ по тоя начинъ *дъвойки* ще намѣрѫтъ за себе млади *ешове* прилики. На тая покана второто хоро отговаря такожде чрѣзъ четири стиха отрицателно, като указва, че и въ неговата срѣда ужъ има млади ешове. Тука (стр. 94) са и прѣкѫснувѫтъ забѣлѣжкитѣ на г. Ястребова върху тоя обичай, описанието на когото са прѣдставлява не свършенъ. Както изглѣдва, ний имаме тука образъ отъ пролѣтни игри, много распространенни въ България, Сърбия, Руссия и пр., за които глд. въ найновия трудъ на профессора Потебни: „Объясненіе малорусскихъ и сродныхъ народныхъ пѣсень,“ отдѣлъ „о Ряженкахъ,“ стр. 39—231.

2). Празднуванието на Лазаровата сѫббота и ходението въ тоя

[1]) Въ Сбор. на брат. Милад. 47, 51, 56. Караджичъ I 208. Сравн. и въ сборн. на Ястребова 123.

Digitized by Google

день на наредени момичета изъ домъ въ домъ съ похвални и други пѣсни сѫществува въ всичкитѣ български области. Върху тоя обичай има събрани доволно много свѣдения въ различни етнографически сборници, въ които сѫ обнародвани и нѣкои изъ тъй нареченитѣ български лазарици, лазарски пѣсни. Върху българскитѣ лазарици е писано и въ русската литература; въ послѣдно врѣме до тѣхъ са докоснували професоръ Потебня и академика Веселовскій.

Изъ книгата на г. Ястребова ний узнаване, че обичай, когото разглѣждане, сѫществува и въ Дебърския Окржгъ при всичко, че въ послѣднитѣ години почнѫлъ да дохожда въ забоpавеность (стр. 109, 96). Помѣстенитѣ въ тая книга осьмь дебърски лазарици са намѣрвѫтъ и въ другитѣ български сборници. Първата отъ тѣхъ („Обложил се Дамян юнак“ и пр. стр. 109) е кратко повторение на една много голѣма прѣкрасна българска пѣсень за коняника, който е надбързилъ слънцето съ своя добръ конь „вихрогонъ.“ Тя е извѣстна въ два варианти (глд. въ сбор. на професора Безсонова № 63 и на г. Качановскаго стр. 92-94). Втората („Змей залюби три девойки“ на стр. 109) принадлѣжи къмъ най-популярнитѣ български пѣсни и е издадена въ нѣколко варианти. Особенно близка къмъ тоя дебърский вариантъ са являва варианта, който е обнародванъ въ сборника на бр. Миладинови на стр. 426-427. Дебърския вариантъ заслужва внимание само чрѣзъ това, дѣто въ него прѣльстителя на тритѣ моми са нарича *Змей*, когато въ другитѣ варианти той са нарича просто *юнакъ*, а по нѣкога *Стоянъ* и т. нат. Много е приятно това, дѣто тука думата „*Змей*“ е употрѣбена като прѣкоръ или епитетъ на съблазнителя и не означава митический или суевѣрний *Змей*. Относително послѣдния (змей), много добрѣ извѣстенъ и между сърбитѣ, както и между русситѣ, сѫществувѫтъ доволно много български пѣсни, но въ тѣхъ той, Змея, и отношенията му къмъ залюбенитѣ отъ него са рисувѫтъ съвършенно другояче и са намирѫтъ въ съвсѣмъ другъ свѣтъ (сравн. въ съчинението на г. Халанскаго „Великорусскія былины“ и пр. стр. 168-177). Ний са спрѣхме върху тия двѣ дебърски лазарици на г. Ястребова по тия причини, защото значението имъ е много прѣувеличено, каквето срѣщнахме въ обстоятелственната рецензия на г. Ровинскій (стр. 387-388), която са появи въ Декемврийската книга отъ журнала на Министерството на Народното Просвѣщение. [1])

Въ сборника на г. Ястребова сѫ приведени доволно много сърбски лазарски пѣсни (около 35), записани въ Призренския Окржгъ, кадѣто занимающия праздникъ са съчувалъ много добрѣ, както и въ Източна България. Не ще бѫде излишно ако забѣлѣжимъ, че, споредъ думитѣ на Караджича, въ другитѣ сърбски области тоя обичай е до-

[1]) Съ новата рецензия на г. Ровинскій ний са запознахме, когато първата половина отъ настоящата статия са вече печаташе. Като споделямъ напълно изказанитѣ въ тая рецензия сѫждения върху обичаитѣ, пѣснитѣ и езика на славянскитѣ области, на което е посвѣтенъ сборника на г. Ястребова, ний мислимъ, имаме пълни основания да са не съгласимъ съ уважаемия авторъ въ нѣкои частности.

Digitized by Google

шелъ почти въ пълна забравеность. Призренскитѣ лазарици на г. Ястребова (96—109), по своето съдържание и по разиѣра си, проявяватъ голѣмо сходство въ българскитѣ лазарици, за доказателство на което ний ще сравнимъ една такава призренска пѣсень, която са отнася къмъ майката на двѣ дѣца, съ една подобна пѣсень, записана въ една отъ централнитѣ български области, именно въ Панагюрище.

Призренска (стр. 98):

Има мајка два сина,
На и праћа на војску
Војевати годину
Доведоше робину

„Ево, мајко, одмена,
Татку вода студена,
Майки бела погача,
Сестру кућа метена".

Българската изъ Панагюрище, въ сборника на Чолакова, стр. 34:

Миленова майчице. . . . .
Имашъ сина Милена. . . .
Какъ му коня играе,
Злати юзди треперятъ!
Дека срещне момата
Той я лъже с яболка. . .
Па я фана за ръка,

Та я метна на вранъ конь,
Та я майци предаде:
„На ти, мамо, отмяна,
Мене бела иремяна
Тейку вода студена
Сестри тънко илетенье,
Брату китка шарена."

Молимъ читателитѣ да сравнятъ напечатенитѣ въ курсивъ стихове на тия двѣ пѣсни, отъ които, нуждно е да са забѣлѣжи българската е много по-пълна отъ сърбската, ний ѭ приведохме въ съкращение.

3). Относително празднуването на Пасхата въ Дебърския Окржгъ, г. Ястребовъ забѣлѣзва (стр. 123) само това, че тамо провождатъ тоя праздникъ въ хороводни пѣсни, отъ които той е привелъ тука (стр. 124—140) около 35. Тия сѫ пѣсни, прѣимущественно лирико-епически пѣсни, върху които ний ще поговоримъ въ слѣдующия отдѣлъ на настоящата статия.

4). Отъ бѣлѣжкитѣ на г. Ястребова относително празднуването на свѣтлий петъкъ (стр. 140—141), ний виждаме, че тоя день са празднува съ особенна тържественность, каквато г. Ястребовъ не е забѣлѣжилъ въ Призренъ, Ипекъ и пр. Ний пакъ можемъ каза, че съ такава сѫща тържественность са празднува тоя день и въ другитѣ български области (глд. въ сборника на Каравелова стр. 220). Описаното отъ г. Ястребова тържество, което ставало на свѣтлий петъкъ въ малката черквица, храма на която е Св. Мѫченица Параскева, недалечъ отъ дебърското село Галеникъ, ни напомнува живо онова тържество, което ний видѣхме въ тоя сѫщий день, недалечъ отъ гр. Панагюрище въ старата черква извънъ града, Храма на която е такожде Св. Мѫченица Параскева. Много е възможно, щото особенното празднуване и почитание, което отдаватъ българитѣ на свѣтлия петъкъ, когото отождествляватъ съ Св. Мѫченица Параскева — Петкана (Св. Петка), са намира въ тѣсна свръска съ много добрѣ извѣстния фактъ, почитанието на Св. Параскева (Петка, Петкана), която бѣ покровителка на второто Българско царство.

5). Юрьевъ-день и въ Дебъръ са счита отъ най-важнитѣ праздници, за какъвто са той счита не само между сърбитѣ, но и въ всич-

Digitized by Google

китѣ български крайеве. Както по другитѣ мѣста, така и въ Дебъръ, въ тоя день сж правѣкъ малки молѣния, които сж съпровождѣкъ съ величания и други пѣснички, които сж пѣкъ въ честь на тия, които сж молѣкъ.[1])

Въ сборника на г. Ястребова сж приведени петь такива дебърски пѣсни (стр. 163—164), които сж много сходни съ извѣстнитѣ източно-български пѣсни отъ тоя родъ (въ Каравалова 213, Чолакова 38, сравни и въ Верковича 33.) Освѣнь тия малки пѣснички г. Ястребовъ привожда и седемь неголѣми *билярски* пѣсни (147—150) „которыя поются дѣвушками и дѣтьми наканунѣ Юрьева дня, а также и на самый Юрьевъ день, когда идутъ въ поле за разными цвѣтками или травою“ (за *билячки* отъ думата *билина*, *биље*, съвършенно распространено между българитѣ прѣимуществено въ значение на трѣвица или цвѣтецъ съ символическо, чиродѣйно и цѣлебно свойство, отъ дѣто е промалѣзнала и думата *биляръ*, *билъринъ*-лѣкаръ, фармацевтъ, гдѣ. въ словаря на Богорова подъ думата *биляринъ*, биляръ). Много по-любопитни отъ тия билярски пѣсни сж издадени и отъ Баджовичъ въ тая негова статия, чрѣзъ която доказва, че македонскитѣ славяни не сж българи, а славяно-серби и т. н. („Српске Новине“ за 1878, № 100). Обичая да са събиржкъ цвѣтове и трѣви срѣщу Юрьевъ-день сжществува не само въ Дебъръ и другитѣ македонски крайеве, но и въ източно-българскитѣ области (гдѣ. въ сборника на Каравалова 165, 237 и Чолакова 36—37). Като описва обстоятелството, при което са извършва събиранието на трѣви въ гр. Панагюрище, Чолаковъ указва, че въ тая работа взимжкъ участие всичкитѣ момичета и момци отъ тоя градъ, които утивжкъ въ полето за трѣви и цвѣтове въ най-хубавитѣ си прѣмѣни и украшения и свършвжкъ това свое *траженье* (екскурзия) съ хоро на нѣкоя широка поляна или площадь. „Никога въ течение на цѣлата година,“ спомѣнива Чолаковъ, „не става толкова голѣмо хоро, каквото на тоя день“ (стр. 37).

6) Споредъ думитѣ на г. Ястребова Дебърцитѣ събиржкъ трѣви и цвѣтове и на Еремийнъ-день, 1. Май (164). Ний пакъ ще кажемъ, че това сжщо става и въ източно-българскитѣ области, и при това, не само на 1. Май, но още и на 24. Юний, на Еньевъ-день[2])

---

[1]) Считаме за неналишно да спомѣнемъ, че въ извѣстната българска пѣсенъ *„женидбата на елѣнчето“*, невѣстата му *Грозданка* (по друга вариация Мария) била вземена на небето на Юрьевъ-день заедно съ люлкитѣ:

Вървело мало и голямо
За здравѣ да са люлѣе,
Най-подиръ дошла Грозданка . . .
Като сѣднала на люлки,
Тъмни се мъгли спуснали
И се люлкитѣ дигнали.

Гдѣ. въ сборника на Дозона 19 и въ „Пер. Спис“. Бранла, кн. 11—12, 154.

[2]) Въ сборника на г. Ястребова ний не намираме никакви указания върху кжпальский праздникъ (Еньевъ-день), при всичко, че, до колкото знаемъ, той е добрѣ извѣстенъ въ Дебъръ. Нѣма съмнѣние, че привренската пѣсень,

(глд. въ сборника на Каравелова стр. 221, 233). Нами е извѣстна и една българска пѣсень, записана въ Лозенъ-градъ (Кръкъ-Клисия), на юго-истокъ отъ Одринъ, въ която са говори, че Св. Янъ тръгналъ билъ да събира по полето *биле* (цвѣтове и трѣви), но на пѫтя го срѣщнала майка му и го склонявала да са върне назадъ, като му казвала, че други го прѣдварили и вече сж обрали всичкитѣ „*биле*“ (глд. въ журнала „Читалище“ за 1874 г. № 19, статията „*Еньово биле*“ стр. 542—545). Относително 1-ий Май, г. Я-овъ забѣлѣзва още и това (стр. 164), че на тоя день дебърската младежь обикаля двороветѣ и жилищата, като удря съ пръть по нѣденъ ссждъ и пѣе:

„Бегај, бегај поганија!
Ете иде Іеремија,
Со светого Танасија
Врити, врити во трѣвата,
Кя ти мотат черевата. . .“

Тая „дебърска пѣсничка“, нека забѣлѣжимъ мимоходомъ, може да послужи като прѣкрасенъ образецъ на българския языкъ. Тя е издадена и отъ Каравелова въ два варианта на стр. 221 въ сборника му. (Срави. и въ сборника Милад. 524, Качановскаго 11).

Наблюденията на г. Ястребова надъ дебърскитѣ обичаи, които са извършвѫтъ въ извѣстни дни, са свършвѫтъ съ бѣлѣжкитѣ върху празднуването на Еремийнъ-день (1. Май).

Въ сборника на г. Ястребова доволно много страници сж отдѣлени за „свадбенитѣ обичаи и пѣсни въ Дебъръ“ (408—455). Извѣстенитѣ бѣлѣжки прибавлявѫтъ не много нѣщо ново отъ това, което вече ний знаяхме за дебърската свадба изъ извѣстната книжка на Верковичъ[1]) и отъ което вече са възползувалъ професоръ Сумцовъ въ своето съчинение „О свадебныхъ обрядахъ“, Харьковъ 1881 год. Относително единъ много любопитенъ обичай са забѣлѣзва нѣкое разногласие между показанията на г. Ястребова и Верковича. Въ своето описание на свадбенитѣ обичаи на Дебрянетѣ (Миянцитѣ) г. Верковичъ, между другото казва: „Единъ отъ най-главнитѣ обичаи, по които *Миянцитъ* са рѣзко отличавѫтъ отъ другитѣ македонски българи, са заключава въ това, че въ тѣхъ обрѫчението и женидбата (свадбата) ставѫтъ въ извѣстно врѣме и день прѣзъ годината за всичкитѣ безъ исключение. . . . . Такива уречени, отдавна врѣме назначени и чрѣзъ обичаитѣ освѣтени сж всичкитѣ дни отъ 20. Юлий (деня на Св. Пророкъ Илия) до 1. Авг. и слѣдъ 15. Августь (Успѣния Богородици) до края. Въ течения на тоя мѣсецъ (отъ 20. и слѣдъ

напечатана на стр. 169 въ тоя сборникъ (Иваница лан сејала на Иван вечеру и пр.), е кжпальска пѣсенъ, която по нѣкакво недоразумѣние и неумѣние, е отнесена къмъ 15. Юний (Видовъ-день).

[1]) „Описаніе быта македонскихъ болгаръ“, Москва 1886, стр. 7—15. Срави. и въ сборника на бр. Миладинови, стр. 515—516.

Digitized by Google

15.), всѣкой, който желае, длъженъ е да са сгоди или вѣнчее, въ противенъ случай, той ще трѣбва да чека това сѫщо врѣме слѣдующата година“ (Стр. 8, сравн. и въ спомѣнатото съчинение Сумцово стр. 62, 63). Въ сборника на г. Ястребова относително тоя обичай е казано: „Въ селата на Дебърския Окржгъ сгодяването са извършва въ деня на Св. Ап. Петра и Павла (29. Юний), сѫщо свадбитѣ ставѫтъ на тоя день. Който са сгодилъ за момата на 26. Юний, длъженъ е да чака цѣла година, за да са ожени на тоя сѫщъ день“ (стр. 408). Като отбѣлѣзваме това разногласие, ний не можемъ да кажемъ кой отъ двамата има право[1]).

Между бѣлѣжкитѣ на г. Ястребова върху дебърската свадба, има спомѣната една много занимателна особенность, която заслужва внимание. Тая особенность са заключава въ слѣдующето: „Недѣля слѣдъ сватовството (сгодяването) бащата на момчето напълнува двѣ чашки[2]) съ живакъ, отъ които една зашива въ пояса на сина си, за да ѭ носи до самата свадба, а другата праща за сѫщата цѣль на сгодената мома (стр. 410).

При описването на свадбенитѣ обичаи г. Ястребовъ привожда и пѣсни, които са пѣятъ въ Дебъръ при отдѣлнитѣ моменти на свадбеното тържество. Такива пѣсни, състоящи всичко отъ три-четири стиховци, сѫ напечатани въ сборника около 90. Много отъ тяхъ са срѣщѫтъ и между извѣстнитѣ български свадбени пѣсни, издадени отъ Верковича, Бончова („Братски трудъ“, Москва 1860, кн. 3), отъ

---

[1]) Нито г. Верковичъ, нито г. Ястребовъ сѫ можали да вникнѫтъ добрѣ въ свадбенитѣ обичаи на Мияцитѣ. Мияцитѣ съставлявѫтъ слѣдующитѣ села: *Гѝличникъ* (800 кѫщи), *Лазард-полѣ* (400 к.), *Трессáнче* (350 к.), *Рдосоки* (100 к.), *Сéлце* (100 к.), *Сушица* (най-старо Миякско село, а има само 30 к.), *Осои* (150 к.), *Гѝри* (180 к.), *Горно-Мелкѝчани* (50 к.), *Долно-Мелкичане* (50 к. и двѣтѣ сѫ близко едно до друго и са наричѫтъ съ едно общо име *Мелкичанитѣ*), *Косóврасти* (50 к.), *Янче* (100 к.), *Бѝтоше* (300 к.) и *Требища* (200 к.). Освѣнъ тия села има прибѣгнѫли отъ разни насилия Мияци и въ слѣдующитѣ мѣста: Крушево (2000 к.), *Смѝлѣво* (400 к.), *Оршéво* (250 к.) и Папрадища (350 к.) — всичкитѣ въ Битолский Окржгъ, но които сѫ съчували всичкитѣ си племенни обичаи и особенности.

Свадбитѣ са правѫтъ не въ единъ, не въ два дни, а както слѣдва:

а) Селата: Гѝличникъ и Тресáнче правѫтъ голѣмъ годежъ и свадби само на Петровъ-день (29. Юний).

б) Селата: Лазарó-полѣ, Раóсóки и Сéлце — на Св. Илия (20. Юлий).

в) Селата: Сушица, Осой — на 26. Юлий, деня на Св. Мѫченица Параскева, който день при Мияцитѣ са нарича Петковъ-день.

г) Селата: Гáри, Косóврасти, Янче, Мелкичанетѣ, Битуше и Требища — на 15. Авг. (Св. Богородица).

Тоя обичай не смѣе да са наруши, освѣнъ отъ голѣма нужда, именно, ако нѣкому умрѣ жена и остави сирачета, или остане самъ съ стара майка или старъ изнемощелъ баща; той съ позволението на селото, може да са ожени и прѣзъ другитѣ дни на годината. Свадбитѣ правѫтъ по цѣли осьмъ

[2]) Не въ чашка, а въ цѣви, както спомѣнѫхме по-горѣ.

Digitized by Google

Чолакова, брат. Меладенови и пр: Но тука ний срѣщнахме и такива не малко свадбени пѣсни, които са не намиратъ въ извѣстнитѣ български сборници. Трѣба да са спомѣне, че послѣднитѣ съставители на българскитѣ сборници много малко сж и обрьщали внимание на свадбенитѣ пѣсни, ако и да забѣлѣзвахъ, че такива пѣсни има твърдѣ много въ българитѣ. Прѣдъ видъ на това, обнародванитѣ отъ г. Ястребова въ таково голѣмо количество свадбени пѣсни на Дебрянитѣ, намъ са прѣставлявахъ като особенно драгоцѣненъ материалъ. Между тия пѣсни има една, на която ний сме длъжни да са спрѣмъ. Тя е вмѣстена на стр. 423 и са почнува съ стиховетѣ:

„Превила са капина,
Преку висока планина
И со сербина зборваше“ и проч.

Въ тая пѣснь момата и майстора на златнитѣ работи, който е нареченъ тука сърбинъ, разговарятъ са посрѣдствомъ такива шеги. Момата пита майстора (сърбинъ) готовъ ли е зарджчания за нѣк златенъ прьстенъ и получава отговоръ, че прьстена е готовъ, но не цѣлъ; защото е нуждно да са злати още, а злато нигдѣ нѣма.

Се су златари обишло
Нигде са злато не нашло.

дни съ голѣми увеселения. Тия дни, 29. Юний, 20. Юлий, 26. Юлий и 15. Авг., въ които е само позволено да са правятъ голѣмъ годежъ и свадба са считатъ като сборове и въ тия дни имъ идатъ гости отъ всичкитѣ други села. Малки годежи могатъ да са правятъ всѣкога прѣзъ годината. Нѣкои други обичаи са строго пазятъ между Мияцитѣ въ врѣме на свадбитѣ, които заслужватъ да са забѣлѣжатъ, защото тѣ сж пропуснати отъ г. Ястребова.

При почнуването на свадбитѣ, избира са знаменосецъ, единъ отъ най-близкитѣ роднини, обикновенно най-високия, най-хубавия и най-юначния. Той пази знамето, което е символъ на свѣтилище и невинность въ теченнето на осьмъ дни. Като помощници даватъ му са други шесть души, въоружени людие, които, до колкото е възможно, трѣбва да иматъ сѫщитѣ качества. Понеже въ деня, когато е свободно да са правятъ свадби, са набиратъ по нѣкога по 40-50-60 свадби, споредъ числото на кѫщитѣ, то при вѣнчаванието са пази реда на малкитѣ годежи, т. е. който са сгодилъ първъ, той и ще са вѣнчее първъ, кой вторъ, третий и т. н. Списъка държи свѣщеника. Никому не е свободно да наруши тоя редъ. Ако сж, положимъ, 50 свадби и въ черкова сж дошли 49, а една отсѫтствува още, именно тая, която би трѣбвало да бѫде вѣнчана първа, всичкитѣ други трѣбва да чакатъ. Ставало е по нѣкога опитвание отъ нѣкои по-първички и богатички селяни да са наруши тоя обичай, обаче, освѣнъ гдѣто е бивалъ такъвъ осѫжданъ отъ общественното мнѣние, но безъ да гледа на присѫтствието въ Божия храмъ, сж проваливали и кървави сцѣни. Разумѣва са, това послѣдното става много рѣдко Едвамъ въ 50-60 години сж запомнили подобно явление едно.

Сѫществува още единъ обичай, който строго са пази. Прѣзъ тия дни, до дѣто правятъ свадбитѣ, безъ съмнѣние ще са случи да са срѣщнатъ двѣ свадби, то въ тоя случай тѣ ще са разминатъ като пазятъ това правило:

Digitized by Google

По тоя начинъ и момата отговаря на майстора, когато и той са обрьща къмъ нея съ питание, ушила ли е и тя нему риза. Ризата вече е готова, но не цѣла, казва момата, защото не достигнало малко свила, а нѣма отъ гдѣ да си набави.

Се су другарки обишло
Нигде са свила не нашло.

Тая пѣсничка е намъ извѣста и въ нѣколко други варианти, отъ които, особенно близко сходство имать съ тоя дебърский вариантъ онія варианти, които сж напечатани въ сборницитѣ на Чолакова (стр. 96) и брат. Милад. (стр. 461 № 515). Тоя дебърский вариантъ заслужва внимание по това, че въ него майстора на златнитѣ работи е нареченъ *сърбинъ* (со србина зборуваше). Да са указва народностьта, къмъ която принадлѣжатъ занаятчиитѣ, търговцитѣ и т. н. въ народнитѣ пѣсни са срѣща обикновенно само въ такива случаи, когато думата е за занаятчии или търговци, които сж дошли отъ други земя, иностранци. Глд. напр. въ сборника на Верковича стр. 220. „Нека дойде Грче праматарче", въ сборника на г. Ястребова стр. 252 „Грцо купци". Нѣма съмнѣние, че въ такава смисъль и тоя майсторъ на златнитѣ работи, който са споменува въ приведената по-горѣ дебърска свадбена пѣсень, въ която ний имаме доказателство за това,

---

знаменосцитѣ ще минжтъ така, щото да дойджтъ дѣсна и дѣсна страна. Несъблюдението на това довежда такожде до кървави стълкновения.

Знамето са състои отъ два плата: бѣло и червено, дълго около два аршина и половина, а широко—единъ и половина. Тоя размѣръ може да порасте споредъ състоянието на младоженеца. На срѣдата на знамето има звѣзда отъ зеленъ или другъ платъ, между два льва. На върха на дървото има златенъ кръстъ, употрѣблението на когото е позволено само на Мияцитѣ, а не и на другитѣ плѣмена.

Когато стане голѣмъ годежъ взимжтъ двѣ ризи: една на момата и една на мамъка и въ тѣхъ врѣзвжтъ слѣдующитѣ нѣща: стрькъ босилѣкъ неразсаждань, стъркъ зеле такожде не расаждань, и въ една цевь отъ бъзовина, затиснжта и отъ двѣтѣ страни съ восъкъ, наливатъ живакъ, когото донася бащата на момъка и раздѣлжтъ на двѣ равни части. Ризата на момата са дава на момковитѣ родители, а ризата на момъка — на моминитѣ. Въ тия ризи са обличжтъ вечерьта слѣдъ свадбата и събиржтъ живака наново: ако са събере въ едно, знакъ е на добъръ и щастливъ животъ; несъберé ли са, означава нещастие. Босилѣка, зелето и живака хвърлжтъ въ течна вода. Тоя обичай прѣдпазва двата млади отъ магии и други лошевини.

Седмица слѣдъ свадбата родителитѣ и сродницитѣ на момата сж дължни да посѣтжтъ дома на момъка. Не направжтъ ли това по разни, даже и много невинни причини, то не е свободно до година това врѣме, нити на момата да отиде въ дома на родителитѣ и сродницитѣ си, нити тия послѣдницитѣ смѣжтъ да дойджтъ въ дома на момъка.

Слѣдъ вѣнчанието, по покана на момчето, цѣло село му отива на „*подарокъ*", въ който случай всѣкой му отнася подаракъ каквото обича, а той ги огощава.

Прѣводача.

Digitized by Google

че дебрянитѣ не броятъ себе си къмъ сърбитѣ. Указания отъ такъвъ родъ, още по ясни, са намиратъ въ нѣкои други дебърски пѣсни, както ще видимъ въ слѣдующия отдѣлъ на настоящата статия.

В.

Освѣнъ разглѣданитѣ обрядни пѣсни, които имать по-голѣма или по-малка тѣсна сврьска съ извѣстни празденства или събития изъ народния животъ, въ сборника на г. Ястребова сж помѣстени още стотина други дебърски пѣсни (сто и петь), отъ части епически, отъ части лирически, а отъ части смѣсенъ характеръ. Отъ тѣхъ само 32 сж нарѣчени „обыденными пѣснями," а останалитѣ сж распрѣдѣлени споредъ разнитѣ врѣмена и праздненства прѣзъ годината, но мислимъ, безъ достатъчни основания. Ний положително знаемъ, че нѣкои отъ пѣснитѣ, които г. Ястребовъ е отнесалъ къмъ Рождество Христово или Великъ-день, пѣятъ са отъ Дебрянитѣ, както и отъ другитѣ българи при всѣкой удобенъ случай.

Г. Никольскій са напълно съгласява съ г. Ястребова въ това, че дебърскитѣ пѣсни, които ни тука занимавать „слѣдуетъ считать сербскими," върху това г. Никольскій недопуска ни най-малко съмнѣние, като заявява рѣшително, че въ массата на издаденитѣ отъ г. Ястребова пѣсни: „болгаромананъ трудно будетъ найти какіе либо доводы въ пользу ихъ теоріи" („Извѣстіе" кн. 9, стр. 440 и 443). Аналогически, но много по-скроменъ отзивъ за тия пѣсни, ний срѣщаме въ една нова рецензия върху сборника на г. Ястребова, напечатена въ послѣдната книга „Архива для славянской филологіи" (т. IX, кн. 4, стр. 643—653). Автора на тая рецензия, г. Стояновичъ, посвѣтилъ повече отъ половината на своя трудъ (седемъ страници отъ десеть), за да раскрие нѣкои фалсификации на Милоша Милоевича, като са възползувалъ за това отъ материяла на г. Ястребова, за когото той са отзовава като за „най-компетентенъ познавачъ на етнографията на Стара-Сърбия и Македония," който, чрѣзъ своята книга, е хвърлилъ ясна свѣтлина върху народния животъ и бита на тия страни, които до сега ужъ биле неизвѣстни.[1]) Отъ тоя отзивъ, както и отъ нѣкои други мѣста, въ рецензията на г. Стояновичъ, ний дохождаме до убѣждение, че послѣдния, подобно на г. Никольскій е съвършенно изгубилъ изъ прѣдъ видъ, доволно сравнително, богатата литература относително етнографията на Македония. Много високото мнѣние върху конпетентностьта на г. Я-ва и върху образцовитѣ ужъ негови научни приеми, внушава г. Стояновичу най-пълно довѣрие къмъ факти-

[1]) Фалсификацията на Милоевича въ памятницитѣ на народното умотворение и писменость сж биле изобличавани не еднократно, между другитѣ и отъ нѣкои сърбски писатели, именно отъ: Куіонджича, Новаковича (въ „Гласник" кн. 38) и В. Трпича (въ особенна брошура „Милош Милојевич у Призрену" и пр. Београд, 1880). Тия нови раскрития, направени отъ г. Стояновича, намъ изглѣждатъ неизлишни по това, защото възникналитѣ възрѣния върху почвата на фалсификацинтѣ на Милоевича, намиратъ още послѣдователи.

Digitized by Google

тѣ и възглядовитѣ, които сж изложени въ разглѣдванатa отъ него книга, при всичко че тия факти и възгледи много малко са отличавѧтъ отъ онія на Милоевича, който тука са изобличава въ фалсификация. Послѣ това, не е чудно и удивително, дѣто и г. Стояновичъ глѣда на дебърскитѣ памятници въ сборника на г. Ястребова като на безъсъмнѣнно сърбски пѣсни, ако между всичкитѣ той намѣрилъ само седемъ такива, които са намирѧтъ между сърбитѣ (въ сборника на Караджича). Въ своята рецензия г. Стояновичъ не са докосналъ никакъ до ѧзика на разглѣдванитѣ отъ него памятници, което побудило професcора Ягича (редактора на Архивата) да искаже (пакъ тамъ, на стр. 653) нѣколко, ако и кратки, бѣлѣжки, но съвършенно достатъчни, за да покажѧтъ всичката безполѣзиость на много довѣрителнитѣ отношения, къмъ възглядовитѣ на г. Ястребова.[1])

По-сиріозно, отъ колкото г. г. Никольскій и Стояновичъ, са отнесалъ къмъ сборника на г. Ястребова г. Ровинскій въ реценаията, помѣстена въ Декемврийската книга „Журналъ Министер. Народн. Просвѣщенія“ (382—408), която показва, че автора ѝ притѣжава разностранно познавание върху народния животъ, бита и ѧзика на българитѣ и сърбитѣ. До нѣкои бѣлѣжки на г. Ровинскаго върху ѧзика на занимаѧщитѣ ни дебърски пѣсни, ний, както са сега вижда, вече сме са докоснували, защото отъ означената тука негова рецензия е станало явно, че на неговото перо принадлѣжи и оная статия върху сборника на г. Ястребова, която е обнародвана въ № 10 „Извѣстія“ съ подписъ П. Р. и на която ний са адресирахме не еднократно въ първата часть на настоящата ни статия. Въ новата си рецензия г. Ровинскій е обърналъ особенно внимание върху съдържанието на пѣснитѣ на г. Ястребова, който е разглѣдалъ доволно обстоятелственно и отъ тая страна. Между друго, тука така сѫщо, както и въ рецензията на г. Стояновича, сж забѣлѣжени само шесть-седемъ такива дебърски пѣсни, които са срѣщѧтъ и между сърбитѣ. Но това обстоятелство въ очитѣ на г. Ровинскій нѣма никакво значение за въпроса върху народностьта на дебърцитѣ, тъй като на уважаемия рецензаторъ е много добрѣ извѣстно, че между народната поезия на сърбитѣ и българитѣ сѫществува голѣмо сходство, не само въ кънкашната страна на пѣснитѣ, но и въ това, което захваща и вѫтрѣшното имъ съдържание. Въ обстоятелственната рецензия на г. Ровинскій е исказано съвършенно много такива бѣлѣжки, съ които са ний напълно

[1]) Намъ бѣ приятно като срѣщнахме въ забѣлѣжкитѣ на професcора Ягича възглядъ, съвършенно сходенъ съ нашия възглядъ, върху ѧзика на пѣснитѣ на г. Ястребова. Г. Ягичъ дѣли тия пѣсни по ѧзика на три: *Българскu* (споредъ нашето мнѣние, Дебърскитѣ), *българо-сръбскu* (споредъ насъ, пѣснитѣ изъ Срѣдската Околия, Подгора и отчасти изъ Гиланския Окржгъ или Морава) и *Сърбскu* (Ипекски, Косовополски и Призренски). Считаме за неизлишно да забѣлѣжимъ, че въ собственно призренискитѣ пѣсни на г. Ястребова ний не срѣщнахме тия характерни българизми, които биле забѣлѣжени отъ Гильфердинга въ ѧзика на призренскитѣ сърби.

Digitized by Google

съгласяваме и слѣдъ прочитанието на което ний рѣшихме да съкратимъ значително настоящата часть на нашата статия. Ний тука ще са спремъ само върху единъ доволно важенъ въпросъ и върху нѣколко частности, по които нашитѣ мнѣния са разминавѫтъ съ мнѣнията на уважаемия авторъ на тая рецензия.

Намъ са струва, че г. Ровинскій много прѣувеличава значението на издаденитѣ отъ г. Ястребова дебърски памятници, като мисли, че по-голѣмата часть отъ тѣхъ са състои изъ съвършенно нови и оригинални пѣсни. (Ж. М. Н. Пр. 389—394). Като провѣрихме тщателно сборника на г. Ястребова съ по-рано издаденитѣ сборници, ний, напротивъ, дойдохме до заключение, че отъ сто и петь пѣсни, които ни занимавѫтъ тука, само около 15 могѫтъ да бѫдѫтъ нарѣчени нови: всичкитѣ други са указвѫтъ варианти на отдавно извѣстни български пѣсни, а при това такива варианти, които не сѫ свободни отъ повече или по-малко значителни недостатъци. Въ утвърждение на това, що казахме сега, ний ще разглѣдаме нѣщо по-подробно всичкитѣ тия дебърски пѣсни, които, въ рецензиитѣ на г. г. Ровинскій, Стояновичъ и Никольскій, сѫ забѣлѣжени като особенно любопитни, било по своята оригиналность и поетическото си достоинство, било по своето сходство съ нѣкои сърбски пѣсни. Съ такова особенно внимание въ тия рецензии сѫ са удостоили двадесеть една отъ занимавѫщитѣ ни тука епически и лирически пѣсни. При разглѣжданието ний ще са дьржимъ по тоя редъ, по какъвто сѫ тѣ расположени въ сборника на г. Ястребова.

1) Прѣди всичко трѣбва да са спрѣмъ върху пѣсеньта *„Марко Кралевичъ и гора“* (стр. 48), която г. Никольскій прѣвелъ въ рецензията си цѣла цѣленичка на рускій языкъ, като ѭ счита за една отъ най-любопитнитѣ пѣсни на г. Ястребова („Извѣстия“ 9, 439 сравн. и въ рецензията на г. Ровинскій 392). Тая пѣсень е издадена отдавно въ сборника на бр. Миладинови и е напечатана въ много по-пъленъ видъ. Така, въ записката на г. Ястребовъ, Марко Кралевичъ жестоко кълне *зелената гора* за това, че, като ходи изъ неѭ три дни и три нощи, той нигдѣ не може да намѣри вода, нито за себѣ, нито за коня си. На това *зелената гора* отговаря на сърдития Кралевичъ, да не кълне неѭ, а Стойна *самовила*, защото тя е събрала всичкитѣ дванадесеть извори (които сѫ са намирали по прѣди тука) и ги отнела съ себе си *на планината*.

Тука са и прѣкѫснува варианта на г. Ястребова.

Въ запискитѣ на бр. Миладинови *зелената гора* не са ограничава само съ тоя отговоръ, но още и обяснява; защо е нуждно на самовилата такова количество вода: оказва са, че тя е отнела изворитѣ на планината за това, за да продава тамо водата и за всѣка чашка да взима по чифть черни очи. По-нататъкъ изъ запискитѣ на бр. Миладинови узнаваме, че Марко Кралевичъ, като изслушалъ това обяснение, възсѣдналъ коня си, излѣзналъ на *планината*, убилъ тамо старата самовила и разнесалъ събранитѣ отъ неѭ кладенци.

Да отепа стара самовила
И растури седумдесет кладенци.

Digitized by Google

Както вижда читателя, въ варианта на г. Ястребова липсва самата най-сѫщественна часть на тая, отъ давно извѣстна, пѣсень. До колкото е намъ извѣстно, подобна пѣсень не сѫществува между сърбитѣ, и г. Николскій ѭ счита за сърбска пѣсень само за това, защото въ неѭ иде дума за „*Марко Кралевичъ*“, когото той нарича „героемъ сербскаго епоса“. Дѣйствително, бѣше нѣкога врѣме, когато Марко Кралевичъ са считалъ за герой само на сърбския епосъ; но това врѣме вече отдавно измина. Наблюденията върху народната словесность и върху прѣданията на българитѣ, откриха, че тия послѣднитѣ (българитѣ) сѫ много по-богати отъ сърбитѣ съ пѣсни и сказания върху тоя юнакъ. Най-новитѣ сравнителни издирвания на българскитѣ и сърбски пѣсни за Марка Кралевича доведоха даже до такива заключения, че тѣхното отечество трѣбва да са търси не въ Сърбия, а въ тая страна, въ която Марко е прѣкаралъ по-голѣмата часть отъ своя животъ, и която, като са почне отъ IX вѣкъ насамъ, всѣкога е носила название „българска страна“, както са нарича и днесь, както сѫ ѭ наричали и най-близкитѣ съврѣменници на тоя герой, Албанеца Иванъ Музаки, извѣстнитѣ сърбски писатели Владиславъ Граматикъ и Михаилъ Константиновъ изъ Островци и пр. (глд. изслѣдванията на професора Ягича върху южно-славянската народна поезия въ „Архива для славян. филологіи“ т. IV,стр. 240—242, и статията на г. Халанскій: „О славянской народной поэзіи“, въ „Русскомъ Филологическомъ Вѣстникѣ“ за 1882 г. „О сербскихъ пѣсняхъ Косовскаго цикла“, пакъ тамъ 1884 г. Сравни и нашитѣ бѣлѣжки върху иеромонаха Паисий въ „Период. Списание“ на Българ. Кн. Дружество, кн. XIX—XX, стр. 134—146).

2) Въ пѣсеньта „*Красавица Яна и Селимъ стражъ*“, поивѣстена слѣдъ разглѣданата пѣсень (стр. 48), младия турчинъ, като минувалъ по-край момата, която са занимавала съ тежка селска работа, подиграва са съ неѭ, като ѝ говори, че ней било приличало по-добрѣ другъ родъ занятие и другъ начинъ на живота. Тая пѣсень, която г. Ровинскій счита за совьршенно нова и оригинална, намъ е извѣстна въ нѣколко други български записки, съдьржанието на които не са исчерпва само съ подиграванието на турчина, но още заключава и отговора на дѣвицата (Верковичъ №№ 112, 179).

3) Прѣданието за Марко Кралевичъ и Филипъ Маджарина (стр. 50) г. Стояновичъ сравнява съ извѣстната сърбска билина (Караджичъ II, № 59), безъ да подозира, че тя е извѣстна и въ нѣколко български записки, издадени въ сборника на професора Безсонова (№№ 144, 145, 146, 147); сравни и въ сборника на брат. Миладинови № 192. Пьрвитѣ двѣ, отъ означенитѣ тукъ български записки, сѫ прѣведени и на русски языкъ (глд. въ сборника на *Гербеля*: „*Поезія Славянъ*“ 108—110). Варианта на г. Ястребова е совьршенно сходенъ съ нѣкои отъ тия варианти (Безсон. 15, Качанов. 144, 146), но той са указва издаденъ безъ свьршетъкъ (край) и съ други много сѫществени упражнения. При това, въ него са срѣща единъ стихчецъ, на когото трѣбва да са спрѣмъ. Въ тоя стихчецъ Филипъ Мачжаринъ нарича ненавистнитѣ нему три воеводи, *сърбски воеводи*.

Digitized by Google

Подобно указване на народностьта на тия воеводи не са срѣща нито въ единъ отъ другитѣ варианти, безъ да са исключва и сърбския вариантъ. Нѣщо подобно са срѣща въ извѣстната сърбска пѣсень върху неуспѣшното сгодяване на Марка Кралевича за дъщерята на Лека капитана, който нарича послѣдния и другаритѣ му — Милуша и Реля — *сърбски воеводи* (Караджичъ II, №. 40). Нѣма съмнѣние, че лицето, което е продиктувало на г. Ястребова разглѣдваната билина, е било знакомо съ споменатата пѣсень за неуспѣшното сгодяване на Марка Кралевича.

4) „*Женидба на Св. Илия*“ (стр. 53). Като са съгласяваме съ мнѣнието на г. Ровинскій върху това, че тая пѣсень заслужва особенно внимание, ний пакъ мислимъ, че едва ли можемъ ѭ нарѣчи съвършенно нова; тя е много сходна съ друга пѣсень, която е много по-интересна и по-пълна отъ неѭ, издадена въ два варианта въ сборника на бр. Миладинови подъ заглавие „Свадба на Св. Димитрия“ (№. 41) и въ която, главно дѣйствующе лице са явява такожде Св. Илия, при всичко, че ролята на младоженникъ играе не той, а Св. Димитрий.

5) Пѣсеньта „Зълвата и снахитѣ“ (стр. 54) излага много распространения мотивъ за завистливитѣ снахи, които, посрѣдствомъ разни коварства и надумвания, извели своята прѣкрасна и добродѣтелна зълва и затова приели достойна награда. Г. г. Ровинскій и Стояновичъ много основателно съпоставятъ тая пѣсень съ извѣстната сърбска пѣсень: „Бог ником дужан не остае“ (Караджичъ II, №. 15). Намъ е извѣстенъ и другъ вариантъ сърбски, записанъ отъ Срезневскій въ Далмация (глд. „Памятники и образцы народнаго языка и словесности русскихъ и западныхъ славянъ“ 195). Но, освѣнъ тия два сърбски варианти, ний знаемъ още шесть други български варианти, обнародвани въ сборн. на бр. Миладинови (№. 55), Верковича (287), Качановскій (87, 88, 89) и въ „Период. Списание“ на Българ. Книж. Дружество (кн. XXI, стр. 162—164). Миладиновския вариантъ, който са състои приблизително отъ 200 стихове, е прѣведенъ отдавно на русски языкъ отъ професора Петровскій (въ сборника на Гербеля 111—113). Варианта на г. Ястребова са състои всичко отъ 19 стихове и прѣставлява съкратено, съвършенно блѣдно изложение на мотива, който е развитъ прѣкрасно въ нѣкои други български варианти. По имената на имжетѣ, които водятъ злобнитѣ снахи (Петаръ и Павелъ), варианта на г. Ястробова много е сходенъ съ варианта на Верковича.

6) „Женидба на Георги изъ Търговище и Влашко“ (стр. 55). Тая пѣсень, обнародвана отъ г. Ястребова подъ това заглавие, има ѭ и въ сборника на бр. Миладинови (№. 150 „Яна и Гюро търговче“). Записката на бр. Миладинови, която е несравнено по-добра и по-интересна отъ варианта на г. Ястребова, ни показва, че въ тоя послѣдния има много характерно исхабяване. Излиза, че г. Ястребовъ тука е създалъ градъ Торговище (извѣстния ромънски градъ въ Влашко) отъ нарицателното име *Торговище*, което означава въ българския языкъ *пазаръ*, *тържище*. Вслѣдствие на това исхабяване, то и цѣ-

Digitized by Google

лата пѣсень, която въ записките на бр. Миладинови съдържа много любопитни указания върху отношенията на македонскитѣ българи къмъ съсѣдитѣ тѣмъ южни романи, въ варианта на г. Ястребова получила нѣкакъвъ необикновенъ характеръ. Слѣдъ това, твърдѣ е понято, че тя трѣбвала да са покаже на г. Ровинскій много оригинална.

7) „*Тридесеть другари и мома Денница*“ (стр. 57). Тая пѣсень, която е прѣпечатена въ рецензията на г. Ровинскій, намъ е извѣстна въ нѣколко други български варианти (въ бр. Миладинови № 198, Качановскій № 56 и пр.). Варианта на бр. Миладинови, който въ русската научна литература са подвьргна на най-тщателно изслѣдване (отъ професора Потебней), е много по-пъленъ и по-исправенъ отъ пѣсеньта на г. Ястребова. Въ записката на бр. Миладинови момата обявява на тридесетѣ младежи, които ѝ едноврѣменно искатъ, че тя тогова отъ тѣхъ ще вземе, който облѣче „*отъ пандзуръ кошуля*“ и вземе още „*щица челикова*“ и, натоваренъ съ такива тѣжки облѣкла, прѣплува на противоположния брѣгъ на морето (пролива), за да донесе три златни ябълки отъ ябълчното дърво, което расте тамо:

Кой е юнакъ отъ юнака роденъ,
Да си слечитъ руба копринено,
Да облечетъ отъ пандзуръ кошуля,
Да си земитъ *щица челикоа*[1])
И станаа до два бракя мили,
Облекоа пандзурли кошули,
Си кладое *щици челикои*
Си кладое сабьи дипленици
Ми яхнае нихни бързи кони
И зедое кърастотни байраци.

Много е възможно, щото въ думата *щица* да са крие тука форма отъ родит. падежъ *щитца* (отъ *щитъць*), която е получила значение на общ. падежъ (casus generalis), което са случва много често въ ново-българ. языкъ. Като изказване таково мнѣние, ний никакъ не мислимъ да отказване възможностьта, щото тая дума, която са употрѣбява обикновенно отъ българитѣ и сърбитѣ въ значение дъщица да произлазя отъ *дъщица*[1]).

Да препливатъ преко църно море,
Да излезитъ на край на крайще,
Тамо иматъ злата яболшница,
Да си скинетъ три златни ябалки,

---

[1]) Че подъ думитѣ „щица челикова“ са разумѣва щитъ отъ стомана, или, както мисли професоръ Патебня, нѣкаква друга подобна принадлѣжность на тѣжко въорожение, това са подтвьрждава и отъ слѣдующитѣ стихове, които са срѣщатъ въ сборника на бр. Миладинови на стр. 98.

[2]) Въ западна България има единъ уредъ, принадлѣжащъ къмъ колата, който са нарича *щитъ* и е направенъ отъ дъска. Той са туря отъ къмъ задната часть на колата, затова и въ говоримия языкъ са употрѣбява такова мѣстоимия „сѣдни на щитъ“ — което значи сѣдни на задъ, да не си на страна, а на вѫтрѣ, а по нѣкога и на чело. Прѣвод.

Digitized by Google

Я со него любовь ке да бидамъ.

Въ варианта на г. Ястребова това мѣсто са чете така:

Кой кя излазет юнак над юнака,
Да с' исправит на ноги юначки,
Да облечет панзирли долама,
И да яфнет коня крилатнего
Да прифрлит Саво еи Дунава,
Да поминет *шчица челичена*,
Тамо имат златна яблоница
Да ми скинет отъ злато яблко.

Очевидно, че условието на момата, толко опрѣдѣлено и ясно редактирано въ пѣсеньта на бр. Миладинови, тука въ варианта на г. Ястребова е изложено не ясно и съ нѣкои несъобразности. Да прѣмине человѣкъ прѣзъ Саво и Дунаво на крилатъ конь никакъ не е тъй трудно, както да прѣплува морския проливъ въ тѣжко облѣкло (въ оклопъ и съ стоманенъ щитъ). По-нататъкъ, ако прѣминаванието прѣзъ Сава и Дунава трѣбвало е да са извърши на крилатъ конь, тогава какво значение могатъ да имать турнатитѣ въ условието отъ момота „панцирли долама“ и „шчица челичена“! Нека притуримъ още и това, че *„шчица челичена“*, която несъмнѣнно означава щитъ отъ стомана, или друга нѣкоя принадлѣжность на тѣжко въоржжение, въ варианта на г. Ястребова са указва като нѣкакъвъ си *мостъ*, прѣзъ когото е трѣбвало да са прѣмине.

8). Легендата *„За Кралъвича Марка и Корунъ Разбойникъ“* (стр. 58) г. г. Ровинскій и Стояновичъ сравнявatъ само съ извѣстната сърбска билина за борбата на Марка Кралевича съ Мусо Кеседжия (Караджичъ II, № 67), като губятъ изъ прѣдъ видъ това, че послѣдната ѣ има въ нѣколко български записки, една отъ които (около 200 стихове) са прѣставлява като особенно интересна (глд. „Памятники и образцы народн. языка и словесн. русскихъ и запад. славянъ“ 301—304). Уважаемитѣ рецензатори сѫ изгубили изъ прѣдъ видъ такожде и това, че Корунъ Разбойникъ, който, до колкото са знае, е съвършенно неизвѣстенъ въ сърбския епосъ, въ българитѣ той е весма популярна личность; въ българитѣ сѫществувatъ немалко пѣсни за стълкновенията и борбата на тоя разбойникъ съ различни юнаци (глд. въ Пловдивското списание *„Наука“* 1884 г., кн. 9, и въ сборницитѣ на бр. Милад. №№ 90, 199, Качановскій № 196 и пр.).

9) *„Боленъ Дойчинъ и Арапъ“* (стр. 60). Г. Стояновичъ, като сравнява тая билина съ сърбската легенда за Дойчина (Караджичъ II, № 78), намира, че тя е по-добра отъ послѣдната. Но, както изглѣдва, нему е съвършенно неизвѣстно това, че Дойчинъ е възлюбления герой на народната българска поезия, и българитѣ сѫ много богати съ пѣсни за него и за неговата расправия съ арапина. Въ българскитѣ сборници е обнародвано вече около десетина такива

Digitized by Google

пѣсни[1]), една отъ които е прѣведена отъ професора Петровскій на русскій языкъ (въ Гербеля стр. 103—105). Пѣсеньта на г. Ястребова е много сходна съ издадената въ сборника на бр. Миладинови подъ №. 154 пѣсень, но е много по-лоша отъ неѣ и прѣдставлява много характерни исхабявания. Отъ нарицателното име *Колокчія*, което са срѣща нѣколко пѫти въ пѣсеньта, г. Ястребовъ е направилъ собственно име *Колокчія*. Думата *Колокчія* (въ бр. Миладинови *колокчіа*, а въ другитѣ *калъгчіа*) означава чаловѣкъ, който прави и точи сабли (сабляръ). Тя происхожда отъ турската дума *кълъчъ* (сабля), такожде много распространена въ българския языкъ, гдѣто произношението ѝ са намѣнява диалектически: *калъчъ калачъ, калочъ*, и *колочъ* (глд. въ рѣчника на Миклошича: Die Türkischen Elemente и пр., и допълнението къмъ него отъ професора *Корша* въ „Архива дия славян. филолог.“ т. IX, стр. 511. Сравн. и въ словаря на бр. Миладинови при сборника имъ, подъ думата *калакфчиче*). Въ свързка съ указаната погрѣшка са намира и едностранно явление въ разглѣдваната пѣсень, която заставлява *калъкчията* (саблярина) да кове конетѣ, а налбантина — да точи сабли. Такова невъзможно смѣшение на двѣ съвършенно различни профессии не срѣщаме въ другитѣ пѣсни за Дойчина (бр. Милад. №. 154, Качановскій №. 185 и пр.).

10) Пѣсеньта за „*Дукъ Станковичъ*“ (стр. 67), която г. Ровинскій счита за съвършенно нова, има ѭ въ сбор. на бр. Милад. (№. 55), вариянтъ, който е несравненно по-добъръ и почти три пѫтѣ но-дълъгъ. Той е прѣведенъ на русски языкъ отъ професора Потебней (въ „Обзоръ поетическихъ мотивовъ колядокъ и щедривокъ“ Глава XIX).

11) „Поповичъ Иванъ и Корунъ Разбойникъ“. Тая пѣсень, която г. г. Ровинскій и Стояновичъ сравняватъ съ двѣ други сърбски пѣсни, които напомнуватъ за неѣ, нами е извѣстна въ нѣколко български записки, между които има двѣ, които заслужватъ особенно внимание; една отъ тѣхъ е издадена отъ бр. Миладинови (№. 161), а друга отъ Дозона (№. 34. Сравн. и непълния вариантъ на Качановскій 196). Тия два варианта не оставятъ никакво съмнѣние въ това, че въ пѣсеньта на г. Ястребова, послѣ 23-тия стихъ, е пропустнато много сѫществено мѣсто.

12) „Левенъ Никола и сестра му“ (Стр. 69, глд. и въ рецензията на г. Ровинскій стр. 390). Относително тая пѣсень ний сме напълно съгласни съ г. Ровинскій, че тя са отличава съ забѣлѣжително достойнство. Но при това ний мислимъ, че и неѣ едвали можемъ да ѭ считаме за съвършенно нова пѣсень. Нейния основенъ мотивъ, отдѣлнитѣ чърти и даже нѣкои поетически образи и израже-

[1]) Въ сборн. на Бжонова Н° 1 (въ Гербеля 103), на бр. Милад. Н° Н° 154, 155, 156, на Кочановскій 185, 187, 188. Сравн. и въ Дозона Н° 40. Една отъ Миладиновскитѣ пѣсни за Дойчина (Дойчинъ юнакъ, Сиракъ Янко и Краль Марко, Солонски Чувачи, Н° 156) за съжаление е непълна, а любопитна между другото и по сходството си съ нѣкои русски пѣсни („О жидовинѣ и т. н.).

Digitized by Google

ния нам сж извѣстни отъ двѣ пѣсни на бр. Миладинови №№ 259, стр. 361 и 19.

13) „Момчилъ войвода, жената му и краль Вукашинъ", стр. 70—73. Г. г. Ровинскій и Стояновичъ сравнявжтъ тая пѣсень само съ извѣстната сърбска пѣсень за женидбата на Вукашина (Караджичъ II, № 25), като изгубвжтъ изъ прѣдъ видъ, че българитѣ сж по-богати отъ сърбитѣ съ пѣсни и сказания за Момчила (глд. въ сборника на бр. Милад № 105, Качановскій №№ 182, 183 и въ „Период. Списан. на Българското Кн. Дружество", кн. XII, стр. 118—121, кн. XIII стр. 21). Въ нѣкои български пѣсни за Момчила, като врагъ и убийца на послѣдния, са являва не краль Вукашинъ, но „*Царь Константинъ* отъ Стамбола града" (въ Милад.), или черенъ арапинъ (вариантъ въ Качановскій), или пъкъ турскій паша Синапъ „Пер. Сп." кн. XII). Като опиталъ напраздно всичкитѣ военни срѣдства въ борба съ храбрия войвода, непріятеля му най-послѣ успѣва да привлѣче на своята страна жена му, при съдѣйствието на която сполучилъ да изгуби непобѣдимия до тогава герой. Българ. пѣсни за Момчила не оставжтъ никакво съмнѣние върху това, че въ тѣхъ са съхранили отзиви на много старото прѣдание за извѣстния български войвода Момчилъ, който е водилъ упорна война съ Іоанъ Кантакузенъ и съ негова съюзникъ турчинъ Умуръ-Бегъ, и който е свършилъ живота си чрѣзъ трагическа смъртъ подъ стѣнитѣ на несжществуващия сега градъ Периторъ (Перитеоріонъ, край брѣга на Архипелагъ) въ 1345 г. Въ своитѣ записки Іоанъ Кантакузенъ съобщава за тоя свой непріятель такива подробности, които са напиржтъ въ пълно съгласие и съотвѣтствие съ общия характеръ на българскитѣ прѣдания, които са отнасжтъ къмъ това. Горѣспомѣнжтия крайморски градъ Периторъ, който е сжществувалъ още въ 1433 г., по-послѣ е опустѣлъ, и името му е съвършенно забравено. Вслѣдствие на тия български прѣдания за Момчила сега мислжтъ, че той е погиналъ около Пирдопъ (на истокъ отъ София), около Пиротъ и други мѣста, на които названията сж сходни съ името Периторъ. Съобразно съ това и всичката дѣятелность негова са прѣнася около тая мѣстность. Нека са повърнемъ сега къмъ сърбската пѣсень за женидбата на краля Вукашина. По своя главенъ мотивъ, тя е много сходна съ занимажщитѣ ни тука български пѣсни; отъ тѣхъ са отличава само чрѣзъ много по раскошната вънкашна направа и чрѣзъ двѣ характерни чърти: а) Погибнето на Момчила, доведено при замъка Пирлиторъ, развалинитѣ на когото са напиржтъ при подножията на херцеговинската планина Дориторъ и б) като врагъ и убийца на храбрия и симпатичния Момчилъ са являва краль Вукашинъ. Първата отъ тия чърти, мисли, не са нуждае отъ обесмение. Колкото са касае до втората, то и тя става сега понятна, когато вече най-основателно са доказа, че сърбскитѣ прѣдания съвършенно неосновательно приписвжтъ на Вукашина убиването на послѣдния сърбски царь Урошъ (глд. изслѣдванията на извѣстнитѣ сърбски учени *Руварца* и *Ковачевича* въ „Годишнице Николе Чупича", кн. III, VI и *К. Иречика* въ „*Часопис*" на чехския музеумъ 1886 г.). Голѣмата статия на г. Сретъ-

Digitized by Google

ковича, написана въ защита на тия сърбски прѣдания и помѣстена въ кн. 64-та на „Гласникъ сербскаго ученаго дружества“ не са отличава съ убѣдителность на доводитѣ и, мисля, трѣбва да изгуби всѣко значение слѣдъ изслѣдването на г. Иречека. Ний са спрѣхме малко по-дълго върху българскитѣ и сърбскитѣ прѣдания за Момчила, защото тѣ ни са прѣдставлявѫтъ за твърдѣ важни: нѣма съмнѣние, че по-добро и по-щателното сравнително тѣхно изучване ще хвърли нова свѣтлина върху нѣкои любопитни, но все още загадъчни явления въ сърбския и българския епосъ[1]). Като са врьщаме къмъ обнародванната отъ г. Ястребова пѣсень за Момчила, ний ще забѣлѣжимъ, че тѣ, по вънкашната си форма и по нѣкои частности (детайли), е съвършенно сходна съ нѣкои български варианти. Тя ни напомнува сърбската пѣсень само чрѣзъ една чърта, съ тая именно, дѣто въ нея, като убийца, са явява Вукашинъ.

14) Пѣсеньта „За женидбата на *сирака* (75), която г. Ровинскій счита за нова и оригинална, излиза, че са състои отъ двѣ пѣсни, които нѣматъ никаква свързка помежду си, съединени въ едно цѣло съвършенно механически. Въ първата отъ тѣхъ са говори за нѣкакъвъ си младъ человѣкъ, когато г. Ястребовъ, както са вижда, не съвсѣмъ сполучливо нарича „*бобилъ*,“ защото са указва, че има сестра и други сродственници, а при това той е до толкова богатъ, щото той си прави кѫща отъ мраморъ, злато и сребро. Като построилъ такъвъ дворецъ, „*Сирака*“ са оженва за красивата охридянка, която, благодарение на неизбродимото си богатство, отнелъ отъ знаменититѣ юнаци Янкулъ и Секулъ, отъ които, за едного била вече и сгодена (както изглѣдва за Секула). Младитѣ заживѣли щастливъ животъ въ двореца си, но това имъ щастие било непродължително; оскърбенитѣ Янкулъ и Секулъ, въ единъ прѣкрасенъ день са явили прѣдъ жилището на младоженцитѣ съ голѣма войска. „Сирака“ излиза срѣщу тѣхъ и унищожава цѣлия имъ отрядъ; но Янкулъ и Секулъ прибѣгватъ къмъ коварство, съ помощьта на което най-послѣ успѣватъ да го убиятъ. Жената и сестрата на послѣдния, щомъ видѣли неговото погибие, веднага са хвърлили въ дълбокото море. Такова е въ общи чърти съдържанието на първата много дълга часть отъ разглѣдванатa пѣсень. Въ втората часть на пѣсеньта са говори вече за друго: за нѣкакъвъ си сърбинъ, който е живѣлъ въ нѣкакво си село и който е ималъ много красива жена. Жителитѣ на селото, кото завидѣли на съпружеското щастие на тоя сърбинъ, при расхвърлянието на селскитѣ берии, натоварили го съ такава несъразмѣрна сума, щото за исплащанието ѝ той билъ принуденъ да отведе жена си въ Новий Пазаръ и тамо ѭ продалъ.

„Србина го село погледало“
Дека имат убава невеста
Го фрліе двѣтешки вергіи:
Кому двесте, кому петстотини

[1]) Сравн. нашитѣ бѣлѣжки въ „Архива для славян. филологіи“ т. VII, 110—112.

Digitized by Google

А србину токмо две илиди.
Се зачуди србин добор юнак;
И ми зеде убава невеста,
Я донесе на Нова пазара,
Я продаде убава невеста
До ми платит две тежки вергіи.

Тая пѣсенчица, съвършенно не на мѣсто притурена къмъ прѣдидущата, прѣдставлява особенъ интересъ, по това, дѣто доказва, че дебрянитѣ не причисляватъ себе си къмъ сърбитѣ. Тука му е мѣстото да напомнимъ, че между дебарскитѣ пѣсни на Григоровича има една, въ която са срѣща прямо указание на това, че населението въ Дебарския Окржгъ счита себе си като часть отъ българ. народъ. Това указание са намира въ пѣсеньта за намирането на крьста, напечатена въ журнала „*Коло*“ V, 52. Въ тая пѣсень Ангелитѣ божии, които даватъ извѣстни наставления на *царь* Константинъ, между другото му говорятъ:

Ток да сбереш три илиди войска,
А повеке *Бугари* отъ Гърци,
Та да поеш во град Ибраила,
Да го фатиш чифут Израила и пр.

Между македонскитѣ пѣсни на Верковича и бр. Миладинови са срѣщатъ и други указания отъ такъвъ родъ, на които било би излишно да са спираме. Като са врьщаме къмъ първата отъ занимающитѣ ни тука пѣсни, ний ще забѣлѣжимъ, че нейния мотивъ съ различнитѣ модификацни са срѣща и въ нѣкои извѣстни пѣсни (глд. напримѣръ въ сборника на бр. Миладинови, №. 68 и Качановскіи №. 179).

15) „Роднинство на Марка Кралевичъ“ (Стр. 77). Г. Ровинскій, като счита тая пѣсень за съвършенно нова, билъ е введенъ въ заблуждение, може би отъ заглавието ѝ, подъ което и ний очаквахме да срѣщнимъ нѣщо неизвѣстно до сега. Но при това са оказва, че подъ таково заглавие г. Ястребовъ съобщава само неголѣмъ откжслякъ, а именно, началото на една, извѣстна въ нѣколко български записки, пѣсень какъ е Марко Кралевичъ търсилъ брата си и сестра си. Глд. въ сборницитѣ на Гербеля, стр. 110, 111; Качановскій №. №. 138, 139, 140, 141 и въ „Памятн. и образахъ народн. язик. и слов.“, стр. 289—291. Сравн. въ Милад. №. №. 192, 527 и Чолакова №. 31. Откжсляка на г. Ястребова е записанъ съ такива упущения, които го правятъ непонятенъ въ нѣкои мѣста. Освѣнъ това, тука ний срѣщаме и характерна погрѣшка. Въ стиха „брза коня, Влкова вечера“, който са срѣща два пати, г. Ястребовъ пише думата „*Влкова*“ съ начална буква, като я произвожда отъ собственото име на лице *Влко*. А пъкъ „*Влкова вечеря*“ тука узначава „*вълча вечеря*“ (сравн. съотвѣтствующитѣ мѣста въ Гербеля 110 и въ Качанов. 300, 310).

16) Въ пѣсеньта „*Сестри, които си създавжтъ братъ*“ (стр. 79) са расказва, какъ двѣ сестри, съвършенно сироти, намислили да си направятъ братъ; тѣ приготвили кукла или статуйка, на която трупа билъ направенъ отъ дърво, главата отъ сурова каль, коситѣ отъ

Digitized by Google

свилени жици, вѣждитѣ отъ морски пиявици, очи отъ гроздови зърна и пр. Слѣдъ това тѣ сж са обърнали къмъ тая статуя съ тия думи:

„Ай ти тебе, наши мили брате,
Со-сеи ми те тебе доградиме,
Уста немаш' да ни проговориш.

Тогава Богъ са съжалилъ надъ бѣднитѣ дѣвици и пратилъ имъ ангелъ, който одухотворилъ тѣхното произведение. Сестритѣ много обрадвани, кръстили брата си, като му турили име Димитръ. Тѣ сж са наслаждавали съ неговото общество въ течение на тридесеть години. Най-сѣтнѣ тѣ са сговорили да оженятъ Димитра и, безъ да глѣдатъ на отказването на послѣдния, намѣрили му невѣста, съ която го и вѣнчали. Но, щомъ това направили, Димитръ умрѣлъ, послѣ което и сестритѣ са убили. Г. Стояновичъ сравнява тая пѣсень съ сърбската пѣсничка, която е напечатена отъ Караджича подъ заглавие „сестре без брата“ (I, №. 307). Но пѣсеньта на Караджича, състояща отъ деветь стиха, показва нѣкакво сходство само съ началото на пѣсеньта на г. Ястребова. За главния моментъ на послѣдната, т. е. за одухотворението на статуйката, или куклата, нѣма ни дума въ пѣсеньта на Караджича, което е оказалъ и г. Стояновичъ. Споредъ нашето мнѣние, пѣсеньта на г. Ястребова трѣбва да съпоставимъ съ една Миладиновска пѣсень (№. 67), която е почти четири пати подълга отъ нея. Сждържанието ѝ, въ общи чърти, е сжщето. Нѣкоя си *сирота Яна* са опитва чрѣзъ разни хитрости да си направи отъ мряморъ живо дѣте. Като са убѣдила, че нейнитѣ хитрости не могатъ да ѝ доведатъ до желаемата ѝ цѣль, тя подига страшенъ плачь, който билъ чуенъ на небото. Богъ са извѣстява за причинитѣ на тоя плачь и, като узналъ, въ какво са състои работата, повелелъ на двама ангела да ощастливятъ сирота Яна, като одухотворятъ мрямора, съ когото са тя мжчила цѣли деветь мѣсеци. Зарадваната Яна устроява тържествено крьщение, на което присжтсвували *всичкитѣ богове* (си-те богове, т. е. свѣтии). Чудното дѣте са явило на свѣта не за това, за да умрѣ слѣдъ нѣкое врѣме базъ да ознаменува съ нѣщо живота си — както е указано въ пѣсеньта на г. Ястребова, а му било прѣдназначено да стане голѣмъ царь. Испълнението на тая задача срѣща такива прѣпятствия, за които са говори въ разглѣдванитѣ отъ професора Веселовскій старофренски легенди за царь Константъ, който показва голѣмо сходство съ занимажщата ни тука Миладиновска пѣсень („Южно-русскія былины“ 290—291). Но прѣпятствията са устранявятъ, дѣтето порастнува и става най-храбъръ юнакъ: пѣсеньта са завьршва съ неговото въцаряване. Считаме за неизлишно да прибавимъ, че у българитѣ има и други пѣсни за „*самотворнитѣ дѣца*“; до една отъ тѣхъ вече са е коснжлъ и проф. Веселовскій (тамъ стр. 297), напечатена въ сборн. на Качановскій (№. 113), а другата е обнародвана недавно подъ заглавие „*Змей Михаилъ и Корунъ Кисиджия*“ (въ журнала „Наука“ 1885 г., кн. 9). Въ тѣхъ самотворното дѣте са также явява на свѣта не за това само, за да по-живѣе тука безъ да са знае за него и да умрѣ. Прѣдъ видъ на всичко това, ний имаме право да мислимъ, че въ разглѣдва-

Digitized by Google

на та пѣсень на г. Ястребова ний виждаме не пъленъ вариантъ отъ интересенъ паметникъ, отъ когото добра записка е помѣстена въ сборника на бр. Миладинови подъ №. 67.

17) Пѣсеньта *Самовила прави градъ, замъкъ* (стр. 125, сравн. и въ рецензията на г. Ровинскій 393) е извѣстна въ три други български записки, напечатани въ сборн. на бр. Милад. (№№ 3, 9), и Верковича (№ 4). Има и нейнъ четвърти вариантъ, записки не съвсѣмъ хармонично въ сборника на Дозона (№ 5). У сърбитѣ са също срѣща подобна пѣсень, но тя са отличава съ нѣщо инакъвъ характеръ (глд. въ изслѣдованието на проф. Потебни о мало-русск. сродн. пѣсняхъ стр. 76—88).

18) „*Царъ Ефимианъ и синъ му Алексий*“ (стр. 247, сравн. въ рецензията на г. Р-го 294). Тука ний имаме духовно стихотворение, което е до нѣгдѣ сходно съ известнитѣ русски и сърбски стихотворения за „Алексий человѣкъ божий“, но много по-кратко отъ тѣхъ. Относително сърбското стихотворение за Алексия, г. Новаковичъ (въ „Архив. для славян. филолог.“ т. IX, кн. 4) е доказалъ много наглѣдно, че тѣ сж са появили не толкова отдавно и че за източникъ имъ е послужило написаната отъ извѣстния сърбски писатель Ракичъ „*пѣсень исторически о житіе св. и праведнаго Алексѣя божия человѣка*“, 1798. Въ ново-българската книжевность има също едно стихотворно житие на Св. Алексей, приработено, мисля, отъ пѣсньта на Ракича отъ Константина Огияновича (Будимъ, 1833 г., второ издание въ Болградъ 1866). Отъ това стихотворение трѣбва да е заимствувано и духовното стихотворение, напечатено отъ г. Ястребова. Въ послѣдното са срѣща една чърта, която не намираме въ пѣсеньта на Ракича и въ другитѣ сърбски пѣсни, никнѣли на нейната почва. Именно, въ неѭ са говори, че Алексей билъ жененъ противъ желанието му. Тая чърта са срѣща само въ русскитѣ стихове, заимствувани изъ най-старото житие, което е помѣстено въ Четіи-Минеи (Срезневскій, „Свѣдѣнія и замѣтки“ XXXI, стр. 15). Твърдѣ е възможно, щото разглѣдвания духовенъ стихъ на г. Ястребова да са намира въ родствената свърска и съ това житие. Че между Българитѣ сж много распространени и различни сказания за Алексея божий человѣкъ, въ това може да са убѣдимъ изъ повѣстьта на Вазова „Чичовци“, и напечатена въ Българския журналъ „Зора“ 1885 г., кн. 11, 56.

19-20) Дѣтински пѣсни (230,231), на които сърбскитѣ паралели сж указанни въ рецензията на г. Ровинскій (394), има ги въ нѣколко бълг. варианти, напечатени въ сборника на бр. Милад. №№ 23 24, 25, 26, 663, 664).

21) „Зид ми зидае девет майстори“ (455). Г-нъ Ровинскій, като е прѣпечаталъ и тая пѣсень въ своята рецензия, много основателно вижда въ неѭ основа на извѣстната сърбска пѣсень за построяването на града *СКАДР* (Караджичъ № 26). Ний само ще забѣлѣжимъ, че тя е извѣстна въ нѣколко други български варианти у бр. Миладинови № 162, Верковичъ 7, Качановскій 120, 121. Миладиновския вариантъ, въ когото са вижда много ближно, почти буквално сходство съ варията на г. Ястребова, не оставя съмнѣние

Digitized by Google

въ това, че въ послѣдния липсуватъ нѣкои много сѫществени мѣста на тая пѣсень.

И тъй почти всичкитѣ дебърски пѣсни, които рецензаторитѣ на г. Ястребовия сборникъ признаватъ за особенно любопитни въ едно или друго отношения, биле извѣстни и по-рано, и то, по-голѣмата имъ часть, въ по-добра и най-исправни български записки. Считаме за излишно да отегчаваме вниманието на читателитѣ съ такова разглѣждание и на други много по-маловажни занимаящи ни тука сто и петь дебърски памятници, относително които, ний ще са ограничимъ само въ тая обща забѣлѣжка. Тѣ, съ исключение на много малко отъ тѣхъ, такожде извѣстни въ разни български записки и, при сравнение съ послѣднитѣ, показватъ такожде повече или по-малко значителни недостатъци, като тия, на които ний вече указвахме. Ний не отричаме, че въ тия варианти на г. Ястребова са срѣщатъ по-нѣгдѣ интересни подробности, но за да са намѣри въ тѣхъ любопитенъ материалъ, и по тоя начинъ да са оцѣни значението имъ, за това е необходимо да са тѣ сравнятъ съ по-рано издаденитѣ български текстове.

ПЛАВАНИЕ СЪ ЛОДКА.

Това, що са изисква днесь отъ дѣцата въ училището, увѣрявамъ Ви, даже и насъ възрастнитѣ смущава — оплакваше са единъ мой приятель — особенно съ нѣмското съчинение го прѣкалявватъ. Имайте, моля Ви, търпение и ма послушайте.

Неотдавна дохаждамъ една вечерь у дома си и намирамъ Лизка[1]), любезното си чадо — на Великъ-день ще свърше 12 години — сѣднала прѣдъ натоварената си съ книги и разни писменни потрѣбности маса, потънала въ сълзи, въ едно състояние, достойно за оплаквание.

„Какво са е случило“? питамъ азъ.

Дѣтето закрива плачишкомъ лицето си и отъ хълцание не може да отговори на постоянното ми запитване; произнася само неразбрани фрази, отъ които едвамъ разбрахъ думитѣ: съчинение, плавание съ лодка.

Продължавамъ изслѣдованията си при жена си и са научавамъ най-послѣ, че Лизка срѣщнала голѣми припятствия при изработването на училищната си работа и по никакъвъ начинъ не могла да разрѣши урока: Описанието на едно плавание съ лодка. Боже мой, дѣтето не е нѣкоя списателка, нито имамъ намѣрение да ѭ правя такава.

[1]) Лизка — умълителното отъ Луиза.

Digitized by Google

Слѣдъ като сполучихъ да поутѣшѫ до нѣкадѣ малката си дъщеря и да поуспокоя измѫчената ѝ отъ страхъ и срамъ съвѣстъ, тя ми показа написаното отъ съчинението си. Титлата „Плаване съ лодка“ бѣше редовно и безпогрѣшно написано, послѣ идяше първий редъ:

Приятно ми е да си мечтая, че плавамъ съ лодка въ лѣтна вечерня хладнина надъ тихата повърхность надъ водата.

Това не ми са видѣ толкова лошо.

Другото бѣше дебело различено, послѣ идяше една несвършена дума, драсканици, пръчки, знакове отъ чужда рѫка и цѣлото листо бѣше покрито съ слѣди отъ засѫхнали сълзи, съединени отъ части съ мастило.

Лизкиното лице, което ми са виждаше по-блѣдно отъ другъ пѫть, са поразвесели, тя поимаше само отъ врѣме на врѣме изъ дълбоко, като глѣдаше прѣдъ очитѣ си училищната Началница, сухата госпожица Шмеолке, съ застрашимия си строгъ поглѣдъ, изискващецъ отъ нея съчинението. Лизка са виждаше посрамена прѣдъ цѣлия классъ. . . може да са каже, че нѣма по-страшно нѣщо за сърдцето на едно честолюбиво дѣте, навикнало да испълнява постоянно и вѣрно длъжноститѣ си.

Това сѫ първитѣ удари на сждбата, но тѣ наранявѫтъ свирѣпо.

Зѣхъ послѣ дѣтето на коленѣтѣ си и го обсипахъ съ нѣжности, погалихъ го повече, отъ колкото приличаше за неговата възрасть и направихъ всичко, само да отвлѣкѫ мислитѣ му отъ грозното училищно упражнение.

Но Лизка стоеше като надъ вода, тя не можеше друго нищо да мисли; и разбира са, училищната работа трѣбваше да са свърши, отлагание тукъ не помагаше.

„ Защо не помоли майка си да ти помогне“? попитахъ ѫ азъ съ най-прѣдпазливъ начинъ на тона си.

Но Лизкиното вълнение само видимо са бѣше отложило, и въ това мигновение пламацитѣ рокнахѫ отъ ново.

„Мама не ми помогна, тя каза, че никога не е плавала съ лодка . . .“ Заплака съ гласъ дѣтето и мѫкитѣ му го хванахѫ пакъ съ всичката си сила. Азъ поглѣднахъ кротко на жена си, която сѣдеше на срѣща ми, смутена, очевидно отъ това произшествие. „Софию, ти никога ли не си плавала съ лодка“, казахъ азъ съ най-кродкото си изражение, „я си при-

Digitized by Google

помни добрѣ, такива работи са лѣсно забравѧтъ.“ Тя ми отговори отрицателно.

Не мога да ѭ осѫдя дѣто е оставила Лизка да са измѫчи при съчинението си, когато тя сама не притѣжава опитность въ това отношение; освѣнъ това азъ вѣрвамъ, че жена ми никога не е била нѣкоя отлична ученица, отъ скоро съмъ ѭ угадилъ, че пише бобъ съ *и* на края. На конецъ на нѣйно врѣме не сѫ мѫчили дѣцата съ толкова писменни упражнения.

Когато горката Лизка са видѣла изоставена и издадена отъ самата си майка, тя прибѣгнала къмъ госпожицата, която имамъ за малкия си синъ, една въспитателка неисчерпаема въ разни пѣснички и занимателни игри отъ всякакъвъ видъ, но за съчинението тя са показала съвсѣмъ непотрѣбна. Лизка поне ма увѣри въ това. Тя пакъ не отказала съдѣйствието си и са опитала даже да ѝ помогни въ началото, което щяло да гласи така: „Вилхелмъ имаше свободно врѣме, което рѣшихме да прѣкараме въ плавание съ лодка по ближното езеро.“

Лизка навикнала и въ най-мѫчното си положение да запазва една здрава тактика, не искала, разбира са, да знае за участието на Вилхелма въ тая расходка, и постоянствуваше, че въ този случай не трѣбва да са явява никакъ придружаването на нѣкой мѫжъ.

Госпожицата добрѣ бѣше намислила, спорѣдъ неѭ си, да захване съ единъ галантъ Вилхелмъ. Но, като осети, че не сполучи, тя са видѣ докачена и отказваше вече всяко по-нататъшно помагание, което не бѣше наистинна нейна длъжность. Азъ ѭ осѫждахъ само, че тя не смѣеше, когато Лизка ѭ молеше за съвѣтъ въ грамматическо отношение, когато тя са двоумѣше дали „приятно ми е да си мечтая“ да напише или „Мене е приятно да си мечтая.“ Това разсѫждание докарало първата, по-голѣма катастрофа. Лизка са виждаше изоставена отъ цѣлъ свѣтъ прѣдъ една херколесова работа, свършването на която ставаше сѣ повече и повече взискателно. Тя захвърлила, тъй да кажа, всичко на страна и прибѣгнала, както и въ други подобни случаи, въ хамама, дѣто проживѣла единъ четвьртъ часъ исключително съ скрьбьта си. Христина, готвачката ни, на която главнитѣ качества състоѧтъ въ вѣрность и простодушие, не могла никакъ да изглѣда това страдание. Тя придумала Лизка да ѝ отвори както вратата па хамама тъй сѫщо и припълненото си съ тѫги сьрдце.

Digitized by Google

За зла честь обаче и тя не знаеше дали „мене“ или „ми“ са пише, а пъкъ въображението за едно плаване съ лодка ѝ липсваше съвсѣмъ. Тя присъединила скръбьта си съ отчаянието Лизкино и са впуснала даже да критикува педагогията въ нашитѣ врѣмена, като строго осѫждала въ заключение особата на поминѫтата училищна Началница.

За да докаже готовностьта и добрината си, простото това сѫщество, Христина, възползовала са отъ единъ сгоденъ случай и свързала съ портиерина на стълбата разговоръ, който, както жена ми, била чула, са въртялъ все за удоволствието на нѣкакво си плаване съ лодка. Но въпроса „мене“, „ми“ остана нерѣшенъ и съчинението не тръгваше на напрѣдъ. Може би, че Лизка щяла да са успокои и помири съ сѫдбата си, ако да не билъ дошелъ вуйчо ѝ, който безъ да земе въ внимание сериозностьта на положението, погледналъ на работата отъ противоположната, т. е. отъ хумористическата ѝ страна. Моля Ви, една фамилиарна драма да ѫ намѣри смѣшна.

Той заничалъ и прислѣдвалъ дѣтето съ обикновенитѣ си шеги:

Im Sommer
Eine Gondelfahrt
Ist ein Vergnügen
Von einer Art. [1])

Да бѣше ѝ казалъ по-добрѣ нѣщо разумно! Слѣдъ толкова мѫки и патила Лизка имаше право да изгуби надѣждитѣ си отъ човѣшка помощь. Издадена и изоставена тя са хвърлила въ обятията на отчаянието, и тъй ѫ намѣрихъ азъ, когато са завърнахъ у дома си. Часа бѣше 8 вечерьта. Тъкмо 12 часа ни дѣляхѫ отъ опрѣдѣленото врѣме, въ което трѣбваше да са придаде съчинението. Но по всѣки начинъ плаването съ лодка трѣбваше да са напише. „Баща ти ще избави твоята честь, любезно дѣте, урока ще напишемъ заедно съ тебе слѣдъ вечерята“ казахъ азъ, като цалунахъ горѣщото чело на малката си дъщеря, и тя са успокои. По нѣкой пѫть испущаше само дълбоки въздишки, отъ които нѣжното ѝ тѣло потреперваше, но поне ѣдеше и пиеше.

Часа бѣше 9, когато ний, азъ и дѣтето, са отправихме къмъ най-отстранената стая на нашето жилище — мълча-

[1]) Лѣтно врѣме плуването съ лодка е единъ видъ удоволствие.

Digitized by Google

ливо и сериозно имащецъ прѣдъ видъ важностьта на прѣдстоящето — плаванието съ лодка щѣше да са напише. Строга заповѣдь са издаде, никой да нѣма право да са приближи до свѣтото онова мѣсто, лампата са напълни отъ ново, на останалитѣ са каза съ една особенна — съобразна съ обстоятелството — тържественность лека нощь. Лизка са бѣше съвсѣмъ успокоила, тя са държеше за мене като за корена на нѣкой силенъ дѫбъ, когато бѣше на потѫпване. Тя са мислеше за избавена и ново въодушевление ѭ обладаваше.

Сѣднахме прѣдъ масата, азъ кръстосахъ рѫцѣтѣ на гѫрдитѣ си, и погледнахъ, съ глава леко наведена, прѣдъ себе си — познатъ Ви е извѣстния ликъ на Великаго Наполеона — трѣбваше да съберѫ мислитѣ си.

Но момичето, което нѣмаше никакво понятие отъ тия тайни приготовления на фантазията и което не отвождаше очитѣ си отъ мене, за да ма моли: „Е, захвани де, тате!“

Право да си кажа, работата не бѣше тъй лесна. Напразно търсяхъ изъ въспоминанията си нѣкакво плаване съ лодка, азъ все си наумѣвахъ за една отдавнашна расходка съ шиния. — Направихъ само едно ново откритие, че не притѣжавамъ ни най-малката способность за описване на едно просто приключение. Съзнахъ сѫщеврѣменно, че това качество е прѣминало наслѣдственно отъ мене на дѣтето. — Смѣшно, вѣрвамъ, ще Ви са види, но азъ не отидохъ по-нататъкъ. Лизкиното неспокойствие захвана пакъ да са явява, оплашено ма глѣдаше тя, че зачѣртавамъ това, което прѣди малко бѣхъ написалъ, защото бѣше само глупость.

Чистата Пенелопина работа. На 10 часа заведохъ дѣтето — чието присѫтствие ма стѣсняваше — да си лѣгне. Обѣщахъ са на Лизка, че утрѣ рано, при сабужданието си, ще намѣри работата готова прѣдъ лѣглото си, въ единъ часъ ще ѭ прѣпише и честьта ѝ ще бѫде избавена.

Съ една лѣка въздишка азъ са върнахъ пакъ въ работната стаичка. Походихъ нагорѣ-надолу, послѣ сѣднѫхъ, пихъ черно кафе, пушихъ, но нищо ми не помогна, нищо не прѣдизвика желаемото слѣдствие. Признавамъ са, че си позволихъ даже и да кълна и мѣжду стѣнитѣ сѫ отзовахѫ доста силнички думи. . . Боже мой, какво нещастие нанесе това училищно съчинение въ кѫщата ни! Едно послѣдне о-

Digitized by Google

питване, което заключихъ съ нѣколко чаши старо черно вино, са виждаше придружено съ сполука. Кждѣ срѣдъ нощь облацитѣ на нерѣшителностьта са разнесохж, азъ са чувствовахъ въ едно душевно расположение, перото ми само са хлжзгаше по книгата и вървеше като по масло. Това ми правеше удоволствие въ такава нощна тишина, като че ковяхъ единъ видъ фалшиви минцове. Па мисляхъ, че и стила ми бѣше доста гладъкъ. На пълно доволенъ отъ сполуката си, най-послѣ свьршихъ съ слѣдующитѣ думи: Всичкитѣ ми приятелки, които зехж участие въ тая прѣлестна расходка, въспомѣнанията имъ за нея ще ги въздигжтъ и утѣшавжтъ даже и въ скръбнитѣ минути прѣзъ живота имъ.

Станахъ тогава и съ чувство най-миролюбиво са приближихъ до Лизкиното лѣгло, сложихъ листата на стола и казахъ: Спи спокойно, малко ангелче, нека твоята училищна Началница си измисли каквато и да бжде тема, която твоя баща да не умѣе блѣскаво да употрѣби.

На другия день мисляхъ, че обстоятелствата сж са вече измѣнили, надѣвахъ са слѣдователно, че мира и тишината пакъ ще са водворжтъ у дома ни. Но работата не излезе така, и намѣсто това случи са противното.

Дългото Лизкино забавание въ училището докара всички ни въ неспокойствие, часа стана $1^1/_2$ — 2, Лизка не дохжда; едвамъ на 3 безъ $^1/_4$ тя са яви, но въ кое издание да опиша това явление, оставаше на бащиното ми сьрдце. То бѣше ужасъ, тя плачаше, но не, тя просто ревеше, за моето съчинение тя бѣше наказана да остане въ училището.

Учителката не могла да са въздьржи отъ да го не прочете съ гласъ прѣдъ всичкитѣ ученичкж въ класса, съ присмѣхи и забѣлѣжки, разбира са, и цѣлия классъ повдигалъ викъ и смѣхъ, когато ма е хваналъ на нѣкоя слаба страна.

Вий ще кажете виното. . . честно слово Ви давамъ, че бѣхъ трезвенъ, когато писахъ съчинението.

Ето защо сьмъ сѣдялъ цѣла нощь, о какъвъ срамъ, и бѣдното дѣте нѣмаше ли право да ми натяква: Ти много лошо си го направилъ, тате, ти си написалъ сумма погрѣшки! То, горкото, зарадъ мене пострада и горчиво пострада.

Помислете си положението ми, азъ, който сьмъ достигнжлъ до 40 годишна възрасть безъ наказание, да са посрамя въ дѣвическо училище „за бѣдността въ писменнитѣ ми из-

Digitized by Google

ражения, за ортографически погрѣшки и за употрѣбление на прѣстарели граматически форми.“

Никому не смѣя да раскажа това приключение, защото всѣкий ще ми са смѣе. Но пакъ повтарямъ: Нечуто и невидено е това, що са изисква днесь въ училището отъ дѣцата.

Прѣвела отъ нѣмски *Ека К. Попова.*

Търново, 26. Октомврий 1888 год.

ФРАНКЛИНЪ [1]).

(Примѣръ за пестовность)

Виждали сме прѣзъ живота си хора истинно гениални, но лишени отъ разсждъкъ и способность да нарѣждятъ домашнитѣ си работи, които прибѣгвятъ къмъ най-извънредни срѣдства за да са поминятъ, а пакъ умиратъ въ сиромашия, при очевидни и много бройни благодати на сждбата. Виждали сме пакъ други, хора умни и прѣдвидливи, приучени да си глѣдатъ добрѣ смѣткитѣ, да придобиватъ полза отъ работата си, да са обогатяватъ съ непрѣстанно трудолюбие, и да ставатъ самостоятелни. Но при все това искамъ да вземъ примѣри отъ други епохи, отъ други народи. Въ такъвъ случай, тъй въ историята на литературата, както и на политиката, най-изразителна противоположность, споредъ менъ, са срѣща въ живота на двамата славни мже *Франклинъ* и *Схериданъ*.

Франклиновия животъ е твърдѣ поучителенъ, а главно тая часть отъ живота му, която самъ си е описалъ. Може человѣкъ да слѣдва стжпка по стжпка всѣко отношение и положение на неговия животъ, отъ дѣтинството дори до джлбоката му старость, тъй много почитана и въ двѣтѣ части на свѣта.

Тукъ може да са види, по какъвъ пжть е слѣдвалъ Франклинъ, при всички незгодни обстоятелства, та съ трудъ, пестовность, разсждителность и съ своя честенъ животъ, отъ бѣдность е сполучилъ да може да задоволи своитѣ неизбѣжни нужди, пò-послѣ да стане заможенъ, богатъ; най-сѣтнѣ да си придобие всеобщо уважение и публични достойнства.

Всички спънки, отъ които днесь работницитѣ са толкова оплаквятъ, сж прѣчили и нему, но той ги е надвилъ, и то само съ своята енергия, подкрѣпенъ отъ честното си име; само съ дарбитѣ и дѣятелностьта си. Наистина не е възможно да са приведе пò-въодушевителенъ примѣръ за всички тия, които искжтъ да са обогатятъ по честенъ начинъ и да станжтъ полезни на обществото.

---

[1]) Изъ дѣлото: *Economie, ou rémède contre le paupérisme, par M. L. Mezières.*

Digitized by Google

Рождението на Франклина и влизанието му въ широкия свѣтъ не прѣдсказвали ни най-малко такова бѫдѫще, къмъ което билъ прѣдназначенъ. Това забѣлѣжва и той, като расправя за своето пристигване въ Филаделфия.

Роденъ отъ бѣдни родители въ Бостонъ, най-младъ отъ тринадестетьтѣ дѣца, безъ голѣма наука, само съ щото можалъ да са научи прѣзъ краткото врѣме въ първоначалното училище, Франклинъ билъ даденъ въ 12 годишната си възрасть да са учи печатарство при брата си.

Въ тъзи занаятчийница, която нѣмала даже потрѣбнитѣ материални срѣдства, и оставена подъ управлението на водитель по-некадъренъ отъ него, училъ са старателно този занаятъ, който нѣкога щѣлъ да го обогати. Но и тукъ са показа въ него голѣмо желание да прочита и ненаситна жажда да са учи, която го е придружавала прѣзъ цѣлия му дѣателенъ и шуменъ животъ.

„Сношенията, които въ това положение завързахъ съ служителитѣ," казва той„ ми дадохѫ способность да си заимамъ на заемъ отъ врѣме на врѣме книжки, които никога не забравахъ да врѫщамъ неповрѣдени въ опрѣдѣленото врѣме. Колко пати ми са е случвало да прѣкарвамъ по-голѣма часть отъ нощьта съ четение, като сѣдяхъ при лѣглото си, кога ми заемвахѫ вечерь нѣкоя книжка съ условие да ѫ върнѫ на зарань та, та да са не забѣлѣжи че липсува."

Единъ отъ томоветѣ на „Спектатора" му открилъ тайната на писателското искуство, слѣдъ многобройни опити и слѣдъ като употрѣбилъ свои собственни способи, въ това трудно искуство, къмъ което толкова хора съ голѣма дарба не могѫтъ да достигнѫтъ. На този, безъ съмнѣние, щастливъ образецъ Франклинъ дължалъ онзи чистъ вкусъ, онази примѣрна естественность и онзи прѣкрасенъ шеговитъ стилъ, по който са отличавѫтъ неговитѣ съчинения, а пакъ въ важнитѣ въпроси стила му са отличава съ краткость, простота и скромность въ украшенията.

За да добие повече врѣме за четение, Франклинъ намалилъ наполовинъ малката сумма, която му била назначена да са прѣхранва и употрѣбилъ едната часть за да си купува книги.

„Кога братъ ми и неговитѣ работници напущахѫ печатницата," казва той „азъ самъ оставѫхъ въ нея, изѣдахъ набързо скромното си ястие, което много често са състоеше отъ сухарь или комать хлѣбъ, грозде и чаша вода. А останалото врѣме до завръщанието ми посвѣщавахъ на наука, и напрѣдъка ми бѣ съразмѣренъ въ това занимание съ бистротата на ума и бързото разумѣвание, които сѫ слѣдствие на въздържанието."

Франклинъ съ това ни открива тайнитѣ, които го научили лесно да икономисва, т. е. извънредното въздържание, което още отъ дѣтинството си е показалъ, и благодарение на което той е ималъ добро здравие, дългъ животъ и свободно употрѣбление на чувствата си. Сѫщо отъ него са научваме, че по-послѣ, кога билъ печетарь, въ Филаделфия харчилъ едвамъ 3 лева на недѣля за да са прѣхранва (Eighteen pence a vecak).

Digitized by Google

Сѫщо и въ Англия пазилъ своитѣ обичаи и съ напрѣдванието и внимателностьта си направилъ реформа въ голѣмата печатница на Ваттса, въ която работилъ прѣзъ по-голѣмата часть отъ врѣмето на прѣбиванието си въ Лондонъ.

„Прѣзъ моето прѣбивание," казва той „работяхъ при машината, като са убѣдихъ, че са нуждаѣ отъ физическо движение, на което бѣхъ навикналъ въ Америка, гдѣто печатаритѣ наредъ работятъ и при нареждание буквитѣ и при отпечатванието. Пияхъ само вода. Другитѣ работници, на брой около 50, бѣхѫ голѣми любители на бирата. А станеше ли нужда, качвахъ и сваляхъ по стълбитѣ по единъ ковчегъ на всѣко рамо, кога другаритѣ ми употрѣбляваха и двѣтѣ ржцѣ за да занесѫтъ само единъ ковчегъ. Това ги много чудеше, както и другитѣ мои постѫпки, че *водний Американинъ*, тъй обикновенно на наричахѫ, билъ по-силенъ отъ тѣзи, които пиятъ *портеръ*. Момчето отъ фабриката са съсипваше да имъ носи прѣзъ цѣлия день бира въ печатницата. Другаря ми при машината пиеше всѣкий день: една мѣра бира зарань, една мѣра прѣди обѣдъ, мѣра на обѣдъ, мѣра около 6 часа вечерь, най-сѣтнѣ мѣра слѣдъ като напустнемъ работата. Забѣлѣжвахъ му, че тоя навикъ е врѣдителенъ, но той казваше, че са нуждае отъ това количество питие за да има сили да работи."

„По такъвъ начинъ," казва Франклинъ, „тѣзи окаянници прѣкарватъ цѣлия си животъ въ нѣмание и въ своеволна бѣдность." — Но при все това Франклинъ сполучилъ да наклони нѣкои отъ другаритѣ си къмъ по-здраво живение и пестовность, и да установи между тѣхъ единъ видъ дружество за въздържание, което родило спасителни слѣдствия. Въ съвсѣмъ противоположно мнѣние, отъ мнѣнието, което обикновенно владѣе между работническата класса, която мисли, че, за да добива человѣкъ сили, трѣбва много да ѣде и пие, Франклинъ не само не отслабналъ отъ въздържанието, но напротивъ усилилъ са отъ него, и умрялъ 80 и нѣколко годишенъ старецъ, токорѣчи безъ болѣдувание. А дѫхавицата, отъ която страдалъ въ послѣднитѣ години на живота си, и която му дала причина за шеговитъ разговоръ между него и нея, безъ съмнѣние е била слѣдствие, че измѣнилъ начина на живѣнието си, на което го принудили дипломатическитѣ му занятия.

Много за чудение е това, че Франклинъ никога не са оплаква отъ сѫдбата си. Напротивъ, всѣкога печалата си е считалъ за заслужена и е билъ благодаренъ отъ ползата, която занаята му е приносялъ. „Най-сѣтнѣ," казва той „прѣдадохъ са на Всевишния съ постоянна ревность къмъ труда, но никога не празднувахъ и въ понедѣлникъ. Моето словослагателско умѣние ми набаваше всѣкга най-добра работа и за която обикновенно най-добрѣ заплащахѫ. И врѣмето ми минуваше много приятно." Отъ това са показва, че единъ отъ бѫдѫщитѣ стълбове на американската свобода, единъ отъ прѣдшественницитѣ на великата френска революция, като че не забѣлѣжва даже, че го нѣматъ и не завижда за печалата на своя господарь, и е доста

Digitized by Google

добродушенъ, като са показва задоволенъ отъ другарския редъ въ Англия, т. е. въ най-аристократическата часть на земното кълбо.

Незабавно и самъ станалъ господарь. Слѣдъ като са повърналъ въ Филаделфия, Франклинъ, запознатъ съвършенно съ всичкитѣ подробности на своя занаятъ, служилъ прѣзъ нѣколко врѣме още като работникъ, послѣ самъ си отворилъ печатница съ единъ съдружникъ. Това първо заведѣние било твърдѣ скромно. Двамата приятели плащали заедно 960 л. на притѣжателя на зданието, отъ което половината давали подъ наемъ за да спестятъ. Франклинъ ето какъ описва, че употрѣблявалъ своето врѣме:

„ Често нощѣ по часа 11, па даже и по-късно, свършвахъ приготовленията за утрѣшната работа; но тъй силно бѣ постановлението ми, да нареждамъ една голѣма кола на день, щото една вечерь, когато вече формата ми бѣ готова и работата си бѣхъ свършилъ, падна, искриви са формата и двѣ цѣли страници in folio (съвсемъ) са разрѣдихъ; хванахъ са за работа, да ги нарѣдя изново прѣди да лѣгна.“

За новото заведѣние, както става обикновенно, не липсували различни лоши прѣдсказвания, но притежателитѣ отговаряхъ на тѣзи злонамѣрени прѣдположения съ удвоена рѣвность въ работитѣ си, а Франклинъ тъй разказва слѣдствията, що са породили отъ това:

„ Тъзи неуморима дѣятелность, която не мина незабѣлѣжена отъ нашитѣ съсѣди, захвана да ни печели добро име и да ни добива кредитъ. Научихъ са веднажъ случайно, че въ събранието на търговцитѣ, които са събиратъ всѣка вечерь въ клуба, почти всички потвърдявали, че нашата печатница ще пропадне, по причина, че имало вече двѣ печатници въ града. Но докторъ Бардъ билъ на противно мнѣние.“ „Дѣятелностьта на Франклина,“ казвалъ той, „надминува всичко, щото съмъ видѣлъ. Всѣка вечерь го виждамъ, кога са връщанъ отъ клуба, че още работи; а зарань пакъ е на работа, кога съсѣдитѣ му още спятъ.“

Тѣзи думи направили впечатление на събранието, и подиръ нѣкой день единъ отъ неговитѣ членове дойде въ нашето заведѣние и обяви, че желае да ни дава прѣдмети отъ неговата магазия. Не напомнювамъ тука тѣзи подробности само да са хваля, но за да могатъ моитѣ наслѣдници, които ще прочетатъ въспоминанията ми, да оцѣнятъ и познаятъ ползата отъ таквази дѣятелность, като ще видятъ въ историята на живота ми слѣдствията, извършени отъ нея за въ моя полза.“

Но, при всички усилия, Франклинъ, слабо подкрѣпяванъ отъ неспособния си съдружникъ, не можалъ да заплати всичкитѣ печатарски потрѣбности, които зелъ, за своето заведѣние. Тоя, който му ги далъ, внесалъ въ сѫда тѫжба противъ него, и заведѣнието му са заплашвало да пропадне. Въ такова положение нищо не би му помогнало, да са оплаква отъ тиранията на капитала, че нѣма кредитни заведѣния, че правителството е хладнокръвно върху сѫдбата на работницитѣ. Неговото добро име само му са притекло на помощь, както обикновенно става въ подобни случаи.

Двама отъ приятелитѣ му, безъ даже да са съгласятъ по-

Digitized by Google

между си за това, му прѣдложили да заплатятъ нуждната сумма. Франклинъ приелъ това благородно пожьртвуване и ето какъ расправя, че исплатилъ своитѣ задлъжения:

„Захванахъ," казва той, „постьпенно да си исплащамъ дълговетѣ, съ които са бѣхъ натоварилъ; а за да си заздравя кредитъ и усилѣ търговската честность, стараяхъ са не само да бѫда постовень и трудолюбивъ наистина, но даже да отбѣгвамъ отъ всѣкой противенъ прѣдлогъ. Обличахъ са твьрдѣ скромно и никога никой не ма виждаше въ нѣкое публично мѣсто. Никога не ходяхъ нито на ловъ, нито за риба; по нѣкога само книгата ма поотдалечаваше отъ работата, но и то рѣдко са случаваше, крадешкомъ, на бързо, за да не дамъ на другитѣ съблазнение. За да покажѫ, че са не срамувамъ отъ състоянието си, тѣгляхъ колцата съ книгата, която купувахъ отъ ближния дукянь."

„По такъвъ начинъ са прочувахъ като младежъ трудолюбивъ и много точенъ въ наплащанието. Книгопродавцитѣ са стараяхѫ да влизѫтъ въ сношение съ меня, други пакъ прѣдлагахѫ да ми доставѫтъ разни книги, тъй, щото малката ми търговийка изново захвана да цьвти."

Трѣбва да са признае, че това е постѫпване, което нѣкакъ си са отличава отъ онѣзи филантропически теории, които тъй нарѣченитѣ опекуни на человѣчеството проглашавѫтъ въ нашитѣ врѣмена. Че какъ! нито едно шумно оплаквание противъ богатитѣ и капиталиститѣ! нито едно мъмрение противъ обществения редъ! — Трудъ, въздьржание, постовность, старателность, скромность, вѣрность въ плащение задълженията си, ето тѣзи сѫ великитѣ Франклинови тайни. — Колко ще са намѣрѫтъ днесь работници, които да са въздьржѫтъ да не участвуваѫтъ въ публично забавления, и които да си позволяваѫтъ други съблазнения, отъ прочитание книги безъ редъ и скришомъ?

Франклинъ отъ послѣ останалъ самъ на чело на своето заведѣние, умножилъ своята търговия, развилъ своитѣ сношения и успѣшно конкурираль съ испафлинтѣ си. Работата сама не му дохождала на ржцѣ, но той не отпущалъ никой случай, за да намѣри нова работа и да увеличи продаждата си.

Франклинъ са оженилъ за прѣвъсходна домакиня, която сподѣляла неговитѣ скромни наклонности, и за която всѣкога, като и отдаваль почетъ, са изражавалъ най-благосклонно.

Въ кратко врѣме поради почестьта и довѣрието на съгражданитѣ къмъ него, повѣрили му длъжности, въ които показалъ нови способности. Като са забѣлѣжи, че Франклинъ нарѣдъ постепенно билъ администраторъ на пощитѣ, прѣдставитель въ Пенсилванското събрание, полковникъ на милицията, дипломатически агентинъ въ Англия, въ Франция, съставитель на нѣколко трактати, президентъ на най-високия испълнителенъ съвѣтъ, и че тѣзи разни достоинства е испълнявалъ даже до дълбока старость, праведно трѣбва да са признае, че малцина като него сѫ имали тъй обширно поле за работа, малцина сѫ биле прочути съ толкова многобройни заслуги.

Има ли дѣло полезно и человѣколюбиво, съ което името на

Digitized by Google

Франклина да не е свързано? Филаделфия, която си избралъ за живение, му дължи за литературно дружество, публична библиотика, училищно заведение, установление помощь за изгорѣлитѣ, съграждание болница и клиника, както и дружество съ цѣль за подобрение на тъмницитѣ и уничтожение робството.

Франклинъ желаялъ да обезсмърти, и слѣдъ смъртьта си, доброто влияние съ своя примѣръ и да исплати благодарствения дългъ на дружесвото, което го бѣ приело въ обятията си слабъ и неизвѣстенъ, та съ него да направи едно отъ своитѣ украшения и своитѣ почести. Нему са дължи първата мисъль за основание на кредитни банки за работницитѣ.

Началото на завѣщанието, въ което той говори за това разпорѣждание, изразява тъй грижитѣ като добъръ отецъ къмъ семейството си, както и чувства на истененъ гражданинъ.

„Всеобщо мнѣние е, че който получи наслѣдство отъ родителитѣ си, трѣбва да го остави и на потомството си. На меня тъзи длъжность не тѣжи, комуто нито парица са е падналo въ наслѣдство отъ моитѣ дѣди или родители. Но азъ оставямъ, стига само нѣкоя случка да го не уничтожи прѣдъ смъртьта ми, значително наслѣдство на моитѣ наслѣдници и моитѣ ближни. По-горната бѣлѣжка има само за цѣль да ма усправедливи прѣдъ очитѣ на мойта роднина, съ постановлението нѣколко записи, които нѣматъ прѣка свързка съ нейнитѣ интересси.“

Отъ количеството 2000 англ. лири, което записва на градоветѣ Бостонъ и Филаделфия, Франклинъ прѣдназначилъ половината за да са направи въ първия отъ тѣзи градове кредитна банка за младитѣ работници, които имѫтъ по-долу отъ 25 години, познати по доброто си поведѣние и по добрия напрѣдъкъ въ изучване на своя занаятъ, и които могѫтъ да прѣдставѫтъ двама достойни поржчители вмѣсто залогъ. Сумата, която ще са дава на заемъ по 5 на стотѣхъ, и подъ условие да са исплаща всѣка година по една десета часть отъ капитала, трѣбвало да възлиза най-малко до 15 англ. лири, а да не надминува 60 англ. лири. Процентитѣ трѣбвали да са притурѫтъ и увеличавѫтъ фонда на заведѣнията. Надзора на това заведѣние повѣрилъ на безплатна комиссия, избирана изъ между по-достойнитѣ граждани и духовни.

Въ тъзи Франклинова систима нѣма нищо невъзможно за извършване. Тоя е поклонъ отъ признателность, посвѣтена на общественния порядъкъ и попечителството, на което Франклинъ дължи началото на своето имущество. Захваща отъ това, като самичакъ дава капиталъ, послѣ опрѣдѣлява человѣколюбивъ процентъ, не дава на заемъ на кои дае, нито пакъ дава сумма неопрѣдѣлена; заздравява гаранция за повръщанието и обмислюва срѣдства да направи своя записъ полезенъ за по-голѣмо число работници. Плана му можалъ да са испълни върху силната основа на водителитѣ на търговията и промишлеността, и всѣкога подъ условие, ако правителството, което никога не трѣбва да бѫде нито банкерско, нито заздравително, въ нищо нѣма да влияе на това заведѣние.

Digitized by Google

Въ кржга на науките, всички Франклинови дѣла имали изразителенъ полезенъ характеръ. Неговите хубави изобрѣтения по електричеството, неговото откритие на гръмоотвода, неговите издирвания върху топлината сж известни по цѣла Европа. Като политикъ (казва неговия биографъ, докторъ Стуберъ) съвършенно достоенъ да говори за Американската независимость въ Франция, гдѣто името му вече било популярно. Прието много почтенно на Версалский дворъ, търсенъ отъ философическото дружество, поздравляванъ отъ учени дружества и салонитѣ на голѣмцитѣ, Франклинъ, безъ да обръща внимание на това оставилъ на Франция тѣжкия дългъ, направенъ съ цѣль да освободи съотечественницитѣ си, и подпали революция, която врѣмето едвамъ ще може да довърши.

Между многобройнитѣ длъжности на своята професия, своитѣ издирвания и различни затруднения, Франклинъ намѣрилъ още врѣме да напише прѣвъсходенъ водачъ по практическата икономия. Въ очитѣ на философията *Началата на почтенний Ришардъ* или *пътъ къмъ богатствата* е една отъ неговитѣ важни заслуги и една отъ титлитѣ му за слава. Въ този малъкъ календарь Франклинъ събралъ накратко и популярно началата за постжпване и най-нужднитѣ науки за употрѣбление отъ работническата класса. Ако споредъ тогавашния съврѣменен френский списатель ла Брюйеръ: „нищо не обозрява кръвьта повече, отъ колкото человѣкъ да избѣгва отъ глупоститѣ“, въ такъвъ случай, прочитанието на това дѣлце на Франклина, което дава полезни срѣдства противъ глупотийтѣ, може въ нужда да замѣсти скжпитѣ лѣкарски рецепти.

До този кратъкъ животописъ на Франклина, направенъ отъ славния икономистъ Мезиеръ, считамъ за умѣстно да додамъ тука още и слѣдожщитѣ подробности, които съмъ извлѣкълъ отъ живота на Франклина, когото самъ той си е описалъ.

Всрѣдъ безпрѣстаннитѣ усилия и драгото почувствие, че материалното му умственно положение са подобрява, Франклинъ зелъ силни мѣрки за да достигне до морално съвършенство.

„Желаяхъ“, казва той, „да живѣя безъ да падна въ нѣкоя погрѣшка, и да надвия пороцитѣ, къмъ които естественната ми наклонность, навика или дружеството можаше да ма привлече.“ Позналь прочее, че врѣме трѣбва да отхвърли лошитѣ навици, да присвои добри и да са усили въ тѣхъ, прѣди да може да разчита, че е въ състояние да напрѣдва достойно и непоколебимо.

Позналь още, че въ това трудно прѣдприятие не трѣбвало да са залови изведнажъ съ всичкитѣ си неприятели, но да ги побѣждава единъ по единъ, и да са избави съвършенно най-напрѣдъ отъ единъ, прѣди да са опълчи срѣщу другий. Ето способа, по който Франклинъ е извършилъ този важенъ бой: за собственно употрѣбление нарѣдилъ слѣдующия списъкъ на добродѣлитѣ, които трѣбвало да придобие заедно съ тѣхнитѣ основи:

Digitized by Google

1. *Въздържание.* — Не ѣжъ до пръсита; не пий до изгубване на чувствата.

2. *Мълчание.* — Говори само това, което може да бѫде за въ полза на другитѣ и тебѣ. Избѣгвай отъ безцѣлнитѣ разговори.

3. *Ръдовность.* — Нека всѣко нѣщо си има мѣсто, а всѣко дѣло врѣмето си.

4. *Постоянство.* — Постанови си да свървашъ всичко, щото си дльженъ, и направи безъ отлагание, що си прѣдприелъ.

5. *Пестовность.* — Харчи само за добро на другитѣ или за свое добро, т. е. избѣгвай всѣко прахосвание.

6. *Работа.* — Не губи врѣме; всѣкога са занимавай съ нѣщо полезно. Пази са отъ всѣко дѣло, което не е потрѣбно.

7. *Искренность.* — Не употрѣблявай никакво лошо оправдание; мисли невинно и справедливо; говори всѣкога тъй както мислишъ.

8. *Справедливость.* — Не врѣди никому.

9. *Умѣренность.* — Отбѣгвай извънрѣдното. Пази са да не чувствувашъ тъй живо кривдитѣ, както тѣ ни са чинятъ, че заслужватъ на това.

10. *Чистота.* — Не поносяй никаква нечистота, нито на дрѣхата си, нито въ дома си.

11. *Спокойствие.* — Не са обезспокоявай отъ нищо нѣщо, нито отъ случайни причини, нито отъ неизбежни.

12. *Скромность* — Рѣдко употрѣблявай раскошеството на любовьта; употрѣблявай само за здравие или за да имашъ потомство, да не би да паднешъ подъ тѣгота или слабость; а върху всичко за да не оскверни съвѣстьта, спокойствието си, твоето и на другитѣ добро име.

13. *Покорность.* — Почитай Христовата наука и подражавай Сократа.

Реда, по който ималъ да постѫпва съ цѣль да присвои тѣзи 13 добродѣтели, не билъ обоюденъ на Франклина.— „Постановихъ“, казва той, „въздьжанието на първото мѣсто, понеже то прави главата легка и поражда мисли чисти, което е потрѣбно, кога человѣкъ трѣбва всѣкога да бди и постоянно да е остороженъ, за да побѣди старитѣ навици и буйностьта на прищевкитѣ, които непрѣстанно една по друга са вилквѫтъ. Тъзи първа добродѣтель, веднажъ добита и вкоренена, прави мълчанието по-лесно. Желанието ми бѣ да са уча и въ практикуване тъзи добродѣтель. Като забѣлѣжихъ и това, че человѣкъ повече са учи въ разговоритѣ прѣзъ ушитѣ, отъ колкото прѣзъ языка, и като желаѫхъ да са избавя отъ навика на простото говорение и досаждание, което единственно правеше дружбата ми приятна на вънкашнитѣ хора, дадохъ второ мѣсто на *мълчанието*. Надѣвахъ са, че то, съединено съ *ръдовностьта*, която го слѣдва, ще ми остави повече врѣме за испълнението на моя планъ и за подкрѣпление другитѣ науки. *Постоянството*, като станеше постоянно моя принадлежность, трѣбваше да ми даде търпѣние, потрѣбно за да спечеля и другитѣ добродѣтели. *Пестовностьта* и *трудолюбието*, като ма освободихѫ отъ дълговетѣ, които още имахъ, и ми дадохѫ заможность и

Digitized by Google

самостоятелность, правятъ ни искренностьта и справедливостьта полезни".

Като самъ позналь спасителнитѣ слѣдствия на горѣизложенитѣ начала, Франклинъ прѣдприелъ да напише малъкъ тълкователь за всѣка добродѣтель, като покаже ползитѣ, които ни постоянно придружаватъ и врѣдитѣ, които сж привързани къмъ тѣмъ противнитѣ породи.— „Като разглѣдахъ съ внимание человѣческото естество" говори той „можж да докажж, че тоя, който още въ този свѣтъ жилае да е щастливъ, непрѣменно трѣбва да са старае да е добродѣтеленъ".

Прѣвелъ *Недко Д. Каблешковъ.*

Львовъ, 1887.

СВѢДЕНИЯ ЗА ХЕКТОГРАФИ.

Понеже въ насъ са извѣстни урѣдитѣ за печатание ржкописи, които (урѣди) имжтъ разни имена: хромографи, хектографи и др., то безъ да расправеме какво нѣщо, сж тѣ ний ще дадемъ нѣкои свѣдения за тѣхъ, по които всѣкой да може да си прави желатиновата за хектографъ масса и мастило, съ което трѣба да бжде написанъ оригинала.

Желатиновата масса са приготвя отъ слѣдующитѣ смѣси:

1) Желатина 23·5 части по тѣгло[1]), 88 ч. вода, 88 ч. глицеринъ, 11·75 ч. каолинъ.

2) Желатина 23·5 ч., декстринъ 23·5 ч., глицеринъ 234 ч. и малко нѣщо сѣрнокисель барий.

3) Желатина 23·5 ч., глецеринъ 281 ч., кашица отъ сѣрнокиселъ барий 32 куб. дюйма; сѣрнокиселия барий са омива съ прѣцѣждание.

4) Желатина 22·5 ч., глицеринъ 90 ч., вода 45 ч. Вмѣсто желатини може да са земе обикновенъ клѣй (туткалъ) чистъ.

5) Обикновенъ клѣй 100 ч., глицеринъ 500 ч., сѣрнокиселъ барий (прахъ) или каолинъ 25 ч., вода 385 ч.

По коя-да-е отъ тѣзи петь рецепти съставената смѣсь са разтопява и са остава да поистине и тогава са излива въ тенекиеното приготвено за тъзи цѣли четирижгълно коритце. Каолина или сѣрнокиселия барий са смѣсва за да са направи массата бѣла, нѣщо, което дава възможность да са слѣди за нейното приготвяние.

Като са свърши печатанието, повърхнината на желатиновата масса трѣба да са обърсва съ мокра гжба, напоена съ хлорна вода за да са очисти останалото на нѣкъ мастило и да бжде готова за ново отпечатвание. Смѣсьта на декстрина още повече улеснява това чистение отъ мастилото.

---

[1]) Желатината, понеже е сжща, може да са смѣсва съ обикновенъ клѣй (туткалъ).

Digitized by Google

За приготвение мастило за хектографи сж слѣдующитѣ рецепти най-добри:

1) *Мораво мастило.* Вода 30 части по тегло и 2·3 ч. морава парижска боя (Violet de Paris).

2) *Мораво мастило.* Спиртъ 22·5 ч., вода 157·5 ч., морава парижска боя 22·5 ч.

3) *Червено мастило.* Спиртъ 22·5 ч., вода 225 ч., оцетенокиселъ розанилинъ 45 ч.

Тѣзи мастила сж отъ тъй нареченитѣ нови бои *анилинови*. Материалитѣ имъ, както и за желатиновата масса, може да са доставятъ отъ коя-да-е аптека.

Книгата, на която ще са пише съ тѣзи мастила оригинала, трѣба да е глазирована, защото тогава отъ нея мастилото лесно са отдѣля и добрѣ са залавя о повърхнинитѣ на желатиновата масса. А, за да са получатъ твърдѣ много ясни отпечатъци, употрѣбява са книга, която не е много глазирована. Трѣбва да забѣлѣжимъ, че готовото мастило, което са купува въ насъ по единъ левъ едното стъкленице, може да са приготви за 10—15 стотинки и даже много по-хубаво. Много учреждения въ насъ ще могатъ по даденитѣ, събрани рецепти тука, да са избавятъ отъ голѣми и излишни разноски, а ученицитѣ въ нашитѣ училища съ това твърдѣ много ще са улеснятъ.

За да трайтъ дълго врѣме, анилиновитѣ мастила са смѣсватъ съ малко желатина и двойна хромова потасса.

Габрово. *А. Тодорановъ.*

ДОМАШНИ БѢЛѢЖКИ.

Приготвяне червенъ карминъ. Стриватъ въ прахъ 128 ч. по тегло карминъ (кошенилъ) и 1 ч. стипца въ прахъ и ги варятъ 15 минути въ прѣварена (дистилирана) вода въ ганосанъ (калайдисанъ) мѣденъ котелъ. Подиръ това прѣцѣждатъ разтвора прѣзъ чисто платно и капка по капка наливатъ въ разтвора калаенъ разтворъ, до като са получи отайка и не са добива вече такава. Като са отаи съвсѣмъ съ калаения растворъ, отаения карминъ хубавѣ го прѣмиватъ съ дистилирана вода и го изсушаватъ мѣжду двѣ чанени пьници на топличко мѣсто.

За да приготвятъ калаенъ разтворъ, разтворяватъ зърнястъ английский калай въ царска вода[1]), до като послѣднята съвсѣмъ са насити. Получения разтворъ са прѣцѣжда прѣзъ чисто платно.

Най-хубавия карминъ са получава отъ първо качество кошенилъ, материали които не съдържатъ желѣзо, рѣчна или дъждовна, по-добрѣ дистилирана, вода и при помощьта на платове, които не сж прани съ сапунь. Температурата и свѣтлината сѫщо тъй влияятъ на

[1]) Царска вода са прави отъ 1 ч. кезапъ и 2 или 3 ч. солена киселина (тузъ руху), смѣсени.

Digitized by Google

свойството на кармина, и най-хубавия карминъ са получава прѣзъ слънчевитѣ дни. Госпожа Сенетъ за най-хубавия карминъ прѣдлага: 1 килограмъ най-хубавъ кошенилъ въ прахъ са насипва съ 75 килограмма врѣла вода (дистилирана), подиръ 2 часа варене са прибавятъ 25 грамма селитра (гюверджеле) и подиръ 3 минути, подиръ това, прибавя 30 грамма щавелевакалиева соль, варятъ още 10 минути, оставятъ вареното въ покой 4 часа и, подиръ отстояването, изливатъ течностьта въ стъклени чаши за до три недѣли. Като са измине това врѣме, махватъ пѣсеньта, която са е образувала отгорѣ; изливатъ, до колкото е възможно, течностьта и получения карминъ го сушатъ на сѣнка.

Споредъ други рецепти, кошениловата чорба (разтворъ) смѣсватъ съ сода или поташъ, подиръ това съ стипца и оцѣждатъ (отаявятъ) кармина съ яйцовъ бѣлтъкъ или пъкъ съ рибий клѣй. Кармина, който съдържа бѣлтъкъ (албуминъ), трудно са разтрива, остава и постоянно малко зърнястъ и особенно е сгоденъ за сладкаритѣ и за приготвяние червени мастила. Този карминъ, който съдържа рибий клѣй, твърдѣ лесно са разтрива и са употрѣбява за правяние румяни, въ миниатурната живопись, и приготвяние искуственнитѣ цвѣтя. Печения карминъ са получава съ прѣдпазливо нагрѣване малко количество обикновенъ карминъ. Поради високата си цѣна, кармина твърдѣ често са фалшифицира. Фалшификацията лесно са узнава, като са облѣе такъвъ карминъ съ нишадъренъ спиртъ (нишадъръ руху) и са остави нѣколко дена. При това кармина са разтворява, а нерастворимия остатъкъ може да са изми съ нишадъренъ спиртъ и да са прѣтѣгле. Като са прибави къмъ амониачния разтворъ оцетена киселина (acid aceticum) и спиртъ, може да са отдѣли чистия карминъ. Една отъ най-голѣмитѣ подправи (фалшификации) са явява крахмала (нишаста), който лесно са познава, като са обработи кармина съ вода и получената течность са смѣси съ иодна тинктура; крахмала посинява отъ иода. Ако има смѣсено киноварь, той вече са узнава по обема и още по-добрѣ по обливание испитваемия карминъ съ воденъ разтворъ отъ лаписъ и съ прѣситенъ нишадъренъ спиртъ (амониачния). Ако има киноварь, образува са черна отайка.

Приготвение синъ карминъ. Разтворявятъ 1 ч. по тѣгло синило[1]) въ 4 ч. димяща сѣрна киселина, и, подиръ съвършенното разтворение, прибавятъ 15 ч. дистилирана вода. Подиръ това прибавятъ, при постоянно бъркание, калуннирана сода безводна до като са прѣкисне шуптенето. Подиръ нѣколко дена на дъното на съда са образува тъмномургава отайка, която оцѣждатъ съ цѣдилка, за да ѝ са махне излишната течность; останалото въ цѣдилката тѣсто ще бъде синь карминъ. Това приготвяние са видоизмѣнява. (Виждъ „Ржководство по бояджийството“ отъ Г. Симловъ. 1888 Стр. 11.) Споредъ

[1]) За да са узнае добро ли е синилото, пущатъ въ разгорѣли въглища една бучка синило: ако издава пурпуренъ димъ, синилото е добро; ако е имитация, то дава смѣсенъ: черъ съ пурпуренъ цвѣтъ димъ. Това е най-легко срѣдство.

Digitized by Google

Мариусъ Муаре зема са ситно счукано добро синило 1 ч. и са смѣсва съ 5 ч. безводна сѣрна киселина чиста въ куршумень ссждъ. Когато ще са приготвя въ голѣмо количество, сѣрната киселина наливѫтъ въ куршуменъ ссждъ, турѫтъ го въ студена вода за да са задържа ниска температура, и подиръ това прибавѫтъ по малко синило при непрѣкѫснато бъркание. Смѣсьта добрѣ ѭ затулвѫтъ и ѭ пазѫтъ нѣколко дена, за да не погълне влага отъ въздуха. Най-напрѣдъ образувалото и малко количество синь пурпуръ малко по малко са измѣнява въ сине синило. Нейтрализацията на такава кисела масса са е правела до сега съ разтворяване въ вода и послѣдующе прибавение соль, която е отдявала синилото: такава операция трѣбало много пѫти да са повтаря и е покачила цѣната на екстракта съ 15 %. Подобрението, прѣдложено отъ Муаре, са състои въ туй, че кисела синилена масса (паста) са нанося безъ разтворение при какво-да-е обработване на една форма отъ испеченъ гипсъ, дебелъ 4·5 сантиметра, при което шуплестия гипсъ постьпенно поглъща излишната киселина и заедно съ това и всичкитѣ разтворени въ тѣзи киселинни нечистотии. Въ продължение на 11 часа процесса са свършва и синилото става въ видъ на паста; въ такова състояние то може да са употрѣбява за боядисване и приготвение карминови разтвори. Разноскитѣ за такъвъ способъ не надминувѫтъ 2 % отъ цѣната на готовия екстрактъ.

Споредъ фабриканта Е. Андресъ въ Мюнхенъ индиго кармина са приготвя тъй, синилото са строшава въ прахъ, който са изсушава въ голѣмъ стъкленъ ссждъ при температура около 110° Ц. въ продължение на нѣколко часа и подиръ това го заливѫтъ съ димяща сѣрна киселина до колкото той да са покрие съ нея съвсѣмъ. При това става силно набъбване на всичката масса; дѣйствието на сѣрната киселина усилвѫтъ съ разбъркване. Като са изминѫтъ 24 часа, тъзи смѣсь разбърквѫтъ съ вода 10 пѫти повече, послѣ ѭ оставѫтъ да са оцѣди и течностьта изливѫтъ отъ отайката. Къмъ разтвора добавѫтъ толкова поташь до като не са образува вече туптение и отайката, която са е образувала, разстилѫтъ на плочи (тухли), на които са и сушѫтъ.

Чистение синило. Стривѫтъ на прахъ синило 100 части по тѣгло и го варѫтъ 12 часа съ 50 ч. сѣрна киселина и 1500 ч. вода. Подиръ това го оставѫтъ да стои 12 часа още и изливѫтъ мѫтната му отгорѣ оцѣдѣла са вода. Послѣ това изново смѣсвѫтъ синилото съ врѣла вода; оставѫтъ го да стои 12 часа и изново изливѫтъ мѫтната му отгорѣ вода, подиръ което турвѫтъ синилото на цѣдилка за измиване и, като са изцѣди, изсошавѫтъ го. Подиръ такова обработване са получава 60—70 % чистъ материалъ, който съ голѣма сгода може да са употрѣби за получване разтворимо синило, сравнително съ сурови продукти.

Хармония на боитѣ. Червения цвѣтъ са съгласява съ черния, бѣлия и жълтия; синия — съ бѣлия и жълтия; зеления — съ бѣлия, черния и жълтия; златия е добръ съ черния и канеления; бѣлия са съгласява съ всѣкой цвѣтъ, а отлично са съгласява съ моравия и ясно-червения.

Digitized by Google

Евтена боя за дърво. Смѣсватъ 300 ч. по тѣгло изитъ и прѣсѣнъ пѣсъкъ съ 40 ч. оцѣденъ варъ, 50 ч. катранъ и 4 ч. ленено масло и ги варятъ въ желѣзенъ котелъ; подиръ това прибавятъ 1 ч. мѣдна окись и 1 ч. сѣрна киселина. Съ тъзи смѣсь (ако е гъста, прибавя са още ленено масло) боядисватъ дървото обикновенно съ киска. Тъзи боя бърже съхне, става много твърда и много добрѣ запазва дървото.

Събралъ А. Тодорановъ.

Габрово.

СМѢСЬ.

Най-голѣмото на свѣта здание за живѣяние.

Отъ Ню-Йоркъ съобщаватъ, че въ Миннеаполисъ неодавна са захванѫла направата на една кѫща, въ сравнение съ която гигантскитѣ дванадесеть-етажни хотели на Батепера и Бродвея въ Ню-Йоркъ са явяватъ като прости хижи. Тъзи направа е прѣдприета за да са даде още единъ ударъ на системата, у която са държи сега строителното искуство въ Америка и да са положи начало на нова система, която прѣдставлява по́-вече трайность, по́-голѣма безопасность отъ огънь и разбойници, която изисква по́-малко разноски. Инженерина Л. С. Буффингтонъ е взелъ патентъ за своята нова система и е разгласилъ плана на първата постройка. Тъзи постройка, ако не е чудовищна, то въ всѣкой случай натежава, безъ да са глѣда на нейната простота и даже стройность; това колоссално, гигантско здание-чудо, прѣдъ което млъква разума. Кѫщата прилича на исполинска кула, накичана съ оглѣдалени прозорци. Тя има не по́-малко отъ двадесеть и осемь ката, въ които водятъ дванадесеть елеватори (подемни кресла), които са привождатъ въ движение отъ парни машини. Всѣкой отъ еливаторитѣ прѣдставлява отъ себе си единъ малъкъ салонъ, има си своя кондукторъ и са повдига въ прѣдназначений му катъ съ сѫщата правилность, както и железницата къмъ мѣстото на назначението си. Елеватора и замѣнява до нѣкждѣ желѣзницата, само че кѫщитѣ по старата система са правѣли на дължина и широчина, а тъзи е направена на височина

Дължината и широчината заемятъ всичко 80 футя, когато височината отъ основитѣ до двадесеть и осмия катъ е равна на 350 фута. Зданието са състои отъ 728 голѣми стаи; всичкитѣ расположени по външната страна на зданието, слѣдователно по четиртѣхъ стѣни, и получаватъ свѣтлина отъ външъ; задни стаи нѣма никакъ. Насрѣдъ зданието извиватъ са отъ основитѣ до покрива двѣ желѣзни стълби, отъ които да са ползоватъ въ случай, че са повредятъ подемнитѣ машини. Покрива е стъкленъ и дава масса свѣтлина до най-низкитѣ прѣдвратия. Зданието е четирехгълно, покрива е островърхъ, заобиколенъ съ четире кулички. При направата му само за врати и черчевета на прозорцитѣ са употрѣбява дърво; всичко друго е исключително отъ желѣзенъ, обложенъ съ камьни скелетъ, който

Digitized by Google

би могълъ да са продължи нагорѣ до безкрайность. Всичкитѣ 728 помѣщения, който сѫ прѣдназначени за работни стаи и, слѣдователно, ще са употрѣбявѫтъ за контори, сѫ снабдени съ изработени въ стѣнитѣ шкафове (долапи), които не горятъ; въ жилѣзния полъ (дюшеме) сѫ изработени желѣзни пултове, шкафове и маси, тъй щото въпроса за мобелитѣ отива въ областьта на приданията. Елеваторитѣ са издигѫтъ до двадесеть и осмия катъ за полвина минута; слѣдователно тъзи височина, която, като погледне человѣкъ, главата му са замайва, са достига по-бърже, отъ колкото кой да е най-удобенъ първи катъ на нѣкоя частна кѫща. Впрочемъ, както мисли щастливия изобрѣтатель, въздуха „тамъ горѣ“ е не само здравъ, но и евтенъ въ двойната смисъль. Ще може, безъ да са грижѫтъ за территориялния въпросъ, да са издигѫтъ постройки, ако щѫтъ до облацитѣ, защото въздуха и пространството въ него е общественно достояние и е свободно отъ всѣкакви цѣни и налози. Въпроса за постоянно растящето поскѫпване на мѣстата за кѫщи въ голѣмитѣ градове е вече разрѣшенъ; като вземѫтъ да са правѫтъ кѫщитѣ на височина, земята ще поевтенѣе на дължина.

Прѣвелъ отъ русски *М. Б. Сегизовъ.*

Драгоцѣненъ бисеръ. Въ 1885 г. въ Лондонъ билъ испратенъ изъ Гваймаса (Мехико) бисеръ, който тѣжалъ 93 карата, оцѣненъ за 17.000 долара. Това е най-голѣмия бисеръ на свѣта; той билъ намѣренъ отъ единъ индиецъ въ Южна Калифорния и отъ него продаденъ за 200 долара.

Температурата на земята. Прѣзъ 1885 г. въ Съединенитѣ Държави въ едно събрание на гражданскитѣ инженери, Смитъ и Дорсей, сѫ съобщили, интересни резултати по изслѣдването на подземната температура. Въ рудницитѣ „Nev Amalden“, въ Калифорния, билъ открить страненъ фактъ, който явно противорѣчи на обикновенитѣ резултати: на дълбочина 180 метра температурата била повишена твърдѣ много (50° Ц.), когато на дълбочина 450 метра тя е била твърдѣ умѣренна. Въ рудницитѣ на „Eureka“, разположени въ сѫщата мѣстность, температурата на дълбочина 360 метра не е по-висока отъ температурата на 30 метри дълбочина. Направенитѣ сравнителни изслѣдвания докарвѫтъ до заключение, че на подземната температура има влияние геологическото строение на почвата. Най-ниска температура са изказва въ рудницитѣ „Chanareillo“ и въ монсенския тунелъ, изринѫти въ варьта; а най-високата температура е свойствена на трахита и на каменновѫгленнитѣ формации.

Електрически фенеръ. За Парижското изложение на 1889 отъ архитектора Бурде била въздигната кулла, на която на върха била направена корона отъ електрически лампи, които заедно всички щѣли да дадѫтъ свѣтлина колкото 15.000.000 обикновенни свѣщи.

А. Т.

Digitized by Google

ТРУДЪ,

литературно-научно списание.

ГОДИНА II. *Ноември 1888* КНИГА VIII.

ЗИМА.

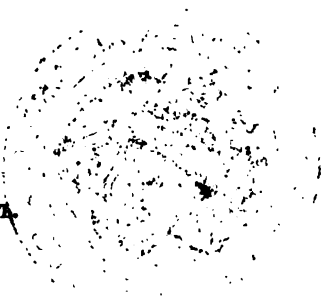

Ето зимата настана
И зимния мразъ голѣмъ,
Вижте полята, балкана,
Какво ново пращатъ намъ.

Тѣ сж глухи, побѣлѣли
Отъ вихрушката, снѣгътъ
И горитѣ оголѣли
Цѣпенѣятъ подъ студътъ.

Ехъ, тѣжко е да са дреме
Въ едно съ старцитѣ домà,
Дѣто духътъ въ това врѣме
Нѣма просторъ, свѣтлина.

Не са търпи: често, често
Азъ поимамъ въ глухий пжть,
Безъ посока и безъ мѣсто
Правж стжпки по снѣгътъ.

Всуе искамъ да намѣрж
Нѣкой харенъ, зраченъ часъ,
И надѣжда да събера
Зарадъ нѣсноплѣнье азъ.

Всуе търся идеали
Изъ мъглата да създамъ,
Та на чувствата заспали
Нова сила да прѣдамъ.

Digitized by Google

Щетно! Тамо изъ полето
Вьюгътъ страшно са вълнѣй.
Стине огъньтъ въ сърдцето,
Стине духътъ и мъртвѣй.

Като нѣкое прѣмеждье
Пада снѣгътъ върху насъ,
Но азъ пакъ крѣпнѫ надѣжди
Зарадъ бѫдѫщъ славенъ часъ.

Знамъ, че послѣ ще настане
Ново врѣме за животъ,
Нова заря за душа ни
И чудесенъ периодъ.

Че подъ тоя покривъ снѣженъ
Цѣлий миръ ще процъвти,
И че сили млади, свѣжи
Й азъ ще сѣтѫ въ гѫрди.

София. *Александръ Узуновъ.*

ЕДНО ГРАФСКО ДѢТЕ.

РОМАНЪ ОТЪ ТОДОРЪ КЮСТЕРЪ.

Прѣвелъ отъ нѣмски И. Джамджиевъ.

I.

На перрона (сундурмата) на една срѣдня желѣзно-пѫтна станция имаше голѣмо движение. Току що бѣше ударило 5 часа подиръ обѣдъ; едвамъ заглѫхна послѣдния ударъ, и загърмя сигналния звънецъ, на което скоро отдалечъ послѣдва заглушенъ шумъ, който показваше приближаването на бързия тренъ. Вратитѣ на салонитѣ за чакание са отвориха, голѣмъ натискъ са образува отъ пѫтишественици и хамали, отъ които всѣкий, като отстраняваше всички припятствия, глѣдаше да бѫде въ най-прѣдния редъ на отчакващитѣ трена. Сега зафуча локомотива, който влечеше много вагони, прѣдъ станцията.

„Станция Берфелде!“ извикаха кодункторитѣ, като почнаха да отварятъ вратитѣ на вагонитѣ.

Тукъ-таме са чуваха още нѣкои думи, отъ распрощаване или нѣкой громъкъ викъ, още нѣкое бързо рѫкуване, нѣкое прѣгрѫщание са виждаше — и машината, която не бива да

Digitized by Google

почива, упълтения идеалъ на нашето столѣтие, отведе пѫтницитѣ къмъ разнитѣ имъ намѣрения. Слѣзлитѣ отъ трена са стараяхѫ да събирѫтъ багажа си, служители са тъпляхѫ, вземахѫ нѣщата на прѣстигналитѣ и скоро са изпразни перрона.

Между прѣстигналитѣ съ бързия тренъ отъ Д. имаше и единъ младежъ, който, като поглѣдна съ любопитство насамъ-нататакъ, показа са, че не е задоволенъ и съ страшна бързина са отправи да търси нѣкоя дрошка. Като му са вдаде най-сѣтне, подиръ множество въпроси, това, освободи хамалина, който са виждаше да е задоволенъ отъ бакшиша. „Звѣздна улица 28!“ извика той на файтонджията и колата тръгна.

На красивото лице на пѫтешественника, който трѣбваше да има нѣщо 27 до 28 години, са забѣлѣзвахѫ лѣсно слѣдствия отъ голѣмъ страхъ и дълбоки душевни болки. Съ едно хубаво бѣло пощче си бършаше той едритѣ потни капки отъ високото си чело, което бѣше оградено отъ тъмно-черна кѫдрава коса. Само вѫтрѣшно вълнувание можеше да причини това, защото бѣше отдавно настѫпила есеньта и температурата можеше по-скоро да са нарече студена, отъ колкото топла. Покритото му съ хубава блѣдность лице, замисления поглѣдъ на чернитѣ му очи, чьртата, която показваше мѫжка твърдость и голѣма рѣшителность, около покрититѣ съ черни мустаки устни — всичко това караше да са прѣдполага, че има у него добро сърдце покрай дѣйствителенъ мѫжки характеръ.

Само много на рѣдко поглѣдваше въ кѫсо врѣме на живитѣ улици па града. Скоро спря колата му прѣдъ една двукатна кѫща, която са отличаваше съ, почти страшна, чистота и солидна елегантность. Любопитно поглѣдна той на завесенитѣ съ маркизи (дебели пердета) прозорци, скочи послѣ бързо отъ колата и, като подаде паритѣ на файтонджията, опѫти са къмъ вратата. Той още не бѣ ѫ достигналъ, като са отвори тя отъ вѫтрѣ и са появи една бабичка.

„О бѣдний, — бѣдний господине!“ му извика тя като ѝ са прѣпълнихѫ очитѣ отъ сълзи.

„Гдѣ е госпожата ми?“ извика той почти безъ поемание душа, като му са покри лицето съ смьртна блѣдность.

Като не бѣше въ състояние да отговори, бабичката — слугиня, показваше къмъ стълбата. Съ натисната на злощастие прѣдчувствующето сърдце рѫка са затече младежа нагорѣ.

Digitized by Google

Току що отвори той една врата. . . . . Изглѣда, който му са прѣдстави, са стори да го побѣди.

„Емилио! . . . Емилио!“ извика той и са хвърли на мъртвото тѣло на една млада жена, което лѣжеше на едно лѣгло за почивание въ срѣдата на стаята. Трѣбва да е била много красива. Като нѣкоя спокойно спяща лѣжеше тя тукъ, небесно спокойствие и тихъ миръ са виждахѫ въ любезнитѣ, още почти дѣтински чърти. Цѣла въ бѣло, съ тантели богато окичено облѣкло, вѣнецъ отъ току що цъвнали бѣли трьндафили въ гѫститѣ, расчесани, черни коси, рѫцѣтѣ — почти като на дѣте малки — кръстосани на гѫрдитѣ — прѣдставляваше тя нѣкой задрямалъ ангелъ. Едва ли бѣ проживѣла осемнадесетото лѣто. Натисквайки челото си на студенитѣ рѫцѣ на мъртвеца — тихо плачейки лѣжеше нещастния съпругъ на коленѣ прѣдъ мъртвото тѣло на любимата си отъ всичко сърдце жена.

Той бѣше простоялъ дълго врѣме необеспокоенъ въ болкитѣ си, когато са отвори тихо вратата на една съсѣдна стая и сѫщата стара слугиня, която го бѣ посрѣщнала, влѣзе — носяйки на рѫцѣ едно дѣте на нѣколко дена. Като са приближи полегичка до господаря си, тя продума тихо: „Милостивий господарю. . .“

Отъ тона на гласа ѝ са стресна плачащия младежъ и повдигна лицето си.

„Наслѣдството ѝ“ продължи слугинята, като му подаваше мирно спящето дѣте.

Полегка са вдигна той. Още еднажъ цълуна студенитѣ, блѣдни устни на красивата си жена; послѣ взе дѣтето — своето и на починалата дѣте — на рѫката си. Дълго и болѣзненно глѣда той въ малкото, кръгло лиценце: Какви ли мисли минаваха прѣзъ ума на младия баща въ тая минута? . . . . Една сълза са търколи по старната му и падна на челото на заспалото дѣте; отъ това разбудено, отвори очитѣ си малкото сѫщество — невинната причина на неповратимата му загуба. Но тоя поглѣдъ отъ голѣмитѣ, черни блѣстящи очички на кърмачето уголѣми болката на нещастния баща; като даде свободенъ ходъ на до сега съ трудъ въздържанитѣ си сълзи, подаде дѣтето на громко плакаящата бабичка, скри лицето си въ двѣтѣ си рѫцѣ и са спустна на единъ столъ.

Смръкнало са бѣ вече. Въ стаята на мъртвата распръскваха голѣма свѣтлина дванадесеть вощени свѣщи на

Digitized by Google

сребърни многосвѣщни свѣтилници. Елегантната, по вкусъ наредена покъщнина на стаята показваше, че въ тая къща живѣятъ имотни, ако не богати, хора. Кои и какви бѣхъ тия хора, знаяхъ малцина въ града, макаръ красивата двоица да бѣше възбудила немалко внимание между любопитнитѣ съсѣди.

*
* *

Прѣди по-малко отъ година са распръсна между публиката новината, че двама младоженци съ една стара слугиня са прѣнесли въ новопостроената съ избрана елегантность наредена къща. Мнозина отъ тѣзи любопитни граждани са мъчахъ напрасно да научатъ занятието и името на пришелцитѣ. Слѣдъ прѣстиганието си тѣ не извършихъ, откровенно казано, смѣшната церемония на посѣщенията; може би тѣ — ако въобще тѣ мисляхъ за това — да искахъ случайно да са запознаятъ съ приличното за тѣхъ общество — а може би и не; на всѣкий случай то (обществото) не имъ трѣбваше за да бъдатъ щастливи. Слѣдъ като прожившѣхъ доста дълго врѣме тия чужденци въ града тъй сжщо не са знаяше нѣщо повече за тѣхъ освѣнъ тѣхното име.

Г-нъ Биела и младата му госпожа живѣяхъ така осамотено, тѣ страняхъ така отъ всѣко общество, щото само малцина можахъ да са похвалятъ, че сж са запознали съ тѣхъ. Сжщо и слугинята — старата Маргарита — продължаваше да замълчава каквото са отнасяше до господаритѣ ѝ, на които тя бѣше съвсѣмъ подчинена. Само една ратакиня имаше, освѣнъ старата Маргарита, въ къщи и тая, колкото пжтя ѭ распитваха за господаритѣ ѝ, много малко, за всеобщо съжеление, можеше да раскаже за тѣхъ. Само това са знаяше, че г. Биела е много богатъ и че убожава прѣкрасната си госпожа.

Прѣди, нѣщо, три недѣли бѣше мъгновенно отпжтувалъ младоженеца. Въ врѣме на отсжтствието си бѣ станалъ баща на една дъщерица и са завърна, отъ Маргарита извѣстенъ — но за жалость вече кжсно, въ къщи: булката бѣ платила съ живота си кжсото майчино щастие.

Скоро са распръсна тая печална новина въ града и възбуди всеобщо съжеление; защото една такава любезна личность — любезна и тиха съ всички, които влизахъ

въ сношение съ нея — трѣбваше да възбуди съжеление, което и на деня на погрѣбението са оказа неисказано.

Тихо и осамотено бѣше станало въ малката кжща, прѣдишното сѣдалище на щастието и любовьта. Само Д-ръ Бендеръ, домашния лѣкарь, имаше сношение съ г. Биела, болката на когото не намираше облекчение. Всѣкидневно посѣщаваше той гроба на своята така рано починала съпруга; често послѣ сѣдеше той, загледанъ напрѣдя си по нѣколко часа на една скамѣйка, която бѣ накаралъ да му направятъ на близо до гроба, подъ една плачевна върба. Въ това врѣме му минаваха любезни картини отъ прѣминалото врѣме: какъ безкрайно щастливъ бѣ той на страната на оная прѣлюбима жена, съ какви приятни бои бѣха си нарисували тѣ бждщностьта, какъ си сънуваха тѣ за любовь и щастие! . . . Да, само като сънь му са прѣдставляваше сега щастието му. — Всѣко утѣшение повръщаше той съ думитѣ: Вий не знаете, какво загубихъ азъ!

Сжщо и искренната, стара Маргарита са печалеше откровенно за младата си господарка. Всичката ѝ любовь и грижа са осрѣдоточаваше сега надъ малкото ней повѣрено дѣтенце, което и прѣлестно растеше въ ржцѣтѣ ѝ.

Тъй са изминa единъ мѣсецъ, когато въ единъ день г. Биела влѣзе въ дѣтинската стая. Въ едно прѣкрасно дѣтинско патче лѣжеше и дрѣмаше дъщерка му; бѣлитѣ, съ най-хубави ржкодѣлия гарнiранитѣ възглавнички показваха трудолюбието на младата, починала майка. Едно синьо, копринено перде намаляваше голѣмата свѣтлина и пущаше приятно освѣтление надъ розовото, малко лице на дѣтето. Дълго врѣме стоя бащата умисленъ край кревата на малкото сжщество; рѣдко пжти можеше той да са стърпи, дълго врѣме да глѣда съ миръ на дѣтето си, безъ да са расплаче нараненото му сърдце. Но днесь го владѣеше едно мирно, даже приятно чувство: не бѣше ли това малко сжщество, което притежаваше само бащина любовь, впълтеното въспоминание за неизказано любимата му Емилия?... наслѣдството на починалата, което бѣ той длъженъ да пази като свѣто? . . .

Отъ тежкия си часовниченъ синджиръ откачи той едно малко съ много брилянти окичено медалйонче, отвори го и съзря въ него собственното си лице; като допря прьста си о едно яйче, отскоче друга една прѣградка и любезното лице

Digitized by Google

на неговата Емилия са показа. Дълго врѣме глѣда той въ лицето на незабравимата си, цѣлуна послѣ портрета и затвори медалйона.

Обезпокоенъ отъ единъ шумъ въ стаята, озърна са той и съзря Маргарита. Искренна радость са появи въ бръчкавото лице на бабичката, като видя господаря си за първ̀ий пѫть да стои толкова дълго и мирно край креватчето на дѣтето.

„Добра, искренна Маргарито,“ каза г. Биела, „окачи това на дѣтенцето.“ И ѝ подаде медалийона. „Много важни писма, които получихъ,“ продължи той, „ма принуждавѫтъ да отпѫтувамъ — а именно утрѣ още. Колко врѣме ще бѫда отстраненъ отъ васъ, не могѫ отъ сега да опрѣдѣлѭ; може би да са завърна само да зема дъщеря си и тебя за да ва заведа въ отечеството си....“

„О, милостивий господарю!“ извика оплашено Маргарита, „Вий искате на г-жа майка си да....“

„Маргарито,“ прѣкѫсна ѭ той, „мирувай; надявамъ са, че ще ми са вдаде. Ти на всѣкий случай ще получишъ на скоро извѣстие отъ меня.“

На сутриньта на слѣдующия день влезе пакь г. Биела, облѣченъ въ обикновенно, тъмно, пѫтишествено облѣкло, въ дѣтинската стая. Дѣтето лѣжеше въ рѫцѣтѣ на Маргарита и тя са стараяше да произведе смѣхъ на крѫглото му личице Г-нъ Биела пристѫпа къмъ тѣхъ и като за прощавание са осмихна дѣтето на бъща си, който са бѣ навелъ надъ него. Дълбоко трогнатъ, взе той дѣтето си на рѫка и го стисна на гѫрдитѣ си, като го цѣлуна по малкото челце; послѣ го подаде пакъ на бабичката, която само съ голѣмъ трудъ въздържаше сълзитѣ си.

„Подъ твоя надзоръ, добра, искренна душо, вѣрвамъ, че то ще бѫде пазено. Надявамъ са, че на скоро ще са завърна.“

Като цѣлуна пакъ дѣтето си, подаде рѫка на Маргарита, излезе отъ стаята и наскоро подиръ това отпѫтува съ куриерния тренъ за Б...

Печално глѣдаше старата слугиня и повѣренница подиръ господаря си. Нещастието му ѭ бѣ трогнало много: тя го бѣ видяла, като са раждаше, отъ нѣжна възрасть бѣ го глѣдала и любила за това мислеше — като всѣка стара слугиня и доилница — че бѣ спечелила право надъ него. И той ѝ бѣше благодаренъ отъ все сърдце за искренностьта ѝ

Digitized by Google

и привързанността ѝ; защото всѣка любовь — и любовьта на стара слугиня — умѣятъ да цѣнятъ добритѣ хора.

Нѣжно почиваше погледа на бабичката надъ дѣтето въ ржцѣтѣ ѝ като са вричаше да са грижи така сжщо надъ малката беззащитна дъщеря, както са е грижила надъ бащата.

II.

Въ първитѣ дни на Ноември слънцето още распръскваше свѣтли горѣщи лжчи надъ прѣхубавото Женевско езеро. Тая прѣкрасна часть отъ Божия свѣтъ въ есеннитѣ ярки бои прѣдставляваше чудесно хубавъ изгледъ. Тукъ лѣжеше Женева съ хубавитѣ си брѣгови улици, мостове и площади, ограденa съ най-прѣкраснитѣ дачи. Едва единъ часъ отъ Женева лѣжи Ферней, гдѣто нѣкога си живѣеше Волтеръ. Почти на половина на пжтя между Женева и Буенъ Ретиро, философския приятель на Фридриха Великий, лѣжи съвсѣмъ при езерото една по италиянски стилъ построена дача, ограденa отъ една голѣма като паркъ градина, която изобилваше съ покрити отъ зеленчукъ пжтеки и окрасени кравативи и която бѣше добрѣ отглѣдана и насадена съ много изящни дървета. Всичкото прѣдставляваше съ прѣлестния изгледъ една несравнено красива мѣстность за отдихъ.

Една висока джамлия врата която водеше отъ терасата въ единъ малакъ салонъ, бѣше отворена и свободно впущаше усвѣжаващия есененъ въздухъ въ кокеттната вжтрешность на дачата. Край една завтрачна маса, на която бѣше сложено само за двама души, сѣдеше една млада дама въ траурно облѣкло и четеше въ една книга. Тя бѣше горделива, красива личность; черната лъскава, гжста коса контрастираше чудесно съ блѣстящия бѣлъ тентъ, който бѣше покритъ съ розовъ цвѣтъ, а този ефектъ са оголѣмяваше отъ прилепналото о талията облѣкло, което не бѣше никакъ деколтирано, а бѣше отъ черъ нелъскавъ платъ и окрасено съ тантели. Дълговласитѣ черни мигачи бѣхж наведени и на красивото лице лѣжеше гордо спокойствие. Едно шумолене на дамски дрѣхи ѭ накара да си подигне очитѣ и да погледне къмъ една съ тѣжки тъмни дамастени портири завесена врата, която въ това мигновение са отвори отъ една възстара дама, облѣчена тъй сжщо въ черно облѣкло.

Digitized by Google

„Добро утро, Хедвиго!“ каза тя, като подаде ржка на младата дама, която стана отъ мѣстото си.

„Добро утро, мамо!“ отговори тя и цѣлуна подадената ржка на майка си. Послѣ тя позвъни на едно малко срѣбърно звънче, подирь което са яви единъ слуга, облѣченъ тъй сжщо въ траурно ливре [1]), който донесе на срѣбърна табла нѣколко писма и журнали на старата дама. Като приглѣда съ бързъ поглѣдъ адресситѣ и пощенскитѣ печати, сложи, освѣнъ едно писмо, пакъ пощенскитѣ нѣща настрана; тя отвори това писмо, като каза: „Отъ Алфреда.“ — Послѣ прочете писмото за себе си, въ което врѣме Хедвига са занимаваше съ вѣстницитѣ.

Тъзи майка много приличаше на дъщеря си, само чъртитѣ на първата изразяваха голѣма твърдость и строгость, когато отъ очитѣ на дъщерята говореше само добродушие. Тъзи бѣше възсуха, малко по-височка отъ майка си и всѣко отъ нейнитѣ движения бѣше спокойно, отъ пълна грациозность.

Като прочете старата дама писмото, подаде го на дъщеря си.

„Сутрѣ ще пристигне тукъ Алфредъ,“ каза тя; „най-послѣ са види да е намѣрилъ врѣме, да са осети за майка си и сестра си.“ — Тя изговори това съ явно угорчение.

„Но, любезно майко, ти тука навѣрно го онеправдавашъ, защото непрѣмѣнно само нѣщо важно го е въспрѣло отъ да е при насъ въ това пѣчално врѣме; не му са сърди, моляти са, защото сърдцето му е добро и благородно.“

„И тъй ти намирашъ за благородно, кога единъ синъ, повиканъ на смъртното лѣгло на баща си, тъкмо подирь неговото погрѣбение остава пакъ сами майка и сестра въ чужда земя? — знакъ отъ добро сърдце ли е това?“

„Азъ не са съмнявамъ, любезна майко, че брата ми го е задържала нѣкоя дължность, отъ да са посвѣти само на насъ; азъ не мога да забѣлѣжа въ това нѣщо отсжствие на любовьта, че на остави пакъ така на скоро.“

Мълчеливо закусихѫ дамитѣ; подирь закуската стана майката. „Ще посетишъ ли днесь Елена Фонъ Бергенъ?“

„Съ позволението ти на драго сърдце, мамо.“

„Дванадесеть е вече; нека опрѣгнѫтъ — азъ нѣма да

[1]) Парадното, съ злати или срѣбърни ширити и копчета, облѣкло на аристократски слуги и файтонджии. Прев.

Digitized by Google

излизамъ днесь, защото желая да отговоря на нѣкои отъ тия писма.“ Тя цѣлуна дъщеря си по челото и излезе отъ салона.

И Хедвига остана само малко врѣме тамъ; като поржча на слугата, да накара да опрѣгнѫтъ, отиде въ стаята си. Тя бѣше много добрѣ наредена и бѣше на първия катъ (по нашему втория): въ тъмно-зелено кадифе облѣченитѣ фортели и столови, елегантния, мекъ килимъ, изящно шититѣ гардини, избранитѣ маслени картини — всичко бѣше хармонично и показваше добрия вкусъ на стопанитѣ.

Колата, елегантна карета съ графски гербъ на вратичкитѣ, са спря прѣдъ вратата. Скоро дойде Хедвига, качи са и бърже двата благородни коня, съ леката карета са затуликѫ по шоссето за Женева. Близо до града възви файтонджията колата прѣдъ входа на една хубава дача, която сѫщо лѣжеше въ една градина; една млада дама посрѣщна Хедвига сърдечно при слизанието ѝ отъ колата. Между тия равно красиви момичета имаше голѣмъ контрастъ. Елена фонъ Бергенъ бѣше срѣденъ ръстъ, любезна, руса съ прозраченъ тентъ; синитѣ ѝ очи имахѫ чудесно хубаво изражение; трапчинката на брадичката ѝ доставяше на хубавото ѝ съ естественни кадри покрито лице привлекателно, очерователно изражение. Нѣжно са улови подъ рѫката на Хедвига и така двѣтѣ са разхождахѫ изъ градината.

„О, колко ми е драго, Хедвиго, братъ ти Алфредъ иде; десеть години става отъ какъ не сьмъ го виждала. Фантазията ми още ми го показва като младежъ съ несъответствующа на възрастьта му сериозность, който ми — какъ да кажа? — да, който ми внушаваше страхъ.“

„Ахъ, не бой са,“ възрази Хедвига усмихнато; „ако и дѣйствително да е сериозенъ, но при все това Алфредъ е благороденъ, добъръ человѣкъ, чувствителенъ къмъ всичко красиво и добро, и азъ са надявамъ, че ти ще можешъ да бѫдешъ задоволна отъ него„.

„На ли ще останешъ при насъ довечера?“

„Мама ще ма чака за вечеря.“

„Като е така, ний можемъ да проводимъ стария Иосифъ да та измоли, да останишъ повече тукъ. Хаймбекъ ще свири съ меня тая вечерь и това ще ти бѫде много приятно, защото не сьмъ чувала да свири нѣкой като него. Какъ ти са харесва той?“

Digitized by Google

„Много малко го познавамъ," възрази Хедвига, „за да мога да си позволя да кажа нѣщо за него."

„Тогава ще имашъ днесь случай, да са очудвашъ надъ него. Но врѣме е вече да отидемъ при родителитѣ ми."

Приятелкитѣ влѣзохѫ въ единъ съ най-голѣма елегантность нареденъ градински салонъ, гдѣто сѣдеше г-жа Фонъ Бергенъ при единъ прозорѣцъ, занета съ една работа. Тя най-приятелски каза на Хедвига „Добрѣ дошла."

Г-жа Фонъ Бергенъ, на възрасть около четиридесеть години, бѣше красива жена; веселия приятелски поглѣдъ на синитѣ ѝ очи, гѫстината на хубаво вчесаната ѝ руса коса ѭ показваѫ много по-млада, така, щото често хората мисляѫ, че майката и дъщерята сѫ сестри. И тя убѣждаваше Хедвига да остане цѣлия день у тяхъ, и така пратихѫ съ тая дипломатическа миссия у Хедвигината майка Иосифа, единъ старъ, искренъ слуга, който въ фамилията бѣ останалъ, като наслѣдство, отъ баща на синъ.

И г. Фонъ Бергенъ, като са завьрна отъ една разходка на конь, са зарадва много за присѫтствието на Хедвига. Почти на педесетгодишна възрасть, обноската му го показваше, че е билъ нѣкога си оффицеринъ; черната му коса са бѣ посрѣбрила на половина, на цѣлото изражение на лицето му приличахѫ много съвсѣмъ побѣлѣлитѣ вече дълги мустаци, макаръ тѣ да правяхѫ строги добродушнитѣ му чьрти; но това впечатление са изгубваше скоро, щомъ человѣкъ поприказваше съ този твьрдѣ любезенъ мѫжъ.

Фонъ Бергеновата фамилия бѣше много приятна, възбуждаѫща любовь и повѣрчивость, скоро человѣкъ са чувствоваше приятно и като у дома си въ крѫга ѝ. Искуство и наука са развиваха тукъ, хора на искуството и науката са цѣняхѫ и привличахѫ. По-много отъ година вече живѣеше фамилията на брѣга на Женевското езеро, на което отъ естественнитѣ и приятнитѣ прѣлести тя не ѝ са щѣше да са отдѣли. Хедвига и Елена отъ най-дѣтинскитѣ си години бѣхѫ станали най-искренни приятелки: бащитѣ имъ бѣхѫ другари въ войната и кѫщитѣ имъ въ столицата опирахѫ една до друга.

Въ жива веселба прѣмина деня. Въ врѣме на вечерята са спря една кола прѣдъ кѫщата и слугата наскоро обади за присѫтствието на г. Хаймбекка, който биде посрѣщнѫтъ най-учтиво отъ фамилията и Хедвига. Младия виртуозъ бѣше високъ

Digitized by Google

и сухъ, почти болнава блѣдавость, може да са каже, отстраняваше отъ лицето му печата на красотата, когото то иначе, може би, го имваше, но тъмно-синитѣ му очи, които му правяхъ изражението поетично, чудесно приятно дѣйствуваха на хората, като напълваха цѣлото му лице съ щастие. Разумнитѣ му прикаски, голѣмото му образование го правяхъ интересенъ, а именно любимецъ на дамския свѣтъ. Хаймбеккова баща бѣше богатъ търговецъ въ Женева, гдѣто сина посѣщаваше консерваторията, за да са развие крайно таланта, който са бѣ появилъ у него.

Подиръ вечерята, въ врѣме на което са чуваха вѣсели и разумни разговори, младежа прие молбата на г-жа Фонъ Бергенъ, да изложи музикалнитѣ си мисли въ свободна фантазия; той зе отъ ржката на единъ слуга цигулката си и, като прѣмина полека-лека отъ най-нѣжното *долце* въ най-шумящето *форте* наскоро образува море отъ най-приятнитѣ мелодии, надъ което са носяхъ малцината му слушатели. Послѣ прѣминахъ тоновитѣ, които той мамяше отъ цигулката си, въ една печално звънтяща мелодия и, растрѣперани отъ болѣзненни звукове, прѣтониха са въ едно оплакване за изгубени идеали и иллюзии и за измамено сърдце и измряхъ постепенно въ една — може да са каже — финаль, диктирана отъ болка.

Още дълго врѣме, слѣдъ като свърши майстора, стояхъ слушателитѣ замаяни отъ силата на тоновитѣ; мълчаливо по-напредъ стисна г. Фонъ Бергенъ ржката на младежа, лицето на когото, распалено отъ възхищение, бѣше сега дѣйствително красиво. Фонъ Бергеновитѣ дами му изказахъ най-ласкавитѣ комплименти, когато пъкъ Хедвига, още подъ могжществото на музиката, сѣдеше още съ наведена глава и са стресна, като ѝ продума Елена: „И тъй, любезна Хедвиго, сега трѣбва да ни попѣешъ нѣщо!“

„Въ това мигновение, когато още прѣлестната свирня, която сегичкомъ чухме, накарѫ да прозвучѫтъ въ гърдитѣ ми акордитѣ на най-скърбното въспоминание, ми е невъзможно,“ отказа Хедвига съ умолящъ погледъ.

Елена стисна слабо ржката на трогнатата си приятелка; тя чувствоваше, че въспоминанието за скоропочившия ѝ баща, който самъ бѣше голѣмъ приятель на музиката, е покьртило дълбоко сърдцето на дъщерята, която го обичаше нѣжно. И така тя сѣдна сама при инструмента и изсвири почти съ искуство едно отъ безсмьртнитѣ създания на майстора Беетхофенъ. Подиръ това послѣдваха Шубертови композиции за фортепиано и цигул-

Digitized by Google

ка и по такъвъ начинъ стана вечерьта приятна — за съжеление само, че, противъ желанията на малкото събрание, наскоро са разруши чрѣзъ пристиганието на колата, която дойде, да вземе Хедвига.

Подирь сърдечното распрощавание съ фамилията, съ която са бѣ тя сприятелила така на близо, Хедвига отпжтува дълбоко умислена по осамотеното, освѣтлено отъ мѣсеца шоссе за въ кѫщи; хиляди размѣсени картини минаваха прѣзъ душевнитѣ ѝ очи; още звучаха въ ошитѣ ѝ болѣзненнитѣ тонови, които бѣ чула по-прѣди и които пълняха сърдцето ѝ съ до сега непознато ней щастие. Тя са чувствоваше осамотена, отъ като умрѣ баща ѝ, който много обичаше единчката си дъщеря, и който чрѣзъ удвоена нѣжность, бѣ са опиталъ да ѫ обезщети, за гдѣто гордата и властолюбивата ѝ майка не ѫ обичаше.

Подирь смьрта на баща си тя са бѣ рѣшила да накара майка си да ѫ обикне, както ѫ обичаше тя, но прѣданността на Хедвига не намѣри отзивъ въ хладнокръвното сърдце. Ней ѝ оставаше само значително по-стария ѝ братъ, когото тя много почиташе, макаръ майка ѝ да искаше да го прѣдстави като хладнокръвенъ егоистъ; тя именно обичаше само себе си. При мисълта ѝ за скорото пристигание на любимия ѝ братъ по красивото ѝ лице минаваше една лъча отъ искренна радость и съ задоволно сърдце слѣзе тя отъ колата, като пристигна. На часа отиде въ стаята си, защото ѝ каза слугата, че милостивта госпожа е отишла въ спалнята си, а Хедвига да отиде непоканена при неѫ, не смѣеше.

Сутрењта бѣше хубава и ясна, когато отъ дачата при езерото потегли къмъ Женева графската карета, за да доведе отъ желѣзницата младежа. Едвамъ подирь половинъ часъ са завьрна колата съ графа Биела — сѫщия младежъ, съ когото четателя са срѣщна вече въ Берфелде при смьртьта на младата му стопанка, който тамъ безъ титла и положение живѣеше. Той отиде въ стаята си. Слугата му съобщи, че макаръ да е тъй рано, комтесса Хедвига го отчаква. Алфредъ отиде на часа при неѫ и тѣ са поздравиха най-сърдечно.

„Ти изглѣждашъ много блѣденъ, много загриженъ, любезний ми Алфреде,“ каза Хедвига, като поглѣдна нѣжно брата си.

„Чудно ли ти са види, сестро?“ попита той съ отбѣгване отъ въпроса.

Digitized by Google

„Мама ти са сърди, че са забави толкова; срѣщата ѝ, страхъ ма е, не ще бѫде отъ най-ласкавитѣ.“

„Не са бой, надявамъ са, че ще ѭ задоволѭ.“

Тѣхъ ги прѣкѫсна влизанието на слугата, който съобщи, че графинята желае да види сина си. „Остави ма да поговоря самъ съ мама,“ каза той на сестра си, която искаше да го придружи, като са здрависа съ нея.

Спокойно влезе графъ Биела въ стаята на майка си; той ѝ цѣлуна съ уважение рѫката, която тя безъ никакво поздравление му подаде. „Извинявай, мамо, че чакъ сега са покорихъ на желанието ти: сериозни и не търпящи забава дължности ма задържахѫ, но сега съмъ готовъ да ти съобща това, което имашъ право да очаквашъ.“

„Азъ пъкъ мисляхъ, че първата дължность на сина е послушностьта къмъ майка си! — Какъ можѣ отъ прѣсния гробъ на баща си да оставишъ майка си на страна, безъ да поискашъ бари съ една дума моето съгласие?“

„Майчо! — бидохъ повиканъ при една умиражща!“

„Изрази са по-внятно.“

„Емилия умрѣ!“ . . . .

„Какво ма е грижа за това момиче?“ възрази графинята немилостиво. „Е, смьрьта ѝ та е изцѣрила навѣрно отъ игнобелната ти прѣданность.“

„Тя ми бѣше жена, майчо!“. . . .

„Твоя жена, нещастнико?!“ извика тя, като подскочи отъ мѣстото си и улови рѫката на сина си.

„Още повече!“ възрази графа съ прѣсторено спокойствие, макаръ да вреше кръвьта му; „тя бѣше майка на дъщеря ми!“.

„И ти смѣешъ да ми кажешъ това, — смѣешъ да признаешъ прѣдъ мене срама си?!“. . . .

„Спри, майчо!“ извика той, като покри мьртвешка блѣдавина лицето му и очитѣ му, които другъ пѫть глѣдахѫ искренносърдечно и добродушно, засвѣтихѫ страшно. „Срамъ ли го наричашъ, ако са ожени человѣкъ за едно смирено и красиво момиче, което той люби? Срамъ и безобразие щѣше то да бѫде, да обезчести человѣкъ такова момиче и азъ мисля, че ти имашъ по-добро убѣждение за меня, отъ да можешъ да си мислишъ, че съмъ въ състояние да сторя такова нѣщо. Ти наричашъ това срамъ, че съмъ са уженилъ за Емилия; да бѣше въ положение и аристократка, съ гордость щѣше да ѭ посрѣщ-

Digitized by Google

нешъ като снаха; и ако не бѣхъ твоитѣ безчувственни и за сегашното врѣме вече неумѣстни прѣдразсѫдъци, ти щѣше и безъ положение и безъ високозвучащи имена да ѭ посрѣщнешъ, защото ней ѝ приличаше да бѫде и въ най-високото общество, по причина на благороднитѣ ѝ понятия! Моля ти са, не ма прѣкѫсвай, майчо!“ продължи Алфредъ, като поиска майка му да са впусне въ думата му. Страхливецъ, безсъвѣстникъ можаше справедливо да ма наречешъ, ако, слѣдъ като спечелихъ веднѫжъ сърдцето ѝ, не ѭ признаяхъ за моя законна жена. И при всичко, само неотчаквано ранната ѝ смьрть ми са припрече, за да не мога да ѭ введа като графиня Биела въ обществото. Така мисля, майчо, и никога нѣма да спрѫ, отъ да мислѭ така!“

„А защо не ѭ введе по-напрѣдъ, като си ималъ куражъ за това?“ попита графинята съ злобно усмихване.

„Защото тя не щѣше; най-много са гордѣеше, че ми бѣше законна жена, графската титла не ѝ влизаше въ работа. О, колко съжелявахъ вече, за дѣто послушахъ молбата ѝ въ туй отношение! Но азъ ще са постарая да исправи тая грѣшка, като порасте дъщеря ми: тя прѣдъ свѣта ще бѫде и ще са нарича мое дѣте; а тебе, майчо, та моля отъ сърдце, да доставишъ чрѣзъ любовь и грижа на бѣдното, безъ майка сѫщество това, което то изгуби —“

„Никога!“ прѣкѫсна му думата графинята, когато чьртитѣ ѝ показваха непомирима твьрдость. „Никога! Не ми говори въобще ни дума за това —“

„Майчо, то е мое дѣте, за което приказвашъ!“

„Което азъ никога нѣма да припозная!“

Графъ Биела стана. „Майчо, азъ та оставамъ сега,“ каза той съ жаленъ гласъ. „Пакъ ти са моля крайно, да обмислишъ добрѣ, прѣди да кажешъ послѣднята си дума; надявамъ са, че ще направишъ това, вече за хатъра на едничкия си синъ, който при всичкото почитание къмъ тебя и при искренното желание, да са съобразява въ всѣко нѣщо съ волята ти, все пакъ има свои възглѣди врьхъ длъжность и честь, трѣбва да има, и не бива да забравя, че той е сега глава на семейството„.

Графинята не възрази нищо.

Алфредъ цѣлуна рѫката на майка си, която тя не дрьпна, излѣзе полегичка изъ стаята.

Съ двойно по-бързи крачки вьрвеше сега графинята изъ

стаята насамъ-нататъкъ; та бѣше растревожена и не глѣдаше да укрива вълнението си. Тя, която са гордѣеше съ аристократството, която са мислѣше много по-високо отъ обикновенното человѣчество, са почувствова дълбоко ускърбена, въ сърдцето наскърбена отъ думитѣ и обноскитѣ на единчкия си синъ. Чувството, че тя е дѣйствително безсилна срѣщу него, бѣше именно, което ѭ настрои злѣ; тя не можеше да му са противи, да обяви той това дѣте за свое законно чедо — никой не можеше да са противи на това — и съ това да открие прѣдъ свѣта „срама си," както са изразяваше тя; на ли е той глава на семейството и въ всѣко отношение независимъ отъ нея. Споредъ както познаваше сина си, тя не са съмняваше ни минута, че брака му съ Емилия е билъ легаленъ, че са приели свѣщенническото усвѣтение. Но и при това са уякчи у нея намѣрението, лично отъ своя страна да не припознае нито брака, нито дѣтето отъ него; чрѣзъ това твърдо придържание въ аристократическитѣ си прѣдубѣждения мисляше тя да накара аристокрацията да не поглѣдне на нея като на паднала отъ аристократ. достолепие, понеже синъ ѝ бѣ згрѣшилъ съ постѫпката си.

Въ това врѣме Алфредъ си бѣше отишелъ въ стаята. Такова съвършенно смразявание съ майка си той не прѣдполагаше; той познаваше достатъчно гордостьта ѝ, но пакъ са надяваше, да спечели сърдцето ѝ за невинното си дѣте. Какво ще стане съ малката му дъщеря, която са намираше въ рѫцѣтѣ на така устарялата Маргарита? За сега на всѣкий случай нѣмаше нужда да са грижи, но за послѣ ще ѝ бѫде нуждно подобро, по-любезно и по-научно направление къмъ домашното образование.

Графъ Биела са накани да поговори още веднажъ съ майка си, той искаше още веднажъ да са опита, да ѭ отклони отъ твърдостьта ѝ и да обезсили прѣдубѣжденията ѝ чрѣзъ разумни причини и чрѣзъ сериозенъ апеллъ на женското ѝ чувство.

Послѣдующитѣ дни прѣминахѫ тихо и печално въ хубавата дача. Старата графиня стоеше повечето врѣме въ стаята си и на обѣдъ и вечеря приказваха само Алфредъ и Хедвига помежду си. Алфредъ бѣше повечето врѣме вънъ отъ кѫщи; той правеше далечни разходки на конь въ околностьта, макаръ привлекателностьта имъ да му бѣше отдавно позната. Сестра му са грижаше много за него, защото той продължаваше да

Digitized by Google

бѫде печаленъ и мълчаливъ и защото тя можаше да забѣлѣжи обтегнатото положение между майка си и брата си; но тя не искаше да са постарае да научи причината му. Въ единъ день тя го помоли, да посѣти съ нея Бергенови, което, по непонятни за нея причини, той все отлагаше. Но този пѫть, за нейна радость, той са покори на желанието на сестра си и тѣ отпѫтуваха къмъ другата дача, гдѣто бидоха приети отъ всички съ искренна радость и сърдечно поздравление. Веселото развлечение и приятелската срѣща на семейството отвлякоха Алфреда отъ апатичното му настроение.

„Ще са побавите ли сега нѣкое врѣме тукъ, г. графъ?“ попита г. фонъ Бергенъ.

„То зависи съвсѣмъ отъ обстоятелствата, г. фонъ Бергенъ, и ще са рѣши тѣзи дни; по мое лично мнѣние азъ бихъ останалъ прѣзъ цѣлата зима тукъ.“

„Това е и нашето намѣрение,“ забѣлѣза г. фонъ Бергенъ. „При всичко Вий едвамъ бихте могли да са лишитѣ отъ наслажденията отъ искуството на резиденцията; ний имаме тукъ нѣколцина виртуози, които сѫщо сѫ въ намѣрение да останѫтъ тукъ зимасъ и които ще ни направѫтъ много вечери приятни съ искуството си. При това приятния и въобще малко принудения животъ: това сѫ добринитѣ, които ги нѣма въ голѣмитѣ градища.“

Въ врѣме на тоя разговоръ между двамата господа попита Хедвига: „Е, Елено, оправдава ли са още по-напрѣжното ти мнѣние за брата ми?“

„Не, напротивъ, той ми прави впечатление, като да е нещастенъ.“

„Да, ти имашъ право, той трѣбва да е страдалъ много, защото азъ не съмъ го виждала другъ пѫть така блѣденъ, мълчаливъ и сериозенъ: да знамъ само, отъ какво той страда, колко ми са би желало да му помогна, безъ съмнѣние, ако мога.“

„Азъ го съжелявамъ откровенно, защото си личи, че е добъръ и благороденъ.“

Като са раздѣли графъ Биела съ сестра си отъ фонъ Бергеновата фамилия, г. фонъ Бергенъ глѣдаше подиръ отдалечаващия са файтонъ и си клатяше главата.

„Жално,“ каза той, „че тѣзи добри чеда не сѫ въ

Digitized by Google

ржцѣтѣ на друга майка; чудно ми е, че качествата на сърдцата имъ не сж постралали подъ влиянието на майка имъ, защото тя е студена, безсърдца жена.“

„Колко блѣденъ и печаленъ е младия графъ?“ забѣлѣза Елена.

„Вижда са да е много нещастенъ, и азъ мисля, че не са лъжа, като прѣдполагамъ, че майка му, поне за по-голѣмата часть, е причина на страданията му.“

„Какво искашъ да кажешъ съ това, любезний мжжо?“ попита Еленината майка.

„Е, въ столицата чухъ азъ нѣщо си за една мезалианция; ако е истена, то графинята безъ двоумѣние може да даде съгласието си, защото Алфредъ никога нѣма да си избере за съпруга нѣкоя нему неприлична жена. Но отъ друга страна е пъкъ извѣстно, че майка му никога нѣма да удобри нѣкоя, която не би притѣжавала поне нейната титла; тоя възглѣдъ сж е прѣвьрналъ на болна идея у нея. Между прочимъ, г. Биела, като глава сега на фамилията, съвсѣмъ не зависи отъ майка си, може да са ужени, за която ще, и, до колкото го познавамъ, той ще направи това.“

„Азъ много съжелявамъ Хедвига: тя обича отъ всичката си душа майка си, а пъкъ тя са обрьща съ нея толкова безсърдечно. Нѣма по-голѣмо щастие, отъ да има человѣкъ такава любезна и добра майка!“ каза Елена, като прѣгжрна майка си.

„А баща ти, неблагодарнице, е второстьпенна важность?“ Забѣлѣза г. Фонъ Бергенъ.

„О, това не искахъ да кажа! Ти си и ще бждешъ мой любимъ баща!“

„Знаешъ да милвашъ!“

Графиня Биела стоеше на прозорѣца въ будоара си, когато пристигна файтона съ двѣтѣ ѝ чеда. Тя примѣри прѣлестната Хедвига съ горди погледи и единъ знакъ на одовлетворенность са яви на устнитѣ ѝ; при съзиранието на красивата си дъщеря са възбуди у нея една мисъль, която накара да бляснжтъ очитѣ ѝ, които обикновенно глѣджтъ хладнокръвно. Да, бързеше си тя, нека тя да поправи пакъ това, което развали изхабения ѝ братъ; тя трѣбва, тя ще ма слуша! — Още графинята бѣше съвършенно занята съ тъзи мисъль, когато единъ слуга обади за Алфреда.

Digitized by Google

„За да искашъ потвърждение на моето недавнашно изражение ли идешъ?“ попита тя влизащия си синъ.

„Не, майчо, надявамъ са, че ще та чуя да дементирашъ това, което ми каза въ тревожното мигновение; моля та съжали са надъ невинното малко дѣте и му бѫди майка, която, ако и не сега, ще му бѫде необходима; нека. . . .“

„Не хаби ни дума повече: никога нѣма да са съглася съ това обстоятелство!“

„И тъй — ти не искашъ да стани иначе!“ каза Алфредъ и са отстрани, съ полегъ шагъ.

На единъ слуга, който го срѣшна на корридора, той извика: „Осѣдли коня ми!“ — и послѣ са отправи къмъ пѫтя. Слугата, докаченъ отъ строгия, необикновенъ тонъ на графа, глѣдаше почти оплашено подиря му. Малко подирь това са завърна Алфредъ въ кѫщи, отиде въ стаята си и са прѣоблѣче. Нѣщо подирь четвъртъ часъ прѣпусна той, облѣченъ въ обикновенъ костюмъ за ѣздение по пѫтя надолу.

III.

Тъй като Алфередъ не са завърна до опрѣдѣленото врѣме, то графинята и Хедвига вечеряхѫ сами; може би това обстоятелство да бѣше желаемо на майката, защото тя са възползува отъ уединението съ дъщеря си, за да запознае послѣднята съ плановетѣ си.

„Принцесса Шербулевъ ми съобщи,“ почна тя съ радостенъ тонъ, „че синъ ѝ ще пристигне тѣзи дни тукъ, за да прѣстои една часть отъ зимата тука.“

„Помня, че принца обича да говори по множко, но е доста добродушенъ младежъ,“ забѣлѣза Хедвига.

„Може би да еималъ той тия качества, чедо; но тъй като отъ тогава е обиколилъ цѣла Европа и е проживѣлъ три години въ Италия, то твоята критика врьхъ него може би да трѣбва да са модифцира сега: той трѣбва да е станалъ опитенъ и по-мѫжественъ; а и споредъ писмото на майка му е станалъ на 27 години и —“

„О мамо, азъ бихъ казала, че е 20 до 22 годишенъ, прѣкѫсна я Хедвига, „защото обноскакта му прѣди нѣколко години и момчешката му вънкашность ма карахѫ да глѣдамъ на него като на непълнолѣтенъ!“

Digitized by Google

„Е, нека е било както и да е! Азъ съмъ въ намѣрение да посѣтя сутрѣ принцессата и ти ще ма придружишъ.“

„Но, любезна мамо, какво да правя азъ при гордата, надута госпожа?“

„Тя сама изказа желание, да ѝ ходишъ по-често, и спрямо тебе, родена графиня, тя не е ни горда, нити пъкъ надута; това е въобще едно изражение, което ти никога, а още повече за една майчина приятелка, не бива да употрѣбявашъ; ако, принцессата иска постоянно да има работа съ ней подобни, то ти трѣбва да нарѣчешъ това съвършенно справедлива гордость.“

„Азъ мисля, че всичкитѣ умни и образовани хора сж еднакви помежду си.“

„У Бергенови ли ти образувахж тия идеи?“ попита графинята намръщено.

„О не, мамо, сърдцето и чувствата ми ги давжтъ!“

„Азъ вѣрвамъ, че сърдцето ти по-добрѣ би хармонирало съ ума ти.

„Ти познавашъ моитѣ възглѣди спрямо неравенството между хората и азъ са надявамъ, че въ даденъ случай не бихъ намѣрила други у тебе!“

Докачено поглѣдна Хедвига на майка си, очитѣ на която бѣхж насочени съ сериозно изражение къмъ дъщерята. За да земе разговора друго направление, Хедвига, попита: „Не ще ли дойде Алфредъ на обѣдъ?“

„Все едно ми е, защото и тъй присжтствието на такъва синъ не ма весели.“

„Какво съгрѣши братъ ми, майчо, че та накара да говоришъ така?“

„Попитай ти него — може би той да признае вината си прѣдъ тебе“, отговори графинята, като стана и подади въсухата и бѣлата си ржка на дъщеря си, която ж цѣлуна съ почитание; „за останалата часть на деня желая да бжда необезпокоена“...

Кото излѣзе отъ салона за ѣдение майка ѝ, Хедвига са облѣгна на фортеля си и са заглѣда умислѣно напрѣдя си. Тя мисляше за брата си: кждѣ ли е останалъ той? Въ 2 часа отпжтува, сега часовника надъ камина (огнището) показваше на шесть и нѣколко минути — а той още не са е завърналъ... Силно почна тя да са безспокои, причината на което не можаше да си обясни; напразно са мжчаше тя да са успокои съ мисъльта

Digitized by Google

че той много по-дълго са е забавалъ други пѫть. Тя пристѫпа до прозорѣца и разгѫрна дебелитѣ дамастени пердета. Вънъ бѣше голѣмъ мракъ и сегисъ-тогисъ са чуваше силенъ вѣтьръ, подъ силата на който високитѣ, стари дьрвета, които окрѫжавахѫ кѫщата, шумно са навеждахѫ и послѣ са клатяхѫ застрашително върховетѣ имъ. Изъ далечь са чуваше трѣскавица, която прѣдвещаваше, че силна дъждовна бура ще има подирь красивия есененъ день. Обикновенно мирното, бистро езеро, и цѣлата околность бѣхѫ вече размърдани отъ бурата — една картина на диво разтревождание.

Както всичкитѣ дъждовни бури въ края на есеньта, тъй и тъзи почна съ страшна сила: свѣтканията, придружени отъ често зашамадаѭща тряскавица, едно подирь друго крьстосвахѫ фирмамента. Оплашено са стряскаше Хедвига при всѣко свѣткание, при всѣкий гръмъ — тя мисляше за брата си, който, може би, беззащитно прѣдаденъ на дъждовната бура, са лута насамъ-нататъкъ изъ мрачната нощь. Тя са махна отъ прозорѣца и позвъни.

„Не каза ли графа, братъ ми, къмъ кѫдѣ ще ѣзди и кога мисли да са завьрни?“ попита тя слугата.

„Не, г. графа не каза нищо.“

„Обадете ми, щомъ дойде.“

Хедвига излѣзе отъ салона за ѣдение и отиде въ собственната си стая. „О, милостива комтессо, каква страшна бура!“ забѣлѣза отчакваѭщето ѭ каммерно момиче и, като за потвьрждение на думитѣ му, въ сѫщата минута една свѣткавица распространи за мигновение дневна свѣтлина по околностьта и на часа послѣдва единъ силенъ гръмъ, силата на когото накара да задрънкѫтъ всичкитѣ джамови и да са растрепери дачата. Виждаше са, че дъждовната бура достигна върха си. „А г. графа,“ продължи цофата, „е въ тъзи бура навънъ! Справедливий Боже!“ И съ растреперани рѫцѣ почна да чеше прѣлестната коса на Хедвига.

„Страхъ ли та е, Женетто?“

„О не,“ отговори малката, кокеттната и смѣло глѣдаѭщата французойка, която не обичаше да признае у себе си человѣшкитѣ слабости; „но, ако обичате, милостива комтессо, да затворя жалозиитѣ?“

„На драго сьрдце, ако това послужи за утѣшението

Digitized by Google

ти,“ каза Хедвига усмихнато и са опита да почете въ една книга.

Силата на бурата почна да отслабва; само отъ врѣме на врѣме са виждахѫ свѣткания и гръмотевицата стана по-заглушена, и са чуваше повече и повече надалечь. Но дъжда продължаваше да вали изъ ведро.

Вечерьта прѣмина — графа не са завьрна, Хедвигината грижа са прѣвьрна въ настоящъ стражъ; всички въ кѫщи бѣхѫ си лѣгнали, само ней не ѝ са спѣше. Развълнуваната ѝ фантазия ѭ заплашваше съ най-страшни прѣдставления; къмъ разсъмване тя едвамъ заспа, но често ѭ разбуждахѫ страшни, разбъркани сънища.

На сутрѣньта въ 7 часа, когато Хедвига дрѣмаше найсладко, цофата ѝ ѭ разбуди, като ѝ каза, че долу ѭ чака единъ младъ селянинъ, който щѣлъ да ѝ съобщи нѣщо за брата ѝ. Като са облѣче бърже съ помощьта на Жанетта, Хедвига накара да доведѫтъ селенина въ стаята ѝ.

„Милостивата комтесса не трѣбва да са стрáхува,“ каза младия человѣкъ; „доктора казва, че не е тъй опасно, а. . . . .“

„За Бога!“ извика Хедвига поблѣдняла, „какво има? . . . . . Говорете! — какъ е братъ ми?“

Младия селенинъ разказа: „Тъзи сутрина са захлопа на нашата врата, азъ отидохъ да видя, кой иска да ни дойде тъй рано и намѣрихъ единъ ѣздачь, който бѣ съвьншенно измокренъ и който си личеше, че е прѣминалъ цѣлата нощь въ дъждà. Азъ познахъ, че е боленъ и съ голѣмъ трудъ баща ми и азъ можахме да го снемемъ отъ коня, защото той съвсѣмъ не можаше да са движи — като схванатъ. Баща ми ма проводи за доктора, който на часа дойде и заржча да гудимъ чужденеца въ единъ патъ. На скоро подирь това той дойде до толкова на себе си, да може да каже на доктора, кой е; щомъ послѣдния му каза, че не е мислимо да може на скоро да остави лѣглото, той ма проводи при Васъ, милостива комтессо, да Ви донеса това извѣстие.“

„А гдѣ е братъ ми?“

„Въ Лаферъ, четири часа отъ тука.“

„Като е тъй, моля Ви, сегичкомъ да прѣпуснитѣ назадъ и да кажите на брата ми, че незабавно ще Ва послѣдвамъ.“

Подирь това Хедвига заржча на единъ слуга да на-

Digitized by Google

храни и напои селянина и са опрати къмъ майка си, на която разказа за случката, като изказа намѣрението си, че иска сама да са отправи незабавно къмъ Лаферъ, за да го глѣда, ако е възможно. Графинята са съгласи, на часа са направихѫ потрѣбнитѣ приготовления за кѫсото пѫтишедствие и скоро Хедвига и момичето ѝ потеглихѫ къмъ Лаферъ.

Нѣщо подирь часъ и половина, като карахѫ бързо, пристигнахѫ въ Лаферъ; колата са спря прѣдъ една украсена кѫща, послѣдня край селото, къмъ която, по распитвания, биде отправена младата графиня. Една селенка посрѣщна Хедвига и ѭ заведе въ стаята на Алфреда. Той лѣжеше въ единъ твърдѣ чистъ патъ, и край него сѣдеше единъ възстаръ господинъ, когото Хедвига справедливо помисли за лѣкаря. При влизанието ѝ послѣдния стана и поклюмна на младата дама, да го придружи въ съсѣдната стая.

„Комтессо, позволете да Ви са прѣдставя: азъ съмъ Д-ръ Ерниеръ.“

Хедвига са поклони. „Какво имамъ да са надявамъ или страхувамъ за брата си?“ попита тя нетърпѣливо.

Д-ръ Ерниеръ, единъ едръ, кръвенъ человѣкъ, на когото приятелското лице подѣйствува още въ първото мигновение приятно, отговори: „Съ Божа помощь, нѣма отъ какво да са страхувате, милостива комтессо; г. братъ Ви ще прѣкара едно мозачно възпаление и навѣрно ще му са отще за напрѣдъ да прави ѣздални разходки въ дъждовни бури.“

„Мога ли да го зема съ себе си.“

„Не. Но той тука е у много добри хора, които, споредъ силата си, са грижѫтъ за него и, ако обичате, ще Ви отстѫпѫтъ на драго сърдце още и тъзи стая; и тъй, оставете г. графа тукъ на спокойствие и го повѣрете на моя надзоръ.“

„Да, г. докторе, азъ струвамъ това отъ все сърдце!“ Тя подаде на лѣкаря възсухата си малка рѫка — този человѣкъ ѝ вдѫхна голѣмо довѣрие.

Д-ръ Ерниеръ ѭ заведе подирь това при болния, който, съ завита въ мокри кърпи глава, лѣжеше блѣденъ въ трѣскави балнувания. Тя улови горѣщитѣ му рѫцѣ и ги задържа въ нейнитѣ си, като го глѣдаше мълчеливо и състрадателно.

Болния промърда; той отвори очитѣ си укокорено и прошепна тихо. Хедвига са наведе надъ брата си, за да го разбере. Нѣжно ѭ погледна той и зашепна съвсѣмъ тихичко:

Digitized by Google

„Моя Емилио! — пакъ ли та добихъ?“ — Оплашено отстжпа назадъ сестрата и поглѣдна загрижено на лѣкаря, който стоеше при краката на болния и глѣдаше на брата и сестрата. „Той не ма познава — мисли ма за друга нѣкоя,“ каза тя тихо, болезненно.

„Оставете го да си балнува,“ съвѣтваше Д-ръ Ернеръ; „него го распитвайте и му отговаряйте, както той желае. Струва ми са, че болестьта не е прѣдизвикана само отъ външнитѣ обстоятелства: възможно е, щото тѣ да са ѫ ускорили, но на всѣкий случай едно дълбоко, душевно вълнение е главната причина. За това Ва моля, да не допущате при г. брата си личности, които той, може би, не обича.“

Като даде още нѣколко инструкции, лѣкаря са распрости и са обѣща да дойде наскоро пакъ.

Учтивата селска фамилия на драго сърдце отстжпа по желанието на Хедвига съсѣдната стая на послѣднята. Тѣ наредихѫ хубаво стаята на Хедвига, която имъ съобщи твърдата си воля, че ще глѣда брата си, до гдѣто той оздравя. Тъй като доктора сериозно помоли Хедвига да си пази силитѣ, то дѫщерята на домовладиката, едно добро приятелско, осемнадесетгодишно момиче, ѝ помагаше въ глѣданието на графа. Съ най-голѣма живость са явяваха у болния болѣстнитѣ явления; тихи балнувания го мѫчахѫ и често караха да потрепери сестра му, която неуморимо стоеше край лѣглото му.

„Емилио, донеси ми дѣтето ни!“ моляше той вече нѣколко пжти очудената Хедвига. Виждаше са, че най-голѣмъ страхъ го мѫчаше често и подирь това извикваше дѣйствително болезненно: „Стой при меня! Не са оставай да та отстранѫтъ отъ меня!“ и съ умолителни поглѣди той простираше рѫцѣ къмъ Хедвига.

Три дена са прѣминахѫ вече, трѣската са усилваше отъ часъ на часъ, тъй щото самъ лѣкаря, който уповаваше на младата конституция на болния, почна повече и повече да са умисля и неможаше вече да утѣшава така убѣдително уплашената Хедвига.

Алфредовата майка дойде въ този день, за да види, какъ е синъ ѝ; но високоблагородната графиня не можаше да са съгласи съ обстоятелството, да остани по-дълго врѣме въ кѫщата на смиренитѣ, добродушни хора, на които тя глѣдаше съ хладно понижение и гордо въздържание, за които нѣма ни една

Digitized by Google

благодарителна дума за тѣхната добрина и самоволна помощь. Съ болезненно съжаление глѣдаше Хедвига на майчината си безмѣрна гордость, която ѫ владѣеше и при лѣглото на едничкия ѝ синъ; тя удвои любезностьта си спрямо добритѣ хора, за да отслаби чрѣзъ това неприятното впечатление, което трѣбваше да направи неразбраната обноска на майка ѝ.

„Кога, мислите, ще може графъ Биела да остави тая кѫща, гдѣто много нѣща отсѫтствуватъ за глѣданието му?“ попита тя Д-ръ Ерниера, като са качеше пакъ на колата си.

„Успокойте са, милостива госпожо,“ отговори лѣкаря, „за нуждитѣ на болния са грижатъ тукъ тъй сѫщо, както би са грижили въ нѣкой палатъ; на г. графа нѣма да отсѫтствува нищо, което би служило за оздравяването му или за комфорта му. Главно условие за поправанието му сѫ спокойствие и любезно, внимателно глѣдание, а това го има той тукъ въ пълната смисъль на думата.“

„Явете ми, ако стани по злѣ.“

„Незабавно.“

Гордо клюмна тя на лѣкаря. Стопанитѣ и дѣцата имъ, които стояхѫ на вратата, не сѫществуваха за неѫ; ни една признателна дума, ни най-обикновенно питание не продума тя на селското семейство. Тъй гордо отсѫтува.

„Неблагодарность е наградата на свѣта, мой любезний!“ каза Д-ръ Ерниеръ на намръщено глѣдажщия подирь колата стопанинъ, като го потупа приятелски по рамото.

„Ахъ, благодарение на Бога, тѣ не сѫ всичкитѣ такива, като оная тамъ!“ възрази справедливия селянинъ; „за госпожицата са затичвамъ прѣзъ огъня.“

„Да, тукъ имате право, Рамо; колкото е горда майка ѝ, толкова добра и любезна е младата комтесса.“

„Ще оздравя ли графа, г. докторе?“

„До утрѣ ще са рѣши този въпросъ — нека са надяваме, че ще са обърне на добрѣ.“

Двамата влѣзохѫ въ кѫщи, лѣкаря отиде въ стаята на болния, за да са упрости съ Хедвига, която той завари при лѣглото блѣдна, но спокойна.

„Страхъ ма е, комтессо, че Вий са прѣсилвате, ако не са пазите повечко, азъ ще имамъ скоро двама пациенти тукъ!“

„Чувствовамъ са много добрѣ, г. докторе, грижата Ви е безъ причина,“ възрази тя, като са осмихна и подаде рѫка-

Digitized by Google

та си на любезния старецъ. „Какъ Ви са вижда братъ ми днесь? — Меня ми са вижда той по-алѣ отъ по-напрѣдъ; моля, кажете ми откровенно, какво мислите!“

„Като е тъй, да Ви кажа съвсѣмъ откровенно: азъ вѣрвамъ, че той бързо клони къмъ подобряване. Но Васъ, комтессо, Ва моля сериозно, да оставите меня тая нощь при болния и Вий да си отпочинете добрѣ отъ напряженията въ послѣднитѣ дни.“

Д-ръ Ерниеръ чувствоваше искренно съжаление спрямо младото момиче; нему не му са щѣше да ѝ каже, че тая нощь ще настжпи кризиса, на който може да стане жертва многолюбимия ѝ братъ. Тя прие съ благодарение любезното му прѣдложение, защото ѝ бѣше дѣйствително много необходимо почивка. Но развълнуваната Хедвига не можа да намѣри тъй скоро желаната почивка; думитѣ, които произнасяше братъ ѝ въ болнуването си, ѭ карахѫ да прѣдчувствова една тайна, която много трѣбваше да му тежи. Тя познаваше само една Емилия, която можаше да докара въ свързка съ бълнуванията на брата си, и ако е тя тъзи, то тогава тя можаше да си обясни обтѣгнатитѣ отношения между майка си и брата си. Една мрачна сѣнка покри при тая мисъль портрета на многолюбимия ѝ братъ и неволно са тълпяхѫ у нея съмнѣния относително честьта и характера на Алфреда. Мисъльта, че са е припознала въ собственния си братъ, бѣше ѝ страшна. Отъ начало навикнала да глѣда на него, като на идеалъ отъ мжжко съвършенство, бѣше ѝ болѣзненно, даже страшно, да изгуби това убѣждение. Тя са мжчаше да са убѣди, че е неблагородно, да обвинява брата си въ прѣстжпление, прѣди да има доказателства за това; тя са рѣши да ги изслѣдва. Още дълго врѣме размисля тя, до като естеството доказа правата си и тя заспа дълбокъ, благодѣтеленъ сънь.

Въ това врѣме Д-ръ Ерниеръ сѣдеше на пата на младия графъ ѝ внимаваше надъ лѣжащия въ дива, трѣскава горѣщина; той изговаряше само прѣкжснати прѣдложения, които засвидѣтелствоваха голѣмъ страхъ. Къмъ срѣдъ-нощь достигна трѣската най-високия градусъ, почти като че трѣбваше Алфредъ да умре. Но най-послѣ болния са поуталожи: като измжченъ лѣжеше той, едвамъ забѣлѣжително едно движение свидѣтелствоваше, че той е още живъ и само слабия пулсъ, доказваше на лѣкаря, че той още не е довършилъ борбата.

Digitized by Google

Д-ръ Ерниеръ взе отъ една котия едно стъкълце, отъ което той капна нѣколко капки въ една пълна съ вино лъжица и наля съдържанието ѝ въ устата на болния. Подиръ това той погледа нѣколко минути съ страхливо нетърпѣние чъртитѣ на пациента си. За щастие елексира подѣйствува надобрѣ: лѣкаря наскоро можа да констатира правилното дишание на болния си, както и прѣминуване къмъ тихъ сънь. Вѫтрешна радость са показа въ лицето на Д-ръ Ерниера: такива мигновения бѣхѫ за него най-щастливитѣ, защото той пакъ откачи една жъртва отъ рѫцѣтѣ на смъртьта. Той бѣше увѣренъ, че опасността е отстранена и можаше слѣдователно да повѣри болния на Мария, дъщерята на стопанина, която бѣ останала съ Хедвигината цофа въ стаята на болния.

„Кажете на младата графиня, че азъ мисля брата ѝ за спасенъ.“ Като поклюма приятелски на двѣтѣ момичета, Д-ръ Ерниеръ си отиде.

Доста кѫсно бѣше вече, когато Хедвига са разбуди; оплашена по причина на дългото си спание, тя бързо са облѣче и отиде при брата си. „Д-ръ Ерниеръ ни каза да Ви съобщимъ, че г. графа е спасенъ, милостива комтесо,“ посрѣщна ѫ цофата ѝ съ радостно лице.

Хедвига прѣстѫпа при пата, на който братъ ѝ още дрѣмаше тихо; тя са почуди врьхъ бързото промѣнение на Алфредовото положение и са наведе надъ него, за да послуша дишанието му. Тя намѣри пулса му дѣйствително слабъ, но правиленъ. Хедвига сѣдна край ближната до пата маса, за да извѣсти на майка си за промѣнението; сѫщо написа и на приятелката си Елена фонъ Бергенъ. Още занята съ това, тя забѣлѣза, че Алфредъ замърда и почна да са разбужда; тя са затече по тая причина при него.

„Хедвиго, гдѣ сме ний?“ попита Алфредъ съ слабъ гласъ, като са заозърта.

Дѫлбоко възрадвана, че братъ ѝ ѫ позна, тя улови и двѣтѣ му рѫцѣ и отговори: „Ний сме у добри, прави хора, мой скѫпоцѣнний брате!“

Умислено са заглѣда Алфредъ напрѣдя си; полека-лека почна той да си вспомва за миналото.

Въ това врѣме дойде Д-ръ Ерниеръ, комуто Хедвига поблагодари съ насълзени очи и съ сърдечни стискания на рѫката му и когото послѣ прѣдстави на брата си за неговъ лѣ-

Digitized by Google

карь. Искренно стисна любезния докторъ простряната ржка на младия графъ.

„Драго ми е отъ сърдце, че Ва намирамъ въ такова добро положение, г. графе, и са надѣвамъ, че скоро ще Ва видя пакъ съвсѣмъ оздравялъ," каза лѣкаря.

„Вѣрвамъ, любезний докторе, че Вамъ съмъ длъженъ да са благодаря, за гдѣто въобще азъ още дишамъ, защото азъ са чувствувамъ тъй много слабъ, щото трѣбва работата ми да е била страшно опасна," възрази графъ Биела, като попипа високото си блѣдно чело.

„На младата комтесса, екселлентната Ви сестра, длъжите най-голѣмата благодарность, г. графе. Но моля Ва най-сериозно: пазете са, говорете най-необходимото, и съвършенното Ви оздравание не ще са забави."

„Подчинявамъ са съвсѣмъ на Вашитѣ заповѣди, докторе, защото — желая много скоро да оздравямъ; азъ — имамъ да испълня длъжности, които. . . ." Алфредъ поглѣдна сестра си, улови ржката ѝ и ѭ упря до устнитѣ си: „Благодаря ти, сестро!"

Д-ръ Ерниеръ са прости пакъ наскоро, като даде различни съвѣти на Хедвига и ѭ задължи именно, да прѣдпазва всѣко вълнение у брата си.

IV.

Три недѣли прѣминахѫ. Оздравението на графа напрѣдваше наистина забѣлѣжитѣлно, но много полека. Голѣмото вълнение, което той прѣтърпя прѣдъ заболѣването си, бѣ покъртило силно первната система на дълбокочувствующия человѣкъ: нему му трѣбваше само една вънкашна причина за да го докара така близо до гроба.

Обезсърдченъ отъ твърдата непомиримость на майка си, бѣ излѣзалъ той въ оня день отъ кѫщи; обзетъ отъ мислитѣ си и безъ да внимава на пѫтя, ѣздеше той по-нататъкъ и по-нататъкъ, до като го обиколи тъмнината. Сега той искаше да са ориентира, за да тръгне къмъ кѫщи; но цѣлата околность му са показва непозната и той не можаше да намѣри пѫтя. На свосъ пусна той по най-близкия пѫть, като са надяваше, че наскоро ще срѣщне нѣгдѣ нѣкого, който би го оправилъ. Но въ това врѣме са покри хоризонта съ тъмни облаци, стана

Digitized by Google

тъмно като въ рогъ и на графа бѣ невъзможно, да различи нѣгдѣ нѣщо; освѣнъ това околностьта бѣше като мьртва — ни единъ человѣкъ са не виждаше. Полека и внимателно ѣздеше по-нататъкъ — най-сѣтнѣ трѣбваше да дойде при нѣкое жилище, да застигне нѣкой человѣкъ. А за да са прѣпълни мѣрката, яви са и една страшна дъждовна бура: при всѣко свѣткание, което са повтаряше едно слѣдъ друго, са исправаше коня му на два крака и само съ сила той можаше да бѫде господарь надъ него и да го кара напрѣдъ.

Като освѣтли едно свѣткание околностьта, съзря той на близо въ полето единъ тьменъ прѣдметъ, като са надѣваше, че ще намѣри тамъ защита, пусна коня къмъ него и дѣйствително не бѣше са излъгалъ: то бѣше една колиба, каквито ги има доста въ оная мѣстность за защита на работницитѣ, кога заиде дъждъ. Алфредъ слѣзе отъ коня и очакваше арнисването на дъжда. Но часове са изминахѫ въ това положение. Най-сѣтнѣ той помисли, че е възможно да продължи пѫтуването си, а именно са рѣши да кара по сѫщия пѫть, тъй като са надѣваше, че по тоя начинъ ще може да срѣщне нѣкой человѣкъ. Тънкото му облѣкло бѣше съвършенно измокрено и студени трьпки го побиваха. Той накара часовника си да репетира (бие) и съ оплашване чу, че е вече десеть часа. Той продължаваше да ѣзди полека и внимателно, като замиряваше въ това врѣме развълнувания си кань.

Срѣдъ-нощь бѣше минала, когато му са счу на далечь кучешко лаяние; най-послѣ му са стори, че е близо при нѣкое село, а тъй като то, спорѣдъ шума, трѣбваше да са намира въ това направление, къмъ което той ѣздеше, то той удари махмузитѣ въ коня си, за да трьгне по-бърже. Но умореното животно са показваше малко наклонно, да са подчинява на волята на ѣздача си. Графа, отъ една стърна за да са постопли, отъ друга да поотлекне на коня му, слѣзна и поведе животното; но само нѣколко раскрача можа да измине така — той са почувствува слабъ, краката му почнахѫ да не искѫтъ да му са подчинявѫтъ, и съ голѣма мѫка можá той да са покачи пакъ на сѣдлото, гдѣто трѣбваше да са държи у него и у гривата, за да не изгуби равновесието.

Кучешкото лаяние отпрѣдя му са чуваше сé по-ясно и по-ясно и Графа са увѣри отъ това, че той наближаваше нетърпимото си намѣрение. Съ напрягането на послѣднитѣ си

сили му са вдаде, да накара коня си да потича малко трьсъ, и скоро дѣйствително прѣстигна той прѣдъ една кѫща, на вратата на която захлопа съ камшика си, до гдѣ му са отвори.

Ний знаемъ за по-нататашното, отъ това мигновение насамъ, графа не можеше да си въспомни ни най-незначителното обстоятелство. Хедвига разказваше на брата си за болѣстьта му — за думитѣ, които той неволно изговаряше въ трѣскавата си горѣщина, тя не продума нищо. Графа можеше всѣкидневно да става за малко врѣме отъ лѣглото си. Но Д-ръ Ерниеръ още не позволяваше да са прѣнесе той въ дачата на майка си.

Въ единъ день, като са завьрна Хедвига отъ една расходка, която направи съ доктора, завари брата си да пише; тя го помъмра любезно, но сериозно.

„Трѣбва, сестро“, възрази Алфредъ. Моля ти са, непрѣмѣнно да пратишъ това ми писмо на пощата и незабавно да ми донесешъ отговора, който не ще са забави“.

Тя му обѣща и двѣтѣ нѣща. Щомъ тя излѣзе отъ стаята и той чу да са спря една кола прѣдъ кѫщи. Той отиде при прозорѣца и видя да слизатъ отъ нея г. фонъ Бергенъ и Елена, които бѣ посрѣщнала сестра му.

„Здравейте, въскрьснали отъ мьртвитѣ!“ му извика радосно стареца и простря и двѣтѣ си рѫцѣ къмъ него.

„Но азъ ма е страхъ, че посѣщението ни ще Ви притѣсни, г. графе,“ продължи Бергенъ, като стисна сърдечно рѫката на Алфреда и чакъ сега са заглѣда въ блѣднитѣ му болезненни чърти; „ азъ не можахъ да са противя повече на напирането на дъщеря си, която много желаеше да види приятелката си и. . .“

„Съвсѣмъ на противъ, г. фонъ Бергенъ!“ прѣкѫсна го Алфредъ; „по никакъвъ начинъ не ми е забранилъ Д-ръ Ерниеръ радостнитѣ вълнения.“ И двамата господа са разговаряхѫ живо, когато младитѣ момичета са прѣдадохѫ съвсѣмъ на радостьта на свижанието подирь — споредъ тѣхнитѣ мнѣния — толкова дълга раздѣла.

„Бѣдна, добра Хедвиго,“ почна Елена, „колко съжелявахъ азъ, че не можахъ да бѫда при тебя въ това трудно врѣме; колко ли си са страхувала за брата си!“

„Щастливото му оздравание ма награди богато за всичкитѣ трудове и страхове; ти не можешъ да си прѣдставишъ, Елено, колко приятно е чувството, че чрѣзъ любовь и внима-

Digitized by Google

телно глѣдание си избавила отъ смьртьта единъ любимъ человѣкъ! Да, за тебе, скѫпоцѣнна Елено, ми бѣше дѣйствително много мѫчно въ това дълго и страшно врѣме!“

„И навѣрно още много нѣща?“ прибави усмихнато Елена, като пусна поглѣда си по обикновенната наредба на стаята.

„И въ това може человѣкъ да са невикне,“ възрази Хедвига, като са засмѣ отъ все сьрдце; „вѣрвай ми, Елено, при всичкитѣ болезненни часове, които прѣживяхъ въ неѫ, азъ обикнахъ тая стаичка, както ѫ виждашъ. Добритѣ хора сториха всичко, за да направѫтъ, колкото е възможно, по-добро прѣбиванието ми, тъй щото скоро прѣдстоящата раздѣла отъ любезнитѣ, честни хора ще ми бѫде дѣйствително много мѫчна. Но не искашъ ли да поздравишъ брата ми, Елено?“

„Страхъ ма е, че ще му бѫда нежелана; человѣкъ не бива да утѣснява реконвалесцентитѣ, именно кога тѣ прѣнадлѣжѫтъ къмъ тия, които искѫтъ да са показвѫтъ здрави, тѣ не обичѫтъ да ги вижда человѣкъ — слаби,“ възрази Елена лукавичко осмихната.

„Да, ти не си тъй несправедлива; въобще сегашното му жилище не е тъй приготвено за дамски посѣщения,“ забѣлѣза Хедвига съ усмивка.

„Видишъ ли! — Но да поговоримъ за друго нѣщо: помисли си, принцъ Шербулевъ, когото ти и тъй познавашъ, на почети съ високото си присѫтствие — но сега ми дойде на ума, че той е най-доброто доказателство за вѣрностьта на тъкмо що изрѣчената ми теория.“

„На коя теория, Елено?“

„Ехъ, че тѣзи, които искѫтъ да са показвѫтъ здрави, не обичѫтъ....“

„Ахъ да! — Но отъ гдѣ и отъ кога са е явила у тебе — какъ да кажа? — тая ненависть къмъ мѫжетѣ?“

„Отъ какъ съмъ са научила да познавамъ, че мѫжетѣ са прѣвишавѫтъ прѣмного и са мислѫтъ за най-добри и най-приятни. Тѣмъ имъ е позволено — и тѣ си позволявѫтъ това, което никога не би било извинително за жената, и подирь това свѣта не ги осѫжда ни съ една дума. Азъ не знамъ, какъ бихъ могла особенно да почитамъ такъва мѫжъ и ако помислишъ, тѣ сѫ всички такива! Колкото повече е възтържествувалъ единъ мѫжъ и колкото повече жертви сѫ паднали подъ него-

Digitized by Google

вото прѣнуждение, толкова по-гордъ са чувствова той и толкова повече го почитѫтъ подобнитѣ нему.“

Мълчаливо слушаше Хедвига думитѣ на развълнуваната си приятелка; имаше ли право тя? Едно вѫтрѣшно чувство ѝ казваше, че това не е прѣспособимо за всичкитѣ мѫже, може би, даже нето за по-голѣмата часть отъ тѣхъ; но и тя сама трѣбваше да са съмнява: не бѣше ли едничкия ѝ братъ, когото тя мисляше за мѫжки идеалъ, способенъ да извърши нѣщо безчестно? Ако и той принадлѣжеше къмъ описаната отъ Елена класса, кому послѣ тя трѣбваше още да вѣрва, кого мѫжа подирь това можаше да почита още? Но пакъ тя намисли, по-напрѣдь да испита работитѣ, прѣди да си образува една присѫда.

Едно похлопвание на вратата распѫди размишленията на Хедвига; това бѣше Еленина баща, който напомни, че трѣбва да са тръгне. „Навѣрно пакъ ще Ва видиме наскоро, комтессо?“ каза стареца, като подаде рѫка на Хедвига; „врьхъ което никой нѣма да са радва така, както нашата Елена, която отъ все сърдце Ва обича и която нѣщо като че ѫ теглеше къмъ Васъ.

„Да, любезна, добра Хедвиго, моля, глѣдай да са завьрнешъ пакъ на скоро, иначе трѣбва да ми отстѫпишъ половината отъ стаята си,“ каза Елена, като са улови нѣжно подъ рѫката на Хедвига.

„Надявамъ са да бѫда подирь нѣколко дена при Васъ. Поздрави отъ сърдце любезната си майка. Ако до тогава желанието да ма види натисне пакъ любимата ми Елена, то, г. фонъ Бергене, доведете ѫ тукъ и ѫ оставете поне единъ день при меня,“ помоли са Хедвига.

„Вий сте двойка женски диоскири!“ извика г. фонъ Бергенъ смѣящецъ са громко и като са опрости съ Хедвига, тръгна съ Елена къмъ колата, която стоеше вече готова. Прѣди да са покачи послѣднята, не можа да не поглѣдне на прозорѣца, задъ който прѣдполагаше, че стои графъ Биела; окото дѣйствително съзря блѣдното, болезненно лице на Алфреда, и, като му благодари на поздравлението, тя са качи на колата, която скоро са отстрани съ нея и баща ѝ.

Алфредъ бѣше до толкова оздравѣлъ, щото Д-ръ Ернеръ не са противеше вече на завьрщанието му. На третия день подирь обѣдъ, слѣдъ Бергеновото посѣщение, трѣбваше

Digitized by Google

тѣ да отпжтуватъ. Хедвига искаше още веднажъ да обиколи обикнатата отъ нея прѣлестна околность на Лаферъ. Още мекъ, даже топалъ бѣше декемврийския въздухъ и младото момиче тръгна замислено по осамотения пжть, по който нарѣдко ѫ срѣщаше нѣкой отъ селото; но който и да ѫ срѣщнеше, поздравяваше младата графиня сърдечно и съ почитание, защото тя бѣ са сприятелила съ селянитѣ чрѣзъ негордата си обноска. Много нѣмощности бѣ тя облекчила, много сълзи бѣ изсушила въ врѣме на прѣбиванието си въ селото.

Особенно една жена бѣ възбудила Хедвигиното съжаление. Въ една расходка съ Д-ръ Ерниера намѣрихѫ тѣ една жена, която плачешкомъ помоли лѣкаря, на часа да отиде съ нея у дома ѝ, защото мжжъ ѝ го сполѣтяло нещастие. Лѣкаря, готовъ да ѫ прѣдружи, са извени при Хедвига, която полека вървеше подирь бързо отстраняющитѣ са. Скоро послѣднитѣ дойдохѫ при една малка кжща, която лѣжеше въ срѣдата на една елхова горица. Скърбьта на бѣдната жена възбуди Хедвигиното съчувствие, тя поиска да дочака възврьщанието на доктора, за да научи подробностьта. Подирь дълго чакание го видя да излѣзе отъ кжщата; тя тръгна къмъ него и скоро позна отъ чьртитѣ на человѣколюбивия лѣкарь, че въ малката, съ приятенъ изглѣдъ кжща трѣбва работата да е злѣ.

„Тукъ за жалость не мога вече да помогна,“ каза той, като дойде при графинята.

„О бѣдната жена!“ извика Хедвига; „умрялъ ли е мжжъ ѝ?“

„Той умрялъ прѣди да отида; мень не ми остава друго, освенъ да проводя помощь на бѣдната жена, която още не е въ състояние да помисли за отѣшение.“

„Но, любезний докторе, какъ стана това така бърже и неотчаквано?“

„Този человѣкъ бѣше дърварь и днесь билъ той занятъ съ сѣчение дървета съвсѣмъ наблизо отъ кжщата си; отведнажъ чула жената едно силно падание и, почти сжщеврѣменно, едно отчаено изкрещяване на мжжа си. На часа са затекла тя къмъ това мѣсто и намѣрила бѣдния си мжжъ съ смачкана глава подъ едно дърво затиснатъ. Менъ ми е съвсѣмъ непбнятно, какъ го е занесла жена му въ кжщи; но страха и опасностьта давжтъ обикновенно сила, която надминува силата

Digitized by Google

на обикновенния и естественния человѣкъ. Умрѣлия бѣше много добродушенъ человѣкъ, той са ужени прѣди година и нѣщо и сега наскоро стана баща. Азъ отъ сърдце съжелявамъ вдовицата, защото тѣ живѣяхѫ много щастливо и задоволно помежду си.“

„Колко ужасно!“ каза Хедвига трогнато, като покрихѫ сълзи очитѣ ѝ.

Извинете, комтессо, че Ва оставамъ; но азъ желая да помогна бърже на бѣдната жена.“

„Азъ ще стоя въ това врѣме при горката вдовица,“ възрази Хедвига бързо.

„Вий искате да сторите това!“ извика Д-ръ Ерниеръ, като са обърна, тъй като той бѣше вече тръгналъ, и въ лицето му са показа сърдечна радость. „Тя е дѣйствително добра,“ каза той, като поглѣдна на Хедвига, която бързо вървеше вече къмъ кѫщата, „едно прѣкрасно исключение отъ правилото!“

Послѣ тръгна лѣкаря бърже къмъ селото. Той влѣзе въ една отъ най-ближнитѣ кѫщи; тамъ живѣяхѫ приятели на нещастния, на които той искаше да раскаже за нещастието, за да ги накара да помогнѫтъ бърже съ дѣйствие; послѣ са завърна въ дърварската кѫща, за да заведе графинята въ дома ѝ, тъй като вече са смрькваше.

Въ малката стаичка на печалната кѫща намѣри той Хедвига занята, да утѣшава нещастната вдовица. Бѣдната признаваше старанията на младата графиня и, като си тръгна послѣднята съ доктора, тя цѣлуна рѫка на благородната дама, която оказваше толкова много сърдечно съжеление надъ нея. Хедвига обѣща да повтори посѣщението си, което тя дѣйствително направи още на втория день, слѣдъ като ѫ научи отъ Д-ръ Ерниера, че младата вдовица са поболила сериозно; единъ слуга, който ѫ заведи, донесе скоро вино и укрѣпляющи храни.

„За дѣтето си трѣбва да глѣдате да оздравѣте,“ каза тя на болната, на която не ѝ са искаше да живѣе безъ мѫжа си. Въ врѣме на краткодневното ѝ прѣбивание въ Лаферъ тя два пѫти въ день посѣщаваше болната и за послѣденъ пѫть ѫ посѣти тъкмо прѣдъ отпѫтуването си, за което бѣ ѝ съобщила.

„И тъй, най-милостива комтессо, днесь Ва виждамъ за послѣденъ пѫть?“ попита печално бѣдната жена.

„Да, добра г-жа Пело,“ отговори любезно Хедвига. „Но

Digitized by Google

прѣди да отпжтувамъ, искамъ да поговоря съ Васъ за бждщностьта Ви, ще останите ли тукъ!“

„На драго сърдце; но тая кжща за жалость не е моя и азъ не зная, да ли ще мога да спѣчалвамъ до толкова, щото да плащамъ кирията ѝ, защото малкото земя, която притѣжавамъ, не ми хвърля толкова. За това азъ трѣбва да потърся друго занятие, което не вѣрвамъ да намѣря тукъ въ селото.“

„Като е тъй, прѣмѣстете са въ Женева; тамъ, като добра перачка, ще имате добра печалба и азъ бихъ Ва прѣпоржчала на познайницитѣ си.“

„Слѣдователно пакъ би трѣбвало да са изселя отъ тукъ!“ каза Пело насълзена; „отъ тука, гдѣто проживяхъ макаръ и краткото, но щастливото врѣме на съпружеския си животъ!.....“

„Търсете развлѣчение въ работата и въ грижата за дѣтето си и са махнете отъ тая мѣстность, въ която грижитѣ Ви винаги би намирали нова храна.“

Хедвига влѣзе съ тѣзи думи въ стаята на младата вдовица. Въ едно малко патче лѣжеше едно дѣте около на два мѣсеца; Хедвига взе на рѣка хубавото малко бозайниче и го милваше и цѣлуваше, когато майка му трогнато глѣдаше на благородната млада дама. Още го държеше послѣднята на ржцѣ, когато зачу трьса на единъ конь. Пело отиде при прозорѣца, на който въ сжщото мигновение вече захлопа ѣздача.

„Ей, красива селенко!“ извика той прѣзъ носа си на младата вдовица; „не е ли механа това? — нѣма ли тукъ нѣщо за пиение?“

Той са виждаше да е благороденъ человѣкъ: облѣклото му бѣше толкова модно, колкото и елегантно, коня му отъ найдобрата раса; лицето му на всѣкий случай не притежаваше аристократския печатъ: възжелтия тенъ, изживялитѣ чърти, малкитѣ свѣтло-сини очи, широката уста и подпитения носъ го правяхж даже грозенъ.

„Е, красиво селско дѣте, нѣма ли тукъ нѣщо, да ма усвѣжишъ?“ попита той още веднажъ, като си гуди едно кржгло стъкло на дѣсното око съ разкривяване на лицето.

„Една чаша млѣко мога да Ви дамъ,“ каза Пело учтиво; „но ако продължите пжтя си, Вий ще намѣрите на близо механа.“

„Азъ ще са задоволя съ Вашето млѣко, красиви чер-

Digitized by Google

ни очи, и за коня ми навѣрно ще са намѣри нѣщо!“ Като каза това, той скочи отъ коня, влѣзе въ кжщи и въ стаята. Тукъ го позасрами малко Хедвигиното съзирание.

„Извинение!“ забъбра той, изстжпа са назадъ, изпи подадения му пахарь млѣко и послѣ са покачи на часа пакъ на сѣдлото; като даде на стопанката една жълтица, той не можа да изтърпи, да не ѫ помилва по гушата.

„Азъ не продавамъ млѣко,“ каза Пело ядосана отъ безочливостьта на чужденеца, върна му паритѣ и му обърна гърбъ.

„Бре, че строги сж тукъ!“ помърмора той, поглѣда още веднъжъ на прозорѣца и прѣпусна.

Мълчаливо слушаше и глѣдаше Хедвига на всичко това. Тя още държеше мирно спящето дѣте. „Ако останитѣ сама тукъ,“ прѣдпазваше тя възвръщающата са жена, „ще бждите често изложена на подобни смѣлости. Тя подаде дѣтето на майка му.

„Вий имате право, най-милостива комтессо,“ възрази вдовицата; „най-умно ще бжде, ако послѣдвамъ съвѣта Ви и са прѣселя въ Женева, колкото и да ми бжде мжчно.“

„Азъ ще приказвамъ съ познайници и ще Ви намѣря работа.“

Жената благодарно цѣлуна Хедвигината ржка; гостенката продължи: „Но сега трѣбва да са върна въ Лаферъ, а то братъ ми ще са загрижи по причина на дългото ми отсжтствие. И тъй, надѣвамъ са да Ва видя наскоро въ Женева; ето точния ми адрессъ.“ Хедвига бѣ го написала на единъ листъ въ елегантното си тефтерче, откжсна листа и го подаде на селенката. Послѣднята цѣлуна ржка на младата графиня и върви до нѣгдѣ съ нея съ дѣтето на ржка.

Като дойде Хедвига въ селото, намѣри всичко готово за отпжтување и чакахж само за нея; сжщо и Д-ръ Ерниеръ бѣше дошелъ да са прости.

„А сега глѣдайте вече да не стжпвате накриво,“ заплаши той Алфреда осмихнато; „този пжть са отървахте съ малко, г. графе!“

„Бждете спокоенъ, г. докторе,“ възрази Алфредъ, който бѣше още блѣденъ и слабъ.

„А! Ето комтессата иде! Знайте ли, г. графе, сестра Ви е ангелъ по добрината си и на селянитѣ имъ е много мж-

Digitized by Google

чно, че тя си отива; защото навсѣкадѣ, гдѣто тя са появяваше, донасяше благослова и образуваше благодарни сърдца.“

Хедвига дойде прѣдъ кѫщата; около ѝ са группираха множество селяни; всѣкиму каза тя по нѣкоя любезна дума, всѣкиму подаде бѣлата си рѫка, която мнозина не смѣяха да похванѫтъ съ коравитѣ си рѫцѣ. Между женитѣ имаше много, които плачаха; Хедвига обѣща на всички, че ще идва сегисътогисъ въ Лаферъ, да вижда, какъ имъ е работата. Послѣ отиде тя при брата си и лѣкаря. Съ сърдечни думи са упростиха Алфредъ и Хедвига съ Д-ръ Ерниера и съ любезнитѣ си хазяи, които Алфредъ възнагради богато, за гдѣто тѣ са грижиха и жертвоваха толкова за него.

Дълго врѣме глѣда лѣкаря и селенитѣ подирь отстраняющата са кола; съ болезнена чърта на добродушното си лице си каза тихичо Д-ръ Ерниеръ: „Бѣше вече врѣме! а то иначе на стари години би са праждосали сърдцето ми заедно съ разума ми.“

(Слѣдва).

ФАНТАЗИЯ.

Въстрѣпнахъ са, потърси са духътъ ми;
Съ ужасенъ шумъ испълни са слухътъ ми.
Невидимъ вихъръ дади ми полетъ;
Издигнахъ са, лѣтя надъ грѣшний свѣтъ...
Свѣта заспалъ, трѣптѫтъ звѣзди въ небето,
Шумѫтъ вълни, играй, бучи морето...
Чий ревъ отчаенъ подземната люлѣй?—
Ревътъ, стѣнящъ на стареца Егей...
Чий гласъ тъй тѣжко пада на душата?—
Гласатъ на вързаний въвъ желѣзата...
Обзѣ ма вихръ, смути ми са духътъ.
Печаленъ звукъ испълни ми слухътъ,
Печаленъ видъ прѣдъ мене са явява:
Свѣща трѣпти, угасва, догорява,
Страдалеца послѣдний мигъ живѣй...
Кой по-напрѣдъ отъ тѣхъ ще погаснѣй?
Въкъ черенъ мракъ е, вѫтрѣ глухота е,
Оскудность въ кѫщицата обитае...
Кѫдѣ сѫ милитѣ му на свѣтътъ?
Кѫдѣ ѝ печалбата му отъ трудътъ?—
Изгнили му сѫ милитѣ въ гроба,

Digitized by Google

Труда му чужда насити утроба! . . .
Свѣща трѣпти, той блѣденъ е и сухъ,
Изгасна тя! — изхврькна волний духъ!
Вънъ черенъ мракъ е, вѫтрѣ глухота е,
И ужасъ въ кѫщицата обитае,
И мракъ, и смьрть! Отъ домъ стана на гробъ!
Избави са единъ измѫченъ робъ! . . .
Свѣта заспалъ, трѣптѫтъ звѣзди въ небето,
Хвучѫтъ вълни; играй, бучи морето. . .
Взима ма вихръ. . . на гдѣ стрѣмя са азъ?
Какъвъ е този плачевенъ, таенъ гласъ?
Въвъ кѫщицата грозенъ мракъ владѣе;
Небесний лѫчь едвамъ, едвамъ ѫ грѣе.
Три слабички създания лѣжѫтъ,
Не охкѫтъ тѣ, не дишѫтъ и не спѫтъ.—
Три искрици погаснали на вѣка,
Създанья отъ лѫчи, роса и млѣко,
Цвѣтя въ разцвѣтъ, съборени отъ градъ—
Три рожбици, загинали отъ гладъ! . . .
Отчаена, насълзена и блѣдна
Надъ тѣхъ е тя съсъ сила си послѣдна;
Приспава ги за сѣтенъ пѫтъ въ свѣта. . .
Какво ли имъ нарѣжда въ пѣсеньта?
О, страшни, жалостни ѝ сѫ словата!
Сърдцето кърти са, гори душата. . .
Мѫжа убитъ! Въ тъминцата синътъ,
А братьята на вѫжето висѫтъ! . . . .
Напрѣдъ! Напрѣдъ! Замръзнува сърдцето! . . .
Трѣптѫтъ звѣзди, играй, бучи морето. . .
Понесохъ са отъ вихръ. . . Гдѣ съмъ азъ? . . .
Въстрѣпнахъ са — умиленъ чуя гласъ. . .
Богата кѫща, украсена чудно,
Приятенъ дѫхъ и свѣтлина нескудна.
Духътъ ми порази прѣкрасенъ ликъ —
Безсиленъ става моя тукъ язикъ. . .
Прѣкрасна е, но мѫченица тя е —
Свирѣпъ ѫ врагъ сега владѣе —
Славей и ястребъ, агънце и лъвъ! . .
Въ очитѣ му и адъ и жаръ и кръвь;
Въ очитѣ ѝ и рай и лѫчь небесенъ. . .
Тя жертва ѝ въ ноктитѣ на тигъръ бѣсенъ.
Какъ нѣжно, мило му са моли тя!
Какъ грубо страшно той ѝ искрѣщя!
„Пощада!“ Не! Платина не топи са. . .
Отъ струята гранита не троши са!
Да, този невиненъ, нѣженъ херувимъ
Ще падне прѣдъ демонъ неумолимъ!
И тъмъ красота ще да повѣне!

Digitized by Google

Едно невинно паднова творенье!...
Напрѣдъ! Въстава бурното сърдце!
Отвръщайте отъ ужаса лице!...
Свѣта заспалъ; трѣпткътъ звѣзди въ небето.
Шумкътъ вълни играй, бучи морето...
Пакъ тайна сила тласна ма напрѣдъ...
Богато зданье срѣщна моя глѣдъ:
Видътъ ма порази... чурткътъ фонтани;
На около градини разцъвтяни;
Блѣсткътъ проворци въ чудна свѣтлина...
Прѣмъкнахъ са прѣзъ яката стѣна:
Съ келими шарени постлана стая;
Видътъ прѣкрасенъ поглѣдътъ ми смая —
Искусенъ е билъ майстора незнаенъ,
Що украси този хгълъ чуденъ, таенъ!
Тукъ дяха въздуха на наслажденье,
Тукъ вѣчно е бездѣйствье изнѣженье...
На скѫпия миндерь, полулѣгналъ,
Съ помѫтенъ взоръ, отъ старость побѣлялъ,
Сѣди въ покой владѣтельтъ, имотни,
Весело наргелето му бълботни...
Но стой! О, срамъ на старитѣ му дни,
Че бѣлата си коса той скверни!
Двѣ ясни рози, двѣ създанья нѣжни
И крѣхки, като цвѣтътъ бѣлоснѣжни,
Завѣени далечь отъ вѣтърътъ
Неволно отъ странитѣ му сѣдкътъ!...
Прѣкрасни, но съ блѣдни тѣмъ лицата;
Тѣ смѣкътъ са, но кѫсѫтъ са сърдцата
И старото му сбрьчкано лице
Цѣлувѫтъ хладно и покорно тѣ!..
Пронизвѫтъ са гръди, замръзвѫтъ жили!
Да бѣгамъ! Вихъръ лудъ, небесни сили,
Хвърлете ма въ море, въ огънъ, въвъ адъ —
Далечь отъ тукъ!... Пакъ становамъ крилатъ...
Въ тъмницата!... Стѣгна ми са сърдцето...
Тукъ на животъ познавѫтъ адъ людьето.
Ужасенъ мракъ, подземна хладина...
Въздуха спрѣнъ гръдитѣ ми стисна...
Ужасенъ гробъ напълненъ отъ страданья,
Въ въздишки тѣжки, охканья, стенанья.
Страдалцитѣ вкушавѫтъ сладъкъ сънь:
Единъ сънува либито; въ огънь
Е цѣлъ, но той прѣгръща желѣзата
И страшний звукъ пронизва му душата!
Другъ смазва на мѫчителя главата
Съ мрука си, нагорѣ насоченъ
И клѣтва произнася разгнѣвенъ....

Digitized by Google

И тукъ злини срѣщнахъ и отѣгченья!
О, нѣма ль нийдѣ отдихъ, олѣкченье?
Иль нѣма кжтъ, гдѣ щастие владѣй?
Иль врѣдъ сждбата надъ свѣта са сѣй? . . .
Понесе ма невидимъ вихъръ — хала. . .
Намѣрихъ са въ неизмѣрима зала:
Очитѣ ми слѣпи и блѣскъ и свѣтъ,
Слухътъ ми заглуши хаосътъ — слѣтъ
Отъ шумъ и смѣхъ и музика убайна.
Вьрволица отъ вихъри безкрайна:
Единъ отъ другъ по-чудно са вьртжтъ;
Полидеи безъ брой надъ тѣхъ блѣстжтъ.
Въ прѣкрасенъ тронъ сѣдналъ е Господарьтъ;
Мазницитѣ наокол' са надварлжтъ,
Кой рабски да услужи по-напрѣдъ,
Да привлѣче монаршия му глѣдъ.
И царя гордъ тѣмъ щедро са насмива,
И съ краски са лицето имъ облива. . . .
Трапезата съ най-сладкитѣ нѣща,
Донесени отъ края на свѣта,
И съ разни питиета е обилна —
Хазната царска е могжша, силна. . . .
Щастливцитѣ са наслаждавжтъ тукъ
На земнитѣ страдания на пукъ!
Тамъ, нѣйдѣ-си стеняли робоветѣ,
Та що? — Тъй ставжтъ златни троноветѣ. . . .
Да, тука срѣщнахъ смѣхъ и веселъ гласъ,
Но не намѣрихъ утѣшение азъ! . . .

Хр. Карапетковъ

Ст. София, 31-ий Декемврий 1887 г.

ДЕМОНЪ И АНГЕЛЪ

Демонъ.

Азъ съмъ Владетельтъ на тьмнината,
На ужаса, на мрака и злината.
Отъ кости е издигжатъ моя тронъ
И съ кръвь е писанъ страшний ми законъ.
Наричамъ са злина и искушенье;
Цѣлта ми е омраза, отмьщенье;
Видътъ ми е по́-тьменъ и отъ адъ;
Сърдцето ми е жлъчка, жаръ и ядъ.
Язикътъ ми е молния и пламъкъ,
Що поразява желѣзо и камъкъ.
На всичкитѣ усойници въ свѣта
Отровата е въ моята уста.

Digitized by Google

И гòрко е на жертвата безсилна,
Коя испита болката усилна;
И вѣчно е възбуденъ моя гнѣвъ—
Безкрайна буря съ молнии и рѣвъ;
Очитѣ пущѫтъ искри непрѣстанно,
Сьндцето рига жлъчка постоянно —
Подкладенъ ссѫдъ, запаленъ закипялъ,
Подъ който огънь бѣсенъ е пламнàлъ;
Источникъ заразенъ безъ истощенье
Отъ смьрть, пораза и ожесточенье.
Не са насища моята злобà,
Не ма уморва вѣчната борба,
Не спира жàлото ми смьртоносно,
Не утолява са сьрдцето злостно.
Слѣдъ всѣка мьсть по-гнѣвенъ ставамъ азъ
И нѣма мира моя духъ ни часъ.
Щомъ свѣтни лѫчята и ѭ изгасямъ.
На правдата жестокъ ударъ нанасямъ.
Противенъ ми е мирний, кроткий видъ—
Сьрдцата нѣжни правя на гранитъ.
Въ която душа мойта мьсть успѣе
И ядъ и мѫка са вселява въ неѭ.
Топи сьрдцето ми прѣкрасний ликъ,
Нъ слабъ е огнения ми язикъ
Неземното страдание да изложи,
Когато видя тебь о, Ангелъ Божий!
Отъ зависть са запалямъ и горѭ
И самъ отъ гнѣвъ са кѫсамъ и дерѫ,
Защото сѣщамъ своето безсилье
Да са докосна до лика ти мили
И твоята слѣпяща свѣтлина
Да огася въ подземна длѫбина. . . .

Ангелъ.

Азъ съмь кристалъ прозраченъ, лѫчезаренъ,
Като дѫга небесна чистъ и шаренъ,
Като небето й ясенъ моя ликъ,
По-сладъкъ отъ меда е мой язикъ.
Сьрдцето ми е изворъ съ благовонья,
Душата ми — мелодия, хармония.
Ти видѣлъ ли си момини сьлзи
Ил' капчица, кога на листь обвисни,
Кога зарята въ тѣхъ са отрази?
Ти видѣлъ ли си рози многолистни,
Кога роса небесна ги облѣй
И тихъ зефиръ едвамъ ги залюлѣй
И сладъкъ ароматъ отъ тѣхъ повѣй?

Digitized by Google

Видѣлъ ли си зората да изгрява?
Така е моя образъ озаренъ
И нѣма по-прѣкрасенъ ликъ отъ менъ.
Когото който крило осѣнява
Любовь и миръ у него са всѣлява.
И твоя видъ о, проклѣто твореньe
Възбужда въ мене само съжеленьe! . . .

Хасково, 10-ий Юлий 1888 г. *Хр. Карапетковъ.*

ФИЛИПЪ МАДЖАРИНО И МАРКО КРАЛЕВИКИ,

(Народна пѣсенъ.)

Фала Богу за чудо голѐмо,
Щу ли бехме, щу ли не видохме,
Още щу ли не че да видиме.
Пусили се у Мадржàра Грàда,
У Маджàра Филя Маджàрино,
Та си губѝ кнетове крàльове,
Та пугубѝлъ ду трѝста кральове,
Па исписà тòя белà книга,
Та я прати по сиво сокола,
Та я пратѝ на Прѝляпа Града,
На Прѝляпа, Маркуте юнаку.
Марку сѣдѣлъ с' накя, та вечерàлъ,
Пристигнàло сѝво соколѐнце;
С' крилò трепнà, та книшчѐ оброни,
Та паднàло Màрку на колѐно;
Зема юнàкъ книга да прегледа,
Книга глéда, пудъ мустàкъ са сѝве;
Сугледà го негòвата мàйкя,
Па Màркуте пò ти'о говори:
Мѝли сѝну, Màрку Кралевики!
Дàл се сѝвéшъ на суха вечѐра,
Ил се сѝвéшъ менѣ на стàрости?"
А Màрку ю пò ти'о говòри:
„Нѝ се сѝвямъ на суха вечéра;
Ни се сѝвямъ тебѣ на стàрости,
А се сѝвямъ на Маджàра Грàда,
На Маджàра, Филя Маджàрино,
Дe пугубилъ ду трѝста кральóве

Digitized by Google

И заробѝлъ ду трѝста кралѝци;
Още има трунца да губи:
Едно̀ мене, другото Мумчѝла,
А третьото Ре́ля шестокреля . . .
Я се чудинъ Фѝлю Маджарину—
Ве́че мене ле́сну да погуби
И Мумчила 'айде да погуби,
А каквò че Реля Шестокре́ля,
Като летѝ вѝшне прѝзъ небò то?
Пò стара си, майку, нàучи ме,
Щò да чѝнямъ с' Фѝля Маджàрина;
Дà-ли, майко, дòма да му ѝдемъ,
Или, мàйко, тува да го че́камъ?"
Проговòри негòвата мàйка:
„Мили сѝну, Мàрку Крàлевики!
Бòлѣ ѝди на негòви дво́ри:
Не чàкай гу на твуѝ дворòве,
Да не гле́да твоя стàра мàйка,
Да не гле́да твуи църни кръви. . ."
Пуслушà я Мàрку Крàлевѝки,
Та си справѝ Шàрца добрà ко́ня
И си земе́ юнàчку уруже,
Па се качи коню на рамена̀,
Та си о'йде пудъ Маджàра Града,
Пудъ Маджàра, на рѣка гуле́ма;
Тàму найде седамдес' невѐсти,
Де́ка пе́ра' тая црнà вуна,
Де я пе́ра', белà да имъ стàне.
Рàци имъ са вòда замързнàли,
А нодзи имъ песо́ко паднàли . . .
Пà ги пѝта Марку, Кралевѝки:
„Бога вàмо, седамдес' кралѝци!
Да чия е тая църна вуна,
Щу пере́те седамдес' кралѝци?"
Вуздихна(х)а седамде́с' кралѝци —
С' душа духа, рàци удмарнуя',
Слъзи рòна, та си нòзе грѣя'.
И Мàркути дума продума̀(х)а:
„Леле, брайну, чуждине юнàче!
Фѝлипова — пуста устанàла . . .
Пе́реме я, белà да му стàне."
Прогòвори Марку Кралевѝки:
„Като хòди Фѝля Маджàрино,
Като хòди, ре́домъ по поле́то,
Дà ли има голѣма нишàна,
Я да дѝже[1]), юнàкъ, я да фърля?"

[1]) Вдига.

Digitized by Google

Щу рекòха седамдес' невéсти:
„Я вѝдишъ ли плòча цървеница,
Щу перéне сѝтѣ седамдес',
Онъ я дѝже едвà ду кулѣна.“
Навéде се Марку Крàлевики,
Та я хванà сосъ лѣвата ракà,
Та я дигнà ду бѣли рàмена.
Па я удрѝ у църната земя,
Три лахти я у земе накарá. . .
Па си пѝта седамдес' невéсти:
„Дѣка сѣдѝ Фѝлю Маджàрино?“
А онѝ му пòти'о гòвора':
„Негòви са двòри яку лични
Прàво кàрай возъ Маджàра Грàда —
Дека видишъ той, кулà висòка,
На кулàта зелéни чардàци,
Тàму сѣдѝ Филю Маджàрино.“
Послушà ги Марку Кралевики —
Прàву карà возъ Маджàра Грàда:
Сретнàли го пòрти удъ желѣзо,
Сретнàла го той кулà висòка,
На кулàта висòки, чардàци,
На чардáци Фѝлипово любне,
Де си нѝже три върви жълтѝци
И си поé тàя лѣпа пѣсенъ.
Тогай вика Марку Крàлевики:
„Стани, мóне; порти ми òтвори,
Да суседнемъ удъ дòбраго коня!“
Тувà любне, Бог ми, и нечуе,
Пà си нѝже три върви жълтици.
Пà си пое тая лѣпа цѣсенъ. . .
Разлютѝ се Марку Кралевики,
Та се сѝтнà удъ дòбраго кòня,
Та пà ритнà с' чизма путкòвана,
Та ударѝ пòрти удъ желѣзо;
Удари ги, Бог ми, и струши гѝ. . .
Па улезнà Фѝлипови двòри,
Па се метнà лéко восъ чардàци,
Та ударѝ Фѝлипово любне,
Ударѝ гу лепо пу обрàзи
На скути му зуби испаднàха. . . .
И му земà три върви жълтѝци,
И на любне яку зарàчаше:
„Кугá дòйде Филя Маджàрина,
Нека дòйде на гòрни меанѝ,
Да пиéне три върви жълтици.“
Куга дойде Филя Маджарина,
Куга гледа, юнàкъ—щу да вѝди! . .

Digitized by Google

Негдѣи са пѫрти потрѫшени,
И си плаче негдѣното любне. . .
Пупитѫ го Филя Маджѫрино:
„Кой ни струшѝ порти удъ железо?
Защо сединшъ, любне, защѫ плѫчешъ?“
Казуя му Филипово любне:
„И тѝ ли си, Фѝлю Маджѫрине,
И ти ли си крѫля на земята! . .
Тува дойде Марку Кралевики,
Та па викнѫ, порти да отвѫримъ,
Я нестанѫхъ пѫрти да отвѫримъ—
Разлютѝ се, Богъ да го убие,
Та си ритнѫ с' чѝзма путкѫвана,
Та путроши порти удъ железо,
Па се сиѣтнѫ удъ дѫбраго кѫня,
Та се метнѫ лѣко возъ чардаци,
Та ня уд'ри лепо пу обрѫзи —
На скути ни зуби испаднѫха. . . .
И ни земѫ три върви жълтѫци.
И мѣнека 'ного зарѫчаше:
„Куга дойде Филя Маджѫрино—
Нѣка дойде на гѫрни ме'анѝ,
Да пиѣме три върви жълтци.“
Разлютѝ се Филя Маджѫрина,
Та си зема юнѫчку уруже,
Заметнѫ си лѣка буздугана,
Та утпдѣ на гѫрни ме'анѝ;
Тѫму наидѣ Маркуте юнѫка,
Дѣка сѣдѝ, та си винѫ пиѣ.
Приговори Фѝля Маджѫрино:
„Бог те убилъ Марку Кралевики,
Кой си юнѫк двѫри, да ми трошиш,
Кой си юнѫк любне да ми биѣш?“
Та па махнѫ с' лѣка буздугѫна,
Та ударѝ Мѫркуте юнѫка,
Ударѝ го пу юнѫчки плѣшки.
Пруговѫри Марку Кралевѝки:
„Неплашѝ ми бухи путъ кушуля,
Туку влѣзни у лѫдна ме'анѫ
Да пиеме три върви жълтицѝ.“
А що бѣше Шѫрца дѫбра кѫня,
А нему се, Богъ ме, непосвидѣ
Дѣка бия Мѫркуте юнѫка,
Та си ритнѫ с' нѫга путкована,
Та излетѣ тая лѣка плѫча,
Що е лѣка седендесѣ ѫка,
Та ударѝ Фѫля Маджѫрина—
Три лѫхти го у земя накарѫ

Digitized by Google

Четвъртото у дрóбно каменье. . .
Кой го вàдѐ, сѐки му завàдѐ.
Честѝтъ юнàкъ, Шàрца дубрà кòия
Де утепа Филя Маджàрина,
А па кам' ли юнàк да станяше...

(Записалъ Хр. П. Константиновъ)
отъ Георгия Ненковъ, Чупетловецъ, на 18 Августъ 1888 год.

БАЯНИЯ.

Баяния за далакъ.

Турѝтъ на една дъсчица малко счукана соль, болния стѝпва съ лѣвия си кракъ на земята (защото далака е отъ лѣвата страна) и баячката заобикаля до три пѝти съ единъ ножъ около лѣвия му кракъ. Подирь това тя, пакъ съ сѝщия ножъ, сѣче сольта на̀крьстъ и болния ѝк пита: „Какво сѣчешъ, бабо?“ — „Сѣкѝ на (името на болния) дала́че и синкие ни гу сѣкѝ, [1]) да устàни кòлкот' на земя езике.“

Баячката взема тъзи соль и ѝк туря подъ нѣкой камъкъ въ дола [2] и казва: „Да са стопи на (името пакъ на болния) далàке и синкия да ѝ' са ступява, да устàни колкут' на земя езике.“

Заб. Отъ всичкитѣ други народни умотворения, най-мѝчно са събирѝтъ баянията и магиитѣ, защото баячкитѣ и магйосницитѣ имѝтъ за голѣмъ грѣхъ да ги обаждѝтъ другиго; освѣнъ това, тѣ като намирѝтъ добра прихрана съ това си занятие, не го извѣстявѝтъ другиму да ги знае, за да не имъ отнема отъ прихраната. Може само тогава да ги кажѝтъ, когато си имъ или роднина или пъкъ съвсѣмъ ближенъ, а че да не могѝтъ да ти излѣзѝтъ отъ хътъра, и то пакъ съ голѣма молба.

Ив. С. Пенчевъ.

Баяние [3]) за лошитѣ лишеи [4]).

Баяча зема една остра игла и съ върха ѝ обикаля три пѝти околоврьсть лишея. Той натиска силно за да го отдѣли съвсѣмъ (досущъ) отъ останалата кожа, при което пѝтя, прѣвъ гдѣто е прѣминалъ върха на иглата, трѣбва да пустне кръвь. Въ врѣме на тая

[1]) Попитахъ баба Христовица, защо сичкия далакъ не го сѣче, тя отговори: „Безъ далакъ живѣй ли са бре синко! Нека има далакъ, ама да е малко — тогазъ чилякъ бива здравъ.“

[2]) Прѣвъ с. Церова-Кория тече долъ, называемъ отъ церовченитѣ „селски-долъ.“

[3]) Това баяние съмъ чувалъ отъ баща си.

[4]) Лоши лишеи сѫ тѣзи, които постоянно са чървенѣѝтъ, бѣлѝтъ са и нараствѝтъ. Тѣ сѫ прилѣпчиви, произвеждѝтъ силенъ сърбежъ. Главното условие за развитието имъ е нечистотията.

Digitized by Google

работа баяча, подъ носъ, за да не го чуѭтъ другитѣ, говори тѣзи думи: „Лишъй — плишъй, нива разорава, пепель посява, кога пепель поникне, тогасъ лишъй да стане.“ Слѣдъ това зема бѣлъ пепель отъ нѣкой въглѣнъ и натрупва съ него цѣлия лишей.

Ст. Бончевъ.

ГАРО И ОГНЕННИТѢ СТРѢЛИ НА ЗАПОШКА (ЗАГОВѢЗДНИ), ВЪ РАЗЛОЖКИТѢ СЕЛА.

Прѣзъ деня на Сирни заговѣздни, които въ Разложко са зъвѫтъ *запошка*, са извьршвѫтъ слѣдуѭщитѣ обичаи. Момчетата отивѫтъ въ гората и насичѫтъ цѣли туфи *овина* (хойна, смьрчь, *ардѫчь*[1]), навьрвѭтъ ги на дълги вьрлини понѣколко и ги заносѭтъ въ село на опрѣдѣленни за това крьстопѫтища, или, както тамъ си зъвѫтъ, *раскръстяци*. Тия раскрьстяци са опрѣдѣлѭтъ въ сѣка махала по единъ. Като натрупѫтъ по нѣколко вьрлини, а нѣкоги и по 2—3 кола такава овина, чакѫтъ да са мрькне, за да направѭтъ отъ неѭ *Гаро*.

По икиндия клѣпе черква и сичкитѣ селени отивѫтъ на черква да са *распростѭтъ*. Младитѣ струвѫтъ поклони на старитѣ до три пѫтя въ черква и до три пѫтя наредъ имъ цьлувѫтъ рѫка и казвѫтъ: „Прости ми ако сьмъ ти нѣщо пригрѣшилъ.“ — „Прòсто да ти е отъ меня и отъ Бога; прощавай и ти.“ — „Господь да ни прости и синца ни.“

Младоженцитѣ, които сѫ са женили прѣзъ зимата, ходѭтъ у кумцитѣ (крьстницитѣ) си на прошка и имъ заносѭтъ въ едно стькло или у единъ крундиль до 100 драми ракия, една бъклица вино, нѣколко ябълки, дули, лимони, протакали и, като имъ цьлунѫтъ рѫка, крьстниковитѣ кѫщни изпразвѫтъ ракията и виното, прибирѫтъ плодоветѣ, почерпвѫтъ си младоженцитѣ и ги испращѫтъ. Подирь това, младоженцитѣ отивѫтъ у дѣда си и баба си (тъста си и тъща си), сѫщо съ такива подаръци, както ходихѫ и при крьстника си.

Вечерьта, като са стьмни, събирѫтъ са сичкитѣ моми и момци при натрупаната *овина* и около тѣхъ дохождѫтъ и

---

[1]) Juniperus communis.

Digitized by Google

малкитѣ момчета и момичата и други зрители отъ различна възръсть.

Като са събере цѣла махала около своето Га́ро, момцитѣ запалѭтъ купа отъ *овината* и тя почне да гори съ силенъ пламькъ, който са издига до 5—6 лахти нагорѣ — ето този огьнь са и зъве *Га́ро*. Щомъ пламне Га́рото и свѣтне на-околѣ, сички моми и момци са залавѭтъ около Га̀рото на хоро; момитѣ пѣѭтъ на зареда, т. е., едната полвина отъ хорото пѣе, а другата играе; щомъ млъкне пьрвата, втората захваща пѣсеньта отъ послѣднята дума на стиха и тогава играе пьрвата половина. Така пѣѭтъ и играѭтъ около Га́рото. Нѣкои отъ момцитѣ са пущѫтъ отъ хорото и прѣскачѫтъ огьня на Га́рото, като са хвьрлѭтъ прѣзъ буйния му пламькъ. Така прѣскачѫтъ и сички момчета и, даже, женени млади хора, за здравие, и да са очистѭтъ отъ грѣховетѣ, що сѫ сгрѣшили на своитѣ домашни и селяни.

Момцитѣ, щомъ пламне Га́рото и запѣѭтъ момитѣ, захващѫтъ да пущѫтъ огненнитѣ си стрѣли отъ лѫковитѣ, които (лѫкови) са зъвѫтъ *само-стрѣли*[1]). Самострѣлитѣ, както ми ги начерта моя разказвачь, за когото послѣ ще кажѫ нѣколко думи, сѫ сѫщи лѫкови съ кондакъ, обьрчь, тетева, кука за закачание на тетевата и стрѣла съ уши. Стрѣлитѣ тука не са правѭтъ отъ мекишь (Acer tatarucum), както въ Родопското село Еробасъ, за които говорихми въ VII книга на „Трудъ“, а са правѭтъ отъ борова сьрцевина, която е напоена съ боровъ катрань и сѫ по-тьнки и по-дълги отъ Еробаскитѣ. На вьрха имъ залѣпѭтъ гѫстъ катрань отъ оститѣ на колата, който катрань е тъй сѫщо боровъ, защото въ разложко го има въ изобилие — тамъ го правѭтъ отъ боровитѣ дьрвета. Тука запалвѫтъ стрѣлата не на ушитѣ, както въ Еробасъ, а на вьрха, защото ушитѣ и́ сѫ при тетевата и могѫтъ твьрдѣ лесно да ѭ прѣгорѭтъ. Като си натъкмѭтъ добрѣ самострѣлитѣ и стрѣлитѣ, запалвѫтъ имъ вьрховитѣ и, като пламнѫтъ добрѣ, хвьрлѭтъ ги нагорѣ, и сѣкий глѣда, като пада надолу пламтящета му стрѣла, да падне на кѫщата, или около кѫщата на либето му, а малкитѣ момчета, които имѫтъ лѫкови, а нѣмѫтъ още либета, стрѣлѭтъ на вънъ изъ селото. Домашнитѣ на всѣка кѫща

[1]) Лѫка са различава отъ самострѣла, защото има само обьрчь и тетева, а самострѣла има и кондакъ и кука.

Digitized by Google

вардѫтъ, да не запалѫтъ падналитѣ, пламтящи стрѣли нѣкоя кѫща, или друго, защото боровата стрѣла, и като падне, не огасва лесно, понеже гори чакъ до края[1]).

Догдѣ гори Гарото, и догдѣ са хвърлѫтъ стрѣлитѣ и са прѣскача пламька на Гарото, сичкото хоро играе, но, щомъ изгори огьня и са исхвърлѫтъ огненнитѣ стрѣли, хорото са разваля и сѣкий си отива.

Които отъ по-старитѣ не сѫ сварили да отидѫтъ у сичкитѣ си родови и съсѣди, да са упростѫтъ, като играе хорото, ходѫтъ изъ село и си извършвѫтъ длъжностьта.

Като са свърши сичко, събирѫтъ са по 3—4 кѫщи въ една и тамъ заговѣвѫтъ и са веселѫтъ цѣла нощь[2]).

Прѣди Екатеринината война, догдѣ още не е било обрано отъ Българитѣ орѫжието, на сирни заговѣздни у Лѣсковецъ, ми приказваше баба ми, вмѣсто огненни стрѣли, сѫ гърмели момцитѣ, а по нѣкоги и жененитѣ съ пищоли или пушки и момцитѣ турвали нарочно пробити крушуми, отъ срекме, или нарочно приготвени, въ пушкитѣ си и, като гръмняли право надъ кѫщата на своитѣ либета, пробития крушумъ пищялъ силно въ въздуха и съ това извѣстявалъ на момата, отъ кого е проводенъ. Но послѣ, когато обрали орѫжието и зели да прѣтискѫтъ народа и да го наричѫтъ москофъ гяуръ, тоя обичай са оставилъ, а сега е вече и забравенъ.

Азъ въ прѣдидѫщата книга спомѣнахъ, че трѣба тия обичаи за огненнитѣ стрѣли и други тѣмъ подобни, да са съберѫтъ отъ различни мѣста, за да са състави нѣщо цѣло.

На 22-ий Октомврий, тъзи година, при Търновската Дѣвическа гимназия работѣхѫ на оградата нѣколко момци: между тѣхъ азъ съглѣдахъ едного, който, по облѣклото и по говора си, не приличаше на тукашенъ и, като го разпитахъ, каза ми, че е отъ Разложко, отъ село Драглище, дѣто главния имъ околийски градъ е *Меомия*. Като искахъ да испитамъ за

[1]) Съ такива стрѣли сѫ палили въ старо врѣме старитѣ Траки градоветѣ въ врѣме на обсада. Тия стрѣли и сега могѫтъ да са употрѣбѣтъ въ военно дѣло, нъ да са усъвършенствувѫтъ.

[2]) Срѣщу заговѣздни, селенитѣ събирѫтъ брашно, сирене, масло, яйца и пари и даваѫтъ на бѣднитѣ. Въ Търново, прѣди 40—50 години, сѣкий заможенъ стопанинъ е испращалъ въ затвора цѣла трапеза съ ястие и хлѣбъ на затворницитѣ.

Digitized by Google

нѣкои тѣхни обичаи и пѣсни, азъ го помолихъ да дойде у меня на 26-ий т. м, на Димитровъ-день; и дѣйствително момака Иванъ дойде. Подиръ нѣколко приказки, най послѣ, рѣчьта дойде тъй, щото го запитахъ, какъ засѣватъ у тѣхъ първото сѣме, и послѣ дойдохме до каденитѣ вечери срѣщу: Колада, Сурваки и Ивановъ-день и най послѣ до сирни заговѣзни, и ми каза това, което изложихъ горѣ за огненнитѣ стрѣли и за *Гара*.

Гаръ, отъ самата дума са види, че узначава горение-*горъ*, което са срѣща у нашата дума за-гаря или *угарка*=у+гарка, угарецъ (каса запалена, недогорѣла свѣщь). По смисъльта си *Гаро* е сащата карагашка *палалия*. И това нѣщо ни показва отъ дѣ е заѣто името на Горцката богиня *Гера* (Юнона), а отъ *Палалия* — богиня *Паллада* (палала+да); тъй древнитѣ Гърци (Горци) са наричали божица *Атина* или *Минерва*, а това ще каже, че дрѣвнитѣ Горци — Тракитѣ, наричали най-напрѣдъ Паллада — Палалия, догдѣ още не са биле смѣсили и обгеленчили отъ Гѣленитѣ — пришелцитѣ Караманлии, които сащата богиня послѣ нарѣкли по караманлийски *Атина* или Хатина — Хатуна, което ще рѣче господарка, стопанка — богиня. Паллада са е почитала за богиня на мадростьта отъ старитѣ Горци-Трако-Пелазгитѣ.

Сега да прѣминемъ на първото засѣване въ с. Драглище. Когато поженатъ и привезатъ, захващатъ да върхатъ; върхатъ съ конье, навързани на върволица на споредъ у *стежара* (нашенски стожаръ, — колъ въ срѣдата на гумното). Като увършатъ първия харманъ, събиратъ житото, отдѣлятъ най-едрото за сѣме, накичватъ го съ китки съ червени зърна отъ калина[1]) съ сминчецъ, който, въ с. Драглище, са зъве старопцвѣтъ, или *старо цвѣтье*, съ сидефъ и други зелени цвѣтья; смелятъ отъ новото жито брашно и мѣсятъ една кръгла прѣсна пита до една педя въ дяметръ, съ дупка до една длань широка въ дяметръ, която пита са зъве *богача* (богова пита) както и боговицата; обкичатъ богачата съ старопцвѣтъ и съ калина и, като ѝ земне въ двѣ рацѣ онзи, който ще отиде на нива да сѣе, държи ѝ надъ единъ празенъ чуваль, а жена му или сестра му изсипва сѣмето съ крина прѣзъ дупката на боговата пита — богачата, което тече въ праздния чуваль, догдѣ

[1]) Viburnum opulus.

Digitized by Google

напълни чуваля тъй, щото да остане мѣсто да могатъ да му са завържатъ устата. Въ това врѣме, когато са прѣкарва сѣмето прѣзъ богачата, сичкитѣ кѫщни сѫ накитени на главитѣ съ калина и съ други разни цвѣтья, Като напълнятъ чуваля и го завържатъ, завързанитѣ му уста ги накичватъ съ една смѣсена китка отъ сичкитѣ цвѣтья. Подиръ това сичкитѣ кѫщни, стоишкомъ, заобикалятъ стопанката, която държи богачата съ двѣ рѫцѣ и сѣкий си откършва отъ питата по една хапка, а стопанката, казва: „откършете си да видимъ сладъкъ ли е новия хлѣбъ“. Отъ сѫщата богача са дава по единъ кѫшай и на воловитѣ, съ които ще иде орача да оре и да сѣе. За воловитѣ тъй сѫщо са накичватъ двѣ китки отъ сѫщото цвѣтье и са забождатъ между рогата имъ на челото имъ.

Като бѫде сичко приготвено, сѣяча впрѣга колата съ сѣмето, ралото и ярема и повежда воловитѣ. Догдѣ дойде до вратника, той е вече отворенъ и едно момиче го чака съ два мѣдника вода въ рѫцѣ, която е налѣна мълчишкомъ и донесена, тъй сѫщо, мълчишкомъ за това са зъве *мълчана вода*. Орача, щомъ са приближи до прага на вратника, момичето плисва водата напрѣдъ му[1]) и казва: „на добъръ часъ, да ти върви като по вода“. Орача си заминува и отива на нива. Като стигне на нивата налѣши нивата на лѣхи, които тукъ зъвватъ *межи*, т. е. намежава ги и, като захване да сѣе, сѣе сѣмето съ цвѣтъето, що е било въ него, наедно. Вечерьта, като си дойде, събиратъ неговата китка, киткитѣ на воловитѣ и сичкитѣ китки отъ сички кѫщни и ги забождатъ надъ иконитѣ на грѣдитѣ високо, при които турватъ и погачата, защото тя е сáмо отъ краищата окършена, и ги оставятъ до идѫщата сѣидба.

Богачата е божи хлѣбъ и стои прѣдъ Бога да бѫде житото хлѣбно; калината са туря да бѫде житото едро и клонато (да брати) като калината, а на високо са дига, да расте житото високо, колкото е високо дигната богачата; когато ги дигатъ тъй и благославятъ: „Дай Боже житото едро и клонило като калината, да бѫде чисто като богачата и високо до грѣдитѣ!“

На идѫщата сѣидба са повтаря пакъ сѫщото, само за-

[1]) У Лѣсковецъ, помнѣ, майка ми посипваше около колата, на която бѣше сѣмето, съ жива жара колело — заобикалеше ѣ, да бѫде житото като огъня чисто и свѣтло и тъй сѫщо плискаше вода прѣдъ вратника, (огъня и вода, или топлина и влага сѫ два символа на урожая).

Digitized by Google

варената богача отъ миналата година са зема и са натрошава въ сѣмето, съ което са сѣе на нива, а на нейното мѣсто остава новата богача, тъй щото за сѣка година, сѣ са заваря по една богача и са замѣнува съ нова. Цвѣтьето си остава и са набира постоянно, тъй, щото грѣдитѣ са обкичватъ съ цвѣтье, което не са бута.

Тъзи богача е това, което са зъве *кравай за Господя* въ други мѣста, нъ вредъ не прѣсипватъ прѣзъ нея сѣмето, а я заносятъ на кладенеца, обкичватъ я съ цвѣтья, турватъ я прѣвързана на кофата (у Лѣсковецъ) и спущатъ я у кладенеца и я изваждатъ съ пълна кофа вода и мокра; послѣ я раздаватъ *за Господя* на съсѣдитѣ, а най вече на ония, които са случатъ при кладенеца, а нѣкои пъкъ, само извадятъ вода, полѣятъ я и я раздаватъ. Отъ цвѣтьето, съ което е накаченъ кравая — богача, тъй сащо раздаватъ заедно съ късовитѣ отъ кравая. Както въ Разложко, тъй и въ Търновско и другадѣ, догдѣ не мѣсятъ кравай — богача, за Бога жертва и не раздадатъ, не мѣсятъ за себе си хлѣбъ. Това е жертва на Бога, отъ дѣто и е останало и името богача=бога+са, т. е; на бога е са, богава е са, както и Боговица=Богови+са, т. е; на Бога — Богу, Богови е са, а тъй сащо и кравай за Господя ни показва сащото.

Първо заженване. Когато узрѣе добрѣ житото, въ Разложко, приготвятъ са и отиватъ на нивата да женатъ. Двама млади са завтичатъ напрѣдь, наженатъ единъ снопъ, свързватъ го и, като дойде стопана, побиватъ го напрѣдѣ му, снѣмватъ си кълпацитѣ и викатъ: „живо и здраво! дочакахме новъ, новъ снопъ!„ а той имъ дава даръ (бакшишъ) 5—10 гроша. А, комуто не направятъ това, той са сърди и казва гнѣвно: „въ моята кисия змия не са е свила! защо не ма посрѣщнете съ новъ снопъ?“

Кога женатъ сутрина рано, като изгрѣе слънце, мажьето си снемятъ кълпацитѣ и са прикрьстятъ до три пѫти срѣщу слънце. Вечеръ, като ще си идатъ, наженатъ нѣколко ржкойки и ги оставятъ на вржето, невързани въ снопъ; това са оставя на Бога.

Когато доженатъ нивата, на сѣка нива оставятъ до единъ четвьртитъ лакъть пространство, неоженато, на края. Това са зъве *Бдгова брада* и никой не го бута, догдѣ го не изяде добитъка. Нѣкои оставятъ и на четеритѣ края на нивата по една брада, а пъкъ нѣкои—и въ срѣдата. Това са прави на

Digitized by Google

всѣкоя нива. Сѫщото правѧтъ и въ търновско, но само тука оставѧтъ на единъ край и, като уплѣвѧтъ трѣвата, уплитѧтъ боговата брада на коса, свързвѧтъ ѭ съ червенъ конецъ, на който има и една срѣбърна стара пара и, като са прѣкръстѧтъ и помолѧтъ Богу сички (у с. Лѣсичери и другадѣ), най-стария отженва брадата изведнъждъ и, като ѭ занесѧтъ у дома, турвѧтъ ѭ прѣдъ святицитѣ (икинитѣ), дѣто стои цѣла година, и на идѫщата жетва, като ѭ замѣнѧтъ съ друга нова богова брада, старата ѫ турвѧтъ въ хармана да са увърше, или ѭ натрошавѧтъ въ сѣмето, както въ разложко богачата.

Въ разложко вмѣсто богова брада, турвѧтъ прѣдъ иконитѣ *матки*, т. е., близнаци класове. Който намѣри въ нивата близнилъ класъ — матка, давѧтъ му *бакшиш* и сички са радвѧтъ, че Богъ имъ далъ матки въ нивата, което показва изобилие, и тѣзи матки са посвѣтявѧтъ Богу и стоѧтъ чакъ до идѫща жетва, както и боговата брада въ търновско, прѣдъ Бога — иконата.

Кѫдения вечеръ. Кѫдения вечеръ въ Разложко са казва *наядка*: Наядки бивѧтъ три: срѣщу *Колада*, срѣщу *сурова* и срѣщу Ивановъ-день. За наядката са приготвя, както и по насъ въ търновско: боговицата са зъве боговица и е сѫщата, както и по насъ — голѣмъ кисѣлъ хлѣбъ съ стрѣли, лѫкови и купни́; тъй сѫщо са турва въ нея и срѣбърна стара пара. Разликата е само въ начуването. Въ разложко, кога ще ѭ чупѧтъ, стопанката ѭ улавя съ двѣ рѫцѣ и дърži оная страна къмъ себя си, въ която е парата; стопана улавя другата половина и той съ двѣ рѫцѣ, — и двамата, и сички кѫщни, въ това врѣмѣ стоѧтъ прави, и стопана отчупва полвината, която дига при иконитѣ на полицата. Останалата половина са подѣлѫ на сички кѫщни и, комуто са падне парата, прѣдсказвѧтъ му, че ще бѫде богатъ прѣзъ годината, На трапезата има варено отъ сичко постно, що далъ Господь и може да са вари, турва са и отъ сички плодове. Като прѣкѫдѫтъ (но тука не кѫдѫтъ съ емежа, както въ търновско, а съ кандилница, или съ лопата) сичко въ кѫщи и добитъка — и тука най-стария кѫди — сѣдѫтъ и вечерѫтъ. Като вечерѫтъ, отъ сички ястия оставѧтъ — никое ястие не са дояда — и, като са навечерѫтъ, турвѧтъ половината боговица, дѣто бѣше при иконитѣ, на трапезата, напълвѧтъ вино и оставѧтъ пълната трапеза прѣдъ иконитѣ, да слѣзе Господь и Св. Богородица прѣзъ но-

Digitized by Google

щьта да ядѫтъ. Сутрината, сички кѫщни отивѫтъ на черква. За Колада (Божикъ) прасе не колѫтъ, колѫдъ ги подиръ Димитровъ-день, а за Колада колѫтъ птици. Коладването сѫ изоставили отдавна (споредъ разказвача ми).

На *наяджата*, срѣщо нова година, сурвакаритѣ — дѣцата, си купувѫтъ сурвакници, които тукъ са зовѫтъ *сурувѝски* — дрѣнови напѫпили клончета, и ги земѫтъ отъ говедаря, който ги насича прѣзъ деня въ гората и ходѫтъ да сурвакѫтъ като викѫтъ; „сурва година! До година — живо издраво!“ Женитѣ, както и по-насъ имъ давѫтъ кравайчета, кукли и пари.

Вечерьта, както и по насъ обричѫтъ сѣкиму по една сурова дрѣнова пѫпка и, като ѫ турѫтъ на нажеженото огнище, тя са надува, пука и подскача. Сѣкий, като си турва пѫпката на огнището, казва ѝ: „хайде да ми подскочишъ като еленъ тритьякъ!“ — което ще рѣче, да подскочи като еленъ, който е на три години — тритьякъ.

Сѣкий знае, че отъ Колада, догдѣ рѫси попа — срѣщу Богоявление, или Водокрьщье, днитѣ са зъвѫтъ по насъ *мрьсници*, а въ Разложко тия дни ги зъвѫтъ *караконджарови дни* и вѣрвѫтъ, че тогава ходѫтъ караконджаритѣ. И попа, въ която кѫща рѫси, испѫжда Караконджаритѣ [1]).

Съ священника ходѫтъ дѣца отъ училището, които пѣѫтъ „Во Юрданѣ крьщаѫщи ся. . . .“ и тая черковна пѣсень ѫ пѣѫтъ по пѫтя и въ двора, но щомъ, влѣзе въ кѫщи, дѣцата, що сѫ съ попа, са растичѫтъ изъ сичкитѣ рогови на стаитѣ и захващѫтъ да *мѣучѫтъ*, като котки, тъй, щото екне отъ мѣуканието имъ цѣлата кѫща — „мяу, мяу, мяу!“ Съ мѣуканието си дѣцата *гоньѫтъ Караконджаритѣ*, казва разказвача ми, а попа ги гони съ прьскание (рѫсение) и съ крьста.

Като го попитахъ да ми раскаже какво нѣщо е караконджари, той ми каза, че тѣ биле хора, които са явявали прѣдъ человѣка голи и го льстяли и водяли или въ нѣкоя рѣка, или въ нѣкои пропасти и, като го заведѣли тамъ, тѣ захващали най-напрѣдъ да скачѫтъ и каняли и него да скача по-дирѣ имъ, догдѣ го излъжѫтъ да са хвьрли въ вира, или отъ стѣната въ нѣкоя пропасть. Спящия, най-напрѣдъ чувалъ на съня си гласъ, който го викълъ по име, да излѣзе и, ако

За Караконджаритѣ и по насъ, въ търновско, вѣрвѫтъ, нъ казвѫтъ, че е единъ и го зъвѫтъ Караконджо, който извиква человѣка вънъ, възсѣди го и го кара да го носи на кѫдѣто ще, догдѣ по пѣѫтъ пѣтлитѣ.

Digitized by Google

са обадялъ и излѣзалъ отъ кѫщи, гласа му са изчувалъ сѐ напрѣдь и се го викълъ, догдѣ го заведе въ водата, или въ пропастьта. Въ селото, на разказвача ми, Драглище са случило прѣди нѣколко години такова нѣщо: на селския кихая Ефтима, по мрьсницитѣ, една нощь му са исчулъ гласа на вилаятския *ходжа-башия*, помака, Мистанъ-ага, който го викълъ да излѣзе. Ефтимъ, кихаята, който билъ кихаювалъ много години въ Драглище, излѣзълъ отъ кѫщи и мислѣлъ, че наистина Мистанъ-ага е дошелъ въ село и го вика, да му земне коня, да го настани — Мистанъ билъ отъ града Меомия. Гласа, вмѣсто да го вика въ конака, зелъ да му са обажда кѫдѣ Драгалищката рѣка и той са повелъ по него. Като нагазилъ рѣката, прѣдъ него излѣзали много голи хора и, като скачали на прѣдѣ му и около му, завели го на устието на Драгалищката рѣка, дѣто са слива въ Кара-су. Като стигнали на устието, тѣ зели да рипѫтъ — скачѫтъ отъ високитѣ стѣни въ р. Кара-су и канили и него да рипа и той подирѣ имъ, нъ въ това врѣме, когато са готвялъ да рипне, пѣтлитѣ попѣли и той са свѣстилъ и позналъ, дѣ е: а караконджаритѣ са изгубили. Подирь това, той са върналъ и чакъ сутрината си дошелъ въ Драглище,[1]) издранъ и укървавенъ, дѣто падълъ по пѫтя изъ рѣката. Това викание и подиръ това му са изчувало, и нощѣ ставалъ да излѣзва вънъ, нъ жена му го непущала и, за да ѫ не издебне, кога спи, тя го вържала въ себѣ си. Подирь това го лѣкували; чели му, баяли, поливали го, нъ сѐ си останалъ сълудничъвъ, догдѣ и умрѣлъ.

Нѣкой си, пъкъ, Дѣдо Линче, пакъ по караконджаровитѣ дни, като закъснѣлъ изъ сѣло, дошелъ си късничко у дома и прѣзъ деня забравилъ да донесе на воловитѣ си за прѣзъ нощьта слама, бабата му зела да му са кара, че воловитѣ останали безъ храна и тя неможала да иде да имъ донесе, защото било поледица и плѣвника имъ билъ отъ-вънъ село, на стотина раскрача, на полѣната Д. Линче са разсърдилъ, зелъ *кошере* — коша, и отишелъ за слама. Като напълнилъ въ плѣвнята кошера и го зелъ на рамо, исчуло му са, че нѣкой го вика: "Линче! Линче!" Той излѣзълъ и видѣлъ единъ голъ человѣкъ прѣдъ себѣ си. Догдѣ го обглѣда, надошле около му още десетина голи, и зели да викѫтъ: "Линче! Линче!"

[1]) Драгалище е 3 часа далѣчь отъ Кар-су.

Digitized by Google

и направили около му хоро, та зели да играятъ голо хоро и да клякатъ и се викали: „хуппа, хеста, хуппа, хеста Линче, Линче.“ Дѣдо Линче са усѣтилъ, че това сж Караконджари и не имъ са обадилъ, а трышналъ кошера въ земята и избѣгалъ. . . . На сутрината отишелъ да си търси коша, нъ намѣрилъ само сламата изсипана, играно по нѣя и распрьсната, а коша затъркалянъ чакъ въ ливадьето. —

При плѣвника на Дѣда Линча имало 12 голѣми, стари вѣковни брѣстове. Тѣзи брѣстове биле *самовилски* и, който посѣгнялъ да отсѣче нѣкоя прьчка отъ тѣхъ, схващала му са ржката. На тѣзи брѣстови живѣели Самовилитѣ и вардяли Драглище отъ чумата. Въ чумавата година — послѣднята чума, чумата захванала да мори въ село Бѣлица, което е два часа далечь отъ Драглище. Като си *напълнила тефтеря*, дошла у Драглище и, като идяла, ж видѣли, като вихрушка отъ синь пламъкъ. Най-пьрво тя влѣзла у кжщата на Велю Гърковъ и прѣзъ нощьта Велю умрѣлъ. Като зели на сутрината да пищжтъ кжщнитѣ, надошле и комшиитѣ и зели да питжтъ, какво е станало, че е умрѣлъ тъй скоро, безъ да болѣдува.

Въ това врѣме са явили едни силни вихрушки (Самовили) и захванали да увивжтъ двянадесеттѣхъ брѣста много силно. Отъ брѣстоветѣ вихрушкитѣ дошле и на Велевата кжща, завили, засукали и дигнали кярамидитѣ нагорѣ като слама. Чумата зела да пищи, като жена, излѣзала отъ Гърковата кжща, пакъ като синь пламькъ, вихрушкитѣ са свили подирѣ ѝ и ж зякарали пакъ въ Бѣлица, дѣто, расьрдена, повторила пакъ мора и изморила отъ 300 до 400 души, на които гробищата са познавжтъ и до днесь подъ селото, надъ Бѣла рѣка, и са зъвжтъ *чумавитѣ гробища*. Тогава давали въ Бѣлица по 30 гроша надница (гюндюлюкъ) на сѣкиго, който ровялъ умрѣлитѣ. Когато мрѣли, не пущали ни въ Бѣлица, ни изъ Бѣлица никого.

Подирь това, чумата отишла у Татаръ-Пазарджикъ, и „като си напълнила и тамъ тефтеря,“ отишла у Паничерь.

Като попитахъ какво нѣщо е чумата, моя разказвачъ ми каза така; „незная истина ли е или не, но ето що съмъ чувалъ отъ старитѣ человѣци: нѣкои си кираджии съ конье, които ходяли отъ нашенскитѣ села надолу да носжтъ вълна, натоварили си коньетѣ и си идяли. Единъ отъ другаритѣ са от-

Digitized by Google

билъ въ едно село, да търси нѣкого си, отъ когото ималъ да зема. Като влѣзалъ въ селото, невиждалъ по улицитѣ никого — селото било зачумавено, а той не знаялъ. Отишелъ у кѫщата на своя длъжникъ. Като похлопалъ на портитѣ, излѣзла една стара жена, която той помислилъ, че е майка на длъжника и, като ѫ попиталъ, дѣ е синъ ѝ, тя му казала: „нѣма го дома, но довечера ще си дойде," нека го почака. Нѣму не му са щѣло, но нѣмало що да стори — останалъ. Послали му да спи на чардака. Прѣзъ нощьта дошла една стара баба съ голѣма рошъва глава и сѣднала въ една рогъ на стаята; около нея са явили още 11 жени голи и рошави. Бабата зела да ги пита, що са извършили, и сѣка си показала тефтеря и разказала, дѣ колко души е зела. Тогава бабата казала на една отъ голитѣ жени: „тоя човѣкъ утрѣ ще си ходи, ти ще идешъ съ него и, като стигните коньето, да са качишъ на *водича* (първия конь, който води другитѣ и носи на врата си звънецъ). Человѣка разбралъ каква е работата, но що да прави. . . . На сутрината, като излягълъ изъ село, жената го възсѣдна и той ѫ носилъ, догдѣ стигнали коньетѣ. Той усѣщалъ, че му тѣжи нѣщо на гърба, но неможълъ да го види. Като стигналъ коньето и другаритѣ си, една *денкъ* на водича зелъ да са навожда на страна; другаритѣ му искали да му исправѧтъ денка, но той имъ разказалъ, каква е работата и тѣ го оставили. Коня са запѣнилъ и са уморилъ много. Единъ отъ дружината, билъ сърчьнъ и безстрахъ и рѣкалъ на другаритѣ си: „що ще става, да стане: азъ тая проклѣтия ще ѫ изцѣрѧ, карайте вий полека, а азъ ще идѧ напрѣдъ, ще ви чакамъ въ герата при тѣсния пѧтъ" и заминалъ. Като стигнали другаритѣ му на урѣченното мѣсто, видѣли, че той билъ наклалъ два голѣми огня, и, щомъ дошелъ водича между огньовитѣ, той отрѣзълъ попрѣка (коланя) и хвърлилъ товара съ вълната въ огьня. Изъ огьня са дигнало писъкъ и излѣтълъ синь пламькъ, който са върналъ назадь, къмъ онова село, дѣто спалъ другаря имъ. — Пропѧдилъ чумата и утървалъ другаритѣ си и селото си."

Такива раскази за чумата има у нашия народъ твърдѣ много и разнообразни, а това показва, че тоя народъ, а особенно Тракийското население, е много старъ и помни много чуми, защото чумата е морила на Балканския полу-островъ много пѧтя, не само въ новитѣ врѣмена, а още и въ врѣмето

Digitized by Google

на Елинитѣ и кой знай и прѣди тѣхъ, колко пѫтя е упостошавала населението, догдѣ са съставѭтъ въ народната фантазя улицетворения и разкази. Че този разказъ за 11 тѣ жени и за рошавата баба, не е ново нѣщо, сѣкий го види и сѣкий забѣлѣзва, че тия голи жени сѫ *богини* сѫдици, които имѫтъ и тефтери, въ които дьржѫтъ имената на смьртнитѣ. И забѣлѣжителното още е и това, че сичкитѣ болѣсти ги прѣдставлявѫтъ се *жени*: чумата е или *жена* или *мома*, шарката *баба*, трѣската *жена*, кашлицата *жена*, холерата, сладката (якмаджата); урокитѣ, бабицитѣ, мламоситѣ, урисницитѣ, лихуситѣ и т. н. се сѫ жени-богини.

И това, дѣто са разказва, че кираджията хвьрлилъ въ огьня товара съ чумата и, че чумата са принося съ вълна и то е старо и прѣ-старо нѣщо, азъ сьмъ чувалъ още отъ баба си, че пьрвата чума, която е била прѣди 120 и по-вече години ѭ принесли съ вълна отъ Едрене, и у Лѣсковицъ са *сѣкнала* (запалила) у нѣкого си Попъ Дима, затова ѭ зъвѣше, баба ми, попъ Димовата чума. Обикновено, отъ когото са почне чумата, въ кое да е село, носи неговото име. За послѣднята чума у Лѣсковицъ разказвѫтъ, че ѭ принесли съ лика отъ Тутраканъ. И за неѭ има почти такива легенда. У нѣкого си Иорга Лѣсичката, като измрѣли почити сичкитѣ отъ чумата и двора му билъ разграденъ и край пѫтя до кладѣница *Чокалка*, нѣкои си кираджии, отъ Габровски колиби, като стигнали у Лѣсковицъ кѫсно, безъ да знаѭтъ, каква е работата, пусиали си колата у Иорговия дворъ, да прѣнощувѫтъ. Прѣзъ ношьта зело да са исчува изъ зимникя женски плачь; единъ отъ кираджиитѣ, когото не било страхъ, отворилъ зимникя и видѣлъ на една голѣма бѫчва лика, а на ликата едно младо момиче сѣди съ расплетени коси и плаче. Кираджията, като го мислялъ, че е отъ кѫщата, зелъ да го пита, защо плаче. Момичето му отговорило, че иска да иде у Кондювската махла, но го е страхъ отъ кучетата[1]) и го помолило да го прѣведе до прѣзъ моста. Кираджията си зелъ остена, повелъ го и го прѣвелъ прѣзъ моста; като минали моста, момичето са изгубило, а той са вьрналъ, но, като са врьщълъ, чулъ, че кучетата лавнали вредъ и са чуло, че момичето плачело нагорѣ кѫдѣ Хаджи Нейковия ханъ.

---

[1]) (Отъ кучетата чумата най-вече ѭ страхъ, а особбенно отъ сѫбботничета, които сѫ въ сѫббота укучени — тѣ ѭ видѭтъ (виждъ пѣсѣньта на края.

Digitized by Google

Такива и тѣмъ подобни приказки вий можите да чуйте въ сѣко село и не само за чумата, а и за сичкитѣ болѣсти, че ги видѣли, ту като жени, ту като птици, ту като черни конье, биволи и т. н.

Тука едно дѣйствува страха въ такива врѣмена, а най-вече въ суевѣрния человѣкъ, старитѣ прѣдания, които са разказвѫтъ на дѣцата вечеръ за тия улицетворени и убожени болѣсти и освѣнъ това и, който вижда такива привидения, той вече е заразенъ и болѣнъ, но още не го е свалила болѣстьта. Въ пьрвата чума, за която спомѣнахъ горѣ, отъ дѣдовия ми домъ сички сѫ измрѣли за една нощь. Отъ десеть братья 4 снахи, баща и майка, само дѣдо ми Цани и още единъ братъ Димо останали и то дѣдо ми останалъ, защото билъ овчаръ и спѣлъ съ овцѣтѣ подъ Арбанашкото бърдо, а братъ му ѭ извадилъ[1]) и като са пробила подъ мисцата му истекла и уцѣлялъ.

Ето какво сѫ ми разказвали за тѣхната смьрть: Една отъ булкитѣ, вечеръ по тьмно отивала на кладенеца за вода; на пѫтя прѣдъ вратника имъ, тя видѣла, че са кукушини единъ черъ пуякъ (мисирякъ) и, като минувалъ напрѣдѣ и и си татрузялъ крильетѣ по земята, тя рѣкла да го ритне, като казала: „този пущина, защо е слѣгълъ отъ лѣглото си и по тьмно е зелъ да са кокошини“ (тѣ имали пуйки, които спѣли на *чернищата*), но, като ритнала, крака и не допрѣлъ до нищо и пуяка са изгубилъ отъ прѣдѣ и. Като си отишла въ кѫщи, втрѣсло ѭ, лѣгнала, втрѣсло и другитѣ и прѣзъ нощьта измрѣли сички. На другия день ги изровили циганитѣ — влашки цигани ходяли да ровѣтъ чумавитѣ съ куки; закачали ги съ куктиѣ и ги завличали въ гроба, който ископавали въ двора и ровяли сички въ единъ гробъ — тѣзи цигани са зъвѣли *чокли* и биле намазани цѣли, съ дрѣхитѣ си, съ катрань.

Дѣдо ми, като си дошелъ за хлѣбъ подиръ 2-3 дена не заварилъ никого, освѣнъ болния си братъ, но и при него не го оставили комшиитѣ да иде, тѣ му казали да не вика никого по име, а да хвьрли отъ пѫтя единъ камькъ на кѫщата, че ако има живо, ще са обади. И той тъй и направилъ, но никой не са обадилъ и той не влѣзалъ въ двора, а си отишелъ при овцетѣ, и цѣла година, никой не приближавалъ при него;

[1]) Когато чумата устрѣли нѣкого си и не го умори, излѣзвѫтъ му голѣми цирѣи като гѫсчи яйца, набиряѫтъ, пробиваѫтъ са и, като истекѫтъ, уздравя — това са казва *извадилъ ѭ*.

Digitized by Google

той не влѣзалъ въ кѫщи, нито са събиралъ съ брата си, а прѣкаралъ зимата въ плѣвника, въ сламата, въ която спалъ, и другаря му било кучето, което ходяло съ него подиръ овцетѣ. Хлѣбъ му давали комшиитѣ, но го оставали на пѫтя и той го земълъ, Той билъ тогава на 12 години момченце. Ето какво нѣщо е била голѣмата чума! Дѣто влѣзвала, кракъ не оставало!

А пуяка, дѣто са е вѣстилъ на невѣстата, то не е било никакъвъ пуякъ, а просто тя е била вече болна, както и сичкитѣ домашни и въ балнуванието си ѝ са е видѣло пуякъ, както това са случва и при други болѣсти, кога има въ мозъка възпаление.

А пъкъ, колкото за огьня, дѣто кираджията упърлилъ чумата, и то е стара история. Обикновенно повалнитѣ болѣсти и епидемни ги цѣрѫтъ съ *божи огьнъ*, по старото повѣрие.

Цѣрението съ божи огьнь са прави така: избирѫтъ са отъ селото двама близнаци, земѫтъ сухо липаво дърво, дебело до една длань, отсичѫтъ отъ него едно пърче до единъ и половина аршинъ, разцѣпвѫтъ го на двѣ и направѫтъ два кола; коловитѣ ги забиватъ въ земята, единъ срѣщу другий съ разцѣпеното; една длань подъ върха направѫтъ на коловитѣ отъвѫтрѣ малко вглѫбнати дупки и, като направѫтъ едно вретено пѫкъ отъ сѫщата суха липа, което е подостремо отъ двата си края, тѫпо-коносо-образно, вмѣствѫтъ му двата върха въ приготвенитѣ дупки на коловитѣ. Слѣдъ това стѣгѫтъ коловитѣ съ едно вѫже тъй, щото да ги пристиснѫтъ силно къмъ върха на вретеното и припѫхвѫтъ по между коловитѣ на вѫжето една дебела кѫса тояга, която, като завивѫтъ, да може да са усуква и да стѣга коловитѣ се по-силно и по-силно къмъ върховитѣ на вретеното. Като са свърши сичко, прѣвивѫтъ прѣзъ вретеното единъ ремькъ тъй, щото една близнакъ държи една край, а другиятъ — другия и, като захванѫтъ да теглѫтъ вретеното захваща да са върти на-самъ-на-татькъ, защото когато една дърпа ремька, другия го отслабва, както струга съ пъртъ и дъска. Въртението са усилва, а тъй сѫщо и стискането; отъ бързото въртение и триение, на върховетѣ по вретеното, въ дупкитѣ на двата кола, явява са топлина, увъглявѫтъ са върховетѣ, земѫтъ да издавѫтъ димъ и най-послѣ са запалвѫтъ. Отъ този огьнь запалвѫтъ прахань и стѫквѫтъ огьнь, Ето този огьнь са зъве *божи огьнъ*. Подиръ това прокопавѫтъ въ нѣкой брѣгъ единъ сводъ на своръ, колкото да може да

Digitized by Google

мине волъ или конь; наклаждатъ огънь въ свода и, като са съблѣкатъ голи, прѣскачатъ прѣзъ огъня, да са очистятъ. Подиръ това докарва са всичкия добитъкъ отъ селото и голитѣ близнаци го прѣкарватъ подъ свода прѣзъ огъня. Това са казва *лъчение прѣзъ божи огънь*. Но това са прави догдѣ не са е появила болѣстьта въ селото. За да ѫ завардятъ, да не влѣзе въ селото, намѣрватъ два вола близнаци, упрѣгатъ ги близнацитѣ, които сѫ запалили божия огънь, въ едно рало, и голи — една води а другия орѣ, оборавятъ около селото една брѣзна на кржгъ и ѫ сключватъ тамъ, отъ дѣто сѫ ѫ почнали. Като са прѣчисти добитъка прѣзъ божия огънь и, като са огради съ брѣзна, отъ близнаци орачи и волови, селото, вѣрватъ, че болѣстьта нѣма да влѣзе въ селото имъ да имъ мори добитъка.

Но, ако въ селото е била влѣзала болѣстьта и тѣ не сѫ угадили, като ѫ заградятъ, неможе вече да прѣмине близнашката брѣзна, остава въ селото и изморава сичкия добитъкъ. Ето за това сѣкоги не са рѣшаватъ да обикалятъ и обграждатъ селото съ близнашка брѣзна. Тъй са лѣкуватъ и прѣдпазватъ и хората, кога са яви нѣкоя болѣсть въ околнитѣ села. Ето това ни напомня и огъня, който е наклалъ кираджията въ Разлошко и хвърлилъ товара въ него, та упърлилъ крилѣтѣ на чумата и ѫ върналъ въ онова село, отъ дѣто идяла, или отъ дѣто ѫ носяли.

Този *божи* огънь и прѣчистването прѣзъ него, за прѣдпазването отъ злини-болѣсти, най явно ни показва, че огъня са е почиталъ са свято нѣщо, за божия сила — *божи огънь*, за чистилище. И това е останало още отъ онія стари врѣмена, когато нашитѣ прадѣди сѫ са кланяли къмъ слънцето — огъня и другитѣ свѣтила, които, свѣтила, не сѫ са почитали за сѫщий Богъ, а за негови прѣдставители, които сѫ прѣдставлявали Бога чистъ и свѣтълъ като огъня. Ако бѣхѫ са покланяли на-право на огъня, то не щѣше да са казва *божи*, а щѣше направо да са зъве *богъ-огънь*. Че огъня е служилъ като образъ, само да си напомнятъ чрѣзъ него Бога, то и Коладната пѣсень ни показва това, дѣто са пѣе, че Божа майка, като поканила Святи Никола, да ѝ крьсти Млада Бога, Св. Никола ѝ отговаря: „Нимога Го в' очи глѣда, а камо-ли в' ржка хвана: Той си тѣжи като злато и *си пари като огънь*," а това ще каже, че той не е огънь, а е подобенъ

Digitized by Google

на огъня или огъня е подобенъ нему. Тъй щото нашитѣ праотци сѫ почитали *Едного Бога*, когото сѫ си прѣдставлявали, че е като огъня свѣтливъ и тежакъ като злато. А това са е завардило и до сега, както сме спомѣнували нѣколко пѫти, че и днесь Българина, щомъ изгрѣе Слънцето, снема си калпака и са кръсти срѣщу него, но не са моли той нѣму, а са моли Богу, а Слънцето му напомня само за Бога, за да си го прѣдстави, че е свѣтълъ като слънцето. Ако бѣше Слънцето на право богъ то не щѣше да са зъве Райно, Герги, Еню и пр. Слънцето е божье око, Слънцето, е божий Герой, който върши добри работи отъ страната на Бога, то е Божа слуга. А Върховния Владика, който е надъ небето и надъ сички твари, той е невидимъ билъ за нашитѣ прадѣди, освѣнъ, когато съ своята всемогѫщта сила са е прѣобразувалъ на человѣкъ — Дѣдо Господь и е слѣзвалъ на земята, да учи человѣцитѣ, да орѫтъ, да сѣѭтъ, да тъкѫтъ и пр., тогава сѫ го виждали, но въ сѫщото врѣме, тѣ не сѫ го знаяли, че е Той, догдѣ не имъ са е показалъ чрѣзъ своитѣ отечески наставления и поучения и по-вечето послѣ сѫ са усѣщали, когато е заминялъ. Земледѣлието и тъканието у нашитѣ пра-дѣди е било божественно; самъ Дѣдо Господь, Отецъ Господь, най-Стария Дѣдо надъ битието, е научилъ Българина да орѣ, да сѣе и да тъче. И, ако не Го е послушвалъ искренно, той го е и наказвалъ, но не съ варварско наказание, както у Иудеитѣ, да гори градове и да ги потопява въ мьртви морьета, а съ благо, отеческо наказание: научилъ той жената да тъче, но тя са възгордяла и на втория пѫть, като не му казала истината, кой ѭ научилъ, ами съ своето дѣтинско лукавство му отговорила: „сама, самица, бърза бързица“ той не ѭ прѣобърнълъ на камькъ, на соленъ стълпъ, ами ѭ благословилъ: „година да тъчешъ, подъ мисца да го свиешъ.“ А на говедаря, като не го послушалъ да му донесе студена водица да пие, благословилъ щтрькела да му боде говедата, да щтрьклѣѭтъ, а той да ходи да ги гони. А сичкото това показва благата душа на Българина, която проглѣдва прѣзъ неговитѣ стари народни умотворения и неговата здрава философска мисьль. Тя е улицетворила Бога не въ звѣръ и скотъ, не въ крьвопиецъ — десподъ, а въ Благъ, уменъ баща-Дѣдо-Господь-учитель и наставникъ.

Ето дѣ е подквасата, дѣто Българина и до днесь е останалъ благъ наставникъ, естественъ Богословъ и философъ —

Digitized by Google

естествоиспитатель. Ето дѣ са крие началото на неговото стопанство, на неговата трезвость и на неговото неуморимо трудолюбие. Той е вѣрвалъ, а неговия потомакъ и до днесь вѣрва, че има Върховенъ Ступанинъ надъ сичка вселенна и тоя Ступанинъ никой не е въ състояние да го прѣдстави, нито съ камькъ, нито съ боя. Българския Дѣдо Господь живѣе въ българското сърдце съ сичкитѣ благи отечески наказания. Ето защо Българина и до днесь разбира естественитѣ закони и твари, защото, той не ги мѣси съ Бога, той не ги счита за богове, неговия Дѣдо Господь е Господь надъ сичко и надъ сички; тваритѣ сж си твари и той ги разбира като твари, като вещество, а Дѣда Господь разбира за Дѣда Господь. Ето защо той не е ималъ идоли и неможи да са съгласи съ своето философско богословско възрѣние да си прѣдстави той своя благъ Дѣда, въ камькъ, въ боя, въ животно въ стихия. Стихиитѣ сж твари и тѣхния Господарь е Дѣдо Господь; какъ може той да остави Дѣда си, да го забрави и да са кланя на истоканъ, когато неговия Д. Господь всѣкоги ще му са яви като уменъ отецъ и ще му даде наставление за онова, въ което той има нужда за помощь и какъ ще погледне той Дѣда Господя въ очитѣ, когато са е молилъ на онова, което е тварь създадена отъ него. Ето защо нашия прадѣдъ не е правилъ храмови: че хичь неговия Д. Господь, който ходи като грижливъ баща да учи хората по свѣта, да бждатъ умнии стопани, стоили въ храмъ отъ глина, живѣе ли въ идолъ отъ варъ и запира ли са въ металъ! Той го срѣща подъ вѣковния дѫбъ на който Д. Г. слѣзва отъ своитѣ огненни прѣстоли. Человѣкъ съ такова человѣшко понятие за Бога, ще са поклони ли прѣдъ камька и прѣдъ метала, когото той може съ единъ замахъ да строши? На такива нѣща са кланыть само такива хора, които нѣмжть Дѣда да слѣзва отъ небето отъ своя огненъ столъ и за благото на своето творение да са прѣструва на смиренъ старецъ, а често и на *божакъ*, за да не са побоятъ отъ него, кога ги учи на доброто. Българина е философъ и никоги нѣма да са съгласи съ дивото идолопоклонство, което са е развило само въ ония народи, които не са можели да различавжть що е Дѣдо Господь и що е тварь и стихия.

Българина е билъ и е и до днесь най добъръ стопанинъ. Той орѣ земята съ благословение, защо Д. Господь найнапрѣдъ го е научилъ да орѣ и, като си прѣбере плодоветѣ

Digitized by Google

отъ благодатната нива, която е покапала отъ неговия труженически потъ, благодари на Дѣда Господя прѣдъ неговия прѣдставитель — герой Райна, не въ прьстянъ хромъ, а подъ сянката на божественния дѫбъ, на високата планина, срѣщо изгрѣванието на благодатното слънце — божиѣто око, което съ своето глѣдание му е уз'рѣло плодоветѣ и овошкитѣ и му е размножило и наспорило стадото и обкичило трипезата съ хлѣбъ, вино и елей!

Българина си обича нивата, лозьето и градината и не ги напуща никога безъ непрѣодолима нужда, защото Д. Господь на тая нива, на тая градина, на това лозье го е научилъ да бѫде земледѣлецъ: тука му е казалъ той: „Недѣй тъй, синко, недѣй принося ралото, да захващашь пакъ отъ края, ами ори насамъ и нататъкъ-обрьщай на края“ и самъ му е обърналъ пьрвата брѣзна. Българина е божий ученикъ по земледѣлието, ето защо го той обича и освятява.

Българката е тъкала и днесь тъче и до когато тъче до тогава ще е честита Българка, защото самъ си Дѣдо Господь и казалъ: „Недѣй тъй, синко, не кѫсай въткa на края на плата и да захващашь пакъ отъ сѫщия край да мѣташь, обрьщай насамъ и нататъкъ„ и самъ й възвилъ рѫката, ето защо тя и до днесь влѣзва въ своя станъ съ благоговение и, като ще захване да тъче, са прѣкрьстя и моли Д. Господя да и помага — напомня си тя неговата блага наука и съ радость тъче на стопана си и на дѣцата си ризи и облѣкло, защото въ този станъ ѫ благословилъ и научилъ Богъ на тоя толкова благодатенъ занаятъ!

Цивилизацията на Българина му е прѣдадена не отъ въображаеми фантастически чудовища, а направо отъ Дяда Господя; той го е цивилизувалъ. Ето защо българския народъ е способенъ за цивилизация и лесно ѫ прiема и усвоява.

Българина е гостоприѣменъ, защото на неговата трипеза дохожда да вечеря самси Дѣдо Господь на кѫдения вечеръ (на наядки) срѣщу нова година, и ступанина, като си освѣти кѫщата съ бѫдника (будника), чака Върховния Владика, да дойде на неговата изобилна трипеза, и „отъ всичко, що е далъ Д. Господъ“, да вечеря. Българския Д. Господь са явява въ видъ на старецъ — божакъ, и често непознатъ. Можели Българина да си затвори вратата прѣдъ просящия или прѣдъ госта, когато, споредъ българското человѣшко богословие, този гостъ, този непознатъ божакъ може да бѫде самъ Д. Господъ?

Digitized by Google

И тука българското гостоприѣмство е дадено и освятено отъ Бога, и тука българина въ сѣкой гостенинъ си припомня Бога въ кѫщата си и глѣда да му угоди съ сичко „що е далъ Д. Господь“. Ето защо той и до днесь, кога сложи и покани гостенина си, не може да не каже: „заповѣдай — каквото е далъ Господъ“ Тъзи дума не е нова, не ѫ измислюва Стопанина тогава, когато си сложи трапезата за вѣжливость—тя е останала отъ стария не писанъ, нито печатанъ още, български катихизисъ; тя не са прѣдава въ училище; нѣкъ и до сега не ѫ е въскачилъ на катедрата никой професоръ, нѣкъ не ѫ е споминлъ въ училището никой учитель; тя е забравена и отъ богословието на днешния материяленъ свѣтъ и отъ моралната наука; тя е останала въ простия народъ — въ оногова, който е достоенъ да приемни Бога въ кѫщата си и да го нагости съ това що му е далъ самъ Богъ. Има ѫ нея въ Божественното Евангелие, въ което са казва „гладенъ бѣхъ, нахранехте ли ма?“ нъ тя днесь не са прилага отъ онія, които са мислѧтъ, че сѫ са вчеловѣчили, че сѫ са цивилизували: нѣ сѫ са тѣ цивилизували, а са забравили: „що е далъ Господъ“. Българина до тогава ще бѫде гостоприѣменъ, догдѣто помни „що е далъ Господъ“, до тогава ще срѣща госта си съ почитание и вѣжливость, до когато вѣрва, че сичко, което са намѣри на трапезата му, му го е далъ Д. Господь. Въ цивилизованитѣ и истънченитѣ европейци Д. Господь вече не влѣзва въ кѫщитѣ; тѣ не го чакѧтъ на *наядка;* тѣ не си освѣтявѧтъ кѫщата съ свѣтящия будникъ, да свѣти на Д. Господа, когато дойде да вечеря въ кѫщата имъ — тѣ не му ни слагѧтъ трапеза, тѣ сѫ го забравили, и затова сѫ и забравили и гостоприѣмството. Дано не даде Д. Господь на Българина да забрави своя Богъ, дано всѣкоги той да го посрѣща и испраща и да го приѣма на своята трапеза, дано Богъ всѣкоги да му дава и всѣкога да има въ кѫщата си, за да можи всѣкиго да покани и да каже: „заповѣдай — що е далъ Господъ“, дано Богъ да му укрѣпи мишцитѣ, да работѧтъ честно и неуморно; дано всѣкога да са прилива и присипва въ кѫщата му, дано има всѣкоги съ що да посрѣща всѣкиго и да може да го покани и да му прѣдложи трапеза, прѣдъ която да може съ истинско и непрѣтворно самосъзнание да каже: „заповѣдай — що е далъ Господь!“

Digitized by Google

„Господь ми е далъ земя и това е отъ моята земя, изработено съ моя трудъ — благодарж та Боже!“

Българина е билъ и е и до днесъ *добъръ пастиръ*, защото него самъ Богъ го е споходилъ (посѣтилъ) на полето, когато е пасялъ стадото си: „Овцетѣ щърклѣяли, а кравитѣ и воловитѣ пладнували, казва народното благословие, и Д. Господь, като дошелъ при овчаря, поискалъ му студена водица да пие; овчаря, при всичко, че му са биле разбѣгали отъ щркела овцетѣ, оставилъ ги, да ги варди Д. Господь и отишелъ да му донесе студена водица, да го напои, и Д. Господь, като са напилъ, благословилъ овцетѣ, да не щрьклѣжтъ“. Отишелъ той и при Говедаря; поискалъ му и нему водица, нъ кравитѣ и воловитѣ пладнували мирни и спокойни, а говедаря лѣжалъ подъ сѣнка и му показалъ съ кракъ лѣжишкомъ, дѣ е извора: „ето го дѣ е извора: иди са напий!“ му казалъ той. Българския Д. Господь не го наказалъ съ варварско наказание, нъ проводилъ щъркела отъ овцетѣ, на кравитѣ и воловитѣ. Е, то какъвъ некръвожаденъ и благъ е българския Д. Господь! Обидилъ го овчаря, не го послушалъ, призрѣлъ го, Д. Господь го наказва невинно, както майката или бащата, кога имъ плаче дѣтето за горѣщата пита, не го биjтъ, а ми търкалjтъ питата изъ стрьминото мѣсто и проваждатъ дѣтето да тича, да jж гони и, до гдѣ jж стигне, земне и донесе, тя ще истине, а тѣ ще са посмѣjтъ надъ неговата дѣтинска глупость и тогава ще му отчупjтъ отъ нея.

Его отъ дѣ е останало гостоприѣмството на пастиритѣ. Идете на която щѣте българска кошара, поищете нѣщо, или на полето поищете отъ овчаря вода, той знае своето богословие, знае, че Богъ за студената водица е прогонилъ щъркела отъ овцетѣ му, и ще ви напои отъ своята тиквица. Останете да нощувате на неговата кошара, и той ще ви нагости съ „що е далъ Господь“. Ако са доjтъ овцетѣ, или козитѣ, вий ще вечеряте на неговата скромна отъ уряди, а богата отъ млѣко и сирене, трипеза; вий ще сьрбате прѣсно, пѣнливо, горѣщо млѣко отъ неговия овчерски котелъ съ щърбата овчарска лъжица, нъ ще са задоволите, защото ще са наядете и ще благодарите Д. Господа за „щото е далъ“.

Сичкитѣ добри нарави, сичкитѣ святи и человѣколюбиви обичаи, които сж са завардили въ нашия невиненъ народъ, проистичатъ отъ неговото старо *богословие*, отъ неговия старъ

Digitized by Google

катихизисъ, който му е даденъ отъ Д. Господа. Ний учимъ въ училищата си новия християнски катихизисъ, новото християнско богословие, нъ въ народа има другъ по-старъ китихизисъ, по-старо богословие, което допълва новото, и по което той са е водилъ и са води. Този катихизисъ, това богословие не е написано още на книга; тѣ сж прѣдания. тѣ са прѣдавжтъ отъ баща на сина, отъ майка на дъщеря, отъ баба и дѣда на внуки и пра-внуки и прѣминувжтъ, отъ родъ въ родъ и до днешното врѣме. Нъ ний още не сме обърнали внимание на това нѣщо! Това старо богословие, този катихизисъ е общъ на сичкия невиненъ и простодушенъ, неграмотенъ български народъ.

Ако не бѣше тъй и, ако не бѣше така, то не щѣхж да бжджтъ: българскитѣ обичаи, българското трудолюбие, българското гостоприѣмство и българската человѣщина и мораль, общи и всенародни — да изъучимъ, братья, тъзи народна мждрость, да ж събиремъ отъ народната, не писана литература, догдѣ е още врѣме: ний отъ нея ще познайми себя си, миналото си и ще са ржководимъ за въ бждщето!

СТАРА НАРОДНА ПѢСЕНЬ ЗА ЧУМАТА.

Понеже казахме горѣ, че чумата, споредъ народното повѣрие, са бояла отъ кучетата, а най вече отъ *сжботничевитъ*, за подтвърдение на казаното привежлали долнята пѣсень.

ЧУМАТА У КАРАДЖОВИ.

Ходила й чумата, ходила й,
Ходила й и е морила,
Чи е край село излѣзла
И край селото сѣднала,
Тефтеря да си прѣглѣда;
На тефтеря ѝ писано:
У Караджови да влѣзе,
Да си умори Караджа,
Караджа, Караджовица,
Караджу деветь синове
И деветь млади булчици
Съсъ деветь мжжки дѣчица,
Та са е назадь върнала:
У Караджови отишла.
Немогла въ дома да влѣзе:
Ималъ Караджа *кучета*,,
Кучета *сжботничета* —
Чумата ще си раскжсжтъ —
Неможѣ чума да влѣзе.
Сама са чума досѣти:
При стадото му отиде,
Чи му стадото разгони,
Разгони, и го разпръсна. . .
На сутрината прирани,
Ето кихая, че иде
И на караджа думаше:
„Караджа, нашъ *Чорбаджийо!*
Я да ни дадешъ кучето,
Кучето сжботничето,
Чи нѣщо дойде посрѣдъ-нощь,

Та ни стадото распиля,
Распиля и го разгони;
Неможемъ да го съберемъ...“
И Караджа го послуша,
Та че си даде кучето,
Кучето, сжботничето.
Тогасъ е влѣзла чумата,
Чи си умори Караджа,
Караджа й Карадженица...
Догдѣ пѣтлитѣ пропѣли,
Тя уморила Караджа,
Караджа, Карадженица,
Съсъ деветъ млади булчици
И с' деветъ мажки дичица.
Догдѣ са зора възори,
Ти имъ кжщата зарязи...[1])

Понеже захванахми да говоримъ за чумата, за която въ нашата история твърдѣ малко са спомѣнува, или даже *хичъ* не са спомѣнува, а трѣба да ся знае, какво е патилъ нашия народъ отъ тия черни чуми, за които си е съставилъ най-лошитѣ понятия и ги е улицетворилъ и нарѣкълъ — не отъ добро — *черни чуми*, появоли ми любезний читателю, да ти кажа още нѣколко думи, каквото съмъ чулъ и запомнилъ за тия народни нещастия и божия наказания на свѣта.

Послѣднята чума е била не по-рано отъ 1835—6 година, която е морила по цѣлъ Балкански полуостровъ. Въ онова врѣме баща ми, Богъ да го прости, е билъ въ Шуменъ съ Вача Гиранчанина, Стояна Филковъ и Димо Гиранчанина дѣто сж работили на с. Чингелъ градина. Есеньта, като си испродали сичкия *зарзоватъ* отъ градината и зели да си прибирѫтъ вересиитѣ отъ града Шуменъ, дѣто биле носили по заможнитѣ кжщи за зимовище градинарска стока, отишле у нѣкого си Анастасъ Чорбаджи, който билъ единъ отъ Шуменскитѣ пьрвенци и, като влѣзли съ Стояна Филковъ въ двора на Анастаса, нѣмало кой да ги посрѣшне и тѣ бутнали и влѣзали въ кжщи. Щомъ отворили хаятната врата, видѣли на хаятния одьръ една жена мрьтва, прострѣна и укичена, споредъ нашия обичай. При мрьтвото тѣло билъ и Анастасъ Чорбаджи, нажаленъ и расплаканъ. Като ги видѣлъ, че влѣзали тъй ненадѣйно, той разбралъ, че сж дошле да имъ плати, защото знаялъ, че скоро ще си заминувѫтъ за вилаеть, нъ за да не ги зарази съ чумата, той имъ казалъ: „*холамъ*, неможехте ли да почакате.., по-добрѣ бѣше, да не сте дохождали у дома ми въ токова врѣме“ и зелъ да плаче. Баща ми съ другара си Стояна, разбрали, каква е работата, защото знаяли, че въ града чумата вьрлувала и тѣ, дѣто земали пари на пазаря, пущали ги въ

[1]) Зарязи заключи, упусти, затвори. Ето какъ бързи е морила чумата у насъ и то трѣба да е пьрвата чума, за която казахми горѣ.

Digitized by Google

едно гърне съ оцетъ пълно и, като ги промияли прѣзъ оцетя, тогава ги земали въ себя си, и, като казали: „богъ да ѫ прости“, излѣзали си, а паритѣ имъ ги далъ, на другия день, братъ му на Анастаса.

Догдѣ си отидѫтъ на третия день на градината, Стояна го втрѣсло и подиръ три дни излѣзла чумата подъ мишцата му на голѣмъ синь цирѣй, който, като набралъ, пробилъ са, истекълъ, а никой отъ другаритѣ му, нито ѫ вадилъ, нито са разболѣвалъ.

Като си дошле у Лѣсковецъ и Лѣсковецъ билъ *запалень* — заразенъ, отъ чумата.

На колко години съмъ билъ азъ тогава не знаѫ, нъ помнѫ че баща ми, като си дойде отъ бахча, донесе единъ мѣхъ съ сирене, и за меня червѣни шумненски *катъри*[1]) и, като изсипа паритѣ, що испечелилъ прѣзъ лѣтото отъ бахчата, да ги прѣчете прѣдъ синца ни и да покаже прѣдъ баба и майка ни, колко пари е спечелилъ, паритѣ му бѣхѫ се *бешлици*, *алтълъци*, *гръмличета* и десетачета и една малка кисия съ дребни пари. Колко сѫ биле, не знаѫ, нъ помнѫ, като казваше, че у Шуменъ, споредъ *аскеря*, по-вечето такива пари *холандрисвали* — употрѣблявали — и, че по-вечето отъ паритѣ имъ сѫ отъ аскеря, защото тѣ давали *зарзаватъ* на *аскерския векилъ-харчъ*. Подиръ това сми бѣгали отъ село и сми правили колиби на Глоговецъ[2]) при нашия бостань съ свака си Гиня Лѣсичковъ. Каква е била колибата, не помнѫ, но помнѫ едно събитие, което ни накара да бѣгаме отъ нашия бостань и да идемъ по-горѣ, сѣ край Глоговецъ, при сваковото лозье, да правимъ друга колиба. По икиндия, като бѣхми на първата колиба, духна една вихрушка и, като грабна една рогозка отъ една колиба, която бѣше на сѣверъ отъ нашата и доста далечъ, и ѫ хвърли върху вратата на Иорга Лѣсичковъ на колибата. Нашитѣ, като видѣхѫ това, развалихѫ нашата колиба, натвариха дърветата на колата и отидохми на-горѣ по Глоговецъ. Иорго Лѣсичката, бѣше чичовъ синъ на свяка ми Гиня Лѣсичката и бѣше въ нашата дружина, нъ, щомъ рогозката падна на неговата колиба, сички му роднини го оставихѫ

[1]) Катаритѣ сѫ единъ видъ калоши, червени съ дебели гьонови и яки жори на петитѣ — сега ги нѣма вече.

[2]) Глоговецъ е долъ 1/4 часа на сѣвероистокъ отъ с. Лѣсковецъ.

Digitized by Google

и са отдѣлихѫ, защото казахѫ, че рогозката го е зачумавила. Това тѣхно страхуване не е било на празно? Рогозката била грабната отъ колибата на зачумавени вече хора, и дѣйствително Йорговото семейство са зачумавило и умрѣлъ: той, жена му и голѣмия му синъ, а останало само едно момче, Димо и едно момиче Рада, които са отдѣлили, щомъ видѣли, че тѣхнитѣ са ударили отъ чумата. (На тогози Иорга е двора и кѫщата, дѣто габровчанина, ужъ, видѣлъ чумата — момичето — въ зимника, на бъчвата, върху ликата и го завелъ въ Кондевската махала). Помня, че лозьята още не бѣхѫ обрани, защото баща ми ни носяше сутрина гроздье и нѣкои не ги и брахѫ (тогава хората бѣха станали като луди и незнаяха, що да правѧтъ, само са приносяхѫ отъ едно мѣсто на друго и бѣгахѫ единъ отъ другиго, като отъ бѣсно куче или, както са казва и до сега, като отъ чумави). Тогава доктори не е имало, нѣмало е кой да посъвѣтува народа, що да прави; полиция не е сѫществувала, да земне какви да сѫ мѣрки; Търновото е било зарезено; Българитѣ сѫ биле избѣгали по-вечето въ Елена и Трѣвна; Турцитѣ отъ чумата не бѣгѧтъ, защото ѭ считѧтъ за *иджелъ*; цѣлитѣ турски махали сѫ упостели; отъ кучета на е можело да са влѣзе въ града — грозотията е била страшна. Дѣца, останали безъ родители сѫ ходяли като диви звѣрови: сѣкой е бѣгълъ отъ тѣхъ и сѣкий са е боялъ и отъ сѣнката си!

Въ такива страшни и опасни врѣмена са ползувѧтъ вълфитѣ. Въ Лѣсковецъ сѫ е образувала една шайка вълфи, които сѫ обирали по-богатитѣ кѫщи, оставани отъ ступанитѣ имъ, избѣгнали отъ чумата въ околнитѣ села, или по *жара* на колиби. Народа, колкото го е било страхъ отъ болѣстьта, тѣзи вълфи сѫ усилили още по-вече тоя страхъ: уловили костѣни жаби и нощѣ, като залѣпяли вощѣни свѣщи по гърба имъ, запалвали ги и пущали жабитѣ да пълзѧтъ по улицитѣ, за да усилвѧтъ по-вече всеобщия страхъ; намѣрили единъ бѣлъ конь; съблѣкълъ си единъ голъ-голеничькъ почернилъ са съ саждя, турилъ ва глава са една бѣла ганосана тенжара; възсѣдналъ на голия конъ и обикалялъ по улицитѣ и крьстопѫтищата. Цѣлта имъ е била да ги видѧтъ и ония, които още

Digitized by Google

не сѫ биле избѣгали и да бѣгатъ а тѣ, като остане селото празно, да могатъ да обиратъ безъ страхъ [1]).

Прѣдставете си душевното настроение на просто-душното население съ сичкитѣ страшни прѣдания за черната гума и си въобразете, че нѣкой бѣга, като си оставя мило и драго, и разказва, че видѣлъ чумата, като ходи по патя въ огънь (костѣнитѣ жаби), а другий увѣрява, че минала прѣдъ кѫщата му, черна съ срѣбърна корона на глава, на бѣлъ голъ конь! — кой ще остане въ село, като глѣда отъ друга страна че населението мре постоянно? Да упазва Богъ Българския народъ отъ такива нещастия и наказания!

Прѣдставете си, че ви измрѣхѫ сички: и жена, и дѣца, и баща, и майка, и братья, и сестри и вий останахтѣ „съ дребното камьне“ и сѣкий бѣга отъ васъ и ви дюка, като подирь бѣсно куче? Да не дава Господъ никому да дочака и вижда такова нѣщо!

Това за което разказахми тука е нищо: има пострашни и сърце-раздирателни картини, за които, като почнатъ да ви разказватъ старитѣ хора, космитѣ ви настръхватъ. „Цѣла долина бѣше усѣяна съ чумови гробища, подъ Котелъ, ми разказваше покойния нашъ великъ патриотъ С. Раковски, и надъ сѣкий гробъ плачаше по една жена! Писька са разносяше по цѣлата долина и углушаваше цѣлата околность! Цѣлото население бѣше зачумавено и нѣмаше, кой отъ кого да са бои, а огненния мечь на божия гнѣвъ мѣташе сичко живо напрѣдъ си! Азъ минахъ по върха на долината — на конь — и, като чухъ плача и видѣхъ картината, косата ми настръхна, прѣпуснахъ коня и отидохъ въ Жеравна дѣто бѣхѫ нашитѣ!“

А само тъзи ли е картината, която е видѣлъ Раковски въ долината подъ Котелъ! Колко такива плачевни долини сѫ биле углушени съ български вопьль прѣдъ безмилостивия мечь на тая безпощадна богиня на Божия Промисьлъ? — Дано Богъ отклони отъ Българския народъ тоя свой гнѣвъ и да дава всѣкоги и вездѣ на Българското правителство бодрость, прѣдвидливость и насърчение, да бди неуморно и, щомъ чуе, че меча на неумолимата богиня са е замахналъ, да

[1]) Послѣ тая шайка вълфи са е издала сама и турското правителство е открило у кѫщата на едного цѣла маза съ обиръ а най-вече коприна и гѫ е проводило въ Ц — градъ въ терсханата, дѣто сѫ простоели 6 години въ желѣза.

Digitized by Google

го спре съ щита на днешната наука и да прѣдпази нашето отечество отъ плача и отъ долинитѣ на риданието.

Ц. Гинчевъ.

ПИСМА

за

Издирването на корѣнитѣ и законитѣ въ Българский язикъ.

ПИСМО VIII.

Отъ казаното въ прѣдидящето писмо са види, че ударението често измѣнува гласа на гласнитѣ и ги преобрьща една въ друга, а пъкъ: *съ- шъ, къ* са замѣнуватъ една съ друга, т. е., *съ* са измѣнува въ *шъ, къ* и *чъ*, като: *днесъ*, или *дънъсъ*=дне+съ, дънь+съ; *днешъ*, днешънъ=днешь+нъ; *дънъшъ*, дънъшънъ=дънъшь+нъ *днеки*, (денки, дънеки) днекинъ, у-днекинъ=у-днеки+нъ; днечи, днечинъ, у-днечинъ=у-днечи+нъ. *Лѣтосъ*=лѣто+съ; лѣтошь, лѣтошънъ =лѣтошь+нъ, *лѣтокенъ*=лѣтоке+нъ, лѣтокьнъ=лѣтокь+нъ, *лѣточъ*, лѣточьнъ,=лѣточь+нъ. *Зимасъ*=зима+съ, зимашь, зимашьнъ=зимашь+нъ, *зимакъ*, зимакенъ, зимачьнъ. Такива сѫ биле и сичкитѣ на асъ=*ашъ, акъ ачъ*, като: *дрѣнъ*, дрѣпасъ=дрѣнашь, дрѣнакъ, дрѣначь, дрѣначьнъ. *Пепелъ*, пепеласъ, пепелашъ, пепелакъ, пепелачъ, пепелачьнъ, пепел'чьнъ. *Пелинъ* пелинасъ, пелинашъ, пелинакъ, пелиначьнъ, пелинчьнъ. *Дребъ*, дребасъ, дребашъ, дребакъ, дребачь, дребачьнъ. *Рѣкита*, рѣкитасъ, рѣкиташъ, рѣкитакъ, рѣкитачь, рѣкитачьнъ и м. др. Освѣнъ измѣнението *съ* въ *шъ, къ* и *чъ*, въ множественното число *къ* са измѣнува на *ци*,—и тъй *съ* е равно на *шъ, къ*, чь и ци (ца), или *с* са измѣнува на *ш, к, ч, ц*, а отъ тука излѣзва, че: *шъ, къ, чъ ци, (ца)* сѫ показателни мѣстоимения, видоизмѣнени отъ *съ*.

Да додимъ сега на друга една дума, която днесъ са зъве нарѣчие и, казватъ, че показва мѣсто, а пъкъ по новата днешна Грамматика, е обстоятелственна мѣстна дума, а тя е *дъ*, която са пише и цѣла *гдѣ* и щърба *дѣ*. Понеже ний казахме още напрѣдъ, че нарѣчията не сѫ самостоятелни грам-

Digitized by Google

матически части, а сѫ зети отъ самостоятелнитѣ готови измѣнени и затова и не сѫ измѣнувѫтъ, то да видимъ сега, какъ е била цѣла, дѣ е ущърбена, какво и́ е ущърбено и най-послѣ — отъ коя граматическа частъ е зета и що показва. *Гдѣ* е било *гдѣ* отъ което, като са е прѣобърнълъ ера (ъ) въ *о*, е станало *годѣ*, което са е завардило и до днесъ въ говоримия и писменния ни языкъ, въ: кой—*годѣ*, коя—*годѣ*, кое—*годѣ* и кои—*годѣ*, което, като са ущърби, т. е., като му са изостави *о* то (о), ще излѣзе; кой—*гдѣ*, коя—*гдѣ*, кое—*гдѣ* и кои—*гдѣ*, или по-ущърбено: кой—*дѣ*, коя—*дѣ* кое—*дѣ*, кои—*дѣ*, която са употрѣбява и съ днешния членъ *то* и безъ него и са говори, н. п.: Кой *гдѣ* сѣдне и стане и кой *дѣ* сѣдне и стане, или кой *гдѣто* сѣдне и стане и кой *дѣто* сѣдне и стане и т. н.

Отъ горѣказаното са види, че пълната форма на тая дума е *гдѣ*, и *годѣ*. Да видимъ сега най-напрѣдь дали не е сложна и, ако е сложна, отъ кои граматически части е сложна и послѣ ще разглѣдами, какво показвѫтъ тия части. *Гъдѣ* е сложна отъ гъ+дѣ, а *годѣ*—отъ го+дѣ и, понеже е сложна, то тя за-това са и разлага и, вмѣсто *гдѣ* и годѣ — може да са употрѣбява само едната и́ половина *дѣ*, а *г* или *го* може да са изоставя, безъ да са повредѣи смисълта на показанието и́. Не щѣ съмнѣние, че първата и́ половина *г* или *го*, е днешното лично мѣстоимение, а по-нашему — показателно, въ винителний падежъ., а за *дѣ*, да са съгласимъ сега, че показва мѣсто и да земнимъ единъ простъ примѣръ, съ който да си обяснимъ смисълта и́, н. п,— „гдѣ видѣ Ивана=*годѣ* или гъдѣ видѣ Ивана, и *дѣ* видѣ Ивана?“ Както въ първия случай, тъй и въ втория, ний са разбирами, че питами за мѣстото, *дѣто* е виделъ, питания, Ивана. И, да кажемъ, че ни отговори— „на пѫтѣ, или нъ пѫтѣ.“

Но освѣнъ тия форми, употрѣбява са още и „*дѣ* го видѣ Ивана, или дѣ *г* видѣ Ивана“, или, ако е помѣнатъ Иванъ по-напрѣдь, са казва само: „дѣ *го* видѣ, или дѣ *г* видѣ“. Ето тука явно може да са види, какъ са е разложило *годѣ* или *гдѣ* на *дѣ* и *го* или *г*, и понеже *г* или *го* може да са изоставя, безъ да са изгуби смисълта на *дѣ*, то може да са тури и отъ дѣсната му страна, защото *г* или *го* е допълнение и може да са мѣсти. Ако бѣше са писало *го* и *г* отдѣлно отъ *дѣ*, както си е по смисълта отдѣлно, тогава не щѣхми да са

Digitized by Google

лутами да го тълкувами. На примѣръ, ако бѣше са писало *го дѣ* видѣ Ивана, или *го дѣ* видѣ, тогава щѣше да бѫде явно, че *го* не е друго нищо, освѣнъ винителенъ падежъ отъ личното мѣстоимение *онъ*—онего, него, (не)го, (оне)го, или оныѣ (онь) гъ, (нь) гъ, което *г* или *го* стои вмѣсто името на Ивана, турено, въ тоя случай, отъ лѣво на *дѣ*, нъ то може да са повтори и даса тури и отъ-лѣво и отъ-дѣсно, като: *г* дѣ *г* видѣ, или *го* дѣ *го* видѣ, или още за по-голѣмо усилване— *г* дѣ *г* видѣ Ивана, т. е., не са задоволявами и съ двѣтѣ лични мѣстоимения, които стоѫтъ вмѣсто името на Ивана, ами още за по-ясно и по-сигурно повтарями и името на оногова, когото вече сѫ показали мѣстоименията *г* или *го* два пѫти. Горния примѣръ най-наглѣдно ни показва, че *г* или *го* сѫ мѣстоимения, които показвѫтъ лицето, или прѣдмѣта, на когото за мѣстото питами.

Отъ тука са явява такъвъ въпросъ, че като има за мѫжкий родъ *г* или *го*, то трѣба да има, или да е ималъ и за другитѣ два рода, т. е., за женский и срѣдний и за множественното число. За срѣдний родъ служи *го*, а за женский, трѣба да е било *гѫдѣ* или *гѭдѣ*, а за множественното число — гидѣ или *гѣдѣ*, нъ тъй, както при *гъдѣ* и *годѣ* ера (ъ) и *о* то (о) не са чувѫтъ всѣкоги ясно и са говори по-вече *гдѣ*, то и при *гѫдѣ* или *гѭдѣ* и *гидѣ*, *ѫ* та (ѫ) и *и* то (и) или ерито (ѣі), не са чувѫтъ ясно, и за това и не са пишѫтъ и ний, като сми навикнали на това, мислимъ, че е било само *гъдѣ* или *годѣ*, или даже само *гдѣ*. Нъ ако са вслушами въ говора на ония, които казвѫтъ *жинига*, *.жинѣзъ* и д., ний може дачуими и *гидѣ*. А, ако земнимъ вмѣсто *гдѣ*, другата форма *гѫдѣ*, която е се сѫщата като *гъдѣ*, защото са употрѣбява една вмѣсто друга, като: *гдѣ* живѣе, и *гѫдѣ* живѣе и *гъмдѣ* или *гѭндѣ* (гъмъ—дѣ) (гънь—дѣ), отива, дѣто *ѫ* та (ѫ) си е завардила призношението, то ще са увѣримъ, че е имало и *гѫдѣ* (гьндѣ, гьмдѣ), дѣто за по-лесно изговаряние *г* то (г) са е прѣобърнало на *к*. Отъ горнето са види, че е било врѣме, когато са е говорило *гъдѣ*, *гѫдѣ* (гьндѣ), *годѣ* и *гидѣ* или *гѣдѣ*, а може и днесъ да са употрѣбява нѣгдѣ.

Сега да разглѣдами другата часть на *гдѣ*, т. е., само *дѣ*, която показва именно *мѣсто*. Тая часть е видоизмѣнено *тѣ*, което показва мѣстото, дѣто са намѣрва прѣдмѣта, или лицето. Ний знайми, че *д* то (д) са измѣнува на *т*. и въ говора а,

Digitized by Google

по-вечето въ окончанията са чува почти се' *т* вмѣсто *д*; градъ —*гратъ*, ядъ—*ятъ*, бодъ—*ботъ* и м. д., което, за по лесно изговаряние, са употрѣбява, а пъкъ тука понеже *гдѣ*, *годѣ*, *гдѣ* твърдѣ мѫчно са изговаря съ *т*, затова *т* то (т) са е прѣобърнало на *д*, както и въ сичкитѣ думи въ множественното и двоиственото число си са обрьща пакъ отъ *т* въ *д*, като; гратъ—*града*, *гради*, *градове*, ятъ—*яда*, *яди*, *ядове*, ботъ—*бода*, *боди*, *бодове* и т. н. За да са увѣримъ въ това, да напищемъ *готѣ*, *гътѣ*, *гдѣ* съ *т* вмѣсто *д* и, като земнимъ да ги изговарями, ще видимъ, че *годѣ*, *гдѣ*, *гдѣ* по-лесно са изговарѧтъ отъ *готѣ*, *гътѣ*, *гтѣ*.

И това *дѣ*=тѣ не е друго нищо освѣнъ прѣдложенъ съкратенъ падѣжъ отъ *тъ*, т. е. отъ показателното мѣстоимение, или отъ днешния, тъй нарѣченъ, членъ. На примѣръ: —дѣ видѣ Ивана? — Видѣхъ го на пѧтѣ. Тука именно на *дѣ* отговаря пѧтѣ, който, тъй сѫщо, са полага въ прѣдложенъ падѣжъ. — Дѣ живѣе братъ ти? — на-горѣ. — Кѫдѣ отива? — на долѣ. Тука пакъ тъй сѫщо *на-горѣ* и *на-долѣ* отговарѧтъ на *кѫдѣ* и за това сѫ въ прѣдложний си падежъ, както е и въпроса *кѫдѣ* въ прѣдложенъ падежъ. Това *дѣ* го има и при други нарѣчия, които показвѫсъ мѣсто и сѫ състоѧтъ отъ други части, като: *отвѫдѣ*, *отсѫдѣ*, *отирѣдѣ*, *отонѫдѣ* и които сѫ сложени отъ: отъвѫдѣ=отъ+въ+дѣ=отъ+вънъ+дѣ; отсѫдѣ=отъ+сѫ+дѣ=отъ+сънъ+дѣ, или отъ+съмъ+дѣ, (отсамъ, отъ+самъ); отпрѣдѣ=отъ прѣдѣ=отъ+прѣ+дѣ=отъ+парѣ+дѣ; отнѫдѣ=отъ+нѫдѣ=отъ+нѫ+дѣ=отъ+нѣмъ+дѣ, *нѣмъ* е равно на *намъ* *намо*, о намъ, о намѣ, (като тамо, намо, вамо, само, съмо). Като са прѣобърне *дѣ* въ *тѣ*, тогава ще бѫде: отвънътѣ, отсъмътѣ (отсамътѣ) отпрѣтѣ (отъ парѣтѣ), или отъ вънъ тѣ, отъ съмъ тѣ (отъ самъ тѣ), отъ прѣ тѣ (отъ парѣ тѣ).

Че дѣ е показателното мѣстоимение отъ *тъ* въ прѣдложенъ падежъ, ний можемъ да са увѣримъ и отъ другото показателно мѣстоимение, т. е., *съ*, което е тъй сѫщо въ прѣдложенъ падежъ и тъй сѫщо видоизмѣнено отъ *съ* въ *цѣ*, като: *тукъ'цѣ*, *тамъ'цѣ*, *горъ'цѣ*, *долъ'цѣ*, *вънъ'цѣ* *самъ'цѣ*, *намцѣ*, *вамцѣ*, *отвѫдѣцѣ*, *оттѫдѣцѣ*, *овамцѣ*, *онамцѣ*, *сигисцѣ*, *тогисцѣ*, *днесцѣ*, *нощесцѣ* и т. и., които, като имъ дойде *тѣ* на първобитното си мѣсто, ще бѫдѫтъ по-ясни като: тукъ сѣ, тамъ сѣ, горѣ сѣ, долѣ сѣ, вънъ сѣ, самъ сѣ, тамъ сѣ,

Digitized by Google

вамъ сѣ, отвадь сѣ, отътадь сѣ, овамъ сѣ, онамъ сѣ, сегисъ сѣ, тогисъ сѣ, днесъ сѣ, нощесь сѣ и проч. Освѣнъ това *дъ*, дѣто са употрѣбява въ прѣдложенъ падежъ, при него са додава и още едно показателно мѣстоимение отъ *въ*, пакъ въ прѣдложенъ падежъ, н. п. *тѫдьвъ*=тѫдѣ+вѣ=тьмъ+дѣ+вѣ, което по днешному ще рѣче: тамъ (тѫ) дѣто (дѣ) тѣзи (вѣ), или тамъ дѣто сѫ овѣ, (вѣ), както и тѫдѣсъ и тѫдѣсѣ, или *тѫдьвъ*=тьмъ, или тамъ дѣто (дѣ) съ (сей), или тамъ дѣто (дѣ) е този съ=тѫдѣсъ, или тьмъ, дѣто е този, сей, сѣ (зѣ) =тѫдѣзѣ. Такива сѫ всѫдѣвѣ, тогивѣ, сегивѣ и т. н.—

Сега ще прѣминемъ къмъ съществителнитѣ и ще кажемъ за всѣко склонение, за правописанието му, по нѣщо, защото напрѣдь е говорено доста.

I. Съществителнитѣ имена отъ първото склонение, по обще-приѣто правило, сѫ, които са укончавѫтъ на: *ъ*, *ѣ*, *й*, като: *столъ*, *учитель*, *край*, *рой*, *бой* и т. н. Какъ са пишѫтъ тия съществителни, не щѫ да ти разказвамъ на дълго и широко, защото *самото ни ухо ни показва правилото*, нъ ще спомѣна само това, че най-главното внимание трѣба да са обрьща въ правописанията на малкия еръ (ь) и на голѣмия еръ (ъ), когато са случѫтъ отъдѣсно при *н* и *л*, *като: иньнь*, *огньнь*, *конь*, *сънъ* и т. н., дѣто нѣкои писатели, безъ да обрьщѫтъ внимание на *родителния* и *винителния имъ падежъ*, които сѫ: *иньня*, *коня*, *съня*, и т. н. пишѫтъ имъ именителния падежъ съ голѣмъ еръ (ъ), а родителния и винителния съ *я*, като И. пьнъ, Р. и В. *иѫня*, огънъ *Р.* и *В. оґня*, или *огня*; конъ — *Р.* и *В. коня*; сънъ *Р.* и *В. сня* и т. н. Тъй сѫщо пишѫтъ вмѣсто: *бодилъ*, *кукилъ*, *усилъ*, *дивисилъ* и т. н. — *бодилъ*, *кукилъ*, *усилъ*, а въ *Р.* и В. падежи пакъ ги пишѫтъ: *бодиля*, *кукиля*, *усиля*, *дивисиля* и т. н. За да са заварди правилното правописание на тия съществителни имена, отъ ония господа, на които ухото или отъ поврѣда, или отъ домашно въспитание и навикъ или отъ небрежение е утѫпяло и немогѫтъ да различавѫтъ *малкия* еръ (ь) отъ голѣмия (ъ), тѣ трѣба, кога ще пишѫтъ именителния падежъ отъ тия имена, догдѣ не са упитѫтъ да му узнаѫтъ *Родителния* и *Винителния* какъ са окончавѫтъ, *никоги* да не са рѣшавѫтъ да ги пишѫтъ ни съ голѣмъ, ни съ малъкъ *еръ* (ъ; ь), защото ще паднѫтъ въ *погрѣшка*. *Механѫ-таши*, или испитния камькъ въ тия случаи сѫ *Родителния* и *Винителния падежи*

Digitized by Google

— окончава-ли са въ Родителния и Винителния падежъ на *а*, като отъ *стола*, отъ *дома*, отъ *камъка*, Именителния падежъ трѣба да са пише съ *голѣмъ* еръ (ъ); окончава-ли са *Родителния* и *Винителния* падежъ на *я*, като отъ *учителя*, отъ *кукиля*, отъ *бодиля*, Именителния имъ падежъ трѣба непрѣмѣнно да са пише съ *малъкъ* еръ (ь). *Това правило*, любезний ми другорьо, ми са чини най-просто и най-лесно, не само за ония учени, които са затруднявать, но и за сѣкий ученикъ. Тъй мислѣ азъ, а, какъ ще помислишь ти, незнаѣ.

Звателний падежъ има двѣ окончания, едното на *о* а другото на *е*, като: *столо*, *воло*, *домо*, *камъко*, и т. н. и: *столе*, *воле*, *доле*, *камъче*, тъй сѫщо — *учителю*, *бодилъо*, *кукилъо*, *усилъо* и т. н. и: *учителе*, *бодиле*, *кукиле*, *усиле*[1]), затова и двѣтѣ могать да са употрѣбявать. Първото на *о* е именителния падежъ, при който *о* то (о), въсклицателното *о*, са туря отъ-дѣсно и при ония, които са окончавать на голѣмъ еръ (ъ), *ера* са изоставя т. е. трѣбало би да бѫде столъ-о, волъ-о, домъ-о, камъкъ-о, както и нѣгдѣ са и чува, а при ония, които са окончавать съ малъкъ еръ (ь), *ера* си остава и са изговаря по-меко, по-тънко. А пъкъ ония, които са окончавать въ звателния падежъ на *е*, тоя звателенъ падежъ не е друго, както съмъ ти казвалъ и по-напрѣдь, освѣнъ сѫществителното въ срѣденъ родъ употрѣбено отъ нѣжность. Когато са употрѣби *о* то (о) прѣдъ сѫществителното, тогава сѫществителното въ по-вече случаи си завардва само окончанието на срѣдния родъ, като: О столе, о воле, о доме, о камъче, о учителе, о будиле, о кукиле, о усиле, защото *о* то (о) му е прѣнесено отъ лѣво, но нѣкои, безъ да пазятъ това, употрѣбявать *о* то (о) и въ двата случая, т. е., казвать о домо, о доло, о столо, о воло; о учительо, о бодилъо, о кукилъо, о усилъо и т. н. Това за сега не дращи на ухото, макаръ *о* то (о) да са повтаря два пѫти, защото *о* то (о) не са пише отъ дѣсно отдѣлѣно. Но, ако са бѣше писало отдѣлно, като: о столъ-о, о домъ-о, о учитель-о, о кукиль-о, о бодиль-о, о усиль-о, тогава щѣше да са види най-явно, че два пѫти са *ока*: о учитель о!, о бодиль о! о домъ о! и т. н.

Които са окончавать на *й* въ звателний падежъ имъ са додава отъ дѣсно *о* като: *крайо*, *райо*, *ройо*, който въ

[1]) Въ старо врѣме са е писало съ *ю* учителю, усилю и т. н. дѣто малкото и (і) е видоизмѣненъ ъ.

Digitized by Google

старо врѣме са е писалъ съ *ю*, н. п., *краю*, което е равно на днешното *крайо*, защото *ю* то (ю) са е чело *йо*, а не *йу*, както и самото му начертание ни показва і+о=ю=йо. Но нѣгдѣ са чува и само съ *е*, като: рае, крае, *рое* и т. н., които сж тъй сжщо умалителни въ срѣденъ родъ. Родителний и винителний падежъ, когато сж безъ членове са пишжтъ съ *а* и съ *я* за опрѣдѣление, като *дома*, *вола*, *дола*, *учителя*, *усиля*, *бодиля*, *рая*, *края*, *роя* и т. н.

Когато са пишжтъ съ членоветѣ, сжществителнитѣ, които са окончавжтъ на голѣмъ еръ (ъ), *ера* имъ трѣбва да си остане, а при него да са додавжтъ членоветѣ, като: *долътъ*, *волътъ*, *домътъ*; *долъвъ*, *волъвъ*, *домъвъ*; *долънъ*, *волънъ*, *домънъ*; *долъсъ*, *волъсъ*, *домъсъ* и т. н. и ера (ъ) прѣдъ члена отъ лѣво да са чете, както са чете и въ срѣдата на думитѣ — съ пълния си гласъ, т. е. да са чете като: *должтъ*, *должвъ*, *должнъ*, *должсъ* и т. н. и тогава ще бжде четението гладко, както са и говорѣтъ.

Въ множественното число, които не получавжтъ, тъй нарѣченото наръщение *ови* додавжтъ имъ са само членовитѣ, като: *котлитѣ*, *котливѣ*, *котлинѣ*, *котлисѣ*, а, като получатъ наръщението, т. е., като подучатъ показателното мѣстоимение *ови* или *ъви* като: *долови* или *долъви*, чакъ тогава имъ са давжтъ членоветѣ за още по-силно упрѣдѣление, като: *воловитѣ*, *воловивѣ*, *воловинѣ*, *воловисѣ*, или *волъвитѣ*, *волъвивѣ*, *волъвинѣ*, *волъвисѣ*. Въ послѣдньото, дѣто са е завардилъ ера (ъ), сжществителното си остава въ единственното си число въ иминителний падежъ, както н. п. *волъ* и му са додава *ви*-волъ+ви=*волъви*, и послѣ вече му са додавжтъ и другитѣ членове, кой дѣто трѣбва да бжде туренъ по смисъльта на прѣдложението. А пъкъ въ тия, въ които вмѣсто *ъви* има *ови*, това (*о*) е видоизмѣненъ еръ (ъ), и причината на измѣнението му е *ударението*, защото, когато кажемъ *волъви*, ударението пада на *во* — *вдлъви*, а когато кажемъ волови. ударението пада на *лъ* и, като усили гласа на ера (ъ), прѣобрьща го въ *о* и са чува *волдви*, а пъкъ *о* то безъ ударение са чува като *у вулдви*, *дулови*, *стулови*, *грубови* и т. н.

Които са окончавжтъ на малъкъ еръ (ь), при тоя ерь са додава още едно *а*, като: *учителъа*, *бодилъа*, *усилъа*, и малкия еръ, като са умѣкчи още, прѣобрьща са въ малко и (і), което съ *а* та (а) образува іа (я) и става учителіа, боди-

Digitized by Google

ліа, усиліа, или учителя, бодиля, усиля. Ето защо въ тая форма могѫтъ тия имена да минѫтъ безъ членъ, защото, тѣ, съ *а* та (а) вече сѫ го получили, и, като го натоваримъ още и съ другия членъ *тъ*, излѣзва неприятно за ухото и е мѫчно за четение, напримѣръ, *учителя*, *бодиля*, *усиля* по-лесно са четѫтъ и по-приятно са слушѫтъ, отъ колкото *учителятъ*, *бодилятъ усилятъ*. Като имъ са придадѫтъ и другитѣ членове, ще бѫдѫтъ: *учителявъ*, *учителянъ*, *учителясъ*; *бодилявъ*, *бодилянъ*, *бодиляс*ъ; *усилявъ*, *усилянъ*, *усилясъ*. А когато имъ са додавѫтъ членовитѣ пълни, тогава ще бѫдѫтъ; *учительотъ*, *учительовъ*, *учительонъ*, *учительосъ*, *бодильотъ*, *бодильовъ*, *бодильонъ*, *бодильосъ* и въ множественното число: *учителитъ*, *учителивъ*, *учителинъ*, *учителисъ*, *бодилитъ*, *въ*, *нъ*, *съ*, *усилитъ*, *въ*, *нъ*, *съ* и т. н,

На ония, които са окончавѫтъ съ *й*, имъ са додавѫтъ пълни членове, като: райътъ, крайътъ, ройътъ, или райотъ, крайотъ, ройотъ, ройъвъ, ройънъ, ройъсъ; крайъвъ, крайънъ, крайъсъ; райъвъ, райънъ райъсъ, или райовъ, онъ, осъ, крайовъ, онъ, осъ, райовъ, онъ, осъ. Въ множ. число получавѫтъ члена *ови* и пакъ другитѣ членове до него, но не пълни като: *райовитъ*, *въ*, *нъ*, *съ*, *крайовитъ*, *въ*, *нъ*, *съ*, и т. н.

Ето тия сѫ по-главнитѣ нѣща за правописанието, на сѫществителнитѣ отъ пьрвото склонение. Сега да прѣминемъ на второто склонение.

II Склонение. По второ склонение са склонѫтъ сѫществителнитѣ отъ женский родъ, които са окончавѫтъ на *а*, *я*, *ъ*. като: *книга*, *змия*, *радость* и т. н. Тия имена, отъ второто склонение, както са говорѫтъ, почти тъй са и пишѫтъ, само нѣкой въ тия, що са окончавѫтъ на малъкъ еръ (ь) са бъркѫтъ, като ги пишѫтъ съ голѣмъ еръ (ъ). За да са избѣгне това, най-лесно е, да са тури члена *тъ*, *та* при думата и, ако трѣбва да са пише съ малъкъ еръ (ь), тя ще са съгласи съ *та*, а, ако — съ голѣмия еръ, ще са съгласи съ *тъ*.

Когато са употрѣбявѫтъ съ членове, правописаниито имъ е тъй сѫщо лесно, освѣнъ на тия съ малкия еръ (ь) като: *радостьта*, *старостьта*, *кръстьта* и т. н., дѣто нѣкои ги пишѫтъ безъ еръ (ь) прѣдъ *та* отъ лѣво и турвѫтъ на мѣстото на ера (ь) *апостроф*ъ, който показва, че тамъ е имало еръ (ь). По мое мнѣние, най-добрѣ е да си са пише ера (ь) на мѣстото, защото неговия тънъкъ гласъ при изговарянието

Digitized by Google

сѣ са чува, и освѣнъ това, като го изоставимъ, двѣтѣ тета (*тт*), като са едно до друго, немогатъ да са четатъ гладко. Нѣкои го избѣгватъ, пъкъ, за да не го четатъ, а най-вече, дѣцата, дебело, като *ж*, напримѣръ: костѫта, *радостѫта*, милостѫта и т. н. Въ говора тия думи са чуватъ безъ *тъ* — *радосъ*, *косъ*, *крѣпосъ*, *милосъ*, *драгосъ* и т. н., а съ члена са чуватъ: радосьта, косьта, крѣпосьта, милосьта, драгосьта, или, даже, и — радоста, коста, крѣпоста, милоста, драгоста и т. н. Понеже *съ* е показателно мѣстоимение, както и *тъ*, то едното, а именно *съ*, прѣдставлява показанието, та за това второто *тъ* са и изоставя, като излишно, а като му са додаде и члена *та*, не повръжда нищо въ смисьлта, но кога са пише и *тъ*, да си са пише и ера му (ь) — *радостьта крѣпостьта* и т. н.

Членовитѣ на женския родъ за единственното число сѫ: *та*, *ва*, *на*, *са* и за множественното — *тѣ*, *вѣ*, *нѣ*, *сѣ*: жената, женава, женана, женаса. Женитѣ, вѣ, нѣ, сѣ. Змията, ва, на, са; змиитѣ, вѣ, нѣ, сѣ; костьта или косьта, ва, на, са; коститѣ, вѣ, нѣ, сѣ и т. н.

III Склонение. По третьото склонения вървѫтъ онния сѫществителни, които са отъ срѣдния родъ и са окончавѫтъ на о, ье, *е*, *(ие*, ѥ*)*. Тѣхното правописание не е трудно, за това за тѣхъ и по-малко ще ти поговорѫ; ще ти кажа само за онния, които са окончавѫтъ на *ие* (ѥ), които, нѣкои, ги пишѫтъ съ *ье*, а нѣкои съ *ие* като: *учение и ученье*, *горѣние и горѣнье* а пъкъ нѣкой — само съ *е* — учене, горѣне, сѣдене и т. н. Понеже тѣзи имена сѫ станали отъ свършеното страдателно причастие на глаголитѣ, при което са додава само окончанието на срѣдний родъ въ единственното число *е*, а въ множесвенното *іа* (іа) *ученье*, ученіа или *ученья*, то тѣ тъй трѣбва и да са пишѫтъ, дѣто страдателното причастие въ мѫжкий родъ да си завардя окончанието съ ера (ь) и да му са додава окончанието, или мѣстоимението *е* и *іа* (іа), което го и прѣобрѫща въ сѫщест. отъ срѣденъ родъ.

Но ний забѣлѣзвами, че, когато тия имена са употрѣбѫтъ съ члена *то*, въ говора са чуватъ: *ученето*, *горенето*, *варенето и ученито*, *горенито варенито* и т. н., или даже — *учен'то*, *горен'то*, *варен'то*, *мислен'то бран'то* и т. н. Въ тия промѣнения причината е пакъ *ударението*, т, е. когато ударението падне на срѣдата, т. е. на втория слогъ, тогава са чува; варѐньето, или варе́нето учѐньето, или уче́нето или варе́-

Digitized by Google

нито; учёнито, горёнито и т. н., а кога падне на първия, отъ лѣво, тогава са чува: ученто, вáренто, гòрен'то, бòренто, защото силата на гласа са *стваря* на първия слогъ, и за втория слогъ, като остава по-слабъ гласъ, той не са чува ясно — или, тъй да кажемъ, остава кѫсъ, догдѣ гласа го прѣскочи слабо — почини си и, колкото е останалъ, са стваря на дѣсния край т. е. на *то* то (то).

А щомъ са примѣсти ударението на гласа отъ първия слогъ, то и неговитѣ гласни *а* та (а) и *о* то (о) най-вече, си измѣнувѫтъ гласа въ други гласни т. е. *а* та (а) са измѣнува въ еръ (ъ), а *о* то (о) — въ *у*, като: вáренто става вѫрѐнто гòренто — гурёнто, брáнто — брънёто или бръньёто, дрòбенто, друбёнето или друбеньёто и, дѣто е било изоставено *е* то (е), пакъ дохожда на мѣстото си, защото ударението не може да пада на *н*, която е съгласна. Както на прѣдния слогъ, тъй и на члена, *о* то (о) безъ ударение са прѣобрьща на *у* и са чува: брáн'ту, брънёту и бръньёту, а кога са прѣобърне малкия еръ (ь) въ *е* и падѫтъ двѣ ударения като: брáниёто, дрàниёто, горѐниёто, тогава, понеже второто ударение е послабо и едната му по-силна половина пада на члена върху *о* то (о), то тогава, *о* то (о) са чува по ясно.

Тия тънкотии трѣба да са знаѫтъ, за да може по правилно да ся чете писаното, а най-вече сѫ потрѣбни да са знаѫтъ *за стихосложението*.

Тука му е мѣстото да спомѣнемъ вторий пѫтъ за ония сѫществителни, които ги пишемъ събирателни въ срѣденъ родъ, и имъ додавами члена отъ мѫжкия родъ, като: *коньетъ, мѫжьетъ, диньетъ, воловьетъ, учительетъ, масторьетъ, поповьетъ* и д. м. При тия сѫществителни, освѣнъ ухото ни, дѣто ни учи, че не трѣба тъй да са пишѫтъ, защото тъй не ги говоримъ, а ги пишемъ, автоматически, (защото Първанъ тъй писалъ, а понеже той е по-ученъ отъ Драгана, то и Драганъ, безъ да му мисли по нататъкъ, подражава Първана, че право ли е, криво-ли е Богъ съ нимъ), то и самата Грамматика не ни позволява да пишемъ *срѣдния родъ* съ членове отъ мѫжкий родъ.

Такова неправилно писание може да са прости само на нѣкой гагаузинъ, или турчинъ, които нѣмѫтъ въ языка си по-вече родове освѣнъ единъ и за тритѣ нашти родове и, ка-

Digitized by Google

то учѫтъ нашия языкъ, могѫтъ да са бъркѫтъ и да употрѣбявѫтъ единъ родъ вмѣсто другий, или да промѣсвѫтъ членовитѣ отъ единъ родъ въ другий, но за чистъ Българинъ и за человѣкъ, който е училъ, не само грамматиката на своя языкъ, а може би и на нѣколко други язици грамматикитѣ, такъвъ *гагаузлукъ* не трѣба да са прощава отъ никого! . . . Ти може да кажешъ: „навика става обичай, а обичая законъ и закона са освятява отъ врѣмето и са счита святъ, та и това може да бѫде така“. Да, ако да бѣше нѣмало въ нашия языкъ такива думи и такова правило и, ако да не бѣше говорилъ народа правилно тия събирателни сѫществителни съ рода имъ и съ членовитѣ имъ, тогава, за минута, можахъ да са съгласѫ, нъ тука такова нѣщо нѣма. . . . може да има нѣгдѣ въ градищата, дѣто языка най-много е пострадалъ отъ сѣкакви иноязични изѣдници и притѣснители, да са говори неправилно, нъ тамъ само това ли са говори неправилно? . . и ний, които пишемъ, трѣба-ли да земами неправилното и усакатеното за правилно и здраво?, когато чистия народъ си говори: *коньето, мѫжьто, деньето, воловьето, учительето, масторьето, поповьето* и въ множественно число — *коньята, мѫжьята, воловьята, учительята, бивольята, кольята, масторьята, дюлерьята, женорьята, момчетъята* и т. н., а ний да пишемъ: *учительетъ, масторьетъ, поповьетъ, воловьетъ* и т. н. и, когото ги изговарями, да са пристисками прѣзъ корема, като нѣкоя сърчава и количава баба? А, какъ ги четѫтъ и тѫй злочеститѣ дребни дѣца въ училищата, ний и на ума си не докарвами! . . ами са мѫчемъ да пишемъ тъй, щото учителя, ако е съвѣстенъ человѣкъ и съжелява дѣцата, да имъ тълкува сѣка дума, като отъ чуздъ языкъ, когато дѣцата, ако не би било прѣдъ очитѣ имъ писаното по гагаузко правописание, по което са мѫчѫтъ да четѫтъ, много по чисто и правилно би са изразили. Който не вѣрва това, нека да накара нѣкой ученикъ, да му прочете нѣкоя статья съ такова кьопаво правописание и да му каже, да му ѭ разкаже ученика съ свои думи, той ще са увѣри въ това, що говоримъ . . . А това нѣщо, което на видъ тъй нищожно може да са види, знайте ли какви слѣдствия има? . . . . Дали не е свързанъ *успѣха* на дѣцата, при другитѣ *незгоди*, и съ тая злина, която са е навила като усойна змия, туку-рѣчи, въ сичкитѣ ни учебници? . . . Не стигѫтъ сковануитѣ и прѣведенитѣ, безъ всѣкаква смисьль, думи — термини и наз-

Digitized by Google

вания отъ всевъзможни чужди язици, ами и въ четението карами дѣцата да върдалкатъ въ устата си камьни, като грьцкия пелтекъ ораторъ и, който имъ развалями чистото народно и природно произношение на матерния имъ язикъ, исками отъ тѣхъ успѣхъ и напрѣдъкъ! Кажете ми, кой отъ нашитѣ недагози са е заловилъ съ тая благородна идея, да напише, поне за малкитѣ дѣца нѣкоя читанка, по която да са чете, безъ да са върдалкатъ камьнитѣ? Който земни да пише учебникъ, като че на проклѣтия, са мачи да го напълни съ всевъзможни дивотии и, безъ да помисли, че тая книга ще ѫ учатъ дѣца, че на неѫ ще зидаятъ по-нататашното си развитие и образование, печататъ ѫ и често съ такива дребни букви (разбира са, че тука гешефтьрлыка е на чело, да са збере много на малко книга), щото дѣцата още отъ отдѣленията и долнитѣ классове си повреждатъ очитѣ и въ горнитѣ классове сѫ принудени да работятъ съ очила!... Погледнете учебницитѣ на другитѣ народи, които мислятъ надъ доброто на младото поколение — бѫдещето щастие на дьржавата, и вий нигдѣ нѣма да видите нашето чудо!...

Азъ и другий пѫтъ съмъ ти спомѣнувалъ, любезний ми другарьо, че у насъ догдѣ не са направи законъ и да са опрѣдѣли съ какви букви, на голѣмина, трѣба да са печататъ учебницитѣ, а особенно за малкитѣ дѣца и даже на какъвъ форматъ и книга, това зло нѣма да са изгони. Романи, молѫ ти са, са печататъ съ едри и хубави букви, на чиста хартия съ рѣдки редове, които са четатъ веднъжъ и то за удоволствие по-вече, а учебника, дѣто ученика сѣкий редъ трѣба да чете и денемъ и нощемъ и да го повтаря хилъяди пѫтя, напечатанъ съ букви да ги четешъ съ два чифта очила!.. а нѣкой и съ такова блѣдно мастило и съ такива потѫпени и исхабени букви, щото трѣба да го знаешъ на-изустъ и да го четешъ, като турскитѣ ходжи, за които има различни анегдоти, че едно и сѫщо писание, могатъ да го четатъ и вмѣсто писмо и чортъ ги знай вмѣсто какво... „сьолесена бана, ки мюхтюнъ-тьръ, мюхюнъ гиби укуеимъ“ не са приказва отъ добро — и такива учебници имами!...

А нѣкои, кога пишатъ учебници, безъ да са съобразяватъ съ възрастьта, силата и развитието на дѣцата и да турятъ само сѫщественното, което трѣба да усвои и да запечата ученика въ главата си. а за другото да устане на учите-

Digitized by Google

ля да го попълни съ разсказъ, или да са напечата само за прочитъ и за допълнение, не толкова нуждното, съ дребни букви наблъсквать сичко и което трѣба и което не трѣба и то, тъй написано, щото ученика най-послѣ са отчае, захвърли книгата и най-послѣ, за неуспѣхъ, го исключвать отъ училището и става злочестъ въ цѣлия си животъ... Ако не бѣха важни за образованието добритѣ учебници, то мждритѣ правителства не щѣха да опрѣдѣлять награди и сѣкакви поощрения на съставителитѣ имъ и не щѣха да са славятъ добритѣ педагози. Трѣба ли да подражавами доброто и полезното?

(Сѣдва).

ОТЪ ГЕОЛОГИЯТА.

Нѣколко думи отъ историята за образуванието на земята

(Отъ Шедлера прѣвелъ и попълнилъ *Ц. Гинчевъ*).

Земята, или, както са казва, земното кълбо, на което днесь живѣе человѣкъ, изведнъжъ не е достигнала днешния си видъ, какъвто са прѣдставлява сега прѣдъ очитѣ ни. За това ний трѣбва да изложимъ нѣщо отъ историята на нейното происхождние и, като са основавами на фактовитѣ, да можемъ да си съставимъ опрѣдѣленно понятие за началото и по-нататашното ѝ развитие. Происхождението на свѣта (мира) още отъ най-старото врѣме е занимавало умоветѣ на сичкитѣ народи; въ тѣхнитѣ прѣдания за сътворението на свѣта, ний намѣрваме чудовищни прѣдставления, смѣсени съ мъглявитѣ образи на поетическата фантазия. Но ни дълбокомисленнитѣ стари философи, ни богатитѣ съ фантазия поети сж могли да дадатъ толкова удовлетворителни обяснения, щото, тѣзи обяснения, въ свръзка съ послѣднитѣ ѝзводи отъ естество-знанието да ни накарятъ да са увѣримъ въ тѣхната истина. Но отъ когато вече имами по точни свѣдѣния за дѣйствието на природнитѣ сили, ний срѣщами мнѣние, което доста добрѣ задоволява въображението и ума, нежели най-остроумнитѣ блѣстящи измислици на прѣдишнитѣ философи.

Digitized by Google

Физика Лаплась въ главни черти дава слѣдующето величественно понятие за прихождението на нашата планетна система. Всичкото вещество, отъ което днесь са състои слънцето и планетитѣ, които сѫ около му, сѫ е намѣрвало първоначално въ газообразно състояние и това вещество са е простирало на разстояние, което е задминувало прѣдѣлитѣ на най-отдалеченитѣ планети. Изчисленията (смѣткитѣ) показвѫтъ, че тѣзи пáри (газаове) трѣбало да имѫтъ по-малка плътность, нежели прозрачнитѣ мъгли, които образувѫтъ опашкитѣ на кометитѣ (опашатитѣ звѣзди). Развитието на планетитѣ са захванало отъ това, че въ центьра (срѣдата) на това грамадно газообразно кълбо, станало сгѫстявание, образувало са ядро (топка), което, като захванало да са върти, придало въртението си и на сичката мъглива облѣчка, която е била около му. А облѣчката, съгласно съ законитѣ на центробѣжната сила, трѣбало да приѣме образа на лещяно зърно. Понататашното сгѫстявание на вѫтрешното ядро постоянно влѣкло подирѣ си по-силни въртения, тъй щото, най-послѣ на окрѫжността на мъглявата облѣчка цѣнтробѣжната сила надвила — зела прѣвѣсъ, и отдѣлила вънкашната ѝ часть въ видъ на прьстѣнъ. Този поясъ, или прьстѣнъ, зелъ да са върти и той въ първото направление, т. е., на която страна са е въртяло ядрото, и, като са сгѫстѣвалъ полека-лека, станалъ на сѫщь шаръ (кълбо),— по този начинъ са явила крайната или първата планета, която е сега най-далечь отъ слънцето. Отъ увеличението на плътността (сгѫстяванието) на централното ядро, бързината на въртението са ускорявала се по-вече и по-вече, а подирь това, слѣдувалъ цѣлъ редъ откѫсляци отъ вънкашнитѣ му части, отъ които сѫ са образували планетитѣ една подирь друга, както слѣдувѫтъ: *Меркурий*, *Венера*, *Земята*, *Марсъ*, *Юпитеръ*, *Сатурнъ*, *Уранъ* и *Нептунъ*. Но не всичкитѣ плътни масси, които сѫ са отдѣлили, сѫ са развили еднакво. У нѣкои отъ тѣхъ са повтарялъ, само въ по-малъкъ размѣръ, горѣ-описания процесъ, т. е., бързото въртение, което повлѣколо подирѣ си отдѣление на вънкашнитѣ имъ части и появление на *спѫтницитѣ* или *лунитѣ* (мѣсцитѣ); около Сатурна ний видимъ даже чуденъ образецъ (юрнекъ) отъ такива отдѣлени прьстени, които сѫ са запазили още и до сега. — Тъй сѫщо са случило че частицитѣ отъ една мъглявата облѣчка, които сѫ са отдѣлили отъ плътната масса, не можели да съставѫтъ една цѣла

Digitized by Google

планета, са раздробили на много (масса) небесни тѣла, които са звѣздът *астероиди*, т. е. група отъ дребни планетки, които са намѣрвѣтъ на еднаква далечина отъ слънцето. Като са появила най-послѣ планетата Меркурий, свършило са и развитието на нашата планетна система, на която ядрото, т. е., *Слънцето* отъ тогава си е останало за сичкитѣ планети срѣдоточие на общата притегателна сила.

Лапласовата теория са основава най-вече на това, че всичкитѣ планети и тѣхнитѣ спѣтници, освѣнъ само единъ Урановъ спѣтникъ, са вьртѣтъ около оситѣ си, по оная посока, по която са върти и самото слънце. Интересенъ образецъ на горѣизложенния процессъ може да са види въ стъкленъ съсѫдъ. Съсѫда са напълва съ смѣсъ отъ вода и спиртъ и послѣ му са налива нѣколко капки дървено масло. Маслото отъ равномѣрното, отъ страни, налѣгание, ще стане на топче (капка) и ще плава надъ водата. Подирь това, вмѣсто ось, въ срѣдата на масленото топче са спуща една права металическа пръчка, която полегичка са завьртява и, като са върти, накарва и маслената капка да са върти около ѝ. Като са усили скоростьта на вьртението, топчето става малко плоско и отъ окрѫжностьта му са отдѣлѣтъ частици, отъ които са образувѣтъ дребни маслени топчета, или капки. — Съ това може да са види, какъ сѫ са отдѣляли планетитѣ отъ слънцето съ помощьта на центробѣжната му сила.

Въ образуването на нашата земя отъ отдѣливший са газовъ шаръ, сѫ участвували, както физическитѣ, тъй и химическитѣ сили. Частицитѣ на елементитѣ (проститѣ тѣла), които сѫ са намѣрвали доста отдалечени една отъ друга, почнали да са сближавѣтъ и да са притеглѣтъ, догдѣ най-послѣ са съединили, и, подирь това, въ тѣхъ са захваналъ химическия процессъ. Ний виждаме отъ химическитѣ опити, че силното съединение на елементитѣ, всѣкоги ражда високо развитие отъ топлина. По горѣ-изложената теория, земния, шаръ, трѣбва да са е намѣрвалъ въ растопено състояние, като шаръ отъ калий, който гори на водата съ цьртение[1]), при това елементитѣ влѣзали

[1]) Калий е бѣлъ като срѣбро и мекъ като восъкъ металъ, който много жадно са съединява съ кислорода на въздуха, за това го държѣтъ въ такава жидкость, която нѣма въ състава си кислородъ — въ газъ. Калий, като са пустни въ водата, съединява са съ кислорода и — разлага ѣ, и, като са върти отгорѣ и, гори съ ясень пламькъ. Б. пр.

Digitized by Google

по-между си въ такива съединения, които могѫтъ да издържатъ всѣка температура (горѣщина). Газообразнитѣ тѣла образували атмосферата (въздуха), която, като покривало, обкржжила земното кълбо (ядро); къмъ атмосферата са присъединили въ грамадно количество и паритѣ отъ лѣтливитѣ съединения, които при оная горѣщина, не сѫ можели да стоѫтъ ни въ твьрдо, ни въ течно (жидко) състояние. Сегашнитѣ води въ онова врѣме сѫ биле водна пара, а земята въ първоначалното си състояние приличала на насвѣтлено ядро, обкржжено съ грамаденъ и твьрдѣ гѫстъ слой отъ атмосфера.

Но огнения шаръ, като е испущалъ постоянно отъ топлината си въ безконечното мирово пространство, изгубилъ е доста голѣмо количество отъ горѣщината си, а най-вече отъ лицето си. Мѫчно-топимитѣ химически съединения, както напримѣръ кремнистия глиноземъ, полека-лека са отдѣляли и при постоянно дѣйствующето истивание, постьпенно образували тънко покривало, т. е., слаба кора, около насвѣтленто земно ядро и го отдѣляли отъ атмосферата му. Така са е положило началото на образуването на земната кора, която подирь това е можала по-бьрже да надебелнява, защото тая кора вече е въспирала непосредственното влияние на вѫтрѣшната горѣщина, и, споредъ това, парообразнитѣ съединения, полека-лека, можели да са прѣобьрнѫтъ въ жидко състояние и да са спуснѫтъ на земното лице.

Органическия животъ въ това врѣме не е можалъ да сѫществува. Кората е била още твьрдѣ горѣща, за да могѫтъ да са появѫтъ и да растѫтъ по нея растения, а извѣстно е, че живота на животнитѣ зависи отъ растенията, затова не е имало ни животни. И наистина, земнитѣ пластове, които сѫ са образували въ този периодъ, не съдържѫтъ въ себя-си никаква диря отъ укаменени прѣдставители, ни отъ растения, ни отъ животни. Водата, която е била събрана на земната кора, тогава е била много по-топла отъ колкото е сега, и споредъ това е била въ състояние да разтопи (разтвори) голѣмо количество отъ химическитѣ съединения, и както днешнитѣ морета, съдържѫтъ въ водата си само лесно-топимитѣ соли, морето, въ ония врѣмена, е можало да съдържа въ растопено състояние гомѣмо количество кремнокисели, сѣрнокисели и въглекисяли съединения. Водата, тъй сѫщо, изново е прокѫсвала часть отъ земната кора и е образувала съ нея тиняста масса,

Digitized by Google

която при по-нататашното изстиване на земята, са е сгъстявала и постьпенно утаявала своитѣ твьрди частици въ видъ на зърнясти пластови.

И тъй, при развитието на земната кора ний видимъ постоянното влияние на двѣ сили т. е. силата на химическото сродство и на тежестьта. Като сж вьрвели по законитѣ на тежастьта, по-плътнитѣ (по-тежкитѣ) тѣла сж са стрѣмили да заловжтъ долнитѣ мѣста въ земната кора. Ако би сжществували само тия условия при образуването на земната кора, то повьрхнината, или лицето на земята, би било твьрдѣ еднообразно, или еднакво; на неж не би са видѣли ни височини, ни дълбини, и не твьрдѣ дълбоко море би покривало не-отколѣ твьрдото тѣло на земята, и то би било обкржжено съ въздухъ. Но не тъй са е устанила повьрхнината на нашата земя. Постояннитѣ прѣврати ѝ придали великолѣпенъ и разнообразенъ видъ. Съ що е било това сичкото извикано, и съ що обусловено? Разумѣва са, че съ тия сжщитѣ сили на природата, които дѣйствувжтъ и сега, но тогава тѣ сж са проявявали въ много по-голѣми размѣри.

Когато земната кора са втвьрдѣвала, тя въ сжщото врѣме са е и свивала: на повьрхнината ѝ са появили пукнатини, които сж биле твьрдѣ прилични на ония, които виждами лѣтѣ, кога е голѣма горѣщина и суша, на глинята земя (лице), но пукнатини много по-голѣми. И вжтрешната масса на земята, съ голѣма сила, като е раскжсвала покрива си — кората, внезапно са е изригвала вънъ. Водата бьржѣ са е вруквала въ пукнатинитѣ, разширявала ги, и, като са е вливала и разширявала се по-надълбоко и по-надълбоко на вжтрѣ, стигала най-послѣ вжтрешностьта на земята.

Лесно можемъ да си прѣдставимъ дѣйствието на тъзи грамадна масса отъ вода, която е нахлувала въ земята вьрху насвѣтлена повьрхнина. . . отъ водата тосъ-часъ захващало да са образува грамадно количество водна пара, която, отъ голѣмата горѣщина, ставала доста прьгава; отъ това парата, съ такава страшна сила, прѣдъ която нищо не можало да удьржи, распространявала са на около, подигала на-горѣ земната кора въ различни мѣста, и най-послѣ ж раскжсвала и раздирала съ страшенъ гръмъ и трѣсъкъ. Отъ раздраната и издънена земна кора, въ-едно съ избухналата пара, е истичала огненно-растопената пилажща вжтрешна масса, която бьрже са

Digitized by Google

разливала по земното лице или са събирала на устата на пукнатинитѣ.

Тѣзи прѣврати сѫ имали необходимо слѣдствие това, че отъ подиганието на мѣстата на земята, водата са стичала въ нискитѣ мѣста и тъй сѫ са образували сушитѣ и морьята. Твърдата земя са състои, отъ-части, отъ раскѫсани планинѣски (горни) породи и отъ части отъ полека-лека вкаменени масси, издигнати отъ вѫтрѣ, които въ видъ на неправилни каменни масси (канари) образувѫтъ днесь великолѣпнитѣ планини на земното лице.

Отъ сичко това, що казахме, са види, че главнитѣ дѣйци въ тѣзи образования на земята, сѫ биле *огьня* и *водата* и на това основание, различавѫтъ два вида образования — *нептунически* или *водни* и *плутонически*, или *огненни* образования.

Планинитѣ, отъ тъзи първа епоха на развитието на земното кълбо, не сѫ биле твърдѣ високи, и морьята не твърдѣ дълбоки. Мѣстата, които не сѫ биле покрити съ вода, полека-лека извѣтрявали (прѣобрѫщали са на прьсть) и са покривали съ растения, а съ тѣхъ, почти едноврѣменно, почели да са развивѫтъ и животнитѣ. При тогавашната малка дебелина на земната кора, водата и земята сѫ имали и още висока топлина (температура), и затова на земята сѫ можели да сѫществувѫтъ само онния животни, които сѫ можели да са подчинѫтъ подъ такива условия.

Колко дълго врѣме повърхнината на земята е стояла въ това състояние, което е достигнала подиръ първия си прѣврать, не е извѣстно. Плътностьта на постьпенно-уталожените отъ водата слоеви и количеството на намѣренитѣ въ пластовитѣ животни, които сѫ живѣли послѣдователно, едни подиръ други, както и много други дѫнни, давѫтъ ни за това нѣщо твърдѣ слаби догадки (намеки). Но съ пълно основание може да са приѣмне, че измѣнението на земната повърхнина са е свършило много бавно, и, прѣди да приѣмне тя този си видъ, какъвто го глѣдами днесь, сѫ прѣминали много и много тисящилѣтия.

Нѣма съмнѣние, че най-високитѣ планини: Хималай, Андитѣ, Алпитѣ и др. сѫ, заедно съ това, нови, т. е., по-късни отъ другитѣ планини, които сѫ са подигнали надъ земното лице по-рано. Пластовитѣ на земята, съ послѣдователното си

Digitized by Google

напластяване и съ окаменелоститѣ си, явно показватъ на прѣвратъ, който е прѣдшествовалъ прѣди това образование надъ земната повърхнина и ни даватъ възможность, нѣкакъ си, да прослѣдимъ реда на появлението на земнитѣ пластови. Пластовитѣ, които сж са образовали въ единъ и сжщъ периодъ врѣме, и затова малко-много си приличатъ между си, са зъвватъ *геологическо образование* или *формация* или пъкъ система *на образованието*, на примѣръ, *каменовжгленна формация* или *каменовжгленна система* казватъ на ония пластови, които сж отъ каменни вжглища образовани. Отдѣлно зети, особенно характерически пластове отъ нѣкоя каменна формация, са зъвватъ *родове*, а нѣколко рода образуватъ *група*.

Ний не трѣба да мислимъ, че прѣвратитѣ и периодитѣ на тишината сж са редували единъ слѣдъ другий въ историята на образованието на земята съ явни (рѣзки) разграничения, както актитѣ и антрактатѣ на драмата са редуватъ. Напротивъ, въ измѣнението на материала на каменнитѣ породи и на пластовитѣ сж участвували тъй сжщо сили, които сж са проявлявали съ по-малко внезапни пориви, но пъкъ за това сж продължавали да дѣйствуватъ, ако и бавно, почти незабѣлѣжително, въ продължение на много тисещелѣтия. Въобще въ дѣятелностьта на природата съвършенъ покой, или тишина, накоги не е било. Даже и въ днешно врѣме, ний видимъ йоще бавното дѣйствие на образователната сила, която не забѣлѣжително, но непрѣстанно измѣнува земната повърхнина. Такива измѣнения и до днесь върши извѣтрюванието[1]) и смиванието на пороитѣ въ планинитѣ, отъ които планини една часть са разсипва и са извлича отъ водата на молусъ, пѣсъкъ и тина, която тина ѫ завлича водата въ долинитѣ, крайбрѣговетѣ на рѣкитѣ и на морскитѣ дъна. По-нататъкъ за продължението на прѣвратитѣ на земята свидѣтелсвуватъ и измѣненията, които са произвождатъ отъ морскитѣ вълни (талази), свидѣтелствова подиганието и снишаванието на нѣкои мѣстности, които сж край морскитѣ брѣгове, свидѣтелствува образованието на кораловитѣ (мерджанови) рифи, свидѣтелствуватъ торфянитѣ блата и т. н.

На водата особенно отдаватъ твърдѣ сжществено

[1]) Извѣтрюване тука са казва това дѣйствие на естественнитѣ сили дѣто камънитѣ са разсипватъ или, както са казва, изгниватъ и са прѣобрьщатъ на прьсть или на прахъ (порахъ, порухъ—разрушение).

Digitized by Google

(химическо) прѣобразующе влияние, която е направила много слоеви на каменнитѣ породи отъ първобитния миръ. Естествоиспитателитѣ казватъ, че въ онова врѣме водата била наситена съ въглена кислота и, споредъ това, е можала да растворява варовититѣ камьни; и, че съдържала, тъй сжщо, кременнева кислота въ свободно състояние и вредъ, дѣто са случавала, помагала да са образуватъ кременни съединения.

Разликата на топлината въ земнитѣ пояси, зависи едничко отъ еднаквото падание на слънчевитѣ лучи на земното кълбо, отъ наклонението на земната ось къмъ орбитата ѝ. Но всеобщото распространение на еднаквитѣ растения и животни въ нѣкои древни формации на земната кора, говорятъ въ полза на онова мнѣние, че не всѣкоги е сжществувало толкова голѣмо различие въ топлината на земнитѣ пояси.

Топлината на въздуха тогава е била по-равномѣрна, отъ лучистата топлина, която е излѣзвала отъ подигнатитѣ плутонически огнеобразователни масси.

Когато е станала разликата на топлината по пояситѣ, тогава са наченало и образованието на новъ геологически елементъ, т. е., на *леда*, който е участвувалъ, въ много отношения, въ образованието на земната кора. Неговото распространение тъй сжщо са е съпроваждало съ различни измѣнения, отъ които, между другото, може да са познае и отъ голѣмитѣ камьнни канари (буци), които са намѣрватъ распръснати по сѣверната страна на Германия и Россия; а това не е друго нищо освѣнъ канари — отломъци отъ скандинавскитѣ планини, донесени тука отъ прилива на морьето, заедно съ леденитѣ кържи (ледяни голѣми плочи, къргове).

Сѣкий периодъ на образованието са сключвалъ съ това, че пукнатинитѣ и разсѣдинитѣ[1]) на земната кора са затваряли една часть отъ непрѣстанното охлаждание на вжтрешната масса, а една часть са затлачали отъ вънъ съ рѣдки тиняни състави. Такова затваряние не е било по-всждѣ еднакво: въ едни мѣста то е било по-трайно, а въ други по-слабо. Въ по-слабитѣ мѣста послѣ са образовали вторий пжть прóдъни (проломи).

[1]) Разсѣдина съотвѣствава на расказа дума разсѣлина; русската е отъ разсѣлъ ся, а нашата отъ лазсѣдналъ са.

Digitized by Google

Но и послѣ — най на послѣднето общо подигание на земята, пукнатинитѣ, които сѫ отивали вѫтрѣ въ нѣк, не сѫ са затворили вредъ. Въ нѣкои мѣста, дѣто пукнатинитѣ сѫ биле твърдѣ дълбоки, или, дѣто сѫ биле останали праздни мѣста между планинскитѣ канари, тамъ си останали отвърстия, които сѫществувѫтъ още и до сега и които до-нѣгдѣ-си приличѫтъ на кумини, пробити на долу въ земята или пъкъ приличѫтъ на дълбоки кладенци.

Тѣзи кумини на земната кора ги зъвемъ днесъ *волкани* или *огнедишащи планини*. Тѣхнитѣ свойства и дѣйствия, които са показвѫтъ и сега още, ни сѫ доста познати. Ако вѫтрѣшното имъ пространство би било съвсѣмъ празно, то, чрѣзъ него, ний би можали да видимъ насвѣтленната вѫтрѣшность на земята. Но тѣхнитѣ отвърстия или *жарла* (кратери) са затулѫтъ всѣкоги отъ истиналата и затвърдѣла каменна масса — отъ лавата и отъ други волканически образования.

Освѣнъ волканитѣ, произхождението на които е въ тѣсна свръзка съ сѫществуѫщитѣ пукнатини на прѣдишнитѣ продъни, явявѫтъ са и още много *самостоятелни волкани*, тъй щото вече въ историческото врѣме ги наброявѫтъ до 300. Познати сѫ тъй сѫщо случаи за появлението на нови волкани, на примѣръ, подигането на волканическия островъ Фердинанда въ 1831 година. И въ обще са забѣлѣзва, че не само сичкитѣ стари пластови на планинскитѣ породи, но и по-кѫснитѣ пластови постоянно са прокѫсвѫтъ отъ дѣйствието на тѣзи волкани.

Дѣятелностьта на волканитѣ зависи отъ силата на паритѣ. Водата, като са допре до насвѣтлената вѫтрешность на волкана, тосъ часъ са обръща на пари, които, като са наберѫтъ сѐ по-вече и по-вече, ставѫтъ много прьгави. И, като са силѫтъ да са издигнатъ и да завземѫтъ по-голѣмъ обемъ, силата имъ потърсва земята на голѣмо разстояние; това потръсване или землетрѫсение е явление, което прѣдшествува на изригването на волканитѣ. За вѣчно памятна катастрофа отъ този родъ потрьсване служи страшното и грозно лиссабонско землетресение, което са е случило въ 1755 година; то разрушило града Лиссабонъ и внезапно погубило 20,000 человѣци! Това землетресение са прострѣло на 700,000 географически четвьртити мили!

Вѫтрѣ въ волкана, свитата и сгѫстена пара непрѣстан-

Digitized by Google

но испѫжда на горѣ кипящата маса заедно съ слоя, който покрива планината. Повторяющето са издигание и падание на парнитѣ мѣхури, пуканьето имъ и търсението на голѣмитѣ маси, надъ тѣхъ и около тѣхъ, земя, всѣкоги бивѫтъ съединени съ ужасенъ гръмъ, и тътнь, които могѫтъ да са уприличѫтъ, ту на гръмотевица, ту на трѣскавица. Най-послѣ массата са изблъсква на-горѣ до самого отвърстие на кратера, или гърлото на волкана. Онова, що е покривало планината, са разлѣтява на късове, на късове и високо са изхвърля на горѣ въ видъ на облаци и прахъ, който са занася отъ вѣтъра на нѣколко мили далечь, въ видъ на, тъй нарѣченъ, волканически пепелъ. Тогава кипящата растопена мека масса са подига по-спокойно и изтича вънъ на огненъ порой прѣзъ краищата на кратера, като разрушава и изгаря неукротимо сичко, що срѣщтне на прѣдѣ си! . . . .

Но толкова грозния моментъ на прѣврата има въ себя си и условия за прѣкратяване и уталожване. Пáритѣ излѣтявѫтъ; тишината въ вѫтрѣшностьта на планината са подновява; лавата отъ вънъ тече по-бавно, най-послѣ са спира, твърдѣе, и, вѫтрѣ въ жарлото, спада на дъното. Сáмо воднитѣ пáри, сѣрнúстата кислота и много други излѣтявѫтъ изъ кратера; горѣщи извори бликвѫтъ по нѣгдѣ въ околностьта, съ което ни показвѫтъ явно, че вѫтрѣ въ волкана огьня още не е свършенъ. Хомбулдъ твърдѣ на мѣсто е забѣлѣжилъ и е опрѣдѣлилъ значението на волканитѣ, като ги е нарѣкълъ прѣдпазителни захлупаци на земната кора.

Воднитѣ пáри, които излѣтявѫтъ изъ дѣйствующия кратеръ, образувѫтъ надъ него бѣлъ, като снѣгъ, облакъ, изъ когото са развивѫтъ величественни електрически явления — свѣткавица. Тѣзи мълнии, като са съпроваждѫтъ съ гръмъ, придавѫтъ му характеръ на грозавъ [1]) облакъ още по-вече, че подирь него пада силенъ огнѣнъ дъждъ, и отъ него упостошителния порой отъ тина залива сичката околность на волкана. Това разряжение на електричеството служи като за повторение на забѣлѣжения въ най-новитѣ врѣмена фактъ, че, испустнатата отъ поровия казанъ, пара съдържа въ себя си електричество въ най-силна стьпень.

Въ високитѣ волканически планини, лавата твърдѣ рѣд-

[1]) Грозавъ = гровенъ, страшенъ.

Digitized by Google

ко са издига до устата на кратера, на такава височина, щото да истича отъ тѣхъ; твърдѣ често са случава, че са отварятъ само по ребрата на волкана пукнатини, прѣзъ които лавата тече надолу. Само чистъ пламъкъ изъ устата на кратера не излѣзва; високитѣ огнени стълбови, които са виждатъ нощѣ, не е друго нищо, освѣнъ отблѣсъкъ отъ огнената лава, който блѣсъкъ са отражава въ облацитѣ и паритѣ, които са издигатъ на горѣ, надъ волкана. За доказателство на това служи туй, че даже и най-силния вѣтъръ не поклаща и не раздухва тѣзи прави огнени стълбове, което непрѣменно би са случило, ако тѣ бѣха дѣйствително отъ пламъкъ.

Околностьта на волканическитѣ планини бива покрита съ стари и нови потоци отъ лава, която подирь извѣтрѣванието и разсипванието си, дава най-плодородна земя (почва). За това и най-раскошния растителенъ миръ обкржава политѣ на волканитѣ, и, хората, безъ да глѣдатъ на опасното съсѣдство, близо при Везувия, въ самата область на разрушителното му дѣйствие, имятъ много села. Волканическитѣ планини, освѣнъ това, служатъ и за мѣсто, въ което са образувятъ минералитѣ, които са кристализувятъ отъ огнената лава, или тосъ часъ подирь истиванието ѝ, или пъкъ послѣ, подирь разложението на нѣкоя каменна порода отъ укисленитѣ пари, които са издигатъ отъ кратера. Ето причината, защо околноститѣ на волканическитѣ планини сж изобиленъ источникъ на многочисленни минерали.

Трѣба да вѣрвами, че сичкитѣ волкани, съ врѣме, ще са затворятъ, както са е случило това съ нѣкои отъ тѣхъ [1]). Чрѣзъ това затваряние или угасвание сж произлѣзли, тъй нарѣченитѣ *сулфатори*, които, ако и да сж свързани съ вътрешностьта на волканитѣ, но пропущатъ, като духла, да излѣзватъ прѣзъ тѣхъ само различнитѣ пари и газови, и отъ газовитѣ най-изобиленъ е сѣрнистия водородъ (сѣроводорода), който съдържа отъ-части сѣра, а отъ-части са укислява въ сѣрна кислота (кибритъ-сую), която разяда планинската порода камъни, които са намѣрватъ около ѝ. Особно волканически явления ни прѣдставлятъ *калнитѣ волкани*; тѣ сж гърлообразни (като фония) дълбини, отъ които, отъ малкитѣ възвишения, изскача на-горѣ тина и, въ сѫщото врѣме, излѣзватъ пари и

[1]) Такива угаснали волкани има много у Срѣдня гора, у наск, около които, въ различни мѣста, сж горѣщитѣ извори — *лъджитѣ*, (*лъджа* е лагинска дума отъ lacus — бара, блато, локва).

Digitized by Google

гáзови; между тѣхъ най-вече е забѣлѣжителна *борната кислота* въ тосканскитѣ кални, или тинявы, волкани. Най-послѣ, като остатъкъ отъ първата волканическа дѣятелность, намѣрватъ сa и волкани, които изпущатъ само изобилни потоци отъ въглена кислота, като на примѣръ, близо при Неаполь и въ Ейфель, които сa състоятъ отъ групи волканически бърда, между Ааръ и Тиръ [1]). Лохерското езеро, което е близо при Андернакъ, е жерло отъ угасналъ волканъ, напълнено съ вода, явнитѣ слѣди и бѣлѣзи, на което сa познавatъ въ цѣлата му околность.

Вънкашния видъ на волканитѣ има твърдѣ характеристическа форма (лице): тѣ приличатъ на доста правиленъ конусъ. Освѣнъ това, тѣ сa долу, като издути мѣхури, съ остъръ върхъ и на върха миъ — отвърстие или гърло. Но отвърстието, или гърлото, на всичкитѣ го нѣма. Ний видимъ много конусообразни планини, които никоги не сa показвали волканическа дѣятелность. А то зависи навѣрно отъ това, че подиганието на земната кора не е било доста силно, за да ѣ прокaса, и растопената горѣща масса е затвърдѣла вaтрѣ въ планината, безъ да свари да пробие и да излѣзе на лице. И наистена, въ срѣдата на такива конусообразни планини, които са състоятъ отъ на слоеви напластена каменна порода, са намѣрва плутоническа масса, а особенно базалтъ.

Освѣнъ Везувий, Етна, Страмболи, въ Италия, и исландскитѣ волкани, между които е Хекла, въ Европа нѣма днесъ, значително дѣйствуващи огнедишащи планини. Сѣ по-редкитѣ и по-редки изригвания на тѣзи планини, ако и да сa страшни за обитателитѣ на най-близкитѣ при тѣхъ околности, сега вече не сa распространявatъ на голѣми пространства. Както и да е, историята ни показва много по-ужасни примѣри отъ разрушителнитѣ дѣйствия на волканитѣ. Тъй на примѣръ, въ 79-та година подирь Рождество Христово, т. е., прѣди 1810 години, сa биле съвсѣмъ засипани отъ волканическия пепель на Везувия цвѣтящитѣ градове Херкуланъ и Помпея. Въ XVIII вѣкъ е билъ разрушенъ Лиссабонъ, и още въ твърдѣ

[1]) При Ески-захарскитѣ ѧджи, въ дола, има полу-студени извори, отъ които постоянно излѣзва въглѣна кислота, но, ако ударишъ съ кракъ, или съ камъкъ около извора, отъ трьса, изъ извори захващатъ да балболятъ газове и надъ водата изплуватъ като орѣхи и яйца голѣми прищѣнмѣхури, пълни съ въглена кислота.

Digitized by Google

не отколѣ землетрьсението е свьршило страшни разорения въ Южна Америка, а пъкъ най не-отдавна въ Загребъ, въ Харватско.

Въ Южна Америка са намѣрвѫтъ цѣли редове волкани, отъ положението на които Леополдъ Фонъ Бухъ е извадилъ такова заключение, че тѣ стоѫтъ на прѣди-пробититѣ пукнатини и имѫтъ по-между си вѫтрѣшна свръзка. Забѣлѣжителнитѣ волкани въ тѣзи мѣста, които сѫ са образовали въ 1758 година въ Мексико, сѫ Хорульо и Котопахи, въ планинскитѣ вериги на Андитѣ, който е високъ 17,662 стѫпки (фута) и който доказва, че има свързка съ водата съ това забѣлѣжително нѣщо, че заедно съ грамадната масса тина, която изхвьрля, изхвьрля тъй сѫщо и много риба.

До сега ний разказвахми само за едно отъ явленията, които сѫ произлѣзли отъ прѣдишнитѣ прѣврати на земната кора, а именно за волканитѣ. Да са обърнемъ сега и къмъ другитѣ явления и да разглѣдами понататашното развитие на растителния и животния миръ.

Явно е, че колкото по-вече врѣме са е минувало между случившитѣ са прѣврати, толкова по-вече е могло да са развие органическия миръ. Растенията и животнитѣ въ този периодъ на врѣмето сѫ биле не само по-многочисленни, нъ тъй сѫщо и по-разнообразни. Къмъ папратитѣ и заминскитѣ хурки (хвощи) скоро са присъединили палми и цѣли елхови (чамови) гори; къмъ прѣди-появившитѣ са риби са додали и земновидниттѣ. Въ това врѣме са развивало много черепокожни животни. И тъй по-съвършеннитѣ животни вьрвели подирь по-несъвършеннитѣ, защото живота на пьрвитѣ всѣкоги е билъ тѣсно свързанъ съ живота на послѣднитѣ.

Колкото са отнася до каменнитѣ породи и тамъ тъй сѫщо са забѣлѣзва постьпенна промѣна. Подирь нерастворимитѣ и мѫчнотопимитѣ образования на основнитѣ планини, слѣдовали постьпенно, въ срѣднитѣ планински формации: варовитѣ камьни, пѣсчанитѣ, мергеля, гипса, каменната соль и произлѣзналия отъ разрушението на пьрвитѣ растения въгленъ въ разнообразнитѣ си видове.

За това, ако разглѣдвами земната кора отъ-горѣ надолу или отъ-долу на-горѣ, то естествено трѣба да ни са прѣдставѫтъ редове отъ различни слоеви, които, споредъ обстоятел-

Digitized by Google

ствата и врѣмето на тѣхното образование, имать особенъ опрѣдѣленъ характеръ.

ВАВИЛОНО-АСИРИЙСКИТѢ ДРЕВНОСТИ

СПОРѢДЪ НАЙ-НОВИТѢ ОТКРИТИЯ.

(Продължение отъ IV книга).

Ассуракхиидина наслѣдилъ голѣмия му синъ *Ассурбанипалъ* (667 г.), слѣдъ тържественната коронация, която станала въ Ниневия въ двореца на баща му, гдѣто той и самъ живѣлъ. Въ развалинитѣ на двореца сж намѣрени четери десятигранни прьстяни „призми," които съдьржатъ изобиленъ и твьрдѣ любопитенъ материалъ за запознавание историята на Ассурбанипаловото царувание.

Да забѣлѣжимъ особенностьта на Ассирбанипаловата лѣтопись, която свидѣтелствува за успѣхитѣ на лѣтописанието на ассиринитѣ. У древнитѣ царье расказа за тѣхнитѣ подвиги вьрви наредъ, безъ никакво раздѣление; пò-подирь, като са почне отъ Салманасара III (857—829 г.) захванали да *броятъ* походитѣ: въ пьрвия походъ напрявилъ това-и-това, въ втория това-и-това и т. н.; въ лѣтописьта пъкъ на Ассурбанипала, всѣкий параграфъ си има въ началото *оглавление*, което означава съдьржанието на текста; самото *изложение* са отличава съ голѣма ястность и послѣдователность.

Ето тѣзи оглавнения: „Пьрвата война противъ Египетъ. Втората война противъ Египетъ. Обсадата на Тиръ. Лидийската война" (противъ царя Гугу-Херодотовския Гигесъ).

„Войната противъ Мини" (земя въ источна Армения).

„Войната противъ Елама; завоеванието на Гамбилъ" (въ устията на Тигръ и Ефратъ).

„Възстанието на Саломмукина" (пò-малкия братъ на Ассурбанипала).

„Пьрвата война противъ Уммаиалдаса, Еламския царь."

„Втората война противъ Уммаиалдаса."

„Прѣвземанието на Елама."

Въ повѣствованието за пьрвата война противъ Еламъ е внесенъ единъ любопитенъ епизодъ, твьрдѣ важенъ за запознаванието съ религията на древнитѣ ассирияни.

Ассурбанипалъ, като трьгвалъ въ походъ противъ еламския царь Теймана, въ деня на праздника на богинята Истара принесалъ ѝ жертва въ „любимия ѝ градъ Арбалла"(Арбела), като ѭ помолилъ за помощь въ прѣдстоящата война противъ Теймана, който казвалъ, че той е „тъй сѫщо могѫщественъ както и Истара" и който произнасялъ

Digitized by Google

заплашвания противъ Ассурбанипала. „Като чухъ тѣзи заплашвания, — казва Ассурбанипалъ, — азъ паднахъ на земята прѣдъ могъщественната богиня Истара и ѭ молихъ, да ми дойде на помощь, така: Богиня на Арбалла, азъ, азъ Ассурбанипалъ, творение на твоитѣ рѫцѣ. . . . азъ възстановявамъ твоитѣ храмове, азъ ти служа. . . пъкъ Теймманъ, царя на земята Еламъ, не са поклания на великитѣ богове. . . . О ти, богиня на богинитѣ, страшна въ биткитѣ, богиня на войната, царица на боговетѣ. . . . ти, която въ присѫтствието на Ассура, моя баща, си провъзгласила меня (за царь?), ти ма обичашъ“... И въ заключение моли, щото Истара да порази Теймана.

„Истара чу моята молитва, — продължава Ассурбанипалъ... посрѣдъ нощь, въ това врѣме когато азъ са молѣхъ, азъ заспахъ въ дълбокъ сънь и бѣхъ посѣтенъ отъ съновно видѣние. Прѣзъ нощьта Истара ми говори и ми са яви така:

„Истара, която обитава въ Арбалла, са приближи; тя бѣше обиколена съ лѫчи отъ дѣсно и отъ лѣво; въ рѫката си тя държеше лѫкъ, който хвърляше страшни стрѣли. . . . вървежа ѝ бѣше твърдъ. Истара, възлюбената царица на боговетѣ, ти носи това повеление (каза тя): иди да земешъ плѣчка, мѣстото прѣдъ тебя е готово, азъ ще ти дойда на помощь, азъ, кадѣто ти отидешъ и азъ съмъ съ тебя... желанието ти ще са испълни. . . Той, Теймманъ не ще устои прѣдъ тебя. . .“

„Тя (Истара) са обяви противъ Теймана, свършва Ассурбанипалъ, — азъ излѣзохъ на походъ, а тя управляваше шествието.“

Успѣха на похода съотвѣствувалъ на надѣждитѣ на Ассурбанипала: Теймманъ билъ побѣденъ и взетъ въ плѣнъ; нему му отсѣкли главата прѣдъ лицето на ассирийстата армия.

Това съновно видѣние, внесено въ *царската лѣтопись* и обусловившето сѣтнѣ послѣдующитѣ събития, по неволя обръща на себе си вниманието, като любопитно явление, което хвърля свѣтлина на религията на древнитѣ. . .

Слѣдъ свършването своитѣ побѣдоносни походи, Ассурбанипалъ, прѣдъ лицето на цѣлата армия, „правъ въздалъ хвала на боговетѣ, които покорили на неговото иго мятежнитѣ народи и които съ слава утвърдили неговото владичество надъ враговетѣ му.“

Ассурбанипалъ живѣлъ въ Ниневия въ двореца на дѣда си и баща си, когото той подновилъ и расширочилъ, при което старитѣ барелефи, които изобразявали подвигитѣ на Синахчериба, не биле уничтожени — което Ассурбанипалъ си брои като заслуга — а само биле допълнени съ нови, които прѣдставлявали подвигитѣ на самия Ассурбанипалъ. Този е той сѫщия дворецъ на Ассурбанипала или Сарданапала, въ когото е намѣрена „царската библиотека“, която е дала такъвъ богатъ материалъ за запознаването на ассирийската литература.

Двореца на Ассурбанипала е забѣлѣжителенъ сѫщо и въ художественно отношение. Въ този архитектуренъ паметникъ може да са забѣлѣжи успѣхитѣ на скулптурата у ассирияните, която била достигнала тогава своята апогея. Древнитѣ барелефи сѫ испъстрени съ

Digitized by Google

надписи, които ги покривѫтъ и които заемѫтъ, очевидно, първо мѣсто; въ двореца на Саркина само малко фигури сѫ обезобразени съ надписи, главния текстъ са распростира по карниза, по-горѣ отъ барелефитѣ. Въ двореца на Ассурбанипала писмото е съвсѣмъ вече отдѣлено отъ скулптурата; военнитѣ сцени биле, както са види, сами по себе си сѫ разбирали, безъ да имѫтъ нужда отъ обширни пояснителни надписи; само кратки надписи, но не на самитѣ барелефи, а до тѣхъ, показвѫтъ съдържанието на сценитѣ. Тъй напримѣръ, надъ двѣ человѣчески фигури, отъ които едната е ранена съ стрѣла, а другата опгяга лѫкъ,. има надписъ: „Теймманъ говори повелително на сина си: пущай стрѣлата си!“

Надъ фигурата въ кола, държаща человѣческа глава, има надписъ: „Главата на Теймана, царя на земята Еламъ, била отсѣчена посрѣдъ боя прѣдъ вида на моята армия: азъ ѭ проводихъ, като добро извѣстие, въ земята Ассуръ“.

Намѣрено е тъй сѫщо много плочки съ надписи отъ разнообразно съдържание, които са отнасѫтъ къмъ царуването на Ассурбанипала, като: распорежданията на царя, неговитѣ прокламации, извѣстията на военачалницитѣ му.

Ето, напримѣръ:

„Царско възвание къмъ жителитѣ (на устията на Тигръ и Ефратъ), тѣхнитѣ синове и слуги. Миръ въ сърдцата имъ и щастие на тѣхъ!“

„Азъ непрѣстанно са грижахъ за васъ, азъ отворихъ къмъ васъ своитѣ собственни очи и азъ . . . (ще поправя?) съвсѣмъ погрѣшкитѣ на Набубеярикри. Азъ ва раздѣлихъ (т. е. смѣнихъ първия сатрапъ). Сега ви пращамъ Белибни, моя слуга, моя пратенникъ, за да са грижи за васъ. . . И затова азъ пращамъ до васъ моитѣ войски. Азъ съмъ съ васъ, за да пазя съ окото си вашето добро, вашето имущество!

„Въ мѣсецъ аиру, въ 5-я день на лимма Велхарансадуйя“.

Ето извѣстието (донесението) на едного отъ военачалницитѣ:

„До царя на народитѣ, моя господинъ, твоя слуга Белзикиресисъ“.

„Белъ и Мердукъ (богове) да подарѫтъ дълги дни, вѣчни години, скиптаръ на правосѫдието и якъ прѣстолъ на царя на народитѣ, на моя господинъ! Каквото са отнася до порѫчването, дадено менѣ отъ царя, азъ ще му кажа (на царя) така: ти ще научишъ извѣстията за земята Ариби (Арабия); проваждамъ ти смѣтка за тѣхъ.

„Каквото са отнася до хората (народа) на Набата (Набатея), ето извѣстията: Амихатахъ (ассирийски вождъ?) излѣзалъ противъ тѣхъ отъ земята Васхаи; той произвелъ между тѣхъ кръвопролитие, той ги ограбилъ; като дошелъ пъкъ посрѣдата имъ, той ги помилвалъ. Той встѫпилъ въ царския градъ. Сега азъ го проваждамъ при царя, моя господинъ, да бѫде благоугодно на царя да изслуша разсказа отъ устата му“.

Странно чувство на завладѣва, когато ний четемъ тѣзи писма, собственни думи на хора, които са живѣли и дѣйствували 25

Digitized by Google

вѣка прѣди насъ, — на всички тѣзи Ассурбанапаловци, Белзикирессисовци, сѫществованието на които ний до сега и не сме подозрѣвали даже! Римъ едвамъ е възникналъ, Гърция са е намѣрвала още въ полуварварско състояние, когато на брѣговетѣ на Тигръ и Ефратъ ний срѣщаме благоустроенно господарство съ богата литература, съ страшни армии, — което вече съ столѣтия, хилядолѣтия даже, ако са вѣрва на царя Саркина, брои своето историческо сѫществование! Да си припомнимъ забѣлѣжката на царя Саркина въ неговата лѣтопись, че 350 царье царували прѣди него надъ земята Ассуръ. Какъ това разширочава прѣдѣлитѣ на историята. . .

На кратката бѣлѣжка за наслѣдника на Ассурбанапала *Ассуредилили* са спирѫтъ лѣтописитѣ на ассирийскитѣ царье, до сега намъ извѣстни. Тѣзи лѣтописи никакъ не могѫтъ да са сравнѫтъ съ нашитѣ лѣтописни сказания, расположени въ строгъ хронологически редъ и въ малко или много свързано и ясно изложение; отъ тѣхъ не може да са очаква и пълнотата на нашитѣ лѣтописи: това сѫ царски лѣтописи, т. е. реляции за подвизитѣ на ассирийскитѣ царье, въ които битовата страна на народа влѣзва само случайно, до толкова само, до колкото дѣянията на царьетѣ са докоснувѫтъ съ нея. При всичко това, лѣтописитѣ на ассирийскитѣ царье прѣдставлявѫтъ драгоцѣненъ исторически материалъ: тѣ на запознавѫтъ съ нѣкои страни на живота на единъ отъ най-забѣлѣжителнитѣ народи на Азия, на когото историята е била до сега съвсѣмъ неизвѣстна намъ; тѣ раскривѫтъ прѣдъ насъ, до извѣстна степень, като-че новъ свѣтъ съ неговитѣ своеобразни вѣрвания, нрави, дѣла, като хвърлѫтъ свѣтлина и въобще на историята на древния истокъ.

Ето общитѣ изводи, които могѫтъ да са направѫтъ отъ „лѣтописитѣ на ассирийскитѣ царье.“

Най-първо насъ на удивлява извънмѣрната *воинственость* на ассирияните, тѣзи „римляни на въстока“ по твърдѣ сполучливо сравнение. Не са минава почти година безъ походъ на сѣверъ, истокъ, югъ или западъ, и нищо не може да противостои на тѣхния всесъкрушаващъ натискъ: или завоевавѫтъ нови страни, или (още почесто) усмирявѫтъ въстанията на покоренитѣ. Въстаналитѣ жестоко наказвѫтъ: тѣхнитѣ градове изгарѫтъ, самитѣ тѣхъ или прѣдавѫтъ на смьрть (често на твърдѣ мѫчителна, особенно тѣхнитѣ водители), или ги прѣселявѫтъ въ Ассирия или въ друга, подвластна ней земя. При което семейството на въстаналия поданникъ царь непрѣмѣнно бивало отвлечено въ плѣнъ и дворецъ му бивалъ разграбванъ. Пощадявали само покорнитѣ, които „пригрѫщали колѣнѣтѣ“ на побѣдителя. Жестокитѣ наказания и прѣселението биле у ассирияните като главни срѣдства за да дьржѫтъ подвластнитѣ народи въ покорность; особенно упорна била борбата съ Вавилония и нейния постояненъ съюзникъ Еламъ, но и това съпротивление било, най-сѣтнѣ, ськрушено.

При описанието на тѣзи войни, са забѣлѣзва твърдѣ много малки господарства въ онъзи отдалечена епоха въ прѣдния Азия, което, разбира са, олеснявало военнитѣ успѣхи на ассирияните. По-сѣт-

Digitized by Google

нѣ ний срѣщаме тамъ вече обширни монархии: лидийската, вавилонската, мидийската, персийската.

Заедно съ войната имало и грабежъ въ най-обширнитѣ размѣри: не само злато, сребро, но тъй сжщо и бакъръ, желѣзо, строителенъ материалъ (дървета), мобели, платове, коньe, добитъкъ за товарение и рогатъ, оржжие, колесници, кола, — съ една рѣчь, всичко ставало прѣдметъ на грабежа и всичко това са занасяло въ Ассирия, въ царскитѣ дворци. Трупанието съкровища въ царскитѣ зимници било черта на врѣмето и заедно съ това господарственна потрѣбность, тъй като е нѣмало правилна финансова система. Ассириянитѣ, като ходили на западъ и достигали брѣговетѣ на Срѣдиземното море, сблъскали са съ евреитѣ, и тѣ (евреитѣ) опитали силата на ассирийското оржжие: израилското царство било завоевано и народа билъ откаранъ въ Ассирия, а на иудейското царство било наложено данъкъ. Съврѣменника на великитѣ завоеватели Туклатпаласара II, Салманасара V, Саркина и Синахиериба, еврейския пророкъ Исаия характеризира съ ярки черти воинственната бодрость и всесъкрушажщата сила на ассирийския народъ, и неговото свидѣтелство получава сега разбранъ интересъ: „И ето (ассирийцитѣ) легко и скоро ще дойджтъ. Никой не ще са умори, нито ще са спъне между тѣхъ, никой не ще задрѣме нито ще заспи, нито пояса отъ чрѣслата имъ ще са развърже, нито ремака на обущата имъ ще са скжса. На които стрѣлитѣ сж остри и всичкитѣ имъ лжкове запнати; копитата на конетѣ имъ сж подобни на кремакъ и колесата имъ, като вихрушка. Рева имъ, като на львъ; ще ревжтъ като млади львове, ей ще заревжтъ, и ще сграбжтъ лова, и ще го завлѣкжтъ, и не ще има кой да го отърве[1]).

Плѣщящитѣ, мускулститѣ фигури на ассирийскитѣ войници на запазенитѣ ниневийски барелефи съставлявжтъ прѣкрасна иллюстрация къмъ тъзи характеристика[2]).

„Твоитѣ князье, като саранча, и военачалницитѣ ти като рой скакалци. . . защото върху кого не нападна злината ти всякога“ — говори за Ниневия пророкъ Наумъ[3]), наскоро слѣдъ отдалечаването на Сеннахерима отъ Иудея, като прѣдсказва нейното падание. Народитѣ на Сирия са надѣвали да ги защити Египетъ, но напраздно: и Египетъ, и Етиопия подпаднали подъ властьта на ассириянитѣ, на които владѣнията залавяли на край врѣме цѣла Армения, М.-Азия, Кипръ, Египетъ, Етиопия, Сирия, Арабия, Еламъ, Персида, Мидия, Партия, Ария, Арахазия, Сагартия, съ една дума, — всички земи отъ Срѣдиземното море до Индия. Дванадесеть вѣкове са въздигала постепенно тъзи страшна военна монархия, като господствувала безраздѣлно въ прѣдня Азия, до като не ударилъ и нейния часъ. . . Най-напрѣдъ скититѣ опустушили Ассирия, а сѣтнѣ мидийския царь Киаксаръ въ съюзъ съ управителя на Вавилонъ Набупалассара прѣвзели

[1]) Ис. V, 26—29.

[2]) Въ една отъ залитѣ на императорския Ермитажъ може да са видятъ нѣколко такива барелефи съ пояснителни клинообразни надписи.

[3]) Наум. III, 17. 19.

Digitized by Google

и разрушили Ниневия, на този пѫть окончателно, при което послѣдния ѝ царь, Сарукъ или Ассаракъ, за да не падне живъ въ рѫцѣтѣ на врага, самичакъ са изгорилъ въ двореца си (606 г.).

Наредъ съ воинственността и въ най-тѣсна свръзка съ нея стои дълбоката *религиозность* на ассирийскитѣ царье[1]). Царя прѣдприема всичко само по заповѣдьта на Ассура и другитѣ „велики богове"; той е само просто орѫдие на тѣхната воля; той е синъ на Ассура, той е негово око. Боговетѣ са явявѫтъ на царя на сънѣ и му откривѫтъ волята си; сѣтнѣ сами му помагѫтъ да ѭ испълни: тѣ (т. е. тѣхнитѣ идоли) вървѫтъ прѣдъ него и му помагѫтъ да наддѣлява на враговетѣ, като имъ докарвѫтъ страхъ. Царя воюва, за да направи народитѣ покорни на Ассура, за да распространява негова култъ, сѫщо и на другитѣ богове на Ассирия: като са покоряла нѣкоя страна, земали въ плѣнъ не само жителитѣ ѝ, но и тѣхнитѣ богове (т. е. идоли) — тѣхнитѣ покровители и защитници, и на тѣхно мѣсто са туряло идолитѣ на ассирийскитѣ божества. Завоеванията на царя сѫ завоевания на негова богъ — покровитель Ассура, „на бащата, който го е родилъ", затова и възстанието противъ ассирийския царь са наказва жестоко като възстание противъ бога Ассура; слѣдователно, колкото е по-жестоко наказанието, толкова по-добрѣ е отъ-стено за Ассура: въ очитѣ на ассирийскитѣ царье, това е било като нѣкаква заслуга. Не съ това ли, независимо отъ грубостьта на нравитѣ въ онова врѣме, може да са обясни безъ мѣрка жестокитѣ наказания на възстапалитѣ? Ассирийскитѣ царье, като сѫ украсявали стѣнитѣ на своитѣ палати съ сценитѣ на наказанията, глѣдали сѫ на тѣзи подвиги, както са види, като на славни и угодни на боговетѣ подвиги. Като сѫ избили почти всичкитѣ аккадци, които биле възстанали противъ него, Ассурбанипалъ казва: „като правя това, азъ възрадвахъ сърдцето на великитѣ богове, моитѣ господари". А главатаря на възстанието Салуммукина боговетѣ сами „го хвърлили въ поглъщающия огънь." Боговетѣ ги оприличавали на тѣхнитѣ идоли: тѣзи богове вървяли прѣдъ тѣхъ (т. е. тѣхъ ги носяли прѣдъ войската) и т. н.[2]).

Забѣлѣжително е, че за главно божество, за баща на великитѣ богове, са почиталъ Ассуръ (той и Белъ или Ваалъ); и тъй, родоначалника на ассирийския народъ Ассуръ, синъ на Сима, станалъ негово главно божество[3]).

За да оставѫтъ за себе си споменъ на бѫдѫщето далечно потомство било като прѣдмѣтъ на особенни грижи на ассрийскитѣ царье. Прѣимущественно съ тъзи цѣль почти всѣкий царь си правялъ новъ палатъ, за да начертае на стѣнитѣ му лѣтописьта на своитѣ подвиги съ тѣхнитѣ съотвѣтственни изображения; тъзи лѣтопись на

---

[1]) Ний можемъ да говоримъ само за религиозността на царьетѣ, тъй като тѣхнитѣ дѣяния съставлявѫтъ исключителенъ прѣдмѣтъ на лѣтописитѣ; но нѣма съмнѣние, че и народа е сподѣлялъ, въ извѣстна степень, религиозното чувство на своитѣ властелини.

[2]) Както са види, статуята са почитала, като негово жилище на земята.

[3]) Ассурбанипалъ нарича Ассура и свой създатель.

Digitized by Google

цѣло или по части, съкрътено или подробно, са повтаряла въ изваянитѣ символически животни, въ, стражаритѣ на палата, на прьстенитѣ многогранни цилиндри, на монолититѣ, обелискитѣ, на металическитѣ халки (чингели), които украсявали вратитѣ, на тухленитѣ дюшемета... и чрѣзъ тържественни закълнавания са стараяли да запазьтъ тѣзи надписи отъ хората, които би искали да ги развальтъ.

За построяването и украсяването на двореца (палата) са употрѣбявали драгоцѣнни дървета, — черно дърво, кипарисово, кедрово, фъстъково и др. т., които носяли отъ покоренитѣ страни; постройкитѣ пъкъ сѫ правяли отъ плѣнницитѣ. Въ завоеванитѣ градове туряли статуитѣ на царя, като начьртавали на тѣхъ „славата на неговото име.“ И така, излаганото до сега на съмнѣния, свидѣтелство на Херодота за царскитѣ статуи въ Азия, като паметници на побѣдитѣ, са подвърдява[1]). Ний знаемъ отъ библията за сблъсквания на израилското и иудейското царство съ Ассирия въ VIII в. прѣди Р. Х.; естествено са поражда въпросъ: какво намѣрвами ний въ ассирийскитѣ лѣтописи за тѣзи сблъсквания? Въобще — твърдѣ малко, и това са разбира. Иудейското и израилското царство лежали, относително Ассирия, далечь на западъ, въ която страна ассирийскитѣ завоеватели рѣдко правяли походи, и при това тѣзи двѣ малки царства, въ тѣхнитѣ очи, по нищо не са отличавали отъ съсѣднитѣ царства: дамасското, идумейското, моавитското, тирското, сидонското, аскалонското, азодското. За Ассирия несравненно по-важни биле отношенията ѝ къмъ по-близкитѣ съсѣди — Вавилонъ, Еламъ, Армения, съ които тя е имала упорита борба, за това е описана твърдѣ подробно; сѫщо подробно е расказано за покоряването на Египетъ[2]), но тука работата е била за едно голѣмо и знаменито господарство, което оспорвало у Ассирия господството въ Азия.

Обаче ний срѣщаме въ ассирийскитѣ лѣтописи нѣкои допълнения и пояснения къмъ въобще краткия библейски разсказъ. Тъй напримѣръ, въ числото на 12-тѣ сирийски и приморски царье, които налѣзли противъ Салманасара III (857—822 г.), ний четемъ името на израилския царь Ахавъ (Ахабъ), наредъ съ името на дамасския царь *Венададъ* (Бинидри отъ Дамаскъ). Съюзницитѣ биле побѣдени, и ето ний срѣщате въ числото на поданницитѣ на Салманасара III прѣемника (наслѣдника) на Ахава *Инуя* (Иауа); на единъ баралефъ той е изобразенъ распростянъ по очи прѣдъ ассирийския царь. Салманасаръ билъ длъженъ още два пѫти да воюва съ прѣемника на Венадата *Азаила* (Хазаила), прѣди да го покори. Между поданницитѣ на Туклатпаласара II ний намѣрваме *Ахиза* (Иаухази), иудейския царь и *Менаима* (Минимии), самарийския царь заедно съ Разина (Разунъ), дамасския царь, моавитянитѣ (Майабъ), Идумея (Идума) и Аскалона (Аскалуна). За Салманасара V, който покорилъ окончателно израилското царство, не са запазило лѣтописи, намѣрено е само името

[1]) Nerod. II, 106.

[2]) Нѣтемъ да забѣлѣжимъ, че това събитие не е извѣстно до сега на историята.

Digitized by Google

ну. Но въ лѣтописитѣ на прѣемника му Саркина (библ. Саргонъ) ний срѣщаме точно указание, кой взелъ Самария (721 г.), а именно — самъ Саркинъ, който свършилъ обсадата на този градъ, която била начената отъ Салманасара; при това са казва точната цифра на отведенитѣ въ плѣнъ самаряни — 27,280 д. Прѣемника на Саркина, Синакхиерибъ (библ. Сеннахиримъ, 704—681 г.) разсказва доста обстоятелственно за войната си съ Езекия (Хизакиау), какъ той завладѣлъ неговитѣ 44 укрѣпени градове, откаралъ въ плѣнъ 200,150 души негови поддании отъ различенъ полъ и възрасть, а самия него затворилъ въ града Урсалимми (Иерусалимъ), столицата му, „като птица въ кафезъ“, и зелъ отъ него голѣмъ данъкъ, — което всичко, изобщо, е съгласно съ библейския разсказъ, макаръ, разбира са, въ лѣтописьта на ассирийския царь, която е имала за назначение да повѣствува само „подвигитѣ“ му, не може да са очаква да са понѣнава за бѣдствието, което е постигнало армията на Сеннахирима въ края на войната. Въ простодушния разсказъ на Товита, единъ отъ плѣненитѣ израилтяни, поселени въ Ниневия, има любопитна забѣлѣжка, служаща като пояснение на събитието, което ассирийската лѣтопись замълчава. „Въ денетѣ на Енемессара, — казва Товитъ (като нарича така Сеннахиримова баща Саркина), — азъ правяхъ много благодѣяния на моитѣ братия: на гладнитѣ давахъ хлѣба си, на голитѣ — дрѣхитѣ си, и ако нѣкого отъ моето племе видѣхъ умрѣлъ или исвьрленъ задъ стѣната на Ниневия, погрѣбавахъ го. *Азъ тайно погрьбавахъ тьзи, които убиваше царь Сенахиримъ, когато, обърнатъ на бѣгъ, са завърна отъ Иудея. А той много умъртви въ яростьта си.*“

Най-сѣтнѣ, въ лѣтописьта на Сенакхиерибова прѣемникъ Ассуракхидина (библ. Асардонъ или Ассаргадонъ) са споменува за иудейския царь Манассия (Минаси) въ числото на 22 подданнически царье на Палестина и Кипръ, които сж доставяли материалъ за съграждание дворецъ въ Ниневия.

Съ приятно удивление ний срѣщнахме сжщо, въ асирийскитѣ лѣтописи, познатитѣ и драги намъ библейски имена: халдейския *Ура*, отечеството на Авраама; *Харрана*, гдѣто са е спрѣлъ баща му Тарра съ своя родъ, по пжтя за въ Ханаанската земя, и гдѣто той умрѣлъ; г. *Елассара* (Елассуръ), на когото царя — Ариохъ, заедно съ тримата му съюзни царье, поразилъ Авраамъ, като освободилъ племянника си Лота, когото тѣ зели въ плѣнъ. Съ истинско любопитство прочетохме ний още въ ассирийскитѣ лѣтописи имената *Ерех*а (Ерекъ или Урукхъ), *Акжада*, *Халне* (Халанне), които съставявали заедно съ Вавилонъ (Бабилу) „въ начало царството на Нимрада“. Името пъкъ на библейския градъ *Калажа* са срѣща напрѣстанно въ лѣтописитѣ, като царска резиденция, и развалинитѣ му са намѣрени, безъ да говоримъ вече за Ниневия, на която построяването свѣщенния битописатель отнася къмъ сжщото доисторическо врѣме. Това бѣше неочаквано откритие за нашата наука. Уръ, Харранъ, Ерехъ, Калахъ — това са прѣдставляваше като нѣщо легендарно; съмнѣваха са даже за сжществованието на Ниневия, като не

Digitized by Google

сж намѣрвали никакви слѣди отъ неж. . . Но ето *Ниневия е напърена*; тя ни показа развалинитѣ на своитѣ дворци, тя раскри прѣдъ нашитѣ изумени очи своитѣ скрижали и, по неволя, даде честь на свѣщенната лѣтописъ на мира (свѣта) — Библията.

ЗА ПРИЧИНИТѢ НА БОЛѢСТИТѢ, СМЪРТЬТА И РАЗРУШЕНИЕТО НА ОРГАНИЧЕСКОТО ТѢЛО

Живота у органическитѣ тѣла е, ако може да са каже, слѣдствие отъ дѣйствието на тъй наз[и]ваемата жизненна сила, която въ извѣстенъ периодъ отъ врѣме дѣйствува, като контрадѣятель, противъ химическото срѣдство и други външни дѣятели, и държи елементитѣ, които съставлявѫтъ органитѣ на тѣлото, въ естественната имъ свръзка и спазва способностьта на органитѣ за редовно функциониране, отъ което зависи развитието, жизненната дѣятелность и самия животъ на организма. Но ако реакционнитѣ сили дѣйствувѫтъ, както и дѣйствувѫтъ, постоянно и съ еднакво напряжение, то раздразнителностьта и пъргавината на организма почвѫтъ да слабнѣѫтъ или отъ дълговрѣменното и продължително дѣйствие организма съвършенно спира и по-бързо или по-бавно дѣйствието на жизненната сила са уничтожава, живота изчезва и въ образа на организма почнува промѣнение, доклѣ най-послѣ органическото тѣло са промѣни въ неорганическо. Споредъ това, ако освѣнь споменатитѣ причини, са притурвѫтъ и други дѣятели за намаление степенъта на жизненната сила, то положително може да са каже, че и по-малко врѣме, отъ опрѣдѣления за органическото тѣло периодъ за сѫществуване, е достаточно за да са прѣкрати жизненностьта на тѣлото, което, като са остави подъ прямото или косвенно дѣйствие на химическото сродство, изгубва и сѫществения си образъ.

А това послѣдното въ повечето случаи са сбѫдва, защото твърдѣ рѣдки растения и животни умирѫтъ отъ старость, а повечето прѣждеврѣменно са прѣселвѫтъ въ вѣчностьта, а отъ що ли произлиза това! — Отговора на този въпросъ са спомѣна по-горѣ, но пакъ ще повторимъ, че освѣнь споменатитѣ разрушителни сили, на организмитѣ дѣйствувѫтъ още много случайни обстоятелства и причини, които ги растроявѫтъ прѣждеврѣменно и прѣкращавѫтъ жизненностьта имъ. Отъ тѣзи, тъй да кажѫ, случайности и външни причини са проявлявѫтъ разните болѣсти, които почти постоянно гложджтъ органическитѣ тѣла, отъ които тѣ залинявѫтъ, догдѣто дойджтъ до таковъ физическо растройство, че не можѫтъ да са борѫтъ съ своя непрятель — болѣстьта, а направѫтъ послѣденъ поклонъ и загинвѫтъ. Тия разнообразни поврѣждания, които наричаме болѣсти, сѫ толкозъ по-съсипателни за органическото царство, когато станѫтъ на

Digitized by Google

слѣдственни и, като са прѣдавѫтъ отъ родители на чада, изгѣнувѫтъ цѣли поколения и имъ давѫтъ другъ, по-несъвършенъ и по-хлабавъ видъ. Но нека оставимъ тѣзи подробности на Паталогията и да са ограничимъ съ нѣкои общи и сравнителни взглѣдове за причинитѣ на появяването на болѣститѣ и слѣдствията отъ тѣхъ въ кржга на животното и растителното царство.

Всѣкиму е извѣстно, че въ разликата, която сѫществува между животнитѣ и растенията, най-характеристична чърта е: че животнитѣ имѫтъ способность да чувствувѫтъ и да са движѫтъ самоволно отъ мѣсто на мѣсто. И поради послѣдньото си прѣимущество, тѣ, животнитѣ, имѫтъ възможность да избѣгвѫтъ различни опасности, които или съвършенно бихѫ ги затрили, или бихѫ имъ принесли по-голѣми или по-малки врѣди. Но ако вземемъ въ съображение и важностьта на тѣхния организмъ, голѣмата имъ раздразнителность, силна чувствителиость и пр., не можемъ да не са съгласимъ, че въ това отношение животнитѣ сѫ изложени на много врѣдни за тѣхъ случаи. Тъй сѫщо набавянието на храната имъ, съ която възвръщѫтъ загубитѣ на тѣлото си и безъ която пиедестена на живота би лесно грухнѫлъ, е придружено понѣкога съ извънмѣрно растройство на тѣлото: защото, за удовлетворение на тая важна нужда, животното често пѫти страда отъ особенни страсти и желания: а тъй като обстоятелствата, въ които животното са намира, не сѫ всѣкога еднакви, то и размѣра на тия страсти и желания са мѣни и са явява ту въ по-голѣма, ту въ по-малка стьпень. А несъразмѣрностьта въ подобни нужди и въ срѣдствата за тѣхното удовлетворение довеждѫтъ въ различни случаи до поразителни и отъ разно естество болѣсти, които побърквѫтъ правилното функциониране на разнитѣ тѣлесни органи, намалявѫтъ силата на индивидуума и скратявѫтъ периода на неговото сѫществуване. Толковъ за животнитѣ.

Растенията на прьвъ поглѣдъ ни са прѣдставѫтъ, като да можѫтъ да понесѫтъ нѣщо повече отъ животнитѣ и споредъ това, че тѣ трѣбва да сѫ изложени на врѣдното влияние на случайноститѣ помалко отъ животнитѣ и че истественната смьрть, т. е., смьрть причинена отъ старость трѣбва да бѫде у тѣхъ обща; но въ дѣиствителиость това не е тъй, защото и тѣ сѫ изложени подъ влиянието на различни болѣсти, които прѣждеврѣменно растройвѫтъ организма и ускорявѫтъ неговото разрушение, толковъ повече, защото растенията са лишени отъ скѫпата възможность да избѣгвѫтъ окржжѫщитѣ ги опасности и са запазѫтъ отъ врѣдното имъ дѣйствие.

Друго. Макаръ че природата сама доставлява на растенията нуждитѣ за живота имъ хранителни вѣщества, но, при различни обстоятелства, количеството на тия вѣщества са различно изгѣнува, а вслѣдствие на това въ растенията произлизѫтъ различни повреждания. И дѣйствително, физиологическия факъ е, че: както недостатъка отъ храна, тъй и нейното излишество сѫ еднакво врѣдни и за растенията и за животнитѣ. — Да са обяснимъ: Всѣкой е забѣлѣжилъ, че растения, находящи са на суха почва постѣпенно линѣѫтъ, сѫхнѫтъ и най-послѣ загинвѫтъ. За таквизи растения можемъ да кажемъ,

Digitized by Google

че мрѣтъ отъ гладъ, или отъ нѣмание приготвени хранителни вѣщества, които да крѣпѣтъ по-нататъшното имъ сѫществуване. Сѫщо растенията гинѣтъ и тогазъ, когато са намрѣтъ на силна и влажна почва и то поради излишеството на хранителни вѣщества.

Не по-малко врѣдно за растенията сѫ и слѣдующитѣ обстоятелства: a) Извънмѣрната горѣщина и сухия въздухъ, отъ които въ растенията са появявѣтъ силни испарения, а вслѣдствие на това изсъхвание; b) Чрезмѣрния дъждъ, отъ който са явявѣтъ силни течения и окапване на листата у растенията; c) Недостатъчното количество въздухъ и свѣтлина, отъ което са спира испарението и отдѣлянието на газоветѣ, и отъ това растението, ако не загине, приема болѣзненъ видъ, почва да линѣе и да блѣднѣе, защото хлорофила, който дава зеления цвѣтъ на листата и на младитѣ клончета, са изгубва; d) Силния студъ, отъ който хранителнитѣ сокове са втвърдявѣтъ, обема на растението са увеличава, и отъ това послѣдва разрушение на клѣткитѣ и на тъканитѣ; e) Извънмѣрната влага въ атмосферния въздухъ, която, като дойде въ сближение съ онѣзи гѫсти отъ стеблото и клоньетѣ, които сѫ лишени отъ естественната си покривка — кората, подвергва ги на гниение, почва са разяждание на дрьвесината, отъ което съ врѣме са разрушава и самото растение; f) Градушката, която очуква листата, цвѣтоветѣ и новообразующитѣ са или неузрѣли плодове; g) Мѫглата и внезапната подирь нея слънчева свѣтлина, поврѣждѣтъ зеленинитѣ и листата у дрьвесата, и съ това са полага важни спънки въ свободното извършване процесса на дишанието; h) Поглощанитѣ хранителни вѣщества въ течно състояние, разбира са, ако сѫ много раздразнителни, съвсѣмъ слаби или не добрѣ обработени, като обикалѣтъ по растението, почвѣтъ да кипѣтъ и да гинѣтъ, а отъ това въ клѣткитѣ и тъканитѣ са появявѣтъ различни растройства и ги правѣтъ неспособни за по-нататъшна дѣятелность; i) Насѣчанията, отнемание клонье и въобще какви да сѫ поврѣждания, причинени прѣзъ кората на ликото или на дрьвесината, пораждѣтъ възпаления, въ по-голѣмъ или по-малъкъ размѣръ, отъ които послѣдвѣтъ други, весма разнообразни поврѣждания; j) Излишното количество хранителни сокове, отъ които дрьвесата и билкитѣ произвождѣтъ удивително множество листа, а отъ това цвѣтоветѣ имъ не можѣтъ да вьржѣтъ плодове, а понѣкога растенията не можѣтъ да възпроизведѣтъ и цвѣтове; k) Дъждоветѣ, които валѣтъ въ това врѣме, въ което ще са извършва процесса на оплодотворението, изливѣтъ и отвличѣтъ цвѣтния прашецъ, образуванъ въ прашницитѣ на тичинкитѣ, а отъ това сѣменнитѣ яйчица въ яйчника (ovarium-a) оставѣтъ неоплодотворени и растението не може да вьрже плодъ.

Освѣнь това, растенията имѣтъ удивително число врагове изъ царството на органическитѣ тѣла.

Нѣма нити едно растение, което да не храни съ приготвенитѣ за себе си хранителни вѣщества други, тунеядни растения: множество гѫби, мѫхове, лишеи и други тайнобрачни (Cryptogames), които растѣтъ и са развивѣтъ по другитѣ растения, а особенно по дрьвесата и то най-много по стеблата, клоньето и корѣнитѣ имъ,

Digitized by Google

сичкитѣ отъ тѣхъ хранителни сокове, истощавятъ ги и легка-по-легка ги докарватъ до разрушаване. Освѣнъ това, тѣзи паразити задържатъ подъ себе си влага, отъ която са докарва гниение на кората, ликото, че и на самата дрьвесина; а почне ли са гниението, долетятъ разни видове насѣкоми отъ тѣзи, които са хранятъ съ гниящи растителни вѣщества и довършватъ умрьтвяването на растението. Но освѣнъ тия паразити, има особено въ странитѣ подъ екватора, и нѣкои явнобрачни растения, които чрѣзъ разрушителнитѣ си дѣйствия, причиняватъ на другитѣ растения врѣди, по-значителни отъ тия на пьрвитѣ.

Обаче, ако са взрѣмъ внимателно въ неприятелския лагеръ на растителното царство, ще видимъ, че на пьрво мѣсто, като главни истрѣбители на растенията, стоятъ членоветѣ отъ животното царство. И дѣйствително една голѣма часть отъ грабличнитѣ животни са хранятъ съ растения, а това не е ли истрѣбление? — Сѫщо почти всичкитѣ членясти, които съставлявятъ безчисленния классъ на насѣкомитѣ, имятъ обиталищата си въ или по растенията, живѣятъ и сѫществуватъ на тѣхна смѣтка. За забѣлѣжване е и това обстоятелство, че особни видове насѣкоми са въдятъ по разнитѣ органи на растенията и тукъ прѣминуватъ периода на прѣвръщанието (methamorphos-ama); тукъ тѣ намиратъ угодни жилища и готова храна и отъ начало и до края на живота си, исключая периода на кукла (какавида), работятъ за разрушението на растенията.

Тукъ му е мѣстото да спомѣнемъ, че насѣкомитѣ сѫ най-врѣдителни прѣзъ пьрвия периодъ на метаморфозата, т. е., докатѣ сѫ като нерви, прѣзъ което врѣме тѣ са отличаватъ по извънрѣдното си лакомство и едни отъ тѣхъ испоѣждатъ листата на растенията, каквото сѫ нѣкои отъ *стъкобъчковцитъ* (longicornia), *испанската муха* (l. vesicatoria), *бубати*, *айлантовата и рициновата пеперуди*; други поврѣждатъ корѣнитѣ на растенията, таквизъ сѫ: *лозната мушица* (ph. vastatrix), *майски бръмбаръ* (melolonta vulgarij) и пр.; трети — поврѣждатъ кората, други, като ликоядцитѣ, разрушаватъ и самата дрьвесина и въ кьсо врѣме опропастяватъ цѣли лѣсове. Освѣнъ тия насѣкоми има и други, които, слѣдъ пълното си развитие т. е. слѣдъ като прѣживѣятъ периода на метаморфозата, въ кьсо врѣме опустошаватъ цѣли цвѣтущи поля и плантации, и ги докарватъ до таквозъ положение, че изглѣждатъ по-грозно и отъ опожарени мѣста. Къмъ този видъ насѣкоми са отнася *ирълелящия скакалецъ* (*саранча*), който живѣе въ С. Африка, Мала-Азия и Юг. Ист. Европа, върлува почти ежегодно и е за всѣкой земледѣлецъ истинский бичъ — нѣщо повече отъ наказание. Други пъкъ са налупватъ подъ кората на растенията и са хранятъ освѣнъ съ сочното лико, но и съ самата дрьвесина, та докарватъ и клѣткитѣ и тъканитѣ въ пълно растроиство, а вслѣдствие на това соковетѣ, които идятъ отъ земята прѣзъ корѣнитѣ, не можатъ свободно да са распространяватъ по стеблото и клоньетѣ на растението. Щомъ стане това, цѣлото растение са подвергва на страдание, почва да линѣе, листата му легка-по-легка капятъ клоньетѣ засъхватъ и най-сѣтнѣ растението загинва. А тъй

Digitized by Google

загинѫтъ, или по-добрѣ да са каже, тъй постъпенно са изгубѫтъ цѣли прѣкрасни лѣсове.

А да говоримъ ли за врѣдитѣ, които растителното царство прѣтърпява отъ домашнитѣ и дивитѣ трѣвопасни животни, които истрѣблявѫтъ зеленинитѣ и други млади растения, изяждѫтъ листата и огризвѫтъ коритѣ на дръвесата? — За цѣлитѣ полчища птици, които истрѣблявѫтъ пъпкитѣ и сѣмената на растенията? — За небрѣжението на человѣка, относително съхранението на растенията, особенно на лѣсоветѣ? — За изгубването на толкозъ грамадни лѣсове, благодарение на невѣжеството на человѣка и на неговото неразбиране важностьта на горитѣ и тѣхното неоспоримо влияние въ климатическо отношение? — Това сѫ въпроси отъ такъвъ родъ, щото всѣкой, взетъ отдѣлно, съставлява особна тема за писание и третиране. Впрочемъ, върху тѣхъ може да са поговори другий пѫтъ.

Като направихме това кратко очьртание, дохожда редъ да кажемъ, че както за растенията, тъй и за животнитѣ или изобщо казано, за всички органически тѣла, неизбѣжна и непрѣминуема болѣсть е старостьта, която настѫпва за едни органически тѣла по-рано, а за други по-късно, и въ периода на нейното продължение животното или растението залинява, легка-по-легка изнемощява и найпослѣ умира. Врѣмето, въ което настѫпва естественната смьрть, не е опрѣдѣлено, а и периода на живота е у различнитѣ органически тѣла различно голѣмъ. Има едни животни, а особенно нѣкои растения, които живѣѫтъ по цѣли вѣкове, по нѣколко десетки и стотини години; а други — живѣѫтъ само по-нѣколко часове. Тъй напр. нѣкои отъ долнитѣ видове гѫби, почвѫтъ да гниѫтъ нѣколко часа слѣдъ развитието си; сѫщо и *еднодневнитѣ пастьжоми* (ephèmora vulgata) живѣѫтъ отъ изгрѣване до захождане на слънцето, безъ да имѫтъ въ това врѣме нужда отъ храна. А други растения и животни, както споменахме по-горѣ, достигѫтъ до баснословна възрасть. Въ това отношение сѫ забѣлѣжителни нѣкои видове риби и птица, като: гарвана, орела, разнитѣ видове папагали и пеликани. Тъй напр. *Олинъ* и *Рочинский* (Hisoire naturelle poloniae) говорѫтъ за гарвани, които сѫ живѣли до 108 години. Сѫщо фактически утвърдявѫтъ нѣкои естествоиспитатели, че *сивия папагалъ* и *папагала „Какаду“* и въ клѣтки даже достигѫтъ до 80—120 годишна възрасть. *Алдовандри* разказа въ своята: *Орнитолия*, че Императоръ Максимилиянъ ималъ 80 годишенъ пеликанъ, който още дълго врѣме живѣлъ въ двора на императрицата. *Турнеръ*[1]) споменува за единъ пеликанъ, който живѣлъ 50 години, а *Рочинский* говори за другъ при Баварския дворъ, който билъ на 40 години. *Пенанъ*, като говори за дълговѣчието на орлитѣ, споменува за единъ орелъ, който твърдѣ старъ билъ подаренъ на единъ холандецъ и живѣлъ у него тъкмо 32 години.

Отъ растенията най-забѣлѣжителни по дълговѣчието сѫ дѫбоветѣ. А *Адансонъ* расправя, че въ 1749 година видѣлъ на о-въ

[1]) Histoire Avium.

Digitized by Google

Магдалина дърво „*боабабъ*„[1]), по което имало надписани много холандски и французски имена, относящи са къмъ XIV и XV столѣтия. Стеблото на това дърво имало диаметръ (прѣчникъ) 6 фута и Адансонъ прѣдполага, че това дърво е било около на 210 години; слѣдователно „боабабъ“ съ диаметръ 30 фута, или 10—12 метри, каквито са намирѫтъ, трѣбва да е спорѣдъ заключението на Адансона на 4—5000 години. Тоя невѣроятенъ контрастъ, който са забѣлѣжва въ продължителностьта на живота, зависи исключително отъ самата организация, но и затова има различни мнѣния.

Нѣкои естествоиспитатели, като говорѫтъ за дълговлѣчието на органическитѣ тѣла или въ частность за животнитѣ, даватъ мнѣния, които сѫ искали да облѣчѫтъ въ символическа форма. Тъй напр. *Смели* въ своята: *Философия на Ест. История*, постановлява правило, че: *периода за сѫществуването на животнитъ съотвѣтствува на величината на тѣлата имъ, и на скоростьта на кръвообращението*, което всѣкой вижда до колко е вѣрно. Други учени са силѫтъ да утвърдѫтъ, че: *периода на живота у животнитъ са намира въ право отношение съ врѣмето, което изминува отъ зачатието до рождението и съ това, което изминува отъ рождението до съвършенното развитие*. Но това утвърждение не може да са приеме за законъ, защото ако само въ нѣкои случаи са показва вѣрно, въ други и то въ повечето случаи, излиза абсурдно. Тъй напр. за много гръбначни животни, въ особенность за птицитѣ, и за много насѣкоми. А *Галлеръ*, като говори по сѫщия прѣдмѣтъ и за причинитѣ, които дѣйствувѫтъ за разрушението на органическитѣ тѣла, коментира мнѣнието на *Смели* съ това на *Боергава* и казва, че: *живота у животнитъ естествено са ирѫкращава, когато кръвоноснитъ сѫдове почнѫтъ да са втвърдяватъ и съ увеличение възрастъта на животното показватъ постѣпенно по-голѣмо съпротивление въ свободното ирѫминуване на кръвьта, до като най-послѣ са лишѫтъ съвършенно отъ пропустливость и изгубѫтъ, необходимитъ за по-нататъшна дѣятелность, раздразнителность и ирѫгавина.* Това, което *Галлеръ* казва за животнитѣ, може да са приспособи и за растенията.

Въ заключение да кажемъ нѣщо за разрушението, на което са излагатъ органическитѣ тѣла слѣдъ смьртьта си.

а) Въ растенията.

Въ едногодишнитѣ растения живота са свършва въ началото на есеньта и слѣдъ увядването на сѣменатa естеств. смьрть настѫпя. Погиването на растението са почва съ втвърдяване на стеблото и клончетата, съ пожълтяване и окапване на листата, и са свършва съ изсѫхването на цѣлото растение. Послѣ по дѣйствие на влагата, студа, снѣга и др. причини, растението са уничтожава още сѫщата есень, та на другата година са изгубватъ и послѣднитѣ слѣди отъ неговото сѫществуване.

Това не става тъй лесно у онѣзи растения, които имѫтъ

[1]) Нарѣчено: Adansonia baobab.

Digitized by Google

дървено стебло. Извѣстно е, че въ дрьвесата ежегодно са образувѫтъ нови пластове отъ дрьвесина, които въ теченне на една година достигѫтъ до пълното си развитие и послѣ клѣткитѣ имъ изгубвѫтъ жизнената си сила и служѫтъ на растението само механически. Ще рече, че въ дрьвесата дѣйствието на жизнената сила е съсрѣдоточено прѣимущественно на периферическата имъ часть, а всичкитѣ вѫтрѣшни части сѫ лишени отъ нея. Споредъ това, когато корѣнитѣ на растението са изработѫтъ; когато клоньетѣ почнѫтъ единъ-по-единъ да съхнѫтъ; когато поглъщанитѣ вѣщества отъ въздуха и отъ земята станѫтъ недостаточно за образуване необходимото количество питателни сокове: тогава и периферическата часть на растението става бездѣйствующа, растението засѫхва, изгубва жизненността си и е вече мьртво. Слѣдъ това то безпрѣпятственно са излага на външнитѣ дѣятели, които разрушавѫтъ най-напрѣдъ клоньетѣ, послѣ беззащитното стебло и въ по-дълго или по-кѫсо врѣме, прѣвръщѫтъ растението въ землисто вѣщество съ тъмно-черенъ цвѣтъ, извѣстно съ името „*Хумусъ*“, или *черноземъ*, което трѣбва да достави храна на нови поколения органически тѣла, отъ царството на растенията.

б) У животнитѣ подиръ смьртьта мекото еластично вѣщество въ мишцитѣ са втвърдява, мишцитѣ са свиватъ, фибрина въ кръвьта са сгъстява, тѣлото са вдървява, поблѣднява и послѣ почва да гние, и са прѣобрьща на таквизи вѣщества, каквито влизѫтъ въ състава му.

Написалъ по *Перелигина* и други источници *Л. Доросиевъ*.

ОПУСТОШЕНИЯТА ОТЪ СКАКАЛЦИТѢ.

Скакалцитѣ сѫ дневни правокрили насѣкоми. Краката имъ са приспособени за подскачение. Бедрото и колѣното у крака на скакалеца, които въ спокойно състояние бивѫтъ едно до друго, силно и скоро са исправѫтъ отъ дѣйствието на твърдѣ силнитѣ мускули. Скакалцитѣ имѫтъ 4 крила, съ които произвождѫтъ сѫщо такъвъ звукъ както щурцитѣ, този звукъ произлиза у тѣхъ отъ тънкото прозрачно мѣхурче, което лѣжи тамъ, гдѣто са начевѫтъ дѣснитѣ крила. Това мѣхурче издава звукъ, когато дѣсното крило са трие у лѣвото. Но най-важното е това, че скакалцитѣ имѫтъ два чифта яки челюсти и твърдѣ голѣмъ желудъкъ, сравнително съ тѣлото имъ. Съ тѣзи челюсти тѣ испояждѫтъ всичко, което срѣщнѫтъ отъ растителното царство: житата, овошкитѣ, дрьвеснитѣ листа; даже кората отъ дърветата. А тъй като скакалцитѣ са размножавѫтъ твърдѣ скоро, то тѣ ставѫтъ за человѣка сѫщо Божие наказание. Мохамеданитѣ увѣряватъ, че тѣхния пророкъ прочелъ веднажъ на крилѣтѣ на скакалцитѣ тѣзи думи: „ний сме стадо на великия Богъ; ний несемъ по 99 яйца, а ако бѣхме снасяли по 100, ний

Digitized by Google

щѣхме да изѣдемъ всичката земя и всичко, което са намира на нея.“ И наистина, споредъ наблюденията на ученитѣ, сѣки скакалецъ сниса обикновенно въ Мий около 700.000 яйца, отъ които послѣ 4 недѣли са излупвѫтъ насѣкоми, прилични на чернитѣ мраве. Тѣзи насѣкоми покривѫтъ земята на пластове, по нѣкога дебели единъ аршинъ. Тѣзи масси вървѭтъ право напрѣдь и по пѫтя си испоядѫтъ всичко, каквото срѣщнѫтъ. Още подиръ 4 недѣли скакалцитѣ достигѫтъ сѫщата си голѣмина; тогава тѣ са спирѫтъ, опирѫтъ са на заднитѣ си крака и са тѣглѭтъ напрѣдъ, до като кожата на челото имъ не са пукне. Тогава отъ пълзящи са прѣобрьщѫтъ на крилати и хвърквѫтъ на облаци на кѫдѣто духа вѣтьра, като прѣминавѫтъ въ день около 24 верста.

— Скакалеца обича сухитѣ мѣста и стои на това мѣсто въ трѣвата, гдѣто слънцето най-много пече. Въ сѣвернитѣ страни, гдѣто скакалеца не са размножава толкова скоро, опустошенията му не сѫ тъй ужасни, макаръ и да сѫ доволволно значителни, но за южнитѣ страни той е бичь. Скакалцитѣ бивѫтъ зелени и прѣселяѭщи скакалци. Опустошенията произвождѫтъ прѣселяѭщитѣ скакалци. Отъ послѣднитѣ най-врѣдния е червения скакалецъ (Acridium migratorium), най-обикновенния видъ въ Африка, Индия и по сичкия Истокъ. Тѣлото на тоя скакалецъ е червеникаво, съ голѣми захлупни крила, покрити съ черни пятна и червеникави крака.

Другъ видъ е Италянския скакалецъ, който тъй сѫщо прави голѣми упостошения на Югъ.

Както са каза по-горѣ, скакалцитѣ повечето сѫ свойственни на горѣщитѣ страни, въ които произвождѫтъ голѣма врѣда на земледѣлието. Тамъ, гдѣто скакалцитѣ нападнѫтъ, цвѣтущата страна изведнажъ са прѣобрьща въ гола пустиня. Тѣ прѣхвърквѫтъ съ несмѣтни количества, които отъ далечь изглѣждѫтъ, като тъмни облаци, които закривѫтъ свѣтлината на слънцето. До колкото човѣшкото око може да види на високо и широко, всичкото това пространство бива покрито съ скакалци, а шума, който са произвожда отъ милиони крила, може да са уподоби на шума на водопада. Адерсонъ срѣщналъ скакалци, които хвъркали и които досущъ потьмнили слънцето; и при пълнато му грѣяние, нищо не можало да са види на 100 раскрача далечь. Когато тъзи грозна армия са спустне на земята, клончатата на дрьветата, отъ тѣжастьта имъ, са прѣчупвѫтъ, и въ нѣколко часа, на продължение на нѣколко мили всичката растителность съвършенно са истрѣбва. Хлѣбнитѣ растения, отъ класа до корена, всички са изѣдени, дърветата лишени отъ листата си, всичко разрушено, раскѫсано, испочупено и испоѣдено. Когато вече на земята не остане нищо, страшния тоя рой, като по сигналъ, изведнажъ са дига, като оставя подиря си отчаяние и гладъ и отива да търси пакъ нѣкоя цвѣтуща страна, която да прѣобьрне въ пустиня. Скакалцитѣ обикновенно двѣ години нарѣдъ на едно и сѫщо мѣсто не са явявѫтъ, защото въ такова мѣсто тѣ често умирѫтъ отъ гладъ, прѣди да снѣсѫтъ яйцата си.

Но и смьртьта на тѣзи насѣкоми често бива источникъ на

Digitized by Google

още по-голѣмо зло. Тѣхнитѣ безчисленни трупове, като са нагрѣвѫтъ отъ слънцето, изведнажъ почвѫтъ да гниѫтъ и заразявѫтъ въздуха съ врѣдни испарения, вслѣдствие на това са появявѫтъ заразителни болѣсти, отъ които ставѫтъ много жьртви. Веднажъ вѣтьра духналъ скакалци въ морето, гдѣто измрѣли и засипали брѣга на морето на 75 километра на длъжъ и отъ 1 до $1^1/_2$ метра високо; вонята отъ този слой заразила въздуха на 200 километра наоколо.

Скакалцитѣ са излупвѫтъ въ стѣнитѣ на Арабия и Татария, Източнитѣ вѣтрове ги приносѫтъ въ Африка и Европа. Корабитѣ, които са намирѫтъ на източнитѣ дълготи на Срѣдиземно море, често бивѫтъ усѣяни съ скакалци, даже и тогава, когато корабитѣ са намирѫтъ далечъ отъ материка.

Въ 10-та глава на Исхода са говори, че Иеговъ казалъ на Мойсея: „Простри рѫката си и всичката Египетска земя ще бѫде нападната отъ скакалци“. Това било осмото Египетско наказание, назначено да оплаши Фараона, който не са покорявалъ на волята Божия. Принесенитѣ отъ Източния вѣтьръ скакалци покрили всичката повьрхность на тая страна до толкова, щото затъмнили и самото небе; испоѣли тогава всичката трѣва и всичкитѣ дрьвесни плодове, които останали отъ седмото Египетско наказание (града). Западния вѣтьръ очистилъ отъ тѣхъ тъзи страна, когато уплашения Фараонъ са обѣщалъ най-послѣ да отпусне Израилския народъ.

Плиний съобщава, че жителитѣ на много Грьцки страни биле задължени да истрѣбвѫтъ скакалцитѣ три пѫти прѣзъ годината: когато скакалцитѣ снасѫтъ яйцата си, когато сѫ въ видъ на гъсеници и най-послѣ когато скакалцитѣ достигнѫтъ съвьршенния си видъ.

Жителитѣ на островъ Лемносъ биле задължени да плащѫтъ извѣстенъ данъкъ за скакалцитѣ. Въ 170 год. до Р. Хр. скакалцитѣ опустошили околноститѣ на Капуа. Въ 181 год. послѣ Р. Хр. тѣ опустошили Сѣверна Италия и Галлия (сегашна Франция). Въ 1690 год. скакалцитѣ нападнали Полша и Литва отъ три страни, както три отдѣлни армии.

Единъ очевидецъ разказва, че видялъ измрѣли скакалци на 4 фута дебелина. Тѣзи пъкъ отъ скакалцитѣ, които останали живи, до толкова натѣжали на дьрветата, щото клончетата имъ допрѣли до земята. Народа видялъ, че на крилата на скакалцитѣ имало написани еврейски букви, които единъ раввинъ увѣрилъ народа, че тѣ правяли цѣла дума, която въ прѣводъ означава „гнѣвъ Божий.“ Дъжда способствовалъ за смьртьта на тѣзи насѣкоми, които мьртви заразили въздуха и освѣнъ това, добитъка, като ги ѣлъ, падалъ (умиралъ).

Въ 1709 год. скакалцитѣ спрѣли армията на Карла XII, кралъ Шведский, който отстѫпилъ въ Бессарабия послѣ Полтавското разорение. Краля помислилъ, че това е градъ, защото тъй силно скакалцитѣ нападнали на армията му, щото тя била принудена да са нарѣди въ дефиле. Войската и конетѣ биле почти ослѣпени отъ този живъ градъ, който падалъ изъ облацитѣ и затъмнилъ слънцето. Хвърканието на скакалцитѣ са прѣдшествувало съ такова фучение, какво-

Digitized by Google

то фучение прѣдшествува гръма, и шума имъ билъ толкова голѣмъ, щото заглушилъ шума на Черното море. Всичкитѣ села, прѣзъ които минали скакалцитѣ, биле разорени. Въ сѫщата година значителна часть отъ Южна Европа била опустошена отъ тѣзи скакалци; съврѣменнитѣ журнали биле испълнени съ описания на бѣдствията, причинени отъ тѣзи всеобща напасть.

Въ 1753 год. дошло рѣдъ до Португалия. Въ сѫщата тъзи година са случило и Лисабонското землетресение. Като че всичкитѣ бѣдствия са сговорили да нападнѫтъ изведнажъ тая нещастна страна.

Въ 1780 год. въ Трансилвания бѣдствието отъ скакалцитѣ зело такива грозни размѣри щото дошла на помощь и войска. Цѣли полкови са завзели да събирѫтъ и турѫтъ въ човали тѣзи насѣкоми. 1500 человѣка исключително са занимавали съ смазването, заравянето и горѣнието на скакалцитѣ. Но при всичко това числото имъ пакъ не са смалило, до като не духналъ студенъ вѣтъръ, който съвършенно ги истрѣбилъ. На идущата пролѣть скакалци пакъ нападнали тая страна. Тогава всичкитѣ жители отъ ново са опълчили противъ тѣзи неканени и грозни гости, които съ голѣми метли ги сривали въ голѣми ями, гдѣто ги изгаряли. Но и това не помогнало. Всичката страна била опустошена. Въ сѫщото врѣме скакалци нападнали и Марокската империя, гдѣто причинили голѣмъ гладъ; Бѣдинтѣ отъ това на всѣкадѣ ходили да изравѫтъ корѣнитѣ на растенията, трупали са на камилския калъ, съ надѣжда дано намѣрѫтъ въ него не силѣни ячмени зърна, за да могѫтъ малко-много да са нахранѫтъ. . . . . Барроу и Лавальянъ въ своето съчинение „Voyage à travers l' Afrique centrale спомѣнувѫтъ за подобни бѣдствия, които са повтаряли нѣколко пѫти отъ 1784 год. до 1797 година. Тѣ още казвѫтъ, че въ това врѣме скакалци имало толкова много, щото рѣка не можло да са види и на кѫдѣто са поглѣдняло все умрѣли скакалци са виждали.

Джаксонъ разказва, че въ 1739 год. скакалци покрили всичката земна повърхность отъ Тангера до Могадора. Всичката прилегаѫща область къмъ Сахара била опустошена отъ скакалци, а между това отъ другата страна на рѣката Ель-Косъ не са виждало нито едно отъ тѣзи насѣкоми. Когато са подигналъ силенъ вѣтъръ, скакалцитѣ биле занесени въ морето, труповетѣ имъ произвели послѣ зараза, която уморила много отъ населението на варварийскитѣ владения.

Индия и Китай често сѫ ставали жъртва на тѣзи насѣкоми. Въ 1735 год. са явили въ Китай толкова много скакалци, щото закрили слънцето и мѣсеца. Тогава не само хранитѣ, които биле още на стъблата си, биле испоѣдени, но даже и скрититѣ въ хамбаритѣ храни, даже дрѣхитѣ изъ домоветѣ биле нападнати отъ тѣзи насѣкоми.

Въ южна Франция скакалцитѣ по нѣкога тъй изобилно са разиножавѫтъ, щото въ кратко врѣме може да са напълнѫтъ цѣли бъчви съ тѣхнитѣ яйца. Въ разни епохи скакалцитѣ са произвеждали страшни опустошения. Особно забѣлѣжителни въ това отношения сѫ годинитѣ: 1613, 1805, 1820, 1822, 1825, 1832 и 1834 год.

Въ провинцитѣ: Оранъ, Бона, Алжирия и Бужия скакалци

Digitized by Google

никога не липсвѫтъ; но тѣ не сѫ събирѫтъ въ такова страшно множество, щото да прѣобърнѫтъ обработенитѣ полета въ пустиня. Въ Алжирия бивѫтъ години изобилни съ скакалци, както въ Россия такива години бивѫтъ за майскигѣ бръмбари, божитѣ кравички, разнитѣ гъсеници и пр. За щастие, обаче, такива случаи бивѫтъ рѣдки. Най-ужаснитѣ отъ тѣхъ биле въ 1845 и 1866 години. Въ 1845 год. нашествието на скакалцитѣ достигнало до ужасаѫщи размѣри. То са продължавало 5 мѣсеца, отъ Мартъ до Юлия. Всѣкий день носялъ нови роеве отъ тѣзи опустошители. Генрихъ Бертъ, който живялъ тогава въ Алжирия, видѣлъ една колона скакалци, които наченали своето прѣхвърквание сутриньта рано и са свършило едва кѫдѣ 4 часа послѣ пладня.

Гюйонъ, докторъ на армията и кореспондентинъ на института, прѣдставилъ на това учено общество записка, въ която изложилъ произходившето прѣдъ очитѣ му нашествие на скакалцитѣ въ 1845 год. Между другото, той споменува въ тая записка за единъ облакъ скакалци, които на 16. Мартъ прѣминали малко по-високо отъ равнината Себда и са отправили къмъ Ангардската пустиня. Прѣминуването на тия скакалци трѣяло 3 часа. Като не намѣрили нищо за ѣдение въ пустинята, скакалцитѣ са върнали назадъ и на другия день са спустили на равнината Себда, която е 30 верста дълга и 15-20 вер. широка. Въ 4 часа всичката жътва била изѣдена и всичката растителность уничтожена. Скакалцитѣ, послѣ тѣхното отхождание, оставили непріятна миризма отъ гнила трѣва, която миризма произлѣзла отъ оставенитѣ тѣхни извѣржения.

Въ прѣдмѣстието Бабъ-Азумъ, въ Алжирия, масса скакалци проникнали въ ячменния магазинъ, и съ ужасенъ трудъ успѣли да ги извадѧтъ отъ тамъ. Прѣдъ магазина устроили послѣ баррикади, за да прѣкратѧтъ нахлуването на тѣзи крилати-варвари.

На 1859 и 1860 год. скакалци нападнахѫ и опустошихѫ България и Унгария. Особно сѫ врѣдни младитѣ насѣкоми, по причина на тѣхната необикновенна лакомость. Тѣзи гладни масси са хвърлѧтъ на остаткитѣ, неистрѣбени отъ своитѣ прѣдшественници. Съ тѣлата си тѣ умърсявѫтъ водата на кладенцитѣ, на каналитѣ и на вадичкитѣ, които твърдѣ мѫчно са очиствѫтъ отъ тая зараза.

За да са прѣдвардѧтъ отъ нещастията на скакалцитѣ, хората събирѫтъ яйцата имъ тъпчѫтъ ги и ги горѧтъ. Но това срѣдство малко помага, защото горѣ видѣхме съ каква бързина скакалцитѣ са размножавѫтъ. Главния истрѣбитель на скакалцитѣ е силния вѣтъръ, който ги завлича или въ рѣката или въ морето, гдѣто са издавивѫтъ. По нѣкога са случва, че скакалцитѣ могѫтъ и прѣзъ рѣка да прѣминѫтъ, защото тѣзи отъ тѣхъ, които вече сѫ загинали (удавили), служѫтъ като мость за дирнитѣ, които прѣминувѫтъ отвъдъ рѣката.

При толкова врѣди, които прѣселяѫщитѣ скакалци правѧтъ, тѣ сѫ и до нѣкждѣ полезни, защото нѣкои Африкански и Азиятски народи (Бедуинитѣ, Кабилитѣ и Хотентотитѣ) ги употрѣбявѫтъ за храна; тѣ ги сушѫтъ, смилѫтъ ги на брашно и послѣ ги ѣдѧтъ размѣсени съ други ястия. Мойсей е дозволилъ на еврентѣ да

Digitized by Google

ѣдятъ само 4 вида скакалци. Св. Иванъ Кръститель са е хранилъ съ тѣхъ въ пустинята.

Д. П. Викиловъ.

ИСТОРИЧЕСКИ БѢЛѢЖКИ.

На 20. Ноември на Св. Богородица, тая година случайно отидохъ на Капиновския Мънастирь Св. Николая, дѣто бѣхѫ са събрали много жители отъ околнитѣ мѣста да са черкувѫтъ, или както казвѫтъ сами тѣ — събрали са *на збора*, защото въ зданието има една малка църквица Св. Богородица. Тука сѣко село, отъ по-голѣмитѣ, си има опрѣдѣленна одая, която имъ са отвтаря и имъ са прѣдава на тѣхно распорѣждание. Сичкитѣ стаи бѣхѫ пълни, а тѣ не сѫ малко. Вечерьта, въ по-вечето стаи, дѣто имаше младежь и момичета съ родителитѣ си или съ роднинитѣ си, засвирихѫ цигулкитѣ, много си водѣхѫ свои гадулари съ гадулки — три-струнни гусли, и са захванахѫ игритѣ. Въ Капиновската стая бѣше най-весело: нѣколко пари (чифта) моми играяхѫ на крѣхнатия гласъ на гадулката хубавитѣ крѣхнати рѫченици; нашитѣ рѫченици които ги играѫтъ момичета, са явявѫтъ въ най-хубавата си кротка форма и много приличѫтъ въ движенията си на мало-русската казачка, съединена съ полската селска полка. Разликата е, че, като играѫтъ, не са държѫтъ за рѫцѣтѣ на-право, а чрѣзъ бѣли рѫченици, които са ловѫтъ, ту отъ двѣтѣ момичета, ту са пущѫтъ и само едната играе съ своя рѫченикъ, ту двата рѫченици ги улавѫтъ и двѣтѣ и правѫтъ различни фигури. Играта и свирнята са продължи до дълбока вечеря и никой отъ калугеритѣ не имъ направи никаква бѣлѣжка, че е пости и проч., защото този обичай да са пѣе, свири и играе билъ старъ и сѣкоги при сѣкий *сѣборъ* са повтаря. Види са, че въ старо врѣме, съборнитѣ храмове са служили на народа като *зборъ*, отъ дѣто е останало и името *сѣборъ*, дѣто старото понятие за збора и игритѣ около огъня, хърама, гарама, горо сѫ са слѣли въ едно и народа така си ги разбира, т. е. той са весели и играе и на мънастиря, ако да е монашеска обитель, както и на своя селски зборъ при храма на своята църква — както е било и въ старо врѣме — прѣди Християнството. И монаситѣ, като хора отъ народа налѣзли, и като знаѫтъ това за старъ обичай, не имъ въспретявѫтъ.

Digitized by Google

Прѣди четери години бѣхъ на *Черепишкия* мънастирь, въ Врачанско на р. Искаръ, на Голѣма Богородица, когато е и храма на мънастиря. Тамъ пъкъ нѣмаше свирни, но отъ сѣко село момитѣ отъ своитѣ одаи, на които бѣхѫ отворени прозорцитѣ, и отъ високитѣ мънастирски чардаци, пѣхѫ цѣла нощь, като са надпѣвахѫ момитѣ отъ едно село съ момитѣ отъ друго, т. е. една и сѫща пѣсень са пѣяше отъ двѣ страни, когато млъкняше едната страна, захващаше другата, а долу въ цьрквата священницитѣ испълнявахѫ всенощно бдѣние. Старцитѣ и старицитѣ бѣхѫ въ черкова, а младежа пѣеше по своему народнитѣ си пѣсни и на сутриньта са причистявахѫ сички. Ето какъ православието на нашата вѣра са е слѣло съ народнитѣ стари религнозни вѣрвания и обичаи (еднитѣ пѣѭтъ въ храма християнски божествени пѣсни, а другитѣ епически) и са е образувало това, което са зъве отъ народа *българска вѣра*, тъй щото съ името Българска вѣра народа разбира *Християнството* и съ името Християство — *Българска вѣра*. Ето защо той слива понятието за приѣмвание на християнството съ своята народность, като казва: единъ турчинъ са побългарилъ вмѣсто станалъ христьенинъ. Отъ тука излѣзва, че *християнство* и *българска народность*, въ народа, е се едно понятие. Протестанскитѣ мисионери, които въ послѣдне врѣме сѫ са разпълзели като рой отъ червѣи между Българския простъ и невиненъ народъ и безпаказано го прѣобрьщѫтъ въ протестанизмъ, не правѭтъ друго нищо, освѣнъ да го откѫснѫтъ отъ народната му вѣра, съ която е свьрзана народностьта ни и, като ни раскѫснѫтъ на кѫсове, да захванемъ и ний да си кѫсаме главитѣ фанатически и хубавия Български народъ да пропадне, както сѫ го довели едно врѣме до пропастьта и сѫ го блъснали вѫтрѣ *Богомилитѣ*!. . .

И тѣзи мисионери сѫ Български синове! Такива сѫ биле и Богомилитѣ, но както на пьрвитѣ, тъй и на вторитѣ *кваса имъ* е чуздъ. Богомилството въ западна Европа смаза властьта на *папитѣ*, а у насъ — нашата глава! . .

Като попитахъ старцитѣ отъ мънастиря, нѣма ли да са е завардилъ нѣкой рѫкописъ или нѣкои бѣлѣжки нѣгдѣ, тѣ ми казахѫ, че сичко пропаднало. На питанието ми, кога са е направилъ тоя мънастирь, казахѫ ми, че има записано задъ олтаря. Азъ на часа отидохъ и на издадения полукрѫгъ на олтаря, горѣ по перваза, видѣхъ слѣдуѭщия надписъ:

Digitized by Google

† Пе́рво созда́сѧ храмъ се́й в' имѧ тр҃ицѣ ст҃ѣи Капинскаго Ѡбителѧ чудотворца Николаѧ ст҃ителѧ лѣто Гд҃не 1272. Со обновление храма 1835.

Като запитахъ дѣда хаджия, кой е билъ майстора на цьрквата, когато са ѭ обновлявали, той ми каза, че на главния майсторъ името не помни, а помни на брата му Рача, който билъ подмайсторъ, — и двамата биле дрѣновчани.

Подирь това дѣдо хаджия са заинтересува и, като донесе една малка книжка молитвенниче, каза ми: „ето пъкъ азъ що сьмъ записалъ.“ Писаното бѣше съ черковни букви на пьрвия листъ на книжката. Книжката, черна и укѫдена: Ето писаното:

„На година 1829, додохъ на мънастире свѣтаго Николая Стойку Танасовъ[1]) и, кату всяку момче, пожелахъ да са уча. Този мой роднина отецъ Хаджи Паисия, харизва ми туй молитвенниче за негово помѣнувание.

На 1835 тогази са освѣти новата церква отъ архиерея Търновски Иларйона на Септемврий на Свѣти Симеона. Тогази стана востанието, обѣсихѫ Иванакя и Митя Софиялията и Хаджи Юрдана Брадата отъ Елена и сюрдисаха игумена на Плаковския мънастирь Х. Сергия на Маглишкия мънастирь съ много мѫки и Теодосия монаха неговъ другарь, и азъ на свѣтението церкви отъ Иларйона сащ. Епископъ бидохъ анагносъ или чтецъ.“

Като го запитахъ за Митя Софиялията, той ми каза, че той тогава, въ врѣме на въстанието, правялъ Св. Прѣображение. (т. е., Митю Софиялията билъ бинаиминията, архитекторъ на мънастиря Св. Прѣображение въ Търновския дервентъ).

„Макаръ да не сьмъ писалъ,“ ми каза дѣдо Хаджия, „но запиши: тогава обѣсихѫ и Велча. Сичкитѣ ги обѣсихѫ въ Търново.“

Отъ дѣда Хаджия, който е 80 годишенъ старецъ, можаше да са запишѫтъ още много устни разкази и прѣдания, но понеже старцитѣ бѣхѫ заѣти съ угощавание на гоститѣ си, тогава не бѣ възможно, а и азъ трѣбаше да си додѫ въ Търново. Като ма нагостихѫ и меня на общата трипеза, азъ имъ поблагодарихъ за гостоприѣмството, а особенно на О. Архимандрита Стефана, който сега завѣдува мънастиря, и който ма

[1]) Като не билъ калугеръ са звалъ Стойко Танасовъ.

Digitized by Google

приѣ много радушно, азъ си възсѣднахъ коня и си додохъ въ града.

Ако даде Господь здравие и обстоятелствата помогнѫтъ, мислѭ да идѫ пакъ при дѣда Хаджия, да го распитамъ още за нѣкои интересни нѣща, колкото е запомнилъ.

Сѣкий старецъ у насъ е единъ периодъ отъ нашата история; тѣзи периоди не трѣба да са оставѭтъ бѣли и знаѫщи на страницитѣ на Българскитѣ *дѣяния*. И то трѣба да са върши скоро, защото, както съмъ казвалъ много пѫти, врѣмето не чака догдѣ ни дойде кефа: то върви — тече и лѣти на крила неуморни и унося съ своитѣ неумолими и неизмѣнни закони сичко въ отреденото му мѣсто! . . Ако са е било записвало отъ старитѣ хора, що помнѭтъ, ний щѣхме да имами много по свѣстна история и много по пълна и нѣмаше да са ровимъ изъ чуздитѣ архиви и да черпемъ много и невѣрни нѣща — а нѣкоги и измислени. Записвайте, господа любители на нашата история и литература, записвайте, догдѣ е врѣме, че и намъ тъй ще ни натяквѫтъ нашитѣ потомци и ще ни обвинявѫтъ въ *ленъ* и *небрежение*! Сѣкий грамотенъ младежь трѣба да си има единъ голѣмъ подвързанъ тефтерь — *зборникъ* и да внася въ него сичко, което чуе отъ миналитѣ тъмни за нашата книжнина врѣмена.

Ц. Гинчевъ.

НѢКОЛКО ДУМИ ЗА ВОСЪКА.

Восъка, споредъ свойствата си, много прилича на маститѣ. Въ природата той са намѣрва, първо като произведение отъ растителното царство, защото цвѣтния прашецъ, отъ цвѣтоветѣ, и нѣкои други части отъ растенията го съдържѫтъ въ доста голѣмо количество; но той тамъ всякога е боядисанъ съ зелена, бозава и червена боя, защото въ него са намѣрва смѣсена смола и боядасани вещества, а второ като продуктъ (произведение) отъ храновареніето, който са получава отъ вощенитѣ пити (далаци) на пчелитѣ, които сѫ надарени да правѭтъ отъ медъ восъкъ, който тѣ изсмуквѫтъ отъ цвѣтята. Когато са растопѭтъ вощенитѣ пити, или вощината, получава са суровъ восъкъ, който е желтъ и има особенна миризма, която отъ

Digitized by Google

части зависи отъ смѣсения въ него медъ. За да го направѭтъ бѣлъ, настьргвѫтъ го на тьнки люспи, или го изливѫтъ въ студена вода на дребни капки, отъ които ставѫтъ тьнки пецалудки, наквасвѫтъ го и го оставѭтъ на слънце, като го разбьрквѫтъ често, догдѣ побѣлѣе. Така очистенъ и избѣленъ, той става бѣлъ като снѣгъ и нѣма ни миризма, ни вкусъ, не са топи въ вода, трудно са топи въ горѣщь винянъ спиртъ, а лесно са растворява (растопява) въ горѣщь спиртъ.

Восъка са топи при $+68^0$ Ц., а плътностьта му е 96. Както и маститѣ, восака по вечето са състои отъ едно особенно̀ вещество, което са зъве *церинъ*, който отъ дѣйствието на лишията кали са прѣобрьща въ сапунь, и още отъ едно друго вѣщество, нарѣчено *мерицинъ*. Той най-вече са употрѣбява за свѣщи [1]), а тъй сѫщо и въ медицината и т. н. Тъй нарѣчения китайски или японски восъкъ, който са прави отъ изваряванието кората и плодоветѣ на различни дьрвета, съ по главнитѣ си своиства малко са различава отъ пчелинния восъкъ.

Прѣвелъ *Ц. Гинчевъ.*

ГЕОМЕТРИЧЕСКО ЧЬРТАНИЕ.

(Отговоръ)

Отъ А. Тодорановъ.

Въ именованото книжевно списание „Развитие“, издаваемо въ г. Руссе, въ книжка IV (30. Май 1888) въ 126—128 страници сѫ посвятени отъ г. Т. Ц. Трифоновъ нѣколко повьрхни бѣлѣжки за учебници въобще и единственно за съставената ни въ двѣ книги *Геометрия съ Геометрическо Чьртание*, третьо издание [2]), учебникъ за долнитѣ классове на срѣднитѣ училища. Той може да мисли че е направилъ голѣма услуга на читаѭщата публика съ бѣлѣжкитѣ си, като критикъ (?), но за насъ тѣ са видѣхѫ до толкова цѣнни, щото не счетохме за нуждно да цитираме отъ статията му цѣли фрази, а само извадихме най-сѫщественнитѣ мисли отъ неѭ, на които са и считаме длъжни да отговоримъ на кѫсо.

---

[1]) У насъ днесь зехѫ, за пуста еѳтения, да употрѣбявѫтъ искуствения восъкъ, отъ който правѭтъ свѣщи подобни на вощенитѣ, безъ да знаѭтъ, че пушека на тия свѣщи поврѣжда бѣлия дробъ и мори хората безъ врѣме.

[2]) Сега вече е четвьрто издание.

Digitized by Google

Като избралъ за прѣдмѣтъ на критика помѣнатия учебникъ, понеже билъ „най-добрѣ наредения“ въ общи чърти бѣлѣжи, че учебника „съвмѣщавалъ“ *всички теореми и доказателства отъ Геометрията и нѣколко практически способи за чъртание съ теоремитѣ(?)*, билъ, слѣдователно, *прѣтрупанъ съ много материалъ и съ излишни нѣща*, именно съ кривитѣ линии: *еллипса, хипербола и парабола; нетрѣбало да са обяснява въ курса на първий классъ най-напрѣдъ за пространство, а — за перпелитѣ (?), и че нетрѣбало да има свързка между геометрията и геометрическото чъртание.* Това е най-сѫществената часть на цѣлата статия отъ г. Т. Ц. Трифонова.

Не са знае, коя Геометрия е взета за мѣрило на помѣнатия ни учебникъ, но види са, че г. Т. Ц. Трифоновъ разбира цѣлата наука Геометрия, на която теоремитѣ, не е извѣстно, кога человѣчеството ще ги събере напълно. Обаче, прѣдмѣтния учебникъ съдържа всичко 73 теореми, практически изложени, покрай които отъ 544 задачи 294 сѫ за чъртание и 250 числение. Този материалъ, назначенъ за вторий и третий классове, за които учебната программа годишно прѣдвижда 30 учебни седмици или 90 учебни часове (най-малко), освѣнъ за първий классъ, въ които са минуватъ за сѫщото врѣме 48 страници, когато за вторий классъ сѫ прѣдвидени 124 страници, а за третий — 130, заедно съ задачитѣ, той нарича цѣла Геометрия. За тъзи нищожность той е написалъ тѣжки и голѣми думи. А пъкъ за прѣдвидения въ учеби. программа материалъ, особенно за равенството на тѣлата, които, като съвсѣмъ излишенъ за ученицитѣ и замѣненъ въ учебника съ кратки познания отъ проекции, г. Т. Ц. Трифоновъ нищо не спомѣнува.

Като забѣлѣзва, че въ курса на първий классъ не трѣбало да са обяснява *пространство*, понеже твърдѣ употрѣбително и слѣдователно нуждно да са даде за него опрѣдѣление, а да са запознаяли ученицитѣ съ пергели (?), нѣщо, което тѣ знаятъ още отъ основното училище, той намѣрва за съвсѣмъ излишно запознаването съ три повече практически способи за чъртание на еллипса, понеже за това са изисквало запознавание съ свойствата на оситѣ и радиусивектори, а трѣбало да са запознаяли тамо съ чъртание съ върва и повече нищо, когато тѣ и това знаятъ още отъ основното училище; а пъкъ тритѣ прибавени способи още разширяватъ и уягчаватъ знанията имъ. Той не знае, че честото повтаряние на едно и сѫщо нѣщо утѣгчава занимания на ученицитѣ, че то ги прави небрѣжни къмъ занимания, затѫпява ги и намразяватъ прѣдмѣта. Той не смисля, че си противорѣчи, като прѣдлага чъртание само съ върва, при което пакъ не са изучаватъ свойства на оси и радиусикветори. А пъкъ ученето у насъ, както и по други страни, са води концентрически, пъкъ концентричностьта изисква не повторение на единъ и сѫщь прѣдмѣтъ буквално, а разширение на понятията въ изучаемия прѣдмѣтъ при по-точни и ясни опрѣдѣления. Ако добрѣ бѣше запознатъ съ учебното дѣло, г. Т. Ц. Трифоновъ би са опиталъ да са произнесе най-напрѣдъ върху дѣйствуващата учебна программа.

За свързката между Геометрията и Геометрическото Чър-

Digitized by Google

тание не са явява твърдѣ наивенъ: той ни бѣлѣжи, че нѣкъдѣ е (къдѣ ли ще е?) въ чужди страни изхвърляли всѣкаква свързка между практическата и теоретическата часть на този прѣдмѣтъ, т. е. практическата часть на този прѣдмѣтъ, отдѣлена сама, съставяла самостоятелна часть, а че такова нѣщо трѣбало и ний да направимъ (кажи на програмата), безъ да смисли, че самия прѣдмѣтъ не допуща изхвърление на нѣмата свързка. Той е виждалъ, може би, прѣведената отъ руский на българский языкъ книга *курсъ по Геометрическото чъртание* съставена отъ Нечеева, гдѣто не са виждатъ теореми, но за което чъртание ученицитѣ трѣба да са приготвятъ по теоретическата часть на този прѣдмѣтъ. Безъ да споменувами подробно, че нарочно сме пропуснали нѣкои нѣща отъ геометрията за долнитѣ классове, ако и да го изисква програмата, покрай тѣзи още, които са отнасятъ до живота, длъжни са считаме да напомнимъ, ако са съгласяхме съ г. Т. Ц. Трифонова да отнахнемъ всѣкаква връзска мѣжду теоретическата и практическа часть на Геометрията, то ще каже не да развиемъ „въображението“ на ученицитѣ, както са изразява той, а — да ги направимъ цѣли автомати.

Този, който е написалъ настоящия отговоръ, е срѣщалъ спънка само отъ слаби, неприготвени, и немарливи ученици, спорѣдъ което и не е бивало възможно да са довърши нѣкога опрѣдѣления материалъ. Но да са гонятъ ученицитѣ по този или другъ прѣдмѣтъ, както каза г. Т. Ц. Трифоновъ, за да са мине цѣлия материалъ, не е педагогично, а че и физически е невъзможно. Прѣчка са явява по нѣкога и отъ страна на прѣподаватели. Обаче науката не прѣдвижда неприготвени и немарливи ученици, както и учители-прѣподаватели.

Прочее, надѣваме са, че г. Т. Ц. Трифоновъ за напрѣдъ пообмислено ще са произнася, когато ще критикува (?) макаръ и прѣдмѣтъ, отъ който отбира.

Габрово, 30 Ноемврий 1888 г.

РЕЦЕПТИ И ДОМАШНИ БѢЛѢЖКИ.

Искуственни скжаоцѣнни камъни. Планински хрусталъ въ прахъ 338 ч., 525 ч. миниумъ, 180 ч. чистъ поташь, 23 ч. бораксъ (бура) и 1 ч. бѣлъ арсеникъ, или вмѣсто тѣзи, земятъ: 300 ч. кварцовъ пѣсъкъ (безъ желѣзо), 562 ч. куршумено бѣлило, 105 ч. чистъ поташь, 30 ч. бура и 1 ч. бѣлъ арсеникъ. Топаза са боядисва съ хлористо срѣбро или сурмено стъкло и малко нѣщо кассиевъ пурпуръ; смарагди (изумруди) съ мѣдна окись или хромъ; сапфира — съ кобалтова окись; аметита — съ манганцова прѣкись, кобалтова окись и кассиевъ пурпуръ; аквамарина — съ сурмено стъкло и кобалтова окись; граната — съ сурмяно стъкло, кассиевъ пурпуръ и манганцова прѣкись; опала — съ малко нѣщо костенъ пепелъ; берюза съ

Digitized by Google

мѣдна калаена окись, съ малко кобалтова окись и манганцова прѣкись; червенити кораллови — съ калеена окись, сѣриста мѣдь и желѣзна окись; авантурина добива блѣскавъ видъ, като са прибави малко металлическа мѣдь въ прахъ. Растопяването на всички тѣзи смѣси са прави твърдѣ старателно въ обикновенните хессенски гърнета.

Лѣпило, което противостои на киселини. Лѣпилото, което много противостои на дѣйствието на хлора и киселинитѣ са получава отъ смѣсване остатъцитѣ при прѣварянье на глицерина, които са продавать въ видъ на гѫста маса, съ прѣсѣена суха глина. За да са получи такава пластическа маса земать 3 ч. глина на 1 ч. глицеринови остатъци. Полученото лѣпило съвсѣмъ не са измѣнява отъ дѣйствието на сухия хлоръ, безъ да губи и пластическитѣ си свойства. Присѫтствието на глицерина въ лѣпилото недопуща то да изсъхне при температурата, което имать уредитѣ, употрѣбявани за отдѣленье хлоръ и сгѫстяванье на солената киселина. Лѣпилото са употрѣбява прѣсно, защото, като стои, то поглъща влага отъ въздуха.

Срѣдство за щавенье косматъ на кожа. Малко количество наскоро огасенъ варъ смѣсватъ съ вода за да са образува течна кашица. Прѣзъ кашицата прѣкарватъ сѣрнистъ водородъ, до като са тя насити. Отъ тъзи кашица $4\frac{1}{6}$ драма смѣсватъ съ $2\frac{1}{12}$ драма картофено брашно, $2\frac{1}{12}$ драма грозденъ захарь и нѣколко капки лимонено масло, отъ което са образува гѫста кашица. Тъзи кашица нацапватъ на тѣзи мѣста, отъ които искатъ да са махнатъ космитѣ. Подирь 20 минути космитѣ лѣсно са отмахватъ съ костена дъсчица (или съ костено ножче).

Калена вода за щавенье прасенца. Натоплятъ единъ котелъ вода до възвиранье и изливатъ водата въ едно корито. Щомъ са налѣе възврѣлата вода, въ корито веднага изливатъ една ока студена вода и покриватъ съ дебелъ платъ водата въ коритото добрѣ. Подирь 1—$1\frac{1}{2}$ минути врѣме гурватъ прасенцето въ водата, тъй щото да не са отдига покривката за да истива водата. Операцията са върши бързо, и покриватъ прасенцето въ водата. Като са изминe 1—2 минути, обрьщатъ прасенцето на другата му страна и го оставатъ да лѣжи въ водата малко повечко отъ по-напрѣдъ. Като са изминe това врѣме, оттулва са прасенцето и съ рѫка или съ дървена остра въ видъ на ножче дъсчица са изстъргва козината на прасчето много лѣсно. Ако остане тукъ-тамъ махъ по кожата, той са махва на пламакъ отъ сухи дърва тъй, както са пърли кокошка.

Стъклата на прозорцитъ да показватъ влажностьта на въздуха, са намазватъ, съ кобалтови или шикнелови, соли, които са измѣнявать въ цвѣта а отъ степенти на влагата. Тѣзи три рецепти може да са практикуватъ:

1) Хлористъ кобалтъ 1 ч., желатина 10 ч. и вода 100 ч. по тѣгло. 2) 1 ч. хлорна мѣдь, 10 ч. желатина и 100 ч. вода. 3) 1 ч. хлористъ кобалтъ, 20 ч. желатина, 200 ч. вода, 0·75 ч. никеловъ закись и 0·25 хлориста мѣдь. Съ кой-да-е отъ тѣзи три състава намазаното стъкло си остава безцвѣтно при лошо врѣме, а при ясно

Digitized by Google

небе първия съставъ посинява, втория — пожълтява, третия — позеленява.

Срѣдства за чистение на пятна.

Пятна.	Вѣществата, съ които са чистятъ пятната.
Отъ лишии и варъ.	Много ослабена неорганическа (напр. слаба солена и органически (напр. лимонена) киселини.
Отъ бира, кръвь и яйце.	Измива са пятното съ топла сапунена вода или съ топль разторъ отъ сапуненъ корень (Radix saponadiae officinalie, сапунче).
Мазни пятна.	Измивание съ сапунена вода или слаба лишия. Изваждятъ са сжщо съ бензинъ, Аиръ, скипидаръ (нефтя), магнезия, кукновална глина.
Отъ лакъ, смола, и маслени бои.	Изваждятъ са съ ефиръ, алкоголь или чистъ виненъ спиртъ, съ скипидаръ, бензинъ. Подиръ изваждането на пятната съ горнитѣ вѣщества, трѣбва материята да са измие съ топла сапунена вода.
Отъ плодове.	Сѣриста киселина, топла хлорна вода, силенъ виненъ спиртъ, нишадъренъ спиртъ.
Отъ ржда.	Горѣщъ разторъ отъ цавелева киселина, нагорѣщени минирални киселини, лимонена киселина (употрѣблението на послѣднята трѣбва да се избѣгва отъ изваждание пятна на копринява материя).
Отъ черв. вино.	Сѣриста киселина, хлорна вода, триглена киселина.
Отъ киселини.	Слаба лишия, нишадъренъ спиръ.
Отъ алицаринови мастила.	Тригиена киселина.
Отъ обикновенно мастило.	Цавелева киселина или слаба солена киселина.
Отъ червени мастила.	Сѣриста киселина [1]), хлорна вода.
Отъ мазь на колелета.	Скипидарь, бензинъ, смѣсвани съ сапунена вода.
Отъ захарь и слизисти вещества.	Измивание съ топла вода.

Миение сламени шапки. Разторявжтъ въ 100 ч. вода 5 ч. лимонена соль; въ този разторъ напивжтъ гжба и съ нея тър-

[1]) Пятно са потопява въ вода и са държи мокро надъ горяща сѣра, за това е достатъчно да са запалятъ нѣколко прѣчки сѣра.

Digitized by Google

кѫтъ шапката, а подиръ това по сѫщий начинъ съ чиста вода оплакнувѫтъ шапката и ѫ насушавѫтъ на слънце.

Срѣдства противъ изгорѣло отъ огънь и врѣлецъ. Раната отъ изгорѣлото са обвива съ гѫста кашица отъ печена магнезия и вода на дебелина 2—2·5 сантиметри и нѣколко пѫти са повтаря до като вече раната не боли отъ достѫпа на въздухъ. Употрѣбява са още мазь отъ гумми арабикъ въ прахъ 3 ч. и 1 ч. гумми адраганъ, 2 ч. черъ широпъ и 16 ч. 2% воденъ разтворъ отъ карболова киселина. Тъзи мазь са маже на раната съ широка четчица отъ камилски косми. Вмѣсто тъзи мазь може да са намаже раната съ сапунена лишия и зеленъ сапунь, а подиръ това са намазва съ ленено масло и и са посипва пшенично брашно. Най-добро срѣдство противъ изгорялия отъ огънь и врѣлецъ е ефирното масло отъ пеперена мѫтъ, което отслабява болката бързе и раната заздравя безъ бѣлѣгъ, твърдѣ е полезно къмъ това масло да са прибавя и глицеринъ. Освѣнь горѣпомѣнатитѣ срѣдства препоржчвѫтъ са масси отъ слѣдующия съставъ.

1) 30 ч. голд-кремъ, 8 ч. иодоформъ, 4 ч. ширлинговъ екстрактъ и нѣколко капки карболова киселина. 2) 30 ч. вазелинъ, 4 ч. прахообразенъ бораксъ и 0·5 ч. бензойна киселина. Обикновенно вѫгленонатровата соль (сода) въ сухо или разтворено състояние сѫщо умалява болката и убързява заздравяването; двувѫгленонатровата соль по-слабо дѣйствува отъ содата.

Цементъ за дръжки на ножове. Растопяватъ 20 ч. по тѣгло канифоли, 5 ч. сѣренъ цвѣтъ и 8 ч. желѣзни стърготини. Получената смѣсь са влива въ отвърстието на дръжката, гдѣто са и втиква съотвѣтственната часть на ножа.

Яйцовъ цементъ. За да залѣпятъ стъкло, фарфоръ, камъкъ и др. са употрѣбява смѣсь отъ 10 ч. яйцовъ бѣлтъкъ или гѫстъ албуминовъ разтворъ и 1 ч. варь.

Смолено лѣпило на керасинови лампи. Канифоли 12 ч., силна содова лишия 16 ч. и вода 20 ч. Тъзи смѣсь ѫ варѫтъ до като са образува гѫста еднообразна масса, подиръ което прибавѫтъ вода и прахъ отъ печенъ гипсъ. Такова лѣпило бързе твърдѣе и съвсѣмъ не са разваля отъ керасина (газа), за това то служи да са залѣпѫтъ и металлическитѣ части на лампитѣ съ стъкленитѣ части.

Карандаши, съ които са пише на стъкло. Сини. Земѫтъ 10 ч. бѣтъ шеллакъ (папъ), 5 ч. венециански терпентинъ, 15 ч. скипидаръ и 5 ч. синило въ прахъ. Разтопявѫтъ шеллака въ терпентина и скипидара. Това растопяване става, като са горѣщѫтъ смѣсенитѣ вѣщества въ сѫдъ на огъня или въ стъкленица, потопена въ топла вода, — то са прави тъй за по-скоро да са добие смѣсьта готова. Най-послѣ смѣсвѫтъ получения разтворъ съ синилото. *Червени.* 5 ч. лой, 10 ч. восакъ, сапунь отъ лой и 10 ч. сурикъ (миниумъ, силгенъ боя). Лойта, восъка и сапуня са растопявѫтъ наедно; получената отъ тѣхъ смѣсь размѣсвѫтъ съ миния до надлѣжащата гѫстина и най-послѣ наливѫтъ въ форма массата до като още не е съвсѣмъ затвърдѣла. За употрѣбение трѣба да са понатоплѫтъ за да отлѣгкѫтъ, инъкъ тѣ сѫ крѣхки и са трошѫтъ.

Digitized by Google

Приготвяне платове да не пропущатъ вода по Шарфа въ Дрезденъ. 3 ч. каучуковиденъ албуминъ, полученъ отъ възварявание ленено масло, са смѣсва съ 1 ч. рапсово масло и получената сиропообразна масса са нагорѣщява до като са разтопи добрѣ. Подирь това массата изстудявать до 30° Ц. и добрѣ ѭ размѣсвать съ 1·25 ч. бензинъ. Добрѣ очистенитѣ и изсушени тъкани са напивать съ тъзи масса, което по еластичностьта си не отстѫпва на каучука. Массата са смѣсва съ нѣкоя боя и са маже съ нея тъканьта която са прѣкарва прѣзъ пресса. Подирь това тъканьта са изсушава на дървено черчеве и, ако са случи тъканьта да е мазна, тя са напоява още еднажды, подиръ което тъканьта изново са разпѫва на черчеве и са суши.

Каиливо за напиване разни тъкани, дръхи, пердета и др. т. за да непропущатъ вода. 40 ч. натрошена въ прахъ фосфорно-натрова и 200 ч. волфрамово-натрова соли са разтворявать въ 1000 ч. вода и въ този разтворъ оставять натопенитѣ материи за малко врѣме.

Вѫгленъ, съ който може да са рѣже стъкло. Разтворявать 100 ч. гумми арабикъ въ 240 ч. вода и прибавять разтворъ 40 ч. трагантъ въ 640 ч. вода; освѣнъ това приготвять разтвори отъ 20 ч. стираксъ въ 60 ч. спиртъ. и 20 ч. бензойна смола въ 30 ч. спиртъ (отн. тѣгл. 0·83), и тѣзи разтвори смѣсвать. Разтворитѣ отъ смолата и клѣя наливать въ единъ сѫдъ, присипвать тука 240—280 ч. най-ситенъ прахъ отъ дървени вѫглища за да са получи тѣсто, отъ което са и правять въ форма на пръчки, дебели 1 сантиметръ и ги изсушавать между попивателна книга много бавно. Когато ще са рѣже стъклото, трѣба най-напрѣдъ да са прѣкарва чьрта съ пила. По другий способъ разтворявать 8—10 ч. трангаитова смола въ 100 ч. горѣща вода, прибавять 30 ч. куршуменъ захарь, 60 ч. вѫгленъ отъ буково дърво, и подирь това постѫпвать тъй както въ първия случай.

Изсушавать пръчка отъ дървесината (безъ кора) на върба или топола и ѭ киснать 7 дена въ силенъ разтворъ отъ оцетено-куршумена соль. Като изсѫхне, тъзи пръчка, както вѫгленитѣ, приготвени по горнитѣ два начина, може да рѣже стъкло. Вѫглена, приготвенъ по първия способъ, въ рѣзанието са нагорѣщява твьрдѣ много и за това той са употрѣбява за рѣзание дебели стъкла, а за обикновеннитѣ струва и втория вѫгленъ.

Амброзия — ново хранително брашно. Подъ това название е извѣстна смѣсьта отъ 755 ч. кестаново брашно, 305 ч. картофено брашно, 125 ч. отъ леща и 91 ч. ситно надрѣбненъ ванилъ. Тъзи смѣсь са счита за прѣвъсходно хранително срѣдство, което може да замѣнява шоколада и кафето.

Запазване желъзото отъ ръжда. Такива прѣдмѣти са намазвать съ живачна мазь.

Свредель за пробиване стъкло. Копиевидна губерка са нагорѣщява до побѣлѣвание и са пуща въ студенъ живакъ. Губерката са оставя въ живака до като изстине. По този начинъ стопанената губерка ще са кали и ще стане много твьрда. Края на губерката са

Digitized by Google

изостря на точило. Съ такава губерка може да са пробива стъкло тъй лѣсно, както са пробива дърво. Понеже при пробиването губерката са нагорѣщява много, то мѣстото на пробиването са държи влажно, като са покри губерката съ наситенъ разторъ отъ камфоръ въ скипидаръ.

Срѣдство за сполване янтъра. Разторявятъ твърдъ капалъ въ сѣрний ефиръ за да са получи гѫстъ разторъ. Прѣчупената янтърна вѣщь (напр. цигаре) очистятъ съ спиртъ на счупената повърхнина съ рѣснитѣ на едно кокоше перо. Подиръ това намазватъ счупената повърхнина и частитѣ притискатъ една къмъ друга колкото е възможно добрѣ да прилѣгнатъ на мѣстото си и ги обвиватъ съ вървица и завързватъ. Ефира бърже са испарява и операцията скоро са свърша. Но, до като разторъ не е изсѫхналъ, излишъка му извънъ прилѣпенитѣ части. трѣба да са очисти съ перото. Подиръ нѣколко дена повърхнинитѣ напълно сѫ залѣпени.

Срѣдство за да непропуща какъвъ-да-е платъ вода. То е оцетенокиселъ алуминий. Той са приготвя тъй: въ двѣ ведра са налива по 10 оки вода. Въ едното ведро са разторява стипца, а въ другото — оцетенокисель куршумъ (plumbum acetivum) и са разбъркватъ, до като съвсѣмъ са разторятъ. Като са разсторятъ съ разбъркване, двѣтѣ течности са смѣсватъ, при което веднага са образува бѣла отайка сѣрнокисель куршумъ. Оцѣдената надъ отайката течность е разторъ отъ оцетенокиселъ алуминий. Въ този разторъ са потопява желаемата тъкань, разстрива са съ ржцѣ, послѣ изваждатъ и ѭ простиратъ навъздуха да изсъхне, безъ да ѭ изцѣждатъ. Такава дрѣха не ще пропуща вода.

Габрово. Събралъ *А. Тодорановъ.*

СМѢСЬ.

Проектъ за да са съедини Вел. Британия съ континента по подземенъ каналъ. Прѣди нѣколко години, ученитѣ са много шумно занимаваха съ проекта: какъ да са съедини В. Британия по подземенъ пѫть съ континента. По едно врѣме бѣ утихнало, не са чуваше нищо за този проектъ. Напустнали го бѣха поради голѣмитѣ трудности и огромни количества, които са изискваха за неговото осѫществление. Напослѣдъкъ тоя проектъ оживѣ изново, възкръстна и занимава вниманието на мнозина.

Да осѫществи тъзи мисъль, съставило са е дружество, на чието чело стоятъ нѣколцина милионери, най-славнитѣ английски инжинери; което поддържатъ важни личности, между другитѣ, едноврѣмени прѣдсѣдатель на кабинета, Гладстонъ, сега шиня прьвъ министръръ Сализбури и Ионъ Бригтъ. Въ отчетитѣ, които сѫ са появили поради тоя проектъ, прѣодолѣва мнѣнието, че този тунелъ ще повдигне извънмѣрно търговията и ще стане за Англия нова златоносна жила. Споредъ изчислението, потрѣбни сѫ за тъзи цѣль 80 милиона лева.

Digitized by Google

Отъ причини политически и стратегически, този тунелъ ще бѫде съединенъ отъ къмъ Англия съ морето. Входа ну ще са вмѣсти въ крѣпостьта Довересъ и ще са отдаде подъ специалния надзоръ на висшитѣ военни власти. Ученитѣ кржгове сж на мнѣние, че при разкопаването на тунела ще са открыжтъ богати скривалища каменни въглища, нѣщо, което такожде ще принесе голѣми ползи.

Новата подземна желѣзница въ Лондонъ е вече на свършване, на скоро ще са отдаде за публично употрѣбление. За да дадемъ въображение за бързината и пестовностьта, съ която са е свършило това дѣло, ще кажимъ само, че едно врѣме, тунела подъ Темза са е градилъ 20 години и са похарчили за него повече отъ 20 мил. лева, новия тунелъ, подъ тъзи сама рѣка, съ такъва сжща дължина (200 метра) е свършенъ въ растояние на нѣколко мѣсеци, а разноскитѣ за постройката не възлизжтъ даже на милионъ лева. Два такива тунели минувжтъ сега отъ Цита до южния дѣлъ на Лондонъ пò-дълбоко отъ каналитѣ, отъ водопроводитѣ и газовитѣ цѣви. Станцийтѣ сж урѣдени върху повърхнината на земята, при тѣхъ има направени хидролически урѣди за спущание и изваждание пжтницитѣ. Въ тѣхъ са смѣствжтъ наведнажъ 100 души. Вагонитѣ приличжтъ на трамваитѣ, само че сж малко пò-високи и пò-широки. Тунелитѣ сж направени само отъ желѣзо, покрити сж съ цементъ и съвсѣмъ прѣдпазени отъ влага. А кога стане нужда за прѣвѣтрување, то са извършва съ помощьта на огромни вентилатори. Една англійска миля отъ този новъ пжть струва всичко 5 милиона лева.

Микрофонъ.— Figaro пише, че прѣзъ маневритѣ на XVII французки корпусъ, направили сж опити съ усъвършенствуванъ *микрофонъ*, що достигнали до удивителни резултати. Апарата, скритъ въ земята, показвалъ точно сближаването на войскитѣ. Заради това ще може съ голѣма полза да са употрѣблява въ бойно врѣме, за да прѣдпазва отъ изненадѣйно нахлување на неприятеля. Съ новия микрофонъ са показва не само гласа, произведенъ отъ вървежа на войскитѣ, но сжщо може да са позвае, каква е войската, що наближава и какъвъ е броя ѝ. Въ врѣме на опититѣ точно разпознавали, кога вървѣла музиката, кога пѣхотнитѣ полкове, кога кавалерията, кога артилерията. Сполучили дори да изброжтъ числото на войнитѣ, а на 5,000 души погрѣшили само 340. Прочее *микрофона* може да принесе много голѣми услуги въ бойно врѣме.

Мравки като храна. — Отъ нѣколко врѣме мравкитѣ сж станали срѣдство за прѣхрана въ Бразилия; пекжтъ ги и ѣджтъ съ хлѣбъ. Въ Санто Пауло ги продавжтъ вече печени по улицитѣ. Тѣзи мраве денѣ стожтъ скрити въ жилищата си, а нощѣ излизжтъ на ловъ. Тогава навлизжтъ изъ хорскитѣ жилища, лакомо нападжтъ на *монюкъ* т. е. брашно отъ коренитѣ на *кассава*. Но навлѣзжтъ ли въ кжщи, унищожавжтъ всѣка покжщнина.

Съобщава *Н. Д. Каблешковъ.*

Digitized by Google

ТРУДЪ,

литературно-научно списание.

ГОДИНА II. *Декемврий 1888* КНИГА IX.

ПѢВЕЦУ.

Земи, пѣвче, злата лира,
Трѣгни бързо между насъ,
Запѣй пѣсни валновити
Смѣло, колко имашъ гласъ.
Не угасвай, като искра,
Како билка во извлѣкъ
Разцъвти са, като цвѣте,
Стани полезенъ човѣкъ.

С. К.

ЕДНО ГРАФСКО ДѢТЕ.

РОМАНЪ ОТЪ ТОДОРЪ КЮСТЕРЪ.

(Продължение отъ книга VIII.*)*

V.

Подиръ двучасно пѫтуване брата и сестрата прѣстигнахѫ въ дачата при Женева; много малко приказвахѫ тѣ по-между си въ врѣме на пѫтуването, защото Алфредъ бѣше потѫналъ въ размишления и Хедвига не искаше да го обезпокоява. Само веднажъ болѣзненно смѣящецъ са ѫ попита той: „Колко пѫтя ма посѣти мама?“ Хедвига, збъркана отъ това неотчаквано питание, отговори подиръ малко нерѣшително: „Нѣколко пѫтя; но ти знаешъ, любезний ми Алфреде, че май-

Digitized by Google

ка ни не обича да има сношение съ обикновенни селени.“ — Послѣ той пакъ потжна въ прѣдишното си мълчание, което сестра му не смѣеше да прѣкжсне.

При прѣстиганието на колата Хедвига съзря майка си на прозорѣца въ нейната стая и ѝ поклюма съ любезни осмивки, сжщо и Алфредъ ѫ поздрави съ почитание; но гордата госпожа едвамъ клюмна на чедата си, отъ които сина са завръщаше отъ първаза на гроба, спасенъ отъ искренното глѣдание на дъщерята. Графа, уморенъ отъ пжтуванието, отиде начаса въ стаята си, като помоли сестра си да го извини прѣдъ майка му; послѣднята, безъ да убрьща внимание на това, отиде при сина си — тя трѣбваше да стори това по причина на слугитѣ! . . . Но разговора са ограничаваше въ фрази, и графинята ги прѣкжсна съ забѣлѣжката: „Тебѣ ти е необходимо да си починишъ, азъ ще та оставя насамѣ.“ Подирь това тя излѣзе отъ стаята на сина си. Графа, който дѣйствително бѣше изморенъ тѣлесно и душевно, са прѣдаде на благодѣтелно спокойствие, и когато Хедвига попита по-послѣ за него, каммердинира му ѝ отговори, че той спи дълбоко и спокойно.

Двѣтѣ дами вечеряхѫ, когато графинята попита дъщеря си, „да ли тя не са е сакълдисвала много въ врѣме на глѣданието болния си братъ;“ като глѣдаше внимателно на блѣдното ѝ лице.

„Никакъ, мамо,“ отговори Хедвига; „въ началото опасността, въ която Алфредъ са намираше, ма държеше въ постоянно вълнение; когато опасността и вълнението изчезнахѫ, можахъ вече да са разговарямъ сегисъ-тогисъ съ него, па и Д-ръ Ерниеръ струваше всичко възможно, за да ма разтуши.“

„Оня суровъ селски лѣкарь!“ забѣлѣза графинята, като промьрдахѫ устнитѣ ѝ ненавистно.

„Не казвай това, мамо!“ впусна са Хедвига съ искренность. „Д-ръ Ерниеръ е толкова много образованъ и любезенъ человѣкъ, колкото е и искусенъ лѣкарь. Ний трѣбва крайно да му бѫдемъ благодарни, защото именно само азъ, която бѣхъ свидѣтелка, мога да кажа, съ каква безпримѣрна внимателность и съ какво пожертвование лѣкуваше той Алфреда, даже стоеше по цѣла нощь при лѣглото му.“

„О, той си е знаялъ защо прави това, защото между досегашнитѣ му пациенти навѣрно не са е намиралъ нѣкой

Digitized by Google

графъ. Ако го лѣкуваше фонъ Бохумъ, нашия таенъ медецински съвѣтникъ и придворенъ лѣкарь на прѣстолонаслѣдника, то Алфредъ непрѣмѣнно щѣше да оздравѣ по-скоро и по-добрѣ.“

„Но, любезна мамо, ти не можаше да повикашъ тайния съвѣтникъ въ мигнованието на опасностьта, а каквото са касае до скоростьта на излѣкуванието, то ний никакъ нѣмаме причина да са оплакваме отъ това: и тайния съвѣтникъ не е въ състояние, както и другитѣ лѣкари, да заповѣдва на продължението на болѣстьта, когато са употрѣбени всичкитѣ срѣдства на науката; че Д-ръ Ерниеръ е много способенъ лѣкарь, азъ никога нѣма да са съмнѣвамъ, и винаги ще му съмъ благодарна.

„Достаточно за това!“ продума графинята, като стана и — което много обичаше — почна да са разхожда изъ стаята. „Ахъ! Какво още искамъ азъ да ти кажа!“ Каза тя, като са спря прѣдъ дъщеря си. „Князь Шербулевъ е тукъ и ма посѣти; той съжеляваше, че не та видя. Много приятно би ми било, ако ти дойдеше утрѣ съ мене у княгинята.“

„Моля та, любезна мамо, нѣколко дена не ма прѣнуждавай къмъ посѣщения и други подобни; азъ съмъ малко отслабнала и искамъ пьрвомъ да дойда на себе си.“

Графинята поглѣдна въ лицето на дъщеря си и дѣйствително тя не можа да не признае нервна слабость въ блѣднитѣ чьрти.

„Навѣрно си са прѣсилила и е възможно да заболѣешъ и ти.“

„Не са бой, мамо; подирь нѣколкодневна почивка азъ ще са поправя съвършенно.“ Хедвига стана и подаде ржка на майка си. „Ако позволявашъ, ще отида сега да си лѣгна.“

„Иди, мое дѣте!“ Каза графинята и устнитѣ ѝ леко са допряхѫ о челото на младото момиче.

Макаръ да бѣше много уморена, Хедвига не можа да заспи тъй лесно; механически прѣтърпя тя помощьта на цофата си и са струваше да слуша говора на приказливата французойка, до като най-подирь послѣднята, като забѣлѣза, че господарката ѝ не ѫ слуша внимателно, млъкна, за да резервира новинитѣ си за по-удобенъ случай.

Хедвига дѣйствително мисляше за други нѣща; ней ѝ са щѣше да знае, защо майка ѝ искаше да ѫ сближи съ княгиня Шербулева, отъ която тя съ страхъ отбягваше по причина на безмѣрната ѝ гордость; като не прѣдчувствоваше плано-

Digitized by Google

витѣ на майка си, тя не можаше да намисли друга причина освѣнъ равенството въ мнѣнията на двѣтѣ дами. Тя дълго врѣме размишлява тая тема, но най-послѣ заспа съ твърдото намѣрение, до колкото е възможно да отлага посѣщението, което ѝ бѣше особенно неприятно по причина присѫтствието на сина на княгинята.

На слѣдующата сутрина, когато графското семейство бѣ закусило, единъ слуга обади за присѫтствието на княза Шербулевъ. Хедвига искаше да са оттегли, като каза, че не била въ расположение да приема посѣщения, но майка ѝ ѭ накара да остане; та и нѣмаше врѣме да са отстрани, защото княза почти послѣдваше стѫпкитѣ на слугата.

Хедвига на часа позна въ влизающия безочливия ѣздачь, когато тя видя у Пело; да ли и той ѭ позна, тя не знаеше, макаръ той при виждането ѝ да са фраппира видно. Като го прѣдстави графинята на дъщеря си, той улови рѫката на Хедвига и ѭ цѣлуна. Подирь дълбокъ поклонъ той каза: „Считамъ са за щастливъ, най-милостива комтесо, че най-послѣ смѣя да Ва поздравя съ добрѣ дошла; извѣстенъ за заврѣщанието Ви, не можахъ да дочакамъ мигновението, отъ почитание да прѣгѫна прѣдъ Васъ колѣнѣтѣ си.“ Послѣ като са обърна съ рибена бързина къмъ Алфреда, той продължи: „Охо, добрий графе! поздравлявамъ отъ сърдце! Та и щеше да бѫде много рано да са отправишъ на голѣмото пѫтишедствие къмъ непознатия онзи свѣтъ; по-добрѣ е по-напрѣдъ человѣкъ да са възползова добрѣ отъ живота — ха, ха, ха!“

„ Вижда са да сте много добрѣ расположени, любезний княже!“ възрази графъ Биела, комуто са струваше, че тоя разговоръ не прилича за прѣдъ дамитѣ.

„Отлично, като винаги; но азъ са и пазя отъ нощния въздухъ и особенно отъ дъждовни бури,“ каза той, като заплашваше графа съ прьста си. „Необмисленна младежка постѫпка — не е ли, най-милостива графиньо?“ са обърна послѣ къмъ тъзи и подирь поканата на послѣднята той сѣдна на единъ близакъ фортель.

Хедвига бѣ сѣднала край майка си на канапето и са виждаше, че малко обрьща внимание на разговора. Тя още отъ години познаваше неприличната обноска на княза и прѣдположението, че отсѫтсвието му по пѫтишедствия е подѣйствовало подобрително въ това отношение, са оказа сега за невѣрно; тя

Digitized by Google

го намираше сега въ виша степень блазиранъ и себелюбецъ. И цѣлата му вънкашность го показваше за прикаляжщь модната лудина на столицитѣ. Отъ парфюмираната, съ страшна внимателность вчесана коса до обутитѣ въ парижки роганени ботуши тънки и извънредно дълги крака, княза прѣдставляваше онъзи празна, ничтожна класса отъ младежи, на които жизнената задача като да са заключава въ подкрѣпявание на всѣка, даже и най-смѣшната мода и въ покриванието вжтрѣшната празность съ вънкашна гладкость и украшение.

Да, у тогова княза са засвидѣтелствоваше мнѣнието на Елена фонъ Бергенъ; но братъ ѝ Алфредъ не принадлежеше къмъ тая класса. Въ прѣсериозното лице на графа виждаше тя една явна чърта, която показваше погнусявание, именно, когато княза, което често правяше, прѣдружаваше израженията си съ високъ, повечето пжтя немотивиранъ смѣхъ или когато посоляваше празнитѣ си фрази съ французки изражения.

„Каква очарователна приятность за насъ, комтесса Хедвиго, че ще прѣкарате зимата тука, за да украситѣ нашитѣ тържества съ красотата си и грациозностьта си! — Superbe — ха, ха, ха!“

„Ний жалѣемъ,“ възрази Хедвига хладно.

Quel dommage! — Азъ си прѣдставлявахъ тая зима тъй красива!“ каза княза, като пусна поглѣда си съ познавателно изражение по цѣлото тѣло на Хедвига, което ѭ накара да са причерви неволно.

„Ний ще си ходимъ пъкъ по-често,“ забѣлѣза графинята любезно. „Струва ми са, че тукъ отсжтствова случая, да можите да устроите голѣми тържества, защото отъ нашето общество има малцина тукъ. Дѣйствителната аристокрация прѣкарва зимата въ столицата; тукашното общество са състои отъ всевъзможни елементи и му са приятни явления новитѣ търговци, музикантитѣ и ходожницитѣ.

„Impossible, милостива графиньо! — И пакъ са считамъ щастливъ, да бжда тукъ — ха, ха, ха!“ са засмѣ княза прѣвисоко. „Но, както вече най-милостиво забѣлѣзахте, за това трѣбва тогава да си ходиме повече и това ще ма ощастливи още повече.“

Не трѣбва да ви казвамъ, че винаги ц въ всѣко врѣме ще ни бжде приятно посѣщението Ви,“ прибави графинята, като са осмихна.

Digitized by Google

Княза стана да си върви. Като цълуна красивата ръка на Хедвига, той ѝ пришепна само ней внятно: „Съгласявате ли са съ това, красива комтессо?“ Младото момиче са поклони незабѣлѣзано, когато чьртитѣ ѝ показвахѫ явно прѣсмивателно и хладно изражение. Тя са стори, като да не чу съвсѣмъ отправяния ней въпросъ.

„Дѣйствително много любезенъ человѣкъ е княза,“ каза графинята, когато той си отиде.

Тъзи похвала не намѣри ехо въ сьрдцата на чедата ѝ; около красивата уста на Хедвига са яви отвръщение и Алфредъ взе съ равнодушно изражение единъ вѣстникъ въ ръка. Когато подирь малко врѣме графинята си отиде въ стаята, графъ Биела сложи вѣстника настрана и каза на сестра си: „Харесва ли ти са този князь, любезна Хедвиго?“

„Никакъ, Алфреде; но у мама трѣбва той да са ползува отъ голѣма наклонность.“

„За жалость!.... Но, Хедвиго, можешъ ли да си вспомнешъ за писмото, което ти дадохъ въ Лаферъ да придадешъ на пощата?“

„Непрѣмѣнно; азъ го дадохъ на дъщерята на стопанина, която го занесе. Не си ли получилъ отговоръ на него писмо?“

„Не — а това именно ма обезспокоява. Азъ днесь ще напиша пакъ и ако пакъ не получа отговоръ, то лично ще трѣбва да отида.“ Послѣднитѣ думи Алфредъ изговори низко, като на себе си, но тѣ пакъ не са укрихѫ отъ ухото на сестра му. Тя стана оплашено и отиде при брата си.

„Какъ, Алфреде, ти, едва оздравялъ, искашъ пакъ да пѫтувашъ? Това азъ не мога да търпѭ!“

Тя улови ракѫта му и го поглѣдна съ умоление: „Не можешъ ли ми каза, какво та притѣснява, какво та прави тъй сериозенъ и печаленъ — какво има между тебе и мама?...“

Любезно помилва той сестра си по главата и съ тиха осмивка ѝ каза: „Ти си много млада, и не ще ма разумѣешъ; не можешъ ми помогна.“

„Моля та, братко, имай довѣрие къмъ мене! Азъ зная, че ти страдаешъ; кажи ми причината на грижата си!“ моляше са тя съ омилквание.

Трогнатъ отъ любовьта на сестра си, той видно са бо-

Digitized by Google

реше съ себе си; но Хедвигинитѣ красиви очи глѣдахѫ тъй искрено и сърдечно, щото той не можа за дълго да противостои.

„Като е тъй, моя Хедвига, нека да го знаешъ! азъ ще видя, да ли и ти мислишъ тъй, както майка ни.“ И подирь това той ѭ улови за рѫката и ѭ заведе да сѣдне на единъ столъ при него. Той замисли, какъ да почне разсказа си, когато въ Хедвигинитѣ чърти са показа най-голѣмо вълнение и нетърпѣние: нали отъ откритията, прѣдъ които тя сега стоеше, зависеше, да ли така многолюбимия ѝ братъ още заслужва наклонностьта ѝ, или дѣйствително той са е направилъ неспособенъ за неѭ, както съ страхъ тя си мисляше.

VI.

„Можешъ ли да си припомнешъ Емилия, съ която ти въ дѣтинството си играеше?“ почна графъ Биела, като глѣдаше съ нетърпѣние на сестра си.

„О, какъ мога да забравя азъ любезната Емилия Голманнъ, дъщерята на нашия замокоуправитель въ Берунгенъ?“ възрази Хедвига живо. Сѫщеврѣменно са появи загрижливость въ поглѣда ѝ и тя си помисли: Е! за тая Емилия балнуваше той въ врѣме на трѣската си!

„Ти знаешъ,“ продължи той, „че азъ прѣди три години проживяхъ почти цѣла година въ нашия замокъ въ Берунгенъ, въ което врѣме ти бѣше съ родителитѣ ни въ столицата. Тогава запознахъ азъ Емилия.“ Вспоминанието на онова врѣме трѣбва да бѣше го трогнало толкова, щото той бѣше прѣнуденъ да направи една пауза. Като затули съ рѫка челото и очитѣ си, виждаше са, че той мисли. Него явно го болѣше, да обели още така прясната, неоздравяла рана; но най-послѣ той са свѣсти и почна пакъ разказа си.

„Като са завьрнахъ отъ пѫтуванието си по югъ, азъ са рѣшихъ да остана за нѣкое врѣме въ Берунгенъ, за да си почина и да са поправя. Наистина родителитѣ ни са чудехѫ на това рѣшение, но, не обрьщайки внимание на това, то са испълни. Рѣшението ми са прѣдизвика и отъ желанието ми, да са запозная съ тамшната ни голѣма библеотека и да ѭ уредя самъ. Момче бѣхъ, когато за послѣденъ пѫть посѣтихъ Берунгенъ; по тая причина тамъ никой не можа да ма познае. Азъ не извѣстихъ за идванието си; искахъ да видя, какъ вьрви

Digitized by Google

тамъ работата, безъ да знаятъ, че азъ ще отида. Красивия есененъ день наближаваше края си, когато пръстигнахъ въ Берунгенъ. Врѣмето бѣше прѣкрасно и азъ пѣшкомъ прѣминахъ пѫтя отъ най-ближната желѣзнопѫтна станция, която лѣжи два часа надалечъ, тъй като не ма очакваше кола, защо и наемни нѣмаше.

„Като си вспомнахъ точно постройството на замковия паркъ, азъ влѣзохъ въ него прѣзъ малката врата, която го свързва съ поляната. Мене ма зарадва реда, който владѣеше всѫдѣ и който не даваше да са помисли, че отъ години семейството не е живяло въ замока. Отведнажъ дойде до ушитѣ ми единъ ясенъ, веселъ смѣхъ и наблизо съзрѣхъ прѣзъ клонитѣ едно женско, бѣло облѣкло. Азъ внимателно са прѣближихъ и видяхъ една млада дама, която играеше съ едно дѣте: Коя бѣше тя? — Азъ не знаяхъ, че нашия управитель Голманнъ има дъщеря; азъ вспомнихъ само за съиграча ми Францъ Голманнъ. Дълго врѣме глѣдахъ азъ на прѣхубавата картина прѣдъ мене. Младата дама сѣдеше на трѣвата и са обърна съ гърба къмъ мене; виждаше са да плѣте вѣнецъ; около двегодишното дѣте сѣдеше при нея и едно голѣмо, авджийско куче, което лѣжеше при краката ѝ, бѣ си сложило главата въ полата на дѣтето и търпѣливо оставаше послѣдното да му кичи ремика на врата съ цвѣтя, които момченцето земаше отъ полата на дамата. „Лельо, Хекторъ е готовъ!“ извика дѣтето, като си цапаше рѫчичкитѣ и са любуваше на искуството си. „Ахъ Фрице, какъ си окичилъ Хектора,“ са засмя младата дама и улови главата на кучето въ двѣтѣ си рѫцѣ. „Бѫди учтивъ, Хекторе,“ го заплаши тя, като поиска той да са освободи отъ необикновенния накитъ. „Я иди, Фрице да ми донесешъ още нѣколко отъ тѣзи пера,“ каза тя послѣ на дѣтето, като му показа едно брешленово перо. „Ей тамъ, при онова дърво можешъ да ги намѣришъ!“

Но види са, че кучето ма одуши, защото то съ силно лаяние са впусна къмъ липата, задъ която стояхъ; дѣтето са затече подиря му и като прѣстѫпахъ отъ скривалището си и то ма видя, повърна са и показвайки на мене съ прьстъ, то са затече оплашено къмъ младото момиче. Азъ поздравихъ младата дама, която зачървена бѣ станала отъ трѣвата. Кучето ма послѣдва рамжешкомъ, но господарката му го умири и дѣтето пакъ го докопа.

Digitized by Google

„Извинете, госпожице," и проговорихъ азъ, „води ли тъзи пътека къмъ жилището на управителя?"

„Да; ако желаете, азъ ще ва заведа при баща си," отговори тя приятелски. „Фрице, ела!" повика тя дѣтето.

„Вѣнеца ми, лельо!" извика то и простря ржчицата си къмъ вѣнцитѣ, които носяше младото момиче. Тя му даде единъ отъ тѣхъ, който то на часа гуди на русата си кждрава главичка; послѣ извика то умалително: „Лельо, гуди си и ти!" Тя пакъ са зачерви и каза отрицателно: „Остави, Фрице."

Видя са, че на дѣтето съвсѣмъ не бѣше по волята; то ма поглѣдна съ съвършенно нелюбезенъ поглѣдъ, като вѣроятно мисляше, че азъ съмъ причината на лелиното му отказване.

„Испълнете молбата на дѣтето," забѣлѣзахъ азъ.

Безъ двоумение гуди тя единъ вѣнецъ на главата си. Малкия радостно зазапа ржцѣ. „У дѣда!" извика то и са затече съ Хектора напрѣдъ.

„Но какъ влѣзохте тукъ, безъ да минете край жилището на баща ми?" попита съпроводителницата ми, като обърна напълно красивото си младо лице къмъ мене. Вѣнеца въ гжстата ѝ кждрава коса ѝ прѣдаваше такъва плѣнителенъ дѣтински изглѣдъ, щото азъ не бѣхъ въ състояние да си отмахна поглѣда и не намѣрихъ на часа отговоръ. Пакъ са зачерви тъмно лицето ѝ и това ми напомни неприличното ми заяпване.

„Азъ дойдохъ по полята и прѣзъ малката врата."

„Тогава Вий сте упознати тукъ?" попита тя очудено.

„Азъ съмъ идвалъ веднажъ въ замока," отговорихъ азъ съ отбѣгване.

„Дѣдо! извика отведнажъ дѣтето наблизо и са затече съ разтворени ржчички къмъ единъ възстаръ человѣкъ, който го улови и го дигна високо. Чакъ сега Голманнъ, когото азъ на часа познахъ, забѣлѣза присжтствието на единъ чужденецъ.

„Баща ми," каза младото момиче и са отстрани слѣдъ единъ поклонъ.

„Съ кого имамъ честьта да са запозная?" попита управителя, който ма глѣдаше внимателно; но прѣди да мога да отговоря, той са поклони джлбоко и явно обрадванъ каза: Добрѣ дошелъ, г. графе!" — Той ма позна по приликата ми съ баща си. Сърдечно стиснахъ азъ ржката на добродушния человѣкъ. Правото да си кажа, мене ми бѣше неприятно, че

Digitized by Google

той ма позна, защото азъ бѣхъ въ намѣрение да са явя въ Берунгенъ, като обикновенъ библеотекарь, за да мога да са занимавамъ, безъ да обрьщамъ внимание на съсѣдитѣ ни. Азъ загатнахъ това и на Голманна и той ми обѣща, да пази моето инкогнито и да ма прѣдставя като пратеникъ на графа, баща ми.

Сериозно и прилѣжно почнахъ азъ да уреждамъ библиотеката и тъй срѣщнахъ много источници на науката, отъ които глѣдахъ да са възползувамъ. И нашия семѣенъ архивъ ма запозна съ много интересни, до тогава непознати нѣща. Азъ много нарѣдко виждахъ Емилия, дъщерята на управителя. Моя съиграчь въ дѣтинството, Фрицъ Голманнъ, бѣше ужененъ и притѣжатель на единъ малакъ чифликъ въ околността; азъ още не бѣхъ го видѣлъ. Виждаше са Емилия да не знаяше, кой съмъ; тя ма срѣщаше винаги съ искренно-сърдечна откровенность, тя винаги бѣше весела като дѣте и естественостьта, която окржжаваше цѣлата ѝ личность, нейната при всичко забѣлѣжителна голѣма, душевна дарба ма накара да почна послѣ да ѭ търся. На драго сърдце слушахъ разговора на младото момиче, което ми раскриваше дѫлбочината на сърдцето си.

Кога азъ, уморенъ отъ моята работа, надвечерь поискамъ да подишамъ приятния въздухъ въ полето и гората, трьгвахь, безъ да са усѣтя, по пѫтеки, по които непрѣмѣнно са надѣвахъ да ѭ срѣщна; между другото тамъ има една малка възвишенность, отъ която са виждаше много надалечь по долината; единъ сѣнчестъ покривъ отъ растения пазяше отъ слънчевата горѣщина и неуспоримо този пунктъ бѣше най-красивия въ парка и както са виждаше бѣше обичното мѣстенце на Емилия.

Въ една вечерь азъ пакъ са отправихъ къмъ това мѣсто, но не намѣрихъ тая, която са надѣвахъ да намѣря; тя трѣбваше да е била наскоро тамъ, защото намѣрихъ на скамейката една отворена книга, която само тя можаше да забрави тамъ. Тя бѣше единъ томъ отъ съчиненията на Лессинга. И тъй, приятелка на классическитѣ съчинения! помислихъ си и са облегнахъ на пармаклѫцитѣ, които ограждахѫ по-голѣмата часть отъ малката възвишенность, за да поглѣдамъ на прѣлестната натура около ми. Но наскоро зачухъ стѫпки; азъ помислихъ, че трѣбва да е Емилия, която иде да си прибере забравената книга. Несъзнателно прѣстѫпахъ задъ единъ голѣмъ гѫсталакъ, който ма закри съвършенно, но ми позволяваше да

Digitized by Google

глѣдамъ на младото момиче. Тя вървеше полека, четяща едно писмо, на което съдържанието са струваше да произвежда радостна осмивка на лицето ѝ. Постоянно занята съ четението та дойде при скамейката и сѣдна. Виждаше са съ голѣма любопитность да чете писмото — кой ли ѝ е писалъ? Отъ скривалището си можахъ свободно да виждамъ хубавия почеркъ, но не можахъ да го прочета; единъ раскрачь напрѣдъ и азъ бихъ можалъ да прочета съдържанието на писмото. Нѣщо ма караше вече, да сторя внимателно тоя единъ раскрачь, когото азъ съзнаващь своеврѣменно безчестното си прѣслушване, бързо налѣзохъ прѣдъ Емилия. Оплашена стана тя, когато покри любезното ѝ лиценце онова мигновенно зачервяване, което ѫ правяше плѣнителна. „Безспокоя ли, г-ца Емилио?“ „Никакъ, г. Алфреде.“ (Тя само подъ това име ма познаваше). „Мигновенното Ви явяване ма само оплаши.“

Тя згѫна писмото и го скри. Азъ сѣднахъ край неѫ на скамейката. Като взехъ и ѝ подадохъ тома отъ Лессинговитѣ съчинения, който стоеше край мене, попитахъ: „Вий четете Лессинга?“ — „Да, неговитѣ стихотворения, които притежавѫтъ толкова много истина, ма интересувѫтъ крайно. Още въ пансиона бѣше той мой любимецъ.“ — „Вий бѣхте въ пансионъ?“ попитахъ очудено, защото азъ първий пѫть чухъ за това.

„Да, помислите си, г. Алфреде, за цѣли двѣ години бѣхѫ ма пъхнали въ една голѣма кѫща въ една съвсѣмъ пуста мѣстность. Прѣзъ кафезенитѣ прозорци не са виждаше ни планина ни долина; на кѫдѣто да поглѣднешъ и до кѫдѣто достигаше окото, нищо не са виждаше освѣнъ нивя и поляни. И тамъ“ добави тя съ насмѣшна наивность, „да са въспитамъ! Азъ не можѣхъ нищо друго, освѣнь да напиша съ трудъ нѣщо като благопожелание за Коледа, четението, макаръ да бѣхъ на тринадесеть години, ма затрудняваше до толкова, щото подирь това затруднение азъ забравахъ съдържанието на прочетеното. Баща ми, казваше, че не бивало да остана до толкова неучена за това трѣбваше да оставя този красивъ замокъ и да сѣдна задъ високитѣ стѣни на една училищна скамейка и всичко да вкорѣнявамъ въ бѣдната си глава, което искахѫ насилствено да влѣзе вѫтрѣ. О, колко нещастна са чувствовахъ азъ тогасъ! — азъ, навикнала да прѣкарвамъ по-голѣмата часть отъ деня въ свободната натура, трѣбваше да са съобразявамъ съ строгото распрѣдѣление на врѣмето, и не можахъ никога — нито една

Digitized by Google

минута — да бѫда на самѣ, винаги бѣхме надзиравани! А другитѣ пансионерки — колко ненавистно глѣдахѫ тѣ на голѣмото момиче, което нищо почти не знаяше! Впрочемъ което не би са вдало на всевъзможнитѣ убѣждавания и наказания, това го постигна чувството на оскърбената гордость и докаченото самолюбие, азъ почнахъ да уча — да уча съ едно търпѣние, съ една голѣма прилѣжность, която на врѣмена ма накарваше сама да са чудя. Занимаванието съ уроцитѣ не закѫсня да ма накара да обикна учението. По този начинъ подирь едногодишенъ безъ почивка напрѣдъкъ азъ достигнахъ до тамъ, щото учителкитѣ ми ма прѣпорѫчахѫ за примѣръ на тѣзи отъ съученичкитѣ ми, които нѣкога си по причина на моето незнание ма глѣдахѫ прѣзъ рамо. Азъ почувствовахъ тогава съвършенно особенно възтържествование. Като видяхъ, какъ по тая причина са стараяхѫ, да са сприятелѧтъ съ меня, какъ първоначалната отвратителна обноска на съученичкитѣ ми стана по-любезна, по-сърдечна, азъ скоро забравихъ и простихъ съ естественното си добродушие напрѣжнитѣ оскърбления и ги обикнахъ всички искренно. Жаждата ми за свобода и желанието ми да бѫда въ любимото си родно мѣсто не са умалихѫ и подирь това, а като ма доведохѫ най-сѣтнѣ подирь двѣ дълги години тукъ, азъ са научихъ да цѣнѧ добрѣ хубостьта на тая мѣстность и важностьта на свободата.“

„Като нѣкое уловено птиче,“ казахъ азъ, „което почнова да чувствова могѫществото на крилѣтѣ си, когато може да ги простре въ свободното пространство и са дигне въ въздуха съ оцѣняеще свободата чуруликание и пѣение!

Вече доста бѣше са стъмнило, и тъй като си тръгна Емилия, азъ ѝ прѣдложихъ да ѧ съпроводя до замока. Въ постоянен разговоръ вървяхме полегичка прѣзъ парка до замока, гдѣто са раздѣлихме. Тъй като вечерьта бѣше чудно прѣкрасна и азъ не чувствовахъ ни умореность, ни желание за стаенъ въздухъ, то азъ тръгнахъ отъ ново, да са разхождамъ изъ парка, на който покрититѣ съ зеленина пѫтеки ма прѣвличахѫ особенно.

За първий пѫть са разговаряхъ съ Емилия тъй дълго привлекателностьта на дѣтинската ѝ невинность и естественность, прѣсностьта на духа ѝ направихѫ на мене такова дълбоко впечатление, щото азъ не бѣхъ въ състояние да отстраня мислитѣ си отъ нея. Винаги си напомняхъ писмото, което

Digitized by Google

прѣдизвика у мене една особенна нерасположность. — Да ли тя, мисляхъ си азъ, сама вече не притежава свободата, която тя сегичкомъ цѣнеше тъй високо? — да ли нѣкой другий вече не е позналъ цѣната на този синецъ и не си го е усвоилъ? Но защо, помислихъ си послѣ, си правя тѣзи мжчителни мисли? На ли най-ближното врѣме трѣбваше да ми покажи, какво имахъ да отчаквамъ.

Отведнажъ бидохѫ прѣкѫснати мислитѣ ми чрѣзъ свирня на фортопиано, която са чуваше не твърдѣ надалечь и азъ са опжтихъ къмъ направлението, отъ което ѫ чувахъ. Нѣкой свиряше прелудиума къмъ Шубертовата „Серинада“, на което скоро послѣдва и текста, пѣнъ отлично и точно отъ единъ женски гласъ. Схванатъ отъ привлѣкателностьта и топението на тоя гласъ, азъ са спрѣхъ. Пѣвачката бѣше въ замока — кой други освѣнь Емилия можеше да бѫде! . . Послѣ пакъ послѣдува свирня на фортопиано, а именно Менделзоновитѣ прѣкрасни „Пѣсни безъ думи,“ свирени майсторски. Сега озаренитѣ отъ изгрялата въ това врѣме мѣсичина, дрьвесни групи на парка, балзамския хладенъ въздухъ, абсолутната тишина на естеството около ми, прѣкѫсната само по-напрѣдъ отъ душевно прѣкрасно пѣние, послѣ отъ дѣйствително великолѣпно свирение — всичко това ми направи такова голѣмо, одолѣваще впечедление, щото ми са струваше, като да съмъ въ сферата на баснитѣ, прѣдъ замока на трьнливото трьндафилче или нѣгдѣ близо при една отъ тѣзи кралски дъщери и азъ непрѣкѫснато глѣдахъ на замока, отъ гдѣто звучахѫ онѣзи обвързващи тонови, оная музика, която не съмъ чувалъ да говори на сьрдцето по-майсторски и по-искусно.

Отдавна бѣхѫ онѣмяли пѣние и свирня, струваше са всички да са заспали въ замока; и азъ трѣбваше най-сѣтнѣ да са рѣша, да отида въ стаятата си.

Недѣли са бѣхѫ изминали отъ тогава. Въ онзи день ми бѣ станало явно, до колко азъ любя Емилия, колко зависи щастието ми отъ притежаванието ѝ. Да ли ма тя обича — това азъ не знаяхъ! — Имаше дѣйствително мигновения, въ които сьрдцето ми казваше: тя та люби! Защото само любовь можеше да бѫде това, което караше да блясвѫтъ очитѣ ѝ, когато тя ма поглѣднеше, и — пакъ глѣдаше тя отъ едно врѣме насамъ като нарочно да отбѣгва отъ мене . . . — По нѣкогашь са омълчаваше, замисляше са и азъ тогава чувствовахъ повече

Digitized by Google

отсѫтствието на приятния, разумния ѝ разговоръ и живостьта ѝ, която винаги ма плѣняваше.

Въ една сутрина азъ пакъ ѭ намѣрихъ, подирь доста дълго несвиждание на любимото ѝ мѣсто, гдѣто въ послѣднята седмица напразно ѭ търсихъ нѣколко пѫти. Като размѣнихме по нѣколко думи, тя поиска да си отиде, да ма остави. Азъ ѭ уловихъ за рѫката и, като настроихъ здраво погледа си на либавото ѝ, покрито отъ пурпуренъ личенце, попитахъ: „Вий бѣгате отъ мене, Емилио — защо?“

„Азъ почувствовахъ въ рѫката си трепераниего на нѣжнитѣ ѝ прьсти, блаженство което никога не е почувствовано въ сьрдцето ми. Изведнажъ тя подигна брюнетната си кѫдрава глава и, като погледна — почти ми са стори като укорително — смѣло и здраво, изтегли рѫката си прѣди да мога да са попротивя и извика: „Трѣбва да си отида, г. графе!“ — Като са поклони леко, бързо са отстрани — тъй бързо, щото не можахъ вече да ѭ видя, когато дойдохъ на себе си.

„Г-нъ графе! — Сега можахъ да си обясня въ послѣдньо врѣме промѣнената ѝ обноска. — Но отъ кѫдѣ знаяше тя това? — Баща ѝ ли ѝ казалъ? — Азъ трѣбваше да науча това и са затекохъ да го търся. За жалость не го намѣрихъ; той отсѫтствоваше. Азъ отидохъ въ стаята си. Менѣ ми бѣше крайно неприятно, че тя много рано откри инкогнитото ми: азъ искахъ по-напрѣдъ да са увѣря, да ли тя ма люби като обикновенъ человѣкъ, за какъвто ѝ са прѣдставихъ, прѣди да ѝ прѣдложа графската си рѫка. Но тя трѣбва да ми стане жена, ако ма люби! — Тъй си мислѣхъ азъ и повиших това въ твьрдо, непоколебимо рѣшение. Азъ си знаяхъ, че ми прѣдстоѭтъ трудни воюванія съ баща и майка, на които аристократическитѣ прѣдубѣждения познавахъ добрѣ; но любящия има винаги надѣжда за това, което той желае, и смѣта съ по-други фактори, отъ колкото по-вечето родители и аристократитѣ.

Заетъ отъ мѫтнитѣ си мисли, азъ са разхождахъ изъ стаята си, когато чухъ да са спрѣ една кола прѣдъ замока и са затекохъ на прозорѣца. Видѣхъ Емилия да са качи на колата; тя бѣше приготвена за пѫтуване — какво означаваше това? — Азъ искахъ да сляза долу; но прѣди да мога да изляза отъ стаята, чухъ колата да излиза бързо отъ двора

Digitized by Google

виждa сa, че тя причиняваше бързината. Менѣ не ми оставаше друго, освѣнъ да чакамъ възвръщанието на Голманна, за да са науча накъдѣ е избѣгала дъщеря му; защото азъ не са съмнявахъ дълго врѣме, че тя е избѣгала. Тя са е страхувала, че сърдцето ѝ може да бѫде по-силно, отъ разума ѝ; че любовьта, която тя криеше като безнадѣждна на дъното на сърдцето си, можахъ да открия.

„Колко безкрайно дълагъ ми стана деня, можешъ да си помислишъ, любезна Хедвиго. Едвамъ надвечерь са завьрна Голманнъ. Азъ накарахъ да го повикатъ въ стаята ми. На укора ми, че не е издържалъ обѣщанието и е открилъ инкогнитото ми, той ми даде положително увѣрение въ противното. Емилия, разказа той по-нататъкъ въ отношение на косвенни въпроси, била отишла безъ неговото знание при брата си Фрица и писменно го помолила да ѭ остави тамъ за нѣкое врѣме. Плана ми бѣше скроенъ: азъ искахъ, азъ трѣбаше незабавно да отида при нея, за да чуя засвидѣтелствуванието на това, което ми казваше сърдцето ми. Накарахъ да ми осѣдлаятъ коня и, безъ да кажа ни дума на Голманна, прѣпуснахъ. Малкия чифликъ на Фрица Голманнъ е два часа далечъ отъ тамъ. Почнало бѣ да са смрьква, когато прѣстигнахъ. Пьрвого ми питание бѣше за Емилия. Като ми каза Фрицъ, че тя е въ градината, азъ оставихъ коня си на почудения и са затекохъ да ѭ търся тамъ. Отъ единъ гласталакъ са чухѫ гласове — това бѣхѫ Емилия и буля ѝ. Красивата млада жена са струваше да прѣдчувствова, какво двама ни на е довело; тя на остави насамѣ съ едно извинение, че иска да приготви нѣщо за освѣжението на любезния си гостъ.“

Виждаше са, че тия въспомѣнания подѣйствуваха на графа тъй силно, щото той трѣбваше да поспре. Той гуди ръката си надъ развълнуваното си отъ болка сърдце. Хедвига улови ръката на брата си и поглѣда ѝ посрѣщна негова тъй съчувствително, щото той са съзе и продължи разсказа си.

Тя стана моя: като си потули нажеженото лице на гърдитѣ ми, тя ми откри, че ма люби, люби отдавно и че чакъ тогава, когато било вече късно, са научила, кой съмъ и прѣзнала, че при тѣзи обстоятелства би било лудина, да ма люби.

Азъ не мога да ти опиша нашето щастие. Когато попитахъ Емилия, какво бѣше това писмо, което четеше въ онъ-

Digitized by Google

зи вечерь, тя ми каза, че са е сприятелила съ една пансионерка и че тя ѝ писала, какъ е станалъ годежа ѝ съ отдавно любимия ѝ. Азъ ѝ открихъ страшнитѣ съмнѣния, които бѣ възбудило у мене това писмо.

Още сѣдяхме и са разговаряхме щастливо, когато Емилина братъ, Фрицъ Голманнъ, влѣзе въ гостилака. Нему прѣдставихъ сестра му за моя годеница. „Но, г. графе," възрази той, „какво ще каже милостивия Ви г. баща. . . . ." — „Оставете на менѣ тая грижа, любезний Фрице," прѣкъснахъ го азъ. „Но сега трѣбва да побързамъ къмъ баща Ви, за да са осигоря относително съгласието му и благословението му." Чакъ подирь вечерята съ семейството биваше да си тръгна; на идущата сутрина трѣбваше Фрицъ да доведе сестра си. Бѣше вече късно вечерьта, когато са завьрнахъ въ замока. Стария Голманнъ отчакваше въ жилищната си стая възвръщанието ми. Трѣбва чудесни мисли да ми са дошле на ума, когато той ма видя тъй бързо да галопирамъ по пътя, който води къмъ чифлика на сина му. Съ малко думи го запознахъ съ случившето са, казахъ му сжщо, че бихъ отпатувалъ на сутриньта, за да поискамъ позволението на баща си. Бѣдния человѣкъ са оплаши тъй, като да го е сполѣтяло нѣкое голѣмо нещастие. „Нима е тъй голѣмо нещастие," казахъ азъ, „да ма направитѣ зеть?" — „Васъ — Вашата личность — не, но графа Биела — да, това е едно голѣмо нещастие!" възрази добродушния Голманнъ съ махание на главата си. „Вий не знаете г. баща си, ако вѣрвате, че той ще са съгласи нѣкога-си на тая женидба. И именно моята дъщеря трѣбваше да направи на стареца тая грижа! О, г. Алфреде, това не води къмъ добъръ край! Откажете са отъ това, моля Ви са — защото то ще докара безмирие и злощастие въ Вашето семейство! Ако даже и графа да разрѣши, то милостивата Ви г-жа майка никога нѣма да стори това!" — И тъй, нека са опитаме и да са надѣваме за добро," успокоихъ азъ Голманна.

Отидохъ си въ стаята. Да са оставя отъ Емилия сега, когато зная, че тя ма люби, не помислювахъ; още повече не ми идеше на ума, да жертвовамъ жизненното си щастие на безпричиннитѣ прѣдубѣждения на родителитѣ си, Азъ още никога не бѣхъ любилъ; чувството, че това чисто момиче, което съвсѣмъ отговаряше на моя идеалъ, обича само личността ми, ма правяше тъй щастливъ и тъй упоенъ, щото азъ бихъ

Digitized by Google

пожертвовалъ всичко, прѣди да са откажа отъ това едвамъ постигнато щастие.

На сутриньта ми бѣше мжчно, да са раздѣля отъ Емилия, която много рано дойде съ брата си. Още веднажъ са разходихме ржка подъ ржка прѣзъ парка. Тя ма погледна съ единъ незабравимъ за меня, пълненъ съ ощастливажща любовь погледъ и, като ми улови и двѣтѣ ржцѣ, продума съ едвамъ треперажщъ гласъ: „А ако при всичко надѣждитѣ ти не са испълнѣлъ, молбитѣ ти не са чуѣлъ — тогава, Алфреде, моля та отъ сърдце: не са завръщай! — Нека щастието ни да е било кжсъ, приятенъ сънь, който съдържаше достаточно щастие за меня, щото да ми направи бждащия животъ хубавъ; нека послѣ да не са виждаме — отказването би било по-затруднително иначе.“

Азъ ѣ прѣгжрнахъ и ѣ увѣрихъ, че въ никакъвъ случай нѣма да са откажа, но навѣрно ще са завърна и никога нѣма да са раздѣля отъ нея.

*
* *

Още при прѣстигането ми въ кжщата на родителитѣ ни надѣждитѣ ми отслабнахѫ значително: татко ма посрѣщна, както винаги, сърдечно и ми каза, че съмъ билъ дошелъ наврѣме, за да осжществя едно негово любимо желание, което той питаялъ отдавно; послѣ ми расправи той на дълго и широко за младата, красивата и богатата баронесса Кулбергъ и ми даде да разбера, че колкото по-скоро поискамъ ржката ѝ и му ѣ доведа като снаха, толкова по-голѣма ще бжде радостьта му. Виждаше са, че и мама бѣше много прѣданна на тоя планъ. Какво по-друго можахъ да противоположа на тѣзи идеи, освѣнь съобщението на моитѣ желания и намѣрения? Родителитѣ ни са ядосахѫ; обикновенно тъй добрия ми баща ма засипа съ укори и са закани твърдо, никога да не разрѣши подобна мезалианция — азъ обяснихъ наздраво, че никога нѣма да зема за жена друга, освѣнь Емилия. „Като е тъй, до когато живѣя, ще стоишъ нежененъ!“ каза той. И тъй азъ разбрахъ, че всѣка по-нататашна дума ще бжде напраздно.

Незабавно отпжтувахъ за замока Берунгенъ. Трудно

Digitized by Google

ми бѣше, да съглася стария Голманнъ, да разрѣши женидбата безъ знанието и волята на баща ми; и Емилия имаше горди обсѫждения, като мисляше, че по тоя начинъ тя ще влѣзе насилственно въ семейството ни. Но като ѝ казахъ, че по никой начинъ нѣма да са откажа отъ нея, че само съ нея и съ неизмѣнимата ѝ любовь ще бѫда щастливъ, тя са убѣди и са съгласи на всичко, само подъ условието, че ще живѣемъ надалечъ отъ родителитѣ ми, защото би ѝ било много неприятно, да живѣе на близо отъ моето семейство, при явно смразявание. Азъ бѣхъ тъй слабъ и са съгласихъ. Въ съпровожданието на Голманна отпѫтувахме за Сутамптонъ и тамъ на вѣнчахъ.“

Пакъ са видя, че графа е трогнатъ болѣзненно отъ това въспоминание. Хедвига, която слушаше съ най-голѣмо нетърпѣние разсказа на брата си, попита сега: „И вий сте щастливи? — Но гдѣ е жена ти и защо не си при нея?“

„Да, ний бѣхме много — много щастливи! Но щастието ни бѣше много голѣмо, за да не трае за дълго, защото — тя умря!“. . . . .

„Умря?! . . . . О бѣдний ми, бѣдний Алфреде!“ извика Хедвига дълбоко трогната и прѣгърна съ двѣ ржцѣ врата на любимия си братъ. „Колко много и колко искренно ти съболѣзновамъ!“

Графа цѣлуна челото на сестра си и спустна съ милвание ржката си по хубавата ѝ коса. „Ти си добра, сестро!“ каза той подирь това. „Съболѣзнованието ти ми прави облѣкчение. Да бѫдешъ до нѣкога си тъй щастлива, както заслужвашъ.“

„Но азъ не съмъ свършилъ още,“ продължи той подирь малко, като накара нѣжно Хедвига да сѣдне на мѣстото си. „Емилия ми остави една безцѣнность, едно сладко малко момиченце и на това безъ майка, нѣжно сѫщество ще та моля, да подаришъ любовьта си. Хедвиго, искашъ ли да земешъ грижата надъ дъщерицата ми?“

„Отъ все сърдце!“ извика тя. „Азъ ще са погрижа, щото да не му отсѫтствува нищо отъ това, каквото е то изгубило тъй рано. Гдѣ е то и подъ грижата на кого?“

„Благодаря ти, добра сестро,“ каза Алфредъ дълбоко обрадванъ и цѣлуна ржката на Хедвига, „благодаря ти, защото ти ми отне една голѣма грижа. Сега е дѣтето въ Берфелде. въ града, въ който азъ живѣяхъ съ Емилия, гдѣто дѣтето са роди и майката умря, старата ми бавачка Маргарита глѣда дѣ-

Digitized by Google

тето; но менѣ много ми са иска да бѫде то наблизо отъ тебе, подъ твоето покровителство, защото Маргарита е стара и при всичката ѝ искренность и добродушие нѣмамъ достаточна гаранция за напрѣдъка на дѣтето.“

„И за това всичко знае мама — сѫщо и за дѣтето?“

„Да,“ каза графа начумерено, „тя знае за всичко и пакъ си остана неумолима. За това именно не бива да знае тя, че дъщеря ми ще дойде тукъ. Замълчаването на писмата ми, пратени на Маргарита, ма безпокои много; за това азъ ще отпѫтувамъ утрѣ и навѣрно ще ѭ доведа съ дѣтето си. Можешъ ли въ това врѣме да са погрижишъ да имъ намѣришъ едно жилище тукъ на близо?“

„Азъ мисля, че го намѣрихъ вече,“ рече Хедвига, като си помисли малко. „Всомвашъ ли си жената на дърваря въ околностьта на Лаферъ, мѫжа на която умря подъ такъва страшенъ видъ?“

„Да.“

„И тъй, тя има малко дѣте и азъ мисля, че на неѭ ще можемъ да повѣримъ твоята дъщерица, защото тя е честна и добра. Нека уредя азъ това и ти ще бѫдешъ задоволенъ. Прѣди всичко доведи малката си дъщерица, защото мене ми са иска да ѭ видя и да ѭ обикна.“

„Е, благодарение на Бога, Хедвиго, поне въ тебе не са излъгахъ! Азъ ще са позанимавамъ сега съ приготовленията за пѫтуването ми. Още веднажъ ти благодаря хиляди пѫти за любезното ти съчувствие!“

Алфредъ излѣзе. Хедвига остана сама, или по-право съ впечатлението отъ разказа на брата ѝ; тя бѣше дълбоко трогната. Отъ все сърдце удобряваше тя това, което бѣ той сторилъ — и тя, тъй чувствоваше, би била въ състояние, да жертвова всичко, за да бѫде любена.

VII.

Въ това врѣме, когато графъ Биела напразно са стараяше, да спечели сърдцето на майка си за дѣтето си, дъщеря му растеше прѣкрасно подъ сърдечната грижа на Маргарита. Колко горда са чувствоваше старата искренна душа, кога съсѣдкитѣ, които не пропущахѫ всѣкий случай, да са очудвѫтъ надъ малкото сираче, ѝ изразяваха удивлението си за бързото

и щастливото развиване на дѣтето. Именно тогава, когато са оказваше на приликата на дѣтето съ тъй безъ врѣме умрялата му млада майка, Маргарита поглѣдваше болѣзненно кржглото лиценце, въ което голѣмитѣ черни очи дѣйствително напомняхж за починалата и по старото, искренно лице са потърколяваше нѣкоя сълза. Въ радостьта на старата слугиня надъ повереното ѝ дѣте въ това врѣме почна отъ день на день да са смѣсва страхуване и грижа. Само веднажъ ѝ бѣ писалъ графъ Биела и тя му отговори начаса; но отъ тогава до сега тя напрасно отчакаше нѣкое извѣстие отъ него. Мисъльта, че може да го е сполѣтяло нѣгдѣ нѣщо — нещастие, болѣсть — мжчаше много Маргарита: какво, ако бащата са изгуби, ще стане съ дѣтето, съ самата неж? . .

Паритѣ, които ѝ остави графа, бѣхж почти похарчени, тъй щото Маргарита писа въ отечеството си, да ѝ пратятъ спистенитѣ ѝ пари; защото господаря ѝ, който бѣ обѣщалъ да са завърне наскоро, вече два мѣсица — тя не знаеше гдѣ — отсжтствоваше. Луиза, ратакинята, по нѣкогашъ клатеше глава по причина загрижния изглѣдъ на старата жена, на което причината тя, разбира са, не знаяше. Луиза бѣше хубаво, младо момиче и именно сега бѣше тъй занята съ работитѣ на сърдцето си, щото дѣйствително нѣмаше врѣме, да си боли главата съ отсжтствието на господаря си, г. Биела.

На една сутрина тя са завърна отъ пазаруването въ града и — съобщителна, каквато си бѣше, исповѣда на старата Маргарита, че скоро ще са ужени.

„Е, за кого искашъ да са уженишъ и какъ стана работата тъй бързи?“ попита послѣднята не безъ очудване.

„Единъ интелигентенъ господинъ отъ столицата живѣе отвъди въ бѣлата кжща; той са влюбилъ въ мене и иска да ма земи за жена.“

Ти съвсѣмъ не го познавашъ и — безъ да размислишъ по-здраво, му вѣрвашъ?“

„Ехъ, че какво ще загубя въ това?“ възрази лекомисляното момиче. „Той са отнася много прилично къмъ меня. Защо да не му вѣрвамъ? Всѣка вечерь, кога отивамъ да пазарувамъ, той ма прѣпроваждава галантно въ града и ми разказа, че има хубава търговия въ столицата, че е дошелъ тукъ по причина на едно наслѣдство и че, като ореди тъзи работа, ще отиди при родителитѣ ми и ще попроси ржката ми.

Digitized by Google

Послѣ, каза той, ще бѫда дама и сама ще имамъ ратакиня. Тъзи вечерь ми подари той този прьстенъ," заключи Луиза съ развалнувано лице, като простря къмъ Маргарита рѫката си, на която имаше единъ хубавъ прьстенъ.

„Това не ми са харесва," каза бабата. „Защо отъ сега не отива той при родителитѣ ти? Пази са, Луизо!

„Ахъ, г-жа Маргарито, Вий глѣдате много мрачно! Азъ съмъ си предпазлива, макаръ действително да не е потрѣбно, защото той не иска отъ мене нищо повече, освѣнь да ма съпровожда по пѫтя до града, а това не е лошо нѣщо?"

„Ехъ, нека са надѣваме за добро. Но Луизо, мене ма много боли глава и ми са щѣ да си лѣгна; дѣтето спи спокойно и прѣзъ нощьта не ще иска нѣщо."

Маргарита на часа испълни това си намѣрение. Нейния пать стоеше край пата на дѣтето, и спокойното и редовното дишание въ спалнята скоро доказа, че и двѣтѣ са заспали дълбоко. Но Луиза, на която спалнята опираше до спалнята на Маргарита и дѣтето, и бѣше съ послѣднята съединена чрѣзъ една врата, която остана отворена, не можа да заспи тъй скоро; тя сѣдеше до прозорѣца съ подпряна на рѫката си глава и работата ѝ почиваше въ полата ѝ. Отъ веднажъ ѝ са стори, като да чу шепнение подъ прозорѣца, послѣ стѫпки. Тя са поослуша.

„Да ли е той?" прошепна си тя; „може би да иска да поговори още веднажъ съ мене?" Тя стана и поглѣдна скритомъ прѣзъ партерния прозорѣцъ, на който жалозиитѣ тя предпазливо отвори малко. Тя действително съзря единъ мѫжъ подъ малко високо стоящия прозорѣцъ, който тихо ѫ викаше на име. Но същеврѣмнно ѝ са стори да чу отдалечаващитѣ са стѫпки на другиго едного. Въ отчаквающия позна тя любовника си.

„Излѣзъ за едно мигновение, имамъ да ти съобщя една радостна новина!" извика ѝ той.

Луиза не знаяше положително, какво да стори; бѣше вече късно и тя си вспомваше Маргаритиното предпазване. Любопитството — а може би и наклоността ѝ къмъ тогова человѣка — побѣди размишлението, тя извика на отчаквающия едно тихо „ида," затвори предпазливо прозорѣца и жалозиитѣ и искочи. На пѫтната врата ѫ посрѣщна любовника ѝ, прѣгърна ѫ и каза: „Всичко е наредъ; още утрѣ ще отпѫтувамъ при родителитѣ ти, ще та искамъ за жена и — скоро ще бѫдешъ съвсѣмъ моя!"

Digitized by Google

Луиза — прѣщастлива — искаше да введе любовника си въ коридора, но той са страхуваше — бабата можала да ги чуе и послѣ да са намѣси неканена въ работата имъ.

„Тя спи вече дълбоко," възрази тя.

„Още по-добрѣ! Да са порасходимъ тука вънъ."

Той прѣгърна съ една ржка лехкомисленното, едвамъ съпротивящето са момиче, отведе го по-далечь и по-далечь отъ кжщата, като знаеше да ѭ умаломощва съ разговора си, който, разбира са, исключително са ограничаваше въ террена на бждащитѣ имъ сънища. Луиза, съвсѣмъ въодушевена отъ идеята, че скоро вече ще стане госпожа, и именно богата госпожа, ще има хубави облѣкла и слуги, не забѣляза, колко са бѣше отдалечила отъ кжщи. Пятищата бѣхѫ пусти, двойчицата са луташе съ неженъ разговоръ насамъ-нататъкъ, до като най-сѣтнѣ страхъ или длъжностно чувство разбуди Луиза отъ сънищата ѝ, тя са освободи отъ ржката на любовника си и — почудена до виша степенъ, че толкова са е отдалечила — са затече къмъ кжщи. Тя завари пятната врата полуотворена и мъмреше себе си и лехкомисленността си, че е оставила кжщата сама за толкова врѣме, но любовника ѝ затвори устата съ цѣлувкитѣ си и ѝ пришепна: „До сутрѣ!" и — са изгуби.

Луиза, като влѣзе пакъ въ стаята си, намѣри всичко тъй, както бѣ го оставила; за да не безпокои Маргарита, тя затвори тихо вратата, която води въ стаята ѝ и си лѣгна. Скоро възхитителни сънища обвзеха момичето; но съ оплашване биде разбудено то отъ тѣхъ, когато Маргарита, блѣдна, растреперана, не въ състояние да продума дума, са исправи при пата ѝ и са мжчаше да ѭ разбуди.

„Гдѣ е дѣтето? . . . То са изгубило!" извика бабата смутена.

„Какво — дѣтето не е тукъ?" — попита Луиза сега мигновенно, като дойде на себе си.

„Не — нѣма го нигдѣ! — О Боже! какво стана?! — Дѣтето трѣбва да е откраднато!" — Тъй са вайкаше Маргарита и са пусна на единъ столъ, като подемаше нависоко.

Сега са изстжпа цѣлата отговорность прѣдъ Луизината душа, която ѭ земаша отгорѣ си, защото тя на вечерьта излѣзе и остави кжщата отворена и безъ пазачь. Дѣтето трѣбва да е изчезнало въ врѣме на отсжтствията ѝ; послѣ не, защото

Digitized by Google

тя намѣри всичко заключено, за което са бѣ погрижила слѣдъ завръщанието си. Тя са хвърли съ плачъ прѣдъ Маргаритинитѣ крака, като обвини сама себе си за виновница на случилото са.

„Какъ така е това твоя вина, момиче? — Разсказвай!“ извика Маргарита, която още не можеше да повѣрва напълно.

Сега Луиза расказа, какво са е случило на вечерьта, когато спѣше бабата.

Маргарита ѫ слушаше съ голѣма внимателность. „И любовника ти има прьстъ въ тъзи работа!“ извика тя, като свърши момичето.

Луиза пъкъ не искаше да вѣрва, че любовника ѝ е тъй лошъ человѣкъ. Но като са сѣти по-послѣ, какъ са грижаше той, да ѫ отдалечи, колкото е възможно повече, отъ кѫщи, тя взе да са омълчава и стана достѫпна отъ своя страна на прѣдположението. И двѣтѣ замислихѫ, какво трѣбва да са стори. Бѣше още много рано, още тъмно, но и при всичко това са затече Луиза въ полицейското бюро, за да заяви за изчезванието на дѣтето. Като са съмна, дойдохѫ чиновницитѣ и направихѫ протоколлъ. На основание Луизиния разсказъ, проводихѫ да распитѫтъ въ жилището на любовника ѝ; отъ послѣднето са научихѫ, че той живѣе отъ нѣколко недѣли тамъ и че са нарича Георгъ Шварцъ. Като похлопахѫ на вратата му, и не получихѫ отговоръ, натоварения съ тая работа чиновникъ накара единъ браваджия, да разбие ключалницата. Най-голѣмъ безпорядъкъ владѣяше въ стаята, но собственнитѣ еффекти на убитателя ѝ бѣхѫ изчѣзнали и всичко засвидѣтелствоваше крайно бързо, мигновенно отпѫтвуване; и послѣднето трѣбва да е станало въ истѣклата нощь. Трѣбваше най-първо да са намѣри слѣдата на прѣстѫплението. Распитванието въ желѣзопѫтната станция, да ли нѣкой съотвѣтствующь съ описанието е отпѫтувалъ съ куриерния тренъ прѣзъ нощьта, имаше за слѣдствие положително отрицание отъ страна на цѣлия занятъ перзоналъ, тъй като само единъ господинъ и една дама, и двамата добрѣ познати, заминали съ едничкия нощенъ тренъ. Сѫщо и питанието въ пощата даде подобенъ резултатъ: екстренна кола не била порѫчвана и никакъвъ пассажеринъ нѣма записанъ за въ обикновенна кола. И най-внимателното търсение дѣтето въ града бѣше безслѣдственно.

Цѣло Берфелде бѣше развълнувано по причина на тая

Digitized by Google

нечута случка; миролюбивитѣ, честни граждани бѣхѫ смутени, че въ градеца имъ е извършено такова нѣщо — до това врѣме въ бѣлѣжкитѣ на градеца не е вписвано ни едно дѣтеоткрадвание. — Какво са прѣдполагаше, мислеше, говореше! — Мистериозното идване — не са знаяше, отъ гдѣ е тя дошла! — на фамилията Биела са разискваше отъ ново и сега даже са оказа, че никой не знаяше, гдѣ е отишелъ г. Биела, а г-жа Маргарита, мълчаливата баба, която непрѣменно знаяше, трѣбваше да знае, гдѣ е отишелъ господаря ѝ, не можа никой да накара да каже. Добритѣ хора отчаено клатяхѫ глава и са признавахѫ за неспособни, да отгатнѫтъ гатанката, която са носяше надъ фамилията Биела.

Най-сѣтнѣ една лѫча са стори да иска да проникне тайнственния мракъ; единъ человѣкъ отъ едно съсѣдно село са яви при полицейския директоръ, за да даде „обяснения.“ Той билъ кѫсно вечерьта въ онзи день въ града, за да повика единъ лѣкарь при болната си жена; по пѫтя къмъ града той срѣщналъ двама ѣздачи и при бързото прѣминаване му са сторило да е чулъ тихия плачь на едно дѣте. А на слѣдующия день, като му разсказали хора отъ града за дѣтеоткрадването, той счелъ за своя длъжность, да съобщи на властьта видяното.

Полицията, щастлива, че най-послѣ е намѣрила една слѣда, прислѣдва ги най-енергично; жандарми прѣпуснахѫ начаса къмъ това направление, което показа человѣка, защото са изискваше най-бързо прѣслѣдване, тъй като бѣгачитѣ вече трѣбва значително да сѫ са отдаличили.

При кръстосването на двѣ шоссета са бѣхѫ спрѣли въ живъ разговоръ двама ѣздачи; споредъ както са виждаше тѣ бѣхѫ въ намѣрение да са отправѫтъ въ разни направления, защото една отъ тѣхъ, человѣкъ около на тридесеть години, съ тайно, внимателно изражение, даваше на другаря си инструкции.

„И тъй, Роде,“ каза той, „ще глѣдашъ, колкото е възможно по-скоро да прѣстигнешъ на мѣстото, гдѣто трѣбва да заваришъ жена си. Но още веднажъ ти прѣпорѫчвамъ, бѫди трезвенъ и не са отбивай въ механи. А впрочемъ ето нѣщо за справедливата жажда.“ Той му подаде едно малко стъкло, което Роде докопа съ лакоми очи, гуди го на устнитѣ си и наля въ устата си една голѣма глътка. Послѣ каза той съ подчиненъ тонъ: „О, г. Рабе, оставете грижата съвсѣмъ на менѣ

— нима отъ това не зависи и собственната ми свобода; сѫщо ще ми бѫде приятно, колкото е възможно по-бърже да са освободя отъ този кръсливъ тварь.“ При тѣзи думи той показа на една бохча, която стоеше въ полата му.

„Не забравай,“ продължи г. Рабе, „че ни най-малка врѣда не бива да са нанисе на дѣтето и че си отговоренъ за живота му! — Земи тукъ условения задатъкъ, останалата сумма ще получишъ, кога намѣря дѣтето въ добро състояние подъ грижата на жена ти.“

Съ блѣстящи очи прѣброи Роде жълтицитѣ, послѣ каза, като поглѣдна внимателно съпѫтника си отъ страна: „Кому ли е толкова присърдце изчезванието на тоя червей, че са прахосва за това такава сумма — защото Вий непримѣнно сте задържали за себе си най-тлъстата часть отъ нея. . .—“

„Мълчи, безобразнико!“ са разфуча Рабе. „Прави, каквото ти заповѣдамъ, и никога не са грижи за *защо*-то! — Ти знаешъ, че си ми въ рѫката — затова си пази язика! — Разсказа ли на жена си работата тъй, както ти поржчахъ?“

„Разбира са, че трѣбваше да го сторя, защото, ако знаяше, че ще има работа съ откраднато дѣте, тя би издала всичко. Азъ за това ѝ казахъ, че дѣтето е на една видна дама, която е прѣнудена да го отръсте тайно. Бѫдете увѣренъ, че тя ще употрѣби най-голѣма грижа надъ малкото сѫщество.“

„Е, тѣзи дни азъ ще дойда да са увѣря лично. Сега трѣбва да са раздѣлимъ. Още веднажъ: пази са, да пиешъ повече отъ колкото ти е полѣзно и можешъ да принесешъ! Помѫчи са, само днесь, утрѣ можешъ да го набавишъ двойно.“ Г-нъ Рабе поклати камшика вмѣсто прощаване, удари махмузитѣ въ коня и прѣпусна въ галопъ.

Роде продължи по пѫтя, по който ѣздеше до сега. Той още веднажъ извади отъ джеба си жълтицитѣ и ги остави да полщкѫтъ на слълнце. Една циническа осмивка поразопачи чъртитѣ му, на които бѣ ударенъ неприпознаваемия печатъ на на пиянството. Той пакъ можаше безприпятствено да са придаде на съвсѣмъ завладалия го порокъ — по сега нѣма вече да отсѫтствувѫтъ у него пари, защото той бѣше увѣренъ, че дѣтето ще са прѣобърне въ неговъ златокопъ. Загѫнато въ единъ дебелъ шалъ, той държеше сега внимателно на рѫка малкото сѫщество; на ли отъ живота му и отравянието му зависяше бѫдѫщната му имотность! Роде въздѫхна: той бѣше

Digitized by Google

нѣкогашъ богатъ, но всичко, каквото притѣжаваше, стана жьртва на страститѣ му. Той бѣше наслѣдникъ на една видна селска кѫща; но бѣше комарджия и пожертвува на опустошителната си страсть пари и имотъ. Послѣ той са удари на пиянство отъ отчайвание. Бѣдната му жена трѣбваше сега да прѣпечалва прѣхраната за себе си и двѣтѣ си дѣца; каквото той самъ спечалваше, не постигаше да удовлетвори почти винаги жедното му гърло.

Сега Роде въздѫхна пакъ, защото той си въспомни, подъ какъвъ видъ е спѣчелилъ паритѣ, които бѣхѫ въ джеба му. Той не е билъ алѣ въспитанъ. Баща му искаше да го направи добъръ земледѣлецъ и по тъзи причина го бѣ пратилъ въ една земледѣлческа Академия, близо при голѣмата резиденция, като свьрши потрѣбното гимназиално образуване, което не му бѣше трудно при естественната му добра дарба. Но повторителнитѣ посѣщения на столицата отъ части го отвлѣкохѫ отъ занятията му, отъ части му направихѫ неприятенъ селския животъ; той страстно са придаде тамъ и на комаря. Той писа на баща си, че не иска да са вкисне въ село. Още веднажъ бѣше са повьрналъ той на правия пѫть. Послѣ смьртьта на баща си, който не живя много подирь майка му, Роде са завьрна въ родното си село и са ужени за една съиграчка въ дѣтинството. Но не трая за дълго поправанието му; щомъ той стана самостоятеленъ притѣжатель на значителното си бащино наслѣдство, дявола на комаря са сабуди пакъ у него; най-пьрво послѣдва пропаданието на имота му, послѣ са прѣдаде на пиянство и сега той стана даже прѣстѫпникъ.

Но той са помѫчи да утѣши съвѣстьта си, като извика почти на високо: „Ахъ! на дѣтето нѣма да му стане нищо!“ — послѣ потегли една голѣма глътка отъ стъклото си, като прошепна този пѫть съвсѣмъ низко: „Ти ми си най-доброто, единчкото утѣшение, ти ма пазишъ отъ замислевание — всичко ми е похубаво, само да не мисля!... Въ състоянне съмъ да поддудея, като са размисля.“ Послѣднята искра, която още блѣщукаше у него, биде огасена отъ останалото съдьржание на стъклото.

Въ това врѣме промърда дѣтето. Роде бързо раствори шала, не безъ да са усигори по-напрѣдъ чрѣзъ озьртание на всѣка страна, че никой не го види; той умири дѣтето чрѣзъ едно, напълнено съ млѣко, стъкло за сукание, което извади отъ пригрѫдния си джебъ. Скоро малкото заспа пакъ. „Е,“ забъб-

Digitized by Google

ра той, „нѣма вече да трае за дълго; нѣщо подирь два часа ще намѣря жена си, послѣ ще продължимъ пѫтя си по желѣзницата и азъ искамъ да видя тогова който, подирь това би са съмнявалъ, че ей това не е наше дѣте.“ — Той накара коня си да трьгне по-бърже.

Отъ веднажъ му са стори, като да чува отзадя си тропление отъ коне. Той са озьрна и видя ясно блѣщение на оржжия, озарени отъ слънцето. Роде съзря добрѣ двама жандарми. . . . Поблѣднялъ като мьртвецъ отъ страхъ, съ студенъ потъ на челото си той затърси наоколо си нѣкое скривалище; но не намѣри, та и жандармитѣ би забѣлязали изчезването му и би тръгнали по слѣдата му. Но ако го пъкъ видьтъ съ дѣтето — а това трѣбваше да сторьтъ, като го застигнѫтъ: тогава той би пропадналъ; защото той не са надяваше, че пазачитѣ на закона ще го заминѫтъ мирно — съвѣстьта му казваше, че тѣ него гонѫтъ. Коня му бѣше почти уморенъ и колкото да би го насилвалъ, то не би можалъ вече да са избави отъ прислѣдвачитѣ си. Все по-кѫсо и по-кѫсо ставаше растоянието, което ги раздѣляше, Роде бѣше са приготвилъ вече, да дочака идущето колкото е възможно по-несъмнителенъ, когато, мигновенно, обрьщайки внимание повече на прѣде си, той съзря едно остро закривяване на шоссето, което най малко за нѣколко мигновения трѣбваше да го скрие отъ очитѣ на жандармитѣ, тъй като пѫтя и отъ двѣтѣ страни бѣше заграденъ съ гѫсталакъ. Скоро подирь това той стигна на това мѣсто и като свѣткавица прѣмина прѣзъ главата му мисъльта, да скрие мигновенно дѣтето въ гѫсталака. Бързо слѣзе той отъ коня, сложи спокойно спящето дѣте нѣколко раскрача надалечь отъ синоритѣ на шоссето на меката, горска почва въ непроницаемия гѫсталакъ, хвьрли са пакъ на сѣдлото и покара полека, прѣди да стигнѫтъ жандармитѣ до закривяването. Щомъ жандармитѣ заминѫтъ, той искаше да са върне бърже, за да прѣбере пакъ иманието си, „златокопца“ си. Въ найбързъ трабъ го застигнѫхъ сега жандармитѣ и парирахѫ конетѣ си отъ дѣсно и лѣво край него. Когато една глѣдаше внимателно на Рабе, другия го попита, кой е и на кѫдѣ отива. Съвсѣмъ несъмнително отговори той, че иде отъ най-близкото село и отива въ желѣзнопѫтната станция, за да направи едно търговско пѫтишедствие. Струваше са да са удовлетворени жандармитѣ отъ отговора му, тъй като человѣка трѣбваше да имъ са покаже несъмнителенъ; тѣ са готвяхѫ да прѣпуснѫтъ пакъ на-

Digitized by Google

татъкъ, когато една, като възви коня си, зададе още въпроса на Роде, да ли двама ѣздачи не са го срѣщнали или застигнали.

„Е, да," отговори той съ най-равнодушно изражение, „при нашето село ма застигнаха двама ѣздачи въ бързъ ходъ; но тѣ трѣбва да са значително надалечъ, защото конетѣ имъ са добри и трѣбва да имать бърза работа. Единия, който имаше отпрѣдя си багажъ, вижда са е слуга на другия, защото той ѣздеше подиря му."

„О-хо!" извика другия жандармъ, „това сж нашитѣ птици!" И като ударихж махмузитѣ на конетѣ, щото една отъ тѣхъ са исправи на два крака, пуснахж напрѣдъ съ отпуснати дизгини.

Роде постигна цѣлта си; той успокоено си пое душа. Въ това врѣме той още не биваше да са повърне, до гдѣто жандармитѣ не са отдалечатъ много. Полегичка ѣздеше той татъкъ. Най-сѣтнѣ, като не виждаше нѣщо ни напрѣдъ, ни назадъ, той обърна коня. Единъ елегантенъ, пжтишественъ фаетонъ го срѣщна и мина бързо край него. Значително голѣмо пространство трѣбваше той да измине още, до гдѣ пакъ достигне гжсталака, въ който сложи дѣтето. Всичко бѣше тихо — слѣдователно дѣтето още спѣше спокойно. Бързо са мѣтна той отъ коня и са затече къмъ гжсталака, но какво стресвание го обзе! — мѣстото бѣше празно, дѣтето го нѣмаше, нигдѣ не можеше да са види! . . Какво са е случило тукъ?! — Отчаенъ тичаше той насамъ-нататъкъ — може би да не е това сжщото мѣсто; но не, той са намираше наблизо при острото закривявание, намѣри си пакъ стжпункитѣ въ дъното на шоссейния синоръ, намѣри съвсѣмъ точно мѣстото, на което сложи мадкия си тваръ, а — изчезнало — изчезнало бѣше дѣтето, нигдѣ не можаше да са намѣри ни най-малка слѣда отъ него! . . . Надѣждитѣ му за безгриженъ, щастливъ животъ бѣхж унищожени отъ веднажъ — Чакай! — файтона, който го срѣщна! — да, само той можаше да му отнесе имането, пасажеритѣ му са откраднали дѣтето за вторий пжть. . . Съ клѣтви и скърцание зжби са качи той на коня и прѣпусна отъ тамъ.

VIII.

Нетърпѣливо въртеше графиня Биела изъ стаята си, като са спираше и ослушваше сегисъ-тогисъ. Сега зачу тя

Digitized by Google

стѫпки; съ ожидание глѣдаше на вратата, която са отвори най-сѣтнѣ. Въ нея са появи интенданта на г-жа графинята — г. Рабе, една отъ двамата ѣздачи, които ний срѣщнахме въ послѣднята глава при кръстосването на шосетата.

„Е, Рабе —?“ попита графинята съ много по-голѣмо неньрпѣние, отъ колкото хладната ѝ, горда натура позволяваше да са прѣдполага у нея.

„Всичко е въ порядъкъ, най-милостива графиньо,“ отговори той, като са исправи отъ единъ дълбокъ, многопочитателенъ поклонъ и очитѣ му слѣдяхѫ крадишкомъ, за да види, какво впечатление ще направѣтъ думитѣ му на графинята. Явно задоволенъ отъ радостния блѣсъкъ на очитѣ ѝ, той продължи: „То бѣше много мѫчна работа, която изискваше хитрость, прѣдпазливость до най-висша стьпень —.“

„Азъ зная,“ прѣкѫсна го графинята; „расправи ми за всичко. Испълни ли ми заповѣдьта, да са погрижишъ, щото да не стане на дѣтето нѣщо?“

„Г-жа графинята трѣбва да бѫде твърдо увѣрена, че дѣтето е на добро мѣсто; то са намира въ рѫцѣтѣ на една жена, която ще направи всичко възможно, за да и спечели паритѣ за отглѣдването на дѣтето.“

„Тя да са награди богато, Рабе. Но разскажи ми понататъкъ — подробно,“ каза графинята и сѣдна на единъ столъ.

И тъй интенданта почна съобщението си съ това, че въ врѣме на прѣбиването си въ Берфелде са наричалъ Георгъ Шварцъ, за да отстрани отъ себа си всѣка слѣда: послѣ той разсказа за откраднването на дѣтето. Задоволна слушаше графинята. Като свърши, тя извади отъ писалищната си маса два парични фишеци и му ги даде. Рабе, обрадванъ, ги притегли на рѫка: толкова не отчакваше той. Освободенъ отъ графинята, той излѣзе съ покорно държание и са затече въ стаята си, гдѣто прѣброи съдържанието на двата фишека: вѫтрѣ бѣхѫ сто наполеона!

Въ злобно раскривеното лице на тогова человѣка имаше една чърта отъ отвратително срѣбролюбие; да, за злато той би сторилъ всичко—всичко!—Притѣжавнието пари — много пари бѣше отдавно единчкото му желание. А сега видя той, че му са раствори единъ златокопъ, отъ който той искаше да са възползова, колкото е възможно повече. Той сложи паричнитѣ фишеци въ едно отдѣление на секретаря (писалищна

маса) си, въ който вече са намираше една значителна сумма, на която честното спечалване бѣше съмнително.

Рабе бѣше отъ три години интендантъ на графското семейство и той испълняваше тъзи длъжность до сега съ благодарение отъ страна на фамилията. И самъ той бѣше задоволенъ отъ това положение, особенно отъ като умря стария графъ, който най много строгичко контролираше маневритѣ на интенданта. Графинята имаше безпрѣдѣлно довѣрие въ него и графъ Алфредъ, доста равнодушенъ къмъ паричнитѣ работи, оставаше, макаръ довѣрието му въ Рабе да не бѣше твърдѣ голѣмо, да върши тези паричнитѣ работи почти безъ изключение. Още при постжпването на Рабе у тѣхъ, Алфредъ почувствова инстиктивно отвръщение къмъ тогова человѣка; но прѣдставенитѣ отъ него свидѣтелства бѣхж тъй отлични, щото младия графъ, като прѣдаде чувството си на съвършенно малко рекомандующата вънкашность на Рабе, не обрьщаше особенно внимание и оставаше работата да върви тъй, както си вървеше. Рабе съвсѣмъ добрѣ забѣлѣза, че впечатлението, което направи на графъ Алфреда, не бѣше твърдѣ отъ благоприятнитѣ; той чувствоваше, че младия графъ позна истенскитѣ му наклонности задъ подчинителната му маска. За това той смьртно ненавиждаше Алфреда, и по тъзи причина той съ по-голѣма радость обѣща и испълни съдѣйствието си въ тъй неприятелскитѣ планови на графинята спрямо сина ѝ. Послѣднята му достави двойно удовлетворение за срѣбролюбието му.

Сжщо и графинята едва ли бѣ могла да намѣри подобъръ инструментъ за извършването интригитѣ си къмъ собственния си синъ. Злорадно удовлетворение са оглѣждаше въ чьртитѣ ѝ, когато Рабе ималѣзе. Твърдата, гордата и чрѣзъ безсмисленнитѣ си прѣдусжждения безсъвѣстната — да, на прѣстжпница станалата госпожа скри всичкитѣ Маргаритини отговори на Алфредовитѣ писма, отвори ги, разбира са, прочете ги и тъй научи мѣстопрѣбиването на дѣтето. Тя видя вече реализирани плановитѣ си, които бѣхж настроени, да въздържатъ сина ѝ отъ една, споредъ нейното мнѣние, глупава, даже неприлична постжпка; тя му побърка, да направи, чрѣзъ публично припознаване дѣтето, което е произлѣало отъ една месаллианция, неизличимо, срамно пятно на фамилията ѝ, която въ това отношение е непорочна отъ столѣтия насамъ. Прѣстжплението, което чрѣзъ откраднването на дѣтето накара да на-

Digitized by Google

правѣтъ — сама направи, като го отстрани отъ правата му и като го прѣдаде на прости, срѣбролюбиви хора, които Богъ знае какъ ще го въспитѫтъ, едва ли го почувствоваше, тъй като по нейното мнѣние излизаше, че тя е постѫпала справедливо. За сина ѝ трѣбваше да е изгубено дѣтето. Споредъ както го познаваше, тя знаеше, че тъзи загуба ще го направи безкрайно нещастенъ; но какво влизаше това въ работа на гордостьта ѝ? — На прѣдусѫжденията ѝ трѣбваше бѣдното, невинно сѫщество — собственното ѝ внуче — да стане жьртва.

Съ радостно блясване на строгитѣ ѝ, хладни очи си напомняше тя деня на смьртьта на снаха си, която тя, разбира са, сама въ ума си не наричаше така, тъзи личность, която влуди сина ѝ, смьртьта на която ѫ избави отъ срама, да глѣда на дъщерята на управителя си, като на графиня Биела; защото, споредъ както познаваше характера на сина си, тя не са съмняваше, че Алфредъ рано или късно, необрьщайки внимание на нейнитѣ убѣждавания и на убѣжданията на другитѣ хора, ще ѫ обяви публично за своя законна съпруга. Побиваха ѫ тръпки, като си помисляше, че даже родена княгиня е носила името Биела; та и самата тя бѣше отъ една отъ най-почитнитѣ аристократски къщи на Германия. А при всичко това сегашния глава на семейството е можалъ да са забрави до толкова, щото да си избере за жена едно момиче отъ народа, когато най-красивитѣ, най-богатитѣ и най-благороднитѣ дъщери на държавата, цвѣтоветѣ на младия дамски свѣтъ при двора би са счели за щастливи, ако можаха да дадѫтъ рѫката си на богатия и всеобщо обикнатия младъ графъ, синъ ѝ.

Мислитѣ на графинята бидоха прѣкъснати отъ влизането на сина ѝ, който почна да са прощава. Алфредъ бѣше вече въ пѫтишедственното си облѣкло; той бързаше, глѣдаше да не изгуби ни минута, щото по-скоро да види дѣтето си, да го доведе на сестра си и да го остави подъ нейното покровителство и надзоръ. Хладно и формално са прости той съ майка си. Тя прѣдчувствоваше, гдѣ ще отиде той. — Като излѣзе, тя облѣкчено си пое душа; споредъ нейното мнѣние тя можаше спокойно да отчаква идущето, мисьлта, че синъ ѝ може да са свѣти, че тя е главната виновница въ дѣтеоткрадването, не ѝ мина прѣзъ главата. Но още единъ планъ имаше да са осѫществи, жьртва на който този пѫть трѣбваше да стане дъщеря ѝ Елена.

Digitized by Google

Макаръ отъ нейна страна да не бѣше останала незабѣлѣзана хладностьта, съ която Хедвига посрѣщна опититѣ за сближаване на княза Щербулевъ, но пакъ графинята бѣше твърдо намѣрена, да прѣнуди, въ случай на нужда, дъщеря си, да са ужени за бездушния человѣкъ. Тя позвъни на слугинята си, заповѣда да опрѣгнатъ, накара да ѭ облѣкатъ и отпатува въ Женева, за да посѣти княгинята. На часа тамъ биде введена въ будоара на княгинята, който бѣше окиченъ съ всевъзможенъ луксусъ и който бѣше почти прѣтваренъ. Една висока, много суха дама, която бѣше въ тѣжко, съ дълагъ шлепъ копринено облѣкло, ѭ посрѣщна. Чьртитѣ ѝ бѣхѫ остро маркирани, всичкитѣ ѝ движения полеки и принудени: постоянното ѝ право дьржание, несъчувствителния ѝ поглѣдъ, коравата ѝ церемониалность, която тя като че постоянно помняше и която всички около ѝ строго пазяхѫ — всичко това правяше впечатление на непрѣближимость.

Още въ столицата двѣтѣ дами много си живѣяхѫ и тамъ вече бѣше станалъ плана, да съединѭтъ дѣцата си, на твърдо желание. Княгинята виждаше въ красивата Хедвига не само достойна репрезентантка на името си, но и, прѣди всичко, въ богатството ѝ добро срѣдство, за да поправи здраво алтерираннтѣ отъ глупавото ѝ прахосване семейни финансий. Тя бѣ съобщила плановитѣ си на княза, сина си, и намѣри въ него готовностно съгласие. Младия прахосникъ и опустошитель призна, че богатата зестра на младата графиня му е потрѣбна, за да може да продължава досегашния си неизмѣнимъ животъ; сѫщо и притѣжанието на красивото, многоискано момиче не малко прѣвличаше княза, познавача на женскитѣ прѣлести. Мисъльта, че Хедвига може да не приеме прѣдложението му и че може би да го и ненавижда, стоеше тъй вънъ отъ сѫществуващата за него сфера на възможностьта, щото никога не му минаваше прѣзъ ума.

Двѣтѣ дами бѣхѫ рѣшили — защото споредъ тѣхното мнѣние подобно рѣшение принадлѣжи само тѣмъ, до на пролѣтъ младежитѣ да станѭтъ една двойка; остатъка отъ зимата трѣбвало да са употрѣби за сватосване и мѣнявание. Подирь дълагъ, таенъ разговоръ графинята са прости, при което и тя, като княгинята, показа аффектирана сърдечность, която са доказваше вече и съ прѣдстоящето близко сродяване.

Много задоволна са завьрна графиня Биела въ дачата

Digitized by Google

си. Тя бѣше рѣшена, да съобщи незабавно на дъщеря си, че младия князь ще иска ржката ѝ и че тя желае, колкото е възможно по-скоро, да ги види сгодени. Но при прѣстигането си въ дачата тя не завари Хедвига; Елена фонъ Бергенъ ѫ взела, за да съучаствова въ една скоро импровизирана кърска разходка. Това извѣстие бѣше много неприятно за старата графиня: Хедвигиното съучастие въ една арранжирана отъ фамилията фонъ Бергенъ разходка, въ която, както обикновенно, навѣрно ще има различенъ „съмнителенъ народъ, художници, музиканти и подобни тѣмъ“ — причини набръчкване по челото на дамата и ѫ накара дълбоко да оплаква социалното заблуждение на чедата си, които даже не искахѫ, споредъ както са виждаше, да признаѫтъ аристократския ексклузивитетъ и прѣстижа на рода, което тя имаше отъ дѣтинство. Но найсѣтнѣ тя са утѣши съ мисъльта, че това всичко ще са поправи само по себе си, кога Хедвига стане съпруга на княза.

IX.

Хедвига бѣше сама въ удобната си стая и кроеше планови врьхъ бѫдѫщността на малката си братова дъщеря. Тя бѣше щастлива въ това, по сега си имаше поне едно сѫщество, надъ което можаше да са грижи и което можаше да обича; живота ѝ, който въ осамотената дача, сама съ хладната си горда майка, често пѫтя ѝ са прѣдставляваше дѣйствително безрадостенъ и безполѣзенъ, набавяше ѝ сега нова привлекателность.

Въ това врѣме ѝ обадихѫ за прѣстигането на приятелката ѝ Елена. „Любезна ми Хедвиго,“ каза послѣднята при влизанието си, „ти трѣбва да на придружишъ на разходката ни: ний искаме да отпѫтуваме за Нионъ, за да разглѣдаме тамошния старъ замокъ. Моля та, ела съ насъ, ще бѫде много хубаво.“ Тя при това прѣгѫрна нѣжно приятелката си и ѫ прѣнуждаваше да са прѣготви безъ двоумение за отпѫтуването.

„Мама не е тукъ,“ възрази Хедвига, „а въ отсѫтствието ѝ, безъ нейно позволение не ми са иска —“

„Но, любезна Хедвиго,“ прѣкѫсна ѫ Елена, „ний ще са бавимъ само три часа и майка ти ще намѣри това съвсѣмъ за естественно, че ти не си ни отблъснала тъзи молба; и тъй,

Digitized by Google

моля та, побързай съ тоалетта си, защото събранието чака още само насъ.“

Хедвига, прѣодоляна отъ убѣждаванието на Елена, накара цофата си, да ѭ намѣтне съ едно кадифеяно, подшито съ скѫпоцѣнни кожи мантело. Приятелката не можаше да са наглѣда на прѣкрасното тѣлосложение на младото момиче.

„Така, ето че сьмъ готова,“ каза Хедвига.

Колата, която донесе Елена фонъ Бергенъ, потегли бързо съ двѣтѣ момичета и скоро прѣстигнаѫ тѣ въ Бергеновата дача, прѣдъ която вече стояѫ нѣколко екипажи. Отчакващето ги общество бѣше доста многочисленно: двѣ познати семейства отъ столицата и нѣколцина господа отъ Женева, между които са намираше и г. Хаймбекъ. Скоро обществото са накачи въ различнитѣ кола; Хедвига и Елена още сѣдяѫ разговаряйки въ тѣхната, като отчакваѫ отпѫтуванието, когато г. фонъ Бергенъ сѣдна при тѣхъ и накара талентливия композиторъ и виртуозъ Хаймбекъ да сѣдне и той при тѣхъ.

Бърже потеглиѫ колата отъ тамъ. Много живъ разговоръ са образува въ оная, въ която са намираѫ двѣтѣ приятелки. Елена бѣше безкрайно весела, шеговититѣ ѝ възражения и любезноститѣ на баща ѝ скоро подѣйствоваѫ магически и на Хедвига. Тя не виждаше, колко на често и колко продължително са остановяваше поглѣда на младия виртуозъ на зачьрвеното ѝ отъ мигновенното вълнението лице; тя не забѣлѣза, колко на често са срѣщаѫ поглѣдитѣ имъ и какъ послѣ това една радостна лѫча съживяваше неговитѣ. Та и какъ можаше скромния витруозъ да обърне вниманието на богатата млада графиня на себе си? — Да ли тъзи мисьль прѣдизвика болѣзненното движение въ лицето на младежа?

Но ето че и той биде вплѣченъ въ разговора и всичкия му интересъ сега са струваше да е съсрѣдоточенъ въ разумнитѣ му отговори, които бѣхѫ готови у него за питанията на младитѣ дами. Най-сѣтнѣ тѣ прѣстигнаѫ въ Нионъ. Обществото, измръзнало малко въ врѣме на пѫтуванието, като са постопли и похапна, разглѣда стария, необитанъ замокъ. Хедвига са намѣрваше въ единъ кржгъ отъ млади дами, който постоянно биде разсиванъ отъ Еленинитѣ хумористични забѣлѣжки и сравнения.

„Какво пакъ прави тукъ моя коболдъ?“ извика г. фонъ Бергенъ, като са прѣближи.

Digitized by Google

„Търся нѣкоя тайна врата," отговори Елена, като вървеше край стѣнитѣ и хлопаше по тѣхъ съ пръстъ. „Струва ми се, като че тъзи страшна стая трѣбва да крие нѣкоя тайна, като че тукъ са е изиграло послѣднето дѣйствието на нѣкоя мрачна драма. Слушайте! — не кънти ли тукъ куфина?" извика Елена отведнажъ и са опита да поотдигне отъ стѣната една голѣма, стара маслена картина. Но гвоздея, на който тя висеше, трѣбва да бѣше изѣденъ и разхлабенъ отъ раждата и старостьта, та отчакваше само това слабо движение, за да са измъкне отъ мѣстото си, или имаше и други причини: съ една дума, много голѣмата картина са наведе и бѣше въ намѣрение да падне. Единъ крясъкъ са издаде — паданието на картината можаше опасно да нарани Елена; но една силна ржка, едно бързо пипване отстрани своеврѣменно паданието, натисна картината въ стѣната, и съ помощьта на другитѣ господа тя биде снета на земята. Елена, блѣдна и разтреперана, извика: „Благодаря Ви, г. Хаймбекке! — Но, Боже мой!" прибави тя оплашена и загрижена, „струваме са, че Вий са ранихте — ?"

„Азъ си поизвѣхнахъ малко само ржката; успокоете са, милостива госпожице, то е дребна работа," отговори Хаймбеккъ, на когото ржката бѣше дѣйствително наврѣдена отъ одържания тежъкъ тваръ, който са намираше въ мигновенно падание.

Обществото, поразвалнувано отъ тъзи случка, рѣши да са завьрне. Въ врѣме на възвратното пжтување Елена са мъмряше, че случката, прѣдизвикана отъ прѣкалената ѝ шиговитость, прѣкжсна разходката, която бѣше отъ началото весела. Хаймбекковата ржка почна да са надува и са виждаше, че младия виртуозъ прѣтърпяваше силни болки, които той напразно са мжчаше да скрива. При прѣстиганието въ Бергеновата дача на часа биде испратенъ единъ слуга за лѣкаря, който констатира едно много болѣзненно извѣхване и прѣдписа потрѣбнитѣ срѣдства. За това Хаймбеккъ, като са прости, биде опсипанъ съ заявления на благодарность и състрадание. И Хедвига при прощаванието му подаде ржка и му изрази съболѣзнованието си съ сърдечни думи. Мълчаливо почиваше поглѣда му надъ красивото лице на младата графиня; но този пжть тоя поглѣдъ не остана незабѣлѣзанъ — именно очитѣ имъ са срѣщахж само за единъ моментъ, но — Хедвига са виждаше да е трогната и тя прѣдчувствоваше, че този моментъ, който ѭ накара

Digitized by Google

да потрепери, бѣше рѣшаящь въ сждбата ѝ; малко зачервена тя са поклони и са завьрна въ кржга на дамитѣ.

Наскоро гоститѣ са разотидохж. Хедвига отпжтува сама за въ кжщи. Въ врѣме на пжтуването постоянно са явяваше на душевнитѣ ѝ очи Хаймбекковото красиво, блѣдно лице. Онзи кжсъ поглѣдъ — подпали ли той сьрдцето на младото момиче?..... Старнитѣ ѝ отъ ново са нажежаваж подъ влиянието на въспоменанието, което като оживляеще прѣдчувствие ѝ караше да потрепери. Като натисна ржката си надъ сьрдцето си, което бѣше за прьвъ пжть пронизано отъ приятна трепеть и което силно биеше, тя са помжче да си добие бодросьта, която заплаши да откраднe единъ поглѣдъ. Тя си въспомни за майка си и за пропастьта, която трѣбва да са образува между послѣднята и самата неѫ, ако тя са прѣдадеше на това чувство, колкото и да бѣше то приятно.

Колата са спря. Още развалнувана малко, Хедвига отиде въ стаята си. Едвамъ що влѣзе и ѝ са събщи че, г-жа графинята желае да поговори съ неѫ. Тя на часа отиде при майка си, която ѫ прие още по-сериозно, отъ колкото обикновенно.

„Чедо, азъ не обичамъ такива разходки; ний именно не можимъ да не са сношаваме съ Бергенови, но обществото което са заварва тамъ, не е прилично за тебѣ.“

„Баронъ Шлота и графъ Бостонъ отъ столицата бѣхж тамъ, мамо,“ възрази Хедвига; „освѣнь тѣхъ само още нѣколцина господа отъ Женева.“

„Именно тѣзи Женевски господа, тѣзи тъй нарѣчени виртуози, азъ намирамъ за съвсѣмъ неприлични за тебѣ. Но азъ желая да поговоря съ тебе за друго нѣщо.“

При послѣднитѣ думи графинята сѣдна на единъ фортель и даде знакъ на дъщеря си, да сѣдне срѣщу ѝ. „Ти си сега на деветнадесеть години,“ продължи тя подирь това и гласа ѝ звучеше почти тържествено; „за това азъ намислихъ да ти намѣря единъ приличенъ другарь —“

„Но любезна мамо!“ оплашено прѣкжсна Хедвига майка си.

„Не ма прѣкжсвай, Хедвиго! Надѣвамъ са, че ти си послушна дъщеря, която прѣзнава, че азъ ѝ желая доброто и прѣдоставa на опитностьта ми да ѝ търся най-добрата прилика.“

„Мамо,“ възрази Хедвига присторено замислена, „азъ,

Digitized by Google

не познавамъ ни единъ мжжъ, когото би била въ състояние да обикна тъй, щото да мога да му дамъ ржката си.“

Графинята като хвърли единъ съжалителенъ поглѣдъ на дъщеря си, продължи: „Азъ са надявамъ, че дъщеря ми не принадлѣжи къмъ ония безумници, за които — любовьта въ брака съставлява кардинално условие на послѣдния! Подобно нѣщо не прилича за нашето положение; прѣдостави това на тѣзи хора, на които общественното положене и рода не е прѣдписалъ закони, които закони ний непрѣменно трѣбва да съблюдаваме. Хора отъ второто и по-долнитѣ съсловия нека удобрявжтъ подобни фантазии. Но слушай сега и не ма прѣкжсвай. То е мое желание и желание на княгинята, да та видиме съ княза вѣнчана — скоро вѣнчана.“ Хедвига поблѣдня; майка ѝ, като не забѣлѣза това или като не искаше да го забѣлѣжи, продължи: „Ти ще намѣришъ въ него всичко, каквото е необходимо да притежава единъ добъръ съпругъ. Може би да искашъ да ми го коришъ, че е прахосникъ; но твоята зестра ще ви позволява, да можитѣ да живѣете съответственно съ положението на съпруга ти, който, като притежава млада и красива госпожа, ще са остави отъ глупоститѣ, които са извинителни на младостьта му. Княза скоро ще поиска ржката ти и са надявамъ вече на пролѣть да видя челото на дъщеря си окрасено съ княжеска корона.“

Блѣдна като мраморна статуя сѣдеше Хедвига на стола. Добрѣ ли дочу тя? за неѭ ли бѣше пьрвия въпросъ, пьрвата мисъль? Вече искахѫ да са отворѭтъ устнитѣ ѝ и да испустнѫтъ едно искрѣщявание, когато графинята, хладна и нетрогната отъ болѣзненно развълнуваното положение на дъщеря си, сложи ржката си на рамото ѝ и каза: „Посъвѣтвай са съ себе си, дъщерко; азъ не изисквамъ мигновенно изражение на съгласието ти съ желанията ни. Постарай са между тѣмъ да са навикнешъ на мисъльта, да станешъ булка на княза. Иди сега да са успокоишъ, защото са вижда да си уморена още отъ разходката.“

Хедвига стана; мълчаливо прѣтърпя тя цьлувката, която ѝ даде майка ѝ по челото ѝ; но тя излѣзе отъ стаята съ исправена глава и съ изражение на рѣшителность въ чьртитѣ ѝ. Ни една въздишка не мина прѣзъ устнитѣ ѝ, когато цофата ѝ помогна въ вечерния тоалетъ и на загрижното Жанеттино

Digitized by Google

питание, какъ ѝ е, тя отговори: „Много ми е добрѣ, добра ми Жанетто.“

Колкото и да бѣше Хедвига млада и колкото да бѣше силна бурата, която фучеше въ неѭ, тя вече знаяше, какъ да са оправлява. Тя бѣше сега вече сама. Тя бѣше неподготвена, не прѣдчувствоваше жьртвата, която изискваѫ отъ неѭ високомѣрнитѣ планове на графинята. Хедвига почувствова въ себе си силата и рѣшителностьта, да са противи енергично на волята на майка си; и тъй и инакъ би било за неѭ неблагодарность, да даде рѫката си на мѫжъ, когото тя ненавиждаше, за когото знаяше, че той ѭ искаше, само за да поправи пакъ съ имота ѝ разрушенитѣ си финансии. Ако графинята видяше изражението на твърда рѣшителность, което сега имаше Хедвигиното лице, то тя не би заспала съ чувството, че плана ѝ ще са испълни.

(Слѣдва.)

РАСКАЗЪ НА ЕДИНЪ ВРАЧЪ.

Записалъ *Веселинъ*.

Единъ пѫть сѣдѣхме у единъ мой приятель нѣколко души другари и са разговаряхми за едно-друго. Отъ дума на дума доде редъ, та захванахме и за врачкитѣ и врачоветѣ да приказваме. Нѣкой отъ другаритѣ ми казваха, че тѣ са лъжци, шарлатани — прѣлъгвѫтъ простия народъ, скубѫтъ го и са хранѭтъ отъ гърба му, като кѫрлеши.

— Да остане на мень, викаше единъ отъ по-распаленитѣ, то сичкитѣ такива харамо-ѣдци — врачове и врачки — бихъ избѣсилъ, да ги нѣма на свѣта.

А други мои другари говорехѫ и доказваха противното: че врачкитѣ наистина могѫтъ да познаѫтъ на човѣцитѣ сичко, какво ще са случи и какво имъ са е случило. И за да ни увѣрѭтъ въ това, тѣ набройваха много случки, които самитѣ тѣ видвали съ очитѣ си, или за които имъ приказвали хора, на които тѣ вѣрвѫтъ. Тъй напримѣръ, едному са изгубили паритѣ и врачката познала дѣка сѫ и намѣрили ги тамъ, дѣто казвала. Другиму налучила, кой му е открадналъ нѣщо, и дѣ

Digitized by Google

го турилъ, и наистина намѣрили това нѣщо у тогози и тамъ, дѣто тя казала. А еди-кому си пъкъ врача прѣдсказалъ, че тогава и тогава ще му са случи това и това — и случило му са.

И много още примѣри привождахъ, тъй щото май синца прикарвахме да са увѣримъ, че истина врачоветѣ и врачкитѣ могатъ да правятъ такива чудеса.

Въ това врѣме единъ отъ другаритѣ ни, който до тогава сѣдеше малко настрана и не са мѣсеше въ разговора ни, са примѣкна по-къмъ срѣдата, дѣто сѣдѣхъ повечето души и „чакайте," каже, „чакайте и азъ да ви прикажа едно такова чудо съ тие врачове, *таманъ* сега има приказка за тѣхъ. Слушайте да ви расправя и азъ, какъ врачувахъ веднажъ, па ако щѣте, вѣрвайте още на врачове и врачки.

Ние сички са замълчахме да го слушаме. Той бѣше человѣкъ на 30 години, срѣденъ ръстъ, съ рошави мустаки, съ голѣми, черни очи и поглѣдъ такъвъ, дѣто пронизва человѣка.

—То бѣше, захвана той, наскоро слѣдъ Русситѣ. Тогава азъ още ходѣхъ по селата да продавамъ сапунь, кърпи игли и други дребулии и да събирамъ отъ тамъ вълна, медъ, вощина, сирене — кога какво са докара.

Единъ пѫть, по тъзи работа като бѣхъ по селата, замрькнахъ въ Стрѫгелъ, знайте ли го? Надъ Долно-Камарци, срѣщо Араба-Конакъ, хе-е, тамъ на една джуглина, дѣто е. Съ мене бѣше и едно момче, наша роднина, завеждахъ го да го оставя въ Врачешъ при уйча му на хана. Замрькнахме ний тамъ и останахме да нощуваме. Една бабичка, като купуваше отъ мень товаонова, покани на да прѣнощуваме у тѣхъ и азъ пристанахъ и отидохме слѣдъ неи. Азъ бѣхъ тогава на честь по селата, на ли бѣхъ ужъ пусти търговецъ и, дѣто останахъ да нощувамъ, голѣмъ *икрамъ* ми имахѫ. Та и тука тъй. Приехѫ ни и посрѣщнахѫ ни добрѣ и мень и момчето, поехѫ отъ вратника още коня ми и го отведохѫ по оборитѣ нѣйдѣ, а насъ введохѫ въ кѫщи.

Бабичката бѣше на 50—55 години жена, ама още здрава и яка. Тя имаше двамина възрастни синове, мома веке за годяване, едно по-малко момче и едно момиченце. Най-голѣмия ѝ синъ бѣше около на 25 години, единъ снаженъ, жилестъ юначуга, съ сини очи и руса коса. Той бѣ неотдавна жененъ, имаше млада невѣста.

Зехѫ да стягатъ да ни гощавятъ. Запретахѫ

Digitized by Google

въ подницата прѣсна пченична пита, турнахѫ да варьктъ въ едно мѣнче прѣсолъ съ сланина и въ тиганя да пражѫтъ ейца. Синца бѣхме въ кѫщи при огьня. Снахата и момата шетахѫ, а бабичката и голѣмия и́ (втория го нѣмаше дома — при овцѣтѣ билъ) синъ са разговаряхѫ съ насъ; распитвахѫ ни товаонова, ний ги распитвахме, както и да е тамъ, намирахме си разговоръ дордѣ фтаса вечерята.

Кога приготвихѫ сичко, момата сложи паралията на срѣдата, невѣстата принесе хлѣбъ и госбитѣ и синца са наредихме наоколо най-послѣ и шетачитѣ.

И на паралията захванахме пакъ да си приказваме, да са шегуваме, да са смѣемъ, както бива сѣкѫдѣ, дѣто вечерьктъ повече души.

Сички приказвѫтъ и са смѣятъ, само невѣстата имъ, глѣдамъ, сѣди посьрнала, нито са смѣе, нито приказва, сѣ мълчи, сѣ ниско глѣда; да рѣчемъ, че е отъ срамувание, не е, момата повече са срамуваше, па пакъ са и засмѣе и каже нѣщо, а невѣстата *е'атен* друго нѣщо тя. Па ми са и виждаше нѣкакъ си прѣжьлтяла, изсъхнала, като да е лѣжала болна, — пъкъ и отъ болѣсть не познавахъ.

Азъ не можахъ да търпѭ много, а ми като са разговаряхме за друго, токо докарахъ работата, та попитахъ и за неѭ. „Невѣстата ви,“ рѣкохъ, „защо е така посьрнала и сѣ мълчи? Да и́ не е умрѣло я дѣтенце, я други нѣкой роднина я?“

— Никой не е умрѣлъ — захвана свекѫрва и́, като си промѣни заедно съ лицето и гласа. Нищо ни и́ е умрѣло, ами. . . така. . . ехъ, нищо и́ нѣма.

Невѣстата са засрами, види са, та стана и излѣзе вънка. Азъ са досѣтихъ малко, че има нѣщо съ тая невѣста. Това, дѣто бабичката тъй въздѫхна и така прѣгваща думитѣ, не си е токо тъй, има нѣщо, си мисляхъ азъ. И макаръ че ма бѣше срамъ да запитвамъ бабичката още за това нѣщо, прѣмигахъ и захванахъ ѭ пакъ.

— Че какъ може да и́ нѣма нищо, и така да линѣе и да посьрнува, рѣкохъ азъ. Сѣ трѣбва да и́ има нѣщо. Да не е я *орадисала*, я *нагазила* нѣщо я?

Азъ станахъ пишманъ, дѣто зехъ пакъ да питамъ, защото видѣхъ, че и юнака на невѣстата са засрами и зе да глѣда като съ чужди очи, па и момата не остана спокойна. И азъ си мисляхъ, че бабичката пакъ ще замаже нѣкакъ това

Digitized by Google

или ще я да ма исхука. Ала тя не направи ни едното, ни другото, ами като видя, че тъй настоявамъ, зе та си казва правичката, каква била работата.

— Ехъ синко, защо да го криемъ? то като е дошло не трѣбва да са крие, ами да са казва сѣкиму, та дано му каже нѣкой лѣка. Вие ходитѣ по села и по градове, видвале сте и знайте много, дано и за тъзи напасть знайте да ни кажите нѣщо!

— Ако знаемъ, ще да ви кажемъ, рѣкохъ азъ, защо да ви не кажемъ?

— Ехъ минуваха напрѣди прѣзъ наше село — захвана пакъ бабичката, като помълча малко и като въздъхна издълбоко — едни като русси и русски приказваха, ама сѣ не бѣха сѫщи русси не бѣха като тие, дѣто дойдоха най-напрѣдъ. Нѣмаха не пушки, ни калъчки; само капелитѣ имъ бѣха като на оние. Минуваха тие, па бѣха са отбили да прѣнощувѫтъ тука у една наша комшийка. Ехъ, па незнамъ какво сѫ приказвале и що са хора тие, та са са исказали, че биле врачове. И зели да имъ врачувѫтъ тие у комшийката ни. Исказале имъ са отъ конецъ до конецъ, дѣ какво имъ са е случило, че като имъ са свѣтиле. Казвале, казвале, та захванали да имъ казвѫтъ и за напрѣдъ какво ще имъ са случи: кому щѣло прѣмеждие еди-кога-си да мине, кому отъ дѣцата невѣстата щѣла да близни, сичко на сичкитѣ исказале. На заранъта гръмна изъ цѣлото село, че такива и такива врачове емъ русски, не цигани, са кондисвали у еди-кои си. И сички отврѣдъ захванахъ да са стичѫтъ при тѣхъ да имъ глѣдѫтъ. Не знамъ и нашата невѣста отъ дѣ чула, та зела двѣ ейца — отишла и ней да глѣдѫтъ. Ехъ, дала имъ тя ейцата, зели тие да ѝ глѣдѫтъ, кога какво да ѝ кажѫтъ, проклѣтницитѣ недни, казале ѝ, че слѣдъ седемдесе и седемъ деня ще да умре. Да ги порази Господъ, отъ дѣ са зехъ тие дяволи, та ни докарахъ такава напасть въ кѫщата. Да не бѣхъ тѣ, невѣстата и сѣга да си ни е весела и засмѣна като ластовица, каквото си бѣше и напрѣди! Ама.... Бабичката въздъхна пакъ и като помълча малко захвана: Ехъ, вьрна са, синко, невѣстата тогава отъ тѣхъ посърнала, угрижена — да ѫ не познаешъ; очитѣ ѝ пълни съ сълзи. Азъ са въсчудихъ какво е станало съ неѫ. Питамъ ѫ, що ти е невѣсто? — „ща си умра, казва.“ —„У-у-у, не думай така, невѣсто, че е грѣхота и срамота, ѝ думамъ азъ. — Кой

може прѣди Господа да знае, че ще да умре или че ще да живѣе?“ — „Не е, мамо, ща си умра,“ ми дума тя. „Още седемдесе и седемъ деня па ща си умра. И русситѣ ми така казахѫ.“ — „И ти си зела да ги вѣрвашъ?“ и думамъ. „Не видишь ли, че тие лъжѫтъ свѣта? Тие и тебѣ са излъгале; нема могѫтъ тие да знаѫтъ прѣди Бога?“ — „Не, мамо, тие знаѫтъ и ми казахѫ. На сичкитѣ хора право казахѫ и мень казахѫ. Ща си умра токо, па ми са свиди още за свѣта, мамо, свиди, та векѣ. . . “ и тя рукнѫ да плаче. Азъ сѣкакъ и думахъ, сѣкакъ и казвахъ, дано ѫ раздумамъ; — тя не ще и да знае. „Ща си умра, ща си умра“ това само си знае. И други хора ѫ раздумвахѫ и сина ми ѫ раздумва — не ще и да чуе. И залиня отъ тогива навѣстата — двайсеть и петь деня ще станѫтъ заранъ — засъхна, зе сѣ да мълчи и да плачи и токо си повтаря „ща си умрѫ, ща си умрѫ,“ и брои салъ днитѣ колко и още оставѫтъ да живѣе. А мень сърдцето ми са топи отъ мѫка и отъ свидосъ за неѫ. И ушъ рѣча, че това е лъжа, че оние проклѣти дяволи са ѫ излъгале, па като ѫ глѣдамъ, че така съхне и са топи, че така плаче и са кѫса и мень ми става мѫчно, едно свидно, та не могѫ да стоѫ-на едно мѣсто, тъй е. Сѣка заранъ пала кандила прѣдъ куната и са крьстѫ и и са кланямъ, а въ праздникъ по дванаесе свѣщи пала въ черква за дванаесетѣ апостоли, та дано даде Господь и Свѣта Богородичка са умилостивѫтъ надъ наше, пъкъ то се по-злѣ и по-злѣ и става. Не знамъ векe, какво да правѫ. Кажи ни ти, като ходишъ толкова по свѣта, чулъ ли си и видѣлъ ли си до сега таково чудо? . . Бабичката са запрѣ и чакаше съ вгрѣнчени въ мень очи да ли ще и кажа нѣщо.

А азъ останахъ да мисля, каква ще е тая работа. Че врачоветѣ и врачкитѣ лъжѫтъ, азъ знаяхъ хубавенце. Колко пѫти ги бѣхъ ловилъ азъ тѣхъ въ лѫжитѣ! Рѣчѫ на нѣкоя врачка: „кажи ми, какво е родила невѣстата ми?“ — „Момче,“ каже. А азъ още не сьмъ и сънувалъ невѣста. Или: „познай, кога ще да умрѣ бащи ми?“ — „Слѣдъ година и четири мѣсци и четери дни“ рѣче врача; и мѣсци и дни каже, та да са не познае, че лъжи. А пакъ азъ прѣди четери години още сьмъ испратилъ баща си на оня свѣтъ. Много пѫти още тъй сьмъ ги измамвалъ и тие са лъжѫтъ. Та и тогава азъ знаяхъ, че са излъгале тая нѣвѣста, както сѣкога лъжѫтъ, а ми са чудяхъ, защо пъкъ тя така да линѣе и да съхне? И не знаяхъ

Digitized by Google

какво да имъ кажа. Па токо ми хрумна отведнажъ на ума едно нѣщо. Чакай рѣкохъ си; ония са ѭ излъгали, та са е поболила, пъкъ азъ ща да ѭ излъжа, та да оздравя. Намислихъ да ѝ врачувамъ и азъ, та да ѭ излѣкувамъ. Не знамъ отъ дѣ и отъ кждѣ ми доде това нѣщо на ума, ама тъй нанамислихъ го и сврышихъ го.

— Какво, байо, какъ ще кажешъ за това нѣщо? ма запита кахърно съ наведена глава юнака на невѣстата.

— Какъ ща кажа ли? — Слушайте какъ, ще кажа. Захванахъ азъ, като скроихъ веке работата. Ония дяволе, русси ли са биле, какви са биле, дѣто ѝ са врачували на невѣстата, тие не могжтъ да познаѭтъ на човѣка кога ще умрѣ и кога какво ще стане, ами кажжтъ на мѣрки тогава и тогава, па напоконъ направѭтъ магия, та да умрѣ човѣкъ тогази, когато са казали. Тя вашата невѣста Господь не ѝ е писалъ тогава да умрѣ, тя има още много да живѣе, ами като ѝ са казали слѣдъ седемдесе и седемъ дена, направили ѝ са магия, та слѣдъ толкова врѣме да ѭ уморѭтъ. Тие са сжщи дяволе, опашати дяволе. Ама азъ имъ знамъ на тие дяволе лѣка. Имала е вашета невѣста кжсметъ да мина прѣзъ тука и да са отбия у васъ, инакъ ония проклѣтници при-дни са щѣле да ѭ уморѭтъ. Сега азъ ще ѝ направѭ лѣкъ, та да си оздраве.

— Свѣта Богородичко и тебъ свѣти Никола и свѣти Спиридоне, сполай ви, че ни испратихте тоя човѣкъ да ни донесе здрави на невѣстата. И тебѣ брате, сполай ти. Дядо Господь и всичкитѣ свѣтие да ти давжтъ каквото искашь, каквото е най-добро на свѣта. Сжде да но помогнешъ на невѣстата ни да си оздраве, та па сички ще та имаме за братъ и за баща и за сичко. — Така захвана да са крьсти и да благославя бабичката съ свѣтнали отъ радость очи. И сичкитѣ вперихѫ очитѣ си въ мене и не испущахѫ ни едно мое шукнуване. Сички чакахѫ да видѭтъ какъвъ лѣкъ ще да ѝ кажя и какъ ще ѭ лѣкувамъ. И невѣстата са върна въ кжщи. Тя, види са, е слушала нѣйдѣ отвънка и е чула какво приказвахме; и тя бѣше нѣкакъ си по-друга станала.

— Не грижи са веке, невѣсто, ѝ рѣкохъ азъ. Ония дяволе са искали да ти скратѭтъ днитѣ, ама азъ ще та излѣкувамъ. Ти са не грижи веке.

— Не знамъ, кажи, ако можешъ да ма излѣкувашъ, за

братъ намѣсто ще та имамъ. Ама ми са не вѣрва. Ща си умра. . .

— Не щѣшъ, не щѣшъ, токо, азъ на ли ще та иалѣкувамъ тебѣ.

— Той ще та иалѣкува, невѣсто, ти са не грижи веке. Той дядо Господь ни е испратилъ тоя човѣкъ, та да донесе радость въ кѫщата ни; ти са не грижи веке, и думаше свекѫрва и.

— Дайте сега да направимъ лѣка, зафанахъ азъ, като намислихъ хубаво, какво да правя. — Той е простъ лѣкъ, ама сега ще да свръши работа. Ето какво. Да намѣрите деветъ стари цванци, деветъ бабки и деветъ меки пари. Да ги нанижете сичкитѣ на единъ червенъ копринѣнъ конецъ, ама така: единъ цванецъ, една бабка, една пара, па пакъ цванецъ, бабка и пара и така до края. Па да земете да прѣцѣдите прѣзъ кѫрпата, съ която е била невѣстата, кога и са врачували, триста и триесе драми рѣчна вода. Тая вода да възварите въ некалайдисвано червено мѣнче заедно съ паритѣ. Па да збирете дѣто има по ситата брашно, да го прѣсѣете прѣзъ протакъ и трицитѣ пакъ да турите вѫтрѣ. Това брашно да забѫркате съ възварената въ червеното мѣнче вода и да мѣситѣ едно турте колкото една кривача. А колкото вода артише въ мѣнчето, тоя часъ да ѭ лисните наедно съ паритѣ на крьстопѫтя. Като са опече туртето подъ врѫшникъ, да го расчупите на деветъ парчета и да ги топнете въ прѣваренъ оцетъ. Кога попѣкатъ първи пѣтли, да изеде невѣстата три парчета, кога попѣкатъ втори — двѣ парчета, а кога потретѫтъ — да изеде още едно. А другитѣ три парчета да увиете въ кѫрпата, прѣзъ която сте прѣцѣдили водата и, щомъ земе да са зазоря, да ги хвърлите въ запустѣлъ кладенецъ. Въ червеното мѣнче, дѣто сте вариле по-напрѣдъ водата, сѣка зарань да згрѣвате рѣчна вода съ лай-лай-кучка и да си мие невѣстата образа прѣзъ кѫщния прагъ до деветъ зарани. На деветата, кога са омие, да удари мѣнчето о прага и да са върне да поглѣдне прѣзъ коминя. И ще видите тогава, какъ ще са оправи невѣстата отъ напрѣди повече.

Сичко това завчасъ тие намѣрихѫ и приговихѫ: и паритѣ до една и мѣнче червено, и брашно отъ по ситата и сичко, сичко. Турнахѫ на огъня да са възвари въ червеното мѣнче водата, а друга захвана да сѣе брашното.

Digitized by Google

Момчето, дѣто бѣше съ мене, токо ма поглѣдваше и често са поподсмихваше подъ мустакъ. Свѣти са то какви са моитѣ лѣкове : и захвана и то да помага да приготвятъ това-онова. Хитро момче бѣше и то.

Кога тръгнахъ да лиснятъ водата съ паритѣ на крьстопятя, чакай помислихъ си, да не идятъ токо тъй толкова пари, ами да ги прибере момчето. „Я постойте, рѣкохъ. Да хвьрлите сега тия пари на крьстопятя, зарань ще ги види нѣкой и ще ги обере, та нему ще прѣмине това зло. А защо да правимъ зло на другитѣ? Азъ не искамъ да ми тегне на душата грѣхъ.“

— Ехъ, да ги не хвьргаме, каже бабичката.

— Не да ги не хвьргаме, защото лѣка нѣма да стане. Ами ето какво да сторимъ. Нека да иде моето момче, та като лиснятъ водата съ паритѣ, то да ги заобиколи три пяти и на четвьртия пять да ги прѣскокне и тогава нѣма никому никакво зло да направятъ. — Хайде стани та идете.

То ма разбра и отиде.

— Ти вишъ, подзе старата, добрѣ че ти доде на ума за това, а то инакъ щѣхме другиму да стоваримъ това зло. Ехъ, ама той Господь, както та е научилъ за едното, така та е научилъ и за другото.

Момата, която отиде да лисне водата, са върна, а момчето са позамаяло малко по двора и напоконъ са върнало, та очистило паритѣ.

Туртето са опече и сичко, както нарѣдихъ азъ, приготвихъ и направихъ. Синца лѣгнахме и скоро захьркахме, като заклани, само бабичката и невѣстата не лѣгнахъ и не мигнахъ нейъ нощь. Щомъ попѣхъ първи петли, невѣстата зе да ѣде тритѣ парчета отъ туртето. Азъ случайно са разбудихъ тогава, та са поодвихъ да поглѣдамъ, какво правятъ. Кандило запалено въ кунустаса, бабичката са крьсти и кланя прѣдъ куната, а невѣстата клѣкнала до нейъ и съ два прьсти зима изъ едно разлато паниче парченцата отъ туртето и ги туря въ устата си полегичка и съ такъвъ страхъ, така треперешкомъ, сѣкашъ че зима комка. Мень ма изду, изду смѣхъ, като видяхъ, това, та насмалко щѣхъ да са искискамъ подъ чергата, па са удържахъ. По втори и трети петли тя изяла още три парчета.

На заранья, ние още спимъ, тие зехъ да шетятъ, да готвятъ, месили тутманикъ, заклали кокошка, яйца пражятъ,

Digitized by Google

сютляшъ варѫтъ — сѣкашъ че ще гощавѫтъ нѣкой бей. А азъ за такова нѣщо хичъ са не сърдя.

Сѣднахме да обѣдваме. На паралията ми мѣтнахѫ риза само кенета и кенаре, на момчето вързахѫ на шията хубавъ червенъ пошъ. Невѣстата ми цалува рѫка и ми са поклони като на кумъ. Тя бѣше станала малко по-весела и зе да си приказва.

Наобѣдвахме са бейски. Трьгнахме да си отиваме. Тие ми приготвиле овенъ, е май колко коня ми, съ вити рогове. Азъ нѣма дѣ да го турна и какъ да го носѫ, като си не отивахъ дома, ами го оставихъ, та други пѫть да си го зема. Испратихѫ ма сичкитѣ до края и ми заржчихѫ да дохождамъ често у тѣхъ, че тие ма имале вече като братъ и като прьвъ роднина.

Слѣдъ два мѣсеци азъ пакъ заминахъ прѣзъ Стрѫгелъ и, то са знае, най-напрѣдъ са отбихъ у тѣхъ пакъ. Тие ма посрѣщнахѫ, като че Господа посрѣщѫтъ, зарадвахѫ ми са вече, дѣто не може повече да бѫде. Пакъ зехѫ да ма гощавѫтъ и да ма пожтъ и пакъ ми мѣтнаха риза, тоя редъ отъ майката на невѣстата.

А невѣстата бѣше станала една червендалеста, една разговорчива, иди рѣчи, че прѣди два мѣсеца тая невѣста са е готвила да мре. И азъ самъ зехъ да са чудѫ на мене си, какъ тъй да не знамъ до тогава, че тъй хубаво мога да лѣкувамъ.

Е — е, сега, казахъ ви, каквото имахъ да ви казвамъ. Азъ си зехъ овена, а вие си карайте по-нататъкъ.

И той са оттегли пакъ на страна и си запуши спокойно цигарката.

ВЪ ГОРАТА.

Ето въ сѣнката съмъ вече —
Лѣхна хладина,
Не Прѣминва взоръ далече
Отъ зеленина!

Ей гората! пакъ е сѫща,
Както лани бѣ:
Сѐ тазь хладина могѫща,

Digitized by Google

Сé пакъ туй небе!

Поздравъ горо — хубавице,
Ясни небеса!
В' мойта душа ваш'то лице
Прави чудеса. . .

Тихо шепнѫтъ си листьето,
За какво ль? незнамъ. . .
Кротко кланѫтъ са дрьвьето,
Като старци в' храмъ.

„Младость, младость!“ шепнѫтъ всички,
„Тукъ е хубостьта“. . .
„Радость, радость!“ църкѫтъ птички,
„Веселъ е свѣта!“

Ей ги чуднитѣ пѣвици:
Люшкѫтъ са, цвьрчѫтъ.
Поздравъ на васъ мили птици,
Писнѫли отъ врѣдъ!

Млъкнахѫ си изъ листата,
Шушнѫтъ: „Кой е тозъ?“
Да побѣгнемъ низъ гората
Отъ опасний гостъ„. . .

О, не бѣгайте създанья
Чисти отъ порокъ —
С' пѣсни пълни съ обаянье
Надарилъ ви Богъ

За да чуя ваш'тѣ пѣсни,
Тука съмъ дошелъ;
Нѣма в' мене мисли бѣсни,
Чуйте, не съмъ зълъ!

Нъ крякнахѫ малки птички:
„Знайнъ каква си тварь!
Зло създанье, викѫтъ всички,
Ний не щемъ другарь!“

И далече пакъ запѣхѫ
Въ хоръ съставенъ новъ.
Какво въ пѣснитѣ гълчахѫ
Гимни иль любовъ?

Може би осѣщѫтъ тайно
Силата свѣта?
Може би на тѣхъ е знайно
Тайната въ свѣта?

Digitized by Google

Кой ги знае? Ний сми грѣшни,
Можемъ ли узна?
Наш'тѣ мисли сѫ успѣшни
Само на алина. . .

Какъ сѫ нѣжни тия пѣсни,
Тозъ невиненъ гласъ!
Туй сѫ звукове небесни
Безъ огънь и страсть. . .

Туй е пѫтникъ на душата
Безъ грѣхъ и порокъ,
Туй е благость на земята,
Що ѫ даде Богъ. . .

Чакай! Що е? Нѣгдѣ пушка
Изъ лѣса гръмна.
Съ црикотъ шумно, катъ вихрушка
Птичий хоръ хврькна.

Грозно звука са разнесе,
Глухо заехтя,
Долината са затресе,
Славей занѣмя. . .

Туй е звука на злобата,
Пъкления ревъ,
Человѣка на земята
Найде тозъ напѣвъ!

Вий сте прави, птички малки —
Бѣгайте отъ мень!
Азъ сьмъ човѣкъ грѣшни, жалки,
С' злоба надаренъ! . . .

Хасково, 20-ий Юлий 1888 г. *Хр. Карапетковъ*

ХЕРКУЛЪ И КАКЪ

Епическо Съчинение

(изъ Енейда на Виргилия гл. VIII, 194—305.)

отъ *Хр. Кесяковъ, 1882 г.*

I.

(—⏑—⏑—⏑—⏑—⏑—⏑—⏑—⏑—)

В' Апенискитѣ високи планини
В' тѣзи исполински вѣчни съсипни,

Digitized by Google

Гдѣ орела само си гнѣздото свива,
Тамъ гдѣ Тибъръ са вълнува и разлива,
Въ туй жилище на звѣроветѣ,
Гдѣ са отзовавать гласоветѣ
На зловѣщитѣ, проклѣти сови,
Тамъ гдѣ съгради града си новий
Марсовия синъ, божественний Квиритъ,
Тамъ в' пещера подъ хлъмъ с' грозота покритъ,
Гдѣто послѣ Ремъ прѣкара своя влакъ
Тамъ лѣжи чудовище-страшило — Какъ.

Мръква са. Търчи забулена нощьта
Да изгони слънцето с' гнѣвъ отъ свѣта.
Дневний царь не ще, и страшно са опира,
Но принуденъ, съ срамъ си заритѣ сбира,
Гордѣливо си върти главата
И съ гнѣвъ изглѣдва небесата.
Но напраздно в' дъбоветѣ бие,
Трѣбва той крилата да си свие
Прѣдъ хлада, с' усмивка нѣжна що лѣти,
Тукъ-тамъ си заритѣ с' ярость той върти,
Трѣбва на вѣтреца да са покори,
Що играе в' Апенинскитѣ гори.

Ей слѣдъ малко иде, припка черний мракъ
Да потъпче цѣлий свѣтъ съ тежъкъ кракъ,
А подирѣ му чудовищата нощни
Плашатъ на земята господаря мощний.
Всичко са прибрало, и почива,
Всичко вечь спи, а скърбьта горчива
Нѣма вечъ да стрѣска человѣка,
Що бълнува на постеля мегка.
Само страшния чудовищенъ овчаръ,
Товъ на страхотитѣ любимъ другарь,
Само той въ мрачната нощь все шумти,
Та земята подъ ногѣтѣ му ехти.

Както е държава в' скърбь безъ своя царь
И тъжи войската за вожда си прѣстаръ,
Тъй е всичко скръбно в'нощната тьминица,
И очаква с'радость своята царица.
Ей ѭ . . глѣдай, в'огънь са явява
И на смъртния надѣжда дава;
С'нѣженъ кракъ стжпи на тронъ в'небето,
И изглѣда весело полето . —
Отъ страхъ ти трепти всрѣдъ блѣдний си народъ,

Digitized by Google

Като че ще падне отъ небесний сводъ,
А пъкъ нейнитѣ посърнали зари
С' отражавжтъ изъ най-гжститѣ гори.

Скоро тя са скри, — а страхъ, мракъ, тьминна, —
Радостьта исчезнж пакъ отъ тазъ страна.
Въ духа си си смутенъ, а чувашъ стжпки,
И са цѣлъ обливашъ отъ студени тръпки.
Стреснешъ са, поглѣднешъ, и примирашъ,
Страшенъ образъ надалечъ съзирашъ:
С' кръвни очи, с' гега въ ржката —
Всичко му трепере подъ краката;
Иде — сѣнката на нѣкой си убитъ —
И съ вълча кожа наполъ е покритъ;
Туй е Какъ, що ходи скръбь да сѣй в' свѣта,
И за плячка в' тьминнитѣ на нощьта. —

— „Гдѣ си? Нѣма го днесь — Тишина катъ в' гробъ
Чуешъ гласъ, и мислишъ, че реве Циклопъ —
— „Гдѣ си? Чуй ме. Боже, слѣзъ — Гласа повтори,
Гласъ подземенъ. Може Етна са отвори,
Може са засиѣ Плутонъ въ ада,
Та люлѣе мрачната си сграда,
Може си расклати пъкъ главата,
Та е в' страхъ морето, с' небесата . . .
— „Силна Майо! Испрати го . . не са бой —
О, Меркурие крилатий, Боже мой,
Ахъ, слѣзни. Защо оставяшъ менъ злочестъ?
Всякога бѣ тука, а кждѣ си днесь? —

Рѣче, и тръгна съ гордость тозъ овчарь,
Га че на свѣта е вѣченъ господарь.
Търси кражба низъ горитѣ, в' доловетѣ,
Но напусто, — мразжтъ го вечь боговетѣ.
Нѣма тукъ кой да му отговори,
Страшна ярость го в' сърдцето бори,
На гласа му сова с' отзовава,
И пакъ тихо мѣсеца го освѣтлява.
Неспокойно в' урвитѣ са той върти,
А гнѣвъ адский въ душата му пламти.
И тозъ исполинъ в' душата си нечистъ,
Безъ да ще, — трепере, са люлѣй катъ листъ.

В' страшна ярость, с' гегата си въ ржка
Обикаля Тибъръ, славната рѣка,
Катъ изглѣдва всичко съ очи свѣтливи.

Digitized by Google

О, разбойнику, о, великане дивий
Иде врѣме, и день за награда,
Иде врѣме, и ще слѣзешъ в' ада,
Въ палата страшний на Плутона,
Прѣдъ неумолимаго Херона! ! . . . —
Отъ далечъ са чува, че пѣтелъ вечь пѣй,
Зефира съ сладость клонйетѣ люлѣй,
Съмва са, и Какъ, пронизанъ като с' нечъ,
Скри са, въ пещерата си влезе вечь.

II.

Истокъ е въ огънь, веселъ и засмѣнъ,
При новорождаемия лѣтенъ день,
Мрака бѣга, златната зора са пука
И на сиьртний сочи ясна пакъ сполука.
Вѣтърецъ съ сладость в' лѣса вѣе
И зеленитѣ листа люлѣе,
Славей пѣсни по гори развива
Изъ душа спокойна и щастлива.
Всичко мърда, и са весели безъ край,
Мислишъ, че си прѣнесенъ въ земний рай,
Вѣка на Сатурна завладѣ в' свѣта,
Скръбь вечъ нѣма, пѣсни навсѫдѣ гърмятъ.

Апенинскитѣ пъкъ горди планини
Са въздигнатъ като Олимпъ в' тѣзъ страни;
Класоветѣ са жълтѣятъ по полето
И главитѣ си издигнатъ къмъ небето.
А Церера, славната царица
В' позлатената си колесница
Цѣпи на небото свода ясний,
Носена отъ гълѫбици красни,
И на селенина с' благость тя гласи,
Весело да скокне отъ лѣглото си,
Да изгони отъ духа си всяка скръбь, мечти
И на работата си пакъ да лѣти.

По нататъкъ Тибъръ весело са смѣй,
Като са тихичко прѣмята и люлѣй!
Позлатени риби скачятъ изъ водата,
Па са борятъ с' бога на рѣката.
Забѣлѣжвашъ надалечъ морето,
Ту кристално, ту лудо, проклѣто,
А отъ неговата бездна скрита
Свѣтло са показва Амфитрита,
Като носи своя синъ, богъ Палемонъ,
Красенъ катъ звѣзда на свѣтлий небосклонъ,

Digitized by Google

Като шипъкъ, кринъ — росата що пои,
В' пѣвъ Тритонитѣ влѣкѫтъ колата ѝ.

В' тъзи весела минута, в' този часъ
Чувашъ отъ далече екоть, страшенъ гласъ.
Чувашъ, тамъ мучение в' край на небосклона,
Като ревението на Марсъ и Беллона,
Хей тамъ са бѣлѣкътъ юнци стадо,
Стадо многобройно, красно, младо.
Юнцитѣ са, в' бѣгъ, бодкътъ, и скачкътъ,
И зелената трѣвица гвачкътъ.
Глѣдай, какъ главитѣ си издигкътъ в' сѣхъ,
Като че е Юпитеръ страшний между тѣхъ;
Тамо два, съеденени рогъ съ рогъ,
Борькътъ са, мучкътъ, прахъ пръскѫтъ на възбогъ.

Наближавкътъ, и при Тибъръ тѣ сѫ вечь,
Но като пронизани съ остъръ мечъ
Плашкътъ са да вгазькътъ, — запрени отъ нѣщо;
На водача имъ гласа ехти горѣщо,
И като с' нова сила упоени,
Тичкътъ въ вълнитѣ позлатени.
Вижъ ги, какъ си дигкътъ тамъ главитѣ
И далече пръскѫтъ с' гнѣвъ водитѣ.
Вижъ и тѣхния юначенъ господарь,
Какъ си плува, като на вълнитѣ царь.
Мислишъ че е страшний той Посейдонъ,
Та рѣката в' страхъ му носи честь, поклонъ.

Вечь сѫ побѣдили рѣчнитѣ вълни
И са впущкътъ в' краснитѣ зелепини.
Тѣ сѫ юнци.. двѣстѣ, красни, като снѣгъ бѣли,
Като отъ божественний Олимпъ днесь слѣли.
Слушай какъ ревкътъ до небесата;
Па са борькътъ, гонькътъ изъ трѣвата.
А пъкъ тѣхния водачъ си пѣе,
И в' рѫка дебелъ кривакъ люлѣе;
Трѣсъка на великанския му мечъ,
Плаши юнцитѣ му още отдалечъ,
Копие той носи на страната си
И отровенъ лѫкъ гръдитѣ му краси.

Този е великий, славенъ Херкулесъ.
Който, като разяренъ львъ в' гѫстий лѣсъ,
Ходеше да чисти отъ крадци земята,
А отъ послѣ са възнесе в' небесата

Digitized by Google

Да приеме за труда награда,
Който укроти, свърза въ ада
Страшния Церберъ, триглаво куче,
Който отъ Юнона сѣ да суче,
Та да стане на свѣта непобѣдимъ,
А пъкъ в' Олимпъ полубогъ, и най-любимъ;
Който даде лжка си съ кръвь покритъ,
На любезния си, вѣренъ Филоктитъ.

Днесь са врьща отъ Иберия; тамъ той
Спорѣдъ волята на Зевса в' страшенъ бой
Гериона, великана тритѣлесний
Побѣди; отъ тамо тозъ юнакъ чудесний
Днесь си кара юнци млади, красни,
И имъ пѣе пѣсни сладкогласни,
Че с' надѣжда блага и засиѣна
Води ги на пайка си Алкмена.
Той е тукъ проводенъ отъ своя отецъ,
Да свали и Кака, грозния крадецъ
В' черний тартаръ, в' огненния Ахеронъ,
Гдѣ царувятъ Прозернина и Плутонъ.

III.

Фебъ с' лице си позлатяваше свѣта,
И прѣполвяваше вечь своя пжть,
А зората шипъщитѣ вечь бѣ сбрала,
Що на Истокъ тя прѣдъ Феба бѣ посѣла.
Всичко бѣга . . бѣга да са скрие
Отъ огъня, що отъ Феба бие;
Облацитѣ сбра Еолъ уплашенъ,
Пжть да сторятъ, вика съ гласъ страшенъ.
Всичко бѣга прѣдъ слънчевитѣ кола:
—Като платна на корабъ свойтѣ крила
Е расперилъ звѣздния крилатъ орелъ,
Само той изглѣдва Феба с' поглѣдъ смѣлъ.

Херкулесъ отъ дългия пжть уморенъ
И умаянъ отъ прѣкрасний свѣтъ засиѣнъ,
Сбра юницитѣ, па прѣглѣда и мѣстото,
И потърси си отмора за тѣлото!
Околъ него урви и пещери
Зѣятъ, катъ подземни адски двери;
Въ единъ прѣкрасенъ долъ закара
Херкулъ юницитѣ съ гега стара,
А самичъкъ с' радость, с' весело сърце,
Съ засиѣно и божествено лице

Digitized by Google

Влѣзе въ гората, що са зеленѣй
Тамъ да чака усладителний Морфей.

Херкулъ щомъ са приближи, едвамъ дойде,
Въсхити са отъ което тамъ виде:
Прѣдъ очитѣ си съглѣда той полянка,
Изворъ златенъ, и дървя с' дебела сѣнка,
И зелена, весела морава,
Що на смьртния растуха дава,
А на възбогъ дѫбове пѣкъ голи
Са въздигнѫтъ изъ върби, тополи,
И цвѣтята изъ зелената трѣва
Весели си дигнѫтъ нѣжната глава.
Херкулъ не можѣ да стѫпи вечь напрѣдъ,
И са спрѣ за да изглѣда чудний свѣтъ.

Послѣ той въздигна своитѣ очи,
Къмъ дѫба, прѣдъ него що стьрчи.
Клонйетѣ бѣхѫ с' листа и плодъ покрити,
А по тѣхъ разсѣяни птици гласовити:
Косеръ тукъ крилцата си люлѣе,
Тамо славейчето сладко пѣе;
По-нататькъ грознитѣ соколи,
Обикалькъ тънкитѣ тополи.
— Всичко в' радость и веселие безъ край.
Херкулесъ помисли, че е в' земний рай
Прѣдъ Юпитера, великий си отецъ,
И че тукъ го чака лавровий вѣнецъ.

Слѣдъ това героя Херкулъ са простря
Да си отпочине в' тъзъ зеленина.
Той исправи гегата си до главата
И катъ отсѣченъ дѫбъ са тръснѫ в' трѣвата.
Тозъ часъ и Морфей съ конь си златенъ,
Отъ властителя на Олимпъ пратенъ,
Отъ живѣлището си искочи,
Да притвори морнитѣ му очи.
Ей и птицитѣ надухѫ си гласътъ,
С' пѣсни харионични за да го приспѫтъ.
Зевсъ невидимо проводи тукъ и Ланъ,
С' лира да бди надъ божественний му синъ.

IV.

Но ей заведнъжъ са страшенъ шумъ дигна,
Катъ че гръмъ расклати цѣлата страна,
Мислишъ, че реда са на свѣта прѣмѣтна,
Или че реве Вулканъ, та друса Етна.

Digitized by Google

Тъй *Каж* порева и са пробуди,
И в' пещерата си са зачуди,
Катъ съзрѣ, че са е вечь съмнàло,
Че е слънцето отъ сънъ станало.
А като отъ урвата си той съзрѣ
Юнцитѣ в' полето, в' часъ безъ да са спре
Заведитьжъ са дигна на краката си,
Жаждата за чуждо да си изгаси.

Той дограби с' рошавата си рѫка
Гегата си; с' растреперани крака
Плахо са подаде отъ своята дупка.
Мѫчи са да спре сърдце си да не тупка.
На конецъ съ страхъ пакъ въ душата
Осмѣли са, дигнѫ си главата,
И скокнѫ юнцитѣ да обиди,
Да ги позабиколи и види.
Твърдѣ са почуди щомъ видѣ в' товъ пекъ,
Двѣстѣ юнци и безъ господарь човѣкъ.
Той помисли, че е нѣгдѣ закъснѣлъ,
И подскокнѫ в' радостьта си катъ орелъ.

Товъ часъ злобно са засмѣ и са рѣши,
Да ги грабне, безъ да мисли че грѣши.
Неспокоенъ пакъ изглѣда, пакъ повтори,
Да не би тукъ нѣкой примка да му стори.
Сѣтнѣ гегата си Какъ нарами,
Юнцитѣ да види и прими,
Младитѣ дограбчи за краката
И прѣмѣтнати за прѣзъ главата,
По единъ ги в' дупката си той вкарà.
Както дивий тигъръ в' гѫстата гора
В' зѫби носи жьртвитѣ си нѣжни в' сѣхъ,
Тъй Какъ граби, безъ да мисли, че е грѣхъ.

Пакъ са врьща .. Отъ ходà му шумъ ехти.
Иде .. глѣда кръвно .. да са насити.
В' мигъ единъ бикъ за опашката докачи,
Той с' гнѣвъ рита... Безъ да ще, слѣдъ Кака крачи,
Доклѣ го в' пещерата затвори,
И тръгнѫ съ други да са бори.
С' този начинъ десеть той заграби,
И запрѣ ги като в' блато жаби,
Както прави майсторъ опитенъ и старъ.
Какъ така помисли тѣхний господарь
Да прѣмами, ако дойде в' сѫщий день,
Да не мисли, че грабежа е внесенъ .....

Digitized by Google

V.

Зефира дойде да пъди вечь пекá,
Да подхврька надъ чудесната рѣка;
Нѣжно цѣпи съ крилцата си въздуха,
И на пастиритѣ носи пакъ растуха.
А слънечнитѣ конйе хвьркати,
Кать съврѣхъ златитѣ палати
На Аполлона, вождътъ си гнѣвливий,
Разлюлѣхъ свойтѣ златни гриви.
Тичѫтъ и подскачетъ с' радость и безъ страхъ,
Заобиколени въ мѫгла и прахъ,
Че слѣдъ малко въ палата ще са спрѫтъ,
За да си починѫтъ прѣзъ нощь отъ трудътъ.

В' този часъ и Херкулъ в' сънъ си са стрѣснѫ
Бързо си отри очитѣ, и скокнѫ,
Щомъ видѣ, че слънцето вече ще зайде,
Да не би тамъ тьмнинита да го найде.
В' нѣкое селце днесь да завтаса.
Той си меча набързо прѣпаса,
Лѫка си окачи прѣзъ гѫрдитѣ,
Съ орѫжията са накити;
Слѣдъ като грабна и копието си,
Па и гегата в' рѫцѣтѣ нагласи,
Са изгуби въ зеленитѣ трѣви,
Да подбере юнцитѣ, да си върви.

Юнцитѣ в' страхъ бѣхѫ са разбѣгали,
По трѣвата в' скрьбъ бѣхѫ налѣгали.
Щомъ са приближи, и щомъ стѫпи в' полето,
Тѣ съ ревъ скокнахѫ, — тъй че и небето
Са расклати отъ това мучение.
А пъкъ Херкула обзѣ вълнение.
Безспокоенъ юнцитѣ извика. . . .
Всякий юнецъ тича и са втика,
При ехтението на този страшенъ гласъ;
Херкулъ в' страхъ почнѫ да ги брои завчасъ;
Но четé, брои, повтаря, пакъ чете,
— Нѣма много — Що е туй, кадѣ сѫ тѣ?

Надалечъ отъ него чу са нѣгдѣ шунъ,
И веднага Херкулу дойде на умъ,
Че злодѣецъ в' сънь му ще ги е нападналъ,
И безъ да го чуе, той ги е открадналъ.
Херкулъ са заклѣ въ боговетѣ
Да си отмъсти, и като цвѣте

Digitized by Google

Да му принесе въ тазъ долина
Сѣнката въ даръ на Прозерпина.
Гегата грабнѫ, с' мечъ в' рѫката голъ,
— Да бѣ тукъ, викна, сега бихъ те проболъ!
Този грѣмъ екнѫ въ гѫститѣ гори,
Какъ го чу, потрѣпнѫ блѣденъ, и са скри.

С' ярость Херкулъ взѣ да търси на всѫдѣ,
Но напусто този трудъ — нищо невидѣ.
Искаше вечь да не дири, да не чака,
Но съзрѣ пещерата на Кака. .
Влѣзе; иракъ и сирадъ да са удави. .
Той извъркнѫ, отъ смъртъ да са избави.
Стѫпкитѣ съзрѣ, но опакъ бѣхѫ,
Та назадъ са върна безъ утѣха.
Хитростьта на Кака Херкулъ не откри,
Но отчаянъ повече са разяри.
Безъ да чака вече, са върна назадъ,
А *Какъ* са подаде, и засмѣ съ ядъ.

Мрака приближаваше да са яви,
А пъкъ Херкулъ сбра юнцитѣ да върви;
Но екнѫ отъ нѣгдѣ гласъ подземенъ, гробенъ,
И повтори са дважъ и тржъ ревъ подобенъ.
Юнцитѣ дигнахѫ си главитѣ,
Спрѣхѫ са; щръкнахѫ имъ ушитѣ;
Замучахѫ тѫжно, кат' че плачѫтъ,
И къмъ тоз' гласъ взѣхѫ да подскачѫтъ.
Радость в' Херкулового лице блѣснѫ,
Той разбра що става, а гласа позна.
Безъ да чака, в' рѫцѣтѣ с' мечъ и с' лѫкъ
Са затече къмъ пещерата кат' вълкъ.

Какъ уплашенъ, растреперанъ отъ тоз' ревъ
Бѣ готовъ; държеше гегата съ гнѣвъ
И до смъртъ рѣшенъ бѣ да са защищава.
А като видѣ, че Херкулъ са задава,
Укрѣпи са, ако и уплашенъ.
Херкулъ, кат' съзрѣ тоз' образъ страшенъ,
Тѣзи роши, тѣзи адски очи,
Бѣ готовъ врьхъ него да подскочи,
Но са спрѣ, да свърши, безъ кръвь да роси,
И викнѫ: — Човѣче, който и да си,
Що работишъ подъ тоз' грозенъ, адский сводъ,
И защо нападашъ чуждия имотъ? —

Digitized by Google

Какъ поклати рошавата си глава,
Страшно го изглѣда, и тъй изрѣва:
— О, какъ сиѣшъ, да са приближишъ ти тука?
Кой си? Искашъ ли и теб' да дамъ наука?
Що работы въ тѣз' урви (дупки) стари?
А пъкъ ние вси нищожни твари,
В' свѣта що вършитѣ, глупаци?
Тука, тука, ако сте юнаци.
Между диви звѣрове въ тѣзъ гори,
А не цѣлъ животъ с' веселби, игри.
Скоро бързай, бѣгай, въ свѣта иди,
Весели са, — тукъ ти, дунамъ, не сѣди.

Какъ на тѣзи думи гегата дигнѫ,
И замахнѫ, но бѣ къса, не стигнѫ.
Херкулесъ пламнѫ цѣлъ, разлюти са бѣсно,
И съ мечъ в' ржка извика гръмогласно:
— Какъ, злодѣю, ма нападашъ днеска,
Като нѣмашъ сила Херкулеска?
Нѣма полза отъ тѣзъ кръвни очи,
Тукъ кръвьта ти днеска звѣръ ще лочи,
Тукъ ще паднешъ, като здрѣлъ класъ отъ коса,
А орелъ ще кжса твоитѣ мѣса,
Тука мьртавъ трупа ти ще днесь лѣжи,
И къмъ *Кака* с' голия мечъ приближи.—

Какъ, отчаянъ, пакъ издигнѫ своя прѫтъ,
Но напраздно са опита вторий пѫть.
— На стотина като тебъ сьмъ далъ награда,
Днесь и тебъ ще дамъ.. върви, нищожний, в' ада,
Херкулъ изрева, — взѣхъ ти душата —
Какъ хвьрли.. заби са прѫтъ в' земята.
—Мри, — повтори Херкулъ, с' бѣсъ в' лицето,
И заби му меча в' сьрдцето.
Като дѫбъ в' гората Ида, *Какъ* падна,
Кръвь отъ раната като порой бликна,
А рана му бѣ кат' на Марийский бикъ,
Та гората са расклати отъ тозъ викъ..
. . . . . .
. . . . . .

Ей, герою, сине Зевсовъ, гдѣ та днесь?
Погледни отъ Олимпъ, погледни и слѣзъ.
Расходи са днесь отъ Дунавъ до Марица,
Пообиколи и нашата земица,
Млада, крѣхка кат' новородена,
Никога до днеска не засмѣна,

Digitized by Google

Че в' недрата си тя храни,
Челяди ехидни, в' гнусъ залѣни,
На които Тиберийския крадецъ,
Що прѣдъ вѣкове погуби е вѣнецъ.
Поразмърдай наш'тѣ чувства и сърдца,
Че сме дребнави и слаби кат' дѣца.

Дай ни въ рѫцѣтѣ, дай ни твоя мечъ,
Да изгоним зло и тиня надалечъ.
На народния ни геній, ний сме болни
Лѣка си прѣдай, че ние сме неволни,
Да прѣчисти нашата родина,
Що е често на сиромъшката долина.
В' младостьта си, ти надви Центаври,
В' старостьта, прие вѣнецъ отъ лаври,
Но туй всичко е нечуто в' нашій вѣкъ.
Всинца днесь сме твари, ти бѣ человѣкъ.
Тебъ герою, чака нашия духъ днесь,
Погледни отъ Олимпъ, погледни и слѣзъ!!!..
. . . . . .

. . . . . .
Навсѫдѣ владѣеше мракъ, тъмнота,
Гробна тишина царуваше в' свѣта.
Зрителка на Херкуловата побѣда
Бѣше само нощната царица блѣда.
И в' това мълчание природно,
Всичко дишаше сега свободно,
А гората славна Апенинска,
Тъзи крѣпость древна, исполинска,
Цѣла бѣ потънала въ сладъкъ сънь.!!!.
Херкулесъ искара юнцитѣ навънъ,
Вечъ зорницата на истокъ са яви,
И той ги подкара за да си върви. —

ОБИЧАИ ПО НОВА ГОДИНА (СУРВАКИ)

(По Елѣнско).

Въ надвечерието срѣщо сурваки става приготовлението така: Варятъ главата на прасето, що сѫ заклали за колада. Направятъ платия (пита) и вятрѣ въ питата турятъ отъ дрѣнъ клечици, по които има пъпчици. Всѣка клечица ѝ наричатъ име. Напр. едно наричатъ кѫщата, друго — биволитѣ, трето — касметя и т. н.

Digitized by Google

Въобще, всѣки въ платята си туря толкова клечици, колкото различни елементи съдържа неговото имущество. Въ питата турѫтъ още и една чиста парà. По това врѣме момитѣ вземѫтъ си отъ тѣхъ по единъ прьстенъ и съ стомнитѣ отивѫтъ на кладеница или на чошмата за вода. Тамъ всички са чакѫтъ да са съберѫтъ. Момитѣ чакѫтъ да додѫтъ и момцитѣ.

Като сѫ съберѫтъ вече моми и момци, давѫтъ си прьстенитѣ на една мома, която избирѫтъ момитѣ и момцитѣ. Слѣдъ това са разотивѫтъ.

Вечерьта слагѫтъ трапезата, на която стои свинската глава и гори една вощена свѣщь, прикрѣпена на житото, що са намѣрва на трапезата. Вощената свѣщь ѭ купувѫтъ да е голѣма, тъй щото да стигне за тритѣ бѫдни вечера: Срѣщо коледа, нова година и Ивановъдень. Нарежда са челядьта около трапезата и домакина прикажда съ тамянъ. Прикажданието става така: Вземѫтъ лемяжа или ржена, турѫтъ огънь и врьхъ оганя тамянъ, като прикадѫтъ на трапезата, отивѫтъ и при добитака. Сѣтнѣ сѣдѫтъ да вечерьтъ.

Най-напрѣдъ ѣдѫтъ житото, послѣ другото, що слѣдва[1]). Има обичай, че когато ѣдѫтъ, който кихне най-напрѣдъ ще му дадѫтъ ягнето, което ще са обагне най-напрѣдъ. Най-послѣ ѣдѫтъ платята (питата). Като захванѫтъ да ѣдѫтъ, намѣрвѫтъ клечицитѣ и единъ прѣзъ другий викѫтъ: Азъ намѣрихъ воловитѣ, други пъкъ вика —азъ намѣрихъ касметя, пъкъ онзи намѣри паритѣ и др. Това е най-хубавото. Послѣ това вдигѫтъ трапезата. Слѣдъ ѣдение всички отивѫтъ край огьня, изравьтъ жарава, донасѫтъ или отъ дрѣвъ, или отъ чиширь пъпки и захващѫтъ да си наричѫтъ тъй: „Ако подскочи пѫпката, която ще туря въ жаравата, ще съмъ здравъ.“ Пѫпката въ жаравата пукни, па поскочи и той извиква: „Ѫѫхъ, ще съмъ здравъ“. Послѣ всѣкий си намисля по нѣщо и ако пѫпката, която тури въ жаравата, подскочи, мисли че ще са испълни това, що си е намислилъ.

Момата, която е взела прьстенитѣ, взема една паница съ вода, натопява прьстенитѣ, покачва са на кѫщата на кириндитѣ и ги оставя тамъ. „На звѣздитѣ стоѭтъ прьстенитѣ“, казвѫтъ момитѣ.

Не слѣдъ продължително врѣме всички оставьтъ оганя и отивѫтъ да спьтъ. По срѣдъ-нощь захваща да са чува хлопание, мечание, като котка по вратата на кѫщата. Тия, които хлопѫтъ и

---

[1]) У Циганитѣ има обичай, че срѣщо нова година вечерьта, когато сѣднѫтъ да ѣдѫтъ, тѣ не дигѫтъ трапезата чакъ до нова година по пладня. Вечерьта срѣщо нова година тѣ варьтъ глава свинска, сърма и др. По тъмно прѣди да ѣдѫтъ, тѣ излѣзвѫтъ да играѭтъ хоро. Но всички налѣзвѫтъ вънъ на хорото и никой не стои въ кѫщи затова, защото вѣрвѫтъ, че Св. Василь щѣлъ да слѣзи прѣзъ коминя да ѣде сърма. Казвѫтъ, че веднажъ една циганка, като са завьрнала отъ хорото въ кѫщата си, сварила едно куче, че ѣде отъ сармата. Тя помислила, че е Св. Василь. Кучето, като видело циганката, захванало да бѣга; тя му рѣкла: „Охъ сърмаданъ, да данъ Св. Василю, свинска-глава бутурусъ „защо ни си хапна и отъ свинската глава“.

Digitized by Google

нечкатъ, сѫ момчета, които ходятъ да сурвакатъ.[1]) Въ най-старитѣ врѣмена ходяли и възрастнити хора. Повечето пѫти момчетата, ходятъ по три, а рѣдко по шестъ. Три момчета сѫ казвятъ единъ колъ и затова шестѣ момчата заедно, кога земятъ да имъ даватъ пари, казватъ: „Ний сме на два кола“. Тогава даватъ на трима едно, и на останалитѣ пакъ особенно. Всѣко едно момче отъ тѣхъ си има длъжностьта. На едиото казватъ магаре, на другото — котка, а третото хлопа по вратата. Стопанина, щомъ чуе че хлопятъ на вратата му, става да отвори, момчетата влазятъ, и захващатъ да сурвакатъ челядьта на стопанина.

„Сурва, сурва година,
Весела година,
Голѣмъ класъ на нива,
Червена ябалка въ градина,
Жълтъ мамулъ на лѣса,
Голѣмъ гроздъ на лоза,
Пълна кисия съ пари,
Живо здраво до година,
До година до амина“.

По нѣкога са случава, че нѣкой не отваря на момчетата, що хлопятъ на вратата му, затова тѣ за урсуалукъ земятъ единъ пънь и го исправятъ на вратата му, че когато земи стопанина да си отваря вратата да падне пъня и да го удари.

Слѣдъ като сурвакатъ момчетата, едното отъ тѣхъ, което го викатъ магаре, казва: „Кови магарето!“ Тогава стопанина му дава колкото желае, пари. Нѣкой за смѣхъ правятъ така: Подвалятъ момчето, което го викатъ магаре, и захващатъ да ковятъ, ударятъ го съ лемежа или съ ражена, че послѣ му даватъ пари; но това го правятъ само за смѣхъ. Слѣдъ това ще са обади котката и ще каже: „Намажете на котката мустакитѣ“! Тогава ще даджатъ на момчето, което го викатъ котка, сланина, кравай и др. Така ходятъ по всичкитѣ къщя на селото, или колибитѣ до гдѣто са съмни. Послѣ си дѣлятъ паритѣ, кравайтѣ и др. Сѣтнѣ сѣко дѣте сурвака родителитѣ си. Нѣгдѣ нѣкои селачени карятъ да сурвакатъ и добитака. Когато вече са съмни, но прѣди да изгрѣе слънцето, сбиратъ са всички моми и момци на това мѣсто, гдѣто кладятъ сѣденки, за да припѣватъ прьстенитѣ. Момата, която е турнала прьстенитѣ на къщата (на звѣздитѣ), снема, ги туря ги въ едно бѣло бакраче и ги занася на хорото, гдѣто припѣватъ прьстенитѣ. Припѣванието става така: Направятъ моми и момци хоро, вѫтрѣ въ хорото турятъ забулено бакрачето съ прьстенитѣ и до бакрачето стои една мома забулена, която вади прьстенитѣ изъ бакрачето. До тая мома стои друга, но незабулена, която взема прьстенитѣ отъ забулената. Когато момитѣ и момцитѣ испѣятъ една пѣсен-

[1]) Това го правятъ по селата, а не по голѣмитѣ градове.

Digitized by Google

чица, тогава забулената мома изважда единъ прьстенъ изъ бакрачето. Момитѣ и момцитѣ захващатъ да пѣятъ:

Която мома най-доброчеста
Нейния прьстенъ, най-напрѣдъ налазя (²).
Ой ладо, ладо, момиче младо,
Сѣдни извади, маламянъ прьстенъ[1]).

Тогава забулената мома изважда прьстена; момитѣ и момцитѣ, щомъ видятъ прьстена, извикватъ: „Прьстена билъ на Мария бабина Иванчина, или на Никола Лулева“. На кого или на която са случи. Послѣ пѣятъ:

Прѣзъ долъ бѣга,
Варви стѣга (²)
Ой ладо, ладо, и т. н.

На която прьстена извадятъ, викатъ, че ще да вземе хайдутинъ, или ако е момакъ — хайдушка дъщеря.

Нова крина,
Вѣтхо дъно (²)
Ой ладо, ладо, и т. н.

Момата ще вземе вдовецъ или момака ще вземе вдовица.

Бѣла пола
Черкова мѣла
Ой ладо, ладо, и т. н.

Момата ще стане попадя или момака ще вземе попска дъщеря.

Червено було
Прѣзъ поле трѣпти (²)
Ой ладо, ладо, и т. н.

Отъ далечь ще вземе момата, или момака.

Самъ си здравчецъ
На корито (²)
Ой ладо, ладо, и т. н.

За единъ на майка и баща, момака за една на майка и на баща.

Жълта дюла, търси мѣсто,
Гдѣ да капне (²)
Ой ладо, ладо, и т. н.

Момата ще са ожени за старъ човѣкъ, момака за стара мома.

Плетена кѫща
Съ лѣща пълна (²)
Ой ладо, ладо, и т. н.

За сиромахъ човѣкъ, за сиромашка дъщеря.

Бѣло картопи
На дюгенъ стои (²)
Ой ладо, ладо, и т. н.

За памукчия, за памукчийска дъщеря.

---

[1]) Нѣгдѣ пѣятъ „Дай-ладо“, а нѣгдѣ: „Сѣдни булка, подай прьстень“ (Бѣлеж. Р.).

Digitized by Google

Зиѣй са вие На кладенецъ (2) Ой ладо, ладо, и т. н.	За юнакъ, за юнашка дъщеря.
Игли стрѣхи Пробадѫтъ (2) Ой ладо, ладо, и т. н.	За терзия, за терзийка или за терзийска дъщеря.
Ката вечерь Добъръ вечерь (2) Ой ладо, ладо, и т. н.	На момата ката вечерь ще идѫтъ зглѣдници.
Рано рани Фиданъ сади (2) Ой ладо, ладо, и т. н.	За бахчованинъ, за бахчованска дъщеря.
Срѣбърно тахче По море плава (2) Ой ладо, ладо, и т. н.	Момата ще вземе гиниджия или момака гиниджийска дъщеря.
На столъ стои Кисия върти (2) Ой ладо, ладо, и т. н.	Момата ще вземе богатъ човѣкъ или момака ще вземе богатска дъщеря.
Черни ботушки На конь ѣздѫтъ (2) Ой ладо, ладо, и т. н.	Момата ще вземе търговецъ или момака — търговска дъщеря.
Жълти чехлички По таванъ скриптѫтъ Ой ладо, ладо, и т. н.	Момата ще вземе чехларь или момака — чехларска дъщеря.
Парцалища На гнойща (2) Ой ладо, ладо, и т. н.	Момата ще вземе кожухарь или момака — кожухарска дъщеря.
Свито кучи На буклучи Ой ладо, ладо, и т. н.	Момата ще вземе сиромахъ или момака — сиромашка дъщеря.
Три ерешки На попара Ой ладо, ладо, и т. н.	Три Сестри ще вземѫтъ трима момци.

Digitized by Google

Опалена главня
Прѣзъ плета прѣхвърлена
Ой ладо, ладо, и т. н.

Моната ще вземе комшия или комшийка — комшийска дъщеря.

Вѣтъръ вѣй
Книже люлѣй
Ой ладо, ладо, и т. н.

Моната ще вземе даскалъ, или комшийка ще вземе даскалска дъщеря.

Синю небо
Ясна звѣзда (²)
Ой ладо, ладо, и т. н.

Моната ще вземе хубавецъ момъкъ или момака — хубава мома.

Кървавица
На полица (²)
Ой ладо, ладо, ти момиче младо. Сѣдни извади, налѣмянъ прьстенъ.

Моната ще вземе свинарь или момка свинарска дъщеря.

На всѣка мома вадятъ прьстена и каквато припѣвка ѝ се случи кога припѣватъ, разбира са, каквото покаже пѣсеньта, такъвъ момакъ щѣла да вземе. Сжщото и съ момцитѣ. Момитѣ и момцитѣ са прѣсиватъ едни на други: ти ще вземешъ хайдутинъ, ти свинарь и т. н. Това са припѣва три пѫти. Първия и втория пѫть, забулената мома вади прьстенитѣ и подава на оная мома, която сѣди при бакрачето, а на третия пѫть всѣка мома си взема прьстена; тъй сжщо и момцитѣ. На това хоро играятъ само моми и момци. Слѣдъ това са разотиватъ. Надвечерь направятъ общо хоро.

Така са посрѣща и испраща съ веселение новата година.

Записалъ *Тодоръ Ив. Михайловски.*

ОЩЕ НѢКОЛКО ДУМИ ЗА ЖЕНИДБАТА НА СЛЪНЦЕТО.

Въ VII книга на „Трудъ“ азъ казахъ, че слънчевия култъ е билъ голѣмъ, неговитѣ пѣсни сж биле много и е имало много праздници. Като желаяхъ да намѣря още нѣкоя пѣсень за женидбата на слънцето, по-пълна, по-разнообразна, или поне нѣкой неинъ вариантъ, азъ мисляхъ по ваканцията да ида по селата, защото тука въ града, дѣто тука роденото и изнѣживаящето са население е прѣминало въ друга атмосфера и е забравило и отъ-день, на-день забравя старитѣ народни пѣсни, нрави и обичаи, не са намѣрва такова нѣщо, исках

Digitized by Google

да отида между простия и невинния народъ — тамъ, дѣто българската священна поезия не е още заразена отъ язвата на народо-разрушаващата лжецивилизация; дѣто българския духъ е чистъ отъ тая зараза и дѣто *гения* на поезията има още дѣ да почива и да въодушевява невиннитѣ български чисти и незаязвенни души съ своя божественъ огънь, но до ваканцията има още доста врѣме.

На 10-ий тоя мѣсецъ, Декемврий, случайно са отбихъ у сестра си Донка, да видя какво правятъ дѣцата ѝ. Като влѣзохъ въ двора, чухъ единъ буенъ гласъ — една сърдцетрогающа стара пѣсень, който са издаваше изъ една стая и, като пълняше сичкия домъ, разстилаше са и са разнасяше по цѣлия дворъ, по студения зименъ чистъ въздухъ. Като влѣзохъ въ кащи, азъ попитахъ сестра си — пѣсеньта още са продължаваше — коя е тая пѣснопойка, дѣто са е провикнала като Милица Загорка нѣкое си врѣме въ гората?

— Наша Мария, ми отговори сестра ми; тя дѣто ходи се пѣе и се подскача.

— Отъ кога ѭ имашъ, попитахъ пакъ, защото знаяхъ, че сестра ми до скоро нѣмаше момиче за дѣцата.

— Двѣ недѣли има какъ сьмъ ѭ приставила и, слава Богу, поулѣсни ма отъ страна на дѣцата (сестра ми има 4 дѣца, отъ 1 до 8 години).

— Отъ дѣ е пѣснопойката ти?

— Отъ Плаково — истина е пѣснопойка и цѣла войвода; сичко ми върши и то, догдѣ ѭ видишь, извършила го. Господь здрави да ѝ дава. Не е голѣмо — на 14—15 години, ама изръстно и юнакъ; баща ѝ билъ заможенъ, но въ войната му прѣбрали добитъка и сега испаднълъ. Казва, че 3—4 години му пасла добитъка изъ горитѣ — горско чедо, и вълци видѣло, какъ грабили овцѣтѣ и бурсуци, лѣсици — какво не ни расказва. . . Пѣснитѣ ги учила отъ баща си; много пѣсни знаялъ.

— Живъ ли е баща ѝ?

— Живъ е, той ѭ доведи, и — кибарь, юнакъ, колкото поиска, пара не отстѫпи. „Не бѣхъ азъ за туй — да си приставямъ дѣцата, ама тъй ма докарахѫ врѣмената, зехѫ ми русситѣ добитька, като минахѫ прѣзъ Хаинъ-буазъ и нищо не видѣхъ“. . ми каза и нерѫчи да ми расправя по-вече.

Digitized by Google

Като говоряхме това, ето ти и Мария съ пѣсеньта въ уста, отвори вратата и влѣзе въ собата съ единъ нарѫчь дърва, да пали собната пѣщь. Видѣхъ ѭ и азъ: русо, дълголико, червендалясто, юнакъ и весело момиче.

Като видѣ чуздъ чилякъ — тя още не ма бѣше виждала и не ма познаваше — млъкна, прихапа си долнята устна, съ което показваше, че са е излъгала, да пѣе прѣдъ непознатъ чилякъ — общь знакъ на нашитѣ невинни селянки — и, като са изчерви като моровянка ябълка, наведи са долу да пали собната пещь; поглѣдна буля си — сестра ми, засмѣ са, съ което пакъ искаше да ѝ каже, че са излъгала, и продължаваше да си тъкми кривитѣ дърва въ плитката европейска пещь, която е направена за педя-сѣчени дърва.

— Той е бати, мари, ѝ каза сестра ми, не дѣй са чърви толкова. Като си пѣла, чъва не си крала — той обича пѣснитѣ — я ѭ карай до края. . .

Мария, догдѣто ѝ говореше сестра ми, натъкми пещьта, подпали ѭ, затвори ѭ, пещьта пламна, забубуниза като вапоръ по Дунава, а Мария искочи като стрѣла изъ стаята, и, подирь малко, въ нѣйната стая пакъ екна пѣсеньта.

Знай ли много пѣсни, попитахъ азъ сестра си, и какви ѝ сѫ пѣснитѣ — отъ новитѣ ли сѫ: „либе, либе, пьрво либе. . .“ или отъ старитѣ?

— То скоро е дошло отъ село, не знай още то отъ търновскитѣ нови пѣсни: стари пѣе, и край нѣмать. Отъ какъ е дошло, още ни една не е повторило (и сестра ми знай много пѣсни).

Думитѣ на сестра ми ма заинтрессуваха, защото азъ пѣсни дирѭ, и ѭ помолихъ, да дойде нѣкоя вечерь съ дѣцата у меня, да посѣдѣнкувами и да но съгласимъ войводата, да ни испѣе нѣкоя пѣсень, а азъ, макаръ крадишкомъ, да ѭ запишѫ. — Невинния нашъ народъ, щомъ та види, че му пишишъ пѣснитѣ, а най-вече момичетата, млъква, като са бои, да не ги записвашъ, да му са смѣешъ послѣ — *патима*, останала още отъ онова горчиво врѣме, когато развръщенната византийска *сволочь* и умазанитѣ около ѝ *блюдолизи* грькомани сѫ изсмѣявали сичко наше чисто-народно; пьрвитѣ съ умишление, задня цѣль, да ни унищожѫтъ народностьта, а вторитѣ — отъ пачишки умъ и разумъ.

На 15-ий на тоя мѣсецъ, моето желание са испълни:

Digitized by Google

сестра ми дойде съ дѣцата и съ Мария; приказкитѣ са захванахѫ, както това обикновенно става, най-напрѣдъ за врѣмето, за студя, за дърватa, за пѣщитѣ, за хаузинитѣ, растрогитѣ на вратитѣ, прѣзъ които истиваѫтъ скоро собитѣ и дърватa не спорѫтъ и т. н., догдѣ най-послѣ захванахъ азъ отъ приказки за да дойдемъ до пѣснитѣ. Отъ опитъ азъ съмъ научилъ, че, когато искашъ да накарашъ пѣвеца да ти испѣе нѣкоя пѣсень, трѣба да го захванешъ отъ далечъ — отъ приказки, на които смисъльта е близо къмъ пѣсеньта, догдѣ го накарашъ, да са по отпусне и да му са разпали фантазията, че, щомъ захване веднѫжъ да ти пѣе, той е вече твой, — но трѣба да са вардишъ, да са не засмѣешъ, че, подирь смѣха си, нѣма вече да чуешъ ни една дума —, тъй нашия пѣснопоенъ народъ, особенно дѣвойкитѣ, цѣни своитѣ пѣсни.

Като желаяхъ да узнаѫ, да-ли Мария знае нѣщо отъ пѣсеньта за слънчевата женидба съ Добринка, азъ захванахъ съдържанието на пѣсеньта да го разказвамъ съ увлѣкателна приказка, като са прѣструвахъ сериозно, че незнаѫ за пѣсеньта нищо. Мария, като изслуша приказката, убади са: „Азъ знаѫ една пѣсень за женидбата на слънциту, ама тя ни е тъй, както ѫ приказвашъ; тя ни е Дубринка, ами *Ратка* и не знаѫ, чи е станала утъ камъчи, а знаѫ, чи майка ѝ, къту ѫ видѣла, чи излягла на двору, зела да ѝ са кара да влѣзи въ кѫщи, защоту слънциту къту ѫ видялу, са запрѣлу, и ни залѣзвалу три-дни дена.“

Като съмъ събиралъ много пѣсни съ различни варианти отъ различни лица, азъ са усѣтихъ, че и Мария трѣба да знае нѣкой вариантъ отъ пѣсеньта за слънчевата женитба и ѫ помолихъ да ми испѣе своята пѣсень, както ѫ знае, а азъ да ѫ запишѫ. Щомъ казахъ, чи щѫ ѝ записвамъ пѣсеньта, тя са причърви и каза: „Не знаѫ. . ., знаяхъ ѫ, ама сега съмъ ѫ забравила.“ А, тя горката, не била видѣла, че пѣсень са записва! Какво да са правя? Азъ разбрахъ, че тя знае тая пѣсень, — знае и други, ама са бои отъ записването. . . Трѣбаше да са употрѣби нѣкое срѣдство. Азъ употрѣбихъ срѣдството пакъ отъ пѣснитѣ: отворихъ моя домашенъ зборникъ, въ който имамъ много записани пѣсни отъ разни лица и отъ различни мѣста и захванахъ да четѫ на всеуслишание на цѣлата сѣдѣнка. . . Дѣцата са встрѣнчихѫ, залисахѫ са у коладнята пѣсень, дѣто самодивата направила съ крилото си

Digitized by Google

сѣнка на цѣлото стадо на овчеря. . . Прочетохъ имъ послѣ и една моя басня за *шарения криваж* и имъ показахъ Чолакова сборникъ, Верковичевитѣ, Ястребова сборникъ, прочетохъ имъ и отъ него нѣщо, и наша Мария, като видя, че има писани и печатани пѣсни, съгласи са да испѣе пѣсеньта, която слѣдува на долу. Подирь неж ми испѣ още нѣколко, които, ако даде Господь здравье, ще ги прочетете и вий, любезний читателю, когато имъ дойде врѣмето и реда.

ЖЕНИТБАТА НА СЛЪНЦЕТО ЗА РАДКА.

Мама е Радка мърала,
Защо й на двори изляла.
Радка са люто разсърди,
Чи е на двори сѣднала,
На костѣнъ гиргьофъ да шии
Ржкави и угърлѣци.
Сидяла й малку ни млогу —
Сидяла й три-дни и три-нощи.
Кът' ѫ й видяло слънцито,
Слънцито ни си залязва,
Мѣсица ни си изгрява . . .
Мама на Радка думаше:
„Радки-ле, мила мамина,
Я излѣзъ горѣ в' собата,
Да-но си слънце залѣзи,
Да-но мѣсица изгрѣе:
Хора по нивья изгуряхѫ —
Кусачи по ливадитѣ
И малки дѣца в' люлкитѣ.“
Радка мама си послуша,
Излѣзи горѣ в' собата,
Чи си слънцето залѣзи
И си мѣсица изгрѣя.
Мама слънцето чакала,
Чакала, надѣвала му са
И са е чудомъ чудила,
Защо са слънце забави,
Чи три-дни ни си дохожда.
Чакала го е три нощи,
Три нощи и три-дни-дена,
Да доди да си вичеря.
Къту си доди слънцето,
Мама го на дворъ срѣшнала
И умилно го питала:
„Кѫдѣ си, слънце, ходило,
Кѫдѣ са, мами, забави,
Та си не идешъ сино-льо
Три-дни ми, сино, и три нощи?
Три пѫтя сьмъ ти готвила,
За три вечера вичеря —
Вичерята ти истина!“
Слънцето мами прудума:
„Я мълчи, мамо, унѣнявай —
И утъ меня слънце пò-има:
Азъ видѣхъ Ратка хубава
Ратка и утъ меня пò-грѣе....
Какъ да си Ратка излъжимъ,
Сама възъ нази да доди?“
Мама слънчици думаше:
„Слънчице, милу мамину, —
И туй-ли да та научѫ:
День иди, сино, великъ-денъ
Великъ-денъ, сино, Гиргьовъ-денъ.
Моми увъ гора шѫ идѫтъ,
У гора здравицъ да бержтъ
И за здрави да са люлеѫтъ.
Ти спусни злати люлчици,
Момитѣ да са полюлѣѫтъ.
Синкитѣ моми шѫ додѫтъ
За здрави да са люлѣѫтъ —
И Ратка мома шѫ доди
За здрави да са полюлѣй.
Виднъшь си Ратка залюлѣй
И двашь на горѣ потегли.“
Дошелъ е денъ ми великъ-денъ
Великъ-денъ, Великъ Гиргьовъ-денъ
Трьгнѫхѫ моми за здравицъ
И за здрави да са люлѣѫтъ.
Ратка за здравицъ шѫ иди
И за здрави да са полюлѣй.

Digitized by Google

Мама на Ратка думаше:
„Ратки-ле мила мамина,
Я налѣсъ горѣ в' собата,
С'чиши са и са приглади,
Злата примѣна ублѣчи
И са хубавѣ забъръди.“
Радка мама си послуша;
Налѣзи горѣ в' собата,
Счеса са и са приглади,
Злата примѣна ублѣчи
И са хубавѣ забъръди.
Мама на Ратка думаше:
„Ратке-ле, мила мамина,
Клѣтва да имашъ отъ меня:
Къту утидешъ при свекра,
При свекра и при свекърва
Деветъ години да говешъ
На свекра и на свекърва.“
Къту отишла за здравицъ
И за здрави да са полюлѣй,
Злати са люлки спуснъли
На здравковитѣ полѣни.
Сичкитѣ моми вървѣли,
И са за здрави люлѣли
Най-подирь Ратка сѣднала,
За здрави да са полюлѣй.
Слънцито Ратка залюлѣ.
Виднъшъ си Ратка залюлѣ
И двашъ нагорѣ потегли,
Чи ѫ на нибе истегли. . . .
Ратка е у тѣхъ сѣдѣла,
Деветъ години гувяла
На слънчувата майчица —
Нейната стара свекърва.
Къту е три-дни устанъло
Додѣ си Ратка продума,
Станяла й рано прѣдъ зори;
Запали фурни голѣми,
Да мѣси бѣли богачи.
Къту фурнитѣ паляши,
Златъ й са скутецъ запали.
Стара севкърва продума:
„Ратке-ле милна снашице,
Ако си нѣма нѣмица,
Чъва-н' си слѣпа слѣпица?—
Златенъ си скута запали“
Ратка мами си продума:
„Майно-льо, стара свекърво,
Два дена йоще оставѫтъ,
Додѣ ти, мамо, утгувеѫ,
Прости ма, да ти продумамъ:
Асъ ни сьмъ нѣма нѣмица,
Ни-то сьмъ слѣпа слѣпица —
Мама ма й меня проклѣла,
Деветъ години да мълчѫ,
Да мълчѫ да ни прудумвамъ
Прѣдъ свекра и прѣдъ свекърва,
За туй сьмъ, мамо, мълчала:
Асъ сьмъ на тебя гувяла
И дума ни прудумвала.
. . . . . .

Тъзи пѣсень, както видите, не е цѣла, тя е продължение и допълнение на Добринкината пѣсень, и тука е промѣнено и името — вмѣсто Добринка — Радка. Кое е сѫщото име на слънчевата невѣста, не са знае, но азъ мислѭ, че тя е имала много имена, които сѫ прѣдставлявали нейнитѣ качества, както и слънцето има много имена, за което говорихми по-прѣди. Въ една пѣсень името на слънчевата невѣста — Зорницата е Грозданка, въ прѣдидѫщата е Добринка, а тука Радка, но и тритѣ означавѫтъ сѣ качества. Азъ сьмъ увѣренъ, че тя трѣба да има и още други имена, но трѣба да са съберѫтъ сичкитѣ пѣсни, които сѫ уцѣлели за *слънчевата женитба* и за *Зорницата*. Тъзи епопея за женидбата на слънцето е била цѣла и голѣма. До сега напечатенитѣ за неѭ

Digitized by Google

пѣсни сѫ само *откъсляци* отъ оная поема, отъ която, въ различни мѣста, сѫ са завардили по нѣщо отъ частитѣ ѝ. Ако не бѫде възможно да са намѣри цѣлата епопея, то трѣба да ѝ са съберѫтъ частитѣ, отъ които ще може да са види приблизително, каква е била. Имената на слънчевата невѣста много приличѫтъ на името на слънцето. Слънцето са е наричало и *Добро* или Добри, което отговаря на *Добринка*, а *Радка* отговаря на неговото име *Райко* или *Радко*. Имената: Зора, Зарка; Жека, Жечка; Бѣла, Бѣлка; Свѣтлана, Живка или Жевка, и Чева (Жева); Жейна, Женда; Гена, Генда; Жана, Женда; Гуна, Гунка; Гина, Гинка; Гана, Ганка; Зана, Занка; Цана, Цанка; Цена, Ценка; Чена, Ченка; Яна, Янка; Йона, Йонка, Огнѣна, Огнѣнка; Горана, Горанка; Кера, Керана, Керанка; Звѣздана, Звѣзданка и м. др. сѫ имената на Зорницата —, слънчовата невѣста, която са въспѣва въ разни пѣсни, ту като слънчева невѣста, ту като слънчева сестра. Тъзи пѣсень е тъй сѫщо откъслякъ и часть отъ Добринкѝната и са захваща отъ тамъ, дѣто Добринка, като извардила майка си да отиде за вода, понеже майка ѝ не ѫ пущала ни на хоро, ни за вода, излѣзала на двора, на чардацитѣ да шие на костенъ гиргевъ и тамъ ѫ съглѣдало слънцето и, като са влюбило въ неѫ, три-дни и три-нощи трептѣло и не захождало.

Въ Добринкината пѣсень, не са спомѣнува, какво ѝ е казала майка ѝ за това непослушание, и ето Радкината пѣсень иде да допълни пропустнатото въ Добринкината: „мама е Радка мьмрала, защо ѝ на двори излязла,“ което са и отчакваше отъ сѣкиго да чуе. И въ Добринкината, дѣто не са спомянува, какво е станало, като са е върнала майка ѝ отъ вода и, като е видяла, че слънцето трепти надъ дъщеря ѝ, защо не ѝ е казала да влѣзе въ кѫщи, тука са исказва явно, че тя ѫ мьмрала, но Радка са разсърдила и нещѣла да ѫ послуша. „Радка са люто разсърди, чи е на двори сѣднала па костѣнъ гиргевъ да шии рѫкави и угърляци. Сидяла ѝ малку ни млогу — сидяла ѝ три-дни и три-нощи. Кат' ѫ ѝ видяло слънцито. Слънцито ни си залязва, мѣсица ни си изгрява“... Ето коя е била причината, дѣто слънцето трептѣло три-дни и три-нощи. Ако бѣше са скрила прѣзъ първия день, то и слънцето щѣше да си залѣзи, както си залѣзало подирь третия день, когато майка ѝ, като видѣла, че, ако не са прибере дъщеря ѝ, то нѣма и да си залѣзе, и ще испогори сичко, както ѫ и увѣщава: „Радки-ле,

Digitized by Google

мила мамина, я излѣзъ горѣ в' собата, да-но си слънце залѣзи; да-но мѣсица изгрѣе.“ Тука има пропуснато отъ натъкването, което въ тая пѣсень не са спомѣнува, но въ нѣкой другъ вариантъ и то трѣба да са яви, а тука изведнъждъ са прѣминува на слѣдствията отъ запиранието на влюбеното слънце. И майка ѝ, като че сърдито ѝ казва: „хора по нивья изгуряхѫ: кусачи по ливадитѣ и малки дѣца въ люлкитѣ,“ т. е. ти съ твоето не послушание, съ твоята сърдитина (и тука прозира българския инатъ!) стана причина да изгорѣтъ хора и дребни невинни дѣца: ако не щѣшъ да послушашъ меня, съжали поне тѣхъ и влѣзъ въ кѫщи, т. е. скрий са, да засѣдне слънцето и да изгрѣе мѣсеца, — което е равно съ днешното понятие — засѣдни, да та не глѣда слънцето, та дано засѣдне и то, да не гори толкова, че изгоряхѫ толкова хора и дѣца. Най-подирь Радка, нѣмало що да стори, поуминала ѝ сърднята и то повече за хората и за невиннитѣ дѣца и влѣзва въ собата, т. е., скрила са — залѣзла и слънцето, като не можало вече да ѭ глѣда, отишло си и то при майка си. Тука, както са види, Радка — Зорницата, е прѣдставена, кога е *Вечерница* (Vesper). Но то неможало да ѭ забрави — влюбило са вече силно. Въ Добринкината пѣсень са казва, че, като си утивало, грѣяло *начумерено*, а тука явно са исказва, че било сърдито, защото майка му, като го срѣшнала на двора, разбрала, че е сърдито, и тихо го попитала — „и умилно го питала.“ Кѫдѣ са е забавило, та си не дошло три-дни и три-нощи и вечерята му истинала. Слънцето, като изгубило отъ очитѣ си хубавата мома, сърдито отговаря на майка си, безъ да ѝ расправя на дълго и широко, защо са е забавило, казва ѝ, като отъ досада: „я мълчи, мамо, унѣмявай — и утъ меня слънце по-има“... т. е. и азъ свѣтѫ, и азъ грѣѫ, но има друго слънце, което по-свѣти и по-грѣе отъ меня. „И отъ меня слънце по-има“ — по-слънце отъ меня — прѣвъсходи ма (*ад*), и въ кратцѣ ѝ казва: „Асъ видѣхъ Ратка хубава — Ратка утъ меня по-грѣе.“ Ето тука са обяснява, какво ще рѣче „и утъ меня слънце *по-има*.“ Въ Добринкината са казва, че слънцето грѣе на небето, а Добринка — на земята, а тука слънцето прѣдставлява Ратка, че е по́-слънце и отъ него, че по-грѣе отъ него: „и утъ меня слънце *по-има*“, т. е. тука са прѣдставлява че е по-влюбено и му е досадно, че не можало да ѭ земне. Въ Добринкината то само рѣшава да ѭ земне, сѫмо чака да му дойде деня-Гиргьовъ-день

Digitized by Google

т. е. явява са самостоятеленъ герой, а тука, както и въ Грозданкината, са показва послушенъ синъ и иска съвѣтъ отъ майка си, да му покаже начинъ, какъ да направи, щото да излъже Ратка сама при тѣхъ да отиде: „Какъ да си Ратка излъжимъ, сама възъ нази да доди?“ Въ Добринкината, то спуща златитѣ вериги съ златитѣ люлки на право на Добринкинитѣ дворови, а тука майка му го учи, както го е учила и за много други нѣща: „И туй-ли да та — научх.“ Че Великия денъ Гергьовъ-денъ скоро ще дойде и, като изръсте здравеца въ гората, момитѣ ще са съберѫтъ и ще идѫтъ въ гората да берѫтъ здравецъ и тамъ на дърветата ще си направѫтъ люлки, дѣто ще са люлѣѫтъ [1]), ето тука му е мѣстото да спуснемъ *златни люлчици*, и момитѣ ще прѣдпочтѫтъ твоитѣ злати люлки и ще сѣднѫтъ да са люлѣѫтъ. Радка, като стъкмоглава мома, не може да прѣзре обичая на Гергьовъ-денъ, да не иде съ другаркитѣ си въ гората за здравецъ и да са не полюлѣе за здравье и, като сѣдне да са люлѣе, ти тогава ѫ дръпни нагорѣ и ето какъ ще ѫ излъжимъ да дойде сама при насъ: „веднѫшъ си Ратка залюлѣй и двашъ на горѣ потегли.“

Слънцето послушало майка си и направило, каквото го научила, и, като дошелъ Великия Гиргьовъ-день, момитѣ са приготвяли да идѫтъ за здравецъ въ гората и да са люлѣѫтъ за здравие. Види са, че Радкината майка трѣба да е знаяла, че слънцето е влюбено въ дъщеря ѝ, защото инъкъ тя не щѣше да ѫ кара да са счесва, да са приглажда, да са примѣнува съ злата примѣна и да са забражда хубавѣ, и не щѣше да ѝ дава клѣтва, да гувѣе на свекра и на свекърва деветъ години.

Види са, че тя, майка ѝ, са е надѣвала, че слънцето ще ѝ земне Радка и затова ѝ дава послѣдньото майчино наставление. Ето и тука отъ главната поема има изоставено, как-

[1]) Баба Велика-Димовица Гошовата, отъ с. Карагачъ, въ Бисарабията, която са е прѣселила въ 1829 година подиръ Русската война, отъ България, отъ срѣдня Гора, отъ село Кузосмѫде, ми е разказвала, че като била на вилаеть — въ България, ходила съ момитѣ въ гората да бере здравецъ на Гиргьовъ-день и да са люлѣе — правяли люлки по дърветата въ гората и са люлѣяли, дѣто дохождали и момци, и момцитѣ люлѣяли момитѣ. Дѣто нѣма гора на-ли и сега са люлѣѫтъ въ градинитѣ. Люлѣянието е въспомѣнание именно за женидбата на слънцето и Гергевъ-день е именно тоя день, когато дигнало слънцето своята невѣста съ златитѣ люлки. Гергевъ-день е свадбата на слънцето.

Digitized by Google

то казахъ и по-горѣ, което въ нѣкой другъ вариантъ трѣба да са обяснява. Въ Гроздankината са казва, че като ѫ дигало слънцето, майка ѝ ѝ поржчала да говѣе деветъ мѣсеца, а на Гроздanка са исчуло — деветъ години, а тука явно са казва деветъ години да говѣй на свекра и на свекърва. Първото трѣба да е по вѣрно, защото въ старо врѣме невѣститѣ дѣйствително сѫ говѣли по цѣла година на свекра и на свекърва, и до скоро сѫ говѣли, а и днесь по малкитѣ села говѣятъ, до четириси дена. Въ Гроздankината пѣсень са поржчва да говѣе и на първото си либе *слънчице*. Да-ли са говѣли нѣкоги невѣститѣ и на мѫжьето си, на-вѣрно незнаѫ.

Дѣто са спомѣнува, че люлкитѣ са спуснали въ гората „на здравковитѣ полѣни", то показва, че пѣсеньта са ѫ пѣли въ планинскитѣ мѣста, дѣто момитѣ ходѫтъ на Гиргьовъ-день за здравецъ и са люлѣятъ за здравие, както спомѣнахъ въ забѣлѣжката, а дѣто са пѣе, въ другитѣ варианти, че люлкитѣ са спуснали на дворовитѣ ѝ, показва, че са е пѣла въ такива мѣста, дѣто си правѫтъ люлки въ дворовитѣ. И до днесь са варди отъ народа това придание, че на Гиргьовъ-день на сухо дърво, или на грѣди не са прави люлки. На Гиргьовъ-день люлкитѣ трѣба непрѣменно да бѫдѫтъ привързани на зелено дърво, защото тогава са люлѣятъ за здравие и дървото трѣба да бѫде зелено, живо и здраво. Който са люлѣе на сухо дърво, казвѫтъ, не може да дочака идѫщия Гиргьовъ-день — и старитѣ не позволявѫтъ да са привърже люлка на тоя день на сухо нѣщо, даже и на сухитѣ клони на сурово дърво не давѫтъ, а непрѣмѣнно на суровъ клонь.

Тука му е мѣстото да спомянемъ, че, при люлението на тия Гиргьовски люлки, са пѣятъ и особенни пѣсни отъ люлячкитѣ и люлячитѣ, отъ които сѫ и тѣзи пѣсни за слънчевата женидба. Интересно ще бѫде за да са съберѫтъ тия люлѣйни пѣсни отъ вредъ между нашия народъ съ *особенно* заглавие, които много ще послужѫтъ, за да са допълни тая божественна поема, която е една часть отъ слънчевия култъ на нашитѣ праотци. Ний, въ името на *Българския епосъ*, молимъ сичкитѣ любители на нашата народна поезия, а най-вече селскитѣ учители, дѣто най-вече сѫ са завардили тия и другитѣ пѣсни и обичаи, да са погрижѫтъ, да ги запишѫтъ отъ устата на самитѣ пѣвици съ сичкитѣ други стари обряди, до колокото сѫ са запазили. Гиргьовъ-день скоро ще дойде, и нека при дру-

Digitized by Google

гитѣ удоволствия на великия праздникъ на Слънчевата свадба и на хубавата благооханната цвѣтяща пролѣть, да са удоволкатъ и съ това свято дѣло — наслѣдство отъ нашия прадѣдски слънчевъ поетически култъ.

Да дойдемъ пакъ на прѣдмѣта си. Какво е правила у слънчеви слънчевата невѣста подробно въ пѣснитѣ не са говори, но за главното са каза: въ грозданкината са казва, че слънцето, като ѭ видѣло, че деветъ години не говори (понеже майка ѝ ѝ заржчала и нѣму да говѣе), то са сгодило за друга и Грозданка била поканена да имъ бѫде кумица, да ги вѣнчѣе, а въ сѫщия день са испълвалъ срока на говението ѝ, и тя нарочно подпалила булото на намѣстницата си, която не само че не говѣла, ами на-часа ѝ са скарала: „ако си нѣма нѣмица, чи слѣпа-ли си слѣпица, та ми булото запали?“, и Грозданка тогава продумала: „асъ ни съмь нѣма нѣмица, ни то съмъ слѣпа слѣпица: мѣня ми мама поржча, деветъ години да говѣѭ на свекра и на свекърва и на първо либе слънчице: сега ѝ девета година“.... И слънцето, като ѭ чуло, че продумала, разкаяло са и не са вѣнчало съ втората си невѣста, а зело пакъ Грозданка.

Въ Добринкината пѣсень са казва изрично, че слънцето грѣе прѣзъ лѣто, а Добринка грѣе прѣзъ пролѣть. Въ Радкината пѣсень са пѣе, че Радка, като останало три-дни-дена догдѣ ѝ са свърши срока на говѣнието — догдѣ сключи деветата година, станала една сутрина рано: „Станала ѝ рано прѣдъ зори.“ И запалила голѣмитѣ пѣщи, да пече бѣли богачи: „Запали фурни голѣми, да мѣси бѣли богачи.“ И, като ѝ са запалилъ златния скутъ, свекърва ѝ зела да мьри, като са исказва нѣкакъ съ съжеление, дѣто е нѣма нѣмица, т. е. нарича ѭ „милна“, въ което са види, че тя ѭ обича, милей ѭ, но въ сѫщото врѣме ѝ е жаль, дѣто не може да говори и, види са, трѣба да ѝ е показала съ прьстъ, че ѝ гори скута, както и до днесь са прави съ нѣмитѣ, и си казва: „Аку си нѣма нѣмица чъва-н' си слѣпа слѣпица?“ То естъ, невидишъ ли? Глѣдай! запали си скута... „Златенъ си скута запали.“ И Радка, ако да не е била още сключила годинитѣ на говението си, т. е. оставало още два дена, не са стърпѣла вече, а ѝ отговорила: „Майнольо стара, свекърво, два дена йоще оставѫть, догдѣ ти мамо утгувѣя, прости ма да ти продумамъ, асъ ни съмъ нѣма нѣмица, ни то съмъ слѣпа слѣпица: мама ма ѝ меня проклѣла, де-

Digitized by Google

вєтъ години да мълчѫ, да мълчѫ да ни прудумвамъ прѣдъ свекра и прѣдъ свекърва — затуй съмъ, мамо, мълчала: Асъ съмъ на тебя гувѣла и дума ни прудумвала. . . .“

Какво значи Добринка, ний при нейната пѣсень казахми, както за нѣя, тъй и за слънчевитѣ злати вериги и злати люлки, сега да видимъ, какво е това запалване на булото, запалване на голѣмитѣ фурни сутрина рано прѣдъ зори и запалването на златния й скутъ. Добринка, Грозданка, Радка това е сѐ Зорницата, съ различни имена, които показвѫтъ нейнитѣ врѣмена и нейното приближаване къмъ земята, когато са види по-свѣтла и по огненна, а тъй сѫщо, когато са изгубва и не са види, ни вечерь, ни сутринь. Слънцето са е залюбило въ неѭ, кога е била свѣтла Вечерница. А запалването на булото прѣдставлява нейнитѣ утрѣнни зари, съзоряването, то есть, че, като изгрѣе сутрина рано прѣдъ слънцето, тя пуща още своитѣ зари къмъ другата си съперница, която изгрѣва напрѣдѣ й и която звѣзда са зъве *Кърванка*, или по турски *Кърван-кюранъ*. Мълчението или говѣнието й означава нейното отсѫтствие, т. е. кога не са види, кога не изгрѣва сутрина и на мѣсто неѭ го прѣдшествува, но много по рано, Кърванката и, понеже малко останало да са ожени и влюби слънцето въ неѭ, то Зорницата са явява, пуща своитѣ трептящи лѫчи, загрозява съперницата си — изгаря й булото, и ѭ оставя безъ най-хубавото окрашение, като невѣста; явява са свободна съ сичкия си блѣсъкъ, проговорва и слънцето пакъ ѭ полюбва и пакъ ѭ зема, а упърлената отъ пьрвото му либе втора невѣста, Кърванката, оставя.

Запалването на голѣмитѣ фурни означава пакъ нейното изгрѣване сутрина рано, както са казва, че тя ги запалила прѣди зори, т. е. прѣди да изгрѣе слънцето, тя тука са явява като прѣдшественница, като любезна съпруга, като господарка, която са разпорежда да запалва пѣщитѣ, въ които ще са пѣкѫтъ бѣлитѣ богачи; богачитѣ не сѫ друго нищо освѣнъ сичко, което зрѣе, което са пече отъ слънчевитѣ зари и горѣщини — означавѫтъ нивьята съ житнитѣ зьрна, отъ които ставѫтъ бѣлитѣ богачи — Божия хлѣбъ.

Отъ запаленитѣ голѣми фурни й са запаля златния скутъ, т. е. слънчевитѣ зари излѣзвѫтъ и, като ѭ блѣснѫтъ, тя поблѣднява — запалѭтъ й са златнитѣ дрѣхи, а то ще рѣче, че слънцето е по-свѣтло, по-силно, по-горѣщо отъ неговитѣ

Digitized by Google

голѣми фурни, които прѣдставлявѫтъ слънчевия огънь и горѣщина, и́ са запаля златния скутъ, а това показва, че тя получава своята свѣтлина отъ слънцето, което и́ пали златитѣ примѣни. „Ни видишъ ли, и́ казва на слънцето майка му, старата и́ свекърва, оная майка, която е родила слънцето, оная първоначална огненна сила, която е запалила сичкитѣ звѣзди, не видишъ ли, че слънцето ти запали златитѣ скутови, отстрани са отъ прѣдѣ му, бѣшъ отъ фурнитѣ му, угаси си скута, ако си нѣма, че не си слѣпа, пази са да та не изгори! “ — „Не, отговаря Зорницата, азъ не съмъ нѣма, нито съмъ слѣпа, но отъ обичъ къмъ тебя, отъ обичъ къмъ първото си либе *Слънчице*, отъ скромность и послушность къмъ своята майка, не съмъ ти още продумала толкова врѣме, когато бѣхъ далѣчъ и не излѣзвахъ напрѣдъ да паля фурнитѣ на моя огнѣнъ съпругъ, сега ще ти продумамъ, че азъ не са боя отъ това, че той ми пали златния скутъ — азъ го обичамъ и той отъ любовь го е запалилъ.“

Единъ отъ моитѣ приятели ма пита, защо не съмъ казалъ колко е стара пѣсеньта за слънчовата женидба, като казвамъ, че е стара, и защо не съмъ опрѣдѣлилъ годинитѣ. Ако може да са опрѣдѣли, колко е старъ Тракиеца и цѣлия славянский родъ, то ще може да са опрѣдѣли и старостьта на тия пѣсни. . . . Та, това е *Космогония*, това сѫ първитѣ понятия на нашитѣ пра-дѣди за сътворението на свѣта, за миророждението; това е невинната вѣра на първитѣ хора, когато сѫ мисляли, че сичко, що ги обкржжава, е сѣ живо и живѣе както живѣе и человѣкъ съ сичкитѣ си человѣчески страсти и слабости. Тия лица, които са въспѣвѫтъ въ тия и тѣмъ подобни пѣсни, сѫ божественнитѣ герои, които человѣкъ сравнява съ героитѣ си, като имъ отдава божественна сила. Человѣкъ има майка, защо слънцето да е безъ майка, и можалъ ли е да си въобрази человѣка въ дѣтинското си невинно врѣме, че слънцето не го е родила майка, като сѣко живо са ражда отъ майка. Като са женѫтъ юнацитѣ и избиржтъ най-хубавитѣ моми, защо слънцето, такъвъ добъръ юнакъ, такъвъ благодѣтель на сичкия свѣтъ, да не земне най-хубавата мома, която му е „лика и прилика, като два стърка иглика?“ Можалъ ли е тогавашния, всевѣрующи, чилѣшки умъ да си позволи да жене тоя огнѣнъ герой и благодѣтель за нѣщо, което не му е прилика? Нѣму е прилика Зорницата и той го

Digitized by Google

жени за нѣк. Каква е тя? Свѣти като него — Добринка, Радка, Радостна, Гороздана, Горѣздана и, понеже са е влюбило въ нѣк, тя му са видѣла по-хубава отъ него: „И отъ меня слънце *по-има*“, казва то на майка си. Това человѣка го е сравнявалъ съ себя си, а особенно момитѣ и момцитѣ, които сж творцитѣ на тия пѣсни. Какво ще рѣче влюбенъ человѣкъ? Въ неговитѣ очи може ли да бѫде либето му грозно? То непрѣмѣнно е по-хубаво отъ сички на свѣта и отъ него самаго. И може ли да бѫде инжкъ чиста любовь, ако не е това увѣрение, ако не е това нѣжно и божественно чувство, ако нѣма тъзи божественна вѣра, която е запалена отъ *Отеца на любовьта* — ще има ли любовь, ще има ли това само-увѣрение, за което не може да са намѣри дума, която да може да изрази сѫщинското му значение? Любовьта е безименно нѣщо, нейното име само сърдцето го знае, но не може да го каже никому; за любовьта само влюбенитѣ сърдца могжтъ да си говорѫтъ, и тѣ си говорѫтъ безъ думи, безъ гласъ: само божественнитѣ лжчи на очитѣ знаѫтъ тоя языкъ, устата не могжтъ ни-то една буква да произнесжтъ отъ тая сърдцесъкровенна книга. . . . . Момцитѣ прилъгвжтъ момитѣ, съвѣтувжтъ са съ по-старитѣ. Слънцето са влюбило, три-дни не си ходило, само да глѣда онова сѫщество — любето си, което му са видѣло по-слънце отъ него, и испогорило свѣта; асла тъй трѣба и да бѫде: влюбения има на прѣдѣ си онова нѣщо, което е търсило сърдцето му, намѣрилъ си идеала, за него сичко друго е нищо, ако ще и да изгори, еня ли го е него за свѣта, то са занесло и отишло съ сичкия си умъ подирь онова сърдце, което е продумало на неговото сърдце и е станало негово. Тѣзи нѣща, завардени въ тия пьрвобитни пѣсни, ни показвжтъ какъ е любилъ нашия праотоцъ „и отъ меня слънце по-има,ази си грѣя на небе, Добринка грѣе на земе, ако Добринка не земна, не ще си вече изгрѣвамъ, както до сега изгрѣвахъ“, казва на майка си. И влюбенъ человѣкъ, ако изгуби онова сърдце, което е съставлявало половината отъ неговото, може ли вече да бѫде веселъ, не ще ли му посърни лицето и да са напусне отъ постоянната си работа? Ето защо говори така слънцето: человѣка го сравнявалъ съ себе си и въ неговата пѣсень, той себя си изобразява; въ неж той са рисува цѣлъ, какъвто си е билъ безъ никаква прѣправка.

Слънцето горѣ, а Добринка или Радка долу на земята,

Digitized by Google

т. е. близо до хоризонта са види сутрина прѣдъ слънцето и кога е Зорница, а вечерь — кога е Вечерница. Какъ да ѫ дигне слънцето при себя си, человѣка знаялъ, що е люлка, и знаялъ, че съ въже са дига нагорѣ; слънцето съ люлка ще дигне Добринка. Е, каква ще бѫде тая люлка; то огненно, злато, царь надъ земята, а Добринка свѣти като него — царица, какъ ще ѫ турѫтъ на проста люлка; непрѣмѣнно неговата люлка ще бѫде укачена на злати вериги и тя сама злата за да прилича на Добринка или Радка съ златата примѣна, не му ли е забѣлѣжилъ человѣка трептящитѣ зари — лучитѣ, ето ти неговитѣ злати вериги.

Отъ дѣ си крадѫтъ момцитѣ моми? на-ли отъ гората, кога отидѫтъ за цвѣте, за ягоди, ето и слънцето спуща своитѣ злати люлки въ гората най на хубавото мѣсто — на здравковитѣ полѣни. Като направѫтъ момцитѣ люлки, на-ли канѫтъ момитѣ да сѣднѫтъ, а тѣ да ги полюлѣѫтъ, ето и слънцето поканва Зорницата да сѣдне на неговитѣ злати люлки и то ѫ залюлява само веднашь ѫ залюлява и два пѫтя на-горѣ потегля. Влюбената мома, като ѫ краде любето ѝ, на-ли не плаче, а казва тихо „по-скоро върви, да не ни стигнѫтъ нашитѣ“ и Добринка и Радка не плачѫтъ и не искѫтъ помощь, а отивѫтъ при оногова, когото обича сърдцето имъ.

Младитѣ булки говѣѫтъ прѣдъ свекра и прѣдъ свекърва, е хичь българския свѣтъ обичай, ще позволи ли на Зорницата да не говѣе? Говѣе тя прѣдъ майката на такъвъ огнѣнъ херой, не както говѣѫтъ смьртнитѣ — деветъ мѣсеца — деветъ години говѣе тя правилно, безъ да ѫ чукѫтъ да продума думица.

Тъзи космогония е най-естественната, най-старата най-понятната. Подобна на нея вий ще намѣрите и въ другитѣ стари народи, но тѣхнитѣ сѫ прѣработени искуственно отъ тая сѫщата отъ тѣхнитѣ поети и естественнитѣ лица — слънцето и Зорницата сѫ замѣнени съ други божества и богини и първобитнитѣ естественни понятия сѫ затьмнени. А това показва, че тия поети сѫ зидали върху старитѣ основи на първобитнитѣ жители на балканския полуостровъ — Тракитѣ, съ новъ материалъ, донесенъ отъ вънъ, а старата основа е завардена и е долу — въ българския народъ, дѣто стои и до днесь съ старитѣ си неизгладени циклопски стѣни. Грьцката и Латинската космогонии сѫ произлѣзли отъ тая, естественната, прѣд-

Digitized by Google

шественницата имъ, която, отъ поколение на поколение, са е завардила и до днесь въ нашия народъ съ сичкитѣ си пѣсни, обичаи и праздници, които праздници сѫ са слѣли съ христианскитѣ и са празднувѫтъ и до сега съ подобающето имъ благоговение.

Христианството събори Еленското и Латинското язичество, но то сабори онова, което бѣше зидано отъ циклопскитѣ основи нагорѣ, а на тѣзи яки основи и то зазида, защото ги намѣри много яки и непоколебими, и то на тѣхъ почива съ много отъ своитѣ обряди и обичаи у Българитѣ и до сега. Апостолитѣ и тѣхнитѣ ученици казаѫ на Тракитѣ, че са роди младъ Богъ и нему трѣба да са кланями. „Добрѣ отговарѫтъ Тракитѣ, не само да му са кланями, ами да му и пѣемъ, ний имами такива пѣсни отъ нашитѣ пра-дѣди, съ които въспѣвали Слънцето и Зорницата и, щомъ запостили за праздника на Рождението на младия Богъ, захванали да са готвѫтъ и пѣснитѣ му, и на Бѫдния вечеръ когато имъ са е свършала старата година и наставала нова, и когато сѫ чакали, прѣди християнството, Дѣда Господя, чакѫтъ младия Богъ и му пѣкѫтъ: „Замѫчи са Божа майка, отъ Игнаждень до Колада, да си роди млада Бога, та си роди млада Бога, чи калеса сетѣ Свитци, да ѝ крьщѫтъ млада Бога“ и, като поканила Св. Никола, да ѝ крьщи млада Бога, той ѝ отговаря: „не могѫ Го в' очи глѣда, а камо-ли в' рѫцѣ хвана: Той си пари като огънь и си тѣжи като злато. . .“ Ето старата циклопска основа, дѣ са явява —. „пари като огънь и тѣжи като злато“,— както си прѣдставлявали прѣди християнството Бога, като огънь свѣтъ и като злато чистъ, тъй си прѣдставили и младия Богъ — и зида отъ тука захваща да са зида нагорѣ върху старата основа на слънчевия култъ.

Казали имъ: „Не е Ярий (Герги), а Георгий е тоя, що го празднувате вий пролѣть, и не е слънцето, а е человѣкъ воинъ“.— „Добро, ний и за него имами пѣсни“ и посрѣщѫтъ пакъ Георгия съ пѣснитѣ на яркото слънце: „Трьгналъ ми е Свити Герги сутринъ рано на Гиргьовъ-день, да оби'ди зеленъ синуръ. . . . .“

Учи ли ги: „тая, дѣто ѝ пѣкѫтъ вашитѣ моми пѣсни и ходѫтъ отъ-кѫща на-кѫща да пѣятъ сѣкиму, накичени съ вѣнци, не е Лада, а *Лазарь*“ — „Добрѣ, ний ще казвами вмѣсто *Лада* — Лазаръ и, вмѣсто *Ладувами* — лозарими,“

Digitized by Google

и, като запостили за Великъ-день, почнали момитѣ да сѧ събирѧтъ и да прѣспособявѧтъ *ладинитъ* пѣсни на *Лазара*. И, на Лазаровата сѫббота, запѣли: „Ой Лазаре, Лазаре! Лазаръ сѧ вози на златни колца; изъ село ходи, Богу сѧ моли: я дай ми, Боже, дребенъ ми дъждецъ; трѣва да ръсте, паунъ да пасе, паунъ да пасе, перья да фърля; моми да берѧтъ вѣнци да вижтъ.“ А като дошло врѣме, да идѧтъ да хвърлѧтъ жребие на течението на рѣката съ вѣнци, за да си изберѧтъ царица или кумица, не можали да приспособѧтъ името на Лазара, а си останало пакъ старото — *ладуванието* — отишле да сѧ *ладувѧтъ*.

Това нѣщо е било противно на поповитѣ и сѫ го прилѣдували, както и до днесь глупавитѣ го глѣдѧтъ съ криво око и, като не сѫ можали да му турѧтъ нова основа, глѣдали сѫ да го уничтожѧтъ. За доказателство, че поповитѣ сѫ го гонили и сѫ чупили и земали яйцата на Лазарницитѣ, ни свидѣтелствува ироническата пѣсень, която сѧ пѣе на под'игравка на лазарницитѣ: „Ой Лазаре, Лазаре, яйца ти сѧ смазале *на попови вратници*. Попа тича съ лопата, попадьята съ ръшето“.... Това сѫ го правили, навѣрно, грьцкитѣ фанатици попови, и отъ горнята ироническа пѣсень сѧ види, че момитѣ, като сѫ минували край поповитѣ вратници, или сѫ отишле и у попа, да му попѣѧтъ невиннитѣ лазарски пѣсни, той искокнълъ сърдитъ съ лопатата, зелъ на едни яйцата и ги смазалъ съ крака, а на другитѣ попадьята ги зела въ ръшетото....

Такива глупци и серсеми попови, надѫхани отъ дивия фанариотски и папски фанатизъмъ, най-голѣмото зло сѫ принѣсли на Славянската поезия, нрави и обичаи. Самъ дивъ, като дивъ нерѣзъ и глупавъ като пьнь, развръщения фанариотинъ посѣга на онова свято нѣщо, което въспѣва величието на Твореца, съ человѣчески думи, да ги разбере сѣкий — а той смазва яйцата....

Лукавитѣ фанариотски деспоти, подирь грьцката завѣра [1]), а особенно подирь въздиганието на грьцкото кралевство, като видѣхѫ, че и Българския народъ ще сѧ събуди, защото при борбата съ Гърция много Българи сѧ укървавихѫ и сѧ научихѫ да миришѧтъ баруть и лукавото грьцко око видѣ тѣхното неустрашимо юначество, съставихѫ планъ съ тайни коми-

[1]) Самото име *Завѣра* показва какво участие сѫ земали Българитѣ въ борбата за освобождението на Гърцитѣ. Но подлия гьркъ никога не е билъ благодаренъ и нѣма да бѫде....

Digitized by Google

тети, да унищожѫтъ сичко, което напомня на Българина за неговото блѣскаво минало и зеха систематически да прослѣдуватъ и онищожаватъ нашитѣ стари обичаи, облѣкла, пѣсни памѣтници, книги и проч. и проч.. Подъ булото на християнството, тѣ сичко наше народно наричахѫ *Еленско*, идолопоклонско — грѣшно, и чрѣзъ безусловно-подчиненитѣ наши глупави, нещастни и потъпкани попови, а най-вече чрѣзъ гарванитѣ шашкънъ властолюбци чорбаджии, най-много успѣхѫ да унищожѫтъ [1]). До тогава сичко си е било цѣло и не покътнато. — А днесь дойде друго зло — това всеразрушаящще зло и хроническа язва, което за стидъ на самото му хубаво име *цивилизация*, която у насъ са разбира съ *главата надолу*, невидимо ще унищожи сичко народно, както страшната, тъй сѫщо невидима, въшка — филоксерата, унищожи въ западна европа хубавитѣ лозья! И освѣнъ туй, тая *гангрена*, която са е вече вгънгренясала въ градоветѣ и пълзи изъ тѣхъ, като хитра змия и въ селата, ще *растлѣе* цѣлото българско тѣло и, като са распада, като му изгниѫтъ месата и му са проглѣдѫтъ голитѣ кости, тогава ще го натиснѫтъ гладнитѣ проходани червеи и ще го догризѫтъ... Ето дѣ ни води нашата глупава хлабавщина, аллахъ-керима и безхисапщината на нашия икономически животъ!... Стана въ градоветѣ вече зе́ да не тупа, а знайте ли, кое тупа вмѣсто него? Протритата кисия на мѫжа! Сега има още въ неѫ нѣкой гологанъ, но, ако върви сѐ тъй, гологанитѣ ще са свършѫтъ и тя ще са издъни... Ами тогава?...

Тогава, може да кажите вий аллахъ-керимъ, както казвѫтъ Турцитѣ, но този, именно, аллахъ-керимъ заведе Турцитѣ.... Знайте ли дѣ? — Въ нѐврата, въ погибелта — тамъ води той.... Керимъ е Аллаха, добъръ е той, дава

[1]) Въ онова глупаво и шашкънско врѣме, мѫжьето сѫ са хвалили, че цѣлунали скута, а женитѣ — че са удостоили да му цалунѫтъ мѣката бѣла и напарфумирана ржка и да ги поглѣдне агня деспотасъ въ очитѣ... Безъ да подозрѣвѫтъ, че тая ржка е скверна, че тя посѣга и денемъ и нощемъ на българската святиня, че подъ тия злати скути въ кожата на фенереца пѫкѫтъ хиляди дяволи, насочени върху уничтожението на българския духъ .... Нещастна славянска овча довѣрчивость!... Вълка дошелъ да та ѣде, а ти тропашъ съ кракъ и му са радвашъ, като на гостянинъ.... Ето това та е докарало тебя до този халъ, да си си забравила историята и са луташъ изъ степитѣ като дивитѣ овце на билюци, на билюци, раскѫсана и жертва на всѣкакви вълци и лѣсици .....

Digitized by Google

той, ама „въ кошара не вкарва“.... Той ни е далъ умъ и разумъ, да разбирами и различавами доброто отъ злото, полезното отъ врѣдителното, спасението отъ погибельта, и, който не са води къмъ спасението си, той го е проклѣлъ и обрѣкалъ на унищожение.... Ако не са упомнимъ, ний ще бѫдемъ унищожени и сринати въ смѣта на мекереликя — на слугитѣ, на робството.... Българино! ще са прозѣвашъ ли още?... Госпожо, гологанитѣ ще са свършѫтъ!...

Нашитѣ народни пѣсни и обичаи сѫ свързани съ нашето народно и икономическо облѣкло и кухня, а нашето облѣкло и кухня сѫ тѣсно свързани съ нашата народна икономия. Разклати ли са нѣкой отъ тия здрави народни стълбови, зданието непрѣменно ще рухне... и ще трѣба да са гради ново, по новата архитектура. Готови ли сме, и имами-ли врѣме, мѣсто и гологани за ново здание? Меня ми са чини, не?... Е, тогава, не ще ли останемъ на пѫтя — безъ стрѣхѫ, голи и гладни?..... Помислете си!...

Уморихъ та азъ тебя съ моитѣ лошави прѣдсказания, любезний читателю (дано даде Господь да са не испълнѫтъ), но какво да направѫ, като са поведохъ по старата турска пословица: „сьойлесемъ, лафъ олуръ, сьойлемесемъ, дерть калѫръ [1])“, за да не ми остане *дерть*, рѣкохъ да си кажѫ, каквото ми е на сърдцето, че *бележѫ*, отъ толкова свѣтъ, ще са намѣри нѣкой макаръ отъ стотѣхъ едно да приѣмне. Дано са намѣрѫтъ и за по-вече!....

Ц. Гинчевъ.

ОТЪ ВИТОША ДО РОДОПА.

(България, Румелия и Турция.)

Пѫтни бѣлѣжки прѣзъ 1883 година.

(Продължение отъ VII книга.)

Подиръ Русско-Турската Война прѣзъ 1877—1878 г., границитѣ на Одринската область ги стѣснихѫ. Русситѣ прѣвзеха почти цѣлата область. Не бидохѫ окопирани само Ахѫ-Челебийската и Султанъ-

[1]) „Да кажѫ, мълва става, да не кажѫ, хроническа болѣсть остава.“

Digitized by Google

Ерската каза отъ Пловдивския санжакъ, и Гюмюрджюнската каза отъ Гелиболский, както и още нѣколко малки приморски кретики отъ Гелиболския и Текиръ-Дагския санжаци. Въ централния градъ на областьта, въ Одринъ, русситѣ сж влѣзли на 8. Януарий 1878 год. и сж стояли тамъ до 4. Мартъ 1879 год.

По Берлинския Договоръ Одринската область са окастри, зарадъ да са искове отъ нея една нова автономна область, нарѣчена Ист. Румелия. Отцѣпихж са отъ Одринската область санджацитѣ: Пловдивский (безъ каазитѣ Ахж-Челеби и Султанъ-Ери въ Родопскитѣ планини) и Сливенский (цѣлъ) и западнитѣ части отъ каазитѣ Одринска, Мустафа-Пашанска и Кжзжлъ-Агачка отъ Одринския санджакъ. Тѣзи отцѣпени мѣста заедно съ нахията Котелъ (Османъ-Пазарска каза, Търновски санджакъ, Дунавска область) и нахията Ихтиманъ (Самоковска каза, Софийски санджакъ и область) съставлявжтъ землището на днешната Ист. Румелия.

Слѣдъ като Турция занѣ отново мѣстноститѣ, които оставахж по Берлинския Договоръ подъ прямото й управление, тя прѣустрои умалената Одринска область въ териториално отношение и за да й даде по правилни и по-широки граници, тя присъедини къмъ нея Дари-Дерската и Енидженската каази отъ Драмския санджакъ (Солунска область). Направи са ново административно распрѣдѣление областьта на санджаци, каази и нахии. Съставихж са нови санджаци и нови каази и всичкитѣ каази са раздѣлихж по на нѣколко нахии. По тоя начинъ, като са усложни администрацията, отворихж са вакантни мѣста за мнозина упразднѣли турци чеповници изъ освободеното Българско; а съ отварянието на много нахии, даваше са нѣкаква власть на повечето голѣмци турци и християни отъ голѣмитѣ села, възъ основа на самоуправление и за улѣснение населенията.

Ето какъ е била распрѣдѣлена новата Одринска область подиръ Берлинския Договоръ — слѣдъ заминуванието на окупационнитѣ войски[1]). Намалената почти на полвина область, уголѣмена съ двѣ каази отъ Султанъ-Ерската область биде распрѣдѣлена отъ първия подиръ окупацията Гл. Управитель Реуфъ-Паша на 6 санджака (окржжия): Одрински, Кжркъ-Клисийски (новъ) Гюмюрджунски (новъ), Димотишки (новъ) Гелиболски и Текиръ-Дагски.

Одринския санджакъ са дѣли на 4 каази: Одринъ (съ нахии: Юскюдаръ, Чока и Ада), Мустафа-Паша (съ нахия Чирменъ), Хавса (съ нахия Караджа-Салихъ) и Джифей-Ергине.

Кжркъ-Клисийския санджакъ са дѣли на 7 каази: Кжркъ-Клисе[2]) (съ нахии: Юскюпъ,[3]) Кавакли, Ескиполосъ, Коюва, Терзи-Дере и Бунаръ-Хисаръ), Люле-Бургазъ (съ нахии: Биюкъ-Карашджранъ и Ахмедъ-Бей), Хайреболъ[4]) (съ нахии: Василикосъ и Ай-Стефаносъ),

---

[1]) Тѣзи данни сж извлѣчени отъ Областний Календаръ (Рузнаме Вилаети Едрине) за 1883 год. (1300 отъ Елира).

[2]) Ловенъ-Градъ.

[3]) Скопо.

[4]) Агато-полъ.

Digitized by Google

Виза (съ нахии: Сарай, Бегчи, Юрюнджукъ и Хакбуга), М. Търново, Бабай-Атикъ (съ нахии: Меркезъ и Кара-Халилъ) и Мидия (съ нахии: Букяръ-Хисаръ и Косчи-Казъ).

Гюмюрджунския санджакъ са дѣли на 6 каази: Гюмюрджуне (съ нахии: Маронния, Шанджане, Кирили, Ясж-Кьой, Шейхъ-Джума и Курай-Джедидъ), Ескиджа[1]) (съ нахии: Енидже, Сакаръ-Кая, Ясжренъ и Челенка), Ахж-Челеби (съ нахии: Чатакъ[2]), Исмиланъ[3]), Тозъ-Бурунъ, Сюитчукъ[4]) и Юге-Юзъ), Султанъ-Ери (съ нахии: Гьокъ-Виранъ, Ада и Терзи-Виранъ), Егри-Дере, (съ нахии: Машкуля, Ташлж, Ахди-Кебиръ, Дулащжръ и Давудь[5]) и Дари-Дере (съ нахии: Акъ-Бунаръ и Шахинъ).

Димотишкия санджакъ са дѣли на 4 каази: Димотика (съ нахии: Кулели-Бургасъ, Салтжкъ, Караджа-Халилъ и Кара-Клисе), Орта-Кьой (съ нахии: Махмудли, Сендлеръ, Дуганджа-Муслимъ, Демирлеръ, Дутлу и Мандрица), Суфули, (съ нахии: Батикли, Пашмакъ, Дербенди-Кебиръ, Кжзларъ-Беле и Кюбли), Деде-Агачь. (съ нахии: Ферджикъ, Макри и Шахинларъ).

Гелиболския санджакъ са дѣли на 5 каази: Гелиболъ (съ нахии: Инсала, Булаиръ и Тайфюръ), Кешанъ (съ нахии: Гребунъ, Сулихие и Паша-Еийдъ), Шаркьой (съ нахия Урша), Марнофетъ (съ нахии: Кестанболъ и Ганосъ) и Енесъ (съ нахия Коджа-Али).

Текиръ-Дагския санджакъ са дѣли на 4 каази: Текиръ-Дагъ, Малгара[6]) (съ нахии; Кузъ и Химсметъ), Хайреболъ (съ нахия: Омуръ-Бей) и Чорла (съ нахии: Ерегли[7]), Наибъ и Инеджикъ).

По горнето распрѣдѣление, Одринската область има 6 санджака или окржжия (прѣди войната 5), раздѣлени на 30 каази или околии (прѣди войната 39), които пъкъ сж раздѣлени на 86 нахии или административни участъци.

Първия, подирь войната, Гл. Управитель Реуфъ-Паша направи както новото административно распрѣдѣление на областьта, тъй и въвеждането на нѣкакви прѣобразования въ управлението, за да незавиждатъ християнскитѣ населения изъ Одринско на събратията си въ автономната Ист. Румелия и за да са завърнатъ побѣгналитѣ слѣдъ русскитѣ войски българи и гърци изъ околноститѣ на Одринъ и Цариградъ. Реуфъ-Паша въведе реформи въ сждилищата, администрацията и полицията. Допустна много християни на областни служби, даже кайнаками и мютесарифи видимъ християни[8]). Учреди едно

---

[1]) Сиеча или Ксанти.

[2]) Устово.

[3]) Смилянъ.

[4]) Вълчово.

[5]) Давудюво.

[6]) Мала-Гора споредъ г-на Ст. Джанскжзовъ.

[7]) Ираклия.

[8]) Ат. Узуновъ каймакамъ въ Мустафа-Паша. Георги-Паша мютесаринъ въ Димотика. Валията помощникъ, който е въ сжщото врѣме и мютесаринъ въ Одр. санджакъ е тоже християнинъ Васа Ефенди.

Digitized by Google

ново учреждение подъ название „Полицейско Управление“, на което Началника е християнинъ и дѣйствующитѣ подъ неговитѣ заповѣди полицейски служители въ окржжията, околиитѣ и нахиитѣ сж тоже християни.

Централното Управление на областьта е повѣрено на Гл. Управитель. Споредъ новитѣ наредби нему сж дадени на помощь за испълнение разнитѣ длъжности и за надзиравание хода въ всичкитѣ правителственни учреждения низъ областьта, слѣдующитѣ висши чиновници; помощникъ, директоръ на финансиитѣ, директоръ на вжтрѣшнитѣ работи, областенъ секретаръ, директоръ на общитѣ згради, директоръ на просвѣщеннето, жандармерийски началникъ, областенъ прокуроръ и директоръ на телеграфитѣ и пощитѣ.

Валията е прѣдсѣдатель на областния съвѣтъ, който са състои отъ началницитѣ на областнитѣ учреждения. Подъ неговия прямъ надзоръ дѣйствувжтъ четиретѣ висши областни учреждения, а именно: Областния управителенъ съвѣтъ, Отдѣлението на Правосждието, Главното Областно прокурорство и Отдѣлението на Просвѣщението.

Дѣлата на областьта са водятъ отъ слѣдующитѣ учреждения:

1. Финансово писалище,
2. Писалище на корреспонденцията,
3. Писалище на Областния Управителенъ Съвѣтъ,
4. Архивно управление,
5. Областна печатница,
6. Гражданско Апел. Сждилище,
7. Наказателно Апелативно Сждилище,
8. Писалище по десетъка и беглика,
9. Писалище за владалата,
10. Статистическо писалище,
11. Писалище за посвятенията (евкафъ),
12. Писалище за горитѣ.

Освѣнъ наредените учреждения въ Одринъ функциониржтъ слѣдующитѣ областни комиссии, съвѣти и учреждения по разнитѣ отрасли:

1. Главната комиссия или главното настоятелство на областното училище Хамидие,
2. Комиссия за испитване поддинството,
3. Помирителна комиссия.
4. Комиссия за испитване адвокатитѣ,
5. Съвѣтъ за избирание чиновницитѣ,
6. Съвѣтъ за земледѣлие въ центра на областьта,
7. Съвѣтъ за търговията въ центра на областьта,
8. Комиссия за настанявание прѣселенцитѣ,
9. Управление на косвеннитѣ налози (рюсуматъ),
10. Управление на телеграфитѣ и пощитѣ,
11. Областно жандармерийско управление,
12. Управление на гарнизона,
13. Полицейско управление (полиция идареси),

Digitized by Google

14. Управление на втората часть отъ втория императорски воененъ корпусъ,
15. Първия клонъ на отдѣлението на главния щабъ,
16. Второ отдѣление по войсковото управление,
17. Отдѣление за описване подлѣжащитѣ на наборъ младежи,
18. Отдѣление за описване войницитѣ на дѣйствителна служба,
19. Сѫщо за описването запасницитѣ,
20. Управление за пехотата отъ третия отдѣлъ на щаба,
21. Сѫщо за пехотата отъ четвъртия отдѣлъ,
22. Управление за конницата,
23. Интендантско управление съ 4 клона,
24. Канцелария за потрѣбноститѣ на войската,
25. Управление на областната централна болница.

Освѣнъ областнитѣ учрѣждения, въ Одринъ функциониратъ слѣдующитѣ санджакски или окржжни, градски и обществени учреждения:

1. Окржженъ Упр. Съвѣтъ,
2. Отдѣление на правосждието, раздѣлено на два клона: гражданско и углавно,
3. Сждебно слѣдователство,
4. Окржжно Търговско Сждилище,
5. Финансово писалище,
6. Писалище за окржжната корреспонденция,
7. Писалище за священо-законното сждилище (двѣ отдѣления),
8. Първостьпенно сждилище съ отдѣления: гражданско и углавно,
9. Управление по десетъка,
10. Писалище за нофузитѣ,
11. Писалище за посвятенията,
12. Отдѣление за сиракитѣ,
13. Градско общинско Управление,
14. Болница за страннитѣ,
15. Отдѣление за общественнитѣ дѣла,
16. Земледѣлческа касса,
17. Управление на горитѣ.

Както и по-напрѣдъ, всѣко религозно общество си има своя община, която са грижи за чърковитѣ и училищата ѝ. Прѣдсѣдатели на тѣзи общини сж религиознитѣ началници на обществата; тѣмъ е оставена свобода да рѣшавжтъ по любовенъ начинъ и нѣкои граждански распри. Прѣзъ врѣмето на русската окупация, въ Одринъ са учреди и българска Митрополия и са настани български владика. Ако и не припознаванъ официално, той си остана тамъ и слѣдъ заминуването на русситѣ и до сега управлява чърковно-училищнитѣ работи на българското население въ областьта.

За подпомагание търговията въ Одринъ има клонъ отъ Отоманската Банка, а за повдигание на индустрията и земледѣлието нареждатъ са сега едно земледѣлческо и едно занаятчийско училище. Царското Военно Училище е прѣобразувано въ Военна Прогимназия.

Digitized by Google

Турцитѣ имѫтъ нѣколко руждиета, гърцитѣ гимназия, българитѣ четирекласно и духовно училище, и другитѣ народности имѫтъ по нѣколко училища.

Областния вѣстникъ „Едирне“ сега са издава само на турски и грьцки и отъ него особенно издание са прѣпечатва отдѣлно на французский язикъ. Съ исхвърлянието на българския язикъ, турцитѣ искѫтъ да кажѫтъ, че българската народность е малочислена въ сегашната Одринска область, когато една редовна и отъ едно просвѣтено правителство произведена статистика би доказала противното.

Града Одринъ запада отъ войната насамъ. Румелийската граница побърка редовнитѣ сношения на много мѣста съ града Одринъ. Освѣнъ това, близостьта на границата безпокои турското население въ града. По тая причина, мнозина отъ по-фанатицитѣ заможни мохамеданци, още отъ сега си продавѫтъ кѫщята и имуществата на христиани и са прѣселявѫтъ въ Азия. Въ търговско отношение, града отъ день на день губи значението си. За просвѣтителенъ центъръ на българитѣ въ Одринската область, рѣчения градъ пакъ не са оказа за згоденъ, едно че по географическото си положение не спада въ срѣдата на областьта и друго, че съвсѣмъ му липсва българска интелигенция.

Гюмюрджюнский санджакъ.

Гюмюрджюнския санджакъ обнема юго-западната часть на Одринската область по повитѣ й граници. Срѣдище на тоя санджакъ е градеца Гюмюрджюне, расположенъ подъ южнитѣ подножия на юго-източна Родопа, въ прибѣломорската тѣсна равнина, прочута по плодородието си. Тоя санджакъ е съставенъ подирь послѣднята русско-турска война: а) отъ Гюмюрджюнската кааза, която са числеше прѣди войната къмъ Гелиболския санджакъ; б) отъ Ахѫ-Челебийската и Султанъ-Ерската каази, които прѣди създаването на Ист. Румелия бѣхѫ привързани къмъ Пловдивския санджакъ; в) отъ онъзи часть на Хасковската кааза (Пловдивски санджакъ), която при прокарването на границата между Ист. Румелия и Турция, по стратегически причини си остана на послѣднята; г) отъ Дари-Дерската и Енидженска каази, които са отцѣпихѫ отъ Дринския санджакъ (Солунска область), за да получи Одринската область подирь окастрованието й по-правилни граници съ по-много крайбрѣжия. И тъй градеца Гюмюрджюне отъ околийски, стана окржженъ.

Гюмюрджюнския санджакъ граничи отъ къмъ истокъ съ Димотишския, отъ къмъ югъ съ Бѣлото-Море, отъ къмъ западъ съ Македония (Серрески санджакъ) и отъ къмъ сѣверъ съ Ист. Румелия (Пловдивското и Хасковско окржжия). Прѣзъ Гюмюрджюнския санджакъ, Одринската область са сношава съ Македония по сухо; прѣзъ сѫщия санджакъ, голѣма часть отъ Одринската область са сношава съ Ист. Румелия.

Землището на Гюмюрджюнския санджакъ е распрѣдѣлено на

Digitized by Google

6 каази: Гюмюрджюнска, Скеченска, Ахкръ-Челебийска, Султанъ-Ерска, Игри-Дерска и Дари-Дерска. Тия каази сѫ раздѣлени на 26 нахии или участъци, за улѣсненіе на онѣзи села, които сѫ далечъ отъ срѣдищата на каазитѣ.

По-голѣмата часть отъ тоя санджакъ са състои отъ юго-източнитѣ ребра на Родопитѣ и е слѣдователно мѣсто планинско; помалката часть е равно поле въ прибрѣжието на Бѣло-Море. Ахк-Челебийската, Дари-Дерската, Игри-Дерската и Султанъ-Ерската каази сѫ планински мѣстности въ Ардиното корито, Гюмюрджюиската кааза е наполу поле, а Скачанската е повече поле.

Болшинството на жителитѣ въ градеца Гюмюрджюне е турско. Слѣдъ турцитѣ по численностьта си слѣдвѫтъ гърцитѣ, но тѣ сѫ образувани отъ прѣселени изъ околнитѣ села българи, така сѫщо както станимашкитѣ гърци. Зимно врѣме и пазаренъ день Гюмюрджюне има български видъ. Зимно врѣме тамъ живѣѫтъ, търгуѫтъ и работѫтъ българи: овчари, абаджии, терзии, дюлгери и калайджии низъ Ахк-Челебийско, Рупчонско и Дари-Дерско; а въ пазаренъ день града са пълни отъ мѫже и жени отъ околнитѣ български села, които сѫ и до днесь останали въ най-голѣма простотия. Въ плодородната Гюмюрджюнска равнина зимуваѫтъ съ стадата си всичкитѣ по-богати скотовъдци отъ Срѣдня и Источна Родопа, а въ Енидженското поле онѣзи отъ Западна Родопа. Стадата си тѣ скарваѫтъ тамо прѣзъ Септемврий, а ги искарваѫтъ на лѣтнина въ Родопитѣ, заедно съ стадата на турцитѣ землевладѣлци отъ приморската равнина. Въ Гюмюрджюнската приморска равнина рѣдко вали снѣгъ до една педя и рѣдко пѫти тоя снѣгъ са задържа повече отъ единъ часъ. Многобройнитѣ стада, тамъ цѣла зима са хранѫтъ съ останалата суха трѣва по-полето.

Градеца Гюмюрджюне прѣзъ послѣдната Русско-Турската война е завзиманъ отъ русситѣ. Една часть отъ кавалерията на Генералъ-Лейтенанта Скобелева I, а именно бригадата на Генералъ-Майора Черновубова (Казанский Драгунски и 30-ий Казашки полкове), която бѣ проводена да прѣслѣдва разбѣганата са турска войска — слѣдъ боя при Пловдивъ на 3. Януарий — възъ Родопскитѣ долини, прѣзъ Тополово, Ксенликъ и Кираджиларе за къмъ Местанли и Гюмюрджюне, на 25-ий Януарий завзе Гюмюрджюне. Властитѣ и населението посрѣщнали русситѣ тържественно, та че слѣдъ като са узна, че на 19-ий Януарий било станало прѣдварителното примирие и била приета демаркационна линия, по която Гюмюрджюне си оставаше да бѫде занято отъ турски войски до сключванието на мира, казацитѣ отстѫпихѫ назадъ въ Родопитѣ къмъ Ардината долина, отъ гдѣто прѣзъ Деде-Агачъ, Софиле и Димотика, заминали за Едрене[1]).

Подирь мира градеца Гюмюрджюне са подигна малко нѣщо. Като стана сѣдалище на мютесарифинъ, правителственнитѣ учреждения са увеличихѫ и поради това нѣколко нови згради са направихѫ за учрежденията. Като центръ на санджакъ, установи са тамо постоян-

[1]) Гл. Двадцать мѣсяцовъ въ дѣйствующей Армий, 1877—1878 г. Томъ II, Стр. 623—643.

Digitized by Google

но прѣбиване на царски войски. По положението си между Бѣлото море и Родопскитѣ планини, търговията са улучшила и много бѣжанци изъ градоветѣ на освободено българско са заселихъ тамо, дѣто имѣтъ възможность да са занимавѣтъ съ земледѣлие, скотовъдство, търговия и промишленность (табакларъкъ и сарачлъкъ). Тамъ са улучшила търговията и на онѣзи българи, които зимно врѣме тамъ са занимавѣтъ съ шиене и продаване абяни дрѣхи съ много гайтанови обтоки и шарила; защото носителитѣ на такива дрѣхи са умножихъ съ заселенитѣ бѣжанци. Като една отъ пьрвитѣ южни станции за стокитѣ, що са внасѣтъ и изнасѣтъ за и изъ Родопитѣ, Гюмюрджюне си има добра бѫдѫщность въ търговско-промишленно отношение.

Сега по новото устройство на Одринската область, управлението на Гюмюрджюнския санджакъ е повѣрено на единъ Мютесарифинъ, подъ надзора и рѫководството на когото са нахождѣтъ слѣдующитѣ висши чиновници: муавининъ, окр. наибинъ, окр. мюфтия, окр. счетоводитель, окр. секретарь, бир. на десетъчното даждие, чиновникъ по статистиката и евкафъ. Тѣзи висши санджакски чиновници надзиравѣтъ и отговарѣтъ за всичкитѣ служби въ санджака.

Въ Гюмюрджюне личѣтъ слѣдующитѣ учреждения: Окрѫж. Съвѣтъ, Апел. Сѫдилище, Окр. Сѫдилище, Гражданско Сѫдилище, Търговско Сѫдилище, Шераатско Сѫдилище, Счетоводство, Окр. Канцелария, Управление на десетъцитѣ, Статистическа Канцелария, Горско Управление, Управление на господарственнитѣ земи, Комиссия по Просвѣщението, Градски Съвѣтъ, Бирничество, Емлячна Комиссия, Земледѣлческа Касса, Сиротска Касса, Управление на Жандармерията, Управление на Полицията, турско общинско управление, грьцко общинско управление и еврейско общинско управление.

Образованието въ тоя санджакъ стои на много долня степень. Въ двѣтѣ мѫжки грьцки училища въ окр. градъ са учѫтъ до 150—200 момчета, а въ дѣвическото до 50 момичета. Учението са прѣподава по старата метода. Турцитѣ имѫтъ едно училище. Въ него тъзъ година слѣдвѫтъ 23 ученика. Въ града нѣма българско училище, а въ околнитѣ села едвамъ слѣдъ войната са отвориха български училища подъ попечителството на Екзархията. Въ Гюмюрджюне има двѣ православни черкви. Въ едната, само на Колада и Великь-день са почита и попѣва нѣщо на славянски, за радость и утѣшение на българитѣ занаятчии и търговци, които десять мѣсеца прѣзъ годината прѣживявѫтъ въ Гюмюрджюне.

Отъ другитѣ каази, привързани къмъ тоя санджакъ, само въ Ахѫ-Челебийската и Дари-Дерската има български училища. Въ пьрвата има повече отъ 15 училища, а въ втората едничко въ едничкото смѣсено село Дари-Дере — срѣдище на каазата. Всичкитѣ други села въ Дари-Дерската каза сѫ чисто помашки.

Ахѫ-Челеби.

Въ срѣдния поясъ на Родопитѣ, въ горното корито на р. Арда и въ горнитѣ притоци на Скечювската рѣка лѣжи пространството,

Digitized by Google

което въ старо врѣме са е зовало съ едно име *Карстата-Гора*, а слѣдъ прѣвзимането на това краище отъ турцитѣ и слѣдъ въвождането тамъ на мохамеданството е прѣименувано *Ахъръ-Челеби* [1]). Това краище има географически граници: отъ къмъ югъ южнитѣ поли на Срѣдна Родопа, отъ къмъ юго-западъ вододѣла на Арда и Мѣста, отъ къмъ западъ и сѣверъ вододѣла на Арда и Марица, отъ къмъ истокъ притока Давудювската-Рѣка до втичението ѝ въ р. Малка Арда подъ Старо Село и вододѣла на Арда и Сьоютли. Административнитѣ граници на тая каза прѣди войната бѣхъ: Пловдивската, Хасковската, Дари-Дерската, Енинджевската и Драмската каази, а слѣдъ войната — Рупчонската околия, Драмската, Скиченската и Дари-Дерската каази.

Прѣди войната каазата Ахъръ-Челеби е съставлявала часть отъ Пловдивския санджакъ; слѣдъ Берленския Договоръ, тя като не влизаше въ границитѣ на автономната область Ист. Румелия, привързана биде къмъ новосъставения Гюмюрджюиский санджакъ.

Старата история на това краище е доста тъмна за сега, защото въ ново врѣме географията за онъзи страна е много бѣдна. На повечето карти виждаме бѣло. Мѣстото тукъ позволява да са каже само толковъ, че сегашното краище Ахъръ-Челеби е съставлявало часть отъ римската provincia Rhodope, споредъ административното распрѣдѣление на римското царство въ 297 г. п. Р. Хр. [2]) и е било населено отъ славянското плѣме *Смоляне*, на което историцитѣ Шафарикъ, Дриновъ и Иречекъ до неотдавна сж търсили жилището въ юго-западна Родопа по срѣдното течение на р. Мѣста [3]). Послѣднитѣ отъ тѣзи историци, напослѣднѣ разсвѣтли съ доказателства истината [4]). Въ края на 9-ий и въ началото на 10-ий вѣкъ, оставени сж свѣдения за сжществуването на Смолянска Епископия, като часть отъ финитийската Епархия [5]). Въ края на 12-ий вѣкъ, спомѣнува са область 20 дена τῶν Σμελένον [6]). 150 години по-кжсно, това краище са именувало Меропа [7]) и Момчилъ Войвода му билъ назначенъ за управитель [8]). Слѣдъ завладѣването на това краище отъ турцитѣ, което завладѣване, впрочемъ споредъ мѣстнитѣ прѣдания, е станало по-сѣтнѣ, т. е. нѣколко десетки години слѣдъ прѣвзимането на Тракийското поле и приморската равнина, това краище е нарѣчено Ахъ-Челеби, на името на нѣкой си потурнакъ, който е нималъ еничерски чинъ Ахъ-Баба и види са за нѣкакви заслуги по распространението на ислямизма, краището е било подарено нему и прозвано на неговото име. Старитѣ хора наричатъ и до днесь това краище *Карстата-Гора*. Това послѣдно прозвище трѣба да има нѣкаква свързка съ пл. *кръстовъ* кждѣ Кара-Кулась и съ *Карсто-поле*, старото име на мѣстото, дѣто сж основани сегашнитѣ български села Габрово и Ени-Кьой (близо до скеча) и дѣто прѣди врѣме е било сѣдалище на Митрополитъ, наричанъ Христополски.

---

[1]) Гл. Спомѣни за страшната пролѣть въ Ахъръ-Челеби прѣзъ 1876 год. стр. 5—7, 24. Марица. VIII. 742, 743.

[2]) С. П. Сп. X. 16. [3]) Иречекъ. Ист. Българъ 148. [4]) С. П. Сп. II. 68. X. 21. [5]) Сжщо X. 18—20. [6]) Сжщо X. 21. [7]) Сжщо X 23. [8]) Сжщо VI. 146

Digitized by Google

Многото градади отъ крѣпости, черкви и манастири, расхвърляни по цѣлото горно корито на Арда и наименованията „черквището“, „градището“ и „градоанъ“ ни напомнюватъ борбитѣ, що сж имали грьцкитѣ и български царье, както по между си, така и съ разни мѣстни князове. Покорението на краището подъ турцитѣ, въвождането на ислямизма, нахлуването ежегодно на турскитѣ номади *юрюцитъ* е било съпроваждано и тукъ съ продължителни борби. Тия сж причинитѣ, дѣто по-голѣмата часть отъ старитѣ села сж разрушени и повечето отъ сжществуващитѣ днесь сж нови. Истурчването е станало чрѣзъ насилия, заплашвания и обѣщания. За това свидѣтелствуватъ мѣстнитѣ пѣсни. Турчанието е ставало прѣди 280 години; но по-вѣрно може да са види това въ списъцитѣ на Епархиитѣ. Датата на изчезнуването на Смилянската и Крьстополска Епархии е и дата на турчанието. Прѣзъ врѣмето, когато сж върлували *хайтитъ* (Кърджалии) пакъ сж потурчени по нѣколко фамилии въ нѣкои села.

Въ послѣдната четвьртина на миналото столѣтие Ахъръ-Челеби е владѣяно отъ Сюлюманъ-Ага, помакъ прѣселенъ отъ Чепеларе въ Пашмаклх. Какъ е станалъ той тамъ управитель, да ли по назначение отъ Одринъ или съ силата на оржжие, не са знае. Знае са, че той е ималъ двѣ жени: една християнка Мария отъ Райково и друга мохамеданка; първата му родила петина синове, а втората двамина. Слѣдъ смьртьта му, наслѣдилъ го втория му синъ отъ ахрянката Кючюка Шишманъ-Ага; но първородния му синъ отъ Мария, Хаджи Мустафа-Ага, му е отнелъ властьта и той станалъ *аянинъ*. Хаджията е билъ прочутъ голѣмецъ. Той е обдарилъ краището съ нѣколко калдърмени пжтища, отъ които по-главни сж: пжть отъ Влахово прѣзъ Устово до Райково и пжтя отъ Кошница до с. Арда. Той е направилъ и нѣколко моста и джамии по селата, слѣдъ възврьщанието си отъ потушеното въстание въ *Мидень-Кьойлери*. Въ съюзъ съ Хаскьойский Еминъ-Ага [1]) въ кърджалийскитѣ години, тѣ двамата прѣвзели Гюмюржина, дѣто Хаджи-Ага билъ поставенъ за владѣтель. Слѣдъ несполуката имъ да прѣвземжтъ Пловдивъ, тѣ изгорили Станимака. Разбити тѣзи двама съюзници, Еминъ-Ага побѣгналъ неизвѣстно кждѣ, а Хаджията са прибралъ въ Пашмаклх. Не слѣдъ дълго врѣме, царщината назначила за деребей брата му Салиха, който са билъ нѣколко врѣме съ Хаджията, доде сполучилъ да го покори и убие по единъ най-вѣрломенъ начинъ.

Тридесеть и тригодишното властвуване на братоубиеца Салихъ-Ага въ Ахъръ-Челеби, пълно съ тиранства, мжки и тѣглила за населението безъ исключение на вѣра, за дълго врѣме има да са прѣдава като едно страшилище за потомството. — Къмъ подвластното си краище, той са е отнасяль както къмъ поробена отъ него страна. Но и Салиха постигнала участьта на брата му. Черешовлянина Агушь, покрай услугитѣ, що принесълъ на царщината прѣзъ врѣмето на Али-Пашовия бунтъ въ Янина, успѣлъ да наклѣвети въ Цариградъ Салиха, който вьрзанъ билъ закаранъ въ Гюмюрджюне и съ измама уда-

[1]) С. П. Сп. XIV. 183.

Digitized by Google

венъ. На мѣстото му проводили отъ Едрене нѣкого си Юсурь-Ага, турчинъ. Като такъвъ, той не можалъ да придобие почетъ между мѣстнитѣ аги и сеймени; заради това отъ Едрене проводили на мѣстото му нѣкого си Халиль-Ага, който по сжщитѣ причини билъ вдигнатъ и на мѣстото му назначили Салиховия съперникъ Агушь-Ага.

Агушь-Ага тоже не можалъ да са закрѣпи на деребейския столъ, ако и да прѣмѣстилъ сѣдалището си отъ Пашиаклж въ Райково, слѣдъ като са увѣрилъ, че Салиховитѣ братя Шишманъ-Ага и Жърнала, твърдѣ лѣсно могжтъ да го проводжтъ на другия свѣтъ. Споменатитѣ Салихови братя не го оставяли спокоенъ и въ Райково. Отъ врѣме на врѣме тѣ го нападали съ дружини и го принудили да повика низамъ-аскери отъ Драма, за да го варджтъ. При всичко това, краището са намирало въ постоянни вълнения, вслѣдствие на което дошла комиссия отъ Драма да помири борящитѣ са за власть. Работата са свършила съ свалянието Агуша и съ замѣстванието му съ единъ турчинъ Арифъ-Ага.

Слѣдъ година врѣме, той билъ замѣстенъ съ Жърнала Юсенинъ-Ефенди, който тоже не можалъ да са застои повече отъ двѣ години, защото са скаралъ съ Гюмюшь-Гердана, поради едно прѣдприятие, по доставяние аби за царската войска. Това стана причина, че Ахжръ-Челебийския мюдюрлюкъ обърнали къмъ Пловдивския Пашалжкъ и за мюдюрь проводили отъ Пловдивъ турчинъ. Слѣдъ малко врѣме на мѣстото му билъ назначенъ Хаджи-Аговия синъ Хасанъ-Бей, който, като замѣсенъ въ злоупотрѣблението на заржчанитѣ за царската войска аби, билъ слѣдъ малко врѣме отчисленъ. Отъ тогава до 1863 год. за мюдюри, и отъ 1863 год. насамъ за каймаками са назначавжтъ все странни лица.

Както са каза и по-горѣ, краището лѣжи въ горното корито на р. Арда. Повечето села сж разложени въ долината на Арда и притоцитѣ ѝ: Текиръ-Дере, Чангжръ-Дере, Янузъ-Дере, Кючюкъ-Дере, Биюкъ-Дере, Чърна-Рѣка, Бѣла-Рѣка, и Малка-Арда. Само нѣколко села, извѣстни подъ името *югеюзъ-кьоилери* или *отжднитѣ села*, лѣжжтъ задъ водораздѣла между Арда и Скеченската рѣка и водитѣ отъ тѣхъ са стичжтъ въ послѣдната.

Въ Ахжръ-Челеби има до 80 села, които по административното распрѣдѣление отъ 1863 год. съставлявжтъ 42 общини, разложени по рѣки както слѣдва:

Въ долината на Чърна-Рѣка лѣжжтъ общинитѣ: Пашиаклж, Горно-Райково (см.), Долно-Райково, Устово (хр.), Влахово, Трънъ, Фжнджжакъ, Чамлджа и Вълчово (ахр.). Въ долината на Малка-Арда сж разложени селата: Старо-Село (ахр.), Пятково (см.), Карлуково (хр.) и Виюво (ахр.). Въ коритото на Бѣла-Рѣка лѣжжтъ: Горноа Дере-Кьой, Долно-Дере-Кьой и Левочюво (хр.). Въ долината на сжща Арда сж расхвърлени селата Чокиново, Алами-Дере (хр.), Арда (см.) Хасанково, Черешово, Товъ-Бурунъ, Буково, Смилянъ, Горни-Паласъ, Долни-Паласъ и Топуклу (ахр.). Въ Текирската долина лѣжи селото Текиръ (ахр.); въ Чангжрдерската — Чангжръ и Куфалджа (ахр.). По малкитѣ Ардини притоци: Янузъ-Дере, Кючюкъ-Дере и Биюкъ-Дере,

Digitized by Google

лѣжатъ села съ сѫщитѣ имена (ахр.). Въ отвѫднитѣ села спадатъ общинитѣ: Мочюранъ, Демирджикъ, Козлуджа, Пашовикъ, Мустафчово, Гюкча-Бунарь, Кетенликъ, Въланово и Елесча (ахр.).

Всичкото население въ това краище е българско. Половината или нѣщо повече отъ половината исповѣдватъ мохамеданството и са наричатъ *ахряне*. Истинското число на всичкитѣ жители не може да са знае, защото точно народно прѣброяване до сега не е направяно; та че не може да стане, додѣто едно образовано правителство не стане господарь на онзи затънтенъ край. По повърхностни прѣсмѣтания, числото на жителитѣ са движи между 55—60,000 души, отъ които до 500 цигане-мохамеданци, които говорятъ българский языкъ.

Отъ 80 села, 60 сѫ Българо-мохамедански, 16 сѫ Българо-християнски и 4 смѣсени. Долината на Бѣла-Рѣка е населена изключително съ християни; въ Малка-Арда болшинството е християнско, въ Чьрна-Рѣка болшинството е мохамеданско, а въ собствена Арда и горнитѣ ѝ притоци има само 4 християнски села и едно смѣсено; а останалитѣ все сѫ мохамедански.

Най-голѣми села сѫ: Устово, Райково, Пашмакли и Смилянъ. Сѣдалище на Управлението е смѣсеното село Пашмакли.

Домакинствата сѫ едносемейни. Женското население е по-многочисленно отъ мѫжкото, защото по поминъчни причини мѫжкото население, което е принудено да прѣкарва по-голѣмата часть отъ годината въ чюжбина, голѣма часть изоставя родния си край и са изселва другадѣ, най-вече въ приморската равнина.

Облѣклото — и женското и мѫжкото — е яко и красиво. Може да са каже, че въ Ардиното горно корито живѣе най-питомното изъ между Родопскитѣ населения. Заради това и жилищата сѫ добрѣ устроени. Всѣко по-голѣмо селце има изглѣдъ на градецъ, съ каменни двукатни кѫщи съ лица обърнѫти къмъ рѣката, дола или стръмнината.

Нарѣчието въ това краище прѣдставлява много особености, които не са срѣщатъ ни въ източното, ни въ западното български нарѣчия, най би могли да съставлявatъ основи за особенний клонъ на българския говоръ — южно-българско нарѣчие. По-главни особености сѫ: тройнитѣ членове, мѣстоимения и нарѣчия, дателния и творителния падежи и носовия звукъ оъ=оа. Мохамеданскитѣ българи изговарятъ числата по турски. Тѣ сѫ замѣнили и собственнитѣ имена, въ старитѣ народни пѣсни съ турски собственни имена.

Поминъка е мѫченъ. По голѣмата часть отъ населението ходи по чужбина да упражнява занаятитѣ: зидарство, шивачество, мѣдникарство и калайджийство, за да поддържатъ домакинствата си. Подиръ занаятитѣ иде дребното скотовъдство и най-сѣтнѣ земледѣлието. Работитѣ са много аби, които, изшити въ дрѣхи или сурови, изнасятъ са за Пловдивско, Македония, Одринско, Бѣломорскитѣ острови и Мала-Азия. Пѫтищата сѫ планински, тѣсни. Едвамъ въ послѣдно врѣме, турското правителство по военна нужда е започнало да прави посрѣдствомъ ангария коларски пѫть отъ Пашмакли за Гюмюрджина.

Възражданието на християнитѣ въ Ахъ-Челебийско проникна

рано, благодарение на случая, дѣто слѣдъ 1840 год. това кранище бѣше отцѣпено отъ драиския Пашалжкъ и привързано къмъ Пловдивския. Административнитѣ, поминъчнитѣ и търговскитѣ свързаски съ Пловдивъ не можахѫ да не повлияѫтъ за събужданието на дълго врѣме спалата българска народность. Въ 1860 год. са доставихѫ славянски книги въ Устово. Въ 1865 са въведе българский языкъ въ училището на сѫщото село. Въ 1870 год. слѣдъ прогласението на Царския Ферианъ за българска чърква са подигна общъ бунтъ противъ грьцкитѣ чърковни книги, исхвърли са грьцкия языкъ отъ всичкитѣ училища и са замѣсти съ българския. Най-много заслуги по възраждането на българитѣ въ Ахѫ-Челебийско сѫ принесли учителитѣ: Хр. П. Ковачовъ, Д. Д. Македонски и Марко Савовъ. Рупченския просвѣтитель, стария Даскалъ Димитръ и тукъ е работилъ, като е разнасялъ да продава на поповетѣ славянски часослови и псалтири. За събужданието на българитѣ косвенно е спомогналъ и Святогорския калугеринъ, исповѣдникъ на всичкитѣ села, дядо попъ Глигоръ. Той е насърдчавалъ по-пьргавитѣ попове да прѣвеждѫтъ чърковнитѣ проповѣди и святскитѣ жития на български языкъ — по мѣстното нарѣчие — и да проповѣдвѫтъ въ чърквитѣ всѣки праздникъ.

Просвѣщението успѣшно отиваше слѣдъ 1870 год. Скечанския Владика, Иларионъ Каркала, нѣколко години наредъ позорно са гони изъ всичкитѣ села. Адресси подирь адресси са испращахѫ до Одринския Валия и до Султана за да са присъедини каазата и чърковно къмъ Пловдивъ. Прѣзъ 1872 год. имаше триклассни училища въ Устово, Горно и Долно-Райково. Прѣзъ лѣтото въ 1873 година Пловдивския Панаретъ съ разрѣшението на Високата Порта ходи въ всички Ахѫ-Чалебийски християнски села.

Слѣдъ Срѣдно-Горско-Родопското възстание работитѣ са побъркахѫ. Властитѣ притѣсняваха отрѣченото отъ патриката население[1]). Прѣзъ Русско-Турската война правителството взе реквизиция до 700 товарни добитъци и до 200 души кираджии само отъ онѣзи села, които прѣзъ врѣмето на възстанието не са отрѣкохѫ отъ Екзархията. Прѣзъ Декемврий 1877 год. правителството взе дѣ-да-си товаренъ добитъкъ, безъ да глѣда чий е.

Когато са разбѣга турската войска възъ Родопитѣ, слѣдъ ужасния тридневенъ бой въ сѣвернитѣ Родопини поли, селата лѣжащи по бѣломорския пѫть, много пострадахѫ. Долно-Дере-Кьой, Босотина и Устово бѣхѫ разграбени. Много кѫщи бѣхѫ изгорени. Босотинската чърква изгорихѫ, а Дере-Кьойската и едната Устовска обрахѫ и разсипахѫ.

На 17. Януарий вечерьта Кавказката Казашка Бригада (часть отъ Кавалерията на Генерала Скобелева I-ий), гоняйки разбѣгалата са турска войска, пристигна въ Устово. Началника на тоя, кажи го, партизански отрядъ, учреди мѣстно управление съ християнска полиция, пропѫди турскитѣ власти отъ Пашмаклѫ, запечата турския конакъ и уреди продоволственъ пунктъ въ Устово. Слѣдъ като

[1]) Гл. Спомѣни за страшната пролѣть въ Ахѫ-Челеби прѣзъ 1876 год.

Digitized by Google

разпѣтна реквизиция и вътрѣ въ единъ день са събра голѣмо количество ръжь, овесъ и сѣно за въ случай че са испроводи подирь него друга русска войска, слѣдъ два деня заминѫ съ отряда низъ р. Арда, прѣзъ Паласъ, Топукли, Вълчово, Маданъ, Дари-Дере, и отъ тамъ по Арда, замина за Едрене. Тѣзи казаци, прѣзъ дѣто минахѫ, обезоржжвахѫ турскитѣ войски и мохамеданското население. Само при Паласъ сѫ имали една сбивка съ турския аскеръ, скритъ въ единъ ханъ. Тамъ погинѫ и единъ казакъ.

Подирь, въ пьрвитѣ дене на Февруарий, дойдохѫ въ Ахѫ-Челеби трица русски офицери съ 30 казака, за да турѭтъ знакове на демаркационната линия, означена по прѣмирието на 19. Януарий. Слѣдъ като забиколихѫ долината на Арда, вьрнахѫ са въ Пловдивъ. Подирь тѣхъ никакви русски войски не дойдохѫ. Приврѣменнитѣ мѣстни управления започнахѫ да са обезсьрдчавѭтъ. По Св. Стеф. Договоръ, Ахѫ-Челеби си оставаше подъ прямото управление на Турция; но понежде властитѣ на послѣднята бѣхѫ изчезнали въ голѣма часть отъ Родопитѣ, Англичанина Сенклеръ подигнѫ въ Источна Родопа Мохамеданското Родопско въстание, което са распространи и въ Ахѫ-Челеби отъ 1. до 15. Мартъ. Когато въстанието прѣминѫ и вътрѣ въ границитѣ на Св. Стефанска България, русситѣ прогониха въстанницитѣ низъ источния Рупчосъ. Помацитѣ бѣхѫ подплашени отъ гърмежа на русскитѣ топове и започнахѫ да бѣгѭтъ низъ Ахѫ-Челеби. Българитѣ тогавѫ са подигѭтъ и прогласявѭтъ въ края на Маѩ ново приврѣменно християнско управление съ сѣдалище въ Устово. Въ това врѣма дойде турска редовна войска отъ Драма и тури край на безначалието въ Ахѫ-Челеби. Установихѫ са изново турскитѣ власти, всичко минѫло са забрави и работитѣ влѣзохѫ въ своя редъ.

Ахѫ-Челебийската каза са обьрна административно къмъ новосъставенния Гюмюрджюнский санджакъ. А въ чьрковно отношение българскитѣ общини са подведохѫ подъ вѣдомството на Одрински Български Владика. Гьркомanитѣ, които слѣдъ Русско-Турската война доста са намалихѫ, слѣдвѭтъ да припознавѭтъ Скеченския Грьцки Владика. Турскитѣ власти са отнасѭтъ добрѣ съ християнитѣ. Давѭтъ имъ колкото за лице достѭпъ и за правителственни длъжности, но нито християнитѣ, нито ахрянитѣ сѫ благодарни отъ чиновницитѣ, едно, защото по Реуфъ-Пашовитѣ прѣобразования на администрацията въ Одринската область чиновничеството е уголѣмено, и друго, защото са не прѣдпочита мѣстния елементъ, а са провождѭтъ за чиновници хора низъ двѣтѣ освободени България и изъ Босна и Херцеговина. Особенно, ахрянитѣ много негодувѭтъ противъ ябанджийскитѣ кучета.

Сега въ Ахѫ-Челеби има и християнска полиция, състояща отъ единъ юзбашия и петь долни чина. Юзбашията е Полякъ, а подвѣдственнитѣ му — гърци отъ Димотика и Едрене. Полицията наблюдава, да не би нѣкѫдѣ мохамеданцитѣ да пакостѭтъ на християнитѣ. Полицейскитѣ носѭтъ униформа, както жандармитѣ въ Одринъ прѣзъ врѣмето на русската окупация, обути сѫ съ чижми, огнадени сѫ съ алени фесове и имѭтъ окачени на шнитѣ си по една мѣсецообразна жълта тенекия съ надпись по турски „*Полиция идаареси.*“

Digitized by Google

На юзбашията са плаща 666 гр., а на долнитѣ чинове по 333 гр. мѣсечно.

Училищата подиръ войната са съживихъ, ала не могхъ да са подигнѫтъ до точката, на която стояхъ прѣди войната. Мнозина учители напускахъ краището и са прѣселихъ въ България и Ист. Румелия[1]). Послѣ, свързкитѣ съ Пловдивъ са ослабихъ. Духовния и просвѣтителния центръ за Ахъ-Челебийскитѣ българи са прѣмѣстн въ далечния Одринъ, гдѣто нѣма никаква живость, никакво распространяѫще са влияние въ просвѣтително отношение. Чакъ сега, прѣзъ това лѣто, Митрополията бѣ подсѣтена отъ Екзархията да изиска статистически свѣдения за числото на христианскитѣ села, кѫщи, черкви, училища, попове, учители, учителки и ученици. Черковнитѣ работи сѫ разстроени. Нѣма никаква свързка между българскитѣ общини. Освѣнъ това по лични причини, нѣкой свещеници не искѫтъ да признавѫтъ Владиковия Намѣстникъ Попъ Гавриила.

Подиръ войната поминъка е подобренъ. Сега повече аби и абяни дрѣхи са искѫтъ; защото голѣма часть отъ избѣгалото изъ Сѣверна и Южна България мохамеданско население са засѣли въ Македония, Одринско и Мала-Азия, въ които страни са изнасѫтъ аби изъ Ахъ-Челебийско. Увѣличенъ мохамеданския елементъ въ споменѫтитѣ мѣстности, увѣличава са и количеството на потрѣбляющия са за обличание материалъ. Освѣнъ абитѣ, започнахъ да правѫтъ и шаяци. Рѫчната женска работа е недостатъчна, за да са изработѫтъ толкозъ аби, колкото трѣбѫтъ за изписание. За да са удовлетвори тоя недостатъкъ, доставени сѫ двѣ машини за влачение вълна — прѣди войната бѣше само една. При всичко това, работническитѣ дневни заплати сѫ уголѣмени. Женската рѫчна работа тоже са възнаграждава сега по-скѫпо.

Поминъка още повече би са подобрилъ, ако турското правителство са погрижаше да поправи търговскитѣ пѫтища отъ Устово за Драма, Серресъ и Скеча, вмѣсто да прави военния пѫть отъ Гюмюрджюне прѣзъ Дари-Дере, Устово и Пашмакли до Румелийската граница. Между селскитѣ пѫтища, поправени само единъ пѫть прѣзъ 1868 год., сѫ сега много развалени. На много мѣста трѣба да са помага на товарения добитъкъ, за да прѣмине нѣкоя стръмнина. Тукъ хората не помнѫтъ, правителството да е отпусналo нѣкога петь пари за поправка на пѫтищата. Не стига това, ами то прѣди войната размѣтна върху населението 42.000 гр. за купувание въ Пашмакли една кѫща за телеграфна станция, а слѣдъ войната то размѣтна на всѣка кѫща по единъ дерекъ, заедно съ побиванието му, за да са прокара телеграфната жица отъ Дари-Дере до Пашмакли.

За по редовно събирание данъцитѣ, прѣзъ 1883 год. видѣхъ да са расхождѫтъ изъ селата нѣколцина наглѣдници, повечето странни. И това е една отъ Реуфъ-Пашовитѣ реформи. Тѣзи надзорници по събиранието на данъцитѣ, постоянно забикалѫтъ селата и заедно съ селскитѣ мухтари размѣтѫтъ и сабирѫтъ даждията. Прѣди войната,

[1]) „Марица“ IV. 310.

Digitized by Google

правителството оказваше на селскитѣ съвѣти само общитѣ цифри на разнитѣ данъци, а селенитѣ въ общи селски сабирания распрѣдѣляхъ тия цифри на всѣка кѫща, споредъ положението, размѣтнатитѣ данъци събираха мухтаритѣ и само въ случай на голѣми недобори изискваха отъ конака заптието, да плашатъ бѣднитѣ хора и да имъ продаватъ покѫщнината. Сегашнитѣ бирници или надзорници контролиратъ селскитѣ сѣтки. Заплатата имъ излиза отъ % на събранитѣ данъци. Тѣ размѣтатъ върху населението и всичкитѣ канцеларски разноски, направени въ конака по сабирането на даждията. Напр. за изхарченото мастило, за бѣлитѣ книги, за разнитѣ формуляри, окладни книжа, квитанциитѣ и пр. Всичкитѣ наглѣдници сѫ четворица, двама конни и двама пеши и стоятъ подъ вѣдомоството на единъ бирникъ, който само са излѣжава въ конака и получава по 10 л. т. мѣсечно.

Въ здравословно отношение края е изоставенъ на произвола. Правителственъ лѣкарь до сега не е назначаванъ. Двама лѣкари отъ Яннинската Школа, отдавна сѫ настанени въ Устово и отъ тамъ ги викатъ въ случай на голѣма нужда и въ другитѣ села. Тѣзи цинцари въ забикалкитѣ си низъ селата сѫ испълнявали и длъжностьта проповѣдници на еллинизма и до нѣкое врѣме, заедно съ загнѣздения въ конака, като членъ въ Идарето, цинцаринъ ханджия, тѣ сѫ играли роль по чърковния въпросъ. Подирь войната, докторитѣ вече мирувать, а ханджията, ако му са попадне, тайно пошпионува на правителството. По лекитѣ болѣсти цѣрятъ бабитѣ съ растривки и топлилки. Въ всѣко село има по нѣкоя жена, която отбира по нѣщо да лѣкува; има и по 3—4 баби, които умѣятъ да бабуватъ или *обираждатъ*.

За сега най-голѣма мѫчнотия усѣща населението, дѣто сѣдалището на управлението е много на страна, току до самата румелийска граница и нѣкои села сѫ отдалечени отъ Пашмакли по 14—15 часа, та нѣматъ възможность да са ползуватъ. Истина по Реуфъ-Пашовитѣ реформи, каазата е раздѣлена на 5 [1]) нахии или участъци, съ по единъ мюдюръ и нахийски съвѣтъ; но далечината на казаското сѣдалище дава възможность на мюдюритѣ да прѣвишавать властьта си въ врѣдъ на населението. Впрочемъ, близината на сѣдалището до границата на автономията има и една хувава страна, а именно, може да са заварди границата отъ разбойници и помиячнитѣ сношения между Ахѫръ-Челеби и Пловдивско да са не прѣкъсватъ съвършенно, толковъ повече, че никаква митарственна прѣграда между Ист. Румелия и Одринската область не сѫществува.

Друга една обществена язва са развива въ онзи индустриаленъ — занаятчийски край. То е лихварството, което особенно слѣдъ войната крачи напрѣдъ и далечѣ не прѣдсказва хубави сѣтнини. Нѣколко богаташи раздаватъ на занаятчитѣ пари съ голѣма лихва. Въ нѣкои села зематъ лихва до 60 %, срѣщу здрави поржчители или залогъ въ не подвижимо имущество. Пьрвитѣ подирь войната години

[1]) Глѣдай по-горѣ административното распрѣдѣление на Одринската область.

Digitized by Google

бѣхѫ доста благополучни за абаджиитѣ и терзиитѣ, догдѣ са облѣче оголѣлото турско население, избѣгало изъ освободенитѣ страни. И наистина, тогава мнозина абаджии и терзии си отвориха очитѣ, ако и да бѣхѫ зели на заемъ капитали съ тежки лихви; но отъ тогава насамъ алѫшъ-вериша ослабява и тежкитѣ лихви отъ день на день ставѫтъ по-усѣтни въ поминъчния животъ. Правителството никакъ не мисли за тога, общинитѣ не искѫтъ да знаѫтъ, а и самитѣ лихвари мохамеданци и християни малко искѫтъ да знаѫтъ, че най-много неприятности тѣхъ чакѫтъ отъ задлѫбяваньето на тоя трьнливъ обществено-поминъченъ въпросъ.

Слѣдъ този кратъкъ очьркъ на Ардиното корито, Одриската область, Гюмюрджюнския санджакъ и Ахѫръ-Челебийската каза, нѣка пристѫпимъ пакъ къмъ пѫтуванието.

(Слѣдва).

ПИСМА

за

Издирванието на корѣнитѣ и законитѣ въ Българский язикъ.

ПИСМО IX.

Понеже казахми за тритѣ склонения по-главното, което са отнася до правописанието на сѫществителнитѣ, то сега да кажемъ нѣщо и за нарѣчията, какъ трѣба да са пишѫтъ. Нарѣчията, понеже сѫ неизмѣняеми думи или, както ги наричами, *готови изпънени*, зети отъ измѣняемитѣ граматически части, то най-голѣмо улеснение за правописанието имъ ще бѫде, да са узнае, кое нарѣчие отъ *коя часть* на измѣняемитѣ части е зето, и отъ кой падежь, и, щомъ са знае това, тогава ще бѫдемъ спокойни и безъ съмнѣние ще ги пишемъ всѣкога правилно. За да са направи това, най-добрѣ ще бѫде да ги раздѣлимъ на падежи, като захванимъ отъ Родителния имъ падежь и да минемъ сичкитѣ косвенни падежи, понеже нарѣчията сѫ косвенни падежи.

I. Отъ *Родителний падежъ* сѫ нарѣчията: *гори*, отъ гора, *дѫ-гори, ирѫ-гори, отъ-гори; доли*, отъ долъ, *отъ-доли до-доли, ири-доли, изъ-доли; вѫтра*, отъ вѫтьръ, *отъ-вѫтра, изъ-вѫтра, до-вѫтра; зори*, отъ зора, *отъ-зори, до-зори- ирѫ-зори; вечера*, отъ вечеръ, *отъ-вечера, до-вечера; вечеря*, отъ вечеря, *до-вечери, ири-вечери; и'ладни*, отъ пладя, *отъ-илад-*

Digitized by Google

ни, до-иладни, при-иладни; нощи, отъ нощь, *отъ-нощи, до-нощи, при-нощи; сноши,* отъ съ-нощь, *отъ-сноши, до-сноши, при-сноши; обѣда,* отъ обѣдъ, *отъ-обѣда, до-обѣда, при-обѣда; зими,* отъ зима, *до-зими, при-зими, дотъ-зими; лѣта,* отъ лѣто, *до-лѣта, отъ-лѣта, при-лѣта; недѣли,* отъ недѣля, *отъ-недѣли, до-недѣли, при-недѣли; зади,* отъ задь, *дотъ-зади, до-зади, при-зади; иредъи,* отъ предь, *дотъ-иредъи, до-иредъи, при-иредъи; стрѣни,* отъ стрѣна, *отъ-стрѣни, до-стрѣни, при-стрѣни; ижтя,* отъ ижть, *дотъ-ижтя, до-ижтя, при-ижтя; сега,* отъ сегъ, *отъ-сега, до-сега, при-сега; тогасъ* отъ тогъсъ, *отъ-тогасъ, до-тогасъ; вънка,* отъ вънъкъ, *отъ-вънка, до-вънка, изъ-вънка; тамка,* отъ тамъкъ, *отъ-тамка, до-тамка, изъ-тамка; близа,* отъ близо, *отъ-близа, до-близа, изъ-близа, при-близа; далъка,* отъ далѣко, *изъ-далъка, до-далъка, при-далъка; кжса,* отъ кжсо, *изъ-кжса, до-кжса; гроба,* отъ гробъ, *изъ-гроба, до-гроба, отъ-гроба; ржки,* отъ ржка, *отъ-ржки, отъ-ржци, при-ржци, при-ржки, съ-ржки; умици,* отъ умица, *при-умици; слъиъшка,* отъ слѣпѣшъкъ, *слъиъшка, слъиъшката; вчера,* отъ вчеръ, вѣчеръ, вечеръ, *в'чера отъ-в'чера, до-в'чера, за-в'чера* = на Винителний; *Бога,* отъ Богъ, отъ-Бога, до-Бога; *ирага,* отъ прагъ, до-прага, при-прага; *вжка,* отъ вѣкъ, *до-вжка от-вжка.*

II. *Отъ Дателний падежъ — горѣ, долу, вжтрѣ, зорѣ, вечеру* или *вечерѫ, иладнѣ нощѣ, по-обѣду, зимѣ, лѣту, на-лѣту, зади, на-зади, иредъи, на-иредъи, стрѣни, на-стрѣни, ижтю, на-ижтю, сему, сьму, тогизи, вънку, вънцу, тамку, тамкѫ, близу, далъку, кжсу, кжсну, рану, въ-гробу, на-гробу, нда-ржки, нда-ржци, на-иригумици, намърки, слъиъшки, нда-земи, на-небу* и т. н.

III. *Отъ Винителний падежъ — въ-горѫ, въ-дола, нда-вжтра, въ-вжтъра, на-вечерь, и'ладня, на-нощь, въ-зимѫ, нда-зимѫ, зимень, на-лѣто, на-задь, на-иредъ, на-стрѣнѫ, въ-стрѣнѫ, на-ижть, въ-ижть, сьмъ, тогисъ, вънка, тамъка, тамока, близъ, далъкъ, кжсъ, кѣсно, рано, нда-гроба, въ-гроба, на-ржкѫ, въ-ржкѫ, наржчинъ (наржкинъ), на-иригумицѫ, слъиишкѫ, слъиишкята,* на-земь, на-небо, и на-върха, по-върха, *семъ,* отъ съ, *по-семъ-сега,* тѣмъ, отъ тъ, *по-тъмъ, вѣмъ,* отъ вѣ, *по-вѣмъ* и проч.

IV. *Отъ Творителний падежъ — горѣмъ, горѣмъ, вжтрѣмъ, вжтрѣнъ, зорѣмъ, зоремъ, зоренъ, вечерѣмъ, вечеромъ,*

Digitized by Google

вечерьѭ, вечерьемъ, вечеренъ, пладньѭ, пладнемъ, пладньемъ, нощьѭ, нощьемъ, нощьенъ, обѣдомъ, обѣдънъ, зимьѭ, зимьемъ, зимьенъ, лѣтьѭ, лѣтьемъ, лѣтенъ, задьѭ, задьемъ, заденъ, прѣдьѭ, прѣдьемъ, прѣдьенъ, страньѭ, страньемъ, страньенъ, пѫтьемъ, сегимъ, самимъ, саминъ, тогимъ, тогинъ-ка, вънкомъ, вънцемъ, тамкъмъ, тамкънъ, тамцемъ, близкомъ, близцемъ, далѣкомъ, далѣкъмъ, далѣчемъ, далѣцемъ, далцемъ, кѫсомъ, кѫсемъ, кѫсцемъ, гробомъ, гробьмъ, гробемъ, сржкьѭ, с'ржцемъ, с'ржченъ, и проч.

V. *Отъ Прѣдложний падежъ — горѣ, на-горѣ, долѣ, на-долѣ, вѫтрѣ, на-вѫтрѣ, зорѣ, о-зорѣ, ве́черѣ, на-вечерѣ, надъ-вечерѣ, пладнѣ, на-пладнѣ, о́-пладнѣ (чува са у пладнѣ), нбщѣ, на о́-бѣдѣ, зимѣ, о-зиме = у-зимѣ, лѣтѣ, о-лѣтѣ = у-лѣтѣ, про-лѣтѣ, задѣ, на-задѣ, о-задѣ = у-задѣ, прѣдѣ,* на-прѣдѣ, у-прѣдѣ, на-стрьнѣ, о-стрьнѣ, у-стрьнѣ, *пѫтѣ, на̀-пѫтѣ, самѣ, на-самѣ, тогизѣ, вънцѣ, на-вънцѣ, тамцѣ, на-тамцѣ, близцѣ, близке, на̀-близцѣ, на́-близкѣ, далѣчѣ, на-далѣчѣ, далцѣ, на-далцѣ, кѫсѣ, на-кѫсѣ, ржцѣ, на-ржцѣ, на̀-умицѣ, на́-земѣ, на-небѣ* и проч.

Горѣизложенитѣ нѣколко думи ти ги приведохъ само за примѣръ, любезний ми друже, но тѣ не сѫ само тия. — Колкото сѫществителни, прилагателни, числителни и мѣстоимения има, сичкитѣ имъ косвенни падежи, зети въ строга смисъль, не сѫ друго нищо освѣнъ, *нарѣчия*, но отъ тѣхъ по-вечето са употрѣбявѫтъ ония падежи, които показвѫтъ въ смисъльта (въ прѣдложението) мѣсто, врѣме и орѫдие, съ което са върши нѣщо (плава гърбомъ, иди́ съ Богомъ, горѣ, долѣ, самѣ, тамѣ, зорѣ, утромъ отъ-ржки и т. н.).

И ний, като сми са залисали, мѫчимъ са да са увѣримъ и да са магьосами, че падежитѣ въ нашия язикъ сѫ са изгубили. Дѣйствително тѣ сѫ изгубени въ правописанието ни, защото не знайми, какъ да ги пишемъ и да ги разбирами. Но народа си ги говори тъй чисто и тъй на мѣстото имъ, както си ги е говорилъ въ най-старо врѣме. Вслушайте са въ селата добрѣ и ще са съгласите съ меня. Или, даже, вслушайте са, кога говорите сами, и вий ще са увѣрите, че вий сами не говоритѣ тъй сиромашки и варварски, както сми са заплѣснали да пишемъ. Ний по юрнека на усакатения ново-грьцки язикъ сми си направили саката и кьопава Грамматика, безъ падежи, и са мѫчимъ като ракъ на бързѣй да пишемъ отъ кьопаво по-кьо-

Digitized by Google

паво, а падежитѣ сми ги изхвьрлили отъ Грамматиката и автоматически говоримъ, че биле *архаизми*. . . .

И, като ни са втълпило въ главата, че нарѣчията сѫ неизмѣняеми думи, проповѣдвами, да ги пишатъ съ *ъ* (ѣ) напримѣръ *горѣ, долѣ, утрѣ, самѣ, тамѣ* и т. н., и не щѣмъ, да са вслушвами и да чувами, че народа говори: *отъ-гори горѣнъ, горемъ, горѣ; отъ-доли, доло, долу, долемъ, долѣ;* изъ-пѫтя, *по-пѫтю, въ пѫтъ, пѫтемъ, на-пѫтѣ; самъ, сама, саму, самимъ, самѣ, на-самѣ* и проч. и проч., и не са договеждами да са попитами, *какво е това нѣщо?* . . Е, че слѣпото прѣдубѣждение и чуждото, прието заблуждение, оставя ли ни да помислимъ и за себя си нѣщо. Французитѣ нѣмали падежи съ особенни окончания, и еди кои си нѣмали; *ergo* и ний нѣмами . . . нещастна слѣпота! . . .

Азъ и другий пѫть съмъ ти спомѣнувалъ, че ний, догдѣ не изучимъ *Старата наша Грамматика*, всѣкоги сѣ тъй кьопаво и несъзнателно ще пишемъ и ще учимъ младото поколение на всевъзможни дивотии.

Русситѣ систиматически сѫ изучили нашия старъ языкъ и постоянно го изучвѫтъ и върху него сѫ си основали днешния богатъ литературенъ языкъ, и сичкитѣ наши рѣчи отъ чьрковнитѣ книги сѫ ги смѣстили въ своитѣ рѣчници и съ това сѫ си убогатили языка двойно и тройно и считѫтъ за гордость да употрѣбѫтъ старитѣ рѣчи, дѣто нѣмѫтъ свои, а ний търсимъ отъ дѣто е най-ущарбенъ, потурченъ и погърченъ языка ни, въ градищата и по сокацитѣ, и отъ тамъ черпемъ медъ и масло, съ което мажимъ прѣведенитѣ чужди думи да са слѣпѫтъ! а богатия и техническия съ хубавитѣ думи прадѣдски — чистия, завардень въ непрѣстѫпнитѣ гори, не осквернень отъ чуждата пришелческа згань, прѣзирами! И споредъ това толкова ще прокопсами и хароксами! .. Нашето правописание днесь са е обърнало на *ахтаподъ* съ 8 крака и съ хилядн смукални брадавици и, съ който кракъ ще, съ него лови. . . И дѣцата въ отдѣленията са чудѫтъ на това нечуто безмисленно чудо, и не знаѫтъ, кое да уловѫтъ, кое да пуснѫтъ. . . Петь учебника има ученка и петьтѣ съ различни безсмислени правописания, а кривия прѣводъ — на страна. И исками успѣхъ! Не успѣхъ, ами и дивотията ще побѣгне отъ насъ, — ний ще приготвимъ *автомати* по писмения языкъ, да не могѫтъ два рѣда да напишѫтъ както трѣбва на български. Ний днесь учимъ съ двѣ-

Digitized by Google

три *чуждн* грамматики нашия языкъ: едната съ окончания, другата съ флексии и суфикси и прѣфикси, съ клини, подлошки, наставки, прѣставки и съ какво не, а третията съ всевъзможни набрани и смѣтени въ купъ чужди прѣдложения, прѣведени буквално-автоматически съ всевъзможни имена, съ които прѣдложения никой нигдѣ не мисли и говори, и карами дѣцата по тѣхъ да мислятъ и да говорятъ, е че не щемъ ли да ги подлудимъ?! . .

Не бѣше ли сѣ тосъ народъ и прѣди десетина-петнадесеть години, какъ учаше той тогава своя языкъ и какъ пишаше правилно? Какъ са изхаби тъй скоро! Не е ли тукъ причината западно-европейския кройъ и юрнекъ на мислението и склада на прѣдложенията съ ахтаподското правописание?

(Слѣдва).

ИСПОЛИНСКИТѢ ДЪРВЕТА.

Нашитѣ пра-дѣди, като не сж имали прѣди християнството нито храмови, ни идоли, възносяли сж своитѣ топли молитви къмъ Бога сутрина при изгрѣването на слънцето на възвишеннитѣ мѣста подъ голѣмитѣ дървета и тѣзи дървета сж са считали святи олтари на тогавашната имъ стара вѣра, и никой не е смѣялъ, не да ги сѣче, но са е боялъ и клонче да откърше отъ тия святини.

Подирь, като сж станали християни и като не сж имали още вредъ християнски храмови, вмѣсто старитѣ огнища, дѣто сж клали огънь подъ священното дърво, забили сж каменни кръстови до тия живи олтари и сж ги прѣобърнали на Християнски олтари. Понеже това нѣщо не е ускърбявало Християнското чувство съ своята невинность, то и Християнската черква ги е удобрила и приела за тъй нарѣченни *черковища*, които, черковища, сжществувятъ и до днесь. Такива черковища при вѣковни стари дървета въ нашето отечество, въ по-старо врѣме, е имало при всѣко село и градъ, а и днесь на много мѣста сж уцѣлели, но, за жаль, отъ нашитѣ учени още никой не са е съумьясълъ да ги опише съ сичкитѣ имъ прѣдания, и до колко сж стари. Описанието на тия памятници и олтари на

Digitized by Google

нашитѣ пра-отци и тѣхната история съ изображенията на тия исполини отъ растителното царство, снети фотографически, е богатѣйши материалъ за една раскошна книга, която сѣкий ще купи съ удоволствие и правителството щедро ще награди автора ѝ материално, а пъкъ историята ще го награди морално, като го запише въ страницитѣ на литературната история, като творецъ на тоя неуведаемъ памятникъ.

Това достойно за похвала дѣло, могатъ да го извършатъ двама млади хора — единъ *писатель* и единъ *фотографъ*. Като не са усѣщами да изучимъ и упишемъ хубоститѣ на нашето мило и хубаво отечество, да кажемъ тука нѣколко думи, *баремъ*, за исполинскитѣ дървета, които ученитѣ хора, като сж пътували по цѣлия свѣтъ, харчили пари, губили врѣме и търпели всѣкакви незгоди, сж ги описали, което, като го прочитатъ нашитѣ читатели, да но заинтересува нѣкого, да опише, ако не сичкитѣ, то поне нѣкои отъ тия патриарси на растителното царство въ нашата татковина.

Липата, както са види, е дърво най-дълговѣчно и може да порасте до огроменъ размѣръ, казва Луй Фигье [1]). Въ Германия въ Вюртембергското кралевство, показватъ знаменитата *Най-щатска Липа*. Клонитѣ, които увѣнчаватъ това дърво, са протѣгатъ 133 метра въ окржность; 106 каменни стълбови подпиратъ клонитѣ на това дърво на-околѣ. Двата прѣдни стълба сж украсени съ герба на Кристофа Вюртембергски, записани съ дата 1558 година. На много други стълбови сж записани имената на ония лица, които сж ги въздигнали. Най-щатската липа са разклонява при върха си на два голѣми клоня; една отъ тѣхъ билъ скършенъ отъ вѣтъра, въ 1773 година, а другия са зеленее и до нинѣ и е 35 метра дълъгъ.

Най-старата липа, или, поне, най-старата отъ ония, на които годинитѣ сж познати точно, е била посадена въ 1476 година въ града Фрибургъ, въ Швейцария, въ честь на побѣдата при Муртенъ. Това дърво има 5 метра въ обхватъ.

Близу при Фрибургъ, въ селото Villark-en-Moing, има друга липа, която споредъ приданието са е славила още въ 1476 година съ своята старина и виличина.

Въ врѣмето на Муртенското сражение, табацитѣ, като

---

[1]) По-вечето тука е зето отъ прекрасното иллюстрирано съчинение „Живота на растенията“ на Г. Луй Фигье.

Digitized by Google

са възползували отъ всеобщото смѣтение и ѝ удрали ко-рата, угрозили цѣлото хубаво дърво. Тъзи липа, възрастьта на която точно не може да са опрѣдѣли, сега има 12 метра въ обхватъ и 24 на височина. На 3 метра височина, тя са разклонява на двѣ голѣми масси, които пъкъ са разклонявать на 5 други гъсто-листи и здрави части. При Saintes, въ департамента на Долня Шаранта, има единъ отъ най-великитѣ дъбови въ Европа. Той е високъ 20 метра, а диаметьра му при дънера е 9 метра. Въ куфината на тоя гигантъ има една стая 3 метра широка и отъ 3—4 метра висока; стѣнитѣ ѝ са обрастнали съ мъхови, глѣнь и папрати. Възрастьта на тоя Исполинъ са опрѣдѣля отъ 1800 до 2000 години.

Знаменития кестань при Етна, който е извѣстенъ въ Сицилия съ името Кестаня на сто коня (Castagno di coento Cavalli) има 52 метра въ обхватъ.

Жанъ Хуель (Gean Houel) така описва това гигантско дърво:

„Отъ Аси-Реаль ний трьгнахми да видимъ тъй нарѣченния Кестань отъ сто коня.... Ний минувахми прѣзъ С. Алфио и Пирено, дѣто видѣхми дъбрави отъ Кестаневи дърветa. Въ тъзи страна на Етна, тѣ ръстать твърдѣ хубаво, и жителитѣ ги обработвать, защото това дърво става за обърчи, които тука са употрѣбявать въ голѣмо количество. Когато пристигнахми, бѣше още доста видѣло, и ний тосъ часъ са упатихми да поглѣдами знаменития кестань, за когото бѣхми и трьгнали... Величината на това дърво до толкова надминува обикновеннитѣ голѣмини на дърветата, щото не може да са опише чувството, което ви обладава, когато го видите. Като обглѣдахъ добрѣ този колосъ, азъ захванахъ да го рисувамъ, но това занятие можахъ да свьрша чакъ на другия день при-вечеръ. Азъ нарисувахъ вѣрния портретъ на този кестань, за да докажа на хората, че дѣйствително може да съществува дърво, което има 160 фута въ обхвата си. Азъ събрахъ исторически свѣдения за него отъ селскитѣ стари жители.

Това дърво са зъве Кестань на сто коня отъ голѣмото пространство, което то обсѣнява. Расказахъ ми, че Жанна Арагонска, като идѣла отъ Испания въ Неаполь, запрѣла са пътемъ въ Сицилия и са качила на Етна, заедно съ сичкото Катанско дворянство, което било съ нея; но са случило, че ударилъ голѣмъ дъждъ, и сичката свита на кралицата, която би-

Digitized by Google

ла на конье, са подсклонила подъ клонитѣ на тоя кестань. И отъ тоя памятенъ случай, това дърво го нарѣкли *кестаня на сто конье*; но старитѣ жители на околнитѣ села увѣряватъ, че Жанна Арагонска никога не е дохаждала на Етна и считатъ сичката тая история за чиста измислица.

Това, толкова прославено дърво, което има тъкъвъ голѣмъ прѣчникъ (диаметъръ), е съвсѣмъ куфо вжтрѣ, защото кестаня, както и върбата, искуфява, като изгубва на старини сичкитѣ си вжтрѣшни части, но, при сичко това, той е суровъ и зеленината му продължава да го увѣнчава тъй гордо и богато, както и напрѣдь. Куфината на този кестань е много голѣма, тукашнитѣ жители направили въ нея цѣлъ домъ съ фурна, въ която сушатъ кестани, орѣхи, бадеми и други плодове за зимовище. По нѣкоги са случава, че дърватa не достигатъ, и тогава ступанитѣ на дома зематъ брадвата и сѣкатъ парчета отъ сжщия кестань, отъ което това дърво са намѣрва въ силно разрушително състояние.

Нѣкои хора мислятъ, че тъзи грамадна масса са е образовала отъ съединението на нѣколко кестаневи дървета, които, като си завардили вънкашната страна, приблизили са едно до друго и прѣдъ окото на неопитнитѣ хора са струватъ, че сж едно дърво. Но това мнѣние е съвсѣмъ погрѣшно, както са увѣрихъ азъ самъ-си, като снѣхъ точния геометрически планъ на дървото. Всичкитѣ му части, които сж угрозени отъ годинитѣ, или отъ человѣческа ржка, по моето мнѣние, трѣбва да принадлѣжатъ на единъ общь стьбелъ (стьбло); азъ го измѣрихъ съ голѣма точность и намѣрихъ, че е 160 фута (стжпки) въ обхватъ (околоврьсть).“

Това мнѣние, което го упровергава Гуель, че ужъ тоя кестань са състои отъ нѣколко дървета, съединени въ едно, отъ единъ корѣнъ, са е исказвало доста много пжти. Но описанието на Гуеля и изглѣда на неговия рисунъкъ, който е приложенъ при неговото описание, онищожава такова ваз'рѣние. Мнѣнието на Гуеля са подтвърдява още и съ това, че той самъ си е видѣлъ, въ околноститѣ на Етна, още нѣколко други здрави и прави кестанови дървета, които сж до 12 метра, а едно отъ тѣхъ е даже 25 метра въ обхватъ.

На колко години е кестена на Етна, твърде трудно е да са опрѣдѣли. Ако прѣдположимъ, че неговитѣ концентрически слоеви, търкалетата около сърдцето, сж са увеличавали

Digitized by Google

всѣка година по една линия на дебелина, то това почтенно дърво трѣба да има отъ 3,600 до 4,000 години на възрастъ.

Въ Ней-Целла, на Женевското езаро има другъ видъ кестань съ грамадна голѣмина. Орѣховитѣ дървета, могатъ да порасватъ твърдѣ много голѣми по сичкитѣ край-брѣжни мѣста на Черно и Срѣдизимно море. Въ Кримъ, при Балаклава, има единъ голѣмъ орѣхъ, който дава всѣка година повече отъ 100,000 зърна орѣхи и задоволява нуждитѣ на петь челяди (семейства).

Въ България, а особенно въ Казанлъшкото корито, което е, тъй сжщо, дъно на прѣсъхнато езеро, сжществуваше нѣкое-си врѣме на волканическа пукнатина, която са е образувала между Балкана и Срѣдня-гора, която е тъй сжщо волканическа и въ която сж горѣщитѣ извори — лъджи, Казанлъшка и Чанакчийска, тъй сжщо има грамадни стари орѣхови дървета, а най-вече въ селото *Хасъ*. Въ 1874 година, като бѣхъ на Казанлъшкитѣ бани (лъджи) случайно са отбихми съ другаритѣ си въ Хаса, дѣто единъ отъ дружината, а именно покойния Станчо попъ Цоневъ, имаше да зема пари за желѣзо отъ единъ ковачь, и въ ковача въ двора видѣхъ грамаднѣйши орѣхъ, на който корѣнитѣ са распространяваха по цѣлия дворъ на ковача и са видѣха испъкнали надъ земята като дебели пьнье, отъ които азъ мѣрихъ единъ, който най-много бѣше виденъ, и излѣзе 18 бастона дълъгъ, и то само оная часть, що бѣше на лице, а колко са е простирало още подъ земята, не са знае. Цѣлия орѣхъ бѣше здравъ, безъ куфина и нигдѣ нѣмаше сухи клони ни извътрѣ, ни повърха.

Като попитахъ ковача, който бѣше турски циганинъ, на колко години ще може да има този орѣхъ, той ми каза, че никой не помни въ селото, кога и отъ кого е садено, като додади, че не му знае годината, но знае, че му дава единъ хамбаръ орѣхи и му принося по-вече полза отъ колкото най-добрата му биволица. Рисунъка на тоя великолѣпенъ орѣхъ, каква прѣлестна картина може да бжде и да окрасява не само нѣкое иллюстровано съчинение, но и нѣкой раскошенъ салонъ. . . но дѣ сж у насъ любителитѣ на прѣкрасното? Въ г. Казанлъкъ тъй сжщо растатъ раскошни кестани, а въ лозьята огромни орѣхи.

Казанлъшката равна долина, или по-добрѣ да ѭ нарѣчемъ Казанлъшко равно поле, невилирано на дъното на из-

Digitized by Google

текшето са нѣкоги си езеро, отъ което е останала сега само р. Тунжа, да са вие прѣзъ него на лакатушки и да са види отъ върха на Балкана като срѣбърна змия, тъзи долина е нарината съ най-хубавитѣ минерали, кой знае колко човѣшки боя дълбоко, между които, врѣдъ подъ земята, протичатъ най студенитѣ бистри планински води и нѣгдѣ сж налѣзли и на лице, както, на примѣръ, на Кайнаржа надъ Казанлжкъ. Въ това надводно богато минерално поле, загрѣто съ планинитѣ отъ буйнитѣ вѣтрове, могатъ да ръстатъ сичкитѣ плодовити дървета, свойственни на нашия климатъ и да са развиватъ съ грамаденъ ръстъ, като са обтрупватъ съ богатѣйша рожба, а жителитѣ му да живѣятъ въ тая градина като въ земенъ рай.... Ето дѣ е мѣстото за *овощарско училище*. Тя и сега, по Май месецъ, кога почне да цъвти благодатния шипъкъ — гюля, е убаятелна и очероватслна съ своитѣ прѣлести, ами, ако бжде населението просвѣтено й образовано съ днешнитѣ усъвършенствовани землѣдѣлчески и естественни науки и захване да ж обработва съзнателно и систематически, каква може тя да бжде?... Самата природа е избрала това мѣсто за земенъ рай. — Това ни показва гюля и другитѣ раскошни растения.... Искамн ли да доде нѣкой да ни улови и за ухото и да ни кара на сила да са ползуваме съ нейнитѣ изобилни дарове? Хората насипватъ голи канари съ прьсть (Малта) и правятъ на тѣхъ рай, а у насъ, самата наша майка — природата е извършила това въ неизмѣримо количество и ни е дала при другото и вода — живота на растенията, пъкъ ний още дремимъ!.. Пусто невѣжество, до кога ще ни обсѣнявашъ съ черната си мьгла!..

Де-Кандоль въ своята физиология на растенията „Physiologie végétale“ разказва за една маса, направена отъ една цѣла орѣхова дъска. Тъзи маса, която са е намѣрвала въ святи Никола (Saint-Hicolas), въ Лотарингия, споредъ показанието на очевидеца архитекторъ Скамоцци, е имала 8 метра широчина. Въ 1472 година, императоръ Фридрихъ III далъ великолѣпенъ обѣдъ на това чудовищно пьрче дърво. Споредъ Де-Кандоля, орѣха, отъ който била направена тая маса, е ималъ най-малко 900 години.

Явора, Чинаря или Платана е едно отъ най-едритѣ дървета въ умѣренния климатъ. Плиний разказва, че въ неговото врѣме, въ Ликия, (въ Мала Азия) сжществувалъ знаменития Платанъ, който ималъ куфъ стжбелъ като пещера и билъ 27 метра въ обхватъ. Клонатa-

Digitized by Google

та му вьршина приличала на една малка горица, а сѣнката отъ клонитѣ му са разстилала на необозримо пространство. Вжтрѣшната страна на куфината му била обрасната съ мъхъ-глень, което по-вече го правяло да прилича на естествена пещера. Лициний Муцианъ, управителя на Ликия, сложилъ въ него трипеза и далъ обѣдъ на 18 души.

Плиний спомѣнува и още за единъ Платанъ, който билъ намѣренъ отъ императора Калипула въ околноститѣ на Велитри. Клонитѣ му приличали на зелена пещера, въ него Калигула далъ обѣдъ на 15 души, и макаръ императора самъ-си да е завземалъ доста голѣма часть отъ дьрвото, гоститѣ никакъ не биле стѣснени и робитѣ свободно можали да имъ слагатъ ястье.

Въ Кафисъ, въ Аркадия, 800 години подирь Троянската война, показвали още единъ старъ Платанъ, който носилъ името на Менелая. Прѣданието казвало, че този Платанъ го насадилъ самъ-си царь Менелая, като отивалъ на бой за Троя. Тъй сжщо отдавжтъ на Агамемнона насажданието на единъ Платанъ, който, подирь много вѣкове, слѣдъ смьртьта на героя, са го показвали въ Делфи.

Тѣзи послѣднитѣ прѣдания, както са види, трѣбва да сж баснословни, но за тѣхъ може да говори това обстоятелство, че и въ днешно врѣме на Въстокъ сжществувжтъ Платани отъ дълбока старость и съ необикновенна голѣмина. Де-Кондоль привожда наблюденията на едного отъ най-новитѣ пжтишественници, който увѣрява, че въ долината на Бююкъ-Дере на три мили далечь отъ Цари-градъ, сжществува единъ грамаденъ Платанъ, който е 30 метра високъ и 50 метра въ обхватъ. Стьбела му има куфина, която е 26 метра въ окржжность; сѣнката, която мѣта дьрвото, покрива 160 четвартит: метра. Колко е старъ тоя Платанъ, не са знае.

Въ сѣверната страна на островъ Мадера има Дафинови (лаврови-Oreodaphne foetens), които имжтъ отъ 12 до 13 метра въ обхватъ и отъ 28 до 37 метра на височина. Тѣзи дьрвета сж сжществували още въ 1419 година, когато европейцитѣ завоювали този островъ.

На островъ Тонерифъ привлича вниманието на пжтишественницитѣ Оротавския Драконникъ, на който стьбела са възвишава 72 стжпки (фута), а окржжностьта му е такава дебела щото 10 души не могжтъ да го обгржрнжтъ. Началото на

Digitized by Google

това дърво, може да е до прѣди историческитѣ врѣмена. Когато завладели Испанцитѣ островъ Тенерифъ, това дърво е било такова силно и толкова куфо колкото е и сега.

Това исполинско дърво, казва Хумболдъ въ своитѣ *Картини на Природата*, са намѣрва сега въ градината на Г. Франши (Franchi), въ малкия градецъ Оротава, нѣкогашна Тоаро, който прѣдставлява най-прѣлестно мѣстоположение. Въ 1799 г., когато възлѣзвахми на Тенерифския върхъ, ний намѣрихми, че това дърво имаше 45 фута въ обхватъ, близо надъ коренитѣ. Г. Стаунторъ мисли, че, 10 фута надъ земята, то има 12 фута въ диаметра. Прѣданието казва, че тъзи Драцена е била обожавана отъ *Гуанчиитъ*, както е билъ Ефеския Брѣстъ обожаванъ отъ Гърцитѣ, и че въ 1402 година, въ първата експедиция на Батанкура, то е било сѣ толкова огромно и сѣ толкова куфо, както е и сега. Въ онова врѣме, когато го видѣхъ азъ, то имаше 16 фута въ диаметъра си и, като си оставаше вѣчно младо, бѣше окрасено съ цвѣтове и плодове.“ Въ онова врѣме, когато Бетанкуритѣ, французскитѣ авантюристи, покорявали, въ 16 то столѣтие, щастливитѣ Острови, Драконника на Оратова, толкова священъ за тукашнитѣ островитяни, колкото е била священа и Маслината, която са е намѣрвала едно врѣме въ Атинската цитадель (крѣпость), е билъ такъвъ колосаленъ, какъвъ то е и сега. [1])

Въ горѣщия поясъ горитѣ Caesalpina Hymenaea, сѫществувѫтъ може би около хиляда години. А, ако си припомнимъ какъ бавно ръсте Dracoenea, то ще дойдемъ до заключение, че Оротавския Драконникъ е твърдѣ старъ. Това дърво, заедно съ Боабаба, безъ съмнѣние, прѣдставлявѫтъ най-древнитѣ, сега сѫществуѫщи обитатели на нашата планета. Забѣлѣжително е, че Драконника, отъ най-древни врѣмена сѫ го обработвали на Канарскитѣ острови, на островитѣ Мадера и Порто-Санто, макаръ сѫщото му отечество да е Индия. Този фактъ противурѣчи на ученитѣ, които приемвѫтъ Гуанчиитѣ за особенна, съвсѣмъ отдѣлна раса хора — за Атланти, които нѣмали никакво сношение съ народитѣ на Азия и Африка.“

Кедара, *Маслината* и *Смокината* достигѫтъ, тъй сѫщо, до голѣма старина и до колосална величина. Ний ще

[1]) Това дърво сега вече не сѫществува, прѣди нѣколко години го свали вѣтъра отъ дъното. Б. Ц. Г.

Digitized by Google

обърнемъ вниманието на читателитѣ най-вече на два вида, които сж най-много забѣлѣжителни съ своята дълго-трайность и голѣмина, а тѣ сж: *Велингтонията* и *Боабаба*, първото е описано не твърдѣ отдавна.

Велингтония гигантска (Wellingtonia gigantes) принадлѣжи къмъ *хвойнитѣ* (чалмавитѣ Елхи [1]) и расте въ Калифорния. Тя е била открита отъ английския пѫтишественникъ и естествоиспитатель Лабба (Lobb) на планината Сиерра-Невада на височина 1665 метра надъ морското равнище. Тѣзи дърветa живѣѭтъ на китки (групи) по двѣ или по три, на плодородна земя (почва), която са пои отъ ручаитѣ. Тѣ порасвѫтъ отъ 80 до 130 метра на височина и отъ 4 до 10 метра въ диаметъра, а пъкъ трайнието имъ са простира отъ 3000 до 4000 години. Отсѣкъ отъ трупа на едно такова дърво е билъ донесенъ въ Сиденгамския дворецъ, и принадлѣжи къмъ най-забѣлѣжителнитѣ му чудеса. Кората отъ долнята часть на едного отъ тия гиганти е била донесена на изложението въ С. Франциско и отъ нея била направена стая, послана и окрасена съ килими, въ която било турено едно фортепияно и столови за 40 души. Въ врѣме на изложението, въ нея сж събрали веднѫжъ 140 дѣца.

Ботаника Мюллеръ съобщава слѣдующитѣ свѣдения за *Гигантскитѣ дървета на Калифорния.*

Въ послѣдньо врѣме, казва той, въ публиката често са говори за дървото, което са зъве Мамонтъ. Като слѣдуваме „Gardens chronicle," това дърво било открито отъ единъ английски пѫтишественникъ, натуралистъ Лоббъ, на Сиерра-Невада въ Калифорния, на височина 6000 метра, при главата на рѣкитѣ Станислава и Св. Антония. То принадлѣжи къмъ семейството на Елховитѣ дърветa и порасва на високо отъ 250 до 320 фута, а споредъ други извѣстия даже и до 400 фута. Съотвѣтственно на такава височина, диаметара му има почтенна мѣра отъ 10 до 20 фута, а споредъ новитѣ свѣдѣния отъ 12 до 31 футъ. Дебелината на кората му бива отъ 12 до 43 дюйма [2]), а споредъ други свѣдѣния бива и по дебела: тя има търчинянъ цвѣтъ и вѫтрѣ е на влакна, а пъкъ самото дърво е леко, меко и червено. Това нѣщо ни спомня Боабаба, защото

[1]) Думата *хвойни* са е завардила у насъ само въ ардѫча или смърша (Suniquerus), който са зъве въ Тракия *хойна* или *ойна*.

[2]) Футъ, стѫпка е равенъ на 3,048 дециметра, а 1 дюймъ=2,540 сантиметра.

Digitized by Google

дървото на този древнѣйши въ свѣта колоссъ, тъй сжщо не е твърдо. Възрастьта на едно отъ отсѣченитѣ дървета на Веллингтония, споредъ прѣброяванието на концентрическитѣ му слоеве са въскача до 3000 години. Долнята часть отъ кората на едно такова дърво, 25 фута на високо отъ земята, е била снета — дѣло достойно за Вандалитѣ — и изложена въ С. Франциско. Направили ѫ на стая и вжтрѣ ѫ окрасили съ килими. За голѣмината ѝ може да са сѫди по това, че освѣнъ фортепияното, въ нея било още доста мѣсто и за 40 стола, а веднъждъ въ нея са събрали свободно 140 дѣца. Тъзи вандалска работа са повторила още въ-голѣмъ размѣръ: отъ друго дърво, което е било 25 метра въ диаметьра, удрали кората 50 фута на височина отъ земята на-горѣ и отъ нея направили нѣщо като кула!

Клонитѣ на тия дървета са расклонявать туку-рѣчи всѣкоги хоризонтално, или малко наклоненно; тѣ приличѫть на клонитѣ на кипариса споредъ боята на своитѣ травяно-зелени листа. Шикалкитѣ (чушкитѣ), които ражда това дърво сѫ 2 $^1/_2$ дюйма дълги, като прѣдставлява по този начинъ контрастъ съ другата му голѣмина. Шикалкитѣ сѫ почти тъкива както на *Веймутовата Елха*, макаръ да са различавѫть по кроя си отъ шикалкитѣ на сичкитѣ други познати елхови дървета. Споредъ това нѣщо, отъ Веллингтонията сѫ създали ботаницитѣ особенъ родъ, подъ название *Wellingtonia gigantea*. Казвѫть че Американцитѣ отъ тщеславие прѣобърнали това име на *Waschingtonia*.

Отъ тия дървета има сега само деветдесеть дръвья разредени на една поляна, която има една миля въ окржжность. По-вечето тѣ ръстѫть по двѣ или по три на-едно и изискѫть черноземна почва, която да са пои добрѣ отъ потоци. Даже и онія, които търсѫть злато въ земята, сѫ удостоили тия дървета съ своето внимание. Тъй, напримѣръ, едно отъ тия дървета са зъве *Хижата на рудокопа* (Miner's cabin) и има стъблъ 300 фута високъ съ куфина 17 фута широка. *Тритѣ Сестри* сѫ три дървета братья-сали отъ единъ общъ корѣнъ. *Старія Момѫкъ* (Холостякъ — бикеримъ), комуто халитѣ сѫ искършили сичкитѣ клони, стои усамотенъ. *Семейството* (челядь) са състои отъ родоначалницитѣ и отъ 24 дѣца — братья. *Школата на пъзденето* е едно дебело дърво, свалено и искуфяло отъ врѣмето, което прилича на огромна бъчва; въ дълбината на това дърво влѣзвѫть на конье до 75 фута на-

Digitized by Google

вътрѣ. Чудно нѣщо, какъ такива мономенти (памятници) отъ растителностьта, сж останали за насъ толкова дълго врѣме неизвѣстни [1]).

Боабабъ (Adansonia digitata), който принадлѣжи къмъ дърветата на тропическа Африка, е прѣнесенъ отъ человѣка въ Азия и Америка и може да са отнесе къмъ чудесата на природата. Стьбела му е отъ 4 до 5 метра високъ, а дебелината му е грамадна и често достига 10 метра. Това дебело стебло къмъ върха си са раздѣля на голѣми клони, които достигжтъ отъ 16 до 20 метра на длъжь и са склонявжтъ къмъ земята. Понеже стьбела на това дърво е твърдѣ кжсъ, а клонитѣ дълги и доста сведени на-долѣ, то Боабаба отъ далечь са вици като зелено кубе или зелено кълбо, което има 50 метра въ окржжность. Адансонъ, въ почить на когото е нарѣчено това дърво, споредъ своитѣ наблюдения и присмѣтвания надъ възръстьта на Боабабитѣ, дошелъ до заключение, че нѣкои отъ тия дървета брояжтъ вече 6.000 години отъ своето сжществование.

Този ръстителенъ колоссъ, който е билъ открить отъ Адансона въ Сенегалъ и който е съставилъ особенъ родъ, въ Ботаниката, подъ името Adansonia, послѣ е намѣренъ въ Суданъ, Дарфуръ и въ Хабесиния.

Кората и листата на Боабаба имжтъ умекчително свойство, съ което са ползувжтъ сенегалскитѣ негри. Цвѣтоветѣ му отговарящтъ на дебелината на стьбела; тѣ сж 11 сантиметра дълги и 16 сантиметра широки. Плода му, който са зъве отъ Французитѣ, които живѣятъ въ Сенегалъ, *Маймунски хлѣбъ* (Pain de singe), прилича на яйцеобразна тиква, на една край отсра, е отъ 30 до 50 сантиметра дълъгъ и отъ 13 до 16 широкъ, т. е. прилича на чилѣшка глава. Въ него има отъ 10 до 41 гнѣзда, сѣко по нѣколко, прилични на бжбрѣкъ, сѣмена, облѣчени съ мѣсото на плода.

Негритѣ катадневно употрѣбявжтъ изсушени боабабови листа въ ястьята си, за да умѣрятъ потението си и да ослабятъ горѣщото влияние на тропическия климатъ.

Плодоветѣ (сѣмето) на Боабаба са ѣде, месото му е сладковато и приятно за ѣдение. Сока, изцѣденъ отъ плодоветѣ му, смѣсенъ съ захарь, е твърдѣ полезно питье противу

[1]) Чудеса на растителното царство f. I p, 283.

Digitized by Google

гнилитѣ и заразителнитѣ трѣски. Плода на Боабаба са износя въ въсточна и южна Африка, а арапитѣ го разносятъ въ съсѣднитѣ страни на Мароко отъ дѣто дохожда до Египетъ. Негритѣ са ползувятъ и отъ развалениτѣ му плодове, като ги горятъ съ дървяната му кора, правятъ отъ тѣхъ пепелъ, отъ който си правятъ сапунь отъ палмовото масло.

Негритѣ имятъ и още чуденъ обичай: тѣ турятъ въ стъбела на Боабаба тѣлата на ония хора, които не сж достойни за честно погребение. За това тѣ избиратъ нѣкой куфъ Боабабъ, разширочаватъ му куфината и ж направятъ като стая, въ която покачатъ труповитѣ на умрѣлитѣ. Входа на тая гробница затулятъ съ дъска. Подирь нѣколко врѣме, тѣлата въ куфината съвсѣмъ изсъхватъ и ставатъ сжщи мумии, безъ никакво прѣдварително приготовление.

Този старъ начинъ на погребението са прави най-вече на *Гериотитѣ*. Гериоти са зъвятъ музикантитѣ или поетитѣ имъ, които управлявятъ игритѣ и праздницитѣ при двороветѣ на негърскитѣ кралье. Прй-живѣ тѣ са ползували съ голѣма почетъ за своитѣ таланти и сж прочути даже и за вълшебници (магьосници). Но подирь смъртьта имъ, това почитание прѣминува въ ужасъ, защото суевѣрнитѣ негри мислятъ, че, ако тѣлото на магьосника са погребе въ земята, както и на другитѣ хора, то това ще докара върху имъ проклятието отъ небесата; ето защо чудовищния Боабабъ служи за погребаленъ приютъ на героитѣ. Въ този обичай на варварския народъ има една часть и чудна поезия: тѣ си погребавятъ поетитѣ между земята и небето въ лоното на царя на растенията.

Най-послѣ да кажемъ нѣколко думи и за *Кипариса* (Cupressus). Това дърво тъй сжщо ръсте голѣмо и трае много години. Старитѣ народи сж го почитали за неговата постоянна зелинина и за миризливото му дърво, което не го ѣдятъ червѣнитѣ. Старитѣ Египтяни сж правили кубури (саркофаги) отъ това трайно дърво, въ които сж захлюпвали и вардили въ гробницитѣ балсамиранитѣ тѣла на своитѣ покойници. Освѣнь туй старитѣ Елени сж правили отъ него различни украшения въ своитѣ храмови, а най-вече врати на храмовитѣ. Тъй напримѣръ вратитѣ на храма на Богиня Диана Ефеска, който храмъ са е считалъ въ ония врѣмена за едно отъ *седмьмъ-тьхъ чудеса*, споредъ думитѣ на Плиния, подирь 400 години, кога-

Digitized by Google

то ги е видѣлъ той, сѫ са показвали още нови. Вратитѣ на черковата Св. Петра, въ Римъ, които сѫ сѫществували отъ врѣмето на Костантина до Евгения IV, т. е. около 1,100 години, когато ги снели и намѣстото имъ турили бронзови, видѣли, че тѣ биле още здрави и никакъ не повредени. Християнството и то е почело това благородно дърво и отъ него днесь сѫ правѣлъ дървенитѣ кръстови, на които са изрѣзва разпятието Христово и са обковавѣлъ въ срѣбро, съ които са свѣти вода, благославя са и сѣкиго отъ насъ сѫ кръщавали съ такъвъ кръстъ.

Отъ живитѣ памятници, които сѫ уцѣлѣли до сега отъ кипарисовитѣ дървета, колкото сѫ познати, най-забѣлѣжителенъ е Кипариса, който са намѣрва въ Италия близо при града Миланъ, въ Сомма. Това дърво 42 год. прѣди Рождство Христово е било доста голѣмо. Въ 1838 година подирь Рождество Христово, било високо 121 фута и 23 ф. въ обхватъ. Общото народно уважение, къмъ този исполинъ отъ европейската растителность, накарало Напалеона I да го пощади, когато прѣкарвали главното шоссе отъ Миланъ чрѣзъ Симплонъ и линията случайно минала прѣзъ него.

Въ нашия мънастирь, на Св. Гора, Зографъ, прѣдъ голѣмата черква има два голѣми киписара, за които, въ 1860 година, ми разказвахѫ старцитѣ, че ги е садилъ самси Българския царь Иванъ Асѣнь съ рѫката си. — Той е билъ Епитропъ надъ тая Българска Святиня въ Св. Гора. И тѣзи дървета сѫ и днесь здрави, и ръстѫтъ весело, както сѫ расли, ще растѫтъ още много години и ще бѫдѫтъ свидѣтели още на много събития. Тѣзи дървета сѫ видѣли величието на Асѣновото и Самуиловото царство, тѣ сѫ видѣли напрѣдѣ си кръстоносцитѣ, които сѫ плѣнили и католичили Свята-Гора, като сѫ служали съ сила въ православнитѣ цркви; тѣзи дървета сѫ биле свидѣтели на изгарянието на Българскитѣ мѫченици въ кулата на Зографъ, защото не сѫ дали на фанатицитѣ католици да служѫтъ въ Зографъ и да го покатоличѫтъ [1]). Тѣзи

[1]) Въ 1860 г. като посетихми Зограѳъ съ покойния Григория Шоповъ и Дѣда Антима, който тогава бѣше професоръ въ Халки, видѣхми сами съ очитѣ си изгорѣлитѣ кости, които събирахѫ старцитѣ изъ земята на основанието на кулата, която бѣхѫ раскопали, да правѣлъ ново здание. Историята на мѫченицитѣ са намѣрва описана и са вардяше тогава въ мънастирската библеотека.

Digitized by Google

кипариси сѫ биле свидѣтели на падането и унищожаването на Старото Българско Царство отъ Турцитѣ и на потъпкването на Българската патриаршия отъ Гърцитѣ. Тѣ сѫ свидѣтели и на освобождението и възобновението на Асѣновото царство. — Дано бждѫтъ свидѣтели и за освобождението и обновението и на останалитѣ части въ едно цѣло.

Ц. Гинчевъ.

КАКЪ СА Е РАЗВИЛО ПОНЯТИЕТО ЗА НРАВСТВЕННОСТЬТА.

Отъ ж. „Русская Мысль“ прѣвелъ К. Б-въ.

Прѣдсѣдателя на парижското антропологическо дружество и професора по антропологията въ парижската школа, Шарль Летурнò, прочете прѣзъ зимата 1885—6 год. редъ публични лекции по въпроса: какъ са е развило понятието за нравственостьта у человѣческитѣ общества отъ дѫлбоката древность, отъ доисторическитѣ врѣмена, дори до нашитѣ дни. Тия лекции са издадоха отдѣлно въ единъ обемистъ томъ, комахай отъ тридесеть печатни листа.

Летурнò изхожда отъ тая основна мисъль, че, както въ живота на отдѣлния индивидуумъ, тъй и въ живота на цѣлия человѣчески родъ, нито една идея, нито едно влѣчение, нито една наклонность или страсть, нито една добродѣтель сѫ случайни явления и доказва, че всичкитѣ сѫ наслѣтственни, че винѫги може да са издири тѣхното произхождение.

Най-новитѣ успѣхи на естественитѣ науки силно сѫ раскълатили първата метафизика и едноврѣменната етика [1]). Старателни, многобройни и точни изслѣдвания ни сѫ дали възможность да са запознаемъ съ психологията на дѣтето, дивака, изумения, прѣстѫпника, та учението за вродените нравственни идеи са оказа несъстоятелно при тия изслѣдвания. Происхождението, генезиса на тъй наречанитѣ наравственни и безнаравственни влѣчения са подхвърли на изучване. Отъ друга страна, етнографията и историята ни учѫтъ, че человѣческитѣ общества са развивѫтъ, прѣминувайки прѣзъ цѣлъ редъ послѣдователни етапи, и че етиката търпи таквизъ сѫщо измѣнения, както и общественнитѣ форми, като са приспособява, по силата на самитѣ нѣща, къмъ обстоятелствата.

Най-послѣ, и самия начинъ, по-който сѫдимъ за свѣта, е прѣтърпялъ измѣнение. Посоката на умоветѣ сега не е вече оная, първата. Ний вече хубаво разбираме, че всичко въ свѣта е подхвърлено на постоянно измѣнение ту въ добра, ту въ лоша страна, че историята за неподвижностьта не е, освѣнь мечта на метафизиката. Нашия умъ, освободенъ отъ старитѣ стѫпки, захваща да привикнова къмъ свобода. Науката сега са допира до прѣдмѣти, които първенъ са

[1]) Етика — наука за нравственостьта (б. пр.).

Digitized by Google

броях недостапни за нея. Различнитѣ морални и психологически въпроси, които едно врѣме бѣхѫ изключително достояние на метафизиката, сега влизѫтъ въ сферата на положителната наука, която прилага къмъ тѣхъ своитѣ методи и ги оживотворява.

По тоя начинъ захваща да са установява нова етика. Критиката е подхвърлила на строгъ анализъ моралнитѣ прѣдписания, завѣщани намъ отъ миналото, старателно е провѣрила тѣхното право за сѫществуване и е отстранила всички ония, които не сѫ основани на разумно разбираната обща полезность.

Закрѣпенъ върху тая почва, Летурнò са старае да прѣдстави въ своята книга, въ общи чърти, историята за развитието на понятията за нравственността отъ онуй врѣме, когато са произлѣзли обществата, до нашитѣ дни. Той са упитва да покажи, какъ сѫ възникнали тия понятия, какъ и подъ какви влияния сѫ са тѣ развивали, каква посока сѫ имали въ миналото, каква посока може да имѫтъ за въ бѫдѫще. Въ прѣдисловието на книгата Летурнò си прави оговорка, че той старателно е избѣгвалъ всѣкой дидактизмъ и е глѣдалъ да си остава върху почва строго-научна и историческа.

Като захваща своитѣ изслѣдвания отъ дълбоката древность, отъ тъй нарѣчената четворна епоха (èpoque quaternaire), Летурнò забѣлѣжва, че колкото близко до животинското състояние и да е билъ тогавашния человѣкъ, все пакъ тоя дивакъ е вече продуктъ отъ продължително, бавно, но постоянно развитие и самъ той е приготвялъ отъ своя страна по-добра бѫдѫщность за идущитѣ пояси (поколѣния). Слѣдъ человѣка отъ четворната епоха, дохожда непосрѣдственно человѣка отъ каменната епоха, който умѣе вече да си прави искуствени или полу-искуствени пещери; той живѣе въ тѣхъ прѣзъ живота си, а кога умрѣ, пакъ въ тѣхъ го погребвѫтъ. Той има вече нѣкакви прѣдставления за бѫдѫщия животъ; отъ тука у него са появявѫтъ амулети, фетиши. Заедно съ тѣхъ са появява на сцена и митологията, която е тъй много занимавала, мѫчила, и по нѣкогажъ и утѣшавала човѣческия родъ отъ тая отдалечена древность до едни сравнително неотколѣшни врѣмена.

Въ живота на человѣка отъ каменния периодъ топора захваща да играе важна роль; къмъ края на тоя периодъ, т. е. къмъ най-раннитѣ исторически епохи, человѣка прѣстава вече да живѣе въ природни пещери и дупки; той захваща да си строи постройки (кѫщи, чердаци) на колове. Человѣка отъ тая епоха е нашия непосрѣдственъ прѣдшественникъ. Ний вече намираме у него главнитѣ наши домашни животни и хлѣбни растения, той умѣе да си приготвюва нѣщо като хлѣбъ, да таче груби материи, да дълбае лодки. Най-послѣ, той захваща да замѣня каменното оржжие съ металическо. Единствената неизбѣжна сѣтнина отъ всичко туй е тъзи, че человѣка отъ тоя типъ, като пò-богато надаренъ, отъ колкото неговитѣ прѣдшественници, бързѣ са размножава, образува гѫсто население, у което са появявѫтъ водители — зачатъцитѣ на социалната организация. Къмъ края на камен-

Digitized by Google

ния периодъ доисторическата археология са прѣобрьща вече въ историческа. Циклопитѣ, теоглодититѣ, за които говори Хомеръ, най-свѣтнѣ, Херкулесъ съ кривака и львската кожа сж митическитѣ олицетворения на тоя вѣкъ.

Въ всѣки случай, за доказано са сѣта вече отъ една страна, че и въ Европа дълго врѣме е живѣлъ доисторическия человѣкъ, а отъ друга, — че тоя изпрьвенъ человѣкъ, слѣдъ бавно усъвършенствование, са прѣвьрналъ въ человѣкъ отъ классически свѣтъ, и че варварскитѣ народи, отъ които е билъ той заобиколенъ, сж произлѣзли все отъ сжщия человѣкъ.

Най-новитѣ изслѣдвания, направени върху живота и бита на съврѣменнитѣ диваци, посочвжтъ на една поразителна анолгия, сжществующа между тѣхъ и доисторическитѣ диваци, до колкото ний сме запознати съ тия послѣднитѣ отъ палеонтологическитѣ открития. Тъй, напр., безъ да привеждаме многото примѣри, ще посочимъ само туй, че сегашнитѣ ново-гвинейци живѣжтъ въ чердаци (кжщи на колове), досущъ еднакви съ доисторическитѣ чердаци и съ обиталища-та на пеласгитѣ, които описва Херодотъ. Сжщо има и извѣстни анатомически сходства между доисторическия и съврѣменния дивакъ.

Всичкитѣ тия аналогии, които по нѣкогажъ дохождатъ до съвършена еднаквость, имжтъ важно значение. На основание на тѣхъ може да са направи слѣдующия неуспоримъ изводъ: съврѣменнитѣ низши раси прѣдставлявжтъ, изобщо, изпрьвното человѣчество, тъй щото ний, така да са каже, имаме прѣдъ очитѣ си доисторическия периодъ. Нѣкои человѣчески типове, по-богато надарени отъ другитѣ, развили сж са пò-бърже, имали сж по-забѣлѣжителни успѣхи въ борбата за сжществуване. Тѣ сж достигнали извѣстна стьпень на процьвтяване и прѣдставителитѣ имъ сж са силно размножили; отъ тѣхъ сж са създали сложнитѣ видове на цивилизацията. Често са случва, че человѣка, който е достигналъ до едно извѣстно стжпало на развитието, не само че прѣзира, но даже са стреми и да истреби останалитѣ назадъ племена; при всичко туй, тия послѣднитѣ сж точнитѣ портрети на неговитѣ прѣдци.

Допустимъ ли веднъжъ тая обща глѣдна точка, за антропологическитѣ изслѣдвания са открива широко поприще; ний добиваме възможность да прослѣдимъ всѣка стжпка въ развитието на человѣческия родъ — сжщо тъй, както естествоиспитателя изслѣдва развитието на зародиша. До сега историята, даже и при помощьта на легендата, снемаше покривалото само отъ нѣкои моменти въ развитието на человѣческия родъ. Но съ помощьта на етнографията може да са дойде до самитѣ източници, да са свьржжтъ отдѣлнитѣ халки, да са установи свьрзка между началото и края. Оголва са съ туй приемственната свьрзка, която сжществува между парния котелъ и каменния топоръ, между пароплува и грубия изпрьвенъ салъ, между двореца и пещерата, между дифференциалното изброяване и изпрьвния начинъ за сѣтание, употрѣбяванъ отъ австралиеца, когато са опитва да си състави понятие за десетьтѣ си прьсти; между стройнитѣ арийски религии и мировъззрѣнието на негара, между Рафаеля и татуиравача

Digitized by Google

у дивацитѣ. Сравнителната метода за изучване, която е дала такивъ изобилни плодове по всичкитѣ клонове на науката, оказала са особенно плодотворна при изучването вървежа на человѣческото развитие.

Ако методическата етнография може да даде добра помощь, кога са изучва доисторическия периодъ на человѣчеството, то тя е още по-драгоцѣнна при изучването на социалното развитие на человѣческия родъ. Като са опираме на нея, ний можемъ да проникнемъ много повече назадъ, въ дълбочината на вѣковетѣ, въ тия епохи, за които нито писаната история, нито традийцитѣ, нито памятницитѣ — нищо не е запазило ни най-малкитѣ дири. Цѣлата тъзи дълга верига на изчезналитѣ пояси (поколѣния) са повдига, тъй да са каже, отъ гробоветѣ си. За да са извикатъ тия поколѣния не е нуждно особенно напрѣгание на въображението; възстановяването на миналото са прѣвръща просто въ добросъвѣстно описание. Ний имаме възможность да проследимъ, тъй да са каже, ембриологията за всичкитѣ наши социални учреждения; прѣдъ насъ са растваря, като на длань, и най-отдаленото минало на человѣческитѣ общества. Ний наглѣдно изучваме какъ сж станали социалнитѣ сгруппирвания. Прѣди всичко, ний са срѣщаме съ ордии, изпрьвни, анархически, като тия, които и до днешенъ день сѫществуватъ въ огненната земя; послѣ, тия ордии са сгруппиратъ въ племена, клони; послѣднитѣ образуватъ въ своята срѣда класси, касти, подчинятъ са на водачитѣ си и, най-послѣ, учредятъ са деспотически монархии.

Успоредно съ това, и основаното на патриархаленъ принципъ семейство излиза отъ своето изпрьвно състояние. Прѣди всичко, жената, която до тогава е играла ролята на товарио животно, или на орѫдие за удоволствия, става личность, колкото человѣчеството прѣминава отъ многоженството и многомѫжието къмъ други форми на половитѣ отношения. Сѫщо тъй испъкнало са очертаватъ и фазиситѣ, прѣзъ които минува съ развитието си понятието за собственността. Умножаването на населенията и условията на борбата за сѫществуване между народнитѣ группи сж направили най-първо да са распрѣдѣлятъ върху една обща территория индивидуумитѣ, принадлѣжащи на едно и сѫщо плѣме; слѣдъ туй, общата территория захваща малко по малко да са дроби и става собственность на клоноветѣ, семействата и, най-послѣ, на отдѣлнитѣ личности.

Съ една дума, отъ която страна и да са глѣда историята на цивилизацията, не може да са не забѣлѣжи въ нея закона за постъпенното развитие; къмъ такъвъ родъ изводи довеждатъ всичкитѣ антропологически науки. Прогресса са явява като неизмѣненъ законъ за человѣческия родъ — прогрессъ, наистенна, бавенъ, но за туй пъкъ постояненъ. Разбира са, отъ туй не слѣдва, че всѣкоя етническа группа, отдѣлно зета, безспирно и постоянно прогрессира; въ частности, развитието може да има, и дѣйствително има, по нѣкогажъ регрессивенъ (назадничевъ) характеръ. Историческото, па даже и доисторическото поле е покрито съ откѫсляци отъ племена и народи, побѣдени въ борбата за сѫществуване; но, зето изцѣло, человѣчеството може

Digitized by Google

сѣло да тури за свой девизъ думата „Напрѣдъ!“. Да са спрѣшь, значи да пропадешь.

Първитѣ източници на нашето нравственно развитие трѣбва да са търсѧтъ въ най-отдалечената древность, тъй като корѣнитѣ на человѣческия родъ са крияѧтъ въ мрака на геологичаскитѣ епохи; но нѣма никакво съмнѣние въ туй, че човѣка отъ четворния периодъ са явява нѣкакъ-си като орѫдие вече на прогресса, а това донѣйдѣ служи за оправержение на увѣренията, що слушаме отъ нашитѣ най-нови салонни пессимисти. Е. Симонъ, въ съчинението си La Citè chinoise привежда нѣкои интересни съображения по тоя въпросъ отъ единъ китайски мислитель: „Когато са роди младенецъ, то е вече человѣкъ, а, между туй, ний виждаме въ него само дѣте. Когато тоя младенецъ расте — растѧтъ у него не само рѫцѣтѣ и краката, но и неговитѣ мисли. Тъй е и человѣчеството. Никой не може го видѣ цѣло, а, между туй, то сѫществува. То не е друго, освѣнъ многочленно сѫщество. Въ него са крияѧтъ всички идеи и вънъ отъ него ни една идея не сѫществува; но то ги изявява постъпенно — споредъ както расте.“

Като са обрьща да разглѣжда произхождението на моралнитѣ наклонности, Летурнò досущъ право забѣлѣзва, че въ сегашно врѣме человѣкъ не може пристѫпи да изслѣдва развитието на нравственностьта, безъ да са косне до основнитѣ свойщини на нервната клѣтка. До прѣди тридесеть години професора по философията можаше още да са сѣта въ правото си, като опрѣдѣляше, отъ височината на своята катедра, человѣческата воля тъй: „Волята — това е моето *аз*, което излиза отъ сферата на субективностьта, за да върши активна роль“. И той си въображаваше, че самъ себе-си разбира, както и слушателитѣ му си въображаваха, че го разбиратъ. Но въ сегашно врѣме, благодарение на най-новитѣ успѣхи въ естественнитѣ науки, психологията все повече и повече става отдѣлъ отъ биологията. Работата е въ туй, че у человѣка, както и у животнитѣ, всичко, което е съзнателно, т. е. впечатленията, осѣщанията, желанията, страститѣ, разбирането — всичко туй са намира въ най-близка зависимость отъ нервнитѣ клѣтки и е резултатъ отъ тѣхното функциониране. За туй, логически е невъзможно да разсѫжда человѣкъ за нравственностьта, безъ да ѭ свързва съ биологията, а особенно съ основнитѣ свойщини на нервнитѣ клѣтки. А пъкъ най-първата свойщина на нервната клѣтка е способностьта, тъй да са каже, да всмуква, т. е. да запазва диритѣ на станалитѣ въ нѣкъ отправления, сѫщо тъй, както извѣстни химически нѣщества запазвѧтъ своята фосфоресценция[1]), слѣдъ като сѫ биле подлагани за нѣколко врѣме подъ дѣйствието на слънчовитѣ лѫчи. Нѣкои впечатления отъ често повтаряние са фиксирувѧтъ (укрѣпявѧтъ), тъй да са каже, въ нашата нервна система и даже са прѣдавѧтъ наслѣдственно; слѣдъ врѣме, на тия впечатления захващѧтъ да съотвѣтствовѧтъ извѣстни наклонности, извѣстни стремления, които са обнаружвѧтъ при прьвъ удобенъ случай и, най-послѣ, образувѧтъ туй,

[1]) Фосфоресценция = свойщина на нѣкои ископаеми да издавѧтъ свѣтлина кога са нагрѣвѧтъ (б. пр.).

Digitized by Google

което са нарича характеръ. Това общо съображение е необходимо, за да можемъ правилно да разбираме, какъ е произлѣзло и са е развило понятието за нравственността. Отъ едно доста подробно разглѣждание на тъй нарѣчаното инстинктивно чувство у животнитѣ — на инстинкта природени и усвоени, смекчени и изчезнали, Летурнò дохожда до слѣдующитѣ двѣ заключения: 1) Нервната клѣтка е, тъй да са каже, единъ урядъ, който записва, и събранитѣ въ нея впечатления могатъ да са прѣдаватъ наслѣдственно; съ туй са обеснява, какъ са образуватъ вроденитѣ стремления, естественнитѣ влѣчения, инстинктитѣ. 2) Чрѣзъ дрессировка, или пъкъ чрѣзъ възпитание може да са даде друга посока и на най-закорѣнѣлитѣ инстинкти, или пъкъ да са създадатъ инстинкти съвършенно нови.

Като посочва на цѣлъ редъ примѣри за зародишитѣ на извѣстни нравственни понятия у животнитѣ, Летурнò извежда отъ тѣхъ туй общо заключение, че тъй нарѣченитѣ възвишени чувства, като, напр., готовността да жертвоватъ себе си за своето семейство, за своитѣ ближни, никакъ не сж привилегия на человѣка и че тия понятия за нравственността иматъ еднакво происхождение както у человѣка, тъй и у животнитѣ: тѣ са явяватъ като резултатъ отъ самия общественъ животъ, щомъ като нозъчнитѣ полушария или нервитѣ възли сж достигнали достатъчна стѣпень на съвършенство.

Еднажъ като са признае значителното влияние на наслѣдственността и възприетието въ моралнитѣ наклонности на человѣка, не могатъ вече да са считатъ за нѣщо болѣзненно, патологическо, онния антисоциални (противо-обществени) наклонности, които често са проявяватъ у человѣка, даже относително цивилизования. Очевидно е, че тия насилственни, порочни инстикти можили сж да са образуватъ само въ изпрьвно общество, въ тия отдалечени епохи, когато нравственността са е намирала още въ зародишно състояние и когато извѣстна наклонность, която сега са счита за прѣстжпна, можала е свободно да са развива и даже да внушава уважение къмъ надарения съ нея индивидуумъ. Нашитѣ тъмници, поправителни домове, болници за умоповрѣдени и др. т. съдържатъ въ себе си не малко изданки отъ порочни и болни прѣдци, — жертви на неумолимата наслѣдственность. Вроденитѣ наклонности къмъ кражба, убийство, подпалване, пиянство никакъ не сж рѣдкость въ тъй-нарѣченитѣ образовани общества и прѣдаването имъ чрѣзъ наслѣдственността не подлѣжи на ни най-малко съмнѣние. Тъй, напр., въ поправителната колония Метре въ 1843 г. е имало копай 34 възпитанника, родителитѣ на които сж бивали въ тъмница. Отъ осемдесетьтѣ, по права линия, потомци на една извѣстна по своята прѣстжпность жена, едната имъ четвърта часть е подпаднала подъ углавно сждяние, а останалитѣ три четвърти състояли отъ пиеници, безумци, идиоти и нехранимайковци (вагабонти).

Както всички природени инстикти, тъй и вроденитѣ прѣстжпни наклонности не прѣдизвикватъ никакво „гризание на съвѣстьта.“ Та и какво нѣщо е, въ сжщность, съвѣстьта, ако не резултатъ отъ единъ извѣстенъ редъ възпитателни елементи, отъ една извѣстна, наслѣдена,

Digitized by Google

нравственна ная? Человѣческитѣ общества послѣдователно, споредъ степеньта на умственното си и нравственно си развитие, сѫ прѣдписали или запрѣтили извѣстни дѣйствия и постѫпки, немногобройни въ началото, но за които сѫ са полагали твърдѣ строги, често жестоки наказания; сѣтнината отъ туй била тъзи, че въ испрьвнитѣ общества са появило единъ видъ морално въспитание, ограничено, наистина, но толкозъ по задължително. Отъ начало хората са приучвѫтъ, да са покорявѫтъ на своитѣ водители, жреци, не за туй, че удобрявѫтъ тѣхнитѣ заповѣди, но защото непокорностьта е прѣдставлявала опасность, защото непослушнитѣ ги е очакваль гнѣва не само на хората, но и на боговетѣ. Съ течение на врѣмето, туй въздържание отъ извѣстни постѫпки не е можло да не остави подиръ себе си извѣстенъ отпечатъкъ върху мозъка и да не прѣдизвика и извѣстни наклонности, прѣдавани по наслѣдство — наклонности, на които по-голѣмата часть отъ хората са покорява автоматично, доброволно и на драго-сърдце, безъ да усѣща ни съжаление, ни „гризяние на съвѣстьта.“ И ето създава са туй, което Платонъ е нарѣкалъ „неписани законни.“ Това понятие за закони неписани, тъй да са каже, инстиктивни, стоящи, обаче, по̀горѣ отъ положителния законъ, е било, както са види, силно распространено още въ древния Гърция, защото ний виждаме въ Софоклова-та *Антигона*, че когато Креонъ укорява Антигона за туй, дѣто тя нарушила законитѣ, като погребала брата си Поленика, Антигона смѣло му отговаря: „Азъ мислѣхъ, че запрѣщенията на единъ смьртенъ, като тебе, не могѫтъ да стоѫтъ по-горѣ отъ неизмѣннитѣ божии закони. Можахъ ли азъ да забравя тия послѣднитѣ, поради страхуване отъ хората, — като рискувахъ съ туй да навлѣкѫ върху си отмѫщението на боговетѣ?“ И самъ Аристотель, който са отнасялъ вече съ достатъчно уважение къмъ писания законъ, забѣлѣжва: „Законитѣ, които произтичѫтъ отъ обичаитѣ и нравитѣ, сѫ по̀-задължителни отъ писанитѣ закони.“

Въ героическитѣ епохи на человѣческитѣ общества, когато малкитѣ народни и племенни групи постоянно воюваѫтъ по между си, съ особенно уважение и почить са ползувѫтъ воинскитѣ доблести, които за туй и особенно цьвтѫтъ, както виждаме това въ Спарта, Римъ и въ всичкитѣ варварски, дивашки общества. Да са отива смѣло на смьрть за отечество — туй тогава е било най-обикновенно дѣло, най-обще-приета добродѣтель. И тоя нравственъ възглѣдъ тъй са е заякчилъ въ течението на дългитѣ доисторически периоди, щото даже и въ нашето търговско (алъшь-веришчийско) общество, у което трупането на богатства съ всички възможни и невъзможни срѣдства, е станало като крайна цѣль на всѣка обществена дѣятелность, устарѣлия воинственъ инстинктъ изново са пробужда въ военно врѣме, когато, между туй, въ мирно врѣме той ни налага глупавия обичай на дуелитѣ.

Летурнò признава четире главни Фазиси за нравственното развитие: животински, дивашки, варварски и търговски (алъшь-веришчийски) фазисъ.

Въ първия *животински* фазисъ, нравственостьта на человѣ-

ческия родъ малко са отличава отъ нравственностьта, напр. на шимпанзето; тя даже, може да са каже, стои по-ниско отъ неѭ, защото шимпанзето и гориллата не сѫ ѣдѫтъ единъ други, между туй, когато человѣкоѣдството са срѣща почти въ всичкитѣ человѣчески общества, които стоѭтъ на най-ниското стѫпало на развитието; то изчезва твърдѣ бавно, подирь цѣлъ редъ постьпенни ослабвания. То може да са брои за най-характеристически признакъ на человѣческата етика въ първия ѝ фазисъ — *животинския.* Въ втория, *дивашкия*, фазисъ людоѣдството прѣстава да е обикновенно явление, ако неговитѣ дири и да са запазвѫтъ още, но то е вече като исключение, съ извѣстни ограничения, — като проявление на твърдѣ силно възбудена ярость, или пъкъ като религиозенъ, а по нѣйдѣ и юридически обичай. Отличителния признакъ на тая втора стадия е учредяването на робството: вмѣсто да са изѣда побѣдения неприятель, побѣдителя го обрьща въ домашно животно. Обаче, человѣческия животъ и въ тая стадия са цѣни още твърдѣ низко. Ступанина и главата на семейството имѫтъ неограничена власть надъ роба, жената, дѣтето. Въ третия фазисъ, — *варварския*, — виждаме още една крачка напрѣдъ въ развитието на нравственнитѣ понятия. Обичаитѣ, смекчени до нѣйдѣ, вече сѫ са кодифицирали, прѣобьрнали въ устни или писменни закони. Кражбата, убийството, прѣлюбодѣянието броѭтъ са вече за прѣстѫпления противъ обществото и прѣдизвиквѫтъ строги наказания. Обаче и въ тая стадия общественния строй са гради върху робството. Най-послѣ, тоя варварски периодъ, смѣкчаѭщъ са малко по-малко, прѣминува въ послѣдната стадия, въ която ний са намираме и до сега, и която съврѣменното общество смѣта за стадия на цивилизацията. Варварството отъ прѣдшествуѭщия периодъ са е смекчило, наистина, но никакъ не е изчезнало, а е зело само други форми. Тъй, напр., робството — явното, непосрѣдственното, грубото робство, — е изчезнало, но го е замѣнило робство прикрито, подъ вида на работническата заплата. Закона и общественната нравственность строго забранявѫтъ убийството; но общественното мнѣние не само търпи, но и прославя даже купното убивание на хора, което са върши въ ония человѣчески салхани, — войнитѣ. Закона и общественната нравственность прѣдписвѫтъ едноженство; но рѫка до рѫка съ туй цьвтѭтъ и прѣлюбодѣйството, и проституцията. Мнозина говорѭтъ за безкористие, а, между туй, жедностьта за богатства и днесь е единъ отъ главнитѣ стимули на всичкитѣ человѣчески дѣйствия; собственностьта, паритѣ, ползувѫтъ са съ най-голѣмото уважение. Съ една дума, нравственностьта е получила характеръ *търговски* (меркантиленъ), или, по-добрѣ, *базиргянски.*

Разбира са, че тия четире стьпени на етиката нѣмѫтъ рѣзки граници помежду си и често са сливѫтъ единъ съ другий; но несъмнѣнно е туй, че прѣзъ тѣхъ послѣдователно сѫ минали всички племена и етнически группи. Едни сѫ са спрѣли на тоя фазисъ, други на онзи и т. н., както за това свидѣтелствовѫтъ историята и етнографията.

У изпрьвнитѣ хора войната е имала характеръ на ловджийство, на желание да са удовлетворѭтъ най-проститѣ нужди, напр., глада.

Digitized by Google

Заради туй, въ първоначалнитѣ общества войнитѣ бивѫтъ почти непрѣкѫснати; воюванието става между малки етнически групи и има характеръ на борба за сѫществувание. Несъмнѣнно е и туй, че войната за първия человѣкъ е била голѣма школа на жестокостьта. Близкото сходство на войната съ ловджийството може да са проследи и докаже по многобройни примѣри. Тъй, напр., военната хитрость са е ползувала въ всичкитѣ врѣмена и епохи съ таквози право на гражданство, както и ловджийската хитрость. Сѣвероамериканскитѣ червенокожи никогажь не нападѫтъ на неприятеля открито; тѣ дебнѫтъ человѣка досущъ тъй, както, напр., дебнѫтъ бизона, или дивата коза. Тѣхната религия обѣщава на ония, които убиѫтъ най-много неприятели, — най-добритѣ за ловджийство мѣста на онзи свѣтъ; голѣма слава е за тѣхъ, ако могѫтъ, съ малка загуба отъ тѣхна страна, да убиѫтъ и скалпирѫтъ[1]), колкото са може повече хора. Споредъ мнѣнието на Летурно, не подлѣжи на съмнѣние, че забѣлѣжваната и до сега страсть къмъ ловджийство, даже у хора, който считѫтъ себе си за пълно-образовани, не е друго, освѣнъ една наклонность, наслѣдственно приминала у тѣхъ отъ тѣхнитѣ испрьвни прѣдци. Съ какво друго, ако не съ понятия, наслѣдни отъ дивашкия периодъ може да са обесни туй, дѣто въ наши дни въ военнитѣ доклади съ гордостъ са заявява, че отъ непріятелитѣ толкозъ души сѫ убити, а толкозъ осакатени, и при туй, съ най-незначителни загуби за другата страна? Мигаръ да бомбардирашъ единъ градъ, въ който живѣятъ хилѣди мирни жители — жени, дѣца, старци, болни — е много пò-человѣчно, отъ колкото, напр., да застрѣляшъ и изядешъ своя врагъ? Колкото пъкъ за войнитѣ на цивилизованитѣ люде съ варварскитѣ, дивитѣ племена, войнитѣ на людитѣ отъ бѣлата расса съ людитѣ отъ черната и червената расси — това е вече най-възмутителната и истребителна облава (ковгумъ-авѫ) врьхъ хора. Всичко туй служи за доказателство, че въ нѣкои сфери на человѣческата дѣятелность развитието на нравственостьта твърдѣ бавно прогрессира.

Другъ единъ видъ убийство тоже докарва въ размишление изслѣдвателя, който изучва развитието на понятията за нравственостьта. Изобщо, въ испрьвното състояние на обществата, человѣка винаги е готовъ или да убие, или да бѫде убитъ; таквозъ едно положение, разбира са, не може да спомага за развитието на человѣколюбиви чувства; и дѣйствително, ний виждаме, че онуй общество, което стои на най-долнето стѫпало въ развитието си, е безмилостно къмъ своитѣ безполезни гърла, че въ тая стадия положението на старцитѣ, слабитѣ и болнитѣ е въ висша стьпень трагическо; истинна е, че въ дадения случай като смегчителни обстоятелства могѫтъ да са считѫтъ недостатька отъ храна, постояннитѣ опасности и въобще условията на борбата за сѫществувание.

Истребѫание на малкитѣ са срѣща и у нѣкои млѣкопитаѫщи;

[1]) Скалпирование — одране лоба на человѣка. Тоя звѣрски обичай сѫществува у сѣвероамериканскитѣ индийци, които вземѫтъ одраната по тоя начинъ кожа съ косата отъ непріятеля, като воененъ трофей (б. пр.).

Digitized by Google

но у тѣхъ то е несравнено по-рѣдко, отъ колкото у человѣческия родъ: изобщо, ний забѣлѣжваме у млѣкопитающитѣ животни силна любовь къмъ дѣцата, а особенно въ тоя периодъ, когато послѣднитѣ не сж въ състояние да са грижатъ за себе си сами. На питанието: Защо туй чувство тъй често са затъмнява у человѣка, Летурно отговаря, че причината за туй трѣбва да са търси въ самото прѣвъсходство на человѣческия умъ. Тоя послѣдния има дарбата да прѣдвижда — свойство, което липсва на повечето животни, и когато условията за бждащето сжществование на дѣтето са виждатъ на родителитѣ му необезпечени, то тия послѣднитѣ считатъ, че сж въ правото си да избавятъ своитѣ дѣца отъ бждащитѣ лишения и бѣдствия, като ги убиятъ още въ младенческата имъ възрасть. Заради туй, дѣтоубийството са срѣща въ всичкитѣ фазиси на нравственното развитие на человѣчеството, макаръ въ по-подирнитѣ фазиси и да не е тъй явно, както е у изпървения человѣкъ, дѣто бащата на семейството неограничено са ползува съ своитѣ „права“. Въ тоя изпървенъ фазисъ дѣтето са брои за пълна собственность на родителитѣ — собственность, съ която тѣ могатъ да разполагатъ както си щатъ; обществото още не е дошло до тия понятия, че защитата на дѣцата е една отъ главнитѣ му обязаности. Още по-снисходително са отнася изпървното общество къмъ изтребванието на дѣцата до тѣхното появяване на свѣтъ; та и въ по-подирнитѣ фазиси въ развитието на человѣчеството изтребванието на плода са показва много по-леко отъ колкото дѣтоубийството. Можемъ съ увѣренность каза, че отъ къмъ тая страна, много отъ съврѣменнитѣ европейци, даже и отъ образованитѣ, стоятъ малко по-високо отъ който и да е новозеландецъ, и на-да-ли ще са намѣри поне единъ лѣкарь, който да не е ималъ въ своята практика случай, да го канятъ, повече или по-малко наивно, да спомогне за „изтание“. Множество жени и до сега напълно сж убедени въ туй, че дѣтето до като не е родено, е, тъй да са каже, безлично, че то пада още къмъ числото на неудушевенитѣ прѣдмѣти, че понеже тѣ още не сж го видѣли, не сж го милвали, то могатъ да постжпятъ съ него тъй, както постжпватъ, напр., съ коситѣ или съ ноктетѣ си.

Още по-бавно вѣрви прогресса въ общественото положение на жената. Изпървния человѣкъ отъ къмъ тая страна не само не стои по-горѣ отъ много млѣкопитающи животни, но даже имъ отстжпва. За него жената е длъжна да му намира и приготвя храна, въ замѣна на което тя са подхвърля на най-жестоко отнасяние отъ страна на мжа. Може, безъ всѣко прѣувеличение, да са каже, че жената е било първото домашно животно на человѣка. И нѣма съмнѣние, че прямъ резултатъ отъ туй положение на жената е нейната подчиненность, която, наистина, малко по-малко са смекчава, но все пакъ продължава да сжществува и въ послѣдующитѣ фазиси на моралното развитие у человѣчеството. Никакъ нѣма да сгрѣшимъ, ако кажемъ, че положението на жената у едно общество е най-вѣрната мѣрка за степеньта на нравственното развитие у туй общество. У изпървнитѣ народи, както и въ извѣстна стадия отъ нравственното развитие на всичкы народи, които сжществувжтъ и сж сжществували по земното кълбо,

Digitized by Google

жената са счита лична собственность, вѣщь на мѫжа, която той може да употрѣбява както си ще. Туй, което ний наричаме чистота на нравитѣ, до толковъ малко е познато на изпрьвния человѣкъ щото той отдава, въ видъ на приятелска услуга, или даже подъ наемъ, своята жена на друго лице: на ли е негова собственность, — може да разполага съ неѭ както му скимне; въ Тасмания до неотдавна за женитѣ било голѣма честь да родѭтъ дѣца отъ европеецъ. При таквизъ възглѣди за жената понятията за прѣлюбодѣйство, за блудъ, за кръвосмѣшение сѫ биле съвсѣмъ непознати на обществото, въ което жената е играла подобна роль. Разбира са още, че въ такова общество и дума не може да бѫде за срамежливость и за полова нравственность въ тая смисъль, както ги ний разбираме. Пьрвитѣ сѣмена на тия чувства сѫ биле посѣяни тогава чакъ, когато мѫжа е взелъ да глѣда на отношенията на своята жена, или на своитѣ жени къмъ другитѣ мѫже, като на посѣгателство върху неговата собственность. Макаръ той и да са е считалъ въ правото си да прѣдоставя жена си, или дъщеря си на друго лице, било отъ любезность, било за пари, но самото запрѣтяване на самоволното прѣлюбодѣйство е хвьрлило въ тия изпрьвни общества пьрвитѣ сѣмена за полово въздържание и за разбиране, макаръ и неясно, съпружеския дългъ, което, развиващещъ са въ мозъка на женитѣ, не е закъсняло да са прѣдаде наслѣдственно.

Не пò-малко интересно е пробужданието въ человѣческитѣ общества на понятията за собственность, развитието на възглѣдоветѣ за кражбата. Именно за туй, дѣто най-новото общество са отличава съ особенна любовь къмъ паритѣ, къмъ богатството, нашата съврѣменна мораль е твьрдѣ строга къмъ кражбата или поне къмъ тия нейни форми, които са считѫтъ наказуеми по закона. Вънъ отъ всѣко съмнѣние е, че много дѣйствия, не пò-малко безнравственни отъ кражбата, не ни оскьрбявѫтъ тъй силно като неѭ, напримѣръ, изнѣничеството, възмутителнитѣ политически отстѫпничества посрѣщѫтъ са съ относително снисхождение отъ страна на общественното мнѣние, а между туй, человѣкъ, който е открадналъ, макаръ и най-дребната монета, счита са на вѣки обезчестенъ. Отъ друга страна, ний не рѣдко виждаме хора, твьрдѣ бѣдни и, относително, твьрдѣ малко развити, които са считѫтъ задължени отъ честьта си да вьрнѫтъ на ступанина имъ прѣдмѣтитѣ, що сѫ намѣрили, — прѣдмѣти, които често пѫти бивѫтъ скѫпоцѣнни и които тѣ можахѫ съвсѣмъ безнаказанно да задьржѫтъ у себе си. За да са развие единъ инстинктъ до тая стьпень, трѣбва неговото происхождение да е твьрдѣ отколѣшно. И дѣйствително, понятията за твое и мое са срѣщѫтъ вече у обществата, които стоѭтъ и на най-низкото стѫпало въ развитието [1]).

---

[1]) Нѣкои авторитетни естествоиспитатели доказвѫтъ, че понятието за собственността сѫществува и на по-долне стѫпало въ органическата стьлба. Дарвинъ въ съчин. си „Происхождението на человѣка“, Д-ръ А. Бремъ въ съчин. „Живота на животнитѣ“ привеждѫтъ многобройни примѣри за проявлението на това понятие у животнитѣ. За най-познатъ примѣръ служи ку-

Digitized by Google

Общностьта на имуществата са срѣща твърдѣ често, почти винаги у изпрьвнитѣ имущества, но тая общность са простира само върху членоветѣ на единъ и сѫщий родъ, на едно и сѫщо племе, като исключава съсѣднитѣ родове и племена; въ отношение на тия послѣднитѣ строго са пази неприкосновенностьта на територията за ловъ и риболовството, необходими за нѣкои племена. Ако при извѣстна стьпень на общественното развитие, прѣлюбодѣйството зело да са счита за наказуемо, то тая наказуемость са явила като резултатъ отъ посѣганието върху чужда собственность, а не по нѣкои други нравственни понятия. Понятието за собственността, проявено у испрьвнитѣ людье въ отношение къмъ жената и дѣцата, развило са отсѣтнѣ, прѣминало и върху други движими прѣдмѣти — домашни животни, оржжия, орждия разни и, най-послѣ, върху недвижимитѣ — жилища, земя и пр. Установяването на частна собственность значително измѣнило, нравственнитѣ възглѣди, защото нѣма съмнѣние, че начина на живота създава нравитѣ. Отъ начало навсѫдѣ по земята е сѫществувала общность на имуществата — общность, напълно понятна при отсѫтствието на земледѣлие и даже скотовъдство и за туй не можало и дума да бѫде за татьвъ родъ прѣстѫпление противъ нравств. закони, каквото е кражбата. Но съ установяването на понятието за личната собственность, поевявѫтъ са и новъ видъ прѣстѫпления — кражбата и нова добродѣтель — честностьта. Противъ кражбата са издавѫтъ твърдѣ строги углавни наказания, до смьртното включително, и отъ тогава насамъ жаждата за богатство въ душата на человѣка са намира въ постоянна борба съ страха за наказанието.

Съ една рѣчь, понятията за нравственностьта у испрьвния человѣкъ сѫ тоже въ висша стьпень испьрвни. Правото на силния играе тукъ пьрвенствующа роль. Малкото ония морални влѣчения, които сѫ са образували вече, или, туку що са образувѫтъ, сѫ просто резултатъ отъ безсъзнателно усвоени навици. Дѣйствията на человѣка не са подчинявѫтъ на никакъвъ разуменъ контроль. Въ самия язикъ на испрьвнитѣ народи не сѫществувѫтъ думи за исказване понятията: „справедливость,“ „простѫпка,“ „прѣстѫпление,“ „състрадание,“ „человѣколюбие“. Въ сѫщность, ако би да резюмираме нравственнитѣ прѣдписания, на които са покорява человѣка, който току що е излѣзалъ отъ испрьвното си състояние лесно можемъ ги све къмъ слѣдующитѣ: 1) безусловна покорность къмъ господаря; 2) малко-много уважаване чуждата собственность, като са брои въ нея и женатa, но само отъ страха на отмьщението; 3) съзнателно убиване, и то само въ таквизи случаи, когато убийството нѣма да костува твърдѣ скѫпо. Обаче колкото испрьвна и груба и да е тъзи етика, тя си има пакъ своето значение, защото тя кара человѣка да са въздьржа до нѣйдѣ и да прѣдвижда сѣтнинитѣ отъ неговитѣ дѣйствия, които не

чето, което не пуска друго куче въ мѣстото, дѣто живѣе (както, напр., въ Ц-градъ), пази вѣщитѣ на господаря си, не дава никому намѣренитѣ отъ него нѣща, като мѣсо, кости и пр. Отъ тамъ е налѣзла и поговорката „Нето ьм гризѐ (костьта), нето ьм другиму дава“ (б. пр.).

Digitized by Google

ще му докаржтъ полза. Явно е, че тъй нарѣченото „гризяние на съвѣстьта съвсѣмъ е непознато на человѣка, който стои на туй стжпало въ нравственното развитие и може да са яви само отсѣтнѣ, кога са породьтъ у него по-опрѣдѣлени етически понятия.

(Слѣдва).

СМѢСЬ.

Бързината на гласа. — Въ нашия вѣкъ физиката напрѣдва съ исполински кракъ, а главно тая нейня часть, която обема *акустиката*. Сжщностьта на гласа е почти съвсѣмъ позната. Тукъ ще забѣлѣжимъ само нѣколко подробности, които са отнасьтъ къмъ бързината на гласа, наслѣдвани отъ проф. *Хопкинса и Лисаю*. Тѣзи наблюдатели доказахж, че гласа са носи въ въздуха съ бързина 331 метра на секунда, а пъкъ въ водата съ бързина 1425 м. Въ мѣдьта минува съ бързина 3750 м., въ ляното желѣзо 4300 м., въ кованото жилѣзо 5100 м., въ стъклото 5200 метра на секунда.

Градение жжщи въ зимно врѣме. — Въ едно отъ Шведскитѣ списания четемъ любопитенъ описъ, по какъвъ начинъ са градьтъ кжщи зимѣ, който практично и съ полза са употрѣблява отъ нѣколко години насамъ въ много шведски и норвежски градове. Зградитѣ, що са въздигжтъ тамъ зимѣ, не отстжпвжтъ въ нищо по трайностьта си на зградитѣ, — въздигнати лѣтѣ.

Споредъ мнѣнието на архитектитѣ, трѣбва да са употрѣблява за зидоветѣ негасенъ варъ, който са приготовлява не въ голѣмо количество, щомъ като трѣбва да са употрѣби; при това, съразмѣрно съ спаданието не температурата, трѣбва въ смѣсьта да са притуря негасенъ варъ. Цѣлото искуство на зидаритѣ са състои въ бързото работение тъй, щото хоросана още да е топълъ, кога са тури туфлата, която трѣбва да е суха. Ако ли има снѣгъ или лѣдъ на зида, трѣбва да са очисти; понеже, въ противенъ случай, тѣ като са топьтъ, ще отнемжтъ значително количество топлина отъ хоросана. По-голѣма часть отъ техницитѣ сж на мнѣние, че при бързото градение на стѣнитѣ зимѣ, не съдържжтъ толкова влага, колкото граденитѣ лѣтѣ, което са тълкува тъй, че при градението зимѣ са употрѣблява горѣщъ хоросанъ, а той, като са испарява, отдѣлява по-голѣмо количество вода, отъ колкото обикновенно.

Въ дружеството на норвежкитѣ архитекти и инжинери, сж рѣшавали питанието: при каква най-ниска температура може да са гради? Мнѣнията биле много подѣлени. Понеже едни подавали като най-ниска температура отъ—6 до—8 степена R. Въ други увѣрявали, че може съ полза да са гради при 20 стьпена мразъ, па даже и при по-ниска температура. Най-сѣтнѣ приели като minimum температурата отъ —8 до —10 ст. R, и то прѣдъ видъ, че при по-ниска температура, разноскитѣ на работата сж много голѣми, а зидаритѣ не могжтъ да работьтъ съ потрѣбната въ такъвъ случай бързина и

Digitized by Google

точность. За значителното распространение на този способъ градение въ Швеция и Норвегия е спомогнало още и това обстоятелство, че почти всичкото добивано количество варъ, са распраща негасенъ.

Електрическо освѣтление въ Лондонъ. Не слѣдъ много врѣме всички лондонски жители ще могатъ да освѣтляватъ къщитѣ и жилищата си съ електрическа свѣтлина.

За тъзи цѣль градятъ въ Дентфоръ надъ Темза исполинска централна електрическа станция, която ще набавя електричество за 2 милиона лампи. Отъ тази централна станция ще излизатъ петь главни линии, които ще разносватъ тока на по-малкитѣ станции, съ помощьта на урѣдъ, който може да са испраща въ по-далечни пространства, безъ да са губи силата му, а което е още по-важно, безъ никаква опастность, което вече са е доказало съ правенитѣ опитѣ. Зданието, което сега въздигатъ, а въ което ще бѫдатъ помѣстени котлитѣ съ силата на 65,000 коня, е 195 стѫпки високо, а 70 широко. Въ двѣ отдѣлни здания стоятъ машинитѣ. Въ едното двѣ съ силата на 3,000 коня, а тѣ ще движатъ два урѣди на Феррентия, отъ които всѣкой образува токъ за 25,000 лампи. Размѣра на тѣзи два урѣди въ другото здание, надминува всичко, що са е направило по този видъ до сега, понеже всѣкой отъ тѣзи исполини е тъй тѣжъкъ, щото са нуждае отъ двѣ машини съ силата на 10,000 коня, щото да бѫде турнатъ въ движение. Още тъзи година станцията ще бѫде свършена до толкова, щото ще доставя електричество за 50,000 лампи, а на пролѣть ще може да насищава 250,000 лампи. Дружеството което, гради тъзи станция са състои отъ нѣколко члена, които захванали това прѣдприятие съ събранъ изъ помежду си капиталъ, който възлиза на 20 милеона лева.

Съобщава *Н. Д. Каблешковъ.*

Цѣнитѣ на металитѣ. Въ 1874 г. и 1884 за единъ килограммъ:

	Франкове.		Франкове.	
Осмий	3952.	3425	Висмутъ	22.— 22.—
Иридий	3840.	2465	Кадлий	17·25. 11·50
Злато	3450.	3450	Живакъ	5·50. 4·70
Платина	1400.	1170	Калай	3.— 2.—
Талий	1308.	240	Мѣдь	2·25. 3·10
Магний	564.	97	Арсеникъ	1·50. 1.—
Калий	275.	220	Сурма	1·65. 1·10
Сребро	215.	183	Куршумъ	0·60. 0·30
Алюминий	98.	98	Цинкъ	0·55. 0·40
Кобалтъ	93.	60	Стомана	0·30. 0·17
Натрий	39.	24	Желѣзо на дъски	25.— 0·15
Никкелъ	30.	8·50	Чугунъ	0·10. 0·07

Digitized by Google

ТРУДЪ,

литературно-научно списание.

ГОДИНА II. *Януарий 1889* КНИГА X.

ИЗЪ НАДСОНА.

Гато са намирамъ азъ в' уединение,
Смъртьта и живота почвжтъ своя споръ,
Това ма наказва, това мжчи мене;
Не ми е приятенъ тѣхния раздоръ.

Кого да послуша незнае душа ми
И тъзи задача да рѣши несмѣй.
Страшно е с' живота тя да са растани,
Още по й страшно, ако тя живѣй.

Живота ми казва: „С' открити обятья.
„Срѣщни ти и бѣдность и злоба и гладъ.
„Нали ти обичашъ милитѣ си братья?
„Не дѣй са отчайва, ти още си младъ.

„Ако ти си плакалъ за тѣхъ отъ сърдце си
„И искренно чувство е сгрѣвало тебъ,
„Нима ти тогава неможешъ понѣси,
„Което ще срѣщнешъ тукъ на тоя свѣтъ“?

Едвамъ що живота побѣда зачева
И на смъртьта чувамъ ужасния гласъ,
Тя своята пѣсень жалобна запѣва,
Неволно ѭ слушамъ и внимавамъ азъ

„Ти са труди честно, искренно и смѣло,

Digitized by Google

„Съсъ любовъ горѣща сърдце ти люби,
„Почна да са боришъ за общото дѣло,
„Но твойто усилие вече са разби.

„Ти любовь и вѣра проповѣдва, бѣдний,
„Но на слѣпи, глухи пѣснитѣ си пѣлъ,
„Неможѣ да сгрѣешъ ти сърдцата лѣдни
„И днеска си вече силно отчалѣлъ.

„По-скоро прѣдай са на мойто обятье,
„Само то прѣмирье ще може ти дà;
„Ти неще да чуешъ слѣдъ тебе проклятье,
„Ти доволно много люби и страда".

---

*М. Москов*ъ.

Руссе, '1889 г.

ЕДНО ГРАФСКО ДѢТЕ.

РОМАНЪ ОТЪ ТОДОРЪ ХЮСТЕРЪ.

(Продължение отъ книга IX.*)*

X.

Графъ Алфредъ Биела, като прѣстигна въ Берфелде, бѣше отпадналь отъ дългото пжтуване, което той прѣдприе тъй бърже слѣдъ голѣмото си болѣдуване.

Страха, загрижливостьта и грижитѣ на послѣднето врѣме свалихѫ старата Маргарита на лѣгло, отъ което Д-ръ Бендеръ не вѣрваше, че тя пакъ ще са подигне, макаръ той да стори всичко, за да облекчи прѣдвидимо скоро прѣдстоящето ѝ прощавание отъ свѣта. Вече бѣхѫ отпечатани на доброто набърчено лице прѣдизвѣстницитѣ на смьртьта.

Любезно-съчувствителния лѣкарь сѣдеше край пата на пациентката си, разговоряйки съ Маргарита, на която той трѣбваше повторително да обѣщае, че ще увѣри г. Биела, когато са завьрне, че тя, Маргарита, си е испълнила обязаностьта срямо повѣренното и дѣто, и какъ болката за изчезванието на дѣтето е разскѫсало сърдцето на искренната слугиня.

Отведнажъ въ това врѣме влезе Луиза съ смаяно лице и поклюма на Д-ръ Бендера, да излѣзе навънъ. Когато

Digitized by Google

послѣдния влѣзе въ съсѣдната стая, първия му погледъ съзря Алфреда, които поздрави лѣкаря и почудено глѣдайки наоколо си, попита: „Какво са върши тукъ, докторе? Луиза приблѣдня при срѣщата ми и е тъй видно смаяна, щото не можа да отговори ни на едно отъ питанията ми; сѫщо и самъ Вий изглѣждате, кото да сте стреснать — моля, г. докторе, кажете ми: Болѣнъ ли е тукъ нѣкой? — азъ трѣбва да прѣдполагамъ това, тъй като Ва завардвамъ тука, да не е дѣтето ми болно?“

Д-ръ Бендеръ бѣше въ немалка неловкость при мисъльта, какъ трѣбваше той да каже на бащата за изгубването на дѣтето му. Той мълчеше нерѣшително.

„Какъ трѣбва да си обясня мълчанието Ви, г. докторе? Нѣкое нещастие ли са е случило — дѣтето ми да е болно — може би вече да е мъртво? Каквото и да е, моля Ви са, говорете, не ма оставайте въ неизвѣстность!“ Графъ Биела улови ржката на лѣкаря и търсяше нѣкое обяснение въ съчувствителното му лице. Отведнажъ той чу силно подсмърчание задъ себе си, като са обърна, видѣ, какъ Луиза са хвърли при краката му и почна отчаяно да плаче. Почудено погледна той на момичето, послѣ въпросително на лѣкаря.

„Любезний г. Биела, не са отчайвайте,“ едвамъ продума послѣдния, като улови графовата ржка: „прѣнесете като мжжъ нещастието, което за вторий пжть Ва постигна . . .“

„Тогава дѣтето ми е умряло!“ възрази Алфредъ съ затънтенъ гласъ.

„Не, не е умряло, но откраднато, откраднато,“ каза Д-ръ Бендеръ. „Оставете ма насамѣ съ господаря си, комуто ще раскажа за всичко,“ обърна са той къмъ Луиза, която още сѣ лѣжеше при краката на графа; „влѣзте тамѣ и стойте при Маргарита.“

При думитѣ на лѣкаря изражението на резигнирующата болка отстжпа отъ Алфредовитѣ чърти, за да направи мѣсто на изражението на почуденостьта: кому бѣше това присърдце, да открадне дѣтето му . . . . ? —

Сега Д-ръ Бендеръ обясни подробно на „г. Биела,“ каквото са е случило, съ всички послѣдовжщи случката обстоятелства, прѣдположения и дѣйствителности.

Внимателно изслуша графа разсказа, безъ да прѣкжсне лѣкаря поне съ една дума, съ едно питание. Като свърши послѣдния, струваше са да е ясно на ограбения баща, по иска-

Digitized by Google

нието на кого са е извършила тая кражба. Едвамъ въ състояние да скрие вълнението си, той заразмѣрва съ голѣми крачки стаята, като си мърморяше: „Да, само ней, само ней може да бѫде интересно изчезването на дѣтето ми — само ней допущамъ и сега този мраченъ проектъ — само тя са е погрижила за испълнението и само тя го е постановила!“ Послѣ са обърна той къмъ доктора: „Хиляди пѫти ми би било по-приятно, ако бѣше умряло дѣтето ми! — Но азъ ще размърдамъ всичко,“ прибави той, говорящецъ като съ себе си, „за да го намѣря пакъ; дъщеря ми трѣбва пакъ да са намѣри! Тъй лѣсно нѣма да прѣжалѣя азъ дѣтето си и гордостьта, хладната прѣсмѣтчивость на тъзи безчувствителна жена нека не триумфирѫтъ!“

Луиза отвори вратата, която води въ стаята на Маргарита. Послѣднята чу гласа на господаря си и помоли момичето, да го доведе при нея, за да можала да поговори съ него, прѣди да умряла. Графа са приближи до треперящето момиче и любезно го заутѣшава. „Успокой са,“ каза той, „твоята вина, макаръ и да сѫществува, е много по-малка, отъ колкото вий навѣрно прѣдполагате; защото колкото и да бѣхте внимателни — крадеца пакъ би намѣрилъ срѣдство, да са здобие съ дѣтето. Но сега да отида при бѣдната си Маргаранта; навѣрно не ѝ е твърдѣ опасна работята, докторе?“

Д-ръ Бендеръ подигна раменѣ. Печално пристѫпа графа при пата на бавачката си, която простря изпосталялата си рѫка къмъ него, като разясни въ това врѣме една осмивка изсъхналото ѝ блѣдно лице. Тя бѣ чула думитѣ на господаря си къмъ Луиза.

„Колко благодарямъ на Бога, че още веднажъ Ва виждамъ, прѣди да умра! Но пакъ едвамъ съмъ въ състояние, да Ви поглѣдна, като другий пѫть; защото колко лошо опазихъ повѣреното менѣ имание! Извинение, господарю!“ моляше са тя и натисна рѫката на графа о истиналитѣ си вече устни.

Дълбоко трогнатъ възрази Алфредъ: „Какво да ти извиня, добра ми, старо Маргарито? Азъ ще зная да намѣря слѣдата на дѣтето си; и тъй успокой са и бѫди увѣрена, че азъ нѣма да го прѣжалѣя тъй лесно.“

Единъ благодаренъ поглѣдъ на болната сполучи графа; но тя вече не можаше да говори. Радостьта врьхъ виждането любезния си господарь и вълнението изчерпахѫ послѣднитѣ жизненни сили на Маргарита. Д-ръ Бендеръ попипа пулса ѝ и

Digitized by Google

наблюдава респирацията ѝ; послѣ той отстжпа отъ Маргаритиното смьртно лѣгло и пришепна на графа: „Подирь единъ часъ тя спокойно ще дрѣмне вѣчния сънь. — Присжтствието Ви значително ѝ облекчи смьртьта.“ Той имаше право. Подирь едвамъ единъ часъ Маргарита издъхна искренната си душа.

На графа бѣше сега най-важно, да научи точно всичко, което имаше нѣгдѣ нѣкакъ свьрзка съ откраднванието на дѣтето му. Той са отправи съ това намѣрение къмъ полицейския директоръ. Алфредъ намѣри единъ възстаръ чиновникъ, който при поздравлението му са обнесе хладно и въздьржаливо. Съ единъ почти недовѣрчивъ поглѣдъ примѣри той високата, елегантна фигура на графа. Той е чувалъ много нѣща за таинственното появаване на „г. Биела“, както той сегичкомъ са нарѣче прѣдъ полицейския, който съобщи за присжтствието му, и за туй фиксираше познавателното око на намѣстника на св. Хермандадъ тогова человѣка — та не бѣше невъзможно, щото подъ това име, подъ всичката тайственность и блѣскавата наружность . . .

„Съ какво мога да послужа?“ попита прѣзъ това врѣме г. полицейския деректоръ доста вѣжливо; изслѣдователния му поглѣдъ не може да открие нѣщо съмнително въ посѣтителя.

„Прѣди всичко“ отговори графа, „си позволявамъ, да ви са прѣдставя и да идентифицирамъ личностьта си.“ Той извади отъ портфелля си една паспортна карта, посочи ѭ на чиновника и, до като четеше послѣдния, той имаше удовлетворенностьта, да види, какъ лицето му изражаваше неприструвно удивление.

На строгия г. полицейский директоръ чакъ сега му дойде на ума, да са поклони много учтиво и да помоли „г. графа“, да сѣдне. Една едвамъ забѣлѣжима осмивка са появи на Алфредовото лице: той пакъ видя, че вълшебната сила на съсловието и името дѣйствова даже на личности, които не трѣбва, не бива да бжджтъ подкупувани отъ вънкашности!

„Само семейственни обстоятелства,“ почна той, като сѣднаха и двамата, „ма накараха, да са явѭ тукъ за кжсо врѣме само подъ обикновенното си име. Това съобщение навѣрно ще ви даде ключа на много загаточни нѣща, които ще сте чули въ това врѣме за насъ. Какво ма е довело тукъ — днесь, това, мисля, ще знаете г. директоре.“

„О, г. графе, колко ми е жалко, че именно тукъ —

Digitized by Google

у насъ — са извърши противъ Васъ такова отвратително прѣстжпление!“

„Вий ще ма задължите, ако, до колкото ви е възможно, ми разскажите най-подробно всичко по това отношение; всѣко, даже и което са показва за най-незначително обстоятелство, стоящe въ свързка съ откраднванието на дѣтето, могло би да послужи за издирванията, които ще устроя, безъ да обрьщамъ внимание на пари и врѣме, да докара голѣма полза и да облѣкчи изнамѣрването дѣтето. Неотстраними обязанности изискваxъ отпжтуванието ми тъкмо въ мигновението, когато бѣхъ намѣренъ, при всичкитѣ задлъжителности спрямо фамилията, на която съмъ азъ сега глава, да прѣпозная публично госпожата си — защото тя въ всѣко отношение бѣше законна — и да крьстя дѣтето ни, което може би — о, тъзи мисъль ма води почти къмъ отчайване — не живѣе вече въ това мигновение.“

„Да не вѣрвате, че е убито дѣтето, г. графе?!“ — Какъвъ интересъ би могалъ да има нѣгдѣ-нѣкой въ смьртьта на невиното сжщество? . . .“

„За това по-послѣ, г. директоре . . . . . интересъ трѣбва да има! — Но не сте ли на моето мнѣние, че все едно, като да е умряло дѣтето ми отъ соктална смьрть, ако то може би бжде въспитано въ неприличенъ кржгъ, безъ да ми са вдаде да ѭ — дъщеря си — намѣря пакъ? . . . . да ѭ възвьрна на рожденнитѣ ѝ права, на законното ѝ име и на свързания съ това видъ на въспитанието? — По-обичамъ да ѭ видя физически мьртва!“ извика графа съ болѣзненно изражение, като стана и са зарасхожда съ голѣми крачки насамъ-натакъ изъ кабинета на полицейския директоръ.

„Всичко, което мога да дамъ на ваше расположение, г. графе,“ възрази чиновника подирь кратко мълчание, „е тъзи актова врьзка. Ний сторихме всичко възможно, за да издиримъ прѣстжпника или прѣстжпницитѣ. Най-добритѣ ми хора имаxъ въ ржцѣ тъзи работа и ѭ глѣдаxъ съ неуморима старателность — но до сега, необрьщайки внимание на всичката старателность, безполезно.“

„Тогава, г. директоре, ний трѣбва да почнемъ отъ ново на старата слѣда. Азъ съмъ богатъ, много богатъ; съответственно съ богатството си ще наградя оногова, на когото старанията ма доведжтъ при дѣйствителната слѣда на дѣтето ми.

Digitized by Google

Само, като са почнѫтъ, изслѣдванията могѫтъ да бѫдѫтъ резултни.“

Полицейския директоръ помисли нѣколко мигновения; послѣ възрази: „Азъ познавамъ въ столицата единъ много способенъ и достоенъ полицейски агентъ: на влиятелностьта Ви навѣрно ще са вдаде, да са сдобиете чрѣзъ министера на вѫтрешнитѣ работи съ исключителната му деятелность. Този человѣкъ е вече искарвалъ на яве много по-трудни и по-заплетени работи. Азъ ще Ви дамъ адресса му, г. графе, за да Ви направя възможно личното сношение съ тогова мѫжа.“

„Много съмъ Ви благодаренъ за това и незабавно ще отпѫтувамъ за въ столицата.“ Съ едно здрависване са упрости графа съ сега почти страхопочитателно покланяѫщия са прѣдъ него чиновникъ, който за излишие го и испроводи до пѫтнята врата.

„Прѣди всичко трѣбва да видя да са науча,“ продума той полу-нависоко, като вървеше самъ по улицата, „да ли прѣдположението ми е вѣрно.“ Мисъльта, че майка му е причинителката на откраднванието дѣтето му, бѣ му дошла чрѣзъ по-високо вдѫхновение. Той искаше, колкото е възможно по-скоро да са избави отъ съмнѣнието и къмъ този край да има единъ разговоръ съ майка си.

На драго сърдце прие Д-ръ Бендеръ грижата за приличното Маргаритино погрѣбление. Великодушно възнагради графа още съжеляѫщата Луиза и ѫ отпусна отъ службата ѝ. Той прѣдостави на единъ намѣстникъ, да прѣобърне въ пари наредбата на кѫщата му въ Берфелде; получената сумма отъ продажбата той подари на бѣднитѣ въ града.

Само още едно нѣщо го въздържаше много; още веднажъ искаше той да посѣти гроба на любимата си Емилия. Той сѣдна на гроба; нему му бѣше приятно, че го завари добрѣ отглѣданъ — той видя, че сѫщо мъртвата сега Маргарита не била забравила господарката си. Съ просълзени очи глѣдаше той на могилата, която криеше това, което му бѣше най-мило на земята. Вече бѣше мръкнало, когато Алфредъ излѣзе пакъ отъ гробищата.

Като дойде въ жилището си, той са прѣдади на спокойствие, което бѣше крайно необходимо на едвамъ що оздравялия подирь новитѣ му вълнения прѣзъ миналия день и поизморяванието му по дългото пѫтуване; но вече въ зори той

Digitized by Google

пакъ бѣше заетъ съ приготовление за пътуването къмъ Женева. Първия куриеренъ тренъ го отведе къмъ югъ. Мисъльта да отрие крадцитѣ на дѣтето си и да намѣри самото него, го занимаваше изключително.

XI.

Като прѣстигна въ дачата на майка си, Алфредъ на часа са отправи къмъ сестра си. Ожидателно посрѣщна Хедвига брата си, но тя са уплашти, като видя изражението на лицето му.

„Алфреде," извика тя, „ти не ми носишъ добра новина: лицето ти ми открива, че само печално е това, което има да ми кажешъ. Дѣтето ти ли е болно? . . ."

Печално помахна той съ глава.

„Може би мъртво?!"

„Да даде Господь, Хедвиго, да е така!" отговори Алфредъ болѣзненно. „Дѣтето ми е изчезнало, откраднато!"

„Откраднато?!" извика сестра му блѣднейки: „Дѣтето ти откраднато отъ тебе, Алфреде? О, Боже мой, тебе ли сж нарочили всичкитѣ бѣди!?" Тя прѣгърна брата си, който като смазанъ сложи главата си на рамото на плачащата си сестра. Но той скоро са свѣсти и като са усвободи нѣжно отъ Хедвига, заговори съ единъ тонъ, който разся тръпки въ нея и ѭ накара да погледне брата си оплашено. „И тъи, които ний наричами майка, е, която ми нанесе тая бѣда! Но да си помни, ако само твърдѣ основателното ми съмнѣние са оправдае за меня: азъ тогава ще забравя, че тя ми е майка, и ще искамъ отъ нея обяснение за прѣстжплението, съ което тя сгрѣши прѣдъ сина си!"

Съ тѣзи думи искаше графа да излѣзе отъ стаята на сестра си, но послѣднята го задържа и го попита оплашено: „Какво искашъ да правишъ, Алфреде? Моля ти са, не струвай нищо безъ спокойно обмисление! Ела сѣдни при мене и ми разскажи всичко; ти чрѣзъ това ще са сдобиешъ съ спокойствие и миръ и тогава ще бждешъ повече въ състояние, да помислишъ за мѣркитѣ, които ще трѣбва да вземешъ."

Графа остави сестра си да го сложи нѣжно на единъ фортель и Хедвига сѣдна край него. Той, видя са, самъ са съгласи, че по-прѣди трѣбва да стане господарь на себе си,

Digitized by Google

да може спокойното да мисли, за да може да говори съ графинята, защото той трѣбва внимателно, спокойно да ѫ наблюдава. Той си и самъ си казваше, че майка му нѣма никога да признае това, каквото е сторила; за това той трѣбваше да бѫде въ състояние, да наблюдава, какъ ще подѣйствовятъ съобщенията му на нея, а това той ще може, когато мигновеното вълнение са отстрани и направи мѣсто на спокойното обсѫждение.

Алфредъ разсказа на сестра си, каквото той чу въ Берфелде. Хедвига сѣдеше блѣдна и го слушаше внимателно. Повече и повече са вкорѣняваше и въ нея убѣждението, че майка ѝ трѣбва да е скроила плана за отстраняването на дѣтето. И тъй хлабавата връзка между майката и чедата са скѫса чрезъ непоколебимото убѣждение.

„И мене иска тя да ма прѣнуди, да стана жьртва на гордостьта ѝ," каза Хедвига, като погледна брата си, като да искаше защита отъ него. „Тя иска до на пролѣть да ма види да стана княгиня Шербулевъ".

„Ха, ха!" засмѣ са графа диво; „това ли обяснява наклонностьта ѝ къмъ блазиранитѣ русси? Но успокой са сестро, още — и сега повече отъ винаги — и азъ имамъ да кажа една дума, а именно най-значителната, по това обстоятелство: азъ съмъ глава на семейството, не майча! — а азъ никога нѣма да дамъ разрѣшението си за тъи свързка! Не, Хедвиго, ти трѣбва да станешъ щастлива; само избрания отъ тебе мѫжъ, ако той въ друго отношение е достоенъ за тебе, ще притежава ржката ти."

Зачьрвена сложи тя красивата си глава на братовитѣ си гърди, съ милване ѫ подигна той и погледна въ мокритѣ очи на младото момиче и каза: „Продумало ли е вече сьрдцето на моята Хедвига?"

Тя поклати глава и отговори осмихнато: „Ти ще бѫдешъ пьрвия, който ще чуе, какво има въ сьрдцето ми; но до сега азъ нѣмамъ нищо да ти повѣря".

Графа цьлуна бѣлото чело на сестра си и каза серизно: „Надѣвай са винаги на мене! Но сега съмъ достатъчно успокоенъ, за да мога да са явя прѣдъ нея."

Графъ Биела влѣзе безъ прѣдизвѣстие въ стаята на майка си. Макаръ да бѣше извѣстена за прѣстиганието му, но горделивата госпожа пакъ са стрѣсна, като са намѣри сега очи

съ очи прѣдъ сина си. Тя съзна, че трѣбва да са владѣе, защото прѣдчувствоваше, че той иде да ѫ обвини. Съвършенно господарка пакъ надъ чувствата си, тя отчакваше заговарянието на сина си, като насочи остро хладния си поглѣдъ на него.

Алфредъ забѣлѣза впечатлението, което прѣдизвика мигновенното му явяване; още повече подкрѣпенъ въ съмнѣнието си, той стѫпа близо до майка си и каза: „Не триумфирайте много рано! Ако и може би да мислите, че Ви са е испълнило мрачното дѣло — азъ проницавамъ и познавамъ много добрѣ жицитѣ, които образувѫтъ възелъ въ Вашата ржка; но пъкъ и азъ ще подвижа небе и земя, за да намѣря това, което накарахте да ми откраднѫтъ!“

„Какво значи това? — Ума ли си е изгубилъ синъ ми?“ възрази графинята, като примѣри сериозно и гордо съ поглѣдитѣ си блѣдния, треперящия отъ вълнение графъ.

„Не ма наричайте по-вече синъ, г-жа графиньо! Вий не са обнесохте като майка съ мене; Вий никога не сте запознали чувството, което са нарича майчина любовь; иначе Вий не щѣхте да глѣдате да струпате всичкитѣ бѣди надъ тогова, когото и при все това искате да наричате „синъ“! — Или искате да откажите, че Вий бѣхте онъзи, която накара да ми откраднѫтъ бѣдното дѣте? — Че само Вий имахте интересъ въ изчезването му, за да са отрасте подъ такова въспитание, което би ма накарало да не пожелая да си намѣря дѣтето? — О, азъ съвършенно проницавамъ мрачнитѣ планови, които е внушила гордостната лудина у Васъ и на които отъ испълнението не можѫ да Ва въздържи ни собствената Ви съвѣсть, нито нещастието на чедата Ви!“

„Той е лудъ!“ извика графинята съ добрѣ прѣторено удивление.

„Вий дѣйствително тъй дѣйствовахте, щото не само мене, но и сестра ми да докарате до тамъ; но ако и да Ви са е вдавало по нѣкогашъ, да жьртвувате мене на въртоглавитѣ си идеи, то това нѣма да Ви са вдаде да го сторите съ Хедвига. Азъ съмъ шефъ на семейството, не само по право, но и чрѣзъ завѣщанието на баща ми, а което пиететнитѣ обязанности не ми позволяваха да сторя противъ Васъ, това ма принуждава Вашето безсмисленно и разрушително дѣйствие, да сторя сега въ пълната му смисъль. Отъ днесь азъ ще са грижа да не Ви отсѣтствувѫтъ срѣдствата за живѣянието Ви спо-

Digitized by Google

рѣдъ положението; но отъ днесь ще прѣдприема азъ и воденето на семейнитѣ работи — както въ финансиалното отношение, тъй и въ всѣко друго, и азъ Ви давамъ дума като аристократъ, че по никой случай нѣма да разрѣша оженването на сестра ми съ безсмисленното хлапе, на което мислите да ѫ хвърлитѣ. Тъй като само азъ мога да са располагамъ съ финансиитѣ на семейството и заблужденията Ви ма принуждавѫтъ за жалость, да Ви гудя извѣстни граници, то азъ Ви назначавамъ Болкенщайнъ за вдовично жилище. Вашитѣ апартементи въ хотела ни въ столицата ще Ви бѫдѫтъ тоже резервирани. Врьхъ рентитѣ, които ще Ви опрѣдѣля, ще Ва увѣдоми секретаря ми".

Графа при послѣднитѣ си думи бѣше си тръгналъ; той са повърна още веднажъ. „Печално е," продължи той, „че единъ синъ въобще може да дойде въ положение, съ майка си да говори тъй — да трѣбва да говори тъй! Но Вий сами скѫсахте всичкитѣ свързки между себе си и чедата си. И пакъ — колко на драго-сърдце бихъ искалъ да забравя и извиня всичко, ако даже и сега ми са възвърнеше дѣтето ми!"

Графинята стоеше като грѣмната и глѣдаше въ лицето на сина си.

„Моля ви са," извика Алфредъ, „заклѣвамъ Ва: Кажете ми, гдѣ е дѣтето ми!? — Упровергайте лъжитѣ ми и ми покажете, че все пакъ са намира въ сърдцето Ви едно чувство за страданията на едничкия Ви синъ!"

Само единъ моментъ са побори графинята за доброто, тя са прѣпираше съ чувствата си; но скоро чьртитѣ ѝ пакъ приехѫ онъзи хладность, която показа на графа, че тукъ е безполезно всѣко по-нататъшно старание, всѣкий аппеллъ на майчиното си сърдце.

„Азъ не зная нищо за дѣтето ти," рѣче тя спокойно.

„Като е тъй," възрази графа болѣзненно, „Вий не искате да бѫде иначе! — Знайте отъ сега, че нашитѣ пѫтища са отдѣлени; прѣдъ свѣта и споредъ името можете да си ми бѫдете майка — въ сърдцето си азъ и сестра ми са имаме за сираци! . . . . — А сега отивамъ, да търся дѣтето си и — Васъ да демаскирамъ!" Съ тѣзи думи излѣзли Алфредъ отъ стаята.

*

* *

Digitized by Google

Растреперана отъ вълнение крачаше графинята насамъ-нататакъ изъ стаята. За първъ пътъ въ живота си чу тя такъва говоръ, а при това още отъ собственния си, до сега покорния и подчинения на волята ѝ синъ! — Какъ можаше да си отвърне за това посрамване, за тъзи нечута Алфредова постъпка? Съ ядосване си стискаше тя шепитѣ и си хапяше устнитѣ, и сълзи, които изцѣдихѫ възнегодуването и прѣтърпяното посрамване отъ очитѣ ѝ, са търкаляхѫ по старнитѣ ѝ. — И плановитѣ ѝ относително Хедвига искаше той да зачеркне.... Да ѝ е възможно, да испълни тѣзи планови.... Може би мисляше тя, да разрѣши той, като му възвърне дѣтето му....— Но тъзи мисъль изчезна почти тъй скоро, както ѝ дойде на ума. Гордостьта ѝ никога не би ѝ позволила, да са признае, че тя е дѣйствително била подбудителката на лошото дѣйствие. Не, никога! извика тя почти на високо; по-добрѣ искамъ да са откажа отъ плана относително Хедвига, отъ колкото да сторя това! — По нейното мнѣние, той не знаяше и не можаше да узнае за съучастието ѝ въ дѣтеоткрадването. Тя позвъни и накара да повикатъ интенданта Рабе. Съ него искаше тя да са посъвѣтва.

XII.

Слѣдъ като са увѣри Роде, че му е изгубена плячката — „златокопа“ му — ѣздящецъ полека по държавното шоссе, различни мисли кръстосвахѫ мозъка му. Невъзможно му бѣше да са откаже отъ прѣкраснитѣ въздушни кули, които той строеше надъ явно богатата печалба, която щѣше да му докарва дѣтето. Той кроеше сега планови, за да излъже съучастника си Рабе, да скрие отъ него изгубването на плячката мъ. Но отъ къдѣ той можаше да вземе едно дѣте, което да покаже на Рабе, когато дойде послѣдния, когото той отчакваше, подирь нѣкой день, за да са увѣри, споредъ както той намекна, че плячката е на сигурно мѣсто.?

Жена му трѣбва да му даде съвѣтъ за туй нѣщо. При тъзи мисъль той накара коня си да тръгне по-бърже. Подирь нѣкое врѣме той и прѣстигна на станцията, на която жена му вече го отчакваше. Тя бѣше още млада, хубавичка, облѣчена въ обикновенно селско облѣкло жена. Лицето ѝ, което изпъръ-

Digitized by Google

венъ трѣбва да е било много хубаво, изрази почудване, като видя тя, че Роде иде самъ.

„А гдѣ е дѣтето, което искаше да донесешъ съ себе си?“

„Тихо, жена!“ прѣшушна и той; „не дигай такава врява! Азъ ще ти разскажа по-послѣ за това. Сега ни дума повече за туй нѣщо! — Азъ ще отида, да извадя билетитѣ и послѣ искамъ да направя една добра глътка въ спокойствие.“

Мармарящецъ отиде той къмъ билетното бюро, въ което врѣме жена му държеше коня, който тъй сѫщо трѣбваше да са възвърне по-трена. Слѣдъ като приготви всичко за понататашното пѫтуване по желѣзницата, той накара въ буфета да му дадѫтъ едно подирь друго нѣколко чаши ракия, която испи бърже; послѣ той повика жена си и отиде съ нея въ единъ затънтенъ кѫтъ въ залата за чакание, гдѣто сѣднаха и двамата, за да могѫтъ необезспокоено да делибрирѫтъ.

„Слушай, Лизетто,“ почна Роде, „ако ти сега си разумна, то нѣманието ни за винаги ще са свърше, и ний ще притѣжаваме много повече, отъ колкото сме притѣжавали до сега. Азъ сега ще ти разкажа по-напрѣдъ, какъ стана, че ида безъ дѣте. По пѫтя насамъ азъ са уморихъ отъ дългото ѣздение и заспахъ на коня — само, може би, нѣколко минути; но като са събудихъ, дѣтето, което лѣжеше, загѫнато въ единъ дебелъ шалъ, въ полата ми, бѣше изчезнало. То трѣбва да са е изхлъзнало отъ коня. Азъ, разбира са, прѣпуснахъ назадъ, но не можахъ да намѣря ни червея, нито пъкъ нѣкоя слѣда отъ него.“

„О Боже мой!“ извика жената; „какво ли е станало съ бѣдното дѣте! — Ти навѣрно пакъ си пилъ повече, отъ колкото изисква жаждата ти, и не си знаялъ, какво си правялъ — по този начинъ може да си станалъ и убиецъ на дѣтето! — О Боже! това пияние ще та докара до нѣкога си на ешаффота!“

„Мълчи!“ възрази той съ скърцание на зѫбитѣ си и стисна рѫката на жена си тъй, щото тя не можá да са одържи отъ да не извика. Като са увѣри, че още никой не забѣлѣза тъзи нейна постѫпка, той продължи шепнешкомъ: „Азъ не бѣхъ пилъ много, защото, вѣрвай, и менѣ ми бѣше интересно, да не са изгуби дѣтето. Но какво да сторимъ? — Майката на дѣтето ще ма заяви за неговъ убийца; за да са избавимъ отъ това — а туй нѣщо можемъ го стори, тъй като майката никога не е виждала дѣтето си — ний непрѣмѣнно трѣбва да са по-

Digitized by Google

стараемъ да си намѣримъ едно малко момиченце, още повече, че на всѣкий случай вече подирь нѣкой день ще дойдатъ да са увѣрятъ въ поминуването на дѣтето; до тогава ний трѣбва да имаме друго на негово мѣсто. Затова помисли — разбирашъ ли ма? — гдѣ можемъ да си намѣримъ едно дѣте на нѣколко мѣсеца — момиче, разбира са?„

„Да не искашъ да намѣстишъ нѣкое друго дѣте?!“ попита жената съ възнегодование.

„Тогава ти по-обичашъ да ма видишъ обвиненъ — въ затвора — за дѣтеубийство?...“ Той и пришепна въ ухото това съ потрѣбното ударение. Той продължи: „Не знаешъ ли, че азъ не съмъ отговоренъ за дѣтето? — Кому врѣди, ако майката не са научи нищо за това? — Тя смѣта, че дѣтето и е родено, прѣбрано отъ добри хора и е успокоена и задоволна; тя не иска да го види, до като то не е израсло и до тогава ний ще знайме да уредимъ всичко. И тъй, помисли си, отъ гдѣ можемъ са сдоби съ едно такова дѣте.“

Виждаше са, че жената са увѣри, че само така може мажъ и да са спаси отъ съмнителностьта, че е извършилъ убийство; по-прѣди изказанитѣ чопляния на съвѣстьта и очевидно отстжпахъ прѣдъ по-голѣмата опасность. Тя посѣдя нѣколко врѣме омиселена; послѣ каза: „Ето ми дойде на ума — дѣтето на Анна-Мария, което общината ще трѣбва да даде да го отглѣдатъ — това, мисля азъ, можемъ го взе безъ голѣми главоболия; именно, като поискаме да го приберемъ безплатно, тогава никой нѣма да са попротиви на това — напротивъ, общината ще са радва, че ще и спестимъ единъ харчь.“

„На диаволитѣ! Ти имашъ право, жена! За туй азъ не би и помислилъ. То е момиче — не е ли? — майка му умряла — нѣщо на шестмѣсечна възрасть — това е прѣкрасно нѣщо! — И тъй, можемъ да бждемъ задоволни: ний сме обезпечени! — Но сега нека са наобѣдваме добрѣнце; ний имаме толкова врѣме до тръгването на трена.“

Скоро подирь това Роде и жена му сѣдяхъ при единъ добъръ обѣдъ. Виждаше са, че жената е накарала да замълчи съвѣстьта и чрѣзъ мисъльта, че всичката печаль на майката на изгубеното дѣте е спистена чрѣзъ намѣстването на друго и че мажъ и е сжщеврѣменно спасенъ отъ опасни слѣдствия.

Слѣдъ като прѣстигна достойната двоица въ родното си село, тѣ направихъ потрѣбнитѣ стжпки, за да са снабдятъ съ

дѣтето на починалата Анна-Мария. Това имъ са вдаде много скоро и безъ затруднения, защото майката бѣ умряла при рождението, бащата бѣше непознатъ и общината са освобождаваше чрѣзъ това отъ отглѣдването на дѣтето. Г-жа Роде стори всичко, за да подкрѣпи живота на малкото слабо дѣте и отглѣдването му да бѫде най-задоволително.

Подиръ нѣколко недѣли са яви г. Рабе мигновенно и ненадѣйно, за да са увѣри въ доброто поминуване на повѣреното на неговото покровителство дѣте, споредъ както са изразяваше той. Далечъ отъ да прѣдчувствова дѣйствителното положение на работата, той са радваше, че вижда плана си тъй добрѣ испълненъ.

„Роде," каза той на тогова, когато останахѫ двамата сами, „азъ имамъ да ти съобщя сега още едно важно нѣщо. Ще бѫде по-добрѣ, ако ти са изселишъ отъ това село, защото мигновенното увеличение на семейството ти могло би да произведе съмнителность. Засели са въ столицата, тамъ никой не ще ва забѣлѣжи; всичкитѣ ти разноски ще ти са наплащатъ двойно и споредъ това ще са увеличи и мѣсечната ти заплата."

Макаръ Роде да не са страхуваше отъ изказаната опасность, но той пакъ са съгласи на драго-сърдце на това прѣдложение, при това отдавно го прѣвличаше силно и живота въ голѣмия градъ. Тамъ може той да си живѣе спокойно, безъ да го закача нѣкой за намѣстеното дѣте, когато, ако той продължава да живѣе въ неговото село, нѣгдѣ нѣкакво истърване, нѣкой случаенъ разговоръ съ нѣкого или нѣгдѣ нѣкакво съобщение, което би могло да дойде до ушитѣ на Рабе, рано или късно би увѣрило послѣдния, че Роде го е дюпиралъ и навѣрно той би си отплатилъ.

„Да, г. Рабе," продължи Роде разговора, „Вий имате пълно право, тъй ще бѫде най-добрѣ; азъ ще са прѣселя, колкото е възможно по-скоро въ столицата; но вий можите да си помислите, че това не става тъй лесно, затова не ми кастисвайте до толкова обѣщанната сумма .... Но не го земайтѣ за лошо," продължи той подобрително, когато забѣлѣза, че интенданта щѣше да кипне; „всѣкой человѣкъ е ближния на себе си!"

Между тѣмъ, вижда са, че Рабе е удовлетворилъ богато срѣбролюбието на съучастника си, защото Роде го испроводи най-подчинително, когато той си тръгна; послѣ той са върна

Digitized by Google

при жена си, показа ѝ пълна шепа съ жълтици и ѝ съобщи, че по-скоро трѣбва да са прѣселятъ въ столицата. Тя въ начало съвсѣмъ не бѣше съгласна на това, но той знаи да ѝ прѣдума съ многото ползи, които са свързани съ това прѣселявание, щото тя отмекна тъй скоро, както и по-прѣди за главната работа. Скоро Роде направи на пари малкото нѣща, които тѣ още притежаваха и подиръ три недѣли отъ посѣщението на интенданта тѣ вече бѣха въ Б.

Въ единъ обскуренъ бецирѣ на голѣмия градъ си отвори Роде една гостилница съ бира и спиртни питиета, която скоро завъди много посѣтители; но най-голѣмия потрѣбитель на спиртуозитѣ ѝ бѣше несъмнѣнно самъ си той. Г-жа Роде доста скоро са научи на столичния животъ; като свое дѣте отглѣдваше тя малкото сираче, никога не забравяйки, че тѣ чрѣзъ това бидоха спасени отъ всѣка нужда. Всѣкий мѣсецъ точно имъ са внасяше суммата, която бѣше опрѣдѣлена за отглѣдването на дѣтето. Само едно нѣщо ѭ мѧчаше: кога мѫжъ ѝ посрѣбнеше повечко, а това именно сега ставаше по-често отъ по-прѣди, тогава бѣше той до най-висша стьпень непрѣдпазливъ въ израженията си, тъй щото тя постоянно са страхуваше, че нѣкога той въ пиянството си ще издаде нѣкому причината на заможностьта имъ; затова щомъ забѣлѣжаше, че той са намира въ бърливо положения, тя струваше всичко, за да го убѣди да са завьрне въ спалнята.

Още веднажъ ги посѣти Рабе въ столицата и пообиколи дѣтето.

XIII.

Когато прѣслѣдвания отъ жандармигѣ Роде, за да спаси себе си, скри дѣтето на Алфреда и Емилия въ гѫстълака край дьржавния пѫть, далечь на шоссето са зададе единъ елегантенъ пѫтишественъ фаетонъ. Доста далеко отстоящия отъ него гѫстълакъ, който са намираше на тъзи точка, гдѣто шоссето прави остро завиване, скри отъ очитѣ на пассажеритѣ на този екипажъ произшедствието между Роде и жандармитѣ; въ богато ливре облѣчения фаетонджия виждаше напрѣдѣ си само пусто шоссе. Една красива млада дама, която като че дрѣмаше, бѣше са облѣгнала на мекитѣ възглавници на фаетона; гѫста руса коса обграждаше хубавото лице, на което изражението, макаръ очитѣ

Digitized by Google

да бѣхѫ затворени, бѣше симпатично. Една по-млада, малко но-обикновенно облѣчена дама сѣдеше насрѣща ѝ; вижда са, тя бѣше бѣседница [1]) на другата. Малко поблѣднялото лице на послѣднята ѭ накара, да разгѫне една пѫтишедствена покривка и съ нея да завие внимателно и прѣдпазливо дрѣмящата. Разбудена чрѣзъ това, макаръ леко, побутване, тя поблагодари съ единъ приятелски поглѣдъ. Чудесно красиви, говорящи черни очи показа този поглѣдъ; тѣ прѣдаваха на лицето на блондинката неописуема привлѣкателность.

„Благодаря ти, добра Минно, но менѣ съвсѣмъ не ми е студено," каза тя и поглѣдна прѣзъ прозорѣца на колата. „Гдѣ сме ний?"

„Скоро, мисля, ще прѣстигнемъ на станцията, г-жа баронке."

Въ това мигновение са спря колата.

„Защо ли спря тука Фридрихъ?" попита баронката и наведе лицето си къмъ прозорѣца. „Фридрихе, какво искашъ да правишъ тукъ?" извика тя почудено, когато фаетонджията, държащъ на рѫка една голѣма врѣзка, са мѫчаше да отвори вратичката на колата. „О Боже! едно дѣте!" извика баронката сега оплашено.

„Чухъ го да плаче, милостива госпожо, тамѣ, при самия гѫстълакъ," каза фаетонджията; „затова запрѣхъ, за да видя, какво са върши тамъ, и намѣрихъ това дѣте на земята само-сameничко, когато никой не са вижда нѣгдѣ."

„Милостивий Боже!" извика баронката; „на туй студено врѣме; бѣдното дѣте трѣбва да замрьзне!"

„Да го сложа ли пакъ тамъ, гдѣто го намѣрихъ, г-жа баронке?" попита Фридрихъ. „Това не става!"

Бѣседката бѣ взела плачащето дѣте въ полата си и са мѫчаше да го замири.

„Опази Богъ, Фридрихе!" рѣче дамата; „това би било смьрть за бѣдното дѣтенце; вижда са, то е хвьрлено отъ нѣкоя безсьрдца и безсъвѣстна майка."

„А колко е то хубавичко; поглѣднете, милостива госпожо," каза бѣседката, това любезно, кръгло лиценце!" и тя подаде на дамата мирното сега дѣте.

[1]) Лаладжийка въ европейската смисъль на думата (б. пр.).

Digitized by Google

Баронката му са осмихна и улови малкитѣ му ржчички. „Какво можемъ друго да сторимъ, освѣнь да земемъ съ насъ си малкото изоставено ангелче?“ рѣче тя; „да го оставимъ, значи да го убиемъ. Онъзи, която е сложила дѣтето тукъ, по всѣка вѣроятность, никога не ще дойде да го прибере. Ний ще трѣбва да са завземемъ за него, Минно. И тъй, карай бърже, Фридрихе, за да можемъ на врѣме да прѣстигнемъ на станцията, прѣди да замине бързия тренъ.“ Съ увеличена бързина потеглихж тѣ отъ тамъ.

„Вий винаги желаяхте да са сдобиете съ едно дѣте, г-жа баронке! Сега небето Ви проводи едно!“ каза Минна, която пакъ бѣ взела подъ своето покровителство малкия тваръ.

„Мислишъ ли, че безъ повече ще мога и ще бива да задържа дѣтето?“ попита баронката.

„Че кой ли ще може да Ви попрѣче въ това? Онъзи, на която то принадлѣжи, не ж боли сърдце за дѣтето, иначе тя не би го оставила беззащитно въ гжстълака. Заявите ли за това на ближната община, то бѣдното дѣте, ако не имъ са вдаде, да изнамѣрятъ майка му, ще бжде помѣстено въ нѣкое сиротопиталище — а какъ е на бѣднитѣ дѣчица тамъ, какво ще стане отъ тѣхъ?! Азъ мисля, че то е щастливо, че Богъ го доведе въ Вашитѣ ржцѣ, г-жа баронке.“

„И мене на драго-сърдце ми са щѣ да го задържа, Минно — погледни тѣзи красиви черни очи!“ каза дамата трогнато и цълуна челцето на дѣтето.

„Помислете си само, какво ще стане съ дѣтето, ако не го задържите! А какво удоволствие ще бжде за Васъ, да отрастете това малко сжщество!“ убѣди бѣседката господарката си.

„И тъй — азъ ще го задържа!“ каза баронката. „Да ли добрѣ струвамъ, не зная; но азъ ще го имамъ като подарокъ отъ Бога и ще глѣдамъ на доброто му отглѣдване като на длъжность, възложена менѣ отъ Всевишния.“

Тѣ прѣстигнахж на станцията; почти сжщеврѣменно дофтаса и бързия влакъ, съ който искаше да замине баронъта, и едвамъ имаше врѣме да са прѣнесе многото багажъ отъ колата на влака. Минна вече сѣдеше съ дѣтето въ едно резервирано купе първий классъ и отчакваше баронката, която сама отиде да извади билетитѣ. Фридрихъ трѣбваше да продължава по шоссето. Едвамъ сѣдна баронката и трена потегли.

Дѣйствително голѣмо щастие имаше намѣриичето, че

то биде намѣрено, прѣбрано и отглѣдано отъ богатата добродушна баронка Хохбергъ. Тя бѣше отъ двѣ години вдовица. По-прѣди придворна дама на княгинята, тя послѣ са омажи за барона Хохберъ и живя съ него три години въ щастливъ бракъ, до като едно падание на ловъ причини смъртьта му и остави младата вдовица съ голѣмо богатство. Цѣли двѣ години прѣкара тя далеко отъ столицата въ единъ отъ нейнитѣ чифлици; но въ послѣдно врѣме княгинята, на която тя бѣше любимецъ, тъй непрѣстанно обѣждаваше баронката, да не страни повече отъ придворния кржгъ, щото тя са рѣши да са завьрне въ столицата.

Тя бѣше по пятя за тамъ, когато и́ кръстоса пятя малкото намѣрниче. Много пятя, въ врѣме на прѣбиванието и́ въ чефлика, тя са окайваше, защо небето не ѭ е дарило съ едно дѣте. Когато прѣстигна съ много подчинената ней бѣседка въ столицата М. и послѣднята въ присятствието на баронката съблѣче дѣтето, за да го окъпи и да го облѣче въ нови, бързо реквирирани отъ единъ магазинъ, долни и горни дрѣхи, много ги почуди хубавото ленено платно и добрѣ изработеното облѣкло; но едно искряване отъ най-голѣмо почудване са истърва отъ гърлото на Минна, когато тя намѣри, на врата на дѣтето закаченъ на едно хубаво злато синджирче, единъ изященъ, обкиченъ съ най-хубавъ маргарить медалйонъ. Баронката отвори медалйона и намѣри вятрѣ портрета на единъ мажъ. Дълго врѣме и внимателно разглѣда тя красивото мажко лице. „Това трѣбва да е бащата на дѣтето,“ каза тя послѣ. „Колко лесно може да на доведе до откритието на произхождението на дѣтето.“

„О, азъ мога сега да си прѣдставя цѣлата свързка!“ прѣдполагаше Минна; „това непрѣмѣнно е нѣкой интелигентенъ господинъ, който е измамилъ и оставилъ майката, която, за да закрие срама си, или може би отъ нѣмощность, може би и въ намѣрение, да са самоубие въ отсятсвието на дѣтето, е сложила послѣдното тамъ, гдѣто го намѣри Фридрихъ, като е била увѣрена, че нѣкой ще го намѣри своеврѣменно и ще го прибере. Та подобни нѣща са случватъ за жалость много на често; но щастие е при всичко това, че Вий, г-жа баронке, намѣрихте дѣтето, защото родителитѣ му и при портрета въ медалйона не би могли да са намѣрятъ.“

„Азъ всичко ще разкажа на кралицата,“ възрази ба-

Digitized by Google

ронката; „нека тя рѣши, какво да са стори. За сега, Минно, ти трѣбва да глѣдашъ дѣтето, азъ ще ангажирамъ една способна, добра бавачка, която скоро послѣ ще та отърве отъ необикновенния тваръ.“

На другия день баронката Хохбергъ са отправи съ екипажа си къмъ палата на ауденция у кралицата и биде посрѣщната най-сърдечно отъ високата си добродѣтелка. „Сега, любезна ми Хохбергъ,“ каза нейно величество, „са надѣвамъ, че ще ни бждете искренна. Не само, че врѣмето у Васъ е изминало безъ да остави слѣда, но даже е увеличило красотата Ви,“ свърши княгинята, като мустрира прѣкрасното тѣло на баронката.

Кралицата, въ началото на тридесетьтѣ години, бѣше висока, благородна, заповѣдважща личность; при всичко това сърдечно любезното ѝ обрьщение ѝ спечели любовьта, уважението на всички тѣзи, които прѣнадлѣжахѫ къмъ крѫга ѝ или имахѫ щастието да дойдѫтъ въ съпрѣкосновение съ нея. Тя обичаше, да събере около си единъ вѣнецъ отъ красиви, талантирани госпожи; вечернитѣ събрания, които ставахѫ два пѫти въ недѣлята въ салонитѣ на кралицата, събирахѫ тамъ всички, които чрѣзъ особенна наклонность бѣхѫ са повдигнали въ искуството или науката. И краля хармонираше въ това отношение съ съпругата си и само тогава не присѫтствуваше на тѣзи събрания, кога неотлагаеми конференции съ съвѣтницитѣ на короната или други важни прѣпятствия не му позволяваха да са яви тамъ; той бѣше подкрѣпитель на таланта, неуморимъ покровитель на искуството и науката, при това съвършено свободенъ отъ всевъзможни прѣдосѫждения. На тѣзи вечеренки у кралицата той отмахваше отъ себе си всичкитѣ управителни грижи, много обичаше, кога са образуваше напринудително развлечение, и самъ съучаствоваше въ него непринудително, както и бѣше познато за него, че той глѣда да отбѣгва отъ всѣка корава церимония. На рѣдко между регентскитѣ двоици и двороветѣ имъ, са срѣщаше такова хубаво отношение както тукъ.

Петь години вече са изминахѫ, отъ като баронката Хохбергъ са бѣше отдалечила отъ този дворъ, въ който тя не само по красотата си но и по-разумъ и хуморъ надминаваше всички и бѣше и любимецъ на всички. Отъ тогавашното осемнадесетгодишно, едвамъ развито бабуче стана цвѣте, което по хубостьта си заплашваше да надмине всички.

Digitized by Google

Кралицата бѣше сама съ баронката. Като зададе първата съчувствителни въпроси врьхъ отдалечения животъ на г-жа фонъ Хохбергъ, тъзи ѝ разсказа за най-послѣднята пятишествена случка и показа на кралицата медалйона. Кралицата бѣше на мнѣние, че най-право би трѣбало, да са обяви за това въ вѣстницитѣ; само слѣдъ като са укажи безслѣдственно това, тогава баронката бива да има дѣтето до нѣгдѣ като свое.

Подирь нѣкой день вѣстницитѣ, които са най-четяхѫ, съдържахѫ вече едно такова обявление; но недѣли и мѣсеци са изминахѫ, безъ да дойде нѣкоя, относяща са до дѣтето, рекламация. Прѣзъ това врѣме боронката тъй обикна храненичето си, щото бѣше намѣрена да го одъщери. На една отъ вечеринкитѣ на кралицата тя съобщи на послѣднята намѣрението си.

„Любезна ми Хохбергъ," възрази кралицата, „тъзи работа е много деликатна. Помислете си: на едно дѣте, което намѣрихте на шоссето, искате да дадете доброто, старото прочуто име на семейството си? Какво ще каже послѣднето, какво ще каже съпруга ми врьхъ този проектъ? Не помислихте ли за мѫчнотиитѣ, които подобно намѣрение трѣбва да срѣщне отъ страна на роднинитѣ Ви?"

„Но Ваше величество си вспомвате медалйона, който съвсѣмъ явно доказва, че дѣтето е отъ добро произхождение? Да са отръсте едно безименно дѣте, както азъ съмъ намѣрена, да са образува сърцето и духа му, да са научи да цѣни общественното положение, за да му са каже послѣ, че то не прѣнадлѣжи къмъ насъ, че е прѣбрано отъ пятя намѣрниче и че е отрастнато отъ милость и съжаление: това би било дѣйствително жестоко! По-добрѣ е тогава, да са отръсте това дѣте въ обстоятелства, въ които то никога не ще са чьрви за произхождението си".

„Вий благородно мислитѣ, любезна Хохбергъ, и сама азъ чувствовамъ тъкмо като Васъ. И тъй, бѫдете увѣрена въ помощьта ми — ако въобще тя може да Ва полазува. Подъ Вашето отглѣдване дѣтето ще бѫде достойно, да носи такова благородно, уважаемо име. Но ето иде краля; прѣдложете му работата: една лична молба отъ Ваша страна — ако нѣкакъ е възможно — той нѣма да отблъсне."

Баронката разсказа на монарха за проектитѣ, желанията си. Краля, безъ да ѭ прѣкъсне, ѭ изслуша внимателно; послѣ каза: „Моето съгласие само не е достатъчно въ това,

Digitized by Google

най-уважаема баронке; ако акнатитѣ на семейството Ви сѫ съгласни, то и азъ нѣма да са противя. Това условие е единичкото, което прѣдлагамъ.“

Скоро г-жа фонъ Хохбергъ, на която никой не можаше да ѝ откаже нѣщо, побѣди слабото противяние на вуйката и братовчеда на покойния ѝ съпругъ; а въпроса бѣше само за увеличение семейството съ единъ женски членъ. И съгласието на господаря послѣдва послѣ скоро и безприпятственно, одъщеряването стана по законенъ видъ и прѣдъ него са извърше кръщението, въ което са даде на дѣтето името Валентина.

Много часове простояваше най-вече уважаемата придворна дама въ стаята на дѣтето, като са радваше на все повече и повече напрѣдващето тѣлесно и душевно развитие на любимчето ѝ. Послѣ когато Валентина прѣгърнеше съ пълнитѣ си, кръгли ръчички врата на красивата госпожа, послѣднята мисляше, че дѣйствително има естественно право надъ дѣтето, а когато то почна да бъбри „мамо“, баронката си мисляше, че това име дѣйствително са пада ней. Тя загрижно прѣбра медалйона; сѣтнѣ щѣла да го носи Валентина.

XIV.

На слѣдующия день, подирь бурния разговоръ съ майка си, графъ Биела отпѫтува за въ столицата Б., за да са посъвѣтва тамъ съ прѣпоръчания нему отъ полицейския директоръ въ Берфелде агентъ, какво трѣбва да са стори за намѣрването на дѣтето си. Макаръ и да нѣмаше никаква подкрѣпителна точка за изчезването на дѣтето, то агента пакъ обѣща на графа, да стори всичко възможно, за да изнамѣри нѣкаква слѣда отъ него. Графъ Алфредъ остана въ столицата, за да може да бѫде на часа увѣдоменъ за всѣко прѣдположение или извѣстие, които агента му би ималъ или би получилъ.

Графинята са възползува отъ отсѫтствието на сина си, за да убѣди Хедвига, да подаде своеволно ръката си на княза: но Хедвига са отказа рѣшително. Това врѣме бѣше много мѫтно за нея; само малкото часове, които тя прѣминаваше въ семейството на фонъ Бергенъ, ѫ обезщитяваха до нѣгдѣ за отсѫтствието любовь въ собственното ѝ жилище. Тя каза на тъй близко сприятеленото съ нея семейство, че майка ѝ иска да

Digitized by Google

ѫ омажи за княза Шербулевъ; рѣшението ѝ, никога да не са съгласи на това, биде отъ Бергенови не само съвсѣмъ удобрено, но тѣ ѫ и посъвѣтваха, да си остане въ рѣшителното противяване. Всѣкий, който го познаваше, ненавиждаше княза, защото той бѣше много празнословенъ человѣкъ и обичаше да са тъпчи у хората; много съжеляваха Хедвига. Самъ г. фонъ Бергенъ са изрази, че този тъй упорно прѣслѣдванъ отъ графинята планъ налага короната на твърдостьта и безсърдцието ѝ. Елена вѣрваше, че всичкитѣ бѣди, които сега прѣтърпяваше приятелката ѝ, показватъ, че тя ще има щастлива бѫдащность; но Хедвига са осмѝхваше болѣзненно и недовѣрчиво: тя, споредъ както са изразяваше, заровила всичкитѣ си надѣжди за щастие.

И съ младия Хаймбеккъ, на когото повръдената рѫка бѣ съвършенно оздравяла, са срѣщна тя нѣколко пѫти прѣзъ послѣдно врѣме въ Бергеновата кѫща. Тя като слушаше прѣкрасната му свирня и като поглѣднеше на блѣдното му лице и на чернитѣ му очи, струваше ѝ са да разбира, че тѣзи болѣзненно-трогателни мелодии сѫ изражение на една болка, която не може да стои по-долу отъ нейната. А колко са почувствова тя трогната, когато въ единъ день той фантазирайки, което той струваше често, постъпенно прѣмина отъ безшумнитѣ стремнителни звукове въ по-громки и по-громки, силни тонови вълни и свърши съ една тържествуѫща, упоителна финаль; колко силно ѝ бияше сърдцето, какъ ѝ са насочи поглѣда къмъ тѣзи чърти, които като словесно изразяваха мисълта: всичкитѣ бѣди ще са свършатъ, всичкитѣ стремления ще са изпълнятъ! Поглѣдитѣ имъ са срѣщнаха и Хедвига пакъ почувствова, че онѣзи приятни трьпки пронизаха сърдцето ѝ. Чьрвенейки тя трѣбваше да си наведе очитѣ, постоянно да си припомва онѣзи тонови, онзи поглѣдъ, който осили кръвообрьщението ѝ. Тя трѣбваше да си са признае, че поглѣда ѝ, кога влѣзеше у Бергенови, несъзнателно търсяше Хаймбекка и че тя са чувствоваше излъгана, кога не го намѣряше; сѣнка покриваше послѣ лицето ѝ — а и пакъ са страхуваше да са яви прѣдъ него — а и пакъ ѝ липсваше нѣщо, кога го не види день-два. . . . Макаръ да ѝ са искаше да знае, защо не е дошелъ, тя пакъ не би попитала за него.

Така са изминаха недѣли. Често са кръстосваха писма между Хедвига и Алфреда. Споредъ послѣдното братово си

Digitized by Google

писмо тя го отчакваше отъ день на день; той и бѣ обѣщалъ, да ѫ избави отъ мѫчителното, неизносно положение, въ което тя са намираше. Старата графиня все още си държеше плановитѣ, тя още не можаше да са раздѣли отъ надѣждата, че тѣ нѣкогашъ ще са реализиратъ. Тя именно не принуждаваше вече дъщеря си, а мълчеше; и на Хедвига са струваше, като да са е отказала отъ проектитѣ си. Само на рѣдко виждаше Хедвига княза; тя винаги, кога той правяше визита въ дачата, разбираше да направи подъ нѣкакъвъ видъ отсѫтствието си възможно.

Но въ една сутрина князь Щербулевъ накара направо у нея да извѣстятъ за присѫтствието му. Тя мисляше, какъ би могла да отстрани тъзи смѣлость, когато блазирания человѣкъ, послѣдвайки почти по стѫпкитѣ на слугата, който идеше да извѣсти, влѣзе. Ядосана примѣри Хедвига насилственно влизащия съ нѣмъ, но достатъчно многозначителенъ поглѣдъ. Стояща мирно прѣдъ него, тя не го удостои съ отговоръ на дълбокия му поклонъ.

„Простете за смѣлостьта ми, комтессо,“ рѣче княза, извинявайки са, като улови Хедвигината ржка, за да ѫ цълуне; но тя ѫ дръпна, като го попита съ ледна хладина какво той желае.

„Комтессо, азъ справедливо вѣрвамъ, че смѣя да разчитвамъ на по-малко хладно посрѣщание отъ Ваша страна,“ каза княза, докаченъ отъ Хедвигината хладна, отстраняща обноска. „Не само старото ни приятелство, но и личнитѣ ми отношения къмъ Васъ, които трѣбва да Ви сѫ познати, ми даватъ право. . .“

„Азъ не зная, отъ кога сме сприятелени, господине, и не зная, отъ кога са сѫ появили между насъ — лични отношения!“ възрази Хедвига съ единъ поглѣдъ къмъ княза, прѣдъ когото тя стоеше като кралица, съ единъ поглѣдъ, на който подъ ненавистното изражение всѣкий другъ человѣкъ безусловно би настѫпилъ обратия пѫть.

Но князь Щербулевъ прѣдставляваше именно една особенность; той продължи: „Като е така, плѣнителна комтессо, ще криете ли тъй сѫщо, че знаете, колко азъ Ва уважавамъ и — защо да въздържамъ признаването — любя?“ — При тѣзи думи той колѣнича на едно колѣно прѣдъ Хедвига. „Въ Вашата ржка е, най-милостива ми комтессо, да ма направите

Digitized by Google

щастливъ, защото азъ само съ Васъ мога да бѫда такъва. Подарете ми тъзи прѣлестна, малка рѫчичка и — за това азъ ще наложа на главата Ви княжеска корона!“

„Никога!“ извика Хедвига, ядосана отъ тъзи безочливость.

„Никога! — красива Хедвиго, Вий сте жестока. Вий са шегувате: защо не искате да бѫдите моя?“ говореше той и са приближи до нея, като искаше пакъ да улови рѫката ѝ.

Тя отстѫпа единъ раскрачъ назадь и, като простря рѫка като за отбраняване, извика: „Защото не Ва любя, не мога, не искамъ да Ва любя и никога не ще ва любя!“

„О, това ще го донесе врѣмето, убожаема ми Хедвиго; та азъ искамъ за сега само рѫката Ви, не сърдцето Ви — другото ще си дойде послѣ само по себе си.“ Пакъ са приближи той къмъ нея, но младата графиня отстѫпа и, като го примѣри съ единъ онищожаващъ поглѣдъ, каза: „Тогава, господине, като не искате да бѫде иначе, азъ трѣбва да Ви кажа, че азъ Ви ненавиждамъ, че по-добрѣ искамъ да умра, отъ колкото да стана Ваша.“

Княза си прѣхапа устинитѣ. Но доста скоро са сдоби той съ безсрамливостьта си и каза: „Вий трѣбва да станите моя — знаете ли това? — Да ма ненавижадате можите — но Вий трѣбва да станите моя!“

„Ще ма насилите ли къмъ това?“ —

Княза поблѣдня отъ ядъ и съ треперящи устни каза: „Азъ зная причината на противянието Ви; зная, че Вий любите другиго. . . О, азъ не съмъ забравилъ първата ни срѣща тамъ въ горската кѫща, още ясно Ва вижамъ прѣдъ себе си, какъ нѣжно държахте на рѫцѣ дѣтето — тъй нѣжно, както само майката може!“ —

Хедвига още не разбра, какво искаше да каже безобразника, но тя са сѣти, когато той продължи: „Не прѣдъ всѣкого са играе роллята на остротата! Кой е щастливеца, комуто комтесса Хедвига са е прѣдала съ тѣло и душа?

Хедвигината душа са развълнува противъ този безобразенъ хайта, защото чакъ сега разбра, какво искаше той да каже; тя разбра смъртното оскръбление, което ѝ нанесе той. Блѣдна, но остро глѣдаща на него, възрази тя: „Това отмъщение, което извършвате за побѣдата надъ Васъ, съвсѣмъ прилича на Васъ, то е възможно само на тъкъва человѣкъ. Идете си мигновенно!“ Хедвига улови звънчето. „Още една Ва-

Digitized by Google

ша дума къмъ меня и азъ ще зная, какъ трѣбва да са отърва отъ Васъ!“

Княза дѣйствително трѣбва да бѣше разбралъ, че той отиде много надалечъ; въ намѣрение да обърне работата и — ако е възможно — да ѫ удобри пакъ, той пристѫпа къмъ Хедвига, но въ сѫщото мигновение издрънча повторително ясния тонъ на срѣбърното звънче прѣзъ стаята и начаса слѣдъ това са яви единъ слуга въ отворената врата. „Изведете навънъ тогова господина!“ заповѣда Хедвига.

Като хвърли единъ поглѣдъ отъ най-дълбока ненависть на нѣкъ, княза искоче бърже.

Когато остана сама, тя са хвърли на единъ фортель, закри лицето си съ двѣ рѫцѣ и спокойното, умѣющето да са влада младо момиче заплака конволзивно. До тамъ бѣше отишла работата, тъй беззащитна бѣше тя, щото обичния на майка ѝ человѣкъ ненаказано да хвърля въ лицето ѝ най-смъртнитѣ оскръбления! Всичко, което прѣтискаше сърдцето ѝ отъ толкова врѣме и отъ различни страни, сега са растопи въ множеството сълзи.

Още лъщяхѫ сълзи въ Хедвигинитѣ очи, още са чуваше сегисъ-тогисъ по нѣкое половъздържано подсмърчание, когато ѝ са стори да чу тихо, ней познато хлопание на вратата ѝ. Хедвига, като да са събуди отъ сънь, са исправи съ ослушвание — сѫщото хлопание са повтори и начаса слѣдъ това, кой може описа радостьта ѝ, която именно въ това мигновение са удвои, когато скѫпоцѣнния ѝ любимъ братъ Алфредъ влѣзе. Тя са затече къмъ него и са хвърли на гѫрдитѣ му, когато рѫцѣтѣ му — като за отбрана — ѫ прѣгѫрнахѫ силно.

Подирь пьрвитѣ поздравления графа съ махание на глава поглѣдна въ лицето на сестра си: „Струва ми са, че си плакала, Хедвиго? Какво е зачьрвило очитѣ на сестра ми и какво е изцѣдило сълзи отъ тѣхъ?“

Съ развалнувани думи разсказа Хедвига на брата си за сцѣната съ княза; тя не скри нищо отъ него. Съ най-голѣмо ядосвание изслуша той разсказа на сестра си.

„Какъ посмѣи това хлапе, да та обвини тъй?! Но той нѣма да са отърве отъ заплатата за това, защото до като съмъ живъ, никой, любезна Хедвиго, не бива да та нажалява безъ заплатно. При това азъ виждамъ, че ти подъ покровителството на графинята не си защитена достатъчно отъ сношението съ

Digitized by Google

развалени хора; затова азъ ще та зема съ себе си за въ столицата, защото подъ моето покровителство си добрѣ запазена. Това е именно дѣйствителната причина на идването, но прѣди това трѣбва да получе онова хлапе заслуженото наказание.“

„Какво искашъ да правишъ, Алфреде?“ попита Хедвига оплашено.

„Каквото ми заповѣдва честьта!“

„Тогава ти искашъ да са двобиешъ съ него за мене?“

„Успокой са, мила ми сестро,“ каза графа, като улови ржката на Хедвига; „гдѣто е въпроса за твоята честь, която е скжпа за мене, азъ не бива да са двоумя!“

„А ако въ това та постигне нѣкое нещастие, Алфреде, тогова кой ще ма пази? О, моля ти са, най-добрий братко, за тебе и за мене: остави са отъ този двобой! Цѣната — стойността сж много различни: Ти, мой благородний, добрий Алфреде, мой единчакъ брате и естественъ защитнико, ти да са биешъ до смьрть съ тогова непрокопсанъ человѣкъ? Моля ти са, прѣдай това на развалените му чувства, на глупавината му, че той си позволи да ма оскърби; помисли, че ти трѣбва да са унизишъ, ако са сравнишъ съ него; кажи, че той не е въ състояние, да заплати за оскръблението! Той не заслужва повече!“ Тъй моляше Хедвига брата си съ сълзи.

„Не, драга сестро, това не става; има обязанности които стоjтъ даже по-високо отъ най-нѣжнитѣ грижи на брата или стопана; по тъзи причина азъ трѣбва сегичкомъ да са погрижа за най-необходимитѣ нѣща. Затова, сбогомъ, мила Хедвиго!“ Графа цьлуна сестра си по челото и остави тихо плачащата.

Графъ Биела написа на г. фонъ Бергенъ, на едничкия си приятель въ Женева, расправи му за случката, за която бѣше въпроса, и го помоли да му бжде свидѣтель въ прѣдстоящия неотстранимъ дуеллъ съ княза Шербулевъ. По причина на това писмо г. фонъ Бергенъ дойде самъ въ дачата на Биела, за да са споразумѣе съ Алфреда за по-нататъшното, който при всичкитѣ молби на г. фонъ Бергенъ не са отказа отъ дуелла. Слѣдъ като са разговориxx двамата господа за всичко и като си отиде г. фонъ Бергенъ, Алфредъ написа на майка си едно дълго писмо, което трѣбваше да ѝ са вржчи, само ако той умре, и послѣ той отиде да си лѣгне.

Digitized by Google

На идущия день въ зора излѣзе Алфредъ съ колата си отъ кжщи.

Съ лесно разбираемъ страхъ и безпокойствие отчакваше Хедвига възвръщанието на брата си. Врѣмето на отсжтствието му и́ са показа като вѣчность. Постоянно са явяваше на прозорѣца, за да глѣда, да ли иде колата; най-сѣтнѣ тя ж съзря надалечь, съ най бързо тичание на конетѣ са приближаваше тя. Хедвига взе оперния си двуглѣдъ, за да може да глѣда по-добрѣ и съ зарадвано сърдце съзря и брата си, който още отъ далечь махаше съ пошчето си.

„Благодарение на Бога! той е живъ!“ извика тя и са затече, да го посрѣщне.

„Приготви са за пжть, Хедвиго; ний още днесь ще отпжтуваме!“ бѣхж първитѣ думи на брата и́, когато той слѣзе отъ колата.

„А княза?“ попита тя.

„Той получи, каквото заслужваше!“ каза г. фонъ Бергенъ, който подирь Алфреда слѣзе отъ колата: „той нѣма никого да инзултира повече.

Графа начаса отиде при майка си, на която расправи за станалото и и́ съобщи, че незабавно ще са завьрне съ сестра си въ отечеството си, тъй като естественно било неприятно на Хедвига, при всичко това да остане за по-нататъкъ тукъ. Графината излѣзе отъ себе си, като са научи за смьртьта на княза, но не посмѣи да са противи на разпорежданията на сина си, който сега съвършенно са жериираше за глава на семейството.

Съ помощьта на каммерното си момиче, което, разбира са, трѣбваше да съпроважда господарката си, Хедвига доста бърже приготви всичко за неотчакваното пжтуване. Но тя не можаше да са отдѣли отъ мѣстностьта, безъ да са прости съ приятелката си Елена, и много са зарадва, като са съгласи Алфредъ, да отиде съ неж у Бергенови. Тьмна чьрвенина покри лицето и́, когато тя завари тамъ Хаймбекка, който бѣ дошелъ, да музицира съ г-ца фонъ Бергенъ. Младия виртуозъ биде прѣставенъ на Алфреда.

„Ний идемъ, да си вземемъ сбогома,“ каза Хедвига, като улови ржката на приятелката си; „братъ ми иска да ма вземе съ себе си за въ Б.“

Digitized by Google

Тя не забѣлѣза, какъ при това извѣстие обикновенната Хаймбеккова блѣдность са увеличи.

Като са прости Хедвига съ всичкитѣ членове на Бергеновото семейство, тя подаде и на младия артистъ ржката си, която той доста врѣме задържа здраво въ своята си: въ това врѣме ѝ са стори да прочете въ погледа му, че това прощавание, което той стори мълчишкомъ, не е прощавание за вѣки.

Още една обязанность имаше да извърши Хедвига: тя трѣбваше да са прости съ майка си. Тя ѫ завари по-блѣдна отъ колкото си е обикновенно, но въ чьртитѣ ѝ са изразяваше обикновенната ѝ хладна твърдость.

„Ти си, която желае да ма остави," каза тя, когато Хедвига ѝ подаде ржка за прощавание; „не забравай никога това и нека то никога да не гризе съвѣстьта ти."

И Хедвига бѣше хладна. Майка ѝ никога не искаше да си запази мѣстото, което тя ѝ отстжпваше въ доброто си сърдце, тя никога не цѣнеше дѣтинската любовъ. Затова Хедвига безъ болѣзность са отдѣли отъ мѣстото, гдѣто тя тъй добрѣ са запозна съ болѣзень, жалость и отчайване.

XV.

Споредъ распорежданието на сина ѝ графиня Биела трѣбваше да са оттѣгли въ замока Болкенщайнъ; и самата тя не желаеше да живѣе въ столицата въ лошо отношение съ чедата си, обстоятелство, което можаше да бжде явна тайна.

Живота въ стария замокъ бѣше много осамотенъ за властолюбивата и навикналата да играе ролля въ високото общество госпожа. Къмъ тъзи неприятность съ врѣме са присъедини и втора, въ консеквенциитѣ ѝ по възможность по-фатална: остатъка отъ богато опрѣдѣленитѣ отъ Алфреда ренти не постигаше да удовлетвори ненаситното срѣбролюбие на Рабе. Прѣди да замине Алфредъ отъ Женева, подчинявайки са на желанието на единъ душевенъ гласъ, който му денунсираше Рабе за измамитель и интригантъ, изчисли послѣдния отъ длъжностьта му и му заплати цѣла годишна платка за обезщитение. Графа накара да слѣдятъ съвсѣмъ тайно за дѣйствията на прѣжния му интендантъ, за да изнамѣри по възможноть нѣкоя слѣда отъ дѣтето си. Рабе скоро са сдоби въ столицата Б. съ нова длъжность; макаръ да имаше сравнително значителни до-

Digitized by Google

ходи, той продължаваше пресионната си система спрямо графинята и именно подъ такъва видъ, който, както и по-горѣ са забѣлѣза, бѣше въ състояние, да докара дамата въ сериозни неловки положения. При всичко това тя не са каеше за дѣлата, които ѫ подчиниха на тогова человѣка; мисальта, да са признае за всичко прѣдъ сина си и чрѣзъ това да са освободи отъ вампиря Рабе, не ѝ идеше никога на ума или, ако ти насиломъ искаше да са вмъкне въ главата ѝ, графинята ѫ отблъсваше енергически.

Прѣзъ това врѣме Алфредъ и Хедвига живѣяха въ столицата Б., гдѣто послѣднята блѣщеше чрѣзъ красотата и голѣмата си любезность и глѣдаше наоколо си цѣли армии обожатели и очудители, но отъ които ни единъ не можаше да са похвали, че е произвелъ поне най-малко впечатление въ сърцето на младата графиня. Прѣзъ лѣтнитѣ мѣсеци брата и сестрата направиха едно пѫтешествие въ Тироль и въ встѫпването на есеньта са завърнаха въ столицата.

Най-сѣтнѣ фонъ Бергеновото семейство са приготви за възвръщанието си въ столицата, слѣдъ като прожива нѣколко години при Женева и Елена са радваше, че пакъ ще бѫде близо до милата си приятелка Хедвига. Прѣди това г. фонъ Бергенъ искаше да направи съ двѣтѣ дами едно кръгопѫтешествие въ Алпитѣ. Хаймбеккъ, който катадневно посѣщаваше Бергенови и бѣше имъ станалъ близакъ приятель, са виждаше да е съгласенъ на повторителнитѣ молби, да отиде и той въ Б., гдѣто съвършенно друга бѫдѫшность го отчаквала, само че това не можаше да са испълни съ желаемата пресизия; виждаше са пакъ, че съгласието му е нерѣшително, както въобще напослѣдъкъ цѣлата му обноска, която често караше г. фонъ Бергенъ да си клати омислено главата. Като са прощаваше съ него семейството, готово за пѫть, г. Фонъ Бергенъ трогнато стисна ржката на младия виртуозъ и още веднажъ го помоли най-убѣдително, да дойде въ Б. Едно нерѣшително „може би“ бѣше отговора на Хаймбекка. Тѣ са раздѣлиха съ взаимно желание, да са видѫтъ наскоро.

* * *

Въ една голѣма, елегантна кѫща на една отъ главнитѣ Женевски улици, въ една богато и вкусна наредена стая омислено и ту бърже, ту полека са расхождаше Валдемаръ Хай-

Digitized by Google

мбеккъ. Едно изящно, отворено фортепиано, нѣколко тукъ-тамѣ стоящи или лѣжащи акордни инстоменти и обстоятелството, че въ стаята по всичкитѣ столови и фортели, както и по нотнитѣ крѣпители имаше отворени нотни тетради и нотни врѣзки, най-свѣтнѣ фотографиитѣ и картинитѣ на компонисти и виртуози по стѣнитѣ, всичко това показваше, че тъзи стая е санктуариума на нѣкой младъ музикалистъ: между другото засвидѣтелствоваше това и единъ изященъ мраморенъ бюстъ на Беетховена, който тронуваше надъ единъ конзолъ врьхъ писалищната маса и бѣше накиченъ съ единъ прѣсенъ лавровъ вѣнецъ; по-нататакъ са виждахѫ по различни мѣста на стаята малки бюстови на Моцарта, Вебера, Мендлезона, Шуберта, Шумана, Листа, Глюка, Баха и на други херои на музикалното искуство.

Стария, богатия търговецъ Хаймбеккъ отрасти и възпита сина си съотвѣтственно съ наклонноститѣ му; стария господинъ са радваше, че съ богатството, което го накара да прѣмине живота си въ трудъ и работа, ще може да направи живота на своя Валдемаръ по-приятенъ, отъ колкото негова. Той са чувствоваше двойно възнагражденъ въ прѣдвечерието на пълния му съ трудъ животъ, кога синъ му му доставляваше чрѣзъ упоително хубавата си свирня наслаждение, каквото той рѣдко е доживявалъ. Затова двойно го и опечаляваше, че синъ му отъ нѣколко врѣме насамъ са промѣни очивидно. Той стана мълчаливъ, когато по-прѣди бѣше съобщителенъ и веселъ; виждаше са, че той има болка, дълбока вътрешна болка и не иска да каже никому за това; него почна да го прѣвлича самотата и даже и музиката не бѣше първия живъ, развлекателенъ гений за него.

Валдемаръ Хаймбеккъ са расхождаше насамъ-нататакъ изъ стаята, държащецъ въ ръка едно голѣмо писмо, което са виждаше да е отъ нѣкое учреждении; най-свѣтнѣ той прѣстѫпа до писалищната си маса, сложи писмото на нея и пробъбра! „Всичко това не може да ми помогне — какво ма ползова, че сѫ ма назначили професоръ въ академията? Азъ ще поблагодаря за тъзи честь, но — нѣма да приема. Та не мога да стоя повече тука — азъ трѣбва да ѫ намѣря и макаръ, за да ѫ видѫ само веднажъ!“

Той сѣдна и подпря съ ръка блѣдното си чело. Послѣ пакъ подскочи отведнажъ: струваше са да са бори, да воюва нѣщо въ него. „Кѫдѣ отидохѫ сериознитѣ ми намѣрения, да

Digitized by Google

ѫ забравя?!“ А подирь нѣколко раскрача насамъ-нататакъ той пакъ продължи съ възклицателно изражение, „какъ да ѫ забравя, неѫ, която образува у мене прѣдчувствие за небесно блаженство?! Никога, никога не ще мога да ѫ забравя! Азъ ще са рѣша, ще ѫ видя, и поглѣда ѝ ще ма въукуражи, да постигна чрѣзъ непрѣстанно напряжение и неуморимо работяние толкова честь и слава и признателность, щото да мога да ѫ поглѣдвамъ безъ стѣснение и безъ страхъ, че ще ма накарѫтъ да влѣза въ прѣдѣлитѣ, които ма раздѣлѭтъ сега отъ неѫ.“

Рѣшението му бѣше твърдо. Той сѣдна до масата и почна да пише — написа едно дълго писмо. Като го свърши, той го прочете внимателно още веднажъ, кувертира го послѣ, и бѣше въ намѣрение да го запечата, когато влѣзе баща му.

Г-нъ Хаймбеккъ бѣше високъ человѣкъ, като снѣгъ бѣлата брада и коса го правяхѫ почитенъ старецъ.

„Е, любимий ми Валдемаре, какво съдържа това голѣмо писмо?“ попита той малко забъркано глѣдаѫщия си синъ.

„Прѣдложихѫ ми една профессура въ академията, любезний татко; но азъ трѣбваше да са откажа,“ продължи Валдемаръ малко нерѣшително, „защото ми са иска скоро — да са отстраня отъ Женева.“

„Какъ, Валдемаре!“ извика стареца почудено, „ти искашъ да са отстранишъ, искашъ да оставишь стария си баща! Ела, сине, прѣзнай ми са, какво та притиска, съобщи ми грижитѣ си, които, споредъ както явно забѣлѣзахъ, на послѣдъкъ са сѫ стварили отгорѣ ти.“ Стареца улови рѫката на сина си; но Валдемаръ са обърна настрана и възрази сериозно: „Мене нищо не ма прѣтиска, татко. Но моля ти са, бѫди и сега тъй добъръ, както бѣше винаги спрямо мене и ма остави да са отстраня отъ тука; остави ма да отида тамъ, къмъ кадѣто ма влѣче всичкото ми желание: остави ма да отида въ Германия, отечеството на семейството ни, въ тъзи земя която азъ отъ все сърдце искамъ да запозная и въ която за мене има множество нѣща, които искамъ да изуча; ако щѣ Господь, скоро ще са завърна по-щастливъ отъ винаги.“

„Ти знаешъ, Валдемаре, колко ми е тѣжко, да са отдѣля отъ едничкия, който е останалъ отъ милитѣ ми; но да бѫде свободна волята ти. И тъй положението ти въ послѣднитѣ мѣсци ма загрижваше, сине, и ако мислишъ, че пѫтуването ти

Digitized by Google

въ Германия или постояването ти тамъ, ще подѣйствова, да та направи тъй веселъ и обезгриженъ както прѣди, тогава иди сбогомъ, чедо!“

Наскоро слѣдъ разговора съ баща си Валдемаръ Хаймбеккъ бѣше вече въ столицата Б. Скоро са научи той, гдѣ живѣе тъзи, която дойде да търси, но той още не бѣ ѭ видялъ; често пѫти той минава край палатоподобното здание и глѣда на голѣмитѣ прозорци — но ни веднажъ не можа да ѭ съзрѣ.

Той, облягайки са на сприятеляването си въ Женева, съвсѣмъ безъ стѣснение можаше да посѣти Алфреда и сестра му, но желаеше, щото пьрвата срѣща съ тѣхъ да бѫде случайна.

Валдамаръ бѣше вече отъ восемь дена въ сѣверонѣмската столица. Единъ день слѣдъ обѣдъ той пи кафето си въ едно отъ най-елегантнитѣ кафенета и разглѣда, което той неправеше отъ нѣкое врѣме насамъ, вѣстницитѣ. Мигновенно свѣтнахѫ очитѣ му; той бѣ съзрялъ редоветѣ: „Кралевска Опера. Днесь „Фиделио“, опера отъ Беетховена“. Това театрално обявление прѣдизвика въсклицание въ сьрдцето на младия виртуозъ. Макаръ да знаеше корѣнно Беетховеновата музика, той никога не е ималъ случай да види „Фиделио“ на сцена. Той начаса накара келлнера да доведе единъ уличенъ служитель и проводи тогова въ кассата на придворния театръ, да му земе една ложна карта, което и стана. Малко прѣдъ почването на прѣдставлението той сѣдна на мѣстото си и прокарваше врѣмето съ наблюдаване влизаѫщата публика. Той видя да влизѫтъ безбройно много красиви дами въ привлѣкателни тоалетти, видя, какъ тѣ, любезно осмихнати, разговаряхѫ съ познайницитѣ си, които посѣщаваха ложитѣ, за да изразѫтъ на дамитѣ комплиментитѣ си; но колкото и да крьтосваше ложитѣ поглѣда на блѣдния младъ виртуозъ, той не можа да намѣри тъзи, която търсяше,

Най-сѣтнѣ прѣставлението почна; отъ мигновението, когато изящната капелла на Кралевската Опера почна дѣятелностьта си, за Хаймбекка сѫществуваше само музиката и той не поглѣдваше вече на малкото, останали празни, ложи

Завесата падна, пьрвото дѣйствие бѣ свьршено. Валдемаръ почна пакъ да глѣда насамъ-нататъкъ. Тьмна чьрвенина покри мигновенно лицето му, ржката, която дьржеше о-

Digitized by Google

перния двуглѣдъ, трепна и поглѣда му остана насоченъ къмъ една ложа насрѣща му. Да, тамъ сѣдеше Хедвига, която тъй могѫщно го прѣвличаше; тя, окрѫжена отъ дами и кавалери и край брата си, блѣщеше отъ красота. Силно заби сърдцето на майстора, главата му почна да са вие — той трѣбваше да налѣзе, за да порасхлади горѣщото си чело на прѣсния въздухъ. Послѣ той влѣзе въ фоиера и са срѣщна тамъ съ Алфреда, който отъ сърдце му пожела „добрѣ дошелъ“ и стисна рѫката му. Графъ Биела още въ врѣме на прѣдставлението бѣ съзрѣлъ Валдемара.

„Смѣя ли да Ва заведа при сестра си?“ попита той; „тя много ще са зарадва, че сте тукъ; ще Ва прѣтрупа само съ питания за искренната ѝ приятелка, Елена фонъ Бергенъ.“

При мигновенното Хаймбекково влизание въ ложата ѝ, Хедвигиното лице са покри съ ясна чьрвенина; тя му подаде любезно рѫката си на „добрѣ дошелъ.“ Най-сърдечно са разговаряхѫ брата и сестрата съ виртуоза. Като са прости той въ началото на второто дѣйствие, Алфредъ го покани, да ги посѣти колкото е възможно по-скоро и единъ сърдечно-приятелски Хедвигинъ поглѣдъ подкрѣпи молбата на брата ѝ.

На слѣдующия день Хаймбекъ посѣти за прьвъ пѫть графския палатъ на Биела. Той биде посрѣщнатъ отъ Алфреда и Хедвига съ такава неискусна радость и любезность, тѣ тъй го моляхѫ, да ги посѣщава на често, щото той скоро стана катадневенъ гость на кѫщата. Подирь нѣколко седмици са завьрнахѫ и Бергенови и са радвахѫ отъ сърдце, че заварихѫ сами най-любимитѣ си приятели. Въ всѣка седмица са жьртвоваха по нѣколко вечери на музиката и което най-наслаждаваше малкото общество, бѣше Хаймбековата изящна свирня брилянтната му виртуозность. Въ начлото малкия семеянъ кръгъ порасте постепенно и това подѣйствува, да са распръсне скоро реномето на младия артистъ между най-високитѣ кръгове на столицата. Краля, приятель на развивателитѣ на искуствата, накара да му прѣдставѫтъ младия майсторъ, който скоро биде поканенъ да земе участие въ една музикална вечеринка у двора; майсторската му свирня, упоителнитѣ му фантазии трогнахѫ всички. Въ краткото врѣме той стана прочутенъ человѣкъ и пьрвитѣ салони на столицата са грижахѫ, да го спечелѫтъ на страната си. Много распалени погледи на красиви дами слѣдяхѫ интересното явление, цѣната на което са повишаваше

Digitized by Google

чрѣзъ скромностьта му. При всичката тъзи въздържаливость на Хаймбекка не липсваше ни дѣйствително самосъзнание, ни потрѣбния тактъ, за да са движи нестѣснително даже въ най-високитѣ кржгове. Триумфитѣ му съвсѣмъ не го упояваха; най-щастливитѣ му, най-задоволителнитѣ му часове бѣха въ кжщата на Биела, най-голѣмия му триумфъ бѣше любезния, благодарния поглѣдъ на Хедвига.

И пакъ — колко безкрайни мжки му докарвеше катадневното сношение съ горѣщо любимата му! Той трѣбваше да глѣда, какъ отъ всички страни ѭ отрупваха съ комплименти, какъ всѣкий са стараеше, да спечели благосклонностьта ѝ; красивата богата графиня са показваше на всѣкого достойна за искание. Той виждаше и отъ друга страна, че този орлякъ отъ убожатели бѣше отвкчителенъ на Хедвига и че никой не можаше да са похвали поне съ най-малко прѣдпочитание; вече много пжти виждаше той да са зачьрвява красивото ѝ лице, кога го видяше да влиза; но обстоятелството, че тя бърже идяше на себе си, постоянно разрушаваше надѣждитѣ, които Валдемаръ строеше надъ тѣзи външни знаци, които му са показваха за благоприятни. Никога той не би са рѣшилъ, да говори съ неѭ иначе освѣнъ съ тона на общественната конвенционция, макаръ той да не можаше винаги да заповѣдва на поглѣдитѣ си, да не ставжтъ прѣдатели на жарата, която онищожава сърдцето му.

Отъ Алфреда не можа да остане скрито, какво са вьрши въ Хаймбекка; слѣдъ като наблюдава внимателно за нѣколко врѣме и сестра си, той вече не са съмнѣваше, че двѣ благородни сърдца сѫ по най-добрия пжть, да са намѣрѫтъ, за да направѫтъ съюзъ за прѣзъ цѣлъ животъ. Графа вѣрваше, че въ характера на младия виртуозъ има достаточно порѫчителство за Хедвигиното щастие; Алфредъ знаяше, какво го въздържаше отъ да искаже явно наклонностьта си къмъ графиня Хедвига, и затова го цѣнеше по-високо, но той прѣдприе, да съдѣйствова щото това сензативно, нѣжно чувство да не са прѣобърне въ нещастие за любимата му сестра и за мжжа, който ѝ бѣше прилика и който бѣше до висша стьпень за почитание; ний вече знаемъ, какъ мисляше графъ Биела врьхъ прѣдосѫжденията и прерогативитѣ на рождението. Той искаше о врѣме да стане посрѣдникъ.

Хедвига не прѣдчувствоваше, че това, което тя не смѣе-

Digitized by Google

ше да го признае сама за себе си — любовьта ѝ къмъ Хаймбекка — не бѣше тайна за другитѣ. Братъ ѝ подкрѣпяваше въ всѣко отношение Хаймбекковото стремление за слава и признателность и не пропущаше случай, отъ да го отличи прѣдъ свѣта и отъ да са обрьща съ него като съ най-добъръ приятель. Той позна отъ непрѣкъснатото стремление на младежа, колко високо той цѣнеше това, което — като най-висока цель на желанията и надѣждитѣ му — той гонеше; че той ще посмѣи да поиска ржката на Хедвига само тогава, когато ще може да ѝ са похвали съ неизвѣхваемия лавровъ вѣнецъ на искуството и съ справедливата гордость на майстора, която е по-тежка отъ тъзи на рождението.

(Слѣдва.)

ЕПОПЕЯ НА МИНАЛОТО.

ВОТЙОВЪ

Много отъ рано, още първия день, три четире часа, отъ какъ сж влѣзли нашитѣ юнаци въ земята, на която сж дошли да умрѫтъ, но принудени сме да обадимъ, че надѣждата, святата надѣжда, са поколеба вече, почна да изчезва огьня, който горѣше тая варань съ всичкото свое величие по Дунава на Радецки и на брѣга.

„Боиграфия.“

О Ботйовъ нещастний!
Мечтатель распаленъ,
На епоха мрачна пѣвецъ идеаленъ,
Ти кога геройски Дунава мина
И съ поклонъ цьлуна родната земя —
Пѣвецо! Слѣдъ толкосъ тегла и пренеждий,
Теб' не сгрѣхъ тука блѣскави надѣжди!
Защото народа, тоя милъ народъ,
Бѣше иощь безгласенъ подъ своя хумоть,
Бѣше сѐ притиснатъ рабски въ тьмнината,
Съ оковитѣ тѣжки и съ ядъ на душата.
И никаква искра — идея свѣта,
Не бѣ са родила въ тая дрѣмота,

Digitized by Google

Да бутне, да стрѣсне гърдитѣ, сърдцата
И да имъ покаже пжтя къмъ борбата.
По селата ужасъ, по полята смъртъ,
Нигдѣ приютъ братски, нигдѣ вѣренъ кжтъ;
Роба бѣше пакъ робъ, изжженъ, оплашенъ,
Кат' отъ Бога вѣчно за тегла испратенъ.
И мрѣше безгласенъ, въ сълзи задушенъ,
Съ потъпкана вѣра и съ кръстъ осквернень.
И въ теглото страшно той даваше жертви,
Забравяше Бога, забравяше клѣтви.
И прѣстаналъ бѣше дори въ съня
Да мѣчтай за воля, за борба, за смъртъ.
Юнака изджхна подъ удара бѣсенъ,
Всѣкий бѣше падналъ и въ тъмата занесенъ.
Нивята, ловята, стояхж въ пустошь,
Безъ ступанъ, безъ рало, и деня и нощь.
А тукъ-тамъ изъ пжтя, или по браздитѣ
Кръвьта са чернѣеше и гордо орлитѣ
За първи лѣтяхж врьзъ тая земя! . . .
Гьоргьовденъ измина. Бунта цѣлъ угасна,
Като въ нощь дълбока, мрачна и ужасна.
Дѣлото бѣ славно, дѣло на святци.
Борбата велика, ала безъ борци.
За туй бѣ неравна, страшна и голѣма,
Свѣта кат' небето, мрачна като яма.
Прѣзъ дивитѣ урви, прѣзъ гори, прѣзъ трьни,
Ботйовата чета отъ борци безсъдни
На Вислецъ достигна високия врьхъ,
И тукъ вси герои осѣтихж джхъ.
До тукъ тѣ срѣщахж юнашки и гордо
Потерята дива отъ черкезки орди.
Духа имъ бѣ силенъ, защото въ тѣхъ
Сѐ грѣеше надѣжда. . . и не бѣ ги страхъ,
Че съ туй число малко примижтъ борбата.
Прѣдъ тѣхъ бѣше Вратца, въ движение обята
Съ своитѣ герои, силни на слова —
Момци неразбрани, съ вирната глава,
Безъ редъ и безъ сила, безъ вѣра въ гърдитѣ,
Всички бѣхж горди, смѣли, упорити.
И всичкитѣ волно — за тѣжка бѣда —
Крѣщяхж: настана вече свобода!
И пияхж вино, и пѣяхж пѣсни.
Кат' дивни герои, почти като бѣсни,
Прѣвзели съ побѣда Вратчанский балканъ;
Безъ пушки, безъ жертви и безъ капитанъ.
. . . . . .
Но изведнажъ турска потеря довтаса.
И Вратца бездушно въ огъня встрѣснà са.

Digitized by Google

Колете! сѣчете! издаде са гръмъ,
Който са разнесе по цѣлия хълмъ.
И въ мигъ тия орди града прѣобрьщжтъ,
И нѣколко трупи земята прѣгръщжтъ.
Всичко рухна, падна, като че не бѣ:
Духа на борцитѣ изведнажъ умрѣ.
И цѣла околность отъ ужасъ трепнà!
А Ботйовъ, кой всичко видя отъ страна,
Повдигна неволно своитѣ другари
И къмъ нови страни за борба удари.
Той си спрачи челото, земята проклѣ,
Що зарадъ борбата готова не бѣ.
Проклѣ тѣзъ, що глупо вѣщитѣ разбиржтъ
И пускжтъ лажата, и безъ да умиржтъ,
Безсъвѣстно крачжтъ, дѣтински ревжтъ,
И рабски поклони правжтъ на страхътъ.
„Апостоли! Братья! . . Ботевъ изрева,
Проклятье да падне на ваща глава,
Що изрѣче прѣди онѣзъ слова страшни. . . .
Проклятье народно и споменъ всегдашни.
Защо излъгахте тѣзъ жертви съсъ менъ?
Защо ма убихте толкосъ наскърбенъ?
Кждѣ да са дѣнж азъ дивъ и прокуденъ! . .
Тозъ народъ не сѣща! Той спи непробуденъ!
Той мьртавъ е още! Съ години ще спи! . .
И трѣбва му врѣме. . . Кой ще истърпи
Срама и позора назадъ да са врьща,
Въ чуждото да проси, чуждо да прѣгржща!“
Каза Ботйовъ това и горко заплака,
Съсъ тѣжка обида, стидна за юнака. . .
О душа невинна! Душа поетична!
Душа идеална, волна, безгранична.
Душа, що не въ боя да ире са роди,
А за друго поле, за други мечти.
Сега тя дълбоко въ него са растжжи
И търсеше отдихъ, намѣсто оржжье,
На мѣсто крушуми, потеря и сѣчь.
Уви, тя бѣ морна и разбита вечь!
Искаше тя воля, искаше небе,
Дѣто да запѣе — тя ангелска бѣ —
О, тя душа бѣше зарадъ идеали,
За туй вси другарн бѣхж ж разбрали!
Но часа настана. Завѣя мъглата
Въ едно съ гърмежъ силенъ, вдигнжтъ отъ земята.
Пакъ черкези иджтъ и нападжтъ съ бѣсъ,
До тѣхъ царската чета приближи завчасъ.
И почна са нова борба упорита;
Грамаденъ брой срѣщу четица разбита.

Digitized by Google

Загърмѣ гората — крушумитѣ въ строй
Пищятъ, непрѣкъсвать свирѣпия бой.
А врага ужасно крачи и нападва,
Побѣдата скъпа въ тоя часъ го радва.
Въ единъ мигъ той иска всичко да срази:
Юнашката гордость, и срамъ, и сълзи,
И надѣжди мили! . . Ботйовъ вредомъ ходи
Прѣзъ стана бойовенъ и помощь да доди
Още той очаква. Но изведнажъ той
Съглѣжда отъ срѣща вражеския брой.
— Удряйте момчета! викна Ботйовъ блѣдни,
Въ гърдитѣ ни има нощъ сили послѣдни.
Всички ще измрѣме! . . Иде скоро нощь.
Удряйте! той викна и взе своя ножъ.
. . . . . .
Наста вечерь майска. Бурята утихна,
И мила надѣжда сърдцата усмихна,
А Ботйовъ поета, почти мъченикъ
Бѣ сѣдналъ съ другари, морни въ тоя мигъ,
И шепнеше тихо съ въздишка отрадна. . .
Но изведнажъ екна гласъ на тржба ядна
И той трепна бодро, вдигна са завчасъ
Да види съ очи си вражеския бѣсъ.
„Пакъ нападжтъ,“ каза клѣтия войвода.
И гърмежъ на пушкъ прогласи изъ свода. . .
Като снопъ той падна съ цѣпнато чело,
Безъ гласъ и безъ дума, съ кърваво тѣло.
„Войводо!“ викнахъ клѣтитѣ другари,
Като че гърмежа сички тукъ удари. . .
Но той гласъ не даде, той бѣ недвижимъ:
Падна като молнья, хврькна като димъ.
. . . . . .
А четата бѣдна слѣдваше борбата
Съ очи ту къмъ гроба, ту къмъ небесата.

София, 1889 г.

Александръ Узуновъ.

Digitized by Google

НѢКОЛКО МИСЛИ ВЪРХУ НАРОДНООБРАЗОВАТЕЛНОТО НИ НАПРАВЛЕНИЕ ИЗОБЩО СЛѢДЪ НАШЕТО ОСВОБОЖДЕНИЕ ОТЪ ТУРЦИТѢ.

Посвѣщава са настоящия трудъ на автора на пѣснята:

„Боже милий, чудотворче
„Накарай сѫдбата
„Да пренесе изъ петитѣ
„Умѣтъ ни въ главата!“ и пр.

Отъ *Г. П. Неновъ,*

Държ. степендиантъ и студентъ по Инжин.-Архитек. Науки въ Гандския Университетъ.

„Имѣяй уши слышати да слышутъ.“

„Да са стрѣснемъ! Врѣме е вече да са завземемъ пообстоятелственно да са запознаваме съ всички работи, които могѫтъ да дадѫтъ, или потикъ, или прѣчка въ прогрессирането на отечеството ни; та еднитѣ да пригрѫщаме, а другитѣ да отхвърляме!“.

Тия общи и многообемляѭщи мисли са чувѫтъ и повтарѭтъ твърдѣ често по насъ между мнозина, било заинтерессувани, било искренни доброжелатели на общата ни татковина — България.

Подбуждението на тия мисли, отъ една страна и имайки прѣдъ видъ нѣкои опущения отъ страна на тѣзи наши съотечественници, които трѣбва да давѫтъ инициативата и подпорката си за народното ни окопитвание изобщо, отъ друга; ний счетохме за не съвсѣмъ безполѣзно да изложимъ нѣколко мисли върху нѣкои отъ ежедневнитѣ ни бѣлѣжки, които сѫ плодъ на нашитѣ наблюдѣния върху това, щото са върши по насъ.

Тия ни мисли ще имѫтъ нужда понѣкадѣ отъ нѣколко допълнителни и общи забѣлѣжки, за прочитанието на които просимъ търпѣнието на четателитѣ си.

Ний почваме.

Всѣкиму е извѣстно по насъ, че ний получихме правото да водимъ *съвършенно* самостоятеленъ политически животъ, когато нѣмаме изобщо ни нуждната за него политическа подготовка, ни потрѣбното самосъзнание.

Digitized by Google

Петь вѣковното робство на нашия народъ подъ турското иго бѣ му внушило доста оригинални понятия върху политиката. Той бѣше са навикналъ, или, по-право да са изразимъ, въ него бѣ са вродила вѣрата, че е роденъ да има за своя длъжность само „да си гледа работата“ и да плаща данокъ. За всичко, което са отнасяше до общественнитѣ уредби, той казваше, че е „царска работа“. Врожденностьта на тая вѣра въ народа ни е толкова дълбока, щото ний и днесь слушаме, пакъ, ако са не взематъ нуждитѣ мѣрки, още много години нѣма да прѣстанемъ да слушаме, отъ нашенцитѣ изобщо фразата: „и безъ мене може“ когато е думата за общото ни участие въ нѣкои обществени работи и въпроси. А това нѣщо става причина само нѣколцина да минаватъ за всички; само нѣколцина да рѣшаватъ за всички и пр. пр.

Ний имахме, наистина, прѣди освобождението си разни апостоли на свободата, за които съ почеть и благодарение си спомняме тука, и тѣ бивахж послѣдвани и отъ мнозина прости наши съотечественници; но болшинството отъ тѣхъ бѣхж проникнати съ неясни политически идеи. Тѣ искахж отъ все сърдце да са освободимъ отъ Турцитѣ; тѣ даваxж и, дѣто е рѣчено, мило и драго, за въ полза на това ни освобождение: но тѣ никога нѣмахж на ума си тежкитѣ и приятни въ сѫщото врѣме грижи, които, изисква отъ всѣки гражданинъ самостоятелния политически животъ.

Нечувано измѫчванъ отъ официалния и неофициаленъ турчинъ; извънмѣрно оголяванъ отъ черкези и tutti quanti хайдути: мисъльта, че като са освободимъ, всички тия мѫки и обири ще прѣстанѫтъ и че „Българския Царь“, който ще замѣсти турския, нѣма да ни зема даноци, тая мисъль само, казваме, бѣше едничкия и най-силния потикъ и аргументъ за тъй охолното само-пожъртвуване на всичкитѣ ни прости апостолски послѣдователи. Това е фактъ. Всички знаемъ, какъ нѣкои наши политици са въсползуваxж отъ него за спечелването на министерскитѣ кресла, като обѣщаваxж на проститѣ ни хорица, че нѣма да имъ вемѫтъ данокъ, ако спечелѫтъ тѣ и станѫтъ министри.

При тая неподготвеность на нашия народъ, той не заслужаваше по принципъ такъвъ широкъ режимъ на управление; но понеже Историята ни учи, че свободата са мѫчно печели и изгрыва отъ ржцѣтѣ на властолюбцитѣ, то нека хичь не са

съмнявѫтъ инициаторитѣ и поддражателитѣ на тоя режимъ въ вѣчната признателность на народа за патриотическитѣ имъ заслуги въ това отношение. Да са не съмнявѫтъ тѣ въ това, но да не забравятъ въ сѫщото врѣме и туй, че тежка присѫда ще лѣжи надъ тѣхъ отъ бѫдѫщитѣ ни поколѣния, „по нашия разумъ хромъ," за гдѣто не взѣхѫ тѣ съ врѣме нуждитѣ мѣрки *да ни подготвятъ* за тоя, колкото важенъ и безцѣнъ, толкова и деликатенъ конституционенъ режимъ.

Кой знай, какъ тия господа ще извинявѫтъ това си упощение; но туй, което ний, съврѣменницитѣ, знаемъ, е, че тѣ са втурнахѫ съ всичкитѣ си сили, веднага слѣдъ освобождението ни, да заимствуватъ разни и разни работи отъ различнитѣ напрѣднали народи и ги трупахѫ върху народа ни *безъ да му кажатъ защо и за какво сѫ тѣ; безъ да го подготвятъ да смила, да понася той нововведенията имъ.*

Народа, като факторъ, който не отстѫпя въ нищо отъ естественното течение на историческитѣ закони, викаше: „А бе, ами защо сѫ тия голѣми усложнения било въ администрацията, било въ сѫдопроизводството и пр., когато ний въ турско врѣме и безъ тѣхъ поминавахме добрѣ?" Викаше той, като искаше да покаже на управницитѣ си, че много отъ тѣхнитѣ нови работи сѫ карикатурни за него; но тия послѣднитѣ са подсмихвахѫ подъ мустакъ, както е рѣчено, и му даваха да разбира, че той е карикатуренъ, а не тѣхнитѣ нововведения, които сѫществували биле въ толкова цвѣтущи народи. И продължаваха тѣ непрѣстанно сѐ повече и повече своитѣ заимствувания. Заимствуваха тѣ, но повечето несѫществени, отъ най-напрѣдъ, за народния ни прогрессъ нѣща. Но, да са пообяснимъ малко.

Ний заехме Белгийската конституция, като я и значително разширочихми. Добрѣ. Ний заехме отъ тѣхъ и много узаконения, било по администрацията, било по сѫдопроизводството и пр. съ всичкитѣ имъ формалности и пр. Да кажемъ, че и това е добрѣ. Заехме ний всичко това и си стъкмихме единъ режимъ на управление, който по принципъ е прѣкрасенъ; но на дѣло деморализующъ безъ другитѣ заимствувания, *които трѣбваше едноврѣменно да направимъ* или отъ сѫщитѣ Белгийци, или отъ Англичанитѣ и Американцитѣ. Ний не заехме благородния обичай на белгийскитѣ политици и всичкитѣ имъ други интелегентни сили, *на публичната проповѣдь и искреното уважание на народа ни въ имя на прогресса,* про-

Digitized by Google

повѣди, които сѫ захванати въ Белгия отъ самото начало на тѣхния режимъ и непрѣстанно са усилвѫтъ отъ день на день и сега.

Ний много сбъркахме, *дѣто не введохме съ врѣме употрѣблението у насъ на недѣлнитѣ и вечернитѣ училища и частнитѣ събрания,* които можехме да имаме въ разни сгодни случаи и на които всички Белгийци тъй много благодарѫтъ, като причинители на общото имъ окопитване.

Белгийскитѣ управници изъ всичкитѣ провинции денемъ са занимавѫтъ съ чиновническитѣ си длъжности, а вечерь, или въ праздникъ събирѫтъ съотечественницитѣ си, та имъ разправѫтъ какво нѣщо е държава и държавно устройство; какви разни управления има по свѣта и какво прѣимущество има тѣхния режимъ надъ тѣхъ. Разказвѫтъ имъ, *при какви условия само* тѣхното управление може да бѫде благотворно и полѣзно и *кои сѫ работитѣ, които могѫтъ да го направѫтъ съвършенно* врѣдно. Обясняватъ имъ, какво е това законъ и какво е неговото влияния върху държавния прогрессъ, когато са почита и точно испълнява той. Разказвѫтъ имъ, какво е значението на депутатина, който ще са избира отъ тѣхъ, за държавното имъ благоустройство; какви експлоататорства могѫтъ да са развиѫтъ по поводъ на тѣхното управление, ако тѣ си не отварѫтъ очитѣ и ги учѫтъ, какъ да ги отварѫтъ, върху какво да обрѫщѫтъ сериозното си внимание, за да ги прѣдупрѣждавѫтъ и изкорѣнявѫтъ. Обясняватъ имъ, какво нѣщо е Народното Събрание и какво трѣбва да бѫде неговото значение и занимание. Осветлявѫтъ ги върху длъжноститѣ и значението на разнитѣ изборни чиновници и комиссии, върху които са възлага сѫдбата на разни народни дѣла, за да знаѫтъ *не за кои, а за какви* лица да давѫтъ своитѣ гласове и пр. и пр. въпроси. Сѫщото нѣщо е правилъ и прави и белгийския учитель, който денемъ учи дѣцата, а вечерь, или въ разни други сгодни врѣмена, родителитѣ имъ. Въ сѫщото направление сѫ втурили силитѣ си и белгийскитѣ журналисти. И като всичко това е ставало безпристрастно, безъ да са смѣсвѫтъ имената на Стояна и Ивана, благороднитѣ трудове на всичкитѣ тия патриоти сѫ увѣнчани съ грамадни успѣхи; при всичко, че отечеството имъ е съставено отъ разни и по-характеръ и по-традиции народности. Белгийцитѣ сѫ днесь народъ, който живо са интересува отъ общественнитѣ си работи, а не тълпа отъ наивни и самолюбиви хора. Въ Белгия има днесь разни и разни партии; но белгий-

Digitized by Google

ския избиратель разумно упражнява своитѣ права, защото е упитенъ и приученъ вече да има винаги общитѣ интереси прѣдъ видъ, а не личностьта на тогова или оногова. Той не са стѣснява да гласува за человѣкъ, който не е отъ неговата партия, ако забѣлѣжи, че съпартизанитѣ му, по една или друга причина, не водятъ къмъ добръ край нѣкои обществени работи и то безъ да става либералъ, ако е консерваторъ и наопаки. Ето защо, нѣкои партии въ Белгия, че и въ Франция, сж изгубвали и тогава даже, когато сж разчитвали да имѫтъ грамадно болшинство въ врѣме на нѣкои избори.

„И всичкитѣ тия успѣхи не сме спечелили съ малко трудове и само-пожьртвования“, ни казваше единъ старъ белгийски дѣятель. „Народа, като не разбираше въ началото значението на нашата дѣятелность, не искаше да ни слуша и не идваше, когато го викахме да му раскриваме разни истини и да го вкарваме въ правия пѫть. Правяхме ний голѣми обявления за това, но той малко внимание обрьщаше на тѣхъ. Той сѣ продължаваше да глѣда частнитѣ си работи и нашитѣ означени за събрание зали дълго врѣме оставахѫ безъ любители да ни слушѫтъ. Съпикасахме даже, че обявленията ни хичь са и не прочитахѫ, щомъ са неспомѣнуваше въ тѣхъ нѣщо за търговия и алъшъ-веришъ. Но, при всичко това, ний са не отчайвахме, а са завзехме да търсимъ разни срѣдства за усѫществлението на нашитѣ идеи. Ний дойдохме до заключение, че простия народъ трѣбва да са повлече съ прости работи въ началото и ето що струвахме. Написвахме голѣми двулични обявления съ голѣми букви. Отъ едната страна на тия обявления, които са носѣхѫ отъ специални хора по улицитѣ, написвахме: „Запрѣтено е да са чете отъ другата страна,“ а на тая страна написвахме, сѫщо съ много голѣми бу̀кви, „канятъ са *безплатно* въ еди-коя-си зала и въ еди-кой-си часъ всички любители на увеселителни разкази и други разни забавления“. По тоя начинъ баснята за захлупената мишка са приложи за внимателното прочитание на нашитѣ обявления отъ всички, а увеселителнитѣ ни обѣщания и безплатно прѣдлагаеми ослуги пълняхѫ залитѣ ни съ любопитни слушатели. Въ нѣколко събрания ний останахме вѣрни на обящанията си прѣдъ нашата публика, която отъ день на день са удвояваше и утрояваше. Ний ѭ забавлявахме съ разни изглѣди на бѣло платно чрѣзъ валшебния фенеръ и други чудновати опити изъ

Digitized by Google

областьта на физиката и химията; както и съ нѣкои весели и забавителни разкази. Всичкитѣ тия работи ний постьпенно намалявахме и замѣнявахме съ въпроси осѫществляющи нашитѣ идеи. Ний възбудихме по тоя начинъ любознателностьта на едно голѣмо число слушатели и сега нашитѣ събрания, за които валшебния фенеръ и пр. сѫ смѣшни нѣща, броятъ днесь грамадно число сериозни посѣтители и то, като имъ извѣстимъ затова само чрѣзъ два реда *съ ситни словца* въ нѣкой вѣстникъ."

Нашия самостоятеленъ политически животъ са не захвана по такъвъ редъ, съ такъвъ тактъ и много сбъркахме ний съ това си опущение.

Пьрвитѣ ни управници разрѣшихѫ (тѣ разрѣшихѫ, казваме, защото тогава народа не рѣшаваше) при толкова икономически възможния животъ у насъ, сравнително голѣми чиновнически заплати; защото имали да служатъ, по всѣка вѣроятность, на нововъзраждающа са държава и трѣбвало да дънятъ гѫрдитѣ си съ обществени работи много повече, отъ колкото чиновницитѣ въ всѣка друга уредена държава; но, въ сѫщность, работата неизлѣзе тъй. Всѣки единъ отъ рѣшающитѣ си взе по една длъжность и си са ограничихѫ всѣки само съ своята си длъжность почти тъй, както що правятъ чиновницитѣ и въ другитѣ най-напрѣднали държави, като не испущаме отъ прѣдъ видъ неточностьта въ испълнението на тия имъ служби, която причиняваше или тѣхната неопитность, или други работи.

Станеше ли нѣкой чиновникъ, народа са опрощаваше вече отъ неговата инициатива, упѫтване и помощь, въ каквото и да било друго отношение. И, уви, чиновници станахѫ и всички наши ползовити учители, които можахѫ хиляди пѫти по плодотворно да помогнатъ на татковината ни въ пѫтя на истинския прогрессъ, ако бѣхѫ продължили учителскитѣ си профессии, или, ако незабравяхѫ народа и слѣдъ като ставахѫ чиновници.

На въпроса, защо бившитѣ ни учители, които бѣхѫ си спечелили толкова добро реноме между народа, напущахѫ училището въ прѣдпочитение на чиновничеството, — проститѣ хора и поета отговарятъ, че голѣмитѣ чиновнически заплати ги привличали, а ученитѣ казватъ, че това ставало само защото администрацията ни, сѫдопроизводството ни и пр. имали биле нужда отъ учени хора. Кой отъ тия два отговори е по-правъ, бѫдащитѣ ни историци ще ни разкажатъ и докажатъ.

Digitized by Google

Кой знае дали Русситѣ не ни повлияхѫ въ туй отношение; но ний захванахме да са развиваме по русска система. Ний пожьртвувахме и продалжаваме да пожьртвуваме най-голѣмата часть отъ нашитѣ грижи и трудове, най-голѣмата часть отъ нашето съкровище за урежданието на войската си, отъ която справедливо *трѣбва да изискваме* национална гордость.[1]) Това е много добро, защото и вѣка и нашето положение на златна ябълка го изискватъ. Добро е то и не въ това са състои нашата грѣшка и опущение, *но въ всеобщото изоставяние на данакоплатницитѣ ни въ ржцѣтѣ на разни бездѣлници и шарлатани*, да са изразимъ по просто, *които съ своитѣ користолюбиви политиканства изчериваха и размѫщаха и оная слаба доза отъ разумъ, която природата сама всажда въ главитѣ на паивнитѣ ни сотвечественици.*

И колко пагуби и нещастия не ни причиниха въ едно толкова кратко врѣме всичкитѣ тия работи!

Никой отъ нашитѣ дѣятели, които трѣбваше да послужатъ на народа ни въ това отношение, не испълниха своя дългъ, както трѣбваше. А почитаемото ни Министерство на Нар. Просвѣщение не дава енергично инициативата си върху тия нѣща, при всичко, че ни е извѣстно, че властьта е, като дрѣха, която ни са вижда много широка на гърба на другитѣ, а щомъ са опитаме да ѫ облѣчемъ, не можемъ да са поберемъ въ неѫ.

Вмѣсто жива дѣятелность за общото ни окопитване и искренно упѫтване на народа ни, у насъ настана епоха, която г. Вазовъ много хубаво характеризира, за не твърдѣ добра прѣпоржка на всичкитѣ ни тогавашни интелегенти тъй:

„Бѫди великъ ти гений на земята,
„Святъ кат' Христа, правъ кат' Сократа;
„Но да умрешъ не нуждно е у насъ
„Ни ядъ, нито распятията:
„По-зло оржжие стои въ наш'та власть:
Апатията."

Да, епоха на апатия къмъ всичко свято настана у насъ слѣдъ освобождението ни. Чиновничеството и гешефта бѣше на мода тогава у насъ.

Нашитѣ училища, макаръ и доста много на брой, из-

[1]) Нашитѣ офицери трѣбва винаги да имѫтъ това прѣдъ видъ, когато отиватъ до прѣкаленность въ своитѣ хвалби.

Digitized by Google

оставени въ рѫцѣтѣ на слаби, неопитни, или недостойно награждавани сили, имаха блѣденъ изглѣдъ.

Нашето духовенство, съ своето спокойствие, започна да са показва слабо и женитѣ да събира въ храмоветѣ ни. Нито слѣда са виждаше вече между тѣхъ отъ Неофитовци, Паисиевци и пр. При дълбокото невѣжество на нашето свѣщенническо съсловие, нашитѣ владици си оставаха бездѣйственни. Отвориха са у насъ духовни училища, но тѣ ни въспитаха безбожни, а не религиозни труженници. Тѣ ни въспитаха хора, които не само, че послужиха да увеличѫтъ съ ягки сили свящественическото ни съсловие, но сѫ наклонни да убѣждавѫтъ и сѫществуващитѣ ни попове да са расповѫтъ. Никакви слова, никакви причувственни, морални и привлѣкателни рѣчи са нечуваха и нечувѫтъ никадѣ отъ нашитѣ духовни пастири, на които, като че ли имъ е писано, да са изразимъ по просто, да умрѫтъ само съ своето вѣчно „святий Боже“ и „аллилуия.“

Нашитѣ вѣстникари имаха по скоро реакционно, отъ колкото напрѣдничаво направление и бѫдѫщето ни поколѣние ще са чърви прѣдъ единъ хладнокръвенъ и безпристрастенъ анализъ на тая ни журналистика. Като епоха на груби гонения и отмѫщения, искренно слово не можеше твърдѣ да са срѣщне въ нашитѣ вѣстници. А явеше ли са понѣкоги нѣкой анонименъ искренъ гласъ, нашитѣ силни на деня нѣмаха обичай да обрѫщѫтъ внимание на него, защото не знаяли и трѣбвало било да знаѫтъ отъ кое лице иде той.

Ний нѣма нищо да спомѣнемъ тукъ върху земледѣлието, търговията и другитѣ нѣкои отрасли, които сѫ функции на общо-народния ни прогрессъ, защото тѣ не влизѫтъ въ прѣдмѣта на настоящата ни статия.

Ний говоримъ и ще говоримъ само за ония наши общественни фактори, отъ енергията на които непосрѣдственно зависи повдиганието на умственния и нравственния уровенъ на нашия народъ; при всичко че философа съ право може да ни забѣлѣжи, че изоставенитѣ отъ насъ отрасли не сѫ безъ влияние върху въпросния ни прѣдмѣтъ. Нѣка затова са погрижѫтъ пъкъ други да ни раскажѫтъ, докажѫтъ, упатѫтъ и насърдчѫтъ.

Тъзи апатична епоха у насъ има за слѣдствие работи, които не можаха да възбудѫтъ въ горѣспомѣнатия ни народенъ

Digitized by Google

поетъ по́-други чуства отъ тия, които ни изразява той въ слѣдующитѣ си стихове:

„Пустота въ обществото, въ главитѣ,
„Редомъ израствува сънь, или мразъ,
„Пустота въ словата, въ душитѣ,
„Пустота пълни всичко у насъ.
„Чувства свѣтли мьртвешки заспали,
„На доброто не чуй се гласътъ,
„Новъ кумиръ замѣни идеали,
„И разчетътъ владѣй, не духътъ!“

Да, подъ турското иго „много свѣтлини блѣщахѫ у насъ страховито, кога едничакъ викъ испълняше простора и нѣкой смьртенъ викъ измиваше позора,“ а слѣдъ освобождението ни настана „тьменъ часъ; народа ни взѣ да линѣе, да са снишава по ръстъ и по душа да дребнѣе.“

Това нѣщо са съпикаса отъ мнозина нашенци. По него писа и една прочувственна статия г. В. Стояновъ въ Соф. Пер. Списание, на което е главенъ редакторъ. Писа той, но писаното му, макаръ и да бѣше много право, остана безъ ехо въ нашето общество; защото той правеше мораленъ апеллъ къмъ него, когато то прѣживяваше епоха, въ която „разчота владѣеше, а не духа.“

Тукъ му е мѣстото да забѣлѣжимъ, че и книжевното ни Дружество не поднесе на народа оная лепта, която би могло да му поднесе. Послѣ Министерството на Народното ни Просвѣщение, нему принадлежи длъжностьта да дава потикъ и инициатива въ всички направления за народното ни умственно и нравственно повдигание. Вмѣсто да са обѣщавѫтъ награди за сполучливитѣ биографии на незнамъ кои-си народни благодѣтели и доброжелатели, то би испълнило много по-священъ дългъ, ако правяше потикъ да са жьртвувѫтъ, отъ едни или други лица, суми за награди на всѣки българинъ, който най-сполучливо разрие извѣстни въпроси, служащи най-непосрѣдственно за лѣкъ на тъй многобройнитѣ ни народни рани.

Членовитѣ и главатаритѣ на туй Дружество, които тъй отъ давна са занимавѫтъ съ народнитѣ ни работи и тъй добрѣ познавѫтъ народа ни, трѣбваше да са постараѫтъ да турѫтъ *на дѣло* въ столицата начало на всички фактори, които можѫтъ да послужѫтъ за окопитването на нашия народъ и да послужѫтъ по тоя начинъ за примѣръ на всичкитѣ ни провинциални интелегентни сили. Но това ни Дружество принадлѣжи

Digitized by Google

най-непосрѣдственно длъжностьта да докаже, комуто трѣбва, че нашето нехайство спрямо повдигането на народната ни масса е пагубно за насъ и да му посочи, като какви сж най-плодотворнитѣ мѣрки противъ това ни нахайство и пр. и пр. То не направи всичко туй и пристжпление стори, споредъ насъ.

И прѣдъ цѣлата тая не твърдѣ утѣшителна картина по народнообразователното ни направление, нѣкои нашенци са утѣшавжтъ, като казвжтъ съ въздишка: „въ младежьта ни е надѣждата намъ за щастливъ животъ!“

Да, господа, вашето въсклицание би било много логично, но само въ тоя случай, когато не земате прѣдъ видъ толкова справедливата ни народна пословица за крушата и крушката. Въ противенъ случай, вашитѣ надѣжди ще бжджтъ въ повечето случаи напрасни. И ний, младитѣ, ще си израстнемъ таквисъ, каквито сж окржжающитѣ на, ако са не взѣмжтъ съ врѣме нужднитѣ мѣрки за прѣдохранението ни отъ всякакви лоши зарази; ако персонала на нашитѣ пастири, учители, са не подобри и *неговото положение хубаво осигори*, ако членовитѣ на тоя персоналъ и на духовенството ни не прѣстанжтъ чиновнически да испълнявжтъ длъжноститѣ си и ако, най-послѣ нашитѣ вѣстникари непрѣстанжтъ да ни развращавжтъ съ своята мания да на правжтъ педанти.

Но, нѣка да са пообяснимъ малко върху тия ни общоказани работи.

Нещастни бѣхме ний, гдѣто при узаконението начина за водѣнието на народното ни просвѣщение са водихме по принципи, за приложението на които никакъ не спомагаше врѣмето, що прѣживяваше нашия народъ и неговия умственъ уровенъ.

Фразата „Jnstruction libre“ (свободно учение) са произнася съ въсвишение отъ Западно-Европейскитѣ народи и въ новия материкъ; но ний не намираме, че ако нейното узаконение у тѣхъ заслужва похвала, сжщото нѣщо може да са отнесе и за насъ, при това умственно състояние на народа ни.

Грамадна разлика сжществува между социалния битъ на всичкитѣ тия народи и на нашия; грамадна разлика има сжщо и между начина, по който тия народи сж проживѣли прѣдидущитѣ вѣкове и начина, по който нашия народъ ги е проживѣлъ. Различни сж и религиитѣ ни и традициитѣ ни. А

Digitized by Google

кой не знае че тия работи съ фактори, които влияятъ много, щото едни и сѫщи въпроси различно да са рѣшавятъ въ двѣ разни страни?

Безъ да са простираме, безполѣзно, по надалечъ, ний, като съзираме колко по-голѣма би била врѣдата относително учебното ни дѣло, ако при тоя ни режимъ са водеше то официално; ще са задоволимъ да изброимъ само врѣднитѣ слѣдствия, които свободното учение ни причини въ началото на свободнополитическия ни животъ. Ще ги изброимъ ний и ще покажемъ, че тѣ са дължатъ исключително на нехайството на нашитѣ интелегентни, но починовничени и пополитичени мѫже.

Прѣди освобождението ни нашето учебно дѣло са водеше отъ всичкитѣ ни интелегентни сили вкупъ. Водеше са то отъ тѣхъ и много енергично и успѣшно, защото нѣмаше що друго да ги дразни. Общинския начинъ за водението и поддържанието на училищата ни вървеше, сравнително, доста добрѣ и успѣшно пакъ по потика на тия ни сили. Като бѣхѫ тѣ и общински съвѣтници и учители сѫщеврѣменно, *убѣждението* въ полѣзностьта на нашето самопожьртвуване за поддържанието и уреждането на учебното ни дѣло са *бѣше въплотило* едвали не *само въ тѣхния малакъ кржгъ*.

Народа ни, при всичко, че изказваше наклонность да са учи, не бѣше още и неможа́ да достигне онова развитие, което можеше релиефно да му покаже истинскитѣ ползи на науката и да го накара хубаво да ѫ цѣни и охолно да дава лептата си за поддържанието и распространението ѝ у насъ.

Въ такова положение ни завари освобождението ни, което стана причина, както казахме и по-горѣ, всичкитѣ ни бивши учители да станатъ чиновници и политици, неинтересующи са вече отъ нищо друго, освѣнь отъ службитѣ си.

Споредъ новоучрежденитѣ ни закони, водението на учебното ни дѣло остана въ рѫцѣтѣ, едва ли не, само на търговцитѣ и занаятчиитѣ ни. За главатарь въ водението на учебнитѣ ни работи са узакони да бѫде кмета въ всѣка община; а за негови помощници едно училищно настоятелство, съ почетни длъжности, избирани измежду гражданитѣ.

Болшинството на общинитѣ ни си избираха за кметъ „чорбаджията“, който можаше да бѫде и добъръ человѣкъ, опитенъ и честенъ търговецъ; но безъ нуждитѣ понятия за

Digitized by Google

управлението на една община въ самостоятелна държава, безъ нужната сила да може да уцѣни, като какво нѣщо е това науката и като какво значение има за общия напрѣдъкъ на съгражданитѣ му, добрия изборъ на учителскитѣ сили.

Търговци на пазаря, търговци бѣхѫ и въ общинскитѣ ни управления нашитѣ първи кметове, пакъ, кой знай, дали и сега не сѫ такива.

Дойдяхѫ ли на власть, първата имъ грижа бѣше, какъ по-добрѣ да са възползуватъ отъ положението си за присвояването на нѣкои турски имущества отъ изсѣляющитѣ са турци; да уредятъ нѣкои свои работи, зависящи отъ градския или селския съвѣтъ и други такива. Слѣдъ тия работи, най-осезателната отъ всичкитѣ имъ обществени длъжности бѣше длъжностьта за събирането било на общинскитѣ, било на държавнитѣ данаци. Вънъ отъ това, за всички други общински работи тѣ бивахѫ нечувствителни, инертни; тѣ бѣхѫ не важни и не интересни за тѣхъ. Единъ ги водеше за носа, както е рѣчено, на една страна, а други на друга. Въ единъ само случай бивахѫ тѣ самостоятелни, тактични и енергични дѣйци: когато са касаеше за тѣхната черга и за тѣхния интересъ.

За учители условяхѫ (струва ни са, че и сега са продължава сѫщото нѣщо) не по-способнитѣ, а по ефтенитѣ; прѣставяхѫ ли са нѣколко кандидати съграждани и странни, способноститѣ на страннитѣ са прѣзиряхѫ и са уславяше бай Ивановото или бай Стояновото момче, което „макаръ и да не е много учено, ще е добро, защото то ще живѣе у дома си, нѣма да му трѣбва много харчъ и за по-ефтено ще кандиса“. И са възхищавахѫ наивнитѣ тия хорица отъ тоя си търговски хесапъ!....

Като търговци, кметовитѣ ни считахѫ, че сѫ направили най-голѣмъ подвигъ, когато сполучвахѫ да условятъ ефтени учители. Имахѫ тѣ такива убѣждения и съ право, защото гражданитѣ, сѫщо търговци, тогава именно имъ отдаваха най-голѣмитѣ си похвали. „Тъй веръ!“ казвахѫ тѣ, „хвала заслужва нашия кметъ! Ний стоимъ по цѣли дни на дюгенитѣ си и на студъ и на вѣтъръ, за да спечелимъ петь гроша; а защо да плащами на еди-кого-си толкова хиляди грошовци, че билъ ужъ нѣщо си ученъ, когато той ще стои ерифина на кефа си въ топлата стая; мълчете си вий! Нашия кметъ не е вчерашенъ

Digitized by Google

човѣкъ, той си знае работата! Условенитѣ момчета[1]) сѫ много добри, защото сѫ ефтени. Учитель на ли е? За насъ е все едно, че билъ тоя или оня, стига да е ефтенъ!“ Наивни хорица! Тъй насърдчаваха тѣ кметовитѣ ни въ необмисленитѣ имъ дѣла за учебния ни напрѣдъкъ, а младото ни поколѣние, на което възлагаме всичкитѣ си надѣжди и което тъй горѣщо бѣ хукнало да са учи при първитѣ си способни учители, изгуби напраздно сумма злато и хвърковато врѣменце!

Ако кметовитѣ ни, на които плащаме, неможаха да ни направятъ по-други услуги по учебното ни дѣло отъ горѣказаннитѣ, то отъ училищнитѣ ни настоятели, които нищо не получаватъ, нѣмаме право да отчакваме повече нѣщо. И тѣ, като търговци, казваха често на кандидатитѣ учители: „Ний служимъ за общо добро безъ сѫпена пара, а вамъ даваме хиляди гроша и пакъ сѫ не съгласявате! Кой ви е кривъ тогава, като прѣдпочитаме Стояна прѣдъ Ивана?“ Като хора отъ гешефтарска епоха, нашитѣ училищни настоятели сѫ явяваха завистници въ платитѣ на учителитѣ, плати, прѣдъ които успѣха на учебното ни дѣло за тѣхъ бѣше неосезаемо и слѣдователно маловажно нѣщо.

Тукъ му е мѣстото да забѣлѣжимъ, че училищнитѣ ни даждия най-неблагодарно сѫ плащатъ отъ гражданитѣ ни. Ний не знаемъ, какъ това даждие сѫ е распрѣдѣляло и събирало прѣди освобождението ни, но сега то прави много голѣмо впечатление на данако-платцитѣ. Хеле, хеле, пъкъ тия, които нѣматъ хичь дѣца, които още нѣматъ, или иматъ, но маловъзрастни, на тѣхъ, не може человѣкъ да стои на срѣща отъ виковетѣ и руганията имъ. Това обстоятелство даде поводъ да са породи не само единъ видъ непочитание и непослушание отъ страна на гражданитѣ или селенитѣ къмъ „играящитѣ на карти и билярдъ и стоящитѣ въ топли стаи“ учители; но са е породила, уви, омраза и отвръщание на еднитѣ къмъ другитѣ и наопаки. Да забѣлѣжимъ: *и наопаки!*

Прѣдпочитани на всѣкадѣ, ефтенитѣ учители попълниха почти на всѣкадѣ народнитѣ ни училища, а по-живитѣ ни момци

---

[1]) Момчета казваме, защото по това врѣме за учители са втурнаха всички дилани и недодялани едно и двуклассници, че и отъ отдѣленията, и то не толкова, въ повечето случаи, да ударятъ кьоравото отъ хитритѣ ни кметове за пари, но да отбѣгнатъ военната тягоба, която са прощаваше по това врѣме на учителитѣ ни.

Digitized by Google

бивахѫ принуждавани и въпреки желанията имъ по нѣкоги, да ставѫтъ чиновници, защото въ много случаи единъ писарь получава по-добро възнаграждение за машиналнитѣ си трудове, отъ колкото единъ учитель.

Било по старость и извѣтрялость, било по младость и неопитность, нашитѣ ефтени учители поведохѫ младежьта ни съвсѣмъ не по тоя пѫть и съ тая енергия, които новия ни политически строй изискваше и изисква. Далечъ отъ истината ще бѫде, дѣто Антимъ, ако точно тъй прѣдаде възложеното му послание относително нашитѣ учители на почившитѣ ни дѣятели.

Като не въ сила да схванѫтъ и догадѫтъ благотворното влияние, което тѣхната (на учителитѣ ни) скромна, искренна и енергична дѣятелность би могла да има върху общонародното ни окопитване, отъ една страна, обезсърдчени отъ нередовното исплащание на платитѣ имъ, по причина мѫчното събиране училищнитѣ даждия, отъ друга и като лишени отъ нуждната гражданска доблесть въ тоя случай, отъ третя, нашитѣ горѣказанни учители не направихѫ и това, което бѣхѫ въ сила да направѫтъ.

Тѣ влизахѫ и излизахѫ отъ классоветѣ и отдѣленията на училищата ни, като чиновници.

Безъ да са съобразявѫтъ съ врѣмето и срѣдата, въ които сѫ са родили и отрасли тѣхнитѣ ученици; безъ да имѫтъ прѣдъ видъ, че тия ни пламтящи млади сили сѫ лишени и отъ благовъспитани майки и отъ учени и разбрани бащи; нашитѣ учители или по методата „отъ тукъ до тукъ,“ или чрѣзъ „зазубрование урока си“ прѣподавахѫ извѣстна часть отъ нѣкой прѣдмѣтъ; вдигвахѫ нѣколцина ученици да имъ избърборѫтъ прѣдидущия урокъ, та имъ пишѫтъ по 5 и по 6, за да видѫтъ общинаритѣ, че училището върви напрѣдъ, пакъ си излизахѫ. Ни думица вънъ отъ всичко това са чуваше отъ устата имъ. Двѣ думи не ни продумвахѫ за моралъ и насърдчение. Една фраза си неизхабяваха да ни поразкажѫтъ значението за въ живота на разнитѣ прѣдмѣти, които учимъ и да ни заинтересувѫтъ, по тоя начинъ, та по-енергично да учимъ и по-съзнателно и съ сладость да са занимаваме.

Учителитѣ по Европа и днесь не прѣставѫтъ да подарявѫтъ на наивнитѣ си и слаби ученици ту пощенски марчици, ту разни полѣзни книжчици за насърдчение и *реаленъ успѣхъ* тамъ, гдѣто съзнателностьта не дѣйствува; а нашитѣ учители и въ епохата на възраждането ни не правѫтъ това. За насърд-

Digitized by Google

чение тѣ употрѣбяватъ мъмранието, а за прѣдставитель на успѣха — бѣлѣжкитѣ.

И какви сж плодоветѣ на всичкитѣ тия упощения на нашитѣ учители? — Такива, че ученицитѣ глѣдатъ на уроцитѣ си съ хладнокрьвие, ако не и съ отврьщание и карятъ работитѣ си „отъ днесь за утрѣ.“ Когато свьршатъ учението си и порастнатъ, тѣ съ пьстритѣ си свидѣтелства въ рѫцѣ, са чудятъ отъ гдѣ произхожда чувствуемата въ тѣхъ пустота и легкость. Хвьрлятъ ли погледа си назадъ, помѫчатъ ли са да въспроизведатъ въ памятьта си нѣщо отъ ученическия си животъ; това, което най-живо имъ са прѣдставлява, сж разнитѣ пороци, видѣни и заимствувани отъ разнитѣ имъ другари, за развиванието на които (на пороцитѣ) като че ли нарочно сж биле събирани въ училището. Тѣ ясно виждатъ тогава, че учението имъ не ги е направило ни по-мегкохарактерни, ни по-разсѫдителни и по-прѣдвидливи. Тѣ съпикасватъ още, че ежедневното имъ машинално учение ги затѫпило, а постоянния ядъ и отврьщение къмъ заучванието на уроцитѣ си вродило злобность въ тѣхъ и ги направило мстителни и сьрдливи, че и скандалджии.

Ето защо, нашитѣ бащи, като съпикасали, че безъ учение ний израстваме прости, но кротки и мегкохарактерни, казватъ често: „нашето момче или момиче стана по-хаирсъсъ, отъ какъ зѣ да са учи!“ Казватъ тѣ това и съ коджемити правдина; защото такова учение, каквото ний даваме на младежьта си, ѝ служи по-скоро за ножь въ рѫцѣтѣ и да причинява рани на околнитѣ си, а не за лѣкъ да цѣрятъ сѫществуящитѣ рани, както що сж цѣльта и слѣдствието само на истинската и хубава прѣдадената и разбрана наука.

По причина на сѫщитѣ горѣказани работи нашитѣ учители не са ограничихж само въ чиновническото испълнение на длъжноститѣ си спрямо своитѣ ученици, но тѣ взехж да глѣдатъ и на народа, като чуждь и враждебенъ за тѣхъ елементъ и *малко да са кахърятъ за умственното му и морално повдигание.*

Ето защо, благородното прѣдписание на единъ нашь Министръ на Просвѣщението за ввеждането на недѣлнитѣ и вечернитѣ училища у насъ остана „гласъ вопиющь въ пустинѣ“ въ срѣдата на учителитѣ ни и безъ никакво ехо отъ тѣхна страна. Това нѣщо стана и щѣше да стане тъй и безъ необмисленното

Digitized by Google

и осждително антрфиле на почившия Габровски вѣстникъ „Росица“ (виждъ бр. 18, стр. 4).

И не само до тукъ са ограничавжтъ лошитѣ слѣдствия върху учебното ни дѣло на закона за народното ни просвѣщение.

Тоя законъ остави въ рѫцѣтѣ на неокопитния ни народъ избора и на окржжнитѣ ни инспектори — лостовитѣ на учебния ни прогрессъ. Ний ще имаме случай на друго мѣсто да спомѣнемъ нѣколко работи върху испълнението на инспекторската длъжность и до сегашната ѝ продуктивность. Тука са ограничаваме да кажемъ само това, че всѣки знае колцина неспособни и неопитни хора сж са избирали и са избиржтъ за тоя отъ голѣма важность посгъ; а особенно за въ една възраждажща са дьржава, като нашата татковина. При това положение на работитѣ ни въ учебно отношение, като нѣмà кой да обясни на народа истината и да го упжти въ правия пжтъ съ врѣме, злото порастна толкова, щото двойни и тройни трудове ще трѣбва да направимъ сега и много врѣме да изгубимъ, само да го прѣмахнемъ, безъ да крачимъ бързо напрѣдъ, както трѣбваше.

Ний почнахме да са възраждаме, когато много народи са бѣхж възраждали, цьвтѣли, прѣцьвтѣвали и умирали. Ний знаяхме всичко това, учили бѣхме тѣхната история; но, не знаемъ какъ, та не само че са невъсползувахме отъ уроцитѣ ѝ и да тръгнемъ напрѣдъ изъ по прякъ и по правъ пжтъ, а като че ли нарочно са тикнахме въ лаберинти.

Всичката тая аномалия не би сжществувала сега, споредъ насъ, ако нашитѣ починовничени интелигентни сили, нашето духовенство, журналистиката и правителството ни бѣхж биле по енергични и по искренни дѣятели за общото ни окопитване.

Нашитѣ кметове щѣхж да бждатъ по-добри уцѣнители на науката, нашитѣ граждани — по-охолни платци на училищното си даждие и нашитѣ млади учители — по-съобразни съ врѣмето си пастири: ако бивширѣ ни учители, а сега управители, сждии, прокурори, сждебни членове и пр. пр. по градоветѣ ни не бѣхж прѣстанали да имъ давжтъ съвѣтитѣ и наставленията си въ това отношение.

Всичкитѣ ни тия мжже бѣхж живѣли дълго врѣме между народа ни; изучили бѣхж, сравнително най-добрѣ и натурата и нуждитѣ му; пъкъ си бѣхж спечелили и репутация въ неговата срѣда.

Digitized by Google

При едно разглашение на барабанщика въ сѫбота вечерь, напр., когато нашитѣ гражданки сѫ заняти да мѣтѫтъ прѣдъ портитѣ си, а гражданитѣ прѣдъ дюгенитѣ си, *че сутриньта слѣдъ черковния отпустъ са канѣлъ всички гражданки и граждани въ еди-коя-си черкова, гдѣто господинъ окрѫжния управитель, гос. сѫдията, или гос. прокурора и др. има да имъ раскаже нѣщо много важно*, при едно такова разглашение само, казваме, нашенцитѣ бихѫ сѫ стекли въ доста голѣмо количество. По тоя начинъ интелигентнитѣ ни сили бихѫ можле, безъ да мѣсѣтъ политика и имената на Стояна и Ивана, да популяризирѫтъ между народа ни, още отъ самото начало на свободнополитическия ни животъ, всичко свято и благотворно, щото може да сѫществува по свѣта. Въ събрания отъ тоя родъ искреннитѣ наши дѣйци бихѫ могле да испълнѣтъ и оная свята миссия на белгийскитѣ мѫже, за която говорихме въ началото на тоя си трудъ. Съ това тѣ щѣхѫ да направѣтъ народа по-самосъзнателенъ, по-послушенъ и по-точенъ испълнитель, и на закони и на прѣдписания и на распореждания. Нѣмаше да има сега отъ негова страна ни роптания противъ голѣмитѣ чиновнически заплати, ни умраза и оврѣщение къмъ учителитѣ си.

Сапоредъ насъ, тоя бѣше единъ отъ най-главнитѣ дѣлгове отъ налѣжаща нужда за испълнение отъ всички наши учени мѫже и съ неговото занемарване тѣ направихѫ висше ирѣстѫпление. Ирѣстѫпление сторихѫ тѣ, дѣто са раздѣлихѫ на правителственни и народни служители и на дума и на дѣло.

Безъ испълняванието на длѣжности отъ рода на горѣказаното отъ насъ, ний мѫчно можемъ да си обяснимъ, защо единъ чиновникъ у насъ да получва сравнително по-голѣма плата не само отъ единъ съотвѣтствующъ чиновникъ въ другитѣ и по-богати и по-напрѣднали дѣржави; но и отъ учителитѣ ни, които сѫщо сѫ народни служители и вигодитѣ не сѫ почти никакъ по-голѣми отъ тия много чиновници.

Учителитѣ не сѫ ли функция и голѣма функция на народния ни прогрессъ?

(Слѣдва).

Digitized by Google

ДО ПОЧИТ. РЕД. НА Л. Н. СП. „ТРУДЪ.“

Единъ отъ сѫществennитѣ недостатаци въ нашия писменъ языкъ е, че той е изложенъ на всѣвъзможни ортографически теории; нѣма мѣсецъ, па и день, да не са появи нѣкой проповѣдникъ, съ рекумандации на своята теория по правописа на языка ни, излагайки принципитѣ и и пр.; послѣ нѣкой день виждаме, че извѣстна ортографическа теория са приложила въ практика отъ извѣстенъ кржгъ. Не трѣбва да мислимъ, че този кржгъ приѣма теорията вслѣдствие анализиранието и приложимостьта на принципитѣ и къмъ языка ни (извѣстно защо), а просто механически, тъй щото такова прилагание е чисто автоматическо.

За удивление е, че и нашитѣ училища страдаятъ отъ тъзи заразителна болѣсть. Вслѣдствие отсѫтствието на учители, способни филолози, които могѫтъ да рѫководятъ учащитѣ и имъ обяснѫтъ, защо това, а не друго правописание трѣбва да упражнявѫтъ. Въ нѣкои отъ нашитѣ гимназии, въ единъ и сѫщия классъ, въ едното отдѣление са прѣподава единъ правописъ, а въ другото — другий; тъзи перспектива е достаточна да служи като аргументъ, относително сѫществуящата за сега разнообразна ортографическа систима въ нашия языкъ, слѣдователно ужаситѣ по правописа, вслѣдствие всевъзможнитѣ ор. теории, достаточно би било да погледнимъ на учащия са нашъ младежъ, който не умѣе да напише даже единъ редъ правилно, въ една страница на коя да е негова писменна работа, виждаме, че този нещастникъ не знае коя пѣсень да запѣе. Писмената му работа прѣдставлява енциклопедия на всевъзможни правописни теории. Естественно е, че когато училищата ни страдаятъ отъ тъзи *епидемия* по правописи, то колко повече, вънъ отъ училишния кржгъ, страдае болшинството, гдѣто отсѫтствувѫтъ всевъзможни негови рѫководители! Безъ всѣко съмнѣние въ случай, че ний не са притечемъ съ срѣдства противъ тъзи заразителна болѣсть, то исхода ще бѫде, че ний въ скоро врѣме, единъ другиго не ще разбиреме. Да, врѣме е вече, да погледнемъ по-сериозно върху рѣшението на този сѫществень въпросъ, по възможна скорость, за да не даваме мѣсто на

Digitized by Google

ужаснитѣ слѣдствия, съ които можемъ са срѣщна, ако въ случай са отнесемъ хладнокръвно къмъ въпроса.

Нѣка вече всички почетни наши филолози, съ своитѣ теории, подадѫтъ ржка другъ другиму и поразмислѧтъ за рѣшението на въпроса. За да не бѫде правописа изложенъ на измѣнения, трѣбва да са основава на законитѣ на языка си, а не на законитѣ отъ нѣкои авторитетни западни филолози. Безъ всѣко съмнѣние почетнитѣ наши филолози, трѣбва да имѧтъ прѣдъ видъ, че изработения правописъ, да може да служи и въ този край отъ нашето естество, който съставлява (сега) етнографическа цѣлость съ княжеството [1]) — *Македония.* Понеже и тъй сме раздѣлени искуственно, то поне правописа на языка ни да бѫде общъ и да прѣдставлява цѣлость, което обстоятелство има важно значение при постиганието на свѣтата идея, която сѫществува въ всѣкий български синъ — *Политическата цѣлость на България.* Нѣма съмнѣние, че инициаторитѣ по рѣшението на въпроса, трѣба да сѫ изучили теорит. и прак. тритѣ нарѣчия: *Бѫлгарско, Тракийско* и *Македонско,* съ тѣхнитѣ особености. А тъй сѫщо не по-малко значение имѧтъ и старитѣ наши ржкописни памѣтници, които сѫ разхвърлени по всевъзможнитѣ европ. библиотеки, — изучванието на които памѣтници отъ филологическа глѣдна точка е необходимость, за да знаемъ, какъ нашитѣ прадѣди сѫ писали и какво измѣнение е прѣтърпѣлъ правописа на языка ни до сега. Водимъ отъ тъзи мисъль, азъ попригледахъ Старо-Бъл. ржкописни памятници въ тукашния Румянцовски музей (въ Москва) и извлѣкохъ нѣкои откѫсляци, които прѣдавамъ, по-долу за да може да са сѫди, относително правописанието и языка имъ. Специално маслѣдване на нѣкои отъ тѣзи паметници са намира въ нѣкои уч. трудове, които и указвамъ долу.

---

[1]) Ний, ако не земнимъ сичкитѣ български нарѣчия, всѣкогаш ще хроним (Б. Р.)

Digitized by Google

1). ОСМОКНИЖИЕ.

КНЇГЫ ПРЪВЫ ЄМѠУСЄА ПРРКА (I стр.).

ѡтва́ривъ сего ми́ра .·. —

Испрѣ́ва сътвори бг҃ъ нб҃о и́ землю́. Земля же бѣ, неви́дима и҆ неоустрое́на. И́ тъма́ връхоу бездны. И́ дх҃ь бж҃іи ношаа́шесе връхоу воды. И ре́че бг҃ъ да боудетъ свѣ́ть и҆ бы́стъ свѣ́ть, и видѣ бг҃ъ свѣ́ть ꙗ҆ко добро́ и҆ разлоучи бг҃ъ ме́ждоу свѣ́тѡмъ и҆ ме́ждоу тьмо́ю, и́ нарече бг҃ъ свѣ́тъ дн҃ь, а҆ тъмоу наре́че нѡщь. и бн҃ вечеръ и́ бн҃и заоутра дн҃ь є҆динь. и҆ ре́че бг҃ъ да боудетъ тврьдь посрѣдѣ во́ды. и҆ да боудеть разлоучаю́щи ме́ждоу водою и водою́ и҆ бн҃и та́ко.

КНЇГЫ ВТОРЇЄ МѠѴСЄѠВИ И҆СХОДЪНІЄ (стр. 43).

Сѝ и҆мена сн҃овь і҆нл҃е́вь прнш҃едшихъ въ єгѵ҆птъ въкоупѣ съі҆а́ковѡмъ о҆цє҃мь. и҆ и҆кьждои́хъ съ своимъ домѡмъ прі́йдоше. роувіинъ, сі҃меѡнъ, вле́виннъ, іоуда, исаха́ръ, завло́нь, и҆ вениа́мінъ, да́нь, и҆ нефта́лимь, га́дь, и҆ а́сырь. іѡ̀сифъ же бѣше въ є҆гѵ҆птѣ бѣше же въсхѣ́дш҃ь ѿ іа҆кова́ ов҃ оумрѣтѣ́ же іѡсифь и҆ въса́ бра́тїа є҆го́, и҆ вьсь рѡ̀дь ть.

(Л. 43, стр. 44) И҆ прі́йде дѣ́щи фа́раѡна и҆змы́тисе на рѣ́цѣ. ра́биніе же є҆є́ хо́ждахꙋ подль рѣкы.

(Л. 226) Ѡ҆ваче да не оуклони́тесе ѿ съ зде б҃а. и҆ поработа́йте г҃дви. въсѣ́мъ срц҃емь ва́шимъ.

(Л. 273) И҆́ре къней цр҃ь, чтотніе; и҆ рече́ се́и҃.

На края на кн. Осмокнижие л. 209 е написано съ другий почеркъ: съписасе сїа́ кні́га г҃аліеа́ма Палеа. троу҆домъ и҆ потьщаніемъ прѣѡ̀сщеннаго а҆рхіе҆пк҃о́па (Охридски) кѵ҆ръ Профѡ́ра (1523—1543 г.).

На стр. 209 има подписа на писеца: клѡѕєв, навлг҃ꙋн ѡвѡ́лв҃. На стр. 373, други почеркъ — Григоровичъ показва съмнѣние за подписа да не би да е отъ самия архиеп. Про-

Digitized by Google

хора. Прилóжѫ сію кнїгу пáлею сты́е и велúкіе цр҃квы и кто́ ю́ кіе ѿети да є́ прокліетъ ѿ х҃да вс҃а къседьжителѧ и ѿ всѣхъ сты́хъ и ѧнатéмѣ сѣдѧ да подлежúтъ: къ лѣто ѕи҃ѣ, м҃ца сен. (Този ржкописъ съдържа 373 л., подвързанъ, намѣренъ въ околностьта на Охрида и са отнася къмъ половината на XIV в.; намира са въ музея подъ № 1684).

Паремейникъ, написанъ на пергаментъ, съ българско уставно писмо (XII в.), на малки листа, съдържа 104 л. (по кат. на муз. № 1685).

Както и Грьцкитѣ паремейници, начевкътъ съ чтения въ навечерието на Р. Х. Края е изгубенъ; послѣдно чтение — въ 6-ий д. Августа. Изгубени са нѣколко листа и въ срѣдата на ржкописа, други листа са силно пострадали отъ влажность, или окѫсани. Ржкописа има значение на полимпсеста: на по-голѣмата часть отъ страницитѣ явственно са виждкътъ остатки отъ истрито Грьцко уставно писмо не по-кѫсно отъ VIII—IX в. —

Състава и порядъка на чтенията сѫ еднакви съ Грьцкитѣ и славянскитѣ паремейници, но между послѣднитѣ настоящия паремейникъ по своята древность трѣбва да земе пьрво мѣсто.

По наблюдението на професора Григоровича (виж. статия кас. др.-слав. яз., Казань, 1852 г. 64) нализа, че текста на ржкописа е написанъ съ глаголица. — Този многоцѣненъ памятникъ е намѣренъ въ Атонския Хилендарски мънастирь. — Филологически забѣлѣжки, относително языка виж. въ Истор. Христоматия ц. сл. яз. Ѳ. И. Буслаева 1861, 63-66; сѫщо и въ „Древнихъ славянскихъ памятникахъ юсоваго писма," И. И Срезновскаго, Спб., 1868, 68—69, 216—218 и 261—268. —

Тукъ прѣдавамъ нѣколко откѫсяци отъ този памятникъ. стр. 16.

Поꙋчрѣпѣте водѫ съ веселиемъ ѣко гласъ г҃нъ въпиетъ гла: дх҃ъ разоꙋма дх҃ъ страха Бжиѧ.·. просвѣтѣкшагосѧ на насъ.·.

Правописанието на паремейника е старо-българско. Носовитѣ букви постоянно са отличавкътъ отъ чистити гласни. ѣ, строго отличавйки отъ е, употрѣблява са правил-

Digitized by Google

но, и твьрдѣ често са мѣнява въ ꙗ; както ꙗ (или а), въ ѣ.

ъ и ь са смѣсвѫтъ, тъй щото ъ обикновенно стои вм. ь, д са смѣгчава въ жд; но вмѣсто шт употрѣблява са щ.

Подновяванието на стария текстъ обозначава са въ смѣсванието ѫ съсъ ѧ и кое — що въ отпущанието ъ — а или ь — ѧ. Срѣщѫтъ са даже е и о вмѣсто полугласнитѣ напр. весъ родотъ (вм. вьсь родъть) Исход. 1. 6.

Този памѣтникъ е забѣлѣжителенъ съ стари пълни форми на прилагателнитѣ, к. н. пр. твръдаего, крѣпкаего, пръваего, гѫдащаего, въсѣкоемꙋ (вм. вьсꙗкоуемоу) и м. др. —

27 стр. Ѿ прр҃къ Исайа.·. чтеніе.·. а҃.

Тако гл҃етъ г҃дь въснѣетъ бг҃ъ въ дн҃ь ѡнъ.·. въі свѣтъ славоѧ на земѧ.·. възнести і прославити ѡстанкъ іізл҃евы.·. и бѫдетъ ѡстанькы ізл҃евы иже въ сиѡнѣ.·.

Стр. 59 (или л. 58) — .·.Въ пон҃дѣкъ.·. г҃.·. цвꙗтмѣ.·. н: неделіень.·. зъ.·. г҃.·. текстъı.·. г҃.·. г҃.·. Застѫпнікъ ісъ намъ бг҃ъ иѣковлъ.·. и защитнікъ естъ въ д҃нъ скръбі.·.

Стр. 108 (или л. 107) — Ѿ петровы҃ епистоліѧ.·. чтеніе.·. в҃.

Възлюбеиі прѣпоѣсавъше чрѣсла помышленѣ вашего.·. трꙗзващеса ѿ наъ оуповаите на приноси ижѧ вамъ благодѣтъ.·. въ ѣвеиі хс҃овꙗ ѣкоуада послоуша́нию.·. испрꙗ ѡбразоуѧще са.·. въ похотехъ пръва его невꙗдѣинѣ вашего нѫ позвавъшемоу въıстоемꙋ.·. и въıстивъ въ въсе мъжи ви бѫдете.·. ꙗко азъ ст҃ъ есмъ иаще ѿца нрицаете сѫдаща его не на лица.·. по дѣлоу коемꙋжде.·. въ страсѣ прише отъ внѣ вашего лѣто живете, вѣдаще ѣко нетлꙗномъ сребромъ.·. избавлени бъıсте ѿ сꙋетнаго житиꙗ вашего.·. ѿцй прꙗдана нъ драгоѧ кръвнѧ ѣко агнъца непорочна ипрꙗ ѵта х҃а —

Псалтирь на пергаментъ, полууст. п. XIII в., съдържа 169 л. Въ текста заглавията са съ фигурни литери (въ библ. № 1687).

Отдѣлнитѣ стихове на псалмитѣ сѫ писани съ червени строчки. — Правописанието е Срьбско-Българско. Въ края на псалтиря, освѣнь (9) утрѣнни цьрковни пѣсни, сѫ приложени тропари покаянни и молитви, подъ загл.: Мл҃твы Пл҃трꙋ — Този ржкописъ е намѣренъ въ Атонъ въ манастиря „Филотеу“. —

Digitized by Google

Като образецъ на язика и правописанието, привеждамъ 136-ий псаломъ.

На рѣцѣ вавилонстѣи тꙋ сѣдохомъ. И плакахо́мсѧ помѣнѫвше Сно́нъ. На врьби посрѣдѣ ѡбѣснхомь органы нашѫ. ꙗко тꙋ вьпросишѫ п҃ѣнъшенны словесь пѣсні. Ведьшен ны вь пѣние. Вьспоите намь ѿ пѣснеї сїѡньскыхъ. Како вьспоемъ п҃ѣ г҃днѧ на земї тꙋждеі. Аще забѫдѫ тебе іер҃лме забьвена бѫди десница моа. Прильпе ѧзикь мои грьтани моемꙋ аще не помѣнѫ тебе. Аще не прѣдложѫ іер҃лма ꙗко вь начѧло веселиа моего. Помѣни г҃ди сн҃ы едемскиѫ вь дн҃ї ерлмовы. Гл҃ще истъщайте истъщайте до основанїа его. Дыщи вавилоньскаа ѡкаанаꙗ. Бл҃женъ иже въздасть тебѣ вьз҃даание твое иже взьдасть намь. Бл҃ажень иже не иметъ и разбиетъ м҃аденца твоѫ ѡ камень.

Евангелие — апракосъ, на пергаментъ, българско полуустав. писмо, XII в. съдържа 109 л. — заглавието съ фигури, рисувани съ киноварь и бои — състава му е еднакъвъ древенъ съ Остромировия списъкъ т. е., отъ 50-ца до Великия постъ. Евангелскитѣ чтения сѫ положени само въ сѫбботнитѣ и недѣлнитѣ дни. Пьрвитѣ 8 тетрадки и края на Евангелието сѫ изгубени. Рѫкописа начева съ Евангелски чтения подирь 50-ца и прѣкѫсва съ Евангелието на 13. Декемврия. По отзива на Проф. Григоровича текста на Евангелието е съ признаци на *Търновска рецензия* и е написанъ на истрито глаголско писмо (ст. кас. др.-слов. язика 62). На л. 47 од. подписа на писеца. Благословенъ е҃си Г҃ди Бж҃е нш҃ъ, ꙗко прѣполовихъ дѣло се. На 16 л., отдолу подъ реда, едно слово е написано съ глаголица. Този рѫкописъ е намѣренъ въ село Бояна (София).

Нед. д҃ ѿ Лоукѫ. ст҃аго е҆ѵангелиа҆ чтение. Рѐ г҃дь причѧ сиѫ. чл҃коу е́тероу бг҃атꙋ оугобізи́сь нива и мы́шлѣаше глѧ. Что створѧ ꙗко не и҆мамь. где сьбрати́ плодь моихъ. и҆ рче се́ творѧ. разорѧ житницѧ мо́ѫ. и҆ болшѫ сьтворѧ и҆ съберѫ́ вьсѣ жита моа҆. и҆ добро мое. и҆ рекѫ дши́ моеи҆ дше и҆маши́ много добро. лежѫ́ще на многа лѣта́. и҆ почива́и҆ ѣждь и пи весели́сѧ. рече же е́моу Бг҃ь. безоумне. вь сн҃ѫ

нощь дш҃ѫ твоѫ истѧзаѫть ѿ тебе́. а҆ ѣжс оуготова̑. комоу бѫдѫть. тако въсѣкь сьбираѭ́й себѣ. а҆ не вь бг҃а богатѣѭ́. си гл҃ѧ вьзгла́сй. и҆мѣѭ́ оуши̑ слы̑шѣти да слы̑шить. вь вѣкы аминь.

Относително украшенията на този и други рѫкописи (намѣрени отъ проф. Григоровича), орнамента и тѣхното значение за Историята на древно-русското искуство, виж. въ ст. Ѳ. И. Буслаева: „Русское искуство въ оцѣнкѣ францускаго ученаго“ (Критч. Обзор. 1879. № 2 и 5). Рѫкописния текстъ на този памятникъ още не е изслѣдванъ.

Откѫслякъ отъ Евангелието апракосъ, написанъ на пергаментъ и бомбиции, полууст. българско писмо, XIV в., съдържа 58 л., отъ които 38 пергаментни, а 20 бомбицини (въ библ. е под. № 1691).

Този откъслякъ заключава въ себе си Евангелски чтения на всички недѣлни дни. Този рѫкописъ въ палеографческо отношение е твьрдѣ забѣлѣжителенъ. Тетрадкитѣ са сложени тъй, щото единъ листъ пергаментенъ другия бомбицинъ.

Бомбициновитѣ листове сѫ грубо изработени. Заглавнитѣ литери са рисувани съ киноварь (Ngs), а отчасти съ бои. Относително правописанието и языка, прѣдавамъ малки откѫсляци.

На 12 л., отдолу. Рече гд҃ь своимь оученикомь свѣтилникь есть ѡко тѣлоу. аще бѫдетъ ѡко твое прѡ҃то. и все тѣло твое свѣтло бѫдетъ. А҆ще ли ѡко твое лѫкаво есть. и все тѣло твое темно есть. аще ли ꙋбо свѣть иже вь тебѣ. тьма есть. то тма колми бь можеть двѣ ма҃гно ма работаати. любо единаго вьзненавидить. а дрꙋгаго вьзлоубить. любо единаго дрьжитсѧ. а о дроузѣмь и радити начнеть неможеть. бг҃оу работати и нмамонѣ.

На 17 л. отдолу. Брѣмѫ ѡно вьшедшоу і҃сви въ какапернаоумь. пристѧпи кнемоу сьтникь. молѧсѧ емоу и гл҃ѧ. ѡтрокь мои лежить ѡслабень. лютѣ ꙗко страждѫ. и гл҃а емоу і҃сь азъ прешедь и цѣлѫи. ѿвѣщавъ сотникъ р҃е емоу. ги нѣсмь до҃стоень да вдомъ мои внидеши.

Л. 37. Брѣмѫ ѡно бѣхѫ оученици инѡвъ. и фарисеисти. постѧщесѫ. и придѫ и рѣшѫ емꙋ. почто оученици инѡви. и фарисеисти постѫтсѧ. а твои оу҆ченици не постѫтсѧ.

Digitized by Google

ирѣ имь ісь ед могѫть сн҃ове. брачнии постисѧ. дондеже снимъ и есть женихъ. елико врѣмѧ съ собоѫ имѫть. жениха.

Л. 57. отдолу. Врѣмѫ ѡно вниде ісь вь ер҃мъ цр҃ьковь. и сьглѧдавсѧ. поздѣ оуже сѫщоу часоу. изыде вь иданиѫ сь ѡбѣманадесѧте въ оутрьни. и вьзьалкавь. и видѣ смоковьницѫ издалече.

Проф. Григоровичъ въ своя реестрахъ при този рѫкописъ има бѣлѣжка: „Балкани, Богоевъ“ — Точно не може да са опрѣдѣли мѣстото, дѣто е намѣренъ този памятникъ, но по всѣка вѣроятность нѣкадѣ около Балкана.

Откѫслекъ отъ четвероевангелието, Българско полууставно писмо, XIV в., на пергаментъ, съдьржа 39 листа (№ 1692 въ муз.). — Този откѫслекъ съдьржа въ себе си Евангелие іоанна отъ 12-ий ст. II глава до края.

Рѫкописа принадлѣжалъ на Хилендарския мънастирь. Единъ листъ, именно Евангелието отъ Лука, намира са у свѣщенника на Нижегородския 2-ий дѣтский приютъ, А. В. Карамзинскаго, който листъ му подарилъ самъ Григоровичъ въ 1861 г. — Азъ не считамъ за необходимость да прѣдамъ малки откѫслеци за правописанието и языка, понеже прѣдмѣтния памятникъ е отъ XIV в., и съ сѫщото писмо (полуустав.).

Апостолъ апракосъ, извѣстенъ подъ името „Охридски“ — Този апостолъ е писанъ на пергаментъ. Отъ началото до 15-ий л., е писанъ съ едри букви, отъ 16 л., съ по ситни, но твьрдѣ небрежно; написанъ съ уставно писмо (XII в.), съдьржа 112 л., подвьрзанъ. Летеритѣ при заглавията сѫ доста груби, безъ бои (№ 1695 въ муз.). Текста на апостолскитѣ чтения е непъленъ; начева съ чтението въ петъкъ 3-та недѣля слѣдъ Пасха, свьршва съ чтенията на мѣсецъ Юлия.

Изгубени са нѣколко тетрадки и листове въ срѣдата на рѫкописа. Отъ 50-ца до страстната недѣля има чтение само на сѫбботнитѣ и недѣлнитѣ дни. Въ синаксария, освѣнъ дневнитѣ Апостолски чтения и указанията, относително порядъка на цьрковната служба отъ цьр. уставъ, въ много мѣста са четѫтъ дневни *тропари* и *кондаки*.

За главнитѣ литери по своитѣ рисунки са намирѫтъ въ сродство съ сѫврѣменнитѣ му грьцки рѫкописи, сѫщо и съ нѣкои южнославянски. Проф. Григоровичъ казва, че по орна-

Digitized by Google

мента си е твьрдѣ сходно съ глаголческото четвероевангелие, принадлежаще къмъ XI в. — Сродството на настоящия ржкописъ съ глаголческата писменность въ палеографическо отношение, по-изразително стои въ това, че нѣкои откжсляци и отдѣлени слова сѫ написани съ глаголница въ самия текстъ (напр. л. 13 од. — 14) (дѣн. XVII, 4—7), 98 об. (Еф. XIV, 11—13), 99—100. Григоровичъ прѣдполага, че текста на разглѣдваемия ржкописъ е прѣписанъ отъ глаголския орегиналъ (виж. ст. кас. др. сл. яз. 64., сл. яз. путпеш. по Европейск. Турции, 186).

Подробно описание, за настоящия ржкописъ съ обширни извлечения, както отъ текста тъй и отъ синаксарията, са намира въ „древн. слав. памятн. юсоваго письма, И. И. Срезневскаго“, стр. 75—100, 269—300 — сѫщо и у Шаферика „Pamatky Hlahol. pismu“, XI—XII и 54. Ето нѣколко откжсляци:

— Листъ 12. Вѡ дни павелъ и варънава. живѣаста въ антнѡхии пучѫща и благовѣствоуѫща и съ инѣми етеры слово г҃дн҃е. по дн҃ехъ же етрѣхъ рече къ варънавѣ павелъ възвращъшасѫ посѣтивѣ братиѫ во всѣхъ градѣхъ въ нихъ же проподаховѣ слово г҃дн҃е. како живѫтъ варнава же велѣаше поѫти.

Съ собоѫ иоана рекомааго марка. павелъ же молѣаше ѿстѫпъшааго ѿ нею. Ѡ памъфилиѫ. и нешедъша снима на дѣло въ неже послани бѣшѫ. не поѫ и съ собоѫ сего бъч҃ оубо распрѣ ꙗко ѿдѣлитсѫ има ѿ себе варнава же поимъ маръка ѿѣде въ коупръ. павелъ же изъбравъ силѫ изиде прѣданъ благодѣти бж҃и ѿ братиѫ прохождаше же есоѹриѫ и киликиѫ оутврждаѫ цр҃кви.

Ппде. Г. попа ѿ днѣ ст҃ѣіх ч҃тне.

Откжслякъ отъ пергаментния Апостолъ, който по мѣстото на прѣжното нахождение, е извѣстенъ подъ името *Слѣпченский*[1]). Този откжслякъ е писанъ на истрито грьцко писмо (XII в.); съдьржа 6 листа. Литеритѣ на заглавията сѫ съ фи-

[1]) Мънастиря „Слѣпчански“ е на близо до града Ресенъ, Македония. —

Digitized by Google

гури, съставени отъ змиини глави, птици и прѣвити ременя и са рисувани съ бои (№ 1696 въ музея).

— Съдьржа въ себе си дневни Апостолски чтения отъ понедѣлникъ на I-*та* недѣля подирь 50-цата до вторника на 2-*та* недѣля, — и не на сѫбботитѣ и недѣлитѣ, но на всички дни прѣзъ недѣлята. Рѫкописа, къмъ който принадлѣжи настоящия откѫслякъ, на послѣдъкъ отъ *Слѣпчанския* мънастирь, миналъ въ собственность на г-на *Верковича*.

Описание на този рѫкописъ съ приложени извлечения са намира въ „древ. слав. памятн. юсоваго письма, И. И. Срезневскаго“, 100—117 и 301—330. Ето нѣкои откѫсляци, които ще ни дадѫтъ възможность да сѫдимъ за язика и правописанието.

1 л. Павелъ рабъ і҃с х҃въ: званъ ап҃лъ: избранъ къ евгл҃ие х҃во: еже прѣжде обѣща пр҃ркы своими въ книгахъ ст҃хъ о снѣ своемъ: бывъшимъ ѿ сѣмене дв҃два по плъти: нареченаго сн҃а бжиѣ: силоѫ дх҃оу стынѫ: изъ въскѣшениѣ мрътвихъ: і҃са х҃а б҃а нашего: имъ же приѫхомъ бл҃годѣтъ нап҃лъство: въ послоушание вѣры къ ѫзыкы: именемъ его: съ нимъ же ест҃е вызванъмъ ст҃омъ.

На 6 л. — Братиѣ дѣлаѫщомоу мъзда не въмѣнѣетъа (?) — по бл҃годѣти: нѫ по длъгоу: а не дѣлаѫщомоу: вѣроуѫщоу же не оправдаѫщаго нечъстива: причътаетъ са? вѣра его въ правдѫ: ѣкоже дв҃дъ г҃летъ: блаженъство чл҃вкоу.[1])

Апостолъ църковни, расположенъ въ порядъкъ на послания, полууст. п. XV в., на бомбицина; съдьржа 186 л.. Правописание сърбско-българско (№ 1698 въ музея).

Начева отъ 23 ст., V гл., Дѣан. Ап. Изгубени сѫ нѣколко листа и въ срѣдата на рѫкописа . На края има указатель на Апостолскитѣ чтения и послѣ сборникъ на 12 мѣсеци. На послѣдния листъ стои подписа на писеца: „Ѡ вл҃ко х҃е слава тебѣ. Всѣкомѫ бо е́си дѣлѫ бл҃гѫ зачало и конець Списано“ Єоудимиемъ чтите исправѧ а́ не клените.

Два откѫсляка отъ българския сборникъ, на пергаментъ,

---

[1]) Въ Охрида казвѫтъ „чоеко можишъ да му дайшъ да разберитъ со сборъ (слово); на человѣка=чоеко.

Digitized by Google

дрѣбно полууст. п., XIII в., съдържа 4 л., намира са въ музея подъ № 1710.

1. Л. 1. Нач. съ крайнитѣ слова на Іоанна Златоуста на Благовѣщение: . . . . . Къыше то єсть закона. тѣлеснааго и твое запов҃ѣдаеши ѡтроковци. пришествиіе пк҃ыземлы конци не къмѣстатъ тебѣ в҃лко. то како тѧ къмѣститъ ч҃рк҃во дв҃че в҃лка же пакы р҃е къ аглу҃ то. како мѧ въ мѣстнѣ нъ авраамлѣ. и аг҃лъ р҃е имже є стран полюблы имѣаше пѫчнимъ.·. —

Виж. Супрасл. ржкописъ по изд. *Миклошича* (Vindob. 1851) стр. 182, 7 редъ отдолу. Въ послѣдня тъзи дума начева: Пакы радости благов҃ѣщение. Греч. подлин. виж. въ Patr. graeca, z. 791.

Л. I об. и 2 Іоанна Златоуста, слово въ цвѣтна недѣля; нач.

Отъ чюдесъ на чюдеса г҃нѣ. идѣмъ братие. идѣмъ ѿтъ силы на силѫ. сл. супр. рук. по изд. *Миклошича*, 234. Греч. подлин. см. (виж.) въ Patrol. gr., LIX, 703. Чете са само първата по малка половина.

Въ втория откѫслякъ, съ сѫщия почеркъ на малко помалъкъ форматъ, въ два листа. Слово безъ начало и край по видимому сѫщо отъ *Іоанна Златоуста*.

Нач. . . . . и пакы сходѫщеесѧ. и не по мнозѣ глѧтъ. сътвори намъ бгы. иже поидѫтъ предъ нами. что̀ глеши чюдеса видѣлъ еси. толика и такова. и ѥдине ли створшаго ѧ. Послѣдни думи на отривока: а҃ ты г҃нѣва своемоу братоу не можеши ѿпѹстити. чго ради.

Откѫсляци отъ три южнославянски сборници на слова и поучения, полууст. XV в., въ л. 15, 11 и 1 л., — Правописанието е по послѣдно българско (№ 1703 въ музея).

1. л. 1. об. „Ѳ҃ѳарха Ї҃ѡанна пресв҃итера. Слово на рождество г҃да нашего і҃с х҃а. Нач. Хс҃ праведное сл҃нце дн҃е ѿ дн҃ы пр҃ѣч҃тыѫ и ст҃ыѫ въсїа. тъма нечьстивыхъ ѿбѣже.

Л. 4. об. Ї҃ѡа́нна презвитера ѿ сказанїа, є҃ѵльскаго на рождьство г҃а нашего і҃с х҃а. Нач. Ї҃сѹс рождьшоуса въ вид-леемѣ іоудеистѣмъ въ дн҃и Ї҃рода ц҃рь и се вльски приидо-

Digitized by Google

шѫ.... Мнѡ́го потрѣба бдѣнїоу, и мнѡгы потрѣбы млитвѣ.

Л. 11. об. Сло́во ѡ̀ рожⷭ҇твѣ г҃а нашего І҃ѵ Х҃а. Нач. Пришедшоу х҃ва рождьства пра́здникоу.

А҆ле́ѯандрь къ блаженомоу е́всевїоу гл҃а. съчинения Евсевия Александрийскаго. Подлин. гл. въ Patrol. gr. LXXXVI, 365—372. На л. 1. об. Слово отъ Епитания Кипарскаго, на Боготѣлесното погребение Исуса Христа. Нач. Что́ сє҃ дн҃е безмльвїе мно́го на земли. что́ сє҃; безмльвїе мно́го и мльчанїе много. Виж. Patrol. gr. XLIII, 439. Влиза въ състава супр. руков. виж. изд. *Миклошича*, 337.

Л. 9. Въ ст҃ѫѧ и҆ великѫѧ сѫбѡтѫ сло́во на Бг҃отѣлесное погребенїе г҃а и Бг҃а и҆ Спаса нашего І҃ѵ Х҃а. Нач. Ви́дѣсте ли вчера разбоиникл благоразоумїе, и҆ Іоу́де́нское неи҆стовство. Приписва са на Іоан. Златоуста; виж. издание Savilii, V, 912 — сл. 89-та бесѣда Іоан. Златоуста на *Матея*.

III. Единъ л. отъ житието на св. Григория, ѡ҆ Маркиа́нѣ чиготѣ. Нач. Излѣзше же ѡ҆бои ѿ константинѣ града е҆пскопи и҆ чигота. ѿ лица царева.

Откѫслякъ отъ българ. прологъ, писанъ на пергаментъ съ ситно полууст. п. XIII в., съдьржа 6 листа (№ 1705 въ музея). Съдьржа въ себе си кратки жития на святиитѣ отъ 14. до 25. Септ. и отъ 6. до 11. Ноемврий. Жития на славянски Свѣтии нѣма. При този откѫслякъ има написано отъ Григоровича, собственоржчно: „Балкани, Богоевъ“[1]).

Откѫсляци отъ петь ржкописи съ южнославянско писмо отъ XV и XVII в., на 13 л. (№ 1711 въ музея). 1. При листа отъ българския синодикъ въ 4-на; XV в.

Л. 1. Помени Гд҃и дш҃е рабъ своихъ въ цр҃твие. помени́ Гд҃и бл҃гочⷭ҇тивихъ цр҃ей. Бориса, цр҃а, Симеѡ́на. . . Романа, Пе́тра, Самѹила, Радомира, Гаврїила, Ꙗсѣна. Каломана, Пе́тра, Борла, А҆леѯа́ндра, Іѡ́н Ꙗсѣна, Калимана, Михаи́ла, А҆леѯандра, Константина, Сѵмеѡ́на, Шегмона, І҆акова де́спотл, Геѡргїа, Тертерїа сн҃а его́ Михаи́ла, Коумана деспота, Ѳеѡдора, Сватослава, А҆леѯандра, Ꙗсѣна, Страши-

[1]) Богоевъ трѣбва да е г. Богоровъ — той въ онова врѣме са подписваше Богоевъ (Б. Р).

Digitized by Google

мира, Кладислава бра́та е́го, Сте́фана, гдо́дина Ши́шмана, Иѣ́кна, Михаила, бра́та е́го́, Страшимира, Ко́нстантина, Иѣ́кна, Фрѣжина. А́ сѣ́ поме́ни православнимъ цр҃цамъ. А́ннѣ, Є҃вгенїю, Ѯе́нїю, Монахїю, Є҃ленѣ, Керацѣ, Керамарїю, Ири́нѣ, Кераце, Ма́рїю, Є҃фросинѣ, Ѳеѡдосїю, монахїю; Ѳеѻ́ру, Марїю, Ѳеѡдорѣ, А́нну, Ѯенїю, Є҃фросину.

Л. 2. об. А́ сѣ́ помень, архиереомъ. . . . . , Помени гди патриарха Сте́фана, Кирлама, Василїа Кисарїѡна, Макарїа, Ма́рка, Їѡаки́ма, Игнатїа Їѡаки́ма, Макарїа, Леонтїа, Їѡаки́ма, Ро́мана, Їѡаникїа, Сѷ́меѡна, Ѳеодосїа, Їѡаникїа, Є҃ѷ́димїа, Ѳеѡдосїа[1]).

Л. 3. об. А́ сѣ́ помень правосла. . . . хр҃тїнѡ́мъ гдо́дамъ и волиромъ и́ изборанымъ властелѡ́мъ и́ ктиторѡмъ. Ра́ка Бѫ́гїа Кѣкашина, Да́фина, Ни́лка, Їѡа́нна, Пантелеимона Ми́ле, Ми́ле, Станкоте — При списака на българскитѣ имена има забѣлѣзано: Гра́да Софїа.

Откъслякъ отъ пергаментенъ требникъ, полууст. българско писмо, XII—XIII в., на 8 л., зетъ отъ Хиленд. мън. (№ 1716 въ музея). Заключава въ себе си: 1. л. псаломъ 118, отъ 79-я до 126 ст. л. 5. об. стихове:

Бл҃венъ е́си г҃ди навчи ма ѡ҃пр. (sic). Сты́хъ ликъ ѡ҃брѣ́тѣ и́сточникъ жизни. и́ двери ра́йскыѫ ѻ҃брѣ́тохъ а҃зъ пѫ́ть покаѧнѣ́. . . . Нже дланиѧ ѿ нєбитиѧ̀ съ҃здавы ма . . . . . и м. н. до стиха. Радоусѧ чт҃аѧ. ѩже Бц҃а пл҃тиѫ́ породи всѣ́мъ спсенїѣ́. . . . . Виж. Goar, 527 и старопеч. Срьб. требникъ, Венеция, 1538—1540. г. тетр. 8, л. 6 и 7.

Л. 6. об. А́ сѣ в нде. и в. великѫ сѫ́. Бл҃внъ. Ѧгг҃ки́ съворъ ѹдивисѧ. . . . до стиха: Жизнодавца рождъшн. сл. Москва. старопеч. требн. 1625 г., л. 6273 об.

Л. 7. об. М. Бл҃ко Гй іс҃ Хс҃ Бс҃ нашъ. приклони ѹхо твоѥ́ и оуслыши ма въпиѫ́ща. припа́даѫ́ща имени твоемоу є всемъ и́ всѣ́чъскы́ми вѣнми въпиѫ́ къ дрьжавѣ́ твоей.

[1]) Този паметникъ е принадлѣжалъ непрѣменно на г. София, защото отсамъ Балкана и въ източна България при собственнитѣ имена не са дода̀ва *ше* както горѣ — Стенко-ше, а въ Софийско, Разложко и още на слогъ става *ше* са срѣща и днесь при собственнитѣ имена (Б. Р.).

Digitized by Google

По-нататъкъ между прочемъ са срѣщѫтъ форми: оуꙗзвеныихь лѫкаавиꙑми стрѣлаами противнаго. . . . мѫчѧщи́хсѧ. и въ тѣснотѣ живѫщии́хь. . . . сѫщѫѩ въ поустꙑнѣахъ и въ пещераахъ. и въ пропастехъ земныи́хь. Нѣколко пѫти са срѣща малкия юсъ (ь) въ видъ на грьцка прописна делта, съ хоризонтална чьртичка въ срѣдата.

Откѫслякъ отъ Октоиха, на пергаментъ, ситно полууст. б. п. отъ XIII в., на 2. л. — *Шипка.* (№ 1718 въ музея).

Съдьржа въ себе си: на пьрвия листъ стихове отъ вечерната служба, 3-я гласъ въ петъкъ; на 2-я, — нѣколко утренни стиха и 1—3 пѣсни отъ канона въ сѫббота, 4-я гласъ. За образецъ на язика и правописанието привеждамъ прѣносъ и пьрвитѣ два тропара, отъ пьрвата пѣсень:

Морѣ чрьмнѫѫ иѫчина. иемокрьнами древе шествовавь исрдль поетъ пѣснь Хⷪ҇ Бⷪ҇ ꙗко прослависѧ. — Вьздвижесѧ нш҃е ѿпадение. исправлѣѫ на прѣчⷮ҇тѣмь дрѣвѣ крьстнѣмь. древнее исцѣлѣѫ всегꙋбительство. ꙗко бл҃гы чл҃еколювець. Въ гробѣ же пльтскьі, вь адѣ же сь дш҃еѫ. ꙗко Бг҃ь вь ран сь разбоиникомь.·. бивь Хе҃ сь ѡц҃емь и сь дх҃омь вьсѣ испольнѣѫ неисписание. сл. старопеч. Сьрб. Октоихъ, устинъ, 1494 г., тетр. 26., л. 2 об.

Откѫслякъ отъ постната Триодь, на пергаментъ, полууст. б. писмо отъ XIV в., въ л., въ два стълбеца, на 3 листа (№ 1720 въ музея). Съдьржа въ себе си часть отъ утренни и вечерни служби въ вторника на 6-та недѣля отъ В. постъ и при това нѣколко парамии. Сл. печ. Краковскую постную туиодь, 1491 г., л. 131-135, а сѫщо Венец. изд. 1561 г. Паремиитѣ сѫ сѫщитѣ, но състава на пѣснопѣнието, съ исключение твьрдѣ малко, е други.

Откѫслякъ отъ постната Триодь, на пергаментъ и бомбицина, дребно полууст. б. писма отъ XV в., има 6. л. Зографъ (№ 1721 въ музея). Съдьржа въ себе си пѣснопѣния съ парамии за Срѣдата, Четвьртъка и Петъка на I-та недѣля отъ В. постъ; състава и редакцията на текста почти сѫщата, както на Краковската триодь, 1491 г.; еднакво и съ Венец. изд. 1561 г.

Откѫслякъ отъ служебната Минея, за м. Октомв., на пергаментъ, дребно б. полууст. п. отъ XIII—XIV в., на 2 л.—

Digitized by Google

Зографъ (№ 1725 въ музея). Съдьржа въ себе си житието на Іоан. Рилски, часть отъ канона му и стихове.

Жит. нач. Прп҃бный оц҃ь нашь Іѡнь бысъ родомь бл҃гарнь. рождениемъ. ѿ всеи нарицаемыѧ Скрина. виж. 1-е Моск. изд. Пролога, 1641 г., подъ 19-мъ Окт. сл. выше. № 24 (1706).

Откѫслякъ отъ служебната Минея за м. Декемв., на пергаментъ полууст. б. писмо отъ XIV—XV в., въ л., на 2 л. — Зографъ (№ 724 въ музея). Съдьржа въ себе си 1-та и 3-та пѣсень отъ канонитѣ на Акилина и Трифилия.

Листъ отъ служеб. Минея за м. Августъ, на пергамент. полууст. б. писмо отъ XII в. Балканъ [1]).

(№ 1727 въ музея). — Описанието на тоя листъ има въ Древн. Паметн. юсоваго письма, И. И. Срезневскаго, стр. 65 и 213.

Москва, 2. Януарий 1889 г. *Г. И. Капчевъ.*

ОТЪ ВИТОША ДО РОДОПА.

(България, Румелия и Турция.)

Пѫтни бѣлѣжки прѣзъ 1883 година.

(Продължение отъ IX книга.)

Отъ вододѣла при куллята, слѣзохме надолу по една коритата поляна, отъ двѣтѣ страни на която сѫ проточени въ Ардиното корито два зѫба отъ сѣверо-источния Родопинъ гребень, който захваща отъ върха Крушово (вододѣлъ на Мѣста, Арда и Марица), вие са въ разни посоки и са свьршва въ една равнина при Одринъ, дѣто са сливѫтъ Марица и Арда, на които казания Родопинъ гребень е вододѣлъ [2]). Отъ казанитѣ два зѫба, едина ни остава отъ лѣво; той е по-дълъгъ, простира са до с. Устово, дѣто и са свьршва съ една равнина, при която са сливѫтъ рѣкитѣ *Бѣла* и *Чьрна*. Другия гребень е по-кѫсъ и много стрьменъ; той са свьршва малко по-долу

---

[1]) Балканъ трѣбва да са разбира, че е зетъ нѣгдѣ въ Балкана. Или въ Казанлѫкъ, защото Григоровичъ е минувалъ въ пѫтишествието си прѣзъ тия мѣста и е зелъ рѫкописи (Б. Р.).

[2]) Соф. Пер. Сп. XXIII—XXIV. 659.

Digitized by Google

отъ мѣстото дѣто пжтуваме сега, съ единъ жгълъ между *Длъбокия* и *Сухия* долове. Двѣтѣ страни на коритатата поляна сж биле до скоро чести елови гори, ала сега личжтъ само обгорѣлитѣ имъ пънове. Тѣ ни наумявжтъ, че проста шка рѫка е пожарила тия нѣкога гиздави гори, за да си раствори мѣсто за посѣвъ и да прибере поне първата слѣдъ пожара жътва, нѣколко кила повече ръжь. Коритатата поляна, постъпенно са вдълбочава, до дѣто отъ вѣчно зеленѣющитѣ са тукъ-тамъ блата, една малка долчинка зашюртява и приема името *Сухия-Долъ*. Като изминахме полянката и залѣзахме по лѣвата страна на долчинката, видѣхме безбройни голѣми и малки ели и борики, изсѣчени и натъркаляни по двѣтѣ страни на дола. Приготвени бѣхж за пожаръ. Таманъ щѣхъ да отворя дума и да поговоря Данийлу за това, Пангаля захвана да го осжжда, за гдѣто щомъ залѣзахме въ *Турска земя*, скри гуглата въ джобъ и тури на главата си аленъ фесъ съ пюскюль. Пангаля ми каза: „Видишь ли Христаки! Нашесу християнцку и боалгарску е ду синруасъ, ду кулля-са. Ала нѣма кусуръ жанумъ, Данийлу му са соай пада, оти са варти пу куна-канъ.“ — „Тоай, стрику Воалчо, тоай, гльоадай си рабута, има Господъ и за насъ“, му отговорихъ и слѣдвахме пжтя си по Дере-Кьовско землище.

Слѣдъ 20 мин. вървение по лѣвата страна на Сухия-Долъ къмъ юго-източна посока, пжтя са раздѣля на два клона: една отива низъ дола и излиза подъ Долно-Райково, дѣто дола са влива въ Черна-Рѣка, а пжтя влиза въ главния околийский пжть; по него пжть вървжтъ Устовци, когато са врьщжтъ отъ Пловдивско прѣзъ срѣдния проходъ между Чепеларе и Ахж-Челебийско, т. е. прѣзъ прѣвала Куллята; другия пжть са отбива къмъ дѣсно, закълчова са, прѣсича дола и въ юго-западна посока върви къмъ пл. *Джабраилица* за Горно-Райково. Опростихме са съ съпжтницитѣ си калайджии отъ Устово, които отивахж низъ дола за Устово, та че по втория пжть прѣбродихме бистрия долъ и минахме на дѣсната му страна, за да изминемъ гористото стръмно бърдо, което са спуска отъ главното стъбло (граница между Румелия и Турция) между *Студенецъ* и *Куллята* и са свършва съ остръ жгълъ тамъ, дѣто въ *Сухия-Долъ* са влива *Длъбокия-Долъ*. Пжтя, който върви прѣзъ това бърдо и прѣсича острия му жгълъ, е много лошь и каменливъ. Подграждалъ го е нѣкога нѣкой благодѣтель съ камъне, но подградката е вече растурена. На едно мѣсто близо до Длъбокия-Долъ, пжтя толкова е лошь, щото слѣзохме отъ добитъцитѣ. Пангаля и тукъ показа лицемѣрно и скжперническо доброжелателство, като прѣдложи Данийлу, Михалу да *обрекжтъ* по едно бѣло меджидие, а самъ той да вземе върху си грижата за испроваждание отъ Райково единъ дюлгеринъ, да подгради разваления пжть.

Минахме лошия пжть, прѣминахме Длъбокия-Долъ и са въскачвахме нагорѣ по едно ребро на друго едно бърдо, което тоже отъ главното стъбло са впуща въ Ардиното корито по юго-източна посока. Това бърдо е просѣчено отъ къмъ сѣверо-истокъ съ Длъбокия-Долъ и Сухия-Долъ, а къмъ юго-западъ съ Джабраиловъ-Долъ,

Digitized by Google

който между Горно-Райково и Пашмакли се влива въ Черна-Рѣка; юго-източнитѣ му поли се миятъ отъ Черна-Рѣка. По сѣверо-източнитѣ ребра на тоя гребень сж разложени селата Левочюво и Писаница, по южнитѣ ребра — Дунюво и Хасовица, а по южнитѣ му поли до Черна-Рѣка лѣжатъ, по-голѣмата часть отъ Горно-Райково и малка часть отъ Долно-Райково.

По стръменъ и закалкатенъ пжть, посрѣдъ пожарища отъ опустошени елови гори, ний са искачихме на върха на бърдото *Джабраилица* — вододѣлъ на Длъбокия-Долъ и Джабраилския-Долъ — дѣто пасяше едно голѣмо стадо дойни овце. Мандрата оставаше малко на дѣсно отъ пжтя, въ единъ завѣтъ отъ къмъ страната на Длъбокия-Долъ. Тамъ, дѣто пжтя прѣсича бърдото, за да са спусне къмъ Райково, имаме една равна поляна, която постъпенно са издига къмъ сѣверо-западъ, додѣ са присъедини къмъ главния гребень при върха *Студенецъ*, отъ дѣто тоже са спуща единъ пжть за Пашмакли и другъ за Райково, послѣдния отъ които слиза на поляната, дѣто сме сега и влиза въ пжтя Куллята — Длъбокия-Долъ — Джабраилица. Поляната, за която сега е думата, са зовѣ *Джабраилица-Планина*, върха, по който тя са скопчюва съ сѣверо-източния Родопинъ гребень, са нарича *Джабраилъ-Тепе*, низъ който са образува дола *Джабраилски*.

Ний са спрѣхме да починемъ малко на поляната, отъ дѣто има много пространенъ изгледъ върху една голѣма часть отъ широкитѣ Родопи, тая неизучена още българска Швейцария. И въ двата дола, отъ двѣтѣ страни на Джабраилица, чуе са сѣкъ отъ брадви; едни ратаи отивжтъ за дърва, други са врьщжтъ съ товарени мулета или коне. Всѣкий ратай пѣе и кара по два-три товарни добитъка. Лѣтно врѣме, ратаитѣ приготовлявжтъ на господаритѣ си дърва за огрѣвъ прѣзъ цѣлата зима. И защото една планина въ Длъбокия-Долъ е спорна между Райковцитѣ и Левочювцитѣ, то и отъ двѣтѣ села ратаитѣ са надпрѣварвахж: кой повече дървета да изсѣче. Азъ спомѣнахъ Данилу, че е много жалко, дѣто правителството не завърди горитѣ отъ безмилостното упостошение. Данилъ, види са докаченъ отъ тия думи, тъй като и той споредъ хорското мисляние, съставлява часть отъ турското правителство въ Пашмакли, дѣто той е членъ въ Бѣдаета (Гражданското Сждилище), рѣче ми тъй: „жанжмъ, правителството; какво е виновато правителството; то не зависи отъ него, когато самитѣ общини не варджтъ собственнитѣ си гори.“ Въобще, слѣдъ като залѣзохме въ границата на Ахж-Челеби, Данилъ измѣни тона въ говора си, захвана криво да глѣда върху всѣко сждение и оцѣнение по правителственнитѣ работи. Това бѣше за менѣ отъ негова страна едно костевно напомнювание, да не бѣбря много-много противъ правителството. И азъ сторихъ намѣрение, да не говоря.

Азъ помолихъ другаритѣ си да са поотстранимъ малко отъ пжтя и да са въскачимъ на една висока чюка, отъ дѣто да са понаглѣдамъ на широкото планинско море. Тѣ прѣстанахж. Оставихме Михалювия ратай Беча, да варди мулетата и конетѣ. Той запѣ „Шуми

Марица“ съ колкото му гласъ държеше, а ний сѣвешкомъ са искачихме на ближната чюка.

Отвори ни са по-широкъ и приятенъ изгледъ. Врѣмето бѣ ясно на пладнина. Отъ къмъ сѣверъ кржгоглѣда е по-надъкъ, защото върха на сѣверо-източния Родопинъ гребень е по-високъ отъ мѣстото, дѣто стоимъ, и ни закрива сѣвернитѣ му ребра, по-между които текжтъ дѣснитѣ Марицини притоци. Отъ къмъ сѣверо-западъ, най-близо стожтъ каменливитѣ върхове *Кожоша-Стѣна* и *Секирица*, а малко задъ тѣхъ са издигжтъ изъ Пашаклийската долина гранитнитѣ остри скали на *Кираманджа*, задъ която са протака въ посока отъ югъ къмъ сѣверъ голата планина (карталъ) Ешекъ-Кулла и високата чюка на границата *Карлжкъ*, вододѣлъ на Арда и Кричиската рѣка. Вижда са голѣма часть отъ долината на Черна-Рѣка, видимъ, като въ панорама, часть отъ Долно-Райково и прѣлѣстната котловина, въ която е разложено с. Устово, тамъ дѣто са сливжтъ и съединявжтъ рѣкитѣ Бѣла и Черна. Отъ лѣво, или къмъ сѣверо-истокъ, ни са исправжтъ върховетѣ: *Градоанъ* (надъ с. *Подвисъ*, по теченнето на Черна-Рѣка), *Поповица* и *Кокурово*, върху които личжтъ развалинитѣ отъ стари крѣпости; на дѣсно отъ тѣхъ видимъ гребеня, който са спуща отъ *Можина-Вода* и са протака между *Бѣла-Рѣка* и Черна-Рѣка отъ една страна, и *Малка-Арда* отъ друга, чакъ до подъ с. *Баня*, дѣто са влива Малка-Арда въ сжща *Арда*; по тоя гребень стърчжтъ върховетѣ *Сарж-Боба*, *Дедекьойския Карталъ*, Черния-Върхъ, *Деринъ-Гедикъ* (Длѣбокия-Прѣвалъ) и *Чамладжанската-Планина*. По-къмъ сѣверо-истокъ глѣдаме да са протака главния сѣверо-източенъ гребень съ полуголия *Кара-Кулассъ*, гранитния конусообразенъ върхъ *Иниханъ-Тепе*, съ тѣхнитѣ ребра, покрити съ гжста елова гора и проточени къмъ югъ. Къмъ югъ имаме най-широкъ изгледъ. На срѣща ни стърчи единъ широкъ планински гребень, който са отдѣля отъ главния Родопинъ гребень, малко по-долу отъ *Ешекъ-Кула* и си зема име *Пашмаклицки-Карлжкъ* до дѣто височината му са равни съ оная на главния гребень, та че като започне да са снижава приема разни названия; само на нѣколко мѣста са именува *Вѣтрувъ-Боарце*. Тоя гребень има посока отъ западъ къмъ истокъ. Разстила са между Черна-Рѣка и р. Арда, и билото му е вододѣлъ на тѣзи двѣ рѣки. По ребрата на тоя продължоватъ и широкъ гребень има най-много села. Той е най-широкъ планински гребень въ Ахи-Челеби и са свьршва тамъ, дѣто Черна-Рѣка са влива въ Арда. По водораздѣлната му чьрта са съзира добрѣ конусообразната чука *Кралювъ-Камень*, между с. Долно-Райково и Чокиаково, зградитѣ при новостроющий са манастирь Св. Атанасъ, а тъй сжщо и широкия долъ *Варадилъ*, покритъ съ борикова гора. Задъ този гребень са синѣе пространството въ долината на сжща Арда, а задъ синята изгла са виждатъ, въ видъ на бѣло-сини облаци, Просоченскитѣ, Серескитѣ и Зхинепскитѣ планини; малко по близо са синѣе юго-източния гребень на Родопитѣ, що са спуска отъ върха на пл. Крушово и съ много ребра къмъ Ардиното корито и Бѣломорската равнина простира са чакъ до Деде-Агачъ, Димотишката равнина и Одринското поле.

Digitized by Google

На този гребень са виждa върха *Кушларъ* вододѣлъ на р. Арда и р. Мѣста и граница на Ахъ-Челебийската и Драмската каази — височинитѣ *Добринъ-Върхъ*, *Кадировъ-Върхъ* и *Комътъ*, около изворитѣ на Арда; по къмъ истокъ са виждатъ височинитѣ *Улу-Яйла*, *Еллиджа* и *Чингине-Хисаръ*, а още по-къмъ истокъ, задъ Мадансктѣ и Даридерскитѣ голи синикави планини, едвамъ са синѣятъ върховетѣ на *Гюмюрджюнский-Карлжкъ*, задъ които са крие плодоносната приморска равнина и Бѣлото море.

Гледка такава, на каквато не може да са наглѣда человѣкъ ни вътрѣ въ три дни. Отъ мень да зависяше, останали бихме да обѣдваме на това мѣсто и да са наглѣдаме повечко, ала защото по поляната нѣмаше трѣва за добитъцитѣ, другаритѣ бързахъ и затова са върнахме на поляната при добитъцитѣ. Пѫтя са обрьща на долу низъ Джабраилския-Долъ, по лѣвата му страна. Пангаля са обѣща по случай на праздника Св. Петръ, да пусне конетѣ и мулетата въ една негова некосена ливада да са напасѫтъ. Затова са и обърнахме, та прѣминахме на дѣсната страна на дола и стѫпихме подъ политѣ на каменливия върхъ *Секирица*, ала додѣ отидемъ до неговата ливада, трѣвата му домилѣ и той са повърна отъ обѣщанието си. „Грѣхъ е, каза той, на день на Св. Петръ да пускаме хайване-са да пасоатъ въ некусена ливада; я ща нà[1]) по-хубава трева тува надолу“. И завѣде ни въ окосената ливада на нѣкой си неговъ приятель Нику.

Отъ 12 $^1/_2$ до 4 часа слѣдъ пладнѣ почивахме въ ливадата подъ една кичеста борика. Тамъ обѣдвахме много весело. Пангаля-едвамъ посмѣ да обѣдва съ насъ заедно и да отговѣе баремъ съ риба, и то слѣдъ дълга молитва съ много метание и слѣдъ като провѣри въ *шинапчето* (часословъ и календарь на грьцки язикъ), че е позволено, ако Петровдень са случи въ срѣда, да са ѣде риба и дървено масло и да са пие вино. Пангаля приторно ни говоряше, че ако днешния день не билъ срѣда, той щялъ да ни заведе въ неговата ливада и да ни гости съ печено агне, *чеверме*. Разговора ни са въртеше, по работитѣ въ София, по Карнобадската вълна и по хубавината на Добруджа, дѣто Пангаля билъ ходилъ прѣди 10—15 години за вълна.

На 4 часа тръгнахме за Горно-Райково. Минахме по лѣвата страна на Джабраиловъ-Долъ, спуснахме са по билото на бърдото до онова мѣсто, дѣто то са раздѣля на два клона, между които са образува една малка долинка. Тукъ пѫтя са дѣли на два клона: една отива низъ долинката въ с. с. Дунюво и Долно-Райково, а втория, по билото на дѣсния клонъ отъ бърдото, слиза въ Горно-Райково. И двата пѫтя сѫ много стръмни. За това слѣзохме отъ добитъцитѣ. Половина сахать още не бѣхме извървяли и ето отъ лѣво започнахъ да са бѣлѣятъ отъ къмъ долината хубави двукатни къщи, горнитѣ катове на които сѫ облѣпени извънъ съ варъ, а покривитѣ покрити съ плочи. На лѣво, въ горнитѣ притоци на Черна-Рѣка, подъ политѣ на *Караманджа*, са нѣщо синѣе отъ далечь. Това е дима отъ куминитѣ на

[1]) Нà=намѣри.

Digitized by Google

закритого отъ каменливата Караманджа с. *Пашмклъ*. Далечъ къмъ лѣво на единъ високъ върхъ са бѣлѣе единъ параклисъ, принадлѣжащъ на с. Левочуво. Още малко повървяхме и селото Дуново ни са прѣдстави отъ срѣщу като панорама. До 50 кѫщи сѫ расквърляни въ два или три малки дола на завѣтъ; кѫщитѣ сѫ далечъ една отъ друга, като селски кѫщи; около всѣка кѫща има градина за зеленчугъ. Цѣлото село е като въ гора отъ овощни дървета; всрѣдъ селото са бѣлѣе черквата Св. Илия, зградена въ 1858 г., до нея са издига училищната сграда. Това селце е чисто българско. Административно, то не съставлява особена община, а е привързано къмъ общината на Горно-Райково. Жителитѣ му са понаучили съ зидарство, правяне аби, шияне вълнени дрѣхи за изнасяне навънъ и дребно скотовъдство. Прѣзъ този день, първия день на Петровъ-день — най-голѣмия годишенъ праздникъ въ нашенско — голѣмо хоро са виеше на селското хорище.

Пѫтя са обрьща къмъ южна посока. Селото Дуново остана задъ гърбоветѣ ни. Слѣдъ 6-годишно странствуване, това първи пѫть видѣно отъ нѣкъ нашенско село, до толкова ни са вдражи, щото никога не може са изгладн отъ въображението ни хубавия панораменъ видъ на рѣченото село, расположено на припѣкъ. Ний прѣвалихме прѣзъ бърдото и са наведохме по едно надолнище. Дуново са скри задъ насъ, а прѣдъ насъ са отвори отъ къмъ югъ хубавата и прѣлестна долина на Черна-Рѣка. Най-напрѣдъ ни са показва *Ганзурската Махала* между Горно- и Долно-Райково; малко по-подирь виждаме Чишитската Махала въ Долно-Райково; по-сѣтнѣ ни са мѣрка *Пепалската Махала* въ Горно-Райково, и най-сѣтнѣ ето ни надъ Горно-Райково. Цѣлото това село ни са растваря на една полуравна и полустръмна поляна, съ широки около кѫщитѣ градини, посѣти съ царевица и фасуль. Ний сме на каменливото бърдо надъ с. Горно-Райково. Отъ тукъ са види по-голѣмата часть отъ Долно-Райково; видиме и часть отъ Пашмаклъ. Черна-Рѣка са вие като змия. Прохладното врѣме, прѣлестната околность и очарователния небосклонъ, бихъ ни поблазнили и тукъ да посѣднимъ повечко, ако да не бѣ голѣмъ праздникъ и ако сноши не бѣхме спали на *Бухлийца*. Тукъ ний, са спрѣхме само толкозъ, колкото да ни расправи Пангаля, какъ той, когато е билъ въ дѣтинството си говедарь, е пасалъ говедата въ срѣщнитѣ на *Вътрувъ-Боарце* височини, какъ му е туряла майка му за пладнина по единъ комать хлѣбъ и по една кратуна *бърканица*[1]); какъ е повървявалъ слѣдъ говедата поядвалъ хлѣбецъ и попийнувалъ млѣчице; какъ испитото млѣко е напѣстувалъ съ вода и какъ вечерьта са врьщалъ у дома си пакъ съ пълна кратуна расподено млѣко. Азъ му рѣкохъ: „Стрику Воалчю! Ти си знаелъ какъ да правишь, затува та е Госпутъ пуслагалъ съ млогу имане.“ „Е-е-хъ Христаки! Имане ни даде Госпутъ, ала ни хубави синове ни даде; тугафъ за кина ни е имане ну?“

За да не отиде въпроса отъ синове до зетюве, забиколихме

[1]) Бърканица казвѫтъ по насъ на мѫтеницата.

Digitized by Google

го. „Стрику Воалчу, подбрахъ азъ, нищу ти ни трѣбва. Стига ти десу живѣишъ въ сакова хубаву селу; знаишъ ли, чи какво-су Райкуву селу, нѣма утъ тува чакъ ду Суфия?“

„Не ду Суфия, ами и ду Добружа биля нѣма сакоавъ невлекеть касу наше-су. Ала нѣмаме людье, Христаки. Обибѣгвжтъ единъ утъ другъ. Я колку поати самъ викалъ Даниилуну и Михалюну: „а бре, хоате да са здумаме, да купимъ адно буренце хубава ракийка, та че да са збираме на лафъ, адноашъ у мень, другушъ у Даниила, третишъ у Михаля, да испиваме пу два-три филджана ракийка и да думаме за търговия.“ Ала ма ни слушатъ, Христаки. Какво да сторя? Людье-се станахъ *земаня-инсанъ* и рабутисе варвоатъ *еъомюр-бетеръ*.“ Това бѣ послѣдната отъ многобройнитѣ смѣшки, съ които Пангаля ни *развеселяваше* до голѣма стьпень и при тъй приятното ни пжтуване по райскитѣ долини.

Току надъ самото село, Пангаля са отдѣли по една друга пжтека, за да слѣзе право въ кжщата си неусѣтно, защото той обибѣгвжше зарадъ *абаджийскитъ пари*, съ конто и той може би да са е облажилъ нѣкога. Даниилъ тоже са отдѣли, за да отиде прѣзъ ахрянската махала въ кжщата си, а азъ и Михаль по срѣдния надъ селото пжть слѣзохме у дома му. Той не ма остави да замина за Устово до вечерьта. И тъй, ний сме вече въ Горно-Райково, мѣстото дѣто азъ бѣхъ прѣкаралъ 14 мѣсеца въ най-крѣхката си възрасть и дѣто сьмъ получилъ криво-лѣво учение и въспитание.

Горно-Райково е расположено въ политѣ на едно бърдо, жбъ отъ планинския гребень, който отъ главното сѣверо-източно Родопино стьбло, са спуска и са протака между Бѣла-Рѣка и Черна-Рѣка. Селото лѣжи на лѣвия брѣгъ на Черна-Рѣка, само една махала, наживаема *Пеаалска* лѣжи върху противоположния брѣгъ, т. е., въ полата на единъ жбъ отъ гребеня, който са протака между Черна-Рѣка и р. Арда. Както са види, това село ще да е новоосновано, слѣдъ великия исторически прѣвратъ въ Родопитѣ — опустошавание на всички непомохамеданчени села, защото малко на западъ отъ него, отъ дѣсна страна на пжтя за Пашмаклж, на равнината *Поляньe* има староврѣмски християнски гробища и около тѣхъ остатки отъ развалини. Мѣстностьта *Поляньe*, изглѣдана хубавѣ, на първъ още поглѣдъ ни са прѣдставлява, да притежава всичкитѣ условия за едно планинско село. Джабраилския-Долъ прѣсича поляната, въ сѣверната часть на която образува завѣтъ, върху който е било старото село. Подъ селото сж биле гробищата. Тѣ са познавжтъ много добрѣ по надгробнитѣ камьни и по пьнювитѣ отъ старински овощни дървета. Разсипията, която е постигнала това село, до неотколѣ е била като священно минало за Пашмаклийскитѣ ахряне. Прѣзъ врѣмето на грьцката завѣра Ахж-Челебийския дере-бей Салихъ-Ага е обѣсилъ единъ попъ и на *Поляньe*.

Сегашното село, споредъ едно прѣдание, е основано отъ нѣкой си овчарь Райко изъ с. Павелско, Рупчоска Околия. Подъ сегашната чьрква има *тоалижъ* (маренъ[1]) изворъ) съ изворна вода, колко-

[1]) Маренъ=малко топълъ.

Digitized by Google

то за двѣ нашенски воденици. Споредъ едно прѣдание, когато дѣсната страна на Черна-Рѣка, дѣто е сега Пепалската Махала, е била честа борикова гора, самодиви и юди сѫ живѣли въ нея; тамъ сѫ раждали дѣтца и люлки имъ сѫ правили въ бориката. Една самодива, много са замаяла единъ день на извора, догдѣ срѣши дългитѣ си коси; дѣтето ѝ заплакало, а тя отъ срѣща го залъгвала съ думитѣ „пепи, пепи“, съ които думи и до сега майкитѣ въ нашенско приспиватъ дѣтцата си. Отъ тѣзи думи на самодивата е останало прозвището на *Пепалската* махала.

Селото Горно-Райково сега има до 400 къщи, отъ които до 50 сѫ ахрянски. Има една чърква, едно училище, една джамия и едно училище ахрянско. Тукъ има много закапали вече конаци, останали отъ Салихъ-Аговото врѣме. Ахрянитѣ тукъ сѫ по-сербезъ, защото сѫ потомци на едноврѣмешнитѣ деребеювци. Тукашнитѣ българи зехѫ дѣятелно участие въ 1868—1871 год. въ бунта противъ грѣцкия Скеченски Владика Иларионъ Каркала, родомъ българинъ, синъ на единъ Ахѫ-Челебиецъ, прѣселникъ въ Станимака. Въ Горно-Райково, Каркала бѣ опозоренъ, както нийдѣ. Прѣзъ лѣтото въ 1869 год., испѫденъ отъ Устово съ виковетѣ „фенерско магаре“, той отишелъ въ Горно-Райково и са настанилъ въ Попъ Янчовата къща, до чърквата Св. Недѣля. Селянитѣ са подигнѫтъ, забикалѫтъ къщата и грѫмогласно викали „владикутуму да са омете отъ селото“. Владиката поисква помощь отъ конака. Дохожда отъ Пашмакли Кайнакама Дели Хафузъ Ефенди съ 20 души конни и пеши жандарми, за да распѫди населението; но послѣдното повече са разярило и по-грѫмогласно завикало: „по-скоро да бѣга фенерското магаре“. Виковетѣ „ешекъ урумъ“ и „фенерско магаре“ ечали изъ цѣлата долина; множеството постоянно са увеличавало дори зели да са мѣсѫтъ и женитѣ съ хвърляние камени, къмъ кьошкя, дѣто билъ владиката. За да са прѣдвари влощастието, Кайнакама, слѣдъ като убѣдилъ владиката, маѓналъ съ коня си посрѣдъ развълнуваното до крайность население и му съобщилъ, че владиката ще си отиде. Заповѣдалъ още да му изведѫтъ коня. Нѣколко ученика подвели на владиката коня, но вмѣсто сѣдло тѣ биле турили на гърба му парчета отъ скѫсани рогожи; за оглавъ, попрѣгъ и палдъмъ, тѣ биле нагласили плитки отъ лукъ. Това тѣ направили, за да опозорѫтъ владиката, та да не смѣе да дохожда още единъ пѫть въ Горно-Райково. Коня прѣвели посрѣдъ множеството, за да са смѣе. Най-послѣ жандарми отнели коня отъ ученицитѣ и го прѣдали на ясакчията за да го осѣдлае. Обкрѫженъ владиката отъ жандарми и придруженъ отъ Кайнакама, дигналъ са за Долно-Райково, спроводенъ отъ населението съ най-позорни думи. Отъ тогава до 1876 год. прѣзъ Горно-Райково грѣцкитѣ владици само прѣминувѫтъ и то съ страхъ отъ подигравки.

Българския языкъ тукъ е въведенъ въ училището прѣзъ 1866 год. Прѣзъ $^{1870}/_{71}$ и $^{1871}/_{72}$ учебни год. тукашното училище бѣ много добрѣ наредено. За учитель бѣше условенъ Марко Савовъ Карловецъ, бивши учитель въ Устово слѣдъ испѫждането на Д. Д. Македонски по интригитѣ на грѣцкия владика прѣдъ правителството.

Digitized by Google

Повече отъ 100 ученика са учахѫ, раздѣлени на два курса: първоначаленъ и горенъ. Първоначалния курсъ бѣ раздѣленъ на три отдѣления, а горния на три класса; първия классъ бѣ старшій, а третия — младшій. Въ горния курсъ ученицитѣ практически са подготовлявахѫ за учители по другитѣ села; тѣмъ бѣ наложено да учѫтъ дѣцата въ тритѣ отдѣления на първия курсъ. Отъ 1873 год. послѣ, както повечето училища въ Ахѫ-Челеби, тъй и Горно-Райковското тръгна назадъ, та назадъ и отъ тогава насамъ непоби върхъ.

Прѣзъ пролѣтьта въ 1876 год., когато околноститѣ на Пловдивъ, българскій центръ въ бившата Одринска область, бѣхѫ пламнали въ огънь, Горно-Райковци бѣхѫ отчаенни отъ създаденото положение за българщината въ Родопитѣ. Голѣма часть отъ тѣхъ, а особенно онѣзи, които искарвахѫ поминъка си въ погърченитѣ македонски градове, въ Ениджe, Скеча и Грѣцкитѣ острови, подплашени отъ подкупенитѣ агенти на Скеченския владика Калиника, отъ звѣроподобнитѣ: Цинцарина Фроюю и Ахрянина Джаферя[1]), отрѣкохѫ са официално отъ Екзархията и припознахѫ Патриархията. Въ чьрквата Св. Недѣля започнахѫ да служѫтъ една недѣля по грѣцки, друга по славянски. Училището тоже са раздѣли. Горния катъ остана на *народнитѣ българи*, а долния на гьркоманитѣ. Прѣзъ лѣтото Скеченския владика Калиникъ мироса и тукашнитѣ свещенници. На есеньта, Патриката испроводи чрѣзъ Пловдивския грѣцки владика Неофита 5 учителки — Зарифови възпитанници — отъ които едната бѣ прѣдназначена за полупогърченото Горно-Райково, дѣто и започнѫ да прѣподава въ Попъ Янчовата кѫща на нѣколко момичета *алфа, вита* и тантели.

Прѣзъ зимата въ сѫщата година, като заговорихѫ вѣстницитѣ, че Цариградската Конференция прѣдлагала да са даде автономия на Босна, Херцеговина и България; като са разгласи, че на изгорѣлитѣ българи са правѣтъ нови кѫщи и че причинителитѣ на звѣрствата прѣзъ пролѣтьта въ 1876 год. ще са наказвѫтъ, българитѣ пакъ дигнахѫ глава. Грѣцкото дѣвическо училище са затвори, Зарифовата възпитанница са побългари и са оженѝ за Пангаловия синъ Марка.

Когато Русия обяви война на Турция, българитѣ пакъ са оплашихѫ. За да ги подплашѫтъ повече, на Райковския пазарь обѣсихѫ единъ осѫденникъ отъ Пловдивъ. Мнозина отъ повърналитѣ са, пакъ са обърнахѫ да припознавѫтъ патриката, за да са отървѫтъ отъ реквизицията въ мулета, която по една интрига са зе само отъ припознаващитѣ Екзархията българи. Въ края на войната, това село бѣ напълнено отъ турски бѣжанци изъ Пловдивско; но то по-малко пострада при бѣганието на турскитѣ войски, спадайки малко на страна отъ пѫтя за Бѣло-Море.

Слѣдъ два мѣсечно християнско управление (18. Януарій — 20. Мартъ 1878), Родопскитѣ възстанници завзехѫ и това село; а когато русситѣ пропѫдихѫ възстанницатѣ задъ граничната линия,

---

[1]) За ролята на тѣзи двѣ лица и за начина, по който сѫ ѫ играли, глѣдай „Спомѣни за страшната пролѣтъ въ Ахѫ-Челеби прѣзъ 1876 год.“

Digitized by Google

означена отъ Св. Стеф. Договоръ, възстанницитѣ го напустнаха и новоустроеното на 22. Май привременно християнско управление въ Устово владѣяше и Горно-Райково, додѣто са възвърне пренесеното привременно мѣстно управление отъ Смилянъ въ Пашмаклы. Нѣколко дена прѣзъ Юний, Горно-Райково слушаше заповѣди отъ двѣ привременни управления: християнското въ Устово, и снѣсеното въ Пашмаклы. Прѣзъ Августъ, турски редовни войски прѣстигнаха отъ Драма, свалиха и двѣтѣ привременни управления и настаниха царско правителство, разбира са, слѣдъ като са бихѫ единъ два дни съ четитѣ на Петка Войвода и Попъ Тодора Сотирски въ каменливитѣ върхове на Караманджа.

Слѣдъ като са поуталожиха работитѣ, тукъ са отвори българското училище. Учреждаването на Българското Княжество и автономната область Ист. Румелия, като че подѣйствува за изчезнуването на гърцизма. Но грьцки прѣстанаха да служѫтъ въ черквата слѣдъ встѫпването на лѣтущия отрядъ отъ Кавказската Казашка Бригада на Генералъ-Майоръ Черевина. Подкѫпано бѣ на казацитѣ, та въ двудневното си прѣстоявание въ Устово, Долно и Горно-Райково посплашиха хубавичко нѣкои гьркомани. Грьцкото училище изчезна. Българското до сега, доста би напрѣднѫло, ако Екзархията обрьщаше по-вече внимание надъ този затѫнтенъ край.

Сега въ училището са учѫтъ до 60 ученика. Испититѣ бѣхѫ станали на Петровъ-день сутриньта. Отъ Горно-Райково, прѣзъ тек. учебна година едно момче са учи въ Солунската Гимназия, четири въ Пловдивската и двѣ въ Чепеларското Двуклассно Училище

Подирь войната, поминъка е подобренъ. Абитѣ подигнаха цѣната си, и ръчната работа подскѫпна. Избѣгалото въ прибѣломорското прибрѣжие турско население изъ Сѣверна и Южна България, увеличи нуждата за облѣкла и жилища. Заради това и абаджиитѣ, и терзиитѣ и дюлгеритѣ са замогнаха доста бързѣ.

Въ това село са правѫтъ много аби: бѣли, черни и сини; правѫтъ са и сини кичени халища. Абитѣ са изнасѫтъ за Пловдивско, Македония, Бѣломорскитѣ острови и Мала-Азия, а халищата — за Мала-Азия. Мѫжкото население прѣкарва по-голѣмата часть отъ годината въ странство. Само нѣколцина по-богати абаджии, като правѫтъ голѣми количества аби, прѣпродавѫтъ ги съ добра печѫлба на терзиитѣ и давѫтъ имъ още и пари съ лихва; само тѣзи нѣколцина прѣстоявѫтъ повечко въ селото.

Михаль Поповъ е единъ отъ първитѣ българи голѣмци въ Горно-Райково. Той е много богатъ. Кѫщата му е трикатна съ балкони къмъ всичкитѣ страни. Двата долни ката отъ вѫтрѣ приличѫтъ на фабрика за аби: Глѣдашъ една стая пълна съ човали вълна, други съ неваляни аби; въ трета стая глѣдашъ менгими за притискание и улѣгание извалянитѣ аби; въ разни кюшета видишъ купове разни видове вълни: бѣли, черни, сини, трѣбени, нетрѣбени, влачени и не-

Digitized by Google

влачени. На широкия постланъ съ плочи дворъ въ едно кюше има вапсарница съ три-казаня за вапсуване вълна; надъ двора има широкъ безъ покривъ дъсчанъ чердакъ, за сушение вълна и аби; отъ къмъ сѣверната страна на къщата му има една ливада за простиране на слънце черникавитѣ аби, за да промѣнятъ цвѣта си на червеникавъ, слѣдъ едно продължително печение на слънце и поливание заранъ, на пладнѣ и вечерь съ студена вода. На най-горния или третия къщинъ като има единъ широкъ салонъ, дѣто може да са даде едно театрално прѣдставление; освѣнь тоя салонъ, на четиретѣ ъгла на горния като има по една голѣма свѣтлива стая, мендерлицитѣ на които сж постлани съ сини кичени халища; отъ тритѣ страни на салона има издадени външъ три балкона, дюшемето на които е по единъ метръ по-високо отъ онова на салона.

На двора ни посрѣщна ступанката му и най-голѣмото му 14 годишно момиче. На първия като забиколихж Михаля тритѣ му момчата и тритѣ му момичета. Искачихме са на третия катъ. Оннхме са, прѣоблѣкохме са и сѣднахме да починемъ. Споредъ обичая, всичкитѣ домашни са искачихж горѣ въ приемната стая и наредъ, споредъ възрастьта си, са приредихж съ думитѣ „добрѣ дошълъ.“ Само дѣцата отъ 6 год. надулу са освобождавжтъ отъ тъя длъжность да посрѣщжтъ и распитвжтъ гоститѣ съ думитѣ „добрѣ дошли“ и „какъ сте, здрави ли сте“. И разбира са, ако е праздникъ, всичкитѣ домашни излизжтъ прѣдъ гоститѣ. Слѣдъ посрѣщанието и здрависванието, принесохж ни каве.

Стаята, дѣто сѣднахме, е обърнжта съ двѣтѣ си страни къмъ пазаря и арнаутския дюкянь, свърталището на по-прѣднитѣ и политиканствуящитѣ християни и ахряни. Единъ *околникъ* бѣхж направили тѣ на дюкянския хаятъ. Съзрѣхж, че си е дошелъ Михаль. Глѣдаме, че нѣколко души напуснахж скемлитѣ си и иджтъ къмъ Михалюви, вѣроятно да научжтъ нѣкаква новина отъ „шарканъ“. Михаль ни каза, че, ако питжтъ нѣщо за София, сичко трѣба да са прѣувеличава и да са надказва. Мераклитѣ надойдохж. Тѣ бѣхж троица: Наместника на Одринския български владика Попъ Гавриилъ, бившия ковчежникъ въ Пашиаклж, г-нъ Рашидъ Ефенди Райковски и Даниловия братъ Анастасъ.

Нѣщо нечакано имаше да видя. Рашидъ-Ефенди, многогодишенъ чиновникъ въ Пашиаклж, щомъ влѣзе, даде селямъ по-български „добръ день“ и ни посрѣщна съ думитѣ „добрѣ дошли“. Истина, той е българинъ-мохамеданецъ, но поздравителнитѣ и привѣтствователнитѣ изрѣчения у ахрянитѣ са водьтъ на турски. Мень много ма очуди, какъ са е опитомилъ и Рашидь-Ефенди до толкова, щото и селямъ дж води по български съ българо-християни. Сѣднахме да приказваме. Както всѣкждѣ и всички тъй и Рашидъ-Ефенди пита найнапрѣдъ за Българския Князь Александра; истина ли е много високъ, както писали лани турскитѣ вѣстници по случай отиванието му въ Цариградъ; има ли много войска и истина ли сж дошли още русски офицери въ София. Азъ на този человѣкъ много не надказвахъ, за-

Digitized by Google

щото не ма питаше съ лукава цѣль. Познавахъ го, че крьвьта му тегли къмъ България; чувствува той, че Турция гние и че надъ грамадата ѝ има да изникне „Булгарску царству“ и надѣе са, че подирь тоя прѣврать, той пакъ ще бѫде чиновникъ, както бѣ назначенъ отъ Пловдивския Губернаторъ за членъ въ Управителния съвѣтъ въ Ахъ-Челеби, когато турскитѣ власти избѣгаха прѣзъ Януарий 1878 г. и когато Командира на отряда отъ Кавказската Казашка Бригада, устрои приврѣменно смѣсено управление. Рашидъ-Ефенди са отнася много вежливо и прилично, като че иска да оправдае, гдѣто са е поевропейчилъ съ шаяченитѣ панталони и сетре. При изговарянието на името Михаль, той добавя високата титла „ефенди“, а менѣ, като чиновникъ отъ християнска дьржава, казва „господинъ Христю“. На Княжество България той глѣда малко повьрхностно. Мисли си, че тамъ е всичко москофско и не искаше да вѣрва, за борбата, прѣди нѣколко деня, между русскитѣ генерали: Соболева и Каулбарса и консерваторитѣ министри: Начовича, Грекова и Стоилова. Той осѫждаше послѣднитѣ, за дѣто безъ прѣдварително позволение отъ царскитѣ генерали, бѣхѫ заточили Софийския Митрополитъ Мелетия. Рашидъ-Ефенди много е наплашенъ отъ Русската сила. На Ист. Румелия той глѣда като на *султанъ юлкяси*, ала сѫществуванието тамъ на българинъ валия, на български хаскерь съ български калпаци, българи мютесарифи, кайнаками и кадии много не го радва; вродена му е мисъль, че когато и да е, Румелия харизана на Султана отъ Русския Царь приврѣменно, ненадѣйно ще хвркне пакъ въ „русски роаки“ заедно съ Едирненския Вилаетъ. Той казваше: „женумъ, тамъ дѣто е стѫпила русска нога, то ще да стане куга да е русско“. И не сиѣе сега тоя българинъ-мохамеданецъ да казва „москофъ“, както прѣди войната, а „Руссия“, по примѣра на всички повразумени отъ послѣдната война мохамеданци. Този до нѣкадѣ интелигентенъ българинъ-мохамеданецъ, едно врѣме (въ 1872 г.), приятель на българското възраждание и просвѣщение, спомагателенъ членъ на Райковското читалище „Балкански Просвѣтитель“ — на което Читалище сега и името бѣ забравено и печата бѣ изгубенъ — са показва, че желае успѣха на българитѣ, толкова врѣме подтискани отъ гърцитѣ. Нему много му са аресваше, дѣто въ княжеството България са сабира Нар. Събрание да прѣглѣдва сиѣткитѣ на правителството, да опрѣдѣля заплатитѣ на чиновницитѣ и да опрѣдѣля вергиитѣ. Като му са расправи, че сега Княза има пълномощия и че двама русски генерали съ нѣколцина български пьрвенци управляватъ страната безъ допитване отъ народа, той си състави мнѣние, че Руссия само за двѣ години е залъгала българитѣ съ правдини или както той ги нарича *сербезиетъ* и че тя полека-лека ще замѣни сичко съ русско.

Прѣминахме на работитѣ въ Ахъ-Челеби. Азъ го питахъ, а той ми расправяше. Както всички мохамеданци българи, и Рашидъ Ефенди е недоволенъ отъ наплива на ебанджии чиновници въ Пазмаклийския Конакъ. На Реуфъ-Пашовитѣ реформи, които доста сѫ усложнили управителната машина на областьта, санджацитѣ и казитѣ,

Digitized by Google

той глѣда недовѣрчиво, защото за тия именно реформи, или за тѣхното приложение сѫ проводени безъ четъ чиновници и писари, повечето бѣжанци изъ освободенитѣ части на България. Съ лошо око глѣда Рашидъ-Ефенди и на това, дѣто въ конака са говори сега повече турски, а не ахрянски, т. е., помашки. Гъркоманството споредъ него е на изчезване; за българщината прѣдвижда напрѣдъкъ.

Намѣси са тогава въ разговора ни Попъ Гавриилъ. Думата ни бѣше за просвѣщението на българитѣ въ турскитѣ области и той са освободи отъ неутралностьта, която волею и неволею бѣше принуденъ да пази другитѣ въпроси. Той захвана малко царско-поданьски съ думитѣ: „Истина, падишахъ саясѫнда, нашитѣ рабути путоарнаха нахпрѣшь; сига въ Селеникъ имаме гулѣму училище; въ Едрине си имаме и боалгарски владика.“

— Праву да ви кажоамъ, отзова са Рашидъ-Ефенди, в' нашиесъ виляетъ, иногу хубавѣ варвоатъ рабути-се. Кой да вика какту ще, ала рабути-се са пууправиха. И булгаре, и уруме и усманлие са радватъ. Вритъ са сербесъ. Въ Македония стануватъ и сига лоши рабути, ала то е утъ това, чи тамъ са едипсизе и османлие и христеане. Вритъ са хайдуте, та затува баскѫнлѫцитѣ и харсѫалѫцитѣ тамъ ни могатъ да станатъ есакъ. Белки царенъ ище да стануватъ лоши рабути?“

Михаль и Попа потвърдихѫ думитѣ му. Попа добави още, че въ Македония мюслюманитѣ даже не биле истински мюслюмане, ами биле повечето арнаути, поминъка на които е кражбата.

Слѣдъ този разговоръ Рашидъ-Ефенди стана да си отива. Послѣдвахѫ го и другаритѣ му, види са да не ги подозрѣ въ нѣщо, ако останѫтъ тѣ още на разговоръ. Ръкувахме са. Отидохѫ си. Останахме пакъ само двама съ Михаля. Михаль ми каза, че колкото и да са показва искренень Рашидъ-Ефенди по българскитѣ работа, той е и двоеличенъ. Той билъ двоеличенъ най-много за това, защото, както всичкитѣ мѣстни голѣмци ахряни, горѣщо желае българитѣ да сѫ раздѣлени на двѣ партии: българска и гъркоманска, които да са подкопавѫтъ и издавѫтъ взаимно, та тъй да нѣма тамъ никога опасность отъ нѣкакво смущение, каквито често пѫти са случвѫтъ въ погранични мѣстности. На българската партия той съ страхъ глѣдалъ. Той единъ пѫть вече е бѣгалъ отъ Пашиаклѫ, когато четитѣ на Петка Войвода нападахѫ да прѣвземѫтъ това село прѣзъ Августъ и Септемврий 1878 год. И толкозъ са уплашилъ въ онова врѣме Рашидъ-Ефенди, щото щомъ дошелъ въ Горно-Райково, казалъ на пазаря прѣдъ 20 души: „Своарши са нашиесъ османлѫкъ“. — „Оти, Рашидъ-Ефенди?“ питали го. — „Оти куиитине флеизаха въ Пашиаклѫ. Я хи видѣхъ съ очи-са. Кату корда са бѣха насосали низъ карапанджоа“. „Ами съ каква руба бѣха“, питалъ го Даниилъ Костовъ. — „Съ каква, съ куиитска. Врятцине беаха съ беали пантоле“. Отъ тогава насамъ каза Михаль, както и да казва Рашидъ-Ефенди, той си и помразва българитѣ, защото щаба на дружинитѣ, що прѣзъ Августъ и Септемврий 1878 год. дѣйствуваха противъ непокорнитѣ села и противъ Пашиаклѫ, бѣше намѣстенъ въ Левочюво и приврѣменното, нѣколко

Digitized by Google

дневно, българско управление въ Устово, което водяше прѣговори съ турското управление въ Пашмаклх, приемаше заповѣди отъ тоя щабъ.

Слънцето захождаше задъ Пашмаклицкия *картоалъ*. Гости и приятели прѣстанахх да дохождатъ у Михалюви. Дойде ми на умъ за кѫщата на Костадинъ Чаткала, въ която бѣхъ живѣлъ цѣла една ученическа година, когато учахъ при учитель Марка Савовъ Карловеца. Отидохъ да посѣтьх баба Куда Чаткалката, която, като бездѣткиня, много на криво ма глѣдаше едно врѣме. Дядо Костадинъ бѣ умрѣлъ прѣди нѣколко години. Бабата, много здрава и пъргава прѣди 11 години, сега съвсѣмъ бѣ изнемощяла. Прѣгърбила са бѣ. По врачината, тя бѣ сѣднала върху прага на западната врата къмъ запустялата вече градина. Двора около вратата бѣ обрасалъ съ бурени и колкото челяшки бой коприва. Като ѝ казахъ кой съмъ, тя вѣроятно са е раздразнила отъ неотчаквано възбудения спомѣнъ за прѣдишното ѝ здравие и благосъстояние, та заплака съ гласъ. Захвана да ми расправя какво бѣше положението ѝ прѣди 10 години и какво е сега, та дори и мень расплака. Влѣзохъ въ стаята ѝ. Нѣмаше огънь, запали борница за видѣло. Плачаше, че нѣма кой да ѝ прислужва. „Доде бѣхъ здрава, Христю, вритъ рудниницитѣ духодваха да ма убидватъ; сига никой ни прилиза; какво е било лошо, да си нѣма челякъ утъ соардце рожба," думаше и захвана да рови пепела да подкладе огьня, та да ми вари каве. Азъ ѫ измолихъ да си не дава трудъ заради мене; но тя не искаше да наруши единъ старъ обичай — послужаванйето на гоститѣ. Заради това, тя донесе единъ сахань череши да ма гости. Докато азъ ѣдяхъ чиришитѣ, набрани отъ сѫщитѣ череши — които тя едно врѣме *зашпачюваше* съ трьнливи пръчки отъ *шипки* и *търнулики*, за да не мога да са кача и да фтесвамъ, — тя ма распитваше за скитанието ми нагорѣ-надолу отъ 10 год. насамъ. Вкратцѣ ѝ расправихъ и заключихъ: „отъ 6 год. насамъ съмъ въ „боалгарску царству, въ града Суфия." Съ въздишки ма ублажаваше „ухъ благатички си насъ люде, дену са въ христианска царина; у-у-хъ, ухъ, куга ли ще и наше-су да стане христиански." „Ами кина правишъ въ Суфия, Христю?" — „Тамъ самъ въ кунаканъ; пѝсвамъ, бабу Куду." — „Ами кина писвашъ," пита ма тя. — „Писвамъ царски книги." — „Ухъ, куга ли ще и тува да стане русску, та христене да си ни са сади чеаретѣ; ами ни казва ли въ Суфия христеанцкиенъ царь, куга ще да призоаме и наше су, та да исфари яхрене-се?" — „Ни приказва, бабу Куду, такива рабути са крикътъ, за да са ни научѫтъ турце-се и збероатъ млогу хаскерь." — „Ние, пусти, сме биле млогу грѣховни, Христю, за тува на е Господь уставилъ още путъ турце-се." Като си трьгнахъ, бабата пакъ са расплака. Помоли ма, ако посѣдьх по-мложко врѣме въ Райково, да отида нѣкой день пакъ у дома ѝ.

Върнахъ са у Михалюви. Вечеряхми. Разговора ни са въртеше по селското партизанство. Въ Горно-Райково има двѣ партии: Михалюва и Даниилова. Поводъ за партиитѣ сѫ: училищнитѣ работи и селскитѣ гробища. Михалювата партия иска да са плаща за добъръ учитель, а Даниилова е задоволна съ ефтинъ и простъ учитель,

Digitized by Google

само и само да е Даниловия зетъ Ив. Коджабашийски. Михаль иска да са прѣмѣстятъ селскитѣ гробища вънъ отъ селото както сж въ повечето села, както заповѣдваше една царска заповѣдь прѣди 15 год. и защото сж срѣщу кжщата му, а противната партия, като завижда на Михалювото богатство, на пукъ не са съгласява за прѣмѣстването на селскитѣ гробища, замъ всѣки день Михаль да ги глѣда отъ великолѣпнитѣ си балкони и кьошкюве. По просбата на Михаля и въз основание на държавнитѣ закони, сегашния Кайнакамъ Ахмедъ Ферид-Ефенди, нѣколко пжти е дохождалъ да убѣждава селянитѣ да не погребвжтъ мьртвецитѣ въ срѣдъ селото, въ черковния дворъ, нѣколко пжти е гостувалъ у Михалюви съ секретаритѣ и писаритѣ си, но нищо не е можалъ да направи; защото противната партия има свой прѣдставитель въ конака, има постояненъ чиновникъ, който върти кайнакама, както си ще. А кайнакама са радва, че българитѣ сами желаятъ да са краси селото имъ съ гробища и цѣла нощь въ сжбота срѣщу недѣля да блѣщукжтъ стотини кандила и свѣщи, срѣщу кжщата на единъ българинъ богаташъ и голѣмецъ.

(Слѣдва).

КАКЪ СА Е РАЗВИЛО ПОНЯТИЕТО ЗА НРАВСТВЕННОСТЬТА.

(Продължение отъ IX Книга).

Подиръ периода на дивачеството, въ развитието на етническитѣ групии (племена), настжпа варварския периодъ. Разбира са, че туй прѣминуване отъ единъ периодъ въ другий, както и въобще, всѣко прѣминуване отъ една фаза на моралното развитие въ друга, става не изведъжъ, а постьпенно и крайно полека, по тая причина, у нѣкои отдѣлни личности въ единъ народъ могатъ да са срѣщатъ отпечатъци, слѣди отъ прѣдшетствующитѣ, ужъ отдавна минали, фазиси на тѣхното нравственно развитие. Трудно би било да са отрича туй, че дори и между нашитѣ, тъй наречани, образованни класси, намиржтъ са хора, които по нѣкои свои влечения, наклонности, инстинкти, несъмнѣнно принадлѣжжтъ къмъ миналитѣ социални фазиси — варварския, дивашкия, па кажи и къмъ, животинский дори. Тъй напр., людоѣдството, както казахми по-горѣ, не изчезва изведнъжъ, а само нѣми постьпенно характера си: като губи физеологическия си характеръ, то приема характеръ юридически или религиозенъ. Робството са е запазило почти до нашитѣ дни между народи, които брожтъ себе си за напълно цивилизовани, макаръ отъ туй никакъ и да не слѣдва, че, напр., негритѣ отъ централна Африка, римлянитѣ, срѣдновѣковнитѣ европейци, или съврѣменнитѣ сѣвероамерикански и бразил-

Digitized by Google

ски плантатори стоятъ на еднакво стѫпало въ нравственното развитие. Работата е въ туй, че робството само по себе си прѣдставлява една по-горня стьпень на морално и умствено развитие, въ сравнение, напр. съ человѣкоѣдството. Ако то не свидѣелствува за нѣкаква по-голѣма хуманность, то въ всѣкий случей показва на една извѣстна прѣдвидливость. Человѣка, като прѣминалъ отъ ловджийството къмъ скотовъдството, прѣсталъ да убива, за задоволявание нуждитѣ си, всѣко животно безъ разборъ, а захваналъ, за тъзи сѫщата цѣль, да ги опитомява; сѫщо тъй, той малко по-малко е дошелъ до убѣждение, че понѣкогажъ е по-полезно да са не убива побѣдения врагъ, а да са прѣобърне въ работническа сила. Може би, отъ начало плѣнения врагъ са е оставялъ живъ, за да го запазятъ за по-нататъшни пирувания; по послѣ, когато са разбрало, че плѣнника може да върши нѣкои тежки работи, най-повече земледѣлчески, плѣненитѣ врагове са прѣобърнали отъ добитъкъ за кланѣ въ добитъкъ за работа, при което, разбира са, ступанина на тоя добитъкъ запазилъ всичкитѣ си права надъ него; — правото да го продава, да го бие, да го мѫчи и дори да го убива; надъ жената-робиня ступанина си запазилъ още и друго право. Една отъ най-близкитѣ сѣтнини отъ установяванието на робството е била тъзи, че положението на жената не робиня относително са подобрило. Най-първо роботѣ сѫ облекчили физическия трудъ на жената, тъй като тѣмъ била възложена голѣма часть отъ кѫщнитѣ и полски работи, които до тогазъ тежали само върху женитѣ; а послѣ, робовитѣ са явили като срѣдство за отклоняване жестокитѣ инстинкти на мѫжа; най-послѣ, тѣ взели да замѣнявѫтъ женитѣ въ извѣстни религиозни и погребални обряди, съеденени съ человѣчески жертвоприношения.

Излишно ще бѫде да са распростираме тукъ да говоримъ за деморализуящето влияние, което робството оказва както върху господаря, тъй и върху роба. Злоупотрѣбението на силата отъ страна на първия развратява подирния; поробванието само по себе си прѣдизвиква раболебство, и, най-послѣ, цѣлия общественъ строй са гради върху страха и насилието, за справедливость тукъ, разбира са, и дума не може да бѫде. Да угодява на господаря си, да му служи, да го обожава, да му са покорява безъ противорѣчие — ето почти единственитѣ заповѣди за роба. Тѣ вмѣнявѫтъ въ обязанность пассивната покорность, освобождавѫтъ роба отъ труда да разсѫжда, да прѣтегля своитѣ постѫпки; тѣ приучвѫтъ роба да са прѣклаия прѣдъ силата, да са отрече до крайность отъ своята собственна личность, т. е. да са обезличи. И по сѣтнина на законитѣ за наслѣдственността, тия характеристически особенности и послѣдствия на робството са срѣщѫтъ, и по нѣкога въ значителенъ размѣръ, даже и у най-образованитѣ народи. Да са измѣни формата на едно управление, текста на нѣкоя конституция — е работа относително лесна; но да са изглади въ человѣческата душа туй, което е отпечатано тамъ отъ хиляда-лѣтни влияния; да са повдигне и исправи вѫзнатия и потиснатия отъ вѣковетѣ характеръ, — това е толкози мѫчна работа, щото за нея са изискватъ гранадни трудове и твърдѣ продължително врѣме.

Както всичкитѣ други чувства, тъй и чувството за справедли-

Digitized by Google

вость непосрѣдственно зависи отъ социалнитѣ условия. Кражбата, съ исключение грабянието на жени, не може да сѫществува нито между съвсѣмъ грубитѣ ордии, нито между общества изпрьвни, основани върху общностьта на имотитѣ. Щомъ, обаче, са установи личната собственность, явява са и понятието за кражбата, като за нѣщо недозволено и строго наказуемо; явява са понятието за глоба, като отплата (rergésaille) за извѣстно прѣстѫпление или простѫпка: прѣлюбодѣянието, грабянието на жени, нанисанието побой и рани, дори и самото убийство влѣкѫть подирѣ си нѣкаква глоба, която отначало състои повечето въ туй, че на потърпевшия са дава едно извѣстно количество добитъкъ. Туй правосѫдие е досущъ изпрьвно; при все туй, то прѣставлява една крачка напрѣдъ, въ сравнение съ пò-прѣди владѣющия правовъ принципъ: „око за око, зѫбъ за зѫбъ.“ Идеята за отвлечена справедливость можлà е да са състави въ ума и съвѣстьта на человѣка тогава чакъ, когато на отдѣлната личность са отнесло правото самоволно да наказва; глобитѣ отивали за въ полза на племенния главатарь, а туй е направило да изчезнѫть користолюбивитѣ подбуждения у пострадавшитѣ отъ прѣстѫплението и са явила наклонность да си съставѫть пò-идеално прѣдставление за справедливостьта. Туй пò-горне прѣдставление, закрѣпено въ человѣческата съвѣсть, спомогнѫло е доста много за смѣкчаването на нравитѣ.

Летурнò свежда къмъ не много общи начала сѫществуващитѣ морални прѣдписания и запрѣщения у хората, които стоѫть на относително нѣзко стѫпало въ нравственното развитие и утвьрдява, че всичкитѣ тия прѣдписания и запрѣщения могѫть да са резюлирѫть съ слѣдующитѣ, тъй да са каже, петь заповѣди: 1) ти си длъженъ безусловно да са покорявашъ на господаря си; 2) ти ие трѣбва да грабишъ нито имотитѣ, нито жената на твоя съсѣдъ; 3) ти си длъженъ да бѫдешъ храбръ въ врѣме на бой, а можешъ даже и да бѫдешъ свирѣпъ; 4) ти трѣбва да убивашъ не друго-яче, освѣнь съ извѣстна осмотрителность и 5) ти си длъженъ да бранишъ тъзи народна или племенна группа, къмъ която принадлѣжишъ, да истребвашъ нейнитѣ врагове, да любишъ своята страна и своя народъ. Въ послѣднето правило са исказва вече, макаръ и въ доста изпрьвна форма, патриотическото чувство, което придава на племената сила и бодрость.

Подирь дивашката стадия въ развитието на человѣчеството иде стадията на варварството. За най-добъръ и най-старъ неинъ прѣдставитель са брои древния Египетъ. Неговата цивилизация е най-стария видъ цивилизация, родена отъ дивашкото състояние; въ всѣки случай, тя е единичката цивилизация, древностьта на която никой не успорва. Нравственнитѣ идеи, които легка-полегка сѫ са изработили въ туй грамадно огнище на цивилизацията, сѫ толкова пò-интересни за насъ, защото, чрѣзъ гърцитѣ и семититѣ, тѣ сѫ имали несъмнѣнно влияние върху нашата собственна цивилизация. Най-послѣ, за социолога Египетъ е интересенъ още въ едно отношение: въ тая страна сѫ са породили, израстнали и процъфтели не само пьрвообразитѣ на наукитѣ и искуствата, но и цѣло племе, което са е „сложило,“ и мо-

Digitized by Google

рално, и физически, подъ бавното и продължително влияние на строгата дисциплина, свойственна на всички изпрьвни монархии.

Политическата наредба тукъ е прѣдставлявала най-чистъ деспотизмъ. Всичко излизало отгорѣ; на личностьта не са прѣдоставяла никаква инициатива. Законитѣ, като божии заповѣди, биле непромѣнливи и неподлѣжали на обсѫждание. Всичко тукъ било наслѣдственно, даже и занятията. Народа обработвалъ земята, но не ѭ владѣялъ; всичката добра земя е била раздѣлена на три равни части: една за царя, друга за жрецитѣ, а третя за войската. Отъ кастата на жрецитѣ сѫ излизали сѫдиитѣ, подъ чиято юристдикция биле подчинени не само живитѣ, но и мьртвитѣ, защото отъ тѣхъ зависяло да разрѣшѫтъ, или не, погребението на умрѣлия. Тѣ сѫ имали закони, отъ които нѣкои смайвѫтъ человѣка съ своята рационалность: тъй, напр., по силата на единъ законъ, наказвалъ са е съ смьрть онзи, който не би помогналъ на человѣка, нападнатъ отъ убийци; войникъ, който е напустналъ самоволно своя постъ, подлагалъ са е само на морално наказание; публиченъ позоръ, — при което, обаче, допускало му са е да възстанови своитѣ права чрѣзъ нѣкои видни подвизи. Въ парични въпроси, или въ такива, дѣто сѫ замѣсени материални интересси въобще, египетското законодателство тоже са е отличавало съ относителна мегкость. Съ една рѣчь, Египетъ може да са брои като идеална варварско-теократическа монархия.

Древнята Персия и древнята Индия ни са прѣдставѭтъ още пó-интерессни въ морално-еволюционна смисъль, защото въ тѣхъ ний намираме два цѣли кодекса: — Зендъ-Авеста и кодекса на Ману, — които сѫ прѣкрасна рѫководяща нишка за насъ. Пьрвия отъ тѣхъ е пò-малко точенъ отъ колкото втория; той е въ пълната смисъль религиозенъ кодексъ, въ който етическата страна е досущъ подчинена подъ литургическата, въ който моралнитѣ тезиси са криѭтъ подъ едни жречески формули. Обаче и въ Зендъ-Авеста са срѣщѫтъ нѣколко прѣдписания и наредби, които ѝ придавѫтъ до нѣйдѣ практически характеръ, както сѫ, напр., наредбитѣ за образованието на семействата и обработванието на земята. Забѣлѣжително е сѫщо и туй, че въ Зендъ-Авеста строго са запрѣтява изгонванието на плода (мѣтанието), сношението съ блудницитѣ, прѣдвижда са наказание за наранявание и бияние; тя заповѣдва да са пазѭтъ точно договоритѣ, запрѣтява каранието и оскърбяванието съ думи. Въ постановленията на буддизма, ний забѣлѣжваме сѫщо и проевяванието на извѣстни начала, само че тия начала носѭтъ оскетическа боя. Той довежда до крайность исканието да са уважава всѣко живо сѫщество; изобщо, отъ морална и социална точка глѣдано, буддизма е игралъ на Истокъ приблизително сѫщата роль, каквото е идеала на Западъ христианството; и едина и другото сѫ развили и пропагандирали идеитѣ за человѣколюбие и милосьрдие, смегчили сѫ изпрьвната дивотия на нравитѣ.

Но всичкитѣ, на бързо разглѣдани до тукъ, варварски общества сѫ имали само ограниченъ крѫгъ на развитието, колкото продължително и да е било тѣхното сѫществуване; тѣ сѫ биле уничтожени или поробени прѣди да излѣзѫтъ изъ стадията на каститѣ. Са-

Digitized by Google

но едно отъ тѣхъ, а именно китайското, продължава да живѣе до нашитѣ дни и да цѣфти по своему — споредъ свойственния нему характеръ. Като всички господарства, които имѫтъ, или сѫ имали дълго сѫществование, Китай са е подхвърлялъ и на неприятелски втуряания, и на вѫтрѣшни прѣвратп, но всичкитѣ тия събития сѫ биле за него само миполѣтни бури, противъ които е устояла ягката му обществена сграда. Но у китайскитѣ мислители най-първо са забѣлѣжва недостатъкъ на смѣлость; тѣхното мѫдруване по-вечето пѫти има доста нисъкъ (прость) характеръ и са ограничава въ общи философски мѣста. Китайцитѣ, както на теория, тъй и на практика, изказвѫтъ, въобще, спокоенъ характеръ, здравъ умъ, не лишенъ отъ хуманни чувства. Тѣ много по-рано отъ насъ, европейцитѣ, сѫ измислили и уредили различни благотворителни учреждания: спомагание на бѣдни, убѣжища, за сироти и подхвърлени дѣца, спасителни лодки и станции, институтъ за сестри на милосърдието и пр. Освѣнь това, по свидѣтелството на Марко-Поло, въ изобилнитѣ години царскитѣ хамбари са напълнювѫтъ съ храна, която служала да регулира цѣната на хлѣба и да спомага на нуждаящитѣ са въ гладнитѣ години. Особенъ законъ правялъ оттоворни за самоубийствата онния, които ставали причина за тѣхъ; по такъвъ начинъ, съ заплашвания, съ самоубийства, бѣднитѣ влияѫтъ върху богатитѣ, а по нѣкогажъ имъ и отмѫщавѫтъ. Началото за взаимно спомагание е твърдѣ развито въ Китай. Всичко туй не малко е очудвало християнскитѣ миссионери, които сѫ утивали тамъ, „Всичкитѣ тия дѣяния, — пише единъ миссионеринъ въ XVII столѣтие — колкото похвални и да сѫ, не сѫ, обаче, основани на истинското милосърдие; па и всичката награда за тѣхъ са ограничава съ уважението отъ хората и съ земното блаженство. Обаче за очудването е това, дѣто дивото маслиняно дърво дава толкова много плодъ, когато, между туй, маслиняното дърво, посадено у християнството и полѣто съ драгоцѣнната кръвь Христова, ражда толкова малко.“ Китайскитѣ понятия за нравственността значително са различавѫтъ отъ понятията на съврѣменнитѣ тѣмъ други народи. Законодателството въ Китай наказва такивизи прѣстѫпления, за които ний, европейцитѣ, нѣмаме ни най-малкитѣ понятия, както напр., необработванието на земята. Да кълнешъ родителитѣ си — това у китайцитѣ са брои за прѣстѫпление, наказуемо съ смъртно наказание; а дѣтоубийството са наказва съ тъмниченъ затворъ и съ удари съ тояга, и е съвсѣмъ ненаказуемо, ако го е прѣдшествувало оскърбявание съ дѣйствие отъ страна на убития. Властьта на семейния глава въ Китай, както и у всички испрьвни общества, е твърдѣ голѣма: той може да продава не само своитѣ дѣца, но и женитѣ си. Ако нѣкой осѫденъ на смъртъ има родители болни, или прѣкарали седемдесеть годишна възрастъ, които да нѣмѫтъ нито други дѣца, нито пъкъ внуци, по-голѣми отъ 16 години, на такъвъ му са подарява живота, за да са гриже за своитѣ родители. Но за туй пъкъ въ Китай, както и у другитѣ древни и испрьвни народи, жената са намира въ крайно угнетено положение. Тя е поставена въ безусловно подчинение у родителитѣ си, до като е мома, у мѫжа си, когато са ожени, у синоветѣ си, — когато

Digitized by Google

овдовѣе. Мжжа ѝ има право, да си взема колкото си ще наложници; той има законно право да убие невѣрната си жена и любовника ѝ, или да ѭ продаде; но за туй, твърдѣ услужливия мжжъ са подлага на деветдесеть удара съ бамбукова тръсть. Мжжа има право да напустне жена си за безплодие, за безсрамность, за непослушание, баща му и майка му, за наклонность къмъ кражба, за „чрѣзмѣрна бъбривость," за ревнивъ характеръ и въ случай на неизцѣрима болѣсть; но тя не може да бѫде напустната отъ мжжа, ако родителитѣ ѝ не сѫ живи; ако ли пъкъ мжжа не напустне жена, която прѣлюбодѣйствова, то той са наказва съ осемдесеть удара съ бамбукова тръсть. Парясването по взаимно съгласие са допуска, та отъ къмъ тая страна китайцитѣ сѫ пò-прогресивни и отъ повечето съврѣменни французи. Баща, който прѣдава дъщеря си на разврать, подлага са на шестдесеть удари съ бамбукова тояга, а мжжъ, който би постѫпилъ тъй съ жена си — на осемдесеть. Отвличението жената, или дъщерята на освободенъ человѣкъ, макаръ и е сторено съ цѣль за оженване, наказва са съ смьртно наказание. Съ особенна почеть са ползувѫтъ женитѣ, които сѫ послушни къмъ родителитѣ на мжжа си, а тъй сѫщо и памятьта на вдовицитѣ, които сѫ са самоубили подиръ смьртьта на своя мжжъ. Общественното мнѣние изисква дори, щото мома, на която годеника е умрѣлъ, да са посвѣти на безбраченъ животъ. Отъ къмъ нравственността китайския законъ е изобщо твърдѣ строгъ; тъй, напр., чиновникъ, който би са уловилъ, че посѣщава развратни жени, подхвърля са на шестдесеть бамбукови тоеги, а лице, което би извършило прѣлюбодѣйство съ жената на воененъ, или граждански чиновникъ, наказва са съ смьрть. За туй пъкъ, законитѣ, що са касаѭтъ до посѣганието на чужда собственность, нѣмѫтъ вече тая суровина, която са срѣща въ изпрьвнитѣ общества. Крадцитѣ са наказвѫтъ съ тояга и съ окачване на врата дървена огърлица; ако откраднатата вѣщь е държавна собственность, крадеца са подлага още и на дамгосване. Въобще, Летурнò намира, че отъ гледна точка на нравственността, китайския народъ е достоенъ за очудване и стои много пò-високо отъ всички народи, които сѫ са намирали и са намирѫтъ въ варварската стадия на цивилизацията. Обаче, множество негови етически възгледи и до сега носѫтъ върху си отпечатъка на варварството, а туй са обеснява съ неговото кастово устройство и съ докараната до крайность регламентация и на най-малкитѣ подробности отъ общественния животъ. Всичко прѣдварително е прѣдвидено и наредено отъ закони, или обичаи, които имѫтъ сила на законъ, и за запазването на които наглѣдвѫтъ особенни цензори: височината на кѫщитѣ, тѣхното външно лице, вѫтрѣшното имъ расположение, формата на ссѫдоветѣ, кроежа на дрѣхитѣ — всичко туй е строго регулирано; личната инициатива е стѣснена до минимумъ. Отъ друга страна, сѫществуването на робството, първобитния характеръ на наказанията, а особенно злоупотрѣбението съ биение, извънредно широкитѣ прѣдѣли на родителската власть, крайно унизеното положение на жената — всичко туй носи несъмнѣнъ характеръ на изпрьвна монархия. Обаче, практичността на администрацията и сѫдилищата, отсѫтствието

Digitized by Google

на задължителна религия, уразата къмъ войната, отсѫтствието на превилигированность въ положението на войницитѣ, уважението къмъ труда и даже задължителностьта му, почитьта, съ която са ползува земледѣлческото съсловие — почить, която дохожда до тамъ, щото дори и сина на небето (китайския императоръ) е задълженъ, при извѣстни церемонии, да поработи съ оралото; — духа на солидарность, съ който сѫ проникнати законитѣ и нравитѣ, — всичко туй внушава неволно удивление къмъ тая страна и многолюдна нация, която съставлява около четвьртината отъ цѣлия человѣчески родъ и която, безъ съмнѣние, е прѣдназначена да играе видна роль въ бѫдѫщето, когато тя са рѣши, като запази туй, което има у нея си добро, да усвои и онния по-добри нѣща, които другия свѣтъ може да ѝ даде.

Семититѣ не сѫ основали ни едно голѣмо общество, което би могло да са постави въ паралель съ голѣмото китайско общество; но въ лицето на евреитѣ и арабитѣ, чрѣзъ библията и Корана тий сѫ играли твьрдѣ важна роль въ историята на цивилизацията и въ създаването и развитието на нравственнитѣ понятия, а особенно понятията, които е усвоила Европа.

Испрьвната мораль у еврейския народъ малко са отличава отъ оная, която необходимостьта, силата на нѣщата, тъй да са каже, сѫ прѣдписали на всички испрьвни народи. „Не убивай," „Не прѣлюбодѣствувай," „Не кради," „Не свидѣтелствувай лъжливо противъ ближния си," — таквизъ морални прѣдписания и запрѣщения ний намираме и у други народи. Даже прѣдписваното отъ еврейското законодателство уважение къмъ родителитѣ прѣдставлява малко оригиналность, съ исключение на мотивировката му: — „да ти бѫде добрѣ и да живѣешъ дълго на земята," което е едно обращение къмъ личния интересъ. Но, освѣнь тия общи прѣдписания, ний намираме у евреитѣ и таквизъ, които не са срѣщатъ у други испрьвни законодателства. Едно отъ тѣхъ са касае до сѫбботната почивка; това е единъ напълно хуманенъ законъ, каквито не малко срѣщаме въ библията. Благодарение на тѣзи-то хумании тенденции (които, начинайки отъ книгитѣ: Исходъ и Левитъ, исказватъ са все по-опрѣдѣлено и по-опрѣдѣлено до книгата — пророцитѣ), малкия еврейски народъ е завзелъ почетно мѣсто между древнитѣ племена. Но отъ къмъ суровината на нравитѣ, евреитѣ отначало малко сѫ са отличавали отъ другитѣ испрьвни народи. Най-пьрво, заповѣдьта „Не убивай" са касае само до своитѣ съграждани, и сѫществувятъ ясни показания, че трѣбва да са изтребватъ враговетѣ. Самуилъ заповѣдва на евреитѣ, да разсипятъ Амаликъ и да избиятъ не само мѫжетѣ, но и женитѣ, дѣцата и добитъка. Давидъ, като завладѣлъ града Равви и други градища на аммонититѣ, истребилъ всичкитѣ имъ жители. Убийствата, извьршени отъ еврейкитѣ: Далила и Юдить, сѫ са прославили, като геройски постѫпки. Правосѫдието на Израиля е съвсѣмъ испрьвно, основано на принципа: „око за око, зъбъ за зѫбъ" и дори самото създаване на тоя принципъ дълго врѣме са приписвало на евреитѣ. Еврейския законодатель обявява за ненаказуемо убиването на роба, тъй като „роба е собственность на господаря." Въ Иудея не само са

Digitized by Google

практикувало дѣтоубийството, но даже убиването на първородното са считало като задължително въ тая страна и едва слѣдъ много врѣме е било замѣнено съ жертвоприношение; само книгата Левитъ (гл. 18, ст. 20, и гл. 20, ст. 2) го е запрѣтила, като нѣщо оскверняваще името на Егова. Бащината власть надъ дѣцата била у евреитѣ, както и у всички изпрьвни общества, безгранична; бащата е ималъ право да продаде въ робство дъщеря си, да убие съ камьне своя синъ (Второзаконие, 21). Историята на иефтаевата дъщеря свидѣтелствова, че дъщерята, даже и слѣдъ отроческата си възрасть, можала да бѫде принесена въ жертва на Егова. Оимѫжената жена, както е и въ всички изпрьвни общества, за най-никакви причини напущала са отъ мѫжа, между туй, когато таквозъ парясване отъ страна на жената било немислимо по своята трудность; законитѣ къмъ прѣлюбодѣйството биле неумолими: оимѫжената жена, па дори и сгодената само, ако са уловяла въ сношение съ други мѫже, убивала са заедно съ мѫжа, който е ималъ сношения съ нея; а отъ друга страна, на мѫжетѣ са дозволявало многоженство. Относително крадцитѣ, еврейския законъ е по-малко суровъ отъ колкото другитѣ изпрьвни законодателства; той установява, че за една открадната овца трѣбва да са върнятъ четире, за единъ откраднатъ волъ — петь. Позволено било да са убива крадеца, който са старае да са вмѫкне въ кѫщи, но съ условие, ако туй бѫде извършено до изгрѣването на слънцето; иначъ, убиването на крадеца са брояло за обикновенно убийство. Лъжесвидѣтеля са подлагалъ на сѫщото наказание, на което е щѣло да бѫде подложено лицето, противъ което е свидѣтелствовалъ. Углавнитѣ наказания сѫ биле крайно сурови: изгаряние живъ, отсичание главата, убиване съ камьне — ето обикновеннитѣ наказания. При всичко това, еврейския законъ са отличава отъ другитѣ древни кодекси съ нѣкои добри страни. Тъй, напр., даже и при своята монархическа организация евреитѣ запазили въ законодателството си духа на равенството; у тѣхъ, точно ако са сиѣта, имало е само една каста — жреческата. Наистина, тѣ сѫ имали и робска класса, която са е допълнювала съ военно-плѣнени, съ осѫдени по сѫдебни присѫди, съ дѣца продадени отъ родителитѣ имъ и даже съ лица, доброволно постѫпили въ робство; но слѣдъ всѣкои шесть години роба е ималъ право да напустне господаря си, макаръ и да не можалъ да вземе и семейството си. Въ еврейското законодателство са съглѣжда и грижа за бѣднитѣ; тъй, напр., кредитора нѣма право да взема отъ длъжника нѣщо, които сѫ отъ първа необходимость за него. Въ това законодателство ний намираме даже извѣстна грижа и за жената. Бащата, наистина, ималъ право да продаде несъвършеннолѣтната си дъщеря, но тя не можала да бѫде оимѫжена другояче, освѣнь съ нейно съгласие. Запрѣтено е било да са обиждатъ вдовицитѣ и сирацитѣ. Прогрессъ са забѣлѣжава сѫщо и въ туй, дѣто человѣческия животъ са ползувалъ съ по-голѣма защита, отъ колкото собственността: за убийството не сѫществувало глоба, а на противъ, въ основата на законодателството стои принципа: животъ за животъ. Закона запрѣтявалъ сѫщо да са ругае глухия, да са бие слѣпия. Колективната отговорность, която е обик-

Digitized by Google

новенно явление у варварскитѣ законодателства и нрави не са признавала отъ евреитѣ. Второзаконието установява, че не трѣбва да са наказватъ бащитѣ за дѣцата, или дѣцата за бащитѣ и че всѣкой трѣбва да са подлага на наказание за своето си прѣстжпление. Пророкъ Езекиилъ казва: „Живота на бащата и живота на сина принадлѣжатъ на тѣхъ самитѣ; нѣка умрѣ тоя, който е съгрѣшилъ.“ Въпрѣки тѣсния патриотизмъ, толкози свойственъ на всѣко изпрьвно или варварско общество, книгата Левитъ са отнася доста хуманно къмъ чуждоземеца. „Не оскърбявай чуждоземеца, като помнишъ, че и ти си билъ чуждоземецъ въ страната на мизраимитѣ“ (гл. XXIV, ст. 22).

Разбира са, че не трѣбва да са смѣсва языка на пророцитѣ, — хора вдъхновенни, които сж живѣли много пò-късно, — съ старото законодателство на Петокнижието, Тората; но сé не бива да са испуска отъ прѣдъ очи и туй, че тия пророци сж продукти отъ своята обществена срѣда, че тѣ сж изказвали, тъй да са каже, нейнитѣ новаторски стремления. Тѣ сж нравственъ аванъ-гардъ на израелския народъ. Благодарение на тая добра страна отъ израилевото законодателство, голѣма часть отъ него е влѣзла и въ ученията на християнството, та тъй е получило най-широко распространение.

Корана още повече е заетъ отъ еврейското законодателство и е нагласенъ за пò-неразвити народности. Той запрѣтява дѣтоубийството и убиването на вѣрующитѣ, установява принципа „око за око,“ осжжда фанчилжка, прѣдписва хуманно отнасяние съ роба, запрѣтява прѣлюбодѣянието. Но интересно е туй, че цѣлото ислямско законодателство са касае само до мжжетѣ; жената са смѣта като да е вънъ отъ закона. Въобще, ислямското законодателство съдържа малко оригиналности; всичкитѣ му етически прѣдписания имжтъ баналенъ характеръ. Въ него не личи ни най-малкото стремление къмъ пò-широко, хуманно законодателство.

Иудейското и ислямското законодателства съдържатъ въ себе си всичката морална дѣятелность на семитическото племе. Не подлѣжи на съмнѣние, че тѣзи етика е имала извѣстно цивилизующе влияние върху народитѣ, които сж биле длъжни, доброволно или насилственно, да ѝ турятъ въ основата на своя животъ, на своята дѣятелность. Нѣкои страни отъ това законодателство сж дори пò-хумани отъ много подирни законодателства на нѣкои народи, които са броятъ за цивилизовани: тъй, напр., то прѣдписва най-широко гостоприемство, запрѣтява убиването на безоржженъ врагъ, строго прѣслѣдва пиянието и страстьта къмъ играта (комарджилъка), отнема отъ отдѣлната личность правото за самоуправство и т. н. Съ една рѣчь, тукъ на всѣка стжпка са забѣлѣзва значителенъ прогрессъ, въ сравнение съ изпрьвната и варварската етика.

Въ древния грько-римски свѣтъ са срѣщатъ още много признаци на най-изпрьвна варварска мораль. Това са забѣлѣжва най-първо въ положението на жената. Тукъ омжжената жена не е била друго, освѣнъ производителка на дѣца и първа слугиня; за нея биле затворени всички пжтища къмъ образованието; мжжа е глѣдалъ на жената си, като на своя вѣщь и за туй ималъ е, напр., право да

Digitized by Google

ѫ подарява или да ѫ заема врѣменно на приятелитѣ си. На прѣлюбодѣянието въ древния грько-римски свѣтъ също така гледали само като на посѣгателство върху чужда собственность, и мжжа е можалъ да иска отъ виновния парична глоба; но на самия мжжъ не са запрѣтявало да има колкото си ще наложници. Парясването и испъждането на жената било обикновенно явление; единъ лѣтописецъ казва, напр., за една жена, която по-напрѣдъ е имала двадесеть и трима мжже, че са оженила за человѣкъ, който водилъ до нея двадесеть и една жени.

Толкозъ изпрьвни сж биле отъ начало въ Гърция и Римъ и родителскитѣ права. Бащата е ималъ надъ своитѣ дѣца правото за животъ и за смьрть, както виждаме туй у съврѣменнитѣ диваци. Даже Солонъ отъ къмъ тая страна не стѣснилъ ни най-малко родителската власть; но отъ друга страна той обевява, че сина не е длъженъ да поддьржа своя прѣстарѣлъ баща, ако тоя послѣдния не го е изучилъ на какъвъ-годѣ зачатъ. Въ Римъ всичкитѣ домашни — жената, дѣцата и робоветѣ — биле длъжни безусловно да са покоряватъ на семейни глави: послѣдния е ималъ еднакво право да продава както роба си, тъй жена си, тъй и дѣцата си; само Александръ Северъ отнелъ отъ родителитѣ правото да убиватъ своитѣ дѣца — право, което тѣ сж имали даже и надъ пълнолѣтнитѣ. Бащата е отговарялъ за щетитѣ, причинени на чужди хора отъ членоветѣ на семейството, или отъ робоветѣ му; но за туй пъкъ, той са ползувалъ отъ правото, да отдава на потърпѣвшия загубата — причинителя на тъзи загуба, макаръ и да билъ той собственния му синъ. Извѣстно е, че въ Спарта дѣтоубийството не само са позволявало, но са считало още като държавенъ законъ: бащата занасялъ своя новороденъ младенецъ на Старѣйшинитѣ, които, ако го намѣряли здравъ и силенъ, давали му право да живѣе и му опрѣдѣляли дѣлъ земя; въ противенъ случай хвърляли го въ пропастьта. Въобще, въ Гърция дѣтоубийството е било тъй силно распространено, щото Полибий нему отдава причината за намалението на населението въ градоветѣ и селата. Самъ Аристотель е искалъ, тъй да са каже, регламентацията на дѣторождението, т. е., това послѣдието да са подчини на извѣстни правила и закони. Въ Римъ дѣцата, които са считали налишни (зяде) въ семейството, изваждали са на площадьта и тамъ сж ги взенали особни промишленци, които правяли отъ тѣхъ или робови, или проститутки. Само отъ Константиновото врѣме захващатъ да са явяватъ закони въ защита на дѣцата: установено било, че дѣцата на несъстоятелнитѣ родители ще са хранятъ и обличатъ на държавна сметка, че дѣтето става собственность на тогова, който му спаси живота и че бащата има право да искупи дѣтето си, което е продадено отъ нужда; още при живота на Константина са издало законъ, съ който дѣтоубийството са туряло на една дъска съ отцеубийството; Ѳеодосий издалъ законъ, съ който са възвръщала свободата на дѣца, продадени отъ родителитѣ имъ.

Робството е било въ пълната си сила въ Грько-Римския свѣтъ. Извѣстно е, че въ Спарта илотитѣ малко са отличавали отъ

Digitized by Google

домашния добитъкъ и че надъ тѣхъ младитѣ спартанци са упражнявали въ изкуството да убиватъ. Дори у сравнително-хуманнитѣ атиняне роба са е считалъ „жива собственность," по изражението на Платона, или „живо оржие" по изражението на Аристотеля. Послѣдния са е старяль да докаже законностьта на робството: „Отъ всичкитѣ създания, — говори той, — ѣдни сж родени да заповѣдватъ, а други — да са покорявятъ. Въ робство трѣбва да са обрьщатъ не всички людье безразлично, а само онія, които сж прѣдназначени за него. Земледѣлци трѣбва да ставятъ, или робитѣ, или варваритѣ."

Римъ е глѣдалъ на робството не по-добрѣ отъ Гърция, побѣдитѣ надъ враговетѣ и морското разбойничество сж служили като срѣдство, за да са допълнюватъ редоветѣ на робството. Острова Делосъ билъ централния пунктъ за търговията съ роби; тукъ всѣкидневно са продавали и купували съ хиляди робове. Катонъ старий е продавалъ старитѣ робове, сжщо като добитъкъ. Фламиний заповѣдалъ да убиятъ едного отъ робоветѣ му, за развлѣчение на гоститѣ; Вединй Поллионъ хранилъ рибитѣ въ робо-хранилището си съ мѣсото на робитѣ; Августъ заповѣдалъ да распнятъ единъ робъ, за туй че убилъ любимата му яребица; и таквизъ примѣри съ стотини могатъ да са приведятъ отъ римския животъ. Римското законодателство било къмъ робитѣ не по-малко сурово отъ практиката. Напр., въ врѣмето на Августа са издалъ законъ, споредъ който, ако нѣкой господарь са убиялъ отъ роба си, всичкитѣ му други робове подлѣжели на убиване; и Тацитъ разказва въ своята лѣтопись, че въ врѣмето на Нерона биле убити всичкитѣ 400 робове на префекта Педаний Секунда, убитъ отъ едного отъ тѣхъ. Съ законъ отъ Грацияна са заповѣдвало да са изгаря живъ всѣкой робъ, който би направилъ донось противъ своя господарь, съ исключение само на тия случаи, когато донося е за държавна измѣна. Само отъ Константиновото врѣме законодателството захваща да е по-мегко къмъ робитѣ.

Въ грько-латинския свѣтъ са забѣлѣжва особенно силно развитие на патриотизма. Любовьта къмъ своята родина, къмъ свой градъ, са брояла едва ли не за първа добродѣтель. Отъ друга страна, и отечеството е завземало твърдѣ видно и почетно мѣсто въ обществения строй. „Отечеството — дума Платонъ — има повече права отъ родителитѣ; то е безсмьртно, то е божество." „Въ природата на нѣщата, — говори Аристотель, — Господарството стои по-горѣ отъ всѣка отдѣлна личность; въ него чуждеземцитѣ трѣбва да са пускятъ съ прѣдпазливость; то не бива да става обществень пазарь. Въ Римъ чувството на патриотизма е било тъй развито, щото съ него са захващало и свьршвало всѣко учение за нравственността; насилията отъ всѣкакъвъ родъ сж са считали прѣстжпни само до толкозъ, до колкото са касаяли до съгражданитѣ. А въ отношение къмъ врага всѣко нравственно съображение са отхвьрляло на страна.

Безъ да са простираме и върху другитѣ примѣри за варварския характеръ на изпрьвното законодателство у гърцитѣ и римлянитѣ, — примѣри, привеждани отъ Летурно и твърдѣ извѣстни отъ

Digitized by Google

древнята история, — нѣка прѣминемъ къмъ нѣкои проявления на висша нравственность, забѣлѣжвани у грько-латинский свѣтъ.

Илиядата ни служи вече за доказателство, че старостьта са е ползувала съ особна почитъ, както туй са види, напр., отъ ролята, които играятъ въ неѣ Несторъ и Приямъ. Друга една добродѣтель, гостоприемството, съ която сѫ са отличавали повечето изпрьвни общества, но която исчезва съ развитието на цивилизацията, е тоже била твърдѣ распространена въ Гърция. Пиянството е прѣдизвиквало тамъ прѣзрѣние (както са вижда туй отъ разни мѣста въ Илиядата), а Драконъ счита опиването за отекчаваще обстоятелство при извършването на нѣкое прѣстѫпление; и, наистина, пиянството е било твърдѣ малко распространено въ Гърция. Въ Атина вече солоновитѣ закони правяли труда задължителенъ и ограничавали личната собственность; онзи, който нималъ земя, задължавалъ са отъ закона да ѭ обработва; дармоѣдството са смѣтало за безчестие. Особенни служители — въ Гърция екзегета, въ Римъ цензора на нравитѣ — наглѣдвали за обществената нравственность, за тия лоши дѣйствия, които биле ненаказуеми по закона; впрочемъ, когато отпаднаѫ нравитѣ въ Римъ, тая длъжность, толкози неудобна за нравственность, бидѣ уничтожена въ II вѣкъ.

Особенни митологически концепции така сѫщо свидѣтелствоватъ за една доста развита нравственность. Въ въображението на гърцитѣ укоритѣ на съвѣстьта, облѣчени въ външна форма, ставатъ Евмениди. Досущъ тъй са е обоготворявало и въ Атина милосърдието и му е билъ посвятенъ особенъ жертвенникъ на обществената площадь. Клѣтвата са нимирала подъ строгата защита на Евменидитѣ. Обаче, още въ стария свѣтъ са проявила една отъ лошитѣ страни на цивилизацията — страстьта къмъ паритѣ. Въ произведѣнията на Гезиода и Анакреона са срѣщатъ вече укори противъ тая страсть. Законодателитѣ тоже сѫ въставали противъ неѣ; Аристотель енергически укорява фанѣчилѫка. Но редомъ съ тая страсть виждаме въ древня Гърция, както и въ Римъ, широко развито чувството на благотворителностьта. Гезиодъ ни дава, тъй да са каже, кодекса на грьцката мораль. „Честолюбеца“, говори той, „прави таквози прѣстѫпление, както и онзи, който са отнася алѣ съ гостенина или съ просителя си, който посѣга на братовата си жена, който коварно обира сиротитѣ, който ругае прѣстарѣлия си баща. Трѣбва да обичаме тогова, който ни обича, да помагаме тому, който ни помага, да даваме тому, който ни дава.“ Другъ единъ поетъ на древня Гърция явява са вече моралистъ-критикъ: той не разбира, какъ могатъ да са наказватъ синоветѣ заради бащитѣ си, какъ е възможно злитѣ людие да бѫдатъ честити, а добритѣ — злочести. Трагедиитѣ на Еврипида сѫ пълни съ морални сентенции, като тия: „Само лошия человѣкъ върви противъ природата.“ — „Праведника живѣе за ближния си, а не за себе си.“ — „Праведника са отдѣля отъ всичко, даже отъ родината си.“ Туй послѣднето изрѣчение силно ни напомнюва най-новото, знаменито изрѣчение на Теренция: „Homo sum et nihil humuanm me

Digitized by Google

alienum esse puta.“ [1]) Епикуръ говори, че роба е приятель, стоящъ на по-низко обществено стѫпало, и че мждреца дава живота си за своя приятель. Сократъ нарича себе си „гражданинъ на свѣта.“ Платонъ казва, че въ добрѣ-устроеното общество цѣлото общество трѣбва да осѣща скърбитѣ и радоститѣ на всѣкиго отъ своитѣ членове. „Политиката — говори той, — е наука, която дава власть на справедливостьта.“ По думитѣ на Солона, най-честито господарство е туй, въ което гражданитѣ, като считѫтъ себе си обезпечени отъ всѣка несправедливость, готови сѫ да ѝ са противѫтъ сами. За Аристотеля закона е разбирание, чисто отъ всѣка страсть, справедливостьта — общеполезно учреждение, обществото — отбранителенъ и настѫпателенъ съюзъ, имѣющъ за цѣль гарантиранието на отдѣлната личность отъ несправедливость. Епикуръ е далъ слѣдующето опрѣдѣление на справедливостьта: „разбирание взаимната полезность.“ Лукрецій е проповѣдвалъ милость къмъ по-слабия. Най-послѣ, станцизма на Зенона и Епиктета провъзгласява естественната равноправность на хората и осѫжда робството; Цицеронъ, Сенека и много други философи сѫ вървели по стѫпкитѣ имъ (истина, че само теоретически). Сенека обявявалъ, че за мѫжетѣ толкозъ е прѣдосѫдително да имѫтъ любовница, колкото и за жената — любовникъ. Маркъ Аврелій желае да любимъ ония, които ни оскърбявѫтъ и казва, че прѣдимството на человѣка е въ туй именно, — да желаѣ доброто на своя ближенъ. Отъ къмъ тъзи страна, изработената отъ грько-латинскитѣ философи мораль твърдѣ много са приближава до християнската.

Отъ горѣизложеното кратко очертание на грько-латинския възглѣдъ върху нравственността са види, че макаръ корѣнитѣ на тая нравственность и да са намирѫтъ въ свойственната на изпръвнитѣ народи диващина, обаче тя (нравственността) малко по малко са е освободила отъ нея, и то много повече отъ колкото нравственността на всѣко друго племе. На практика, въ смисъль на обществената организация, древния класически свѣтъ въ много нѣща е останалъ назадъ отъ Китай; но по теория, неговитѣ мислители изказвѫтъ такъвзъ ширина въ полета, каквато е неизвѣстна на Конфиция и неговата школа. Тѣ сѫ проправили пѫтищата за по-добра бѫдѫщность.

(Слѣдва).

[1]) „Человѣкъ съмъ и мисля, че нищо отъ человѣщината не трѣбва да ми е чуждо.“ Това изрѣчение са срѣща въ една Комедия отъ Теренция (б. пр.).

Digitized by Google

МАТЕРИАЛИ ПО БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ.

Писмата на Николая патриарха Константинополски.

(Продължение отъ VII книга.)

XXIV.

Азъ често ти пишахъ, сине мой възлюбленний, но понапрѣдъ не си позволявахъ такава свобода въ рѣчитѣ, и то не по друга нѣкоя причина, а само поради грѣховетѣ си. И сега ти пиша, като съхранявамъ прѣдишната си любовь къмъ тебя, както и прѣди са грижахъ за славата ти, за спасението на Римлянитѣ и Българитѣ и за прѣкратяването на бѣдствията. Азъ не могѫ да замълчѫ за всеобщитѣ бѣдствия, благодарение на които Римлянитѣ и Българитѣ изгубѝтъ слава въ този свѣтъ, а въ бѫдѫщия ще бѫдѫтъ лишени отъ наслѣдството и ще останѫтъ въ вѣчна смьртъ, т. е., ще бѫдѫтъ изгонени изъ царството божие, ще са лишѫтъ отъ присѫтствието си и ще бѫдѫтъ усѫдени на вѣчна мѫка. Добрѣ ти е извѣстно, сине мой, че смьртьта на единъ грѣшникъ е най-лоша. И тъй азъ съмъ принуденъ да ти пиша, като припадамъ къмъ стъпитѣ ти, моля та да ма изслушашъ и да не отхвьрлишъ просбата ми. Позволи на менѣ, слабия старецъ, да видя миръ между Римлянитѣ и Българитѣ, да видя прѣкратяването на християнското кръвопролитие, извьршено отъ християнска рѫка. Не желай, скѫпий сине, щото *азъ, който съ една нога стоѫ въ гроба*, да оставѝ този животъ упечаленъ и съ раскѫсано сьрдце отъ общитѣ бѣдствия, толковато наказания, които ненаситната злоба на демона ни е пращала. Не желай, сине мой, пакъ говоря, щото ний да отидемъ въ гроба съ печаль и съ раскѫсано сьрдце отъ бѣдствията, които, ето вече толкова врѣме раздѣлѝтъ Римлянитѣ и Българитѣ. Това са отнася къмъ менѣ. Освѣнь това постѫпвай тъй щото и азъ да говоря за тебя безъ печаль, безъ скрьбь; ти не ми са сьрди за думитѣ ми. Человѣческия животъ е непостояненъ, смьртьта грабва бързо не само тѣзи, които подобно на менѣ, сѫ отпаднали отъ старость, но даже человѣци въ цвѣтуща възрасть падѫтъ подъ косата на смьртьта. Кой знае, какви случайности могѫтъ да постигнѫтъ властьта ти, прославена отъ Бога; по-нататъкъ, азъ мисля тъй

Digitized by Google

сѫщо и за духовното ти спасение и миръ и затова говоря: каква е полза за человѣка, ако той владѣе цѣлия свѣтъ, а погуби душата си? Кой може да са съмнѣва, сине мой, че братъ, който е убилъ брата, е убилъ душата си? Вземи въ внимание, че Римлянитѣ и Българитѣ сѫ братя въ Христа и колко братя отъ двѣтѣ страни сѫ биле убити отъ братска рѫка?

Зная тъй сѫщо, че ти не са признавашъ виновникъ на тѣзи бѣдствия и обвинявашъ другитѣ. Ти казвашъ истина и сазнавамъ са, че безумието на онѣзи человѣци, които е подбудилъ къмъ това демона, сѫ дали поводъ къмъ война. Но тѣхъ ще сѫди божието правосѫдие и ще ги накаже за постѫпъцитѣ имъ, а на тебѣ е далъ възможность да изисквашъ отъ тѣхъ по-вече, отъ колкото самъ си прѣтърпѣлъ. На-ли ти подигашъ орѫжие не противъ нечестивитѣ или противницитѣ на Христа, не противъ народъ, който не признава името на Бога, но противъ родители, братя, съ една дума противъ роднини, съединени съ васъ не по плъть и кръвь, но отъ Св. Духа. До кога ще даваме на демона и ангелитѣ му поводъ къмъ ликуване? На-ли ти е извѣстно, че това ликуване има за источникъ войнитѣ, които водѫтъ между себѣ си Римлянитѣ и Българитѣ, и кръвопролитието имъ. Останалото азъ оставамъ съ мълчание, като разрушението на цьрквитѣ, бѣгството на монаситѣ, насилието на дѣвицитѣ и прѣкратяването пѣнието на химнитѣ въ священнитѣ храмове. До кога ний на Христа, който заради спасението ни е търпѣлъ бѣдность, прѣзрѣние и крьстнитѣ страдания, и на милостивитѣ му ангели ще даваме поводъ за печаль? Ти още ли са съмнѣвашъ? Но азъ зная, че не са съмнѣвашъ, че Христосъ отъ това е силно упечаленъ, даже по-вече, отъ колкото отъ приковаването му на крьста, и ангелскитѣ му сили сѫ обхванати отъ страшенъ ужасъ. Но при това споредъ рѣшението, което е само нему извѣстно, той са показва милостивъ и великодушенъ и до сега забавя наказанието, и висящия мечъ не пуща на главата на печалящитѣ го.

Що още азъ да кажа на мѫжа, по милостьта божия твьрдѣ разуменъ? Затова на това ще свьрша писмото си. Защото, ако ти желаешъ да станешъ кротъкъ и милостивъ, не само това, което ти казахъ, но още по-много и по-человѣколюбиво и полезно ще научишъ. И тъй азъ прибавямъ само молитвата, която непрѣстанно възнасямъ къмъ Бога и Отецъ на

Digitized by Google

Господа Нашего Иисуса Христа, който го е пратилъ въ мира за разрушаване стѣната на ненавистьта, за всеобщо умиротворение, самъ, като е турилъ въ сърдцето ти миръ, нека подвръгне подъ стжпнитѣ ти сатаната и да обърне върху главата му нещастията на Римлянитѣ и Българитѣ; нека той ни позволи, както бѣше по-напрѣдъ, изново да са съединимъ съ връзкитѣ на приятния миръ и да подновимъ прѣдишната любовь, каквато е прилична на бащитѣ; и като ни изведе отъ този тѣжъкъ животъ, нека ви даде възможность да са ползувате отъ дългъ животъ и на небето отъ вѣчно щастие.

XXV.

Каквото става при други обстоятелства, сине мой скжпий, както напримѣръ шума често прѣди да са изслушатъ думитѣ на говорящия, това са случи и съ меня. Сега, както са вижда, шума на прѣгрѣшенията ми прѣпятствува на думитѣ ми да дойдатъ до твоя слухъ и до кротката ти и милостива душа. Ако да не бѣше така, какъ да са обясни това, че писмата ми до тебя нѣмаха никакъвъ успѣхъ. При такива обстоятелства необходимо ми е да говоря изново за сключването на миръ. Пакъ ти пиша и нѣма да прѣстана да ти пиша и да моля Бога, до като бжда живъ.

О сине мой, плътъ моя! всрѣдъ дѣлата си обърни внимание на това обстоятелство, че отъ това врѣме, отъ когато Българския народъ са е подчинилъ на Христа Бога, ти вторий са ползувашъ съ такава власть. И за това ще бжде справедливо, щото ти, като наслѣдникъ на баща си, да бждешъ тъй сжщо наслѣдникъ на неговия миролюбивъ умъ и християнски добродѣтели. Той съ помощьта божия е положилъ основанието, а ти си длъженъ да доградишъ зданието, а не да разрушишъ основанието. Той влѣзе въ съкзъ на любовь съ Римлянитѣ, ти трѣбва да го укрѣпишъ, а не да го прѣкжсвашъ. Той по внушение отъ горѣ отхвърли убийствата между християнитѣ, а ти, като неговъ законенъ синъ и наслѣдникъ на благочестивия му нравъ, трѣбва съвсѣмъ да ги унищожишъ като безполезни нѣща. За това ти си длъженъ да помислишъ, да оставишъ всички помишления за вънкашнитѣ дѣла, да прѣкратишъ онѣзи дѣла, които не отдавна за нещастие са извършихж. Моля та: напиши ми отговоръ, приличенъ на кротость-

Digitized by Google

та ти и милосърдието ти. Ако онзи, който живѣе сега въ святитѣ человѣци, би са явилъ тука отъ онзи свѣтъ и би видѣлъ твоитѣ убийства и войни, какво той би казалъ? Какви мисли ще му дойдѫтъ? Нема не ще пролива много сълзи? Нема не ще бѫде много упечаленъ и не ще бѫде за него живота нетърпимъ? Нѣма ли да въскликне той, като си скуби космитѣ съ двѣ рѫцѣ: какво правишъ, сине мой? защо унищожавашъ славата ми? Защо разрушавашъ това, което прослави мене и народа ми? Защо унищожавѫшъ плодоветѣ на трудоветѣ ни, за които человѣцитѣ трѣбваше да благославѫтъ мене и народа ми, и да навлѣчешъ на насъ усѫждение?

Разбира са, ако да бѣше той сега съ насъ, така би мислилъ, така би са упечалявалъ. Но той са намѣрва тамъ, съ святцитѣ прѣдъ лицето на Бога, удостоенъ съ великата награда за това, което е направилъ съ божията помощь за Българитѣ, за приеманието вѣрата, и чувствова, че са извършвѫтъ дѣла съ противоположенъ характеръ; ти не можешъ да са съмнѣвашъ, сине мой, че святцитѣ на небето виждѫтъ това, което става на земята и че заради това той, като са наслаждава съ висшъ животъ, ще са упечали и угорчи по́-вече, като размисля за дѣлото си, за което е положилъ живота си, ако и да е надвилъ съ божията помощь своитѣ убийци, като са беспокои за тебя, за своя синъ, като моли Бога да ти прати слава и добродѣтель и послѣ да ти даде възможность да са наслаждавашъ съ небесна слава. Въобрази си, сине мой, че той присѫтствува и че това не сѫ мои думи, а негови собственни. Кой може да са съмнѣва, че този мѫжъ е упечаленъ отъ дѣлата ти? Затова, ако би му било възможно да са повърне, той би ти казалъ не само това, което ти казахъ, но още много друго, което би имало по́-голѣма сила и значение, защото той е свободенъ отъ нашитѣ праздни вълнения, води разговоръ съ най-голѣмо умѣние и думитѣ му сиятъ съ божественъ огънь.

Ти земашъ на помощь въ писмото си великия Моисей, и пишешъ въспоминания за него. Но какво отношение има Моисей къмъ нашитѣ дѣла? Какви прѣдсказания си получилъ отъ Бога? Отъ гдѣ си заключилъ, че божественни думи та водѫтъ къмъ тѣзи дѣла, които извършвашъ? Гдѣ си са показалъ освободитель на народа отъ робство и бѣдствия? Азъ на това ще свърша рѣчьта си, защото ний твърдѣ често сме говорили за това, колко бѣдствия е прѣтърпѣлъ и ще прѣтърпи народа божий; всичко това е извършено не

по внушение отъ Бога, а по человѣческа злоба и противъ волята на Бога. Ти ми пишешъ въ писмото си, че *ний жънемъ плодоветѣ на трудоветѣ на вашитѣ прѣдци и бащи;* ти казвашъ истина; така и трѣбваше, щото ний да са ползуваме отъ трудовете на твоя свѣтъ баща, който е положилъ толкова старания за установяване на миръ между Българитѣ и Римлянитѣ, а не напротивъ, щото ний да са страемъ да подновимъ и да мислимъ за добро това, което той е прѣслѣдвалъ въ продължение на толкова години.

Ето що ти пиша въ отговоръ на писмото ти; но пакъ ще рѣкѫ: сложи оржжието, сине мой, прѣкрати войната и кръвопролитието, сключи миръ, остави враждебнитѣ намѣрения, искай това, което ти са слѣдва по право — Римлянитѣ, на драго-сърдце ще ти го дадѫтъ. Ако желаешъ злато и сребро, подходяща часть отъ земя и всичко, що пожелаѫтъ Българитѣ и Римлянитѣ ще ти го отстѫпѫтъ. Римлянитѣ сѫ често прѣдприемали войни противъ Перситѣ и Българитѣ, вашитѣ прѣдци, и слѣдъ изминуване на нѣколко години сѫ бивали прѣкратявани и като сѫ получвали отъ тѣхъ или като имъ сѫ давали извѣстна контрибуция, сключавали сѫ мирни договори. Така бива на война. Но да са желае да са вземе власть надъ чуждъ народъ и да са завладѣе имота му, това може да бѫде желание само на най-злъ непріятель. Но никой до сега не е можалъ да достигне това! Ако за това и често да сме ти писали, затова нѣма да ти пиша изново, а само ще ти припомня. Още двѣ думи ще кажа и ще свърша писмото. Могѫщественния управитель въ дѣлата си по-вече отъ всичко трѣбва да показва спокойствие, ясности и искренность на душата си. А защо ти, сине мой, несъгласно съ сина си и надменно, пишешъ на тѣзи, които по волята на Бога имѫтъ царство, което е едно несъкрушимо. Ако той и да позволява на нѣкои да вземѫтъ върхъ надъ тѣхъ до извѣстно врѣме, но тѣ при всичко това щѫтъ-нещѫтъ ще подпаднѫтъ подъ неговия яремъ и ще признаѫтъ господството му. Ти говоришъ, че непріятелитѣ обикновенно си противорѣчѫтъ, и ти така пиши, но не бѫди надменъ и запазвай достоинството на царьетѣ, не слѣзвай до такива низки намѣрения, които сѫ неприлични на властьта ти. Защото на нищожния и, тъй да са каже, незнаѫщия благо-пристойность е прилично да бѫде надменъ, а не на силнитѣ и умѣѫщитѣ и другитѣ да водѫтъ

Digitized by Google

по пѫтя на истината. Нема ти не знаешъ, сине мой, че всички, които не само имѫтъ власть, но даже и тѣзи, които съ нѣщо са отличавѫтъ отъ другитѣ человѣци, дохождѫтъ въ отвращение отъ надменността, като отъ калъ, грижѫтъ са за чистотата на язика, рѣчитѣ и прѣди всичко мислитѣ си.

Защо ми е да говорѫ за Перситѣ и Агарянитѣ и за другитѣ, които още по-рано сѫ имали въ рѫцѣтѣ си върховна власть! Тѣ сѫщо сѫ водяли война, но всѣкога сѫ умѣяли да са въздържѫтъ отъ надменно обрьщание; така е било до нашитѣ дни. Говорѫтъ, че Агарянитѣ, колкото пѫти и да сѫ расклатвали основата на царството, всѣкога сѫ са отнасяли съ уважение и почить къмъ императора. Ти тъй сѫщо, о сине, като съблюдавашъ достолѣпието си, въздържи са въ писмата си отъ надменно обрьщание, особенно когато императора въ писмата си до тебя не показва никаква надменность и ти отдава потрѣбната почесть. Извѣстно ти е, че управителитѣ на Римската империя, ако и да ти напишѫтъ нѣщо грубо, това тѣ ще направѫтъ не по своя воля, а принудени отъ тебя да съобразявѫтъ писмата си съ твоитѣ оскърбителни писма; по този начинъ тѣхната острота е прѣдизвикана отъ твоята надменность.

И така и ти трѣбва да приемешъ подобно поправление. За войната, както азъ казахъ, пиши, щото ти е угодно, но отъ надменността въздържи са и съблюдавай въ писмата си сѫщото почитание, каквото ти изисквашъ за себѣ си отъ императора. Това, сине мой, ти извѣстявамъ, че като любящъ баща, който са грижи за славата ти, азъ не ще мълчѫ, ако чуѫ нѣщо, несъотвѣтстующе на славата ти. Напротивъ, азъ съ всички сили ще са стараѫ да укрѣпявамъ добра мълва за тебя. А Богъ, виновника на славата на настоящия и бѫдѫщия ни животъ, нека прѣмахне всичко, което води къмъ безславие, нека упозори дявола, който отъ сътворението на мира не прѣстава да въвлича въ безславие творението на Бога. Да ни позволи Богъ, когато настѫпи, споредъ рѣшението му, послѣдния нашъ часъ, да са прѣселимъ безъ упрѣкания и да живѣемъ въ непорочния миръ наедно съ онѣзи, които той е прославилъ отъ вѣка.

XXVI.

Ако азъ, сине мой, често и да съмъ ти писалъ за общия миръ и за спасение синоветѣ на Христа, защото Бъл-

Digitized by Google

гаритѣ и Римлянитѣ сѫ дѣца на Христа, искупени съ цѣната на плътьта и кръвьта му и приобщени отъ спасението му; ако азъ твърдѣ често и да ти пишахъ за всеобщото спасение на двата народа и на думитѣ ми да не бѣше обърнато никакво внимание, азъ все пакъ продължавамъ да ти пиша, като извършвамъ, разбира са, длъжностьта си и, до колкото имамъ сили, ще избѣгвамъ заплашванията на тогова, който е поставенъ да отстранява насоченото заплашване; ако той не покаже меча, отнетъ отъ ржката на тогова, който е държалъ този мечъ, той ще даде смѣтка за кръвьта на человѣка, който е погиналъ. Тѣзи спасения ма карахѫ по-прѣди и сега да говоря; наедно съ това и тъзи мисъль ми дойде, че кротката ти и честна душа, до колкото азъ успѣхъ да ѭ изуча за краткото врѣме на свиждането ни, ако и да не приемаше прѣдишнитѣ увѣщания, но ще ги приемне, ще угаси огъня, който изгаря Римлянитѣ и Българитѣ. Пакъ моля, пакъ увѣщавамъ, пакъ кървави сълзи лѣѭ, като ти испращамъ това писмо. Защото, ако бихъ можалъ да са възползувамъ отъ сълзитѣ намѣсто мастило, ти би видѣлъ, че сълзитѣ ми малко са отличавѧтъ отъ мастило. И какъ да не лѣѭ подобни сълзи, когато си спомнямъ онѣзи ужасни събития, онъзи печална безпримѣрна трагедия, която са опитваше дявола да промъкне въ живота на христианитѣ съ посрѣдството на кръвь, убийства, разрушение на толкова епископски домове, мънастири и частни домове, като готви по този начинъ печална история за бѫдѫщето поколѣние.

И така, скѫпий ми сине, за което говорихъ съ императора, за него ти говоря писменно: Обърнете поглѣдитѣ си къмъ добринитѣ на мира, къмъ спасението на поданницитѣ и не прѣдпочитайте убийствата, кръвопролитията и упостошенията. Помислете за честнитѣ и приятни дѣла, които ще извършвѧтъ Римлянитѣ и Българитѣ слѣдъ заключването на мира. Римскитѣ императори говорѧтъ, че сѫ готови да са покорѧтъ на увѣщания, готови сѫ да приемѧтъ нашитѣ съвѣти, да забравѧтъ обидитѣ, да не търсѧтъ вече война, ако и жестоко да сѫ оскърбени отъ васъ, и да са надѣвѧтъ, че за всичко, което сѫ прѣтърпѣли отъ васъ, ще получѧтъ удовлетворение съ помощьта на небесната справедливость. Моля та, бѫди на сѫщото мнѣние, да покажешъ такова благоразумие и да бѫдешъ доволенъ отъ прѣдишнитѣ бѣдствия. Защото е достатъчно и даже по-много отъ достатъчно, че въ миналото врѣме сѫ из-

Digitized by Google

вършени толкова прѣстжпления отъ Българитѣ и Римлянитѣ, които навѣрно никой нѣма да забрави. Помисли, сине мой духовний, за разрушавание на цьрквитѣ и мънастиритѣ, за избиванието на свещеннослужителитѣ, за насилванието на дѣвицитѣ, за обидитѣ, нанесени на монаситѣ! Нема Богъ нѣма да обърне внимание на това? Нема той не ще отмьщава за тѣзи убийства? Кой нѣма да са съгласи съ това, ако само има здравъ разумъ? Чуй ма, творение на Бога, чуй бащата, който обича тебя и народа ти, защото Богъ знае, че обичамъ васъ и че еднакво скърбѫ, както за Българитѣ, така и за Римлянитѣ. Обаче относително Римлянитѣ азъ имамъ благи надѣжди, защото виждамъ, че тѣ несправедливо търпѧтъ, и зная, че Богъ дохожда на помощь на незаслужено страдаѫщитѣ, когато по прѣмждрото си рѣшение поиска и когато твърдѣ дълго чака, щото обидитѣ на страдаѫщитѣ да са покажѫтъ. За Българитѣ азъ не могѫ да имамъ надѣжди. Струва са, че на всѣкждѣ ви съпроважда щастието. Но що значѫтъ щастливи дѣла безъ помощь отъ страна на справедливостьта. Въ Азия сѫ живѣли народи, които извѣстно врѣме твърдѣ сполучливо сѫ водили дѣлата си и, до като сѫ са надѣвали на усилвание, биле сѫ унищожени отъ сѫщо такива воинственни плѣмена и даже слѣдъ себѣ си не сѫ оставили и име; памятьта за тѣхъ са съхранява само въ тѣзи, които изучвѫтъ историята. Ний знаемъ, въалюбленний сине, че ти като си любитель на науката, челъ си древнитѣ книги и знаешъ всичко това. И така съ страхъ са молиме, щото да не ви постигне нѣкакво нещастие, до като вий водите война и извършвате убийства. Да не са случи подобно нѣщо, да не ви постигне подобенъ край, но, напротивъ, нека бѫдѫтъ искубени съ корѣнитѣ си смутоветѣ на дявола и посѣянитѣ отъ него плѣвели. Нека Българския народъ, като приемне изново миръ, да прѣкара животъ въ Христа Иисуса, който е наша глава и отъ когото ний Римлянитѣ и Българитѣ съставляваме тѣло.

XXVII.

Колкото пѫти и да са завземамъ да ти пиша, почитенний ми сине, всѣкога добра надѣжда пада въ сьрдцето ми, че моето писмо ще произведе влияние на милостивото ти и великодушно сьрдце, че то ще та склони къмъ миръ и че по та-

Digitized by Google

къвъ начинъ цѣлта на просбата ми ще бѫде достигната. Азъ чувствовамъ приятно расположение, облекчение отъ скрьбьта, която ма обхваща вслѣдствие общитѣ бѣдствия на Римлянитѣ и Българитѣ, бѣдствия, извикани отъ дявола, — съкрушението и угорчението ми като че исчезвѫтъ. Но когато азъ прочитамъ писмото на твое величество, моята скрьбь са усилва и дълбокъ мракъ отъ отчяние завладѣва душата ми. Това е така. Както единъ хирургъ са отчайва и вълнува, ако види, като тури цѣръ на раната, че възпалението са усилва, така и насъ обхваща печаль, скрьбь, вълнение, когато по съвѣта на Бога туриме цѣръ на душевнитѣ рани и видиме, че грижитѣ ни нѣма да принесѫтъ никаква полза, а раната, напротивъ, са уголѣмява. Това толкова по-вече са случи, защото знаемъ твоя умъ не по слухове, а по опитъ, понеже случая, когато ний, ако и кратко врѣме да са разговряхме, даде ми възможность да узная прѣвъсходната ти душа. Тъй сѫщо ни увладѣва изумление и страшна печаль, че такъвъ мѫжъ, какъвто та азъ зная, съ собствения си умъ не виждашъ злитѣ козни на дявола не отстранявашъ машинациитѣ му, не търсишъ прибѣжище въ достойната за тебя добродѣтель и въ онзи священъ миръ, който чрѣзъ святия твой баща Богъ Отецъ е установилъ между Римлянитѣ и Българитѣ. Но даже когато ний слабитѣ та моляхме, или, така да са каже, съ сълзи ви пишахме писма, нашитѣ просби и писма не са имахѫ за нищо. Ако, сине мой, нѣкой отъ тѣзи, които служѫтъ Богу въ пустиня, са обърняше къмъ тебя съ такава молба, било би и не достойно и не по християнски да са отнасяшъ съ прѣзрѣние къмъ просбитѣ му. Ако е така, обърни си погледа на насъ, които, може би и бесполезно, ни е поставилъ Богъ не само за извършвание священнитѣ обряди прѣдъ олтаря, но и за управление священнослужителитѣ. И така както казахме, завладѣ ни ужасъ и печаль. Но, сине мой възлюблений, скѫпий мой приятелю, тури край на моя ужасъ и печаль; приими думитѣ на слабия първосвященникъ, който тя прѣдлага полезно, който та съвѣтва за спасение и въобще всичко, което ще прослави името ти и ще го тури въ числото на имената, които са прославѫтъ отъ Бога. Дай ми кротката си душа и приими молбитѣ ни, които ти поднасяме съ стѐнание за това че Българитѣ и Римлянитѣ, искупени съ цѣната на кръвьта Христова, излѣзли сѫ едни срѣщу други, готови да пролѣѫтъ кръвь. Прѣкрати гинението на двата народа,

Digitized by Google

възобнови мира, когото е нарушилъ древния человѣкоубийца. Нека този миръ бѫде съвсѣмъ изново сключенъ, и ти смекчи тѣжкитѣ условия, които безжалостно прѣдлагашъ.

Твърдѣ добрѣ ти е извѣстно, че нѣма по-добро срѣдство да са прѣкрати враждата и прѣпирнята съ тѣзи, които постоянно възбужда за война дявола, като е влѣзалъ въ найблизъкъ съюзъ съ тѣхъ; защото едната страна, която излага доброволно мнѣнието си и изисква това, което ѝ са пада, може да възстанови миръ и дружба; който изисква невъзможното, той не желае миръ, но, напротивъ, обвзето е отъ ненависть.

А ти, сине възлюблений, като синъ на мира, *защото ти са роди на баща си въ врѣме на миръ*, ако желаешъ миръ, прѣдложи условия за миръ и изисквай възнаграждение за загубитѣ, които си прѣтърпѣлъ отъ Римлянитѣ, или злато, или сребро, или часть отъ земя, но не изисквай това, което е невъзможно. Нѣма да ти бѫде дозволено влѣзване въ града, ни друго, за което говоришъ. Властьта на цѣлата западна область са намира въ рѫцѣтѣ на Римлянитѣ. И така, остави това, остави и прѣдложи това, щото е възможно да са испълни и щото до сега не е било отстѫпено ни на едного отъ твоитѣ прѣдшественници, нито на тебя до настояще врѣме; но императора и сената на драго-сърдце ще са съгласѧтъ и тогава, по божата милость, Римлянитѣ и Българитѣ изново ще бѫдѧтъ свързани съ връзкитѣ на мира, сатаната ще са обърне въ бѣгство, Христосъ Богъ нашъ ще са зарадва и заедно съ него всички святци, прѣдишното благополучие и щастие на Римлянитѣ и Българитѣ ще са уголѣми.

Въ писмото си, което ти не отдавна прати, и въ прѣдидѫщето молишъ да пратимъ нѣколко за прѣговори на миръ. Съ тъзи цѣль е пратенъ мѫжъ, разуменъ пазитель на утваритѣ на храма, който е при Влахерна, съграденъ въ честь на Божията Матерь. Нему ти обяви исканията си. И ако твоята великодушна и кротка душа всецѣло е склонна за миръ, подирь врьщанието му трѣбва да проводишъ человѣци духовни и свѣтски, щото окончателно да са установѧтъ условията за миръ. А Христосъ Богъ нашъ, комуто, както зная, ти си всѣкога готовъ да служишъ и желаешъ да станешъ наслѣдникъ на славата му на небето, нека ти внуши миролюбиво настроение. На-ли той заради миръ е пролѣлъ невинната си кръвь и е

Digitized by Google

приелъ върху себѣ си страдания, за да унищожи властьта на дявола, баща на завистьта.

(Слѣдва.)

МЪЧЕНИЦИ НА НАУКАТА

(Продължение отъ I. книга.)

Кеплеръ Тихо-де-Брега и Нютонъ.

Кеплеръ по силата на гения му, може да са постави наредъ съ своя прѣдшественникъ, Галилея. Той са е родилъ въ Вейлъ, въ Вюртембергското Кралство, на 27. Дек. 1571 г., слѣдъ 7 години подиръ рождението на Галилея, а подиръ 20 години слѣдъ смьртьта на Каперника. Този, когото по-напослѣ можало е да го нарѣкатъ *законодатель на небето*, 20 години е слугувалъ въ една проста готварница, гдѣто са можали да обѣдвжтъ и вечерьтъ само бѣдни человѣци. Майка му, Катерина Гулденманнъ, проста слугиня на една готварница, не е умѣяла нито да чете, нито да пише. Баща му, Хенрихъ Кеплеръ, е служилъ подъ началството на херцога Алба въ войната противъ Нидерландцитѣ. Когато са завьрналъ въ родното си мѣсто, съвсѣмъ осиромашелия солдатинъ отворилъ въ Елмердингъ проста готварница и веднага прибралъ сина си отъ училището за да му помага въ търговията. Той билъ хилавъ момъкъ, съ твърдѣ слабо тѣлосложение, родителитѣ му изново го пратили въ училище и то за да изучи Богословието. На 13 год. младия Кеплерь билъ приетъ безплатно въ Маулбронската Семинария. Такова снихождение лесно са е правяло въ протестанската Германия, гдѣто вече на всѣкъдѣ въ твърдѣ голѣма стѣпень е било распространено образованието. Кеплеръ показалъ блѣскави успѣхи, но, като са пристрастилъ къмъ естественитѣ науки, той са отказалъ да изучава Богословието. На 22 год. получилъ катедрата по математиката въ Грацъ, (въ Щирия), управлявана въ това врѣме отъ ерцхерцога Карла Австрийски, който е исповѣдвалъ католическата религия.

Въ длъжноститѣ на Кеплера е влѣзвало и прѣподаването на Астрономията. Наскоро, като му поржчали да състава календарь, той въ него приелъ Грегорианския стиль, когото неговитѣ протестански единовѣрци упорито отхвьрляли; между това великия астрономъ никакъ не постжпалъ противъ религиозноститѣ си убѣждения, защото той въ тъзи постжпка виждалъ само чисто научень въпросъ. Кеплеръ, за да спомогне да са распространи неговия калиндарь, рисковалъ са да помѣсти въ него астрологически прѣдсказания, отъ които нѣкои сж сбждали и му спечелили голѣмо довѣрие. Знаменития астрономъ, като не е билъ въ състояние да са освободи отъ всичкитѣ прѣдраз-

Digitized by Google

сѫдъщи на своето врѣме, напълно е увѣрявалъ, че небесните свѣтила влияели на человѣческата сѫдба. Той е казвалъ, че Астрологията е дъщеря на Астрономията и трѣбва да поддържа майка си. Между това, Кеплеръ не е мислялъ да лъже клиентитѣ си и, когато сѫ са съвѣтвали отъ него, той обикновенно е отговарялъ, както е отговорилъ нѣкога Тиресий[1]) на Одисея: „това, което азъ ще кажа, може-би, ще са сбѫдне, а може-би и нѣма да са сбѫдне.“

Въ първото си произведение („Mysterium cosmographium“) вече Кеплеръ е далъ доказателство за независимостьта на своя образъ на мислитѣ; той е обнародвалъ силни доказателства (доводи) за защита на Коперниковата система и рѣшително е исказалъ благородно негодование противъ сѫда, който е запрѣтилъ книгата на великия Полякъ: „Когато брадвата,“ говори той, „е опитана на желѣзо, тя вече не е сгодна и да сѣче дърва“.

Въ 1597 г. Кеплеръ са оженилъ за хубавицата Варвара Мюллеръ, вдовица дворянка; но този бракъ не е билъ честитъ. Той повече е послужилъ за поводъ къмъ важенъ трудъ (произведение), въ който астронома е показалъ, до колко неговия гений е умѣялъ да са ползува отъ най-малкитѣ обстоятелства, за да внесе ново нѣщо въ историята на прогресса.

„Когато са оженихъ,“ казва той въ прѣдговора`си, „гроздието бѣше въ голѣмо изобилие и цѣната на виното са намали, тъй щото, като добръ отецъ на семейство, азъ бѣхъ длъженъ да си накупя и напълня съ вино сѫдоветѣ. Азъ купихъ нѣколко праздни бъчви, а подирь нѣколко врѣме при мене дойде единъ търговецъ, за да опрѣдѣли вмѣстимостьта имъ и да опрѣдѣли, колко ще струва виното. Безъ да прави нѣкакви изчисления, той просто спусна желѣзна една пръчка въ всѣка бъчва и веднага опрѣдѣляше нейната вмѣстимость.“

Тогава Кеплеръ си спомнилъ, че на брѣговетѣ на Рейнъ, гдѣто виното, безъ съмнѣние, е по-скѫпо, инъкъ постѫпвѫтъ: като испразнѫтъ бъчвата, прѣчитѫтъ колко мѣрки вино са съдържа въ нея. Но, ако и да е по-практиченъ и по-бързъ австрийския способъ, пита са, достатъченъ ли е той? Това е и трѣбало Кеплеръ да си обясни. Трѣбало е той да рѣши геометрическа задача, най-трудната отъ всички тѣзи, съ които нѣкога сѫ са занимавали. Той е дошелъ до този оригиналенъ изводъ.

„Подъ влиянието на добрия гений, който, безъ съмнение, е билъ геометръ, бъчваритѣ си правятъ (усвоили) една форма бъчвитѣ, която при еднаква величина на линейнитѣ измѣрвания, придава имъ колкото са може по-голѣма вмѣстителность, и защото отклонението на maximum'а е нищожно, то и не прави на вмѣстимостьта никакво сѫ-

[1]) Тиресий, синъ на Евра и Хариклея, е Тиванский ясновидецъ, който е ослѣпялъ седемъ години за това, защото е видѣлъ Атина въ баня. По молбата на майката, богинята, ако и да не е можила да му възвърне зрѣнието, но е дала умственно ясновидение и искуство да разбира разговора на птицитѣ. Зевсъ го дарилъ съ пророческа дарба. Въ Тива го почитали за богъ, а въ Орхоменъ е билъ неговия оракулъ.

Digitized by Google

щественно влияние; по такъвъ начинъ бързото изпѣрване не врѣди на точностьта му.“

Тъзи твърдѣ многозначителна идея за maximum'a (за най-голѣмитѣ величини) по-сѣтнѣ е била развита отъ Ферната(Fermat) и е послужила за основа на едно отъ най-великитѣ произведения по математиката.

На края въ своето учено изслѣдване (трактатъ) *за искуството да са измѣрватъ бъчвитъ*, Кеплеръ казва, че, като е видѣлъ, какъ бъчваритѣ, ржководни само отъ око и чувството на прѣкрасното, угаждатъ фориата, най-много приспособената за изпѣрване, — не е възможно да са отрича, че самата природа, безъ никакви издрувания, може да научи человѣка на Геометрия.

Религиознитѣ прѣслѣдвания въ края на XVI вѣкъ турили цѣла Щирия въ отчаяние. Кеплеръ е билъ една отъ тѣхнитѣ жертви; изгоненъ отъ отечеството си, той съвсѣмъ са побъркалъ (осиромашалъ). Напраздно сж са опитвали да го принудятъ да са откаже отъ убѣжденията си; всичкитѣ увѣщания (усилия, прѣдумвания) сж останали напраздно (на юхъ, на вѣтъра) — нищо не е можало да прѣкърши твърдостьта и правотията на честния ученъ. Кеплеръ, по неговото собственно изражение, не е владѣлъ „искуството да са прѣструва“. Той незабавно оставилъ Щирия и радостно приелъ прѣдложението на астронома при императора Рудолфа, Тихо-де-Браге, който го викалъ въ Прага за свой помощникъ. Но тамъ го чакали нови истязания. Обѣщали му добра заплата, но той трѣбало да си ѣ зема, като милостиня, по единъ фиоринтъ.

Подирь смьртьта на Тихо-де-Браге, Кеплеръ билъ назначенъ за астрономъ на императора Рудолфа, съ заплата 1500 фиоринта: „Годишната ми заплата,“ пише той на свой приятель, „не остава да сж желае по-добро нѣщо, но кассата е праздна, и азъ губя врѣме да са моля при вратата на царския казначей да ми подава.“ Докаранъ до сиромашия, Кеплеръ, за да си искарва срѣдства за прѣхрана, трѣбало е да издава евтени календари и да съставя хороскопи[1]).

Многото свѣдения, събрани отъ трудолюбивия Тихо-де-Браге, наскоро е позволило на Кеплера да прѣдприеме работи въ широки размѣри, и отъ тъзи минута са начева неговата слава. Той са заловилъ да изучва планетата Марсъ и, подирь деветгодишно непрѣстанно занимание и умственно напрягание, което по-нѣкога го „умарявало до изумѣване,“ — той, най-послѣ, е можилъ точно да обясни движението на Марсъ при помощьта на два забѣлѣжителни закони. Тѣзи закони сж намѣрили приложения и къмъ обритѣ на другитѣ планети; тѣ сж разчистили на Нютона пьть за да открие всемирното притяжение и за винаги да обезсмьрти името на Кеплера, който е станалъ краеугъленъ камъкъ на най-новата Астрономия.

Подирь смьртьта на Рудолфа, неговия приемникъ, Матей, който не е показвалъ особенно покровителство на наукитѣ, съвсѣмъ

---

[1]) Прѣдсказвания по врѣмето за сждбата на новородения, по наблюденията надъ небеснитѣ свѣтила. (Б. Прѣв.)

Digitized by Google

напусналъ пражската обсерватория, гдѣто е работилъ Кеплеръ. Послѣдния, като са отказалъ отъ мѣстото, което вече не е можало да оздрави даже прѣхраната на семейството му, приелъ длъжността прѣподавател при гимназията въ Линцъ. Но тука го очаквали нови нещастия. Жена му са разболѣла отъ епилепсия (черна болѣсть), послѣ изумѣла и наскоро умрѣла. Освѣнь това, Кеплеръ изгубилъ тритѣ си дѣца. Най-послѣ, той са научилъ, че майка му седемдесетгодишна старица е затворена (въ затворъ) по обвинение въ магьосничество. Въ бѣдната жена търсили сѣтка за всичкитѣ обществени бѣдствия; казвали сж, че тя са е учила на магьосничество при една отъ своитѣ лели, изгорена като врачка; нѣкж ж обвинявали, че имала сношения съ дяволитѣ; увѣрявали сж, че никога не е глѣдала хората въ очитѣ и че никой не ж виждалъ да плаче. Кеплеръ трѣбвало да побърза за помощь и, въ продължение на петь години наредъ трѣбвало да са бори, за да избави майка си. Но пъкъ сжщитѣ посочвали на старицата Екатерина Кеплеръ за оржжие на испитание, заплашвали ж съ него, за да ж принудѣтъ да са откаже отъ врачуването. Обаче нищо не е можало да поклати нейното мжжество и твърдость; покорността ж избавила отъ наказанието, но не е омила безчестието, което е паднало на сина ѝ.

Кеплеръ изново испадналъ въ твърдѣ голѣма сиромашия; но той е умѣялъ да са бори съ нещастието и забравялъ страданията, когато възнасялъ мислитѣ си въ небеснитѣ сфери, като давалъ воля на своя духъ въ безпрѣдѣлното пространство, като вниквалъ на хармонията, произвождана отъ вѣчното движение на мировете, която (хармония) неговото мистическо въображение му е позволявало не само да ж чувствува, но даже и като че ж чува. Кеплеръ са опитвалъ да изобрази тъзи музика на природата въ своя трудъ „за хармонията на мира,“ на чудното творение, въ което великия умъ ту са губялъ въ химеричеситѣ мечти, ту са възнасялъ на крилата на истинния гений. Виждашъ, какъ са възнася вдъхновенния мечтатель и съ ненадѣйна свѣтлина озарява мрачнитѣ бездни. И наистина, въ края на тъзи си книга той са възвръща къмъ точния языкъ на науката и открива закона, който, като обединява всичкитѣ елементи на нашата планетна система, поставя въ редъ зависимостьта между голѣмитѣ оси на планетнитѣ орбити и врѣмената на обрьщанията на планетитѣ около слънцето.

Но щастливитѣ, радостнитѣ минути, които добивалъ отъ изучването на природата, не само еднажъ сж са нарушавали отъ несгодноститѣ за материалнитѣ срѣдства на живота. Фердинандъ Австрийский, който наслѣдвалъ прѣстола подиръ смьртьта на Матея, са рѣшилъ да унищожи протестантизма въ Щирия, и на Кеплера още еднажъ са паднало (случило) да остави кжщата си. Той избѣгалъ отъ Австрия и са заселилъ за нѣколко врѣме при едного отъ героитѣ на тридесетьгодишната война, херцога Валенштайна. Тамъ той са оженилъ вторий пѫть за Сюзерина Риттингеръ, отъ която добилъ седемь дѣца. Недостатъчнитѣ парични срѣдства и мѣстението му отъ градъ въ градъ, постояннитѣ му грижи и безпокойства, и неприятноститѣ за заплата,

Digitized by Google

която никога не му плащали на врѣме, истощили силитѣ му и съвсѣмъ са побъркало здравето му. Той умрѣлъ на 59-годишна възрасть и го погрѣбали въ църквата Св. Петръ въ Ротисбоинъ, гдѣто и до сега още на надгробния камькъ може да са прочете съставената отъ него епитафия:

„Азъ измѣрвахъ небеснитѣ простарнства, а сега измѣрвамъ мрака на земята. Духа принадлѣжи на небето. Тука, въ земята, са покои само бренния прахъ.“

По такъвъ начинъ е умрѣлъ Кеплеръ, този рѣшителенъ труженикъ на науката, който отъ първий пжть за изучване законитѣ на миросъзданието и до самата си смьртъ е хранилъ надѣжда да разгатне тайната на природата. Прѣзъ всичкия си животъ душата му са е стрѣмила къмъ истината и никога гордость не го е заслѣпявала.. „Величественния и смѣлия въ пжтя на открията,“ казва Бертренъ, „Кеплеръ е станалъ скроменъ и простъ, щомъ е откривалъ и е прославялъ Бога, като го е считалъ за виновникъ на своето тържество. Възвишената душа на Кеплера е била лишена отъ честолюбие и пустославие; той не са е ползувалъ нито отъ почести, нито отъ слава. . . Славата му била начьртана въ небесата; успѣхитѣ на науката нито могжтъ да ѭ умалжтъ, нито пъкъ да ѭ затъмнжтъ, и небеснитѣ свѣтила съ вѣчното си и правилно движение ще ѭ разнасжтъ отъ вѣкъ въ вѣкъ [1]).

Тихо-де-Браге са родилъ въ Корутсторпъ, въ Дания, на 15. Окт. 1546 г., слѣдъ 2 години подиръ смьртьта на Коперника. Баща му, Оттонъ, който е произхождалъ отъ старъ знатенъ родъ, е ималъ около 10 дѣца. Тихо-де-Браге, като че отъ рождението си още е билъ назначенъ на военното поприще, безъ да гльда на своята антипатия къмъ него, защото родителитѣ само военното поприще считали за достойно за дворянинъ. Обаче, благодарение на настояванието на уйка му, Тихо можилъ да получи университетско образование. На Априлъ 1559 г. той билъ тръгналъ за Копенхагенъ и вече на слѣдующата година страстно изучвалъ Астрономията.

На 21. Августъ 1560 г. са очаквало слънчево затъмѣние и Тихо тъй билъ смаянъ съ точностьта и ясностьта, съ която биле прѣдсказани въ астрологическитѣ календари най-малкитѣ обстоятелства, които сж придружавали това явление, щото са посвятилъ да изучи тайнитѣ на Астрономията.

Въ 1562 г. той отишелъ въ Лайпцигъ да изучава правото; но небето е привличало неговото око и плѣнявало ума му много повече, отъ колкото правовѣдението. Като посвѣтилъ всичкото си свободно врѣме и всичкитѣ си старания за изучване на Астрономията, той умѣялъ да ѭ постигне самъ, безъ да са ржководи отъ учители. Наблюденията му биле тъй утѣшни и точни, щото при помощьта на неговитѣ урѣди, сполучилъ да открие, когато наблюдавалъ Юпи-

[1]) „Les Fondateurs de l'astronomie“ —

Digitized by Google

теръ и Сатурна, въ 1563 г., важнитѣ погрѣшки, както въ Алфонсовитѣ таблици [1]), тъй и въ таблицитѣ на Коперника.

Подиръ смъртьта на уйка си Тихо-де-Бреге, прѣзъ мѣсецъ Май 1565 г., са завърналъ въ Дания за наслѣдство. Но той тамъ намѣрилъ студенъ приемъ. Въ сѫщото врѣме да са занимава съ Астрономията са считало за неприлично на дворянинъ, а за това роднинитѣ и приятелитѣ му сѫ отнесли къмъ неговата страсть твърдѣ неприятно. Оскърбенъ отъ това, Тихо оставилъ родното си мѣсто, прѣкаралъ нѣколко врѣме въ Витенбергъ, отъ дѣто миналь въ Ростокъ, гдѣто живѣлъ отъ 1566 до 1568 година, като постоянно продължавалъ да са занимава съ изучване на небеснитѣ явления. Тамъ той са билъ на дуелъ и при това са лишилъ отъ носа си, който отпослѣ билъ замѣненъ съ другъ, тъй искусно направенъ отъ злато и сребро, щото, казвѫтъ, трудно е било да са разпознае отъ истинския.

Отъ Ростокъ Тихо отишелъ въ Лугебургъ и тамъ при помощьта на братията Хайнцелъ (Hainzel), направилъ великолѣпенъ квадрантъ, съ радиусъ 15 лакти. Като са завърналъ, въ 1571 г., на родината си, той тамъ намѣрилъ прѣданъ (вѣренъ) приятель въ лицето на уйка си Стено Билля (Steno Bille), който не само всѣкога защищавалъ племенника си отъ осмиванията и порицанията на приятелитѣ си, но даже му отстѫпилъ часть отъ кѫщата си за направяние въ нея обсерватория. Въ тъзи обсерватория са е случило най-важното събития въ живота на великия астрономъ: на 11. Ноември 1573 г. той открилъ нова звѣзда въ съзвѣздието на кассиопея. Тъзи великолѣпна звѣзда първий пѫть са появила на небето вѣроятно около 5. Ноември и са виждала въ продължение на 16 мѣсеци. Блѣскавината ѝ твърдѣ силно са увеличавала, тъй щото вече на втория мѣсецъ тя надминала блѣскавината на Юпитеръ и можала да са вижда даже и денемъ; но послѣ силата на свѣтлината ѝ наченала постъпенно да са умалява, и въ Мартъ 1574 г. тя пакъ изчезнала отъ окото на наблюдателитѣ. Тихо изново докаралъ неприятность на роднинитѣ и приятелитѣ си, като са оженилъ въ 1573 г. за млада селянка. Но съ заслугитѣ си той успѣлъ да придобие расположението на Датския краль Фридриха II. Тови великодушенъ монархъ, който обичалъ науката и покровителствовалъ ученитѣ, прѣдоставилъ на Тихо до животъ да са ползува отъ острова Хуанъ, който са намѣрва близо до Копенхагенъ.

Острова Хуанъ, който лѣжи въ Зундския заливъ, има окрѫжность около 9300 метри и състои отъ плоска възвишенность, която отъ всѣкъдѣ са снишава къмъ морето. На тъзи възвишенность, по разпорежданието на краля, била построена голѣма обсерватория, сполуч-

[1]) Алфонсъ X Мждрий, астрономъ и философъ, Краль на Леонъ и Кастилия (род. 1221 г., ум. 1284 г.), най-ученния краль на своето врѣме, са е трудилъ да поправи Птоломеевитѣ планетни таблици, които сѫ и нарѣчени *Алфонсови* (*виж. Настоленъ словарь* за поправки състав. подъ редак. на Ф. Толля, Спб. 1864 г. Т. I, стр. 88-89).

Digitized by Google

ливо приспособена за астрономически наблюдения, съ отдѣлни стаи за семейството и слугитѣ на Тихо-де-Браге. Двора на обсерваторията билъ окръженъ съ високъ, дебелъ зидъ, въ видъ на четиристѣнникъ, на който всѣкой ѫгълъ показвалъ страната на свѣта, а срѣдитѣ на странитѣ излизали отъ лицето на зданието въ видъ на полуокръжность. На сѣверния и южния ѫгли биле построени кули, въ една отъ които била печатницата, а въ другата кула била квартирата на слугитѣ. Това великолѣпно здание, нарѣчено Уранибургъ, прѣдставлявало палатъ, въ който раскошьта на великожитѣ е вървѣла на едно съ нуждитѣ на науката.

Освѣнъ музей и библиотека въ него са намѣрвало още подземище съ 16 пещи вѣчно нагощявание. Тихо-де-Браге голѣма часть отъ своето врѣме посвѣтявалъ на занимание съ алхимията, съ надѣжда да найде потитѣ (гърнета) богатство и да го употрѣби за своята любима наука — Астрономията.

Отъ кладенецъ, дълбокъ 6 метра, при помощьта на сиркала (тулумби) са е доставало вода въ всичкитѣ отдѣления на зданието; на сѣверъ, вънъ отъ зида, е била работницата за уредитѣ, а на югъ — земледѣлческий чифликъ.

Безъ да са глѣда на твърдѣ голѣмото здание, зданието на обсерваторията било малко за да би могли да са разиѣстятъ всичкитѣ астрономически уреди, и за това, по желанието на Тихо-де-Браге, на хълма, който лѣжи на югъ отъ главната обсерватория, била направена втора и съединена била съ главната съ подземенъ ходъ (улица); нѣщ ѭ нарѣкли Щернбергъ (планина на звѣздитѣ). Като са сѫди по дошлитѣ до насъ рисунки и чьртежи, двѣтѣ здания сѫ биле направени правилно и твърдѣ изящно. За това пъкъ и нестрували евтено. Краля потрошилъ за тѣхъ 100.000 рейхсталера (800.000) и Тихо-де-Браге, както казватъ, прибавилъ сѫща такава сумма. Както и да е, но тѣзи разноски поврѣдили състоянието на Тихо-де-Браге и краля, за да го възнагради колко-годѣ, назначилъ му годишна до животъ пенсия 2.000 рейхсталера, далъ му земи въ Норвегия и каноникатъ (часть отъ цьрковни доходи) при цьрквата на Ротшилда, който му давалъ годишенъ доходъ 1.000 рейхсталера. Като си спомнимъ, че тогава паритѣ сѫ имали несравненно голѣма цѣна, отъ колкото сега, то трѣба да признаемъ, че Датския краль е показалъ твърдѣ голѣма щедрость къмъ Тихо-де-Браге.

Двѣтѣ обсерватории имали прѣвъсходна сбирка (колиекция) отъ урѣди, направени подъ личното наблюдение на Тихо-де-Браге. По количеството и съвършенството на инструментитѣ, тъзи сбирка е нѣмала равна на себе си въ цѣлъ свѣтъ и са е отличавала още повече съ това, че въ числото на уредитѣ сѫ са намѣрили измислени и направени отъ самаго великия астрономъ.

Богатството и раскошеството на Уранибургъ, славата на знаменития ученъ, който е работялъ въ него, е привличало при Тихо-де-Браге голѣмо число ученици, които сѫ желаяли да са ползуватъ отъ уроцитѣ на такъвъ искусенъ наставникъ. Едни отъ тѣхъ сѫ са поддържали отъ Датския краль други сѫ са испращали отъ различни

Digitized by Google

градове и академии; най-послѣ, намирали сж са и такива, които Тихо де-Браге издържалъ на свои разноски. Златитѣ велможи сж стичали отвредъ при великия астрономъ, за да му засвидѣтелствуважтъ своето почитание.

Ако да не е била смъртьта на Фридриха II, който е покровителствувалъ Тихо-де-Браге, той навѣрно мирно щѣлъ да свърши днитѣ си въ своята великолѣпна резиденция на ост. Хуанъ. При живота на Фридриха, придворитѣ, единъ прѣзъ другъ са стараяли да си покажатъ пламенната любовь къмъ Астрономията, но расположението на краля къмъ Тихо-де-Браге неволно възбуждало въ тѣхъ завистъ. Въ пьрвитѣ години подирь смъртьта на краля тѣ още търпѣли астронома, но послѣ наченали да интригувжтъ противъ него прѣдъ приемника на краля, Фридриха Христиана IV. Съвсѣмъ ненадѣйно нещастния Тихо-де-Браге, лишенъ отъ пенсия и изгоненъ отъ заниимаемото му здание, испадналъ съ жена, петмина сина и четире дъщери безъ срѣдства и безъ всѣкаква възможность да работи; обаче той твърдо прѣминалъ (прѣтърпѣлъ) своето положение до пролѣтьта на 1597 година, когато трѣбвало да са прѣсели въ Копенхагенъ. Но тамъ прѣслѣдванията, насочени противъ него, са свършили съ открито нападение. Единъ отъ главнитѣ му врагове, прѣдсѣдателя на съвѣта Валхендорпъ, направо нападналъ Тихо-де-Браге. Сборили са, и единъ отъ слугитѣ му билъ раненъ. Тогава Браге, огорченъ до дълбочината на душата си, са рѣшилъ да остави страната, която нерачила да оцѣни по достоинство единъ отъ най-великитѣ си граждани, а само го е прѣслѣдвала и го е оскърбявала.

Той е билъ честитъ да са ползува отъ дружбата на иного господари (царье) и велможи на европа. Въ числото на послѣднитѣ е билъ графъ Рантцау (Rantzau), който е живѣялъ въ своята крѣпость (замокъ) Вандесбургъ, близо до Хамбургъ, и който е прѣдложилъ своето жилище на услугитѣ на Тихо. Астронома незакъснѣлъ да са възползува отъ поканата и тръгналъ къмъ тукъ съ своето семейство, въ края на 1597 година; тамъ той написалъ своята „Astronomiae instauratae mechanica“ (механика на подновената Астрономия), въ която са налагало, съ чьртежи пояснено, описанието на разнообразнитѣ му уреди и способитѣ на тѣхнитѣ употрѣбления, а тъй сжщо и трудоветѣ му по Химията. Единъ екземпляръ отъ това съчинение съ приложение „описанието на 1000 звѣзди“ било испроводено отъ него на императора Рудолфа II, страстенъ любитель на Алхимията и Астрономията. Този царь, въ отговоръ, проводилъ писмо на Тихо-де-Браге да отиде въ Прага, като му обѣщалъ тамъ да му направи най-добръ приемъ. Въ 1598 Тихо-де-Браге отишелъ съ семейството си въ Прага, дѣто отпослѣ била доставена голѣма часть отъ неговитѣ уреди. Назначили му годишна пенсия 3000 крона (около 15000 лева) и му прѣдложили крѣпостьта Ренахъ за направяние на обсерваторията. Той са заселилъ въ кжщата на своя умрѣлъ приятель Курциусъ, купена и подарена нему отъ императора. Въ това сжщо врѣме Кеплеръ, който тогава ималъ 29-годишна възрасть, живѣлъ и работялъ наедно съ Тихо, по настояванието на когото, както са каза и по-горѣ, той е

Digitized by Google

билъ назначенъ за придворенъ математикъ. Безъ да гледа на личното великодушие на Рудолфа II, Тихо-де-Браге силно чувствувалъ неблагодарностьта и несправедливостьта къмъ него отъ Дания. Силитѣ му отъ день на день гасняли. На 13. Октомврий му са случило ударъ, отъ когото той не са поправилъ и умрѣлъ на 24. сѫщий мѣсецъ на възрасть 54 години и 10 мѣсеци.

Споредъ думитѣ на Давида Брюстера, Тихо-де-Браге „като практикъ, далечъ е отишелъ отъ всички астрономи, отъ стари и найнови врѣмена. Изяществото и многото му уреди, забѣлѣжителната му проницателность, която той е показвалъ, когато открива нови и усъвършенствува извѣстни вече до него уреди, неговото искуство и свѣтливость сѫ придали на произведенията му характеръ и достоинство, които ще са оцѣнятъ отъ най-далечното потомство.“

Тихо-де-Браге, безъ да гледа на своитѣ неоспорими заслуги, са турва въ рѣда, ако и нѣколко по-долѣ отъ другитѣ основатели на астрономията, които сѫ турили истинната теория на небеснитѣ свѣтила.

Напротивъ, Нютонъ трѣбва да са постави по-горѣ отъ всички останали въ това отношение. Споредъ забѣлѣзването на знаменитія Лагранжа, този нечуванъ новаторъ „прѣдставя висше проявление на человѣческия разумъ“. Славата му е по-висока отъ всѣка похвала. Нему, споредъ изражението на Волтера, никой нѣма право да завижда.

Надаренъ съ необятенъ геній, когато е работата за научни открития и изслѣдвания, Нютонъ е ималъ всички человѣчески недостатъци въ житейския си животъ. Характера му е билъ безспокоенъ и съвсѣмъ раздразителенъ. Ако и да е търпѣлъ несгоди въ живота си, трѣбва да са признае, че той самъ е билъ причина на тѣхъ.

Исаакъ Нютонъ са е родилъ на 25. Декем. 1642 г. въ Волстропъ (Woolstrop), въ скромния Линколиширски чифликъ, въ Англия. Той е билъ съ такова слабо тѣлосложение, щото всѣкой е вѣрвалъ, че нѣма да живѣе много врѣме. Обаче, малко по-малко той са осилилъ и станалъ здраво дѣте. Нютонъ са научилъ да чете и пише въ училището на своето село и дванадесеть-годишенъ билъ даденъ въ пансиона на единъ апотекарь, за да посѣщава занятията въ Грантенското (Granham) училище. Подирь двѣ години майка му бѣ го взела назадъ, но скоро са убѣдила, че той нѣма наклонность да стане чифликчия (земледѣлецъ). Той или е четялъ стари книги или е сѣдялъ по цѣли часове да обмисля за това: а, той ще стане ученъ, нѣщо което сѫ говоряли за него родителитѣ му. Като видѣли, че Нютонъ обича (наклоненъ) да са занимава, родителитѣ му пакъ го дали въ Грантенъ, да са приготви за постѫпване въ Кембриджския университетъ. Младия Исаакъ ималъ дѣйствително забѣлѣжителни способности за своитѣ години, и всички, които сѫ го познавали отблизо, сѫ са смайвали отъ неговата способность въ механиката. Като билъ още дѣте, занимавалъ са да изучава устройството на воденицитѣ, направилъ си часовенъ механизмъ, докарванъ въ движение съ вода, въ свободнитѣ дни са занимавалъ да прави книжени змѣеви (чуртии), твърдѣ голѣми

Digitized by Google

и направилъ слънчеви часовници на една отъ стѣнитѣ на тѣхната си кѫща.

На 19-год. възрасть Исаакъ Нютонъ постѫпалъ въ Кембриджския университетъ и страстно са придалъ да изучава математическитѣ науки. Пьрвитѣ стѫпки на избраното му поприще са ознаменували съ три велики открития: способа на флюкцията (дифференциялното изчисление), разложението на свѣтлината и закона на всемирното притяжение. Младия ученъ билъ твьрдѣ много скроменъ, той мразялъ да го хвалятъ, и това чувство прѣзъ всичкия му животъ било отличителна чьрта на неговия характеръ. Когато направилъ едно отъ най-великитѣ открития, — именно разложението на свѣтлината, той билъ на 25 години. Като прѣкаралъ свѣтливи зари прѣзъ призма, Нютонъ видѣлъ, че свѣтлината са състои отъ седемъ разноцвѣтни зари, които нѣматъ еднакво прѣчупване. Но той не са спрѣлъ на това. Като допълнилъ анализата съ синтеза, той можилъ да съедини тѣзи седемъ зари съ прѣкарването имъ прѣзъ нова призма и получилъ пьрвоначалната бѣла заря. Това съвсѣмъ ново откритие направило прѣвратъ въ диоптриката и по-сѣтнѣ послужило за основа на спектралната анализа, което ни позволява да изучимъ съ помощьта и изслѣдването на свѣтливата заря, направата на небеснитѣ тѣла.

Нютонъ живѣлъ нѣколко години въ Кембриджъ, сѐ въ скромното си жилище въ Вулстронъ. Тамъ, веднажъ, като сѣдѣлъ въ градината си, видѣлъ, че една отъ клончето си откѫсната ябълка паднала до краката му. „Благодарение на такъвъ простъ случай, ума му са заловилъ постоянно да работи въ обичното му направление. Нютонъ наченалъ да си задава питания: каква е тъзи тайна сила, която кара всички тѣла да са стрѣмятъ къмъ центра на земята". Ако и неизвѣстна да е сѫщностьта на тѣзи сили, тя нѣма ли нѣгдѣ прѣдѣлъ? Знае са, че тя дѣйствува на най-високитѣ планини, но ще ли дѣйствува тя на високитѣ планини, които ги надминуватъ 10, 100, 1000 пѫти. Простира ли са нейното влияние до луната? Повьрхния мислитель би отговорилъ на това питание съ нѣкаква вѣроятность тъй: ако луната, която на нищо не са крѣпи, са стрѣми къмъ земята, то какво би й побъркало да падне на земята. Но тя не пада слѣдователно, силата, която кара тѣлата да падатъ на земята, не влияе на нея. Нютонъ разсѫждалъ обратно: отъ всѣкидневния опитъ е извѣстно, че гюлле, хвьрлено хоризонтално, пада толкова по-надалечь, колкото отъ по-голѣма височина и съ по-голѣма скоростъ е хвьрлено. Ако мисленно са възкачимъ на вьрха на една кула, висока 67,500 километри, които съставлявятъ разстоянието отъ луната до земята, и спустнемъ отъ луната гюллето съ скоростъ 428 $^4/_7$ метра въ секунда, т. е., приблизително съ скоростьта на луната, то е явно, че ще падне на разстояние по-голѣмо отъ радиуса на земята, който е равенъ само на 11,250 километра. А пъкъ защото при това движението на гюллето не губи пьрвоначалната си скоростъ, то ще са движи постоянно въ хоризонтално направление тъй щото силата на тяжестьта, което кара камъка да пада на земната повьрхнина напротивъ, ще задьржа луната постоянно въ еднакво

Digitized by Google

отъ земята разстояние и нѣма да ѝ допустне да падне на земята, на което размѣритѣ сж твърдѣ малки.

Но тѣзи разсждения биле само първи стжпки на пжтя за доказване намѣрената истина, и Нютонъ, като не билъ въ състояние да подтвърди нейната непрѣложна вѣрность, не счелъ за добрѣ да ѭ обнародва въ този видъ, но увѣренъ въ силитѣ си, въ нѣм виждалъ здрава основа на здание, за направата на което той употрѣбилъ 20 години[1]). Въ 1669 г. Нютонъ билъ назначенъ за професоръ на Кембриджския университетъ, а въ 1672 год. билъ избранъ за членъ на кралевското общество въ Лондонъ. На прѣдсѣдателя на това общество той подарилъ изнамѣрения и направенъ отъ него телескопъ, който е докаралъ безпрѣдѣлно очудване на съврѣменницитѣ. Обнародваното отъ Нютона изслѣдвания за разложението на свѣтлината направили голѣмо впечатление (сензация), но срѣщнали и противници, между които особенно е личалъ Робертъ Гукъ. Неговитѣ възражения на нападения докарали великия физикъ въ голѣмо отчаяние, тъй щото дошло е за него врѣме, когато той туку що не оставилъ науката.

Най-послѣ въ 1684—1685 год. Нютонъ свършилъ своитѣ „*Начала*“ [2]), въ които изложилъ законитѣ на всемирното притяжение. Съ тъзи сила, която тайно свързва елементитѣ на вселената, знаменития ученъ, можилъ да обясни всичкитѣ най-главни явления, които ставжтъ въ пространството на свѣта. Вѣренъ на приетото рѣшение, Нютонъ не искалъ да обнародва своето съчинение, но приятелитѣ му и особенно Халлей (Halley), тъй настоявали за това, щото го принудили да го обнародва. Книгата била издадена въ 1687 година и прѣдизвикала, заедно съ възторгъ, много възражения, които оскърбили Нютона. Лайбницъ и Хюйгенсъ съ прѣзрѣние отхвърлили теорията на всемирното притяжение и първия отъ тѣзи учени станалъ даже върлъ противникъ на новитѣ идеи.

Нютонъ изново са заловилъ на работа и открития; но полемиката до такава стѣпень го разстроила, щото подирь нѣколко години, както са вижда отъ неговитѣ писма, налѣгнала го скърбь и болѣзнено настроение на духа, които го докарали до побъркване на ума му. Въ продължение на нѣколко години (около 1692 година), великия гений билъ близо до обезумѣване. Много отъ достовѣрнитѣ му писма, които са отнасжтъ къмъ това врѣме, изказвжтъ въ него сжщинско безумие. За щастие това безумие било врѣменно, и малко по-малко разсждъка са върналъ въ неуморимия изслѣдователь. Но подирь това той не направилъ вече нито едно откритие, а са ограничилъ само да издава своитѣ трудове, които сж са натрупали отъ многото години на неговата учена дѣятелность.

Старостьта на Нютона са изминала щастливо; удивлението на съврѣменницитѣ му не било по-малко отъ възторга на потомцитѣ. Исаакъ Нютонъ умрѣль на 84-год. възрасть. Ако, по рода на жи-

[1]) Joseph Bertrand, „Les fondateurs de l'astronomie.“

[2]) „Philosophiae naturalis pricipia mathematica.“

Digitized by Google

тейскитѣ страдания и да не може да са причисли къмъ жьртвитѣ на науката, ний ги приведохме, обаче, за примѣръ на несгоди, които, като провидението е назначило, прѣслѣдвѫтъ всичкитѣ велики прѣдставители на мисъльта. Прочее, ний вече прѣживѣхме врѣмето на Галилея и отъ това врѣме науката за небето, основана на великитѣ открития на природнитѣ закони, не са нуждае вече отъ мѫченици.

Габрово, 29. Октомврий 1888 год. *А. Тодорановъ.*

БЕЗСМЬРТНОСТЬТА НА МАТЕРИЯТА.

Отъ нищо става нищо; нищо, което е, може да са унищожи.

Демокритъ.

Безсъмнѣнна, чрѣзъ хиляди доказателства отъ Химията подтвьрдена истина е, че никое мѣримо тѣло или елементъ не може да са изгуби или да исчезне и че така сѫщо никое ново не са образува. — Отъ това слѣдва, че материята сѫществува отъ безконечность, че тя не е нито създадена, нито постанала, че нейното количество, което е безкрайно голѣмо, не може нито да са увеличи, нито да са намали.

F. Mohr.

Но при всичко, че въ течение на хиляди години въ небето сѫ настѫпвали катасрофи и още могѫтъ да настѫпвѫтъ, при всичко, че стари системи сѫ са разрушавали и нови системи сѫ могли да са развиѫтъ изъ тѣхнитѣ развалини, — молекулитѣ, изъ които тия системи сѫ съградени, основнитѣ камьне на материялната всемирна (universum) оставѫтъ читави и не поврѣдени.

C. Maxwell.

„Великий Цезаръ мьртавъ, станалъ на глина,
„Залѣива нѣкоя дуика иртьдъ суровий Сѣверъ,
„О чудо, земята, иртьдъ която свѣта е трѣпералъ,
„Да замазва една стѣна иротивъ врѣмето и вѣтъра!“

Съ тѣзи чувствителни думи, излѣзнали изъ дълбочината на

Digitized by Google

душата, великия Британецъ още прѣди триста години указваше на една научна истина, която при всичката си ясность и простота, при всичката си неоспоримость, изглѣда да не е напѣрила и до сега онова всеобщо припознаване, което въ толкова висока степень ѝ са пада. Материята, като такава, е безсмьртна, неунищожима; нито единъ прашецъ въ вселенната не може да са изгуби, нито единъ да са придаде. Голѣмата заслуга са пада на Химията, която отъ сто години насамъ ни е научила и най-ясно показала, че не прѣкѫснатото промѣнявание и прѣобразявание на нѣщата, което ний забѣлѣжваме ежедневно да става прѣдъ нашитѣ очи, образуванието и пропаданието на органически и не органически форми, не почивѫтъ върху образуванието на отъ по-прѣди не сѫществувала материя или върху изчезванието на отъ по-прѣди сѫществувала материя, както пò-напрѣдъ са вѣрваше, а че това промѣнявание не състои въ нищо друго, освѣнь въ едно постоянно и не прѣкѫснато обикаляние на сѫщитѣ основни вѣщества (елементи), на които качеството и количеството остава постоянно и за всичкитѣ врѣмена сѫщото — непромѣнимо.

Съ помощьта на кѫпонитѣ Химика е прѣслѣдвалъ материята въ всичкитѣ ѝ закривени и потайни пѫтища и ѭ е видѣлъ да излиза съ сѫщитѣ качества и количества изъ едно съединение, съ каквито по-напрѣдъ е била влѣзнала въ него съединение. Исчисленията, които слѣдъ това сѫ били основани върху този законъ за безсмьртностьта на материята, сѫ са указали на всѣкѫдѣ прави. Ний изгаряме едно дърво, и на пьрвъ поглѣдъ намъ ни са струва, като че ли неговитѣ съставни части да сѫ въздѣзнали въ огънь и димъ и по този начинъ да сѫ извѣтрели (да сѫ са изгубили). Но намъ ни са само струва тъй, защото кѫпонитѣ на Химика доказвѫтъ, че не само че не са е изгубило нищо отъ тяжестьта на дървото и на неговитѣ съставни части, но че напротивъ цѣлокупната тяжесть на всичкитѣ съставни части въ дървото са е *увеличила*; тѣ показвѫтъ, че въздѣзналитѣ на горѣ и прѣмѣрени продукти, или въздухообразни тѣла и газове, които сѫ са развили при изгарянието, заедно съ назадъ останалата пепель, съдьржѫтъ не само всичкитѣ онѣзи материи, отъ които са е състояло по-напрѣдъ дървото, макаръ и подъ друга форма и въ другъ съставъ, но че въ тѣхъ са намиржѫтъ още и онѣзи материи, които съставнитѣ части на дървото сѫ притѣглили при своето изгаряние изъ въздуха. Съ една рѣчь, дървото, чрѣзъ процесса на горѣнието, не е *изгубило* отъ цѣлокупната тяжесть на своитѣ съставни части, а е *спечелило*. „Въглѣрода, който са е намиралъ въ дървото," казва K. Vogt, „е безсмьртенъ, той е вѣченъ и еднакво не разрушимъ, както водорода и кислорода, съ които той е билъ свьрзанъ въ дървото. Това съединение и формата, въ която то са е появило, подлѣжи на разрушение, но материята никога."

Или ний заравяме едно мьртво тѣло и подирь нѣколко години на мѣстото му не намираме нищо друго, освѣнь една купчина отъ кокали, размѣсени съ прьсть. Външния изглѣдъ събужда вѣрата, като че ли отъ по-напрѣжнитѣ съставни части на нѣкога заровеното тѣло да не сѫществува вече нищо друго, освѣнь онѣзи остатки: но наука-

Digitized by Google

та казва, че въ дѣйствителность отъ тука не са е изгубилъ ни най-малкия прашецъ, а че цѣлото промѣнение състои въ това, че основнитѣ материи на онѣзи съставни части сж напустнали тѣхнитѣ по-напрѣжни съединения и пакъ сж са повърнали въ всеобщото кржгообращение на материитѣ, за да прѣслѣдвжтъ, днеска въ тъзи, утрѣ въ друга форма, понататъкъ тѣхнитѣ вѣчни пжтища. Отъ това съ пълно право смѣлата фантазия на Британския поетъ е прѣслѣдвала материята, която нѣкога помагаше при образуването тѣлото на великия Цезарь, до оная точка, кждѣто тя (материя), въ форма на земя или глина, залѣпва една дупка на стѣната.

Съ всѣко джхване, което излиза изъ нашитѣ уста, ний изджхваме часть отъ храната, която ѣдемъ, и водата, която пиемъ. Ний са промѣняваме тъй бързо, щото може да са приеме, че въ растояние отъ четири до шесть недѣли, ний сме станали по материя съвсѣмъ други и нови сжщества — съ исключение на пò-твърдитѣ, отъ това и по-малко на промѣнение изложени органи, на които са опира тѣлото. Атомитѣ, или най-малкитѣ частички на Химическитѣ основни вѣщества са размѣнявжтъ непрѣстанно, само начина на състава остава сжщия. Но тѣ за себе си сж непромѣняеми, не разрушаеми; днеска въ това, утрѣ въ друго съединение, чрѣзъ различното си расположение и сбиране едно съ друго, образувжтъ безбройното множество различни форми, въ които материята са прѣдставлява на нашитѣ чувства, и всичко това тече въ една вѣчна и не спираема размѣна. При това количеството на атомитѣ на една проста основна материя въ общо и цѣло е непромѣнимо сжщото; нито една единичка отъ тѣзи частички на материята не може да са образува нова или да са придаде, нито една единичка; която по-напрѣдъ е сжществувала, не може да изчезне изъ битието; никоя отъ тѣхъ не може да промѣни своето естество. Единъ кислороденъ, азотенъ, водороденъ или желѣзенъ атомъ е на всѣкждѣ и подъ всѣкакви обстоятелства една и сжща тварь, надарена съ сжщитѣ отъ нея нераздѣлими свойства или сили и не може никога ни во вѣки-вѣковъ да стане друго нѣщо. Билъ кждѣто и да е, той ще остане все сжщото сжщество; изъ всѣко, колко и разнообразно съединение, той ще излѣзе при неговото (на съединението) разлагание като сжщото нѣщо, като каквото е влѣзалъ. Но никога той не може да постане на ново, или пъкъ да изчезне отъ битието, той може само да промѣни своитѣ съединения. Сжщия атомъ, който днеска посрѣдствува горния ходъ на единъ владѣтель или герой, лѣжи, може би, още на другия день като улична нечистота подъ краката му. Сжщия атомъ, който днеска е обикалялъ въ мозъка на една овца, помага, може би, още на другия день при умственната работа на единъ мислитель, или поетъ. Сжщия атомъ, който днеска още помагаше при образуването на гюбре и торъ, са извива, може би, още на сутрьнята, въ свърска съ други нему подобни, като мириливъ клѣй върху чашката на едно цвѣте.

„Единъ простъ основенъ атомъ," казва B. Stewart, „е дѣйствително едно безсмъртно сжщество и са радва на прѣимуществото, че остава не промѣненъ и въ своето сжщество не поврѣденъ и при

Digitized by Google

най-силнитѣ удари, които са произвождатъ надъ него; той са намира, навѣрно, въ едно състояние на непрѣстанно движение и промѣнение на формата; при все това обаче, той остава винаги сѫщия.“

„Единъ водороденъ атомъ,“ казва безименния авторъ на една статия по Философията на Химията[1]), „ще остане винаги водороденъ атомъ, все едно на какви проби ще бѫде наложенъ. Когато той влиза въ едно съединение, или излиза изъ него, той остава всѣкога сѫщия, или ще притежава винаги сѫщитѣ свойства. Отъ това слѣдва необходимото заключение, че неразрушимия атомъ не може да са създаде.“

Това вѣчно и невъспираемо размѣнение и кржгообращение на непромѣнимитѣ за себе си най-малки частички отъ материята, учения е нарѣкалъ *размѣна на материята* (Stoffwechsel); и науката дава безбройно множество примѣри и доказателство за нея. Достатъчно е да забѣлѣжимъ, че пѫтуванията и обикалянията, които материята прави въ битието на вселенната и които человѣка, съ кѫпони и мѣрка въ ржката, е отчасти изслѣдвалъ, сѫ милиони и хиляди милиони, че тѣ сѫ безъ цѣль и безъ край. Разрушението и произхождението, разлагането и новообразуването по всичкитѣ мѣста и въ вѣчна вѣрига си подавѫтъ едно на друго ржка. Въ хлѣба, когото ѣдемъ, въ въздуха, когото дишаме, ний приемаме вѣществата, които прѣди хиляди години сѫ образували тѣлата на нашитѣ прадѣди; да, ний сами ежедневно отдаваме една часть отъ вѣществата, които образувѫтъ нашето тѣло, на външния свѣтъ, за да приемемъ въ кратко врѣме на ново тѣхъ сѫщитѣ, или пъкъ тѣзи, които отдѣлѫтъ отъ себе си нашитѣ съживущи. За Англичанитѣ може са каза буквално, че тѣ въ своя насущенъ хлѣбъ ѣдѫтъ, въ знакъ благодарности, своитѣ прародители, които бѣха паднали за свободата и въ борба срѣщу французското владичество, понеже коститѣ отъ бойното поле при Ватерлоо сѫ били прѣнесени въ голѣмо множество въ Англия, за да са торѫтъ съ тѣхъ полята, чрѣзъ което дохода на тѣзи послѣдницитѣ са подигналъ значително.

При все това, както са каза, едвамъ ли има нужда отъ понататъшни примѣри, за да са докаже, че вѣществото е безсмъртно, че за това, то не може да е създадено. Какъ ли би могло да са създаде нѣщо, което не може да са унищожи! Вѣществото трѣбва да е било, да е и да прѣбѫде вѣчно. „Вѣществото е вѣчно, само неговитѣ форми сѫ измѣнявѫтъ“ (Rossmässler).

Вѣчностьта на вѣществото, или материята са доказва и отъ слѣдующето физическо разглѣдване: Физиката учи, че нѣма никѫдѣ праздно пространство, нито че е могло да има, когато разсъдъка, здравия разумъ, е принуденъ да приеме вѣчностьта на пространството като нѣщо, което са разбира отъ само себе си. Отъ това слѣдва необходимо заключението, че пространството трѣбва да е било испълнено отъ панти-вѣка насамъ съ материя и че тая материя трѣбва да е сѫществувала отъ панти-вѣка. По нататъкъ отъ това слѣдва, че свѣта не може да бѫде създаденъ. Начало или конецъ на свѣта, като

[1]) Revue philosophique, 1880, № 6.

Digitized by Google

такъвъ, е немислимо и трѣбва да са отнесе въ областьта на спиритуалистичнитѣ, или теологически сънища.

Человѣку дотѣгва да слуша често какъ са злоупотрѣбява съ думитѣ „смьртно тѣло и безсмьртенъ духъ.“ Едно по-точно разглѣдване ще допустне, може би съ повече вѣрность, да са обърне прѣдложението наопаки. Тѣлото въ своята индивидуална форма или видъ е наистина смьртно, но не въ своитѣ съставни части. Не само при смьртьта, а и въ живота, то са промѣнява, както видѣхме, непрѣстанно; но въ по-широка смисъль, то е безсмьртно, понеже ни най-малката частичка отъ него не може да са уничожи. Напротивъ ний виждаме, че това, което ний наричаме духъ, душа, съвѣсть, при прѣставанието на вѣщественния индивидуаленъ съставъ, изчезвать; и на единъ свободенъ отъ прѣдрасждъци умъ това трѣбва да са прѣдставя, като че ли това особенно и чрѣзъ много комплицирани съединения обусловено дѣйствие (работение) на много съ сила надарени или въ вътрѣшно движение намиращи са частички отъ материята, е прѣдизвикало едно дѣйствие, което съ неговата причина или съ прѣставанието на онзи особенъ съставъ трѣбва да земе единъ край, или да са свърши — да прѣстане.

Днеска безсмьртностьта или поддържанието на материята е една научна утвьрдена и неотрицаема истина. Интересно е да видимъ какъ и по-напрѣжнитѣ мислители и философи сж имали познание отъ тъзи важна истина, макаръ и повече въ непълненъ и прѣдчувственъ, отколкото въ научно опознатъ и основанъ образъ. Фактическото доказателство за тъзи истина можахж да ни дадѫтъ само нашитѣ кѫпони и реторти.

Сабастиянъ Франжъ, единъ нѣмецъ, който е живѣлъ въ 1528 година, казва: „материята е била отъ начало въ Бога, и затова е вѣчна и безконечна. Земята, праха, всѣка създадена тварь пропада; но не може са каза, че пропада (загинва, изгубва са) и това, отъ което тѣ сж създадени. Субстанцията остава вѣчна. Една тварь са распада на прахъ, но отъ праха пакъ са развива нова тварь. Земята, както казва Плинкусъ, е единъ Phönix и ще остане за винаги такъвъ. Когато той остарѣе, изгаря са на пепель, отъ която става новъ Phönix, по-прѣдишния, само подиладенъ.“

Още по ясно и безъ забиколки изказвать тая идея Италиянскитѣ философи отъ срѣднитѣ вѣкове. Bernhard Telesius (1509—1588) казва:

„Тѣлесното вѣщество е въ всичкитѣ нѣща еднакво и ще остане вѣчно сѫщото. Мрачната лѣнива материя не може нито да са умножи нито да са намали.“

И най-послѣ Giordano Bruno (който въ 1600 г. биде изгоренъ въ Римъ) казва:

„Щото бѣше по-напрѣдъ сѣме, става трѣва, послѣ классъ, а слѣдъ това хлѣбъ, хранителенъ сокъ, кръвь, животинско сѣме, зародишъ, человѣкъ, мьртавъ трупъ, послѣ пакъ земя, камькъ или друга масса и т. н. Тукъ ний виждаме тогава нѣщо, което са прѣвръща въ всичкитѣ тия твари и остава за себе си всѣкога едно и сѫщо.

Digitized by Google

Тъй дѣйствително, нищо не са вижда да е така постоянно, вѣчно и достойно за името принципъ, както материята. Материята, като абсолютна, обема въ себе си всичкитѣ форми и димензии (просторъ). Но безкрайностьта на формитѣ, въ които са явява материята, тя ги не зима отъ другадѣ, отъ нѣщо извънъ нея лѣжаще, а ги произнася изъ себе си и ги ражда изъ своето лоно. Като казваме ний, че нѣщо умира, то трѣбва да са разбира, че то е само проявление за да стане едно ново сѫщество, отъ разлагането на това съединение, което сѫщеврѣменно е влизане въ едно ново."

Но даже и въ пò-старитѣ врѣмена сѫ биле запознати хората съ основнитѣ черти на една истина, която днесь за днесь трѣбва да са счита като основенъ стълбъ на всѣка екзактна или на истинность основана философия. *Емпедоклъ*, единъ грьцкий философъ, който е живѣлъ 450 г. пр. Хр., казва: „Дѣца, или хора съ кратькъ кръговоръ сѫ ония, които си въображтватъ, че нѣщо би станало безъ да е било по-напрѣдъ, или че нѣщо би могло съвсѣмъ да пропадне или да умрѣ." А още прѣди, грьцкий философъ *Анаксагоръ* (500—428 пр. Хр.) учеше: настоящето въ пространството не са увеличава, нито са намалява, когато неговия съврѣменникъ *Демокритъ*, прочутия баща на материялистичната философия и Атомистиката въ старото врѣме, е формулиралъ така сѫщо твърдѣ право прѣдложението за неразрушаемостьта на материята и е казалъ: „Отъ нищо става нищо; нищо което е, може да са унищожи. Всичкото промѣнение е само съединение и раздѣляние отъ частитѣ. Различието на всичкитѣ нѣща произлиза отъ различието на атомитѣ по число, величина, форма и порядъкъ" и т. н. Сѫщото исказа неговия великъ ученикъ *Епикуръ* и неговия духовитъ послѣдователь, Римлянина *Лукреций Карусъ*, който въ своята учебна поема върху естеството на нѣщата казва:

„Нищо не са разрушава съвсѣмъ, което виждаме днесь живо около насъ;
„Защото са състоятъ небето и морето, земята и рѣкитѣ,
„Сѣмето и растенията и всичко, що живѣе, отъ сѫщата първобитна материя,
„Която никога не са умножава; нито са намалява чрѣзъ разрушение.

Мюнхенъ, 28. Февр. 1889 год. *Е. М. Платнаровъ.*

ЗА БЪЛХИТѢ.

(Споредъ Брема).

Бълхитѣ принадлѣжатъ къмъ безкрилитѣ паразитни насѣкоми. Тѣлото имъ е плоско, малката имъ глава плътно е съединена съ гърдитѣ, очитѣ имъ сѫ прости, вмѣсто сложни; имятъ 3 чивта силни и покрити съ космици крака, приспособени за скачание. Прѣдния чивъ крака сѫ най-малки, срѣдния — по-голѣми и найдирния — най-голѣми.

Digitized by Google

Бълхитѣ живѣятъ на топло-кръвнитѣ животни, отъ кръвьта на които са хранятъ, въ противоположность на личинкитѣ имъ, които са хранятъ съ всевъзможни гниящи вѣщества. По напрѣдъ всичкитѣ бълхи сж ги причислявали къмъ единъ видъ, но сега е доказано, че сѣко животно, на което тѣ живѣятъ, има своя собствена бълха. Человѣческата бълха (Pulex-iritans) става нетърпима въ Августъ и Септемврия, особно въ топлитѣ страни. Пробиването кожата на топлокръвнитѣ животни бълхата прави посрѣдствомъ едно дълго и остро смукало, чрѣзъ което смуче кръвь. Количеството на кръвьта, която бълхата поглъща, е много по-голѣма отъ колкото величината на това насѣкомо. Тъй сжщо силата имъ, сравнително съ тѣхната голѣмина е много голѣма. Това може да са види отъ слѣдующитѣ примѣри.

Нѣкой си Маркъ, англичанинъ, направилъ единъ златенъ синджирь, колкото палецъ дълъгъ, който тѣглилъ не повече отъ единъ грамъ. Бълха, прѣвързана на този синджирь, лесно го влачила.

Единъ английски работникъ изработилъ отъ тънка слонова кость: една каляска, въ която са намирало кучеръ, пощалйонъ, четире чилѣчета и два лакея. Всичкия тоя тварь го тѣглила само една бълха.

Кой не знае ученитѣ бълхи, това живо чудо, което било за пръвъ пжть въ 1825 год.?

Двѣ бълхи биле впрѣгнати и влачили злати колца съ четире колелета и съ пощалйонъ; тамъ стояла трета бълха съ малка дървена пластинка, която изобразявала камшиче. Двѣ други бълхи занасяли топа на колата. Тъзи игра била испълнена удивително: не било испуснато ни единъ винтъ (бурма) ни една гайка. Всичкото това ставало на гладки оглѣдала. Бълхитѣ биле впрѣгнати въ златни синджирчета, които биле привързани на заднитѣ имъ крака, отъ гдѣто никога не ги снимали. Така бълхитѣ живѣяли 2 $^1/_2$ год. Когато тѣ са отказвали да влачжтъ колцата или топа, то хазяина земалъ живъ (горящъ) въгленъ и ги напичалъ съ него по гърба, тогава тѣ изведнажъ са залавяли пакъ за работа.

Зрителитѣ стояли прѣдъ едно перде, въ което биле турнати увеличителни стькла, както въ панорама; въ тѣхъ можало да са видятъ всичкитѣ подробности. Или пъкъ чрѣзъ увеличажще стькло може да са наблюдава дѣйствието на ученитѣ бълхи, когато тѣ сж турнати въ сѣндъче и др. подобни. За да научжтъ бълхитѣ на тѣзи игри тѣ ги запиржтъ на дълго врѣме въ малки табакерки, (котийки), въ които бълхитѣ при всѣко опитване да скокнжтъ силно си ударвжтъ главата у табакерата и така малко по-малко запрѣнитѣ бълхи са отучвжтъ отъ тъзи си привичка да скачжтъ. Послѣ сѣко прѣдставление бълхитѣ ги турятъ на ржка и тамъ имъ давжтъ да смучжтъ кръвь. Това е ново доказателство за туй, че даже малкитѣ насѣкоми до нѣкждѣ сж способни за умственна дѣятелность.

Баронъ Валконеръ въ своята Естественна история за безкрилитѣ насѣкоми описва това чудо така: Прѣди 15 години цѣлия Парижъ можа да види за 60 сант. такова чудо: 30 бълхи, като

Digitized by Google

стояли на заднитѣ си крака въоржжени съ копия, направени отъ тънки пластинки, правяли военни опръжнения.

Подобни упражнения ученитѣ бълхи са правяли доста, и тѣ биле прѣдметъ за удивление на парижчанитѣ, лионцитѣ и на жителитѣ отъ другитѣ голѣми градища. Но ще попитжтъ по какъвъ начинъ публиката, стояща въ залата, е могла да види всичкитѣ тѣзи учени бълхи? Това дѣйствително трѣбва обяснение.

Но да са възвьрнимe къмъ историята за развитието на нашето насѣкомо. Оплодотворената женска бълха снася отъ 8—12 овални, гладки и слизести бѣли яйца въ дупкитѣ и между дъскитѣ на пода, въ непранитѣ дрѣхи и въ разни нечисти мѣста. Дефрансъ забѣлѣжилъ, че между яйцата сѣкога са намиржтъ черички, блѣстящи зрънца, които не прѣдставжтъ нищо друго, освѣнъ разсжхнала кръвь. Грижливата майка, по този начинъ приготвя отъ насъ храна за бждящето поколение. Лѣтно врѣме послѣ 6 дена, а зимѣ послѣ 12 дена снесенитѣ яйца са излупвжтъ и ставжтъ на личинки, които приличжтъ на тънки, бѣли червейчета, покрити съ косъмчици, които имъ помагжтъ да правжтъ змеообразни и бързи движения. Личинката са състои отъ 13 сегмента, отъ които послѣдния има два малки нокета. Отъ горѣ люспестата глава е снабдена съ буталца и очи. Розелъ хранилъ тѣзи личинки съ изсушени стрити домашни мухи, смѣсени съ кръвь, вслѣдствие на това личинкитѣ малко са поокрасили. Послѣ 11 дена личинкитѣ пораствжтъ, исхвьрлжтъ нечистотитѣ, пакъ ставжтъ бѣли и на сжщото мѣсто си готвжтъ малка ямичка, въ която ще са прѣобържнтъ въ какавиди. Когато личинката си съблѣче кожата, става бѣла. Тогава на бодрата какавида лесно са забѣлѣзвжтъ отдѣлнитѣ части на бждащото съвършенно насѣкомо. Тя повече и повече тъмнѣе, до като са изминжтъ още 11 дена и тогава отъ пъшкула (какавидата) излиза съвършенна бълха. Така щото всичкото врѣме за прѣвръщението на бълхата са извършва зимно врѣме за 6, а лѣтно за 4 недѣли. Новорождената бълха съ голѣма сила пробива съ челюститѣ си кожата на человѣка и съ жадность смуче кръвь. Ако бълхата са е насмукала съ кръвь, и не е заплатила съ живота си, то тя, като намѣри прѣдметъ за своята животна любовь (мжжкитѣ бълхи значително сж по-малки отъ женскитѣ), испълва задължението на природата.

Има още много видове бълхи, които живѣжтъ по кучетата, мишкитѣ, кокошкитѣ, таралежитѣ и пр. Отъ всичкитѣ видове бълхи, по своята врѣдность най-забѣлѣжителна е бълхата *цихао (чигое)*. Тя живѣе между 29° южна и 30° сѣверна ширина, и сѣкога са намира близо до человѣческитѣ жилища или пъкъ въ оставенитѣ мѣста, които не сж лишени отъ влажность и топлина, необходими условия за живота ѝ. Цихао е по-малка отъ обикновенната бълха, тя е сплюсната, има сивъ цвѣтъ съ бѣли дамги на гърба; въоржжена съ остро, право смукало и съ три щипци. Съ помощьта на този инструментъ женската пробива кожата на топлокръвнитѣ и остава тамъ да развъди и отхрани малкитѣ си. Само оплоденитѣ бълхи правжтъ това нѣщо; а неоплоденитѣ и мжжкитѣ бълхи са хранжтъ както и обикновенната бълха. Цихао напада прѣимуществено на краката, тя са пъха подъ

Digitized by Google

ноктитѣ, или подъ кожата на петата. Макаръ смукалцето ѝ да е дълго, но отъ начало когато тя влѣзе подъ кожата не са осѣща никаква болка, но като са изминатъ нѣколко дена, почва да са осѣща най-напрѣдъ малка болка, която послѣ пъкъ става нетърпима. Подъ кожата цихао са надува и става голѣма, колкото грахово зърно. Пораженатa отъ това кожа забира, и въ нея са образува голѣмъ, сивъ мѣхуръ, който прѣдставя раздутото коренче на насѣкомото. Въ това мѣхурче сж заключени яйцата на цихао, които впрочемъ нализатъ на вънъ, а не оставатъ вжтрѣ, както сж прѣдполагали по-напрѣдъ.

Цихао състава ужасъ на бразилскитѣ негри. Тѣзи пагубни паразити са случва по нѣкога, че са набивжтъ по цѣлия кракъ, който послѣ гангренясва и са распадва на части. Много отъ негритѣ си режатъ пръститѣ, които сж заразени съ тѣзи разрушителни насѣкоми. За да са запазятъ отъ тѣзи бълхи, работницитѣ носятъ дебели обувки и внимателно прѣглѣждатъ всѣки день краката си, да не би подъ ноктитѣ или на друго мѣсто изъ крака да са е набила нѣкоя бълха. Най-употрѣбителния способъ за прѣдвардване отъ лошитѣ послѣдствия на тия насѣкоми е този, че негритѣ са обрьщатъ за помощь къмъ дѣцата, острото зрѣние на които лесно забѣлѣзва червената дамга на кожата, което остава отъ цихао, когато са е нибила въ тѣлото. Дѣцата извличатъ тия насѣкоми отъ раната съ помощьта на остра игла. Но това извличание на цихао не е тъй проста работа, защото ако въ раната остане макаръ и малка частица отъ тѣлото на насѣкомото, то тя възбужда ужасно възпаление, което често са свьршва съ смьрть! Тѣзи малки оператори, които сж са прославили съ голѣма ловкость въ това отношение, са ползувжтъ съ голѣма почетъ, обичь и щедра награда отъ работницитѣ негри. Като имаме прѣдъ видъ опасностьта отъ цихао, ний трѣбва съ благодарность да приемиме мученията отъ нашата бълха, която наистинна е несносна, но пъкъ е безврѣдна и неопасна.

Д. П. Викиловъ.

ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ.

Въ Пергамъ Д-ръ Шлиманъ открилъ единъ голѣмъ гробъ, въ който намѣрилъ много златни синджири, пръстени и гривни. Турското правителство, което постоянно има нужда отъ пари, тутакси заявило своитѣ права да получи една часть отъ тѣзи драгоцѣности.

Въ Харковъ, на Основа, е намѣренъ въ срѣдата на мѣсецъ Януарий т. г. единъ твьрдѣ голѣмъ человѣчески черепъ, напълненъ съ стари срѣбърни монети.

Гробницата на Александръ Македонски, която Д-ръ Шлиманъ търсилъ въ Александрия, споредъ послѣднитѣ извѣстия отъ Цариградъ, била намѣрена близо при Сидонъ. Въ 1878 г. Турский Археологъ Хамди-бей намѣрилъ тамъ нѣколко добрѣ запазени саркофаги,

Digitized by Google

които отправилъ съ особенъ параходъ въ Цариградъ. За изслѣдването на тѣзи саркофаги биле назначени експерти-археолози, които, като ги изслѣдвали, дошли до заключение, че въ горѣспомѣнатитѣ саркофаги са намѣрвали смьртнитѣ останки на полководцитѣ на Александра Македонски. Но това заключение не можели да отнесѫтъ само къмъ единъ саркофагъ, който са отличавалъ отъ другитѣ по несравнената тънкость на работата. Той билъ украсенъ съ герба на Александра Великий и барелиефи, които изображавали двѣ събития отъ неговия животъ: рѣшителното сражение съ Перситѣ и голѣмия ловъ въ околноститѣ на Суза. Съхранения въ този саркофагъ трупъ билъ обвитъ съ ивица отъ тънко платно, когато труповетѣ, които са запазвали въ другитѣ съсѣдни нему саркофаги, не биле обвити. Тѣзи обстоятелства накарали да си прѣдполагѫтъ, че въ този каменъ саркофагъ почивѫтъ смьртнитѣ останки на Александра Македонски, на което пъкъ противорѣчи съвършенно опрѣдѣленното заявление на Птоломея, че ужъ праха на Александра Македонский почива въ Александрия. Раскопкитѣ, които е направилъ прѣди нѣколко врѣме въ Сидонъ Карабеллъ, накарали да си прѣдполагѫтъ, че Птоломей билъ введенъ въ заблуждение и че смьртнитѣ останки на Александра Македонски биле наистина погребени въ Сидонъ. Вслѣдствие прѣдставения отъ Карабелла докладъ, Султана заповѣдалъ да прибавѫтъ къмъ неговия музей особенъ павилйонъ, въ който ще са пази праха на великия завоеватель.

Въ Апенинския Акрополь прѣди нѣколко врѣме билъ намѣренъ надписъ, отъ който са вижда, колко е било похарчено за Фидиевата статуя на Атина — Пелада. Работницитѣ, които ѭ правяли, са расписвали за получването на сто таланта срѣбро (около 260000 лева), освѣнь оная сума, която заплатили за купуването злато и слонова кость.

Булакский музей неотдавна са обогатилъ съ петь хубави статуи на фараонитѣ. Египтолозитѣ опрѣдѣлили, че тѣзи статуи сѫществували 5—7 хиляди години. Тѣ биле намѣрени близо при голѣмия храмъ въ Мемфисъ. Въ музея до сега била само една статуя, която намѣрилъ Марнетъ прѣди 30 години. Прѣди малко сѫщо намѣрили позлатени мумии, които са отнасѫтъ къмъ II вѣкъ до Р. Х.

Какъ варварски са унищожавѫтъ остаткитѣ отъ египетскитѣ старини при помощьта на самото правителство, разказва вѣстникъ „Manchester Guardian.“ За пари, гривни или обици разравѫтъ гробницитѣ, и мумиитѣ хвърлѫтъ на произвола на сѫдбата. Работницитѣ разравѫтъ мумията, раскѫсвѫтъ ѝ дрѣхитѣ, за да търсѫтъ драгоцѣности, но като не намѣрѫтъ такива, хвърлѫтъ хубаво запазения трупъ въ трапа наедно съ раскѫсанитѣ дрѣхи и продължавѫтъ подобни раскопки на друго мѣсто. Всичко горѣописано са прави подъ надзора на нѣкой чиновникъ. Египетското правителство унищожава хиляди мумии въ годината, за да намѣри цѣнности за сто рубли.

Прѣвела отъ русски *В. Начева.*

Digitized by Google

ТРУДЪ,

литературно-научно списание.

ГОДИНА II. *Февруарий 1889* КНИГА XI.

НА ХОРОТО

Не мърци са Гусларь мили,
Гуслата си скоро
Я оправи, па засвири
И направи хоро.

Че виждъ колко сърца нѣжни
Туптятъ и та чакатъ!
А и послѣ колко има
Още да допипкатъ!

Че сега е врѣме, Гусларь,
Весело да минатъ,
До дѣ не сж на живота
Вкусили пелинътъ.

До дѣ сърдце младо, крѣхко
Люби и милѣе,
До дѣ не е захванжло
Грозно да чернѣе.

До дѣ очи буйни, черни
Огненъ поглѣдъ хвърлятъ,
До дѣ гжрди страстно дишатъ
За другарь тжгуватъ.

Па ще дойде майка нѣжна
Или старий дѣдо
Да поглѣдатъ на момитѣ:
Имжтъ момче младо.

Да нрѣглѣдатъ, да избержтъ

ДЪРЖАВНА ДЪВИЧЕСКА ГИМНАЗИЯ

Digitized by Google

За себѣ отмѣна—
За сина си млада булка
Румена, червена.

А не знаятъ, че двѣ сърдца
Отдавно вечъ туптятъ
И въ зборове по сѣденки
Отколѣ са търсятъ.

X.

ЕДНО ГРАФСКО ДѢТЕ.

РОМАНЪ ОТЪ ТОДОРЪ ХЮСТЕРЪ.

(Продължение отъ книга X.)

XVI.

Въ единъ прѣкрасенъ малакъ салонъ въ къщата на Биела завтраках брата и сестрата съ една стара дама. Благороднитѣ чърти на щатната госпожа свидѣтелствуваха явно, че тя е роднина съ Алфреда и Хедвига. И старата дама бѣше нѣкогашъ родена Биела, сестра на покойния графъ; тя отдавно вече стоеше въ обтегнати отношения съ съпругата на брата си, на която властолюбието и гордостьта отвращаваше чувствителната, любезната и високообразованата г-жа фонъ Щернбургъ; тя не само не можаше да чувствова наклонность къмъ снаха си, но даже не можаше да ѭ почита. Двойно обичаше бездѣткинята вдовица двѣтѣ си братови дѣца; особенно Алфреда, който често продължително ѭ посѣщаваше въ осамотения ѝ замокъ и на когото откровенното и добро сърдце тя добрѣ познаваше. Той бѣше неинъ любимецъ до убожение. Само нарѣдко и за късо врѣме идяше тя въ снушение съ Хедвига, и слѣдъ това винаги съжеляваше отъ сърдце, че очевидно добрата натура на красивото дѣте подъ разрушителното влияние на майката прѣдвидимо ще са прѣобразува въ сжща хладна, прѣдосѫдителна душевна празнота.

Колко почудена — обрадвана слѣдователно бѣше г-жа фонъ Щернбургъ, като ѭ увѣдоми братова ѝ синъ слѣдъ катастрофата за всичко, което са е случило между графинята и чедата ѝ. Много чувствителна за да покажи радостьта си врьхъ

раздѣлата, която бѣше дѣйствително щастие за Хедвига, тя пакъ не можа да са одържи, отъ да удобри раздѣлния актъ; та тя бѣше прѣщастлива, че посега са отстрани единичкото прѣпятствие на публичното ѝ снушение съ младитѣ си роднини. Така са тя съгласи и на повторителнитѣ Алфредови и Хедвигини молби, да прѣкара зимата въ столицата — въ бащината имъ къща — макаръ да ѝ бѣше мжчно, да размѣни спокойния си животъ съ шумния блѣстящь животъ въ Б.; но Алфредъ ѭ молѣше тъй убѣдително, да са завземе съ майчината грижа надъ сестра му, и г-жа фонъ Щернбургъ съзнаваше сама, до колко е необходима една искренна, любезна наставница за Хедвига, щото тя още по-надраго-сърдце са съгласи, като си и припоминаше, че, при всичкитѣ добрини, тя са чувствоваше осаматена въ вдовишкото си жилище.

Тъкмо въ това врѣме стана Хедвига и са наведе нѣжно надъ леля си. „Вижда са, да не ти е добрѣ, любезна лельо!“ каза тя. „Струва ми са, че ти са прѣсили снощи.“

„Само малко главоболие, мило чедо,“ възрази г-жа фонъ Щернбургъ, като ѭ помилва иалека по челото. „Ти имашъ до нѣгдѣ право: азъ са поотучихъ вече отъ тѣзи тържества.“

„Вѣрвай, лельо, и азъ са радвамъ отъ сърдце, че тѣзи непрѣстанни зимни забавления най-сѣтнѣ ще са прѣкратятъ. Най-щастливо са чувствовамъ, кога прѣкарамъ тукъ между приятели и при музикално наслаждение вечерьта и не съмъ прѣнудена, да ислушвамъ и оттоварямъ на постоянно повторяющитѣ са въ високото общество фрази. Колко пжти съмъ са съкалдисвала въ онѣзи блѣстящи салони, безъ да смѣя да покажа, какво е на сърдцето ми; колко пжти съмъ прѣдпочитала, да бжда дома си!“

„А,“ каза братъ ѝ осмихнато, „азъ мисля, че ти нѣмаше врѣме, да скучаешъ —“

„Мислишъ, защото никога не бивахъ сама, за това не трѣбваше да скучая? Вий мжжетѣ сте много по-щастливи въ това отношение и не можите да си прѣдставите, какво почувствоваме ний по нѣкогажь. Вий можете да си търсите общество, което е по вкуса Ви, можете безпрѣпятственно да изказвате възглѣдитѣ си, когато ний често съ осмихната уста и съ любезенъ поглѣдъ трѣбва да ислушваме най-прѣкаленитѣ катадневности. Азъ са радвамъ отъ все сърдце, че това скоро ще са прѣмине и пролѣтьта ще ни донесе новъ, по-хубавъ животъ.

Digitized by Google

„Въ това съмъ съвсѣмъ съгласна съ тебе, любезно чедо,“ забѣлѣза г-жа фонъ Щернбургъ, „но азъ съмъ на мнѣние, че при всичко това повечето дами — както младитѣ тъй и старитѣ — вече съ скърбь отчаквать края на сезона; а ето, мисля, иде именно едно живо свидѣтелство на мнѣнието ми,“ продължи тя, като влѣзе въ салона Елена фонъ Бергенъ.

„Какво желаете да Ви засвидѣлствовамъ, милостива госпожо?“ попита г-ца фонъ Бергенъ, като поздрави съ почитание г-жа фонъ Щернбургъ и клюмна любезно на брата и сестрата.

„Че съжалявате, за гдѣто скоро ще са прѣкратятъ балловитѣ и вечеринкитѣ,“ отговори старата дама осмихнато.

„О, имате право! Тъзи зима съ увеселията си е за мене прѣкрасна — прѣлестна!“ рече въудушевено Елена, на която разсѫжданията бѣхѫ съвсѣмъ други отъ колкото тѣзи на и при това искренната ѝ приятелка Хедвига и на която веселостьта намѣри добро поле въ столичния животъ.

„Видишъ ли, любезна ми Хедвиго!“ каза леля ѝ осмихнато; и, като са обърна къмъ Елена, тя прибави нѣжно: „Радвамъ са за Васъ, че Вий са ползувате отъ радоститѣ на живота, както тѣ Ви са прѣдставятъ; на младитѣ прѣнадлѣжи свѣта и въ този свѣтъ не бива да отхѫствовятъ балловитѣ и увеселията.“

Графъ Биела са прости съ дамитѣ, тъй като единъ слуга, който тъкмо що влѣзе, му подаде една карта; подирь бѣгло поглѣдване на нея, той заповѣда, да заведятъ посѣтителя въ неговата стая. Като дойде тамъ, Алфредъ завари единъ възстаръ, дребенъ и сухъ господинъ, на когото вида караше да са прѣдполага, че той е нѣкой доленъ чиновникъ. Едничкото забѣлѣжително нѣщо у тогова мѫжа бѣхѫ едни очила съ необикновенно голѣми, сини стъкла, които тъй съвършено закривахѫ очитѣ, щото никой не можаше да забѣлѣжи изслѣдващия поглѣдъ.

Любезно отговори графа на прѣданното поздравление на дребния человѣкъ; той го покани, да сѣдне, и послѣ попита съ нетърпѣние до нѣгдѣ: „Е, какви новини ми носите, г. Шолте?“ — „Съжелявамъ, г. графе, че само малко ново имамъ да Ви съобщя; при всичкото ми старание, което и тъй Ви е познато, азъ до сега не можахъ да издиря нѣщо отъ голѣма важность. Но въ състояние съмъ да засвидѣтелствовамъ прѣдположение-

Digitized by Google

то Ви, че Рабе е дѣйствително още въ снушение съ г-жа графинята. Той корреспондира съ нея и вече повторно получи значителни парични посилки отъ замока Болкенщайнъ.“

„Слѣдователно предположението ми не ма е лъгало!“ рече Алфредъ като на себѣ си; послѣ са обърна той живо къмъ тайния агентъ: „Преслѣдвайте и за напрѣдъ тъзи слѣда; азъ съмъ увѣренъ, че ний чрезъ нея най-бърже ще докараме свѣтлина въ този мракъ!“

„Всѣка стъпка на Рабе са преслѣдва отъ хората ми, г. графе. Още едно нѣщо ми са показа чудновато; въ първитѣ дни на всѣкой мѣсецъ ходи той въ единъ отъ най-съмнителнитѣ участъци на града, въ една съвсѣмъ обикновенна кръчма, посрѣща са отъ кръчмаря като старъ познайникъ и наскоро, слѣдъ таенъ разговоръ съ послѣдния, излиза отъ механата. Струва ми са, че двамата съхраняватъ нѣкоя тайна. Азъ дѣйствително распитахъ подробно за личностьта на кръчмаря, но до сега не са оказа нѣщо важно у него.“

„Вий имате право, г. Шолте; на всѣкий случай трѣбва строго да са има прѣдъ очи сношението на двамата. Не е чудно, да са намѣри дѣтето ми въ единъ разбойнически участъкъ — о, Боже мой!“ въздъхна графа, като прокара нѣжнитѣ си пръсти прѣзъ чернитѣ си кадрави коси и прѣхапа устнитѣ си. „О, азъ бихъ забравилъ всички обязанности и би заловилъ работата безъ всѣка пощада.“

„Азъ разбирамъ болката Ви, г. графе; но при това, за да извършимъ нѣщо, за да дойдемъ до резултатъ, за да продължаваме безпрѣпятственно, ний не трѣбва да оставаме отъ прѣдвидъ търпѣнието и прѣдпазливостьта и е необходимо да продължаваме изслѣдванията само тихо и съвсѣмъ тайно. Най-малката непрѣдпазливость въ този случай или нѣкоя небрежна постъпка, прѣди да сме увѣрени въ щастливия резултатъ, лесно може всичко да разруши и вмѣсто да са приближаваме къмъ намѣрението си, ний невъзвратно и постоянно ще са отстраняваме отъ него. Само нарѣдко улавя полицията и правосъдието разбойника по правия пътъ, той би трѣбвало послѣ на ново прѣстъпление или незабавно слѣдъ него да са пъхне въ срекмето имъ. Г-нъ графе, азъ си разбирамъ работата и не съмъ билъ напразно членъ на Лондонската Тайна Полиция! Щомъ са случи нѣгдѣ нѣщо, което би дало, или би могло да даде разяснение на работата, азъ начаса ще Ви съобщя, г. графе.“

Digitized by Google

„Сторете това, любезний ми г. Шолте, дръжте ма au courant. Но почакайте!“ извика той на отстраняващия са; „Вий ще сте изхарчили сумата, която Ви дадохъ; ето, земете, не пистете, плащайте двойно, за да осилвате старанието на хората си. Надѣвамъ са на Бога, че скоро ще ми донесете добри новини.“

Развалнувано крачаше Алфредъ изъ стаята, като си отиде чиновника. Наскоро вече ще са изминатъ двѣ години отъ откраднванието на дѣтето му, а още не може да са намѣри нѣкоя слѣда отъ него. Влиянието на врѣмето не бѣше въ състояние, да умали болката и отчайванието врьхъ мрачната сждба на дъщеря му; напротивъ, колкото повече са забаваше дѣтето му въ разбойническитѣ рѫцѣ, които му го откраднахѫ, толкова повече са опасаваше нещастния баща за тѣлесното и душевното си здравие. Всичкитѣ му мисли и старания са осрѣдоточаваха въ сдобиванието му съ това наслѣдство отъ починалата му, тъй горѣщо любима Емилия; живота му принадлѣжеше само на тъзи единичка задача. Вече колко пѫти са е рѣшавалъ той, безъ повече да заяви на сжда Рабе за крадеца на дѣтето му — но той не можаше да стори това, безъ да обади сѫщеврѣменно и собственната си майка като главна причинителка на прѣстѫплението! А да ли ще може да са накара гордата, безсърдца жена да призная това? Никога! А какъ можаше той да повика прѣдъ сжда майка си — каквато тя бѣше и си оставаше прѣдъ Бога и свѣта, макаръ не прѣдъ сърдцето му — подъ обвинение въ дѣтеоткрадване?!..

Затова именно той трѣбваше да прѣдостави всичко на майсторлъка и остроумието на агента Шолте; той и чувствоваше твърдѣ добрѣ, че въ случай, ако прѣдприеме нѣщо въ тъзи работа, това нѣщо ще бѫде извършено бърже, безъ съображения, направо и безъ забикалки и слѣдователно ще спѫне дѣйствието на Шолте — а той не искаше да компрометира още възможния добъръ изходъ. Та и при всичко той нѣмаше нѣкакви доказателства, на основание на които да може да провоцира сждилищното намѣсване, ни противъ Рабе, нити противъ майка си. Той можаше да расчита на голѣмото и непрѣстанното старание на Шолте: Алфредъ бѣ му обрѣкалъ една грамадна сумма, ако въ случай той намѣри дъщеря му.

Отъ салона на дамитѣ прозвуча сега една четирирѫчно свирена „Rêverie“ отъ Шуберта. Графа са завьрна тамъ, за да са освободи отъ мислитѣ, които заплашваха да го докарѫтъ въ отчайване.

Digitized by Google

XVII.

Зимния сезонъ изтече, танцовалнитѣ мелодии на послѣдния придворенъ баллъ заглъхнаха и съ възражданието на природата въ развлѣчителния общественъ животъ настжпа продължителна пауза. Человѣчеството трѣбваше да са наслаждава отъ прѣлестьта на Май подъ откритото небе, въ прѣсната божа природа, гдѣто младата зеленина дѣйствова приятно на умореното око. Кокичето отдавно бѣ накичило гроба на зимата и люляката почна вече да напъпва и да съединява балзамната си миризма съ прѣсния пролѣтенъ вѣтрецъ.

Г-жа фонъ Щернбургъ, графъ Алфредъ и сестра му бѣха приготвени, за да избѣгатъ отъ столичния прахъ и да прокарятъ пролѣтьта въ находящия са въ Шлезия замокъ на старата дама, къмъ кждѣто искаше да ги прѣдружи и Елена фонъ Бергенъ. На вечерьта прѣдъ отпжтуванието тѣ сж бѣха събрали, за да са распростьтъ съ зимата. И Валдемаръ Хаймбеккъ не отсжтствоваше, той трѣбваше днесь да са прости за дълго врѣме съ тъзи, която толкова любяше, свижданието съ която му бѣше станало необходимость, безъ която той не можаше да си помисли за щастие. Колко втренчено бѣше настроенъ поглѣда му къмъ Хедвига, която въ обикновенното сиво, копринено облѣкло именно, на тъзи вечерь му са показваше тъй прѣлестна? И тя бѣше блѣдна като него и са виждаше да е залисана; тя бая са стресна, когато братъ ѝ отъ веднажъ са обърна къмъ нея за засвидѣтелствованието на една негова забѣлѣжка, направена спрямо леля му. Хедвига са сепна, тя бѣше забъркана, съвсѣмъ не бѣ обърнала внимание на конверзацията — мислитѣ ѝ другадѣ са въртяхж, съ други нѣща са занимаваха.

Алфредъ, като насочи здраво поглѣда си на Хедвигиното зачьрвено лице, каза осмихнато: „Вижда са, много си разсѣяна, сестрице; защо си са замислила? Отъ града да са раздѣлишъ ли ти е мжчно?“

„Напротивъ, отъ все сьрдце желая да отпжтувжме,“ каза тя живо; послѣ са спжна въ говора си и продължи полека: „Но естественно е, че и отъ това мѣсто, гдѣто человѣкъ е прѣбилъ дълго врѣме и е прѣживялъ много щастливи часове, не може да са раздѣли тъй лесно и равнодушно и —“

„А азъ мисля,“ прѣкжсна ж Алфредъ, „че ти, като отидешъ на Фриденау у любезната ни леля, като са съберешъ

Digitized by Google

съ интимната си Елена и съ нея като са навикните на кърския животъ и го обикните, съвсѣмъ ще забравишъ за града. Ти сама каза прѣди малко, че съвсѣмъ ти е дотегналъ тукашния шуменъ животъ! — Но пюсвѣти са пакъ на гоститѣ ни, мила сестро, не сънувай и исправи главичката си — та нѣма ний ще са отстранимъ за винаги отъ тукъ! . . .“

Той глѣдаше съ нѣженъ братски погледъ подиря ѝ, когато тя са укопити и почна да опслужва любезно на гоститѣ си. Той си знаяше, какво ѫ прѣлича тукъ и защо онзи блѣденъ младежъ стоеше, наблѣгнатъ на прозорѣца, самъ и замисленъ и като да броеше звѣздитѣ на небето или като да слѣдеше хода на облацитѣ. Алфредъ виждаше и погледитѣ, които послѣдния тайно хвърляше отъ врѣме на врѣме на Хедвига и за които бѣше излишенъ всѣкий комментаръ. Той бѣ прѣдприелъ, именно днесь да слѣди двоицата, за да узнае, ако е възможно, до каква стьпенъ са е вкоренила любовьта въ сърдцата имъ; той искаше да са увѣри, да ли една, макаръ и кратка, раздѣла ще развѣе тъзи страсть или ще ѫ оякчи още повече. Той прѣстѫпа до младия виртуозъ, подаде му рѫка и каза приятелски: „Е, любезний Хаймбекке, ще на обрадва ли оживлявящето и одушевлявящето искуство на послѣднята вечерь прѣдъ раздѣлата — или сте сърдити на цигулката си? — Почти, че може да са помисли това, като Ва погледне человѣкъ да глѣдате тъй намръщено,“ —

„О, отъ сърдце — отъ все сърдце!“ извика Хаймбеккъ и посѣгна за инструмента си.

Само грустно, печално прозвучахѫ тоновитѣ, които мамяше днесь младия майсторъ отъ страдиварито си — и пакъ са струваше на Хедвига, че не го е чувала да свири по-изящно. Тя прѣзъ вечерьта отбѣгваше отъ погледитѣ му; но сега са устрѣмихѫ очитѣ ѝ на болѣзненно трогнатитѣ Хаймбеккови чърти и всичко забравайки, тя са носеше надъ магиката на тоновитѣ, които произвеждаше майстора. Отведнъжъ са издаде единъ съвсѣмъ дисхармониченъ тонъ; една жица са скѫса. Хаймбеккъ сложи инструмента на страна и каза напрѣгнато: „Днесь не ще да вьрви!“

Алфредъ го заведе на едно канапе. „Какви проекти имате за прѣзъ лѣтото, добрий приятелю?“

Сепнато погледна майстора; той самъ още не бѣ си

Digitized by Google

задалъ това питание. Подирь кратко замисляние той отговори: „Азъ мисля, да са завърна при баща си въ Женева.“

„А можемъ ли да са надяваме, че ще Ва видимъ идущата зима тукъ?“

„Непрѣменно!“ рѣче той бързо.

„Но,“ продължи графъ Алфредъ, „въ случай че имате въ течението на това лѣто нѣколко недѣли лишни, то азъ Ва каня да заповѣдате на Фриденау; тамъ ще прокарате между приятели и въ кърската прѣлесть всичкото врѣме, което Ви остава свободно отъ искуството и учанието за dolce far niete. Ний всинца ще бѫдемъ крайно обрадвани, ако дойдите и постоите повечко.

Една бѣгуща червенина са показа на Хаймбекковото лице при тѣзи думи на графа. „Можешъ да ѭ видишъ — скоро да ѭ видишъ — като искашъ!“ помисли той, и сърдцето му въторжествува. Послѣ поблагодари сърдечно и прие поканата, въ случай че испълнението ѝ му бѫде възможно. Мисълта за прѣдстоящата раздѣла съ Хедвига бѣше единчката причина на лошото му расположение; ний всинца ще бѫдемъ крайно обрадвани, ако дойдетѣ и постоитѣ повечко, му каза Алфредъ — да ли това бѣше и мнѣнието на Хедвига?

Само нѣколко равнодушни думи промѣни той съ неѭ въ течението на вечерьта; сега наближи мигновението на разотиванието и съ него раздѣлата отъ горѣщо любимата. Той прѣстѫпа до неѭ; тѣ простояхѫ единъ моментъ почти незабѣлѣзани отъ другитѣ. Хедвига не бѣше въ състояние да повдигне поглѣдитѣ си къмъ него; тя чувствоваше, какъ пламтяще бѣхѫ настроени очитѣ му къмъ неѭ, какъ трептеше рѫката ѝ въ неговата.

„Комтессо, братъ Ви ма покани да Ва посѣтя на Фриденау; смѣя ли да прѣдположа, че и на Васъ ще бѫде приятно присѫтствието ми тамъ или“ — прибави той съ шепнящъ и растреперанъ гласъ — „това прощаваниѐ да бѫде за винаги?“

Съ нетърпѣние са устреми поглѣда му на устнитѣ ѝ, изрѣчението на които имаше сега за него значението на рѣшение. Хедвига настрои красивитѣ си блѣстящи очи право къмъ него и нему му са стори да почувствова едно леко контра-стискание въ рѫката си, когато тя му продума съ сърдечно изражение: „Елате на скоро — на скоро на Фриденау!“

Digitized by Google

Зарадванъ, той горѣщо цѣлуна ржката ѝ и пришепна: „Тогава до свиждание!“

„До свиждание!“ прошушна тя и червенейки са затече къмъ събранието.

И г-жа фонъ Щернбургъ най-любезно помоли Хаймбекка, да ги посѣти; старата дама почти като майка обикна младия виртуозъ, на когото правия и солидния характеръ скоро биде забѣлѣзанъ и цѣненъ отъ опитната дама.

Колко сънувайки крачаше Хаймбекъ прѣзъ бляскаво освѣтленитѣ улици! Дѣйствително ли бѣше истина, това каквото са струваше да иска да му каже погледа ѝ? — възможно ли е, щото тя да го обича? Покрай всичкитѣ елегантни, високородни, придворни кавалери именно той да е усвоилъ това сърдце, той, гражданина[1]), скромния виртуозъ? — нему искаше да принадлѣжи тъй отличената чрѣзъ красота, падаренность и рождение графиня Хедвига Биела

Фенеритѣ танцуваха прѣдъ очитѣ му, той вече не знаяше, гдѣ са намира; съвсѣмъ потъналъ въ мисли, безсъзнателно вървящецъ изъ лабиринта отъ улици, той забърка пътя, изгуби са. Той повика първия свободенъ фаетонджия и му заповѣда да го закара на жилището му. По пътя му са тълпяха пъкъ и други, болѣзнени мисли. Графъ Алфредъ — да ли и той ще мисли като сестра си? — ще прѣдпочете ли него прѣдъ високороднитѣ, отговарящитѣ на положението ѝ множество Хедвигини убожатели? — Той едва ли можаше да са надява. Графа дѣйствително още отъ начало на познайството имъ показваше къмъ него най-приятелско благоволение, което му даваше причина, да го мисли за съвсѣмъ непрѣдосждителенъ человѣкъ, но при това, разбира са, графа никакъ не можаше да си помисли, че той нѣкогашъ ще попроси ржката на сестра му — една такава мисъль трѣбваше споредъ всичкитѣ понятия за честьта на положението и семейнитѣ традиции да бѫде съвсѣмъ далечъ отъ него; той почиташе въ Хаймекка само виртуоза, гениалния человѣкъ, комуто отвори вратата на кѫщата си, както сториха и Бергенови и защото то тъй принадлѣжеше къмъ bon ton' а, по причина на наслажденията отъ искуството . . . .

Този вървежъ на мислитѣ му бѣше още по-мѫчителенъ.

[1]) Като противоположно отъ аристократъ. Б. пр.

Digitized by Google

Въ тѣчението на това врѣме той бѣ дошелъ дома си и ходяше насамъ-нататакъ изъ музикалната си стая. До като не можаше да са надява, че Хедвига го люби, той не помисляше за притежаването ѝ, сега, когато знаяше, че тя не глѣда на него съ хладнокръвие, че той е за нея нѣщо повече отъ обикновенъ събѣседникъ, сега той въ едно и сѫщо врѣме са чувствоваше по-блаженъ и по-нещастенъ отъ по-напрѣдъ. Биваше ли той да приеме прѣдложеното нему отъ Хедвигиния братъ гостоприемство, да са вмъкне безпокоително и разложително въ красивото, сърдечното отношение, което владѣеше между брата и сестрата? — Да ли не е само нѣкое проходяще чувство, което осѣщаше Хедвига за него, и да ли тя не ще го забрави вече подиръ кѫсо врѣме?

Изложенъ на най-противоположни чувства, той са хвърли най-сѣтнѣ на лѣглото си; но той дълго врѣме не можа да са успокои. —

Хедвига бѣше по-щастлива; тя познаваше брата си и съ спокойно сърдце можаше да са прѣдаде на облаженствуващата непрѣмѣнность — че е любена. Болката отъ раздѣлата, която прѣди нѣколко часа ѝ са стори тъй трудно прѣтърпима, биде сега значително облекчена чрѣзъ надѣждата за скорото Хаймбекково посѣщение на замока Фриденау. Една щастлива осмивка разясни чъртитѣ ѝ, тъй щото Жанетта, цофата ѝ, навикнала да вижда господарката си повечето въ сериозно, даже печално расположение, сега, почудена и сѫщеврѣменно обрадвана, не можаше да си обясни това промѣнение.

XVIII.

Лѣтото бѣ изминало, есеннитѣ бои са заселяваха въ гора, градина и поле, а Валдемаръ Хаймбекъ още не бѣше са простилъ съ столицата Б. Отъ воюванието на любовьта му съ честолюбието му са бѣ образувало твърдото, макаръ и причинившето много безсънни нощи рѣшение, да не послѣдва на поканата на графа Биела. Той притежаваше силата, да възспре стремлението на сърдцето си съ причинитѣ на разума, макаръ и да не са чувствоваше въ състояние, сѫщеврѣменно да са прости съ надѣждата: не ли дългото Хедвигино отсѫтствие трѣбваше да му покаже, дали тя не го е забравила; кога той пакъ я види въ столицата и може да са увѣри, че тя

Digitized by Google

му е била искренна и непоколебима въ любовьта си къмъ него — тогава тъзи постоянность ще може — ще трѣбва най-свѣтнѣ да одържи побѣда надъ всичкитѣ съсловни прѣдрасждъци, даже надъ Алфредовата антипатия спрямо неаристократитѣ, която сжществуваше въ очитѣ на Валдемара Хаймбекъ.

Той са стараяше да облекчи болкитѣ си, вжтрешнитѣ си мжки съ искуството си. Виждаше са, съвсѣмъ да са е прѣдалъ на него, зощото той крайно нарѣдко са срѣщаше въ обществото. Първото прѣдставлявание на една компонирана отъ него опера прѣдстоеше въ кралския придворенъ театъръ и той отчакваше това явление съ естественно нетърпѣние и вълнение. Приятелитѣ му го мислѣхж за честолюбивъ, славолюбивъ, но никой не прѣдчувстоваше причината на това струвно честолюбие, на славолюбието му: и двѣтѣ стояхж далечь отъ неговата личность и тѣ му служахж само за срѣдство за постиганието на цельта.

Като стоеше Валдемаръ на вечерьта на това прѣдставление въ входа на театъра, почувствова отведнажъ една ржка на рамото си и, като са обърна, съзря графа Биела.

„Вий тукъ, г. графе?!“

„Както виждате, лъжецо!“ отговори Алфредъ осмихнато, като стисна приятелски ржката на младия компонистъ.

И двамата присжтствовахж въ една ложа на прѣдставлението, което заслужи безусловно похвала. Като са извикахж повторително на сцената съучаствижщитѣ актьори и актьорки, като са апплодирахж бурно много хорове, публиката завика и компониста, който въ това врѣме не бѣше за помръдване, да приеме лично тъзи овация. Валдемаръ си отиде съ Алфреда още когато го викаше аудиториума.

Графъ Алфредъ бѣ дошелъ въ столицата самъ. Той бѣ получилъ едно писмо отъ агента си, който му съобщаваше, че присжтствието му е крайно необходимо за изпълнението на единъ планъ, който си бѣ скроилъ, за да издири слѣдата на откраднатото дѣте. Слѣдъ прѣстиганието си той начаса бѣ извѣстилъ г. Шолте и бѣ го помолилъ да дойде още сжщата вечерь кжсно врѣме при него. Агента са яви на врѣме.

„Изслѣдванията ми, г. графе,“ каза той слѣдъ почетителното поздравление, „доказвать безъ всѣко съмнѣние, че ний имаме да търсимъ крадцитѣ на дѣтето Ви въ Рабе и стопана на онъзи обскурна кръчма, за която Ви говорихъ въ послѣд-

Digitized by Google

ното си съобщение. Вий желаете да са избѣгне съдебната намѣса и азъ затова устроихъ плана си надъ откупването на онѣзи калпазани; на всѣкий случай това нѣщо е противъ личнитѣ ми желания, защото, тъй като Вий искате, отбѣгвайки отъ всѣкий еклатъ, само да добиете дѣтето си, двамата мошенници ще трѣбва да останѫтъ ненаказани.“

„Нека,“ възрази графа, „само да си добия азъ дѣтето!“

„Тогава, азъ ще Ва моля да дойдите съ съ мене още тъзи вечерь въ онъзи кѫща, защото ний несъмнѣнно по-скоро ще постигнемъ цельта си у кръчмаря, отъ колкото у Рабе; кръчмаря е прѣдаденъ на пиянство и азъ вѣрвамъ, че ний, щомъ той е посръбналъ, лесно ще откачимъ отъ него това, което ни е потрѣбно да знаемъ!

Алфредъ са съгласи и отиде, да направи съотвѣтствующия на посѣщението тоалетъ, въ което врѣме го отчакваше г. Шолте въ прѣднята стая. Наскоро са отправихѫ и двамата къмъ кръчмата на Роде. Задушителна миризма ги посрѣщна при влизанието имъ; всичкитѣ маси бѣхѫ гѫсто заети отъ обикновенно качество работници. Тѣмъ имъ са вдаде незабѣлѣжно да си намѣрѫтъ мѣсто.

„Днесь не можемъ свърши нищо,“ пришепна агента на графа; „но при всичко Вий можите да поглѣдате внимателно на тогова человѣка, който сега иде къмъ насъ, той е кръчмаря.“

Роде дойде при масата на новодошлитѣ, за да чуе желанията имъ. Почудено поглѣдна той на младия графъ, на когото вънкашностьта и при несъотвѣтствующия, може би, ней тоалетъ явно носяше печата на социалното му положение, тъй щото Роде начаса си го помисли за извънреденъ гостъ.

Остро, но не тъй, щото да даде съмнѣние, го мустрира графъ Биела и намѣри съвсѣмъ доказано прѣдположението на Шолте, че всичко може да са отчаква отъ тъзи физиономия. И този человѣкъ да е съдѣецъ на майка му? Съ сила отблъсваше той възнегодуванието, което искаше да го овладае; мирно испи лошавата бира и излѣзе послѣ съ Шолте отъ кръчмата.

На слѣдующия день на смръкване графа и агента пакъ отидохѫ въ механата на Роде и за щастие заварихѫ послѣдния самичакъ. Шолте наскоро са впустна въ единъ разговоръ съ него. Втренчания поглѣдъ на кръчмаря и несвѣстнитѣ му отговори показахѫ на гоститѣ, че той вече са намира въ едно положение, което позволяваше, да са примамѫтъ най-тай-

Digitized by Google

нитѣ му мисли на языка му. Шолте тихо изрази на графа радостьта си, че сѫ го заварили тъкмо на врѣме; Алфредъ, поблѣднялъ отъ вълнение, отчаквaше съ нетърпѣние, но растреперанъ, това, което имаше да дойде, и да ли ще отстѫпи мрака, който са носаше надъ изчезването на дѣтето му. Агента забѣлѣза душевното положение на графа и му пришепна: „Оставете всичко на мене, азъ са надѣвамъ да постигна цельта.“

Роде сѣдна при гоститѣ си край масата и са струваше да е крайно трогнатъ отъ приятелската любезность на Шолте.

„Вий навѣрно не сте отъ този градъ?“ попита сега послѣдния равнодушно.

Роде, безъ да са съмни, каза името на селото си.

„Гдѣ лѣжи то?“ попита прозявайки са агента, на когото синитѣ очила съвършенно закриваха внимаващия погледъ който непрѣкѫснато бѣ насоченъ къмъ Роде. Още прѣди да отговори Роде, Шолте продължи съ най-равнодушенъ тонъ: „Ако не са бъркамъ, на близо отъ Берфелде —?“

Отъ агента както и отъ графа не са окри дѣйствието, което произведе името „Берфелде“ надъ кръчмаря. Той са втренчи у Шолте, който са струваше съвсѣмъ да не обръща внимание на него; но като са увѣри, че агента е обърналъ почти всичкото си внимание на цигарата си, която ушъ или много или малко пущаше димъ, и на когото естественната обноска го изведе отъ оплашването, което произведе у него изговарянието на онова име, той каза: „Не, то лѣжи нѣщо двадесеть мили надалечъ отъ тамъ.“

Графъ Биела бѣ поржчалъ една ботилка отъ най-доброто вино на кръчмаря; сега той накара да послѣдва на тъзи втора и заржча на Роде, да земе и за себе си една чаша. Послѣдния, разбира са, отъ все сьрдце са съгласи на това, защото той винаги бѣше въ състояние да пие и такова добро винце не минаваше тъй лесно прѣзъ устнитѣ му. Съ наслаждение испиваше той полегичка чашата, която Алфредъ начаса напълняваше. Между това Шолте пакъ бѣ почналъ разговора.

„Но не ще сте отдавна тукъ като крачмаръ, защото още прѣди 2—3 години, ако си вспомвамъ добрѣ, бѣше тука другий?...“

„Наскоро ще сключа двѣ години, отъ какъ сьмъ тукъ,“ каза Роде съ фъфлене, като изпразни пакъ чашата.

Digitized by Google

По споразумение, графъ Биела подпрѣ главата си съ ржцѣ и са стори да спи. Смѣяйки са клюмна Роде па агента: „Хмъ, и ей този са вижда да не може да прѣнася много, ний разбираме работата си по-добрѣ — на ли?

„Нека си спи спокойно,“ възрази Шолте; „доброто Ви вино го упои. А пъкъ на мене днесь ми са щѣ да пия и да приказвамъ, камараде!“ изсмѣ са той и напълни чашата на Роде. „Все едно е за какво да бъбриме, приятельо, само да бъбриме; азъ съмъ днесь веселъ и въ добро расположение, не знаяхъ, съ кого да са поамюзирамъ, пъкъ за всичко на свѣта ми са щѣ да си подрънкамъ още единъ-два часа, прѣди да са намъкна въ гнѣздото си, и сега трѣбва да сторя това съ Васъ, тъй като на приятеля ми вижда са да му е стигнало... Ахъ, актьоринъ не е ли, не прѣнася много — но инакъ е много добъръ человѣкъ! — Е, да са чукнемъ, другаръо: да живѣе виното, радостьта и паритѣ — което може да ни достави всичко друго!“

И Роде и агента изпразниха едноврѣменно чашитѣ си, които послѣдния напълни начаса. Тѣ достигнаха до четвъртата бутилка.

„Вспомвамъ си,“ каза сега Шолте съ лесно разсказващий тонъ, „прѣди нѣколко години са открадна въ Берфелде едно дѣте; азъ бѣхъ тогава тамъ и зная, че много дръпкания имаше по тъзи работа. Бащата на дѣтето обѣща голѣма сумма за намиранието му; въ туй нѣщо человѣкъ, който знае свьрталището на онова дѣте, може отведнажъ да са обогати.“

Роде слушаше внимателно, но главата му бѣше тъй развълнувана отъ виното, щото той не можаше да са съмни, при това и черпача бѣше много естественно добродушенъ въ цѣлата си обноска. Между тѣмъ той слушаше говора на агента съ увеличаваща са внимателность.

„Да,“ продължи послѣдния, „въ това нѣщо има добъръ гешефтецъ! — 5000 талера да са спечелятъ безъ трудъ и работа съвсѣмъ не е тъй алѣ.“ —

„5000 талера?“ прѣкъсна го Роде, на когото са стори да направи тъзи сумма силно впечатление.

„Да, 5000 талера въ брой — бащата на дѣтето е много богатъ человѣкъ.“

„А кой е бащата?“ попита Роде нетърпѣливо.

„Да, името му го забравихъ съвсѣмъ; но человѣкъ може

Digitized by Google

да са научи, ако е необходимо. Ехъ, та насъ двама ни не може на ползва нищо, ний не можемъ намѣри дѣтето ки.“

„Охо! не са знае,“ рече Роде, на когото остатъка отъ размишление изчезна прѣдъ надѣждата за спечалванието на такава голѣма сумма.

„Така, мислите ли?“ попита Шолте, ставайки по внимателенъ. „Е, съобщете ми, какво знаете или вѣрвате, азъ ще са погрижа послѣ за по-нататъкъ потрѣбното — разбира са,“ продължи той съ тайственность, не съвсѣмъ за вѣтъра.“

„Знае ли и ей този за това?“ попита Роде и посочи на присторно дълбоко спящия графъ, отъ когото не са окриваше ни дума отъ шепнешкомъ водяния разговоръ.

„Не, той не знае и не му трѣбва да знае,“ отговори агента. „Но кажете, да видимъ: какво знаете за дѣтето?“

Рабе прѣмина съ ржка прѣзъ чорлавитѣ си косми и, замисленъ, не са рѣшаваше.

„Хаха!“ засмѣ са сега Шолте, „струва ми са, че и Вий не знаете повече отъ мене; защото, ако знаяхте, гдѣ са намира дѣтето, Вий непрѣмѣнно не би пропуснали случая, да са сдобиете тъй лесно съ 5000 талера.“

„Азъ зная, гдѣ е то,“ каза сега кръчмаря съ положителность и продължи послѣ съ къдисанъ тонъ: „И ако искамъ, още утрѣ мога да гудя петтѣхъ хиляди талера въ джеба си!“

„Тъй! — Е, тогава дѣтето не ще е далечъ отъ тука — може би даже въ града?“

„Да, тукъ въ града; но азъ още не зная името — кажете ми името на бащата.“

„Хохо, приятельо, тъй скоро не става това; по-напрѣдъ трѣбва да са споразумѣемъ врьхъ гешефта. Азъ искамъ 1000 талера за себе си. Ако сте съгласни, азъ ще Ви кажа името и Вий ще ми обадите, гдѣ е дѣтето.“

Роде сѣ още не са рѣшаваше; той мисляше за Рабе и са боеше, да не би наконецъ да бѫде самъ обвиненъ въ кражбата. Но най-сѣтнѣ побѣди мисъльта за петтѣхъ хиляди талера; та и защо да са страхува отъ Рабе? Той не зависяше повече отъ него, като земе суммата и даде дѣтето. Но дѣтето не бѣше сѫщото!... Всичкитѣ тѣзи мисли са вьртяхѫ изъ главата му и забъркахѫ още повече и при това разгорѣщения отъ виното мозакъ. Изслѣдователно обърна той погледа си къмъ сѣдящия срѣ-

Digitized by Google

щу му, глътна цѣла чаша на веднажъ и каза послѣ съ тежакъ языкъ: „Азъ ще доставя дѣтето.“

„А кога?“ попита Агента.

„О — всѣка минута!“ профъфла той, глѣдайки втурачено въ лицето на събѣсѣдника си. „Само да посвиря, и то е тука!“

Графъ Виела, като не можа да са стърпи, подскочи подиръ тѣзи думи, улови силно ржката на Роде и извика: „Говори, проклѣтнико, гдѣ е дѣтето?! —“

И Шохте са повдигна; той сне синитѣ си очила, извади изъ подъ жилетката си една кржгла тенекия, която висяше посрѣдствомъ едно синджирче на врата му, и ѭ посочи близо прѣдъ очитѣ на почти изтаврѣзналия отъ страхъ пияница съ думитѣ: „Мисля, че Вий познавате това, Роде, и виждате отъ него, че имате работа съ единъ чиновникъ отъ криминалната полиция. Ний достатъчно знаене сега и двамина сме свидѣтели на доброволното Ви признавание. Доставете сега дѣтето безъ двоумение, иначе безъ друго ще Ва арестувамъ и начаса ще ма послѣдвате къмъ затвора!“

Растреперанъ и съ блѣдно-сиво лице, стана сега Роде отъ стола си и са приближи къмъ вратата; но чиновника му прѣсѣче пжтя. „Ни раскрачь! Вий сте мой затворникъ, до като дойде дѣтето въ ржцѣтѣ ми и до тогава нѣма да са отстранявате отъ тукъ. Азъ трѣбва да зная сжщо, какъ сте са сдобили съ дѣтето.“

Роде са видя изгубенъ; той чувствоваше, че всичко са е свършило и че нѣма за него другъ исходъ, освѣнъ пишманливо признавание. Той тъкмо размисляше, че за него ще бжде най-добрѣ, да стовари главната вина отъ себе си на съучастника си, когато жена му, притеглена отъ громкитѣ разговори прѣзъ послѣднитѣ мигновения, влѣзе. Очудено глѣдаше тя по-напрѣдъ на смутеното лицѣ на мжжа си, послѣ на двамата чужденци. Ситуацията почна до нѣгдѣ да ѝ става понятна, когато кръчмаря ѭ накара съ суровъ, строгъ тонъ, да донесе дѣтето. Тя поблѣдня и излѣзе отъ кръчмата, но наскоро са завърна съ дѣтето на ржцѣ. Графа ѭ приерѣщна, взе дѣтето и, роняйки сълзи, го стисна на гърдитѣ си. То бѣше нѣжно дѣте и сухото му блѣдно лиценце бѣше насочано съ страхливо изражение къмъ жената на Роде, къмъ която то простираше сжщо и ржчичкитѣ си.

Digitized by Google

Дѣтето бѣше облѣчено твърдѣ чисто, което направи приятно впечатление на графа; жената трѣбва съ любовь и загрижность да е глѣдала храняничето си. Дълго врѣме глѣда графа въ дѣтинското лиценце, струваше са той да търси въ него нѣкоя сходна чърта съ починалата му, нему незабравима Емилия; но лицето на дѣтето бѣше тъй блѣдно и болнаво, щото той напрасно търсяше нѣкоя чърта отъ ангелски красивата си съпруга. До като Алфредъ глѣдаше и милваше едвамъ намѣреното си — разбира са, той тъй вѣрваше — дѣте, г. Шолте распита подробно кръчмаря, по какъвъ начинъ е дошло дѣтето въ неговитѣ ржцѣ. Роде опрѣдѣли точно датата на кражбата и каза, че Рабе, неговъ познайникъ, му е придалъ дѣтето, но той не билъ знаялъ нищо за кражбата. Шолте са стори, ушъ че вѣрва на увѣренията въ невинностьта му, тъй като по разбираеми причини графъ Биела и тъй желаеше да са избѣгне разглѣжданието на прѣстжплението.

Като видя г-жа Роде, каква е работата, че искатъ да зематъ дѣтето, за което тя са е грижила като майка толкова врѣме, напълниха са съ сълзи очитѣ на добросърдцата жена и тя съ подѣмание цълуна нѣколко пжти момиченцето, което, почудено и неспокойно, глѣдаше ту на нея, ту на чуждитѣ хора. По желанието на графа Шолте достави една дрошка и наскоро сѣдяха въ нея двамината съ дѣтето, което чрѣзъ нѣжнитѣ думи и милванието на графа изгуби стѣснителностьта си и страхуванието си и са прилепи здраво у него. Г-нъ Шолте обѣща на графа, да му достави една жена за бавачка на дѣтето, която да го придружи по пжтя къмъ Фриденау, гдѣто сж хеля му и сестра му.

Колко безкрайно щастливъ са чувствоваше Алфредъ, че най-сѣтнѣ е намѣрилъ дѣтето си, наслѣдството отъ незабравимата му Емилия; колко го зарадваше всѣка дума на дѣтето и колко са грижаше той, да отстрани страхуванието, което обзеемаше дѣтето въ тъй чуждитѣ за него стан! — Като засна то вече отдавно и като даде той на бавачката потрѣбнитѣ инструкции за постановеното за на слѣдующия день пжтшествие, него все пакъ го влечеше нѣщо въ импровизираната дѣтинска стая, гдѣто той съ щастлива осмивка глѣдаше на блѣдното лице, което бѣ осѣнчено отъ тъмни кадрави коси. Съ божа помощь, каза той полу-нависоко, и на тѣзи малки стърни ще са завьрнатъ триандафилитѣ!

Digitized by Google

Алфредъ прати една картичка на Валдемара Хаймбекъ и го помоли въ нея, да го посѣти на сѫщата вечерь; послѣдния испълни желанието му. Графа му съобщи за щастливото намиране на дѣтето си и го помоли убѣдително да го съпроводи къмъ замока Фриденау. Валдемаръ са подвоуми, но не за дълго; влечението къмъ любимата бѣ по-силно отъ гордитѣ му намѣрения. На слѣдующия день сѣдеше той съ Алфреда, дѣтето и бабичката му въ пѫтишественната кола на графа, която возяше щастливия баща къмъ любимитѣ му.

XIX.

Съвършенно изтрезналъ чрѣзъ оплакването и прѣтърпения страхъ, Роде са затече отъ кръчмата, слѣдъ като си отидохѫ графъ Биела и г. Шолте съ дѣтето. Жена му още плачаше и почна съ укорителенъ тонъ: „Не ли ти казвахъ, че пиянството ти пакъ ще на докара въ бѣдность!“

„Мълчи, жено!“ изрева ѝ Роде сега. Той си скубяше космитѣ и са тръсна послѣ на единъ столъ. „Рабе!“ извика той въ полу-отчайване, „какво ще каже Рабе?“ Роде бѣше съвършенно онищоженъ; не само загубата на печалбата, която му докарваше дѣтето, но и страха отъ отмьстителностьта на Рабе го смаза тъй. Какво трѣбваше да прави той сега? — Безсъвѣтно сѣдеше той съ отпуснати рѫцѣ, и глѣдаше втренчено напрѣдя си, когато отведнажъ са зачухѫ приближающи са къмъ вратата стѫпки. Обвзехѫ го студени трьпки: „Да ма прѣбиратъ ли идатъ?!“ рече той полу-нависоко, защото съвѣстьта му са виждаше да не е оспокоена съ отдалечаването на полицейския чиновникъ. Но между тѣмъ страха му този пѫть бѣше безпричиненъ: само нѣколцина отъ катадневнитѣ му гости дойдохѫ, за да пиѫтъ, както обикновенно, бира. Съ политание са повдигна той и прѣслужи на гоститѣ си; послѣ са оттегли въ тъмното кьоше на кръчмата и сѣдна тамъ, потъналъ въ мисли. Една мисъль, една идея почна да са върти изъ мозака му, о която отчаяния человѣкъ са прѣдьржаше съ известно удовлетворение: той трѣбваше да побѣгне, за да са спаси отъ прѣслѣдванията на сѫдилището, както сѫщеврѣменно и отъ отмьстителностьта на Рабе, и това той трѣбваше да го стори за всѣка цѣна. Макаръ и да пиянствоваше, но той пакъ бѣ си спистилъ една съвсѣмъ значителна суммица, която произхожда-

Digitized by Google

ше отъ части отъ кръчмата му, отъ части отъ паритѣ за глѣданието на дѣтето. Съ тѣзи пари искаше той да избѣга — да побѣгне въ новия свѣтъ, въ Америка, гдѣто, по неговото мнѣние, не може да го стигне ни ржката на закона, ни отмъстителностьта на Рабе. Сега си вспомни той за жена си, за собственнитѣ си дѣца — и една грозна чърта са появи на отвратително маркираното му отъ пиянството лице. „Хмъ! ще ги оставя тукъ," пробърбора той, „азъ не ще имъ твърдѣ трѣбвамъ, а послѣ — не щѫ вече да чувамъ укоритѣ на дъртата." Съ това той довърши рѣшението си и го испълни още прѣзъ сѫщата нощь.

Като забѣлязва на слѣдующия день кръчмарката, че мѫжъ ѝ го нѣма, тя разбра работата и почувсвова единъ видъ — облекчение; защото живота край мѫжа, когото тя нѣкога си любяше искренно и отъ сърдце, но който скоро стана непоправимъ пияница и комарджия, бѣше отдавно вече за нея мѫка и страдание. Като видя, че отъ паритѣ не е останало почти нищо, тя не са съмни, че никога вече нѣма да види мѫжа си. Ней ѝ бѣше явно това, каквото имаше да прави по сега: кръчмата докарваше толкова, щото тя можаше богато да са прѣпитава съ двѣтѣ си дѣца; затова тя искаше за сега да ѫ държи. Но имаше още едно нѣщо, което мѫчаше съвѣстьта на бѣдната жена: тя трѣбваше да глѣда да намѣри онния двама чужденци, които взехѫ на прѣднята вечерь дѣтето, трѣбваше да имъ каже, че то не е истинското дѣте. Сега, тъй като Родe побѣгна, тя можаше да стори това, безъ да го вкара въ опасность; при това цѣлото ѝ родно село можаше да засвидѣтелствова, че храненичето ѝ е естественно дѣте на едно тамошно момиче — на Анна Мария. Нейното въ сѫщность честно сърдце не можаше да принесе това, щото бащата на изгубеното дѣте да бѫде измаменъ съ безименнното бѣдно сѫщество, което тя глѣда до сега. Като видя на прѣднята вечерь, какъ сърдечно прѣгръща чужденеца дѣтето, нея ѫ караше нѣщо, да каже, но мисъльта, че ще опропасти чрѣзъ това мѫжа си, ѫ въздържаше. Въ това врѣме тя съзиваше, колко трудно би ѝ било да испълни съвѣта на съвѣстьта си. Тя искаше да почака съ това, до като мѫжъ ѝ дойде въ безопасность; послѣ тя са надѣваше, че нѣкоя случайность ще ѝ докара прѣдъ очитѣ полицейския чиновникъ.

Digitized by Google

Нѣщо подиръ четиринадесеть дена отъ избѣгването на Роде дойде на една сутрина Рабе при нея. Тя си знаяше, какво го е довело при нея, но не забърка концитѣ; тя знаеше, че Рабе бѣ открадналъ дѣтето, и съвсѣмъ не са страхуваше да обади на тогова дѣтекрадеца, какво е станало съ дѣтето. При това тя не рачи да му каже за замѣната на дѣцата, за изгубването на истенското, откраднатото и намѣстването на онова на Анна Мария, защото тя бѣше увѣрена, че подиръ това Рабе непрѣмѣнно ще измисли нѣкое ново мошенничество и че ще го и испълни.

„Гдѣ е мжжъ Ви?“ попита Рабе, близайки и настроявайки страшния си внимающий поглѣдъ на жената.

„Вий задавате въпросъ, на който азъ не могж да отговоря,“ възрази тя съвсѣмъ спокойно.

„Какъ?!“ извика Рабе сърдито; Вий искате да кажите, че не знаете, гдѣ е мжжъ Ви — тогава Вий навѣрно и не знаете, какво е станало съ Вамъ повѣреното дѣте — ха?!“

„О да, дѣтето е тамъ, гдѣто трѣбва да бжде; то са възвърна на тогава, отъ когото прѣди двѣ години Вий — за жалость съ помощьта на нещастния ми мжжъ го откраднахте! . . . . Вий докарахте мжжа ми до тамъ,“ продължи тя поразвълнувано, „щото не му остана друго, освѣнъ да побѣгне, и азъ вѣрвамъ, че това и Вий трѣба да сторите!“

Какво можаше Рабе да възрази? Той чувствоваше и знаяше, че жената имаше право. Той са задоволи съ това, да ѝ хвърли единъ онищожающъ поглѣдъ и да си тръгне безъ да продума ни една дума. На сжщата сутрина получи той отъ старата графиня Биела за него не малко страшното извѣстие, че синъ ѝ си намѣрилъ дѣтето. Това съобщение разруши всичкитѣ му сънища за богатата печалба и зарови отведнажъ златокопа, отъ който той са ползуваше до сега.

Тя имаше право, жената: какво друго му оставаше сега, освѣнь да послѣдва примѣра на съучстника си, за да са избави отъ наказанието, което — тъй вѣрваше той — е приготвилъ графъ Биела за него. . . . .

Още сжщата вечерь Шолте съобщи телеграфически на графа, че Рабе е отпжтувалъ; послѣ, че са е погрижилъ, да му даде добъръ съпроводникъ за по пжтя, тъй щото да не може Рабе да офейка. Но отговора на графа, който на скоро послѣдва по сжщия начинъ, не са хареса на старателния а-

Digitized by Google

гентъ: графа са отказваше отъ всѣко отмъщение, той искаше да прѣдостави това само на Бога. По-послѣ ний ще видимъ, до колко еималъ право Алфредъ въ това нѣщо. За сега той бѣше щастливъ, че си е намѣрилъ дѣтето — той не са съмнѣваше въ идентитѣтността му и му бѣше по-добрѣ да не чува вече нищо за цѣлото обстоятелство.

Между това Роде безъ прѣпятствия стигна Англия и са качи на една гимия, която щѣше да отплува къмъ Ню-Йоркъ. Хитро пазѣйки паричнитѣ си срѣдствя, той прѣдпочете по-дългия, но по-евтения пѫть съ гимията, отъ бързия и скѫпия съ нѣкой параплувъ; та той нѣмаше бърза работа, и му бѣше все едно, да ли подирь четиринадесеть дена или подирь восемь или повече недѣли ще стѫпи на обѣтованната за него земя.

И Рабе, както са каза вече, са отстрани подирь четиринадесеть дена отъ изчезването на съучастника си Роде отъ полето на досегашнитѣ си дѣйствия. Макаръ отдавно вече да бѣше безъ мѣсто — послѣдното си изгуби по-причина на голѣма нередовность въ испълнението на хаусхофмайстерската си длъжность въ една голѣма и видна кѫща въ Б. — той съвсѣмъ не бѣше сиромахъ. Рабе въ течение на много години разбираше да пуща на скитание въ приватната си касса значителни суми, отчуждени отъ минуващитѣ прѣзъ рѫцѣтѣ му суми и отъ повѣренитѣ нему работи, купувания и продавания за различнитѣ му господари. Тъй като той бѣше много кулантенъ търговецъ и умѣеше да са прѣструва на солиденъ и крайно честенъ человѣкъ, нему му са вдаваше почти безисключително да окрива тайнитѣ си маневри и дѣйствително до сега отъ него не са е искало смѣтка за значителнитѣ му „частни работи“. Хората, които почвахѫ да са съмнѣвѫтъ, са задоволяваха, за напрѣдъ да го довѣряватъ по-ограничено или пъкъ го отпущаха. Рабе са грижаше, да не могѫтъ да докажѫтъ нѣкоя лоша постѫпка. А различнитѣ мигновенни отпущания, които той прѣтърпяваше, бѣхѫ даже за негова полза, тъй като той почти винаги получаваше значителната си заплата за три или шесть мѣсеца, веднажъ даже за цѣла година и доста скоро намираше ново мѣсто. Това му са вдаваше чрѣзъ това, че той изчезваше отъ мѣстностьта и на основание на искусно изработенитѣ си лъжливи свидѣтелства и прѣпоржки, отъ който той

Digitized by Google

имаше голѣмъ изборъ на разни имена и квалитети, той са остановяваше другадѣ.

Рабе винаги държеше приватнитѣ си финанции въ примѣренъ порядъкъ и тъй настанени, щото той, въ случай на нужда, отведнажъ можаше да ги реализира. Лични потрѣби, освѣнь най-потрѣбнитѣ, той не познаваше, и едничката му страсть бѣше скѫперничеството. По тѣзи причини не е чудно, че при отпѫтуването си отъ Б. той носяше въ себе си близо 12,000 талера въ добри мѣнителници и отчасти въ банкноти. Подирь нѣколко часа отъ посѣщението му у г-жа Роде той са отправи съ багажа си, състоящъ са отъ два грамадни коффари и една пѫтна чанта, въ една дрошка къмъ желѣзнопѫтната станция, гдѣто той си извади една карта отъ вторий классъ за бързия тренъ къмъ Парижъ. Той не забѣлѣза, че начаса слѣдъ него единъ другъ пассажеринъ извади сѫща такава карта и при потеглянието на този тренъ сѣдна този послѣдния въ вагона край Рабе, който не го познаваше. Този пѫтникъ бѣше агентъ на тайната полиция, който бѣ назначенъ, да не изгубва Рабе отъ очитѣ си и комуто г. Шолте бѣ далъ достаточно инструкции за всевъзможни случаи. Прѣди потеглянието на трена този пѫтникъ намѣри врѣме да даде на единъ служащий на перрона полицейски едно слабо загънато, но запечатано писамце съ думитѣ: „За инспектора Шолте!“ Агента, на име Маршаллъ, съобщаваше на началника си само, че пѫтува съ Рабе въ единъ вагонъ и че отчеква нови инструкции въ Кьолнъ. Той доби послѣднитѣ, като прѣстигна къмъ разсъмване въ Кьолнъ и отиде начаса въ телеграфното бюро; но тѣ бѣха съвсѣмъ противоположни на тѣзи, които той отчакваше. Телиграмата на инспектора Шолте, която той завари, съдържаше само заповѣдьта: Да остави Рабе и да са завьрне съ пьрвия тренъ.

И тъй Рабе са освободи — той, разбира са, не знаяше нищо за назначаното нему съпроводничество и са мисляше отъ сѫщи за свободенъ. Като прѣстигна въ Парижъ, той си поотпочина малко, послѣ отпѫтува за Хаваръ и са качи тамъ на единъ параплувъ, който още на сѫщия день потегли направо за Ню-Йоркъ.

За сега да оставимъ двамата бѣжанци да тичѫтъ къмъ сѫдбата си — ний по-послѣ пакъ ще чуемъ нѣщо за тѣхъ.

Digitized by Google

XX.

Фриденау [1]), вдовишкото жилище на г-жа фонъ Щернбургъ, лелята на Алфреда и Хедвига, бѣше дѣйствително прѣлестенъ замокъ. Това притежание справедливо заслужваше името си, което носяше; хубавата долина като да бѣше създадена, за да са живѣе тамъ въ спокойствие, миръ, щастливи въспоминания и отдаличение отъ шума, развлеченията и безмирието на свѣта. На политѣ на единъ нестръменъ, покритъ съ гъста гора баиръ стоеше бѣлия замокъ съ блѣстящитѣ си прозорѣчни редове, които контрастираха съ тъмната гориста зеленина, въ срѣдата на единъ прѣкрасенъ, по английска система арранжиранъ паркъ. По-нататъкъ се виждиха въ зеленото море чървенитѣ покриви на малкитѣ, прѣнадлѣжащи къмъ замока здания, и надъ всичкото имущество владѣеше миръ и спокойствие и въ всичко се забѣлѣзваше голѣма загрижливость. Край опиращата се до замока градина тече една малка рѣкичка, която влива бистрата си вода нѣколко мили надалечъ въ Одеръ и, идяща отъ планинитѣ, бѣше богата отъ риба; тя обкржжаваше имуществото, до колкото сама г-жа фонъ Щернбургъ си го бѣ резервирала, въ единъ голѣмъ кржгъ, образувайки отъ това почти единъ полуостровъ, и надъ малко набърчаната ѝ повьрхность, до една хубава пристанищна стълбица, са клатучкаха нѣколко леки ладийки покрай единъ голѣмъ каикъ. Край левия рѣченъ брягъ са простираха благословенитѣ, сега въ есеньта, разбира се, освободенитѣ отъ богатствата имъ ниви, въ нея мѣстность познати подъ името „богатото поле.“ Нѣщо една дузина малки кжщица, повечето работнически жилища, лѣжаха повечето между плодовити дървета, скрити и распръснати и нѣщо единъ крушумъ надалечъ отъ „замока Фриденау“ лѣжеше една малка, построена по византийский стилъ прѣди нѣколко години отъ г-жа фонъ Щернбургъ черкова, която образуваше духовното срѣдоточие на малката община и на която проповѣдника, издържанъ отъ заможната господарка, бѣше катадневенъ и обиченъ гостъ на замока.

На поляната край брѣга лѣжеше тукъ-тамъ натрупана послѣдната коситба и тя испъляваше въздуха съ аромать отъ току-що косено сѣно. Множеството работници са бѣха събрали

[1]) Поле на мира. Б. пр.

Digitized by Google

на втория си завтракъ и съ викове и груби шеги изпразваха провиантнитѣ си торби и пивнитѣ си гърнета.

Подъ свѣчастата, подпрѣна на покрити съ брешленъ и асми дереци, веранда, която горѣ образуваше голѣмъ балконъ, отъ който имаше прѣкрасна глѣдка, сѣдяха г-жа фонъ Щернбургъ, Хедвига и Елена фонъ Бергенъ. Младитѣ дами бѣха заети съ по една лека ржчна работа, когато г-жа фонъ Щернбургъ прѣобръщаше листоветѣ на единъ журналъ. Тритѣ дами просѣдяха нѣколко врѣме мълчаливо съ занятието си, послѣ старата дама сложи книгата на полата си, погледа осмихнато на двѣтѣ млади момичета и послѣ каза: „Но Вий, чеда, трѣбва да са възползвата отъ прѣкрасната сутрина и да направите една расходка!“

„Любезна лельо,“ възрази Хедвига съ милване, „ний не можемъ да та оставимъ тукъ сама; не искашъ ли да направишъ съ насъ една расходка прѣзъ парка?“

„Не чедо, най ми са щѣ да си остана тукъ; сега са чувствовамъ, даже и подирь най-малката расходка, уморена, тъй щото едвамъ би са рѣшила да прѣкрача нѣколко раскрача въ градината. Но за това Вий не трѣбва да са въздържате, мене ще ма забавлява книгата ми.“

Хедвига загрижено погледна на хубавото блѣдно лице на леля си, на което тя за прьвъ пѫть забѣлѣза безкрайна изнуреность. Нѣжно прѣгърна тя дамата и каза загрижено: „Да не е да са поболишъ, любезна лельо?“ —

„Моля, нека останемъ при Васъ,“ продума сега и Елена, която тъй сѫщо забѣлѣза болѣзненния изглѣдъ на г-жа фонъ Щернбургъ.

„Мене ми е необходимо само спокойствие, чеда, затова, моля, оставете ма насамѣ и мене ще ми прѣмине, до като са завьрните,“ каза замокопритежателката съ осмивка и цѣлуна сърдечно двѣтѣ млади момичета. Съ неженъ погледъ слѣдяха очитѣ ѝ отстраняващитѣ са граціозни дами, на които свѣтлитѣ облѣкла са появяваха тукъ-тамѣ по голитѣ отъ дьрвета мѣста въ парка. Колко приятно бѣше на старата дама, че тѣзи двѣ млади, весели и добросърдци момичета споделяха осамотеността ѝ и ѫ развеселяваха. Тя прилепи шепитѣ си една о друга и единъ погледъ къмъ небето са стори да са моли за благословата му за Хедвигината и Еленината бъдѫщность.

Digitized by Google

Вмежду това двѣтѣ момичета, подъ ржка, продължаваха расходката си въ парка.

„Ела, Елено, да са покачимъ на баиря и да поглѣднемъ на шоссето,“ каза Хедвига; „все ми са струва, като че Алфредъ трѣбва да си дойде днесь. Може би да можемъ вече да видимъ колата му отъ далечъ.“ И като отвори една малка вратичка, на която ключа тя постоянно носяше съ себе си, на парма-кълцитѣ на парка, двѣтѣ млади момичета оставиха широкитѣ отъпкани алеи и почнаха да възлизатъ по една тѣсна пътека.

„Наистина ли вѣрвашъ, че братъ ти ще са завърне днесь?“ попита Елена, на която красивитѣ сини очи блѣснаха по-силно.

„Азъ много желая това — а человѣкъ каквото желае, вѣрва, че ще са сбжде: съ голѣмо нетърпение го отчаквамъ и мога да кажа, че не съмъ запозната по-добъръ и по-благороденъ мжжъ!“

„Въ това ти давамъ пълно право, Хедвиго,“ забѣлѣза Елена, въ което врѣме стърнитѣ ѝ приехъ по-тъмна чървенина. Азъ ти завиждамъ, че имашъ такъва братъ, и ако да бѣхъ тъй щастлива, да притежавамъ такъва, то бихъ желала, щото той да е въ всѣко отношение подобенъ на твоя?

Подирь това са въдвори мигновенно малчание; послѣ продължи, като съ въодушевление, г-ца фонъ Бергенъ: „Да, человѣкъ може да уважава твоя братъ; той съвсемъ, съвсемъ са отличава отъ другитѣ младежи, които съмъ запозната до сега, сжщо . . .“ — Тя бжрже наведе очи, като забѣляза, че Хедвига ѫ глѣда съ многозначаща осмивка.

Хедвига са исправи, присичайки по този начинъ пътя ѝ, прѣдъ приятелката си и каза, като ѫ заглѣда съ сърдечно изражение въ лицето: „Признай ми са, Елено, че ти любишъ Алфреда! Та азъ отдавно вече не са съмнѣвамъ въ това и не мога да желая по-голѣмо щастие за него и за тебе и за всинца ни — или възлизанието накара тъй кръвьта на моята Елена въ стърнитѣ ѝ? . . .“

„Азъ не отказвамъ, Хедвиго, че уважавамъ брата ти — повече отъ колкото го любя; че поглѣдвамъ на него като на нѣкое по-високо сжщество! Чувството, че та люби такъва мжжъ, трѣбва да прѣвишава блаженството!“ каза Елена съ въодушевление.

Digitized by Google

„Разбирамъ та, Елено,“ възрази Хедвига и една бѣгуща сѣнка прѣмина прѣзъ красивитѣ ѝ чърти, защото тя си вспомни другий единъ мѫжъ, за когото тя мисляше тъй, както Елена за брата ѝ. Но окопитвайки са бърже, тя продължи: „Да са доискачемъ на баиря, не искамъ да оставамъ леля за дълго насамѣ.“

Мълчешкомъ продължихѫ тѣ пѫтя си. Като стигнахѫ на върха, тѣмъ имъ са прѣдстави очарователна глѣдка: пространната прѣлестна мѣстность лѣжеше покрита отъ ярка слънчева свѣтлина прѣдъ краката имъ простряна; далеко въ пространството можаше да са види широкото пощенско шоссе, което са скриваше въ мъгливия горский мракъ. Околовръстъ са виждахѫ осмихнати флури и въ срѣдата имъ чървенитѣ покриви на множество села, остритѣ чърковни кубета и криволичайки са прѣзъ срѣдата имъ са виждаше течението на рѣката, която ту са появяваше на дълго пространство, ту са крияше задъ гѫсталаци и баири.

Двѣтѣ млади момичета бѣхѫ заняти съ разглѣжданието на прѣкрасната панорама, когато мигновенно и затънтено, но доста ясно прозвуча познатия и на двѣтѣ момичета сигналъ на екстренната поща. Тона на пощенската трѫба накара сѫщеврѣменно и двѣтѣ да извикѫтъ радостно и, като обърнахѫ поглѣдитѣ си къмъ лѣжащия подъ тѣхъ замокъ, тѣ видяхѫ да са скрие въ алеяобразния пѫть една пѫтишественна кола, която на нѣколко стотини раскрача отъ замока, прѣсѣче шоссето и подирь нѣколко минути тѣ видяхѫ да са приближава по правия пѫть къмъ замока четвероконната екстренна поща съ ѣздящия „зетъ,“ който свиряше сега Дессауерския маршъ.

Съ бързи крачки са отправихѫ двѣтѣ приятелки низъ баиря къмъ замока; но не малко ги почуди това, което тѣ видяхѫ, баиря като дойдохѫ прѣдъ главната замочна врата: г-жа фонъ Щернбургъ държеше едно дѣте, милваше го, цѣлуваше го и го прѣгръщаше, въ което врѣме графъ Биела ѫ глѣдаше съ изражение на сърдечно щастие. Почудванието между тѣмъ — поне на Хедвигина страна — не трая за дълго; младата графиня скоро можа да си обясни сцената; дълбоко обрадвана, тя са затече къмъ брата си, който ѫ прѣгърна съ двѣ рѫцѣ и ѫ поздрави сърдечно.

„Сега съмъ щастливъ, Хедвиго!“ рѣче той меко; „защото най-свѣтне намѣрихъ прѣдположимо изгубеното.“

Digitized by Google

Хедвига взе дѣтето отъ ржцѣтѣ на леля си и го обсипа съ любезности. Дѣтето очудено гледаше на чуждата за него окржжность; многото любезности отъ всички страни го оплашихж и то простря ржчичкитѣ си съ умолящще изражение къмъ Алфреда, който между всичкитѣ непознати лица й бѣше найпознатъ.

И Елена фонъ Бергенъ благопожела и поздрави сърдечно графа, поглѣда й постоянно са отправаше къмъ малкото лиценце на дѣтето.

Чакъ сега забѣлѣза Хедвига присжтствието на Хаймбекка, който до това врѣме стоеше настрана и бѣше нѣмъ свидѣтель на сцѣната на свижданието; тя поблѣдня и нечаенно гуди ржката си на мигновенно силно бижщето сърдце. Явяванието му бѣше много мигновенно, много неподготвено и иначе тъй твърдото въ волята си момиче трѣбваше да употрѣби всичката си сила, за да може да стане пакъ господарь на себе си. Алфредъ, отъ когото това не можа да са окрие, взѣ-зе помежду имъ.

„Азъ отведохъ отъ столицата още единъ любимъ, макаръ и закъснялъ гость и го спѣчелихъ за отстранения ни крижъ“, каза той осмихнато и показвайки на приближащия са младъ виртуозъ.

Всички поздравихж приятелски Валдемара съ „добрѣ дошелъ,“ само Хедвига са стори, осѣнъ нѣмото здрависване, да нѣма поздравление зе него; но поглѣда, който послѣдва подирь здрависванието, говореше повече отъ думитѣ, и Хаймбеккъ почувствова могжществото на тоя нѣмъ говоръ, когато той цѣлуна бѣлата ржка на тъй искренно любимата си.

Бързо са измина деня на посега тъй щастливитѣ замокообитатели. Надвечерь тѣ са распрьснахж на расходка въ парка: Алфредъ съ приятеля си — както той винаги го наричаше — Валдемаръ и Хедвига съ Елена вървяхж изъ покрититѣ съ зеленина алей, за да подишжтъ вечерния въздухъ. Подирь кжсъ разговоръ съ Хаймбекка подаде графа ржка на г-ца фонъ Бергенъ и младия виртуозъ са прѣсъедини къмъ Хедвига. Алфредъ разсказа на сестрината си приятелка собственната си любовна и мъченическа история и младото момиче слушаше съ най-голѣмъ интересъ съобщенията на графа. Нейнитѣ старни пламнахж, като й описа той неизказанно щастливото, ахъ! тъй кратко врѣме, което той прожива съ своя-

Digitized by Google

та Емилия; като ѝ разсказа той послѣ за ранната смъртъ на любимата си съпруга, тя явно почувствова завистъ къмъ щастливата, която тъй съвършенно е притѣжавала сърдцето на тогова мжжа. Но това чувство бѣше проходимо. Еленината честна, права натура трѣбваше да онищожи това явление тъй скоро, както е то произлѣзло. Въ врѣме на графова разсказъ тѣ бѣхж сѣднали на една скамейка и не забѣлѣзахж, че Хедвига и Хаймбекъ все повече и повече са отдалечаваха отъ тѣхъ.

И тѣзи тъй сжщо не забѣлѣзахж изоставението на другитѣ, защото и тѣ бѣхж почнали единъ разговоръ, който постепенно ги накара да забравятъ за всичко наоколо си. Все повече и повече са отдалечаваха тѣ въ парка; съ наведени очи слушаше Хедвига разумнитѣ приказки на Валдемара, който ѝ описваше живота си въ столицата прѣзъ лѣтото и ѝ разсказа за работитѣ си и за сполуката имъ. Като свърши, тя го погледна съ болѣзненна осмивка и каза: „Понятно ми е, че при искуството си и триумфитѣ си трѣбваше да забравите всичко и на нищо да не обръщате внимание, че не сте биле въ състояние, да са отдѣлите отъ този подстрекателенъ и привлѣкателенъ животъ, за да са посвѣтитѣ — на приятелитѣ си. Слѣдователно тъй са доказва и неиспълването на обѣщанието си, да на обрадвате съ посѣщението си за една часть отъ лѣтото. Тукашния животъ на всѣкий случай мъчно може да са сравни съ приятния Ви животъ въ столицата. . . .“

„Приятенъ наричате Вий моя животъ, комтессо?“ попита той, като погледна съ неисказанно болѣзненно изражение на развълнуваното лице на младата графиня. „Ами бива ли да Ви кажа, колко съмъ страдалъ, да Ви опиша мжкитѣ на едно разгорѣно сърдце, което въ войната съ хладния присмѣтчивъ разумъ пакъ не бѣ въ състояние, да са откаже отъ правата си? — Всѣкий день, всѣкий часъ да виждамъ щастието на прѣдя си и пакъ да бжда разлжченъ отъ него чрѣзъ една неизпълнима яма; едно мигновение да чувствовамъ най-голѣмо блаженство, а послѣ пакъ да мисля за горчивото отказване: не, азъ не можахъ това! Азъ по-обичахъ съвсемъ да закрия небето на щастието си, за да не бжда ласкаянъ отъ лжчитѣ на слънцето му, които ма само стоплюваха — нажежаваха, за да ма накарятъ послѣ да са върна въ екстремностьта, въ ледения студъ на социалното си положение! Затова азъ не мо-

Digitized by Google

жахъ да послѣдвамъ на приятелската покана на брата Ви. И пакъ бѣше всичко на пусто, всичкитѣ логически причини на разума, когато прѣди нѣколко дена ма намѣри графъ Биела и ма помоли повторително, да го прѣдружа за тукъ: отричанието (възгечтисванието) азъ не мога ни да го науча, нито да го разбера!“ Той поглѣдна на дълбоко трогнатото ѝ лице, видя, какъ тя потрѣперваше, и съжеляваше, че не бѣше по-добъръ господарь надъ страстьта си, че ѭ угорчи чрѣзъ признаванието си.

„Сърдите ли ми са, комтессо, че посмѣихъ, да Ва накарамъ да хвърлите единъ поглѣдъ въ дѣйствителния ми животъ?... Извинете ма, че не разбирахъ по-добрѣ, да погрѣба глупавитѣ си надѣжди; но никога — обѣщавамъ са! — нѣма да Ви продумамъ подобни думи; не искамъ повече да разрушавамъ спокойствието Ви, което е свято за мене и, ако желаете, азъ още сутри отпѫтувамъ, за да не са виждаме повече.“

При тѣзи Хаймбеккови думи отъ Хедвигиното лице изчезна всичката кръвь, рѫцѣтѣ ѝ затрепераха, очитѣ ѝ са срѣщнаха съ насоченитѣ на нея на младежа, и тя продума тихо, почти шепнишкомъ: „Не, не си отивайте — останете!“

Тя не изтегли отъ него рѫката си, която сама бѣ му подала несъзнателно, но поглѣда ѝ са наведе къмъ земята и тъмна чървенина покри сега красивото ѝ лице, слѣдъ като му са полупрѣзна въ вълнението си. „А защо мислите, че трѣбва да са откажите?“ попита тя нерѣшително.

„Това питате Вий, Хедвиго?!“

„Защото азъ не мога да намѣря причина за това,“ възрази тя съ още наведенъ поглѣдъ и плѣнително забъркване.

Валдемаръ докопа и двѣтѣ ѝ рѫцѣ: „Вий не можите да намѣрите причина за това — Хедвиго? — Тогава Вий — ма обичате —?“

Тя го поглѣдна сега съ едно неописуемо блаженно-щастливо изражение и рѣче рѣшително и ясно: „Повече отъ всичко на свѣта!“

„И искашъ да бѫдешъ моя — моя и при разница на положението и прѣдосѫждение — и вѣчно?“ извика той въ най-голѣмо блаженство и прѣгѫрна съвършенно сега забърканото чрѣзъ признаванието си момиче.

„На тебе да прѣнадлѣжа,“ каза тя чървенейки съ плѣнителна осмивка, „е най-великото ми щастие!“ и сложи пламналото си лице на гѫрдитѣ му.

Digitized by Google

Мълчишкомъ простояхѫ тѣ тъй прѣгѫрнати единъ моментъ — най-щастливия въ живота на двамата. Послѣ тя са освободи отъ рѫцѣтѣ му, улови го за рѫката и го поведе съ себе си.

„И тъй, Валдемаре, нека незабавно да съобщимъ на брата ми, Елена и леля ми за нашата свързка, за нашето щастие.“

„А какво ще каже графъ Биела врьхъ това? “ попита Валдемаръ сега трогнатъ и като да си припомни изпървешнитѣ си размишления.

„Той непрѣмѣнно не ще са противи на щастието ни,“ отговори Хедвига съ една увѣренность, която успокои и Хаймбекка.

Още въ една отъ най-близкитѣ алеи ги срещнахѫ Алфредъ и Елена. Бѣше вече много тъмно, тъй щото послѣднитѣ не можахѫ да забѣлѣжатъ вълнението, въ което са намирахѫ онези; но Хедвига са приближи до брата си и, като го прѣгѫрна съ двѣ рѫцѣ, му прѣшепна: „Помнишъ ли още, Алфреде, обѣщанието ми въ Женева, че ти ще бѫдешъ първия, който ще узнае тайната, ако са появи такава, на сърдцето ми? И тъй, вижъ: ето онзи, когото ти съ гордость нарѣчашъ твой приятель, комуто азъ подарихъ сърдцето си и комуто искамъ да прѣнадлѣжа на вѣки!“

Съ голѣмо нетърпение глѣдаше Валдемаръ въ лицето на графа. Съ милване сложи послѣдния рѫката си на сестрината си глава и каза: „Азъ съмъ задоволенъ съ тебе, любезна сестро, добрѣ си избрала!“ Послѣ той простря рѫката си къмъ Хаймбекка, стисна сърдечно дѣсницата му и продължи: „Зная, че Вий ще ощастливите Хедвига тъй, както тя заслужва.“

Елена, която до сега бѣше нѣма свидѣтелка па тъзи семейна сцена, благопожела на сгоденитѣ, подирь което всички са завърнахѫ въ замока, за да измолятъ благословата и на г-жа фонъ Щернбургъ за младата двоица. Почетената дама дѣйствително немалко са учуди врьхъ отъ нейна страна съвършенно неотчакваното, но безъ колебание санкционира свързката на двѣ сърдца, които вече отдавно биякѫ едно за друго; тя отдавно бѣ оцѣнила Хаймбекка и бѣше увѣрена, че братовата ѝ дъщеря ще бѫде щастлива въ неговитѣ рѫцѣ. При това г-жа фонъ Щернбургъ нѣмаше да побѣждава прѣдосѫждения, тя въ живота си достатъчно бѣ запознала истината, че добритѣ качества на единъ человѣкъ не зависѫтъ отъ името му и високото му рождение.

Digitized by Google

Елена фонъ Бергенъ отъ сърдце са радваше за щастието на приятелката си Хедвига; тя отдавно прѣдчувствоваше това, което са мотулевеше въ сърдцето на младата графиня; но, макаръ тя да съчувствоваше искренно на Хедвигиното щастие, много тихи, болезненни въздишки излизахѫ отъ сърдцето ѝ.

Понякога и по благороднитѣ чърти на графъ Алфреда прѣхвърькваше една болѣзненна сѣнка, когато той наблюдаваше тихото мирно щастие на сгоденитѣ. Това не са окриваше отъ Хедвига и тя знаяше, какво трогваше брата ѝ: знаяше, че то бѣше силата на въспоминанието.

Сама сега безкрайно щастлива, тя замисли за срѣдство, да достави и на любимия си братъ щастие и спокойствие. Въ единъ день тя го улови за ржката и го заведе въ парка.

„И ти можешъ да станешъ пакъ щастливъ, любезний Алфреде," почна тя разговора. Въпросително почиваше погледа му на надѣжда възбуждающето ѝ лице.

„Азъ зная, че Елена та люби, Алфреде, и ти исповѣдвамъ откровенно, че крайно ще бѫда ощастливена, да ва видя съединени. Тя е тъй добра; непрѣмѣнно тя би та направила щастливъ и съвършенно би замѣстила истинската майка на дѣтето ти. Ти си много младъ, любимий брате, за да прокарашъ живота си самъ; забрави жалостьта си, врѣмето изцѣрява всичкитѣ рани, и са повърни най-сѣтнѣ къмъ живота и щастието. Починалата ти Емилия непрѣменно ще благослови тамъ горѣ рѣшението ти. . . ."

Болѣзненно осмихнать поклати графа глава. „Не, Хедвиго, азъ нѣма да са сватосвамъ съ едно сърдце, което още е прѣвързанно съ всичкитѣ си чувства къмъ починалата, за едно момиче, което заслужва неразцѣлимата любовь и уважение на единъ мѫжъ. И азъ не са съмнѣвамъ, че Елена фонъ Бергенъ твърдѣ скоро ще си намѣри мѫжъ."

„Но Елена ще са ужени само за тогова, когото тя люби; — ако пъкъ този — а това си ти, Алфреде! — не отблъсне, то тя въобще нѣма никога да са ужени и ще прѣкара живота си, като тебе, въ печаль. Е, не е ли това глупость? — Двама тъй единъ за другъ създадени человѣци, които би намѣрили въ съединението си най-великото щастие, отбѣгватъ отъ това щастие по причина на несправедливи или прѣкалени размишления на единия! . . . — Но далечъ е отъ мене, любибимий Алфреде, да искамъ да възбуждамъ у тебе съжаление за

Digitized by Google

приятелката си; тя ми е за това много мила и скъпа. Посъвѣтвай са сериозно съ себе си и сърдцето си, брате, и, ако можешъ, ощастливи всинца ни!“

Подирь този разговоръ съ брата си Хедвига са завьрна сама въ замока. Колко би желала тя, да подѣйствова на него това й съобщение по-благоприятно. „Е, кой знае,“ каза тя на себе си по пътя си къмъ замока, „какво са крие задъ гърба на врѣмето!

XXI.

Най-прѣкрасното пролѣтно врѣме оживяваше очарователното парче земя, което са нарича Баденъ-Баденъ и на което ката година са събира отборъ отъ интернационалната аристокрация. Ексклузивно не можѫтъ да бѫдѫтъ едни публични лѫжи — и при това комарджийски лѫжи — и за това са намира въ Баденъ-Баденъ покрай fine fleur'a на обществото и moyene'a и даже basse fleur'a; щомъ посетителя заплащаше отъ части много скѫпитѣ цѣни, които тамъ са искѫтъ за всичко, то той бѣше добъръ за г. Бенацета; щомъ той (или тя) вънкашно нѣмаше спънки и въ публичното му обръщение не можахѫ да са забѣлѣжѫтъ извѣстни неприлични явления, то нищо не припятствоваше на съучаствованието му въ всичкитѣ забавления, които доставляваше на чужденцитѣ „краля на Баденъ-Баденъ, комарджилъконаемателя Бенацетъ.

Въ тъзи и слѣдующитѣ глави е думата за едно отъ послѣднитѣ лѣта прѣди забраняванието пу̀бличното играние на комарь въ цѣла Германия; почти петнадесеть години са изминахѫ, отъ какъ ний оставихме тукъ дѣйствующитѣ лица на нашия разсказъ въ послѣднята глава.

То е рано сутрина. Слънцето е тъкмо зането съ изсушаванието на блѣстящитѣ росни синци отъ листове и трѣви; отъ къмъ изворитѣ са носѫтъ очарователнитѣ звукове на отличния лѫженъ оршестеръ и въ Лихтенталеровата алея са трупа космополитическата масса. Всичко диша веселость и радость; всичко смучи съ голѣми глътки прѣкрасния сутришенъ въздухъ.

Въ една отъ прѣлестнитѣ горски пѫтеки, на една гѫсто-осѣнчена скамейка, отъ която може да са види надалечь въ хубавата долина, сѣдѫтъ двѣ дами; едната отъ тѣхъ, едвамъ

Digitized by Google

на седемнадесеть години, е съвършенна красота; тя е точния портретъ на онъзи, съ която читателя са запозна за кьсо врѣме само въ началото на разсказа, която графъ Биела жалѣ дълго врѣме и на която въспоминанието при всичко това, което могжть да докаржтъ врѣмето и измѣненитѣ обстоятелства още живѣе силно въ сърдцето му — тя е дъщерята на Алфереда и Емилия, сега Валентина фонъ Хохбергъ.

Другата дама е адоптивната й майка, баронка Хохбергъ. Петнадесеттѣхъ години сж са изминали почти безъ да й оставыть нѣкоя слѣда, защото още можаше справеливо да са каже, че тя е лжчизаряща, побѣждажща красота; можаше да са помисли за 25-годишна, макаръ тя въ дѣйствителность да приближаваше четиридесеттѣхъ.

И двѣтѣ бѣхж въ обикновенно сутришно облѣкло. Не са знаяше иначе освень че тѣ са майка и дъщеря. И при обикновенната имъ обноска тукъ, макаръ тѣ нарочно да отбѣгвахж отъ голѣмѣението, цакъ бѣше отпечатанъ на явлението и на двѣтѣ ясния печатъ на дѣйсвителна ноблесность, тъй щото още първото имъ появление, красотата имъ и обстоятелството, че наѣха квартира въ най-скжпия, въ Баденъ-Баденъ, пансионъ, даваше достаточна причина, да обърни лжжната публика, която винаги отчакваше новость и мистириозность, вниманието си на тѣхъ.

Тѣ съвършенно не си приличахж — едничката прилика между двѣтѣ са състоеше въ съвършенната имъ красота. Красивото Валентинино лице са окржжаваше отъ гжста черна коса, омѣстна сериозность са забѣлѣзваше въ чернитѣ й очи и по цѣлия й тънковисокъ ръстъ са носяше най-голѣма *либавость*; красотата й бѣше отъ такъвъ видъ, която могжществено говори на сърдцето.

Колко безкрайно на често благодареше баронката на Бога, че ѫ снабди съ това дѣте; тя нежно обичаше храненицата си, на която въспитанието бѣше за нея голѣмо удоволствие. И това не й бѣше трудно при крайно голѣмитѣ дарби на дѣтето. На прѣголѣмото й образувание съ помощьта на отлични учители са вдаде, да са въспита Валентина като нея, да ѫ отхрани за дъщеря, която обича майка си безкрайно.

На баронката се прѣдставляваха много блѣстящи случаи да са ужени пакъ, но тя — а именно отъ любовь къмъ Валентина — остана вдовица. Та тя не бѣше осамотена: от-

Digitized by Google

ношението между двѣтѣ стана сега почти сестринско, и на прьвъ поглѣдъ человѣкъ лесно би ги помислилъ за сестри.

„О, колко е хубаво тукъ, мамо,“ каза Валентина, слѣдъ като бѣ дълго врѣме упоена отъ вида на божественната природа. „Само едно нѣщо отнема плѣнителностьта на красивата мѣстность: не би ли ти било по-приятно да ѝ са радвашъ въ по-малобройно общество? — Гдѣто и да отидешъ, гдѣто и да са спрешъ, на всѣкждѣ ще намѣришъ множество и не е мислимо тукъ мирното и несмутителното наслаждение отъ прѣкрасния божий свѣтъ.“

„Несъмненно иначе би ми било по-приятно,“ оттовори баронката, „да бѫда тукъ въ по-малобройно и нешумно общество, но ти не трѣбва да забравашъ, мило чедо, че ний са намираме на едни прочути по цѣлия свѣтъ лѫжи, че ний тукъ не можемъ да изискваме привилегия и че ний въ това отношение само сподѣляме сѫдбата на множество други хора, които мислѧтъ тъкмо като насъ; но може би послѣ да намѣримъ едно друго райско кюше отъ земята, което да лѣжи на по-скрито мѣсто и което да ни доставлява по-голѣма приятность и осамотенность.“ При тѣзи думи тя цѣлуна красивото чело на храненицата си.

Валентина именно искаше да възражава, когато са приближи къмъ скамейката една стара дама. Младото момиче стана и са затече къмъ послѣднята. Съ любезенъ поклонъ улови тя подадената ѝ рѫка на старата дама и заведе тъзи при баронката, която сѫщо бѣ станѫла за поздравявание.

„Добро утро, г-жа графиньо!“ рѣче тя на дамата.

Високата, горда личность съ строгитѣ чърти и високоаристократическото изражение е сѫщо познайница на четателя; но майката на Алфреда и Хедвига не е прокарала врѣмето тъй безслѣдственно: по-напрѣжната ѝ черна коса бѣше сега съвсѣмъ бѣла, поглѣда на хладнитѣ ѝ строги очи бѣше изгубилъ много отъ нѣкогашната острота, изглѣда бѣше въобще евидентно страдателенъ и тя действително бѣ дошла на лѣчение въ Баденъ-Баденъ.

Графиня Биела са запозна чрѣзъ една познайница и на двѣтѣ страни съ баронката фонъ Хохбергъ и Валентина и, слѣдъ отпѫтуването на първата тя продължи, още повече че бѣше въ сѫщия пансионъ съ послѣднитѣ, снушенията, които отъ день на день ставаха по-живи и по-повѣрчиви, още по на драго

Digitized by Google

сърце. Старата графиня са чувствоваше прѣвличана една страна отъ елегантната аристократически мисляща и дѣйствующа г-жа фонъ Хохбергъ, послѣ особенно отъ прѣлѣстната ѝ храненица. Очевидно са забѣлѣжваше, че графинята особенно обичаше Валентина, на която голѣмата любезность и доброто въспитание подѣйствоваха даже на безсърдцата, почти мизантропична старица — или магнета на крьвта бѣше това, който постоянно ѭ прѣвличаше къмъ прѣлестното младо момиче? . . .

Многото години, които графиня Биела прожива осамотено далечь отъ дѣцата си, всѣ трѣбва да са подѣйствували омекчително и помирително на характера ѝ. Когато ѝ съобщи Хедвига съ едно диктирано отъ чедовно страхопочитание писмо, че са е сгодила съ Валдемара Хаймбекъ и моляше трогателно да ѝ даде майчината си благослова за тъзи свръзка, тя наистена прати само хладния, безсърдцъ отговоръ: „Графиня Биела нѣма нищо общо съ г-жа Хаймбекъ.“ — Но отъ тогава сѫ са изминѫли почти читирнадесеть години и осамотенностьта съединена съ нейзбѣжни размисливания, трѣбва да е отстранила постепенно твьрдостьта на старата госпожа. При това дойдохѫ и неизбѣжнитѣ страдания и слабости на старостьта, послѣ мисълта, че само тя, която притежава тъй обични чеда, ще прокара, окрѫжена само отъ слуги, заплатени хора, осамотено вечерьта на живота си въ печаль.

И пакъ непрѣклонената ѝ гордость не бѣше въ състояние да ѭ накара да направи тя първата стѫпка къмъ прѣдобрѣнието — тъзи стѫпка, която тя сега трѣбваше да направи, тъй като бѣ отблъснала съ хладность, даже съ ненависть всичкитѣ насочени къмъ придобрѣние дѣйствия на чедата си. А послѣ гласа на вѫтрешния сѫдия, който гласъ постоянно въспоминаше на съвестьта ѝ оная вина, която тя стори именно прѣдъ едничкия си синъ; онова прѣстѫпление, което за да направи — защото морално тя сама бѣше виновницата — тя не са побоя, да слѣзе на нѣколко стѫпала отъ стълбата на гордостьта си, за да идентизира интересситѣ си съ еднинъ разваленъ, морално дълбоко падналъ человѣкъ, които причиниха на високоблагодарната графиня многогодишенъ тежакъ натискъ.

Случайностьта ѭ събра сега съ собственната ѝ внука и ѭ накара да почувствова почти майчина любовь къмъ младото момиче, което тя въ дѣтинството му искаше да го упрости; въ необяснимата за самата нея наклонность тя цѣлуна

Digitized by Google

сега Валентина по чистото чело — да знаяше, коя бѣше тъзи, която получи цълувката ѝ! . . .

Дѣйствително графиня Биела бѣ узнала, че обичното младо момиче е само хранѣница на баронката и че не са знае нищо за произхождението му; но това обстоятелство не побърка на наклонността ѝ, защото тя за пръвъ пѫть обикна единъ человѣкъ, безъ да са съобразява съ прѣдосѫжденията си, само за собственнитѣ му качества.

Расхождайки са и весело разговаряйки, тритѣ дами пакъ дойдохѫ на Лихтенталеровата алея. Тъкмо срѣщнахѫ тѣ нѣколцина господа, които съ почитъ имъ сториха пѫть, когато движението на единъ отъ тѣхъ, което почти изглѣждаше, като да иска той да прѣпрѣче пѫтя имъ, накара г-жа фонъ Хохбергъ да погледне по-внимателно на тогова господина. Той бѣше забѣлѣжително красивъ мѫжъ съ кѫдрава тъмна коса и брада, съ любезно глѣдащи, тъмно-сини очи, нѣщо на 30 до 32 години; мѫжки-сериознитѣ и пакъ приятнитѣ чърти изразяваха рѣшителность и характеръ и малко почернялия тенъ въ свързка съ единъ явновиденъ бѣлѣгъ, който са простираше по цѣлата лѣва старна, правяхѫ довѣрие възбуждащще впечатление. Цѣлия видъ на чужденеца, безъ прѣкаляване модата, бѣше елегантенъ и щатенъ.

Като са обърна сега цѣлото лице на баронката къмъ него, стори са да изчезна у него послѣдното съмнѣние и съ блѣснали очи са прѣближи той къмъ нея, която сѫщо са стори да е крайно обрадвана отъ срѣщата, простря и двѣтѣ си рѫцѣ къмъ него и извика отъ сърдце: „Е, това наричамъ азъ щастие! Отъ гдѣ идешъ, Леополде? Азъ та мисляхъ все още между гърцитѣ или арабитѣ!“

„Азъ снощи прѣстигнахъ, любезна лельо, и сьмъ дѫлбоко обрадванъ, че та намирамъ тукъ. Но — смѣя ли да поколя?“ прибави той, показвайки на графинята и Валентина, като са поклони и на двѣтѣ.

„Моя сестринъ синъ, принцъ Хартенщайнъ,“ прѣдстави г-жа фонъ Хохбергъ младежа; „г-жа графиня Биела, дъщеря ми Валентина, която ти още не познавашъ, Леополде.“

Погледа на принца са втренчи въ Валентина. Страхопочитателно цѣлуна той рѫката на старата графиня, прости са на кѫсо съ досегашнитѣ си съпроводници и са прѣсъедини къмъ дамитѣ въ расходката имъ, като тръгна край Валентина.

Digitized by Google

Смѣло глѣдайки въ плѣнително зачервяващето са лице, каза той, като улови ржката ѝ: „На добро сродство, братовчедке, ако ми позволявате това название!“

„На драго сърдце!“ отговори Валентина съ привлекателно забъркана осмивка.

Принцъ Хартенщайнъ дѣйствително знаяше, че г-жа фонъ Щернбергъ, която бѣше несжща сестра на майка му, е осиновила прѣди години едно малко момиченце, но той не бѣ го виждалъ никога. Много години прокара той по пжтишествия, повечето по истокъ, и само за кжсо са срѣщаше съ г-жа фонъ Щернбергъ въ послѣднитѣ години. За да удовлетвори жаждата си за знание и опитности, разшири пжтишествията си до най-отстраненитѣ страни, въ което грамадното му богатство му позволяваше, да не ограничава по никакъвъ видъ тѣзи си фаворитна наклонность. Испрьвния му гуверньоръ, сега приватния му секретарь и приятель, го прѣдружаваше на всѣкждѣ и съ неговата помощь той изучи много сериозни и многозначителни нѣща и прѣдоби много познания и опитности. Съ тѣзи нѣща и едно сърдце, пълно съ любовь за человѣчеството и чувствително за всичко благородно и хубаво, са завьрна той сега въ отечеството си, за да почне, слѣдъ неуморимото скитание, стабиленъ животъ и да сѣдне на наслѣдството отъ баща си, който, са помина нѣщо прѣди двѣ години, въ врѣме прѣбиването на сина му въ Източна Индия.

Като получи принца това печално извѣстие, бѣше му вече невъзможно, разбира са, да отдаде послѣднята почесть на починалия, и тъй като работата имъ са намираше въ добри ржцѣ, то той, съ съгласието на майка си, не прѣкжсна пжтишествията си.

Принцъ Леополдъ съ врѣме убожаваше леля си, която само на нѣколко години бѣше по-стара отъ него и въ която той виждаше всичкитѣ добрини на жената съединени. Пламенния юношъ често е желалъ, да е била наопаки разницата въ възрастьта: тогава той би сторилъ всичко, за да са ужени за леля си. Той, тогава още момче, проля горчиви сльзи, когато тя, сама още твърдѣ млада, са ужени. Послѣ това младежко лудуване постепенно стори мѣсто на мълчаливо убожение за красивата му леля. Разбира са отъ послѣднята не са окри, какъвъ огънь е запалила въ сърдцето на юноша; вмежду това тя почна тъй хитро да са обнася съ него и играеше ролята

Digitized by Google

на майчина приятелка спрямо него тъй добрѣ, щото принца почна да са срамува за страстьта си. Тѣ отъ много години не бѣхѫ са виждали, и затова неотчакванната срѣща въ Баденъ-Баденъ бѣше радостна и за двамата; защото баронката дълбоко уважаваше сестриния си синъ по причина на многото му добри качества и го обичаше като по-малъкъ братъ.

Сега настана цѣлъ редъ отъ весели дни за г-жа фонъ Хохбергъ и Валентина. Принца стана сѫщъ кавалеръ на двѣтѣ дами и подъ неговото прѣдводителство са правяхѫ по-голѣми расходки. Тѣ посетихѫ Шварцвалдъ, Щрассбургъ, „прѣкрасния, сега нѣмски „градъ;“ отбихѫ са и въ Карлсруе и Хайделбергъ. Въ Хайделбергъ бѣ са училъ принца и въспоминанието за щастливо-безгрижното студенско врѣме го направи приказливъ горѣ въ развалинитѣ на стария замокъ прѣдъ леля му и Валентина и той крайно развесели тамъ красивитѣ си съпроводници съ смѣшнитѣ студентски истории.

Въ това пѫтишествие не са окри отъ баронката впечетлението, което Валентина му направи, и тя видя, че сестриния ѝ синъ е по най-добрия пѫть, да са влюби сериозно въ храненицата ѝ. Това забѣлѣзване ѫ правяше отъ една страна много щастлива, защото тя никому не би повѣрила тъй на драго сърдце бѫдѫщностьта и щастието на своята Валентина, като на принца; но отъ друга страна си казваше, че това непрѣмѣнно ще причини голѣма борба съ семейството му, на което бѣхѫ познати обстоятелствата, подъ които е осиновила това дѣте, и което знаеше че врьхъ происхождението му са носи непроницаемъ мракъ.

А Валентина? — Знаеше ли тя, че принца ѫ люби и сподѣляше ли любовьта му? — Ней са струваше, че сънува — че сънува хубавъ сънь; тя никога не е бивала тъй щастлива: въпроса защо? не си го е задавала още.

Вече три недѣли са прокарахѫ тъй въ очарователния Баденъ-Баденъ. Графиня Биела са бѣше поправила съвършенно и бѣше отпѫтувала безъ забава; но тя продължаваше да са сношава писменно съ г-жа фонъ Хохбергъ и послѣднята са обѣща на старата дама, да ѫ посѣти съ Валентина прѣзъ есеньта въ замока Болкенщайнъ.

Все повече са прѣдаваше принцъ Хартенщайнъ на магията, която Валентина опражняваше на него; струваше са сѫщо, че послѣднята почна да прѣдчувствова чувствата на прин-

ца, защото досегашната ѝ нестѣснителность са прѣвърна въ маркирана въздържаливость. Баронката видя, че му е дошло врѣмето, да поговори сериозно съ сестриния си синъ по това обстоятелство. Тя са възползува отъ първия удобенъ случай и му каза открито, че не само тя е забѣлѣзала любовьта му къмъ младото момиче, но и Валентина, въ което тя не са съмнѣва, са е увѣрила въ досегашната му мълчелива любовь; тя го помоли, да не гужда лекомисленно въ опасность душевното спокойствие на дъщеря ѝ и по-добрѣ сега, до като е още врѣме, да си отиде, за да не са срѣща вече съ Валентина. Тя му прѣдстави, че, макаръ послѣднята да ѝ е храненица, тя само съ тежки борби би са приела въ семейството му; че тя много обича Валентина и не иска да ѭ пъхне въ нѣкое възможно онижение, и за това прѣдпочита това нѣщо, което трудно би имало добъръ изходъ, да са огаси прѣди да развали спокойствието и мира на дъщеря ѝ или да посѣе омраза въ семейството.

„И мислишъ ли, лельо," възрази ѝ принца съ гордо, но любезно изражение, „че азъ съмъ такъва человѣкъ, който са бои отъ борбата, ако тя е необходима, за да осигори жизненното си щастие? Мислишъ ли, че азъ би показалъ на Валентина чувствата си за неѭ, ако нѣмамъ намѣрението, твърдата воля, да ѝ дамъ рѫка и име, разбира са, ако тя ма счита за достоенъ, да ѭ ощастливя, и ако може и иска да ма люби, както ѭ любя азъ? Щомъ узная, любезна лельо, че Валентининото сърдце прѣнадлѣжи на меня и че ти искашъ да ми ѭ дадешъ, тогава нищо нѣма да ма въздържи, отъ да си ѭ извоювамъ; а за Валентина си струва да са бори человѣкъ! Впрочимъ сега, тъй като съмъ азъ глава на семейството, може само майка ми да са попротиви; но колкото тя и да е овладана отъ прѣдосѫжения, вѣрвай лельо, тѣ ще изчезнѫтъ прѣдъ впечатлението, което ще направи на неѭ Валентина, прѣдъ любовьта къмъ тебе и мене, единчкия ѝ синъ. Какво ми трѣбва да питамъ за Валентининото произхождение? — Тя е съ санкцията на господаря твоя легитимна дъщеря, носи справедливо името ти и душевната ѝ благородность е тъй явновидна, щото тя съвършенно закрива неаристократското ѝ происхождение — ако това, въ което ний все още трѣбва да са съмнѣваме, е истина!

„Ти знаешъ, Леополде," каза г-жа фонъ Хохбергъ не

Digitized by Google

безъ удовлетворение, „че азъ та цѣня и обичамъ и че съ пълно спокойствие и увѣренность ще гудя въ ржката ти Валентининото щастие. Ако слѣдователно, си са рѣшилъ да ѝ земешъ, тогава помжчи са да ѝ спечелишъ: разчитвайте на моята благослова и азъ ще са старая да убѣдя майка ти.“

Баронката, успокоена отъ увѣренностьта на принца, който не искаше и да чува за отпжтуване, раздѣла отъ Валентина, са съгласи да посѣтьтъ съ него Рейнъ и да прѣкаратъ въ Емсъ останалата часть отъ лѣтото.

(Слѣдва).

ЖЕНИТБА.

комедия въ два дѣйствия отъ н. в. гоголя.

Прѣвелъ *Ив. Ивановъ*.

ДѢЙСТВУЮЩИ ЛИЦА:

Агафия Тихоновна, търговска дъщеря, мома за женение.
Арина Пантелеймоновна, леля ѝ.
Баба Тодорка, сватья.
Подкалесинъ, чиновникъ на служба: надворенъ съвѣтникъ.
Кочкаревъ, неговъ приятель.
Пържени-яйца, екзекуторъ.
Анучкинъ, пѣхотенъ офицеринъ въ оставка.
Жевакинъ, морякъ.
Дунячка, слугиня въ кжщата на Агафия.
Стариковъ, търговецъ.
Стефанъ, слуга на Подкалесина.

Дѣйствие първо.

ЯВЛЕНИЕ I.

Ергенска стая. *Подкалесинъ*, лѣгналъ на едно канапе съ чубучка въ уста.

Кога захване человѣкъ ей-тъй, на самѣ, да си мисли, вижда, че най-сѣтнѣ, наистина трѣбва да са ожени. Ама че

аслѫ си е тъй. Живѣешъ, живѣешъ — омръзва ти най-подиръ. Ей нѫ, поститѣ наближавѫтъ. А пѫкъ, да речешъ, всичко е готово, и сватьята, ето вече, три мѣсеца става като идва. Наистина, като че захващамъ да са срамѫ отъ себе си. Ей, Стефане!

ЯВЛЕНИЕ II.

Поджалесинъ и *Стефанъ*.

Поджалесинъ. Не е ли идвала сватьята.

Стефанъ. Йоо!

Поджалесинъ. Ходи ли за фрака?

Стефанъ. Ходихъ.

Поджалесинъ. Е, ший ли го?

Стефанъ. Ший го.

Поджалесинъ. И много ли е ошилъ?

Стефанъ. Е че доста, бѣше захваналъ да пробива дупкитѣ.

Поджалесинъ. Какво казвашъ?

Стефанъ. Рѣкохъ, бѣше захваналъ да пробива дупкитѣ.

Поджалесинъ. Ами не та ли пита, защо е на господаря ти фракъ?

Стефанъ. Йоо! не ма е питалъ.

Поджалесинъ. Може да ти е казвалъ, че искамъ да са женѫ.

Стефанъ. Ба, нищо не ми е казвалъ.

Поджалесинъ. Ти не-ли́ видѣ тамъ и други фракове! Той не-ли и за други шие?

Стефанъ. Ами, тамъ има накачени много фракове.

Поджалесинъ. Ама не-ли́ онуй сукно е много по-грозно отъ моето?

Стефанъ. Вашето сукно е по-добро.

Поджалесинъ. Какво казвашъ?

Стефанъ. Рѣкохъ, вашето сукно е по-добро.

Поджалесинъ. Хубаво. Ами, не та ли пита той: защо му е пъкъ на господаря ти фракъ отъ таквозъ деликато сукно!

Стефанъ. Йоо!

Поджалесинъ. Не та ли пита, да ли́ не искамъ да са женѫ?

Стефанъ. Йоо, за туй не ма е питалъ.

Digitized by Google

Подкалесинъ. Ама за моя чинъ и дѣ служи ти не-лѝ казва?

Стефанъ. Казвахъ му зеръ.

Подкалесинъ. Е, ами той на това какво ти рѣче?

Стефанъ. Рѣче: ще са стараи.

Подкалесинъ. Хубаво. Върви си сега.

(Стефанъ си излѣзва).

ЯВЛЕНИЕ III.

Подкалесинъ, самъ.

Азъ съмъ на това мнѣние, че черния фракъ е нѣщо по-солидно. Пъстритѣ по́-приличатъ за писаритѣ, титулярнитѣ и за такъвъ дрѣбосъкъ — дѣтинска работа. Тѣзи, които иматъ по-голѣмъ чинъ, сж длъжни по-вече да пазятъ, както са казва, това.... Ей-на̀ че забравихъ думата! Хемъ хубава дума, пъкъ ѫ забравихъ. Да, да, каквото и да са приказва, ама надворенъ съвѣтникъ е сѐ едно като полковникъ, само че мундиря е безъ еполети. Ей, Стефане!

ЯВЛЕНИЕ IV.

Подкалесинъ и *Стефанъ.*

Подкалесинъ. Купи ли вакса?

Стефанъ. купихъ.

Подкалесинъ. Отдѣ ѫ купи? Да не бѫде отъ онуй дуканче, дѣто ти казвахъ — на Вознесенската улица?

Стефанъ. Аха, отъ тамъ.

Подкалесинъ. Е, добра ли е ваксата?

Стефанъ. Добра е.

Подкалесинъ. Опитва ли да чистишъ съ нея ботушитѣ?

Стефанъ. Опитвахъ зеръ.

Подкалесинъ. Е, лъщи ли?

Стефанъ. Колкото за лъщенье — много лѫщи.

Подкалесинъ. Ами, кога ти даваше ваксата, не та ли пита, защо му е на господаря ти таквазъ вакса?

Стефанъ. Йоо!

Подкалесинъ. Може би да та е питалъ: да лѝ не му е скимнало на господаря ти да са жени.

Digitized by Google

Стефанъ. Ба, не ма пита.
Подкалесинъ. Добрѣ, върви си.

ЯВЛЕНИЕ V.

Подкалесинъ, самъ.

Тъй да глѣдашъ, струва ти са, ботушитѣ сж нищо и никакво нѣщо, ама сѐ пакъ, като не сж ошити както трѣбва, пъкъ и ваксата като е червеникава, то тогава въ добра компания нѣма да имашъ такова уважение. Сѐ нѣкакъ си оно.... Хеле пъкъ да имашъ мазоли на краката си.... Готовъ съмъ всичко да истърпя, само не мазоли. Ей, Стефане!

ЯВЛЕНИЕ VI.

Подкалесинъ и *Стефанъ.*

Стефанъ. Заповѣдайте!
Подкалесинъ. Рѣче ли на ботушарина да нѣма мазоли?
Стефанъ. Рѣкохъ му.
Подкалесинъ. Ами той какво ти рѣче?
Стефинъ. Рѣче: добрѣ (излѣзва).

ЯВЛЕНИЕ VII.

Подкалесинъ, *подиръ Стефанъ*

Подкалесинъ. А бе туй, женението, дяволъ да го вземе, било голѣмо главоболие! Туй, че онуй. Всичко да бжде на таманъ. Не, дяволъ да го вземе, то не било тъй лесно, както казвать. Ей, Стефане! (Вгѣзва Стефанъ). Искахъ да ти рѣкж още....

Стефанъ. Бабата дойде

Подкалесинъ. А-а! дойде ли? викай ж тука! (Стефанъ излѣзва). Наистина, туй, женението, таквозначи.... мжчна работа.

ЯВЛЕНИЕ VIII.

Подкалесинъ и *баба Тодора.*

Подкалесинъ. А-а! добр' утро, бабо Тодорке! Е, ка-

Digitized by Google

кво? Какъ? Вземи столъ, седни и расказвай. Е, какъ, какъ де? онъзъ, какъ ѫ казвахѫ? Меланья!

Баба Тодорка. Агафия Тихоновна.

Подкалесинъ. Да, да, Агафия Тихоновна. Трѣбва да е нѣкоя 40-годишна мома?

Баба Тодорка. О, саде туй не може да бѫде: като са оженишъ за неѫ, всѣкой день ще вземешъ да ма хвалишъ и да ми благодаришъ.

Подкалесинъ. Ама ти лъжешъ, бабо Тодорке!

Баба Тодорка. Устарѣла съмъ, синко, не съмъ излъгала; то кучето лъже.

Подкалесинъ. Ами зестрата, зестрата? расправяй де!

Баба Тодорка. А пъкъ зестрата: една каменна кѫща въ Московската часть, на два ката, съ такъвъ приходъ, щото да са чудишъ и да са маешъ: само брашнаря плаща седемстотинъ рубли за дукенчето; и винения зимникъ привлича сумма свѣтъ: двѣ дървени кѫщи — едната хептень дървена, другата на каменъ темелъ, всѣка една донася по четиристотинъ рубли приходъ. Има още едно мѣсто на Виборгската страна. Прѣди три години единъ търговецъ го бѣше вземалъ съ кирия, да сѣе зелье вѫтрѣ, ама такъвъ събуденъ търговецъ, капка вино не туря въ уста, има билѣ и трима синове — двамата ги вече оженилъ, „пъкъ третия“, казва, „е още младъ, нека посѣди на дукеня, да ми помага на алѫшъ-вериша; азъ съмъ“, казва, „вече старъ, та нека синъ ми посѣди на дукеня, че да върви алѫшъ-вериша по-лесно“.

Подкалесинъ. Ами тя какъ е? на лице какъ бий?

Баба Тодорка. Като ябалка! Бѣла, алена, като кръвъ съ млѣко. . . . Таквазъ хубость, дѣто по свѣта ѫ нѣма. Рѣкохъ ти я, че ще са благодаришъ ей до тука (показва съ ржка на гърлото си); на приятели и неприятели ще казвашъ: Да е жива и здрава баба Тодорка.

Подкалесинъ. Ама тя не-лй не е щабъ-офицерска дъщеря.

Баба Тодорка. Тя е дъщеря на единъ търговецъ. Ама таквазъ е, щото и генерала не би посрамила. За търговецъ не щѣ и да чува. „Азъ“, казва, „какъвто мѫжъ и да ми са падне, и да е грозенъ, само да бѫде дворянинъ“. Хемъ да е нѣкой голѣмецъ! А пъкъ въ недѣленъ день, като облѣ-

Digitized by Google

че копринените дрѣхи — вѣрвай Бога и Св. Богородица — царица, сжща царица!

Поджалесинъ. Ами че азъ затуй та и питахъ, защото съмъ надворенъ съвѣтникъ, тъй щото. . . . разбирашъ я?

Баба Тодорка. Ка' ще да не та разбирамъ. Бѣше дошелъ и единъ надворенъ съвѣтникъ да ѭ иска, ама му отказахѫ: не ѝ са хареса. Такъвъ единъ грозенъ нàвикъ имаше каквото каже, сѐ ще слъже, а пъкъ на глѣдъ — личенъ. Какво да прави: тъй му било писано; той иска да са удържи да не лъже, ама не може, — то си е тъй веке отъ Бога.

Поджалесинъ. Ами освѣнь тъзи, други нѣкои нѣма ли?

Боба Тодорка. Защо ти е друга? Тъзи е най-хубавата.

Поджалесинъ. Че белкимъ тя е най-хубавата?

Баба Тодорка. Ако щѣшъ цѣлия свѣтъ исходи, такъвъ нѣма да намѣришъ.

Поджалесинъ. Ще помислѭ, ще помислѭ, бабо. Ела ти у други день. Ний съ тебе, не-ли́ знаешъ, пакъ ще такво-знаки. . . . азъ ще лѣжѫ, пъкъ ти ще расправяшъ.

Баба Тодорка. Какво хортувашъ, бре синко? Ей го, три мѣсеца става като идвамъ при тебе и сѐ нищо не излиза: сѐ сѣдишъ въ халатя и си пушишъ чубучката.

Поджалесинъ. Та ти да не би да мислишъ, че туй женението, е като: „Ей, Стефане! дай ботушитѣ," да ги нахлуешъ, пъкъ хайде. Тука трѣбва да са помисли, да са поразглѣда.

Баба Тодорка. Е, че какво? Като искашъ да ѭ разглѣдашъ, глѣдай ѭ. Затова е стока, да са глѣда. Кажи да ти донесѫтъ сетрето и, додѣ е рано, иди.

Поджалесинъ. Сега ли? Ами не видишъ ли, какво е врѣмето? Щомъ излѣзѫ, и ще ливне дъждъ.

Баба Тодорка. По-алѣ за тебе! Ей нà, на главата ти вече бѣлъ косамъ, скоро нѣма да струвашъ за нѫжъ. Като че кой знае какъвъ си, като си надворенъ съвѣтникъ! А бре че ний ще си намѣримъ такивъ мѣжье, че тебе нѣма и да та погледнемъ.

Поджалесинъ. Хемъ ти много-много недѣй дръпка! Отдѣ ти влѣзе изведнажъ въ ума да ми кажешъ, че имамъ бѣлъ косамъ? Дѣ е бѣлия косамъ? (Пипа си коситѣ).

Баба Тодорка. Какъ да нѣмашъ бѣлъ косамъ, — човѣкъ сал' за туй живѣе. Я го виждъ ти! Тъзъ му не харе-

Digitized by Google

сва, онъзъ му не харесва. А бе че азъ знаѣ единъ капитанинъ, който може да та тури подъ краката си, а пъкъ приказва като нѣкоя бурия, и е на служба въ алгалантиерството.

Подкалесинъ. Ама ти лъжешъ, азъ ще са поглѣднѣ въ оглѣдалото, — да видимъ, отдѣ измисли ти този бѣлъ косамъ. Ей, Стефане! я донеси оглѣдалото! Или остави, азъ ще идѣ саминъ. Туй само ми оставаше — бѣлъ косамъ. Богъ да ма запази! то е по-лошо отъ сипаница.

(Отива въ друга стая).

ЯВЛЕНИЕ IX.

Баба Тодорка и *Кочкаревъ*, който истича на сцѣната.

Кочкаревъ. Дѣ е Подкалесинъ? . . (Като съглѣдва баба Тодорка). Ти що щѣшъ тука? Ахъ, да! . . . Я ми кажи ти менѣ, за какъвъ дяволъ ма ожени?

Баба Тодорка. Че какво има лошо тука. Закона си испълнилъ.

Кочкаревъ. Закона сьмъ испълнилъ! Голѣма зеръ стока — жена. Като че не можѣхъ безъ неѣ да минѣ.

Баба Тодорка. Ами че не-ли́ ти самичакъ ми казваше: ожени́ ма, бабо, или друга не.

Кочкаревъ. Че си дърта мишка ти! . . . Е, ами пъкъ тука що щѣшъ? Да не би и Подкалесинъ да иска? . . .

Баба Тодорка. Че какво? Ако му е писано, ще са жени.

Кочкаревъ. Я глѣдай ти, мазника н'дни! Да не ми каже той менѣ за това нищо, а? туку-тъй, мълчишката?

ЯВЛЕНИЕ X.

Същитъ и *Подкалесинъ* съ оглѣдало въ ржцѣ, въ което са оглѣжда внимателно.

Кочкаревъ. (Отива задъ него и го оплашва). Бау!

Подкалесинъ. (Като извиква и истърва оглѣдалото). Ти си лудъ, бе! Че защо. . . . защо. . . . Какви сѫ тѣзъ глупости! Тъй ма исплаши, че душата ми искони.

Кочкаревъ. Е, нищо де, азъ са пошегувахъ.

Подкалесинъ. Какви сѫ тѣзъ шеги? До сега не мога

Digitized by Google

да дойда на себе си отъ страхъ. Ей-на̀, и оглѣдалото са счупи; а бе че туй чева не е безъ пари: въ английски дукенъ е купувано.

Кочкаревъ. Е, стига де: азъ ще ти намѣрѫ друго оглѣдало.

Поджалесинъ. Да, ще намѣришъ; знаѫ ги азъ тѣзи други оглѣдала: нѣкоя вѣхтарщина, и муцуната на човѣка да са вижда крива.

Кочкаревъ. Я чувай ти, азъ по-вече трѣбва да ти са сърдѫ: хичъ ти отъ менѣ, отъ приятеля си, всичко да криешъ. Ти си намислилъ да са женишъ, не-лѝ?

Поджалесинъ. Какво дрънкашъ, бе? Нито хаберъ имамъ за това нѣщо!

Кочкаревъ. А бе че доказателството е на лице. (Посочва на баба Тодорка). Ето ѫ на̀, пъкъ не-лѝ си ѫ знаемъ, каква е птица. Е, нищо де, нищо. Тука нѣма нѣщо таквозъ. Християнска длъжность, необходима даже за отечеството. Добрѣ, добрѣ, азъ вземамъ върху си цѣлата работа. (На баба Тодорка). Е, казвай: какъ, какво и прочее — дворянка ли е, чиновница ли е, търговска дъщеря ли е, и какъ ѫ казвѫтъ?

Баба Тодорка. Агафия Тихоновна.

Кочкаревъ. Агафия Тихоновна Брандахлистова ли?

Баба Тодорка. Не — Агафия Купердягина.

Кочкаревъ. На Шестилавочната ли улица живѣе?

Баба Тодорка. Не, бе; наблизо до рѣката, въ сапунджийското сукаче.

Кочкаревъ. Да, да, въ сапунджийското сокаче, изведнажъ задъ дукенчето — една голѣма дървена кѫща.

Баба Тодорка. Не е задъ дукенчето, джанамъ, ами задъ зимника, дѣто продавѫтъ вино.

Кочкаревъ. Какъ тъй задъ зимника, — азъ тамъ таквозъ нѣщо не знаѫ.

Баба Тодорка. Ей на, какъ е то: като завиешъ въ сукачето, ще видишъ насрѣща си една караулница, че като минешъ караулницата, завърти налѣво, и изведнажъ ще ти са испрѣчи насрѣща една дървена кѫща; въ тъзи кѫща живѣе една шивачка. Ти у шивачката недѣй са отбива, ами туку задъ нея има друга кѫща, каменна, — че тя е кѫщата, дѣто живѣе тя, Агафия Тихоновна, момата, санкимъ.

Digitized by Google

Кочкаревъ. Добрѣ, добрѣ, всичко това ще го свършѫ азъ; а пъкъ ти си върви — тукъ нѣмашъ вече работа.

Баба Тодорка. Че какъ тъй! Бѣлкимъ ти саминъ искашъ да въртишъ свадбата?

Кочкаревъ. Саминъ, саминъ; ти само не са бъркай.

Баба Тодорка. Ахъ, безсрамнико! Че туй не е, найнапрѣдъ, мѫжска работа. Остави го на мене, синко!

Кочкаревъ. Хайде, хайде! Отъ нищо не разбирашъ, туку недѣй са бърка. Стой си ти, по-добрѣ, въ гнѣздото, — хайде, маршъ!

Баба Тодорка. Само знаешъ залъка отъ устата на човѣка да грабишъ, безбожнико н' едни! Защо са мѣсишъ въ такивизъ боклуци? Да бѣхъ знаяла, нищо не щѣхъ да кажѫ. (Излѣзва разсърдена).

ЯВЛЕНИЕ XI.

Подкалесинъ и *Кочкаревъ.*

Кочкаревъ. Е, брате, тъзи работа не трѣбва да са отлага, — да вървимъ.

Подкалесинъ. А бе че азъ още нищо не съмъ рѣшилъ. Само си помислихъ. . . . .

Кочкаревъ. Глупости, глупости! Само недѣй са срами: азъ ще та оженѫ тъй, че нѣма и да чуешъ. Ще вдемъ ей-сега при момата, и ще видишъ, че всичко ще стане изведнажъ.

Подкалесинъ. Туй-то, ей-сега нá, като ще са запуснѫ.

Кочкаревъ. Ама защо не щѣшъ, бе джанамъ? . . . Я поглѣдни: на какво приличашъ, като не си женен? Поглѣдни си стаята: какво има въ нея? Тамъ мацанъ ботушъ, тамъ лиень, тамъ на масата цѣлъ купъ тютюнь, и ти самъ лѣжишъ цѣлъ день като нѣкой биволъ.

Подкалесинъ. Това си е тъй. Въ стаята ми нѣма никакъвъ редъ, то го зная азъ.

Кочкаревъ. А пъкъ, като имашъ жена, тогава нѣма да познаешъ нито себе си, нито нищо: ще си имашъ канапе, кученце, нѣкой косъ въ кафезъ, ржкодѣлие. . . А бе че я си прѣдстави: сѣдналъ си на канапето — и изведнажъ сѣда при тебе женицата ти, таквазъ хубавичка.... и та улавя съ ржчичката си....

Digitized by Google

Поджалесинъ. Дяволъ да го вземе, каго си помислишъ, наистина, какви ржчички има, — млѣко сѣкашъ сж.

Кочкаревъ. Шега ли е то! Като че тѣ само ржчички имжтъ! .... Тѣ, брате, имжтъ.... че какво и да казвамъ; женитѣ, дяволъ знае, какво нѣмжтъ.

Поджалесинъ. Ама да ти кажж правичката си: азъ обичамъ, кога сѣди до мене нѣкоя хубавичка.

Кочкаревъ. Е, видишъ ли, харесва ти са. Сега ще трѣбва само да са распоредж. Ти не са грижи за нищо. Обѣда за сватбата и прочее — туй сé азъ.... шампанско по-малко отъ една дузина съвсѣмъ, брате, не може. Както щѣшъ, ама не може. Мадера тъй сжщо половинъ дузина. Момата сигурно трѣбва да има единъ купъ лели и кумици, които не обичжтъ да са шегувжтъ. А пъкъ райнвайнъ да не вземаме, а? какъ мислишъ? Колкото за обѣда — азъ познавамъ тамъ едного.... ресторанъ държи: той, кучето н' едно, ще ни нахрани тъй, щото отъ мѣстата си нѣма да можемъ да станемъ.

Поджалесинъ. А бе ти тъй горѣщо си са взелъ за работа, като че наистина ще става свадба.

Кочкаревъ. Та защо не? Защо ще отлагаме? Ти не-ли си съгласенъ?

Поджалесинъ. Азъ ли? не.... още не съмъ сжвсѣмъ съгласенъ.

Кочкаревъ. Туй-тооо! А бе че не-ли ей-сега ми рѣче, че искашъ.

Поджалесинъ. Азъ казвамъ, че не е лошо нѣщо.

Кочкаревъ. Що думашъ, бе! не-ли натъкмихме вече всичката работа.... Я ми кажи ти менѣ: харесва ли ти са женения животъ или не?

Поджалесинъ. Ба, харесва ми са.

Кочкаревъ. Е, ами тогава? Какво ти прѣчка?

Поджалесинъ. За прѣчкание колкото — нищо не прѣчка. Само че е чудно....

Кочкаревъ. Че какво е чудно?

Поджалесинъ. Какъ да не е чудно: до сега сé бѣхъ нежененъ, а пъкъ сега изведнажъ жененъ.

Кочкаревъ. А бе не та ли е срамъ? Не, азъ виждамъ, че съ тебе трѣбва да са приказва сериозно: ще ти приказвамъ като баща на синъ. Е, поглѣдни са, поглѣдни са внимателно, напримѣръ, тъй, както глѣдашъ сега на мене. Е, какво мислишъ

Digitized by Google

че си сега? Ти си единъ чуканъ безъ всѣкакво значение. Защо живѣешъ? Я погледни въ огледалото! какво виждашъ тамъ? Едно глупаво лице и нищо друго. А пъкъ инакъ, представи си, наоколо ти дѣчурлига, и не двѣ или три, ами, не е за чудо, и полвинъ дузина, и всички приличатъ на тебе, като двѣ капки вода. Сега си самичакъ, надворенъ сквѣтникъ ли си, експедиторъ ли си или нѣкакъвъ началникъ, Господь та знае; а пъкъ тогава, представи си, около тебе експедиторченца, мъначки таквизъ маймунченца, и нѣкое отъ тѣхъ, по-събуденичко, ще простре ръчичкитѣ си, и ще вземе да та скуби за брадата, а пъкъ ти ще му викашъ по кучешки: ау, ау, ау! Е, кажи ми, има ли нѣщо по-хубаво отъ това?

Поджалесинъ. Ама че тѣ сж много немирни: сѣ току ще чупятъ, ще расхвърлятъ книжьята.

Кочкаревъ. Нека не мирувятъ, ама не-ли всички ще приличатъ на тебе — тамъ е работата!

Поджалесинъ. Ама то наистина е даже смѣшно, дяволъ да го вземе: ей-таквозъ нѣкое пумпалче, пиленце таквозъ — пъкъ да прилича на мене.

Кочкаревъ. Какъ да не е смѣшно, — разбира са, че е смѣшно. Е, хайде да вървимъ.

Поджалесинъ. Е, че .... да вървимъ.

Кочкаревъ. Ей, Стефане! дай на господаря си да са облича.

Поджалесинъ. (Като са облича предъ огледалото). Азъ мислѣ, че ще трѣбва да са облѣка съ бѣла жилетка.

Кочкаревъ. Сѣ едно, холанъ!

Поджалесинъ. (Като си туря яка). Проклѣта перачка, толкова калпаво колосала якикѣ — никакъ не могатъ да стоятъ. Ти да и рѣчешъ, Стефане, че ако тя и за напредъ тъй колосва, азъ ще си намѣрѣ друга. Тя, вижда са работата, си прекарва врѣмето съ любовници, а пъкъ не колосва.

Кочкаревъ. Е, хайде по-бързѣ де! Какво туку са маешъ?

Поджалесинъ. Ей сега, сега. (Облича си фрака и сѣда). Я чувай, Илия, знаешъ ли какво? Я иди ти самичакъ.

Кочкаревъ. Туй-тооо: подлудѣ ли? Азъ да идѫ! Че кой отъ двама ни ще са жени, ти или азъ?

Поджалесинъ. Вѣрвай, на[1]) защо не ми са щѣ; да оставимъ по-добрѣ за утрѣ.

---

[1]) *На*=намъ=не знамъ.

Digitized by Google

Кочкаревъ. Хичъ има ли въ главата ти капка умъ? Не си ли пуякъ? Съвсѣмъ са приготви — и извѣднажъ не трѣбва! Е, кажи ми, моля ти са, не си ли подирь туй свинья, подлецъ?

Подкалесинъ. Че отдѣ на кадѣ взе тъй да ма псуваш, какво съмъ ти направилъ?

Кочкаревъ. Чуканъ, дебелъ чуканъ — туй всѣкой ще ти го каже. Глупавъ си, много си глупавъ, при всичко че си експедиторъ. А бе, че азъ за какво са старая? — На-ли за твоя полза; изъ устата ще ти грабнатъ залъка. Пъкъ ти си лѣжишъ, проклѣтиьо н' една! Я ми кажи, молы ти са, на какво приличашъ? Боклукъ, пачавра; бихъ ти рѣкалъ едно нѣщо . . . . . ама не е прилично. Баба! ама и отъ баба си по-калпавъ!

Подкалесинъ. Ама и ти си много хубостникъ, наистина. (Съ половинъ гласъ). А бе лудъ ли си? Тукъ стои слугата, а пъкъ той взелъ прѣдъ него да ма псува, и още съ мрьсни думи: не можá да намѣришъ друго мѣсто!

Кочкаревъ. Че какъ да не та псува човѣкъ, молы ти са? хичъ кой може да не та псува? Кой ще са удържи да не та псува? Като единъ благоразуменъ човѣкъ, рѣши са да са оженишъ — и изведнажъ, какви дяволи та взехъ, майсъсъ чуканъ....

Подкалесинъ. Е, стига де, ще идя — какво си са развикалъ?

Кочкаревъ. Ще идя! Разбира са, какво друго остава, освѣнъ да са върви. (На Стефана) Дай му шапката и шинеля.

Подкалесинъ (При вратата). Такъвъ единъ чуденъ човѣкъ си, наистина. Съ тебе не струва да има работа човѣкъ! изведнажъ ще вземешъ да псуваш за нищо и никакво. Не отбирашъ отъ никакво приличие.

Кочкаревъ. Хайде, хайде, то мина, нѣма вече да та псувамъ.

(И двамата излѣзватъ).

ЯВЛЕНИЕ XII.

Стая въ къщата на Агафия Тихоновна.

Агафия Тихоновна нарежда играли книга на масата, а задъ нея поглѣжда леля ѝ *Арина Пантелеймоновна.*

Агафия. Пакъ пхть, лельо! Интересува са нѣкакъвъ си попъ купа, сълзи, любовно писмо; отъ лѣвата страна попъ

Digitized by Google

спатия всказва голѣмо участие, но нѣкаква си злодейка му бърка.

Арина. Ами какъ мислишъ, кой ще бѫде този попъ спатия?

Агафия. Не знам.

Арина. А пъкъ азъ знам, кой е.

Агафия. Е, кой?

Арина. Единъ много добъръ търговецъ, на сукнената улица, Алексѣй Димитриевичъ Стариковъ.

Агафия. Сигурно, че не е той; захващамъ са, че не е той.

Арина. Недѣй са нрѣпира, Агафьо, коситѣ му са такивъ руси. Нѣма другъ попъ спатия.

Агафия. Ей на́, че не е тъй: попъ спатия значи тука дворянинъ, — далечъ е търговецъ отъ дворянина.

Арина. Ехъ, Агафьо, Агафьо, не щѣше ти тъй да приказвашъ, ако да бѣше баща ти Трифонъ, Богъ да го прости, живъ. Като ударяше по нѣкой пѫть по масата съ юмрукъ, че като ще извика: „Да плюя," казва, „на тогози, когото го е срамъ да бѫде търговецъ: и нѣма да дамъ," казва, „дъщеря си за полковникъ. Нека давятъ други! пъкъ и сина си," казва, „нѣма да дамъ на служба. „Какво," казва, „белкимъ търговеца не служи на царя тъй, както всѣкой другъ?" Че като цапне пакъ по масата съ юмрукъ. А пъкъ юмрука му, колкото една кофа — да та пази Господь! Правичко да си кажемъ, той умори майка ти, аск тя би поживѣла още.

Агафия. Да ма упази Господь отъ такъвъ лошъ мѫжъ! за нищо на свѣта нѣма да са оженя за търговецъ!

Арина. Ама Алексѣй Димитриевичъ не е такъвъ.

Агафия. Не щѫ, не щѫ! той има брада: ще вземе да ѣде, и всичко ще протече по брадата му. Не, не, не щѫ!

Арина. Че отдѣ ще намѣришъ добъръ дворянинъ? на нѫтя нѣма да го намѣришъ я.

Агафия. Баба Тодорка ще намѣри; тя ми са обѣща да намѣри най-добъръ.

Арина. Че тя лъже, гълъбче.

ЯВЛЕНИЕ XIII.

Сжщитѣ и баба Тодорка.

Баба Тодорка. Не та ли е грѣхъ, Арино, да ма клѣветишъ тъй?

Digitized by Google

Агафия. Ахъ, баба Тодорка! Е, кажи, расправяй, има ли?

Баба Тодорка. Има, има, само почакай да са посъземѫ, — хептенъ са измѫчихъ. За твоята работа исходихъ и канцеларни, и министерни, и караулни. . . . Знаешъ ли, гълъбче, че безъ малко щѣхъ да ма прѣбиятъ, вѣрвай Бота: бабата, дѣто усени Аферовитѣ, са спусна върху ми: „Ти само знаешъ хлѣба да ни вземашъ, проклѣтнице н' една, глѣдай що казва, махлата.“ — „Че какво,“ рѣкохъ и направо, „азъ на моята мома, да прощавашъ, готова съмъ да направя.“ Да не та слъжа, ама по цѣлия свѣтъ да търсишъ, таквизъ не можеше намѣри. Нѣкои отъ тѣхъ ще дойдятъ още днесь. Затова, искахъ, да дойда да ти обадя.

Агафия. Че какъ тъй днесь? Миличка бабо Тодорке, азъ са боя.

Баба Тодорка. Защо ще са боишъ, гълъбче! Свѣтовни работи. Ще дойдятъ, ще та погледятъ, и друго нищо. И ти ще ги погледашъ: не ти ли са харесвятъ, — ще си вървятъ.

Арина. Какви ли хубостници си намѣрила!

Агафия. Ами колко сѫ? много ли сѫ?

Баба Тодорка. Че има около шесть души.

Агафия. (Като извиква). Ахъ!

Баба Тодорка. Че какво са, гълъбче, испаши! Подобрѣ ще си изберешъ: единъ като не ти уйдиса, другъ ще ти уйдиса.

Агафия. Ами какви сѫ, дворяни ли сѫ?

Баба Тодорка. Всичкитѣ сѫ отборъ; таквизъ дворяни, каквито никога не е имало.

Агафия. Е, какви сѫ де, какви сѫ?

Баба Тодорка. Е че сѐ таквизъ, добри, умни. Първия Балтазаръ Балтазаровичъ Жевакинъ, такъвъ единъ добъръ, въ флотата служилъ — таманъ ще ти уйдиса. Казва че му са харесва пълничка жена, а сухитѣ хептенъ не ги обича. А пъкъ Иванъ Павловичъ, дѣто е езекухторъ, е такъвъ надутъ, че не можешъ да са допрешъ до него. Такъвъ единъ личенъ, дебелъ; като ми извика: Не ми расправяй ти менѣ глупости, че момата била таквазъ и таквазъ, ти ми кажи направо, колко има тя движимо и недвижимо?“ — „Толкозъ и толкозъ, господине!“ — „Лъжешъ, вѣщице н'една!“ И на туй отворѣ таквазъ хортица ми лепна, че ма е срамъ да ти ѫ

Digitized by Google

кажѫ. Азъ изведнажъ са осѣтихъ, че товъ трѣбва да бѫде нѣкой голѣмецъ.

Агафия. Е, ами още кой?

Баба Тодорка. Че още Никаноръ Ивановичъ Ануч-кинъ. Той е такъвъ единъ деликатенъ, а пъкъ устнитѣ му, вѣрвай Бога, — малини, досущъ като малини — славна работа. „Азъ“ казва, „искамъ жена ми да бѫде хубава, въспитана, и да знае да приказва по французшки.“ Наистина, человѣкъ съ тънко повѣдение, нѣмска работа; и такъвъ единъ субтиленъ, и крачката му тѣснички, тънички.

Агафия. Не, азъ тѣзи, субтилнитѣ, нѣкакъ си. . . . Кой знае. . . . нищо не намѣрвамъ въ тѣхъ.

Баба Тодорка. Пъкъ като искашъ по-дебелъ, вземи Ивана Павловича. По-добъръ не можешъ си избра. Чорбаджия, хемъ хасълъ чорбаджия: нà-да-лѝ може прѣмина прѣзъ тѣзи врата — славна работа,

Агафия. Ами на колко е години?

Баба Тодорка. Че младъ е още: да има, да има петдесеть години, ама и петдесеть нà-да-лѝ ще има.

Агафия. Ами какъ му е фамилията?

Баба Тодорка. Фамилията му: Иванъ Павловичъ Пържени-яйца.

Агафия. Белкимъ тъй му е фамилията.

Баба Тодорка. Тъй зеръ.

Агафия. Ахъ, Боже мой, каква фамилия! Я чувай, бабо Тодорке, какъ ще е то тъй, ако са оженѫ за него, извенажъ ще вземѫ да са казвамъ Агафия Тихоновна Пържени-яйца. На какво ще прилича то!

Баба Тодорка. И й, Агафьо, като че не знаешъ, че по насъ има таквизъ фамилии, дѣто само да плюешъ и да са прѣкръстишъ, като ги чуешъ. А пъкъ като не ти са харесва фамилията, тогава вземи Балтазара Балтазаровича Жевакина — много добъръ момѫкъ.

Агафия. Ами какви му сѫ космитѣ?

Баба Тодорка. Космитѣ му сѫ добри.

Агафия. Ами носа му?

Баба Тодорка. Ееее. . . и носа му хубавъ де; всичко му е на таманъ; и той е такъвъ единъ добъръ. Само не са сърди: въ стаята му има само една чубучка и друго нищо, никакви мобели нѣма.

Digitized by Google

Агафия. Ами още кой?

Баба Тодорка. Акинфъ Стефановичъ Пантелеевъ, чиновникъ, титуляренъ съвѣтникъ, малко нѣщо кеке, ама пъкъ много хрисимъ человѣкъ.

Арина. Ти пъкъ сѣ: чиновникъ, чиновникъ; ами не обича ли той да си попийнува, туй обади.

Баба Тодорка. Колкото за пиенье — да ви не лъжа — пие. Какво да сторишъ, — титуляренъ съвѣтникъ! ама пъкъ такъвъ миренъ, като агне.

Агафия. Не, не щя азъ пиеница — мжжъ.

Баба Тодорка. Както обичашъ, гълъбче! едного не щѣшъ, вземи другиго. Ама пъкъ и какво има, ако по нѣкой пжть срьбне по-зедечко? че нѣма да бжде цѣла недѣля пиянъ! сѣ ще са намѣри единъ день, въ който да бжде таврявъ.

Агафия. Е, ами още кой?

Баба Тодорка. Има още единъ, ама той е такъвъ единъ. . . . Зарѣжи го! Тѣзъ са по-добри.

Агафия. Е, ами кой е той?

Баба Тодорка. Не ми са щѣ нито да приказвамъ за него. Наистина, че и той е надворенъ съвѣтникъ и нишанъ има, ама много дебела работа, неможешъ го искара изъ кжщи.

Агафия. Е, ами още кой? Тука сж само петь, а пъкъ ти рѣче, че сж шесть.

Баба Тодорка. Че белкимъ ти сж малко тѣзи? Я гледай, каква са растевекели; пъкъ по-напрѣдъ са исплаши.

Арина. Че какво намирашъ пъкъ ти въ тѣхъ, въ твоитѣ дворяни? При всичко че сж шесть, ама единъ търговецъ струва, колкото вситкитѣ.

Баба Тодорка. Да ма простишъ, Арино, дворянина си е сѣ по-почтенно нѣщо.

Арина. Че какво, като е по-почтенъ. Да видишъ ти Алексѣя Димитровича, като си тури самурената шапка, че като припусна саниитѣ! . . .

Баба Тодорка. А пъкъ дворянина съ аполета ще искочи насрѣща му, че ще му рѣче: „Я скоро, бакалино, са отбивай отъ пжтя!“ или: „Я ми дай тука, бакалино, най-доброто фиде!“ а пъкъ търговеца: „Заповѣдайте, господине!“ „Ами я си свали шапката, простако!“ ей какво ще рѣче дворянина.

Арина. А търговеца, ако поиска, нѣма да му даде

Digitized by Google

ходи дворянина.

Баба Тодорка. А пъкъ дворянина ще заколи търговеца.

Арина. А търговеца ще отиде да са оплаче въ полицията.

Баба Тодорка. А пъкъ дворянина ще отиде да са оплаче отъ търговеца при сенатора.

Арина. А търговеца при губернатора.

Баба Тодорка. А пъкъ дворянина. . . .

Арина. Лъжешъ, лъжешъ, дворянина! Губернатора е по-голѣмъ отъ сенатора! Махни са съ твоитѣ дворяни! И дворянина по нѣкога сваля шапка. . . . (чува са звънецъ). Като че дрънка нѣкой.

Баба Тодорка. Ахъ, тѣ сж!

Арина. Кои тѣ?

Баба Тодорка. Тѣ. . . . нѣкои отъ ергенитѣ.

Агафия. (Извика) Ухъ!

Арина. Господи и Св. Богородице! Въ стаята съвсѣмъ не е растребено. (Грабва всичко отъ масата и тича съ него изъ стаята). А бе че покривката, покривката на масата много оцапана. Дуняшке, Дуняшке! (Влиза Дуняшка). По-бърже чиста покривка. (Дрѣпва покривката и тича изъ стаята).

Агафия. Ахъ, лельо, какво да правж? азъ съмъ почти гола.

Арина. Ахъ, Агафьо, тичай по-скоро да са облѣчешъ! (Тича изъ стаята; Дуняшка донася покривка; на вратата са дрънка). Върви, тичай, кажи: „сега!“ (Дуняшка вика отдалечь: сега!)

Агафия. Лельо! ами че роклята ми не е колосапа.

Арина. Ахъ, Господи милостивий, помогни ни! Облѣчи друга.

Баба Тодорка. (Бърже влиза). Че какво глѣдате? Поскоро, мари Агафьо! (Чува са звънецъ). Охъ! пъкъ той сѐ чака.

Арина. Дуняшке, доведи го и го помоли да почака. (Дуняшка истичва въ антрето и отваря вратата. Чуватъ са гласове. Тука ли сж? — Тука сж, заповѣдайте въ стаята. Всички сж мжчатъ съ едно любопитство да разглѣдатъ прѣзъ дупчицата на вратата).

Агафия. (Извиква). У у у, какъвъ дебелъ!

Баба Тодорка. Иде, иде. (Всички избѣгватъ прѣзъ-глава.)

Digitized by Google

ЯВЛЕНИЕ XIV.

Иванъ Павловичъ Пържени-яйца и *Дуняша*,

Дуняша. Почакайте тука. (Излѣзва).

Пържени-яйца. Колкото за почаквание-почакваме, ама само да са не забавьк, защото сьмъ излѣзалъ само за минута отъ департамента. Току виждъ че му дошло на генерала на умъ: „Ами кждѣ е отишелъ екзекутора?“ Отишелъ да си изглѣжда мома! . . . Да не би да ми даде той нѣкоя таквазъ мома. . . . Я чакай да разглѣдамъ азъ още веднажъ списъка: (Чете). „Каменна кжща на два ката“ (вдига си очитѣ на горѣ и изглѣжда стаята) добрѣ! (Слѣдва да чете) „двѣ крила: едното на каменъ темель, другото на дърменъ. . . .“ Ама дървения го не бива. „Файтонъ, сании за два коня, направени, за голѣмъ килимъ и за малькъ.“ Трѣбва да сж таквизъ, дѣто струвжтъ само за въ огъня. Ама бабата ма увѣрява, че тѣ биле първи сортъ; добрѣ, нека бждатъ първи сортъ. „Двѣ дузини срѣбарни лъжички. . . .“ Разбира са, че за една кжща сж потрѣбни и срѣбърни лъжички. „Двѣ лесичи шуби. . . .“ Хмъ! „Четири голѣми дюшека и два малки.“ (Значително си свива устнитѣ). „Шесть чифта копринени и шесть чифта басмени рокли, двѣ нощни шепчици, двѣ. . . .“ Проста работа е то! „Долни дрѣхи, пешкири. . . .“ Нека бжде тъй, както и́ са щѣ. Ама сѣ трѣбва да го види человѣкъ, че да повѣрва. Сега, не е за чудо, да ти обѣщажтъ и кжща, и файтони, а пъкъ като са оженишъ — туку-виждъ, че си останжлъ само съ възглавници и перушина. (Чува са звънецъ. Дуняша тича запжхтѣна прѣзъ стаята да отваря. Чувжтъ са гласове: Тука ли сж? — Тука сж).

ЯВЛЕНИЕ XV.

Иванъ Павловичъ и *Анучкинъ*.

Дуняша. Почакайте тука. Тѣ ще излѣзжтъ. (Излѣзва. Анучкинъ са покланя на Пържени-яйца).

Пържени-яйца. Добр’утро!

Анучкинъ. Мислѣ, че имамъ честьта да приказвамъ съ бащата на прѣлѣстната домакиня на тъзи кжща.

Digitized by Google

Пържени-яйца. Вий са лъжите, съвсѣмъ не съ баща-та. Азъ даже нѣмамъ още дѣца.

Анучкинъ. Ахъ, извинете, извинете!

Пържени-яйца. (На страна). Физиономията на този человѣкъ ми са вижда подозрителна: на-да-ли и той не е дошелъ по сжщата работа, по която съмъ дошелъ и азъ. (Гласно) Вий навѣрно имате нѣкаква нужда отъ домакинята на тъзи кжща?

Анучкинъ. Ба, не.... никаква нужда нѣмамъ, ами бѣхъ излѣзалъ на разходка, че рѣкохъ да са отбия.

Пържени-яйца. (На страна). Лъже, лъже, че отъ расходка! Трѣбва да иска, мазника, да са жени! (Чува са звънецъ. Дуняша тича прѣзъ стаята да отваря. Въ антрето са чувятъ гласове: Тука ли са? — Тука сж).

ЯВЛЕНИЕ XVI.

Сжщитѣ и Жеважинъ, придруженъ отъ *слугинята*.

Жеважинъ. (На Дуняшка). Молѣ ти са, гълѣбче, я ма поисчисти.... Прахъ, знаешъ ли, на пятя до уши. Ей тамъ, молѣ ти са, махни онъзъ паяджина. (Обрьща са). Тъй, тъй! сполайти, гълѣбче. Ами тамъ хе: Като че паяченце пълзи; изотзадъ нищо ли нѣма? Сполайти, гълѣбче! Тамъ като че има още нѣщо. (Глади съ ржка ржкава на фрака си и поглѣжда Анучкина и Ивана Павловича). Сукното, трѣбва да знаешъ, е инги-лишко! въ 1795-та година, когато бѣше ескадрата ни въ Сицилия, азъ бѣхъ мичманъ[1]), че тогазъ го купихъ и си ошихъ отъ него мундиръ, въ 1801 г., при Павла Петровича, ма направихъ лайтенантъ, сукното бѣше съвсѣмъ ново, въ 1814 г. направихъ експедиция около свѣта, и ето го на, само по шевоветѣ са е малко нѣщо поистъркало; 1815 г., си дадохъ оставката, само го обърнахъ: става вече десеть години като го носѣ, и до сега е почти като новъ. Сполайти, гълѣбче, м.... хубавичка. (Прави и цѣлувка съ ржка и, като са доближава до оглѣдалото, налегка си разрошва коситѣ).

Анучкинъ. А какъ, молѣ ви, Сицилия.... вий ей-сега поменахте Сицилия, хубава ли е тъзи земя Сицилия.

Жеважинъ. А, прѣкрасна! Ний сѣдѣхме тамъ тридесеть и четири дена; видъ, казвамъ ви, въсхитителенъ. Таквизъ

[1]) Мичманъ — първи офицерски чинъ въ флотата.

Digitized by Google

едни планини, тамъ глѣдашъ нѣкое гранатно дрьвце, на всѣкадѣ италиянки, таквизъ хубавички, туку ти са щѣ да ги цѣлунишъ.

Анучкинъ. Ами добрѣ ли сж образовани?

Жеважинъ. По единъ най-прѣвъсходенъ начинъ! тъй сж образовани, както сж по насъ само графинитѣ. Трьгнешъ нѣкой пжть по улицата — е, русски лайтенантъ, разбира са, тукъ еполети, (сочи си на рамената) златна работа я, и таквизъ едни хубавички чернооки — тамъ трѣбва да знаете, всѣка кжща си има балконче, и стрѣхитѣ имъ, като ей това дюшеме, досущъ плоски, — че ще ви рекж, по нѣкой пжть глѣдашъ ей тъй, а пжкъ нѣкоя хубавичка сѣднала.... Е, разбира са, за да са не засрамишъ.... (Поклаия са и маха съ ржка) и тя ще направи ей тъй нѣкакъ си. (Прави едно движение съ ржка). Разбира са облѣчена: тука нѣкоя копринена кърпица, гайтанче, различни дамски обички.... съ една рѣчь, *да ти са пощъ.*

Анучкинъ. Ами позволете ми да ви прѣдложж още единъ въпросъ, на какъвъ язикъ приказвжтъ въ Сицилия?

Жеважинъ. Разбира са, че всички на французки.

Анучкинъ. Нима всичкитѣ моми приказвжтъ по французки?

Жеважинъ. Всички до една. Вий, може би, нѣма да ми повѣрвате това, което ще ви кажж: ний живѣхме тамъ трийсеть и четири дена, и прѣзъ всичко това врѣме азъ не можѣхъ да чуж отъ тѣхъ нито една дума по русски.

Анучкинъ. Нито една ли дума?

Жеважинъ. Нито една дума. Не искамъ да рѣкж за дворянитѣ и други синьори, то есть за разнитѣ тѣхни офицери; но вий вземѣте единъ тамошенъ простъ селенинъ, който прѣнася на гърба си различни боклуци, опитайте са да му кажете: „я ми дай, приятелю, малко хлѣбъ!“ — нѣма да ви разбере, вѣрвайте Бога, нѣма да ви разбере; пъкъ му кажи по французки „Dateci del pane“ или: „Portate vino!“ — ще та разбере, ще са втурни, и туку-виждъ че донесалъ.

Пържени-Яйца. Каквото виждамъ азъ, туй-Сицилията трѣбва да е нѣкоя любопитна земя. Напримѣръ, вий рѣкохте — селенинъ; какъвъ е той? такъвъ ли е досущъ като руския селенинъ — съ широки плѣщи, да оре земята, или не?

Жеважинъ. Не мога ви каза, не съмъ забѣлѣзалъ, да ли оржтъ или не; а пъкъ колкото за смъркани емфие, ще ви

Digitized by Google

кажѫ, че не само, че всички го смѣркѫтъ, ами и въ устата си го турѫтъ. И пѫтуването е много ефтено: тамъ всичко почти е вода и навсѣкѫдѣ гондоли.... Разбира са, сѣднала вѫтрѣ нѣкоя италянка, като тринадафелче, облѣчена: манжетки, кърпичка!..... съ насъ имаше и английски офицери; е, хора като насъ: моряци.... и отъ най-напрѣдъ бѣше много чудно: не са разбираме; ама подиръ, като са запознахме добрѣ, взехме свободно да се разбираме. Щомъ му посочишъ само бутилка или чаша, — тутакси познава, че искашъ да си сръбнешъ нѣщо; туришъ си юрука до устата и рѣчешъ само съ устни: пуфъ, пуфъ — значи: чубучка донеси. Санкимъ, ще ви рѣкѫ, че езика е много лекъ, — нашитѣ матроси за три дена отгорѣ взехѫ да са разумѣвѫтъ.

Пържени-Яйца. Ама много интересенъ трѣбва да е, каквото виждамъ, живота по чуждитѣ страни. Менѣ ми е приятно да са слбижѫ съ человѣкъ, който е ходилъ. Позволѣте ми да са науча, съ кого имамъ честьта да приказвамъ?

Жевакинъ. Жевакинъ, лайтенантъ въ оставка. Позволѣте ми отъ своя страна да попитамъ, съ кого имамъ честьта да са обеснявамъ?

Пържени-яйца. Екзекуторъ, Иванъ Павловичъ Пържени-яйца.

Жевакинъ. (Като не го дочува). Да, и азъ си похапнахъ. Пѫтя голѣмъ, пъкъ и врѣмето хладничко: изѣдохъ една скумрийка съ хлѣбецъ.

Пържени-яйца. Струва ми са, че вий друго-яче ма разбрахте: фамилията ми е — Пържени-яйца.

Жевакинъ. (Като са покланя). Ахъ, извинете, азъ не дочувамъ малко нѣщо! Стори ми са да рекохте, че сте ѣли пѣржени яйца.

Пържени-яйца. Да, какво да са прави! Искахъ да моля генерала да ми позволи да са казвамъ Яичницинъ, ама приятелитѣ ма раздумахѫ; казвѫтъ: щѣло да прилича на „кучешки синъ.

Жевакинъ. Ама това са случва. Цѣлата наша ескадра, всичкитѣ офицери и матроси, — всички имахѫ едни чудни фамилии: Помийкинъ, Корито, Яхния лайтенантъ; а пъкъ на единъ мичманнъ, и даже добъръ мичманнъ, фамилията му бѣше само, Дупка. Случвало са е, капитанина ще повика: „Ей, дупка, ела тука!“ или ще са пошегува съ него: „ама че си

дупка!“ ще му каже. (Чува са отвънъ звънецъ; Баба Тодорка тича прѣзъ стаята да отваря).

Пържени-яйца. О, добр'утро, бабо Тодорке!

Жеважинъ. Добр'утро, какъ си бабо Тодорке?

Анучкинъ. Добр'утро, бабо Тодорке!

Баба Тодорка. (Тича запыхтяна). Благодарѫ ви, добрѣ сѫмъ. (Отваря вратата; отвънъ са чуватъ гласове: Тука ли сѫ? — Тука сѫ. Подирѣ са чуватъ нѣколко неясни думи, на които баба Тодорка отговаря ѣдосано: я го виждъ ти!)

ЯВЛЕНИЕ XVII.

Сѫщитѣ, Кочкаревъ, Подкалесинъ и баба Тодорка.

Кочкаревъ. (На Подкалесина). Помни само: куражъ и нищо друго. (Оглѣдва са и са поклаия съ нѣкакво си изумяванье; на страна). Тю бре, единъ купъ народъ! Какво значи това? Да ли не сѫ дошли да изглѣждатъ? (Бута баба Тодорка и ѝ казва тихо). Отдѣ набра тѣзъ гарги, мари?

Баба Тодорка. Тука нѣма гарги, тука има честни хора.

Кочкаревъ. (Ней). Много званни, мало избранни.

Баба Тодорка. Ти глѣдай себе си; съ какво санкимъ, ще ми са похвалишъ?

Кочкаревъ. Като че твоитѣ кой знае какви сѫ! (Гласно). Ама какво прави тя сега? Това не-ли́ сѫ вратата на нейната спалня? (Доближава са до вратата).

Баба Тодорка. Безсрамникъ! не-ли́ ти рекохъ, че са облича.

Кочкаревъ. Голѣма работа! Какво има отъ това? Само ще погледна и по-вече нищо. (Глѣда прѣзъ дупчицата на вратата).

Жеважинъ. Позволете ми да полюбопитствувамъ и азъ.

Пържени-яйца. Я чакайте да погледнѫ веднажъ само.

Кочкаревъ. (Като слѣдва да глѣда). Че нищо не са виждa, господа! и нито може да са распознае, какво са бѣлѣе, жена или възглавница. (Всички са трупатъ около вратата и са тласкатъ да глѣдатъ).

Кочкаревъ. Бре. . . . нѣкой иде. (Всички отскачатъ назадъ).

Digitized by Google

ЯВЛЕНИЕ XVIII.

Сжщитѣ, Арина Пантелеймоновна и Агафия Тихоновна. (Всички са поклонитѣ).

Арина. Коя е молѣ ви, причината на вашето посѣщение.

Пържени-яйца. Отъ вѣстницитѣ са научихъ, че сте желаяли да прѣдприемете доставянието на дърволакъ, и затова, понеже испълнявамъ длъжностьта на екзекуторъ при едно правителственно мѣсто, дойдохъ да са науча, като какви сѫ дървата, въ какво количество и кога можете да ги доставите.

Арина. При всичко че ний не сме прѣдприѣмачи, но драго ни е, дѣто сте дошли. Какъ ви е фамилията?

Пържени-яйца. Колежски ассесоръ, Иванъ Павловичъ Пържени-яйца.

Арина. Молѣ ви, сѣднете. (Обрьща са къмъ Жевакина и го глѣда). Позволете ми да са науча. . . .

Жевакинъ. И азъ тъй сѫщо видѣхъ обявление за нѣщо си. Я чакай, думамъ си на ума, да отидѫ. Пъкъ и врѣмето излѣзе хубаво, по пѫтя трѣвица.

Арина. Ами какъ ви е фамилията?

Жевакинъ. Лейтенантъ отъ морска служба, въ оставка, Балтазаръ Балтазаровичъ Жевакинъ втори. Имаше още единъ Жевакинъ, ама той прѣди мене още си даде оставката: бѣше раненъ, госпожо, подъ колѣното, и крушума бѣше прѣминалъ толковъ чудно, щото самото колѣно не бѣше докачилъ, ами само жилата бѣше докундисалъ — като че съ игла ѫ зашилъ, тъй щото като стои человѣкъ съ него, все му са струва, че иска да го блъсне съ колѣното си назадъ.

Арина. Молѣ ви, сѣднете. (Като са обрьща къмъ Анучкина) Позволете ми да са науча, по коя причина?

Анучкинъ. По съсѣдство. Понеже съмъ тадѣва наблизо...

Арина. Да не би да живѣете въ кѫщата на търговската жена Тулубува, дѣто е насрѣща?

Анучкинъ. Не, за сега живѣѫ на Пескитѣ, но имамъ намѣрение по-подирѣ да са прѣмѣстѫ тука наблизо, въ тъзи часть на града.

Digitized by Google

Арина. Молѣ ви сѣднете. (Като са обрьща къмъ Кочкарева). Позволете ми да са научѫ . . . .

Кочкаревъ. Та нима вий ма не познавате? (Като са обрьща къмъ Агафия Тихоновна). И вий ли, госпожице?

Агафия. Както ми са струва, никакъ не съмъ ви виждала.

Кочкаревъ, Но вий си спомнете: непрѣмѣнно трѣбва да сте ма виждали нѣйдѣ.

Агафия. Наистена не зная. Да не бѫде у Бирюшкини?

Кочкаревъ. Именно, у Бирюшкини.

Агафия. Ахъ вий не знаете: съ неѭ са случи една история.

Кочкаревъ. Какъ да не знаѭ, тя са ожени.

Агафия. Не, това не е нищо, ами си счупи единия кракъ.

Арина. Хемъ страшно го счупи. Врьщала са въ кѫщи доста късно съ единъ файтонъ, пъкъ файтонджията билъ пиянъ и ѭ истьркулилъ изъ файтона.

Кочкаревъ. Да, азъ помня таквозъ нѣщо, само че сега не знаѭ: ожени ли са, или кракъ си счупи.

Арина. Ами какъ ви е фамилията?

Кочкаревъ. Илия Томовичъ Кочкаревъ, че не-ли́ сме роднина; жена ми постоянно приказва за това . . . . Молѣ, молѣ (улавя Подкалесина за рѫка и го прѣдставя) приятеля ми Подкалесинъ Иванъ Кузмичъ, надворенъ съвѣтникъ, експедиторъ, самъ върши всичкитѣ работи, прѣвосходно е усъвършенствувалъ своята часть.

Арина. Ами какъ му е фамилията?

Кочкаревъ. Подкалесинъ Иванъ Кузмичъ, Подкалесинъ. Директора е туренъ само за лице, а пъкъ всичкитѣ работи ги управлява той, Иванъ Кузмичъ Подкалесенъ.

Арина. Да. Молѣ ви, сѣднете.

ЯВЛЕНИЕ XIX.

Сжщитѣ и Стариковъ.

Стариковъ. (Поклоня са чевръсто и бърже, като русскитѣ кущи, като са хваща съ двѣ рѫцѣ за странитѣ на крьста). Добр утро, госпожо Арино Пантелеймоновна! Дѣчурлигата ми казваха на пазаря, че сте продавали вълна, госпожо!

Digitized by Google

Агафия. (Отвръща са отъ него съ прѣнебрѣжение, и казва съ половинъ гласъ, но тъй щото той да чуе). Тука не е дукень.

Стариковъ. Туй-то! Да не би да не съмъ дошелъ наврѣме? или безъ 'насъ са е свършила работата?

Арина. Молк ви, молк ви, господинъ Стариковъ; при всичко, че вълна не продаваме, но драго ни е дѣто сте дошли. Молк ви, сѣднете.

(Всички сѣднали. Мълчание).

Пържени-яйца. Чудно е врѣмето днесь: отзарана много приличаше на дъждъ, пъкъ сега като че прѣмина.

Агафия. Да, това врѣме на нищо не прилича: понѣкого ясно, а пъкъ другъ пкть съвсѣмъ дъждовно. Много голѣма неприятность.

Живажинъ. Въ Сицилия, госпожице, ний бѣхме съ ескадрата пролѣтно врѣме, — по нашето броение излиза прѣзъ Февруарий; излѣзешъ изъ кжщи — день ясень, пъкъ подирѣ тъй като дъждъ, оглѣдашъ са, наистина, като че дъждъ.

Пържани-яйца. Много е неприятно, кога сѣдишъ въ такова врѣме самъ. На уженения човѣкъ е съвсѣмъ друго — не му е мжчно; а пъкъ, ако си самъ, то. . . .

Жеважинъ. Грозно, много грозно!

Анучкинъ. Да, това може да са каже. . . .

Кочкаревъ. Какво си приказвате вий? — чиста мжка! отъ живота си бактисвашъ! Да не дава Господь да испита човѣкъ такова положение.

Пържани-яйца. Кажете, госпожице, ако би да ви са случи да си изберете прѣдмѣтъ? Позволете ми да узнаж вашия вкусъ. Извенете ма, че приказвамъ тъй направо. Какъ мислите, на каква служба е най-прилично да бжде единъ мжжъ?

Жеважинъ. Искате ли, госпожице, да имате мжжъ запознатъ съ морскитѣ бури?

Кочкаревъ. Не, не, споредъ моето мнѣние най-добъръ е за мжжъ. . . . човѣкъ, който самъ почти управлява цѣлъ департаментъ.

Анучкинъ. Защо е това прѣдубѣждение? Защо искате да покажете прѣнебрѣжение къмъ единъ човѣкъ, който тъй сжщо умѣе да цѣни обноскитѣ на висшето общество?

Пържени-яйца. Госпожице, разрѣшете вий!

Digitized by Google

Агафия. (Мълчи).

Баба Тодорка. Че отговаряй, гълъбче, кажи имъ нѣщо.

Пържени-яйца. Е, госпожице?

Кочкаревъ. Какво ви е мнѣнието, госпожице Агафио?

Баба Тодорка. (Тихо на Агафия). Че кажи де, рѣчи: „Благодаря, съ удоволствие . . . .“ Не е хубаво да сѣдишъ тъй.

Агафия. Мене ма е срамъ, наистина ма е срамъ; азъ ще излѣзя, ще излѣзя. Лельо, посѣдѣте за мене.

Баба Тодорка. Ахъ, не прави този срамъ, не излизай; хептенъ ще са посрамишъ. Кой знае какво ще помислятъ.

Агафия. (Тихо). Не, наистина ще — излѣзя, ще излѣзя, ще — излѣзя! (Избѣгва. Баба Тодорка и Арина Пантелеймоновна излизатъ подирѣ ѝ).

ЯВЛЕНИЕ XX.

Сжщитѣ, освѣнъ излѣзлитѣ.

Пържени-яйца. Туй-то, излѣзохя всички! Какво значи това?

Кочкаревъ. Трѣбва да са е случило нѣщо.

Жеважинъ. Трѣбва да е нѣщо за дамския туалетъ.... Да си понатъкмятъ нѣщо . . . . якичка кое . . . , да позаободятъ. (Влиза баба Тодорка. Всички насрѣща ѝ съ въпроси: Какво, какво има?)

Кочкаревъ. Да не са е случило нѣщо?

Баба Тодорка. Какво ще са е случило; вѣрвайте Бога, нищо не са е случило.

Кочкаревъ. Ами че защо си излѣзе?

Баба Тодорка. Че засрамихте ѝ, затова излѣзе; хептенъ ѝ засрамихте, тъй щого не можѣ да си досѣди на мѣстото. Моли ви да ѝ извините: довечера, кай, да заповѣдате на чай. (Излѣзва).

Пържени-яйца. (На страна). Охъ, този чай ми изѣде главата! Ей на́ защо не обичамъ сватлжка, страшно главоболие: днесь не можало, че заповѣдайте утрѣ, пъкъ у други день на чай, че трѣбвало още и да си помисли. А пъкъ работата нищо и никакво, ни най-малко не е главоболна! Дяволъ да го вземе, азъ съмъ службашинъ човѣкъ, нѣмамъ врѣме,

Кочкаревъ (На Подкалесина). Ама момата си ѝ бива — а?

Подкалесинъ. Да, не е грозна.

Digitized by Google

Живакинъ. Ама момата не-ли́ е хубава?

Кочкаревъ. (На страна). Дяволъ да го вземе! Туй диване са влюбило. Не е за чудо да ми бърка! (Гласно.) Съвсѣмъ не е хубава, съвсѣмъ не е хубаво.

Пържени-яйца. Носа и́ е голѣмъ.

Жевакинъ. Колкото за носа, не можахъ да го забѣлѣжа, ама тя е като китчица.

Анучкинъ. И азъ съмъ на сѫщото мнѣние. Ама не, не .... Азъ даже си мисля, че тя на́-да-ли е запозната съ обноскитѣ на висшето общество. Пъкъ и да-ли знае по французски?

Жевакинъ. Че защо, моля ви, не са поопитахте, не поприказвахте съ нея по французски? Не е за чудо и да знае.

Анучкинъ. Вий мислите, че азъ говоря по французски? Не, не съмъ ималъ щастието да са възползувамъ отъ такова едно възпитание. Баща ми бѣше единъ чуденъ човѣкъ. Нито мислѣше да ма научи да говоря по френски. Азъ бѣхъ тогава още дѣте, лесно сѫ можали да ма научатъ, трѣбвало е само да ма побиятъ хубавичко, и азъ бихъ знаялъ, непрѣмѣнно бихъ знаялъ.

Жевакинъ. Е, ами че вий като не знаете, каква полза ще имате, ако тя ....

Анучкинъ. Ба не, не, жената е съвсѣмъ друго нѣщо. Тя непрѣмѣнно трѣбва да знае, инакъ и туй, и онуй... (Прави нѣкакви движения) се нѣма да бѫде както трѣбва.

Пържени-яйца. (На страна.) Затова нека са грижи другъ нѣкой. А пъкъ азъ ще ида да разглѣдамъ кѫщята: ако е всичко както трѣбва, още тази вечерь ще глѣдамъ да свърша работата. Тѣзи ергенчета не ми сѫ твърдѣ опасни — виждатъ ми са много тънки. Момитѣ такивизъ не обичатъ. (Излѣзва).

Жевакинъ. Да отида азъ да си запуша. Ний не-ли́ изъ една улица ще вървимъ? Позволете ми да ва попитамъ, дѣ живѣете?

Анучкинъ. На Пескитѣ, въ Петропавловското сукаче.

Жевакинъ. Да, заообикаля са: азъ живѣя на острова въ 18-та линия; ама пакъ ще ви придружа. (Излѣзватъ).

Стариковъ. Не, тука има нѣкакъвъ шашармалякъ. Ще си спомните подирѣ и за насъ, госпожице Агафио! Сбогомъ, господа! (Поклана са и излѣзва).

Digitized by Google

ЯВЛЕНИЕ XXI.

Подкалесинъ и *Кочкаревъ*.

Подкалесинъ. Ами ний какво чакаме?

Кочкревъ. Е, момата не-ли е мила?

Подкалесинъ. Остави сѫ азъ, да ти кажа нравичката, не ми са харесва.

Кочкаревъ. Туй-то! Това какво е? Не-ли самичакъ са съгласи, че е хубава!

Подкалесинъ. Ей, тъй, нѣкакъ си оно: и носа ѝ дълагъ, пъкъ и французски не знае.

Кочкаревъ. Това пъкъ какво е? защо ти е да знае французски?

Подкалесинъ. Мома трѣбва да знае французски.

Кочкаревъ. Че защо?

Подкалесинъ. Защото..... не зная азъ защо, ама сѐ нѣма да бѫде както трѣбва.

Кочкаревъ. Ама че си диване; ей сега го рѣче нѣкой, и той вече повѣрвалъ. Тя е хубавица, просто хубавица; такава мома не можешъ намѣри нийдѣ.

Подкалесинъ. А бе че то и на менѣ отъ най-напрѣдъ като че ми са хареса, ама подирѣ, като взехъ да викатъ: дълагъ носъ, дълагъ носъ, — е, азъ ѝ поразглѣдахъ и видѣхъ, че носа ѝ е дълагъ.

Кочкаревъ. Ама че си лапни-шаранъ! Тѣ нарочно приказвѫтъ тъй, че да та прѣмахнѫтъ: и азъ не ѝ хванѫхъ, — тъй са прави то. Тя е, брате, такваз една хубавица! Ти ѝ разглѣдай само очитѣ; а бе че то очи ли сѫ, дяволъ да го вземе: дишѫтъ, дишѫтъ. Ами носа ѝ? то носъ ли е я: бѣлъ като алебастръ! Пъкъ и не всѣкой алебастръ ще са сравни. Ти самичакъ разглѣдай хубавичко.

Подклесинъ. А бе сега пакъ виждамъ, като че е хубава.

Кочкаревъ. Разбира са, че е хубава. Чувай, сега всички си отидохъ, да отидемъ при нея, да ѝ са изяснимъ и всичко да свършимъ.

Подкалесинъ. А-а, това не го направямъ.

Кочкаревъ. Че защо?

Подкалесинъ. Това ще бѫде грубиянство. Ний сме много; нека тя сама си избере.

Digitized by Google

ници ли са боишъ? Искашъ ли, азъ за една минута да ги пропадѫ всичкитѣ?

Поджалесинъ. Че какъ ще ги пропадишъ?

Кочкаревъ. Това е вече моя работа. Дай ми само дума, че подирѣ нѣма да са отказвашъ.

Поджалесинъ. Защо да не ти дамъ? заповѣдай, азъ не са противя.

Кочкаревъ. Дай си ржката!

Поджалесинъ. (Подава ѫ) Вземи!

Кочкаревъ. Ха, това ми трѣбваше менѣ.

(Двамата излѣзѫтъ)

(Слѣдва).

СОННЕТИ ВЪ ЧЕСТЬ НА БОТОЙВА.

I

Великий духъ! О, гений лѫчезаренъ,
Свѣтило славно на духа ми слабъ
Тѣбъ клани са пѣвеца благодаренъ —
Поклона приеми на твоя рабъ!

Прости, че слабия ми гласъ слушава
Тъй дързостно свѣщенний ти покой!
Прости, че раба ти са осмѣлява
Къмъ тебе да обърне стиха свой!

Погасна ти! Замрьзнахѫ устата!
Погасна ли? О не! На небесата
По-свѣтълъ стана твоя духъ великъ!

О фаръ свѣщенъ, неугасимъ и славенъ,
Дай свѣтлина на тоя духъ подавенъ,
Дай сила на безсилний ми язикъ! . . .

II

Мълчѫтъ устата твои дивний гений,
Печално лирата безъ гласъ виси,
Надъ гроба ти салъ вѣтъръ глухо стѣни
И змия ядна въ бурена пълзи. . . .

О славенъ гробъ, кой славното покрива,

Съ поклонъ смиренъ цѣлувамъ твойта прьсть
И бурена и дивата коприва
И скромния надъ тебъ овѣналъ крьсть! . . .

Защо съ нужднн тлѣнни украшенья,
Безчѣлвни, лицемѣрни и студени?
Тамъ, горѣ е наградата свѣтà!

Тамъ горѣ е заслужената слава,
Не гасне туй, що са не угасява,
Не са краси туй, що е красота! . . .

III

Загина ти, герой неподражимий,
Замрьзнахъ ржцѣ неуморими,
Въ покой и миръ съ огненни уста,
Въ покой и миръ е лирата свѣтà. . .

О не! словата пламенни съ будни,
Небесний звукъ испълня моя слухъ. . .
Кога прочитамъ тѣзи думи чудни,
Обзема трѣпетъ моя грѣшенъ духъ.

Словата паджтъ като жаръ въ сьрдцето,
И озаренъ азъ виждамъ на небето
Да са явява образа великъ. . .

Запалвжтъ са гржди тѣ охладени,
Душата ми испълня вдъхновенье
И мощь добива слабий ми язикъ! . . .

IV

Въ срѣдь грозните вълни на океана
Изъ мрака носяхъ са отчаенъ азъ,
И бѣсенъ, страшенъ бѣше урагана,
И губяше са въ рева моя гласъ. . .

Полѣта ми незнаяше посока,
Ужасно тьмно бѣ прѣдь моя взоръ
И нѣмаше въ срѣдъ бурята жестока
Ни фаръ за пжтя ми, нито упоръ. . .

Отпаднахъ ми силитѣ избити
И безъ надѣжда, тласканъ отъ вълнитѣ
Къмъ бездната тогасъ са устрѣмихъ. . .

Нъ въ мигъ ти блѣсна ми отъ небесата
И милостиво ми прострѣ ржката,
И азъ отъ мрака грозенъ са спасихъ! . . .

Хасково, 23-ий Февруарий 1889 г.

Х. Карапетковъ.

Digitized by Google

ЦАРЬ КУСТАДИНЪ НАМИРА ЧЕСТНИЯ КРЬСТЪ

(Народна пѣсень).

(Записалъ Хр. П. Константиновъ).

Слушана на 18 Августъ 1888 г. отъ *Георгия Ненковъ,* Чупетловецъ[1]).

Гòзба чѝни царя Кустадѝна,
Та покàни трѝста святѝ оцѝ,
И покàни дѐветь егуменье
И покáни стàри попъ Никòла.
Щу покàни си-тѣ му дойдòха,
Али нéма стàри попъ Никòла.
Проговори Цàря Кустадѝна:
„Чуете ли четѝресе слуги,
Щу канѝхте сѝ-тѣ ми дойдóха[2])
Саде нѐма стàри попъ Никòла;
Да лѝ сте го лòшо поканѝли?“
Продумàха четѝресе слуги:
„До сегà му трѝ кàници ѝдâ,[3])
А сега че самси ни ѝдеме.“
Туку товà тамàнъ издумàха,

---

[1]) Селото Чупетлово лѣжи въ една долина по южнитѣ расклонения на Витоша. То е расположено най-високо отъ всичкитѣ села, що сѫ разложени околоврьсть по политѣ на Витоша и са причислява къмъ старинското краище Палакария, което обнема селата на югъ и истокъ отъ Витоша и въ Самоковското поле. Въ управително отношение, Чупетлово е привьрзано къмъ Самоковската Околия. За названието на това село са приказва, че въ послѣднитѣ денье на българското царство, слѣдъ едно поражение около Самоковъ, българитѣ са разбѣгали възъ Витоша нагорѣ и като дошли въ дола, гдѣто сега е селото, чули петелъ да пѣе, и отъ това останало името *Чуйпетлово.* Населението са занимава повече съ скотовъдство. Развъждѫтъ доста конье. Лѣтно врѣме ходьѫтъ съ коньетѣ си по Софийско и Грахово полета да вьршѫтъ съ заплата 11 оки ръжь за единъ конь. Случайно, азъ са срѣщнахъ въ едно село съ заможния вьршачь и добръ пѣснопой бай Георгия Ненковъ, който на драго сьрдце ми испѣ нѣколко тѣхненски пѣсни, като ми са обѣща че, ако отидѫ въ тѣхното село, ще ми испѣе още много пѣсни, които той е научилъ въ младитѣ си овчарски години отъ единъ неговъ роднина, извѣстенъ въ цѣлото краище пѣснопой, починалъ прѣди 20 год. на 100-год. възрасть.

При всичкото ми желание да отидѫ до *Чупетлово* прѣзъ тъзи-лѣтната ми кратка, но приятна за мене забиколка (съ моралното съдѣйствие отъ Министерствата па Вѫтр. Дѣла и Просвѣщението и Софийската Митрополия) по Софийско-поле, сѣвернитѣ поли на Витоша, сѣвернитѣ и южнитѣ поли на Лилинъ-Планина и Грахово-поле, не ми са удаде да видьѫ Чупетлово, гдѣто са е завардило доста нѣщо староврѣмско.

[2]) Съгласната *х* малко са чува.

[3]) Идâ вм. идѫтъ. Въ глаголитѣ (накл. изяв., л. 3-о, мн. ч.) окон. *ат* и *ѫт* сѫ замѣстени съ *â*. Която са чува съ ефектъ къмъ ѫ. Това â въ глаг. тр. лице е отбѣлѣжено съ ^.

Digitized by Google

Ете[1]) иде стари попъ Никола.
Дочекà го царя Кустадѝна,
Та го турѝ у чéсни трапези,
Па ги пѝта Царя Кустадѝна:
„Чуете ли трѝста святѝ, оцѝ!
И виека дéветь егуменье!
Мòжете ли пазѝ памятува;
Кугà умрѐ наша Христà Бога.
Кадé ни се кръсти пуденàха?“
Ситѐ са се мучкомъ замучали[2]),
А щу бѐше стари попъ Никòла
Онъ на царя пòтио говори:
„Бога тебе, царо Кустадѝне!
Куга умрѐ нàша Христà Бòга,
Наши крьсти еврѐе зенàха
Прихотѐ ги краля еврѐяша.
Али слушай, Царо Кустадѝне.
Я фанéте краля еврѐяша,
Турѐте го на велѝка мука.
Аку ли ви крьсти неказуя,
Фàнете му товà машку дѐте.
Ако ли пàкъ крьсти неказуя,
Фàнете му кралѝца Еврѐйка,
Па и нея на мука турéте.
Егà каже нàши чéсни крьсти.“
Послушà го царя Кустадѝна,
Та фанаха краля еврѐяша,
Турѝха го на велѝка мука;
Кръвъ прийма Бого да го убие,
Кръвъ прийма, крьсти неказуя.
Па фанàха кралѝца еврѐйка,
Турѝха я на мука велика; —
Кръвъ прийма Богъ да я убие,
Кръвъ прийма, крьсти неказуя.
Па фанаха нихно мàшко дѐте,
Па и него на муки турѝха.
Богъ да бие краля Еврѐяша.
Посвидѐ му дѐте да се мучи,
Та на царя пòтио говóри:
„Я ми пущи ное мàшко дѐте,
Че да кàжемъ ваши чесни крьсти.
Кога умрѐ ваша Христà Бòга,
Ваши крьсти ние прихотѐхме,
Та ги скрихме у гора зелéна,
У гората висòка могѝла.
Тàмо има голѐмъ божи нишанъ;
Тàмо рàстà двà рàста бусѝльокъ;
Тамо гóрà двѐ восчàни свѐщи.
Заранъ рàнà до двѐ еврѐяшки,
Та си бéрà двà рàста бусильокъ
И си гàсà двѐ восчàни свѐщи.
Тамока са вàши чесни крьсти.“
Послуша го царя Кустадина,
Та упущи нѝхно мàшко дѐте,
Па утиде у гора зелена,
Та намѐри нàши чѐсни крьсти.

Варианти на горната пѣсень са намирѧтъ у Качановски (№ 2) и у Миладинови (№ 37). По първия вариантъ, на царь Кустадиновата трапеза пакъ сѣдѧтъ Св. отци и тѣ отварьтъ въпросъ за честния крьстъ, а царица Елена прѣдала това царь Кустадину и му оказала начинъ, по който да са найде честния крьстъ. По варианта у Миладинови, работата е прѣдставена пъкъ съвсѣмъ иначе. Въ Станбола града настанало бѣдствие и проклѣтия: суша, скѫпотия и пр. Досѣща са царь Кустадинъ, че Господьовия крьстъ е загубенъ и проважда краля Мурадъ Бега чрѣзъ заплашванне да испита една еврѣйка при р. Ситница за мѣстото, гдѣто билъ скритъ крьста. Уплашена еврѣйката казала мѣстото и царя проводилъ три стотини ноици, та го намѣри. И въ тритѣ варианта главния факторъ е Царь Кустадинъ.

[1]) За думата *ете*, която са употрѣблява въ повечето краища на западна България, никой шопъ неможе да расправи какво значение има. По-ученни нѣкои млади шопе ми казваха, че тая дума е безъ никакво значение, че въ говора ѝ употрѣблявали често, но като служебна часть, догдѣ говорителя да намисли какво да каже. Въ пѣснитѣ са срѣща тоже безъ значение и само за уравнявание мѣрката на нѣкой стихъ.

[2]) Мълкомъ замълчели.

Digitized by Google

НѢКОЛКО МИСЛИ ВЪРХУ НАРОДНООБРАЗОВАТЕЛНОТО НИ НАПРАВЛЕНИЕ ИЗОБЩО СЛѢДЪ НАШЕТО ОСВОБОЖДЕНИЕ ОТЪ ТУРЦИТѢ.

(Продължение отъ X книга).

Ако са неплащали биле добрѣ чиновницитѣ, между другитѣ лоши работи, тѣ щѣли биле да са научатъ да зематъ рушвети и да правятъ злоупотрѣбления, което било пагубно за народа.

Ами че рушветя, който обезсърдчения отъ недостатъчно възнаграждение и онеправдания учитель ни зема, не е ли по-чувствителенъ и по-пагубенъ за насъ?

Съ въвеждането на една по-правилна пропорционалность въ наградитѣ на попове, учители, офицери и чиновници; учителитѣ ще са задоволятъ, насърдчатъ и по-искренно и енергично заловятъ съ окопитването и на ученицитѣ си и на родителитѣ имъ [1]). Умственния уровень на народа ни ще са повдигне, съзнанието му ще са увеличи и разнитѣ гешефтари чиновници мачно ще могатъ да го мамятъ.

Работи отъ тоя видъ не трѣбва да липсуватъ отъ политическитѣ программи на нашитѣ политици. Ако разнитѣ фракции на една и сѫща, или различни по принципъ политически партии искатъ да са драги на народа и да спечелятъ единъ день и симпатията и довѣрието му; тѣ трѣбва да прѣмятатъ по сто пати на день, дѣто е рѣчено, всичкитѣ отрасли на държавния ни механизмъ и народния ни прогресъ, въ каквото и да било то направление. Да ги прѣмятатъ тѣ и хубаво изучватъ, пакъ да прѣдставятъ на народа чрѣзъ органитѣ си, като какви измѣнения и нововведѣния трѣбва да са направятъ по-извѣстна часть на общото ни устройство; за да са развива тя по-правилно и по успѣшно. Искренно да обѣщаватъ подпорката и

[1]) На които не трѣбва да са испуща никога отъ прѣдъ видъ и това, че рѣзката разлика въ платитѣ на учителитѣ отъ единъ и сѫщий редъ по длъжность намалява сѫщо енергията на недоволнитѣ и злѣ са отражава върху учебния напрѣдъкъ на града или селото. Нащитѣ общинари ще правятъ много добрѣ, слѣд., ако са стараятъ, колкото са може, равни плати да даватъ на учителитѣ си. За класснитѣ по-голѣми и за тия въ отдѣленията по-малки.

Digitized by Google

съдѣйствието си въ това направление и тѣ би спечелили и симпатия и довѣрие отъ страна на народа, ако владѣющитѣ не са съгласили да дадатъ съдѣйствието си за това нѣщо.

У насъ не става така. Нашитѣ оппозиционни журнали, отъ която партия и да сж тѣ, са занимавать повече съ непринципални нѣща и лични дертове. Нашитѣ оппозиционери, като че ли крыть всички благотвории: подпорка и помощь, които би могле да дадатъ, и на правителството, и на народа и не издавать гласа си за друго, освѣнъ за частни грѣшки, упощения или онеправдания на нѣкои си отъ страна на властвующитѣ. Издаването на гласове отъ тоя родъ е длъжность на журналистиката; но жалко е, че у насъ, нашитѣ оппозиционери само съ работи отъ тоя родъ са занимавать и различно ги прѣвиначавать. Давать тѣ гласоветѣ си за въ полза на нѣкои онеправдани и тъй, щото винаги сѣ като да имъ казвать: „дó щемъ ний на власть, дà щемъ ви воля да имъ дадете и вий тѣмъ да разберѫтъ!“

И по тоя начинъ народнитѣ ни нещастия са несвършвать никога, а „народа ни все линѣе по ржсть се снишава и по душа дребнѣе.“

Ето защо, при толковато уроци, нашия народъ ще направи много добрѣ, *ако никому не дава вече довѣрието си само за туй, че оказвалъ на еди кой си изключенъ, на еди кой си шрафиранъ и пр.* Практиката ни е научила, че подобни работи са повтарыть при всѣко привителство, за колкото идеално и да са прѣпорѫча то; затуй да са стараемъ съ всичкитѣ си възможни срѣдства за прѣмахването имъ, а не да мѣняваме правителството съ голи надѣжди, че при друго правителство въ работитѣ отъ тоя родъ ще потече медъ и масло. Не, не затова само трѣбва да вдигаме ний довѣрието си отъ една партия и да го даваме на друга нѣкоя. То е повече врѣдно отколкото полѣзно. Трѣбва веднажды за винаги, Народа да даде на всичкитѣ наши политици да разберѫть, че искать ли да спечелыть довѣрието му, нѣка си понапънѫть умоветѣ хубаво да проучвать общото положение на отечеството ни. Да анализирѫть подробно всичкитѣ му функционирующи отрасли и да видѫть, кои заслужвать измѣнѣние и защо и кои не. И да пишѫть, да разказвать и доказвать на народа всички тия работи. Той намѣри ли мнѣнията имъ за добри, ще поиска туряването имъ въ дѣйствие. Несагласи ли са на

Digitized by Google

това властвующата партия, той ще вдигне довѣрието си отъ нея до тогава, до когато и тя не му прѣдстави *нѣщо отъ общъ интересъ*, и ще повѣри властьта на измѣнившитѣ са за народното ни добро и съ право побѣдивши сили. Въ такъвъ случай и кабинетнитѣ ни измѣнѣния биха биле и по-рѣдки и по-плодотворни и журналистиката ни би са отказала, веднажъ за винаги, отъ лични псувни и отъ хорски и съвсѣмъ странни за общитѣ ни интереси дертове.

Прочее, да са стреснемъ! Това, което до сега не сме направили, можемъ да го направимъ, ако са заинтересуваме, да не го отлагаме вече; защото нещастията никога нѣма да ни оставятъ, вървимъ ли все тъй.

Ний оказахме доста и ще окажемъ още нѣкои печални работи относително народнообразователното ни направление. Много отъ тия работи сѫ отъ естество, че ний чувствуваме само, безъ да са намираме въ сила да окажемъ, както трѣбва, нѣкакъвъ лѣкъ за прѣмахването имъ. Нѣка тия наши съотечественници, които са усѣщатъ, че притежаватъ тая сила, не жалятъ труда си и ни са притекатъ на помощь. Сега понѣ има вече кой, и да ги чуе, и да ги разбере и да ги подпомогне, вѣрваме ний.

Нашето почитаемо Министерство на Народното ни Просвѣщение би направило много добрѣ, ако са стараеше до колкото обстоятелствата му позволяватъ, да не упражнява властьта си точно по формулитѣ на съотвѣтствующитѣ министерства въ напрѣдналитѣ държави.

То трѣбва да са е увѣрило вече отъ опитъ, че прѣдписанията му съ формитѣ: „споредъ рѣшението на Министерския Съвѣтъ“ или „прѣдъ видъ на това и на това, заповѣдвамъ Ви, Господине, да са распоредитѣ и извършитѣ туй и туй“ оставятъ много често безъ никакво ехо на практиката отъ страна на служащитѣ, за колкото благородна и плодотворна работа и да би са отнасяли тѣ.

Прѣдписанията на нашитѣ министри трѣбва да бѫдатъ по-подробни, по-елокантни и по-насърдчително написвани. Тѣ трѣбва живо да прѣдставлятъ на подвѣдомственния не само важността на извѣстенъ прѣдметъ за общественното ни добро; но твърдѣ често и мѣркитѣ, които трѣбва да са зематъ за тяхното му въ дѣйствие.

Врѣмето, което прѣживяваме, изисква, щото, твърдѣ

често, нашето Министерство да са неограничава само съ прѣдписанията си, колкото хубаво и да бѫдатъ съставяни тѣ, до тия лица, които законитѣ ни му посочватъ. То трѣбва да има прѣдъ видъ, че нашитѣ окр. Инспектори сѫ изборни лица и че при избирането имъ избирателитѣ са раздѣлятъ винаги на групи за едни кандидати и противъ други. При това обстоятелство, който отъ кандидатитѣ и да са избере неговитѣ противници не само че нищо не искатъ да му помогнатъ; но са и всячески стараятъ да му попрѣчатъ при турянието въ дѣйствие, на каквато и да е общеполѣзна работа, била тя прѣдприета по собствената му инициатива или по прѣдписание отъ висшата власть.

Да не забравяме, че у насъ страститѣ играятъ въ най-грубитѣ си възможни форми. Пъкъ, като притуримъ къмъ тѣхъ и несъстоятелностьта ни да цѣнимъ значението и важностьта на инспекторската длъжность за общото ни образование, ний смѣсваме тая длъжность съ личностьта на чиновника и като противодѣйствуване на инспектора, ний вършимъ това съ енергия и съ всичкитѣ си сили, защото вѣрваме, че съ злостореството си въ работитѣ на тоя чиновникъ врѣдимъ *само на чиновника Ивана*, а не и на учебното ни дѣло изобщо.

Това нѣщо са повтаря у насъ не само съ инспекторитѣ ни, но и съ кметоветѣ, и съ постояннитѣ ни комиссии и съ учители и съ [1]) всичкитѣ ни служащи. Никой не е отворилъ уста да прѣдотврати по нѣкакъвъ начинъ народа ни отъ

---

[1]) И тежко и нетежко става на разумния человѣкъ, като глѣда да ставятъ подобни нераборни отъ страна на хора прости и самолюбиви въ сѫщото врѣме. Но неговата скърбь са одвоява и отроява, когато съзнаваса, че подобна несъстоятелность, да са различаватъ *общественнитѣ ни длъжности отъ чиновническитѣ, личности*, съществува и въ самото ни учителско съсловие.

Нехайливъ нѣкой си учитель не щѣ по никой начинъ да земе въ внимание справедливитѣ забѣлѣжки на главния учитель, забѣлѣжки които *той по длъжность му отправя*, защото идели биле тия забѣлѣжки отъ устата на Стояна, когото той не иска да бръсни.

Надута нѣкоя и фантазирана учителка повтаря сѫщото нѣщо или защото отношенията на главнитѣ ни учители не сѫ, както го изисква кавалеризма на 19-й вѣкъ; или просто затова, че тоя чиновникъ не е статтенъ, хубаво сконтенъ и пр. и пр. Не ги прѣлича съвършенно!

Голѣма грѣшка биха направили г. г. окржжнитѣ ни инспектори, ако оставятъ безъ нуждното внимание оплакванията на главнитѣ ни учители за непослушания отъ тоя родъ.

Digitized by Google

това му криво разбиране на работитѣ!... При едно самосъзнание, ний не вѣрваме, че той ще върши работи противъ своитѣ общи интереси.

При тия обстоятелства лесно е да са догади почитаемото ни Минист. на Н. Просв., защо и най-краснорѣчивитѣ му и убѣдителни прѣдписания до г. г. инспекторитѣ оставатъ безъ послѣдствие и тогава даже, когато тия послѣднитѣ *са случатъ* способни, енергични и съзнателни служители.

Ето защо, то трѣбва не само да запонѣдва, но *и да моли*, ако иска да види нѣкои реални успѣхи по вѣдомството си. Да са проси помощь и подпорка не е нито срамота, нито запрѣтено отъ законитѣ ни.

На работи, които сж отъ естество да са вършатъ въ случай на нужда, съ помощьта на жандарми, лесно имъ са намира колая, но учебното дѣло не е никакъ отъ тоя родъ. То, като има за цѣль да вразумява и облагородява, трѣбва благородно и да са прилага въ дѣйствие.

Прочее, нека Министерството хубаво изучи, кои хора бихж могле да помагатъ на подвѣдомственнитѣ му чиновници и никога да не испуща случая да ги моли отечески, отъ името на майка България, за помощь и подпорка; да ги моли то, а не чиновницитѣ, гласоветѣ на които по причина на партизанство, не могатъ да бждатъ чути.

Споредъ насъ помощитѣ на журналиститѣ ни, кметовитѣ, духовенството, постояннитѣ коммиссии и окржжни управления, както и на много други висши и влиятелни чиновници бихж биле отъ голѣма полза въ много наши работи по учебното ни дѣло.

Тамъ, гдѣто нѣма самосъзнание, трѣбва лость и добъръ лость.

Идеята за отварянието на недѣлни и вечерни училища, и за мжжския и за женския ни полове Министерството на Просвѣщението не трѣбва никоги да испуща отъ прѣдъ видъ.

Важностьта на тия училища са несъстои толкова въ това, дѣто ще научимъ массата да си записва името и да чете; *но въ развиванието въ неж на благородни тенденции въ всички направления на свободнополитическия ни животъ.* Да ж направимъ учена ний, и да са раздеремъ, както е рѣчено, пакъ неможемъ го постигна, но да й дадемъ да разбере и да ж накараме да цѣни учението и да го поддържа охолно,

Digitized by Google

а не да ни прѣче въ това отношение; да ѫ накараме да уважава законитѣ и да ги испълнява, безъ ропотъ да ѫ научимъ да знае що е обществена длъжность и що е чиновническа личность и пр. и пр. Всички тия работи, казваме ний, можемъ да ѝ дадемъ да разбере, макаръ и съ коджа голѣмъ трудъ. Това трѣбва да имаме прѣдъ видъ въ началото, за да не закупаме къмъ срѣдата, а сѣ енергически да продължаваме напрѣдъ и напрѣдъ, както що сѫ правили и другитѣ народи и сѫ сполучили.

Освѣнъ най-насърдчителнитѣ думи и най-подробни упѫтвания, които Министерството трѣбва да употрѣби въ това отношение; освѣнъ нуждитѣ молби за помощь и подпорка, които трѣбва да са направѫтъ до разни лица и учреждения, за сполучливото туряние въ дѣйствие и за распространението на тия, колкото скромни толкова и силни двигатели на простонародната самосъзнателность, то (Минист.) ще трѣбва *непрѫтъпно* да земе прѣдъ видъ обстоятелството, че ний живѣемъ въ врѣме когато „разчета владѣе, а не духа.“ То трѣбва непрѣмѣнно да отдѣли отъ нѣкой параграфъ на ввѣренния му бюджетъ извѣсна сума за възнаграждение на всички лица, които земѫтъ живо участие въ спомѣнатитѣ ни завѣдения.

Ний можемъ да му посочимъ за тая цѣль намалението на слѣдующитѣ пунктове:

1) Да са неотпущѫтъ на държавнитѣ стипендиянти помощи за болѣсть, защото това може да ни дразни да са считаме за болни и тогава когато не сме.

Много е достатъчна помощьта, която майка България ни дава съ стипендиитѣ ни. Тя не би направила, ни грѣшка, ни пристѫпление, ако съ другитѣ суми простре щедрата си рѫка надъ другитѣ си синове.

Когато стипендиянта са разболѣе въ Германия, той отива въ безплатна болница. Такива болници за студенти въ Белгия и въ Франция нѣма; но когато стипендиянта има нещастието да иде въ болница, той плаща въ Белгия 105 лева мѣсечно и за лѣкове, и за докторъ, и за утопление, и за храна, и за всичко и то, ако иде той въ първия классъ, гдѣто най-богато са поминава. А пъкъ стипендиянтитѣ, като бѣдни хора (!?), сѫ научени и по-долничко да живѣѫтъ, та могѫтъ и въ втория классъ да отивѫтъ и по-малко пари да харчѫтъ. Въ всѣкой случай, той пѣсти, а не харчи повече отъ 150 ле-

Digitized by Google

ва които, получава мѣсечно и *въ всѣки мѣсецъ ва първъ тоя мѣсецъ.*

Друга е работата за тия стипиндианти, които получаватъ помалко отъ 150 лева мѣсично.

Наистина, че има болѣсти на крака, които непринуждаватъ страдалеца да отива въ болница и сж много масрафлии, но повечето отъ тѣхъ сж отъ естество, което незаслужва Държавна помощь и ако болника пострада материално, то ще му послужи за урокъ и наставление.

2) Да са неотпущатъ никакви субсидии за нѣкакви си инструменти на стипендиянтитѣ, по каквито специалности и да слѣдватъ тѣ.

И микроскопи и химически стъкленици и инжинерни инструменти сѫществуватъ въ всички порядъчни университети (които ний Българитѣ, избираме обикновенно) до толкова, до колкото сж нуждни на единъ студентъ, догдѣто той слѣдва. Въ това отношение хората сж толкова комплезантни, щото оставятъ трудолюбивитѣ, любознателнитѣ и пламтящитѣ за наука младежи да употрѣбляватъ инструментитѣ по цѣли часове и вънъ отъ програмата на заведѣнието. Особенна снисходителность са прави въ това отношение за цѣннитѣ инструменти, като микроскопи и пр. защото на всѣкадѣ хората уцѣнявatъ, че колкото любознателенъ и да бѫде единъ студентъ, голѣмата цѣна на извѣстенъ инструментъ не му позволява да са снабди съ него.

А колкото са отнася до дребнитѣ и малоцѣннитѣ инструменти, като за 10—15 или 20 лева стипендиянта ни е largement suffisante.

3) Желателно би било щото Министерството да бѫде по-внимателно, а главно, по-взискателно и при отпущанието на помощитѣ. Нехубаво е по нѣкога, като съпикасва человѣкъ, че синъ на състоятелни родители, дошелъ да слѣдва на бащини си разноски, иска помощь само да има по-вечко за гуляй. *На нашитѣ жетове* принадлѣжи тукъ вината повече, отколкото на Министерството.

Тукъ считаме за умѣстно да спомѣнемъ, че помощитѣ за екскурзии не трѣбва да са жалятъ. Само, никога да са неотпущатъ, освѣнь на степендиянти, които сж въ послѣднитѣ години на специалноститѣ си. Въ първитѣ години сж безполезни. Всичкитѣ мѣрки, които би могле да посочимъ на почитаемото Министерство противъ злоупотрѣблѣнията въ това отношение, сж

Digitized by Google

мачни за прилагание сега у насъ, за туй ний ги и задържаме за други врѣмена „но за пѣсни достойни.“

4) Да са ненаграждава матириално никой рецензаторъ, който са не съгласява да са публикува рецензията му.

Печално е, наистина, да чете человѣкъ въ „Държавния Вѣстникъ,“ че са награждавать еди кои си и еди кои си за рецензиране, безъ да са каже на обществото поне заглавието на наградените рецензии.

Тоя начинъ на дѣйствия не е живъ пóтикъ на народната ни книжнина спорѣдъ насъ.

Ще има мнозина, които имать желание да направять рецензия, но не са рѣшавать, защото незнаять да ли рецензията по извѣстенъ прѣдмѣтъ не е наградена вече. Мнозина не дързвать да захванать, защото не знаять да ли наградените рецензии сж отъ областьта на достжпните и за тѣхните сили, или сж нѣщо по-високо, по-оригинално. Мнозина, най-послѣ, като имать прѣдъ видъ, че въ журитѣ за оцѣнката на тия рецензии нѣмаме ни Боало, ни Бѣлински, съмнявать са да ли справедливо и достойно сж награждавали разнитѣ рецензатори. Зеръ, общи работи сж това. Сѣки иска да види и да знае, какъ са вършать тѣ и колкото са може пó-голѣма полза да извлече отъ тѣхъ, въ каквото и да било отношение. Това е естественно нѣщо въ всѣка конституционна страна, като нашата Татковина.

Спѣстенитѣ суми отъ тия четире пунктове бихж биле достатъчни, вѣрваме ний, за началото на въпросното ни дѣло. А какъ да са раздавать тѣ и на кого, това не ни е сега прѣдмѣтъ за развиване. Ний много малко нѣщо казахме и за важностьта на вечернитѣ и недѣлнитѣ училища. Причината е, че ний са отнасяме съ настоящитѣ си редове къмъ хора, които знаять тия работи.

Друга идея, върху която Министерството на Просвѣщението не трѣбва никога да прѣстава да работи, е идеята за ввеждането и распространението у насъ на *дѣтинскитѣ забавачници.*

Ако хората въ Европа при въспитанитѣ майки и домашния конфортъ, съ които располагаять, непрѣставать да цѣнять важностьта на тия завѣдения; то ний, Българитѣ, трѣбва да благоговѣемъ прѣдъ тѣхъ при сегашното ни лишение и на двата горѣказанни фактори, тъй необходими за добрата отхрана на дѣцата.

Digitized by Google

Всѣкиму е извѣстна, колко впечатлителна е дѣтинската натура отъ второ и трето годишната до седмогодишната възрасть на дѣцата. Всичко, което видятъ тѣ и чуятъ въ тая си възрасть, не само неизличимо запомнюватъ, но и са вражда съ нѣжната имъ натура.

Модерната педагогия фактически доказва, че всичкитѣ дѣца са раждатъ невинни и добри. Прѣди да отворятъ очитѣ си, тѣхното „азъ“ може да са сравни съ една чиста бѣла хартия, на която нищо нѣма записано. Първата чърта на тая хартия са дрясва отъ майката и всичко, щото може да побере тя (хартията), са написва послѣдователно отъ семейството и окржжающата дѣтето срѣда. Въ първата дѣтинска възрасть тая хартия, като е почти цѣла ненаписана, окржжающитѣ пишатъ по нея безъ никакъвъ трудъ дълги редове съ много голѣми и неизличими букви.

Тия наши малко думи сж достатъчни, вѣрваме, за да убѣдятъ всѣкиго отъ колко голѣма важность е първата грижа на родителитѣ, когато става записването на първитѣ тия редове въ дѣтинскитѣ сърдца на рожбитѣ имъ. Тѣзи работи сж оставали безъ внимание у насъ отъ памтивѣка и до сега. „Въ турско врѣме“ ний растѣхме и безъ тѣхъ; но тогава ний, ако не бивахме морални, бивахме или срамежливи, или богобояливи. Сега, обаче, не е тъй. Свѣта сега са измѣни и са постоянно измѣнява. Новия свѣтъ и новия животъ прѣдизвикватъ нови нужди и изискватъ нови грижи отъ насъ. Проститѣ казватъ, че дѣцата имъ „дяволи (вмѣсто хитри, шейрети) са пръкватъ отъ майчинитѣ си утроби.“

До седмогодишната си възрасть нашитѣ дѣца сж осждени да прѣкарватъ врѣмето си по-много по улицитѣ, отъ колкото у дома си. Нашитѣ майки имятъ обичай да казватъ на дѣцата си: „махнете са отъ главата ми! Вървете играйте на пятя!“ А ний знаемъ отъ каква срѣда са заобикалятъ тѣ на пятя и какъвъ моралъ и впечатления придобиватъ отъ нея.

Учреждаването на дѣтинскитѣ забавачници у насъ, както по свѣта, би било, слѣдов. отъ неоцѣнима полза за правилното развитие на бждащето ни поколѣние.

Опасноститѣ, които в. „Напрѣдъ“ може да прѣдвиди въ тѣхъ, ще сж лесни за уборване, вѣрваме ний. Наистина, гр. Толстой е написалъ много хубави работи *противъ това напра-*

Digitized by Google

вление; но тѣ сѫ за насъ идеални сѫщо тъй, както е идеално и прѣмахването на грубото оржжие въ сегашния вѣкъ, оржжие, противъ което сѫ писали, и много краснорѣчиво, мнозина писатели. Пъкъ, най-послѣ, има и много социалисти, които не отричатъ плодотворното влияние на тия заведения и които вѣрватъ, че семейството съ своитѣ раздори развращава бждащитѣ членове на человѣчеството, да са изразимъ по социалистически, и че да са отдѣлятъ отъ рано дѣца отъ него е полезно.

Длъжность е, прочее, на Министерството на Просв. да положи всичкитѣ си старания за енергическа инициатива въ това отношение. Нека испрати то дѣвици въ странство да изучатъ тая толкова лесна за женската натура профессия, каквото е учителството въ дѣтинскитѣ забавачници. Нека обясни подробно ползитѣ на тия заведения на всичкитѣ ни съотечественици и обѣщае помощи на всички градове, които са подканятъ за основаването имъ.

Тѣжки, много тѣжки и многобройни сѫ, наистина, грижитѣ на Министерството на Народното ни Просвѣщение въ тая епоха, която проживяваме сега! Тая мисъль не можа да не ни мине прѣзъ ума, когато, слѣдъ като изказахме толкова работи, които влизатъ или право или косвенно въ неговитѣ длъжности, ний намираме още нѣщо да кажемъ въ това отношение. Почитаемото ни Министерство не трѣбва да испуща никакъ отъ прѣдъ видъ и това, че ний прѣживѣваме врѣме, когато почти всички *важни* отрасли на държавния ни механизмъ сѫ лишени отъ подобающитѣ имъ интелегентни сили. Ний съ удоволствие констатираме тука, че Министерството съ много свои работи и постѫпки е ясно показало на всички разсждливи хора, че то има винаги на ума си това обстоятелство. Неговата мждрость, да не прѣкрати учението на учащата ни са въ странство младежь и прѣзъ най-критическитѣ врѣмена на отечеството ни, е най-голѣмия му аргументъ въ това отношение. Съ слѣдующитѣ си редове ний ще са постараемъ, до колкото и както силитѣ ни допущатъ, да му са притечемъ на помощь въ това му разумно направление.

Естественно е, че Почитаемото Министерство знае, какво за важнитѣ постове на споменатитѣ ни отрасли хранимъ надѣжда всички ний, учащитѣ са въ странство българи, които отъ врѣме-на-врѣме ще са увоваваме въ България ту съ цилиндри, ту съ очила и по нѣкога съ голѣми желания, претенции и вза-

Digitized by Google

скателности. Затова, нека има прѣдъ видъ то, че споредъ първата ни отхрана отъ една страна, рѣзката разлика между срѣдата, която напущаме и въ която идеята да са учимъ, отъ друга страна, и незабравяйки никога толкова зѣнщитѣ и готови за насъ мѣста въ България, отъ третя, ний често дохождаме до обаяние и инактивность. Всичко това е много естествено . . . .

Министерството би испълнявало единъ священъ свой дългъ, ако би съумѣло нѣкакъ да ни спомня отъ врѣме на врѣме отечественнитѣ ни нужди и ни косвенно потиква къмъ *искренъ трудъ*. Това трѣбва да бѫде изобщо къмъ всичката ни учаща са младежъ въ странство.

Наистина, ний, учащитѣ са, не сме лишени, обикновенно, отъ нуждното благоразумие; но постѫпки отъ горния родъ не бихѫ ни биле съвсѣмъ бесполезни. Ний сме млади хора.

Много незначително е влиянието върху ни на циркуляри отъ рода: „който нѣма таквазъ и таквазъ бѣлѣжка, ще пострада.“ Нашитѣ натури сѫ отъ особенъ родъ въ възрастьта и положението, които прѣживяваме сега. При всичкото си несъвършенство, ний сме наклонни да мислимъ, че всичко знаемъ и можемъ.

Министерството на Просвѣщението би направило много добрѣ, споредъ насъ, ако основѣше единъ журналъ на правителственъ фондъ. Въ тоя журналъ да печата своитѣ отечески наставления отъ името на майка България къмъ всички дѣятели, които влизѫтъ въ неговото вѣдомство. Въ тоя журналъ да печата то и трудове отъ всичката ни учаща са младежъ въ странство, за които да й отреди и извѣстни материални награди. Прѣдмѣтитѣ и материалитѣ на тия трудове да бѫдѫтъ назначавани и изисквани отъ самото министерство чрѣзъ длъжки и насърдчителни писъмца. Въ писъмцата, отъ тоя родъ именно, то може да прѣдава всичкия свой потикъ и насърдчение къмъ нашитѣ деликатни, тъй да са изразимъ, натури. Удобренитѣ трудове да са печатѫтъ и награждавѫтъ; а за ненапечатанитѣ да са благодари най-грациозно. Това нѣщо би прѣдизвикало въ нашата срѣда единъ видъ благородна конкуренцийка, ний по-вече бихме са чувствували, че живѣемъ и бихме извлѣкли по-голѣма полза отъ срѣдата, въ която прѣживяваме по нѣколко години и често напущаме, безъ да сме обрьщали вниманието си върху разнитѣ й било добри, било лоши страни.

Трѣбва неусѣтно да ни са даде да разберемъ, че ний,

Digitized by Google

като студенти, трѣбва да са отличаваме отъ туземнитѣ студенти въ много отношения. Трѣбва да ни са даде да разберемъ, че ако туземния студентъ, слѣдъ като си научи лекцитѣ, има право да иде на балъ или всѣкадѣ другадѣ на гуляй, на насъ възраждающето ни са отечество ни отнема това право. Че ний трѣбва на четири да си отваряме очитѣ, дѣто е рѣчено, и съ внимание да отбѣлѣзваме всичко добро, което тукашнитѣ общества притѣжавятъ и ний можемъ въ полза за насъ да го откраднемъ, да са изразимъ по-просто.

Когато Франция са възраждаше, французскитѣ интелегенти са обрьщахѫ къмъ младитѣ си сили съ възвания, които имахѫ, едвамъ ли не, войнишки характеръ. „Напрѣдъ французи!“ викаше Ioachim de Bellay, единъ отъ членоветѣ на плеядата за врѣмето на Хенриха III-ий въ своята „Illustration de la Langue Francaise“ „Гордо прѣстѫпайте напрѣдъ къмъ величественната оная столица (тука е думата за Римъ), та пожънете готовата тамъ жьтва, и елате тукъ, та украсете нашитѣ templi и цьркви! Не бойте са вече отъ грацанията на ония гъски, що крѣкаха нѣкогажъ си по римскитѣ стѣни! Не бойте са вече нито отъ вьрлия оня Манлея, нито отъ измѣнника Камила и пр. и пр.“ „Идете въ Гьрция! Задигнете, безъ ни най-малко стѣснение на съвѣстьта си, священнитѣ ония съкровища на великолѣпнитѣ делфийски храмове и нѣмайте страхъ ни отъ нѣмия Аполона, ни отъ неговитѣ лъжливи оракули и пр. и пр.“

Насьрдчения отъ тоя родъ отъ страна на Министерството на Народното Просвѣщение къмъ насъ учащитѣ са въ странство не бихѫ биле безъ полза въ епохата, която прѣживяваме. Но да дойдемъ на думата си.

Помѣнатия ни журналъ трѣбва да заключава, освенъ наградените резензии, и трудовитѣ на всичкитѣ ни учителски сили, които сѫщо да са награждавятъ. Въ него да са помѣстятъ висшитѣ министерски наставления и къмъ всичкитѣ ни учители, и да са распространи тъй било дáромъ, било съ нищоженъ абонаментъ, на всѣкадѣ изъ тѣхната и нашата срѣда. Тоя журналъ би билъ отъ голѣма полза и за цѣлия ни народъ понеже всичко, щото трѣбва да са популяризира по учебното ни дѣло, може да са прави чрѣзъ него. А пъкъ нашитѣ журналисти да считятъ за свой священъ дългъ да заимствуватъ и распространявятъ, колкото са може, по-вече тая популяризация.

За сега не ни иде друго нѣщо на ума да спомѣнемъ

Digitized by Google

и прѣчислимъ къмъ надлѣжащитѣ длъжности на Почитаемото Министерство на Народ. ни Просвѣщение. Ний ще го оставимъ вече въ покой и ще са обърнемъ да кажемъ още нѣколко мисли къмъ нашитѣ учители и духовенството ни.

Освенъ казанитѣ ни до тукъ мисли върху учителското ни съсловие, ний считаме за нуждно да му напомнимъ още по-ясно, че и то не трѣбва да извършва длъжноститѣ си по формулитѣ на професоритѣ въ Европа. По-другъ видъ учителска дѣятелность трѣбва у насъ, ако искаме и ученически бунтове да нѣмаме и неуважението на ученици къмъ учители да са унищожи.

Нашитѣ учители не трѣбва никога да мислятъ и вѣрватъ въ сегашно врѣме, че тѣхнитѣ длъжности са ограничавятъ само въ прѣподаването на означения въ учебнитѣ программи учебенъ материалъ. Тѣ трѣбва да са убѣдятъ, че ний отчакваме отъ тѣхъ не само научно, но и *морално* упжтване и ржководяние. Безъ това, ний усѣщаме, че тѣхната наука ни служи по-скоро за ножъ въ ржцѣтѣ, както казахме и на друго мѣсто, а не за истинското ни просвѣтяване и облагородяване. Тѣ трѣбва да са убѣдятъ, че при сегашната ни отхрана ученическитѣ ни дружества сж много врѣдни безъ тѣхната подпорка и живото имъ участие въ тѣхъ. Сегашния ни учитель не трѣбва никакъ да счита ни за срамъ, ни за унижение да бжде приятель съ ученицитѣ си и взаимно съ тѣхъ да разисква разни въпроси въ ученическитѣ дружества, да ржководи и потушава повдигащитѣ са въ тѣхъ, вслѣдствие ученическата неопитность, кавги и умрази, *които винаги* са развивятъ и *винаги* имятъ не твърдѣ добри слѣдствия. Ученическитѣ ни дружества сж необходими.

Освенъ всичко това, постоянното старание за развиването въ младежьта ни любовь *къмъ разумното прочитание на книги* трѣбва да са счита, като постояненъ и налѣжащъ дългъ на всичкитѣ ни учители.

Да казва кой що ще, но нашитѣ държавни учители сж изобщо най-интелегентнитѣ ни учителски сили. Тѣ сж изобщо, тѣзи, които могятъ най-сполучливо да упражнявятъ разнитѣ опити било изъ областьта на Физиката или Химията. Като е това тъй, тѣ не би ли испълнили единъ свой священъ дългъ, който възраждащето ни са отечество имъ налага, ако давятъ инициатива за въвеждането и распорежданието на литературнитѣ ве-

Digitized by Google

черинки у насъ? Ний вѣрваме, че Г-ну Бъч-ву, Б-ву и пр. ще имъ е още приятно, когато си въспомнятъ съ какъвъ успѣхъ са извърши и съ каква готовность за припятствие са посрѣщна въ Габрово първия имъ опитъ въ това отношение. Защо не продължаватъ тѣ тоя си благороденъ опитъ, гдѣто и да сж сега.

По тоя начинъ тѣхната работа са расподѣля, наистина, въ много страни и става доста мжчничка; но нѣма вреда. Ний поддържаме, че намъ трѣбва да са прѣподава въ училищата ни не много дълга и пространна наука. Малко да е тя, но хубаво и разумно да е проучена и да е придружена съ нуждитѣ морални подкладки. Никакви мжчнотии не трѣбва да убезкуражаватъ нашитѣ учители. Не знаятъ ли тѣ, че за мжчнитѣ работи благодарнитѣ хора по-достойно награждаватъ благодѣтелитѣ си? Ако американскитѣ учени хора търсятъ съотечественницитѣ си и по кжрищата, когато идатъ тѣ на расходъ, да ги учатъ и въспитаватъ, то защо нашитѣ учители да не правятъ това, когато ний всички сме тъй бѣдни и тъй жедни и за наука и за моралъ?

Да са стрѣснемъ!... Вършатъ ли всичко това нашитѣ учители, тѣ нѣма да иматъ грижа, както и по-горѣ казахме, ни бунтове да смирявatъ, ни на сила ученицитѣ да карatъ шапки да имъ свалятъ, нито, най-послѣ, разни натяквания да иматъ отъ хора безъ работа, като насъ.

Ний спомѣнахме по-горѣ, а сега повтаряме, че и нашето духовенство не взе никакви мѣрки, слѣдъ освобождението ни, било за подържанието на религията ни, било за укопитванието на народа ни въобще и на священницитѣ ни частно, или, било най-послѣ, за распространението морала въ народната ни срѣда.

Мнозина наши починали святи отци сж толкова много въблагодарили и задължили народа ни съ неуцѣнимитѣ си памтивѣковни заслуги, щото намъ е просто мжчно, като гледаме, какъ тѣхнитѣ сегашни приемници, като че ли клонятъ, съ своето нехайство къмъ прямитѣ си длъжности, да ни изстудятъ къмъ религия и къмъ всичко духовно.

Нашето духовенство изобщо не е учено. То не е дало потикъ за развиванието на никакви искуства у насъ, както що сж направили западнитѣ духовни пастири; не е направило нищо подобни нашето духовенство; но то ни е мило и скжпоцѣнно.

Digitized by Google

Мило и скѫпоцѣнно ни е то, защото не ни е причинявало никакви кървави войни и е било ангелъ Хранитель и самоотвърженъ покровитель на националното ни единство прѣзъ цѣли петь вѣка мрачни и опасни за народното ни сѫществуване врѣмена. Едничката тая идея е достатъчна да поддържа и съживява респекта къмъ нашето духовенство въ всѣки съзнателенъ българинъ. Но това нѣщо значи ли, че сегашното ни духовенство трѣбва просто да сгърне рѫцѣ надъ готови лаври и да чака Господъ отъ небето да продължава благитѣ прѣдначинания на неговитѣ прѣдшественници?

Не усѣщѫтъ ли нашитѣ духовни пастири, че именно сега, когато тѣхното паство вардаля имената Дарвилъ и Мюллеръ изъ устата си и спиритоалнитѣ дѣйствия на протестантина и католика сѫ въ сила всѣкого да убѣдѫтъ, не усѣщѫтъ ли тѣ, че сега и тѣхното уржжие трѣбва да бѫде много по-остро и енергията имъ много по-жива, отъ колкото оржжието и енергията на прѣдшественницитѣ имъ?

Турчина бѣше недалновиденъ и не много страшенъ за тогавашнитѣ ни духовни дѣятели. Гърка бѣше много хитъръ, но не и спиритоаленъ. Неговитѣ коварни дѣла бѣхѫ въ сила да накарѫтъ всѣкиго да са потърси отъ него. Нашитѣ св. отци водихѫ жива борба съ него; но тя бѣ борба не толкова религиозна, отъ колкото национална. То бѣше високъ и благороденъ подвигъ, който врѣмето налагаше на тогавашнитѣ ни пастири и отъ добритѣ плодове на които ний съ благодарни сърдца са паслаждаваше сега. Нашия народъ е свободенъ вече въ това отношение, ако са прѣсторимъ, че сме забравили Пушкиновата идея въ произведението му „Клеветникамъ Россіи“ и отъ която, като неопитни, доста ни е страхъ. Нашето духовенство има сега на срѣща си неприятели отъ новъ родъ и съ нови сили. Тия сѫ: безбожието, протестанството и католицизма. Всичкитѣ тия неприятели изискватъ жива борба насрѣща имъ. А ако живота е борба и добритѣ плодове на благородната борба сладки, то защо нашитѣ духовни пастири да стоятъ бездѣйственни, или да са занимавѫтъ съ работи, които въ сегашно врѣме, отъ турската граница насамъ — къмъ Дунава, не могѫтъ да правѫтъ честь на сана имъ?

Намъ ни е приятно, пастири добри, да си са черкуваме, на бащината си вѣра, която ни е толкова мила и драга, защото сгрѣва сърдцата ни съ хилядн сладки въспоминания; но не за-

бравяйте, че новия ни животъ иска новъ начинъ на дѣйствия и отъ ваша страна.

Въ нашитѣ градове има сега протестански и католишки училища и църкви. Тия хора не искатъ да уничтожаватъ народностьта ни, а са наричатъ българи, като насъ. Тѣ не горятъ книгитѣ на нашия езикъ, а пишатъ книги на него. Тѣ не ни казватъ открито: „станете протестанти или католици," защото бихъ ни раздразнили и съ камьни бихме ги изгонили, както казватъ проститѣ. Не правятъ тѣ всичко това, а съ благи думи и краснорѣчиви рѣчи смегчаватъ, обайватъ и накарватъ и доста наѣженитѣ противъ тѣхъ хора да имъ казватъ: „благодарим!"

Врѣмената сега сж такива, щото за благоразумния человѣкъ е безразлично отъ гдѣ му иде доброто, за да го приеме, за да благодари на благодѣтеля си, че и да го послѣдва по нѣкога. Мина са вече врѣмето на фанатизма.

Защо да не прѣдпочетж скромната богуслужебна зала на протестантина отъ нашата „черкува," когато, уморенъ отъ шестодневенъ трудъ, спечеленъ съ хиляди свѣтски грижи и суети, азъ ще чуж тамъ *на матерния си езикъ* блага и морална рѣчь, кратка и утѣшителна молитва и хармонична религиозна пѣсень, нѣща, които въ „черкува" не намирамъ, или не усѣщамъ!

Протестантина ма насърдчава и убѣждава да са уча, че било добро. Доказва ми той съ хиляди факти и примѣри да бждж патриотъ, честенъ чиновникъ, вѣренъ съпругъ, искренъ приятель, богобоязливъ и пр. и пр., защото само тогава сьмъ можалъ билъ да имамъ право да са наричамъ „человѣкъ" и пр. и пр. Ами въ нашата църква? „Тамъ азъ зная отъ рано, че ще намѣржж и чуж сжщото нѣщо, каквото сьмъ чувалъ и прѣди три-четири мѣсеци, когато ходихъ да са черкувамъ," отговаря често „издявулення" нашенецъ. „Сѣ Господи помилуй", „сé пресвятая Богородице спаси насъ," сѣ вѣрую," сѣ „Отче нашь," сé „пряносъ" и пр. и пр. Наистина, че тоя, който чете Апостола, казва „Коринтеномъ" въ началото вмѣсто „Дѣяния" и попа казва за Евангелието „отъ Матея" вмѣсто отъ „Лука"; но за мене това е безразлично, защото не началото, а „конецъ дѣло краситъ". Всичкитѣ тия четива ставатъ на языкъ, който праотцитѣ ми сж разбирали и говорили, може би; но азъ го не отбирамъ. Баща ми и майка ми говорятъ на языкъ, който има началото си отъ пьрвия, но азъ само матерния си языкъ отбирамъ. Четивата на тоя езикъ ма хранятъ само душевно и ма утѣшаватъ;

Digitized by Google

то ми е по-добрѣ. Нашия попъ слово не казва, а когато са о-нита нѣкога да каже, той, захласнатъ, въ семейнитѣ си грижи, като всѣки простъ человѣчецъ, едно мисли, а друго ни казва.“ И съ крьстосани на сьрдцето си рѫцѣ „вдявуления“ тоя нашенецъ отива слѣдъ протестантитѣ, или слѣдъ католицитѣ, или най-послѣ слѣдъ безбожницитѣ! . . .

Всичкитѣ тия работи, Ваши Святейшества, сѫ отъ такова естество, че ний ги само виждаме и усѣщаме, а не сме никакъ въ сила да Ви посочимъ истинския имъ лѣкъ. Съ прѣдпазване ще Ви направимъ по-долнитѣ си бѣлѣжки въ това отношение, защото не сме положително увѣрени въ плодотворностьта и добритѣ имъ исходи.

Ний не знаемъ, защо нашето Богослужение да не са извършва на сегашния ни материнъ езикъ, когато единичкото това обстоятелство би тъй силно подѣйствувало на религиозното чувство на народа ни. Ний бѣхме зритель на една литургия въ Троянския мънастирь, гдѣто попа викаше: „за тѣзи, които плавѫтъ, които пѫтешествувѫтъ и пр. съ миръ на Господа да са помолимъ!“ и какъ цѣлата църква падаше на колѣнѣ, както що правяхѫ Русситѣ у насъ, на всѣки хорчески отговоръ „Господи помилуй.“

Не знаемъ да-ли и нашето духовенство са води въ това отношение по сѫщитѣ идеи, като папитѣ за латинския езикъ; но при тоя прогрессъ на идеята за националностьта намъ ни са струва, че не ни е твьрдѣ въ интереса да облажаваме общеславянското единство въ църковния езикъ; още повече, че сега сѫществувѫщитѣ църковни книги на тоя езикъ би биле достатъчна гаранция въ всѣко врѣме за това *единство*, значението на което сме слаби да можемъ да разбираме сега.

Въ всѣкий случай, ний вѣрваме, че ако не друго, то задължителното четение на Апостола и Евангелието на материния ни езикъ е неминуемо необходимо нововедение въ сегашно врѣме у насъ.

Освенъ това и нашето духовенство трѣбва да са погрижи да основе на свой фондъ единъ духовенъ журналъ, но никакъ не като търновския „Духовенъ прочитъ.“ (Ний не знаемъ, какъвъ е сега издаваемия, ако са не лъжемъ, въ Стара Загора, духовенъ журналъ).

Въ тоя журналъ да земѫтъ участие *наредѣ* всичкитѣ

Digitized by Google

наши висши духовни пастири, въ които да влиза и Н. В. П. Екзарха ни. Съдържанието му да бъде главно *отъ обстоятелственни ръчи*, напечатвани *съ много едри букви*, за всѣки единъ праздникъ. Тоя журналъ да са получава задължително отъ всичкитѣ ни священници, които и да са задължатъ да сказватъ, или по-право, да четатъ рѣчитѣ на всѣки праздникъ. Да имъ са обясни, че четението на тия слова трѣбва да става много съзнателно и естественно, за да не изгубватъ патетичността и влиянието си върху църквата. Тамъ, гдѣто попа са усѣща слабъ да направи това, нека помоли учителя. Той като добъръ и разуменъ человѣкъ, никога не ще да му откаже отъ да му помогне.

Да са обърне голѣмо внимание на пѣвческитѣ хорове въ храмовитѣ ни. Печално е, наистина, да слуша человѣкъ най-прочувственнитѣ ни религиозни пѣсни да са умаскарявatъ, да са изразимъ по-просто, отъ дразливия гласъ на нѣкой старъ даскалъ или попъ! Да не забравяме, че хубавата хармония, като възвишава человѣческитѣ чувства, възвишава и сюжета на пѣснитѣ и ги прави по-чувствителни за сърдцето.

Нека нашитѣ духовни пастири влѣзатъ въ тѣсни сношения съ учителитѣ ни за тая работа. Нека имъ дават всичкитѣ си възможни упатвания и материални помощи за стъкмяването на ученически хорове, ако не на модерно, то на грьцко пѣение. Ний живо си припомняме, какъ силно покъртваха душата ни звънливитѣ гласове на нѣжнитѣ ни ученици въ турско врѣме, когато по-отблизо са глѣдаше на тия работи.

Колкото са отнася до уредбата на духовнитѣ ни училища, за спелучливия имъ ходъ, ний са не усѣщаме въ сила да кажемъ нѣщо. Тоя въпросъ е толкова сериозенъ и важенъ и тъй е назадналъ у насъ, щото заслужва вниманието и на най-интелегентнитѣ ни сили.

Съ всичко това ний завършваме статията си съ надѣжда, че не сме направили лошо.

Като не намѣрихме, че е сега „сгодно врѣме у насъ за пѣсень“ *по-нашата специалность*, ний са поласкахме да повѣрваме, че съ прочитанието си мисли отъ рода на тия въ въпросната ни статия, нашата читающа публика нѣма съвсѣмъ безполезно да изгуби врѣмето си.

Ако читателитѣ ни намѣрятъ нѣкои врѣдни *за общото ни добро работи*, вмѣстени въ настоящия ни трудъ, тѣ ще съ

Digitized by Google

плодъ на нашата младость и неопитность, а не на лошо сърдце и зли намѣрения. Затова, нека побърза тѣ да ги *хубаво* по-правятъ. Ний ще имъ сърдечно благодаримъ.

Ласкаемъ са да вѣрваме, че мислящитѣ нашенци нѣма да са втурватъ да ни навиратъ въ очитѣ, че еди-коя-си фраза не е граматически написана и че еди-кои-си думи са можали да са кажатъ на български, а не на турски, русски, френски и пр., но че ще ни са притѣкатъ на помощь въ право изказанитѣ ни *мисли*.

Въ въпроси, като тоя на настоящата ни статия, ний сме наклонни да слѣдваме не толкова Малерба, колкото другъ единъ старъ французски писатель — Монтена, който каза: „Въ мисъльта, въ мисъльта са състои всичкото! Думитѣ трѣбва да слѣдватъ мислитѣ ни. Тѣ сж роби, които винаги трѣбва да ни служатъ, а не и да ни заповѣдватъ. Ама нѣкждѣ-си не ми дошла въ памятьта чисто француска дума! Азъ употрѣбявамъ гасконска, безъ ни най-малко да са стѣснявамъ. Азъ желая, щото мислитѣ, чрѣзъ които са развива извѣстенъ прѣдмѣтъ, тѣй хубаво да испълнявятъ духа на тоя, който ги чете, или слуша, щото, хичъ и да му не идва на ума, да обрьща вниманието си върху другитѣ — роби!“

Да са стрѣснемъ, прочее! Врѣме е вече да са завземемъ и по-сериозно да са запознаваме съ всички работи, които могатъ или да попрѣчатъ, или да помогнатъ на народния ни прогрессъ, та еднитѣ да прѣмахваме, а другитѣ да прѣгръщаме!

г. Гандъ. 1889 год., 22 Януарий.

Digitized by Google

ОТЪ ВИТОША ДО РОДОПА.

(България, Румелия и Турция.)

Пѣтни бѣлѣжки прѣзъ 1883 година.

(Продължение отъ X книга.)

30 Юний.

(Българския Князъ Александъръ и българитѣ въ турско. Посѣщения. Пангаля и абаджийскитѣ пари. Синъ му Дамитраки. Гости у Даниила Костовъ. Расправии за румелийскитѣ и българскитѣ работи. Заминуване за Устово. Долньо-Райково. Пѣтуване до Устово. Влизане въ Устово. Полицейския Георги. Слизане у Попъ Кирякови. Прѣдставляване прѣдъ Устовския мюдюринъ Данча Киряковъ. Хаджи Иванъ. Попъ Киринъ Бѣлкуски).

Черковната камбана ни разбуди по изгрѣвъ слънце. Бѣше втория день на голѣмия праздникъ Петровъ-день, а не трѣба да забравяме, че тоя праздникъ са празднува въ нашенско три, а въ нѣкои села 4 дена. Отидохме съ Михаля въ черквата Св. Недѣля, въ която съзрѣхъ само това изключение — направено отъ 10 год. насамъ — че бѣше обишарена съ образи по сводитѣ тавани и по странитѣ. На една отъ стѣнитѣ бѣхъ изобразени въ голѣмъ видъ българскитѣ просвѣтители Св. Кириллъ и Методий.

Когато пустна черква, нѣколцина мои приятели и единоврѣменни съучевници на забрахъ, та са застояхме вънъ на двора подъ училището, дѣто обикновенно слѣдъ черква са запиратъ за свиждане и кратъкъ разговоръ всички момци и мужье. Когато захванахъ да са разнисватъ хората и да отиватъ по гости едни на други, нашата купчинка тоже са отправи по гости. Ходихме до на 10 мѣста. Въ повечето къщи, у които бѣхме по гости бѣхъ украсени по стѣнитѣ съ портретитѣ на русскитѣ царье Александровци II и III и на Българския Князъ Александра I. Чудно е това проявление между по-живичкитѣ хора въ онзи край, че най-много желаятъ да знаятъ и най-много питатъ за Българския Князъ, който е за тѣхъ като святецъ; мечтаятъ си, че той е бѫдещий освободитель на останалитѣ подъ Турция български земи. Искатъ да знаятъ, за ръста му, за палатитѣ му, за черквитѣ му, за богатството му, за войската му и за живота му. Все за него питатъ и распитватъ даже и подиръ баснословнитѣ легенди, що за Князя Александра искуствено сж съчинили и сполучливо распространили въ Ахъ-Челебийския край, Попъ Киринъ Бѣлковски, отъ Устово — който е дохождалъ въ София прѣзъ 1881 год. — и нѣколко старци и баби — които сж имали голѣмото щастие съ очитѣ си да видятъ Князь Александра въ Иерусалимъ и великолѣпнитѣ почести, които му сж биле направени. И наистина, за

Digitized by Google

които обичѫтъ по-вече да мислѫтъ и по-много да работѫтъ — каквото е по̀-вечето населението въ планинскитѣ мѣста —; за да са прокара нѣкаква мисъль съ цѣль: за укрѣпяване народния духъ; за да са поддьржа вродената надѣжда за освобождение и за да са неоставя мѣсто на отчаянието, трѣба да са създавѫтъ легенди изъ новобългарската история въ свръзка съ събитията, извършени въ самата онъзи мѣстность отъ 1876 до 1879 год. Тъй напр. Попъ Кириякъ слѣдъ завръщанието си отъ София расправялъ по селата, че когато ходилъ при Княза, да му расправи за *робетѣ* (подъ робе, у насъ разумѣвѫтъ покорнитѣ на Турция людье) въ Ахѫ-Челеби, Княза заплакалъ и му казалъ, да каже на робетѣ: да са молѭтъ на Бога и да постѭтъ, замъ по̀-скоро да са освободѭтъ. Разбира са, че всѣка легенда има свой крѫгъ, помежду който може да са распространява. Азъ не отричахъ нищо отъ това, което Попъ Кириякъ прѣди 2 години бѣ распространилъ. На противъ, азъ тоже създавахъ легенди, но по-приблизителни до истината. Инъкъ, неможаше да са удовлетвори чудното за меня любопитство на нашенцигѣ по работитѣ въ София, а особенно за священната за тѣхъ личность Княза Александра.

Кѫдѣ 11 часа прѣдъ пладнѣ на завръщание къмъ Даниилови, съ нѣколко отъ другаритѣ си, направихме посѣщение Пангалу. Намѣрихме го въ единъ отъ кьошкювитѣ на третия катъ. Сѣдналъ съ крьстосани ноги, той распитваше за едно за друго най-малкия си синъ Димитракя, който нѣколко деня по̀-напрѣдъ бѣше са завьрналъ отъ Солунъ, гдѣто бѣ свьршилъ II-ий классъ въ българската Гимназия. Зараньта Пангаля не бѣ ходилъ въ чьрква, не че бѣ уморенъ отъ пѫтуванието, но защото не знаяше още въ какво положение са намиралъ подигнатия въпросъ за злоупотрѣбенитѣ едно врѣме *абаджийскятѣ цари*, отъ които и той са е билъ ублажилъ. По причина, че единъ адвокатинъ билъ дошелъ прѣди единъ мѣсецъ отъ Цариградъ съ рѣшение, издадено прѣди 30 год., за да иска чрѣзъ сѫдилището една голѣма сумма отъ 64 души ахряни и християни — порѫчители на четворица подпрѣдприемачи за доставката на едно голѣмо количество аби за обличание царската войска — Пангаля бѣ побѣгналъ въ Пловдивъ за нѣколко врѣме, а и сега още са крияше въ кѫщи, додѣ узнае навѣрно какъвъ ходъ е зелъ тоя периодически подиганъ и замълчаванъ въпросъ.

Пангаля са много радваше, че синъ му Димитраки са билъ вьрналъ *по-отворенъ* отъ Солунъ, че е училъ учение, което влиза въ работа и при *търговията*. Особенно са въсхищаваше отъ красиво печатаното училищно свидѣтелство, накачено съ разни бои, надписи, фигури и пр. „Брей казваше, той, колку напрѣдна Булгарѝяса! Кой вѣрваше, чи въ Селеникъ ще са угради накова гулеаму школьо̀. Спулай Го̀спудѣ. Сипи ни Димитраки ракийка“. Димитраки почерпи гоститѣ съ подблажена и расплодена ракия. Пангаля са заричаше, че щомъ свърши синъ му Димитраки III-ий классъ въ Солунъ, непрѣменно ще да го проводи въ Свищовското Търговско Училище, да са

Digitized by Google

научи, какъ са печели съ търговия, хемъ да види България отъ едина край до другия.

За обѣдъ бѣхъ виканъ у Даниилови, за това, като излѣзохме отъ Пангалови, раздѣлихъ са съ другаритѣ и отидохъ у Даниилови. И неговата кѫща е голѣма, боядисана извѫтрѣ и хубаво постлана и укичена. Обѣда бѣ приготвенъ въ най-хубавия му кьошкъ — една широка стая съ високи мендерлици, постлани съ сини кичени халища, а къмъ стѣнитѣ наредени пьстри възглавници — всички мѣстно издѣлие. Пода, т. е. дюшемето, тоже бѣ постланъ съ сини кичени халища. Тукъ нѣмаше портрети ни на царье, ни на князье; ала нѣмаше ни султански, ни пашовски изображения, при всичко че домакина бѣ сѫдебенъ засѣдатель при кадията, служба ако и изборна, тамъ ѭ разбирѫтъ за коронна. Около трапезата са наредихѫ стопаницата, тритѣ ѝ момчета и двѣтѣ ѝ момичета. Срѣдньото му момче бѣше свьршило прѣзъ това лѣто II-ий классъ въ Пловдивската Гимназия, а голѣмото му съвсѣмъ малко е учило по-напрѣдъ. Като на праздникъ всичкитѣ домашни бѣхѫ свѣтло прѣмѣнени: момчетата съ шаячено европейско облѣкло, а момичетата съ мѣстно народно пакъ отъ мѣстна материя, само че многото жьлтици, що красяха шиитѣ и гърдитѣ имъ, отнемахѫ голѣма часть отъ оригиналностьта и привлекателностьта на мѣстното женско облѣкло. Голѣмото момиче често пѫти ставаше отъ трапезата да прислужва, да донася други ѣстия и още хлѣбъ и да налива вино. Това правяше то, не че нѣмаше въ кѫщи слугиня, но по задължителния мѣстенъ обичай: момичето въ кѫщи да прислужва, особенно, когато има гости.

Слѣдъ обѣда, отидохме съ Даниила на другия му кьошкъ, отъ дѣто има по-хубавъ глѣдъ, както къмъ селото, тъй и къмъ насрѣщнитѣ гористи бьрда. Дойдохѫ у Даниила Попъ Гавриилъ и Рашидъ Ефенди, едно да му честитѭтъ Петровдена (тоя праздникъ бѣ и вчера, ала защото бѣ срѣденъ день, днесь отговѣвахѫ хората, и днесь са виждаше на всѣкѫдѣ по-голѣма блѣскавина) и друго, за добрѣ дошелъ отъ Пловдивъ, а най-вече да го распитѫтъ за новини отъ ближната Шаркѫ-Румелия. Любопитството имъ за новини са удвои, като видѣхѫ и мень у Даниилови, защото вчера не можахѫ да распитѫтъ за всичко по София.

Даниилъ имъ расправи за промѣненията, които е забѣлѣжилъ въ Пловдивъ и за видната разлика между бившия турски и сегашния автономски Пловдивъ. Само въ търговско отношение нему са видѣлъ по̀-вече въ застой. Лошо впечатление му направили разсказитѣ за партизанствата и агитаторствата на праздноскитаѭщитѣ са политикани. Тъй сѫщо неприятно му било дѣто чулъ, че данъцитѣ били по-тѣжки отъ колкото въ турско врѣме. Даниилъ имъ прѣдставляваше всичко обективно, нищо ненадказваше, освенъ за румелийската войска, която той едвамъ не сравни съ донскитѣ казаци, по тѣхното здравие и облѣкло. Рашидъ Ефенди вѣрваше всичко, особенно като му е било извѣстно, че по-високитѣ офицери въ румелийската войска сѫ русски.

Слѣдъ това Рашидъ Ефенди, отвори дума за работитѣ въ Княжеството. Много го интересувала прѣпирнята между русситѣ ми-

Digitized by Google

нистри Соболева и Каулбарса и българитѣ министри Начовича, Грекова и Стоилова по отстраненіето на Милетия, защото драго му бѣ да гледа недоразумѣнія между българското правителство и българската Екзархія отъ една страна, и между русското и българското правителства и Екзархията отъ друга страна. Азъ му расправихъ подробно теченіето на тоя въпросъ. Разбира са, споредъ неговия аршинъ, правото бѣ на по-силнитѣ, макаръ да похваляваше Екзархията за дързостьта ѝ да накаже единъ български владика, побѣгналъ прѣзъ врѣмето на войната въ Русия. А постжпката на българското правителство, за исходатайствуване назначаванието единъ български агентинъ въ Петербургъ, му са видѣше по-вече отъ смѣшна, а особенно, слѣдъ распръснатия прѣзъ онези дни отъ турскитѣ вѣстници лъжливъ слухъ, за дохожданието въ Княжеството още нѣколко стотини русски офицери.

Слѣдъ два часа разговоръ, азъ са опростихъ съ всички и отидохъ къмъ Михалюви, за да си приберж едно друго и заминж за Устово. Попъ Гавриилъ ма стигна въ градината и ми каза, да прѣстоѭ утрѣшния день въ Устово, защото щѣло да има тамъ едно събрание отъ всичкитѣ свещенници, учители и кметови на българскитѣ общини, за уреждание въпроса за околийско училище и за събиране нѣкакви статистически данни за Екзархията. Азъ му отговорихъ, че ще прѣстоѭ въ Устово третия день на Петровъ-день, но не за околийското събрание, въ което азъ нѣмахъ никаква работа и намѣса, а само да са видя съ приятелитѣ и познайництѣ си. „Както и да е, каза той, все ще бѫде полезно, ако продумашъ нѣколко думи, да ся съгласѫтъ всичкитѣ села, щото, околийското училище да са изгради и отвори въ Долно-Райково, срѣдоточието и огнището на гърцизма въ Ахъ-Челебийско, защото Устовци налѣгали да са отвори въ Устово, само и само, че тамъ нѣма гьркомани и че най-голѣмъ пазарь ставалъ тамъ.“ — „Да видя, му казахъ, и са раздѣлихме.“

Отидохъ у Михалюви. Михаль бѣ изискалъ отъ кмета селския пандуринъ Стайка, за да ма испроводи до Устово. Качихъ са на едно муле и въоружения Стайко ма поведе за Устово. Прѣзъ Долно-Райково прѣминахъ безъ да са спрж. Въ това полугьркоманско село всичко бѣ тихо, защото и млади и стари бѣхж събрани на южната страна при топлия изворъ *Топилата*, гдѣто са вияше величественно хоро. До цинцарския дюкень при черквата Св. Тодоръ — всрѣдъ селото — имаше нѣколко души, между които единъ ми са глѣдаше като познатъ, ала защото отъ страхове прѣзъ врѣме на Родопската размирица въ 1878 год. косата и мустацитѣ му бѣхж окапали, азъ не са спрѣхъ, а само слѣдъ едно „добъръ день“ слѣдвахъ си пѫтя, прѣдвожданъ отъ гордо и редовно крачащия Стайка.

Изминахме романтичното това село, разложено отъ двѣтѣ страни на Чьрна-Рѣка и което, ако погледнемъ отъ нѣкоя височина, има видъ на хубава градина. Мѣстоположеніето му е прѣлестно. Кжщитѣ му, около 300, сж високи двукатни, покрити съ плочи, стѣнитѣ на горнитѣ имъ катове сж мазани съ варъ и голѣмитѣ прозорци отъ ьошкювитѣ и широкитѣ потоне глѣджтъ къмъ пѫтищата и градинитѣ.

Digitized by Google

Тукъ има една чърква Св. Тодоръ, правена въ 1836 год., и подправена и уживописана прѣзъ 1871 год. Въ черковния широкъ дворъ, обграденъ съ якъ, високъ камененъ четирежгъленъ зидъ, сѫ селскитѣ гробища, правилно разрѣдени и обсадени съ овощни дървета и цвѣтя. Черквата е издигната въ тая широка ограда; на южнитѣ и вънкашни сводове висѭтъ двѣ камбани: една българска и една гъркоманска. Едната недѣля служѫтъ екзархийскитѣ българи, другата — патрикскитѣ. Тая наредба е направена, слѣдъ кървавата сцена, която въ това село са разигра на 7 Юлий 1874 год., когато поради дохождамието на Грьцкия Скеченски Владика, въ безоржжната борба за *народность* и *черква*, гъркоманитѣ, подпомагнати отъ правителството и единъ таборъ подкупени и напоени ахряни изъ Пашмаклѫ и Горно-Райково, разгонихѫ съ сопи и камьни събраното на сборъ многочисленно българско население и звѣрски убихѫ единъ младъ народолюбивъ българинъ Ник. В. Чешитски. Жертва стана наистина отъ страна на възроденитѣ българи, но и черквата Св. Тодоръ тогава са затвори за фенерския калугеринъ Калиника, а послѣ правителството са распореди да служѫтъ редомъ по една седмица спорящитѣ са за вѣра и народность еднокръвни братя.

До послѣдната русско-турска война пѫтуванието прѣзъ това село не бѣше до тамъ безопасно. Грькоманитѣ и дѣцата имъ подигравахѫ, заплювахѫ и захвърляхѫ съ камьни проходящитѣ българи, които смѣяхѫ да казвѫтъ, че Господь ги е далъ българи, а не г, рци. Сега обаче не бѣ тъй. Дебелия дирекъ на гърцизма, Радю Х. Георгювъ и подпорката на тоя дирекъ, Казалския Мюфтия Хаджи Абдулъ-Рахманъ Ефенди бѣхѫ прѣселени въ вѣчность. Нѣколцина опълченци и донски казаци, прѣзъ 1878 год. попрѣтопихѫ съ камшици Радя Чорбаджия прѣзъ двумѣсечното християнско царство въ Ахѫ-Челеби, а събитията въ Родопитѣ въ първата половина на 1878 год. злѣ повлияхѫ възъ здравието на стария Мюфтия, щото тая патрикова двоица безъ врѣме са прѣсели на небото. Сега пѫтуванието прѣзъ това село е безопасно за всѣкиго, само грознитѣ спомѣни отъ недалекото минало придавѫтъ на мѣстния пѫтникъ нѣкаква неприятность, която впрочемъ до нѣкѫдѣ са изглажда, като поглѣдне человѣкъ какъ сѫ закапали външнитѣ мазки отъ кьошкювитѣ на голѣмата Радюва кѫща, едноврѣменно свърталище на фенерскитѣ проводенници и какъ тая кѫща е заприличала на деребейскитѣ конаци въ Райково и Пашмаклѫ.

Минахме съ Стайка на лѣвия брѣгъ прѣзъ Долния Мостъ и влѣзохме въ жадето, което по-напрѣдъ минуваше прѣзъ Долно-Райково по дѣсната страна на рѣката, а сега чакъ отъ Устово до Пашмаклѫ върви все по лѣвата страна на рѣката, защото Горния Мостъ между Горно и Долно-Райково го бѣ завлѣкла рѣката при едно голѣмо наводнение. Като излѣзохме на долния край и Долно-Райково остана задъ гърбоветѣ ни, Стайко въздѫхна и каза: „Дюня чаргѫфелектѫръ. Повнишъ ли ти Христю адно врѣме, какво бѣше Долну-Райкуву? Воарзахми са вѣра нашенсемъ гоарци, като гувьоада стàнаха, али да даде Господь да дойдѫтъ вуднажъ тува братушкине

Digitized by Google

„Гледай си работа, бай Стайку, ей шехъ течъ чикаръ, ще да дойде врѣме, кугану бѣлякъ нѣма да устане отъ гаркопанству; сее людье ни сж гоарци, тѣ сж касу насъ, ала ни разбиратъ, за това ходятъ да са казватъ гоарци," му рѣкохъ азъ.

Слѣдваме пжтя за Устово. Пжтя бѣ поправенъ. Направенъ бѣ 3 метра широкъ и думаше са, че ще са прави 4 метра. Пжтя върви по лѣвата страна на рѣката; при долния край на Долно-Райково, пжтя върви близо по рѣката, а колкото наближаваме *Устово*, той постъпенно са възвишава и между него и рѣката са образува една равнина, съ безбройни лжки, прѣобърнжти на хубави градини и ливади. Присойката въ долината между Райково и Устово е равна къмъ рѣката, по-нагорѣ тя постъпенно става стръмна и гола; усойката напротивъ е стръмна и защото е мжчно проходима, завардена е гората. На километръ до Устово, присойката става съвсѣмъ стръмна и голокаменлива, а усойката на срѣща е по-широка и обработена; прѣобърната е на градини и ливади.

Когато слънцето захождаше, ний съ Стайка залѣзахме въ Устово, най-голѣмото чисто-българско християнско село въ Ахж-Челеби. Момитѣ са връщахж отъ хорото. Наближихме пазарската улица, дѣто е кжщата на Попъ Кирияка Бѣлковски, въ която кжща щѣхъ да слѣзж да гостувамъ и да прѣдамъ Попъ Кирияку „илогу здраве" отъ синоветѣ и внуцитѣ му въ София. Близо до Попъ Кирияковата кжща, отъ дѣсно на улицата подъ черковата Св. Никола, глѣдамъ исправена фигура закована и недвижима, като солдатинъ кога отдава честь на офицеринъ, — ублѣчена въ униформа нито жандармска, нито солдатска, нито турска, нито автономска и пакъ по нѣщо отъ всички тѣзи са съглѣждаше. На главата му са червенѣяше фесъ съ пюскюль; мундиря и панталонитѣ му бѣхж отъ черно просто сукно, обущата му бѣхж солдатски, до колѣнитѣ чизми; на рамената му са виждахж жълтеникави сукняни пагони съ тучени турски числа 98. Боя циганска, поглѣдъ втораченъ. На шията му висяше полумѣсецъ отъ жълта тенекия. Отъ далечъ като го видѣхъ, помислихъ си, че трѣбва да е нѣкакъвъ турчинъ гюмрюкчийски чиновникъ отъ Ист. Румелия, но като го наближихъ крадишкомъ прочетохъ първата дума върху жълтата тенекия „полисъ." Разбрахъ тогава, че негова милость е полицейски човѣкъ, отъ християнската областна полиция, учредена отъ прѣобразователя Реуфъ-Паша, слѣдъ заминуването на русскитѣ войски отъ Едрене, за да замажжтъ очитѣ на християнскитѣ населения. Вторачено ма изглѣдваше, когато заминувахъ по край него и азъ го изглѣдахъ и си заминахъ. Слѣзохъ у П. Кирияка. И полицейския подиръ менѣ влѣзе вжтрѣ и ма поздрави на български язикъ. Послѣ ми са прѣпоржча, че е християнинъ, родомъ отъ Димотика и неферь (редовой) отъ „полиция и дареси", прикомандированъ отъ Пашмаклж въ Устово, да варди реда и тишината и да съобщава на правителството за проходящитѣ лица, както и да прѣпраща въ конака всѣки мюсюлманинъ, който сиѣе да задѣва християнитѣ. По говора си, негова милость

Digitized by Google

личеше да е отворенъ и развитъ и като по народность гъркъ, познаваше са да е много масторъ шпионинъ. Кога го попитахъ за народностьта му, той каза, че баща му билъ гъркъ, а майка му българка. Говоряше разваленъ български язикъ. Слѣдъ като са упознахме хубаво, свариха му кафе, дадохъ му единъ пакетъ тютюнь, само да са посприятелимъ, защото азъ си знаяхъ, че щомъ той започне да ма пасе, ще ми нанесе нѣкаква бѣла на главата, още по-вече, че нѣмахъ заграниченъ паспортъ. Като са посближихме, той наивно си ми каза, че знаялъ отъ дѣ идѫ, че, познавалъ и баща ми. Дойдохѫ нѣколцина мои приятели.

„У дома ти сьмъ хлѣбъ ялъ лани по Великъ-день“ каза ми той.

„Много ми е драго,“ му отговорихъ. „Баща ми бѣ ми расправялъ за единъ полицейски, проводенъ отъ Пашмаклѫ въ Пятково, да варди реда и тишината прѣзъ лѣтото миналата година.

„Баща ми много та похваляваше, Г-нъ Георги, защото хубаво си си вьршилъ работата,“ продължихъ азъ.

—„Хелбета, като е чилякъ на царската работа, трѣбва да си отваря очитѣ.“ (Шпионско изражение). Послѣ продължаваше: „я и тебѣ знамъ и кѫдѣ си и колко заплата зимашъ.“ И за да ма увѣри, че знае колко заплата приемамъ, добави: „ти зимашъ 80 бѣли меджидиета.“

Попъ Кириякъ, който по обикновенио му сѣдеше наведенъ, пушаше си чубука, посмигваше съ очи и внимателно са наслушваше, намѣси са тогава въ разговора и каза на Георгя: „Я бре Георги! Въф' София ваши се бѣли меджидие, да ги харизвашъ буднему, низима хи; тамъ ниварвьоат турцки пари; тамъ си има боалгарска *тарабкана* си ковѫтъ български пари. Ти лоажишъ!

— А бе ни казвамъ, чи тамъ има бѣли меджидие, ами айлѫка му прави 80 бѣли меджидие. Искахъ само да кажа на Христа, че гу пузнавамъ, и той ми пузнава, и чи заплатата му зная.

— Това не е голѣмъ мурафетъ да зимашъ буднему айлѫка; и я зная че ти зимашъ 333 гр. и 33 пари. И една скоацани чизме добави Попъ Кириякъ.

Всичкитѣ присѫтствующи са изсмѣхѫ, колкото можихѫ.

Подиръ това полицейския Георги, захвана да ми са хвали, какъ миналата година по Петровъ-день, прѣдъ очитѣ на баща ми, той е заплашвалъ съ бой Алиюскегъ Хасана, пьрвенеца на ахрянитѣ въ родното ми село Пятково, и то, защото не билъ отишелъ прѣзъ рамазански день надвечерь въ мечитя да са кланя; какъ са уплашилъ и растрѣпералъ Хасанъ и какъ най-сѣтнѣ послѣдния посочилъ за порѫчитель баща ми, че е истински мюслюманинъ. И хиляше са киръ Георги, като че е извьршилъ кой знае какво испълнение на ниската му длъжность. На тая му неизвѣстно за мене съ каква цѣль исказана хвалба, азъ му отговорихъ: „Ей Георги! да си полицейски въ Княжество България и да постѫпишъ тъй съ единъ мохамеданецъ, та тогава да та питамъ азъ тебѣ кой си.“ — „Ама това ми знаѭтъ законитѣ,“ каза той. „Ами чи пакъ за това е наредна христианската по-

Digitized by Google

са подиграва съ тѣхъ," му отговорихъ.

По-нататъкъ, той захванѫ да върти разговора въ смисъль, като да ми иска паспортъ. Дядо Попъ Кириякъ и гоститѣ приятели му натякнахѫ, че това не е негова работа. Другадѣ и други хора прѣглѣдвѫтъ тескеретата и паспортитѣ, му казахѫ тѣ. „Соя чилякъ е миноалъ и призъ друга царнина, присъ Шарканъ, призъ афтономия-на; ако бѣше лошъ, немаше да го пустнатъ на самъ, ами щеаха да го воарнатъ назатъ," добави сърдито дѣдо Попъ Кириякъ. Познаваше са, че на Георгя не му бѣ добрѣ, гдѣто моитѣ приятели устовци не му допускахѫ да си разиграва коня прѣдъ меня, ама нѣмаше какво да направи; не можаше да имъ строши хатѫра, защото го хрантутяхѫ и пояхѫ.

При всичко това, менѣ ми нѣщо казваше, че Данаиловото мнѣние, относително паспортитѣ било погрѣшно. Захванахъ да прѣдчувствувамъ, че расходката низъ Ахѫ-Челеби нѣма да бѫде незабѣлѣжена отъ властитѣ, както ми казвахѫ напрѣдъ приятелитѣ и както си прѣдполагахъ самъ погрѣшно. За това, азъ намислихъ да увѣдомя, ако и кѫсничко, властитѣ за дохождането ми въ отпускъ. Намислихъ още сега по мракъ, да са явѫ прѣдъ правителственния прѣдставитель въ Устово.

Споредъ прѣобразованията, които Реуфъ-Паша направи въ новата Одринска Область слѣдъ заминуването на русскитѣ войски, всѣка каза или околия е раздѣлена по на нѣколко участъка, нарѣчени нахии. Както видѣхме по-горѣ въ прѣглѣда на новата Одринска Область, Ахѫ-Челебиската каза е подраздѣлена на 5 нахии, една отъ които са вове „Чатакъ-Нахиясѫ." Сѣдалището на тъзи послѣднята нахия е голѣмото село или градеца, както въ послѣдно врѣме обичѫтъ да го именувѫтъ Устово, но въ границитѣ му влизѫтъ и селата Воюво, Карлуково, Петково и Старо-Село (въ долинитѣ на Малка-Арда), Тикаля, Влахово и ако са не лъжа и Фатово. Понеже болшинството на населението въ тая нахия е българо-християнско, то по духа на прѣобразованията и мюдюрина е българинъ християнинъ, уроженецъ Устовски. Той е Данча Кирияковъ, едноврѣмешенъ гъркоманинъ, коджабашия въ конака, чорбаджия, богаташъ и Гюмюшь-Герановъ и Патриковъ агентинъ по гърцизма въ Ахѫ-Челеби. Владици, кайманами и голѣмци сѫ ѣли и пили въ кѫщата му; прѣдъ паши е излазялъ, владика го е вѣнчавалъ, владика погрѣбе жената му. Отъ голѣми работи и отъ съ голѣми хора държание и мѣрение този прочутъ глѣмецъ пропадна материално. Освенъ това, не малко пѫти живота му е билъ въ опасность. Като и той е билъ замѣсенъ въ злоупотрѣбенитѣ едно врѣме абаджийски пари, разбунтуваното въ 1859 год. население щѣло да го убие, ако той не билъ побѣгналъ въ Пашмакла и отъ тамъ заедно съ властитѣ въ Чепеларе. Дошла била въ споменѫтата година заповѣдь, да са разиѣтнѫтъ злоупотрѣбенитѣ пари върху населението, заедно съ лихвата имъ за едно голѣмо число години. Всичкото население отъ казата, Християнско и Мохамеданско, еднодушно са подигнало противъ тая неправда, и безъ оружия, но

Digitized by Google

съ тояги са събрало да накаже изѣдницитѣ. Послѣднитѣ са събрали за завардване въ Пашмакли, въ конака. А когато властитѣ са научили, че всенародното движение не е вече, когато имъ пристигнало извѣстие, че Данчовата къща въ Устово била раскрита и претърсена до игла, безъ обаче да са открадне иглинъ върхъ, тѣ като нерасполагали освенъ съ 20—30 души жандарми, а и тѣ съчувствующи на движението противъ изѣдницитѣ, напуснали вечерьта конака и побѣгнали за спасение въ Чепеларе. Обаче никакво безначалие не послѣдвало. Братското население и отъ двѣтѣ вѣри било съгласно и водителитѣ на движеннето удържали реда и тишината. Царското правителство не сѣяло да проводи турски комиссарь за испитване работитѣ и удовлетворение подигнатото население, но рѣшило да проводи християнинъ, лице което да са ползува съ уважение отъ всички. То проводило Скеченския Митрополитъ Панарета (той е сжщия послѣ. Пловдивски Панаретъ), който веднага слѣдъ пристиганието си убѣдилъ събраното въ Устово и расположено на лагеръ въ „Агоскуту ливадье“ разбунтувано население, че абаджийскитѣ пари нѣма да са тръснатъ *отъ сиромаситъ* — дукарате. Тогава множеството, за удовлетворение всеобщия гнѣвъ прѣдъ очитѣ на дѣда Панарета, принудило нѣколкото уловени изѣдници попаци да са *откланятъ*, да направятъ публично покаяние и да са закълнатъ прѣдъ Всемогжщаго Бога и прѣдъ четири райски тояги — боже дрьвце, че нѣма вече „да лоажатъ царьтъ“, какво арменновитѣ пари за абитѣ били раздадени на населеннето, у което и останали слѣдъ смьртьта на арменина прѣдприемачъ по обличанието на турската войска. Слѣдъ това, джумхура са разнелъ, властитѣ са върнали отъ Чепеларе въ Пашмакли и дѣдо Панаретъ си задигналъ за Скеча.

Както са каза и по-горѣ, бѣгството спасило Чорбаджи Данча да не бжде убитъ или поне битъ, да му не служатъ литургия, да го не исповѣджатъ и да го не конкатъ въ „Агоску-ну ливадье“ прѣдъ всеобщия гнѣвъ на 5000 души разбунтувани българи — мохамеданци и християни. Другъ пѫть, а именно въ 1869 год., Данчо Чорбаджи билъ битъ въ Устовската черкова Св. Никола, когато той е настоявалъ да слѣдватъ поповитѣ да спомѣнувать при богослуженнето, името на грьцкий Владика. Въ срѣдъ службата, разгнѣвеното население вдига шумъ, грабва нанали, лампади и тояги и хубаво налага нѣколцина привьрженици на Великата Черкова. Въ тая черковна гюрултия, най-много е пострадалъ Данчо Чорбаджи, защото и движението е било насочено най-много противъ него, като главенъ агентинъ на Гърцизма. Отъ тогава на сѣтнѣ, тозъ человѣкъ са обърналъ да държи съ съгражданитѣ си, започналъ да защищава българщината. По едно врѣме, той исказа нѣкои злоупотрѣбления по десятъка, направени отъ тогавашния кайнакамъ Дели Хафуза, съ знанието на Идаре Меджлиси и съ съдѣйствието на Пловдивския Мютесарифинъ Кямиль-Паша. По тая работа, той нѣколко години наредъ стоя въ Цариградъ, гдѣто бѣ подигналъ процессъ за злоупотрѣбенитѣ 3600 лири. Ако и да сполучи да дигне отъ Пловдивъ Кямиль-Паша, злоупотрѣблението са прикри въ Цариградъ и припадающий са Данчу

Digitized by Google

процентъ пропадна. Това отчая тогова дѣятеленъ человѣкъ. Като са върна отъ Цариградъ, той бѣ вечь западалъ духомъ. Започна пакъ абаджилъка, но не можа да го върти дълго врѣме. Прѣзъ врѣмето на Русско-Турската воина, когато реквизицията въ товарни добитъци, 700 мулета, са поиска само отъ негъркоманитѣ българи, Данчо съ още нѣколцина устовчени състави гъркоманска партия, която исчезна незамѣтно, по пристигането на русскитѣ казаци въ Устово. На стари години, тозъ человѣкъ е билъ малко утѣшенъ и нравственно удовлетворенъ, чрѣзъ назначаването му мюдюрь въ Устовската Нахия.

Азъ са явихъ при него по мракъ. И това явяване много ми помогна, защото той е мюдюрь и на родното ми село Пятково. Идяше нѣкакъ работата тъй, че азъ испълнявахъ единъ формаленъ дългъ, като са явихъ най-първо при първия правителственъ прѣдставитель въ Нахията. Пригърбенъ отъ старость и мъки, едноврѣмешенъ голѣмецъ, който е ималъ смѣлость да бие въ с. Алами-Дере Грьцкия Владика Милетия за прѣвишение власти, сѣдеше въ единъ слабо-постланъ кьошкъ. Вътрѣшната наредба по къщи не бѣ вече такава, каквато е била прѣди години, — въ годинитѣ владиковски и куджабашийски. Немаше онези сини кичени халища и пьстри възглавници до голѣмитѣ прозорци, отдолѣ подъ които тихо шуми Бѣла-Рѣка; нѣмаше онзи блѣсъкъ вънъ и вътрѣ въ къщата му. Намѣсто това, външната мазка на голѣмата му къща бѣ закапала сѫщо, както на спомѣнатитѣ вече нѣколко пъти конаци на едноврѣмешнитѣ деребеюве; а въ по-многото стаи, кьошкюве и пѣйки играѭтъ вече мишкитѣ. Само тукъ тамъ, изъ голѣмитѣ потони, имаше купчинки разноцвѣтни вълни и аби, поминъкъ на синоветѣ му. Като влѣзохъ въ стаята му, на най-горния катъ, замисления старецъ глѣдаше вторачено къмъ Бѣла Рѣка и чакъ слѣдъ думитѣ ми: „Добъръ вечеръ стрику Данчу,“ той са обърна и ма покани да сѣдна. Казахъ му, че азъ сьмъ Христю, синъ на стария пятковски попъ Костадина. Той са зарадва много, тъй като той е познайникъ и приятель на баща ми, не малко пъти е дохождалъ у дома за грьковладишки работи до 1869 год. и по търговски до 1877 год. И мень ма познаваше. Веднага захвана да ма пита за здравието на баща ми. Ето, че са ухили подиръ малко и полицейския Георги въ стаята. Азъ казахъ Данчу, че като чиновникъ на друга държава, азъ по длъжность са прѣдставямъ прѣдъ него, като прѣдъ първа правителственна власть въ Нахията, на която азъ са считамъ уроженецъ. Той са засмѣ и захвана да ма распитва за нѣкои новини отъ Княжеството, като ма поноли да викамъ по-височко, защото билъ заоглушавалъ. Той пита за числотото на населението въ Княжеството, за войската и за княза. При всѣки мой отговоръ, той въздишаше и прибавяше въплотенитѣ вече въ устата му думи: „Хай хакъ, биръ аллахъ, биръ карарда,“ думи, които, той, и когато е самъ, изрича всѣка минута. Той желаяще да остана гостъ у дома му и да му расправямъ за още работи, нъ азъ не искахъ, защото мисляхъ зараньта рано да пътувамъ за Карлуково. Отблагодарихъ му за това и го помолихъ да заповѣда на селския пѫдарь да ма спроводи до Карлуково. „Безъ друго щѫ са распоредя“ и още прѣдъ менѣ каза на полицейския, да каже кмету, за да

Digitized by Google

проводи куружията Спаса съ меня до карлуково. На тръгване азъ сърадвахъ тоя старецъ, — който при расказитѣ за освободена България, нѣколко сълзи пророни — че му са е паднала честьта да бѫде людюринъ. Той съ отвращание отговори: „загубена ни е работата Христю; никаква плата ни ни давѫтъ и освенъ това, каймакама непripознава и онези ни рѣшения и распоредби, за които ни е далъ право Реуфъ-Паша съ закона за нахийскитѣ управления; турскитѣ работи сѫ такива; лу на лѫжѫтъ, както си тѣ знаѫтъ.“ Тѣзи думи той ги исказа безъ ни най-малко прѣдпазванье, прѣдъ полицейския Георгя. Данчо пожела, при раздѣлянието, още единъ пѫть да го посѣтя.

Трѣбаше да отида и у Хаджи Ивана, Устовски първенецъ, прочютъ скотовъдецъ и търговецъ. Кѫщата му е малко по-къмъ истокъ отъ Данчовата, близо до долния мостъ надъ Бѣла-Рѣка, тамъ дѣто наблизо послѣднята са втича въ Черна-Рѣка. Заслѣди ма, като слѣпецъ и полицейския Георги съ жълтата тенекия на шията. Влѣзохме у Хаджи Иванови. Тоя хаджия е человѣкъ много здравъ, на ръстъ кѫсъ, на ходъ гордъ. Всѣкога си ходи съ мѣстно народно облѣкло, каквото носѫтъ терзитѣ и абаджитѣ, що търгуваѫтъ въ Македония и Мала-Азия. Кѫщата му е много голѣма, на най-хубавото мѣсто въ градеца и е обиколена съ широки градини, посѣти съ мисирь и разни зеленчуци. Къмъ градинитѣ има издадени кьошкюве и пѣйки отъ високата му кѫща, широкия дворъ на която има изглѣдъ на фабрика за аби, защото глѣдашъ на една страна скамарясани безъ брой чувале, пълни съ разношарни вълни; на друга страна — вапсарница съ всичкитѣ ѝ принадлѣжности; на третя страна — урѣдби за прѣкарване абитѣ прѣзъ вълнена *сяра*, замъ да ставѫтъ по-твърди. Многобройнитѣ стаи на долния кѫщинъ катъ сѫ тоже като разни отдѣления на една фабрика за аби; нѣкои стаи сѫ пълни съ опрани и растрѣбени вълни отъ черникавъ, червеникавъ, бѣлъ и синь шарове; други стаи сѫ пълни съ неизваляни още аби, а трети сѫ прѣпълнени съ изваляни, печени, прѣсярени, подтискани съ менгеме и натрупани на камари аби. А най-долния катъ на кѫщата му или зимницитѣ, както ги казваѫтъ нѣкѫдѣ, сѫ складове за сиренье и масло, що Хаджи Иванъ произвожда отъ собственното си многобройно стадо. Нѣма да спомѣнувамъ за плѣвнитѣ и хлѣвоветѣ му, устроени много редовно по-настрана отъ кѫщата му, съ хубави стаи за ратаитѣ му. Едрия му добитъкъ, никакъ не спада отъ 25—30 мулета надолу. И самъ Хаджи Иванъ са чуди за щастието си отъ къмъ жива стока. Много пѫти му сѫ са загубвали или открадвали мулета, но все си ги намира; а една патка слѣдъ три мѣсеца, отъ какъ липсала, пакъ са върнала сама. Проститѣ хора прѣписваѫтъ щастието на нѣмия му синъ Владимира, който са е родилъ на морето, когато Хаджи Иванъ е отивалъ за Иерусалимъ, прѣди 25 год. и кръстникъ му станалъ единъ руссинъ, капитанинъ на единъ русски параходъ. Хаджи Иванъ има дѣлъ и по народното възраждание въ нашенско. Той за първъ пѫть е донесалъ отъ Измиръ въ Устово нѣколко евангелия на български языкъ и служебници на славянски языкъ. Това е за него най-голѣма гордость. Инъкъ и не може да бѫде. Та тая именно гор-

Digitized by Google

дость го е крѣпила, щото прѣзъ всичкитѣ сжктни врѣмена отъ 1876 до 1879 год. той не е ни помислювалъ да са погърчва, както направихъ мнозина други голѣмци отъ крайщето, за да са отървжтъ отъ реквизицията въ товарни добитъци, размѣтната само и зета само отъ онези българи, които признаваха Екзархийското началство. Хаджи Иванъ е прѣтърпѣлъ много загуби, когато бѣгаше Сюлейманъ-Пашовата войска, когато прѣминаха казацитѣ прѣзъ Ахи-Челеби, когато крайщето са обладѣ отъ родопскитѣ въстанници и когато за малки периоди е имало приврѣменни християнски управления въ Устово. Който и да е заповѣдалъ, кой отъ дѣто и да са е задавалъ, за помощь и за пари, до Хаджи Ивана са е отнасялъ. Единъ опълченецъ е искалъ да земе и дъщерята му Хаджи Мария въ замѣнъ на това, дѣто останалъ да варди Хаджиювата кжща, когато цѣлото Устово избѣга прѣзъ Августъ 1878 год. въ окупиранитѣ мѣстности. При всичкитѣ тия прѣмежди, тоя богаташъ е останалъ вѣренъ на народностьта та си и твърдъ въ надѣждата си за дѣда Ивана, който споредъ него е дошелъ чакъ до Рожень и когато и да е, щѣлъ да завладѣе всичкитѣ мѣста до Бѣло-Море. Това той исповѣда и приказва и прѣдъ най-фанатицитѣ помаци, безъ ни най-малко стѣсняване. Единичъкъ порокъ има въ живота на товъ человѣкъ и той е пиянието. Когато са упие, говори каквото завърне и това губи тежестьта и на думитѣ му, изговорени въ трѣзвенно положение. Мохамеданитѣ българи го почитжтъ само за богатството, гостоприемството и хаджилжка му, а християнскитѣ — сж създали за него подигравателни пословици и почитжтъ го — ала и то неискренно — само онези, които имжтъ да му даважтъ.

Като влѣзохме съ полицейския въ двора му, една слугиня са завтече въ кжщи да прѣдизвѣсти господаря. До дѣто още не бѣхме влѣзали въ най-долния катъ на кжщата, хаджийката излѣзе, посрѣщна ни, възведе ни по една стълба въ горния катъ и ни въведе въ приемната стая, по стѣнитѣ на която висяхъ картини изъ българското въстание и русско-турската война. Имаше и фотографически портрети. Слѣдъ малко дойде хаджията и нѣмия му синъ Владю. Здравувахме са, но безъ да може Хаджи Иванъ да ма познае. Полицейския искаше да подплаши Хаджи Ивана на шега и за това той му каза, че ма е уловилъ по врачината край селото и че въ Устово никого не сьмъ познавалъ освенъ Хаджи Ивана. „Чи утъ кутри страна е соя человѣкъ“ попита Хаджи Иванъ. „Той е отъ България,“ отговори полицейския, „ала, както са види, работата му не е чиста, за това ако му не станишъ кефиль, още сега прѣзъ нощь, ще го проводя въ Пашмаклж.“ На това Хаджи Иванъ и съ тонъ заканителенъ му отговори „аку е отгорѣ, отъ България соя человѣкъ, станвамъ му кефиль; нень кумити ми изгориха душоа са, ала пакъ животесъ си давамъ за тѣхъ; какво си мислите вие за Българията? Играчка ли? Сакжнъ-я.“ Въ това врѣме Владю зарасправя мимически на баща му, какъ едно врѣме сьмъ са училъ въ Устово при кжсия учитель Марко Савовъ, сочаше у кжщата, въ която живѣяше учителя и расправяше му съ махание какъ сьмъ ходилъ у тѣхъ съ едно малко харкумче за млѣко на учи-

Digitized by Google

теля и учителката. Хаджи Иванъ разбра, че полицейския Георги или го подиграваше, или искушаваше; разбра че не сьмъ отъ далеченъ край; затова още по-вече захвана да хвали България и да напада Турция. „Зеръ ние ни знаемъ, че туркията вьрви на падание? Ала дебели глави жанамъ; тѣ си мислятъ, чи сасъ жоавти тенекии на шинтѣ щоя на управятъ,“ казваше той нѣкакъ сериозно. Поиска очилата, тури ги на носа си, зе свѣщь въ ржката си, доближи са и втренчи очитѣ си въ мень, за да ма познае. „А бре ти си утъ Карлукувчетата, дѣто утидоха да са учоатъ фафъ папищашкото училище въ Самоковъ“ извика, като че ма е цозналъ. „Не сьмъ дѣдо Хаджи, не сьмъ,“ отговорихъ му. Втренчи са още единъ пжть въ мень и изговори като на себѣ си: „Богъ, соя чилякъ ни е́ тукашенъ, ала пакъ му станвамъ кефиль; не-ли е боалгаринъ?“

Още може би щѣше да са продължава шегата, но Хаджийката, като по-тьнко вникнала въ мимическитѣ Владюви расправяния разбра и крѣкна: „Ха-а-а, сува е пелцето на стария попъ утъ Петкуву, дѣто едно врѣме сидяше у учителя Матя и са учеше.“ Хаджийката хубаво си е наумила за менъ, защото тя единъ пжть е отправяли оплакване до учителя противъ нашия классъ. Хаджията ма попита: „Истина ли е сува дѣсу казва бабица са?“ Азъ потвьрдихъ, че е истина и расправихъ на Хаджията, че ида отъ София въ отпускъ, като му прѣдадохъ и млогу ту здравие отъ роднинитѣ му Бѣлковци. Той са зарадва до нѣмай кждѣ. „Каква е сая дюньоа брей, та и утъ наше-су да има люде на голѣми месиеда въ България; спулай Господю; Госпудьова рабута,“ говоряше той сѣдналь не като голѣмецъ, а като работникъ.

Слѣдъ като му поудовлетворихъ любопитството за едно друго изъ България — разбира са, че и неговия пьрвъ въпросъ бѣше за князя и войската — той са въодушеви, като си приномни и расказитѣ, що ланскитѣ устовски хаджии и хаджийки били донесли изъ Иерусалимъ, дѣто е билъ и князя, и захвана: „Мой Митьку, чилякъ ще да стане; сая гудина е испѣлъ въ Пловдивъ вториянъ гласъ; кату испѣе врю гласуветѣ, ща гу проводя въ Лондра, въ Лондра, да са изучи най-малку за миралай въ Суфие; то са е турцкуту своаршилу, кой да вика както ще.“ Посмьркиа си енфиенце и повтори да донесжтъ ракия, което обаче не бѣ испълнена, защото домашнитѣ знаждтъ, че щѣше да са упие при такова въодушевление. За да му пораздразни честолюбието, рѣкахъ му: „Хаджи, дошьль сьмъ максусъ отъ София да искамъ прошка отъ тебѣ.“ „За кина,“ попита ма нѣкакъ трогнато. „Оти самъ коарстилъ двѣ твои коарстелличета на твои не кумци,“ му отговорихъ. — „Нѣма нищу, нѣма нищу, я ти давамъ прошка, чи хи си коарстилъ, ама за вѣнчилката си сж мои; таманъ пу хиляда лири да ми дадешъ за едното, на ти хи давамъ да хи вѣнчавашъ; оти и Хаджи Иванъ знае дѣ е Суфие.“ И това са свьрши.

Хаджията желаяше да остана тамъ на вечеря, но азъ знаяхъ, че можаше и да усъмнемъ съ разговоръ, азъ пъкъ и миналата нощь малко и неспокойно спахъ; заради това измолихъ го да ма пусне да си отида у Попъ Кириякови, като му са обѣщахъ, идущия день да

Digitized by Google

ну исприкажа нѣщо но-вечко. На испращание, той ми каза при врата-та — ужъ съ по-писъкъ гласъ, за да го не чуе полицейския — „та че да си ни подишъ нахъ Пьоаткуву, дуде са ни видимъ, оти дойде сасъ тебѣ и сува куче, та ни можихъ да та попитамъ за аднов гулеа-на рабута.“ Полицейския, прѣструвайки са, че не дочу думитѣ „сува куче,“ подаде ржка Хаджи Иванову за легка нощь и ня придружи до Попъ Кириякована кѫща, гдѣто са прибрахъ, а той си отиде у дона си.

(Слѣдва).

КАКЪ СА Е РАЗВИЛО ПОНЯТИЕТО ЗА НРАВСТВЕННОСТЬТА.

(Продължение отъ X Книга).

Като прѣминува отъ грько-римската мораль къмъ срѣдневѣковата, Летурно забѣлѣрва, че тя бавно, постьпенно са е измѣнявала къмъ нѳ-добро, съобразно съ прогресса на общата цивилизация.

Изпрьвната организация на древнитѣ галски и германски племена е била доста пьрвобитна, малко са е отличавала отъ социалната организация, напр., на кафритѣ, или американскитѣ червенокожи. Обществото, като налѣзе отъ пьрвобитния строй, усвоява си строй феодаленъ. Послѣдния са основава на силата, на завоевателното право; той е резултатъ, отъ примиряването между водители не еднакво могѫщи; то е, тьй да са каже, една цѣла ерархия, която захваща отъ най-слабия и са въскачва до най-силния водитель, при което водителя бива защитникъ на вассала, а послѣдния плаща за тъзи защита съ извѣстни задължения. И подъ тая многоетажна ерархия намираме народната масса, че стене въ робство и че храни съ своя трудъ хората отъ разни стѫпала на тая стълба. При феодалното устройство на обществото, дворянското звание бива свързано съ власть и собственность (имущества); но тая власть и тая собственность не сѫ са давали бесплатно: тѣ биле свързани съ извѣстни задължения, и, най-пьрво, съ задължението — дворянитѣ да помагѫтъ на сюзерена въ случай на война и да бранѫтъ своитѣ вассали, да бѫдѫтъ справедливи къмъ тѣхъ. Въ феодалното общество нѣма уединенъ (изолиранъ) човѣкъ. Гъй наричания *шамунъ*, т. е. человѣкъ, който не е ничий вассалъ, са прѣзира отъ всѣкого и води най-жалко сѫществуване. Теоретически, тая солидарность можаше да бѫде оправдаена, ако да почиваше на морални и ителектуални начала; но тукъ е работата, че, фактически, феодализма са опиралъ почти на силата само, вслѣдствие на което направилъ да са угнетявѫтъ слабитѣ, т. е. болшинството. Като лѣстящо доказателство за туй служѫтъ срѣдневѣковитѣ нрави изобщо, особенно положението на жената и на служащитѣ класси въ срѣдитѣ вѣкове.

Digitized by Google

Въ тия вѣкове брака въ сжщность е билъ купуване на жената (Morbengabe). Макаръ парясванието и да е било най-обикновено дѣло у Германцитѣ, обаче въ Германия положението на жената не е било толкози робско, каквото обикновено бива у слабо цивилизованитѣ страни. У Англо-Сакситѣ още въ 9-й и 10-й вѣкъ младата дѣвойка прѣстанала да са брои за прѣдмѣтъ на трапосване, можала да са онжжи по свое щѣние, можала да владѣе своя собственность, и, найпослѣ, не са сжѣтала вече отговорна за простжпкитѣ и прѣстжпленията на своя мжжъ. Но въобще, християнството малко е спомогнало да са повдигне общественното положение на жената, и ако таквозъ повдигание са все пакъ забѣлѣжва, то туй е станало не съ помощьта на духовенството, а противъ него. Едно отъ проявленията на туй повдигание, макаръ и съвсѣмъ едностранно, е рицарското поклонение на жената, което, впрочемъ, никакъ не е спомогнало да са подобрьтъ нравитѣ. Любовьта къмъ жената, по-вечето платоническа, е играла въ срѣднитѣ вѣкове почти сжщата роль, каквато е играла и любовьта къмъ отечеството въ древностьта.

Служащитѣ класси са намирали въ още по-заробено състояние, отъ колкото жената, толковъ повече, защото учреждението на рицарството не са простирало и върху тѣхъ. Въ Галлия и Германия классата на подневолнитѣ служители са допълняла съ военноплѣнени. прѣстжпници, июхлюзи. И тукъ на роба глѣдали, като на вѣщь, която можала безнаказанно да са убие, усакати, продаде. Духовенството не само че допускало робството, но дори въ широкъ размѣръ са е ползувало отъ него. Въ 506 година първий Агдский съборъ обявилъ, че онзи господарь, който е убилъ нѣкой свой робъ, не може да са сжди за това, а само са отлжчва отъ Св. Причастие за двѣ години. Първий Реймсский съборъ запрѣтилъ само продаванието робове на нехристиани. Деветий Тоидски съборъ обявилъ за робове дѣцата на духовни лица. Въ 1051 год. Латеранский съборъ постановилъ, че онія римски жени, които са имали плътски сношения съ духовни лица, трѣбва да са сждитъ робини на латеранский дворецъ [1]). Единъ рейнски архиепископъ енергически възставалъ противъ освобождението на робитѣ. Обаче малко по-малко въ Европа, сжщо тъй, както и по-напрѣдъ въ Римъ, случаитѣ за освобождение на роби зели да са повтарьтъ често. Тѣхъ ги освобождавали — нѣкои за откупъ, нѣкои за оброкъ, нѣкои за задължителна работа, а по нѣкогажъ просто съ задължение за лична услуга. Въ Нормандия въ XII вѣкъ вече имало роби Кральетѣ, отъ своя страна, основали градища, въ които тѣ привличали роби отъ съсѣдитѣ. Людовикъ X въ 1315 година освободилъ всичкитѣ коронни роби. Обаче, освобождението на робитѣ е ставало на откасляци — тукъ-тамъ, и не твърдѣ отдавна, въ миналото столѣтие Волтеръ са е застжпилъ за мънастирскитѣ роби отъ департамента Юра. Въ 1820 год., когато са изгонвали езуититѣ изъ Русия, указа са че служителитѣ на религията владѣкътъ въ Полша не по-малко отъ 22000 люьде. Трѣбва да забѣлѣжимъ и туй, че отъ врѣмето на крьст

[1]) Най-старий папски дворецъ (Б. пр.).

Digitized by Google

Наистина, Франция не пожела да има у себѣ си роби, и всѣки робъ, който стжпяше на френската земя, са обявяваше за свободенъ; но и прѣзъ XVI вѣкъ малтийскитѣ рицари доставяхж на папата турски роби.

Независимо отъ робството, въ тѣсното значение на тая дума, неравенството въ правата и тегобитѣ силно са вкоренило въ срѣдневѣкова Европа, отъ което положението на долнитѣ класси било крайно тѣжко. Благороднитѣ брояли себѣ си за нѣкакви висши сжщества и са обхождали съ простата масса не твърдѣ по-добрѣ, отъ колкото съ добитъка. Въ врѣмето на непрѣстаннитѣ феодални военни побѣдявания, ако е билъ отъ горнитѣ съсловия, можалъ още да очаква пощада, макаръ и за туй, че побѣдителя са е надѣялъ да получи за него добъръ откупъ; но людьетѣ отъ долнитѣ класси сж са истрѣбвали безъ милость; таквози истрѣбвание по нѣкогажъ са простирало врьхъ цѣли градове; убийството, грабежа, насилванието са броили за напълно законно дѣло, и дори цьрквитѣ не можали да са считжтъ за безопасни прибѣжища. Въ срѣднитѣ вѣкове войската вьршила разни насилия и убийства и не само въ военно врѣме, надъ неприятеля, но и въ мирно врѣме, надъ своитѣ съграждани.

Углавната система на срѣдневѣкова Европа е поразителна по своята суровина и дори жестокость; но нека забѣлѣжимъ, че отъ къмъ тая страна не само рицарството и феодалната наредба, но даже и християнството, сж имали твърдѣ слабо влияние за смегчението на нравитѣ. И тукъ, както и у варварскитѣ народи правосждието истичало отъ понятието за отмьщение, отъ сжщия онзи принципъ — „око за око.“ Обаче, редомъ съ тоя принципъ въвело са въ практика и началото за глобитѣ, което мнозина феодални прѣдпочитали отъ тѣлеснитѣ наказания, защото имъ прѣдставлявало нови доходни источници; въ полза на пострадалия са давала само третята часть отъ вземената глоба, а двѣтѣ трети отивали за въ полза на феодалния владѣтель и на краля. Кражбата, както виждаме туй у всички първобитни законодателства, — са наказвала твърдѣ строго, — по-вечето съ смьртно наказание, което въ нѣкои държави, както, напр., въ Англия, са е запазило до послѣдне врѣме, едва ли не до нашитѣ дни. Нѣкои прѣстжпления и простжпки, къмъ които грько-римския свѣтъ са отнасялъ твърдѣ снисходително, прѣдизвиквали въ срѣдневѣкова, варварска Европа най-сурови наказания. Тъй, напр., започнѝ отъ VII вѣкъ, дѣтоубийството и „мѣтанието“ (искуственното изхвьрлюване на плода) сж са наказвали съ смьртно наказание. За оскьрбяване величеството е сжществувала колективна отговорность: родителитѣ на извѣстнитѣ цареубийци и посѣгатели: Жанъ-Шателя, Роваляка и Дамиена (дори и въ 1757 год.) сж биле подложени на углавни наказания за прѣстжпленията на своитѣ синове. Най-обикновеннитѣ наказания сж биле: отрѣзване носа, ушитѣ, устнитѣ, языка; мжки съ колело, разсичане на четире части, живо изгаряние; онния, които правяли фалшиви монети, сварявали ги въ врѣло масло. Тьмницитѣ биле истинско страшилище; на затворницитѣ окачвали тежки вериги и желѣзни огърлици,

Digitized by Google

а по нѣкогажъ просто ги натжпквали въ желѣзни кафези, твърдѣ малки за тѣхний ръстъ. Мжкитѣ биле явление най-обикновено и са отличавали по своя ужасенъ характеръ. Отъ къмъ тая страна, срѣдневѣкова Европа не само не напрѣдвала въ хуманна смисъль, но дори направила и значителна крачка назадъ, въ сравнение, напр., съ грько-римский свѣтъ. Въ Франция мжкитѣ сж биле съвсѣмъ отмѣнени само въ 1789 година.

Обаче туй, съ което са отличава относителната суровина на нравитѣ въ срѣдневѣкова Европа, е претенцията на срѣдневѣковото духовенство да влияе върху нравственната и умственната страна отъ дѣятелностьта на народитѣ, — да господарува надъ мисъльта. Въ тая посока то е било силно подкрѣпяно отъ свѣтската власть, и всичко туй придава на срѣдневѣкова Европа клерикаленъ характеръ, съвсѣмъ неповнатъ дори и на теократическитѣ държави въ древностьта. Като резултатъ отъ туй са имала специална юрисдикция, която най-послѣ са прѣвърнала въ инквизиционенъ институтъ — туй чисто-европейско изобрѣтение. Древнитѣ теократи са задоволявали само съ туй — да регламентиратъ (да подчинятъ подъ извѣстни правила) външнитѣ дѣйствия на человѣка; а католическата инквизиция си турила на умъ да насочва мислитѣ, да принуждава хората да вѣрвжтъ въ туй, въ което не сж убѣдени, да заставя человѣшкитѣ способности да са проявявжтъ само въ извѣстни, твърдѣ тѣсни граници; человѣшкия умъ трѣбвало да са ограничи само съ едно кржговращателно движение по единъ видъ умствени релси.

Излишно ще е да описваме тукъ на широко свирѣпий характеръ на инквизиторската сждебна процедура. Въ основата на цѣлата тъзи система е билъ положенъ доноса; давало са вѣра и значение на кое да е свидѣтелствуване. Наказанията сж биле ужасни; дѣлото са захващало отъ най-истънчената мжка и са свършвало съ задушаване и съ живо изгорявание. Кжщитѣ на еретицитѣ са сравнявали съ земята; всѣко сношение съ тѣхъ са запрѣтявало; дори и хлѣбъ да имъ са продава било запрѣтено. Въ тѣченнето на нѣколко вѣка цѣла Европа са е усвѣтявала съ зловѣщи огнеоьве, на които еретицитѣ и инимитѣ магьосници горѣли съ хиляди. Галтонъ смѣта, че инквизицията само въ Испания е изгорила не по-малко отъ 10 хиляди человѣка [1]); още по-вече людье сж гинѣли въ тъмницитѣ и сж са изгонвали; останалата маса била парализирана отъ ужасъ и не смѣяла да мисли. Въ Испания всѣка умствена дѣятелность била спрѣна. Нѣщо таквозъ е имало до нѣйдѣ и въ цѣла Европа, и Летурно остроумно забѣлѣжва, че ако и сега още между насъ са забѣлѣжвжтъ толкози страшливи умове, които са плашатъ отъ всѣко нововведение, ний доста дължимъ туй на тежкий натискъ, който тъй дълго е тежалъ надъ ума и надъ съвѣстьта на нашитѣ прѣдци.

Ако сега направимъ балансъ за нравственността на варвар-

[1]) Отъ 1481 г. до 1808 г. инквизицията е подхвърлила на наказание всичко 340,000 души, отъ които около 32,000 сж изгорени живи. (Дрепперъ умственного развитие на Европа, т. 2, стр. 165). (Б. пр.).

Digitized by Google

ска Европа, ще видимъ че и тукъ, както и на всѣдѣ, животинското и дивашкото състояния сѫ прѣдшествували варварското; има тая само разлика, че моралното дѣтинство на нашитѣ прѣдци е било до нѣйдѣ съкратено отъ възпитателното влияние на римското владичество. Къмъ туй варварство са е присадило християнството. Но то е било досущъ едностранно разбрано, и приложено върху племена, стоящи на твърдѣ ниско стѫпало въ развитието си, идяло му да са приспособява къмъ варварски инстинкти и понятия. Обаче прѣдписанията за милосърдие и братство, — които прѣдписания, впрочемъ, принадлѣжѫтъ колкото на християнството, толкозъ и на древната философия, — съ течение на врѣмето не прѣминали токо-тъй, безъ извѣстно влияние. Духовенството проповѣдало, и даже практикувало раздаването на милостиня, отваряло болници и спитали, а рицаритѣ са стараяли да слѣдѫтъ нѣколко-много неговия примѣръ. Наистина, въ сѫщность глѣдано, духовенството давало съ едната ржка, за да взема съ другата, и редомъ съ благотворителностьта вървяло и трупанието на богатства, по нѣкогажъ съ доста прѣдосѫдителни срѣдства, и по-вечето пѫти на гърба на общинитѣ. Обаче, колкото грубо и да е било духовенството прѣзъ тая епоха, колкото принудено и да е било отъ условията на борбата за сѫществуване да са приспособява къмъ тогавашнитѣ нрави, но то все пакъ е научило до нѣйдѣ нашитѣ прѣдци, да са отнасѫтъ съ едно уважение само къмъ физическата, но и къмъ духовната и интелектуална сила. Туй, въ всѣки случай е прогресъ, който трѣба да са взема въ смѣтка, макаръ тоя прогресъ и да е билъ купенъ съ цѣната на свободата за съвѣстьта и мнѣнията и съ зловрѣдното влияние на инквизицията, духовната юрисдикция била по-малко разборчива въ срѣдствата и още по-жестока отъ свѣтската. Аристократическото учреждение на рицарството никакъ не може да са брои като компенсация (възнаграждение) за всичкитѣ тия насилвания надъ ума и тѣлото; обаче, то е имало за сѣтнина проявяването на най-безкористенъ героизмъ, доброволното жертвуване на личностьта за дѣло, считано за справедливо, развитието на личното мужество и отслабване жаждата къмъ паритѣ.

Слѣдъ тия периоди въ нравственото развитие, които Литрѣ нарича: животински, дивашки, варварски, иде, по неговата класификация, четвърти периодъ, опрѣдѣленъ отъ него съ думитѣ *промишленъ* или *меркантиленъ* (търговски). На тая четвърта, почти съврѣменна нам стадия, наший авторъ не глѣда никакъ оптимистически. Собството, напр., — говори той, — е отнѣнено въ европескитѣ уредени общества; но слѣдва ли отъ туй, че несправедливостьта, принѣсненията досущъ сѫ изчезнали? — Ни най-малко. Тѣ само сѫ взели друга, тъй да са каже, замаскирована форма. Равенството, справедливостьта има ги въ принципъ, въ видъ на тъмни, неопрѣдѣлени формули; но тѣ сѫ далечъ отъ фактитѣ и отъ хорскитѣ сърдца. Подобрението на нравитѣ върви досущъ полека и всѣкой новъ периодъ въ нравственното развитие много тѣсно е свързанъ съ прѣдидущитѣ; нагли миналото малко-много обхваща настоящето. И колко още остатки отъ варварскитѣ епохи ний можемъ да отбѣлѣжимъ въ нашата

Digitized by Google

обществена организация, въ нашата съврѣменна нравственность! Робството въ много страни, що брояхъ себе си напълно цивилизовани, е уничтожено въ нашитѣ дни, а въ ултра-католическата Бразилия — едва тая година. Числото на искараните изъ Африка негри възлиза на 50 милиона; а знае се, че сждбата на роба негъръ въ Америка до 1860 год. бѣше много по-скръбна отъ оная на роба въ древностьта. Ний видѣхме сщо, че, захванѣ отъ най-дълбоката древность, отъ най-първобитнитѣ народи, въ основата на правосждието винаги са е туряло понятието за отмъщение; а между туй, и въ наше врѣме още сждитѣ често употрѣбяватъ изражението „обществена отплата (represaille),“ и конахай всѣки отчетъ за смъртно наказание задължително са свършва съ думитѣ „правосждието са извърши.“ Дѣто ще са рѣче, и сега владѣе мнѣнието, че ролята на правосждието е не да защищава обществото, а да отмъщава за него. Неотколѣшни факти ни рисуватъ ужасната картина, която прѣдставлява положението на затворницитѣ у най-цивилизованитѣ народи — американски, англійски, или пъкъ, напр., положението на заточенницитѣ у френската колония — Нова Каледония. Сждъ Божій не сществува у кодекситѣ, но сществува на практика въ вида на дуелитѣ. Оставяне безъ поддръжка, подхвърляне и дори убиване на новороденитѣ — ето явления най-обикновенни. Знае са отъ статистическитѣ данни, че на 39 родени дѣца дохождатъ едно подхвърлено и че смъртностьта на подхвърленитѣ дѣца въ Франция има 57 %, а по нѣкогажъ са издига и до 90 $^1/_2$ %. Отъ къмъ проституцията са забѣлѣзва по-вече регрессъ, отъ колкото прогрессъ — въ теория поне. Римското законодателство е считало проституцията и сватошничеството за безчестни работи, онія, които сж са занимавали съ тѣхъ, не можали свободно да са ползуватъ отъ имуществата си, да бждатъ опекуни на своитѣ дѣца, да заниматъ обществени длъжности, да са кълнатъ въ сждъ, да са явяватъ като обвинители. А между туй, едни неотколѣшни разобличения ни показаха, че въ наше врѣме въ лицемѣрна Англия са провежда за смѣтка на проституцията сща търговия съ млади момичета, па даже и съ дѣца, често пати продавани отъ самитѣ имъ родители, както е ставало туй въ най-първитѣ (зачатъчнитѣ) периоди на цивилизацията. И намирятъ са сериозни мислители, които взематъ подъ своя защита проституцията, като глѣдатъ на нея, като на запазителка на добродѣтелта и на домашното огнище (*Лекки* „История за развитието на европейската нравственость“), като на нѣкакъвъ неизбѣженъ налогъ, съ който са исплащала ужъ буржуазната добродѣтель. А какво нѣщо сж, ако не единъ видъ проституция, паричнитѣ бракове, които тъй често са срѣщатъ днесъ, между млада мома и старецъ, между младъ момъкъ и бабичка?

Като прѣминува къмъ едно отъ най-ужаснитѣ наслѣдия отъ варварскитѣ врѣмена, войната, Летурно забѣлѣжва, че войната сѣдъ като е била въ теченението на дълго врѣме главно занятие за человѣшкия родъ, продължава и днесь да са счита отъ по-вечето хора за нѣщо въ висша стѣпень почетно и славно. Истина е, че сега вече не изядатъ побѣдения врагъ, не го убиватъ сѣдъ свършването на боя.

Digitized by Google

— или поне убиватъ го твърдѣ рѣдко, и то по-вечето въ междуособни войни, — не го обрѣщатъ въ робство, но взематъ отъ него контрибуция и го лишаватъ отъ политическата му независимость. По изброението на Ларока, въ неговото съчинение „Войната и постоянните армии," въ течението на двѣтѣ послѣдни столѣтия на бойнитѣ полета сж убити не по-малко отъ шесть милліона людье, и при туй, около петьтѣ шести отъ тая грамадна цифра са падатъ на периода отъ 1795 до 1864 год., и въ тая смѣтка не влизатъ войнитѣ прѣзъ 1866, 1870 и 1877 год. Дѣйствующитѣ армии въ Европа, още въ 1860 год. достигахж цифрата три и половина милліони людье (сега тая цифра е най-малко удвоена). И до сега гласа на незначителното меншинство, което са опитва да протестира противъ войната, си остава „гласъ вопиющий въ пустинѣ."

И тъй, отъ къмъ тая страна человѣчеството не е никакъ напрѣднало; относително малко е напрѣднало то и отъ друга страна, дѣто и до сега неравенството продължава да владѣе у всички общества. На всѣкждѣ слабия е подчиненъ подъ силния; но въ общества, които имжтъ устройство по-сложно и основано върху наслѣдуването на привилегиитѣ, правото на физически силния са замѣнява постьпенно съ правото на богатия. Въпрѣки евангелското учение за равенството, — учение постоянно проповѣдвано и съ уста, и съ книга, — въ распрѣдѣлението на богатствата постоянно са забѣлѣжва най-въпиюще неравенство, може би, още по-лошо отъ колкото е било въ епохата и на най-тежкия натискъ. Никога, напр., не сж са срѣщали, нито въ древностьта, нито въ феодална Европа, толкози примѣри за таквизъ голѣми струпвания на богатствата въ едни ржцѣ, както е въ сегашно врѣме, както движимата, тъй и недвижимата собственность, колкото пръсната и да са глѣда, струпана е на грамадни масси въ малко ржцѣ. Половината Англия принадлѣжи на сто и петдесеть лица; половината Шотландия — на десеть или дванадесеть лица. Въ Англия и Шотландия седемнадесеть лица притежаватъ повече отъ милліонъ хектари земя, която струва два и половина милліарди; отъ 31 милліона хектара англійска земя, 16 милліона, т. е. по-вече отъ половината, принадлѣжи само на 2238 лица. Увѣряватъ, че въ Англия има до сто хиляди милліонери. Въ Франция сега за сега на голѣмитѣ земевладѣлци принадлѣжи 35 % отъ всичката обложена съ налогъ земя. Отъ друга страна, числото на безимотнитѣ достига въ съврѣменнитѣ държави грамадни размѣри. Числото на лицата, освободени отъ даждия поради съвършената имъ бѣдность, въ нѣколко години е порастнало: въ Пруссия отъ $6\frac{1}{2}$ до $8\frac{1}{2}$ милліона, въ Франция — отъ 1,399,000 на единъ и половина милліонъ, — съ други думи, тия цифри сж вървѣли въ много по-силна прогрессия, отъ колкото цифритѣ на населението. Извѣстенъ е тоя фактъ, че числото на бѣднитѣ расте съразмѣрно съ усилването на промишленностьта: въ Белгия изобщо са пада на 7 души едно лице, което получава помощь; а въ промишленнитѣ провинции това лице са пада на 5, па даже и на трима души. Въ сѣверния департаментъ на Франция и въ Великобритания тая пропорция са изказва съ цифритѣ: 1:5 и 1:4. А

между туй крупната промишленность все по-вече и по-вече нараства. Въ Франция земледѣлческата класса съставлява сега само 51 % отъ населението, въ Белгия — 16 % а въ Велико-Британия — само 12 %, когато, между туй, въ Италия тая класса още са изказва съ цифрата 77 %, а въ Руссия даже отъ 85 до 90 %. Съразмѣрно съ уголѣмяването на спромишлената, която дохожда като една отъ сѣтнинитѣ на най-новата цивилизация, улошавятъ са и обществениятѣ рани, създадени отъ тая спромишления. Доказано е, че между промишленнитѣ работници самоубийството са срѣща много по-често, отъ колкото между земледѣлцитѣ и че изобщо самоубийството върви успоредно съ прогресса на цивилизацията. Сжщото трѣбва да са каже и за пиянството, и за проституцията.

Тукъ Летурно поставя нѣколко питания, твърдѣ важни въ социологическо отношение: трѣбва ли физическото и морално израждание да са счита за нѣщо необходимо, да-ли е то сѣтнина отъ самото естество на человѣческия родъ, да-ли человѣчеството не е прѣминало апогеята на своето развитие и сега постьпенно да нада и ичезнува? На тия всичкитѣ питания той отговаря отрицателно, като казва, че всичкитѣ тия явления сж зло искуствено, създадено отъ насъ самитѣ, прѣдизвикано отъ жаждата за богатства. Основанъ на примѣри и факти, наблюдавани отъ най-глжбоката древность до днесь той дохажда до заключение, че, безъ да са глѣда на нѣкои повторения и дори на нѣкои, тъй сиатряни, назадничави крачки, — постоянния прогрессъ и неизмѣнното настжпателно движение сж нирови закони, че ний сме още далечь отъ тѣхнитѣ прѣдѣли. Дори отъ малинька на злото проистича нѣщо добро.

Подиръ теологическата и метафизическата нравственность дохожда нравственностьта, называема инстинктивно-утилитарна. Тъй вече древнитѣ римляни зели да учатъ дѣцата си на суровитѣ закони отъ децемвиритѣ, като оставяли съвсѣмъ на страна своитѣ богове, сѣтнината отъ туй била тъзи, че у тѣхъ са явило глжбоко уважение къмъ закона, независимо отъ всѣка религия и отъ всѣка философия. У Гърцитѣ Епикуръ създалъ формула откровенно-утилитарна. Туй, което наричятъ справедливость, — говори той, въ сжщность на всѣдѣ е едно и сжщо: за мотивъ са взема двояката полезность, прилагана разно, споредъ мѣстностьта и обстоятелствата. Ако туй, което хората считятъ за справедливо, дѣйствително е полезно за обществото, тогазъ то наистинна е справедливо, въ противенъ случай — не. Ако закона са явява ту справедливъ, ту несправедливъ, то, за справедливъ трѣбва да са счита тогазъ, когато е полезенъ. „Изобщо, Епикуръ е резюмиралъ правилата за личната нравственность въ четири положения, въ четири, тъй да са каже, морални аксиоми:“ 1) да са избѣгватъ удоволствията, които причинявятъ угорчение другиму; 2) да са избѣгва труда, или угорченията, които не докарватъ удоволствия; 3) да са избѣгва удоволствието, което отнема по-голѣмо удоволствие, или причинява несъотвѣтственно угорчение; 4) да са търпи угорчението, което избавя отъ друго по-силно, или обеспечва голѣмо удоволствие. Противъ тия четири тезиса можаше много да са

Digitized by Google

възрази, ако на думата „удоволствие“ са придадеше тѣсна и груба смисъль; но работата съвсѣмъ друго-яче ни са прѣдставя, когато разширимъ тая смисъль и включимъ въ нея нравственното, отъ по-горенъ редъ, удоволствие. Тъй, напр., когато человѣкъ са покори на моралнитѣ си влечения, които наслѣдственно сж са вкоренили въ неговитѣ нервни центрове, и пожертвува себѣ си за общи интереси, тогава той си остава досущь вѣренъ, както на второто, тъй и на четвъртото отъ горѣприведенитѣ епикурейски положения.

Мисъльта, да са направи отъ етиката наука и, при туй, наука основана върху наблюденията и опита, е безъ съмнѣние, мисъль твърдѣ смѣшна, но заедно съ туй справедлива и плодородна. Родена веднажь, тя непрѣстанно са е развивала. Бентамъ направо казва, че „принципа за полезностьта е основанъ на науката за обязанноститѣ, т. е., че едно дѣйствие е добро или лоше, достойно за удобрение или за укоръ споредъ туй — насочено ли е то да уголѣми, или да умали сумата на общото щастие. Ако мрачний аскетъ провъзгласява, че злото е истинското добро, то деонтолога [1]) на туй ще му отговори просто, че за него „злото си е ало.“ „Първата епоха на етиката — говори на друго мѣсто Бентамъ — е епоха на силата; втората — епоха на измамата. Силата е принадлѣжность на просташкитѣ врѣмена, измамата — на врѣмената на полуобразуването. Но най-послѣ настжпа царството на полезностьта и справедливостьта.“ По тоя начинъ, Бентамъ, като Аристотеля и Епикура, отождествява полезносьта и справедливостьта. Той са приближава до истинната, но хваща само часть отъ нея, защото му липсва траенъ фундаментъ. Тоя траенъ фундаментъ можахъ да му даджтъ само серизнитѣ научни и философски данни, непознати още въ неговото врѣме. Трѣбвало е за туй близко запознавание съ до-историческата епоха, методическо и систематическо изучавание на етнографията, узнавание происхождението на инстинктитѣ и идеитѣ съ помощьта на научната психология, а особенно нуждно е било туй, което ни даде важното учение за прѣвръщението (трансформизма), като разширочи нашитѣ методи по изслѣдванието послѣ въ едно цѣло распржснатитѣ до тогава откъсляци отъ нашитѣ свѣдения.

На Хербертa Спенсера принадлѣжи тая важна заслуга, че той даде до нѣйдѣ на етиката основа чисто-научна, че той построи таквази обща теория, на която не противорѣчи нито единъ фактъ, надъ която напълно дохождатъ взлядовитѣ върху нравственноститѣ на всичкитѣ врѣмена и на всички страни и която ни позволява дори да прѣдвидимъ и нравственноститѣ на бждащето. Английския мислитель изказва мнѣние, че нѣкои съзерцателни понятия, както е напр. понятието за пространството, дохождатъ като резултатъ отъ опититѣ, направени отъ една дълга верига наши прѣдци. Съ течение на врѣмето тия опити, тъй да са каже, сж са консолодирали въ человѣческия мозъкъ, и отъ тогава цѣлия демонстративенъ (указателенъ) апаратъ

[1]) Отъ *дентология*=наука за обязанноститѣ на человѣка (Б. пр.).

е станалъ за тѣхъ безполезенъ. Туй, що Спенсеръ говори за пространството, може да са каже и за идеята на врѣмето, която е тъй неравномѣрно развита у разнитѣ племена и отдѣлни личности, па и въобще за всички абстрактни (отвлечени) концепции. Като прави досущъ-законно сближение, Спенсеръ твърдѣ, че моралнитѣ понятия сж са образували въ человѣческия мозъкъ досущъ тъй, като напр., понятието за пространството. „Менѣ ми са струва, — говори той —, че опититѣ относително полезността, които съ прѣминуването си прѣзъ толкозъ пояси (поколѣния) сж са консолидирали, произвели сж и съотвѣтственни измѣнения, а отъ тия измѣнения у насъ сж са явили извѣстни нравственни способности, неимѣющи никаква видима основа въ индивидуалната полезность.“ На основание многобройни, провѣрени факти, туй общо положение може да са счита за доказано. Съ него са обясняватъ, напр., нѣкои извѣстни дѣйствия, безкористни, геройски, съвършенно неразумни, ако сждимъ за тѣхъ отъ глѣдна точка на тѣсния утилитаризмъ. Метажицитѣ сж исписали цѣли томове, пълни съ отвлѣчени и мъгливи разсждения върху идеята за доброто. Но при свѣтлината, която хвърля началото за прѣвръщението (трансформизма), всичко става до нѣйдѣ-кждѣ просто. Изрѣченията „добро,“ „благо“ имать смисълъ по-тѣсно свързана, отъ колкото туй може да ни са стори отъ прьвъ поглѣдъ. За малко развития человѣкъ всѣко дѣйствие е добро, ако то му доставя удоволствие, лична печалба, непосрѣдствена полза. Бушмена разсжда приблизително тъй: „Този, който ми взема жената, постжпа лошо; азъ, като отвличамъ чуждата жена, постжпвамъ добрѣ.“ За американския червенокожъ да убие неприятель — е дѣло твърдѣ похвално, но да са вдаде да го убиватъ — е дѣло непохвално и дори безнравственно. Но самитѣ нужди и условия на социалния животъ не закъснѣли да разширочатъ, дори и въ испрьвното человѣчество, понятието за моралното благо. Изолирания (уединения) человѣкъ е билъ твърдѣ слабъ, за да противостои самичъкъ на опасноститѣ, що сж го окржавали, та постоянно е обѣщавалъ нужда отъ помощьта на другаритѣ си, за туй попаганието на съсѣда, ближния, съотечественника взело да са счита за добро дѣло. Оставайки безпощадни къмъ членоветѣ отъ друго племе, Иудентѣ зели да съзнавжтъ своята солидарность съ членоветѣ отъ своя родъ или племе, и тая солидарность са считала за нѣщо похвално, защото всички са ползували отъ нея. Моралния критерий не са измѣнилъ, въ неговата основа продължавала да тѣжи полезността; понятието са разширочило, та за туй, добро и похвално взело да са счита всѣко дѣйствие, което спомага за общата полза, за общото благо.

Този утилитаренъ поглѣдъ върху нравственността продължава да сжществува и до сега, макаръ и да е взелъ твърдѣ разнообразни форми, споредъ условията на живота и стьпеньта на цивилизацията, макаръ и да са е отбилъ по нѣйдѣ настрана и са е искривилъ подъ влиянието на кастови интереси и користни дѣйствия. Та то са и разбира: всѣко общество са старае да продължи сжществуването си, а дори и най-пьрвобитнитѣ общества разбиратъ, че тѣхното сжще-

Digitized by Google

личното мѫжество е на почить дори у ония народи, които сѫ относително изнѣжени, ако отъ дѫлбочинитѣ на съвѣстьта си чуваме гласъ да ни дума, че бѣгството прѣдъ опастность е позорно, че трѣбва да знаемъ да мремъ, то това е сѣтнина отъ туй, дѣто нашитѣ прѣдци отъ най-пьрвитѣ врѣмена хиляди и хиляди пѫти сѫ рискували своя животъ въ борбата съ врага, — било человѣкъ било, звѣръ. Ако кражбата са смѣта за позорно дѣло, то произлиза отъ туй, дѣто въ течечението на хилядолѣтия тя са е осѫждала и запретявала отъ общественната мораль и са е наказвала отъ закона, често пѫти съ таквази строгость, която допира до жестокостьта. Ако въ съврѣменното общество, у което и най-тѣсния егоизмъ са брои за нѣщо не само законно, но и нравственно, са е запазило извѣстно чувство на солидарность, то ний длъжимъ това явление на наслѣдственното приемание отъ нашитѣ прѣдци, у които чувството на индивидуализма е било помалко развито. Ако би до нѣкога това драгоцѣнно наслѣдие да са изхарче безъ остатъкъ, цѣлото ни социално здание незабавно ще са рухне. Ако ний съзнаваме нуждата отъ правосѫдието, това е резултатъ отъ дългата практика на нашитѣ прѣдци, която ги е научила да са стрѣмѭтъ къмъ установяванието на извѣстно равновѣсие между простѫпката и отилата (възмездието). Ако въ съврѣменното общество са забѣлѣжва извѣстна срамежливость, то проистича отъ туй, дѣто нашитѣ прѣдци, макаръ и по чисто егоистически съображения, сѫ са стрѣмили да придадѫтъ на женитѣ си характеръ на собственность, та създали за тѣхъ специални обязанности, гарантирани отъ сурови наказания. Могѫтъ да са приведѫтъ още много таквизи примѣри, но стигѫтъ и горѣприведенитѣ, за да са отбѣлѣжѫтъ основитѣ на практическата и законната нравственность.

Отъ всичко туй очевидно е, че етиката е резултатъ отъ извѣстни социални отношения, отъ грижата за запазванието на извѣстна етническа группа, или пъкъ нѣкои нейни класси. Дѣто ще са каже, тъй наричанитѣ „морални принципи“ досущъ не сѫ нѣщо вродено на испрьвния человѣчески умъ. Напротивъ, моралнитѣ наклонности сѫ са създавали въ съзнанието на человѣка твьрдѣ бавно и постьпенно. Когато человѣка дошелъ до самосъзнание, т. е., когато станалъ способенъ да са взрѣ въ себе си, той вече намѣрилъ у себе си тия наклонности, и, незнаещецъ отъ дѣ сѫ дошли, какъвъ е сѫщинския имъ генезисъ, прикачилъ имъ свьрхестественно, или метафизическо происхождение. Ако нѣкои отъ тия наклонности си приличѫтъ у различнитѣ племена, въ разни страни и разни епохи, това проистича отъ туй, че человѣческата природа въ общитѣ си черти е почти на всѫдѣ еднаква, както сѫ еднакви условията на пьрвобитния общественъ строй. Но както правилата на етиката, тъй и нравственнитѣ инстинкти не могѫтъ да са считѫтъ непромѣнливи и неподвижни. И еднитѣ, и другитѣ са развивѫтъ, макаръ и бавно, колкото са измѣнявѫтъ условията за общественното сѫществувание, колкото са просвѣтява ума и

[1]) Алтруизмъ=любовь къмъ ближния. (Б. пр.).

Digitized by Google

са смекчавѫтъ сърдцата на хората. Нравственнитѣ, или безнравственнитѣ наклонности, слѣдъ като сѫ са образували и сѫ пустнали корени въ нервнитѣ центрове, изчезвѫтъ пакъ тъй бавно, както бавно сѫ са и внедрили. Често са случава да са появявѫтъ, отъ врѣме на врѣме, по закона за атавизма [1]) и ний можемъ видѣ посрѣдъ общества, относително цивилизовани, образци на нрави отъ нѣкой каквенъ периодъ или, напр., у общество меркантилно (търговско) — досущъ героически типове.

У народитѣ, които сѫ отстранени и нихтъ дълъгъ животъ, нѣкои възгледове върху нравственността са заякчавѫтъ повече, отъ колкото у други народи; аномалии, разногласия, отцѣпвания — все по-рѣдко и по-рѣдко са срѣщѫтъ; народната маса еднообразно чувствува и мисли, както виждаме туй въ древний Египетъ и въ Китай: та въ такивъзи случаи етиката става все по-вече и по-вече неразсъдителна, инстинктивна и не са вдава на никакви измѣнения. По-вечето съвѣсти еднообразно звучѫтъ; по-вечето личности са подчинявѫтъ на едни и сѫщи морални инстинкти; у тѣхъ сѫ са образували еднакви понятия за дълга, и тия понятия могѫтъ да бѫдѫтъ съвсѣмъ независими отъ разумността и полезността на дѣйствията. У извѣстни етнически групи человѣкъ са счита за нравственъ тогава, когато са намира въ хармония съ условията, които му е създала обществената срѣда. Ако нѣкога человѣкъ достигне съвършенъ социаленъ типъ, който да усѫществява, колкото е възможно повече щастие, то, ще са установи по-трайна нравственность, и, може би, съ врѣме ще са явятъ хора, тъй добрѣ възпитани въ нравственно отношение, щото успѣхъ не ще са забѣлѣжва вече, ни най-малко противорѣчие между дълга и желанието — противурѣчие, което тъй често са забѣлѣзва у съврѣменното общество; тѣ досущъ инстинктивно ще извършвѫтъ тия сѫщитѣ възвишени, прѣкрасни дѣйствия, които въ сегашно врѣме намъ са виждѫтъ героически.

Но въ сегашно врѣме ний очевидно са намираме въ прѣходно положение. Старата мораль е расклатена, у хората са е распространилъ извѣстенъ скептицизмъ, и ума не е вече съгласенъ да са покорява слѣпо и пассивно на моралния и житейския кодексъ, продиктуванъ отгорѣ. Собственно казано, у съврѣменния цивилизованъ человѣкъ нѣма никаква опрѣдѣлена мораль: първата етика вече нѣма за него авторитетъ, а етиката на бѫдѫщето не са е установила още. На днешния просвѣтенъ человѣкъ прѣдстои да състави нейния кодексъ, и да го състави не вече тъй безсъзнателно, интуитивно, но по чисто научень пѫть, като са основава на добититѣ отъ наблюденията факти, като присадява новитѣ правила на нравствеността върху традиционната мораль, до колкото тъзи послѣднята е справедлива и полезна.

Именно въ епохата на такивъзи морална ерархия, като сегашната, са подготовѣкъ относително бързи крачки по пѫтя на развитието. Въ такивъзи епохи първитѣ прѣгради сѫ вече счупени и нахвърлени,

[1]) Атавизмъ=естественъ законъ за наслѣдственността, по който извѣстни душевни и тѣлесни качества са прѣдаваѫтъ не на синоветѣ, а на внуцитѣ.

Digitized by Google

та человѣческия умъ търси нови пжтища. Отъ друга страна, острите общественни контрасти захващжтъ все по-малко да са търпжтъ, та потикватъ и най-неподвижните умове къмъ работа. Обществената съвѣсть са подхвърля на метаморфози, като всѣкой другъ органически типъ. Прѣди всичко, нализжтъ надъ общото равнище отдѣлни новатори, които са отцѣпвжтъ и образувжтъ малки, отбрани етнически групи. Отъ начало тѣ сж принудени да са боржтъ съ общественното мнѣние, дори да търпжтъ общо неудобрение; но тѣ упорствовжтъ, опрѣни у удобрението отъ своитѣ единомишленици. Ако тѣхната критика е основателна, ако исканитѣ отъ тѣхъ реформи сж справедливи и полезни, то около тѣхъ захващжтъ да са трупжтъ други, и, най-послѣ, тѣхнитѣ идеи земжтъ врьхъ. Но всичко туй става съвсѣмъ бавно, защото въ народната маса нравственнитѣ наклонности са изменявжтъ съ величайша постепенность: и дѣйствително, за туй трѣбва да станжтъ извѣстни органически изменения, да са излича̀тъ едни, отъ вѣкове съдадени, отпечатъци въ нашитѣ нервни центрове. Разбира са, че всичко туй не може да стане въ единъ день. Но туй изменение става толкозъ по-лесно, колкото по-вече сж расклатени моралнитѣ възгледи на извѣстна расса, на извѣстенъ народъ; за туй и новитѣ морални учения изникватъ най-много въ епохитѣ на социалното разлагание. Историята за паданието на Римската империя е единъ поразителенъ примѣръ за подобенъ етически генезисъ. Тогасъ, както и сега, редомъ сж сжществували: крайното раскошество съ крайната сиромашия. Отъ една страна истънчения сенсуализмъ [1]) на разслабеното, владѣещe меншество, а отъ друга — ропота и страданията на поробената народна маса, принасяна въ жертва на това меншество. Законитѣ, традициитѣ, вѣрванията биле подхвърлени на най-строга критика и расклатени. Философскитѣ школи отъ една страна, християнската църква отъ друга — сжсали сѣткитѣ си съ първата мораль и създали нова. Сѣтнината отъ туй била — съсипването на древния миръ и хилядогодишно затмение; но за послѣднето най-вече е виновно насилственното втурване на варваритѣ въ Римската империя; потрѣбвало твърдѣ дълго врѣме, за да могжтъ тия варварски племена да прѣминжтъ отъ една стадия на развитието си въ друга. Безъ това сериозно усложнение новото общество и новата етика бихж са установили иначе и въ много по-кжсо врѣме.

И ний сжщо, по мнѣнието на Летурно, присжтствуваме при образуването на нова нравственность, главнитѣ черти на която и сега вече могжтъ да са опрѣдѣлжтъ и която, освободена отъ всѣкакви метафизически прѣдразсждъци, обѣщава да стане утилитарна въ широка и добра смисъль. Цѣлта на тая мораль на бждещето ще бже, — по неговото мнѣние, — да създаде правила и влѣчения, съвѣстими съ най-голѣмата възможна сума на общо и лично щастие, . е., тя ще има за цѣль, да направи человѣка по-добъръ, по-силенъ по-уменъ. Всичко, що спомага за достиганието на тъзи цѣль, ще

[1]) Сенсуализмъ = философско учение, споредъ което за начало на нравственостьта може да служи само чувството на удоволствието. (Б. пр.).

Digitized by Google

са счита за нравственно, а всичко, що прѣчи на това, ще бѫде безнравственно.

Въ заключение на своитѣ обширни изслѣдвания относително генезиса и развитието на понятията за нравственността, Летурно̀ дохожда до единъ общъ изводъ, резюмиранъ отъ него съ думитѣ: „законъ за прогресса.“ Естественнитѣ науки ни учѫтъ, че между человѣка и животнитѣ има тѣсна свързка. Историята на нравственността, прослѣдена отъ насъ по сѫщия методъ, свидѣтелствова за туй, че человѣка отъ начало е живѣлъ въ състояние, близко до животинското, а слѣдъ туй, едно по друго, — въ състояние дивашко, варварско и, най-послѣ, цивилизовано, но цивилизовано въ крайно несъвършенъ видъ; че той подлѣжи още и на по̀-нататъшни усъвършенствувания, че неговото призвание е постоянно да расте и да са въздига. Тая перспектива на безкрайния прогрессъ ни поддържа и утѣшава посрѣдъ общитѣ и частни мѫчнотии, благодарение ней, ний нѣмаме право да са считаме работници надъ една работа, още недовършена, но за довършването на която длъжни сѫ да турѫтъ ржка всички людье, — велики и малки, славни и неизвѣстни. Колкото тѣжки и да сѫ бѣдствията, несправедливоститѣ, несъвършенствата на сегашното врѣме, ний нѣмаме право да ги считаме като неизбѣжни приключения по дългий пѫть на человѣчеството къмъ по̀-доброто, като са стараемъ, разбира са, да отстраняваме всички подобни приключения. Знаемъ, че нашитѣ прѣдшественници сѫ биле още по̀-малко честити, отъ колкото ний. Можемъ така сѫщо да бѫдемъ увѣрени, че нашитѣ потомци ги очаква бѫдѫще по̀-добро, защото до гдѣто космическитѣ условия позволявѫтъ на человѣческия родъ да сѫществува, той безспирно ще са стрѣми да намѣри и завоюва за себѣ си все по-вече и по-вече справедливость и знание, а, слѣдователно, и щастие.

Казанлѫкъ, Септемврий, 1888 г. *К. Б—въ.*

МАТЕРИАЛИ ПО БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ.

Писмата на Николая патриарха Константинополски.

(Продължение отъ X книга).

XXVIII.

Пакъ пишемъ на нашия синъ, ако и да ни лъже. Ний пишемъ, безъ да глѣдаме лъжата отъ твоя страна, подбуждани за това отъ любовьта, която сѫ длъжни родителитѣ да показвѫтъ къмъ дѣцата си. Пишиме ти това писмо, както по свое подбуждение, така и по съвѣтъ отъ святѣйшия папа (Иоанна

Digitized by Google

Х), нашия братъ и съслуживецъ. Защото цѣлата страна е напълнена съ бѣдствия и слуха за тѣхъ са е разнесалъ на всѣкадѣ. Той, ако и да не е видѣлъ съ очитѣ си всички тѣзи бѣдствия, плѣнения, насилия надъ дѣвици, опустошение на мънастири, вдовици, сираци — като са съкрушава за това по слухове и като не е билъ въ състояние да прѣтърпи тъзи силна печалъ, той проводи свои свещеннослужители, человѣци приятни Богу, главния си епископъ, на име Теофилактъ и другиго, равенъ по достойнство на първия, Кара. Той прати тѣзи человѣци съ писмо до тебя, въ което та уговаря да туришъ край на раздоритѣ между Римлянитѣ и Българитѣ, да унизишъ дявола родоначалника на злото, изново да сключишъ миръ, който е даденъ отъ Христа на тѣзи, които са наричатъ съ негово име, миръ, който прѣвъзхожда всѣкий разумъ. Защото Христосъ, като е разрушилъ враждата, съединилъ е съ любовь тѣзи, които го признаватъ Богъ. Но, както ний казахме, святѣйшия папа на Римлянитѣ и подвластнитѣ му епископи, като сж са научили за тѣзи дѣла по слухове, написаха ни, като ни уговарятъ да пратимъ тѣзи человѣци до Българитѣ, като са надѣватъ на това, че ти ще изслушашъ увѣщанията имъ, приятелското имъ посрѣдничество. Святѣйшия папа имъ е заповѣдалъ, въ случай, че не са съгласишъ, да изслушашъ наставленията имъ, да та закълнатъ въ името на Св. Духа. И ний сами мисляхме да пратимъ тѣзи человѣци до тебя, ако и да са бояхме, че ти, като обсѫдишъ дѣлото, ще постѫпишъ съ тѣхъ не добрѣ, което е противно на международното право и даже на закона на невѣрнитѣ. Ний бихме са упечалявали, ако би тѣ, като са приели върху себе си толкова трудове въ това си продължително пѫтешествие, да са намѣрятъ въ стѣснително и лошо положение. По тъзи причина азъ тѫ проваждамъ самото писмо на папата, а человѣцитѣ задържамъ при себе си, като са бою, да не би тѣ да прѣтърпятъ отъ тебя нѣкаква несправедливость, нѣма да кажа смьрть. Какво по-вече да кажа? Глѣдай, сине мой, не са подигравай съ писмото на папата, както си правилъ съ нашитѣ писма, защото, ако насъ и писмата ни имашъ за нищо, поне изслушай неговитѣ наставления. Защото, гдѣто са отнасящъ къмъ папата съ прѣзрѣние, тамъ трѣбва да са страхуващъ, щото и великитѣ апостоли да не са подвьргнятъ на прѣзрѣнието ти и да не паднешъ срамно. Припомни си за Петра, който въ гнѣва си е прѣдалъ на смьрть Анания и не-

Digitized by Google

говата жена, припомни си за великия Павелъ, който е услѣпилъ вълхвата Елима, когато този нещастникъ му е противорѣчилъ; припомни си за всичко това и не дръзвай да са подиграваш съ моитѣ и папскитѣ наставления; азъ са надѣвамъ, че ти нѣма да направишъ това, защото високо почиташъ святитѣ Апостоли; ако ги наистина почиташъ, тъй сащо ще почиташъ и тогова, който заема мѣстото имъ. Това ти пишемъ за Римъ по поводъ на пратенницитѣ до тебя. Ще ти съобщимъ и това, че, ако по поводъ на четвъртия бракъ и да произлѣзе раздоръ въ цьрквата, святитѣ мажье го прѣдадоха на анатема и по този начинъ всичко, което имаше нужда отъ исцѣление, получи го, че ний сега общо извьршваме священнитѣ служби, и по този начинъ са установи единомислие и съгласие между Римската и Константинополската цьрква. Това ти пишемъ, щото наедно съ насъ да са радвашъ на това, защото сме убѣдени, че ти, като вѣренъ синъ на Христа, радвашъ са на доброто състояние на цьрквата, ако отъ козинтѣ на сатаната и да сж създадени сблъсканията между Българитѣ и Римлянитѣ.

Азъ са чудя на едно нѣщо, сине мой, че ти, такъвъ разуменъ, извьршвашъ дѣла, недостойни за твоя разумъ. Като си получилъ писмо отъ тѣзи, на които е дадена власть отъ Бога, ти пишешъ отговоръ не тѣмъ, а на сената, което, разбира са, е и неприлично, и безславно, и служи за твое порицание. Защото кой, като получи писмо отъ императора, ще напише отговоръ не нему, а на тѣзи, които са намѣрватъ подъ властьта му, кой безъ да глѣда главата, който е господарь на думата си и може да са съгласява или да не са съгласява, кой ще вземе да са обръща къмъ слугитѣ му и да счита за себѣ си прилично да получава отъ тѣхъ мнѣния? Чувалъ ли си ти, че нѣкждѣ така постжпватъ. Никждѣ нѣма такова противорѣчие, и нѣма человѣкъ, който не би го усждилъ. Остави, сине мой, тъзи мисъль, която по-скоро е прилична на человѣкъ, който са шегува, отъ колкото на сериозенъ человѣкъ. И ако ти, сине мой, съзнавашъ, че постжпцитѣ ти сж достойни за усждание, а именно твоитѣ убийства, упостошения, и ако си склоненъ за миръ, напиши до тогава, който по божията воля управлява империята, и назначи мѣсто за прѣговори за миръ.

А ако ти самъ желаешъ да са явишъ за прѣговори, обяви. Тогава ний, слабия старецъ, наедно съ избрани отъ царя человѣци, ще са явимъ при тебя. Така трѣбва да постжпвашъ,

Digitized by Google

думитѣ ти не сѫ думи на мѫжъ, който са грижи за миръ, но баснички, и тѣ казани на шега, по-добрѣ е да мълчишъ и да не пишишъ такива нѣща и да не ни накарвашъ напраздно да отговаряме на празднитѣ ти писма. Послѣ, да та запази Богъ; нека ти протѣгне на помощь рѫката си, съ която той налага тѣжко брѣме на земнитѣ дѣла; да не допустне на душата ти да бѫде обрѣменена отъ него; да не та допустне до позоръ, който често са пада дѣлъ на тѣзи, които управлявѫтъ господарство и на които е дадена въ този свѣтъ власть и могѫщество.

XXIX.

Ний доста мълчахме, сине мой възлюбленний, и не ти писахме, като са печаляхме за това, че не сме видѣли до сега никаква полза отъ нашитѣ писма до тебя, и, като възнасямъ слабитѣ си молитви къмъ Божия Синъ, който е виновникъ и рѫководитель на мира, като са отнасямъ съ уважение къмъ неговата милость и спасителенъ промисълъ, който по-вече отъ всичко друго са грижи за миръ на свѣта. А сега, сине мой, нашата печаль е значително облекчена: ний изново съхраняваме надѣжда (о, ако би само тя да не бѫде напрасна?) и затова са рѣшихме изново да ти напишемъ, защото та обичаме, ако ти и да не обичашъ своя баща: ако би ти го обичалъ, послушалъ би бащинскитѣ ни увѣщания. Но, сине мой, до кога ний ще бѫдемъ такива, до кога ще довеждаме до унинне Бога съ бѣдствията си, съ които, за нашъ срамъ, нанасяме гибель на святото му наслѣдство. На-ли, отъ това врѣме, отъ когато ний християнитѣ усквернихме себѣ си съ взаимни убийства, ни веднѫжъ не сме помислили, че трѣбва да са страхуваме отъ сѫда божий.

Азъ зная, че споредъ мнѣнието ти, нито единъ отъ твоитѣ планове не е противенъ Богу. До кога ний ще усилвѫме злото съ зло? До кога ще даваме възможность на дявола да ликува? Помисли за това, сине мой, че живота ни е кратъкъ, и малко врѣме остава, когато нашата душа ще остави нашето тѣло; а тогава съ каква съвѣсть ще оставимъ този животъ, ако и да съхраняваме надѣжда за по-дълъгъ животъ, какво ще кажемъ, когато настѫпи часа, въ който ще са яви ангела и ще поиска отъ насъ смѣтка за земнитѣ ни дѣла. Ти добрѣ знаешъ извършенитѣ събития, знаешъ гибелта на Българитѣ и Римлянитѣ,

Digitized by Google

които Богъ е усиновилъ чрѣзъ крьщението, знаешъ опустошаването на цьрквитѣ, истрѣблението на славящитѣ Бога; ти знаешъ, че вече не са извьршва въ храмовитѣ служба за очищение на грѣховетѣ ни. Помисли за разрушенитѣ мънастири, епископскитѣ домове и другитѣ цьркви, които са намѣрваха въ страната; помисли за унищожението на култа, който бѣше установенъ за прославление на Бога; азъ оставамъ на страна другото, като оскърбление на дѣвици, монаси; плѣнение на свещенослужителитѣ; но тѣзи скандали като да сѫ недостатъчни, за да упечалятъ Христа; но тѣ даже и слѣдъ смьртьта ти ще останѫтъ безъ очищение. Ето вече младостьта ти прѣмина, а при това и на самитѣ юноши не можемъ да са надѣваме за продължителенъ животъ. Когато са приближавашъ къмъ 60-годишна възраст, за какво трѣбва да помислишъ? До 70 години рѣдко доживѣвѫтъ, защото виждаме, че человѣческия животъ обикновенно са свьршва до това врѣме.

Каква полза е за тебя да настоявашъ за продължаването на тъзи гибелна война между Римлянитѣ и Българитѣ? Какво може друго да са случи, ако не това, че ний не само за лошитѣ си постѫпъци въ живота ще бѫдемъ осѫдени прѣдъ върховното сѫдилище, но тъй сѫщо ще прѣтьрпимъ наказание за постѫпъцитѣ на тѣзи, които останѫтъ слѣдъ насъ. Затова, сине мой, като да присѫтствувамъ, глѣдамъ въ лицето ти, въ очитѣ ти, прѣгръщамъ колѣнѣтѣ ти, като моля, щото кротката ти душа, собственната натура на която е изопачена отъ лоши дѣла, да са склони за миръ. Доста сѫ тѣзи бѣдствия, които вече станаха, да са прѣкрати войната и убийството между христианитѣ; не оставяй слѣдъ себѣ си печаленъ и позоренъ памятникъ, че онзи Симеонъ, прѣславенъ по рода си, по добродѣтелта и справедливостьта си, святецъ на народа си, е развалилъ мира, сключенъ отъ баща му, нарушилъ е клѣтвеннитѣ си договори съ Римлянитѣ, станалъ е по-жестокъ врагъ на Римлянитѣ, отъ колкото неговитѣ прѣдци, които не сѫ знаяли Христа Бога. Той е билъ такъвъ не само на живота си, но и подиръ смьртьта си е оставилъ непримирима война и са радва, че мечовитѣ на Римлянитѣ сѫ извадени и покрити съ кръвь.

Това ти написахъ, сине мой, като съболѣзнувамъ и са упечалявамъ както за себѣ си, че Богъ продължи старостьта ми и ма направи свидѣтель на толкова бѣдствия, така и за тебя и Римлянитѣ, че вий, като воювате, прѣтьрпявате толкова и че въ

Digitized by Google

кръвьта на Христа, съ която сме спасени и направени неговъ народъ. Но нашитѣ коронясани императори, както прѣди, тъй и сега, призъвавѫтъ та къмъ миръ и по всички начини са стараѫтъ да смалѫтъ тѣзи бѣдствия, които сѫ причинени отъ тѣхъ най-силнитѣ. Затова тѣ и сега пратиха человѣци, които ще водѫтъ съ васъ прѣговори за миръ. И така, сега дѣлото ти е да прѣдложишъ условия, приятни Богу, полезни за Римлянитѣ и Българитѣ, тъй щото на дявола, виновника на сблъсквания и войнитѣ, да нанесешъ безславие, щото вий да признаете Римлянитѣ за свои отци, защото отъ тѣхъ сте получили крьщение, а Римлянитѣ сѫ признали Българитѣ за свои братия въ Христа; нека Богъ да са прославлява въ това, а дѣлата и общия животъ на Римлянитѣ и Българитѣ нека са възвърнѫтъ къмъ прѣдишното щастие и благополучие.

Още едно ще прибавя, че ти извьршвашъ недостойни нѣща за достойната си слава, когато отговаряшъ съ прѣзрителни думи на приятелското и съ почитание написано писмо, което ти е проводилъ императора, като та моли за миръ. Азъ мисля, сине мой, извѣстно ти е, че надмѣнностьта е свойственна на слабитѣ человѣци и на неразумнитѣ (ако и простия народъ да мисли инакъ); които сѫ получили отъ Бога власть, ако само са грижѫтъ за славата си, никога не дохождѫтъ до това. Глѣдай, сине мой, какъ та обичамъ и какъ са грижѫ да поддьржѫ тебя падаѫщия, щото при паданието ти да не са подвьргне на позоръ славата ти. За настоящитѣ събития азъ ти пиша за това, което е прилично на почтенъ человѣкъ, стрѣми са къмъ възстановяѵание прѣдишния редъ на работитѣ, къмъ полза и миръ, пиши като получилъ власть отъ Бога, като християнинъ, комуто прѣдстои да прѣдстане прѣдъ страшното сѫдилище, пиши като человѣкъ, комуто ще са случи да даде смѣтка за ползуванието съ властьта си и за управляванието на поданницитѣ си. Не пиши подигравки, надмѣнни и ускърбителни нѣща, които ускърбяваѫтъ онези, на които пишешъ, но и тъй сѫщо намалявѫтъ обичьта ми къмъ тебя и даже, като говоря истина, карѫтъ ма да та усѫждамъ.

Digitized by Google

XXX.[1])

Сине мой, ако и да не съмъ получилъ отъ тебя писмо, все пакъ, подбуждань отъ прѣдишнитѣ причини, азъ изново ти пиша, разбира са, отъ желание за миръ, който е нарушенъ отъ древния врагъ на человѣка, отъ дявола; той съ това е причинилъ голѣма загуба за благополучието на Римлянитѣ и Българитѣ, причинилъ е голѣма горчевина на Христа Бога и обѣждава стадото му, като нападатъ единъ на другиго, да търсятъ смьрть. За това азъ съмъ ти писалъ често и сега ти пиша, като та моля. И особенно за това, че азъ съмъ чулъ сладкитѣ ти думи, за които всѣкога мисля и които ти каза не само на насъ, но и на христолюбивия императоръ, който, както ти е извѣстно, силно та обичаше и сега та обича. Ти му обѣща, че ще бѫде сключенъ миръ, че ще бѫде туренъ край на войната и на сѣтнинитѣ ѝ, че пакъ Римлянитѣ и Българитѣ ще са повьрнатъ къмъ прѣдишното щастие и благополучие. Даже прѣди да са видишъ съ императора, ти ми писа отъ България, че желаешъ да прѣкратишъ войната, която свирѣпствува между христианитѣ.

Като съхраняваме въ сьрдцето си память за това и като знаемъ почтенната ти справедливость, ний написахме настоящето писмо.

Тури, сине мой, думитѣ си въ испълнение, достойно за славата ти, извьрши обѣщанията си за прославяние Бога и за увѣковѣчаване памятьта си; нека двойното стадо на Христа — Българитѣ и Римлянитѣ, като прѣкратятъ духовната и тѣлесна гибель, да са наслаждаватъ отъ духовно спокойствие и тѣлесно спасение. Добрѣ ти е извѣстно, че Римлянитѣ и Българитѣ наказватъ не само тѣлесния си животъ, като са истрѣбватъ единъ другиго, но тъй сѫщо са лишаватъ и отъ духовния животъ. Не, сине мой, да угасимъ въ себѣ си пламька на гнѣва, който е навиканъ или отъ дявола, или отъ безумнитѣ человѣци. Азъ съмъ виждалъ, какъ по нѣкога разгнѣвенитѣ звѣрове са хвърлятъ

[1]) Свиждането на Романа съ Симеона е станало на 9-ий Септемврий 924 година. То не са е свършило съ нищо. Симеонъ е получилъ голѣми подаръци и са е върналъ въ България. Войната и слѣдъ това са е продължавала. Патриарха е умрѣлъ на 15-ий Май 925 година. Слѣдователно, това писмо са отнася къмъ този периодъ: Септемврий 924 г. — Май 925 г.

Digitized by Google

рявать. Ако животнитѣ, лишени отъ разумъ, сдържатъ гнѣва си и умѣятъ да го задушатъ въ себѣ си и да са помирятъ изново, нема человѣцитѣ, които са управлявать отъ разумъ, които вѣрвать въ единаго Бога, нема человѣцитѣ, веднъжъ като сж подигнали оржжие, постоянно ще го подигатъ, като са хвалятъ съ безкрайни убийства, нема тѣ нѣкога нѣма да помислятъ, кое имъ е полезно, нема тѣ нѣкога, може би и твърдѣ кжсно, нѣма да турятъ край на кръвопролитието? Това е прилично на человѣческата натура, създадена по образа божий и надарена съ рѣчь. Но защо да протакамъ писмото? Достатъчно е това, което написахъ. Вѣрвамъ, че така ще бжде работата, както ти каза въ разговора си съ меня и императора, и за такива услуги азъ ще ти моля отъ Бога продължително щастие въ този животъ и да станешъ наслѣдникъ на славата му въ бждящия животъ, слава, която чака всички възлюбленни отъ Бога.

XXXI [1]).

Азъ често съмъ ти писалъ за това, което съмъ считалъ за подходяще, затова и сега ти пиша. Днесъ ти пиша послѣдньо писмо за дѣлата, за които вече ти изложихъ всичко. Къмъ това ма подбужда сърдечната ми печаль по поводъ на тѣзи бѣдствия, които истъщавать силитѣ на Римлянитѣ и Българитѣ, защото Българския народъ наистина е народъ на Бога, защото той ги е искупилъ съ кръвьта си и чрѣзъ Св. Духа ги е направилъ братия. Ако и да го броишъ за свой народъ, но ти днесъ си управитель, а утрѣ ще бждешъ жьртва на червѣитѣ. Като скърбж за това, азъ изново ти пиша, подбужданъ отъ думитѣ, които чухъ отъ тебя и които ти каза, когато азъ излѣзохъ отъ страната си и дойдохъ при тебя за прѣговори за миръ. Тѣзи думи, казани отъ тебя въ частния ти разговоръ съ меня, ти послѣ каза и на императора въ разговора съ него. Азъ помня, какъ ти говоряше тогава, че вече не ще започевашъ война съ насъ, че вече не сж нуждни войнишки дрѣхи и мно-

[1]) И това послѣдньо писмо на патриарха Николая са отнася къмъ този периодъ, въ който е писано прѣдидящето писмо (XXX). Явно е, тѣ сж биле написани на-скоро едно слѣдъ друго въ такъвъ редъ, въ какъвто сж помѣстени у Migne'я. Слѣдователно, и това писмо е писано въ периода отъ *Септември 924 г. слѣдъ Май 925.*

Digitized by Google

го друго говоряше ти, за да покажешъ, че наистина е туренъ прѣдѣлъ на войната и е възстановенъ миръ. Съвѣстьта ти трѣбва да помни тѣзи думи, които ма накараха да напиша послѣдньото писмо. И тъй говоря ти като прѣдъ тебя: кадѣ е испълнението на обѣщанията ти? Какво стана съ онзи блаженъ миръ, за който, както ти говоряше, щомъ са разнесе извѣстие по страната на Римлянитѣ и Българитѣ, ще бѫдатъ възнесени къмъ Бога толкова благодарственни молитви. Въ почитанието истината са научава добрия нравъ на единъ человѣкъ; въ управителя, който трѣбва да са отличава съ великодушие, нищо така силно не възвишава славата му и прѣвъсходството му, както истината на думитѣ му и извършване обѣщанията му. Обърни внимание, трѣбва ли ти, който са стрѣмишъ къмъ слава и великодушие, да са отказвашъ отъ думитѣ си и да водишъ праздни разговори, въ които нѣма нищо постоянно и здраво.

Азъ още много, като това, искалъ бихъ да ти напиша, но, може би, думитѣ ми, вслѣдствие на растѣгнатость, да ти са покажѫтъ неважни. Затова азъ оставамъ това на страна; ще отговоря само на хулитѣ ти, упрѣкованията и, тъй да са каже, прѣзрѣнието, съ което си говорилъ на императора за меня. Ти си казалъ, че въ врѣме на войната е раненъ подъ тебя коня ти и на присмѣхъ си отдалъ това на молитвитѣ ми. Ний отговаряме: нищо подобно не знаемъ; ний не сме подбуждали, не сме молили за война. Ти говоришъ, че ний, като стоимъ на епископския тронъ, можле сме да побъркаме на войната и тѣзи, които не са покорявѫтъ, да отлѫчваме отъ цьрквата. Ти, безъ съмнѣние, ще са съгласишъ, ако само поискашъ, че думитѣ ти не сѫ нищо друго, освенъ ирониченска присмивка надъ меня. Изслушай отговора ми, наведи си гордата глава и слушай внимателно. Какво означава това, че раната е нанесена съ мечъ на коня, а ти си останалъ неврѣдимъ? Азъ съмъ человѣкъ и поради старостьта си малко разбирамъ, но все пакъ зная, защо коня, а не тебя сѫ ранили. Слушай, какво ще ти кажа; може би, азъ добрѣ разбирамъ работата, и говоря. Онези слѣдъ като са възползуваха отъ сегодния случай да заграбѫтъ властьта и, като прѣдприеха безразсѫдно противъ тебя походъ, Богъ са е показалъ милостивъ къмъ тебя, отстранилъ е отъ тебя удара и го е насочилъ върху коня, щото ти да не са хвалишъ съ побѣдата, а да помнишъ и за человѣческитѣ дѣла, да не са прѣдавашъ всецѣло на дѣла, които ти са струвѫтъ щасливи, а да

Digitized by Google

тебя война меча да не би да не порази неразумното животно, а тебя. Чети внимателно моето писмо, а тъй сѫщо и древната история; знай, че не всѣкога побѣдата ще бѫде на твоя страна, а че ще дойде и поражение. Ето моя отговоръ на присмѣхитѣ ти надъ меня.

Въ писмото си до тебя ний ти съобщаваме това, което говорихме прѣдъ нашия благочестивъ императоръ и сената относително убийствата между Римлянитѣ и Българиѣ и какъ го молихме и измолвахме да не повдига всенародно опълчение противъ Българския народъ. „Може би за търпението и великодушието ви Богъ ще склони къмъ миръ сърдцето на българския управитель“. А нашия императоръ, кротъкъ, милостивъ (ти можешъ да ми вѣрвашъ, защото на тебѣ самия сѫ извѣстни тѣзи негови качества), внимаваше на нашитѣ думи; но всичкия сенатъ, всичкия градъ, даже ще кажа, цѣлата държава отхвърлиха моитѣ прѣдложения, като говоряха, че тѣ не сѫ въ състояние да търпѣятъ по-нататъкъ безумията на Българитѣ, че тѣ не могѫтъ да забравѣтъ погинването на своитѣ роднини и завладяването на цѣли области. Тѣ говоряха, че сѫ готови да погинѫтъ, само да смирѣтъ гордостьта на Българитѣ. Затова, ако ти имашъ още желание да воювашъ, знай, че войска и всички, които сѫ способни да носѣтъ оржжие, ще излѣзѫтъ противъ тебя. Азъ вѣрно ти съобщихъ за тукашнитѣ приготовления, щото ти да можешъ да послушашъ стареца, който глѣда съ една нога въ гроба, и архиепископа, ако само съобщението ми ти е причинило нѣкакво удоволствие. Помисли, колко отдавна ний сме станали приятели, изслушай съвѣтитѣ ми, приемни прѣдложенията ми, които ще бѫдѫтъ приети и отъ нашия благочестивъ императоръ, ако само ти пожелаешъ да са съгласишъ съ него. Отнасяй са къмъ мира съ любовь, къмъ войната съ умраза, защото сѫ лоши онези человѣци, които воювѫтъ даже съ вънкашнитѣ врагове. Но какво да кажа за онези, които воювѫтъ противъ родителитѣ си, братията си, едновѣрцитѣ си, които призъвавѫтъ едного Бога Творца и Спасителя? Нема ти не знаешъ, че слѣдъ борбата и звѣроветѣ са помиряватъ? Погледни на това и търси миръ. Тѣзи думи не сѫ мои, а думи на Св. Духа. Стрѣми са къмъ миръ, прѣкрати всеобщитѣ бѣдствия, сълзи, стенания, съ една дума всичко, за което та молѫтъ Българитѣ и Римлянитѣ, богати и бѣдни, монаси и свя-

Digitized by Google

щенници. Никой отъ тѣхъ не трѣбва да са обръща съ молба къмъ нашия благочестивъ императоръ, защото той всѣкога е желаялъ миръ и е билъ готовъ да тури прѣдѣлъ на бѣдствията отъ войната. Който удържа побѣда, не ѝ спечелва безъ опасности, защото трѣбва да жьртвува ближнитѣ си, роднинитѣ и приятелитѣ си. Ти разбирашъ думитѣ ми, защото всичко това самъ си прѣтърпѣлъ. Ако побѣдата и да е била на твоя страна, при все това ти си са лишилъ отъ мнозина любезни тебѣ, паметьта за които трѣбва да разбира сьрдцето ти и до сега. Скръбьта за тѣхната смьрть не ти дава възможность да са възползувашъ безъ печаль отъ плодоветѣ на побѣдата.

Но нѣка свьршимъ писмото. Ако сената, магистрата, пълководцитѣ, консулитѣ и да викаха, че трѣбва да са води война съ васъ, но императора, като взе въ внимание увѣщанията ни, обърна са къмъ насъ съ слѣдующитѣ думи: Отче! виждамъ, че съмъ са падналъ между двѣ мнѣния — отъ една страна желанието на правителството да води война, отъ друга твоитѣ увѣщания. При това положение на работитѣ, азъ ще ти кажа слѣдующето: напиши на нашия братъ, че сме готови да му дадемъ, колкото пожелае, злато, срѣбро, дрѣхи или нѣщо друго полезно за него, а на насъ подходяще. И, ако поиска да сключи миръ, ний сме готови и нѣма да са противимъ на съвѣтитѣ ти.

И тъй заклѣваме та въ Бога Отца, Сина и Св. Духа. обяви, колко желаешъ злато, срѣбро и дрѣхи; а ако, освенъ злато и дрѣхи, пожелаешъ още нѣщо, напиши: всичкитѣ ти искания ще бждатъ испълнени, ако разбира са, нашия императоръ ги намѣри за себѣ си сгодни за испълнение. Като получишъ това, сключи миръ, възстанови прѣдишната любовь; нека са възстанови прѣдишното единомислие и единодушие между Българитѣ и Римлянитѣ; нека погине родоначалника на враждата. Да са прослави Христосъ Богъ нашъ, който съ крьстната си смьрть е разрушилъ срѣдостѣнието на враждата и е умиротворилъ мира. Тогава Римската империя изново ще спечели богатства, а Българитѣ безъ страхъ ще владѣятъ богатствата си, защото нѣма да има поводъ за сблъсквания, ще бжде сключенъ миръ и двата народа ще започнатъ да живѣятъ щастливъ животъ. Да ни даде Христосъ Богъ това, което е искупилъ съ святата си животворяща кръвь.

(Слѣдва).

Digitized by Google

ТРУДЪ,

ЛИТЕРАТУРНО-НАУЧНО СПИСАНИЕ.

година II. *Мартъ 1889* книга XII.

НА ДѢТЕТО.

Засмѣй са дѣте невинно,
Съ улибка мила обична;
Засмѣй са въ тия години,
Съ любовь на тебѣ прилична.

—

Засмѣй са сутринь зарята,
Когато зърнешъ ти чудно,
И тихо чуйшъ надъ глава ти
Да пѣе птиченце будно.

—

Засмѣй са вечерь, когато
Слънцето сбогомъ казува,
И прьска лъчи, катъ злато,
И задъ гората заплува . . .

—

Засмѣй са още, га видишъ
Розитѣ прѣсни прѣзъ Майя.
Учи са дѣте да любишъ,
Доръ можешъ любовь да таишъ.

—

Доръ твойто сьрдце не сѣща
Другъ огънь—огънь отровенъ—
Дѣтенце мило, посрѣщай
Съ любовь тозъ изгледъ любовенъ!

София, 1889 г. *Ал. Узуновъ.*

Digitized by Google

ЕДНО ГРАФСКО ДѢТЕ.

РОМАНЪ ОТЪ ТОДОРЪ КЮСТЕРЪ.

(Продължение отъ книга XI).

XXII.

„О мамо! виждъ, тамѣ иде една голѣма пътшественна кола съ четири коня! Това сж непрѣмѣнно вуйчо Алфредъ и вуйна Елена!“ Така извика на една дама едно радостно развълнувано, нѣщо десетгодишно, хубаво дѣте отъ градината на една прѣкрасна дача въ една отъ най-прѣлестнитѣ мѣстности на Швейцария, която дама, занета съ една ржчна работа, сѣдеше на засѣнчения отъ единъ голѣмъ маркизъ балконъ. Послѣднята стана бърже, сложи работата си на една малка маса и, като гуди ржката надъ очитѣ си, погледна къмъ показаното отъ дъщеря ѝ направление.

„Иди бърже, Елено“, извика тя послѣ, „намѣри баща си и повикай Алфреда и Валдемара; кажи имъ, че вуйчо иде!“

Дѣтето са затече къмъ една отстранена часть отъ градината, а дамата слѣзе и отиде да посрѣщне колата, която тъкмо влизаше въ вратата на дачата. Пътницитѣ още отъ далечъ ѝ клатяха съ пошчета; колата са спрѣ сега и единъ високъ, силенъ мжжъ скочи леко отъ нея и прѣгжрна дамата съ думитѣ: „Добъръ ти день, любима, добра Хедвиго“!

Сега са зачу и отъ колата гласъ; „Хедвиго! Хедвиго!“ и отъ нея слѣзе, подкрѣпена отъ Алфреда, младата графиня Биела — познатата на читателя, отпървенъ Елена фонъ Бергенъ, придружена отъ Емилия, доведеницата ѝ — онъзи, която графъ Биела мисляше за дѣйствителното си дѣте.

Тука си му е мѣстото, да са запознае читателя съ това младо момиче. По-добро сърдце, по-готовна, по-гъвка натура не може да са помисли. Тя бѣше на Валентинината възрастъ, косата ѝ — черна, лицето ѝ — любезно, привлѣкателно, но при това тя бѣше далечъ, отъ да са сравни по красота съ дѣйствителната Алфредова дъщеря; тя бѣше тънка-висока, бързо израстла и имаше страдателенъ — поне блѣденъ изглѣдъ. Способноститѣ ѝ бѣхж развити напълно, тя бѣше въ всѣко отношение надарена съ всичкитѣ душевни прѣимущества на една дама отъ най-високото съсловие и обичаше баща си и съпругата му съ най-прѣданно, най-живо уважение. Една чърта отъ

Digitized by Google

меланхолия ѝ бѣше свойственна, която впрочемъ прѣдаваше на лицето ѝ една извѣстна привлѣкателность.

Поздравляванията между Алфреда и жена му и Хаймбекковото семейство — и Валдемаръ бѣ дошелъ въ това врѣме съ двамата си синове и дъщеря си — бѣхѫ най-сърдечни. Макаръ отчаквани, любимитѣ гости дойдохѫ по-скоро отъ колкото имъ са надѣвахѫ и затова прѣстигването имъ причини радостна изненадѣяность. Вече подирь нѣкой мѣсецъ отъ мѣнявание-то на Хайбекка съ Хедвига са рѣши най-сѣтнѣ и Алфредъ, да прѣдложи сърдце и рѫка на сестрината си искренна приятелка и биде радостно прието отъ Елена фонъ Бергенъ, която го любеше вече отдавна. Свадбитѣ и на двѣтѣ двойки са направихѫ на слѣдующата пролѣтъ въ замока Бэрунгенъ. Хедвига стана майка на три цвѣтущи дѣца, когато Елена възрадва супруга си само съ едно момче.

Това посѣщение са извърши въ Щвейцария почти въ онова врѣме, когато г-жа фонъ Хохбергъ са срѣщна съ сестрия си синъ въ Баденъ-Баденъ. Хаймбекъ бѣ поканилъ Алфреда съ семейството му, да прѣкарѫтъ лѣтото на дачата му. Това имущество бѣше собственность на достигналия до голѣма прочутость компонистъ и именно скѫпоцѣнна собственность, ако вземемъ въ внимание прѣкрасното мѣстоположение на Фирвалдщедтерското езеро, близо отъ много фреквентирующитѣ пѫтища по сухо и вода, както забѣлѣжителната голѣмина на притежанието. Тукъ прѣкарваше Валдемаръ съ своитѣ си най-хубавото врѣме на годината. Но за голѣма Хедвигина жалость той и тукъ са занимаваше много съ своитѣ работи и слѣдователно, като не са посвѣщаваше, което са мисли за необходимо прѣзъ лѣтния животъ, повечко на тѣхъ, жена му и дѣцата му бѣхѫ недоволни. Това поне прѣзъ това лѣто трѣбва да стане иначе, бѣ рѣшила Хедвига и тя лесно можа да накара мѫжа си който ѫ убожаваше, да помоли шуря си и жена му, да прѣкарѫтъ лѣтото у тѣхъ. Алфредъ и Елена са съгласихѫ на драго сърдце, макаръ отъ началото да имахѫ намѣрение, да отидѫтъ на Берунгенъ; именно здравието на Емилия, на която бѣше необходимо климатическо промѣнение, изискваше това.

Зимата прѣкарахѫ и двѣтѣ семейства въ Б., гдѣто Хаймбекъ си купи една елегантна кѫща наблизо отъ столицата, въ едно отъ фасионабелнитѣ прѣдградия и гдѣто имаше сношение съ най-високитѣ кржгове. Даже и двора го отличи въ висша степень. Съ титлата на генераленъ директоръ на

Digitized by Google

придворната музика той получи отъ краля ордена за заслуга въ искуство и наука. Оперитѣ му заемахъ едни отъ първитѣ мѣста въ репертуара на придворния театъръ и пѣснитѣ му са прѣпечатвахъ въ кѫсо врѣме.

Остава ни още, прѣди да введемъ читателя въ швейцарския лѣтенъ животъ, да кажемъ нѣщо за най-новото минало на Алфреда. Въ университета той бѣ са посвятилъ прѣимущественно на държавнитѣ науки, като имаше намѣрението да са посвяти на държавна служба, а именно на дипломатическата кариера, но майка му винаги бѣше противна на това. Обаче въ висшитѣ правителственни кржгове са имаше прѣдъ видъ графъ Биела, защото много пѫти му са дадохъ случаи да покаже голѣмата си дипломатическа способность. И тъй, вече нѣколко пѫти са постара министръ-прѣдсѣдателя, да убѣди графъ Биела, да приеме държавна служба; най-сѣтнѣ са овѣнчахъ съ сполука прѣдложенията на премиера. Графъ Биела постѫпа въ дипломатическата кариера и тъй оправда положенитѣ на него надѣжди, щото подирь изминаването на малко години сега той непрѣменно можаше да отчаква назначението си на тъкмо вакантното консулско мѣсто у една отъ великитѣ сили.

„Е, Валдемаре, дойди да ти разглѣдамъ притежанието“, каза Алфредъ подирь закуската, като са улови подъ рѫката на зетя си и тръгна съ него по широкитѣ стѫпала, които водѫтъ отъ верандата въ градината.

Това бѣше първото посѣщение на графъ Биела въ Хаймбекковата дача, която той нѣщо прѣди една година бѣше купилъ.

„Мѣстоположението е прѣкрасно! ний това признахме съ Елена, още като съзрѣхме кѫщата значително отъ далечь и като ни каза пощаллйона, че тя е Хаймбекковата дача“ продължи Алфредъ. „Дѣйствително си за завиждание за това ти притежание; вижда са сѫщо, че ти си прѣправилъ и украсилъ много нѣща, защото това го засвидѣтелствувахъ между другото и статуитѣ на боговетѣ ти; ето ти Бетховена, Моцарта, Шуберта, Талберга и по-нататъкъ още други, които трѣбва да принадлѣжѫтъ къмъ сѫщата категория. Това оригинали ли сѫ или копия?“

„Само оригинали, любезний Алфреде. Случайно са научихъ, че тукъ въ едно близко село, нарѣчено Св. Марселленъ, живѣе единъ услѣпялъ статуедѣлецъ, на когото въ ателието са намиратъ множество бюстове на разни прочути по искуството

Digitized by Google

мжье, и именно изработени отъ мраморъ отъ ржката на майстора. Въ тъзи мѣстность са намира единъ малъкъ мраморокопъ, който дава хубавъ, бѣлъ, но забѣлѣжително мекъ, особенно лесно работимъ мраморъ. Азъ отидохъ при майстора. Бѣдния человѣкъ изработилъ нѣкогажъ онези бюстове по поржчката на единъ англичанинъ и, като му биле и тъй слаби очитѣ, той услѣпялъ въ трудната работа, при това и англичанина го изигралъ безсрамно, като не са явилъ вече. Тъй стана, че купихъ отъ нещастния художникъ бюстоветѣ на компониститѣ, които са намирахж между неговитѣ работи".

„И ти", каза Алфредъ „си имъ знаялъ мѣстото; въобще всичко тука ти прави честь на бкуса. Ами неизцѣримо ли е услѣпялъ бѣдния художникъ".

„Споредъ както увѣрява приятеля ми Д-ръ Ерниеръ, да!"

„Д-ръ Ерниеръ, казвашъ? Но той живѣе въ Женева, наблизо отъ Лаферъ, и азъ го познавамъ; или е този нѣкой другъ, който може би носи само сжщото име? Младъ ли е, или е старъ человѣкъ? . . ."

„Той е вече старъ человѣкъ, който е напусналъ практикуването си близо при Женева, за да прѣкара въ весело спокойствие вечерьта на живота си тукъ у уженената си дъщеря."

„Ахъ, та това е прѣкрасно!" извика Алфредъ; „ний намираме тукъ единъ старъ познайникъ, комуго длъжа отъ-части за живота си, и за въ случай на нужда единъ опитенъ и много способенъ лѣкарь. Какво каза Хедвига, като са срѣщна съ Д-ръ Ерниера?"

„Жена ми въобще още съвсѣмъ не го е виждала, а и азъ сьмъ са срѣщалъ съ него само веднажъ отъ какъ живѣемъ гука сега; но ако обичашъ, Алфреде, азъ сегичкомъ ще прозодя да помолятъ екселлантния докторъ да дойде още днесь, да обѣдва съ насъ, защото единъ неговъ старъ приятель и длъжникъ желае да го види тукъ!"—Той ще дойде—бжди увѣренъ."

Алфредъ са съгласи на драго сърдце и Хаймбеккъ роводи начаса единъ слуга съ една покана до Д-ръ Ерниера.

Хедвига—„г-жа Хаймбеккъ"—сѣдеше въ това врѣме ама съ приятелката си и братовата си жена въ малката си, рѣлестно наредена стая, а Емилия отвде съ дѣцата, да ѝ покжжатъ красотитѣ на околностьта. Двѣтѣ дами не можахж да опишатъ щастието, че притежавжтъ такива добри мжжье.

Digitized by Google

Едничката Еленина грижа са състоеше въ нѣжното, слабото и голѣмо внимание, което изискваше здравието на доведеницата ѝ Емилия; при това тя виждаше, колко са опасаваше съпруга ѝ за състоянието на послѣднята. Обаче разговора ѝ са прѣкѫсна наскоро отъ тичишкомъ влизажщитѣ щастливи дѣца.

* * *

Въ непрѣкѫсната радость прѣмина за тъй тѣсно свързанитѣ семейства лѣтото; още повече са увеличи тя чрѣзъ едно посѣщение отъ родителитѣ на Алфредовата стопанка, които са озарявахѫ отъ щастието на чедата си.

„Откровенно да си кажа„, рѣче въ единъ день стария г. фонъ Бергенъ, „азъ тъй си желаяхъ бѫдѫщността прѣди седемнадесеть години, тогава въ Женева, като правяхме музикалнитѣ вечеринки и като виждахъ да пуща жилки любовьта на Хаймбекка къмъ Хедвига; тогава азъ си помислювахъ по нѣкой пѫть, че Алфредъ ставва прѣкрасенъ съпругъ за нашата Елена, и вѣрвамъ, че и тя тъй сѫщо мисляше — не е ли, чедо? . . . .“

Лѣтуща чьрвенина покри Еленииного лице, обаче тя съ лѫчезарно щастие поклюма утвърдително на това.

Д-ръ Ерниеръ бѣше, до колкото му оставаше свободно врѣме отъ дѣца и внуци, гость въ Хаймбекковата кѫща. Той си бѣше сѐ сѫщия старъ, любезенъ, не горделивъ и разуменъ человѣкъ, като какъвто го запознахме въ началото на разказа. Ненадѣйното свиждание съ него безкрайно ощастливи Хедвига и брата ѝ. Той фунгираше на драго сърдце при прѣдставенъ случай и като лѣкарскѝ съвѣтникъ на семействата и на неговата инициатива трѣбва да са прѣпиши, че Емилия, за винаги избавена отъ болѣстьта, както са изразяваше доктора, дѣйствително цвѣтуща и събудена можаше да остави Фирвалдщедтерското езеро въ края на лѣтото.

Отъ начало тѣ имахѫ намѣрение, да продължатъ посѣщението си у Хаймбеккови до Октомврий, но мигновенното силно поболяване на най-малкото Хедвигино дѣте направи по съвѣта на Д-ръ Ерниера необходимо незабавното отпѫтуване на семейството Биела, което взе съ себѣ си и двѣтѣ по-голѣми Хаймбеккови дѣца, за да ги опази отъ болѣстьта на по-малкото. Само чрѣзъ голѣмитѣ Хедвигини и Валдемарови старания, подкрѣпени отъ способния Д-ръ Ерниеръ, са вдаде, да побѣдятъ

Digitized by Google

незабавно отпѫтувахѫ за въ столицата Б.

Ако е въобще възможно и мислимо, то тъзи първа и опасна болѣсть, която докара тъй близо до гроба едно отъ дѣцата на Валдемара и Хедвига, уякчи още повече любовьта на родителитѣ.

XXIII.

Г-жа фонъ Хохбергъ, Валентина и принцъ Хартенщаинъ живѣяхѫ вече нѣщо отъ осемь дена въ многопосѣщаванитѣ бани Емсъ. Вече отъ какъ са отпѫтували тримата съпѫтници отъ Баденъ-Баденъ, баронката забѣлѣза едно все по-явно и по-явно промѣнение въ обноската на храненицата си, което ѭ обеспокояваше много. По-напрѣдъ любезната и откровенната Валентина стана несъобщителна, сериозна, даже почти хладна—поне спрямо принца. Надѣждата на послѣдния, да спечели Валентининото сърдце, почна да исчезва; а и пакъ той не можаше да са рѣши, да са отдѣли отъ неѭ, понеже все още са надѣваше да стане въ младото момиче нѣкое промѣнение за въ негова полза. Тя страшно отбѣгваше, да не остане съ него насамѣ. И самата баронка не можеше да си обясни Валентинината обноска. На г-жа Фонъ Хохбергъ са виждаше немислимо, че тя би отблъснала любовьта на принца, понеже той бѣше въ всѣко отношение тъй отличенъ человѣкъ, щото всѣко момиче би сматряло откровенната му любовь за щастие. Ако тя по нѣкогажъ говоряше признателно за сестриния си синъ и изваждаше на видѣло характера му, добритѣ му качества, добродушието му, обширнитѣ му познания, то Валентина ѭ слушаше като безъ интересъ и никога не възразяваше ни дума.

Валентина знаяше, че тя е само храненица на г-жа фонъ Хохбергъ; като порасти достатъчно, послѣднята бѣ ѝ казала, че тя била дъщеря на най-любимата ѝ приятелка и че тя—баронката—са била завзела за сирачето почти отъ рождението му, защото Богъ не ѝ билъ далъ собственни дѣца и защото ней ѝ са било искало да има едно сѫщество, което тя би обичала; на портрета въ медалйона тя да глѣдала като на образа на единъ неинъ близъкъ и любимъ роднина. Ний напомняме на читателя, че при отваряниего на медалйона са виждаше само портрета на Алфреда и че за откриванието портре-

Digitized by Google

та на Валентинината майка бѣше необходимо бутването на едно скрига, извѣстно само на графа Биела, яйче, и тъй и Валентина и г-жа фонъ Хохбергъ не знаяхѫ, че въ медалйона сѫществува други портретъ.

До сега Валентина са задоволяваше съ това разяснение, обаче сега ѝ са струваше на баронката, като да са размислюва тя по нѣкогажъ за произхождането си; и тя не са лъжаше. Въ единъ день, подирь едно прѣдисловие, което издаде забъркването ѝ, тя крайно замоли майка си, да ѝ расправи за всичко, което знае за родителитѣ ѝ.

Г-жа фонъ Хохбергъ бѣше изненадана и, забъркана, съвсѣмъ не можа да покрие движението си. Това не са скри отъ Валентина; най-голѣмо неспокойствие са яви на лицето ѝ.

„Не искашъ ли да ми обадишъ поне името на баща ми, мамо?“ попита тя съ умолящъ гласъ.

„Но какво са е случило съ тебѣ, мило чедо?“ попита баронката. „Нѣмашъ ли причина, да бѫдешъ задоволна съ положението си, което Богъ ти е съставилъ. Не си ли моя искреннолюбима, мила дъщеря и не носишъ ли моето име, не си ли призната за моя дъщеря отъ всичкитѣ членове на семейството ни и отъ самия държавенъ глава и не са ли гордѣятъ всичкитѣ ни членови, че си имъ роднина? Можешъ ли да са оплачешъ врьхъ прѣнебрежение, врьхъ хладность отъ моя или отъ тѣхна страна и нѣмашъ ли всичко, което желае сърдцето ти и което може да го зарадва? За едно друго обстоятелство не искамъ и да говоря, макаръ то да би са нарѣкло особенно щастие отъ по-вечето хора! . . . . . Не сьмъ ли та глѣдала съ майчина любовь и съ майчина или родителска нѣжность и грижа? Защо ти сега мигновенно искашъ да раскривашъ обстоятелства, които съвсѣмъ не ти трѣбвятъ да ги знаешъ, които не могятъ да повлияятъ ни на бѫдѫщността ти, ни на положението ти въ обществото? Не мисли и не са задълбочавай повече, мило чедо!“ продължи г-жа фонъ Хохбергъ, като улови съ двѣ рѫцѣ главата на дъщеря си и ѫ натисна на гърдитѣ си, въ което врѣме са напълниха съ сълзи очитѣ ѝ. „Не бѫди, Валентино, мѫчителка на себѣ си и на мене! Бѫди моя добра, любезна и единчка дъщеря, самичката наслѣдница на името ми и имота ми и бѫди увѣрена, че нищо не ще попречи на щастието ти!“ Тя помилва искренно сериозното младо момиче и пусна рѫката си по прѣкрасната ѝ кестенявa коса, която, расплетена, бѣ са простряла по Валентининитѣ плещи.

Digitized by Google

„А този портретъ, мамо,“ попита тя, показвайки на майка си отворения медалйонъ, който тя постоянно носяше съ кадифена панделка на врата си.

„Азъ съмъ ти казала вече, чедо, че той е за споменъ на единъ твой роднина . . . .“

„На баща ми ли? попита Валентина.

„Е, ако не искашъ да е иначе, имай го за портрета на починалия ти баща. Обаче, моля та отъ сърдце, въ името на безграничната ми любовь къмъ тебе, задоволи са съ това и не са задълбочавай вече въ мислитѣ си, което не води къмъ нищо!“

Сега баронката можаше да си обясни, какво са таеще въ сърдцето на дъщеря ѝ: тя несъмнѣнно любяше принца Леополда, и защото го любяше, тя искаше, прѣди да му даде *да*-то си, да си разясни отношенията си, да са научи за произхождението си и името си. А г-жа фонъ Хохбергъ познаваше много добрѣ храненицата си и знаяше, че тя—ако въ случай не ѝ удовлетворятъ онези разяснения—по-скоро ще оттръгне отъ сърдцето си любовьта съ коренитѣ ѝ, отъ колкото, като счита себе си безъ име да подаде ржката си на любимия человѣкъ.

Наскоро подиръ този разговоръ са прѣдприе една екскурзия къмъ замока Щолценфелзъ. Отъ начало Валентина искаше да са извини съ хламавость и да не участвува въ разходката. Обаче прѣдставленията на баронката сполучихѫ да поклатятъ това рѣшение, и тя са присъедини къмъ екскурзията, въ която взе участие още едно семейство, съ което бѣше вече запозната г-жа фонъ Хохбергъ.

Като пристигнахѫ при лѣжащата подъ политѣ на Щолценфелзъ черковица, почти всичкитѣ дами отъ събранието са покачихѫ отъ тамъ на търпеливитѣ магарета, които постоянно стоятъ на расположението на посѣтителитѣ, и мажьетѣ, като ослужливи кавалери, тръгнахѫ край дамитѣ пѣшкомъ по добрѣ отъпкания пѫть, вземайки на себѣ си грижата да карятъ магаретата. Райски красивата мѣстность, несравнимата глѣдка къмъ втичанието на Ланъ, къмъ Оберъ и Нидеръ-Ланщайнъ и при криволичението на пѫтя сѫщо къмъ Св. Гоарсхаузенъ отъ една страна и Кобленцъ отъ друга, присъединена съ особенно хубавото врѣме, не побърка оживлящето си приятно впечатление и върху Валентина. Отъ страната ѝ вървеше принцъ Картенщайнъ съ юларя на мулето въ ржка. Отъ начало раз-

Digitized by Google

говора на двамата са ограничаваше въ равнодушни нѣща; но като са поотдалечиха другитѣ отъ тѣхъ, принца, който имаше въ прѣдидущия день съ леля си дълъгъ и много сериозенъ разговоръ, са възползва отъ приятния случай, да поговори сега и съ Валентина.

„Братовчедке," рече той, „моля Ва отъ напрѣдъ за снисхождение, ако би азъ въ това, което съмъ принуденъ да Ви кажа сега, да ударя една струна, която не би напѣрила у Васъ хармонична акорда. Азъ отъ начало съмъ си навикналъ да говоря свободно и откровенно и не искамъ и въ този случай да отстжпя отъ правилото, което образува една норма въ живота ми. Валентино, азъ Ви любя — любя Ви съ всичката си откровенность, съ всичката сила на сърдцето си! Азъ не искамъ да прѣувиличавамъ, а само да Ви прѣдамъ впечатлението, което ми направи нѣколконедѣлното ни сношение, ако кажа: вѣрвамъ, че и Вий сподѣляте чувствата, които испълвжтъ цѣлото ми сжществование, че и Вий ма любите! Лъжа ли са — тогава можите да оснавите безъ внимание прѣзнанието ми и важния за мене авгуриумъ и да ми кажите: Ти са лъжешъ — въ мене нѣма никакво движение за тебѣ! Не са ли лъжа, Валентино: тогава, моля Ви са! — не са двоумете, да ма направите чрѣзъ едно радостно, мило „да!" най-щастливъ человѣкъ? — Вече отдавна — мога да кажа: отъ какъ съмъ Ва запозналъ — стои това изяснение на устнитѣ ми; то често е искало да са освободи отъ тѣхъ; и то би станало това, ако да не ма въздържаше съвършенно промѣнената Ви отъ нѣколко врѣме обноска. Обаче на дългото мълчание отъ моя страна би било прѣдателство за сърдцето ми. Да даде Богъ, да бжде рѣшението Ви такова, каквото измолвамъ отъ Него; на каквото и да е, дайте го сега; моля за отговора Ви, Валентино!"

Още отъ началото на думитѣ му бѣ са покрило Валентининото лице съ тъмна чървенина. Сега, като свърши той, тя бѣше са втренчила напрѣдъ си.

Най-сѣтнѣ са откжсна отъ гжрдитѣ ѝ една болѣзнно звучаща въздишка и, мигновенно, насочвайки погледа си право въ лицето на принца, тя проговори, или по-добрѣ да са каже, прошепна: „Това не може да бжде, принце! . . . . Мене ма казвжтъ г-ца фонъ Хохбергъ, но Богъ знае, кое е дѣйствителното ми име! . . . . Г-жа фонъ Хохбергъ, моята отъ мене убожавана адоптивна майка, не иска или не може да ми каже нѣщо по-точно. Обаче азъ съмъ твърдо рѣшена, никому да не

Digitized by Google

давамъ ржката си, до като не науча дѣйствителното си, честно име. До като това не ми е възможно, азъ—и да Ви любя хиляди пати по-вече, отъ колкото и тъй Ви любя—не могж по никакъвъ начинъ да стана Ваша! . . . .—Да, братовчеде, азъ Ви любя—и вѣрвамъ, че тъзи любовь са е появила същевременно въ сърдцата ни . . . .—но азъ—не могж——“ Принцъ Леополдъ трѣбваше да са притече и да улови младото момиче: тя клюмна и щѣше да падне на земята.

„Успокойте са, братовчедке, моля Ви отъ сърдце!“ прошепна той, понеже са бѣхж прѣближили къмъ другитѣ. „Нека Богъ е свидѣтель, че азъ ще Ви извоювамъ—че ще отстраня всичкитѣ препятствия! Но сега тишина! Говореното да остане за сега между насъ; азъ вече зная, че ма любите; другото нека го прѣдоставимъ на врѣмето и на моитѣ старания, да Ви убѣдимъ въ кривитѣ Ви възгледи. Господь не е създалъ двѣ сърдца едно за друго, за да хвърли послѣ между тѣхъ причини. А Вашитѣ причини сж праздни, азъ не ги признавамъ, както всѣкий мжжъ съ сърдце и твърда воля не би ги призналъ и—но доста!“ прѣкжсна са той самичъкъ; „нека са явимъ спокойни и весели!“

* * *

Като са завърнахж въ Емсъ, принцъ Леополдъ пакъ заведе единъ нѣколкочасенъ разговоръ съ г-жа фонъ Хохбергъ; на идущия день той са прости съ нея и съ Валентина, за да отпжтува при майка си. Послѣднитѣ му думи къмъ Валантина бѣхж: „До скорошно и весело свиждание, убожаемо ми сърдце! — Богъ да Ва пази!“

XXIV.

Зимата бѣ са почнала.

Графъ Биела бѣше са завърналъ вече въ края на Августъ съ съпругата си и своитѣ си, какото и съ сестринитѣ си дѣца, съ исключение на болното, въ столицата Б. Ландтага на монархията бѣше събранъ и графа взе голѣмо участие въ засѣданията му.

Въ единъ день—то бѣше въ началото на Ноември—той тъкмо излѣзе отъ една комиссионна стая и бѣше въ намѣрение да отиде въ бюрото, като го спрѣ единъ отъ нисшитѣ тамошни чиновници.

Digitized by Google

„Г-нъ графе, искамъ да поговоря съ Васъ за една важна работа. Азъ Ви търса вече отъ нѣколко мѣсеца и се радвамъ, че Ви срѣщамъ днесь.“

„Ахъ, Боже мой, не сте ли Вий Шолте, полицейския инспекторъ Шолте?“

„Съвършенно вѣрно, г. графе; но сега отъ кжсо врѣме съмъ назначенъ за таенъ регистраторъ при Херренхауза.“

„Е, драго ми е,“ каза Алфредъ, „че сте намѣрили потиха и при това по-възнаградителна карриера. Но, какво имате да ми кажите, г. тайний регистраторе?“

„Мене не ми са иска да Ви кажа това тука, г. графе, могх ли да Ви дойда у васъ?“

„До какво са отнася съобщението Ви, г. Шолте?“

„До изнамѣрването на Вашата комтесса дъщеря.“

„Какъ това тъй?! . . . . Но елате да отидемъ въ една стая на гостилницата. Ще пиемъ по едно вино и тамъ Вий можите да ми го кажите? Алфредъ и Шолте слѣзохх по широката стълба и наскоро сѣдяхх въ една стаичка на гостилницата. Като са донесохх вино и цигарри и като са запалихх послѣднитѣ, тайния регистраторъ почна така: „Това, което имамъ да Ви кажа, г. графе, е далечъ, отъ да бжде приятно съобщение; обаче каквито и му са консеквенцитѣ, но азъ— признавамъ са, че то стана слѣдъ чести двоумения и много размишления—дойдохъ до убѣждение, че най-добрѣ и най-честно ще бжде, да Ва запозная съ положението на работитѣ, както си е.“

„Азъ съмъ цѣлъ ухо, добрий ми г. Шолте.“

„Въ течението на миналата година въ една сутрина азъ—още като полицейски чиновникъ—си имахъ работа въ отдѣлението за наслѣдствата на тукашното градско сждилище. Въ едно отъ бюрата ми влѣзе въ око една жена, която ма погледна нѣколко пжти много внимателно и която са обърна най-сѣтнѣ къмъ мене съ единъ въпросъ, да ѝ расправя за единъ отъ десернираящитѣ членове. Като ѝ удовлетворихх желанието, азъ ѭ попитахх за името ѝ, не замълчавайки при това, че ми са струва да ѭ познавамъ. Тя са каза Лизетта Роде и рече, че и ней ѝ са струва да ма позната. Азъ ѝ обадихх името си и занятието си, подирь което тя ма попита, дали нѣщо прѣди петнадесеть години не съмъ билъ съ още единого въ кжщата ѝ и съмъ взелъ отъ тамъ хранеличето ѝ.

„Да,“ отговорихъ азъ; а сега Ви познавамъ и азъ. Вий

Digitized by Google

сте госпожата на кръчмаря Роде, който незабавно слѣдъ това Ви остави и отиде въ Америка.“

„Съвършенно вѣрно,“ каза жената. „Азъ Ви търся отъ много врѣме, за да Ва запозная съ едно важно нѣщо, но не можахъ никакъ да Ви намѣря.“

„Азъ отидохъ съ жената въ една празднa свидѣтелна стая и сега искамъ, г. графе, да Ви обадя най-важното отъ това, което тя ми каза тамъ.“

Шолте расправи сега на графа за намѣстването отъ Роде дѣтето на Анна-Мария, обади му, по какъвъ начинъ Роде е изгубилъ дѣйствително неговата—на графа—дъщеря и какъ той—Шолте—е пътувалъ слѣдъ този разказъ на г-жа Роде въ родното ѝ село и са е увѣрилъ въ истинността на изказванията ѝ. Той прибави, че по всѣка вѣроятность изгубеното въ гората дѣте е намѣрено и отглѣдано отъ други хора и посъвѣтва сега графа да потърси дѣтето въ оная околность както чрѣзъ печата, тъй и чрѣзъ полицията. Макаръ и трудно слѣдъ толкова врѣме, но по никакъвъ начинъ не било невъзможно да са намѣри дъщерята на графа, ако са вземяли потрѣбнитѣ мѣрки и са врѣчало испълнението имъ на единъ человѣкъ, когото той можалъ да му прѣпоржча за тъзи работа най-добрѣ, именно замѣстника му въ инспектората на тайната полиция, сегашния инспекторъ Маршаллъ, единъ хитръ и прѣдпазливъ человѣкъ.

„А гдѣ са намира сега онъзи жена?“ попита Алфредъ.

„Тя тогава прибра наслѣдството отъ единъ свой родина, раздѣлила са чрѣзъ сждилището отъ мжа си, който трѣва да е упросялъ въ Америка, и живѣе, до колкото зная, акъ въ селото си. Гложданията на съвѣстьта ѝ—тъй ми каза я—сж я накарали да ми съобщи това, което много отдавна щѣа да ми каже, ако била можала да ма намѣри.“

Това неотчаквано съобщение направи, разбира са, уасно впечатление на Алфреда. Емилия, която той, както и ьпругата му Елена, обичаше безпрѣдѣлно, бѣше слѣдователно ьвсѣмъ чуждо дѣте, и при това незаконно дѣте на едно селко момиче! . . . . Мира, щастието и надѣждата отъ петнадетъ години бѣхж унищожени! Гдѣ е неговата Емилия?—Живѣ ли тя?—Какво ще каже на това Елена—тя, която съ исинска майчина любовь обичаше Емилия—намѣстената Емилия? . . . . Какъ ще са оправѣтъ тѣзи заплѣтени работи; какъ е понесе този ударъ Емилия, това добро, невзискателно мо-

Digitized by Google

миче, което го имаше за истински баща, което отъ всичкитѣ роднини и приятели на семейството, отъ цѣлата аристокрация са мисляше за истинската му, подирь толкова старания, намѣрна дъщеря? Само едно мигновение занимаваха мислитѣ Алфредовата душа, послѣ са образува у него едно рѣшение, едно твърдо рѣшение.

„Г-нъ Шолте," рѣче той, „знае ли освенъ Васъ нѣкой за това нѣщо, или знае ли онъзи жена името ми?"

„Не, г. графе, никой, освенъ мене, не знае нищо за това, и г-жа Роде не знае името Ви, или ако го знае, то тя не знае, че Вий сте онзи, който взе тогава храняничето ѣ."

„Добрѣ! Тогава крайно ще ма задължите, г. тайний регистраторе, ако и Вий, глѣдайки на това нѣщо като на строга семейна тайна, пазете тайна върху това. Азъ прѣдполагамъ, като да сте ми дали честната си дума."

„Само по себѣ си са разбира, г. графе!"

„Ако и пакъ са вдаде на старанията ми, да изнамѣря истинската си дъщеря, то послѣ не ще бѫде кѫсно, да са разяснятъ обстоятелствата по най-прѣдпазливъ начинъ. Ще ми пратите ли инспектора Маршаллъ?"

„Още днесь, ако заповѣдате, г. графе!"

„До колко знае той работитѣ?"

„Той само тогава Ви запозна отъ части—обаче не знае нищо, че онова дѣте не е Вашето."

„Добрѣ: но той сега ще трѣбва да са запознае съ тѣхъ. Можемъ ли да бѫдемъ увѣрени, че той ще държи тайна?"

„Азъ отговарямъ за него, г. графе," каза Шолте съ ударение.

„Тогава азъ ще го отчаквамъ тъзи вечерь въ 7 часа; ще ми бѫде приятно, ако дойдите съ него, г. Шолте."

„Ще бѫдемъ акуратни, г. графе."

Тайния регистраторъ си взе сбогома и Алфредъ, като си свърши работата въ Херренхауза, са завърна въ Биеловия палатъ.

Може да са помисли, съ какви чувства изслуша младата графиня разказа на съпруга си.

„И тъй," рече Алфредъ, като свърши, улавяйки Еленината ржка, „мисля, ний сме на едно мнѣние, че Емилия за сега не трѣбва да знае нищо за всичко това; всичко да си остане по старому. Ако ми са вдаде—и азъ, разбира са, нѣма да оставя нищо не направено—да намѣря истинското си дѣ-

Digitized by Google

и на въ това?“

„Отъ сърдце, мой Алфреде!“ отговори графинята.

На опрѣдѣленното врѣме дойдохъ Шолте и инспектора Маршаллъ въ палата. Подиръ дългъ и подробенъ разговоръ, въ който взе участие и Елена, графа отпусна господата и Маршаллъ отпжтува на слѣдующата сутрина къмъ означената мѣстность, за да почне да търси слѣдитѣ на по-напрѣдъ откраднатото и послѣ изгубеното дѣте.

Между това бѣхъ са завърнали и Хаймбеккови съ оздравѣлия си малъкъ синъ въ Б. И двѣтѣ по-голѣми дѣца на Хедвига и Валдемара са прибрахъ отъ кжщата на Биела въ бащината си. Сезона почна въ столицата съ необикновенна живость, и сжщо и графъ Алфредъ, сега дезигниранъ консулъ, отвори салонитѣ си на почетното столично общество.

Прѣкарването на лѣтото въ Швейцария не само че възобнови силитѣ на младата комтесса Емилия, но, при възвръщанието на здравието у младото момиче, стана и другъ видъ промѣнение; тя не бѣше вече тъй сериозна и мълчелива като по-прѣди, вземаше по-вече участие въ радоститѣ на живота, имаше по-прѣсенъ, по цвѣтущъ изглѣдъ и въобще бѣше несравненно по-либава и по-привлѣкателна.

Откритията, които съобщи Шолте на графа, никакъ не повлияхъ ни на неговата ни на Еленината любовь къмъ младото момиче и то нищо не знаяше за дѣйствителното отношение, въ което стоеше спрямо баща си. Разбира са, тя знаяше, че Елена ѝ е мащиха, обаче, Алфреда мисляше за истински баща.

Вече въ нѣколко балла и събрания са приближи къмъ комтесса Емилия единъ младъ дипломатъ, който бѣше за секретарь на графа Биела. Това бѣше баронъ фонъ Рехтенъ, сина на единъ богатъ землевладѣлецъ отъ Вестфаленъ и до нѣгдѣ любимецъ на Алфреда, който, като забѣлѣза таланта на младежа, привърза го у личностьта си и си го изпроси отъ министра за другарь за въ консулатото въ Б.

Нѣщо слѣдъ четиринадесеть дена, отъ завръщанието на Хаймбеккови, са даде въ палата на Биела единъ баллъ по причина рожденния день на графиня Елена. Отъ послѣднята и отъ съпруга ѝ не можа да са укрие, че Баронъ Рехтенъ са влюби въ Емилия и по тъзи причина още въ сжщата нощь Елена имѣ сериозенъ разговоръ съ Алфреда, въ който са рѣши,

Digitized by Google

че, ако Рехтенъ поиска ржката на Емилия, не бива да му са замълчи отношението ѝ къмъ Алфреда.

Дѣйствително младия баронъ ги посѣти още на идущия день и поиска съ цѣла формалность и съ пълното съгласие на баща си ржката на Емилия.

„Прѣди да Ви дадемъ, любезний Рехтене съгласието си-“ каза графъ Биела въ присѫтствието на съпругата си на младежа, „е необходимо, да Ви запознаемъ съ извѣстни обстоятелства, които може би да поклатятъ рѣшението Ви.“ Алфредъ му разказа за Емилия, всичко което читателя знае вече—всичко. Той апеллира сѫщеврѣменно на честностьта на Рехтена и на неговото замълчание и прибави: „Съ пълното съгласие на госпожата си азъ ще усиновя Емилия и ще ѝ дамъ всичкитѣ права на истинско чедо; никакъ не са съмнѣвамъ, че и господаря ще са съгласи на това. Това усиновение въ сѫщность би трѣбвало да са отложи, до като ми са вдаде, да намѣря истинската си дъщеря; но ако Вий оставате и слѣдъ тѣзи открития на прѣдложението си и ако баща Ви не отегли слѣдъ това съгласието си, то това усиновение ще са гуди незабавно въ дѣйствие, и подирь туй Вий ще получите съгласието ни на драго сърдце.“

„Позволете ми, най-милостива госпожа графиньо и сѫщо и Вий, бащиний ми приятельо и доброжелателю, още отъ сега да са изразя, че съобщенията Ви, колкото и да бѣхѫ неотчаквани и изненадващи, не сѫ въ състояние да измѣнятъ рѣшението ми; сѫщо до колкото познавамъ родителитѣ си, не може да са отчаква опозиция отъ тѣхъ. Моля Ви, г. графе, за нѣколкодневна отпуска, за да мога лично да поговоря съ баща си и моля да ми позволите, да са простя сега съ контесса Емилия.“

Алфредъ стисна горѣщо ржката на младежа и Елена го заведе слѣдъ това въ салона си, гдѣто Емилия свиряше нови музикалии на пияното. По най-обикновенъ начинъ са увѣдоми Емилия за бързото отпѫтуване на барона, което са мотовира съ причини по дѣла на службата, и младия дипломатъ са прости съ двѣтѣ дами.

Прѣдположението му са оправда напълно, защото стария баронъ Рехтенъ и съпругата му дадохѫ и при измѣнените обстоятелства съгласието си отъ ново и вече слѣдъ 24 часа отъ отпѫтуването на младия баронъ графъ Биела получи телеграфическото извѣстие отъ страна на бѫдущия си зетъ.

Digitized by Google

Алфредъ вече не пропусна ни едно мгновение. Той измоли и получи незабавно една частна ауденция у краля, който му бѣше до крайность доброжелатель, и получи безъ затруднение отъ него съгласието за усиновяването на Емилия. Елена предприе, да запознае Емилия съ измѣненитѣ обстоятелства. Тя доста спокойно изслуша съобщенията, обаче и въ нея се появи послѣ сжщото чувство, което накара Валентина, да върне сватуването на принца Хартенщайнъ. Елена ѝ разправи за предложението на Рехена и ѝ каза, че краля безъ всѣко затруднение е далъ съгласието си за усиновението ѝ. Обаче само на нейнитѣ и на Алфредовитѣ представления са вдаде най-сѣтнѣ, да разрушатъ Елениното рѣшение, да са не жени. Сжщо и тя любяше младия Рехенъ и не можаше да са противи на предложението му.

Въ течението на това врѣме са испълниха и законнитѣ формалности на усиновението и са назначи деня за годяването на графиня Емилия Биела съ барона Фридрихъ фонъ Рехтенъ. Алфредъ съобщи писменно на леля си, г-жа фонъ Щернбургъ, за всичко случивше са и тя, която вече отъ много години не бѣ идвала въ столицата, ги увѣдоми сега за пристигането си. Тя пристигна единъ день предъ годежа.

Емилия, която бѣ прѣкарала една часть отъ дѣтинството си у г-жа фонъ Щернбургъ, бѣше станала изриченъ любимецъ на старата дама, и послѣднята, отъ какъ получи Алфредовото писмо, кроеше, единъ планъ, който тя искаше да испълни сега. Като пристигна, тя още на сжщата вечерь събра по тъзи причина Алфреда, Елена, Валдемара и Хедвига на семеенъ съвѣтъ въ стаята си.

„Вий знаете, чеда,“ почна прѣстарялата дама, „че азъ вече съмъ направила една диата за въ полза на Хедвига. Ако и да не оставамъ голѣмо богатство, то наслѣдника ми все пакъ не е за незавиждание. Вий сте сега всинца въ най-добро положение и това, което навѣрно ще оставя наскоро, не ще убогати значително никого отъ Васъ. Алфредъ усинови Емилия и той, слѣдъ петнадесеть години, дѣйствително не можаше да постжпи иначе. Тя стои на прага на годежа и слѣдъ това на вѣнчанието. Обаче още не ни е извѣстно нищо за сждбата на истинската дъщеря на кжщата ни. Най-голѣмитѣ стжпки, които Алфредъ направи въ това отношение, останахъ до сега безъ послѣдствие; но тѣ могатъ—и да даде Богъ, тѣ щатъ—да ни

Digitized by Google

възвърнатъ въ единъ день изгубеното дѣте. Тя трѣбва тогава, тъй мисля азъ, да завари цѣлокупно бащиното си наслѣдство. Ако Вий всички—ако именно Вий, любимий Хаймбекке—удобрявате рѣшението ми, азъ съмъ наклонна, да унищожа депонираната вече диата и да ѭ възобновя за въ полза на любимата ни Емилия, която и тъй са е срастла вече съ сърдцата на всинца ни. Е, кой има да възрази нѣщо на това?....“

„Мисля никой!“ извика Хаймбекъ, като стана, улови ржката на г-жа фонъ Щернбургъ и ѭ цѣлуна страхопочитателно.

„А ти, Алфреде, рѣче старата дама.

„Драга лельо, ти донапълвашъ мѣрката на добрината си, като ма освобождовашъ тъй отъ единчката дилемма, която може да са образува за мене отъ тъзи ситуация. Имуществата на нашето семейство, както знаешъ, сѫ майоратъ и ще прѣминѫтъ у Фрица; другитѣ си дѣца трѣбва да ги отхрани и настани съ спистенитѣ си пари, съ частния си имотъ, макаръ тѣ и при това да имѫтъ права надъ имота на майоратния господарь, тѣхния братъ. Прѣдложената отъ тебя солюция ма освобождава отъ всичкитѣ грижи, и ако и сестра ми, въ което не са съмнѣвамъ, е съгласна на драго сърдце съ прѣдложението ти, то намъ ни остава само да ти цѣлунимъ ржката съ благодарность. Фриденау и паричния ти имотъ, които сега сѫ повѣрени отъ петнадесеть години на моитѣ грижи, сѫ твоя собственность, врьхъ която ти можешъ да располагашъ съвсѣмъ по волята си, и ако и при това си поискала да чуешъ нашето мнѣние, то това е такава добрина отъ твоя страна, щото ний трѣбва да ти бѫдимъ признателни.“

Като изрази и Хедвига съ най-любезни и най-сърдечни думи изричното си отказване за въ полза на Емилия, Алфредъ взе на себе си, да са погрижи незабавно за измѣнението на диатата.

На другия день пристигна бащата на годеника, баронъ фонъ Рехтенъ, и годежа на младата дѣвойка са извърши. Рѣши са, щото свадбата да стане подиръ осемь недѣли и слѣдъ това г. фонъ Рехтенъ да отпѫтува съ младата си съпруга прѣди графа за В.

XXV.

Г-жа фонъ Хохбергъ са завърна въ края на лѣтото въ

Digitized by Google

В. Колкото и да са стараяше, да разубѣди, Валентина, обаче всичко бѣше напразно. Младото момиче си оставаше на рѣшението, да не даде ржката си на принца, макаръ да му бѣше сърдечно прѣданна, до като не бжде на пълно освѣтлена врьхъ рождението си. Тя не бѣ виждала принца отъ отпжтуванието му отъ Емсъ.

Една хубава, студена зимна вечерь бѣ распростряла ясното си звѣздно небе врьхъ столицата. И при доста чувствителния студъ са трупахж, прѣдъ кралския палатъ, множество хора, за да видѭтъ пристиганието на гоститѣ на двора, които отивахж въ безбройни елегантни екипажи на първия въ сезона придворенъ баллъ. Блѣскавитѣ приемни помѣщения почнахж да са пълнѭтъ; краля, водящецъ майка си, влѣзе въ главния салонъ и сѣдна въ срѣдата на единъ полукржгъ отъ фортели, които бѣхж наредени надъ една естрада, за да му са прѣдставѭтъ нѣколцина лични чужденци, и нѣкои отъ непрезентиранитѣ въ двора мѣсти людье. Около му са группирахж другитѣ принцове и принцесси, министритѣ и най-високитѣ придворни хора, чуждитѣ посланници и висшето оффицерство.

Балла го прѣдшедствуваше единъ куръ и отъ този случай поиска да са въсползува и г-жа фонъ Хохбергъ, за да прѣдстави Валентина на маестетитѣ и съ това да обозначи ввежданието ѝ въ обществото. Младото момиче—да ли случайно или съ намѣрение, ще го оставиме неразяснено—са гуди отъ церимониалмайстера прѣдъ единъ голѣмъ редъ отъ дами и високото ѝ гордо и прѣлестно явление, което на всѣкадѣ трѣбваше да влѣзе въ очи, възбуди чрѣзъ това още по особенно любопитство.

Присжтствуѭщитѣ, на които не бѣше позната усиновената дъщеря на г-жа фонъ Хохбергъ, са питахж, кое ли е това момиче. Множество очудени поглѣди бѣхж отправени къмъ неѭ, когато тя, уловена подъ ржката на майка си, са приближи сега къмъ краля и майка му. Едно леко, отъ копринен тюлль облѣкло, богато гарнирано съ скжпи тантели, покриваше грациозната ѝ снага; не са виждахж по неѭ никакви други накити, освенъ една естественна тьмно-чьрвена камелия въ космитѣ, една сжщо такава на гжрдитѣ ѝ, и единъ малъкъ, богато окиченъ съ брилянти медалйонъ, на черна кадифяна панделка, на врата.

Любезно, сърдечно прие кралевата майка напрѣжната си придворна дама и приятелка, г-жата фонъ Хохбергъ, и по-

Digitized by Google

даде послѣ, покрай привлѣкателни думи, ржката си на Валентина, въ което врѣме поглѣда на младия държавенъ глава почиваше съ явно понраввание надъ прѣлестното явяване на младото момиче. Забѣлѣжително дълго врѣме са забавляваха двамата маестети съ г-жа фонъ Хохбергъ и Валентина. Множество завидливи погледи наблюдаваха тъзи благослонность и особенно красавицитѣ, които са убожаваха вече отъ много години, почнаха да трѣперятъ прѣдъ резултата, когото постигна Валентинината красота. Възлизанието на тъзи нова звѣзда са струваше да затъмни всичкитѣ други. Множеството са трупаше около „г-ца фонъ Хохбергъ:“ като че всѣкиму са искаше, да ѝ бѫде прѣдставенъ. Между тѣзи любопитствующи, разбира са, имаше и такива, които са приближаваха до тъзи нова звѣзда, само за да са научятъ, да-ли и душевнитѣ дарби на младата баронесса съотвѣтствуватъ на тѣлесната ѝ красота.

Несъзирайки разнообразнитѣ впечатления, които прѣдизвика явлението ѝ, Валентина са прѣдаде прѣдохранително на забавлението и на тъй новия за нея кржгъ. Мнѣнието, че тя е въ всѣко отношение достойна да бѫде дъщеря на красивата и душевно надарената баронка, бѣше най-сѣтнѣ всеобщо. Изведнъжъ г-жа фонъ Хохбергъ забѣлѣза, какъ мигновенно хубавата чьрвенина на странитѣ на дъщери ѝ направи мѣсто на почти мьртвешка блѣдность, въ което врѣме поглѣда ѝ бѣ остро насоченъ къмъ главния входъ на салона. Тя послѣдва погледа на дъщеря си и съзрѣ, радостно стрѣсната, сестриния си синъ, принца Леополдъ, който са вижда сегичкомъ да е влѣзалъ. Струваше са като да търсятъ очитѣ му нѣкого; сега той съзрѣ Валентина, погледитѣ имъ са срѣщнаха и неговия са спрѣ съ явна плѣнителность надъ нея, тя му са видѣ по-красива, по-привлѣкателна отъ по-напрѣдъ. Въ това врѣме биде поканена Валентина на единъ тъкмо почнатъ валсъ; принцъ Хартенщайнъ отиде при леля си, която го посрѣщна съ видна радость.

„Нѣщо прѣди два часа пристигнахъ, любезна лельо,“ каза той, „и като са научихъ, че днесь има придворенъ балъ съ прѣдставлявания, азъ отведнъжъ са облѣкохъ въ гала, понеже бѣхъ увѣренъ, че ще Ви намѣря тукъ.“

Той бѣше въ гала прѣдставителенъ; привлѣкателно изглѣждаше красивия мажъ въ приличното придворно облѣкло, съ блѣстящата звѣзда на придворния орденъ на гърдитѣ и широката орденова панделка подъ каммерхеррийския фракъ.

„Валентина са прѣдстави днесь и впечатлението, което

Digitized by Google

естетитѣ ма прави да са гордѣя съ нея," рѣче г-жа фонъ Хохбергъ, отъ която не са окри впечатлението, което прѣдизвика Валентининото явление. „Обаче, раскажи ми, Леополде," продължи тя, „какъ прие майка ти откритията на сърдцето ти."

„Азъ ида, да ти извѣстя, че тя ще та посѣти; тя иска да види и запознае Валентина, самъ азъ ѫ накарахъ да стори това, понеже тя трѣбва да упознае Валентинината стойность. Влѣчението ми, да ѫ видя, не ми позволи да чакамъ, до като са приготви мама за пѫть, защото ѫ въздържатъ и посѣщения. Обаче сега азъ трѣбва да са прѣдставя на господаритѣ, които навѣрно не ще могатъ да си припомнятъ за мене, тъй като става вече почти десеть години отъ какъ съмъ билъ за послѣденъ пѫть въ тѣзи помѣщения."

Той са прости наврѣме съ леля си, прѣди Валентина да бѫде доведена отъ танцовача си. Високия му рангъ и коимерхеррнското му достоинство му позволяваха, да напомни лично на маестетитѣ за себя си. Кралевата майка са разговаряше тихо съ сина си, когато принцъ Хартенщайнъ са приближи и като забѣлѣза знака, който краля му направи, спрѣ са, за да не попрѣче на разговора имъ. Сега падна поглѣда на кралицата върху него, тя фиксира принца, отведнажъ са стори да го позна, понеже тя каза нѣколко думи на краля, който стана и присрѣщна принца. Приема, който са направи сега на принца фонъ Хартенщайнъ отъ маестетитѣ, бѣше извънредно любезенъ. Явно са виждаше, че краля обича принца, защото той самъ улови рѫката на Хартенщайна и почна, въ живъ разговоръ, да са расхожда съ него насамъ-нататъкъ. Принца трѣбваше да раскаже на краля за всичко, което му бѣ минало прѣзъ главата.

Въ това врѣме като свѣткавица са разнесе между придворнитѣ кржгове слуха за завръщанието на всеобщо любимия, дѣйствително отъ никого незавиждания принцъ и на мнозина имъ са искаше начаса да му извикатъ едно сърдечно „добрѣ дошелъ" и да му стиснатъ силно рѫката; обаче обстоятелството, че той е на расположението на краля, въздържаше не само приятелитѣ на принца, но принуждаваше и самия него, да игнорира съвършенно отправенитѣ къмъ него поглѣди да тогава, до като той е въ най-живъ разговоръ съ Н. Величество. Повече отъ половина часъ са расхожда той съ него, безъ да обрьща ни най-малко внимание на забърканитѣ поглѣди на о-

Digitized by Google

берхофмаршалла, комуто са искаше да поднесе нѣкакво извѣстие, но не са рѣшаваше, да прѣкѫсне анимираното забавление на господаря си. Най-сѣтнѣ — съ сърдечно ръкуване и съ думитѣ: „Е, оставаме на рѣшението си; до скоро свиждание на планинитѣ, любимий Хартенщайне!“ — краля са упѫти пакъ къмъ естрадата, прие нѣколко доношения и послѣ подаде ръка на майка си, за да обходи съ нея помѣщенията на тържеството.

„Иска ми са винаги да имамъ около си младата Хохбергъ, усиновената дъщеря на придворната ми дама,“ почна кралевата майка; „тя е отворено, сърдцепривлѣкателно дѣте. Ще ли си припомнишъ за това ми желание?“

„Още сутрѣ ще дамъ потрѣбнитѣ заповѣди, мамо,“ отговори монарха. „Младата дама е дѣйствително едно очарователно явление!“ прибави той съ виденъ ентусиазъмъ,“ и менѣ ще ми бѫде драго, ако тя прѣкара въ двора по-вече врѣме.

Да-ли живостьта, която проницаваше отговора на краля, или извънредно анимиранитѣ му при тѣзи думи чърти, фрапирахѫ кралицата—доста, тя бързѣ обърна очитѣ си къмъ сина си, като да имаше на языка си нѣкое възражение; обаче тя замълча и, като са появи на лицето ѝ едно особенно изражение, поклати излека главата си.

Въ това врѣме принцъ Хартенщайнъ са завърна при баронката Хохбергъ и намѣри Валентина при нея. Той цѣлуна излека трѣперящата ръка на младото момиче.

„Смѣя ли да помоля братовчедката си за идущия танцъ?“ попита ѫ той.

Валентина са подвоуми едно мигновение, но послѣ тя утвърдително са поклони малко и са упѫти подъ ръката на принца да танцувѫтъ валса. Красивата дѣвойка са изгуби въ редоветѣ на танцуващитѣ. Въ врѣме на паузитѣ Валентина мълчаливо вървеше край танцовача си; тя едвамъ чуваше страстнитѣ думи, които Леополдъ отправяше къмъ нея и съ които той са надѣваше да измѣни рѣшението ѝ; само извънредната ѝ блѣдность му доказваше, че явяванието му е прѣдизвикало отъ ново борбата въ нея.

„Сърдите ли ми са, Валентино, че дойдохъ?“ попита той съ растрѣперанъ гласъ.

„Азъ нѣмамъ правото за това,“ отговори тя. „Вашъ е познатъ моя възглѣдъ; не трѣбва да Ви повтарямъ веднѫжъ взетото си рѣшение: то е и ще бѫде сѫщото, което Вий вече

живѣнието наедно може да бѫде само болѣзненно за двама ни.“

„Но, мила Валентино, какъ можете да държите тъй упоритно едно рѣшение, което е безъ всѣко основание? Ако би приличала Вашата любовь къмъ мене на моята къмъ Васъ, то Вий не бихте направили и двама ни нещастни тукъ, гдѣто ни са усмихва най-чистото, отъ нищо неразмѣтимо щастие! Валентино, Вий сте жестока отъ егоизъмъ; не е ли леля ми Вашата втора —Вашата истинска майка, не е ли достатъчно името, което тя Ви го даде — законно даде, за успокоението Ви?“ попита принца печално.

„Не са трудете напразно, да ма разубѣждавате, понеже азъ само съ своето си име могѫ да стана Ваша, ако ма намѣрите тогава за достойна! До тогава азъ съмъ отказала всѣко право на сърдцето си.“

„Знаете ли, Валентино, че по възможенъ случай това може да бѫде отказване за винаги? Не искате ли да оставите поне една надѣжда на меня и на себя си? Не искате ли да ми са обѣщаете, че, ако въ течение на двѣ години не са отстрани носящия са върху Вашето рождение мракъ, Вий тогава ще станете моя, ако Ви обѣщая сега, че азъ ще употрѣбѫ всичкитѣ си сили, да издиря произхождението Ви, за да Ви докажа и азъ отъ моя страна, колко са грижа, да испълнѫ Вашитѣ желания, до колкото това зависи отъ меня?...

Като че произлѣзе тѣжка борба въ душата на младото момиче: най-сѣтнѣ тя прошепна: „Да, Леополде, азъ Ви давамъ исканото обѣщание — обаче подъ едно условие . . . .“

„А то е, Валентино?“

„Че нѣма да са виждаме въ течението на тѣзи двѣ години.“

Танца са свърши въ това мигновение, принца трѣбваше да заведе братовчедката си при леля си и можа пѫтемъ да ѝ прѣшепне само още тѣзи думи: „Колкото и да е жестоко условието Ви и спрямо двама ни — азъ го приемамъ?“

Г-жа фонъ Хохбергъ забѣлѣза блѣдностьта на дъщеря си и ѫ попита начаса, да не ѝ е злѣ. „Уморена ли си, Валентино? Да си отидемъ ли?“

„Да, моля, любезна мамо? Тука е задушно и азъ са чувствувамъ дѣйствително малко не добрѣ; хайде да си отидемъ!“

Принцъ Леополдъ заведе дамитѣ при колата имъ. Само още едно слабо ржкостискание му даде тя, единъ поглѣдъ

Digitized by Google

на безпрѣдѣлна любовь размѣни съ него и колата потѣгли — гуждайки двѣ години мѣжду двѣ искренно любящи са сърдца, двѣ годишна самосъздадена раздѣла и заточение!

Принца държеше тъй твърдо дадената си дума, щото той още на сѫщата вечерь, подъ прѣдложение, че мигновенно полученитѣ извѣстия го принуждавали да отпѫтува незабавно, са прости устно съ маестетитѣ и на слѣдующата сутрина са прости посрѣдствомъ едно дълго писмо съ леля си и отпѫтува отъ М., за да отиде тамъ, гдѣто инспектора Маршаллъ напразно вече отъ нѣколко недѣли струваше всичко, за да издири нѣкоя слѣда отъ Алфредовата дъщеря.

XXVI.

Старата графиня Биела още отъ завръщанието си отъ Баденъ-Баденъ отчакваше съ радость обѣщаното посѣщение на г-жа фонъ Хохбергъ съ Валентина. Обаче въ онова врѣме, когато тѣ трѣбваше да дойдѫтъ, тя получи едно писмо, въ което ѝ са съобщаваше, че баронката за сега не можала да прѣдприеме пѫтешедствието, защото била принудена, отчасти чрѣзъ неотчаквани посѣщения, които тя сама трѣбвало да приема, отчасти чрѣзъ желанието на кралицата, да запознае Валентина, да остане въ М. до началото на сезона; послѣ, слѣдъ тъкмо разказанитѣ произшествия, г-жа фонъ Хохбергъ ѝ написа пакъ, съ което ѫ извѣсти, че дъщеря ѝ са е поболѣла, макаръ и не опасно, тъй щото не можала да прѣдприеме пѫтишествието, въ началото на зимата, за което и домашния ѝ лѣкарь не искалъ да чува нищо.

Тъй стана, че старата дама пакъ изгуби една надѣжда, едно развлѣчение; тя почна да са чувствува въ вдовишкото си жилище дѣйствително много усамотена и изоставена. Въ часоветѣ, когато тя много горчиво почувствуваше това уединение, което тя сама си испроси и въ което тя самичка бѣ виновната, нея постоянно ѫ обладаваше каянието; сега сърдцето ѝ бѣше по-меко и по-подобрително настроено отъ по-напрѣдъ, и вече по-нѣкогажъ, безъ, разбира са, да са компрометира, тя са поразговарваше съ бесѣдката си, една образована, около четиридесетгодишна дама, върху обтѣгнатитѣ отношения между нея, чедата ѝ и внукитѣ ѝ.

Г жа фонъ Ленски бѣше вдовицата на единъ убитъ капитанъ и освенъ вдовишката си пенсия тя не притѣжаваше ни-

Digitized by Google

що. За щастието си у графиня Биела тя имаше да благода-
ри на хаусхофмайстера Флахсманнъ, който бѣ назначенъ отъ
Алфреда за такъвъ при майка му и който е билъ счетоводи-
тель въ тъзи военна часть, въ която служаше покойния ѝ мжжъ.

Въ единъ день, като са заприказва графинята съ бесѣд-
ката си пакъ за желанието ѝи, да са удобри съ чедата си и
са задвоуми само въ избора за водящия къмъ тъзи цѣль пжть,
г-жа фонъ Ленски ѭ посъвѣтва, да прати Флахсманна съ тъзи
миссия при графъ Алфреда, за да ѭ скрои той тъй, щото да
нѣма нужда да прави тя първата стжпка. Старата графиня из-
глѣждаше, че не е противна на испълнението на това прѣдло-
жение. Хаусхофмайстера ѝ и безъ това трѣбваше наскоро да
ходи по работа при графа и така той лесно би можалъ,—като
отъ само-себѣ-си,—да отвори онзи въпросъ: не би било невъз-
можно, щото слѣдъ това да стане Хедвига посрѣдница между
нея и Алфреда и чрѣзъ това да спаси все още до нѣгдѣ гор-
дата дама отъ понижението на инициативата.

Г-жа фонъ Ленски направи вече една крачка по-нататъкъ; тя расправи на Флахсманна за желанията и душевното положение на господарката си и той, разбира са, не закжснѣ да съобщи това на графа съ едно дълго писмо.

Но прѣди да може да пристжпи графинята къмъ испъл-
нението на намѣрението си, тя са поболѣ сериозно и именно
положението ѝ са показа на бесѣдката тъй убеспокоително,
щото послѣднята накара хаусхофмайстера, да прати незабавно
въ ближния градъ за лѣкарска помощь и да телеграфира на
графа Биела.

Графа получи телеграмма и писмо почти сжщеврѣмен-
но и рѣши, придруженъ отъ домашния си лѣкарь, да отпжтува
незабавно за замъка Болкенщайнъ. Сжщо и неговото настро-
ение спрямо майка му бѣше вече отдавна по-благопрятно; то
бѣше такова, откакъ той вече намѣри Емилия, която той до
скоро мисляше за своята си дъщеря, и обстоятелството, че ис-
тинската му дъщеря все още не му е възвърната, не бѣше въ
състояние да го настрои отъ ново противъ майка му. Той, ка-
кто и Хедвига, пакъ би направилъ отдавна първата стжпка
противъ нея, ако справедливо да не са страхуваха, че ще
намѣржтъ сжщая приемъ, като писмото на Хедвига къмъ ста-
рата графиня, въ която тя ѝ съобщи за годяването си и ѭ
моляше, да ѝ даде майчиното си благословение.

Обаче сега Алфредъ не са подвоуми и сжщо и Хедви-

Digitized by Google

га желаяше отъ сърдце, да придружи брата си. Тъй като Хаймбекъ са съгласи на драгость, Алфредъ и Хедвига отпатуваха незабавно за Болкенщайнъ.

Понеже лѣкаря каза, че прѣдстои сериозна болѣсть, то Хедвига са измоли, да остане въ Болкенщайнъ, за да глѣда майка си, до като тя оздравя. Слѣдъ съвършенното излѣкуване лѣкаря прѣпоржча едно въздухопромѣнение и са съгласи на Алфредовото прѣдложение, да са прѣсели майка му въ находящия са подъ влиянието на по-мекъ климатъ семеенъ замъкъ — Берунгенъ.

Между Алфреда и майка му стана съвършенно сдобряване; въ нейното положение за сега ѝ са замълча, че Емилия не е истинската дъщеря на Алфреда и Хедвига го взе на себѣ си, послѣ постепенно да запознае майка си съ всичко. Алфредъ са завърна въ Б. Отъ тамъ той поржча на Франца Голлманнъ, на шуря си, който слѣдъ смъртьта на баща си бѣ завзелъ мѣстото му като замъченъ управитель и сщо бѣ взелъ подъ наемъ голѣмото имущество, да приготви всичко за приеманието на майка му въ идущата пролѣть и да устрои работата тъй, щото да могатъ да са помѣстятъ по вече, даже много гости въ обширния замъкъ.

Бѣше въ единъ слънчевъ зименъ день, когато, по лѣкарево разрѣшение, са разхождаше старата графиня Биела, подкрѣпяна отъ ржката на дъщеря си — „г-жа Хаймбекъ“ — изъ градината на замъка Болкенщайнъ. Сега тя можаше да са смятря за оздравяла, и по тъзи причина Хедвига избра тъзи расходка, за да освѣтли майка си за всичко, което са отнася до Емилия.

„И тъй Емилия са е сгодина за младия баронъ фонъ Рехтенъ?“ попита графинята. „Че не намѣри ли Алфредъ подобро мѣсто за нея?“ Старата гордость, именно гдѣто въпроса са отнасяше до задомяванието на нейнитѣ потомци, живѣяше още могщественно въ старицата, и една княжеска свързка би ѝ са показала по-достойна за внуката ѝ, макаръ тя да знаяше твърдѣ добрѣ, че нейната майка бѣше обикновенна гражданка, дъщерята на собственния ѝ управитель.

„Драга мамо, ний всинца бѣхме щастливи, че у любовьта на младитѣ хора не са появи нѣкое съпротивление отъ страна на бащата на годеника и че годежа можа да стане съ неговото съгласие, даже въ неговото присжтствие; понеже старий баронъ фонъ Рехтенъ са гордѣе съ аристократското си про-

Digitized by Google

дѣлци въ Вестфаленъ и . . . .“

„Но ти, чедо, ма очудвашъ, като казвашъ, че нѣкой-си баронъ фонъ Рехтенъ може нѣкакъ да са подвоуми, да даде съгласието си за уженването на сина си съ една графиня Биела; защото не врѣди нищо на работата, че Емилинината майка не бѣше отъ еднакъвъ родъ, тъй като тя бѣше законно вѣнчана съ Алфреда.“

„Любезна мамо, ти сегичкомъ ще разберешъ това, като ти кажа, че Алфредъ, за да направи възможенъ годежа на Емилия, трѣбваше по-напрѣдъ да ѫ усинови съ разрѣшението на краля и чрѣзъ това да ѝ даде всичкитѣ дъщерински права; че леля Щернбургъ, за да ѝ усигори единъ съотвѣтствующъ имотъ, което Алфредъ не можаше да ѝ даде при владѣющитѣ обстоятелства, направи още прѣдъ годежа една диата, чрѣзъ която Емилия ѝ стана единственна наслѣдница.

„Но азъ не разбирамъ всичко това, Хедвиго!“ извика графиня Биела, очудена до най-висша стьпень. Защо е подаряването на единъ имотъ чрѣзъ една леля, когато самия баща прѣнадлѣжи къмъ най-богатитѣ майоратни господари въ страната?!“

„Защото — не са уплашвай, мамо! — защото Емилия не е Алфредовото дѣте. Ний едвамъ въ края на миналото лѣто получихме най-несъмнителнитѣ доказателства, че Емилия е дъщерята на една селянка и че е била намѣстена отъ онзи човѣкъ, който щѣлъ да отглѣда Алфредовата истинска дъщеря.“

Послѣ това Хедвига расправи на старата графиня, че до сега не са е вдало, да са намѣри истинското Алфредово дѣте, какъ слѣдъ това той е усиновилъ Емилия и какъ баронъ фонъ Рехтенъ, слѣдъ като е билъ запознатъ съ всичко, и при това си е осганалъ на прѣдложението, което довело до годежъ. Най-сѣтнѣ тя напомни за направената отъ г-жа фонъ Щернбуръ диата за въ полза на Емилия.

„Сега, мамо, си запозната съ всичко и ще признаешъ, че всичко е трѣбвало да са арранжира тъй, както е станало,“ довьрши Емилия съобщенията си, въ което врѣме майка ѝ, онѣмяла отъ очудване, прѣдадена на най-противоположни впечатления, са бѣ спряла и глѣдаше отпрѣдъ си на земята.

Какво ставаше въ сърдцето на гордата госпожа, може да са помисли: не трѣбваше ли да си каже, че тя е винована въ всичко, което е станало и което трѣбваще да стане, че

Digitized by Google

вината за всичкитѣ тѣзи безбройни заплитания е на нейния гърбъ? И пакъ едничкия ѝ синъ, кому тя направи такава злина, когото тя наврѣди въ най-милитѣ му, въ най-святитѣ му чувства, комуто тя открадна дѣтето, което той напрасно търси вече отъ осемнадесеть години, при първото извѣстие за заболѣванието ѝ търси отъ себѣ си всичкитѣ тѣзи въспоминания за нейното прѣпълнено отъ вина минало и побърза, придружень отъ най-добра помощь на искуството, да ѝ подаде ржката си за сдобрение и да покаже и ненамалената си синовна любовь.

Тѣ сега вече бѣхѫ сдобрени и това подновяване на старитѣ отношения радваше старата прѣдосѫдителна госпожа, защото тя мисляше, че нейната вина е исплатена чрѣзъ това, че Алфредъ—макаръ и да не е чрѣзъ нея—пакъ си е намѣрилъ дѣтето. Сега са оказва, че той са е сдобрилъ съ майка си подъ натиска на двойно болѣзненната мисъль; по-напрѣдъ отъ шестнадесеть години насамъ да мисли едно съвършенно чуждо макаръ чрѣзъ врѣмето обикнато дѣте за своя дъщеря, а послѣ все още да не знае, каква сѫдба е постигнала истинското му, любимото му дѣте.

Графинята бѣше крайно смазана отъ извѣстията, които тя получи отъ Хидвига. За щастие страшното вълнение не подѣйствува на тѣлесната ѝ реконвалесценция, но въ нея стана промѣнение, което, ако да бѣше станало прѣди двадесеть или тридесеть години, щѣше да прѣдпази множество болѣзненни сълзи, да направи мнозина щастливи.

Тя плака—плака дълго и горчиво, и тогава още, слѣдъ като ѫ заведе Хедвига въ стаята ѝ. И още на сѫщия день тя прати едно писмо на сина си, за което Хедвига не знаеше нищо, но за написването на което графинята трѣбва да е употрѣбила два часа.

XXVII.

Въ палата на графъ Биела въ Б. са правѣхѫ бързо приготовления за свадбата. Подирь нея, както са вече казатрѣбваше да послѣдва отпѫтуването на младата двойка и Алфредъ и Хедвига мисляхѫ да отпѫтуватъ нѣщо слѣдъ четиринадесеть дена тъй сѫщо за това ново мѣстоназначение.

Бѣше въ втората седмица на Марта, пролѣтьта вече съвършенно бѣ измѣстила зимата, въздуха бѣше прохладенъ и

Digitized by Google

слънцето грѣяше топло. Свадбата на Емилия трѣбваше да стане подиръ осемь дена и Алфредъ бѣше въ намѣрие, да отпѫтува за Болкенщайнъ, за да доведе майка си и сестра си въ столицата, когато му са донесе писмото на майка му. Графа чете дълго врѣме писмото на майка си, което бѣше неясно написано отъ растрѣперана рѫка и на което лесно са забѣлѣзваха слѣдитѣ отъ много сълзи. Писмото съдържаше не само пълно признаване на вината ѝ и причинитѣ, които ѝ накараха да постѫпи тъй, както постѫпа, но и една пряма молба за извинението на сина ѝ. На края казваше графинята: „Ако, любезний ми сине, да можахъ да подпомогна, слѣдъ като ми бѫде това позволено, съ нѣщо за възвръщанието на дѣтето ти, азъ послѣ на драго сърдце бихъ затворила очитѣ си; обаче това щастие не ще ми е писано на меня старицата. Много ми са иска да та видя и та моля, да посѣтишъ майка си още веднѫжъ, прѣди да отидешъ за В.“

Алфредъ пристигна въ Болкенщайнъ. Той пригѫрна и цѣлуна майка си сърдечно, и като поиска тя да повтори сега и устно това, което му каза вече писменно, той ѝ затвори устата съ една цѣлувка и рѣче: „Драга мамо, ний сме сдобрени и нищо нѣма вече помежду ни! Азъ благодарѫ на Бога за часа, въ който са пакъ съединихъ майка и чеда въ искренна, свързваща любовь!“

„А сега, мамо и Хедвиго, да не губимъ врѣме; мене много ми са иска, да отпѫтуваме още днесь.“

Бързо са почнаха потрѣбнитѣ за пѫть приготовления и скоро подъ распореждането на г-жа фонъ Ленски бѣше всичко готово за отпѫтуване. Слѣдъ като има Алфредъ още единъ разговоръ съ Флахсманна, въ който той уреди нѣколко работи и даде наставления за имуществото Болкенщайнъ, старата графиня, графъ Алфредъ, Хедвига и съпроваждачитѣ потѣглихѫ къмъ ближната станция, отъ кѫдѣто заминаха по желѣзницата за столицата Б. Тамъ, въ палата на Биела, бѣше събрано за тържественното посрѣщание цѣлото семейство: и г-жа фонъ Бергенъ, графиня Елена съ малкия си синъ и Валдемаръ съ тритѣ си дѣца.

Старата графиня биде заведена послѣдъ множеството си роднини въ нейнитѣ салони, гдѣто ѫ посрѣщнаха бѫдащитѣ младоженци и родителитѣ на годеника. Тукъ са извършиха потрѣбнитѣ прѣдставяния и тука графиня Биела за прьвъ пѫть прѣгѫрна четиритѣхъ си внуци. Всички ѫ посрѣщнаха съ от-

Digitized by Google

кровенна любезность. Тя съ сърдечна радость поздрави и цѣлуна внукитѣ си, именно донѣкогашния наслѣдникъ на сина ѝ и името ѝ — който бѣше произлѣзалъ поне отъ „бракъ по прилика“: тъзи мисъль все пакъ са появи нечаянно въ нея.

Подиръ нѣколко дена са извърши вѣнчанието на легационния секретарь баронъ Фридрихъ фонъ Рехтенъ съ Емилия, графиня Биела, въ палата на Биела. Отбора на висшата аристокрация бѣше събранъ тамъ по този случай.

Слѣдъ два дни Алфредъ и Елена съ Фрица съпроводихѫ „бабата“ за въ Берунгенъ, гдѣдо бѣше приготвенъ съвършенно подобенъ приемъ за старата дама. Синъ ѝ и снаха ѝ пожелахѫ да останѫтъ тамъ още нѣколко дена за другари на майка си и послѣ да отидѫтъ въ В., за кадѣто вече бѣше заминала младата двоица. На основание на молбата на старата графиня родителитѣ, макаръ и трудно, са рѣшихѫ, да ѝ оставѫтъ тамъ младия графъ, и Алфредъ послуша съ готовность още една молба на майка си, която са заключаваше въ това, да ѝ са разрѣши, да покани баронката Хохбергъ и дъщеря ѝ Валентина на гости въ Берунгенъ.

„Любезна мамо,“ ѝ рѣче графа, „ти си тукъ абсолютна монархиня и можешь да правишъ, каквото обичашъ; Францъ Голманъ е твоя интендантъ и казначей и ти сама имашъ carte blanche за всичко! — И тъй, струвай, както ти е по угодата.“

Графъ Алфредъ, който вече отъ много години не е бивалъ въ Берунгенъ, което трѣбваше да разбуди у него най-болѣзненнитѣ чувства, имаше да извърши съ шуря си въ нѣколко дена много работи; въ това врѣме майка му са почти подмлади покрай тъй любезната си снаха и внука си. Прѣкрасния прохладенъ пролѣтенъ въздухъ дѣйствуваше благотворително на старата графиня, сѫщо тъй и чувството, че тя пакъ притѣжава всичкитѣ си права и не е вече „заточена“ въ отстранения Болкенщайнъ. Тя бѣше напълно пакъ въ силитѣ си и прѣдприемаше далечни расходки съ Елена и внука си. Берунгенъ си бѣше отъ начало нейното любимо мѣсто за живѣние и ако тогава болѣстьта на съпруга ѝ да не бѣше направила необходимо прѣмѣстването имъ въ Швейцария, то тя трудно би са отдѣлила отъ този замъкъ иначе, освенъ за нѣколко зимни мѣсеци, които бѣхѫ посвятени на столичния животъ. Между това дойде послѣ и женевската катастрофа и, като край на семейната драма, ексидния ѝ замъкъ Болкенщайнъ.

Digitized by Google

Най-сѣтнѣ дойде часа на раздѣлата. Алфредъ съ съпругата си остави Берунгенъ подирь едно тъй сърдечно, както и болѣзненно прощавание: тамъ тѣ оставихъ единчкото си дѣте.

XXVIII.

Начаса слѣдъ отпжтуването на сина си старата графиня написа на г-жа фонъ Хохбергъ и ѭ помоли убѣдително, да ѭ посѣти въ Берунгенъ. Тя ѝ описа очарователностьта на мѣстностьта и приятностьта въ сношението съ съсѣдната, спрятелена съ Биеловото семейство аристокрация и ѝ каза сѫщо, че присжтствието на младата баронесса Валентина ще ѝ даде възможность, да отвори и тя вратитѣ си на обществото и да са земе участие въ живото социално сношение на околностьта.

За г-жа фонъ Хохбергъ дойде тъзи покана тъкмо на врѣме, макаръ Валентина да бѣше прѣминала щастливо болѣстьта си и чьрвенината на младостьта и здравието да бѣше са завьрнала на странитѣ ѝ. Обаче бѣше са появила друга една причина, която ѭ накара да пожелае, да отстрани дъщеря си отъ кржговетѣ, въ които тя отъ начало са е движила.

Кралевата майка отъ сърдце бѣ пожелала, да привьрже Валентина у личностьта си, и баронката, макаръ съвсѣмъ да не ѝ бѣше приятно, да испълни въ това отношение желанието на кралицата, бѣше длъжна на кралицата за добринитѣ ѝ отъ една страна, отъ друга, тя тъй искренно почиташе висока-та дама и имаше такава голѣма привьрзанность къмъ нея, що-то не бѣше въ състояние да не ѝ даде Валентина; при това тя и тъй, по особенната молба на княгинята, пакъ да посѣщава катадневно двора и, все едно, Валентина бѣше почти ви-наги подъ очитѣ на майка си.

Читателя трѣбва да помни, съ какво съвьршенно осо-бенно понраввание почиваше кралевия поглѣдъ надъ плѣнител-ното Валентинино явявание. Отъ какъ тя бѣше всѣкидневно въ двора, младия монархъ почна забѣлѣжително по-начесто, отъ колкото по-прѣди, да посѣщава майка си. Тѣзи посѣщения ста-ваха все по-начесто и траяха все по-дълго и по-дълго. При това не са окриваше отъ кралицата, че съвсѣмъ не тя, май-ката, е магнета, който прѣвличаше младия държавенъ глава; а на г-жа фонъ Хохбергъ стана твьрдѣ скоро явно, кому при-надлѣжаха кралевитѣ визити.

Наклонностьта на краля къмъ Валентина наскоро ста-

Digitized by Google

на публична тайна при двора и по тъзи причина, като помоли г-жа фонъ Хохбергъ въ единъ день кралицата за единъ подълъгъ отпускъ за нея и за дъщеря ѝ, тя имъ го даде съ готовность, тъй като бѣше душевно обрадвана, че съ това ще прѣмахне прѣдмѣта на любовьта на сина си и съ него сжщеврѣменно ще отстрани и възможностьта на неприятни запитания, може би даже и на печални явления. Високата дама бѣше много нѣжночувствителна и за това не можаше да изкаже съмнѣнието си. Като причина на отпжтуванието на двѣтѣ дами въ двора са распръсна слухъ, че е станало необходимо едно въздухопромѣнение за г-ца фонъ Хохбергъ, на която болѣстьта бѣше още прѣсна въ паметьта на всички. Нѣколко противоположни слухове, които са появихж, унѣмяхж скоро, тъй като баронката Хохбергъ са почиташе много въ придворнитѣ крѫгове.

Г-жа фонъ Хохбергъ сама побързваше съ отпжтуванието за Берунгенъ и пристигна тамъ съ Валентина въ единъ прѣкрасенъ майски день. За графиня Биела този день бѣше тържественъ день, защото тя имаше голѣма наклонность къмъ двѣтѣ дами, особенно къмъ либавото младо момиче.

Но неоспоримо най-дълбоко впечатление направи Валентининото появление на Фрицъ Голманна: нему са стори да вижда прѣдъ себѣ си сестра си Емилия, когато тя бѣше нѣщо на 18 години. Фрицъ знаяше отъ Алфреда всичко за нея; той знаяше, че и какъ са е изгубило сестриното му дѣте, сжщо, че то са търси съ голѣми старания и сега. Вече отъ нѣколко дена го прѣслѣдваше постояно мисъльта, че Валентина трѣбва да е Алфредовата и Емилината дъщеря; сходството бѣше много фраппантно и колкото той по-вече глѣдаше на картината си, на която бѣше нарисувана въ онова врѣме сестра му, и послѣ пакъ виждаше съ прѣсно впечатление младата баронесса Хохбергъ, толкова по-вече пущаше корени въ него мисъльта, че той не са лъже.

Но какво трѣбваше да направи той? Да пише на графъ Алфреда въ В. и да му съобщи прѣдложението си? То бѣше почти за отчаване, че послѣдния би му отговорилъ, сходството само по себѣ си често лъже человѣка и само съ него не могжтъ да са прѣдприемжтъ прями изслѣдвания.

Да го съобщи ли той на старата графиня? Той знаяше, че и тя е обладана отъ най-голѣмото желание, да види възвърнато дѣтето на сина ѝ и че тя навѣрно най-добрѣ ще може да изслѣдва работата.

Digitized by Google

Една сутрина, слѣдъ като рапортира на графинята, той са окуражи и каза: „Извинете, най-милостива графиньо, дѣйствително ли баронеса Валентина е истинска дъщеря на г-жа фонъ Хохбергъ?“

„Не, Голмане,“ отговори графиня Биела; „тя е, до колкото зная, усиновена отъ нея.“

„А извѣстно ли Ви е, г-жа графиньо, кои бѣхж родителитѣ на младата баронесса? . . . .“

„Защо е този въпросъ, Голманне?“ попита сега старата дама, на която не бѣхж извѣстни обстоятелствата на Валентининото намирание.

„Защото, до като добия по-добри доказателства, азъ съмъ твърдо увѣренъ, че младото момиче е Вашата внука— дъщерята на г. графа и на починалата ми сестра Емилия!“

„Голманне!“ извика графинята, като са исправи въ фортела си. „Какви доказателства имате за това, което казвате?

„За сега само едно, най-милостива г-жа графиньо, и азъ бихъ желалъ, да смѣя да Ви го покажа. Позволявате ли ми, да го донеса?“

„Разбира са бързѣ!“

Голманнъ излѣзе и са завърна слѣдъ нѣколко минути съ портрета на сестра си.

При съзиранието му графинята не можа да въздържи едно извиквание отъ най-голѣма ненадѣйность, може да са каже отъ радостно стрѣсване. Дълго и съ голѣмо внимание глѣда тя на картината, послѣ затвори очитѣ си, като да искаше да си припомни добрѣ образа на Валентина, и послѣ каза: „Голманне, говорили ли сте нѣкому за прѣдположението си?“

„Не, г-жа графиньо.“

„Ще ми оставите ли картината тукъ за днесь?“

„Непрѣмѣнно.“

„Тогава ще Ви моля, да накарате да ѭ закачатъ въ зъ зеления салонъ, гдѣто вечеряме, надъ камина и никому да ѥе говорите за откритието си.“

„Бждете спокойна, най-милостива госпожо.“

„А сега ще Ви помоля още, да попитате у г-жа фонъ Хохбергъ, да-ли са наклонни дамитѣ, да направятъ съ мене една расходка къмъ езерото. Вий ще ни придружите, Голмане, а да си бждемъ свои и да нѣма нужда, да земаме нѣкого отъ

хората, ако въ случай поискаме да са расходимъ по езерото.“

„На драго сърдце, г-жа графиньо.“

„Нѣма съмнѣние,“ проговори графинята, расхождайки са развълнувано изъ стаята, „ний сме този пѫть по правата слѣда и тукъ—чрѣзъ мене—ще са развърже вързела! То е почти като Божие повѣление! Голманнъ има право: една такава прилика не е случайна. Прѣди всичко азъ трѣбва да накарамъ нѣкакъ баронката да ми разкаже Валентинината история: гдѣ и какъ е намѣрено дѣтето; ако послѣ това хармонира съ онова, което ми разправи Алфредъ, ако Валентина още притѣжава медалйона съ тайното яйче. . . . —Да, каква е тъзи работа? Не носи ли тя постоянно единъ укиченъ съ брилянти медалйонъ на врата си съ кадифеяна панделка? . . . . Непрѣмѣнно!— и въ него трѣбва да е портрета на Алфреда и Емилия. Е, рѣшаващата минута наближава!“

Въ това мигновение г-жа фонъ Ленски обади за баронката и Валентина. Съ двоенъ интересъ са насочваше сега поглѣда на графинята къмъ младото момиче и сега тя почна да си обяснява голѣмата си наклонность къмъ него чрѣзъ свързката на кръвьта. Не, тя вече не са съмняваше, че Валентина е нейната внука.

Скоро компанията, къмъ която са присъединихъ и Фрицъ Голманнъ, нераздѣлния му другарь, графъ Фрицъ и г-жа фонъ Ленски, са приближи до брѣга на езерото и графинята прѣдложи една расходка по тихата повърхность. Тя разбра да арранжира работата тъй, щото тя сѣдна съ г-жа фонъ Хохбергъ и Голманна въ една ладия, а Валентина съ графъ Фрица и г-жа фонъ Ленски—въ друга, която покара единъ отъ градинаритѣ.

Голманнъ караше ладията си на слухово разстояние отъ другата.

Подиръ нѣколко прѣдисловни забѣлѣжки графинята са впусна прямо къмъ намѣрението си—тя едвамъ можаше да дочака развързката, почти непрѣмѣнното испълнение на надѣждитѣ ѝ.

„Въ послѣднята нощь азъ спахъ много беспокойно,“ рече тя на баронката,“ и при такива случаи на человѣка му идѫтъ множество мисли; тъй мене ми дойде на ума и Вашата Валентина. Вий ми казахте тогава, лѣтось, въ Баденъ-Баденъ, че тя е усиновена отъ Васъ; индискретно ли е, любезна приятелке, да Ви попитамъ, кои бѣхъ родителитѣ на дѣтето?“

Г-жа фонъ Хохбергъ хвърли единъ бързъ погледъ на

Digitized by Google

Голманна, който са виждаше да са занимава исключително съ каранието на ладията.

„Голманнъ," забѣлѣза графинята, „е испитанъ приятель на единъ нашъ приятель—да, по-вече отъ това, той е даже неговъ близъкъ роднина; Вий можите отъ напрѣдъ да бѫдите увѣрена въ неговото мълчание—ако то е необходимо. Ако ми раскажите за Валентина, каквото можите, та и азъ, приятелке, ще Ви разкажа за Фрица Голманнъ, каквото трѣбва да Ви разкажа: и тъй нека са повѣримъ една на друга. И азъ вѣрвамъ, че нашитѣ съобщения ще станѫтъ едно цѣло," свърши графинята, като поклати тайнственно главата си.

Г-жа фонъ Хохбергъ погледна очудено графинята. „Каква свързка," помисли тя, „може да сѫществува между Валентина и интенданта на графинята?" Обаче тя почна: „Ако въ това мигновение да знаяхъ, г-жа графиньо, кои сѫ родителитѣ на моята Валентина и гдѣ могѫ да ги намѣря, то това би ма направило неисказанно щастлива."

Тя расказа сега познатия на читателя видъ и начинъ на намирането дѣтето, опрѣдѣли приблизително мѣстностьта, гдѣто то е лѣжало, напомни за обявяването ѝ чрѣзъ най распространенитѣ вѣстници, което е останало безъ послѣдствие, и свърши съ любовната и болѣзненната история на Валентина и принца, нейния сестринъ синъ, като напомни сѫщеврѣменно и за старанията на послѣдния, който все още са навърта въ мѣстностьта, гдѣто г-жа фонъ Хохбергъ намѣри Валентина, за да изнамѣри тамъ слѣдата на родителитѣ ѝ.

Графинята бѣше вече увѣрена.

„Чудно нѣщо!" каза тя и стисна рѫката на г-жа фонъ Хохбергъ. „Но медалйона на дѣтето, още носи ли го Валентина? който намѣрихте" продължи тя.

„Той е сѫщия, който тя носи постоянно, даже и въ това мигновение."

„А има ли въ него два портрета: една на единъ мѫжъ, а другия на една млада жена?"

„Само единъ—на единъ красивъ, младъ мѫжъ," отговори г жа фонъ Хохбергъ.

Въ това мигновение тѣ спряхѫ на сухо. Другитѣ ги отчакваха вече на брѣга.

„Добра приятелке, смѣя ли да Ви помоля, да ми покажите портрета въ медалийона?"

Digitized by Google

„Валентино," каза г-жа фонъ Хохбергъ, „отвържи медалйона си и го дай на г-жа графинята."

Старата дама отвори медалйона съ растрѣперани ржцѣ: —тя съзрѣ портрета на единчкия си синъ, както той изглѣждалъ нѣщо прѣди 18 години. Съ сълзи, които не можа вече да въздържи, пригърна тя Валентина. Като стисна съ болѣзненно изражение ржката на г-жа фонъ Хохбергъ, тя продума по-вече шепнишкомъ, отъ колкото съ гласъ: „Оставете ма да задържа медалйона въ ржка, до като отидемъ въ зеления салонъ: тогава и азъ ще Ви разкажа, каквото зная."

Виждаше са да прѣдчувствуваше баронката, че и за нея и за Валентина са приготовлявать интересни открития. Нейния погледъ бѣше насоченъ безсловесно и съ нетърпѣние къмъ графинята и Валентина не можаше да си обясни голѣмата нѣжность на старата дама и сцената съ медалйона. Въ това врѣме тѣ бѣхж въ замъчната врата и влѣзохж, водени отъ Голманна, въ находящия са на долния катъ салонъ за ѣдение.

„Валентина!" извика г-жа фонъ Хохбергъ, която нечаянно отъ веднъжъ съзрѣ закачената срѣщу вратата Емилина картина.

„Не, Емилия!" каза графиня Биела, като ѝ са задуши гласа отъ сълзи; „Валентинината майка!—и тука," прибави тя, като отвори тайното яйце, „сжщия портретъ! . . . . "

„Ела на сърдцето ми, моя внуко!" извика тя послѣ, като заплака съ гласъ; „ти, отдавна търсената дъщеря на сина ми!—Този тука е брата на покойната ти майка!"

Ний прѣдоставяме на читателя, да си прѣдстави сега слѣдующата сцена: какъ Валентина са научи, че Фрицъ е нейнъ братъ, какъ ѭ милваше и цѣлуваше старата графиня, какъ тя взе на ржцѣ Фрица и милваше братчето си, и какъ Голманнъ, съ сълзи на очитѣ си, ѭ пригжщаше дълго врѣме и тя послѣ не можаше да са отдѣли отъ портрета на покойната си майка, какъ най-сѣтнѣ г-жа фонъ Щернбургъ пригжрна изгубената и пакъ намѣрената съ радостни и болѣзненни сълзи на очитѣ си! Щомъ са поуталожихж вълненията на най-ближнитѣ, рѣши са незабавно да са телеграфира на графъ Алфреда. Още заняти съ това, тѣхъ ги прѣкжсна влизанието на единъ слуга, който донесе една телеграмма за г-жа фонъ Щернбургъ. Тя бѣше отъ принцъ Леополда и съдържаше, съ малко думи изказано, доказателството, че Валентина е родомъ графиня Биела, дъщерята на Алфреда; покрай това принца обѣщаваше, че ще при-

Digitized by Google

стигне наскоро. Това известие разруши послѣдното съмнѣние въ Валентининото произхождение. Старата графиня Бнела и чудесно намѣрената ѝ внука съобщихѫ сега телеграфически на графа Бнела въ В. за тъзи радость и изявихѫ дълбокото си желание, че искѫтъ скоро да прѣгърнѫтъ сина и бащата.

XXIX.

Принцъ Хартенщайнъ са навърташе вече отъ нѣколко мѣсеца въ мѣстностьта, въ която, споредъ думитѣ на леля му, е намѣрена усиновената ѝ дъщеря Валентина. Въ началото той обходи безъ планъ и буйно цѣлата околность, на всѣкѫдѣ питайки и разпитвайки; обаче той скоро дойде до убѣждение, че по тоя начинъ той нѣма да ѫ извърши никаквата. Той си поотпочина нѣколко дена и въ това врѣме почна да крои другъ единъ планъ за обикалянието на мѣстностьта.

Той са запозна съ приличното нему общество и по причина на високия си чинъ и на голѣмата си любезность той стана неговъ любимецъ. Нищо не отличаше принца отъ намѣрението му и той постоянно са стрѣмеше къмъ цѣлта си, но всичкото му старание оставаше до сега безъ послѣдствие.

Въ единъ день, къмъ края на ловджийския сезонъ, той биде поканенъ отъ единъ рицарски землевладѣлецъ на ловъ съ гоняние, на който подирь свършването той са завърна съ землевладѣлеца въ чифлика му и, понеже живѣяше далечъ, остана да прѣнощува тамъ. Подирь вечерята присѫтствующитѣ господа сѣдяхѫ още доста врѣме. Тѣ са разговаряхѫ за политика, коне, кучета и за много други нѣща. Принцъ Хартенщайнъ имаше доста дълъгъ разговоръ съ едного отъ господата, единъ фабрикантинъ отъ нея мѣстность, и въ това врѣме—имайки постоянно цѣлта си прѣдъ очи—са косна и до темата, която го най-интересуваше.

„Запознати ли сте добрѣ съ околността?“ попита той индустриалиста.

„Като съ джеба си, Ваша свѣтлость!“

„А и отъ давна ли живѣете тукъ?“

„Азъ съмъ тукъ роденъ и съмъ сега на 47 години.“

„На ума ли Ви е, че нѣщо прѣди 17 до 18 години въ тъзи мѣстность са изгуби въ гората едно малко дѣте—едно момченце на нѣколко мѣсеца?“

„Хмъ!—не ми е на ума това нѣщо; но ми е чудно,

Digitized by Google

че Вий сте вторий, който отъ скоро врѣме—нѣщо отъ четиринадесеть дена—ми задавате този въпросъ.“

„А кой освенъ мене Ви попита?“

„Единъ господинъ отъ Б., единъ висшъ полицейский чиновникъ, който отъ нѣкое врѣме са навьрта въ околностьта. Азъ го срѣщахъ и завчера пакъ.“

„А гдѣ може да са намѣри този господинъ?“

„Той завчера ми каза, че иска да отпжтува за Берфелде, за да почне тамъ отъ ново, съ помощьта на тамошната полиция, изслѣдванията си, които тукъ не дали никакъвъ резултатъ.“

„Каза ли Ви той, дѣтето ли търси или родителитѣ?“

„Дѣтето.“

„Знаете ли му името?“

„Почакайте, Ваша Свѣтлость—той са казва—Маршаллъ, полицейский инспекторъ Маршаллъ.

„Научихте ли са, да ли той пжтува по частна заповѣдъ или по правителственна?“

„Ако си припомвамъ добрѣ, по частна.“

„Крайно съмъ Ви благодаренъ за това съобщение, защото азъ търся родителитѣ на онова дѣте и вѣрвамъ, че онзи человѣкъ е испратенъ отъ родителитѣ. За Берфелде ли казахте?—гдѣ са намира то и колко мили има до тамъ?“

„Около осемь мили, но безъ желѣзнопжтна свьрзка, поне направо. Вий можите да отидите тамъ по-скоро съ екстренна поща, отъ колкото съ желѣзницата, защото въ послѣдния случай са прави голѣма забикалка.“

„Извѣстно ли Ви е, какво кара тогова человѣка да отиде именно тамъ?“

„Да. Той ми каза, че дѣтето, което търси, са е родило тамъ. То било откраднато отъ родителитѣ му, които живѣяли тамъ въ таенъ бракъ. Крадеца го изгубилъ въ тъзи околность и послѣ намѣстилъ друго дѣте, което той по-насѣтнѣ далъ срѣщу значително възнаграждение на баща му—майката била умрѣла наскоро слѣдъ рождението.“

„Обади ли Ви той името на бащата?“

„Не; но спорѣдъ думигѣ на чиновника той трѣбва да принадлѣжи къмъ най-висшето съсловие. Той билъ за сега въ Б., но наскоро щѣлъ да са прѣсели въ В., ако не е вече тамъ.“

„А мислите ли, че азъ ще намѣря въ Берфелде тогова инспектора Маршадлъ?“

Digitized by Google

„Вѣрва ми са, Ваша Свѣтлость, защото, като го видѣхъ завчера въ Бланкенщайнъ, той бѣше въ намѣрение, да отпѫтува съ пощата за тамъ. Той бѣше доста обезкураженъ и са виждаше да има малко надѣжда за добъръ резултатъ.

На сутриньта рано принца остави чифлика и са завърна на конь въ жилището си, което той бѣ наелъ въ центра на единъ градъ. Тукъ той незабавно накара да поржчатъ една екстренна поща и скоро слѣдъ това отпѫтува съ слугата си.

Като пристигна въ Берфелде, той на часа отиде на полицейската дирекция. Слѣдъ като разясни на полицейския директоръ за личностьта си и са легитимира чрѣзъ едно прѣпоржчително писмо отъ министра на вѫтрѣшнитѣ работи, той съобщи на чиновника причината на пѫтуването си и му каза, че единъ полицейский чиновникъ отъ Б., споредъ както са е научилъ навѣрно, е дошелъ прѣди него въ Берфелде и че вѣрва, че цѣлитѣ имъ сж едни и сѫщи, тъй като оня търси дѣтето, а той (принца) родителитѣ; той послѣ попита полицейския директоръ, да-ли вече му са е прѣдставилъ единъ инспекторъ Маршаллъ отъ полицията въ Б.

„Азъ могж, вѣрвамъ, да дамъ желаното разяснение на В. Вѣчна Свѣтлость," отговори чиновника. „Инспектора Маршаллъ е отъ вчера тукъ и станува въ хотелъ „Фрайхофъ," гдѣто на всѣкий случай ще го намѣрите, ако не по-рано, довечера."

„И азъ сѫщо ще отида въ сѫщия хотелъ."

„При това тъзи работа не е чужда за мене, защото тя ми причини много безсънни нощи нѣщо прѣди 17 години или да — тогава азъ бѣхъ съвсѣмъ новъ на тукашната си длъжность. Тука стана кражбата и намъ ни бѣше възможно да прѣслѣдваме крадцитѣ до извѣстна точка; но послѣ тъй съвършенно са изгуби тѣхната слѣда, щото всѣко прислѣдване бѣше напрасно, макаръ бащата на дѣтето, нѣкой си графъ Биела, да не жалеше на трудъ, ни разноски и непрѣстанно да са занимаваха съ тъзи работа най-личнитѣ чиновници на тайната полиция."

Принцъ Леополдъ поблагодари на полицейския директоръ и послѣ са отправи незабавно за въ „Фрайхофа." Тамъ той са научи, че инспектора Маршаллъ е излѣзалъ, но щѣлъ да са върне наскоро. Принца помоли хотелопритѣжателя, да доведе при него инспектора, щомъ той са завърне. Послѣ той накара да му донесѫтъ вечерята въ стаята и са забавляваше

много, като са натрупа площадьта прѣдъ хотела съ любопитствующи, които желаяхъ да видятъ „единъ принцъ.“ Поне тъй му каза притѣжателя на хотела, който не можаше да не прислужва на принца самъ въ фракъ и бѣла вратовръзка, като добави, че посталиона, който донесе Н. Свѣтлость отъ послѣнята станция, билъ разказалъ на хората, че е донесалъ единъ принцъ въ „Фрайхофа.“

Принцъ Хартенщайнъ бѣ накаралъ да му донесатъ вѣстници и пушаше, лѣгналъ на канапето, една цигара, когато са обади за инспектора Маршаллъ.

Като поздрави инспектора съ нѣколко любезни думи и му изрази радостьта си, че най-сѣтнѣ са е събралъ съ него, принца продължи: „Нашитѣ интересси, добрий г. инспекторе, сж солидарни, давамъ Ви честна дума: дѣтето, което търсите, е—не са съмнѣвамъ вече въ това—моята годеница, която не иска да ми стане съпруга, до гдѣто не са научи, кои сж родителитѣ ѝ. Но нека по-насѣтнѣ да говоримъ за работа! —Сега прочетете това нѣщо (той му подаде писмото на министра), послѣ, ако щѣ Господь, ний ще патуваме сутрѣ заедно за Б.“

„В. Свѣтлость, азъ съмъ вече увѣдоменъ отъ тукашния полицейский директоръ, у когото бѣхъ прѣди малко, за Вашето присжтствие и цѣлта Ви и щѣхъ и безъ Вашата заповѣдь да поискамъ да са явя прѣдъ В. Вѣч. Свѣтлость. Желая отъ цѣлото си сърдце, щото Вий да отгадаете гатанката, която съкруши моя умъ.“

„Като е тъй, слушайте!“ почна принца. „Леля ми, баронката Хохбергъ въ М., живѣяше нѣщо прѣди осемнадесеть години наблизо отъ тъзи мѣстность въ наслѣдения отъ нея чифликъ; тя бѣше увдовяла и прѣкарваше първитѣ скърбни години тамъ въ кърска тишина и оттѣглюване отъ обществото. Повторително помолвана отъ кралицата, на която тя и днесь е приятелка и повѣренница, да са завърне при двора, тя най-сѣтнѣ са рѣши, да са завърне въ М. До ближната желѣзопжтна станция Бланкенщайнъ тя отиде съ собственния си фаетонъ.“

Слѣдъ това принца расправи на инспектора за познатото на читателя чудесно намиране на дѣтето, което насѣтнѣ е усиновено отъ леля му, баронката фонъ Хохбергъ, и което сега е станало негова годеница.

Инспектора изслуша съ голѣмо нетърпѣние думитѣ на принца. Сега той даде отъ своя страна за допълнение едно по-

Digitized by Google

дробно разяснение върху Валентининото откраднване, намѣстването на другото дѣте отъ страна на Родe, намирането на неистинската графова дъщеря и най-сѣтнѣ върху навѣрно още поминяното отъ читателя откритие, че Емилия не е дъщерята на графа Биела, която обаче стана такава чрѣзъ усиновяването му. Инспектора свърши разясненията си съ думитѣ: „И тъй, Вѣч. Свѣтлость, мисля, ний можемъ да са гратолираме единъ-другий, защото и двама намѣрихме—несъмнѣнно намѣрихме—това, което търсяхме: Вий бащата, азъ дѣтето!“

Принцъ Леополдъ стисна ржката на инспектора. „Какво щастие,“ извика той, „че са срѣщнахъ съ Васъ!“ А най-удивителното въ тъзи работа е, че Валентина, годеницата ми, са намира по настоящемъ съ майка си, леля ми, въ челядния замъкъ на баща си, въ Берунгенъ. И тъй, добрий ми инспекторе, азъ прѣдоставямъ на Васъ, да увѣдомите графа Биела за издирването ни; отъ моя страна азъ още днесъ ще телеграфирамъ на леля си „въ Берунгенъ.“

„В. Свѣтлость,“ рече Маршаллъ, „сжщо и азъ ще си позволя, да извѣстя по този начинъ на г. графъ Биела въ В. за това щастливо приключение.“

„Непрѣмѣнно, любезний Маршалле, направете това незабавно!“ каза принцъ Леополдъ. „Утрѣ ний ще пжтуваме заедно за Б.

И при това, слѣдъ като са испратихъ депешитѣ, принца и Маршаллъ все още си сѣдяхъ наедно и разговаряхъ весело. Хотелопритѣжателя трѣбваше начесто да имъ носи бутилки съ срѣбърни шлемове, тъй като бѣхъ и двамата въ добро расположение, защото и двамата бѣхъ постигнали цѣлта си!“

XXX.

Въ Х'овото консулато въ В. имаше въ една майска вечерь голѣмо движение: слуги тичахъ насамъ-нататъкъ съ опакувани куффари, които тѣ носяхъ на пжтната врата; въ тѣчението на деня извънредно количество телеграмми са получихъ и испратихъ отъ консула; долу прѣдъ вратата чакаше консулския фаетонъ и чиновници отъ канцелярията тичахъ насамъ-нататъкъ изъ корридоритѣ. Какво означаваше това извънредно движение?

Когато на сутриньта консула графъ Алфредъ Биела и графиня Елена закусвахъ и са разговаряхъ, дойде мигновенно

отъ инспектора Маршаллъ ненадѣйното телеграфическо извѣстие, че най-сѣтнѣ е намѣрена графовата дъщеря и че тя е въ негова челяденъ замъкъ Берунгенъ подъ името Валентина фонъ Хохбергъ. Графъ Алфредъ и Елена едвамъ бѣхѫ са посъвзели отъ тъзи неотчаквана радость, когато пристигна като засвидѣтелствувание и телеграммата отъ Валентина и старата графиня Биела изъ Берунгенъ.

Тъзи бѣше причината на вълнението, което подвижи цѣлия домашенъ персоналъ на Биела.

Най-сѣтнѣ бѣше всичко готово за отпѫтуване; графа даде на повѣренника си, най-стария членъ въ консулатото, послѣднитѣ инструкции и послѣдва жена си въ колата, която ги занесе бързѣ на желѣзнопѫтната станция.

Може да са помисли Алфредовото душевно състояние слѣдъ тѣзи съгласующи са извѣстия, които исключавѫтъ всѣко съмнѣние. Е, най-сѣтнѣ той пакъ са сдоби съ дѣтето си. Той не можаше да дочака врѣмето, когато ще види дѣцага си и ще пригѫрне дъщеря си. Много полека вървеше за него куриерния тренъ; той би му пожелалъ телеграфическа бързина. Елена сподѣляше съ цѣло сърдце радостьта на съпруга си: неговитѣ скърби и радости бѣхѫ напълно и нейни.

* * *

Като отпѫтувахѫ принцъ Хартенщайнъ и инспектора Маршаллъ сутриньта рано и пристигнахѫ въ Б., принца на часа отиде въ жилището на Хаймбекка, на когото адресса бѣ му далъ Маршаллъ и бѣ му разказалъ и за тѣснитѣ свързки между семействата Биела, Бергенъ и Хаймбекъ. Той са прѣдстави самъ на Валдемара, когото завари въ кѫщи, и му расправи за резултата на пѫтешествието си, за отношението си спрямо Валентина и г-жа фонъ Хохбергъ и трѣбваше, като дойде и Хедвига, повикана отъ съпруга си, и му биде прѣдставена, да раскаже подробно на послѣдняга за Валентина. Въ течение на разговора имъ дойде и за Хаймбекка една депеша съ радостното извѣстие отъ Берунгенъ, вслѣдствие на която са рѣши, колкото е възможно по-скоро да отпѫтувѫтъ за тамъ. Разбира са, че и г. фонъ Бергенъ трѣбваше да съучаствува съ съпругата си въ пѫтуването къмъ Берунгенъ. Не трѣбваше да имъ са молѫтъ много, понеже общото посѣщение въ Берунгенъ и тъй вече стоеше въ пролѣтната програма и сега то

Digitized by Google

трѣбваше да са антиципира най-много на четиринадесеть дена. При това тѣ можахѫ и да са надѣвѫтъ, че ще намѣрѭтъ тамъ Алфреда и Елена.

Принцъ Леополдъ на драго сърдце би придружавалъ и двѣтѣ семейства; обаче нетърпѣнието му, да види Валентина, не му даде покой и той отпѫтува още въ сѫщия день, за да съобщи, споредъ както той каза, за идванието на другитѣ драги гости.

И тъй стана, че той бѣше първия, който пристигна въ старото семейно сѣдалище късно прѣзъ нощьта. Увѣдоменъ отъ баронката за пристиганието му, Фрицъ Голманнъ отиде да го посрѣщне до ближната желѣзнопѫтна станция и г-жа фонъ Хохбергъ още го отчакваше съ Валентина въ салона.

Ний не трѣбва да описваме тъзи срѣща: пѣрото е безсилно за тъзи работа; подобни нѣща сърдцето ще ги нарисува по-добрѣ и по-бързѣ, отъ колкото пѣрото.

„Валентино,“ каза принца, като пристѫпи къмъ пламналото младо момиче и улови и двѣтѣ му рѫцѣ, „азъ устояхъ на думата си . . . . —“

„Че и тя ще устои на своята си, Леополде,“ рѣче г-жа фонъ Хохбергъ; „графъ Биела, Валентининия баща, са отчаква за сутрѣ, и азъ не са съмнѣвамъ, че той на драго сърдце ще благослови свързката на Вашитѣ сърдца. До тогава тя си остава моя дъщеря и азъ и тъй вече съмъ дала санкцията си на любовьта Ви.“

Намѣсто всѣкий отговоръ Валентина спустна главичката си на гърдитѣ му. Това бѣше първата чиста и незамрачена щастлива минута въ живота имъ.

Какъ да прѣдприемемъ, да опишемъ момента, когато на идущия день къмъ обѣдъ са съобщи за приближаванието на колата, която носяше Алфреда и Елена? Отчакващитѣ отидохѫ да посрѣщнѫтъ чакъ на парковата врата; напрѣдъ вървеше Валентина, водяйки малкия графъ Францъ, който сега и бѣше станалъ братъ, съ г-жа фонъ Хохбергъ подъ рѫка; доста надалечъ отдирѣ имъ ги послѣдваше графовата майка, водена отъ принца, а Фрицъ Голманнъ, съпроваждавайки фаетона, бѣ го позаминалъ малко.

Голманнъ даде единъ знакъ и впрѣгнатата съ четири конье кола въскриви наблизо прѣдъ вратата на парка и са спрѣ отведнѫжъ; въ това врѣме Валентина, олицетворената карина на покойната си майка, са приближи до нея съ трѣпетно

Digitized by Google

вълнение и Алфредъ скочи отъ фаетона и, като извика: „Мое дѣте!—мое скжпо дѣте!“ прижърна я. При тъзи сцена не остана сухо ни едно съчувствующе око.

Послѣ Валентина прѣдстави адоптивната си майка, която Алфредъ поздрави съ прочувственни думи и на която той цѣлуна ржката съ почитание. Елена прижърна намѣреното дѣте; графинята са приближи и запозна графа съ принца и найсѣтнѣ всички тръгнаха къмъ замъка: прьвъ потѣгли графа съ дъщеря си; той имаше да пита за много нѣща чедото си и за много работи са научи отъ него; той не можаше да са наглѣда на тѣзи мили, нему—ахъ—тъй познати чѣрти.

Съ чедовна прѣданность са прилѣпи Валентина у високата, благородната и импозантната фигура на баща си: тя го е любила, прѣди да го види и прѣди да са научи, какъ той е скърбилъ за нея и какъ я е търсилъ; като го видѣ и чу сонорния му сърдцетрогателенъ гласъ, като я расказа той, какъ, когато я е държалъ за послѣденъ пѫть на ржцѣ, я е далъ медалйона, като го сне тя сега отъ врата си и му го даде и като го отвори графа и при съзиранието портрета на своята Емилия му са насълзиха очитѣ и той продума тихо: „Бѣдна ми Емилио!“—тя го погледна съ единъ многозначащъ, сърдеченъ погледъ и пришепна: „Не плачи, милий ми татко!“ Послѣ тя посочи къмъ синьото небе и каза: „Тя навѣрно гледа сега отъ тамъ на съпруга си и чедото си!“—Алфредъ постоянно приглащаше изгубената и пакъ намѣрената си дъщеря.

Като дойдоха горѣ на террассата, тѣ са озърнаха назадъ; тѣ бѣха оставили другитѣ значително надирѣ. Най-близо бѣше малкия Фрицъ, който сега прѣпускаше на Голмановия конь къмъ тѣхъ, подиръ него вървеше Елена, водена отъ принцъ Леополда, а старата графиня и г-жа фонъ Хохбергъ бѣха са качили на фаетона, който вървеше полека по лакатушния пѫть за кола. Фрицъ Голманъ пристжпваше край фаетона.

Валентина и днесь бѣше въ обикновенно бѣло облѣкло, съ единъ тъкмо цьвналъ триндафилъ въ косата и една китчица отъ „не ма забравяй“ на гърдитѣ. Тя изглѣждаше плѣнително и Алфредъ са гордѣяше, че притѣжава такава дъщеря, отъ която той бѣше лишенъ толкова врѣме, за да я даде—человѣческа сждба!—сега другиму.

Никой още не бѣше му продумалъ за Валентининото отношение спрямо принца, обаче острия му погледъ го поусѣти. Макаръ тя да не са махваше отъ бащината си страна, но

Digitized by Google

по нѣкогажъ очитѣ ѝ са скитахѫ насамъ-нататъкъ; графа съврѣ това и послѣдва повторително по направлението на погледа ѝ; всѣкой пѫть погледа му срѣщаше погледа на принца — чията личность бѣше и нему симпатична. Ехъ, както щѣ Богъ! си мисляше той. Достоенъ ли е за нея, въ което не са съмнѣвамъ, нека бѫдатъ щастливи; азъ по никой начинъ нѣма да имъ са противя!

Като дойдохѫ двѣтѣ дами горѣ, колата вьрнахѫ незабавно на станцията, за кѫдѣто са упѫтихѫ ѣздишкомъ Хаймбекъ и единъ ѣздаченъ слуга, който водяше още единъ осѣданъ конь, понеже нѣщо слѣдъ единъ часъ трѣбваше да дойдѫтъ Бергенови и Хаймбеккови отъ противоположната страна.

Обществото бѣ насѣдало на террассата въ кръгъ, за да причакѫтъ тамъ пристигането на остатъка отъ семейството и послѣ да вечерѫтъ подъ величественния букъ, гдѣто вече бѣше сложена трапезата.

По пѫтя къмъ замъка, както са каза, принцъ Леополдъ водяше графиня Елена и ѝ разказа, какъ той е издирилъ Валентининото происхождение. Той ѝ описа прочувственно любовьта си къмъ младото момиче и ѝ съобщи, че майка му, слѣдъ като запознала Валентина, безприпятственно дала съгласието си за уженването му за нея, прѣди да може да са узнае за нейното дѣйствително происхождение; но че Валентина са условила съ него, че ще са ужени за него тогава, когато са издири това происхождение. Принца прибави, че той отъ тогава насамъ е билъ постоянно занятъ съ тъзи работа, но билъ вече изгубилъ надѣждата за сполука, когато случайно са срѣщналъ съ испратения отъ съпруга ѝ Маршаллъ и съобщенията имъ, като образували едно цѣло, не дали мѣсто за съмнѣние, че въ Валентина са намѣрили тъй дълго изгубената истинска дъщеря на графа Биела.

„Ако Ви помолвамъ сега, най-милостива госпожо," свьрши принца, „да бѫдите тъй добра, да подкрѣпите желанията ми прѣдъ г. съпруга си, комуто азъ безъ колебание ще ги искажа, о азъ струвамъ това съ двойна право; понеже Валентина споѣля любовьта ми и ний отдавна щѣхме да бѫдемъ уженени, ко тя не бѣше задала онова условие; а послѣ, защото азъ начително спомагахъ за развьрзването на заплѣтенитѣ обстоелства, тъй като безъ мене г. Маршаллъ никога не би намѣилъ Валентинината слѣда, както и азъ нейния баща."

„На Васъ не ще е потрѣбно моето подкрѣпление,

Digitized by Google

принце," възрази графиня Елена любезно, „защото Вий имате едно право надъ доведеницата ми, което съпруга ми ще признае безъ колебание. Но и при това азъ ще бжда на драго сърдце Ваша привърженица."

Сжщо и г-жа фонъ Хохбергъ описа въ колата на графовата майка семейнитѣ отношения и характера на сестриния си синъ и старата дама бѣше душевно обрадва, че пакъ поне внуката ѝ ще стане „принцесса."

Принца, по натурата си человѣкъ съ бързо рѣшение, който не можаше иначе, освенъ да върви бързѣ и право по начьртания пжть, отведнжжъ съзрѣ случая, когато Алфредъ говоряше съ шуря си Фрица за възвръщанието колата на станцията и за вземанието съ себѣ си единъ конь за Хаймбекка, за да го помоли на нѣколко думи на-самѣ. Графа са улови подъ ржката на принца и го заведе къмъ лѣжащия задъ замъка цвѣтенъ партеръ. Той прѣдчувствуваше причината, защо принца иска да говори съ него.

„А увѣренни ли сте въ наклонностьта на дъщеря ми, мой принце?" свърши графа разговора, когато тѣ полиръ нѣколко минути бѣхж въ намѣрение да са върнжтъ при обществото.

„Тъй увѣренъ, г. графе, щото ний щѣхме вече да бждемъ уженени, ако, както Ви казахъ, Валентина не бѣше задала онова условие."

„Като е тъй, любезний ми принце, тогава ний още днесь трѣбва да прокламираме годежа прѣдъ цѣлото семейство; обаче за сега Вий не бива да ми отведете чедото; сждбата ѭ дьржа толкова дълго врѣме далечъ отъ мене, щото азъ трѣбва поне да ѭ запозная." Той стисна сърдечно ржката на принца и двамата са върнахж при събранието съ такова изражение, като да не са е случило нищо особенно.

Наскоро слѣдъ това пристигнахж и другитѣ гости: Бергенови и Хаймбеккови съ дѣцата си. Валентина биде занята най-напрѣдъ отъ Хедвига. Г-нъ фонъ Бергенъ поздрави сърдечно хумористически изгубената и намѣрената.

Сега тѣ насѣдахж около масата и най-непомрачима веселость почна да владѣе. Подиръ нѣкое врѣме са повдигна г. фонъ Бергенъ, „за да напие, въ качеството си на най-старъ въ събранието, за благополучието на младата графиня Биела и на цѣлото графско семейство," която наздравица той посоли по своему съ множество хумористични забѣлѣжки. Много бѣхж шегитѣ и голѣмъ бѣше смѣха.

Digitized by Google

Послѣ графа помоли да го послушатъ малко. „Любезни ми приятели и роднини,“ почна той, „като поздравявамъ сърдечно всинца Ви съ „добрѣ дошле“ тукъ въ челядния замъкъ на семейството ми, моля Ви, да са съедините съ мене въ безшумна благодарителна молитва къмъ всемогящия распрѣдѣлитель на человѣческитѣ сждби за това, че той най-сѣтнѣ доведе въ нашата срѣда дѣтето, което държа неизслѣдуемата му воля толкова врѣме далечъ отъ насъ; което тя отличи отъ майка му въ най-нѣжната му възрасть и послѣ го взе отъ любящата бащина грижа, за да му го възвърне като цвѣтуща мома, която е отхранена, както трѣбва, и която прѣвишава моитѣ надѣжди. Ако Ви помолвамъ сега, да пиете съ мене за здравието на онъзи, която въ течение на седемнадесеть години е застжпвала искренно и съ пожертвување мѣстото на баща и майка у Валентина и която ми я дава сега отрастнала и неповрѣдена, то азъ искамъ да присъединя сжщеврѣменно къмъ този тостъ още другъ единъ. Едвамъ ми са възвърна дъщеря ми и ето че пакъ искатъ да ми я взематъ. „Оставй баща и майка и върви подиръ мжжа си“ е една отъ заповѣдитѣ на св. Писание, която нашитѣ жени трѣбва да държатъ на висока честь, и тъй е помислила и Валентина, понеже тя е вече отъ половина година мѣнена косвенно за Н. Свѣтлость принца Леополда фонъ Хартенщайнъ; но чедовното ѝ чувство я задължило, да не направи дефинитивно тъзи важна стжпка безъ баща си и азъ сега на драго сърдце слагамъ една въ друга ржцѣтѣ на любящитѣ са.“ Като улови ржката на Валентина, която бѣше отдѣсно, и ржката на принца, който сѣдѣше отлѣво, и ги съедини, графъ Алфредъ свърши: „Бждете щастливи, мои чеда! Въ деня на най-великото христианско тържество, тъзи година на Коледа, азъ ще съединя ржцѣтѣ Ви въ неразвържима свързка. До тогава, любезний ми г. зетьо, дъщеря ми е моя!“

Валентина пригърна баща си съ радостни сълзи на очитѣ си, принцъ Леополдъ стисна трогнато ржката на графа, на когото очитѣ са бѣха насълзили, и всичкитѣ наставахъ отъ мѣстата си, за да поднесатъ благопожеланията си на годенитѣ.

* * *

Само още малко остава да кажемъ на читателитѣ си, за да можемъ въ всѣко отношение да са явимъ прѣдъ очитѣ имъ като съвѣстенъ человѣкъ.

Digitized by Google

Спорѣдъ както пожела графъ Биела, тъй и стана; на Коледа най-блѣскаво и най-тържественно са отпразнува вѣнчанието на принца Леополда съ графиня Валентина Биела въ Б. Ако врѣмето, което любящитѣ са прѣкарахѫ въ близко сношение съ цѣлото семейство въ замъка Берунгенъ, бѣше весело и непомрачимо, то тѣ сега намѣрихѫ въ съединението си, което стана подирь толкова много чакание, най-голѣмото щастие, което са пада на двама дѣйствително добри и благородни человѣка на този свѣтъ. Само още веднъжъ едно печално събитие хвърли сѣнка върху сега веселия и щастливия животъ на графа Алфредъ Биела и на съпругата му Елена. Това бѣше смьртьта на г-жа фонъ Щернбургъ, която са поболи още по свадбата на Емилия, Алфредовата усиновена дъщеря; пролѣтьта ѭ прибра на вѣчно спокойствие . . . .

Остава ни сега само още, да съобщиме на кратко за сѫдбата на други двѣ личности отъ разсказа ни.

Роде умрѣ въ Ню-Иоркския затворъ. Съвьршенно западналъ чрѣзъ пиянството си, той най-сѣтнѣ нѣмаше срѣдства както за сѫществувание, тъй и за подкрѣпление на страстьта си. Той стана крадецъ, послѣ рвзбойникъ и са осѫди на многогодишенъ затворъ. Въ гибелния затворъ му отсѫтсткуваше „жизненния елексиръ“—ракията—и тѣлото му, което и тъй бѣ отпаднало чрѣзъ нередовния му животъ, не можа да противостои по-вече. Една сутринь тьмничния надзорникъ го намѣри мьртавъ въ станчката му. За жена му и за нѣкогашния му другарь и упропаститель Рабе не са знаяше нищо.

Digitized by Google

ЖЕНИТБА.

КОМЕДИЯ ВЪ ДВѢ ДѢЙСТВИЯ ОТЪ Н. В. ГОГОЛЯ.

(*Продължение отъ книга XI*).

Дѣйствие второ.

ЯВЛЕНИЕ I.

Агафия. (Сама, подирѣ Кочкаревъ). Наистина, туй—избираньето е голѣмо главоболие. Да бѣше единъ, или да бѣхъ двама души, ами то четири — избирай, както щешъ. Никаноръ Ивановичъ не е гровенъ, при всичко че е малко сухъ; и Иванъ Кузмичъ не е грозенъ. Пъкъ и Иванъ Павловичъ, правичко да си кажъ, при всичко че е дебелъ, ама е личенъ мѫжъ. Молъ ви, какво да правъ? И Балтазаръ Балтазаровичъ е мѫжъ съ достоинства. Толкова е мѫчно да са рѣши човѣкъ, щото не може са исказа, колко е мѫчно! Ако вземемъ устнитѣ на Никанора Ивановича и да ги туримъ при носа на Ивана Кузмича, пъкъ да вземемъ малко отъ кавалерството на Балтазара Балтазаровича; че да притуримъ при това още отъ дебелината на Ивана Павловича — тогава тутакъ-си бихъ са рѣшила. А пъкъ сега върви, мисли! и главата захвана да ма боли. Азъ мислъ, че най-добрѣ ще е да хвърлъ жребие. Да оставъ всичко на Божията воля: който са падне, той да ми бѫде мѫжъ. Ще ги напишъ всички на билетчета, ще ги свиъ, че да става каквото ще. (Доближава са до масата, изважда отъ тамъ ножици и книги, нарѣзва билетчета, надписва ги и ги навърта, като слѣдва да говори). Толкова е нещастно положението на една мома, пъкъ особенно на влюбена. Никой мѫжъ не испаща това, и даже, не искатъ да го разбератъ. Ето че съ вече готови! Остава само да ги туръ въ кутийката, да зажумъ, че да става, каквото ще. (Туря билетчетата въ кутийката и ги разбърква

Digitized by Google

съ ржка). Страшно. . . . Ахъ, да дадѣше Богъ, да са падне Никаноръ Ивановичъ! Не, защо той? По-добрѣ Иванъ Кузмичъ, ами че нима̀ другитѣ сж лоши. . . . Не, не, не щж.... който са падне, той нека бжде. (Бърника въ кутийката и изважда намѣсто единъ всички). Ухъ, всички! всички се паднахж! А пъкъ сърдцето ми токо тупа! не, единъ, единъ, непрѣмѣнно единъ. (Туря билетчетата въ кутийката и ги разбърква; въ това врѣме влиза полекичка Кочкаревъ и са исправя отзадѣ ѝ). Ахъ, дано извадж Балтазара . . . . каква сьмъ пъкъ азъ! искахъ да рѣкж Никанора Ивановича. . . . Не, не щж, не щж, както заповѣда сждбата!

Кочк. Я вземете Ивана Кузмича, той е най-добъръ отъ всички.

Агафия. Ахъ! (Извива и си затуля лицето съ двѣ ржцѣ, като са бои да поглѣдне назадъ).

Кочк. Че защо са уплашихте? Не са плашете, това сьмъ азъ. Наистина, вземете Ивана Кузмича.

Агафия. Ахъ, мене ма е срамъ: вий сте подслушвали.

Кочк. Нищо, нищо? на-ли сьмъ свой, родѣнина, прѣдъ мене нѣма какво да ви е срамъ, открийте си лиценцето.

Агафия. (Като си открива лицето до полвина). Наистина срамъ ма е.

Кочк. Е, вземете де Ивана Кузмича.

Агафия. Ахъ! (Извика и пакъ са затуля съ ржцѣ).

Кочк. Наистина, чудо човѣкъ, усъвършенствуванъ е своята часть . . . . съ една рѣчь, чудесенъ човѣкъ!

Агафия. (Открива си по малко лицето). Че какъ, ами другия? ами Никаноръ Ивановичъ—и той на-ли е добъръ човѣкъ?

Кочк. Моля ви, той е боклукъ наспротивъ Ивана Кузмича.

Агафия. Че защо?

Кочк. Ясно е защо. Иванъ Кузмичъ е човѣкъ . . . . е просто човѣкъ . . . . човѣкъ, какъвто не са намѣрва.

Агафия. Е, ами Иванъ Павловичъ?

Кочк. И Иванъ Павловичъ е боклукъ. пъкъ и всички сж боклукъ.

Агафия. Ужъ де, че всички?

Кочк. Че вий само помислете, сравнете само: на какво прилича това: Иванъ Павловичъ, Никаноръ Ивановичъ, дяволъ знае какво е то?

Агафия. Ама, наистина, тѣ сж твърдѣ . . . . скромни.

Кочк. Какво скромни! Кавгаджии, най-буенъ народъ.

Digitized by Google

Много ви трѣбва да бѫдите прибита на другия день слѣдъ свадбата.

Агафия. Ахъ Боже мой! Това е такова едно нещастие, отъ което по̀-лошо не може да бѫде.

Кочк. Приказка ли е то? нищо по̀-лошо отъ това не можешъ измисли.

Агафия. Тъй щото, споредъ вашия съвѣтъ, най-добрѣ е да взема Ивана Кузмича?

Кочк. Ивана Кузмича, разбира са, че Ивана Кузмича. (На страна). Работата, струва ми са, отива на добрѣ. Подкалесинъ сѣди въ шекерджийницата; я да отидж азъ по̀-бържѣ да го доведж.

Агафия. Че вий мислите — Ивана Кузмича.

Кочк. Непрѣмѣнно Ивана Кузмича.

Агафия. Ами че на онези другитѣ нема̀ да откажж?

Кочк. Разбира са, ще откажите.

Агафия. Че какъ да направя това? срамота нѣкакъ-си.

Кочк. Защо да е срамота? Кажете, че сте още млади и не искате да се жените.

Агафия. Че тѣ нѣма да повѣрвятъ, ще захванятъ да питатъ: че защо, че какъ?

Кочк. Е, пакъ като искате да свършите на веднѫжъ, кажете имъ направо: „я са махвайте, бе диванета“!

Агафия. Че какъ може да са каже тъй?

Кочк. Е, опитайте са: увѣрявамъ ви, че слѣдъ това всички ще избѣгатъ навънъ.

Агафия. Ама ще излѣзе нѣкакъ-си на каранье.

Кочк. Че вий нѣма да ги видите вече, тогава не ели сѣ едно?

Агафия. Ама сѐ нѣкакъ-си не е хубаво . . . . тѣ ще са разсърдятъ.

Кочк. Че какво, като са разсърдятъ? Ако да излѣзяше отъ това нѣщо, то друга работа; а пъкъ то най-много, ако нѣкой отъ тѣхъ ви плюе въ очитѣ, и туй то.

Агафия. Е, видите ли!

Кочк. Голѣма работа! Има хора, дѣто сж ги заплювали по нѣколко пати, вѣрвайте Бога! И азъ знаж едного: много хубавъ на глѣдъ мжжъ, съ алени страни; до толкова са подлизваше и дотѣгаше на началника си да му прибави на платата, щото началника не истърпѣ най-сѣтнѣ, заплю го въ самото лице, вѣрвайте Бога! „На̀ ти“, казва, „прибавка, махвай са,

Digitized by Google

сатано"! Ама сé пакъ му увéличи платата. Е, какво отъ това, че го заплюлъ? Друго нѣщо щѣше да бѫде, ако карпата му да бѣше нѣйдѣ надалечь, а пъкъ тя въ джоба му—извади я и сѧ избърса. (Отвънъ сѧ дръпка). Тропатъ: трѣбва да е нѣкой отъ тѣхъ; не ми сѧ иска сега да сѧ срѣщамъ съ тѣхъ. Нѣмате ли тамъ други врата за излизание?

Агафия. Какъ не, по вѣтхата стълба. Но, вѣрвайте, азъ цѣла трѣперя.

Кочк. Нищо, имайте само присѫтствие на духа. Сбогомъ. (На страна) По-скоро да доведа Подкалесина.

ЯВЛЕНИЕ II.

Агафия Тихоновна и *Пържени-яйца.*

П.-яйца. Азъ нарочно, госпожице, дойдохъ малко по-рано, за да си поприказвамъ съ васъ на-самѣ. Е, госпожице, колкото за чина ми, мислѧ, че вече знаете: колежски ассесоръ, обикнатъ съмъ отъ началството, подчиненитѣ ма слушатъ . . . . едно нѣщо само ми не достига: другарка въ живота.

Агафия. Да.

П.-яйца. Сега си намѣрихъ другарка въ живота. Тъи другарка сте вий. Кажете направо: да, или не? (Гледа я въ рамото, на страна). Тя не е като сухитѣ нѣмкини, що-годѣ има.

Агафия. Азъ съмъ още млада . . . . не съмъ расположена да сѧ женя. . . .

П.-яйца. Молѧ ви, ами сватята защо си бѣлѣска главата? Но, може би, вий искате да кажите нѣщо друго—разяснете. . . . (Чува сѧ звънецъ) Дяволъ да ги вземе! не оставятъ човѣка да сѧ залови за работа.

ЯВЛЕНИЕ III.

Сѫщите и *Жевакинъ.*

Жев. Извинете, госпожице, дѣто съмъ дошелъ, може би, много рано. (Обрьща сѧ и вижда П.-яйца). Ахъ, то имало вече.... Добр'утро, Иванъ Павловичъ!

П.-яйца. (на страна) Да сѧ не видишъ ти съ твоето добр'утро! (гласно). Е, какъ, госпожице? Кажете само една дума: да, или не? . . . (Чува сѧ звънецъ: П.-яйца плюе ядосано). Пакъ дръпкатъ.

Digitized by Google

ЯВЛЕНИЕ IV.

Сжщитъ и *Анучкинъ*.

Анучк. Може би, азъ, госпожице, по́-рано, отъ колкото трѣбва и заповѣдва дълга на приличието .... (Като съглѣдва другитѣ, извиква очудено и са покланя). Добр'утро!

П.-яйца. (на страна). Вземи си добр'утрото! Дяволитѣ та докарахъ, по́-добрѣ да бѣхъ ти са прѣчупили краката! (Гласно). Е, че какъ, госпожице, рѣшете. Азъ съмъ службашинъ човѣкъ, нѣмамъ много врѣме—да, или не?

Агафия. (Смутено). Не трѣбва .... не трѣбва ... (на страна). Нищо не разбирамъ, какво приказвамъ.

П.-яйца. Какъ не трѣбва? въ какво отношение не трѣбва?

Агафия. Нищо, нищо .... азъ друго искахъ .... (Като са съвзема). махнете са отъ тука! ... (На страна, като плѣсва съ ржцѣ). Ахъ Боже мой! Какво рѣкохъ азъ?

П.-яйца. Какъ „махнете са отъ тука"? Какво значи това „махнете са отъ тука"? Позволете ми да са науча, какво разбирате подъ това? (Като са свива, пристжпва кждѣ нея грозно).

Агафия. (Като го поглѣдва въ лицето, извиква). Ухъ, ще ма прибие, ще ме прибие? (Избѣгва. П.-яйца стои съ отворени уста. На този викъ са втичва въ стаята Арина Пантелеймоновна и, като го поглѣжда въ лицето, тъй сжщо извиква: *ухъ, ще ма прибие!* и избѣгва).

П.-яйца. Каква е тъзи притча! Ама че история, наистина! (Чува са звънецъ и гласове отвънъ).

Гласа на Кочк. Че влизай де, влизай, какво са спрѣ?

Гласа на Подк. А бе върви ти напрѣдъ. Азъ завчасъ ще са стѣгна, колания ми са распусналъ.

Гласа на Кочк. Ама ти пакъ ще уфейкашъ.

Гласа на Подк. Не, нѣма да уфейкамъ! Вѣрвай Бога, нѣма да уфейкамъ?

ЯВЛЕНИЕ V.

Сжщитъ и *Кочкаревъ*.

Кочк. Пъкъ и много ти трѣбва да си управяшъ колания.

П.-яйца. (Като са обрьща къмъ него). Кажете, молѣ ви, момата шантава ли е, каква е?

Digitized by Google

Кочк. Защо? да не са е случило нѣщо?

П.-яйца. Неразбрани работи: избѣга, взе да вика: „ще ма прибие, ще ма прибие“! Дяволъ знае, какво е това.

Кочк. Да, тя си го има това: шантава е.

П.-яйца. Кажете, вий на-ли сте ѝ роднина?

Кочк. Разбира са, че съмъ ѝ роднина.

П.-яйца. Каква роднина? позволете ми да са научѫ.

Кочк. Наистина не знаѫ, нѣкакъ-си на майка ми леля ѝ са пада нѣкаква-си на баща ѝ, или баща ѝ са пада нѣщо-си на леля ми; това го знае жена ми,—то е тѣхна работа.

П.-яйца. И отдавна ли е такава шантава?

Кочк. Че още отъ малка.

П.-яйца. Да, разбира са, че щѣше да бѫде по̀-добрѣ, ако бѣше по̀-умна; ама и шантава е пакъ добрѣ само туй — придатъчнитѣ статии—да сѫ въ добъръ редъ.

Кочк. А бе че тя нищо нѣма.

П.-яйца. Какъ тъй, ами каменната кѫща?

Кочк. Тя е само за лице каменна, а пъкъ да знаете, какъ е направена: стѣнитѣ сѫ само отъ кирпичъ, а въ срѣдата всѣкакъвъ боклукъ—прьсть, клѣчки, стьрготини.

П.-яйца. Що думате?

Кочк. Разбира са. Ужъ че не знаете, какъ са правѫтъ сега кѫщитѣ? само да могѫтъ да ги заложѫтъ въ банката.

П.-яйца. Ама кѫщата на-ли не е заложена?

Кочк. Кой ви рѣче? че тамъ е работата я, не само че заложена, ами и процентитѣ за двѣ години не сѫ исплащани. Пъкъ и въ сената има единъ братъ, който тъй сѫщо хвърля око на кѫщата, килипирджия какъвто свѣта не е произвеждалъ: отъ сѫщата си майка би свалилъ сѣтнята ѝ рокля, безбожника?

П.-яйца. Ами че какъ, джанамъ, старата, сватята .... Ахъ проклѣтѫя н'ѐдна, извергъ рода человѣ . . . . (на страна) Ама той може да лъжѐ. Най-строго ще распитамъ дъртата! и само да излѣзе това истина . . . . . ехъ, щѐ ѫ накарамъ да запѣе не тъй, както пѣѫтъ другитѣ.

Анучк. Позволете ми и азъ да вѝ убеспокоѫ съ единъ въпросъ: признавамъ са, че безъ да знае човѣкъ французския язикъ, извънредно е мѫчно да сѫди самъ, да лѝ жената знае французски, или не. Как'ѐ, домакинята на тъзи кѫща знае ли....

Кочк. Нито бѫкелъ.

Анучк. Що думате?

Digitized by Google

Кочк. Разбира са, това го знаѫ много добрѣ. Тя са е учила заедно съ жена ми въ пансиона, била е позната лѣнивщина, вѣчно е сѣдяла затворена въ долапа. А пъкъ французина учитель само ѫ бияше съ пръчка.

Анучк. Прѣдставете си, азъ още отъ първия пѫть, щомъ ѫ видѣхъ, като да прѣдчувствувахъ, че тя не знае французски.

П.-яйца. А бе я са оставете съ вашето французшко! Ами туй—проклѣтата сватя . . . . . Ахъ, гиди проклѣтията н'ѣдна! чума! Само да знаете, съ какви думи описваше—живописецъ, вѣрвайте съвършенъ живописецъ! „Кѫщья", кай, „съ темели, срѣбърни лъжички, шайна—само сѣдай и са вози"! съ една рѣчь, въ романъ нарѣдко са срѣща такава страница. Ахъ ти, старо пенче! само да ми са паднешъ ти менѣ. . . . .

ЯВЛЕНИЕ VI.

Сѫщитѣ и баба Тодорка. Всички, като ѫ виждатъ, обрѫщатъ са къмъ неѫ съ слѣдующитѣ думи.

П.-яйца. А! ето ѫ! я ела тука, стара вѣщице! я ела тука!

Анучк. Тъй ли ма излъгахте вий, бабо Тодорке?

Кочк. Я ела, варварко, на расправия!

Б. Тод. Не разбирамъ нито дума: съвсѣмъ ма заглушихте.

П.-яйца. Кѫщата направена само отъ кирпичъ, старо пенче, пъкъ ти лъга: и съ балкони, и дяволъ знае съ какво.

Б. Тод. Че отъ дѣ да знаѫ, не съмъ ѫ правила азъ. Вижда са работата, че е трѣбвало да бѫде само отъ кирпичъ, затова съ ѫ тъй направили.

П.-яйца. Пъкъ и въ банката заложена? да та вземѫтъ тебя дяволитѣ, вѣщицо проклѣта! (Тропва съ крака).

Б. Тод. Я го виждъ ти! Още са кара. Другъ би ми благодарилъ за удоволствието, дѣто съ са грижили за него.

Анучк. Да, бабо Тодорке, вий и на менѣ рѣкохте, че тя знаяла французски.

Б. Тод. Знае, синко, всичко знае, и нѣмско, и всѣкакво; на каквито тюрлии искашъ—сѐ знае.

Анучк. Май, че не; струва ми са, че тя само по русски приказва.

Б. Тод. Че какво лошаво има тука? По русски пѫ са

Digitized by Google

разбира, затова приказва на русски. А пъкъ ако да знаяше татарски, за тебе по́-лошо, защото нищо не щѣше да разберешъ. Тука нѣма какво да са приказва за русския язикъ, — язикъ познатъ: всичкитѣ святци сж приказвали по русски.

П.-яйца. Я, я ела насамъ, проклѣтнице, ела насамъ!

Б. Тод. (Като отстжпва къмъ вратата), Е, нѣма да дойдж, азъ та знаж тебе: ти си тѣжъкъ човѣкъ, за нищо и никакво ще ма прибиешъ.

П.-яйца. Хемъ глѣдай, гължбице, това нѣма да ти мине. Ей сега като та закарамъ въ полицията, ще та науча азъ тебя, какъ лъжешъ честнитѣ хора. Ще видишъ ти. А на момата кажи, че тя е подлецъ! чувашъ ли, непрѣмѣнно ѝ кажи. (Излѣзва).

Б. Тод. Я го виждъ ти! какъвъ са е разсърдилъ! Като е дебелъ, мисли, че нѣма други като него. А пъкъ азъ ще ти кажж, че ти самичъкъ си подлецъ—туй то!

Анучк. Признавамъ са, любезна моя, никакъ не мисляхъ, че ще вземите да ма лъжите тъй. Да знаяхъ, че момата има такова образование, азъ . . . . крака ми да не е стжпвалъ тука. Да! (Излѣзва).

Б. Тод. Или сте подлудѣли, или сте са наплюскали. Я ги виждъ ти какви маханджии! Подлудихж ма на стари години. Да са не видите макаръ!

ЯВЛЕНИЕ VII.

Баба Тодорка, Кочкаревъ и Жевакинъ.

Кочк. (Кикоти са съ гласъ, като глѣда баба Тодорка и ѝ сочи съ прьстъ).

Б. Тод. (Ядосано). Ами ти пъкъ какво си дерешъ гърлото?

Кочк. (Слѣдва да са кикоти).

Б. Тод. Я глѣдай, какво го хванахж дяволитѣ!

Кочк. Святята ми! Святята ми! Майсторка да жени хората, знае какъ да си подкара работата? (Слѣдва да са кикоти).

Б. Тод. Я виждъ, какъвъ прѣмира отъ смѣхъ! Вихъ са, че покойната ти майка са е дръпнала отъ ума си, когато та е раждала. (Излѣзва разядосана).

ЯВЛЕНИЕ VIII.

Кочкаревъ и Жевакинъ.

Кочк. (Слѣдва да са кикоти). Охъ, не могж, наистина не

могѫ, силитѣ ми нѣма да издържѫтъ, усѣщамъ, че ще са пръсна отъ смѣхъ! (Слѣдва да са кикоти).

Жев. (Като го глѣда, захваща и той да са смѣе).

Кочк. (Изморенъ пада на стола). Охъ, наистина, нѣмамъ сила! Усѣщамъ, че ако са засмѣѭ още веднѫжъ, ще си изгубѭ послѣднитѣ сили.

Жев. Менѣ ми са харесва веселостьта на нрава ви. Ний имахме въ ескадрата на капитана Волдирева единъ мичманнъ Шѣтуховъ, Антонъ Ивановичъ; и той имаше такъвъ веселъ нравъ. Случвало са е, покажешъ му, ей тъй, само едния си пръстъ—изведнѫжъ ще са засмѣе, вѣрвайте Бога, и до вечерьта сѣ са смѣе. Е, пъкъ като го глѣдашъ, и тебе та досмѣшава, пъкъ токо виждъ, че и ти си са разсмѣлъ.

Кочк. (Като си ноема душата). Охъ, Господи, помилуй насъ грѣшнихъ! Отъ гдѣ и е скиналo, диванего? Дѣ ще жени тя, тя да жени? Азъ да уженѭ, че да види!

Жев. Ха, та нема вий наистина можите да жените?

Кочк. Ами какъ! Който иска, и за когато иска.

Жев. Като е тъй, уженете ма за тукашната домакиня.

Кочк. Васъ ли? че вий защо ще са жените?

Жев. Какъ защо? позволете ми да забѣлѣжа, че това питане е малко чудно! то са разбира защо.

Кочк. Та вий на-ли чухте, че тя нѣма никаква зестра.

Жев. За нѣманьето и сѫдъ нѣма. Разбира са, че това е лошо, ама съ такава една прѣлюбезна дѣвойка, съ нейнитѣ обноски, може да са прѣживѣе и безъ зестра. Една малка стая (разкѣрва съ рѫцѣ), ей тукъ малко антре, едно мьничко перденце, или нѣкаква си прѣградка . . . .

Кочк. Че какво ви са е толкова харесала?

Жев. Правичката да ви кажѫ, тя ми са хареса, защото е пълна жена. Азъ сьмъ страшенъ любитель на женската дебелина.

Кочк. (Като го поглѣжда накриво, казва на страна). Я го виждъ, какъвъ са пѣри, като пате въ рѣшето. (Гласно). Не, вий никакъ не трѣбва да са жените.

Жев. Какъ тъй?

Кочк. Ей тъй. Че каква фигура имате вий, по между ни да е рѣчено: кокошчи кракъ . . . . .

Жев. Кокошчи ли?

Кочк. Разбира са какъвъ видъ имате вий.

Жев. То есть, какъ тъй, джанамъ, кокошчи кракъ?

Digitized by Google

Кочк. Ей тъй просто—кокошчи.

Жев. Ама струва ми са, че това са отнася до личността . . . .

Кочк. Та азъ затова именно ви казвамъ, защото знамъ, че сте разуменъ човѣкъ; другиму не бихъ рѣкалъ. Заповѣдайте, да ви уженъ, само за друга.

Жев. Ба, азъ бихъ ви помолилъ, за друга да не ма жените. Бъдете тъй благодѣтелни, за тъзи ма уженете.

Кочк. Заповѣдайте, да ви уженъ, само съ едно условие: да не са мѣсите въ нищо и да не са вѣстявате даже прѣдъ очитѣ на момата, азъ всичко ще свършъ безъ васъ.

Жев. Ама какъ, джанамъ, сѣ безъ мене? На-лѝ ще трѣбва баримъ прѣдъ очитѣ ѝ да са вѣстъ.

Кочк. Никакъ не трѣбва. Вървете си у васъ и чакайте: тъзи вечерь всичко ще бъде свършено.

Жев. (Трие си ржцѣтѣ). Е, то много хубаво! Ами да-ли не трѣбва аттестатъ, послуженъ списъкъ? Не е за чудо, момата да са поинтересува. Азъ ей сега ще са завтекъ.

Кочк. Нищо не трѣбва, вървете си само у васъ; азъ още днесь ще ви извѣстъ. (Испроважда го). Да имашъ да вземашъ! Ама какво е това? защо ли нѣма Подкалесина? чудна работа! Нема до сега сѣ си оправя коланя? Да-лѝ да са завтекъ да го докарамъ?

ЯВЛЕНИЕ IX.

Кочкаревъ и Агафия Тихоновна.

Агафия. (Като са оглѣжда). Е, отидохъ ли си? никого ли нѣма?

Кочк. Отидохъ си, отидохъ си, никого нѣма.

Агафия. Ахъ, да знаяхте, какъ трѣперяхъ цѣла? таковъзъ нѣщо никога не бѣше са случвало съ мене. Ама какъвъ е страшенъ този Пържени-яйца; какъвъ ли тиранинъ ще бъде за жена си. Менѣ сѣ ми са струва, че той ей сега ще са върне.

Кочк. О, за нищо на свѣта не са врьща той. Главата си давамъ, ако нѣкой отъ двамата си покаже носа тука.

Агафия. Ами третия?

Кочк. Какъвъ третий?

Жев. (Като си подава главата изъ вратата). Много ми са

Digitized by Google

иска да знам, какво ще приказва тя за мене съ устицата си . . . . траднафелче таквозъ?

Агафия. Ами Балтазаръ Балтазаровичъ?

Жев. А, ето, ето! (Трие си ржцѣтѣ).

Кочк. Ама че сте и вий! И азъ мислѣхъ, кой знае за кого приказвате. Че той е едно, дяволъ знае какво, едно дивне и полвина.

Жев. Това какво е? Туй, признавамъ са, никакъ го не разбирамъ.

Агафия. Ама той ми са показа на глѣдъ много добъръ човѣкъ.

Кочк. Пиеница!

Жев. Наистина, не разбирамъ!

Агафия. Нема̀ е и пиеница?

Кочк. Молѣ ви, отчаянъ вагабонтинъ.

Жев. (Гласно). Не, молѣ ви, това, кат' да бѫде, никакъ не съмъ ви молилъ да приказвате. Нѣщо тъй да спомѣнете за въ моя полза, да ма похвалите—друга работа, а пъкъ по такъвъ начинъ, съ таквизъ едни думи, заповѣдайте за нѣкого другиго, а колкото за мене—да ма прощавате.

Кочк. (На страна). Кой ли дяволъ го накара да са върне? (На Агафия Тихоновна съ половинъ гласъ). Вижте го, вижте го, не може да са държи на краката си. Всѣкой день е такъвъ. Испиждете го и свършено! (На страна). А пъкъ Подкалесина сѐ го нѣма. Ама че мазникъ! Чакай, азъ ще си излѣя яда на него. (Излѣзва).

ЯВЛЕНИЕ X.

Агафия Тихоновна и Жевакинъ.

Жев. (На страна). Обѣща са да ма хвали, а пъкъ намѣсто това ма убори! много чуденъ човѣкъ! (Гласно). Вий, госпожице, не вѣрвайте.

Агафия. Извинете, менѣ не ми е добрѣ . . . . главата ма боли. (Иска да излѣзе).

Жев. Не може да бѫде, Вий ма харесвате. (Като си сочи главата). Не глѣдайте на това, че тука ми са е уголила малко нѣщо главата: това не е нищо, то е отъ трѣска, космитѣ тутакъ-си ще израстатъ.

Агафия. Менѣ ми е сѐ едно, каквото и да имате Вий тамъ.

Digitized by Google

Жев. Азъ, госпожице . . . . Като си облѣкъ черния фракъ, цвѣта на лицето ми ще стане по-бѣлъ.

Агафия. За Васъ по́ добрѣ. Сбогомъ! (Излѣзва).

ЯВЛЕНИЕ XI.

Жевакинъ, самъ, говори подирѣ ѝ.

Госпожице, молѣ ви, кажете причината, защо? за какво? Да не би да имамъ нѣкакъвъ съществен недостатъкъ . . . . Излѣзе си! Много чуденъ случай! Ето на, че седемнайсти пѫть май, са случва това съ мене, и сѣ почти еднакво: струва ти са, отъ начало тръгне на добрѣ, а като дойде работата кѫдѣ края—токо виждъ, че ти отказали. (Ходи замисленъ изъ стаята). Да, тъзи е, май, седемнайста годеница. И какво ли пѫкъ ѝ са ще? Тъй като какво, напримѣръ . . . . отъ дѣ на кѫдѣ . . . . (Като помислува). Тъмно, много тъмно! Баримъ да не бѣхъ хубавецъ, ами то . . . . (Оглѣжда са). Струва ми са, че не може да са каже това, всичко на мѣстото си, слава Богу! Неразбрана работа! Да-ли да си отидѫ азъ у дома, че да поровѫ въ сѫндѫчето. Тамъ имахъ азъ едни стиховци, противъ които, наистина, нито една не може устоя . . . . Вѣрвайте Бога, никакъ ми не стига ума! отъ най-напрѣдъ ужъ ми тръгна . . . . Виждда са, че ще трѣбва да обърна колата-назадъ. Ама жално, наистина жално. (Излѣзва).

ЯВЛЕНИЕ XII.

Подкалесинъ и Кочкаревъ, влизатъ и двамата са оглѣждатъ назадъ.

Кочк. Той не ни забѣлѣзя. Видѣ ли го, че си излѣзе съ отрѣзанъ куйрукъ?

Подк. Нема и нему е отказано, като и на другитѣ?

Кочк. Съвсѣмъ.

Подк. Ама много лошо трѣбва да бѫде, ако откажатъ.

Кочк. Разбира са.

Подк. Азъ сѣ още не вѣрвамъ, че тя ще ми каже направо, че ма прѣдпочита отъ всичкитѣ.

Кочк. Какво прѣдпочита? тя е просто полудѣла за тебя. Таквазъ една любовь: само каквито имена ти нададе, чудеса, —ей тъй, ври!

Digitized by Google

Подк. (Самодоволно са ухилва). Ама наистина, жената, като ще, такива имена може да ти даде, дѣто за сто години не би можалъ да ги измислишъ: муцунка, брѣмбарче, пѫпчица....

Кочк. Че това думи ли сѫ! Нека като са уженишъ, ти ще видишъ прѣзъ първитѣ два мѣсеца какви думи ще чуешъ: казвамъ ти, брате, ей тъй токо са топишъ.

Подк. (Като са ухилва). Ужъ де?

Кочк. Като честенъ човѣкъ ти казвамъ. Слушай сега вече трѣбва по-скоро да са заловимъ за работа. Обясни ѝ са, открий ѝ още тъзи минута сърдцето си и ѝ искай рѫката.

Подк. Какъ тъзи минута? Какво приказвашъ?

Кочк. Непрѣмѣнно още тъзи минута . . . . ето ѫ и нея.

ЯВЛЕНИЕ XIII.

Сѫщитѣ и Агафия Тихоновна.

Кочк. Доведохъ Ви, госпожице, единъ смьртенъ, когото виждате. Никога не е имало такъвъ влюбенъ човѣкъ, просто, да пази Господь, и на неприятеля си не бихъ пожелалъ . . . .

Подк. (Като го бута съ лакътя си, тихо). Ти, брате, май го прѣкали.

Кочк. (Нему). Нищо! (Ней тихо). Бѫдете по-смѣла, той е много кротъкъ, старайте са да бѫдите колкото е възможно по-отворена. Ей тъй нѣкакъ-си си извийте вѣждитѣ или, като си наведете очитѣ, изведнъжъ да го срѣжите, проклѣтника, или му покажете нѣкакъ едното си рамо, и нека, мазника н'едни, глѣда! Трѣбвало да облѣчете дрѣшка съ кѫси рѫкави; ама и тъзи е добра. (Гласно). Е, оставямъ ви въ приятно общество! Азъ завчасъ ще надзърна въ трапезарията и въ кухнята: трѣбва да са распоредѫ, ей сега ще дойде ресторатора, комуто е порѫчана вечерята; може би, и вината да сѫ донесени. . . . Сбогомъ! (На Подкалесина). Куражъ! куражъ! (Излѣзва).

ЯВЛЕНИЕ XIV.

Подкалесинъ и Агафия Тихоновна.

(Сѣдятъ и мълчятъ).

Агафия. Молѫ ви, сѣднете!

Подк. Вий, госпожице, обичате ли да са расхождате?

Агафия. Какъ да са расхождамъ?

Digitized by Google

Подк. Лѣтно врѣме много е приятно да са расхожда човѣкъ съ каикъ.

Агафия. Да, но нѣкога са расхождаме съ познайници.

Подк. Какво ще бѫде лѣтото—не са знае.

Агафия. Да-но бѫде хубаво.

(Двамата мълчатъ).

Подк. Вий, госпожице, какво цвѣте по-вече обичате?

Агафия. Което по-силно мерише—карамфиль.

Подк. На дамитѣ много приличатъ цвѣтья.

Агафия. Да, приятно занятие. (Мълчание). Въ коя черква бѣхте миналата недѣля?

Подк. Въ Възнесенската, а по-миналата недѣля бѣхъ въ Казанския съборъ. Ама то е сѐ едно, въ която черква и да са моли човѣкъ. (Мълчатъ. Подкалесинъ почуква съ прьсти по масата). Скоро ще настжпи екатеринхофската расходка.

Агафия. Да, струва ми са, че подирь единъ мѣсецъ.

Подк. Даже и мѣсецъ нѣма.

Агафия. Трѣбва да бѫде весела расходката.

Подк. Днесь имаме осмо число; (чете на прьсти) деветото, десето, еданадесето . . . . слѣдъ двайсеть и два дена.

Агафия. Прѣдставете си, колко скоро!

Подк. Азъ днешния день не го считамъ. (Мълчание). Какъвъ е куражлия туй—русския народъ!

Агафия. Какъ?

Подк. За работницитѣ казвамъ. Исправили са на най-високото . . . . Минувахъ покрай една кжща, единъ дюлгеринъ кове ли кове и не го е страхъ отъ нищо.

Агафия. Да. Въ кое мѣсто е това?

Подк. По пжтя, прѣзъ който всѣкой день минувамъ за въ департамента. Азъ, да ви кажа, всѣка сутринь ходя на длъжность. (Мълчание. Подкалесинъ пакъ захваща да чука съ прьститѣ си, най-сѣтнѣ си взема шапката и са поклаия).

Агафия. Та вий си отивате?

Подк. Да. Извинете, ако съмъ ви дотѣгналъ.

Агафия. Какъ е възможно! Напротивъ, азъ трѣбва да ви благодаря за подобно прѣкарване на врѣмето.

Подк. (Като са усмихва). А пъкъ менѣ ми са струва, че съмъ ви дотѣгналъ.

Агафия. Ахъ, вѣрвайте—не?

Подк. Е, като не съмъ, то позволете ми да по дойдя и другъ пжть, нѣкоя вечерь.

Digitized by Google

Агафия. Твърдѣ ми е приятн
другиму. Подкалесинъ излѣзва).

ЯВЛЕНИЕ XV.

Агафия Тихоновна,

Какъвъ достоенъ човѣкъ! Чакъ
наистина, не може да не го обикне чо
разуменъ. Да, приятеля му по-напрѣдъ
само, че тъй бѣржѣ си отиде, инакъ а
го послушамъ. Колко е приятно да при
И главното нѣщо е това, че никакъ не
азъ искахъ да му кажѫ двѣ думички,
кажѫ, уплашихъ са, сърдцето ми взе
прѣвъсходенъ човѣкъ! Ще отида да об

ЯВЛЕНИЕ XVI.

Подкалесинъ и Кочкаревъ,

Кочк. Че защо ще си вървишъ
ще си вървишъ?

Подк. Че защо ще са бавѫ ту
всичко, каквото трѣбва.

Кочк. Значи, ти си ѝ открилъ

Подк. А, туй сега само, че сър
открилъ.

Кочк. Туй-то! че защо не го от

Подк. А бе че какъ искашъ ти
за нѣщо друго, токо изведнѫжъ да ѝ с
де, госпожице, да са уженимъ"!"

Кочк. Е, ами за какво, какви г
мо половинъ часъ.

Подк. Ба, ний си исприказвахм
ката да ти кажѫ, азъ съмъ много задов
волствие прѣкарахъ врѣмето.

Кочк. А бе я чувай, самъ разм
шимъ пвй тъзи работа? Подиръ единъ ч
върви въ черква, подъ вѣнчило.

Digitized by Google

Подк. Какво приказвашъ бе, подлудѣлъ ли си? Днесь подъ вѣнчило! . . . .

Кочк. Че защо не?

Подк. Ама днесь подъ вѣнчило?

Кочк. Ами на-ли ти самичъкъ ми даде дума, рѣче, че щомъ бждатъ пропждени ергенчетата—тутакси си готовъ да са уженишъ.

Подк. А бе азъ и сега не са отричамъ отъ думата си, само че не сега, трѣбва да са даде баримъ единъ мѣсецъ почивка.

Кочк. Мѣсецъ ли!

Подк. Да, разбира са.

Кочк. А бе че ти подлудѣлъ ли си?

Подк. По-малко отъ единъ мѣсецъ не може.

Кочк. А бе че азъ зарчахъ на ресторатора вечеря бе, чуканъ н'едни! Не, чувай, Иванъ Кузмичъ, не бжди тъй упоритъ бе, душичко, ужени са сега.

Подк. Що думашъ бе, брате, какъ тъй сега?

Кочк. Молк ти са бе, Иванъ Кузмичъ! Ако не искашъ за себѣ си, то поне за меня.

Подк. Наистина не може.

Кочк. Може, джанамъ, всичко може; е, молк ти са де, не бжди такъвъ капризенъ бе, душичке!

Подк. Наистина не може, не е хубаво, никакъ не е хубаво.

Кочк. Че какво не е хубаво, кой ти е рѣкалъ това? Ти самичъкъ размисли, на-ли си уменъ човѣкъ; азъ не ти говоря това, за да ти са подмазвамъ, не затова, че си експедиторъ, ами ти го казвамъ отъ любовь . . . . Е, стига де, душичко, рѣши са, поглѣдни съ окото на единъ благоразуменъ човѣкъ.

Подк. А бе то да можаше, азъ бихъ . . . .

Кочк. Иванъ Кузмичъ! сладичъкъ, миличъкъ! Искашъ ли, а, искашъ ли да падна отпрѣдѣ ти на колѣни?

Подк. Че защо . . . .

Кочк. (Като пада на колѣни). Ето ма пà, на колѣни! виждашъ сега, че ти са молк. Никога нѣма да забравя услугата ти, недѣй да бждешъ упоритъ бе, душичке!

Подк. Не може, брате, наистина не може.

Кочк. (Като става ядосано). Свиня!

Подк. Ако щешъ, карай са.

Digitized by Google

Кочк. Глупавъ човѣкъ! Никога не е

Подк. Карай са, карай са.

Кочк. Че за кого са старахъ азъ бе! кахъ главата? Сѐ за твоя полза, диване. Мен сега ще та зарѣжа, какво ма е грижа?

Подк. Че кой та е молилъ да са гриж зарѣжи ма.

Кочк. А бе че ти ще пропадненъ, (нѣма да направишъ. Ако не та ужени човѣкъ, си останешъ диване.

Подк. Ами тебя какво та боли?

Кочк. За тебя, дървена главо, са ста

Подк. Не ти ща азъ стараниятa.

Кочк. Е, хайде върви на дяволитѣ!

Подк. Е, ще идж.

Кочк. Правъ ти пать!

Подк. Че какво, санкимъ, ще идж.

Кочк. Върви, върви, и да-но ей сега краката. Отъ душа ти желаж, да-но нѣкой пр ти навре. . . . . чакъ въ гърлото! Пачавра новникъ! Ето на, кълнж ти са, че отъ сега по между ни е свършено, и да не ми са показвап

Подк. Нѣма и да са покажа. (Излѣзва

Кочк. Върви при дявола, при стари (Като отваря вратата, извиква подирѣ му:) Дивane!

ЯВЛЕНИЕ XVII.

Кочкаревъ самъ, ходи, силно развълнуванъ, на

Е, имало ли е на свѣта подобенъ човѣ вane! А бе то, ако глѣдаме по право, и мене кажете молж ви, ето азъ къмъ всички ви са сьмъ ли азъ серсеминъ, не сьмъ ли глупавъ! За главата, викамъ, че гърлото ми прѣсъхна? Каж е той? роднина ли ми е? И какъвъ сьмъ му аз леля ли, свекърва ли, кумица ли? За какъвъ б за какво са блъскамъ за него, нѣмамъ мира, него дяволитѣ! Самъ не знаж защо? Иди попит върши той нѣщо! Ама че мазникъ! Каква умра

Digitized by Google

цуна! Да та уловѧ азъ тебя, глупаво животно, че да та чукамъ съ прьсти по носа, по ушитѣ, по устата, въ зъбитѣ — на всѣкадѣ. (Ядосано прави нѣколко почуквания съ прьсти въ въздуха). Ама кое ма е ядъ меня: отиде си — и малко го е грижа, истърси са като патка отъ водата — ей това не е за търпение! Ще си отиде у тѣхъ, ще лѣжи и ще си пуши съ чубучката. Ама че умразно създание! Има умразна муцуна, ама таквазъ не можешъ намисли, не можешъ съчини по-лоша отъ тъзи муцуна, наистина не можешъ съчини! Ама не, ще отидѧ, нарочно ще го върнѧ, бездѣлника н'едни? Нѣма да го оставѧ а са измѧкне, ще отидѧ и ще го докарамъ, подлеца н'едни! лИзбѣгва).

ЯВЛЕНИЕ XVIII.

Аѳафия Тихоновна, влиза.

Тъй ми тупа сьрдцето, щото не могѫ исказа. На всѣкадѣ, на кадѣто са обърнѫ, на всѣкадѣ ми са испрѣчва Иванъ Кузмичъ. Право си е рѣчено, че отъ садбата си никакъ не можешъ са укри. По-напрѣдъ искахъ да мисльѫ за друго нѣщо, но съ каквото и да са заловѧ — опитахъ са да навиванъ калбо, шихъ редюкюль — а Иванъ Кузмичъ сѣ туку испѫква прѣдъ очитѣ ми. (Като помълчава малко) И тъй, най-сѣтнѣ ма отчаква промѣнение на състоянието! Ще ма взематъ, ще ма заведатъ въ чѣрква. . . . . подирѣ ще ма оставятъ сама при мѫжъ — ухъ! Тръпки ма побиватъ. Сбогомъ, прѣцинний момински животъ! (Плаче). Толкова години прѣкарахъ въ спокойствие. . . . . Живѣхъ, живѣхъ, а сега трѣбва да са уженѫ! Само колкото грижа има: дѣчурлигата, момчетьята, сѫ пьргавъ народъ, подирѣ пъкъ момичета ще наискочатъ, ще порастатъ, иди ги жени. То пакъ добрѣ, ако са уженятъ за нѣкои добри хора, ами ако са уженятъ за пиеници, или за такива, които залагатъ въ игра всичко, каквото иматъ! (Захваща малко по малко пакъ да плаче). Не можахъ азъ да са повеселя като мома, и двайсеть и седемь години не можахъ да момувам (Като си промѣнява гласа). Че какво ли са забави Иванъ Кузмичъ

ЯВЛЕНИЕ XIX.

Аѳафия Тихоновна и Подкалесинъ, когото Кочкаревъ съ дѣтѣ си ржцѣ истласква прѣдъ вратата на сцената.

Подк. Азъ дойдохъ, госпожице, да ви изясня една ра-

Digitized by Google

ботичка. . . . . само че менѣ ми са ще по-напрѣдъ да са научѫ, да-ли нѣма да ви са стори тя чудна.

Агафия. (Като си навежда очитѣ). Че какво е то?

Подк. Не, госпожице, кажете по-напрѣдъ: нѣма ли да ви са стори чудна.

Агафия. Не могѫ — какво е то?

Подк. Ама признайте са: на-ли ще ви са види чудно това, което ще ви кажѫ?

Агафия. Молѭ ви, какъ е възможно да бѫде чудно. Всичко ми е приятно да чувамъ отъ васъ.

Подк. Но такова нѣщо вий никога не сте чували. (Агафия Тихоновна още по-вече си навежда очитѣ; въ това врѣме влиза полегичка Кочкаревъ и са исправя задъ гърба му). Ето каква е работата. . . . . Ама нека по-добрѣ да го оставимъ за подирѣ.

Агафия. Че какво е то, джанамъ?

Подк. Че то. . . . . азъ да ви кажѫ правичката, искахъ да ви го кажѫ, пъкъ сѐ още нѣкакъ си са съмнѣвамъ.

Кочк. (На страна, като си скръства рѫцѣтѣ) Господи Боже мой, какъвъ човѣкъ! Това е единъ вѣтъхъ бабешки пантофъ, а не човѣкъ, присмѣхъ надъ човѣка, сатира на човѣка!

Агафия. Че защо са съмнѣвате?

Подк. Че кой знае защо сѐ ми иде ей-тъй да са съмнѣвамъ.

Кочк. (Гласно) Колко е глупаво това, колко е глупаво! Вий виждате, госпожице: той ви иска рѫката, желае да ви обяви, че безъ васъ не може да живѣе, да сѫществува. Пита ви само, съгласни ли сте да го направите честитъ?

Подк. (Като са почти уплашва, бута го, като изговаря бѣржѣ) А бе какво приказвашъ ти!

Кочк. Е, че какъ, госпожице, рѣшавате ли са да докарате щастие на този смьртенъ?

Агафия. Азъ никакъ не смѣѫ да мислѭ, че ще могѫ да докарамъ щастие. . . . . ама съгласна съмъ.

Кочк. Разбира са, разбира са, отдавна трѣбваше да бѫде тъй! Подайте си рѫцѣтѣ!

Подк. Сега. (Иска да му каже нѣщо на ухото; Кочкаревъ му посочва юмрукъ и са намръщва; той си подава рѫката).

Кочк. (Като имъ съединява рѫцѣтѣ). Е, Господь да ви благослови! Съгласенъ съмъ и удобрявамъ вашия съюзъ. Брака е таквоз едно нѣщо. . . . . То не е като да вземешъ единъ файтонъ, че да върнишъ на нѣкадѣ; той е една длъж-

Digitized by Google

ность съвсѣмъ отъ другъ родъ, той е една длъжность . . . . . Сега дипъ че нѣмамъ врѣме, ама отсѣтнѣ азъ ще ти расправя каква е тъзи длъжность. Е, Иванъ Кузмичъ, цѣлуни годеницата си. Сега можешъ да направишъ това; сега си длъженъ да направишъ това. (Агафия Тихоновна си навежда очитѣ). Нищо, нищо, госпожице, то тъй трѣбва да бѫде, нека ви цѣлуне!

Подк. Не, госпожице, молѭ ви, сега вече ми позволете. (Цѣлува ѭ и ѭ улавѭ за рѫка). Каква хубавичка рѫчица! Защо имате, госпожице, таквазъ хубавичка рѫчица? . . Молѭ ви, госпожице, искамъ, щото ей-сегичка да стане вѣнчанието, непрѣмѣнно ей-сегичка.

Агафия. Какъ сегичка? Да не бѫде това много скоро?

Подк. Нещѫ и да чувамъ! Още пò-скоро искамъ, тъзи минута да стане вѣнчанието.

Кочк. Браво! Хубаво! Благороденъ човѣкъ? Правичката да ти кажѫ, азъ всѣкога съмъ отчаквалъ отъ тебя много нѣщо за въ бѫдѫще! Вий госпожице, наистина побързайте сега пò-скоро да са облѣчете: азъ, да ви са признаѫ, проводихъ вече за файтонъ и поканихъ гости; тѣ всички сега сѫ отишли направо въ черква. На-ли ви сѫ готови вѣнчалнитѣ дрѣхи, азъ знаѫ.

Агафия. Разбира са, отдавна сѫ готови. Азъ за една минутка ще са облѣкѫ.

ЯВЛЕНИЕ XX.

Кочкаревъ и Подкалесинъ.

Подк. Е, брате, благодарѫ ти. Сега виждамъ всичката ти услуга. Сѫщия ми баща не би направилъ за мене това, което ти направи. Виждамъ, че си работилъ отъ приятелство. Сполай ти, брате, всѣкога ще помнѫ услугата ти. (Трогнатъ). Идущата пролѣтъ непрѣмѣнно ще посѣтѫ гроба на баща ти.

Кочк. Нищо, брате, и менѣ ми е драго. Е, ела да та цѣлунѫ. (Цѣлува го по едната страна, сѣтнѣ по другата). Да даде Господь да прѣминешъ единъ благополученъ животъ, (цѣлуватъ са) да не усѣтишъ нужда въ нищо; да ти се народѫтъ единъ купъ дѣца. . . . . .

Подк. Благодарѫ, брате! Чакъ сега именно познахъ най-сѣтнѣ, какво е туй животъ; сега прѣдъ меня са отвори съвсѣмъ новъ свѣтъ. Сега виждамъ, че всичко това са движи, живѣе; усѣщашъ, като че са испарявашъ, ей-тъй нѣкакъ си,

Digitized by Google

безъ да знаешъ даже самъ, какво става съ тебя. А пъкъ прѣди нищо такова не виждахъ, не разбирахъ, т. е. бѣхъ единъ човѣкъ, лишенъ отъ всѣкакви познания, не разсѫждахъ, не сѫ вдълбочавахъ и живѣяхъ тъй, както живѣе всѣкой другъ човѣкъ.

Кочк. Драго ми е, драго ми е! Сега ще отидѫ да видѫ, какъ сѫ наредили трапезата: ей-сегичка ще¦ сѫ върнѫ. (На страна). А пъкъ шапката не е злѣ на всѣкой случай да ѫ скрийѫ. (Взема шапката на Подкалесина и ѫ изнася).

ЯВЛЕНИЕ XXI.

Подкалесинъ, самъ.

Наистина, какво бѣхъ азъ до сега? Разбирахъ ли значението на живота? Не разбирахъ, нищо не разбирахъ. Е, какъвъ бѣше ергенския ми животъ? Какво значахъ азъ, какво правяхъ? Живѣяхъ, живѣяхъ, служахъ, ходяхъ въ департамента, обѣдвахъ, спѣхъ — съ една рѣчь, бѣхъ единъ най-празенъ и обикновенъ човѣкъ на свѣта. Чакъ сега виждамъ, колко сѫ глупави всички, които не сѫ женѣтъ; а пъкъ като си помисли човѣкъ, колко свѣтъ сѫ намѣрва въ такава слѣпота! Ако да бѣхъ нѣйдѣ царь, щѣхъ да заповѣдамъ на всички да сѫ уженѣтъ, рѣшително на всички, за да нѣма въ царството ми нито единъ ергенъ. Наистина, като си помисля: слѣдъ нѣколко минути — и вече ще бѫда уженѣнъ! Изведнъжъ ще вкуся такова блаженство, каквото го има само въ приказкитѣ, което не може да са искаже, пъкъ и думи не можешъ намѣри, да го искажешъ. (Слѣдъ едно малко мълчание). Ама, каквото и да са приказва, сѐ нѣкакъ-си го дострашава човѣка, като си помисли хубавичко върху това. На цѣлъ животъ, на цѣлъ вѣкъ, както щѣшъ го рѣчи, да са свържишъ и подирь вече нито отстѫпване, нито раскаяние, нищо, нищо не помага, — всичко е свършено, всичко е сторено. Даже и сега не можешъ да са върнешъ назадъ: слѣдъ една минута подъ вѣнчило; не може даже да са излѣзе — и файтонъ, и всичко е вече приготвено. Та нема наистина не може да са излѣзе! Ами, разбира са, че не може: тамъ на вратата и на всѣкѫдѣ има хора; ако би да ма попитѫтъ — защо? Не, не може то! А, тука има отворенъ прозорецъ; какво ли ще бѫде, ако скочѫ отъ прозореца? Не, не бива; не е прилично, пъкъ и високо. (Приближава са до прозореца). Ба, не било много високо, само единъ темель, пъкъ и той нисъкъ. Ама не бива то, джанамъ, ето нѫ че и шапката ми нѣма. Какъ тъй безъ шапка? Срамота! Та нема не може

Digitized by Google

безъ шапка? Какво ли ще бѫде, ако са опитамъ — а? Да са опитамъ ли, не знамъ? (Исправя са на прозореца и, като казва: „Мишка — страхъ, меня не ма е страхъ“, скача на улицата; задъ сцената пѫшка и охка) Охъ! ама че високо! Ей, файтонджи!

Гласа на файтонджията. Да дойда ли?

Гласа на Подк. На Канавка, до Семьоновския мостъ.

Гласа на файт. Ама сто пари, пò-долу не може.

Гласа на Подк. Хайде! карай! (Чува са тракание на файтонъ, който заминува).

ЯВЛЕНИЕ XXII.

Агафия Тихоновна, влиза съ вѣнчални дрѣхи, страхливо и съ наведена глава.

И сама не знаж, какво става съ меня! Пакъ ма е срамъ, и цѣла трѣперж. Ахъ! да е да го нѣмаше баремъ за една минутка въ стаята, да бѣше излѣзалъ за нѣщо! (Страхливо са оглѣжда наоколо). Че дѣ ли е той? Никого нѣма. Кадѣ ли е излѣзалъ? (Отваря вратата на антретото и говори тамъ): Бабо Тодорке, кадѣ е отишелъ Иванъ Кузмичъ?

Гласа на Б. Тод. Че той е тамъ.

Агафия. Че дѣ тамъ?

Б. Тод. (Като влиза). Че на ли бѣше тука въ стаята.

Агафия. Като че не виждашъ, че тука го нѣма.

Б. Тод. Ама изъ стаяга не е излѣзвалъ — азъ бѣхъ въ пруста.

Агафия. Ами че дѣ е?

Б. Тод. Не знаж дѣ е; да не би да е излѣзалъ отъ друго мѣсто, по вѣхтата стълба, или да е отишелъ въ стаята на Арина Пантелеймоновна.

Агафия. Лельо! Лельо!

ЯВЛЕНИЕ XXIII.

Сжщитъ и Арина Пантелеймоновна.

Арина. (Съблѣчена). Какво е то?

Агафия. Иванъ Кузмичъ при васъ ли е?

Арина. Не, тука трѣбва да бѫде, при меня не е идвалъ

Б. Тод. Че и въ пруста не е билъ, азъ на-ли сѣдѣхъ тамъ.

Агафия. Ама че и тука го нѣма, на-ли виждате.

ЯВЛЕНИЕ XXIV.

Сжщитѣ и Кочкаревъ.

Кочк. Какво е то?

Агафия. Ивана Кузмича го нѣма.

Кочк. Какъ да го нѣма? отишелъ ли си е?

Агафия. Не, не си е отивалъ.

Кочк. Че какъ тъй? нѣма го — и не си е отивалъ?

Б. Тод. Не може да ми стигне ума, дѣ са е дѣналъ. Азъ сѣ сѣдяхъ въ пруста и не съмъ са мръдвала отъ мѣстото си.

Арина. Ама пъкъ по вѣхтата стълба не е възможно да е миналъ.

Кочк. Какъ е то тъй, дяволъ да го вземе! хичъ възможно ли е то, безъ да излиза изъ стаята да са загуби. Да-ли не са е скрилъ. . . . . Иванъ Кузмичъ! дѣ си бе? Недѣй са бразайчи, излизай по́-скоро; какви сж тѣзи комедии отъ тебя; врѣме е вече за черква! (Поглѣдва задъ долапа, съ едно око даже попоглѣжда и подъ столоветѣ). Чудно нѣщо! Ама не, той не е можалъ да излѣзе, по никакъвъ начинъ не е можалъ; той е тука, въ онъзи стая му е шапката, азъ нарочно ѫ турихъ тамъ.

Арина. Да попитаме момичето, то стоѣше сѣ на улицата, да-ли́ не ще знае нѣкакъ. . . Дуняшке! Дуняшке! . . .

ЯВЛЕНИЕ XXV.

Сжщитѣ и Дуняшка.

Арина. Дѣ е Иванъ Кузмичъ, не си ли го видѣла?

Дун. Че той скочи отъ прозореца. (Агафия Тихновна искрѣщява, като плѣсва съ рацѣ).

И Троицата. Отъ прозореца ли?

Дун. Ами, пъкъ подирѣ като скочи, пазари единъ файтонъ и замина.

Арина. Ама право ли казвашъ?

Кочк. Лъжешъ, не може да бѫде то!

Дун. Вѣрвайте Бога, скочи! Ей на́, и бакалина видѣ. Пазари файтона за 100 пари и замина,

Digitized by Google

Арина. (Като пристжпва къмъ Кочкарева). Какво е туй отъ васъ, господине? за подигравка ли сме останали, та сте намислили да са подсмивате съ насъ? Да ни позорите прѣдъ свѣта, ха? Че азъ шейсеть години живѣжъ, ама такъвъ срамъ не съмъ прѣтѣгляла. Че за туй нѣщо, господине, азъ ще ви плюжъ въ лицето, ако сте честенъ човѣкъ. Че вий подирь туй сте единъ подлецъ, ако сте честенъ човѣкъ. Да ни умаскарите момичето прѣдъ цѣлия свѣтъ! Азъ съмъ проста, ама туй не го направямъ; а пъкъ вий сте ужъ дворянинъ! Вижда са, че дворянството ви е само за пакости и бели! (Излѣзва ядосана и извежда и годеницата. Кочкаревъ стои, като замаянъ).

Б. Тод. Е? Ей го този, дѣто знае, какъ да подкара работата! безъ сватъ може да скопоса свадба! Моитѣ годениковци макаръ и да сж таквизъ, онаквизъ, ощипани и всѣкакви таквизъ, ама пакъ не скачжтъ изъ прозорцитѣ, не! за туй кат' да бжде — нѣма ги.

Кочк. Това е глупость, джанамъ, то не ще е тъй; азъ ще са завтекжа, ще го върнжа. (Излѣзва).

Б. Тод. Ахж, ще го върнешъ веръ! не знаешъ ли свадбарскитѣ работи? То да бѣше избѣгалъ изъ вратата — както и да е, ами туй годеникъ пусти, пъкъ бѣга прѣзъ прозореца — и тъзъ добра де!

ЖАЛБА.

Нек' оставимъ за минута
Тия калени борби,
Дѣ подъ удара са рутжтъ
Вси надѣжди и лжчи.

Нек' прѣмахнеме отъ нази
Всѣка тяжесть свѣтска, зла;
Нек' не пущаме да гази
Мракътъ нашитѣ чела.

Нек' прѣстанеме да дрѣмемъ
Въвъ унинье и тжга,
И на враждитѣ голѣми
Край да турime сега.

Просторъ! Просторъ на душата!
Просторъ воленъ за мечти!
На любовьта дружна, свята
Часътъ нека наближи.

Digitized by Google

Веч' врѣме е да проглѣднемъ
В' тая тжпа дрѣмота,
Ний въвъ всичко сме послѣдни
Дѣца подъ тѣзъ небеса.

Насъ страдашьята разбиха
И тѣгла отъ вѣкове;
Насъ интригитѣ сториха
Неволници, робове.

Ахъ, елате въ друга сфера,
Безъ оржжье, безъ запасъ.
Дѣто нѣма мракъ, потеря,
Дѣ не чуй са вражий гласъ.

Дѣто идеитѣ днесь сж
На по́-горня висота;
Дѣто вирѣе прогресса,
С' цѣли ясни, не с' калта.

Дайте ржка да направимъ
И ний стжпка въ тоя вѣкъ:
Малко шумътъ да забравимъ,
Малко за гжрдитѣ лѣкъ.

Подиръ това мило бдѣнье
На животъ утихналъ, новъ,
Ний ще видимъ плодъ — движенье
Къмъ просвѣта и любовь.

Та когато свьршимъ днитѣ
И с' тозъ животъ са простимъ,
На потомцитѣ честити
Нѣщо и ний да даримъ . . .

София, Мартъ 1889 год.

Александръ Узуновъ.

Digitized by Google

ОТЪ ВИТОША ДО РОДОПА.

(България, Румелия и Турция).

Пътни бѣлѣжки прѣзъ 1883 година.

(Продължение отъ XI книга).

30 Юний.

Попъ Кирякъ много са радваше, че останахъ въ кѫщата му, за да може да ма распита за внуцитѣ си въ София. Той е отъ онези стари попове, които подъ управлението и ржководството на Казанлския исповѣдникъ, святогореца иеромонаха Григория, сѫ направили много нѣща за моралното повдигание на нашия край. Когато дошелъ Попъ Григорь въ 1870 год. за исповѣдникъ въ Ахъ-Челеби, заварилъ само нѣколко попа, и тѣ цинцари и арнаути, които приемѫтъ священическия санъ съ спекулативна цѣль. Грижливия исповѣдникъ, като не прѣдвиждалъ добри сѣтнини отъ стоянието на страннитѣ священници, незнающи языка на мѣстното население, прокаралъ между послѣднето мисъльта: да са запопѫтъ за священници мѣстни жители, на колкото и да сѫ грамотни. И въ продължение на нѣколко години, запопили са мѣстни священници въ по-голѣмитѣ села. Единъ отъ тия священници е билъ и дѣдо Попъ Кирякъ. Попъ Григорь, тогава започналъ да заповѣдва на новозапопенитѣ попове да проповѣдвѫтъ въ чьркватѣ по языка на населението, и, защото нѣмали книги, той ги заставилъ да прѣвеждѫтъ проповѣдитѣ отъ грьцкитѣ проповѣднически книги по мѣстното нарѣчие. Тая работа не е била лека, защото славяно-българската азбука отдавна е била исчезнала изъ Ахъ-Челебийско и била замѣстена съ грьцката, та е трѣбвало да са пишѫтъ български думи съ грьцки букви, съ които не могѫтъ да са изразѫтъ всичкитѣ български звукове. Попъ Кирякъ е билъ единъ отъ най-горѣщитѣ труженици. по тая не лесна работа. Той е прѣвелъ въ два обемисти ржкописни тома много чьрковни проповѣди, жития на святии и похвални слова при разни праздници. Тѣзи си прѣводи той е давалъ да ги прѣписвѫтъ поповитѣ и въ другитѣ села. Освенъ това, той е распространявалъ Новий Завѣтъ по Неофитовия прѣводъ, печатанъ въ Измиръ (Смирна) и по него сѫ четени евангелията при богослужението.

Дѣдо попъ Кирякъ има твърдъ и независимъ характеръ. Населението още не бѣ започнало да гони грьцкитѣ владици, когато той упорничествувалъ и не са покорявалъ на една беззаконна распоредба на Скечевския владика, вслѣдствие на което владиката го наказалъ съ бой. Обаче на владиката било отплатено съ сѫщата мѣра; той билъ хубаво избитъ съ прътъ отъ Данча Чорбаджи. Защото попъ Кирякъ не обича да клати шапка ни на владици, ни ни чорбаджии, той и малко години е попувалъ въ родното си село Устово. По-вечето врѣме той е прѣкаралъ въ Пятково, Карлуково, Алами-Дере и въ нѣкои села

Digitized by Google

въ Прибѣломорската равнина. На турцитѣ тоже са не клаия, въ правителственнитѣ работи не обича да са мѣси. Много пати испуща нѣкоя и друга дума противъ турското правителство, нъ послѣ отказва. Ако го задѣне нѣкой необуздант чиновникъ или хайдутинъ, както бѣ прѣзъ 1876—1877 год. Челенклията Мутушъ, той та прѣправя на ахмакъ и съ думитѣ „турче билиесъ бенъ“ заминува си по работата.

При богослужението той споменува името на Русския Царь и на Българския Князъ. При великия прѣносъ, той добавя високогласно: „Цѣлокупна и съединена Св. Стефанска България, Тракия и Македония да споменѣне Господь Богъ во царствии своемъ“. Отъ много мѣста му са правени бѣлѣжки да не казва тия думи, ала той не иска и да знае. Той разбира и отъ хекимжилик. Дава съвѣти, дава и лѣкарства за нѣкои болѣсти. Той лѣкува болѣститѣ спорѣдъ човѣка. Ако болния има надѣжда, че ще уздравѣе съ молитва, дѣдо попъ му чете; ако болния си е зелъ надѣждата отъ молитвата, дѣдо попъ му прѣдписва диета; не помогне ли и това, дава му жинжефиловъ прахъ, сулфато и индустанъ-дживизи, та ако и отъ това не уздравѣе, той заключава, че болния не страда тѣлесно, а душевно, т. е. отъ меланхолия или ипохондрия и тогава му написва *муска*[1]). Единъ пать, когато попъ Кирякъ попувалъ въ Карлуково, дошелъ при него единъ помакъ, Исенкуту, отъ Старо-Село, за да му напише муска, защото страдалъ отъ трѣска. Попа узналъ, че помака са отправя до него за помощь, съ пълна самоувѣреность, че ще уздравѣе; за това той му написалъ на едно бѣло листче съ грьцки букви слѣдующитѣ български думи; „да ти ядѫтъ кучетата и вѣрата ти и царьтъ ти и умътъ ти; ду дѣ си по́дишь у дома ти, да даде Господь Инсусъ Христосъ да пукнишъ и да та изядѫтъ кучетата“.

Слѣдъ три деня помака докаралъ на попа единъ товаръ тикви и кочань[1]), защото трѣската била побѣгнала. То са знае, че помака не знае и до сега, какво му е писалъ попъ Кирякъ, нито пъкъ смѣе да покаже нѣкому муската, за да не избѣга отъ нея цѣрителната сила.

Слѣдъ смьртьта на попъ Григория, по право и по старшинство наслѣди го попъ Кирякъ, който не проповѣдваше вече по селата, да са попѫтъ мѣстни попове, тъй като са бѣха напопили по-вече, отъ колкото трѣбваха, но убѣждаваше родителитѣ да проваждатъ дѣцата си въ училището, за да са учѫтъ българска книга; проповитѣ назидаваше да са не съмнявѫтъ въ святостьта на българската самостоятелна черква и да са не плашѫтъ отъ гьозбояджийската схизма. Въ послѣдньо врѣме, той са бѣше завзелъ да прѣведе и нѣкои черковни пѣсни и тропари на български язикъ, по мѣстното нарѣчие.

Отъ русското врѣме насамъ, попъ Кирякъ си е въ Устово и

---

1) *Муските* ги пише попъ Кирякъ на проститѣ хора, за да ги прѣдотврати, да не ходѫтъ при мохамеданскитѣ ходжи и имами, да ги лъжатъ. Муската обикновено трилгълниче и страдѣющия ѣ носи или на шията си, или на ржката си между лакъта и рамото, или на кръста си.

1) Кучань казвать по пасъ на гулията. Имаме четире вида кучань: *ерюва, черешя, дива и патету.*

Digitized by Google

служи въ черквата Св. Никола. Той е най-веселъ, когато са събере съ учителитѣ. Носи са много скромно. Устовци, ако и да го не почитатъ, както трѣбва, той си има прилично мѣсто въ историята на възраждането на Ахх-Челебийскитѣ българи. Неговитѣ прѣводи по мѣстното нарѣчие всѣкога ще иматъ историческа и филологическа важность.

1 Юлий.

(Испити въ Устово. Причини за неуспѣха въ училището. Второ срѣщание съ Хаджи Ивана. Отлагание пътуването за Петково. Изложение на разходѣлията въ училището. Околийско Събрание. Началника на полицията Илия Ивановичъ. Тръсяне паспортъ. Расходка къмъ Пазлакъ. На хорото. Хаджи Иванъ исповѣдва полицейския Георги. Свободенъ говоръ въ Ахм-Челебийско. Легенди за князъ Александра. Подиграване съ полицейския Георги).

Днесъ бѣ третия день на Петровдень. Празднува са пакъ тъй славно, както първия день. Слѣдъ черковната служба, правихъ съ испити въ новото училище при черквата Св. Богородица. Учителя Георги Ст. Милевски, мой съученикъ въ 1872/73 уч. год., ма покани да присѫтствувамъ, но азъ му са извинихъ подъ прѣдлогъ, че съмъ вече подозрянъ отъ полицейския шпионинъ и не желая да са бъркамъ тамъ, дѣто нѣмамъ работа, за да не напакостя и другиму нѣкому. Испититѣ ги свършили на 10 часа прѣдъ пладнѣ. Както са научихъ, успѣха е билъ не удовлетворителенъ, при всичката даровитость на родопскитѣ дѣца. Причината за неуспѣха е тъзи, споредъ меня, че въ Устово, прѣзъ нея учебна година имаше три първоначални училища: двѣ мжжки и едно дѣвическо, съ по 4 отдѣления; въ тия училища имаше само двама учители и една учителка, съ много малки заплати, сравнително колкото са е плащало прѣди войната. Устовци не сѫ могли да са съгласятъ, щото всичкитѣ ученици да са събиратъ въ голѣмото училище при Св. Никола, та и на учителитѣ да бѫде по-леко, та да са отвори и I-й класъ. Учителитѣ Ат. К. Петковъ и Геор. Милевски сѫ молили общината за сливанието на училищата, но инатя между първенцитѣ отъ двѣтѣ махали е прѣудолѣлъ и сполучилъ да произведе нежелателната сѣтнина: слабъ успѣхъ.

Слѣдъ испититѣ прьвъ дойде Хаджи Иванъ, та ма попраши на-самѣ за нѣкои работи, като: дохожданисто на русситѣ до Бѣло-Море кога ще бѫде; истина ли е, че Русския Царь е възненавидилъ нашия Князъ, такъвъ хубавъ християнинъ, който и хаджилжка посѣтилъ: за какво са не спогажджатъ и пр. А голѣмата или тайната работа, за която снощи ми каза при раздѣлата, била тая: кога мисли Българския Князъ да съсипе Турския Царь и да му привземе царинната, та и наше-ну да стане християнцку. Разбира са, че и на този человѣкъ трѣбаше да са говори въ смисъль на закрѣпявание народния духъ и подържание надѣжда въ сѣтнината на Българския народъ. Нему още расправихъ нѣща, разгласяванието на които ще распространи нѣкакви добри мисли между ахрянитѣ, съ които той има много земанье-давинье и които много го уважавятъ и почитатъ, като богаташъ. Говорихъ му, че въ България помацитѣ са бронятъ само като българи, че тѣхъ нито Руссия нито България ги не краи; напротивъ, обичатъ

Digitized by Google

ги християнскитѣ правителства, защото кръвьта имъ е българска; че много грѣшимъ, дѣто ги зовемъ „гладни кучета“, „голи ахряне“, „ахрянъ тятюги“. и пр.; че българитѣ не могатъ испълни числото 6 милиона, ако избѣгатъ ахрянитѣ въ Анадолъ и че, най-сѣтнѣ, нашата страна ще запустѣе, ако са прогонятъ. Тѣзи приказки прѣкаснахме, защото дойдохъ още нѣколцина първенци, които, желаяхъ да чуятъ нѣщо по дневнитѣ въпроси въ София. Всичкитѣ по-разбрани хора съ любопитство распитвятъ за „царскитѣ работи въ София“.

Като са разотидохъ посѣтителитѣ, полицейския Георги ми съобщи, че днесъ не ще бѫде възможно да заминѫ за родното си село, защото устовския пѫдарь билъ вънъ отъ селото, по кѫра, та на идущия день щѣлъ да има възможность да ма спроводи до Пятково или Карлуково, спорѣдъ снощната заповѣдь на мюдюрина Данча. Азъ не знаяхъ, че въ отсѫтствието на куружията Спаса са е крияла нѣкаква тайна, създадена отъ полицейския шпионинъ и не настояхъ да ми намѣри другъ спроводникъ, толкозъ по-вече, че и устовскитѣ първенци, които ма посѣтихъ сутриньта, поканихъ ма да имъ гостувамъ. И мень ми бѣ драго за това, та рѣшихъ да отложѫ пѫтуванието си за идущий день. Придруженъ отъ учителитѣ и още нѣколцина младежи, направихъ нѣколко посѣщения, които заключихме съ приятелския обѣдъ, приготвенъ и даденъ отъ съученика ми Харалампя Костовъ, братъ на извѣстния вече на читателитѣ Даниила Костовъ и ветъ на извѣстния тъй сѫщо Хаджи Ивана.

Слѣдъ обѣда, цѣлата дружина, отъ около 15 души, тръгнахме къмъ голѣмото училище, при Св. Никола, да разглѣдаме рѫкодѣлията на ученичкитѣ отъ дѣвическото училище. Рѫкодѣлията бѣхъ наложени въ прѣподавателната стая на най-горния катъ на трикатното училище. Наложени бѣхъ въ нея стая зарадъ това, че тамъ щѣше него день да засѣдава околийското събрание съ прѣдставители свещеници, учители, кметове и първенци отъ всичкитѣ села, та трудоветѣ на учителката и ученичкитѣ да блѣснѫтъ нѣкакъ-си прѣдъ прѣдставителитѣ отъ другитѣ села, за да сѫ насърдчятъ и да пожелаятъ отварянието на дѣвически училища и въ другитѣ села. Хубава мисъль наистина. Устовското учителско тѣло, заслужваше похвала. Рѫкодѣлията бѣхъ накачени по стѣнитѣ и по полукрѫжната трибуна, на която едно врѣме, когато сѫ учителствували тукъ Хр. П. Ковачевъ, Дим. Д. Македонский и Марко Савовъ Карловецъ, единъ ученикъ извършваше училищната молитва и даваше команда на ученицитѣ за сѣдание, ставание, мълчание, четение, влизание и излизание. Украсена бѣ сега тая трибуна съ малорусски нашивн, нашити фигури и животинки, ушити горни ризи, шарени чехли, женски пазухи и плѣтени възглавници. На друга една страна, бѣхъ наложени краснописнитѣ тетрадки на ученицитѣ и ученичкитѣ. Отъ искусно изработенитѣ рѫкодѣлия, всѣкий можаше да заключи, че учителката Добрева, отъ Сливенъ, колкото е била неспособна за прѣподаване прѣдмѣтно учение, толкова е била искусна въ рѫчно-домашни работи. Но пъкъ всичкия успѣхъ за една година врѣме не можаше да бѫде плодъ само на трудолюбието и искуството на учителката. Даровитостьта на момичетата, домашното имъ обучение въ рѫчната работа, изящностьта, пъстротата и истънченностьта на мѣст-

Digitized by Google

ното облѣкло, съ биле главния лостъ, за да са подигне до тая стъпень успѣха въ ржкодѣлието. Много парчета ржкодѣлия азъ можахъ да сравнѣ съ онези въ Софийската Дѣвическа Гимназия.

До дѣто още разглѣдвахме ржкодѣлията, започнаха да пристигатъ прѣдставителитѣ за Околийското Събрание. Заради това, азъ са раздѣлихъ отъ дружината и отидохъ съ Геор. Т. Тормановъ, пакъ мой едноврѣмешенъ съученикъ, у дома му, за да са отморѣ. Заспалъ съмъ билъ. Колко съмъ спалъ не зная; но по едно врѣме Георги Т. Тормановъ ма събуди. „Дошелъ е, каза, отъ Пашмакля Илия Ивановичъ, началникъ на християнскитѣ полицейски и н. д. прокуроръ въ сѫдилището, и иска да та види.“—„Ха! Ей сега ще загорѣщихме“, казахъ си на ума. Азъ казахъ на Георгя, да каже на Илия, че скоро съмъ заспалъ и да го пита: трѣба ли незабавно да ма разбуди, или не. Това казахъ на Георгя, за да опитамъ косвенно, настоятелно ли ма търси началника на шпионитѣ, Илия Ивановичъ, или не. Слѣдъ малко Георги са върна и му каза, че щѣлъ да почака до дѣ си зема съня. Значи, не бѣ за страхъ работата. Азъ станахъ. Илия Ивановичъ ма чакалъ въ втората Тормановa кѫща, въ която квартируваше полицейския Георги, който прѣзъ нощьта е билъ съобщилъ въ Пашмакля, както за пристиганието ми въ Устово, тъй и за подготовляющето са, безъ прѣдварително правителственно позволение, Околийско Събрание въ Устово. Въ това съвпадение, Илия Ивановичъ подозрѣлъ нѣкаква тайна замисъль и дойде съ ата си да лови зайци и да дири подъ телето волъ. Той влѣзалъ пьрво въ училището, пристѫпилъ въ Събранието, зелъ отъ ржцѣтѣ на Арх. Намѣстникъ писмата отъ Одринската Митрополия, челъ ги и като не намѣрилъ нищо противно на царскитѣ закони, попросилъ извинение и ги оставилъ пакъ на стола. Устовскитѣ пьрвенци протестирали за недовѣрието, което той питае къмъ царскитѣ поддапници. Алия ли да го зовемъ, Илия ли Ивановичъ, това поляшко изродие съ свойственната на полскитѣ емигранти лукавщина, попросилъ повторно извинение, за гдѣто правителството е прибѣгнало до тая мѣрка за прѣдпазливость, — тъй като пограничнитѣ окржжия и околии биле подложени на разни неожиданности и длъжность на правителството било да прѣдвари всѣкаква случайность. Пьрвенцитѣ вторично протестирали и го понавикали безъ да са свѣнкъ отъ инралайския му пюскюль и казашката му сабя. Той са прѣправилъ на слѣпъ и глухъ, налѣзалъ си и отишелъ въ квартирата на подвѣдомственния си Георгя, за да дири и испитва меня.

Около единъ часъ азъ сѣдяхъ въ кьошка и расправяхъ на Тормановa, като какви мѣрки да зематъ приятелитѣ ми, ако Ивановичъ ма закара въ Пашмакля. Скроихме поржчителство, ходатайство и т. н. Подиръ това азъ са явихъ при Илия Ивановичъ. Негова милость е родомъ полякъ, билъ е на служба въ русската войска, побѣгналъ отъ Руссия слѣдъ смѫщенията въ 1863 год., отъ когато насамъ той е занимавалъ разни граждански и военни длъжности, промѣнилъ е нѣколко вѣри, народности и имена и най-сѣтнѣ, слѣдъ замиряванието на русскитѣ войски отъ Одринската околность прѣзъ 1879 год., като е видѣлъ, че работитѣ отивали като къмъ прѣобразования — поне за приврѣменно замазване очитѣ на не мохамеданцитѣ, той са прогласилъ

за българинъ, за православенъ християнинъ, уженва са за православна българка и като всѣкий авантюристъ и вагабонтинъ, захваналъ да казва, че истинското му происхождение било българско, че билъ потомецъ на една славна старо-българска фамилия изъ Македония, която въ старо врѣме била прѣселена въ Босна. По такъвъ единъ начинъ, тоя полякъ придобилъ приятелството на Одринския български владика Синесия, който до толковъ билъ увлеченъ отъ авантюриста Ивановича, щото самъ го вѣнчалъ съ българката и освенъ това, наскоро слѣдъ вѣнчанието, прѣпоржчалъ го на Реуфъ-Паша за чиновникъ. Валията тъкмо тогава прилагалъ наредбата си, за смѣсена полиция въ окржжията и околитѣ и, разбира са, трѣбвали му хора, отъ една страна християни, отъ друга, знайци на турский язикъ, отъ третя, способни да ловятъ съ кола зайци. По-добъръ кандидатъ отъ поляка Ивановича едвамъ ли е имало. И за това, той е билъ назначенъ да испълнява едноврѣменно три-четири длъжности въ най-сѣверозападния край на Одринската Область, въ пограничната каза Ахк-Челеби. Той е билъ назначенъ: а) за началникъ на „полиция идареси"; б) за и. д. прокуроръ при Окол. Сждилище; в) за цензоръ на българскитѣ книги и вѣстници, що сж донасятъ отъ Ист. Румелия и България за училищата въ Ахк-Челеби, и г) за да наблюдава върху дѣлата на българскитѣ общини; както и да бди, кой отива или дохожда *за* и *отъ* границата.

Днешното дохождание на Илия Ивановича, като началникъ на полицията, са отнасяше до двѣтѣ послѣдни точки на назначението му. Щомъ са явихъ при него, той ма посрѣщнж съ всичката присторна благосклонность и лицемѣрна почетъ, свойственни качества на нововрѣмешнитѣ турски чиновници. Голѣмото му чело, пламеннитѣ му вглъбнати очи, отчаянний му поглѣдъ и черникавото му лице бихж уплашили всѣкого. Още по-вече би са уплашилъ человѣкъ, ако такава една фигура е отчаянна и отъ вѣрата и отъ народностьта си и е отишла да са кланя на полумѣсеца и да облѣче турска униформа.

Заведохме разговоръ отъ напрѣдъ ужъ какво има, какво нѣма въ София, а че по-послѣ, отъ гдѣ сьмъ и какво търся въ Устово; имамъ ли баща и братья; гдѣ сж; каква ми е работата, заплатата и пр. Распитванието ставаше нѣкакъ редовно, като сждебно слѣдствие, и ако отговоритѣ и да не са пишахж на книга, тѣ са задържахж въ голѣмата тиква на Ивановича; за това глѣдахъ да отговарямъ *право*, да не би да са уловихъ, че го лъжж. Тоя полякъ бѣ испеченъ; не бѣше за лъгание; шпионското искуство бѣ прѣсадено въ мѣсото и кръвьта му.

Подвѣдомственний му Георги все мълчеше, а майка му ни свари кафе. Ивановичъ захванж да са оплаква, че ималъ много работа, а малко заплата, че българитѣ не му отдавали приличното почитание, за дѣто имъ принасялъ много добрини и че щѣлъ да пише на дѣда си Синесия, да помоли Валията, да го прѣмѣстьтъ отъ Пашиакльк. Отъ дума на дума, пакъ на шпионство. Той ма питаше, да-ли не познавамъ Синесия, та да му пишж и азъ нѣщо въ негова полза. Нѣмамъ работа съ такива владици, му отговорихъ. Слѣдъ това захвана да кори турското правителство, за дѣто не справедливо раздавало

Digitized by Google

службитѣ, и за дѣто нѣкои полуграмотни бейски синове веднага назначавало за офицери, каймаками и секретари, а като него българи, знайци на турски, български, гръцки, френски, сръбски и русски языци, не уцѣнявало. На тѣзи му думи, азъ отговорихъ съ краснорѣчиво мълчание; само когато наредихъ языцитѣ, забъбрахъ му „браво“ и сѣтнѣ съ насмѣшка му казахъ: „много ми са чини, Г-нъ Ивановичъ, че знаешъ и поляшки языкъ“. „Не, не зная, Г-нъ Кустадиновъ, млогу свѣтъ обиколихъ, млогу языци научихъ, само тоя женабетъ полски языкъ не можахъ да науча“, отговори той, като са насмѣ подъ мустакъ. „Отъ гдѣ си родомъ, Г-нъ Ивановичъ“, попитахъ го. — „И самичъкъ азъ не зная“, отговори той, „отъ дѣ съмъ родомъ; знамъ само, добави той че съмъ *старъ славянинъ*“. Слѣдъ това, той като че не искаше да го питамъ по-нататъкъ за неговото житие, за неговото минало и настояще. Той прѣкъсна монтѣ въпроси и захвана да ма пита: защо, щомъ съмъ влѣзалъ въ Ахъ-Челеби, не съмъ отишелъ въ Пашиклъкъ да са явя прѣдъ каймакама. На това азъ му отговорихъ, че съмъ испълнилъ длъжностьта си, като съмъ са прѣдставилъ прѣдъ мюдюря, подъ вѣдомството на когото спада родното ми село Петково. Георги подтвърди, че наистина напрѣшний день съмъ ходилъ при Устовския мюдюръ Данча. Илия са замисли. „Има ли още нѣщо да ма питашъ, Г-нъ Ивановичъ“, попитахъ го. Каза ми, че нѣма за какво друго да ма пита. Ръкувахъ са съ всички въ кѫщи и си отидохъ въ голѣмата Тормановa кѫща. Много ми бѣше драго, че не са отвори дума за паспортъ.

Радостьта ми обаче не бѣ за дълго. Слѣдъ половинъ часъ полицейския Георги дойде горѣ у Тормановци и повика Георгя Тормановъ да отиде при Илия Ивановичъ. Ходи Тормановъ и са върна. „'Нувà куче прокльоату са е заинатилу: ище да му дадешъ пашпорта си; и соай му думахъ и ноай му думахъ, ни зима му главоана“. Азъ тогава извадихъ отъ чантата си онези книжа, които спорѣдъ мене можаха да замстьтъ паспортъ и тръгнахъ къмъ старата Тормановa кѫща, за да ги прѣдамъ самъ. Ивановичъ бѣше излѣзалъ отъ кѫщи, качилъ са бѣ на червения си атъ и ма чакаше до Хаджи-Чонювия ханъ на пазарната улица, да му прѣдамъ паспорта си. Подадахъ му: а) свидѣтелството си отъ Министерството на Общитѣ Сгради, за увѣрение, че имамъ отпускъ; б) свидѣтелство отъ Софийското кметство, че съмъ свободенъ да излѣзъ задъ граница и в) заграниченъ билетъ отъ Софийското Кметство. „Значи, нѣмашъ паспортъ,“ проговори нѣкакъ сърдито.—„Нѣмамъ, г-нъ Ивановичъ, и нѣмамъ нужда отъ паспортъ, защото дохождамъ въ страна, гдѣто съмъ са родилъ и порастналъ,“ отговорихъ. „Тогава тия книжа ще ги нося въ конака да ги прѣглѣда и каймакама.“—„Твърдѣ добрѣ,“—рѣкохъ му, „само трѣбва да ми дадешъ расписка и копия отъ всичкитѣ книжа.“—„Не могъ да давамъ расписки и копия.“—„Това е произволъ, г-нъ Илия, викнаха нѣколцина младежи, мои приятели,—соя чилякъ ни е познатъ; ако искашъ, ей, сега ще ти доведемъ 10 души поржчители.“ Подигна са прѣпирня. Ивановичъ постоянствуваше да земе всичкитѣ книжа, упрѣкваше окржжающитѣ го, че не сж разбрали още, колко е искренъ къмъ еднородцитѣ му българи и нѣмать довѣрие въ него. Най-сѣтнѣ, той са съгласи да ми повърне свидѣтелството за отпуска, а другитѣ

Digitized by Google

два листа скри въ паласката си, като са обѣща, че ще ми ги повърне съ особенъ человѣкъ въ Пятково. Слѣдъ това бутна коня си, и заминѣ за Пашакла.

Приятелитѣ ми много бѣхѫ раазярени противъ поляка Ивановича, а още по-много противъ доносчика му, грька Георгя. Азъ не могѫ да са сърдя много-много нито на единя, нито на другия, защото и двамата испълняваха длъжноститѣ си по-вече, отъ колкото трѣбаше. За распѫждание на ядоветѣ си, покачихме са на Аалака, едно каменливо бърдо, що са издига между рѣкитѣ Бѣла и Чьрна, на западъ отъ царската махала на Устово. Забиколихме нѣколко пѫти параклиса, построенъ въ камънака, наглѣдахме са на прѣлестната околность и са нашѣхме пѣсни. Отъ тамъ са спуснахме, та слѣзохме чакъ долу въ Чьрна-рѣка, гдѣто имаше хоро. Слѣдъ слънчевото заникнуване, хорото са развали. Всичкитѣ мѫжье и жени, момчета, момичета и дѣца са вьрнаха въ селото.

Нашата дружина изостана малко назадъ. Не бързахме. Уморени, полегка отивахми къмъ чаршията. Тамамъ залѣзахме въ Кенанската махала, отъ дѣто са види черквата св. Никола и училището, чухме една гюрултия кѫдѣ новото кахвене срѣщу училището. Приличаше, като че са карѫтъ нѣкои, нъ имаше и смѣхъ. Закрачихме по-бързѣ, да видимъ каква е тая работа. Колкото повече-наближавахме, дочувахме, че гласа, който най-много са чуяше, по силната дрезгавина, приличаше на Хаджи Ивановия силенъ гласъ, въ положение нередовно. Кого ли е намислилъ Хаджията сиги пу сува врѣме, каза Тормановъ.—Кой знае, кутри ахрянинъ сига са знуи отъ срама, отзова са Георги Милюски. Има часъ, чи Хаджията исповѣда буднечъ чаушина или юзбашия отъ нашиесъ хаскерь, за испруводякъ Петрувдень, каза смѣшкомъ Аршеновъ. Колкото доближавахме пазарската улица подъ училището, Хаджията по-вече викаше. Захванахме да чуваме думитѣ: маскофанъ, Чепеларе, Булгария, Рожань, пашапортъ, тенекии и пр. Заинтересувахме са по-вече и прибързахме. Отидохме право тамъ, дѣто бѣше кавгата и са доближихме.

Хаджи Иванъ бѣше сѣдналъ върху наскладенитѣ подъ училищната стрѣха грѣди; полицейския Георги стоеше правъ прѣдъ него, черенъ, испотенъ и колкото и да са прѣправяше, че не обръща ни най-малко внимание на Хаджиювитѣ, споредъ него, *сарахошъ лакардлларж*, виждаше са по поглѣда му, че не може да си даде куражъ на сърдцето. Срама до толкова са отразяваше на черното му лице, щото послѣдното често си мѣняваше боята. Въ земята би потънилъ той, само да не слуша Хаджи Ивановата исповѣдь прѣдъ една голѣма навалица, която отъ минута на минута са увеличаваше, както е обикновенно по селата на голѣмъ праздникъ, когато са случи нѣкаква гюрултия. Ала нѣмаше какво да направи. Да са отстрани, грозно е; да са кара съ Хаджи Ивана, страхъ го е, че на другия день ще бѫде прѣмѣстенъ; да състави актъ не може, защото множеството ще изопачи работата и вмѣсто Хаджи Иванъ, Киръ Георги ще налѣзе виновать. За това, той стоеше правъ, уплашенъ и засраменъ, както нѣкой ахрянинъ, прѣдъ Тамрячлията, когато е открадналъ кокошка или пчели.

Digitized by Google

Наближи ли нашата дружина, врьщайки са отъ хорото; видѣ ли хаджията, че идѫтъ къмъ сборното мѣсто нѣколко момчета все даскали, ученици и чиновници, за каквито нашия хаджия, колкото и да му пакостѭтъ, душата си дава за такива, той са въодушеви, захвана да прави по-голѣми движения и да произнася нó-остри думи на полицейския.

„Вие на мислите чи сме гувода бре, та ищите да си играите сасъ насъ, подбра хаджията съ пò-високъ гласъ. Ей ду тува, горѣ ей, (сочи съ пърста си къмъ границата на сѣверъ) дойде Русия, ду *Рожань* сбади Булгарѝя, пакъ вие си ходите още сасъ старитѣ юмуве: ходите си още пу пашпорти; хей гиди чубанъ акѫларъ хей! Ама какво си казватъ тѣ: сее кавуре нищу неразбиратъ. Хѫ-ѫ-ѫ! Тоай ви иска курематъ вамъ. Оти ва са пруводили васъ тува *биръ качъ киши* съ жоалти тенекии па шиитѣ, да ни замазвате учи-се, та ищите да са пуприкажите. Чи кой ва гльода бре? Кой ви са с . . . е на тенекиитѣ? То са е ваше су царцку своаршилу; вие нема да прупѣете, дету е стоапила Русия. Анадолъ, анадолъ за васъ, чи утъ какъ дойдахте тува пулицѝи и хаскере, ката день са крадоатъ фукарскѝ мулета, та че сте тоарнали още да троасите пашапорти и то утъ нашенски людье, гьокимъ какви сме, кату га ва низнаимъ какви сте *хоандале* и *халпитаре*, кату га ви ни видимъ хаскересъ какоавъ е закапалъ и парцалесалъ; иди фафъ Фюлбе да видишъ, какво са казва хаскерь, какви бабанки кату казаци.“

Навалицата са пукаше отъ смѣхове. Нѣкои зевзеци подклаждаха хаджиювия ядъ противъ турското царство. Думаха му: „тоай, Хаджи, тоай.“ Хаджията още по-вече са развикваше и разядосваше. Нему много му бѣ домѫчняло, че прѣзъ деня Илия Ивановичь прѣглѣдалъ владишкитѣ писма въ околийския съборъ и тръсилъ отъ менъ паспортъ. Особенно за послѣдното много са бѣ ядосалъ.

„Паспортъ ли бре, продължаваше да изсипва яда си върху полицейския Георгя. Чи ага сте толкува бабаите, оти не идите да троасите пашапорти утъ кумитине, дѣну карстосватъ *Рожань* и *Калѫчъ-Бурунъ;* хоа да ва видимъ дѣ! Ами сте душли да прикажите, че и вие цáрцку ѝмате; душле сте да троасите пашапортъ утъ адинъ тувашенъ чилѣкъ, оти е душоалъ чекъ утъ Суфие да си плати царюнуму вергия-на; вье низнаите, чи коня ви нинграе вейке ду Бѣлу-море“ . . . . . Владю, който обикновенно слѣди баща си, когато е въ нетрѣзвенно положение, като позна, че нумерото все са качи на горѣ, доближи баща си, хвана да го тѣгли за къмъ кѫщи. А къкъ Попъ Кириякъ, искаше още малко да бѫде Георги исповѣданъ „упрешь нолкува светъ“ замъ още единъ поать да ни смѣе да прави хаберь нахъ кунаканъ, а га дойде будинъ чилякъ утъ Булгария. За това попа, който постоянно си пушаше чубука и глѣдаше въ земята и само рѣдко пѫти поклатваше главата въ знакъ на удобрение хаджиювитѣ думи, издигна веднага главата си, извади чубука си отъ устата и махнѫ Владюму кое съ очи, кое съ рѫцѣ, да остави баща му да посѣди още. Владю най-много слуша попъ Кирияка; за това и сега са отстрани отъ баща си, който продължаваше:

„Ти питай даскалювана майка Кель Пьоаткувица и Поатка Бялускягъ да ти кажатъ какоавъ е боалгарскиянъ князь; цалъ Ерусалимъ са путресалъ лани, ага той влелъ тамъ; патрици, владици, паше, каймакаме.

Digitized by Google

кадне, турце, христяне, армене, чуфуге, арапе, *етмишъ еди бучюкъ* миллетъ палели да гу видятъ. . . . . "

„Я гу и дупрехъ Хажи на лакатьоанъ; ама да видите пакъ какоавъ юнакъ е; накоафъ личякъ не е влизалъ въ Ерусалимъ утъ какъ са е родилъ Исусъ Христосъ, отзова са съвсѣмъ отъ страна Хаджи Петку Бѣлуски, кой миналата година бѣ станалъ Хаджия и отъ тогава насамъ, съ когото са срѣщне и сприкаже, най-напрѣдъ са похвалва, какъ са е допрѣлъ до лакътя на „Българскиянъ царь Александра, поаровъ братучьоадъ на рускиянъ царь Александра."

„Поазнава са брей, чи бубайцитѣ на рускиянъ царь и булгарскиянъ сѫ соащи братя, обади са отъ друга страна другъ единъ лански хаджия. Чули биле въ Иерусалимъ, че княза и царя биле братовчеди, но отъ дѣ и какъ, не искали да допитватъ".

Хаджията още повече са развълнува. „Тѣ гу знаятъ брей турце-се," продължаваше той; „тѣ гу знаятъ яце [1]) хубавѣ и кадруту князуву я самъ видвалъ у какви изъ турски гулемци. Хемъ вратъ викатъ: „ашкусунъ ерифи, праллга му падишахлжкъ." По-разбранитѣ турце разбиратъ рабути-се, ала тувашнамсемъ мемуре и пулиции ни увиратъ глави-се, ами си ходятъ още пу пашапорти."

„А бе да си ходятъ пу пашапорти и тешкеръ, прѣсѣче го Попъ Кирякъ. Тѣ щатъ видѣ, ага дойде будинъ день мой Илия и Христю сасъ *биръ качъ бинъ киши* боалгарски хаскерь, врютъ *суварие*, та щите видѣ сее ахрянтятюги, мейнуре и пулиции, яга са разбѣгатъ тува надолу нахъ Бѣлу-Море; турцемсемъ са прави, чи лу тѣ са хитри, пакъ ние смѣ гуведа. Хей гиди будали хей! Тоаргнали да троасятъ тешкере утъ чилѣкъ дѣто иде утъ Софие, кату га въ Суфие людьене са учоатъ да крадоатъ мулета, кози, пчели и кукошки. Хоа, тешкере бива да са троаси утъ чилѣкъ, дѣту иде утъ долу, утъ увоана [2]), *денизденъ;* ами койту иде утъ Суфие и утъ Фюлбе, за кина му е тешкерьоа. . . . . "

„Оставите хи бре, викна Хаджи Иванъ. Тѣ са дуцарували сее людье, та са чудятъ кина да правятъ. Искатъ демекъ да са прикажатъ и тѣ, чи са забите, пак ката день са крадоатъ мулета. Хей, да са даржеше царству съ жоалти тенекии и мѣсечини, та бѣ льоасну. Та па барекъ ни ва е срамъ бре, обърна са нагрочено къмъ утопения въ зноюве полицейски; солкува людье гелибъ гечтилеръ призъ нашесу селу, та му утъ соя ни чилякъ затроасихте пашапортъ? Или щите да са пукижите, чи турскаса царнина утъ сига ще да прупѣе? Тѣ ва знаятъ, бре Георги. Тѣ ва знаятъ и въ Суфие, каква ви е управия-са."

Когато Хаджията испи още двѣ-три ракии, народното му чувство са развълнува по-вече, захвана да испуска по-грозни думи, като „кучета ви яли и царнината и управията." „Русия ще ва стори тербоа, та ни щете фтасва да си зоамисе и тефтерене утъ кунаканъ" и т. н. Нѣколцина отъ по-старитѣ иснафлии и хаджиюви роднини, махнаха Владюму, който на часа задигна баща си отъ дърветата и борешкомъ го отвлече къмъ кжщи. И тъй полицейския шпионинъ са роди изново на тоя свѣтъ.

---

[1]) Яцѣ—твърдѣ.

[2]) Думата *уд уоа-на* се отнася за Гююрджувското поле.

Digitized by Google

И всичкия тоя мухабеть са водяше въ турска царщина; исповѣдь са четѣше на единъ правителственъ агентинъ. Охоо, казахъ полегичка на другаритѣ си, да си позволи турчинъ или който и да е въ Княжеството само $^{1}/_{100}$ отъ Хаджи Ивановия свободенъ говоръ прѣдъ нѣкой жандармъ, то би билъ надаренъ съ такава свободна Конституция, щото да си не види здравието до дѣ е живъ. Вие отъ тува сте по-свободни и отъ ахрянетѣ, въ Тжржчлиювата република, които сж 100 пжти по-блаженни отъ румелийцитѣ. Глѣдай си рабутата, отговори ми съ гордость учительть Н. Н. Н.; ние тува си я тоай караме; аку хми пуниса, да гу убиниcатъ.

„Ей Георги! Саатлерула! Куга ти упра майка ти ризата? Ами немате ли *сарюакъ* да я прострете бе, ами я си навлѣкалъ мокричичка," продума на полицейския другаря ни Н. Н., който бѣ румелийски чиновникъ—тумрукъ-агасж въ Станимака—и доста свободно цапаше турскитѣ власти.

„А, нема нищо бе. Хаджи Иванъ е нашъ си. Какво да правишь му. Ихтияръ адамъ, серсемлие башламжшъ. Я имѣхъ право, да гу варзѐ и откара на хюкюматъ; ама не е чилякъ за такава работа да го направимъ," набърбора полицейския като безъ душа си исчезна въ тѣсното сукаче отъ лѣво, между источната страна на училището и дюкяна на Христа Бачокускягъ.

„Ама попара хааа, наяде ей-соя Георги: я са нпуздавахъ утъ хаджпяна, че ще да пукаже сакоафъ сербеалпкъ, думаше съ радость Карѫша Метекса.

Мръкнало са бѣ вече. Всичкитѣ присжтствующи на мухабетя ли, на исповѣдьта ли, както щѣте го кажете, са разнесоха. Единъ войникъ отъ устовския гарнизонъ изрука *акшамъ изанлж*. Настана тишина, която отъ врѣме на врѣме са прѣспчаше отъ пѣснитѣ на планинскитѣ овчари, които испроваждаха тая годишния веселъ Петровденъ и на другия день щѣхж да си заминувжтъ за „нихъ планинье-ну, нихъ тревинье-ну."

Вечерьта азъ гостувахъ пакъ у Тормановп. Старата Торманка много се уплашила прѣзъ деня, че като на тръсилъ чаушина Илия, да не би поради менъ да пострада и синъ ѝ Георги, който тоже бѣ „на царска работа въ християнска царщина." Тя бѣше много смутена и ни подучаваше да си знаемъ устата „кугато думаме упрешь *крастави кучета*." Послѣднитѣ думи тя придаваше на заптитѣ и полицейскитѣ.

Digitized by Google

МАТЕРИАЛИ ПО БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ.

Писмата на Николая патриарха Константинополски.

(Продължение отъ XI книга).

LXVI [1]). ДО НЕИЗВѢСТЕНЪ.

Възлюбленний ни сине! Работата са е извършила, както говорѫтъ нѣкои, съвсѣмъ несъгласно съ достойнството на този градъ, въ който царува редъ, християнска строгость и благочестие, свѣтлина отъ прѣмждрость; това дѣло причинява на цьрквата скърбь и натѣквания. Говорѫтъ, че тѣ извършѫтъ такова нѣщо, каквото сѫ вършили варваритѣ и Еллинитѣ. Защото костритѣ и изгарянието животни не е нищо друго, освенъ жьртвоприношението на Еллинитѣ. Но не сѫ само тѣзи жьртвоприношения, обърни тъй сѫщо внимание и на мистическитѣ рѣчи, които тѣ говорѫтъ, съгласно съ тѣхното безчестие. Че на-ли принасѫтъ въ жьртва не прости нѣкакви животни, а избирѫтъ бикове, овце, кучата. Християнитѣ сѫ избрали за жьртвоприношението си хлѣбъ и вино, а пъкъ тѣ принасѫтъ въ жьртва, по безбожието си, животни на демона, когото тѣ почитѫтъ. Ний не погрѣшаваме, като говоримъ, че тѣ така проливѫтъ кръвь. Ний трѣба да знаемъ, че приношенията имъ са извършѫтъ по нѣкаква тайна причина, защото какво имъ прѣчи да запалѫтъ костра и да кажѫтъ: така и ще отмѣстѫ! Какво имъ прѣчи да принесѫтъ жьртва врабецъ и да кажѫтъ: така ще пролѣѫ кръвьта си! Но тѣ къмъ костра присъединявѫтъ убиването на кучета, бикове и овци.

Това нѣщо тѣ не би трѣбвало да правѫтъ, защото такава постѫпка не са позволява по каноническото право. И така, както казахъ, това не трѣбва да бѫде. Но когато факта са е извършилъ, трѣбва виновницитѣ му да са накажѫтъ, щото съблазнението да не са распространява далечъ, щото укоряванията на сегашното и бѫдѫщето поколѣния да не паднѫтъ върху насъ, върху тебя и другитѣ управители на Цьрквата. Христолюбивия императоръ, по несъвършеннолѣтие, не може да са

[1]) Това писмо са отнася къмъ епохата на Зоиното управление и по всѣка вѣроятность слѣдъ 917 година, когато положението на византийскитѣ управители е било така не сигурно, щото тѣ сѫ са рѣшавали да извършѫтъ язычески жьртвоприношения.

Digitized by Google

счита ни отъ Бога, ни отъ человѣцитѣ съпричастенъ къмъ това прѣстжпление. А ний пъкъ,—когато говоря за себѣ си, разбирамъ Цьрквата, тебя и другитѣ, които стоятъ на чело на цьрковното управление,—ний са излагаме на осжждането и укоряването както отъ страна на Бога, така и отъ страна на человѣцитѣ. За това са грижи, щото съ своя, даденъ отъ Бога, разумъ, да насочишъ работата така, щото да не дадешъ възможность на обвинителитѣ и клеветницитѣ да упрѣкаватъ и хулятъ, толкова повече, защото тѣ често изопачаватъ и добритѣ дѣла, само да имятъ случай да поговорятъ зли думи за смѣтка на управлението на цьрковнитѣ дѣла. Но нека тѣ знаятъ, че случившето са е станало по необходимость; причина са явяватъ ненавистнитѣ Богу Българи, които обичатъ война и убийства . . . .

LXXIII [1]). ДО НЕИЗВѢСТЕНЪ.

Като произлѣзвашъ отъ добъръ родъ, сине мой, ти отъ самата природа си назначенъ за извършване добри и справедливи дѣла. Затова ний ти пишемъ само слѣдующето. Тогава са явява нужда за увѣщаване, когато има подозрѣние, че извѣстенъ человѣкъ самъ по себѣ си е неспособенъ за добри дѣла. Но такова подозрѣние е немислимо относително тебя. Затова ний ще изложимъ само сжщинското дѣло, което е тѣжко брѣме за насъ. Тъй нарѣчения kokkós, както говори този, който е подалъ писмото ти, никога не е билъ налаганъ на цьрковнитѣ имущества. Сега този данъкъ е наложенъ и на имуществата на апостола. Твоя работа е да знаешъ това и да са погрижишъ, щото мънастиря да не бжде обрѣменяванъ съ този налогъ. Бжди здравъ, да та запази Богъ отъ видимо и невидимо зло.

---

[1]) Неизвѣстно е, какъвъ налогъ въ Византийската империя е билъ kokkós. Каквото ще и да е, думитѣ на патриарха показватъ, че прѣди са били освободени владѣнията на Цьрквата. А сега имуществото на апостола—мънастиря—е било прѣнудено да дава този налогъ. На подобна постжпка, безъ да извѣсти за това на патриарха, можало е да са рѣши само правителството на Зоя. Извѣстно ни е, че и подиръ при Романа цьрквитѣ и мънастиритѣ са пращали съкровищата си за нуждитѣ на държавата, но тогава са извѣствали патриарха за това, и той въ писмата си са старае да оправдае постжпката на правителството. Тука мѣна нищо подобно; мънастиря са уплаква, че му е наложенъ незаконенъ данъкъ. По този начинъ, това писмо са отнася къмъ Септември 913 г.—Мартъ 919 г. По-точно може да са отнесе това писмо къмъ *края на 916 или началото на 917 год.*, когато са били нужни грѣмади пари, отъ една страна да сприжатъ Сарацинитѣ, отъ друга страна за приготвяне за война съ Симеона.

Digitized by Google

XCII. ДО НЕИЗВѢСТЕНЪ.

Общитѣ бѣдствия изискватъ обща помощь, защото е невъзможно до са поправи общото бѣдствие, ако не са стрѣмятъ всички, споредъ силитѣ си, да го поправятъ . . . . . Извършеното чрезъ нашествието на варваритѣ Българи разрушение изисква възстановяване. А то може да произлѣзе, ако всички ще набавятъ това, което са покаже необходимо. И тъй, ти трѣбва, като са отнасящъ на радо-сърдце къмъ общото благо, да проводишъ извѣстно количество злато отъ църквата си, а тъй сжщо отъ мънастиритѣ и подвластнитѣ ти епископи . . . . Затова погрижи са да пратишъ колкото е нуждно за държавни потрѣбности и щото това да не е тѣжко за църквата. Трѣбва да знаете и сдѣдующето, че, ако са закъснѣе съ испращанието на злато, или ако пратите по-малко, отъ колкото е нуждно за всеобщото благо, тогава ще бждатъ пратени императорски человѣци, които въпрѣки упорството ви ще съберятъ данъка, който са изисква.

XCIV. ДО ГРИГОРИЯ ЕПИСКОПЪ НА ЕФЕСЪ.

. . . . . Слѣдующето ний ти пишемъ, за да не произлѣзе нѣкакво недоразумѣние. Свѣтскитѣ управители сж рѣшили да съберятъ сборъ отъ църквата. Отъ тука сж пратени по провинциитѣ чиновници. Ний са грижимъ, щото тѣзи чиновници да не си извършатъ работата безъ съгласието на епископитѣ. Затова, сине мой, ти трѣбва да прѣглѣдашъ имуществото на подвластнитѣ ти църкви и мънастири и да съберешъ всичко това, което могатъ да отдѣлятъ църквитѣ и мънастиритѣ. Погрижи са да испратишъ събраното злато самъ или чрезъ довѣренно лице.

XCV [1]). ДО РОМАНА ЦЕЗАРЯ.

Господарь и синъ мой! Мълвата донесе извѣстие (дай Боже то да е лъжовно!), че Българитѣ сж достигнали до Лам-

---

[1]) Романъ Лекапинъ е билъ обявенъ кесарь на 24 Септемврий 920 година, а провъзгласенъ императоръ на 17 Декемврий 920 година (Muralt. Chronagraphie buzantiue). Слѣдователно настоящето писмо, адрессирано отъ патриарха Николая до Романа кесаря, отнася са къмъ този периодъ отъ 24 Септемврий 920 год.—17 Декемврий 920 година.

Digitized by Google

писакъ и съ причинили голѣма врѣда. Ако даже и да е лъжовенъ този слухъ, все пакъ трѣбва да са вземе въ внимание и да са укрѣпи това мѣсто. Ако извѣстието е вѣрно, трѣбва още по-много да са грижимъ, защото, ако са рѣшатъ да нападнатъ въ областьта на Лампсакъ, тогава ще ни бѫде трудно да възстановимъ разбърканитѣ дѣла. Затова употрѣби всичкото си старание, щото злото да не тръгне по-нататъкъ, прати хеландии, ако има, или еднолопатни кораби за защита на това мѣсто . . . . . Слѣдъ това припомнямъ ти, че си длъженъ да прѣдоставишъ на *старѣитѣ* и антиграфитѣ (*ἀντιγραφεῖς*— цѣсаритѣ?) по-вече почести; покажи имъ, че тѣ съ длъжни да бѫдатъ по-ревностни въ извършване длъжноститѣ си. Прибави и слѣдующето: като са убѣдихъ въ справедливостьта ви, направихъ ви голѣми почести, щото и вий да станите по-добродѣтелни и по-почтенни не само по длъжноститѣ си, но и по качествата си.

CL [1]). ДО ФИЛОФЕЯ ПАТРИЦИЙ.

Клирицитѣ на Никейската църква прибѣгнаха до насъ. Само вида имъ показваше скръбьта имъ; а когато започнаха да разказватъ, съобщиха толкова печално дѣло, щото ни докараха въ смущение и угорчение. И така да са не упечаляваме, когато свещеннослужителитѣ —свещенници и дякони, са зематъ за въ земно воинство; пощади, Господи, жьртвенника си и не ни унижавай така за грѣховетѣ ни! . . . . . Ако тѣ бѣха отъ тѣзи, които не окржавятъ олтаря (а причетници?), то и това би било тѣжко; което е посвятено, не трѣбва да са прѣобръща на мирско употрѣбление. Но какво да са каже, когато удостоенитѣ да носятъ св. дарове са зематъ на военна служба! Обърни внимание, сине мой: ни дрѣхи, ни сребро, ни мѣдь, ни камъкъ пожертвуванъ Богу не е позволено да са обръща на

---

[1]) Това писмо е писано въ началото на 917 год. Слѣдъ откупването на Одринъ отъ Симеона въ Септември 914 година, Зоя е намислила да нахълта въ България съ всички сили. Борбата съ Сарацинитѣ е отложила този планъ до 917 година. Само въ началото на тъзи година е сполучило византийското правителство да заключи настоятеленъ договоръ съ Сарацинитѣ противъ Българитѣ. За войници започнали да зематъ не само миряни, но и клирици, което показва и настоящето писмо.

Digitized by Google

мирско употрѣбление, и ако нѣкой дрьзне да направи нѣщо подобно, той не би избѣгналъ усѫждание [2]).

CLXII [1]). ДО ГРИГОРИЯ ВЛАСТИТЕЛЬ НА АБИСГИЯ.

Благороднитѣ мѫжье, особенно получилитѣ отъ Бога власть надъ другитѣ, трѣбва да са отличавѫтъ както съ властьта си, тъй и съ своитѣ качества. Не е достатъчно само едно благородство по рождение, трѣбва още да ги отличава духовенъ блѣсъкъ. Съ голѣмо удоволствие ний чухме, че ти именно си такъвъ, и молиме Бога, виновника на всички добрини на земята, щото той да та възвеличи за благородния ти характеръ и, като са е поставилъ прѣкрасенъ образецъ за царь въ този животъ, щото слѣдъ отдалечаването ти отъ този животъ да даде възможность на твоитѣ граждани да са взиратъ въ достойнствата ти и да имъ подражавѫтъ. Що са оснася до Българитѣ, азъ не зная какъ е угодно Богу, щото злинитѣ на войната да са продължавѫтъ и да не дохожда миръ. Ти пакъ запазвай прѣдишната любовь къмъ императора и, когато са яви нужда, покажи са и въ това отношение великодушенъ приятель.

---

[2]) Ако и самъ патриарха не веднъжъ да пише на епископитѣ да пратѫтъ въ хазната толкова църковно злато и сребро, колкото са покаже нуждно за нуждитѣ на държавата (за война съ Българитѣ). За събиране тѣзи пари биле съ пратени по провинцитѣ правителственни чиновници.

[1]) Вѣроятно това писмо е писано въ 923 година, когато отношенията между Византия и България съ биле много обтѣгнати, когато са е водяла война на цѣлия полуостровъ и са е рѣшавалъ въпроса за прѣобладанието на Старо-планинския полуостровъ на византийски или словѣнски елементъ. Очевидно властителя на Абисгия не е можалъ значително да поддържа Византия и да причини врѣда на България, но патриарха все пакъ са грижи за съжъз на Григория съ Романа. Като духовно чадо на Цариградската църква, Григорий е билъ длъженъ, споредъ думитѣ на патриарха, да бѫде всѣкога готовъ да поддържа Византийската империя. Но защо писмото е написано въ 923 година? Въ края на писмото патриарха Николай говори: „запазвай прѣдишната любовь къмъ нашия императоръ“. . . . . Ако е било писано това писмо по-рано, напр. въ 921 г., патриарха не би казалъ „нашия императоръ.“ Ако е било писано това писмо въ врѣме на управлението на Зоя, патриарха би казалъ: „нашия благочестивъ императоръ.“

Digitized by Google

ПИСМА НА СИМЕОНА [1]).

I. Симеонъ управитель на България до Лева Магистра (presvtónti èkeise tyn pseseian) [2]).

Вашия царь въ пò миналата година ни откри не само мѣсеца, числото, деня, часа и минутата на слънчевото затъмнение, но и показа, колко врѣме ще са продължава затъмнението. Говорятъ, че той знае още много за движението на небеснитѣ тѣла. Ако това е истина, той трѣбва да знае и за плѣнитѣ. А ако знае, той може да ти каже, ще бждатъ ли освободени отъ насъ, или задържани. Прѣдскажи едно отъ двѣтѣ. И ако угадаешъ мнѣнието ни, въ награда за прѣдсказванието си ще получишъ плѣнницитѣ.

II. ЛЕВЪ МАГИСТРЪ ДО СИМЕОНА.

Да прѣдскажа, говоришъ ти, о най-человѣколюбивъ отъ управителитѣ, което вече си прѣдсказалъ. Затова и ний нѣма да прѣдсказваме съ живи думи, защото нѣма значение гласа на херолда, който отива отъ едного до другиго. Като прѣглѣдахме писмото, ний прѣдсказваме, че ти ще пустнешъ плѣнницитѣ и нѣма да ги задържашъ, а ще ги прѣдадешъ не като подаръкъ, а въ знакъ на уважение. И това ти ще извършишъ въ подражание на благочестивия твой баща, защото кой може да та принуди, ти, който по свое усмотрѣние водишъ война и мнѣнието на когото е противоположно на мнѣнието на лошитѣ человѣци. И имашъ прѣдсказванието и ще го извършишъ. Бѫди здравъ.

III. СИМЕОНЪ ДО ЛЕВА МАГИСТРА.

Ти си научилъ, магистръ Леонъ, не напълно бждщето

---

[1]) Тѣзи писма сѫ взети отъ атинския журналъ „De Ation fys isiorckys kai ednologikus etairias tys 'Ellàdos. Tomos protos feoxos trúron fevronàrios 1884' en' Adynais. Тука сѫ наложени само три писма; всички писма на Симеона още не сѫ напечатани.

[2]) Писмата на Симеона до Лева Магистра сѫ писани въ 893 година и малко пò-късно, съ една дума слѣдъ свършването на войната. Войната на Симеона съ Маджаритѣ и опустошението на Ателкузъ е станало въ 892 г. (odm. imp. 172. Annal. Fuld. Monumenta germaniae Pertz I. 415. Миръ съ Византия е сключенъ въ 893 г. (Кукулевичъ Arkiv za pov. jugoslav. IX, 36).

Digitized by Google

като си написалъ това, което си написалъ. Не знае напълно бѫдѫщето и твоя царь и метеорологъ. Азъ наистина имахъ намѣрение (свидѣтель е Богъ) да освободѫ плѣнницитѣ; но нѣма да пустна плѣнницитѣ, защото ти не си узналъ бѫдѫщето, невѣрно си прѣдполагалъ, че азъ не ще ги пустна и съ това не можешъ да получишъ награда за прѣдсказанието си. Бѫди здравъ.

Тия три писма сѫ достатъчни, за да си състави человѣкъ понятие за характера на сношенията на Симеона съ Византийската империя. Вѣроятно, ни единъ историкъ не е мислилъ за Симеона тъй, както го рисуватъ тия писма. Всѣкий прѣдполага, че Симеонъ прѣдъ видъ на сериознитѣ си прѣдприятия винаги е билъ сериозенъ, а между това писмата показватъ, че той е билъ много шеговитъ и винаги съ смѣхъ е извършвалъ най-важнитѣ свои политически работи.

De Ation t. II Maios 1885, стр. 40.

I. . . . ou(epi)voulys, èxairisa (min), ei (ft)ei sun
(Teo)fánas, tun zoyn.
(Dia)toi touto, kaios potòn auton fùlaka kai
èkdikytyn, patera
èautou epegrápsiato, kai koi(nonón)tys vasileias
pepoiyke, pan . . . .
. . . . kinysant(os) . . . . kyr(ùxay)tós
me ek k . . . . (vasi)lé(os),
kai oux os . . . . po . . . , allá . . . . kai ky—
demóna p(ro)sélaven . . . . (tyn)máxairon estilvósamen,
ou . . . . (va)siléos axiómatos apo . . . .
. . . . kai pòleis, as mén . . . . dorualótous
penoiyk . . . . tys vasileias epivysómeta . . . .
. . . . allf' oùtos ysixos, atorùvos . . . . kai eipirynikos
prós toutoni tón vasilikón trónon anevivàtyn.

Затова даже чуждестранецъ и врагъ трѣбва да счита това благоразумно. Но, ако искашъ да знаешъ, тъзи честь принадлѣжи псключително на менѣ и нему, защото посрѣдствомъ брака бащата и сина сѫ станали едно тѣло, а чрѣзъ това и властьта е станала обща. Затова трѣбва по-скоро да са обърне внимание и да са разглѣдатъ отношенията ти, защото като

Digitized by Google

си въ числото на синовотѣ, не си испълнилъ духовното усиновявание, както по-прѣди не си испълнилъ тѣлесното (fusikys uityros), нарушилъ си порядъка, направилъ си отъ това мѣсиво, като са отнасяшъ къмъ башата грубо, дрьзко, което е било причина на ужасни войни. Ти са обяви царь не само на своя собственъ народъ, но и на онези самитѣ . . . . (oú), поради което ний често сме та уговаряли да са откажешъ отъ този възглѣдъ, но още ни единъ пѫтъ не сме получили отъ тебя удобрение (apodoxsys [yk] iot [ymeu]), напротивъ още по-вече . . . poi elogistemen. Upygóreus gáro . . . . tó gramma tys sys agxinoias (находчивость), os . . . . . epizytountes aformyn (точка на отправяние, причина) peri tou tys vasileias soi gegr(amménon) onómatos, и търсикой по-вече са старае да намѣри поводъ за крамола, прѣпирни, онзи ли, който не е доволенъ отъ властьта надъ народа си и си присвоява звание, което не му принадлѣжи, или онзи, който съвѣтва да бѫде доволенъ отъ възнаграждението (ofoniois) и да не протѣга рѫцѣ по-нататъкъ. Както и да е разсѫдили височайшето ти благоразумие, че ти въобще не трѣбва да се наричашъ царь (vasileòs), а само за това, че ти не можеш да са величаешъ царь на Римлянитѣ, защото въ дьржавата си можешъ да правишъ това, което искашъ, а ако са каже истинната, то даже и въ него (т. е. въ отечеството си) не можеш да са наричашъ vasiléa. Отъ гдѣ ще вземешъ за себѣ си това име? Отъ прѣдцитѣ си! Това на тебѣ е извѣстно. Мигѫтъ ли тиранията или обладанието на земи или единодушнитѣ клѣтви да ти дадѫтъ това име? Но това не е царство, ненаситность. Извѣстно е, че извьршеното съ насилие не продължава непрѣкѫснато. Това не е онова, не—както и да са стараешъ да са украсишъ, подобно на враната, съ страни пѣра, които наскоро слѣдъ това ще паднѫтъ и ще покажѫтъ присѫщето ти по рождение звание и ще изобличѫтъ лъжовни и исмисленото въ намѣрението ти. И какъ ще бѫдѫтъ двѣ царье—ти самъ разбирашъ това—различни по происхождение по характеръ, като са ползувѫтъ съ царски почести; съ живи Римляни ти сключвашъ миръ, като са наричашъ царь на Римлянитѣ, а тѣ не сѫ раздѣлени; ако нѣкой е господарь нѣкого, той не сключва миръ съ него, а господарува, а . .

---

[1]) Kai arkeiste kai ofoniois umon [Louk. g. 14].

Digitized by Google

ришъ за него, като за свое имущество? За да оставишъ слѣдъ смьртьта си не добра память, а вѣчно проклѣтие? Съвѣтвамъ та, моя скѫпъ братъ, съ всички сили да отбѣгвашъ отъ това и да са стараешъ да си оставишъ добро мнѣние. Чия память са въспѣва въ хвалебнитѣ химни и всѣкога са прославлява? Нема не тѣзи, които живѣятъ въ миръ? Чии имена до сега са изговарятъ съ отвръщение? не на онези ли, които са отхвърлили мира и сѫ прѣдпочели крамолитѣ? Затова, възлюбленний ми брате, трѣбва да са напустне това, което не толкова приноси полза на тѣлото, колкото разрушава душата, да установишъ миръ и любовь, като са боишъ не отъ нѣщо друго, то поне отъ настоящитѣ священни дни, когато даже дявола потрѣперва и прѣкратява за врѣме бѣчната борба съ человѣка. Що е по-лошо отъ дявола, виновника на всички бѣдствия? Но и той въ тѣзи дни трѣпери и остава онези, които са стрѣмятъ къмъ миръ. Страхъ и ужасъ ма завладѣва, когато помисля, какъ ще прѣкарашъ тѣзи священни дни, като са въздържашъ отъ мѣсо, като умьртвявашъ тѣлото на брата си, като са хранишъ съ неважни придирвания и прѣпирни. Какъ ще стоишъ прѣдъ всесвятото и животворяще служение на Христа, когато ти си испълненъ съ ненависть къмъ брата си? Какъ ще са причастишъ отъ святото, чистото, положено за насъ, тѣло, ти цѣлъ окървавения, цѣлъ запятнения? Съ какви рѫцѣ ще приемешъ този бебесенъ бисеръ, който оправдава тѣзи, които достойно го приемятъ, а недостойнитѣ осѫжда. Внимавай, духовний ми брате, за каква радость са противишъ и са лишавашъ отъ това неотчаквано веселие? Ний сме едни членове, нека бѫдемъ чрѣзъ мирно съглашение едно тѣло, за да бихме можали да са присъединимъ къмъ Христа, всеобщия глава. Относително дароветѣ, съ които ти искашъ да усилишъ приятелството, ний ще кажемъ, че истинската обичь ни съ дарове, ни съ нищо друго не са увеличава, но са исправя само съ единъ свободенъ изборъ; тѣзи, които са стараятъ да спечелятъ любовьта на Бога съ дарове, ще бѫдатъ съучастници на Симона вълхвата, като такива, които мислятъ да получатъ даръ отъ Бога съ пари. И тъй, когато самъ по свое рѣшение обявишъ миръ и любовь, тогава и ний ще ти са покажемъ такива, които даватъ голѣми дарове, нищо нѣма да пощадимъ отъ това, което са намѣрва въ наша власть.

За което въ прѣдишното ни писмо споменувахме, това утвърждаваме и сега. Ако ти, като истиненъ христианинъ, за спасение на душата си, а не заради нѣкаква полза въ този жи-

Digitized by Google

вотъ, желаешъ миръ, повърни ни всичката земя, градове, напиши ни и ний ще пратимъ человѣци, които ще извършатъ тъзи работа. До когато това не дадешъ и не напишешъ за съгласяването си, не са надѣвай, че ще ти дадемъ нѣщо освенъ 101 скараванги въ придатъкъ къмъ прѣдишнитѣ stafymàton. Като са захваща рѣчь за миръ, не трѣбва да са остава работата да стои на срѣдата си; каква е ползата, ако пратимъ человѣци; ако ний по̀ рано не сме са съгласили за миръ, тѣ не ще направятъ нищо относително мира. Азъ са надѣвахъ, духовний ми брате, че, ако сключимъ миръ и дойдемъ до взаимно съглашение, този, който по̀-рано умре отъ насъ, ще остави на дѣцата си духовенъ баща, който ще са грижи за тѣхъ и ще ги закриля; но защото това не е угодно Богу, да не са противимъ на волята му. Нека помолимъ, да ни помага въ скрѣбьта, да ни бѫде помощникъ и покровитель, да възложимъ на него надѣждитѣ си, отъ него да отчакваме наказание.

II. ДО СѪЩИЯ СИМЕОНА УПРАВИТЕЛЬ НА БЪЛГАРИЯ.

Изново са повръщамъ къмъ старата си правичка и нѣма да прѣстана да изисквамъ отъ тебя подновяването на старий миръ. Ако и да запрѣщава поговорката да са говори на тогова, който не слуша, но человѣколюбивий Христосъ е казалъ: на тогова, който чука, отваря му са (Мат. г. 8), и ако апостола да говори да оставишъ тогова, когото съвѣтвашъ нѣколко пѫти за нѣщо, а не слуша (Тим. 3. 10), но сѫщия апостолъ на друго мѣсто изисква да са настоява, да са моли съ гласъ: може би отъ това често обръщание да са получи нѣкаква полза (Тим. 4. 2). Като имъ подражаваме, ний нѣма да прѣстанемъ да тропаме, за едно и сѫщо нѣщо да молимъ, до като не отклонимъ сьрдцето на нашия духовенъ братъ. Защото ако малката капка, като пада постоянно, дълбае камьнитѣ, то колко по̀-вече изискване миръ и увѣщателната дума трѣбва да покажатъ дѣйствието си върху чувството. И братия, като са скарятъ, послѣ са помиряватъ, и бащитѣ са гнѣвятъ на дѣцата си, по послѣ са помиряватъ съ тѣхъ. Ний, като прѣнебрегаваме тѣзи съвѣти, устрѣмяваме са къмъ кръвопролитие и къмъ оржжие. Каква полза? Каква печалба? Какви добрини отъ проливанието на кръвь? Ако Богъ е освятилъ пролѣтната кръвь на земята на брата, а убийцата е накаралъ да прѣкарва живота си въ стенания и сълзи, то сега, когато не единъ, а хиляди

Digitized by Google

братия погиватъ отъ оржжие, какво ще присади Богъ? О какъ ли е голѣма силата на явившия са срѣдъ насъ? Каква погибель е въвелъ той между насъ! Каква радость за нашитѣ съсѣди и врагове сме приготвили (egenytymen eis oneidos tois geitosi ymon. David. ок. 4). Ний твърдѣ късно, може би, ще разберемъ, духовний ми брате, че не сме създадени за взаимна борба. Ний са отклоняваме на страна отъ размишленията за Неговитѣ творения, отъ распознавание истинната вѣра и испълнение заповѣдитѣ му. Даже животнитѣ ни изобличаватъ, защото тѣ не са докасвatъ до жилищата на человѣцитѣ, защото са бояtъ заради главитѣ си. Ний и тъзи защита сме прѣдали на жьртва на меча и съ това сме станали жестоки и по̀зли отъ звѣроветѣ. Да не дохождаме, духовний ми брате, до такова безумие, щото звѣроветѣ да иматъ прѣимущество надъ насъ, като умѣятъ да са помиряватъ помежду си и да искаватъ благорасположение, а ний сме ги надминали съ-дивотнитѣ си. Да установимъ такъвъ миръ и любовь, щото да послужатъ за зависть на окржжающитѣ ни народи и за прославяние Бога. Защото какъ може да вѣрваме въ Бога, като не го знаемъ, когато учиме другитѣ да оставатъ въ миръ, а сами не извършваше това, на което учимъ другитѣ. Нашия народъ отчасти са намѣрва подъ стража, въ плѣнъ, отчасти е продаденъ отъ васъ на съсѣднитѣ невѣрни народи. Кого да оплаквамъ? Нещастието на плѣненитѣ ли или безбройното число на убититѣ? Плача ли на наслѣдницитѣ или сълзитѣ на нещастнитѣ вдовици? Опустошението на страната ли или погибелта на враговетѣ? Колко божии храмове сж разрушени! Колко загинаха свящennици и монаси, които извършватъ божията служба, които пазятъ славословието на Бога въ сърдцата си! Дълготърпеливий и милосърдний Боже!

Затова, духовний ми брате, спорѣдъ силитѣ си не са отказвахме и не са отказваме да дадемъ злато, сребро, скжпи дрѣхи и други необходими нѣща. Ний направихме всичко, което ни прѣдстоѣше: святи мжжье проваждахме за утѣшение, проваждахме человѣци да прѣговарятъ за миръ. Давахме на радо сърдце дарове, съ готовность обѣщавахме да дадемъ още, само ти да са склонишъ за миръ. Да си протѣгнимъ единъ другиму ржцѣ. Да извършимъ приятното Богу. Врѣмето минува, края на живота е неизвѣстенъ, бждащето усждание е неминуемо. Нищо друго не ще остане, освенъ да са сключи миръ, да са възстанови взаимна любовь. И така, духовний ми брате,

Digitized by Google

аке не искашъ да ми изслушашъ молбитѣ, направи това по божията заповѣдь; а ако и това не искашъ да вземешъ въ внимание, какво по-достойно отъ съвѣта на Бога могѫ да ти прѣдставя? Бѫди състрадателенъ къмъ родителитѣ, на-ли ти самъ си баща. Бѫди милостивъ къмъ дѣцата, защото съ това ще са удостоишъ за милостьта на Бога. Съжали са надъ младенцитѣ; ти самъ си билъ младенецъ, имашъ дѣца, сукалъ си отъ гѫрди; достатъчно е, мой брате, доброто и лошото. Ако доброто има прѣдъ видъ удоволствие, слѣдъ насищанието прѣкрати го, а ако това води къмъ неприятно, какъ да не са тури край на това? Азъ мисля, че нѣма нищо по̀-тежко отъ война между братия. Знай, брате мой, че когато нѣкой започва борба, той ще получи достойно възмездие отъ Бога; несправедливо е да са избави народа, който за нищо не е виновенъ. Да не са покажемъ по̀-лоши отъ варваритѣ, защото когато имаме прѣмирие и размѣнявание плѣнницитѣ, ний все пакъ не можемъ да са привѣтствуваме единъ другиго съ пълна вѣра и миръ. А ти, духовний ми брате, като любящъ пълното довѣрие, защо не са съгласявашъ за миръ и траенъ съюзъ? Отклони са отъ злото и направи добро, пише ти наедно съ насъ Давидъ (*ψαλμ.* λϑ'. 15): търси миръ и са стрѣми къмъ него. Безполезни сѫ, брате мой, грижитѣ въ прѣдсмьртния часъ. Прѣди да настѫпи смьртьта, извърши добро дѣло, за да не бѫдешъ внезапно грабнатъ (отъ този животъ) безъ да си приготвилъ душата си за великия сѫдъ. Ако азъ и това да ти пиша, духовний ми брате, ти си длъженъ да помислишъ и да са съгласишъ за миръ. Ти трѣбва да обмислишъ не коварно, не лъжовно, а безъ хитрости, истинно, като не са стрѣмишъ за обладаване нѣщо голѣмо, като не са противишъ за нищожни нѣща, като не разсѫждавашъ за невъзможни нѣща, но за възможни. Кой ще дръзне да прѣстѫпи прѣзъ границитѣ [1]), положени отъ бащитѣ ни! За да не бѫде разговоръ по поводъ на това, нека оставимъ неудобната жедность, да обичаме умѣренността, и ще бѫде установенъ миръ, и Богъ ще бѫде прославенъ. Ако ти желаешъ това, духовний ми брате, направи така, и тогава ще видишъ небето отворено и ангелитѣ да са издигѫтъ и възлизѫтъ и да

---

[1]) *Πάροιη*: *κβ'*; 28

ликувахъ [1]) поради установения между насъ и васъ миръ и съгласие, съ помощьта на Христа Бога нашего, който е съединилъ съ кръвьта си раздѣленитѣ. Аминъ.

Послѣднитѣ двѣ писма до Симеона сж писани отъ Византийския императоръ Романъ Лекапинъ.

Д. Николовъ.

Периодическо Списание на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ, подъ редакцията на В. Д. Стоянова. Година шеста. Книжки XXVIII—XXX. Срѣдецъ, Държавна Печатница.

Съ излѣзването на тия три книжки въ единъ томъ се завършва шестото годишно течение отъ извѣстния органъ на подновеното въ Срѣдецъ (1881) Бълг. Книж. Дружество, основано още въ 1869 год. въ придунавския влашки градъ Брала. Намъ бѣше особно драго, като прочетохме въ извѣстието на редакцията, че слѣдъ шестото годище, „разбира са“ щѣло да са захване и седмото. Защото каквото и да са говори срѣди интеллигентната часть на нашето общество за цѣльта и съдържанието на „Периодич. Списание“ сѣ не могатъ му са отрѣче извѣстни заслуги, които то си е спечелило по „обработването и усъвършенствуването на българския езикъ, народната наша словесность и история“ и по „изучаването народния битъ на Българитѣ и българското отечество въобще“ [2]). Наистинна не „всѣки книжовенъ българинъ“ е можалъ „винаги да намѣрва въ книжкитѣ на „Период. Списание“ животворна храна за духа си,“ не всѣкога се е помѣстялъ въ книжкитѣ „такъвъ разнообразенъ материалъ, който по научното, солидното и дѣлното си съдържание, както и по ясността и вразумителността на языка си да заинтересува всѣкиго българина.

---

[1]) *Ἰωάν. ά.* 52.

[2]) Вж. Б. П. С. кн. I, стр. 4.

Digitized by Google

да въздига и възвишава душата на всѣкиго, който чувствува български“ [1]). Дружеството не е можало да испълни до сега въ всички пунктове начьртаната си программа: да „разглѣдва“ и „разисква“ въ своето списание „научнимъ образомъ и отъ разни точки на зрѣнието всички жизненни въпроси, на българския народъ било отъ минжло, било отъ сегашно врѣме,“ като „излага“ тѣзи въпроси, „колкото е възможно вразумително, за да бждатъ достжпни на всѣки Българинъ“ [2]); ала при всичко ний ще бждемъ пристрастни, ако не признаемъ, че на Дружеството не е липсувала добрата воля да прослѣдва зададената си цѣль. И ако всичко ставаше съ добра воля? . . . . Па и самата задача, която си е задало Българ. Книж. Дружество не е по силитѣ на единъ само печатенъ органъ, а на цѣла една журналистика. А пъкъ „Периодич. Списан.“ винъги заемало едно първо мѣсто срѣди нашитѣ били и сегашни периодични издания. Наистина, това са длъжи до една голѣма часть на сравнително много по-благоприятнитѣ обстоятелства, при които са е издавалъ органа на Българ. Книж. Дружество, ала отъ друга страна и на вжтрѣшнитѣ достоинства, съ които са е отличавалъ първия. Не липсувжтъ такива и на тритѣ сегашни книжки, които излѣзохж неотдавна въ единъ томъ. Съ тѣхното съдържание и ще запознаемъ читателитѣ на „Трудъ“ до колкото е това възможно въ една журнална рецензия.

Първата статия е продължение и край на „краткия очеркъ за съврѣменното състояние на полската артилерия въ арминтѣ на главнитѣ европейски държави, въ нашата и въ ония на съсѣднитѣ съ насъ господарства“ отъ г. К. Н. Като са съгласяваме съ исказаното вече мнѣние, че тая статия би била по на мѣстото си въ специялния „Воененъ Журналъ,“ ний не можемъ да оставимъ безъ внимание и нѣкои, чисто субективни моменти, които сж накарали г. К. Н. да прѣдпочете страницитѣ на „Период. Спас.“ Па и освѣнь това, единъ популяренъ очеркъ какъвто е оня на г. К. Н., за съврѣменнитѣ успѣхи въ областьта на онова искуство, което е измислилъ человѣшкия гений, за да уничтожава пакъ своитѣ плодове, ще прочете съ интересъ и единъ невоенен; и съображения по-практически могжтъ да накаржтъ българския читатель да стори това: да ви-

[1]) Вж. Б. П. С. кн. I, стр. 191.

[2]) Ст. стр. 191,

Digitized by Google

ди, до колко сме можали да са възползуваме отъ добититѣ резултати по усъвършенствуванията артилерията и ний, Българитѣ, па и нашитѣ съсѣди, които ще бждатъ най-вѣроятнитѣ наши противници на бойното поле. Всичко това любознателния ще найде въ статията на г. К. Н., която е написана съ единъ лекъ слогъ, и при всичката недостатъчность на нашата военна терминология, съ единъ доволно чистъ български езикъ [1]).

На второ мѣсто иде г. Веселиновата прикаска „За дѣдовата Славчова унука.“ Размѣритѣ на една журнална рецензия не ни позволявжтъ да са повъспремъ повечко върху повѣстьта на г. Веселина. Извѣстна оргиналность въ *вжкашното* изображение на характеритѣ, която напомня Гоголя [2]) и Л. Каравелова [3]) не липсува г. Веселину. Напр., вижте какъ оригинално г. В. захваща своята прикаска:

„Едно врѣме, кога агуваше въ нашенско Занмаа. ако сте слушале за него, оня дебелия, дѣто пиеше по една окица ракия на день, въ наше село имаше единъ човѣкъ, казвахж го дядо Славчо; а рабушчия въ селския тефтерь, дѣто е даването, пишеше го Славчо Крушака. Дядо Славчо сѣдеше въ нашата махала, на горния край на селото. Кжщата му край рѣката само срѣщу нашата. Прѣдъ кжщата отъ къмъ рѣката бѣше малкия дворъ; а задъ кжщата имаше други по-голѣмъ дворъ, дѣто бѣхж сантѣ и отлуканата; задъ тоя дворъ бѣхж бустана дядовъ Славчовъ и бахчията.“

„Помна го азъ хубавеца дяда Славча. Шеснайсе или седемнайсе годинъ, не знаж добрѣ, ще станатъ по св. Варвара, отъ какъ се е поминалъ, Богъ да го прости; ама сякамъ, че и шеесе да са минатъ, пакъ нѣма да го забрава. Та забрава ли са такъвъ човѣкъ? Че то неговата добрина и неговия разумъ имаше ли ги дѣйде? Ама

---

[1]) Не удобряваме, дѣто въ въпросната статия русското слово „выстрѣлъ“ е прѣведено буквално съ новопроизведена дума „изстрѣлъ“. Прѣводача са е поминалъ отъ аналогични нѣкои случаи, дѣто прѣдставката „вы“ врѣдъ русски корѣни са прѣвежда съ съотвѣтната прѣдставка „из“ въ *нѣкои* български корѣни, ала е испустналъ изъ глѣдъ, че туй не всѣкога може да стане. Не може да стане това и въ дадения случай. Ний не можемъ да кажемъ: „азъ изстрѣлихъ ведръжъ“, а казваме: азъ гръмнахъ съ револверъ, хвърлихъ съ пушката и т. н. За туй ний би могли да употрѣбимъ нашата хубава дума „*хвърлей*“ вм. русската „выстрѣлъ“. *Ако пакъ* искаме буквално да прѣведемъ словото „выстрѣлъ“, тогава можемъ да кажемъ „стрѣлъ“, ала по никой начинъ „изстрѣлъ.“ Ний имаме думата „стрѣла“, глагола „да стрѣлнж“, ср. още и народнитѣ клетви: „да тж стрѣлатж нжстрѣлж“ и „да тж устрѣлж.“

[2]) Повѣсть о томъ, какъ поссорился и пр.

[3]) Българе отъ старо врѣме.

Digitized by Google

какъвъ бѣше приказливъ и сладкодуменъ, па работенъ, па набоженъ! Камъ сега такива хора? Ами право! На ли го глѣдамъ днешния свѣтъ! Има ли да найдешъ въ селото сега дяда Славча и дяда Цонко Свѣтогореца и дядо хаджи попъ Недѣльо?“ . . . . . .

„Дѣдо Славчо носеше лѣтѣ неподплатена аба, а зимѣ подплатена; опасваше са съ черъ поясъ; чеширетѣ му бѣхж прости, безъ гайтанъ, ама сѣкога чисти и яки; въ дѣлникъ са обуваше съ царвуле и бѣли навуща, а въ праздникъ, той бѣ съ чорапи, обути возъ чеширетѣ и съ старешки пантофе, каквито носатъ всичкитѣ прѣкарале хора.

За въ праздникъ дѣдо Славчо си имаше и друга аба и друга шапка—по нови и по чисти, които никога са не сѣркваше да носи въ дѣлникъ. Дядо Славчо ходеше въ черкова много рано, най рано отъ спчкитѣ. Кога са зачетеше канона, той си дохождаше да обиколи добитъка, тапа пакъ бързаше да затече евангелието.“ . . . .

Кажете, какво впечатление ви прави това изображение на дѣда Славча? Не е ли всичко туй простичко, естественно, вѣрно, а въ сжщото врѣме оригинално? Не ви ли сж познати тѣзи чърти, ако сте вий отъ село или сте живѣли въ село? Не ви ли са струва, че всичко туй сте срѣщали, виждали? А туй свидѣтелствува, че г-ну В., до колкото може отъ сега да са каже нѣщо за него, не липсува извѣстенъ талентъ. Не са удавжтъ г-ну В. *вѣтрѣшнитѣ* характеристики — психическия анализъ. Любовната история между хубавата мома Райка, дѣдовата Славчова внука, и хубавия ергенъ Ненка—туй е мотива на цѣлия расказъ, който са свършва благополучно за щастливитѣ влюбени — съ уженването имъ — са чете съ принуждение, защото са повтарѣтъ едни и сжщитѣ чувства, а туй дотегва на четателя; но е и неестественно. Неестественно ни са показа и това, дѣто автора — очевидно тенденциозно — е искалъ да ни изобрази въ лицето на дѣда Славча въ всѣко отношение *идеалъ* на заможенъ селянинъ, комуто нищо не липсувало, който отъ всичко билъ задоволенъ, само че билъ сиромахъ отъ къмъ челядь — дѣцата му измрѣли. Но и Райка и Ненко сж идеализирани. Тѣ сж съвършенство въ всѣко едно отношение. Не казваме, че не са срѣщатъ по нашитѣ села такива блаженни домакинства, като дѣдовото Славчово, не отричаме, че може да са намѣрвжтъ и такива идеални двойки, както що сж Райка и Ненко. Ала художника трѣбва да създава *типове*. „Одинъ изъ самыхъ отличительныхъ признаковъ творческой оригинальности,“ казва Бѣлински, „или, лучше сказать, самаго творчества, состоитъ въ этомъ типизмѣ, если можно такъ выразиться, который есть гербовая печать автора. У истиннаго таланта каждое ли-

Digitized by Google

цо—типъ и каждий типъ, для читателя есть знакомый незнакомецъ . . . . “ [1]).

При всичко туй, трѣбва да забѣлѣжимъ, че много мѣста отъ повѣстьта на г-на В. по вѣрностьта на изображението нѣкои картини отъ нашия селски животъ и по хубавия и чистъ свой народенъ языкъ са четжтъ съ истинско удоволствие [2]).

Г. Добруски съобщава „нѣколко древни надписи, намѣрени въ България.“ (стр. 523).

За продължението на обширния трудъ на г. Бурмова върху „Българо-грьцката цьрковна распря“ не можемъ да кажемъ тукъ нищо, защото въ сегашнитѣ книжки е помѣстенъ само единъ малъкъ откжслякъ, а пъкъ да са говори за цѣлия трудъ, който още не е довьршенъ, не лѣжи въ задачата на книжовнитѣ бѣлѣжки.

Г. Ив. Ев. Гешовъ са е заловилъ за една, токо-рѣчи, не засѣгвана страна отъ нашия битъ—за економическата страна. Той си е задалъ задачата да изучи „формитѣ на задружното владѣние и работение“ по насъ. Като резултатъ отъ тия изучвания сж са появили до сега: „За другата въ Западна България“ (П. Сп. кн. XXI и XXII.) и „Нашитѣ градинарски дружества“ (П. Сп. кн. XVII). Въ сегашнитѣ свои бѣлѣжки Г. Гешевъ отбѣлѣзва нѣкои занаети по насъ, които имжтъ нѣщо общо съ економическото явление, наричано коллективно работение. Нормалната форма на коллективния трудъ изисква, щото цѣлата печала отъ работата да принадлѣжи на работницитѣ, у които, по този начинъ, сжществува *солидность въ работата*. Въ такава чиста форма задружното работение по насъ нада-ли са срѣща. Безъ наемничество рѣдко са минава. Не са минава безъ него и въ занятията, които посочва г. Гешевъ, (вж. Т. К. стр. 542 и сл.). Обаче едно отъ тѣхъ—ходението на Романя (Румжнъ) не може са субсумира, безъ извѣстна натѣгнжтость, подъ категорията на разнитѣ форми задружно работение. Тукъ, въ организацията на романскитѣ чети, нѣма ни солидарность въ работата, ни пъкъ работника, е гарантиранъ, е уздравенъ, че всичката печала ще му са даде, а нѣма да са злоупотрѣби отъ драгоманитѣ, което става на длъжъ и на ширъ.

---

[1]) Цитиранъ по книжката „Русскія Библіотека“ т. III, Николай Васильевичъ Гоголъ. Спб. 1874, стр. LVII.

[2]) Въ повѣстьта е спазена чистотата на Пирдопското нарѣчие, отъ дѣто види са е и г. Веселинъ.

Digitized by Google

На и романството е цѣло наемничество: събиржтъ са нѣколко лица, чийто прѣдставителъ прѣдъ капиталиста е драгоманина. Той са услажа съ землевладѣлеца, чифликчията, по колко ще заплати послѣдния, за едно поженато кило. Колкото кила пожънато, толкова ще бжде и печалата, чиято четвьртина, ако не половина са открадва отъ недобросъвѣстнитѣ драгомани.

Изучванието економическия битъ на единъ народъ не е по силитѣ на едно лице, а на цѣла плеяда изслѣдователи. Г. Г. знае това [1]) и прави „възвание на всички наши сънародници съ образование и добра воля“ и ги моли да не отказвжтъ своето съдѣйствие, щомъ имжтъ възможность да изучжтъ на мѣстото, дѣто живѣжтъ нѣкой видъ задружно владѣние или работение.

Бѣлѣжкитѣ на г. А. Теодоровъ върху „Неуспѣха по бълг. езикъ въ нашитѣ училища“ (стр. 250) не са явяжтъ тукъ като продължение на обширното разглѣждание, захванжто още въ кн. XXI-XXII на П. Сп. (1887 г.), ами засѣгжтъ ново излѣзлитѣ ржководства по бълг. языкъ отъ Д. Мишева [2]) и Ат. Илиева [3]), качествата на които г. Т., естественно, не е мо̀жалъ да разглѣда въ прѣдишнитѣ свои бѣлѣжки.

И въ тия учебни ржководства г-нъ Т. съглѣжда сжщитѣ недостатъци, каквито той посочи въ грамматикитѣ на Момчилова, Икономова, Сирманова и Радулова. Той дава извѣстно прѣдимство на Илиева „Синтаксисъ;“ но и въ това ржководство „особното схващание на синтактическитѣ явления отъ нашия езикъ са е изразило повече въ наредата на теоритичния материялъ и въ избора на примѣритѣ къмъ него, нежели въ пълно тълкуванье формитѣ на израза, въ който се облага *българската* мисъль“ (стр. 251, 256 и сл.).

Условията, при които могжтъ да са сливжтъ изрѣченията, ролята на съюзитѣ въ̀ съчетанието на изрѣченията, условията за съкращаване прѣдложенията — туй сж, споредъ г. Т., главнитѣ пунктове, въ които най-вече грѣшжтъ нашитѣ синтактични ржководства. — Расправата на г. Т., споредъ както са вижда отъ начьртания му планъ (кн. XXI-XXII, 501), обѣща-

---

[1]) Неговитѣ бѣлѣжки показватъ това: тѣ не посочватъ много заятия, у които са е срѣщало и срѣща задружно работение.

[2]) Ржководство по българ. языкъ. Курсъ 1-ви: Синтаксисъ и Етимология. Пловдивъ, 1887 г.

[3]) Синтаксисъ по българ. языкъ. Пловдивъ, 1888 г.

Digitized by Google

ва да бѫде извънредно интересна; като ще засѣгне всичкитѣ моменти, които тъй или инъкъ влияѭтъ върху обучението ни по матерния язикъ. Туй ни кара да чакаме съ нетърпѣние по́нататъшното продължение на бѣлѣжкитѣ отъ г. Теодорова, та тогава да се произнесемъ за тѣхното качество и стойность.

Не е весела картината, която ни рисува г-нъ Т. Васильовъ, ако и непълно, въ своитѣ „Бѣлѣжки върху вътрѣшното състояние на България прѣзъ 1888 год.“ Всичко у насъ клони къмъ упадъкъ, и е вече западнало. Едно само вирѣе — кръчмарството. „Въ Видинското окрѫжие, казва г. В., една кръчма са пада на 25 кѫщи, а въ Пловдивското — на 27.“ „Не трѣба да се забравя, че кръчмата въ едно село има общественно значение: тамъ селянитѣ се събиратъ да размѣняватъ мислитѣ си, да научаватъ новини, да обсѫждатъ общественни въпроси, да продаватъ и купуватъ. Кръчмаря обикновенно е селски банкеринъ“ (стр. 578). Ще рѣче, у насъ са е развилъ и развива типа на тъй нарѣчения въ Руссия „кулакъ“—селски буржуа—капиталистъ, който вмъква въ економическия битъ на селянитѣ прѣлеститѣ на индивидуализма и фаисчийството. Бѣлѣжкитѣ на г. В. за състоянието на найглавнитѣ клонове отъ нашия економически животъ — за земледѣлието и скотовъдството, съ които токо са хвалимъ, безъ да имаме, разбира са, понятие за економическото положение на страната, сѫ въ състояние да разсѣѭтъ фантазиитѣ на най-голѣмия идеалистъ. (стр. 572—576).

Съобщенията на г. В. сѫ единъ кратичъкъ прѣглѣдъ на изложенията, прѣдставени отъ окрѫжнитѣ управители на окрѫжнитѣ съвѣти прѣзъ редовната сессия, 1888 год.

Въ сегашното продължение на своитѣ „Пѫтни бѣлѣжки“, г. Д ръ Молловъ ни описва своето ходение на Св. Гора и ни запознава съ интереснитѣ „порядки“ на святогорскитѣ мънастири.—

Поемата „Ева“ отъ извѣстния псевдонимъ Де-Профундисъ (г. Ст. К. Михаиловски), извадена на видѣло изъ „вѣтхитѣ тетрадки» на поета, ни показва, че въ тия послѣднитѣ са криѭтъ пе́рли отъ истинска поезия.

Творението на г. Ст. Михаиловски ще заема за дълго врѣме едно първо мѣсто срѣдъ произведенията на нашата художественка литература, защото то е ознаменувано съ печата на истински талентъ. Нѣмаме тукъ намѣрение да подложимъ на единъ по̀-обстоятеленъ анализъ поемата на г. Михаиловски, коя-

Digitized by Google

то е вече излѣзала и на отдѣлна книжка [1]): това може да бѫде задача на едно специално разглѣждание; ще отбѣлѣжимъ само необикновенното майстерство, съ което поета е нарисувалъ мрачната картина на страданията, що сподирѫтъ человѣка въ неговия грѣховенъ животъ (стр. 607—610).

Описанието на тъзи картина, подъ което би са подписалъ най-голѣмия писсимистъ, поета влага въ устата на Архангела Гавриила, който, съ огненъ мечъ въ дѣсницата, идва да испѫди Адама и Ева отъ Едема, слѣдъ съгрѣшаването. Както въ областьта на естетичнитѣ чувствания, тъй и въ областьта на всичкитѣ наши други усѣщания, има сила психическия законъ, споредъ който интизивностьта на тия послѣднитѣ расте споредъ пропорционалното растение на причината на усѣщанието или чувствуванието—раздразнянието. За туй, за да добиемъ послѣдователни все по́-силни и по́-силни ефекти отъ извѣстни впечатления, тия послѣднитѣ трѣбва тъй сѫщо да са усилѫтъ въ една пропорция много по́-голѣма, отъ колкото е онъзи, съ която растѫтъ чувствата или усѣщанията. Инакъ, ние ще получимъ еднообразни и монотонни впечатления, което въ областьта на искуството, напр., ще поврѣди на художественностьта.

Четете въ поемата на г. Михаиловски проклѣтнитѣ, които хвърля върху Адама и Ева Архангелъ Гавриилъ и ще възприемете това свойство на нашия духъ. (607—610).

Погледнато и отъ къмъ языка, произведението на г. Мих. е образцово: то ще накара всѣкиго естетика да си спести труда да доказва, че на българския языкъ не може да са пише чиста и истинска поезия. Ето, между другото, що говори Ева на Адама, когато иска да го съблазни да вкуси отъ забранения плодъ.

На, тъзи гуша среброснѣжна,
На, млѣковидний този вратъ.
Тѣзи погледи любвеобилни,
Ето прищѣвкитѣ ми,
О ти, баща, съпругъ, друже и братъ!

Изобилието отъ такива сложни епитети е голѣмо: *прѣвожделенний* мой съпруже, *благолѣпна* жено, блаанителко *благоязична*, всевѣковний Ехова, *ясновелможний* властителю, *вѣнценосний* повѣлитель и пр. и пр.

---

[1]) Поема на Злото—Ева, отъ Ст. Михаиловский, издание и печатъ на К. Т. Кушлевъ, 1889 г.

Digitized by Google

Отдѣла „Книжнина“ въ сегашнитѣ книжки на „Пер. Списание“ е дважъ по-голѣмъ отъ научния дѣлъ, което обаче не ще каже, че количеството е право пропорционално на качеството. Заслужва да са спомѣне обстоятелния анализъ на новата грѣцка историческа драма „Атинската херцогиня,“ отъ Ал. Рангави, даденъ отъ г-на И. Балабанова, (стр. 620—668) и критиката на г. П. П—въ за романа на Д. Ганчова „Борба за самостоятелность“ (674—688).

Особенъ интересъ възбужда съобщението на г. Стоянова за новата книга върху България отъ извѣстния на Българитѣ г-нъ Д-ръ К. Иричекъ [1]).

Като приложение е поиѣстенъ края на г-нъ Вацовия трудъ „Упжтване за метеорологически наблюдения“.

Елена. *Н. С. Б.*

ЗА ТРАЙНОСТЬТА НА ПАМУЧНИТѢ И ЛЕНЕНИТѢ МАТЕРИИ.

Трайностьта на тъканитѣ въобще малко е изучена, макаръ този прѣдмѣтъ и да е отъ голѣмъ интересъ както за употрѣбителитѣ, така и за производителитѣ. Даже самата дума трайность не отъ всички са разбира еднакво. Често подъ тъзи дума разбиратъ съпротивлението, което са срѣща, когато раскѫсватъ тъканьта, и качествата на прѣждата и тъканьта ги упрѣдѣлятъ главно по този начинъ. Но трѣба да знаеме, че трайностьта на тъканьта въ носянието зависи и отъ други нейни качества. Ако са присъединиме къмъ общитѣ понятия, да наричаме съпротивлението якость, както отъ много е прието за дърветa и други влакнени материи, то подъ думата трайность трѣбва да разбираме само дългото врѣме на тъканьта при нейното употрѣбление, както това са и разбира въ обикновенния языкъ. Това свойство (трайностьта) на носимитѣ тъкани зависи не само отъ якостьта на прѣждата и отдѣлнитѣ влакна, но въ значителна степень зависи още и отъ жилавината на влакната. На пълно да са опрѣдѣли това послѣдньe свойство е трудно, за да го опрѣдѣлятъ приблизително практически, отщипватъ (откѫсватъ) съ два прьста отъ тъканьта: мѣкостьта на тъканьта, до нѣкждѣ, свидѣтелствува за жилавината на влакната, макаръ това може да зависи и отъ други причини, напр., отъ прѣсуването прѣждата, отъ способа на обработването и пр.

---

[1]) Cesty po Bulharsku. Popisuje Konst. Iriček. V Praze 1888 r. Novočeská bibliothéka vydaná nakladem Musea Králevstvi Českého. Cislo XXVII (стр. XVI+710).

Digitized by Google

Памука и лена още отдавна съперничатъ по между си, но очевидно е, че памука ще надвие благодарение на износната цѣна на памучнитѣ произведения и тѣхното отлично изработване, особно въ послѣдне врѣме. При това хубавото ленено платно може още да конкурира; много отъ обикновенитѣ употрѣбители на лена съ съжеление глѣдатъ какъ той са замѣстя отъ памука, като прѣдполагатъ, че лененото платно е ефтено, защото е долнье: Достжиностьта до памучнитѣ издѣлия става обикновенно противовѣсъ съ трайностьта на лена. На сички разбира са, е извѣстна голѣмата якость на лененото платно, когато е ново, напр., то твърдѣ трудно са раскжсва. Колкото са отнася до неговата трайность, то прѣдпочитанието, което му са прави, повече е основано на прѣдубѣждение.

Трайностьта на тъканитѣ много зависи не само отъ прѣдварителното обработване на материяла, но и отъ самитѣ способи на изработването имъ, това са относя особно за лененото платно. Отъ практика са знае, че ржчното платно е по-хубаво отъ машинното, но пъкъ не добрѣ обработеното ржчно платно е по-долнье отъ машинното красиво платно, суровото, мѣкото и малко лъскавото платно е по-трайно отъ избѣлѣното и лъснатото платно. Разбира са, че и памучнитѣ тъкани твърдѣ много са различавжтъ по качеството си. Но все пакъ, ако сравняваме носенитѣ, добритѣ образци отъ еднитѣ и другитѣ издѣлия, то памучнитѣ ще са укажжтъ по-трайни отъ ленените.

Това прѣимущество на памука са указва вѣрно отъ просто сравнение на износенитѣ памучни ризи и пр. съ такива отъ ленъ. На рѣдко са срѣщатъ памучни материи толкова истрити или скъсани, както ленени; износената памучна дрѣха ижчно са истрива и ижчно са съдира. По-точнитѣ опити, направени съ памучни и ленени материи, потвърдяватъ голѣмата якость на памука. Тѣзи опити ще опишиме на друго мѣсто, а сега е достатъчно да кажиме само това че, образцитѣ, съ които са правени опититѣ, сж биле еднакво нови и отъ добри фабрики зети, при това образцитѣ биле еднакво дебели и са употрѣбили заедно за едно и сжщото нѣщо, отъ което става явно, че тѣ ще бждатъ равно изложени на сичкитѣ измѣнения: носение, чистение и пр.

Понеже са изисква дълго врѣме да са уясни добрѣ тъзи работа, затова опититѣ са продължавжтъ и до сега; но макаръ и малко, вече са знае, че нѣкои ленени платна по-скоро са износватъ, скжсватъ, особно въ тѣзи мѣста, дѣто са сгъвжтъ и скоро са изръфжтъ по краищата. Може би, суровитѣ и дебелитѣ платна ще са укажжтъ по трайни.

Причината на различната трайность са заключава въ устройството на самитѣ влакна. Леленото влакно е ликово, отъ стъблото на лена, и както сичкитѣ подобни растителни влакна, има цилиндрична форма, твърдѣ дебели слоисти стѣни и съ тѣсенъ вжтрѣшенъ каналъ. Памучнитѣ влакна сж външно образувание: тѣ сж, както е извѣстно, космици, обрасли около сѣмето на памука; тѣ сж плоски, прилични на лененото, стѣнитѣ имъ, макаръ и доволно дебели, но вжтрѣшната празднина на космицитѣ е широка. Жлавостьта имъ е по-голѣма отъ ленените влакна, благодарение на формата имъ. Самото вещество, отъ които сж състожжтъ еднитѣ и другитѣ влакна, е едно и сжщо—*растител-*

Digitized by Google

на клѣточката. Когато са осуква и прѣвива памучното влакно, то са смачква, като резинова тржбка съ тънки стѣни, безъ да ставжтъ голѣми растягания и повреждания. А пъкъ лененото влакно, макаръ и да е много еластично, но при осуквание и прѣвиване, са подхвърля на силно растягане и свиване, като тржбка съ твърдѣ дебели стѣни, и вслѣдствие на това, получава значителни повреждания.

Тѣзи повреждания сж твърдѣ характерни, и лесно са забѣлѣзвжтъ съ микроскопъ на всѣко платно. Само новитѣ влакна, до като сж още на стъблото, сж съвсѣмъ гладки и равни по сичката имъ дължина, а отдѣленитѣ отъ стъблото и очистенитѣ влакна получавжтъ тъй нарѣченитѣ възли и нацѣпвания, по разни направления.

Тѣзи възли, прилични на едни надебелявания, отдалечени на неравни растояния, са образувжтъ именно отъ смазването и обтѣгането на влакната при обработването имъ, и това сѣкога са съпровожда съ образуването по влакната напръчни и надлъжни нацѣпвания. Тука става сжщото, което става и при прѣгъването на дебело въже: въ самото мѣсто на прѣгъването въжето малко са разширява отъ размѣстването на влакната, и на испъкналото мѣсто влакната, като сж много обтѣгнати, могжтъ да са скжсжтъ; на вгънатото мѣсто на въжето са образувжтъ надлъжни нацѣпвания, отъ отдалечаването на влакната; освѣнь това вънкашнитѣ влакна на тъзи страна, или по вѣрно множество влакна са отдѣлжтъ отъ вжтрѣшнитѣ, свивжтъ са на двѣ мѣста и много са смачквжтъ. Ако послѣ обтегнимъ въжето, то прѣгънатото мѣсто става дебело, отъ размѣстването на влакната, вслѣдствие на смачкването имъ и нарушената свързка между тѣхъ: послѣ въжето лесно ще са прѣгъва въ това мѣсто и тука по-скоро ще са скжса.

Сжщо такива разрушения прѣдставлявжтъ и възлитѣ на влакната, тѣхното произхождение става съвсѣмъ ясно, както и послѣдствията отъ измѣнението имъ. Въ възлитѣ сѣкога може да са забѣлѣжи (при силно уголѣмяване) останали и малко испъкнати външни слоеве, именно тамъ, дѣто е било стънатото мѣсто, а вжтрѣ на стѣнитѣ въ тѣзи мѣста—надлъжни нацѣпвания, параллелни съ повърхностьта (тенгелтални), въ тѣзи слоеве са образувжтъ и други видъ нацѣпвания, видими отъ повърхностьта (радиални), които обикновенно вървжтъ полѣгато, което зависи отъ особното строение на стѣната, а може би и отъ осукването. Освѣнь това, въ възлитѣ са забѣлѣзва напръчни малко наклонени празднини, които ставжтъ отъ смачкването на останлитѣ слоеве на стѣнитѣ, напръчни нацѣпвания и вънкашни скжсвания въ тѣзи мѣста.

Разбира са сега, че по такъвъ начинъ единъ пжть повреденo влакното, то при обработването и носенето, ще са свива най-много въ тѣзи мѣста, въ които е повредено, отъ постоянното носене сичкитѣ описани повреждания ще са уголѣмявжтъ, нацѣпванията ще са умножавжтъ, най-сѣтнѣ ще са скжсжтъ напръчнитѣ и надлъжнитѣ слоеве и тогава влакната начевжтъ да са нищжтъ. Въ такъвъ разнищенъ видъ са срѣщжтъ и влакната въ износенитѣ мѣста на платното (въ дрѣхата), и ясно е сега, че такива разнищени влакна най-сѣтнѣ ще са скжсжтъ, спр., платената дрѣха ще са съдере въ онѣзи мѣста, въ които влакната са раскжсани.

Digitized by Google

формата си, само тукъ тамъ са появявжтъ истрити мѣста на вънкашнитѣ слоеве. Памучнитѣ влакна са откжсвжтъ равно—безъ размѣстѣние на слоеветѣ.

Трѣба да забѣлѣжимъ, че даже и въ най-старото (износено) платно влакната на мѣста оставжтъ почти съвършенно цѣли, отъ това са види, като че дрѣхата не са истрива отъ общото разрушение на стѣнитѣ на влакната; само въ хартията, която е направена отъ парцали, може на често да са види дълги истрити влакна съвсѣмъ разнищени на тънки влаканца, но това е вече отъ размечкването на парцалитѣ.

Като са знажтъ свойствата на лененитѣ влакна, може съ микроскопа не само да са отличжтъ, но и по вида имъ, лесно да са опрѣдѣли относителната трайность на лененитѣ материи. Поврѣждания, както са каза, сѣкога са забѣлѣзвжтъ въ влакната, даже и въ най-хубавото изработено платно, но тѣзи поврѣждения въ новото платно сравнително бивжтъ по-малко и по-незначителни: възли, макаръ и на често да са срѣщжтъ, но влакната въобще бивжтъ гладки и лъскави само тукъ-тамъ са забѣлѣзвжтъ нацѣпвания, но истрити мѣста на повърхностьта почти нѣма. Колкото е по-голѣмо това поврѣждание, толкова и тъканьта е отъ по-долнье качество, сир., по-скоро ще са съдере: Машиннитѣ платна често бивжтъ такива. Случвжтъ са и такива нови скжпи платна (особенно холандски), въ които влакната имжтъ съвсѣмъ износенъ видъ, което са познава отъ множеството нацѣпвания и отъ много истрити влакна, а това е станало отъ прѣработванието на материята. Ако производителитѣ на такива материи би ги разглѣдали съ микроскопъ и ги сравнявжтъ съ непотрѣбнитѣ вече дрипели, то по-скоро щѣхж да помислжтъ за подобреннието на своитѣ машини за собствена и покупателска полза.

Оплаквания за нетрайностьта на платната са чувжтъ често, но споредъ куповачитѣ и търговцитѣ нетрайностьта на платната главно зависи отъ смѣсванието въ тѣхъ памукъ; за най-добро и яко платно са счита чистото, сир., въ което нѣма смѣсено памукъ. Примѣсванието памукъ въ платното ще бжде, разбира са, фалшификация, и куповача ще бжде обиденъ, като купува памука на скжпата цѣна, както платното, но може да са мисли, че трайностьта отъ това не страдае, а може даже и да са спечели.

Прѣвелъ *Д. П. Викиловъ.*

ЗАБѢЛѢЖИТЕЛНО ОТКРИТИЕ ВЪ ФИЗИКАТА.

Прѣди нѣколко години на страницитѣ на „Русское Богатство“ г. П. Бахметьевъ бѣше съобщилъ нѣкои нови мисли за природата на електричеството. Сега, въ априлската книжка отъ т. г. на тоя журналъ, той дава на читателитѣ най-нови свѣдения, които са касаятъ до този могѫщественъ природенъ агентъ, който несъмнѣнно е обрѣченъ да играе необикновенна роль въ културата на човѣчеството.

Поводъ за появяването настоящата статия на г. П. Бахметьевъ е дало, споредъ думитѣ му, изслѣдването на проф. Херцъ въ Карлсруе, което стои по своята важность и значение на реда съ другитѣ велики открития въ областьта на физиката и напечатанно отъ него въ „Извѣстията на Берлинската Академия на Наукитѣ“.

Интересния си очеркъ г. П. Бахметьевъ захваща съ едно кратко введение за идейния животъ на физицитѣ, а послѣ пристѫпва и къмъ самото изслѣдване.

Всѣки истиненъ физикъ, казва референта, като прѣдприема нѣкакво изслѣдване, винаги има прѣдъ себе си нѣкаква ржководяща идея, която той желае да потвърди, или пъкъ да разшири по-нататъкъ, за разлика отъ „простия работникъ на тухлитѣ“, който, като изслѣдва напр. относителната топлина на водата при различни температури, нищо, освѣнъ тъзи вода, отъ прѣдъ си невижда. „Работникъ на тухлитѣ“ обикновенно бива всѣки начинаѫщъ физикъ (и съвършенно естественно), а идеенъ физикъ прѣдставлява човѣкъ, който са е потрудилъ за въ полза на науката и, който си е съставилъ вече извѣстни прѣдставления относително вѫтрѣшната връзка и зависимость на отдѣлнитѣ брънки на оная верига, края на която человѣчеството не ще сполучи да достигне никога [1]).

Най-великата идея въ естествознанието, съ разработването на която физицитѣ зехѫ да са занимавѫтъ сравнително неотдавна, са състои въ това, че въ природата са намира *една* материя и, неразкъсано съ нея свързана, *една* сила. Всичко, което ний наричаме елементи (златото, срѣброто, водорода и т. н. т.), сѫ собственно не елементи, а различни съчетания на частичкитѣ на тъзи материя. Всичко, което ни е извѣстно подъ името свѣтлина, топлина, електричество и т. н. т., е движение на материята, т. е. продуктъ на тъзи сила.

Отдавна вече физицитѣ работѫтъ надъ потвърждението на тъзи идея, [2]) и многобройнитѣ факти, добити отъ тѣхъ чрѣзъ опитъ и наблюдение, сѣ по-вече ѫ издигѫтъ на пиедестала на вѣчното и непоколебимото.

Единството на материята са отнася по-скоро къмъ задачитѣ на химицитѣ, и затова ний ще са ограничимъ тукъ съ единството на силитѣ.

---

[1]) Гл. „Прѣдѣлитѣ на познанията на природата“. *Дю-Буа-Реймонъ.*
[2]) *Секки.* Единство на физическитѣ сили.

Digitized by Google

Доказано е съ несъмнѣни опити, че звука прѣдставлява вълнообразно движение на вѣсомата материя (напр. на въздуха; етира, който напълня цѣлата вселенна, ний наричаме тукъ невѣсома материя), при което частичкитѣ на тъзи материя правятъ различно число люлѣяния (треперания) въ една секунда, споредъ височината на тона: най-нискій тонъ, който ний можемъ да чуемъ, са получава при 16 люлѣяния, а най-високия—при 40,000 въ секунда.

Ако ний бихме накарали частичкитѣ да треперятъ още по-скоро, то *това* движение ний не бихме могли да възприемемъ въ видъ на звукъ, нашето ухо би са оказало невъзпремливо на подобенъ родъ люлѣяния. Какво впечатление произвожда на насъ това движение, никой не е билъ въ състояние до сега да каже, и затова ний ще нарѣчемъ този агентъ на природата X.

Като накараме частичкитѣ да треперятъ още по-скоро, [1]) а именно нѣколко милиона пѫти въ секунда, ний ще получимъ топлина. При по-нататъшното увеличение броя на люлѣяннята ний ще получимъ отпървенъ (като са захване отъ 400 билиона пѫти въ сек.) червена свѣтлина, послѣ портокалева, жълта, зелена, ясно синя, синя и морава (послѣдната при 700 билиона люлѣяния въ сек.).

Но ний нѣма да са спремъ на това, а ще накараме частичкитѣ на етира да са люлѣятъ още по-скоро; тогава свѣтлината ще изчезне, и ний не ще бѫдемъ въ състояние да възприемемъ това движение съ очитѣ си. Но движението не са е изгубило и трѣбва да са прояви въ нѣщо. Подиръ дълги лутания, физицитѣ сѫ намѣрили, че това движение е въ състояние да разлага химически вещества (напр. адския камъкъ или лаписа) и нарѣкли сѫ го „химически зари“ (макаръ че тѣ сѫ невидими).

Но да утидемъ нататъкъ. Въ видъ на що ще ни са прѣдстави по-нататъшното движение, т. е. при което бързината на люлѣяннята ще бѫде още по-голѣма, отъ колкото при химическитѣ зари? На този въпросъ повечето отъ физицитѣ отговарятъ, че туй ще бѫде електричество; но понеже нѣма фактове, които положително да потвърдятъ, че електричеството е движение на материята, то този въпросъ е оставалъ до сега нерѣшенъ.

Оставяме читателя самъ да мисли, каквото ще, относително по-нататъшнитѣ и още по-нататъшнитѣ движения, защото тукъ са свършва за сега компетенцията на физицитѣ и са начина царството на фантазията. (Може би, туй ще бѫде способность да чувствуваме душевно онова, което са извършва на голѣми или малки растения отъ насъ, може би,—гипнотически зари и проч.).

Въ декември минѫлата година професора *Херцъ* е сполучилъ чрѣзъ най-простъ опитъ да докаже, че и електрическитѣ явления зимѫтъ своето произхождение отъ вълнообразното движение. За тѣзи опити ний сега и ще поговоримъ.

---

[1]) Частичкитѣ на тъй нарѣчената вѣсома материя биле за подобно движение твърдѣ инертни (трудноподвижни) и затова ний бихме са принудили да взенемъ горѣспоменатия етиръ.

Digitized by Google

Вий сте виждали, разбира са, електрическа свѣтлина. Тъзи свѣтлина са получава отъ динамоелектрическата машина, въ която са и образува електричество или, пò-добрѣ да са каже, *индуктирани* токове вслѣдствие на движението. Тѣзи токове е открилъ великия *Фарадей* въ 40-тѣ години на сегашния вѣкъ, безъ да мисли, че тѣ ще играятъ таквазъ важна роль въ техниката (телефона е основанъ сжщо на тѣхъ). Открилъ ги е той не случайно, а като са е мжчилъ надъ своята идея около двѣ години.

Прѣдставете си двѣ паралелни мѣдни жици, които са намиратъ на нѣкакво разстояние една отъ друга; по една отъ тѣхъ върви електрически токъ. Щомъ затворимъ тока (т. е. захванемъ да го пущаме по жицата), то тутакъ-си на другата жица ще са появи, като че отъ само-себе си, сжщо електрически токъ, нарѣченъ индуктиранъ, и тутакъ-си ще изчезне; при затварянието на тока въ първата жица, въ втората жица отново ще са появи индуктиранъ токъ, но сѣ-пакъ само за малко врѣме. Въ това са е състояло откритието на Фарадея, което е принесло отъ послѣ такива плодове въ техниката, и което е създало цѣлъ новъ отдѣлъ отъ науката—*електротехника*.

Но за насъ не стига само голия фактъ, ний бихме искали да знаемъ и това, по какъвъ начинъ може електрическия токъ да възбужда въ съсѣдния проводникъ подобенъ на себе си токъ (макаръ и на единъ мигъ)? Подобенъ въпросъ занимава, впрочемъ, въ сегашно врѣме и ученитѣ гипнотизери относително влиянието на силата имъ на разстояние; това е сжщо единъ видъ индукция. Изслѣдванията на Херцъ даватъ ни пълна картина на това, какъ става тъзи тъй нарѣчена електрическа индукция.

Прѣдъ видъ на това, че индуктирания токъ са получава само тогава, както са каза пò-горѣ, когато главния (въ първата жица) са затваря или отваря, то той (Херцъ) е накаралъ главния токъ, при помощьта на единъ автоматически уредъ, постоянно да са прѣкжсва и да дава между двѣ металически топчета непрѣкжснати искри, които ще нарѣчемъ *първични*. По такъвъ начинъ, ако наблизо до това мѣсто поставимъ металически прьстенъ, разрѣзанъ на едно мѣсто, то въ него ще трѣбва да са възбужда непрѣкжснато индуктиранъ токъ и на мѣстото на прорѣза сжщо ще са появятъ искри; ще ги нарѣчемъ тѣхъ *вторични*. Като е отдалечавалъ и приближавалъ разрѣзания прьстенъ къмъ споменатитѣ металически топчета, той е намѣрилъ, че на нѣкое разстояние отъ тѣхъ искритѣ въ прьстена са получаватъ силни и чести, а пò-нататъкъ или пò-близо отъ това разстояние ставали пò-слаби и пò-слаби и най-послѣ съвсѣмъ изчезвали. Като е отдалечавалъ прьстена още повече, той е получавалъ въ него пакъ искри, които тутакъ-си сж са изгубвали, когато разстоянието е било още пò-голѣмо: подирь пакъ сж са появявали искри и пакъ изчезвали и т. н. т.

По такъвъ начинъ било намѣрено, че тъзи сила не е еднаква на всѣко разстояние, и което е най-забѣлѣжително, става пò-слаба и пò-силна периодически; отъ този фактъ вече ний сме близко до заключението, че тукъ имаме работа съ вълни, разбира са не съ морски но твърдѣ подобни на тѣхъ, и които той нарѣкалъ *електрически*. Онѣзи мѣста, гдѣто са появявятъ искритѣ въ прьстена, са нарицятъ

Digitized by Google

китка, а гдѣто изчезвѫтъ—*възелъ;* дължината на вълната на основание на тѣзи данни могло е вече лесно да са изчисли, и са е намѣрило, че тя е равна на 66 сантиметра.

Като е получилъ вълни, Херцъ е захваналъ да изслѣдва свойствата имъ. Намѣрило са е, че тѣ могѫтъ да прѣминавѫтъ прѣзъ всички тѣла, които сѫ обикновенно недобри проводници на електрическия токъ, като стъклото, смолата, дървото и др. и не сѫ могли никакъ да прѣминѫтъ прѣзъ металитѣ, а, напротивъ, отъ тѣзи послѣднитѣ тѣла сѫ са отблъсквали или отражавали.

Нему е хрумнала тогава мисъль да направи голѣмо огледало и да направи съ „електрическата заря“ (или съ вълнитѣ) всички онния опити, които правѫтъ обикновенно съ свѣтлината, топлината и звука, щото, по такъвъ начинъ, окончателно да докаже, че ний имаме прѣдъ себе си макаръ и електрическа заря, но която по своята сѫщность или природа е само особенъ родъ отъ силата, която е *една* въ вселенната. Отъ само себе са разбира, че това огледало трѣбвало да са направи не отъ стъкло, а отъ нѣкакъвъ металъ, другояче не би са получило отражение. И на, той направилъ 2 метра високо и 1½ метр. широко цинково корито; тъзи форма е била избрана за това, защото, както показвѫтъ математическитѣ изчисления, въ тоя случай става най-голѣмо отражение. Подобно огледало било турено на разстояние 16 метра отъ първото; при това тѣ биле обърнати едно къмъ друго съ вдлъбнатинитѣ. Въ срѣдата на първото огледало туряли са горѣспомѣнатитѣ металически топчета съ прѣскакващи между тѣхъ първични искри, а на сѫщото мѣсто въ второто огледало гуждалъ са разрѣзания мѣденъ прьстенъ. Ефекта е билъ поразителенъ: искритѣ въ прьстена станали сѫ несравненно по-гѫсти и по-силни, тъй щото могло е разрѣза да са направи по-голѣмъ безъ да са унищожѫтъ отъ това искритѣ. Тукъ всичкитѣ електрически зари (разбира са невидими) са отражавали отъ първото огледало и падали на второто; но щомъ той е обрьщалъ първото огледало малко на страна, то зарите не сѫ падали вече на второто и искри въ прьстена не сѫ са получавали. Послѣ, като е пускалъ зарите да падѫтъ на равенъ цинковъ листъ, който са е намиралъ отъ двѣтѣ огледала на разстояние отъ нѣколко метри, тъй щото вълнитѣ сѫ отразявали отъ тамъ и падали на второто огледало, той е сполучилъ да докаже, че ѫгъла на падането на зарята е равенъ на ѫгъла на отражението, т. е. закона, който е сѫществувалъ вече отдавна за другитѣ агенти на природата съ вълнообразно движение.

Електрическата заря е била отъ него сѫщо и прѣчупвана. Призмата, прѣзъ която, като е прѣминявала електрическата заря, са е отклонявала отъ първоначалната си посока, е била направена отъ асфалтъ и е достигала такива размѣри, както и цинковото огледало. Намѣренитѣ при това закони сѫ биле сѫщитѣ, каквито сѫ и за свѣтлината.

По такъвъ начинъ невъзможно е било да са съмнѣваме, че електрическата заря, както и изобщо всичкитѣ зари (зарите на топлината, свѣтлината и пр.), има едно и сѫщо произхождение: тя прѣдставлява треперане на частицитѣ на материята, която са движи въ видъ на вълни. Оставало само да са опрѣдѣли броя на тѣзи люлѣя-

Digitized by Google

ния въ секунда въ нашия специаленъ случай. Изчислението е показало, че той (броя) е по-голѣмъ, отъ колкото за звука, и по-малъкъ, отъ колкото за топлината. Това ни показва, че електрическитѣ вълни прѣдставлявѫтъ природния агентъ, който ний означихме съ X. Тѣ сѫ нѣщо срѣдно между звука и топлината.

Едно обстоятелство при правенето описанитѣ опити е навело Херца на мисъль за природата и на прѣдпослѣдния [1]) агентъ—магнитизма, или, подобрѣ да са каже, на магнитната индукция.

Работата е въ това, че макаръ всичкитѣ тѣзи природни сили и да са различавѫтъ една отъ друга съ броя на люлѣянията на материята въ секунда, но сѫществува и още една характеристическа разлика между тѣхъ. Ако ний изслѣдваме свѣтлинина заря, то съ помощьта на особенно явление, нарѣчено *поляризация*, ще намѣримъ, че частичкитѣ трепержтъ въ неѭ не по направлението ѝ, а по посока, перпендикулярна на зарята. При звука трепераньето става по направлението на зарята. По такъвъ начинъ люлѣянията при свѣтлината ставѫтъ *напрѣко*, а при звука — *въ дължина*. Намѣрено е, че при топлината люлѣянията сѫ сѫщо напрѣки.

Когато е била наслѣдвана електрическата заря, то са е намѣрило, че въ неѭ са заключавѫтъ като-че-ли двата вида люлѣяния. Послѣ различни измѣнения въ опититѣ Херцъ е дошелъ до заключение, че напрѣчнитѣ люлѣяния въ тѣзи заря имѫтъ природа *електрическа*, а люлѣянията въ дължина—*магнитна*.—И наистина, ако електрическитѣ вълни прѣдставлявѫтъ прѣходъ отъ звукови вълни въ топлинини, то и люлѣянията на материята трѣбва да ставѫтъ въ тѣхъ и въ дължина и не—напрѣко, а по нѣкое срѣдно направление, т. е. по спираль, което, както са види, и прѣдставлява електрическата заря, състояща едноврѣменно отъ електрически и магнитни вълни.

Тукъ трѣбва да са забѣлѣжи, че спиралообразнитѣ токове играѫтъ голѣма роль, както въ практиката (цѣвитѣ или цилиндритѣ, които служѫтъ за намагнитисване), тъй и въ теорията (соленоидитѣ, Амперовитѣ токове).

Съобщенитѣ тукъ поучителни и въ висока стьпень важни опити, по извѣстенъ начинъ примѣнени, могѫтъ да ни открияѫтъ природата и на други таинственни сили, напр. на гипнотизма. Като даваме воля на хвьрченето на научното въображение, ний можемъ, като излизаме отъ общи положения, да разглѣждаме и тъзи сила като особенъ родъ движение и да поставимъ на дневенъ редъ въпроса за отраженето и прѣчупванието на гипнотизма, а сѫщо и за гипнопрозрачнитѣ и негипнопрозрачни срѣдини, както сѫществуѫтъ свѣтлопрозрачни, топлопрозрачни и т. н. т. срѣдини. Тогава, ако би да са намѣрише, че сѫществуѫтъ подобни срѣдини, ний бихме могли да са отдимъ отъ „чуждото влияние“.

Прѣвелъ
Г. А. М.

---

[1]) Послѣдния отъ извѣстнитѣ до сега агенти прѣдставлява всемирното притяжение.

Digitized by Google

ВЛИЯНИЕТО НА ГОРАТА ВЪРХУ КЛИМАТА, ЧИСТОТАТА [1]) НА ВЪЗДУХА И НАСЕЛЯВАНИЕТО НА ЕДНА СТРАНА.

Извлъчения изъ сказката на Професcора Д-ръ Weber, *говорена въ Ботаническото Дружество въ Мюнхенъ.*

Извѣстно е отъ Физическата География, че топлината, която са намира въ земята и въздуха, дохожда отъ слънцето. Макаръ земната срѣда и да са състои отъ една разгорѣщена огнена масса [2]) и макаръ температурата на тая огнена масса и да е така висока, щото въ неѭ са сичко растопява, сѐ пакъ нейнитѣ топли лѫчи не можѫтъ да достигнѫтъ чакъ до горнитѣ пластове на земята и да ги стопѭтъ: така щото, оная часть отъ топлината, която земята изгубва чрѣзъ лѫчеиспущание, тя получава, отъ друга страна, пакъ отъ падаѭщитѣ на нея слънчеви лѫчи. А понеже земята не стои на едно мѣсто, а са движи, то и жгъла, подъ който падѫтъ слънчевитѣ лѫчи на нея, бива различенъ; значи, че и отопленнето, както на разнитѣ мѣста отъ земната повърхность, така и въ различнитѣ врѣмена отъ годината, не е еднакво; а отъ това произлиза, че и влиянието на слънчевитѣ лѫчи върху въздушната и земна топлина, а така сѫщо и върху сички ония дѣйствия въ атмосферата, които ний причисляваме къмъ *„въздушнитѣ явления“*, бива различно. Слѣдствието, слѣдователно, отъ влиянието на слънчевитѣ лѫчи върху нѣкоя извѣстна точка отъ земната повърхность, са нарича *климатъ* на това мѣсто.

Измежду факторитѣ, които имѫтъ най-голѣмо влияние върху климата на едно кое и да е мѣсто отъ земната повърхность, на първо мѣсто стои *географическото положение* на това мѣсто, а послѣ идѫтъ: *влагата на въздуха*, *морскитѣ течения*, *распрѣдѣление на земната повърхность на водна и суха часть*, *земната покривка* (да ли земната повърхность е гориста или гола), и т. н.. Отъ сичкитѣ тия спомѣнати фактори насъ най-много ни интересува *гората;* и затова ще са позанимаемъ съ нейното влияние върху климата; а именно, влиянието ѝ върху въздушната и земна топлина, а послѣ, и върху влажностьта на въздуха на една страна.

Сѣкой знае, че когато лѣтно врѣме на едно открито мѣсто (било нива, ливада и т. н.) сѫществува и най-нетърпима горѣщина, въ гѫстата гора наопаки, бива доста хладно. Причината на това явление е твърдѣ ясна. Понеже сичкитѣ падаѭщи слънчеви лѫчи не можѫтъ да проникнѫтъ прѣзъ гѫститѣ клонье на дърветата, то слѣдва, че тѣ не можѫтъ и да стоплѭтъ горската почва така, както откритото мѣсто. А така като въ тихо врѣме въздушнитѣ пластове, които са по-близко до земята, добивѫтъ своята топлина отъ неѭ, чрѣзъ поглѫщание на повърнатитѣ лѫчи, то слѣдва, че и въздуха въ гората ще има по-

---

[1]) Здравотата на въздуха.

[2]) Така са прѣдполага.

Digitized by Google

низка топлина отъ оная на откритото мѣсто. Това става въ продължение на деня. Нощно врѣме пъкъ сѧ забѣлѣжва обратното на това явление. Коронитѣ на дърветата, които въ гѫстата гора прѣдставлявѫтъ единъ чадѫръ, прѣчѫтъ на почвата да може свободно да повръща топлината, която тя не е въ състояние да задържи, така щото пò-голѣмата часть отъ тая топлина са поглъща само отъ въздуха, заключавѫщи са между коронитѣ на дърветата и почвата, отъ което и температурата на горския въздухъ са повишава. Температурата пъкъ на въздуха на едно открито мѣсто са снишава, по причина че топлитѣ лѫчи, които повръща земята, не срѣщѫтъ никакво съпротивление, та откритото мѣсто въ продължение на нощьта полека-лека губи отъ своята топлина, до като най-сѣтнѣ добрѣ истине, вслѣдствие на което и лѣжащитѣ тукъ въздушни пластове истивѫтъ. Ето именно защо нощно врѣме въздуха въ гората бива пò-топалъ, пò-задушенъ отъ оня на откритото мѣсто.

Отъ сичко до тука казано слѣдва, че гората, отъ една страна, не допуща извънмѣрно стоплявание на почвата, а отъ друга пъкъ, тя запазва сѫщата за да не може съвършенно да истива.

Друга причина, която дѣйствува за снишаванието на топлината на горския въздухъ, е водата, находяща са въ стъблата и листитѣ на дърветата. Тя, при своето испаряване, отнима часть отъ топлината на слънчевитѣ лѫчи и така снишава температурата имъ. Прѣсмѣтнато е, че единъ хектаръ (10000 кв. метра) букова гора, въ продължение на лѣтнитѣ мѣсеци, отнима отъ климата на едно мѣсто толкозъ топлина, колкото е нужна за стопяванието на една ледна маса, та да са получѫтъ 7179 куб. мет. вода.

Така влияе гората върху въздушната температура само когато врѣмето е *тихо;* обаче, въ *вѣтровито врѣме*, или въобще, когато сѫществува движение на въздуха, нейното влияние е съвършенно друго. Вѣтроветѣ често докарвѫтъ едно въздушно течение отъ далечно мѣсто, и споредъ това, да ли тѣ духѫтъ отъ къмъ сѣверъ или югъ, бива и въздушното течение пò-студено или пò-топло отъ земната повърхность и отъ стоящата на неж гора, прѣзъ която духа вѣтъра. Случили са да мине едно топло въздушно течение прѣзъ нѣкоя гора, то неговата температура прѣтърпява пò-голѣмо промѣнение отъ онова, което би станало, ако сѫщото въздушно течение минеше прѣзъ една безгориста страна. Водата, която съдържѫтъ листитѣ на дърветата, отнема, въ тоя случай, голѣма часть отъ топлината на въздушното течение (чрѣзъ испаряване), когато температура на сѫщото въздушно течение щѣше да остане почти безъ промѣнение, ако минеше то прѣзъ нѣкоя безгориста, покрита само съ буренъ, или пъкъ съвършенно гола, пѣсечлива почва. Температурата на едно студено въздушно течение напоследъкъ, са повишава, ако би минало лѣтно врѣме прѣзъ една горista страна: защото студения въздухъ сега отнема часть отъ топлината на горския въздухъ, дърветата, почвата (за уравнение), и по тоя начинъ той става пò-топълъ.

Отъ сичко до тука казано, лесно е да са разбере, че гората отъ една страна, чрѣзъ *отнимание* часть отъ топлината на горѣщитѣ въздушни течения, а отъ друга чрѣзъ *даване* на студенитѣ въздушни

Digitized by Google

течения часть отъ своята топлина, прави климата на оная страна, дѣто са тя намира, по-умѣренъ, недопуща нито много топло лѣто, нито пъкъ много строга зима.

Друго едно нѣщо, достойно още за забѣлѣжване, е влиянието на гората върху *скоростьта и механическата сила на вѣтроветь*. Короната на гората [1]) образува едно еластическо съпротивление на вѣтроветѣ, и веднажъ наведена, стрѣми са (на основание на инерцията) да земе пакъ първото си положение, нѣщо, което, спорѣдъ физическитѣ закони, е най-доброто срѣдство за услабяването на едно движение. Ето защо гората е непзбѣжна именно тамъ, дѣто вѣтроветѣ причинявѫтъ огромни пакости.

Нпй споменахме по-горѣ, че листитѣ на дърветата съдържѫтъ голѣмо количество вода и, че тая вода са постоянно испарява, отъ което може лесно и да са заключе, че гората има влияние и върху *влажностьта на въздуха*. Туй влияние са състои главно въ това, че влажнитѣ вѣтрове, на които въздуха са намира много близко до точката на насищанието, като са случи да минѫтъ прѣзъ гористи мѣста, дѣто температурата е по-ниска, по-лесно изгубвѫтъ часть отъ своята водна пара (чрѣзъ кондентиране) отъ колкото, ако тие вѣтрове минехѫ прѣзъ безгорпсти мѣста; послѣ, че сухитѣ вѣтрове поглѫщѫтъ отдѣлената отъ горската влажна почва и дърветата, водна пара и ставѫтъ по-влажни; и най-сѣтнѣ, при съпротивлението, което прави гората на вѣтроветѣ, и което по-горѣ споменахме, отнема и́ са (на гората) достатъчно количество влага, именно отъ силнитѣ, сухи и топли вѣтрове, които като са понапоѫтъ съ влага, ставѫтъ по-тѣжки и поуслабвѫтъ своето движение. Метеорологическитѣ наблюдения показватъ, че количеството на *абсолутната влага* въ единъ куб. мет. въздухъ, изъ срѣдата на гората, не са много различава отъ онова, въ единъ куб. мет. въздухъ, изъ безгористото мѣсто. Но затова пъкъ горския въздухъ е *релативно по влажень* отъ оня, който са намира на отвореното мѣсто. Чрѣзъ движението на въздуха изъ гората на вънъ и обратно, горския въздухъ прѣдава часть отъ своята влага на външния, и по тоя начинъ влагата са распрѣдѣля на сѣкадѣ еднакво, отъ което слѣдва, че онпя мѣста, които сѫ обиколени съ гори, или които са намирѫтъ на близко до тѣхъ, са отличавѫтъ по еднаквото распрѣделение влагата на въздуха, когато въ безгориститѣ, голи мѣста наопаки, въздуха понѣкога бива така сухъ, щото освенъ, че става врѣдителенъ за животинския организъмъ, но и растителностьта при такива обстоятелства съвършенно загинва.

Голѣмата въздушна влага има още едно благоприятно влияние вярху климата. Влажния въздухъ като по-гѫстъ отъ сухия, прави и по-голѣмо съпротивление на топлитѣ лѫчи, които земята повръща, а отъ това произлиза, че земната повърхность не може много и да истива, когато наопъки, открититѣ мѣста, дѣто почвата е топла и въздуха сухъ, истиваѫтъ значително по-много (защото повърнатитѣ отъ земята

---

[1]) Коронитѣ на дърветата въ една гора, земани въ кунъ, съставлѫтъ короната на тая гора.

Digitized by Google

топли лжчи, лесно пробивжтъ пластоветѣ на сухия въздухъ). Пѣсъчливитѣ пустини са отличавжтъ съ своята извънредна голѣма дневна горѣщина и нощна студъ. Въ Сахара, дѣто деня сжществува несносна горѣщина, нощно врѣме ставжтъ и мразове. За забѣлѣжване са още и безгориститѣ Азиятски високи равнини, които са отличавжтъ съ своитѣ зимни студове. Отъ сичко това, лесно може са видя, като какво влияние има гората върху климата на оная страна, въ която природата е благоволна да ѭ създаде.

Долоизложенитѣ резултати, получени при Метеорологическитѣ наблюдения въ Бавария, Швейцария, Сексония и др. ясно ни показвжтъ разликата между едно гористо и едно безгористо мѣсто. Намѣрено е, че:

А.—а) *Срѣдната годишна температура* на горския въздухъ бива винаги по-низко отъ въздушната температура на едно голо мѣсто. *Горската почва* бива по-студена отъ непокритата. А сжщо и дърветата бивжтъ по-студени отъ външния въздухъ, и то различно, споредъ вида и дебелината имъ. Освень това, тия наблюдения показвжтъ още, че и въ различнитѣ годишни врѣмена температурата на горския и външния въздухъ бива пакъ различна; именно пролѣтно и лѣтно врѣме горския въздухъ бива по-студенъ отъ външния, отъ което слѣдва, че и температурата въ гориститѣ мѣста въ това врѣме, е по-умѣренна отъ оная на откритото мѣсто.

b) Изъ Метеорологическитѣ наблюдения може още да са види, че въздуха, който са намира между корѣнитѣ на дърветата, като са допира о листитѣ, истива, става по-тежакъ, и захваща да пада на долу, дѣто, слѣдъ като са стопли, поулеква и почева пакъ да са възкачва; така щото, въ гората винаги сжществува едно слабо течение на въздуха отъ горѣ на долу и изъ вжтрѣ на вънъ — *мѣстни въздушни течения.*

c) По-нататъкъ тия наблюдения ни показвжтъ, че гората съ своята корона и голѣма въздушна влага, отъ една страна прѣчи прѣзъ лѣтнитѣ и есенни нощи на изстудяването на почвата, а отъ друга пъкъ не допуща, щото слънчевитѣ лжчи да пробиѭтъ короната ѝ и да натоплѭтъ почвата, така щото въ неѭ прѣзъ пролѣтнитѣ, лѣтни и есенни дни, въздуха бива по-хладенъ, нежели на откритото мѣсто. Влиянието на гората върху въздушната температура зимно врѣме е незначително.

d) Освень това намѣрено е още, че гората има по-голѣмо влияние върху топлината, отъ колкото върху студа. Тя снишава най-голѣмата горѣщина 4° R., е най-голѣмата зимна студь повишава само 2° R.

e) И най-сѣтнѣ, че дърветата макаръ пролѣтно и лѣтно врѣме и да влияжтъ за снишаването на въздушната температура, а сжщоврѣменно и за сгжстяването на водната пара, сѣ пакъ влиянието имъ върху климата не е отъ твърдѣ голѣмо значение, защото тѣхната проводимость и спецефическа топлина е твърдѣ слаба.

До тука разглѣдвахме влиянието на гората само върху въздушната температура, остава сега да спомѣнемъ нѣколко думи и за нейното *влияние върху земната температура.* Влиянието на гората върху земната температура има двойно значение. Отъ една страна, че

Digitized by Google

горската почва, като по-добъръ кондензаторъ за въздушната влага, нежели непокритата орна почва, или пѣсъчлива пустиня, то тя усилва и способностьта на гората да отнима отъ влажнитѣ въздушни течения, прѣобърщащата са въ капки, водна пара, а отъ друга, че горската почва, като по-полека испарява влагата, която съдържа, то тя бива затова и тогава влажна, когато сѫществуватъ и най-сухи лѣта и когато откритата почва е вече силно попукана.

f) Отъ направенитѣ Метеорологически наблюдения, за които по-горѣ спомѣнахме, ний видѣхме, че горската почва лѣтно врѣме бива насѣкадѣ по-студена отъ откритата. Сѫщитѣ тия наблюдения показватъ по-нататъкъ, че тая разница бива по-малка пролѣтно и есенно врѣме, отъ което слѣдва, че въ топлитѣ страни влиянието на гората върху топлината на земята и върху задържанието на земната влага, трѣба да е по-значително отъ колкото въ страни съ умѣренъ климатъ. Зимно врѣме тая разница е или съвършенно малка или пъкъ равна на нула, което значи, че гората въ тоя случай нѣма никакво значение.

По-горѣ спомѣнахме, че листитѣ на дърветата съдържатъ доста голѣмо количество вода. Тая вода дохожда чрѣзъ корѣнитѣ, стѣблото въ листитѣ, дѣто са постоянно испарява прѣзъ порите, които притежаватъ листитѣ. Това послѣдно дѣйствие са нарича *транспирация на дърветата*. Отъ това са ясно вижда, че вегетацията, а особенно пъкъ гората прѣдава на атмосферата (чрѣзъ испарявание) значително количество вода въ видъ на водна пара, и по тоя начинъ увеличава влагата на въздуха. Тая пара обаче, не остава за винаги въ това си състояние (газообразно), защото щомъ въздуха са насити съ нея, то тя, и при едно най-малко снишаване на температурата, са прѣобрьща въ малки водни мѣхурчета и нѣжни водни пирамидки, които ний въ обикновения животъ наричаме магла и облаци, или пъкъ, въ точна форма (видъ), която ний наричаме дъждъ. Като какво значение има дъжда за растителностьта и за човѣшкото благосъстояние, вѣрваме, че сѣкой може поне до нѣкадѣ да отговори. Намъ тука бѣше цѣлта само да докажемъ, че гората влияе и върху умножаванието на дъжда.

В.—Съ това ний свьршваме за влиянието на гората върху влагата и температурата на въздуха и земята и върху умножаванието на дъжда, остава сега да разглѣждаме едно друго значение на гората, именно, *влиянието ѝ върху населяванието на една страна и слѣдствията отъ опустошенията на горитѣ*.

Отъ само себѣ си са разбира, че голѣмитѣ опустошения на горитѣ нѣма да имѫтъ на сѣкадѣ еднакви слѣдствия. Най-много ще почувствуватъ онія страни, на които климата е подвьргнатъ на много голѣма горѣщина или сухость, или още оние, които са заплашени отъ врѣдителни вѣтрове, сѣтнѣ оние страни, дѣто почвата са много лесно испарява, а особенно пъкъ планиниститѣ. Ясенъ примѣръ затова ни подавѫтъ Алпийскитѣ страни: Тиролъ, Швейцария, Италия, Франция и др., дѣто вслѣдствие опустошението на горитѣ, границата на дърветата (вегетационната граница) е слѣзала по-нанизко. При това небрѣжливитѣ Алпийски пастири неоставѫтъ на тая вегетационна гра-

Digitized by Google

ница нито дърво да порасте. Стадата имъ (особенно козитѣ) изпояждатъ върховетѣ на младитѣ издънки, покарали отъ останалитѣ тамъ пънове; и така, вмѣсто нѣкогашнитѣ хубави гори, човѣкъ сега вижда въ тия мѣста, само стари съ изгнила кора пънове, които отдавна вече са изгубили способностьта да репродуцирятъ. Ето по кой начинъ е станало, че нѣкогашнитѣ пространни планински гори са изчезнали, а на тѣхно мѣсто са настанали дълги и широки пустини, които не са вече въ състояние да нахранятъ нито едно малко стадо. На и съ какво, когато почвата, чрѣзъ дълго стоене непокрита, е измита отъ дъждовегѣ, така щото, на нея нищо не може да залови корѣнъ. Друго слѣдствие отъ опустошението на горитѣ въ планинскитѣ мѣста, е туй, дѣто границата на *лозата и житнитѣ* растения е слѣзла по-низко. Слѣдъ изсичането на горитѣ, които са пазили тия растения отъ студенитѣ ледни вѣтрове, обърналъ са е и умѣрения тамъ климатъ въ суровъ и студенъ, та затова и успѣването на растенията тука е за сѣкога прѣстанало. Сѫщий случай е и съ маслинитѣ и портокалитѣ. И ний виждаме, че днесь развъжданидто на тия двѣ дървета става само на югъ, дѣто климата е по-умѣренъ. Още по-ясенъ примѣръ за промѣнението на климата ни дава Далмация, която чрѣзъ опустошенията на горитѣ, находящи са по обърнатитѣ къмъ Срѣдиземно море стръмнини, е достигнала до плачевно състояние. Тамъ, дѣто нѣкога гордо сѫ са развѣвали кичеститѣ корони на дърветата, нѣма сега нито спомѣнъ отъ тѣхъ. Сухия сѣверенъ вѣтъръ неостава нито прахъ землища, на която поне единчко растение би можало да залови корѣнъ.

Слѣдствията отъ опустошенията на горитѣ не са сѣкога забѣлѣжватъ въ промѣнението на климата, но и въ *обѣдняване на почвата, която до сега е произвождала дърва*. Гората, като не изисква твърдѣ плодородна почва, развъжда са обикновенно на такива мѣста, дѣто земледѣлческото ступанство дава малки доходи. Съ теченето на врѣмето хранителнитѣ вѣщи изъ горската почва, полека-лека, са изчерпувятъ, така щото, додѣто достигне гората своята зрѣлость, почвата доста обѣднява. И ако такава слаба почва не са залесни [1]) веднага подиръ отстраненнето на стоящата до сега тамъ гора, то отъ само себѣ си са разбира че почвата ще изгуби и послѣднитѣ си хранителни вѣщи (чрѣзъ изпарявание или измиване отъ дъждовната вода) и не ще бѫде вече способна за нищо. А какво щѣше да бѫде слѣдствието отъ това, ако тия опустошени мѣста бѣхѫ много пространни?—Не е ли туй, дѣто че на тѣхъ не би можало да са завърти жива душа?! На хората, които би искали да са заселятъ тука, трѣбало би имъ, прѣди сичко, добра почва за обработване и прѣхранване на себѣ си, дърва за градение, горѣние и т. н., нѣща, които е много мѫчно да са добиятъ въ една опустошена страна. При всичко това има доста такива мѣста вече заселени; обаче, благосъстоянието на населението тука, не е никакъ за завиждание. Ясни доказателства затова ни дава *Франция*, която статистически доказва, че не само състоя-

[1]) Да са завъди на нея гора.

Digitized by Google

нието на населението е несносно, ами и още, че отъ година на година числото му са намалява. За подобно нѣщо са говори и въ *Италия*. Въ Ломбардия именно са намиратъ пусти мѣста, които даже въ края на миналото столѣтие биле покрити съ вѣчнозеленитѣ (иглести) дървета. Населението тогава тука било по-многобройно. Обаче, слѣдъ опустошението на горитѣ, почвата на мѣста е била измита отъ дъждовната вода, а на мѣста сж станали такива суривания, щото населението, като нѣмало какво да обработва, било принудено да са изсели, и да търси по-благоприятни обстоятелства за своето прѣхранване. *Сицилия* за сега е така опустошена, щото споредъ изчисленията на Schier може са каза, че тамъ нѣма токо-рѣчи никаква гора, отъ което населението немилостиво страда. Италиянското правителство като познало тая злина, рѣшило нищо да не щади само и само да може пакъ да покрие острова съ дървета. *Испания*, която, споредъ разказитѣ на Римлянитѣ, нѣкога била само гориста, сега е доста опустошена, вслѣдствие на което са усѣща голѣма сухость, неплодородие и нужда отъ дърва. И въ *Англия*, дѣто климата при сичко, че не е до тамъ сухъ (защото е обиколена отъ океана), сѣ пакъ земната производителность е секнала много назадъ, именно слѣдъ изсичанието на хубавитѣ вѣчнозелени дървета, които са покривали острова Шотландия. *Австрия* и *Германия* притежаватъ и до сега подобни опустошени мѣста, на които едно врѣме са стояли прѣкрасни гори. Но тие държави като са познали още съ врѣме злитѣ послѣдствия отъ незачитанието на горитѣ, нежалятъ сега ни мило, ни драго, а жертвуватъ ежегодишно съ хиляди, само и само да можатъ обърна сжщитѣ мѣста пакъ въ гористи, което нѣщо, разбира са, изисква не само голѣмъ трудъ, но и огромни материялни жертви.

На не само тия до тука спомѣнати страни ни даватъ ясно доказателство за злинитѣ, които послѣдватъ слѣдъ опустошенията на горитѣ, но нека погледнемъ по-нататъкъ къмъ сѣверната часть отъ Европа—на Ютландия и сѣвернитѣ Шведски крайбрѣжия, послѣ къмъ южнитѣ и източни Русски провинции на Донъ и Волга, и ще видимъ, че слѣдъ опустошението на горитѣ не само е станало промѣнение въ климата но и плодородието са е значително смалило.

Много учени хора на основание на дълги опити и наблюдения, са искали да потвърдятъ, че гората и въ *санитарно* (*здравословно*) *отношение* има голѣма важность, че тя влияе благоприятно върху здравието на населението изъ тия мѣста, дѣто природата, или човѣшката ржка е благоволила да ѝ създаде. Върху това нѣщо въ послѣдно врѣме са е обърнало по-сериозно внимание. А мнѣнието, което до прѣди кратко врѣме било поддържано отъ много учени, особенно пъкъ отъ лѣкаритѣ, че горския въздухъ съдържа по-много кислородъ, нежели външния въздухъ, та за това и дѣйствувалъ по-благоприятно върху здравието на човѣка, това мнѣние казваме, е оборено отъ Професоръ Д-ръ Ebermayer, който съ опити е доказалъ, че количеството на кислорода въ горския въздухъ е почти сжщото, както и въ външния въздухъ. Освень това, той още доказалъ, че горския въздухъ е *по-чистъ* отъ бактерий, прахъ и др., нежели външния въздухъ. Слѣдователно не количеството на кислорода, но чистотата на горския въз-

Digitized by Google

духъ, умѣрената горска температура, услабването механическата сила на вѣтровете, или на мѣстнитѣ въздушни течения и най-сѣтнѣ поддържанието равномѣрна влага въ въздуха, влияятъ благоприятно върху човѣшкия организъмъ. Ето и защо са препоржчва на онія, които страдятъ отъ гръдни болѣсти, да живѣятъ въ чистъ горски въздухъ. На не само тѣмъ, но и на здрави хора горскія въздухъ влияе другояче, нежели сухія, нечистія и неумѣренъ външенъ въздухъ.

Освенъ това гората прави още едно благодѣяние на човѣщината. Знае са, че тамъ, дѣто съществуватъ блатисти мѣста, или дѣто водата са намира въ застой, появява са *трѣска*, причинена отъ единъ видъ бактерій, които живѣятъ въ такива мѣста; но забѣлѣжило са е, че щомъ такивато блатисти мѣста са покрийтъ съ гора, то и трѣската са изгубва, защото въздуха тогава става по-чистъ. Примѣри за това можемъ зе изъ *Франция* и *Италия*, дѣто доста много мѣста по-напрѣдъ сж са отличавали по нечистия си бактеріозенъ въздухъ, но слѣдъ покриването имъ съ гора тѣ са станали страни, на които много болни трѣба да благодаряtъ за своето излѣкуване. Мѣстноститѣ, около Тоскинскитѣ и Виргинскитѣ блата, прѣди да бждатъ залесенн, биле прочути по съществуването на постоянна трѣска, но и тука са забѣлѣжило, че слѣдъ завъждането на гората болѣстьта захванала да са намалява, до като най-сѣтнѣ са е съвършенно изгубила.

Мюнхенъ, 1889. *Ст. Брънчевъ.*

СМѢСЬ.

Най-забѣлѣжителни алмази и брилианти. Най-голѣмия брилиантъ на свѣта е голѣмъ колкото гълѣбово яйце и има ослѣпителна блѣскавина. Той състава главното украшение на короната на Русскія Императоръ. Тѣжи 779 карата, струва 120,000,000 лева. Нѣкога той е билъ око на статуята на Брама, въ храма Тифиганъ, отъ гдѣто го откраднаlъ единъ французскій гренадеръ. Послѣ, отъ ржка на ржка, минува въ ржцѣтѣ на княза Орлова, който го далъ на императрицата Екатерина. Императорската корона била направена отъ Женевежа Пауцій, придворенъ златарь, въ 1763 г. Короната била назначена за коронясването на Имиер. Ектерина II.

Друга таквази драгоцѣнность съставя украшението на скиптра на русскитѣ царье, направено по заповѣдьта на императора Павла I. Най-голѣмия отъ тѣхъ го купила Имиер. Екатерина II отъ единъ Арменецъ за 1,800,000 лева. Той тѣжи 195 карата, а струва 12,000,000 лева.

Най-забѣлѣжителнитѣ алмази и брилиантн може да са наредятъ тъй: № 1 на „Англійската корона“; той е билъ даденъ на дотарія въ Лондонъ въ 1801 год., а въ 1818 г. миналъ въ ржцѣтѣ

Digitized by Google

на г. г. Рунделя и Бриджа. Тѣжи 822·5 карата. № 2 „Великий Могол“, принадлѣжи на Надиръ Шаха, персийския завоеватель на Индия. Най-напрѣдъ той е тѣжалъ 780·5 карата, но подиръ изглаждането му има 280 карата. Той дава блѣсъкъ на ясночервена (розова) вода, но нѣкои ювелири го приемжтъ за розовъ сапфиръ, а не за брилиантъ; сега той принадлѣжи на кралица Виктория. № 3 „Брилиантъ на Синята вода“, принадлѣжи къмъ числото на конфискованитѣ отъ Людовика XVI въ 1792 г. № 4 „Русския Шахъ“, билъ е подаренъ на Россия отъ Хозроя, синь на Аббаса Мирза. № 5 „Флорентиецъ“ или „Херцогъ Госкански“ тѣжи 139·5 карата, има блѣскавина на жълтеникава вода. № 6 „Конгъ-и-Нуръ“ (планина на свѣта) са оцѣнява за 3 милиона рупии (3,600,000 лева), билъ е притежание на Лахорския раджа, а сега принадлѣжи на Кралица Виктория; тѣжи 106 карата. № 7 е сѫщия алмазъ до изглаждане. № 8 „Полярна Звѣзда“, принадлѣжи на княгинята Юсупова. № 9 „Нассакъ“, откраднали го Англичани отъ Индийския раджа и го продали на Маркиза Вестминстерски. № 10 „Египетский Паша“. № 11 „Санча“ прѣминалъ изъ Индия въ ржцѣтѣ на Карла Смѣлий, Бургундский Херцогъ, убитъ въ сраженето въ 1477 г. Отъ мьртвото тѣло на Херцога го зелъ единъ солдатинъ и го продалъ за единъ флоринъ. Въ 1489 г. той миналъ въ Антония, Португалския краль; а този, като ималъ нужда отъ пари, продалъ го на единъ французинъ за 100,000 франка, отъ него испаднаlъ въ Санси, отъ когото и добилъ името си. Когато Санси билъ заробенъ при Сплотурнъ, кралъ Хенрихъ III заповѣдалъ да му испратжтъ алмаза за откупъ. Слугата, съ когото билъ испратенъ алмаза, е билъ убитъ на пжтя, защото глътналъ алмаза. Санси заповѣдалъ да разпорижтъ трупа на слугата и намѣрили алмаза въ корема му. Яковъ II притѣжавалъ този алмазъ въ 1688 г., когато дошелъ въ Франция. По-късно той билъ миналъ за 500 хиляди у русския велможа князя Павла Демидовъ, а въ 1836 г. билъ прѣкупенъ въ Парижъ за 625 хиляди франка. Той има видъ на круша, тѣжи 53·5 карата и дава блѣсъкъ на най-чиста вода. № 12 „Южна Звѣзда“ най-голѣмия отъ бразилскитѣ брилиианти, намѣренъ е въ 1853 година, тѣжъкъ 247·5 карата, а изгладенъ сега тѣжи 125 карата. № 13 „Орловъ“ тѣжи 194·5 карата, сега украсява върха на русския скипетръ; купенъ е отъ Орлова въ Амстердамъ и по-напрѣдъ е съставелъ окото на идола на Брама, който са намира въ Холландска Ист. Индия. № 17 „Регентъ“ най хубавия и единъ отъ най-знаменититѣ исторически брилиианти тѣжи 136 карата. Дължината му е 31.5 мм., широчината—30 мм., дебелината —21 мм. Той билъ купенъ въ 1717 год. отъ регента, Херцога Орлеанский, за 3,375,000 франка отъ Томаса Питта, прадѣдъ на знаменития отъ послѣ Вилияма Питта. „Регентъ“ билъ намѣренъ въ Ист. Индия на 45 мили къмъ югъ отъ Голконда. Въ 1791 год. цѣната му са опрѣдѣляла за 12 мил. франка, нѣщо твърдѣ много. Французскитѣ кралье съ него си украсявали коронитѣ, а Наполеонъ I заповѣдалъ да го туржтъ въ ефеса на шапката му. По такъвъ начинъ новия брилиангъ прѣвъзхожда всичкитѣ до сега извѣстни. Отъ Наполеона I „Регентъ“ миналъ въ Прусия. Вѣстницитѣ не явявжтъ, кому принадлѣжи. Най-голѣмия сега алмазъ, 363 карата, принадлѣжи на Маттанския

Digitized by Google

раджа на О-въ. Борнео, гдѣто е и намѣренъ. Най-забѣлѣжителния новъ алмазъ „Императалъ“ е намѣренъ въ Ю. Америка въ брилиантоносния поясъ подъ 29° Ю. Ш. и 25° И. Д. Неогладенъ той е тѣжалъ 257 карата, които сж равни на 93 грамма и 685 миллиграмма. Формата му е дългиста, прилича на мамулъ (пашкулъ). Размѣритѣ му биле: 55 мм. дължина, 32 мм. широчина и 98 мм. въ окржжностьта. Прѣди да го огладжтъ запазили отъ него форма, въ която излѣли стъклени образци, които точно възпроизвождали оригинала.

Но при изглажданието отъ него много голѣма часть отнѣли за да му придаджтъ прѣлѣсть и цѣнность. Между друго, откъснато било едно пърче, което, като го огладили, тѣжьло 45 карата, струва твърдѣ скжпо. Този новъ брилиантъ тѣжи 180 карата. Дължината му е 40 мм., широчината му 30 мм., а дебелината 23 мм. Безъ да са глѣда на умаляванието му той надминува всички други до сега намѣрени брилианти.

А. Т.

Поправка. На стр. 1366, редъ 3 отъ горѣ думата „за припятствие“ не трѣба да са чете.

СПИСЪКЪ НА УВАЖАЕМИТѢ Г. Г., КОИТО БЛАГОВОЛИХЖ ДА ПОДАРЖТЪ ОТЪ С. „ТРУДЪ“ II г. НА РАЗНИ БИБЛИОТЕКИ И ОБЩИНИ.

Почит. Министерство на Народното Просвѣщение—за Учил. Биб. на разни общини 100 течения.

Г. Майоръ Драгиевъ—за Общинската Библиотека на с. Мехмечикьей (Бург. Окр.).

Г. Несторъ Марковъ—за Учил. Биб. въ с. Иробасъ (Хас. Ок.).

Г. Иорданъ Митревъ—за Учен. Дѣвич. Друж. „Зора“ въ г. Кюстендилъ.

Г. Василъ Мариновъ—за Учил. Биб. въ г. Ямболъ.

Г. Ив. Н. Бончевъ—за Биб. на Читалището „Земледѣлецъ“ въ с. Драганово-село (Тър. Ок.).

Редакцията на Л. И С. „Трудъ“—за Биб. при Окр. Сждъ въ г. Руссе.

„ „ „ „ „ „ „ „ „ Окржж. Затворъ въ г. Шуменъ.

„ „ „ „ „ „ „ Студенческото Друж. „Братство“ въ г. Женева.

„ „ „ „ „ „ „ „Слав.-Академ. „ „ г. Лайпцигъ.

„ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ Виена.

„ „ „ „ „ „ „ „ Срьб.-Бълг. „ „ „ Цюрихъ.

„ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ Гандъ.

„ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ Мюнхенъ.

Digitized by Google

СЪДЪРЖАНИЕ.

ЛИТЕРАТУРЕНЪ ОТДѢЛЪ.

Стихотворения на страница: 3, 19, 20, 129, 145, 146, 257, 279, 280, 280, 284, 285, 285, 440, 442, 543, 544, 641, 657, 669, 794, 795, 897, 933, 936, 1025, 1070, 1072, 1153, 1188, 1281, 1349, 1409, 1480.
Пѫтни бѣлѣжки: 4, 297, 424, 447, 578, 704, 821, 1106, 1223, 1372, 1482.
Разкази: 21, 130, 513, 546, 641, 647, 661, 769, 877, 1062.
Народни пѣсни: 36, 37, 148, 150, 290, 295, 938, 1351.
Идиллия: 143, 385, 536.
Повѣсти: 258, 378.
Басни: 286, 286, 287, 513, 703.
Народни прикизки: 287, 796.
Баллада: 445.
Романъ: 898, 1025, 1154, 1282, 1410.
Комедия: 1321, 1457.

НАУЧЕНЪ ОТДѢЛЪ.

Писма по издирване корѣнитѣ и законитѣ на Българския языкъ: 40, 151, 318, 458, 563, 723, 832, 968, 1122.
Нѣколко думи за самодивитѣ: 51.
Фтизичнитѣ (охтичавитѣ) *могѫтъ ли да са женѫтъ:* 65.
Вавилонско Ассирийскитѣ древности: 69, 200, 360, 502, 993.
Материали по Българската Исторія. Писма на Патриарха Николая: 85, 159, 345, 489, 742, 840, 1250, 1398, 1493.
Будайския Катехизисъ: 99, 239.

Digitized by Google

Психологически бѣлѣжки за педагогическата практика въ училищата: 112.
Царството на ученитѣ: 116.
Мжченици на науката: 120, 1260
Между народна търговия въ Франция прѣзъ 1887 г.: 126.
Смѣсь: 127, 256, 382, 512, 635, 895, 1023, 1151, 1530.
Български стари военни и гимнастически игри: 180.
Нѣколко думи за боитѣ: 190.
Пжтищата въ древность: 217.
Вѣчно споренъ въпросъ: 230.
Нѣщо по гипнотизма: 237.
За вкуса: 243.
Най-обикновенни душевни пороци на дѣцата отъ народнитѣ училища: 249.
Картина отъ живота на животнитѣ: 254, 377.
Чърти отъ живота и дѣятелностьта на Архиепископа Парцевича: 338.
Рецензии: 367, 616, 623, 757, 1016, 1506.
Новъ начинъ за провѣрявание умножението: 379.
Напомнювания на учащитѣ са: 380.
Сурва: 477.
Народни обичаи: 572, 801, 943, 1083.
Женитѣ като политическа сила: 594.
Нѣколко думи върху язика, народнитѣ пѣсни и обичаитѣ на Дебърекитѣ славяни: 600, 749, 852.
Подрязването на дърветата: 630.
Фотографирането на небето: 632.
Лѣда отъ санитарна точка на зрѣнието: 635.
Баяния: 800, 942.
Франклинъ: 883.
Свѣдения за хектографи: 891.
Рецепти и домашни бѣлѣжки: 892, 1018.
Нѣколко думи отъ историята за образуването на земята: 980.
За причинитѣ на болѣститѣ: 1001.
Опустошението отъ скакалцитѣ: 1007.
Исторически бѣлѣжки: 1012.
Нѣколко думи за восъка: 1015.
Още нѣколко думи за женидбата на слънцето: 1088.
Исполински дървета: 1126.

Digitized by Google

Какъ са е развило понятието за нравственността: 1139, 1237, 1385.
Нѣколко мисли за народообразователното ни направление изобщо слѣдъ нашето освобождение отъ Турцитѣ: 1192, 1353.
До редакцията на литер.-науч. списание „Трудъ“: 1209.
Безсмъртността на материята: 1271.
За бълхитѣ: 1276.
История и Археология: 1279.
За трайността на памучнитѣ и лѣнянитѣ материи: 1514.
Забѣлѣжително откритие въ физикато: 1518.
Влиянието на гората върху Климата, чистотата на въздуха и населяванието на една страна: 1523.
Поправка: 1532.
Списъкъ на уваж. г. г., които благоволихж да подарѫтъ отъ С. „Трудъ“ II г. на разни библиотеки и общини: 1532.
Съдържание: 1533.
Отъ Ред. на Л. Н. С. „Трудъ“. Обявление: 1536.

Digitized by Google

ОТЪ РЕДАКЦИЯТА НА ЛИТЕРАТУРНО НАУЧНО СПИСАНИЕ „ТРУДЪ“

ОБЯВЛЕНИЕ.

Съ настоящата книга са свършва втората година Литературното Научно Списание „Трудъ“.

Редакцията има честь да обяви на почит. публика, че ОТКРИВА ПОДПИСКА и за третята му годиа.

За да са распространи списанието повече и, сѫщеврѣменно, да са улѣсни издаванието му, редакцията снема годишния абонаментъ на 12 ЛЕВА за тѣзи г. г. абонати, които прѣдплащѫтъ за цѣлата година изведнаждъ.

Цѣната 15 ЛЕВА си остава, както и до сега, за тѣзи г. г. абонати, ноито желаѫтъ да прѣдплащѫтъ на третини, т. е. на всѣки четири мѣсѣца.

Правото на ученицитѣ, да получавѫтъ списанието за 13 лева, са отнема по причина на горнето понижение на цѣната.

Всичкитѣ условия, както: величината и програмата на журнала си оставѫтъ сѫщитѣ, както и до сега.

Отстѫпано по горнетѣ условие за 12 ЛЕВА, списанието „Трудъ“ става НАЙ-ЕВТИНА БЪЛГАРСКА КНИГА.

Редакцията са счита честита, че почва третята година на журнала си „Трудъ“ и моли всичкитѣ любители на българ. книжнина да са запишѫтъ за абонати и да способствувѫтъ за распространението му между народа.

Съ високо почитание.

Редактори-Издатели:

Ц. Гинчевъ,
Т. Джамджиевъ,
И. Джамджиевъ.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

AP
58
B8T7
v. 2

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

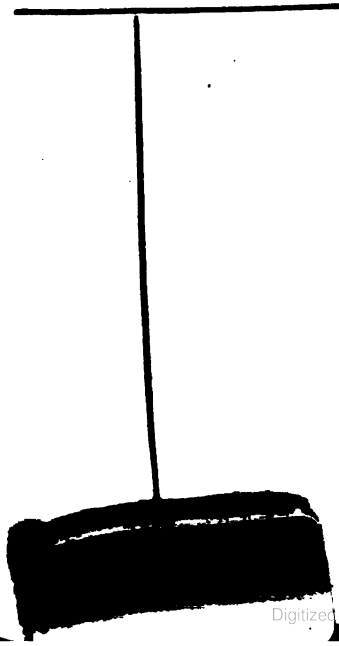

Digitized by Google